

შესავალი თანამედროვე აზროვნებაში

II წიგნი

ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი — 2006

წინამდებარე კრებული არის გაგრძელება იმავე სახელწოდების წიგნის I ტომისა; ორივე წიგნი, ერთობლივად, განკუთვნილია ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ყველა პირველკურსელისთვის საგანში — შესავალი კურსი თანამედროვე აზროვნებაში;

კრებულის მეორე ნაწილში, ისევე როგორც პირველში, შეტანილია სხვადასხვა დროს მოღვაწე ცნობილ მოაზროვნეთა ნაშრომები: სრულად ან ნაწყვეტების სახით. ზოგიერთი მათგანი ქართულ ენაზე პირველად ქვეყნდება.

ტექსტები თარგმნეს:

ფილიპე გოგიჩაიშვილმა — სმითის „გამოკვლევები ხალხთა სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზთა შესახებ“ და რიკარდოს „პოლიტიკური ეკონომიის და დაბეგვრის საფუძვლები“; გიორგი მაისურაძემ — ფრიდრიხ ნიცშეს „ჭეშმარიტებისა და სიცრუის შესახებ მორალის გარეშე აზრით“; ხათუნა ცინცაძემ, მზია გალდავაძემ, ლუკა ნახუცრიშვილმა — ფროიდის „ყოველდღიური ცხოვრების ფსიქოპათოლოგია“; ნანა ლებანიძემ — დიუის „გამოცდილება და განათლება“; მაია ბადრიძემ — იუნგის „ფსიქოლოგია და ალქიმია“; ირინა ჯიოევამ — იუნგის „ანალიზური ფსიქოლოგიის საფუძვლები“; ლევან შატბერაშვილმა და ლევან ღამბაშიძემ — მალინოვსკის „მაგია, მეცნიერება და რწმენა“; როზა ოდიშვილმა, ირინე ლაბაძემ, ნაილი სვანიძემ, მზია გომელაურმა — ბლოკის „ისტორიის აპოლოგია“; ივანე მურუსიძემ — შროდინგერის „რა არის სიცოცხლე“; დიმიტრი ჯაფარიძემ — ჰაიეკის „ლიბერალიზმი და ძალაუფლება“; ლამარა ნაროშვილმა — ლორენცის „ცივილიზებული კაცობრიობის რვა მომაკვდინებელი ცოდვა“; მზალო დობჭურიშვილმა — ლევი-სტროსის „რასა და ისტორია“; ირაკლი მაჩაბელმა — ჰოუკინგის „დროის მოკლე ისტორია“;

ბიოგრაფიული ცნობები მოგვანოდეს:

დიმიტრი ჯაფარიძემ, გია ჯოხაძემ, სერგო რატიანმა, გიგა ზედანიამ, სიმონ ჯანაშიამ, თინათინ ქადაგიშვილმა, ემზარ ჯგერენაიამ, ირაკლი იმედაძემ, ივანე მურუსიძემ, დიმიტრი ჯაფარიძემ, ნათია კობალიანმა, მერაბ ლალანიძემ, მაია მარტიაშვილმა, ირმა რევიშვილმა.

სამეცნიერო რედაქტორები:

ნათელა იმედაძე, ირაკლი იმედაძე, რევაზ კორინთელი, ივანე მურუსიძე, გიგა ზედანია;

გამომცემლობის რედაქტორები: მანონ ლუდუშაური, მანანა ბალიაშვილი;

კორექტორები: ნინო ქორჩილავა, ქეთევან ღონღაძე;

დიზაინერი და დამკაბადონებელი ქეთევან გოგავა.

წიგნი გამოიცა საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროსა და ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დაფინანსებით.

იუნგის „ფსიქოლოგია და ალქიმია“ დაბეჭდილია გამომცემლობა „დიოგენეს“ ნებართვით.

© 2006. ილია ჭავჭავაძის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა

ISBN 99940-65-77-7

ISBN 99940-67-24-9

შ ი ნ ა ა რ ს ი

აღამ სმითი (ავტორის შესახებ)	5
ბამოკვლევები ხალხთა სიმდიდრის გუნებისა და	
მიზეზთა შესახებ	7
დევიდ რიკარდო (ავტორის შესახებ)	44
პოლიტიკური ეკონომიის და დაბეგვრის საფუძვლები	46
ილია ჭავჭავაძე (ავტორის შესახებ).....	110
რეული წერილები	112
ფრიდრიხ ნიცშე (ავტორის შესახებ)	190
ქვემარტებისა და სიცრუის შესახებ	
მორალის გარეშე აზრით	192
ზიგმუნდ ფროიდი (ავტორის შესახებ).....	204
ყოველდღიური ცხოვრების ფსიქოპათოლოგია.....	206
ჯონ დიუი (ავტორის შესახებ).....	255
ბამოცდილება და განათლება	257
კარლ გუსტავ იუნგი (ავტორების შესახებ).....	307
ფსიქოლოგია და ალქიმია (ნაწყვეტები)	309
ანალიზური ფსიქოლოგიის საფუძვლები (მეორე ლექცია).....	337
გოლესლავ მალინოვსკი (ავტორის შესახებ)	360
მაგია, მეცნიერება და რწმენა	362
მარკ ბლოკი (ავტორის შესახებ)	414
ისტორიის აკოლოგია	416
დიმიტრი უზნაძე (ავტორის შესახებ)	528
განწყობის ფსიქოლოგია	530
ადამიანის ქცევის ფორმები	559
ფსიქოლოგია და პედაგოგიკა	595
ერვინ შროდინგერი (ავტორის შესახებ)	605
რა არის სიცოცხლე	607
ფრიდრიხ ჰაიეკი (ავტორის შესახებ)	673
ლიბერალიზმი და კალაუფლება	674
კონრად ლორენცი (ავტორის შესახებ)	700
ცივილიზირებული კაცობრიობის რვა	
მომავლენებელი ცოდვა	702
კლოდ ლევი-სტროსი (ავტორის შესახებ)	761
რასა და ისტორია	763
სტეფან ჰოუპინგი (ავტორის შესახებ)	801
ღროის მოკლე ისტორია	803

ადამ სმითი

1723 - 1790

შოტლანდიელი პოლიტიკური ეკონომისტის და ფილოსოფოსის, ადამ სმითის დაბადების ზუსტი თარიღი უცნობია. მაგრამ ცნობილია, რომ იგი მონათლეს 1723 წლის 5 ივნისს.

კლასიკურმა ბურჟუაზიულმა პოლიტიკურმა ეკონომიამ განსაკუთრებულ განვითარებას მიაღწია ადამ სმითისა და მეორე ბრიტანელი მოაზროვნის — დევიდ რიკარდოს შრომების საფუძველზე. XVIII საუკუნის დიდი ბრიტანეთი პოლიტიკური და ეკონომიკური განვითარების უმაღლეს საფეხურზე იმყოფებოდა. ინტენსიურ აღმავლობას განიცდიდა ვაჭრობა, მრეწველობა და სოფლის მეურნეობა. ამგვარ ფონზე ხელსაყრელი პირობები ჩამოყალიბდა ეკონომიკური აზროვნების განვითარებისათვის, რომლის ნათელ მაგალითს წარმოადგენს ადამ სმითის მოღვაწეობა.

ადამ სმითი ეპოქალურ ნაშრომს „კვლევა ერების სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების შესახებ“ ქმნიდა ცხრა წლის განმავლობაში. იმ დროისათვის ვერავენ წარმოიდგენდა, რომ 1776 წელს ლონდონელი საზოგადოების წინაშე წარდგენილი ნაშრომი თავის მნიშვნელობას XXI საუკუნეშიც კი არ დაკარგავდა და განსაკუთრებული ინტერესის საგანი იქნებოდა.

ადამიანის საქმიანობის ძირითად მოტივად სმითი მიიჩნევს ინდივიდის ლტოლვას საკუთარი კეთილდღეობის ამაღლებისადმი. საკუთარი კეთილდღეობის განმტკიცებით, ადამიანი საბოლოო ჯამში ხელს უწყობს საერთო კეთილდღეობის გაუმჯობესებასაც. ამგვარი ლტოლვა განაპირობებს ყველა ქმედებას და აყალიბებს სამართლიან და რაციონალურ წესრიგს საზოგადოებაში. ამ მოვლენას ადამ სმითმა „ბაზრის უხილავი ხელი“ უწოდა.

საზოგადოების სიმდიდრის წყაროდ ადამ სმითი ორ მთავარ ფაქტორს: პროდუქციის წარმოებასა და მოხმარების მოცულობებს მიიჩნევს. ასევე განსაკუთრებული ღირებულების მატარებელია ავტორის მიგნება შრომის განაწილების შესახებ. სწორედ შრომის განაწილებას თვლიდა იგი ეკონომიკური პროგრესის ძირითად ფაქტორად. ქინძისთავის მანუფაქტურის მაგალითზე სმითმა ნათლად წარმოაჩინა თუ რამდენად იზრდება შრომის მოცულობა სპეციალიზაციის შედეგად. შრომის განაწილების ცალკეული შეხედულებები ჯერ კიდევ ადამ სმითის წინამორბედების მიერაა შესწავლილი, თუმცა მან აღნიშნულ თემას განსაკუთრებული მნიშვნელობა შესძინა და დაადასტურა, რომ სიმდიდრის წყაროს სწორედ შრომა წარმოადგენს.

ავტორის შესახებ

ადამ სმითმა ასევე საფუძველი ჩაუყარა შრომის ღირებულების თეორიას, რომლის ძირითადი საფუძველია საქონლის ღირებულების განსაზღვრა იმ შრომის მიხედვით, რაც პროდუქციის დასამზადებლად დაიხარჯა. განუვლი შრომის მოცულობა ასევე განსაზღვრავს საქონლის გაცვლით ღირებულებასაც.

ასევე მნიშვნელოვანია ავტორის ხედვა კლასობრივი სტრუქტურის შესახებ. კერძოდ, მან გამოჰყო ძირითადი კლასები: მინათმფლობელები, ფინანსური (სესხის გამცემი) კაპიტალისტები და ლარიზი მუშახელი. ხელფასის, მოგებისა და მიწის რენტის თეორიები მაღალი ეფექტურობით იქნა ჩამოყალიბებული.

განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია სმითის მოსაზრება, რომ ქვეყნის სიმდიდრისა და განვითარების მთავარ პირობას შეადგენს „*Laissez-faire*“-ის პრინციპი, რაც სამეურნეო საქმიანობის თავისუფლებას გულისხმობს. რაც უფრო მცირეა სახელმწიფოს ჩარევა ეკონომიკურ ცხოვრებაში, მით უკეთესი პირობები იქმნება მისი განვითარებისათვის. საელმწიფოს მხრივ რეგულირების პრაქტიკის გაძლიერების საჭიროება მაშინ დგება, როდესაც საზოგადოებრივ კეთილდღეობას საფრთხე ემუქრება.

ადამ სმითის კვლევამ განსაკუთრებული სიციხადით გამოავლინა მერკანტილისტური იდეების მცდარი ხედვა ოქროსა და ვერცხლის დაგროვების უპირატესობის შესახებ. კვლევამ გვიჩვენა, რომ ქვეყნის სიმდიდრის წყაროს წარმოადგენს მატერიალური დოვლათის შექმნა. ადამ სმითი სამრეწველო ბურჟუაზიის იდეოლოგი იყო, რომელიც ილაშქრებდა კაპიტალიზმის განვითარებისათვის ისეთი ხელისშემშლელი ფაქტორების წინააღმდეგ, როგორსაც წარმოადგენენ ფეოდალური გადმონაშთები.

მთლიანობაში ადამ სმითის დამსახურება ისტორიული ხასათისაა, რადგან მან შესძლო განესაზღვრა და ჩამოეყალიბებინა პოლიტიკური ეკონომიის კონტურები იმ დროისათვის დაგროვილი ეკონომიკური ცოდნის სისტემატიზაციის საფუძველზე. მისი კვლევები წარმოადგენენ XVIII საუკუნის საზოგადოებრივი აზრის უმაღლეს მწვერვალს, რომლებმაც სათავე დაუდეს შემდგომი პერიოდის ახალი ეკონომიკური თეორიების შემუშავებასა და დამკვიდრებას.

ადამ სმითი გარდაიცვალა 68 წლის ასაკში, ედინბურგში.

* * *

გამოკვლევა ხალხთა სიმდიდრის გუნებისა და მიჯნების შესახებ

ნიშნის მისაღებად

თავი I

სიმდიდრის გუნებრივი განვითარება

ყოველ ცივილიზებულ საზოგადოებაში მთავარი ალბ-მიცემობა სწარმოებს ქალაქის მცხოვრებთა და სოფლის მცხოვრებთ შორის. იგი მდგომარეობს ნედლი პროდუქტების გაცვლაში გადამუშავებულ პროდუქტებზე, და ამასთან ეს გაცვლა-გამოცვლა სწარმოებს ან უშუალოდ, ანდა ფულის ან ფულის წარმომადგენელი რაიმე ქალაქის ნიშნების საშუალებით. სოფელი ქალაქს აძლევს საარსებო საშუალებებს და მანუფაქტურის მასალებს. ქალაქი ამ მინაცემს იხდის იმით, რომ სოფლის მცხოვრებთ უკანვე უგზავნის გადამუშავებული პროდუქტების ნაწილს. ქალაქი, სადაც არ ხდება და არც შეიძლება მოხდეს მასალების წარმოება, თუ ნამდვილად ვიცით, სოფლიდან იღებს მთელ თავის სიმდიდრეს და საარსებო საშუალებას. მაგრამ ამის გამო აქედან არ უნდა დავასკვნათ, რომ სარგებლობა, რომელსაც ქალაქი იღებს, ზარალია სოფლისათვის. მათი სარგებლობა საზიაროა და საურთიეროა, და შრომის დანაწილება ამ შემთხვევაში, ისე როგორც ყველა სხვა შემთხვევაში, სასარგებლოა ყველა პირთათვის, ვინც მოქმედებს სხვადასხვა მოსაქმეობაში, რომლებადაც შრომაა დაყოფილი. სოფლის მცხოვრებნი ქალაქისაგან ყიდულობენ გადამუშავებული პროდუქტების უფრო დიდ რაოდენობას ბევრად ნაკლები საკუთარი შრომის პროდუქტით, ვიდრე რამდენიც მათ უნდა დაეხარჯათ, თუ თვითონ შეეცდებოდნენ იმ პროდუქტების დამზადებას. ქალაქი არის ბაზარი სოფლის გარდამეტებული პროდუქტისათვის ანუ იმისათვის, რაც აღემატება მიწათმოქმედთა მოხმარების საჭიროებას; ქალაქში სოფლის მცხოვრებნი ამ გარდამეტებულ სცვლიან სხვა რაიმეზე, რაც მათ ესაჭიროებათ. რაც უფრო დიდია ქალაქის მცხოვრებთა რიცხვი და შემოსავალი, მით უფრო ფართოა ბაზარი, რომელსაც ქალაქი უქმნის სოფლის მცხოვრებთ, ხოლო რაც უფრო ფართოა ბაზარი, ყოველთვის მით უფრო სასარგებლოა იგი ადამიანთა უფრო დიდი რიცხვისათვის. პური, რომელიც ქალაქიდან სულ ერთი მილის ფარგლებშია აღმოცენებული, იმავე ფასში იყიდება იქ, რა ფასშიაც

იყიდება ოცი მილის სიშორიდან მოტანილი პური. მაგრამ ამ უკანასკნელის ფასმა, ჩვეულებრივ, არა თუ უნდა დაჰფაროს ის ხარჯები, რომლებიც განეულია მის სანარმოებლად და ბაზარზე მოსატანად, არამედ, გარდა ამისა, კიდევ მიწათმოქმედებისათვის ჩვეულებრივი მოგება უნდა მისცეს ფერმერს. ამიტომ მიწის მესაკუთრენი და მიწათმოქმედნი, რომელნიც ქალაქის ახლოს ცხოვრობენ, მიწათმოქმედებისთვის ჩვეულებრივი მოგების გარდა, იგებენ მათ მიერ გაყიდული პროდუქტის ფასში მსგავსი პროდუქტების ტრანსპორტის ღირებულებულებას, რომლებიც შორი ადგილებიდანაა მოტანილი, და გარდა ამისა, მათ ეზოგებათ ასეთი ტრანსპორტის მთელი ღირებულება ყველაფრის ფასში, რასაც კი იყიდიან. შეადარეთ მიწების დამუშავება რომელიმე ქალაქის ახლოს იმ მიწების დამუშავებას, რომლებიც რამდენადმე დაშორებულია მისგან, და ადვილად დარწმუნდებით, რა ძალიან მოგებაშია სოფელი იმ ალემბიცემობით, რომელიც მას ქალაქთან აქვს. ყველა იმ უაზრო თეორიაში, რომლებიც სავაჭრო ბალანსის შესახებ იყო გავრცელებული, არც ერთს არ უცდია იმის მტკიცება, რომ სოფელი ზარალობს მისი ალემბიცემობით ქალაქთან ან ქალაქი ზარალობს მისი ალემბიცემობით სოფელთან, რომელიც მას კვებას.

რადგან, თვით საგნის ბუნებისამებრ, საზრდოს საგნები ის მოთხოვნილებაა, რომელსაც პირველი ადგილი უკავია კომფორტისა და ფუფუნების საგნებთან შედარებით. ამიტომ დარგი, რომელიც იძლევა პირველთ, წინ უნდა უძღოდეს იმ დარგებს, რომელნიც აწარმოებენ უკანასკნელთ. ამრიგად, დამუშავება და გაუმჯობესება მიწისა, რომელიც საარსებო საშუალებებს იძლევა, აუცილებლად წინ უნდა უძღოდეს ზრდას ქალაქისას, რომელიც იძლევა მხოლოდ კომფორტისა და ფუფუნების საგნებს. სოფლის მხოლოდ გარდამეტებული პროდუქტი ანუ ის, რაც მიწათმოქმედის მოხმარებას აღემატება, შეადგენს სარჩოს ქალაქისათვის, რომელსაც, ამიტომ, მხოლოდ ამ გარდამეტებული პროდუქტის ზრდასთან ერთად შეუძლია ზრდა. რასაკვირველია, ქალაქი ყოველთვის როდი იღებს ყველა თავის საარსებო საშუალებას ახლო მდებარე სოფლებიდან, ანდა იმ ტერიტორიიდანაც, რომელსაც იგი ეკუთვნის; მას შეუძლია ის მიიღოს ძალიან შორეული ქვეყნებიდანაც და თუმცა ეს არ არის გამონაკლისი საერთო წესიდან, სხვადასხვა ეპოქაში და სხვადასხვა ხალხებში მნიშვნელოვან ცვლილებას იწვევდა სიმდიდრის განვითარების მსვლელობაში.

იმ წესს, რომელსაც საერთოდ აუცილებლობა განსაზღვრავს, თუმცა არა უკლებლივ ყველა ქვეყანაში, ყოველ ცალკეულ ქვეყანაში ხელს უწყობს ადამიანთა ბუნებრივი მიდრეკილებანი. ადამიანთა შემოღებული წესები რომ არასოდეს არ მიიმართებოდეს ამ ბუნებრივ მიდრეკილებათა წინააღმდეგ, ქალაქები ვერსად ვერ გაიზრდებოდა იმაზე მეტად, ვიდრე მათ გამოკვებას შესაძლებელს ხდიდა იმ ტერიტორიის მიწების დამუშავება და გაუმჯობესება, სადაც ისინი მდებარეობდა, — ყოველ შემთხვევაში მანამდე ვერა, ვიდრე მთელი ის ტერიტორია არ იქნებოდა სავსებით დამუშავებული და გაუმჯობესებული. თანატოლი ანუ თითქმის თანატოლი მოგების არსებობისას მეტი წილი ადამიანები უმჯობესად რაცხენ თავიანთი კაპიტალი მოათავსონ მინის გაუმჯობესებასა და დამუშავებაში, ვიდრე მანუფაქტურებსა და საგარეო ვაჭრობაში. ადა-

მიანს, რომელიც თავის კაპიტალს მინათმოქმედებაში ხმარობს, ეს კაპიტალი უფრო აქვს თავის თვალწინ და თავის განკარგულებაში, და მისი ქონება ნაკლებ ექვემდებარება სხვადასხვა შემთხვევითობას, ვიდრე ქონება ვაჭრისა, რომელიც ხშირად იძულებულია ანდოს იგი არა მარტო ქარსა და ტალღებს, არამედ აგრეთვე უფრო არასაიმედო სტიქიას ადამიანთა უგუნურობის და უსამართლობისას, როდესაც იგი დიდ კრედიტებს აძლევს შორეულ ქვეყნებში ისეთ ადამიანებს, რომელთა ხასიათისა და მდგომარეობის შესახებ მას იშვიათად შეუძლია ჰქონდეს რიგიანი ინფორმაცია. მემამულის კაპიტალი, პირიქით, რომელიც მისი მიწის გაუმჯობესებაშია ჩამაგრებული, თითქოს, მაქსიმალურად უზრუნველყოფილი არის ყოველგვარი შემთხვევითობისაგან, რამდენადაც ამას შესაძლებელს ხდის საერთოდ ბუნება ადამიანის საქმიანობისა. ბუნებრივი სიტუარფე, სოფლად ცხოვრების საამურობა, სულის სიმშვიდე, რასაც ეს ცხოვრება უქადის ადამიანს, და დამოუკიდებლობა, რასაც იგი ნამდვილად იძლევა, უკეთუ მას არღვევს ადამიანთა კანონების უსამართლობა, — ყოველივე ეს ისე მომხიბლავია, რომ მეტნაკლებად იზიდავს ყოველ ადამიანს, და რადგან მიწის დამუშავება დასაბამითვე დანიშნულება იყო ადამიანისა, ამიტომ ამ უკანასკნელს თავისი არსებობის ყველა საფეხურზე, ეტყობა, შენარჩუნებული აქვს უპირატესი მიდრეკილება ამ თავდაპირველი მოსაქმეობისადმი.

რასაკვირველია, ხელოსანთა განსაზღვრული რიცხვის დაუხმარებლივ მიწის დამუშავება ძალიან ძნელად მოხერხდებოდა და იგი ხშირ-ხშირად უნდა შეწყვეტილიყო ყოველთვის. მჭედლები, ხუროები, გუთნის და თვლების მკეთებლები, მეკასრეები, მწალაეები და თერძები, ყველანი ხელოსნები არიან, რომლებისადმი მიმართვა მათი სამსახურის მისაღებად ხშირად სჭირდება მინათმოქმედს. ეს ხელოსნებიც, თავის მხრივ, საჭიროებენ ერთმანეთის დახმარებას, და რადგან მათი საცხოვრებელი ადგილი აუცილებლად განსაზღვრულ ადგილთან არაა დაკავშირებული, როგორც მინათმოქმედისა, ამიტომ ისინი ბუნებრივია, ერთმანეთის ახლოს სახლდებიან და ამგვარად ქმნიან პატარა ქალაქს ანუ დაბას. მალე მათ მიემატებიან ყასბები, ლუდის მხდელები და მეპურეები, შემდეგ მთელი რიგი ხელოსნები და წვრილი ვაჭრები, რომელნიც საჭირონი და სასარგებლონი არიან მათ დროდადრო გაჩენილ მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად და რომელნიც, თავის მხრივ, ხელს უწყობენ ქალაქის შემდგომ ზრდას. ქალაქის მცხოვრებნი და სოფლის მცხოვრებნი ერთმანეთს უწევენ სამსახურს. ქალაქი მუდმივი იარმარკა ანუ ბაზარია, რომელსაც სოფლის მცხოვრებნი მიმართავენ, რათა თავიანთი ნედლი პროდუქტები გაცვალონ გადამუშავებულ პროდუქტებზე. ამ ალებ-მიცემობის გზით ქალაქის მცხოვრებნი იღებენ როგორც მასალებს მათი სამუშაოსათვის, ისე საარსებო საშუალებებსაც. მზა პროდუქტების რაოდენობა, რომელსაც ისინი სოფლის მცხოვრებლებზე ყიდნიან, განსაზღვრავს მასალებისა და სურსათის რაოდენობას, რომელსაც ისინი ყიდულობენ. ამიტომ მათი სამუშაო, მათი საარსებო საშუალებები შეიძლება გაიზარდოს მხოლოდ იმის მიხედვით, როგორ იზრდება სოფლის მოთხოვნა მზა პროდუქტების მიმართ, და ეს მოთხოვნა კი შეიძლება გაიზარდოს მხოლოდ მიწის გაუმჯობესებისა და დამუშავების ზრდის შესაბამისად. მაშასადამე, ადამიანთა დაწესებულებანი რომ არასოდეს არ არღვევდნენ საგანთა ბუნებრივ მსვლელეობას, სიმდიდრის განვითარება და ქალაქების ზრდა ყოველ პოლიტიკურ საზოგადოებაში შედეგი და

შესაბამისი იქნებოდა მოცემული ტერიტორიის ანუ ქვეყნის მიწების გაუმჯობესებისა და დამუშავებისა.

ჩვენს ჩრდილო-ამერიკის კოლონიებში, სადაც ჯერ კიდევ ადვილ პირობებში შეიძლება დაუმუშავებელი მიწის მიღება, დღემდე არც ერთ ქალაქში არაა გამართული მანუფაქტურები, რომელნიც შორეულ ბაზარზე ჰყიდიან თავიანთ პროდუქტებს. როდესაც ჩრდილო-ამერიკაში რომელიმე ხელოსანი დააგროვებს რაოდენადმე იმაზე მეტ კაპიტალს, რაც საჭიროა მისი საკუთარი სარენაოს წარსამართავად, რომელიც ახლო მიდამოების მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ემსახურება, ის როდის ცდილობს იმ კაპიტალით პროდუქტების გასაყიდად მანუფაქტურა გამართოს შორეულ ადგილებში, არამედ მას ხმარობს დაუმუშავებელი მიწის საყიდლად და დასამუშავებლად. ხელოსნიდან იგი იქცევა პლანტატორად, და ვერც მაღალი ხელფასი, ვერც ადვილი თავის რჩენა, რომელსაც ეს ქვეყანა უზრუნველყოფს, ხელოსნებს ვერ აცთუნებს იმუშაოს სხვებისათვის და არა თავისთავისათვის. იგი გრძნობს, რომ ხელოსანი თავისი მუშატრების ყმა არის, რომლებისგანაც იღებს სარჩოს, მაშინ როდესაც პლანტატორი, რომელიც თავისი საკუთარი მიწის დამუშავებას ეწევა და საჭიროს სარჩოს თავისი საკუთარი ოჯახის შრომით შოულობს, თვითონ არის ნამდვილად თავისთავის ბატონი და მთელი ქვეყნიერებისგან დამოუკიდებელი.

პირიქით, იმ ქვეყნებში, სადაც დაუმუშავებელი მიწა აღარ მოიპოვება ან მისი მიღება ადვილ პირობებში არ შეიძლება, თითოეული ხელოსანი, რომელმაც იმაზე მეტი კაპიტალი დააგროვა, რაც საჭიროა ახლო მიდამოებში შემთხვევით სამუშაოთა შესასრულებლად, ცდილობს ისეთი პროდუქტები დაამზადოს, რომლებიც გაიყიდება უფრო შორეულ ადგილას. მჭედელი აგებს რაიმე რკინის ქარხანას, ფეიქარი ტილოს ან შალის მანუფაქტურას. ეს სხვადასხვა მანუფაქტურები დროთა განმავლობაში თანდათან სპიციალდება და, ამრიგად, უმჯობესდება და უფრო სრულყოფილი ხდება მრავალგვარად, რაც ყველას ადვილად შეუძლია წარმოიდგინოს და ამიტომ საჭირო აღარაა განვმარტო უფრო დანვრილებით.

როდესაც კაპიტალის გამოყენებას აპირებენ, თანატოლი ან თითქმის თანატოლი მოგების შესაძლებლობისას, მანუფაქტურას, ბუნებრივია, უპირატესობას აძლევენ საგარეო ვაჭრობასთან შედარებით იმავე მიზეზის გამო, რა მიზეზითაც მიწათმოქმედებას ბუნებრივად უპირატესობას აძლევენ მანუფაქტურების წინაშე. როგორც მემამულის ან ფერმერის კაპიტალი უფრო უზრუნველყოფილია, ვიდრე მემანუფაქტურის კაპიტალი, ისევე მემანუფაქტურის კაპიტალიც, რომელიც მის მფლობელს აქვს მუდამ თავის თვალწინ და თავის განკარგულებაში, უფრო უზრუნველყოფილია ყოველგვარი შემთხვევითობისაგან, ვიდრე იმ ვაჭრის კაპიტალი, რომელიც საგარეო ვაჭრობას ეწევა. რასაკვირველია, საზოგადოების განვითარების ყოველ საფეხურზე მისი ნედლი და გადამუშავებული პროდუქტების გარდამეტი ნაწილი, ე.ი. მათი ის ნაწილი, რომლისთვისაც მოთხოვნა არ არსებობს თვით ქვეყნის შიგნით, უნდა გაიგზავნოს საზღვარგარეთ რაიმეზე გასაცვლელად, რაზეც მოთხოვნა არის შინ. მაგრამ ძალიან მცირე მნიშვნელობა აქვს იმას, რომელ კაპიტალს — უცხოთ თუ შინაურს — გააქვს ეს გარდამეტი პროდუქტი საზღვარგა-

რეთ. თუ საზოგადოებას დაგროვილი არა აქვს საკმარისი კაპიტალი როგორც მთელი მისი მიწის დასამუშავებლად, ისე ყველა მისი ნედლი პროდუქტის სრულად გადასამუშავებლად, იმ შემთხვევაში ძალიან ხელსაყრელიც კია, რომ ეს ნედლი პროდუქტი უცხო კაპიტალმა გაზიდოს, რათა შესაძლებელი გახდეს საზოგადოების მთელი კაპიტალი უფრო სასარგებლო მიზნებისათვის იქნეს გამოყენებული. ძველი ეგვიპტის, ჩინეთის და ინდოსტანის სიმდიდრე გვიმტკიცებს, რომ ხალხმა შეიძლება მიაღწიოს სიმდიდრის ფრიად მაღალ საფეხურს, თუმცა მისი საექსპორტო ვაჭრობის უდიდეს ნაწილს უცხოელები აწარმოებენ. ჩვენი ჩრდილო-ამერიკის და ვესტ-ინდოეთის კოლონიების განვითარებას გაცილებით ნელი მსვლელობა ექნებოდა, მათი გარდამეტი პროდუქტის საექსპორტოდ მხოლოდ ის კაპიტალი, რომ ყოფილიყო გამოყენებული, რომელიც თვით მათ ეკუთვნოდა.

ამრიგად, საგანთა ბუნებრივი მსვლელობისას, განვითარების ნებისმიერ საფეხურზე მყოფი საზოგადოების კაპიტალი პირველ ყოვლისა, მიმართულია მიწათმოქმედებისაკენ, შემდეგ — მანუფაქტურებისაკენ და ბოლოს — საგარეო ვაჭრობისაკენ. ეს წესი ისე ბუნებრივია, რომ იგი, მე მგონია, ყოველ საზოგადოებაში, რომელსაც რაიმე შესამჩნევი ტერიტორია ჰქონდა, ყოველთვის სრულდება ამა თუ იმ ზომით. მიწების ნაწილი უნდა დამუშავებულიყო მანამდე, ვიდრე რამდენადმე მნიშვნელოვანი ქალაქები შეიძლებოდა წარმოშობილიყო და ამ ქალაქებში უნდა არსებულიყო რაიმე, თუნდაც განუვითარებელი, მრეწველობა, ვიდრე მათთვის შესაძლებელი გახდებოდა იმაზე ფიქრი, რომ საგარეო ვაჭრობისათვის მოეკიდნათ ხელი.

თუმცა საგანთა ამ ბუნებრივ წესს რაიმე ზომით ადგილი უნდა ჰქონოდა ყოველ ასეთ საზოგადოებაში, მაგრამ ყველა თანამედროვე ევროპულ სახელმწიფოში იგი ზოგი მხრივ ყირამალა იქნა დაყენებული. საგარეო ვაჭრობამ ზოგ ქალაქში გამოიწვია დაფუძნება უფრო სათუთი მანუფაქტურებისა ანუ ისეთებისა, რომელთა პროდუქტები უცხო ბაზარზე გასატანადაა გამოსადეგი; ხოლო მანუფაქტურებმა და საგარეო ვაჭრობამ ერთად, გამოიწვია უმთავრესი გაუმჯობესება მიწათმოქმედებაში. ჩვეულება და ადათი, რომელიც პირვანდელი მთავრობის ბუნებამ შემოიღო ამ სახელმწიფოებში და რომლებიც დარჩა მას შემდეგაც, რაც ის მთავრობა მნიშვნელოვნად შეიცვალა, აუცილებლობის გზით ძალად ეწეოდა მათ ამ არაბუნებრივი და რეგრესიული წესისაკენ.

* * *

თავი II

მინათმოქმედების განვითარების დაზოგოვანი ძველ ევროპაში რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ

როდესაც გერმანულმა და სკვითურმა ტომებმა რომის იმპერიის დასავლეთის პროვინციები წაღვეს, ის არევ-დარევა, რომელიც მოჰყვა ესოდენ დიდ რევოლუციას, არ შეწყვეტილა რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში. ძარცვამ და ძალმომრეობამ, რომელსაც ბარბაროსები აყენებდნენ ძველ მცხოვრებთ, შეწყვიტა აღებმცემობა ქალაქსა და სოფელს შორის. ქალაქები გაუდაბნოვდა, ხოლო მიწები დარჩა დაუმუშავებელი და ევროპის დასავლეთის პროვინციები, რომელნიც რომაელთა ბატონობის დროს მნიშვნელოვან კეთილდღეობაში იყვნენ, უღრმეს სიღატაკესა და ბარბაროსობაში ჩაეფლნენ. ამ არევ-დარევის ხანაში იმ ბარბაროს ტომთა მეთაურებმა და მთავარმა წინამძღოლებმა შეიძინეს ანუ ხელთ იგდეს იმ ადგილების მიწების უდიდესი ნაწილი. მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი დაუმუშავებელი იყო, მაგრამ დამოუკიდებლად იმისა, დამუშავებული იყო თუ დაუმუშავებელი, მიწის არც ერთი ნაკვეთი არ დარჩენილა, რომ მესაკუთრე არ გასჩენოდეს. ყველა ეს მიწა დასაკუთრებულ იქნა, ამასთან მისი დიდი ნაწილი — მცირედენ მსხვილ მესაკუთრეთა მიერ.

დაუმუშავებელი მიწების ეს თავდაპირველი დასაკუთრება, თუმცა იგი დიდი ბოროტება იყო, შეიძლებოდა მაინც წარმავალი ბოროტება ყოფილიყო, მემკვიდრეობის ან გასხვისების გზით შეიძლებოდა ის მიწები კვლავ პატარ-პატარა ნაჭრებად დანაწილებულიყო. მაგრამ პირმშობის შესახები კანონი შეუძლებელს ხდიდა მიწების დანაწილებას მემკვიდრეობის გზით, ხოლო ფიდაიკომისების დაწესება ხელს უშლიდა, რომ მიწები პატარ-პატარა ნაჭრებად დაყოფილიყო გასხვისების გზით.

როდესაც მიწა, ისე როგორც მოძრავი ქონება, მიჩნეულია მხოლოდ და მხოლოდ არსებობისა და თავის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საშუალებად, ბუნებრივი სამემკვიდრეო კანონი მიწას, ისე როგორც მოძრავ ქონებას, ჰყოფს ოჯახის ყველა შვილთ შორის, ვინაიდან, უნდა ვიფიქროთ, ყველას არსებობა თანაბრად ძვირფასია მამისთვის. ამიტომ ასეთი სამემკვიდრეო კანონი მოქმედებდა რომაელებში, რომელიც მემკვიდრეობით მიწების გადაცემისას ისევე ნაკლებად განასხვავებდა უფროსსა და უმცროს შვილებს, ვაჟებსა და ქალებს, როგორც ჩვენ მოძრავი ქონების გაყოფისას. მაგრამ როდესაც მიწას დაუწყეს ცქერა არა როგორც მარტოდენ თავის შენახვის, არამედ აგრეთვე როგორც ძალაუფლებისა და გავლენის წყაროს, მაშინ საუკეთესოდ იქნა მიჩნეული, რომ მიწა მარტო ერთ შვილს გადასცემოდა გაუყოფელად. იმ შფოთიან ხანაში ყოველი მსხვილი მემამულე წარმოადგენდა ერთგვარად პანია მთავარს. ისინი, ვისაც მისი მიწები ეჭირათ, მისი ქვეშევრდომები იყვნენ. იგი იყო მათი მოსამართლე და ერთგვარი კანონმდებელიც მშვიდობიანობის დროს და წინამძღოლი ომის დროს. იგი ომობდა, როცა ამას საჭიროდ დაინახავდა, ხშირად თავისი მეზობლების წინააღმდეგ და ზოგჯერ თავისი

მეფის წინააღმდეგაც. ამიტომ მამულის უშიშროება, მფარველობა, რომლის განევა შეეძლო მის მესაკუთრეს იმათთვის, ვინც იმ მამულში ბინადრობდა, მამულის სიდიდეზე იყო დამოკიდებული. მისი დაყოფა ნიშნავდა გზის გაკვალვას მის გასანადგურებლად და ყველა მისი ნაწილის დასარბევად და ჩასაყლაპავად მეზობელთა შემოჭრის დროს. ამის გამო დაწესდა მართალია, არა ერთბაშად, არამედ დროთა განმავლობაში საპირმშოო კანონი მამულების მემკვიდრეობისათვის იმავე მიზეზით, რა მიზეზითაც დაწესდა ასეთი კანონი მონარქიული ხელისუფლებისათვის, თუმცა არა ყოველთვის ამ უკანასკნელის წარმოშობისთანავე. იმისათვის, რომ მონარქიული ხელისუფლების ძლიერება და, მაშასადამე, სიმტკიცე გაყოფით არ შესუსტდეს, იგი მთლიანად უნდა გადაეცეს ერთ-ერთ შვილს. სახელდობრ რომელს უნდა მიეცეს ესოდენ დიდი უპირატესობა, ამას უნდა ამყარებდეს რაიმე საერთო კანონი, რომელიც დაფუძნებულია არა პირადი დამსახურების ან ღირსების საჭვო ნიშნებზე, არამედ რაიმე ნათელ და ცხად ნიშანზე, რომელიც არ შეიძლება სადავო იყოს. ერთი და იმავე ოჯახის შვილების აუცილებელი განსხვავება შეიძლება მხოლოდ სქესისა და ასაკის მხრივ. მამრობით სქესს საყოველთაო უპირატესობა ეძლევა მდედრობითის წინაშე, და, ყველა სხვა პირობათა თანასწორობისას, უფროსი ყოველთვის უმცროსზე წინ არის. ასე წარმოიშობა უფლება პირმშოობისა და ის, რასაც პირდაპირი ხაზით მემკვიდრეობას უწოდებენ.

კანონებს ხშირად შენარჩუნებული აქვს თავიანთი ძალა დიდხანს მას შემდეგ, რაც მოისპოოს ის გარემოებანი, რომელთაც წარმოშვეს ისინი და რომელთაც მარტოოდენ შეუძლიათ მათი გამართლება. ევროპის ახლანდელ მდგომარეობაში რაღაც ერთი აკრი მიწის მესაკუთრეც ისევე მტკიცედ ფლობს მას, როგორც ასიათასი აკრის მესაკუთრე. და მაინც პირმშოობის უფლება წინანდებურად დაცული არის და ალბათ კიდევ რამდენსამე საუკუნეს იქნება დაცული, ვინაიდან, ყველა სხვა დაწესებულებათა შორის იგი უფრო შესაბამისია იმისათვის, რომ საზრდო მისცეს გვაროვნული უპირატესობით ამყოფას. არ შეიძლება ყველა მხრივ სხვა რამ უფრო სანაწილ-მდეგო არსებობდეს ოჯახის ნამდვილი ინტერესისათვის, ვიდრე ის უფლება არის, რომელიც ერთი შვილის გამდიდრების გულისთვის მათხოვრებად აქცევს ყველა დანარჩენს.

ფიდაიკომისები წარმოადგენენ საპირმშოო კანონის ბუნებრივ შედეგს. ისინი დააწესეს განსაზღვრული, პირდაპირი ხაზით მემკვიდრეობის უზრუნველსაყოფად, რისი აზრიც პირველად საპირმშოო კანონმა აღძრა და იმის ასაცილებლად, რომ თავდაპირველი მამულის რაიმე ნაწილი გასულიყო ძირითადი ხაზის მფლობელობიდან რომელიმე მემკვიდრის მიერ გაჩუქების, ანდერძის ან განსხვისების გზით, ან მისი უგუნურობისა თუ უბედურების მიზეზით. ფიდაიკომისები სრულიად უცნობი იყო რომაელებისათვის. მათი სუბსტიტუციები და ფიდაიკომისები არაფრით ჰგავს ახალი დროის ფიდაიკომისებს, თუმცა ფრანგი იურისტებიდან ზოგიერთებმა შესაბამისად ჩათვალეს აღნიშნულ ძველ დაწესებულებათა სამოსელსა და ტერმინებში გაეხვიათ ეს თანამედროვე დაწესებულება.

იმ ხანაში, როდესაც დიდი მამულები ერთგავარ სამთავროებს წარმოადგენდა, ფიდაიკომისებს შეიძლებოდა განსაზღვრული აზრი ჰქონებოდათ. ზოგიერთი მონარქიის ეგრეთ-

წოდებული ძირითადი კანონების მსგავსად, მათ შეეძლოთ ხელი შეეშალათ იმისათვის, რომ მრავალი ათასი ადამიანის უშიშროება ერთი ადამიანის უფიქრობითა და მფლანგველობით ხიფათში ყოფილიყო ჩავარდნილი. მაგრამ თანამედროვე ევროპაში, სადაც როგორც წვრილ, ისე მსხვილ მემამულეებს სიმტკიცე სათანადო ქვეყნის კანონებით აქვს უზრუნველყოფილი, ამ ფიდაიკომისებზე უფრო უაზროს ვერას წარმოიდგენს ადამიანი. ისინი დაფუძნებულია ყოველად უგუნურ ნაგულისხმევზე, — იმაზე, რომ ერთი მეორის მომდევნო თაობებს ადამიანთა თანასწორი უფლება არა აქვთ მიწასა და ყველა იმაზე, რასაც მიწა შეიცავს, რომ თანამედროვე თაობის საკუთრება იმ ადამიანთა ნება-სურვილის მიხედვით უნდა იყოს შემოფარგლული და მოწესრიგებული, რომელნიც, იქნებ, ხუთასი წლის წინათ გარდაიცვალნენ. მიუხედავად ამისა, მეტწილ ევროპაში ფიდაიკომისები დღემდე შენარჩუნებულია, განსაკუთრებით იმ ქვეყნებში, სადაც აზნაურული ჩამომავლობა აუცილებელი პირობაა სამოქალაქო თუ სამხედრო საპატიო თანამდებობათა დასაჭერად. ფიდაიკომისები საჭიროდ იყო მიჩნეული, რათა დაცული ყოფილიყო აზნაურობის განსაკუთრებული პრივილეგია ქვეყანაში მაღალი ადგილების და საპატიო თანამდებობათა დაჭერისა. და მას შემდეგ, რაც ამ წოდებამ ხელში ჩაიგდო ეს უსამართლო უპირატესობა მის თანამოქალაქეთა მიმართ, საჭიროდ ჩაითვალა, რომ მისთვის მიეცათ კიდევ მეორე უპირატესობა, რათა მის სიღარიბეს სასაცილოდ არ გაეხადა ეს პრივილეგია. ინგლისში საყოველთაო სამართალი, როგორც ამბობენ, მართალია, უარყოფითად განწყობილია სამარადისო საკუთრების მიმართ და ამიტომ ასეთი საკუთრება აქ უფრო შეზღუდულია, ვიდრე სხვა რომელსაღმე ევროპულ მონარქიაში, თუმცა ინგლისიც არაა უიმისოდ დარჩენილი. რაც შეეხება შოტლანდიას, აქ ვარაუდობენ, რომ ქვეყნის მთელი მიწის ერთ მეხუთედზე მეტი, და იქნებ ერთ მესამედზე მეტიც, ამჟამად ფიდაიკომისების სასტიკ რეჟიმს ექვემდებარება.

ამრიგად, დაუმუშავებელი მიწების დიდ ფართობს არა თუ ყადაღა დაედო ცალკეულ გვარეულობათა მიერ, არამედ აგრეთვე თითქმის სამუდამოდ მოიხსო მათი დანაწილების შესაძლებლობა. და ისეთი შემთხვევა კი იშვიათია, რომ დიდი მემამულე იმავე დროს მიწების დიდი გამაუმჯობესებელი იყოს. იმ არეულობის ხანაში, რომელმაც ეს ბარბაროსული დაწესებულება წარმოშვა, მსხვილი მემამულე სავსებით იმას უნდებოდა, რომ დაეცვა თავისი საკუთარი მამულები ან თავისი სამართალი და ხელისუფლება გაეგრძელებინა მეზობლების ტერიტორიაზე. მას არ ჰქონდა თავისუფალი დრო იმისათვის, რომ ეზრუნა მიწის დამუშავებისა და გაუმჯობესებისათვის. ხოლო როდესაც კანონისა და წესრიგის განმტკიცებამ ეს შესაძლებლობა მისცა, ხშირად მას არ ჰქონდა მიდრეკილება ამისადმი და თითქმის არასოდეს — საჭირო უნარი და მოხერხება. თუ თვით მისი და მისი სახლის შენახვის ხარჯს მთლად მიჰქონდა მისი შემოსავალი ან აღემატებოდა მას, რასაც ხშირად ჰქონდა ადგილი, მას არ მოეპოვებოდა კაპიტალი მიწის გაუმჯობესებისათვის და იგი დამზოგველი იყო. უფრო ხელსაყრელად მიაჩნდა თავისი წლიური დანაზოგი ახალი მიწების საყიდლად გამოეყენებინა, ვიდრე მისდამი კუთვნილი მიწების გასაუმჯობესებლად დაეხარჯა იგი. იმისათვის, რომ ადამიანმა მომგებიანად წარმართოს მიწის გაუმჯობესება, საჭიროა, როგორც ყველა სხვა კომერციულ საქმეში, დაკვირვებით ამჩნევდეს

ყველა, თუნდაც სულ მცირე დანაზოგს და მოგებას, რისი უნარიც იშვიათად აქვს ისეთ ადამიანს, რომელიც დიდი ქონების პატრონია დაბადებიდანვე, თუნდ დამზოგველიც იყოს ბუნებით. ასეთი ადამიანის მდგომარეობა, რასაკვირველია, ხელს უწყობს იმას, რომ მას მიდრეკილება ჰქონდეს უფრო გარეგანი შემკობილობისადმი, რაც მის გემოვნებას აკმაყოფილებს, ვიდრე მოგებისადმი, რასაც იგი ესოდენ ნაკლებ საჭიროებს. ბავშვობიდანვე იგი დაჩვეულია ისეთ საგნებზე ზრუნვას, როგორიცაა მისი ტანსაცმელის, მისი ეტლის, სახლისა და ავეჯეულობის სილამაზე. აზრ-მიდრეკილება, რომელსც ბუნებრივად ქმნის ასეთი ჩვეულება, მას ახლავს მაშინაც, როდესაც იგი მამულის გაუმჯობესებაზე ფიქრს შეუდგება. მან, იქნებ გაამშვენიეროს კიდეც 400 ან 500 აკრი მიწა, რომელიც მის სასახლეს აკრავს და დახარჯავს ამისათვის ათჯერ მეტს იმაზე, რაც მიწა ეღირება გაუმჯობესების შემდეგ, ხოლო ამის შემდეგ დარწმუნდება, რომ თუ ასევე გაუმჯობესა — სხვაგვარად მას არ ეხერხება — დანარჩენი მამული, იგი გაკოტრდება, ვიდრე სამუშაოს მეთაურს შეასრულებდეს. შეერთებული სამეფოს ორსავე ნაწილში მოიპოვება რამდენიმე დიდი მამული, რომელიც ფეოდალური მონარქიის შემდეგ ერთი და იმავე გვარის ხელშია განუწყვეტლივ დარჩენილი. საკმარისია შევადაროთ ამ მამულების ახლანდელი მდგომარეობა იქაურ მეზობელ წვრილ მესაკუთრეთა მამულებისა და მაშინ სხვა საბუთი არ დაგჭირდებათ, რათა დარწმუნდეთ, რაოდენ არახელსაყრელია ესოდენ დიდი ზომის საკუთრება მიწის გაუმჯობესებისათვის.

თუ ასეთი დიდი მესაკუთრეებისაგან მიწის ნაკლებად გაუმჯობესება იყო მოსალოდნელი, მით უფრო ნაკლებ მოსალოდნელი შეიძლება ყოფილიყო იმათგან, ვისაც მათი მიწები ეჭირათ. ძველ ევროპაში მიწის დამქირავებელი გლეხები ყველანი მეზატონის ნება-სურვილზე იყვნენ დამოკიდებული. ისინი თითქმის ყველანი მონები იყვნენ, თუმცა მათი მონობა უფრო რბილი სახისა იყო, ვიდრე მონობა ძველ ბერძნებსა და რომაელებში ან თუნდ ჩვენს ვესტ-ინდოეთის კოლონიებში. იგულისხმებოდა, რომ ისინი უფრო უშუალოდ ეკუთვნოდნენ მიწას, ვიდრე მათ მეზატონეს. ამიტომ მათი გაყიდვა შეიძლებოდა მიწასთან ერთად, მაგრამ არა მიწისაგან მოცილებულად. ბატონის ნებართვით მათ შეეძლოთ დაქორწინება, შემდეგ ბატონი ამ ქორწინებას ვერ დაარღვევდა ქმრისა და ცოლის სხვადასხვა პირებზე გაყიდვის გზით. თუ ბატონი დაასახიჩრებდა ან მოკლავდა თავის გლეხს, იგი ექვემდებარებოდა განსაზღვრულ სასჯელს, თუმცა, ჩვეულებრივ, ძალიან მცირეს. გლეხებს კი არ ჰქონდათ საკუთრების შეძენის უფლება. ყველაფერი, რასაც გლეხები შეიძენდნენ, ბატონის შენაძენად ითვლებოდა და მას შეეძლო შეხედულებისამებრ წაეღო იმათგან მათი შენაძენი. მიწის ყოველგვარი დამუშავება და გაუმჯობესება, რაც კი ასეთი მონების დახმარებით შეიძლებოდა შესრულებულიყო, სინამდვილეში სრულდებოდა მათი ბატონის მიერ და ასევე მის ხარჯზე. თესლი, პირუტყვი, სასოფლო-სამეურნეო იარაღები — ყველაფერი მას ეკუთვნოდა და მოგებაც მარტო მისი იყო. ამ მონებს მხოლოდ იმის შეძენა შეეძლოთ, რაც მათი ყოველდღიური არსებობისათვის იყო საჭირო. ამრიგად, ამ შემთხვევაში საკუთრივ თვითონ მემამულე ფლობდა ყველა თავის მიწას და მის დამუშავებას ეწეოდა თავისი ყმების ხელით. ასეთი სახის მონობა დღემდე კიდეც არსებობს რუსეთში, პოლონეთში, უნ-

გრეთში, ბოჰემიასა და მორავიაში და გერმანიის სხვა ნაწილებში. მხოლოდ ევროპის დასავლეთ და სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილებში იქნა იგი თანდათან სრულად მოსპობილი.

მაგრამ თუ საერთოდ იშვიათადაა მიწის დიდი გაუმჯობესება მსხვილი მესაკუთრეებისგან მოსალოდნელი, მით უფრო ნაკლებ მოსალოდნელია იგი იმ შემთხვევაში, როდესაც ისინი მონებს გამოიყენებდნენ მუშებად. ყველა დროისა და ხალხის გამოცდილება, მგონია, იმას გვიდასტურებს, რომ მონების მიერ შესრულებული სამუშაო, თუმცა იგი თითქოს მარტო შენახვის ხარჯს მოითხოვს, ყველაზე უფრო ძვირი სამუშაო არის. კაცი, რომელსაც არავითარი საკუთრების შეძენა არ შეუძლია, დაინტერესებულია მხოლოდ იმით, რომ რაც შეიძლება ბევრი ჭამოს და რაც შეიძლება ცოტა იმუშაოს. მხოლოდ ძალდატანებით, და არა მისი საკუთარი ინტერესით, შეიძლება იგი იძულებულ იქნეს იმაზე მეტი იმუშაოს, რაც საკმარისი არის მისი შენახვის ხარჯის დასაფარავად. როგორც პლინიუსი, ისე კალუმელა აღნიშნავენ, როგორ დაეცა იტალიაში პურის მოწევის საქმე, როგორ არახელსაყრელი გახდა იგი მას შემდეგ, რაც მონების ხელში გადავიდა. ბევრად უკეთ არ იყო საქმე ძველ საბერძნეთშიც არისტოტელეს დროს. იქ, სადაც იგი ლაპარაკობს იდეალურ რესპუბლიკაზე, რომელიც პლატონის „კანონებშია“ აღწერილი, ამბობს: ხუთი ათასი უქმი ადამიანის შესაძენად (მეომართა ეს რიცხვი საჭიროდ იყო მიჩნეული იმ რესპუბლიკის დასაცავად) მათი ცოლებითა და მსახურებითურთ საჭირო იქნებოდა უზომო სიდიდისა და ნაყოფიერების მქონე ტერიტორია, ბაბილონის დაბლობის მსგავსიო.

ამპარტავნობა ადამიანს აყვარებს ბატონობას, და მის გრძნობას ისე არაფერი შეურაცხყოფს, როგორც ის, რომ იძულებული იყოს თავი გაუყადროს მასზე დაბლა მდგომ ადამიანებს, — ეჩიჩინოს მათ რაიმეში დასაყოლიებლად. ამიტომ, თუ კანონი ამის ნებას იძლევა და სამუშაოს ხასიათი ამას შესაძლებელს ხდის, იგი საერთოდ ირჩევს უფრო მონების მუშაობას, ვიდრე თავისუფალი ადამიანებისას. შაქრის და თამბაქოს მოყვანას შეუძლია აიტანოს მონური შრომით წარმოებული დამუშავების ხარჯები; პურის მოყვანას ამჟამად, როგორც ეტყობა, არ ძალუძს ამ ხარჯების ატანა. ინგლისის კოლონიებში, რომელთა მთავარ პროდუქტს პური შეადგენს, სამუშაოს უდიდეს ნაწილს თავისუფალი ადამიანები ასრულებენ. პენსილვანიის კვაკერების უკანასკნელი დადგენილება, რომ გაათავისუფლონ ყველა მათი მონა ზანგი, გვიმტკიცებს, რომ ამ მონების რიცხვი არ შეიძლება იყოს ძალიან დიდი. ზანგები რომ მათი საკუთრების მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენდნენ, ასეთი დადგენილება ვერასოდეს ვერ იქნებოდა მიღებული. ჩვენს შაქრის მწარმოებელ კოლონიებში, პირიქით, მთელ სამუშაოს მონები ასრულებენ, თამბაქოს მწარმოებელ კოლონიებშიც სამუშაოს დიდი ნაწილი მათ მიერვე სრულდება. შაქრის პლანტაციის მოგება ყოველ ჩვენს ვესტ-ინდოეთის კოლონიაში ჩვეულებრივ ბევრად უფრო დიდია, ვიდრე რაიმე სხვა კულტურისა, რომელიც კი ცნობილია ევროპასა ან ამერიკაში, ხოლო თამბაქოს პლანტაციის მოგება თუმცა შაქრის პლანტაციისაზე ნაკლებია, მაგრამ მაინც აღემატება, როგორც აღნიშნული იყო, პურის მოყვანის გზით მიღებულ მოგებას. როგორც შაქრის, ისე თამბაქოს პლანტაციას შეუძლია მონური შრომის ხარჯების გამართლება, მხოლოდ პირველს უფრო, ვიდრე მეორეს. ამიტომ ზანგების რიცხვი თეთრკანიანი მუშების

რიცხვთან შედარებით, ბევრად უფრო დიდია ჩვენს შაქრის მწარმოებელ კოლონიებში, ვიდრე თამბაქოს მწარმოებლებში.

ძველი დროის მონათმოქმედი მონების ადგილი თანათან დაიკავეს ერთგვარმა ფერმერებმა, რომელნიც ამჟამად საფრანგეთში მეღალეების სახელწოდებით არიან ცნობილი. ლათინურად მათ ეწოდებათ *coloni patriarii*. ისე დიდი ხანია, რაც ისინი გაჰქრენ ინგლისში, რომ ახლა მათი ინგლისური სახელი არ ვიცი. მემამულე ასეთი ფერმერის განკარგულებაში გასცემდა თესლს, პირუტყვს და სასოფლო-სამეურნეო იარაღებს, — ერთის სიტყვით, მთელ მარაგს, რაც საჭირო იყო მიწის ნაკვეთის დასამუშავებლად. მიღებული პროდუქტი იყოფოდა თანასწორად მემამულესა და ფერმერს შორის, მას შემდეგ რაც იქიდან გადაღებული იქნებოდა იმდენი, რამდენიც მიიჩნევოდა საჭიროდ მარაგის შესანარჩუნებლად; ეს მარაგი უბრუნდებოდა მემამულეს, როდესაც ფერმერი მიწას დატოვებდა ან მას იქიდან განდევნიდნენ.

ასეთი ფერმერების მიერ დაჭერილი მიწის დამუშავება არსებითად მემამულის ხარჯზე სწარმოებს, როგორც მონების მიერ დამუშავება. მათ შორის მხოლოდ ერთი მეტად არსებითი განსხვავება არის. ასეთ ფერმერებს, რადგან ისინი თავისუფალი ადამიანები არიან, შეუძლიათ საკუთრების შეძენა; და რამდენადაც ისინი იღებენ მიწის პროდუქტის განსაზღვრულ ნაწილს, ცხადად დაინტერესებული არიან იმაში, რომ მთელი პროდუქტი რაც შეიძლება უფრო დიდი იყოს, რათა, ამგვარად, მათი წილიც უფრო დიდი გახდეს. პირიქით, მონა, რომელსაც არ შეუძლია რაიმე შეიძინოს გარდა თავის შესანახისა, ყოველთვის ცდილობს თავი არ შეიწუხოს შრომით და მიწის პროდუქტს რაც შეიძლება ნაკლებ გადააჭარბებინოს ამ შესანახზე. ალბათ, ნაწილობრივ აღნიშნული უპირატესობის და ნაწილობრივ აგრეთვე მსხვილ მემამულეთა ავტორიტეტზე იერიშების მიტანის გამო იყო, რისთვისაც ყმებს თანდათან აქეზებდნენ მემამულეთა მუდამ მოქიშპე მეფეები და რამაც ბოლოს, როგორც ჩანს, ისეთი ხასიათი მიიღო, რომ ამ სახის მონობა პირდაპირ მავნებელი შეიქნა — ალბათ ამის გამო იყო, რომ ბატონყმობა თანდათან მოისპო ევროპის მეტ ნაწილში. მაგრამ ის მომენტი, როდესაც მოხდა ესოდენ მნიშვნელოვანი რევოლუცია, და ის წესი, რა წესითაც იგი განხორციელდა, ყველაზე უფრო ბნელი პუნქტებია ახალ ისტორიაში. რომის ეკლესია მიიწერს დიდ დამსახურებას ამ საქმეში. და მართლაც, ცნობილია, რომ უკვე XII საუკუნეში პაპმა ალექსანდრე III-მ გამოსცა ბუღა მონების საერთოდ განთავისუფლების შესახებ. მაგრამ, როგორც ეტყობა, ეს ბუღა უფრო კეთილმსახურული შეგონება იყო ვიდრე კანონი, რომლის მიმართ უცილობელი მორჩილება მოითხოვებოდა ყველა მორწმუნეთაგან. მონობა ამის შემდეგაც განაგრძობდა არსებობას რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში თითქმის ყველგან, ვიდრე იგი არ მოისპო ზემოაღნიშნული ორი ინტერესის შეერთებული ზემოქმედების გამო, — მემამულისა, ერთის მხრივ, და მეფისა, მეორე მხრივ. განთავისუფლებულ ყმას, რომელსაც ნება დართეს თავის მფლობელობაში შეენარჩუნებია მიწა, მაგრამ საკუთარი კაპიტალი არ ჰქონდა, ამ მიწის დამუშავება შეეძლო მხოლოდ იმით, რასაც მას ავანსად მისცემდა მემამულე, და ამიტომ იგი უნდა გადაქცეულიყო იმად, ვისაც ფრანგები მეღალეს უწოდებენ.

მაგრამ ამ უკანასკნელი სახის მიწათმოქმედთა ინტერესი ვერასოდეს ვერ აიძულებდა მათ მინის შემდგომ გაუმჯობესებაზე დაეხარჯათ იმ მცირე კაპიტალის ნაწილი, რომელსაც ისინი შეიძლება დაზოგავდნენ პროდუქტის თავიანთი წილიდან, ვინაიდან მემამულეს, რომელიც მონაწილეობას არ იღებდა ამ ხარჯში, მაინც უნდა მიეღო იმ გარდანამეტი პროდუქტის სახით, რაც ამ დანახარჯის შედეგად იქნებოდა მოპოვებული. დამტკიცებულია, რომ ათისთავი, რაც პროდუქტის მხოლოდ მეათედ ნაწილს შეადგენს, დიდ დაბრკოლებას წარმოადგენს მინის გაუმჯობესებისათვის. მით უფრო ნამდვილად დამაბრკოლებელი უნდა ყოფილიყო ის გადასახადი, რომელიც პროდუქტის ნახევარს შეადგენდა. მეღალის ინტერესი მოითხოვდა, მიწიდან აეღო ყველაფერი, რისი მოცემაც მიწას შეეძლო იმ კაპიტალის დახარჯვისას, რომელსაც მემამულე იძლეოდა; მაგრამ მისი ინტერესი არასოდეს არ მოითხოვდა, ამ კაპიტალისთვის თავისი კაპიტალის რაიმე ნაწილი დაემატებინა. საფრანგეთში, სადაც, როგორც ამბობენ, მთელი სამეფოს ხუთი მეექვსედი ამ კატეგორიის მიწათმოქმედთ უჭირავთ, მემამულეები ჩივიან, რომ მეღაღები ყოველი შემთხვევით სარგებლობენ — მეზატონის პირუტყვი ტვირთის გადასახადად გამოიყენონ უფრო, ვიდრე მონათმოქმედებაში, ვინაიდან პირველ შემთხვევაში მთელი მოგება მათვე რჩებათ, ხოლო მეორე შემთხვევაში მემამულეს უნდა გაუყონ. ამგვარი გლეხები არსებობენ კიდევ შოტლანდიის ზოგიერთ ადგილებში; მათ იქ ფოლად-მშვილდიან (*steel-bow*) მოიჯარადეებს უწოდებენ. ძველი დროის ის ინგლისელი მოიჯარადეები, რომელნიც უზენაესი მოსამართლის ჯილბერტის და დოქტორ ბლეესტონის სიტყვით, მემამულის მოურავები უფრო არიან, ვიდრე მოიჯარადეები ალბათ, ამავე კატეგორიას ეკუთვნოდნენ.

ამ კატეგორიის მოიჯარეებს მოჰყვნენ, თუმცა ძალიან ნელი ტემპით, ფერმერები ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, რომელნიც თავიანთი საკუთარი კაპიტალით ეწეოდნენ მინის დამუშავებას და განსაზღვრულ რენტას უხდიდნენ მემამულეს. როდესაც ასეთი ფერმერები რამდენიმე წლით იღებენ იჯარას, მათ შეიძლება ზოგჯერ თავისთვის ხელსაყრელად მიიჩნიონ მინის შემდგომი გაუმჯობესებისათვის თავიანთი კაპიტალის ნაწილის გამოყენება, ვინაიდან შეუძლიათ იმედი ჰქონდეთ, რომ იჯარის ვადის გასვლამდე აინაზღაურებენ განეულ დანახარჯს მნიშვნელოვანი მოგებითურთ. მაგრამ ასეთი ფერმერების მდგომარეობაც დიდხანს მეტისმეტად მერყევი იყო და არის დღესაც ევროპის ბევრ ნაწილში. კანონის თანახმად, მინის მყიდველს შეეძლო ჩამოერთვა მათთვის იჯარის ვადის გასვლამდე მათ მიერ იჯარით აღებული მიწა; ინგლისში ეს შეიძლებოდა ფიქციური სარჩელითაც ქონების დაბრუნების შესახებ (*Action of a common recovery*). იმ შემთხვევაში, როდესაც მემამულე უკანონოდ, ძალადობით განდევნიდა ფერმერებს, პროცედურა, რომლის გზითაც ამ უკანასკნელთ შეეძლოთ აღედგინათ თავიანთი უფლება, მეტისმეტად დეფექტიანი იყო. ისინი ვერ იბრუნებდნენ ყოველთვის მიწას, მათ მიუსჯიდნენ მხოლოდ სანაზღაუროს, რომელიც არასოდეს არ ფარავდა მათ ზარალს. ინგლისშიც კი, — იმ ქვეყანაში, სადაც თავისუფალი გლეხოზა ყოველთვის დიდ პატივში იყო, პირველად ჰენრი VII-ის მეფობის მეთოთხმეტე წელს იქნა პრაქტიკაში შემოღებული სარჩელი განდევნის შესახებ, რომლის საფუძველზე მოიჯარეს ეძლეოდა არა მარტო ზარალის ანაზღაურების,

არამედ წართმეული მიწის ფლობის უფლება და მისი სარჩელის გამო უდაბლესი სასამართლო ინსტანციის საექვო დადგენილება არ იყო აუცილებლად საბოლოო განაჩენად მიჩნეული. ეს სასარჩელო პროცედურა ისეთი ეფექტური საშუალება აღმოჩნდა, რომ თანამედროვე პრაქტიკაში მემამულე, რომელსაც უხდება სარჩელის აღძვრა მიწის დაბრუნების შესახებ, იშვიათად სარგებლობს იმ პროცედურით, რომელიც დაწესებულია სპეციალურად მიწის მესაკუთრისათვის, ე.ი. არ აღძრავს სარჩელს ქონების დაბრუნების ანუ მფლობელობაში შეყვანის შესახებ, არამედ მოიჯარეს სახელით იწყებს სარჩელს განდევნის შესახებ. ამრიგად, ინგლისში მოიჯარადრის მფლობელობას ისეთივე სიმტკიცე აქვს, როგორც მიწის მესაკუთრისას. გარდა ამისა, ინგლისში სიცოცხლის ხნის იჯარა, წლიურად 40 შილინგის ღირებულებისა, თავისუფალ მამულად ითვლება და მოიჯარეს უფლებას აძლევს პარლამენტის წევრთა არჩევნებში; და რადგან გლეხობის დიდ ნაწილს ამგვარი თავისუფლი მამულები აქვ, გლეხთა მთელ წოდებას პატივი ედება მათ მემამულეთა თვალში იმ პოლიტიკური მნიშვნელობის გამო, რომელსაც ეს მათ აძლევს. მე მგონია, ვერსად ევროპაში, გარდა ინგლისისა, ვერ ნახავთ იმის მაგალითს, რომ მოიჯარე შენობას აგებდეს მიწაზე, რომელიც მისი იჯარის ფარგალში არ შედის იმ იმედით, რომ მემამულეს სინდისი ნებას არ მისცემს ისარგებლოს მისი ესოდენ დიდი გაუმჯობესებით. ეს გლეხობისთვის ესოდენ ხელსაყრელი კანონები და ადათი, იქნებ, უფრო უწყობდა ხელს ინგლისის უწინდელ დიდებას, ვიდრე მთელი მისი ნაქები სავაჭრო კანონმდებლობა.

კანონი, რომელიც უდიდესი ხანგრძლივობის იჯარას უზრუნველყოფს მემამულის ყოველგვარ უფლებამონაცვლეთა მხრივ, რამდენადაც მე ვიცი არსებობს მხოლოდ დიდ ბრიტანეთში. შოტლანდიაში იგი დაწესებულ იქნა უკვე 1449 წელს იაკობ II-ის დროს. ეს კია, რომ კანონის სასიკეთო გავლენა ძალიან ფერხდება ფიდაოკომისების მეოხებით, ვინაიდან მათ მემკვიდრეებს არ შეეძლოთ მიწის გაცემა რამდენადმე ხანგრძლივი ვადით, ხშირად ერთ წელიწადზე მეტი ვადითაც კი. ახლახან გამოცემულმა პარლამენტის აქტმა რამდენადმე შეარბილა ეს შეზღუდვა, თუმცა იგი მაინც კიდევ საგრძნობი არის. გარდა ამისა, ვინაიდან იჯარა შოტლანდიაში არ იძლევა ხმის უფლებას საპარლამენტო არჩევნებში, გლეხობას იქ მემამულეთა თვალში ნაკლები პატივი აქვს, ვიდრე ინგლისში.

ევროპის სხვა ნაწილებში, მას შემდეგ, რაც ცნობილი იქნა, რომ მოიჯარეები უზრუნველყოთ მამულის მემკვიდრეებისა და მყიდველების მხრივ, ამ უზრუნველყოფის ვადა ძალიან მოკლე პერიოდით იქნა შემოფარგლული: საფრანგეთში, მაგალითად, ცხრა წლით იჯარის დასაწყისიდან. აღნიშნულ ქვეყანაში ეს ვადა ახლახან 27 წლამდე გააგრძელეს, მაგრამ ეს პერიოდიც ძალიან მოკლეა იმისათვის, რომ მოიჯარე შეაგულიანოს უალრესად მნიშვნელოვან გაუმჯობესებათა შესასრულებლად. მემამულეები ძველთაგანვე კანონმდებლები იყვნენ მთელ ევროპაში, ამიტომ მიწის შესახები კანონებიც მათ იმის შესაბამისად დააწესეს, რასაც ისინი სასარგებლოდ მიიჩნევდნენ მემამულეებისათვის. მათი აზრით, მემამულის ინტერესი მოითხოვდა, რომ, მისი წინაპრის მიერ ხელშეკრულებით გაცემულ არც ერთს იჯარას მისთვის ხელი არ შეეშალა, მრავალი წლის განმავლობაში ესარგებლნა თავისი მიწის სრული ღირებულებით.

სიხარბე და უსამართლობა ყოველთვის ბეცი არის და იმ მემამულეებმა ვერ გაითვალისწინეს წინასწარ, რა ძალიან უნდა შეეშალა ხელი ასეთ წესს მიწის გაუმჯობესებისათვის და ამიტომ, დროთა განმავლობაში, ზიანი მიეყენებინა მემამულის ნამდვილი ინტერესებისათვის.

რენტის გადახდის გარდა, ფერმერები ძველთაგანვე ვალდებული იყვნენ მემამულისათვის გაეწიათ ბევრი სხვადასხვა სამსახური, რაც იშვიათად იყო საიჯარო ხელშეკრულებაში ზედმინევნით მითითებული ან რაიმე გარკვეული წესით განსაზღვრული; ამ სამსახურის განმსაზღვრელი იყო ადამი და საბატონო თუ საბარონო მამულის საჭიროება. ამიტომ ეს სამსახური, რასაც მეტწილად სავსებით თვითნებური ხასიათი ჰქონდა, მნიშვნელოვნად დამაბრკოლებელი და შემავიწროებელი იყო მოიჯარადრისა. შოტლანდიაში ყველა იმ სამსახურის მოსპობამ, რაც გარკვევით აღნიშნული არ იყო საიჯარო ხელშეკრულებაში, არსებითად გააუმჯობესა სულ რამდენიმე წლის განმავლობაში გლეხობის მდგომარეობა.

სახელმწიფოსთვის გასაწევი სამსახური, რომელიც გლეხობას ჰქონდა დაკისრებული, არა ნაკლებ თვითნებურ ხასიათს ატარებდა, ვიდრე მისი კერძო სამსახური. გზების გაყვანა და შეკეთება, — ბეგარა, რომელიც დღემდე არსებობს, მგონია, ყველგან, თუმცა არა თანაბრად, შემავიწროებელია სხვადასხვა ქვეყანაში, — არ წარმოადგენდა ამ სახის ერთადერთ სამსახურს. როდესაც მეფის მხედრობა, მისი კარი — ამაღლა ან რომელიმე მისი მოხელე გაივლიდა ამა თუ იმ ადგილში, იქაური გლეხები ვალდებული იყვნენ გამოეყვანათ მათთვის ცხენები, ურმები და მიეცათ სურსათი ინტენდანტის მიერ დაწესებულ ფასებში. დიდი ბრიტანეთი, რამდენადაც მე ვიცი, წარმოადგენს ევროპაში ერთადერთ მონარქიას, სადაც ეს ნატურალური ბეგარა სრულიად მოსპობილია. საფრანგეთსა და გერმანიაში იგი დღემდე არსებობს.

სახელმწიფო გადასახადები, რომლებიც გლეხებს აწვა, ისევე მოუწესრიგებელი და შემავიწროვებელი იყო, როგორც ბეგარა. ძველი დროის მსხვილი მემამულეები, რომელნიც მეტისმეტად უნდომელნი იყვნენ მათი მეფისთვის ფულით დახმარების გაწევაში, ძალიან ხალისით თანხმდებოდნენ, რომ მეფეს, როგორც ისინი ამბობდნენ, გაეკრიჭა მათი მოიჯარენი. და იმდენი შეგნება არ ჰქონდათ — წინასწარ გაეთვალისწინებიათ, თუ როგორ ძალიან უნდა შეჰხებოდა ეს ბოლოს და ბოლოს მათ საკუთარ შემოსავალს. გადასახადი, *taille*-ის სახელწოდებით, რომელიც დღესაც არსებობს საფრანგეთში, შეიძლება გამოდგეს ამ ძველებური კრეჭის მაგალითად. ეს არის ხარკი, დაწესებული მოიჯარეს სავარაუდო მოგებაზე, რომელიც იანგარიშება იმ კაპიტალის მიხედვით, რაც მას აქვს თავის საიჯარო მეურნეობაში გამოყენებული. ამიტომ მოიჯარე დაინტერესებულია იმაში, რომ თავი გამოაჩინოს არმქონებლად და, მაშასადამე, რაც შეიძლება ნაკლები დახარჯოს მიწის დამუშავებაზე და სრულიად არა დახარჯოს რა მის გაუმჯობესებაზე. ფრანგი ფერმერის ხელში რომ კიდევაც მოგროვდეს ეს რაიმე კაპიტალი, ეს *taille* მაინც შეუძლებლად ხდის მის გამოყენებას მიწათმოქმედებაში. გარდა ამისა, ეს ხარკი ითვლება პატივამყრელად ყველა იმ ადამიანისათვის, რომელიც მას ექვემდებარება, ვინაიდან მას რანგით არა თვით აზნაურზე, არამედ მოქალაქეზეც კი დაბლა აყენებს; და ყოველი ადამიანი, რომელიც სხვის მიწას იღებს იჯარით, ექვემდებარება ამ ხარკს. არც ერთი აზნაური, არც ერთი

მოქალაქეც კი, რომელსაც კაპიტალი აქვს, არ ისურვებს განიცადოს ასეთი დამცირება. ამრიგად, ეს ხარკი არა თუ ხელს უშლის მიწათმოქმედებაში დაგროვილი კაპიტალის გამოყენებას მიწის გასაუმჯობესებლად, არამედ ყველა სხვა კაპიტალსაც განარიდებს ამ ასპარეზიდან. ძველებური ათისთავი და თხუთმეტისთავი, რაც ესოდენ გავრცელებული იყო ძველად ინგლისში, როგორც ეტყობა, იმავე ხასიათის ხარკს წარმოადგენდა, რასაც *taille* წარმოადგენს.

ყველა აღნიშნულ დაბრკოლებათა და სიძნელეთა არსებობისას არ შეიძლებოდა მოლოდინი ყოფილიყო იმისა, რომ მიწის დამჭერნი განახორციელებდნენ ნიადაგის დიდ გაუმჯობესებას. ყველა თავისუფლებისა და უშიშროების მიუხედავად, რისი მოცემაც კანონს შეუძლია, ადამიანთა ამ კლასს ფრიად არახელსაყრელ პირობებში უხდება ყოველთვის მიწის გაუმჯობესება. ფერმერი მიწის მესაკუთრესთან შედარებით იმავე მდგომარეობაშია როგორშიაც ის ვაჭარი არის, თავის ვაჭრობას რომ ნასესხები ფულით აწარმოებს, იმ ვაჭართან შედარებით, რომელიც საკუთარი ფულით ეწევა ვაჭრობას. ორივე ვაჭრის კაპიტალმა შეიძლება იმატოს, მაგრამ პირველის კაპიტალმა, თანაბარი სიფრთხილით საქმის წარმოებისას, უნდა იმატოს ყოველთვის უფრო ნელა, ვიდრე მეორისამ, ვინაიდან მოგების დიდი წილი სესხის სარგებელზე მიდის. ასევე მიწა, რომლის დამუშავებას ფერმერი ეწევა, თანაბარი სიფრთხილით საქმის წარმოებისას, უფრო ნელა გაუმჯობესდეს, ვიდრე ის მიწა, რომლის დამუშავებას მისი მესაკუთრე ეწევა, ვინაიდან პირველ შემთხვევაში, რენტად გაიღება პროდუქტის დიდი ნაწილი, რომელიც ფერმერს, თვით რომ ყოფილიყო მიწის მესაკუთრე, მიწის შემდგომი გაუმჯობესებისათვის შეეძლო მოეხმარებინა. გარდა ამისა, ფერმერის საზოგადოებრივი მდგომარეობა, თვით საგანთა ბუნებისამებრ, მესაკუთრის მდგომარეობაზე დაბალი არის. მეტწილ ევროპაში გლეხობა მოსახლეობის დაბალ კლასად ითვლება, ვაჭრებისა და ხელოსნების მაღალ ფენებთან შედარებითაც კი, და რადგან ყველგან ევროპაში დაბალ კლასად ითვლება მსხვილ ვაჭრებსა და მემანუფაქტურეებთან შედარებით, ამიტომ იშვიათად მოხდება, რომ რაოდენადმე მნიშვნელოვანი კაპიტალის პატრონმა ადამიანმა ისურვოს მაღალ საზოგადოებრივ მდგომარეობაზე ხელის აღება და უფრო დაბალში გადასვლა. მაშასადამე, ევროპის აწინდელ მდგომარეობაშიც კი არაა მოსალოდნელი, რომ ბევრი კაპიტალი გადავიდეს სხვა პროფესიიდან მიწის გასაუმჯობესებლად საფერმერო მეურნეობაში. ეს ხდება დიდ ბრიტანეთში უფრო მეტად, ვიდრე რომელსამე სხვა ქვეყანაში, თუმცა აქაც დიდი კაპიტალები, რომლებიც საფერმერო მეურნეობაში იქნა ზოგ ადგილას მოთავსებული, ჩვეულებრივ მოპოვებულია თვით საფერმერო მეურნეობაში, ე.ი. იმ სამონაგრო დარგში, სადაც კაპიტალები, შეიძლება ითქვას, ჩვეულებრივ ყველაზე უფრო ხანგრძლივად შეიძინება. და მაინც, წვრილი მესაკუთრეების შემდეგ, მდიდარი და მსხვილი ფერმერები ყოველ ქვეყანაში ყელაზე უფრო ეწევიან მიწის გაუმჯობესებას. მათი რიცხვი, ალბათ, ინგლისში უფრო დიდია, ვიდრე ევროპის რომელსამე სხვა მონარქიაში. ჰოლანდიის რესპუბლიკაში და ბერნის კანტონში (შვეიცარია) ფერმერები, როგორც ამბობენ, არ ჩამოუვარდებიან ინგლისისას.

ყველა ზემონათქვამის გარდა, ევროპის წინანდელი პოლიტიკა არახელსაყრელი იყო მიწის დამუშავებისა და გაუმჯობესებისათვის, — სულერთია, ვინც უნდა ყოფილიყო ამის მანარმოე-

ბელი: მიწის მესაკუთრე თუ ფერმერი. პირველ დაბრკოლებას შეადგენდა პურის გადაზიდვის საყოველთაო აკრძალვა განსაკუთრებული ნებართვის გარეშე, რაც ისეთ ღონისძიებას წარმოადგენდა, რომელიც, როგორც ჩანს, ყველგან იყო გავრცელებული; მეორე დაბრკოლება იყო ის შეზღუდვა-შევიწროება, რომელსაც ექვემდებარებოდა შინაგანი ვაჭრობა, რომელიც გამოცემული იყო პროდუქტების წინასწარ შემსყიდველთა და დამგროვებელთა წინააღმდეგ, და იმ პრივილეგიების მეოხებით, რომლებიც იარმურკებისა და ბაზრებისათვის იყო დაწესებული. უკვე იყო აღნიშნული, რომ პურის გაზიდვის აკრძალვა იმ შეღავათთან ერთად, რომელიც უცხოეთიდან პურის შემოზიდვას ეძლეოდა, როგორ აბრკოლებდა მიწების დამუშავებას ძველ იტალიაში, რომელიც ბუნებით უნაყოფიერესი ქვეყანა იყო ევროპაში და წარმოადგენდა იმ დროის მსოფლიოს უდიდესი იმპერიის ცენტრს. იქნებ ძნელი წარმოსადგენიც იყოს, რა ძალიან უნდა დაებრკოლებინა ამ პროდუქტის ალებ-მიმცემი შინაგანი ვაჭრობის ამგვარ შეზღუდვა-შევიწროებას, პროდუქტების ექსპორტის საერთო აკრძალვასთან დაკავშირებულს, მიწის დამუშავება ნაკლებ ნაყოფიერისა და ნაკლებ ხელსაყრელი პირობების შემცველ ქვეყნებში.

თავი III

ქალაქების წარმოშობა და განვითარება რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ

დიდი და პატარა ქალაქების მცხოვრებნი, რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ, სოფლის მცხოვრებლები უკეთეს მდგომარეობაში არ იყვნენ. ისინი წარმოადგენდნენ ძველი საბერძნეთისა და იტალიის რესპუბლიკების პირველ მცხოვრებთაგან სრულიად განსხვავებულ მოსახლეობას. უკანასკნელნი შედგებოდნენ უმთავრესად მემამულეებისაგან, რომელთა შორის თავდაპირველად სახელმწიფოს ტერიტორია იყო განაწილებული და მიზანშეწონილად თვლიდნენ თავიანთი სახლები ერთი-მეორის ახლოს აეგოთ და საერთო თავდაცვის მიზნით, მათთვის კედელი შემოეფლოთ. რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ, პირიქით, მემამულეები, როგორც ეტყობა, ჩვეულებრივ, მათსავე მამულეებში აგებულ ციხე-დარბაზებში, მათი მიწების დამჭერთა და ხელქვეითთა შორის ცხოვრობდნენ. ქალაქები დასახლებული იყო ვაჭრებითა და ხელოსნებით, რომელნიც იმხანად, როგორც ეტყობა, ყმურ ან თითქმის ყმურ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. განსაკუთრებული უფლებები, რომლებიც ევროპის ზოგი მთავარი ქალაქის მცხოვრებთ ეძლეოდათ ძველი ძეგლებით, საკმაოდ გვიჩვენებს, თუ როგორი იყო მათი მდგომარეობა ამ უფლებების მიღებამდე. ადამიანები, რომელთაც პრივილეგიად ებოძებოდა უფლება, გაეთხოვებინათ თავიანთი ქალიშვილები ბატონის ნებართვის უთხოვნელად, სიკვდილის შემდეგ თავისი ქონება დაეტოვებინათ საკუთარი შვილისათვის და არა ბატონისათვის და

თავისი საკუთრება სურვილისამებრ ეანდერძათ, — ეს ადამიანები ამ პრივილეგიის მიღებამდე მთლად ან თითქმის მთლად ისეთსავე ყმურ დამოკიდებულებაში უნდა ყოფილიყვნენ, როგორც გლეხები იყვნენ სოფლად.

და მართლაც, ეტყობა, ეს იყო ფრიად ღარიბი, დამცრობილი კლასი ადამიანთა, რომელნიც, ჩვენი დღევანდელი ფეხზემოვაჭრეებისა და მოტანტალე მენწრილმანეების მსგავსად, თავიანთი საქონლით გადადიოდნენ ადგილიდან ადგილზე და ბაზრიდან ბაზარზე. მაშინ, როგორც აზიის ზოგ თათრის სახელმწიფოში ამჟამად, ყველა ევროპის სახელმწიფოში ბაჟს იღებდნენ მგზავრობსა და საქონელზე, როდესაც ისინი გაივლიდნენ განსაზღვრულ საბატონო მიდამოში, გადაივლიდნენ განსაზღვრულ ხიდებს, გაიტანდნენ თავიანთ საქონელს ერთი ადგილიდან მეორე ადგილას ბაზარზე, ააგებდნენ ამ საქონლის გასაყიდად ქოხებს ან ფარდულებს. ამ სხვადასხვა გადასახადს ინგლისში საგზაო და სახიდო ბაჟი, საწონო საფასური და სადუქნო გადასახადი ეწოდებოდა. ზოგჯერ მეფე, აგრეთვე დიდი მეპატონეც, რომელსაც, ეტყობა, განსაზღვრულ შემთხვევებში ჰქონდა ამის უფლება, სრულიად ათავისუფლებდნენ ამ ბაჟებისგან ცალკეულ ვაჭრებს, განსაკუთრებით იმათ, რომელნიც მათ სამკვიდრებელში ცხოვრობდნენ. ასეთი ვაჭრები, თუმცა სხვა მხრივ მათი მდგომარეობა არ განირჩეოდა, ან თითქმის არ განირჩეოდა ყმების მდგომარეობისაგან, თავისუფალ ვაჭრებად იწოდებოდნენ. სამაგიეროდ ისინი უხდიდნენ თავიანთ მფარველს ერთგვარ წლიურ სასულო ხარკის მსგავს გადასახადს. იმ ხანაში მფარველობას იშვიათად გაუწევდნენ სანაზღაუროს გადაუხდევენებლად, და ალბათ, ეს ხარკი უნდა ჩაითვალოს იმის სამაგიეროდ, რასაც მათი მფარველი მეპატონეები დანარჩენი ბაჟისაგან მათი განთავისუფლების გამო კარგავდნენ. როგორც ჩანს, თავდაპირველად ამ სასულო ხარკს, ისე როგორც აღნიშნულ განთავისუფლებასაც, საერთოდ ჰქონდა მხოლოდ პირადი ხასიათი და მართოდ ცალკეული პირებზე ვრცელდებოდა მათი სიცოცხლის განმავლობაში ანდა იმ ვადით, რა ვადითაც ამას მათი მფარველი მეპატონე იწებებდა. იმ მეტისმეტად არასრულ ცნობებში რომლებიც *Domsday-book*-დანაა აღებული, გამოქვეყნებული არის და ინგლისის ზოგ ქალაქს შეეხება, ხშირად მოხსენებულია ხან ბაჟი, რომელსაც ესა თუ ის ცალკეული მოქალაქენი უხდიდნენ მეფეს ან რომელსამე სხვა დიდ მემამულეს ამგვარი მფარველობისათვის, ხანაც მხოლოდ საერთო ჯამი ყველა ასეთი გადასახადისა.

მაგრამ რაგინდ ყმური ყოფილიყო თავდაპირველად ქალაქის მცხოვრებთა მდგომარეობა, მაინც ცხადია, რომ მათ გაცილებით უფრო ადრე მოიპოვეს თავისუფლება და დამოუკიდებლობა, ვიდრე გლეხებმა სოფლად. მეფის შემოსავლის ის ნაწილი, რომელიც მიიღებოდა ასეთი სასულო ხარკის გადახდევენებით რომელსამე ქალაქში, ჩვეულებრივ იჯარით ეძლეოდა რამდენიმე წლით და განსაზღვრულ თანხად საგრაფოს შერიფს ან სხვა პირთ. ხშირად თვითონ მოქალაქეებს ჰქონდათ ისეთი ნდობა მოპოვებული, რომ მათ აძლევდნენ იჯარით ამგვარ შემოსავალს, რომელიც მათი ქალაქიდან იყო მისაღები, და ამ შემთხვევაში ყველა ისინი ერთნაირად პასუხისმგებელნი იყვნენ მთელი თანხის გადახდისათვის. მე მგონია, ევროპის ყველა ქვეყნის მეფეებს ძალიან მოხერხებულად და ხელსაყრელად მიაჩნდათ ასეთი იჯარა; ისინი ხშირად

მთელ საბატონო მამულებს აძლევდნენ იჯარით იქაურ გლეხებს, რომელნიც ყველანი ერთპირად კისრულობდნენ პასუხისმგებლობას მთელი საიჯარო ფასის გადახდისათვის; ამის სამაგიეროდ მათ უფლება ჰქონდათ იმგვარად მოეწყოთ მისი გადახდევინება, როგორც სურდათ, და თვითონ შეეტანათ მეფის ხაზინაში თავიანთი წარმომადგენლის საშუალებით; ამით ისინი თავიდან იცილებდნენ მეფის მოხელეების უნამუსო მოპყრობას, ეს კი იმ დროს მნიშვნელოვან გარემოებად ითვლებოდა.

თავდაპირველად იჯარა, ალბათ, გაიცემოდა მოქალაქეებზე, ისე როგორც სხვა მოიჯარადეებზე, მხოლოდ განსაზღვრული ვადით, მაგრამ დროთა განმავლობაში, ეტყობა, საერთო ჩვეულებად იქცა იჯარის გაცემა უვადოდ, ე.ი. სამუდამოდ, და თან გადასახდელად უცვლელი რენტის დაწესებით, რაც შემდეგში ვერასოდეს ვერ გაიზრდებოდა. და რადგან მუდმივი ხასიათი მიიღო გადასახადმა, მუდმივი ხასიათი მიიღო, რასაკვირველია, იმ შეღავათებმაც, რომლებისთვისაც იგი გადაიხდებოდა. ამიტომ ამ შეღავათებს დაეკარგა პირადი ხასიათი და შემდეგში ისინი აღარ განიხილებოდა ცალკეულ პირთა, არამედ როგორც განსაზღვრული ქალაქის მოქალაქეთა უფლებად; ქალაქმა ამის გამო მოიპოვა თავისუფალი ქალაქის სახელწოდება იმავე საფუძვლით, რა საფუძვლითაც მის მცხოვრებთ თავისუფალი მოქალაქეები ანუ თავისუფალი ვაჭრები ეწოდა.

ქალაქისათვის ამ სახელწოდების ბოძებასთან ერთად ჩვეულებრივ მის მოქალაქეებს ენიჭებოდა ზემოაღნიშნული მნიშვნელოვანი პრივილეგიები: უფლება მათი ქალიშვილების გათხოვებისა, მათი შვილების მიერ მემკვიდრეობის მიღებისა და თვით მათ მიერ საკუთარი ქონების გაცემისა ანდერძის გზით. მე არ ვიცი, ეძლეოდა თუ არა წინათ ასეთი პრივილეგიები ვაჭრობის თავისუფლებასთან ერთად ცალკეულ მოქალაქეთ, როგორც ცალკეულ პირთ. ვფიქრობ, რომ ეს სავსებით შესაძლებელია, თუმცა არ ძალმიძს ამისათვის რაიმე პირდაპირი საბუთის მოყვანა. მაგრამ ეს როგორც უნდა ყოფილიყო, რამდენადაც მოქალაქენი თავისუფლებოდნენ ყმობისა და მონობის მთავარი ნიშნებისაგან, ისინი ხდებოდნენ ნამდვილად თავისუფალნი ამ სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობით.

და ეს კიდევ არაა ყველაფერი. ჩვეულებრივ, ისინი იმავე დროს ერთიანდებოდნენ თემში ანუ კორპორაციაში, რომელმაც მიიღო პრივილეგია, ჰყოლოდა საკუთარი მოსამართლეები და საქალაქო საბჭო გამოეცა კანონები ქალაქის ცხოვრების მოსაწესრიგებლად, აეგო გალავანი ქალაქის დასაცავად და დაექვემდებარებინა ყველა მისი მცხოვრები განსაზღვრული სამხედრო დისციპლინისადმი, დაეკისრებინა მათთვის საგუშაგო და სამცველო სამსახური, ე.ი., როგორც ეს მაშინ ესმოდათ, იმ გალავნის დღე და ღამ ყარაულობა და დაცვა შესაძლებელი თავდასხმისაგან. ინგლისში ასეთი ქალაქების მცხოვრებნი ჩვეულებრივ არ ექვემდებარებოდნენ ოლქის და საგრაფოს სასამართლოს: და ყველა დავას, რომელიც მათ შორის წამოიჭრებოდა იმდამდე გამოკლებით, რაც სამეფო ხელისუფლებას შეეხებოდა, მათი საკუთარი მსაჯულები არჩევდნენ. სხვა ქვეყნებში მათ ხშირად გაცილებით უფრო დიდი და უფრო ფართო სამსაჯულო სფერო ჰქონდათ მიკუთვნილი.

აუცილებელი იყო, რომ იმ ქალაქებს, რომელთაც იჯარით ჰქონდათ აღებული თავიანთ მცხოვრებთაგან გადასახადების მოკრეფა, მინიჭებოდა ერთგვარი იძულებითი ძალა და სამოსამართლო უფლებები, რათა მათ შესძლებოდათ აეძულებინათ თავიანთი მოქალაქეები გადაეხადათ გადასახდელი. იმ არამტკიცე უფლერივი წყობილების ხანაში ძალიან უხერხული იქნებოდა, რომ ეს ქალაქები იძულებული ყოფილიყვნენ სხვა სასამართლო დანესებულებაში ეძებათ სამართალი. მაგრამ საკვირვლად კი უნდა გვეჩვენებოდეს, რომ ევროპის ყველა ქვეყნის მეფეები თმობდნენ, მტკიცედ განსაზღვრული რენტის გულისთვის, რომელიც შემდეგში ვერ გადიდებოდა. თავიანთი შემოსავლის იმ დარგს, რომლის გაზრდა ყველაზე უფრო მოსალოდნელი იყო მოვლენების ბუნებრივი მსვლელობისას, მათი მხრივ ყოველგვარი ხარჯისა და ზრუნვის გარეშე და, გარდა ამისა, ისინი ამ გზით ერთგვარ დამოუკიდებელ რესპუბლიკებს ქმნიდნენ თავიანთი საკუთარი სამფლობელოს შეგნით.

ამის გასაგებად, საჭიროა გავიხსენოთ, რომ მაშინ, იქნებ ევროპის არც ერთი ქვეყნის მეფეს არ შესწევდა ძალღონე მთელი თავისი სამფლობელოს ტერიტორიაზე დიდი ფეოდალების შევწროებისაგან დაეცვა თავის ქვეშევრდომთა უფრო სუსტი ნაწილი, რომელთა დაცვაც კანონს არ შეეძლო და საკმაოდ ძლიერი არ იყვნენ რომ თვითონ დაეცვათ თავიანთი თავი, იძულებული იყვნენ ან რომელიმე დიდი ფეოდალის მფარველობისათვის მიემართათ და ამის მისაღებად მისი ყმები ან ვასლები გამხდარიყვნენ ანდა შეკავშირებულიყვნენ ერთმანეთთან ერთობლივი დაცვისათვის. ქალაქებისა და დაბების მცხოვრებთ, თითოეულისას ცალკე, არ შესწევდათ ძალა თავისი დასაცავად, მაგრამ თავდასაცავად მეზობლებთან შეკავშირებულთ, შეეძლოთ არა მცირედი წინააღმდეგობის გაწევა. ფეოდალებს სძაგდათ მოქალაქეები, ისინი მათ უცქერდნენ არა როგორც ადამიანთა სხვა კლასს, არამედ აგრეთვე როგორც განთავისუფლებულ მონათა ბრბოს, როგორც თითქმის სხვა მოდგმის ხალხს, ვიდრე თვითონ იყვნენ. მოქალაქეთა სიმდიდრე მათში იწვევდა ყოველთვის შურს და გულისწყრომას და ყოველ მოხერხებულ შემთხვევაში სძარცვავდნენ შეუბრალებლად და სინიღისის უქენჯნელად. მოქალაქეებს, რასაკვირველია, სძულდათ ფეოდალები და ეშინოდათ მათი. მეფესაც სძულდა ისინი და ეშინოდა მათი; რაც შეეხება მოქალაქეებს, მას შეეძლო ისინი სძაგებოდა, მაგრამ არ ჰქონდა მიზეზი მათი სიძულვილისა ან შიშისათვის. ამიტომ ინტერესთა ერთიანობა უკარნახებდა მოქალაქეებს — დახმარებოდნენ მეფეს, ხოლო მეფე — დახმარებოდა მოქალაქეებს ფეოდალების წინააღმდეგ. მოქალაქეები მისი მტრების მტრები იყვნენ და მისი ინტერესი მოითხოვდა, რომ მას შეძლებისამებრ უზრუნველყო მათი უშიშროება და დამოუკიდებლობა ამ მტრებისაგან. რაკი აძლევდა იგი მათ უფლებას, ჰყოლოდათ საკუთარი მოსამართლეები, გამოეცათ თავიანთი კანონები მართვა-გამგეობის მიზნით, აეგოთ გალავნები თავდასაცავად, დაექვემდებარებინათ ქალაქის მცხოვრებნი ერთგვარი სამხედრო დისციპლინისადმი, ამით მეფე აძლევდა მოქალაქეებს მათი უშიშროებისა და დამოუკიდებლობის უზრუნველსაყოფად ბარონების მხრივ ყველა საშუალებას, რისი მიცემაც კი მას შეეძლო. რაიმე ამგვარი რეგულარული მთავრობის დაუწესებლად, განსაზღვრული ძალაუფლების გარეშე, რომ მოქალაქენი აეძულებინათ ასეთი

თუ ისეთი გეგმის მიხედვით სამოქმედოდ, ერთობლივი დაცვის მიზნით შექმნილი, ვერავითარი ნებაყოფლობითი გაერთიანება, ვერ უზრუნველყოფდა მათ რამდენადმე მტკიცე უშიშროებას ან ვერ აღმოაჩენინებდა მათ რამდენადმე მნიშვნელოვან დახმარებას მეფისათვის სამუდამოდ. აძლევდა რა ქალაქებს მათ მცხოვრებთაგან გადასახადების აკრეფის იჯარას, მეფე იმათ, ვინც მას სურდა ჰყოლოდა თავის მეგობრად ან, თუ შეიძლება ასე ითქვას, მოკავშირეებად, ამით უსპობდა ყოველ საბაბს შიშისა და ეჭვისათვის, რომ იგი ოდესმე შემდეგში შეავიწროებდა მათ ქალაქის საიჯარო რენტის გადიდებით ან მისი გადაცემით სხვა მოიჯარადეზე.

ამიტომ მეფეები, რომელნიც ცუდ განწყობილებაში იყვნენ თავიანთ ბარონებთან, ეტყობა, ძალიან ხელგაშლილობას იჩენდნენ თავიანთი ქალაქებისათვის ამგვარი პრივილეგიების ბოძების საქმეში. მაგალითად, ინგლისის მეფე იოანე, როგორც სჩანს, ფრიად კეთილისმყოფელი იყო თავისი ქალაქებისა. საფრანგეთის მეფემ ფილიპე I-მა დაკარგა ყოველი ძალაუფლება ბარონების მიმართ. მისი მეფობის დასასრულს მისი შვილი ლუი, რომელიც შემდეგში ლუი სქელის სახელით იყო ცნობილი, როგორც მამა დანიელი გადმოგვცემს, ეთათბირა მისი სამეფოს ეპისკოპოსებს იმ ღონისძიებათა შესახებ, რომლებიც გამოსადეგი იქნებოდა დიდი ფეოდალების ასალაგმავად. მათ წარუდგინეს ორი პროექტი. ერთი პროექტით მას ურჩევდნენ შემოეღო სამართლის ახალი წესი და ამისათვის თავისი სამეფოს თითოეულ მნიშვნელოვან ქალაქში დაენიშნა მოსამართლეები და საქალაქო საბჭო. მეორე პროექტი გულისხმობდა ახალი მილიციის დაარსებას. ამ ქალაქების მცხოვრებთ საჭირო შემთხვევებში უნდა შეედგინათ ლაშქარი და მათი საკუთარი მმართველობის წარმომადგენელთა წინამძღოლობით გასულიყვნენ მეფის დასახმარებლად. საფრანგეთის ისტორიკოსთა ცნობების თანახმად, სწორედ ამ დროს ეკუთვნის მოსამართლეებისა და საქალაქო საბჭოების დანესება საფრანგეთში. ასევე შვებთა გვარის მეფეთა ბედკრული მმართველობის დროს მიიღო თავისუფალ ქალაქთა უდიდესმა ნაწილმა თავისი პრივილეგიები და განთქმულმა ჰანზის კავშირმა პირველად მოიპოვა თავისი ძალა და მნიშვნელობა.

ქალაქების მილიცია იმ ხანებში, როგორც ეტყობა, არ ჩამოუვარდებოდა სოფლის მილიციას, და ვინაიდან უეცარი საჭიროების წარმოშობისას იგი შეიძლებოდა უფრო სწრაფად შეკრებილიყო, ეს გარემოება ხშირად უპირატესობას ანიჭებდა მოქალაქეებს მეზობელ ფეოდალებთან ჩხუბის დროს. ისეთ ქვეყნებში, როგორიც იტალია და შვეიცარიაა, სადაც, მთავრობის რეზიდენციის სიშორის გამო ამ ქვეყნის ბუნებრივი სიმაგრის გამო ანდა რაიმე სხვა მიზეზით, მეფემ თანდათან სრულიად დაკარგა ძალაუფლება, ქალაქები, ჩვეულებრივ, დამოუკიდებელი რესპუბლიკები გახდნენ, დაიმორჩილეს ახლო-მახლო მიდამოების თავადაზნაურობა, აიძულეს მოეშალა თავისი ციხე-დარბაზები და, სხვა მშვიდობიან მცხოვრებთა მსგავსად, ქალაქში დასახლებულიყო. ასეთია მოკლედ ბერნის რესპუბლიკის ისტორია, ისე, როგორც შვეიცარიის ზოგი სხვა ქალაქისა. ვენეციის გამოკლებით, რომლის ისტორია ცოტათი განსხვავებულია, ასეთივე იყო ისტორია იტალიის ყველა მნიშვნელოვან რესპუბლიკათა, რომელნიც ისე მრავლად ჩნდებოდნენ და ჰქრებოდნენ XII საუკუნის ბოლოდან დაწყებული XVI საუკუნის დასაწყისამდე.

ისეთ ქვეყნებში, როგორც საფრანგეთი და ინგლისია, სადაც მეფის ძალაუფლება თუმცა ხშირად შესუსტებული იყო, მაგრამ სრულიად გამქრალი არასოდეს არ ყოფილა, ქალაქებს შემთხვევა არ ჰქონიათ დამოუკიდებელი გამხდარიყვნენ. მაგრამ მათ მაინც ისეთი ძალა და მნიშვნელობა მოიპოვეს, რომ მეფეს არ შეეძლო, მათი თანხმობის გარეშე აეღო მათგან რაიმე ხარკი, გარდა იმ მტკიცედ განსაზღვრული საიჯარო რენტისა, რომელიც მას ქალაქისაგან ერგებოდა. ამიტომ მათ მოუწოდებდნენ ხოლმე, თავიანთი დეპუტატები გაეგზავნათ სამეფოს წოდებათა საერთო კრებაში, სადაც განსაკუთრებული საჭიროების შემთხვევაში, მათ შეეძლოთ სამღვდლოებასა და ბარონებთან ერთად თანხმობა განეცხადებინათ მეფისათვის არაჩვეულებრივი სუბსიდიის მიცემაზე. ამასთან, რადგან ქალაქებში მეტწილად სამეფო ხელისუფლებას თანაუგრძნობდნენ, როგორც ეტყობა, მეფე ხშირად მათ დეპუტატებს ეყრდნობოდა ამ კრებებში დიდი ფეოდალების ძალის შესასუსტებლად. ასე წარმოიშვა ქალაქების წარმომადგენლობა ევროპის ყველა დიდი მონარქიის წოდებათა კრებებში.

ამგვარად, ნესრიგი და ნორმალური მმართველობა და მასთან ერთად პიროვნების თავისუფლება და დამოუკიდებლობა ქალაქებში დამყარდა იმ დროს, როდესაც სოფლის მცხოვრებლები ჯერ კიდევყოველგვარ ძალმომრეობას განიცდიდნენ. ადამიანები, რომელნიც ასეთ უმწეო მდგომარეობაში იმყოფებიან, რა თქმა უნდა, მხოლოდ იმას სჯერდებიან, რაც აუცილებლად საჭიროა თავის რჩენისათვის, ვინაიდან, თუ ამაზე მეტს შეიძენდნენ, მხოლოდ გააღვივებდნენ მათ მჩაგვრელთა უსამართლობას. პირიქით, თუ მათ უზრუნველყოფილი აქვთ მათი შრომის ნაყოფით სარგებლობა, ისინი, რასაკვირველია, ამ შრომას გამოიყენებენ თავისი მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად და ეცდებიან შეიძინონ არა მარტო აუცილებელი საარსებო საშუალება, არამედ კომფორტისა და ფუფუნების სხვადასხვა საგნებიც. ამიტომ მრეწველობა, რომელსაც მიზნად აქვს აწარმოოს იმაზე მეტი რამ, რაც აუცილებელი საარსებო საშუალებაა, წარმოიშვა საერთოდ ქალაქებში ბევრად უფრო ადრე, ვიდრე იგი გავრცელდებოდა სოფლის მცხოვრებლებში. თუ ბატონყმური მონობით დაჩაგრულ ღარიბ მიწათმოქმედს, მცირეოდენი კაპიტალი მოუგროვებოდა ხელში, იგი, რა თქმა უნდა, დიდი გულმოდგინებით ცდილობდა დაემალა თავისი ბატონისათვის, რომელიც წინააღმდეგ შემთხვევაში მას დაეპატრონებოდა და პირველი მოხერხებული შემთხვევისთანავე გაპარულიყო ქალაქში. კანონი იმხანად ისე ლმობიერი იყო ქალაქის მცხოვრებლების მიმართ და ისე ცდილობდა შეესუსტებინა ფეოდალების ძალაუფლება სოფლის მოსახლეობის მიმართ რომ თუ ასეთი ლტოლვილი მოახერხებდა დამალვოდა თავის ბატონს ერთი წლის განმავლობაში, იგი სამუდამოდ თავისუფალი ადამიანი ხდებოდა. ამიტომ მთელი ის კაპიტალი, რომელიც მოუგროვებოდა სოფლის მოსახლეობის შრომისმოყვარე ნაწილს, ბუნებრივად ეძიებდა თავშესაფარს ქალაქში, — ერთადერთ ადგილას, სადაც ამ კაპიტალის გამოყენება უზრუნველყოფილი იყო მისი შემძენელისათვის.

ქალაქის მცხოვრებლებმა, მართალია, ბოლოს და ბოლოს სოფლიდან უნდა მიიღონ ყოველთვის თავიანთი სარჩო და მრეწველობის ყველა ნედლი მასალა და საშუალება, მაგრამ ისეთი ქალაქის მცხოვრებნი, რომელიც ზღვის ან სანაოსნო მდინარის ნაპირას არის გაშენებული,

იძულებილი არ არიან აუცილებლად ახლობელი სოფლებიდან მიიღონ ყველაფერი ეს. მათ ბევრად უფრო ფართო სარბიელი აქვთ და შეუძლიათ მიიღონ ყველაფერი დედამიწის უშორესი კუთხეებიდან ან თავიანთი მზა სამრეწველო პროდუქტების გაცვლის გზით, ანდა მით, რომ შუამავლის როლს შეასრულებენ და ერთი ქვეყნის პროდუქტებს მეორე ქვეყნის პროდუქტებზე გაცვლიან. ამ გზით ქალაქს შეეძლო გამხდარიყო მდიდარი და ძლიერი, მაშინ როდესაც არა თუ მის ირგვლივ, არამედ ის ქვეყნებიც, რომლებთანაც ის ვაჭრობას ეწეოდა, რჩებოდნენ სიღარიბესა და დაცემულობაში. თითოეულ ამ ქვეყანას, ცალკე აღებულს, შეეძლო, ქალაქისთვის საჭირო საარსებო საშუალებათა მხოლოდ მცირეოდენი ნაწილის მოცემა ან მისი შრომის მხოლოდ მცირე ნაწილის მიმართ მოთხოვნის წარმოდგენა, მაგრამ ყველა მათ, ერთად, შეეძლოთ მისი სრულად დაკმაყოფილება ერთის მხრივაც და მეორე მხრივაც. ძველი დროის ვაჭრობის ვიწრო ფარგალში იყვნენ მაინც ქვეყნები, რომელნიც გამოირჩეოდნენ სიმდიდრითა და მრეწველობით. ასეთი იყო საბერძნეთი, ვიდრე არსებობდა საბერძნეთის სახელმწიფო, აგრეთვე სარაციონთა სახელმწიფო აბასიდების მეფობის დროს. ასეთივე იყო ეგვიპტე, ვიდრე მას თურქები დაიპყრობდნენ, ბერბერეთის სანაპიროების ნაწილი და ესპანეთის ყველა პროვინცია, რომლებსაც მავრები ფლობდნენ.

ევროპის ქალაქებიდან, როგორც ეტყობა, პირველად იტალიის ქალაქებმა მიაღწიეს ვაჭრობის მეოხებით სიმდიდრის რამოდენადმე მნიშვნელოვან დონეს. იტალია მდებარეობს იმ ნაწილის შუაგულში, რომელიც მაშინ მსოფლიოს ერთადერთ განვითარებულ და ცივილიზებულ ნაწილს წარმოადგენდა. თუმცა ჯვაროსანთა ლაშქრობას, ვეება კაპიტალის განიავებისა და მცხოვრებთა განადგურების გამო, რაც მან გამოიწვია, აუცილებლად უნდა შეეფერხებინა ევროპის უდიდესი ნაწილის განვითარება, მაგრამ იტალიის ზოგი ქალაქის განვითარებაზე მაინც მეტისმეტად სასიკეთო გავლენა იქონია. დიდმა ლაშქრებმა, რომელნიც დაიძრნენ ყველა მხარეიდან წმინდა მიწის დასაპყრობად, უაღრესად ძლიერი სტიმული მისცეს ვენეციის, გენუისა და პიზის ნაოსნობის განვითარებას, რამდენადაც ამ ქალაქებიდან ხდებოდა ჯარების გადაყვანა აღმოსავლეთში და შემდეგ მათი მუდმივი მომარაგება სურსათით. ეს ქალაქები იყვნენ ამ ჯარების, ასე ვთქვათ, ინტენდანტები, და ამგვარად ყველაზე უფრო გამანადგურებელი სიგიჟე, რომელიც კი ოდესმე მოსდებია ევროპის ხალხებს, ამ რესპუბლიკების სიმდიდრის წყარო გახდა.

სავაჭრო ქალაქების მცხოვრებლების, შემოჰქონდათ უფრო მდიდარი ქვეყნებიდან სათუთი სამრეწველო პროდუქტები და ფუფუნების საგნები, და ამითსაკვებს აძლევდნენ მსხვილ მემამულეთა მედიდურობას, რომელნიც მათში თავიანთი მიწების ნედლ პროდუქტთა დიდ რაოდენობას იძლეოდნენ. ამის გამო ევროპის დიდი ნაწილის ვაჭრობა იმხანად უმთავრესად მისი ნედლი პროდუქტების. ცივილიზებული ერების სამრეწველო პროდუქტებზე გაცვლას მოიცავდა. ასე, ინგლისის მატყლი იცვლებოდა საფრანგეთის ღვინოებზე და ფლანდრიის წმინდა მაუდზე, ისე როგორც ამჟამად პოლონეთის პური იცვლება საფრანგეთის ღვინოსა და ლიკიორზე და საფრანგეთისა და იტალიის აბრეშუმსა და ხავერდზე.

ამგვარად, უფრო სათუთი და გაუმჯობესებული სამრეწველო პროდუქტების გამო გაუხსნა საგარეო ვაჭრობამ იმ ქვეყნებს, სადაც ასეთ პროდუქტებს აწარმოებდნენ. ხოლო როდესაც ამ პროდუქტების ხმარება ისე საყოველთაოდ გავრცელდა, რომ გამოიწვია დიდი მოთხოვნა მათ მიმართ, ვაჭრები, ტრანსპორტის ხარჯების დაზოგვის მიზნით, ბუნებრივია, შეეცადნენ თავიანთ ქვეყანაში გაემართნათ ზოგი ამ პროდუქტის წარმოება. ასეთია წარმოშობა პირველი მანუფაქტურებისა შორეული ბაზრისათვის, რომელნიც, როგორც ჩანს, ევროპის დასავლეთ პროვინციებში გაჩნდნენ რომის იმპერიის დაცემის შემდეგ.

უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთი დიდი ქვეყანა არასოდეს არ არსებობდა და არც შეეძლო არსებობა ისე, რომ არ ჰქონებოდა რაიმე სამრეწველო წარმოება; და როდესაც ამბობენ, ამა თუ იმ ქვეყანას მრეწველობა არა აქვსო, ეს ყოველთვის ისე უნდა გვესმოდეს, რომ მას არა აქვს მრეწველობა, რომელიც აწარმოებს უფრო სათუთ და გაუმჯობესებულ ფაბრიკატებს ანუ რომელიც აწარმოებს შორეული ბაზრისათვის. ყოველ ქვეყანაში ხალხის დიდი უმრავლესობის ტანსაცმელი და საშინაო მოწყობილობა — ავეჯეულობა მისი საკუთარი შრომის პროდუქტს წარმოადგენს. ეს უფრო მეტად შეეხება ღარიბ ქვეყნებს, რომელთაც ჩვეულებრივ, სრულიად არა აქვთ მრეწველობა, ვიდრე მდიდარ ქვეყნებს, რომელთა მიმართ იგულისხმება, რომ ეს მრეწველობა მათ ჭარბად მოეპოვებათ. ამ უკანასკნელებში თქვენ ნახავთ, რომ დაბალი კლასების ტანსაცმელისა და ავეჯეულობის გაცილებით უფრო დიდი ნაწილი საზღვარგარეთ წარმოებული პროდუქტებისგან შედგება, ვიდრე ქვეყნებში.

ის მანუფაქტურები, რომელნიც გამოსადეგნი არიან შორეულ ბაზარზე პროდუქტების გასასაღებლად, სხვადასხვა ქვეყნებში წარმოიშვა, როგორც ეტყობა, ორი სხვადასხვა გზით.

ზოგჯერ ეს მანუფაქტურები შეიქმნა ცალკეულ ვაჭართა და მენარმეთა კაპიტალის, ასე ვთქვათ, ძალადობითი მოქმედებით, რომლებიც მათ აფუძნებდნენ ამგვარი უცხო მანუფაქტურების მიზანძღვით. ეს მანუფაქტურებია, როგორც ჩანს, აბრეშუმის, ხავერდისა და ფარჩის ძველი მანუფაქტურებია, რომელნიც ლუკაში ჰყვავდნენ XII საუკუნეში. ისინი განდევნილ იქნენ იქიდან მაკიაველის ერთ-ერთი გმირის, კასტრუჩიო კასტრაკანის მტარვალობით. 1310 წელს ლუკიდან განდევნილ იქნა 900 ოჯახი, რომელთაგან 31 ვენეციაში გადავიდა, სადაც მათ წინადადება შეიტანეს, აბრეშუმის მანუფაქტურას დავაფუძნებთო. მათი წინადადება მიღებულ იქნა; მრავალი პრივილეგიაც მიიღეს და დაიწყეს წარმოება 300

მუშით. ასეთი იყო, როგორც ჩანს, წმინდა მაუდის მანუფაქტურები, რომელნიც ძველად ყვავდნენ ფლანდრიაში და ინგლისში შემოიღეს ელისაბედის მეფობის დასაწყისში; ასეთივეა თანამედროვე მანუფაქტურები ლიონსა და სპიტალფილდში. ამგვარად დაფუძნებული მანუფაქტურები, რადგან ისინი უცხოეთის მანუფაქტურებს ბაძავდნენ, ჩვეულებრივ მუშაობდნენ უცხო ნედლეულზე. პირველად, როდესაც ვენეციის მანუფაქტურა მოეწყო, ყველა საჭირო მასალა სიცილიიდან და ლევანტიდან მოჰქონდათ. უფრო მანუფაქტურა ლუკაში საზღვარგარეთის მასალებზე მუშაობდა. თუთის ხეების გაშენება და აბრეშუმის ჭიის გამოყვანა არ იყო, როგორც ჩანს, XVI საუკუნემდე სამხრეთ იტალიაში გავრცელებული. საფრანგეთში ამ მოსაქმეობას

ხელი მიჰყევს მხოლოდ კარლოს IX მეფობის დროს. ფლანდრიის მანუფაქტურები უმთავრესად ესპანეთის და ინგლისის მატყლის გადამუშავებას ეწეოდნენ. თუ ესპანეთის მატყლი ინგლისის პირველი საშუალო მანუფაქტურის ნედლეულს არ შეადგენდა, იგი ნედლეული იყო იმ პირველი მანუფაქტურისთვის, რომელიც ვარგის პროდუქტს ამზადებდა შორეულ ბაზარზე გასაყიდად. ლიონის მანუფაქტურის ნახევარზე მეტი მასალა აუცხოეთში მოყვანილი აბრეშუმია. სპიტაღ-ფილდის მანუფაქტურების მიერ ხმარებული მასალის არავითარი ნაწილი თვით ინგლისში არაა წარმოებული. ასეთი მანუფაქტურების ადგილსამყოფელი, რადგან მათი აგება კერძო პირთა გეგმისა და პროექტის თანახმად ხდება, ზოგჯერ ზღვის სანაპირო ქალაქია, ზოგჯერაც ქალაქი ქვეყნის შიგნით, იმის მიხედვით, როგორც გადაუწყვეტია ეს იმ კერძო პირთა ინტერესს, მოსაზრებას თუ კაპრიზს.

სხვა ხანებში შორეული ბაზრისთვის მომუშავე მანუფაქტურები წარმოიშობა ბუნებრივად, ასე ვთქვათ, თავისთავად, იმ შინაური და უხეში მანუფაქტურების შედეგად, რომლებიც უაღრესად ღარიბ და უკულტურო ქვეყნებშიც კი უნდა არსებობდეს. ასეთი მანუფაქტურები ჩვეულებრივ იმ ნედლეულს ხმარობენ, რომელსაც მოცემული ქვეყანა აწარმოებს, და, როგორც ჩანს, ისინი ხშირად უფრო სათუთი პროდუქტების დამზადებელი პირველი დანესებულებებია ისეთ კონტინენტურ ქვეყნებში, რომელნიც მდებარეობით თუძალიან არა, მაინც მნიშვნელოვნად დაშორებულნია ზღვის ნაპირს და ზოგჯერ ყოველგვარ სანაოსნო წყლებსაც. კონტინენტური ქვეყანა, რომელიც ბუნებით ნაყოფიერია და ადვილად დასამუშავებელი არის, იმაზე ბევრად გარდანამეტ სურსათს აწარმოებს, რაც მის მიწათმოქმედთა არსებობისთვისაა საჭირო: ხმელეთით გადაზიდვის სიძვირისა და სამდინარო ტრანსპორტის მოუხერხებლობის გამო ხშირად შეიძლება საძნელო აღმოჩნდეს ამ გარდანამეტის გაგზავნა საზღვარგარეთ. ამრიგად, სიუხვე იაფს ხდის სურსათს და სტიმულს აძლევს მრავალ მშრომელს ახლოს დასახლდნენ, ვინაიდან ისინი ხედავენ, რომ მათ სამრეწველო მოსაქმეობას შეუძლია მეტი საარსებო საშუალება და კომფორტის საგნები მოაპოვებინოს მათ აქ, ვიდრე სხვა ადგილას. ისინი ეწევიან მანუფაქტურის იმ მასალის გადამუშავებას, რომელსაც მიწა წარმოშობს და თავიანთ მზა პროდუქტებს ანუ, რაც იგივეა, მათ ფასს სცვლიან ახალ მასალასა და სურსათზე. ისინი ახალ ღირებულებას აძლევენ გარდანამეტ ნედლეულს, ზოგავენ რა ლამის ზღვამდე ან შორეულ ბაზრამდე გადაზიდვის ხარჯს. ისინი მის სამაგიეროდ მიწათმოქმედებს აძლევენ ისეთ საგნებს, რომლებიც სასარგებლო ან სასურველია მათთვის და ამასთანავე უფრო ხელსაყრელ პირობებში, ვიდრე მათ შეეძლოთ წინათ მათი მოპოვება. მიწათმოქმედნი უკეთეს ფასს იღებენ თავიანთ გარდანამეტ პროდუქტში და შესაძლებლობა აქვთ უფრო იაფად შეიძინონ მოხმარების სხვა საგნები, რომლებიც მათ სჭირდებათ. ამგვარად, ეს სტიმულს უქმნის მათ, შესაძლებლობას აძლევს გაადიდონ ამ გარდანამეტი პროდუქტის რაოდენობა მიწის შემდგომი გაუმჯობესებისა და უკეთესი დამუშავების გზით. და თუ მიწის ნაყოფიერებამ წამოშვა მანუფაქტურა, ამ მანუფაქტურის განვითარება, თავის მხრივ, უკუმოქმედებს მიწაზე და კიდევ უფრო ადიდებს მის ნაყოფიერობას. მემანუფაქტურები პროდუქტებს პირველად აწვდიან ახლო ადგილებს, შემდეგ რამდენა-

დაც მათი წარმოება ვითარდება და უმჯობესდება, — უფრო შორეულ ბაზრებსაც, ვინაიდან თუ ნედლეულსაც და უხეშ სამრეწველო ნაწარმსაც უაღრესად გაუჭირდებოდა ხმელეთით დიდ მანძილზე ტრანსპორტის ხარჯის ატანას ამის ატანა ძალიან კარგად შეუძლია მრეწველობის უფრო სათუთ და სრულყოფილ პროდუქტებს. ისინი ხშირად მცირე მოცულობასა, დასით შეესაბამებიან ნედლეულის დიდ რაოდენობას. ერთი თოფი წმინდა მაუდი, მაგალითად, რომელიც 80 გირვანქას იწონის, შეიცავს არა თუ 80 გირვანქა მატყლის ფასს, არამედ იმ რამდენიმე ათასი გირვანქა პურის ფასსაც, რომელიც მუშებისა და მათი უშუალო დამკერავების შენახვაზეა დახარჯული. ამგვარად პური, რომელიც მისი ბუნებრივი სახით მხოლოდ ძნელად შეიძლება გაზიდულიყო საზღვარგარეთ, ფაქტიურად სამრეწველო ნაწარმთა სახით გაიზიდება და ამიტომ ადვილად შეიძლება გაგზავნილ იქნეს მსოფლიოს უმორეს კუთხეებში. ასე ბუნებრივად და თითქოს თავისთავად წარმოიშვა და განვითარდა ლიდის, ჰალიფაქსის, შეფილდის, ბირმინგჰემისა და უოლვერჰამპტონის მანუფაქტურები. ეს მანუფაქტურები პირმოწონი არიან მინათმოქმედებისა. ევროპის ახალი დროის ისტორიაში მათი გავრცელება და განვითარება, ჩვეულებრივ, იმ მანუფაქტურების შემდეგ მოხდა, რომელნიც საგარეო ვაჭრობამ წარმოშვა. ინგლისი განთქმული იყო ესპანური მატყლიდან წმინდა მაუდის წარმოებით უკვე ათას წელზე მეტი ხნით ადრე, ვიდრე რომელიმე ის მანუფაქტურა, რომელიც ახლა ჰყვავის ზემოაღნიშნულ ქალაქებში, იმდენად განვითარდებოდა, რომ უცხოეთში გასაყიდად ემუშავნა. ამ უკანასკნელთა განვითარება და გაუმჯობესება შეიძლება მხოლოდ მინათმოქმედების განვითარებისა და გაუმჯობესებისა შედეგად, რაც საგარეო ვაჭრობისა და მის მიერ უშუალოდ წარმოშობილი მანუფაქტურების უკანასკნელ და უმთავრეს შედეგს წარმოადგენდა. ამის გარკვევას მე ახლავე შევუდგები.

* * *

თავი IV

როგორ უნყოზდა ხელს ქალაქების ვაჭრობა სოფლის განვითარებას

სავაჭრო და სამრეწველო ქალაქების ზრდა და სიმდიდრე სამისხვადასხა გზით უნყოზდა ხელს სოფელ-ადგილების გაუმჯობესებას და კულტურას, სადაც ეს ქალაქები მდებარეობდნენ.

ჯერ ერთი, ვინაიდან დიდ და ახლობელ ბაზარს წარმოადგენდნენ სოფლის ნედლი პროდუქტებისათვის, ეს ქალაქები სტიმულს აძლევდნენ მიწის დამუშავებასა და მის შემდგომ გაუმჯობესებას. ეს დადებითი შედეგი არ იყო შემოფარგლული მარტო იმ მხარით, სადაც ისინი მდებარეობდნენ, არამედ მეტნაკლებად ვრცელდებოდა იმ მხარეებზედაც, რომლებთანაც მათ სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ. ყველა მათგანს ისინი უქმნიდნენ ბაზარს ნედლეულის ან სამრეწველო პროდუქტების განსაზღვრული ნაწილისათვის და, მაშასადამე, ერთგვარ სტიმულს აძლევდნენ მათ მრეწველობასა და კულტურას. მაგრამ მათი საკუთარი მხარე, მისი სიახლოვის გამო, უდიდეს სარგებლობას ღებულობდა ამ ბაზრისაგან. რამდენადაც ამ მხარის ნედლეულს ნკლები სატრანსპორტო ხარჯი ამძიმებდა, ვაჭრებს შეეძლოთ მასში საუკეთესო ფასი მიეცათ მწარმოებლებისათვის და მაინც ისეთსავე ფასში მიეწოდებინათ მომხმარებლებისათვის, როგორც უფრო შორეული ადგილების ნედლეული.

მეორე, ქალაქის მცხოვრებლების მიერ შეძენილი სიმდიდრე ხშირად გამოიყენებოდა იმ მიწების საყიდლად, რომლებიც იყიდებოდა და რომელთა დიდი ნაწილი ხშირად დაუმუშავებელი დარჩებოდა. ვაჭრებს, ჩვეულებრივ, სასახლოდ მიაჩნიათ მემამულეები გახდნენ, და როდესაც გახდებიან, ისინი საერთოდ სასოფლო-სამეურნეო გაუმჯობესებათა საუკეთესო გამტარებელნი არიან. ვაჭარი დაჩვეულია თავისი ფულის ხარჯვას უმთავრესად მოგებიან პროექტებზე, ხოლო ის, ვინც მარტოდენ მამამულეა, მხოლოდ მის უსარგებლოდ ხარჯვას არის დაჩვეული. პირველი ხშირად ხედავს, როგორ მიდის მისი ფული და შემდეგ ისევ უბრუნდება მოგებით, ხოლო მეორე, თუ კი იგი გაუშვა ხელიდან, იშვიათად მოელის მის ხელახლა დანახვას. ეს სხვადასხვა ჩვევა, რასაკვირველია, გავლენას ახდენს მათი მოქმედების მანერასა და წესზე პრაქტიკულ საქმეებში. ვაჭარი, ჩვეულებრივ, როგორც მესარენე, გაბედულია, მემამულე კი — მშიშარა. პირველს არ ეშინია ერთბაშად დიდი კაპიტალი გაილოს თავისი მიწის გასაუმჯობესებლად, უკეთუ მას საფუძვლიანი იმედი აქვს, რომ ამით მისი ღირებულება გადიდება განუვლი ხარჯის პროპორციულად; მეორე კი, თუ მას საზოგადოდ აქვს კაპიტალი, — რაც არაა ყოველთვის, — იშვიათად გაბედავს მის ამგვარად დახარჯვას. თუ იგი საერთოდ ახდენს მამულში გაუმჯობესებას, იგი ამას ასრულებს არა კაპიტალით, არამედ იმ თავნით, რომლის

მონარქუნებას მოახერხებს თავისი წლიური შემოსავლიდან. ვისაც ოდესმე უცხოვრია სავაჭრო ქალაქში, რომელიც განუვითარებელი სასოფლო მეურნეობის მქონე ქვეყანაში მდებარეობს, ხშირად უნდა შეემჩნიოს, რომ ვაჭრები გაცილებით უფრო გაბედულად და გონივრულად მოქმედებენ ამ დარგში, ვიდრე ადამიანები, რომელნიც მარტოოდენ მემამულენი არიან. გარდა ამისა, წესრიგს, დამზოგველობას და წინდახედულობას დაჩვევა, რასაც ვაჭრული მოსაქმეობა თავისთავად ასწავლის ვაჭარს, უფრო გამოსადეგს ხდის ამ უკანასკნელს იმისათვის, რომ მოგებითა და წარმატებით განახორციელოს გაუმჯობესების ყოველი პროექტი.

მესამე და უკანასკნელი: ვაჭრობა და მრეწველობა ყოველთვის იწვევდა წესრიგისა და კარგი მმართველობის თანდათანობით დამყარებას და მასთან ერთად პიროვნების თავისუფლებისა და უშიშროების უზრუნველყოფას სოფლის მოსახლეობაში, რომელიც წინათ თავის მეზობელთან თითქმის მუდმივ ომში და მონურ დამოკიდებულებაში ცხოვრობდა მაღლა მდგომთა მიმართ. და თუმცა ყველაზე ნაკლებ შემუშრწნევიათ, ეს იყო უშესანიშნავესი ყველა იმ შედეგიდან რომლებიც ჰქონდა ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარებას. იუმი, რამდენადაც მე ვიცი, ერთადერთი მწერალია, რომელმაც ყურადღება მიაქცია ამ გარემოებას.

იმ ქვეყანაში, რომელსაც არა აქვს არც საგარეო ვაჭრობა და არც გაუმჯობესებული მანუფაქტურები, დიდი მემამულე, რადგან არ მოიპოვება რა, რაზედაც მას შეეძლოს გასცვალოს თავისი მიწების პროდუქტის უდიდესი ნაწილი, რომელიც რჩება მიწის დამმუშავებელთა შენახვის ხარჯების დაფარვის შემდეგ, ამ ნაწილს მთლად სოფლურ მასპინძლობაზე ხარჯავს თავის სახლში. თუ ეს გარდანამეტი იმდენად დიდია, რომ საკმარისია ასი ან ათასი ადამიანის შესანახად, მას მისი გამოყენება სხვაგვარად არ შეუძლია, თუ არა იმ გზით, რომ ას ან ათას ადამიანს შეინახავს. ამიტომ მას მუდამ ახვევია მრავალი ამფსონი და დამოკიდებული ადამიანი, რომელნიც, რადგან არა აქვთ არავითარი ეკვივალენტი, რითაც გადაიხადიან თავის შესანახს, და ყველაფერს მისი სიუხვის წყალობით მიიღებენ, უნდა ემორჩილებოდნენ მას იმავე მიზეზის გამო, რა მიზეზითაც ჯარისკაცები ემორჩილებიან მეფეს, რომელიც მათ სასყიდელს აძლევს. ვაჭრობის და მრეწველობის განვითარებამდე ევროპაში მდიდართა და ძალისმქონეებელთა სტუმარ-მასპინძლობა, მეფიდან დაწყებული უმცირესი ბარონით გათავებული, აღემატებოდა ყველა იმას, რისი წარმოდგენაც ძალგვიძს ჩვენ დღეს. ვესტმინსტერის სასახლის დარბაზი სადილო ოთახად ჰქონდა ვილიამ ქარცას, და ხშირად საკმარისიც არ იყო მისი სტუმრების დასატევად. თომა ბეკეტის მორჩმულობის მაჩვენებლად თვლიდნენ იმას, რომ იგი ავდარში სუფთა თივას ან ჭილს დააბნევენებდა თავისი დარბაზის იატაკზე, რათა რაინდებს და სკვაირებს, რომელთათვის სკამები აღარ კმაროდა, მათი კოხტა ტანისამოსი არ გათხუპნოდათ, როცა იატაკზე დასხდებოდნენ სასადილოდ. დიდი გრაფი ვარვიკი, ამბობენ, ყოველდღე 30 000 ადამიანს არჩენდაო თავის სხვადასხვა სასახლეში; იქნეს რიცხვი გაზვიადებულია, მაგრამ იგი მაინც ძალიან დიდი უნდა ყოფილიყო, რათა შესაძლებელი გაეხადა ასეთი გაზვიადება. თითქმის ასეთივე სტუმარ-მასპინძლობა იყო ჩვეულებად სულ უკანასკნელ ხანამდე შოტლანდიის მაღლობის ზოგ ადგილას. იგი, როგორც ეტყობა, ახასიათებს ყველა ხალხს, რომელიც მცირედ

იცნობს ვაჭრობას და მრეწველობას. მე ვნახეო, ამბობს დოქტორი პოკოკი, როგორ სადილობდა ქალაქის ქუჩაში არაბეთის ერთ-ერთი მთავარი, რომელიც იქ მოსულიყო თავისი პირუტყვის გასაყიდად და ეპატიჟებოდა ყველა გამვლელს, უბრალო მათხოვრებსაც კი, დამსხდარიყვნენ მასთან და მონაწილეობა მიეღოთ მის პურობაშიო.

გლეხები ყოველმხრივ ისევე დამოკიდებულნი იყვნენ დიდ მემამულეზე, როგორც მისი ამფსონები. იმათგან ისინიც კი, რომელნიც ბატოყმურ დამოკიდებულებაში არ იმყოფებოდნენ, მოიჯარადრეები მაინც იყვნენ, მათი განდევნა შეეძლო მემამულეს თავისი სურვილისამებრ და ისინი აძლევდნენ მას ისეთ რენტას, რაც სრულიად არ შეეფერებოდა მათ მიერ მიწისაგან მიღებული შემოსავლის სიდიდეს. კრონა, ნახევარი კრონა, ცხვარი, ბატკანი — შეადგენდა რამდენიმე წლის წინათ შოტლანდიის მაღლობში ჩვეულებრივ საიჯარო ფასს მიწის ნაკვეთისათვის, რომელიც მთელ ოჯახს არჩენდა. ზოგ ადგილებში ეს დღემდეა შენარჩუნებული და იმავე დროს იქ განსაზღვრული ფულადი თანხით პროდუქტების უფრო დიდი რაოდენობა ვერ შეიძენ, ვიდრე სხვა ადგილებში. იმ ქვეყანაში, სადაც დიდი მამულის გარდანამეტი პროდუქტი თვით მამულში უნდა იქნას მოხმარებული, მემამულისთვის უფრო ხელსაყრელია და მოხერხებული, რომ მისი ნაწილი მოიხმარებოდეს მისი სახლიდან რამდენადმე მოშორებით, უკეთეს ისინი, ვინც მას მოიხმარებენ, ისევე მასზე დამოკიდებულნი რჩებიან, როგორც მისი ამფსონები და მისი სასახლის მსახურნი. ეს მას თავიდან აშორებს იმ თავისტკენასა და შენუხებას, რომელიც ძალზე დიდი ამაღის ერთობდიდი შინაურობის ყოლასთანაა დაკავშირებული. მოიჯარადრე, რომელიც მემამულის სურვილისამებრ შეიძლება ყოველთვის იდევნოს და რომელსაც საკმაო მიწა უჭირავს, რათა თავისი ოჯახი შეინახოს და ამისათვის თითქმის მარტოოდენ ნომინალურ რენტას იხდის, ისევე დამოკიდებულია მემამულეზე, როგორც ამ უკანასკნელის ყოველი შინამსახური ან ამხანაგი, და ისევე უცილოდ უნდა ემორჩილებოდეს მას. ასეთი მემამულე როგორც თავის სახლში კვებავს თავის მსახურებს და ამხანაგებს, ისევე კვებავს თავის მოიჯარადრეებს მათს სახლში. ერთნიც და მეორენიც მისი სიუხვის მეოხებით იღებენ თავის შესანახს; მას შეუძლია ეს შესანახი მათ შეუნყვიტოს, როცა კი მოესურვება.

ამ ძალა-გავლენაზე რომელიც მსხვილ მემამულეებს აუცილებლად ჰქონდათ ასეთ გარემოებაში თავიანთ მოიჯარადრეთა და მხლებელთა მიმართ, იყო დამყარებული ძველებური ბარონების ძლიერება. ისინი აუცილებლობის გზით იქცეოდნენ ყველა იმათთვის, ვინც მათ მამულში ცხოვრობდნენ, მოსამართლეებად მშვიდობიანობის დროს და მხედართმთავრებად ომის დროს. მათ შეეძლოთ წესრიგი დაეცვათ და კანონი განეხორციელებინათ თავიანთ მამულებში, ვინაიდან თითოეულ მათგანს შესაძლებლობა ჰქონდა მამულის ყველა მცხოვრებელს მთელი ძალა გაეყვანა ამა თუ იმ პირის ძალმომრეობისა და უკანონო მოქმედების წინააღმდეგ. მათ გარდა არავის, არ ჰქონდა ამის შესრულების ძალა, თვით მეფესაც კი. იმ ძველ დროში მეფე თითქმის მეტს არას წარმოადგენდა თავის სახელმწიფოში, თუ არ უდიდეს მემამულეს, რომელსაც საერთო მტრების წინააღმდეგ სერთო ძალღონით თავდაცვის გულისთვის, ერთგვარი პატივისცემით ეპყრობოდნენ დანარჩენი დიდი მემამულენი. რაიმე მცირეოდენი ვალის იძულებით

გადასახდევინებლად რომელიმე მემამულის ტერიტორიაზე, სადაც ყველა მცხოვრები შეიარაღებული იყო და ერთმანეთის დახმარებას დაჩვეული, მეფეს თითქმის ისეთივე ძალადონის დახმარება დასჭირდებოდა, როგორც სამოქალაქო ომის ჩასაქრობად. ამიტომ იგი იძულებული იყო მართლმსაჯულების მართვა თავისი ქვეყნის უდიდეს ნაწილში იმათთვის დაეთმო, ვისაც შეეძლო ამ საქმის შესრულება და იმავე მიზეზის გამო, სოფლის მილიციაც მზად იყო დამორჩილებოდა.

შეცდომაა ფიქრი, თითქოს ტერიტორიული მართლმსაჯულების უფლება ფეოდალური სამართლიდან წარმომდგარიყოს. არა თუ უმაღლესი მართლმსაჯულების უფლება სამოქალაქო და სისხლის სამართლისა, — არამედ აგრეთვე უფლება ლაშქრის შეკრებისა, ფულის მოჭრისა და მათზე დამოკიდებული მოსახლეობისთვის წესებისა და კანონების გამოცემის უფლებაც კი, ალოდიური სამართლის საფუძველზე, დიდ მემამულეებს ეკუთვნოდა უკვე რამდენიმე საუკუნით ადრე, ვიდრე ევროპაში ცნობილი გახდებოდა თვით სახელი ფეოდალური სამართლისა. საქსონელი ლორდების ძალა და სამართლმსაჯულო უფლება ინგლისში, როგორც ეტყობა, დაპყრობამდე ისევე დიდი იყო, როგორც ყოველი ნორმანელი ლორდისა უფლებადაპყრობის შემდეგ. მაგრამ ფეოდალური სამართალი, როგორც ფიქრობენ, აღიარებულ იქნა ინგლისის საერთო სამართლად მხოლოდ დაპყრობის შემდეგ. უცილობელ ფაქტად უნდა ჩაითვალოს, რომ საფრანგეთის დიდ მემამულეებს ალოდიური წესით ხელთ ეპყრათ ფრიად დიდი ძალა და სამართლმსაჯულო უფლება უკვე დიდი ხნით ადრე მანამდე, ვიდრე ფეოდალური სამართალი შევიდოდა ამ ქვეყანაში. ეს ძალა და ეს სამართლმსაჯულო უფლება აღმოცენდა აუცილებლობის გზით ზემოაღწერილი საკუთრების და ადამიანის ნიადაგზე. საფრანგეთის ან ინგლისის მონარქიების შორეულ წარსულში უძებნელადაც, შეგვიძლია გაცილებით უფრო ახლობ დროში ვპოვოთ ბევრი მტკიცება იმისა, რომ ასეთი მიზეზებისგან ყოველთვის ასეთი შედეგები წარმოიშობა. ჯერ კიდევ არ გასულა 30 წელიწადი მას შემდეგ, რაც მისტერ კამერონ-ოფ-ლოჩიელი, ლოკბერელი მემამულე (შოტლანდია), თუმცა იგი არ იყო ამისთვის კანონით უფლებამოსილი, როგორც მაშინ იტყოდნენ, სამეფოს ლორდი (*Lrd of Regality*), ტახტის ვასალიც კი არამედ მხოლოდ არგაილის ჰერცოგის ვასალი, და ამასთან, მომრიგებელი მოსამართლეც კი არ ყოფილა, მიუხედავად ამისა, უმაღლეს სისხლის სამართლის მართლმსაჯულებას მაინც აწარმოებდა მისი ხელქვეითი ადამიანების მიმართ. როგორც გადმოგვცემენ, იგი ძალიან სამართლიანად წყვეტდა საქმეებს, თუმცა არავითარ სამოსამართლო ფორმალობას არ მისდევდა; და შესაძლებელია, რომ ქვეყნის ამ ნაწილის მდგომარეობა მაშინ აიძულებდა მას მიეთვისებინა ეს უფლება, რათა დაეცვა საზოგადოებრივი წესრიგი და მყუდროება. ამ მემამულემ, რომლის რენტა არასოდეს არ აღემატებოდა წელიწადში ხუთას გირვ. სტერლინგს, 1745 წელს თავისი ხალხიდან რვაასი კაცი გაიყვანა თავისთან ერთად აჯანყებაში.

ფეოდალური სამართლის შემოღებას არა თუ გაუდიდება მსხვილი ალოდიური მესაკუთრეების ძალა, არამედ, პირიქით, იგი შეიძლება მიჩნეულ იქნეს როგორც ცდა ამ ძალის შეზღუდვისა. ამ სამართალმა დაანესა რეგულარული დაქვემდებარება, რომელიც დაკავშირებული იყო

არაერთ სამსახურსა და მოვალეობასთან, დაწყებული მეფიდან და დამთავრებული უმცირესი მემამულით. მემამულის მცირე ასაკის შემთხვევაში მისი მინების რენტა და გამგებლობა გადადიოდა მისი უშუალო უფროსის ხელში და, მაშასადამე, ყველა დიდი მემამულის მინის რენტა და გამგებლობა გადადიოდა მეფის ხელში, რომელსაც ეკისრებოდა მცირეწლოვანის შენახვა და აღზრდა და რომელსაც, როგორც მეურვეს, უფლება ჰქონდა, როგორც აღიარებული იყო, დაექორწინებინა იგი, მხოლოდ ეს ქორწინება უნდა ყოფილიყო მისი მდგომარეობის შესაბამისი. მიუხედავად იმისა, რომ ეს წესი აუცილებლად იწვევდა მეფის ძალის ზრდას და დიდ მემამულეთა ძალის შესუსტებას, იგი მაინც არ იყო საკმარისი იმისათვის, რომ დამყარებულიყო წესრიგი და კარგი მმართველობა სოფლის მოსახლეობაში, ვინაიდან ამასთან ერთად არ ხდებოდა საკმარისი ცვლილება საკუთრებისა და ადათის ვითარებაში, რომელიც უნესრიგობის წარმომშობი იყო. მთავრობის ძალა წინანდებურად მეტად სუსტი იყო თავში და მეტად ძლიერი — დაბალ ნაწილებში, და ამ დაბალი ნაწილების უზომო სიძლიერე მიზეზი იყო თავის სისუსტისა. ფეოდალური იერარქიის დამყარების შემდეგ მეფე ისევ მოკლებული იყო შესაძლებლობას, აელაგმა დიდ მემამულეთა თვითნებობა და ძალმომრეობა, როგორც ამას მოკლებული იყო წინათაც. ისინი თავისი სურვილისამებრ წინანდებურად განაგრძობდნენ, თითქმის განუწყვეტლივ ომს ერთი მეორის წინააღმდეგ და ხშირად მეფის წინაარმდეგაც; სოფელი წინანდებურად ასპარეზი იყო ძალმომრეობის, ძარცვის და არეულობისა.

მაგრამ ის, რის განხორციელებასაც ვერასდროს ვერ შეძლებდა ფეოდალური წესების ძალა, თანდათან განხორციელდა საგარეო ვაჭრობის და ფაქტურების ჩუმი და შეუმჩნეველი მოქმედებით. ისინი თანდათან აწოდებდნენ დიდ მემამულეებს ისეთ რამეს, რაზედაც მათ შეეძლოთ გაეცვალათ მათი მინების მთელი გარდანამეტი პროდუქტი და რაც მათ თვითონ შეეძლოთ მოეხმარათ, — მათი მოიჯარადრეებისა ან ამაღლისათვის გაუნაწილებლად. ყველაფერი თვით ჩვენთვის და არაფერი სხვებისთვის, — როგორც ეტყობა ასეთი იყო ქვეყნად ყველა ხანაში, სადაგელი წესი ადამიანთა მოდემის ბატონებისა და ამიტომ, როგორც კი მათ იპოვეს გზა, რომ თვითონვე მოეხმარათ თავიანთი რენტის მთელი ღირებულება, მათ დაეკარგათ ხალისი გაეყოთ იგი სხვებისათვის. ერთ წყვილ ბრილიანტიან აბზინდში ან სხვა რაიმე ასევე უმნიშვნელო და უსარგებლო საგანში ისინი სცვლიდნენ ათასი ადამიანის წლიურ სარჩოს ან, რაც იგივეა, ამ სარჩოს ფასს, და ამასთან ერთად ხელს იღებდნენ იმ გავლენასა და ავტორიტეტზე, რომლის მიცემაც მათთვის მას შეეძლო. სამაგიეროდ ბრილიანტიანი აბზინდი მათი საკუთრება იყო, და არავითარ სხვა ადამიანს არ ჰქონდა მასში წილი, მაშინ, როდესაც ხარჯვის წინანდელი წესის არსებობისას ეს საგანი მათ, სულ ცოტა, ათასი ადამიანისთვის უნდა გაენაწილებინათ. იმათთვის, ვინც წყვეტდა, რომელი იყო ამ წესში უპირატესობის შემცველი, აღნიშნული განსხვავება გადამჭრელი მნიშვნელობისა იყო. ამგვარად, ყოვლად ბავშვური, მდაბალი და სუბელური მედიდურობის დაკმაყოფილების გულისთვის მათ თანდათან გასცეს მთელი თავიანთი გავლენა და ავტორიტეტი.

იმ ქვეყანაში, რომელსაც არა აქვს საგარეო ვაჭრობა და არც განვითარებული მანუფაქტურა, ადამიანი, რომელსაც ათიათასი გირვ. სტერლინგი აქვს წლიური შემოსავალი, თავის შემო-

სავალს ვერ დახარჯავს სხვაგვარად, თუ არა ამ გზით, რომ თავის ხარჯზე შეინახავს დაახლოებით ათას ოჯახს, რომელნიც მაშინ, რასაკვირველია, ყველანი მასზე არიან დამოკიდებულნი. ევროპის აწინდელ მდგომარეობაში ადამიანს, რომელსაც ათიათასი გირვ. სტერლინგი შემოსავალი აქვს წელიწადში, შეუძლია სავსებით მთლიანად დახარჯოს იგი, ჩვეულებრივ, ის კიდევაც ხარჯავს მას ამგვარად — ისე, რომ თავის ხარჯზე უშუალოდ არ ჰყავდეს ოცი ადამიანიც კი ან თავის განკარგულებაში არ ჰყავდეს ათ ლაქიაზე მეტი. შესაძლებელია იგი შესანახს არაპირდაპირ აძლევს ადამიანთა არანაკლებ რაოდენობას ან მეტსაც, ვიდრე ადრე აძლევდა ხარჯვის ძველი წესის არსებობისას, ვინაიდან რაოდენობა იმ ფასეული პროდუქტებისა, რომლებზეც იგი მთელ თავის შემოსავალს ცვლის, ძალიან მცირე არის, მაგრამ მუშების რიცხვი, რომელნიც მათ აგროვებენ და ამზადებენ, აუცილებლად ძალიან დიდი უნდა იყოს. ამ პროდუქტების მაღალი ფასი წარმოსდგება, ჩვეულებრივ, მუშების შრომის ხელფასისა და ყველა იმ მესარეწეთა მოგების გამო, რომელნიც ამ მუშების უშუალო დამქირავებელნი არიან. აღნიშნული ადამიანი, იხდის რა ამ ფასს, არაპირდაპირ იხდის მთელ ამ ხელფასს და მოგებას და ამგვარად არაპირდაპირ მონაწილეობს ყველა ამ მუშისა და მათი დამქირავებლების შენახვაში. ეს კია, ჩვეულებრივ, იგი თითოეული მათგანის შენახვაში მონაწილეობს, ოღონდ ძალიან მცირე ზომით: მეათედი ნაწილით, იქნებ მცირეოდენით მთელ წლიურ შენახვაში, ერთი მეასედითაც არა — ბევრის შენახვაში და მეათასედითაც არა, — ერთი მეათათასედითაც კი არა, — ზოგთა შენახვაში. ამრიგად თუმცა იგი, მონაწილეობს ყველა მათ შენახვაში, მაგრამ ისინი ყველანი მეტნაკლებად დამოუკიდებელნი არიან მისგან, იმიტომ რომ, საერთოდ, უმისოდაც შეუძლიათ არსებობა.

როდესაც დიდი მემამულეები თავიანთ რენტას მათი ბინადარი მოიჯარადრეების და მათი კარისკაცების შენახვაზე ხარჯავენ, თითოეული მათგანი ინახავს მთლად ყველა მის მოიჯარადრეს და ყველა მის კარისკაცს. ხოლო როდესაც ამას ვაჭრებისა და ხელოსნების შენახვაზე ხარჯავენ, შესაძლებელია ყველა ისინი, ერთად აღებულნი, ადამიანთა იმავე რაოდენობას ინახავდნენ ანდა, თუ სოფლური სტუმარ-მასპინძლობით გამოწვეულ ქონების განიავებას მივიღებთ მხედველობაში, მეტ რაოდენობასაც ინახავდნენ, ვიდრე წინათ; მაგარამ თითოეულ მათგან, ცალკე აღებულს, ხშირად მხოლოდ მცირეოდენი წვლილი შეაქვს ადამიანთა ამ დიდი რაოდენობიდან თითოეულის შესანახად. თითოეული ვაჭარი ან ხელოსანი თავის შესანახს იღებს არა ერთისაგან, არამედ ასი ან ათასი სხვადასხვა მუშტრისაგან. თუმცა იგი, ამრიგად რამდენადმე მოვალეა ყველას წინაშე, მაგარამ არც ერთ მათგანზე არაა სავსებით დამოკიდებული.

ამრიგად, როდესაც, თანდათან იწყო კლება დიდი მემამულეების პირადმა ხარჯებმა, არ შეიძლებოდა ასევე თანდათან არ შემცირებულიყო მათ კარისკაცთა რიცხვიც, ვიდრე ისინი ბოლოს სრულად არ დაითხოვეს. იგივე მიზეზი აიძულებდა მემამულეებს თანდათან გაეშვათ მათ ბინადარ მოიჯარადრეთა ზედმეტი ნაწილიც. მათ გააფართოვეს საიჯარო მამულები და, მიუხედავად ჩივილისა სოფლად უხალხოების შესახებ ფერმების რიცხვი, შემცირებულ იქნა იმ რაოდენობამდე, რომელიც საჭირო იყო მინის დასამუშავებლად იმდროინდელი სასოფლო-სამეურნეო კულტურისა და მეღიორაციის დაბალი დონის მიხედვით. ზედმეტი მჭამელების მო-

შორების გამო და ფერმერისაგან სრული ღირებულების აღების გზით მემამულე იღებდა უფრო დიდ გარდანამეტ პროდუქტს ანუ, რაც იგივეა, უფრო დიდი გარდანამეტი პროდუქტის ფასს; ამასთან, ვაჭრებმა და მემანუფაქტურეებმა მალე შეუქმნეს მას შესაძლებლობა ეს გარდანამეტი დაეხარჯა თავისი პირადი საჭიროებისათვის ისე, როგორც იგი იქცეოდა პროდუქტის დანარჩენი ნაწილის შესახებ. და რადგან იგივე მიზეზი განაგრძობდა მოქმედებას, იგი ცდილობდა თავისი რენტა აენია იმაზე მეტად, რისი მოცემაც შეეძლო მის მინას მაშინდელი კულტურის მდგომარეობაში. მაგრამ მის მოიჯარადრეებს მხოლოდ იმ პირობით შეეძლოთ ამაზე დათანხმება უკეთეს მათ უზრუნველყოფილი ექნებოდათ მინის ნაკვეთის ფლობა იმდენი წლის განმავლობაში, რომ რამდენიც საკმაო ექნებოდათ მოგებით ამოეღოთ ყველა ის, რასაც დახარჯავდნენ მინის შემდგომ გაუმჯობესებაზე. თავმომწონური ბედოვლაობა მემამულეს აიძულებდა დათანხმებულიყო ამ პირობაზე; ამგვარად გაჩნდა გრძელვადიანი იჯარა.

ბატონის ნებაზე დამოკიდებული მოიჯარადრეც კი, თუ იგი მინის სრულ ღირებულებას იხდის, აღარაა სულ მთლად მემამულეზე დამოკიდებული. ფულადი სარგებლობა, რომელიც მათ ერთმანეთისაგან აქვთ, საურთიერთოა და თანაბარი, და ასეთი მოიჯარადრე სახიფათოდ არ გახდის თავის სიცოცხლეს და არც თავის ქონებას მემამულის სამსახურში. ხოლო თუ მას გრძელვადიანი საიჯარო ხელშეკრულება აქვს დადებული, იგი სრულიად დამოუკიდებელია და მისგან მემამულე არ უნდა მოელოდეს სრულიად მცირე სამსახურსაც კი იმაზე მეტად, რაც ხელშეკრულებაშია აღნიშნული ან მოიჯარადრეს ეკისრება ქვეყნის საერთო და ცნობილი კანონით.

მას შემდეგ, რაც მოიჯარადრეები, ამგვარად, დამოუკიდებელნი გახდნენ და კარისკაცები დათხოვნილ იქნენ, დიდ მემამულეებს მოესპოთ შესაძლებლობა, ხელი შეეშალათ მართლმსაჯულების წესიერი წარმოებისათვის ან დაერღვიათ საზოგადოებრივი მყუდროება სოფლად. მათ თავიანთი პირმშობის უფლება გაყიდეს არა როგორც ესავემა შიმშილის და გაჭირვების დროს ოსპის გბოლვილზე, არამედ სავსების ფლანგვის მომენტში წვრილმანი სამკაულებისა და მსგავსი ცუდმადი საგნების გულისათვის, რომლებიც გამოსადეგი იყო უფრო ბავშვების სათამაშოდ, ვიდრე მოზრდილი ადამიანის ყურადღებისათვის, და გახდნენ ამის შემდეგ ისევე უმნიშვნელონი, როგორც ყოველი შეძლებული მოქალაქე ან ვაჭარი ქალაქში. სოფლად ისე, როგორც ქალაქად, დამყარდა წესიერი მმართველობა, ვინაიდან არც იქ და არც აქ არავის აღარ ეპყრა ხელთ საკმაო ძალა, რომ წინაღდგომოდა მის საქმიანობას.

ამას, იქნებ არც კი ჰქონდეს პირდაპირი კავშირი ჩვენს საგანთან, მაგრამ არ შემიძლია არ აღვნიშნო, რომ ვაჭრობის მანარმოებელ ქვეყნებში ძალიან იშვიათად ვხვდებით ძველ გვარებს, რომელნიც მოდგმიდან მოდგმაში ფლობდნენ დიდ მამულებს. პირიქით, ისეთადგილებში, სადაც ვაჭრობა ნაკლებ არის განვითარებული, როგორიცაა მაგალითად, უელსი ან შოტლანდიის მთიანი ნაწილი, ასეთი გვარები მრავლადაა. არაბეთის ისტორია, ეტყობა, სავსეა გენეალოგიით და ერთი თათართა ხანის მიერ დაწერილი ისტორია, რომელიც რამდენსამე ევროპულ ენაზეა გადათარგმნილი, თითქმის მარტო ასეთ გენეალოგიებს შეიცავს; ეს ამტკიცებს, რომ ძველი

გვარები ამ ხალხებში ძალიან ჩვეულებრივი მოვლენაა. იმ ქვეყნებში, სადაც მდიდარ ადამიანს სხვაგვარად არ შეუძლია დახარჯოს თავისი შემოსავალი თუ არ იმ გზით, რომ თავის ხარჯზე ინახავდეს იმდენ ხალხს, რამდენის შენახვაც კი შეიძლება იმ შემოსავლით, სეთი ადამიანი ვერ გაკოტრდება და მისი ხელგაშლილობა, როგორც ჩანს, იშვიათად იქნება ისე უსაზღვრო, რომ იგი ცდილობდეს შეინახოს ადამიანთა იმაზე მეტი რაოდენობა, ვიდრე მას ეს ძალუძს. მაგრამ, როდესაც მას შესაძლებლობა აქვს დახარჯოს თავის თავზე ფრიად დიდი შემოსავალი, მაშინ ხშირად საზღვარი არ უდევს მის ხარჯებს, იმიტომ, რომ ხშირად საზღვარი არ უდევს მის მედიდურობას ან ეგოიზმს. ამიტომ ვაჭრობის მანარმოებელ ქვეყნებში, მიუხედავად უსასტიკესი ღონისძიებებისა, რომელთაც მიმართავენ კანონის გზით სიმდიდრის გაფლანგის თავიდან ასაცილებლად, სიმდიდრე იშვიათად რჩება დიდხანს ერთსა და იმავე ოჯახში. პირიქით, ეს ხშირად ადგილი აქვს პრიმიტიულ ხალხებში ყოველგვარი კანონმდებლობითი ღონისძიებების გარეშე, ვინაიდან მეჯოგე ხალხებში, როგორიც არიან, მაგალითად, თათრები და არაბები, ამგვარი ღონისძიებები შეუძლებელია უკვე იმის გამო, რომ მათი ქონება მოხმარების საგნებისაგან შედგება.

ამგვარად, რევოლუცია, რომელიც უდიდესი მნიშვნელობისა იყო საზოგადოებრივი კეთილდღეობისათვის, მოხდა ხალხის ორი სხვადასხვა კლასის მიერ, რომელთაც განზრახვად სრულიადაც არ ჰქონიათ საზოგადოებისათვის სამსახურის განევა. სრულიად ბავშვური მედიდურობის დაკმაყოფილება — ეს იყო დიდ მემამულეთა ერთადერთი მოტივი. ვაჭრები და ხელოსნები, გაცილებით ნაკლებ სასაცილონი, მოქმედებდნენ მხოლოდ და მხოლოდ თავიანთი ინტერესის გულისათვის და ადგნენ ვაჭრულ პრინციპს: ყოველ გროშს გაჰკიდებოდნენ, საცა კი ეს გროში იყო მისაღები. წინასწარ არც ერთნი და არც მეორენი არ სცნობდნენ, არც ხედავდნენ იმ დიდ რევოლუციას, რომელსაც თანდათან ახდენდა სიბრიყვე ერთთა და გამრჯელობა მეორეთა.

ამრიგად, ქალაქების ვაჭრობა და მანუფაქტურები მეტწილ ევროპაში იყო არა შედეგი, არამედ მიზეზი და სტიმული სოფლის და სასოფლო მეურნეობის ამაღლების და განვითარებისა.

მაგარამ, რამდენადაც განვითარების ასეთი წესი ეწინააღმდეგება მოვლენების ბუნებრივ მსვლელობას, იგი აუცილებლად არის ნელი და არამყარი. აბა შეადარეთ ევროპის იმ ქვეყნების ნელი განვითარება, რომელთა სიმდიდრე უმთავრესად მათ ვაჭრობასა და მანუფაქტურებზეა დამოკიდებული, ჩვენი ჩრდილო-ამერიკის კოლონიების სწრაფ წარმატებას, რომელთა სიმდიდრე მხოლოდ და მხოლოდ მიწათმოქმედებაზეა დაფუძნებული. მეტწილ ევროპაში მოსახლეობა, როგორც ფიქრობენ, ორკეცდება არა უადრეს ორმოცდაათი წლისა. ზოგ ჩვენს ჩრდილო-ამერიკის კოლონიაში მოსახლეობა ორკეცდება, როგორც ანგარიშობენ 20 ან 25 წელიწადში. ევროპაში საპირმშოო კანონი და მამულების გასხვისების სხვადასხვა სახისა შეზღუდვა აბრკოლებს დიდი მამულების დაყოფას და ამით ხელს უშლის წვრილ მესაკუთრეთა რიცხვის ზრდას. ხოლო წვრილი მესაკუთრე, რომელიც იცნობს თავისი პანია მამულის ყოველ ნაწილს და მას მთელი იმ სიყვარულით უვლის, რასაც საკუთრება, განსაკუთრებით პარტარა საკუთრება წარმოშობს ბუნებრივად, და რომელსაც სიამოვნებას ჰგვრის არა მარტო მისი დამუშავება, არამედ

მისი გამშენიერება, ჩვეულებრივ არის ყველაზე უფრო გამრჯე მიხვედრილი და საუკეთესო შედეგების მიმღწევი ადამიანი მათ შორის, ვინც მინის გაუმჯობესებაზე მუშაობს. გარდა ამისა, აღნიშნული შეზღუდვა ისე ბევრ მინას ტოვებს ბაზრის გარეშე, რომ ყოველთვის მეტი კაპიტალი მოიპოვება მინის საყიდლად, ვიდრე მინაა გასაყიდი, ასე რომ, ის მინა, რომელიც გასაყიდადაა მიწოდებული, ყოველთვის მონიპოლიურ ფასში იყიდება. მინის შემოსავალი არასოდეს არ ფარავს მინის საყიდლად დახარჯული თანხის სარგებელს და გარდა ამისა, კიდევ დამძიმებულია სარემონტო და სხვა მიმდინარე ხარჯებით, რასაც არ ექვემდებარება ფულის სარგებელი. მინის ყიდვა მთელ ევროპაში ფრიად არახელსაყრელი დაბანდებაა მცირე კაპიტალისათვის. უფრო დიდი საიმედოობისა და დაცულობის გულისათვის ადამიანი, რომელიც საქმეებს თავს ანებებს, არაიშვიათად რჩეობს, მინაში დააბანდოს თავისი მცირე კაპიტალი. თავისუფალი პროფესიის ადამიანი, რომელიც სხვა წყაროდან იღებს შემოსავალს, ხშირად ირჩევს ამ სახით შეინახოს თავისი დანაზოგი. მაგრამ ახალგაზრდა კაცს, რომელიც ნაცვლად იმისა, რომ ხელი მოჰკიდოს ვაჭრობას ან რაიმე თავისუფალ პროფესიას, თავის ორ თუ სამ ათას გირვ. სტერლინგ კაპიტალს დახარჯავს მინის მცირე ნაკვეთის საყიდლად და დასამუშავებლად, შეუძლიამ, რასაკვირველია, იმედი იქონიოს, რომ მიაღწევს სავსებით ბედნიერ და სრულიად დამოუკიდებელ ცხოვრებას; ოღონდ ის სამუდამოდ უნდა გამოეთხოვოს ყოველგვარ იმედს, რომ ოდესმე შეიძენს დიდ ქონებას და სახელს, რისი მოპოვების შანსები მას, თავისი კაპიტალი რომ სხვაგვარად დაეხარჯა, ისევე ექნებოდა, როგორც ყოველ სხვა ადამიანს. და მაინც ასეთი ადამიანი, თუმცა მას არა აქვს შანსი გახდეს დიდი მემამულე, არ იკადრებს ფერმერობას. მინის მხოლოდ მცირე რაოდენობის გამოსვლა ბაზარზე და ბაზარზე გამოსული მინის მაღალი ფასი აბრკოლებს ბევრ კაპიტალს, გამოყენებულ იქნეს მინის დასამუშავებლად და გასაუმჯობესებლად, რისთვისაც იგი სხვა პირობებში იქნებოდა გამოყენებული. ჩრდილო-ამერიკაში პირიქით, 50 ან 60 გირვ. სტერლინგი ხშირად საკმარის კაპიტალად ითვლება იმისათვის, რომ გაშენდეს პლანტაცია. დაუმუშავებელი მინის შეძენა და გაუმჯობესება იქ უაღრესად ხელსაყრელი გამოყენებაა როგორც ძალიან მცირე, ისე ძალიან დიდი კაპიტალებისათვის და უმოკლესი გზაა ყველა იმ სიმდიდრისა და სახელის შესაძენად, რისი მოპოვებაც კი შეიძლება იმ ქვეყანაში. ასეთი მინა ჩრდილო-ამერიკაში შეიძლება მიიღოს ადამიანმა თითქმის მუქთად ანუ ისეთ ფასში, რომელიც მნიშვნელოვნად ნაკლებია მისი ბუნებრივი პროდუქტის ღირებულებაზე, — ეს შეუძლებელია ევროპაში ან ყოველ ქვეყანაში, სადაც მთელი მინა დიდი ხანია კერძო საკუთრებადაა გადაქცეული. მაგრამ მამულები რომ მესაკუთრის სიკვდილის შემდეგ, რომელსაც მრავალრიცხოვანი ოჯახი რჩება, იყოფოდეს თანასწორად ყველა შვილს შორის, იმ შემთხვევაში მამული ჩვეულებრივ გაიყიდებოდა. მაშინ ისე ბევრი მინა იქნებოდა ბაზარზე გამოტანილი, რომ იგი ვეღარ გაიყიდებოდა მონოპოლიურ ფასში. მინის შემოსავალი უფრო ადვილად დაფარავდა მის საყიდლად დახარჯული კაპიტალის სარგებელს, და პატარა კაპიტალების გამოყენება ისევე ხელსაყრელად შეიძლებოდა მინის შესაძენად, როგორც ყოველი სხვა წესით გამოყენების შემთხვევაში.

ინგლისი ნიადაგის ნაყოფიერების, ქვეყნის მთელ ფართობთან შედარებით და ბევრი სანაოსნო მდინარის არსებობის გამო, რომელნიც მას სერავენ და წყლით ტრანსპორტის უპი-

რატესობას უქმნიან ქვეყნის შუაგულში მდებარე ბევრ ადგილს, ნებისმიერ სხვა ევროპულ ქვეყანაზე ნაკლებ არ არის, შეიძლება ითქვას, თვით ბუნებით დანიშნული იმისათვის, რომ იყოს ადგილსამყოფელი საგარეო ვაჭრობისა, შორეული ბაზრისთვის მწარმოებელი მანუფაქტურებისა და ყველა იმ მიღწევათა და გაუმჯობესებათა, რომელნიც მისით გამოიწვევიან. ამასთან, ელისაბედის მეფობის დასაწყისიდან მოყოლებული, ინგლისის კანონმდებლობა განსაკუთრებულ ყურადღებას იჩენდა ვაჭრობისა და მანუფაქტურების ინტერესების მიმართ, და მართლაც, არ არსებობს ევროპაში ქვეყანა, ჰოლანდიის ჩათვლითაც კი, სადაც კანონი, საერთოდ ხელს უწყობდეს ამგვარ სავაჭრო-სამრეწველო საქმიანობას. ამის გამო ვაჭრობა და მანუფაქტურა განუწყვეტლივ ვითარდებოდა მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში. მიწთმოქმედებაც, უეჭველია, თანდათან ვითარდებოდა, მაგრამ იგი, როგორც ეტყობა, ნელა და რამდენადმე ჩამორჩენილად მიჰყვებოდა ვაჭრობისა და მანუფაქტურების უფრო სწრაფ პროგრესს. მიწების უდიდესი ნაწილი დამუშავებული იყო ჯერ კიდევ ელისაბედის მეფობამდე, მაგრამ მათი ძალიან მნიშვნელოვანი ნაწილი დღესაც დამუშავებულია, კიდევ უფრო დიდი ნაწილი უფრო ცუდადაა დამუშავებული, ვიდრე შეიძლებოდა ყოფილიყო. ამავე დროს კი ინგლისის კანონები შველიან მიწათმოქმედებას არა მარტო არაპირდაპირ, ვაჭრობისათვის მფარველობის განევის გზით, არამედ უშუალოდაც, სხვადასხვა ღონისძიებით, ნაკლებობის წლების გამოკლებით, პურის ექსპორტი არა თუ თავისუფალია, არამედ მას დახმარებაც ეძლევა განსაკუთრებული პრემიით. ზომიერი სიუხვის წლებში უცხოური პურის იმპორტზე ისეთი ბაჟია დადებული, რომ აკრძალვას უდრის. ცოცხალი პირუტყვის შემოზიდვა, ირლანდიის გარდა, აკრძალულია ყოველთვის და ირლანდიიდანაც შემოზიდვა მხოლოდ უკანასკნელ დროს იქნა ნებადართული. ამიტომ იმათ, ვინც მიწის დამუშავებას ეწევა, მათ თანამოქალაქეთა მიმართ მონოპოლია აქვთ ორ უმთავრეს სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტზე: პურსა და ხორცზე. ასეთი ხელშეწყობა, თუმცა იგი არსებითად, იქნებ სრულიად ილუზორული იყოს, როგორც შევეცდები, ცხადყო შემდეგში, საკმარისად ამტკიცებს ყოველ შემთხვევაში მიწათმოქმედებისათვის დახმარების განევის განზრახვას კანონმდებლობის მხრივ. მაგრამ ამაზე გაცილებით მნიშვნელოვანია ის, რომ გლეხებს ინგლისში ისეთი მტკიცე მდგომარეობა, დამოუკიდებლობა და პატივი აქვთ მოპოვებული, როგორიც კი კანონს ძალუძს უზრუნველყოფს. ამიტომ არც ერთ ქვეყანას, სადაც არსებობს საპირმშოო უფლება, სადაც იხდიან ათისთავს და სადაც მამულების გასხვისების ხანგრძლივად შეზღუდვა, თუმცა იგი ეწინააღმდეგება კანონმდებლობას, ზოგ შემთხვევაში ნებადართული არის, არ ძალუძს სასოფლო მეურნეობას ხელი შეუწყოს მეტად, ვიდრე ეს ინგლისშია. ამასთან, ინგლისის სასოფლო-სამეურნეო კულტურის დონე მაღალი როდი არის. როგორი იქნებოდა ეს დონე, კანონს რომ პირდაპირ დახმარება არ მიეცა სოფლის მეურნეობისთვის, გარდა იმ სტიმულისა, რომელიც მას არაპირდაპირ ეძლევა ვაჭრობის განვითარებით და გლეხები იმ მდგომარეობაში დაეტოვებინა, რომელშიც ისინი იმყოფებიან მეტწილად ევროპის სხვა ქვეყნებში? ელისაბედის მეფობის დასაწყისიდან განვლო უკვე ორას წელზე მეტმა ხანმა, ე.ი. ისეთმა ხანგრძლივმა პერიოდმა, რომელიც ჩვეულებრივ საჭიროა ადამიანთა კეთილდღეობის განვითარებისთვის.

საფრანგეთს, ეტყობა, საგარეო ვაჭრობაში საკმაოდ დიდი წილი ჰქონდა უკვე ერთი საუკუნით ადრე, ვიდრე ინგლისი მნიშვნელოვანი გახდებოდა როგორც ვაჭრობის მანარმოებელი ქვეყანა. იმდროინდელი ცნობების მიხედვით, საფრანგეთის ფლოტი მნიშვნელოვანი იყო ჯერ კიდევ ნეაპოლისაჰენ კარლოს VIII ექსპედიციამდე. მაგრამ საფრანგეთში მინის დამუშავება და გაუმჯობესება, საერთოდ, უფრო დაბალ დონეზე დგას, ვიდრე ინგლისში, მისი კანონმდებლობა არასოდეს არ უწევდა მინათმოქმედებას ასეთ უშუალო დახმარებას.

ესპანეთისა და პორტუგალიის საგარეო ვაჭრობა ევროპის სხვა ნაწილებთან, თუმცა იგი უმთავრესად უცხო გემებით წარმოებს, ფრიად მნიშვნელოვანი არის. მათი ვაჭრობა საკუთარი კოლონიებთან ხდება გემებით და გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი არის ამ კოლონიების სიმდიდრისა და მოცულობის გამო. მაგრამ ამ ვაჭრობას არასოდეს არ შეუქმნია არც ერთ ამ ქვეყანაში რამდენადმე მნიშვნელოვანი მანუფაქტურა პროდუქტების შორეულ ბაზარზე გასაყიდად, და მათი მინების უდიდესი ნაწილი ჯერ კიდევ დაუმუშავებელია. პორტუგალიამ საგარეო ვაჭრობა დაიწყო გაცილებით უფრო ადრე, ვიდრე ევროპის რომელიმე სხვა დიდმა ქვეყანამ, იტალიის გამოკლებით. იტალია ევროპის ის ერთადერთი დიდი ქვეყანაა, სადაც, როგორც ჩანს, მთელი მინა დამუშავებული და გაუმჯობესებული იყო საგარეო ვაჭრობის და შორეული ბაზრისათვის მომუშავე მანუფაქტურების მეოხებით. კარლოს 7-ის შეჭრამდე იტალიაში, გიჩარდინის სიტყვით, მინა ერთნაირად დამუშავებული იყო როგორც ქვეყნის ყოვლად მთიან და უნაყოფო ადგილებში, ისე დაბლობში და ყოვლად ნაყოფიერში. მინათმოქმედების ასეთ გავრცელებას, ალბათ, ცოტათი არ ეხმარებოდა ხელსაყრელი ადგილმდებარეობა ქვეყნისა და სიმრავლე დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა, რომელნიც მასში არსებობდნენ იმ დროს. მაგრამ მაინც შესაძლებელია, რომ, ჩვენ მიერ დასახელებული ესოდენ ჩახედული და ფრთხილი თანამედროვე ისტორიკოსის შენიშვნის მიუხედავად, მინა იმ დროს იტალიაში უკეთ დამუშავებული არ ყოფილიყოს, ვიდრე არის ამჟამად ინგლისში.

მაგრამ კაპიტალი, რომელსაც ესა თუ ის ქვეყანა მოიპოვებს საგარეო ვაჭრობისა და მანუფაქტურების გზით, ფრიად არასაიმედო და საეჭვო ქონებაა, ვიდრე მისი განსაზღვრული ნაწილი ჩამაგრებული და განხორციელებული არაა იმ ქვეყნის მინების დამუშავებასა და გაუმჯობესებაში. ვაჭარი, როგორც ეს სრულიად სწორად აღუნიშნავთ, არაა აუცილებლად ერთი განსაზღვრული ქვეყნის მოქალაქე. მისთვის უაღრესად სულერთია, რომელი ადგილიდან ეწევა იგი თავის ვაჭრობას, და სრულიად უმნიშვნელო უსიამოვნებას შეუძლია აიძულოს იგი, ერთი ქვეყნიდან მეორე ქვეყანაში გადაიტანოს თავისი კაპიტალი და მასთან ერთად მთელი ის მრეწველობაც, რომელსაც ის კაპიტალი კვებავს. ამ კაპიტალის არც ერთი ნაწილის შესახებ არ შეიძლება ითქვას, რომ იგი ეკუთვნის რომელიმე განსაზღვრულ ქვეყანას, ვიდრე ეს კაპიტალი არ იქნება, ასე ვთქვათ, გაბნეული იმ ქვეყნის ტერიტორიაზე შენობების სახით ან ხანგრძლივ საადგილმამულო გაუმჯობესებათა სახით. არავითარი კვალი არაა ჩვენი დროისთვის დარჩენილი იმ დიდი სიმდიდრიდან, რომელიც უნდა ჰქონებოდათ მეტწილ ჰანზის ქალაქებს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მის ხსენებას XIII და XIV საუკუნის დავიწყებულ ისტორიაში. ზედ-

მიწვევით ისიც კი არაა ცნობილი, სად მდებარეობდა ზოგი ის ქალაქი ან ევროპის რომელ ქალაქებს მიეკუთვნება ის ლათინური სახელები, რომელთაც ზოგ მათგანს უწოდებდნენ. თუმცა იმ უბედურებამ, რომელიც თავს დაატყდა იტალიას XV საუკუნის ბოლოს და XVI საუკუნის დასაწყისში, დიდად შეამცირა ლომბარდიის და ტოსკანის ქალაქების ვაჭრობა და მანუფაქტურა, მაგრამ ეს ოლქები მაინც ყველაზე უფრო დასახლებული და უკეთ დამუშავებული ადგილებია ევროპაში. ფლანდრიის სამოქალაქო ომებმა და ესპანელების ბატონობამ, რომელიც მათ მოჰყვა, განდევნა ანტვერპენის, გენტის და ბრიუგეს დიდი ვაჭრობა. მიუხედავად ამისა, ფლანდრია მაინც წინანდებურად ევროპის ერთ-ერთი უმდიდრესი, უკეთ დამუშავებული და მჭიდროდ დასახლებული ქვეყანაა. შერყევა, რომელსაც იწვევს ომი და პოლიტიკური რევოლუცია, ადვილად აშრობს იმ სიმდიდრის წყაროებს, რომელიც მარტო ვაჭრობიდან მომდინარეობს. სიმდიდრე, რომელიც იქმნება უფრო მტკიცე გაუმჯობესებათა შედეგად სოფლის მეურნეობის, უფრო მყარი არის და მისი მოსპობა შეიძლება მხოლოდ ისეთ ძლიერ შერყევათა შედეგად მოხდეს, რომელიც წარმოიშობა ძარცვითა და განადგურებით მტერ ბარბაროს ხალხთა მხრივ ერთი ან ორი საუკუნის განმავლობაში ერთმანეთზე მიყოლებით, როგორც ეს მოხდა ერთხანს რომის იმპერიის დაცემამდე და დაცემის შემდეგ ევროპის დასავლეთ პროვინციებში.

* * *

დევიდ რიკარდო

1772 - 1823

ავტორის შესახებ

ინგლისური კლასიკური პოლიტეკონომიის სკოლის თვალსაჩინო წარმომადგენელი დევიდ რიკარდო დაიბადა ესპანურ-ჰოლანდიური წარმოშობის ებრაულ ოჯახში. მან თვითდამკვიდრების რთული გზა განვლო. იგი მშობლების ნების წინააღმდეგ არაებრაელზე დაქორწინდა და უარი თქვა რელიგიურ მრწამსზე, რისთვისაც მამის მიერ ოჯახიდან იქნა გაძევებული. ფინანსური პრობლემების დასაძლევად რი-

კარდომ საბირჟო ბროკერად დაიწყო მუშაობა და 38 წლის ასაკში არისტოკრატიულ უბანში საკუთარ სახლსა და ქალაქგარეთ რეზიდენციას ფლობდა. ლონდონის საზოგადოებაში მას უკვე მსხვილი ფინანსისტის რეპუტაცია ჰქონდა.

ეკონომიკური მეცნიერებისადმი ინტერესი მას გაუღვივა ადამ სმიტის ნაშრომმა „კვლევა ერების სიმდიდრის ბუნებისა და მიზეზების“ შესახებ, რის შედეგადაც თავად დაიწყო საზოგადოების მატერიალური სიმდიდრის განმავითარებელი მიზეზების შესწავლა.

რიკარდოს ნაშრომები ძირითადად განპირობებული იყო იმ სოციალურ-ეკონომიკური ცვლილებებით, რაც გამოიწვია 18-19-ე საუკუნეების სამრეწველო რევოლუციამ.

მანუფაქტურული წარმოებიდან მექანიკურ წარმოებაზე გადასვლამ ხელი შეუწყო კლასობრივი ურთიერთობების გამწვავებას. სწორედ აღნიშნულ მოვლენას ეფუძნება რიკარდოს პოზიცია, რომ საწარმო პროცესები შეისწავლოს არა ზოგადად, არამედ სოციალურ, საწარმოო ურთიერთობათა კონტექსტში, რაც გულისხმობს, რომ პოლიტეკონომიის შესწავლის საგანი მოიცავს გადანაწილების საკითხების განხილვასაც.

საკითხებისადმი ამგვარი ორიგინალური მიდგომა ახალი ეტაპია პოლიტიკური ეკონომიის, როგორც მეცნიერების განვითარებაში.

სწორედ რიკარდოს დამსახურებით წარმოების კაპიტალისტური სისტემის კანონზომიერებების სამეცნიერო ანალიზმა უმაღლეს დონეს მიაღწია.

მისი უმნიშვნელოვანესი ნაშრომი „პოლიტიკური ეკონომიისა და საგადასახადო დაბეგვრის პრინციპები“, რომელიც რიკარდოს სიკვდილამდე 6 წლით ადრე, 1817 წელს გამოვიდა.

ამ ნაშრომში რიკარდო დეტალურად აანალიზებს ისეთ მნიშვნელოვან თემებს, როგორიცაა ღირებულება, რენტა, ფასი, ხელფასი, მოგება, ფულის მიმოქცევა, მოთხოვნა, მიწოდება, დაბეგვრა, შედარებითი უპირატესობა და ა.შ. ნაშრომში ხშირად ვხვდებით ორი ცნობილი ეკონომისტის სმითისა და მალთუსის კრიტიკას.

გარდა ამისა, პირველად პოლიტიკური ეკონომიის ისტორიაში ეკონომიკური თეორიის საფუძვლად რიკარდომ წარმოაჩინა შრომის ღირებულების თეორია, რომელიც განაპირობებს სასაქონლო ურთიერთობებს. სწორედ აღნიშნულის საფუძველზე გახდა შესაძლებელი ადამ სმიტის ეკონომიკური თეორიის წინააღმდეგობრივი საკითხების დაძლევა, რომელმაც თავის მხრივ ვერ შესძლო სწორედ განესაზღვრა კაპიტალიზმის პოლიტეკონომიის ამოსავალი წერტილი.

კლასიკური პოლიტეკონომიის სხვა თვალსაჩინო წარმომადგენლებთან ერთად რიკარდოც მხარს უჭერდა ლიბერალიზმის, სახელმწიფოს მხრიდან ეკონომიკაში ჩაურევლობისა და თავისუფალი მეწარმეობის პრინციპებს. სიკვდილამდე ოთხი წლით ადრე რიკარდომ მიატოვა თავისი ძირითადი საქმიანობა ბიზნესში და დარჩენილი წლები დაუთმო პოლიტიკურ მოღვაწეობას.

საპარლამენტო საქმიანობაში იგი არც ერთ ფრაქციას არ მიერთებია და დამოუკიდებელ პოზიციას აფიქსირებდა ყველა პრობლემურ საკითხთან მიმართებაში. მისი საპარლამენტო გამოსვლები მიძღვნილი იყო იმ დროისათვის ისეთი საჭიროებო საკითხებისადმი, როგორიც იყო პურის კანონის შეცვლა, ეკონომიკის ლიბერალიზაციის მხარდაჭერა, ვაჭრობისა და სიტყვის თავისუფლება, შეკრებების უფლების შეზღუდვის აკრძალვა და ა.შ. განსაკუთრებული აღნიშვნის ღირსია რიკარდოს მიერ 1821 წელს ლონდონში პოლიტიკური ეკონომიის კლუბის დაარსება.

Illness forced Ricardo to retire from Parliament in 1823 and he died on 11 September at Gatcombe Park (which is now the home of the Princess Royal and her family). He was 51.

* * *

პოლიტიკური ეკონომიის და დაჯიბვრის საფუძვლები

თავი ოცდამეხუთე

კოლონიალური ვაჭრობა

თავის შენიშვნებში კოლონიალური ვაჭრობების შესახებ ადამ სმიტმა ფრიად დამაკმაყოფილებლად დაგვანახა თავისუფალი ვაჭრობის ყველა უპირატესობა და ის უსამართლობა, რომელსაც განიცდიან კოლონიები იმის გამო, რომ მეტროპოლია ხელს უშლის მათ უძვირეს ბაზარზე გაჰყიდონ თავიანთი პროდუქტები და უიაფეს ბაზარზე იყიდონ მათთვის საჭირო სხვადასხვა მანუფაქტურული საქონელი და მასალები. მან დაგვანახა, რომ ყოველი ქვეყნისათვის ნებართვის მიცემით, რათა მან თავისი მრეწველობის პროდუქტები გასცვალოს, სადაც და როდესაც სურს, გამოიწვევას შრომის საუკეთესოდ განაწილება მსოფლიოში და უზრუნველყოფილი ხდება არსებობისა და კომფორტის საგნების მაქსიმალური წარმოება.

იგი შეეცადა აგრეთვე დაენახებინა, რომ ვაჭრობის ეს თავისუფალება, რომელიც შეჭველად ხელსაყრელია მთელი მსოფლიოსთვის, სასარგებლოა აგრეთვე ყოველი ცალკეული ქვეყნისათვის, და რომ ის ვიწრო პოლიტიკაც, რომელიც მიღებული აქვთ ევროპის ქვეყნებს მათი კოლონიების მიმართ, ნაკლებ საზიანო არაა თვით მეტროპოლიებისთვის, ვიდრე კოლონიებისთვის, რომელთა ინტერესები აქ მსხვერპლად არის შეწირული.

„კოლონიალური ვაჭრობის მონოპოლია“, — ამბობს იგი, — „როგორც მერკანტილური სისტემის ყველა სხვა უბადრუკი და მავნებელი ღონისძიება, შემავიწროებელია ყველა სხვა ქვეყნის მრეწველობისა, მაგრამ უმთავრესად კოლონიების მრეწველობისა, და ამასთან ოდნავაც არ ადიდებს და, პირიქით, ამცირებს იმ ქვეყნის მრეწველობას, რომლის სასარგებლოდაც იგი არის დანესებული“.

მაგრამ მისი საგნის ეს ნაწილი ისე ნათლად და დამარწმუნებლად არაა გარკვეული, როგორც ის, სადაც იგი გვიჩვენებს ამ სისტემის უსამართლობას კოლონიების მიმართ.

მე მგონია, შეიძლება ეჭვი ვიქონიოთ, რომ მეტროპოლიას არ შეეძლოს ზოგჯერ სარგებლობა ნახოს იმ შეზღუდვის გამო, რომელსაც იგი უწესებს თავის კოლონიებს. აბა ვისთვის უნდა იყოს საეჭვო, მაგალითად ეს, რომ ინგლისი კოლონია ყოფილიყო საფრანგეთის. ეს უკანასკნელი მოგებაში იქნებოდა, თუ ინგლისი დიდ პრემიას გადაიხდიდა პურის, მაუდის ან სხვა საქონელთა

ექსპორტისთვის? პრემიების საკითხის განხილვისას ჩვენ ვნახეთ, რომ, როდესაც ფასი 4 გირვ. სტერლინგი იქნებოდა კვარტერისათვის, 10 შილინგის ოდენობის პრემიის დაწესება ინგლისიდან გაზიდულ კვარტერ პურზე ამ უკანასკნელის ფასს საფრანგეთში დასწევდა 3 გირვ. სტერლ. და 10 შილინგამდე. და აი, თუ წინათ საფრანგეთში პური 3 გირვ. სტერლინგად 15 შილინგად იყიდებოდა კვარტერი, ახლა საფრანგეთის მომხმარებლები ყოველ კვარტერ შეზიდულ პურზე 5 შილინგის სარგებლობას მიიღებდნენ, ხოლო თუ წინათ საფრანგეთში პურის ბუნებრივი ფასი 4 გირვ. სტერლინგს შეადგენდა, ისინი ყოველ კვარტერზე მოიგებდნენ მთლიანად 10 შილინგ პრემიას. საფრანგეთი, ამრიგად, ინგლისის ზარალით სარგებლობას ნახავდა : იგი მოიგებდა არა თუ იმის ნაწილს, არამედ მთლიანად იმას, რასაც ინგლისი დაჰკარგავდა.

მაგრამ შეიძლება გვითხრან, რომ საექსპორტო პრემიის საშინაო პოლიტიკის ღონისძიებას წარმოადგენს და იგი შეიძლება ადვილად დაწესებულ იქნეს მეტროპოლიის მიერ.

თუ იამაიკისა და ჰოლანდიისთვის ხელსაყრელია, რომ მათ ინგლისის შუამავლობის გარეშე გასცვალონ ის პროდუქტები, რომლებსაც თითოეული მათგანი აწარმოებს, იმ შემთხვევაში, ცხადია, იამაიკის და ჰოლანდიის ინტერესი შელახული იქნება, თუ ისინი დაბრკოლებული არიან ასეთი თავისუფალ გაცვლა-გამოცვლაში. ხოლო თუ იამაიკა იძულებულია თავისი პროდუქტები ინგლისში გაგზავნოს და იქ გასცვალოს ჰოლანდიის პროდუქტებზე, — მაშინ ინგლისის კაპიტალი ან ინგლისური სააგენტო მონაწილეობს იმ ვაჭრობაში, რომელშიაც სხვებ არ იქნებოდა მონაწილე. მას მიიზიდავს ამ ვაჭრობაში პრემია, რომელსაც იხდის არა ინგლისი არამედ ჰოლანდია და იამაიკა.

თვითონ ადამ სმიტსაც აქვს აღნიშნული, რომ ზარალი, რომელიც გამოწვეულია არახელსაყრელად შრომის განაწილებით ორ ქვეყანაში, შეიძლება სასარგებლო იყოს ერთი მათგანისთვის, მაშინ როდესაც მეორე უფრო მეტს ჰკარგავს, ვიდრე რამდენსაც შეადგენს ფაქტიურად ასეთი განაწილებიდან გამომდინარე ზარალი; და თუ ეს მართალია, ამით ის მტკიცდება, რომ ღონისძიება, რომელმაც შესაძლებელია დიდი ზიანი მიაყენოს კოლონიას, შეიძლება ნაწილობრივ სასარგებლო იყოს მეტროპოლიისათვის.

როდესაც სავაჭრო ხელშეკრულებებზე ლაპარაკობს, სმიტი ამბობს: „თუ ერი ხელშეკრულების გზით ვალდებულებას კისრულობს ნება დართოს განსაზღვრულ საქონელთა იმპორტს, რომელიმე უცხო ქვეყნიდან, რომლების შემოზიდვა ყველა სხვა ქვეყნიდან მას აკრძალული აქვს, ან ერთი ქვეყნის პროდუქტები გაანთავისუფლოს ბაჟებისაგან, რომლებსაც ყველა სხვა ქვეყნის პროდუქტები დაქვემდებარებული არის, მაშინ ის ქვეყანა ან, ყოველ შემთხვევაში, იმ ქვეყნის ვაჭრები და ფაბრიკანტები, რომლის ვაჭრობასაც ასეთი შეღავაღი ეძლევა, აუცილებლად დიდ სარგებლობას იღებენ ხელშეკრულებიდან. ეს ვაჭრები და ფაბრიკანტები ერთგვარი მონოპოლიით სარგებლობენ იმ ქვეყანაში, რომელიც ესოდენ ღმობიერია მათ მიმართ. ის ქვეყანა ხდება უფრო ფართო და უფრო ხელსაყრელი ბაზარი მათი პროდუქტებისთვის; უფრო ფართო — იმიტომ, რომ რადგან ყველა სხვა ქვეყნის საქონელი იქიდან ან გამორიცხულია ან მძიმე ბაჟებს არის დაქვემდებარებული, მათი პროდუქტების უფრო

დიდი რაოდენობა მიაქვს იმ ბაზარს; უფრო ხელსაყრელი — იმიტომ, რომ შეღავათმიცემული ქვეყნის ვაჭრები მეორე ქვეყანაში, რადგან ისინი აქ ერთგვარი მონოპოლიით სარგებლობენ, თავიანთ საქონელს ხშირად უკეთეს ფასში გაჰყიდებიან, ვიდრე გაჰყიდდნენ, ყველა სხვა ერის კონკურენციასთან რომ ჰქონებოდათ საქმე“.

ვიგულისხმობ, რომ ორი ქვეყნიდან, რომელნიც სავაჭრო ხელშეკრულებას სდებენ, ერთი არის მეტროპოლია, ხოლო მეორე — კოლონია, და ადამ სმიტმა, ცხადია, უნდა სცნოს, რომ მეტროპოლიას შეუძლია სარგებლობა მიიღოს კოლონიის შევიწროებით. ესეც კია, რომ წინააღმდეგ შეიძლება სთქვან, რომ იმ შემთხვევაში, თუ უცხო ბაზრის მონოპოლია ხელთ არ უპყრია პრივილეგიან კომპანიას, უცხო მყიდველები მეტს არ გადაიხდიან საქონელში, ვიდრე შინაური მყიდველები; ფასი, რომელსაც ისინი, ორნივე, გადაიხდიან, დიდად განსხვავებული არ იქნება საქონლის ბუნებრივი ფასისგან იმ ქვეყანაში, სადაც ეს საქონელი იწარმოება. ინგლისს, მაგალითად, ჩვეულებრივ პირობებში, ყოველთვის შეეძლება საფრანგეთის საქონლის ყიდვა მისი ბუნებრივი ფასის მიხედვით საფრანგეთში, და საფრანგეთსაც ასეთივე პრივილეგია ექნება ინგლისის საქონელი იყიდოს მისი ბუნებრივი ფასის მიხედვით ინგლისში. მაგრამ ასეთ ფასებში საქონელთა ყიდვას ხომ უხელშეკრულებოდაც ექნებოდა ადგილი. მაშ რაღა სარგებლობას ან ზიანს აძლევს ასეთი ხელშეკრულება თითოეულ იმ ქვეყანას?

ამ ხელშეკრულებით წარმომდგარი ზიანი შემზიდველი ქვეყნისთვის იქნებოდა შემდეგში: ეს ქვეყანა ვალდებული იქნებოდა ეყიდა რაიმე საქონელი, ვთქვათ ინგლისისაგან, მისი ბუნებრივი ფასის მიხედვით ინგლისში, მაშინ როდესაც მას, იქნებ, უფრო დაბალ ბუნებრივ ფასში შეეძლო ამ საქონლის ყიდვა რომელიმე სხვა ქვეყნისგან, ამრიგად, აღნიშნული ხელშეკრულება იწვევს მთელი კაპიტალის არახელსაყრელ განაწილებას, რომელსაც უმთავრესად ის ქვეყანა განიცდის, რომელიც ხელშეკრულებით იძულებული არის უმცირესად პროდუქტიულ ბაზარზე იყიდოს საქონელი. და იმავე დროს, გამყიდველს, მიუხედავად იმისა, რომ მას, თითქოს, მონოპოლია აქვს მინიჭებული, არავითარი სარგებლობა არ ეძლევა ხელშეკრულებით, იმიტომ რომ თანამემამულეთა კონკურენცია მას ხელს უშლის თავისი საქონელი მის ბუნებრივ ფასზე უფრო ძვირად გაჰყიდოს; და ამ ფასში კი მას იგი მაინც გაასაღებდა, გაიტანდა მას საფრანგეთში, ესპანეთში ან ვესტ-ინდოეთში. თუ გაჰყიდდა შინ მოსახმარებლად.

რაში ლა მდგომარეობს ის სარგებლობა, რომელიც ხელშეკრულებაში მოქცეული შეთანხმების საფუძველზე წარმოსდგება? იმაში, რომ ეს განსაკუთრებული პროდუქტები ვერ იქნებოდა საექსპორტოდ წარმოებული ინგლისში, მას რომ ამ განსაკუთრებული ბაზრის მომსახურების მონოპოლიური პრივილეგია არ ჰქონებოდა მინიჭებული; უამისოდ, იმ ქვეყნების კონკურენცია, სადაც ასეთი პროდუქტების ბუნებრივი ფასი უფრო დაბალი არის, მოუხსობოდა მას იმ პროდუქტების გაყიდვის ყოველ შესაძლებლობას. მაგრამ ამას ნაკლები მნიშვნელობა ექნებოდა, თუ ინგლისი სრულიად უზრუნველყოფილი იქნებოდა, რომ მას შესაძლებლობა აქვს იმავე თანხის რაიმე სხვა საქონელი, რომელსაც იგი აწარმოებდა, გაჰყიდოს საფრანგეთის ბაზარზე ან ისეთივე სარგებლობით რომელსავე სხვა ბაზარზე. მიზანი, რომელსაც ისახავს ინგლისი,

მდგომარეობს. მაგალითად, იმაში, რომ იყიდოს საფრანგეთის ღვინოების განსაზღვრული რაოდენობა, ღირებულებით 5000 გირვ. სტერლინგისა; მას სურს, ამიტომ, სადმე საქონელი გაჰყიდოს, რათა მით 5000 გირვ. სტერლინგი მოიპოვოს ამ მიზნისათვის. თუ მას საფრანგეთმა მონოპოლია მისცა მაუდის ბაზარზე, ინგლისი მაშინვე გადაზიდავს ამ მიზნით მაუდს; მაგრამ თუ ვაჭრობა თავისუფალი არის, შესაძლებელია სხვა ქვეყნების კონკურენციამ ხელი შეუშალოს ამას, — მაუდის ბუნებრივი ფასი ინგლისში არ აღმოჩნდეს საკმარისად დაბალი, რათა ინგლისს მოაპოვებინოს ამ მაუდის გაყიდვის გზით 5000 გირვ. სტერლინგი და მიაღწიოს ჩვეულებრივი მოგება ამ მიზნით გამოყენებულ კაპიტალზე. მაშინ ინგლისის მრეწველობამ რაიმე სხვა საქონელს უნდა მიმართოს; მაგრამ აქ შეიძლება აღმოჩნდეს, რომ არ არსებობს არც ერთი ისეთი პროდუქტი, რომლის გაყიდვა მისთვის შესაძლებელი იყოს, ფულის არსებული ღირებულების დროს. იმ ბუნებრივი ფასის მიხედვით, რომელიც მას აქვს სხვა ქვეყნებში. და რა იქნება შედეგი? ღვინის მომხმარებლებს ინგლისში წინანდებურად სურთ დახარჯონ 5000 გირვ. სტერლინგი ღვინოში, და, მაშასადამე, 5000 გირვ. სტერლინგი ფულად გაიზიდება საფრანგეთში ამ მიზნისათვის. ფულის ამ გაზიდვის გამო მისი ღირებულება მალე აიწევს ინგლისში და დაბლა დაიწევს სხვა ქვეყნებში, და ამასთან ერთად დაბლა დაიწევს ყველა საქონელთა ბუნებრივი ფასიც, რომლებიც ბრიტანეთის მრეწველობის მიერ არის წარმოებული. ფულის ღირებულების აწევა იგივეა, არაც არის საქონელთა ფასის დაწევა. 5000 გირვ. სტერლინგის მისაღებად ახლა შეიძლება გაზიდულ იქნას ბრიტანეთის პროდუქტები, რადგან მათ შეუძლიათ, მათ ახლანდელ დანეულ ბუნებრივ ფასში. კონკურენცია გაუწიონ სხვა ქვეყნების პროდუქტებს. მხოლოდ ესაა, რომ პროდუქტების მეტი რაოდენობა უნდა გაიყიდოს დანეულ ფასში, რათა მიღებულ იქნეს საჭირო 5000 გირვ. სტერლინგი, და ეს თანხა ვერ იყიდის ღვინის იმავე რაოდენობას: მაშინ როდესაც ინგლისში, ფულის რაოდენობის შემცირების გამო, საქონელთა ბუნებრივმა ფასმა დაიწია, საფრანგეთში, პირიქით, ფულის რაოდენობის გადიდების გამო, საქონელთა და ღვინის ბუნებრივმა ფასმა იანია. ამიტომ ინგლისში, ვაჭრობის სრული თავისუფლების არსებობისას, ნაკლები ღვინო შემოიზიდება მის საქონელთა სამაგიეროდ, ვიდრე მაშინ, როდესაც ინგლისს, სავაჭრო ხელშეკრულების საფუძველზე, განსაკუთრებული შეღავათები აქვს მინიჭებული. მაგრამ მოგების ნორმა არ იქნება შეცვლილი; შეცვლილი იქნება ფულის შეფარდებითი ღირებულება ამ ორ ქვეყანაში, და საფრანგეთის მოგება ის იქნება, რომ იგი გაცვლის გზით საფრანგეთის საქონელთა განსაზღვრულ რაოდენობაში ინგლისის საქონელთა უფრო დიდ რაოდენობას მიიღებს, ხოლო ინგლისის ზარალი ის იქნება, რომ იგი გაცვლის გზით ინგლისის საქონელთა განსაზღვრულ რაოდენობაში საფრანგეთის საქონელთა ნაკლებ რაოდენობას მიიღებს.

ამრიგად, საგარეო ვაჭრობა, დაბრკოლებულია, იგი. შეღავათებით სარგებლობს თუ თავისუფალი არის, მაინც განაგრძობს არსებობას, როგორც უნდა იყოს წარმოების სიძნელე სხვადასხვა ქვეყნებში; მაგრამ მას შეიძლება მოწესრიგება მიეცეს მხოლოდ ბუნებრივი ფასის — არა ბუნებრივი ღირებულების — ცვლილების გზით, რა ფასშიაც პროდუქტები შესაძლებელია წარმოებულ იქნეს იმ ქვეყნებში, და ეს ცვლილება წარმოსდგება ცვლილებით ძვირფას ლითონთა

განანილებაში. ეს გარემოება ადასტურებს ჩემ მიერ სხვა ადგილას გამოთქმულ აზრს, რომ არ არსებობს საქონელთა იმპორტის ან ექსპორტის ისეთი ხარკი, პრემია ან აკრძალვა, რომელიც არ წარმოშობდეს ძვირფას ლითონთა სხვაგვარ განანილებას და, მაშასადამე, არ იწვევდეს ყველგან საქონელთა როგორც ბუნებრივი, ისე საბაზრო ფასის ცვლილებას.

ამიტომ ცხადია, რომ კოლონიასთან ვაჭრობა შეიძლება ისე იქნეს მონესრიგებული, რომ იგი ერთსა და იმავე დროს კოლონიისთვის იყოს ნაკლებ ხელსაყრელი და მეტროპოლიისთვის — უფრო სასარგებლო ვიდრე სრულიად თავისუფალი ვაჭრობა. როგორც ცალკეულ მომხმარებლისთვის საზარალოა, თუ იგი იძულებულია მხოლოდ ერთ დუქანში იყიდოს ყველა საქონელი, ისევე საზარალოა მომხმარებელთა მთელი ერისთვის, როდესაც იგი იძულებულია მხოლოდ ერთი ქვეყნისგან იყიდოს მისთვის საჭირო პროდუქტები. თუ ის დუქანი ან ქვეყანა მოთხოვნილ პროდუქტებს უიაფეს ფასებში იძლევა, იგი უზრუნველყოფილია, რომ მათ ასეთი მონოპოლიური პრივილეგიის უქონლადაც გაჰყიდოს, ხოლო თუ იგი უფრო იაფად არ ჰყიდის, იმ შემთხვევაში საყოველთაო ინტერესი მოითხოვს, რომ მას დახმარება არ ეძლეოდეს ვაჭრობის განსაგრძობად, რომლის წარმართვა მას არ შეუძლია ისეთივე სარგებლობით, როგორც სხვებს. აღნიშნული დუქანი ან ქვეყანა, რომელიც ასეთ პროდუქტებს ჰყიდის, შეიძლება იზარალებდამოსაქმეობის გამოცვლის გამო, მაგრამ საერთო სარგებლობა საუკეთესოდ მიიღწევა მხოლოდ საყოველთაო კაპიტალის უაღრეს პროდუქტიულად განანილების გზით, ე.ი. საყოველთაო თავისუფალი ვაჭრობით.

საქონლის წარმოების ხარჯების გადიდებას, თუნდაც რომ იგი პირველი მოთხოვნილების საგანს შეადგენს, არ მოჰყვება აუცილებლად მისი მოხმარების შემცირება, თუმცა მოხმარების საერთო უნარი მყიდველებისა მცირდება ცალკეული საქონლის ფასის აწევის გამო, მაგრამ მათ შეუძლიათ ხელი აიღონ რაიმე სხვა საქონლის მოხმარებაზე, რომლის წარმოების ხარჯები არ გადიდებულია. ამ შემთხვევაში მიწოდებული და მოთხოვნილი რაოდენობა იგივე იქნება, რაც წინათ იყო, გადიდებული იქნება მხოლოდ წარმოების ხარჯები, და მაინც ფასი აიწევს, და უნდა აწიოს, რათა გაძვირებული საქონლის მწარმოებელის მოგება გაუთანასწოროდეს მრეწველობის სხვა დარგებში მიღებულ მოგებას.

ბ-ნი სეი სცნობს, რომ წარმოების ხარჯები შეადგენს ფასის საფუძველს, და მაინც თავისი წიგნის სხვადასხვა ადგილას ამტკიცებს, რომ ფასი განისაზღვრება შეფარდებით მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის. რაიმე ორი საქონლის შეფარდებითი ღირებულების ნამდვილ და უკანასკნელ რეგულატორს წარმოადგენს წარმოების ხარჯები, და არა თითოეული მათგანის რაოდენობა, რომელიც შეიძლება წარმოებულ იქნეს, და არც კონკურენცია მყიდველებს შორის.

აღამ სმიტის აზრით, კოლონიალურმა ვაჭრობამ, ვინაიდან მასში მხოლოდ ბრიტანეთის კაპიტალი შეიძლება იქნეს გამოყენებული, მაღლა ასწია ყველა სხვა სავაჭრო დარგების მოგების ნორმა; და რადგან, მისი აზრით, მაღალი მოგება, ისე როგორც მაღალი ხელფასი, მაღლა სწევს საქონელთა ფასს, იგი ფიქრობს, რომ კოლონიალური ვაჭრობის მონოპოლია საზიანო იყო მეტროპოლიისთვის, ვინაიდან მან შეამცირა ამ უკანასკნელის უნარი მანუფაქტურულ

საქონელთა ისე იაფად გაყიდვისა, როგორც სხვა ქვეყნები ჰყიდიან, იგი ამბობს: „მონოპოლიის შედეგად, კოლონიალური ვაჭრობის ზრდას იმდენად არ გამოუწვევია გადიდება ვაჭრობისა, რომელიც დიდ ბრიტანეთს წინათ ჰქონდა, რამდენადაც გამოიწვია სრული ცვლილება მის მიმართულებაში. მეორე, ამ მონოპოლიამ აუცილებლად ხელი შეუწყო მოგების ნორმის აწევას უფრო მაღალ დონეზე ბრიტანეთის ვაჭრობის სხვადასხვა დარგებში, ვიდრე ამას ადგილი ექნებოდა ბუნებრივად, ყველა ერს რომ ნებადართული ჰქონებოდა თავისუფალი ვაჭრობა ბრიტანეთის კოლონიებთან“. მაგრამ ყველაფერი, რაც ხელს უწყობს რომელსაღე ქვეყანაში მოგების ჩვეულებრივი ნორმის აწევას უფრო მეტად, ვიდრე იგი სხვებზე აინეგდა, აუცილებლად როგორც აბსოლუტურს, ისე შეფარდებითს ზიანს აძლევს ამ ქვეყანას ვაჭრობის ყოველ დარგში, რომელშიაც მას მონოპოლია ხელთ არ უპყრია. აბსოლუტურ ზიანს აძლევს იმიტომ, რომ ვაჭრობის ასეთ დარგებში მის ვაჭრებს უფრო მაღალი მოგების მიღება არ შეუძლიათ, უკეთუ მათ როგორც უცხო ქვეყნების პროდუქტები, რომლებიც მათ შეაქვთ თავისი სამშობლოში, ისე თავისი ქვეყნის პროდუქტები, რომლებიც მათ გააქვთ უცხოეთში, უფრო ძვირად არ გაჰყიდეს, ვიდრე გაჰყიდდნენ სხვა პირობებში. მათმა სამშობლომ უნდა იყიდოს უფრო ძვირად და გაჰყიდოს უფრო ძვირად; უნდა იყიდოს ნაკლები და გაჰყიდოს ნაკლები; უნდა მოიხმაროს ნაკლები და აწარმოოს ნაკლები ვიდრე ამას მოიმოქმედებდა სხვა პირობებში“.

„ჩვენი ვაჭრები ხშირად სჩივიან ბრიტანეთის მუშების მაღალ ხელფასზე, როგორც მიზეზი იმისა, რომ მათი მანუფაქტურული პროდუქტები კონკურენციას ვერ უძლებს უცხო ბაზრებზე; მაგრამ კაპიტალის მაღალ მოგებაზე ისინი სდუმან. ისინი სჩივიან სხვების უზომო მოგებაზე, მაგრამ თავიანთი მოგების შესახებ კრინტს არ სძრავენ. ნამდვილად კი ბრიტანეთის კაპიტალის მაღალი მოგება შეიძლება ბევრ შემთხვევაში ბრიტანეთის მანუფაქტურული პროდუქტების ფასის აწევას ისევე უწყობს ხელს, და ზოგ შემთხვევაში იქნებ მეტადაც, როგორც და ვიდრე ბრიტანეთის მაღალი შრომის ხელფასი“.

მე თანახმა ვარ, რომ კოლონიალური ვაჭრობის მონოპოლია შესცვლის — და ხშირად საზიანოდ — კაპიტალის მიმართულებას. მაგრამ ყველა იმიდან, რაც უკვე ვთქვი მოგების შესახებ, გამომდინარეობს, რომ საგარეო ვაჭრობის ერთი დარგის შეცვლას მეორეთი ან შინაური ვაჭრობის შეცვლას საგარეოთი არ შეუძლია, ჩემი აზრით, გავლენა იქონიოს მოგების ნორმაზე. ასეთი შეცვლიდან გამომდინარე ზიანი მე ეს იყო ავნერე; შედეგად წარმოსდგება მთელი კაპიტალის და მრეწველობის უფრო ცუდი განაწილება და, მაშასადამე, მოხდება წარმოების შემცირება. საქონელთა ბუნებრივი ფასი აიწევს, და ამიტომ მომხმარებელი, თუმცა მას შეეძლება იმავე ფულადი ღირებულების საქონელი იყიდოს, საქონელთა ნაკლებ რაოდენობას მიიღებს. გარდა ამისა, უნდა აღინიშნოს, რომ კიდევ რომ წარმომდგარიყო მოგების აწევა, ამით სრულიად არ შეიცვლებოდა ფასები, ვინაიდან ფასები არც ხელფასით განისაზღვრება და არც მოგებით.

და განა ადამ სმიტი არ იზიარებს ამ შეხედულებას, როდესაც ამბობს: „პროდუქტების ფასები ანუ ოქროს და ვერცხლის ღირებულება სხვა პროდუქტებთან შედარებით დამოკიდებულია შეფარდებაზე შრომის იმ რაოდენობასა, რომელიც საჭიროა ოქროს და ვერცხლის განსაზღვრისათვის“.

ღვრული რაოდენობის მისატანად ბაზარზე, და შრომის იმ რაოდენობას შორის, რომელიც საჭიროა რაიმე სხვა სახის პროდუქტთა განსაზღვრული რაოდენობის იქვე მისატანადო?“ ეს რაოდენობა არ შეიცვლება, მაღალი იქნება მოგება თუ დაბალი, ან დაბალი იქნება ხელფასი თუ მაღალი. მაშ რანაირად შეიძლება ფასებმა აიწიოს მაღალი მოგების გამო?.

თავი ოცდამეექვსე

მთლიანი და წმინდა შემოსავალი

აღამ სმითი მუდამ აზვიადებს სარგებლობას, რომელიც ქვეყანას ეძლევა მთლიანი შემოსავლით, იმ სარგებლიანობასთან შედარებით, რომელიც ეძლევა წმინდა შემოსავლით. „ქვეყნის კაპიტალის რაც უფრო დიდი ნაწილი გამოიყენება მიწათმოქმედებაში“, ამბობს იგი, „მით უფრო დიდი იქნება პროდუქტიული შრომის რაოდენობა, რომელიც ამ კაპიტალს მოძრაობაში მოჰყავს ქვეყნის შიგნით, და ასევე ღირებულებაც, რომელსაც კაპიტალის გამოყენება მატებს საზოგადოების მინისა და შრომის წლიურ პროდუქტს. მიწათმოქმედების შემდეგ, შრომის უდიდეს რაოდენობას მოიყვანს მოძრაობაში და უდიდეს ღირებულებას მატებს წლიურ პროდუქტს ის კაპიტალი, რომელიც მანუფაქტურულ მრეწველობაშია გამოყენებული. უმცირესი მოქმედება აქვს საექსპორტო ვაჭრობაში გამოყენებულ კაპიტალს“¹.

დავთანხმდეთ ერთი წუთით, რომ ეს მართალი არის; აბა რა სარგებლობა ექნებოდა ქვეყანას პროდუქტიული შრომის დიდი რაოდენობის გამოყენების შედეგად, თუ — სულერთია, შრომის ამ რაოდენობას გამოიყენებდა თუ ნაკლებს — მისი რენტა და მოგება, ერთად აღებული, უცვლელი დარჩებოდა? ყოველი ქვეყნის მინისა და შრომის მთელი პროდუქტი იყოფა სამ ნაწილად; ამათგან ერთი მნაწილი მიდის ხელფასზე, მეორე — მოგებაზე და მესამე — რენტაზე. მხოლოდ უკანასკნელი ორი ნაწილიდან შეიძლება რისამე გამოკლება ხარკების გადასახდელად გინა დასაზოგავად; პირველი ნაწილი კი თუ ზომიერია შეადგენს ყოველთვის წარმოების აუცილებელ ხარჯს². იმ ადამიანისთვის, ვისაც 20000 გირვ. სტერლ. კაპიტალი აქვს, რომელიც წლიურად 2000 გირვ. სტერლ. მოგებას იძლევა სავსებით სულერთია, 100 თუ 1000 ადამიანს აძლევს სამუშაოს მისი კაპიტალი, 10000 გირვ. სტერლინგად თუ 100 000 გირვ. სტერლინგად იყიდება წარმოებული საქონელი. უკეთუ მოგება, რომელსაც იგი იღებს, არავითარ შემთხვევაში არ დაინეცს 2000 გირვ. სტერლინგზე დაბლა. განა ასეთივე არაა მთელი ერის ინტერესიც? უკეთუ მისი წმინდა ნამდვილი შემოსავალი. მისი რენტა და მოგება არ იცვლება. არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, ათი მილიონი ადამიანისაგან შედგება ეს ერი თუ თორმეტი მილიონისაგან. მისი უნარი ფლოტის და არმიის და ყოველგვარი არაპროდუქტიული შრომის შენახვისა შეფარდებული უნდა იყოს წმინდა შემოსავალთან და არა მთლიან შემოსავალთან. თუ ხუთ მილიონ ადამიანს შეუძლია იმდენი საზრდო და ტანსაცმელი აწარმოოს, რამდენიც ათ მილიონს ესჭიროება, იმ

შემთხვევაში ხუთი მილიონი ადამიანის საზრდო და ტანსაცმელი წმინდა შემოსავალს შეადგენს. განა რაიმე უპირატესი სარგებლობა ექნებოდა ქვეყანას, იმავე წმინდა შემოსავლის საწარმოებლად რომ შვიდი მილიონი ადამიანი ყოფილიყო საჭირო, ე.ი. თორმეტი მილიონი ადამიანის საზრდოს და ტანსაცმელი საწარმოებლად რომ შვიდი მილიონი ადამიანი ყოფილიყო გამოყენებული? ხუთი მილიონი ადამიანის საზრდო და ტანსაცმელი ისევე ისე წმინდა შემოსავალი იქნებოდა. ადამიანთა უფრო დიდი რიცხვის გამოყენება ჩვენ არ მოგვცემდა შესაძლებლობას თუნდ ერთი ადამიანი მიგვემატებია ჩვენი არმიის ან ფლოტისათვის ან თუნდ ერთი მეტი გინეა გაგველო ხარკის სახით.

და თუ ადამ სმიტი უპირატესობას აძლევს კაპიტალის ისეთ გამოყენებას, რომელსაც მოძრაობაში მოჰყავს სამრეწველო შრომის მაქსიმალური რაოდენობა, ამას იგი სჩადის არა იმიტომ, რომ მისი აზრით, მოსახლეობის დიდი რაოდენობა რაიმე განსაკუთრებულ სარგებლობას იძლევა ან რომ მაშინ ადამიანთა მეტი რიცხვი შეიძლება განიცდიდეს ბედნიერებას; არა უპირატესობას აძლევს მხოლოდ იმიტომ რომ კაპიტალის ასეთი გამოყენება ადიდებს ქვეყნის ძლიერებას.³ ასე, იგი ამბობს: „სიმდიდრე და, რამდენადაც ძლიერება სიმდიდრეა დამოკიდებული, ძლიერება ყოველი ქვეყნისა ყოველთვის შეფარდებულია მისი წლიური პროდუქტის ღირებულებასთან, ე.ი. იმ ფონდის ღირებულებასთან, საიდანაც საბოლოო ანგარიშით, გადახდილი უნდა იქნეს ყველა ხარკი“. მაგრამ, ცხადია, უნარიო ხარკის გადახდისა შეფარდებულია არა მთლიან შემოსავალთან, არამედ — წმინდა შემოსავალთან.

სხვადასხვა მოსაქმეობათა განაწილებისას ყველა ქვეყანას შორის, უფრო ღარიბი ერების კაპიტალი, ბუნებრივია, გამოყენებული იქნება მრეწველობის ისეთ დარგებში, რომელთა გზით ადგილი აქვს შრომის უფრო დიდი რაოდენობის შენახვას ქვეყნის შიგნით, ვინაიდან ასეთ ქვეყნებში საზრდო და სხვა საარსებო საგნები მზარდი მოსახლეობისათვის ძალიან ადვილად არის მოსაპოვებელი. პირიქით, მდიდარ ქვეყნებში, სადაც საზრდო ძვირია, კაპიტალს, თუ ვაჭრობა თავისუფალია, ბუნებრივად ისეთ მოსაქმეობაში ექნება მიდენილობა, სადაც შრომის მინიმალური რაოდენობაა ქვეყნის შიგნით შესანახი, ასეთია სატრანსპორტო ვაჭრობა, საგარეო ვაჭრობა შორეულ ქვეყნებთან და მრეწველობის დარგები, რომელნიც ძვირფას მანქანებს საჭიროებენ, ერთი სიტყვით, ვაჭრობა-მრეწველობის ისეთი დარგები, რომლებშიც მოგება პროპორციულია კაპიტალის რაოდენობისა და არა — გამოყენებული შრომის რაოდენობისა.⁴

თუმცა მე თანახმა ვარ, რომ განსაზღვრულ კაპიტალს, რომელიც რენტის ბუნებისამებრ, გამოიყენება მიწათმოქმედებაში რომელსამე მიწაზე, უკანასკნელად დამუშავებაში შესულის გამოკლებით, შრომის უფრო დიდი რაოდენობა მოჰყავს მოძრაობაში, ვიდრე თანატოლ კაპიტალს მრეწველობასა და ვაჭრობაში, მაგრამ არ შემოიძლია დავეთანხმო, რომ არსებობს რაიმე განსხვავება საშინაო ვაჭრობაში მომქმედი კაპიტალის მიერ გამოყენებულ შრომის რაოდენობასა და იმ რაოდენობას შორის, რომელსაც საგარეო ვაჭრობაში მოსაქმე კაპიტალი გამოიყენებს.

„კაპიტალი, რომელიც კონდონში გზავნის შოტლანდიის მანუფაქტურულ პროდუქტებს და რომელსაც უკან ედინბურგში მოაქვს ინგლისის პური და მანუფაქტურული პროდუქტები“, ამბობს ადამ სმიტი, „თითოეულ ასეთ ოპერაციაში შეენაცვლება აუცილებლად ორ ბრიტანულ

კაპიტალს, რომლებიც, ორნივე, გამოყენებული იყო დიდი ბრიტანეთის მიწათმოქმედებაში ან მრეწველობაში.

„კაპიტალი, რომელიც გამოიყენება უცხო საქონელთა საყიდლად საშინაო მოხმარებისათვის, უკეთეს ეს ყიდვა შინ წარმოებულ პროდუქტთა საშუალებით სრულდება, თითოეულ ასეთ ოპერაციაში შეენაცვლება აგრეთვე ორ სხვადასხვა კაპიტალს, მაგრამ იმათგან მხოლოდ ერთი ეხმარება შინაურ მრეწველობას. კაპიტალი, რომელიც ბრიტანეთის საქონელს პორტუგალიაში გზავნის და რომელსაც უკან დიდ ბრიტანეთში პორტუგალიის საქონელი მოაქვს, ყოველ ასეთ ოპერაციაში შეენაცვლება ბრიტანეთის მხოლოდ ერთ კაპიტალს, მეორე კაპიტალი კი პორტუგალიისა არის, მაშასადამე თუნდაც რომ მოხმარების საგნებით წარმოებულ საგარეო ვაჭრობაში ბრუნვა ისევე სწრაფად ხდებოდეს, როგორც საშინაო ვაჭრობაში, მაინც მასში გამოყენებული კაპიტალი მხოლოდ სანახევროდ იქნება სტიმულის მიმცემი ქვეყნის მრეწველობის ანუ პროდუქტიული შრომის განვითარებისათვის“.

ეს არგუმენტაცია მე მცდარად მიმაჩნია, თუმცა, დოქტორ სმიტის ნაგულისხმევის თანახმად, ორი კაპიტალი გამოიყენებ, ერთი პორტუგალური და ერთი ინგლისური, მაგრამ მაინც კაპიტალი, რომელიც საგარეო ვაჭრობაშია გამოყენებული, ორჯერ უფრო დიდია იმაზე, რაც შინაურ ვაჭრობაში იქნებოდა გამოყენებული. ვთქვათ შოტლანდია 1000 გირვ. სტერლინგის ოდენობის კაპიტალს ხმარობენ ტილოს საწარმოებლად, რასაც იგი სცვლის თანაბრად კაპიტალის პროდუქტზე, რომელი კაპიტალიც ინგლისში აბრეშუმეულის წარმოებაზე არის დახარჯული. ამ შემთხვევაში 2000 გირვ. სტერლინგი და შრომის სათანადო რაოდენობა იქნება ამ ორი ქვეყნის მიერ გამოყენებული. ახლა ვიგულისხმობ, რომ ინგლისმა აღმოაჩინა, რომ აბრეშუმეულში, რომელიც მას წინათ შოტლანდიაში გაჰქონდა, მეტი ტილოს შემოზიდვა შეუძლია გერმანიიდან, და შოტლანდიამ აღმოაჩინა, რომ თავისი ტილოს სამაგიეროდ მას საფრანგეთიდან მეტი აბრეშუმეულის მიღება შეუძლია. განა ამ შემთხვევაში ინგლისი და შოტლანდია დაუყოვნებლივ არ აიღებენ ხელს ერთმანეთთან ვაჭრობაზე, და განა მაშინ მოხმარების საგნებით წარმოებული საშინაო ვაჭრობა არ შეიცვლება მოხმარების საგნებით წარმოებულ საგარეო ვაჭრობად? მაგრამ, თუმცა ვაჭრობაში ორი ახალი კაპიტალი შევა, ერთი ინგლისური და ერთი გერმანული, განა შოტლანდიისა და ინგლისის კაპიტალის იგივე თანხა არ იქნება შემდეგშიც გამოყენებული? და განა ეს კაპიტალი სამრეწველო შრომის იმავე რაოდენობას არ აამოძრავებს, რასაც აამოძრავებდა, თუ საშინაო ვაჭრობაში იქნებოდა მომქმედნი?

თ ა ვ ი ოცდამეხუთე

ფულის მიმოქცევა და ბანკები

ფულის მიმოქცევის შესახებ უკვე ისე ბევრი დაწერილა, რომ ყველა იმ პირთაგან, რომელნიც ასეთ საგნებს აქცევენ ყურადღებას, მხოლოდ ისინი თუ არ იცნობენ მის ჭეშმარიტ პრინციპებს, რომელნიც წინასწარ ცრუ აზრით არიან გამსჭვალულნი. ამიტომ მე დავკმაყოფილდები მხოლოდ მოკლე მიმოხილვის მოცემით რამდენიმე ზოგადი კანონის შესახებ, რომელიც მიმოქცევაში მყოფი ფულის რაოდენობას და ღირებულებას განსაზღვრავს.

ოქროს და ვერცხლს, ისე როგორც ყველა სხვა საქონელს, ღირებულება აქვს მხოლოდ შრომის იმ რაოდენობის პროპორციულად, რომელიც საჭიროა მათ სანარმოებლად და ბაზარზე მისატანად. ოქრო თითქმის 15-ჯერ უფრო ძვირი არის ვერცხლზე, არა იმიტომ, რომ არსებობს უფრო დიდი მოთხოვნა მის მიმართ, არც იმიტომ, რომ ვერცხლის მიწოდება 15-ჯერ მეტია ოქროს მიწოდებაზე, არამედ მხოლოდ იმიტომ, ოქროს განსაზღვრული რაოდენობის სანარმოებლად 15-ჯერ მეტი შრომაა საჭირო, ვიდრე ვერცხლის სანარმოებლად.

ფულის რაოდენობა, რომელიც შეიძლება იხმარებოდეს ქვეყანაში, დამოკიდებულია მის ღირებულებაზე: თუ მარტო ოქრო იქნებოდა ხმარებაში საქონელთა სამიმოქცევოდ, ამ მიზანს დასჭირდებოდა 15-ჯერ ნაკლები რაოდენობა ვერცხლის იმ რაოდენობაზე, რომელიც საჭირო იქნებოდა, თუ იმავე მიზნისთვის ვერცხლი იქნებოდა გამოყენებული.

ფული მიმოქცევაში არასოდეს არ შეიძლება იყოს ისე ბლომად, რომ მისი ნაპირები გადმოხეთქოს, ვინაიდან თუ თქვენ ამცირებთ მის ღირებულებას, იმავე პროპორციით გაადიდებთ მის რაოდენობას, ხოლო თუ ადიდებთ მის ღირებულებას, — შეამცირებთ მის რაოდენობას.

ვიდრე სახელმწიფო მონეტის მოჭრას აწარმოებს და მოჭრისთვის საფასურს არას იღებს, ლითონურ ფულს ისეთივე ღირებულება ექნება, როგორიც იმავე ლითონის ყოველ ნაჭერს, თანატოლი წონისა და სიმინდის შემცველს. მაგრამ თუ სახელმწიფო განსაზღვრულ საფასურს იღებს მონეტის მოჭრაში, მონეტის ღირებულება ლითონის ნაჭერის ღირებულებაზე მეტი იქნება მოჭრისთვის გადახდევინებული საფასურის მთელი ოდენობით, ვინაიდან მის მოსაპოვებლად საჭირო იქნება შრომის უფრო დიდი რაოდენობა ანუ, რაც იგივეა, შრომის უფრო დიდი რაოდენობის პროდუქტის ღირებულება.

სანამ სახელმწიფოს თავის ხელში აქვს მონეტის მოჭრის პრივილეგია, ძნელია რაიმე საზღვრის აღნიშვნა მოჭრის საფასურისთვის, ვინაიდან მონეტის ღირებულება შეიძლება, მისი რაოდენობის გზით, აწეულ იქნეს ისეთ სიმაღლემდე, რომელიც კი შესაძლებელია წარმოვიდგინოთ.

ამ პრინციპზეა დამყარებული ქალაქის ფულის მიმოქცევა: მთელი ის ხარჯი, რომელიც ქალაქის ფულისთვის არის გასაწევი, შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც მოჭრის საფასური. თუმცა ქალაქის ფულს არავითარი შინაგანი ღირებულება არა აქვს, მაგრამ, მისი რა-

ოდენობის შეზღუდვის გამო, მისი საცვლელი ღირებულება შეიძლება ისევე დიდი იყოს, როგორც ღირებულება იმავე სახელწოდების მონეტისა ან ამ მონეტაში მოქცეული ზოდისა. ამავე პრინციპის საფუძვლითაა, სახელდობრ რაოდენობის შეზღუდვის გზით, რომ გადახეხილ მონეტას მიმოქცევა აქვს იმ ღირებულების მიხედვით, რომელსაც იგი ნამდვილად შიცავს. იმიტომაცაა, რომ ბრიტანეთის სამონეტო საქმის ისტორიაში ჩვენ ხშირად ვამჩნევთ, რომ მიმოქცევის საშუალება არასოდეს არ იყო ღირებულებადაკარგული პირდაპირ პროპორციულად მისი წონის შემცირებისა. ამის მიზეზს ის წარმოადგენს, რომ მისი რაოდენობა არასოდეს არ ყოფილა გადიდებული მისი შინაგანი ღირებულების შემცირების პროპორციულად.⁵

ქალაქის ფულის გამოშვებისას არაფერს ისე დიდი მნიშვნელობა არა აქვს, როგორც იმას, რომ სავსებით იყოს შეგნებული ის შედეგები, რომელნიც რაოდენობის შეზღუდვის პრინციპიდან გამომდინარეობენ. 50 წლის შემდეგ გაუჭირდებათ დაჯერება, რომ ჩვენს დროში ბანკების დირექტორები და მინისტრები, როგორც პარლამენტში, ისე პარლამენტის კომისიებში, სერიოზულად ამტკიცებდნენ, რომ ინგლისის ბანკის მიერ ბანკნოტების გამოშვება, რასაც ლაგამს არ სდებდა ბანკნოტების მფლობელთა მხრივ მათ სანაცვლოდ ოქროს მონეტის ან ზოდის მოთხოვნის უფლება, არავითარ გავლენას არ ახდენდა და ვერც მოახდენდა საქონელთა და ზოდების ფასებზე ან სათამაშუო კურსზე.

ბანკების დანესების შემდეგ სახელმწიფოს აღარა აქვს მონოპოლიური პრივილეგია ფულის მოჭრის ან მისი გამოშვებისა. ფულის მიმოქცევა შეიძლება ისევე ეფექტურად იქნეს გადიდებული ქალაქის საშუალებით, როგორც მონეტის საშუალებით, ასე რომ თუ სახელმწიფო მიმოქცევაში არასრულწონიან მონეტას გაუშვებდა და იმავე დროს შეამცირებდა მის რაოდენობას, იგი ვერ შესძლებდა უზრუნველყო მისი ღირებულება, ვინაიდან ბანკებს შეეძლოთ გაედიდებიათ მიმოქცევის საშუალებათა საერთო რაოდენობა.

ამ პრინციპების თანახმად, ჩვენ ვხედავთ, რომ საჭირო არაა, ქალაქის ფული, რათა მან შეინარჩუნოს თავისი ღირებულება, ნაღდებოდეს ლითონის ფულზე, საჭიროა მხოლოდ, რომ მისი რაოდენობა იმ ლითონის ღირებულების მიხედვით იყოს მოწესრიგებული, რომელიც ნორმალურ საზომადაა გამოცხადებული. თუ ასეთ საზომად განსაზღვრული წონისა და სინმინდის ოქრო იქნებოდა მიღებული, შეიძლებოდა ქალაქის ფულის რაოდენობის გადიდება ოქროს ღირებულების ყოველ დანევისას ან, რაც იგივე არის თავისი შედეგით, საქონელთა ფასის ყოველ ანევისას.

„იმის გამო, რომ ქალაქის ფულის ნამეტნავად დიდი რაოდენობა იყო გამოშვებული“, ამბობს დოქტორი სმიტი, „რომლის გარდამეტი მუდამ უკან ბრუნდებოდა ოქროზე და ვერცხლზე გადასაცვლელად, ინგლისის ბანკი, მთელი რიგი წლების განმავლობაში, იძულებული იყო ოქროს ფული მოეჭრა ყოველწლიურად 800000 — 1000000 გირვ.სტერლინგის რაოდენობით, ანუ საშუალოდ 850 000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობით. რათა მიეღო ოქრო, რომელიც საჭირო იყო მონეტის ესოდენ დიდი რაოდენობის მოსაჭრელად, ინგლისის ბანკი (გაფუჭებისა და იმ ცუდი მდგომარეობის გამო, რომელშიაც ოქროს მონეტა ჩავარდა რამდენიმე წლით ადრე)

ხშირად იძულებული იყო მაღალ ფასში — 4 გირვ.სტერლინგად უნცი — ეყიდა ოქროს ზოდი, რომელსაც იგი შემდეგ მონეტად სჭრიდა 3 გირვ. სტერლ. 17 შილ.10¹/₂ პენსის ღირებულებით უნცს და, ამგვარად, ესოდენ დიდი თანხის მონეტის მოჭრაზე ჰკარგავდა დაახლოებით 2¹/₂ თუ 3%-ს. თუმცა ბანკი საფასურს არ იხდიდა მონეტის მოჭრაში, თუმცა მოჭრის ხარჯს ნამდვილად მთავრობა ეწეოდა, მაგრამ მთავრობის ეს გულუხვობა ბანკს მაინც არ იფარავდა მთლად ხარჯებისაგან“.

ზემოთ დამყარებული პრინციპი, მე მგონია, სავსებით ნათლად გვიჩვენებს, რომ თუ ბანკი ისევ მიმოქცევაში არ უშვებდა მისთვის გასანაღდეblად წარდგენილ ქაღალდის ფულს, ყველა სამომოქცევო საშუალებათა ღირებულება, როგორც წონადაკლებულის, ისე ახალი ოქროს მონეტებისა, აიწევდა, და მაშინ ბანკისადმი მოთხოვნის წარდგენას ბოლო მოეღებოდა.

ბ-ნი ბიუკენენი კი სხვა აზრისა არის, მისი აზრით, „დიდი ხარჯები, რომლებიც მაშინ ბანკს აწვა, ქაღალდის ფულის მოჭარბებული გამოშვებით კი არ იყო გამოწვეული, როგორც ამას, ეტყობა, ფიქრობს დოქტორი სმიტი, არამედ მიმოქცევის საშუალებების ცუდი მდგომარეობით და, ამის გამო, ზოდების მაღალი ფასით. რადგან უნდა აღინიშნოს, ბანკს გინეების მოპოვებისათვის სხვა გზა არ ქონდა, გარდა ამისა, რომ ზოდი უნდა გადაეგზავნა ზარაფხანაში მონეტის სახით მოსაჭრელად, ამიტომ იგი იძულებული იყო მუდამ ახლად მოჭრილი გინეები გაეცა მისთვის წარდგენილ ბანკნოტებში. როდესაც მიმოქცევაში საერთოდ ბევრი წონადაკლებული მონეტა მოიპოვებოდა, და ზოდის ფასი, ამის პროპორციულად, მაღალი იყო, — დიდი მოგების მიღება შეიძლებოდა ბანკნოტების სანაცვლოდ ბანკისაგან სრულწონიანი გინეების მიღებით: ამ გინეებს ზოდად გადაადნობდნენ, ამას მოგებით გაჰყიდდნენ ბანკნოტებზე და ამ უკანასკნელთ ისევე ბანკს წარუდგენდნენ გინეების ახალი თანხის მისაღებად, რომელსაც ისევ გადაადნობდნენ და გაჰყიდდნენ. და ოქროს მონეტის ასეთი მიქცევა ბანკმა უნდა განიცადოს ყოველთვის, როდესაც მიმოქცევაში წონადაკლებული მონეტები არის, რადგან ამ შემთხვევაში ბანკნოტების მუდმივი გადაცვლა მონეტებზე იძლევა ადვილ და უეჭველ მოგებას. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ რაგინდ დიდი ყოფილიყოს ის უხერხულობა და ხარჯი, რომელსაც მაშინ ბანკი განიცდიდა მისი ოქროს მონეტების მიქცევის გამო, მაინც არასოდეს არ მიუჩნევიათ საჭიროდ გაენთავისუფლებიათ ბანკი მისი ბანკნოტების ლითონზე განაღდების მოვალეობისაგან“.

ბ-ნი ბიუკენენი, ცხადია, ფიქრობს, რომ მთელი იმ ფულის ღირებულება, რომელიც მიმოქცევაშია, დაინევს გაფუჭებული მონეტის ღირებულების დონემდე; ნამდვილად კი, მიმოქცევაში მყოფი ფულის რაოდენობის შემცირების გზით, შეიძლება მიმოქცევაში დარჩენილი ფულის ღირებულება აწეულ იქნეს საუკეთესო მონეტების ღირებულების დონემდე.

დოქტორ სმიტს, როგორც ეტყობა, დაავიწყდა მისი საკუთარი პრინციპი, როდესაც იგი მსჯელობს შესახებ ფულის მიმოქცევისა კოლონიებში. ნაცვლად იმისა, რომ კოლონიებში ქაღალდის ფულის ღირებულების დაწევა მისი მეტად დიდი რაოდენობით ახსნას, იგი კითხულობს: ექნება კი, თუ ვიგულისხმებთ, რომ კოლონიის ფასიანი ქაღალდი სავსებით საიმედოა,

— ექნება კი 100 გირვ. სტერლინგს, რომელიც 15 წლის შემდეგ უნდა იქნეს გადახდილი, იგივე ღირებულება, რაც იმ 100 გირვ. სტერლინგს აქვს, რომელიც დაუყონებლივ გადასახდელია? მე ვუპასუხებ: ექნება, უკეთუ, ჭარბად არ არის გამოშვებული.

მაგრამ გამოცდილება გვიმტკიცებს, რომ სახელმწიფო ან ბანკი, რომელსაც ქალაქის ფულის გამოშვების შეუზღუდველი უფლება ჰქონდა, ყოველთვის ბოროტად იყენებდა ამ უფლებას. ამიტომ ქალაქის ფულის გამოშვება ყველა სახელმწიფოში განსაზღვრულ შეზღუდვას და კონტროლს უნდა ექვემდებარებოდეს. და ძნელია ამ მიზნის მისაღწევად უკეთესი საშუალების გამოძებნა, ვიდრე ეს: რომ ქალაქის ფულის გამომშვებნი ვალდებული იყვნენ მათ მიერ გამოშვებულ ქალაქში, როდესაც ამას მათ წარუდგენენ გადაიხადონ ოქრო მონეტის ან ზოდის სახით.

„საზოგადოების უზრუნველყოფა⁶ მიმოქცევის საშუალებათა ღირებულების ყველა სხვა ცვლილებისგან, გარდა იმ ცვლილებებისა, რომელსაც თვით მონეტის ღირებულება ექვემდებარება, და იმავე დროს მიმოქცევის შესრულება ყველაზე უფრო იაფი საშუალებით,— აი, ეს ნიშნავს ისეთი სრულყოფილი მდგომარეობის მიღწევას, რომელსაც ფულის მიმოქცევას შეუძლია საზოგადოდ მიაღწიოს. და ჩვენ ასეთი სრულყოფილი მიმოქცევიდან გამომდინარე ყველა უპირატესობა ხელთ გვექნებოდა, თუ ჩვენ ვალდებულებას დავაკისრებდით ბანკს, რომ მას მისი ბანკნოტების გაცვლისას გინები კი არ გაეცა, არამედ გაეცა ოქროს ან ვერცხლის ზოდი, სამონეტო ლითონური სინმინდისა და მონეტური ფასის შესაბამისად. ამის მეოხებით ქალაქის ფულის ღირებულება არასოდეს არ დაიწევდა ზოდის ღირებულებაზე დაბლა. უიმისოდ, რომ ამას არ მოჰყოლოდა მისი რაოდენობის შემცირება. და რათა ქალაქის ფულის ღირებულება ზოდის ღირებულებაზე მაღლა აწეულიყო, ბანკი ვალდებული უნდა ყოფილიყო თავისი ბანკნოტები გაეცა კანონიერი სინმინდის შემცველი ოქროს სამაგიეროდ 3 გირვ. სტერლ. და 17 შილინგის ფასად უნციისთვის. რათა ბანკს ბევრი ჯაფა არ ჰქონებოდა, ოქროს ის რაოდენობა, რომელიც შეიძლება მოთხოვნილი ყოფილიყო ბანკნოტების სამაგიეროდ მონეტური ფასის კვალობაზე, ე.ი. 3 გირვ.სტერლ. 17 შილ. და 10,5 პენსად უნცი, ან ოქროს ის რაოდენობა, რომელიც შეიძლება ბანკისთვის ყოფილიყო მიყიდული 3 გირვ.სტერლ. და 17 შილინგად, არასოდეს არ უნდა ყოფილიყო 20 უნცზე ნაკლები. სხვა სიტყვებით, ბანკი ვალდებული იქნებოდა ეყიდა მისთვის შეძლეული ყოველი რაოდენობა ოქროსი, მაგრამ არა ნაკლები 20 უნცისა, 3 გირვ.სტერლ. და 17 შილინგად უნცი⁷ და გაეყიდა ოქროს ყოველი რაოდენობა, რომელსაც მას შესაძლებელია მოსთხოვდნენ, 3 გირვ. სტერლგ. 17 შილ 10 1/2 პენსად უნცი. ვიდრე ბანკს ხელთ აქვს მისი ბანკნოტების რაოდენობის მონესრიგების შესაძლებლობა, შეუძლებელია რაიმე უხერხულობა წარმომდგარიყო მისთვის ასეთი წესიდან.

„იმავე დროს ყოველგვარი ზოდის ექსპორტი და იმპორტი უნდა იყოს სრულიად თავისუფალი. ასეთი საზოგადო ოპერაციების რიცხვი ძალიან მცირე იქნებოდა, უკეთუ ბანკი თავის სესხსა და ბანკნოტების ემისიას იმ კრიტერიუმის მიხედვით წარმართავდა, რომელიც მე ასე ხშირად მოვიხსენიე. სახელდობრ — კანონიერი სინმინდის შემცველი ზოდის ფასის მიხედვით,

ყურადღების მიუქცევლად ბანკოტების აბსოლუტური რაოდენობისათვის, რომელიც არის მიმოქცევაში“.

„მიზანი, რომელიც მე მხედველობაში მაქვს, მეტწილად მიღწეული იქნებოდა მაშინაც, თუ ბანკი ვალდებული იქნებოდა, მისი ბანკოტების გადაცვლისას, ზოდი გაეცა მონეტური ფასისა და სინმინდის შესაბამისად, თუნდაც რომ იგი იმავე დროს ვალდებული არ ყოფილიყო ეყიდა განსაზღვრულ ფასში მისთვის შეძლეული ზოდის ყოველი რაოდენობა, — განსაკუთრებით, რომც ზარაფხანა წინანდებურად ღია დარჩენილიყო მონეტის მოსაჭრელად კერძო პირთა მოთხოვნის მიხედვით. იმ ღონისძიებას, რომლის წინადადებას მე ვიძლევი, ეს მიზანი აქვს: რომ შეუძლებელი გახადოს ფულის ღირებულების გადახრა ზოდის ღირებულებისგან იმ მცირე განსხვავებაზე მეტად, რასაც ადგილი ექნებოდა დაწესებულ ფასებს შორის, რომლებშიაც ბანკი იყიდდა და გაყიდდა ოქროს. ეს ღონისძიება, ამგვარად, დაგვაახლოებდა ფულის ღირებულების ერთფეროვნობას, რომელიც ესოდენ სასურველადაა მიჩნეული“.

„თუ ბანკი სრულიად თვითნებურად შეამცირებდა თავისი ბანკოტების რაოდენობას, უკანასკნელთა ღირებულება აიწევდა, და ოქროს ღირებულება, თითქოს, იმ ნორმაზე დაბლა დაიწევდა, რომლის მიხედვით, ჩემი ნაგულისხმევის თანახმად, ბანკს უნდა ეყიდა იგი. ამ შემთხვევაში ოქრო გაიგზავნებოდა ზარაფხანაში, საიდანაც გამოვიდოდა მონეტის სახით და, შეემატებოდა რა მიმოქცევას, დაბლა დასწევდა ფულის ღირებულებას და შეუთანხმებდა მას ისევ მონეტურ ღირებულებას. მაგრამ ამ გზით ეს ვერ მოხდებოდა ისე ნამდვილად, ისე ეკონომიურად და ადვილად, როგორც ჩემ მიერ ნარჩევი საშუალებების გზით, რომელთა წინააღმდეგ ბანკს სათქმელი არა ექნებოდა რა, რადგან მისი ინტერესი უფრო ის არის, რომ ქალაქი გაუშვას მიმოქცევაში, ვიდრე ის, რომ სხვებს მონეტა შეატანინოს მასში“.

ასეთი სისტემისა და ამგვარად მოწესრიგებული ფულის მიმოქცევის არსებობისას, ბანკს არასოდეს არ ექნებოდა რაიმე გაჭირვება, გარდა იმისა, რომელიც წარმოსდგება არაჩვეულებრივ შემთხვევებში, როდესაც პანიკა მოიცავს მთელ ქვეყანას და ყველას სურვილი ის არის, რომ ხელში ჰქონდეს ძვირფასი ლითონები, როგორც საუკეთესო საშუალება თავისი ქონების სარეალიზაციოდ ან დასამალავად. ასეთი პანიკისგან ბანკები არც ერთი სისტემის დროს არ არიან უზრუნველყოფილი. ისინი მის მოქმედებას ექვემდებარებიან თვით თავიანთი ბუნებისამებრ, რადგან არც ბანკში და არც ქვეყანაში არასოდეს არ შეიძლება მოიპოვებოდეს ლითონური ფულის ან ზოდის ისეთი რაოდენობა, რომლის მოთხოვნის უფლება აქვთ მოცემული ქვეყნის ფულიან ადამიანებს. თუ ყველამ ერთსა და იმავე დღეს მოითხოვა ბანკირებისაგან თავისი ანაბარები, ბანკოტების რამდენჯერმე გადიდებული რაოდენობაც კი არ იქნება საკმარისი ამ მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად. სწორედ ამგვარი პანიკა იყო 1797 წლის კრაზის მიზეზი, და არა, როგორც ზოგნი ფიქრობდნენ, ის დიდი სესხი, რომელიც ბანკმა მისცა მაშინ მთავრობას. არც ბანკი და არც მთავრობა არ იყო მაშინ გაკიცხვის ღირსი. საზოგადოების ფრთხილი ნაწილის უსაფუძვლო შიში გადაედვა ყველას და გამოიწვია იერიში ბანკზე, და ამ იერიშს ასევე ექნებოდა ადგილი, თუნდაც რომ ბანკს არავითარი სესხი არ მიეცა მთავრობისათვის და ახლანდელ-

ზე ორჯრ მეტი კაპიტალიც ჰქონებოდა. ბანკს რომ ლითონის ფულის გაცემა განეგრძო, პანიკა ალბათ უფრო ადრე დაცხრებოდა, ვიდრე გამოილეოდა ბანკის ლითონური მარაგი.

„თუ მხედველობაში მივიღებთ ბანკის დირექტორების ცნობილ შეხედულებას ქალაქის ფულის გამოცემის წესის შესახებ, შეიძლება ითქვას, რომ ისინი საკმაოდ თავდაჭერილად სარგებლობდნენ თავიანთი უფლებებით. ცხადია, ისინი დიდი სიფრთხილიდ ეწევოდნენ თავიანთი პრინციპების გატარებას პრაქტიკაში. ახლანდელი კანონის ძალით, მათ აქვთ უფლება ყოველგვარი კონტროლის გარეშე გაადიდონ ან შეამცირონ მიმოქცევა იმ ზომით, როგორც ეს მათ საჭიროდ მიაჩნიათ. ეს არის უფლება, რომელიც არ უნდა ჰქონდეს მინიჭებული არც თვით სახელმწიფოს, არც რომელსამე კორპორაციას სახელმწიფოში, რადგან, უკეთეს მიმოქცევის საშუალებათა რაოდენობის გადიდება ან შემცირება მხოლოდ საემისიო დაწესებულების სურვილზეა დამოკიდებული, არავითარი გარანტია არ არსებობს მათი ღირებულების ერთფეროვნებისათვის. რომ ბანკს შესაძლებლობა აქვს მინიმალურ ზომამდე შეჰკვეცოს მიმოქცევა, ამას ისინიც კი არ უარჰყოფენ, რომელნიც ბანკის დირექტორებთან ერთად ფიქრობენ, რომ ამ უკანასკნელთ არ ძალუძლთ, მიმოქცევის საშუალებათა გამრავლება უსასრულოდ. თუმცა მე სავსებით დარწმუნებული ვარ, რომ ბანკი არ ისურვებდა, და მისთვის არც იქნებოდა სასარგებლო, ეს უფლება საზოგადოების საზიანოდ გამოეყენებია, მაგრამ მაინც, ვიღებ რა მხედველობაში იმ საზიანო შედეგებს, რომლებიც შეიძლება წარმოსდგეს მიმოქცევის უეცარი და მნიშვნელოვანი შეკვეციდან, აგრეთვე მისი ძლიერ გადიდებიდან არ შემიძლია სამნუხაროდ არ მივიჩნიო ის სინამდვილე, რომლითაც სახელმწიფომ გადასწყვიტა ბანკის აღჭურვა ესოდენ ევება პრივილეგიით.

„უხერხულობა, რომელსაც განიცდიდნენ პროვინციული ბანკები იმ ხანაში, ვიდრე ინგლისის ბანკი ნაღდ გადახდას შესწყვეტდა, დრო და დრო ძალიან დიდი უნდა ყოფილიყო. ყოველ შფოთიანობის მომენტში ან შფოთიანობის მოლოდინის დროს ისინი იძულებულნი იყვნენ გინეები მოემარაგებიათ, რათა მზად ყოფილიყვნენ იმ მოთხოვნისათვის, რომელიც შეიძლებოდა მათთვის წარედგინათ. ასეთ შემთხვევებში გინეები გამოიტანებოდა ინგლისის ბანკიდან მსხვილ ბანკნოტებზე გადაცვლის გზით, და მათი ხარჯით და რისკით, გადაეგზავნებოდა პროვინციულ ბანკებს მათი რწმუნებული აგენტების მეშვეობით. იმ ფუნქციის შესრულების შემდეგ, რომლისთვისაც დანიშნული იყო, ეს გინეები ისევ ლონდონში იგზავნებოდა და, ალბათ, კვლავ ინგლისის ბანკში შეიტანებოდა, უკეთეს ამ მონეტებს წონაში იმდენი არ ჰქონდა დაკლებული, რომ მათი წონა კანონიერ ნორმაზე ნაკლები იყო.

„თუ ის გეგმა ბანკნოტების განადგობისა ზოდებით, რომელსაც მე ვიძლევი, მიღებული იქნებოდა, მაშინ საჭირო გახდებოდა ამავე პრივილეგიის გარეცხელება პროვინციულ ბანკებზე ანდა ბანკნოტების გამოცხადება გადახდის კანონიერ საშუალებად. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში საჭირო არ იქნებოდა რაიმე ცვლილების მოხდენა პროვინციული ბანკების შესახებ კანონმდებლობაში, რადგან ეს ბანკები ვალდებული იქნებოდნენ, ისე როგორც ამჟამად არიან, თავიანთი ბანკნოტების სამაგიეროდ, მოთხოვნისამებრ, ინგლისის ბანკის ბანკნოტები გაეცათ.

„ეკონომია, რომელიც ამის გამო წარმოსდგებოდა, საკმაოდ დიდი იქნებოდა: გინებს წონა არ დაეკარგებოდა განუწყვეტელივ გადატან-გადმოტანაში გახეხვის გამო და ჩვენ, გარდა ამისა, დაგვეზოგებოდა მისი გადაგზავნ-გადმოგზავნის ხარჯები. მაგრამ კიდევ უფრო დიდი სარგებლობა გვექნებოდა იმის გამო, რომ მიმოქცევის მოთხოვნილება, როგორც პროვინციაში, ისე ლონდონში, რამდენადაც საქმე წვრილ გადასახდელ თანხებს შეეხება, ყოველთვის დაკმაყოფილებული იქნებოდა, ძალიან ძვირი იარაღის — ოქროს — ნაცვლად, ისეთი იაფი იარაღით როგორიც ქალაქი არის; ამგვარად ქვეყანას შეეძინებოდა ის მოგება, რომელიც შეიძლებოდა მიღებული ყოფილიყო დაზოგვილი ოდენობის თანატოლი კაპიტალის პროდუქტიულად გამოყენებით. და ჩვენ, რასაკვირველია, არა გვაქვს უფლება უარი ვთქვათ ასეთ ცხად სარგებლობაზე, გარდა იმ შემთხვევისა, თუ ვინმე შესძლებდა მიეთითებია რაიმე სპეციფიკურ უხერხულობაზე, რომელიც მოქცევბოდა ასეთი იაფი იარაღის ხმარებას“.

ფულის მიმოქცევა უაღრესად სრულყოფილ მდგომარეობაშია მაშინ, როდესაც იგი მთლად ქალაქის ფულისაგან შესდგება, მაგრამ ქალაქის ფულისაგან, რომლის ღირებულება უდრის იმ ოქროს ღირებულებას, რის წარმომადგენლად იგი არის გამოცხადებული. ოქროს მაგივრად ქალაქის ფულის ხმარება მოასწავებს ფრიად ძვირი იარაღის შენაცვლებას ფრიად იაფით და შესაძლებლობას აძლევს ქვეყანას, კერძო პირთათვის რაიმე ზარალის მიუყენებლად, მთელი ის ოქრო, რომელიც მიმოქცევის მიზნისთვის იხმარებოდა, გასცვალოს ნედლ მასალებზე, სამუშაო იარაღებზე დასაზრდოზე; და ამ საგნების გამოყენების გზით შეიძლება გადიდდეს როგორც ქვეყნის სიმდიდრე ისე მის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება.

მთელი ერის თვალსაზრისით, სავსებით სულერთია, ასეთ კარგად მოწესრიგებულ ქალაქის ფულს ვინ გამოუშვებს: მთავრობა თუ ბანკი; საერთოდ სიმდიდრე თანაბრად იქნება წარმოებული, ერთი გამოსცემს ამ ქალაქის ფულს თუ მეორე, მაგრამ სხვაგვარადაა საქმე კერძო პირთა თვალსაზრისით. იმ ქვეყანაში სადაც სარგებლის საბაზრო ნორმა 7%-ს უდრის და სადაც მთავრობა რაიმე განსაკუთრებული ხარჯისთვის მოითხოვს 70 000 გირვ. სტერლინგს წლიურად, მოქალაქეებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ საკითხს: დაბეგრული უნდა იქნენ ისინი ამ 70 000 გირვ. სტერლინგის გადასახდელად ყოველ წელიწადს, თუ შეუძლიათ მათ მისი გადახდა ხარკის გაუღებლად. ვთქვათ, რაიმე ექსპედიციის მოწყობისთვის საჭიროა ფულად ერთი მილიონი. თუ სახელმწიფო ერთ მილიონ ქალაქის ფულს გამოუშვებდა და, ამრიგად, მიმოქცევას გამოაცლიდა ერთი მილიონის მონეტას, — ექსპედიცია მოეწყობოდა ხალხისათვის რაიმე ტვირთის დაუკისრებლად. მაგრამ თუ ეს მილიონი გამოშვებული იქნებოდა ბანკის მიერ, რომელიც მიმოქცევიდან ამოღებულ ერთი მილიონის მონეტას მთავრობას ასესხებდა 7%-ად, — ქვეყნას სამუდამოდ ხარკი დაეკისრებოდა წლიურად 70 000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობით. ხალხი გადაიხდიდა ხარკს, ბანკი მიიღებდა ამ ხარკს, და საზოგადოება მთლიანად ისევე მდიდარი იქნებოდა, როგორც წინათ იყო; ექსპედიცია ნამდვილად ჩვენი ფულის სისტემის გაუმჯობესების გზით იქნებოდა მოწყობილი, მით, რომ ერთი მილიონის ოდენობის კაპიტალი პროდუქტიული გახდებოდა პროდუქტების სახით, ნაცვლად იმისა, რომ იგი არაპროდუქტიუ-

ლი დარჩენილიყო მონეტის სახით. მაგრამ მთელი სარგებლობა ხვდებოდა ქალაქის ფულის გამომშვებ დაწესებულებას. და რადგან სახელმწიფო ხალხის წარმომადგენელი, ეს მილიონი, რომ მას გამოეშვა, და არა ბანკს, ხალხს დაეზოგებოდა ხარკის თანხა.

მე წინათ აღვნიშნე, რომ, თუ სრული გარანტია არის იმის, რომ ქალაქის ფულის გამომშვების უფლება ბოროტად არ იქნება გამოყენებული, ეროვნული სიმდიდრის თვალსაზრისით, თუ ვინ აწარმოებს ქალაქის ფულის გამომშვებას; და ახლა მე დავანახვე მკითხველს, რომ მოსახლეობა პირდაპირ დაინტერესებულია იმაში, რომ ქალაქის ფულის გამომშვებას სახელმწიფო აწარმოებდეს, და არა ვაჭრებისა ან ბანკირების კომპანია. მაგრამ არსებობს შიში, რომ ეს უფლება უფრო ადვილად იქნება ბოროტად გამოყენებული, როდესაც იგი მთავრობის ხელში არის, ვიდრე მაშინ როდესაც იგი საზანქო კომპანიას აქვს მინიჭებული. კომპანია — ამბობენ უფრო იქნება კანონის ქვეშ დაყენებული, და თუმცა შეიძლება მისთვის ხელსაყრელი ყოფილიყო თავისი ბანკნოტები იმაზე მეტად გამოეშვა, რასაც წინდახედულობა მოითხოვს, მაგრამ ამაში მისთვის დაბრკოლების შემქნელი და საზღვრის დამდები იქნებოდა ის უფლება, რომელიც კერძო პირთა აქვთ, — ბანკნოტების ნაცვლად მოსთხოვონ ლითონი ზოდად ან მონეტის სახით. ფიქრობენ, თუ მთავრობას ექნებოდა ქალაქის ფულის გამომშვების პრივილეგია, იგი ყურადღებას არ მიაქცევდა ამგვარ დაბრკოლებას, ვინაიდან მას მიდრეკილება აქვს მხედველობაში მიიღოს — უფრო — დღევანდელი სარგებლობა, ვიდრე ხვალისდელი ინტერესი, და ამიტომ იგი, ვითომდა მიზანშეწონილობის საფუძველით, მზად იქნებოდა ყოველთვის გაეუქმებია ის დაბრკოლება, რომლითაც შეზღუდული იქნებოდა მისი ემისიო.

ეს შენიშვნა დიდი წონისაა, რამდენადაც დესპოტური მთავრობა გვყავს მხედველობაში. მაგრამ თავისუფალ ქვეყანაში, რომელსაც განათლებული კანონმდებლობა აქვს, ქალაქის ფულის გამომშვების უფლება, — იმ პირობის დაცვით, რომ იგი განაღდებული იქნებოდა მისი მქონებლის სურვილისამებრ, — სრულიად უშიშრად შეიძლება მინიჭებული ჰქონებოდა ამ მიზნისათვის დანიშნულ კომისრებს, და ეს კომისრები ყოფილიყვნენ სრულიად დამოუკიდებელნი მინისტრთა კონტროლისაგან.

საამორტიზაციო ფონდი ასეთი კომისრების გამგებლობაშია, რომელნიც მხოლოდ პარლამენტის წინაშე არიან პასუხისმგებელნი, და მათდამი მინდობილი ფულის მოთავსება უაღრესი სისწორით სწარმოებს. რა საფუძველით შეიძლება საჭვოდ მივიჩნიოთ, რომ ქალაქის ფულის გამომშვებაც ასევე სწორად იქნებოდა წარმოებული, უკეთეს მას ასეთივე დაწესებულება განაგებდა?

შეიძლება სთქვან, რომ თუმცა სარგებლობა, რომელიც ქალაქის ფულის გამომშვებიდან წარმოსდგება სახელმწიფოსათვის და, მაშასადამე, ხალხისათვის, საკმაოდ ცხადი არის, რადგან ნაწილი ეროვნული ვალისა, რომლისთვისაც მოსახლეობა სარგებელს იხდის, ისეთ ვალად გადაიქცეოდა, რომელშიაც სარგებელი არ იქნებოდა გადასახდელი, მაგრამ მაინც ქალაქის ფულის გამომშვება მთავრობის მიერ საზიანო იქნებოდა ვაჭრობისათვის, რადგან ვაჭრები ამგვარად დაჰკარგავდნენ შესაძლებლობას ესესხად ფული და დისკონტი ეყოთ თავიანთი

თამასუქებისათვის, რაც წარმოადგენს იმ მეთოდს, რომლითაც ბანკი ნაწილობრივ გამოუშვებს ხოლმე თავის ბანკნოტებს.

მაგრამ ეს იმას ნიშნავს, რომ გვეფიქრა, რომ ფულის სესხად აღება შეუძლებელი იქნებოდა, თუ მას ბანკი არ გაასესხებდა, და რომ სარგებლისა და მოგების საბაზრო ნორმა დამოკიდებულია ფულის ემისიის სიდიდეზე და იმ არხზე, რომლითაც ხდება ამ ფულის გამოშვება. მაგრამ როგორც ქვეყანა არ განიცდიდა მაუდის, ღვინის ან რაიმე საგნის ნაკლებობას, თუ მას სახსარი ექნებოდა ამ საგნებში მისაცემად, ისევე არავითარი ნაკლებობა არ იქნებოდა ფულისაც მის გასასესხებლად, უკეთუ მსასხებელნი კარგი უზრუნველყოფის წარმდგენელნი იქნებოდნენ და ისურვებდნენ სარგებლის საბაზრო ნორმის გადახდას.

ამ თხზულების სხვა ნაწილში მე შევეცადე მეჩვენებია, რომ საქონლის ნამდვილი ღირებულება განისაზღვრება არა იმ შემთხვევითი უპირატესობით, რომლითაც შეიძლება სარგებლობდნენ ზოგიერთი მისი მწარმოებლები, არამედ იმ ნამდვილი სიძნელით, რომელსაც განიცდის ნაკლებ ხელსაყრელ მდგომარეობაში მყოფი მწარმოებელი.

ამ თხზულების სხვა ნაწილში მე შევეცადე მეჩვენებია, რომ საქონლის ღირებულება განისაზღვრება იმ შემთხვევითი უპირატესობით, რომლითაც შეიძლება სარგებლობდნენ ზოგიერთი მისი მწარმოებლები, არამედ იმ ნამდვილი სიძნელით, რომელსაც განიცდის ნაკლებ ხელსაყრელ მდგომარეობაში მყოფი მწარმოებელი. ეგრევე შეიძლება ითქვას ფულის სარგებლის შესახებაც; მას განსაზღვრავს არა ის ნორმა, რომლის მიხედვით ბანკი ასესხებს ფულს, — შეადგენს ეს ფორმა 5, 4 თუ 3 პროცენტს, — არამედ მოგების ის ნორმა, რომელიც შეიძლება მიღებულ იქნეს კაპიტალის გამოყენების გზით და რომელიც სრულიად დამოკიდებულია ფულის რაოდენობისა ან ღირებულებისაგან. გასცემდა ბანკი 1 მილიონის, 10 მილიონის თუ 100 მილიონის სესხს, იგი, სულერთია, დიდი ხნით ვერ შესცვლიდა სარგებლის საბაზრო ნორმას; იგი შესცვლიდა მხოლოდ იმ ფულის ღირებულებას, რომელსაც იგი ამგვარად გამოუშვებდა. ერთი და იმავე საქმის წარსამართავად ერთ შემთხვევაში საჭირო იქნებოდა 10—ჯერ ან 20—ჯერ მეტი ფული, ვიდრე მოთხოვნილი იქნებოდა მეორე შემთხვევაში. ამრიგად, ბანკისადმი წარდგენილი მოთხოვნა ფულისა დამოკიდებულია შედარებაზე მოგების ნორმასა, რომელიც შეიძლება მიღებულ იქნეს ამ ფულის გამოყენებით, და სარგებლის იმ ნორმას შორის, რომლის მიხედვით ბანკი იძლევა სესხად ფულს. თუ ბანკი მის მიერ გაცემულ სესხში სარგებლის ნორმაზე ნაკლებ სარგებელს იხდევინება, იმ შემთხვევაში არ არსებობს ფულის ისეთი თანხა, რომელსაც იგი ვერ გაასესხებდა; ხოლო თუ იგი იმ ნორმაზე მეტს თხოულობს, მაშინ მხოლოდ ფანტიები და მფლანგველები იქნებიან მისგან ფულის სესხად აღების მსურველნი. ჩვენ ვხედავთ, ამიტომ, რომ, როდესაც სარგებლის საბაზრო ნორმა აღემატება 5%-ის ნორმას, რანორმითაც ბანკი ჩვეულებრივ იძლევა ფულს სესხად, ბანკის სადისკონტო განყოფილება სესხის აღების მსურველებით არის ალყა შემორტყმული; და, პირიქით, როდესაც საბაზრო ნორმა, თუნდაც დროებით, 5%—ზე დაბლაა, ამ განყოფილების მოსამსახურეები უსაქმოდ სხედან.

და თუ ბანკი, როგორც ამბობენ, უკანასკნელი ოცი წლის განმავლობაში დიდ დახმარებას უწევდა ვაჭრობას, აძლევდა რა ვაჭრებს ფულს, ეს აიხსნება მით, რომ მთელი ამ პერიოდის

განმავლობაში ბანკი საბაზრო ნორმაზე დაბალი სარგებლით იძლეოდა სესხად ფულს, ე.ი. იმ ნორმაზე დაბალით, რა ნორმითაც ვაჭრებს შეეძლოთ სხვაგან სესხის აღება. მაგრამ მე უნდა ვაღიარო, რომ, ჩემი აზრით, ეს გარემოება ამ დაწესებულების წინააღმდეგ ლაპარაკობს უფრო, ვიდრე მის სასარგებლოდ.

რას ვიტყვით იმ დაწესებულებაზე, რომელიც მაუდის მწარმოებელთა ნახევარ რიცხვს რეგულარულად მიაწოდებდა მატყლს მის საბაზრო ფასზე ნაკლებ ფასში? რა სარგებლობას მოუტანდა ეს მთელ საზოგადოებას? ასეთი პრაქტიკა ხელს არ შეუწყობდა ჩვენი მრეწველობის გაფართოებას, რადგან მატყლს, სულერთია, მაინც იყიდდნენ, თუნდაც რომ იმ დაწესებულებას სრული საბაზრო ფასი აეღო მასში. იგი დაბლა არ დასწევდა მაუდის ფასს მომხმარებლისთვის, ვინაიდან ფასი, როგორც მე უკვე აღვნიშნე, იმ მწარმოებელთა საწარმოო ხარჯებით განისაზღვრება, რომელნიც ნაკლებ ხელსაყრელ მდგომარეობაში იმყოფებიან. მისი ერთადერთი შედეგი იქნებოდა, ამიტომ, მაუდის მწარმოებელთა ერთი ნაწილის მოგების აწევა მოგების საერთო და ჩვეულებრივ დონეზე მაღლა. დაწესებულებას დააკლდებოდა მისი ჯეროვანი მოგების ნაწილი, და ამავე პროპორციით მოიგებდა საზოგადოების მეორე ნაწილი. და აი, სწორედ ასეთია ჩვენი საბანკო დაწესებულებების მოქმედება. კანონით დადგენილია სარგებლის ნორმა, რომელიც იმ ნორმაზე დაბალი არის, რა ნორმითაც ბაზარზე შეიძლება ფულის სესხად აღება, და ბანკმა ამ დაბალი ნორმით უნდა გასცეს ფული სესხად ან სრულებით არ გასცეს სესხი. თვით თავისი ბუნებისამებრ, ბანკს თავის განკარგულებაში აქვს დიდი თანხები, რომლებითაც სარგებლობა მას მხოლოდ მათი სესხად გაცემის გზით შეუძლია, და მრეწველთა ერთი ნაწილი ქვეყანაში, სრულიად უსამართლოდ და ქვეყნისთვის სარგებლობის გაუჩენლად, განსაკუთრებულ ხელსაყრელ მდგომარეობაშია ჩაყენებული მით, რომ შესაძლებლობა აქვს ნაკლები ხარჯით მოიპოვოს სააღებმიცემო სახსარი, ვიდრე ეს შეუძლიათ იმათ, რომელნიც საბაზრო ფასის ზეგავლენის ქვეშ იმყოფებიან ამ სახსრების მოპოვების საქმეში.

სამრეწველო საქმიანობა, რომელიც მთელ საზოგადოებას შეუძლია განავითაროს, დამოკიდებულია მისი კაპიტალის რაოდენობაზე, ე.ი. ნედლი მასალების, მანქანების, საზრდოს, გემების და სხვ. რაოდენობაზე, რომლებიც იხმარება წარმოებაში. მას შემდეგ რაც დამყარებულია კარგად მოწესრიგებული ქალაქის ფული, აღნიშნულ საგანთა რაოდენობა არ შეიძლება არც გადიდდეს და არც შემცირდეს საბანკო ოპერაციების გზით. ამიტომ, თუ სახელმწიფო გამოუშვებდა მიმოქცევაში ქალაქის ფულს, თუნდაც მას ამასთან ერთი თამასუქის დისკონტიც კი არ გაეკეთებია და არავისთვის სესხად ერთი შილინგიც კი არ მიეცა, მრეწველობის მოცულობაში არავითარი ცვლილება არ წარმოსდგებოდა, რადგან ჩვენ ნედლი მასალების, მანქანების, საზრდოს და გემების იგივე რაოდენობა გვექნებოდა. გარდა ამისა, სესხად, გაიცემოდა ალბათ ფულის იგივე თანხები, თუმცა არა 5%-ით, — კანონის მიერ დაწესებული ნორმით, თუ იგი საბაზრო ნორმაზე დაბალი იქნებოდა, არამედ 6, 7 ან 8%-ით, ე.ი. იმ ნორმით, რომელიც შედეგი იქნებოდა აშკარა კონკურენციისა გამსესხებლებსა და მსესხებლებს შორის.

ადამ სმიტი ლაპარაკობს სარგებლობაზე, რომელსაც ვაჭრებს აძლევს შოტლანდიური საკრედიტო სისტემა, მიმდინარე ანგარიშების გახსნის გზით, — სისტემა, რომელიც მას მი-

აჩნია უპირატესობის შემცველად ინგლისურ სისტემასთან შედარებით. ასეთი მიმდინარე ანგარიშები წარმოადგენს კრედიტებს, რომლებსაც შოტლანდიის ბანკირი აძლევს თავის კლიენტებს დამატებად იმ თამასუქებისა, რომლებსაც იგი დისკონტს უკეთებს მათთვის. მაგრამ რადგან ბანკირი, რა ზომითაც იგი ფულს ავანსად გასცემს და მიმოქცევაში გაუშვებს ერთი გზით, იმ ზომითვე იკვეცს შესაძლებლობას მიმოქცევაში გაუშვას ფული სხვა გზით, ამიტომ ძნელი გასაგები არის, რაში მდგომარეობს სარგებლობა. თუ მთელი მიმოქცევა მხოლოდ ერთი მილიონი ქალაქის ფულის ამტანი არის, მიმოქცევაში იქნება მხოლოდ ერთი მილიონი. და არც ბანკირისთვის, არც ვაჭრისთვის არავითარი რეალური მნიშვნელობა არა აქვს, გამოიშვება მთელი ეს თანხა თამასუქების დისკონტის გზით, თუ მხოლოდ ერთი ნაწილი გამოიშვება ამ გზით, და დანარჩენი ნაწილი გამოიშვება აღნიშნული მიმდინარე ანგარიშების საშუალებით.

იქნებ საჭირო იყოს რამდენიმე სიტყვა ვთქვათ იმ ორი ლითონის, ოქროს და ვერცხლის, საკითხის შესახებ, რომლებიც იხმარება ფულის მიმოქცევაში, მით უფრო, რომ ეს საკითხი, როგორც ეტყობა ზოგ ადამიანთა წარმოდგენაში რევს ფულის მიმოქცევის ნათელ და მარტივ პრინციპებს. „ინგლისში“, ამბობს დოქტორი სმიტი, „ინგლისში ოქრო დიდხანს მას შემდეგაც, რაც იწყეს მისი ფულად მოჭრა, არ იყო გადახდის კანონიერ საშუალებად აღიარებული. შეფარდება ოქროს და ვერცხლის ფულის ღირებულებას შორის არ იყო დამყარებული რაიმე საკანონმდებლო აქტით ან ბრძანებით; ამის განსაზღვრა ბაზარზე იყო მინდობილი. თუ გადასახდელს მოვალე ოქროთი შესთავაზებდა მევალეს, ამ უკანასკნელს შეეძლო ან უარი ეთქვა ასეთის მიღებაზე, ანდა მიეღო ოქროს ისეთი შეფასების მიხედვით, რომლის შესახებ ის და მოვალე ერთმანეთთან მორიგდებოდნენ“.

ცხადია, რომ ასეთ მდგომარეობაში გინეა შეიძლებოდა ღირებულებითი ზოგჯერ 22 შილინგი ან მეტიც, და ზოგჯერ თვრამეტი შილინგიც ან ნაკლებიც, რაც ოქროს და ვერცხლის შეფარდებითი საბაზრო ღირებულების ცვლილებაზე იყო სავსებით დამოკიდებული. გარდა ამისა, ყოველ ცვლილებას როგორც ოქროს ღირებულებაში, ისე ვერცხლის ღირებულებაში, განსაზღვრა ეძლეოდა ოქროს მონეტით, — და ისე სჩანდა, რომ თითქოს ვერცხლის ღირებულება არ იცვლებოდა, რომ აწევას ან დაწევას მხოლოდ ოქროს ღირებულება ექვემდებარებოდა. ამრიგად, თუმცა გინეა 22 შილ. ღირდა, 18 შილ. ნაცვლად, — ოქროს ღირებულება შეიძლება არ შეცვლილიყო, ცვლილება შეიძლება მხოლოდ ვერცხლის ღირებულებაში ყოფილიყო წარმომდგარი, და, მაშასადამე 22 შილინგი შეიძლება წინანდელ 18 შილინგზე მეტი არ ღირებულებოდა. და, პირიქით, მთელი ცვლილება შეიძლება ოქროს ღირებულებაში წარმომდგარიყო, და ღირებულება გინეის, რომელიც წინათ 18 შილ. ღირდა, შეიძლება 22 შილინგამდე აწეულიყო.

ვიგულისხმობთ ახლა, რომ ეს ვერცხლის ფული, ჩამოჭრის გამო, წონა დაკარგული იყო და, გარდა ამისა, მისი რაოდენობა — გადიდებული; ამ შემთხვევაში ერთი გინეა შეიძლება 30 შილ. ღირებულებოდა, რადგან ასეთი ფულის 30 შილინგში მოქცეული ვერცხლი მეტი ღირებულებისა არ ყოფილიყო, ვიდრე ოქრო ერთ გინეაში. თუ ვერცხლის ფული აღდგენილი იქნებოდა, მის მონეტურ ღირებულებაში, მისი ღირებულება აიწევდა; მაგრამ ეს ისე გამოჩნდებოდა, თითქოს

ოქროს ღირებულებამ დაიწია, ვინაიდან ამ შემთხვევაში ერთ გინეას, ალბათ, მეტი ღირებულება არ ექნებოდა, ვიდრე 30 ასეთ კარგ შილინგს.

თუ ოქრო თავის მხრივ, აგრეთვე გადახდის კანონიერი საშუალება გახდა და თითოეულ მოვალეს შეუძლია, თავის სურვილისამებრ, თავისი ვალი გადაიხადოს 420 ვერცხლის შილინგით ან გინეით თითოეული 21 გირვ. სტერლინგისთვის, რომელიც მას მართებს, — იგი ან ერთით ან მეორეთი გადახდას აირჩევს იმის მიხედვით, თუ რომლით შეუძლია მას უფრო იაფად თავისი ვალის გასტუმრება. თუ 5 კვარტერ ხორბალში მას შეუძლია მიიღოს ოქროს ისეთი ზოდი, საიდანაც ზარაფხანაში 20 გინეა იქნება მოჭრილი; და იმავე ხორბალში იმდენი ვერცხლი ზოდის სახით, რომ მონეტად მოჭრის შემდეგ იგი მიიღებს 430 შილინგს, მაშინ მოვალე არჩევს ვერცხლით გადაიხადოს თავისი ვალი, ვინაიდან იგი ამ შემთხვევაში 10 შილინგს იღებს. მაგრამ თუ, პირიქით, ამ ხორბალში მას იმდენი ოქრო შეუძლია მიიღოს, რომ მონეტად მოჭრის შემდეგ ხელთ $20\frac{1}{2}$ გინეა იქნება, და იმდენი ვერცხლი შეუძლია მიიღოს, რომ მონეტად მოჭრის შემდეგ მხოლოდ 420 შილინგი ექნება, მაშინ იგი, რასაკვირველია არჩევს ოქროთი გადაიხადოს თავისი ვალი. ხოლო თუ მის მიერ მიღებული ოქროს რაოდენობიდან, მონეტად მოჭრის შემდეგ, მხოლოდ 20 გინეა გამოდის, და ვერცხლის რაოდენობიდან — 420 შილინგი, მაშინ მისთვის სავსებით სულ ერთი არის, რა ფულით გადაიხდის თავის ვალს, ვერცხლის თუ ოქროს ფულით. მაშასადამე, ეს არაა საგანი წმინდა შემთხვევისობისა; არა იმიტომ აძლევენ ოქროს ოდესმე უპირატესობას თავისი ვალის გადასახდელად, რომ იგი უფრო შესაფერისია მიმოქცევის იარაღის ფუნქციისთვის მდიდარ ქვეყანაში, არამედ მხოლოდ იმიტომ, რომ მოვალისთვის უფრო ხელსაყრელია ვალის ასე გადახდა.

ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში 1797 წლამდე, — იმ წლამდე, როდესაც ინგლისის ბანკმა შესწყვიტა მონეტით გადახდა, ოქრო ისე იაფი იყო ვერცხლთან შედარებით, რომ ინგლისის ბანკისთვის და ყველა სხვა მოვალეებისთვის ხელსაყრელი იყო ოქროს ყიდვა ბაზარზე, და არა ვერცხლის, რათა იგი გადაეგზავნათ ზარაფხანაში მოსაჭრელად მონეტის სახით, რადგან ამ ლითონის მონეტით უფრო იაფად შეეძლოთ მათ თავიანთი ვალის გასტუმრება. ვერცხლის ფული ამ პერიოდის მეტი წილის განმავლობაში ძალიან გაფუჭებული იყო; მაგრამ მისი რაოდენობა შეზღუდული იყო და ამიტომ, ჩემ მიერ ზემოთ გარკვეული პრინციპის თანახმად, მისი სამსვლელობო ღირებულება არასოდეს არ დაცემულა. თუმცა ვერცხლის ფული ესოდენ გაფუჭებული იყო, მოვალეებისთვის მაინც ხელსაყრელი იყო ოქროს მონეტით ვალის გადახდა. რასაკვირველია, ამ გაფუჭებული ვერცხლის მონეტების რაოდენობა რომ ძალზე დიდი ყოფილიყო ან ზარაფხანას რომ ასეთივე ცუდი მონეტები გამოეშვა, მოვალეებისთვის ხელსაყრელი იქნებოდა ასეთი გაფუჭებული მონეტით ვალის გადახდა; მაგრამ მისი რაოდენობა შეზღუდული იყო, და მან შეინარჩუნა თავისი ღირებულება, მაშასადამე, პრაქტიკაში ოქრო შეადგენდა ფულის მიმოქცევის ნამდვილ მასშტაბს.

არავინ არ უარჰყოფს, რომ საქმე სწორედ ასე იყო; მაგრამ ზოგნი ამტკიცებდნენ, რომ ეს გამონეული იყო კანონის მიერ, რომელიც აცხადებდა, რომ ვერცხლი არ იყო გადახდის კანონ-

ნიერი საშუალება ყოველი ვალისთვის, რომელიც 25 გირვ. სტერლინგს აღემატებოდა, თუ არ წონით, სამონეტო ნომრის შესაბამისად.

მაგრამ ეს კანონი მოვალეს არ უშლიდა თავისი ვალი, რაოდენ დიდიც უნდა ყოფილიყო მისი თანხა, ახალი სრულწონიანი ვერცხლის მონეტით გადაეხადა; და თუ მოვალე ამ ლითონით არ იხდიდა, ეს ხდებოდა არა შემთხვევით, არც იძულებით, არამედ სრულიად თავისუფალი არჩევით; მისთვის არ იყო ხელსაყრელი, რომ ვერცხლი ზარაფხანაში წაეღო; იქ ოქროს წაღება იყო მისთვის ხელსაყრელი. სარწმუნოა, რომ ამ გაფუჭებული ვერცხლის მონეტების რაოდენობა რომ ძალზე დიდი ყოფილიყო მიმოქცევაში და ამასთან იგი გადახდის კანონიერი საშუალებაც ყოფილიყო, გინეა ისევ 30 შილინგი ეღირებოდა, მაგრამ ამ შემთხვევაში გაფუჭებული შილინგის ღირებულება იქნებოდა დაწეული, და არა გინეისა, რომლის ღირებულება აინევდა.

ამგვარად, ჩვენ ვხედავთ, რომ, ვიდრე ორივე ეს ლითონი თანაბრად ყოველი სიდიდის ვალის გადახდის კანონიერ საშუალებას შეადგენდა, ჩვენ განუწყვეტლივ განვიცდიდით ცვლილებას ჩვენს ღირებულების მთავარ ნორმალურ საზომში. სრულიად ამ ორი ლითონის შეფარდებითი ღირებულების ცვლილებაზე დამოკიდებულებით, ამ საზომს ხან ოქრო შეადგენდა, ხან ვერცხლი; და ყოველთვის, როდესაც ერთ-ერთი ეს ლითონი აღარ შეადგენდა ღირებულების საზომს, მთელი იმ დროის განმავლობაში ადგილი ჰქონდა მის გადადნობას და მიმოქცევიდან გატანას, რადგან მას ზოდის სახით უფრო დიდი ღირებულება ჰქონდა, ვიდრე მონეტის სახით. ეს, რასაკვირველია, წარმოადგენდა ისეთ უხერხულობას, რომლისთვის წამლის დადება დიდად სასურველი იყო. მაგრამ გაუმჯობესებაში წინმსვლელობა ისე ნელა მიმდინარეობს, რომ, თუმცა ეს უხერხულობა უკვე ლოკმა ცხადჰყო უცილობლად და შემდეგ ყველა მწერალს აქვს აღნიშნული, ვისაც კი ფულის საკითხის შესახებ უნერია, — უფრო რაციონალური სისტემა მიღებულ იქნა მხოლოდ 1816 წლის პარლამენტის სესიაში, როდესაც დადგენილ იქნა, რომ მარტო ოქრო შეადგენს გადახდის კანონიერ საშუალებას ყოველი თანხისთვის, რომელიც 40 შილინგს აღემატება.

დოქტორ სმიტს, როგორც ეტყობა არ ჰქონდა ნათლად წარმოდგენილი ყველა ის შედეგები, რომლებიც მოჰყვება ორი ლითონის ხმარებას როგორც მიმოქცევის საშუალებად, ისე გადახდის კანონიერ საშუალებად ყოველი სიდიდის ვალისთვის, ვინაიდან იგი ამბობს, რომ „მთელი იმ პერიოდის განმავლობაში, როდესაც განაგრძობს არსებობას რაიმე დადგენილი შეფარდება სხვადასხვა ლითონების სათანადო ღირებულებათა შორის მონეტაში, უძვირესი ლითონის ღირებულება განსაზღვრავს ფაქტიურად ყველა მონეტის ღირებულებას“. რადგან მის დროს ოქრო მოვალეებისთვის ყველაზე უფრო ხელსაყრელი საშუალება იყო მათი ვალის გადასახდელად, ამიტომ ადამ სმიტი ფიქრობდა, რომ ოქროს აქვს რაღაც იმანენტური თვისება, რომლის გამო იგი იყო მაშინ და იქნება მუდამ ვერცხლის მონეტის ღირებულების განმსაზღვრელი.

ოქროს მონეტის რეფორმის შემდეგ, 1774 წელს, ახლად მოჭრილი გინეა, ზარაფხანიდან გამოსული, იცვლებოდა მხოლოდ 21 გაფუჭებულ შილინგზე; მეფე ვილიამის მეფობის დროს კი, როდესაც ვერცხლის მონეტა სრულიად იმავე მდგომარეობაში იმყოფებოდა, ასეთივე ახალი

გინეა, ზარაფხანიდან გამოსული, იცვლებოდა უკვე 30 შილინგზე. ბ-ნი ბიუკენენი შენიშნავს ამის გამო: „ჩვენ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ძალიან უცნაურ მოვლენასთან, რომელიც ვერ აიხსნება ფულის მიმოქცევის ჩვეულებრივ თეორიებით. ერთ ეპოქაში გინეა იცვლება 30 შილინგზე, ე.ი. მის იმანენტურ ღირებულებაზე, გაფუჭებული ვერცხლის ფულით გამოსახულზე, ხოლო მეორე ეპოქაში იგივე გინეა იცვლება მხოლოდ 21 იმ გაფუჭებულ შილინგზე. ცხადია, რაიმე დიდი ცვლილება უნდა მომხდარიყოს ფულის მიმოქცევის მდგომარეობაში ამ ორ სხვადასხვა ეპოქას შორის, რის შესახებ დოქტორ სმიტის ჰიპოთეზი არავითარ ახსნას არ იძლევა“.

მე მგონია, ეს სიძნელე ადვილად დაიძლევა, თუ ჩვენ გინეის ორ სხვადასხვა ღირებულებას იმ ორ ეპოქაში დავუკავშირებთ იმ გაფუჭებული ვერცხლის ფულის რაოდენობას, რომელიც მიმოქცევაში იმყოფებოდა. ვილიამის მეფობის დროს ოქრო არ შეადგენდა გადახდის კანონიერ საშუალებას; მას მხოლოდ მორიგების საფუძველზე დამყარებული ღირებულების მიხედვით ჰქონდა მსვლელობა. ყველა დიდი გადასახდელის გასტუმრება ხდებოდა ალბათ ვერცხლის ფულით, მით უფრო, რომ ქალაქის ფულის და საბანკო ოპერაციებისა მაშინ ცოტა რამ გაეგებოდათ. ამ გაფუჭებული ვერცხლის ფულის რაოდენობა აღემატებოდა იმ ვერცხლის ფულის რაოდენობას, რომელიც მიმოქცევაში იქნებოდა, მხოლოდ სრულწონიანი მონეტა რომ ყოფილიყო ხმარებაში და ასევე ვერცხლის ფული ისევე ღირებულებადაკარგული იყო, როგორც წონადაკარგული. მაგრამ შემდგომ ეპოქაში, როდესაც ოქრო გადახდის კანონიერ საშუალებას შეადგენდა, როდესაც გადახდის სანარმოებლად ბანკნოტებიც იხმარებოდა, გაფუჭებული ვერცხლის ფულის რაოდენობა არ აღემატებოდა ზარაფხანაში ახალმოჭრილი და იქიდან ახლად გამოსული ვერცხლის მონეტის იმ რაოდენობას, რომელიც მიმოქცევაში იქნებოდა, მასში რომ სრულებით არ ყოფილიყო გაფუჭებული ვერცხლის ფული; ამიტომ ვერცხლის ფული, თუმცა იგი წონადაკარგული იყო, არ იყო ღირებულებადაკარგული. ბ-ნი ბიუკენენის განმარტება ცოტათი სხვანაირია; იგი ფიქრობს, რომ მხოლოდ მთავარ სამიმოქცევო საშუალებას შეიძლება ღირებულება დაეკარგოს, და არა დამხმარე სამიმოქცევო საშუალებას. მეფე ვილიამის მეფობის დროს ვერცხლი მთავარ სამიმოქცევო საშუალებას შეადგენდა და ამიტომ მას შეეძლო ღირებულება დაეკარგა. 1774 წელს კი იგი შეადგენდა დამხმარე სამიმოქცევო საშუალებას და ამიტომ მან შეინარჩუნა თავისი ღირებულება. მაგრამ ღირებულების დაკარგვა სრულიად დამოკიდებული არაა იმაზე, მიმოქცევის ესა თუ ის საშუალება მთავარი საშუალებაა თუ დამხმარე, არამედ სავსებით დამოკიდებულია მისი რაოდენობა სიჭარბეზე.⁸

ფულის მოჭრისთვის ზომიერი საფასური ალების წინააღმდეგ თითქმის არაფრის თქმა არ შეიძლება, განსაკუთრებით, თუ იგი იმ სამიმოქცევო საშუალებას შეეხება, რომელიც პატარ-პატარა გადასახდელისთვის გამოიყენება. ლითონური ფული ჩვეულებრივ მატულობს ღირებულებაში საფასურის მთელი ოდენობით; მაშასადამე, ეს საფასური წარმოადგენს ისეთ ხარკს, რომელიც არ აწვება იმას, ვინც მას იხდის, ვიდრე მიმოქცევაში არაა ფულის ზედმეტი რაოდენობა. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, იმ ქვეყანაში, სადაც ქალაქის ფულის მიმოქცევაა დამყარებული, თუნდაც რომ საემისიო დაწესებულებას ვალდებულება ჰქონდეს დაკისრებული

ლითონური მონეტით გაანადღოს ბანკნოტთა წარდგენისთანავე, — როგორც ბანკნოტებს, ისე მონეტებსაც შეიძლება ღირებულება დაეკარგოს იმ მონეტის მოჭრის საფასურის მთელი ოდენობით, რომელიც მართო წარმოადგენს გადახდის კანონიერ საშუალებას, და ეს ხდება მანამდე, ვიდრე ქალაქის ფულის მიმოქცევის შემზღუდველი მექანიზმი დაინყებდეს მოქმედებას. თუ ოქროს მონეტის მოჭრის საფასური, მაგალითად, 5%-ს შეადგენდა, — შეიძლება მიმოქცევის საშუალებას ღირებულება დაჰკარგოდა 5%-ით ჯერ კიდევ მანამდე, ვიდრე ბანკნოტების ხელთმქონებელთათვის ხელსაყრელი გახდებოდა მათ სამაგიეროდ ლითონური მონეტა მოეთხოვათ, რათა გადაედნოთ იგი ზოდად; და ეს ღირებულების დაკარგვა ვერ წარმოსდგებოდა, თუ ოქროს მონეტის მოჭრისთვის საფასური არ იქნებოდა დანესებული, ან, საფასურის არსებობის შემთხვევაში, თუ ბანკნოტების ხელთმქონებელთ შეეძლებოდათ მათ სამაგიეროდ მოეთხოვათ არა ლითონური მონეტა, არამედ მხოლოდ ზოდი 3 გირვ. სტერლ. 17 შილ. და 10 1/2 პენსის ოდენობის მონეტური ფასის მიხედვით, ამიტომ, თუ ბანკს ვალდებულება არ ექნა დაკისრებული თავისი ბანკნოტები, წარმდგენელთა მოთხოვნისამებრ, გაანადღოს ზომით ან მონეტით, იმ შემთხვევაში უკანასკნელად გამოცემული კანონი, რომელიც აწესებს 6% საფასურს, ანუ 4 პენსს უნცზე, ვერცხლის მონეტის მოჭრისთვის, ხოლო ოქროს ფულის მოჭრას ზარაფხანაში ყოველგვარი საფასურისგან თავისუფალს აცხადებს, — ეს კანონი შეიძლება ფრიად მიზანშეწონილი იყოს, ვინაიდან იგი ფრიად ეფექტიურად მოსპობს ყველა არასაჭირო ცვლილებას ფულის მიმოქცევის რაოდენობაში.

თ ა ვ ი ოცდამეცე

ოქროს, პურის და შრომის შეფარდებითი ღირებულება მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებში

„ოქრო და ვერცხლი“, ამბობს ადამ სმიტი, „ეძებს, რასაკვირველია, იმ ბაზარს, სადაც უკეთეს ფასს იძლევიან მათში, ხოლო უკეთეს ფასს ჩვეულებრივ იმ ქვეყანაში აძლევენ ყოველ ნივთში, რომელსაც უფრო ადვილად შეუძლია ასეთი ფასის გაღება. ბოლოს და ბოლოს შრომა — და ეს უნდა გვახსოვდეს — წარმოადგენს იმ ფასს, რომელიც გაიცემა ყოველ ნივთში, და იმ ქვეყნებში, სადაც ერთნაირად კარგი გასამრჯელო ეძლევა შრომას, შრომის ფულადი ფასი პროპორციულია მუშის საარსებო საშუალებათა ფულადი ფასისა. მაგრამ ოქრო და ვერცხლი საარსებო საშუალებათა უფრო დიდ რაოდენობაზე იცვლება, რასაკვირველია, მდიდარ ქვეყანაში, ვიდრე ღარიბში, უფრო დიდ რაოდენობაზე იმ ქვეყანაში, რომელსაც უხვად მოეპოება საარსებო საშუალება, ვიდრე იმაში, რომელიც არასაკმაოდ არის მით მომარაგებული“.

მაგრამ პური საქონელია, ისე როგორც ოქრო, ვერცხლი და სხვა საგნები; თუ, მაშასადამე, ყველა საქონელს მდიდარ ქვეყანაში მაღალი საცვლელი ღირებულება აქვს, პური არ იქნება გამონაკლისის შემადგენელი. ამიტომ ჩვენ სრული საფუძვლით შეგვეძლო გვეთქვა: პური გაიცვლება ფულის დიდ რაოდენობაზე, იმიტომ რომ ძვირი იქნებაო, და ფული გაიცვლება პურის დიდ რაოდენობაზე, იმიტომ რომ ისიც ძვირი იქნებაო; და ეს კი ამის თქმას ნიშნავს: რომ პური ერთსა და იმავე დროს ძვირიც არის და იაფიც. არც ერთი დებულება პოლიტიკურ ეკონომიაში უკეთ არ არის დამყარებული, ვიდრე შემდეგი: რომ მდიდარ ქვეყანაში, სწორედ ისევე, როგორც ღარიბში, მოსახლეობის ზრდა ფერხდება საზრდოს მოპოვების მზარდი სიძნელის გამო. ამ სიძნელემ აუცილებლად უნდა ასწიოს მაღლა საზრდოს შეფარდებითი ფასი და სტიმული მისცეს მის იმპორტს. მაშ რანაირად შეიძლება ფული ანუ ოქრო და ვერცხლი პურის უფრო დიდ რაოდენობაზე გაიცვალოს მდიდარ ქვეყნებში, ვიდრე ღარიბ ქვეყნებში? მხოლოდ მდიდარ ქვეყნებშია, სადაც პური ძვირი არის, რომ მემამულეები კანონმდებლობას აკრძალვინებენ პურის შემოზიდვას. აბა ვის გაუგონია ოდესმე კანონი, რომელიც კრძალავდეს ნედლი პროდუქტის შეზიდვას ამერიკაში ან პოლონეთში? — თვითონ ბუნება იმ ქვეყნებში ეფექტიურად აბრკოლებს ამ პროდუქტის შეზიდვას იქ მისი წარმოების შედარებითი სიაღვრის გამო.

მაშ როგორ შეიძლება მართალი იყოს ეს: რომ „თუ გამოვრიცხავთ პურს და სხვა მცენარეულობას, რომლებიც საერთოდ ადამიანის შრომით ინარმოება, ყველა დანარჩენი სახის ნედლი პროდუქტი, — პირუტყვი, შინაური ფრინველი, ყველა სახის ნადირი, სასარგებლო ლითონები და მინერალები მიწისა და სხვ. — ბუნებრივად უფრო ძვირი ხდება საზოგადოების განვითარებასთან ერთად.“ რატომ უნდა იქნეს მარტო პური და მცენარეული მასალები გამოირიცხული? დოქტორ სმიტის შეცდომა, რომელიც მთელ მის ნაწარმოებშია გატარებული, იმის გულისხმობაში მდგომარეობს, რომ პურის ღირებულება მყარი არის, რომ ყველა სხვა საგნის ღირებულებამ — ჰო, მაგრამ პურის ღირებულებამ არასოდეს არ შეიძლება აიწიოს. მისი აზრით, პურს ყოველთვის ერთი და იგივე ღირებულება აქვს, იმიტომ რომ ადამიანთა იმავე რიცხვს გამოჰკვებავენ მუდამ. ამგვარადვე ჩვენ შეგვეძლო გვეთქვა, მაუდს ყოველთვის ერთი და იგივე ღირებულება აქვსო, იმიტომ რომ მისგან ყოველთვის სერთუკების ერთი და იგივე რაოდენობა გაკეთდება. რა აქვს ღირებულებას საერთო გამოკვების ან შემოსვის უნართან?

პურს, მსგავსად ყოველი სხვა საქონლისა, თითოეულ ქვეყანაში აქვს თავისი ბუნებრივი ფასი, ე.ი. ის ფასი, რომელიც საჭიროა მისი წარმოებისათვის და ურომლისოდაც იგი ვერ იქნებოდა წარმოებული: ეს ფასია ის, რომელიც განაგებს მის საბაზრო ფასს და განსაზღვრავს მის უცხო ქვეყნებში ექსპორტის მიზანშეწონილობას. თუ პურის იმპორტი ინგლისში აკრძალული იქნებოდა, მისი ბუნებრივი ფასი ინგლისში შეიძლება აწეულიყო 6 გირვ. სტერლინგამდე კვარტერისთვის, მაშინ როდესაც საფრანგეთში იგი ნახევრით ნაკლები იქნებოდა, პურის ფასი ინგლისის ბაზარზე დაიწევდა და ამ დაწევაში საბოლოოდ და ხანგრძლივად გაჩერდებოდა არა რომელსამე წერტილზე 6 გირვ. სტერლინგსა და 3 გირვ. სტერლინგს შორის კვარტერისთვის, არამედ საფრანგეთის ბუნებრივ ფასზე, ე.ი. იმ ფასზე, რომელშიც იგი შეიძლება გამოტანილ

იქნეს ინგლისის ბაზარზე და საფრანგეთის კაპიტალმა მიიღოს ჩვეულებრივი ჯეროვანი მოგება; და ფასი ამ დონეზე იქნებოდა გაჩერებული, — სულერთია, 100 000 კვარტერს მოიხმარებდა ინგლისი თუ ერთ მილიონს. თუ ინგლისის მოთხოვნა უკანასკნელ ციფრს მიაღწევდა, იმ შემთხვევაში მოსალოდნელია, რომ, რადგან საფრანგეთში, ამ დიდი მოთხოვნის დასაკმაყოფილებლად, უფრო ცუდი ხარისხის მინების დამუშავება გახდებოდა აუცილებელი, პურის ბუნებრივი ფასი აიწევდა საფრანგეთში; და ეს, რასაკვირველია, გავლენას მოახდენდა პურის ფასზე ინგლისში. ყველა ამ მტკიცებით მე იმ აზრს ვიცავ, რომ პროდუქტების ბუნებრივი ფასი მათი ექსპორტის მანარმოებელ ქვეყანაში არის სწორედ ის ფასი, რომელიც, საბოლოო ანგარიშით, განსაზღვრავს იმ ფასებს, რომლებშიც ის პროდუქტები — უკეთუ, რასაკვირველია, ისინი მოპოვების საგნებს არ შეადგენენ — უნდა გაიყიდოს იმპორტის ქვეყანაში.

მაგრამ დოქტორ სმიტმა, რომელიც ესოდენ დახელოვნებით იცავდა მოძღვრებას, რომლის თანახმად საქონელთა საბაზრო ფასი, ბოლოს და ბოლოს, მათი ბუნებრივი ფასით განისაზღვრება, ისეთი შემთხვევა იგულისხმა, როდესაც, მისი აზრით, საბაზრო ფასი არ განისაზღვრება არც გამზიდველი ქვეყნის და არც შემზიდველი ქვეყნის ბუნებრივი ფასით. „აბა შემცირდეს ჰოლანდიის ან გენუის ოლქის რეალური სიმდიდრე“, — ამბობს იგი, „ხოლო მცხოვრებთა რიცხვი უცვლელი დარჩეს; შემცირდეს მათი უნარი შორეული ქვეყნებიდან სურსათით თავის მომარაგებისა: ამ შემთხვევაში ხორბლის ფასი, ნაცვლად იმისა, რომ შემცირდეს მათი ვერცხლის რაოდენობის შემცირებასთან ერთად, რომელიც აუცილებლად თან უნდა ჰყვებოდეს ასეთ დაცემას მისი მიზეზის ან შედეგის სახით, მაღლა აიწევს შიმშილიანობის ფასის დონემდე“.

მე მგონია, რომ სწორედ პირიქითი მოვლენა წარმოსდგებოდა: ჰოლანდიელების ან გენუელების საერთო მსყიდველობითი ძალის შემცირება შეიძლება გამოიწვევდეს პურის ფასის დაწევას მის ბუნებრივ ფასზე დაბლა როგორც იმ ქვეყანაში, საიდანაც პური გაიზიდება, ისე იმ ქვეყანაში, სადაც იგი შეიზიდება, მაგრამ ყოვლად შეუძლებელია, რომ ამ შემცირებას პურის ფასი აენია მის ბუნებრივ ფასზე მაღლა. ჰოლანდიელების ან გენუელების სიმდიდრის გადიდების გზით შეიძლებოდა მხოლოდ გადიდებულიყო მოთხოვნა და პურის ფასი აწეულიყო მის წინანდელ ფასზე მაღლა; და ამასაც ადგილი ექნებოდა მხოლოდ მოკლე ხნის განმავლობაში, უკეთუ ახალი სიძნელეები არ წარმოსდგებოდა საჭირო რაოდენობის მიღებისათვის.

შემდეგ დოქტორი სმიტი შენიშნავს ამ საგნის შესახებ: „როდესაც ჩვენ აუცილებლად საჭირო საგნების ნაკლებობას განვიცდით, ხელი უნდა ავიღოთ ყველაფერ ზედმეტზე, და ყველა ამ ზედმეტი საგნების ღირებულება, რომელიც მაღლა იწევს კეთილდღეობისა და აყვავების ხანაში, დაბლა იწევს სიღარიბისა და გაჭირვების პერიოდებში“. ეს უეჭველად მართალი არის; მაგრამ იგი განაგრძობს: „სხვაგვარადაა საქმე აუცილებლად საჭირო საგნების შესახებ. მათი ნამდვილი ფასი, ე.ი. შრომის რაოდენობა, რომლის ყიდვა ანუ თავის განკარგულებაში მიღება შეიძლება იმ საგნებით, მაღლა იწევს სიღარიბისა და გაჭირვების ხანაში და ეცემა კეთილდღეობის და აყვავების პერიოდებში, რომელნიც იმავე დროს დიდი სიუხვის პერიოდებს წარ-

მოადგენენ; უამისოდ ეს პერიოდები ვერ იქნებოდა კეთილდღეობისა და აყვავების პერიოდები. პური წარმოადგენს აუცილებელი მოთხოვნილების საგანს, ვერცხლი კი — ფუფუნების საგანს, რომელიც აუცილებლად საჭირო არ არის».

აქ ორი დებულებაა წამოყენებული, რომლებსაც არავითარი კავშირი არა აქვს ერთი მეორესთან. ერთი ეს: რომ ნაგულისხმევ პირობებში პურს შრომის უფრო დიდი რაოდენობის ყიდვა შეუძლია, — დებულება, რომელსაც არავინ არ უარჰყოფს; მეორე: რომ პური უფრო მაღალ ფულად ფასში გაიყიდება, რომ იგი ვერცხლი უფრო დიდ რაოდენობაზე გაიცვლება, — დებულება, რომელიც, ჩემი აზრით ყალბი არის. ეს შეიძლებოდა მართალი ყოფილიყო, თუ იმავე დროს პურის ნაკლებობა იქნებოდა, თუ ჩვეულებრივ მიწოდებას არ ექნებოდა ადგილი. მაგრამ ამ შემთხვევაში პური უხვად მოიპოება; ადამ სმიტი არ გულისხმობს, რომ ჩვეულებრივზე ნაკლები რაოდენობაა შეზიდული, ან რომ მეტი პურია საჭირო. პურის საყიდლად ჰოლანდიელებს და გენუელებს ფული ესაჭიროებათ და, რათა ეს ფული იშოვონ, ისინი იძულებული არიან გაჰყიდონ მათი ფუფუნების საგნები. სწორედ ამ ფუფუნების საგნების საბაზრო ღირებულება და ფასი დაინევს, და ფული ისე გამოჩნდება, რომ მისმა ღირებულებამ მათთან შედარებით აიწია. მაგრამ ეს გარემოება არ გაადიდებს პურის მოთხოვნას, არც დაბლა დასწევს ფულის ღირებულებას, რაც წარმოადგენს იმ ორ მიზეზს, რომლებსაც მხოლოდ შეუძლია პურის ფასის აწევა. კრედიტის ნაკლებობის გამო, აგრეთვე სხვა მიზეზების გამო, ფულის მიმართ შეიძლება დიდი მოთხოვნა არსებობდეს და, მაშასადამე, ფული ძვირი იყოს პურთან შედარებით, მაგრამ არავითარი სწორი პრინციპის საფუძველზე არ შეიძლება იმის მტკიცება, რომ, ასეთ გარემოებაში, ფული იაფი იქნებოდა და რომ, მაშასადამე, პურის ფასი აიწევდა.

როდესაც ჩვენ ვლაპარაკობთ ოქროს, ვერცხლის ან რაიმე სხვა საქონლის მაღალ ან დაბალ ღირებულებაზე სხვადასხვა ქვეყნებში, ყოველთვის უნდა აღვნიშნავდეთ იმ საზომს, რომლითაც ჩვენ მათ შევაფასებთ, თორემ, უამისოდ, გარკვეული აზრი არ ექნება ნათქვამს. ამრიგად, თუ ჩვენ გვეუბნებიან, ოქრო ინგლისში უფრო ძვირიაო, ვიდრე ესპანეთში, და ამასთან არ ასახელებენ არც ერთ პროდუქტს, აბა რა წარმოდგენის შედგენა შეგვიძლია ამ მტკიცების საფუძვლიანობაზე? თუ პურს, ზეთისხილს, ზეთს, ღვინოს და მატყლს უფრო იაფი ფასი აქვს ესპანეთში, ვიდრე ინგლისში, მაშინ ოქრო, რამდენადაც მას ამ პროდუქტებით შევაფასებთ, უფრო ძვირია ესპანეთში. პირიქით, თუ ლითონურ პროდუქტებს, შაქარს, მაუდს და სხვ. უფრო დაბალი ფასი აქვს ინგლისში, ვიდრე ესპანეთში, მაშინ ოქრო, ამ პროდუქტებით შეფასებული, უფრო ძვირია ინგლისში. ოქრო ესპანეთში უფრო ძვირი ან უფრო იაფი გამოჩნდება იმის მიხედვით, თუ რომელ საგანს აიღებს დამკვირვებელი თავის წარმოდგენაში საზომად, რომლითაც იგი მის ღირებულებას შეაფასებს. ადამ სმიტი, რადგან იგი პურს და შრომას სთვლის ღირებულების საყოველთაო საზომად, ოქროს შედარებით ღირებულებას, რასაკვირველია, შეაფასებდა ამ ორი საგნის იმ რაოდენობით, რომელზედაც ოქრო გაიცვლება. ამიტომ, როდესაც იგი ლაპარაკობს ოქროს შედარებით ღირებულებაზე ორ ქვეყანაში, იგი, ჩემი აზრით, გულისხმობს პური და შრომით შეფასებულ მის ღირებულებას.

მაგრამ ჩვენ ვნახეთ, რომ ოქრო, პურით შეფასებული, ორ ქვეყანაში ფრიად სხვადასხვა ღირებულების შეიძლება იყოს. მე უკვე შევეცადე მეჩვენებია, რომ ეს ღირებულება დაბალი იქნება მდიდარ ქვეყნებში და მაღალი — ღარიბ ქვეყნებში. ადამ სმიტი სხვა აზრისაა; იგი ფიქრობს, რომ ოქროს ღირებულება, პურით შეფასებული, ყველაზე უფრო მაღალია მდიდარ ქვეყნებში. ჩვენ აღარ გამოვუდგებით მეტად იმის გარკვევას, თუ რომელია ამ ორ აზრში სწორი; ერთი და მეორე აზრიც საკმაოდ გვიჩვენებს, რომ ოქროს ღირებულება არ იქნება აუცილებლად უფრო დაბალი იმ ქვეყნებში, რომელნიც სამადნეებს ფლობენ, თუმცა ამ დებულებას ადამ სმიტი იცავს. ვიგულისხმობ, რომ ინგლისს აქვს სამადნეები და რომ, როგორც ადამ სმიტი ფიქრობს, ოქროს ღირებულება ყველაზე უფრო მაღალია მდიდარ ქვეყნებში. თუმცა ამ შემთხვევაში ოქრო, რასაკვირველია, ნავიდოდა ინგლისიდან ყველა სხვა ქვეყნებში მათ საქონელზე გასაცვლელად, მაგრამ აქედან კიდევ ის არ გამომდინარეობს, რომ ოქროს ღირებულება პურის და შრომის ღირებულებასთან შედარებით ინგლისში უფრო დაბალი იქნებოდა, ვიდრე სხვა ქვეყნებში. ადამ სმიტი კი, სხვა ადგილას, ამბობს, — ძვირფას ლითონთა ღირებულება ესპანეთსა და პორტუგალიაში აუცილებლად დაბალი უნდა იყოს, ვიდრე ევროპის სხვა ნაწილებში, იმიტომ რომ თითქმის მარტოდ-მარტო ეს ორი ქვეყანა ფლობს იმ სამადნეებს, რომელნიც ოქროს და ვერცხლს იძლევიანო. „პოლონეთი, სადაც ფეოდალური სისტემა განაგრძობს არსებობას, წარმოადგენს ამჟამად ისევე ლატაკ ქვეყანას, როგორც იგი იყო ამერიკის აღმოჩენამდე. მაგრამ მაინც ხორბლის ფულადმა ფასმა იქ აინია; ძვირფას ლითონთა ნამდვილი ღირებულება პოლონეთში ისევე დაეცა, როგორც ევროპის სხვა ნაწილებში. მათი რაოდენობა, ამიტომ, უნდა გადიდებულიყო იქ, ისე როგორც სხვა ქვეყნებში, და ამასთან — დაახლოებით იმავე პროპორციით მიწისა და შრომის წლიური პროდუქტისადმი. მაგრამ ძვირფას ლითონთა ამ გადიდებას, როგორც ეტყობა, არ გამოუწვევია ქვეყნის წლიური პროდუქტის გადიდება, არ გაუმჯობესებია მისი მანუფაქტურები და მიწათმოქმედება, არც ცხოვრების პირობები მისი მცხოვრებლებისა. ესპანეთი და პორტუგალია, სამადნეთა მფლობელი ქვეყნები, წარმოადგენენ პოლონეთის შემდეგ, შეიძლება ითქვას, უღატაკეს ქვეყნებს ევროპაში. მაგრამ ძვირფას ლითონთა ღირებულება ესპანეთსა და პორტუგალიაში უფრო დაბალი უნდა იყოს, ვიდრე ევროპის რომელსამე სხვა ნაწილში, ვინაიდან ეს ლითონები ამ ქვეყნებიდან ევროპის სხვა ნაწილებში შედის დამძიმებული არა მარტო ტრანსპორტისა და დაზღვევის ხარჯებით, არამედ კონტრაბანდით შეტანის ხარჯებითაც იმის გამო, რომ მათი ექსპორტი ბაჟს ექვემდებარება. ამიტომ მიწისა და შრომის წლიურ პროდუქტთან შედარებით მათი რაოდენობა უფრო დიდი უნდა იყოს ამ ქვეყნებში, ვიდრე ევროპის რომელსამე სხვა ნაწილში. და ის ქვეყნები მაინც ევროპის მეტწილ ქვეყნებზე უფრო ღარიბნი არიან. თუმცა ფეოდალური სისტემა მოსპობილ იქნა ესპანეთში და პორტუგალიაში, მაგრამ უკეთესს არას დაუჭერია იქ იმ სისტემის ადგილი“.

დოქტორ სმიტის არგუმენტაცია, მე მგონია, ასეთია: ოქრო, უკეთეს მას პურით შევაფასებთ, ესპანეთში უფრო იაფია, ვიდრე სხვა ქვეყნებში, და ამის დამამტკიცებელია არა ის, რომ ესპანეთს სხვა ქვეყნებში პურს აძლევენ ოქროში, არამედ ის, რომ ის ქვეყნები მას მაუდს, შაქარს, ლითონურ პროდუქტებს აძლევენ ოქროს სამაგიეროდ.

თ ა ვ ი ო ც ლ ა მ ე ც ხ რ ა

ხარკები, რომლებსაც იხდის მწარმოებელი

ბ-ნი სეი აზვიადებს იმ უხერხულობას, რომელიც წარმოსდგება, როდესაც დამუშავებულ პროდუქტზე დადებული ხარკი გადაიხდევენება პროდუქტის დამზადების უფრო ადრეულ სტადიაზე, ვიდრე ნაგვიანეზე. ფაბრიკანტებსო, ამბობს იგი, რომელთა ხელში თანამიმდევრულად გაივლის ასეთი პროდუქტი, უფრო დიდი კაპიტალის გამოყენება სჭირდებათ ხარკის ავანსად გაღების გამო, და ეს კი ხშირად მნიშვნელოვან სიძნელეს წარმოადგენს იმ ფაბრიკანტისთვის, რომელიც შეზღუდული კაპიტალის და კრედიტის მქონეელი არისო. ამ შენიშვნის წინააღმდეგ არაფრის თქმა არ შეიძლება.

მეორე უხერხულობა, რომელზედაც იგი ჩერდება, მდგომარეობს იმაში, რომ, ხარკის ავანსად გაღების გამო, ამ ავანსზე ნაანგარიშევი მოგება მომხმარებელს უნდა დაეკისროს აგრეთვე გადასახდელად, და ხარკის ამ დანამატიდან კი სახელმწიფო ხაზინა სარგებლობას არას იღებს.

ამ უკანასკნელ მუხლში მე არ შემოიძლია ბ-ნ სეის დავეთანხმო. ვიგულისხმობ, რომ სახელმწიფოს დაუყოვნებლივ ესაჭიროება 1 000 გირვ. სტერლინგი და იგი ამას ახდევინებს ფაბრიკანტს, რომელსაც მხოლოდ თორმეტი თვის შემდეგ შეეძლება მისი მზა პროდუქტის მომხმარებელს გადააკისროს ეს თანხა. ამ დახანების გამო, იგი იძულებულია თავის საქონელში მოითხოვოს დამატებითი ფასი არა მარტო 1 000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობით, საიდანაც 100 გირვ. სტერლინგი იქნება სარგებელი ავანსად გაღებული 1 000 გირვანქა სტერლინგისათვის. მაგრამ ამ 100 გირვ. სტერლინგის სამაგიეროდ, რომელსაც იხდის მომხმარებელი, ამ უკანასკნელს რეალური სარგებლობა აქვს, რამდენადაც გადახდა ხარკისა, რომელსაც დაუყოვნებლივ მოითხოვს მთავრობა და რომელიც მან, ბოლოს და ბოლოს, მაინც უნდა გადაიხადოს, ერთი წლით არის გადადებული. ამის გამო მას შესაძლებლობა ეძლევა ასესხოს ფაბრიკანტს, რომელსაც ფული ესაჭიროება, 1000 გირვ. სტერლინგი 10%-ად ან სარგებლის რაიმე სხვა ნორმის საფუძველზე, მორიგებისამებრ ათას ასი გირვ. სტერლინგი, რომელიც ერთი წლის გასვლის შემდეგ უნდა იქნეს გადახდილი, თუ ფულის სარგებელი 10%-ს შეადგენს, უფრო დიდი ღირებულების არაა, ვიდრე 1000 გირვ. სტერლინგი, რომელიც დაუყოვნებლივ არის გადასახდელი. მთავრობას რომ ხარკის გადახდევენება გადაედვა ერთი წლით, ვიდრე საქონლის დამზადება სავსებით დასრულდებოდა, იგი, იქნებ, იძულებული ყოფილიყო ხაზინის სარგებლიანი ობლიგაციები გამოეშვა და, ამრიგად, იმდენი ფული გადაეხადა სარგებლად, რამდენსაც მომხმარებელი დაზოგავდა ფასზე, — ფასის იმ ნაწილის გამოკლებით, რასაკვირველია, რომელიც ფაბრიკანტს, ხარკის გამო, იქნებ შესძლებოდა თავისი ნამდვილი მოგებისთვის მიემატებია. თუ მთავრობას 5% უნდა გადაეხადა სარგებლად ხაზინის ობლიგაციებში, იგი 50 გირვ. სტერლინგის ხარკს დაზოგავდა, უკეთუ ამ ობლიგაციებს არ გამოუშვებდა. თუ ფაბრიკანტმა 5%-ად

ისესხა დამატებითი კაპიტალი და მომხმარებელს დააკისრა 10%, ისიც მის მიერ გაღებულ ავანსზე 5%-ს მიიღებს, ჩვეულებრივი მოგების გარდა. ამრიგად, ფაბრიკანტი და მთავრობა ერთად სწორედ ისეთ თანხას მოიგებს ან დაზოგავს, რასაც მომხმარებელი იხდის.

ბ-მა სისმონდიმ, რომელიც თავის საუცხოო ნაწარმოებში: „*De la Richesse Commerciale*“ ბ-ნი სეის არგუმენტაციის ხაზს ადგას, გამოიანგარიშა, რომ, თუ დამზადებულ საქონელს ხუთი სხვადასხვა პირის ხელში უნდა გაეწყო, 4000 ფრანკის რაოდენობის ხარკი, რაც თავდაპირველად გადაიხადა ფაბრიკანტმა, რომლის ზომიერი მოგება 10%-ს უდრის, მომხმარებლისთვის 6734 ფრანკზე ავიდოდა. ეს გამოიანგარიშება იმის გულისხმობაზეა აგებული, რომ ის, ვინც პირველმა გაიღო ავანსად ხარკი, შემდგომი ფაბრიკანტისგან აიღებს 4 400 ფრანკს, და ეს ფაბრიკანტი, თავის მხრივ, მის შემდგომისგან — 4 840 ფრანკს, და ასე თითოეულჯერ, როდესაც საქონელი შემდგომი ფაბრიკანტის ხელში გადადის, ხარკს მისი ღირებულების 10% ემატება. მაგრამ ეს იმის გულისხმობას მოასწავებს, რომ ხარკის ღირებულება რთული პროცენტის მიხედვით გროვდება, არა წლიური 10%-ის ნორმით, არამედ აბსოლუტური 10%-ის ნორმით საქონლის წინსვლის ყოველ ნაბიჯზე. ბ-ნი სისმონდის ეს შეხედულება სწორი იქნება, თუ ხარკის პირველად ავანსად გადაღებასა და დაბეგრული საქონლის მომხმარებელზე გაყიდვას შორის ხუთმა წელიწადმა განვლო; მაგრამ თუ მხოლოდ ერთმა წელიწადმა განვლო, იმ შემთხვევაში ანაზღაურება 400 ფრანკის რაოდენობით, ნაცვლად 2734-ისა, მისცემს ყველას, ვინც ხარკის ავანსად გაღებაში მონაწილეობდა, მოგებას წლიური 10%-ის ნორმით, — ხუთი ფაბრიკანტის ხელში გაიაროს საქონელმა და თუნდ ორმოცდაათი ხელში.

თ ა ვ ი ოცდაათი

მოთხოვნისა და მიწოდების გავლენა ფასებზე

საქონელთა ფასს, საბოლოო ანგარიშით, განსაზღვრავს წარმოების ხარჯები, და არა, როგორც ამას ხშირად ამტკიცებდნენ, შეფარდება მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის. მართალია, შეფარდებას მიწოდებასა და მოთხოვნას შორის შეუძლია რამდენიმე ხნით გავლენა იქონიოს საქონლის საბაზრო ღირებულებაზე, ვიდრე ეს საქონელი მეტი ან ნაკლები რაოდენობით არ იქნება მიწოდებული, მოთხოვნის გადიდების ან შემცირების შესაბამისად; მაგრამ ამ გავლენას დროებითი ხასიათი ექნება.

შეამცირეთ ქუდების წარმოების ხარჯები, და მათი ფასი, ბოლოს და ბოლოს, დაინეწვს მათი ახალი ბუნებრივი ფასის ზომამდე, თუნდაც რომ მოთხოვნა გაორკეცებული, გასამკეცებული ან გაოთხკეცებული იყოს. შეამცირეთ ადამიანის შენახვის ხარჯები ადამიანის სიცოცხლის

შესანარჩუნებლად საჭირო საზრდოს და ტანსაცმელის ბუნებრივი ფასის შემცირების გზით, და ხელფასი, ბოლოს და ბოლოს, დაინევს, მიუხედავად იმისა, რომ მუშების მიმართ მოთხოვნამ შეიძლება ძალიან დიდად იმატოს.

შეხედულება, რომ საქონელთა ფასი დამოკიდებულია მხოლოდ და მხოლოდ მოთხოვნის შეფარდებაზე მოწოდების მიმართ ან მიწოდების შეფარდებაზე მოთხოვნის მიმართ, თითქმის აქსიომად გადაიქცა პოლიტიკურ ეკონომიაში და წყარო გახდა მრავალი შეცდომისა ამ მეცნიერებაში. ამ შეხედულების ბრალია, თუ ბ-ნი ბიუკენენი ამტკიცებს, რომ ხელფასზე გავლენა არა აქვს სურსათის ფასის აწევას ან დაწევას, არამედ გავლენა აქვს მხოლოდ შრომის მოთხოვნას და მიწოდებას, და რომ ხელფასის ხარკი მაღლა არ ასწევს ხელფასს, იმიტომ რომ არ შესცვლის შეფარდებას მუშების მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის.

არ შეიძლება თქმა რაიმე საქონლის მოთხოვნის შესახებ, რომ იგი მატულობს, თუ ამ საქონლის დამატებითი რაოდენობა არ იყიდება ან არ მოიხმარება; და მაინც, ასეთ გარემოებაში, ამ საქონლის ფულადმა ღირებულებამ შეიძლება აიწიოს. ასე, თუ ფულის ღირებულება დაიწევდა, ყოველი საქონლის ფასი იმატებდა, რადგან თითოეული კონკურენტი მზად იქნებოდა წინანდელზე მეტი ფული დაეხარჯა საქონლის საყიდლად. თუმცა საქონელს ფასი 10 ან 20%-ით გადიდებოდა, მაგრამ, უკეთეს საქონლის წინანდელზე მეტი რაოდენობით არ ყიდულობდნენ, ჩემი აზრით, არ შეიძლებოდა გვეთქვა, რომ ცვლილება საქონლის ფასში მისი გადიდებული მოთხოვნით იყო გამოწვეული. მისი ბუნებრივი ფასი, მისი წარმოების ხარჯები, ფულით გამოსახული, ნამდვილად შეიცვლებოდა, და საქონლის ფასი, მოთხოვნის სრულიად გაუდიდებლად, შეეთანხმებოდა ბუნებრივად იმ ახალ ღირებულებას.

„ჩვენ ვნახეთ“, — ამბობს ბ-ნი სეი, — „რომ წარმოების ხარჯები განსაზღვრავს საგნების უდაბლეს ფასს, იმ ფასს, რომლის ქვევით მათი ფასი ვერ დაინევს ხანგრძლივად, ვინაიდან მათი წარმოება ამ შემთხვევაში შესწყდებოდა ან შემცირდებოდა“ (ტ. II, გვ. 26).

მეორე ადგილას იგი ამბობს: რადგან ოქროს მოთხოვნა, სამადნეების აღმოჩენის შემდეგ, უფრო დიდი პროპორციით გადიდდა, ვიდრე მისი მიწოდება, ამიტომ „მისმა ფასმა, პროდუქტებით გამოსახულმა, ნაცვლად იმისა, რომ დაწეულიყო ამ პროპორციით: 10 : 1, დაინია მხოლოდ შემდეგი პროპორციით: 4 : 1“; ე.ი. ნაცვლად იმისა, რომ მისი ბუნებრივი ფასის დაწევის პროპორციულად დაწეულიყო, დაინია იმ პროპორციით, რა პროპორციითაც მიწოდებამ გადააჭარბა მოთხოვნას.⁹ „თითოეული საქონლის ღირებულება მაღლა იწევს ყოველთვის პირდაპირი პროპორციით მოთხოვნის მიმართ და შებრუნებული პროპორციით მიწოდების მიმართ“.

იმავე აზრს გამოსთქვამს ლორდი ლოდერდალიც.

„ღირებულების იმ ცვლილების გამოკვლევისას, რომლებსაც ექვემდებარება ღირებულების მქონე ყოველი საგანი, ჩვენ რომ შეგვეძლოს ერთი წუთით ვიგულისხმოთ, რომ რაიმე ნივთიერებას აქვს შინაგანი და მტკიცე ღირებულება, ასე რომ მის განსაზღვრულ რაოდენობას მუდამ, ყოველგვარ პირობებში, ერთნაირი ღირებულება ექნებოდა, — ასეთი საზომი — ვამბობთ — რომ გვექონდეს, მაშინ ყველა საქონლის ღირებულების ხარისხი, ასეთი მუდმივი

მასშტაბით გაზომილი, შეიცვლებოდა ხოლმე იმ შეფარდების შესაბამისად, რომელიც არსებობს მის რაოდენობასა და მის მოთხოვნას შორის, და ამიტომ ყოველი საქონლის ღირებულება ცვლილებას დაქვემდებარებული იქნებოდა ოთხი სხვადასხვა გარემოების გამო:

1. „საქონლის ღირებულება გადიდებოდა, თუ შემცირდებოდა მისი რაოდენობა.“
2. „მისი ღირებულება შემცირდებოდა, თუ გადიდებოდა მისი რაოდენობა.“
3. „მისი ღირებულება გადიდებოდა, თუ გადიდებოდა მისი მოთხოვნა.“
4. „მისი ღირებულება შემცირდებოდა, თუ შემცირდებოდა მისი მოთხოვნა.“

„მაგრამ რადგან საცესებით ცხადია, რომ არც ერთ საქონელს არ შეიძლება ჰქონდეს შინაგანი და მტკიცე ღირებულება, რომელიც მას გამოსადეგს გახდიდა იმისთვის, რომ შეესრულებია ყველა საქონელთა ღირებულების საზომის ფუნქცია, ამიტომ კაცობრიობა იძულებულია ღირებულების პრაქტიკულ საზომად ისეთი პროდუქტი აირჩიოს, რომლის ღირებულება ყველაზე ნაკლებ ექვემდებარება ცვლილების აღნიშნული ოთხი წყაროს გავლენას, რომლებიც ერთადერთი მიზეზებია ღირებულების ცვლილებისა“.

„როდესაც ჩვენ, მაშასადამე, ჩვეულებრივ ენაზე რაიმე საქონლის ღირებულებას გამოვსახავთ, ეს ღირებულება შეიძლება ერთი პერიოდიდან მეორემდე იცვლებოდეს რვა სხვადასხვა გარემოების გამო:

1. „ზემოაღნიშნული ოთხი გარემოების გამო, რამდენადაც ისინი შეეხებიან იმ საქონელს, რომლის ღირებულების გამოსახვა ჩვენ გვსურს“.

2. „იმავე ოთხი გარემოების გამო, რამდენადაც ისინი შეეხებიან იმ საქონელს, რომელიც ჩვენ ღირებულების საზომად ავირჩიეთ“.¹⁰

ყველაფერი ეს მართალია იმ საქონელთათვის, რომელნიც მონოპოლიის საგანს შეადგენენ, და ფაქტიურად ყველა სხვა საქონლის საბაზრო ფასისათვის შეზღუდული პერიოდის განმავლობაში თუ ქუდების მოთხოვნა გაორკეცდება, მათი ფასი დაუყოვნებლივ აიწევს; მაგრამ ფასის ეს აწევა მარტოოდენ დროებითი იქნება, უკეთუ, რასაკვირველია, ქუდების წარმოების ხარჯებმა ანუ მათმა ბუნებრივმა ფასმა არ აიწია. პურის ბუნებრივი ფასი რომ, რაიმე დიდი აღმოჩენის გამო აგრონომიაში, 50%-ით დაწეულიყო, მოთხოვნა დიდად არ იმატებდა, რადგან არავინ არ იქნებოდა იმაზე მეტი პურის მსურველი, რაც საჭიროა მისი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, და რადგან მოთხოვნა არ იმატებდა, არც მიწოდება იმატებდა, ვინაიდან საქონლის მიწოდებას ადგილი აქვს მარტოოდენ იმიტომ კი არა, რომ იგი შეიძლება წარმოებულ იქნეს, არამედ იმიტომ, რომ მისთვის მოთხოვნა არსებობს. ამრიგად, აქ ჩვენს წინ არის შემთხვევა, როდესაც მოთხოვნა და მიწოდება არც კი შეცვლილა, ან, თუ გაიზარდა, ორივე ერთნაირი პროპორციით გაიზარდა, და მაინც პურის ფასმა 50%-ით დაიწია, და ამასთან — იმ დროს, როდესაც ფულის ღირებულება უცვლელი დარჩა.

იმ საქონელთა ფასი, რომელნიც ცალკეული პირის ან კომპანიის მონოპოლიის საგანს შეადგენენ, იცვლება ლორდ ლოდერდალის მიერ გადმოცემული კანონის თანახმად: იგი დაბლა

ინეცს გამყიდველის მიერ საქონელთა რაოდენობის გადიდების პროპორციულად, ამაღლა ინეცს იმ ნდომის შესაბამისად, რომელსაც მყიდველები იჩენენ მათ ბუნებრივ ფასთან. აგრამ იმ საქონელთა ფასი, რომელნიც კონკურენციას ექვემდებარებიან და რომელთა მასა შეიძლება გადიდებულ იქნეს რაოდენამდე ზომიერი ოდენობით, დამოკიდებულია, ბოლოს და ბოლოს, არა მოთხოვნისა და მიწოდების მდგომარეობაზე, არამედ მათი წარმოების ხარჯების გადიდებასა და შემცირებაზე.

თ ა ვ ი ოცდამეთერთმეტი

მანქანები

ამ თავში მე მინდა გამოვიკვლიო მანქანების გავლენა საზოგადოების სხვადასხვა კლასების ინტერესებზე. ამ საკითხს დიდი მნიშვნელობა აქვს, და იგი, როგორც ეტყობა, ჯერ კიდევ არასოდეს არ ყოფილა იმგვარად გამოკვლეული, რომ რაიმე გარკვეული ან დამაკმაყოფილებელი შედეგები მოეცა. მე მით უფრო ვთვლი ჩემ თავს ვალდებულად გადმოვცე ჩემი შეხედულება ამ საკითხის შესახებ, რომ ეს შეხედულება მე, ხანგრძლივი ფიქრის შემდეგ, მნიშვნელოვნად შევცვალე. თუმცა, რამდენადაც ვიცი, მანქანების შესახებ მე არასოდეს არ გამომიქვეყნებია რა ისეთი, რის უკან წალებას საჭიროდ ვთვლიდე, მაგრამ მაინც სხვა გზით მე მხარი დავუჭირე თეორიებს, რომლებიც ახლა მცდარად მიმაჩნია. მიტომ მე მოვალედ ვთვლი ჩემ თავს წარვეუდგინო კრიტიკას განსახილველად ჩემი ახლანდელი შეხედულება, ყველა იმ საბუთებითურთ, რომლებმაც მე ეს შეხედულება მიმაღებინა.

მას შემდეგ რაც მე პირველად მივაქციე ყურადღება პოლიტიკური ეკონომიის საკითხებს, იმ აზრს ვადექი, რომ მანქანების გამოყენება წარმოების რომელსამე დარგში, რამდენადაც იგი შრომის დამზოგველი არის, სიკეთეს წარმოადგენს ყველასთვის, და მას მხოლოდ ის უხერხულობა ახლავს, რაც, მეტწილ შემთხვევებში, გამოიწვევდა კაპიტალისა და შრომის გადატანით ერთი მოსაქმეობიდან მეორეში. მე ვფიქრობდი, რომ მემამულეები, — უკეთეს ისინი იმავე ფულად რენტას იღებენ, — მოიგებდნენ ზოგიერთ საქონელთა ფასის შემცირების გამო, რომლებზედაც ისინი თავიანთ რენტას ხარჯავდნენ, და ეს ფასების შემცირება კი აუცილებელი შედეგი იქნებოდა მანქანების გამოყენებისა. ასევე მოიგებდა, ჩემი აზრით, კაპიტალისტიც. მართალია, იმას, ვინც მოახდინა მანქანის აღმოჩენა ან ვინც იგი ხელსაყრელად გამოიყენა, დამატებითი სარგებლობა ექნებოდა, რადგან, განსაზღვრული პერიოდის განმავლობაში, დიდ მოგებას მიიღებდა; მაგრამ რამდენადაც მანქანა საყოველთაო ხმარებაში შევიდოდა, წარმოებული საქონლის ფასი, კონკურენციის გამო, მისი წარმოების ხარჯებამდე დაიწვედა; და მაშინ კაპიტალ-

ისტი იმავე მოგებას მიიღებდა, რასაც წინათ, და საერთო სარგებლობაში მონაწილე იქნებოდა მხოლოდ როგორც მომხმარებელი, რადგან მას შესაძლებლობა ექნებოდა იმავე ფულადი შემოსავლით კომფორტის და სიამოვნების საგანთა დამატებითი რაოდენობა მიეღო თავის განკარგულებაში. მუშათა კლასიც, ვფიქრობდი მე მაშინ, ასევე მოიგებდა მანქანების შემოღების გამო, იმიტომ რომ მათ საშუალება ექნებოდათ მეტი პროდუქტები ეყიდათ იმავე ფულადი ხელფასით; მე მეგონა, რომ ხელფასის არავითარ შემცირებას არ ექნებოდა ადგილი, რადგან კაპიტალისტს შესაძლებლობა ექნებოდა შრომის იგივე რაოდენობა მოეთხოვა და გამოეყენებია, რაც წინათ, თუმცა იგი, შესაძლებელია, იძულებული კი იქნებოდა ეს შრომა ახალი, რამდენადმე განსხვავებული საქონლის წარმოებაში გამოეყენებია. თუ, გაუმჯობესებული მანქანების გამო, შესაძლებელი გახდებოდა შრომის იმავე რაოდენობის გამოყენებით წინდების რაოდენობა გაოთხეცებულიყო, მაშინ როდესაც წინდების მოთხოვნა მარტო ერთ-ორად იმატებდა, იმ შემთხვევაში ზოგი მუშები აუცილებლად უნდა დათხოვილიყვნენ წინდის მრეწველობიდან. მაგრამ რადგან ის კაპიტალი, რომელიც მათ სამუშაოს აძლევდა, განაგრძობდა არსებობას და მისი მფლობელებისთვის ხელსაყრელი იქნებოდა მისი პროდუქტიულად გამოყენება, — მე ვფიქრობდი, რომ ეს კაპიტალი დაიხარჯებოდა რაიმე სხვა, საზოგადოებისთვის სასარგებლო საქონლის წარმოებაზე, რომლისთვისაც მოთხოვნა საკმაოდ იქნებოდა; ვფიქრობდი ასე, რადგან დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზე — და ახლაც ახდენს — ადამ სმიტის სწორმა შენიშვნამ, რომ „საჭმლის მოთხოვნილება თითოეული ადამიანისთვის ზღვარდებულია ადამიანის სტომაქის ვიწრო ტევადობით, ხოლო კომფორტის, ბინის მორთულობის, ტანისამოსის, ავეჯეულობის და საოჯახო ნივთების მოთხოვნილებას, როგორც ეტყობა, არ უდევს არავითარი საზღვარი ანუ მტკიცე ზღუდე“. და რადგან მე მეგონა, რომ შრომის მოთხოვნა უცვლელი დარჩებოდა და რომ ხელფასი არ დაიწევდა, ამიტომ ვფიქრობდი, რომ მუშათა კლასიც, ისევე, როგორც სხვა კლასები, სარგებლობას მიიღებდა საქონელთა საყოველთაო გაიაფებით, რომელიც მანქანების გამოყენების შედეგი იქნებოდა.

ასეთი იყო ჩემი შეხედულება, და, რადგანაც ეს მემამულეებს და კაპიტალისტებს შეეხება, მას ვიზიარებ ახლაც უცვლელად; მაგრამ მე დავრწმუნდი, რომ ადამიანის შრომის შენაცვლება მანქანით ხშირად ძალიან ვნებს მუშათა კლასის ინტერესებს.

ჩემი შეცდომა იქიდან გამომდინარეობდა, რომ მე ვგულისხმობდი, რომ საზოგადოების წმინდა შემოსავლის ყოველ გადიდებასთან ერთად მისი მთლიანი შემოსავალიც დიდდება. ახლა კი მე მაქვს საკმაო საფუძველი დარწმუნებული ვიყო, რომ ფონდი, საიდანაც თავიანთ შემოსავალს იღებენ მემამულეები და კაპიტალისტები, შეიძლება გადიდდეს, მაშინ როდესაც მეორე ფონდი, რომელზედაც უმთავრესად დამოკიდებულია მუშათა კლასი, შეიძლება შემცირდეს; და აქედან გამომდინარეობს, თუ არ ვცდები, რომ იმავე მიზეზმა, რომელიც ადიდება ქვეყნის წმინდა შემოსავალს, შეიძლება იმავე დროს გამოიწვიოს ჭარბი მოსახლეობა და გააუარესოს მუშის მდგომარეობა.

ვიგულისხმობ, რომ კაპიტალისტი ხმარობს 20 000 გირვ. სტერლინგის ღირებულების კაპიტალს და რომ იგი იმავდროულად ფერმერიც არის და საარსებო საგანთა ფაბრიკანტიც. ვიგუ-

ლისხმობს, შემდეგ, რომ მისი კაპიტალიდან 7 000 გირვ. სტერლინგი ძირითადად კაპიტალშია მოქცეული, ე. ი. შენობებში, იარაღებში და სხვ. ხოლო დანარჩენი 13 000 გირვ. სტერლინგი გამოიყენება საბრუნავი კაპიტალის სახით, შრომის შესანახად. გარდა ამისა, ჩვენ ვიგულისხმობთ კიდევ, რომ მოგება შეადგენს 10%-ს და რომ, მაშასადამე, ხსენებული კაპიტალისტი კაპიტალი ყოველწლიურად აღიდგინება მთლად და იძლევა 2 000 გირვ. სტერლ. მოგებას.

ყოველ წელიწადს, როდესაც კაპიტალისტი თავის ოპერაციებს იწყებს, მას აქვს თავის მფლობელობაში 13 000 გირვ. სტერლინგის ღირებულების საზრდო და სხვა საარსებო საგნები, რომლებსაც, წლის განმავლობაში, ჰყიდის თავის მუშებზე აღნიშნულ ფულის თანხაში, და იმავე პერიოდის განმავლობაში აძლევს მათ ხელფასს იმავე თანხის ოდენობით: წლის ბოლოს ისინი აღადგენენ მის მფლობელობაში 15 000 გირვ. სტერლინგის ღირებულების საზრდოს და სხვა საარსებო საგნებს; აქედან 2 000 გირვ. სტერლინგს კაპიტალისტი თვითონ მოიხმარებს ან გამოიყენებს თავისი სურვილისა და გემოვნების მიხედვით. რამდენადაც საკითხი აღნიშნულ პროდუქტებს შეეხება, მთლიანი პროდუქტი წლის განმავლობაში შეადგენს 15 000 გირვ. სტერლინგს, და წმინდა პროდუქტი — 2 000 გირვ. სტერლინგს. ვიგულისხმობთ ახლა, რომ შემდეგ წელში კაპიტალისტი თავისი მუშების ნახევარს ამუშავეს მანქანის აგებაზე და მეორე ნახევარს — საზრდოს და სხვა საარსებო საგნების წარმოებაზე, როგორც უნინ. ამ წლის განმავლობაში იგი გაიღებდა ხელფასად იმავე 13 000 გირვ. სტერლინგის თანხას, როგორც წინათ, და გაჰყიდდა თავის მუშებზე ასეთივე თანხის საზრდოს და სხვა საარსებო საგნებს. მაგრამ როგორ იქნებოდა საქმე შემდეგ წელში?

ვიდრე მანქანის შენება გაგრძელდებოდა, საზრდოს და სხვა საარსებო საგნების ჩვეულებრივი რაოდენობის მხოლოდ ნახევარი იქნებოდა წარმოებული, და მათი ღირებულება ნახევრად ნაკლები იქნებოდა იმ რაოდენობის ღირებულებაზე, რომელიც წინათ იწარმოებოდა. მანქანა ეღირებოდა 7 500 გირვ. სტერლინგი, და საზრდო და საარსებო საგნები — 7 500 გირვ. სტერლინგი. მაშასადამე, ჩვენი კაპიტალისტის კაპიტალს ის სიდიდე ექნებოდა, რაც წინათ ჰქონდა, იმიტომ რომ, ამ ორი ღირებულების გარდა, კაპიტალისტს ექნებოდა კიდევ თავის განკარგულებაში 7 000 გირვ. სტერლინგის ღირებულების ძირითადი კაპიტალი, — მაშ სულ 20 000 გირვ. სტერლ კაპიტალი და (2000) გირვ. სტერლ. მოგება. ამ უკანასკნელი თანხის გამოკლების შემდეგ, რომელსაც იგი თავის საქმიანობისთვის დახარჯავდა, მას თავის განკარგულებაში ექნებოდა, შემდგომი ოპერაციების საწარმოებლად, საბრუნავი კაპიტალი არა უმეტეს 5 500 გირვ. სტერლინგისა; ამრიგად, მისი საშუალებები შრომის შესანახად 13 000 გირვ. სტერლინგიდან შემცირდებოდა 5 500 გირვ. სტერლინგამდე. და, მაშასადამე, მთელი ის შრომა, რომელსაც წინათ 7 500 გირვ. სტერლინგი გამოიყენებდა საქმეში, ზედმეტი გახდებოდა.

შრომის შემცირებულმა რაოდენობამ, რომლის გამოყენება კაპიტალისტს შეუძლია, უნდა წარმოშვას, მანქანის დახმარებით, მისი რემონტის ხარჯების გამოკლების შემდეგ, 7 500 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის ღირებულება, უნდა აანაზღაუროს საბრუნავი კაპიტალი 2 000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის მოგებითურთ მთელ კაპიტალზე. ხოლო თუ ეს შესრულებულია, თუ

წმინდა შემოსავალი არ მცირდება, მაშინ განა სულ ერთი არ არის კაპიტალისტისთვის, წარმოადგენს მთლიანი შემოსავალი 3 000 გირვ. სტერლინგის ოდენობის ღირებულებას, თუ 10 000 გირვ. სტერლინგისას ან 15 000 გირვ. სტერლინგისას?

ამრიგად, ამ შემთხვევაში, რომელიც ჩვენ ალბულის გვაქვს, მიუხედავად იმისა, რომ წმინდა პროდუქტის ღირებულება არ იქნება შემცირებული, რომ მისი მსყიდველობითი ძალა საქონელთა მიმართ შეიძლება გადიდებული იყოს, მთლიანი პროდუქტის ღირებულება 15 000 გირვ. სტერლინგიდან ჩამოვა 7 500 გირვ. სტერლინგზე; და რადგან უნარი მოსახლეობის შენახვისა და შრომის გამოყენებისა ერის მთლიან პროდუქტზეა ყოველთვის დამოკიდებული, და არა მის წმინდა პროდუქტზე, ამიტომ მთლიანი პროდუქტის შემცირებას აუცილებლად მოჰყვება შრომის მოთხოვნის შემცირება და მოსახლეობის სიჭარბის წარმოდგომა, მუშათა კლასის სიღატაკე და გაჭირვება.

რადგან შესაძლებლობა შემოსავლის ნაწილის დაზოგვის კაპიტალისტის მიმატების მიზნით დამოკიდებულია იმ შესაძლებლობაზე, რომელსაც წმინდა შემოსავალი იძლევა კაპიტალისტის მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად, ამიტომ კაპიტალისტს, საქონელთა ფასების დაწევის გამო, რას აუცილებლად უნდა მოჰყვეს მანქანების შემოღებას, შეუძლია უფრო დიდი ზომით აწარმოოს დაზოგვა, და, ამრიგად, მნიშვნელოვნად გაადვილდება შემოსავლის გადაქცევა კაპიტალად. ხოლო მისი კაპიტალის ყოველი გადიდებისას, კაპიტალისტი მუშების უფრო დიდ რიცხვს გამოიყენებს, და, მაშასადამე, იმათი ნაწილი, რომელთაც წინათ სამუშაო დაეკარგათ, ისევ იქნებიან მოსაქმეობაში ჩაყენებული და თუ წამოება, მანქანების გამოყენების გამო, ისე დიდად გაიზრდებოდა, რომ, წმინდა პროდუქტის სახით, იგი საზრდოს და საარსებო საგანთა ისე დიდ რაოდენობას მოიღებდა, რამდენიც წინათ მთლიანი პროდუქტის სახით არსებობდა, იმ შემთხვევაში ჩვენ ისეთივე საშუალება გვექნებოდა ჩვენს განკარგულებაში მთელი მოსახლეობისთვის სამუშაოს მისაცემად, როგორიც უნინ გვექონდა, და, ამრიგად, მოსახლეობის რაიმე სიჭარბეს ადგილი აღარ ექნებოდა.

რისი დამტკიცებაც მე მინდა, არის ეს: რომ მანქანის გამოგონება და გამოყენება შეიძლება დაკავშირებული იყოს მთლიანი პროდუქტის შემცირებასთან; და ყოველთვის, როდესაც ამას ადგილი ექნება, იგი ზიანს მოუტანს მუშათა კლასს, იმიტომ რომ მუშათა ნაწილი სამუშაოს დაჰკარგავს, და მოსახლეობა ჭარბი გახდება მისთვის მოსაქმეობის მისაცემად დანიშნულ ფონდებთან შედარებით.

ჩემ მიერ ნაგულისხმევი შემთხვევა არის უმარტივესი, რომელიც კი მე შემეძლო ამერჩია; მაგრამ შედეგში განსხვავება არა იქნებოდა რა, ჩვენ რომ გვეგულისხმა, რომ მანქანა მრეწველობაში იყო რომელიმე ფაბრიკანტის მიერ — მაგალითად, მაუდის ან ბამბეულის ფაბრიკანტის მიერ — გამოყენებული. თუ მანქანები მაუდის წარმოებაში იქნებოდა გამოყენებული, — მათი შემოღების შემდეგ ნაკლები მაუდი იქნებოდა წარმოებული, რადგან ნაწილი იმ რაოდენობისა, რომელიც წინათ სასყიდლად იყო მუშების დიდი რიცხვისთვის დანიშნული, მწარმეს ახლა არ დასჭირდებოდა. მანქანის ხმარების გამო, მას ახლა უნდა ეწარმოებია იმ ზომის ღი-

რეზულტატი, რომელიც თანასწორი იქნებოდა მხოლოდ მოხმარებული ღირებულებისა პლიუს მოგება მთელს კაპიტალზე. და ამის შესრულებას 7 500 გირვ. სტერლინგი ისევე წარმატებით შესძლებდა, როგორც წინათ 15 000 გირვ. სტერლინგი, იმიტომ რომ ეს მაგალითი არაფრით არ განსხვავდება წინანდელისაგან. მაგრამ შეიძლება სთქვან, რომ მაუდის მოთხოვნა ისევე დიდი იქნება, როგორც წინათ იყო, და შეიძლება იკითხონ, საიდან მოვიდოდა ეს მიწოდება? მაგრამ ვინ იქნებოდა მაუდის მომთხოვნელი? ფერმერები და საარსებო საგნების სხვა მწარმოებლები, რომლებიც თავიანთ კაპიტალს ხმარობდნენ საარსებო საგნების საწარმოებლად, რათა მით მაუდი მოეპოვებინათ: ისინი მაუდის მწარმოებელს აძლევდნენ მის მაუდში პურს და საარსებო საგნებს, ხოლო უკანასკნელი ამ პურსა და საარსებო საგნებს აძლევდა თავის მუშებს იმ მაუდის სამაგიეროდ, რომელსაც მას მათი შრომა აძლევდა.

ეს ვაჭრობა ახლა შესწყდებოდა; მაუდის მწარმოებლისთვის საჭირო აღარ იქნებოდა საზრდო და ტანსაცმელი, რადგან იგი ახლა ნაკლებ მუშებს ამუშავებს და ნაკლები მაუდი აქვს თავის განკარგულებაში. ფერმერები და სხვა მწარმოებლები, რომელნიც საარსებო საგნებს აწარმოებდნენ მხოლოდ როგორც საშუალებას განსაზღვრული მიზნისათვის, მაუდს უკვე ვეღარ მიიღებდნენ მათი კაპიტალის ამგვარად გამოყენების გზით. ისინი, მაშასადამე, ან თვითონ გამოიყენებდნენ თავიანთ კაპიტალს მაუდის საწარმოებლად, ანდა სხვებს ასესხებდნენ, რათა საქონელი, რომელის ნამდვილად საჭიროა, მიწოდებული იქნეს, ხოლო ის საქონელი, რომლის საყიდლად საშუალება არავის აქვს ანუ რომლის მიმართ მოთხოვნა არ არის, აღარ იქნეს წარმოებული. ამრიგად, ყველა ამას იმავე შედეგთან მივყევართ: შრომის მოთხოვნა შემცირდება, და შრომის შესანახად საჭირო პროდუქტები აღარ იქნება ისე დიდი რაოდენობით წარმოებული, როგორც წინათ.

თუ ეს შეხედულება სწორია, აქედან გამომდინარეობს შემდეგი დასკვნები:

პირველი: მანქანების გამოგონება და სასარგებლოდ გამოყენება ყოველთვის იწვევს ქვეყნის წმინდა პროდუქტის გადიდებას, თუმცა იგი ამ წმინდა პროდუქტის ღირებულებას, მოკლე პერიოდის გასვლის შემდეგ, შეიძლება არ ადიდებდეს და ნამდვილადაც არ ადიდებს.

მეორე: ქვეყნის წმინდა პროდუქტის გადიდება შეიძლება შეეთავსებოდეს მისი მთლიანი პროდუქტის შემცირებას; სტიმული მანქანების გამოყენებისა ყოველთვის საკმარისია იმისათვის, რომ მანქანები იქნეს გამოყენებული, უკეთეს ეს გამოყენება ადიდებს წმინდა პროდუქტს, თუნდაც იგი ამავე დროს შეიძლება ამცირებდეს და ხშირად უნდა ამცირებდეს კიდევ მთლიანი პროდუქტის როგორც რაოდენობას, ისე მის ღირებულებას.

მესამე: მუშათა კლასში გავრცელებული აზრი, რომ მანქანების გამოყენება ხშირად ზიანს აძლევს მათ ინტერესებს, არაა დამყარებული ცრუ რწმენაზე და შეცდომაზე, არამედ ეთანხმება პოლიტიკური ეკონომიის სწორ პრინციპებს.

მეოთხე: თუ გაუმჯობესებულმა საწარმოო საშუალებებმა, მანქანების გამოყენების გამო, ქვეყნის წმინდა პროდუქტი ისე დიდი ზომით გააიჭრა, რომ მთლიანი პროდუქტი არ შემცირებულია (მე ყოველთვის ვგულისხმობ პროდუქტების რაოდენობას, და არა მათ ღირებულებას), იმ შემთხვევაში ყველა კლასის მდგომარეობა გაუმჯობესდება. მემამულე და კაპიტალისტი

მოგებაში იქნება, არა რენტისა და მოგების გადიდების გამო, არამედ იმ სარგებლობის გამო, რომელიც იქიდან წარმოსდგება, რომ ისინი იმავე რენტას და მოგებას დახარჯავენ პროდუქტებზე, რომლების ღირებულებამ მნიშვნელოვნად დაიწია. მუშათა კლასის მდგომარეობაც მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდება: ჯერ ერთი, შინამოსამსახურეების მიმართ მოთხოვნის გადიდების გამო; მეორე, შემოსავლიდან ნაწილის დაზოგვის გამო, რის სტიმულს და შესაძლებლობას გამოიწვევს ესოდენ უხვი წმინდა პროდუქტი; და მესამე, მოხმარების ყველა საგანთა ფასის დაწევის გამო, რომლებზედაც ხელფასი იხარჯება.

მაგრამ მანქანების გამოგონებისა და გამოყენების საკითხისგან დამოუკიდებლად, რაც ჩვენ ეს არის გამოვიკვლიეთ, მუშათა კლასისთვის ნაკლები მნიშვნელობა არ აქვს იმ წესს, რა წესითაც იხარჯება ქვეყნის წმინდა შემოსავალი, თუნდაც რომ იგი, ყველა შემთხვევაში, იმ პირთა დაკმაყოფილებისა და სიამოვნებისთვის იხარჯებოდეს, რომელთაც სამართლიანი უფლება აქვთ მასზე.

თუ მემამულე ან კაპიტალისტი თავის შემოსავალს, ფეოდალურ ბარონსავით, მრავალრიცხოვანი ამაღლის ან მსახურების შენახვაზე ხარჯავს, იგი გაცილებით მეტ შრომას მისცემს მოსაქმეობას, ვიდრე რომ მას ეს შემოსავალი დაეხარჯა ლამაზ ტანსაცმელზე ან ძვირფას ავეჯეულობაზე, ეტლებზე, ცხენებზე ან ფუფუნების რაიმე სხვა საგნების ყიდვაზე.

ორსავე შემთხვევაში წმინდა შემოსავალი, და აგრეთვე მთლიანი შემოსავალი, იგივე არის, მაგრამ პირველს რეალიზაცია ეძლევა სხვა პროდუქტებში. თუ ჩემი შემოსავალი უდრიდა 10 000 გირვ. სტერლინგს, — პროდუქტიური შრომის თითქმის ერთი და იგივე რაოდენობა იქნებოდა გამოყენებული, დავხარჯავდი მე ჩემ შემოსავალს მდიდრულ სამოსელზე ან ძვირფას ავეჯეულობაზე და სხვ. და სხვ., თუ იმავე ღირებულების საზრდოზე და ტანსაცმელზე. მაგრამ თუ მე ჩემ შემოსავალს პირველი სახის პროდუქტებში მივცემდი რეალიზაციას, შემდეგში მეტი შრომა არ იქნებოდა გამოყენებული: მე ჩემი ავეჯეულობით და ჩემი სამოსით გავიხარებდი, და საქმე ამით გათავდებოდა. მაგრამ თუ მე ჩემ შემოსავალს საზრდოში და ტანსაცმელში მივცემდი რეალიზაციას და შინამოსამსახურეების ყოლას ვისურვებდი, იმ შემთხვევაში ყველა იმ ადამიანების რიცხვით, რომლებსაც მე სამუშაოზე დავაყენებდი ჩემი 10 000 გირვ. სტერლინგის ოდენობის შემოსავლით ან მისი ნაყიდი საზრდოთი და ტანსაცმელით, გადიდდებოდა მოთხოვნილ მუშათა რიცხვი, და ეს მოთხოვნის გადიდება წარმოსდგებოდა მხოლოდ იმიტომ, რომ მე ჩემი შემოსავლის დახარჯვის ეს წესი ავირჩიე. და რადგან მუშები დაინტერესებული არიან შრომის მოთხოვნის გაფართოებაში, ამიტომ ისინი, რასაკვირველია, მოსურნენი უნდა იყვნენ, რომ შემოსავლის რაც შეიძლება მეტი ნაწილი იხარჯებოდეს შინამოსამსახურეების შესანახად, ფუფუნების საგნებზე დახარჯვის ნაცვლად.

ამგვარადვე ქვეყანა, რომელიც ომში ჩაბმული და იძულებული არის დიდი არმია და ფლოტი შეინახოს, ადამიანთა გაცილებით უფრო დიდ რაოდენობას გამოიყენებს საქმეში, ვიდრე მაშინ, როდესაც ომი გათავდება და მასთან დაკავშირებული ხარჯები შესწყდება.

მე რომ ომიანობის დროს იძულებული არ ვყოფილიყავი გადამეხადა 500 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის ხარკი, რომელიც ჯარისკაცების და მატროსების შენახვაზე იხარჯება, მე ალბათ

შევძლებდი ჩემი შემოსავლის ამ ნაწილის დახარჯვას ავეჯზე, ტანსაცმელზე, წიგნებზე და სხვ.; ამ ამ წესით დახარჯავდი მას თუ იმ წესით, წარმოებაში შრომის იგივე რაოდენობა იქნებოდა გამოყენებული, რადგან ჯარისკაცებისთვის და მატროსებისთვის საზრდოს და ტანსაცმელის წარმოებას შორის იგივე რაოდენობა დასჭირდებოდა, რაც უფრო მდიდრული პროდუქტების დამზადებას; მაგრამ ომის შემთხვევაში ადგილი ექნებოდა ადამიანების მეტ მოთხოვნას, ჯარისკაცების და მატროსების სახით. მიტომ, ომი, რომელიც ქვეყნის შემოსავლის ხარჯზე იწარმოება, და არა კაპიტალის ხარჯზე, ხელშემწყობია მოსახლეობის ზრდისათვის.

ომის დასრულების შემდეგ, როდესაც ჩემი შემოსავლის ნაწილი უკან დამიბრუნდება და მე მას წინანდებურად ღვინის, ავეჯეულობის და ფუფუნების სხვა საგანთა საყიდლად დავხარჯავ, მოსახლეობა, რომლის შენახვას ეს ნაწილი წინათ ხმარდებოდა და რომელსაც ომი აძლევდა მოსაქმეობას, მოჭარბებული გახდება, და მისი კონკურენცია დანარჩენ მოსახლეობასთან სამუშაოს ძიებისას დაბლა დასწევს ხელფასის ღირებულებას და არსებითად გააუარესებს მუშათა კლასის მდგომარეობას.

აღსანიშნავია კიდევ სხვა შემთხვევა, როდესაც ქვეყნის წმინდა შემოსავლის გადიდებასთან და მისი მთლიანი შემოსავლის გადიდებასთან კი შესაძლებელია ადგილი ჰქონდეს შრომის მოთხოვნის შემცირებას, სახელდობრ ის შემთხვევა, როდესაც ცხენების მუშაობა ადამიანის შრომის ადგილს იჭერს. თუ მე ჩემ ფერმაში 100 კაცს ვამუშავებდი, და თუ აღმოვაჩინე, რომ 50 კაცისთვის საჭირო საზრდო საკმარისი იქნებოდა ცხენების შესანახად და ცხენების გამოყენებით, მათ საყიდლად დახარჯულ კაპიტალზე სარგებლის ანაზღაურების შემდეგ, ნეღლი პროდუქტის უფრო დიდ რაოდენობას მივიღებთ, მაშინ ჩემთვის ხელსაყრელი იქნებოდა ადამიანების მაგივრად ცხენები მემუშავებია, რასაც ვიზამდი კიდევ. მაგრამ მუშებისთვის ეს არ იქნებოდა ხელსაყრელი, და უკეთეს შემოსავალი, რომელსაც მე მივიღებდი, ისე ძალიან არ გადიდდებოდა, რომ ადამიანებიც მემუშავებია და ცხენებიც, იმ შემთხვევაში, ცხადია, მოსახლეობა ჭარბი გახდებოდა, და მუშის მდგომარეობა საერთოდ დაბლა დაიწევდა. ცხადია, რომ მუშა ყოველ შემთხვევაში ვერ იქნებოდა მინათმოქმედებაში გამოყენებული თუ მინის პროდუქტი გადიდდებოდა ცხენებით ადამიანების შენაცვლების გამო, მაშინ იგი იშოვიდა სამუშაოს ფაბრიკებში ან როგორც შინამოსამსახურე.

ჩემ მიერ გამოთქმული მოსაზრებებიდან, იმედი მაქვს, ის დასკვნა არ იქნება გამოტანილი, რომ ხელი არ უნდა შევეწყნოთ მანქანების შემოღებას. პრინციპის ნათელსაყოფად მე ვიგულისხმე, რომ გაუმჯობესებული მანქანები უეცრად იყო აღმოჩენილი და ფართოდ გამოყენებული. სინამდვილეში კი ასეთი აღმოჩენები ხდება თანდათანობით და მოქმედებს უფრო იმგვარად, რომ განსაზღვრავს გამოყენებას კაპიტალისას, რომლისა დაზოგვა და დაგროვება ხდება, ვიდრე იმგვარად, რომ კაპიტალი მოაშოროს მის აწინდელ მოსაქმეობას.

კაპიტალის და მოსახლეობის ყოველ მატებისას, საზრდოს ფასი საერთოდ აიწევს, მისი წარმოების სიძნელის გადიდების გამო. საზრდოს ფასის აწევას შედეგად მოჰყვება ხელფასის

ანევა, ხოლო ხელფასის ყოველ ანევას ტენდენცია ექნება მანქანების გამოყენებისაკენ მიმართოს — უფრო დიდი ზომით, ვიდრე წინათ — ყოველი დაზოგვილი კაპიტალი. მანქანა და შრომა მუდამ მეტოქეობაშია ერთი მეორესთან, და პირველი ხშირად მხოლოდ მაშინ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს, როდესაც ხელფასი აიწევს.

ამერიკაში და ბევრ სხვა ქვეყანაში, სადაც ადამიანის საზრდო ადვილი მოსაპოვებელი არის, (ცდუნება) მანქანების გამოყენებისა დაახლოებითაც კი ისე დიდი არაა, როგორც ინგლისში, სადაც საზრდოს ფასი მაღალია და მის წარმოებას ბევრი შრომა სჭირდება. იგივე მიზეზი, რომელიც მაღლა აწევს შრომის ფასს, არ ადიდება მანქანების ღირებულებას, და ამიტომ, კაპიტალის ყოველ გადიდებისას, მისი უფრო დიდი ნაწილი მანქანებზე იქნება მოხმარებული. შრომის მოთხოვნა გაიზრდება კაპიტალის ზრდასთან ერთად, მაგრამ — არა კაპიტალის ზრდის პროპორციულად; ის პროპორცია უფრო და უფრო ნაკლები იქნება აუცილებლად.¹¹

მე უკვე აღვნიშნე წინათ, რომ წმინდა შემოსავლის გადიდება, პროდუქტებით შეფასებული, რომელიც ყოველთვის მანქანების გაუმჯობესების შედეგს წარმოადგენს, იწვევს ახალ-ახალ დაზოგვას და კაპიტალის დაგროვებას. უნდა გვახსოვდეს, რომ ეს დაზოგვა ყოველწლიურდ სწარმოებს და რომ მით უნდა შეიქმნას ფონდი, იმ მთლიან შემოსავალზე ბევრად უფრო დიდი, რომელიც თავდაპირველად დაიკარგა მანქანის გამოგონების გამო; მაშინ შრომის მოთხოვნა ისევე დიდი გახდება, როგორც წინათ იყო, და ხალხის მდგომარეობა შემდგომად კიდევ უფრო გაუმჯობესდება გაძლიერებული დაზოგვის გამო, რის წარმოების შესაძლებლობას მას მისცემს გადიდებული წმინდა შემოსავალი.

მანქანების ხმარების დაბრკოლება ყოველთვის სახიფათოა სახელმწიფოსთვის, უკეთეს კაპიტალს ხელს უშლიან მიიღოს უდიდესი წმინდა შემოსავალი, რომლის მიღებაც კი მისთვის შესაძლებელია აქ მანქანების გამოყენებით, ეს კაპიტალი საზღვარგარეთ იქნება გატანილი, და ეს ბევრად უფრო შეამცირებს შრომის მოთხოვნას, ვიდრე მანქანების უაღრესად ფართო გამოყენება. ვიდრე კაპიტალი ქვეყნის შიგნით გამოიყენება, მან ყოველთვის უნდა შეჰქმნას რამდენიმე შრომის მოთხოვნა; მანქანა ვერ იმუშავებს ადამიანთა დაუხმარებელი, მისი აგება შეიძლება მხოლოდ მათი შრომის შემწეობით. გაუმჯობესებულ მანქანებში კაპიტალის ნაწილის მოთავსების გამო წარმოსდგება შრომის მზარდი მოთხოვნის შემცირება; მისი სხვა ქვეყანაში კი მოთხოვნა სრულიად მოისპობა.

გარდა ამისა, საქონელთა ფასები განისაზღვრება მათი წარმოების ხარჯებით. გაუმჯობესებული მანქანების გამოყენების გზით თქვენ ამცირებთ საქონელთა წარმოების ხარჯებს, და ამის გამო შეგიძლიათ მათი უფრო იაფ ფასში გაყიდვა უცხო ბაზრებზე. მაგრამ თუ თქვენ უარს იტყობთ მანქანების გამოყენებაზე, მაშინ როდესაც ყველა სხვა ქვეყანა მის ხმარებას ხელს შეუწყობდა, თქვენ იძულებული იქნებით ფული გაგეზიდათ ხოლმე უცხო პროდუქტებზე გასაცვლელად, სანამ თქვენი პროდუქტების ფასები არ დაიწევდა სხვა ქვეყნების ფასების დონემდე. ამ ქვეყნებთან გაცვლა-გამოცვლის წარმოებისას, შეიძლება თქვენ თქვენში ორი დღის შრომად ღირებული საქონელი მისცეთ იმ საქონელში, რომელიც საზღვარგარეთ ერთი

დღის შრომად ღირს, და ასეთი საზარალო გაცვლა შედეგი იქნება თქვენი საკუთარი მოქმედებისა, ვინაიდან საქონელი, რომელიც გაგაქვთ და თქვენ ორი დღის შრომად გიღირთ, მართოდენ ერთი დღის შრომად ეღირებოდა, თქვენ რომ უარი არ გეთქვათ მანქანების ხმარებაზე, რომელთა სამსახური თქვენმა მეზობლებმა უფრო გონივრულად გამოიყენეს თავიანთთვის.

თ ა ვ ი ოცდამეთორმეტა

ბ-ნი მალთუსის შეხედულება რენტაზე

თუმცა ამ ნაშრომის წინა გვერდებზე მე დაწვრილებით ვილაპარაკე რენტის ბუნების შესახებ, მაგრამ მაინც საჭიროდ მიმაჩნია აღვნიშნო ამ საგნის შესახებ ზოგი შეხედულება, რომელიც ჩემი აზრით, მცდარია და რომელსაც მით უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს, რომ იგი მოიპოება ისეთი ადამიანის ნაწარმოებში, რომელსაც, ყველა ამჟამად ცოცხალთაგან, უდიდესი ღვაწლი მიუძღვის პოლიტიკური ეკონომიის ზოგიერთი დარგის გამდიდრებისათვის. მე ბედნიერი ვარ, რომ მაქვს შემთხვევა გამოვთქვა ჩემი აღტაცება ბ-ნი მალთუსის „*Essay on Population*“-ის [„მოსახლეობის გამოკვლევის ცდის„] შესახებ. ამ დიადი ნაწარმოების მოწინააღმდეგეთა იერიშებმა მხოლოდ მისი სიმაგრე დაამტკიცა, და მე დარწმუნებული ვარ, რომ მისი ღირსეულად დამსახურებული სახელი უფრო და უფრო შორს მოეფინება, რამდენადაც განვითარდება იმ მეცნიერების დამუშავება, რომლის ესოდენ სასახელო მშვენებას ის წარმოადგენს. ბ-მა მალთუსმა რენტის პრინციპებიც დამაკმაყოფილებლად განმარტა, და დაგვანახვა, რომ რენტა მატულობს ან კლებულობს შედარებითი უპირატესობის შესაბამისად, და, ამრიგად, მან დიდი ნათელი მოჰფინა რენტის საკითხთან დაკავშირებულ მრავალ ძნელ პუნქტს, რომელიც წინათ უცნობი იყო ან — ძალიან ცუდად გაგებული. მაგრამ მე მგონია, რომ ბატომ მალთუსს ზოგი შეცდომა მოუვიდა; და იმ დროს, როდესაც მისი დიდი ავტორიტეტი საჭიროდ ხდის ამ შეცდომების გამოაშკარავებას, მისი დამახასიათებელი პირდაპირობა ნაკლებ უსიამოვნოდ აქცევს ჩემთვის ამ ამოცანას. ერთ-ერთი შეცდომა მდგომარეობს იმის გულისხმობაში, რომ რენტა წმინდა მოსაგებს და ახლად შექმნილ სიმდიდრეს წარმოადგენს.

მე არ შემიძლია დავეთანხმო ბ-ნი ბიუკენენის ყველა შეხედულებას რენტის შესახებ, მაგრამ სავსებით ვემხრობი მის მიერ შემდეგ ციტატაში გამოთქმულ აზრს, რომელიც ბ-ნი მალთუს აქვს აღნიშნული; და ამიტომ მე ვერ ვეთანხმები იმ კომენტარსაც, რომელსაც ბ-ნი მალთუსი ამ ადგილს უკეთებს.

„ამ თვალსაზრისით იგი (რენტა) არ შეიძლება წარმოადგენდეს მთელი საზოგადოების კაპიტალის დამატებას, რადგან ის გარდამეტი პროდუქტი, რომელზედაც აქ ლაპარაკია, სხვა არა არის რა, თუ არა ერთი კლასიდან სხვა კლასზე გადატანილი შემოსავალი; და ცხადია, რომ

მარტოოდენ ასე ხელიდან ხელში გადასვლიდან ვერ წარმოსდგება რაიმე ფონდი, საიდანაც ხარკების გადახდა შეიძლებოდა. შემოსავალი, რომელსაც მინის პროდუქტში აძლევენ, უკვე არსებობს იმათ ხელში, რომელნიც ამ პროდუქტს ყიდულობენ; და საარსებო საშუალებების ფასი უფრო დაბალი ყოფილიყო, ის შემოსავალი იმათ ხელშივე დარჩებოდა და ამ შემთხვევაში ისევე იქნებოდა დასაბეგრად გამოსადეგი, როგორც მაშინ, უფრო მაღალი ფასის გამო რომ მემამულის ხელში გადასულიყო“.

შემდეგ რამდენიმე შენიშვნისა ნედლ პროდუქტებსა და მანუფაქტურულ პროდუქტებს შორის განსხვავების შესახებ, ბ-ნი მალთუსი კითხულობს; „ამრიგად, განა შესაძლებელია რენტა განვიხილოთ ბ-ნ სისმონდისთან ერთად, როგორც შრომის უბრალო პროდუქტი, რომელსაც წმინდა ნორმალური ღირებულება აქვს და რომელიც მარტოოდენ შედეგია ფასის იმ გადიდებისა, რასაც გამყიდველი იღებს განსაკუთრებული პრივილეგიის მეოხებით, ან, ბ-ნ ბიუკენენთან ერთად, არა როგორც ეროვნული კაპიტალის დამატება, არამედ როგორც ღირებულების უბრალო გადატანა, რომელიც მხოლოდ მემამულეებისთვის არის ხელსაყრელი და იმავე ზომით საზარალოა მომხმარებლებისთვის?“¹²

მე უკვე გამოვთქვი ჩემი აზრი ამ საგნის შესახებ, როდესაც რენტის შესახებ ვლაპარაკობდი, და ახლა შემიძლია მხოლოდ დავუმატო, რომ რენტა ღირებულების შექმნას კი წარმოადგენს იმ აზრით რა აზრითაც მე ამ სიტყვას ვხმარობ, მაგრამ იგი არ წარმოადგენს სიმდიდრის შექმნას. თუ პურის ფასმა, მისი რომელიმე ნაწილის წარმოების სიძნელის გამო, 4 გირვ. სტერლინგიდან კვარტერზე 5 გირვ. სტერლინგამდე აიწია, ერთი მილიონი კვარტერი 5 000 000 გირვ. სტერლინგის ღირებულებისა იქნება. 4 000 000 გირვ. სტერლინგის ნაცვლად, და რადგან ეს პური არა მარტო ფულის უფრო დიდ რაოდენობაზე, არამედ აგრეთვე ყოველი სხვა საქონლის უფრო დიდ რაოდენობაზე გაიცვლება, ამიტომ მემამულეები თავიანთ განკარგულებაში მიიღებენ ღირებულების უფრო დიდ ჯამს; რადგან ამის გამო არავის სხვას არ ექნება ნაკლები ღირებულება, ამიტომ მთელი საზოგადოებაც უფრო დიდი ღირებულების მქონებული იქნება, და აი ამ აზრით, რენტა წარმოადგენს ღირებულების შექმნას. მაგრამ ეს ღირებულება ნომინალურია, რამდენათაც იგი არას მატებს სიმდიდრეს, ე.ი. არსებობის, კომფორტისა და სიამოვნების საგანთა ჯამს, რომლებიც საზოგადოებას ეკუთვნის. ჩვენ გვექნება საქონელთა სწორედ იგივე რაოდენობა, და არა მეტი, და იგივე ერთი მილიონი კვარტერი პური, რაც წინათ გვექონდა; მაგრამ პურის უფრო მაღალი ფასის — 5 გირვ. სტერლინგი კვარტერისთვის, 4 გირვ. სტერლინგის ნაცვლად — შედეგად წარმოსდგება ის, რომ პურის და საქონელთა ღირებულების ნაწილი მათ წინანდელ მფლობელთაგან გადავა მემამულეების ხელში. მაშასადამე, რენტა ღირებულების შექმნას კი წარმოადგენს, მაგრამ არ წარმოადგენს სიმდიდრის შექმნას; იგი არას მატებს ქვეყნის რესურსებს; იგი არ ადიდება ქვეყნის უნარს არმიის და ფლოტის შენახვისას, ვინაიდან ქვეყანას უფრო დიდი ფონდი მაშინ ექნებოდა, მისი მიწა რომ უკეთესი ხარისხისა ყოფილიყო და მას იმავე კაპიტალის გამოყენება შესძლებოდა რენტის წარმოუშობლად.

მაშასადამე, უნდა აღიარებულ იქნეს, რომ ბ-ნი სისმონდი და ბ-ნი ბიუკენენი, რომელთა აზრი არსებითად ერთნაირია, მართალი არიან, როდესაც რენტას განიხილავენ როგორც წმინ-

და ნომინალურ ღირებულებას და მასში ხედავენ არა ეროვნული სიმდიდრის დამატებას, არამედ ღირებულების მარტოოდენ გადატანას, რომელიც მხოლოდ მემამულეებისთვისაა ხელსაყრელი და ამის შესაბამისად საზარალოა მომხმარებლებისთვის.

თავისი „გამოკვლევის“ სხვა ნაწილში ბ-ნი მალთუსი შენიშნავს, „რომ რენტის უშუალო მიზეზს, ცხადია, წარმოადგენს წარმოების ხარჯებზე გარდამეტი ფასისა, რომელშიაც ნედლი პროდუქტი იყიდება ბაზარზე“, და შემდეგ აღნიშნავს, „რომ არსებობს ნედლი პროდუქტის მაღალი ფასის სამი მიზეზი“:

„ჯერ ერთი, და უმთავრესად, მიწის თვისება, რომლის მეოხებით მიწას ძალუძს საარსებო საშუალებების უფრო დიდი რაოდენობის მოცემა, ვიდრე იმ ადამიანთა შესაძლებლობაა საჭირო, რომელნიც მის დამუშავებას ეწევიან“.

„მეორე, საარსებო საშუალებების განსაკუთრებული თვისება, რომლის მეოხებით თვითონ მათ შეუძლიათ შეჰქმნან თავის მიმართ მოთხოვნა ანუ მომხმარებელთა რიცხვი გაადიდონ წარმოებულ საარსებო საშუალებათა რაოდენობის პროპორციულად.“

„და მესამე, ძალიან ნაყოფიერი მიწების შედარებითი იშვიათობა“.

როდესაც პურის ფასზე ლაპარაკობს, ბ-ნი მალთუსი ცხადია, გულისხმობს არა კვარტერის ან ბუშელის ფასს, არამედ უფრო იმ ფასს რომელშიაც იყიდება მთელი პროდუქტი, გარდამეტს მისი წარმოების ხარჯებზე, და ამასთან ტერმინში: „წარმოების ხარჯები“ მას ყოველთვის მოქცეული აქვს როგორც მოგება ისე ხელფასიც. 150 კვარტერი პური 3 გირვ. სტერლინგის და 10 შილინგის კვალობაზე კვარტერისთვის მემამულეს ყოველთვის უფრო დიდ რენტას მისცემს, ვიდრე 100 კვარტერი სრულად 4 გირვ. სტერლინგის კვალობაზე, უკეთუ, წარმოების ხარჯები ორსავე შემთხვევაში ერთნაირი არის.

ამრიგად, მაღალ ფასს, თუ ეს გამოთქმა ამ აზრითაა ნახმარი, არ შეიძლება ეწოდოს რენტის მიზეზი; არ შეიძლება თქმა, „რომ რენტის უშუალო მიზეზს, ცხადია, წარმოადგენს წარმოების ხარჯებზე გარდამეტი ფასისა, რომელშიაც ნედლი პროდუქტი იყიდება ბაზარზე“, რადგან თვით ეს გარდამეტი შეადგენს რენტას. ბ-ნი მალთუსის განსაზღვრით, „რენტა შეადგენს მთელი პროდუქტის იმ ნაწილს, რომელიც მიწის მესაკუთრეს რჩება მიწის დამუშავებასთან დაკავშირებული ყოველგვარი ხარჯების დაფარვის შემდეგ, გამოყენებული კაპიტალის სარგებლის ჩათვლით მათში, რომელი სარგებელიც იანგარიშება მოცემულ მომენტში სასოფლო-სამეურნეო კაპიტალისთვის მოგების ჩვეულებრივი და საშუალო ნორმის თანახმად.“ მაშასადამე ყოველი თანხა, რადაც ეს გარდამეტი შეიძლება გაყიდულ იქნეს, შეადგენს ფულად რენტას; ეს არის სწორედ ის, რასაც ბ-ნი მალთუსი გულისხმობს, როდესაც ამბობს: „წარმოების ხარჯებზე გარდამეტი ფასისა, რომელშიაც ნედლი პროდუქტი იყიდება ბაზარზე“. ამიტომ, როდესაც ჩვენ ვიკვლევთ მიზეზებს, რომელთაც შეუძლიათ ნედლი პროდუქტის ფასის აწევა მისი წარმოების ხარჯებთან შედარებით, იმავე დროს ჩვენც ვიკვლევთ იმ მიზეზებს, რომელთაც შეუძლიათ რენტის აწევა.

პირველი მიზეზის გამო, რომელიც, ბ-ნი მალთუსის აზრით, რენტის აწევას იწვევს, სახელდობრ „მიწის თვისების“ გამო, „რომლის მეოხებით მიწას ძალუძს საარსებო საშუალებების

უფრო დიდი რაოდენობის მოცემა, ვიდრე იმ ადამიანთა შესანახად საჭირო, რომელნიც მის დამუშავებს ენევიან“, ის შემდეგ შენიშვნებ საკეთებს: „ჩვენ გვჭირდება კიდევ გავიგოთ, — რატომაა მოთხოვნა და მიწოდება ისეთი, რომ იწვევს ფასისი ესოდენ დიდ გარდამეტს წარმოების ხარჯზე. ცხადია, მთავარი მიზეზია მიწის ნაყოფიერობა საარსებო საშუალებების წარმოებაში. შეამცირეთ ეს სიუხვე, შეამცირეთ მიწის ნაყოფიერობა, და გარდამეტი შემცირდება; შეამცირეთ ეს სიუხვე კიდევ უფრო, და გარდამეტი გაჰქრება“. დიახ, მართალია, — საარსებო საშუალებების გარდამეტი შემცირდება და გაჰქრება, მაგრამ ეს როდია საკითხი. საკითხი ამაშია: მათი წარმოების ხარჯებზე მათი ფასის გარდამეტი შემცირდება ან გაჰქრება თუ არა, ვინაიდან ფულადი რენტა სწორედ ამაზეა დამოკიდებული. იქიდან, რომ რაოდენობის გარდამეტი იკლებს და გაჰქრება, განა ბ-ნ მალუსს აქვს უფლება დაასკვნას, რომ „მიზეზი საარსებო საშუალებების მაღალი ფასისა მათი წარმოების ხარჯებთან შედარებით უნდა ვეძიოთ უფრო მათ სიუხვეში, ვიდრე მათ იშვიათობაში, და ეს მაღალი ფასი არსებითად განსხვავდება არა თუ ხელოვნური მონოპოლიით გამოწვეული მაღალი ფასისგან, არამედ მაღალი ფასისგან მიწის იმ განსაკუთრებული პროდუქტებისა, რომლებიც საზრდოსთან არაა დაკავშირებული და რომლებსაც ბუნებრივი და აუცილებელი მონოპოლიის საგნები შეიძლება ეწოდოს?“

განა არსებობს ისეთი პირობები, რომლებშიც მიწის ნაყოფიერობა და მისი პროდუქტების სიუხვე შეიძლება შემცირდეს ისე, რომ მათი ფასის გარდამეტი მათი წარმოების ხარჯებზე არ შემცირდეს, ე.ი. რენტა არ შემცირდეს? თუ ასეთი პირობები არსებობს, მაშინ ბ-ნი მალუსის დებულება მეტისმეტად განზოგადებულია; მე მგონია, იგი აცხადებს საყოველთაო პრინციპად, ყველა გარემოებაში ჭეშმარიტ დებულებად იმას, რომ რენტა მაღლა იწევს მიწის ნაყოფიერობის გადიდებასთან ერთად და დაბლა იწევს მისი ნაყოფიერობის კლებასთან ერთად.

ბ-ნი მალუსი უეჭველად მართალი იქნებოდა, მემამულეს რომ, მიწის უფრო უხვი გამოსავლიანობის პროპორციულად, უფრო დიდი ნაწილი ეძლეოდა რომელიმე მოცემული ფერმის ერთობლივი პროდუქტიდან. მაგრამ სინამდვილეში პირდაპირ ამის წინააღმდეგ მოვლენას აქვს ადგილი: როდესაც დამუშავებაში მხოლოდ უნაყოფიერესი მიწაა შესული, მემამულე მთელი პროდუქტის მინიმალურ ნაწილს იღებს, ისე როგორც მინიმალურ ღირებულებას, და მხოლოდ როდესაც, მზარდი მოსახლეობის გამოსარკვევად, ნაკლებ ნაყოფიერი მიწის დამუშავება ხდება საჭირო, პროგრესულად მატულობს მემამულის წილი როგორც მთელ პროდუქტში, ისე ის ღირებულება, რომელსაც იგი იღებს.

ვიგულისხმობ, რომ არსებობს მოთხოვნა ერთი მილიონი კვარტერი პურისთვის და რომ ეს პური შეადგენს იმ მიწის პროდუქტს, რომელიც ამჟამად არის დამუშავებაში. ვიგულისხმობ ახლა, რომ მთელი მიწის ნაყოფიერობა ისე შემცირდა, რომ სწორედ იგივე ფართობი მხოლოდ 900 000 კვარტერს იძლევა. რადგან ერთი მილიონი კვარტერისათვის არსებობს მოთხოვნა, ამიტომ პურის ფასი აიწევს, და აუცილებელი შეიქმნება ნაკლები ხარისხის მიწის დამუშავებაზე გადასვლა, რასაც ადგილი არ ექნებოდა, საუკეთესო მიწას რომ განეგრძო ერთი მილიონი კვარტერის წარმოება, და უფრო ცუდი ხარისხის მიწის დამუშავებაზე გადასვლის აუცილებლობაა

სწორედ ის მიზეზი, რომელიც ინვესტორების რენტის გადიდებას და შემდგომად გაადიდებს მას, თუნდაც რომ შემცირდეს პურის ის რაოდენობა, რომელსაც მემამულე იღებს, უნდა გვახსოვდეს რომ რენტა შეფარდებულია არა დამუშავებაში მყოფი მიწის აფსოლუტურ ნაყოფიერობასთან, არამედ მის შეფარდებით ნაყოფიერობასთან. ყოველი მიზეზი, რომელიც უფრო ცუდი ხარისხის მიწის დამუშავებისაკენ ეწევა კაპიტალს, მაღლა სწევს უკეთესი მიწის რენტას, ვინაიდან რენტის მიზეზს, როგორც ბ-ნი მალთუსი თავის მესამე დებულებაში ამბობს, წარმოადგენს ძალიან ნაყოფიერო მიწების შედარებითი იშვიათობა“. პურის ფასი, რა თქმა უნდა, აიწევს მისი უკანასკნელი ნაწილის წარმოების გაძნელებასთან ერთად, და განსაზღვრულ ფერმაში წარმოებული მთელი რაოდენობის ღირებულება გადიდება, თუმცა ეს რაოდენობა შემცირდება, და რადგან წარმოების ხარჯები უნაყოფიერეს მიწაზე არ იმატებს, ვინაიდან ხელფასი და მოგება, ერთად აღებული, მუდამ იმავე ღირებულებას შეინარჩუნებს¹³, ამიტომ, ცხადია, ფასის გარდამეტმა წარმოების ხარჯებზე ანუ სხვა სიტყვებით, რენტამ უნდა იმატოს მიწის ნაყოფიერების შემცირებასთან ერთად, უკეთუ ამის წინააღმდეგ არ მოქმედებს დიდი შემცირება კაპიტალის, მოსახლეობის და მოთხოვნისა. ამრიგად ბ-ნი მალთუსის დებულება როგორც სჩანს, არაა სწორი: რენტა არ მატულობს ან დაბლა არ იწევს უშუალოდ და აუცილებლად მიწის ნაყოფიერობის ზრდასა ან შემცირებასთან ერთად, არამედ მიწის ნატოფიერობის და მიწას უნარს აძლევს მოიღოს მერმისში უფრო მაღალი რენტა. ძალიან მცირე ნაყოფიერების მქონე მიწას არასოდეს არ შეუძლია რენტის მოცემა; ზომიერი ნაყოფიერობის მიწას შეუძლია, მოსახლეობის გადიდებისას, ზომიერი რენტის მოცემა ხოლო დიდი ნაყოფიერობის მქონე მიწას – მაღალი რენტის მოცემა. მაგრამ ორი სხვადასხვა რამ არის: უნარი რენტის მოცემისა და რენტის ნამდვილად მოცემა. ქვეყანაში, სადაც უაღრესად ნაყოფიერია, რენტა შეიძლება უფრო დაბალი იყოს, ვიდრე იმ ქვეყანაში, სადაც მიწა ზომიერ შემოსავალს იძლევა, იმიტომ, რომ რენტა შეფარდებაშია, უფრო – მიწის შედარებით ნაყოფიერობასთან ვიდრე მის აბსოლუტურ ნაყოფიერობასთან, პროდუქტის ღირებულებასთან და არა პროდუქტის სიუხვესთან.¹⁴

ბ-ნი მალთუსი ფიქრობს, რომ იმ განსაკუთრებული პროდუქტების მომცემი მიწის რენტა, რომელთაც მონოპოლიის ბუნებრივი და აუცილებელი საგნები შეიძლება ეწოდოს, წესრიგდება ისეთი პრინციპების მიხედვით, რომელნიც არსებითად განსხვავდებიან იმ პრინციპებისგან, რომელთა თანახმად განისაზღვრება საარსებო საშუალებების მომცემი მიწის რენტა. მისი აზრით პირველ შემთხვევაში მაღალი რენტის მიზეზს შეადგენს ასეთი მონოპოლიური პროდუქტების იშვიათობა, მეორე შემთხვევაში, პირიქით, რენტა პროდუქტების სიუხვის სედეგს წარმოადგენს.

მე მგონია, რომ ეს განსხვავება ვერაა დასაბუთებული: პროდუქტის რაოდენობის გადიდების გზით თქვენ ისევე კარგად შეგიძლიათ გაადიდოთ იმ მიწის რენტა, რომელიც ძვირფას ღვინოს იძლევა, როგორც იმ მიწის რენტა, რომელიც პურს წარმოშობს უკეთუ მოთხოვნა იმ განსაკუთრებული პროდუქტების მიმართ გადიდება; და მოთხოვნის ასეთი გადიდების გარეშე პურის უხვი მიწოდება საპურე მიწის რენტას დაბლა დასწევდა, ნაცვლად მისი აწევისა, როგორ-

იც უნდა იყოს მოცემული მიწის თვისება, პროდუქტის მაღალ ფასზე და მოკიდებული, მაგრამ მოცემული მაღალი ფასის არსებობისას, რენტის სიმალლე პროპორციულია არა პროდუქტის იშვიათობის, არამედ მისი სიუხვისა.

არავითარი აუცილებლობა არ გვატანს ძალას, რომ რაიმე საქონელი მუდამ უფრო დიდი რაოდენობით ვაწარმოოთ, ვიდრე იგი მოითხოვება. თუ შემთხვევით საქონელთა მეტი რაოდენობა იქნებოდა წარმოებული, მათი ფასი დაეცემოდა მათ ბუნებრივ ფასზე დაბლა და, მაშასადამე, ვერ აანაზღაურებდა წარმოების ხარჯებს, მათში კაპიტალის ჩვეულებრივი მოგებს ჩათვლით. ამგვარად მათი მიწოდება უფრო და უფრო შემცირდებოდა, ვიდრე იგი არ შეეთანხმებოდა მოთხოვნას და მათი საბაზრო ფასი ბუნებრივი ფასის დონემდე არ აიწევდა.

მე მგონია, ბ-ნი მალთუსი ნამეტნავად იხრება იმ აზრისკენ, რომ მოსახლეობა მატულობს მხოლოდ, როდესაც ამას წინ უძღვის საზრდოს მარაგის დაგროვება. — „საზრდო თვით ქმნის თავისთვის მოთხოვნას“, — რომ მხოლოდ საზრდოთი მომარაგებულობა აძლევს სტიმულს ქორწინებათა რიცხვის გამრავლებას. ნამდვილად კი მოსახლეობის საერთო ზრდას იწვევს კაპიტალის ზრდა, და როგორც ამ ზრდის შედეგი, შრომის მოთხოვნის გადიდება და ხელფასის აწევა, ასე რომ საზრდოს წარმოება მარტოოდენ შედეგია ამ მოთხოვნისა.

მუშის მდგომარეობა მხოლოდ მაშინ უმჯობესდება, როდესაც იგი იღებს მეტ ფულს ან მეტ რაოდენობას რაიმე სხვა საქონლისას, რომლითაც მას ხელფასს უხდიან და რომლის ფასი დანეული არაა. საზრდოს გადიდება და მოსახლეობის გადიდება საზოგადოდ შედეგია მაღალი ხელფასის, მაგრამ ყოველთვის არაა მისი აუცილებელი შედეგი. მუშის მდგომარეობის გაუმჯობესება, იმ უფრო დიდი ღირებულების გამო რომელსაც მას აძლევს არ აიძულებს მუშას რომ იგი აუცილებლად დაქორწინდეს და ოჯახის ტვირთი დაიკისროს, უფრო მოსალოდნელია, რომ მუშა თავისი გადიდებული ხელფასის ნაწილს მოიხმარს საზრდოს და სხვა საარსებო საგნების საყიდლად, ხოლო დანარჩენით მას შეუძლია, სურვილისამებრ, იყიდოს ისეთი პროდუქტები რომელნიც მის კომფორტს გაადიდებენ, — სკამები, მაგიდები, ლითონური პროდუქტები ან უკეთესი ტანსაცმელი, შაქარი და თამბაქო. ამრიგად, მუშის ხელფასის გადიდებას სხვა შედეგი არა ექნება რა გარდა იმისა, რომ გადიდება ზოგ აღნიშნულ საქონელთა მოთხოვნა; და რადგან მუშების რიცხვი არ გადიდება მნიშვნელოვნად, ამიტომ მათი ხელფასი მაღალ დონეზე იქნება გაჩერებული. მაგრამ, თუმცა მაღალი შედეგი სწორედ ასეთი შეიძლება იყოს, როგორიც ჩვენ ეს არის ავლნიშნეთ მაინც ოჯახური ცხოვრების უპირატესობა იმდენად დიდია, რომ, სინამდვილეში, მუშის მდგომარეობის გაუმჯობესება იწვევს მოსახლეობის მატებას; და რადგან ეს ასეა ამიტომ წარმოსდგება, ზემოაღნიშნულ მცირემნიშვნელოვან გამონაკლისს გარდა, ახალი და გადიდებული მოთხოვნა საზრდოსი. ამ რიგად, ეს მოთხოვნა არის შედეგი, და არა მიზეზი, კაპიტალის და მოსახლეობის გადიდებისა; მხოლოდ იმიტომ, რომ ხალხის ხარჯები ასეთ მიმართულებას იღებს, საარსებო საგნების საბაზრო ფასი აღემატება ბუნებრივ ფასს, იწარმოება საზრდოს საჭირო რაოდენობა, და მოსახლეობის რიცხვის გადიდების გამო ხელფასი ისევ ეცემა.

რა მოტივი შეიძლება ჰქონდეს ფერმერს იმაზე მეტი პური აწარმოოს, რაც სინამდვილეში მოითხოვება თუ ამის შედეგი იქნებოდა პურის საბაზრო ფასის დაცემა მის ბუნებრივ ფასზე

დაბლა და, მაშასადამე, მოგების ნაწილის დაკარგვა მის მიერ იმის გამო, რომ ეს მოგება საერთო ნორმაზე დაბლა დაეცემოდა? „საარსებო საშუალებებს“, ამბობს ბ-ნი მალთუსი „ე.ი. მინის უმნიშვნელოვანეს პროდუქტებს რომ არ ჰქონდეს თვისება გაადიდოს მოთხოვნა მათი რაოდენობის პროპორციულად ეს გადიდებული რაოდენობა მათი საცვლელი ღირებულების დაცემას გამოიწვევდა¹⁵. რაგინდ უხვი იყოს ამა თუ იმ ქვეყნის პროდუქტი მისი მოსახლეობა შეიძლება სტაციონალური დარჩეს; და ამ სიუხვეს როდესაც პროპორციულად არაა გადიდებული და არსებობს შრომის ძალიან მაღალი ფასი, პურით გამოსახული, რაც სრულიად ბუნებრივი იქნებოდა ამ პირობებში, — ასეთ სიუხვეს შეეძლო ნედლი პროდუქტის ფასი დაბლა დაენია მანუფაქტურული პროდუქტების ფასის ნაცვლას, წარმოების ხარჯების დონემდე.“

შეეძლო ნედლი პროდუქტის ფასი დაბლა დაენია წარმოების ხარჯების დონემდე. განა მისი ფასი შეიძლება, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში ამ ფასზე მაღლა და დაბლა იყოს? და განა თვითონვე ბ-ნი მალთუსი არ ამბობს, რომ ეს არასოდეს არ ხდება? „მე იმედი მაქვს“, ამბობს იგი, „რომ მკითხველი მომიტყეობს, თუ მე აქ ცოტათი შევჩერდები, რათა წარუდგინო მას სხვადასხვა ფორმით მოძღვრება, რომლის თანახმად პური, რამდენადაც საკითხი შეეხება ნამდვილად წარმოებულ რაოდენობას, მის აუცილებელ ფასში იყიდება, ისე როგორც მანუფაქტურული პროდუქტები. ეს ჩემი აზრით, ფრიად მნიშვნელოვანი ჭეშმარიტება არ იყო შემჩნეული რაც ეკონომისტების მიერ, არც ადამ სმიტისა და ყველა იმ მწერლების მიერ რომელთაც ნედლი პროდუქტი ისეთ პროდუქტად აქვთ დასახული, რომელიც ყოველთვის მონოპოლიურ ფასში იყიდება.“

„ყოველი ფართო ქვეყანა შეიძლება განვიხილით როგორც მქონებელი განსაზღვრული გარდაცემით დალაგებული მანქანებისა პურის და ნედლი მასალების საწარმოებლად, და ეს გრადაცია შეიცავს არა თუ ყველა სხვადასხვა ხარისხის მდარე მიწებს, რომლებიც საზოგადოდ ბლომად მოიპოვება ყოველ ტერიტორიაზე, არამედ მდარე მანქანებსაც, რომლებიც, შეიძლება ვთქვათ ხმარებაში შედის, როდესაც კარგ მიწას უფრო და უფრო აიძულებენ დამატებითი პროდუქტის გამოღებას. როდესაც ნედლი პროდუქტის ფასი უფრო და უფრო მაღლა იწევს ეს მდარე მანქანები თანდათან შედის ხმარებაში, ხოლო როდესაც ნედლი პროდუქტის ფასი იწყებს დაცემას, ეს მანქანები თანდათან ხმარებიდან გამოდის. ეს ილუსტრაცია აქ მხოლოდ იმისთვისაა ხმარებული, რომ მკითხველს დავანახოთ აუცილებლობა პურის არსებული ფასისა არსებული პროდუქტისათვის და ის სხვადასხვა შედეგი რომელიც ექნებოდა რომელიმე განსაზღვრული მანუფაქტურული პროდუქტის ფასის დიდ შემცირებას და ნედლი პროდუქტის ფასის დიდ შემცირებას“.¹⁶

როგორ უნდა შევუთანხმოთ ეს ადგილები იმ ადგილს, სადაც ბ-ნი მალთუსი ამტკიცებს, — საარსებო საშუალებებს რომ არ ჰქონებოდა თვისება მოთხოვნის გამოწვევისა მათი რაოდენობის გადიდების პროპორციულად, წარმოებული ჭარბი რაოდენობა მაშინ — და მხოლოდ მაშინ დაბლა დასწევდა ნედლი პროდუქტის ფასს წარმოების ხარჯების დონემდე? თუ პურის ფასი არასოდეს არაა მის ბუნებრივ ფასზე დაბლა, მაშ იგი არასოდეს არ მოიპოვება იმაზე უფრო უხ-

ვად, რასაც არსებული მოსახლეობა მოითხოვს თავის საკუთარი მოხმარებისათვის; მაშ არ შეიძლება მარაგი იქნეს მონარჩუნებული სხვების მიერ მოსახმარებლად და მაშ პურის სიიაფე და სიუხვე ვერასოდეს ვერ იქნება სტიმული მოსახლეობის გამრავლებისათვის, იმდენად რამდენადაც პური უფრო იაფად შეიძლება იქნეს წარმოებული, მეტი შესაძლებლობა ექნება მუშას გადიდებული ხელფასით ოჯახის შენახვისა. ამერიკაში მოსახლეობა სწრაფად იზრდება, იმიტომ რომ იაფ ფასში შეიძლება საზრდოს წარმოება, და არა იმიტომ, უხვი მარაგი იყო წინასწარ დაგროვილი. ევროპაში მოსახლეობა შედარებით ნელა იზრდება, იმიტომ რომ არ შეიძლება საზრდოს იაფად წარმოება. საგანთა ჩვეულებრივი მსვლელობისას, ყველა საქონელთა მოთხოვნა წინ უსწრებს მათ მიწოდებას. როდესაც ბ-ნი მალთუსი ამბობს, პურის ფასი, ისე როგორც მანუფაქტურული პროდუქტების ფასი მათი წარმოების ფასის დონეზე დაინეცს, თუ მოთხოვნა არ გადიდდაო, იგი არ შეიძლება იმას ფიქრობდეს, რომ ყოველი რენტა გაქარწყლებული იქნება, ვინაიდან თვით მას სწორად აქვს აღნიშნული, რომ, მემამულეებს რომც უარი ეთქვათ ყოველგვარ რენტაზე, პური არ დაინეცდა ფასში; რენტა შედეგია და არა მიზეზი მაღალი ფასისა, და დამუშავებაში ყოველთვის არის ისეთი ხარისხის მიწა, რომელიც საზოგადოდ არავითარ რენტას არ იხდის და რომელზედაც მოყვანილი პური თავისი ფასის მხოლოდ ხელფასს და მოგებას ანაზღაურებს.

შემდეგ ადგილას ბ-ნი მალთუსი ჩინებურად გადმოგვცემს მდიდარსა და პროგრესიან ქვეყნებში ნედლი პროდუქტის ფასების აწევის მიზეზს და აქ მე ყოველ მის სიტყვას ვეთანხმები; მაგრამ მგონია რომ აქ გამოთქმული აზრი ეწინააღმდეგება ზოგ დებულებას რომელიც მან გამოსთქვა თავის გამოკვლევაში რენტის შესახებ. „მე ურყევლად ვაცხადებ, რომ ქვეყნის ფულის მიმოქცევის ნაკლისგან და დროებითი და შემთხვევითი გარემოებისგან დამოუკიდებლად, პურის შედარებითი მაღალი ფულადი ფასის მიზეზი არის მისი მაღალი შედარებითი ნამდვილი ფასი ანუ კაპიტალის და შრომის უფრო დიდი რაოდენობა, რომელიც მის წარმოებაზე უნდა იქნეს დახარჯული; მე ვფიქრობ, რომ იმ ქვეყნებში, რომელნიც უკვე მდიდარნი არიან და რომელთა მოსახლეობა და კეთილდღეობა კიდევ მატულობს, პურის ნამდვილი ფასი უფრო მაღალია და განაგრძობს მუდამ ზრდას, იმიტომ რომ აუცილებლობა იძულებელჰყოფს ადამიანებს მუდამ უფრო და უფრო ღარიბი მინების დამუშავებას მიმართონ, მიმართონ მანქანებს, რომელთა გამოყენება წარმოებაში უფრო დიდ ხარჯებს მოითხოვს, და ეს, მაშასადამე იწვევს იმას, რომ ქვეყნის ნედლი პროდუქტის ყოველი ახალი დამატებითი რაოდენობა უფრო დიდი ხარჯების გაწევის გზით უნდა იქნეს მოპოვებული; მოკლედ, პურის მაღალი ფასის მიზეზი უნდა ვეძიოთ მნიშვნელოვან ჭეშმარიტებაში: რომ პროგრესიან ქვეყანაში პური იმ ფასში იყიდება, რომელიც საჭიროა მოთხოვნილი მარაგის მისაწოდებლად, და რომ, რამდენადაც ამ მარაგის მიღება უფრო და უფრო ძნელი ხდება, ფასი მატულობს შესაბამისად“.

აქ სწორად არის აღნიშნული, რომ საქონლის ნამდვილი ფასი დამოკიდებულია შრომისა და კაპიტალის (ე.ი. დაგროვილი შრომის) უფრო დიდ ან ნაკლებ რაოდენობაზე, რომელიც მის წარმოებაზე უნდა იქნეს მოხმარებული. საქონლის ნამდვილი ფასი დამოკიდებულია არა, როგორც

ზოგნი ამტკიცებდნენ, მის ფულად ღირებულებაზე, არც, როგორც ამას სხვები ამტკიცებდნენ მისი ღირებულების შეფარდებაზე პურის ღირებულების მიმართ, ან რაიმე სხვა — ცალკე აღებული — საქონლის ღირებულების მიმართ, ან ყველა, ერთად აღებულ — საქონელთა ღირებულების მიმართ, არამედ, როგორც ბ-ნი მალთუსი სწორად ამბობს, კაპიტალის და შრომის უფრო დიდ (ან ნაკლებ) რაოდენობაზე, რომელიც მის წარმოებაზე უნდა იქნეს მოხმარებული“.

რენტის ანევის მიზეზებს შორის ბ-ნი მალთუსი აღნიშნავს „მოსახლეობის ისეთ მატებას, რომელიც გამოიწვევს შრომის ხელფასის დაწევას“. მაგრამ თუ რამდენადაც შრომის ხელფასი ეცემა, იმდენადვე მოგება მაღლა იწევს, და ორივე ერთად მუდამ ერთსა და იმავე ღირებულებას შეადგენენ¹⁷, — ხელფასის არავითარ დაცემას არ შეუძლია გამოიწვიოს რენტის ანევა, ვინაიდან ამით არ შემცირდება არც ზომა და არც ღირებულება პროდუქტის იმ ნაწილის, მემამულის ხვედრად არ დარჩება არც უფრო დიდი წილი და არც უფრო დიდი ღირებულება. რა ზომითაც ხელფასს ნაკლები ხვდება, იმ ზომითვე მეტი ხვდება მოგებას და *vice versa*. ეს გაყოფა ფერმერსა და მის მუშებს შორის მოხდება მემამულის სრულიად ჩაურევლად საქმეში; და ფაქტიურად ეს არის ისეთი საქმე, რომელშიაც მემამულე სრულიად არაა დაინტერესებული, გარდა იმ მხრივ, რომ გაყოფის ერთ წესს უფრო, ვიდრე მეორეს შეუძლია ხელი შეუწყოს ახალი კაპიტალის დაგროვებას და მიწის სამერმისო მოთხოვნას. თუ ხელფასმა დაიწია ანევის მოგება და არა რენტა. რენტის და ხელფასის ანევა და მოგების დაცემა საერთოდ აუცილებელი შედეგია ერთი და იმავე მიზეზის, — საზრდოს მიმართ მოთხოვნის გაზრდისა მის საწარმოებლად საჭირო შრომის რაოდენობის გადიდებისა და, ამის შედეგად, ფასის ანევისა. მემამულეს რომ უარიც ეთქვა მთელ თავის რენტაზე, მუშები ამით სრულიად ვერაფერს მოიგებდნენ. მუშებს რომ შესძლებოდათ მთელ თავიანთ ხელფასზე უარი ეთქვათ, მემამულეები ვერავითარ სარგებლობას ვერ მიიღებდნენ ასეთი გარემოებიდან. მაგრამ ორსავე შემთხვევაში ფერმერები მიიღებდნენ და დაინარჩუნებდნენ თავიანთ სასარგებლოდ ყველაფერს, რაზედაც მემამულე და მუშები ხელს აიღებდნენ. ამ თხზულებაში მე ვცდილობდი დამენახებია, რომ ხელფასის დაცემას შედეგად ექნებოდა მხოლოდ მოგების ანევა. მოგების ყოველი ანევა ხელს უწყობს კაპიტალის დაგროვებას და მოსახლეობის შემდგომ ზრდას და ამიტომ, ალბათ, გამოიწვევს, ბოლოს და ბოლოს რენტის გადიდებასაც.

რენტის ანევის მეორე მიზეზს ბ-ნი მალთუსის აზრით, წარმოადგენენ „ისეთი სასოფლო-სამეურნეო გაუმჯობესებანი ანუ პროდუქტივობის ისეთი გადიდება, რომელიც ამცირებს განსაზღვრული ეფექტის მისაღწევად საჭირო მუშების რიცხვს“. ამ ადგილის წინააღმდეგ მე იგივე მაქვს სათქმელი, რაც უკვე ვთქვი ბ-ნი მალთუსის იმ აზრის წინააღმდეგ, რომ ვითომ მიწის ნაყოფიერობის გადიდება უშუალო მიზეზია რენტის ანევისა. როგორც გაუმჯობესება სასოფლო მეურნეობაში, ისე ნაყოფიერობის გადიდება მიწას აძლევს უნარს უფრო მაღალი რენტა მოიღოს მეტნაკლებ შორეულ მერმისში, იმიტომ რომ, საზრდოს იმავე ფასის არსებობისას, საზრდოს დიდ დამატებით რაოდენობას ექნება ადგილი. მაგრამ სანამ მოსახლეობა წინანდელი ზომით განაგრძობს მატებას არ იქნება მოთხოვნა საზრდოს დამატებითი რაოდენობისთვის,

და ამიტომ რენტა დაიწევდა, და კი არ აიწევდა. ის რაოდენობა რომელიც მაშინ არსებულ პირობებში შეიძლებოდა მოხმარებულიყო შესაძლებელი იქნებოდა ნაკლები მუშა ხელით ან მიწის ნაკლებ ფართობზე ყოფილიყო მიღებული. მაშინ ნედლი პროდუქტის ფასი დაიწევდა, და კაპიტალი გაიტანებოდა მიწათმოქმედებიდან¹⁸. რენტამ შეიძლება აიწიოს მხოლოდ იმის გამო, რომ წარმოსდგება მოთხოვნა დაბალი ხარისხის ახალი მიწის მიმართ, ან რაიმე სხვა მიზეზის გამო, რომელიც გამოიწვევს ცვლილებას დამუშავებაში მყოფი მიწების შეფარდებითს ნაყოფიერობაში¹⁹. სასოფლო-სამეურნეო გაუმჯობესება და შრომის დანაწილების განვითარება ვრცელდება ყველა მიწაზე, იგი ადიდება მიწის სხვადასხვა ნაკვეთებზე მიღებული ნედლი პროდუქტის აბსოლუტურ რაოდენობას, მაგრამ ალბათ არ არღვევს მნიშვნელოვნად იმ შედარებით პროპორციას, რომელიც წინათ მათ შორის არსებობდა.

ბ-ნა მალთუსმა სისწორით აღნიშნა შეცდომა დოქტორ სმიტის არგუმენტაციაში, რომ პური წარმოადგენს განსაკუთრებული ხასიათის საქონელს და რომ მის წარმოებას არ შეიძლება სტიმული მიეცეს იმავე საშუალებით, რითაც სტიმული მიეცემა ყველა სხვა საქონლის წარმოებას. იგი შენიშნავს: „მე სრულიადაც არ ვფიქრობ უარყოფის ძალაში გავლენა, რომელიც პურის ფასს, მრავალი წლის მანძილზე, საშუალოდ, აქვს შრომის ფასზე; მაგრამ რომ ეს გავლენა ისეთი არაა, რომ კაპიტალი დააბრკოლოს მის მოძრაობაში მიწათმოქმედებისაკენ ან მიწათმოქმედებიდან, — და სწორედ ეს პუნქტი შეადგენს საკითხის, — ეს ნათლად გამოჩნდება, თუ ჩვენ თუნდ მოკლედ, გამოვიკვლევთ იმ წესს რა წესითაც შრომა იღებს საყიდელს და გამოიტანება ბაზარზე, აგრეთვე თუ განვიხილავთ იმ შედეგებს, რომლებამდეც აუცილებლად მიგვიყვანდა ადამ სმიტის დებულების მიღება“²⁰.

შემდეგ ბ-ნი მალთუსი გადადის იმ დამტკიცებაზე, რომ მოთხოვნა და მაღალი ფასი ისევე ეფექტურად სტიმულს მისცემს ნედლი პროდუქტის წარმოებას, როგორც ყოველი სხვა საქონლის მოთხოვნა და მაღალი ფასი სტიმულს მისცემს ამ საქონლის წარმოებას. იქიდან, რაც მე წინათ ვთქვი პრემიების შედეგების შესახებ, მკითხველი დაინახავს, რომ მე ამ მუხლში საკვებით ვეთანხმები ბ-ნ მალთუსს. მე აღვნიშნე ადგილი ბ-ნი მალთუსის თხზულებიდან: „*Observations on the Corn Laws*“, იმ მიზნით, რომ დამენახებია რომ ტერმინი „ნამდვილი ფასი“ ამ ნაწარმოებში იხმარება სრულიად სხვა აზრით, ვიდრე მის მეორე პამფლეტში რომელსაც ეწოდება: „*Grounds of an Opinion*“ და სხვ. ამ ადგილას ბ-ნი მალთუსი ამბობს: „ცხადია, რომ მხოლოდ პურის ნამდვილი ფასის აწევას შეუძლია სტიმული მისცეს პურის წარმოებას, და აქ იგი ნამდვილი ფასით, ცხადია, გულისხმობს პურის ღირებულების გადიდებას სხვა საგნების მიმართ ანუ, სხვა სიტყვებით, მისი საბაზრო ფასის აწევას მის ბუნებრივ ფასზე მაღლა ანუ მისი წარმოების ხარჯებზე მაღლა. თუ ბ-ნი მალთუსი ამას გულისხმობს ნამდვილი ფასით, მისი აზრი უეჭველად სწორი არის, თუმცა ასეთი სახელწოდება არ შემოიძლია ვსცნო მიზანშეწონილად; მხოლოდ საბაზრო ფასის აწევა აძლევს სტიმულს პურის წარმოებას, და ჩვენ შეგვიძლია მივიღოთ როგორც გამოწვევის სწორი დებულება, რომ მხოლოდ საქონლის საბაზრო ფასის გარდამეტება მის ბუნებრივ ანუ აუცილებელ ღირებულებაზე არის უაღრესად ხელშემწყობი ამ საქონ-

ლის წარმოების გადიდებისათვის. მაგრამ ბ-ნი მალთუსი სხვა შემთხვევებში, ამ მნიშვნელობას არ აძლევს ტერმინს: „ნამდვილი ფასი“. რენტის შესახებ გამოკვლევაში იგი ამბობს: „პურის ნამდვილი საწარმოო ფასით მე ვგულისხმობ შრომისა და კაპიტალის ნამდვილ რაოდენობას, რაც გამოყენებული იყო იმ დამატებით რაოდენობათა საწარმოებლად, რომლებიც ეროვნულ პროდუქტს მიემატა“. სხვა ადგილას ის ამბობს, რომ „პურის მაღალი შედარებითი ნამდვილი ფასის მიზეზი არის კაპიტალისა და შრომის უფრო დიდი რაოდენობა, რომელიც მის საწარმოებლად უნდა იქნეს გამოყენებული“²¹. ვთქვათ, ზემოაღნიშნულ ციტატაში ჩვენ მოვაქციეთ ნამდვილი ფასის ეს განსაზღვრა. განა იგი მაშინ ამის მთქმელი არ იქნება: „ცხადია, მხოლოდ შრომისა და კაპიტალის იმ რაოდენობის გადიდებას, რომელიც გამოყენებული უნდა იქნეს პურის საწარმოებლად, შეუძლია მისი წარმოებისათვის სტიმულის მიცემაო?“ მაგრამ ეს ხომ იგივე იქნებოდა როგორც რომ გვეთქვა: ცხადია, პურის ბუნებრივი ანუ აუცილებელი ფასის აწევა მის წარმოებას სტიმულს აძლევსო, — დებულება, რომლის დაცვა შეუძლებელი იქნებოდა. არა ის ფასი რომელშიაც პური შეიძლება წარმოებულ იქნეს ახდენს რაიმე გავლენას მის წარმოებულ რაოდენობაზე, არამედ ის ფასი რომელშიაც იგი შეიძლება გაყიდულ იქნეს. კაპიტალი მიიქცევა მინათმოქმედებისაკენ ან უკუიქცევა მისგან იმის მიხედვით თუ რამდენად პურის ფასი მაღალია ან დაბალია წარმოების ხარჯებზე. თუ ეს გარდამეტება იმდენად დიდია, რომ მინათმოქმედებაში გამოყენებულ კაპიტალს ჩვეულებრივზე უფრო მაღალი მოგება ეძლევა, კაპიტალი გაიწევს მინათმოქმედებისაკენ, ხოლო თუ მოგება ნაკლები არის, კაპიტალი ამოიღება იქიდან.

ამრიგად, პურის წარმოებას ხელშეწყობა ეძლევა არა პურის ნამდვილი ფასის ცვლილებით, არამედ მისი საბაზრო ფასის ცვლილებით. „მეტ კაპიტალს და შრომას აქვს მინისადმი მიზიდულობა“ არა იმიტომ, რომ კაპიტალისა და შრომის უფრო დიდი რაოდენობა უნდა იქნეს პურის საწარმოებლად გამოყენებული (ნამდვილი ფასის სწორი განსაზღვრა ბ-ნი მალთუსის მიერ), არამედ იმიტომ, რომ პურის საბაზრო ფასი მის ნამდვილ ფასზე მაღალი არის და, ხარჯების გადიდების მიუხედავად მინათმოქმედებას უფრო ხელსაყრელ მოსაქმეობად ხდის კაპიტალისათვის“.

ბ-ნი მალთუსის შემდეგი შენიშვნები ღირებულების საზომის შესახებ, რომელიც ადამ სმიტს აქვს მიღებული, სავსებით სწორი არის. „ადამ სმიტი, ცხადია, არგუმენტაციის ამ გზაზე დამდგარია იმის გამო, რომ მას ჩვეულება აქვს განიხილოს შრომა, როგორც ღირებულების ნორმალური საზომი, და პური, როგორც შრომის საზომი. მაგრამ ჩვენი საკუთარი ქვეყნის ისტორია საკმარისად გვიმტკიცებს, რომ პური ძალიან არასწორი საზომია შრომისათვის: ეს ისტორია გვიჩვენებს, რომ შრომა, პურთან შედარებით, განიცდიდა მეტად დიდ და მკვეთრ ცვლილებებს არა თუ წლიდან წლამდე, არამედ საუკუნედან საუკუნემდე და ათი, ოცი და ოცდაათი წლის პერიოდებშიც თანამიმდევრობით. და რომ არც შრომა და არც რაიმე სხვა საქონელი არ შეიძლება იყოს ზუსტი საზომი. ნამდვილი საცვლელი ღირებულებისათვის, — ეს ამჟამად ყველაზე უფრო უცილობელ მოძღვრებადაა მიჩნეული პოლიტიკურ ეკონომიაში, და, ნამდვილადაც, იგი თვით საცვლელი ღირებულების განსაზღვრიდან გამომდინარეობს“.

თუ, როგორც ეს ნათლად სჩანს, არც პური და არც შრომა არ შეადგენს საცვლელს ღირებულების ზუსტ საზომს, მაშ როგორ სხვა საქონელს შეუძლია ამ როლის შესრულება? უეჭველია, არც ერთს. ამიტომ, თუ გამოთქმას „საქონელთა ნამდვილი ფასი“, რაიმე მნიშვნელობა აქვს, ეს უნდა იყოს ის, რომელსაც მას აძლევს ბ-ნი მალთუსი თავის სარენტო გამოკვლევაში, — საქონელთა ნამდვილი ფასი უნდა გაიზომებოდეს მათ საწარმოებლად საჭირო შეფარდებითი რაოდენობით შრომისა და კაპიტალისა.

ბ-ნი მალთუსი ამბობს „*Inquiry into the Nature of Rent*“- ში, რომ, ქვეყნის ფულის მიმოქცევის ნაკლისგან და სხვა დროებითი და შემთხვევითი გარემოებებისგან დამოუკიდებლად, პურის შედარებითი მაღალი ფულადი ფასის მიზეზი არის მისი მაღალი შედარებითი ნამდვილი ფასი ანუ კაპიტალისა და შრომის უფრო დიდი რაოდენობა, რომელიც მის წარმოებაზე უნდა იქნეს გამოყენებული“.²²

ეს არის, ჩემი აზრით, სწორი ახსნა ყველა იმ ცვლილებისთვის რომელიც შეიძლება წარმოსდგეს პურის ან რაიმე სხვა საქონლის ფასში. საქონელმა შეიძლება მხოლოდ დიდი ხნით ფასში აიწიოს ან იმიტომ, რომ მის წარმოებაზე კაპიტალისა და შრომის მეტი რაოდენობა უნდა იქნეს გამოყენებული, ანდა იმიტომ, რომ ფულის ღირებულება დაწეული არის; და, პირიქით, საქონელმა შეიძლება ფასში მხოლოდ დაიწიოს ან იმიტომ, რომ მის საწარმოებლად კაპიტალისა და შრომის ნაკლები რაოდენობის გამოყენებაა შესაძლებელი. ანდა იმიტომ, რომ ფულის ღირებულება აწეული არის.

ცვლილება, რომელიც უკანასკნელი მიზეზის გამო — ფულის ღირებულების ცვლილების გამო — წარმოსდგება, ვრცელდება ერთნაირად ყველა საქონელზე, მაშინ როდესაც პირველი მიზეზის გამო წარმომდგარი ცვლილება იმ განსაკუთრებული საქონლით შემოიფარგლება, რომლის საწარმოებლად მეტი ან ნაკლები შრომაა საჭირო. პურის თავისუფალი იმპორტის დაწესებისას ან სასოფლო მეურნეობაში გაუმჯობესებათა განხორციელების შემთხვევაში ნედლი პროდუქტი ფასში დაიწევს; სხვა საქონელთა ფასები კი მხოლოდ იმდენად განიცდის ამის გავლენას, რამდენადაც დაიწევს ნამდვილი ღირებულება ანუ წარმოების ხარჯები იმ ნედლი მასალის, რომელიც ამა თუ იმ საქონლის შემადგენლობაში შედის.

რადგან ბ-ნი მალთუსი ამ პრინციპს აღიარებს, მას, მე მგონია, არ შეუძლია, თუ თანამიმდევნობა სურს დაიცვას, იმ აზრისა იყოს, რომ ყველა საქონელთა მთელმა ფულადმა ფასმა ქვეყანაში უნდა დაიწიოს პურის ფასის დაცემის სავსებით პროპორციულად. თუ ყოველწლიურად ქვეყნის მიერ მოხმარებული პურის ღირებულება ათ მილიონს შეადგენდა, ხოლო მანუფაქტურული პროდუქტების და უცხო საქონელთა ღირებულება — 20 მილიონს, ანუ ერთად 30 მილიონს, ჩვენ, მარტო იმიტომ, რომ პურის ფასმა დაიწია 50%-ით ანუ 10 მილიონიდან 5-მდე, არ შეგვეძლო დასკვნა გაგვეკეთებია, რომ წლიური ხარჯი შემცირდა 15 მილიონამდე.

ღირებულება ნედლი პროდუქტისა, რომელიც მანუფაქტურულ საქონელთა შემადგენლობაში შედიოდა, შეიძლება მათი მთელი ღირებულების, მაგალითად 20%-ზე მეტს არ შეადგენდა, და, მაშასადამე, მანუფაქტურულ საქონელთა ღირებულება დაიწევდა არა 20 მილიონიდან 10

მილიონამდე, არამედ 20-დან მხოლოდ 18 მილიონამდე. ამრიგად, პურის ფასის 50%-ით დაწევის შემდეგ, წლიური ხარჯის მთელი ჯამი დაიწევდა არა 30 მილიონიდან 15-მდე, არამედ 30-იდან მხოლოდ 23 მილიონამდე²³.

ასეთი იქნებოდა, ჩემი აზრით ყველა საქონელთა ღირებულება, შესაძლებელი რომ ყოფილიყო გვეგულისხმა, რომ პურის ასეთი იაფი ფასის არსებობისას არ გადიდდებოდა პურის და სხვა საქონელთა მოხმარება. მაგრამ რადგან ყველა იმათ ვინც კაპიტალს ხარჯავდა პურის მოსაყვანად იმ მიწებზე, რომლების დამუშავება შესწყდებოდა, შეეძლებოდათ ეს კაპიტალი მანუფაქტურულ საქონელთა წარმოებაში გამოეყენებიათ, და რადგან ამ საქონელთა მხოლოდ ნაწილი იქნებოდა გაზიდული უცხოეთის პურზე გასაცვლელად, — ვინაიდან ყოველი სხვა ნაგულისხმევის შემთხვევაში იმპორტი და დაბალი ფასები არავითარი სარგებლობის მომცემი არ იქნებოდა, — ამიტომ დამატებითი ღირებულება მანუფაქტურულ საქონელთა მთელი იმ რაოდენობისა, რომელიც ამგვარად იქნებოდა წარმოებული, ხოლო გაზიდული კი არ იქნებოდა, მიემატებოდა ზემოაღნიშნულ ღირებულებას, ასე რომ ქვეყანაში ყველა საქონელთა — პურის ჩათვლითაც ღირებულების ნამდვილი შემცირება, თუნდ რომ მათი ფულადი ღირებულება ვიგულისხმეთ, თანასწორი იქნებოდა მხოლოდ იმ დანაკლისის, რომელსაც მემამულეები განიცდიდნენ მათი რენტის შემცირების გამო, მაშინ როდესაც სიამოვნების საგანთა რაოდენობა მნიშვნელოვნად გადიდდებოდა.

ნაცვლად იმისა, რომ ამ თვალსაზრისით განეხილა ნედლი პროდუქტის ღირებულების დაწევის შედეგები, როგორც იგი უნდა მოქცეულიყო მისი წინანდელი განზრახვის თანახმად, ბ-ნი მალთუსი ამ დაწევას აიგივებს ფულის ღირებულების აწევასთან 100%-ით და ამიტომ აკეთებს დასკვნას, ვითომ ყველა საქონელთა ფასი მათი წინანდელი ფასის ნახევარზე დაიწვედეს.

„ორი წლის განმავლობაში, 1794 წლიდან დაწყებული 1813 წლამდე (ჩათვლით)“, ამბობს იგი, ბრიტანეთის პურის საშუალო ფასი კვარტერისთვის შეადგენდა დაახლოებით 83 შილინგს; უკანასკნელი ათი წლის განმავლობაში, 1813 წლამდე (ჩათვლით), — 92 შილინგს და ამ ოცი წლის პერიოდის უკანასკნელი ხუთი წლის განმავლობაში — 108 შილინგს. მთელი ამ ოცი წლის განმავლობაში მთავრობამ ისესხა დაახლოებით 500 მილიონი ნამდვილი კაპიტალი, რომლისათვის, საამორტიზაციო ფონდის გამორიცხვით, მან იკისრა ვალდებულება იხადოს საშუალოდ, დაახლოებით 50%. მაგრამ პურის ფასი თუ დაიწევდა 50 შილინგამდე კვარტერისთვის და, ამის შესაბამისად, დაიწევდა სხვა საქონელთა ფასიც, იმ შემთხვევაში მთავრობა დაახლოებით 5% სარგებლის ნაცვლად, ფაქტიურად გადაიხდიდა სარგებლად 7, 8, 9%-ს და, უკანასკნელი 200 მილიონისთვის, და 10%-ს.

„მე სურვილი არ მექნებოდა მეთქვა რომ წინააღმდეგ ასეთი არაჩვეულებრივი გულუხვობისა კაპიტალისტების მიმართ, საჭირო რომ არ იყოს იმის გარკვევა, თუ ვის მიერ უნდა იქნეს გადახდილი ეს სარგებელი: და ცოტაოდენი დაფიქრება საკმარისია იმის დასანახად, რომ იგი მხოლოდ საზოგადოების მრეწველი კლასების და მემამულეების მიერ შეიძლება გადახდილი იქნეს, ე.ი. იმ კლასების მიერ რომელთა ნომინალური შემოსავალი იცვლება ღირებულების

საზომის ყოველ ცვლილებასთან ერთად. საზოგადოების ამ ნაწილის შემოსავალი, უკანასკნელი ხუთი წლის საშუალო შემოსავალთან შედარებით, შემცირდებოდა ნახევრით, და ამ ნომინალურად შემცირებული შემოსავლიდან ამ კლასებს იგივე ნომინალური თანხა უნდა გადაეხადათ ხარკების სახით²⁴.

ჯერ ერთი, მე მგონია, უკვე დავამტკიცე, რომ ეს ღირებულება საერთოდ ქვეყნის მთლიანი შემოსავლისა ცი არ შემცირდება იმ პროპორციით, რა პროპორციაც აქ ბ-ნ მალთუსს აქვს აღებული. იმ გარემოებიდან, რომ პურის ფასმა დაიწია 50%-ით კიდევ არ გამომდინარეობს, რომ თითოეული ადამიანის მთლიანი შემოსავლის ღირებულება შემცირდება 50%-ით²⁵; სინამდვილეში მისი წმინდა შემოსავლის ღირებულებამ შეიძლება იმატოს.

მეორე, მკითხველი, იმედი მაქვს, დამეთანხმება, რომ ეს გადიდებული ტვირთი, კიდევ რომ მივიღოთ, რომ მას ადგილი ექნებოდა, არ დაანებებოდა მხოლოდ და მხოლოდ „მემამულეებს და საზოგადოების მრეწველ კლასებს“; ფულად კაპიტალისტს, თავისი პირადი ხარჯების წარმოების გზით, როგორც საზოგადოების სხვა კლასებს. ამიტომ, თუ ფულის ღირებულება მართლა აიწევდა, ფულადი კაპიტალისტი თუმცა უფრო დიდ ღირებულებას მიიღებდა, მაგრამ უფრო დიდ ღირებულებასაც გადაიხდიდა ხარკების სახით, და, ამრიგად არ შეიძლება მართალი იყოს ეს, რომ სარგებლის ნამდვილი ღირებულების მთელ დამატებას გადაიხდიდნენ „მემამულეები და საზოგადოების მრეწველი კლასები“.

ბ-ნი მალთუსის მთელი არგუმენტაცია არამტკიცე საფუძველზეა აგებული: იგი იმის გულისხმობაზეა დამყარებული, რომ რახან ქვეყნის მთლიანი შემოსავალი შემცირდა, ამიტომ წმინდა შემოსავალიც უნდა შემცირდეს იმავე პროპორციით. ამ თხზულების ერთ-ერთ მიზანს შეადგენდა იმის დანახვება, რომ საარსებო საგნების ნამდვილი ღირებულების ყოველ შემცირებასთან ერთად ხელფასი დაბლა იწევს და, ამის შესაბამისად, მაღლა იწევს კაპიტალის მოგება; სხვა სიტყვებით, მოცემული წლიური ღირებულებიდან ნაკლები წილი ეძლევა მუშათა კლასს და უფრო დიდი წილი — იმათ, რომელთა ფონდები სამუშაოს აძლევს ამ კლასს. ვიგულისხმობ, რომ განსაზღვრულ ფაბრიკაში დამზადებული პროდუქტების ღირებულება შეადგენს 1 000 გირვ. სტერლინგს და რომ იგი ნაწილდება მესარეწესა და მის მუშებს შორის იმგვარად, რომ უკანასკნელნი იღებენ 800 გირვ. სტერლინგს, ხოლო პირველი — 200 გირვ. სტერლინგს. და აი, თუ ამ პროდუქტების ღირებულებამ 900 გირვ. სტერლინგამდე დაიწია, და 100 გირვ. სტერლინგი, საარსებო საგნების ფასის დაწევის გამო, დაზოგვილი იქნა ხელფასზე, — მესარეწის წმინდა შემოსავალი სრულიადაც არ შემცირდებოდა, და, მაშასადამე, მას შეეძლო გადაეხადა ხარკის იგივე თანხა ისევე ადვილად, როგორც წინათ, ფასის შემცირებამდე იხდიდა²⁶.

დიდი მნიშვნელობა აქვს განსხვავების გატარებას მთლიან შემოსავალსა და წმინდა შემოსავალს შორის, იმიტომ რომ ყველა ხარკი საზოგადოების წმინდა შემოსავლიდან უნდა იქნეს გადახდილი. ვიგულისხმობ, რომ ქვეყანაში არსებულ ყველა საქონელს, — მთელ არსებულ პურს, ყველა ნედლ პროდუქტს, მანუფაქტურულ პროდუქტებს და სხვ; — რომელიც წლის განმავლობაში შეიძლება ბაზარზე იქნეს გატანილი, 20 მილიონის ღირებულება აქვს, რომ ამ

ღირებულების მისაღებად ადამიანთა განსაზღვრული რიცხვის შრომაა საჭირო, და რომ ამ მუშებისთვის აუცილებელი მოთხოვნების საგნები მოითხოვს 10 მილიონის დახარჯვას. ამ შემთხვევაში მე ვიტყვი, რომ ასეთი საზოგადოების მთლიანი შემოსავალი შეადგენს 20 მილიონს და წმინდა შემოსავალი — 10 მილიონს. ამ ნაგულისხმევიდან სრულიადაც არ გამომდინარეობს, რომ მუშები მხოლოდ 10 მილიონს მიიღებდნენ მათი შრომისთვის; მათ შეიძლება მიეღოთ 12, 14 ან 15 მილიონი, და ამ შემთხვევაში ისინი აიღებდნენ 2, 4 ან 5 მილიონს წმინდა შემოსავლიდან. ნაშთი გაიყოფოდა მემამულეებსა და კაპიტალისტებს შორის, მაგრამ მთელი წმინდა შემოსავალი არ იქნებოდა 10 მილიონზე მეტი. ვთქვათ, ასეთი საზოგადოება 2 მილიონს იხდის ხარკების სახით: მაშინ მისი წმინდა შემოსავალი შემცირდება 8 მილიონამდე.

ვიგულისხმობთ ახლა, რომ ფულის ღირებულებამ იმატა ერთი მეათედით, მაშინ ყველა საქონელთა ფასი დაიწევდა, და დაიწევდა შრომის ფასიც, იმიტომ რომ მუშის აუცილებელი მოთხოვნების საგნები ამ საქონელთა ნაწილს შეადგენდა; მაშასადამე, მთლიანი შემოსავალი შემცირდებოდა 18 მილიონამდე და წმინდა შემოსავალი — 9 მილიონამდე. თუ ხარკები ამავე პროპორციით დაიწევდა და, 2 მილიონის ნაცვლად, მხოლოდ 1 800 000 გირვ. სტერლინგი აიღებოდა, წმინდა შემოსავალი ახლა შემცირდებოდა 7 200 000 გირვ. სტერლინგამდე, რომელსაც იგივე ღირებულება ექნებოდა. რაც წინათ 8 მილიონს, და, მაშასადამე საზოგადოება ასეთი ცვლილების გამო არც არას დაჰკარგავდა და არც არას მოიგებდა. მაგრამ ვიგულისხმობთ, რომ, ფულის ღირებულების აწევის შემდეგ, წინანდებურად 2 მილიონი გადაიხდევინებოდა; მაშინ საზოგადოება წელიწადში 200 000 გირვ. სტერლინგით უფრო ღარიბი გახდებოდა, რადგან ხარკი ნამდვილად გადიდებოდა ერთი მეათედით. საქონელთა ფულად ფასში ცვლილების მოხდენა ფულის ღირებულების ცვლილების გზით და იმავე დროს ხარკად ფულის იმავე თანხის გადახდევინება — მოასწავებს, უეჭველად, იმ ტვირთის გადიდებას, რომელიც საზოგადოებას აწევს.

მაგრამ ვიგულისხმობთ, რომ იმ 10 მილიონიდან, რომელიც წმინდა შემოსავალს შეადგენს, მემამულეებმა 5 მილიონი მიიღეს რენტის სახით და რომ, წარმოების გაადვილებისა და პურის იმპორტის გამო, პურის აუცილებელი ხარჯები, შრომის სახით, შემცირდა ერთი მილიონით. ამ შემთხვევაში რენტა შემცირდება ერთი მილიონით და ამავე ზომით დაიწევს საქონელთა მთელი მასის ფასებიც, მაგრამ წმინდა შემოსავალი იგივე დარჩება, რაც წინათ იყო. მართალია, მთლიანი შემოსავალი იქნება მხოლოდ 19 მილიონი და მის მისაღებად საჭირო ხარჯები — 9 მილიონი, მაგრამ წმინდა შემოსავალი მაინც 10 მილიონის შემადგენელი იქნება. ვიგულისხმობთ ახლა, რომ ამ შემცირებული მთლიანი შემოსავლიდან ხარკად აიღება 2 მილიონი. უფრო მდიდარი გახდებოდა ამ შემთხვევაში საზოგადოება თუ უფრო ღარიბი? უეჭველია უფრო მდიდარი, რადგან, ხარკის გადახდის შემდეგ, მას ექნებოდა თავის განკარგულებაში წინანდებურად 8 მილიონის რაოდენობის წმინდა შემოსავალი პროდუქტების საყიდლად რომელთა რაოდენობამ იმატა, ხოლო ფასმა დაიწია პროპორციით 20-ისა 19-ისადმი. ამრიგად, საზოგადოება შესძლებდა არა თუ წინანდელი დაბეგვრის ატანას, არამედ უფრო ღიდისაც, და, მიუხედავად ამისა, ხალხის მასა უკეთ იქნებოდა კომფორტისა და არსებობის საგნებით მომარაგებული.

თუ საზოგადოების წმინდა შემოსავალი, იმავე სახარკო ფულადი თანხის გადახდის შემდეგ, ისევე დიდი იქნებოდა, როგორც წინათ იყო, და მემამულეთა კლასი ერთ მილიონს დაჰკარგავდა რენტის შემცირების გამო, — საზოგადოების სხვა პროდუქტიულ კლასებს უნდა მიეღოთ თავიანთი განკარგულებაში, ფასების დაწევის მიუხედავად, გადიდებული ფულადი შემოსავალი. ფულადი კაპიტალისტი ამ შემთხვევაში ორმაგად იქნება მოგებაში; შემცირებული იქნება პურის და ხორცის ფასი, რომელსაც ის და მისი ოჯახი მოიხმარებს; და დაწეული იქნება აგრეთვე მისი შინამოსამსახურეების, მეზარეულების და ყოველგვარი მუშების ხელფასი. ნაკლებ ეღირება მისი ცხენები და პირუტყვები და ნაკლები ხარჯი დასჭირდება მათ შენახვას. ყველა იმ საქონელთა ფასი დაიწევს, რომლებშიაც ნედლი მასალა შედის როგორც მთავარი შემადგენელი ნაწილი. მთელი იმ დანაზოგის თანხა, რომელსაც კაპიტალისტი განახორციელებს თავისი შემოსავლის დახარჯვისას, მაშინ როდესაც მისი ფულადი შემოსავალი გადიდებული არის, ორმაგად სარგებლობის მიმცემია მისთვის და აძლევს მას შესაძლებლობას არა მარტო გააფაროს ფარგალი თავის სიამოვნებისა, არამედ დამატებითი ხარკებიც გადაიხადოს, უკეთეს ასეთები მოითხოვება. დაბეგრული პროდუქტების გაძლიერებული მოხმარება მის მხრივ მოჭარბებით გაათანასწორებს მოთხოვნის შემცირებას მემამულეების მხრივ, მათი რენტის შემცირებით რომ არის გამოწვეული. იგივე შენიშვნები შეეხება ფერმერებს და ყველა სახის მრეწველებს.

მაგრამ შეიძლება გვითხრან, რომ კაპიტალისტის შემოსავალი არ გადიდდება, რომ ის მილიონი, რომელიც მემამულის რენტას მოაკლდება, მუშებს მიეცემა დამატებითი ხელფასის სახით! ასე იყო; მაგრამ ეს არავითარ განსხვავებას არ გამოიწვევს ჩემს არგუმენტაციაში; საზოგადოების მდგომარეობა გაუმჯობესდება, და მას შესაძლებლობა ექნება წინანდელზე უფრო ადვილად ატაროს იგივე ფულადი ტვირთი; ეს გარემოება მხოლოდ იმის დამამტკიცებელი იქნება, რომ — და ეს კიდევ უფრო სასურველია — ახალი განაწილების გამო უმთავრესად გაუმჯობესდა საზოგადოების სხვა კლასის — უმნიშვნელოვანესი კლასის — მდგომარეობა. ყველაფერი რასაც იგი 9 მილიონზე მეტად მიიღებს, შეადგენს ქვეყნის წმინდა შემოსავლის ნაწილს, და იგი არ შეიძლება დახარჯულ იქნეს უიმისოდ, რომ ამან იმავე დროს არ გაადიდოს ქვეყნის შემოსავალი, კეთილდღეობა ან ძლიერება. ამრიგად, გაანაწილეთ წმინდა შემოსავალი, როგორც გნებავთ. მიეცით ერთ კლასს ცოტათი მეტი, მიეცით მეორეს ცოტათი ნაკლები, — თქვენ ამით მაინც ვერ შეამცირებთ ამ შემოსავალს; შრომის იმავე რაოდენობით საქონელთა მეტი რაოდენობა იქნება წარმოებული, თუმცა ასეთ საქონელთა მთლიანი ფულადი ღირებულების ოდენობა შემცირებული იქნება; მაგრამ ქვეყნის წმინდა ფულად შემოსავალს, იმ ფონდს, საიდანაც ხარკები გადაიხდება და სახსრები მიიღება სიამოვნების საგნების მოსაპოვებლად, წინანდელზე მეტი უნარი ექნება არსებული მოსახლეობის შესანახად, მისთვის კომფორტის და ფუფუნების საგნების მისაცემად და ყოველი მოცემული სახარკო თანხის დასაფარავად.

უეჭველია, რომ ფულადი კაპიტალისტიც მოგებაში არის პურის ღირებულების მნიშვნელოვნად დაწევისას; მაგრამ თუ სხვას ზარალი არავის ეძლევა, არ არის საფუძველი ვეცადოთ, რომ პური უფრო ძვირი გახდეს, ვინაიდან ფულადი კაპიტალისტის მოგება ეროვნული არის და, როგორც ყოველი სხვა მოგება, ადიდება ქვეყნის ნამდვილ სიმდიდრეს და ძლიერებას. თუ

მის მიერ მიღებული სარგებლობა მეტისმეტად დიდია, უნდა გამოირკვეს ზომა ამისი, და მაშინ კანონმდებლობამ უნდა გამოიწვიოს სათანადო ნამალი; მაგრამ იმაზე უფრო უგუნური პოლიტიკა არ შეიძლება იყოს, რომელიც უარს გვათქვევინებდა იმ დიდ სარგებლობაზე, რაც იაფ პურთან და უხვ წარმოებასთან არის დაკავშირებული, მხოლოდ იმიტომ, რომ ფულად კაპიტალისტს შეუძლია მეტისმეტად დიდი ნაწილის მიღება ამ სარგებლობიდან.

დღემდე ჯერ კიდევ არავის უცდია კაპიტალის სარგებლის მოგვარება პურის ფულადი ფასის მიხედვით. თუ სამართლიანობა და კეთილსინდისიერება მოითხოვს ასეთ მოგვარებას, მაშინ ჩვენ დიდი ვალი გვაქვს წინანდელი დროის ფულადი კაპიტალისტებისა, ვინაიდან ისინი ასი წლის განმავლობაში ერთსა და იმავე ფულად შემოსავალს იღებდნენ, თუმცა პურის ფასი ამ დროის განმავლობაში შეიძლება, გაორკეცდა ან გასამკეცდა²⁷.

მაგრამ დიდი შეცდომაა იმის ფიქრი, რომ ფულადი კაპიტალისტის მდგომარეობა უფრო გაუმჯობესდება, ვიდრე ფერმწერის, ფაბრიკანტის და სხვა კაპიტალისტთა მდგომარეობა ქვეყანაში; მისი მდგომარეობა, ნამდვილად, ნაკლებ გაუმჯობესდება. ფულადი კაპიტალისტი უეჭველად იმავე ფულად შემოსავალს მიიღებს, მაშინ როდესაც დაინევს არა მარტო ნედლი პროდუქტის და შრომის ფასი, არამედ აგრეთვე ბევრ სხვა საგანთა ფასი, რომლებშიაც ნედლი პროდუქტი შემადგენელ ნაწილადაა შესული. მაგრამ ეს, როგორც მე ეს არის ცხადვყავი, ისეთი სარგებლობაა, რაც მას ექნებოდა ყველა სხვა პირებთან თანაბრად, რომელთაც ასეთივე ფულადი შემოსავალი ექნებოდათ დასახარჯად თავიანთ განკარგულებაში; ფულადი კაპიტალისტის ფულადი შემოსავალი არ გადიდებოდა, მაშინ როდესაც ფერმერი, ფაბრიკანტის და შრომის სხვა დამქირავებელთა ფულადი შემოსავალი გადიდებოდა, და ყველა ისინი, მაშასადამე, ორმაგ მოგებაში იქნებოდნენ.

იქნებ გვითხრან: შეიძლება მართალი იყოს, რომ კაპიტალისტებს სარგებლობა ექნებოდათ მოგების აწევის გამო, შემდეგად ხელფასის დაწევისა, მაგრამ მათი შემოსავალი, მათ საქონელთა ფულადი ღირებულების დაწევის გამო, შემცირდებოდა. რა შეამცირებდა ამ შემოსავალს? არა ფულის ღირებულების ცვლილება, ვინაიდან, ჩვენი ნაგულისხმევის თანახმად, არა მომხდარა რა ისეთი, რასაც შეეძლო მისი ღირებულების შეცვლა. და არა შემცირება შრომის რაოდენობისა, რომელიც საჭიროა ამ საქონელთა წარმოებად, რადგან არავითარ ასეთ მიზეზს არ უმოქმედნია, და რომც ემოქმედნა იგი დაბლა არ დასწევდა ფულად მოგებას, თუმცა შეეძლო უფრო დაბალი გაეხადა ფულადი ფასები. მაგრამ, ჩვენი ნაგულისხმევის თანახმად, ფასში დაინია ნედლმა მასალამ, რომლიდანაც პროდუქტები მზადდება, და, მაშასადამე, პროდუქტების ფასი ამ მიზეზით დაინევს. ჰო, მართალია ფასები დაინევს, მაგრამ ეს დაწევა დაკავშირებული არ იქნება მწარმოებელთა ფულადი შემოსავლის რაიმე შემცირებასთან. თუ მწარმოებელი თავის საქონელს ნაკლებ ფულში ჰყიდის, იგი ამას სჩადის მხოლოდ იმიტომ, რომ ღირებულებაში დაწეულია ერთ-ერთი ნედლი მასალა, რომლიდანაც ეს საქონელი მზადდება. თუ მაუდის მწარმოებელი თავის მაუდს, 1 000 გირვ. სტერლინგის ნაცვლად, 900 გირვ. სტერლინგად ჰყიდის, მისი შემოსავალი ნაკლები არ იქნება, უკეთუ მატყლი, რომლიდანაც მისი მაუდი მზადდება, 100 გირვ. სტერლინგითაა ღირებულებაში დაწეული.

ბ-ნი მალთუსი ამბობს: „მართალია, რომ განვითარებაში მყოფი ქვეყნის სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტის უკანასკნელი დამატება დაკავშირებული არაა რენტის გადიდებასთან; და სწორედ ამ გარემოების გამო მდიდარ ქვეყნას შეუძლია გადასწყვიტოს მისთვის საჭირო პურის ნაწილის შემოზიდვა, უკეთუ იგი დარწმუნებულია, რომ თანაბარი მიწოდება ექნება. მაგრამ ყოველ შემთხვევაში უცხოეთის პურის შემოზიდვა ეროვნული ინტერესის წინააღმდეგი იქნება, თუ იმ პურზე, რომელიც შინ შეიძლება მოწეულ იქნეს, შემოზიდული პური იმდენით უფრო იაფი არაა, რამდენიც შეესაბამება იმ პურის მოპოვებასა და რენტას, რომელსაც იგი შეენაცვლება“.

— „*Grounds etc.*“, გვ. 36.

ბ-ნი მალთუსის ეს შენიშვნა სრულიად სწორია; მაგრამ შემოზიდული პური უნდა იყოს იმდენით უფრო იაფი იმ პურზე, რომელიც შინ შეიძლება მოწეულ იქნეს, „რამდენიც შეესაბამება იმ პურის მოგებასა და რენტას, რომელსაც იგი შეენაცვლება“. თუ ის ასე არ იქნებოდა, არავის არ ექნებოდა რაიმე სარგებლობა მისი შემოზიდვით.

რადგან რენტა შედეგია პურის მაღალი ფასის, ამიტომ რენტის დაკარგვა დაბალი ფასის შედეგი არის. უცხოეთის პური არასოდეს არ უწევს კონკურენციას შინაურ პურს, რომელიც რენტას იძლევა; ფასის დაცემა ყოველთვის მემამულეს აძლევს ზარალს, ვიდრე, და ბოლოს, არ შეიწოვს მთელ მის რენტას; თუ ფასი კიდევ უფრო დაეცა, იგი კაპიტალის ჩვეულებრივი მოგების მომცემი აღარ იქნება; კაპიტალი მაშინ დასტოვებს მიწას სხვა მოსაქმეობაში გასასვლელად, და პური, წინათ რომ იმ მიწაზე მოიყვანებოდა, მაშინ, და არა მანამდე, შემოიზიდება. რენტის დაკარგვა, მართალია, დაკარგვა იქნება ღირებულების, ფულით შეფასებული ღირებულების, მაგრამ სამაგიეროდ გადიდება სიმდიდრე ნედლი პროდუქტის და სხვა ნაწარმოებთა ერთობლივი რაოდენობა გადიდება; იმ უფრო დიდი სიადვილის გამო, რომლითაც ეს პროდუქტები იწარმოება, თუმცა მათი რაოდენობა გადიდება, მათი ღირებულება შემცირებული იქნება.

ორი ადამიანი ხმარობს ერთნაირ კაპიტალს, ერთი — მიწათმოქმედებაში, მეორე — მრეწველობაში. მიწათმოქმედებაში მოსაქმე კაპიტალი აწარმოებს წმინდა წლიურ ღირებულებას 1 200 გირვ. სტერლინგის რაოდენობით, რომლიდანაც 1 000 გირვ. სტერლინგი დაინარჩუნება მოგების სახით, და 200 გირვ. სტერლ. გადაიხდება რენტად; მეორე კაპიტალი, რომელიც მრეწველობაში მოქმედებს, აწარმოებს წლიურ ღირებულებას მხოლოდ 1 000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობით. ვიგულისხმობ, რომ იმპორტის გზით, პურის იგივე რაოდენობა, რომელიც 1 200 გირვ. სტერლ. ღირს შეიძლება მიღებულ იქნეს 950 გირვ. სტერლინგად ღირებულ პროდუქტებში, და რომ, ამის გამო, მიწათმოქმედებაში გამოყენებული კაპიტალი გადაიტანება მრეწველობაში, სადაც მას 1 000 გირვ. სტერლინგის რაოდენობის ღირებულება შეუძლია აწარმოოს. ამ შემთხვევაში ქვეყნის წმინდა შემოსავალი ნაკლები ღირებულების იქნება, 2 200 გირვ. სტერლინგიდან იგი შემცირდება 2 000 გირვ. სტერლინგამდე; მაგრამ ამასთან ქვეყანას ექნება არა თუ საქონელთა და პურის იგივე რაოდენობა საკუთარი მოხმარებისათვის, არამედ კიდევ დამატებითი რაოდენობა, რომლის ყიდვა შეიძლება 50 გირვ. სტერლინგით, ე.ი. სხვაობით საზღვარგარეთ გაყიდულ შინაურ საქონელთა ღირებულებასა და იქ ნაყიდი პურის ღირებულებას შორის.

ამაში მდგომარეობს, არსებითად, მთელი საკითხი პურის იმპორტის ან ქვეყნის შიგნით მისი წარმოების ხელსაყრელობის შესახებ. პური ვერ შემოიზიდებოდა მანამდე, სანამ, განსაზღვრული კაპიტალის გამოყენების გზით, საზღვარგარეთიდან მიღებული მისი რაოდენობა აღემატება იმ რაოდენობას, რომელიც იმავე კაპიტალით შეიძლება წარმოებულ იქნეს ქვეყნის შიგნით, — არა მარტო იმ რაოდენობას, რომელიც ფერმერს ხვდება წილად, არამედ იმ რაოდენობასაც, რომელიც მემამულეს ეძლევა რენტად.

ბ-ნი მალთუსი ამბობს: „აღამ სმიტის მიერ სწორად იყო აღნიშნული, რომ არასოდეს პროდუქტიული შრომის ერთსა და იმავე რაოდენობას, მრეწველობაში გამოყენებულს, არ შეუძლია წარმოშვას ისე დიდი რეპროდუქცია, როგორც მინათმოქმედებაში“. თუ ადამ სმიტი ღირებულებაზე ლაპარაკობს, იგი მართალია; თუ სიმდიდრეზე ლაპარაკობს, იგი სცდება, ვინაიდან თვითონ მან განსაზღვრა სიმდიდრე როგორც ჯამი არსებობის, კომფორტის და სიამოვნების საგანთა. არსებობის და კომფორტის ერთი კატეგორიის საგნები არ შეიძლება შევადაროთ მეორე კატეგორიისას; არ არსებობს ისეთი საზომი, რომლითაც შეიძლებოდეს სახმარი ღირებულების გაზომვა; სხვადასხვა პირნი მას სხვადასხვაგვარ შეაფასებენ.

1. ბ-ნი სეი იზიარებს ადამ სმიტის შეხედულებას. „კაპიტალის ყველაზე უფრო პროდუქტიულ გამოყენებას წარმოადგენს, მიწათმოქმედების შემდეგ, მისი გამოყენება მანუფაქტურულ მრეწველობაში და საშინაო ვაჭრობაში, იმიტომ რომ მას მოძრაობაში მოჰყავს სამრეწველო საქმიანობა, რომლის მოგება მოპოვებულია ქვეყნის შიგნით, მაშინ როდესაც საგარეო ვაჭრობაში გამოყენებული კაპიტალი განურჩევლად ყველა ქვეყნის მრეწველობის და მიწის პროდუქტივობას ადიდებს“.
„კაპიტალის ყველაზე ნაკლებ ხელსაყრელ გამოყენებას ერისათვის წარმოადგენს მისი გამოყენება იმ ვაჭრობაში, რომელიც ეწევა პროდუქტის ტრანსპორტს უცხოეთიდან უცხოეთში“ (*Say, Vol. II, p. 120*).
2. ეს, იქნებ, ნამეტან მკაცრად არის გამოთქმული, ვინაიდან მუშას ხელფასის სახელწოდებით საზოგადოდ მეტი ეძლევა, ვიდრე რაც აბსოლუტურად აუცილებელ წარმოების ხარჯს შეადგენს. ამ შემთხვევაში მუშა იღებს ქვეყნის წმინდა პროდუქტის ნაწილს. მას შეუძლია იგი დაზოგოს ან დახარჯოს; ანდა შეიძლება ამ ნაწილმა შესაძლებლობა მისცეს მას ხელი შეუწყოს ქვეყნის დაცვას.
3. ბ-ნმა სეიმ სრულიად ყალბად გაიგო ჩემი აზრით, იფიქრა რა, რომ მე არად ვაგდებ ბედნიერებას ესოდენ მრავალ ადამიანთა. მე მგონია, ტექსტი საკმაოდ უჩვენებს, რომ ჩემი შენიშვნები მხოლოდ იმ არგუმენტს შეეხება, რომლებსაც ეყრდნობა ადამ სმიტი.
4. „შეიძლება ბედნიერებად ჩაითვალოს, რომ საგანთა ბუნებრივი მსვლელობა კაპიტალებს იზიდავს უპირატესად არა იქ, სადაც ისინი უდიდეს მოგებას მიიღებდნენ, არამედ იქ, სადაც მათი მოქმედება უაღრესად ხელსაყრელია მთელი საზოგადოებისათვის“. (ტ. II, გვ. 122). ბ-მა სეიმ არ გვაცნობა, რომელია ის მოსაქმეობა, კერძო პირთათვის რომ უაღრესად ხელსაყრელია და სახელმწიფოსთვის კი არ არის უაღრესად ხელსაყრელი. თუ ქვეყნები, რომელთაც ცოტა კაპიტალი აქვთ, მაგრამ — ბევრი ნაყოფიერი მიწა, ადრიაანად არ ჰკიდებენ ხელს საგარეო ვაჭრობას, ამის მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ ეს ვაჭრობა ნაკლებ ხელსაყრელია კერძო პირთათვის და, მამასადამე, ასევე ნაკლებ ხელსაყრელია სახელმწიფოსთვისაც.
5. ყველაფერი, რასაც მე ოქროს მონეტაზე ვამბობ, თანაბრად შეეხება ვერცხლის მონეტასაც, მაგრამ საჭირო არაა თითოეულ შემთხვევაში ორივე იყოს მოხსენებული.
6. ეს და შემდეგი აბზაცები, რომლებიც ფრჩხილებში არის მოქცეული, ამოღებულია შემდეგი სათაურის მქონე პამფლეტიდან: „*Roposals for an Economical and Secure Currency*“, რომელიც ავტორმა 1816 წელს გამოაქვეყნა.
7. ფასი — 3 გირვ. სტერლ. 17 შილ., რომელიც ტექსტშია აღნიშნული, რასაკვირველია, თვითნებური ფასი არის. იქნებ შესაძლებელი იყოს კარგი საბუთის მოყვანა იმისათვის, რომ იგი ცოტათი აწეულ იქნეს ან ცოტათი დაწეულ იქნეს. თუ მე ფასად 3 გირვ. სტერლ. 17 შილინგს ვიღებ, ამით მე მიიღებ მხოლოდ ილუსტრაცია მივცე პრინციპს. ფასი ისე უნდა იყოს დადგენილი, რომ ოქროს გამყიდველისთვის უფრო ხელსაყრელი იყოს ოქროს მიყიდვა ბანკისთვის, ვიდრე მისი გაგზავნა ზარაფხანაში მონეტად მოჭრის მიზნით.
იგივე შენიშვნა შეეხება აგრეთვე 20 უნცის რაოდენობას, რომელიც მე მაქვს მინიმუმად აღებული. შესაძლებელია აღმოჩნდეს კარგი საბუთი იმისათვის, რომ ეს მინიმუმი დამყარებულ იქნეს 10-ზე ან 30-ზე.
8. ახლახან ლორდი ლოდერდალი ამტკიცებდა პარლამენტში, რომ, აწინდელი სამონეტო კანონმდებ-

ლობის არსებობისას, ბანკი ვერ შესძლებდა თავისი ბანკნოტების განაღდებას მონეტით, ვინაიდან ამ ორი ლითონის შეფარდებითი ღირებულება ისეთია, რომ ყველა მოვალისთვის უფრო ხელსაყრელი იქნებოდა ვერცხლით გადაეხადა თავისი ვალი, და არა ოქროთი, მაშინ როდესაც კანონი ბანკის ყველა კრედიტორს უფლებას აძლევს ოქრო მოითხოვოს ბანკნოტების სამაგიეროდ, ეს ოქრო, ლორდის აზრით, შეიძლება გაზიდულიყო მოგებით, და ამ შემთხვევაში, — ამტკიცებს იგი, — ბანკი, რათა საჭირო ოქროს მარაგი ჰქონებოდა, იძულებული იქნებოდა, ოქრო ყოველთვის პრემიით ეყიდა და *al pari* გაეყიდა. თუ ყოველ სხვა მოვალეს შეეძლებოდა ვერცხლით გადახდა, ლორდი ლოდერდალი მართალი იქნებოდა; მაგრამ მოვალეს არ შეუძლია ასე მოიქცეს, თუ მისი ვალი 40 შილინგს აღემატება. მაშასადამე, ეს გარემოება შეზღუდავდა მიმოქცევაში მყოფი ვერცხლის მონეტების რაოდენობას (უკეთუ თვითონ მთავრობას არ ჰქონდა თავისთვის უფლება დატოვებული შეიჩერებია ამ ლითონის მონეტად მოჭრა, როდესაც იგი ამას საჭიროდ ჩასთვლიდა), იმიტომ რომ, თუ მეტად ბევრი ვერცხლი იქნებოდა მონეტად მოჭრილი, მისი შეფარდებითი ღირებულება ოქროს მიმართ დაიწევდა, და არავინ არ აიღებდა მას 40 შილინგზე მეტ ვალში, უკეთუ ანაზღაურებას არ მიიღებდა მისი უფრო დაბალი ღირებულებისათვის. 100 გირვ. სტერლინგის ვალის გადასახდელად საჭირო იქნებოდა 100 სოვერენი ან 100 გირვ. სტერლინგი, უკეთუ მიმოქცევაში მეტად ბევრი ვერცხლი მოიპოვებოდა. არიგად, არსებობს ორი დამაბრკოლებელი საშუალება ვერცხლის მონეტის მეტად დიდი რაოდენობის წინააღმდეგ: ჯერ ერთი, პირდაპირი საშუალება, რაც იმაში გამოისახება, რომ მთავრობას შეუძლია ყოველთვის შეაჩეროს ვერცხლის მოჭრა მონეტად; მეორე, ის, რომ არავის რეკნება ინტერესი თავისი ვერცხლი ზარაფხანაში გაგზავნოს, თუნაც რომ მას ეს შეეძლოს, იმიტომ რომ, თუ ვერცხლი მოჭრილი იქნებოდა მონეტად, მას მსვლელობა ექნებოდა არა მისი მონეტური ღირებულების მიხედვით, არამედ მხოლოდ მისი საბაზრო ღირებულების მიხედვით.

9. „ოქროს და ვერცხლის ის რაოდენობა, რომელიც ამჟამად არსებობს, მხოლოდ ჭურჭლის და სამკაულის დამზადებას რომ ემსახურებოდეს, აღნიშნული ლითონები ძალიან უხვად იქნებოდა და მათი ფასი — გაცილებით უფრო იაფი, ვიდრე დღეს არის. სხვა სიტყვებით, მათი გაცვლისას სხვა პროდუქტებზე ჩვენ უნდა მიგვეცა პროპორციულად უფრო დიდი რაოდენობა ამ ლითონებისა. მაგრამ რადგან მათი დიდი ნაწილი ფულის მოსაჭრელად იხმარება, და ეს ნაწილი სხვა არაფრისთვის არ იხმარება, ამიტომ ავეჯისა და სამკაულის სანარმოებლად ნაკლები რჩება; და აი, ეს იშვიათობა ადიდება ამ ლითონების ღირებულებას“ (*See, Vol. II. p. 316*).
10. *An Inquiry into the Nature and Origin of Public Wealths, p. 13.*
11. „შრომის მოთხოვნა დამოკიდებულია საბრუნავი კაპიტალის, და არა ძირითადის, გადიდებაზე. ს. რომ მართალი იყოს, რომ შეფარდება ამ ორი სახის კაპიტალს შორის ყველა დროსა და ყველა ქვეყანაში ერთნაირი არის, მაშინ აქედან მართლაც ის დასკვნა გამოიტანებოდა, რომ მოსაქმეობაში ჩაბმული მუშების რიცხვი შეეფარდება სახელმწიფოს სიმდიდრეს. მაგრამ ასეთ ნაგულისხმევს არ ახლავს სიმართლის ნიშანწყალი. რამდენადაც ხელოვნება ვითარდება და ცივილიზაცია ვრცელდება, ძირითადი კაპიტალი სულ უფრო და უფრო დიდი ხდება საბრუნავის მიმართ. იმ ძირითადი კაპიტალის სიდიდე, რომელიც ერთი თოფი ბრიტანული მუსლინის წარმოებაზე იხმარება, ყოველ შემთხვევაში ასჯერ, და იქნებ ათასჯერაც, უფრო დიდია იმ კაპიტალზე, რომელიც ინდოეთის ასეთივე ერთი თოფი მუსლინის წარმოებაზე იხმარება, ხოლო გამოყენებული საბრუნავი კაპიტალის შეფარდება

ასჯერ ან ათასჯერ უფრო პატარა არის. ადვილი გასაგებია, რომ, განსაზღვრულ პირობებში, ამა თუ იმ მრეწველი ხალხის წლიური დანაზოგის მთელი თანხა შეიძლება მიემატოს ძირითად კაპიტალს, და ამ შემთხვევაში ეს არ მოახდენდა არავითარ გავლენას შრომის მოთხოვნის გადიდებაზე“. (*Baron, On the Condition of the Labouring Classes of Society, p. 16*).

ჩემი აზრით, ადვილი გასაგები არაა, რომ, რაიმე პირობებში, კაპიტალის ზრდას არ მოჰყვებოდეს შრომის მოთხოვნის ზრდა; დიდი-დიდი, რისი თქმსც ჩვენ შეგვიძლია, არის ეს: რომ შრომის მოთხოვნა კლებადი პროპორციით გაიზრდებოდა. ბ-ნი ბარტონი, ზემოაღნიშნულ თხზულებაში, მე მგონია, სწორ შეხედულებას გადმოგვცემს ზოგ იმ გავლენის შესახებ, რომელიც ძირითადი კაპიტალის მოცულობის გადიდებას აქვს მუშათა კლასის მდგომარეობაზე. მისი გამოკვლევა ბევრ ძვირფას ცნობას შეიცავს.

12. „*An Inquiry into Nature and Progress of Rent*“, p. 15.
13. შეად. გვ. 83-84, სადაც მე ვცდილობდი მეჩვენებია, რომ როგორც უნდა იყოს პურის წარმოების სი-ადვილე ან სიძნელე, ხელფასს და მოგებას, ერთად აღებულს, იგივე ღირებულება ექნება. როდესაც ხელფასი აიწევს, ეს ხდება ყოველთვის მოგების ხარჯზე, და როდესაც იგი დაიწევს მოგება ყოველთვის აიწევს.
14. ერთ თავის უკანასკნელ ნაწარმოებში ბ-ნი მალთუსი აღნიშნავს, რომ მე მისი აზრი აღნიშნულ ციტატაში ყალბად გავიგე, ვინაიდან მას სრულიადაც არ უფიქრია იმის მტკიცება, რომ რენტა მატულობს ან დაბლა იწევს უშუალოდ და აუცილებლად მიწის ნაყოფიერობის ზრდას ან შემცირებასთან ერთად. თუ ეს ასეა, მე მართლა ყალბად გამიგია მისი აზრი. ბ-ნი მალთუსის სიტყვები ასეთი იყო: „შეამცირეთ ეს სიუხვე, შეამცირეთ მიწის ნაყოფიერობა, და გარდამეტი (რენტა) შემცირდება; შეამცირეთ ეს სიუხვე კიდევ უფრო, და გარდამეტი ქრება“. ბ-ნი მალთუსს გამოთქმული აქვს დებულება არა როგორც პირობითი, არამედ როგორც აბსოლუტური. მე წინააღმდეგი ვიყავი დებულებისა, რამდენადაც მე მისი აზრი იმგვარად გავიგე, რომ მიწის ნაყოფიერობის შემცირება ვითომ შეუთავსებელია რენტის გადიდებასთან.
15. რაოდენობის რა გადიდებაზე ლაპარაკობს ბ-ნი მალთუსი? ვინ აწარმოებს მას? ვის შეიძლება ჰქონდეს რაიმე მოტივი აწარმოოს იგი უფრო ადრე ვიდრე დამატებითი რაოდენობის მოთხოვნა წარმოსდგებოდეს.
16. „*Inquiry*“ და სხვა „ყველა განვითარების გზაზე მყოფ, ქვეყანაში პურის საშუალო ფასი არასოდეს არაა იმ ფასზე მაღალი, რომელიც პროდუქტის საშუალო ზრდის განსაგრძნობადაა საჭირო“. („*Observations*“, p.21)

მინაზე ახალი კაპიტალის გამოყენებისას, მზარდი მოსახლეობის მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, ამ მნიშვნელოვანი საკითხის გადაჭრა: გამოყენებული იქნება ეს კაპიტალი ახალი მიწების დასამუშავებლად, თუ უკვე დამუშავებაში მყოფი მიწების გასაუმჯობესებლად, ყოველთვის ამ კაპიტალის მოსალოდნელ გამოსავალზე არის დამოკიდებული; და მთლიანი მოგების ყოველი შემცირება ამცირებს სტიმულს კაპიტალის ამგვარად გამოყენებისათვის. ფასის ყოველი შემცირება, რომელსაც მაშინვე და სავსებით განწინასწორება არ ეძლევა ფერმის ყველა საჭირო ხარჯის პროპორციული დაწევით, ყოველი საადგილმამულო ხარკი, სასაოფლო, სამეურნეო კაპიტალზე დაწესებული ყოველი ხარკი ფერმერის მოხმარების საგნებზე დაწესებული ყოველი ხარკი, — ყველა

- ეს სათვალავში მიიღება გამოანგარიშების დროს; და თუ, ყველა ამ ხარჯების გამოკლების შემდეგ, პროდუქტის ფასი არ სტოვებს ჯეროვან ანაზღაურებას დახარჯული კაპიტალისათვის მოგების საერთო ნორმის შესაბამისად, და რენტას რომელიც იმ რენტას მაინც უდრის, რომელსაც იძლეოდა მინა თავის წინანდელ მდგომარეობაში, იმ შემთხვევაში აღარ იქნება არავითარი საკმარისი მოტივი იმისათვის, რომ შესრულებულ იქნეს განზრახული გაუმჯობესება!“ („*Observations*“, p.22).
17. იხ. გვ. 86.
 18. იხ. გვ. 50 და შემდ.
 19. საჭირო არაა ანიშნული იქნეს თითოეულ შემთხვევაში, მაგრამ ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ რამდენადაც მხედველობაში გვაქვს ნედლი პროდუქტის ფასი და რენტის აწევა, შედეგები იგივე იქნება, დაიხარჯება განსაზღვრული სიდიდის დამატებითი კაპიტალი ახალ მიწაზე, რომლისათვის არავითარ რენტას არ იხდიან, თუ დაიხარჯება უკვე დამუშავებაში მყოფ მიწაზე, უკეთესი ორთავე ნაკვეთზე მიღებული პროდუქტის რაოდენობა სრულებით ერთნაირი არის (იხ. გვ. 42).
ამ თხზულების ფრანგული თარგმანისთვის გაკეთებულ შენიშვნებში ბ-ნი სეი შეეცადა დაენახებია, რომ არასოდეს არ არსებობს ისეთი მიწა რომელიც დამუშავებაში კი იყოს შესული და რენტას არ იხდიდეს, და, სრულიად კმაყოფილი თავისი არგუმენტაციით ამ პუნქტის შესახებ, იგი აცხადებს, რომ მან დაარღვია ყველა დასკვნა, რომელიც იმ მოძღვრებიდან გამომდინარეობს, ასე, მაგალითად, იგი ფიქრობს, რომ მე მართალი არ ვარ, როდესაც ვამტკიცებ, რომ პურზე და სხვა ნედლ პროდუქტზე დაწესებული ხარკი ადიდებს რა მათ ფასს, აწევა მომხმარებელს და არა რენტას. იგი ამტკიცებს, რომ ასეთი ხარკები უნდა დააწვეს რენტას. მაგრამ ვიდრე ამ თავისი შენიშვნის სისწორის დასაბუთებას შესძლებდეს, ბ-ნმა სეიმ უნდა დაგვანახოს ჯერ, რომ სრულიად არ არსებობს ისეთი კაპიტალი, რომელიც იმგვარ მიწაზე გამოიყენებოდეს, რომლისათვის არავითარ რენტას არ იხდიან (შეად. ამ შენიშვნის დასაწყისი და ამ თხზულების გვ. 39 და 43). ხოლო მას ეს არც კი უცდია თავისი შენიშვნების არც ერთ ადგილას მას არ დაურღვევია, და არა თუ ეს არც კი აღუნიშნავს ის მნიშვნელოვანი მოძღვრება. ფრანგული გამოცემის II ტომის 182 გვერდისთვის გაკეთებული შენიშვნიდან სჩანს, რომ მან, ეტყობა, არც კი იცის, რომ არსებობს ასეთი მოძღვრება.
 20. „*Observations on the Corn Laws*“, p. 4.
 21. როდესაც მე ამ ფურცლების სტამბაში გაგზავნის წინ ეს ადგილი ბ-ნ მალთუსს ვაჩვენე, მან მითხრა „ამ ორ შემთხვევაში უყურადღებობის მიზეზით, წარმოების ხარჯების ნაცვლად ტერმინი ნამდვილი ფასი მაქვს ნახმარიო. ჩემ მიერ ყველა ზემონათქვამიდან სჩანს, რომ, ჩემი აზრით, სწორედ ამ ორ შემთხვევაში იხმარა ბ-ნმა მალთუსმა ტერმინი „ნამდვილი ფასი“ მისი ჭეშმარიტი და სწორი მნიშვნელობით და მხოლოდ წინა შემთხვევაში აქვს მას იგი უსწოროდ ნახმარიო.
 22. იხ. გვ. 40.
 23. მანუფაქტურული პროდუქტების ღირებულება, სინამდვილეში, ამ პროპორციითაც არ დაიწევდა, იმიტომ, რომ ჩვენ მიერ ნაგულისხმევ პირობებში წარმოსდგება ძვირფას ლითონთა ახალი განაწილება სხვადასხვა ქვეყნებს შორის. ჩვენი იაფი პროდუქტები გაიზიდებოდა ოქროსა და პურზე გასაცვლელად, ვიდრე ოქროს დაგროვება არ დასწევდა ოქროს ღირებულებას და არ ასწევდა პროდუქტების ფასს.
 24. „*The Grounds of an Opinion etc.*“, p. 36.

25. იმავე თხზულების სხვა ადგილას ბ-ონ მალთუსს მიღებული აქვს, რომ საქონელთა ფასი იცვლება 25 ან 20%-ით, როდესაც პურის ფასი 33 1/3%-ით იცვლება.
26. აი, რას ამბობს ბ-ნი სეი მთლიანი და წმინდა პროდუქტის შესახებ: „მთელი წარმოებული ღირებულება შეადგენს მთლიან პროდუქტს; ეგევე ღირებულება, წარმოების ხარჯების გამოკლების შემდეგ, შეადგენს წმინდა პროდუქტს. (*Vol. II, p. 491*). ამრიგად, წმინდა პროდუქტი არ შეიძლება არსებობდეს, რადგან, ბ-ნი სეის თანახმად წარმოების ხარჯები რენტისგან, ხელფასის გარდა მოგებისგან შესდგება. 508 გვერდზე იგი ამბობს: „პროდუქტის ღირებულება, პროდუქტიული სამსახურის ღირებულება, წარმოების ხარჯების ღირებულება, — ყველა ეს მსგავსი ღირებულებაა, უკეთეს საგნები მათ ბუნებრივ მსვლელობაშია დატოვებული“. გამოაკელით მთელს მთელი, და თქვენ დაგრჩებათ არაფერი.
27. მაკ კულოხი თავის ჩინებულ თხზულებაში იცავს იმ ღონისძიებებს, რომლებითაც სახელმწიფო ვალში გადასახდელი უნდა შეეთანხმოს პურის შემცირებულ ღირებულებას. იგი მომხრეა თავისუფალი ვაჭრობის, მაგრამ ფიქრობს, რომ ასეთი ვაჭრობის დაწესება დაკავშირებული უნდა იყოს სარგებლის შემცირებასთან სახელმწიფოს კრედიტორებისათვის.

* * *

ილია ჭავჭავაძე

1837 - 1907

ავტორის შესახებ

ილია ჭავჭავაძე ღარიბი თავადის ოჯახში დაიბადა. დაწყებითი განათლება ჯერ შინ, შემდეგ კი სოფლის მთავარდიაკვანთან მიიღო. მალე დედა გარდაიცვალა და მისი მოვლა-პატრონობა ქვრივმა და უშვილო მამიდამ იტვირთა. ილია სწავლობდა თბილისის კერძო პანსიონში. სიღარიბისა და ავადმყოფობის გამო, მას უატესტატოდ და უდიპლომოდ დაუმთავრებია თბილისის გიმნაზია და პეტერბურგის

უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტი. სტუდენტობიდანვე კითხულობდა ძველ ქართულ, რუსულ და ევროპულ ლიტერატურას, თარგმნიდა პუშკინს, ლერმონტოვს, პოლონსკის... მალე ილია ქართველ სტუდენტთა სულიერ წინამძღოლად იქცა და ქართული სათვისტომოც ჩამოაყალიბა, თავისი ბიბლიოთეკით, სალაროთი, ამხანაგური სასამართლოთი...

„როგორ შევეყრები მე ჩემს ქვეყანას და როგორ შემეყრება იგი მე?“ „რას ვეტყვი მე ჩემს ქვეყანას ახალს და რას მეტყვის იგი მე?“ — ამ კითხვათა პასუხები აღელვებდა პეტერბურგიდან საქართველოში მომავალ ილიას.

„მგზავრის წერილებში“ დასმული კითხვებისთვის პასუხის მოძიებას არა მხოლოდ მისი, ჩვენი სიცოცხლეც კი არ ეყო; თბილისში ჩამოსულ ილიას თავისი კრიტიკული წერილის საპასუხოდ ჟურნალ „ცისკარში“ გამოქვეყნებული ტექსტების სერია დახვდა. წერილში — „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძე ერისთავის კაზლოვიდგან „შემლილის“ თარგმნაზედა“, გამოთქმული იყო ზოგადი მოსაზრებები ლიტერატურაზე, დაგმობილი იყო უნიჭო რუსი მწერლის ასევე უნიჭოდ შესრულებული ქართული თარგმანი... „ძველებმა“ ახალი ენერგიის ამოხეთქვა ნამდვილ ვულკანად მონათლეს, რომელიც წალეკვით ემუქრებოდა მათთვის აგრერიგად საყვარელ ბერწ იდილიას. გაჩაღდა ლიტერატურული ორთაბრძოლა. დაიწერა უამრავი პასკილი. დაინთხა გესლი და სიძულვილი. ბოლო არ უჩანდა ერთმანეთის შეურაცხმყოფელ რეპლიკებს. ილიაც წერდა და წერდა „პასუხებს“ — ასე მკვიდრდებოდა პუბლიცისტიკისა და კრიტიკის დარგები ქართულ ლიტერატურაში. ილიას საკუთარი რუპორი — თავისი საგამომცემლო ორგანო სჭირდებოდა. ამაღ იქცა „საქართველოს მოამბე“, რომელიც მხოლოდ ერთი წლის განმავლობაში გამოდიოდა. 1864 წლის გაზაფხულზე ხელისუფლებამ ილია საგანგებო მინდობილობათა მოხელედ ქუთაისს გაგზავნა. შემდეგ დუშეთში გადაიყვანეს ჯერ მომრიგებელ შუამავლად, შემდეგ მომრიგებელ მოსამართლედ.

„წივითიერ საღსარს“ მუდმივად მოკლებული ილია მოსამართლის თანამდებობიდან გათავისუფლდა და ამის შემდეგ სახელმწიფო სამსახურში აღარ შესულა. თავადაზნა-

ურობის საგანგებო კრებაზე ილიამ საადგილმამულო ბანკის დიმიტრი ყიფიანისეულ პროექტს დაუჭირა მხარი და ბრწყინვალე სიტყვაც წარმოთქვა: ბანკი სიღარიბისა და უმეცრებისგან დაგვიხსნის. ნივთიერმა კეთილდღეობამ ზნეობრივ სიკეთემდე უნდა მიგვიყვანოს. მადლობას იმსახურებს თავადაზნაურობის ის ნაწილი, რომელმაც მთავრობისგან მიღებული ფული სამომავლო კეთილი მიზნებისთვის უშურველად გაიღო და ბანკის შექმნის იდეას შესწირაო... ბანკის მმართველად ილია ჭავჭავაძე აირჩიეს. ეს ერთადერთი ბანკი იყო მთელს რუსეთში, რომელშიც კერძო ინტერესი უარყოფილი იყო და ფული მხოლოდ საზოგადო სიკეთისა და საჭიროებისათვის იხარჯებოდა. მალე ილიას კვლავ საგამომცემლო საქმისკენ გაუნია გულმა და გაზეთი „ივერია“ გამოსცა, რომელშიც სათანამშრომლოდ მოუწოდებდა ყველას, ვისაც კი კალამი უჭრიდა და ჭკუა მოეკითხებოდა! „ივერია“ მალე გადაიქცა, წმინდა ლიტერატურულ აღმოჩენათა წყაროდ, ეროვნული ცნობიერების მედროშედ, რუსიფიკატორთა წინააღმდეგ მებრძოლ და ქართული კულტურის დამცველ ორგანოდ. ილიას მიერ დაარსებული „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ მიზანი სკოლებში მშობლიურ ენაზე სწავლების დამკვიდრება გახლდათ. შეგროვდა ქართული ტექსტები; ეძებდნენ და ყიდულობდნენ ძვირფას ხელნაწერებსა და დოკუმენტებს, აფუძნებდნენ სამკითხველოებს, ნოტებზე გადაჰქონდათ ქართული სიმღერები... ქართული ცნობიერების გაღვიძებისა და დამკვიდრების კიდეც ერთ ასპარეზად ილიას თეატრი მიაჩნდა და მასაც ჩაუყარა საფუძველი; „ივერიაში“ იბეჭდებოდა საერთაშორისო ურთიერთობათა, ეკონომიკის, პედაგოგიკის, ქართული პროფესიული მუსიკის საკითხებზე. საჭირო იყო უცხოელთა გამოცდილების გაზიარება და სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ყველა ნიშნის წარმოჩენა და წახალისება. ილია რუსეთის სახელმწიფო საბჭოს წევრად აირჩიეს, სადაც იბრძოდა სიკვდილით დასჯის გაუქმებისთვის. ვრცელი სიაც კი შეუდგენია, სად, რომელ დაწესებულებაში რა საბუთები მოიძებნებოდა, რომლებითაც გაამყარებდა არგუმენტებს საქართველოს ავტონომიის, საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის, აგრარულ საკითხებზე გამოსვლისას... ილიას პარტიის დაარსებაც უცდია, ჯერ ეროვნულ-დემოკრატიული, შემდეგ კი, კონსტიტუციურ-დემოკრატიული პარტიის სახელით რომ ფუნქციონებდა მცირე ხანს, მაგრამ ილიას მასშტაბებთან ვინრო პარტიული ინტერესები რას მოვიდოდა! სამაგიეროდ, თვითონ „პარტიელებმა“ (სოციალ-დემოკრატები) კარგად გამოიყენეს ჩაგრული გლეხობა, დათესეს შუღლი და 1907 წელს, წინამურთან, საგურამოსკენ მიმავალ გზაზე ილია მოკლეს (მკვლელები სხვადასხვა დროს დასაჯეს), დაკრძალულია მთაწმინდაზე.

პოლიტიკური პარტიები და „სახელმწიფო მამები“ ხშირად საგანგებოდ იგონებენ ხოლმე ქარიზმატულ პერსონაჟს, საგანგებოდ უდაფნავენ შუბლს, საგანგებოდ ადიდებენ მის გაუგონარ ღვაწლსა და ავტორიტეტს, რათა იდეოლოგიური გავლენა მოიპოვონ მასებში. ქართულ სახელმწიფოს არ სჭირდება საგანგებო იდეოლოგია — მისი იდეოლოგია ილია ჭავჭავაძეა.

რჩეული წერილები

შინაური მიმოხილვა

1879 წელი, იანვარი

აღმოსავლეთის საქმე და ჩვენ. – ჩვენ სხვისთვის ვართ რამე თუ არა. — ჩვენი მსხვერპლი და ძმათა შემოერთება. — ჩვენის განათლების საქმე. – ჩვენის ხალხის სწავლების საქმე. – რა არის შკოლა. – ქართული საზოგადოება სწავლის გავრცელებისათვის. – შარშანდელი მასწავლებელთა კრება - „Тифлисский Вестник“ - ის და „დროების“ ღვანლი.

ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე აღმოსავლეთის საქმეს ბერლინის ხელშეკრულებით წვერი შემოერღვა, როგორც პაჭიჭს, და რაკი წვერი შემოერღვა, ბოლომდინ რღვევით უნდა წავიდეს. ჩვენ აქ რა შუაში ვართო, იტყვის მკითხველი. ეს პატარა ქვეყანა, რომელსაც ამიერკავკასიას ეძახიან და სადაც უპირატესობა ყოველისფრით ქართველობას უპყრია, დღეს იმ ქვეყანად შეიქმნა, რომელშიაც, ბერლინის ხელშეკრულების შემდეგ, გამოიკვანძა დიდი კვანძი აღმოსავლეთის საქმისა. ჩვენის ფიქრით, ეხლა აღმოსავლეთის საქმემ, აქამომდე სლავიანებზე გაჩერებულმა, აქეთ, აზიაში გადმოიწია და რუსეთი და ინგლისი – ეს ორი დაუძინებელი მეტოქე აზიაში მფლობელობისათვის – აქ, აზიაში, დაეჯახებიან ერთმანეთს და ბოლოს საქმე იქამდის მივა, რომ მაგ საქმის კვანძი აქ უნდა გაიხსნას. რით გაიხსნება ეს კვანძი, ხმლით გაჰკვეთენ თუ საცივილიზაციო ღონისძიებითა, — ამისი გადანყვეტილად თქმა ძნელია წინათვე. ამას კი ვიტყვით, რომ პირველი ნიშნები ინგლისის მხრით საცივილიზაციო ღონისძიების ხმარებას მოასწავებს. ჩვენ ამით იმისი თქმა კი არ გვინდა, რომ ეგ ინგლისს მოსდიოდეს სხვისა თუ ჩვენის სიყვარულით და ტრფიალებითა, — აქ ინგლისი თავის საკუთარს სარგებლობისათვის იღვანებს. და რადგანაც ერთის ჭეშმარიტი და უცოდველი სარგებლობა მართო იმაზეა დამყარებული, რომ მეორეც კარგად იყოს, ამიტომაც ინგლისი, რომლის საქმენი ხალხის თვითმოქმედებით იმართებიან, ეცდება თავისი ჭეშმარიტი სარგებლობა ჭეშმარიტს საძირკველზედ ამოიყვანოს, ესე იგი, ეცდება ძალაუფლებურად იმათ კარგამყოფობასაც, ვინც მას აზიაში ბინადრად დახვდება. ჩვენ აქ საპოლიტიკო სიგელს არ ვწერთ, და ამიტომაც ჩვენ ესე გაკვრით ვლაპარაკობთ ამ საგანზედა და ჩვენს მკითხველს ჩვენს ამონაფიქრებს ვაუწყებთ სმენისა და გაგონებისათვის. ჩვენ არ გვინდოდა, როგორც ლიტონს მემატთანეს, შეგვენიშნა, რომ აზია საერთოდ და ჩვენ

თითონ საკუთრივ ვართ საჭირონი არამც თუ ჩვენი თავისათვის მხოლოდ, არამედ სხვისათვისაც, თუმცა ბევრი რამ შეიცვალა ქვეყნიერობაზედ ამ ხუთას-ექვსას წელიწადში, მაგრამ ეს მიწის-ყელი, რომელსაც კავკასიას ეძახიან, რომელიც აზიისა და ევროპის კარად ყოფილა უწინ და რომლის დაპყრობისათვის ბევრი სხვადასხვა ხალხის სისხლი დაღვრილა, მაინც ისევ კარად დარჩა და ხალხთა შორის შუღლისა და ცილების მიზეზად იქნება კიდევ.

ბერლინის ხელშეკრულებამ ჩვენ ერთი დიდი სიკეთე შეგვძინა და ამ მხრით შარშანდელი წელიწადი ჩვენთვის ფრიად ღირს-სახსოვარია: ჩვენი ძმები, ჩვენი სისხლხორცი, ჩვენთან ერთად „მებრძოლი შავის ბედისა,“ ჩვენი გამირების ბუდე, ჩვენი უწინდელის განათლების და სწავლის აკვანი, ჩვენი ძველი საქართველო, — დღეს ჩვენ შემოგვიერთდა, და თუ კარგად მოექცევით — ვის ხელთაც ან იმათი ბედია, ჩვენთან იქნება კიდევ სამუდამოდ. წარსულმა ომმა ბევრი სისხლი დანსთქა ქართველობისა, ბევრმა ვაჟკაცმა ჩვენმა დასდო თავი, ბევრმა დაღვარა სისხლი. ბევრმა ჩვენმა აფიცრობამ თავისი ყმანვილკაცობის დღენი დალია ამ ომში, ბევრი წარვიდა-მეთქი ამ წუთისოფლიდამ თვისტომთაგან დაუტირებელი, ბევრი დაიხოცა სახელოვანის სიკვდილით, — და მათი სახელი არც კი არავინ ახსენა და აღიარა. (საწყალნო, ეგრე გულგმირად თავდადებულნო ყმანვილ-კაცნო!) თქვენ, საცა ჭირი იყო, პირველნი იყავით ნებით თუ უნებლიეთ, და საცა ლხინი იყო — უკანასკნელნი!... სახელი და დიდება თქვენც, რომელნიც ბედმა სიკვდილისაგან გიხსნათ, რომელთაც ნებით თუ უნებლიეთ აჩვენეთ ქვეყანას, რომ ვაჟკაცობა ქართველობისა უქმი სიტყვა არ არის და რომელთაც გიცნობთ ჯარი და უბრალო ჯარისკაცი და სხვა არავინ ზედაც არ გიყურებთ ჩვენში! თქვენც, თქვენთა თავდადებულთ ძმათაებრ, ჭირში პირველნი იყავით და ლხინში უკანასკნელნი ხართ... თქვენ თავებს იხოცდით, თოფს და ზარბაზანს გულდაგულ ედევით და თქვენი სახელი და დიდება სხვამ გაისაკუთრა, სხვამ დაინარჩუნა. იმითი მაინც ინუგეშეთ, რომ ამ ომმა, საცა ამოდენა მსხვერპლი მოიტანა ქართველობამ, ამოდენა ძალ-გული და ვაჟკაცობა გამოიჩინა, ამ ომმა ამდენის ხნის დაშორებულნი ძმანი ისევ ერთმანეთს შეგვყარა. (რასაკვირველია, ამისთანა ბოლო იქნება გულშიაც არა ჰქონდათ მათ, ვინც თავი დასდო ამ ომში, მაგრამ ჩვენ, როგორც ლიტონმა მემატთანემ, უნდა შევნიშნოთ, რომ ამ დიდს საქმეს ძმათა შეერთებისას ჩვენი საკუთარი სისხლი ზედ გადაესხა.) მიიღო კიდევ ჩვენმა სისხლში ამოვლებულმა ბედმა ჩვენი სისხლის შესანიშნავი!... ნუთუ უსისხლოდ ჩვენი ბედი არას გვითმობს!..

ეხლა ჩვენ ერთი დიდი და უდიდესი მოვალეობა გვანევს: ძმებს ძმურად უნდა დავხვდეთ ყველგან და ყოველიფერში; უნდა იმათთვისაც ვიზრუნოთ, — როგორც ჩვენთვის, იმათთვისაც თავი გამოვიდოთ, როგორც ჩვენთვის. თუ ჭირში ვუძმეთ, ჭირში მივეშველენით, — ჩვენი ერთმანეთის დაურღვეველის კავშირის გაბმაც უეჭველია. ეს ისმინეთ და გაიგევიტ, ქართველობავ! რა გაგვიხსნის გზას მაგ კავშირის გაბმისათვის? აკაკი წერეთელმა სთქვა და ჩვენც ვიტყვიტ, რომ ამისათვის ერთი უებარი სახსარია: სწავლა, ცოდნა და მეცნიერება. აი წამწყმედელი ყოველის უთანხმოებისა, დამადგინებელი ყოველის ერთობისა, ამამალლებელი ადამიანისა! აი ჭირთა ამხდელი სახსარი, კეთილდღეობის მომფენი ღონისძიება! სწავლა, ცოდნა, მეცნიერება

– ღონეა იმისთანა, რომელსაც დღეს წინ ველარაფერი ვერ უდგება: ვერც მუშტი, ვერც ხმალი, ვერც ჯართა სიმრავლე. ცოდნა უძლეველი ფარია არსებობისათვის, ბასრი ხმალია მოგერიებისათვის. თუ მაგაში ფეხი გავიდგით, თუ მაგაში წინ წავდექით, ჩვენი ეხლა დაუძლურებული ღონე ამოხეთქს მაგარ ფესვებს.....¹⁾ ტყუილად კი არ ანაცვალეს ცნობადის ხეს თითონ სამოთხეც კი პირველ კაცთა, ადამმა და ევამ. ეგ ის ხეა, რომელსაც გამოაქვს მშვენიერი ნაყოფი თვითოეულისათვის ცალკე და ხალხისათვის საერთოდ; ეგ ის ხეა, საიდანაც ერის ტარიც გაითლება და ხერხისაც; ეგ ის ხეა, რომელიც ყველას იწვევს ერთნაირის გულის-ტკივილითა და ეუბნება: „მოდით, მაშვრალნო და ტვირთმძიმენო და მე განგისვენებთ თქვენ“; ეგ ის ხეა, რომელ-ქვეშაც ჩვენ უნდა დავდგათ ოქროს აკვანი ჩვენის ერთობისა. საქმე იმაშია ეხლა, რა გზით და როგორ?

ხალხის სწავლების და განათლების საქმე ჩვენში ამ უკანასკნელ დრომდე იმაზედ იყო მიმდგარი, რომ მთავრობა მარტო საშუალო სასწავლებელთათვის ზრუნავდა მხოლოდ და მარტო მათს, ასე თუ ისე, გავრცელებას ცდილობდა. საშუალო სასწავლებელნი მარტო შემძლებელთათვის არის მისაღწევი, ესე იგი — თავად-აზნაურობისათვის და მოქალაქეობისათვის. ამის გამო მთავრობის მზრუნველობა განათლების შესახებ დღეს-აქამომდე მარტო წოდებათა (*словный*) განათლების მზრუნველობას მოასწავებდა და სხვას არასფერს. სხვა დანარჩენი, ფრიად დიდძალი ხალხი კი, რომელიც ქვეყნის ჭეშმარიტს ღონეს შეადგენს, ამ მზრუნველობიდან გამოკლებული იყო. მარტო ამ უკანასკნელ დროს – ყველამ, თუ არა სცნა, ცნობილი მაინც აღიარა, რომ ესეთი განსაკუთრებული მზრუნველობა მარტო ერთის წოდებისათვის დიდი შეცდომაა წინაშე საერთოდ ხალხის განათლების მოთხოვნილებისა; რომ სწავლა და განათლება უფესვოა იქ, საცა უდიდესი ნაწილი ხალხისა კარდახშულია, მოკლებულია სწავლის სახსარსა. ამიტომაც, დიდი თუ პატარა, ყველა მოიმართა ამ ბოლოს დროს იმაზედ, რომ სახალხო შკოლები დაიმართოს. აქ, ჩვენდა სანუგეშოდ, იმას შევნიშნავთ, რომ სწავლის გავრცელების და სახსრების მოპოებისათვის თითონ ჩვენმა დაბალმა ხალხმა დიდი თვითმოქმედება გამოიჩინა და არც უმაღლესი საზოგადოება დარჩა უგულმოდგინოდ, როგორც ქვევით ვნახავთ. ამ სახით თაოსნობა სწავლის გავრცელებისათვის ხალხში თითონ ხალხმა იტვირთა. ამაში ჩვენ ვხედავთ მომავლისათვის ბევრს სანუგეშოს. დიდი საქმეა, როცა თითონ ხალხი ცდილობს თავისი-თავი გაიტანოს. დღე-და-ღლე გვესმის, რომ ჩვენი ხალხი, ნამეტნავად ტფილისის გუბერნიაში, ილენის შკოლების დამართვისათვის, ყოველ-დღე ისმის, რომ აქ და აქ გამართეს შკოლაო; დღე-და-ღლე ეგ თვითმოქმედება მატულობს და იმატებს კიდეც, თუ ხელს არ შეუშლიან.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ამასვე ვერ ვიტყვით ახლად შემოერთებულს საქართველოზედ. იქ, არა მგონია, პირველ ხანებში, თითონ იქაურთა მცხოვრებთა შორის მაგ თვითმოქმედებამ გაიღვიძოს და ან ჩვენმა საკუთარმა გულმოდგინებამ ძალიან ფრთა გაშალოს. რადგანაც იქ სარწმუნოებით მაჰმადიანები არიან, არ იქნება, რომ ამ გარემოებამ ცოტად თუ ბევრად არ შეაფერხოს შკოლების გავრცელების საქმე. ამას იმიტომ კი არ ვამბობთ, რომ ვითომ მაჰმადიანობა თითონ თავისით ეწინააღმდეგებოდეს განათლების მიღებას და გავრცელებას; ჩვენ იმ-

ისი თქმა გვინდა, რომ რადგანაც დღეს სწავლის ხელთმძღვანელი ჩვენშია და იქაც მარტო მთავრობაა, მერე რუსისა, ესე იგი იმ ხალხისა, რომელიც სარწმუნოებით და ენით მათ უნდა ეუცხოებოდეს უსათუოდ, ამის გამო რუსთაგან ყოველგვარს ცდას განათლებისათვის სხვა თვალთ დაუწყებენ ყურებას. შესაძლოა იფიქრონ (განა ცოტა უხეირო და უგვანი ტაშკენტელნი პედაგოგები გვყავს, რომ არ აფიქრებინონ), შესაძლოა-მეთქი აფიქრებინონ, რომ შკოლების მეოხებით ეცდებიანო ჩვენი ზნეობითი და გონებითი მხედველობა შესცვალონო ჩვენი რჯულის არსების შერყევისათვისო. ღმერთმა გვიხსნას ჩვენც და ისინიც იმისთანა შკოლებისაგან, რომელთაც განათლებისა და სწავლის მოფენის გარდა, სხვა რასმე დაუნიშნვენ მისაღწევად და ამ აკვანს ადამიანის გონების და ზნეობის აღზრდისას ნაბილწვენ სხვადასხვა ბინიერ მოსაზრებით. შორს ჩვენგან ამისთანა შკოლები! შორს ჩვენგან იმისთანა ტაშკენტელნი, რომელნიც არცხვენენ თავის ხალხს სხვის თვალში, და საცა მოქმედობენ – მარტო მტერს უჩენენ თავის ქვეყანას და თავის ერსა.

ამ სახით, ეს ორი სხვადასხვა გარემოება ჩვენი ქართველობისა ორ-გვარს სახსარსაც ითხოვს საქმის წარმატებისათვის. ჩვენში, საცა თვითმოქმედება ხალხისა გაღვიძებულია განათლების გავრცელებისათვის, მთავრობამ, როგორც განათლების ხელთმძღვანელმა, ხელი უნდა შეუწყოს ამ თვითმოქმედებას, წაახალისოს თაოსნობა ხალხისა, ფულით თუ სხვა რაიმე საჭირო ღონისძიებით დაუღალავად და ხანდაუზმელად მიეშველოს, და ამასთან უფრო ფართო და ადვილი გზა მისცეს ხალხის ხალისს და თვითმოქმედებას შკოლების დაარსებისათვის, ესე იგი ტყულ-უბრალო მიწერ-მოწერით არ დააგვიანოს ხოლმე ნების-რთვა. სადაც ეგ თვითმოქმედება არ არის ჯერ გაღვიძებული, იქ კი ყოველი ღონისძიება უნდა იხმაროს მთავრობამ თვითმოქმედების გაღვიძებისათვის. იქ თითონ მთავრობამ თავისი ხარჯით, თავისი თაოსნობით უნდა დამართოს შკოლები, და მერე იმისთანა სიფრთხილით, იმისთანა თვალ-გაფაციცებით, იმისთანა წინმხედველობით, რომ არა მიზეზი არ მისცეს კაცს აფიქრებინოს, რომ განათლების და სწავლის მეტი აქ შკოლას სხვა რამე წადილიცა აქვს. ამ მძიმე ტვირთსა შეუმსუბუქებს მთავრობას მარტოდ და მარტოდ ქართველი კაცი, ქართულის ენის მცოდნე. ამისათვის საჭიროა სახალხო შკოლების დირექტორებად მოწვეულ იყვნენ უსათუოდ ქართულის ენის მცოდნენი, საჭიროა საყოველთაოდ ჩვენთვის, და ახლად შემოერთებულ საქართველოსათვის ხომ აუცილებელია და აუცილებელი.

ამასთან, ეს არ უნდა დაივიწყონ, რომ პირველდანიეებითს სახალხო შკოლას მარტო ერთი წადილი უნდა ჰქონდეს, მარტო ერთი საგანი: მოზარდს თაობას მიანიჭოს ცოდნა იმ პატარა საწყაოთი, რომლის აუვსებლადაც შემდეგი განათლება და განვითარება შეუძლებელია. აი ამაშია სული და გული პირველდანიეებითის შკოლისა. „ამ გზაზედ მას შეუძლიანო, — ამბობს ერთი მწერალი, — ყოველმხრივი განვითარება მისცეს მოზარდსაო, შეუძლიან გაუმაგროს, გაულონიეროს და გაუხსნას სულიერი და ხორციელი ძალნი მოზარდსაო. თუ ეს ჩემი ნათქვამი მეტად აზოგადებს პირველდანიეებითი შკოლის მნიშვნელობასაო და მეტის-მეტად ეჩვენება ვისმეო, მე იმათ აი რასა ვკითხავო: იცით თუ არაო, რა არის ყრმისათვის, რომ რამდენიმე წელი-

ნადი ზნეობით და გონებით განვითარებულ კაცის ხელში იყოს? იცით რა არის, რომ რამდენიმე წელიწადს გაუწყვეტლად ყრმა ემორჩილებოდეს გონიერს დისციპლინას შკოლისას, საცა გონივრად დადგენილ წესსა და რიგსა წარბეუხრელად და გულის-ტკივილითაც მუდამ უნდა ამოქმედებდეს შკოლის ოსტატიო? ცხადი არ არის აქედამაო, მით რომ ყრმა შკოლაშია, მით რომ მოზარდი ნერგი მუდამ თვალქვეშა ჰყავს გულშემატკივარს, განვითარებულს, ზნეობიანს ოსტატს და მის წინ როგორც კოკორი იშლება, სულიერად და ხორციელად დღე-და-დღე იმართება, — ნუთუ ცხადი არ არისო, რომ ამით ყრმას ენერგება გულში პატივისცემა სხვისა და საკუთარის თავისა, პატივისცემა კანონიერობისა და სიმართლისა, გრძნობა ადამიანის ღირსებისა, მართებულობისა, რიგიანობისა, პატივისცემა სხვის საკუთრებისა, სიყვარული ხალისი შრომისა, გაფრთხილებისა, ზოგვისა, სიყვარული ოჯახისა, თვისტომისა, ქვეყნისა“. — ამ-რიგად, პირველდანიებით შკოლაშიაც კი შესაძლოა იხიროს ყოველ იმ მოზარდმა ნერგმა კაცის ბუნებისამ, რომელიც ერთად გამოიტანს ხოლმე ნაყოფს კაიკაცობისას, ადამიანობისას. ამ წრის გარეთ შკოლას საერთოდ და სახალხოს საკუთრივ საქმე არა აქვს, და თუ ვინმე ზახ-აროვისა და კუეშინსკისთანა შკოლას ზურგზედ სხვას რასმე აჰკიდებს, იმას არა სწამს შკოლის უწმინდაესი მადლი, ის უარ-ჰყოფს მის სანატრელს მნიშვნელობას, ის წმინდა საგანს — შკოლას — სახედარადა ხდის და ზედ ჰკიდებს თავის დახშულის გულის ღვარძლსა და ნაგავსა, ის უარ-ჰყოფს ხელმწიფე იმპერატორის უმაღლესს ნებას, გამოცხადებულს 1864 წ. რესკრიპტშია².

მადლობა ღმერთს, ეს შკოლის მნიშვნელობის წაბილნების და წარყენის შიში ჩვენში ეხლა არამც თუ შეფერხდა, არამედ სანუგეშო იმედად შეიცვალა. შარშანდელმა კრებამ სასოფლო შკოლების მასწავლებელთა ეს ცხადად დაგვიმტკიცა. ჩვენმა ქართულმა ენამ, აქამომდე შკოლებიდან გამოდევნილმა³, ისევ ფეხი შესდგა ჩვენს შკოლებში. ამაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ეხლანდელს რედაქციას „დროებისას“ და ნამეტნავად „*Тифлисский Вестник*“-ს. სიმართლე გვაიძულებს აღვიაროთ, რომ ეგ ღვაწლი მარტო მაგ რედაქციამ დასდო ჩვენის განათლების საქმეს და მასთან ერთად „*Тифлисский Вестник*“-მა, რომელმაც ამ საგანზედ თვალსაჩინო წერილები დაბეჭდა. ეგ პატარა გაზეთი „დროება“ ეხლანდელ ნაღმის მიმტანს პატარა გემს მაგონებს, რომელიც ეხლახან მოიგონეს და რომელმაც იმდენი ვაი-ვაგლახი დააყარა ზორბა ხომალდებს ნასულს ომებში. ჩვენა გვგონია, რომ იმ პატარა გემების სამსახურსა ადვილად გაუწევს ჩვენს ქვეყანას ჩვენი პატარა „დროება“, თუ რომ იგი არ მიიკარებს იმ სენს, რომელსაც ქვიან სხარტე სახელი — გონების მრუშობა. ღმერთმა დაიხსნას იმ ჭირისაგან ის ტანად მომცრო მოძმე ჩვენი. ესეა თუ არა, „დროებამ“ და „*Тифлисский Вестник*“-მა კი ნაღმი მიიტანეს და ააფეთქეს ის უგვანი და ზორბა გემი, რომელსაც მმართველად უსხდნენ ტაშკენტელნი პედაგოგები...⁴). შარშანდელმა სოფლის შკოლის მასწავლებელთა კრებამ უარჰყო უწინდელი მიმართულება ჩვენის შკოლებისა და აღიარა, რომ ქართული ენა უნდა დაიდვას ქვაკუთხედად ჩვენის განათლებისა. ამ კრებამ კანონად დასდვა, რომ მთელის სწავლის მსვლელობა სასოფლო შკოლებში ქართულს ენაზედ უნდა იყვესო და დაანესა სრული კურსი პირველდანიებითის სწავლისა. საღმრთო ისტორია, მოკლე კატეხიზმო, არითმეტიკა, გეოგრაფია — ყველა ეს საგნები პირველ წლიდამ

დანეხული ვიდრე მეოთხე წლის გასვლამდე, ესე იგი კურსის შესრულებამდე, უნდა ისწავლებოდეს ქართულს ენაზედ. რუსულს ენასაც კი უნდა ჰქონდესო ადგილი, მაგრამ როგორც ცალკე საგანსა და არა სახსარს, ანუ საშუალებას სწავლისასაო, და ამიტომაც დაადგინეს, რომ მისი სწავლება უნდა იწყებოდეს მხოლოდ მესამე წლიდან. ესეთი გადანეხეტილება არის ჭეშმარიტი პედაგოგიური, სრულიად ეთანხმება მცოდნე და გამოჩენილ პედაგოგების აზრსა და მხედველობას ამ საგანზედ და აღუთქვამს ჩვენს სახალხო შკოლას სანატრელს და სანუგეშო მომავალსა. ესეთი გადანეხეტილება მტკიცე ნიადაგზედაც დგას, რადგანაც ერთი მხრით ცხოვრების მძლავრს ნიადაგზედ და მეცნიერებისაგან აღიარებულს ჭეშმარიტებაზედ არის დამყარებული, და მეორეს მხრით — აღიარებულია აქაურის უმაღლესის მთავრობის მხრითაც. თუმცა ამ გადანეხეტილებას ზედ არ დაერთვა გონიერი და განვითარებული პროგრამები, მაგრამ ეს იმისთანა ნაკლია, რომლის მოსპობაც ადვილად შეიძლება, ოღონდ ჭეშმარიტი სურვილი იყოს და ჭეშმარიტი გულმტკიცეულობა ხალხის განათლებისადმი მათ შორის, ვინც პირდაპირ უდგანან განათლების საქმეს. საზოგადოდ ჩვენ სრული იმედი გვაქვს, რომ ამიერიდგან ხალხის განათლების საქმეს ექნება უფრო ნაყოფიერი მსვლელობა.

თავი მეორე

1879 წელი, თებერვალი

აჭარა და ქობულეთი. — კინტრიშის მაზრა გაჭირვებულია. — შველა ჩვენი ზნეობითი მოვალეობაა. აჭარელების გადასახლების ხმა. — რათ და რისთვის? — როგორ უნდა მოველოთ და როგორ მოუარეს. — მთავრობას რით იცნობს ხალხი. — ადმინისტრაცია. — არსებითი ნაკლი ადმინისტრაციისა. — უენობა და სიყრუე. — არ იცნობს და არ იცნობენ. — ცხოვრება, კანონი და შუა ცარიელია. — კანონმდებლობა ოთხ კედელ შუა. — ვნება ამის გამო, — კიდევ ქართული და აქაური ენები. — ქართული სცენა. — რა არის სცენა საზოგადოდ და რა უნდა იყოს ჩვენთვის საკუთრივ.

ყოველ მხრიდან ისმის, რომ ჩვენი მოძმენი — აჭარელები და ქობულეთელები ძალიან ცუდს მდგომარეობაში არიან და ნუგეშსაც ჯერ-აქამომდე არსაიდან მოელიან. წარსულმა ომებმა თუმცა ყველას მიაყენა აუცილებელი ზარალი, მაგრამ აჭარა და ქობულეთი ყველაზედ მომეტებულად დაისაჯა. ამას ეჭვი არ უნდა: აჭარა და ქობულეთი ომის მოედნად გახდა ბედმა. იქ იდგა ცალკე რუსის ჯარი და ცალკე ოსმალისი. ჯარების დგომა, ნამეტნავად ერთი-ერთმანეთზედ სამტროდ გალაშქრებულისა, რასაკვირველია, კეთილს არ დააყრიდა ხალხს საზოგადოდ და უფრო იმ ხალხს საკუთრივ, რომლის მამულშიაც ჯარები იდგა და რომლის ბედი წინათვე

არავინ იცოდა, ვის ჩაუვარდებოდა ხელში. ამიტომაც აშკარაა, არც რუსი გაუფრთხილდებოდა ხალხის სიკეთესა და არც ოსმალს; არც რუსი მოიქცეოდა გულმტკივნეულად და არც თათარი. „დროების“ 32-ში კარგა ცხოვლად არის აწერილი გ. წერეთლისაგან ის საცოდაობა, რასაც წარმოადგენდა ქობულეთი ომის დროს და ომის მერმეთაც. ჩვენ დარწმუნებული ვართ, რომ არამც თუ გადამეტებულია, რასაც გ. წერეთელი გვაუწყებს, არამედ იმის ნატამალიც არ უნდა იყოს, რაც საცოდაობა აჭარას და ქობულეთს მიაღდა ომის გამო. აოხრება ტყეებისა და მინდვრებისა, წვა და ბუგვა სოფლებისა, დაწიოკება ხალხისა, გარდახვეწა ზარდაცემულთა მცხოვრებთა, ამის გამო წარამარად დაღუპვა ხალხის ქონებისა, რომლის წაღებაც თან არ შეიძლებოდა, უხვენელ-უთესავად დარჩომა, ბოლოს სიკვდილი და სისხლის ღვრა, — ესენი სულ იმისთანა თვისების უბედურობაა, რომელიც დიდხანს გასწევს და დიდხანს იქნება საგრძნობელი, თუ მთავრობა ეხლავე ხელს არ შეუწყობს ხალხსა, არ დააკვირდება მის აწინდელს მდგომარეობას, არ მიეშველება ფულით, თუ სხვა ღონისძიებითა, და თუ დროებით მაინც არ ამოუშვა ამ მოვალეობისაგან, რომელიც ხაზინის ინტერესს შეადგენს. ეს უკანასკნელი მაინც აუცილებელი საჭიროებაა ქობულეთის და აჭარისათვის, თუ მთავრობას ჰსურს დაანახვოს ხალხსა თვისი უკეთესი მხარე, რომლითაც იგი მართლა-და სანატრელია ყოველის კაცისათვის, სახელდობრ — ის მხარე, რომლითაც სახელმწიფო თავის უწმინდაეს მოვალეობად უნდა აღიარებდეს ხალხის შველას ყოველთვის და გაჭირვების დროს ხომ უფრო, მის კეთილდღეობისათვის წადილს, მზრუნველობას და მხურვალე გულდადებას, და ამ შემთხვევაში ზოგვა და ძუნწობა საბოლოოდ საქმის წახედნაა და ღალატი სახელმწიფო საქმისა. ეგ შველა და ხელუხვობა სახელმწიფოსი მით უფრო არის სასარგებლო, რომ თითონ სახელმწიფო არასფერს დაჰკარგავს: ხალხი, ფეხზედ წარმომდგარი, უფრო უკეთესი ღონეა სახელმწიფოსათვის, ვიდრე დავრდომილი და სულით და ხორციით გათახსირებული; მართო გულმოგებული და ფეხგამაგრებული ხალხია უშრეტი წყარო სახელმწიფოს სიმდიდრისა და ძალისა. აქ ყოველივე შესაწირავი, ყოველივე სანთელ-საკმეველი გზას იპოვის, გლეხისა არ იყოს, და სახელმწიფოს გარდამეტებით დაუბრუნდება. ჩვენდა სამწუხაროდ, ისმის, რომ ეს სანატრელი მხარე მთავრობისა ფეხადგმული არ არის ჯერ აჭარასა და ქობულეთში, თუმცა მოხელეთა შორის იმისთანა პატიოსანი და ხალხის გულშემატკივარი კაციც არის სხვათა შორის, როგორც თავ. გრიგოლ გურიელი. მაგრამ ხომ მოგეხსენებათ, ერთის მერცხლის ჭიკჭიკი გაზაფხულს არ მოიყვანს...

ნამეტნავად კინტრიშის მაზრაა თურმე საშინელს ყოფაში და გაჭირვებაში. რომ მართლა იგი ყოფა და გაჭირვება საშინელია, მართო ის ამტკიცებს, რომ თითონ მთავრობას საჭიროდ დაუნახავს იმისი გამოცხადება საქვეყნოდ. ვინ არ იცის, რომ ამისთანა ამბების გამოცხადება მთავრობას ყოველთვის ეძნელება და ემძიმება ხოლმე. სჩანს, მართლა დიდი უბედურობა უნდა ტრიალებდეს კინტრიშის მაზრაში, რომ მთავრობა იძულებულ იქმნა ეგ უბოდურობა ყველასათვის ეუწყებინა. მთავრობა მიშველებია კიდეც გაჭირვებულს ხალხს, მაგრამაო იგი შველა საკმარისი არ არისო. ჩვენ ეს არ გვესმის! რატომ იმდენად არ მიჰშველებიან, რამოდენადაც საკმარისია? რაო, სახელმწიფოს იმოდენა ღონე აღარა აქვს, თუ სხვა რამ მიზეზია? განა

ამისთანა შემთხვევაში, უღონობის გარდა, სხვა რამ მიზეზიც შეიძლება რომ იყოს! უღონობა კიდევ ჭკუაში მოსასვლელი არ არის: სახელმწიფოსათვის ერთის მაზრის შენახვა, თუნდ მთელს წელიწადს, წვეთია ზღვისათვის. ვფიქრობთ და ვერ მოგვიფიქრნია, რით ავხსნთ ეგ ნამცეცების მიწვდა, როცა ხალხი ერთის მთელის მაზრისა შიშველ-ტიტველი, მშიერ-მწყურვალის თვის გარეშემო ჯოჯოხეთსა ჰგრძნობს, ან სულ ჰო, ან სულ არა. აქ ორ წყალ-შუა დგომა უადგილოა და ამაზედ მეტიც, თუ სწორეს გვათქმევინებთ...

ჩვენ ამითი იმისი თქმა კი არ გვინდა, რომ რაკი მთავრობაა ამისთანაებში მოვალე და ყოვლად-შემძლებელი ღონე, ჩვენ გულ-ხელი დავიკრიფოთ და გულგრილად ვუყუროთ ჩვენის ძმების უბედურებას, გულგრილად და თუნდ ცარიელის გულის-ტკივილითაც შევყუროდეთ, როგორ თრთის და იკრუნჩხება შიშველი ბავში სიცვიისაგან, როგორ უკვდება იგი კალთაში შიმშილისაგან ძუძუგამშრალს დედას, როგორ ტყის ნადირსავით დაძრწის ღონემიხდილი დამშეული მამა, იმედ-დანთქმული, რომ რითიმე მიეშველოს შიმშილისაგან სულთმობრძავს ოჯახსა. გარბის ამ ოჯახიდან შორს, რომ თავისის თვალთ არ დაინახოს გულსაკლავი სურათი კარზედ მოდგომილის სულთამხუთავისა, არ დაინახოს თავისის ცოლის, თავისის შვილის, თავისის ძმის, დის, თვისისა და ტომის სასონარკვეთილი ყოფა, არ გაიგონოს თავისის ყურით ამაო ძახილი ცოლისა: „კაცო, გვიშველე, ვიხოცებით“, საცოდავი კნავილი ბავშვისა „მამავ, პური, მამავ, პური“... გარბის თითონაც დამწვარი და დადაგული შიმშილისაგან, გარბის შორს, შორს... გარბის და ჰგრძნობს, რომ სამუდამოდ ეცლება ხელიდამ ყოველივე ის, რისთვისაც სცხოვრობდა, რისთვისაც სულდგმულობდა, რისთვისაც იღვწოდა. ყოველივე ის, რაც მისთვის ყველაზე უძვირფასესია... ჰგრძნობს და გულს უბზარავს მწვავე ტკივილი სასონარკვეთილებისა, უიმედობისა და უღონობისა. ან არა და დგას ამ საშინელის სურათის წინ – უღონო, უილაჯო, თვალეზრაცვივნილი, ნაწლებ-ამომწვარი შიმშილისაგან, დგას და უყურებს, რომ თვალ-წინ უკვდება ცოლი, უკვდება შვილი, უყურებს და იწვის, იდაგვის, რომ არსაიდამ ხსნა არ არის, არსაიდამ შველა, და თუ რამ ნუგეში აქვს, ეგ ის ნუგეშია, რომ მეც შიმშილი დღესა თუ ხვალე ამომხდის დაუძლურებულს სულსო და ჩემს ცოლ-შვილს საიქიოს შევეყრებიო... იცით მერე ამისთანა ყოფა რა ტანჯვაა, ნამეტნავად მაშინ, როცა ხედავ, რომ გარშემო მთელი მაზრა, ათას-ათასი ღვთის-კერძო ადამიანი წივის, კივის: „გვიშველეთ, შიშველები, მშიერები ვიხოცებითო!“ ეგ მთელი ჯოჯოხეთია, მთელი!...

აბა ახლა წარმოიდგინეთ, ეს ჯოჯოხეთი რამოდენად გაძლიერებული უნდა იყოს იმ კაცის გულში, რომელიც მაგ ყოფაშია ჩავარდნილი და გვერდით ხედავს თავის ძმას, რომელსაც შველა ცოტად თუ ბევრად შეუძლიან და არ შველის. ქართველობავ, ნუ იქმ მაგ სამარცხვინო საქმეს... ხელი გაუწოდე შენს ძმებსა და დებსა, რომელნიც დღემდინ შენთვის დაკარგულნი იყვნენ და რომელნიც დღეს შენთანვე მოვიდნენ! შევეწივნეთ, რითაც შეგვიძლიან, ფულით, საჭმლით, საცმლით, ხორაგით! ამას ითხოვს ყველასაგან საზოგადოდ კაცთმოყვარეობა და ჩვენთვის კი საკუთრად ზნეობითი მოვალეობაც ძმისა ძმის წინაშე. შევეწიოთ და ვაჩვენოთ ქვეყანას, რომ კაცთმოყვარეობა ჩვენი თვისებაც არის, ვაჩვენოთ, რომ ძმათა სიყვარული ჩვენშიაც ისე

ყოვლად-შემძლებელია, როგორც სხვაგან, ვაჩვენოთ, რომ ჭირში ჩვენც ვიცით დახმარება, ვაჩვენოთ, რომ ძმობა, ერთურთობა, ერთმანეთის შველა და გატანა უქმი სიტყვა არ არის ქართველობისათვის!... აქ უკან დახევა სირცხვილია ყველასათვის და ჩვენთვის ხომ სირცხვილზედ მეტიც... ჩვენ გაჭირვებულების ძმები ვართ, ძმები!.. ეს არასდროს და არას შემთხვევაში არ უნდა დაივიწყოს ქართველობამ... ამ ძმობაში გამოიკვანძა ჩვენი ბედი, ამ ძმობამ ჩვენის ბედნიერების კვირტი უნდა გამოიტანოს. ქართველობავ, ჩვენი უწმინდაესი ვალია, უნდა მივეშველნეთ!... ღარიბნი ვართო, ვიძახით, მაგრამ ქვეყანაზედ მარტო ღარიბმა იცის – რა არის შველა, რა არის ძმობა გაჭირვებაში.

ამიტომაც უფრო იმედი გვაქვს, რომ ყოველსფერში გულუხვი ქართველი, ქველის საქმეში უფრო გულუხვობას გასწევს და არ დაიზარებს გაჭირვებულ ძმათათვის შესაწირავს. რედაქციები „ივერიისა“ და „დროებისა“ ყოველ-დღე მზად არიან მაგ შესაწირავის მისაღებად. ჩვენ ვურჩევთ, რომ შემწირველთა უფრო „დროების“ რედაქციას მიჰმართონ, რადგანაც „დროება“ ყოველ-დღე გამოდის და ამის გამო მას შეეძლება ყოველ-დღე აუწყოს საზოგადოებას შეწირულის ფულის ანგარიში და ამასთანავე შემწირველთა სახელებიცა.

აბა, ქართველობავ, ეხლა შენ იცი, როგორ დაანახვებ თავს შენს ახლად შემოერთებულს ძმებსა! ეხლა შენ იცი, როგორ დაუმტკიცებ ქვეყანას მამა-პაპათ ანდერძს: „ძმა ძმისთვისა და შავ დღისთვისაო!“ ეხლა გამოჩნდება, ეს ანდერძი შენთვის ცარიელი სიტყვაა, თუ სავსე საქმეა!... ეხლა გამოჩნდება, შენ მარტო დღევანდელს დღეზედ ხარ მიბმული, თუ ხვალისათვისაც სწუხ და ჰფიქრობ!...

ყოველივე ეს უბედურობა, რომელიც თავს დასცემია აჭარა-ქობულეთს და მისი უნუგეშოდ ყოფნა – დიდს განსაცდელში ჰყრის ახლად შემოერთებულ ქვეყნის მცხოვრებელთა. რუსულ გაზეთ „Голос“-ში დაბეჭდილი იყო კორესპონდენცია და მერე სხვა გაზეთებშიაც გადაბეჭდილი, რომ აჭარელები აყრას ჰფიქრობენ და ოსმალეთში გადასახლებასაო. ამის მიზეზი იცის, როგორც ეტყობა, კორესპონდენტმა, მაგრამ გამჟღავნება მისი „შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა“ ვერ მოუხერხებია. რუსული გაზეთები კი ამბობენ, რომ ხალხის აყრა და ჩვენიდამ გადასახლება ოსმალეთში ასეთი მძიმე და ღირსშესანიშნავი ამბავია, რომ აქ დამალვა ნამდვილის მიზეზისა ცოდვა არისო და დიდი დანაშაულიაო სახელმწიფოს წინაშეო. ჩვენც ამ აზრისა ვართ, მაგრამ რას იქ?

.....^{5*}) თუ მართლა აჭარა აიყრება და გადასახლდება, საკვირველი რამ იქმნება, თუ შენც იტყვი, მკითხველო! ხალხი რათ უნდა მიიზიდებოდეს ოსმალეთში.....*) მერე როგორ? თავისს მამა-პაპეულს ბინას, სახლს, კარს, მამულს, დედულს, მამათა სალოცავს, მამათა საფლავს, — სულ ყველაფერზედ ხელს უნდა იღებდეს ხალხი და ოსმალეთში მიდიოდეს, გაგონილა!... საკვირველი ამბავია!... ნუთუ, რაც უნდა იყოს, რუსეთის ხელში ყოფნა არ უნდა ერჩივნოს, ვიდრე ოსმალეთის ხელში? ნუთუ ხალხი სტოვებს ყველაფერს, რაც კი მისთვის ძვირფასია, სტოვებს — ვიმეორებთ — მამულს, დედულს, სახლ-კარს, ადგილს, საცა დაიბადა, საცა გაიზარდა, საცა უმარხია დედა, მამა, ძმა, — და მიდის სად? ოსმალეთში. . . ? . . .*) რაო, რა ამბავია? მოჩვენებაა შეშინებულის გონებისა, თუ მართლა მართალი ამბავია!*) რათ მირბის ხალხი,

მერე როგორ მივბრუნდები? ვიმეორებთ — სულ ყველაფერს სტოვებს, რისთვისაც კაცი თავს იკლავს ხოლმე მთელი თავის დღენი, რისთვისაც ზრუნავს დაბადების დღიდგანვე, რისთვისაც იღვწის და ამ წუთისოფლის ტანჯვას ითმენს, რაც უყვარს, რასაც შესტრფის, რასაც შეჰხარის, რასაც დღესასწაულობს, — დიად სტოვებს და მიდის სად? *) ოსმალეთში!...

ეს რა ამბავია, რა ამბავია!... ადამიანი კიდევ ადამიანია ქვეყანაზედ, თუ განადირდა, გამხეცდა, რომ გვერდით ადამიანს ველარ იყენებს, ველარ იშვინებს, ველარ ითვისებს! ხალხი თავის ათას-წლობით დამკვიდრებულ ბინიდან იშლება და მიდისო... ეს დაუჯერებელი, ტვინის შემარყევი ამბავი მხოლოდ შეიძლება მაშინ მოხდეს, როცა ხალხს ეტყვიან, ან აქ სიკვდილი, ან იქ სიცოცხლე. სხვა არა მიზეზს არ შეუძლიან ხალხს ასე თავი გამოამეტებინოს, ასე ხელი ააღებინოს თავის ბინაზედ, თავის მამულზედ, თავის დედულზედ და გარდახვეწოს ვინ იცის საით... რამ მიიყვანა საქმე აქამდის, ამ განწირულობამდე, ამ სასონარკვეთილებამდე? რამ და იმანო, ამბობენ ყველგან, რომ ამ ახლად შემოერთებულ ქვეყანას კალიასავით მიესია თურმე ყველა კალიაზედ უფრო მსუნაგი, უფრო ხარბი, უფრო გაუმაძლარი წვრილი ჩინოვნიკობა. რაოდენიმე კაცის გარდა, ასეთები არიან თურმე დანარჩენები, რომ როცა იმათს ამბავს ლაპარაკობენ, თმა ყალბზედ დგება. ამათ შორის, საცა გამოგდებული სამსახურიდან კაცი იყო თურმე, საცა გამოუსადეგი, უხეირო, თავზედ-ხელაღებული იყო, იმ ახალ ქვეყნებში მოხელეობა მიიღო. აბა რა კეთილს დააყრიან ხალხს? აბა რა მხრით დაანახვებენ ისინი რუსის მთავრობასა, რუსის მმართველობასა? არავის ეჭვი არა აქვს, რომ თუ ეს სამარცხვინო საქმე მოხდა და აჭარა გადასახლდა, ბრალი იმათ უნდა დაედოთ, ვინც მოხელეთაგანი აქამდინ მიიყვანს საქმეს...

ღირსება და სიკეთე რომელიმე მთავრობისა, ხალხისაგან ცნობილი და აღიარებული, სთესავს ხალხში იმ სიყვარულის თესლს, რომელიც მეტად სანატრელი უნდა იყოს ცნობიერად მომართულ და მიმართულ სახელმწიფოსათვის; და მარტო ეს სიყვარულია სათავედ ყოველ იმისა, რაც კი შეადგენს სახელმწიფოს ძალასა და ღონეს, იმიტომ რომ მარტო სიყვარულით აღფრთოვანებული ხალხია საიმედო ყოველს განსაცდელში, რაც-კი სახელმწიფოს ისტორიის გზაზედ შეემთხვევა ხოლმე, მარტო სიყვარულით გულგამთბარს ხალხს შეუძლიან სიცოცხლისა და ქონების განწირვა სახელმწიფო კეთილდღეობისათვის, მარტო სიყვარულით გაძლიერებულის ხალხით შეიძლება იმისთანა სასწაულები მოახდინოს სახელმწიფომ, რომლის მაგალითები ბევრია ისტორიაში და რომელიც დღესაც გვიკვირს და გვაოცებს. საცა ეს სიყვარული არ არის, ის სახელმწიფო ფულუროა, ფუყყა, ერთი ლაზათიანის ქარის შემობერვა და იმისი გადამსხვრევა ერთია...

უმაღლესი სფერა მთავრობისა საზოგადოდ *) მეტად მიუწვდომელია ხალხის თვალისათვის. ისე შორსა სდგას იგი ხალხზედ, ისე იშვიათად დაენახება ხოლმე ხალხის თვალს, რომ ძნელად თუ ხალხი მას პირისპირ გაიცნობს, და თუნდ ძალიან კარგიც იყოს, მისი სიკარგე, მინამ ხალხამდე ჩავა, მრავალ ხელში გაივლის ხოლმე და ამის გამო ვინ იცის რა სახით ეჩვენება. თითონ ხალხიც საზოგადოდ, და დაბალი საკუთრივ, ისე მომწყვდეულია თავის ვიწრო ავკარგიანობაში, მისი ყოველდღიური საჭიროება ზედ-გამობმულია ისეთს წვრილმანს საგანზედ, რომ

ძნელად თუ მიეცემა მიზეზი პირისპირ შეხედეს მთავრობას და მით იხელთოს შემთხვევა მისი ავ-კარგიანობა ანცოს. ყველგან უმაღლეს მთავრობის და ხალხის შორის სდგას ხოლმე მთელი რაზმი მოხელეებისა, რომელნიც მახლობელნი გამომთქმელნი არიან უმაღლესის მთავრობის წადილისა, მიმართულებისა და ავ-კარგიანობისა, ხალხი თუ იცნობს მთავრობას, ამ მოხელეებით იცნობს, რადგანაც იგინი არიან მისდა მახლობლად, მათ უდგათ მის ცხოვრების დირეზედ ფეხი, იგინი განაგებენ ყოველ-დღეს მის ავსა და კარგსა და ყოველ-დღე თვალ-წინ ტრიალებენ. უმაღლესი მთავრობა თუნდ კარგიც იყოს, შესაძლოა მოხელეების წყალობით ხალხმა აითვალ-წუნოს იგი უმაღლესი მთავრობა და იმდენად დაფრთხეს, რომ მამა-პაპეული ბინაც მოიშალოს და ცხრა მთას იქით გადავარდეს, ოღონდ თავი ცოცხალი დააღწიოს. ამიტომაც კეთილად, გონიერად და ცნობიერად აგება ხალხის მახლობელ მმართველობისა, კაი კაცების შერჩევა, — შეადგენს ერთს იმისთანა უპირველეს და აუცილებელს საჭიროებას, ურომლისოდაც მთავრობა მთავრობა კი არ არის, წენვა-გლეჯაა, ზედმისევაა, თავზარია ხალხისათვის. ამის შემდეგ ნულარ ჰკვირობთ, რომ დღეს, მეცხრამეტე საუკუნეში, რამოდენიმე მაგალითი ვნახეთ ხალხის მამა-პაპეულ ბინიდან აყრისა და გარდახვეწისა... დეე, ამაზედ ჩვენს შემდეგი ისტორიკოსი განცვიფრდეს, ჩვენ კი ეს გულის-ტკივილით შევნიშნოთ და შევიტანოთ ჩვენს მათიანეში...

ზევითა ვსთქვით, რომ ხალხის მახლობელნი მოხელენი პირველსახენი არიან უმაღლესის მთავრობისა, იგინი არიან მაგ მთავრობის წადილისა და მიმართულების გამომთქმელნი. აქედამ ცხადია, რამოდენად გულით და ჭკუით განვითარებულნი უნდა იყვნენ ის მოხელენი, რომ მათაც, — როგორც ერთგვარ ძალთა სახელმწიფო წყობისათა, — გააგნებინონ ხალხს გზა საზოგადო ცხოვრებისა, თვალი აუხილონ იმ საგანზედ, რომელიც ყოველს წყობას ადამიანისას მისაღწევად დანიშნული უნდა ჰქონდეს საყოველთაო საკეთილოდ; მათ უნდა ამცნონ ის საყოველთაო საკეთილო საგანი, რომლისაკენაც უნდა მიიზიდებოდეს ყოვლის ძალითა და ღონით ყოველივე სახელმწიფო, თუ მართლა სახელმწიფოა საქმით და არა მარტო სახელითა. ამ მხრით, მოხელობა მმართველობისა მარტო მშვიდობიანობის მცველი კი არ არის, მარტო დარაჯი კი არ არის, არამედ მწვრთნელიც უნდა იყოს ხალხისა, მასთან ერთად ჩაბმული და ერთად მოღვაწე. უნდა იყოს-მეთქი, და არის თუ არა, — ეგ ღმერთმა იცის.

.....^{7*)} ხალხის მახლობლად მყოფი მთავრობითი ორღანო ორგვარია: პოლიცია და სამმართველო. ამათ უჭირავთ უპირატესი ადგილი ჩვენს ცხოვრებაში და ამაზეა დამოკიდებული ჩვენში ხალხის გულის მოგებაც, ხალხის გულის აყრაც და იმ დანიშნულების აღსრულებაც, რომელიც ზევით აღვნიშნეთ. ამიტომაც აშკარაა, რა არის საჭირო აქაურ მოხელეებისათვის გარდა საზოგადო თვისებისა, სახელდობრ, ჭკუისა და ზნეობის სიმალლისა. საჭიროა მოხელემ კარგად იცოდეს აქაურის ხალხის ვითარება, ჩვეულება, ტკივილი და სიხარული და ღონე ჰქონდეს ხალხს უშუამავლოდ ელაპარაკოს. ჩვენდა სამწუხაროდ, ეს დავინყებულება დღევანდლამდე ჩვენში და თითქმის უარყოფილიც. ხალხის სამართლის გამძღოლს, ხალხის სამართლის აღმადგენელს და დამდგენელს რომ კაცმა ენა მოსჭრას და ყური დაუხშოს, — რაღას უნდა გამოელოდეთ მისგან კარგს და კეთილს, თუნდა სხვაში ყოველფერში

ციდამ ჩამოსულიც იყოს. მოსამართლეს რომ თავის ყურით არ ესმოდეს მოჩივარის საჩივარი და გულისტკივილი, რა მოსამართლეა? მოსამართლემ რომ თავის ყურით არ მოისმინოს მონ-მის ჩვენება, საცა ხშირად ერთი სიტყვა, ასე თუ ისე გამოთქმული, უფრო დიდის და ცხოველის ნათელით მოჰფენს ყოველს საქმის გარემოებას, ვიდრე მთელი ლაქლაქი უვიცისა და ბრიყვის მთარგმნელისა, — ის რა მოსამართლეა? მოხელე, რომელსაც მე ჩემსას ვერ გავაგებინებ და ის თავისას, - ის რა ჩემი მომვლელია? აქ მარტო სახეა და არა სული და ხორცი. ამ უენობას დაუმატეთ ისიც, რომ ხშირად სრულიად უცხო კაცია მოსამართლედ თუ მოხელედ, სრულიად უცნობი ჩვენის ჩვეულებისა, ჩვენის მიდრეკილებისა, ზნეობისა, ჭირისა თუ ლხინისა, და მაშინ ცხადი იქნება, რათ მიაჩნია ხალხს ჭირად, როცა საქმე ან სამოხელოდ, ან სასამართლოდ გაუხდება ხოლმე. მაშინ ცხადი იქნება, რათ იმდურება ხალხი და რათ არის კანონზედ და მმართველო-ბაზედაც გულდანყვეტილი და გულაყრილი. შორს რათ მივალთ! აი, ცხენების ჩუქება ავიღოთ თუნდა მაგალითად. ჩუქება ხომ კეთილი საქმეა, მაგრამ აქაც კი ხალხი დაფრთხა, ნამეტნავად, საცა მაზრის უფროსად უენო კაცი იჯდა, დაფრთხა, არ მიეკარა ცხენებს, რადგან ეს მთავრობის წყალობა სულ სხვაფრად დაანახვეს ხალხსა, — კაცი არ იყო. კაცი, რომ ხალხისათვის წყალობა წყალობად გამოესახა და პირდაპირ აეხსნა მთავრობის განზრახვა. რამდენი ბოროტმოქმედება მოჰყვა ამ განზრახვით კეთილს საქმეს, მკითხველმა ზოგი იცის ჩვენებურ გაზეთიდან და ზოგი კი დავიწყებას მიეცა, როგორც სხვა რამ მრავალი.

როცა მოხელეები იმ ჯუზიდან ამორჩეულნი არიან, რომელიც სრულიად უცნობია ხალხისა, მისის ცხოვრებისა, სრულიად უცოდინარი ენისა, — ამას აუცილებლად ის მოსდევს, რომ მათ ხალხისა არა გაეგებათ რა და ხალხს კიდევ მათი. არიან ესე, ხშირად ერთი აღმა მიდის და მეორე წაღმა, უყურებენ ერთმანეთს და ჰკვირობენ, ან მე რად უნდივარ ამასაო, ან მე იგი რად მინდაო, ეს ჩემთვის მუნჯი და ყრუიაო, მე — იმისათვისაო; და თუ მოხელე კაი კაცია, მარტო იმას ფიქრობს, რომ არა ვაენო რა ხალხსაო, და ხალხი კიდევ იმოდენად არის ხოლმე მაღლობელი მოხელისა, რამოდენადაც იგი უფრო ნაკლებ მანებელია. ამისთანა ყოფაში სხვა საწყაოთი მიდგომა შეუძლებელია: მმართველობას სიკეთის უპირატესი ღონე ჩამორთმეული აქვს, სახელდობრ ენა და ყური. ანდრეევსკის ქალის საქმემ აშკარად გამოჰფინა საქვეყნოდ ის სასაცილობა, რომელიც მოსდევს ხოლმე ენის არ-ცოდნას.

ამას გარდა ამ ყრუ-მუნჯობას ერთი დიდი ვნებაც სხვა დაჰყვება ხოლმე: ხალხის ცხოვრებას არც პატივი აქვს და არც ზედ-მოქმედება არასფერზედ. მრავალ-სახისა და მრავალ-გვარი საჭიროება ხალხისა, რაც მის ყოველდღიურ ცხოვრების დენაში აღმოჩნდება ხოლმე, და აქედამ წარმომდგარი ვითარება, რომელიც ზოგჯერ კანონმდებლობის ღვაწლსა თხოულობს და რომელიც ყოველთვის საჭიროებს ყურადღებით გასინჯვას და გულმტკიცვანულის შეწყნარებას, — რჩებიან არამც თუ უყურადღებოდ, არამედ იქავე სულსა ლევენ, საცა იბადებიან, რადგანაც მთავრობის აგენტი ყრუა და მუნჯი უენობის გამო. სულს ლევენ-მეთქი და ამით გულსა სწყვეტენ ხალხსაც, და თითონ მთავრობასაც ხელიდან აცლიან იმ ძვირფასს მასალას, რომელზედაც დამყარებული უნდა იყოს ყოველივე მისი განკარგულება და კანონმდებლობა. ამიტომაც ჩვენში კანონი თუ იბადება, ოთხ კედელ შუა იბადება და ზოგჯერ ისე მოუხდება ხოლმე ჩვენს ცხოვრე-

ბას, როგორც კაცს სხვის ტანზედ შეკერილი ტანისამოსი. ეს არის, ჩვენი ფიქრით, იმ ყოფის მიზეზი, რომ ჩვენი ცხოვრება ძირს მიდის თავისთვის, ზემოდამ დაჰფარფარებს აჭრელებული ქალაღდი, საცა სუფევს კანონი, და შუაში კი ცარიელია. ამ ცარიელში დახტიან, ცხოვრების ზემოთ და კანონქვეშ, ჩვენი მოხელეები. ხალხი მათ ერიდება და ხალხს ისინი ერიდებიან.

ამისი წამალი – თითონ ტკივილიდამ სჩანს. აშკარაა, რომ მოხელეთა ამორჩევაში, განათლებისა და ზნეობით აღმატებულობის გარდა, ენის ცოდნას უპირველესი ადგილი უნდა ეჭიროს. უამისოდ ამაოა მთავრობის ცდა ხალხის გულის მოსაგებად; ეს არის უპირველესი ღონე მოხელისა, რომ მართალი და ჭეშმარიტი სამსახური გაუწიოს სახელმწიფოსაც და საზოგადოებასაც. ეს კარგად იციან ევროპელებმა, რომელთაც კანონად მიღებული აქვთ, რომ თუ ენა არ იცის, კაცს ფეხსაც არ შეადგმევინებენ იმ ხალხში, საცა მოხელეობას ჰნდომობს. ასე მოქმედობს, მაგალითებრ, ინგლისი – შესახებ ინდოეთისა. ჩვენში კი სულ სხვასა ვხედავთ. აქ არამც თუ მოხელისაგან თხოულობენ, რომ აქაური ენები იცოდნენ, არამედ თითონ აქაურებისათვისაც კი ამოაკვეთინეს ფეხი აქაურს ენებს აქაურის სასწავლებლიდამ. იქ, საცა ჩვენი ხალხის მწყემსნი იზრდებიან, ჩვენი ხალხის მასწავლებლნი, მაგალითებრ – სასულიერო და საოსტატო სემინარიაში, იქიდანაც კი გამოდევნეს ჩვენი ენა. ქართველებსაც კი გზა არა გვაქვს ჩვენი ენა შევისწავლოთ, თორემ სხვას ვინა ჩივის. მთავრობა, რასაკვირველია, მიაქცევს ყურადღებას ამ დიდს ნაკლს და ეცდება იგი ნაკლი თავიდან მოაშოროს აქაურს მმართველობას და ყოველს მოხელეს მოსთხოვს იმ ხალხის ენის ცოდნას, რომელთ შორის სამსახურს ჰნდომობს. ამისათვის საჭიროა ხელახლად შესაფერი ადგილი მიენიჭოს აქაურს სასწავლებლებში აქაურს ენებს. რასაკვირველია ამ წამალს იმოდენა მნიშვნელობას არ ვაძლევთ, რომ ამითი ყველა ტკივილი მორჩეს, აქ ბევრი სხვა ტკივილიც არის, რომელიც სულ სხვა მიზეზით წარმოდგება და რომელსაც სხვა წამალი უნდა... ჩვენ ვამბობთ, რომ დღეს ეგეც დიდი ფეხის წინ წადგმა იქნება, თუ მთავრობას ჰსურს ხალხისა შეიტყოს რამე და ხალხს კიდევ თავისი აცოდინოს.

* * *

ჩვენს ენას ჩვენში მოედანი არა აქვს სავარჯიშოდ. ჩვენი ეგრეთ-წოდებული მაღალი საზოგადოება, ნამეტნავად ქალაქში, თავის სამარცხვინოდ თაკილობს თავის დედა-ენით ლაპარაკსა. ნათქვამია, თევზი თავიდან აყროლდებაო, სწორედ ეგრე მოგვდის ჩვენც, ჩვენს ეგრეთ-წოდებულ მაღალ საზოგადოებას თუ დავაკვირდებით. ცოცხალი ლაპარაკი, ის დარბაისლური ქართული საუბარი, ის საამური ქართულის სიტყვის მიხვრა-მოხვრა, ის სიმდიდრე ქართულის სიტყვიერებისა აღარ ისმის, აღარ არის. გადაგვაგვიწყდა ყოველივე, რაც ენის შევენებას შეადგენს, რადგანაც ჩვენი აზრი ჩვენი ენით აღარ მოძრაობს, ჩვენი გული ჩვენი ენით აღარ თბება. ამისთანა სავალალო და სამარცხვინო მდგომარეობაში ქართული სამუდამო სცენა სწორედ ცის ნამია დამჭკნარის ყვავილისათვის. უფ. არწრუნმა ამ ბოლოს დროს თავის დიდს ქარვასლაში

გამართა კერძო თეატრი. ამ შემთხვევამ ფრთა შეასხა იმ დიდის ხნის სურვილს, რომ სამუდამო სომხური და ქართული სცენა გაიმართოს. აქაური სომხები დიდის გულმოდგინებით მოეკიდნენ სომხურის სცენის საქმეს და ამბობენ, პირველ გასაწყობად ათასი თუმანი ფული მოაგროვესო და კიდევაც აგროვებენო. არც ქართველობამ დაიკრიფა გულზედ ხელი. ქართველობის მოყვარენიც ამასავე ცდილობენ და არ ვიცით, რა მაღლობა უნდა გადუხადოს ქართველობამ იმ კაცთ, რომელთა მეოხებითაც ამ ბოლოს დროს ჩვენში გაძლიერდა სამუდამო ქართულის სცენის დადგენის სურვილი და ფეხი აიდგა კიდევ, რომ სისრულეში მოვიდეს. ერთმა კიდევ ქართველმა იმოდენა გულის სიკეთე და ჩვენი სიყვარული გამოიჩინა, რომ სამასი თუმანი შესწირა მაგ საქმეს, „დროების“ სიტყვით. იმედია, რომ ამაზედ არ გაჩერდება ქართული გულუხვობა და სხვაც ბევრი შეძლებისამებრ გამოიმეტებს შესაწირავსა ამ მეტად სანატრელ და საკეთილო საქმისათვის. დიდი რამ არის სცენა საზოგადოდ და ნამეტნავად ჩვენთვის, თუ იგი ეხლანდელ გულგარყვნილობის მოედნად არ გავხადეთ და რაღაც სალახანური „მშვენიერი ელენები“ არ ვავარჯიშეთ. დიდი რამ არის-მეთქი სცენა: ძლივს ერთი საჯარო ადგილი მაინც გვექნება, საცა ჩვენის ენით ვილხენთ, ჩვენის ენით ვინაღვლებთ, ჩვენის ენის მოწყალებით გავიტარებთ თვალწინ ჩვენს ცხოვრებასა მთელის მისის ჭკუისა და გულის მონაგართა.

ამას გარდა, სცენა იგივე შკოლაა, რომელიც ცხოველის სურათებით ელაპარაკება კაცის გულსა და ჭკუასა, იგი ამ თავის თვისებით კაცის გუნებაზედ უფრო მედგრად მოქმედობს, ვიდრე სხვა რამე. ამ მხრით არის იგი სანატრელი, ამ მხრით არის იგი კაცის გრძნობისა და ჭკუის გამაფაქიზებელი, გამწმენდელი. სცენა ხალხის მწვრთნელი, ხალხის გამზრდელი უნდა იყოს, და ამასთანაც იმისთანა შემაქცევარიც არის, რომ უკეთეს მხარეს ადამიანისას ფეხს ადგმევინებს, ფრთას აშლევინებს. უკეთესი შესაქცევარი, უკეთესი დროს-გასართობი, სულისა და გულის ამამაღლებელი, სხვა ისეთი არა ვიცით რა, სცენის მეტი. თუ ეს ძვირფასი თვისება, როგორც ხალხის წვრთნა და ზრდა, სცენას ჩამოაცილებთ, იგი მიკიტანხანად გადაიქცევა და მაშინ სჯობს წაწყმდეს, ვიდრე სუფევდეს. ეს არ უნდა დავივიწყოთ ჩვენ, ქართველებმა, რაკი ის კეთილი აზრი მოგვსვლია, რომ ჩვენი საკუთარი სცენა ვიქონიოთ. ჩვენ ჩვენს სცენას ორ ღვანლსა ვსთხოვთ. პირველი – რომ მართლა განმწმენდელი იყოს ჩვენის ცხოვრებისა, ჩვენის ჭკუისა და გულის განმანათლებელი და მწვრთნელი, და მეორე – იგი უნდა იქმნას იმ ადგილად, სადაც ჩვენი ენა ფეხზედ უნდა წამოდგეს მთელის თავის შვენებითა და სიმდიდრითა. დღეს ჩვენს მდგომარეობაში სცენის მეტი სხვა ისეთი სახსარი არა აქვს რა ჩვენს ხალხს, რომ გონება, გული გაიხსნას და ენაც ავარჯიშოს საჯაროდ, საქვეყნოდ. ამიტომაც საჭიროა ჩვენში სცენას იმისთანა გონებაგახსნილი ზედამხედველობა ჰქონდეს ვისგანმე, რომ ამ ორს სანატრელს საქმეს სცენა არ გადუდგეს და არ გახდეს „მშვენიერის ელენების“ სამარცხვინო სასალახნო ასპარეზად. ამბობენ, ამ საქმეში მეთაურობას ჰკისრულობსო ჩვენი – ყოველ კეთილ საქმეში დაუღალავი მოღვაწე – დ.ი. ყიფიანი. ჩვენის ფიქრით, უკეთესს კაცს ჩააბარებდნენ ამ დიდს და მძიმე საქმეს, როგორც ქართული სცენაა. მან ძალიან კარგად იცის, რა ძვირფასი რამ არის ხალხისათვის სცენა, როცა იგი იმ ორს ზემოაღნიშნულს საგანს ემსახურება. თითონ იმ

თხზულებათა აღმორჩევა რომელთაც დ.ი. ყიფიანი სთარგმნის ხოლმე, ცხადად გვიმტკიცებს, რომ მას სცენა მიაჩნია იმ დიდ შკოლად, საცა ოსტატად მოწვეულნი უნდა იყვნენ იმისთანა სახელოვანნი კაცნი, როგორც შექსპირი და მოლიერი და სხვა მრავალი მათი მომდევარი გამოჩენილი მწერალი. იმედი, რომ დ.ი. ყიფიანის ხელში სცენა თავის-დღეში ისე არ დამდაბლდება, რომ იგი შეიქმნეს გულისა და ენის გამრყენელად. ღმერთმა ჰქმნას, რომ რამოდენადაც დ.ი. ყიფიანი გულმოდგინედ და გულმხურვალედ მოეკიდება ამ საქმეს, იმოდენად ჩვენც შემწეობა და გულის ტკივილი ამოვუჩინოთ, და მაშინ ჩვენის სცენის საქმე მკვიდრს საფუძველზედ იქმნებადამყარებული, ჩვენდა სანუგეშოდ და სასიხარულოდ.

თავი მესამე

1879 წელი, აპრილი.

ნუთუ ახალმა ნიავმა დაჰბერა ჩვენს ცხოვრებას? – ახალი საზოგადოება წერა-კითხვის გავრცელებისათვის საქართველოში და მისი მომავალი ღვაწლი ჩვენის ცხოვრებისათვის. – რა ურთიერთობა სუფევს ამ საზოგადოებასა და შარშან დაარსებულს შორის („შეუძლებელ მოსწავლეთა შემწეობისათვის“)? – ორიოდ სიტყვა ბანკის თაობაზედ. – ქართული თეატრი. – თავად-აზნაურთა კრება.

ჩვენმა საზოგადოებამ, სწორე მოგახსენოთ, ვერაფერი სახელი დაიმკვიდრა შესახებ თაოსნობისა, გამჭრიახობისა, თვითმოქმედობისა და სხვა. გრძნობით-კი კარგადა გრძნობდა თავის ვაი-ვაგლახს და ყოველის მხრით გაჭირვებულს ცხოვრებას, მაგრამ შვებით კი თითქმის თითსაც არ გაანძრევდა ხოლმე, რომ რაიმე ცოტად თუ ბევრად მტკიცე საშუალება გამოენახა თავის დასახსნელად. იყო ისე, ყურმოჭრილი მონა გარემოებისა, და თითქო ფიქრობდა: როგორც ეს გარემოება მომეგვლინა ფათერაკად, იქნება შვებაც ამგვარადვე მომეგვლინოსო. ამისდა გვარად, ჩვენი საზოგადოება, იქნება, არც კი იყოს გასამტყუნარი ამაში: თაოსნობა, გამჭრიახობა, თვითმოქმედობა, — ყველა ამგვარი თავის აღმოსაცენად და განსავითარებლად მოითხოვს ნიადაგს არა იმისთანას, სადაც ფართო გზა და მსვლელობა უპყრია ფათერაკობას... იქნება არ იყოს-მეთქი მტყუანი, და არც იმიტომ მოვყევით ამაზედ ლაპარაკს, რომ გამოვძებნოთ ვინ არის მტყუანი და ვინ არის მართალი. ეს კი უეჭველია: გადიოდა ხანი და თითქმის არავითარი შვება არსაიდან არ მოჩანდა. ამასობაში მოსალოდნელი უნდა ყოფილიყო, რომ რაც კი რამ ხალისი და თაოსნობა ჰქონდა შერჩენილი ჩვენს საზოგადოებას, ისიც უნდა დაჰკარგოდა. მაგრამ, ამ ბოლო დროს ჩვენმა საზოგადოებამ თითქო ფერი იცვალა და ჩვენს ცხოვრებას თითქო ახალმა ნიავმა დაჰკრა; საზოგადოება თითქო შეკრთა, თითქო დაიძახა – „როდემდე

და სადამდეო“, ხელები გაანძრია, წელში გაიმართა და თითონვე განიზრახა თავის-თავისათვის შველა. ჯერ-ჯერობით მიჰყო ხელი სწავლა-განათლების საქმეს. ამისთვის დააარსა ჯერ ერთი საზოგადოება, რომელმაც გახსნა ესრეთ-წოდებული „მოსამზადებელი შკოლა“, მერე კიდევ სხვა საზოგადოება, რომელსაც საგნად აქვს წერა-კითხვისა და სწავლა-განათლების გავრცელება საქართველოში. პირველ საზოგადოებაზედ საკმაოდ იყო ნათქვამი „ივერიაში“ და მეტი ლაპარაკი საჭირო აღარ არის. ახლა ვთქვათ რამდენიმე სიტყვა ახალს საზოგადოებაზედ, რომლის პროგრამა იმდენად ვრცელია და იმდენად შორსა სწვდება რომ ფრიად დიდს ღვანლს გვიქადის მომავალში და იმიტომაც ღირსია ყურადღებისა.

ეს საზოგადოება თავის დანიშნულების აღსასრულებლად მოჰკიდებს ხელს არა მარტო სასოფლო შკოლების გამართვას, არამედ დააარსებს აგრეთვე სახალხო სამწიგნობროებს, მასწავლებლებს გამოზრდის ან თავისგანვე დაფუძნებულს სასწავლებლებში, ან სხვაგან თავისი ხარჯით; გამართავს ლექციებს ხალხისათვის სხვადასხვა ადგილას და სხვ.

ლაპარაკი არ უნდა, რომ ეს საქმე საუცხოო საქმეა და თუ ამ საზოგადოების წევრთ ქართველურად მალე გული არ აუცრუვდათ, დიდი სარგებლობის მოტანა შეუძლიანთ.

არა ხალხში, რომელიც განათლებულებში ჩაითვლება, წერა-კითხვა ისე ნაკლებად არ არის გავრცელებული, როგორც ჩვენსაში. უწინდელს დროს, როდესაც მამაკაცები სულ ომში ტრიალებდნენ და წიგნის კითხვისათვის არა სცალოდათ, დედაკაცები მაინც არ ანებებდნენ ამ საქმეს თავსა, მიიბარებდნენ შეგირდებს და ამ-რიგად ქართულს მწიგნობრობას ძირიანად ამოვარდნას უშლიდნენ.

ეხლანდელს დროში დედაკაცები ისე-რიგად აღარ ეწყობიან წიგნის კითხვას და მამაკაცებს კი ჯერ გულდადებით არ მოუკიდნიათ ამ საქმისათვის ხელი. მართალია, ჩვენს სოფლებში ათასში ერთგან ამ უკანასკნელს ხანს შკოლები გაიხსნა, მაგრამ ისე კანტი-კუნტად, რომ ერთს შკოლიანს სოფელზედ ათი მეტი უშკოლო მოდის.

ჯერ-ჯერობით ამ საზოგადოებას დიდი შეძლება არა აქვს რა: საზოგადოების შემდგენელთ წევრთ, რიცხვით ჯერ ას-ოცდა-ექვსია, შეაქვთ ყოველ წელიწადს არა ნაკლებ ოცის მანეთისა; ამას გარდა საზოგადოება მოელის სხვადასხვა შემოწირულს ფულს პატივსაცემთ წევრთაგან და აგრეთვე ნამდვილთ წევრთაგან, რომელთაც ყოველწლივ უნდა შემოიტანონ არა ნაკლებ ექვსის მანეთისა.

ყველა ეს შემოსავალი დიდს ფულს არ შეადგენს, მაგრამ ნუ დაივიწყებთ, რომ ეს საქმე ჯერ ახლად ფეხადგმულს ბავშსა ჰგავს და ახლად ფეხადგმულს ვინ მოსთხოვს ვაჟიკაცისავით სწორე სიარულს!

წრეულობით ამ საზოგადოებამ ხუთი შკოლაც რომ გახსნას ისიც დიდი საქმე იქნება. რასაკვირველია, ეს დიდ საქმედ კი არა, მცირე საქმედაც არ ეჩვენებათ იმ პირთ, რომელნიც ყოველ საზოგადო საქმეს თვალე-ახვეულსავით უცქერიან და იძახიან, რომ წერა-კითხვის გავრცელება ხალხს სარგებლობას არას მოუტანსო, ხალხს ჯერ კუჭი უნდა გავუძლოთ და მერე წიგნი ვასწავლოთო, ჩვენ გვინახავს სოფლებში ბევრი წერა-კითხვის მცოდნენი, რომელნიც უცოდინ-

არებზედ უფრო უსინდისო და გაფლიდებულნი არიანო. ამ ვაჟბატონებს სალაპარაკოდ ენა კი ექავებათ და რას ამბობენ და რას არა, იმისი კი არა გაეგებათ რა. იმათ ეს არ ესმით, რომ ერთი და ორი წერა-კითხვის მცოდნე კაცი რომ გამოერევა სოფელში, იმას თავისი თავი ცხვრებში გარეული მგელი ეგონება და უსინდისოდ გამოიყენებს თავის სწავლას; მაგრამ ერთისა და ორის მაგივრად მთელს სოფელს რომ ეცოდინება წერა-კითხვა, მაშინ იმათ ისე არავინ აპარპაშებს. გარდა ამისა, ხალხის სიღარიბიდან გამოყვანა და სწავლა და ცოდნა ისე არიან ერთმანეთთან დაკავშირებული, რომ იმათ უერთმანეთოდ მნიშვნელობა არა აქვთ რა. ვინც კი იძახის, ხალხს ჯერ კუჭი გაუფდლოთ და მერე ვისწავლოთო, იმაზედ არ ჩაფიქრებულა, რომ გლეხკაცმა რაც უნდა სიმდიდრე შეიმატოს, თუ პატარა უკეთესს ცხოვრებას არ შეეჩვია და ქვეყნიერობისა არა გაიგო-რა, ისევ-ისე ბინძურად და უხეიროდ იცხოვრებს, როგორც სიღარიბეში უცხოვრია. ჩვენ გვინახავს ბევრი გლეხკაცი, რომელსაც ათას თუმნამდინ შეიძლება აქვს, მაგრამ ისეთს მიწურს სახლშივე დგას, ისევ-ისე გვერდით უბია თავის საქონელი და იმისგან გამოსუნთქულს ჰაერსა სუნთქავს, როგორც ყოვლად უქონელი ღატაკი გლეხი. ერთის სიტყვით, თუ ჩვენის ხალხის ბედნიერება გვინდა, უნდა ვეცადოთ, რომ იმისი მდგომარეობა გავაუმჯობესოთ: სწავლაც შევძინოთ და უკეთესის ცხოვრების ღონეც მივსცეთ. ეს ისეთი ნათელი ჭეშმარიტებაა, რომ ვინც ამას უარყოფს, ან სრულებით ბნელში უნდა დადიოდეს, ან სინათლეს თვალებახვეული უცქეროდეს.

ვიმეორებთ: ჩვენ სწავლა გვეჭირვება, და რადგან სახალხო შკოლები სწავლის პირველს საფეხურს შეადგენენ, მხიარულებით უნდა მივეგებოთ ყოველს საზოგადოებას, რომელსაც კი სახალხო შკოლების გამრავლება განუზრახავს.

წინდანინვე ვთქვით, რომ ამ უკანასკნელს ხანს შკოლები ჩვენს სოფელში კანტი-კუნტად იხსენებია. ეს უფრო იმისთანა სოფლებში ხდება, რომლებშიაც სამას-ოთხას მცხოვრებზედ მეტია. ამოდენა სოფლებში გლეხკაცებს არ უჭირდებათ წელიწადში სამი-ოთხი მანეთის გამოღება მასწავლებლისა და შკოლის შესანახავად. მაგრამ საქართველოს ზოგიერთ ნაწილებში დიდი სოფლები ძალიან ძვირად შეხვდება კაცსა. ზოგან ხალხი ხეობებში სცხოვრობს და სამი-ოთხი სოფლის მცხოვრებნი ერთად სულ ასს კომლს ვერ შეადგენენ. ცხადია, რომ თუ ამ სოფლებში მცხოვრებნი ძალიან შეძლებულნი არ არიან, სამმა-ოთხმა სოფელმაც რომ ერთად მოიყაროს თავი – მაინც შკოლის გაკეთება და მასწავლებლის შენახვა გაუძნელდებათ. აი ამ-გვარს ხეობებში და სხვა პატარ-პატარა სოფლებში შკოლების გამართვას უნდა მიაქციოს ხსენებულმა საზოგადოებამ ყურადღება.

არის კიდევ ერთი საზრუნავი საქმე, რომელსაც, თუ ამ საზოგადოებამ ყური ათხოვა, საუკუნოდ მადლობას მიიღებს, როგორც მთელის საქართველოსაგან, ისე ახლად საქართველოსთან შემოერთებულ ქვეყნებისაგან. აჭარა და ქობულეთი თუმცა თითქმის ერთი წელიწადია შემოგვიერთდნენ, მაგრამ იმათ ნამდვილს შემოერთებაზედ კი ჯერ ჩვენ არა გვიზრუნია რა. აქამდისინ ჩვენ უფრო იმათს ჩვენგან განშორებაზედ ვზრუნავდით.^{8*)} რაღაც საცოდავი ორასი თუმანი თუ შევკრიბეთ და დამშეულს ქობულეთლებს დავურიგეთ, თორემ

სხვაფრივ ჯერ ზრუნვა არა გამოგვიჩენია რა. აი ეხლა დაგვეტყობა, მართლა ვიცით საქმითაც შენვენა, თუ მხოლოდ მოძმეს ხსენება გვესიამოვნება და ღვინით შეხურებულის ენით ლამაზ-ლამაზი სიტყვების წარმოთქმა. ეხლა დავამტკიცებთ, მართლა გვინდა თუ არა ქობულეთლები ნამდვილად ჩვენი მოძმენი გახდნენ და როგორც ლაპარაკით, ისე წერა-კითხვით სრულიად შემოგვიერთდნენ.

თუ ჩვენი სიხარული ქობულეთის შემოერთებაზედ პირმოთნეობა არ იყო, თუ ჩვენგან წარმოთქმულს მხურვალე სიტყვებს მკვიდრი საფუძველი ჰქონდათ, ეხლა უნდა გაუმართოთ ხელი ამ ახლად დაბადებულს საზოგადოებას და ვალად დავსდოთ, რომ აჭარაში და ქობულეთში რაც შეიძლება მომეტებული შკოლები დამართოს. ეს შკოლები სხვა ყოველს საშუალებაზედ მეტად სულით და გულით შემოგვიერთებენ აჭარისა და ქობულეთის ერსა და ისევ-ისე ძმურს სიყვარულს ჩამოაგდებენ ჩვენში, როგორც უნინ, იმათ ოსმალს ხელში ჩავარდნის დრომდე ყოფილა.

როგორც ზემოთ მოვიხსენეთ, „წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების“ განზრახვა და მოქმედება შორსა სწვდება-მეთქი. თუ მართლა საზოგადოებამ და მისმა გამბედაობამ მთლად აღასრულეს ყოველიფერი, რაც კი წესდებულებაში არის მოხსენებული, იმედია, რომ ჩვენი ხალხის წარმატება და განვითარება ბევრად წინ წაიდგამს ფეხს; გავრცელება სწავლა-განათლება სამშობლო ენაზედ და მით მიეცემა ჩვენს ქვეყანას ის ყოვლად უსაჭიროესი ნიადაგი, ურომლოდ საგვარტომო და თვითმომქმედი ცხოვრება და წარმატება შეუძლებელია. გავა რამდენიმე ხანი და მაცხოვარი სხივი განათლებისა მოჰფენს ნათელს ყოველს კუთხეს ჩვენის ქვეყნისას, რომელიც კი აქამომდე თვალგაუწვდენელ სიბნელეში იმყოფებოდა. მართალია, მარტო პირველდაწყებითი სწავლა საკმარისი არ არის, მაგრამ ჯერ ერთი ის, რომ როგორც მოგეხსენებათ, სახლი უსაძირკვლოდ ვერ დაიდგმის; გარდა ამისა, არსებობს ჩვენში შკოლა, ჯერ-ჯერობით მოსამზადებელი, რომელიც უნდა გახდეს საშუალო სასწავლებლად და მით შეივსოს საქმე, რომლისათვის ხელის მოკიდებას აპირობს ახლად დაარსებული საზოგადოება. ეს საშუალო სასწავლებელი, — ჩვენი საკუთარი, ქართული სასწავლებელი, — შეიქმნება ჩვენის ხალხისათვის სახსარი უფრო მომეტებული სწავლისა და განათლების შესაძენად; ეს სასწავლებელი გამოგვიზრდის ჩვენ ჩვენს საკუთარს, ქართველს ინტელიგენციას, ე.ი იმ-გვარ პირთ, რომელნიც არიან დედაბოძნი ყოველის ხალხის განვითარებისა და წარმატებისა. ამ ქართულ საშუალო სასწავლებელზედ შემდეგ გვექნება დაწვრილებით ლაპარაკი. ვიტყვით აგრეთვე შემდეგ მაზედაც, თუ რა მნიშვნელობა ექნება ამ სასწავლებელს ჩვენის ლიტერატურისათვის. ეხლა კი აღვიარებთ, რომ ორივე საზოგადოებანი დასდგომიან ერთსა და იმავე საგანს, მაგრამ ორის მხრიდამ, ორნივე ერთი-ერთმანეთს ეხმარებიან, ავსებენ ერთი-ერთმანეთის ნაკლს. ახლა საქმე ჩვენზედ, ე.ი. ქართველ საზოგადოებაზედ, არის დამოკიდებული; უნდა აღმოვუჩინოთ რაც შეიძლება მეტი სახსარი და საშუალება, ფულით თუ სხვა რითიმე. ნურას დავზოგავთ ამ საქმისათვის! ვინ იცის, ჩვენი ბედი რა-რიგად დატრიალდება, თუ ეს საქმე სხვანაირად წავიყვანეთ!.. საქმე დამოკიდებულია აგრეთვე ჩვენ ცოტად თუ ბევრად ნასწავლ ყმანვილ-კაცე-

ბზედ. ზემოხსენებულ საზოგადოებათ წინ უდევს დიდძალი, აუარებელი შრომა: ჩვენ ხომ ჯერ სულ ხელცარიელნი ვართ, — არც სახელმძღვანელო გვაქვს, არც საკითხავი წიგნები, არც არა სხვა სახსარი სწავლისა, — აი ამას უნდა შეუდგნენ ეხლავე ჩვენი განათლებულნი, რათა სიტყვა მაინც არ მოგვიბრუნონ: „მაშ რაღასა თხოულობთ, თუკი გამოყენებაც არ იცით და არ შეგიძლიანო?“

უმთავრესი შემწე ყველა ამ-გვარ საქმეთა არის, ჯერ-ჯერობით, საადგილ-მამულო ბანკი, ქუთაისისა თუ ჩვენი. ქუთაისის ბანკმა შემოსწირა კიდევ ათას ასი თუმანი ამ საზოგადოებას.

იმერთ-ამერთა, ესე იგი, მთელმა საქართველომ ამ სამოცდა-თვრამეტს^{9*}) გავლილს წელიწადში მარტო ერთი საქმე დააწყო საკუთარის თაოსნობით, საკუთარის შეწირულობით და თავის საკუთარის ღონით, მხნეობით და ზედამხედველობით წარმართა კიდევ. ეგ საქმეა ჩვენის ბანკების დადგინება და მართვა. ამ სამოც-და-თვრამეტ წელიწადში ქართველი კაცი როგორღაც, ნებით თუ უნებურად, კუთხეში მიეგდო, მიწვა და მიიძინა, თითქოს ყველაფერზედ გული აიყარაო, ყველაფერზედ იმედი გადინყვიტაო, ყველაფერზედ ხელი აიღოო, ერთის სიტყვით ზნეობითად მოკვდაო.

ამ ყოფამ ყოველ-მხრივ დაგვაუძღურა ჩვენ, გონებით, ზნეობით, თვალად, ტანად დავპატარავდით და მივილივენი; არამც თუ ხელის გაძვრის ილაჯი აღარა გვქონდა, არამედ თითონ მოძრაობის სურვილიც შიგ გულში ჩაგვიკვდა, ჩაგვიქრა. რას უნდა გამოეხსნა ჩვენი თავი ამ საცოდავობიდან? მარტო თვითმოქმედებას და სხვას არაფერს. რაზედ უნდა მიგვემართა ის ყოვლად მხსნელი თვითმოქმედება? მეტყვით, მაგას ბევრი გზა აქვსო. ჩვენც ვიტყვით, მაგრამ იმ „ბევრამდინ“... ღმერთო, ხომ შენ იცი, რა ტყრუშული ღობეებია, თვალთუნვდენი, შეუვალი. საიდან რა მოველოდა? ერთი პატარა ბილიკილა იყო თავისუფალი სავლელად და ერთი პატარა მოედანი სავარჯიშოდ, ისიც ვაილაჩრობით, წენვითა და გლეჯითა. მოედნად დაგვრჩა ჩვენი ქონების წრე და ბილიკად – გზა ქონების შეძენისა, ანუ გაფლანგვისა. აქ შეგვეძლო გვევარჯიშნა რამოდენიც ჩვენს სულსა და გულს ესურვებოდა, არავინ და არაფერი არ გვაბრკოლებდა. წყალწაღებული ხავსს ეკიდებოდაო, ნათქვამია. სხვა ღონე რომ არ იყო შველისა, ერთმა ჩვენმა კეთილის-მყოფელმა კაცმა ამ ბილიკს და მოედანს დააკვირვა თვალი და სთქვა: ცოტა რამ არის, მაგრამ ამისი გამოყენებაც შეიძლებაო, რომ ჩვენმა თვითმოქმედებამ ცოტათი მაინც ფრთები შეისხასო. სთქვა და თავის სასახელოდ აასრულა კიდევ. ამაზედ აშენდა ბანკების საქმე.

ამ საქმეს ჩვენ დიდს მნიშვნელობას ვაძლევდით და ვაძლევთ კიდევ. თუნდ თავი დავანებოთ იმას, რომ ბანკები ღონისძიებას ვაძლევენ ფულის სესხად შოვნისას, ნურც იმას გავიხსენებთ, რომ ამ ორს ჩვენს ბანკს შეუძლიანთ, ცოტა რომ ვსთქვათ, წელიწადში ორი ათასის თუმნის შეძენა საზოგადო საჭიროების დასაკმაყოფილებლად, ამას ყველაფერს თავი დავანებოთ, გავსინჯოთ ბანკი იმ მხრით, რა მხრითაც იგი უფრო სანატრელი უნდა იყვეს მათთვის, ვისაც სწამს ძალა თვითმოქმედებისა ქვეყნის სადღეგრძელოდ და საბედნიეროდ. ჩვენ, თევზისა არ იყოს, პირი სავსე გვაქვს წყლითა და ვრცლად მითითებით ვერას ვიტყვით, მაგრამ ვინც ამ მხრით ღრმად დააკვირდება ჩვენის ბანკების არსებობას და საფუძვლიანად თავიდან

ბოლომდე გაავლებს გონების თვალსა, ის, რასაკვირველია, დაგვეთანხმება, რომ აქაც ბანკის საქმეში, როგორც ყოველფერ სხვაში, ჩვენის ყელის საბელის ჩვენს ხელშივე ჩაგდება ჩვენთვის სანატრელიც უნდა იყოს და სასიხარულოც. ეგ საქმე ამ მხრით ჩვენთვის დიდი რამ არის. დღეს „შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა“ ჩვენთვის მარტო ბანკია მხოლოდობითი მოედანი, რომელზედაც უნდა აღიზარდოს, ფეხი აიდგას, გაიწურთნოს, გაინავარდოს ჩვენმა თვითმოქმედებამ, ჩვენმა ზნეობითმა ძალ-ლონემ. ვისაც ჩვენი ქვეყანა გულწრფელად უყვარს და ჩვენთვის კეთილი არა შურს, ის დიდის სიფრთხილით, დიდის მოსაზრებით უნდა ეკიდებოდეს ყოველს საგანს, ყოველს აზრს ბანკის შესახებ.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ამას ჩვენ ვერსად ვერა ვხედავთ, ვერც სხვა საზოგადო საქმეში საერთოდ და ვერც ბანკისაში საკუთრივ. ვერაფერი სანუგეშო ამბავია, როცა კაცი საზოგადო საქმის მოედანზედ გამოდის მარტო იმისათვის რომ სიტყვა და აზრი წინ გავიგდო და ვათამაშოო. ყოველი თამაში შექცევია და საზოგადო საქმეს უპატიუროდ ხდის. საზოგადო საქმეს მარტო შრომა უნდა, ჯაფა უნდა, ბეჯითი და გულდადებითი ჯაფაცა. უამისოდ საზოგადო საქმე, რაც უნდა კარგი იყოს თვალად, შიგნით ფულუროა, დღემოკლეა, სუსტია. წარამარად ბარბაცი საზოგადო საქმეში იქნება უსაქმო კაცისთვის სასაცილოც იყოს, მაგრამ საქმიანისათვის საწყენია. ამაზედ უფრო სავაგლახია, როცა საზოგადო საქმეში „მე ესე მიჯობს“ აღვირაშვებული დაიარება და ის კი, „რაც საქმეს უჯობს“, თავჩალუნული დადის, თითქო დედინაცვლის ხელში ჩავარდნილი ობოლიაო, ჩაგრული და ხმამაღულელებელიო. ბოლოს ცხვირში ამოგვეკრავს, რომ ესე წინდაუხედავად შევსვამთ ხოლმე საზოგადო მძიმე საქმეს ერთმანეთის მტრობისა და შურის საქანელაზედ და ისე უკადრისად წინდაუკან ვაქანებთ. ბოლოს ცხვირში ამოვიკრავთ-მეთქი, მაგრამ ვაი თუ გვიანლა იყოს...

აი, თუნდ ავიღოთ მაგალითად ქუთაისის საადგილ-მამულო ბანკის საქმე. თავდაპირველადვე ამ ბანკს ერთი შფოთი და არეულობა შეუდგა. დაეწყო დასებები. ერთი იკითხეთ, ან ერთმა დასმა რა წამოაყენა წინ ისეთი, რომ მეორემ უარჰყო? რისთვის იბრძვიან? რათ აქვთ ატეხილი ტყუილ-უბრალო აყალ-მაყალი? რაზედ დაობენ, რაზედ ცილობენ? სწერენ კიდევ მრავალს, ჰქადაგობენ კიდევ, და აბა თუ კაცები ხართ, გარკვევით მეტყვით – რა არის ცილების საგანი? ყველაფერია, ყველაფერი, გარდა იმისა, რაც საზოგადო საქმისათვის საჭიროა. ეს არის ჩვენი ოსტატობა? ნუთუ ბოლო აღარ უნდა ჰქონდეს ბზარვას და ლალვას ისეც უბედურთ ქართველთა შორის. ღმერთო, გვიხსენ ამ ჭირისაგან და გვამყოფინე, რაც დღევანდლამდე მაგ ჭირისაგან გადაგვხდენია. გვეყო, ბატონებო, გვეყო! იქ „მე“ უღონოა, საცა „ჩვენ“ გაცუდებულია, უარყოფილია, გალახულია. ამას ყველა ვგრძნობთ და ვვალალებთ კიდევ.

* * *

ამ ბოლო დროს დაეწყო ქართულის თეატრის საქმეცა. აი კიდევ ერთი საზოგადო საქმე, რომელსაც დიდის სიფრთხილით მოქცევა უნდა. ღმერთმა ეს ახლად შობილი საქმე მაინც ააშოროს იმ მტრობასა და შურს, რომელიც ბანკების საქმეს შეუდგა ჩვენში. ჩვენ წინათაც გვითქვამს და ეხლაც ვამბობთ, რომ თეატრს დიდს მნიშვნელობას ვაძლევთ ჩვენის საზოგადოებისათვის. ეს ისეთი საქმეა, რომელსაც ყოველმა ქართველმა შეძლებისამებრ ხელი უნდა მოუმართოს. სახელი და დიდება ტფილისის ბანკის კრებას, რომ ქართული თეატრი საზოგადო საჭირო საქმედ იცნო და სამასი თუმანი ფული შესწირა. ფულის შეწირვის გარდა ამ ახლად შობილს საქმეს სხვაგვარი შემწეობაც უნდა. საჭიროა, რომ ჩვენმა ლიტერატურამ ყურადღება მიაქციოს ამ საქმეს, კვალში ჩაუდგეს, და რამოდენადაც გონება და ცოდნა გაუჭრის, იმოძენად, — როგორც მოყვარემ — პირში უძრახოს, კარგი და ავი პირში უთხრას, არც გაანებიეროს ტყუილის ბარაქალითა და არც გული აჰყაროს ტყუილის დაწუნებითა. ამისათვის ჩვენ ვეცდებით ამ მხრით სამსახური გავუწიოთ ჩვენს თეატრსა იმდენად, რამდენადაც ჩვენგან შესაძლო იქნება. ჯერ-ხანად მოკლედ განვიხილავთ, რაც აქამომდე იყო.

ამ ცოტას ხანში რამდენიმე ქართული წარმოდგენა იყო. პირველად წარმოადგინეს სამ-მოქმედებიანი კომედია: „გევო, მინას და კამპანია“, ფრანციულიდამ გადმოკეთებული, და მასთანავე ერთი ვოდევილიც „სხვა-გვარი სიყვარული“. თითონ კომედიაზე ბევრს ვერას ვიტყვით, შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ამ თხზულებას სამი ნაკლულევანება აქვს, თორემ სხვაფრივ კი არა უჭირს რა. ერთი ისა, რომ დამწერმა რათ დასწერა? მეორე ისა, რომ თუ დამწერმა დასწერა, გადამკეთებელმა რათ გადააკეთა? და მესამე ისა, რომ თუ ორნივე შესცდნენ, თეატრში მაინც რათ წარმოადგინეს?

აქტიორებმა როლები არ იცოდნენ რიგიანად. რა დაგვემართა, რით ვერ მოვიშალეთ ეს უხამსი ჩვეულება. ურიგო არ იქნება, რომ ამ საგანს სასტიკი ყურადღება მიაქციოს რეჟისორმა, თორემ ეგ წყეული ჩვეულება პიესის მწერალსაც დააფრთხობს და მაყურებელსაცა. იმედია, რომ ბეჯითი რეჟისორი მოსპობს ამას.

ვოდევილმა კარგად ჩაიარა, ხალხმაც ბევრი იცინა და ზოგი იქნება იმასაც მიხვდა, რომ პირად მხურვალე სიყვარულს ხშირად სხვა სარჩული უდევს ხოლმე ქვეშ. ეს დიდის ზნეობის მასწავლებელი ჭეშმარიტება არ არის, მაგრამ ერთი პანია ვოდევილისაგან ესეც კარგია. არამწევარმა რომ კურდღელი დაიბრუნოსო, დაჭერად ჩაეთვლებაო, ნათქვამია.

მერმე წარმოადგინეს მოლიერის კომედია „ეჭვით ავადმყოფი“, თარგმნილი ივ. მაჩაბელისაგან. თარგმანი არ არის ურიგო, მაგრამ მთარგმნელს შიგ ჩაურთავს ერთი იმისთანა სიტყვა, ხშირად ხმარებული პიესაში, რომელიც ზრდილობის მოყვარე ქართველისათვის მეტად სათაკილოა. ამისთანა სიტყვებს უნდა ერიდონ სცენაზედ. თუმცა ჩვენ, ქართველებმა, ერთობ უწმანური ლაპარაკი ვიცით ხოლმე, როცა სალაზღანდაროდ შევიყრებით, მაგრამ საჯაროდ კი გვეთაკილება ხოლმე უმართებულო სიტყვის ხმარება. ეს პატივსადები ჩვეულებაა და არ შეიძლება ამას ყური არ ვათხოვოთ.

ბოლოს დროს წარმოადგინეს ილ.ჭავჭავაძის „ცმების განთავისუფლების პირველ დროების სცენები“, „აყალ-მაყალი ცოლ-ქმარ შუა“ და ვოდვეილი (მეორედ) „ბნელს ოთახში“. „აყალ-მაყალი ცოლ-ქმარ შუა“ მოგვეწონა, კარგის ენით არის შედგენილი და სასაცილოც არის; ჩვენდა სამწუხაროდ ამასავე ვერ ვიტყვით ვოდვეილზედ, თუმცა ზოგიერთგან აქაც ენა რიგიანად არის ხმარებული.

აქტიორების ღირსებაზედ ჯერ-ხანად არა ითქმის რა, ჯერ უჩვევნი არიან ბევრი მათგანი და, იმედია, რომ გაიწრთენებიან, ხოლო წარმომადგენელთა შორის ერთია, რომლისათვისაც ღმერთს მიუმაღლებია დიდი ნიჭი. მაგ ნიჭის პატრონი საფაროვის ქალია. ეგ ისეთი აქტრისაა, რომელიც ჩვენის სცენის თვალი იქნება, თვალი! ამ აზრისანი არიან ყველანი, ვისაც კი საფაროვის ქალი სცენაზედ უნახავს. ყოველს სიკეთესთან ერთი ის სიკეთეც სჭირს, რომ მშვენიერი ქართული გამოთქმა აქვს და ეს სიკეთე ეხლანდელს დროში, როცა ქართული აღარავის ახსოვს, მეტად ძვირფასი რამ არის.

ძალიან კარგი იყო უფ. ცაგარელი ილ.ჭავჭავაძის სცენაში. ჩვენა გვგონია, მაგ-გვარს როლებში უფ. ცაგარელი შეუდარებელი იქნება. გვიკვირს, რატომ გლახა ჭრიაშვილის როლი მაგისათვის არ მიუციათ?

* * *

ორიოდე სიტყვა უნდა მოგახსენოთ ტფილისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა ყრილობის თაობაზედ, რომელიც ამჟამად შემდგარია გუბერნიისა და უეზდების მარშლების ამორჩევისათვის. მართალია, აწინდელ დროში, როდესაც ბატონ-ყმობა გადავარდნილია და სხვადასხვა წოდებათა შორის არავითარი შესანიშნავი განჩიება არ არის კანონის და სახელმწიფოს წინაშე, თავად-აზნაურობას, როგორც ერთ-გვარ წოდებას, დაეკარგა უწინდელი მნიშვნელობა^{10*)} თუ ამ-ჟამად თავად-აზნაურთა კრება იპყრობს რაიმე ყურადღებას – იპყრობს მხოლოდ ამ მხრით, მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც იგი *) სარგებლობს თვის უფლებით. თავად-აზნაურობას აქვს უფლება იზრუნოს თვის საჭიროებაზედ, განუცხადოს მთავრობას თვისი სურვილი ამის შესახებ, წარუდგინოს მას სხვადასხვა ზომიერებანი, რომელთაც დაინახავს სასარგებლოდ. აი, სასურველია, რომ ეს ზომიერებანი შეეხებოდნენ იმისთანა საგანს, რომელიც სარგებლობის მომტანია მთელის ქვეყნისათვის. ამ მხრით წლევანდელი ყრილობა თავად-აზნაურებისა ყურადღების ღირსი უნდა იყოს, რადგანაც წამოყენებულ იქმნა ერთი საგანი ფრიად ღირსშესანიშნავი და ფრიად სასარგებლო საქართველოსთვის. ჩვენ ვამბობთ იმ წინადადებაზედ რომელიც შეიტანა კრებაში ლენერალმა კონსტანტინე მამაცაშვილმა და რომელიც არსებობს შემდეგში: ყოველმა თავადმა თუ აზნაურმა უნდა იკისროს წლითი-წლობით ხარჯი, რომ მის შემოსავალით დაარსებულ იქნეს საკუთარი გიმნაზია. ჩვენდა სამწუხაროდ, გუბერნიის კრებაში ამ საგანმა ვერ მოიპოვა ჯეროვანი უმეტესობა ხმისა, მაგრამ დადგენილ

იქმნა კი, რომ ეს საქმე თვითოეულ უეზდის მარშალს და თავად-აზნაურთ უნდა მიენდოთო. მაშასადამე, საქმის კარგად წაყვანა დამოკიდებულია უეზდის მარშლის გამჭრიახობაზე და უეზდის თავად-აზნაურთა კეთილ მიდრეკილებაზე. იმედია, რომ არა აზნაურს არ დაშურდება და არც გაუჭირდება წელიწადში შეძლებისამებრ ცოტა რისამე მიცემა ქვეყნის სარგებლობისა და წარმატებისათვის. ამით ჩვენი საზოგადოება დაიმკვიდრებს უკვდავ სახელს და დიდებას წინაშე მთელის ქვეყნის და მეტადრე შთამომავლობისა.

თავი მარჰ

1881 წელი, მაისი.

დასაწყისი უარყოფელის მიმართულებისა რუსეთში. — მომხრეობა ძველისა და ახალისა. — ორი დიდი ბანაკი. — „მამები და შვილები“. — ევროპის კონსერვატორობა და ლიბერალობა. — ორკეცი სინჯვა საქმისა. — რუსეთში კონსერვატორობა რეტროგრადობად გადაიქცა და ლიბერალობა მარტო უარყოფად. — პისარევი და მისი ზემოქმედება. — რამ წაიტყუა ყმანვილკაცობა. — რით იკვებებიან დღესაც ჩვენებური შინგამომცხვარი ლიბერალები. — Современник-ი და ბაზაროვი, ბაზაროვი და პისარევი. — რათ მოხდა? — ჩვენებურ ლიბერალების უკან ჩამორჩომა. — არ იციან. — ჩვენშიაც ორი ბანაკია. — ახალი გუნდი ჩვენებურებისა. — მათი მიმართულება. — სლავიანების მაგალითი. — რისთვის უნდა მომზადდეს ჩვენი ყმანვილკაცობა? — ჩვენი პროგრამა. — ჩვენი საწყაო რა უნდა იყოს. — თვით-ამორჩეული დეპუტატები და ვენზელები. — ტფილისის თავად-აზნაურთა ბანკის კრება.

ნეტარხსენებული იმპერატორი ალექსანდრე მეორე ავიდა ტახტზედ თუ არა, სულ სხვა, ახალმა სიომ დაუბერა რუსეთს. იმ დრომდე თვალდახუჭვილმა და ენადაბმულმა რუსეთმა თვალი აახილა, ენა ამოიდგა. რასაკვირველია, ეს უცებ არ მოხდა და არც ერთის კაცის ნებითა: ეგ მოიტანა ცხოვრებამ, რომელიც თავის-დღეში უქმად არ შეჩერდება ხოლმე, ეგ მოიტანა ცხოვრების ნამუშევარმა. ახალმა დრომ თუ თავი რითმე იჩინა, ეგ იმით, რომ თავისი-თავი ცოტად თუ ბევრად იცნო და თავის მოთხოვნილებას აჰყვა.

ახლად თვალახილულმა რუსეთმა, რაღა თქმა უნდა, ჯერ თავის-თავზედ დაიხედა, გაიჩხრიკა თავისის ყოფაცხოვრების თირკმელები, შიგნეულობა. ნახა, რომ ზოგიერთი მაცხოვრებელი ძარღვი ჩასწყდომია, ჩირქი ჩასდგომია და შეჰგუბებია. შეუდგა მიზეზთა გამოძიებას: რამ იმოქმედა ასეო? ნახა, რომ მისის სწეულების სათავე—თითონ ცხოვრების წყობაა და აგებულია, ერთხელ და ერთხელ შემოღებული და გაუახლებლად დამკვიდრებული. უარჰყო იგი

წყობა. უარყოფითი ყოველივე, რაც კი ამ წყობას შესწევდა და ხელს უშობდა. ამ არსებულის უარყოფამ წამოიწია იმ წრიდან, რომელსაც გონებით მცხოვრებს საზოგადოებას ეძახიან, რომელიც ყოველგან და ყოველთვის ნუგეზია და იმედი ყოველის ერისა, და რომელიც ცხოვრების წარმატების უფლის თავში პირველი ჩადგება ხოლმე. ის საზოგადოება მთელის თავის ძალ-ღონით მიაწედა ამ უშველებელ საქმეს უარყოფისას, და ყოველს მის მოქმედებაში ან წუნი და კიცხვაა დრო-გარდაულის ძველისა, ან მოძღვრება და ნატვრა ნელად აკვირებულის ახლისა. უკეთესი წარმომადგენელი ამ საზოგადოებისა — პოეზიაში, მეცნიერებაში თუ პუბლიცის-ტობაში, — სულ ამ დიდის საქმის მიმდევარი იყვნენ დაუღალავად. მათი მართლა-და დაუფი-წყარის ღვაწლით მაგ თამამმა და უარყოფელმა მიმართულებამ ფეხი კარგად განზედ გაიდგა რუსეთში და ცხოვრების მოედანზე დაიჭირა ადგილი. ამ ახალ მიმართულების მესვეური იყო სახელოვანი *Современник*-ი.

აზრთა მოძრაობაში, როგორც ყველაფერში ქვეყანაზედ, ერთი მეორეს ადგილს არ უთმობს უომრად, უბრძოლველად. აქაც ასე მოხდა. ცხადიც არის, რატომ. არსებული, ძველი, ისე არ გა-ცუდდება, რომ ვისიმე გამოსაყენი არ იყოს. ეს ერთი. მეორე ისა, რომ ბევრი იმისთანა მოდუნ-ებული და შეღახული კაცია ქვეყანაზედ, რომელიც ისე შეეჩვევა ხოლმე ჭირსა, რომ შეჩვეული ჭირი შეუჩვეველს ლხინს ურჩევნია. მესამე და ყველაზედ უფრო ფესვ-მაგარი კიდეც ის არის, რომ ყოველს არსებულს, ყოველს ძველს თავისი ადგილი უკვე დაუპყრია ადამიანის ცხოვრე-ბაში, უმრავლესობისაგან აღიარებულია, ნებით თუ უნებლიეთ გულ-შეჯერებულია და ჟამთა ხნიერობით ბეჭედაკრული და დამტკიცებული. ამ სამთა მიზეზთა გამო ძველს, არსებულს, მომხრე არ დაეღევა. თითონ ახალიც, რომელიც ძველის ადგილას უნდა ჩამოსდგეს, დაბადები-სავე უმაღლეს არ მომწიფდება, რომ პირში ჩადების და დაღეჭის მეტი სხვა აღარა უნდოდეს-რა. როგორც ძველის ობი, ისე ახალის კვირტი — ძნელი დასანახავია. ამისათვის მეტად საღი, გამჭრე თვალი უნდა გონებისა.

ამ მიზეზით, თითქმის მთელი რუსეთი გაიყო ორ დიდ ბანაკად: ერთში მოექცნენ ძველის, არსებულის მომხრენი, მეორეში ძველის უარყოფელნი და ახალის მესვეურნი. პირველს ბანაკს დაერქვა „მამების ბანაკი“, მეორეს — „შვილებისა“. ეს სწორედ რუსეთში მოგონილი სახელებია და სრულებით არ უხდება იმ საგანს, რომელიც ევროპაში მოქმედებს კონსერვატორების და ლიბერალების გასარჩევად. „მამობა და შვილობა“ თვალად გასარჩევი საქმეა. ამისთანა გარე-განად სანიშნავმა სახელწოდებამ ბევრს წყალ-წყალა ჭკუას გზა და კვალი დაუბნია რუსეთში და რუსეთის ბაძვით ჩვენშიაც. ერთის სიბერე და მეორის სიყმაწვილე სამყოფი იყო ზოგიერთი ცრუპენტელა კაცისათვის, რომ ერთი ერთს ბანაკში მოექცია და მეორე — მეორეში, იმისდა მიუხედავად, თუ რა აზრების მადიარებელნი არიან ან ერთნი ან მეორენი.

პირველს შეხედვაში კაცს ეგონება — რუსეთის „მამების“ ბანაკი ერთის მხრით და „შვილები-სა“ მეორეს მხრით, ევროპის კონსერვატორობას და ლიბერალობას მოასწავებსო.. ჩვენის ფიქრით, ეგ შეცდომა იქნება. თუ რუსეთის ლიბერალობა, ამ ბოლონდელ ხანებისა მაინც, ჩამო-ჰგავს ევროპის ლიბერალობას, რუსეთის კონსერვატორობაზედ მაგას ვერ ვიტყვი. რუსეთში ჭეშმარიტი კონსერვატორობა არ არის დღეს-აქამომდე.

ყოველგან, საცა კი ისტორიის ღირსი ერი თავისითა სცხოვრებს, ორნაირი წყობაა აზრისა და ეგ ორნაირი წყობა აზრისა შეადგენს ცხოვრების მდინარეობასა. ერთი ის წყობაა, რომელიც ცხოვრებას უკვე აღმოუჩენია, დაუდგენია და დღეს მოქმედებს, მეორე ის — რასაც დღევანდელი დღე თხოულობს და საჭიროებს. ამ ორთა წყობათა მოქმედება დაუძინარია და მუდამი. როცა ის, რასაც დღევანდელი დღე თხოულობს, ყველას თუ არა — ბევრს მაინც ძვალსა და რბილში დაუვლის, შესმენილი და გაგებული ექნება, — მაშინ ეგ მეორე წყობა იმარჯვებს და ყოველ საქმეთა სათავეში მოექცევა ხოლმე. ეხლა ეგ წყობა დაიჭერს პირველს ადგილს ცხოვრებაში. რასაკვირველია, მინამ ეს ასე მოხდება, ცხოვრება მაინც მოქმედებს და ახალს საჭიროებას აჩენს. ამიტომაც ახლად გამარჯვებულს წყობასაც სხვა, ახალი წყობა გამოუჩნდება ხოლმე მოპირდაპირედ. ესე მიდის კაცობრიობის ცხოვრება და ამნაირ სვლას დასასრული არ აქვს. თითონ კაცობრიობის ისტორიაც სხვა არ არის-რა, გარდა ამნაირად ფეხის გადანაცვლებისა.

პირველის წყობის მომხრეებს ევროპაში კონსერვატორებს ეძახიან, მეორისას — ლიბერალებს. პირველები არიან უკვე დადგენილის მცველნი, მეორენი — ახლის მესვეურნი და მდომელნი. თუმცა ერთნი ძველის მცველები არიან და მეორენი ახლის მდომელნი, მაგრამ პირველებს ყველაფერი ძველი არ მოსწონთ და მეორეებს ყველა ახალი არ ენატრებათ. ბევრი იმისთანა ახალია, რომლის მოსაპოვებლად ჭეშმარიტი კონსერვატორი სიცოცხლესაც არ დაზოგავს, და ბევრი იმისთანა ძველია, რომლის დღეგრძელობისათვის ჭეშმარიტი ლიბერალი თავის საკუთარ დღეს შეიმოკლებს. ირლანდიისათვის ინგლისის ხელიდან განთავისუფლება ახალი საქმე იქნება, მაგრამ ჭეშმარიტი კონსერვატორი ირლანდიისა თავს დასდებს, ოღონდ ეგ მოიპოვოს. ინგლისის ეგრეთ-წოდებული „დიდი ხარტია“ ძველი რამ არის, მაგრამ ინგლისის ლიბერალი უსიკვდილოდ არ დასთმობს არც ერთს ასოს იმ ხარტიისას.

ჭეშმარიტი კონსერვატორობა ესარჩლება და იცავს მარტო იმისთანა ძველს, რომელიც, მისის გულწრფელის აზრით, ჯერ კიდევ გამოსადეგია და საჭირო ცხოვრებისათვის, და თუ ხანდისხან სცოდავს რაშიმე ქვეყანას, მარტო იმაში, რომ ზოგჯერ იმისთანა ძველსაც გადეფარება, რომელიც თუმცა გამოსადეგი აღარ არის, მაგრამ უვნებელია, და ძველის ადგილს არ უთმობს ახალსა — მინამ კარგად გულს არ დააჯერებს, რომ ახალი კეთილს მოიტანს. ჭეშმარიტი ლიბერალობაც უარჰყოფს მარტო იმისთანა ძველს, რომელსაც თავისი დრო და ჟამი მოუჭამია, რომელიც დღეს ხარიხად გასდებია ცხოვრებას და წინსვლას უშლის. იგი ნდომობს იმ ძველის მაგიერ იმისთანა ახალს, რომელიც ძველზედ უკეთ ხელს მოუმართავს ცხოვრების განკარგებასა და წარმატებას. საცა ბრალმდებელია, იქ მფარველიც უნდა იყოს. მარტო ამ ორკეცად გასინჯულ საქმეს მოსდევს მართალი და ჭეშმარიტი. კაცობრიობას დღეს-აქამომდე სხვა გზა არ აღმოუჩენია ჭეშმარიტის და მართლის მოსაპოვებლად.

ჩვენ ესა ვსთქვით იმიტომ, რომ ვაჩვენოთ, სადამდის შეუძლიან, ჩვენის ფიქრით, გაიწვინოს ხელი ან ძველის მცველმა და ახლის უარმყოფელმა, ან ძველის უარმყოფელმა და ახლის მდომელმა, რომ ჭეშმარიტს კონსერვატორობას ან ლიბერალობას არ გადასცდეს.

კონსერვატორების უკან და ლიბერალების წინ, მარცხნივ და მარჯვნივ, ბევრნაირი სხვადასხვა აზრის ნაკადულებია კიდევ, და თუ ჩვენ მარტო ორი წყობა აზრისა მოვიხსენიეთ, ეგ

იმიტომ — რომ ცხოვრების მდინარეობის შუა წელი მაგ ორ მხარ-და-მხარ მოარულს წყობას აზრისას უჭირავს.

რუსეთში სულ სხვასა ვხედავთ. აქ „მამებმა“ ისე გაიწიეს, რომ ყველაფერს ძველს გამოესარ-ჩლენ ავისა და კარგის გაურჩევლად და ყველაფერს ახალს დაუწყეს ძაგება და დევნა; გაქირი ჰქმნეს ამაზედ და წინ ფეხი ველარ გადმოაბიჯეს. ამისი მაგალითი „Русский Вестник“-ია და „Московские Ведомости“, ეგ ორი უპირველესი ფალავანი „მამებისა“. ჯერ გუშინ ლაღადებდა „Московские Ведомости“, დამნაშავეებს რაღა გასამართლება უნდაო, აიღეთ და ჩამოარჩვე-თო, და სასაცილოდ იგდებდა ეხლანდელ განსამართლების წესს, რომლის შემოღებისათვისაც განსვენებული იმპერატორი მადლობით მოიხსენიება ისტორიაში. არც ერთი კონსერვატორი ევროპისა არ იკადრებდა მაგას და ეგრე უსირცხვილოდ არ შეეხებოდა მაგ დიდს და ახალს დაწ-ყობილებას, რომელსაც ახალს განსამართლების წესს ეძახიან. თუ გუშინ ამას კადრულობდნენ რუსეთის „მამები“, რაღა უნდა ვსთქვათ მასზედ, რაც ამ ოცის წლის წინათ იქნებოდა მათის წყალობით.

ეგრეთმა წყალ-გალმა გაბიჯებამ „მამებისა“-მ, ანუ უკეთ ვსთქვათ, გაქირმა, — გააგულისა „შვილები“. ამან გააფიცხა, გაამწვავა და გააკაპასა „მამებისა და შვილებს“ შორის ბრძოლა და „შვილების“ ბანაკი იქამდინ მიიყვანა, რომ უარაყოფინა არამც თუ მარტო ის, რაც ღირსი იყო უარყოფისა, არამედ ზოგიერთი იმისთანაც, რომლის უარყოფისათვის წამონითლდება სირ-ცხვილ-მორეული ეხლანდელი ჭეშმარიტი ლიბერალი რუსეთისა. შედგა „შვილების“ ბანაკიც მარტო უარყოფაზედ და მესვეურობა ახლისა უკან კუთხეში მიაგდო. უკანასკნელი ფალავანი ამ თითქმის ყოვლად უარყოფელის მიმართულებისა იყო მეტად სხარტე და ნიჭიერი მწერალი პისარევი. მისის მეთაურობით, ამ გადაჭარბებულმა უარყოფამა იქამდე მიუშვა სადავე, რომ უარჰყო თვით პუშკინის მოღვაწეობაცა და მთელს შექსპირს ერთი კაი სიგარა ამჯობინა. ამ მიმ-ზიდველმა, ლამაზად მოუბარმა, მაგრამ ხელსუბუქმა ახალგაზრდა მწერალმა ბევრი მოზარდი ყმანვილი ჩაითრია და ბრმად აიყოლია. პისარევის მიმზიდველს ძალას ვერც ჩვენებურები გა-დურჩნენ.

ეს ჩათრევა, რასაკვირველია, მარტო პისარევის მიმზიდველობით არ აიხსნება. აქ ყმანვი-ლის გონების გასატაცებლად უარყოფელის მიმართულების სითამამე და გაბედულობაც იყო. ყმანვილის გონებას ისე არა მიიზიდავს-რა, როგორც სითამამე, გაბედულობა. სითამამეს, გაბედულობას ბევრი ბრწყინვალე მხარე აქვს და რათ უნდა გვიკვირდეს, რომ ყმანვილმა მას მიატანოს, რაც ბრწყინავს. პატარა ბავში მაშინვე ხელს გაუწვდის ხოლმე სანთლის ალსა. ჩვენ ამას ვამბობთ მარტო იმ ყმანვილ-კაცობაზედ, რომელთაც ჯერ გონების თვალი არ უჭრიდათ, რომ მაგ მიმართულების არსებითი ძარღვი ეპოვნათ. არც იმის თქმა გვინდა, რომ უარყოფელს მიმართულებას კარგი არა მოუტანია-რა. ბულბულივით უაზრო გალობას პოეზიისა კრიჭა აუკრა და მადა წაართვა, ავტორიტეტებზედ ბრმად დანდობა საიქიოს გაისტუმრა, ისტორიას, დიდკაცების ცუდლუტობის მაგიერ, საგნად ერის ყოფაცხოვრება მისცა, ყმა ადამიანად აღი-არა და განათავისუფლა.

ჩვენ იმას ვამბობთ, რომ ბოლოს-და-ბოლოს, უფრო პისარევის წყალობით, ბევრი რამ მაგ მიმართულებაში ისეთი იყო, რომ ჩალასავით ტკაცა-ტკუცით აპილპილდა და გონებაგაუხსნელი ყმანვილ-კაცობა წაიტყუა, როგორც ფარვანა ცეცხლმა. მეორე ნაწილმა ყმანვილ-კაცობისამ კი, უფრო გონებაგახსნილმა, სრულად შეითვისა ყოველივე კეთილი მაგ მიმართულებისა და ზურგი შეუქცია ტყუილუბრალო ფრაზების ტკაცატკუცსა.

ასე თუ ისე, პისარევის უარყოფა დიდ მოდად შემოვიდა ბრმათათვის. ვისაც ადვილად და მოუმზადებლად კუსავით ფეხის გამოყოფა უნდოდა ქვეყანაზედ, ეგ მოდა უნდა მიეღო. ამისათვის ორიოდ ფრაზა იყო საჭირო. ერთი ის, რომ პოეზია, და ერთობ ხელოვნება, რა ჭკვიანი კაცის საქმეა, ერთი წყვილი წალა შექსპირს მირჩევნიაო; მეორე — ავტორიტეტები არა მწამსო; მესამე — ისტორია ზღაპარიაო; და მეოთხე — ქვეყანაზედ მარტო გლეხკაცია ადამიანი და თავადი და აზნაური კი არაო. ეს ფრაზები რომ დაგესწავლათ, ლიბერალი იყავით და ლიბერალი. აი სწორედ ამ-გვარ ლიბერალობაში ჩაცვივდნენ ჩვენებურის ყმანვილ-კაცობის ბევრი წილი. დღესაც, აბა დააკვირდით ჩვენებურს შინ გამომცხვარს ლიბერალებს, თუ მარტო ამ უთავბოლო ფრაზებით არ იკვებებოდნენ და ქვეყნის სასაცილოდ თავიანთ თავს ლიბერალებად და რადიკალებად არა ხადოდენ. აბა დააკვირდით, თუ ყველგან, საცა გინდა და არ გინდა, სულ ეგ ფრაზები არ წამოსჩხირონ, ფერად-ფერადს ძონძებში გახვეულები.

მინამ სახელოვანი *Современник*-ი თავში ედგა მას, რაც მერე „შვილების“ ბანაკად გადაიქცა, ძველის უარყოფას დამჯდარი ჭკუა და მეცნიერება წინ მიუძღოდა და ახლის მესვეურობა თავმინებებული არ იყო. ტურგენევი რომ ყოვლის უარყოფელი ბაზაროვი გამოხატა, *Современник*-მა თავის მოძმედ არ მიიღო და ითაკილა, თუმც-კი ჭეშმარიტი ლიბერალური მოძრაობა რუსეთში და თვით უარყოფა *Современник*-ის საქმე იყო და დროშა ლიბერალებისა მას ეჭირა. პისარევმა კი ბაზაროვი გულში ჩაიკრა და თავისიანად მიიჩნია. რათ მოხდა ესე? იმიტომ — რომ *Современник*-ის უარყოფა კარგისა და ავის გარჩევით იყო და პისარევისა ამას გარდაცილებული და ბაზაროვსავით ავისა და კარგის გაურჩეველი. ამ სახით, პისარევმა ჭეშმარიტს ლიბერალობას წინ კი არ გაასწრო, არამედ გვერდზედ გაუხტა, მის მოძღვრებას ნახტომი შეეშალა, ფეხი მოუსხლტა და დაეცა. დაძველდა ის ახალი ცა და ჩვენს ლიბერალებს ეგ ჯერ არ შეუტყვიათ.

დღეს რუსეთმა ბევრით წინ წამოიწია, თუმცა რუსეთის კონსერვატორობა ევროპის კონსერვატორობამდე ვერ შემთავრდა და გადიქა რეტროგრადობად, მაგრამ ლიბერალობამ კი თავი გაიტანა, თავის გზაზედ დადგა და ბევრი რამ შეიძინა. შეიცვალა საუკეთესოდ რუსეთის ლიბერალების აზრი ხელოვნებაზედ, პოეზიაზედაც, ავტორიტეტებზედაც, გლეხსა და თავადზედაც; ყოველს ამაზედ აზრი უფრო ფართოდ გაიშალა და გაიხსნა მეცნიერების ნათელ ქვეშ. ცხოვრების შიგნით და ცხოვრების გარეთ ბევრი საგანი ფეხზედ წამოაყენა, ბევრი ძველი მიიღო თავის მფარველობის ქვეშ, ბევრი ახალი აჰნუსხა დასადგენად და ბევრი განსადევნად. მაგრამ რადგანაც ყოველი ესე ჯერ „ჩოტკში“ ჩაგდებული არ არის, ყოველს ამას ჯერ ჯამი არ აქვს გამოყვანილი, რომ მზა-მზარეულად ხელზედ დახვევის მეტი არა უნდოდეს რა, და რადგანაც ჩვენებურს შინგამომცხვარს ლიბერალებს ღმერთმა იმოდენა ჭკუა არ მისცათ,

თითონ აჰუსსონ ის, რაც დღეს რუსეთის ლიბერალების მოძღვრებას შეადგენს, ამიტომაც ჩვენი ტყუილი ლიბერალები დღესაც იმ აზრებში ტრიალებენ, რომელთაც კარგა ხანია თავისი დრო და ჟამი მოიჭამეს, თავისი ჰქმნეს და ჩაილულის წყალი დალიეს. ამ სახით, ჩვენ ბრმა და ცრუპენტელა ლიბერალებს ჭეშმარიტი ლიბერალობა ცხვირ-წინ გაეპარათ, და თუ გაოცების ნიშნად ჯერ პირი არ დაუღიათ, ვაი ეს რა საქმე მოგვსვლიაო, ეგ იმიტომ, რომ ჯერ არ შეუტყვიათ, რა დღეში არიან ჩაცვივნულები.

თუმცა „მამების და შვილების“ ბრძოლამ რუსეთში ბრმად აიყოლია ჩვენებური ყმანვილ-კაცობა და იმ ბრმად აყოლილებმა ეგ ბრძოლა ჩვენშიაც გადმოიტანეს, მაგრამ ჩვენის ყმანვილ-კაცობის სასახელოდ ესეც უნდა ვსთქვათ, რომ მათგანმა თითო-ოროლამ გამოინაპირა და თავისი შეცდომა მალე იცნო, გამოვიდა და ცალკე გუნდად დადგა ცხოვრების მოედანზედ. მას აქეთ ჩვენშიაც ყმანვილ-კაცობა ორ ბანაკად გაიყო: ერთში მოექცნენ ისინი, ვისაც რუსეთის უარყოფელის მიმართულებიდან ოთხ ზემოხსენებულ ფრაზებს გარდა არა გამოეტანათ რა, მეორეში – ახალის გუნდის მომხრენი. პირველებმა დაიხვიეს ხელზედ რუსეთის „მამა-შვილობა“, ენაზედ დაიკერეს ზემოთ მოყვანილი ოთხი ფრაზა და დღეს აქამომდე აწიონოს იძახიან და იოლად მიდიან. მეორეები კი დააკვირდნენ ჩვენის ქვეყნის ვითარებასა და ნახეს, რომ ჩვენ ქვეყანას სულ სხვა ტკივილი აქვს, სულ სხვა ფათერაკი სდევს. სცნეს, რომ ჩვენებური დღევანდელი დღე სულ სხვასა თხოულობს, სულ სხვასა ჰღალადებს და, მაშასადამე, ჩვენებური ლიბერალობა სულ სხვა რასმეზედ უნდა მიიქცეს მთელის თავისის ძალ-ღონითა. და თუ აქაც ბედისწერას ისე არ გადავრჩებოდით, რომ „მამა-შვილობა“ არ გამართულიყო, ბრძოლის საგნად ის „სხვა რამე“ უნდა ყოფილიყო და „მამებსა და შვილებს შუა მიჯნად დადებულიყო, ის „სხვა რამე“ იყო – ჩვენის დაცემულის ვინაობის აღდგენა, ფეხზედ დაყენება და დაცვა ყოველის მოსალოდნელის ფათერაკისაგან. რომ ეგ ფათერაკი მოსალოდნელი იყო და დღესაც თავიდან არ აგვცდენია, — ყველასათვის ცხადზედ ცხადია.

იმ ახალმა გუნდმა მთელი თავისი ღონე მაგ საგანს მიჰმართა. მაგ ახალმა მიმართულებამ დაიპყრა მთელი ჩვენი ღარიბი ლიტერატურა. „საქართველოს მოამბე“, „მნათობი“, „დროება“ და ბოლოს „ივერია“ სულ მაგ მიმართულების ბუკსა და ნალარასა სცემდენ. საუკეთესო წარმომადგენელნი ჩვენის პოეზიისა სულ მაგას გვამხელდნენ, მაგას გვიგალობდნენ დღეს აქამომდე. მართალია, ჩვენის „ვინაობის“ აღსადგენად მაგ ახალს გუნდს ბევრი არა უქნია რა, რადგანაც იმისათვის საჭირო მეცნიერებაში და ცოდნაში კარგა ქვეითობდნენ. მაგრამ ისიც დიდი საქმეა, რომ მაგ მიმართულებას მიაგნეს და ჩვენს ცხოვრებაში ცოტად თუ ბევრად ფეხი მოაკიდებინეს. ისიც დიდი ამბავი იქნება, თუ ამ გუნდმა ამ საგანზედ მოახედა ჩვენი აღმაცერად მაყურებელი თვალი და რაც ძალ-ღონეა, სულ მაგ საქმეს ზედ მოახვია და შესჭიდა. რაც ვერ ჰქმნეს ამათ, იქმონენ სხვანი, ოღონდ ამ მიმართულებამ თავი დაიჭიროს ჩვენს ცხოვრებაში, ღრმად გაიკეთოს ძირი და იმოქმედოს, ვიდრე საჭიროება მოითხოვს.

ყოველი ჭეშმარიტი ლიბერალი, ჩვენი კაცი, დღესაც მარტო მაგ მიმართულების მიმდევარი უნდა იყოს ჩვენში. ნურავის ნუ ჰგონია, რომ ეგ მიმართულება, რადგანაც დიდი ხნისაა, იმი-

ტომ ძველია, და რადგანაც ძველია, იმიტომ უკადრისია და სათაკილო ლიბერალებისათვის. დეე ოთხფრაზიანმა ლიბერალებმა ეგრე იფიქრონ, ჩვენ კი ამას ვიტყვით, რომ ეგ მიმართულება იქნება ახალი იმ დრომდე, მინამ ჩვენი ვინაობა თავის შესაფერს და კუთვნილს ადგილს არ დაიჭერს ჩვენს ცხოვრებაში და საზოგადო საქმეთა სათავეში არ მოექცევა. სხვა საგანი ამაზედ უმძიმესი, ამაზედ უსაჭიროესი არა აქვს ეხლანდელს საქართველოს შვილს. ყველამ, ვისაც რამ შეუძლიან, ამ მიმართულების ქვეშ უნდა მოიყაროს თავი და ერთად ძმურად იმოქმედოს. ყოველივე საქმე, ყოველივე საგანი, რაც ჩვენის ცხოვრების მიმავლობაში თავისით თუ სხვისით აღმოჩნდება, სულ ყოველისფერი ჩვენს ვინაობის საქმეს უნდა შეეფურჩიოთ, ქვეშ დავუყენოთ. სკოლაა, ბანკია, თუ თეატრი, ყველაფერს სულ მაგისაკენ უნდა მიუბრუნოთ თავი. ვაყენებთ სადმე კაცს მარშლად, თუ ბანკის გამგებლად, თუ მასწავლებლად, თუ რადმე სხვად, — მაგ მიმართულების სასწორზედ უნდა ავწონოთ. აი ჭეშმარიტის ლიბერალის საქმე რა არის ჩვენში. ჩვენებური რეტროგრადი ის უნდა იყოს, ვინც ამ ჩვენის დღევანდელის დღის მლაღადებელს ხმას არ გაუგონებს, ყურს მოუყრუებს და არ აჰყვება. გინდ „მამა“ დაარქვით ამისთანა კაცს, გინდათ „შვილი“, აქ სახელწოდება არაფერს შუაშია, ოღონდ ეს კი ვიცოდეთ, რომ მაგისთანა კაცი ჩვენი კაცი არ არის.

სლავიანებმა, რომელთ ვინაობასაც სხვადასხვა მტერი მიუჩინა ისტორიამ, სულ ამ საქმეს მოახმარეს თავისი დრო და მეცადინეობა. ამისათვის თავგანწირულ კაცებს დღესაც წმინდანებად ვით ღოცულობენ და თაყვანსა-სცემენ. მათი უკეთესი წარმომადგენელნი იმით ქადულობენ, იმით ლიბერალობენ, რომ მაგ საქმეს მისდგომიან და მარტო მაგით სულდგმულობენ. დღესაც მაგ საქმეს ზედ აკვდებიან და, რასაკვირველია, არც მოეშვებიან, ვიდრე თავისას არ გაიტანენ. თავის ვინაობის აღსადგენად და ქვეყნის დასანახავად — თავისი წარსული ხელახლა დააყენეს საფლავიდან, გამოსჩხრიკეს, მისხლობით ასწონეს, გოჯით გაზომეს ყოველისფერი რაც ძველად ჰქონდათ, რაც მათს ეროვნებას, მათს ვინაობას, ნაციონალობას შეადგენდა და სარჩულად ედვა. გაუცოცხლეს თავიანთ ერს პოეზიის შემწეობით დიდებულნი სახენი ძველის გმირებისა, ქვეყნისათვის თავდადებულებისა, ძველის ქველობისა, ძველის კაცურ-კაცობისა. მოაგონეს, ისტორიის შემწეობით, დავინყებული სახელოვანნი დღენი წარსულისა, აღადგინეს, გასწმინდეს, გააძლიერეს დედა-ენა, ჟამთა ვითარებისაგან გარყვნილი და შელახული. ამ გზით გამოაბრუნეს, გამოაცოცხლეს თითქმის სასიკვდილოდ გადადებული ერი. ერმა თავისი ვინაობა გაიგო, შეიტყო რა ყოფილა, რა არის და რის იმედი უნდა ჰქონდეს, შეიტყო და ფეხზე დადგა, ფრთა შეისხა. ამისი მაგალითი, სხვათა შორის, ჩეხელები არიან.

აი საგანი და აი გზაც მისდა მისაღწევად. აი რისთვის უნდა მომზადდეს ჩვენი ყმანვილ-კაცობა, მთელის ევროპის მეცნიერებით და გამოცდილების ფარ-ხმალთი შეჭურვილი, აი რა მოედანი უნდა შემოიხაზოს თავისი მოქმედებისათვის და რა გზა უნდა ამოირჩიოს. ამისთვის სამყოფი არ არის კაცმა დაისწავლოს პარიზის ყავახანაში მოარული ფრაზები და იმითი თავი მოიტანოს. ყმანვილ-კაცობა უნდა მომზადდეს ბეჯითის და ზედმინევილ ცოდნითა, უნდა, რამდენადაც შესაძლოა, ძირეულად შეისწავლოს ევროპიული მეცნიერება, წინ გაიმძღვაროს

ევროპის გამოცდილება, და ამ თოფ-იარაღით შეუდგეს ჩვენის ქვეყნის საქმეს. უამისოდ, იმ მოედანზედ, რომელიც ჩვენ ზემოთ ვიგულისხმეთ, კაცი ერთ ბიჯსაც რიგიანად და სამკვიდროდ ვერ წარსდგამს და იმ საგანს და გზას, რომელიც ჩვენ აღვნიშნეთ, ვერაფერს საბოლოოდ ვერ დააჩნევს. ჩვენის მხრით, ამაზედ უკეთესს საგანს, ამაზედ უკეთესს გზას, უკვე სხვაგან გამოცდილს და გამოყენებულს სხვას ვერას ვუჩვენებთ ჩვენს საიმედო ყმანვილ-კაცობას. ეს საგანი და ეს გზა სახეში უნდა გვქონდეს სულ მუდამ, ვიდრე ესეთი დრონი მეფობენ. „ჯერ მაცოცხლეო, მერე მაფიქრებინე, როგორ გავმდიდრდეთ“, — ამბობს ერთი სლავიანი პატრიოტი. ნამდვილად გულშემატკივარმა საქართველოს შვილმა ეს სიტყვები უნდა დაინეროს გულის-ფიცარზედ და სხვაზედ არაფერზედ არ წაიტყუოს ჭკუა და ხელი.

ყოველის ჩვენგანის მოქმედების საწყაო, საზოგადო საქმეებში თუ ლიტერატურაში, მარტო ის უნდა იყოს თუ ვინ რამდენად ასრულებს და მისდევს ამ ჩვენთვის მოუცილებელს საგანსა და გზას. სხვა საწყაო ტყუილია და ამაო: სხვის ბაძი იქნება და არა ჩვენის თავის საჭიროებაზედ გამოჭრილი.

* * *

ამ ერთისთვის განმავლობაში ჩვენში თითქმის სხვაზედ არაფერზედ ლაპარაკობდნენ, გარდა ჩვენის ესრეთ-წოდებულ „დეპუტატებისაგან“ კონვოელებისათვის ვენზელების თხოვნისა. ქუჩაში შეხვედრის დროს ნაცნობები ერთმანეთს მწარეს ღიმილით ან გაჯავრებულნი ჰკითხავდნენ: „გაიგე, როგორ შევეურცხვენივართ ჩვენს დეპუტატებსაო. პოლშელებს უთხოვნიათ, ჩვენს ენას სხვადასხვა უფლება მიანიჭეთ, ჩვენს ქვეყანაშიაც ის ცვლილება შემოიღეთ, რომელიც რუსეთს ეღირსა განსვენებულ იმპერატორის ალექსანდრე მეორის მეფობის დროს და ჩვენებს კი ვენზელების მეტი არა უთხოვნიათ რაო“.

პირველად დოლი ილია ბახტაძემ დაჰკრა, მას მიჰყვა „დედაკაცების“ და „მამაკაცების“ ხმაც და მთელმა საზოგადოებამ შეჰქმნა ყაყანი. ყველა სწუხდა, ყველა ცხარობდა.

მაგრამ აქ არც სამწუხარო და არც გასაცხარებელი არა იყო რა. სამწუხარო და გასაცხარებელი უფრო ის არის, რომ ჩვენს საზოგადოებას ან არა სცოდნია – რა არის „დეპუტატი“, ან არა სცოდნია – როგორ „ვირჩევთ“ ჩვენ დეპუტატებს.

დეპუტატი არის საზოგადოებისაგან ამორჩეული პირი, რომელმაც საზოგადო საქმეებში თავის ამომრჩეველთ მაგიერ უნდა მონაწილეობა მიიღოს, და თუ რომელსამე მაღალ პირთან გაგზავნიან, საზოგადოების სურვილი და მოთხოვნილება გამოაცხადოს.

ახლა ეს გვიბრძანეთ: ვინ ამოირჩია ქუთაისის თავად-აზნაურობის დეპუტატები?

— არავინ.

— ვინ ამოირჩია თბილისის თავად-აზნაურობის დეპუტატები?

— არავინ.

ოთხიოდე თუ ხუთიოდ პირნი ერთად შეიკრიბნენ, თავი თვისი თვითვე ამოირჩიეს და გაემგზავრნენ პეტერბურგისკენ. იქ ერთს მათგანს, როგორც ნაცნობს, დაჩაგრულმა კონვოელებ-

მა სთხოვეს, გვიშუამდგომლეთ, რომ მიცვალებულ ხელმწიფის სახსოვრად ვენზელები ჩვენც დაგვირიგონო; იმანაც იშუამდგომლა და კონვოელებს ვენზელები უწყალობეს.

ეს რა ცოდვაა, ან გული რათ უნდა მოგვდიოდეს! თუკი ევროპაში თვითმფლობელობა, თვითმმართველობა და სხვადასხვა თვით-უფლებები შემოიღეს, ჩვენ რაღა ეგრე უკან ჩამოვრჩით, რომ ერთის სიტყვის და ერთის დაწესებულების შემოღება ვერ შევიძლოთ.. შემოვიღეთ თვით-ამორჩევა, და ჩვენმა თვით-ამორჩეულმა დეპუტატებმა თუმცა ბევრი საყვედური მიიღეს, მაგრამ სრულიად უმიზეზოდ.

ხან იმაზედა ვჯავრობთ, ვენზელები რათ ითხოვესო, ხან იმაზედ, რატომ იგივე არ ითხოვეს, რაც პოლშელმა დეპუტატებმაო. ერთიც და მეორეც უსაფუძვლო ჯავრობაა.

ჩვენი დეპუტატები თვით-ამორჩეულნი იყვნენ, პოლშელები — ამორჩეულნი საზოგადოებისაგან. ჩვენებს უნდა თავისთავზედ და თავიანთ მეგობრებზედ ეზრუნათ, პოლშელებს — საზოგადოებაზედ; ჩვენებმა თავიანთი ნათესავ, ან მეგობრებ კონვოელებს ვენზელები უთხოვეს, პოლშელებმა ითხოვეს თავიანთი ენის თავისუფლება და თავის ქვეყნისათვის სხვადასხვა უფლება. პოლშელ დეპუტატებმა, გაზეთების სიტყვით, თურმე ერთბაშად სთქვეს, რუსული არ გვესმისო, რადგან იცოდნენ, რომ მათ ზურგს უკან რამდენიმე მილიონი ხალხი ამოჰფარებოდა, და ეჭირვებოდა — რომ სასამართლოებში და სასწავლებლებში მათი დედა-ენა შემოედოთ; ამ აზრით იმათ იკისრეს რუსულის ენის უცოდინარობა, თუმცა, დარწმუნებული ვართ, ეს ენა იმათ ზოგიერთ ჩვენს „დეპუტატებზედ“ უკეთ ეცოდინებოდათ.

ჩვენი „დეპუტატები“ ასე როგორ შეირცხვენდნენ თავსა, დარწმუნებული ვართ, რო ეკითხათ, ყველა მათგანი იტყოდა, ჩვენ რუსული უფრო კარგად გვესმის, ვიდრე ქართულიო, — ოღონდ, ოღონდ...

ერთის სიტყვით, პოლშელს დეპუტატებს უნდა საზოგადოებაზედ ეზრუნათ და იზრუნეს კიდევ. ჩვენებს უნდა ეზრუნათ ან თავიანთ თავზედ, ან თავიანთ მეგობარ-ნათესავებზედ.

კვლავ თუ გვინდა, რომ ჩვენებმაც ჩვენთვის იზრუნონ, თვით-ამორჩევას თავი დავანებოთ და საზოგადოებრივ ამოვირჩიოთ, ჩვენი სურვილი გამოვუცხადოთ და ისე გავგზავნოთ, სადაც გასაგზავნია; თორემ არ ვიცით, ვინ წავიდა, სად წავიდა, რისთვის წავიდა, და ვიძახით კი — რატომ ესა და ეს არ ითხოვესო, ერთმანეთს ველრიჭებით, ვიცინით, — დახე, დახე ჩვენმა დეპუტატებმა რა სახელი გაითქვეს, როგორ მალე უშოვეს კონვოელებს ვენზელებიო.

ახი არ იქნება, რომ „რევიზორის“ გოროდნიჩი გაგვიჩნდეს საიდანმე და გვითხრას, — რო იცინით, რას იცინით? თქვენს თავს დასცინითო!

* * *

ამისთანა სამწუხარო მოვლენასთან, როგორც არის თვით-ამორჩეულ დეპუტატების წასვლა პეტერბურგში და მათგან ვენზელების თხოვნა, ჩვენს ცხოვრებაში ხანდისხან მოხდება იმისთანა მოვლენა, რომელიც მანუგეშებელ სხივსავით მოგვეფინება ხოლმე.

აპრილის დასასრულს და მაისის დამდეგს ჩვენს საზოგადოებას ცოტაოდენი სიცოცხლე დაეცემა ხოლმე. ამ დროს მოდის საზოგადო კრება ტფილისის, ქუთაისის ბანკებისა და სხვადასხვა ქველმოქმედ საზოგადოებისა. ჯერ არ ვიცით, როგორ გაივლის წრეულს ეს კრებები ტფილისში, ან ქუთაისში, რა სასიკეთო ნიშნებს შევამჩნიებთ ჩვენს ცხოვრებას, ან რა განვითარებას დავატყობთ ამ კრებების შემწეობით.

შემდეგს ნომერში იმედი გვაქვს ვრცელს კორესპონდენციას დავბეჭდავთ ქუთაისის ბანკის კრების თაობაზე ჩვენს ჟურნალში და სხვა საზოგადო კრებებზეც მოვილაპარაკებთ, დღეს კი ორიოდ სიტყვა გვინდა ვსთქვათ ტფილისის საადგილმამულო ბანკის კრებაზე, რადგან ზოგიერთი მართლა-და სასიამოვნო რამ შევნიშნეთ.

ამ კრებამ დაამტკიცა, რომ ჩვენის საზოგადოების წევრნი თვალხუჭანას აღარ თამაშობენ, და რასაც რომელიმე გამგეობა ან დანესებულება წარუდგენს, გაურჩევლად აღარ ამტკიცებენ. ვინც „თეთრში“ ან „შავში“ აგდებს თავის კენჭს, იცის, რისთვისაც აგდებს და რაცა სწადიან.

ტფილისის თავად-აზნაურთა ბანკს წრეულს ცხრაასი თუმანი ჰქონდა დარჩენილი საზოგადო საჭიროებისათვის. დიდი ლაპარაკი ასტყდა ამის თაობაზე, რაზედ მოიხმარონ ეს ფული და ხანგრძლივის ბაასის შემდეგ ასე დაარიგეს:

ასი თუმანი შესწირეს ბავშვებისათვის სადგურის გასამართავად, მიცვალებულ ხელმწიფის სახელზედ.

ასი თუმანი შესწირეს ქართულ თეატრს, ასი — თელავის ქალების სასწავლებელს და ექვსასი თუმანი — ტფილისის თავად-აზნაურთა სკოლას.

ზოგიერთნი წევრნი ბანკისა მეტად ეწინააღმდეგებოდნენ თეატრისათვის შეწირვას, თუმცა ბევრნი უმტკიცებდნენ, რომ თუ ეს მცირე ფული არ გადასდეთ თეატრისათვის, შეიძლება ქართული თეატრი დაიშალოს და მოგვესპოს ის ერთად-ერთი დანესებულება, სადაც ჩვენს ენაზედ ვსიამოვნობთ და ზოგჯერ ჭკუასაც ვსწავლობთ. ვინ იყო მტყუანი და ვინ მართალი, აქ ამის გარჩევას არ შეუდგებით; შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ამ საგანს ორჯერ უყარეს კენჭი და ორჯერვე თითქმის ერთი და იგივე რიცხვი მოვიდა შავსა და თეთრს ყუთში. მხოლოდ მეორედ ერთის კენჭითა სძლიეს თეატრის მომხრეთ. ეს ცხადად ამტკიცებს ჩვენს აზრს, რომ ეხლა ყოველი წევრი მნიშვნელობას აძლევს თავის კენჭს და კოჭაობას აღარა თამაშობს. მეორე შესანიშნავი კიდევ ეს იყო, რომ როდესაც საზოგადო კრებამ გადასწყვიტა შესწიროს თელავის სასწავლებელს ასი თუმანი, თან სურვილი გამოაცხადა, რომ ეს ფული ქართულ ენის სწავლების გასაუმჯობესებლად მოხმარებულ იქმნას.

ეს გადაწყვეტილება ღირსშესანიშნავია, როგორც ხმა მთელის საზოგადო კრებისა, და — ჩვენის აზრით — საყურადღებოა თვით სწავლა-განათლების გამგეთათვის.

ბოლოს შევნიშნავთ კიდევ, რომ ძვირად გვინახავს ჩვენში ესეთი მიუდგომლობა, მიუფერებლობა და პირში თქმა, როგორც ამ კრებაში შევამჩნიეთ. ღმერთმა ჰქმნას, რომ ქუთაისის კრებასაც ღირსეულად შეესრულებინოს თავისი საქმე, და ის ენერგია, სიცხოველე და გამჭრიახობა, რომელსაც იმერლები ხშირად პირად ინტერესებს ახმარებენ, კეთილისა და საზოგადო საქმესათვის მოეხმარებინოთ.

27 აპრილს

თავი მეცხრა

1881 წელი, ივლისი.

სახელმწიფო მამულის გაცემის თაობაზედ. — საჭიროა ამის წესების შეცვლა. — სახელმწიფო ქონებათა მინისტრის პროექტი. — სწავლა-განათლების მინისტრის ცირკულიარი. — ჩვენი მწვავე ტკივილი. — მიზეზნი ჩვენის სწავლა-განათლების უხეიროდ მსვლელობისა. — ქართველები ცოტანი რათ არიან სასწავლებლებში. — ჩვენი სამღვდელოება არა შევლის სწავლა-განათლების საქმეს. — ზოგიერთი რამ ჩვენს სამღვდელოებაზედ. — დეპუტატთა კრება. — სასაცილო ამბავი ამ კრებისა.

„ივერიაში“ ამ ორის-სამის წლის წინათ ნათქვამი იყო, რომ ის წესები, რომელსაც ჩვენებური სახელმწიფო ქონებათა გამგეობა ხმარობს სახელმწიფო მამულების იჯარით გასაცემად, — ისე დახლართულია და დახვლანჭილი, ისე გაბმული და გამობმული და ისე შეუფერებელი, რომ კარს უხშობს ცხვირ-წინვე იმ ნაწილს ერისას, რომელიც პირდაპირ მწარმოებელია და მიწის-მოქმედი; ეგ წესები თითქო იმისათვის არიან დადგენილნი, რომ ამ ნაწილმა ერისამ თავ-ბედისა ვერა გაიგონ-რა და მითი ისარგებლონ მარტო იმათ, ვინც თითონ არ ამოქმედებს მიწას, და თუ იჯარით იღებს სახელმწიფო მამულს..... მომქმედს მოგებით და გადამეტებულ ფასად გადასცეს. ჩვენებური გლეხკაცობა, რომელიც სუნიტ ეძებს მამულებს და რომელსაც სახელმწიფო მამულების იჯარით აღება ცხონებასავით ენატრება, ვერას-გზით ვერ აისრულებს მაგ ნატვრას, ვიდრე მაგისტანა წესები დარჩება და სანყალი მიწის-მოქმედი ხარბის მოიჯარადრის ხელში იქნება. მაგ წესების უმთავრესი ნაკლულევანება ის არის, რომ როცა იჯარით გაცემის ვაჭრობაა ხოლმე დანიშნული, გლეხკაცობა ვერ იტყობს. თუმცა რუსულ გაზეთებში გამოაცხადებენ ხოლმე, მაგრამ სად გლეხკაცი და სად გაზეთი, მერე ჩვენებური გლეხკაცი და რუსული გაზეთი. ამის გამო, მაგ ვაჭრობაზედ ქალაქელების მეტი არავინ ესწრობა. ამითი ორნაირი ვნება გამოდის. ერთი ის, რომ მამულები ჩალის ფასად რჩებათ ქალაქელებს, რადგანაც გლეხკაცობა, ესე იგი ისინი, ვინც მამულის ფასი კარგად იცის, ვინც პირდაპირი მოქმედია და ვინც ამის გამო მძლავრმოცილედ წინ დაუდგება ქალაქელებს, ვაჭრობაში არ შემოდის და ქა-

ლაქელებს მამულები უცილებლად რჩებათ. ამით შემოსავალი აკლდება სახელმწიფოს. მეორე ისა, რომ გლეხ-კაცი ტყუილ-უბრალოდ შუაში იჭყლიტება, რადგანაც ქალაქელი იღებს მამულს იჯარით მარტო იმის იმედით, რომ გლეხკაცსავე გადასცეს და ერთი-ორად, ერთი-სამად და ზოგჯერ ერთი-ათადაც მეტი გამოჰგლიჯოს, ერთის მხრით სახელმწიფო ჰკარგავს, მეორეს მხრით გლეხი, და ამის დაკარგვა ისევ სახელმწიფოს დაკარგვაა, რადგანაც სახელმწიფოს, ჯერ-ხანობით მაინც, გლეხი აცხოვრებს. გარდა ამისა, თვით ვაჭრობის წესები მეტად რთულია, გადაბმულ-გადმობმული. მათს შესრულებას ბევრი დრო, მოცალეობა და ხარჯი უნდა, ასე რომ გლეხკაცი თავ-ბედს იწყევლის, ვიდრე საქმეს საქმეზედ მოიყვანს. ამ მხრივაც მაგ წესებს შეცვლა უნდა და განმარტივება, რომ გლეხკაცს სახელმწიფო ქონებათა გამგეობასთან ადვილად საქმის დაჭერა მოუხერხდეს.

რასაკვირველია, თუ სახელმწიფო ქონებათა გამგეობა საქმეს საქმის თვალთ უყურებს, სანატრელი უნდა იყოს, რომ იჯარით გაცემა მამულებისა ადვილად შესასრულებელ წესებით მოეწყოს, და მერე — რომ უფრო ბევრი მოვაჭრე დაესწროს ვაჭრობაზედ და მერე იმისთანა მოვაჭრე, რომელიც აინევს და გლეხკაცს კი მაინც უფრო იაფად დაუჯდება, ვიდრე მაშინ, როცა ხარბის მოიჯარადრისაგან აიღებს მამულს.

ამ ბოლო ხანებში რუსეთში სცნეს მაგ წესების უხეირობა და უვარგისობა. ეხლა-ხანს სახელმწიფო ქონებათა მინისტრმა წინადადება შეიტანა მინისტრთა კომიტეტში იმის შესახებ, რომ გლეხკაცობას როგორმე გაუადვილოს სახელმწიფო მამულების იჯარით აღება. ეხლანდელს პროექტს მინისტრისას უმთავრეს აზრად ისა აქვს, რომ გლეხკაცობას მიეცეს ღონისძიება და გზა იჯარით იღოს სახელმწიფო მამული პირდაპირ სახელმწიფო ქონების გამგეობისაგან და მათ შუა არ ჩაეჩხიროს სხვა კაცი გლეხკაცის საწინააღმდეგო. ჩვენ ჯერ დარწმუნებით არ ვიცით, რა ღონისძიებაა და რა გზა ნაჩვენები, რომ ეს ფრიად საკეთილო აზრი განხორციელდეს საქმით. ჩვენ თუ ამ საგანზედ მოვიტანეთ სიტყვა, იმიტომ მოვიტანეთ, რომ აქაურმა მთავრობამაც მიაქციოს ამ საგანს თავისი ყურადღება და აქაურობის საჭიროების მიხედვით შესცვალოს უხეირო და დახლართული წესები სახელმწიფო მამულების იჯარით გაცემისა. დედააზრად ის უნდა წაიმძღვარონ, რომ გლეხკაცობას საკუთრივ და მინათ-მომქმედს საერთოდ გზა და ღონისძიება მისცენ სახელმწიფო მამულების იჯარით აღებისა პირდაპირ სახელმწიფო ქონების გამგეობისაგან.

* * *

თავი მეთორმეტი

1881 წელი, დეკემბერი.

კიდევ ლოდინი. — ჩვენ რაღას ველოდით? — ლოდინით მომართული ადამიანი რასა ჰგავს? — რის წამალია ლოდინი. — თვისებანი ლოდინისა. — ლოდინი და ერთი ლექსი რუსთაველისა. — „ლოდინი“ და „სულელი“. — სასყიდელი ჩვენის საკუთარის ლოდინისა. — თ. დონდუკოვ-კორსაკოვის დანიშვნა მთავარმმართველად. — მიზეზი საერთო სიხარულისა. — ლექსი შექსპირისა. — იციან თუ არა? — ძველი და ახალი ლოდინი. — რა თვალთ და რა გულით. — უამისოდ სულ ფუჭ. — ერთი რუსული გაზეთი და ცვლილება. — ნაფიცთა მსაჯულება და ერობა. — განათლების საქმე. — სასულიერო საქმე. — სახელმწიფო ტყის ხმარების საქმე. — სახელმწიფო მამულების იჯარით გაცემა. — არაყის ბაჟი. — საეკონომიო გზები.

მთელმა წლევანდელმა წელიწადმა მარტო ლოდინით დააღვევინა ადამიანს მისი უსიხარულო დღენი. „სძგერდა გლახგული, სცემდა სურვილის წამთა ხშირად, მლოდენი მოსწყლა თმენამ“, — მაგრამ მაინც ლოდინი კი კვალად ლოდინი დარჩა ქვეყანას ნუგეშად. მაგ ამოა ლოდინმა სული და გული დაუმშია ადამიანს, ხელფეხი გაუბანრა, გაუცვითა ნიჭი ნატვრისა, გაუქსუა სურვილი, მოშალა ტანში და ერთობ მოუდუნა მთელი აგებულება, უამისოდაც მოდუნებული. მაგ ლოდინმა იქამდინ ჩაითრია ყოველისფერით დაქვეითებული ადამიანი, იქამდინ დაიბრიყვა მისი გუნება და ხალისი, რომ სხვაზედ აღარაფერზედ არ მიახედა არც ჭკუა და არც გრძნობა. დიდმა თუ პატარამ სული შეიგუბა, განაბულმა ყოველივე გრძნობა სმენადლა გადაიქცია, — აცა, ხმა რამ გაიხმაურებსო და ჩვენს ყურს არ გამოეპაროსო. მაგრამ ამ სულგაკმენდილს დუმ-ილში ბუზის ბზუილიც არსით იყო: თითქო ქვეყანას ენა მუცელში ჩაუვარდაო, თითქო ადამიანი თავის სიტყვიერების ნიჭს გამოეთხოვაო და როგორც მეტი და გამოუსადეგი ბარგი აიხსნა და თავიდან მოიშორაო.

ჩვენ მაინც რას ველოდით? — რას ველოდით? კითხვა ადვილია, პასუხი კი ძნელი. ქვეყნის ჭირი ჩვენი ჭირიც არის. ჩვენც ქვეყანაში ვურევივართ და ქვეყანასთან ერთად ბევრი რამ საზიარო გვაქვს. პასუხად ესეც საკმარისია.

ლოდინით მომართული ადამიანი ბაკში დამწყვედულ პირუტყვსავით ნებიერადა წევს და იცოხნება ნელ-ნელად, ტკბილად. ამ-გვარის ყოფისათვის მარტო კბილია საჭირო და მაგარი კუჭი. ღვთის მადლით, არც ერთი დაუზოგავს ბუნებას ადამიანისათვის და არც მეორე: კბილიც უჭრის საცოხნელად და კუჭიც მოსანელეზლად. ოლონდ-კი საცოხნელი ჰქონდეს და სხვა არა უშავს-რა. საცოხნელი კიდევ თითონ ლოდინია. ვერც კბილს გასცვეთს და ვერც კუჭს მოშლის, და მშიერს, როგორც იქნება, გამოჰკვებავს.

ადამიანის გაბრუებისათვის და თითონ ტკივილების დაყუჩებისათვისაც მეცხრამეტე საუკუნის დასასრულმა ერთი უებარი წამალი იპოვნა. ეგ წამალი ლოდინია. ლოდინი ბუნებითაც

დინჯი რამ არის, მშვიდობიანი, წყნარი და მთხოვარასავით მუდამ ხელგანწედილი: მიაწვდი რასმე — მადლობელია და არ მიაწვდი — მაინც მადლობელია. ხელგანწედით და ღრეჭით თუმცა ჰგავს მთხოვარსა, მაგრამ უმადურობით კი არა. მთხოვარს რომ არა მიაწოდო-რა, გულში მაინც წყევლა-კრულვას შემოგიტვლის, ლოდინი კი თავის-დღეში მაგას არ იკადრებს, ყოველთვის მადლიერია და კმაყოფილი. არც ერთ შემთხვევაში არც ფერს იცვლის, არც ზნესა. გარდა მაგისა, ლოდინი იმისთანა სახედარია, რომ არც სადავე უნდა, არც ჯილავის დაჭერა. ოღონდ კი თითით, ან თვალით ანიშნეთ, და საითაც გნებავთ — თავს იქით იქს შესაფერის ღამითა და მთქნარებითა. ამიტომაც უაღვიროდ სიარულის ნება მარტო ლოდინსა აქვს ამ შემოგბანრულ სარბიელზედ, რომელსაც ადამიანის ცხოვრებას ეძახიან. თავის-დღეში თავს არ მოგტაცებთ, კარგად დაგეშილ ცხენსავითა, და თუ მოგტაცებთ, ისე შემოგარბენინებთ მთელ ქვეყნიერობასა, რომ არას განყენთ. თითონაც ისიამოვნებს და თქვენც გასიამოვნებთ. ოღონდ კი ფეხი აადგმევინეთ ლოდინსა და ადამიანის გულში ბინა გაუკეთეთ და ფიქრი და შიში ნულარაფრისა გაქვთ.

ლოდინში ერთი კიდევ კარგი ის არის, რომ მუქთია. რამდენიც გნებავთ ხარჯეთ, გროში არ გაგივათ. მეორე კიდევ ის არის, რომ თუ მოინდომეთ, დაუსრულებელი იქნება, ბოლო აღარ მოეღება. ამ მხრით ლოდინი მეტად კარგი ხერხია და ოსტატის კაცისათვის დიდად გამოსაყენი. შეიძლება ერთს რისამე ლოდინს რომ ბოლო მოეღოს, მაშინვე მეორე საგანი აუჩინო და ამას მიუსიო ადამიანის მუდამ დამშეული გული. ამ გზით შეგიძლიათ ადამიანის გულს არ მოაშროთ ლოდინი არას-დროს. ლოდინი თოკია. თუ ოსტატმა კარგად და ხერხიანად გამოიყენა, მაშინ ხსნილიც დაებმის და დაბმული ხომ დაბმულია და დაბმული.

„ლოდინი ხსნილსაც დააბამს, იგი თვით ების, ვინ ების“, — ესე რომ ეთქვა როსტევანს თავის ქალისათვის, როცა მეფედა სვამდა, არ შესცდებოდა. ნუთუ მართლა — რაც მღვრიე წყალისათვის შაბია, ის მღვრიე გულისათვის ლოდინია?..

ეს გრძელი ლაპარაკი ლოდინზედ იმიტომ მოვრთეთ, რომ ერთი ქართული სიტყვა აგვეხსნა და მისი ძირეული ძირი გვეპოვნა. სხვა ჩვენ ფიქრად არა გვექონია-რა და ნურც თქვენ იფიქრებთ. იცით „სულელი“ საიდან გამოდის? ლოდინიდან. იცით „სულელის“ ძირი რა არის? ლოდინი. აბა „ლოდინი“ და „სულელი“ — საიდან სადაო, იკითხავთ. არც ისე შორს არიან ერთმანეთზედ ეს სიტყვები, როგორც თქვენა გგონიათ. იმ კაცს რას ეტყვიან, რომელიც „სულ ელის და სულ ელის?“ „სულ ელიო“. მორჩა და გათავდა. გამოცანა ჩვენ გვერგება.

სხვისა არა ვიცით-რა და საკუთრად ჩვენთვის ფრთაგაშლილმა ლოდინმა თავისი სასყიდელი და გასამსჯელო მიიღო. ამ უკანასკნელს დროს გადანყვეტილად ლაპარაკობენ თ. დონდუკოვ-კორსაკოვის მთავარმმართველად დანიშვნაზედ ჩვენში. ეს კი არ არის გასაკვირველი, საკვირველი ის არის, რომ დიდსა და პატარას უხარიან იმისი ჩვენში მოსვლა. ზოგი ამბობს, — ვარანცოვის კაციაო და თუ ვარანცოვი კარგი იყო ჩვენთვის, ეგეც კარგი იქნებაო. ზოგი კიდევ იძახის, უნივერსიტეტში გამოვლილიაო, მმართველობაში კარგად გამოცდილი, და თუ მმართველს ეს ორი ღირსება აქვს, დიდის სიკეთის იმედი უნდა გვექონდესო. ბევრნაირს მიზეზს ამ-

ბობენ ამ საერთო სიხარულისას, მაგრამ ჩვენ კი სხვა გვეგონია. ამისთანა ერთიან სიხარულს ერთიანი მიზეზი უნდა ჰქონდეს, და ეს ერთიანი მიზეზი ის არის, რომ ცვლილება მოხდა. არც მეტი და არც ნაკლები.

ჩვენ რომ ჩვენს თავს ბედნიერად ვგრძნობდეთ, ცვლილება შეგვანუხებდა, დაგვალბებდა, ვაი თუ რაცა გვაქვს, ისიც დავკარგოთო, ვიტყოდით, მაგრამ... ოჰ, რა კარგი რამ არის შექსპირი. გულთამხილავს რომ იტყვიან, სწორედ ის არის. იმისი ერთი ლექსი მომაგონდა და, თუმცა ამ საგანს, რაზედაც ვლაპარაკობთ, არ უხდება, მაგრამ თითონ ლექსი ისეთი კარგია, რომ ვერ მომითმენია, რომ აქ არ ამოვწერო:

„რვლილენა არის სამწყხარო ბედნიერთათვის,
ბედგრულნი კი მას სიხარულით მიეგებიან.
მაჰ შენ, ჰე სვეო რვალენადო, ან სალომს გეტყვი!...
შენ მე შთამაგდე, უბედური, ვაჰბის ზღვაში
და რაჟ მიყავი, ამაზეჲ მეტს ველარას მიზამ“.

ამბობენ, თ. დონდუკოვის დანიშვნის ამბავს ეჭვი აღარაფრისა აქვსო და მალეც აღსრულებაში მოვაო. ასე მალე თურმე, რომ იანვრის ბოლოს მოელიან ახალ მთავარმმართველის მობრძანებას. ამასაც ამბობენ, ვითომც ერთი აქაური ხარისხოვანი მოხელე დაუბარებიათ კიდეც პეტერბურგში, რომ ახალ მთავარმმართველს აუწყოს აქაურის საქმეების ვითარება და ერთობ ყოვლის მხრით აცოდინოს ჩვენი ქვეყანა. არ ვიცით, რამოდენად ზედმინევენით და საკმაოდ შეუსრულებდა ახალს მთავარმმართველს ეს დიად მოსაწონი სურვილი. იქნება ვსცდებოდეთ, მაგრამ მაინც ვიტყვით, რომ აქაურ მოხელეებში ერთიც არ გვეგულება იმისთანა, რომელსაც არამც თუ შეესწავლოს ჩვენი ქვეყანა, არამედ ამისი სურვილი ჰქონდეს და ამისი საჭიროება ეგრძნოს. ჩვენს ქვეყანას დიამბეგების მიწერ-მოწერით იცნობენ და დღეს-აქამომდე ყველანი ერთად და თვითოეული ცალკე ამ ცნობებით იკვებებიან. რა ხეირი დაგვაყარა ამ მხრით შესწავლამ ჩვენის ქვეყნისამ, ეგ აშკარად ზედ ატყვია ყოველს რეფორმას, რომელიც შემოტანილ იქმნა ჩვენში ამ ოც წელიწადში. არ-ცოდნა ქვეყნისა განა მართო იმ საგნებს დაეტყო, რასაც რეფორმა შეეხო; ათასი სხვა ტკივილია ჩვენში, რომლისათვისაც ჯერ ყურიც არ უთხოვებიათ, რომელიც ჯერ სმენითაც არ გაუგონიათ. ქვეყნის მცოდნეს კი ეგ ტკივილები არ გამოეპარებოდა და, თუ წამალს ვერას დასდებდა, დავთარში მაინც მოაქცევდა საღალადებლად.

აქამომდე ჩვენის ლოდინის საგანი ახალ მთავარმმართველის დანიშვნა იყო ხომ თ. დონდუკოვის დანიშვნით ამას ბოლო მოეღო. ნუთუ ულოდინოდ დავრჩით და დავილუპენით? არა, ბატონებო, ტყუილი შიშია. რუსეთის გაზეთებმა სხვა საგანი ლოდინისა აგვიჩინეს და გვიხარებია. ლოდინი ჩვენს გულს არ მოჰპოვებია. რუსეთის გაზეთები, რაც ძალი და ღონეა, ნაღარასა სცემენ, რომ აქაურს წესებს ცვლილება მოეღისო. აი კიდეც ლოდინი — წესების ცვლილებისა! დიდხანს გვეყოფა საცოხნელად, მერე უხარჯოა და მუქთი, როგორც უკვე მოგვისხენებია.

ვიდრე წესების ცვლას შეუდგებიან ჩვენში, ჯერ ყველაზედ უწინარეს გამოცნობილ და აღიარებულ უნდა იქმნას ის, თუ რა თვალთ და რა გულით უნდა გვიყურონ ჩვენ. უნდა გამოცნობილ იქნას, კარგად განსაზღვრულ და ბეჯითად განმარტებულ, — თუ ვინა ვართ ჩვენ და რანი ვართ. რომ არავინ დაგვწამოს მიდგომით ლაპარაკი, ჩვენ მოვიყვანოთ აქ ერთი რუსის მწერლის ნათქვამს ამ საგანზედ: „ჩვენ, რუსებმაო, — ამბობს იგი*, — არ უნდა დავივიწყოთ თავის-დღეში, რომ საქართველო ხმლით არ დაგვიჭერია, რომ ჩვენ იმათი თანასწორი ძმანი ვართ და არა მძლავრი ბატონები. ჩვენ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ ქართველნი შემოვიდნენ ჩვენს ოჯახში მისთვის, რომ ქართველადვე დარჩნენ და უცხო ჯიშმა, უცხო სარწმუნოებამ, უცხო ჩვეულებამ არ შთანთქას. ამიტომაც ყოველსავე ქართულს, ყოველსავე ქართველთაგან ისტორიით მოპოვებულს, ყოველსავე სალოცავს ერისას და წმინდად აღიარებულს, ყოველსავე თვისებას მათსა — იმოდენად პატივი უნდა ვცეთ, იმოდენად მხარი მივცეთ და ხელი შევუწყოთ, რამოდენადაც ყოველსავე ჩვენს საკუთარს რუსულს. კავშირი ძმათა შორის იმაში მდგომარეობს, რომ ერთი-მეორეს ძმურად შეეწოდეს, ერთი-მეორეს შეემსჭვალოს, და არა იმაში — რომ ერთის ადამიანობა მეორეს მტლად დაედოს, ერთმა მეორე ჩაჰყლაპოს. ყოველივე სახე ერისა, ყოველივე ეროვნება ერთნაირად ბუნებრივია და ერთნაირად კანონიერი, აგრეთვე ყოველივე ჩვეულება და თვისება“.

ცვლილების სურვილს, რომ ეს კაცობრივი აზრი ააყოლონ, მაშინ ცვლილება სულ სხვა ნაყოფს გამოიღებს და ჩვენი ქვეყანა წელში გაიმართება, ფეხს გაიმადრებს და ფეხ-გამადრებული თავისთვისაც გამოსადეგი იქნება და სხვისთვისაცა. სხვა გზა და სხვა აზრი ტყუილია, და ყოველივე ცვლილება, რომელსაც სარჩულად ეს აზრი არ დაედება, წყალის ნაყვა იქნება, როგორც აქამდის იყო.

გარდა მაგისა, ესეც წინათვე ცნობილი უნდა იქმნას, — თუ ვის ეჭირება ცვლილება, რა მიზეზი აიძულებს ცვლილების მოხდენას. ამაების მიხედვით უნდა დაინიშნოს, — ცვლილებას წინ რა საგანი დაედვას მისაღწევად. ერთი რუსული გაზეთი ამ საგანს ცალკერძ შეეხო და ამბობს: „ეს უნდა კარგად გაკვეთილი გვქონდესო, რომ არა კავკასია მოხელეთათვის, არამედ მოხელენი არიან კავკასიისათვის“. საკვირველია, რომ ამ ბოლო დროს ამისთანა გულმტკივნეული სიტყვები გვესმის. საკვირველია მით, რომ არა ვართ ჩვეულნი. მაგრამ რა? სიტყვა თქმა და არა ქმნა. თქმისა და ქმნის შუა დიდი მზღვარია. ამას თითონვე იგივე გაზეთი ამტკიცებს. მოჰყოლია, ბატონო, და იძახის, ეს მხარე უნდა მოვაცალოთ სამთავარმმართველოს და ამას შევუერთოთ; ეს მაზრა და ის მაზრა ერთ მაზრად ვაქციოთ; ესა და ეს გუბერნია გავაუქმოთ და ამა და ამ გუბერნიას მივაკეროთ; მთავარსამმართველო უნდა გაუქმდეს და მთავარმმართველის კანცელარიად გადაკეთდესო და სხვანი ამ-გვარნი. ეს ყველა კარგი და ჩვენ რა? ვსთქვათ, კავკასიის სამმართველოს ორიოდ გუბერნატორი მოაკლდა, ორიოდ მაზრის უფროსი და ათიოდე მოხელე, მაგითი მითამ ქვეყანა კუჭს გაიძღობს? ეს და ამგვარი ცვლილება სწორედ იმას ეგვანება, რასაც ოხუნჯი რუსის მწერალი შჩედრინი ამბობს: „ერთი გენერალი უფროსად მოვიდა ჩვენში თუ არა, მაშინვე გუბერნატორის კაბინეტში იატაკის აშლას

შეუდგა. მაგრამ რა? აშლით — აშალა, ახალის დაგება კი ველარ მოასწრო, გამოსცვალეს. როცა მიდიოდა და გვეთხოვებოდა, გვითხრა: „ბევრი რამ კეთილი მინდოდა მექნაო, მაგრამ ღმერთმა, ჩემო მეგობრებო, არ დამაცალაო“. მოვიდა ახლა სხვა ახალი გენერალი და მაშინვე მოისაზრა და თქვა: ეს რა მიუქარავთო! იატაკი კაბინეტში კი არ უნდა აეშალათ, არამედ სასტუმრო ოთახშიო, და ამისდა-გვარად შესაფერი განკარგულება მოახდინა. მაშასადამე, თუ ეს გენერალიც მალე გადააყენეს და სხვა ახალი გენერალი მოვიდა, — ვინ იცის, იქნება იმანაც ახლა სასადილო ოთახში მოინდომოს იატაკის აშლა და ამ სახით მთელი სახლი გუბერნატორისა თან-და-თან ნაიბილწება, ჯეროვანის განკარგულების ნიჭს კი მაინც-და-მაინც ვერ გამოიჩენენ“.

კაცმა მართალი უნდა თქვას, იგივე გაზეთი ამასაც კი ამბობს, რომ საჭიროაო ნაფიცთა მსაჯულება (*суд присяжных*) და ერობა (*земство*) შემოვიღოთ, თუ ყველგან კავკასიაში არა, საქართველოში მაინცაო. კარგი და პატიოსანი. ძალიან და ძალიან საჭიროა. ეს ორივე ცვლილება მეტად სანატრელია და მარგებელი ქვეყნისათვის. ამას სიტყვა წინ არ უდგა. მაგრამ როგორ? ამ ორივე საგანს მრავალკეცი შედეგი და საჭიროება მოსდევს. თუ ერთი რამ გამოაკლდა, ისეც დატვირთულს ერს ტვირთი მოემატება და ერთი ბენო სიკეთე არ მიენიჭება. აბა ერთი მიბრძანეთ, მოსამართლენი აქაურის ენის მცოდნენი რომ არ იყვნენ, რომ ადვოკატებმა და ბრალმდებელმა მჭევრმეტყველობის ყაბახი გამართონ სასამართლოში რუსულად, ქართველმა ნაფიცმა მსაჯულმა მარტო ბუზები მოიგერიოს, თუ რა ქნას. და თუ ნაფიც მსაჯულებს კანონად დაუდებთ რუსულის ენის ცოდნას, და თუ სახეში მივიღებთ — რომ მარტო მოხელეობამ (ჩინოვნიკობამ) იცის ჩვენში რუსული, მაშინ სამართალი ხომ მაინც ჩინოვნიკის სამართალი იქნება და არა ერისა. ნაფიცთა მსაჯულება მარტო იმითაა სანატრელი, მარტო იმითაა კარგი, რომ სჯის და მსაჯულობს სინიდისი ერისა და არა ჩინოვნიკისა. თუ ამ მხრით არას შეიკვეცენ და ისე შემოიღებენ ჩვენში ნაფიცთა მსაჯულებას, ჩვენ მაგ სანატრელს ცვლილებას დიდის სიხარულით მივეგებებით, თუ არა და, მარტო სახელი იქნება და სახრავი კი არა.

ერობაც მეტად დიდი რამ არის. იგია უტყუარი ორღანო ქვეყნის საჭიროების გამოთქმისათვის, ერის არჩევანით, იგია ერის წარმომადგენელი კრება. ყოველივე, ვინც-კი უკეთესი მოქმირნახულეა ერისა, იქა მოქმედობს და იღვწის. ერობას ფეხი თვით ერის დირეზედ უდგას, ერის ცხოვრებაში ტრიალებს და ერის ცხოვრებით სულდგმულობს. ამიტომაც იგი ზედმინევნით მცოდნეა, რა სტკივა ერსა და რა წამალი დაედება. თუ ერობის საქმე ისეა მოწყობილი, რომ იგი მართლა ერობდეს, უკეთესის ნატვრა, ჯერ ამ ხანად მაინც, მეტისმეტის წადილი იქნება. რა თქმა უნდა, კანონზედ ბევრი რამ არის დამოკიდებული. თუნდ თითონ არჩევანის საქმე ავიღოთ. ესთქვათ, კანონად დაიდოს, რომ თუ არ ჩინოვანი, ამორჩეულ არ უნდა იქმნას, ანუ თუ არ ჩინოვანს, ანუ მდიდარს, არჩევანის ხმა არ უნდა ჰქონდესო, — მაშინ ერობა ცალიერი, ფუყი და ფუჭი სახელი იქნება. ჩინოვანი და მდიდარი — ერი არ არის. ერი წრით გარეთ დარჩება. თუ, მაგალითებრ, კანონად დაიდვა, რაც მიაძება — მარტო ისა სთქვიო, და რა წამალიც მე ვინდომო — ის წამალი იხმარეო, მაშინ ერობა ტვირთია და არა შვება და შეღავათი. მაშინ ერობა ერს კისერზედ დააწვება მთელის თავისი სიმძიმითა, ხარჯებითა, გადასახადებითა და მუხუდოს

ოდენა სიკეთესაც კი არ მოუტანს. ერობა ორკეცი რამ არის: ერთით მოვალეობაა და მეორით უფლება, ერთით — ტვირთია, რადგანაც ხარჯი, გადასახადი მოსდევს, მეორით — ღონეა სიკეთისა, რადგანაც ერი თითონ ჰპატრონობს თავის-თავს და ხარჯსაც და გადასახადსაც თავის-თავს ახმარებს საჭიროებისამებრ. რალა თქმა უნდა, რომ ერობაში სანუკვარი უფრო მეორეა, ადამიანი ტვირთს ადვილად იკისრებს, როცა საჭიროა ეგ თავის-თავისვე საკეთილოდ. მაშასადამე, აქ ყველაფერი იმაზეა დამოკიდებული, რა მოედანი ექნება შემოხაზული ერობას, რა ფართო გზა მოქმედებისა დაენიშნება და უკეთესთა მოჭირნახულებთა არჩევანი დაბრკოლდება რითმე თუ არა. ერობა იმისთანა რამ არის, ან სულ მთლად უნდა იყოს, ან სულ არა.

ეს ორი ცვლილება — ნაფიცთა მსაჯულება და ერობა, რასაკვირველია, ასე თუ ისე პირდაპირ ერსა და იმის საჭიროებას შეეხება. მაგრამ გარდა ამისა სხვა მრავალი საჭიროება დადებებს ჩვენში და იმათაც არა ნაკლებ ყური უნდა ათხოვონ, თუ მართლა-და სიკეთე უნდათ ქვეყნისა. ჩვენ იქნება თავის დროზედ ვრცლად ავხსნათ ეს საჭიროებანი, მაგრამ ამჟამად კი მოკლედ ავწუხებთ.

საერო განათლების საქმე უნდა გადაისინჯოს და ძირიანად გადაკეთდეს, რომ განათლებამ მართლა ფეხი გაიდგას და მოიკიდოს ჩვენში. ეყო აქაურობას ამოდენა ჭმუჭვნა, აქეთ-იქით ქანება, ნაჯექ-უკუჯექობა. დროა განათლების საქმეს მთელის ქვეყნიერობისაგან აღიარებული საფუძველი დაედოს, ერთხელ და ერთხელ თავის საკუთარს გზაზედ დაყენებულ იქმნას, განათლების საქმეში განათლების მეტი არავინ არ შეურიოს და წმინდა რამ არ აამღვრიოს.

დიდის ყურადღების მიქცევა უნდა ჩვენს სასულიერო საქმესაცა. ჩვენს ერს მღვდელი არა ჰყავს. ის მღვდლები, რომელნიც არიან, იმისთანა ყოფაში არიან, რომ მარტო ლუკმა პურის ძებნაში აღამებენ თავიანთ დღესა და ერის სასულიერო საქმისათვის ველარ იცლიან. ერი ველარ გასვლია მღვდლის ხარჯსა, რომელიც მით უფრო ემძიმება ერს, რომ განურკვეველია, განუსაზღვრელი. აბა იფიქრეთ, თუ მღვდელს დიდი ოჯახი აქვს და პატარა სიხარბეც მოსდევს, რა მუსრს აადენს თავის სამწყსოსა. ერი ამით ძალიან შეწუხებულია და მომდურავი. ამას უსათუოდ წამალი რამ უნდა დაედოს, თორემ ერს ლამის ქანცი გაუწყდეს.

ეხლანდელი წესი სახელმწიფო ტყიდამ სარგებლობისა სრულებით უნდა გაუქმდეს და სხვა ახალი წესი დაედგინოს, ჩვენის გლეხკაცობის ცხოვრების შესაფერი. აქამომდე რუსეთის საზოგადო კანონები მოქმედებენ ჩვენშიაც და იფიქრეთ, საიდან სადაო. სხვას ნურას იტყვით, ჯერ მარტო ერთი ეს იქონიეთ სახეში, რომ ჩვენი გლეხკაცი კერასა ხმარობს და რუსისა-კი „ფეჩისა“, რომ რუსი ოთახს ათბობს და ისე თბება, ჩვენი კაცი-კი ცეცხლა-პირას. ჩვენებურ გლეხს ვენახი აქვს და სარი თუ ჭიგვა უნდა, და რუსისას არა. ეს თვალად ესეთი მცირე გარემოება, არსებითად იმოდენად პატივსადები და მიუცილებელი მიზეზია, რომ არ შეიძლება კაცმა ყურადღება არ მიაქციოს და მის მიხედვით ტყის ხმარების საქმე სულ სხვა საფუძველზედ არ ააგოს. უტყეობა მეტად მძიმე ტკივილია ჩვენის ერისათვის და თუ უნდათ, რომ ერმა მართლა სიკეთე რამ იგრძნოს ცვლილებისა, ამაში გულმტკივნეული და უხვად შველა უნდა. ადვილი საშველიც არის, თუ სურვილი იქნება. ჩვენა გვგონია, რომ მთავრობა არამც თუ დაჰკარგავს რასმე, რომ

ტყეების საქმე რიგიანად მომართოს, არამედ მოიგებს კიდეც, იმიტომ — რომ შესაძლოა ტყის პატრონობის ხარჯი ძალიან შეიმოკლოს და შემოსავალს კი თითქმის არა მოაკლდეს-რა. ერს ხომ შელავათი მიეცემა და მიეცემა.

სახელმწიფო მამულების იჯარით გაცემის საქმეც სულ სხვაფრივ უნდა მოიწყოს. ამ ცვლილების საგნად ის უნდა იყოს, რომ გლეხკაცობას გაუადვილდეს სახელმწიფო მამულების იჯარით აღება და არა ფრთხოდეს სახელმწიფოსთან საქმის დაჭერისაგან ისე, როგორც დღეს-აქამომდე ფრთხის და ერიდება. ამისათვის საჭიროა, რომ ამ საქმეს ჩამოაცალონ ათასნაირი სამწერლოები, მოხელეები, ტყუილ-უბრალო მიწერ-მონერა და ბლაჯვნა ქალაქისა მოიშალოს, და იჯარის გამცემი კაცი, თუ სამმართველო, გლეხკაცზედ ახლოს იყოს. თითონ მთავრობაც ირგებს, იმიტომ რომ გლეხკაცი, ვითარცა პირდაპირი მომქმედი მიწისა, უფრო მეტ ფასს მისცემს — ვიდრე მონარდე, რომელიც იმ იმედით იღებს მამულს, რომ სხვაზედ გასცეს მოგებიითა, — და გლეხსაც მაინც-და-მაინც ნაკლებ დაუჯდება, ვიდრე მონარდესაგან აღებული.

ფრიად საჭიროა ეხლანდელი ბაჟი არაყის ხდისა შეიცვალოს ისე მაინც, როგორც უნინ იყო, თუ უკეთესად არა. ეხლანდელი ბაჟი ისეთია, რომ თუ მოკლე ხანში კაცმა ბევრი არ გამოხადა, არაყის ხდა საზარალოა. არც ერთს ქვაბს, რომელსაც აქამომდე გლეხკაცი ხმარობდა, მაგ სასნაულს ქმნა არ შეუძლიან. ამიტომაც გლეხკაცი ამ მხრით დღეს ხელცარიელი ზის. ჩვენ გაბედვით ვიტყვით, თუ არ მესამედი, მეოთხედი მაინც მთელის შემოსავლისა, გლეხკაცს ჯიბიდან ამოაცალეს. საცა ვენახები ხშირია (და სად არ არის ჩვენში?), იქ გლეხკაცობა მარტო არაყის შემოსავლით ისტუმრებდა თითქმის მთელს სახელმწიფო და სასოფლო ხარჯსა. დღეს კი ამას მოკლებულია ეხლანდელის ბაჟის წყალობითა. ეხლა არაყის ხდა მარტო მდიდარისათვისღაა შესაძლებელი, ესე იგი იმისათვის, ვინც ორასს, სამასს თუმანს გამოიმეტებს და იმისთანა ქარხანას გამართავს, რომ ცოტა ხანში ბევრი გამოხადოს. ამ სახით, ისეც უღონო გლეხკაცი მტლად დაუდეს მდიდარსა და ფულიანსა. დიდი შელავათი კი იყო გლეხისათვის, როცა მისთვისაც შესაძლებელი იყო თავისის უბრალო ქვაბით არაყის ხდა. ზამთრის თვეებში, როცა გარეთ მუშაობა არ შეიძლებოდა, თავის-თავს მაინც-და-მაინც გამორჩებოდა რასმე და უქმად დღეს არ დააღამებდა. მიუჯდებოდა ქვაბს და ხდიდა არაყს. ეხლა ეს უფრო უსასყიდლოდ და ურგებად ეკარგება. იმას კი ნულარ ვიტყვით, რომ თითონ ჭაჭასა და თხლეს ფასი დააკლდა და ზოგან გადასაყრელად-ღა გახდა. მაგალითებრ, მთელი დუშეთის მაზრა, წინა-მხარი კახეთისა და, მგონია, ქართლიც, ჭაჭასა და თხლეს სხვა რამეში თუ იყენებენ, თორემ არაყს კი არა ხდის. რაც ეს ბაჟი შემოვიდა, გაქრა ამ ადგილებში ჭაჭისა და თხლის ვაჭარი.

დიდი საქმეა გზების კეთებაცა. დღეს-აქამომდე, საცა კი გზის გამართვაზე სიტყვა ჩამოვარდებოდა, მთავრობას სახეში ჰქონდა მარტო მხედრობისათვის საჭირო გზები. ეხლა ჩვენს ქვეყანაში, ღვთის მადლით, სამხედრო არა არის-რა. ქვეყანა დამშვიდებულია. ეხლა ჩვენი ქვეყანა სხვა-გვარ გზებსა საჭიროებს, იმისთანა გზებსა, რომელიც გამსყიდავს და მსყიდავს მალე, უწყინრად და იაფად შეახვედრებს. ამისთანა გზებს საეკონომიო გზებს ეძახიან. ამათი დანიშნულება ის არის, რომ მწარმოებელს ბაზარი დაუახლოვოს, ბაზარში მისვლა-მოსვლა არ გაუ-

ჭიროს და საზიდავმა გადაზიდვაში მეტი ხარჯი არ გადაიყოლოს. გზამ რომ ეს დანიშნულება შეასრულოს, „ჩინოვნიკმა“ კი არ უნდა გააბას ლარი გზისა, როგორც აქამომდე იყო, არამედ ადგილის კაცებს უნდა ეკითხოს, სად რა გზა უნდა. მაშინ გზა იქით არ მიიბრუნებს თავს, საცა მსხვილი კაცია, არამედ იქით, საცა მსხვილი საქმე და მსხვილი საქმეობაა. გზები ისე საქმეობნი არიან, რომ პირველ დღიდანვე ამას მიჰყონ ხელი, — მეტი არ იქნება. ოღონდ ერთი რამ კი არ უნდა დავივიწყოთ. განყალდა ერი გზის ბეგარის უნესობითა. გზის კეთება მეტად მძიმე ბეგარაა თავისთავადაც და ეს უნესობა ხომ ერთი-ორად ამძიმებს. ჩვენ იმას კი არ ვამბობთ, რომ წესია და არ ასრულებენ. არა, თითონ წესი არ არის დადგენილი არავითარი. ვისაც ქეიფად რა მოუვა, იმ წესებზედ დაიარება. ამ მხრით მთელი ჩვენი გლეხკაცობა „ჩინოვნიკების“ ნებაზედ არის მიგდებული. ვინ იტყვის, რომ „ჩინოვნიკი“ უსამართლობას რასმე ჩაიდენს, მაგრამ მაინც ის რომ პატარა შორს იყოს, ისა სჯობია. ამდენი ვაი-ვაგლახი, ცემა-ტყეპა, ხარჯი, დანაკლისი, რას გზის ბეგარას მოსდევს გლეხკაცისათვის, იმიტომ არის, რომ არავინ იცის, — ვის რა მოვალეობა აქვს და ვის რა უფლება. ერთის სიტყვით, წესი და კანონი არ არის ამ საგანზედ დადგენილი და უსათუოდ კი უნდა იყოს, თორემ უნესობამ ლამის ერი მოიდნოს. რა-გვარი წესია საქმეობა და რა და რა საგანისათვის, ამაზედაც იქნება მერეც შეგვხვდეს საუბარი და ჩვენ ჩვენსას ვიტყვით. ეხლა მხოლოდ გვინდოდა ეს მხარეც ჩვენის კეთილდღეობისა ნიშნად დაგვესვა ცვლილებისათვის. ბევრიც კიდევ სხვა რამ არის სათქმელი, მაგრამ...

„კარგი რამ მჭირდეს, გიკვირდეს, ავი რა საკვირველია“.

ზოგიც მერე იყოს.

ქართული სტუდენტობა რუსეთში

თავი პირველი

ტფილისი, 4 თებერვალი, 1886 წ.

გუშინ ჩვენს გაზეთში გამოცხადებული იყო „ახალ ამბავთა“ შორის ერთი გულსანვაჟი ამბავი. ოდესის უნივერსიტეტში, საცა ჩვენი მოზარდი ყმანვილ-კაცობა ჰრჩეობს უმაღლესის სწავლის მიღებას, რადგანაც იქ ჰავა სხვა საუნივერსიტეტო ქალაქებზედ უფრო უკეთესია და უფრო შესაწყნარებელი ჩვენებურებისათვის, ქართული სტუდენტობა კარგა ბლომად არის. ბევრნი მათგანი, გატაცებულნი უმაღლესის სწავლის სიყვარულითა, უქონლობას არ შეუშინებია და

ყმანვილ-კაცობის ხალისით და გაბედულებით გასდგომიან შორს და სანატრელს გზას სწავლისას. „თუ თავი ჩვენი ჩვენ გვახლავს, ღარიბად არ ვიხსენებითო“, და როგორც იქნება, ვაითა და ვაგლახით, ჩვენს თავს გავიტანთო. ეს კეთილშობილური სითამამე, ეს პატიოსანი თავგამომეტება, ეს, თუ გნებავთ, ვაჟკაცური წინდაუხედაობა – უკეთესი სამკაულია ყოველის კაცისა და ყმანვილ-კაცობის ხომ უკეთესი და აუცილებელი ღირსება და კუთვნილებაა. უკეთესს მოხუცს თუ რამ ენანება თავისის წარსულისა, სწორედ ამ თვისებათა შესუსტება ენანება ხოლმე და ამიტომაც არც ერთი გონიერი და სულგრძელი კაცი ამისთანაებში არ უსაყვედურებს ყმანვილ-კაცს, წინდაუხედავი რათა ხარო. საცა კეთილია, იქ ალებ-დალება არ უნდა და რომ სწავლა საზოგადოდ და უმაღლესი საკუთრივ კეთილია – ამას ეხლა ყურ და თვალდახშულიც აღიარებს. აქ ჩვენ ყმანვილ-კაცობის თავგანწირვას ვერაფერს წუნს ვერ დავსდებთ ვინც წუნს დასდებს, შესცოდებს ღმერთსაც და კაცსაცა.

ამ მხრით ვერავინ გულს ვერ გაიგრილებს, ვერავინ ყურს ვერ მოიყრუებს: როცა სწავლისათვის თავგანწირულ ყმანვილკაცის ძახილი მოდის, მიშველეთო. ყველა ჩვენი ღონე ზედ-შევაკალით, ყველა ჩვენი მეცადინეობა ზედ-შევალიეთო და ვერას გავხდითო, ინერებიან ოდესიღამ უნუგეშოდ შთომილნი ყმანვილ-კაცი, ჩვენი ძმები, ჩვენი შვილები და იმედნი მერმისისანი. ნუთუ ქართველობა ისე გაძუნდება, რომ ამ სასწრაფო კეთილებების ხმას ყურს არ ათხოვებს და გაჭირვებულთ მოძმეთ არ გაუწვდის შემწეობის ხელს! აქ ყოველი გროშიც განძია და იმედი გვაქვს, რომ არავინ დაიშურებს, შეძლებისამებრ, რაიმე შეაწიოს. სწორედ ამისთანა საქმისათვის არის თქმული:

„რასაჲს ვასწებ შენია.
რაჲ არა, დაკარგულია“.

თავი მეორე

ტფილისი, 22 დეკემბერი, 1886 წ.

ვერავინ იტყვის, რომ ჩვენში გაღვიძებული არ იყოს სწავლისა და ცოდნის სურვილი. ამას ბევრი ღარი და ხაზი არ უნდა: ყველა ჰხედავს, ყველა ჰგრძნობს, ყველა ჰღაღადებს. ვინც იცის, რა ძლიერი ფარ-ხმალია ცოდნა და განათლება, რა დიდი ღონეა ერის ბედნიერებისათვის საერთოდ და ცალკე კაცისათვის საკუთრივ ჭკუა-გახსნილი მოქმედება და ცნობიერად ხელის მოკიდება და გაძლოლა საქმისა, საქვეყნო იქნება, თუ საცალკეო, — ის, რასაკვირველია, არ იკმარებს მაგ დღევანდელს სურვილს: მეტს ინდომებს, მეტს ინატრებს, და აქ გაუმაძღრობა, მეტის ნდომა – სათაკილო კი არ არის, საქებურია და თავ-მოსაწონებელი. პატარა ბავშვიც კი, რომელსაც თავისის ასაკის შესაფერი ცოდნა აქვს, ძლიერია უცოდინარს გოლიათზედა და

უფრო შემძლებელი ამ წუთის-სოფლის მოედანზე, საცა დღეს იგი იმარჯვებს – ვინც მცოდინ-
არეა, იგი ჰთამამობს – ვისაც ხელთ უპყრია ის უძლეველი იარაღი, რომელსაც ცოდნას ეძახიან.
ეგ სურვილი ყოვლად-მხსნელის სწავლისა და ცოდნისა გულში უქმად, ცარიელ სურვილად არ
დაგვშოთმია. იგი ჰმოქმედებს და არა ერთსა და ორს დედ-მამას მიაყენებს ხოლმე სასწავლებ-
ლის კარებზედ ხვეწნით და მუდარებით, რომ სანატრელი კარი მისთა შვილთა წინ გაეღოს, და
ამასთანაც ჰკანკალებს, — ვაი თუ არაო. არა ერთსა და ორს ჩვენ ყმანვილ-კაცს გაიტაცებს
ხოლმე თავგამომეტებით თავის საყვარელის სამშობლოდამ, რომ იქ შორს, სადმე დაენაფოს
უმაღლესის ცოდნის ანკარა წყაროსა, რადგანაც ახლო იგი წყარო ნეტარებისა ჯერ არა სჩქევს,

„და მუნთ ჰზიდვენ თესლთა ძვირფასთ მშობელს ქვეყანად,
მხურვალეს წის ქვეშ მოსამკალად ერთი ათასად“.

მოდინ ის თავგანწირულნი, ცოდნის სიყვარულით და წყურვილით შორს გარდახვეწილნი
და წინ მოიმძღვარებენ მეცნიერებას და მის მწვანე შტოს ნოეს მტრედსავით, ნიშნად ხარები-
სა და ნუგუმ-ცემისა. მას აქეთ, რაც ქვეყნისათვის ჯვარცმულმა ღმერთმა ბრძანა: „მოდით,
მამერალნო და ტვირთმძიმენო და მე განგისვენებთ თქვენ“, — არა-რას ქვეყნიერობაზედ ისე
სამართლიანად არ შეუძლიან თავის დროშაზედ დაანეროს ეს ნუგუმცემელნი სიტყვანი, თუ იმ
სალაროს ცოდნისას და სწავლისას, რომელსაც მეცნიერებას ეძახიან და რომელმაც ნადირი-
კაცი ღვთის ხატად და მსგავსებად გარდაქმნა.

ყოველს ამას მოველოდებით სწავლისა და ცოდნისათვის თავგადადებულთა და გარდახ-
ვეწილთაგან. ამას ვითხოვთ, ამას ვავედრებთ, ამას ვეხვეწებით და, ჩვენდა სამწუხაროდ, იმას
კი აღარ ვკითხულობთ, რა დღეში არიან ჩვენი ძმები, ჩვენი შვილები, მინამ თავის წყურვილს
სწავლისას და ცოდნისას მოიკლავენ. დღევანდელი კიევიდამ მოწერილი ამბავი მკრთალი სუ-
რათია იმისა, რასაც ჩვენი საცოდავები ყმანვილ-კაცობა ითმენს და იტანს სწავლისა და ცოდნის
გულისათვის. ესე იგი იმ ძვირფასს თესლთა შეკრებისათვის, რომელიც მშობელ ქვეყანად უნდა
მოჰზიდონ ერთი ათასად მოსამკალად და, მაშასადამე, ჩვენდა საბედნიეროდ. გარდხვეწილნი
ხოლმე საცოდავები და აქ დაშთენილნი კი არა ჰფიქრობენ მასზედ, რომ პური არა აქვთ საჭმე-
ლად, სახლი არა აქვთ თავშესაფარავად, და არას ჰზრუნავენ, რომ ხელი გაუწოდონ შველისა და
შემწეობისა და იმ საშინელს წამებას გადაარჩინონ, რომელსაც შიმშილი და წყურვილი ჰქვია.
ნუ დაგვაგინყდება, რომ მოსწავლენი მეტი ნაწილი ღარიბნი არიან. თქმა არ უნდა, რომ სიღა-
რიზე უფრო იღვწის. ამ შემთხვევაში, ვიდრე სიმდიდრე. სიმდიდრეს რა უჭირს? ცა ყოველთვის
ქუდად აქვს, დედამინა ქალამნადა. მას ჯერ არ აეშლება საღერღელი სწავლისა და ცოდნისა, და
თუ აეშალა, ვარდით დაფენილ გზაზედ მიდის. სიღარიბეს წინ ეკლიანი გზა უდევს, იგი მიდის
და ეკალი ჰშაშრავს მის შიშველს ფეხსა და ტანსა. აქ სვლა მსხვერპლია, თავის განირვაა, თავის
გამომეტებაა. რამდენს დაუღევია უდღეოდ სიცოცხლე, მშობელთა და მახლობელთაგან
დაუტირებელს, მარტო იმის გამო, რომ შიმშილით დაუძლურებულს ხორცს ვეღარ უტარებია

ლონიერი სული ჭაბუკისა სწავლის ეკლიან გზაზედ? რამდენს დედას გამოსცლია ამ გზით ხელი-
იდამ შვილი, რამდენს დას — ძმა, რამდენს მეგობარს — მეგობარი და რამდენი საიმედო შვილი
დაჰკარგვია ქვეყანას!..

ნუთუ მამანო, ძმანო, დედანო, დანო და ქვეყნის გულშემატკივარნო, ასეა და ასე უნდა
იყოს...ნუთუ მართლა ისე უღონონი ვართ, რომ თითო გროშის მიწვდენა არ შეგვეძლოს!.. თუ,
— თქმაც კი ცოდვად მიგვაჩნია, — ისე გულგრილები ვართ, ისე უმადლონი, რომ გული ხელს
იკავენ და დაუდევრობა — მადლის სურვილსა!

ჩვენი ხალხი და განათლება

ტფილისი, 22 მაისი, 1886 წ.

უმეცრება — აი უმთავრესი სენი, რომელიც ჩვენ ძვალ-რბილში გაგვჯდომია, შეუბრალებ-
ბლად ჰდრღნის სიცოცხლეს...ეს არავისთვის საიდუმლო არ არის: თითონ ცხოვრება ხმა-მალ-
ლივ ღაღადებს. ჩვენს ცხოვრებაში ისე ფეხს ვერ გასდგამთ, რომ უმეცრების კვალს ზედ არ
ნააწყდეთ, რომ უმეცრების მწარე ნაყოფმა თავისი გემო არ გაგაღებინოთ... გადიკითხეთ ყურ-
ადლებით გაზეთებში ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა მხარედან მოწერილი ამბები და ჰნახავთ...

ჩვენი ხალხი უმთავრესად მიწის მუშაობას მისდევს. წლითი-წლობით მიწას ჩაჰყურებს,
ატრიალებს, ჰხნავს, სთესავს; ვაზს უვლის, ბოსტნეული მოჰყავს; ნელებზედ ფეხს იდგამს,
თავს მაღლა არ იღებს, ჯაფას არ ერიდება, ძალ-ღონეს არა ჰზოგავს, ოღონდ წლის საზრდო
მოიპოვოს. მაგრამ აი წელს სეტყვამ გაუნადგურა წლის ნალვანი საზრდო, მერმის კალიამ ხელ-
ცარიელზე დასო, მესამე წელს კიდევ სხვა ღვთის რისხვა დაატყდა თავსა. წლის ნანვაგ-ნადაგი
ხელიდამ გამოეცალა... რა ქნას? ცოდნა მას არა აქვს, ვერც თავის საკუთარს ძალ-ღონეს დან-
დობია, ვერც სხვას მინდობია, ვერც ცალკე ღონით გასძლოლია.. სად არის განათლებული, მეც-
ნიერებით შეიარაღებული კაცი, რომ მისთვის გული შესტკივოდეს და წარმატების გზა უჩვენ-
ოს?..

ხალხს მოსავლიანი წელიწადი დაუდგა, ჯაფამ მუქთად არ ჩაუარა. ხალხს ათას-გვარი
ხარჯი და გადასახადი აწევს კისერზე. ამისათვის ფული უნდა. მოსავალია მთელი მისი სიმდი-
დრე, ერთად-ერთი წყარო. მოსავალია მისი ფული, მოსავლით უნდა გაუძღვეს ყველა ხარჯს და
გადასახადსა. მოსავალი უნდა ფულად აქციოს. მაგრამ როგორ? ალებ-მიცემობისა არა ესმის
რა, ანგარიში კარგად ვერ გაუგია, სად რასა აქვს გასავალი, არ იცის... ესეც ერთი უმეცრების
ნაყოფი!

სიღარიბე, რიგიანის სახლების უქონლობა, ცუდი სასმელ-საჭმელი, უსუფთაობა, სიბინძურე და სხვა ამ-გვარი ჯანმრთელობის წინააღმდეგი გარემოება ავრცელებს ხალხში და ხელს უწყობს ათას-გვარ ავადმყოფობას, სნეულებას და ჭირსა. ბევრი მათგანი იხოცება და შველას-კი ვერსაიდანაა ჰხედავს. ექიმი არა ჰყავს, წამალი არა აქვს. უილაჯობით ხან შემლოცველთან გარბის, ხან მკითხავთან, ხან ხელთ ეძლევა უმეცარს ექიმობას სოფლისას, შელოცვას, ხატებში სიარულს. სოფელს დედაკაცების წამლობას, ხშირად უფრო მეტი ვნება მოაქვთ ხალხისათვის, ვიდრე სარგებლობა. განა ხალხს სიცოცხლე მოსდაგებია, განა სიკვდილი იამება? მაშ რატომ მეცნიერებას არ მიჰმართავს, რატომ თავის ერთს უძვირფასეს საუნჯეს – სიცოცხლეს არ იცავს რიგიანად? აქაც დამნაშავე იგივე უმეცრება, ცრუმორწმუნებაა.

დაუნდობლობა, შური, მტრობა, უსამართლობა, ძარცვა-გლეჯა, ჩხუბი, ცემა-ხოცვა ეკონომიურს გაუწყობლობის გამო, და სხვა ბევრი ამ-გვარი ნაყოფი უმეცრებისა – ვრცლად არის მოფენილი ჩვენს ცხოვრებაში. უმეცარ კაცს როგორ შთააგონებ, რომ მისი საკუთარი ინტერესები მოითხოვს, რომ თავის მეზობელთან კარგი განწყობილება ჰქონდეს, რომ მეზობლის უბედურება და შეუძლებლობა მას ბედნიერებას და შეძლებას ვერ შესძენს, რომ მხოლოდ ურთიერთობრივი თანხმობა, შეწევნა ჰპადავს ნამდვილ ბედნიერებას და სიმდიდრეს, როგორც მთელის ხალხისას, ისე კერძო კაცისას.

ბევრს ჯერ პირველ-დანყებიტის განათლების ნიშანწყალიც არ მოსცხებია. ხალხმა უმეტეს ნაწილად ცარიელი წერა-კითხვაც არ იცის. წიგნების კითხვა ჩვენში სრულიად არ არის გავრცელებული, რომ ხალხმა თავის ავი მაინც გაიგოს, თუ სხვის კარგას ჯერ კითხვით ვერ შეიძენს. ხალხი უმეცრების გამო სკოლებს ეჭვის თვალით უყურებს და განს უდგება. ზოგიერთ ადგილას ხალხი პირდაპირ მტრულად ეკიდება სკოლას. მაგალითად, ამ დღეებში ერთი ჩვენი კორესპონდენტი გვწერდა, რომ ილორის საზოგადოება ცდილობს თავის სკოლას ხელი შეუშალოს.

სკოლამ უნდა მოჰფინოს ხალხს განათლება; განათლებამ უნდა განფანტოს მისი გონებითი სიბნელე, განათლებამ უნდა მისცეს მას ძალა ცხოვრებაში საბრძოლველად, და ხალხი კი სდევნის სკოლას, განათლებას. რა მიზეზია? ცხადია, უმეცრება!

აი მოკლედ რა სურათს წარმოგვიდგენს ჩვენ... უმეცრების შედეგი. დასაფიქრებელია ასეთი არა-სანუგეშო სურათი. უმეცრებაა ჩვენის საშიშარი მტერი. უმეცრებასთან ბრძოლა მხოლოდ მეცნიერებას შეუძლიან. განათლება, სწავლა, ცოდნა – აი ერთად-ერთი საშუალება, რომელსაც შეუძლიან წამალი დასდოს ჩვენს ცხოვრებას. კვალში ჩაუდგეს, ხალხს მხარი მისცეს და შველა აღმოუჩინოს, ვისაც წამალი აქვს, ვისაც მკურნალობა შეუძლიან. მასწავლებელი, ექიმი, ტექნიკი, მიწის შემუშავების მცოდნე, — ყველა, ვინც კი მეცნიერებით და ცოდნით შეიარაღებულია, ყველა საჭიროა ეხლა. თუ ნამდვილად გული გვტკივა ხალხისათვის, თავი ვიჩინოთ, რომ სიბნელე უმეცრებისა გავფანტოთ. თუ ხალხის სიყვარულით არიან გამსჭვალულნი, საქმით დაამტკიცონ სიყვარული და მრავალნი გამოიყვანონ უმეცრებიდან. უნდა ჩვენს კერძო სარგებლობას, კეთილდღეობას ცოტა რამ ჩამოვათალოთ და საზოგადო სარგებლობას, კეთილდღეობას

შევსწიროთ. ფული არა გვაქვსო, გარშემო შემწეობას არა ვხედავთო და ამიტომ უღონონი ვართ ამ საქმისათვისაო, ეს, რასაკვირველია, შესაწყნარებელი მიზეზია და არა გასამართლებელი. ნიჭი, გარჯა და მხნეობა დღეს თუ ხვალ ფულსაც იშოვის და შემწეობასაც მოიპოვებს; ყოველივე ეს თითონ ფულია, თითონ ღონეა და სიმდიდრე, ოღონდ კი კაცი ნუ შეიკეტება ოთხ-კედელ-შუა, ოღონდ კი გულხელდაკრეფილი ცას ნუ შევაჩერდებით: აცა, მანანა ჩამოვა და პირში ჩაგვივარდებო. ამ ნიჭსა, გარჯას და მხნეობას ითხოვს დღეს ჩვენი ცხოვრება განათლებულის კაცისაგან და ან ვის მოსთხოვს სხვას, თუ არ განათლებულსა და მცოდნე კაცსა!..

პედაგოგიის საფუძვლები

თავი პირველი

გაზეთებმა მოგვიტანეს ამას-წინათ ამბავი და ჩვენს „ივერიაშიაც“ თავის დროზე მოვიხსენიეთ, რომ პრუსიაში დედათა სასწავლებლებში შეუნიშნავთ დაქანცვა გონებისა მოსწავლეთა ქალთათვის მეტის-მეტი სწავლებისა გამო. ამის გამო ზოგიერთი ახალი წესი დაუდგენიათ, რომ მოსწავლეთა ქალთა გარჯა და შრომა შემსუბუქებულ ექმნათ. თუ არ მეტი, ესეთივე ქანც-განყვეტა სულითა და ხორცითა დიდი ხანია შეჰნიშნეს ევროპაში მოსწავლე ვაჟებსაცა და ამის გამო თითქმის მთელი ლიტერატურა შესდგა, ნამეტნავად გერმანიასა და საფრანგეთში, საცა ამ ამბავმა უფრო ძლიერ თავი იჩინა, — და დაანალვლა, როგორც იქაურნი გამგებელნი სწავლა განათლების საქმისანი, აგრეთვე დედ-მამანიცა.

ჩვენა გვგონია მეტი არ იყოს, გამოვარკვიოთ, ჩვენის შეძლებისამებრ, მიზეზნი ამისთანა სამქუხარო ამბისა იმ თხზულებათაგან, რომელთა ავტორნიც მოეკიდნენ ამ საქმეს შესაფერის გულმტკიცეულობითა.

ამ უკანასკნელ ხანებში საპედაგოგიო ლიტერატურაში გახშირდა ხმა-მაღლად ღაღადებდა, რომ ეხლანდელი სკოლის ყოფა მდგომარეობა ევროპაში თავს არ მოდის და ახალს მოზარდს თაობას სჩაგრავს, რადგანაც ცალ-მხრივია და ცალ-კერძო. ყველანი ამაზედ თანახმანი არიან, რომ ეხლანდელი სკოლა უფრო იმაზეა მიმართული, რომ რაც შესაძლოა, ბევრი ცოდნა აძლიოს მოსწავლეს და ზნე-ხასიათის წვრთნა, სწორება და გამართვა-კი მთლად უყურადღებოდ არის დატოვებულიო. ამ ცალ-კერძოდ სკოლის მომართვის შედეგზე აი რას ამბობს ერთი ავტორი:

„სამწუხარო სურათი წარმოუდგება თვალ-წინ ყველას, ვისაც არ ეშინიან პირდაპირ შეხედოს მართალს და თვალი თვალში გაუყაროს. თითო-ოროლა მაგალითს გარდა, ეხლანდელი ყმაწვილი-კაცი ჯანით მეტად უძლურია, საშინლად ძარღვ-მოშლილი და მოდუნებული, თითქო სნეულიაო. საკმაოა მცირე რამ დაბრკოლება დახვდეს და მაშინვე უღონობისაგან ხელებს

ჩამოჰყრის; გულს უხეტეავს, ხალისს უკლავს ყოველი საქმე, რომელიც-კი ცოტად თუ ბევრად მხნედ, მედგრად ხელის მოკიდებას ჰთხოულობს, ხანგრძლივს, დაჟინებულს, გულგაუტეხელს ბეჯითობას და გარჯას. არ არის იგი ჩვეული თავით თვისით ისაზროს, იფიქროს და ამის გამო ადვილად ეძლევა უარყოფას ძველისას და სრულიადაც არა ჰნაღვლობს უარყოფილის სანაცვლოდ ახალი რამ ჩააყენოს. ყოველ ამის გამო ეხლანდელი ყმანვილ-კაცობა დიდად უბედურია და ძალიან იშვიათად შემძლებელია, რომ გონიერად, ჭკვა-დასმით და სასარგებლოდ თავით თვისით გააკეთოს რამ და იღვანოს. იგი უღონოა თვითმოქმედებისა და მოღვაწეობისათვის.

„ზოგნი ამათგანი, -ამბობს შემდეგ იგივე ავტორი, -და ეს ზოგნი საკმაოდ ბლომად არიან, ნამეტნავად ცოტაოდნად შემძლებელ ოჯახისანი – მთელს თავის სიცოცხლეს იმას ანდომებენ, რომ პროტექციით ლუკმა პური იშოვნონ და სცხოვრობენ პირუტყვსავით დღე-დღეურად, თითონაც არ იციან, რისთვის არიან და სად მიდიან: სჭამენ, სმენ, თამაშობენ ქაღალდს, ჰტანციობენ, არშიყობენ, ჰმსახურობენ იმდენად, რომ ჯამაგირები იღონ. ეს ჯურა ხალხი მთლად ხელასაღებელი ხალხია, ყოვლად უვარგისი, უხეირო, არარაის მაქნისი. ამათ მკედარი აქვთ ყოველივე ფანტაზია, ყოველივე აზრი, ყოველივე გრძნობა, ნაძირალ გრძნობის გარდა. ცოდნა, სკოლაში მიღებული, ზოგჯერ საკმაოდ ბევრიცა, ამათთვის მეტი ბარგია და მალე დაებღერტებათ, გაეფანტებათ ხოლმე ცხოვრების გზაზედ.

„სხვანი უფრო ნიჭიერნი – ხელგამომავალნი არიან და ჯერ სკოლაშივე გამოარკვევენ ხოლმე, - რა საქონელსა აქვს გასავალი საზოგადოების ბაზარში ამა-და-ამ-დროს. ამათი ფანტაზია, აღფრთოვანებული ადვილად გამდიდრების ცოცხალ მაგალითებითა, წინ გადუფენს ხოლმე სარჩოიანს გზას ვექილისას, მკურნალისას, ინჟინერისას, არქიტექტორისას, მზითვიან ცოლის, თუ შემძლებელ ქმრის შერთვისას – ერთის სიტყვით, უხატავს იმ გამორკვეულს იდეალს ხერხიან კაცისას, რომელსაც საგნადა აქვს ადვილად გამდიდრება და მერე მაძლარი განცხრომა გაურჯელად და უშრომელად. ამ ჯურის ხალხი ყველაზედ უარესნი, ყველაზედ მავნებელნი მუქთამჭამელნი არიან და მეტის-მეტად საშიშარნი თავის ქვეყნისათვის, რადგანაც ყოველ წუთს მზად არიან მიჰყიდონ იმისი სვე-ბედი იმას, ვინც მეტს მისცემს“.

რა თქმა უნდა, რომ ავტორი აქ ჰლაპარაკობს უფროს-ერთზე, უმრავლესობაზედ. ვინ იტყვის, რომ თითო-ოროლა სასიხარულო მაგალითიც არ იყოს ეხლანდელს ყმანვილკაცობაში. უამისობა ხომ ქვეყნის უკუქცევა იქნებოდა. ავტორი მარტო უმრავლესობის, უფროს-ერთის უფერულობას, უღონობას გვანიშნებს და ამაში არა გვგონია იგი გაამტყუნოს ვინმემ. იგი ამბობს, რომ:

„ბევრმა ყმანვილ-კაცმა არ იცის, რა გზას დაადგეს და საით წავიდეს; ამის გამო ყმანვილი-კაცი სასოწარკვეთილებას ეძლევა, გული უტყდება, აღარაფრისათვის ერჩის. ეს სასოწარკვეთილება და გულის გატეხა ჭკვას უშრობს, გრძნობას უხშობს, უკლავს ყოველს ხალისს მოქმედებისას, რომელსაც მისგან მოელის იმისი სამშობლო და რომლისთვისაც ამ სამშობლოს გაუნევია ღვანლი იმ იმედით, რომ ჩემის შვილის მოქმედება ოდესმე გამომადგება და ერთი-ორად მაინც მიზლავს ჩემის ღვანლის სამაგიეროსაო“.

ეს მართლა-და სამწუხარო სურათი ყმაწვილ-კაცობისა ბევრს უდგა თვალ-წინ, მაგრამ – ერთის მწერალისა არ იყოს – ეს ბევრნი ან არ ჰხედდენ ამას, ან ჰხედდენ და მარტო ჰკიცხვენ და ჰკილვენ თითონ ყმაწვილ-კაცობას. აბეზღებენ საზოგადოების წინაშე, სდევნიან და აბრუს უტეხენ, იმის მაგიერ, რომ გულდასმით ჩაუყვირდნენ თითონ მიზეზს, თითონ სათავეს ამ მართლა-და სამწუხარო და მერმისისათვის საშიშარ მოვლენისას. მეცნიერნი, რომელთაც მართალის გულმტკივნეულობით მიუქცევიათ ყურადღება ამ უნუგეშო სურათისათვის, მიზეზს ჰხედდენ ყოველთა უწინარეს იმ საზოგადო წრის უფერულობასა და უვარგისობაში, საცა ნორჩი სული ბავშვისა პირველ იღვიძებს და მერე ზრდაში შედის. რასაკვირველია, რომ იმ წრეს, საცა ბავშვი პირველ ხანიდამვე ჰტრიალებს, დიდი გავლენა აქვს მთელს ადამიანის მერმისზედ. ბავშვის ნორჩი სული და გული მეტად მგრძნობიარეა და მალე დამჩნევი ავისა და კარგისა, და ამიტომაც წრე, საცა ბავშვი და მოზარდი სულს იბრუნებს, თავის ბეჭედს ავისას და კარგისას აუცილებლად ზედ დაასვამს ხოლმე. ამ-სახით, არავითარი ეჭვია, რომ თითონ წრეს ცხოვრებისას დიდი ზედმოქმედება აქვს მოზარდის თაობის მერმისზედ. ხოლო არის მეორე საგანიც, რომელსაც, თუ არ მეტი, ნაკლები ზემოქმედება არა აქვს ადამიანის ავ-კარგიანად გამოსვლაზედ. ეგ მეორე საგანი სკოლაა. ევროპაში ამ მხრით გამოიძიეს ეს ეხლანდელის სკოლის ყოფა-მდგომარეობა და ერთს დიდს ბრალს იმ სამწუხარო ამბისას, რომელიც ჩვენ ზევით მოვიხსენიეთ, თითონ სკოლის ეხლანდელს ყოფა-წყობილებასა სდებენ.

რა-გვარია ეს ბრალი და რამოდენად საბუთიანია – ამას შემდეგს ნომერში ვაცნობებთ ჩვენს მკითხველებს.

თავი მეორე

ჩვენს წინა-წერილში იმაზედ შევწყვიტეთ სიტყვა, თუ, — მეცნიერნი რა გვარს ბრალსა სდებენ ეხლანდელს სკოლას და რამდენად საბუთიანად უკიჟინებენ, რომ თავის დანიშნულებას არ ასრულებსო. ვიდრე ამ ბრალის და საბუთების ჩამოთვლას შევუდგებოდეთ, ჯერ პირველად საჭიროა ვიცოდეთ – რა უნდა მოეთხოვებოდეს სკოლას. ამის პასუხად ბევრს გამოუთქვამს აზრი და ყველა ეს აზრი, სხვადასხვაფერად გამოთქმული, ერთს საფუძველზეა აგებული, ერთის სათავედამ წარმომდინარებს. ეს საფუძველი, ეს სათავე ის არის, რომ სკოლა ერთსა და იმავე დროს უნდა სწურთნიდეს კიდეც ბავშვსა და ასწავლიდეს კიდეც. წურთვნა და სწავლა ხელიხელს გადამბული უნდა ვიდოდეს სკოლაში.

წურთვნა სხვაა და სწავლა სხვა. ერთს ერთი საგანი აქვს და მეორეს – სხვა. წურთვნა მიმართულია ზნე-ხასიათის ზრდასა და განვითარებაზე და სწავლა კი – გონების გახსნასა და მსჯელობის გაძლიერებაზე. საკმაო არ არის, რომ კაცი მეცნიერი იყოს, დიდი სწავლა მიეღოს, ბევრი ცოდნა შეეძინოს. ამასთანავე იგი კაი კაციც უნდა იყოს და კაი-კაცობის შემძლებლობაც

ჰქონდეს. ეს კაი-კაცობა და კაი-კაცობის შემძლებლობა მარტო ზნე-ხასიათისაგან ეძლევა ადამიანს. ავი კაცი რამოდენადაც მეცნიერია და დიდად სწავლული, იმოდენად უფრო ძლიერ საშიშარია, უფრო დიდად მავნებელია. ეს ყველამ იცის და, გვგონია, ბევრსაც თავის თვალთ უნახავს და გამოუცდია. რათ უნდა იყოს კაცი ავი როცა მხოლოდ სწავლულია და არა ზნე-ხასიათი გაწურთნილია?

სავსება ერთობ ადამიანისა იმაშია, რომ მის გონების აღმატებულებას შეწონილ ჰქონდეს აღმატებულება ზნე-ხასიათისა. საჭიროა ზნე განმენდილი და გაფაქიზებული ჰქონდეს პატიოსნებითა, ნამუსიანობითა, კაცთმოყვარეობითა და სამართლიანობის გრძნობითა. უამისოდ მისი მსჯელობა და ყოფაქცევა ერთმანეთს გადაუდგება, ერთმანეთს არ შეეთანხმება, მისი აზრი სხვა იქნება და ყოფაქცევა სხვა, გონება ერთს ეტყვის და გული სხვას აქმნევინებს. უზნეობა, უხასიათობაც ეს არის და ამ უზნეობათა და უხასიათობით არის ავი ზნეუწვრთნელი სწავლული კაცი.

ჭეშმარიტი განათლება განვითარებულ გონების და განუწვრთნელის ზნე-ხასიათის ერთმანეთთან შეუღლებაა განუწყრელად. თუ კაცს ან ერთი აკლია, ან მეორე, იგი განათლებული არ არის და, ჩვენის ფიქრით, ისევე გონებაგანუვითარებელი და ზნე-ხასიათი განუწვრთნელი კაცი სჯობია, ვიდრე გონებაგანვითარებული და ზნე-ხასიათი გაუწვრთნელი. ხოლო ზნე-ხასიათის წურთვნა დიდად დამოკიდებულია სწავლასა და ცოდნაზედა, და ამიტომაც ჩვენა გვგონია, რომ თუ სკოლას უნდა თავის დანიშნულება შეასრულოს, ეგ სწავლა-ცოდნა ზნე-ხასიათის წურთვნასაც უნდა შეურჩიოს, ესე იგი იმ თვისების სწავლა-ცოდნა უნდა აძლიოს, რაც გონების გახსნილობასაცა ჰშველის და ზნე-ხასიათის წურთვნასა და დამთავრებასაც უხდება და ჰრგებს.

რასაკვირველია, ზნე-ხასიათის წარსამატებლად წურთვნას სკოლაში თავისი საკუთარი გზაცა აქვს, თავისი საკუთარი სახსარიცა. ამ შემთხვევაში დიდად დიდი მნიშვნელობა აქვს მთელს გამგეობას სკოლისას საერთოდ და ოსტატს და მოხელეს ცალკე. ამ შემთხვევაში დიდი რამ არის ოსტატის მოხერხებულობა, ყოფაქცევა, მაგალითი, სიფრთხილე, წინდახედულობა. ერთს მშვენიერს ამბავს გვიამბობს ერთი მწერალი მასზედ თუ, — წინდახედულად და გონიერად მოქცევა ოსტატისა რის შემძლებელია ზნე-ხასიათის წურთვნისათვის. თუმცა გრძელია ეს ამბავი, მაგრამ ისე კარგი რამ არის, რომ გვსურს სულ ამოვწეროთ და მით ვასიამოვნოთ ჩვენს მკითხველებსა. აი ის ამბავი: ბავშვისა და რა ადვილად შესაძლოა ბავშვს შთააგონოს კეთილი, თუ გონება-გახსნილი კაცი ხელსა ჰკიდებს საქმეს და სიყვარულით ეძლევა თავის დანიშნულებას, შემდეგი მომხდარი ამბავია. ამ რამდენისამე წლის წინათ ერთმა ყმაწვილმა კაცმა, გაათავა უნივერსიტეტი თუ არა, ოსტატის თანამდებობა მიიღო ერთ სასწავლებელში. პირველი გასაკვეთი ერგო საშუალო კლასში, საცა უფრო მოზრდილნი შეგირდები არიან, ესე იგი ბავშვობიდან ყრმობაში გადამდგარნი. ამ ხანში ყმაწვილები უფრო ცელქები და მოუსვენარნი არიან. დირექტორმა აუწყო ბავშვებს ახალის ოსტატის ვინაობა, თითონ ოსტატმაც ორიოდე ტკბილი სიტყვა უთხრა ყმაწვილებს და დაუყოვნებლივ შეუდგა სწავლების საქმეს. გასაკვეთის ახსნის დროს დასჭირდა კლასის დაფაზედ წერა. როცა წერა დაიწყო, რა თქმა უნდა, ზურგშექცეული

იქნებოდა და შეგირდებს ვერა ჰხედავდა. ამ დროს დაფას მოხვდა და ზედ დააჯდა დაღეჭილი ქალაღი, რასაკვირველია, ერთ-ერთის შეგირდისაგან ნასროლი. ოსტატმა უკან არც-კი მოიხედა და განაგრძო წერა, მითამ-და საყურადღებო არა მოხდა-რაო. როცა გაათავა წერა, მოუბრუნდა შეგირდებს და უთხრა: „ყმაწვილებო, დღეს ჩემი პირველი გასაკვეთია, პირველი ნაბიჯია ოსტატობის სარბიელზედ. სამართალსა ვთხოვ თქვენს პატიოსნებას, თქვენს სინიდისსა. აბა იფიქრეთ, — მას შემდეგ, რა უპატიურებაც მომაყენა ერთმა თქვენგანმა, — რა გამწარებული გრძნობა უნდა გამყვეს მე თან თქვენის კლასიდან, საცა ჩემს სიცოცხლეში პირველად დავიწყე სწავლება შეგირდებისა. მე არ მინდა ვიცოდე, მე არ მინდა შევიტყო, ვინ არის დამნაშავე ამ ჩემს გაუპატიურებაში. რა საჭიროა!.. დეე განიკითხოს ის იმისმავე სინდისმა. მე მით უფრო ვერ გამიგია ჩემის გამაუპატიურებელის საქციელი, რომ მან ჯერ არ იცის, როგორი ოსტატი ვარ და როგორი კაცი.“

იქნება, თქვენის სიყვარულის ღირსი გამოვდგე. ჯერ გამიცანით, გამომცადეთ და მერე გამიკითხეთ, დიაღ, ბატონებო, სამწუხაროა, რომ ჩემი პირველი გამოსვლა საპედაგოგო სარბიელზედ ამისთანა ამბით დაიწყო. ხელმეორედ მოგახსენებთ, რომ მე არ მინდა შევიტყო ვინ არის ამ უკადრისის ცელქობის მომქმედი. დამნაშავის სახელი რომ შევიტყო, — ვინ იცის, მეც კაცი ვარ – იქნება გულში იმისი ჯავრი ჩავიყოლიო და ჯავრმა ცოტად თუ ბევრად იმაზე გული ამაყრევინოს“.

„როცა ოსტატმა გაათავა ლაპარაკი, შეგირდებში ჩუმი ჩოჩქოლი ასტყდა. დაიწყეს აქეთ იქით ჩურჩული, ერთი მეორეს რაღაცას ეუბნებოდა, მეორე მესამეს და ეგრე მთელს კლასს აცნობეს ერთმანეთის გულის-პასუხი. ბოლოს წამოდგა ფეხზედ ერთი მათგანი და უთხრა ოსტატს: „ნება მომეცით მე, მოვითხოვო თქვენთან ბოდიში ყველას მაგიერ: ყველა ჩემი ამხანაგი გთხოვენ გვაპატიოთ ეგ მეტად ცუდი საქციელი ერთის ჩვენგანისა“. ოსტატმა სიხარულით მიიღო ბოდიში და გამოუცხადა, რომ სამუდამოდ დავიწყებას მივეცი ეს ამბავი და გულიდამ ამოვიღეო. ამ დღის შემდეგ ამ ახალგაზრდა ოსტატის საქმე ისე კარგად გაიმართა, რომ უკეთესი არ უნდოდა: ძალიან მალე მოიპოვა სიყვარული და პატივისცემა თავის შეგირდებისაგან მთელს ხუთსავე კლასში, რომელშიაც იგი ასწავლიდა“.

ერთი ასეთი ჭკვიანური, გულთბილი საქციელი ოსტატისა უფრო ძლიერ მოქმედობს ბავშვის გაადამიანებაზედ, ვიდრე სამისა და ოთხის წლის ზეპირება გრამატიკისა, თუ სხვა რისამე ამისთანისა.

ჩვენ ამ ამბავმა მეტად გაგვიგრძელა წერილი და რაც სათქმელი გვქონდა, იმასაც გადაგვახვევინა. ჩვენა გვგონია, რომ ამით ბევრი არა დაშავდა-რა და თუ დაშავდა, ვეცდებით, შემდეგში დანაშაული ვიპატივოთ.

თავი მესამე

ჩვენ წინა-წერილში ლაპარაკი გვქონდა ზნე-ხასიათის წვრთნაზე. ხოლო რა არის ეს ზნე-ხასიათის წვრთნა, ეს კი ვერ ავხსენით. ამის ახსნას დიდი გამოძიება უნდა და ჩვენთვის კი ამჟამად საკმარისი იქნება ვსთქვათ, რომ ზნე-ხასიათის წვრთნა ზრდაა შინაგანის კაცისა, თუ ეგრე ითქმის. რადგანაც შინაგანობა კაცისა მისი სულიერი ვინაობაა, მისი სულიერი ბუნებაა, მაშასადამე, წვრთნა ზნე-ხასიათისა ზრდაა, გარკვევაა მისი სულიერის ვინაობისა, სულიერის ბუნებისა, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, მისი კაცობისა, ადამიანობისა. ამიტომაც ზნე-ხასიათის ერთი უდიდესი, უაღრესი საგანია სკოლისა, რადგანაც გაადამიანება კაცისა თავი და ბოლოა ყოველგვარი წვრთნისა, ზრდისა და განათლებისა.

სხვანი ამაზე ურო შორს მიდიან და, — სწორედ მოგახსენოთ-არც უსაბუთოდ. ეს სხვანი ამბობენ, რომ ზნე-ხასიათის წვრთნა არამც-თუ უდიდესი, არამედ ერთადერთი საგანია სკოლისა, მისი პირველი და უკანასკნელი დანიშნულებააო. სკოლას ამის მეტი სხვა არავითარი საგანი არ უნდა ჰქონდეს და ყოველი ღონე ამას უნდა მიჰმართოს და მოახმაროსო. კაცს თუ ღონე აქვს გამოირკვიოს პატიოსანი საგანი ცხოვრებისა და, ვითარცა გამორკვეულის საგნის კაცი, ქვეყანაში იყოს ერთი რამ კეთილი თავით თვისით, მისი სულიერი ვინაობა სასურველად დადგენილია და გამართული. აი სწორედ ეს ღონე და ხერხი გამორკვევისა, პატიოსანი წყურვილი და ხერხი ქვეყანაში ერთ რამედ ყოფნისა უნდა კაცს შესძინოს სკოლამ. ამისათვის უნდა იწრთვნებოდეს კაცი სკოლაში. უამისოდ იგი არაფრის მაქნისია, რაც უნდა ბევრი სწავლა და ცოდნა ჰქონდეს, იმიტომ რომ უამისოდ იმისი სწავლა-ცოდნა უქმი საუნჯეა და თითონ კაცი დაკეტილი ზანდუკია უქმად მდებარე საუნჯისა.

ამიტომაც თითონ სწავლა და ცოდნა, რომელსაც სკოლა იძლევა, ისე უნდა იყოს გაანგარიშებული და შერჩეული, რომ ზნე-ხასიათის წვრთნას, ამ ერთად-ერთს საგანს თვისას, გაუძღვეს და ემსახურებოდეს. სწავლა-ცოდნის ძლევა მარტო იმ აზრით, რომ კაცი სწავლული და მცოდნე იყოსო, ამაო და ბოლო-მოუბმელი წადილია სკოლისა.

დღეს ყველასაგან ცხადად დანახულია, რომ ვერც ერთი სკოლა, თუნდაც უნივერსიტეტი, იმოდენა სავსებით ცოდნას ვერ იძლევა, რომ კაცი მართლა მეცნიერი და სწავლული იყოს, ამ სწავლა-ცოდნაზე შეყენებული და გაჩერებული. ეს ამბავი მით უფრო საბუთად სახმარია, რომ ეხლანდელი სკოლა, თუნდაც უნივერსიტეტი, მარტო სწავლა-ცოდნის შეძენაზე მიმართული და აგებული და სხვა არაფრისათვის არ აცლის არც მასწავლებელს, არც მოსწავლესა.

თუმცა ასეა, მაგრამ ჩვენ არც ერთი კაცი არ გვახსოვს, რომ უნივერსიტეტიდამ, თუ სხვა სკოლიდამ გამოსვლის უმაღლესი თავი ეჩინოს მეცნიერებასა და სწავლა-ცოდნაში. ვისაც თავი უჩენია, იმას სკოლის, უნივერსიტეტის შემდეგ უშრომია და ეს შრომა იმით ჰქონია გაადვილებული, რომ სკოლას, უნივერსიტეტს, — ჰქონია ფიქრად, თუ არ ჰქონია, — მაინც ასე თუ ისე უცნობებია, უსწავლებია, სად და როგორ გაიგნოს სწავლა-ცოდნის, მეცნიერების გზა. ამ სახით, თუმცა ეხლანდელს სკოლას განსაკუთრებულ საგნად სწავლა-ცოდნის შეძენა აქვს, მაგრამ

ამ საგანს ამაოდ ებლაუჭება და ვერა გზით ვერა სწვდება. ვიმეორებთ, თუ დღეს მეცნიერნი და სწავლულნი არიან, მარტო იმით, რომ სკოლისა და უნივერსიტეტის შემდეგ თითონ თავით თვისით შეუძენიათ სწავლა და ცოდნა.

მაშასადამე, სკოლამ ისე უნდა ამზადოს და სწურთვნოს, რომ კაცს ღონე, ხერხი და წყურვილი ჰქონდეს ერთ რადმე ყოფნისა ქვეყნის სასარგებლოდ; ღონე, ხერხი და წყურვილი ჰქონდეს, პატიოსანი რამ საგანი ცხოვრებისა იქონიოს; ღონე, ხერხი და წყურვილი ჰქონდეს, ყოველ ამისათვის მოიპოვოს შესაფერისი სწავლა-ცოდნა. ეგრე მოწყურებული, გაღონიერებული და ხერხიანი კაცი არავითარს სიძნელეს საქმისას არ შეუშინდება, არ შეუდრკება და ზნე-ხასიათობაც ეს არის.

ეხლანდელი სკოლა კი სულ სხვა საგანს მისდევს და ეს ზნე-ხასიათის წვრთნა თავმინებებულია. ეხლანდელი სკოლა მარტო იმის ცდაშია, რომ პატარა ბავშვის თავში, რაც შესაძლოა, ბევრი ცოდნა დასტიოს, ყმანვილს ბევრი რამ ასწავლოს მარტო ცოდნისა და სწავლისათვის და არა კაცის გაადამიანებისათვის, ამიტომაც არც კაცად ღა ვარგობენ ეხლანდელი ყმანვილები და არც იმათის სწავლა-ცოდნიდამ გამოდის რამ. ამიტომაც სკოლაში მიღებული სწავლა-ცოდნა მეტი ბარგია იმათთვის და არც-კი ენანებათ, რომ ცხოვრების გზაზედ ეს ბარგი დღე-და-ღლე ეკარგებათ, როგორც მეტი რამ.

„ესეთი ყოფა და მიმართულება ეხლანდელის სკოლისა, — ამბობს ერთი მეცნიერნი: - ერთი უსაშინელები და უდიდესი ცდომაა ადამიანის ყოველ სხვათა ცდომათა შორის. ყმანვილის ნორჩს გონებას ვტვირთავთ, საბარგულედა ვხდით რიცხვით აუარებელ და მრავალფერ ცოდნისათვის, იმისდა გამოურკვევლად თუ, — რა აზრით ვშვრებით ამასა. იმის მაგიერ რომ ბუნებისამებრ ვზარდოთ, ვწურთნოთ სული, ჩვენ მარტო იმასა ვსცდილობთ, რომ ბავშვს გავუგეშოთ მხოლოდ ნიჭი გონებისა და ხსოვნა ციფირებისა, სახელებისა, წელიწადებისა, სამათემატიკო ფიგურებისა, საგრამატიკო ფორმებისა. ამას ჩვენ ისეთის ახირებითა ვსცდილობთ, იმოდენად რიცხვით ბევრს და დიდის საწყაოთი ვუწყავთ, რომ ბავშვი მთლად იქანცება ხორციით, აღარა აქვს დრო თავის ბუნებურ თვისების თავის თავად გახსნისა და წარმატებისათვის, არც იმისათვის, რომ ამ აუარებელ სასწავლებელ საგნებ შორის გამოარკვიოს, გაიგნოს რამ. შესვენებისათვისაც-კი აღარა რჩება დრო თავისუფლად მიეცეს ფიქრსა უიმისოდ, რომ ზედ არ დასცქეროდეს დაუძინებელი, გულის ასარევამდე მოძულებული ოსტატი ანუ ზედამხედველი“.

„ასწავლიან გრამატიკას, არითმეტიკას, გეოგრაფიას, ისტორიას, — ამბობს სხვა მწერალი: — და უმთავრესს აზრს, უმთავრესს საგანს სკოლისას კი ივინყებენ, სახელდობრ იმას, რომ სკოლამ უნდა უშველოს, ღონე მისცეს შეგირდის ზნე-ხასიათის თავის-თავობა იჩინოს და გაიწურთვნოს წარსამატებლად და განსავითარებლად“.

„თუ ამ გზით არა ჰშველის სკოლა შეგირდსაო, — ამბობს იგივე: — მაშინ აღარც იდეალია, აღარც ღონეა თავდამჭერი ავში და წამახალისებელი კარგში და საკუთრივ ამავებისაგან კი დაინვნის ხოლმე უკეთესნი თვისებანი ადამიანის ზნე-ხასიათისანი, სახელდობრ: კაცთმოყვარეობა და სამართლიანობა“.

მართალიც არის. კაცურის კაცობის თავი-და-თავი ღირსება ეს ორი გრძნობაა: თუ სამართლიანი ხარ და კაცთმოყვარე, მაშინ ყველაფერი ხარ, სავსე კაცი ხარ, იმიტომ რომ იღვანებ და იმოქმედებ შეძლებისამებრ, რადგანაც უქმად ყოფნის ნებას გრძნობა სამართლიანობისა არ მოგცემს ამ წუთისოფელში, საცა ოფლის წურვით უნდა ჰყიდულობდეს თვითოეული თავის კერძს ცხოვრებისას, და კეთილის-მომქმედიც იქნები რადგანაც ავკაცობის ნებას არ მოგცემს გრძნობა კაცთმოყვარეობისა. შეძლებისამებრ იღვანე და იმოქმედე კეთილი, — სხვას ამის მეტს არასა სთხოვს ქვეყანა თავის შვილსა, და სკოლამ სწორედ ამისთანა შვილი უნდა გაუზარდოს ქვეყანას, ამისათვის გაუხსნას გონება, ამისათვის გაუღოს გული.

ეს ამისთანა აზრი სკოლის მოვალეობაზედ ახალი ამბავი არ არის. ამის სათავეს საშუალო საუკუნოებში ვპოულობთ და მაშინდელ დიდ ბუნებოვან კაცებს არა-ერთხელ წარმოუთქვამთ, თუ რა ახირებულია კაცობრიობა ყოველ იმაში, რაც ერთხელ დაუჩემებია, ამას გვიმტკიცებს ამ აზრის ისტორია: აბა, ამ ჯერ კიდევ საშუალო-საუკუნოებში გაღვიძებულს აზრს ამ მეცხრამეტე საუკუნეშიაც თავისი კუთვნილი ადგილი ვერ დაუჭერია.

შემდეგს ნომერში ამ ისტორიას ვუამბობთ ჩვენს მკითხველებსა.

თავი მეოთხე

მოკლედ რომ მოვსჯრათ, რაც გრძლად ვსთქვით ეხლანდელს სკოლაზედ, გამოვა, რომ დღევანდელს სკოლას სახეში აქვს მარტო ჭკვა-გონების წარმატება და გაძლიერება, თუმცა ბევრს შემთხვევაში საქმე ისე მიჰყავს, რომ ვერც ერთსა სწვდება და ვერც მეორეს. ეხლანდელი სწავლა-ცოდნა სკოლისა თუმცა ჰშველის კაცს გონების თვალთ დაანახვოს და გონებისავე ყურით გააგებინოს, რაც კაცის გარშემო არსებობს და თავს იჩენს, მაგრამ ადამიანის საქციელზედ-კითხვების სრულებით არა ჰმოქმედობს. ამიტომაც დღევანდელს დღეს ადვილად შესაძლოა შეჰხვდეთ, — კაცი ცოდნით ერთი იყოს, მოქმედებთ და ცხოვრებით-კი სრულებით სხვა. ეს იმიტომ არის, რომ დედა-აზრნი, სკოლაში სწავლა-ცოდნით გამორკვეულნი, მარტო ფორმალურად არიან მიღებული და არა მათის შინაგანის აზრითა, არა მათის ბუნებურის შინაარსითა.

ამას ნათლად გვიხატავს მეცნიერი ვესსიო. რომელიც ამბობს:

„ბერძნებსა და რომაელებს ფილოსოფოსი ასწავლიდა, — ასე ვსთქვათ – ქუჩაში, ყველგან ეჩვენებოდა მთელის თავის შეგირდების კრებულითა, ცხოვრებას ცხოვრებაშივე აკვირდებოდა, უხსნიდა და განუმარტავდა მისთა მოვლენათა, ესაუბრებოდა და ეკამათებოდა ხალხსა, ერთის სიტყვით, საზოგადო, საყოველთაო მოღვაწე იყო. ეხლა ფილოსოფოსი განსაკუთრებულად მწიგნობარი კაცია, უფრო ხშირად მეთეორიეა. ჩვენ იშვიათად შეგვხვდება ხოლმე მოსმენა მისის ცოცხალის სიტყვისა, უფრო იშვიათი შემთხვევაა მისი საუბარი ჩვენთან. უფროს-ერთი მარტო იმათს თხზულებას ჰკითხულობს, ისიც მაშინ, თუ ფილოსოფოსმა გვადირსა და საქვეყ-

ნოდ გამოამჟღავნა თავისი სისტემა. ძველთა ფილოსოფოსთა მიმდევარი შესაძლო იყო გეცნათ მისი ცხოვრებისაგან, იმიტომ რომ სტოიკად, თუ სოფისტად ყოფნა ჰნიშნავდა, რომ ცხოვრებითაც სტოიკია, ანუ სოფისტი. ეხლანდელს დროში-კი არამც-თუ მე, ან თქვენ გამოვიცნობთ, რომ ჩვენი ნაცნობი პოზიტივისტია, არამედ შესაძლოა თითონ ორმა პოზიტივისტმა, რაც უნდა ხშირად ინახულონ ერთმანეთი, ერთმანეთსვე ვერ გაუგონ, რომ ერთისა და იმავე ფილოსოფიურ სისტემის მიმდევარნი არიან. ეხლანდელს ფილოსოფიას აქვს საქმე მარტო ჭკვა-გონებასთან და ცხოვრების მოვლენათა გაგებასთან ადამიანის მიერ, არც ადამიანის საქციელზედ-ღა მოქმედობს, არც არკვევს და წინ უძღვის ადამიანის თვითმოღვაწეობას“.

ამ-სახით, ჯერ ძველ დროშივე სცოდნიათ, რომ სწავლა-ცოდნა სკოლაში ზნე-ხასიათის სანურთვნელ ღონედ უნდა იხმარებოდეს და არა იქმნას მარტო თავის-თავად სანუგზარი რამ, თავის-თავად სანატრელი. ამ აზრმა ძველის დროისამ უფრო მეტის გარკვევით, უფრო მეტის სიცხადით თავი გამოიჩინა საშუალო საუკუნოებში, საკუთრივ მაშინ, როცა ეგრეთწოდებულს სქოლასტიკას საძირკველი შეერყა და მოძღვრება „ჰუმანობისა“ წამოდგა ფეხზედ. ეს ხანა ისტორიისა გამოჩენილია მით, რომ ადამიანის ჭკვა-გონება დიდად გაძლიერდა, მრავალი რამ შეიგნო და ისწავლა ბერძნებისა და რომაელების მწერალთა ნაწერებისაგან და მრავალი რამ აღმოაჩინა. ყველაზედ უდიდესი აღმონაჩენი ამ დროისა, — მიშლესი არ იყოს, — ადამიანია, ესე იგი, ამ საუკუნემ ახალის თვალთ მიახედა კაცობრიობა ადამიანის ღირსებაზედ და იმის არსებობის საგანზედა.

„ჰუმანობის მოძღვრება იმაში მდგომარეობსო, — ამბობს ერთი მწერალი: — რომ ადამიანი შეჰხაროდეს ცხოვრებას, ელინებრ სიხარულის თვალთ უყურებდეს; იმაში მდგომარეობს, რომ კაცის ადამიანური ღირსება ღრმად პატივცემულ იყოს და არა-ნაკლებ ღრმადვე ჩანერგული რწმენა გვქონდეს, რომ ყოველი ღონე და ნიჭი ადამიანის ბუნებისა აუცილებლად საჭიროა განვითარებულ და წარმატებულ იქმნას ერთიანად და გამოუკლებლივ“.

ეს პატივისცემა ადამიანის ღირსებისა დაიწერა თავის დროშაზედ ჰუმანობის მოძღვრებამ და ეს მოძღვრება გარკვევით გამოსთქვა მაშინ ერთმა იტალიელმა ჰუმანისტმა პიკოდელა-მირანდოლამ, 1486 წელსა. ამ პიკოს სიტყვით, — აი რას უბრძანებს ღმერთი პირველს კაცს ადამსა:

„მე შენთვის, ადამო, არავითარი სამუდამო ბინა და სადგური არ მომიცია, არავითარი სამუდამო და უცვალებელი საქმე არ ამიჩენია. ეს იმისთვის, რომ საცა შენ გიამოს, იქ იცხოვრო, რაც გინდოდეს, ის საქმე აიჩინო. მე შენ არც სასიკვდილოდ გამიჩენიხარ, არც უკვდავად დამინიშენიხარ. ეს იმისათვის, რომ შენ თითონ იყო შენის თავის მკეთებელი და ისეთი სახე მიიღო, როგორც შენ თითონა გსურს: შენ შეგიძლიან პირუტყვამდინაც ძირს ჩამოხვიდე და ანგელოზამდინაც ზე ახვიდე“.

კაცმა რომ ჩაიხედოს ამ სტრიქონებში და ამასთან უნარიცა ჰქონდეს, გამოსარკვევი გამოარკვიოს და დასანახავი დაინახოს, ჩვენთან ერთად იტყვის, რომ ამაზედ მარტივად და ამაზედ ნათლად ძნელია კაცმა გამოსთქვას-ღა, როგორც ადამიანის არსებობის საგანი, ისეც ადამიანის ღირსება.

ჯერ ეს პიკოს სიტყვა არ იყო თქმული, როცა იტალიაში დაიდრა აზრი, რომ სკოლა აგებულ იქმნას ჰუმანობის მოძღვრების მიხედვითა. ამისი პირველი მესვეური იყო პადუელი ჰუმანისტი ვიტტორინო დე-ფელტრე, რომელიც ახალის პედაგოგიის მამად ითვლება დღესაც.

ამისი ამბავი და სხვაც დანარჩენი შემდეგისათვის გადიდვას.

თავი მესამე

ვიტტორინო დე-ფელტრე, რომელიც, — როგორც წინათა ვსთქვით, — პედაგოგიის მამად ითვლება, ერთის ღარიბის ოჯახის შვილი იყო ვენეტიკის სამფლობელოში და დაიბადა 1378 წელსა. იმის ყრმობის დროს ერთი აქა-იქ მოარული ოსტატი იყო რიტორიკისა და ლათინურის ენისა, მეტად სახელგანთქმული. ეს იყო ჯიობანნი დერავენა. პირველდამწყებითი სწავლა-განათლება ვიტტორინომ ამისაგან მიიღო. მერე პადუის უნივერსიტეტში გადავიდა და საოცარი წყურვილი ჰქონდა მათემატიკა ესწავლა, ხოლო გროში არა ჰქონდა ფული ეძლია მათემატიკის ერთად-ერთ მასწავლებელისათვის პადუაში, ბიაჯიო პელაკანისათვის, აიღო და მოსამსახურედ დაუდგა და მოსამსახურობით გასამრჯელოს უხდიდა თავის ოსტატსა.

მალე შეატყო ვიტტორინომ, რომ ბიაჯიო ვერაფერი ოსტატია და ამისაგან ვერას გამორჩება. დიდის ნიჭის პატრონი და ამასთან ცოტაოდენ სწავლა-განათლებით გზა-კვალ-გახსნილიც, ვიტტორინო განშორდა ოსტატს და თითონ მარტოკა შეუდგა საყვარელის მეცნიერების სწავლასა. მალე ისე გაიმართა და ისე ისწავლა, რომ თვითვე შეეძლო ესწავლებინა მათემატიკა სხვისათვის. 1414 წელს ვიტტორინომ ვენეტიკაში ოსტატობა დაიწყო: აიყვანა რამდენისამე დიდკაცის შვილი სასწავლებლად ფულით და ღარიბებს-კი მუქტად ასწავლიდა. 1418 წ. რიტორიკის პროფესორადაც შეიქმნა. ამ პროფესორობაში ისე გაითქვა სახელი, რომ მანტუის ჰერცოგმა ჯიან ფრანჩესკო ჰონზაგომ მიიწვია თავის შვილების აღმზრდელად. ჰერცოგმა მშვენიერი სადგური მისცა ტბის პირას, ქალაქზედ მოშორებით, და 1425წ. ვიტტორინო აქ დაბინავდა ჰერცოგის შვილებითა და მათის ტოლამხანაგებითა დიდკაცთა შვილთაგან. თუმცა ეს სკოლა მარტო ჰერცოგის და მის დარბაისელთა შვილთათვის დანიშნული იყო, მაგრამ ვიტტორინომ ეს არ შეიწყნარა და იგი მანტუის სკოლა საყოველთაო სკოლად გადაიქცა. ამ-სახით, სკოლის კარი გაიღო ყველა წოდების შვილთათვის, როგორც მდიდართა, ისეც ღარიბთათვის. ხოლო ღარიბთათვის სკოლის მახლობლად გაჰმართა ცალკე სადგური, საცა იგი აჭმევდა, ასმევდა, აცმევდა და აძლევდა ყოველისფერს, რაც სკოლაში სახმარად საჭირო იყო.

ჩვენ ეს მანტუის სკოლის მოკლე ისტორია იმიტომ მოვიხსენიეთ აქ, რომ იგი ერთი უძველესი საშუალო სასწავლებელი იყო ევროპაში, რომელმაც ყველაზედ უწინ საფუძვლად და სათავედ დაიდო ახალი მოძღვრება ჰუმანურობისა, ვიტტორინოს მეთაურობითა. ვიტტორინოს იდეალად, ანუ მაგალითად, ჰქონდა ათინური „გიმნასი“, საცა ერთნაირი და თანასწორი ყურადღება იყო მიქცეული, როგორც ყმაწვილის ჭკვა-გონების განვითარებასა და გაძლიერე-

ბაზედ, ისეც ძვალ-ხორც-ჯანის გამაგრებასა და გაღონიერებაზედ. ხოლო მისაღწევი საგანი კი ვიტტორინოს სკოლისა ზნე-ხასიათის განვრთნა, დამთავრება და დადგენა იყო. ამიტომაც სკოლაში სწავლება და გარეთ ჰაერზედ ვარჯიშობა ერთი-ერთმანეთს რიგ-რიგად მოსდევდა. ყოველ დღეს, დანიშნულს საათს, რაც გინდ ტაროსი ყოფილიყო, ყმანვილები ვარჯიშობდნენ სრბოლასა, ჭიდაობასა, ცურვასა, ბურთაობასა და შვილდოსნობაში, ზოგჯერ ნადირობის და თევზაობის ნებასაც აძლევდა. ზაფხულობით ოსტატების თანხლებით ყმანვილებს სამგზავ-როდ ისტუმრებდა კარგა შორს, ზოგჯერ ალპიის მთებშიაც.

თუმცა სწავლების სახსრად ძველი ენები იყო, ბერძნული და ლათინური, რომელთაც თითონ ვიტტორინო ასწავლიდა უფროსს კლასებში, მაგრამ მარტო იმისთანა კლასსიკებს აკითხებდა, რომელთაც შეეძლოთ ემოქმედნათ ყმანვილების ზნე-ხასიათის განვრთნასა და გამართვაზედ. ამ კლასსიკების სწავლებასთან ერთად მხარ-და-მხარ ასწავლიდა მათემატიკას, რომელიც ვიტტორინოს მიაჩნდა გონებისათვის უკეთესს სავარჯიშოდ.

ვიტტორინო სულითა და გულით მიეცა თავის სკოლას და ყმანვილებს ისე ექცეოდა, როგორც მამა შვილებსა. სკოლას შესწირა თავისი საკუთარი ბედნიერება: არ მოეკიდა არც ოჯახს, არც ცოლ-შვილიანობას. როცა მეგობრებმა ურჩიეს, ცოლი შეირთე და შენისთანა შვილები დაუტოვე შენს ქვეყანასაო, იმან უპასუხა, რომ უმაგისოდაც საკმაო შვილები მყვანან სკოლაშიო.

მაგრად იდგა რა პლატონ ფილოსოფოსის თქმულზედ, რომ თავისუფალი არსება თავისუფლად უნდა იზრდებოდესო უტყუპ-უცემლად, ვიტტორინო უძღვებოდა თავის შეგირდების წვრთნას მაგალითითა და ჩაგონებითა და მარტო ძალიან იშვიათს შემთხვევაში ჰხმარობდა ხორცთა სასჯელსა. როცა ამ გზით საქმის სვლამ დაანახვა, რომ საქმე კარგად მიდის, მან სამუდამოდ და უკუ-დაუბრუნებლად განაძევა თავის სკოლიდამ ხორცთა სასჯელი. სკოლის რიგი და წესი მარტო თავის-თავის ზნეობურს გავლენაზედ დაამყარა ამ საკვირველმა კაცმა, რომელზედაც მისი თანამედროვე ამბობს, რომ იგი იყო ზეგარდმო ღვთაებურის მადლით ცხებული მხიარულად და ხალისიანად მიდიოდა სკოლის საქმე, ასე რომ თითონ სკოლას „მხიარული სახლი“ დაერქვა სახელად.

ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ ვიტტორინოს სკოლა უნაკლულო იყო. ბევრი რამ აკლდა და ვრცლად რომ აგვეწერა, იქნება დაგვენახა ზოგი რამ მეტიც, ხოლო ჩვენ თუ ეს ამბავი მოგვეყავს, მარტო იმისათვის, რომ ვიტტორინოს აზრი, მაშინდელის სკოლის საფუძვლად დადებული, მხოლოდ დასაწყისია, ფეხის ადგმაა ახალის საპედაგოგო თეორიისა, მაშასადამე, ვიტტორინოს მოქმედებას სასკოლო სარბიელზედ ისე უნდა ვუყუროთ, როგორც დვრიტას, რომელიც მერე და მერე გაღვივდა, როგორც კვირტს, რომელიც მერე და მერე გაიშალა და გადაიხსნა სხვათა მეცნიერთა შემწეობითა.

თავი მეექვსე

„ივერიის“ 92 – 96 მეთაურების საგნად ავიღეთ ეხლანდელის სკოლის ვითარება საზოგადოდ და ვსთქვით, რომ ერთი უდიდესი ნაკლულოვანება ის არის, რომ ეხლანდელს სკოლას აზრად აქვს, რაც შეიძლება ბევრი სწავლა-ცოდნა შესძინოს მოსწავლესა და ზნე-ხასიათის წურთვნას-კი თითქმის სრულიად უყურადღებოდ სტოვებს. ამ სწავლა-ცოდნასაც ისეთი დიდის საწყაოთი იძლევა, რომ მოსწავლე ძლივძლიობით ასდის, სულით და ხორციით იქანცება, არაქათი უწყდება და ბოლოს გამრჯელ, მხნე, სულითა და ხორციით ღონიერ ადამიანის მაგიერ უძლური, უღონო და ჯან-გალეული კაცი გამოდის სკოლიდან. ამ-სახით, ეხლანდელი სკოლა მიმართულია მარტო გონების აღტაცებაზე და სხვა მხარეს ადამიანის ბუნებისას არამც-თუ ჰშველის, არამედ სჩაგრავს და ჰხუთავს.

ეს შეჭნიშნეს მეცნიერთა და კაცთმოყვარეობით გამსჭვალულებმა ამ დიდის შეცდომის გასწორება მოისურვეს. დედააზრი ეხლანდელის პედაგოგიის მიმართულებისა იგია, რომ ადამიანი უნდა იწურთნებოდეს სკოლაში ყოველ მხრივ: გონებით, ზნე-ხასიათით, სულით და ხორციით და არც ერთი ამათგანი არ უნდა შეენიროს მეორეს. ეს დედა-აზრი, რომელსაც ეხლანდელი მეცნიერნი ჰლამობენ დაუდვან სკოლას, ახალი ამბავი არ არის. მაგ დედა-აზრის სათავე ჯერ კიდევ საშუალ-საუკუნოებში მოიპოვება, სახელდობრ, ეგრეთ-წოდებულ „განახლების ეპოქაში“, როცა თავი იჩინა ჰუმანობის მოძღვრებამა. პირველი კაცი, რომელმაც ჰუმანობის მოძღვრებაზე ააგო სკოლა, იყო იტალიელი ვიტტორინო დე-ფელტრე. ამ კაცის მოკლე ისტორია და იმისი საპედაგოგო საფუძველი უკვე მოვახსენეთ მკითხველს „ივერიის“ 96-ში.

ეს მამამთავარი პედაგოგიისა ისე აღსრულდა, რომ ერთი სტრიქონიც არ დაუწერია ახალ პედაგოგიის შესახებ. იგი მარტო საქმით მოქმედობდა და ამბობდა, რომ კარგად მოქმედება სჯობს კარგად წერასაო. ხოლო იმისი საქმით მოძღვრება უნაყოფოდ არ დარჩა. იმის დროს სცხოვრობდა ორი სხვა მეცნიერი, პადუის პროფესორი პაოლო ვერჟერიო და რომის პედაგოგი მატტეო ვეჯიო. ვიტტორინოსაგან საქმით მოძღვრებულნი საფუძველნი ახალის პედაგოგიისა ამათ სამეცნიერო წესსა და რიგში ჩაადეს და თვითეულმა მათგანმა საკმაოდ გამოჩენილი თხზულება დასწერა. ამ-სახით, ეს ორი კაცი შეიქმნა მეცნიერულად დამფუძნებელი ახალის პედაგოგიისა. ამათი ნაშრომი იმითია გამოჩენილი, რომ თვალსაჩინოდ, თვალნათლად გამოთქმულია დედა-აზრნი ახალის საპედაგოგო სისტემისა, წარმომდგარნი ჰუმანობის მოძღვრებისაგან.

ვერჟერიო თავის თხზულებაში სკოლის საფუძვლად სდებდა ამ ოთხს დედა-აზრსა: ა) საგანი აღზრდისა ის არის, რომ თავის რიგსა და წესზედ წარმატებულ იქმნას ყოველ-ნი ძალნი და ნიჭნი ადამიანისა, როგორც გონებითნი, ისე ზნეობითნი, როგორც სულიერნი, ისე ხორციელნი. ბ) სწავლებაში უნდა სახეში მიღებულ იქმნას არა მარტო ასაკი და წლოვანება მოწაფისა, არამედ მისნი განსაკუთრებულნი ზნენი და თვისებანი. გ) რადგანაც ბავშვის ცოცხალსა, მკვირცხლსა და ადვილად ამბობდა. ამიტომაც ყველაზედ უკეთესი ღონე ის არის, რომ მოწაფეს წინ გადუშალოს ოსტატმა ცხოვრება დიდ-ბუნებოვანთა კაც-თა, რომელნიც ასე ბევრნი

მოიპოვებიან ძველს დროში. დ) სწავლა-ცოდნა და ერთობ განათ-ლება უნდა დაფუძნებული იყოს თავისუფალ მეცნიერებათა შესწავლაზედ. ამ მეცნიერებათა სათავეში სდგას ფილოსოფია, რომელიც ადამიანის გონებითად თავისუფალ ჰხდის. მას მოსდევს მეცნიერება მჭერმეტყველებისა, რომელიც ასწავლის კაცს აზრის ნათლად და ლამაზად გამოთქმას. მერე მოდის ბუნებისმეტყველება, რომელიც გვაგებინებს ჰარმონიას ყოველ მისას, რაც არსებობს, და ბოლოს ისტორია, რომელიც მოგვითხრობს სვლას და განვითარებას მეცნიერებისას და მრავალს სასარგებლო მაგალითს თვალ-წინ გვიყენებს.

როცა ვერაფერიო ამაებზედ ლაპარაკობს, ბევრს ეხლანდელ დროისათვისაც სასურველს აზრსა და ჭეშმარიტებას ამბობს. მაგალითებრ, იგი ამბობს, რომ ჭკუაგონება მოწაფისა უფრო წარმატებაში შედის მაშინ, როცა ერთს რომელსამე თხზულებას საფუძვლიანად ისწავლის, ვიდრე მაშინ, როცა ხელ-და-ხელ და გაკვრით გადააბუღებულეს მრავალსაო. გადამეტებული ცოდნა წვრილმანებისა მეტის მეტად ამძიმებს მოწაფის გონებასა, ჰქანცავს და ჰღალავს ყმანვილსა იქამდე, რომ ბოლოს და ბოლოს სამუდამოდ აუძლურებს და ასუსტებს. როგორც უწესურობა, ისე მეტის-მეტი მკაცრი წესიერება (დისციპლინა) სკოლაში ერთნაირად მავნებელიაო. პირველ შემთხვევაში სული და გული, ერთობ ბუნება და გუნება მოწაფისა აღვირაშვებულია, გაქსუებულია, მოწაფეს ეკარგება ღონე თავდაჭერისა და უნარი, ხალისი გარჯისა და შრომისაო; მეორე შემთხვევაში გატანჯული და დაშინებული მოწაფე ყოველს მხნეობასა ჰკარგავს, ნიჭი თაოსნობისა და თვითმოქმედობისა უკვდება, იმიტომ რომ ვისაც ყველაფრისა ეშინიან, ის უღონოა რაიმე საქმეს შეუდგეს თავისითაო.

უფრო მეტის საბუთიანობით და სისტემით გამოჩენილია მეორე მეცნიერის ვეჯიოს თხზულებათ, ამბობს ავტორი, რომლის თხზულებებიდამაც ამოგვკრიბეთ ჩვენ როგორც ეს ცნობანი, ისეც წინანდელნი. ეს მისი თხზულება ახალი პედაგოგია არისო, — ამბობს იგი ავტორი, — და ბავშვის აღზრდას დაბადების დღიდანვე თანა სდევსო. ვეჯიო მთელის თავის ძალღონით ეწინააღმდეგება იმ ჩვეულებას, რომ შვილებს ძიძას აზრდევინებენ და ცხარედ იღვნის, რომ დედამ თითონ აწოვოს შვილსა. წესიერად და მართალის გზით განვითარება და წარმატება სულისა და ხორცისა, ჩანერგვა ბავშვის გულში კარგის მაგალითების შემწეობით კეთილ-მომქმედის ზნისა და ხასიათისა უნდა იყოს, ვეჯიოს აზრით, ერთად-ერთი საგანი აღზრდისა. ვეჯიოც, როგორც ვერაფერიო, იმ აზრზეც სდგას, რომ აღზრდაში სახეში უნდა იქონიონ არამც-თუ მარტო ასაკი მოწაფისა, არამედ მისნი განსაკუთრებულნი ზნენი და თვისებანი, ხოლო ვეჯიო ამ საგანზედ უფრო ვრცლად ლაპარაკობს. იგი ამბობს, რომ სხვადასხვა ბუნება სხვადასხვა ბავშვისაო. ეს სხვადასხვაობა ბავშვთა ბუნებისა იმოდენად ძლიერია, რომ უფრო ადვილია მზეს შეაცვლევინოს გზა, ვიდრე დაბადებით თანდაყოლილნი მიდრეკილებანი ბავშვისა შეიცვალოსო. ამ სხვადასხვაობას უნდა შეეფეროს სხვადასხვა ღონისძიებაც აღზრდისაო. მკვირცხლს და თამამს ბავშვს სხვარიგად უნდა მოექცნენ, ვიდრე კდემარეს, მორცხვსა და აზიზს ყმანვილსაო. ესევე უნდა იქონიონ სახეში ჭკუა-გონების აღზრდაშიაცაო.

ამიტომაც ვეჯიო დედ-მამებს არ ურჩევს, შვილები იმისთანა სკოლაში აძლიონ, სა-ცა ბევრი ყმანვილები არიან, იმიტომ რომ თვით უკეთესი ოსტატიც-კი ამ შემთხვევაში უღო-ნო იქნება

თვითოეულს ბავშვს ცალკე ადევნოს თვალი და თვითოეულის განსაკუთრებულს ბუნებას და გონებას ცალკე შეურჩიოს გზა გონების გახსნისა და ზნე-ხასიათის წურთვნისა.

აი ეს სამნი – ვიტტორინო, ვერჟერიო და ვეჯიო, არიან პირველნი მესვეურნი ახალის პედაგოგიისა და ამ სახით, იგი დედა-აზრნი, რომელნიც დღეს გაღვიძებულნი არიან მეც-ნიერ-თაგან, მომდინარეობენ ჯერ კიდევ მეთხუთმეტე საუკუნიდამ. განსხვავება მარტო იმაშია, რომ ეხლა ეგ აზრნი უფრო მეტის სავსებით, მეტის გარკვევით, მეტის მეცნიერებით და გამოცდილებით შემუშავებულნი, განვითარებულნი არიან და დასაბუთებულნიცა.

თავი მეშვიდე

ვიტტორინომ, ვერჟერიომ და ვეჯიომ, ამ, როგორცა ვსთქვით, სამმა მესვეურმა ახალის პედაგოგიისამ, გზა გაუხსნა პედაგოგიასა და მათმა თეორიამ ახალის მოძღვრებისამ დიდი ზემოქმედება იქონია შემდგომებზედ. სახელოვანი დეზიდერი ერაზმი როტტერდამელი, რომელიც დაიბადა 1467 წელსა და გარდაიცვალა 1536 წელს, ერთი იმათგანი იყო, რომელთაც ბოლოს და ბოლოს სრულად დაჰფუშეს ძველი სქოლასტიკური სისტემა სკოლისა და ახალი საფუძველი დაუდევს, ჰუმანობის მოძღვრებაზედ აგებული. საპედაგოგიო აზრნი ერაზმისა იმითი არიან განსაკუთრებით შესანიშნავი, რომ ერაზმი აღმატებულის სასოებით თაყვანსა სცემს ბავშვსა და ამ სასოებისაგან შეპყრობილი იძლევა სარჩიელს ბავშვის წურთვნისას და აღზრდისას. ბავშვიო, ამბობს იგი, წმინდა ტაძარია სულის-წმინდისა და სიფრთხილითა და სიყვარულით უნდა მოექცნენო. იგი არ ეთანხმება ვეჯიოს, რომელიც ბავშვის ბუნებურს მიდრეკილებას მეტის-მეტს მნიშვნელობას აძლევდა, ერაზმი, პირიქით, ამტკიცებს, რომ აღზრდას და წურთვნას შეუძლიან სრულად გარდაჰქმნას ბავშვიო. საქმე იმაშიაო, რომ ამ აღზრდამა და წურთვნამ ბავშვი ჩაიგდოს ხელში პირველ ხანშივე, ნორჩობაშივე და ყოველს მის ფეხის გადადგმას უწინამძღვროსო.

ერაზმის აზრით, ბავშმა შემდეგი კიბე უნდა აიაროს აღზრდისა და წურთვნის დროსაო: ჯერ პირველად ყმაწვილის ნორჩს და მალე შემთვისებელს გულში უნდა ჩანერგილ იქმნას ფესვი სათნოებისა, სიყვარული შემოქმედისა და რწმენა მისი, რომ ღვთისათვის საცნაურია არამც-თუ საქმენი ადამიანისა, არამედ გულის ზრახვანიცა. როცა ამ გზით სული და გული მოწაფისა საკმაოდ მომზადებული იქნება, მაშინ მეცნიერების სწავლებასაც უნდა შეუდგნენ და ბოლოს ხომ უნდა განუვითარონ გრძნობა მოვალეობისა და ასწავლონ, როგორ უნდა მოექცეს და მოეპყრას თავის მსგავს ადამიანსაო. ყმაწვილის სწავლება უნდა დაიწყონ, ერაზმის აზრით, შვიდ, ანუ რვა წლიდამ, იმისდა მიხედვით, თუ სულით და ხორციით რა ღონისაა ყმაწვილი, რადგანაც ამ ხანში ბავშვს გართობა და თამაშობა უყვარს, ამიტომ საჭიროა სწავლა და წურთვნა ისე მოეწყოსო, რომ ბავშვმა სწავლება წვალებად არ მიიჩნიოსო. იმაზედ უარესი არა არის-რა, რომ ბავშვმა მოიძულოს სწავლა-ცოდნა, ვიდრე შეიგნებდეს ერთისა და მეორის სიკეთესაო.

ერაზმი ოსტატისაგან ბევრს რასმე ჰთხოულობს. თუ ოსტატს ჰსურსო, რომ საქმე ემარჯვოს და კეთილად იმოქმედოს ბავშვზედა, აუარებელი ცოდნა უნდა ჰქონდესო, ოსტატმა თითქმის ყველაფერი უნდა ზედმიწევნით იცოდესო. „თქვენ მეტყვითო, ამბობს ერაზმი, რომ მე დიდს ტვირთს ვსდებ ოსტატსაო. მართალია ეგ, მაგრამ ერთს რომ დიდს ტვირთს ვკიდებ, ამით სხვა მრავალს ვუსუბუქებ ტვირთსაო. მე მსურსო, რომ ოსტატს გავლილი ჰქონდეს მთელი სივრცე კაცთა მეცნიერებისა, იმიტომ რომ მონაფეებს აღარ დასჭირდეს თითონ ჰქმნან ეგევეო“. ხოლო ესეც საკმაო არ არის, ერაზმის აზრით ოსტატისათვის: იგი უნდა იყოს „მაღალის ზნეობის კაცი, უნდა იცოდეს, როგორ მოექცეს ბავშვსა, უნდა შემძლებელი იყოს მოიპოვოს სიყვარული და პატივისცემა ყმანვილისაო „პირველი თავმდები ბავშვის აღზრდის მარჯვედ მსვლელობისა – სიყვარულია მონაფისა ოსტატის მიმართო“ – ამბობს ერაზმი.

ერაზმი ძალიან ეურჩება, ძალიან ჰკიცხავს, თუ გასაკვეთი ხანგრძლივია სას-წავლებელში. ხანგრძლივად სვლა გასაკვეთებისა ჰღალავსო შეგირდის გულისყურს, ქანცს უღევს ყმანვილსა და სულიერად თუ ხორციელად სჩაგრავსო. ამიტომ რჩევას იძლევა, რომ რაც შეიძლება მალ-მალე უნდა იცვლებოდეს ხოლმე საშრომელი ბავშისაო; სწავლა, შესვენება, სეირნობა და გართობა ერთმანეთში რიგ-რიგად ჩართული უნდა იქმნასო.

ვეჯიოსებრ, ერაზმი სამჯობინარად ჰხედავს იმისთანა სკოლას, საცა მონაფენი ბევრნი არ არიან. ცოტა შეგირდებიანი სკოლა ჯობია, როგორც შინ აღზდასა, ისე ბევრ-შეგირდებიან სკოლასაო. შინ რომ იზრდება ყმანვილი, თვალ-წინ არავინა ჰყავსო, რომ უპირატესობისა და ჯობნობისათვის შეეჯიბროს ვისმე, და შეჯიბრება კი ამ შემთხვევაში დიდი ღონეა ბავშის წარმატებისთვისაო. ბევრ-შეგირდებიან სკოლაში ხომ ოსტატი უღონოა თვითოეულ ბავშის ბუნებას ცალკე ადევნოს თვალყურით.

თავი მარვი

ამაოდ არ ჩაიარა საპედაგოგიო მეცნიერებისათვის ვიტტორინოს, ვერჟერიოს, ვე-ჯიოს და ბოლოს ერაზმის ღვაწლმა და მეცადინეობამ. ამათმა საბუთიანმა და მართალმა მოძღვრებამ თანდათან ფეხი გაიდგა და მომხრენი მოიპოვა ჯერ კიდევ „განახლების“ ეპო-ქა-შივე სხვა ქვეყნებშიაც. მაშინდელს საფრანგეთში გზა გაიკვალა ახალმა საპედაგოგიო თეორიამ გამოჩენილის და სახელგანთქმულის ფრანსუა რაბლეს მეოხებითა. ფრანსუა რაბ-ლე იყო ფრანგი. იგი დაიბადა 1483 წელს და გარდაიცვალა 1558 წელსა. თუმცა პირველ ხანში რაბლეს ბერ მონაზონი იყო, მაგრამ მერე შეიქმნა სახელოვან რომანისტად და უფრო სახელოვან სატირიკოსად. ამან სრულიად შეითვისა ახალი საპედაგოგიო მოძღვრება ერაზ-მი-სა და მის წინა-მყოფთა, ხოლო ისე-კი, როგორც დიდ-ბუნებოვანს კაცს შეჰფერის. რაც კარგი იყო ახალის პედაგოგიის მესვეურთა ნამოქმედარსა, თუ ნაწერებში, ყოველივე იგი მიიღო და ამ მიღებულზედ ფეხმოკიდე-

ბულმა უფრო წინ წასწივა საპედაგოგიო მოძღვრება და გაუმატა. ამის გამო მეტი არ იქნება ვსთქვათ, რომ მან შეჰქმნა საკუთარი თეორია აღზრდისა და ამაში დიდი გამჭრიახობა, დიდი ცოდნა და ჭკვა-გონება გამოიჩინა.

რაბლეს არ დაუნერია განსაკუთრებული საპედაგოგიო თხზულება და არც თითონ ჰქონია სკოლა. ერაზმისებრ რაბლესაც თავის-თავზედ ჰქონდა გამოცდილი მთელი სიმძიმე სქოლასტიურის სწავლებისა, რომელიც უფრო ნვალება და ნამება იყო ბავშვისა, ვიდრე წრთვნა და ზრდა, და რომელსაც აზრად ჰქონდა, მარტო წყალსავით დასწავლება წიგნისა და არა გაგება საგნისა და ქვეყნიერობისა, ამიტომაც, როცა დრო მოეცა, მთელის თავის მწვავის ენით სასაცილოდ აიგდო სქოლასტიური წესი სწავლებისა და დასწერა მწვავი სატირა-რომანი, რომელსაც „გარგანტუა“ ჰქვია. ამ სატირაში ერთის მხრით სასაცილოდ აგდებულია ძველი სქოლასტიური წესი სწავლებისა და მეორეს მხრივ გამოხატულია იდეალი ახალის ჰუმანიურის სწავლა-წურთვნისა. ერთიც და მეორეც ნაწვენებია ორის ყმანვილის გამოსახვითა. ამ ორ ყმანვილში ერთი ძველის წესით იზრდება და მეორე ახალის წესითა.

ახალი წესი, რაბლეს მიერ მოძღვრებული, იმაში მდგომარეობს, რომ ბავშვი რაც შეიძლება ნაკლებ იყოს მომწყვდეული ოთხ კედელს შუა, რადგანაც დახშული და დაბუდებული ჰაერი ოთახისა და უმოძრაობად ყოფნა სჩაგრავს ყმანვილსა. ყმანვილი დღეში უფრო ბევრი წილი გარეთ უნდა იყოს, ჰაერზედ. არც ერთმა საათმა დღისამ უქმად არ უნდა ჩაუაროს ბავშვსა: ოსტატმა საცოდნელი და საწურთენელი ყოველთვის უნდა მოუპოვოს ბავშვსა და ერთს წუთსაც უსაქმურად არ უნდა ამყოფოს. წიგნის კითხვისათვის და კლასში სასწავლებლად საკმაოა სადილის წინ სამი საათი და სადილის უკანაც სამი. სხვა დრო-კი შიგა-და-შიგ და რიგ-რიგად უნდა მოხმარდეს იმას, რომ შეგირდს გაეხსნას ნიჭი დაკვირვებისა, გამორკვევისა და ამიტომაც საჭიროა ბავშვმა თავის საკუთარის დანახვითა, საკუთარის მოაზრებითა და განსჯითა იცოდინოს ბუნება და ცხოვრება. სეირნობს ბავში, თუ ჰტამაშობს, თუ ტანის და აგებულების წარსამატებლად ვარჯიშობს, სჭამს თუ სვამს, ოსტატმა ბავშვის თვალი და გონება უნდა მიახედოს ყველაფერზედ, რაც-კი საცოდნელად და საწურთენელად გამოსადეგია.

რაბლეს სიტყვაში ტანის და აგებულების ვარჯიშობას დიდი ადგილი უჭირავს: ბურთაობა, კენჭაობა, ცხენზედ ჯდომა; ცურვა, ჭიდაობა, — ყოველივე ეს საჭიროდ დანა-ხუ-ლია რაბლესაგან. რაბლეს აზრით, მოზარდმა თავის თვალთ უნდა გაიცნოს ცხოვრება და მისი ავკარგიანობა თავის ყურით გაიგონოს. ამიტომაც ოსტატი უნდა ატარებდეს ყმანვილსა ფაბრიკებში, სამსჯავროში, სახელოსნოებში და ეკლესიებში ქადაგების სას-მენლადა და, რაც საჭიროა და შესამჩნევი, შეამჩნევინოს და გააგებინოსო.

ასე გაჩნდა და ასე გაივსო ახალი მიმართულება პედაგოგიისა „განახლების“ ეპოქა-ში, რომელიც საშუალო საუკუნოებს ეკუთვნის. რა თქმა უნდა, ეხლანდელს სკოლას ბევრ-ში ჩამორჩება სკოლა „განახლების“ დროებისა. ერთი დიდი უპირატესობა ეხლანდელის სკოლისა ის არის, რომ იგი მარტო დიდკაცთათვის აღარ არის და საყოველთაოა, როგორც დიდისა, ისე პატარასათვის, როგორც მდიდრისა, ისეც ღარიბისათვის. არც იმასა აქვს ეჭვი, რომ ეხ-

ლანდელს სკოლაში თვითონ ხერხი სწავლებისა ბევრად უკეთესია უწინდელზედ, მაგრამ ესეც-
კი უნდა ითქვას, რომ ეხლანდელი სკოლა ბევრში უკან ჩამორჩომილია უწინდელზედ. დღეს
ყოველიფერი შეწირული აქვს მარტო გონების გახსნას და დავიწყებულია, რომ ადამიანს, ჭკვა-
გონების გარდა, გულიცა აქვს, რომელსაც კაიკა-ცო-ბისათვის ისეთივე წურთვნა და გახსნა
უნდა, როგორც ცოდნისათვის ჭკვა-გონებასა; დავიწყებულია, რომ კაცს ტანი და აგებულობაცა
აქვს, რომელიც წურთვნიდა და ვარჯი-შობით უნდა გაღონიერდეს, გაჯანიანდეს, გამაგრდეს,
რადგანაც ჯანმრთელობა უდიდესი მადლია, რომელსაც-კი ღმერთი მიანიჭებს ხოლმე თვისთა
რჩეულთა. ამ მხრივ ეხლან-დე-ლი სკოლა ბევრში ჩამოუვარდება „განახლების“ დროების სკო-
ლებს, რომელთაც საგნადა ჰქონდათ თანასწორი წარმატება ადამიანის სულისა და ხორცისა.
ეხლანდელი სკოლა, მართალია, ბევრს ცოდნას აწვდის მოსწავლესა, მაგრამ ცალმხრივ მოქმ-
ედობს, ხასიათის წურთვნას თითქმის თავს ანებებს და თან აგებულებას ადამიანისას არამც-
თუ ჰშველის, არამედ ჰღალავს.

— იგი ავტორი, რომელმაც ყოველივე ზემოხსენებული გვაუწყა, ამბობს: ყველამ იცის
ეხლანდელის სკოლის ნაკლუვანება და საკულაოდ არა ერთი და ორი ცვლილება და შევსება
მოელის ეხლანდელს სკოლასა. ვინატრით, რომ შემცველთა და შემავსებელთა ხანდისხან ყური
ათხოვონ ისტორიას, ზოგჯერ უკანაც მიიხედონ და ზოგიერთი რამ შეითვისონ იმ დიდ-ბუნებო-
ვან ჰუმანისტებ-პედაგოგებთან, რომელთაც უმოძღვრეს კაცობრიობას ბევრი რამ მოზარდის
თაობის საკეთილდღეოდ და საბედნიეროდ.

[1888 წ.]

აი ისტორია

წერილი პირველი

წლევანდელ თებერვლისა და მარტის ნომრებში რუსულმა ჟურნალმა „Северный Вестник“-
მა დაჰბეჭდა ორი წერილი, რომელთათვისაც ავტორს დაურქმევია საერთო სახელი „Пись-
ма о Грузии“. რა აზრი ჰქონია ავტორს, როცა ამ წერილებისათვის ხელი მიუყვია, თვითონვე
მოგვითხრობს.

იგი წერილების თავშივე გვეუბნება, რომ განვიზრახეო გაკვრით (бегло) ვაცნობო მკითხვე-
ლებს სურათი ქართველთა სულიერის და ნივთიერის ცხოვრებისა ისე, როგორც იგი გამოიხატა
ქართველთა ისტორიასა, ლოტერატურასა და ეხლანდელ ყოფა-მდგომარეობის ფორმებში.
ამ ჩემის სუსტის ღვაწლით მსურსო განუღვიძო რუსეთის ინტელიგენციას წყურვილი უფრო
ღრმად და ზედმიწევნით შეისწავლოს ეს ბევრ-გვარად საინტერესო ერი, რომელიც, ავტორის

ფიქრით, სხვა ამიერ-კავკასიის ტომებზედ უმრავლესია, უფრო განვითარებული მოქალაქობრივად (*гражданский*) და რომლის ჩამომდინარობა და ენა დღესაც უცნაურ საგნად მიაჩნიათ უუმეცნიერესს ანტროპოლოგებსა და ლინგვისტებსაო.

ამას ამბობს ავტორი 49 გვერდზედ თებერვლის ნომერში და ამნაირად გვაუწყებს თავის განზრახვასა და ნიშანში ამოღებულ საგანსა. ხოლო მარტის ნომრის 57 გვერდზედ იგივე ავტორი თავის განზრახულს საგანს ამრიგად გვიხსნის: მე მინდოდა მეცნობებინაო, — „საქართველოს ერი მართლა დაბერდა, დაიცალა თავის ღონისაგან, თუ ჯერაც დღეს-აქამომდე არ დაუწყია სრული ინტენსიური ცხოვრება და შეუნახავს თავისი ძალ-ღონე მერმისისათვისაო. თუ ჩვენმა წერილებმა ამ ძირეულს და თავ-და-თავს საკითხს საკმაოდ ცხადი პასუხი მისცა, ჩვენ ჩვენს განზრახულს საგანს შესრულებულად ჩავთვლით“. აქედამა სჩანს, რომ თავი-და-თავი საგანი ავტორისა ისა ყოფილა, რომ ამ ძირეულს საკითხს საბუთიანი პასუხი მოუპოვოს.

ჩვენ იმის გამოძიებაში არ შევალთ, — რამოდენად ეთანხმება თავში განზრახული საგანი ბოლოში გამოთქმულსა. ჩვენ მარტო ის გვიკვირს, რომ მეცხრამეტე საუკუნის დასასრულს ამისთანა საკითხს იძლევიან ისტორიის მკვლევარნი. რომ ეს ჩვენი გაკვირვება ცუდ-უბრალო გამოკიდებად არავინ არ ჩამოგვართვას, საჭიროა გამოვწვლით ასო-ასო იგი თავი-და-თავი საგანი, რომელიც ავტორს ნიშანში ამოუღია და რომლის მისაღწევად აუღია კალამი ხელში. გვეშინიან, გადასხვაფერება სიტყვისა ან აზრისა არ მოგვივიდეს თარგმანში და ამიტომაც ავტორის სიტყვებს რუსულადაც მოვიყვანთ, ავტორი, ათავსებს-რა თავისებურ გამოკვლევას საქართველოს ერის ძველის-ძველ ცხოვრებისას, ამბობს:

“Без ясного знакомства с этими доисторическими условиями, читатель не мог бы верно судить ни о его (грузинского народа) литературе, ни о бытовых явлениях его современной жизни и для него (для читателя) не был бы решен самый главный вопрос, действительно-ли грузинский народ стар (!) и износил свои силы (!), или-же он до сих пор не начинал еще жить полною интенсивною (?) жизнью и сберег свои силы для будущего (!). Если письма наши дали достаточно ясный ответ на этот основной (!) вопрос, мы считаем цель нашу достигнутою“

თუ ამას დავიჯერებთ, ისიც უნდა დავიჯეროთ, რომ ყველაზედ ძირეული და თავი-და-თავი საგანი რომელისამე ერის ისტორიის მკვლევარისა ისა ყოფილა, რომ გამოარკვიოს, — დაბერდა იგი ერი და ღონისაგან დაიცალა, თუ ჯერ არ დაუწყია სრული ინტენსიური ცხოვრება და შეუნახავს თავისი ღონე მერმისისათვის. ჯერ ქვეყანაზედ ამ აზრით არავინ შესდგომია ისტორიას და პირველობა ამაში ჩვენს ავტორს უნდა დაეულოცოთ.

აშკარაა, ავტორს, ცოტად თუ ბევრად, უნამებია უკვე დაძველებული და ბევრთაგან გამტყუნებული აზრი დრეპერისა იმის თაობაზედ, რომ ერსაც, როგორც თვითოეულს ცალკე ადამიანს, თავისი ასაკები აქვს: ბავშვობა, ყრმობა, ჭაბუკობა, ვაჟკაცობა და ბოლოს სიბერე, რომელსაც სიკვდილი მოსდევს აუცილებლად. დრეპერის აზრით, ეს ყველა ერისათვის გარდაუვალი კანონია, როგორც ცალკე ადამიანისათვის: ამას ვერც ერთი ერი ვერ წაუვა, ვერ გადასცდებო.

ჩვენს ავტორსაც ეს აზრი უნდა ჰქონდეს, როცა თავისთავს ჰკითხავს, — დაბერდა საქართველოს ერი, თუ არაო. უამისოდ მისი საკითხი მომცდარის კაცის ჩხირკედელობა იქნება, ცუდ-უბრალოდ მოცდენა მთქმელისაცა და მსმენელისაც.

ან რა აზრი აქვს ერის სიბერეს? რას გვიქვია ერის სიბერე? აიღეთ ეხლანდელი ერნი ინგლისისა, საფრანგეთისა, გერმანიისა, ამერიკელ—ინდოელისა, აფრიკის ზანგისა, აბაში. ეთიოპელისა და გვითხარით, ამათში რომელი ვიგულისხმობთ ბებრად და რომელი ახალგაზრდად? მართალია, ამათში არიან ძველნი და ახალნი, და ეს სულაც იმ სიბერეს და სიყმაწვილეს არა ჰნიშნავს, რომ ერთს სიკვდილის მეტი არა დარჩენოდეს რა, როგორც ცალკე კაცს, სიბერეში ჩავარდნილს, და მეორე-კი ზრდაში იყოს, მინამ დაბერდებოდეს და სიბერეს თან გადაჰყვებოდეს. ეგ ძველ-ახლობა მარტო იმას მოასწავებს, რომ ერთი ერი ადრე გამოსულა საისტორიო სარბიელზედ და მეორე გვიან.

თუ ბევრი მაგალითია ისტორიაში, რომ ერი სრულიად აღგვილა დედამიწის ზურგიდამ, სიბერეს კი არ აბრალევენ ეხლანდელნი მეცნიერნი, არამედ შინაურ საქმეთა მოუწყობლობას, ურიგობას და გარეშე მიზეზებს, მაგალითებრ, მტერთაგან ძლევასა, აკლებასა და აოხრებას. დაბერება ერისა რომ მართალი იყოს, მაშ თავის დროზედ ინგლისის, საფრანგეთის და გერმანიის ერნიც სიბერეს გადაჰყვებიან, დაიხოცებიან, ამოსწყდებიან. ეს შესაძლოა მოხდეს. თუმცა ძნელად წარმოსადგენი-კია, მაგრამ, თუ მოხდა, აქ სიბერე არაფერს შუაში იქნება, იმიტომ უფრო, რომ სიბერე ერისა არამც თუ ბუნებური მოვლენაა, არამც თუ არსებობს, წარმოდგენითაც-კი ყოვლად შეუძლებელია. ამაზედ სიტყვის გაგრძელება მეტი იქნება. თითონ რუსულ ლიტერატურაშიაც-კი საბუთიანად გამოძიებულია ეს საგანი და ჩვენ არ გვახსოვს, რომ რომელსამე დაწინაურებულს მეცნიერს რუსეთისას არ გაეკილვოს, ასე თუ ისე, დრეპერის აზრი ამის თაობაზედ. ჩვენ გვიკვირს, რომ ავტორს, ვითარცა კაცს ასეთის ჭექა-ქუხილით მოუბარს „*о свободном и ширококолющемся потоке света и знания, о связи с могучим, глубоким родником общечеловеческой мысли*“, ¹¹ ზურგი შეუქცევია იმ *поток*-ისთვისაც და იმ *родник*-სათვისაც და, არამც თუ რაშიმე გამოუყენებია, ყურიც არ უთხოვებია; მაშ, რაღა აზრი უნდა ჰქონდეს ამისთანა ყალყზედ შეყენებულ ფრაზებს, თუ თითონ მთქმელს საჭიროდ არ დაუნახავს არც ის *поток*-ი *света и знания*, არც ის *родник*-ი *общечеловеческой мысли* და მარტო ორიოდ კაცის ნათქვამს უანგარიშოდ, ბრმად გაჰყოლია, თითქო იმ მთელ კაცობრიობის აზრთა წყაროში, იმ ნათელისა და ცოდნის ნიაღვარში, მარტო დრეპერისა და მის მიმდევრათა აზრი იყოს და სხვისა არავისი.

„სიბერე ერისა“, ჩვენის ფიქრით, უქმი სიტყვაა, მისი საგანი არ არსებობს და წარმოუდგენელიც არის. თუ ესეა, რის მაქნისია კაცმა ეგ უქმი, არაფრის მომასწავებელი, სრულებითაც არ-არსებული საგანი იძიოს, ან მსოფლიო ისტორიაში საზოგადოდ, ან საქართველოსაში ცალკე. რაც არ არის და არც ოდესმე იქნება, იმისი ძებნა ტყუილი მოცდენაა, წყლისა ნაყვია და, რასაკვირველია, ყველას ნება აქვს, როგორც სურს, ისე შეიქციოს თავი. ეს კიდევ არაფერი. რაც უნდა იყოს, აქ დრეპერს მაინც იმონმებს ავტორი თავის გასამართლებლად და ჩვენდა გასამტყუნებლად, თუმცა ვიმეორებთ, მინამ ამას დაგვმართებდეს, ავტორმა ჯერ უნდა იკისროს,

რომ მის მიერ ქებულ დიდებული *родник-ი общечеловеческой мысли*, ის *поток-ი света и знания* მისთვის ცარიელი ფრაზაა, მისთვის არ არსებობს. აკი ვამბობთ, ამ „ერის სიბერის“ გამო ავტორს კიდევ ხელმოსაჭიდებელი ხავსი აქვს თავის გადასარჩენად; საქმე მეორე წინადადებაა:

„დაიცალა (ქართველი ერი) ღონისაგან (?), თუ ჯერ დღეს-აქამომდე არ დაუწყია სრული ინტენსიური ცხოვრება და შეუნახავს თავისი ძალ-ღონე მერმისისათვისაო“ – (*Износил свои силы, или-же он до сих пор не начинал еще жить полною интенсивною жизнью и сберег свои силы для будущего?*).

აბა, ერთი გვითხარით, ეს „*сберег свои силы для будущего*“ რა ჭკუაში მოსასვლელი საკითხია? ყველა-ყველა და ამისთანა საკითხს-კი არ მოველოდით არავისაგან. ვინც ამისთანა საკითხს იძლევა და ამ-რიგად, იმას ორი რამ უნდა რწმენად მიღებული ჰქონდეს, ერთი მეორეზე უფრო საოცარი, უფრო საკვირველი, რომ სხვა არა ვსთქვათ რა; ერთი ისა, რომ „სრული ინტენსიური ცხოვრება“ ღონისაგან სცლის ერსა, ესე იგი ასუსტებს, აუძლურებს, და მეორე – არა-ინტენსიური ცხოვრება-კი ანახვინებს ღონეს მერმისისათვის. დააკვირდით ზემო მოყვანილს სიტყვებს ავტორისას და დაინახავთ, რომ, თუ ამ სიტყვებში რაიმე ლოლიკაა, მისი საკითხი სწორედ ამ ორგვარ რწმენისაგან მომდინარეობს. სხვა სათავე არა აქვს მის საკითხსა. გაგონილა ეს სადმე და ვისგანმე? მაშ რაღაზედ იხოცვენ თავს ევროპიელნი „სრულის ინტენსიურ ცხოვრებისათვის“, თუ იგი ღონეს არა ჰმატებს და ღონისაგან სცლის! სულელები!.. მოსულიყვნენ და ჩვენგან ჭკუა ესწავლათ!.. ის არა სჯობია – ჩვენ, ქართველებს მოგვბაძონ,¹² ინტენსიურ ცხოვრებას ჩვენსავით თავი არიდონ და ამით ღონე შეინახონ მერმისისათვის. აი, ესეც თქვენი ახალი ამბავი! მოდით და ამას იქით ინატრეთ „სრული ინტენსიური“ ცხოვრება!.. დღეს-აქამომდე გვეგონა, რომ ხსნა ერისა სწორედ მაგ ინტენსიურ ცხოვრებაშია და, თურმე ნუ იტყვით, დასარჩობი ფონი-კი სწორედ ეგ ინტენსიური ცხოვრება ყოფილა. ღონისაგან არდაცლა, ღონის შერჩენა ხომ ბედნიერებაა და, მაშასადამე, ბედნიერი ერი ისა ყოფილა, ვინც ამ ინტენსიურ ცხოვრების მაცდურებას არ აპყოლია, მისგან არ გაბრიყვებულა და ღონე შეუნახავს მერმისისათვის. ამაზე ბედნიერი უფრო დათვები და მგლები იყვნენ, რადგანაც ამათ გუშინდელი დღეც არ ახსოვთ და, მაშასადამე, ადამიანზედ უფრო მეტი ღონე შეუნახავთ მერმისისათვის. გაგონილა ასეთი სასაცილობა! გაგონილა ასეთი მოთხრა და გაბიაბრუება ისტორიისა! ჰოი, *поток-ო света и знания*, ჰოი *родник-ო общечеловеческой мысли*! „რაზედ გაცუდდნენ ძალნი თქვენნი მომჯადოებნი“?!

„ინტენსიური ცხოვრება“ ერთსა და იმავე დროს სათავეც არის და შედეგიც კულტურისა, რომელიც ათასის წლობით შენებულა, აგებულა, მართალია კაცობრიობის დაუღალავ და დაუძინებელ ჯაფით, გარჯითა და მხნეობით, მაგრამ იმისთვის კი არა, რომ ღონისაგან დაიცალოს, არამედ იმისთვის, რომ უფრო გაღონიერდეს, გაძლიერდეს, გამოფოლადდეს, გამოჯიქდეს არსებობისათვის საჭიდაოდ. ამიტომაც კულტურა და მასთან განუყოფელი ინტენსიური ცხოვრება კაცობრიობის ღონისა და სიმკვიდრის დედაბოძია, ქვაკუთხედია. იგია თითონ დაუშრობელი სათავე ღონისა, იგი ღონის-ღონეა ერისა, თუ ასე ითქმის, — იგი ფარია და ხმალი არსებობი-

სათვის ჭიდილში. თუ კულტურა, ინტენსიური ცხოვრება ერს არ ალონიერებს, არ აძლიერებს და, პირიქით, ღონისაგან სცლის, ვიღა ოხერი იქნება ინატროს და თავი გამოიდოს კულტურულ, ინტენსიურ ცხოვრებისათვის.

ღონე შეინახება მერმისისათვისაო, გვანუგეშებს ავტორი. კაი ნუგეშია, კაცმა პური აღა-რა სჭამოს, რომ კბილები არ გაუცვდეს და მერმისისათვის შეინახოს. რა ოხრობისათვის-ღაა საჭირო, რიღას მაქნისია ის შენახული ღონე, თუ არ იმავ ინტენსიურ ცხოვრებისათვის. თუ ესეა, ან თითონ ინტენსიური ცხოვრება რის მაქნისია, თუ ღონისაგან სცლის ერსა, ასუსტებს, აუძღურებს! ეს რა ბაბილონის გოდოლია, არ გვესმის, და იქნება ავტორმა შემდეგს წერილებში აგვიხსნას.

ეხლა-კი უსაბუთოდ ჰკილავს ავტორი ჩვენებურ ინტელიგენციას 54 გვერდზედ, რომ ტყუილად აბნევს აქ (საქართველოში) მზე თავის ბრწყინვალე და სიცოცხლის სასიხარულო სხივებსაო. იგი თითქო არც ათბობს, არც ანათებს და მარტო თვალს ახამხამებსო. რათ არის ესე, ჰკითხულობს გულშემატკივარი ავტორი: კაცს აქ სული რათ უგუბდება და რატომ ნათელი არა ნათობსო. ბევრიაო ამისი მიზეზი და უპირველესი, თავი-და-თავი ის არისო, რომ აქაურ ინტელიგენციას თავი შეუკეტნია, „*потеряв связь с могучим и глубоким родником общечеловеческой мысли*“.

ჩვენ გვგონია, რომ ავტორი არ უნდა უწყებოდეს ჩვენებურს ინტელიგენციას ამისათვის, თუ თავისი დედააზრი, თავისი მოძღვრება „ღონის შენახვაზედ“ მართლა სწამს. ავტორს, წყრომის მაგიერ, უნდა გახარებოდა, რომ ჩვენებური ინტელიგენცია მისის რეცეპტით იქცევა ამ შემთხვევაში: ღონეს ინახავს მერმისისათვის და ამიტომაც თავი შეუკეტნია, რომ კაცობრიობის „ინტენსიურმა აზროვნებამ“ ღონე არ შემოახარჯვინოს.

აი, სადამდე მიჰყავს კაცი უთავბოლო ფრაზებსა. ის თავი-და-თავი საგანი, რომლის გამო-სარკვევადაც აუღია ავტორს კალამი ხელში და რომელიც გამოთქმულია ზემო-მოყვანილ რუსულ ციტატაში, აშკარად გვეუბნება, რა განძის პატრონი ყოფილა ჩვენი ავტორი. მას სწამებია ჯერ ისა, რომ ერის ცხოვრებაში სიბერეს თავისი ადგილი აქვს; მეორე ისა, რომ „ინტენსიური ცხოვრება“ ერისა ღონის გამომცლელია და, მაშასადამე, დამაუძღურებელი; მესამე ისა, რომ რომელს ერსაც ინტენსიური ცხოვრება არა ჰქონია, ჭკუვა უხმარია და ღონე შეუნახავს მერმისისათვის და, მაშასადამე, წინ უნდა იყოს იმ ერზედ, რომელიც მისცემია ინტენსიურ ცხოვრებას და ამაოებაში ღონისაგან იცლება. ესეც გამოვიდა სლავიანოფილების მოძღვრება, მერე მარტო იგი ნაწილი ამ მოძღვრებისა, რომელიც დიდისა და პატარისაგან სასაცილოდ აგდებულა.

ამას გვეუბნება კაცი, რომელიც ჰკიცხავს ჩვენებურ ინტელიგენციას, თავი შეგიკეტნიათ და არ ენაფებით კაცობრიობის აზრთა ყოვლად-შემძლებელ წყაროსაო! უმეცრებას ის კაცი უკიჟინებს სხვას, რომელსაც „სრული ინტენსიური ცხოვრება“ ერის ღონისაგან დამცლელი ჰგონია და არა-ინტენსიური ცხოვრება კი – ღონის შემნახველი.

ეხლა, აბა ნახეთ, სხვა ადგილას იგივე ავტორი იმავ ინტენსიურ ცხოვრებას რა ფრაზებით, რა ბუკითა და ნალარით აქებ-ადიდებს: „*всесильная современность, могучий и глубокий родник*“

обшечеловеческой мысли, свободный и широколюющийся поток света и знания, обшечеловеческая сокровищница слова и мысли“ და სხვანი და სხვანი. ახლა ერთი ჰკითხეთ ავტორს, საიდან არის ყოველივე ეს, თუ არ „ინტენსიურ ცხოვრებისაგან“. რამ შეჰქმნა ეს ყოვლად-შემძლებელი ეხლანდებლობა, ეს ღონიერი და ღრმა წყარო კაცობრიობის აზროვნებისა, ეს თავისუფალი და განივრად მომდინარე ნიაღვარი ნათლისა და ცოდნისა, ეს კაცობრიობის საღარო სიტყვისა და აზრისა, თუ არ „ინტენსიურმა ცხოვრებამ“?

ნუთუ ყოველივე ეს ერთად და თვითოეული ცალკე უტყუარი ნიშანი და მაგალითი არ არის „სრულის ინტენსიურის ცხოვრებისა“? თუ ესეა, ამის მთქმელს განაღდა შეეძლო ბოლოს ეს ეკითხნა:

„Грузинский народ стар (?) и износил свои силы (?), или он до сих пор не начинал еще жить полною интенсивною (?) жизнью и сберег свои силы для будущего (?)“.

ორში ერთი: ინტენსიური ცხოვრება ან ღონეა, ან ღონისაგან დამცლელი. რომელი ერთი დავუჯეროთ ავტორსა. აქ ბევრი ლაპარაკი საჭირო არ არის. ან ზემოხსენებული ქება-დიდება ცუდ-უბრალო ფრაზებია მტვერის ასაყენებლად, ან ეს უკანასკნელი ლათაიად მოყვანილია. თუ ერთიცა და მეორეც მართლა ცარიელი ფრაზები არ არის და აზრი რამა აქვთ, ძნელად დასაჯერია, რომ ერთისა და იმავე კაცისაგან იყოს ნათქვამი.

ეხლა ჩვენ ხომ ვიცით, რა ღრმა აზრი და საგანი ჰქონია ავტორს, როცა თავისის წერილები-სათვის ხელი მიუყვია. საგანი, როგორც ჰხედავთ, ურიგო არ არის, რადგანაც აქედამ ერთი კარგი რჩევა გამოდის: ვერიდნეთ ინტენსიურს ცხოვრებას ერთი ათასიოდ წელიწადი კიდევ და ამით ღონე შეგვენახება უფრო შორეულ მერმისისათვის. და თუ ეს ღონის შენახვა კარგია, ჩვენს შემდეგთაც ვუანდერძოთ, ესევე ჭკუა იხმარონ, იმათაც ზურგი შეაქციონ ინტენსიურ ცხოვრებას და ამით ღონე შეინახონ მერმისისათვის და ეგრე ერთი შთამომავლობა მეორეს მიჰყვეს ქვეყნის დასასრულამდე. ახლა დაიჟინებთ და იკითხავთ, — ეგ ღონე რაღა ეშმაკად უნდა ერსა, თუ ყოველთვის ზანდუკში შენახული ექნებაო? ამისი კი რა მოგახსენოთ. ხოლო ეხლა კი ადვილად გასაგებია, ველურნი ერნი რათ უფროთხიან, როგორც ჭირს, ინტენსიურს ცხოვრებას? თურმე ნუ იტყვით, არ იხარჯებიან და ღონეს ინახავენ მერმისისათვის. მეტი ჭკუა-ლა გინდათ! რომ სწორედ ამ ჭკუაზედ გვივლია ჩვენც, ამას ავტორი სცდილობს თავის წერილებში დაამტკიცოს. ეს ახალი მეცნიერება დღეს-აქამომდე არავინ იცოდა და მადლობა ღმერთს, „Северный Вестник“-მა ქვეყანას შეატყობინა, ჩვენის ავტორის შემწეობით. რა თქმა უნდა, ინგლისი, საფრანგეთი, გერმანია და ერთობ მთელი ევროპა თავს დაანებებს ინტენსიურ ცხოვრებას და ღონეს შეინახავს მერმისისათვის ჩვენებურადა, ქართველურადა. მაგრამ ვაი თუ გვიანდა იყოს ევროპისათვის ეს ახლად ნაპოვნი წამალი „ღონის შენახვისა“.

ყოველივე ესეც საკმაო საბუთს გვაძლევს ამაზედ გაგვეთავებინა ჩვენი საუბარი. ვინც ისტორიაში იმას ეძებს, — აცა, ვინ არ მიეცა ინტენსიურს ცხოვრებას და ამით ღონე შეინახა მერმისისათვისაო, იმასთან ლაპარაკი მეტია. მაგრამ ჩვენ მაინც ამით არ ვათავებთ ჩვენს საუბარსა, იმიტომ რომ ერთს ადგილას (53 გვერდზედ) ავტორი ამბობს, მე იმისთანა მხარეს ქართველთა

ცხოვრებისას უნდა შევეხოო, რომელსაც ჯერ არავინ შეჰხებია ქართულს ლიტერატურაში და ამაში პირველობა მე შემხვდაო. მოდით და წყურვილი ნუ აგეშლებათ, ბოლომდე მიჰყვით ავტორსა.

შემდეგში გავსინჯავთ, რა გზით, რა „ინტენსიურ ცოდნით“, ერთის სიტყვით – რა საგზლით უვლია ავტორს თავის ძირეულ და თავ-და-თავ საგნამდე მისაღწევად და რა საკვირველებანი აღმოუჩენია გზა-და-გზა მსოფლიო ისტორიისათვის საზოგადოდ და ჩვენისათვის ცალკე.

წერილი მეორე

ჩვენა ვნახეთ, რომ ავტორმა „*Письма о Грузии*“-სამ თავ-და-თავ საგნად წინ დაიყენა – შეგვატყობინოს, — „დაბერდა საქართველოს ერი და დაიცალა ღონისაგან, თუ ჯერ-აქამომდე არ დაუწყია სრული ინტენსიური ცხოვრება და თავისი ძალ-ღონე შეუნახავს მერმისისათვის“. რა პასუხს მისცემს ავტორი ამ საკითხს, ამაზედ ბოლოს ვიტყვით. ჯერ მოვიკვლიოთ – რა სამცნო მეთოდით მიჰმართა თავის ახირებულ საგნის გამორკვევასა.

თითონ ავტორი ამაზედ არას ამბობს პირდაპირ. არც საჭირო იყო; თვითონ წერილები ავტორისა ამ შემთხვევისათვის „მოდის მნახეა“. თუნდ ეგეც არ იყოს, რაკი ავტორი უკიჟინებს ჩვენს ლიტერატურას, არ იცის – რა არის „შედარებითი მეთოდი კვლევისა“-ო (*сравнительный метод*) და კრიტიკით არ შეჰხებია საქართველოს ისტორიასაო, — უნდა ვიგულისხმოთ, რომ თითონ ამისი მოკიჟინე ავტორი ამ მეთოდს და ამ კრიტიკას იხმარებს.

ძალიანა ვწუხვართ, რომ კარგა ხანს თავი უნდა დავანებოთ ავტორსა და შევეუდგეთ იმის ახსნას, თუ რის მომასწავებელია „შედარებითი მეთოდი“ და რასა ნიშნავს. ეს საჭიროა იმისათვის, რომ გავიგოთ, — რის არ-ცოდნა უკიჟინებია ავტორს ჩვენის ლიტერატურისათვის. ესე იგი, რა მოუთხოვნია ჩვენგან, რომ იგივე მოვსთხოვოთ თითონ მას, რადგანაც – როგორც ეტყობა – იგი ამ მეთოდისათვის თავგამოდებულია და თავგადადებული. რა თქმა უნდა, ვრცლად ამის ახსნას ვერ გამოვუდგებით, რადგანაც ამისათვის არც დროა და არც ადგილი პატარა გაზეთში. ამის ახსნას ჯონ სტუარტ მილმა რამდენიმე დაბეჭდილი თაბახი მოანდომა თავის სახელოვან თხზულებაში, რომელსაც „სისტემა ლოლიკისა“ ჰქვია.

ამ ჟამად ჩვენთვის საკმაოა მარტო თავი-და-თავი ძარღვი გავუგოთ ამ მეთოდსა, ისიც იმ საგნების მიხედვით, რომელნიც ერთად კრებულად შეადგენენ ისტორიას მთელის მისის ვრცელის მნიშვნელობითა. რა თქმა უნდა, აქაც ისე ვერ გადავურჩებით, რომ სიტყვა არ გაგვიგრძელდეს. თითონ საგანია იმისთანა რთული და მრავალ ფესვ-შტოიანი, თუმცა ჩვენი სურვილი კია, რომ მარტო დედაძარღვს მეთოდისას მივაგნოთ, და სხვას ყოველს, მის მეტ-ნაკლებობას და გარემოცულობას, გზა ავუქციოთ.

ჩვენ წინათვე ბოდიშს ვიხდით ჯერ ჩვენის პირდაპირის საგნიდამ გადახვევისათვის და მერე იმისათვის, რომ აქ იძულებულნი ვიქნებით ბევრი იმისთანა სიტყვები – ქართული თუ უცხო – ვიხმართ, რომელთაც ჯერ ადგილი არ დაუჭერიათ ჩვენს ენაში. ტერმინების უქონლობა ამ შემთხვევაში მეტის მეტად აბრკოლებს კაცსა და, იმის გარდა, რომ აძნელებს გაგებას ნათქვამისას, სიტყვასაც ძალაუვნებურად აგრძელებს, თითონ ენასაც აჭრელებს, ამძიმებს. ეს აჭრელება და ამძიმება არ უხდება არც წერასა, არც ლაპარაკსა და ამიტომაც, როგორც საკითხავად, ისეც სასმენლად, მოსაწყენია. ჩვენი ნუგეში ამ შემთხვევაში ის არის, რომ ვინც სიტყვაში აზრს ეძებს და არა მარტო გართობასა და სიამოვნებას, ის არ შეუშინდება ამ მოწყენასა და გაირჯება ძალაუვნებური სიმძიმე ენისა აიტანოს აზრის გაგების სურვილით.

არის იმისთანა სფერა საცოდნელისა, თუ საცნაურისა, სადაც მჭრელი და გამომძიებელი გონება ადამიანისა თავგამოდებული იბრძვის – შეიტყოს სურვილი, გაიგოს, აიხსნას უტყუარად და შეუცდომლად, მაგრამ ამისათვის ვერავითარს გარეგანს საბუთს ვერ ჰპოულობს დასაბჯენად და ფეხის მოსაკიდებლად. ამისთანა სფერა საცოდნელისა, თუ საცნაურისა, ყველა მეცნიერებაში არის და, სხვათა შორის, ისტორიაშიაც. ისტორიაში ეგ სფერა პირველყოფილი, პირველდანიებითი მდგომარეობა თვითოეულის ერისა და აქედამ მთელის კაცობრიობისაც. ეს მდგომარეობა იმ ხანას ეკუთვნის, რომელსაც ისტორიის წინადყოფილს დროს ეძახიან, ესე იგი იმ დროს, რომლის ხსოვნა არა აქვს ისტორიასა და მოუსვენარი, ცოდნის ხარბი გონება ადამიანისა კი სცდილობს, რაც ისტორიას არ დაუხსომებია, იგი თითონ გვიამბობს, გვაცოდინოს. საიდან და როგორაო? – იკითხვენ. მართლა-და საიდან და როგორ, მაშინ როდესაც არავითარი პირდაპირი მთხრობელი, არავითარი წერილობითი მოწმობა არ არსებობს?

პროგრესიო, — ამბობს ფილოსოფოსი ბეკონი, — არის გაუთავებელი შორს გადგმა არ-შესაძლებელის საზღვრებისაო. მართლაც არის: ვის ეგონა, რომ შესაძლებელია უშველებელ მანძილზედ კაცი კაცს გამოელაპარაკოს თვალის დახამხამების უმაღლეს? ვის ეგონა, რომ შესაძლოა ორთქლმა სახლების ოდენა ვაგონები გააქან-გამოაქანოს გაჭენებულ ცხენზედ უფრო სწრაფად? დღეს ყველა ეს არის და, ამ სახით, საზღვარი არ-შესაძლებელისა ამაების შესახებ, წინად ახლო მდგარი, დღეს შორს გადადგმულია, ანუ, უკეთ ვსთქვათ, საზღვარმა შესაძლებელისამ ადგილი გადაინაცვლა და შორს გაიწია.

ესევე არ-შესაძლებელი შესძლო ადამიანის გონებამ, როცა შეუდგა იმის გამოძიებას და გაგებას, თუ რა მდგომარეობაში იყო კაცობრიობა საზოგადოდ, ან თვითოეული ერი ცალკე – იმ დროს, რომელიც ისტორიას არ დაუხსომებია, ან თვალი არ შეუსწვრია. აქ ის მდგომარეობა იგულისხმება, რასაც „ცივილიზაციას“ ეძახიან. ცივილიზაცია, ანუ წარმატებულობა ადამიანისა მიზეზი-კი არ არის, არამედ შედეგია ყოველ იმ ძალ-ღონისა, რომელნიც ერთად კრებულად მოქმედობენ კაცობრიობაში საზოგადოდ და თვითოეულ ერში ცალკე. ამგვარს ძალ-ღონეს სოციალურ ძალ-ღონეს ეძახიან. ცოდნა, გონებრივი და ზნეობრივი აღმატებულობა, მრეწველობის სიმდიდრის მეტნაკლებობა, რწმუნება¹³ იმ საგნების მიმართ, რომელიც ადამიანისათვის უდიდესად მისაჩნევია, მმართველობა, წეს-წყობილება ოჯახებური, საზოგადოებური, სამოქალაქო, კანონები, ჩვეულებანი, ზნე-ხასიათი და სხვა ამისთანა სულ ერთად და ერთს დროს

მომქმედნი, ჰქმნიან იმას, რასაც რომელისამე დროის მდგომარეობას ერისას, თუ კაცობრიობისას, ეძახიან, ანუ ცივილიზაციას თავისის მეტ-ნაკლებობით.

ყოველივე ეს, თუ ისტორიის წინადასრულებით, ცხრა კლიტით დაკეტილი საღაროა და გასაღები ზღვაშია გადაგდებული. ადამიანის გონებამ მაინც იპოვა ეს გასაღები და ამ საღაროს კარი გაგვიღო ცოტად თუ ბევრად.

ეს გასაღები ზოგში იგი ამბებია, რაც ადამიანს დაუხსომებია ზღაპრულად. ეს ზღაპარნარევენი ამბები, თქმულობანი, რა თქმა უნდა მონად და საბუთად მოსატანნი არ არიან რომელისამე ყოფილის საქმისა. ამ მხრით იგინი ძალიან ცოტად დასაჯერნი და სანდონი არიან, მაგრამ ხშირად ამისთანა ამბებში ვპოულობთ ბევრს მართალს აღწერას ზნე-ჩვეულებისას. სასაფლაონი და სამარხი ნაშთი აკლდამებსა და კუბოებში ძველის-ძველის დროებისანი – ესენიც მეცნიერებამ გამოიყენა იმ ცხრა კლიტით დაკეტილის გასაღებად. თითონ ენა ადამიანისა, მისი სიტყვიერება, მთელი ხელთუქმნელი ისტორიაა ერისა ცალკე და კაცობრიობისა საზოგადოდ. ეთნოლოგიური აღწერა კაცთა ნათესავისა, ყოველის ცალკე თესლისა მთელს დედამიწის ზურგზედ, ბევრს რასმე მოგვითხრობს მასზედ, თუ ვინ და რა საიდან წამოსულა, როგორ უვლია და სადამდე მისულა.

რამოდენადაც ზედმინევნით გამოვიკვლევთ ენას, მითოლოგიას, ზნე-ჩვეულებას, სარწმუნოებას, არქეოლოგიურსა და ეთნოლოგიურს ნაშთსა და კვალსა, იმოდენად ძლიერ ვრწმუნდებით, რომ აზრი დღევანდელის ველურის კაცისა იმ მდგომარეობაშია, როგორც პირველდაწყებითი სადღე შემდეგისა. ამავე დროს დავინახავთ, რომ განათლებულის კაცის ჭკუას დღესაც საკმაოდ აჩნევია კვალი, ნიშანი იმ წინანდელის მდგომარეობისა, რომლის მიხედვით ველური კაცი წარმოადგენს სულ უმცირესს და განათლებული კაცი – სულ უდიდესს პროგრესსა.¹⁴

ყოველ ამაებში – ენა, როგორც გასაღები დაკეტილისა, ყველაზედ უფრო შემძლებელია და ყველაზედ სანდო მონაშეა ცივილიზაციის ისტორიისათვის, რადგანაც უფროს-ერთს შემთხვევაში ერთობა ენისა მოასწავებს ერთობას კულტურისას. მაგალითებრ, გამოცნობილია, რომ რამდენადაც ბევრია საერთო სახელები ენაში და ახლოა ერთმანეთზედ მათი მნიშვნელობა, იმოდენად შესაძლოა გამოვარკვიოთ ცოდნა ეპოქისა¹⁵. ენის მკვლევარი მეცნიერება — ფილოლოგიაა და ამიტომაც მართალს ამბობენ, რომ ფილოლოგია და ისტორია მხარ-და-მხარ დადიან, ერთმანეთს ჰშველიან, რადგანაც ცხოვრება ერისა გადაშლილია, გამომზევებულია მის ენაში, რომელიც უტყუარი სარკეა ყოველის მისის თავგადასავალისა და ყოფაცხოვრების ცვალებადობისა¹⁶.

აქედამა სჩანს, ენის გამოკვლევა რა დიდი ღონეა ადამიანის გონებისათვის და ფილოლოგია, როგორც ენის მკვლევარი მეცნიერება, რა სამსახურს უწევს ისტორიასა მის წინააღმდეგ და საცნობელად. ეს ღონე გამოიჩინა ფილოლოგიამ უფრო მაშინ, როცა ადამიანის გონებამ მიაგნო ერთსგვარს გზას კვლევისას, რომელსაც „შედარებითი მეთოდი“ — ჰქვია. ამ მეთოდმა, სიფრთხილითა და ცოდნით ხმარებულმა, ისეთი უტყუარობა, ისეთი ზედმინევნელობა აღმოიჩინა, ისეთი სახელი დაიგდო, რომ არ არის მეცნიერება, რომელიც, საცა საჭიროა, ამ მეთოდს არა ხმარობდეს. ამ მეთოდით ბევრს წყვდიადსა და ბნელს ნათელი მოეფინა, ბევრი

დაფარული გამომზევდა. ამიტომაც ამბობს ერთი მეცნიერი¹⁷, რომ „შედარებითი მეთოდი ერთი უდიდესი ძლევამოსილობაა გონებითად ჩვენის საუკუნისაო“, მისი სიტყვით, ამ მეთოდმა იმისთანა გზა გაგვიჭრა, რომლის შემწეობითაც დღეს შესაძლოა მთლად და უეჭვოდ დავრწმუნდეთ იქ, საცა უნინ მარტო ამოცანებით და ეჭვით ლაპარაკი იყო. ამ მეთოდმა მოგვცაო, ამბობს იგი, ღონე და სახსარი შინაგანის საბუთებით დავამტკიცოთ უფრო ცხადად და უტყუარად ის, რასაც გარეგანი საბუთები არ აქვსო.

პირველი, რომელმაც ეს მეთოდი იშვილა, ფრიმანის სიტყვით, არის ფილოლოგია, და მას აქეთ ფილოლოგია, ანუ უკეთ ვსთქვათ – შედარებითი ფილოლოგია, ისეთს მაგარს საფუძველს დაეფუძნა, რომ ვერა ძალი ვეღარ შეარყევსო. თუმცა იმ ხანისა, რომელსაც შედარებით-მა ფილოლოგიამ თავისი ნესტარი გაუზნია, არავითარი წერილობითი მონმობა არ დარჩენილა, არავითარი პირდაპირი გეში, მაგრამ, ამბობს იგივე ფრიმანი, საბუთები შედარებითის ფილოლოგიისა უფრო საიმედონი არიან, ვიდრე ბევრი რამ იგი, რასაც იძლევა წერილობითი ნაშთი ისტორიისაო. ამ გზით ჩვენ იმისთანა ამბებს ვცნობულობთო, რომელთა შესახებ შეუძლებელია გარეგანი საბუთი, მაგრამ შინაგანი საბუთი-კი, რაკი ერთხელ ნაპოვნია და დადგენილი, შეურყეველია და ყოველს ეჭვს უკარგავს ადამიანსაო.

ეს ჩვენი ნათქვამი თუმცა გვეუბნება, რის მომასწავებელია და რა ღირსებისაა შედარებითი მეთოდი, მაგრამ ჯერ კიდევ საკმაოდ არა ხსნის, თითონ მეთოდი რაში მდგომარეობს. თუ აქ, ვიდრე ამას ავხსნიდით, უფრო შედარებითი ფილოლოგია ვახსენეთ, მარტო იმისთვის, რომ თვით მეთოდის ახსნა გავიადვილოთ, იმიტომ რომ სხვა სამეცნიერო სფეროში ეს მეთოდი ისე საკუთრად, მარტივად და შეურყევნელად დასანახი არ არის, როგორც ფილოლოგიაში.

თითონ სიტყვა „შედარება“, ცოტად თუ ბევრად გვამცნევს — რა უნდა ვიგულისხმოთ, როცა ვამბობთ „შედარებითი მეთოდი“. შედარება იმ მოქმედებას გონებისას ჰქვია, როცა ორს ანუ რამდენსამე საგანს ერთმანეთს წაუყენებს, დაუპირისპირებს, რომ აღმოჩნდეს, რაში აქეთ მსგავსება, ერთნაირობა, და რაში სხვაობა და სხვანაირობა. შედარების საგნად შესაძლოა რამდენიმე სხვადასხვანაირი შემთხვევაც იყოს ერთისა და იმავე მოვლენისა, ხოლო იმისთანა შემთხვევანი-კი, რომელშიაც გამოსაძიებელი მოვლენა თავს იჩენს ასე თუ ისე.

სწორედ რომ ვთქვათ, სიტყვა „შედარება“ სრულიად არ უხდება, სრულიად არ შეეფერება იმ-გვარს კვლევას საგნისას, რომელსაც ამ სიტყვით ჰხატავს მეცნიერება ყველა ენებში. ეს-გვარი კვლევა — შედარება კი არ არის, სწორედ ის არის, რომ კაცი კვალში ჩაუდგეს რომელსამე საგანს, ანუ მოვლენას, რომ ან სათავიდან ბოლომდე ჩამოჰყვეს, თუ სათავე ვიციტ და ბოლო არა, და ან ბოლოდან სათავემდე აჰყვეს, თუ ბოლო ვიციტ და სათავე არა, და ამისათვის კიბედ გაიხადოს ყოველივე შემთხვევა, ყოველივე დრო, ყოველივე ადგილი, სადაც კი ან საგანს, ან მოვლენას თავი გამოუჩენია. ვსთქვათ, შეგვხვდა ქართული ბავშვური სიტყვა „აჩუა“. საიდან არის ეს სიტყვა, რის მომასწავებელია და ნიშნავს იმას თუ არა — რასაც ბავში ამ სიტყვით ასახელებს? ჩვენს ენაში ამ სიტყვის ასახსნელს ვერაფერს ვიპოვნით. თუ კვალში ჩავუდგებით და სხვა ენებს ამ განზრახვით მოვჩხრეკთ, დავინახავთ, რომ სანსკრიტულად^{18*} *acva, zendurad*^{19**} ასპა, ლათინურად *eguus*, ირლანდიურად *ech*, ლიტოვურად *aszwa* — ცხენსა^{20***} ნიშნავს და

ყველგან ისმის ცხადად და ნათლად ჩვენებური „აჩუა“. ცხადი არ არის ეხლა, რის ნაშთია და საიდან წარმომავალია ეს სიტყვა „აჩუა“, რომელსაც დღეს ჩვენში მარტო ბავში ჰხმარობს, ან ბავშვისათვის ვხმარობთ ცხენის მაგიერ?

რა თქმა უნდა, ეს ამბავი, ასე ცალკედ, ასე ობლად და მარტოდ აღებული იმოდენად არა არის რა, რომ კაცმა მისდა მიხედვით რაიმე გადანწყვეტილი აზრი შეადგინოს ან ერთა შთამომავლობასა და ნათესაობაზე, ან რაიმე მახლობელობაზე. ხოლო ყოველივე ამისთანა ამბავი, ცალკე თუ სხვებთან ერთად, ისტორიის მკვლევარისათვის ანგარიშგასანევია იმოდენად, რამოდენადაც იგი ანიშნებს ზედგავლენას, დამოკიდებულებას ერთმანეთზე სხვადასხვა ერებისას, რომელნიც, რაკი ამისთანა საბუთია, უეჭველია, ერთმანეთს ოდესლაც შეჰხვედრიან ისტორიის გზაზედა ისე თუ ასე. ფრიმანი უფრო დიდს ავალას აძლევს ამისთანა ამბავსა, თუმცა ზოგიერთნი ამაში უცილობელად ბევრს არას უთმობენ ამ მეცნიერს.

ფრიმანს მოჰყავს, მაგალითად, სიტყვა *mill, molar*, რუსული *молоть*, და ამბობს, რომ ერთგვარ ენების ჯგუფში ყველგან ეს თავდაპირველი ძირი სიტყვისა ისმის, ზოგან უცვლელად და ზოგან ცვლილებით, იმ მოქმედების აღსანიშნავად, რომელსაც „ფქვა“ ჰქვია. აქედამ წარმომდგარია თვით წისქვილის სახელიცაო ამ სხვადასხვა, ერთმანეთზე იმოდენად დაშორებულ ენებში, რომ ერთის მიერ მეორისაგან შემოღება რისამე საზოგადოდ და სიტყვისა ცალკედ ყოვლად შეუძლებელია ისტორიულის საბუთით კაცმა წარმოიდგინოსო. ნუთუ ეს ამბავი შემთხვევას უნდა მიეწეროს და არა იმას, რომ ეს სხვადასხვა ენები ოდესლაც ერთი და იგივე ენა ყოფილაო. შეიძლება რომელმამე ცალკე ერმა ცალკე თავისგან მოიგონოს ხელობა ფქვისა, მაგრამ რომ ამ მოქმედებას ერთი და იგივე სახელი დაარქვას ერთმანეთზედ დამოუკიდებლად — ეს კი ყოვლად შეუძლებელიაო. თუ ესეა, როცა სახეში გვაქვს მარტო ერთი ცალკე სიტყვა, რაღა ითქმის მაშინ, როცა ამისთანა მსგავსებით სხვა ბევრი სიტყვაც აღმოჩნდება სხვადასხვა, ერთმანეთზედ დაშორებულ ენებშიო. როცა ამისთანა საბუთები წინ გვედება, შეუძლებელია კაცმა ის დასკვნა არ გამოიყვანოს, რომ ყველა ამ-გვარად შედარებული ენები ოდესლაც ერთი და იგივე ყოფილა და ერნი, რომელნიც ამ ენებს ლაპარაკობენ, ერთისა და იმავე შთამომავლობისაო, ხოლო განაწილებულან და გაყრილან მას შემდეგ, როცა უკვე ერთობაში მიუღწევიათ იმ ცივილიზაციის ხარისხამდე, რომ წისქვილის ხმარება სცოდნიათო, — ამბობს ბოლოს ფრიმანი. აი, როგორ ჰშველის შედარებითი ფილოლოგია ისტორიას.

ან, მაგალითად, ავიღოთ ჩვენი ჩვეულება, რომელიც გვიშლის, რომ მონაკვეთი ფჩხილი, ან თმა არ გადავადგოთ ცუდ-უბრალოდ, და გვავალებს — უსათუოდ ცეცხლში დავსწვათ, ან მიწაში ჩავფლათ. სად არის ამისი მიზეზი, სათავე? რის მომასწავებელია ეს ჩვეულება? აშკარაა, აქ რაღაც მიზეზს დაუდგენია ეს ჩვეულება, და რა მიზეზს — ეს-კი აღარ დაგვხსომებია. რომ მოვჩხრიკოთ, ყოველს დროს, ყოველს ადგილას, ყოველს შემთხვევაში, საცა-კი დედამიწის ზურგზედ ამ ჩვეულებას თავი უჩენია, ვნახავთ, რომ ეგ ჩვეულება ერთნაირ რწმენისაგან არის წარმომდგარი. უნინ სჯერებიათ, რომ ადამიანის კუთვნილს რასმე, საცმელს, სამოსელს, ნაკვეთს ფჩხილს, თმას და სხვას ამისთანას, განუწყვეტელი კავშირი და დამოკიდებულება აქვს პატრონთან მაშინაც, როცა პატრონი ერთგან არის და მისი კუთვნილი მეორეგან, თუნდა ძალიან

შორსაც. ამის საბუთს დღესაც ვხედავთ, როცა ჩვენებურს მკითხავენ აკითხვინებენ ხოლმე, ან ბედს შეაკვრევენ და გაახსენებენ მარტო იმით, რომ ხელსახოცზედ აკითხვინებენ, ან ხელსახოცს შეალოცვინებენ იმ კაცისას, რომელიც მკითხავენ შორს არის. ამ რწმენის პირდაპირი შედეგი ის არის, რომ რასაც ადამიანის კუთვნილს შეამთხვევთ, ის პატრონსაც შეემთხვევა. რადგანაც ესეა, შესაძლოა პატრონს მონაკვეთისას, მონარჩენისას, ან კუთვნილისას — ჯადო რამ გაუკეთონ, ბედი შეუკრან და ბოროტი შეამთხვიონ. ამის შიშით ყველა თავისას უფრთხილდება, რომ უღალაგო ალაგას არა დარჩეს-რა, თორემ მავნე სული, ან მტერი ვინმე იპოვნის, მოაჯადოებს და აქედამ ჯადო პატრონს ეწვევა.

ყველგან, საცა კი ეს ჩვეულება ითვალთვალე, მაგალითებრ — ავსტრალიის, პოლინეზიის, გვინეის ხალხში, — ნახავთ, რომ შიშითა თრთიან დღესაც, ჩვენს კუთვნილს რასმე ჯადო არ გაუკეთონ და იქიდან ჩვენ არ გადმოგვედოსო. რა თქმა უნდა, რომ თუ ეს შიში ასე მოქმედებს მაშინ, როცა ლაპარაკი იმისთანა კუთვნილებაზეა, რომელიც ადამიანის ნაწილს არ შეადგენს, მაგალითებრ — ხელსახოცი და სხვა ამისთანა, მაშინ რაღა უნდა ითქვას, როცა კუთვნილი მონაკვეთი ნაწილია ადამიანისა, როგორც ფრჩხილი და თმა. ძველის-ძველს სპარსებს მთელი წესი და რიგი აქვდათ დანიშნული მონაკვეთის ფრჩხილისა და თმის მიწაში დასამარხად, რომ მავნე სულებმა არა შეამთხვიონ რა მათ გამო პატრონსა. შორს რათ ნავიდეთ, დღესაც ევროპაში ერიდებიან ფრჩხილისა და თმის გადაყრას ამავე შიშით. გერმანიის გლეხი დღესაც თურმე ყმანვლის დაბადების დღიდან ნათლობამდე სახლიდან არაფერს გააცემინებს, რომ გაცემულს არავინ შეულოცოს და იმის გამო ბავშვს ბედი არ შეეკრას^{21*}.

ეს მაგალითი, სულ სხვა სფეროს მოვლენიდან ამოღებული, რა თქმა უნდა, შედარებულ ერთა ნათესაობის და ერთობის მომასწავებელი არ არის. იგი მარტო იმას გვაუწყებს, რომ ადამიანის გონებას ყველგან ერთისა და იმავე გზით უვლია თავის წარმატების გზაზედ, ერთნაირს შიშსა და საფრთხეს ერთნაირი წამალი მოჰყოლია და ერთნაირ მიზეზს ერთნაირად გადუხრია, ერთნაირად გაუტაცნია გონება. გარდა ამისა, ეს მაგალითი შუქსა ჰფენს იმ წყვილსა, რომელიც დღეს გარს ახვევია ჩვენგან მოყვანილს ჩვეულებას, გვშველის აღვადგინოთ ის, ეხლა დავიწყებული, აზრი ჩვეულებისა, რომელიც ოდესღაც ასულდგმარებდა თითონ ჩვეულებას. ამ გზით იგი ხელს უწყობს გაგებას და ახსნას ეხლანდელისას, რომელიც თუმცა შერჩენია ცხოვრებას, მაგრამ არც თავი უჩანს, არც ბოლო, და სასაცილოდ-ღა ასაგდები გაგვხდომია, მაშინ როდესაც ერთს დროს თავისი შესაწყნარებელი მიზეზი ჰქონია და, მაშასადამე, საპატიო ყოფილა. ისტორია სხვა რაა, თუ არ გამორკვევა, თუ არ ახსნა ანმყოფი წარსულისაგან.

აშკარაა, ამით ვერ ამოვწურეთ მთელი და რთული მნიშვნელობა „შედარებითის მეთოდისა“. ჩვენ შეგვეძლო ამ მეთოდის მაგალითები მოგვეყვანა სხვა მეცნიერებიდამაც, მაგალითებრ — შედარებითის მითოლოგიიდან, შედარებითის პოლიტიკიდან და სხვა ამისთანადამ, რომელნიც ერთად შველიან ისტორიას მის ქვემდებარე საძიებელში, მაგრამ ეს შორს წაგვიყვანდა. ჩვენ ვიმედოვნებთ, რომ რაცა ვსთქვით, ისიც საკმაოდ დედაძარღვს ამ მეთოდისას კაცმა მიაგნოს. ამაზე მეტი სურვილი არც ჩვენა გვქონია. თუ მართლა ამ წინადადებაზედ თქმულმა ეს დედაძარღვი მეთოდისა გვაუწყა, ჩვენ ხელთა გვექნება სასწორი განკითხვისა.

როცა ამ სასწორზედ დავაყენებთ ავტორს „*Письма о Грузии*“-სას თვითოეულ ცალკე შემთხვევაში, მაშინ გავიგებთ, ეს შედარებითი მეთოდი მის ხელთ, — ამბად გაგონილი, ახალ-მოდური ფრაზაა მტვრისა და ბუქის ასაყენებლად, — თუ მართლა მის მიერ შეთვისებული გზაა კვლევისა. ავტორმა უკიჟინა არ-ცოდნა ამ მეთოდისა ჩვენს ლიტერატურას. ეს იქნება მართალიც იყოს, ხოლო კაცი, როცა მეორეს უკიჟინებს — შენ ეს საქმე არ იციო და თითონ ჰკიდებს ხელს ისევე, როგორც დაწუნებული კაცი, მაშინ მოკიჟინე ან ცუდ-უბრალო ბაქიაა, ან თითონაც არ იცის, რას ამბობს.

მეცხრამეტე საუკუნე

ესეც პირველი დღე მეოცე საუკუნისა. ამ ახალ საუკუნეს ჯერ არა ეთქმის-რა, გარდა იმისა, რომ შემოვდგი ფეხი, გწყალობდეთ ღმერთიო. წარსულმა საუკუნემ, რომელმაც დღეს გზა და ტახტი თავისი დაუთმო ახალს საუკუნესა, ბევრი რამ შესძინა ქვეყნიერობას. რაც ამ საუკუნეში მეცნიერებამ სასწაული მოახდინა, რაც განათლებულ ქვეყნების ადამიანმა სახელი და დიდება მოიპოვა, მთელს დანარჩენს თვრამეტს საუკუნეს ერთად არ უნახავს. რა თქმა უნდა, რომ წინა საუკუნეთაც არ ემოქმედნათ, არც ეს მეცხრამეტე საუკუნე იქნებოდა ასე ნაყოფიერი, რადგანაც, რაც გინდა სთქვან, წინა საუკუნენი სთესდნენ და სახელი და დიდება მეცხრამეტე საუკუნისა ის არის, რომ უხვი მოსავალი მოგვცა ნათესისა, იმოდენად უხვი, რომ მოულოდნელი იყო ჩვენთა წინაპართათვის.

ბეკონმა, ინგლისის ფილოსოფოსმა, სთქვა, რომ პროგრესი კაცობრიობისა სხვა არა არის-რა გარდა იმისა, რომ დღიდან დღემდე განზე გადადგმულ იქმნას საზღვარი შეუძლებელისაო. ამ თვალთ რომ შეხედოს კაცმა ამ მეცხრამეტე საუკუნის ღვანლს, მართლა რომ საკვირველებაა. რაც შეუძლებლად მიაჩნდათ ჩვენთა მამა-პაპათა — დღეს შესაძლებელი გახდა მეცხრამეტე საუკუნის წყალობით. მანძილი, რომელიც დღეს-აქამომდე იყო სხვადასხვა ქვეყნებშორის, რკინისგზებმა, ტელეგრაფებმა და ტელეფონებმა თითქმის მოსპეს, დოსტაქრობამა და მკურნალობამ იქამდე მიაღწია, რომ ცოცხალ ადამიანის აგებულებაში თითქმის გამოუცნობი და დაუნახავი, გაუსწორებელი, შეუკეთებელი აღარა არის-რა. დღეს ცოცხალ ადამიანის შიგნეულობას ისე ჰხედავენ, ისე ითვალისწინებენ, თითქო გარეთ გამოტანილი საგანიაო. ბევრს ჭირს, რომელიც დღეს-აქამომდე მუსრს ავლებდა ქვეყნიერობას, წამალი უპოვეს, და ლამის ის სიცოცხლის ელექსირიც-კი იპოვეს, რომელსაც ასე გულმოდგინებით ეძიებდა და ეძიებს ყოვლად-მძლველი გონება ადამიანისა. მეცნიერება უკვე წააწყდა სახსარს მოხუცებულობისაგან განახლებისათვის და, ვინ იცის, იქნება მალეც მოვესწრათ, რომ ამ გზაზედაც მეცნიერებამ თავისი სასწაულთმოქმედება გამოიჩინოს. ადამიანი გამოკეთდა აზრით, ფიქრით, ქონებით, გონებით და ზნეობით. სიმდიდრემ გონებითმა, ზნეობითმა და ქონებითმა იმ სიმალლემდე მიაღწია, რომ სიზმრადაც არ ზმანებიათ წინანდელ საუკუნეებს. ერთობ კაცობრიობის სიკეთემ

აინია, ნენვა-გლეჯამ, ერთმანეთზე მისევამ, ერთა ერთმანეთზე მტრულად მისვლამ — პირში ლაგამი ამოიდო საზოგადო მსჯავრის შიშითა. ეხლანდელმა ომმა ინგლისისამ და ტრანსვაალისამ, სხვას აღარ ვიტყვით, ცხადი მაგალითი გვიჩვენა, რომ კაცობრიობა ჰთაკილობს ძლიერისაგან უძლურზე ზედმისევას, თავდასხმას, და ამისთანა უსამართლო მოქმედებას თავისს სამართლიანს მსჯავრსა სდებს წყრომისას და რისხვისას.

ვინ მოსთვლის ყოველს იმ სიკეთეს, რომელიც მეცხრამეტე საუკუნემ შესძინა კაცობრიობას, ერთი დიდი და სახელოვანი საქმე მეცხრამეტე საუკუნისა, სხვათა შორის, ის არის, რომ მაგარს საფუძველზე დააყენა და ფრთა გააშლევინა იმ კაცთმოყვარულს მოძღვრებას, რომ ყოველი ადამიანი, რა წოდებათა კიბის საფეხურზედაც გინდ იდგეს, მაინც ადამიანია, და ვითარცა ადამიანი — ყველასთან თანასწორი, თანასწორად შესაწყნარებელი და გულ-შესატკივარი. მართალია, ამ მოძღვრების დასაბამი დიდის ხნისაგან მოდის, მაგრამ ამ საუკუნემ ეს მოძღვრება განადიდა, გააძლიერა, გააფართოვა და, დაუდვა რა მეცნიერული საბუთი, ღარიბთა და უძლურთა სამწეო მოძღვრებად გარდააქცია. ამ მეცხრამეტე საუკუნემ სოციალურის წყობილების იდეალად გამოსახა „გაუქმება ქონებისა და შემოსავლის მეტ-ნაკლებად განაწილებისა ადამიანთა შორის, გაუქმება ყოველის კლასობრივის ბატონობისა და, შეძლებისამებრ, ყოველის კლასობრივის სხვადასხვაობისა, ფეხზე წამოყენება და ხელშეწყობა გამრჯელ და მშრომელ კლასებისა წარსამატებლად“. ამ გზაზე წინა საუკუნეებს ერთად იმოდენი არა უქმნიათ-რა, რაც ამ ერთმა მეცხრამეტე საუკუნემ ჰქმნა თვისდა პატივის მოსახსენებლად.

ერთის სიტყვით, რასაც კი თქვენდა გარეშემო თვალს და ყურს მოჰკრავთ, ყველგან წარმატება და წინსვლაა. მართალია, შექსპირისა არ იყოს, ქვეყნიერებაში კიდევ ბევრი რამ არის, რომელიც სიზმრადაც არ მოზმანებიათ ეხლანდელ მეცნიერთ, მაგრამ რაც დღემდე იქმნა, ისიც დიდი ძლევამოსილობაა ადამიანის მჭრელის გონებისა, და აქ ღვანლდადებული იგი საუკუნეა, რომელმაც გუშინ გზა დაულოცა ახალს საუკუნეს, ეხლა შენ იცი და შენმა ძალღონემო.

კიდევ ვიტყვით: წარსულმა საუკუნემ თავისის მხრით ბევრი კეთილი შესძინა ადამიანს, ხოლო საკითხავი ეს არის: დღეს უფრო ბედნიერია კაცი, თუ არა, ამოდენა სიკეთით გარემოცული და ესე წარმატებულის მეცნიერებით გაღონიერებული და გაძლიერებული? არა გვგონია. მართალია, დღეს ადამიანი ერთობ, ღარიბია თუ მდიდარი, — უფრო უკეთ არის მონყობილი, უფრო მეტად მოსახერხებელია მისთვის წასვლა-წამოსვლა, ქვეყნიერობასთან გამოსხმარება, ქვეყნიერობასთან ურთიერთობის გაწევა; დღეს ადამიანი უფრო უკეთ იცვამს, იხურავს, უკეთ სჭამს და სვამს, მაგრამ ბედნიერება კი შორს არის. დღეს ღარიბსა და მდიდარს შორის, ძლიერსა და უძლურს შორის უფრო დიდი ზღვარი არის, ვიდრე ოდესმე ყოფილა, და აქ არის იგი სიმწვავე იმ ტკივილისა, რომლის მორჩენაც მეცხრამეტე საუკუნემ უანდერძა ან მომავალს საუკუნეს. მეცნიერება, ადამიანის გონების წინსვლა, ზნეობის აღმატება, — ჯერ ბევრს სხვას კიდევ ძლევამოსილობით მოიქმედებს, მაგრამ ამ მეცხრამეტე საუკუნის ანდერძზე უაღრესს და უდიდესს საგანს სხვას ვერას აღმოაჩენს და არ გაუთვალისწინებს კაცობრიობას დღეის ამას იქით.

[31 დეკემბერი, 1899 წ.]

1. აქ. ცენზურის მიერ ამოღებულია ადგილი. რედ.
2. მესამე მუხლი ამ რესკრიპტისა ამბობს: „*Не позволяя ни себе, ни кому бы то ни было превращать рас-
садники наук – для достижения политических целей, учебные начальства должны иметь в виду*“
3. ჩვენ აქამდის არ გვესმის , როგორ და რის ძალით მოხდა ჩვენში ქართულის ენის გამოდევნა შკოლე-
ბიდან. არ გვესმის იმიტომ, რომ ხელმწიფე იმპერატორის რესკრიპტი, რომელიც წინ მოვიხსენიეთ, ამ
საგანზედ აი რას ბრძანებს: „*В школах общих, особенно низших, преподавание должно быть произ-
водимо на природном языке большинства населения*“ გვიკვირძ ჩვენ: ზოგიერთებმა როგორ შესძლეს
უმაღლესის ნების შეცვლა ეგრე დაუსჯელად.
4. აქ ცენზურის მიერ ამოღებულია ადგილი.
- 5.* აქ ცენზურის მიერ ამოღებულია ადგილი.
- 6.* აქ ცენზურის მიერ ამოღებულია ადგილი.
- 7.* აქ ცენზურის მიერ ამოღებულია ადგილი.
- 8.* აქ ცენზურის მიერ ამოღებულია ადგილი. რედ
- 9.* აქ ცენზურის მიერ ამოღებულია ადგილი. რედ
- 10.* აქ ცენზურის მიერ ამოღებულია ადგილი. რედ
11. ავტორის სიტყვებია
12. ავტორი მერე დაგვიმტკიცებს, რომ ჩვენ სრულის ინტენსიურის ცხოვრებით არ გვიცხოვრია და (გვიხა-
როდეს!) ღონე შეგვინახავს მერმისისათვის.
13. *Верования*
14. ტეილორი
15. ჯონ-სტუარტ მილლი
16. ეიჰგოფი
17. ედუარდ ფრიმანი, ინგლისელი, კემბრიჯის უნივერსიტეტის პროფესორი.
- 18.* ძველის-ძველი ენაა.

19.** ძველის-ძველი სპარსული.

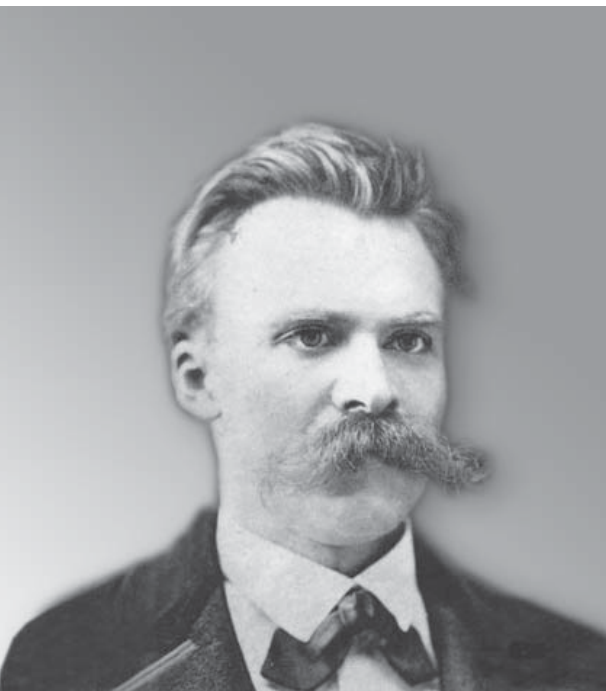
20.*** შრადერი.

21.* ზანგების მოგვებმაც ასე იციან: როცა ავადმყოფს არ შეუძლიან მათთან მისვლა, მაშინ იმის ტანისა-
მოსსა, თუ სხვას რასმე ამის მსგავსზედ შეულოცვენ ხოლმე.

22. ეს ცნობები თითქმის სიტყვა-სიტყვით ამოვსწერეთ, ცოტა კი შემოკლებით, თხზულებიდან: „პედაგო-
გიური თეორიები განახლების ეპოქისა“.

23. (ბოდიშს ვიხდით მკითხველის წინაშე, რომ დღეს ისევ ძველს ამბავს უნდა დავუბრუნდეთ. მაშინ დავი-
წყეთ და ველარ შევასრულეთ სხვადასხვა მიზეზებისა გამო და რაც დაგვაკლდა, ეხლა გვსურს შევა-
სოთ. ავტორი)

* * *

ფრიდრიხ ნიცშე

1844 - 1900

ფრიდრიხ ნიცშე გერმანელი ფილოსოფოსი, დაიბადა 1844 წლის 15 ოქტომბერს ლუცენის ახლოს, სოფელ რიუკენში. 24 წლის ასაკში გახდა ბაზელის უნივერსიტეტის კლასიკური ფილოლოგიის პროფესორი. ფრიდრიხ ნიცშე გარდაიცვალა 1900 წელს.

ნიცშეს ფილოსოფია ყველა ღირებულების გადაფასების ცდაა. აზროვნების ეს კონცეფცია გამოხატავს არა მხოლოდ

მეამბოხე მოაზროვნის სულისკვეთებას, არამედ აფუძნებს შემეცნების გარკვეულ წესს, რაც გულისხმობს, რომ შეუძლებელია ბოლომდე გაიაზრო ამ ამა თუ იმ კულტურული ფენომენის ნამდვილი საზრისი, თუ არ მოხდა მისი ღირებულების გადაფასება და საფუძვლებთან მისვლა. ამ აზრით ნიცშეს ფილოსოფია არის გენეალოგია.

გენეალოგიის პირველი პროექტია მისი წიგნი — „ტრაგედიის დაბადება მუსიკის სულიდან“. მასში აშკარად ჩანს შოპენჰაუერის გავლენა და ეძღვნება რიჰარდ ვაგნერს. ევროპული ცივილიზაციის ხასიათი რაციონალიზმმა განსაზღვრა. ნიცშე კითხულობს, ხომ არ იყო რაციონალიზმის საფუძველი შიში და საკუთარი თავის მოტყუების ცდა. ხომ არ დაავიწყა რაციონალიზმმა ევროპას, რომლისთვისაც სოკრატე-პლატონის ფილოსოფია მხოლოდ დეკადენსს წარმოადგენდა, ჭეშმარიტი საფუძველი — ბერძნული კულტურა. ბერძნულ კულტურასთან მიახლოება რაციონალიზმისა და მორალიზმის პოზიციიდან შეუძლებელია, რადგან მას სხვა საფუძველი აქვს — შემოქმედებითი სული. ნიცშესთვის საინტერესოა, როგორ არის შესაძლებელი შემოქმედება და, შესაბამისად, ბერძნული კულტურის წარმოშობა. ნიცშეს აზრით, როგორც სიცოცხლეს განსაზღვრავს საპირისპირო სქესთა ერთობა, ისე შემოქმედებას განსაზღვრავს ორი დაპირისპირებული საწყისის არსებობა. ერთი მხრივ, ეს არის დიონისური საწყისი — ერთობა ადამიანსა და ბუნებას შორის — განუსაზღვრელ ძალთა კავშირი, რომლის გამოხატულებად შეიძლება ჩავთვალოთ თრობა და რომელიც წარმოშობს მუსიკის არაპლასტიკურ ხელოვნებას; მეორე მხრივ, ეს არის აპოლონური საწყისი — ადამიანის წარმოსახვის უნარი, მისი ზმანება, რომელიც განუსაზღვრელობას გარდაქმნის მრავალფეროვან სახეებად და, შესაბამისად, წარმოშობს სახვით ხელოვნებას. ბერძენი არ იყო გულუბრყვილო ბავშვი, იგი აცნობიერებდა ადამიანური ყოფის ამაოებას. დიონისური საწყისი სწორედ შიშზე დაფუძნებული ადრეული ბერძნული ცნობიერებაა, აპოლონური საწყისი კი არის შემოქმედებითი ძალა, რომელიც ადამიანური ყოფის სიმძიმეს მშვენიერების სამყაროდ გარდაქმნის.

ავტორის შესახებ

ნიცშესთვის უმაღლეს ღირებულებას წარმოადგენს სიცოცხლე, მისი ძალა. უმაღლეს ძალაუფლებას ფლობს შემოქმედი, რადგან იგი კი არ თრგუნავს ან ამარცხებს, არამედ გარდაქმნის სიცოცხლეს. სხვათა თეორეტიკოსი, მორალისტი — იგი სიცოცხლეს აუფასურებს. შესაბამისად, იუდაისტურ-ქრისტიანული კულტურა დეკადენსის კულტურას წარმოადგენს.

ფრიდრიხ ნიცშეს ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი კონცეფცია ღმერთის სიკვდილის კონსტატაციაში მდგომარეობს. ეს არის იმის გაცნობიერება, რომ ქრისტიანულმა ღირებულებებმა დაკარგა თავისი მნიშვნელობა. მიუხედავად იმისა, რომ ღირებულებების სრულფასოვანი გაცნობიერება მხოლოდ მათი დაკარგვის შემდეგ არის შესაძლებელი, აუცილებელია არა უკან დაბრუნება, არამედ ახალი ღირებულებების შექმნა. ადამიანმა უნდა დაძლიოს საკუთარი თავი.

XX საუკუნის უდიდესი გერმანელი ფილოსოფოსი, მარტინ ჰაიდეგერი ამბობს, რომ ნიცშე უკანასკნელი გერმანელი ფილოსოფოსია, რომელიც ღმერთს ეძებდა.

ფრიდრიხ ნიცშეს ფილოსოფიამ უდიდესი გავლენა იქონია ზოგადად XX საუკუნის აზროვნებაზე. მან საფუძველი ჩაუყარა ისეთ მნიშვნელოვან ფილოსოფიურ მიმდინარეობებს, როგორებიცაა სიცოცხლის ფილოსოფია, ეგზისტენციალიზმი, ფენომენოლოგია და სხვ.

ფრიდრიხ ნიცშეს ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწარმოებებია: „ტრაგედიის დაბადება მუსიკის სულიდან“ (1872 წელი), „ადამიანური, ერთობ ადამიანური“ (1878 წელი), „ასე იტყოდა ზარატუსტრა“ (1883 წელი), „სიკეთისა და ბოროტების მიღმა“ (1886 წელი), „მორალის გენეალოგიისათვის“ (1887 წელი) და სხვ.

* * *

ჭეშმარიტებისა და სიცრუის შესახებ მორალის გარეშე აზრით

თავი პირველი

სადღაც, უთვალავ მზის სისტემათა მოციმციმედ გადმოღვრილი კოსმოსის ერთ შორეულ კუთხეში, იყო და არა იყო რა, იყო ერთი ვარსკვლავი, რომელზეც გონიერმა ცხოველებმა შემეცნება გამოიგონეს. ეს იყო „სამყაროს ისტორიის“ ყველაზე ამპარტავანი და სიცრუით სავსე წუთი, რომელიც მხოლოდ ერთ წუთად დარჩა. ბუნებამ ორიოდღეჯერ თუ მოასწრო ამოსუნთქვა, სანამ ვარსკვლავი გაშეშდებოდა და გონიერმა ცხოველებმაც სული დალიეს. — ვინმეს ასეთი იგავი რომ შეეთხზა, ბოლომდე მაინც ვერ შეძლებდა იმის ასახვას, როგორ საბრალოდ, ბუნდოვნად და ზედაპირულად, როგორ უაზროდ და არაფრით გამორჩეულად გამოიყურება ბუნების ფარგლებში ადამიანის ინტელექტი; საუკუნეებმა ჩაიარა მის გარეშე და თუკი ერთიც ვნახოთ და იგი არსებობას შეწყვეტს, ამით არაფერი დაშავდება; რამდენადაც ნებისმიერი სახის ინტელექტისათვის არ არსებობს ისეთი მისია, რომელიც მას ადამიანთა ყოფა-ცხოვრებისაგან განასხვავებდა. ის სწორედაც რომ ადამიანურია და მხოლოდ მისი მფლობელი და შემქმნელი ეპყრობა მას ისეთი პათეტიკურობით, თითქოს სამყაროს ღერძი მასში ბრუნავდეს. კოლოსთან საუბარი რომ შეგვეძლოს, მაშინ იმასაც გავიგონებდით, რომ ჰაერში ისიც ასეთივე პათოსით დაცურავს და სამყაროს მფრინავ ცენტრს შეიგრძნობს. არაფერია ბუნებაში იმაზე უბადრუკი და უმნიშვნელო, რაც შემეცნების ამ ძალის მცირედი სულის შებერვითაც კი ასე ბუშტივით არ იბერება; და როგორც ყოველ კურტნის მუშას სურს ჰყავდეს საკუთარი თაყვანისმცემელი, ასევე უნდა თავად ყველაზე ამაყ ადამიანს – ფილოსოფოსს, რომ სამყაროს თვალი ყოველი მხრიდან ტელესკოპივით მისი ქმედებისა და აზროვნებისაკენ იყოს მიმართული.

უცნაური ისაა, რომ ეს სწორედ ინტელექტის მეშვეობითაა შესაძლებელი, იმ ინტელექტისა, რომელიც მხოლოდ დამხმარე საშუალებად აქვთ მიცემული უზუბედურეს, უდელიკატურეს, წარმავალ არსებებს, რათა ისინი ერთი წუთით მაინც შეაჩეროს ყოფიერებაში, საიდანაც მათ ამგვარი დანამატის გარეშე, ლესინგის ვაჟივით¹ სწაფად გაქცევის ყოველგვარი საფუძველი ექნებოდათ. ქედმაღლობა, რომელიც შემეცნებასა და შეგრძნებას უკავშირდება, დამაბრმავებელი ბურუსით აფენია ადამიანის თვალებსა და რეცეპტორებს, ამიტომაც ცდება ყოფიერების შეფასებაში, როცა შემეცნებით თავად ყველაზე მეტად საამურ ფასეულობას საკუთარ თავში მოიცავს. მისი ძირითადი ზემოქმედება შეცდენაა², თუმცა ცალკეული ქმედებებიც იმავე ხასიათისაა.

ინტელექტი, როგორც ინდივიდის შენარჩუნების საშუალება, თავის ძირითად უნარებს თვალთმაქცობაში ასახავს. ეს სწორედ ის საშუალებაა, რომლის მეშვეობითაც უფრო სუსტი, ნაკლებად გამძლე ინდივიდები, თავს ინარჩუნებენ, როდესაც უფრო ძლიერებთან არსებობისათვის ბრძოლის უნარს არიან მოკლებულნი ან ამ ბრძოლას მტაცებელი ცხოველის სიშლეგით ვერ წარმართავენ, რამდენადაც ადამიანში თვალთმაქცობის უნარი მწვერვალს აღწევს: ესაა თავგზის აბნევა, მაამებლობა, სიცრუე, შეცდომაში შეყვანა, ზურგს უკან ლაპარაკი, რეპრეზენტულობა, ნასესხებ ბრწყინვალეობაში ცხოვრება, შენიღბულობა, შეფარულობა, მსახიობობა — როგორც სხვების, ასევე საკუთარი თავის წინაშე, მოკლედ, ამოცანის ალის ირგვლივ გაუთავებელი წრიალი იმდენადაა წესად და კანონად ქცეული, რომ თითქმის გაუგებარიც კია, როგორ იყო შესაძლებელი ადამიანებს შორის გაჩენილიყო გულწრფელი და ნმინდა სწრაფვა ჭეშმარიტებისადმი. მათ იმდენად ღრმად აქვთ შეტოპილი ილუზიებსა და ზმანებებში, რომ მათი თვალი მხოლოდ ნივთების ზედაპირზე ბორძიკობს და „ფორმებს“ ხედავს; მათი შეგრძნება ჭეშმარიტებისაკენ კი არ მიიწვევს, არამედ გახალისებითა და ნივთების ზედაპირზე ერთგვარი თითების ფათურით კმაყოფილდება. ამისათვის, მთელი ცხოვრების მანძილზე, ადამიანი ღამლამოხებით საკუთარ თავს სიზმრებით იტყუებს ისე, რომ მის მორალურ გრძნობას ამის თავიდან აცილება არასდროს უცდია, მაშინ, როდესაც ისეთ ადამიანებსაც უარსებიათ, რომლებსაც თავიანთი ძლიერი ნებით ხვრინვა აუღავმავთ. რა იცის ადამიანმა საკუთარი თავის შესახებ?! ხელწიფებოდა კი მას, ერთადერთხელ მაინც განათებულ კოლბაში მოთავსებით საკუთარი თავის სრულყოფილი აღქმა? ხომ არ უმაღლეს მას ბუნება ყველაზე მთავარს თვით მისი სხეულის შესახებ, რათა დახვეული ნაწლავების, სისხლის ნაკადების სწრაფი დინებისა თუ დახლართული ნერვული ქსოვილისგან მოშორებული, ამაყ და ოინბაზურ ცნობიერებაში შეიტყუოს და გამოამწყვდიოს?! ბუნებამ მოისროლა გასაღები და ვაი იმ ბედისწერასატანილ ცნობისმოყვარეს, ვისაც ცნობიერების საკნის ბზარიდან გამოჭვრეტის უნარი აქვს და შეიძლება ახლა კი ხვდებოდეს, რომ ადამიანისთვის თავისი უმეცრების გამო სულ ერთია და არაფერს ამბობს დაუნდობლებზე, ხარბებზე, გაუმადლებზე, მკვლელებზე, ამავე დროს კი თავის ზმანებებში ვეფხვზეა ამხედრებული. ასეთ კონსტელაციაში სად ჯანდაბიდან უნდა მოდიოდეს ჭეშმარიტებისაკენ სწრაფვა?!

როგორც კი ინდივიდს სხვა ინდივიდებთან მიმართებაში საკუთარი თავის შენარჩუნების სურვილი უჩნდება, საგანთა ბუნებრივ წესრიგში, იგი ინტელექტს, როგორც წესი, მხოლოდ თვალთმაქცობისთვის იყენებს: ვინაიდან ადამიანს, ერთდროულად, გასაჭირისა და მოწყვნილობის გამოც, საზოგადოებრივად და ჯოგურად არსებობა სურს, მას სამშვიდობო შეთანხმება ესაჭიროება, რომლის თანახმადაც ჰგონია, რომ ამით სულ ცოტა, ყველაზე სასტიკი — *bellum omnium contra omnes*³ — მისი სამყაროდან გამქრალიყოს. მაგრამ ამ სამშვიდობო შეთანხმებას თან მოჰყვება ისეთი რამ, რაც ჭეშმარიტებისაკენ სწრაფვის მოსაპოვებლად გადადგმულ პირველ ნაბიჯს წააგავს. ახლა დაფიქსირდება კერძოდ ის, რასაც დღეიდან “ჭეშმარიტება” უნდა ეწოდოს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ნივთებს თანაბრად მისადაგებულ და ხელმისაწვდომ განსაზღვრებებს გამოუგონებენ და ენის კანონმდებლობაც ჭეშმარიტების პირველ კანონს გამოსცემს: აქვე პირველად ჩნდება

ჭეშმარიტებისა და სიცრუის პირველი კონტრასტი: მატყუარა მისადაგებულ განსაზღვრებებსა და სიტყვებს იყენებს, რათა არანამდვილი ნამდვილად გაასაღოს; მაგალითად, ის აცხადებს, რომ მდიდარია, მაშინ, როდესაც მისი მდგომარეობის სწორი განსაზღვრება „ღარიბი“ უფრო იქნებოდა. სახელების თვითნებური გადანაცვლებით ან გაუკუღმართებით იგი ბოროტად იყენებს მყარ კონვენციებს. თუკი იგი ამას ანგარებით ან სხვათა საზიანოდ აკეთებს, მაშინ საზოგადოება აღარ დაუჯერებს და გარიყავს. ამასთანავე ადამიანები არა იმდენად მოტყუებას გაურბიან, რამდენადაც მოტყუების შედეგად დაზარალებას. ამ საფეხურზე მათ არა თვით შეცდენა სძულთ, არამედ შეცდენის გარკვეულ სახეობათა ავი, მტრული შედეგები. ასეთივე შეზღუდული აზრით ნებავს ადამიანს მხოლოდ და მხოლოდ ჭეშმარიტება; იგი ჭეშმარიტების მხოლოდ სასიამოვნო, ცხოვრებისათვის სასარგებლო შედეგებს ესწრაფვის; წმინდა, არასახირო შემეცნების მიმართ იგი გულგრილია, ხოლო ისეთ ჭეშმარიტებას, რომელიც საზიანო და დამანგრეველიც შეიძლება იყოს, ემტერება კიდევაც. გარდა ამისა, რას წარმოადგენს ენის კონვენციები? არიან კი ისინი შემეცნებისა და ჭეშმარიტების საზრისის ნაყოფი, რომლებიც განსაზღვრებებსა და საგნებს შეესაბამებიან? არის კი ენა რეალობის ადეკვატური გამოხატულება?

მხოლოდ გულმავნიყოების მაღლით შეუძლია ადამიანს იმის აკვიატება, თითქოს იგი ამ ხარისხის ჭეშმარიტებას ფლობდეს. თუ ის ჭეშმარიტების ტავტოლოგიური ფორმით ანუ ცარიელი მასრით არ კმაყოფილდება, მაშინ ილუზიების საფასურად ჭეშმარიტებათა შეძენა მოუწევს. რა არის სიტყვა? ალგზნებული ნერვების ანარეკლი ბგერებში. ნერვული ალგზნების ჩვენს გარეთ მყოფ მიზეზთან დაკავშირება კი უკვე არის საფუძვლის კანონის მცდარი და არამართებული გამოყენების შედეგი. თუკი დავუშვებთ, რომ ენის დასაბამში მხოლოდ ჭეშმარიტება იყო განსაზღვრებათა დამაჯერებლობის ათვისების ნერტილი, როგორღა შეგვიძლია ვთქვათ, რომ „ქვა მაგარია“, თითქოს „მაგარი“ ჩვენთვის კიდევ სხვაგვარად იყოს ცნობილი და არა მხოლოდ ჩვენი სუბიექტური ალგზნებით. ჩვენ ვყოფთ ნივთებს სქესის მიხედვით: ხეს მამრობით სქესს ვანიჭებთ, მცენარეს მდედრობითს⁴, - რაოდენ თვითნებურია ასეთი გადაბრალებები! რამდენად დავმორდით დამაჯერებლობის კანონს. ჩვენ ვლაპარაკობთ გველზე, მისი განსაზღვრება კი სხვა არაფერია, გარდა იმისა, რომ იგი იკლავს, რაც ასევე მატლსაც მიესადაგება. რაოდენ თვითნებურია ასეთი შეზღუდვები, რაოდენ ცალმხრივად ხდება ნივთის ცალკეული თვისებების ამორჩევა. სხვადასხვა ენის ერთმანეთთან შეპირისპირებით ჩანს, რომ სიტყვებს არაფერი არა აქვთ საერთო არც ჭეშმარიტებასთან და არც ადეკვატურ შესატყვისობასთან. „თავისთავადი ნივთი“⁵ (ესეც უსარგებლო ჭეშმარიტების ნიმუშად გამოდგებოდა) სრულიად გაუგებარი და არაფრად ღირებულია ენის შემოქმედისათვის, რომელიც მხოლოდ ადამიანებთან ნივთების ურთიერთკავშირს აღნიშნავს და მათ გამოსახატავად საკმაოდ გაბედულ მეტაფორებს იშველიებს. თავდაპირველად ნერვული ალგზნება გარდაიქმნება ხატად, — ესაა პირველი მეტაფორა! შემდეგ ხატი გადაფორმდება ბგერაში, რაც მეორე მეტაფორაა! და ყოველ ჯერზე სახეზეა სფეროების სრული აღრევა, ერთის ნახევრიდან მეორეზე, სრულიად ახალზე გადახტომა. შეიძლება ისეთი ადამიანის წარმოდგენა, რომელიც სრულიად ყრუა და ხმისა და მუსიკის შეგრძნება არასდროს განუცდია:

როგორც ქვიშაში ქლადნის ხმოვანი ფიგურები⁶, ისე იცქირება იგი განცვიფრებული და ჟღერის მიზეზს სიმების დაჭიმულობაში ხედავს და დარწმუნებით შეუძლია იმის მტკიცება, რომ ზუსტად იცის, რას უწოდებენ ადამიანები ხმოვანებას, — სწორედ ასეთია ყოველი ჩვენთაგანის დამოკიდებულება ენის მიმართ. ჩვენც ასე გვგონია, რომ ნივთების აზრზე ვართ, როდესაც ხეებზე, ფერებზე, თოვლსა და ყვავილებზე ვსაუბრობთ და სინამდვილეში კი მხოლოდ ნივთების მეტაფორები გვაქვს, რომლებიც მათ თავდაპირველ არსს არანაირად არ შეესატყვისება. რა პრინციპითაც ხმა ქვიშის ფიგურის ფორმას იღებს, ასევე თავისთავადი ნივთის რომელიღაც გამოუცნობი X — ჯერ ნერვულ აღგზნებად, შემდეგ ხატებად, ბოლოს კი ბგერად წარმოისახება. ასე რომ, ენის წარმოშობა არანაირად ლოგიკურად არ მიმდინარეობს და მთელი ის მასალა, როელზედაც და რომლითაც მოგვიანებით ქვეყნის მართვის მაძიებელი ადამიანი, მეცნიერი თუ ფილოსოფოსი მუშაობს და აშენებს, ღრუბლებიდან თუ არა, ყოველ შემთხვევაში ნივთების არსიდანაც არ მომდინარეობს.

განსაკუთრებით იმაზე დაფიქრდეთ, როგორ ხდება ცნებების შედგენა. ყოველი სიტყვა იმის მეშვეობით გადაიქცევა ცნებად, რომ იგი შეესაბამება არა როგორც მხოლოდ და მხოლოდ გაინდივიდუალურებულ განცდას, რომელსაც გაჩენას უმადლის და გასახსენებლადაც უნდა იხმარებოდეს, არამედ იმით, რომ იგი ერთდროულად უთვალავ, მეტნაკლებად მსგავს, ანუ, მკაცრად რომ ვთქვად, არასდროს იგივეობრივ, ამდენად არაიდენტურ შემთხვევებს უნდა შეესაბამოს. ყოველი ცნება წარმოიქმნება არაიგივეობრივის გაიგივებით. ისეთივე უეჭველობით, როგორითაც ერთი ფოთოლი ზუსტად ისეთივე არაა, როგორც სხვა, ასევე არის ფოთლის ცნება შედგენილი ნებისმიერ ინდივიდუალურ მრავალფეროვნებაზე უარის თქმითა და განსხვავებულობათა დავინყებით და ახლა უკვე ისეთ წარმოდგენას აღვიძებს, თითქოს ბუნებაში გარდა ფოთლებისა, კიდევ ფოთლის პირველადი ნიმუში არსებულიყოს, რომლის მიხედვითაც ყველა ფოთოლი მოიქსოვა, მოიხაზა, შემოიფარგლა, გაფერადდა, დაიხვა, მოიხატა, ოღონდ დაუდევარი ხელებით, ისე, რომ არცერთი ეგზემპლარი პირველადი ნიმუშის სწორი და სანდოდ ზუსტი ანარეკლი არ გამოსულიყო. ჩვენ ადამიანს ეუწოდებთ „პატიოსანს“ და ვსვამთ კითხვას: რატომ მოიქცა დღეს პატიოსნად? ჩვენი პასუხია: თავისი პატიოსნებიდან გამომდინარე. პატიოსნება — ეს ისევე იმას ნიშნავს, რომ ფოთოლი არის ფოთლების მიზეზი. ჩვენ ხომ არაფერი ვიცით იმ არსობრივი ხარისხის შესახებ, რომელსაც „პატიოსნება“ დაერქმეოდა, მაგრამ, სამაგიეროდ, უამრავი გაინდივიდუალურებული და, ამდენად, არაიგივეობრივი ქმედებით, რომლებსაც ჩვენ არაიგივეობათა გამოტოვებით ვაიგივებთ და ეხლა კი პატიოსან საქციელად ვაცხადებთ, საბოლოოდ მათგან ვაყალიბებთ ერთგვარ *qualitas occulta*⁷-ს, რომელსაც სახელად „პატიოსნება“ ჰქვია. ინდივიდუალურისა და ცხადის გამოტოვება გვაძლევს ცნებას, ისევე, როგორც ფორმას. ამის სანინააღმდეგოდ კი ბუნება არც ფორმებს და არც ცნებებს, მამასადამე, არც სახეობებს არ იცნობს, არამედ მხოლოდ ჩვენთვის მიუწვდომელ და განუხაზვდრელ X-ს. ის, რაც ინდივიდისა და სახეობის საპირისპიროდ მიგვაჩნია, არის ანთროპომორფული და ნივთების არსიდან არ გამომდინარეობს, რამდენადაც არ უნდა გვიჭირდეს იმის აღიარება, რომ იგი მას არ შეესატყვისება: ეს ხომ დოგმატური განცხადება იქნებოდა და ამდენად, ისევე შეუძლებელია იმის დამტკიცება, როგორც მისი საპირისპირო მტკიცებისა.

მაშასადამე, რა არის ჭეშმარიტება? მეტაფორების, მეტონიმების, ანთროპომორფიზმების მოძრავი ჯარი, მოკლედ, ადამიანის რელაციათა შეჯამება, რომლის პოეტურად და რიტორიკულად აღზევება, პროექცია, მოკაზმვა მოხდა და ხალხის მიერ ხანგრძლივი ხმარების გამო თავს მყარად, კანონიკურად და სავალდებულოდაც კი წარმოაჩენს: ჭეშმარიტება ილუზიებია, რომელთა რაობაც, არის ის, რომ ისინი გაცვეთილ და აზრობივად უძლურ მეტაფორებად ქცეული, ანდა მონეტებია, რომლებზეც გამოსახულება ნაშლილია და ახლა არა მონეტად, არამედ მხოლოდ ლითონად აღიქმება.

ისევ არ ვიცით, საიდან ჩნდება ჭეშმარიტებისაკენ სწრაფვა, რამდენადაც აქამდე მხოლოდ იმ ვალდებულებაზე ვსაუბრობდით, რომელსაც საზოგადოება აწესებს, რათა იარსებოს. ეს ნიშნავს, რომ მას ნამდვილად არსებობისათვის გამოყენებითი მეტაფორები ესაჭიროება ანუ მორალურად თუ ჩამოვაცალიბებთ — ვალდებულებით მყარი კონვენციების მიხედვით ცრუობა, ჯოგური პრინციპით ყველასათვის სავალდებულო სტილში. ადამიანი, რაღა თქმა უნდა, ივინყებს თავის ასეთ მდგომარეობას; ამგვარად იგი არაცნობიერად და მრავალსაუკუნოვანი მიჩვევიდან გამომდინარე, იტყუება და სწორედ ამ არაცნობიერებისა და დავინყების მეშვეობით ეუფლება ჭეშმარიტების გრძნობა. ამ გრძნობის ნიადაგზე, ის, რაც საკუთარ თავს ავალდებულებს, ერთ ნივთს წითლად, მეორეც ცივად, მესამეს კი მუხჯად აცხადებს, იღვიძებს ჭეშმარიტებაზე დაფუძნებული მორალური ფორიაქი: მატყუარასგან განსხვავებით, ვისაც არავინ ენდობა და ყველა ზურგს აქცევს, ადამიანი ახდენს ჭეშმარიტების ღირსეულობის, სანდოობისა და სასარგებლოობის დემონსტრირებას. ის როგორც „გონიერი“ არსება, თავის ქმედებებს აბსტრაქციებს უქვემდებარებს; მას სულაც აღარ ანუხებს უეცარი შთაბეჭდილებებითა თუ შეხედულებებით გართობა, ის თავის ამ შთაბეჭდილებებს მხოლოდ უფერულ და ცივ ცნებებად განაზოგადებს, რათა მათ საკუთარი ცხოვრებისა და ქმედების ლოკომოტივი მიაბას. ყოველივე ის, რაც ადამიანს ცხოველისგან განასხვავებს, დამოკიდებულია იმ უნარზე, რომ შეხედულებითი მეტაფორები სქემად გადააქციოს ანუ ხატიდან ცნება მიიღოს. ყოველგვარი სქემატურობის სფეროში ისეთი რამ არის შესაძლებელი, რასაც შეხედულებითი პირველი შთაბეჭდილებების ქვეშ მოქცევა არასდროს არ სურს: კასტებისა და ხარისხის მიხედვით პირამიდული წესრიგის აგება, კანონების, პრივილეგიების, დაქვემდებარებულობის, საზღვრების ახალი სამყაროს შექმნა, რომელიც შეხედულებითი პირველი შთაბეჭდილებების სამყაროს უპირისპირდება, როგორც უფრო მყარი და საზოგადო, უფრო ნაცნობი, ადამიანური და, ამდენად, მარეგულირებელი და განმკარგულებელი. თუკი ყოველი შეხედულების მეტაფორა ინდივიდუალური და უბადლოა და ამიტომაც ყველანაირი რუბრიკისაგან გაქცევა სჩვევია, ცნებების დიდი მშენებლობა რომაული კოლუმბარიუმის⁸ მყარ თანმიმდევრულობას აჩვენებს და ისეთი მკაცრი და ცივი ლოგიკით სუნთქავს, როგორიც მათემატიკისთვისაა დამახასიათებელი. ვისაც ეს ცივი ამონასუნთქი შეეხება, გაუჭირდება იმის დაჯერება, რომ თავად ცნებაც კამათელივით ძვლისგანაა დამზადებული, რევანგეროიანია და მისი გადაგდება შეიძლება, ერთადერთი კი, რაც მეტაფორის ნაშთად რჩება, არის ის, რომ ნერვული აღგზნების შემოქმედებითი გარდასახვა ხატად, ცნების დედა თუ არა, დედინაცვალი მაინცაა.

ცნებებით ასეთი სახის კოჭის თამაშის ფარგლებში „ჭეშმარიტება“ ყოველი კამათის ისეთ გამოყენებას ნიშნავს, როგორც იგია განსაზღვრული — ზუსტი გამოთვლით, სწორი რუბრიკების შედგენით ისე, რომ არასდროს კასტურობისა და კლასობრივი რანგების თანმიმდევრულობა არ დაირღვას. როგორც რომაელები თუ ეტრუსკები ცას ძლიერი მათმატიკური ხაზებით აქუცმაცებდნენ და ამ მასშტაბით სამლოცველოს შემოსაზღვრულ სივრცეში ერთ-ერთ ღვთაებას ათავსებდნენ, ასევე ყოველ ერს თავს ზემოთ აქვს მათმატიკურად დანაწევრებული ცნებების ზეცა და თითოეული გაღმერთებული ცნების მის სფეროში ძებნა ჭეშმარიტების მოთხოვნა ჰგონია. აქ ადამიანი, როგორც უზომოდ გენიალური მშენებელი, მხოლოდ გაოცებას თუ იწვევს, რომელიც მოძრავ საფუძველსა და მდინარე წყალზე უსასრულოდ ჩახლართულ ცნებათა ტაძრის აღმართვას ახერხებს. თუმცა ასეთ ფუნდამენტზე დასაყრდენი რომ იპოვოს, ეს ნაგებობა ობობას ქსელივით უნდა იყოს — ერთდროულად ნაზი, რათა ტალღამ თან წაიღოს და თანაც ისეთი ძლიერი, რომ ქარიშხალმა არ გაგლიჯოს. შენებაში გენიალურობის მასშტაბებით ადამიანი თვით ფუტკარსაც კი აღემატება: ფუტკარი აშენებს ცვილისაგან, რომელსაც იგი ბუნებაში მოიპოვებს, ადამიანი კი — ცნებათა ბევრად უფრო ნაზი მასალისგან, რომელიც მან თავად უნდა დაამზადოს. იგი მართლაც რომ დიდ განცვიფრებას იწვევს, მაგრამ არა ნივთების წმინდა შემეცნებისათვის მისი ჭეშმარიტებისკენ სწრაფვის გამო. თუკი ვინმე ნივთს ბუჩქში მაღავს, მერე კი იქვე ეძებს და თანაც პოულობს, ამგვარი ძებნა და პოვნა არაფრით გამორჩეული და გასაოცარი არაა, მაგრამ სწორედ ასე ხდება გონების წიაღში „ჭეშმარიტების“ ძებნაც და პოვნაც. თუკი ძუთუმწოვარი ცხოველის განსაზღვრება შემომაქვს, შემდეგ აქლემს რომ ვნახავ და განმარტებას ვიძლევი: შეხედეთ, აი, ესაა ძუთუმწოვარი ცხოველი, ამით ჭეშმარიტება კი გაცხადდება, მაგრამ მისი მნიშვნელობა საკმაოდ შეზღუდულია; ამით იმის თქმა მინდა, რომ იგი ისევ და ისევ ანთროპომორფულია და, ადამიანიდან გამომდინარე, არ შეიცავს არც ერთ წერტილს, რომელიც „თავისთავად ჭეშმარიტი“, ნამდვილი და საყოველთაო იქნებოდა. მკვლევარი, რომელიც ასეთ ჭეშმარიტებებს იკვლევს, პრინციპში ადამიანებში მხოლოდ სამყაროს მეტამორფოზებს ეძებს; მას სამყაროს, როგორც ადამიანისმაგვარი ნივთის გაგება ანაღვლებს და, უკეთეს შემთხვევაში, ასიმილაციის გრძნობის აღქმისათვის იბრძვის. ასტროლოგიის მსგავსად, რომელიც ვარსკვლავებს ადამიანების სამსახურში აყენებს და მათ ბედნიერებასა და ნუხილთან აკავშირებს, მკვლევარიც მთელ სამყაროს ადამიანებზე მიბმულად განიხილავს, როგორც ადამიანის პირველი სიმღერის უსასრულო დაწყვეტილ კვლავაჟღერებას და ადამიანის პირველხატის მრავალწახნაგოვან ანარეკლს. მისი ძიების მეთოდია ყველა ნივთის საზომად ადამიანის მიჩნევა, მაგრამ ამასთანავე, შეცდომას უშვებს, როდესაც დარწმუნებულია, რომ იგი უშუალოდ ნივთებს ხედავს. ამგვარად მას ავიწყდება, რომ ორიგინალური შეხედულებრივი მეტაფორები მხოლოდ მეტაფორებია, მას კი ისინი თავად ნივთები ჰგონია.

მხოლოდ პრიმიტიულ მეტაფორათა სამყაროს დავიწყებით, მხოლოდ ადამიანის ფანტაზიის უძველესი უნარიდან მდულარე სითხედ მოდინებულ ხატებათა მასის გამყარება-გაქვავებით, მხოლოდ იმ უძლეველი რწმენით, რომ ეს მზე, ეს ფანჯარა, ეს მაგიდა — თავისთავადი ჭეშმარიტე-

ბებია, მოკლედ, მხოლოდ იმით, რომ ადამიანი საკუთარ თავს როგორც სუბიექტს, კერძოდ კი შემოქმედ ხელოვან სუბიექტს დაივიწყებს, მაშინ შეძლებს მშვიდ, უსაფრთხო და თანამიმდევრულ ცხოვრებას; მას რომ ამ რწმენის საპყრობილეს კედლებიდან ერთი წამით გადმოხედვა მაინც შეეძლოს, მაშინვე დასრულდებოდა მისი „თვითცნობიერება“. იმისი აღიარებაც კი დიდ ჯაფად უღირს, რომ მწერი ან ფრინველი სამყაროს ადამიანისაგან განსხვავებულად აღიქვამს და კითხვის დასმა, სამყაროს რომელი აღქმაა უფრო სწორი, სრულიად უაზროა, რამდენადაც აქ სწორი აღქმის მასშტაბით ანუ არარსებული საზომით უნდა გაგვეზომა. საერთოდაც, სწორი აღქმა, რასაც სუბიექტში ობიექტის ადეკვატური ასახვა ეწოდებოდა, წინააღმდეგობებით აღსავსე სიბრყველდ მიმაჩნია, რადგანაც ორ ისეთ სრულიად განსხვავებულ სფეროს შორის, როგორიცაა სუბიექტი და ობიექტი, არანაირი კაუზალურობა, არანაირი მართებულობა, არანაირი გამოხატვა არ არსებობს, ბევრი-ბევრი ესთეტიკური მიმართება არსებობდეს, ვგულისხმობ მინიშნებად გადატანას, მიმსგავსებულ თარგმნას სხვა ენაზე, რისთვისაც ყველა ვარიანტში თავისუფლად თხზვის, გამომგონებლობითი სფეროსა და ძალის საშუალებაა საჭირო. სიტყვა „გამოვლინება“ მრავალ ცდუნებას შეიცავს, რის გამოც შევეცდები მას თავი ავარიდო, რამდენადაც არამართებულია, რომ ნივთების არსი ემპირიულ სამყაროში ვლინდებოდეს. მხატვარი, რომელსაც ხელები არა აქვს და თავისი წარმოსახული სურათის სიმღერით გადმოცემა სურს, სფეროთა ასეთი გადანაცვლებით უფრო მეტის თქმას შეძლებდა, ვიდრე ემპირიული სამყარო ნივთების არსს გვიმხელს. თვით ნერვული ალგზნების გამომსახველ სურათებთან მიმართება თავისთავად არ არის აუცილებლობით ნაკარნახევი; მაშინ, როდესაც იგივე სურათი, მილიონჯერაა გამოსახული და ადამიანთა მრავალ თაობებს მემკვიდრეობით აქვს გადაცემული, მთელ კაცობრიობას ყოველ ჯერზე ერთი და იმავე საბაბით ევლინება, საბოლოოდ კი ისეთი მნიშვნელობა ენიჭება, თითქოსდა ერთადერთი და აუცილებელი ხატება ყოფილიყო და თავდაპირველი ნერვული ალგზნების ყოველი მიმართება ამ გამოხატულების მკაცრი კაუზალურობით ნაკარნახევი იყოს: როგორც სიზმარი, რომელიც ყოველთვის მეორდება და ამის გამო რეალობად განიცდება და ფასდება. მაგრამ მეტაფორის გამყარება და ქვად ქცევა არანაირად არაა თავდები ამ მეტაფორის საჭიროებისა და უფლებამოსილებისათვის.

ყოველ ადამიანს, ვინც ასე მსჯელობს, რაღა თქმა უნდა, ღრმა ეჭვი შეჰპარვია ასეთ იდეალიზმში, რამდენჯერაც სრული სიცხადით დარწმუნებულა ბუნების კანონთა კონსეკვენტურობაში, მარად აქტუალურობასა და შეუცდომლობაში. აქედან კი ასეთი დასკვნა გამოიტანა: რაც უფრო მივიწვევთ სამყაროს ტელესკოპური სიმაღლეებისა და მიკროსკოპული სიღრმეებისაკენ, ვხედავთ, რომ აქ ყველაფერი სანდოდ, უსასრულოდ, კანონზომიერად და უნაკლოდაა აგებული; მეცნიერება ამ მაღაროებს შეძლებს ყოველთვის წარმატებულად ჩაუღრმავდეს და ყველაფერი, რასაც იპოვის, არა ურთიერთგამომრიცხავი, არამედ ერთმანეთთან შეხმატკბილებული იქნება. რა მცირედ ნააგავს ეს ფანტაზიის ნაყოფს: ეს რომ ასე ყოფილიყო, მაშინ ხომ სადმე მოჩვენებითობა და არარეალურობა უნდა გამოემჟღავნებინა. ამის სანაღმდეგოდ კი ერთხელაც უნდა ითქვას: თითოეულ ჩვენგანს სხვადასხვაგვარი შეგრძნების უნარი რომ გვექონოდა, მაშინ

ჩვენც ხან ფრინველის, ხან მატლის, ხან მცენარისნაირი აღქმა შეგვეძლებოდა ან ერთსა და იმავე გაღიზიანებას ერთ-ერთი ჩვენთაგანი წითლად დაინახავდა, მეორე ლურჯად, მესამე კი ხმად აღიქვამდა, ასეთ შემთხვევაში კი აღარავინ ილაპარაკებდა ბუნების ასეთ კანონზომიერებაზე, მას მხოლოდ ერთობ სუბიექტურ წარმონაქმნად მიიჩნევდნენ. მაშ რაღაა ჩვენთვის ბოლოს და ბოლოს ბუნების ეს კანონი? იგი ჩვენთვის არაა თავისთავადობა, მხოლოდ მისი ქმედებებიდანაა ცნობილი ანუ ბუნების სხვა კანონებთან მისი ურთიერთმიმართებით, რომლებსაც ასევე მხოლოდ ურთიერთმიმართებებად ვიცნობთ. მაშასადამე, ყველა ეს რელაცია ერთმანეთს ეყრდნობა და ჩვენთვის მათი არსი სულ უფრო და უფრო გაუგებარი რჩება. მხოლოდ ის, რასაც მასში ვდებთ, - დრო, სივრცე, ანუ სუბიექტური ურთიერთობები და რიცხვებია ჩვენთვის რეალურად ცნობილი. ყოველივე ის კი, რაც ბუნების კანონებში გვიკვირს, რაც ჩვენგან ახსნა-განმარტებას მოითხოვს და იდეალიზმისადმი ჩვენი დაეჭვებით ცდუნება შეუძლია, მხოლოდ და მხოლოდ მათემატიკურ სიმკაცრესა და დროისა და სივრცის წარმოდგენის სანდოობაში აისახება. ამას თვითონ წარმოვექმნით საკუთარ თავში და მერე ისეთივე საჭიროებით გამოგვაქვს გარეთ, როგორც ობობა თავის ქსელს აბამს. თუკი იძულებულნი ვართ, რომ ყოველი ნივთი ასეთი ფორმით მოვიჩვენოთ, მაშინ გასაკვირი აღარაა, რომ ყოველ ნივთში მხოლოდ ასეთ ფორმებს ვიაზრებთ, რადგანაც ისინი ვალდებული არიან საკუთარ თავში რიცხვების კანონი ასახონ. ნივთებში კი სწორედ რიცხვებია გასაოცარი. ყოველი კანონზომიერება, რომელიც ვარსკვლავთა მოძრაობასა თუ ქიმიურ პროცესში ასე გვჩვენავს, პრინციპში იმ თვისებებს ემთხვევა, რომლებსაც თვითონვე ვდებთ ნივთებში, ისე, რომ ამითი ჩვენივე თავი მოვხიზლოთ. ამას კი შედეგად ყოველთვის ის მოაქვს, რომ მეტაფორათა წარმოქმნა, რომლითაც ჩვენში ნებისმიერი შეგრძნება იწყება, საკუთარ თავში უკვე ყველა იმ ფორმას მოიცავს, რომელთა განხორციელებაც უნდა მოხდეს; მხოლოდ ამ პირველადი ფორმების ზეწოლით აიხსნება ის შესაძლებლობა, როგორ უნდა ხერხდებოდეს თავად მეტაფორებიდან ცნებების აგება. ეს კი, სახელდობრ, მეტაფორებშივე მიმდინარე დროის, სივრცისა და რიცხვების ურთიერთმიმართებათა მიზაძვით ხდება.

თავი მეორე

როგორც უკვე დავინახეთ, თავდაპირველად ცნებათა აგებაზე ენა მუშაობს, მოგვიანებით კი — მეცნიერება. როგორც ფუტკარი ფიჭას აშენებს და ამავდროულად თავლით ავსებს, ასე შეუფერხებლად მუშაობს მეცნიერება ცნებათა უზარმაზარ კოლუმბარიუმზე – მსოფლმხედველობის ამ სამარხზე — აგებს სულ უფრო მაღალ სართულებს, იცავს, ასუფთავებს, აახლებს ძველ საკნებს და, უპირველეს ყოვლისა, მონადინებულია ყველაფერი ერთ უშველებელ, ყოვლისმომცველ სახელმძღვანელოში მოათავსოს და მერე მთელი ემპირიული სამყარო, რომელიც მხოლოდ ანთროპომორფულია, მას მიუსადაგოს. თუკი მოღვაწე ადამიანი საკუთარ ცხოვრებას გონებასა

და გონების ცნებებზე აბამს, რათა წყალმა არ წაიღოს და საკუთარი თავი არ დაკარგოს, ასევე მკვლევარიც თავის ქოხს მეცნიერების გოდოლთან ახლოს აშენებს, რათა მისი მოშველიება შეძლოს და თავშესაფარიც მის ციხე-სიმაგრეში იპოვოს. დაცვა კი ნამდვილად ესაჭიროება ისეთი შემზარავი ძალებისგან, რომლებიც გამუდმებით მისკენ მიიწევენ და მეცნიერული ჭეშმარიტების სრულიად თავისებურ „ჭეშმარიტებებს“ სხვადასხვაგვარ აბჯარს უპირისპირებენ.

მეტაფორების შექმნისაკენ მიმართული ყოველი სწრაფვა, ადამიანის ფუნდამენტური სწრაფვაა, რომლის გამოტოვება არც ერთი წუთით არ შეიძლება, რადგანაც ამით თავად ადამიანი გამოგვრჩეობდა, იმის მეშვეობით, რომ მისი გაუჩინარებული წარმონაქმნების — ცნებებისაგან, რეგულარული და უძრავი სამყარო მისი სამბრძანებლო გახდებოდა, სინამდვილეში სრულიად მოუთოკავი და თითქმის გაუხედნავია. იგი თავისი ქმედების ახალ სფეროსა და კალაპოტს ეძებს და მას მითოსსა და, საზოგადოდ, ხელოვნებაში პოულობს. იგი განუწყვეტლივ ურევს ცნებების რუბრიკებსა და ადგილს, იმის მეშვეობით, რომ მას ახალი გადატანები, მეტაფორები, მეტონიმიები შეაქვს; იგი განუწყვეტლივ იმის სურვილს ამჟღავნებს, რომ ფხიზელი ადამიანის ხელმისაწვდომი სამყარო ისე ჭრელად და მოუწესრიგებლად, უშედეგოდ და ურთიერთკავშირის გარეშედ, მიმზიდველად და მუდამ ახლებურად გამოისახოს, როგორც სიზმრის სამყაროა. ფხიზელი ადამიანი თავის მხრივ იმის მეშვეობით განიცდის საკუთარ სიფხიზლეს, რომ მუდამ ცნებების გამოგონებითაა დაკავებული და თუკი ამ საქმიანობას ხელოვნება დაურღვევს, მას თავი უკვე სიზმარში ჰგონია. პასკალი მართებულად აღნიშნავდა, რომ მუდამ ერთსა და იმავე სიზმარს რომ ვხედავდეთ, მისით ისეთივე დასაქმებული ვიქნებოდით, როგორც იმ საგნებით, რომლებსაც დღისით ვხედავთ: „ხელოსანს ყოველ ღამე რომ ესიზმრებოდეს, რომ მთელი თორმეტი საათის განმავლობაში მეფეა, მაშინ, დარწმუნებული ვარ,“ — ამბობს პასკალი, — „რომ იგი ისეთივე ბედნიერი იქნებოდა, როგორც მეფე, რომელსაც ყოველ ღამე თორმეტი საათის განმავლობაში თავი ხელოსნად ესიზმრება.“⁹ ძველი ბერძნების მსგავსად, მითოსურ ზმანებაში მყოფი ხალხის ფხიზელი დღე, თავისი უსასრულო სასწაულმოქმედებით ანუ როგორც მას მითოსი ესმის, სინამდვილეში მეცნიერულობით გამოფხიზლებული მოაზროვნის სიზმარს უფრო წააგავს, ვიდრე მის ცხადს. თუკი ყოველი ხე ერთხელაც ნიმფასავით დაილაპარაკებს ან ხარის გარეგნობაში შენიღბულ ღმერთს ქალწულების მოტაცება შეუძლია, ეტლით მოსეირნე ქალღმერთ ათენას კი პისისტრატეს თანხლებით ათენის ბაზრებში ხედავენ, — ასეთი რამის კი ყველა პატიოსან ათენელს სჯეროდა, — მაშინ ცხადშიც ყველაფერი ისევეა შესაძლებელი, როგორც სიზმარში და მთელი ბუნება ადამიანების გართობაშია, თითქოსდა იგი ღმერთების მასკარადი ყოფილიყოს, რომლებიც მხოლოდ ოხუნჯობენ და ყველა საგანს ადამიანების შესაცდენად იყენებდნენ.

მაგრამ საკუთარი თავის მოტყუებინებისაკენ თავად ადამიანია მიდრეკილი და აღტაცებულია, როდესაც რაფსოდი ეპიკურ ზღაპრებს ისე უყვება, თითქოს ჭეშმარიტება ყოფილიყოს ან მსახიობი მეფეს უფრო მეფურად განასახიერებდეს, ვიდრე ის სინამდვილეშია. ინტელექტი, თვალთმაქცობის ეს ოსტატი, თავისი ჩვეულებისამებრ იმდენადაა მონური სამსახურისაგან თავისუფალი, რამდენადაც შეუძლია უზიანოდ შეცდენა და მაშინ ზეიმობს იგი თავის სატურნალიებს. არასდრო-

საა იგი უფრო მეტ ფუფუნებაში, უფრო მდიდარი, ამაყი, გამჭრიახი და გამბედავი: შემოქმედებითი კმაყოფილებით აფრქვევს იგი მეტაფორებს და თავდაყირა აყენებს აბსტრაქციის საზღვრებს ისე, რომ, მაგალითად, დინებას განსაზღვრავს როგორც მოძრავ გზას, რომელსაც ადამიანები იქით მიჰყავს, საითკენაც თვითონ მიდის. ახლა კი მან მსახურის ნიშანი მოიცილა: ჩვეულებრივ, გულჩათხრობილი საქმიანობით მოწადინებული, რათა არსებობას მონყურებულ საბრალო ინდივიდს გზა და ხელსაწყოები აჩვენოს და როგორც მსახური თავისი ბატონისათვის დატაცებასა და ნადავლზე დაგეშილი, ამჟამად თავად იქცა ბატონად და უფლება აქვს გაჭირვების გამომეტყველება სახიდან მოიშოროს. ყველაფერს, რასაც ის ამჟამად აკეთებს, თავის უწინდელ ნამოქმედართან შედარებით თვალთმაქცობის ნიშანი ადევს, ისევე როგორც თავად უწინდელი გაყალბებისას. იგი ადამიანის ცხოვრების კოპირებას ახდენს, რაც მას კარგ საქმედ მიაჩნია და, როგორც ჩანს, ამით თავადაც კმაყოფილია. ცნებათა უშველებელი კედელი და ტიხარი, რომელსაც გაჭირვებული ადამიანი ებლაუჭება და ასე უნდა ცხოვრებას თავი გაართვას, გათავისუფლებული ინტელექტისათვის მხოლოდ ჩონჩხია და მხოლოდ სათამაშო თავისი ფოკუსებისათვის. და თუკი მას დაანგრევს, მიმოფანტავს, ხელახლა ააწყობს, მხოლოდ ირონიულად უუცხოესების დაწყვილებითა და უახლოესების დაშორებით. ამით იგი ამტკიცებს, რომ არავითარი გასაჭირისაგან თავის დახსნა არ ესაჭიროება და იგი არა ცნებებით, არამედ ინტუიციით ხელმძღვანელობს. ამ ინტუიციებიდან არცერთი მუდმივი გზა არ მიდის მოჩვენებითი სქემებისა და აბსტრაქციების ქვეყნისაკენ: სიტყვა მათთვის არ შექმნილა, ადამიანი მუწდებდა, როდესაც იგი მათ ხედავს, ან ლაპარაკობს არაერთი აკრძალული მეტაფორითა და ცნებათა აბდა-უბდა ხმარებით, რათა ცნებების ძველი ფარგლების დამსხვრევითა და აბუჩად აგდებით ყოვლისშემძლე აქტუალური ინტუიციის შთაბეჭდილებას შემოქმედებითად შეესატყვისებოდეს.

არსებობს ისეთი ეპოქები, რომლებშიც როგორც გონიერი, ასევე ინტუიციური ადამიანები ერთმანეთის გვერდზე დგანან, პირველს ინტუიციის ეშინია, მეორე კი აბსტრაქციას დასცინის; ეს უკანასკნელი ისეთივე უგუნურია, როგორც პირველი არაშემოქმედებითი. ორივეს ცხოვრებაზე მბრძანებლობა სურს: ერთს — თავდაჭერილობის, სიჭკვიანის, კანონზომიერების მეშვეობით უმთავრესი საჭიროებების ცოდნაშია დარწმუნებული, მეორე კი, იმის გამო, რომ იგი როგორც „მეტისმეტად მოხარული გმირი“ ვერანაირ საჭიროებას ვერ ხედავს და მხოლოდ ფიქციად და სილამაზედ მოჩვენებული ცხოვრება სინამდვილე ჰგონია. მაგალითად, როგორც, ძველ საბერძნეთში, სადაც ინტუიციური ადამიანი თავის იარაღს უფრო ძლიერად და წარმატებით ხმარობს, ვიდრე მისი კონკურენტი, უკეთეს შემთხვევაში შეუძლია კულტურას ისეთი სახე მისცეს, სადაც ხელოვნება ცხოვრებას განაგებს: ასეთი ცხოვრების ყველანაირ გამოხატულებას კი სხვადასხვაგვარი თვალთმაქცობა, გასაჭირის უარყოფა, მეტაფორული ჭვრეტის ბრწყინვალეობა და საერთოდ, მოტყუების არაუშუალოება ახლავს თან. არც სახლი, არც ნაბიჯი, არც სამოსელი, არც თიხის კათხა არ იტყვის იმას, რომ ისინი საჭიროებამ გამოიგონა: ყველაფერი ისე ჩანს, თითქოს ყოველ მათგანში ამალმებული ბედნიერება და ოლიმპიური უღრუბლო ცა, ამასთანავე, სერიოზულობასთან თამაში ისახებოდეს. ამ დროს კი ადამიანი, რომელიც ცნებებითა

და აბსტრაქციებით ხელმძღვანელობს და მათი მეშვეობით უბედურებას თავიდან ირიდებს ისე, რომ საკუთარ თავს აბსტრაქციებიდან ბედნიერება არ აიძულოს, მაშინ, როდესაც ტკივილები-საგან შესაძლო თავისუფლებისაკენ მიისწრაფვის, ამ დროს კულტურის ცენტრში მდგომი ინტუიციური ადამიანი, უკეთურებისგან დაუცველად უსასრულოდ მოდინებულ განსხივოსნებას, ლხენას, ხსნას საკუთარი ინტუიციის ნაყოფად იმკის. თუმცა თუ იტანჯება, მისი ტანჯვა უფრო სასტიკია: დიახ, იგი ხშირად იტანჯება, რადგანაც გამოცდილებიდან ვერაფერს სწავლობს და მუდამ იმავე ორმოში ვარდება, სადაც ერთხელ უკვე ჩავარდნილა. ვაებაში ისეთივე უგუნურია, როგორც ბედნიერებაში, იგი ხმამაღლა ყვირის და ვერ პოულობს ნუგეშს. რამდენად სხვანაირად დგას ასეთსავე უბედურებაში სტოიკური, გამოცდილებით ჭკუანასწავლი, ცნებებით საკუთარი თავის ფლობის უნარის მქონე ადამიანიც! ის, თუკი ჩვეულებისამებრ მხოლოდ გულწრფელობას, ჭეშმარიტებას, სიმცდარისაგან თავისუფლებასა და მომხიბვლელი თავდასხმებისაგან თავშესაფარს ეძებს, ახლა უბედურებაში ჩავარდნილი თვალთმაქცობის ისეთივე შედეგს აბარებს, როგორც სხვა ბედნიერებაში; მას ადამიანურად მეტყველი და მოძრავი სახე კი არა აქვს, არამედ თითქოს შენიღბულია განონასწორებულობით, არათუ არ ყვირის, არამედ საკუთარ ხმასაც კი არ იცვლის: მის თავზე მთელი ღრუბელი რომ გადმოიდვაროს, ლაბადას წამოიფარებს და ნელი ნაბიჯით თავსხმაში გზას გაუყვება.

ფრიდრიხ ნიშეს წინამდებარე ნარკვევი *Ueber Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne* მის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს და საპროგრამო ტექსტად მიიჩნევა. მასში გამოთქმულ მოსაზრებებს ნიშე თავისი შემოქმედების გვიანდელ პერიოდში (XIX საუკუნის 80-იან წლებში) ისევ დაუბრუნდა, თუმცა კი 1872 წელს დაწყებული და ერთი წლის შემდეგ 1873 ზაფხულში დასრულებული ეს ტექსტი თავად ავტორს არასოდეს გამოუქვეყნებია. ითარგმნა ჯორჯო კოლისა და მაძინო მონტინარის რედაქციით გამოსული წიგნიდან – *Friedrich Nietzsche, Sämtliche Werke. Kritische Studienausgabe*, I ტომი, გვ. 875-890.

1. იგულისხმება გერმანელ მწერალ გოტჰოლდ ეფრაიმ ლესინგის (1729-1781) ახალშობილი ბავშვი, რომელიც დაბადებიდან 24 საათის შემდეგ გარდაიცვალა, რის შესახებაც ლესინგი ერთ პირად წერილში წერდა, რომ მისმა შვილმა სამყაროში დარჩენის ვერანაირი საფუძველი ვერ ნახა.
2. გერმანული სიტყვა *Täuschung* -ი, რომელიც წინამდებარე ტექსტის ერთ-ერთი უხშირესი ტერმინთაგანია, ქართულად „გაცრუებად“, „სიმულაციად“, „შეცდომაში შეყვანად“, „შეცდენად“ შეიძლება ითარგმნოს. ჩვენ ამ უკანასკნელზე შევჩერდით.
3. ლათ. „ყველას ომი ყველას წინააღმდეგ“ ან „ყველა ერთმანეთის წინააღმდეგ“
4. გერმანულ ენაში „ხე“ — *der Baum*, - მამრ. სქესისაა, ხოლო „მცენარე, – *die Pflanze* კი მდედრობითის.
5. *Ding an sich* — „ნივთი თავისთავად“, — იმანუელ კანტის ფილოსოფიის ერთ-ერთი მთავარი ცნება.
6. „ქლადნის ხმოვანი ფიგურები“ — იგულისხმება ფიზიკოს ერნსტ ფლორენს ფრიდრიხ ქლადნის (*Chladni*) მიერ გამოგონილი ფიგურები, რომლებიც ქვიშამოყრილი ფირფიტის ვიოლინოს ხემთან ხახუნით წარმოიქმნება. ქლადნის მიხედვით, ამგვარად ბგერა გრაფიკულ სახეს იძენს. (მთარგმნელის შენიშვნა).
7. ლათ. „საიდუმლო თვისება“.
8. კოლუმბარიუმი — ნაგებობები ძველ რომში, სადაც ინახებოდა ურნები გარდაცვლილთა ნეშტით (ფერფლით).
9. ბლზ პასკალი, აზრები (*Pensées*) VI, 386.

* * *

ზიგმუნდ ფროიდი

1856 - 1939

ავსტრიელი ნევროლოგი, ფსიქოანალიტიკური სკოლის დამფუძნებელი. ფროიდმა ცხოვრების დიდი ნაწილი ვენაში გაატარა, ამიტომ მისი სახელი მჭირდოდაა დაკავშირებული ამ ქალაქთან. ცხოვრების ბოლოს, ნაცისტებისაგან დევნილს, ლონდონში მოუხდა გადასახლება, სადაც გარდაიცვალა 1939 წელს.

ფროიდის ფსიქოანალიტიკური კონცეფცია ორ ძირითად პრინციპს ეფუძნება:

1. ფსიქიკურ მოვლენებს აქვთ საზრისი. ისინი არ ხდება შემთხვევით, მექანიკურად — თუ შეცდომით ვამბობ სახელს, არასწორად ვწერ სიტყვას, ვხედავ აბსურდულ სიზმარს, სახლში მრჩება გასაღები — ყოველივე ამას აქვს საზრისი, რომლის ახსნაც შეიძლება;

2. ჩვენი ფსიქიკური ცხოვრების უდიდესი ნაწილი მიმდინარეობს არაცნობიერად; ძალიან ხშირად არ ვიცით, რა გვამოძრავებს, რატომ განვიცდით ამა თუ იმ ემოციას, რატომ ვმოქმედებთ ასე და არა — სხვაგვარად. იმიტომ, რომ ცნობიერება ჩვენი ფსიქიკის მხოლოდ მცირე ნაწილია. ჩვენს ფსიქიკურ ცხოვრებაში განმსაზღვრელ როლს არაცნობიერი ასრულებს. როგორც ფროიდი აჯამებს, „ჩვენ არ ვართ ბატონ-პატრონები საკუთარ სახლში“.

ფსიქოანალიტიკური თეორიის ეს ორი პრინციპი, ისევე როგორც ანალიზის სხვადასხვა ტექნიკა, რომელთა საშუალებითაც არაცნობიერის აღმოჩენა შეგვიძლია, ფროიდმა გადმოსცა შრომებში: „სიზმრების ინტერპრეტაცია“ (1900), რომელშიც სიზმარი განხილულია როგორც „სამეფო გზა არაცნობიერისაკენ“; „ყოველდღიური ცხოვრების ფსიქოპათოლოგია“ (1901) — ავტორი ასაბუთებს, რომ ჩვენი ყოველდღიური ცხოვრება ყოველ ფეხის ნაბიჯზე ავლენს არაცნობიერ მოტივაციათა კვალს; „სამი ესე სექსუალობის თეორიის შესახებ“ (1905) — აქ ფროიდი გადმოსცემს სექსუალობის შესახებ საკუთარ თეორიას, რომლის ცენტრშიც დგას ოიდიპოსის კომპლექსი — ეროტიკულ-აგრესიულ ლტოლვათა ერთობლიობა, რომელსაც ბავშვი განიცდის საკუთარი მშობლების მიმართ.

ფროიდის დიდი მნიშვნელობა აზროვნების ისტორიაში დაკავშირებულია აგრეთვე მის მიერ ნორმასა და ნორმიდან გადახრას შორის კავშირის ახლებურად გააზრებასთან. თუ ფროიდამდე არანორმალური ქცევა განიხილებოდა მოვლენად, რომელსაც არაფერი ჰქონდა საერთო ნორმასთან, მისი დამსახურებაა იმ კანონზომიერებათა ძიე-

ბა, რომლებიც საფუძვლად უდევს როგორც ნორმალურ, ისე არანორმალურ ფსიქიკურ პროცესებს. ამით მკვლევარმა დასაბამი მისცა ფსიქიკური დაავადებების, საზრისის მქონე ფენომენებად განხილვას.

20-იან წლებში ფროიდი ფსიქიკის ახალი სქემა შეიმუშავა, რომელიც სამნაწილიანია: **იგი** (გერმ. *Es*, ინგ. *Id*), **მე** (გერმ. *Ich*, ინგ., *Ego*) და **ზე-მე** (გერმ. *Über-Ich*, ინგ., *Super-ego*). ეს სქემა ადამიანის ფსიქიკის წარმოდგენის კიდევ ერთი მცდელობაა, ის ავსებს უფრო ადრინდელ, ასევე სამნაწილიან სქემას, რომელიც ცნობიერისაგან, წინარეცნობიერისაგან და არაცნობიერისგან შედგებოდა.

ფროიდი შეეცადა, საკუთარი ფსიქოანალიტიკური თეორია გამოეყენებინა კულტურისა და საზოგადოების ზოგადი თეორიის ასაგებად. ამას მიუძღვნა შემდეგი შრომები: „ტოტემი და ტაბუ“ (1913), „ერთი ილუზიის მომავალი“ (1927), „კულტურით დაუკმაყოფილებლობა“ (1929) და სხვ., რომლებშიც მოცემულია სოციალური ინსტიტუტების გენეზისის ახსნის მცდელობა.

ფროიდის კონცეფციამ უზარმაზარი გავლენა მოახდინა არა მხოლოდ XX საუკუნის ფსიქოლოგიასა და, ზოგადად, თეორიულ აზროვნებაზე, არამედ ხელოვნებისა და კულტურის განვითარებაზეც. ფროიდის თეორიისაგან დავალებულ თეორეტიკოსთა და შემოქმედთა სიაში არიან: კარლ-გუსტავ იუნგი, ჰერბერტ მარკუზე, კლოდ ლევი-სტროსი, სალვადორ დალი, ჯეიმზ ჯოისი, თომას მანი, დ. ჰ. ლოურენსი, ალფრედ ჰიჩკოკი, ვუდი ალენი და მრავალი სხვა.

* * *

ყოველდღიური ცხოვრების ფსიქოპათოლოგიის შესახებ

თავი პირველი

საკუთარ არსებით სახელთა დავინწყება

„ფსიქიატრიისა და ნევროლოგიის ყოველთვიური ჟურნალის“ 1898 წ. გამოცემაში გამო-
ვაქვეყნე პატარა სტატია სათაურით „გულმავიწყობის ფსიქიკური მექანიზმისათვის“, რომლის
შინაარსს აქაც გავიმეორებ და შემდგომი მსჯელობისას მასვე დავეყრდნობი. იქ მე ფსიქოლო-
გიურად გავანალიზე საკუთარი არსებითი სახელების დროებითი დავინწყების ხშირი შემთხვე-
ვა, ვიშველიებდი რა ჩემი თვითდაკვირვებიდან აღებულ ზედგამოჭრილ მაგალითს. დავასკვნენი,
რომ ერთერთი ფსიქიკური ფუნქციის — გახსენების მოშლის ეს ჩვეულებრივი და პრაქტიკულად
არც თუ ისე ძალიან მნიშვნელოვანი ერთეული შემთხვევა ახსნა-განმარტების შესაძლებლობას
იძლევა, რომელიც ფენომენის ჩვეულებრივი ამოკითხვა-ამოშიფვრის ფარგლებს სცილდება
თუ ძალიან არ მეშლება ალბათ ფსიქოლოგისათვის რომ ახსნა გეკითხათ, რატომ ხდება, რომ
ვიღაც ასე ხშირად ვერ იხსენებს მისთვის ნაცნობ სახელსო, იგი დაკმაყოფილდებოდა პასუხით,
რომ საკუთარი სახელების დავინწყება უფრო იოლად ხდება, ვიდრე სხვაგვარად დამახსოვრე-
ბული შინაარსისა. იგი დამაჯერებლად დაასაბუთებდა საკუთარი სახელების ამგვარ გამორ-
ჩეულობას, თუმცა პროცესის სხვაგვარ პირობითობას ვერ ივარაუდებდა.

ჩემთვის სახელების დროებითი დავინწყების ფენომენის საფუძვლიანი შესწავლის საბაზი
გახდა კონკრეტულ დეტალებზე დაკვირვება, თუმცა ისინი ყველაში არა, მაგრამ ცალკეულ
შემთხვევებში საკმაოდ ნათლად ჩანს. ამგვარ შემთხვევებში ხდება არა მარტო დავინწყება,
არამედ არასწორი გახსენება. დავინწყებული სახელის მაგიერ ადამიანის ცნობიერებაში ჩაე-
ნაცვლება სუროგატი სახელები (*Ersatzname*), რომლებიც მაშინვე აღიქმება როგორც არას-
წორი, თუმცა ისევ და ისევ ხდება მათი აკვიატება. საჭირო სახელის რეპროდუქციის მაგიერ
საქმე გვაქვს პროცესის არევისთან და ხდება არასწორი ჩანაცვლება. ჩემი ვარაუდით ეს არევა
ფსიქიკური თვითნებობით კი არ ხდება, არამედ კანონზომიერი და გამოთვლადი გზით მიმდინა-
რეობს. სხვაგვარად რომ ვთქვა, მე ვვარაუდობ, რომ ერთი ან რამდენიმე სათადარიგო სურო-
გატი სიტყვა საჭირო სიტყვასთან აშკარა კავშირშია, რომლის კვალის მიგნება შესაძლებელია,

და ვიმედოვნებ, თუ მოვახერხებ, ეს კავშირი დავადასტურო და ნათელი მოვფინო სახელების დავინყების პროცესს.

1898 წელს ჩემს მიერ გასაანალიზებლად შერჩეულ მაგალითში, ორვიეტოს ტაძრის დიდებული ფრესკების — „ჯოჯოხეთი და მკაცრი სამსჯავრო“-ს შემქმნელი ოსტატის სახელი, ვერა და ვერ მოვიგონე. სასურველი გვარის სანაცვლოდ — *სინიორელი (Signorelli)* ამეკვიატა ორი სხვა მხატვრის გვარი — ბოტიჩელი და ბოლტრაფიო, რომლებიც მაშინვე და გარკვევით უარყავი, რადგან ვიცოდი, რომ არასწორი იყო. როცა სხვისგან მოვისმინე სწორი გვარი, მაშინვე და ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე გამახსენდა იგი. იმის გამოკვლევამ, თუ რამ იქონია გავლენა და რა ასოციაციური გზებით მოხდა რეპროდუქციის ამგვარი არევა — სინიორელი ბოტიჩელითა და ბოლტრაფიოთი, მიგვიყვანა შემდეგ შედეგებამდე:

ა) *სინიორელის* გვარის დავინყების მიზეზი არც თავად ამ გვარის განსაკუთრებულობაში და არც იმ კონტექსტის ფსიქოლოგიურ ხასიათშია საძიებელი, რომელშიც იგი იყო ჩართული. დავინყებული გვარი ჩემთვის ისევე ნაცნობი იყო, როგორც ერთერთი ჩანაცვლებული გვარი — ბოტიჩელი და გაცილებით უფრო მეტად ნაცნობი, ვიდრე მეორე ჩანაცვლებული გვარი — ბოლტრაფიო, რომლის შესახებ მხოლოდ იმის თქმა შეგვიძლია, რომ იგი მილანის სკოლის წარმომადგენელი იყო. ის კონტექსტი კი, რამაც განაპირობა გვარის დავინყება, უმნიშვნელოდ მეჩვენება და შემდგომ ახსნა-განმარტებას ვერ იძლევა: უცხო ადამიანთან ერთად ერთ ვაგონში მოვხვდი. დაღმართაში ყოფნისას რაგუზადან მოვემგზავრებოდი ჰერცოგოვინას ერთერთი სადგურისაკენ საუბარში ვახსენეთ იტალიაში მოგზაურობა. ჩემს თანამგზავრს ვკითხე, იყო თუ არა ნამყოფი ორვიეტოში და უნახავს თუ არა იქ იმისი . . . ცნობილი ფრესკები.

ბ) გვარის დავინყება მხოლოდ მაშინ ხდება გასაგები, როცა მახსენდება იმ საუბრის წინმსწრები თემა და აღიქმება როგორც *ახლად აღმოცენებული, წამოჭრილი თემის შეფერხება წინმსწრები* თემით.

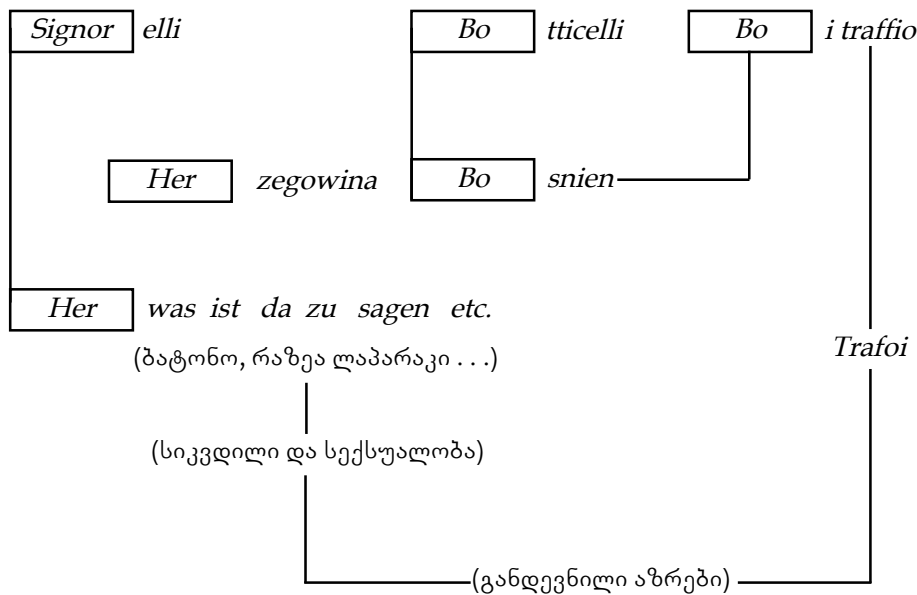
სანამ ჩემს თანამგზავრს ვკითხავდი, იყო თუ არა ნამყოფი ორვიეტოში, ცოტა ხნით ადრე ჩვენ ვსაუბრობდით *ბოსნიასა* და ჰერცოგოვინაში მცხოვრები თურქების ზნე-ჩვეულებებს. მე მას მანამდე ვუამბე, რაც მოსმენილი მქონდა თურქებთან მომუშავე ერთ-ერთი კოლეგისგან, როგორი პატივისცემით და ნდობით ეპყრობიან ისინი ექიმს და მთლიანად ემორჩილებიან ბედს. როცა ისინი იგებენ რომ ავადმყოფის საშველი არ არის, ასე პასუხობენ: „*ბატონო (Herr)* რაღა გვეთქმის? ვიცი გადასარჩენი რომ იყოს შენ მას გადაარჩენდი!“ — აქვე ამ წინადადებებში ვპოულობთ სიტყვებსა და სახელებს: *ბოსნია*, ჰერცეგოვინა, ღმერთი რომლებიც სინიორელი და ბოტიჩელი — ბოლტრაფიო ასოციაციურ ჯაჭვში ხვდება.

გ) ვვარაუდობ, რომ ჩემმა აზრმა ბოსნიელი თურქების ზნე-ჩვეულებებზე იმიტომ შეძლო წინამორბედ ფიქრთა მსვლელობის შეფერხება, რომ მე მანამდე გადავითანე მისგან ყურადღება, სანამ ბოლომდე დავასრულებდი აზრს. სახელდობრ მახსენდება, რომ ვაპირებდი მეორე ამბის მოყოლას, რომელიც პირველთან ერთად იქვე ამომიტივტივდა მეხსიერებაში. ეს თურქები ყველაზე მეტად აფასებენ სექსუალურ განცხრომას და სქესობრივი დარღვევების შემთხვევაში

სასონარკვეთილებაში ვარდებიან, რაც გასაოცრად უპირისპირდება სიკვდილის საშიშროებისადმი გულგრილობას. ერთერთ პაციენტს ჩემი კოლეგისთვის უთქვამს: „შენ ხომ იცი, ბატონო (*Heer*), თუ ეს საქმე აწი ველარ გამომივა, მაშინ სიცოცხლეს ფასი აღარ აქვს“ მათთვის დამახასიათებელ თვისებაზე ლაპარაკი შეწყვიტე, რადგან არ მინდოდა უცხო ადამიანთან ამ თემაზე მესაუბრა. თუმცა უფრო მეტი მომივიდა; ჩემი ყურადღება „სიკვდილისა და სექსუალობის“ თემიდან სხვაზე გადავიტანე. რამდენიმე კვირით ადრე, *ტრაფოიში* ჩემი ხანმოკლე ვიზიტისას, ერთი ამბავი შევიტყვე, რომელმაც ჩემზე იმოქმედა. პაციენტმა, რომელსაც მე დიდი ჯაფა და ენერგია შევალე, განუკურნებელი სექსუალური დარღვევის გამო თავი მოიკლა. ნამდვილად ვიცი, რომ ჰერცოგოვინაში იმ მოგზაურობისას ეს სამნუხარო ამბავი და ყველაფერი, რაც ამასთან იყო დაკავშირებული შეგნებულად არ გამხსენებია. მაგრამ *ტრაფოისა* და *ბოლტრაფიოს* ერთმანეთთან დაკავშირება მაფიქრებინებს, რომ მაშინ ამ რემინისცენციამ ჩემზე იმოქმედა, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ფაქტზე განზრახ მოვადუნე ყურადღება.

დ) *სინიორელის* გვარის დავინყებას აწი როგორც შემთხვევით მოვლენას ველარ განვიხილავ. უნდა ვაღიარო ამ პროცესში *მოტივის* გავლენა. არსებობდა მოტივები, რომლებიც მაიძულებდნენ ფიქრები (თურქების ზნე-ჩვეულებებზე და ა.შ.) არ გადმომეცა და შემდეგშიც მასთან დაკავშირებული აზრები, რომელსაც შეიძლებოდა ტრაფოის ამბამდე მივეყვანე, ჩემში გაცნობიერებამდე გამომერიცხა. ე.ი. მე მინდოდა რაღაცის დავინყება, რაღაც განვდევენე. ყოველ შემთხვევაში სხვა რამის დავინყება მინდოდა, ვიდრე ორვიეტოს ოსტატის გვარის, მაგრამ ამ სხვამ გამოიწვია იმის სახელთან ასოციაციური კავშირი, ასე რომ ჩემი სურვილის გამოხატვის აქტი მიზანს ასცდა და მე *სურვილის საწინააღმდეგოდ ერთი რამე* დამავინყდა, მაშინ როცა *მეორეს* დავინყება *განზრახ* მინდოდა. მოგონებისადმი არასასურველი დამოკიდებულება მიმართულ იქნა ერთი შინაარსის წინააღმდეგ; გახსენების უუნარობამ გადმოინაცვლა წინ. ალბათ უფრო მარტივი შემთხვევა იქნებოდა გახსენებისადმი არასასურველი დამოკიდებულება (ანტიპათია) და უუნარობა ერთი და იგივე შინაარს რომ შეეხებოდა. — სუროგატი სახეები ახლა უკვე აღარ მეჩვენება აბსოლუტურად გაუმართლებლად, როგორც ეს იყო ახსნა-განმარტებამდე; ისინი ასევე მიმანიშნებენ (კომპრომისის სახით) იმაზე, თუ რისი დავინყება და რისი გახსენება მინდოდა და აღმოჩნდა, რომ ჩემი განზრახვა, რაღაც დამევიწყებინა, არც მთლად გამომივიდა და არც თუ მთლად ჩამეფუშა.

ე) ძალზე თვალშისაცემია კავშირი, რომელიც დამყარდა სასურველ სახელსა და განდევნილ (სიკვდილისა და სექსუალობის და ა.შ.) თემას შორის, სადაც სახელები ბოსნია, ჰერცოგოვინა, ტრაფოი გვხვდება. 1898 წლის სტატიიდან გადმოტანილი სქემა თვალნათლივ გვიჩვენებს ამ კავშირს.

სინიორელის გვარი ამასთან ორ ნაწილად გაიყო. მარცვალთა ერთი წყვილი უცვლელად განმეორდა ჩანაცვლებულ სუროგატ გვარში (*elli*), მეორე წყვილმა თარგმნის მეშვეობით *Signor* - *Herr* შეიძინა მრავალჯერადი და სხვადასხვაგვარი მიმართება განდევნილ თემაში მოხსენიებულ სახელებთან, სწორედ ამის გამო აღარ მოხდა მისი რეპროდუქცია. მისი ჩანაცვლება ისე მოხდა „ჰერცეგოვინასა და ბოსნიის“ სახეთა კავშირის მსგავსად, რომ არ მომხდარა აზრისა და მარცვალთა აკუსტიკური გამიჯვნა. ამ პროცესში სახელების ისეთი გამოყენება მოხდა, როგორც რეზუსის ასოებისა, სინიორელის გვარის მაგიერ ამგვარი გზით სუროგატი სახელების შექმნის მთელი ამ პროცესის შესახებ ცნობიერებას ინფორმაცია არ მიუღია.

თავდაპირველად ძნელი მისაგნებია კავშირი სინიორელის გვართან დაკავშირებულ თემასა და მის წინმსწრებ განდევნილ თემას შორის, რაც მსგავსი მარცვლების ხელახალ დაბრუნებას სცილდება. ზედმეტი არ იქნებოდა იმის აღნიშვნა, რომ ფსიქოლოგების მიერ ნავარაუდები რეპროდუქციისა და დავიწყების პირობები, რომელთა მოძიება ხდება გარკვეულ ურთიერთკავშირსა და განწყობილებაში, ზემოთაღნიშნული განმარტების გამო წინააღმდეგობას არ აწყდება. გარკვეული შემთხვევებისათვის ჩვენ, ყველა ამ კარგა ხნის წინ აღიარებულ მომენტებს, რასაც შეუძლია სახელის დავიწყებაზე იმოქმედოს, კიდევ ერთი მოტივი დავამატეთ და ამასთან არასწორი გახსენების მექანიზმი ავხსენით. ის დისპოზიციები (მიდრეკილებები) აუცილებელია ჩვენი შემთხვევისთვისაც, რათა შესაძლებელი გახდეს, რომ განდევნილმა (შევიწროებული) ელემენტმა ასოციაციურად იმძლავროს სასურველ სახელზე და შეავიწროვოს იგი. უფრო ხელსაყრელი რეპროდუქციის პირობების მქონე სხვა დანარჩენ სახელთან ეს ალბათ არ მოხდებოდა. ცხადია, რომ დათრგუნული ელემენტი მუდამ ცდილობს სადმე სხვაგან თავი იჩინოს, ამ წარმატებას კი მხოლოდ იქ მიაღწევს, სადაც მას შესაფერისი პირობები დახვდება. სხვა

შემთხვევებში შევიწროება ხდება ფუნქციის მოშლის გარეშე, ანდა მართებულად რომ ვთქვათ სიმპტომების გარეშე.

დავინწყებული სახელის არასწორი გახსენების პირობები დასკვნის სახით შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ: 1) მისი დავინწყებისადმი გარკვეული დისპოზიცია; 2) ცოტა ხნით ადრე წინმსწრები დათრგუნვის (*Verdrangung*) პროცესი; 3) კონკრეტულ სახელსა და მანამდე დათრგუნულ ელემენტს შორის გარეგნული ასოციაციის აღდგენის შესაძლებლობა. ეს უკანასკნელი პირობა ალბათ ძლიერ გადაჭარბებულად არ უნდა შევაფასოთ, რადგან ასოციაციაზე ოდნავი პრეტენზიების წაყენებისას მსგავსი ასოციაციის განხორციელება უმრავლეს შემთხვევაში შესაძლებელი უნდა იყოს.

სხვა და უფრო ღრმად მიმავალი საკითხია, ის რომ შეიძლება თუ არა ამგვარი გარეგნული ასოციაცია ნამდვილად საკმარისი პირობა იყოს იმისთვის, რომ შევიწროებული ელემენტი სასურველი სახელის რეპროდუქციას უშლიდეს ხელს. ხომ არ ხდება ორივე აუცილებელი თემის უფრო ახლო კავშირის არსებობა. ზერელე დაკვირვებისას ამ უკანასკნელი მოთხოვნის უარყოფის სურვილი გაჩნდებოდა და სავსებით შეუსაბამო შინაარსის შემთხვევაში დროითი მომიჯნაობა შეიძლებოდა საკმარისადაც კი ყოფილიყო მიჩნეული. საფუძვლიანი შესწავლისას სულ უფრო ხშირად ვაწყდებით, რომ გარეგნული ასოციაციით დაკავშირებულ ორივე ელემენტს (დათრგუნულს და ახალს) გარდა ამისა შინაარსობრივი კავშირიც გააჩნია და სინიორელის მაგალითიც ამას ამტკიცებს.

სინიორელის მაგალითის ანალიზით მიღებული შედეგის მნიშვნელობა რასაკვირველია დამოკიდებულია იმაზე, მივიჩნევთ თუ არა ამ შემთხვევას ტიპურ თუ ცალკეულ მოვლენად. მე ამით ვამტკიცებ, რომ სახელების დავინწყება არასწორი გახსენებით საოცრად ხშირად ხდება ისე, როგორც ეს ჩვენ *სინიორელის* შემთხვევაში ავხსენით. რადგან მე ამ ფენომენს საკუთარ თავზე ვაკვირდებოდი, თითქმის ყოველთვის შემეძლო ზემოთ დასახელებული წესით ამეხსნა იგი, როგორც შევიწროებით მოტივირებული. გარდა ამისა ჩვენი ანალიზის ტიპური ბუნების სასარგებლოდ კიდევ სხვა შეხედულებაც უნდა მოვიშველიო. ჩემი აზრით სამართლიანი არ იქნებოდა არასწორი გახსენებით სახეების დავინწყების შემთხვევების პრინციპული გამიჯვნა იმათგან, როცა არასწორი სათადარიგო სახელები არ ჩაენაცვლება. ეს სათადარიგო სახელები მთელ რიგ შემთხვევებში სპონტანურად ჩნდებიან; სხვა შემთხვევებში, როცა ისინი სპონტანურად არ ამოტივტივდებიან შესაძლებელია მათი ამოტივტივება ყურადღების დაძაბვის წყალობით და ისინი კონკრეტულ კავშირს ავლენენ გაძევებულ ელემენტთან და საძიებელ სახელთან, თითქოს ისინი სპონტანურად იყონ აღმოცენებული. სათადარიგო სახელის გაცნობიერებისათვის როგორც ჩანს, ორი მომენტი არის გადამწყვეტი: ერთის მხრივ — ყურადღების დაძაბვა, მეორეს მხრივ — შინაგანი პირობა, რომელიც ფსიქიკურ მასალასთან არის მიბმული, მე შემეძლო ეს უკანასკნელი ასე თუ ისე, მეტი თუ ნაკლები სიადვილით მომეძიებია, რითაც ამ ორივე ელემენტს შორის საჭირო გარეგნული ასოციაცია წარმოიქმნებოდა. არასწორი გახსენებით სახელების დავინწყების შემთხვევების მნიშვნელოვანი ნაწილი უკავშირდება სათადარიგო სახელწარმოების

შემთხვევებს, რისთვისაც სწორედ „სინიორელის“ მაგალითის მექანიზმი მოქმედებს. თუმცა მე თავს უფლებას ვერ მივცემ ვამტკიცო, რომ სახელების დავინწყების ყველა შემთხვევა სახელდობრ ამ ჯგუფში უნდა შევიტანოთ. უდავოდ არსებობს სახელების დავინწყების შემთხვევები, რომლებიც გაცილებით უფრო მარტივად ხდება. ჩვენ საქმის მთელ არსს საკმაო სიფრთხილით წარმოვაჩინოთ, როცა ვამბობთ: საკუთარი არსებითი სახელების უბრალო დავინწყების გვერდით არსებობს კიდევ ერთი დავინწყება, რომელიც განდევნით არის მოტივირებული.

თავი მეორე

უცხო სიტყვების დავინწყება

ჩვენი მშობლიური ენის ყოველდღიური ლექსიკური მარაგი, როგორც ჩანს, ნორმალური ფუნქციის ფარგლებში, დაზღვეულია დავინწყებისაგან. უცხო ენის სიტყვათა მარაგთან კი ჩვეულებრივ სხვაგვარად არის საქმე. მისი დავინწყებისადმი წინასწარი დისპოზიცია აშკარაა ყველა მეტყველების ნაწილებთან მიმართებაში, და ფუნქციის დარღვევის პირველი მაჩვენებელი თავს იჩენს ჩვენს განკარგულებაში მყოფი უცხო ენის სიტყვათა მარაგის არათანაბარობიერებაში, ჩვენს საერთო მდგომარეობასა და გადაღლის ხარისხში. ეს გულმავიწყობა ვლინდება შემთხვევათა ერთ წყებაში იმავე მექანიზმით, რომელიც „სინიორელის“ მაგალითმა თვალნათლივ დაგვანახა. ამის დასტურად მოვიშველიებ ერთადერთ, თუმცა მნიშვნელოვანი თავისებურებებით გამორჩეულ ანალიზს, რომელიც ეხება ერთი ლათინური ციტატის არა არსებითი სახელის დავინწყების შემთხვევას. ნება მომეცით, ეს პატარა შემთხვევა წარმოვაჩინო სრულად და თვალსაჩინოდ.

გასულ ზაფხულს ვიმყოფებოდი საშვებულებო მოგზაურობაში და ნაცნობობა განვაახლე აკადემიური განათლების მქონე ერთ მამაკაცთან. მაშინვე მივხვდი, რომ წაკითხული ჰქონდა ჩემი ზოგიერთი ფსიქოლოგიური სტატია. როგორღაც საუბარი შეეხო ჩვენი საერთო მოდგმის სოციალურ მდგომარეობას. ამ პატივმოყვარე კაცმა სინანული გამოთქვა იმის გამო, რომ მისი თაობა დაკნინებისკენ მიექანება, საკუთარ ნიჭს არ ანვითარებენ და თავიანთ მოთხოვნილებას ვერ იკმაყოფილებენო. მან თავისი მგზნებარე სიტყვა დაასრულა ვერგილიუსის ცნობილი ლექსით, რომელშიც საბრალო დიდოს ენეასისადმი მიმართული შურისძიება მის შთამომავლობაზე გადააქვს: *Exoriare...*, უფრო სწორად, მას სურდა ეს ასე დაესრულებინა, თუმცა ციტატა ვერ გაიხსენა და ცდილობდა დავინწყებით გამოწვეული აშკარა ჩავარდნა სიტყვების გადაადგილებით დაეფარა: *Exoriar(e) ex nostris ossibus ultor!* ბოლოს გაბრაზებულმა თქვა: „ნუ გაქვთ ასეთი დამცინავი სახე, თითქოს ჩემი დაბნეულობდით ხარობდეთ, უმჯობესია შემომემველეთ. ლექსს რაღაც აკლია. როგორ არის სინამდვილეში?“

სიამოვნებით, მივუგე მე და ციტატა სწორად წარმოვთქვი:

Exoriar(e) a liquidis nostris ossibus ultor!

„რა სისულელეა ამგვარი სიტყვის დავინყება! სხვათაშორის, თქვენგან გამიგია, რომ უსაფუძვლოდ არაფრის დავინყება არ ხდება. ძალიან მაინტერესებს გავიგო, რატომ დამავინდა ეს განუსაზღვრელი ნაცვალსახელი *aliquis*“.

მე ეს გამონევეა სიამოვნებით მივიღე, რადგან ჩემი კოლექციის გამდიდრების იმედი მქონდა. მე მას ვუთხარი: ახლავე გავარკვევთ. ერთი რამ მინდა გთხოვოთ მხოლოდ, ყველაფერი გულწრფელად და კრიტიკის გარეშე მითხრათ, რა გახსენდებათ, როცა თქვენ ყოველგვარი განზრახვის გარეშე მთელი ყურადღება დავინყებულ სიტყვაზე გადაგაქვთ¹.

„მამ კარგი, ამ დროს სასაცილო აზრი მეზადება, ეს სიტყვა შემდეგნაირად დავყო: *a da liquidis*“. რას ნიშნავს ეს? — „არ ვიცი“. — მერე კიდევ რა აზრი გეზადებათ? — „ეს ამგვარად გრძელდება: *Reliquien - Liquidation - Flüssigkeit* (სითხე) – *Fluid* (თხიერი საშუალება). ახლა ხვდებით?“

ვერა, ჯერ ვერა, განაგრძეთ.

„მახსენდება, განაგრძო მან დაცინვით, ტრენტოელი სიმონი, რომლის რელიქვიები ტრენტოს ერთ-ერთ ეკლესიაში ვნახე ორი წლის წინ. ვფიქრობ სისხლიან ბრალდებაზე, რასაც სწორედ ახლა ისევ ებრაელებს უყენებენ, კლაინპაულის (*Kleinpaul*) ნაშრომზე, რომელიც ყველა ამ მოჩვენებით მსხვერპლებში ინკარნაციებს, ასე ვთქვათ, მხსნელის ახალ ვარიანტს ხედავს“.

ეს უეცარი აზრი გარკვეულ კავშირშია თემასთან, რომელზეც ვსაუბრობდით, ვიდრე თქვენ ის ლათინური სიტყვა ამოგივარდებოდათ მეხსიერებიდან.

„სწორია. გარდა ამისა, მაგონდება ერთერთ იტალიურ ჟურნალში ახლახან ნაკითხული სტატია. მე მგონი ასეთი სათაური ჰქონდა: რას ამბობს წმ. აუგუსტინუსი ქალების შესახებ.

ამას რა ახსნას მოუძებნით?“

ველოდები.

„მაშასადამე, ახლა იქნება ის, რაც აშკარად არანაირ კავშირში არ არის ჩვენს თემასთან“.

გთხოვთ, თავი შეიკავოთ ყოველგვარი კრიტიკისაგან და —

„უკვე ვიცი, მახსენდება ერთი დიდებული ხანდაზმული მამაკაცი, რომელსაც შევხვდი წინა კვირაში მოგზაურობისას. ნაღდი ორიგინალი იყო. დიდ მტაცებელ ფრინველს წააგავდა. თუ გაინტერესებთ, მას ბენედიქტი ჰქვია.“

ყოველ შემთხვევაში, აქ ერთად ჯგუფდება წმინდანები და საეკლესიო მამები: წმ. სიმონი, წმ. აუგუსტინუსი, წმ. ბენედიქტუსი. ერთ საეკლესიო მამას მგონი ორიჯინესი ერქვა. სამივენი ისეთივე სახელებია, როგორც პაული, კლაინპაულის გვარში.

„ახლა წმ. იანუარიუსი მაგონდება და მისი სისხლიანი სასწაული — მე მგონი, ეს მექანიკურად გრძელდება“.

შეეშვიტ ამას; წმ. იანუარიუსი და წმ. აუგუსტინუსი, ორივე დაკავშირებული არიან კალენ-

დართან. არ გინდათ, სისხლიანი სასწაული გამახსენოთ?

„ეს თქვენ გეცოდინებათ! ნეაპოლის ერთერთ ეკლესიაში კოლბაში ინახება წმინდა იანუარიუსის სისხლი, რომელიც სასწაულის მეშვეობით გარკვეულ დღესასწაულზე თხევადი ხდება. ხალხს სჯერა ამ საოცრებისა და ძალიან ღელავენ, თუ რაიმე შეფერხებაა, როგორც ამას ერთხელ ფრანგული ოკუპაციის დროს ჰქონდა ადგილი. მაშინ გენერალმა – თუ მეშლება? გარიბალდი ხომ არ იყო? — გვერდზე გაიხმო სასულიერო პირი და ძალზე გასაგები ჟესტით გარეთ ჩამწკრივებულ ჯარისკაცებზე მიუთითა და უთხრა, იმედია, სასწაული მალე აღსრულდებაო. და მართლაც მოხდა...“

მერე? რატომ შეჩერდით?

„ახლა რაღაც გამახსენდა... ერთობ ინტიმური რამ არის სათქმელად... ვერავითარ კავშირს ვერ ვხედავ და ვერც საჭიროებას, ამის შესახებ მოგიტხროთ.“

კავშირზე მე ვიფიქრებ. თქვენთვის უსიამოვნო რამის მოყოლას ვერ გაიძულებთ, მაგრამ ჩემგანაც ნუ მოითხოვთ იმის ახსნას, თუ რატომ დაგავიწყდათ სიტყვა *aliquis*.

„ნამდვილად? თქვენ ასე ფიქრობთ? უეცრად ერთი ქალი გამახსენდა, რომლისგანაც ორივე ჩვენთაგანისთვის უსიამოვნო ამბავი მომივიდოდა.“

რომ ციკლი შეუწყდა?

„როგორ გამოიცანით?“

ეს უკვე სირთულეს არ წარმოადგენს. თქვენ საკმარისად შემამზადეთ საამისოდ. გაიხსენეთ კალენდრის წმინდანები, სისხლის გათხევადება განსაზღვრულ დღეს, ამბოხი, თუ მოვლენას ადგილი არ ექნება, აშკარა მუქარა, რომ სასწაული უნდა მოხდეს, თორემ... თქვენ ხომ წმინდა იანუარიუსის სასწაული გადაამუშავეთ და ჩინებული მინიშნება გააკეთეთ ქალის მენსტრუალურ პერიოდზე.

„ისე, რომ ეს არც კი ვიცოდი. და თქვენ ნამდვილად თვლით, რომ ამ საშიში მოლოდინის გამო ვერ შევძელი სიტყვის *aliquis* რეპროდუცირება?“

ამაში ეჭვი არ მეპარება. აბა გაიხსენეთ თქვენს მიერ დანაწევრებული სიტყვა *a - liquis* და ასოციაციები: *Reliquen, Liquidation*, სითხე.

რელიქვია – ლიკვიდაცია, გნებავთ ამავე კავშირში ჩავაქსოვო ჯერ კიდევ ბავშვობისას მსხვერპლშენიშნული წმინდა სიმონი, რომელიც თქვენ რელიქვიებთან დაკავშირებით გაგახსენდათ?

„უმჯობესია, არა. იმედი მაქვს, სერიოზულად არ მიიჩნევთ ამ ჩემს ფიქრებს. სამაგიეროდ უნდა ვაღიარო თქვენს წინაშე, რომ ის ქალბატონი იტალიელია, მასთან ერთად მოვინახულე ნეაპოლი. განა ეს შემთხვევითობას არ უნდა მივანეროთ?“

ეს თქვენი განსჯისთვის მომინდვია, ყველა ამ კავშირს შემთხვევითობით ახსნით თუ არა. მე კი გეტყვით, ყოველი მსგავსი შემთხვევა, რომლის გაანალიზებას მოინდომებთ, ასევე უცნაურ „შემთხვევებამდე“ მიგიყვანთ².

უამრავი საფუძველი გამაჩნია ამ პატარა ანალიზის სათანადოდ შესაფასებლად, რასაც

მე ჩემს მასინდელ თანამგზავრს ვუმაღლი. ერთი მხრივ, ამ შემთხვევაში მე უფლება მომეცა გამომეყენებინა ის წყარო, რომელიც ჩემთვის დახშული იყო. ძირითადად იძულებული ვარ, ყოველდღიური ცხოვრების ფსიქიკური მოშლილობის მაგალითები, რასაც აქ ვუყრი თავს, ჩემი დაკვირვებიდან მოვიშველიო. ჩემი ნევროტული პაციენტების მიერ მოწოდებულ გაცილებით უფრო მდიდარ მასალას ვცდილობ თავი ავარიდო, შიშით, რომ შემომედავებიან, ეს ფენომენები ნევროზის გამოხატულება და შედეგიაო. ჩემი მიზნებისათვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, როცა ჯანსაღი ნერვების მქონე უცხო პირი ამგვარი კვლევის ობიექტად მომევიწყლება. სხვა მხრივ, ეს ანალიზი ჩემთვის მნიშვნელოვანია იმიტაც, რომ იგი ნათელს ჰფენს სიტყვის დავინწყების შემთხვევას სათადარიგო სიტყვის გახსენების გარეშე და ჩემს ადრინდელ წინადადებას ადასტურებს, რომ არასწორი სანაცვლო მოგონებების ამოტივტივება თუ არარსებობა არსებითად არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან³.

aliquis-ის მაგალითის ძირითადი მნიშვნელობა მდგომარეობს „სინიორელის“ შემთხვევის ერთერთ სხვა განსხვავებაშიც. ბოლო მაგალითში სახელის რეპროდუქცია ფერხდება ცოტა ხნით ადრე დაწყებული და შეწყვეტილი ფიქრის მსვლელობის მომდევნო მოქმედების შედეგად, რომლის შინაარსი ახალ თემასთან არანაირად გამოკვეთილ კავშირში არ იყო. დათრგუნული და დავინწყებული სახელის თემას შორის არსებობდა მხოლოდ დროში ურთიერთმეხება; ორივე ერთმანეთთან კავშირშია გარეგნული ასოციაციის მეშვეობით⁴. *Aliquis*-ის მაგალითში კი არ არის ამგვარი დამოუკიდებელი დათრგუნული თემა, რომელიც მანამდე იყო ფიქრის საგანი და ახლა მხოლოდ ხელისშემშლელ ფაქტორად გვევლინება. რეპროდუქციის შეფერხება ხდება მოცემული თემის შიგნიდან, მაშინ, როცა გაუთვითცნობიერებლად იქმნება წინააღმდეგობა ციტატაში მოცემულ იდეასთან. პროცესის კონსტრუირება შემდეგნაირად უნდა მოხდეს: მოსაუბრემ სინანული გამოთქვა, რომ მისი ხალხის თანამედროვე თაობა თავიანთ უფლებებში იზღუდება; დათრგუნული ახალი თაობა შურს იძიებს, წინასწარმეტყველებს იგი დიდონას მსგავსად. მაშასადამე, მან შთამომავლობის სურვილი გამოხატა.

ამასობაში საპირისპირო ფიქრმა გაუელვა: „ნამდვილად ასე მონდომებით ისურვებდი შთამომავლობას? არ არის მართალი. როგორ შეცბებოდი, ახლარომ შენთვის ამბავი მოეტანათ, რომ იმ მეორე მხრიდან, ვისაც შენ იცნობ, შთამომავალს ელოდები. არა, არავითარი შთამომავლობა, – თუმცა, იგი ჩვენ შურისძიებისთვის გვჭირდება“. ეს წინააღმდეგობა ანგარიშგასანევია, როცა იგი ზუსტად ისევე, როგორც „სინიორელის“ მაგალითში, გარეგნულ ასოციაციას აღადგენს მისი წარმოსახვის ელემენტთაგანსა და სადავო სურვილის ელემენტს შორის, და ამჯერად კი უკიდურესად ძალისმიერი ხერხით ხელოვნურად მოჩვენებადი ასოციაციური შემოვლითი გზით. მეორე არსებითი შესაბამისობა (დამთხვევა) სინიორელის მაგალითთან ჩანს იმაში, რომ წინააღმდეგობა შევინროებული წყაროებიდან მოდის და ფიქრებიდან გამომდინარეობს, რომლებიც ყურადღების გაფანტვას (სხვაზე გადატანას) გამოიწვევდა. — ეს მინდოდა მეთქვა სახელის დავინწყების ორივე პარადიგმის შინაგან ნათესაობასა და განსხვავებულობაზე. ჩვენ გავეცანით დავინწყების (გულმავინწყობის) მეორე მექანიზმს, შინაგანი წინააღმდეგობის მეშვეობით დათრგუნული ფიქრის შეფერხებას. ამ პროცესს, რომელიც უფრო იოლად გასაგები

გვეჩვენება, შემდგომ ახსნა-განმარტებებში ხელახლა შევხვდებით.

თავი მესამე

სახელეუბნისა და სიტყვათმომდევრობის დავინწყება

უცხოენობრივ ტექსტში სიტყვათმომდევრობის დავინწყების ზემოთ განხილული მაგალითებიდან გამომდინარე ჩნდება კითხვა, ესაჭიროება თუ არა მშობლიურ ენაზე სიტყვათა თანმიმდევრობის დავინწყებას არსებითად სხვაგვარი ახსნა, თუ მოტივაცია ორივე შემთხვევაში ერთნაირია. როგორც წესი, არ გვაოცებს ის ფაქტი, რომ ზეპირად ნასწავლი ფორმულის ან ლექსის რეპროდუცირება გარკვეული პერიოდის შემდეგ მხოლოდ არასწორად, მცირე ცვლილებებით და ადგილების გამოტოვებით ხდება შესაძლებელი. მაგრამ რადგან ეს დავინწყება ერთნაირად არ ეხება საერთო კონტექსტში დასწავლილს, არამედ იქმნება ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოს მთელს რაღაც პანაწინა ნამცეცხები მოწყდა, ფუჭ შრომად ნამდვილად არ ჩაგვეთვლება, თუ ტექსტის შეცდომებით რეპროდუცირების ცალკეულ მაგალითებს ანალიტიკურად განვიხილავთ.

ერთი ახალგაზრდა კოლეგა ჩემთან საუბრისას გამოთქვამდა ვარაუდს, რომ მშობლიურ ენაზე ნასწავლი ლექსების დავინწყებას იგივე მოტივაცია უდევს საფუძვლად, რაც უცხოენობრივი ტექსტის სიტყვათმომდევრობის ცალკეული ნაწილების მეხსიერებიდან დროებით ამოვარდნას. ბოლოს თავისი ვარაუდის დასამტკიცებლად ექსპერიმენტის მოწყობა შემომთავაზა, ხოლო ცდის ობიექტად — საკუთარი თავი. ვკითხე, რომელი ლექსის მაგალითზე ისურვებდა აღნიშნული ექსპერიმენტის ჩატარებას. მან გოეთეს ლექსი „საცოლე კორინთიდან“ აირჩია. თქვა, რომ ეს ლექსი განსაკუთრებულად უყვარს და დარწმუნებულია, რომ ცალკეული სტროფები მაინც ზეპირად ახსოვს. ტექსტის რეპროდუქციის დაწყებისთანავე აშკარა ყოყმანი დაეცყო. <<როგორ არის, „კორინთიდან ათენს გასწია“, — მკითხა მან, — თუ „კორინთისკენ გასწია ათენიდან“?>> ერთ მომენტში მეც დავეჭვდი, თუმცა სათაური მალევე გამახსენდა და სიცილით შევნიშნე, რომ ლექსს „საცოლე კორინთიდან“ ჰქვია და ეს უკვე აშკარად მიუთითებს, საით მიმავალ გზას დასდგომია ყმანვილი. ამის შემდეგ პირველი სტროფის რეპროდუქცია უპრობლემოდ განვითარდა, ყოველ შემთხვევაში, თვალშისაცემ დარღვევებს ადგილი არ ჰქონია. პირველი სტრიქონის შემდეგ კოლეგას შეეცყო, რომ სიტყვებს ეძებდა; თუმცა მალევე გააგრძელა და სტროფი ამგვარად გადმოსცა:

*Aber wird er auch willkommen scheinen,
Jetzt, wo jeder Tag was Neues bringt?
Denn er ist noch Heide mit den Seinen
Und sie sind Christen und – getauft. ⁵*

მე აქამდეც დაეჭვებით ვუსმენდი, ბოლო სტრიქონის დასრულების შემდეგ კი ორივენი

მივხვდით, რომ აქ უდაოდ რაღაც დამახინჯებას ჰქონდა ადგილი. რადგან სწორი ვარიანტის აღდგენა ვერ შევძელით, სასწრაფოდ ბიბლიოთეკას მივაშურეთ და წიგნი მოვიძიეთ. გოეთეს ლექსში ჩვენდა გასაოცრად აღმოვაჩინეთ, რომ ამ სტროფის მეორე სტრიქონს სრულიად სხვა მიმდევრობა ჰქონდა, რომელიც ჩემი კოლეგის მეხსიერებიდან თითქოსდა ამოვარდნილიყო და, ჩანდა, რაღაც უცხოთი ჩანაცვლებულიყო. გოეთესთან ეს სტრიქონი შემდეგნაირად იკითხებოდა:

*Aber wird er auch willkommen scheinen,
Wenn er teuer nicht die Gunst erkaufte.⁶*

სიტყვა „*erkaufte*“ (დაუჯდა) ერთმება სიტყვას „*getauft*“ და უცნაურად მომეჩვენა რომ ჩემს კოლეგას ტექსტის აღდგენაში ასე უმნიშვნელო დახმარება გაუწია სიტყვათა მიმდევრობამ: *წარმართი, ქრისტიანები და მონათლული*.

რით შეგიძლიათ ახსნათ, რომ სავარაუდოდ თქვენთვის ძალიან კარგად ნაცნობ ლექსში ერთი სტრიქონი ასე მთლიანად ამოაგდეთ და თუ შეგიძლიათ წარმოიდგინოთ, რა კონტექსტიდან მოიტანეთ სიტყვათა ის თანმიმდევრობა, რომლითაც ჩანაცვლეთ აღნიშნული სტრიქონი? — ასეთი კითხვით მივმართე ჩემს ახალგაზრდა კოლეგას.

მან შეძლო ახსნა მოეძებნა მომხდარისთვის, მაგრამ როგორც ეტყობოდა, ეს განმარტება მაინცდამაინც დიდი სიამოვნებით არ გაუკეთებია. <<სტრიქონი: „ახლა, როცა ყოველ დღეს რაღაც ახალი მოაქვს“ მეცნობა; მე მგონი, ცოტა ხნის წინ სწორედ ეს ფრაზა ვიხმარე ჩემს სამედიცინო პრაქტიკასთან დაკავშირებით, რომლის ბოლოდროინდელი წარმატებებით, როგორც იცით, ახლა ძალიან კმაყოფილი ვარ. მაგრამ როგორ მოხვდა ეს წინადადება ამ ლექსში? მე ასეთ კავშირს ვხედავ: სტრიქონი, „თუ ძვირად არ დაუჯდა ეს წყალობა“, ეტყობა, ჩემში უსიამო გრძნობას იწვევს. ის უკავშირდება ხელის თხოვნას, რაზედაც პირველად უარი მივიღე, და რასაც კვლავ ვაპირებ, ვითვალისწინებ რა ჩემს ბოლო დროს ზედმინევით გაუმჯობესებულ მატერიალურ მდგომარეობას. მეტს ვერაფერს გეტყვით, მაგრამ დარწმუნებული ვარ, ნამდვილად არ მესიამოვნება, თუ თანხმობის შემთხვევაში მაგრძნობინებენ, რომ ამჯერადაც ისეთივე გათვლამ შეასრულა გადამწყვეტი როლი, როგორც მაშინ, ჩემი უარით გამოსტუმრების შემთხვევაში.>>

ამ განმარტებამ ჩემთვის ყველაფერი ნათელი გახადა, ისე რომ აღარც მჭირდებოდა გარემოებებში უფრო დაწვრილებით ჩახედვა. მაინც გავაგრძელე შეკითხვების დასმა: როგორ მიხვდით საერთოდ იქამდე, რომ თქვენი პირადული მომენტები გოეთეს ლექსის „საცოლე კორინთიდან“ ტექსტში ჩართეთ? იქნებ თქვენს შემთხვევაში რელიგიური აღმსარებლობის ისეთივე განსხვავებებთან გვაქვს საქმე, როგორიც ამ ლექსშია გამოხატული?

*Keimt ein Glaube neu,
wird oft Lieb und Treu,*

*wie ein böses Unkraut ausgerauft.*⁷

მართალია, სწორად ვერ გამოვიცანი, მაგრამ გამიკვირდა, როცა დავინახე, როგორ გაუნათა უცებ გონება ამ კაცს ერთმა კარგად გამიზნულმა შეკითხვამ. მან პასუხად მითხრა ის, რაც აქამდე საკუთარი თავისთვისაც ვერ გაემჟღავნებინა. მიყურებდა შეწუხებული და უკმაყოფილო მზერით და თავისთვის ბუტბუტებდა ლექსის მომდევნო სტროფს:

Sieh sie an genau!

*Morgen ist sie grau.*⁸

და მოკლედ დაამატა: ეს გოგონა ცოტათი უფროსია ჩემზე. გადავწყვიტე, მეტად აღარ დამეტანჯა და გამოკითხვა შევწყვიტე. განმარტება საკმარისი მეჩვენა. თუმცა ნამდვილად გასაოცარი იყო, რომ ჩემი მცდელობა, დამედგინა მეხსიერების ერთი სრულიად უვნებელი შეცდომის მიზეზი, ჩემი გამოკითხვის ობიექტის ასე შორეულ, ინტიმურ და უხერხული აფექტის თანმხლებ გარემოებას შეეხო.

ერთი ცნობილი ლექსის სიტყვათმომდევრობის დავიწყების სხვა მაგალითი კ. გ. იუნგს მინდა დავესესხო და ავტორის სიტყვებითვე დავიწყო:

„ერთმა ბატონმა ცნობილი ლექსის მხატვრულად წაკითხვა მოისურვა:

„*Ein Fichtenbaum steht einsam usw.*“⁹ სტრიქონზე „*Ihn schlaefert*“¹⁰ უიმედოდ შეფერხდა და აბსოლუტურად დაავიწყდა მომდევნო სიტყვები „*mit weisser Decke*“.¹¹ ამგვარი დავიწყება ასეთ ცნობილ ლექსში მაშინვე თვალში მომხვდა და ვთხოვე, აღედგინა, რა აზრები მოუვიდა თავში სიტყვებთან დაკავშირებით — „თეთრი საბურველით“. ასე წარმოიშვა აზრთა შემდეგი რიგითობა: „თეთრი საბურველის გახსენებისას სუდარ ა მომაგონდა, ქსოვილის ნაჭერი, რომელსაც მიცვალებულს აფარებენ — (პაუზა) — ამის შემდეგ ახლო მეგობარი გამახსენდა — მას სრულიად ახალგაზრდა ძმა უეცრად მოუკვდა — გულის შეტევით გარდაიცვალა — თუმცა ასევე ზედმეტი სიმსუქნეც იყო მისი სიკვდილის მეორე მიზეზი — ჩემი მეგობარი გარეგნობით ძალიან ჰგავს ძმას, ასევე ძალიან მსუქანია — და მე უკვე დავფიქრდი, ხომ შეიძლება ისიც ასევე გარდაიცვალოს — თანაც ძალიან ცოტას მოძრაობს; მისი სიკვდილის შესახებ რომ შევიტყვე, უცებ შემეშინდა, მეც ხომ შეიძლება ასევე დამემართოს, მით უფრო რომ ჩვენს ოჯახში ყველანი სიმსუქნისაკენ ვართ მიდრეკილი, თან ბაბუაჩემიც გულის შეტევით გარდაიცვალა. ვთვლი, რომ მეც საკმაოდ მსუქანი ვარ და სწორედ ამიტომ დავიწყე ამ დღეებში გასახდომი პროცედურების ჩატარება.“

„გამოდის, რომ ამ ბატონმა საკუთარი თავი არაცნობიერად მაშინვე ფიქვის ხესთან გააიგივა“, — შენიშნავს იუნგი, — „რომელიც მიცვალებულის სუდარით იყო შებურვილი“.

მას შემდეგ უამრავი სხვა ექსპერიმენტი ჩავატარე სიტყვათმომდევრობის შეცდომით რეპროდუქციასა და დავიწყებასთან დაკავშირებით და ამ გამოკვლევათა შედეგების თანხვედრის გამო ვიხრები სწორედ იმ ვარაუდისკენ, რომ ლექსების „*aliquis*“ და „საცოლე კორინთიდან“

მაგალითებზე ნაჩვენები დავინწყების მექანიზმი თითქმის საზოგადო ხასიათისაა. უმეტეს შემთხვევაში მაინცა და მაინც მოსახერხებელი არ არის ამგვარი ანალიზის ჩატარება, რადგან ეს, როგორც წინა შემთხვევებში მოხდა, მუდმივად დადის ექსპერიმენტის ობიექტისთვის მეტად ინტიმურ და უხერხულ საკითხებამდე. ამიტომ ბევრი ასეთი მაგალითის დასახელებისაგან თავს შევიკავებ. მიუხედავად მასალის განსხვავებისა საერთო ნიშანი ამ შემთხვევებისათვის ის არის, რომ დავინწყებული ან დამახინჯებულად გახსენებული სიტყვათმომდევრობა რომელიმე ასოციაციური გზით უკავშირდება არაღიარებული აზრის შინაარსს, საიდანაც გამომდინარეობს ეფექტი, რომელიც დავინწყების სახით ვლინდება.

კვლავ საკუთარი სახელების დავინწყების საკითხს მივუბრუნდები, რომელთან მიმართებაშიც ჩვენ აქამდე არც ცალკეული შემთხვევები გამოგვიკვლევია ამომწურავად და არც მოტივები. რადგან მეხსიერების ამგვარ დარღვევებს დროდადრო საკუთარ თავზეც საკმაოდ კარგად შემიძლია დავაკვირდე, საამისოდ მაგალითებიც საკმარისად მაქვს. რამდენიმე საათით ადრე სწორედ სახელების დავინწყებით ვხვდები მსუბუქი შაკიკის მოახლოებას, რომლითაც დღემდე ვიტანჯები. ხოლო მაშინ, როცა შაკიკი პიკს აღწევს, — სხვათაშორის ამ დროს სამუშაოსთვის თავის განება არ მიხდება — „ხშირად არცერთი სახელი და გვარი არ მახსოვს. შეიძლება სწორედ ისეთი შემთხვევები როგორიც ჩემია, საბაბად გამოეყენებინათ ჩვენს ოპონენტებს და პრინციპულად დაპირისპირებოდნენ ჩვენს ანალიტიკურ მცდელობებს. უნდა გამოვიტანოთ თუ არა ამგვარი დაკვირვებებიდან დასკვნა, რომ გამომწვევი მიზეზი გულმავიწყობისა, კერძოდ კი გვარ-სახელების დავინწყების თავის ტვინის საერთო და ცირკულაციის დარღვევებში არის საძიებელი? ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ თავი უნდა დავანებოთ ამ ფენომენის ფსიქოლოგიურად ახსნის მცდელობებს? მე ვფიქრობ, არავითარ შემთხვევაში! რადგან ქმედების ყველა შემთხვევისათვის ერთგვაროვანი მექანიზმი შესაძლოა მის ცვალებად და არა აუცილებლად საჭირო თანაქმედებაში აგვერიოს. შეკამათების ნაცვლად მხოლოდ ასეთი შედარების მოყვანით შემოვიფარგლები:

დავუშვათ, ისეთი დაუფიქრებლობა გამოვიჩინე, რომ ღამით, დიდი ქალაქის უკაცრიელ უბანში სასაღამოოდ მარტო წავედი. ამ დროს თავს დამეხსენა და საათი და საფულე წამართვეს. პოლიციის უახლოეს განყოფილებაში გაკეთებულ წერილობით განცხადებაში ასეთი ფრაზები ჩავწერე: მე ვიყავი ამა და ამ ქუჩაზე, იქ მარტოობამ და სიბნელემ საათი და საფულე წამართვეს. თუმცა ამ სიტყვებით ისეთი არაფერი მითქვამს, რაც სიმართლეს არ შეეფერება, მაგრამ მაინც მემუქრება საფრთხე, რომ ჩემი განცხადების ტექსტში ასეთი სიტყვათმომდევრობის გამო არანორმალურად ჩამთვლიან. საქმის არსი კორექტულად მხოლოდ ამგვარად შეიძლება გადმოიცეს: შემთხვევის ადგილის უკაცრიელობამ ხელი შეუწყო იმას, რომ ღამის წყვდიადში გამოჩენილმა უცნობმა ბოროტმოქმედმა ძვირფასეულობა წამართვა. საქმის გარემოება სახელების დავინწყებისას სხვაგვარი ვერც იქნება. უცნობი ფსიქიკური ძალა დაღლილობის, ცირკულაციის დარღვევის და ინტოქსიკაციის ხელშეწყობით მართმევს საშუალებას ვისარგებლო იმ სახელებით, რომლებიც ჩემი მეხსიერების შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს. ეს იგივე ფსიქიკური ძალაა, რომელსაც სხვა შემთხვევებშიც, მაშინ როცა ადამიანი სრულიად ჯანმრთელი და სი-

ცოცხლისუნარიანია, შეუძლია მისი მეხსიერების დარღვევა გამოიწვიოს.

როცა თავსგადამხდარ შემთხვევებს ვაანალიზებ, სისტემატურად ვაწყდები ერთი და იგივე მომენტს, კერძოდ, დავიწყებული სახელი უშუალოდ უკავშირდება იმ თემას, რომელიც ჩემს პიროვნებასთან ახლო შეხებაშია, და შეუძლია ძლიერი, ხშირ შემთხვევაში უხერხული ეფექტებიც გამოიწვიოს ჩემში. ციურიხის სკოლის (ბლოილერი, იუნგი, რიკლინი) მოსახერხებელი და ძალიან კარგი სწავლების მიხედვით ზემოთ თქმული ასეთი ფორმით შემოიძლია გამოვხატო: დავიწყებულმა სახელმა „პიროვნული კომპლექსი“ გააღვიძა ჩემში. სახელის დამოკიდებულება ჩემს პიროვნებასთან წარმოადგენს მოულოდნელი, მეტწილად ზედაპირული ასოციაციის (სიტყვის მრავალმნიშვნელოვნება, მსგავსი ჟღერადობა) გზით მოწოდებულ დამოკიდებულებას. ზოგადად მას შეიძლება ეწოდოს გვერდითი (არაპირდაპირი) დამოკიდებულება. მის ბუნებას საუკეთესოდ ახსნის რამდენიმე მარტივი მაგალითი:

1) ერთი პაციენტი მთხოვს, ვურჩიო რომელიმე კურორტი რივიერაზე. ვიცი ერთი ასეთი ადგილი გენუასთან სულ ახლოს. ვიხსენებ ჩემი გერმანელი კოლეგის სახელსაც, რომელიც იქ მუშაობს, მაგრამ თვითონ ადგილის დასახელების გახსენებას ვერაფრით ვახერხებ, მიუხედავად იმისა, რომ დარწმუნებული ვარ, ვიცი. მეტი არაფერი დამრჩენია, პაციენტს ვთხოვ, ცოტა ხანს დამელოდოს და სასწრაფოდ ოჯახის წევრებს ვუკავშირდები. „რა ჰქვია იმ კურორტს გენუასთან ახლოს, სადაც დოქტორ N-ს თავისი პატარა კლინიკა აქვს და სადაც იმდენ ხანს მკურნალობდა ის ქალი?“ „საოცარი არ არის, რომ სწორედ შენ დაგავიწყდა ეგ სახელი. იმ ადგილს ხომ ნერვი ჰქვია.“ ნერვებთან კი მართლაც საკმაოდ ბევრი შეხება მაქვს ჩემი საქმიანობიდან გამომდინარე!

2) მეორე პაციენტი ახლომდებარე კურორტის შესახებ მელაპარაკება და ამტკიცებს, იქ ორი ძალიან ცნობილი რესტორნის გარდა კიდევ ერთი არის, რომელთანაც გარკვეული მოგონებები მაკავშირებს, სახელსაც ახლავე გეტყვითო. მე თავგამოდებით უარვყოფ მესამე რესტორნის არსებობას და ვიმოწმებ იმ ფაქტს, რომ შვიდი წლის განმავლობაში ზედიზედ ყოველ ზაფხულს სწორედ იმ კურორტზე ვისვენებდი, და შესაბამისად ის ადგილი მე უკეთ უნდა ვიცოდე, ვიდრე მან. ჩემმა წინააღმდეგობამ პაციენტი ისე გააღიზიანა, რომ უკვე სახელის გახსენებაც შეძლო. რესტორანს ჰოხვარტნერი ერქვა. აქ კი იძულებული გავხდი დამეთმო, უფრო სწორად მელიარებიანა, რომ შვიდი წლის განმავლობაში სწორედ ამ ჩემს მიერ უარყოფილი რესტორნის გვერდით ვცხოვრობდი. როგორ მოხდა, რომ საგნის არსებობაც დამავიწყდა და მისი სახელიც? მე მგონი, იმიტომ რომ ეს სახელწოდება ზედმინევნით კარგად მახსენებს ერთი ჩემი ვენელი კოლეგის გვარს და კვლავაც „პროფესიულ კომპლექსებს“ აღვიძებს ჩემში.

3) ერთხელაც, ის იყო სადგურ რაიხენჰალში ბილეთის ყიდვა დავაპირე, ერთბაშად ამომვარდა თავიდან მომდევნო დიდი სადგურის დასახელება, არადა, ამ სადგურზე არაერთხელ ჩამოვსულვარ. მთელი სერიოზულობით შევუდექი რუკაზე მის ძებნას. სადგურს როზენჰაიმი ჰქვია. მაშინვე მივხვდი, რომელმა ასოციაციამ ამომიგდო ეს სახელი მეხსიერებიდან. ერთი საათის წინ ჩემი და მოვინახულე, რომელიც რაიხენჰალთან ძალიან ახლოს ცხოვრობს. ჩემს დას როზა ჰქვია. ე. ი. გამოდის, რომ როზენჰაიმში უკვე ვიყავი (*Heim* გერმანულად საცხოვრე-

ბელს, სახლს ნიშნავს). ეს სახელწოდება „ოჯახურმა“ კომპლექსმა დამავიწყა.

4) „ოჯახური კომპლექსის“ ამ სწორედ რომ მტაცებლური ზემოქმედების დამადასტურებელი უამრავი მაგალითის მოყვანა შემიძლია.

ერთ მშვენიერ დღეს ახალგაზრდა კაცი მოვიდა ჩემთან მიღებაზე, ჩემი ერთ-ერთი პაციენტის უმცროსი ძმა, რომელიც აქამდეც მრავალჯერ მენახა და ჩვეულებისამებრ სახელით მივმართავდი. მოგვიანებით, როცა ამ ვიზიტის შესახებ რაღაცის თქმა დავაპირე, ვერაფრით მოვახერხე მისი სახელის გახსენება, არადა საქმე სრულიად ჩვეულებრივ და საკმაოდ გავრცელებულ სახელს ეხებოდა. მერე ქუჩაში გავედი, რომ ფირმების ფირნიშები დამეთვალეწებინა, და სახელიც მაშინვე გამახსენდა, პირველი შეხვედრისთანავე. შემთხვევის ანალიზმა ნათლად დამანახა, რომ მე მიღებაზე მოსულსა და ჩემს საკუთარ ძმას შორის პარალელი გავავლე, რომლის კულმინაცია ამგვარად სახეცვლილ კითხვაში გამოიხატა: იგივე შემთხვევაში ჩემი ძმაც ასევე მოიქცეოდა თუ პირიქით? გარეგნული დაკავშირება უცხო და საკუთარ ოჯახებს შორის შემთხვევითობის წყალობით გახდა შესაძლებელი. აღმოჩნდა, რომ დედებს იქაც და ჩვენს ოჯახშიც ერთი და იგივე სახელი ერქვათ: ამალია. მერე ჩამნაცვლებელ სუროგატ სახელებსაც მივაგენი: დანიელი და ფრანცი. ეს სახელები უნებურად მომივიდა თავში, ახსნა-განმარტების გარეშე. ისინი, ამალიას მსგავსად, შილერის „ყაჩაღებში“ გვხვდება, რომელთა სახელებს უკავშირდებოდა ვენელი დანიელ შპიცერის ერთი ცნობილი ანექდოტი.

5) ერთხელაც ვერაფრით გავიხსენე პაციენტის სახელი, რომელთანაც ახალგაზრდობის-დროინდელი, ძალიან მჭიდრო მოგონებები მაკავშირებდა. ჩატარებულმა ანალიზმა ძალიან გრძელი, შემოვლითი გზით მატარა, ვიდრე სასურველ სახელამდე მიმიყვანდა. პაციენტმა შიში გამოთქვა, თვალისჩინი არ დავკარგო. ამ ნათქვამმა ერთი ახალგაზრდა კაცი გამახსენა, რომელსაც ტყვია მოხვდა და დაბრმავდა. ამ მოგონებამ კიდევ ერთი ყმანვილის სურათი ამომიტივტივა, რომელმაც ცეცხლსასროლი იარაღით თავის მოკვლა სცადა. ამ უკანასკნელს იგივე გვარი ჰქონდა, რაც პირველ პაციენტს, მიუხედავად იმისა, რომ ერთმანეთის ნათესავები არ იყვნენ. გვარის გახსენება მხოლოდ მას შემდეგ მოვახერხე, როცა ამ ორი, ახალგაზრდობისდროინდელი შემთხვევიდან გადმომეცა შიშნარევი მოლოდინის განცდა, რომელიც თავის მხრივ ჩემი ოჯახის წევრს უკავშირდებოდა.

ჩემი აზროვნების გავლით მიედინება „თვითდამოკიდებულება“ (*Eigenbeziehung*) მუდმივი ნაკადი, საიდანაც მე, როგორც წესი, არავითარ ინფორმაციას არ ვიღებ, მაგრამ ეს ნაკადი თავს სწორედ სახელების დავიწყებით ავლენს. ისე მემართება, თითქოს იძულებული ვხდები, რომ ყველაფერი, რასაც უცხო ადამიანებზე გავიგებ, საკუთარ პიროვნებას შევადარო, თითქოს ჩემი პიროვნული კომპლექსები სხვებზე ყოველი ინფორმაციის მიღებისთანავე გააქტიურებას იწყებდეს. არაფრით არ შეიძლება ეს ჩემი პიროვნების ინდივიდუალური ხასიათის თავისებურება იყოს. ის ალბათ უფრო მითითებაა იმაზე, თუ საერთოდ როგორ გვესმის ფენომენი „სხვა“. მე გამაჩნია საფუძველი, ვივარაუდო, რომ სხვა ინდივიდებსაც მსგავსი შეგრძნებები აქვთ.

ამასთან დაკავშირებით მშვენიერი ისტორია მომითხრო საკუთარი ცხოვრებიდან ერთმა

ბატონმა, გვარად ლედერერმა. ვენეციაში საქორწინო მოგზაურობისას ერთ ბატონს შეხვედრია, რომელსაც თურმე შორიდან იცნობდა. ახლადშერთული მეუღლისათვის მისი წარდგენა მოუწოდებია, მაგრამ გვარი დავიწყებია, და უხერხული მდგომარეობიდან თავის დასაღწევად ისლა მოუხერხებია, რომ გვარის ნაცვლად რაღაც გაურკვეველი სიტყვა სპეციალურად ხმადაბლა და ლულულუთ წარმოუთქვამს. მეორედ შეხვედრისას, — ამას ვენეციაში ყოფნის დროს ადამიანი უბრალოდ ვერსად გაექცევა, — ეს კაცი გვერდზე გაუხმია და თხოვნით მიუმართავს, როგორმე ამ უხერხული მდგომარეობიდან დამიხსენით და თქვენი სახელი და გვარი გამახსენეთო. უცნობის პასუხი დასტურია იმისა, რომ ეს უკანასკნელი ზედმინეწით კარგად იცნობდა ადამიანებს და მათ შინაგან ბუნებას. ეჭვიც არ მეპარება, რომ ვერ დაიმახსოვრეთ ჩემი გვარი. მე და თქვენ ხომ ერთი და იგივე გვარი გვაქვს: ლედერერი! — უპასუხია მას. ვერავინ გაექცევა იმ ოდნავ უსიამოვნო შეგრძნებას, რომელიც ეუფლება ადამიანს, როცა გაიგებს, რომ მისი საკუთარ სახელსა და გვარს ვიღაც სრულიად უცხო ადამიანი ატარებს. ეს განცდა დიდ-ხანს არ მტოვებდა მას შემდეგ, როცა ერთ მშვენიერ დღეს ჩემთან მიღებაზე ვინმე ზ. ფროიდი გამოცხადდა. (სხვათაშორის აქვე ვითვალისწინებ ჩემი ერთერთი ოპონენტის პოზიციას, რომელიც ამტკიცებს, რომ ამ კონკრეტულ შემთხვევაში თვითონ სრულიად საპირისპირო რეაქცია ექნებოდა).

6) თვითდამოკიდებულების გავლენას ასევე კარგად ვხედავთ იუნგის მიერ შემოთავაზებულ შემდეგ მაგალითზე:

„ვინმე ბატონ Y-ს უიმედოდ შეუყვარდა ერთი ქალბატონი, რომელიც მალე ბატონ X-ზე დაქორწინდა. მიუხედავად იმისა, რომ ბატონი Y ბატონ X-ს საკმაოდ დიდი ხანია იცნობდა და მასთან საქმიანი ურთიერთობებიც კი აკავშირებდა, ამ ქორწინების შემდეგ გამუდმებით ავიწყდებოდა მისი გვარი. ბატონი Y არაერთხელ გამხდარა იძულებული სხვებისთვის ეკითხა მისი სახელი და გვარი, როცა ბატონი X-ისთვის საქმიანი წერილის მიწერა სჭირდებოდა“.

ამ შემთხვევაში სახელის დავიწყების მოტივაცია ბევრად უფრო გამჭვირვალე და გასაგებია, ვიდრე წინა მაგალითებში, რომელთა მოტივირებაც უშუალოდ თვითდამოკიდებულების გავლენით აიხსნება. ბოლოს მოყვანილ მაგალითში აშკარად ჩანს, რომ დავიწყება პირდაპირი შედეგია იმ ანტიპათიისა, რომელიც გაუჩნდა ბატონ Y-ს თავისი ბედნიერი მეტოქის მიმართ. მას აღარაფერი სურს იცოდეს მის შესახებ: „ურჩევნია საერთოდ აღარ ახსოვდეს ის“.

7) სხვაგვარად და ძალიან დახვეწილად მოტივირებულია გვარ-სახელის დავიწყების ქვემოთ მოყვანილი შემთხვევა, რომელიც თვითონვე გაანალიზა ადამიანმა, რომელსაც ეს ამბავი გადახდა:

„როცა დამატებით საგნად არჩეულ ფილოსოფიაში გამოცდას ვაბარებდი, გამომცდელმა მკითხა, რა ვიცოდი ეპიკურეს მოძღვრების შესახებ და მერე მკითხა, ხომ არ ვიცოდი, ვინ იყო მისი მოძღვრების მიმდევარი შემდგომ საუკუნეებში. მე დავუსახელე პიერ გასენდი, რომლის გვარსაც ორი დღის წინ შემთხვევით მოვკარი ყური კაფეში. გაკვირვებული გამომცდელის შეკითხვაზე, საიდან ვიცოდი პიერ გასენდი რომ ეპიკურეს მოწაფე იყო, თამამად ვუპასუხე,

რომ დიდი ხანია გასენდით ვიყავი დაინტერესებული. ჩემმა პასუხმა შედეგად *magna cum laude*-ს მონობა მომიტანა, და სამწუხაროდ ჯიუტი მიდრეკილება, გამუდმებით დამვიწყებოდა გასენდის სახელი და გვარი. მე მგონი, სინდისის ქენჯნას განვიცდიდი მაშინ ნათქვამი ტყუილის გამო და ამის ბრალი იყო, რომ, მიუხედავად დიდი ძალისხმევისა, ვერ ვიმახსოვრებდი გასენდის გვარს. მე ხომ ის წესით არც მაშინ უნდა მცოდნოდა“.

თუ გვინდა სწორად შევაფასოთ ჩვენი ინფორმაციის სიძულვილის ინტენსივობის ხარისხი გამოცდის ეპიზოდის გახსენებისადმი, უნდა ვიცოდეთ, რად უღირს ამ ადამიანს თავისი დოქტორის ხარისხი, და რის კომპენსაციას აძლევს ის.

8) დოქტორი ედ. ჰიჩმანი: „ბატონ N-ს სურს თანამოსაუბრეს წიგნებით მოვაჭრე ფირმის *Gilhofer & Ranschburg* სახელწოდება დაუსახელოს. დიდი ძალისხმევის მიუხედავად მხოლოდ მეორე გვარი რანშბურგი ახსენდება, თუმცა ეს ფირმა მისთვის კარგად ნაცნობია. ამ ფაქტის გამო ცოტა არ იყოს უკმაყოფილო ბრუნდება შინ. გამომდინარე იქიდან, რომ მისთვის ეს საქმე საკმაოდ მნიშვნელოვანია, უკვე ჩაძინებულ ძმას აღვიძებს და ფირმის სახელწოდების პირველი ნახევრის დასახელებას სთხოვს. ეს უკანასკნელიც მყისვე უსახელებს გილჰოფერის გვარს. ბატონ N-ს „გილჰოფერის“ გაგონებისთანავე სიტყვა „გალჰოფი“ ახსენდება. რამდენიმე თვის წინ „გალჰოფში“ ერთი მეტად მომხიბვლელი ქალიშვილის თანხლებით სასიამოვნოდ მოსაგონარი გასეირნება მოაწყო. გოგონამ მაშინ ნივთიც უსახსოვრა, რომელზედაც წააწერა „გალჰოფში გატარებული ლამაზი საათების მოსაგონებლად“. რამდენიმე დღის წინ კი უჯრის ნაჩქარევად დახურვის დროს ბატონმა N-მა შემთხვევით სერიოზულად დააზიანა ეს სახსოვარი. თავისთავად ცხადია, ამის გამო თავს დამნაშავედ გრძნობდა. გარდა ამისა, ბოლო დღეებში ერთგვარ ამბივალენტურ განწყობაზე იყო ქალბატონის მიმართ, რომელიც, მართალია, უყვარდა, მაგრამ ქალის სურვილის დაკმაყოფილებას დაქორწინების თაობაზე, თავს არიდებდა და შეძლებისდაგვარად აჭიანურებდა“.

9) როცა 1915 წელს ომი დაიწყო იტალიასთან, საკუთარ თავზე დაკვირვებისას აღმოვაჩინე, რომ იტალიის მთელი რიგი ქალაქებისა და სხვა ადგილების დასახელებები მეხსიერებიდან ამომივარდა. ეს ის სახელები იყო, რომელთაც ხშირად ვიყენებდი და კარგად მახსოვდა. ბევრი სხვა გერმანელის მსგავსად მეც წესად მქონდა, შევებულების ერთი ნაწილი აუცილებლად იტალიის მიწაზე გამეტარებინა. ეჭვიც არ შემპარვია იმაში, რომ იტალიური სახელწოდებების ეს მასიური დავიწყება გამოხატულება იყო იმ გასაგები მტრული განწყობისა, რომელმაც ჩაანაცვლა უწინდელი სიყვარულის გრძნობა ამ ქვეყნის მიმართ. ამ პირდაპირი მოტივაციის გარდა მე სახელწოდებების დავიწყების არაპირდაპირი მოტივაციაც აღმოვაჩინე, რომელიც იმავე გავლენით აიხსნებოდა. განწყობილი ვიყავი, სხვა, არაიტალიური სახელწოდებებიც დამევიწყებინა და ამ შემთხვევების გაანალიზებისას აღმოვაჩინე, რომ ისინი რალაციით მაგონებდა ჩემთვის საძრახის, მტრულ სახელებს. ბევრი ვინვალე ერთ დღეს მორავიის ქალაქ ბიზენცის გახსენებაზე. როცა ბოლოს და ბოლოს გამახსენდა, უკვე ვიცოდი, რომ ეს დავიწყება ორვიეტოში მდებარე სასახლე ბიზენცის უკავშირდებოდა. რომელშიც განთავსებულია სასტუმრო *Belle Arti* და რომელშიც მე ორვიეტოში ყოფნისას დავბინავდი. სასიამოვნო მოგონებები უკიდურესად

დააზიანა შეცვლილმა ემოციურმა განწყობამ.

სასარგებლო იქნებოდა გაგვეხსენებინა რამდენიმე მაგალითი, რომლებიც გვიჩვენებს, როგორ შეიძლება ჩადგეს სხვადასხვაგვარი განზრახვის აღსრულების სამსახურში სახელების დავიწყების ფენომენი.

10) დოქტორი ჰანს ზაქსი: „ერთ დღეს ახალგაზრდა კაცმა პანსიონში ინგლისელი გოგონა გაიცნო და მაშინვე მოეწონა. იმავე საღამოს შეხვდნენ ერთმანეთს. ახალგაზრდა კაცი გოგონას მისსავე მშობლიურ ინგლისურ ენაზე ესაუბრებოდა, რომელსაც საკმაოდ კარგად ფლობდა. რაღაც მომენტში სიტყვა *Gold*-ის (ოქრო) გამოყენება დასჭირდა, მაგრამ მიუხედავად დიდი მონდომებისა, ვერაფრით შეძლო სასურველი სიტყვის გახსენება. სანაცვლოდ მეხსიერებაში ჯიუტად ამოუტივტივდა ფრანგული *or*, ლათინური *aurum* და ბერძნული *chrysos*, და გაჭირვებით მოახერხა მათი თავიდან მოშორება, თანაც დარწმუნებულიც იყო, რომ ამ სიტყვებს არაფერი ჰქონდათ საერთო იმ სიტყვასთან, რომელსაც უშედეგოდ ეძებდა. ბოლოს ისლა დარჩა, ხელით შეხებოდა გოგონას თითზე წამოცმულ ოქროს ბეჭედს და ამ გზით გაეგებნებინა მოსაუბრისთვის სათქმელი. საშინლად შერცხვა, როცა გოგონამ აუხსნა, რომ სიტყვა, რომელიც ვერაფრით გაეხსენებინა, ზუსტად გერმანული სიტყვის (*Gold*) იდენტური იყო. დიდი მნიშვნელობა ამგვარი, ამ შემთხვევაში სიტყვის დავიწყებით განპირობებული შეხებისა, არა მხოლოდ იმაში მდგომარეობს, რომ ახალგაზრდა კაცმა ქალის ღირსების შეულახავად დაიკმაყოფილა მასთან ფიზიკური შეხების წყურვილი, რისთვისაც შეეყვარებულები შემთხვევას ხელიდან არც არასოდეს უშვებენ ხოლმე, არამედ უფრო მეტად იმაში, რომ ამ შეხებამ შესაძლებელი გახადა, კაცს გოგონასთან დაკავშირებით თავისი განზრახვის სამომავლო პერსპექტივები დაენახა. ქალის არაცნობიერი, — განსაკუთრებით კი მაშინ, თუ ქალი თავისი პარტნიორის მიმართ სიმპათიას გრძნობს, — მყისვე გამოიცნობს დავიწყების უვნებელ ნილაბს ამოფარებულ ეროტიულ სურვილს. ის, თუ როგორ აღიქვამს ქალი ამ შეხებას და რა მოტივაციას მოუძებნის მას, იქცევა ორივესთვის გაუცნობიერებელ, მაგრამ ძალიან მნიშვნელოვან საშუალებად ეს-ეს არის დაწყებული ფლირტის სამომავლო შანსების ურთიერთშესათანხმებლად“.

შემეძლო უფრო მეტი მაგალითი მომეყვანა სახელების დავიწყების შემთხვევებზე, და ამ საკითხზე დისკუსიაც გაგვეგრძელებინა, მაგრამ არ მინდა, ისე მოხდეს, რომ ყველა თვალსაზრისი, რომლებიც მომდევნო თემატიკასთან დაკავშირებით უნდა განვიხილოთ, აქვე, პირველი თემის განხილვისთანავე ამომწურავად განიმარტოს. და მაინც, თავს უფლებას მივცემ, წარმოდგენილი მაგალითების განხილვის შედეგები რამდენიმე წინადადებით შევაჯამო:

სახელების დავიწყების მექანიზმი (უფრო სწორად: მეხსიერებიდან ამოვარდნის, დროებით დავიწყების) მდგომარეობს იმაში, რომ სახელის რეპროდუცირების განზრახული პროცესი ირღვევა აზრთა უცხო და ამავედროულად გაუცნობიერებელი მიმდევრობის გამო. დამახინჯებით რეპროდუცირებულ სახელსა და გახსენების პროცესის ხელისშემშლელ კომპლექსს შორის ან თავიდანვე არსებობს ურთიერთკავშირი ან ასეთი კავშირი ხშირ შემთხვევაში ხელოვნური გზებით, ზედაპირული (გარეგანი) ასოციაციების საშუალებით წარმოიქმნება.

ხელისშემშლელ კომპლექსებს შორის თვითდამოკიდებულება (*Eigenbeziehung*) (პიროვნუ-

ლი, ოჯახური, პროფესიული) ყველაზე დიდი გავლენის მქონე აღმოჩნდა.

სახელს, რომელიც თავისი მრავალმნიშვნელოვნების გამო აზრთა რამდენიმე სხვადასხვა წრეს (კომპლექსს) მიეკუთვნება, ხშირად სწორედ იმის გამო ვერ ვიხსენებთ აზრთა ერთ რომელიმე მიმდევრობასთან კავშირში, რომ ხელს გვიშლის მისი იმავდროული კუთვნილება აზრთა სხვა, უფრო ძლიერად ჩამოყალიბებულ მიმდევრობასთან (კომპლექსთან).

მეხსიერების ამგვარ დარღვევათა მოტივებს შორის განსაკუთრებით გამოირჩევა მოტივი, რომელიც მიზნად ისახავს სახელწოდების დავიწყების გზით თავიდან ააცილოს ადამიანს ის უსიამოვნება და ცუდი განწყობა, რომელსაც უცილობლად გამოიწვევდა მასში ამ კონკრეტული სახელის გახსენება.

ზოგადად სახელების დავიწყების ფენომენის ორი ძირითადი შემთხვევა შეიძლება განვასხვაოთ. ერთი, როცა თვითონ სახელი მოდის შეხებაში რაღაც არასასიამოვნოსთან, ან როცა ის უკავშირდება მეორე სახელს, რომელიც ასე ქმედებს. ასე რომ, სახელების რეპროდუცირების პროცესი შეიძლება შეფერხდეს ერთის მხრივ საკუთრივ მათივე მიზეზით, და მეორეს მხრივ, მათი ახლო თუ შორეული ასოციაციური კავშირების გამო.

ამ ზოგადი მიმოხილვის შემდეგ გასაგები ხდება, რომ სახელების დროებით დავიწყება მეხსიერების შეცდომებს შორის ყველაზე ხშირია.

თუმცა უნდა ითქვას, რომ ჯერ კიდევ ბევრი რამ გვაშორებს იმ დროს, როცა ამ ფენომენის ყველა თავისებურების დასახელებას შევძლებთ. მინდა იმაზეც მივუთითო, რომ სახელების დავიწყება ძლიერ გადამდებია. საკმარისია, ორი პიროვნების საუბრისას ერთმა თქვას, ესა თუ ის სახელი დამავიწყდაო, რომ მაშინვე მეორესაც ავიწყდება იგივე. თუმცა იქ, სადაც დავიწყების ფენომენი ინდუცირებულია, დავიწყებული სახელის გახსენება კვლავ უფრო ადვილად ხერხდება. ეს „კოლექტიური“ დავიწყება, უფრო ზუსტად თუ ვიტყვით, მასების ფსიქოლოგიის ფენომენი, ჯერ კიდევ არ გამხდარა ანალიტიკური კვლევის საგანი.

ადგილი აქვს ხოლმე სახელების დავიწყების გახანგრძლივებულ პროცესსაც, რომლის დროსაც ერთბაშად ხდება სახელთა მთელი წყების მეხსიერებიდან განდევნა. დავიწყებული სახელწოდების ძებნისას ადამიანი სხვებს ეჭიდება, რომლებთანაც ის სახელი, რომელსაც ეძებს, ძალიან ახლო კავშირშია. ამ დროს კი ხშირ შემთხვევაში ისინიც ავიწყდება, რომელთა გამოყენებასაც საყრდენად აპირებდა სასურველი სახელწოდების ძებნისას. დავიწყება ისე დახტის ერთი სახელიდან მეორეზე, თითქოსდა ადვილად ვერდასაძლევია დაბრკოლების არსებობის დამტკიცებას ცდილობდეს.

თავი მეოთხე

ბავშვობისა და გადამფარავი მოგონებების შესახებ

ჩემს მორიგ ნაშრომში (1899 წ. გამოქვეყნდა ყოველთვიურ ჟურნალში „ფსიქიატრია და ნევროლოგია“) შევძელი დამემტკიცებინა გახსენების ფენომენის ტენდენციური ბუნების არსებობა ჩვენთვის სრულიად მოულოდნელ სფეროში. მე ვხელმძღვანელობდი იმ უცნაური რეალობით, რომ, როგორც ირკვევა, ძალიან ადრეული ბავშვობიდან ადამიანს ხშირად მისთვის სრულიად უმნიშვნელო და მეორეხარისხოვანი მოგონებები აქვს შემონახული, და ამავდროულად იმავე პერიოდის მნიშვნელოვანი, დასამახსოვრებელი და აფექტებით დატვირთული შთაბეჭდილებები (ხშირად, ცხადია, არა ყოველთვის) ზრდასრული ადამიანის მეხსიერებიდან უკვალოდ არის გამქრალი. რადგან ცნობილია, რომ მეხსიერება არჩევანს აკეთებს შემოთავაზებული შთაბეჭდილებებიდან მისთვის ყველაზე სასურველზე, გამოდის, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ეს არჩევანი სრულიად განსხვავებული პრინციპით კეთდება ბავშვობის ასაკში, და სულ სხვაგვარად მიმდინარეობს იგივე პროცესი ინტელექტუალურად მომწიფებული პიროვნების მეხსიერებაში. დაწვრილებითმა გამოკვლევამ აჩვენა, რომ ეს ვარაუდი გადაჭარბებულია. მეხსიერებას შემორჩენილი ბავშვობისდროინდელი უმნიშვნელო მოგონებები თავიანთ არსებობას უნდა უმაღლოდნენ მეხსიერებაში მიმდინარე ჩამნაცვლებელ პროცესს. რეპროდუქციის დროს სწორედ ისინი ენაცვლება სხვა, ნამდვილად მნიშვნელოვან და ღირებულ შთაბეჭდილებებს, რომელთა გახსენება ჩანაცვლებული მოგონებების (*Ersatzerinnerungen*) ფსიქიკური ანალიზის მეშვეობით ხერხდება, და რომელთა პირდაპირი რეპროდუქცია ფერხდება სხვადასხვა წინააღმდეგობის გამო. რადგან ისინი თავიანთ შენარჩუნებას საკუთარ შინაარსს კი არა, მათი შინაარსის სხვა შინაარსთან ასოციაციურ კავშირს უნდა უმაღლოდნენ. აქედან გამომდინარე, მათ ნამდვილად შეესატყვისება განსაზღვრება, რომელიც მე მოვუძებნე, კერძოდ, გადამფარავი მოგონებები (*Deckerinnerungen*).“

კავშირებისა და მნიშვნელობების მრავალფეროვნებას ზემოთ ხსენებულ სტატიაში მე მხოლოდ შევეხე, ეს საკითხი არ ამომიწურავს. იქ დაწვრილებით გაანალიზებულ მაგალითში განსაკუთრებით ნამოვნიე წინ გადამფარავ მოგონებასა (*Deckerinnerung*) და მის მიერ გადაფარულ შინაარსს შორის არსებული დროითი ურთიერთმიმართების თავისებურება. გადამფარავი მოგონების შინაარსი იქ ბავშვობის ადრეულ წლებს უკავშირდებოდა, მაშინ როცა იმ აზრით განცდებს, რომლებიც მეხსიერებაში ამ გადამფარავი მოგონების სახით იქნა წარმოდგენილი, და რომლებიც თითქმის გაუცნობიერებელი დარჩა, ამ ადამიანის ცხოვრების შედარებით გვიანდელ წლებში ჰქონდა ადგილი. ამ სახის გადანაცვლებას ვუწოდებ უკუმიმართულ-

ლი ანუ კუსვლადი. ალბათ კიდევ უფრო ხშირად ვხვდებით საპირისპირო დამოკიდებულებას, როცა უახლოეს წარსულში მიღებული უმნიშვნელო შთაბეჭდილება გადამფარავი მოგონების სახით რჩება მეხსიერებაში და გადამფარავს ადრეული წლების მოგონებას, რომლის უშუალო რეპროდუქცია სხვადასხვა წინააღმდეგობის გამო ვერ ხერხდება. ეს იმით აიხსნება, რომ ეს გადამფარავი მოგონება თავიანთი შინაარსით დაკავშირებულია საკმაოდ შორეულ წლებში განცდილთან. მას შეიძლება ეწოდოს წინ მიმართული ან წინსწრებული გადამფარავი მოგონება. მთავარი, რაც მეხსიერების ზრუნვის საგანს წარმოადგენს, დროის თვალსაზრისით, გადამფარავი მოგონების უკან დევს. და ბოლოს, ვერც მესამე შემთხვევის შესაძლებლობას აუევლით გვერდს, მით უფრო, რომ მას არც თუ იშვიათად აქვს ადგილი: ეს ის შემთხვევაა, როცა გადამფარავი მოგონება არამართო შინაარსით, არამედ დროითაც თანხვედრილია იმ მოგონებასთან, რომელსაც ფარავს. ე. ი. საქმე გვაქვს თანადროულ ანუ მოსაზღვრე გადამფარავ მოგონებასთან.

თუ ჩვენი მეხსიერების მარაგის რა ნაწილი მიეკუთვნება გადამფარავ მოგონებათა რიცხვს და რა როლს თამაშობს ეს მოგონებები ნევროტიული აზროვნების სხვადასხვა პროცესებში, ის პრობლემებია, რომელთა შეფასება მე არც იქ მიცდია, არც აქ მაქვს დაგეგმილი. მე მხოლოდ ის მაინტერესებს, რომ წინ წამოვწიო საკუთარი სახელების დავინწყება-გახსენების და გადამფარავი მოგონებების წარმოქმნის პროცესების ერთგვაროვნების საკითხი.

ერთი შეხედვით ამ ორი ფენომენის განსხვავებულობა ბევრად უფრო თვალშისაცემია, ვიდრე მათი შესაძლო ანალოგიები. იქ საქმე ეხება საკუთარ სახელებს, აქ კი მთლიან, რეალობაში ან სულაც წარმოსახვაში განცდილ შთაბეჭდილებებს. იქ საქმე გვაქვს გახსენების ფუნქციის აშკარა დარღვევასთან, აქ კი გახსენების შედეგთან, რომელიც უსიამო გაოცებას იწვევს ჩვენში. იქ ადგილი ჰქონდა დროებით შეფერხებას – რადგან ეს-ესაა დავინწყებული სახელი ამ მომენტამდე ასჯერ შეიძლება ყოფილიყო ამ ადამიანის მიერ სწორად რეპროდუცირებული და შესაძლოა, ხვალიდან კვლავაც მრავალჯერ უპრობლემოდ მოხდეს მისი გახსენება, აქ კი მეხსიერების გრძელვადიან, უწყვეტ მარაგზეა საუბარი, რადგან გვგონია, რომ ბავშვობის უმნიშვნელო მოგონებები შეიძლება სულ თან მიჰყვებოდეს ადამიანს ცხოვრების ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე. ორივე შემთხვევა სხვადასხვა გამოცანის წინაშე გვაყენებს: იქ საქმე დავინწყებას ეხება, აქ – მოგონებების შენახვა-შენარჩუნებას, ეს კი ჩვენს მეცნიერულ ინტერესს კიდევ უფრო ამძაფრებს. თუ ცოტა უფრო ჩავუღრმავდებით, შევამჩნევთ, რომ მიუხედავად ორივე ფენომენის შორის არსებული განსხვავებულობისა, როგორც ფსიქიკური მასალის, ისე დროის თვალსაზრისით, თანხვედრათა რიცხვი აშკარად ჭარბობს სხვაობებს. იქაც და აქაც ადგილი აქვს გახსენების პროცესის მცდარ განვითარებას. მეხსიერების მიერ იმის რეპროდუცირება კი არ ხდება, რისიც კონკრეტულ შემთხვევაში უნდა მომხდარიყო, არამედ მის სანაცვლოდ სრულიად სხვა რამისა. საკუთარი სახელების დავინწყების შემთხვევაშიც ადგილი აქვს მეხსიერების ჩვეულებრივ ქმედებას, ის ახდენს რეპროდუცირებას, ოღონდ ჩამნაცვლებელი სახელებისას (*Ersatznamen*). გადამფარავი მოგონებების წარმოქმნა მიმდინარეობს სხვა, უფრო მნიშ-

ენელოვანი შთაბეჭდილებების დავინწყების ფონზე. ორივე შემთხვევაში ინტელექტუალური შეგრძნება გვამცნობს პროცესში შეფერხების ჩართვის შესახებ, ოღონდ თითოეულ შემთხვევაში სხვადასხვა ფორმით. სახელების დავინწყების დროს ვიცით, რომ ჩამნაცვლებელი სახელები არასწორია; გადამფარავი მოგონებების შემთხვევაში კი გვაოცებს ის ფაქტი, რომ ეს მოგონებები საერთოდ შემოუნახავს ჩვენს მეხსიერებას. თუ შემდგომი ფსიქოლოგიური ანალიზი დაამტკიცებს, რომ ჩამნაცვლებელი აზრების წარმოქმნა ორივე შემთხვევაში ერთნაირი გზით განხორციელდა, კერძოდ დიდი ხნის დროინდელი ზედაპირული ასოციაციის გადანაცვლების შედეგად, მაშინ სწორედ ორივე ამ ფენომენის განსხვავებულობა მასალის, დროის ხანგრძლივობისა და ცენტრირების თვალსაზრისით გაგვიძლიერებს იმის მოლოდინს, რომ რაღაც მნიშვნელოვანი და საზოგადოდ მიღებული აღმოვაჩინეთ. ეს საზოგადოდ იმის გამომხატველი იქნებოდა, რომ რეპროდუქციური ფუნქციის შეფერხება ან მცდარობა უფრო ხშირად, ვიდრე ჩვენ ვვარაუდობთ, სწორედ მიკერძოების ფაქტორის ჩართვაზე მიუთითებს, ანუ ტენდენციაზე, რომელიც ერთ მოგონებას რეპროდუქცირებაში ეხმარება, იმავდროულად კი ცდილობს ხელი შეუშალოს მეორე მოგონების წარმოქმნას.

ბავშვობისდროინდელი მოგონებები იმდენად მნიშვნელოვნად და საინტერესოდ მეჩვენება, რომ მინდა მივუძღვნა მას კიდევ რამდენიმე შენიშვნა, რომლებიც სცდება ჩვენს მიერ აქამდე განხილულ მოსაზრებებს.

რამდენად სწვდება წარსულის შორეულ სიღრმეებს ბავშვობის მოგონებები? ჩემთვის ცნობილია ამ საკითხთან დაკავშირებული რამდენიმე გამოკვლევა, მაგ. *ვენრისა (V. et C. Henri)* და *პოტვინის (Potwin)*; ამ გამოკვლევებმა აჩვენეს, რომ დაკვირვების ობიექტთა შორის დიდი ინდივიდუალური განსხვავებულობაა. მაშინ, როცა ერთი მათგანის პირველი მოგონება სიცოცხლის მეექვსე თვეს უკავშირდება, მეორეს თავისი ბავშვობის შესახებ მეექვსე ანდა მერვე წლამდე არაფერი ახსოვს. რასთან არის დაკავშირებული ბავშვობის მოგონებების დავინწყების სხვადასხვაგვარობა, და რა მნიშვნელობა ენიჭება მათ? დასმულ კითხვაზე პასუხის გასაცემად, თავისთავად ცხადია, ამ საკითხებთან დაკავშირებული მასალის მოგროვება საკმარისი არ იქნება. მას აუცილებლად დასჭირდება დამუშავება, რაშიც ინფორმაციის მომწოდებელი პირმა აუცილებლად უნდა მიიღოს მონაწილეობა.

ინფანტილური ამნეზიის ფაქტს, ჩვენი სიცოცხლის პირველ წლებთან დაკავშირებული მოგონებების დავინწყების ფენომენს, ვფიქრობ, სატანადო ინტერესით არ ვეკიდებით და შესაბამისად ვკარგავთ შესაძლებლობას, ამოვიცნოთ მასში არსებული ძალზე უცნაური გამოცანა. ჩვენ გვავინწყდება, როგორი მაღალი ინტელექტუალური შესაძლებლობები და რთული შეგრძნებების უნარი გააჩნია ბავშვს უკვე დაახლოებით ოთხი წლის ასაკში. აქედან გამომდინარე, უნდა გვაოცებდეს ის ფაქტი, რომ ამ რთული მშვიინვიერი პროცესების შესახებ მეხსიერებას სიცოცხლის გვიანდელ პერიოდში, როგორც წესი, თითქმის არაფერი აქვს შემონახული. მით უფრო, რომ ყველა საფუძველი გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ ამ დავინწყებულ ბავშვობისდროინდელ განცდებს უკვალოდ არ ჩაუვლიათ. მათ უდაოდ მოახდინეს გავლენა პიროვნების განვი-

თარებაზე და შესაბამისად განსაზღვრეს მისი ცხოვრების ყველა შემდგომი პერიოდი. და მაინც, მიუხედავად ამ შეუდარებლად დიდი გავლენისა, ისინი დავიწყებას მიეცა! ეს მიუთითებს გახსენების სრულიად სპეციფიურ პირობებზე (ცნობიერი რეპროდუქცია), რომლებიც აქამდე ჩვენი შემეცნებისთვის დაფარული იყო. ადვილად შესაძლებელია, რომ ბავშვობისდროინდელმა მოგონებებმა გვაპოვნინოს გასაღები იმ ამნეზიების არსში ჩასაწვდომად, რომლებიც ჩვენი უახლესი მონაცემების თანახმად, უნდა წარმოადგენდეს ნევროლოგიური სიმპტომების ჩამოყალიბების საფუძველს.

მეხსიერებაში შემონახული ბავშვობისდროინდელი მოგონებების ნაწილი ძალიან გასაგებად გვეჩვენება, ნაწილიც – უცნაურად და გაუგებრად. არც ერთ შემთხვევაში არ წარმოადგენს სირთულეს ზოგიერთი შეცდომის გასწორება. თუ ადამიანის მეხსიერებაში შემონახულ მოგონებებს ანალიტიკურად განვიხილავთ, ადვილად დავადგენთ, რომ მათი ნამდვილობის გარანტია პრაქტიკულად არ არსებობს. მოგონების ბევრი ხატი უეჭველად დამახინჯებული, არასრული, ან დროსა და სავრცეში გადანაცვლებულია. გამოკითხული ადამიანების მიერ მოწოდებული ინფორმაციები იმის თაობაზე, თითქოს მათი პირველი მოგონებები სიცოცხლის მეორე წელს უკავშირდებოდეს, სარწმუნო ნამდვილად არ არის. მალე იმ მოტივების დადგენაც ხერხდება, რომელთა მეშვეობით გასაგები ხდება რამ გამოიწვია წარსულში განცდილის დამახინჯება ან დროსა თუ სივრცეში მისი გადანაცვლება. ეს მოტივები იმასაც ამტკიცებს, რომ მხოლოდ მეხსიერების ღალატი არ შეიძლება იყოს მოგონებების არასწორად რეპროდუქცირების მიზეზი. სიცოცხლის შემდგომი პერიოდების ძლიერი ძალების ზემოქმედება განაპირობებს ბავშვობის მოგონებების გახსენების უნარის ფორმირებას. სავარაუდოდ, ეს ის ძალებია, რომელთა წყალობითაც საზოგადოდ ასე გაგვიუცხოვდა საკუთარი ბავშვობის ხანა და წაგვერთვა მისი გაგების უნარი.

ზრდასრულ ადამიანებში გახსენების პროცესი, როგორც ცნობილია, სხვადასხვა სახის ფსიქიკურ მასალაზე დაყრდნობით მიმდინარეობს. ზოგიერთი ადამიანი მხედველობითი ხატების მოშველიებით იხსენებს, ასეთ მოგონებებს ვიზუალური ხასიათი აქვს; ზოგიც განცდილის ყველაზე მწირი მონახაზის აღდგენასაც ძლივს ახერხებს; ასეთ ადამიანებს შ ა რ კ ო ს მიხედვით *uditifs* და *moteurs* უწოდებენ, სანინააღმდეგოდ *Visuels*-ისა. სიზმარში ეს განსხვავებები ქრება; სიზმარს მეტწილად სურათ-ხატებად ვხედავთ. იგივე პროცესი მიმდინარეობს ბავშვობის მოგონებების რეპროდუქცირებისას. ამიტომ მათ სანახაობით-მხედველობითი სახე აქვთ იმ ადამიანებთანაც კი, რომელთა მეხსიერებას ვიზუალური ელემენტები ზრდასრულ ასაკში საერთოდ აღარ გააჩნია. მხედველობითი გახსენება ამ გზით ინარჩუნებს ინფანტილური გახსენების ტიპს. პირადად ჩემს შემთხვევაში მხოლოდ ძალიან ადრეული ბავშვობის წლებიდან შემორჩენილ მოგონებებს გააჩნია ვიზუალური ხასიათი. ეს არის აშკარად სანახაობრივი სცენები, ზუსტად თეატრალური დადგმების მსგავსი. ბავშვობის შთაბეჭდილებების ამსახველ ამ სცენებში — მიუხედავად იმისა, ნამდვილია ისინი თუ დამახინჯებული — ადამიანი სისტემატურად ხედავს საკუთარ თავსაც, ბავშვური გარეგნობითა და ბავშვობისდროინდელი სამო-

სით. ეს გარემოება გაცივებს უნდა იწვევდეს. ვიზუალური მეხსიერების მქონე ზრდასრული ადამიანები გვიანდელ შთაბეჭდილებებთან დაკავშირებული მოგონებების რეპროდუცირებისას საკუთარ თავს ვეღარ ხედავენ.¹² თუ დავუშვებთ, რომ ბავშვს თავისი განცდებისას მთელი ყურადღება საკუთარ თავზე აქვს გადატანილი, ნაცვლად იმისა, რომ მოახდინოს მისი სრული კონცენტრირება გარეგან შთაბეჭდილებებზე, წინააღმდეგობაში მოვალთ ყველა იმ დასკვნასთან, რაც აქამდე გაგვიკეთებია. ეს განსხვავებული პოზიციები გვაიძულებს ვივარაუდოთ, რომ ჩვენს, ასე ვთქვათ, ყველაზე ადრინდელ ბავშვობის მოგონებებში მართლა რეალური მოგონებების კვალს კი არ ვხედავთ, არამედ მათ გვიანდელ, გადამუშავებულ ვარიანტს, რომელიც სიცოცხლის გვიანდელი პერიოდის სხვადასხვაგვარი ფსიქიური ძალების ზემოქმედების შედეგად იქნა ფორმირებული. ამგვარად, ინდივიდის „ბავშვობის მოგონებები“ ზოგადად გადამფარავი მოგონებების სახეს იძენს და ამავე დროს თავისი მნიშვნელობით უტოლდება ხალხების სანწყისს მოგონებებს, რომლებიც მათსავე ზეპირმეტყველებაში თქმულებებისა და მითების სახითაა შემონახული.

ვისაც ფსიქოანალიზის მეთოდით საკმაო რაოდენობის ადამიანი ჰყავს გამოკვლეული, მას ყველა სახის გადამფარავი მოგონებების მაგალითებიც მრავლად ექნება მოგროვილი. თუმცა ამ მაგალითების მოწოდებას ზედმინევნიტ ართულებს ზემოთ განმარტებული თავისებურებები იმ ურთიერთმიმართებისა, რომელიც არსებობს ბავშვობისდროინდელ მოგონებებსა და ინდივიდის ცხოვრების გვიანდელ პერიოდს შორის. იმისათვის, რომ შეფასდეს რომელიმე ბავშვობისდროინდელი მოგონება როგორც გადამფარავი მოგონება, ხშირად ამ პიროვნების ცხოვრების მთელი ისტორიის სააშკარაოზე გამოტანა ხდება აუცილებელი. მხოლოდ ძალიან იშვიათ შემთხვევაშია შესაძლებელი, მსგავსად ქვემოთ მოყვანილი მშვენიერი მაგალითისა, ერთი კონკრეტული შემთხვევის ცალკე გამოყოფა და მისი დამოუკიდებლად განხილვა.

ოცდაოთხი წლის ახალგაზრდა იხსენებს ხუთი წლის ასაკში განცდილს. სურათი ასეთია: ბიჭუნა საზაფხულო აგარაკზეა, ბაღში. ტაბურეტზე ზის, დეიდის გვერდით, რომელიც ცდილობს ასოები ასწავლოს პატარას. ბიჭს უჭირს ასო *m*-სა და ასო *n*-ს შორის განსხვავების დამახსოვრება და სთხოვს დეიდას, მასწავლე, როგორ უნდა გამოვიცნო, რომელი რომელიაო. დეიდა ყურადღებას იმაზე ამახვილებინებს, რომ *m* *n*-ს მთელი ერთი ნაწილით მეტობს, *m*-ს *n*-სგან განსხვავებით ერთით მეტი ხაზი აქვს. არ არსებობდა არავითარი საფუძველი ეჭვისა, რომ ბავშვობის ეს მოგონება ნამდვილი არ იყო, თუმცა თავისი ნამდვილი მნიშვნელობა მან მხოლოდ მოგვიანებით აღიდგინა, როცა გაირკვა, რომ ამ მოგონებას შეუძლია სიმბოლურად განასახიეროს ბიჭის სულ სხვა სახის დაინტერესება. როგორც მაშინ, ხუთი წლის ასაკში ცდილობდა გაერკვია, როგორ განესხვავებინა ერთმანეთისგან *m* და *n* ასოები, ისევე უნდოდა ახლა, უკვე მოზრდილ ბავშვს, გაეგო რა განსხვავებაა გოგონასა და ბიჭს შორის. ნამდვილად არაფერი ექნებოდა საწინააღმდეგო, თუ ამჯერადაც დეიდა იკისრებდა მასწავლებლის როლს. მერე გაარკვია კიდეც, რომ განსხვავება მართლაც იმ ასოების მაგალითის მსგავსი იყო: ბიჭი მთელი ერთი ნაწილით მეტობდა გოგონას. სწორედ ამ მიგნებამ გაუღვიძა მას საკუთარ ბავშვურ ცნობისმოყვარეობასთან დაკავშირებული შესაბამისი მოგონება.

კიდევ ერთი მაგალითი უფრო გვიანდელი ბავშვობის წლებიდან: სექსუალურ სფეროში ძალიან დაკომპლექსებული კაცი, რომელიც ამჟამად 43 წლისაა, ყველაზე უფროსია ცხრა დამას შორის. ყველაზე უმცროსის დაბადებისას ის თხუთმეტი წლისა იყო, თუმცა ახლა ჯიუტად ამტკიცებს, რომ დედისთვის ფეხმძიმობა არასოდეს შეუმჩნევია. ეს, ცხადია, დაუჯერებლად მეჩვენება და დაჟინებით ვცდილობ გავახსენო ის პერიოდი. როგორც იქნა, ახერხებს მეხსიერებაში ასეთი სურათის აღდგენას: დედა სარკის წინ დგას და აჩქარებით იხდის ქვედატანს. თავისი ვარაუდით ბიჭი მაშინ 11-12 წლისა იქნებოდა. დედას ეუბნება, ქუჩიდან შემოვედი და მოულოდნელად ჭინთვები დამეწყოო. ქვედატანის გახდა (*Aufbinden*) ბიჭისთვის გადამფარავ მოგონებად იქცა, რომლის უკან მშობიარობა იმალება. ამგვარი „სიტყვიერი ხიდების“ მაგალითებს ჩვენ სხვაგანაც მრავლად შევხვდებით.

მხოლოდ ერთ მაგალითზე მინდა გაჩვენოთ, რა აზრი შეიძლება შეიძინოს ანალიტიკური გადამუშავების შემდგომ ბავშვობისდროინდელმა მოგონებამ, რომელიც ერთი შეხედვით არაფრისმთქმელი ჩანდა. როცა ორმოცდასამი წლის ასაკში ჩემი ბავშვობის მოგონებების ნარჩენებით დავინტერესდი, გონებაში ერთი სცენა ამომიტივტივდა, რომელიც უკვე დიდი ხანია (მეჩვენებოდა, რომ ძალიან ადრეული ასაკიდან) დროგამოშვებით მახსენდებოდა და ყველა საფუძველი მქონდა მეფიქრა, რომ ის ჩემი სიცოცხლის მესამე წლის ბოლოს უკავშირდებოდა. ვხედავდი, როგორ ვდგავარ ყუთთან და ტირილით ვითხოვ რაღაცას. ყუთის სახურავი ჩემს ოცი წლით უფროს ნახევარძმას უჭირავს ხელით. უცებ დედაჩემი შემოდის, ლამაზი და გამხდარი, თითქოს ახლახანს შემოვიდა ქუჩიდანო. ამ სიტყვებით აღვწერე სცენა, რომელსაც აქამდე მხოლოდ ვხედავდი და ვერაფრის თქმას ვერ ვახერხებდი. რა უნდოდა ჩემს ძმას, ამ ყუთის — ამ სცენის პირველად აღწერისას რატომღაც სიტყვა „კარადა“ გამოვიყენე — გაღება თუ დახურვა, რა მატირებდა, რა ჰქონდა საერთო ამ ყველაფერთან დედის შემოსვლას, მეტისმეტად ბუნდოვანი იყო ჩემთვის. ჩემეული ახსნა ასეთი იყო: უფროსი ძმა ჩემი წვალეებით ერთობოდა, რაც დედის გამოჩენისთანავე შეწყვიტა. ბავშვობისდროინდელ მეხსიერებებთან დაკავშირებული ასეთი გაუგებრობები საკმაოდ ხშირია. ადამიანს ახსოვს რაღაც სიტუაცია, რომელიც არ არის ცენტრირებული და ვერ ხვდება, კერძოდ რომელ ელემენტზე უნდა გააკეთოს ფსიქიკური აქცენტი. ჩემმა ანალიტიკურმა მცდელობებმა სრულიად მოულოდნელ შედეგამდე მიმიყვანა. სურათი უკვე ამგვარად ავხსენი: კარგა ხანს უშედეგოდ ვეძებდი დედას, მერე რატომღაც ეჭვი გამიჩნდა, რომ შეიძლებოდა ამ ყუთში თუ კარადაში ყოფილიყო ჩაკეტილი. ამიტომ ვთხოვდი ძმას მის გაღებას. მანაც შეასრულა ჩემი მოთხოვნა, მაგრამ როცა დავრწმუნდი, რომ დედა იქ არ იყო, ხმამაღალი ტირილი მოვრთე. სწორედ ეს მომენტი ჩამებეჭდა მეხსიერებაში. სურათი სრულდება ოთახში დედის შემოსვლით, რაც მიქარვებს დარდისა თუ მონატრების გრძნობას. საინტერესოა, საიდან მოუვიდა ბავშვს ის აზრი, რომ დედა ყუთში ეძებნა? ბოლოდროინდელი სიზმრები ბუნდოვნად მიმანიშნებდნენ ჩემს ძიძაზე, რომელიც მე სხვა მოგონებებსაც აღმიძრავდა. მაგ. ძიძა მოითხოვდა ჩემგან, რომ ყოველთვის პატიოსნად ჩამეპარებინა მისთვის ის წვრილი ფული, რომელსაც ზოგჯერ საჩუქრად ვიღებდი. ეს ის დეტალია, რომელიც, ადვილად

შესაძლებელია, გადამფარავ მოგონებად იქცეს უფრო გვიან მომხდარი სხვა შთაბეჭდილები-სათვის. გადაწყვეტი, ამჯერად საქმე გამეიოლებინა და ჩემი მოხუცი დედისთვის გამომეკითხა ძიძასთან დაკავშირებული ამბები. ბევრი რამ შევიტყვე. მაგ. გავიგე, რომ ამ ჭკვიან, მაგრამ უნესო ადამიანს დედაჩემის მშობიარობის პერიოდში უამრავი რამ მოუპარავს ჩვენი სახლიდან, რის გამოც ჩემი ნახევარძმის დაჟინებით გაუსამართლებიათ კიდეც. ამ ინფორმაციამ ძალიან ნათლად დამანახა ზემოთ აღწერილი სცენის ნამდვილი არსი: სახლიდან ძიძის მოულოდნელად გაქრობა შეუმჩნეველი არ დამრჩენია. სწორედ ჩემს ძმას მივმართე კითხვით, ძიძა რატომ აღარ ჩანს-მეთქი, რადგან როგორღაც შევნიშნე, რომ ამ საქმეში მასაც მიუძღოდა წვლილი. ჩემმა ძმამაც პირდაპირ პასუხს თავი აარიდა და კალამბურით მითხრა: „ყუთში გამოკეტესო“. ნათქვამი ისე გავიგე, როგორც ის ჩემმა ბავშვურმა გონებამ აღიქვა და გამოკითხვასაც თავი დავანებე, იმიტომ რომ მეტი მაინც არავინ არაფერი მითხრა. მაგრამ როცა ცოტა ხნის შემდეგ დედა მოვისაკლისე, მაშინვე ძმაზე მივიტანე ეჭვი. ჩავთვალე რომ ამ ბოროტმა ბიჭმა დედასაც იგივე გაუკეთა, რაც ძიძას. ამიტომ მოვთხოვე, სასწრაფოდ გაეხსნა ყუთი. ახლა იმასაც ვხვდები, რატომ იყო ბავშვობისდროინდელ ამ ვიზუალურ მოგონებაში ასე ხაზგასმული დედის სიგამხდრე. მე მისი სიგამხდრე თვალში მომხვდა, როგორც დედის სულ ცოტა ხნის აღდგენილი ძველი გარეგნობა. მე ორწლინახევრით უფროსი ვარ ჩემს მაშინ გაჩენილ დაზე. სამი წლის ასაკიდან კი უკვე აღარ ვცხოვრობდი ჩემს უფროს ნახევარძმასთან ერთად.¹³

თავი მეხუთე

მცდართქმა

თუ მშობლიური ყოფითი სალაპარაკო ენის მასალა დავიწყებისგან ასე თუ ისე დაცულია, მაშინ იგი მით უფრო მიდრეკილია სხვა დარღვევებისადმი, რომელიც მცდართქმის სახელით არის ცნობილი.

ნორმალურ ადამიანში გამოვლენილი მცდართქმა პათოლოგიურ პირობებში გამომჟღავნებული ე.წ. „პარაფაზიების“ წინარე საფეხურის შთაბეჭდილებას ტოვებს.

აქ მე — რაც არ უნდა უჩვეულო იყოს ეს — ისეთ მდგომარეობაში ვიმყოფები, როცა ვი-ლაცის მიერ ჩემამდე ჩატარებული სამუშაოს დაფასება შემიძლია. 1895 წელს *მერინგერმა* და *კ. მაიერმა* გამოაქვეყნეს ნარკვევი „მცდართქმა და მცდარკითხვა“, რომელთა მიდგომაც ჩემეულისაგან შორს დგას. კერძოდ, ავტორთაგან ერთ-ერთი, რომლის სახელითაც ხდება თხრობა, ენის მკვლევარია და ლინგვისტურმა ინტერესებმა უბიძგა გამოკვლევისაკენ, დაეცვა ის წესები, რომელთა მიხედვითაც ხდება მცდართქმა. ის იმედოვნებდა, ამ წესების საფუძველზე შეძლებდა დასკვნის გამოტანას „რალაც გარკვეული სულიერი მექანიზმის“ არსებობაზე,

„რომლის თანახმადაც რაიმე სიტყვის, წინადადების ბგერები და თავად სიტყვებიც სრულიად სპეციფიური გზით არიან ერთმანეთთან გადაბმულნი და დაკავშირებულნი.“

თავდაპირველად ავტორები „მცდართქმის“ მათ მიერ თავმოყრილ მაგალითებს აჯგუფებენ წმინდა დესკრიპციული პრინციპით, როგორც *გადანაცვლებას* (მაგ. მილო ვენესელი ნაცვლად ვენერა მილოსელისა): ა) როგორც *წინმსწრებ გაჟღერებას* ანუ *ანტიციპაციებს* (მაგ. მკერდაში.... მკერდში ისე დამიმძიმდა), ბ) *ნაგვიანებ გაჟღერებას* ანუ *პოსტპოზიციას* (მაგ. „მოგინოდებთ, ჩვენი შეფის დღეგრძელობისა მოვუჭახუნოთ“ ნაცვლად მიჭახუნებისა), გ) *შერწყმას* ანუ *კონტამინაციას* (მაგ. „უკანა თავზე დგება“ ნაცვლად: „თავში ჩაიდო“ და „უკანა თათებზე დგება“), დ) *ჩანაცვლებას* ანუ *სუბსტიტუციას* (მაგ. „პრეპარატებს ჩაუშვებ საფოსტო ყუთში“ ნაცვლად საინკუბაციო ყუთისა), ამ მთავარ კატეგორიებსაც კიდევ რამდენიმე ნაკლებად მნიშვნელოვანი (და ჩვენი მიზნებისათვის ნაკლებად ღირებული) კატეგორია უნდა მიემატოს. ამ დაჯგუფებაში არ ხდება განსხვავება, ეს გადანაცვლება განზრახული წინადადების სიტყვის ცალკეულ ბგერებს შეეხება, მარცვლებს თუ მთლიან სიტყვებს.

მცდართქმის გამოვლენილ სახეებს *მერინგერი* ენობრივი ბგერების განსხვავებული ფსიქიკური ინტენსივობით ხსნის. თუ ხდება სიტყვის პირველი ბგერის, წინადადების პირველი სიტყვის სტიმულირება, მაშინ აგზნების ეს პროცესი უკვე მომდევნო ბგერებსა და სიტყვებზე ვრცელდება და რამდენადაც სტიმულირების ეს პროცესი ერთდროულად მიმდინარეობს, ერთმანეთზე შეიძლება ცვლილების გამომწვევი ზეგავლენა იქონიოს. ინტენსიური ბგერის სტიმულირება ან წინმსწრებად ან ექოსებრ გამოძახილად ჟღერს და აფერხებს ნაკლები ინტენსივობის პროცესს. ახლა კი უნდა განვსაზღვროთ, თუ რომლებია სიტყვაში უმაღლესი ინტენსივობის ბგერები. მერინგერი ამბობს: „თუ გვინდა, ვიცოდეთ, სიტყვის რომელი ბგერაა ყველაზე მაღალი ინტენსივობის მქონე, ამისათვის საკუთარ თავს უნდა დავაკვირდეთ დავინწყებული სიტყვის, მაგ. სახელის ძებნისას. პირველ რიგში ცნობიერებაში შემოდის ის, რასაც დავინწყებამდე ყველაზე მაღალი ინტენსივობა ჰქონდა. ესე იგი, მაღალი ინტენსივობის მქონე ბგერები ფუძისეული მარცვლების საწყისი ბგერა და სიტყვის საწყისი ბგერაა და — აქცენტირებული ხმოვანი ან ხმოვნები“.

არ შემიძლია, აქ წინააღმდეგობა არ გავწიო. ვარაუდში, მიეკუთვნება თუ არა სახელის საწყისი ბგერა სიტყვაში უმაღლესი ღირებულების მქონე ელემენტებს, ის მაინც არასწორია, რომ სიტყვის დავინწყების შემთხვევაში პირველად სწორედ ის აღსდგება ცნობიერებაში; ამდენად, ზემოთ მოყვანილი წესი გამოუსადეგარია. თუ საკუთარ თავს რაიმე დავინწყებული სახელის ძებნისას დავაკვირდებით, უმეტეს შემთხვევაში დარწმუნებულები ვართ, რომ ის რაღაც გარკვეულ ასოზე იწყება. ეს დარწმუნებულობა ისევე ხშირად არის უსაფუძვლო, როგორც საფუძვლიანი. დიახ, მინდა განვაცხადო, რომ უმეტეს შემთხვევაში საწყისი ბგერა არასწორადაა მითითებული. „სინიორელი“-ს თაობაზე ჩვენს მაგალითშიაც ჩასანაცვლებელ სახელში გვხვდება საწყისი ბგერა და არსებითი მარცვლები დაკარგულია; სწორედ მარცვლების ის ნაკლებად ღირებული წყვილი „ელი“ დაუბრუნდა მესხიერებას ჩასანაცვლებელ სახელში „ბოტიჩელი“. ის, თუ რამდე-

ნად ნაკლებად სცემენ პატივს ჩასანაცვლებელი სახელები გონებიდან ამოვარდნილი სახელის საწყის ბგერას, დაე შემდეგმა შემთხვევამ გახადოს თვალსაჩინო:

ხანდახან ჩემთვის შეუძლებელია, გავიხსენო იმ პატარა ქვეყნის სახელი, რომლის დედაქალაქიცაა *მონტე კარლო*. მისი ჩასანაცვლებელი სახელები შემდეგნაირად ჟღერს:

პიემონტი, ალბანეთი, მონტევიდეო, კოლიკო.

ალბანეთი მალე *მონტენეგრო*-თი შეიცვლება და მერე თვალსაჩინო ხდება, რომ მარცვალი „მონტ“ (გამოთქმული როგორც „მონ“) მაინც მიესადაგება ყველა ჩასანაცვლებელ სახელს, უკანასკნელის გარდა. ამითი მიაღვილდება, ჰერცოგი ალბერტის სახელიდან გამომდინარე, დავიწყებული *მონაკო* ვიპოვო. *კოლიკო* დავიწყებული სახელის მარცვალთა თანმიმდევრობასა და რითმიკას დაახლოებით მიაგავს.

თუ ვივარაუდებთ, რომ მცდართქმის შემთხვევებში იმავე მექანიზმთან გვაქვს საქმე, რასაც სახელების დავიწყების შემთხვევაშიც ვხვდებით, მაშინ, მცდართქმის შემთხვევათა უფრო ღრმად დასაბუთებულ გაგებამდე მივალთ. მეტყველების ის დარღვევა, რომელიც მცდართქმის სახით წარმოგვიდგება, პირველ რიგში, შეიძლება გამოწვეული იყოს იმავე ფრაზის სხვა შემადგენელი ნაწილის ზეგავლენით, ანუ წინმსწრებად იმისა, რაც შემდგომ უნდა ითქვას ან ნათქვამის შემდგომ გამოძახილად, ანდა სხვა ფორმულირების ზეგავლენით, რომელიც გამოსათქმელი წინადადების ან აზრის ფარგლებს არ სცილდება, რომლის გამოთქმაც გვაქვს განზრახული — ამას განეკუთვნება მერინგერისა და მაიერისგან აღებული ზემოთ ჩამოთვლილი ყველა მაგალითი; მეორეს მხრივ კი, შესაძლებელია დარღვევა სინიორელის შემთხვევის ანალოგიურად მოხდეს და როდესაც ეს დარღვევა ამ სიტყვის, წინადადების თუ მოცემული კავშირის გარეშე გავლენებიდან ხდება, იმ ელემენტებიდან მომდინარე, რომელთა გამოთქმა არ შედის ჩვენს განზრახვაში და რომელთა აგზნების შესახებ მხოლოდ და მხოლოდ ამ დარღვევით თუ ვიგებთ. უნდა დავასკვნათ, რომ აგზნების ერთდროულობა, სიმულტანურობა არის ის საერთო, რაც ამ ორი ტიპის მცდართქმას აერთიანებს, ხოლო მოცემული წინადადების ან მოცემული კავშირის გარეთ ან მის ფარგლებში ყოფნა კი — მცდართქმის ორივე სახისათვის განასხვავებს. პირველი შეხედვით განსხვავება ისეთი დიდი არ ჩანს, როგორც ის შემდგომში ჩნდება მცდართქმის სიმპტომატოლოგიის გარკვეული დასკვნების გათვალისწინებისას, თუმცა სრულიად ნათელია, რომ მხოლოდ პირველი შემთხვევა გვაძლევს იმედს, რომ მცდართქმის ფენომენის გახილვისას დავასკვნათ ისეთი მექანიზმების არსებობის შესახებ, რომლებიც ისეთნაირად აერთიანებენ ცალკეულ ბგერებსა და სიტყვებს, რომ ისინი ურთიერთზეგავლენას ახდენენ მათივე არტიკულაციის პროცესზე. ესე იგი ისეთი დასკვნები, რომელთაც ლინგვისტი ისურვებდა, რომ მცდართქმის გამოკვლევიდან მიეღო. გარედან შემოსული გავლენით განპირობებული წინადადებისა თუ ფრაზათა დარღვევის შემთხვევაში უპირველეს ყოვლისა საჭირო იქნებოდა, დარღვევების გამომწვევი ელემენტების დადგენა და შემდეგ წამოიჭრებოდა კითხვა, შეუძლია თუ არა დარღვევის მექანიზმსაც სიტყვათწარმოების ნავარაუდები კანონზომიერებების გამოაშკარავება.

უფლება არ გვაქვს განვაცხადოთ, რომ მერინგერს და მაიერს „რთული ფსიქიკური ზეგავლენებით“, იმავე სიტყვის, წინადადებისა თუ იგივე ფრაზის თანმიმდევრობის გარეთ არსებული ელემენტებით მეტყველების დარღვევის შესაძლებლობა გამორჩათ. მათ უნდა შეემჩნიათ, რომ ის თეორია, რომლის მიხედვითაც ფსიქიკისთვის ყველა ბგერა თანაბრად ღირებული არ არის, უკიდურეს შემთხვევაში, მხოლოდ ბგერითი დარღვევების, ან წინმსწრები და შემდგომი გამოძახილის ასახსნელად არის საკმარისი. იქ, სადაც სიტყვიერი დარღვევები ბგერით დარღვევებზე ვერ დაიყვნება, მაგ. სიტყვების ჩანაცვლებებისა და კონტამინაციების დროს, მცდართქმის მიზეზს ისინიც უნებლიედ იმ განზრახული ურთიერთკავშირის გარეთ ეძებდნენ და საქმის ამგვარი ვითარება მშვენიერი მაგალითებითაც გაათვალსაჩინოეს. მე შემდეგი ადგილების ციტირებას მოვახდენ:

რუ. ყველა ამბავს, რასაც ის სულის სიღრმეში „ლორობად“ აფასებს. მაგრამ ის ამის უფრო რბილად გამოხატვას ცდილობს და იწყებს: „მაგრამ მერე ისეთი ფაქტები გამოლორდნენ...“ მაიერი და მე ამას შევესწარიით და რუ.-მ დაადასტურა, რომ „ლორობებზე“ იფიქრა. ის, რომ ამ ნაფიქრმა სიტყვამ (ლორობა) გამოააშკარავა თავი და უცბად გახდა ქმედითი და ლაპარაკის დროს წასცდა, ამ ორი სიტყვის მსგავსებით აიხსნება.

„ისევე როგორც კონტამინაციების, ჩანაცვლებების დროსაც, მაგრამ ალბათ კიდევ უფრო დიდი ხარისხით, დიდ როლს თამაშობენ ხატოვანი სიტყვა-თქმანი და ორაზროვანი შესიტყვებები. ისინი, მართალია ცნობიერების ზღვარს ქვემოთ, მაგრამ მაინც ქმედით სიახლოვეში არიან, ადვილად შეუძლიათ სათქმელ კომპლექსთან მსგავსების მეშვეობით მიზიდულ იქნენ და მეტყველების თანმიმდევრული მსვლელობის პროცესიდან გადახვევა გამოიწვიონ ან მეტყველებისას სიტყვების მსვლელობაში ჩაერთონ. ეს ხატოვანი სიტყვა-თქმანი, როგორც ვთქვით, ხშირად ცოტა ხნის წინ დასრულებული ენობრივი პროცესების „დაგვიანებული მგზავრები“ (გამოძახილი) არიან.

ზემოთაღნიშნული მსვლელობიდან გადახვევა მსგავსებითაც შეიძლება იყოს გამოწვეული, როცა რაიმე სხვა მსგავსი სიტყვა ცნობიერების ზღვარს ქვემოთ დევს, მაგრამ სათქმელად არ არის გამიზნული. ეს ეხება ჩანაცვლებებს. — ამიტომ ვიმედოვნებ, რომ გადამოწმებისას ჩემი წესები დადასტურდებიან. მაგრამ ამისათვის საჭიროა, რომ როცა დაკვირვება სხვა ადამიანზე ხდება, ცხადად გავიაზროთ ყველა შესაძლებლობა, თუ რაზე შეეძლო მოსაუბრეს ეფიქრა¹⁴. აქ ერთ კარგ მაგალითს მოვიყვან. ლი.-მ ჩვენს შეკრებაზე თქვა: „ეს ქალი შემამზინებდა“. მე დავეჭვდი, რადგან ეს „მზ“ აუხსნელად მომეჩვენა. თავს უფლება მივეცი, მოსაუბრის ყურადღება მიმექცია მის შეცდომაზე, „შემამზინებდა“-ს მაგივრად „შემამზინებდა“ რომ თქვა, რაზეც მაშინვე მიპასუხა: „დიახ, ეს იმიტომ, რომ ვფიქრობდი: არ ვიქნებოდი მზად“ და ა.შ.“

„კიდევ ერთი შემთხვევა. ვეკითხები რ. ფ. შიდ.-ს, თუ როგორ არის მისი ავადმყოფი ცხენი. მან მიპასუხა: „ხო, ალბათ გამწუხრდ... გაგრძელდება კიდევ ერთი თვე.“ ეს „გამწუხრდ“ „ხრ“-თი სრულიად გაუგებრად მესახა, რადგან შეუძლებელი იყო „გაგრძელდების“ „გრ“-ს ემოქმედა ამგვარად. ამიტომ რ. ფ. შ.-ს ყურადღება გავამახვილებინე ამაზე, რაზეც მან მიპასუხა, რომ

იფიქრა „ეს ძალიან სამწუხარო ამბავიაო“. ესე იგი, მოსაუბრეს ორგვარი პასუხი ჰქონდა თავში, რომლებიც შეერწყნენ ერთმანეთს.“

არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ თუ როგორ ახლოს მოდის ცნობიერების ზღვარს ქვემოთ მდგომი ხატოვანი სიტყვა-თქმანის და შესიტყვებების გათვალისწინება, რომლებიც სათქმელად არ არიან განკუთვნილნი და ის მოწოდება, რომ გამოვიკითხოთ, თუ რაზე იფიქრა მოსაუბრემ ჩვენი „ანალიზების“ პირობებთან. ჩვენც იმავე გზით ვეძებთ არაცნობიერ მასალას, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ გამოკითხულის თავში მოსული სიტყვებიდან დარღვევის მატარებელი ელემენტის აღმოჩენამდე კომპლექსურ ასოციაციათა წყების გავლით უფრო გრძელი გზის გავლა გვინევს.

მე შევჩერდები კიდევ ერთ საინტერესო ქცევაზე, რომელზეც მერინგერის მაგალითები მოწმობენ. ავტორის აზრით, განზრახულ წინადადებაში რომელიმე სიტყვის მსგავსება სხვა **იმ** სიტყვასთან, რომლის გამოთქმასაც არ ვაპირებთ, უკანასკნელს საშუალებას აძლევს, რომ დამახინჯების, გადანაცვლების, კომპრომისული წარმონაქმნის (კონტამინაციით) გზით სუბიექტის ცნობიერებაში შეაღწიოს.

შემაშინებდა	გაგრძელებდა	გამოვლინდა
მზადყოფნა	სამწუხარო	ღორობა

„სიზმრების ახსნის“ შესახებ ჩემს ნაწერში განვმარტე, თუ რა წვლილი შეაქვს კონდენსაციის სამუშაოს სიზმრის ლატენტური აზრებიდან ე.წ. სიზმრის ცხადი შინაარსის შექმნაში. არაცნობიერი მასალის ორ ელემენტს შორის ნებისმიერი საგნობრივი ან სიტყვიერი მსგავსება საბაბია იმისათვის, რომ რაიმე მესამე, შერეული ან კომპრომისული წარმოდგენა შეიქმნას, რომელიც სიზმრის შინაარსში თავის ორივე კომპონენტს შეენაცვლება და რომელიც ამგვარი წარმომავლობიდან გამომდინარე, ასე ხშირად გამოირჩევა ცალკეული თვისებების წინააღმდეგობრივობით.

ამრიგად, მცდართქმის დროს ჩანაცვლებებისა და კონტამინაციების წარმოქმნა იმ კონდენსაციის სამუშაოს დასაწყისია, რომლის შედეგსაც ვპოულობთ სიზმრის აგების პროცესში.

უფრო ფართო წრეებისათვის განკუთვნილ ერთ პატარა ნაშრომში (1900 წლის 23 აგვისტოს „ახალი თავისუფალი პრესა“: „როგორ შეიძლება მცდართქმა მოგვივიდეს“) მერინგერმა ყურადღება დაუთმო მცდართქმათა ისეთი შემთხვევების განსაკუთრებულ პრაქტიკულ მნიშვნელობას, როცა რაიმე სიტყვას მისი საპირისპირო მნიშვნელობის მქონე სიტყვით ჩავანაცვლებთ. „ალბათ ჯერ კიდევ ბევრს ახსოვს, თუ როგორ გახსნა ამას წინათ სხდომა ავსტრიის პარლამენტის საკრებულოს პრეზიდენტმა: „უზენაესო საკრებულო! ვადასტურებ ამდენი და ამდენი ბატონის აქყოფნას და ამით ხსდომას დაბურულად ვაცხადებ!“ მხოლოდ საყოველთაო მხიარულებამ მიაპყრო მისი ყურადღება შეცდომას და მან ის გამოასწორა. ამ შემთხვევაში ახსნა ალბათ ის იქნებოდა, რომ პრეზიდენტს სურდა, ეს სხდომა, რომლისგანაც არაფერ კარგს არ

ელოდა, ნამდვილად დაეხურა, მაგრამ — ეს ხშირი მოვლენაა — გვერდითმა აზრმა ნაწილობრივ მაინც გამოჟონა და შედეგად მივიღეთ „დახურული“ ნაცვლად „გახსნილისა“, ესე იგი იმის საპირისპირო, რისი თქმაც იყო განზრახული. მაგრამ მრავალგვარმა დაკვირვებამ მასწავლა, რომ, საერთოდ, ურთიერთსაწინააღმდეგო სიტყვებს საკმაოდ ხშირად ვურევთ ერთმანეთში; ისინი უკვე ჩვენს ენობრივ ცნობიერებაში არიან ასოცირებულნი, ერთმანეთთან შემჭიდროვებულნი არიან და ძალიან ადვილად ხდება მათი შეცდომით ნამოძახება.“

საპირისპიროთა არევის ყველა შემთხვევაში არ არის ასე ადვილი, როგორც პრეზიდენტის მაგალითში, იმის გამოაშკარავება, რომ მცდართქმა წინააღმდეგობის მიზეზით, ერთგვარი პროტესტის გამო ხდება, ხდება, რომელიც მოსაუბრის შიგნით გამოთქმული წინადადების საწინააღმდეგოდ აღიძვრება. ანალოგიური მექანიზმი ჩვენ „a liquis“-ის მაგალითის ანალიზის დროსაც ვიპოვეთ; შინაგანი წინააღმდეგობა იქ სიტყვის დავიწყებაში გამოვლინდა, მისი საპირისპიროთი ჩანაცვლების მაგივრად. მაგრამ, ამ განსხვავებების მოსახსენელად გვსურს შევნიშნოთ, რომ პატარა სიტყვა „aliquis“ იმ ანტიპოდის მატარებელი არ არის, რომელიც სიტყვა „დახურვას“ და „გახსნას“ ერთმანეთის მიმართ აქვთ და რომ „გახსნა“ როგორც ძალზე ხშირად გამოყენებული, ძნელად მიეცემა დავიწყებას.

თუ მერინგერისა და მაიერის ეს უკანასკნელი მაგალითები გვიჩვენებენ, რომ მეტყველების დარღვევა შეიძლება განვითარდეს როგორც ერთი და იმავე წინადადებაში გამოსათქმელად განკუთვნილი ბგერებისა და სიტყვების ზეგავლენით, ასევე გამოსათქმელად განზრახული წინადადების ფარგლებს მიღმა არსებული მყოფი სიტყვების ზემოქმედებით, რომლებიც სხვაგვარად ვერ გამოვლინდებოდნენ, მაშინ თავდაპირველად იმის გაგება უნდა მოვინდომოთ, შეგვიძლია თუ არა მცდართქმის ეს ორი კლასი ერთმანეთისგან მკვეთრად გავმიჯნოთ და როგორ არის შესაძლებელი, ერთი კლასის მაგალითის მეორე კლასისაგან გარჩევა. გამოკვლევის ამ ადგილას კი ვუნდტის მოსაზრებები უნდა გავიხსენოთ, რომელიც ენის განვითარების კანონზომიერებათა შესახებ თავის მრავალსიმომცველ გამოკვლევაში (ხალხთა ფსიქოლოგია, ტომი I, ნაწილი I, გვ. 371-დან, 1900) მცდართქმის გამოვლინებებსაც ეხება. რაც ამ გამოვლინებებსა და სხვებს, მათ მონათესავეთ, არასოდეს აკლიათ, ვუნდტის მიხედვით, ეს გარკვეული ფსიქიკური ზეგავლენებია. „ამაში, პირველ რიგში, პოზიტიურ წინაპირობად ითვლება გამოთქმული ბგერებით გამოწვეული ბგერითი და სიტყვიერი ასოციაციების შეუჩერებელი ნაკადი. ამას, როგორც უარყოფითი ფაქტორი, ემატება ნებისყოფის და ყურადღების ზეგავლენის შესუსტება ან სრული შეწყვეტა, რაც ამ ნაკადს აფერხებს. ამ შემთხვევაში ყურადღება ნებისყოფის ფუნქციად გვევლინება. ასოციაციის ეს თამაში ვლინდება თუ არა იმაში, რომ მომავალი წარმოსათქმელი ბგერის ანტიციპაცია ან წარმოთქმული ბგერის რეპროდუქცია ხდება, ან რომ ჩვევაში გამჯდარი რომელიმე ბგერა სხვებს შორის ჩაერთვება, ან და, ბოლოს და ბოლოს, იმაში, რომ სრულიად სხვა სიტყვები, რომლებიც გამოთქმული ბგერებით ასოციაციურ კავშირში იმყოფებიან, მათზე უკუქმედებენ — ყველაფერი ეს მხოლოდ განსხვავებებს აღნიშნავს ამ მიმართულებით და, ნებისმიერ შემთხვევაში, ამ სივრცეში,

განხორციელებულ ასოციაციებში, მაგრამ არა მათ საერთო ბუნებაში. ზოგიერთ შემთხვევაში ისიც კი შეიძლება იყოს საეჭვო, რომელ ფორმას უნდა მივაკუთვნოთ რაიმე გარკვეული დარღვევა ან უნდა დავიყვანოთ თუ არა ისინი, უფრო მეტად, *მიზეზთა გართულების პრინციპის მიხედვით*¹⁵, მრავალ მოტივთა თანხვედრაზე.“

ვუნდტის ეს შენიშვნები მართებულია და დამაკვალიანებლად მიმაჩნია. შეიძლება ვუნდტზე უფრო დიდი შემართებითაც გავუსვათ ხაზი იმას, რომ მეტყველებაში შეცდომების პოზიტიურად ხელშემწყობი მომენტი — ასოციაციათა შეუჩერებელი ნაკადი — და ნეგატიური — ყურადღების შემაკავებელი ზეგავლენის შესუსტება — სისტემატურად მოდიან ურთიერთქმედებაში, ისე რომ ორივე მომენტი ერთი და იმავე პროცესის მხოლოდ და მხოლოდ განსხვავებულ ასპექტებად იქცევა. ყურადღების შემაკავებელი ზეგავლენის შესუსტებასთან ერთად სწორედ ამ ასოციაციათა შეუჩერებელი ნაკადი ამოქმედდება; კიდევ უფრო ზუსტად რომ გამოვთქვათ: ამ შესუსტებით.

ჩემს მიერ შეგროვილ მცდართქმათა მაგალითებს შორის თითქმის ვერ ვპოულობ ისეთს, რომელშიც მეტყველების დარღვევა მხოლოდ და მხოლოდ იმაზე დაყვანება, რასაც ვუნდტი „ბგერათა კონტაქტურ გავლენას“ უწოდებს. თითქმის ყველა შემთხვევაში მე ვპოულობ დარღვევის გამომწვევ ზეგავლენასაც, რომელიც განზრახული ფრაზის ფარგლებს მიღმაა და ეს დამრღვევი ზეგავლენა ან ერთეული არაცნობიერად დარჩენილი აზრია, რომელიც მცდართქმით გამოავლენს თავს და ხშირად მხოლოდ გულმოდგინე ანალიზის მეშვეობით თუ უბრუნდება ცნობიერს, ან და ეს რაიმე უფრო ზოგადი ფსიქიკური მოტივია, რომელიც მთელი ფრაზის წინააღმდეგაა მიმართული.

1) ჩემს ქალიშვილს, რომელიც ვაშლში ჩაკბეჩისას მჭავე სახეს იღებს, ციტატას მოვუყვან:

„მანჭიაობს მაიმუნი,
მეტადრე ვაშლს როცა ჭამს.“

მე კი ვინყებ: *მანჭამს...* ეს ალბათ „მანჭიაობის“ და „ჭამის“ კონტამინაციაა (კომპრომისული წარმონაქმნი ამ ორ სიტყვას შორის) ან და გამზადებული „ჭამის“ ანტიციპაციადაც შეიძლება იქნეს აღქმული. საქმის ვითარება უფრო ზუსტად შემდეგშია: ერთხელ მე ეს ციტატა უკვე წარმოვთქვი და პირველ ჯერზე არაფერი წამცდენია. მცდართქმა მომივიდა მხოლოდ მისი გამეორებისას, რომელიც აუცილებელი აღმოჩნდა, რადგან ის, ვისაც მივმართე, სხვა რამით იყო გართული და არ მისმენდა. სწორედ ეს გამეორება და მასთან დაკავშირებული მოუთმენლობა, ამ წინადადების მოშორების სურვილი ჩემი მცდართქმის მოტივების იმ რიგს უნდა მივაკუთვნო, რომელიც კონდენსაციის ქმნილებად გვევლინება.

2) ჩემი ქალიშვილი ამბობს: მე ვწერ ფრაუ შრეზინგერს... იმ ქალბატონს შლეზინგერი ჰქვია. მეტყველების ეს შეცდომა ალბათ არტიკულაციის შემსუბუქების ტენდენციასთან არის დაკავშირებული, რადგან „ლ“ გამეორებული „რ“-ს შემდეგ რთული გამოსათქმელია. მაგრამ ისიც უნდა დავამატო, რომ ჩემი ქალიშვილის ამ მცდართქმას რამდენიმე ნუთით ადრე ჩემს მიერ არეული „მანჭამს“ და „მანჭიაობს“ უსწრებდა წინ. გამოდის, რომ მცდართქმა დიდწილად გადამდებია, ისევე როგორც სახელების დავინწყება, რომელთანაც მერინგერმა და მაიერმა

ეს თავისებურება შეამჩნიეს. ამ ფსიქიკური ინდუცირების მიზეზი ნამდვილად არ შემიძლია დავასახელო.

3) „ისე ვიკეცები როგორც დიბის ჯანა - ჯიბის დანა“, ამბობს ერთი პაციენტი ქალი სეანსის დასაწყისში, ბგერების არევით, რაც ისევე არტიკულაციის სიძნელით შეიძლება გავამართლოთ. როცა მეტყველების შეცდომაზე გავამახვილებინე ყურადღება, მაშინვე მიპასუხა: „დიახ, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ დღეს თქვენ „შერიოზული“ (Ernscht) თქვით.“ მე მას მართლაც ამ ფრაზით დავხვდი: „დღეს სერიოზულს (Ernst) ვიზამთ“ (რადგან ბოლო სეანსი იყო გამგზავრებამდე) და „სერიოზული“ ხუმრობით „შერიოზულად“ გადავაკეთე. სეანსის მანძილზე მას კიდევ ბევრჯერ მოსდის მცდართქმა და ბოლოს ვამჩნევ, რომ იგი უბრალოდ ჩემს იმიტაციას კი არ აკეთებს, არამედ მას განსაკუთრებული მიზეზი აქვს, ქვეცნობიერში სიტყვა „სერიოზულთან“ როგორც სახელთან გაჩერდეს.¹⁶

4) „ისეთი გაციებული ვარ, რომ არ შემიძლია ვირით ცხვისუნთქო - ცხვირით ვისუნთქო“ (durch die Nase atmen) — წაცდება იგივე პაციენტს სხვა დროს. ის მაშინვე ხედება თუ როგორ მივიდა მეტყველების ამ შეცდომამდე. „მე ყოველ დღე ჰაზენაუერის ქუჩაზე ვჯდები ტრამვაიში, და დღეს დილა-ადრინად ვაგონს რომ ვუცდიდი, გამიელვა, რომ ფრანგი რომ ვყოფილიყავი, აზენაუერს ვიტყოდი, რადგან ფრანგები სანყის ბგერაში „ჰ“-ს ყოველთვის ტოვებენ“. შემდეგ მოიყვანს მთელ რიგ რემინისცენციებს ფრანგებზე, რომლებსაც იცნობს, და ფართო შემოვლითი გზებით იმ მოგონებასთან მიაღწევს, რომ თოთხმეტი წლის ასაკში პატარა სპექტაკლში „მენწრილმანე და პიკარდი“ პიკარდს თამაშობდა და მაშინ დამტვრეული გერმანულით ლაპარაკობდა. იმ შემთხვევითობამ, რომ მის საცხოვრებელში ახლაბან პარიზელი სტუმარი ჩამოვიდა, მოგონებათა მთელი ეს წყება გააღვიძა. ესე იგი, ბგერების გადანაცვლება სრულიად უცხო კავშირიდან მომდინარე არაცნობიერი აზრის ზეგავლენით იყო გამოწვეული და არავითარი კავშირი არ ჰქონდა საუბრის თემასთან.

5) მცდართქმის მექანიზმი მსგავსია ერთ სხვა პაციენტ ქალთან, რომელსაც მეხსიერება ლალატობს სწორედ იმ დროს, როცა დიდი ხნის წინ მივიწყებულ ბავშვობის მოგონებას მიეცემა. ის, თუ სხეულის რა ადგილას წვდა მას სხვისი ცნობისმოყვარე და მსუნაგი ხელი, მეხსიერება არ ეუბნება. პირდაპირ ამის მერე ის თავის დაქალს ინახულებს და მას საზაფხულო აგარაკებზე ესაუბრება. როცა ეკითხებიან, თუ სად მდებარეობს მისი პატარა სახლი მ.-ში, იგი პასუხობს: მთის მკერდობზე ნაცვლად მთის ფერდობისა.

6) კიდევ ერთი პაციენტი ქალი, რომელსაც სეანსის დამთავრების შემდეგ ვეკითხები, თუ როგორ არის ბიძამისი, მპასუხობს: „არ ვიცი, ეხლა მას მარტო *in flagranti* თუ ვხედავ.“ მეორე დღეს ის იწყებს: „საშინლად შემრცხვა, ასეთი სულელური პასუხი რომ მოგეცით. რა თქმა უნდა, სრულიად გაუნათლებელ პიროვნებად მიგაჩნევართ, რომელიც გამუდმებით ურევს ერთმანეთში უცხოურ სიტყვებს. მე მინდოდა მეთქვა: *en passant*.“ მაშინ ჯერ კიდევ არ ვიცოდით, თუ საიდან მოეტანა მას ეს არასწორად გამოყენებული უცხოური სიტყვები. მაგრამ იმავე სეანსის დროს, წინა დღის თემაზე საუბრისას მას ერთი ვითარება, რომელშიც *in flagranti* ნივთიერი

სამხილით დაჭერა ასრულებდა მთავარ როლს. ამგვარად, წინა დღის შეცდომამ, ჯერ კიდევ გაუცნობიერებელი მოგონების ანტიციპაცია მოახდინა.

7) კიდევ ერთი სხვა პაციენტის შესახებ, ანალიზის მსვლელობისას, იმ მოსაზრების გამოთქმა მიწვევს, რომ იმ დროს, რომელსაც იმ მომენტში ვეხებით, მას თავისი ოჯახის რცხვენოდა და მამამისს საყვედურობდა და ჩვენთვის ჯერ უცნობ ბრალდებას უყენებდა. იგი ამდაგვარს ვერაფერს იხსენებს და ეს საეჭვოდაც მიაჩნია. თუმცა იგი საუბარს აგრძელებს ოჯახზე შენიშვნებით: „ისინი მაინც განსაკუთრებული ადამიანები არიან, ყველას აქვს შურიერება — მე მინდოდა მეთქვა — „სულიერება“ (*Geist*). და მართლაც ეს იყო ის ბრალდება და საყვედური, რომელიც მას თავისი მეხსიერებიდან განედევნა. ის, რომ ამ მცდართქმაში სწორედ ის აზრი გამოხატება, რომლის დათრგუნვაც გვინდა, ხშირად ხდება (შეადარე მერინგერის შემთხვევა: გამოლორვა, გამოვლენის ნაცვლად). განსხვავება მხოლოდ ისაა, რომ მერინგერთან პიროვნებას ისეთი რამის დათრგუნვა სურს, რაც მას გაცნობიერებული აქვს, როცა ჩემი პაციენტი ამ დათრგუნულს ვერ აცნობიერებს, ან და, შეიძლება ითქვას, არ იცის, თუ რას თრგუნავს და რომ რაღაცას თრგუნავს.

8) განზრახ შეკავებასთანაა დაკავშირებული მცდართქმის შემდეგი მაგალითიც. ერთხელ, დაღმთიაში, ორ ქალბატონს შევხვდი, რომლებიც ტურისტებივით იყვნენ ჩაცმულნი. მე მათ რაღაც მონაკვეთზე გავყევი და ვსაუბრობდით იმ სიამოვნებებზე, მაგრამ ასევე იმ უხერხულობებზე, რასაც ტურისტული ცხოვრების წესი გვთავაზობს. ერთერთი ქალბატონი აღიარებს, რომ დღის გატარების ეს წესი საკმაოდ შეიცავს შემანუხებელ ფაქტორებსაც. „მართალია“, თქვა მან, „რომ სრულებითაც არაა სასიამოვნო, როცა მთელი დღე მზეში სიარულის შემდეგ მაისური და პერანგი სულ მთლად გაოფლიანებულია.“ ამ წინადადებაში მას მოუწია ერთი პატარა შეცბუნება დაეძლია. შემდეგ განაგრძო: „მაგრამ მერე საცვალში (სახლის მაგივრად) რომ ბრუნდები და გამოცვლა რომ შეგიძლია...“ მივიჩნიე, რომ აქ ჩაძიება არ იყო საჭირო, ამ მცდართქმის ასახსნელად. ქალბატონს აშკარად განზრახული ჰქონდა, ჩამონათვალი უფრო სრული გაეხადა და ეთქვა: მაისური, პერანგი და საცვალი. მესამე სახის თეთრეულის დასახელების განზრახვა მან წესიერების გამო დათრგუნა. თუმცა შემდეგ, შინაარსობრივად დამოუკიდებელ წინადადებაში განდევნილმა სიტყვამ როგორც მისი მსგავსი სიტყვის — „სახლის“ — დამახინჯებამ მისი ნების საწინააღმდეგოდ მაინც გაიტანა თავი.

9) „თუ ხალიჩების ყიდვა გინდათ, კაუფმანთან მიდით მათეს ქუჩაზე. მე მგონი, იქ თქვენთვის რეკომენდაციის განეცაც შემიძლია, „მეუბნება ერთი ქალბატონი. მე ვიმეორებ: „ესეიგი მათესთან... კაუფმანთან, მინდოდა მეთქვა.“ თითქოს ეს დაბნეულობის შედეგი იყო, ერთი სახელი მეორის ნაცვლად რომ გავიმეორე. ამ ქალბატონის საუბარს მართლაც დავებნიე, რადგან ყურადღება სხვა რაღაცაზე გამამახვილებინა, რაც ჩემთვის ბევრად უფრო მნიშვნელოვანი იყო, ვიდრე ხალიჩები. კერძოდ, მათეს ქუჩაზე ის სახლი დგას, რომელშიც ჩემი ცოლი ცხოვრობდა, როცა ჯერ კიდევ საცოლე იყო. სახლს შესასვლელი სხვა ქუჩიდან ჰქონდა, და შევამჩნიე, რომ მისი სახელი დამვიწყნოდა და რომ მისი ცნობიერში დაბრუნება მხოლოდ შემოვლითი

გზების მეშვეობით შემდეგ. სახელი მათე, რომელთანაც გაჩერებული ვარ, ჩემთვის, ესე იგი, ჩასანაცვლებელი სახელია ქუჩის დავინწყებული სახელისათვის. ამისათვის ის უფრო შესაფერისია, ვიდრე სახელი კაუფმანი, რადგან მათე მარტო საკუთარი სახელია, კაუფმანი ¹⁷ კი — არა, და დავინწყებულ ქუჩასაც საკუთარი სახელის მიხედვით ჰქვია: რადეცკი.

10) წინამდებარე შემთხვევა შემდეგომში განსახილველ „შეცდომებშიც“ ჩამესვა, თუმცა მას აქვე მოვიყვან, რადგან ის ბგერითი მიმართებები, რომელთა საფუძველზეც სიტყვის ჩანაცვლება ხდება, განსაკუთრებით მკაფიოა. ერთი პაციენტი ქალი მიყვება თავის სიზმარს: ვილაც ბავშვმა გადანწყვიტა, გველის ნაკბენით მოიკლას თავი. მას ეს გადანწყვეტილება სისრულეში მოჰყავს. ქალი უყურებს, თუ როგორ იკრუნჩხება ის და ა.შ. ახლა კი მე მას ვთავაზობ, რომ სიზმარი დააკავშიროს წინააღმდეგობით განცდილთან. მაშინვე ახსენდება, რომ გუშინ საღამოს გველის მიერ კბენის შემთხვევაში პირველადი დახმარების შესახებ საჯარო ლექციას მოუსმინა. თუ გველმა ერთდროულად დაკბინა უფროსი და ბავშვი, მაშინ პირველ რიგში ბავშვის იარა უნდა დამუშავდეს. იგი იხსენებს, თუ რა ინსტრუქციები მისცა მათ მომხსენებელმა. მას უთქვამს, რომ ძალიან ბევრია დამოკიდებული იმაზე, თუ რომელი სახეობა გიკბენს. აქ მე მას ვანწყევტინებ და ვეკითხები: მან არ გითხრათ, რომ ჩვენს მხარეში ძალიან ცოტა შხამიანი გველია და რომლებია საშიში? „კი, მან განსაკუთრებით ჩხრიალა გველზე (*Klapperschlange*) გაამახვილა ყურადღება.“ ჩემი სიცილი მას ახვედრებს, რომ რაღაც არასწორი თქვა. მაგრამ ის ახლა სახელს კი არ ასწორებს, არამედ უკან მიაქვს ნათქვამი. „მართლაც, ის ხომ ჩვენს მხარეში არ არის, ასპიტზე ლაპარაკობდა ის კაცი. მაინც რამ მათქმევინა ჩხრიალა გველი?“ მე ვვარაუდობ, რომ იმ აზრების ზეგავლენით, რომელიც სიზმრის უკან იყო დამალული. გველის ნაკბენით თვითმკვლელობა სხვა არაფერი შეიძლება იყოს, თუ არა მინიშნება მშვენიერ კლეოპატრაზე. ორივე სიტყვის საკმაოდ დიდი ბგერითი მსგავსება, „კლ...პ...რ“-ასობის ერთნაირ რიგითობაში და „ა“-ასოზე აქცენტირებაში თანხვედრა შეუძლებელია ვერ შეამჩნიო. ჩხრიალა გველსა (*Klapperschlange* ¹⁸) და კლეოპატრას შორის მიმართება მასში წამიერად მსჯელობის უნარის დაქვეითებას იწვევს, რის შედეგადაც იგი იმ განცხადებაში, რომ მომხსენებელმა ვენის პუბლიკას ჩხრიალა გველის ნაკბენების მოვლა ასწავლა, ვერაფერ უცნაურს ვერ ხედავს. ისე, მან ისევე კარგად იცის, როგორც მე, რომ ამ სახის გველი ჩვენს ფაუნას არ მიეკუთვნება. არც იმაში დავძრაბავთ მას, რომ ვერ მოისაზრა ჩხრიალა გველის ეგვიპტეში ლოკალიზება, რადგან ჩვენ მიჩვეულები ვართ, ყველაფერ გარეგნობულს, ეგზოტიკურს ერთად მოვუყაროთ თავი, და მეც კი რაღაც გარკვეული დრო დამჭირდა, სანამ ის აზრი გამოვთქვი, რომ ჩხრიალა გველი მხოლოდ ახალ მინას მიეკუთვნება.

ანალიზის მსვლელობასთან ერთად კიდევ ბევრი დამადასტურებელი არგუმენტი იჩენს თავს. სიზმრის მნახველმა გუშინ პირველად დაათვალიერა მისი ბინის ახლოს შტრასერის მიერ დადგმული ანტონიუსის სკულპტურა. ეს იყო, ესე იგი, სიზმრის მეორე საბაბი (პირველი გველის ნაკბენებზე ლექცია იყო). სიზმრის გაგრძელებაში ის ვილაც ბავშვს არწევდა, რაზეც მას გრეტჰენი გაახსენდა. იმას, რაც შემდგომ ახსენდება, „არიასა და მესალინაზე“ მოაქვთ რემი-

ნისცენციები. სიზმარში პიესებიდან ამდენი სახელის გამოჩენა უკვე გვაფიქრებინებს, რომ სიზმრის მნახველი ადრეულ წლებში მსახიობის კარიერაზე ოცნებობდა.

სიზმრის დასაწყისი: „ერთმა ბავშვმა გადანყვიტა, სიცოცხლე გველის ნაკბენით დაესრულებინა“, სხვას მართლა არაფერს ნიშნავს, თუ არა იმას, რომ პაციენტს ბავშვობაში განზრახული ჰქონდა, ოდესმე ცნობილი მსახიობი გამოსულიყო. სახელ *მესალინადან* იმ აზრთა ნაკადს, რომელსაც სიზმრის არსებით შინაარსამდე მივყავდით, უკვე სხვა მიმართულება აქვს. ბოლო დროის გარკვეულმა შემთხვევებმა ის საზრუნავი გაუჩინეს, რომ მის ერთადერთ ძმას შეიძლება მათი წრისთვის შეუფერებელი არაარიელი ცოლი მოეყვანა, ანუ *მეზალიანსში (Mesaliance)* შესულიყო.

11) მინდა ერთი სრულიად უმანკო და, მოტივაციის მხრივ შეიძლება ჩვენთვის საკმარის დონეზე აუხსნელი, მაგალითიც მოვიყვანო, რადგან ის სრულიად გამჭვირვალე მექანიზმს გვიჩვენებს:

იტალიაში მოგზაურ ერთ გერმანელს დასჭირდა ღვედი (*riemen*), თავისი დაზიანებული ჩემოდანი რომ შეეკრა. ლექსიკონი ღვედისათვის იტალიურ სიტყვა „*coreggia*“-ს აწვდის. ის მიიჩნევს, ამ სიტყვას ადვილად დავიმახსოვრებო მხატვრის (კორეჯოს) სახელზე ფიქრით. შემდეგ მაღაზიაში მიდის და ითხოვს: *una ribera*.

როგორც ჩანს, მას არ გამოუვიდა, მეხსიერებაში გერმანული სიტყვა იტალიურით ჩაენაცვლებინა, მაგრამ მის გარჯას მთლად ამაოდ მაინც არ ჩაუვლია. მან იცოდა, რომ მხატვრის სახელს უნდა მიჰყოლოდა, და ასე იგი იმ მხატვრის სახელს კი არ მიადგა, რომელიც საჭირო იტალიურ სიტყვას ჰგავს, არამედ სხვას, რომელიც გერმანულ სიტყვა *riemen*-ს (ღვედს) უახლოვდება. ბუნებრივია, შემეძლო ეს მაგალითი როგორც სახელთმავიწყობის ისე მცდართქმის შემთხვევებშიც ჩამესვა.

როცა ამ ნაწერის პირველი გამოცემისათვის მცდართქმის მაგალითებს ვაგროვებდი, ისე მოვიქეცი, რომ ყველა შემთხვევა, რომლებზე დაკვირვებაც შემეძლო, მათ შორის ყველაზე ნაკლებად შთამბეჭდავებიც კი, ანალიზს დაუფუძევებდარე. მას შემდეგ ბევრმა სხვამ იტვირთა ეს სახალისო ჯაფა, მცდართქმები ეპოვნა და გაეანალიზებინა, და ამგვრად ისეთ მდგომარეობა შემიქმნეს, რომ შემიძლია უფრო მდიდარი მასალიდან ამოვარჩიო მაგალითები.

12) ერთი ახალგაზრდა კაცი ეუბნება მის დას: დ.-ებთან უკვე მთლიანად გავწყვიტე ურთიერთობა, აღარც კი ვესალმები. მისი და პასუხობს: საერთოდ, საეჭვო *ზასოგადოებაა*. მას უნდოდა ეთქვა: საზოგადოება, მაგრამ მან კიდევ ორი რამ ჩაატია მეტყველების ამ შეცდომაში, ის, რომ ერთ დროს მის ძმას თავად ჰქონდა ამ ოჯახის ქალიშვილთან ფლირტი, და რომ ამ გოგოზე ამბობდნენ, ბოლო დროს სერიოზულ, სრულიად გაუგონარ სასიყვარულო ისტორიაში არის გახვეულიო.

13) ახალგაზრდა კაცი ქუჩაში ერთ ქალბატონს შემდეგი სიტყვებით მიმართავს: „ნება მომეცით, ქალიშვილო, გაგამციროთ..“ ის აშკარად ფიქრობდა, რომ სიამოვნებით გააცილებდა მას, მაგრამ ეშინოდა, რომ ამ შეთავაზებით ქალიშვილს დაამცირებდა. ის, რომ ამ ორმა ურთი-

ერთსაინააღმდეგო გრძნობამ ერთ სიტყვაში — სწორედ ამ მცდართქმაში — ჰპოვა გამოხატულება, იმაზე მიუთითებს, რომ ახალგაზრდა კაცის ნამდვილი განზრახვები მთლად წმინდა არ იყო და მას თავად უნდა მოსჩვენებოდა ისინი დამამცირებლად ამ ქალის წინაშე. ხოლო, როცა იგი ქალისაგან სწორედ ამის დამალვას ცდილობდა, მისმა ქვეცნობიერმა ის ოინი გაუჟკეთა, რომ თავისი ნამდვილი განზრახვა გასცა, რითიც, მეორეს მხრივ, მან ქალს შემდეგი საზოგადოდ გავრცელებული პასუხით დაასწრო: „როგორ გგონიათ, რითი შეგიძლიათ ეხლა დამამციროთ?“ (მაგალითი მომანოდა ო. რანკმა.)

ზოგ მაგალითი მომყავს 1904 წლის 4 იანვარს ვ. შტეკელის მიერ „ბერლინერ ტაგებლატში“ გამოქვეყნებული სტატიიდან „ქვეცნობიერი აღიარებები“.

14) „ჩემი ქვეცნობიერი ფიქრების ერთ პატარა უსიამოვნო ნაწილს ააშკარავებს შემდეგი მაგალითი. იმთავითვე იგულისხმება, რომ ჩემს საექიმო პრაქტიკაში მოხვეჭის სურვილით არასოდეს ვიყავი შეპყრობილი და მუდამ ავადმყოფის ინტერესები მაქვს თვალთახედვის არეში, რაც, რა თქმა უნდა, თავისთავად ცხადი ამბავია. ვიმყოფები ერთ ქალთან, რომელსაც, მძიმე ავადმყოფობის შემდეგ, გამოჯანმრთელების სტადიაში როგორც ექიმი დახმარებას ვუწევ. ერთად ბევრი რთული დღე და ღამე გადავიტანეთ. ბედნიერი ვარ, მას უკეთეს მდგომარეობაში რომ ვხედავ, ვუხატავ აბაჯიაში დასვენების მთელ ნეტარებებს და ვამატებ: „თუ თქვენ, როგორც ვიმედოვნებ, ლოგინიდან მალე არ წამოდგებით...“ აშკარად ქვეცნობიერის ეგოისტური მოტივიდან წარმოიშვა ის, რომ კიდევ დიდხანს შემძლებოდა ამ მდიდარი ავადმყოფის მკურნალობა, ისეთი სურვილიდან, რომელიც ჩემი ფხიზელი ცნობიერებისთვის სრულიად უცხოა და რომელსაც დარცხვენილი უარყოფდი.“

15) სხვა მაგალითი (ვ. შტეკელი). „ჩემი ცოლი ნაშუადღევისათვის მოსამსახურედ ერთ ფრანგ ქალს იყვანს და უნდა, რომ, პირობებზე შეთანხმებამდე, მისი დოკუმენტები დაიტოვოს. ფრანგი სთხოვს, რომ ისინი დაუბრონოს, შემდეგი საბაბით: „*Je cherche encore pour les apres-midis, pardon, pour les avant-midis*“¹⁹. როგორც ჩანს, მას განზრახული ჰქონდა, სხვაგანაც მიმოეხედა და იქნებ უკეთესი პირობები მიეღო — განზრახვა, რომელიც მან შეასრულა კიდევაც.“

16) (დრ. შტეკელი) „ერთი ქალისათვის ლევიათანი უნდა წამეკითხა და მისი ქმარი, რომლის თხოვნითაც ხდებოდა ეს, კარს უკან დგას და გვიყურადებს. ქადაგების ბოლოს, რომელმაც აშკარად მოახდინა შთაბეჭდილება, მე ვამბობ: „ხელს ემთხვე, მონყალეო ბატონო!“ ამით საქმეში ჩახედული უნდა მიმხვდარიყო, რომ ეს სიტყვები იმ ბატონისადმი იყო მიმართული და რომ მე ეს მის გამო წარმოვთქვი.“

17) დრ. შტეკელი თავის თავზე ყვება, რომ ერთ დროს ორ ტრიესტელ პაციენტს მკურნალობდა, რომლებსაც ის ყოველთვის ერთმანეთის სახელებით ესალმებოდა. „დილა მშვიდობისა, ბატონო პელონი“, — ვეუბნებოდი ასკოლის, — „დილა მშვიდობისა, ბატონო ასკოლი“, — პელონის. ის თავიდან არანაირ უფრო ღრმა მოტივაციას არ მიაწერდა ამ არევას და ამას მხოლოდ ორივე ბატონის მრავალი საერთო ნიშნით ხსნიდა. თუმცა, ადვილი გახდა მისი დარწმუნება,

რომ აქ სახელების ეს არევა ერთგვარ კუდაბზიკობას შეესაბამებოდა, რომლითაც, შესაძლოა, თავისი ორივე იტალიელი პაციენტისთვის სურდა ეთქვა, რომ იგი არაა ერთადერთი ტრიესტელი, რომელიც ვენაში ჩამოდის, რათა მას სამედიცინო რჩევა ჰკითხოს.

18) თავად დრ. შტეკელი ამბობს ერთ ხმაურიან გენერალურ შეკრებაზე: გადავჩხუბვართ (გადავდივართ) დღის წესრიგის მეოთხე პუნქტზე.

19) წარდგენის სიტყვაში ერთმა პროფესორმა თქვა: „მე არ მივდგები (გამოვდგები) ჩემი დიდად პატივსაცემი წინამორბედის დამსახურებათა ჩამოთვლას.“

20) დრ. შტეკელი ეუბნება ქალბატონს, რომელთანაც ბაზედოვის დაავადებას ეჭვობს: „თქვენ ერთი ჩიყვით (თავით) მაღალი ხარტ თქვენს დაზე.“

21) დრ. შტეკელი ყვება: ვიღაცას სურს აღწეროს ორი მეგობრის ურთიერთობა, რომელთაგან ერთერთი უნდა დახასიათდეს როგორც ებრაელი. ის ამბობს: ისინი ისე იყვნენ ერთად როგორც კასტორი და პოლაკი.²⁰ ეს სრულებითაც არ იყო ხუმრობა, მოსაუბრემ ვერც კი შეამჩნია ეს მცდართქმა და მხოლოდ მე მივაპყრობინე მას ამაზე ყურადღება.

22) ხანდახან ერთი მცდართქმა მთელი ზედმიწევნითი დახასიათების საქმეს აკეთებს. ახალგაზრდა ქალბატონი, რომელიც სახლში უფროსობს, თავის ავადმყოფ ქმარზე მიყვება, რომ ის ექიმთან იყო, რათა მისთვის საჭირო დიეტაზე ეკითხა. ექმის უთქვამს, რომ ეს არ არის მნიშვნელოვანი. „მას შეუძლია ჭამოს და სვას, რაც მე მინდა.“

თ. რაიკის მომდევნო მაგალითები (ფსიქოანალიზის საერთაშორისო ჟურნალი, III, 1915) ისეთი სიტუაციებიდანაა აღებული, როცა მცდართქმა განსაკუთრებით ადვილად ხდება, რადგან უფრო მეტი უნდა იქნას დათრგუნული, ვიდრე უნდა თქმულიყო.

23) ერთი ბატონი ახალგაზრდა ქალბატონს, რომლის ქმარიც ცოტა ხნის წინ გარდაიცვალა, სამძიმარს უცხადებს და მიუგებს: „ნუგეშს ჰპოვებთ იმაში, რომ მთლიანად თქვენს ბავშვებს მიუქვრებთ თავს.“ დათრგუნული აზრი სხვაგვარ ნუგეშზე მიუთითებს: ახალგაზრდა ქვრივი მალე ახალ სექსუალურ სიამოვნებას მიიღებს.

24) იგივე ბატონი იმავე ქალბატონს საღამოს შეკრებილ საზოგადოებაშიმ დიდ სამზადისებზე ესაუბრება, რომლებიც ბერლინში აღდგომის დღესასწაულისათვის იმართება, და ეკითხება: „ნახეთ დღეს ვერთჰაიმის ვიტრინაში რეგბია გამოდებული? სულ დეკოლტირებულია.“ მას არ ჰქონდა უფლება, მშვენიერი ქალის დეკოლტეთი აღფრთოვანება ხმამაღლა გამოეთქვა, ახლა კი უკუგდებულმა აზრმა თავისი გაიტანა, საქონლის ვიტრინის დეკორაციის დეკოლტირებად გადაქცევით, რაშიც სიტყვა „გამოდებული“ არაცნობიერად ორმაგი დატვირთით იქნა გამოყენებული.

იგივე ეხება იმ დაკვირვებასაც, რომლის გადმოცემაც სურს დრ. ჰანს ზაქსს:

25) „ერთი ქალბატონი ჩვენს საერთო ნაცნობზე მიყვება, რომ, ბოლოს რომ ვნახე, ისევე ელეგანტურად იყო გამოწყობილი როგორც ყოველთვის და განსაკუთრებით ლამაზი, ყავისფერი ნახევრად დახურული ფეხსაცმელი ეცვაო. ჩემს კითხვაზე, თუ სად ნახა იგი, ქალმა მიპასუხა: „მან ჩემი სახლის კარის ზარი დარეკა და მე ის ჩამოშვებული ჟალუზებიდან დავინახე. მაგრამ

არც კარი გამიღია და არც სიცოცხლის რაიმე ნიშანი მიმიცია, რადგან არ მინდოდა გაეგო, რომ უკვე ქალაქში ვიყავი.“ მოსმენისას ვფიქრობ, რომ ის რაღაცას მიმაღავს, ალბათ სწორედ იმას, რომ, მან კარი არ გააღო, რადგან მარტო არ იყო და სტუმრის მისაღებად შესაფერისად ჩაცმული არ იყო, და ცოტათი ირონიულად ვკითხე: „ესე იგი დახურული ჟალუზებიდან შეძელით მისი სახლებრად... ნახევრად დახურული ფეხსაცმლით დამტკბარიყავით?“ „სახლის ფეხსაცმელში“ მის სახლის ტანისამოსზე შეკავებული ფიქრი გამოაშკარავდა. მეორე მხრივ კი, სიტყვა „ნახევრის“ მოშორების მოთხოვნილება იმიტომ გაჩნდა, რომ სწორედ ამ სიტყვაში იდო უკუგდებული პასუხის არსი: „თქვენ მხოლოდ ნახევარ სიმართლეს მეუბნებით და მიმაღავთ, რომ მხოლოდ ნახევრად იყავით ჩაცმული.“ ეს მცდართქმა იმითაც იყო გამოწვეული, რომ ზუსტად მანამდე ჩვენ ზემოთხსენებული კაცის ცოლ-ქმრულ ცხოვრებაზე, „ოჯახურ ბედნიერებაზე“ ვსაუბრობდით, რაც მის პერსონაზე გადასვლაში განმსაზღვრელი იყო. და ბოლოს უნდა ვაღიარო, რომ შეიძლება ჩემმა შურმაც იმოქმედა, როცა ეს ელეგანტური ბატონი სახლის ფეხსაცმელებით გამოვაჭენე ქუჩაში; მეც ვიყიდე ამასწინათ ყავისფერი ნახევრად დახურული ფეხსაცმელები, რომლებიც უკვე ნამდვილად აღარ არიან „განსაკუთრებით ლამაზი“.

დღევანდელი ომის მსგავს პერიოდებს ისეთ მცდართქმათა მთელი წყება მოაქვთ, რომელთა გაგებაც არანაირ სიძნელეს არ წარმოადგენს.

26) „რომელ ბატალიონში იმყოფება თქვენი ვაჟი?“ - ეკითხებიან ერთ ქალბატონს. ის პასუხობს: „42-ე მკვლევლებში (მცველებში).“

27) ლეიტენანტი ჰენრიკ ჰაიმანი ბრძოლის ველიდან იწერება: „მე დამატყვევებელი ნიგნის კითხვას მწყევტენ, რომ ცოტა ხნით რადისტი შეეცვალო. ხელმძღვანელობის მიერ მძიმე ტექნიკის სადგომის შემოწმებაზე ასე ვრეაგირებ: კონტროლი სწორია, კავშირის სიწყნარე. რეგლამენტის მიხედვით ასე უნდა ყოფილიყო: კონტროლი სწორია, კავშირის დასასრული. ჩემი ნაცდენა იმ გაღიზიანებით აიხსნება, რომ კითხვაში შემანუხეს.“ (ფსიქოანალიზის საერთ. ჟურნ., IV, 1916/17.)

28) ფელდფებელი არიგებს ჯარს, რომ ზუსტად გააგზავნონ თავიანთი მისამართები სახლებში, რათა მათი ქონი (ქონება) გზაში არ დაიკარგოს.

29) ამ არაჩვეულებრივ და თავისი ძალიან სამწუხარო წარსულის მქონე მნიშვნელოვან მაგალითს მე დრ. ლ. შჩემჩერის მონაყოლს ვუმაღლი, რომელმაც, ომის დროს ნეიტრალურ შვეიცარიაში ყოფნისას, ეს დაკვირვება გააკეთა და ამომწურავად გააანალიზა. მის მონათხრობს აქ პატარა, შედარებით არაარსებითი ნაწილების გამოტოვებით გადმოგცემთ:

„თავს უფლებას მივცემ, „მცდართქმის“ ერთ შემთხვევაზე მოგიყვებ, რომელიც ბატონ პროფესორ მ. ნ.-ს ო.-ში ამჟამად უკვე დასრულებული ზაფხულის სემესტრის დროს შეგრძნებათა ფსიქოლოგიაზე ლექციის კითხვისას გაეპარა. წინასწარვე უნდა გაცნობოთ, რომ ეს ლექციები უნივერსიტეტის დარბაზში ფრანგი ინტერნირებული ომის ტყვეებისა და უმეტეს შემთხვევაში ანტანტის მომხრე ფრანგებისა და შვეიცარიელებისგან შემდგარი სტუდენტობის წინაშე იკითხებოდა. ო.-ში, როგორც თვითონ საფრანგეთში, სიტყვა *boche* ამჟამად მხოლოდ

გერმანელის აღსანიშნავად იხმარება. თუმცა ღია ყრილობებზე, ისევე როგორც ლექციებზე და ამისთანებზე მსხვილი მოხელეები, პროფესორები და სხვა პასუხისმგებელი პირები ცდილობენ, ნეიტრალიტეტის გამო, ამ ავ სიტყვას მოერიდონ.

ამასობაში პროფესორი ნ. იმით იყო დაკავებული, რომ აფექტების პრაქტიკული მნიშვნელობა გაერჩია, და განიზრახა, ერთი მაგალითის ციტირება მოეხდინა რომელიღაც აფექტის მიზანმიმართული გამოყენებისთვის, რათა კუნთების თავისთავად უინტერესო სამუშაო პოზიტიური გრძნობებით დაეტვირთა და ამგვარად უფრო ინტენსიურად გამოეკვეთა. ამისათვის იგი მოყვა, რა თქმა უნდა ფრანგულად, საყოველთაო გერმანული გაზეთიდან აქაურ გაზეთებში გადმობეჭდილი ამბავს გერმანელი მასწავლებლის შესახებ, რომელმაც თავის მოსწავლეებს ბაღში მუშაობისას სტიმულის მისაცემად უბრძანა, წარმოედგინათ, თითქოს თითოეული გოჯი მიწის ნაცვლად ფრანგის თავის ქალას აპობდნენ. ამ ამბის მოყოლისას ნ., რა თქმა უნდა, ყოველთვის, როცა გერმანელზე იყო საუბარი, სრულიად კორექტულად ამბობდა *Allemand*-ს და არა *boche*-ს. თუმცა, როცა თავისი ისტორიის პუანტესთან მივიდა, მასწავლებლის სიტყვები მან შემდეგნაირად გადმოთქვა: „*Imaginez vous, qu'en chaque moche vous ecrasez le crane d'un Francais.*“ ესეიგი, *motte*-ს (გოჯი) ნაცვლად — *moche*! (მახინჯი.)

ხომ აშკარაა, როგორ აჰყავს კორექტულ სწავლულს თხრობის დაწყებიდანვე თავი ხელში, რომ არ მინებდეს ჩვევას და, შეიძლება ითქვას, ცდუნებასაც, და ის მთავრობის ბრძანებითაც კი მკაცრად უარყოფილი სიტყვა უნივერსიტეტის დარბაზის კათედრიდან არ წამოროშვას! და სწორედ იმ მომენტში, როცა მან ბედნიერად ბოლოჯერ სრულიად კორექტულად თქვა „*instituteur allemand*“ და შინაგანად ამოსუნთქვით უპრობლემო დასასრულისაკენ მიიჩქარის, წვალებით უკუგდებული ის სიტყვა მიეკრობა სიტყვა *motte*-ს მსგავს ჟღერადობას და — უბედურებაც ხდება. პოლიტიკური უტაქტობის შიში, შეიძლება უკუგდებული სურვილიც, ეს ჩვეული და ყველას მიერ გამოყენებული სიტყვა მაინც ეხმარა, ისევე როგორც სულით ხორცამდე რესპუბ-ლიკელისა და დემოკრატიის შინაგანი ჯანყი აზრის თავისუფლად გამოთქმის ნებისმიერი სახის შეზღუდვის წინააღმდეგ მაგალითის კორექტულად გადმოცემაზე მიმართულ მთავარ განზრახვასთან ინტეგრირებენ. ინტეგრირების ეს ტენდენცია მოსაუბრისათვის ცნობილია და — სხვანაირად ეს არც შეიძლებოდა ყოფილიყო — ზუსტად მცდართვამდე იგი ამაზე ფიქრობდა.

პროფესორმა ნ.-მ თავისი ეს მცდართქმა ვერ შეამჩნია, ყოველ შემთხვევაში, მან ის არ შეასწორა, რაც, წესით, მაშინვე ხდება ავტომატურად. სამაგიეროდ ლაფსუსი ძირითადად ფრანგებისგან შემდგარმა აუდიტორიამ დიდი სიამოვნებით მიიღო და სრულიად განზრახული სიტყვიერი ხუმრობის შთაბეჭდილება დატოვა. მე კი ამ თითქოს უხიფათო მოვლენას ნამდვილი შინაგანი მღელვარებით მივყვებოდი. რადგან, თავისთავად ცხადი მიზეზების გამო არ უნდა დამესვა პროფესორისათვის ფსიქოანალიტიკური მეთოდის ცოდნით გამოწვეული აკვიატებული კითხვები, ეს მცდართქმა ჩემთვის საბუთი იყო, რომ თქვენი მოძღვრება ცდომილებათა განსაზღვრულობის შესახებ მართებულია და მცდართქმასა და ხუმრობას შორის ღრმა ანალო-

გია და ურთიერთკავშირი არსებობს.“

აქედან მეტყველების იმ დარღვევებამდე მივდივართ, რომლებიც აღარ აღიქმებიან როგორც მცდართქმა, რადგან არა უბრალოდ ცალკეულ სიტყვას, არამედ მთელი ფრაზის რითმსა და მიმდევრობას მოიცავენ, როგორც, მაგალითად, უხერხულობაში ენის დაბმა და ნაბორძიკება. მაგრამ აქაც და იქაც ეს რაღაც შინაგანი კონფლიქტია, რომელიც მეტყველების დარღვევაში ვლინდება. არა მგონია, ვინმეს რაიმე წასცდეს მის აღმატებულებასთან აუდიენციის დროს, სერიოზული სასიყვარულო პაემანის დროს, ნაფიცთა წინაშე ღირსებისა და სახელის დასაცავად წარმოთქმული სიტყვის დროს, მოკლედ, ყველა იმ შემთხვევაში, როდესაც პიროვნება მთლიანად ჩართულია. სტილის შეფასებისასაც, როგორითაც ავტორი წერს, შეგვიძლია და მიჩვეულნი ვართ, ახსნის ის პრინციპი გავატაროთ, რომელსაც მეტყველების თითოეული შეცდომიდან დასკვნის გამოყვანისასაც კი ვერ ველევით. წერის ცხადი და არაორაზროვანი მანერა გვეუბნება, რომ აქ ავტორი თავის თავთან სრულ თანხმობაშია, ხოლო სადაც ნაძალადევ და ნატანჯ წინადადებას ვპოულობთ, ისეთს, რომელიც, როგორც ამბობენ, მეტს გულისხმობს, ვიდრე ამბობს, აქ შეგვიძლია რაიმე არასაკმარისად დასრულებული, რთული აზრის მონაწილეობა ან და ავტორის მიერ თავის კრიტიკის გაგუდული ხმა შევიცნოთ.²¹

თავი მეექვსე

მცდარკითხვა და მცდარწერა

ის, რომ კითხვის და წერის დროს დაშვებული შეცდომებისათვის იგივე თვალსაზრისები და შენიშვნებია ქმედითი, რაც მეტყველების შეცდომებისათვის, ამ ფუნქციათა შინაგანი ნათესაობის ფონზე გასაკვირი არ არის. მე აქ იმით შემოვიფარგლები, რომ ყურადღებით გაანალიზებული რამდენიმე მაგალითი გადმოგცეთ, და არ შევეცდები, მოვლენათა მთლიანობა მოვიცვა.

ა) მცდარკითხვა

1) ყავის სახლში „ლაიპციგური ილუსტრირებულის“ ერთი ნომერი გადავშალე, რომელიც ირიბად მიჭირავს, და ამ გვერდზე გადაჭიმული სურათის სათაურად ვკითხულობ: საქორწილო ზეიმი ოდისეაში. ყურადღება გამახვილებული და გაოცებული ფურცელს სწორად ვიჭერ და ვასწორებ: საქორწილო ზეიმი *an der ostsee*.²² როგორ მომივიდა კითხვის ეს სულელური შეცდომა? ჩემი აზრები მაშინვე გარბიან რუთის ერთი წიგნისაკენ — „ექსპერიმენტული გამოკვლევები მუსიკალური ფანტომებისა და სხვათა შესახებ“, რომელსაც ბოლო დიდ ყურადღებას ვუთმობდი, რადგან ჩემ მიერ განხილულ ფსიქოლოგიურ პრობლემებს ეხება. ავტორი შემდ-

გომისთვის გვპირდება ნაწარმოებს, რომელსაც „სიზმრის ფენომენის ანალიზი და საფუძველ-თა კანონები“ ერქმევა. არაა გასაკვირი, რომ მე, რომელმაც ახლახანს გამოვეცი „სიზმრების ახსნა“, უდიდესი ღელვით ველი ამ წიგნს. მუსიკალური ფანტომების შესახებ რუთის ნაწერში წინ გამოტანილ სარჩევში ვიპოვე იმ დაწვრილებითი ინდუქციური დასაბუთების წინმსწრები განაცხადი, რომ ძველ ელინურ მითებსა და თქმულებებს მთვარავი საფუძველი თვლემისა და მუსიკალურ ფანტომებში, სიზმრის ფენომენებსა და ასევე დელირიებში აქვთ. მაშინ იმ წამსვე გადავშალე ტექსტი, რომ გამერკვია, დაჰყავს თუ არა მას ოდისევსის ნაუსიკაასთან გაჩენის სცენა, სიშიშვლის ჩვეულ სიზმარზე. ერთმა ჩემმა მეგობარმა მიმითითა გ. კელერის „მწვანე ჰაინრიხი“ ერთ ლამაზ ადგილზე, რომელიც ოდისეის ამ ეპიზოდს ხსნის როგორც სამშობ-ლოსაგან შორს მოხეტიალე მეზღვაურის სიზმრების ობიექტივაციას; მე, ჩემი მხრივ „ექზი-ბიციურ“ სიზმართან დავაკავშირე (მე-8 გამოც. შ. 170). რუთთან ამის მსგავსი ვერაფერი ვნახე. ამ შემთხვევაში, როგორც ჩანს, პრიორიტეტული აზრები მანუხებდა.

2) როგორ მივედი იქამდე, რომ ერთ დღეს გაზეთში წამეკითხა: „ევროპაში ფეხით *მკასრი*“, ნაცვლად მგზავრისა? ამისი ახსნა დიდი ხნის მანძილზე სირთულეებს მიქმნიდა. თუმცა შემდ-გომი ფიქრები იმაზე მიანიშნებდნენ, რომ დიოგენეს კასრი უნდა ყოფილიყო ნაგულისხმევი, და ხელოვნების ისტორიაში ცოტა ხნის წინ ალექსანდრეს დროინდელ ხელოვნებაზე წამეკითხა რაღაცეები. ამდენად, არაა გასაკვირი, რომ ალექსანდრეს ცნობილ გამოთქმაზე მეფიქრა: ალექსანდრე რომ არ ვყოფილიყავი, დიოგენედ ყოფნას ვარჩევდიო. ასევე ვინმე ჰერმან ცაი-ტუნგის შესახებ ამომიტივტივდა რაღაცეები, რომელიც ყუთში ჩაფუთული მოგზაურობდა. მაგრამ ურთიერთკავშირის დასადგენად მეტი ველარაფერი ხერხდებოდა, და ვერც ის შევძელი, ხელოვნების ისტორიაში ის გვერდი მეპოვნა, რომელზეც თავის დროზე ის შენიშვნა მომხვე-დროდა თვალში. მხოლოდ თვეების შემდეგ გამახსენდა ეს განზე გადადებული გამოცანა, და ამჯერად ახსნაც მოჰყვა. მომაგონდა გაზეთის ერთ სტატიაში წაკითხული შენიშვნა იმის თაო-ბაზე, თუ გადაადგილების რა უცნაურ ხერხებს მიმართავენ ადამიანები, რათა პარიზში მოხვდ-ნენ მსოფლიო გამოფენაზე, და იქ, როგორც მახსოვს, ხუმრობით ისიც იყო ნათქვამი, რომ ერთ ბატონს ის განზრახვაც კი აქვს, სხვა ბატონის მიერ გაგორებული *კასრით* იგოროს პარიზამდე. ამ ხალხს, რა თქმა უნდა სხვა არანაირი მოტივი არ ჰქონდა, გარდა ასეთი სისულელეებით ყუ-რადლების მიქცევისა. *ჰერმან ცაიტუნგი* (გერმანულად ცაიტუნგი გაზეთს ნიშნავს), მართლაც იყო იმ კაცის სახელი, რომელმაც გადაადგილების ასეთი უჩვეულო გზის პირველი მაგალითი აჩვენა. შემდეგ გამახსენდა, რომ ერთხელ ვმკურნალობდი პაციენტს, რომელსაც გაზეთების მიმართ ავადმყოფური შიში ჰქონდა. ეს შიში იყო რეაქცია ავადმყოფურ პატივმოყვარეობა-ზე — სურვილზე, ენახა თავისი სახელი გაზეთში. ალექსანდრე მაკედონელი ალბათ ერთერ-თი ყველაზე პატივმოყვარე ადამიანი იყო კაცობრიობის ისტორიაში. იგი ხომ ჩიოდა, რომ ვერსად იპოვიდა მეორე ჰომეროსს, რომელიც მის საგმირო საქმეებს შეასხამდა ხოტბას. მაგ-რამ როგორ შემეძლო იმაზე არ მეფიქრა, რომ სხვა ალექსანდრე უფრო ახლოს დგას ჩემთან, რომ ალექსანდრე ჩემი უმცროსი ძმის სახელია! მე მაშინვე ვიპოვე უსიამოვნო და განდევნის

საჭიროების მქონე ფიქრი ამ ალექსანდრესთან მიმართებაში და ამის უშუალო მიზეზი. ჩემი ძმა ტარიფებისა და ტრანსპორტის სპეციალისტია, და თავისი სამასწავლებლო საქმიანობისათვის მალე ერთ კომერციულ უმაღლეს სასწავლებელში პროფესორის ტიტულიც უნდა მიეღო. ასეთივე თანამდებობაზე გადაყვანაზე იგივე უნივერსიტეტში წლების განმავლობაში მეც ვიყავი წარდგენილი, თუმცა უშედეგოდ. დედაჩვენი გაკვირვებას გამოთქვამდა იმაზე, რომ მისი უმცროსი ვაჟი უფრო მალე ხდებოდა პროფესორი, ვიდრე - უფროსი. ასეთი ვითარება იყო იმ დროს, როცა კითხვის შეცდომისათვის ახსნას ვერ ვპულობდი. მერე ჩემ ძმასთან დაკავშირებითაც წარმოიქმნა სირთულეები; მისი შანსები, პროფესორი გამხდარიყო, ჩემსას ჩამორჩა. აქ კი უცებ განმიცხადდა მცდარკითხულის აზრი; ისე გამოვიდა, თითქოს ძმის შანსების შემცირებამ დაბრკოლება მომიხსნა. ისე მივექეცი, თითქოს გაზეთში ძმის დანიშვნაზე ვკითხულობდი და ამ დროს თავს ვეუბნებოდი: უცნაურია, რომ ასეთი სისულელეებისათვის (როგორიც მისი პროფესიაა) შეიძლება შენზე გაზეთში დაწერონ! (ე. ი. პროფესორობა მოგანიჭონ). შემდეგ ალექსანდრეს დროინდელი ელინისტური ხელოვნების შესახებ ის ადგილი ნვალების გარეშე გადავშალე და გაოგნებული დავრწმუნდი, რომ წინა ძებნის დროს ამ გვერდზე განმეორებით ვკითხულობდი და ყოველ ჯერზე, როგორც რაღაც ნეგატიური ჰალუცინაციის ძალაუფლების ქვეშ, ამ წინადადებას ვახტებოდი. იგი არაფერ ისეთს არ შეიცავდა, რაც ახსნაში დამეხმარებოდა, რაც დავიწყების ღირსი იქნებოდა. ვგულისხმობ იმას, რომ წიგნში საჭირო ადგილის ვერპოვნის სიმპტომი მხოლოდ ჩემთვის გზა-კვალის ასარევად იყო შექმნილი. აზრთა კავშირის გაგრძელება იქ უნდა მეძებნა, სადაც ჩემს ძიებას გზაში დაბრკოლება დაუხვდა, ანუ ალექსანდრე მაკედონელის შესახებ რაიმე იდეაში, და ამით იგივე სახელის მქონე ძმას რაც შეიძლება საიმედოდ ავცდენოდი. ეს მშვენივრადაც მოხერხდა; მე მთელი ძალისხმევა იმაზე მოვმართე, რომ ხელოვნების ისტორიაში დაკარგული ადგილი მეპოვნა ისევ.

სიტყვა „გადაადგილების“ ორაზროვნება ამ შემთხვევაში ასოციაციური ხიდი იყო ორ კომპლექსს შორის, უმნიშვნელოს - რომელსაც გაზეთის ნოტა აღძრავს — და უფრო საინტერესოს, მაგრამ უსიამოვნოს შორის, რომელიც აქ წასაკითხის დარღვევაში ხდება ქმედითი. ამ მაგალითიდან ჩანს, რომ ყოველთვის არ არის ადვილი, კითხვის ამ შეცდომის მაგვარი შემთხვევები ახსნა. ხანდახან ისიც გვინევს, რომ გამოცანის ახსნა უფრო ხელსაყრელი დროისათვის გადავდოთ. მაგრამ რაც უფრო რთულია ახსნის სამუშაო, მით უფრო მოსალოდნელია, რომ ბოლოს და ბოლოს აღმოჩენილი ხელშემშლელი ფიქრი ჩვენი ცნობიერი აზროვნების მიერ უცხოდ და წინააღმდეგობრივად შეფასდება.

3) ერთ დღეს ვენის მახლობელი ადგილიდან წერილს ვიღებ, რომელიც თავზარდამცემ ამბავს იუწყება. ჩემს ცოლსაც მაშინვე ვურეკავ და მოვუწოდებ გაიზიაროს საწყალი ქალბატონი ვილჰელმ მ.-ს ასე მძიმედ დაავადება, რომლის გადარჩენის იმედი ექიმებს აღარ აქვთ. მაგრამ სიტყვებში, რომლებითაც ნუხილი შევმოსე, რაღაცას ყალბად უნდა ეყუდერა, რადგან ჩემი ცოლი ეჭვდება, წერილის ნახვას ითხოვს და დარწმუნებით ამბობს, რომ ასე არ შეიძლება და ყოფილიყო იქ დაწერილი, რადგან არავინ მოიხსენიებს ქალს თავისი ქმრის სახელით, და

რომ, ამას გარდა, წერილის ავტორისათვის ქალის სახელი ძალიან კარგად იყო ცნობილი. მე ჩემს აზრს ჯიუტად ვიცავ და სავიზიტო ბარათების იმ მიღებულ ფორმაზე მივუთითებ, როცა ქალი თავისი ქმრის სახელს იყენებს. საბოლოოდ წერილის აღება მიწვევს, და ჩვენ მართლაც ვკითხულობთ „საწყალი ბატონი ვ. მ.“, და კიდევ უფრო მეტი, რაც საერთოდ გამომრჩენოდა: „საწყალი ბატონი დრ. ვ. მ.“. ჩემი შეცდომა ერთგვარ სასონარკვეთილ მცდელობას წარმოადგენს, სამწუხარო ახალი ამბის სიმძიმე კაციდან ქალზე გადავიტანო. არტიკლს, ეპითეტსა და სახელს შორის შეცურებული წოდება არ უხდება იმ მოთხოვნას, რომ აქ ქალი უნდა იგულისხმებოდეს. ამიტომ კითხვის დროის ის საერთოდ ამოვარდა. ხოლო, ამ გაყალბების მოტივი ის კი არ იყო, რომ ქალი ნაკლებად მესიმპათიურებოდა ვიდრე კაცი, არამედ ამ საწყალი კაცის ბედს ჩემი ღელვა სხვა, ახლობელი პიროვნების გარშემო გაემძაფრებინა, რომელსაც ავადმყოფობის ამ შემთხვევასთან დაკავშირებული ჩემთვის ნაცნობი ვითარებები ჰქონდა საერთო.

4) გამაღიზიანებელი და სასაცილოა ჩემთვის ერთი მცდარკითხვა, რომელიც ხშირად მომდის, როცა არდადეგების დროს უცხო ქალაქის ქუჩებში ვსეირნობ. ყველა მაღაზიის აბრას ვკითხულობ როგორც ანტიკვარს, თუ ისინი ამას რამენაირად ჩამოგვანან. ამაში კოლექციონერის თავგადასავლის ჟინი ვლინდება.

ბ) მცდარწერა

1) ფურცელზე, რომელზეც მეტ-წილად სამსახურეობრივი ინტერესის მოკლე დღიური ჩანაწერებია, ჩემდა გასაკვირად, სექტემბრის თვის სწორ თარიღებს შორის ვპოულობ მცდარწერილ თარიღს — „ხუთშაბათი, 20. ოქტ.“. არ არის რთული ამ ანტიციპაციის, სურვილის გამოხატულების ახსნა. სულ რამდენიმე დღის დაბრუნებული ვარ საშვებულებო მოგზაურობიდან და თავს მზად ვგრძნობ დატვირთული საექიმო საქმიანობისათვის, თუმცა პაციენტთა რიცხვი ჯერ ისევ ცოტაა. დაბრუნებისას ერთი ავადმყოფი ქალბატონის წერილი ვნახე, რომელიც იუწყებოდა, რომ 20 ოქტომბერს მოვიდოდა. როცა დღის იგივე რიცხვი სექტემბერში ჩავინიშნე, ალბათ უნდა მეფიქრა: ნეტა X უკვე აქ ყოფილიყო; აფსუსია მთელი ერთი თვე! და ამ ფიქრებში თარიღი წინ წავწიე. დამრღვევ ფიქრს ამ შემთხვევაში აღმაშფოთებელს ნამდვილად ვერ ვუწოდებთ; სამაგიეროდ, შევნიშნავ თუ არა მაშინვე მომეპოვება ახსნა წერის შეცდომისათვის. მთლიანად ანალოგიურ და იგივენაირად მოტივირებულ მცდარწერას ვიმეორებ შემდეგი წლის შემოდგომაზე. — ე. ჯონსმა თარიღის წერისას დაშვებული მსგავსი შეცდომები შეისწავლა და უმრავლეს შემთხვევაში ადვილად მოტივირებადად აღიარა.

2) ვიღებ „ნევროლოგიისა და ფსიქიატრიის წლიური უწყებისათვის“ ჩემ მიერ დაწერილი სტატიის კორექტურას და, რა თქმა უნდა, განსაკუთრებული გულმოდგინებით ავტორთა სახელები უნდა შევასწორო, რომლებიც, სხვადასხვა ეროვნული მიკუთვნების გამო, ასოთამწყობს ყოველთვის უდიდეს სირთულეებს უქმნის. ზოგიერთი უცხო მჟღერი სიტყვა მართლა შესასწორებელია, მაგრამ ერთი სახელი, რაც არ უნდა უცნაური იყოს, ასოთამწყობმა ჩემი

ხელნაწერის საწინააღმდეგოდ შეასწორა, და სრულიად მართებულია. კერძოდ, მე „ბურკ-რარდი“ დამენერა, როცა ასოთამწყობმა „ბურკჰარდი“ ამოიცნო. ერთი მეანის ნაწერი მე თავად შემეძრო როგორც დამსახურებული ნაშრომი. არც არაფერი მქონდა მისი ავტორის საწინააღმდეგოდ, მაგრამ იგივე სახელს ატარებს ასევე ერთი ვენელი მწერალი, რომელმაც ჩემ „სიზმრების ახსნაზე“ უგუნური კრიტიკით გამაბრაზა. თითქოს სახელ ბურკჰარდის დაწერისას, რომელიც მეანზე მიუთითებდა, რაღაც ცუდი ვიფიქრე მეორე ბ.-ზე, მწერალზე, ვინაიდან სახელების შეტერიალება საკმაოდ ხშირად, როგორც მცდართქმაში ვახსენე, შეურაცხყოფას ნიშნავს²³.

4) მცდარწერის როგორც ჩანს უფრო სერიოზული შემთხვევა, რომელიც ასეთივე წარმატებით „ნაცდენათა“²⁴ რიგსაც შეიძლება მივათვალოთ:

განზრახული მაქვს, ფოსტის ბანკიდან 300 კრონის ოდენობის თანხა გამოვიწერო, რომელიც საკურორტო დანიშნულებისათვის მიწადა გავუგზავნო ჩვენს ნათესავს. ამასთან ვამჩნევ, რომ ჩემ ანგარიშზე 4380 კრონაა და გადავწყვეტ, ეხლა ეს თანხა მრგვალ 4000 კრონაზე დავიყვანო, რომელიც მომდევნო ხანში ხელშეუხებელი უნდა დარჩეს. მას შემდეგ, რაც ჩემი მონესრიგებულად შევავსე და თანხის შესაბამისი ციფრები გამოვკვეთე, უცებ ვამჩნევ, რომ, როგორც მიწოდდა, 380 კრონა კი არა, არამედ 438 გამოვიწერე, და შევდრკები საკუთარი ქმედების არასანდობაზე. შეშინებას მალე გაუმართლებლად ვცნობ; მე ხომ ახლა არ ვარ უფრო ღარიბი, ვიდრე მანამდე. თუმცა კარგა ხანი მიწევს იმაზე ფიქრი, თუ რომელმა ზეგავლენამ დაარღვია აქ ჩემი პირველადი, ჩემი ცნობიერებისთვის გაცხადების გარეშე. თავიდან არასწორ გზებს ვადგები, მსურს ორივე რიცხვი, 380 და 483 ერთმანეთისგან განვაცალკევო, მაგრამ არ ვიცი, რა ვუყო ამ განსხვავებას. ბოლოს და ბოლოს, უეცარი მოსაზრება მიჩვენებს ნამდვილ ურთიერთკავშირს — 438 ხომ 4380 კრონის მთლიანი ანგარიშის ათ პროცენტს შეესაბამება! 10 % ფასდაკლება კი წიგნის გამყიდველთან გვაქვს. მახსენდება, რომ რამდენიმე დღის წინ სამედიცინო ნაწარმოებების გარკვეული რაოდენობა, რომელთა მიმართაც ინტერესი დავკარგე, გამოვარჩიე, რათა ისინი წიგნების გამყიდველისათვის შემეთავაზებინა 300 კრონად. მას მოთხოვნა ზედმეტად ძვირად ერჩენა და დამპირდა, რომ შემდეგ დღეებში საბოლოო პასუხს მეტყოდა. თუ შეთავაზებას მიიღებს, მაშინ სწორედ იმ თანხას ამინაზღაურებს, რომელიც ავადმყოფისათვის უნდა გავცე. არ უნდა უარყოთ, რომ ეს გაცემა მამნუხრებს. ჩემი შეცდომის გააზრებისას ჩართული აფექტი იმის შიშით უფრო კარგად აიხსნება, ასეთი ხელგაშლილობით არ გავღარიბებულიყავი. მაგრამ ორივე, ამ ფულის გაცემის თაობაზე ღელვა და გაღარიბების მასთან დაკავშირებული შიში ჩემი ცნობიერებისათვის სრულიად უცხოა; ეს ნუხილი არ მიგრძენია, როცა ამ თანხას შევპირდი, და ამის მოტივაცია სასაცილოდ მომეჩვენებოდა. საკუთარი თავისთვის ასეთი სულიერი მოძრაობის მიწერას ვერც კი გავბედავდი, პაციენტებთან ფსიქოანალიზის პრაქტიკის მეშვეობით სულიერი ცხოვრების განდევნილ მომენტებში საკმაოდ ჩახედული რომ არ ვყოფილიყავი, და რამდენიმე დღის წინ სიზმარი რომ არ მენახა, რომელიც ასეთივე ახსნას მოითხოვდა.²⁵

5) ვ. შტეკელის მიხედვით ვახდენ შემდეგი შემთხვევის ციტირებას, რომლის აუთენტურობაზე თავად ვაგებ პასუხს: „მცდარწერისა და მცდარკითხვის ლამის დაუჯერებელი მაგალითი

მოხდა ერთი გავრცელებული საკვირაო გაზეთის რედაქციაში. მის ხელმძღვანელობას საჯაროდ უწოდეს „მოსყიდვადი“; ახლა საჭიროა, ამის გასაქარწყლებელი და თავდაცვითი სტატია დაიწეროს. ასეც მოხდა — თანაც უდიდესი მხურვალეობითა და პათოსით. გაზეთის მთავარმა რედაქტორმა წაიკითხა სტატია, დამწერმაც, რა თქმა უნდა, მრავალჯერ — თვითონ ხელნაწერში, მერე კიდევ ერთხელ — კორექტურაში, ყველა ძალზედ კმაყოფილი იყო. უცებ კორექტორი ჩნდება და ერთ პატარა შეცდომაზე მიუთითებს, რომელიც ყველას გამოჰარვოდა. იქ გარკვევით ეწერა: „ჩვენს მკითხველებს მხოლოდ იმის თქმა შეუძლიათ, რომ ჩვენ ყოველთვის ანგარებით ვიბრძოდით საყოველთაო კეთილდღეობისათვის.“ რა თქმა უნდა, „უანგაროდ“ უნდა ეწეროს. მაგრამ ნამდვილმა ფიქრებმა ელემენტარული ძალით გამოაღწიეს ამ პათეტიკურ სიტყვაში.

ვუნდტი იმ ადვილად დადასტურებადი ფაქტის აღსანიშნავ დასაბუთებას იძლევა, რომ ჩვენ უფრო იოლად მოგვდის მცდარწერა, ვიდრე მცდართქმა. „ჩვეულებრივი საუბრის დროს ნებაში არსებული დამთრგუნავი ფუნქცია გამუდმებით იმაზეა მიმართული, რომ წარმოდგენების მდინარება და არტიკულაციის მოძრაობა ერთმანეთის შესატყვისობაში მოიყვანოს. თუ წარმოდგენებს მოყოლილი გამოხატვის მოძრაობა მექანიკური მიზეზებით შენელებს, როგორც წერისას, მაშინ ამგვარი ანტიციპაციები განსაკუთრებით იოლად გვეუფლება.“

იმ ვითარებებზე დაკვირვება, რომლებშიაც მცდარკითხვა წარმოიშობა, ერთი ეჭვის საფუძველს გვაძლევს, რომელიც არ მინდა უხსენებელი დავტოვო, რადგან იგი, ჩემი აზრით, ძალიან ნაყოფიერი გამოკვლევის ამოსავალ წერტილად შეიძლება გამოდგეს. ყველასთვის ცნობილია, თუ რა ხშირად ტოვებს ხმამაღლა კითხვისას მკითხველის ყურადღება ტექსტს და საკუთარ აზრებთან მიდის. ყურადღების ამ გადაცდენის შედეგი არც თუ იშვიათად ისაა თუ კითხვას შეწყვეტინებთ და გამოკითხავთ, ის საერთოდ ვერ გეტყვით, რას კითხულობდა, ირკვევა, რომ ის ავტომატურად, მაგრამ თითქმის ყოველთვის სწორად კითხულობდა. არა მგონია, რომ კითხვის შეცდომები ასეთ ვითარებებში განსაკუთრებულად იზრდებოდეს. რალაც ფუნქციებიგან მიჩვეულნი ვართ იმის ვარაუდს, რომ ავტომატურად, ე.ი. ლამის არანაირი ცნობიერი ყურადღების გარეშე, ისინი ყველაზე ზუსტად ხორციელდება. აქედან თითქოს გამომდინარეობს, რომ მეტყველების, კითხვისა და წერის შეცდომების დროს ყურადღების პირობები სხვადასხვანაირად უნდა განისაზღვროს, ვიდრე ეს მოცემული გვაქვს ვუნდტან (ყურადღების გამოთიშვა ან მინებება). ის მაგალითები, რომლებიც გავაანალიზეთ, არ გვაძლევენ იმის უფლებას, რომ ყურადღების კვანტიტატიური შემცირება ვივარაუდოთ; ჩვენ აღმოვაჩინეთ (რაც ალბათ არ არის იგივე) ყურადღების დარღვევა უცხო, პრეტენზიის მქონე აზრის მეშვეობით.

1. ეს არის ის ზოგადი გზა, დაფარული წარმოსახვის ელემენტების ცნობიერებაში ამოსატივტივებლად. შდრ. ჩემი „სიზმრის ახსნა“ (3. გამოცემა, გვ. 71) (სრული თხზ. ტომი II/III).
2. ამ პატარა ანალიზმა დიდი ყურადღება გამოიწვია ლიტერატურაში და გაცხოველებული დისკუსიები მოჰყვა მას. ე. ბლოილერი ცდილობდა სწორედ ამით მათემატიკურად აეხსნა ფსიქონალიზური ახსნა-განმარტებების დამაჯერებლობა და დაასკვნა, რომ ამ პატარა ანალიზს უფრო მეტი დამაჯერებლობა აქვს, ვიდრე ათასობით არასადავო სამედიცინო „მიღწევებს“ და რომ იგი თავის განსაკუთრებულ ადგილს მხოლოდ იმის წყალობით დაიმკვიდრებს, რომ ჯერ კიდევ დაჩვეული არ არიან მეცნიერებაში ანგარიში გაუწიონ ფსიქოლოგიურ სინამდვილეს (ეგოცენტრისტულ-მოუწეს-რიგებელი აზროვნება მედიცინაში და მისი გადალახვა. ბერლინი. 1919).
3. უფრო ზუსტი დაკვირვება ოდნავ ამცირებს კონტრასტს „სინიორელისა“ და ალიქუის ანალიზს შორის ჩანაცვლებით გახსენებასთან მიმართებაში. აქაც, როგორც ჩანს, დავინწყებას თან ახლავს სანაცვლოს წარმოქმნა. როცა მე ჩემს პარტნიორს დამატებით დავუსვი შეკითხვა, დავინწყებული სიტყვის სანაცვლოდ რაიმე სხვა სიტყვა ხომ არ გახსენდება-მეთქი მიპასუხა, რომ თავდაპირველად ცდუნება ვიგრძენი ლექსში ჩამერთო აბ: ნოსტრის აბ ოსსიბუს (ალბათ *a liquis* მსგავსად), და შემდეგ, ეხორიარე განსაკუთრებით მკაფიოდ და ჯიუტად ამეკვიტაო. როგორც სკეპტიკოსმა, დაამატა: ალბათ იმიტომ, რომ ეს ლექსის პირველი სიტყვა იყო. როცა მე მას ვთხოვე, მაინც მიაქციეთ ყურადღება ეხორიარე-ს ასოციაციას მეთქი, ექსორციზმი დაასახელა. აქედან გამომდინარე, ადვილად შემიძლია ვიფიქრო, რომ ეხორიარე-ს გაძლიერებას რეპროდუქციაში მსგავსი ჩანაცვლებითი წარმოქმნის მნიშვნელობა ჰქონდა. იგივე მოყვებოდა ასოციაციას: ექსორციზმი წმინდანთა სახელებიდან გამომდინარეობს. ამ დროს ეს არის ის წვრილმანი ნიუანსები, რასაც მნიშვნელობა არ უნდა მივანიჭოთ (*P. Wilson: The imperceptible Obvious Revista de Psiquiatria, lima ianvari, 1922*, კი ხაზგასმით აღინიშნავს, რომ *exoriare*-ს გაძლიერებას საკმაოდ დიდი განმარტებითი მნიშვნელობა ენიჭება, რადგან ექსორციზმი საუკეთესო სიმბოლური ჩანაცვლება იქნებოდა აბორტის გზით არასასურველი ბავშვის გაჩენის მოშორების ფიქრის სანაცვლოდ. მე ამ შესწორებას მაღლიერებით მივიღებ, რაც არაფრით ზიანს არ აყენებს ანალიზის სავალდებულობას). თუმცა, შესაძლებელია, რომ რაიმე სანაცვლო გახსენება წარმოადგენდეს ტენდენციური, შევიწროებით მოტივირებული დავინწყების მუდმივ, იქნებ მხოლოდ დამახასიათებელ და გამამჟღავნებელ ნიშანს. ამ ჩანაცვლების წარმოქმნას ადგილი აქვს იქაც, სადაც არ ხდება არასწორი სანაცვლო სახელების ამოტივტივება, იმ ელემენტის გასაძლიერებლად, რომელიც დავინწყებულის მეზობლად იმყოფება. „სინიორელის“ შემთხვევაში მაგალითად, ვიდრე მხატვრის გვარი ჩემთვის მიუწვდომელი იყო, ფრესკების ციკლის და სურათის კუთხეში დატანებული ავტოპორტრეტის ვიზუალური გახსენება ძალზე მნიშვნელოვანია, ყოველ შემთხვევაში, უფრო ინტენსიური, ვიდრე ვიზუალური გახსენების სხვა კვალი, სხვა შემთხვევა, რომელიც ასევე მითითებულია 1898 წლის სტატიაში, ერთ-ერთ ქალაქში უსიამოვნო ვიზიტი მქონდა. დამავიწყდა ქუჩის სახელი, სახლის ნომერი კი შესანიშნავად მახსოვდა, მაშინ, როდესაც ციფრების დამახსოვრება ჩემთვის უდიდეს სირთულესთანაა დაკავშირებული.

4. „სინიორელის“ შემთხვევაში ორივე აზრობრივ წრეში შინაგანი ურთიერთკავშირის არარსებობას სრული დაჯერებულობით ვერ დავუწყებ მტკიცებას, სიკვდილის და სქესობრივი ცხოვრების თემაზე გაძევებული ფიქრების უფრო დეტალური დაკვირვებისას ვაწყდებით იდეას, რომელიც ახლო შეხებაში მოდის ორვიეტოს ფრესკების თემასთან.
5. პატივით შეხვდებიან კი მის მოსვლას, ახლა, როცა ყოველ დღეს რაღაც ახალი მოაქვს? რადგან თვითონ წარმართია და მისიანებიც, ესენი კი ქრისტიანები არიან და მონათლულნიც. (გერმ.)
6. პატივით კი შეხვდებიან მის მოსვლას, თუ ძვირად არ დაუჯდა ეს წყალობა. (გერმ.)
7. ახლად აღმოცენებას იწყებს რწმენა, და ხშირად ამ დროს სიყვარული და ერთგულება, ბოროტ სარეველასავით იძირკვება. (გერმ.)
8. კარგად დააკვირდი, ხვალ უკვე ჭაღარა იქნება. (გერმ.) ჩემმა კოლეგამ ლექსის ამ მშვენიერ ადგილს არამარტო სიტყვათმომდევრობა შეუცვალა, არამედ აზრობრივი გამოყენებაც. გოგონა ასე მიმართავს თავის საქმროს:
*Meine Kette hab ich dir gegeben:
Deine Locke nehm ich mit mir fort.
Sieh sie an genau!
Morgen bist du grau,
Und nur braun erscheinst du wieder dort.*
(ჩემი ყელსაბამი შენ გისახსოვრე:
შენს კულულს შორეთში თან წავიღებ მე.
კარგად დააკვირდი მას!
ხვალ შენ უკვე თმაჭაღარა იქნები,
იქ კი კვლავ ძველი იერით მომეველინები.)
9. დგას ფიჭვის ხე ეულად და სხვ.
10. ძილი ერევა. (გერმ.)
11. თეთრი საბურველით. (გერმ.)
12. ამას ვამტკიცებ ჩემს მიერვე შეკრებილი რამდენიმე მონაცემის საფუძველზე.
13. ვინც დაინტერესებულია ბავშვობის ადრეული წლების მშვიდნიერი ცხოვრებით, ადვილად მიხვდება უფროსი ძმის მისამართით წაყენებული მოთხოვნის ღრმა პირობითობას. სამ წლამდე ასაკის ბავშვიც კი მიხვდა, რომ ცოტახნის წინ გაჩენილი პატარა და დედის მუცელში გაიზარდა. ამ შემომატებას ის სულაც არ ეთანხმება და ეჭვი ანუხებს, რომ დედის მუცელში შეიძლება კიდევ იმალებოდნენ სხვა ბავშვები. ყუთი თუ კარადა მისთვის დედის მუცელთან ასოცირდება. ანუ ის მოითხოვს, ჩაახედონ ყუთში და ამ მოთხოვნას თავის უფროს ძმას უყენებს. როგორც სხვა მასალიდან ირკვევა, მამის ნაცვლად ეს ძმა იქცა ოჯახის ახალი წევრის მეტოქედ. სწორედ ამის გამო, გარდა დასაბუთებული

- ეჭვისა, რომ გაუჩინარებული ძიძა სწორედ მან გამოკეტა ყუთში, მისკენ არის მიმართული კიდეც ერთი ეჭვი, რომ ახლადმოვლენილი პატარის დედის მუცელში „მოხვედრაშიც“ სწორედ ამ ძმას უნდა ერიოს ხელი. იმედგაცრუების აფექტი, რომელიც ცარიელი ყუთის დანახვას მოჰყვება, ბავშვური მოთხოვნების ზედაპირული მოტივაციითაა განპირობებული. უფრო ღრმა მისწრაფებისთვის სხვა ადგილის შერჩევაა საჭირო (?). სამაგიეროდ უკანდაბრუნებული დედის სიგამხდრით გამოწვეული უდიდესი კმაყოფილება მხოლოდ ამ უფრო ღრმა შრიდან ხდება სრულად გასაგები.
14. გამოყოფილია ჩემ მიერ (ავტ. შენ.)
 15. გამოყოფილია ჩემ მიერ (ავტ. შენ.)
 16. კერძოდ, იგი, როგორც გაირკვა, ორსულობისა და ფეხმძიმობისგან თავდაცვის ქვეცნობიერი აზრის ზეგვლენის ქვეშ იმყოფებოდა. სიტყვებით: „დაკეცილი როგორც ჯიბის დანა“, რაც მან სრულიად განზრახ როგორც ჩივილი წარმოსთქვა, მას სურდა დედის მუცელში ბავშვის მდგომარეობა აღეწერა. ჩემ მიერ ნათქვამმა სიტყვამ „რნსტ“ მას კერნტნერშტრასეზე ცნობილი ვენური ფირმის სახელი (შ. რნსტ) გაახსენა, რომელიც დაფეხმძიმების სანინაალმდეგო დამცავი საშუალებებით სავაჭრო დაწესებულებად აცხადებს თავს.
 17. გერმანულად „კაუფმანი“, *Kaufmann* ვაჭარს ნიშნავს.
 18. გამოითქმის როგორც „კლაპერშლანგე“
 19. „ჯერ კიდეც ვეძებ ნაშუადღევის, უკაცრავად, შუადღემდელ სამუშაოს.“
 20. „პოლაკი“ გერმანულენოვან სამყაროში პოლონელის დამამცირებელი სახელია.
 21. „ასე გავიცანი ერთი ძალიან ლამაზი და პატიოსანი ქალი მაღალი საზოგადოებიდან, რომელმაც, სამოქალაქო შვებულებში მყოფ, კარზე ომის საქმეებში ჩართულ ერთ კეთილშობილ მამაკაცთან საუბრისას, მას უთხრა: „გავიგე, რომ მეფემ იმ ქვეყანაში ყ... ხიდი ააფეთქებინა.“ მას სურდა ეთქვა „ყველა“. წარმოიდგინეთ, ცოტა ხნის წინ ქმართან მწოლიარეს, ან და საყვარელზე მფიქრალს, მას ეს სიტყვა ჯერ კიდეც ენაზე ედგა; და ის კეთილშობილი კაცი მისი სიყვარულით აინთო ამ სიტყვის გამო.“
- „ერთი სხვა ნაცნობი ქალბატონი, რომელიც მასზე უფროს მეორე ქალბატონს ემასლათებოდა და მის მშვენიერებას უქებდა და უდიდებდა, შემდეგ ეუბნება: „არა, მაღამ, ამას არ გეუბნებით პირმეძაობით“ - პირმოთნეობის თქმის სურვილით, როგორც შენიღბა მერე: წარმოიდგინეთ, ფიქრობდა, რომ ქმრისთვის ელაღატა და ემეძავა.“
22. გერმანული სახელწოდება ბალტიის ზღვისთვის.
 23. შეადარეთ თუნდაც „იულიუს კეისარიდან“ შემდეგი ადგილი, III, 3:
 ცინა: სწორედ გეტყვით, მე ცინა მქვია.
 მოქალაქე: შუა გავგლიჯოთ, მოვკლათ, ეს მოღალატეა!
 ცინა: მე პოეტი ცინა ვარ! (...) მე შეთქმული ცინა არ ვარ. (...)
 მოქალაქე: ეგ სულ ერთია, ცინა ხომ გქვია. გულიდან სახელი ამოვგლიჯოთ და ისე გავუშვათ.
 24. ამ შემთხვევაში ხელის ნაცდენის გაგებით.
 25. ეს სწორედ ის სიზმარია, რომელიც მოკლე სტატიაში: „სიზმრის შესახებ“, (ნო. VIII ნერვული და სულიერი ცხოვრების სასაზღვრო საკითხები“, ლიოვენფელდისა და კურელას მიერ გამოცემული, 1901.

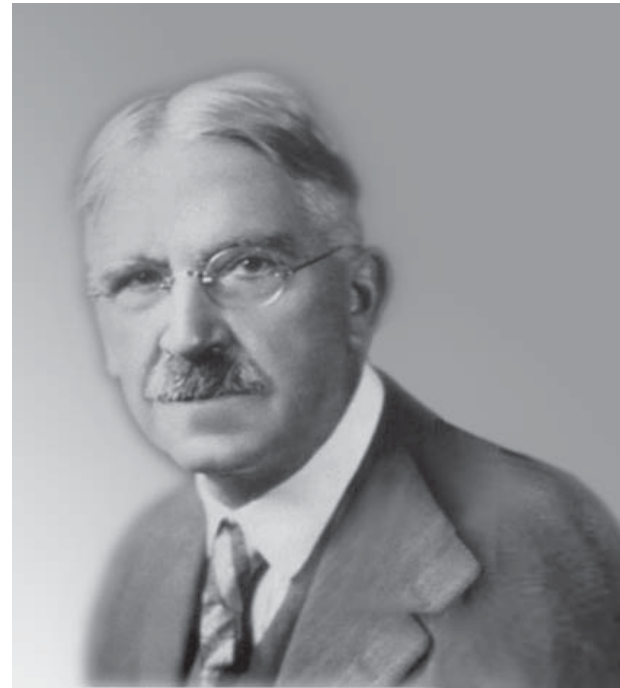
ჯონ დიუი

1859 - 1952

ჯონ დიუი — ამერიკელი ფილოსოფოსი, ფსიქოლოგი და განათლების სპეციალისტი, ინსტრუმენტალიზმის (პრაგმატიზმის მიმდინარეობა) ფილოსოფიური სკოლის დამაარსებელი, პროგრესივისტული განათლების პრინციპების აქტიური იდეოლოგი და უნივერსიტეტის პროფესორთა ამერიკული ასოციაციის დამფუძნებელი. დაიბადა 1859 წ. ახალ ინგლისის შტატ ვერმონტში. მოღვაწეობდა მინესოტის, მიჩიგანის, ჩიკაგოს უნივერსიტეტებსა და კოლუმბიის მასწავლებელთა კოლეჯში. 1930 წლიდან პენსიაზეა, მაგრამ სიკვდილამდე 1952 წ. რჩება აქტიური აკადემიური და საზოგადო მოღვაწე. ქვეყნის ფარგლის გარეთ მისი მოღვაწეობიდან აღსანიშნავია პეკინის უნივერსიტეტს, იაპონიასა და თურქეთში საკონსულტაციო ვიზიტები, საბჭოთა კავშირის სტუმრობა და მექსიკაში ლეონ ტროცკის საქმის გამომძიებელი კომისიის თავმჯდომარეობა.

დიუის მიხედვით, ინსტრუმენტალიზმის არსია, რომ ადამიანის მოქმედების სხვადასხვა ფორმა თუ იდეა გარემოსთან ადაპტირების მთავარი ინსტრუმენტია და შექმნილია კონკრეტული პრობლემების გადასაჭრელად. იცვლება რა პრობლემები მათი გადაჭრის ინსტრუმენტების ცვლილების აუცილებლობა ჩნდება. ჭეშმარიტებაც ამ ინსტრუმენტების სიაშია. ეს კი თავისთავად იწვევს ჭეშმარიტების ცვლილებას პრობლემების ცვლილების კვალდაკვალ. ინსტრუმენტალიზმის, პრაგმატიზმის ეპისტემოლოგიის შესახებ ძირითადი ნაშრომებია ფსიქოლოგია (1887), ეთიკა (1908), რეკონსტრუქცია ფილოსოფიაში (1920), ადამიანის ბუნება და ქცევა (1922), გამოცდილება და ბუნება (1925), ლოგიკა: შემეცნების თეორია (1938) და სხვ.

დიუის განათლების კონცეფციის ძირითადი პოსტულატია, რომ ერთი მხრივ განათლება უნდა ემყარებოდეს გამოცდილებას და არა ფაქტების დამახსოვრებას თუ სამსახურისთვის მოსამზადებელ წვრთნას. მეორე მხრივ, განათლების სოციალური ფუნქცია სხვა დანარჩენ ფუნქციაზე მაღლა დგას. დიუის კონცეფცია პოპულარულს ხდის პროგრესივიზმს როგორც განათლების მიმდინარეობას. პროგრესივიზმის მიხედვით წარმატებული სწავლისათვის საუკეთესოა გამოცდილებით და სოციალურ ინტერაქციით ცოდნის მიღება. პროგრესივიზმის მთავარი სლოგანია ”სწავლა კეთებით”. დიუის სქემის მიხედვით, სწავლის ეტაპებია პრობლემის აღმოჩენა, პრობლემის განსაზღვრა, პრობლემის გადაჭრის გზების შეთავაზება, ამ გზების შეფასება წარსული გამოცდილებების საფუძველზე და საუკეთესო გზის გამოცდა. საკუთარი იდეების პრაქტიკული რეალიზაციისთვის, დიუი ექსპერიმენტულ სკოლებს აარსებს. აქ მო-

ავტორის შესახებ

სწავლეები დილის ერბოკვერცხის მომზადებისას საბუნებისმეტყველო საგნებს სწავლობენ.

დიუი, თავის ნაშრომში განათლება და გამოცდილება(1938) ემიჯნება პროგრესივიზმის ერთ-ერთ მთავარ მოტივს, რომ მაქსიმალური თავისუფლება მოსწავლეებს მაქსიმალური თვითრეალიზებისა და შეცნობის საშუალებას აძლევს. მისი აზრით აქ ირღვევა გამოცდილების მიღების მთავარი პრინციპი. გამოცდილება რომელსაც ჩვენ ვიღებთ განმსაზღვრელი გახდება ჩვენი მომავლის. ამასთან ერთად, მნიშვნელოვანია ის ფორმა, რომლითაც ჩვენ ეს გამოცდილება მოგვეწოდება. შესაბამისად მასწავლებლის მიერ მომავალი გამოცდილების დაგეგმვა და მოსწავლის წინარე გამოცდილება განსაზღვრავს მის მომავალს. შესაბამისად მნიშვნელოვანია არა იმდენად თავისუფლება, არამედ თავისუფლება, რომელიც სპეციალურად ორგანიზებულ გარემოში პოვნებს პრაქტიკას.

განათლება დიუის აზრით, მთავარი მექანიზმია სოციალური პროგრესისთვის. განათლების ერთერთი უმთავრესი ამოცანაა იდეების და გამოცდილების გაზიარება იქამდე, სანამ ის სოციალური კუთვნილება არ გახდება. განათლება დემოკრატიის მთავარი ინსტრუმენტია და საზოგადოების ზრუნვის უმთავრესი საგანია. ინდივიდუალური და სოციალური მიზნები ერთია, ისევე როგორც განათლების მიზანი და პროცესი. ინდივიდუალური გამოცდილების რეკონსტრუირება მხოლოდ სოციალური კოლექტიური შეგნების ფარგლებშია შესაძლებელი. განათლება დიუის მიხედვით, სწორედამ რომ ამ ორი შემადგენლის ორგანიზებული ურთიერთობაა ჩემი პედაგოგიური კრედო (1897) დემოკრატია და განათლება (1916).

დიუის საზოგადოებრივი საქმიანობიდან უმნიშვნელოვანესია აკადემიური თავისუფლების დაცვისთვის ბრძოლა. სწორედ ამ მიზნით 1915 წელს მისი თაოსნობით დაარსდა უნივერსიტეტის პროფესორთა ამერიკული ასოციაცია. დიუი აქტიურად იცავდა ფილოსოფოს ბერტრან რასელს, რომელიც ამორალური აზროვნებისთვის 1940 წელს ნიუ იორკის ქალაქის კოლეჯის პროფესორობიდან დაითხოვეს. დიუის თაოსნობით ქვეყნდება რასელის საქმის მასალები.

დიუის პრაგმატიზმის ფილოსოფიის გავლენა ყველაზე უფრო თანამედროვე ამერიკელ ფილოსოფოსის რიჩარდ რორტის ემჩნევა, რომელმაც თითქოსდა მივიწყებული პრაგმატიზმის იდეები კვლავ გააცოცხლა. განათლებაში დიუის გავლენამ პრაქტიკული გამოხატულება ჰპოვა გამოცდილებითი განათლების კონცეფციაში და ე.წ. *Outward Bound* („გარეგანად მიმართული“) სკოლების გაერთიანებაში. გამოცდილებითი განათლების მაგალითებია დღეს ამერიკული საგანმანათლებლო პროგრამები, როგორიცაა სწავლა თავგადასავლებით, სწავლა სერვისით და სხვ. პროგრესივისტული განათლების ერთ-ერთი უმთავრესი გაერთიანება ამერიკაში ტ. საიზერის თაოსნობით დაარსებული ძირეული სკოლების კოალიცია (*Coalition of Essential Schools*).

გამოცდილება და განათლება

თავი პირველი

ტრადიციული განათლება პროგრესული განათლების წინააღმდეგ

კაცობრიობას უკიდურესობებით აზროვნება და უკიდურესი ოპოზიციების ენაზე საუბარი უყვარს. ის თავისი შეხედულებების ფორმულირებას ხშირად „ან...ან“ ოპოზიციის სახით ახდენს და შუალედური შესაძლებლობის არსებობას არ აღიარებს. ხოლო, როდესაც ამა თუ იმ მიზეზის გამო, იძულებული ხდება აღიაროს რომ უკიდურესობების შესაბამისად მოქმედება დაუშვებელია, ის კვლავ დაჟინებით ამტკიცებს უკიდურესობები თეორიულად მისაღებია, მაგრამ როდესაც ჯერი პრაქტიკულ საკითხებზე მიდგება, გარემოებები გვაიძულებს, კომპრომისზე წავიდეთ. გამონაკლისი არც განათლების ფილოსოფიაა. განათლების თეორიის ისტორია მოწმეა ორი იდეის მუდმივი დაპირისპირება. ერთის მიხედვით განათლება განვითარებისა და ფორმირების შიგნიდან მართვადი პროცესია, მეორის მიხედვით კი, პირიქით — იგი გარედანაა განპირობებული; ერთი თვალსაზრისით, განათლება ეფუძნება ინდივიდის ბუნებრივ უნარსა და შესაძლებლობებს, მეორე თვალსაზრისით კი, იგი წარმოადგენს ბუნებრივი მიდრეკილებების გადალახვისა და გარეშე ფაქტორების ზეწოლის შედეგად შეძენილი ჩვევებით მათი ჩანაცვლების პროცესს.

დღეს, სკოლის პრაქტიკული საკითხების ირგვლივ არსებული უთანხმოება, ტრადიციულ განათლებასა და პროგრესულ განათლებას შორის დაპირისპირებით გამოიხატება. თუ მოვახდენთ ტრადიციული განათლების მამოძრავებელი იდეების ზოგად ფორმულირებას, ზუსტი დახასიათებისთვის საჭირო დეტალური შეფასებების გარეშე, მათი გადმოცემა ასე შეიძლება: ტრადიციული სწავლების შინაარსი შედგება წარსულში შემუშავებული ინფორმაციისა და გარკვეული უნარ-ჩვევებისა. შესაბამისად, სკოლის ძირითადი დანიშნულებაა ამ დაგროვილი, მზა მასალის ახალი თაობებისთვის გადაცემა. ასევე წარსულში ჩამოყალიბდა ქცევის სტანდარტები და წესები; მორალური აღზრდა ნიშნავს ამ წესებისა და სტანდარტების შესაბამისი ქცევის ჩვევების ფორმირებას. საბოლოოდ, ორგანიზაციის ზოგადი მოდელი (გგულისხმობს მოსწავლეთა დამოკიდებულებას ერთმანეთისა და მასწავლებლების მიმართ) სკოლას სხვა საზოგადოებრივი დაწესებულებებისგან მკვეთრად განსხვავებული ტიპის დაწესებულებად

აქცევს. თუ წარმოსახვაში აღიდგენთ ჩვეულებრივ სასკოლო ატმოსფეროს, წარმოიდგენთ საკლასო ოთახის, გაკვეთილების ცხრილებს და გაიხსენებთ კლასიფიკაციის, გამოცდებისა და კლასიდან კლასში გადაყვანის სისტემას, წესრიგსა და დისციპლინის წესებს, ვფიქრობ, უკეთესად გაიგებთ რა იგულისხმება „ორგანიზაციულ მოდელში.“ ხოლო თუკი ამ სცენას ოჯახურ გარემოს შეადარებთ, კიდევ უფრო უკეთესად აღიქვამთ იმ განსხვავებას, რაც სკოლას ასე მკვეთრად გამოარჩევს საზოგადოებრივი ორგანიზაციის ნებისმიერი სხვა ფორმისგან.

ზემოთ აღნიშნული მახასიათებლები მონაწილეობს სწავლებისა და დისციპლინის დამყარების მეთოდებისა და მიზნების დადგენაში. ახალგაზრდების მთავარი ამოცანა არის წინასწარ ორგანიზებული ინფორმაციული მარაგისა და უნარ-ჩვევების მზა ფორმების ათვისების გზით სამომავლო პასუხისმგებლობისთვის და ცხოვრებისეული წარმატებებისთვის მომზადება. ვინაიდან სწავლების შინაარსი და მართებული ქცევის ნორმები თაობიდან თაობას წარსულიდან გადმოეცემა, მოსწავლეთა დამოკიდებულებაც შესაბამისი უნდა იყოს – დამყოლობა, ათვისების უნარი და მორჩილება. წარსულის ცოდნისა და სიბრძნის გადმოცემაში მთავარ როლს წიგნები, განსაკუთრებით კი სახელმწიფოებრივი, ასრულებს. ხოლო, მასწავლებელი კი ის რგოლია, რომლის დახმარებით მოსწავლე ეფექტურ კავშირს ამყარებენ მასალასთან. მასწავლებლები ის შუამავლები არიან, რომელთა მეშვეობით ხორციელდება ცოდნისა და უნარ-ჩვევების ურთიერთდაკავშირება და ქცევის წესების დამკვიდრება.

ამ მოკლე მონახაზის გაკეთებისას, ჩემი მიზანი არ ყოფილა განათლების ფუნდამენტური ფილოსოფიის კრიტიკა. ახალი განათლებისა და პროგრესული სკოლების აღმოცენება, ტრადიციული განათლებით მასობრივი უკმაყოფილების შედეგია. თავისი არსით, ახალი განათლება სწორედ ამ უკანასკნელის კრიტიკას მოიცავს. თუ მოვახდენთ ნაგულისხმევი კრიტიკის მკაფიო ფორმულირებას, ის დაახლოებით ასე ჩამოყალიბდება: ტრადიციული სისტემა, თავისი არსით, არის ძალდატანება, თავს მოხვევა ზევიდან და გარედან. იგი მონიჭებული, ზრდასრული ადამიანების სტანდარტებს, სწავლების შინაარსსა და მეთოდებს თავს ახვევს მათ, ვინც ჯერ მხოლოდ ჩამოყალიბების, მომწიფების პროცესშია. განსხვავება იმდენად დიდია, რომ საგნობრივი შინაარსიც, სწავლისა და ქცევის მეთოდებიც სრულიად უცხოა ახალგაზრდების შესაძლებლობებისთვის. ყოველივე ეს ამ ეტაპზე სცდება კომპეტენციისა და გამოცდილების ფარგლებს, შესაბამისად, ხდება ამ მეთოდების იძულებით თავს მოხვევა; თუმცა კარგი მასწავლებლები ამ ძალდატანების შესანიშნავად თავიანთ პედაგოგიურ ოსტატობასა და ხელოვნებას მიმართავენ, რათა მათ თვალშისაცემი „სისასტიკე“ აიცილონ.

მაგრამ ჩამოყალიბებულ, ზრდასრულ ადამიანთან პროდუქტსა და მოზარდთა გამოცდილებასა და შესაძლებლობებს შორის არსებული უფსკრული იმდენად ღრმაა, რომ თავად ეს სიტუაცია გამოირიცხავს სასწავლო მასალის შემუშავებაში მოსწავლეთა აქტიური ჩაბმის შესაძლებლობას. ისინი უბრალოდ იძულებულნი არიან ისწავლონ. ამ შემთხვევაში სწავლა ნიშნავს იმის ათვისებას, რაც წიგნებსა და უფროსების გონებაშია თავმოყრილი. უფრო მეტიც, იმას, რაც ისწავლება, არსებითად სტატიკური გაგება აქვს — იგი ისწავლება, როგორც დასრულებული,

მზა პროდუქტი; ხოლო, იმას, როგორ მოხდა ამ მასალის შექმნა ან რა ცვლილებები შეიძლება მოხდეს მასში მომავალში, ნაკლები ყურადღება ექცევა. მსგავსი სიტუაცია ძირითადად იმ საზოგადოების კულტურული პროდუქტია, რომელიც მიიჩნევა, რომ მომავალი წარსულის მსგავსი იქნება, თუმცა მისით ის საზოგადოებაც საზრდოობს, რომლისთვისაც ცვლილება კანონია და არა გამონაკლისი.

თუკი შევეცდებით ახალი განათლების პრაქტიკაში ნაგულისხმევი ფილოსოფიის ფორმულირებას, შესაძლოა, დღეს არსებული სხვადასხვა ტიპის პროგრესულ სკოლებს შორის გარკვეული საერთო პრინციპები აღმოვაჩინოთ. ზემოხსენებულ ძალდატანებას და თავზე მოხვევას უპირისპირდება ინდივიდუალურობის გამოხატვა და განვითარება; მკაცრ დისციპლინას უპირისპირდება თავისუფალი მოქმედება; ტექსტებისა და მასწავლებლების დახმარებით სწავლას — გამოცდილების მეშვეობით სწავლა; წვრთნითა და ვარჯიშით იზოლირებულ უნარსა და ტექნიკას უპირისპირდება მათი, როგორც საშუალების ათვისება, სასიცოცხლო მნიშვნელობის მიზნების მისაღწევად; ცოტად თუ ბევრად შორეული მომავლისთვის მზადებას უპირისპირდება აწმყოს, დღევანდელი დღის შესაძლებლობათა რეალიზაცია; სტატიკურ მიზნებს და მასალას — ცვალებადი სამყაროს გაცნობა.

როგორც ვხედავთ, ყველა პრინციპი თავისთავად აბსტრაქტულია. ისინი კონკრეტულობას მხოლოდ მათი გამოყენების შედეგად მიღებულ მოვლენათა განვითარებაში პოვებენ. რადგან წარმოდგენილი პრინციპები თავისთავად ფუნდამენტური და კომპლექსურია, ყველაფერი დამოკიდებულია იმაზე, როგორ ინტერპრეტაციას გავუკეთებთ მათ, პრაქტიკული განხორციელებისას სკოლასა თუ სახლში. ზემოთ ხსენებული „ან-ან“ ფილოსოფია, განსაკუთრებულ მნიშვნელობას სწორედ ამ შემთხვევისთვის იძენს. ახალი განათლების ზოგადი ფილოსოფია, შესაძლოა ჯანსაღ ლოგიკას შეიცავდეს, მაგრამ აბსტრაქტულ პრინციპებში განსხვავება ვერ გადაწყვეტს, როგორ უნდა მოხდეს სასურველი მორალური და ინტელექტური ალტერნატივის განხორციელება პრაქტიკაში. ახალ მოძრაობას მუდამ თან სდევს საფრთხე, რომ იმ სისტემის მიზნებისა და მეთოდების უარყოფისას, რომლის ჩანაცვლებასაც იგი აპირებს, მან, შესაძლოა, საკუთარი პრინციპები უფრო ნეგატიურად განავითაროს, ვიდრე პოზიტიურად და კონსტრუქციულად. ამის გამო, ამ პრინციპების პრაქტიკული ხორცშესხმისას იგი ძველის უარყოფაზე უფროა ორიენტირებული, ვიდრე საკუთარი, ახალი, კონსტრუქციული ფილოსოფიის შექმნაზე.

ჩემი აზრით, ახალი ფილოსოფიის ფუნდამენტური მთლიანობა რეალური გამოცდილებისა და განათლების პროცესებს შორის არსებული მჭიდრო და გარდაუვალი ურთიერთკავშირით აისახება. თუ ეს ასეა, მაშინ ახალი განათლების ფუნდამენტური იდეის პოზიტიური და კონსტრუქციული განვითარება დამოკიდებულია გამოცდილების იდეის შესახებ მისივე სწორ წარმოდგენაზე. მაგალითად, ავიღოთ ორგანიზებული სწავლების შინაარსის საკითხი, რომელიც მოგვიანებით დეტალურად იქნება განხილული. პროგრესული განათლების წინაშე დგას შემდეგი პრობლემა: რა ადგილი და მნიშვნელობა ენიჭება სწავლების შინაარსსა და ორგანიზაციას

გამოცდილების ფარგლებში? როგორ ფუნქციონირებს შინაარსი? აქვს თუ არა გამოცდილებას ისეთი დამახასიათებელი ნიშანი, რომელიც განაპირობებს მისი შინაარსის პროგრესულ ორგანიზაციას? რა შედეგებს ვიღებთ, როდესაც გამოცდილების მასალები არ არის პროგრესულად ორგანიზებული? ძველის სრულ უარყოფასა და ოპოზიციაზე დაფუძნებული ფილოსოფია ამ კითხვებს უპასუხოდ ტოვებს. იგი ცალსახად მიიჩნევს, რომ რადგან ძველი განათლება მზა სახით მოცემულ ორგანიზაციას ემყარებოდა, ახალი განათლებისთვის ამგვარი ორგანიზაციული პრინციპის სრული უარყოფაც საკმარისია; ის უბრალოდ გმობს ძველ პრინციპს და არ ცდილობს გაიგოს, რას ნიშნავს და როგორ მიიღწევა ორგანიზაცია გამოცდილების პრინციპზე დაყრდნობით. შეიძლება ახალ და ძველ განათლებას შორის არსებულ ყველა განმასხვავებელ ნიშანს ცალ-ცალკე შევხვით და არაერთი მსგავსი დასკვნა გამოვიტანოთ. როდესაც გარეშე კონტროლის უარყოფა ხდება, დღის წესრიგში დგება ახალი პრობლემა – გამოცდილებისთვის დამახასიათებელი კონტროლის ფაქტორების აღმოჩენა. გარეშე ფაქტორების ზემოქმედების, გარედან მართვის უარყოფა გულისხმობს არა ნებისმიერი სახის მართვაზე უარის თქმას, არამედ მართვის უფრო ეფექტური წყაროს ძიების საჭიროებას. რადგან ძველი განათლება მოზარდს თავს ახვევდა ზრდასრული, ჩამოყალიბებული ადამიანის ცოდნას, მეთოდებსა და ქცევის წესებს, ეს არ ნიშნავს, რომ მონიფული ადამიანის ცოდნასა და უნარ-ჩვევებს ახალგაზრდის გამოცდილებისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა არ გააჩნია. პირიქით, განათლების პირად გამოცდილებაზე დაფუძნება, შესაძლოა გულისხმობდეს გაცილებით უფრო ხშირ და ახლო კონტაქტს მოზარდსა და მონიფულს შორის, ვიდრე ტრადიციულ სკოლაში; ეს კი ნიშნავს უფროსების ხელმძღვანელი ფუნქციის არა თუ შემცირებას, არამედ გაზრდას. პრობლემა მდგომარეობს შემდეგში: როგორ უნდა დამყარდეს ეს კონტაქტები ისე, რომ არ დაირღვეს პირადი გამოცდილების საფუძველზე სწავლის პრინციპი? ამ პრობლემის გადაჭრა მოითხოვს იმ სოციალური ფაქტორების კარგად გააზრებას, რომლებიც აქტიურადაა ჩართული ინდივიდუალურ გამოცდილებაში.

ზემოაღნიშნულ შენიშვნებში ნაჩვენებია, რომ ახალი განათლების ზოგად პრინციპებს დამოუკიდებლად არ შეუძლიათ გადანევიტონ პროგრესული სკოლების ფუნქციონირებისა და მართვის რეალური თუ პრაქტიკული პრობლემები. უფრო მეტიც, ისინი თავად ქმნიან ახალ პრობლემებს, რომელთა გადაჭრა სწორედ გამოცდილების ახალი ფილოსოფიის საფუძველზე უნდა მოხდეს. როდესაც ფიქრობენ, რომ საკმარისია ძველი განათლების იდეებისა და პრაქტიკის დაგმოება და მისი საპირისპირო, მეორე უკიდურესობის არჩევა, ეს ნიშნავს, რომ პრობლემის არსს ვერც კი აცნობიერებენ, აღარაფერს ვამბობ მის გადაჭრაზე. დარწმუნებული ვარ, სათანადოდ შეაფასებთ, რას ვგულისხმობ, როდესაც ვამბობ, რომ ახალი სკოლების დიდი ნაწილი ცოტას ან, უარეს შემთხვევაში, არაფერს აკეთებს სწავლების ორგანიზებული შინაარსის შესაცვლელად; მცდარია ის პოზიცია, რომლის მიხედვითაც უფროსების მხრიდან ნებისმიერი სახის მითითება და ხელმძღვანელობა პიროვნების ინდივიდუალური თავისუფლების ხელყოფაა; არც აწმყოსა და მომავალზე ორიენტირებული განათლების იდეა ნიშნავს იმას, რომ წარსულის

ცოდნა უმნიშვნელო ან საერთოდ, არავითარ როლს არ ასრულებს განათლებაში. ეს დეფექტები და ნაკლოვანებები გვიჩვენებს, რა იგულისხმება განათლების იმ თეორიასა და პრაქტიკაში, რომელიც ნეგატიურად წარმართება ან იღებს არსებული საგანმანათლებლო სისტემის საწინააღმდეგო რეაქციის სახეს, ნაცვლად იმისა რომ პოზიტიურად და კონსტრუქციულად განავითაროს საკუთარი მიზნები და ამოცანები, საკუთარი მეთოდები და შინაარსი, რომელიც დაფუძნებული იქნება გამოცდილების თეორიასა და მის საგანმანათლებლო-აღმზრდელობით პოტენციალზე.

ალბათ, ზედმეტი არ იქნება თუ ვიტყვით — განათლების ფილოსოფია, რომელსაც პრეტენზია აქვს, რომ მისი საფუძველი თავისუფლების იდეაა, შესაძლოა, ერთ დღეს ისეთივე დოგმატური გახდეს, როგორიც ერთ დროს ის ტრადიციული განათლება იყო, რომლის პროტესტის ნიშნადაც ახალი განათლება დაიბადა. ვინაიდან, ნებისმიერი თეორია და პრაქტიკა, რომელიც კრიტიკული თვალთ არ უყურებს მის მიერ არჩეულ პრინციპებს, თავისთავად დოგმატურია. მოდით ვაღიაროთ, რომ ახალი განათლება აქცენტს აკეთებს მოსწავლის თავისუფლებაზე. ძალიან კარგი! მაგრამ აქვე ჩნდება პრობლემა: რას ნიშნავს თავისუფლება და რა პირობებია საჭირო მისი რეალიზაციისათვის? მოდით ვთქვათ, რომ გარედან ძალდატანება, რაც ასე დამახასიათებელი იყო ტრადიციული სკოლისთვის, არათუ ხელს უწყობდა, არამედ პირიქით, ზღუდავდა ახალგაზრდების ინტელექტურ და მორალურ განვითარებას. ესეც ძალიან კარგი. ამ სერიოზული დეფექტის აღმოჩენა და აღიარება კვლავ პრობლემას წარმოშობს: მაშინ, რა როლს ასრულებს მასწავლებელი და წიგნი მოზარდის ცოდნის გაღრმავებაში? ვაღიაროთ, რომ ტრადიციული განათლება სწავლების შინაარსის განსაზღვრისას ეყრდნობოდა წარსულთან დაკავშირებულ ფაქტებსა და იდეებს, რაც ნაკლებად გამოსადეგია აწმყოსა და მომავლის საკითხებში გარკვევისათვის. ძალიან კარგი. ახლა კი ჩვენი ამოცანაა თვით გამოცდილებაში წარსულის მიღწევებსა და აწმყოს საკითხებს შორის რეალურად არსებული კავშირის აღმოჩენა. ამოცანაა იმის გარკვევა, როგორ შეიძლება წარსულის ცოდნა მომავალთან ურთიერთობის ეფექტურ საშუალებად ვაქციოთ. ჩვენ შეიძლება უარი ვთქვათ წარსულის ცოდნაზე, როგორც განათლების საბოლოო მიზანზე და ამგვარად, აქცენტი გავაკეთოთ მისი, როგორც მხოლოდ საშუალების მნიშვნელობაზე. ამ შემთხვევაში აღმოვჩნდებით ისეთი პრობლემის წინაშე, რომელიც თავისი არსით ახალია განათლების ისტორიაში: როგორ უნდა გაეცნონ ახალგაზრდები ისტორიას იმგვარად, რომ ცოცხალი აწმყოს შეფასების ეფექტურ საშუალებად იქცეს?

თავი მეორე

გამოცდილების თეორიის აუცილებლობა

მოკლედ, ჩემი მოსაზრებით, ტრადიციული განათლების ფილოსოფიისა და პრაქტიკის უარყოფა ახალი ტიპის და უფრო რთული საგანმანათლებლო პრობლემის წინაშე აყენებს მათ, ვისაც ახალი ტიპის განათლებისა სწამს. ბრმად და გაურკვეველად ვიმოქმედებთ, თუ ამ ფაქტს არ ვაღიარებთ და ბოლომდე არ გავაანალიზებთ, მხოლოდ ძველი გზიდან გადახვევით პრობლემებს ვერ გადავჭრით. შესაბამისად, ის რაც წიგნში შემდეგაა ნათქვამი, მიზნად ისახავს ახალი განათლების წინაშე არსებული ზოგიერთი მთავარი პრობლემის წარმოჩენას და მათი მოგვარებისთვის აუცილებელი გზებისა და მიმართულებების ჩვენებას. ჩემი აზრით, ყველა გაურკვეველობას სდევს ერთი მუდმივი კრიტერიუმი, რომელიც ათვლის წერტილად უნდა მივიჩნიოთ: კერძოდ, ეს არის განათლებასა და პიროვნულ გამოცდილებას შორის არსებული ორგანული კავშირი ანუ ის, რომ განათლების ახალი ფილოსოფია არის გარკვეული ტიპის ემპირიული და ექსპერიმენტული ფილოსოფია. მაგრამ გამოცდილება და ექსპერიმენტი არ წარმოადგენენ თვით-განმარტებით, თავისთავად, ცხად, ცნებებს. მათი მნიშვნელობის გაგება იმ პრობლემის ნაწილია, რომელიც უნდა განვიხილოთ. ემპირიზმის მნიშვნელობა რომ გავიგოთ, საჭიროა ვიცოდეთ, რა არის გამოცდილება.

ნამდვილი განათლების წყაროდ გამოცდილების მიჩნევა არ ნიშნავს, რომ ყველა სახის გამოცდილების მიჩნევა ჭეშმარიტი ან თანაბარი საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი მნიშვნელობა აქვს. გამოცდილებისა და განათლების გაიგივება ერთმანეთთან შეუძლებელია, ვინაიდან, ზოგჯერ გამოცდილებას, შესაძლოა, საპირისპირო შედეგი ჰქონდეს. ნებისმიერი გამოცდილება, რომელიც ამახინჯებს ან აფერხებს გამოცდილების შემდგომ ზრდას, შეიძლება ჩაითვალოს არასწორი განათლების წყაროდ. ზოგიერთმა გამოცდილებამ, შესაძლოა ინდივიდში ერთგვარი მოუქნელობა, სიტლანქე გამოიწვიოს; გახდეს ინდიფერენტულობისა და მოვლენებზე რეაგირების უნარის დაქვეითების მიზეზი. ეს ზღუდავს მომავალში უფრო მდიდარი გამოცდილების დაგროვების შესაძლებლობას. გარკვეულმა გამოცდილებამ, შესაძლოა, გაზარდოს პიროვნების ავტომატური უნარ-ჩვევა მხოლოდ ერთი, კონკრეტული მიმართულებით და აიძულოს იგი, ერთი ადგილი ტკეპნოს და ჩვეული, გაკვალილი გზიდან არ გადაუხვიოს; ამ შემთხვევაშიც იმავე შედეგს მივიღებთ: პიროვნების შემდგომი გამოცდილების სფერო დავიწროვდება. თავად გამოცდილება, შესაძლოა, სასიამოვნოც იყოს, მაგრამ უზრუნველი, დაუდევარი დამოკიდებულების ჩამოყალიბება გამოიწვიოს; ეს დამოკიდებულება კი იმდენად ცვლის პიროვნების შემდგომი გამოცდილებების ხასიათს, რომ ხელს უშლის სრულფასოვნად მიიღოს ის, რისი მიღებაც მას ამ გამოცდილებიდან შეუძლია. გარდა ამისა, სხვადასხვა სახის გამოცდილება, შეიძლება ურთიერთდაუკავშირებელი და ერთმანეთისგან იმდენად მოწყვეტილი იყოს, რომ მაშინაც კი, როცა ყოველი მათგანი სათითაოდ მისაღები და სასიამოვნოა, თუკი

ისინი მოკლებული არიან თანმიმდევრულობას და ვერ ქმნიან ერთობლიობას, ადამიანის ენერგია იფანტება და იგი თავქარიანი, არაკონცენტრირებული ხდება. თავისთავად გამოცდილება, შესაძლოა მხიარული, ენერგიული, ცოცხალი და „საინტერესო“ იყოს, მაგრამ თუ სხვადასხვა გამოცდილება ერთმანეთთან დაკავშირებული არ არის, ეს ხელოვნურად ინვესტაციის გაფანტული, დანაწევრებული, „ცენტრიდანული“ თვისებების წარმოქმნას. ამგვარი ჩვევებისა და თვისებების ჩამოყალიბების ლოგიკური განვითარება კი განაპირობებს ადამიანის უუნარობას აკონტროლოს მომავლის გამოცდილება და ის, რასაც მას ეს გამოცდილებები სთავაზობენ. იგი ამ გამოცდილებებს ხვდება ან სიამოვნებით, უკმაყოფილებით, ან ამბოხით; ასეთ სიტუაციაში თვითკონტროლზე საუბარიც ზედმეტია.

ტრადიციული განათლება ამ ტიპის გამოცდილებათა უამრავ მაგალითს გვთავაზობს. დიდი შეცდომა იქნება, თუ ვიტყვით, ან თუნდაც ვიგულისხმებთ, რომ ტრადიციული საკლასო ოთახი არასოდეს ყოფილიყო ის ადგილი, სადაც მოსწავლეებს გამოცდილების მიღება შეეძლოთ. თუმცა, ეს თავისთავად იგულისხმება, როდესაც პროგრესული განათლება, როგორც გამოცდილების საფუძველზე, სწავლების გეგმა, ძველ განათლებასთან ოპოზიციაშია. ამგვარი შეტევის დროს, სამართლიანი და სწორი იქნება, თუ ვიტყვით რომ გამოცდილება, რომელიც ერთნაირად ჰქონდათ მოსწავლეებსაც და მასწავლებლებსაც, მეტწილად მცდარი იყო. ვინ მოთვლის, რამდენი მოსწავლე გახდა ინდიფერენტული იდეების მიმართ და რამდენმა დაკარგა სწავლის სტიმული ისევ და ისევ სწავლის პროცესში მიღებული გამოცდილების გამო? რამდენმა შეიძინა კონკრეტული უნარ-ჩვევები ავტომატური ვარჯიშით, მსჯელობისა და ახალ სიტუაციებში გონივრულად მოქმედების უნარის შეზღუდვის ხარჯზე? რამდენი ადამიანისთვის იქცა სწავლის პროცესი მობეზრებისა და მოწყენის ამსახველ სინონიმად? რამდენმა აღმოაჩინა თუ რამდენად შორეული და უცხო იყო ის, რასაც სკოლაში სწავლობდა, სკოლის კედლებს მიღმა მიმდინარე ცხოვრებისეული სიტუაციებისგან? რამდენისთვის იქცა წიგნი უაზრო, მოსაბეზრებელ, იაფფასიან საკითხავ მასალად?

ამ კითხვების დასმისას, ჩემი მიზანი არ ყოფილა ძველი განათლების დაგმობა. ამით მინდა ხაზი გავუსვა იმას, რომ ახალგაზრდები ტრადიციულ სკოლებში მართლაც იღებენ გამოცდილება, მაგრამ პრობლემა გამოცდილების არქონა კი არ არის, არამედ მათი დეფექტური და მცდარი ხასიათი შემდგომ გამოცდილებებთან დაკავშირების თვალსაზრისით. ამ საკითხის პოზიტიური, დადებითი მხარე კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია პროგრესულ განათლებასთან მიმართებაში. საკმარისი არ არის მხოლოდ დაჟინება იმისა, რომ გამოცდილება აუცილებელია, ვინაიდან საბოლოოდ, ყველაფერი დამოკიდებულია მიღებულ გამოცდილებაზე. ნებისმიერი გამოცდილების სახეს ორი ძირითადი ასპექტი განსაზღვრავს. პირველი ასპექტი უკავშირდება უშუალო განცდას — გამოცდილება სასიამოვნოა თუ უსიამოვნო. მეორე ასპექტი გულისხმობს მის გავლენას უფრო გვიანდელ გამოცდილებაზე. პირველი ასპექტი თვალსაჩინოა და განსასაზღვრად მარტივი. რაც შეეხება გამოცდილების შედეგს, ის არათვალსაჩინოა და უშუალოდ არ აღიქმება. ეს უკანასკნელი პედაგოგის წინაშე შემდეგ ამოცანას სახავს: ისეთი

გამოცდილებებზე უნდა შექმნას, რომელიც არათუ განიზიდავს მოწაფის ინიციატივას, არამედ პირიქით, აქტიურად ჩააბამს საქმიანობაში და წახალისებს მასში მონაწილეობას; ამგვარი გამოცდილების დანიშნულება კი გაცილებით მნიშვნელოვანია, ვიდრე უბრალოდ სიამოვნების მიღება, ვიანიდან ის უზრუნველყოფს სასურველი სამომავლო გამოცდილების არსებობას. ისე, როგორც ადამიანის სიცოცხლე და სიკვდილი არ არის დამოკიდებული მის ნებაზე, გამოცდილების „სიცოცხლე და სიკვდილიც“ ვერ იმართება მისი ნებით. სურვილისა და განზრახვისგან დამოუკიდებლად, ყოველი გამოცდილება განაგრძობს არსებობას შემდგომ გამოცდილებაში. აქედან გამომდინარე, გამოცდილებაზე დაფუძნებული განათლების ცენტრალური პრობლემაა ისეთი ანმყო გამოცდილებების შერჩევა, რომლებიც ნაყოფიერად და შემოქმედებითად იარსებებენ მომდევნო გამოცდილებაში.

მოგვიანებით, უფრო დეტალურად განვიხილავთ გამოცდილების თანმიმდევრული უწყვეტობის პრინციპს, რასაც შეიძლება გამოცდილების კონტინუუმი, ან ემპირიული კონტინუუმი ეწოდოს. აქ მინდა უბრალოდ ხაზი გაუვსვა ამ პრინციპის დიდ მნიშვნელობას საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი გამოცდილების ფილოსოფიის საკითხში. ნებისმიერი სხვა თეორიის მსგავსად, განათლების ფილოსოფიის ჩამოყალიბება სიტყვების, სიმბოლოების საშუალებით ხდება. მაგრამ აქ ვერბალური ფორმულირება საკმარისი არ არის, რადგან საქმე გვაქვს განათლების წარმართვის პრაქტიკულ გეგმასთან. მსგავსად ნებისმიერი გეგმისა, ის უნდა ჩამოყალიბდეს იმის გათვალისწინებით, რა, და როგორ უნდა გაკეთდეს. რაც უფრო ნათელი წარმოდგენა გვექნება იმის შესახებ, რომ განათლება გამოცდილების განვითარებაა, გამოცდილებისთვის და გამოცდილების ფარგლებში, მით უფრო მნიშვნელოვანი გახდება გამოცდილების შესახებ მკაფიოდ გამოკვეთილი კონცეფციების შემუშავება. თუ გამოცდილების შედეგად ვერ ჩამოვაყალიბებთ სწავლების შინაარსის, სწავლების მეთოდებისა და დისციპლინის, სკოლის მატერიალური აღჭურვისა და სოციალური ორგანიზაციის გეგმას, მაშინ ეს გამოცდილება ფუჭია. იგი სხვა არაფერია, თუ არა სიტყვების უბრალო ჯგუფი, რომელიც შესაძლოა ემოციური თვალსაზრისით ეფექტური იყოს, მაგრამ მისი შეცვლა სიტყვათა სხვა ნებისმიერი კომბინაციითაც იქნება შესაძლებელი, თუ ეს სიტყვები არ მიუთითებს იმ პრაქტიკულ ნაბიჯებზე, რომლებიც უნდა შემუშავდეს და განხორციელდეს. მხოლოდ ის ფაქტი, რომ ტრადიციული განათლება იყო შაბლონი და რუტინა, სადაც გეგმები და პროგრამები წარსულიდან გადმოეცემოდა თაობებს, არ ნიშნავს, რომ პროგრესული განათლება დაუგეგმავი იმპროვიზაცია უნდა იყოს.

ტრადიციულ სკოლას შეეძლო ეარსება თანმიმდევრულად შემუშავებული განათლების ფილოსოფიის გარეშე. თავისი ტრადიციული კურსის შესანარჩუნებლად მას სჭირდებოდა არაერთი აბსტრაქტული სიტყვა, როგორიცაა კულტურა, დისციპლინა, ჩვენი დიადი კულტურული მემკვიდრეობა და ა. შ. თუმცა, იგი რეალურად არა ამ ცნებებით, არამედ წარსულში დადგენილი წესებითა და დიდი ხნის წინ დამკვიდრებული ტრადიციებით ხელმძღვანელობდა. რადგან პროგრესული სკოლა ველარ დაეყრდნობა დადგენილ ტრადიციებსა და ინსტიტუციურ წესებს, ან მეტ-ნაკლებად უსისტემოდ უნდა იმოქმედოს, ან იხელმძღვანელოს ისეთი იდეებით,

რომელთა მკაფიო, თანმიმდევრული ჩამოყალიბებაც განათლების ფილოსოფიას მოგვცემს. ტრადიციული სკოლისთვის დამახასიათებელი ორგანიზაციის წინააღმდეგ პროტესტი ინვესს ახლებურ იდეებზე დაფუძნებული ორგანიზაციის არსებობის აუცილებლობას. ჩემი აზრით, განათლების ისტორიის უმნიშვნელო ცოდნაც კი საკმარისია იმის დასამტკიცებლად, რომ განათლების ფილოსოფიის შექმნის საჭიროება მხოლოდ განათლების რეფორმატორებმა და ნოვატორებმა იგრძნეს. მათთვის კი, ვინც დადგენილი სისტემის ერთგული რჩებოდა, რამდენიმე ლამაზი სიტყვაც საკმარისი იყო არსებული პრაქტიკის გასამართლებლად. რეალური სამუშაო სრულდებოდა იმ წესების მიხედვით, რომლებიც იმდენად ფიქსირებული და უცვლელი იყო, რამდენადაც ინსტიტუციური. ეს პროგრესული განათლებისთვის დიდი გაკვეთილია. ახლა მისი ამოცანაა გამოცდილების ფილოსოფიაზე დაფუძნებული განათლების ფილოსოფიის შექმნა. ეს მოთხოვნა დღეს გაცილებით უფრო მწვავედ დგას, ვიდრე ოდესმე.

სხვათა შორის ავლნიშნე, რომ, დემოკრატიის შესახებ ლინკოლნის ცნობილი გამონათქვამის პარაფრაზი რომ მოვახდინოთ, ეს ფილოსოფია გულისხმობს გამოცდილების, გამოცდილებით და გამოცდილებისთვის განათლებას. გამოცდილების, გამოცდილებით და გამოცდილებისთვის — ამ სიტყვებიდან არცერთი არ არის ჩვენთვის თავისთავად გასაგები. თითოეული მათგანი ასახავს ურთულეს ამოცანას, რაც გულისხმობს წესრიგისა და ორგანიზაციის პრინციპის მიგნებასა და ამოქმედებას, რაც საბოლოოდ, გამომდინარეობს გამოცდილების ცნების ადეკვატური გაგებიდან.

შესაბამისად, ახალი განათლებისთვის შესაფერისი მასალების, მეთოდებისა და სოციალური უთიერთობების შემუშავება გაცილებით უფრო რთული ამოცანაა, ვიდრე ტრადიციული განათლების შემთხვევაში. ჩემი აზრით, პროგრესული სკოლის მართვასთან დაკავშირებული სირთულეებისა და ამ სკოლების წინააღმდეგ გამოთქმული უამრავი კრიტიკის მიზეზი სწორედ ეს გარემოება არის. სირთულეები მწვავედება და კრიტიკაც მატულობს, როდესაც ფიქრობენ რომ ახალი განათლება ძველზე ადვილია. ვფიქრობ, ეს შეხედულება, მეტად თუ ნაკლებად, გავრცელებულია დღეს. შესაძლოა, ესეც ჩვენს მიერ არაერთხელ ხსენებული „ან-ან“ ფილოსოფიის გავლენაა.

სიამოვნებით ვაღიარებ, რომ ახალი განათლება, თავისი საფუძვლებითა და პრინციპებით ძველთან შედარებით მარტივია. ის ჰარმონიაშია ზრდისა და განვითარების პრინციპებთან, საგნებისა და მეთოდების ძველ კომპლექტსა და ორგანიზაციაში კი ბევრი რამ ხელოვნური იყო, რასაც ყოველთვის არასასურველ, და რაც მთავარია, სრულიად უსარგებლო სირთულემდე მივყავართ. მაგრამ, არ შეიძლება ადვილს და მარტივს ერთნაირი გაგება მივცეთ. იმის აღმოჩენა, რა არის მართლაც მარტივი და შემდეგ ამ აღმოჩენის შესაბამისად მოქმედება, უაღრესად რთული ამოცანაა. როდესაც ხელოვნური და რთული ოდესღაც ინსტიტუციურად გამყარებული და შემდეგ ტრადიციისა და რუტინაში მყარად ფესვგადგმულია, რა თქმა უნდა, უფრო ადვილია გაკვალული გზებით სიარული, ვიდრე ახალი ხედვისა და კურსის არჩევის შემდეგ იმის ჩამოყალიბება, პრაქტიკულად რა იგულისხმება ამ ახალ ხედვაში. პტოლემეს ძველი ასტრონომიული

სისტემა უფრო რთული იყო თავის ციკლებითა და ეპიცოდებით, ვიდრე კოპერნიკის სისტემა. მაგრამ სანამ ასტრონომიული მოვლენების ორგანიზაციას საფუძვლად კოპერნიკისეული პრინციპი დაედებოდა, ყველაზე ადვილი გზა ძველი ინტელექტუალური ტრადიციით ხელმძღვანელობა იყო, მინიმალური წინააღმდეგობის გარეშე. მაშასადამე, კვლავ ვუბრუნდებით იდეას, რომ სკოლების მუშაობის ახალი მიმართულებების დასახვისათვის, საჭიროა გამოცდილების შეთანხმებული, თანმიმდევრული თეორია, რომელიც საშუალებას მოგვცემს პოზიტიური მიმართულება მივცეთ სათანადო საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი მეთოდებისა და მასალების შერჩევასა და ორგანიზაციას. ეს ზრდის ნელი და დაძაბული პროცესია და არსებობს უამრავი დაბრკოლება, რომელმაც შესაძლოა, ეს ზრდა შეაფერხოს ან გეზი შეუცვალოს.

ორგანიზაციის შესახებ მოგვიანებით კიდევ ვისაუბრებთ. ამჯერად კი აუცილებელია აღინიშნოს, რომ მასზე მსჯელობისას უნდა მოვერიდოთ ტენდენციას, რომ ვიგულისხმოთ ტრადიციული განათლებისთვის დამახასიათებელი ორგანიზაცია, იქნება ეს შინაარსის, მეთოდების თუ სოციალური ურთიერთობების თვალსაზრისით. ჩემი აზრით, ორგანიზაციის იდეის მიმართ ამჟამად არსებული წინააღმდეგობის დიდი ნაწილი იმითაა განპირობებული, რომ ჩვენთვის არც ისე ადვილია ტრადიციული სკოლის ხატისგან განთავისუფლება. მაშინვე, როგორც კი „ორგანიზაციას“ ვახსენებთ, ჩვენი წარმოსახვაში ავტომატურად აღვადგენთ ჩვენთვის ნაცნობი ორგანიზაციის სურათს, და როცა მას „ავუჯანყდებით“ ხოლმე, მასთან ერთად ვგმობთ იდეას ნებისმიერი სხვა სახის ორგანიზაციის შესახებ. მეორე მხრივ, რეაქციული ძალები, რომლებიც ახლა მკვიდრდებიან განათლების სფეროში, ცდილობენ ახალი ტიპის სკოლაში ადეკვატური ინტელექტური და მორალური ორგანიზაციის არარსებობით დაადასტურონ, რომ ორგანიზაციის არსებობა აუცილებელია. უფრო მეტიც, ყველა სახის ნებისმიერ ორგანიზაციაში ისინი გულისხმობენ იმ ორგანიზაციას, რომელიც ექსპერიმენტული მეცნიერების აღმოცენებამდე ჯერ კიდევ დიდი ხნით ადრე დამყარდა. ემპირიულ და ექსპერიმენტულ საფუძველზე დამყარებული ორგანიზაციის ცნების არარსებობა კი სწორედ ამ რეაქციული ძალების წისქვილზე ასხამს წყალს. ასეთ პირობებში ისინი იოლად შეძლებენ გამარჯვებას. მაგრამ, ის ფაქტი, რომ ემპირიული მეცნიერებები გვთავაზობენ საუკეთესო ტიპის ინტელექტური ორგანიზაციის მოდელს, რომელსაც საქმიანობის ნებისმიერ სფეროში ვხვდებით, გვაჩვენებს, რომ რომლებიც საკუთარ თავს ემპირიკოსს ვუნოდებთ, არ გვაქვს მიზეზი, წესრიგისა და ორგანიზაციის საკითხში საკუთარი თავი „სუსტ მოწინააღმდეგედ“ მივიჩნიოთ.

თავი მესამე

გამოცდილების კრიტერიუმები

ზემოთ ვისაუბრეთ იმის თაობაზე, რომ აუცილებელია გამოცდილების თეორიის შემუშავება, რაც გამოცდილების საფუძველზე განათლების გონივრულად წარმართვის საშუალებას მოგვცემს. თუ ეს აუცილებლობა რეალურია, მაშინ ჩვენი დისკუსიის მომდევნო საკითხი იქნება იმ პრინციპების განხილვა, რომლებიც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ამ თეორიის ფორმირებისთვის. აქედან გამომდინარე, თავს უფლებას მივცემ დისკუსიაში გარკვეული დოზით შემოგთავაზოთ ფილოსოფიური ანალიზიც, რაც სხვა სიტუაციაში, შესაძლოა, უადგილო ყოფილიყო, მაგრამ ამ კონტექსტში მასზე საუბარი რელევანტურად მიმაჩნია. ამასთან, მინდა დაგარწმუნოთ, რომ ეს ანალიზი ჩვენი საბოლოო მიზანი არ არის, არამედ დისკუსიაში გამოყენებული იმ კრიტერიუმებზე სასაუბროდ, რომლებსაც მოგვიანებით განვიხილავთ ნიგნში, უფრო კონკრეტული და უმრავლესობისთვის ალბათ მეტად საინტერესო საკითხებზე მსჯელობისას.

უკვე აღვნიშნე, რას ვუნოდებ გამოცდილების თანმიმდევრული უწყვეტობის, განგრძობითობის კატეგორიას ანუ გამოცდილების (ემპირიულ) კონტინუუმს. როგორც უკვე აღვნიშნე, ამ პრინციპის საფუძველზე ჩვენ ვცდილობთ განათლების თვალსაზრისით ფასეული გამოცდილება იმ გამოცდილებისგან განვასხვავოთ, რომელსაც საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი მნიშვნელობა არ გააჩნია. ალბათ, ბევრი მტკიცება არ სჭირდება იმას, რომ ამგვარი განსხვავების პოვნა აუცილებელია არა მხოლოდ ტრადიციული განათლების კრიტიკის, არამედ ახალი ტიპის განათლების დანერგვისა და წარმართვის პროცესშიც. და მაინც, სასურველია ცოტა ხნით მაინც შევჩერდეთ იმ საკითხზე, რომ გამოცდილებათა დიფერენციაცია ორივე სისტემისთვის თანაბრად აუცილებელია. შეიძლება თამამად ვაღიაროთ, რომ ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი, რომელიც ნამდვილად პროგრესული მოძრაობის სასარგებლოდ მეტყველებს, არის ის რომ იგი უფრო მეტ შესაბამისობაშია დემოკრატიის იმ იდეალთან, რომელიც ჩვენმა ხალხმა აირჩია, ვიდრე ტრადიციული სკოლის მეთოდიკა, რომელსაც ავტოკრატიის მეტისმეტად ბევრი ნიშანი აქვს. მეორე ფაქტორი, რამაც ასევე მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა პროგრესული განათლების წარმატებით შემოღებაში, არის ის, რომ მისი მეთოდები გაცილებით უფრო ჰუმანურია იმ უხეშ, მკაცრ მეთოდებთან შედარებით, რაც ასე დამახასიათებელი იყო ტრადიციული სასკოლო პოლიტიკისთვის.

კითხვა: აქვე მინდა დავსვა, რატომ ვანიჭებთ უპირატესობას დემოკრატიულს და ჰუმანურს ავტოკრატიულთან და მკაცრთან შედარებით. კითხვაში „რატომ?“, ვგულისხმობ იმ საფუძველს, რომელზე დაყრდნობითაც ამ არჩევანს ვაკეთებთ და არა უბრალოდ მიზეზებს, რომლებსაც ამ არჩევანთან მივყავართ. მაგალითად, ერთ-ერთ მიზეზად შეიძლება ჩაითვალოს ისიც, რომ ჩვენ არა მარტო სკოლაში, არამედ კათედრების, ტრიბუნების, საკანონმდებლო ორგანოების, პრე-

სისა და კანონის მეშვეობით გვასწავლიდნენ, რომ დემოკრატია საუკეთესო საზოგადოებრივი ნყობაა. შესაძლოა, ეს იდეა იმდენად შევისისხლბორცეთ ჩვენი გარემოცვის გავლენით, რომ ის გონებრივი და მორალური სისტემის ჩვეულ, განუყოფელ ნაწილად იქცა. მაგრამ მსგავსმა მიზეზებმა, განსხვავებულ გარემოში მცხოვრები სხვა ადამიანები სხვა დასკვნებამდე მიიყვანა – ზოგიერთმა, მაგალითად, ფაშიზმი აირჩია. ეს ნიშნავს, რომ ჩვენი არჩევანის მიზეზი არ არის იგივე, რაც საფუძველი, რომლის გამოც ეს არჩევანი უნდა გავაკეთოთ.

ჩემი მიზანი ამჟამად არ არის ამ საფუძვლის დეტალური ანალიზი. მაგრამ დავსვამ ერთ კითხვას: შეიძლება მივაკვლიოთ ისეთ საფუძველს, რომელიც, საბოლოო ჯამში მაინც არ მიგვიყვანს იმ არჩევანთან, რომ დემოკრატიული სოციალური სისტემა უზრუნველყოფს ადამიანური გამოცდილების უკეთეს დონეს, ისეთს, რომელიც უფრო ადვილად მისაწვდომი და სასიამოვნოა, ვიდრე საზოგადოებრივი ცხოვრების არადემოკრატიული ან ანტიდემოკრატიული ფორმების შემთხვევაში? ნუთუ ინდივიდუალური თავისუფლებისა და ადამიანთა ურთიერთობებში წესიერებისა და კეთილი ნების პატივისცემის პრინციპს საბოლოოდ მაინც არ მივყავართ იმ დასკვნამდე, რომ ყოველივე ეს უფრო მეტად უწყობს ხელს გამოცდილების მაღალ დონეს, ვიდრე რეპრესიული და ძალადობრივი მეთოდები? ნუთუ ჩვენი არჩევანისთვის საკმარის საფუძველს არ იძლევა იმის რწმენა, რომ აზრთა ურთიერთგაცვლის, ორმხრივი კონსულტაციისა და დიალოგის საფუძველზე ჩამოყალიბებული შეხედულებები უკეთეს გამოცდილებას უზრუნველყოფს, ვიდრე სხვა პირობებში მოხდებოდა?

თუ ამ კითხვებზე პასუხი დადებითია (პირადად მე ვერ ვხედავ, კიდევ რის საფუძველზე შეიძლება გავამართლოთ დემოკრატიისა და ჰუმანურობის არჩევანი), საფუძველი იმისა, რომ მივესალმებით პროგრესულ განათლებას მისი ჰუმანური მეთოდებისა და დემოკრატიასთან სიახლოვის გამო, ისევ და ისევ განსხვავებულ გამოცდილებათა ერთმანეთისგან დიფერენციაციას უკავშირდება. ამგვარად, დავუბრუნდი გამოცდილების კონტინუუმის პრინციპს, რომელიც ამ დიფერენციაციის კრიტერიუმი.

ეს პრინციპი არსებითად ეფუძნება ჩვევის ფაქტს, როდესაც ჩვევას ბიოლოგიური ინტერპრეტაცია აქვს. ჩვევის ძირითად მახასიათებელია ის, რომ თითოეული გამოცდილება, რომელსაც ადამიანი შეიძენს და გამოსცდის, ცვლის მას, როგორც ამ გამოცდილებაში მონაწილეს, ხოლო, ეს ცვლილება, ადამიანის სურვილისგან დამოუკიდებლად, გავლენას ახდენს მომდევნო გამოცდილებებზე, ვინაიდან, ყოველი მორიგი გამოცდილების გავლის შემდეგ, მომდევნო გამოცდილებაში რაღაცით შეცვლილი, განსხვავებული ადამიანი გადადის. ამგვარად გაგებულ ჩვევას, აშკარად უფრო ღრმა მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე ჩვევის ჩვეულებრივ ცნებას, როგორც დროთა განმავლობაში შემუშავებულ, მეტ-ნაკლებად უცვლელ, ფიქსირებული ქცევის წესს, თუმცა ის მოიცავს ამ უკანასკნელს, როგორც მის ერთ-ერთ კონკრეტულ გამოვლინებას, აგრეთვე ემოციური და ინტელექტური დამოკიდებულებების ჩამოყალიბებასაც, ჩვენს მგრძნობელობას და იმას, როგორ ვხვდებით მოვლენებს და როგორ ვრეაგირებთ იმ გარემოებებზე, რომელსაც ცხოვრებაში ვაწყდებით. ამ თვალსაზრისით, გამოცდილების თანმიმდევრულობის

პრინციპი ნიშნავს, რომ თითოეული გამოცდილება მუდამ რაღაცას იღებს მისი წინამორბედი გამოცდილებისგან და გარკვეულწილად ცვლის მომდევნო გამოცდილებათა ხასიათს. როგორც პოეტი ამბობს: ...მთელი გამოცდილება თალია, რომლის მიღმაც კაშკაშებს უცნობი სამყარო, მისი საზღვარი მისკენ ყოველი მორიგი ნაბიჯის გადადგმასთან ერთად, თანდათანობით უსასრულობაში ქრება.“

ჯერჯერობით გამოცდილებათა შორის დიფერენციაციის საფუძველი არ ჩამოგვიყალიბებია. ეს უნდა იყოს პრინციპი, რომელსაც საყოველთაოდ გამოიყენებენ. დავინწყოთ იქიდან, რომ თითოეული შემთხვევა რაღაც ტიპის უწყვეტობას გულისხმობს. გამოცდილებათა დიფერენციაციის, მათი ერთმანეთისგან განსხვავების შესაძლებლობა გვექნება იმ შემთხვევაში, თუ გამოცდილების უწყვეტობის სხვადასხვა ფორმაზე ვისაუბრებთ. იმის საილუსტრაციოდ, რას ვგულისხმობ ყოველივე ამაში, მაგალითად მოვიყვან იდეას ზრდის შესახებ, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ სწავლის პროცესი შეიძლება შევადაროთ ზრდას, როგორც უწყვეტ, თანმიმდევრულ პროცესს.

ზრდა, როგორც ფიზიკური, ინტელექტური და მორალური განვითარების პროცესი, კონტინუუმის პრინციპის ერთ-ერთი მაგალითია. მაგრამ ეს იდეა წარმოშობს გარკვეულ წინააღმდეგობას, ვინაიდან ზრდა, შესაძლოა, უამრავი სხვადასხვა მიმართულებით წარიმართოს: მაგალითად, ადამიანი რომელიც ქურდობას მიჰყოფს ხელს, შესაძლოა, სწორედ ამ მიმართულებით გაიზარდოს, და გარკვეული პრაქტიკის შემდეგ, მაღალი დონის პროფესიონალი მძარცველი გახდეს. აქედან გამომდინარე, მხოლოდ „ზრდა“ საკმარისი არ არის; უნდა დავაკონკრეტოთ ზრდის მიმართულებაც, საბოლოო მიზანი, რომელზედაც ის ორიენტირებულია. თუმცა, სანამ საბოლოოდ ჩავთვლით, რომ ამგვარი მიდგომა მართებულია, ეს სიტუაცია უფრო დეტალურად უნდა გავაანალიზოთ.

შეუძლებელია დავეჭვდეთ იმაში, რომ ადამიანის ზრდა, შესაძლოა, სწორედ მსგავსი მიმართულებებით წარიმართოს და მისგან კარგი მძარცველი, ყაჩაღი ან კორუმპირებული პოლიტიკოსი ჩამოყალიბდეს. მაგრამ, რაც შეეხება ზრდას, როგორც განათლებას, და განათლებას, როგორც ზრდას, აქ გასარკვევია საკითხი — ამ მიმართულებით ზრდა ხელს უწყობს თუ აფერხებს ზრდას ზოგადად? ქმნის თუ არა ზრდის ეს ფორმა შემდგომი ზრდისთვის ხელსაყრელ პირობებს? ხომ არ ართმევს ის გარკვეული მიმართულებით გაზრდილ ადამიანს პირობებს, სტიმულსა და შესაძლებლობებს, ზრდა ახალი მიმართულებებით გააგრძელოს? რა გავლენას ახდენს სპეციფიკური მიმართულებით ზრდა ადამიანის იმ დამოკიდებულებათა და ჩვევათა ფორმირებაზე, რომელთა მეშვეობითაც უნდა განხორციელდეს მისი ახალი კუთხით განვითარება? ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა თქვენთვის მომინდვია. უბრალოდ გეტყვით, რომ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ერთი რომელიმე მიმართულებით განვითარება ხელს უწყობს შემდგომ ზრდას, შეიძლება ვისაუბროთ განათლების, როგორც ზრდის კრიტერიუმზე. ეს არის კონცეფცია, რომელმაც უნდა პოვოს საყოველთაო და არა სპეციალიზებული, შეზღუდული გამოყენება.

ახლა კი ვუბრუნდები გამოცდილების კონტინუუმის საკითხს, რომელიც, კრიტიკიუმიან განათლებისთვის სასარგებლო და გამოუსადეგარი გამოცდილებების დიფერენციაციის. როგორც უკვე ვნახეთ, გამოცდილებებს შორის მუდამ არსებობს გარკვეული კავშირი, ვინაიდან თითოეული გამოცდილება გავლენას ახდენს და უკეთესობისკენ ან უარესობისკენ ცვლის ჩვენს ხედვასა და პოზიციას, რომლებიც გვეხმარება შემდგომ გამოცდილებათა ხასიათის განსაზღვრისას. გამოცდილებები გვიქმნის გარკვეული სახის დამოკიდებულებას — კეთილგანწყობას ან ანტიპათიას და გვიადვილებს ან პირიქით, გვირთულებს ამა თუ იმ მიზნით მოქმედებას მომავალში. უფრო მეტიც, თითოეული გამოცდილება გარკვეული დოზით გავლენას ახდენს იმ ობიექტურ გარემოებებზე, რომელშიც წარმართება მომდევნო გამოცდილება. მაგალითად, ლაპარაკის სწავლისას ბავშვს ახალი უნარი და ახალი სურვილი უყალიბდება. ამასთანავე ლაპარაკის სწავლა ქმნის პირობას შემდგომი სწავლისთვის. კითხვის სწავლით, იგი, კიდევ ერთ ახალ გარემოს აღმოაჩენს. როდესაც ადამიანი, რომელმაც მასწავლებლობა, იურისტობა, ექიმობა თუ ბიზნის მაკლერობა გადაწყვეტა, აღასრულებს თავის განზრახვას, მას გარკვეულ დონეზე მაინც განსაზღვრული აქვს იმ გარემოს ხასიათი, რომელშიც წარმართავს საქმიანობას მომავალში. ის თავად იღებს გადაწყვეტილებას — მხოლოდ გარკვეული გარემოს მიმართ ხდება იგი მეტად გახსნილი და გულისხმიერი, ხოლო შედარებით ინდიფერენტული სხვა ყველაფრის მიმართ, რაც, შესაძლოა, სტიმულიც კი ყოფილიყო მისთვის სხვა პირობებში, მაგალითად, სხვა პროფესიის არჩევისას.

მაგრამ, მაშინ, როდესაც კონტინუუმის პრინციპი გარკვეული დოზით ყველა სიტუაციაში მოქმედებს, ანმყოში მიღებულ გამოცდილების ხასიათი მნიშვნელოვან ზეგავლენას ახდენს ამ პრინციპის მოქმედებაზე. მაგალითად, შეიძლება ვისაუბროთ ბავშვის გათამამებასა და გათამამებულ ბავშვზე. ბავშვის ზედმეტად განებივრება განგრძობითი პროცესია, რომელიც ერთ ეტაპზე არ სრულდება. ბავშვს უყალიბდება ერთგვარი ქრონიკული დამოკიდებულება, რომელიც მოქმედებს ავტომატური მოთხოვნის სახით — ყველა და ყველაფერი მომავალშიც მის სურვილებსა და კაპრიზებს დაემორჩილოს. ეს აიძულებს მას მუდამ ისეთი გარემო და სიტუაცია ეძებოს, რომელიც საშუალებას მისცემს გააკეთოს ის, რისი გაკეთებაც მას იმ მომენტში სურს. იგი უარყოფითად განწყობა და გარკვეულწილად ისეთი სიტუაციის გამკლავების უნარსაც კი კარგავს, სადაც დაბრკოლებათა გადასალახად ძალისხმევა და შეუპოვრობაა საჭირო. პარადოქსი არ არის ის ფაქტი რომ გამოცდილების კონტინუუმის პრინციპის მოქმედებით, ადამიანი შეიძლება განვითარების დაბალ დონეზე დარჩეს და ზრდის შემდგომი ნაყოფიერებაც შეიზღუდოს.

მეორე მხრივ, თუ გამოცდილება აღძრავს ცნობისწადილს, განამტკიცებს ინიციატივას და წარმოშობს მოტივაციასა და მიზნებს, რომლებიც იმდენად მძლავრია, რომ ადამიანს მომავალში ნებისმიერ დაბრკოლებას გადაალახინებს, კონტინუუმის პრინციპი განსხვავებულად მოქმედებს. ყოველი გამოცდილება მამოძრავებელი ძალაა. მისი მნიშვნელობის შეფასება მხოლოდ იმის მიხედვით შეიძლება, საით და რასთან მივყავართ მას. პედაგოგს, როგორც ზრდასრულ,

ჩამოყალიბებულ ადამიანს უფრო მდიდარი გამოცდილება აქვს, რაც საშუალებას აძლევს შეაფასოს ახალგაზრდის თითოეული გამოცდილება ისე, როგორც ამას ვერ შეძლებდა ნაკლები გამოცდილების მქონე ადამიანი. ასეთ შემთხვევაში, პედაგოგისა და აღმზრდელის მოვალეობაა, სათანადოდ შეაფასოს, რა მიმართულებით ვითარდება ახალგაზრდის გამოცდილება. თუმცა, მის ხანგრძლივ გამოცდილებას აზრი არ ექნება, თუკი ამ განჭვრეტის უნარსა და მდიდარ ინტუიციას ახალგაზრდებისთვის სასარგებლო გამოცდილების პირობების შესაქმნელად არ გამოიყენებს. თუ გათვალისწინებული არ იქნება გამოცდილების მამოძრავებელი ძალა, ისე რომ შესაძლებელი იყოს მისი შეფასება და წარმართვა იმის მიხედვით, რაზეა იგი ორიენტირებული, მაშინ ეს თავად გამოცდილების პრინციპის უგულვებელყოფას ნიშნავს. ამ პრინციპის დარღვევა ხდება ორი მიმართულებით: პედაგოგი ღალატობს იმგაგებისა და თანაგრძნობის იმ უნარს, რაც მას წარსული გამოცდილებით უნდა შეეძინა. იგი ასევე არ არის დარწმუნებული, რომ ყველა ადამიანურ გამოცდილებას საბოლოოდ სოციალური ხასიათი აქვს ანუ გულისხმობს კონტაქტსა და კომუნიკაციას. ჩამოყალიბებულ ადამიანს, მორალური კუთხით რომ მივუდგეთ, უფლება არა აქვს არ გაუზიაროს ახალგაზრდას საკუთარი პოზიტიური გამოცდილება და არ გამოავლინოს მის მიმართ გულისხმიერება და კეთილგანწყობა, რისი უნარიც მან საკუთარი გამოცდილების მეშვეობით შეიძინა.

თუმცა, ამგვარი პოზიციის გამოხატვისას თავს იჩენს მეორე უკიდურესობა. კერძოდ, ეს იდეები, შესაძლოა ვინმემ გარეშე ძალების მხრიდან შენიღბული ჩარევის მოწოდებად აღიქვას. ამასთან დაკავშირებით, მართებული იქნება, ორიოდ სიტყვით განვმარტოთ, თუ როგორ შეუძლია უფროს ადამიანს გამოამჟღავნოს თავისი მდიდარი გამოცდილების შედეგად დაგროვილი ცოდნა და სიბრძნე ისე, რომ ამან არ მიიღოს გარედან ჩარევის, გარეშე კონტროლის სახე. ერთი მხრივ, მისი ვალია, ფხიზლად ადევნოს თვალი რა დამოკიდებულებები და ტენდენციები უყალიბდებათ ახალგაზრდებს. პედაგოგმა, უნდა განასხვავოს, ამ დამოკიდებულებებს შორის რომელია შემდგომი ზრდისთვის ხელშემწყობი და რომელი – საზიანო. გარდა ამისა, იგი ახალგაზრდებისადმი კეთილგანწყობილი უნდა იყოს და ჰქონდეს გაგების უნარი, რაც საშუალებას მისცემს გაარკვიოს, რა ხდება რეალურად მოსწავლეთა გონებაში. ის, რომ მშობელსა და მასწავლებელს ამის უნარი უნდა გააჩნდეს, სხვა ფაქტორებთან ერთად, ის მოთხოვნა, რომელიც ცოცხალ გამოცდილებაზე დამყარებულ განათლებას გაცილებით რთულად განსაზოგადებელ საქმედ აქცევს, ვიდრე ტრადიციული განათლების მოდელის შესაბამისად მოქმედებაა.

ამ საკითხს აქვს მეორე ასპექტიც. გამოცდილება არ არის უბრალოდ ადამიანის შიგნით მიმდინარე პროცესი. რა თქმა უნდა, ის შიდა პროცესიცაა იმდენად, რამდენადაც გავლენას ახდენს სურვილების, მიზნებისა და დამოკიდებულებების ჩამოყალიბებაზე. მაგრამ ყველაფერი ამით არ მთავრდება. თითოეულ ჭეშმარიტ გამოცდილებას აქვს აქტიური მხარე, რომელიც გარკვეული დოზით სახეს უცვლის იმ ობიექტურ გარემოებებს, რომელშიც მყოფი იმყოფება ეს გამოცდილება. ფართო მასშტაბის მაგალითად შეიძლება მოვიყვანოთ ის, რომ ცივილიზაციასა და ველურ საზოგადოებას შორის განსხვავება იმით განისაზღვრება, რა დონეზე შეცვალა წინა გამოც-

დიდებას ის ობიექტური პირობები, რომელშიც მომდევნო გამოცდილებები ისხამდა ხორცს. კეთილმონყობილი გზების, სწრაფი გადაადგილების საშუალებების, ტრანსპორტირების სისტემის, სამუშაო იარაღისა და ინსტრუმენტების, ავეჯის, სინათლისა და ელექტროენერგიის არსებობა სწორედ ამის მაჩვენებელია. ჩვენ რომ თანამედროვე ცივილიზებული გამოცდილების ხელშემწყობი პირობები აღვკვეთოდ, ჩვენი გამოცდილებაც პირველყოფილი ადამიანების გამოცდილებას დაემსგავსება.

მოკლედ რომ ვთქვათ, დაბადებიდან სიკვდილამდე, ადამიანებისა და ნივთიერი საგნების იმ სამყაროში ვცხოვრობთ, რომლის დიდი ნაწილი იმიტომ არის ისეთი, როგორიც არის, რომ ჩვენამდე ასეთად შექმნეს და ასეთი სახით გადმოგვეცა ადამიანის წინა საქმიანობის შედეგად. თუ ამ ფაქტს მხედველობაში არ მივიღებთ, გამოცდილებას გავიგებთ როგორც მარტოოდენ ადამიანის სხეულსა და გონებაში მიმდინარე მოვლენას. ალბათ, აუცილებელი არ არის იმის მტკიცება, რომ გამოცდილება ვაკუუმში მოქცეული არ არის. ადამიანის გარემომცველ სამყაროში უამრავი წყაროა, რომელიც მას ბადებს. გამოცდილება მუდმივად ამ წყაროებით იკვებება. ალბათ, ყველა დამეთანხმება, რომ ღარიბულ ჯურღმულში მცხოვრები ბავშვის გამოცდილება განსხვავდება კულტურულ სახლში მცხოვრები ბავშვის გამოცდილებისგან; სოფლელი ყმაწვილის გამოცდილება — ქალაქელი ბიჭუნას გამოცდილებისგან; ზღვის პირას გაზრდილი ბავშვის გამოცდილება განსხვავებულია ქვეყნის ცენტრალური რაიონების პრერიებში გაზრდილი ბავშვის გამოცდილებისგან. ჩვეულებრივ, ამგვარი ფაქტების არსებობას იმდენად ბუნებრივად ვიღებთ ხოლმე, რომ მათზე ინფორმაციის ჩანერა მეტისმეტად ბანალურადაც კი მიგვაჩნია. მაგრამ, როდესაც ჯერი მათ საგანმანათლებლო-აღმზრდელობით მნიშვნელობაზე მიდგება, ვითარება იცვლება. ეს ფაქტები გვიჩვენებს, რომ გამოცდილების პირობების შექმნა მუდამ არ გულისხმობს იძულებას. პედაგოგს შეუძლია ახალგაზრდის გამოცდილება ძალდატანების გარეშე წარმართოს. გარდა იმისა, რომ პედაგოგები, უმთავრესად, მოვალენი არიან შეგნებული ჰქონდეთ ზოგადი პრინციპი, რომელიც რეალური გამოცდილების შექმნაში გარემომცველი პირობების განსაკუთრებულ როლს უკავშირდება, მათ უნდა იცოდნენ, კონკრეტულად რა გარემო უწყობს ხელს სამომავლო ზრდისა და განვითარებისთვის ხელსაყრელი გამოცდილების შექმნას. და ბოლოს, მათ უნდა იცოდნენ, როგორ გამოიყენონ არსებული ფიზიკური და სოციალური გარემო ისე, რომ მისგან აიღონ ყველაფერი, რაც მათ ღირებული სასწავლო გამოცდილების შექმნაში დაეხმარება.

ტრადიციული გამოცდილების წინაშე ეს პრობლემა არ იდგა; ის სისტემატურად არიდებდა თავს ამ პასუხისმგებლობას. უცვლელი სასკოლო გარემო ტრადიციული მერხებით, დაფით, პატარა ეზოთი — მისთვის საკმარისი იყო. მასწავლებელს არ მოეთხოვებოდა, ახლოს გაცნობოდა ადგილობრივი მოსახლეობის ფიზიკურ, ისტორიულ, ეკონომიკურ, საქმიანობისა და სხვა პირობებს და გამოეყენებინა ისინი, როგორც საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი რესურსი. განათლების სისტემამ კი, რომლის საფუძველიც განათლებისა და გამოცდილების აუცილებელი ურთიერთკავშირია, პირიქით, გამუდმებით მხედველობაში უნდა მიიღოს ეს მოთხოვნები,

თუ იგი თავისი პრინციპების ერთგულია. პასუხისმგებლობის ამ ტვირთის შედაგოგისთვის დაკისრება კიდევ ერთი მიზეზია იმისა, რატომ არის პროგრესული განათლების წარმართვა ნებისმიერ ტრადიციულ განათლების სისტემასთან შედარებით უფრო რთული.

სავსებით შესაძლებელია განათლების ისეთი სისტემის შექმნა, რომელიც ობიექტურ პირობებს სისტემატურად დაუქვემდებარებს ინდივიდთა „შიდა“, სუბიექტურ პირობებს. ეს მოხდება მაშინ, როდესაც მასწავლებლის, წიგნის, სასწავლო ინსტრუმენტებისა და სასკოლო აღჭურვილობის ადგილი, ფუნქცია, და ზოგადად, ყველაფერი, რაც ზრდასრული უფროსების გამოცდილების პროდუქტია, დაქვემდებარება მოზარდების უშუალო მიდრეკილებებსა და გრძნობებს. ნებისმიერი თეორია, რომელიც მიიჩნევს, რომ ამ ობიექტურ ფაქტორებს მნიშვნელობა შეიძლება მიენიჭოს მხოლოდ გარეშე კონტროლის დანესებისა და ინდივიდთა თავისუფლების შეზღუდვის ხარჯზე, საბოლოოდ, ეყრდნობა იმ მოსაზრებას, რომ გამოცდილება ქვეყნარტია მაშინ, როდესაც ობიექტური პირობები დაქვემდებარებულია გამოცდილებაში ჩართული ინდივიდის სუბიექტურ პირობებთან ანუ იმასთან, რაც ინდივიდის „შიგნით“ ხდება.

რა თქმა უნდა, არ ვგულისხმობ, რომ შესაძლებელია ობიექტური პირობების გამორიცხვა. მათი როლი და მონაწილეობა თავისთავად აღიარებულია: ჩვენ ვემორჩილებით იმ გარდაუვალ ფაქტს, რომ ადამიანებისა და მატერიალური საგნების გარემოცვაში ვცხოვრობთ. მაგრამ, თუ დავაკვირდებით სიტუაციას ოჯახსა და სკოლაში, დავინახავთ, რომ ზოგიერთი მშობელი და მასწავლებელი აქტიურად ხელმძღვანელობს იმ იდეით, რასაც ჩვენ ობიექტური პირობების სუბიექტური პირობებისადმი დაქვემდებარება ვუწოდებთ. თუმცა, მსგავს შემთხვევებში იგულისხმება არა მარტო ის, რომ სუბიექტური პირობები პირველხარისხოვანია, (რაც, გარკვეული გაგებით, მართლაც ასეა), არამედ ისიც, რომ მათი არსებობა დროებითია.

საილუსტრაციოდ მოვიყვან ჩვილი ბავშვის მაგალითს. ისეთი მოთხოვნილებები, როგორიცაა საკვები, დასვენება და ფიზიკური აქტიურობა, გარკვეული გაგებით, უმთავრესი და გადამწყვეტია ბავშვისთვის. მშობელმა მას საკვები უნდა მისცეს; კომფორტული ძილისთვის საჭირო პირობები შეუქმნას და ა.შ. მაგრამ ყოველივე ეს არ ნიშნავს, რომ მშობელმა ბავშვს საკვები უნდა მისცეს ნებისმიერ დროს, როცა ის გაბრაზებული ან გაღიზიანებულია, არამედ უნდა არსებობდეს კვებისა და ძილისთვის გამოზომილი საათების სპეციალური გეგმა. ჭკვიანი დედა ანგარიშს უწევს ბავშვის მოთხოვნილებას, მაგრამ არა ისე, რომ თავად გათავისუფლდეს პასუხისმგებლობისგან - დაარეგულიროს ის ობიექტური პირობები, რომლებიც აუცილებელია ბავშვის მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. ასეთ შემთხვევაში, იგი იშველიებს პროფესიონალების, ექსპერტებისა და, რა თქმა უნდა, საკუთარ გამოცდილებას, რაც საშუალებას აძლევს გაარკვიოს, ზოგადად რომელი გამოცდილებაა ბავშვის ნორმალური განვითარების ხელშემწყობი. ასეთ შემთხვევაში, არა ობიექტური პირობების ბავშვის უშუალო, სუბიექტურ პირობებთან დაქვემდებარება ხდება, არამედ მათი დარეგულირება იმგვარად, რომ მიღწეულ იქნეს სუბიექტურ და ობიექტურ ფაქტორებს შორის სპეციფიკური ტიპის ურთიერთქმედება.

სიტყვა „ურთიერთქმედება“, რომელიც ეს-ეს არის ვახსენეთ, გამოხატავს გამოცდილების საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი ფუნქციისა და ძალის განსაზღვრის მეორე მთავარ

პრინციპს. ის თანაბარ უფლებებს ანიჭებს გამოცდილების ორივე ფაქტორს — ობიექტურ და შიდა სუბიექტურ პირობებს. ნებისმიერი ნორმალური გამოცდილება ამ ორი სახის ფაქტორთა ურთიერთქმედებაა. ისინი ერთად ანუ ერთმანეთთან ურთიერთქმედებისას სიტუაციას ქმნიან. ტრადიციული განათლების პრობლემა იყო არა ის, რომ იგი აქცენტს აკეთებდა იმ გარეშე პირობებზე, რომლებიც მონაწილეობენ გამოცდილების მართვაში, არამედ მცირე ყურადღება შიდა ფაქტორებისადმი, რომლებიც ასევე განსაზღვრავენ გამოცდილების ხასიათს. ის არღვევდა ურთიერთქმედების პრინციპს ერთი მხრიდან. მაგრამ, ეს არ არის მიზეზი, რის გამოც ახალმა განათლებამ უნდა დაარღვიოს ეს პრინციპი მეორე მხრიდან — თუ, რა თქმა უნდა, აქ არ ჩაერთვება განათლების „ან-ან“ ფილოსოფია, რაზეც ზემოთ ვისაუბრეთ.

როგორც ბავშვის განვითარების ობიექტური პირობების დარეგულირების შესახებ ზემოთ მოყვანილი მაგალითი გვაჩვენებს, მშობელი, ერთის მხრივ, პასუხისმგებელია ბავშვისთვის უზრუნველყოს კვების, ძილისა და სხვა ტიპის გამოცდილებისთვის აუცილებელი პირობები, და, მეორეს მხრივ, ამ პასუხისმგებლობის აღსრულებისას გამოიყენოს წარსულში დაგროვილი გამოცდილება, როგორცაა, მაგალითად, იმ კომპეტენტური ექიმებისა და სხვათა რჩევა, რომლებსაც ბავშვის ნორმალური ფიზიკური განვითარების თაობაზე სპეციალური კვლევები აქვთ ჩატარებული. ხომ არ ზღუდავს დედის თავისუფლებას ბავშვის კვებისა და ძილის ობიექტური პირობების დარეგულირებისას ამ გზით დაგროვილი ცოდნის გამოყენება, თუ, პირიქით, ცოდნის გაფართოება მშობლის ფუნქციის შესრულებისას მეტ თავისუფლებას ანიჭებს მას? ბუნებრივია, რჩევებისა და მითითებების მეტისმეტად „გაფეტიშება“, მათ აქცევს, მოუქნელ დირექტივებად, რომელთაც ნებისმიერ ვითარებაში უნდა დავემორჩილოთ. ამ შემთხვევაში მშობლისა და ბავშვის თავისუფლების შეზღუდვა გარდაუვალია. მაგრამ, გარდა ამისა, ეს ზღუდავს პირადი მოსაზრების სახით ინდივიდუალური აზროვნების გამოვლენის თავისუფლებას.

რა გაგებით ზღუდავს ობიექტური პირობების დარეგულირება ბავშვის თავისუფლებას? რა თქმა უნდა, ნებისმიერ შემთხვევაში, როდესაც ბავშვს თამაშის გაგრძელება უნდა, ჩვენ კი ვანვნებთ, ან არ ვაჭმევთ მაშინ, როდესაც მას სურს, ან ხელში არ აგვყავს და ვეფერებით იმ მომენტში, როცა ყურადღებას ითხოვს, თავისთავად ნიშნავს მისთვის გარკვეული შეზღუდვების დაწესებას. შეზღუდვა ხდება მაშინაც კი, როდესაც დედა ან ძიძა ბავშვს ცეცხლს მოარიდებს, რათა შიგ არ ჩავარდეს. მოგვიანებით კიდევ ვისაუბრებ თავისუფლებაზე. აქ მხოლოდ ერთი შეკითხვით შემოვიფარგლები: რის საფუძველზე უნდა განისაზღვროს თავისუფლება — შედარებით ხანმოკლე, წუთიერი შემთხვევების თვალსაზრისით, თუ ხანგრძლივი, განვითარებადი გამოცდილების კონტინუუმის საფუძველზე?

ფორმულირება იმის შესახებ, რომ ადამიანები სამყაროში ცხოვრობენ, კონკრეტულად გულისხმობს იმას, რომ ისინი ცხოვრობენ თანმიმდევრული სიტუაციების ჯაჭვში. ხოლო, როდესაც ამბობენ, რომ ისინი ამ სიტუაციებში ცხოვრობენ, მნიშვნელობა სუფიქსისა „-ში“, სავსებით განსხვავდება იმ მნიშვნელობებისგან, რაც მას ისეთ შემთხვევებში აქვს როგორცაა: „ჯიბში ხურდაა“ ან „ქილაში საღებავია“. ეს კიდევ ერთხელ მიუთითებს, რომ ინდივიდები არა პასიურად

არსებობენ ამ სიტუაციათა ფარგლებში, არამედ ურთიერთქმედებენ საგნებთან და სხვა ინდივიდებთან. ამგვარად, სიტუაციისა და ურთიერთქმედების ცნებები ერთმანეთისგან განუყოფელია. გამოცდილებაც მუდამ შედეგია იმ ურთიერთქმედებისა, რომელიც აღინიშნება ინდივიდსა და იმ მოვლენას შორის, რომელიც კონკრეტულ მომენტში მისი გარემოცვაა, იქნება ეს ადამიანი თუ ადამიანთა ჯგუფი, რომელსაც ის ესაუბრება რაიმე საკითხის ან მოვლენის ირგვლივ, თუ საუბრის საგანი, რომელიც ასევე მოცემული სიტუაციის ნაწილია; იქნება ეს სათამაშოები, რომლითაც ის თამაშობს, თუ წიგნი, რომელსაც ის კითხულობს (სადაც მისი გარემომცველი კონკრეტულ მომენტში შეიძლება იყოს ინგლისი ან ძველი საბერძნეთი ან რომელიღაც გამოგონილი ქვეყანა), თუ მის მიერ იმ მომენტში ჩატარებული ექსპერიმენტის მასალები. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, გარემო, რა პირობებშიც არ უნდა იყოს ის მოცემული, ურთიერთქმედებს ინდივიდის პიროვნულ მოთხოვნილებებთან, სურვილებთან, მიზნებთან და გამოცდილების შექმნის უნართან. მაშინაც კი, როდესაც ადამიანი კოშკს აგებს ჰაერში, ის ურთიერთქმედებს იმ წარმოსახვით ობიექტებთან, რომლებსაც თავის ფანტაზიაში ქმნის.

ეს ორი პრინციპი — კონტინუუმისა და ურთიერთქმედების პრინციპები, ერთმანეთისგან განუყოფელია. ისინი გადაკვეთენ ერთმანეთს და ერთიანდებიან. და გამოცდილების, ასე ვთქვათ, გრძივი და განივი, ვერტიკალური და ჰორიზონტალური ასპექტებია სხვადასხვა სიტუაციები ერთმანეთს მოსდევს. მაგრამ, განგრძობითობის პრინციპის გამო, ადრეული გამოცდილებიდან გვიანდელ გამოცდილებას მუდამ რაღაც გადაეცემა. როდესაც ინდივიდი ერთი სიტუაციიდან მეორეში გადადის, მისი სამყარო, მისი გარემო, შესაბამისად ფართოვდება ან ვიწროვდება. ის საკუთარ თავს სხვა სამყაროში აღმოაჩენს ხოლმე, არამედ იმავე სამყაროს შემადგენელ სხვა ნაწილში ან ასპექტში. ხოლო ის, რასაც იგი ცოდნისა და უნარ-ჩვევების თვალსაზრისით ერთ სიტუაციაში სწავლობს, მომდევნო სიტუაციებში გარკვევისა და მათთან ეფექტური ურთიერთობის ინსტრუმენტად იქცევა. ეს პროცესი უსასრულოდ გრძელდება მანამ, სანამ სიცოცხლე და სწავლა გრძელდება. გამოცდილების ფორმირებაში მონაწილე ინდივიდუალური ფაქტორის გათიშვა გამოიწვევს გამოცდილებათა ქაოსურ, მოუწესიგებელ დაგროვებას. გახლეჩილი სამყარო კი, ანუ სამყარო, რომლის შემადგენელ ნაწილებსა და ასპექტებს შორის ურთიერთკავშირი დარღვეულია, პიროვნების გახლეჩის ნიშანი და მიზეზია. პიროვნული გახლეჩის გარკვეულ დონეზე ადამიანს უკვე შეშლილს ვუწოდებთ. მეორე მხრივ, პიროვნების მთლიანობა, სრული პიროვნული ინტეგრაცია მიიღწევა მხოლოდ მაშინ, როდესაც თანმიმდევრული გამოცდილებები ერთმანეთთან მჭიდროდაა ინტეგრირებული. ამგვარი პიროვნების ჩამოყალიბება შესაძლებელია მხოლოდ ურთიერთდაკავშირებული მოვლენებისაგან აგებულ სამყაროსთან ურთიერთობის შედეგად.

განგრძობითობისა და ურთიერთქმედების ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირი ერთგვარი საზომია გამოცდილების საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი მნიშვნელობისა და ღირებულების განსაზღვრისათვის. პედაგოგის უშუალო და პირდაპირი ინტერესის საგანი კი ის სიტუაციებია, რომლის ფარგლებშიც ხდება ურთიერთქმედება. ინდივიდი, რომელიც ამ სიტუაციაში ერთვება

როგორც ერთ-ერთი ფაქტორი, არის უბრალოდ ის, რასაც იგი იმ მომენტში წარმოადგენს. მხოლოდ მეორე – ობიექტური პირობების – ფაქტორი ექვემდებარება (ისიც გარკვეულ დონემდე) დარეგულირებას პედაგოგის მხრიდან. როგორც უკვე ვახსენეთ, ფრაზა „ობიექტური პირობები“ ბევრ რამეს გულისხმობს. ის გულისხმობს ყველაფერს, რასაც პედაგოგი აკეთებს; ეს ეხება არა მარტო ნათქვამ სიტყვებს, არამედ მათი თქმის ტონსაც. ეს მოიცავს ტექნიკურ საშუალებებსა და წიგნებს, ხელსაწყოებსა და ინსტრუმენტებს, სათამაშოებსა და თავად თამაშებს, აგრეთვე მასალას, რომელთანაც ინდივიდი ურთიერთქმედებს და, რაც ყველაზე მთავარია, იმ სიტუაციების მთელ სოციალურ სტრუქტურას, რომელშიც ეს ინდივიდი ჩაბმული.

როდესაც ვამბობთ, რომ ობიექტური პირობები ის ფაქტორია, რომლის დარეგულირება პედაგოგს ხელეწიფება, რა თქმა უნდა, ვგულისხმობთ, რომ მისი უნარი — პირდაპირი გავლენა მოახდინოს სხვების გამოცდილებაზე და ამ გზით — მათ განათლებაზე, მას აკისრებს მოვალეობას, სწორად განსაზღვროს ის გარემო, რომელიც ეფექტურ ურთიერთქმედებაში მოვა მოსწავლეთა კომპეტენციასთან და მოთხოვნილებებთან, რაც ხელს შეუწყობს ღირებული გამოცდილების დაგროვებას. ტრადიციული განათლების ნაკლი იყო არა ის, რომ პედაგოგები საკუთარ თავზე არ იღებდნენ გარემოს შექმნის პასუხისმგებლობას, არამედ პრობლემა იყო ის, რომ ისინი, გამოცდილების შექმნისას, მხედველობაში არ იღებდნენ მეორე ფაქტორს; კერძოდ კი, იმ ადამიანების უნარსა და მიზნებს, რომლებსაც ასწავლიდნენ. მიაჩნდათ, რომ არსებობდა გარკვეული ფიქსირებული პირობები, რომლებიც, გარდა იმისა, რომ მოსწავლეებში აღძრავდა გარკვეულ საპასუხო სტიმულს, გახლდათ უცვლელი ფასეულობებიც, რომელთა გამოყენება ყოველთვის სასურველი იყო. ორმხრივი ადაპტაციის მსგავსი ნაკლებობა სწავლებისა და სწავლის პროცესს შემთხვევითობაზე აგებულს ხდიდა. ის, ვისთვისაც ეს პირობები შესაფერისი და ხელსაყრელი იყო, ახერხებდა სწავლას. სხვები კი, რომლებიც ადაპტაციას ვერ ახდენდნენ, სწავლობდნენ ისე, როგორც შეეძლოთ. მაშასადამე, ობიექტური პირობების შერჩევის პასუხისმგებლობა თავისთავად გულისხმობს იმ ინდივიდთა მოთხოვნილებებისა და უნარების გაგებასა და გათვალისწინებას, რომლებიც მოცემულ მომენტში სწავლობენ. საკმარისი არ არის იმის ცოდნა, რომ სხვა ადამიანების შემთხვევაში. გარკვეული მასალები და მეთოდები ეფექტური გამოდგა სხვა დროს. უნდა არსებობდეს გონივრული მიზეზი, რომლის საფუძველზეც გადაწყვეტთ, რომ ეს მეთოდები შეასრულებს თავის ფუნქციას ისეთი გამოცდილების შექმნაში, რომელიც ეფექტური იქნება კონკრეტულ დროს კონკრეტული ადამიანებისათვის.

ბიფშტექსი ბავშვის რაციონში გათვალისწინებული არ არის, არა იმიტომ რომ ვინმეს მის ნოყიერებაში ეჭვი ეპარება. ანდა სკოლის პირველ ან მეხუთე კლასში ტრიგონომეტრია არ ისწავლება, არა მისი ღირსებებისადმი უარყოფითი დამოკიდებულების გამო. საქმე იმაშია, რომ არა თავად საგანი განაპირობებს ზრდას იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ იგი თავისთავად სასარგებლოა განათლებისთვის. არ არსებობს საგანი, რომელსაც შეიძლება თავისთავად, უსიტყვოდ მივანეროთ უნივერსალური საგანმანათლებლო-ამზრდევლობითი ღირებულება, თუ არ გავითვალისწინებთ განვითარების იმ კონკრეტულ საფეხურს, რომელზეც შემსწავლელი

იმყოფება. ერთი და იგივე საგანი ვერ იქნება თანაბრად ეფექტური სწავლების ყველა ეტაპზე. სწორედ სასწავლო საგნის შემსწავლელთა მოთხოვნილებებთან და შესაძლებლობებთან ადაპტაციის აუცილებლობის გაუთვალისწინებლობა წარმოშობს შეხედულებას, თითქოს არსებობს გარკვეული საგნები და მეთოდები, რომლებიც თავისი არსით და დანიშნულებით მუდამ კულტურული და კარგია გონებრივი განვითარებისთვის. საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი ღირებულების, აბსტრაქტული გაგება არ არსებობს. წარმოდგენა იმის თაობაზე, რომ არსებობს ზოგიერთი საგანი და მეთოდი, ზოგიერთი ფაქტი და სიმართლე, რომელთა ცოდნა ნებისმიერ ეტაპზე აღმზრდელობითი ღირებულებისაა, არის მიზეზი, რის გამოც ტრადიციულმა განათლებამ მთელი სასწავლო მასალა წინასწარ გადამუშავებული მასალების ფარგლებში მოაქცია. ამ მოსაზრების თანახმად, საკმარისი იყო წარმოდგენილი მასალის რაოდენობისა და სირთულის დარეგულირება კლასების მიხედვით, თვიდან თვემდე და წლიდან წლამდე. მოსწავლე საგანს ითვისებდა გარედან მიწოდებული დოზით. თუ მოსწავლე საგანს ხელს არ ჰკიდებდა, აცდენდა გაკვეთილებს ან გაკვეთილს ფიზიკურად ესწრებოდა, მაგრამ გონებით სხვაგან დაფრინავდა, საბოლოოდ კი ამ საგნის მიმართ ემოციური ზიზღი უჩნდებოდა, დამნაშავედ ის ითვლებოდა. კითხვის ნიშნის ქვეშ არავინ აყენებდა თავად საგნის შინაარსსა და იმ მეთოდს, რომლითაც ის იყო წარმოდგენილი. ურთიერთქმედების პრინციპი ნათელყოფს რომ ინდივიდთა მოთხოვნილებებთან და შესაძლებლობებთან მასალის შეუთავსებლობა, რაც ზღუდავს ინდივიდს, მოახდინოს საკუთარი უნარის ადაპტაცია საგანთან, შესაძლოა, საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი თვალსაზრისით სრულიად უსარგებლო გამოცდილების ჩამოყალიბების მიზეზი გახდეს.

კონტინუუმის პრინციპის საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი გამოყენება ნიშნავს, რომ მომავალი გათვალისწინებული უნდა იყოს საგანმანათლებლო პროცესის თითოეულ საფეხურზე. ტრადიციული განათლება არასწორ ინტერპრეტაციას უკეთებს და უხეშად ამახინჯებს ამ იდეას. მისი მოსაზრებით, გარკვეული უნარ-ჩვევების შეძენა და გარკვეული საგნების შესწავლა, რომლებიც მოსწავლეებს მომავალში დასჭირდებათ (შესაძლოა, კოლეჯში ან უფრო ხანდაზმულობისას), მათ თავისთავად ამზადებს მომავალი ცხოვრების მოთხოვნილებებთან და სიტუაციებთან გასამკლავებლად. „მომზადება“ ძალზე არასაიმედო, არასანდო იდეაა. გარკვეული თვალსაზრისით, თითოეულმა გამოცდილებამ პიროვნება უნდა მოამზადოს მომდევნო, უფრო ღრმა და ფართო გამოცდილებებთან შესახვედრად. სწორედ ამაში მდგომარეობს გამოცდილების ზრდის, თანმიმდევრულობის, უწყვეტობის, მთლიანობისა და რეკონსტრუქციის მნიშვნელობა. მაგრამ შეცდომაა, თუ ვიფიქრებთ, რომ ასეთი შედეგის მიღწევა შესაძლებელია არითმეტიკის, გეოგრაფიის, ისტორიისა და სხვა საგნების გარკვეული სიღრმით ათვისებით, რომლებიც სკოლაში იმ მიზნით ისწავლება, რომ შეიძლება ოდესღაც, მომავალში სასარგებლოც გახდეს. ასევე მცდარია შეხედულება, თითქოს კითხვისა და გამოთვლის უნარ-ჩვევების ათვისება ავტომატურად ამზადებს მოსწავლეებს მათი მართებული და ეფექტური გამოყენებისთვის ისეთ პირობებში, რომლებიც რადიკალურად განსხვავდება იმ პირობებისგან, რომლებშიც მათი ათვისება მოხდა.

თითოეულ ჩვენთაგანს ერთხელ მაინც გადაუხედავს სკოლის პერიოდისთვის და დაფიქრებული იმაზე, სად გაქრა ის ცოდნა, რომელიც სკოლაში სწავლისას უნდა დაეგროვებინა და რატომ ხდება, რომ იმ ტექნიკური უნარ-ჩვევების ათვისება, რომლებიც თითქოს სკოლაში ისწავლა, ხელახლა მოუხდა განსხვავებული ფორმით, ისეთით, რომელიც რეალურ ცხოვრებაში უფრო გამოსადეგი იყო. და მართლაც, გაუმართლა მას, ვისაც წარმატების მისაღწევად და ინტელექტური წინსვლისთვის სკოლაში ნასწავლის დავინწყება და ხელახლა შესწავლა არ დასჭირდა. ამ საკითხებს ვერ მოვადგარებთ მხოლოდ იმის განცხადებით, რომ ეს საგნები სკოლაში რეალურად არ ისწავლებოდა; ფაქტია, ისინი გარკვეულ დონეზე ისწავლებოდა, ყოველ შემთხვევაში, საკმარისად, რათა მოსწავლეს ამ საგნებში გამოცდა ჩაებარებინა. ერთ-ერთ პრობლემაა საგნის იზოლირებული შესწავლა; ის თითქოს მისთვის განკუთვნილ, საგანგებოდ იზოლირებულ ნიშაში იყო შენახული. როდესაც ვსვამთ კითხვას, რა ბედი ეწია მას, სად გაქრა, მართებული პასუხი იქნება თუ ვიტყვით, რომ ის კვლავ იმ სპეციალურ ნიშაში იმყოფება, სადაც თავიდან მოვათავსეთ. თუ ისეთივე პირობებში აღმოვჩნდებით, როგორშიც ოდესღაც ავითვისეთ, ის ალბათ გამოვლინდება და გამოსადეგიც გახდება. მაგრამ, ათვისების პროცესში იმდენად განცალკევებით მოვათავსეთ და ის იმდენად იზოლირებული აღმოჩნდა დანარჩენი გამოცდილებისაგან, რომ რეალურ ცხოვრებისეულ პირობებში ის აბსოლუტურად გამოუსადეგარია. წარმოდგენა, თითქოს ამგვარი შესწავლა, იმის მიუხედავად, რამდენად მტკიცედ მოხდა მისი დანერგვა შესწავლის დროს, ინდივიდის ქვეშაირიტ მომზადებას ემსახურება და გამოცდილების კანონებს ეწინააღმდეგება.

მომზადების არასრულფასოვნება ამით არ შემოიფარგლება. ყველაზე დიდი პედაგოგიური შეცდომა მოსაზრება, თითქოს, რომ მოცემულ პერიოდში, მოცემული საგნის შესწავლისას, ინდივიდი მხოლოდ ამ კონკრეტულ საგანს სწავლობს. საგნების შეჯერებული, ურთიერთდაკავშირებული შესწავლა, რაც ხელს უწყობს პიროვნებაში მტკიცე დამოკიდებულებების, სიმპათიებისა და ანტიპათიების ფორმირებას, ხშირ შემთხვევაში გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ცალკე აღებული წერის, გეოგრაფიის ან ისტორიის გაკვეთილი, რადგან, მომავალში პრინციპულად ამ დამოკიდებულებებს ენიჭება გადამწყვეტი მნიშვნელობა. ყველაზე მნიშვნელოვანი დამოკიდებულება კი, რაც შეიძლება სწავლის პროცესში გაჩნდეს, არის სურვილი სწავლის გაგრძელებისა. თუ საამისო სტიმული და მამოძრავებელი ძალა შესუსტდა, ნაცვლად გაძლიერებისა საქმე გვაქვს გაცილებით სერიოზულ პრობლემასთან, ვიდრე უბრალოდ, მომზადების ნაკლებობა ან უქონლობაა. მოსწავლე, ფაქტობრივად, განიცდის თავისი ბუნებრივი, თანდაყოლილი შესაძლებლობებისგან, რაც, სხვა შემთხვევაში ცხოვრებისეულ სიტუაციებთან გამკლავების საშუალებას მისცემდა. ხშირად ვხვდებით ადამიანებს, ვისთვისაც დადებითი ფაქტორია ის, რომ ხანგრძლივად არ უსწავლიათ სკოლაში. სულ ცოტა, მათ შეინარჩუნეს თანდაყოლილი საღი აზრი და განსჯის უნარი, რომელთა გამოვლინებითაც რეალურ ცხოვრებისეულ სიტუაციებში, უძვირფასესი საჩუქარი — გამოცდილებიდან სწავლის უნარი შეიძინეს. რა სარგებელი მოაქვს გეოგრაფიიდან და ისტორიიდან შესახებ წინასწარ განსაზღვრული მოც-

უღობის ინფორმაციის მიღებას, წერისა და კითხვის უნარის განვითარებას, თუკი ამ პროცესში ინდივიდი კარგავს თავის სულს — მოვლენებისა და მათთან დაკავშირებული ღირებულებების შეფასების უნარს და თუკი ის კარგავს სურვილს, გამოიყენოს ის, რაც ისწავლა, რაც ყველაზე მთავარია, კარგავს უნარს, ჩასწვდეს მომავალი გამოცდილებების მნიშვნელობას.

რა არის ის ჭეშმარიტება, რასაც მომზადება უნდა გულისხმობდეს? უპირველეს ყოვლისა, ეს ნიშნავს, რომ ინდივიდი, ახალგაზრდა იქნება იგი თუ ხანდაზმული, მიმდინარე გამოცდილებიდან იღებს ყველაფერს, რაც მისთვისაა განკუთვნილი და რისი მიღებაც მოცემულ მომენტში შეუძლია. როდესაც მომზადება მიზანია, მაშინ რეალური ანმყოს პოტენციალი მსხვერპლად ეწირება ჰიპოთეზურ, სავარაუდო მომავალს. ასეთ შემთხვევაში, მომავლისთვის რეალური მზადება დამახინჯებულ სახეს იღებს ან საერთოდ აღარ ხდება. ანმყოს მომავლისთვის გამოყენების იდეა, წინააღმდეგობაში მოდის თავის თავთან. ის სწორედ იმ პირობებს უგულვებელყოფს, რომელთა მეშვეობითაც ინდივიდს რეალურად შეუძლია მოემზადოს მომავალთან შესაბამისად. ჩვენ მუდამ მოცემულ დროში ვცხოვრობთ და არა სხვა რომელიმე დროში და მხოლოდ ამ დროში მიმდინარე თითოეული გამოცდილების სრული მნიშვნელობის გაგება გვაძლევს საშუალებას, მოვემზადოთ ანალოგიური მოქმედებისთვის, როდესაც მსგავსი ვითარება მომავალში განმეორდება. ეს არის ერთადერთი მომზადება, რომლითაც საბოლოოდ, ყველაფერი შესაძლებელია.

ყოველივე ეს ნიშნავს, რომ განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს იმ პირობებს, რომლებიც განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს თითოეულ ანმყოს გამოცდილებას. არ შეიძლება დავსაკვნათ, თითქოს სულერთია, როგორი სახისაა ანმყოს გამოცდილება, მთავარია, ის სასიამოვნო იყოს. დასკვნა სრულიად საპირისპიროა. აქვე თავს იჩენს კიდევ ერთი საკითხი, რომელიც შეიძლება ორი უკიდურესი პოზიციიდან შევაფასოთ. ვინაიდან ტრადიციულ სკოლებში ანმყოს განწირული იყო შორეული და მეტ-ნაკლებად უცნობი მომავლის გამო, წარმოიშვა აზრი, რომ პედაგოგი ნაკლებად პასუხისმგებელია მოსწავლეთა ანმყოს გამოცდილებებზე. მაგრამ, ანმყოსა და მომავლის ურთიერთობა „ან—ან“ ფილოსოფიის საკითხი არ არის. ანმყოს ნებისმიერ შემთხვევაში გავლენას ახდენს მომავალზე. მათ შორის გარდაუვალი კავშირის შესახებ წარმოდგენა, უპირველეს ყოვლისა, იმ ადამიანებს უნდა ჰქონდეთ, ვინც მონიფულობას მიაღწია. შესაბამისად, სწორედ მათ ეკისრებათ პასუხისმგებლობა, შექმნან პირობები იმ ტიპის გამოცდილებისათვის, რომელიც დადებით, სასარგებლო გავლენას მოახდენს მომავალზე. განათლება, როგორც ზრდა და ჩამოყალიბება, „ყველგან მყოფი“ და ყველაფრის მომცველი პროცესი უნდა იყოს.

თავი მეოთხე

სოციალური კონტროლი

როგორც უკვე აღვნიშნე, საგანმანათლებლო გეგმები და პროექტები, განათლების რეალური გამოცდილების კუთხით დანახვა, მიზნად ისახავს გამოცდილების ინტელექტური თეორიის, გნებავთ გამოცდილების ფილოსოფიის ჩამოყალიბებასა და დამტკიცებას. სხვაგვარად, ისინი ყველა იმ ინტელექტური „ტალღის“ გავლენის ქვეშ მოექცევიან, რომლებიც, ვინ იცის, საიდან გამოჩნდებიან ხოლმე. მე შევეცადე მეჩვენებინა ამგვარი თეორიის არსებობის აუცილებლობა. ამ მიზნით თქვენი ყურადღება მივაპყარი იმ ორ პრინციპს, რომლებიც ფუნდამენტურია გამოცდილების შექმნისთვის: ეს არის ურთიერთქმედებისა და გამოცდილების კონტინუუმის პრინციპები. შესაძლოა გაგიჩნდეთ კითხვა, რატომ დავუთმე ამდენი დრო მეტნილად აბსტრაქტულ ფილოსოფიაზე მსჯელობას. ამ კითხვას ასე ვუპასუხებდი: გამოცდილების იდეაზე დაფუძნებული საგანმანათლებლო სკოლების ჩამოყალიბების პრაქტიკულმა მცდელობებმა, შესაძლოა გამოიწვიოს გარკვეული შეუსაბამობები, წინააღმდეგობები და დაბნეულობა, თუ მათ საფუძვლად არ დაედო ნათლად ჩამოყალიბებული შეხედულება, რა არის გამოცდილება და რა ნიშნით ხდება საგანმანათლებლო და არასაგანმანათლებლო გამოცდილებათა დიფერენცია-ცია. ახლა კი შევჩერდები უფრო რეალურ საგანმანათლებლო-აღმზრდელობით საკითხებზე, რომელთა განხილვა, ვიმედოვნებ, უფრო კონკრეტულ საკითხებსა და მასალას მოგვანჯდის, ვიდრე ის დისკუსია, რაც ამ მომენტამდე იყო.

განგრძობითობისა და ურთიერთქმედების პრინციპები, როგორც გამოცდილების ღირებულების განმსაზღვრელი კრიტერიუმი, იმდენად ახლო კავშირშია ერთმანეთთან, რომ რთულია იმის გარჩევა, რომელი კონკრეტული საგანმანათლებლო პრობლემა უნდა განვიხილოთ თავდაპირველად. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ პრობლემებს მოხერხებულად დავყოფთ ისეთ სპეციფიკურ საკითხებად, როგორიცაა სწავლა და სწავლების შინაარსი, სწავლებისა და სწავლის მეთოდები, და ა. შ. მაინც ვერ შევძლებთ განსახილველი საკითხების სათანადო თანმიმდევრობით შერჩევას და ორგანიზაციას. შესაბამისად, ჩვენს მიერ შემოთავაზებულ საკითხთა თანმიმდევრობა რამდენადმე პირობითია. თუმცა, დავინყებ ზემოხსენებული საკითხით ინდივიდუალური თავისუფლებისა და სოციალური კონტროლის შესახებ და შემდეგ გადავალ იმ საკითხებზე, რომლებიც ბუნებრივად გამომდინარეობს მათგან.

საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი საკითხების განხილვისას, ხშირად უმჯობესია თავიდან დროებით ავუაროთ გვერდი სკოლას და დავფიქრდეთ სხვა სოციალურ სიტუაციებზე. დარწმუნებული ვარ, არავინ უარყოფს იმ ფაქტს, რომ ჩვეულებრივი კარგი მოქალაქე, როგორც წესი, მოქცეულია სერიოზული სოციალური კონტროლის ქვეშ, იმგვარად, რომ სულაც ვერ გრძნობს პიროვნული თავსუფლების შეზღუდვას. თეორეტიკოსი ანარქისტიც კი, რომლის

ფილოსოფიის თანახმად, ყოველგვარი სახელმწიფო და სამთავრობო კონტროლი აშკარა აბსოლუტური ბოროტებაა, მიიჩნევს, რომ პოლიტიკური სახელმწიფოს გაუქმების შემდეგაც კი, სოციალური კონტროლის სხვა ფორმები უნდა ამოქმედდეს. მართლაც, მისი პროტესტი სამთავრობო კანონების წინააღმდეგ, მომდინარეობს მისივე რწმენიდან, რომ სახელმწიფოს გაუქმების შემთხვევაში, ამოქმედდება კონტროლის სხვა, მისთვის უფრო მისაღები და ნორმალური ფორმები.

ამ უკიდურესი პოზიციის გაზიარების გარეშე, მოდით, შევჩერდეთ სოციალური კონტროლის რამდენიმე მაგალითზე, რომლებიც ყოველდღიურ ცხოვრებაში მოქმედებენ და შემდეგ ვეძებთ ის პრინციპები, რომლებიც საფუძვლად უდევს მათ. მოდით, დავიწყოთ თავად მოზარდის მაგალითით. არდადეგებზე ან სასწავლო დღის დასრულების შემდეგ ბავშვები სხვადასხვა თამაშს თამაშობენ, იქნება ეს დაჭერობა და ბურთობა, თუ ბეისბოლი და ფეხბურთი. ამ თამაშებს აქვთ წესები, რომლებიც არეგულირებენ თამაშის მსვლელობას. თამაშები არ მიმდინარეობს ალაღბედზე, როგორც შემთხვევითობის ან წინასწარ შეუთანხმებელი იმპროვიზაციის თანმიმდევრობა. თამაში წესების გარეშე არ არსებობს. როდესაც უთანხმოება ჩნდება, მხარეები მსაჯს მიმართავენ, თუ არა და გადაწყვეტილების მიღება ხდება კამათითა და გარკვეული სახის შუამავლობით: სხვაგვარად, თამაში ჩაიშლება და დასრულდება.

არსებობს ამგვარი სიტუაციების მაკონტროლირებელი გარკვეული სახის, საკმაოდ ნათელი ნიშნები, რომლებზედაც მინდა თქვენი ყურადღება შევაჩერო. პირველი არის ის, რომ წესები თამაშის ნაწილია. ისინი მის ფარგლებს გარეთ არ არსებობს. თუ წესები არ არის, არ არის თამაშიც; თუ წესები სხვაა, თამაშიც სხვაა. სანამ თამაში მშვიდად და შეუფერხებლად მიმდინარეობს, მოთამაშეები ვერ გრძნობენ, რომ ისინი ემორჩილებიან გარეშე კონტროლს. მათ იციან, რომ უბრალოდ თამაშობენ. თამაშში მონაწილე პირმა, შესაძლოა, ხანდახან იგრძნოს, რომ გადაწყვეტილება არასამართლიანია და შეიძლება გაბრაზდეს კიდეც. მაგრამ, ამ დროს იგი ეწინააღმდეგება არა თავად წესს, არამედ იმას, რასაც იგი ამ წესის დარღვევად მიიჩნევს; ის ეწინააღმდეგება მიკერძოებულ და უსამართლო გადაწყვეტილებას. წესები და აქედან გამომდინარე, თამაშის წარმართვაც საკმაოდ სტანდარტულია. ეს გულისხმობს გათვლის, მხარეების არჩევის, პოზიციების, მოძრაობათა აღიარებულ წესებს. ეს წესები სანქცირებულია ტრადიციისა და პრეცედენტის ძალით. მოთამაშეებს, ალბათ უნახავთ პროფესიონალთა მატჩები და სურთ შეეჯიბრონ უფროსებს. ყოველივე ამაში ტრადიციულობის ელემენტი საკმაოდ მძლავრია. როგორც წესი, ბავშვთა გუნდები თამაშის წესებს უფროსების მიბაძვით ცვლიან, მას შემდეგ, რაც მათთვის სანიმუშო გუნდი შეიტანს ცვლილებებს წესებში, ხოლო უფროსები წესებს მეტწილად იმიტომ ცვლიან, რომ თამაში უფრო დახვეწილი, ოსტატური და მაყურებლისთვის საინტერესო სანახავი გახადონ.

აქვე შეიძლება გამოვიტანოთ ზოგადი დასკვნა, რომ ინდივიდუალურ ქმედებებს აკონტროლებს მათთვის საერთო ის სიტუაციები, რომელშიც ეს ინდივიდები არიან ჩართული და რომლის ფარგლებშიც ურთიერთმოქმედებენ და თანამშრომლობენ. ვინაიდან, ყველაზე დაძაბული

თამაშიც კი, მეტოქე მხარეებს შორის გარკვეული სახის თანამონაწილეობაა, საერთო გამოცდილების გაზიარებაა. თამაშში მონაწილე მხარეები ვერ გრძნობენ, რომ მათ ერთი პიროვნება აკონტროლებს ან ერთი „უზენაესი“ გარეშე პირის ნებას ემორჩილებიან. ხოლო როდესაც მათ შორის დავა წარმოიშობა, ამის საფუძველს, როგორც წესი, ის ეჭვები იძლევა ხოლმე, რომ მსაჯი ან მეორე მხარის რომელიმე წარმომადგენელი არასამართლიანია ან, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ამგვარ სიტუაციებში ერთი ადამიანი ცდილობს თავის ინდივიდუალური ნება სხვა ადამიანებს მოახვიოს თავს.

ამ ერთი ცალკეული შემთხვევის ანალიზი არ იქნება საკმარისი პიროვნული თავისუფლების დარღვევის გარეშე ინდივიდთა სოციალური კონტროლის ზოგადი პრინციპის სრულყოფილი ინტერპრეტაციისთვის. მაგრამ, თუ ამ საკითხის განხილვას სხვა შემთხვევების საფუძველზე გავაგრძელებთ, ვფიქრობ, დასკვნა იმის თაობაზე, რომ ეს კონკრეტული მაგალითი მართლაც გამოხატავს ამ ზოგად პრინციპს, გამართლებული იქნება. ზოგადად, თამაშებს კონკურენციის, შეჯიბრის ხასიათი აქვს. თუ აქვე მაგალითად მოვიყვანთ შეთანხმებული საქმიანობების შემთხვევებს, რომელშიც ჯგუფის ყველა წევრი თანაბრად მონაწილეობს, როგორც, მონესრიგებულ ოჯახში, რომლის საფუძველიც ურთიერთნდობაა, ეს საკითხი უფრო ნათელი გახდება. ყველა ამგვარ სიტუაციაში წესებს ამყარებს არა ცალკეული პიროვნების ნება ან სურვილი, არამედ მთელი ჯგუფის მამოძრავებელი სულისკვეთება. კონტროლს საზოგადოებრივი ხასიათი აქვს, მაგრამ ინდივიდები არსებობენ არა საზოგადოებისგან იზოლირებულად, არამედ თავად ქმნიან საზოგადოებას და მისი განუყოფელი ნაწილი არიან.

არ ვგულისხმობ, რომ არ არსებობს შემთხვევები, როდესაც თუნდაც მშობელი არ ერეოდა ბავშვის ცხოვრებაში და არ ცდილობდეს პირდაპირი კონტროლის განხორციელებას. მაგრამ, ამგვარი შემთხვევები არაა ხშირი იმასთან შედარებით, სადაც კონტროლს ახორციელებს ის სიტუაციები, რომლებშიც ყველა იღებს მონაწილეობას. და, რაც კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, როდესაც კონტროლი ხორციელდება კარგად ორგანიზებულ ოჯახში ან სხვა საზოგადოებრივ ჯგუფში, იგი არ არის ერთი პიროვნების ნების გამოვლინება: მშობელი თუ მასწავლებელი ახორციელებს კონტროლს, როგორც მთელი ჯგუფის წარმომადგენელი და აგენტი. მონესრიგებულ სკოლაში ამა თუ იმ ინდივიდის კონტროლი იმ სიტუაციების მეშვეობით ხორციელდება, რომელშიც ამ ინდივიდებს უხდებათ საქმიანობა. მასწავლებელი მინიმუმამდე ამცირებს იმ სიტუაციებისა და შემთხვევების რიცხვს, რომელშიც მას პერსონალური ძალაუფლების გამოვლენა უხდება. მაშინაც კი, როდესაც მისი მხრიდან მკაცრი საუბარი ან ქმედებაა საჭირო, იგი ამას ახორციელებს ჯგუფის საერთო ინტერესების სახელით და არა საკუთარი პიროვნული ნებისა და ძალაუფლების დემონსტრირების სახით. ეს მოსწავლის თვალში თვითნებურ, დაუსაბუთებელ ქმედებას სამართლიანი, ობიექტური ქმედებისგან განასხვავავებს.

უფრო მეტიც, სულაც არ არის აუცილებელი ამ განსხვავებაზე მასწავლებელმა ან მოსწავლემ ხმამაღლა ისაუბროს, რათა იგი უფრო ადვილად მისახვედრი გახდეს ყველასთვის. ისეთი ბავშვების რიცხვი, რომლებიც ვერ გრძნობენ (იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მათ ამის თეორიულად

გამოთქმა და ინტელექტური პრინციპის სახით ჩამოყალიბება არ შეუძლიათ) პიროვნული ძალაუფლებითა და ბრძანების სურვილით მოტივირებულ ქმედებებსა და სამართლიან, ჯგუფის ინტერესებიდან გამომდინარე ქმედებებს შორის განსხვავებას, რეალურად ძალიან მცირეა. მთლიანობაში, ამ განსხვავების მაჩვენებელი ნიშნებისა და სიმპტომებისადმი ბავშვები გაცილებით უფრო მგრძნობიარენი არიან, ვიდრე უფროსები. ბავშვები ამ განსხვავებას ერთმანეთთან თამაშის დროს სწავლობენ. ისინი მზად არიან, თამაშის დროს გაითვალისწინონ იმ ბავშვის რჩევა და მითითება, ვინც მათზე მეტი იცის და თავისი ქცევით გამოცდილებას მათებს დანარჩენებს იმ საქმეში, რასაც ერთად აკეთებენ. ისინი მზად არიან ნებაყოფლობით დაუთმონ მას ლიდერობაც კი. მაგრამ ბავშვები ვერ ეგუებიან პირდაპირ კარნახს ან ბრძანებას. ასეთ შემთხვევაში ისინი თამაშიდან გადიან და რომ ჰკითხოთ, რატომ მოიქცნენ ასე, გიპასუხებენ: ის „ზედმეტ ბრძანებებს იძლევა.“

არ მინდა ტრადიციული სკოლა იმგვარად მოვიხსენიო, თითქოს სურათის ნაცვლად ის კარო-კატურა უფროა, მაგრამ ვფიქრობ, სამართლიანი იქნება თუ ვიტყვი, რომ ერთ-ერთი მიზეზი, რის გამოც მასწავლებლის პერსონალური ბრძანებები ასე ხშირად ასრულებდა არასათანადო როლს და არსებული წესრიგი უფროსის ნებისადმი უსიტყვო მორჩილების შედეგი იყო, არის ის, რომ სიტუაცია თითქმის აიძულებდა მასწავლებელს ასე მოქცეულიყო. სკოლა არაა ერთად შეკრული, საერთო საქმეში ჩაბმული საზოგადოებრივი ჯგუფი. შესაბამისად, არ არსებობდა კონტროლის სათანადო, ნორმალური პირობები. მათი უქონლობის კომპენსაციას პირდაპირი ჩარევით ახდენდა (მეტწილად, იმის გამო, რომ იძულებული იყო ასე მოქცეულიყო) მასწავლებელი, რომელიც, როგორც ამბობდნენ, „წესრიგს იცავდა.“ წესრიგი მართლაც მასწავლებლის ხელთ იყო და არა ჯგუფის მიერ განხორციელებულ ერთობლივ საქმიანობაში.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ახალ სკოლებში, როგორც მათ უწოდებენ, სოციალური კონტროლის ძირითადი წყარო თავად იმ საქმიანობის ბუნებაა, რომელიც ერთობლივ საზოგადოებრივ წამოწყებას, ჯგუფურ ინიციატივას მოიცავს. უკლებლივ ყველას აქვს შესაძლებლობა მასში საკუთარი ინდივიდუალური წვლილი შეიტანოს და რომლის მიმართ ყველა თანაბარ პასუხისმგებლობას გრძნობს. ბავშვების უმრავლესობა ბუნებრივად კომუნიკაბელური, „საზოგადოების მიმართ გახსნილია.“ იზოლაცია მათთვის კიდევ უფრო მოსაწყენია, ვიდრე უფროსებისთვის. ჭეშმარიტი საზოგადოებრივი ცხოვრების საფუძველი სწორედ ეს ბუნებრივი კომუნიკაბელურობაა. მაგრამ საზოგადოებრივი ცხოვრების მყარი ორგანიზაცია სპონტანურად, თავისთავად არ ხდება. ის წინასწარ მოფიქრებას და დაგეგმვას საჭიროებს. პედაგოგის მოვალეობაა, თითოეული ინდივიდისა და საგნის არსის ცოდნის საფუძველზე შეარჩიოს სასწავლო აქტივობები და საქმიანობა, სოციალური ორგანიზაციისთვის ანუ იმ ორგანიზაციისთვის ეფექტური, რომელშიც ყველა ინდივიდს შეუძლია საკუთარი წვლილი შეიტანოს და სადაც კონტროლი იმ საქმიანობების მეშვეობით ხორციელდება, რომელშიც ყველა ერთად მონაწილეობს.

მე არ ვარ იმდენად რომანტიკული, ვიფიქრო, რომ ყველა მოსწავლე თანაბრად წამოგვყვება ან ძლიერი იმპულსების მქონე ნებისმიერი ჩვეულებრივი ბავშვისგან ყველა სიტუაციაში

თანაბარ რეაგირებას უნდა ველოდოთ. ისეთი ბავშვებიც არსებობენ, რომლებიც ჯერ კიდევ სკოლაში მოსვლამდე მანვე გარემოებების მსხვერპლნი აღმოჩნდნენ და ისეთი პასიურები და არაბუნებრივად მორჩილები გახდნენ, რომ ძალისხმევის გამოვლენის უნარი აღარ შესწევთ. არიან ისეთებიც, რომლებიც წინანდელი გამოცდილების გამო თავხედები, უმართავეები და შესაძლოა, გამოუსწორებელი ბუნებისთავეებიც გახდნენ. მაგრამ ცხადია, რომ სოციალური კონტროლის ზოგადი პრინციპი არ შეიძლება მსგავსი შემთხვევების საფუძველზე დაყრდნობით ჩამოვაყალიბოთ. ცხადია ისიც, რომ შეუძლებელია შევექმნათ ზოგადი წესი, რომლითაც ამგვარ შემთხვევებთან მიმართებაში ვიხელმძღვანელებდით. მასწავლებელი ინდივიდუალურად უნდა მიუდგეს თოთოეულ ბავშვს. ისინი საერთო კლასებად იყოფიან, მაგრამ მათ შორის ორი იდენტური ბავშვიც არ მოიძებნება. პედაგოგმა უნდა მიაკვლიოს ამგვარი ურჩი დამოკიდებულების მიზეზებს. თუ მასწავლებელს არ სურს სასწავლო პროცესის ნორმალური მსვლელობა შეფერხდეს, არ შეიძლება ერთი ბავშვის ნება მეორისას დაუპირისპიროს, რათა ნახოს, რომელი მათგანი უფრო ძლიერია; მან არც ის უნდა დაუშვას, რომ პასიური და ინდიფერენტული ან ურჩი და უმართავი ბავშვები მუდმივად ხელს უშლიდნენ სხვებს სწავლაში. სკოლიდან გარიცხვა ალბათ ერთადერთი ღონისძიებაა, რომელსაც შეიძლება ასეთ ვითარებაში მივმართოთ, თუმცა ის საუკეთესო გამოსავალი არ არის, ვინაიდან ამით პრობლემა ვერ გადაწყდება. ამით, შესაძლოა, კიდევ უფრო გაამწვავოს ის მიზეზები, რომლებმაც ბავშვებში ისეთი არასასურველი ანტი-სოციალური დამოკიდებულებები გამოიწვიოს, როგორიცაა ყურადღების ცენტრში ყოფნის სურვილი ან ზედმეტი თავმოძნეობა.

გამონაკლისები ვერც წესს ადასტურებენ და ვერც გვეკარნახობენ, როგორი უნდა იყოს ეს წესი. აქედან გამომდინარე, დიდ მნიშვნელობას არ მივანიჭებდი ამ გამონაკლის შემთხვევებს, თუმცა ფაქტია, რომ ამჟამად მსგავსი შემთხვევების მეტი წილი პროგრესულ სკოლებზე მოდის, ვინაიდან მშობლებისთვის შვილების ამგვარ სკოლებში გაგზავნა, მათი უკანასკნელი იმედი და საშუალებაა. არა მგონია, პროგრესულ სკოლებში კონტროლის სისუსტეს ეს გამონაკლისი შემთხვევები განაპირობებდეს. ეს გამონკვეული უნდა იყოს იმით, რომ წინასწარ არ არის განსაზღვრული ის სამუშაო (ამაში ვგულისხმობ ყველა ტიპის სასკოლო საქმესა და სასწავლო აქტივობას), რომელიც შექმნის სიტუაციებს, რომლებიც თავად გააკონტროლებენ იმას, რას და როგორ აკეთებს ესა თუ ის მოსწავლე. ამგვარი სიტუაციების ნაკლებობა გამონკვეულია კარგად მოფიქრებული და ანონილ-დანონილი, წინასწარი დაგეგმვის ნაკლებობით. ამის მიზეზი კი სხვადასხვაა. ერთ-ერთი მიზეზი, რომელიც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ზემოთქმულთან დაკავშირებით, არის შეხედულება იმის თაობაზე, რომ ამგვარი წინასწარი დაგეგმვა ზედმეტია, უფრო მეტიც, არსებითად საზიანოც კია მოსწავლეთა ჭეშმარიტი თავისუფლებისთვის.

ახლა, რა თქმა უნდა, არსებობს მასწავლებლების მიერ შემუშავებული წინასწარი დაგეგმვა, რაც იმდენად მოუხერხებელი და ინტელექტურად მოუქნელია, რომ მიუხედავად იმისა, რომ თითქოს ტაქტიკა და ინდივიდუალური თავისუფლებისადმი მოჩვენებითი, გარეგნული პატივისცემით არის შემუშავებული, მაინც უფროსების მიერ ძალდატანებასთან მიეყვართ. მაგრამ, ამგვარი დაგეგმვა არ გამომდინარეობს ზემოხსენებული სოციალური კონტროლის

პრინციპიდან. რა აზრი აქვს მასწავლებლის უფრო მდიდარ გამოცდილებას, მასწავლებლის მიერ სამყაროს, ინდივიდთა და შესასწავლი საგნების უფრო ღრმა ცოდნას, თუკი მას არ ძალუძს ისეთი პირობების შექმნა, რომელიც ხელს შეუწყობს და წახალისებს საზოგადოებრივ, ჯგუფურ აქტივობასა და ორგანიზაციას, განახორციელებს კონტროლს ინდივიდუალურ იმპულსებზე, იმ უბრალო ფაქტის გამო, რომ ყველა ჩაბმული იქნება კოლექტიურ პროექტებში. ის, რომ დღემდე არსებული წინასწარი დაგეგმვა რუტინული იყო და ადგილს არ უტოვებდა ინდივიდუალურ აზროვნებასა და გამოკვეთილ ინდივიდუალურ გამოცდილებებს, არ ნიშნავს რომ ნებისმიერი სახის დაგეგმვაზე უარი უნდა ეთქვათ. პირიქით, პედაგოგს ეკისრება ვალდებულება, წარმოადგინოს უფრო გონივრული, და შესაბამისად, უფრო რთული გეგმა. ან უნდა შეისწავლოს ინდივიდთა იმ კონკრეტული ჯგუფის შესაძლებლობები და მოთხოვნილებები, რომელთაც ურთიერთობა აქვს მოცემულ პერიოდში და ამასთანავე, უნდა შექმნას პირობები, რომლებიც განაპირობებს ისეთ გამოცდილებათა ფორმირებას, რომლებიც დააკმაყოფილებს ამ მოთხოვნილებებს და განავითარებს შესაძლებლობებს. დაგეგმვა მოქნილი უნდა იყოს იმდენად, რამდენადაც სრულ თავისუფლებას უნდა აძლევდეს ინდივიდუალურ გამოცდილებას და ამასთან, იმდენად მტკიცე, რომ იძლეოდეს შესაძლებლობათა მზარდი, უწყვეტი განვითარებისკენ მიმართულებას.

სწორედ ახლაა ხელსაყრელი ორიოდ სიტყვით შევეხოთ მასწავლებლის კომპეტენციას, ფუნქციებსა და მოვალეობებს. პრინციპი — გამოცდილების განვითარება სოციალური ურთიერთქმედების შედეგად ხდება, ნიშნავს, რომ განათლება თავისი არსით სოციალური პროცესია. განათლების ამ თვისების რეალიზაცია ხდება იმდენად, რამდენადაც ინდივიდები ერთიანდებიან საზოგადოებრივ ჯგუფად. აბსურდია მასწავლებელი ამ ჯგუფის წევრობიდან გამოვრიცხოთ. როგორც ჯგუფის ყველაზე მონიფულ წევრს, მას ეკისრება განსაკუთრებული პასუხისმგებლობა — წარმართოს ის კომუნიკაცია, ურთიერთქმედებები და ურთიერთკავშირები, რომლებიც ჯგუფის, როგორც საზოგადოებრივი ერთობის არსებობის საფუძველია. ის, რომ ბავშვები პიროვნებები არიან, რომელთა თავისუფლებას პატივი უნდა ვცეთ, ხოლო მონიფული ადამიანი, როგორც სრულუფლებიანი ინდივიდი არანაირი თავისუფლებით არ უნდა სარგებლობდეს, მეტისმეტად აბსურდული იდეაა იმისთვის, რომ საკამათოდ ღირდეს. ტენდენცია იმისა, რომ მასწავლებელს ჩამოერთვას პოზიტიური და ნამყვანი როლი იმ საზოგადოების საქმიანობის წარმართვაში, რომლის წევრიცაა, ერთი უკიდურესობიდან მეორეში მოხვედრის კიდეც ერთი მაგალითია. როდესაც მოსწავლეები მოიაზრებოდნენ ფორმალურ კლასად და არა სოციალურ ჯგუფად, მასწავლებელი აუცილებლად მოქმედებდა გარედან და არა როგორც იმ ურთიერთგაცვლის პროცესების უშუალო მონაწილე და წარმმართველი, რომელშიც ყველას თავისი წილი ჰქონდა. როდესაც განათლება დაფუძნებულია გამოცდილებაზე და საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი გამოცდილება მიჩნეულია სოციალურ პროცესად, სიტუაცია რადიკალურად იცვლება. მასწავლებელი კარგავს გარეშე ზედამხედველის ან მოკარნახის როლს და ჯგუფური საქმიანობის ლიდერის ფუნქციას იძენს.

თამაშებზე, როგორც სოციალური კონტროლის მაგალითზე საუბრისას, სტანდარტული, ტრადიციისა და პირობითობის ფაქტორი ვახსენეთ. სასკოლო ცხოვრებაში ამ ფაქტორის ანალოგია დახვეწილი ყოფაქცევის, კარგი მანერების საკითხი, რომელიც ძირითადად ზრდილობიანობასა და თავაზიანობაში გამოვლინდება. რაც უფრო მეტი ვიცით მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში კაცობრიობის ისტორიის სხვადასხვა ეტაპზე არსებული ტრადიციების, ადათებისა და ზნე-ჩვეულებების შესახებ, მით უფრო მეტად ვიგებთ, რამდენად განსხვავებულია კარგი მანერების ინსტიტუტი სხვადასხვა ადგილასა და სხვადასხვა დროს. ეს ფაქტი ადასტურებს, რომ აქ მნიშვნელოვანწილად პირობითობის ფაქტორია ჩართული. მაგრამ, არ არსებობს არცერთი ჯგუფი, მიუხედავად გეოგრაფიული მდებარეობისა და ისტორიული პერიოდისა, რომელსაც არ გააჩნია ქცევის კოდექსი, როგორიცაა, მაგალითად, მისალმების სათანადო ფორმები. იმ სპეციფიკურ ფორმაში, რომელსაც პირობითობა იძენს, არაფერია უცვლელი, მუდმივი და აბსოლუტური. მაგრამ, პირობითობის გარკვეული ფორმის არსებობა, თავად პირობითობა არ არის. ის ყველა სოციალური ურთიერთობის უცვლელი თანმხლები ატრიბუტია. ყოველ შემთხვევაში, იგი „ის საპოხია, რომელიც ამცირებს ხახუნის ძალას.“

რა თქმა უნდა, შესაძლებელია, ეს სოციალური ფორმები „უბრალო ფორმალობებად“ იქცეს. ისინი შეიძლება უბრალოდ გარეგნულ სანახაობად გადაიქცეს, რომლის მიღმა არანაირი შინაარსი არ დევს. მაგრამ, სოციალური ურთიერთობის ცარიელი, უშინაარსო რიტუალური ფორმებისგან თავის არიდება არ ნიშნავს ყველა ფორმალური ელემენტის უარყოფას. ეს უმაღლესი მიუთითებს ურთიერთობის ისეთი ფორმების განვითარების საჭიროებაზე, რომლებიც მეტად შეეფერება სოციალურ სიტუაციებს. ზოგიერთ პროგრესულ სკოლაში მისული სტუმრებისთვის ნამდვილი შოკია იმის ნახვა, რამდენად ნაკლებად იცავენ აქ კარგ მანერებს. ხოლო, მან, ვინც სიტუაციას უკეთ იცნობს, კარგად იცის, რომ კარგი მანერების ამგვარი ნაკლებობა გარკვეულწილად განპირობებულია ბავშვების მხურვალე ინტერესით, განაგრძონ ის საქმიანობა, რითაც იმ მომენტში არიან დაკავებული. ასეთი აღფრთოვანებისას, ისინი შეიძლება ერთმანეთს და სტუმრებს დაეჯახონ ისე, რომ ბოდიშიც არ მოიხადონ. ზოგიერთმა, შესაძლოა თქვას, რომ ამგვარი პირობები უკეთესია, ვიდრე უბრალოდ გარეგნული ფორმალობების დაცვა და პედანტიზმი, რაც სასკოლო მუშაობის მიმართ ინტელექტური და ემოციური ინტერესის ნაკლებობას სდევს თან. მაგრამ, ეს კვლავ არასათანადო აღზრდაზე მეტყველებს, ვინაიდან ჯერ არ არის ათვისებული უმნიშვნელოვანესი ცხოვრებისეული გაკვეთილი, რაც ადამიანების ურთიერთშენწყობასა და ურთიერთადაპტაციაში გამოიხატება. განათლების პროცესი ცალმხრივად მიმდინარეობს, ვინაიდან დამოკიდებულებები და ჩვევები ჯერ კიდევ ფორმირების პროცესშია და გეზი აღებულია მომავლის განათლებისკენ, რომელიც სათავეს სოციალური კონტაქტებიდან და კომუნიკაციიდან იღებს.

თავი მეხუთე

თავისუფლების გუნება

ამჯერად მინდა ვისაუბრო სოციალური კონტროლის პრობლემის მეორე მხარეზე, კერძოდ, თავისუფლების ბუნებაზე. ერთადერთი თავისუფლება, რომელიც მუდამ მნიშვნელოვანია, აზროვნების ანუ დაკვირვებისა და განსჯის თავისუფლებაა, რაც ფუნდამენტურად ღირებული მიზნების სამსახურში დგას. ყველაზე ხშირი შეცდომა, რასაც საერთოდ თავისუფლებაზე საუბრისას უშვებენ ხოლმე, არის ის, რომ მას მოძრაობის თავისუფლებასთან ან მოქმედების გარეგნულ და ფიზიკურ მხარესთან აიგივებენ. აქტივობის ეს გარეგნული და ფიზიკური მხარე არ შეიძლება დავაცილოთ აქტივობის შინაგან მხარეს: ფიქრის, სურვილისა და მიზნის თავისუფლებას. ის ფიზიკური შეზღუდვები, რაც ბავშვებს დაწესებული ჰქონდათ ტრადიციულ სკოლაში, მისი ტიპური საკლასო ოთახებით, მკაცრად განლაგებული მერხებითა და მოსწავლეთა ლამის სამხედრო რეჟიმით, რომლებსაც მოძრაობის ნებას მხოლოდ განსაზღვრულ მომენტებში რთავდნენ, რა თქმა უნდა, მნიშვნელოვნად ზღუდავდა ბავშვთა ინტელექტურ და მორალურ თავისუფლებას. საგიჟის ან სატუსაღოს მსგავს ატმოსფეროს სკოლაში ერთხელ და სამუდამოდ უნდა დაესვას წერტილი, თუ გვსურს რომ პიროვნებებს ზრდისა და განვითარების შანსი მიეცეთ, გზა გაუხსნათ ინტელექტური თავისუფლებისკენ, რომლის გარეშეც ჭეშმარიტი და უწყვეტი ზრდის გარანტია არ არსებობს.

მაგრამ ის, რომ ფიზიკური მოძრაობის თავისუფლება მხოლოდ საშუალებაა და არა მიზანი, ძალაში რჩება. თავისუფლების ამ ასპექტის მიღწევით, საგანმანათლებლო პრობლემა ვერ მოგვარდება. მაშასადამე, ყველაფერი იმაზეა დამოკიდებული, როგორ გამოვიყენებთ ამ დამატებით თავისუფლებას. რა მიზანს ემსახურება იგი? რა შედეგები გამოიმდინარეობს მისგან? ნება მიბოძეთ, თავდაპირველად ვისაუბრო იმ დადებით მხარეებზე, რაც, პოტენციურად აქვს ფიზიკურ თავისუფლებას. უპირველეს ყოვლისა, ფიზიკური თავისუფლების გარეშე, მასწავლებლისთვის პრაქტიკულად შეუძლებელია, გაიცნოს ის ადამიანები, რომელთანაც საქმე აქვს. იძულებით თავს მოხვეული სიჩუმე და უსიტყვო მორჩილება ხელს უშლის მოსწავლეებს გამოამჟღავნონ თავიანთი ნამდვილი ბუნება. ისინი განასახიერებენ ხელოვნურ ერთსახოვნებას, ერთგვარობას, მოჩვენებითს რეალურად არსებულზე წინ აყენებენ. მათთვის მთავარია ყურადღების, ზრდილობისა და მორჩილების გარეგნულად შენარჩუნება. და ყველამ, ვინც იცნობს იმ სკოლებს, სადაც ამგვარი სისტემა მოქმედებდა, კარგად იცის, რომ ფიქრები, ფანტაზიები, სურვილები თუ მავნე საქმიანობები თავისი გზით მიემართებოდა ამ ფასადს მიღმა. მათით არავინ ინტერესდებოდა და არც არავინ ამოწმებდა. მასწავლებელი მათ შესახებ მხოლოდ იმ შემთხვევაში იგებდა, თუ ისინი ამ მოჩვენებითი იდილიის დამრღვევი რაიმე შემთხვევის გამო მოულოდნელად გამოშკარავდებოდა. იმის გასაცნობიერებლად, რამდენად მავნებელია ეს უკი-

დურესად ხელოვნური სიტუაცია მასწავლებლისა და მოსწავლის ურთიერთობისთვის, რამდენად უშლის ხელს მასწავლებლის მიერ იმ ადამიანების გაცნობასა და გაგებას, რომლებსაც ასწავლის, საკმარისია ეს სიტუაცია საკლასო ოთახის გარეთ, თუნდაც მოწესრიგებულ ოჯახში არსებულ ნორმალურ ადამიანურ ურთიერთობებს შევადაროთ. ამ გაცნობიერების გარეშე, მხოლოდ მინიმალური შანსი არსებობს, სასწავლო მასალა და სწავლების მეთოდები იმდენად მისაღები იქნეს მოსწავლისთვის, რომ ის რეალურად შეუწყოს ხელი და მიმართულება მისცეს მისი გონებისა და ხასიათის განვითარებას. აქ საქმე გვაქვს მანკიერ წრესთან. სწავლისა და სასწავლებლის მეთოდების მექანიკური ერთფეროვნება იწვევს გარკვეული სახის პასიურობასა და უძრაობას, რომელიც, თავის მხრივ, განაპირობებს სწავლის მუდმივ ერთფეროვნებას, სადაც არაფერი იცვლება, მოსწავლეების მიერ გაკვეთილის მოყოლის მანერაც კი, მაშინ, როდესაც ამ ძალდატანებითი ერთსახოვნების მიღმა ინდივიდუალური ტენდენციები „უკანონოდ“ და მეტად თუ ნაკლებად აკრძალულად მოქმედებს.

ფიზიკური თავისუფლების მეორე, არანაკლებ მნიშვნელოვანი დადებითი მხარე თავად სასწავლო პროცესის ბუნებიდან გამომდინარეობს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ძველი მეთოდები წინა პლანზე აყენებდა პასიურობას და მორჩილებას. ფიზიკური პასიურობისთვის ეს თვისებები გადამწყვეტია. სტანდარტულ სკოლაში, წესების დარღვევა და ურჩი საქციელი პასიურობისგან თავის დაღწევის ერთდადერთი საშუალებაა. სკოლის ლაბორატორიასა და სახელოსნოში სიჩუმის დაცვა შეუძლებელია. ტრადიციული სკოლის არასოციალური ხასიათი იმით მჟღავნდება, რომ იგი, საკლასო ოთახში გამეფებულ სიჩუმეს თავის ერთ-ერთ ძირითად ღირსებად მიიჩნევდა. რა თქმა უნდა, სიჩუმის ფაქტორი მნიშვნელოვანია დაძაბული ინტელექტური საქმიანობის დროს, რომელიც არ საჭიროებს სხეულის განსაკუთრებულ მოძრაობას ან სხვა სახის ზედმეტ ფიზიკურ აქტივობას. მაგრამ, ამ ტიპის ინტელექტური აქტივობის უნარი შედარებით გვიან მიიღწევა, როდესაც ეს პრაქტიკა ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში გრძელდება. ბავშვებსაც კი სჭირდებათ დროის მოკლე ინტერვალი ფიქრისთვის. მაგრამ, ფიქრის ეს პერიოდები ნამდვილად სასარგებლოა, თუ ისინი მოსდევს ფიზიკურად უფრო აქტიურ პერიოდებს და შეჯამებას, ორგანიზაციას უკეთებს იმას, რაც მოსწავლეებმა ფიზიკურად აქტიურ პერიოდებში მიიღეს, რაშიც ტვინის გარდა, ხელები და სხეულის სხვა ნაწილებიც მონაწილეობდა. მოძრაობის თავისუფლება ასევე მნიშვნელოვანია ფიზიკური და გონებრივი ჯანმრთელობის შესანარჩუნებლად. ჩვენ კვლავ გვიხდება სწავლა ძველი ბერძნებისგან, რომლებიც ნათლად ხედავდნენ კავშირს ჯანსაღ სხეულსა და ჯანსაღ გონებას (სულს) შორის. მაგრამ, ზემოთ ხსენებული ყველა თვალსაზრისით, გარეგნული, ფიზიკური თავისუფლება საშუალებაა თავისუფალი აზროვნების, მსჯელობისა და არჩეული მიზნების განხორციელების შესაძლებლობათა თავისუფლებისა. ფიზიკური თავისუფლება სხვადასხვა ადამიანში სხვადასხვაგვარად გამოვლინდება. მონიფულობასთან ერთად, ის ბუნებრივად კლებულობს, თუმცა მისი სრული უქონლობა მონიფულ ასაკშიც კი, ხელს უშლის ადამიანს ისეთი კონტაქტების დამყარებაში, რაც მას ინტელექტური საქმიანობისთვის საჭირო ახალი საშუალებებით უზრუნველყოფს. ამ ტიპის თავისუფალი მო-

ქმედებების, როგორც ზრდის მნიშვნელოვანი საშუალების, რაოდენობა და ხარისხი, ის პრობლემა რასაც მასწავლებელმა ყურადღება უნდა დაუთმოს განვითარების თითოეულ ეტაპზე.

თუმცა, უდიდესი შეცდომა იქნება, თუ ფიზიკურ თავისუფლებას საბოლოო მიზნად მივიჩნივით. ასეთ შემთხვევაში, დაირღვევა ურთიერთმოქმედებისა და თანამშრომლობის ატმოსფერო და ერთობლივი საქმიანობის ნორმალური, მონესრიგებული მიმდინარეობა. მეორე მხრივ, ეს თავისუფლებას, რომელიც პოზიტიური უნდა იყოს, ნეგატიურად აქცევს. რამეთუ, შეზღუდვისაგან, როგორც ნეგატიური მხარისგან, განთავისუფლება სასარგებლოა მხოლოდ მაშინ, როდესაც თავისუფლება ნიშნავს უნარისა და შესაძლებლობათა თავისუფლებას: იქნება ეს მიზნების ჩამოყალიბების თუ გონივრული განსჯის, საკუთარი სურვილების, მათგან გამომდინარე შედეგების შეფასების, ან არჩეული მიზნების სისრულეში მოყვანის საშუალებათა შერჩევისა და ორგანიზაციის უნარი. ნებისმიერ შემთხვევაში, ბუნებრივი იმპულსები და სურვილები საწყისი, ამოსავალი წერტილია. მაგრამ, არ არსებობს ინტელექტუალური ზრდა მისწრაფებებისა და სურვილების თავდაპირველი ფორმების რეკონსტრუქციის, გადაკეთების გარეშე. ეს გადაკეთება გულისხმობს იმპულსის შეკავებას თავდაპირველ, საწყის მდგომარეობაში. გარედან ძალდატანებითი აკრძალვის ალტერნატივაა ინდივიდის მიერ საკუთარი ფიქრით და განსჯით მიღებული გადაწყვეტილება. პოპულარული ფრაზა „შეჩერდი და დაფიქრდი“, მართლაც გონივრული ფსიქოლოგიაა, ვინაიდან ფიქრი იმპულსის უცაბედ გამოვლინებას ამუხრუჭებს იქამდე, სანამ არ მოხდება ამ იმპულსის დაკავშირება მოქმედების სხვა შესაძლო ტენდენციებთან და მოქმედების უფრო კომპლექსური და თანმიმდევრული, დალაგებული გეგმის ჩამოყალიბება. აქედან გამომდინარე, ფიქრი დაუყოვნებლივი მოქმედების გადადებაა, ვინაიდან იგი ახდენს იმპულსის შინაგან კონტროლს. ამ პროცესში ერთობლივად არის ჩართული დაკვირვება და მეხსიერება, რომელთა კავშირიც, ფაქტობრივ, ფიქრისა და შინაგანი მსჯელობის ბირთვია. ყოველივე ზემოთქმული განმარტავს გაცვეთილი სიტყვის „თვითკონტროლის“ მნიშვნელობას. განათლების იდეალური მიზანი სწორედ თვითკონტროლის უნარის განვითარებაა. მაგრამ გარეშე კონტროლის უბრალო უგულებელყოფა არ იძლევა თვითკონტროლის წარმოქმნის გარანტიას. ადვილია „ტაფიდან ცეცხლში გადახტომა.“ სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ადვილია გარეშე კონტროლის ერთ ფორმას გაექცე მხოლოდ იმიტომ, რომ სხვა, კიდევ უფრო საშიში გარეშე კონტროლის მსხვერპლი გახდე. იმპულსები, სურვილები და განზრახვები, რომლებიც გონივრულად დალაგებული არ არის, შემთხვევითი გარემოებების კონტროლის ქვეშ აღმოჩნდება. ერთი ადამიანის კონტროლისგან თავის დაღწევა მხოლოდ იმიტომ, რომ თავისუფალი იყო, რათა საკუთარი ქცევა კაპრიზებსა და დაუფიქრებელ ახირებებს დაუქვემდებარო, ალბათ, დანაკარგი უფროა, ვიდრე სარგებელი; ეს ნიშნავს იმ იმპულსების კარნახით მოქმედებას, რომელთა ფორმირებაში გონივრულ განსჯას მონაწილეობა არ მიუღია. ადამიანს, რომლის მოქმედება ამგვარად იმართება, მხოლოდ თავისუფლების ილუზია აქვს. ფაქტობრივად, მას ის ძალები მართავს, რომლებზეც არავითარი კონტროლი არ გააჩნია.

თავი მეექვსე

მიზნის მნიშვნელობა

როგორც აღვნიშნეთ, ჯანსაღი ინსტინქტია, თავისუფლება გავიგოთ როგორც მიზნების დასახვისა და ამ მიზნების განხორციელების, სისრულეში მოყვანის უნარი. ამგვარი თავისუფლება, თავის მხრივ, თვითკონტროლს უტოლდება; ვინაიდან მიზნების ჩამოყალიბება და მათი აღსრულებისთვის საჭირო საშუალებების ორგანიზაცია, ინტელექტის, აზროვნების საქმეა. პლატონი მონას განსაზღვრავდა, როგორც ადამიანს, რომელიც სხვა ადამიანის მიზნებს აღასრულებს, და როგორც ახლახანს აღვნიშნეთ, მონაა ის ადამიანიც, ვინც საკუთარი ბრმა სურვილების ტყვეობაშია. ჩემი აზრით, პროგრესული განათლების ყველაზე ჯანსაღი იდეა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი აქცენტს აკეთებს და განსაკუთრებით დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს მოსწავლეთა მონაწილეობას იმ მიზნების ფორმირებაში, რომლებიც წარმართავენ მათ საქმიანობას სასწავლო პროცესში. სწორედ ასევე, ტრადიციული განათლების უდიდესი დეფექტი ის იყო, რომ ვერ უზრუნველყოფდა მოსწავლეთა აქტიურ მონაწილეობას და თანამშრომლობას სასწავლო მიზნების ჩამოყალიბებაში. მაგრამ, მიზნებისა და განზრახვების მნიშვნელობა არ არის თავისთავად ისე ცხადი და გასაგები, რომ განმარტებას არ საჭიროებდეს. რაც უფრო ხაზი ესმება მიზნის სასწავლო მნიშვნელობას, მით უფრო მნიშვნელოვანია იმის გაგება, რა იგულისხმება ამ მიზანში, როგორ იზადება და ფუნქციონირებს იგი რეალურ გამოცდილებაში.

ჭეშმარიტი მიზანი მუდამ იმპულსით იწყება. ხოლო დაბრკოლება ამ იმპულსის დაუყოვნებლივ შესრულებისას მას სურვილად გადააქცევს. თუმცა, არც იმპულსი და არც სურვილი, თავად არ არის მიზანი. მიზანი საბოლოო სურათია. ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი გულისხმობს იმ შედეგების წინასწარ განჭვრეტას, რომლებსაც ამ მიზნის შესაბამისი მოქმედება გამოიღებს. მოსალოდნელი შედეგების წინასწარ გათვალისწინება კი, თავისთავად, გულისხმობს აზროვნების მონაწილეობას. უწინარეს ყოვლისა, ის საჭიროებს ობიექტური პირობებისა და გარემოებების შესწავლას. ვინაიდან იმპულსები და სურვილები შედეგებს არა დამოუკიდებლად თავად წარმოქმნის, არამედ გარემომცველ პირობებთან ურთიერთქმედების შედეგად. იმპულსი ისეთი მარტივი მოქმედების შესასრულებლადაც კი, როგორიც მაგალითად, ფეხით სიარულია, ხორციელდება მხოლოდ იმ ნიადაგთან აქტიურ კავშირში, რომელსაც მოსიარულე ეყრდნობა. ჩვეულებრივ პირობებში, განსაკუთრებულ ყურადღებას არ ვაქცევთ ნიადაგს, რომელზეც ვმოდრობთ. მაგრამ, სახიფათო სიტუაციებში, მაგალითად, ციცაბო მთაზე ასვლისას, რომელზეც ადამიანის კვალიც კი არ სჩანს, იძულებული ვართ გარემომცველი პირობების მიმართ მეტი ყურადღება და სიფრთხილე გამოვიჩინოთ და კარგად დავაკვირდეთ ჩვენს მოქმედებას. დაკვირების უნარის გამოვლენა, იმპულსის მიზნად გადაქცევის ერთ-ერთი პირობაა სწორედ

ისე, როგორც რკინიგზის გადასასვლელის ნიშანთან — ვჩერდებით, აქეთ-იქით ვიხედებით და მატარებლის სიგნალს ვუყურადებთ.

მაგრამ, მხოლოდ დაკვირვება საკმარისი არ არის. უნდა გავიგოთ და გავაცნობიეროთ იმის მნიშვნელობა, რასაც ვხედავთ, გვესმის ან ვეხებით. მნიშვნელობაში შედის იმ შესაძლო შედეგების გაცნობიერებაც, რაც მოცემული სიტუაციის შესაბამისად მოქმედებას მოჰყვება. მაგალითად, ბავშვმა, მოგიზგიზე ცეცხლის დანახვაზე შეიძლება მისი შეხება მოინდომოს. ცეცხლის მნიშვნელობა ამ დროს არა მის ელვარებაშია, არამედ მის ძალაში — დანვას. დანვა არის სწორედ ის შედეგი, რასაც მისი შეხება გამოიწვევს. შესაძლო შედეგებში დარწმუნებული მხოლოდ წინა გამოცდილებიდან გამომდინარე შეიძლება ვიყოთ. ისეთ ნაცნობ სიტუაციაში კი, რაც არაერთხელ გამოგვიცდია წარსულში, არ გვჭირდება საგანგებოდ დავფიქრდეთ და გავიხსენოთ, რა განვიცადეთ ამ გამოცდილების დროს. ჩვენს გონებაში ცეცხლი მომენტალურად ასოცირდება სინათლესთან და სიცხესთან ისე, რომ სულაც არ გვჭირდება სპეციალურად დავფიქრდეთ და გავიხსენოთ წარსულში გამოცდილი სიცხე ან დამწვრობა. მაგრამ, უცნობ სიტუაციაში ადვილად ვერ ვიტყვით, როგორი შეიძლება იყოს ზუსტი შედეგი, თუ გონებაში არ აღვიდგენთ და გავანალიზებთ წარსულის გამოცდილებას. ასე შევძლებთ გავარკვეოთ, რა იყო მათში ანმყო გამოცდილების მსგავსი და დაახლოებით როგორ შედეგს შეიძლება მოველოდეთ ანმყო გამოცდილებისგან.

მიზნების ფორმირება უაღრესად კომპლექსური ინტელექტური ოპერაციაა. ის შემდეგ საფეხურებს მოიცავს: (1) გარემომცველ პირობებზე დაკვირვება და შესწავლა; (2), მსგავს სიტუაციაში წარსულში მომხდარის ცოდნა, რომელიც ნაწილობრივ მიღებულია წარსულის გახსენებით, ნაწილობრივ კი იმ ადამიანების ინფორმაციით, რჩევით ან გაფრთხილებით, ვისაც უფრო ფართო გამოცდილება აქვს; და (3) მსჯელობა, რომელიც ერთმანეთთან აკავშირებს დაკვირვებისა და წარსულის გახსენების შედეგად მიღებულ ცოდნას, იმის გასარკვევად, რას აღნიშნავენ ისინი. მიზანი განსხვავდება თავდაპირველი იმპულსისა და სურვილისგან იმით, რომ ის გარდაისახება მოქმედების გეგმად და მეთოდად, რომელიც დაფუძნებულია მოსალოდნელი შედეგების წინასწარ გათვალისწინებაზე. მაგრამ, მხოლოდ სურვილი საკმარისი არ არის. სურვილი, შესაძლოა, ძალიან ძლიერი იყოს, იმდენად ძლიერიც, რომ ადამიანმა გვერდი აუაროს მოსალოდნელი შედეგების წინასწარ შეფასებას. ამგვარი შემთხვევები, განათლების კუთხით სანიმუშო მოდელი ვერ არის გადამწყვეტი აღმზრდელობითი პრობლემა სურვილით ნაკარნახევი, დაუყოვნებლივი, იმპულსური მოქმედების გადადება მანამ, სანამ პროცესში დაკვირვება და მსჯელობა არ ჩაერევა. თუ არ ვცდები, ეს საკითხი ზუსტად რელევანტური უნდა იყოს პროგრესული სკოლებისთვის. მიზანმიმართული გონიერი მოქმედების ნაცვლად, გადაჭარბებული აქცენტი პიროვნებათა უბრალო აქტივობაზე, სხვა არაფერია თუ არა თავისუფლების გაიგივება იმპულსებისა და სურვილების დაუფიქრებელ შესრულებასთან, იმპულსური მოქმედებების თავისუფლებასთან. ამგვარი გაიგივება ხდება მაშინ, როდესაც იმპულსი მიზანში ერევათ; თუმცა, როგორც უკვე ვთქვით, არ არსებობს მიზანი, თუკი ის ეფუძნება უცაბედ გადამწყვეტილებას;

არ არსებობს მიზანი, თუ მას წინ არ უსწრებს მოსალოდნელი შედეგების წინასწარ განჭვრეტა და გათვალისწინება, რაც დაკვირვების, ინფორმაციისა და მსჯელობის გარეშე შეუძლებელია. უბრალო განჭვრეტა, თუნდაც მას ზუსტი წინასწარმეტყველების ფორმა ჰქონდეს, რა თქმა უნდა, საკმარისი არ არის. ინტელექტუალური მოლოდინი, შედეგების იდეა, სურვილთან და იმპულსთან ერთობლიობაში იძენს მამოძრავებელ ძალას. მხოლოდ ამის შემდეგ აძლევს იდეა მიმართულებას იმას, რაც სხვაგვარად გაურკვეველი, ბუნდოვანი იქნებოდა, ხოლო იდეას ბიძგ-სა და სტიმულს სურვილი აძლევს. მაშინ იდეა მოქმედების გეგმად იქცევა. მაგალითად, ადამიანს სურვილი აქვს საკუთარი სახლი ააშენოს. რამდენადაც ძლიერი არ უნდა იყოს ეს სურვილი, იგი დაუყოვნებლივ ვერ განხორციელდება. ამ ადამიანმა ჯერ უნდა ჩამოაყალიბოს იდეა, თუ როგორი სახლი სურს, როგორი უნდა იყოს ოთახების რაოდენობა, მათი განლაგება და ა.შ. მან უნდა ააგოს პროექტი, დახაზოს გეგმა, ჩამოაყალიბოს სპეციფიკური დეტალები. ყოველივე ეს ფუჭი და უსარგებლო საქმიანობა იქნება, თუ დაგეგმვის დროს ასევე მხედველობაში არ მიიღებს თავის მატერიალურ რესურსებს. მან უნდა გაითვალისწინოს მშენებლობის გეგმის განხორციელებასთან დაკავშირებული ისეთი საკითხები, როგორიცაა მის ხელთ არსებული ფინანსები, კრედიტის მოძიების შესაძლებლობები და ა. შ. ასევე დაათვალიეროს თავისუფალი სამოსახლო ადგილები, გაიგოს მათი ფასი, ნახოს რამდენად ახლოსაა ისინი მის სამსახურთან, სკოლასთან და სხვ. ყოველივე ეს – გადახდისუნარიანობა, ოჯახის წევრთა რაოდენობა და მოთხოვნილებები, შესაძლო მდებარეობა და სხვ. ობიექტური ფაქტებია და არ არის პირვანდელი სურვილის ნაწილი. მაგრამ მათი შემოწმება და შესწავლა აუცილებელია, რათა სურვილი მიზნად იქცეს, ხოლო მიზანი — მოქმედების გეგმად.

სურვილები ყველა ჩვენთაგანს აქვს, ყოველ შემთხვევაში, ყველას, ვისაც ისეთი პათოლოგია არ სჭირს, რომ სრულ აპათიაში იყოს ჩავარდნილი. ეს სურვილები მოქმედების უდიდესი მამოძრავებელი წყაროა. პროფესიონალ ბიზნესმენს სურს წარმატებას კარიერაში მიაღწიოს; გენერალს სურს ბრძოლა მოიგოს; მშობელს სურს ჰქონდეს კომფორტული სახლი თავისი ოჯახისთვის, განათლება მისცეს შვილებს, და ასე დაუსრულებლად. სურვილის ინტენსივობა განსაზღვრავს მოქმედების ინტენსივობას: რაც უფრო ძლიერია სურვილი, მით უფრო ძლიერია მის მისაღწევად გამოვლენილი ძალისხმევა. მაგრამ სურვილები ჰაერში აგებული ცარიელ კოშკებს დაემსგავსება, თუ ისინი არ გარდაიქმნა იმ საშუალებებად, რომელთა მეშვეობითაც მათი რეალიზაცია მოხდება. დაგეგმილი, წარმოსახვითი მიზნის ადგილს ამ ეტაპზე, იკავებს საშუალებების საკითხი, რომელთა შესწავლა და გაგება აუცილებელია ქეზმარიტი მიზნის მისაღწევად.

ტრადიციული განათლება იგნორირებას უკეთებდა პიროვნულ იმპულსებს და სურვილს, როგორც მიზნისკენ სწრაფვის მამოძრავებელ ძალას. მაგრამ, ეს არ არის მიზეზი იმისა, რომ პროგრესულმა განათლებამ იმპულსი და სურვილი მიზანთან გააიგივოს და შესაბამისად, უკანა პლანზე გადასწიოს დაკვირვების, ინფორმაციის, მსჯელობის აუცილებლობა, თუკი მას სურს რომ მოსწავლეებმა მონაწილეობა მიიღონ მათი მამოძრავებელი მიზნების ჩამოყალიბებაში.

აღზრდა-განათლების საქმეში, სურვილისა და იმპულსის არსებობა საბოლოო მიზანი არ არის. ის მხოლოდ პირობაა და მოთხოვნაა მოქმედების გეგმისა და მეთოდების ფორმირებისთვის. ამგვარი გეგმის ჩამოყალიბება, შესაძლებელია მხოლოდ პირობების შესწავლით და ყველა საჭირო რელევანტური ინფორმაციის მოპოვებით.

მასწავლებლის საქმეა ნახოს, არის თუ არა მოცემული შემთხვევა სასარგებლო. ვინაიდან მოსწავლეთა თავისუფლება მდგომარეობს გონიერ დაკვირვებასა და მსჯელობაში, რისი მეშვეობითაც მიზნის განვითარება ხდება, მასწავლებლის მიერ ნაჩვენები გეზი, რომელიც მოსწავლეთა აზროვნების უნარის გამოვლენისკენაა მიმართული, თავისუფლების ხელშეწყობაა და არა გარეშე ძალის მიერ განხორციელებულ შეზღუდვა. ხანდახან მასწავლებლებს ეშინიათ კიდევ ჯგუფის წევრებს რჩევები და წინადადებები შესთავაზონ. ისეთი შემთხვევების შესახებაც მსმენია, როდესაც ათასნაირი სასწავლო ნივთითა და მასალებით გარშემორტყმული ბავშვები საკლასო ოთახში სხედან თავის ნებაზე მიშვებულნი, მასწავლებელს კი მათთვის იმის ახსნაც არ სურს, რა შეიძლება გაკეთდეს ამ მასალისგან, რადგან შიშობს, ეს ბავშვების თავისუფლების შეზღუდვად არ ჩაეთვალოს. მაშინ, საერთოდ რა აზრი აქვს მოსწავლეთათვის ისეთი მასალების მიწოდებას, რომელთა გამოყენება სპეციალური რჩევების გარეშე არ შეუძლიათ? მაგრამ, ამ შემთხვევაში უფრო მნიშვნელოვანი არის ის, რომ იდეა, რომლის მიხედვითაც მოსწავლეებმა უნდა იმოქმედონ კლასში, ნებისმიერ შემთხვევაში საიდანლაც უნდა წამოვიდეს. გაუგებარია, რატომ არ უნდა ჩაითვალოს იმ ადამიანის შეთავაზება, რომელსაც უფრო მდიდარი გამოცდილება და ფართო ჰორიზონტი აქვს, იმ იდეაზე უფრო მნიშვნელოვნად მაინც, რომელიც სხვა, მეტ-ნაკლებად შემთხვევითი წყაროდან მოდის.

რა თქმა უნდა, მასწავლებელს შეუძლია უფლებამოსილების ბოროტად გამოყენება და მოსწავლეთა საქმიანობის წარმართვა ისეთი მიმართულებით, რომელიც მის საკუთარ მიზანს უფრო ემსახურება, ვიდრე მოსწავლეებისას. მაგრამ, ამ პროცესებიდან უფროსების სრული გამორიცხვა თავის დაღწევის გზა ნამდვილად არ არის. ეფექტურია უპირველეს ყოვლისა ის, რომ მასწავლებელი კარგად იცნობდეს იმ მოსწავლეთა შესაძლებლობებს, მოთხოვნილებებსა და წარსულ გამოცდილებას, რომლებსაც ასწავლის, და მეორე, მან ხელსაყრელი პირობა უნდა შექმნას იმისთვის, რომ შეთავაზებები და იდეები გეგმად და პროექტად გარდაიქმნას სხვა, ახალი იდეების მეშვეობით, რომელთა ჩამოყალიბება და ორგანიზება ჯგუფის წევრების მიერ ხდება. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, გეგმა თანამშრომლური ინიციატივაა და არა კარნახი. მასწავლებლის წინადადება არ არის ნიმუში, წინასწარ „ყალიბში ჩამოსხმული“ შედეგის მისაღებად, არამედ საწყისი პუნქტია, რომლის განვითარებასა და გეგმის სახით ჩამოყალიბებაში წვლილი უნდა შეიტანოს ყველა იმ ადამიანის გამოცდილებამ, ვინც კი სასწავლო პროცესშია ჩაბმული. ეს განვითარება მიიღწევა აზრთა ურთიერთგაცვლის შედეგად, პრინციპის „გაეცინდა-მიიღე“ საფუძველზე, სადაც მასწავლებელი მიმდებარეობს, მაგრამ ამასთან, არ ეშინია თავადაც გასცეს. ძირითადი მომენტი ის, რომ მიზანი იზრდება და საბოლოო სახეს იძენს სოციალური აზროვნების გამოვლენის პროცესში.

თავი მეშვიდე

განათლების შინაარსის პროგრესული ორგანიზაცია

ჩვენ არაერთხელ მოვიხსენიეთ გამოცდილებასთან დაკავშირებული ობიექტური პირობები და ვისაუბრეთ იმ ფუნქციაზე, რომელსაც ისინი შემდგომი გამოცდილების უფრო გამდიდრებულ ზრდაში ასრულებენ, ან ვერ ასრულებენ. დაკვირვების, მეხსიერების, სხვებისგან მიღებული ინფორმაციის, წარმოსახვისა და სხვა ობიექტური პირობებზე საუბრისას ნაგულისხმევი იყო მათი კავშირი სასწავლო საგნისა და სწავლების შინაარსთან, თუმცა, შინაარსზე აქამდე კონკრეტულად არაფერი თქმულა. ამ საკითხზე ახლა ვისაუბრებთ. როდესაც განათლებას გამოცდილების კუთხით განვიხილავთ, ნათლად იკვეთება ერთი მოსაზრება: ნებისმიერი რამ, რასაც სასწავლო საგანი შეიძლება ვუწოდოთ, იქნება ეს არითმეტიკა, ისტორია, გეოგრაფია თუ რომელიმე საბუნებისმეტყველო საგანი, იმ მასალისგან უნდა იყოს ნაწარმოები, რომელიც დასაწყისში ჩვეულებრივი ცხოვრებისეული გამოცდილების ნაწილი იყო. ამ კუთხით, ახალი განათლება მკვეთრად უპირისპირდება იმ მეთოდებს, რომლებიც მოსწავლეთა გამოცდილების ფარგლებს მიღმა არსებულ ფაქტებსა და სინამდვილეს ეფუძნება და აქედან გამომდინარე, პრობლემა მათი გამოცდილებასთან შეთანხმების გზებისა და საშუალებების მოძიებაა. დაწყებითი განათლების ახალი მეთოდების წარმატების ერთ-ერთი უმთავრესი მიზეზია ის, რომ ეს მეთოდები სწორედ საწინააღმდეგო პრინციპის საფუძველზე მოქმედებენ.

მაგრამ, გამოცდილებასთან შეთანხმებული სასწავლო მასალის მოძიება მხოლოდ პირველი ნაბიჯია. მომდევნო ნაბიჯი არის უკვე გამოცდილის პროგრესული განვითარება, ანუ მისთვის უფრო სრული, მდიდარი და ორგანიზებული ფორმის მინიჭება, რომელიც თანდათანობით უახლოვდება შინაარსის მიწოდების ფორმას უკვე კვალიფიციური, ჩამოყალიბებული პიროვნებისათვის ის, რომ ამგვარი ცვლილების განხორციელება განათლებისა და გამოცდილების ორგანული ურთიერთკავშირიდან გადახვევის გარეშე შესაძლებელია, კარგად ჩანს იქიდან, რომ ეს ცვლილება ხდება სკოლის გარეთ და ფორმალური განათლებისგან შორს. მაგალითად, ჩვილი ბავშვი განვითარებას იწყებს საგანთა იმ გარემოთი, რომელიც ძალზე შეზღუდულია დროსა და სივრცეში. გამოცდილების დაგროვების პარალელურად, ეს გარემო განუწყვეტლივ ფართოვდება, რაც ბუნებრივად ხდება, სასკოლო ინსტრუქციების დახმარების გარეშე, როდესაც ბავშვი სწავლობს საგანთა შეხებას, ცოცხას, სიარულსა და ლაპარაკს, მისი გამოცდილებისთვის ჩვეული შინაარსი ფართოვდება და ღრმავდება. ის ურთიერთობას ამყარებს ახალ საგნებთან და მოვლენებთან, რომლებიც მასში ახალი უნარების ჩამოყალიბებას უწყობენ ხელს. ამ უნარების გამოვლენა კი, თავის მხრივ, ამდიდრებს და უფრო დახვეწილს ხდის გამოცდილების შინაარსს. სასიცოცხლო სივრცე და დრო ფართოვდება. მისი გარემო, გამოცდილების სამყარო, ასევე გაუმდებით ფართოვდება და მდიდრდება. როდესაც აღმზრდელ-პედაგოგი, ამ პერი-

ოდის დასრულების შემდეგ, ბავშვს ხვდება, იგი ვალდებულია მოძებნოს გზები, რათა უკვე შეგნებულად და წინასწარ განზრახვლად გააკეთოს იგივე, რაც წინა წლებში „ბუნებამ“ ასე სრულყოფილად შეასრულა.

ალბათ, არ არის აუცილებელი ზედმეტად შევჩერდეთ ზემოთ ხსენებული ორი პირობიდან პირველზე. განათლების ახალი სკოლის ფუნდამენტური პრინციპია, ის, რომ სწავლება უნდა დაიწყოს იმ გამოცდილების ფარგლებში, რაც მოსწავლეებს უკვე აქვთ; ეს გამოცდილება და ამ გამოცდილების პროცესში განვითარებული შესაძლებლობები, შემდგომი სწავლისთვის საწყისი პუნქტის, ათვლის სათავეა. რაც შეეხება მეორე პირობას, რომელიც მოიცავს შინაარსის გაფართოებისა და ორგანიზაციის ეტაპობრივ განვითარებას გამოცდილების გაზრდის გზით, არ ეთმობა ასეთივე ყურადღება; თუმცა, სასწავლო გამოცდილების განგრძობითობის პრინციპი მოითხოვს, რომ განათლების პრობლემის ამ ასპექტს თანაბარი ყურადღება დაეთმოს. უდავოა, რომ პრობლემის ეს ფაზა უფრო რთულია, ვიდრე პირველი. მათთვის, ვისაც საქმე აქვს სკოლაში დღე და საბავშვო ბაღის ბავშვებთან, ზოგადად, ადრეული ასაკის გოგონებთან და ბიჭებთან, ძნელი არ არის წარსული გამოცდილების დიაპაზონის განსაზღვრა და იმ სასწავლო აქტივობების განსაზღვრა, რომლებიც კავშირშია ამ გამოცდილებასთან. უფრო მოზრდილ ბავშვებთან, პრობლემის ორივე ფაქტორი გაცილებით დიდ სირთულეებს უქმნის პედაგოგს. ამ შემთხვევაში უფრო ძნელია ამ ადამიანების გამოცდილების ისტორიის დადგენა, კიდევ უფრო ძნელია იმის მიგნება, როგორ შეიძლება ამ გამოცდილების შინაარსის წარმართვა უფრო ფართო და კარგად ორგანიზებული სფეროებისკენ.

შეცდომა იქნება, თუ ვიფიქრებთ, რომ გამოცდილების ახლისკენ და განსხვავებულისკენ წარმართვის პრინციპის ადეკვატურად დასაკმაყოფილებლად, უბრალოდ საკმარისია მოსწავლეებს ახალი გამოცდილება შევძინოთ, თუ არ დავრწმუნდებით, რომ მათ უკვე ნაცნობ საგნებთან და მოვლენებთან ურთიერთობის უფრო მეტი უნარი აქვთ. ასევე მნიშვნელოვანია, რომ ახალი საგნები და მოვლენები ინტელექტურად იყოს დაკავშირებული უწინდელ გამოცდილებებში მონაწილე საგნებთან და მოვლენებთან. ეს კი ნიშნავს, რომ გონებაში მოხდება პროგრესი ფაქტებისა და იდეების დაკავშირების თვალსაზრისით. ამგვარად, პედაგოგის ფუნქციაა არსებული გამოცდილების ფარგლებში შეარჩიოს ისეთი საგნები და მოვლენები, რომლებსაც აქვთ პოტენცია და პერსპექტივა, წამოჭრან ახალი პრობლემები, რომლებიც, სტიმულს მისცემენ დაკვირვებისა და მსჯელობის ახალ გზებს და ამით გააფართოებენ მომდევნო გამოცდილების არეალს. იმას, რასაც მოსწავლეებმა მიაღწიეს, მასწავლებელმა ყურადღება უნდა მიაქციოს არა როგორც უცვლელ მონაპოვარს, არამედ საშუალებას და დამხმარე ფაქტორს იმ ახალი სფეროების გასაშლელად, რომლებიც დაკვირვებისა და მეხსიერების გონიერი გამოყენების უნარს ახალი მოთხოვნების წინაშე დააყენებს. ზრდის პროცესში მსგავსი ურთიერთდაკავშირებულობის პრინციპი მასწავლებლის მუდმივი სახელმძღვანელო იდეა უნდა იყოს.

პედაგოგი, სხვა ნებისმიერი პროფესიის წარმომადგენელზე მეტად, ვალდებულია შორეული მომავალში განჭვრიტოს. ექიმი თავის საქმეს შესრულებულად თვლის, როდესაც პაციენტის

ჯანმრთელობის მდგომარეობა გაუმჯობესდება. უდავოდ, ის ვალდებულია ურჩიოს პაციენტს, როგორ იცხოვროს, რათა მომავალში მსგავსი პრობლემები თავიდან აიცილოს. მაგრამ, ბოლოს და ბოლოს ცხოვრების წარმართვა მისი საკუთარი საქმეა, და არა ექიმისა; მაგრამ, ამ სიტუაციაში ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ერთი ფაქტი: როდესაც ექიმი სამომავლო რჩევასა და ინსტრუქციას აძლევს პაციენტს, იგი ამ დროს სწორედ მასწავლებლის როლში გვევლინება. ადვოკატი, თავისი კლიენტის ინტერესების დაცვისას, ზრუნავს იმაზე, რომ მოიგოს სასამართლო პროცესი თავისი კლიენტის სასარგებლოდ ან ეს უკანასკნელი იმ რთული მდგომარეობიდან გამოიყვანოს, რომელშიც თავისით აღმოჩნდა. თუ ეს ურთიერთობა კონკრეტული საქმის ფარგლებს გასცდება, მაშინ ადვოკატიც მასწავლებელი ხდება. რაც შეეხება პედაგოგს, ის თავად მისი საქმიანობის ბუნებიდან გამომდინარეა ვალდებული ანმყოში შესრულებული საქმე დაინახოს იმ კუთხით, რა შედეგს გამოიღებს ან სულაც უშედეგო იქნება მომავალში, რომლის მოვლენებიც მჭიდროდაა დაკავშირებული ანმყოს მოვლენებთან.

აქაც, პროგრესული პედაგოგი ბევრად უფრო რთული პრობლემის წინაშე დგას, ვიდრე ტრადიციული სკოლის მასწავლებელი. ამ უკანასკნელს მართლაც უხდებოდა წინ, მომავალში გახედვა. მაგრამ, თუ საკუთარი პიროვნება და ენთუზიაზმი არ აიძულებდა ტრადიციული სკოლის ზღუდეებს გასცილებოდა, მისი სამომავლო ხედვა შემოიფარგლებოდა მოსწავლეთა მომდევნო საგამოცდო პერიოდით, ან მომდევნო კლასში გადაყვანით. იგი მომავალს განიხილავდა სასკოლო სისტემის მოთხოვნებით გათვალისწინებული ტრადიციული ფაქტორების თვალსაზრისით. იმ მასწავლებლის წინაშე კი, რომელიც განათლებასა და რეალურ გამოცდილებას ერთმანეთთან კავშირში განიხილავს, გაცილებით სერიოზული და რთული ამოცანა დგას. ის კარგად უნდა იცნობდეს ყველა იმ პოტენციურ შესაძლებლობას, რითაც მოსწავლეებს გაუძღვება იმ ახალი სფეროებისკენ, რომლებიც უკვე არსებულ გამოცდილებას ეკუთვნიან და ეს ცოდნა უნდა გამოიყენოს, იმ პირობების შერჩევისა და ორგანიზაციის კრიტერიუმად, რომლებიც გავლენას ახდენენ მოსწავლეთა ანმყო გამოცდილებაზე.

რადგან ტრადიციულ სკოლაში სწავლების შინაარსი შერჩეული და ორგანიზებული იყო უფროსების მოსაზრებათა მიხედვით, იმის თაობაზე, რა იქნებოდა ახალგაზრდებისთვის სასარგებლო მომავალში, სასწავლო მასალაც არ იყო მოქცეული მოსწავლის ანმყო გამოცდილების ფარგლებში. შესაბამისად, ის წარსულს ეხებოდა; მას ისეთივე შინაარსი ჰქონდა, როგორიც სასარგებლო იყო, მაგალითად, წინა საუკუნეების ადამიანებისთვის. მეორე უკიდურესობის თანახმად კი, რომელიც ისეთივე წარუმატებელი იყო, როგორც, ალბათ, ბუნებრივი იმ გარემოებებში, გონივრული იდეა იმის თაობაზე, რომ განათლებამ თავისი მასალა ანმყო გამოცდილებიდან უნდა აიღოს და მოსწავლეს ანმყოსა და მომავლის პრობლემებთან გამკლავების საშუალება მისცეს, ხშირად გარდაიქმნებოდა მოსაზრებად, რომ პროგრესულ სკოლებს შეუძლიათ იგნორირება გაუკეთონ წარსულს. შესაძლებელი რომ იყოს ანმყოს განცალკევება წარსულისგან, ეს დასკვნა, შესაძლოა სარწმუნოც ყოფილიყო. მაგრამ წარსულის მიღწევები ჩვენს ხელთ არსებული ერთადერთი საშუალებაა ანმყოს გასაგებად. სწორედ ისე, როგორც ცალკეულ

პიროვნებას უხდება მესხიერებაში საკუთარი წარსულის მოშველიება იმ სიტუაციის უკეთ გასაგებად, რაშიც ის აღმოჩნდება ხოლმე, ანმყო სოციალური ცხოვრების საკითხებიცა და პრობლემებიც იმდენად უშუალო და მჭიდრო კავშირშია წარსულთან, რომ შეუძლებელია მოსწავლეები მოვამზადოთ ამ პრობლემების ან მათი გადაჭრის საუკეთესო გზების გაგებისათვის წარსულში მათი ფესვების მოძიების გარეშე. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, კეთილგონივრული პრინციპი, რომლის თანახმად სწავლის მიზნები მომავალშია, მისი უშუალო მასალა კი — ანმყო გამოცდილებაში, შეიძლება განხორციელდეს რეალურ ცხოვრებაში მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც შესაძლებელია ანმყო გამოცდილების „გაჭიმვა“ უკან, წარსულისკენ. იგი მომავლისკენ გაფართოებას შეძლებს მხოლოდ მაშინ, როდესაც ასევე გაფართოვდება წარსულისკენ, იმგვარად, რომ წარსულიც მოიცვას.

დრო რომ ამის საშუალებას გვაძლევდეს, იმ პოლიტიკური და ეკონომიკური საკითხების განხილვა, რომლის წინაშეც დღევანდელი თაობები მომავალში აღმოჩნდება, ამ ზოგად განცხადებას უფრო კონკრეტულსა და ნათელს გახდიდა. მოვლენათა ჭეშმარიტ ბუნებას ვერ შევიცნობთ, თუკი არ ვიცით, საიდან იღებენ ისინი სათავეს. ანმყოში არსებული ინსტიტუტები და ტრადიციები, რომლებიც წარმოქმნიან თანამედროვე საზოგადოებრივ ნაკლოვანებებსა და მოშლილობას, ერთ დღეში არ აღმოცენებულა. მათ ხანგრძლივი ისტორია აქვთ. თუ ვეცდებით, ეს საკითხები მხოლოდ იმ მონაცემთა საფუძველზე განვიხილოთ, რაც ნათელია ანმყოში, აუცილებლად გამოიწვევს ზედაპირული ზომების მიღებას: ეს საბოლოოდ მხოლოდ გაამწვავებს არსებულ პრობლემებს და გაართულებს მათ გადაწყვეტას. პოლიტიკა, რომელიც მხოლოდ ანმყოს ცოდნას ეყრდნობა და მოწყვეტილია წარსულისგან, არის დაუფიქრებელი, დაუდევარი ინდივიდუალური ქცევის ანალოგია. იმ საგანმანათლებლო სისტემებისთვის, რომლებისთვისაც წარსული მიზანი იყო, გამოსავალია საშუალებად ანმყოს გასაგებ წარსულის დანახვა. სანამ ეს პრობლემა ბოლომდე არ შემუშავდება, საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი იდეებისა და პრაქტიკის თაობაზე შეხლა-შემოხლა გაგრძელდება. ერთ მხარეს იქნებიან რეაქციული ძალები, რომლებიც დაიწყებენ მტკიცებას, რომ განათლების უმთავრესი თუ არა, რიგითი საქმე კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა და გადაცემაა. მეორე მხარეს კი ისინი, რომლებიც გამოაცხადებენ, რომ საჭიროა წარსულის იგნორირება და მხოლოდ ანმყოსა და მომავალთან ურთიერთობა.

ის რომ, ამჟამად პროგრესული სკოლების ყველაზე სუსტი მხარე ინტელექტური შინაარსის შერჩევა და ორგანიზაცია, ჩემი აზრით, გარდაუვალია ასეთ პირობებში. ეს ისევე გარდაუვალია, რამდენადაც მართალი და დროული იმ საკითხში, რომ აუცილებელია იმ წინასწარ მომზადებული, ტრაფარეტული მასალისგან გათავისუფლება, რომელიც ძველი განათლების ძირითადი პროდუქტი იყო. გარდა ამისა, გამოცდილების სფერო ძლიან ფართოა და იცვლება თავისი შინაარსით, ადგილისა და დროის მიხედვით. ყველა პროგრესული სკოლისთვის საერთო სასწავლო კურსისა და პროგრამის ჩამოყალიბება გამორიცხულია; ეს რეალურ გამოცდილებასთან კავშირის ფუნდამენტური პრინციპის დარღვევა იქნებოდა. გარდა ამისა, პროგრესული სკოლები

ახალია. მათი განვითარების ისტორია ერთ თაობაზე მეტს არ მოიცავს. აქედან გამომდინარე, სასწავლო შინაარსის შერჩევასა და ორგანიზაციაში გარკვეული უზუსტობა და გაურკვევლობა მოსალოდნელიც იყო. ეს არ არის საკმარისი საფუძველი პრინციპული კრიტიკისა და პრეტენზიებისთვის.

თუმცა, სამართლიანი კრიტიკის საფუძველი ნამდვილად არსებობს მაშინ, როდესაც პროგრესული განათლების სახელით მიმდინარე მოძრაობა არ აღიარებს, რომ სწავლების შინაარსის შერჩევა და ორგანიზაცია ფუნდამენტური, გადამწყვეტი ფაქტორია. იმპროვიზაცია, რომელიც განსაკუთრებულ შემთხვევებში გამოიყენება, ხელს უწყობს სწავლებისა და სწავლის პროცესს, რომ არ იყოს სტერეოტიპული და უსიცოცხლო. მაგრამ, ძირითადი სასწავლო მასალის ნაჩქარევად და ზერელედ შერჩევა დაუშვებელია. ისეთი შემთხვევები, რომლებიც არ არის და არც შეიძლება იყოს წინასწარ გათვალისწინებული, ინტელექტური თავისუფლების პირობებში აუცილებლად წარმოიშობა. ამგვარი შემთხვევები ეფექტურად უნდა გამოვიყენოთ. მაგრამ, მნიშვნელოვანი განსხვავებაა მათი გამოყენების მიზნებს შორის ანუ გააჩნია, საკლასო საქმიანობის უწყვეტი ხაზის განვითარების მიზნით ვიყენებთ მათ, თუ ვეყრდნობით, როგორც ძირითად სასწავლო მასალას.

თუ მოცემულ გამოცდილებას მანამდე უცნობ სფეროსთან არ მივყავართ, პრობლემები არ წარმოიქმნება. პრობლემები კი აუცილებელია, რადგან სწორედ ისინი აძლევენ სტიმულს ფიქრს. ის, რომ ანმყო გამოცდილებასთან დაკავშირებული პირობები გამოყენებული უნდა იქნეს, როგორც პრობლემების წყარო, გამოცდილებაზე დაფუძნებული განათლების ტრადიციული განათლებისგან განმასხვავებელი მახასიათებელია. რადგან ამ უკანასკნელში, პრობლემები გარედან ისმებოდა. ხოლო ზრდა დამოკიდებულია სიძნელეთა გადალახვაზე პრობლემურ სიტუაციაში, აზროვნების გამოვლენის გზით. კიდევ ერთხელ ვიტყვი — პედაგოგის პასუხისმგებლობაში შედის — თანაბარი ყურადღება მიაქციოს ორ საკითხს: 1. პრობლემა უნდა გამომდინარეობდეს ანმყოში განფენილი გამოცდილების პირობებიდან და მოსწავლეთა შესაძლებლობებისა და კომპეტენციის ფარგლებში იყოს; 2. პრობლემამ მოსწავლეს ინფორმაციის ძიებისა და ახალი იდეების შემოტანის სტიმული უნდა მისცეს. ამგვარად მიღებული ახალი ფაქტები და იდეები საფუძველი ხდება შემდგომი გამოცდილებებისა, რომლებშიც, თავის მხრივ, ახალი პრობლემები მოცემული. ეს უწყვეტი სპირალური პროცესია. ანმყოსა და წარსულის გარდაუვალი კავშირი ის პრინციპია, რომელსაც არა მარტო ისტორიის საგანი იყენებს. მაგალითად, ავილოთ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები. თანამედროვე საზოგადოებრივი ცხოვრების სახე მნიშვნელოვანწილად ფიზიკის მეცნიერების გამოყენების შედეგია. ქალაქსა თუ სოფელში მცხოვრები თითოეული ბავშვის გამოცდილების ფორმირებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ის მონყობილობები, რომლებიც ელექტროენერგიის, სითბოსა და სხვადასხვა ქიმიური პროცესების ხარჯზე მუშაობენ. ბავშვი გარკვეული ქიმიური და ფიზიკური პრინციპების შესაბამისად მომზადებულ საკვებს მიირთმევს. ის ვერც ხელოვნურ სინათლეზე წაიკითხავს, ვერც ავტომობილით ან მატარებლით იმგზავრებს იმ ოპერაციებთან და პროცესებთან უშუალო კონტაქტის გარეშე, რომლებიც პირდაპირ კავშირშია მეცნიერებასთან.

საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი პრინციპი ჯანსაღი იქნება, თუ მოსწავლეებს მეცნიერულ საგნებს ისე ვასწავლით, მეცნიერულ ფაქტებსა და კანონებს ისე მივანოდებთ, რომ გავაცნობთ მათ გამოყენებას ყოველდღიურ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ამ მეთოდით ხელმძღვანელობა არა მარტო ყველაზე პირდაპირი გზაა თავად მეცნიერების გაგებისაკენ, არამედ თანამედროვე საზოგადოების ეკონომიკური და სოციალური პრობლემების გააზრების უტყუარი საშუალება, ვინაიდან ისინი ფართო მოხმარების საგნებისა და სერვისების წარმოებასა და დისტრიბუციაში არის მეცნიერების გამოყენების პროდუქტი, ხოლო ეს პროცესები ადამიანებსა და სოციალურ ჯგუფებს შორის არსებული ურთიერთობების განმსაზღვრელი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია. მაშინ აბსურდია იმის მტკიცება, რომ ლაბორატორიებსა და კვლევით ინსტიტუტებში შესწავლილი პროცესები არ არის ახალგაზრდების ყოველდღიური ცხოვრებისეული გამოცდილების ნაწილი და აქედან გამომდინარე, არ მოიაზრება გამოცდილებაზე დაფუძნებული განათლების ფარგლებში. უსიტყვოდაც ნათელია, რომ მოზარდი ვერ ისწავლის მეცნიერულ ფაქტებსა და პრინციპებს ისევე, როგორც მოწიფული, ჩამოყალიბებული ექსპერტი. ეს პედაგოგს არამც თუ ათავისუფლებს პასუხისმგებლობისგან – გამოიყენოს ანმყო გამოცდილება იმგვარად რომ ფაქტებისა და კანონების შესწავლით მოსწავლეები თანდათანობით მიუახლოვდნენ სუფთა მეცნიერულ გამოცდილებას, არამედ პირიქით — ერთ-ერთი უმთავრესი პრობლემის წინაშე აყენებს.

ვინაიდან, თუ სიმართლეა რომ არსებული გამოცდილება როგორც დეტალურად, ისე ფართო მასშტაბით, საქონლისა და მომსახურების წარმოებისა და დისტრიბუციის პროცესში, აგრეთვე ადამიანების სოციალურ ურთიერთობებში მეცნიერების გამოყენების პროდუქტია, მაშინ შეუძლებელია სოციალური ძალების გაგება (რომელთა გარეშე მათი დაუფლება და წარმართვა შეუძლებელია) იმ განათლებისგან მოწყვეტით, რასაც მოსწავლეები იმ ფაქტებისა და პრინციპების ცოდნისკენ მიჰყავს, რომლებიც, თავიანთი საბოლოო ორგანიზაციით, მეცნიერებებს ქმნიან. იმ პრინციპის მნიშვნელობა, რომ მოსწავლეები მეცნიერულ ცოდნამდე უნდა მივიდნენ, არ სრულდება იმით, რომ მისი მეშვეობით შესაძლებელია მიმდინარე სოციალური საკითხების გაგება. მეცნიერების მეთოდები ასევე გვიჩვენებს იმ ღონისძიებებისა და პოლიტიკისაკენ მიმავალ გზას, რომელთა მეშვეობითაც შესაძლებელია უკეთესი სოციალური წყობის ჩამოყალიბება. მეცნიერების გამოყენებით თანამედროვე სოციალური პირობების მნიშვნელოვანი ნაწილის წარმოქმნისას არ ამოიწურება მისი გამოყენების პოტენციური დიაპაზონი. ვინაიდან ამ დრომდე მეცნიერება გამოიყენებოდა მეტ-ნაკლებად უსისტემოდ და ისეთი მიზნების გავლენით, როგორიცაა პირადი სარგებელი და ძალაუფლება, რომლებიც წინა მეცნიერული ხანის ინსტიტუტების მემკვიდრეობაა.

სხვადასხვა წყაროს მეშვეობით თითქმის ყოველდღე გვეუბნებიან, რომ ადამიანისთვის შეუძლებელია სხვა ადამიანებთან ერთობლივი ცხოვრება გონივრულად წარმართოს. ჩვენ გვეუბნებიან, რომ, ერთის მხრივ, ადამიანთა საშინაო თუ საერთაშორისო ურთიერთობების კომპლექსურობა, და მეორეს მხრივ, ის რომ ადამიანები მეტწილად ემოციებითა და ჩვევებით

მართული ქმნილებები არიან, შეუძლებელს ხდის გონივრულ ფართომასშტაბიან სოციალურ დაგეგმვასა და მართვას. ეს თვალსაზრისი უფრო დამაჯერებელი იქნებოდა, ნებისმიერი სისტემატური ძალისხმევა, დაწყებითი განათლებიდან დაწყებული, სწავლის მომდევნო საფეხურებით გაგრძელებული, ოდესმე მიმართული რომ ყოფილიყო იქითკენ, რომ განათლებაში უზენაესი როლი მინიჭებოდა აზროვნების მეთოდს, რომლის მაგალითია მეცნიერება და უზენაესია განათლებისთვის. ჩვევის ბუნებაში არაფერია ისეთი, რაც ხელს შეუშლის აზროვნების მეთოდის ჩვევად ჩამოყალიბებას და არც ემოციის ბუნებაშია ამ მეთოდის ინტენსიური გამოყენების ხელისშემშლელი რამ. მეცნიერების მაგალითი აქ მოყვანილია იმის საილუსტრაციოდ, როგორია ანმყო გამოცდილების შინაარსის პროგრესული შერჩევა მისი ორგანიზაციის მიზნით: ორგანიზაციისა, რომელიც თავისუფალია და არავითარ შემთხვევაში გარედან თავს მოხვეული, რადგან იგი შესაბამისობაშია თავად გამოცდილების ზრდასთან. ანმყო გამოცდილების შინაარსის გამოყენება მეცნიერების შესწავლის მიზნით, ალბათ, საუკეთესო მაგალითია იმ ძირითადი პრინციპისა, რომელიც უკავშირდება არსებული გამოცდილების გამოყენებას მოსწავლეთა იმ გარემომცველი სამყაროსკენ გაძღოლის საშუალებად, რომელიც უფრო ფართო, უფრო დახვეწილი და უკეთ ორგანიზებულია, ვიდრე იმ გამოცდილებაში მოცემული სამყარო საიდანაც საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი ზრდა სათავეს იღებს. ლანსელოტ ჰოგბენის წიგნი „მათემატიკა მილიონებისთვის“ გვიჩვენებს, როგორ შეუძლია მათემატიკას, თუკი მას ჩავთვლით ცივილიზაციის სარკედ და კაცობრიობის პროგრესის ერთ-ერთ უმთავრეს საშუალებად, ისევე შეუწყოს ხელი სასურველი მიზნის შესრულებას, როგორც ფიზიკას და მის მომიჯნავე მეცნიერებებს. ნებისმიერ შემთხვევაში, ძირითადი მამოძრავებელი იდეა ცოდნის პროგრესული ორგანიზაციაა. სწორედ ცოდნის ორგანიზაციასთან დაკავშირებით არის ჩვენს მიერ ნახსენები „ან – ან“ ფილოსოფია ყველაზე აქტიური. პრაქტიკაში და თეორიულ საუბრებშიც კი, ხშირად მიიჩნევენ, რომ ვინაიდან ტრადიციული განათლება ცოდნის ორგანიზაციის ისეთ ცნებას ეყრდნობოდა, რომელიც თითქმის არაფრად აგდებდა ცოცხალ, ანმყო გამოცდილებას, შესაბამისად, ცოცხალ გამოცდილებაზე დაფუძნებულმა განათლებამაც იგნორირება უნდა გაუკეთოს ფაქტებისა და იდეების ყოველგვარ ორგანიზაციას.

როდესაც ცოტა ხნის წინ ამ ორგანიზაციას იდეალი ვუნოდე, ნეგატიურ მხარეში ვგულისხმობდი, რომ შეუძლებელია პედაგოგს ხელთ ჰქონდეს წინასწარ ორგანიზებული ცოდნა, რომელსაც იგი დოზებად გასცემს სწავლის პროცესში. მაგრამ, როგორც იდეალი, ფაქტებისა და იდეების ორგანიზაციის აქტიური პროცესი ანმყოს კვალდაკვალ მიმდინარე საგანმანათლებლო პროცესია. გამოცდილებას ვერ ექნება საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი დანიშნულება, თუ იგი მიმართული არ არის უფრო მეტი ფაქტების ცოდნის, უფრო მეტი იდეების წარმოშობისა და ამ ფაქტებისა და უკეთესი, უფრო მოწესრიგებული ორგანიზაციისკენ. ის, რომ ორგანიზაცია გამოცდილებისთვის სრულიად უცხო პრინციპია, მართალი არ არის. ეს რომ ასე იყოს, გამოცდილება დამაბნეველი და ქაოსური იქნებოდა. ბავშვების გამოცდილება ძირითადად ადამიანებზე, ოჯახის წევრებზეა კონცენტრირებული. თანამედროვე ფსიქიატრიამ უკვე კარგად

იცის, რომ ნორმალური ოჯახური ურთიერთობების მოშლა, შემდგომში ბავშვის გონებრივი და ემოციური პრობლემების გამომწვევი სერიოზული მიზეზი ხდება. ეს ფაქტი მეტყველებს ამ ტიპის ორგანიზაციის რეალურობაზე. დაწყებით კლასებსა და საბავშვო ბაღში, პირველდანყებითი განათლების ერთ-ერთი უდიდესი წარმატებაა ის, რომ იგი ცდილობს გამოცდილების ორგანიზაციას შეუნარჩუნოს სოციალური და ადამიანური ცენტრი, სიმძიმის ცენტრის უწინდებურად, ძალით გადაადგილების ნაცვლად. მაგრამ, განათლების ერთ-ერთი უცვლელი პრობლემა, მუსიკის მსგავსად, მოდულაციაა. განათლების შემთხვევაში, მოდულაცია ნიშნავს სოციალური და ადამიანური ცენტრიდან ორგანიზაციის უფრო ობიექტურ ინტელექტუალურ სქემაზე გადასვლას, აგრეთვე იმის გათვალისწინებასაც, რომ ინტელექტუალური ორგანიზაცია არის არა მიზანი, არამედ საშუალება, რომლის მეშვეობითაც შესაძლებელია სოციალური ურთიერთობებისა და ადამიანური კავშირების უკეთ გაგება და მათი უფრო გონივრული ორგანიზაცია.

როდესაც განათლება თავისი თეორიითა და პრაქტიკით ეფუძნება გამოცდილებას, უსიტყვოდ ნათელია, რომ უფროსი ადამიანისა და სპეციალისტისთვის განკუთვნილი, ორგანიზებული შინაარსი ვერ იქნება ამოსავალი წერტილი. თუმცა, იგი ის მიზანია რომლისკენაც განათლება განუწყვეტლივ უნდა მიემართებოდეს. ვფიქრობ, იმის მტკიცება, რომ ცოდნის ორგანიზაციის ერთ-ერთი ფუნდამენტური პრინციპი მიზეზ-შედეგობრიობის პრინციპია, აუცილებელი არ არის. მეცნიერის მიერ ამ პრინციპის გაგება და ფორმულირება მკვეთრად განსხვავდება ბავშვის გამოცდილებაში არსებულისაგან. მაგრამ, მასთან კავშირი და მისი მნიშვნელობის გაგება მცირეწლოვანი ბავშვის გამოცდილებისთვისაც კი არ არის უცხო. როდესაც ორი-სამი წლის ბავშვი სწავლობს, რომ ცეცხლს ზედმეტად არ უნდა მიუახლოვდეს, ამასთანავე, საკმაოდ ახლოს მიდის გასათბობად, იგი ამ დროს იყენებს კაზუალურ, მიზეზობრივ კავშირს. გონიერი მოქმედება შესაბამისობაშია მიზეზობრივი კავშირის მოთხოვნებთან და ეს მოქმედება გონივრულია იმდენად, რამდენადაც არა მხოლოდ ემორჩილება ამ მოთხოვნებს, არამედ შეგნებულად არის დამახსოვრებული.

გამოცდილების ადრეულ ფორმებში, მიზეზობრივი კავშირი მოცემულია არა აბსტრაქტულად, არამედ მიღწეულ შედეგებთან გამოყენებული საშუალებების კავშირის სახით, საშუალებებისა და შედეგების ურთიერთქმედებისა და ურთიერთკავშირის ფორმით. აზროვნების, გონივრული განსჯისა და გაგების უნარის ზრდა ძირითადად გულისხმობს მიზნების ჩამოყალიბებისა და მათი რეალიზაციისათვის საჭირო საშუალებების შერჩევისა და ორგანიზაციის უნარის ზრდას. მცირეწლოვანთა ყველაზე ადრეული, ელემენტარული გამოცდილებები სავსეა მიზეზ-შედეგობრივი კავშირებით. ისეთი ყოველდღიური საყოფაცხოვრებო მოვლენებიც კი, როგორიცაა სადილის მომზადება ან განათების საშუალებების გამოყენება, ამ კავშირის მაგალითებია. განათლების პრობლემა იმ სიტუაციების არარსებობა კი არ არის, სადაც მიზეზობრივი კავშირი მიზნებისა და საშუალებების ურთიერთკავშირში ჩანს. განათლების წინაშე მდგარი გადაუჭრელი პრობლემაა ამ სიტუაციების ეფექტურად გამოყენება — გამოყენება იმგვარად, რომ მოსწავლეს მოცემული გამოცდილების შემთხვევაში მიზეზობრივი კავშირების დადგენა

შეეძლოს. იმ ოპერაციებს, რომელთა მეშვეობით ხდება საშუალებების შერჩევა და ორგანიზება მიზანთან მიმართებაში, ლოგიკოსები „ანალიზსა და სინთეზს“ უწოდებენ.

ეს პრინციპი განსაზღვრავს სასკოლო აქტივობათა გამოყენების ძირითად საფუძველს. არაფერი შეიძლება იყოს საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი თვალსაზრისით უფრო მეტად აბსურდული, ვიდრე მოწოდება მრავალფეროვანი სასკოლო აქტივობებისა და საქმიანობებისკენ, მაშინ, როცა ინფორმაციისა და იდეების პროგრესული ორგანიზაციის საჭიროების მნიშვნელობა შემცირებულია. შეგნებული, მიზანმიმართული საქმიანობა განსხვავდება უმიზნო საქმიანობისგან იმით, რომ იგი გულისხმობს საშუალებების შერჩევას — ანალიზს — გარემომცველი მრავალფეროვანი პირობებიდან, და მათ ორგანიზაციას — სინთეზს — განზრახული შედეგის ან მიზნის მისაღწევად. ნათელია, რომ რაც უფრო მოუმნიფებელი და ჩამოუყალიბებელია მოსწავლე, მით უფრო მარტივი უნდა იყოს მიზნები და ელემენტარული — გამოყენებული საშუალებები. მაგრამ, საქმიანობის ორგანიზაციის პრინციპი, რომელიც გულისხმობს შედეგისა და საშუალებების ურთიერთკავშირის აღქმას, მცირეწლოვანი ბავშვების შემთხვევაშიც კი მოქმედებს. სხვაგვარად, საქმიანობა კარგავს საგანმანათლებლო-აღმზრდელობით დანიშნულებას და უსარგებლო ხდება, ვინაიდან ბრმად მოქმედებას წარმოადგენს. მოწიფულობასთან ერთად, საშუალებათა ურთიერთკავშირის პრობლემა უფრო აქტუალური ხდება. მიზეზ-შედეგობრიობის იდეა უფრო მკაფიო და ექსპლიციტური ხდება იმის მიხედვით, რა დონეზე მიმდინარეობს დაკვირვების გადატანა მიზნებისა და საშუალებების ურთიერთკავშირიდან უფრო კომპლექსურ საკითხზე — საშუალებების ერთმანეთთან კავშირზე. სკოლაში სახელოსნოებისა და სამზარეულო ოთახების არსებობა, საბოლოოდ გამართლებულია არა იმიტომ რომ მოსწავლეებს უბრალოდ, საქმიანობის საშუალებას აძლევენ, არამედ იმიტომ, რომ ისინი ქმნიან ისეთი საქმიანობისა და ისეთი ტექნიკური უნარ-ჩვევების ათვისების შესაძლებლობას, რომელთა მეშვეობით შესაძლებელია მიზნებისა და საშუალებების ურთიერთკავშირზე დაკვირვება, შემდეგ კი განხილვა იმისა, როგორ ურთიერთქმედებენ მოვლენები ერთმანეთთან კონკრეტული შედეგის მისაღწევად. პრინციპში, ისინი ამ შემთხვევაში იმავე ფუნქციას ასრულებენ, რასაც ლაბორატორიები — მეცნიერული კვლევების დროს.

თუ ინტელექტური ორგანიზაციის საკითხი ვერ შემუშავდება გამოცდილების საფუძველზე, ცხადია, აღინიშნება რეაქცია გარედან დაძალებული ორგანიზაციის მეთოდების წინააღმდეგ. ამ რეაქციის ნიშნები უკვე შეიმჩნევა. ხშირად გვეუბნებიან, რომ სკოლები, ახალიც და ძველიც, ვერ ასრულებენ თავიანთ უმთავრეს დანიშნულებას. როგორც ამბობენ, ისინი ვერ ავითარებენ კრიტიკული აზროვნების, მსჯელობისა და არგუმენტაციის უნარს. ბავშვებს ფიქრის უნარი არა აქვთ. სხვადასხვა ტიპის გადაუმუშავებელი ინფორმაციის დაგროვების შედეგად და იმის გამო, რომ მათ უნარ-ჩვევების ისეთი ფორმების პირდაპირ, ავტომატურ ათვისებას აიძულებენ, რომლებიც სასარგებლო იქნება ბიზნესისა და კომერციის სამყაროში. გვეუბნებიან, რომ ეს ნაკლოვანებები განპირობებულია წარსულის გამოცდილი კულტურული მეშვეობის ხარჯზე, თანამედროვე მოთხოვნების ზრდითა და მეცნიერების გავლენით. ხშირად კამათობენ იმის თაობაზე, რომ მეცნიერებასა და მეცნიერულ მეთოდს ნაკლები მნიშვნელობა უნდა ეთმო-

ბოდეს, რომ დროა დავუბრუნდეთ არისტოტელესა და თომა აკვინელის ლოგიკაში ჩამოყალიბებულ, ადრეულ ფუნდამენტურ პრინციპებს, რათა ახალგაზრდებს თავიანთ ინტელექტურ და მორალურ ცხოვრებაში ჭეშმარიტი საყრდენი ჰქონდეთ და ყველა უსაფუძვლო და წარმავალი იდეის გავლენის ქვეშ არ მოექცნენ.

მეცნიერების მეთოდი რომ ოდესმე თანმიმდევრულად და შეთანხმებულად ყოფილიყო გამოყენებული ყოველდღიურ სასკოლო მუშაობაში, ყველა საგნის სწავლებისას, მართლაც მოხიბლული ვიქნებოდით ამ ემოციური მონოდებებით. საბოლოოდ ვხედავთ ორ ალტერნატივას, რომელთა შორისაც განათლებამ არჩევანი უნდა გააკეთოს, თუ სურს რომ მისი კურსი არ იყოს უმიზნო და უმისამართო. ერთ-ერთი მათგანი გამოიხატება პედაგოგთა ნაქეზებაში, დაუბრუნდნენ იმ ინტელექტურ მეთოდებსა და იდეალებს, რომლებიც მეცნიერული მეთოდის განვითარებამდე რამდენიმე საუკუნით ადრე წარმოიშვა. ეს მიდგომა, შესაძლოა, დროებით წარმატებულიც გამოდგეს, განსაკუთრებით იმ პერიოდში, რომლისთვისაც დამახასიათებელია ემოციურად, ინტელექტურად, ეკონომიკურად და ზოგადად, არასაიმედო მიდგომარეობა. ასეთ პირობებში, განსაკუთრებით აქტიურია სურვილი - დაეყრდნო ტრადიციულ, უცვლელ ავტორიტეტს. თუმცა, ეს პოზიცია იმდენად შორსაა იმისგან, რასაც თანამედროვე ცხოვრების ყველა პირობა მოიცავს, რომ, ვფიქრობ, სისულელეა ხსნა ამ მიმართულებით ვეძებოთ. მეორე ალტერნატივაა მეცნიერული მეთოდის სისტემატური გამოყენება, რაც გულისხმობს გამოცდილების პოტენციური შესაძლებლობების გონივრულ შესწავლასა და გამოყენებას.

ეს პრობლემა განსაკუთრებული ძალით ეხმაურება პროგრესულ სკოლებს. თუ მუდმივი ყურადღება არ დაეთმობა გამოცდილებათა ინტელექტური შინაარსის განვითარებას, ფაქტებისა და იდეების მუდმივად მზარდ ორგანიზაციას, ამან, შესაძლოა, გამოიწვიოს საწინააღმდეგო რეაქცია — გააძლიეროს ინტელექტურ და მორალურ ავტორიტარიზმში დაბრუნების ტენდენცია. ამჟამად მეცნიერული მეთოდის გამოკვლევის არც დროა და არც ადგილი, მაგრამ, მისი გარკვეული თვისებები იმდენად მჭიდრო კავშირშია გამოცდილებაზე დაფუძნებულ, სხვა ნებისმიერ საგანმანათლებლო სისტემასთან, რომ აუცილებლად მიმაჩნია მათი აღნიშვნა.

უპირველეს ყოვლისა, მეცნიერების ექსპერიმენტული მეთოდი, სხვა ნებისმიერ მეთოდთან შედარებით, მეტ მნიშვნელობას ანიჭებს იდეებს, როგორც იდეებს. მეცნიერული გაგებით, ექსპერიმენტი არსებობს მაშინ, როდესაც მოქმედებას მართავს რომელიმე წამყვანი იდეა. ის, რომ გამოყენებული იდეები მხოლოდ ჰიპოთეზებია და არა საბოლოო ჭეშმარიტებანი, არის მიზეზი, რის გამოც იდეებს უფრო გულმოდგინედ უფრთხილდებიან და გამოცდიან მეცნიერებაში, ვიდრე სხვა ნებისმიერ სფეროში. იმ მომენტიდან კი, როდესაც იდეების ჭეშმარიტებას აღიარებენ, ქრება ყოველგვარი მიზეზი მათი სკრუპულოზური შესწავლისა. იდეებს აღიარებენ უცვლელ ჭეშმარიტებად და საკითხიც დასრულებულია. მაგრამ, როგორც ჰიპოთეზებს, მათ განმეორებით ცდიან და ამოწმებენ; ეს არის აუცილებელი მოთხოვნა მათი ზუსტი ფორმულირებისთვის.

მეორე მხრივ, იდეებისა და ჰიპოთეზების გამოცდა შეიძლება იმ შედეგების მიხედვით, რომლებსაც ისინი იძლევიან მათზე მოქმედების შედეგად. ეს ნიშნავს, რომ მოქმედების შედეგები

საგულდაგულოდ, სკრუპულოზურად უნდა იქნეს შესწავლილი. ისეთი საქმიანობით, რომელიც არ მოწმდება მისგან გამომდინარე შედეგებზე დაკვირვებით, შეიძლება მხოლოდ დროებითი სიამოვნება მიიღოს. მაგრამ, ინტელექტურად არაფრის მომცემი არ არის. ის არც ცოდნას იძლევა იმ სიტუაციების შესახებ, რომლებშიც მოქმედება ხდება და არც იდეების გარკვევისა და გავრცობისკენ მივყავართ.

გარდა ამისა, ექსპერიმენტულ მეთოდში წარმოდგენილი აზროვნების მეთოდი მოითხოვს იდეებზე, საქმიანობასა და დაფიქსირებულ შედეგებზე დაკვირვებას. ეს საკითხი ხელახლა უნდა გადაიხედოს და შეჯამდეს, რაც გულისხმობს განვითარებადი გამოცდილების მნიშვნელოვანი თვისებების დიფერენციაციასაც და საბოლოო ანგარიშსაც. ფიქრი ნიშნავს იმის ხელახლა გადახედვას, რაც გაკეთდა, იმ წმინდა, საბოლოო დასკვნითი მნიშვნელობების მისაღებად, რომლებიც მომდევნო გამოცდილებებთან ეფექტური ურთიერთობის ძირითადი კაპიტალია. ეს არის ინტელექტური ორგანიზაციისა და დისციპლინებული გონების არსი.

იძულებული ვიყავი ზოგადად, ხშირ შემთხვევაში აბსტრაქტულ ენაზე მესაუბრა. მაგრამ ყოველივე, რაც ზემოთ ითქვა, ორგანულადაა დაკავშირებული იმ მოთხოვნასთან, რომ გამოცდილებას საგანმანათლებლო-აღმზრდელობითი ღირებულება ჰქონდეს, მოსწავლეს მიუძღვოდეს შინაარსი თანმიმდევრულად გაფართოებული სამყაროსკენ, ეს იქნება ფაქტების, ინფორმაციისა და იდეების შინაარსი. ეს პირობა დაკმაყოფილებულია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ პედაგოგი ხედავს სწავლებისა და სწავლის პროცესს, როგორც გამოცდილების რეკონსტრუქციის უწყვეტ პროცესს. ამ პირობის დაკმაყოფილება შესაძლებელია, თუ პედაგოგი იხედება წინ, შორეულ მომავალში და თითოეულ აწმყო გამოცდილებას აღიქვამს, როგორც მამოძრავებელ ძალას, რომელიც მომავალი გამოცდილებების ბუნებას განაპირობებს. კარგად მესმის, რომ ის აქცენტი, რომელიც მეცნიერულ მეთოდზე გავაკეთე, შესაძლოა შეცდომაში შემყვანიც იყოს, რადგან იგი მხოლოდ და მხოლოდ ლაბორატორიული კვლევის იმ სპეციალურ ტექნიკას გვახსენებს, რომელსაც პროფესიონალები იყენებენ. მაგრამ, მეცნიერულ მეთოდზე აქცენტს არაფერი აქვს საერთო სპეციალიზებულ ტექნიკასთან. ეს ნიშნავს რომ მეცნიერული მეთოდი ჩვენს ხელთ არსებული ერთადერთი უტყუარი საშუალებაა, გარემომცველი სამყაროს ყოველდღიურ გამოცდილებათა მნიშვნელობის შესაცნობად. ეს ნიშნავს, რომ მეცნიერული მეთოდი გვთავაზობს სამუშაო მოდელს, როგორ და რა პირობებში უნდა მოხდეს გამოცდილებების გამოყენება შემდგომი წინსვლისა და ზრდის მიზნით. ამ მეთოდის მორგება და ადაპტაცია იმ პიროვნებებთან, რომლებიც მომწიფების სხვადასხვა ეტაპზე არიან, პედაგოგისთვის სერიოზული პრობლემაა, ხოლო ამ პრობლემის მუდმივი ფაქტორებია იდეების ფორმირება, იდეების შესაბამისად მოქმედება, შედეგებზე დაკვირვება და ფაქტებისა და იდეების ორგანიზაცია მათი სამომავლოდ გამოყენების მიზნით. იდეები, საქმიანობა, დაკვირვებები და ორგანიზაცია არ შეიძლება ერთნაირი იყოს ექვსი წლის ბავშვისთვისა და თორმეტი ან თვრამეტი წლის ახალგაზრდისთვის, რომ აღარაფერი ვთქვათ ზრდასრულ მეცნიერზე. მაგრამ, ნებისმიერ დონეზე ხდება გამოცდილების მზარდი განვითარება, თუ ეს გამოცდილება თავისი შედეგით საგან-

მანათლებლო-აღმზრდელობითი დანიშნულებისაა. შესაბამისად, როგორც არ უნდა იყოს გამოცდილების დონე, არ გვაქვს სხვა არჩევანი გარდა იმისა, რომ ან ვიმოქმედოთ იმ მოდელის შესაბამისად, რასაც ის გვთავაზობს, ან უგულებელვყოთ აზროვნების როლი ცოცხალი და მამოძრავებელი გამოცდილების განვითარებასა და კონტროლში.

თავი მერვე

გამოცდილება – განათლების საშუალება და მიზანი

ყველაფერში, რაზეც ზემოთ ვისაუბრე, ბუნებრივად, თავისთავად ცხადად წარმოვაჩინე იმ პრინციპის გონივრულობა, რომლის მიხედვითაც განათლება, იმისათვის, რომ მიაღწიოს თავის მიზნებს როგორც ინდივიდუალური შემსწავლელისთვის, ისე მთლიანად, საზოგადოებისთვის, უნდა დაეფუძნოს გამოცდილებას, რომელიც მუდამ რომელიმე პიროვნების რეალური ცხოვრებისეული გამოცდილებაა. მე არც ამ პრინციპის მიღების მოწოდებით გამოვსულვარ და არც მისი გამართლება მიცდია. განათლების სფეროში მოღვაწე კონსერვატორებიც და რადიკალებიც უკიდურესად უკმაყოფილონი არიან მიმდინარე საგანმანათლებლო სიტუაციით. საგანმანათლებლო სფეროს ამ ორი ურთიერთდაპირისპირებული სკოლის წარმომადგენლები, სულ ცოტა, ამ საკითხში მაინც ეთანხმებიან ერთმანეთს. განათლების სისტემამ გეზი უნდა აიღოს ორიდან ერთი მიმართულებით: უკან – წინარე მეცნიერული ხანის ინტელექტური და მორალური სტანდარტებისკენ ან წინ – მზარდი გამოცდილების შესაძლებლობათა განვითარებაში მეცნიერული მეთოდის კიდევ უფრო ფართო გამოყენებისკენ. მე მხოლოდ ვეცადე წარმომედგინა ზოგიერთი პირობა, რომლებიც აუცილებლად უნდა დაკმაყოფილდეს იმ შემთხვევაში, თუ განათლება ზემოაღნიშნული ორი ალტერნატივიდან მეორე კურსს აირჩევს.

იმდენად ღრმად ვარ დარწმუნებული განათლების დიდ პოტენციალში, რომ როდესაც ის გაგებულია, როგორც ჩვეულებრივი გამოცდილების შესაძლებლობების გონივრულად წარმართული განვითარება, რომ აუცილებლობად არ მიმაჩნია არც მეორე კურსის გაკრიტიკება და არც გამოცდილების კურსის სასარგებლო არგუმენტების წამოყენება. ერთადერთი, რაც საფუძველს მაძლევს ვიფიქრო ახალი კურსის შესაძლო წარუმატებლობაზე, არის იმის საშიშროება, რომ გამოცდილება და ექსპერიმენტული მეთოდი, შესაძლოა, არ იქნეს ადეკვატურად გაგებული. არ არსებობს უფრო რთული დისციპლინა დედამიწის ზურგზე, ვიდრე გამოცდილების დისციპლინა, რომელიც პასუხისმგებელია გონივრულ განვითარებასა და მართვაზე. აქედან გამომდინარე, ახალი განათლების სტანდარტების, მიზნებისა და მეთოდების საწინააღმდეგო, თუნდაც დროებითი რეაქციის ერთადერთი საფუძველი იმ პედაგოგთა წარუმატებლობა, რომ-

ლებიც მხოლოდ მოჩვენებითად მიიღებენ მათ და ერთგულად არ გამოიყენებენ მათ პრაქტიკაში. როგორც უკვე არაერთხელ გავუსვი ხაზი, ახალი განათლების გზა, არათუ უბრალოდ არ არის ძველ გზაზე ადვილი, არამედ, პირიქით, გაცილებით რთული და დაძაბულია. ეს ასე იქნება, სანამ იგი უმრავლესობას არ მოიცავს, ამის მიღწევას კი მისი მიმდევრების მხრიდან სერიოზული თანამშრომლური საქმიანობის მრავალი წელი დასჭირდება. უდიდესი საფრთხე, რაც თან ახლავს ახალი განათლების მომავალს, არის იდეა, თითქოს ის ადვილი გზაა, იმდენად ადვილი, რომ შესაძლებელია მისი კურსის იმპროვიზაცია, ექსპრომტად თუ არა, დღიდან დღემდე ან კვირიდან კვირამდე მაინც. სწორედ ამ მიზეზის გამოა, რომ მისი პრინციპების ქება-დიდება ნაცვლად, შემოვიფარგლე მხოლოდ გარკვეული პირობების ჩვენებით, რომელთა აღსრულება აუცილებელია, თუ გვსურს, რომ ახალმა განათლებამ მიაღწიოს წარმატებას, რაც სამართლიანად მას ეკუთვნის.

განათლებაზე საუბრისას ხშირად ვახსენებდი სიტყვებს „პროგრესული“ და „ახალი“. თუმცა, არ მინდა საუბრის დასასრულს, არ გამოვხატო ჩემი მტკიცე შეხედულება იმის თაობაზე, რომ ფუნდამენტური საკითხია არა ახალი განათლება ძველის წინააღმდეგ ან პროგრესული განათლების ტრადიციულისადმი დაპირისპირება, არამედ როგორი უნდა იყოს ის, რაც ღირსეულად იმსახურებს სახელს — განათლება. ვიმედოვნებ და მწამს, რომელიმე მიზნის ან მეთოდის მიმართ ჩემი კეთილგანწყობის მიზეზი მხოლოდ ის არ არის, რომ მათ შეიძლება სახელად პროგრესული ეწოდოს. ძირითადი საკითხი ეხება თავად განათლების ბუნებას, მისთვის ყოველგვარი მახასიათებელი ზედსართავი სახელის წამძღვარების გარეშე. ის, რაც ჩვენ გვსურს და გვჭირდება, არის წმინდა, მარტივი განათლება და უფრო დამაჯერებლად და სწრაფად მივაღწევთ პროგრესს, როდესაც საკუთარ თავს მივუძღვნით იმის ძიებას, რა არის განათლება და რა პირობები უნდა დაკმაყოფილდეს იმისთვის, რომ განათლება რეალობა იყოს და არა ცარიელი სახელი ან ლოზუნგი. სწორედ ეს გახლავთ ის ერთადერთი მიზეზი, რის გამოც ხაზი გავუსვი გამოცდილების ჯანსაღი ფილოსოფიის შექმნის აუცილებლობას.

კარლ გუსტავ იუნგი

1875 - 1961

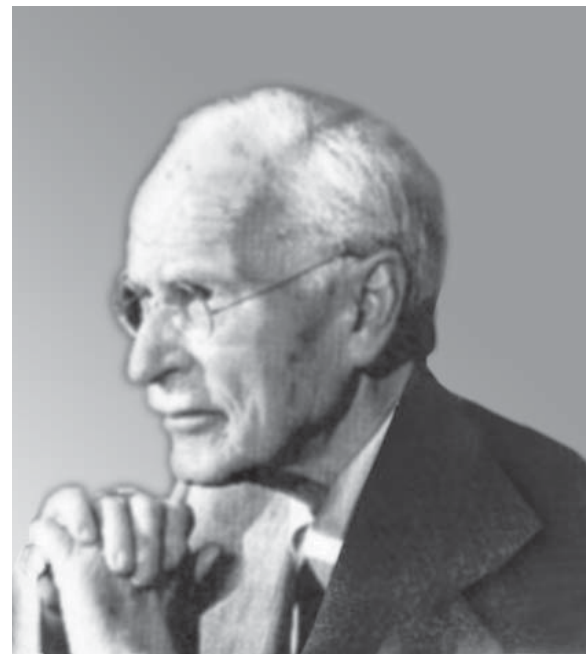
შვეიცარიელი კარლ გუსტავ იუნგი დაიბადა ღარიბი მღვდლის ოჯახში, მაგრამ ნათესავების დახმარებით მან შეძლო ესწავლა ბაზელის საუკეთესო გიმნაზიაში. ბავშვობიდანვე გულჩათხრობილ იუნგს არასოდეს ჰყოლია მეგობრები, გარე სამყაროს ძნელად ეგუებოდა და საკუთარი აზრების სამყაროში ცხოვრობდა. იგი თავად იყო კლასიკური მაგალითი იმ ტიპისა, რასაც მოგვიანებით „ინტროვერტი“ უწოდა.

1890 წელს, ციურიხის კლინიკაში მუშაობისას, იუნგი ფროიდის იდეების მიმდევარი და მისი თეორიის პროპაგანდისტი გახდა. ვერ ვიტყვით, რომ იუნგისა და ფროიდის ურთიერთობა ყოველთვის მეგობრული იყო. მიუხედავად იმისა, რომ იგი აღიარებდა ფროიდის ავტორიტეტს და თავის მასწავლებლადაც თვლიდა, მაინც ბევრ საკითხში არ ეთანხმებოდა და 1913 წელს მათი ურთიერთობა საბოლოოდ დასრულდა.

თავად იუნგი ფროიდს აღიქვამდა, როგორც ტრაგიკულსა და ამავე დროს დიად პიროვნებას. იუნგი განხეთქილების მიზეზად მიიჩნევდა თავის ნამუშევარს „ლიბიდოს სახეცვლილებები და სიმბოლოები“. იქ, სადაც ფროიდი ხედავდა მხოლოდ სექსუალურ მოტივებსა და ძალადობისადმი ლტოლვას, იუნგი აღმოაჩინდა ქალური და მამაკაცური სანყისის შერწყმას, აგრეთვე ინდივიდუალური და კოლექტიური ფაქტორების გადაჯაჭვას. ამ ცნებათა სისტემად გაერთიანების საქმეში იუნგს დაეხმარა საკუთარი კვლევები კულტურისა და რელიგიის ისტორიაში, ასევე მისი უმდიდრესი ფსიქოთერაპიული პრაქტიკა.

იუნგის მიხედვით არსებობს აზროვნების ორი ტიპი — ლოგიკური და ინტუიციური. ლოგიკური აზროვნებისთვის დამახასიათებელია მიმართება გარე სამყაროსთან. იგი განსჯითა და გააზრებით მიმდინარეობს, რაც დიდ ძალისხმევასა და ნებისყოფას საჭიროებს. პირველ რიგში მასთან დაკავშირებულია მეცნიერება, ტექნიკა, ინდუსტრია, რაც რეალობის კონტროლის იარაღია. მხატვრული შემოქმედებისთვის, მითოლოგიისა და რელიგიისთვის კი აუცილებელია ადამიანისთვის სრულიად ბუნებრივი წარმოსახვის უნარი. ასეთი აზროვნება არახელსაყრელია გარე სამყაროსთან შეგუებისთვის, რადგან იგი სცილდება რეალობას და გადადის ფანტაზიისა და ოცნების სამყაროში.

ადამიანის ფსიქიკა არაცნობიერი და ცნობიერი პროცესების ერთობლიობაა, რომლის ელემენტებს შორის მუდმივად ხდება ენერგიის გაცვლა. ძველად ადამიანები სიზმარს, ჰალუცინაციას ღვთის მადლად მიიჩნევდნენ, რადგან ამ დროს პირდაპირ კონტაქტში შევდივართ კოლექტიურ არაცნობიერთან.

ავტორის შესახებ

იუნგი თვლიდა, რომ ადამიანის მიერ განცდილი ფსიქიკური გამოცდილება უკვალოდ კი არ ქრება, არამედ რჩება და ვლინდება არქეტიპის სახით, რომლითაც მოტივირებულია ადამიანის ქცევა. არქეტიპები ერთგვარი მითიური სახეებია, რომლებიც საერთოა მთელი კაცობრიობისთვის. ეს არც ჩვენი მოგონილი სახელებია და არც ფილოსოფიური ცნებები. ეს სიცოცხლის ნაწილებია, ხატები, რომლებიც გადაჯაჭვულია ემოციებთან და ცოცხალ ადამიანებთან.

იუნგმა ისეთი ტერმინები შემოიღო, როგორიცაა „ინტროვერტი“ და „ექსტრავერტი“. ექსტრავერტებს ახასიათებს გახსნილობა გარე სამყაროსთან, ხოლო ინტროვერტებს პირიქით — კონცენტრირება საკუთარ თავზე ეს უკანასკნელნი არ არიან დამოკიდებულნი ობიექტზე. ექსტრავერტები და ინტროვერტები — მხოლოდ ადამიანთა ორი ტიპია. ისინი ხშირად გვხვდებიან. მათი აღმოჩენა საკმაოდ იოლია. თუმცა იუნგის მიერ შემოღებული ტერმინები ფსიქოლოგიური ტიპების აღწერისათვის არ არის დოგმატური. მაგალითად, მაჰათმა განდი იყო ასკეტი (ინტროვერტი), ამავე დროს პოლიტიკოსიც (ექსტრავერტი).

სიცოცხლის ბოლო ათწლეულების განმავლობაში იუნგის განკარგულებაში იყო უნიკალური დარბაზი ღია ცის ქვეშ ლაგო მაჟორის მახლობლად, სადაც ყოველწლიურად თავს იყრიდნენ მეცნიერები მთელი მსოფლიოდან მრავალფეროვანი მოხსენებებითა და დისკუსიების გასამართავად, რომლებიც ეხმიანებოდა იუნგის მოსაზრებებს. სიცოცხლის ბოლო წლებთან დაკავშირებული უმნიშვნელოვანესი შრომები პირველად სწორედ ამ შეკრებებზე წარმოადგინა სამეცნიერო საზოგადოების წინაშე.

იუნგი გარდაიცვალა 1961 წლის 6 ივნისს ხანმოკლე ავადმყოფობის შემდეგ.

ალქიმიის ფსიქიკური ბუნება

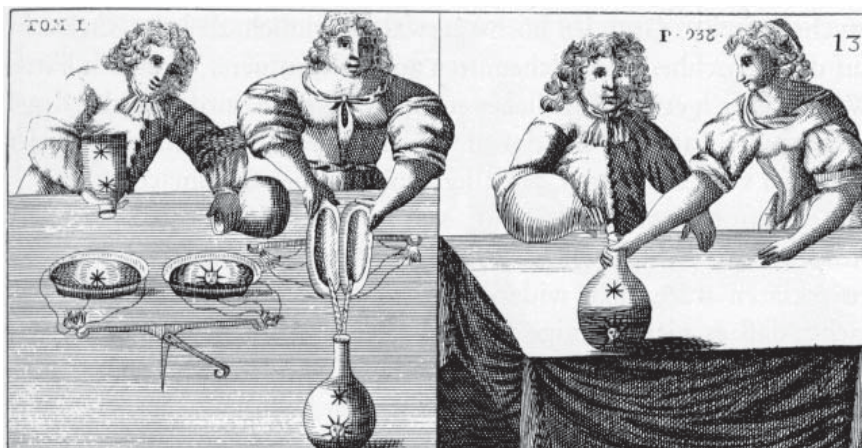
ფსიქიკური შინაარსის პროექცია

ალქიმიური *opus*-ი არა მარტო ქიმიურ ექსპერიმენტებს განიხილავს, არამედ ფსევდოქიმიური ენით იმ მოვლენებსაც აღწერს, რომლებიც ფსიქიკურ პროცესებს გვახსენებს¹. ძველი ალქიმიკოსები ასე თუ ისე ერკვეოდნენ ქიმიურ პროცესებში, ამიტომ, ალბათ, ისიც უნდა სცოდნოდნათ, რომ მათი საქმიანობა, ჩვეულებრივ, ქიმიასთან არ იყო დაკავშირებული. ამ განსხვავების შესახებ ცოდნა კარგად ჩანს პირველი საუკუნით დათარიღებული ფსევდოდემოკრიტეს ტრაქტატის სათაურში: „*τα φυσικα και ταμυστικά*“ („ფიზიკური და „ფილოსოფიური“). ბოლოს და ბოლოს უამრავი მტკიცებულება დაგროვდა იმის შესახებ, რომ ალქიმიაში არსებობს, ჩვენი მოსაზრებით, ორი ჰეტეროგენული მიმდინარეობა, რომლებიც ერთმანეთის პარალელურად ვითარდებოდა. ალქიმიური „*tam ethice quam physice*“ („როგორც „მორალური“, ანუ ფსიქოლოგიური, ასევე ფიზიკური“) ჩვენი ლოგიკით ძნელი ასახსნელია. თუ ალქიმიკოსი ქიმიურ პროცესს სიმბოლურად იყენებს, მაშინ რისთვის სჭირდება რეტორტები და ტიგლები? და თუ ის გვარწმუნებს, რომ ქიმიურ პროცესებს აღწერს, რატომღა ამახინჯებს მას ალქიმიური სიმბოლოებით?

ეს წინააღმდეგობანი დიდ თავსატეხს უჩენდა მრავალ კეთილსინდისიერ მონაფეს. ერთი მხრივ, ალქიმიკოსი აცხადებს, რომ სიბრძნეს გამიზნულად მაღავს, რათა სუფიელი და ბოროტი არ დაეუფლოს ოქროს და უბედურება არ დაატეხოს თავს კაცთა მოდგმას; თუმცა იგივე ავტორი, მეორე მხრივ, იქვე იმაშიც გვარწმუნებს, რომ სასურველი ოქრო ჩვეულებრივი ოქრო (*aurum vulgi*) კი არ არის, როგორც ეს ბრწყინებს ჰგონიათ, არამედ ფილოსოფიური ანდა სულაც სასწაულმოქმედი ქვა – „*lapis invisibilitatis*“ (უხილავი²), ან „*lapis aethereus*“ (ეთერულის მსგავსი³), ან ძნელად წარმოსადგენი, ჰერმეფროდიტული *Rebis* (ნახ. 125). ისინი აცხადებენ, რომ ყველა რეცეპტი სიძულვილს იმსახურებდა.⁴ ფსიქოლოგიური პოზიციიდან ნაკლებ სავარაუდოა, რომ მათ კაცობრიობაზე ზრუნვის გამო მიემართათ მისტიფიკაციისა და გასაიდუმლოების მეთოდისთვის. სინამდვილეში, როგორც კი რეალურად რაიმეს აღმოაჩენდნენ, მთელი ქვეყნის გასაგებად გაჰყვროდნენ ხოლმე. ერთი რამ ფაქტია: ალქიმიკოსებს ქიმიურ მეთოდებზე ცოტა რამ თუ შეეძლოთ გაენდოთ ჩვენთვის, მით უფრო ოქროს დამზადების შესახებ.

მისტიფიკაცია წმინდა წყლის ბლეფია და აშკარად გულუბრყვილობა ექსპლუატაციას ისახავს მიზნად. ის, რომ საბოლოო ჯამში ალქიმია შესაძლოა მხოლოდ ამ პოზიციიდან აიხსნას, ჩემი აზრით, იმ ფაქტს ეწინააღმდეგება, რომლის თანახმადაც მრავალი ანონიმური

ავტორის მიერ საგულდაგულოდ და დეტალურად დამუშავებულ ტრაქტატებს სარგებლობა არავისთვის მოუტანია. ამგვარი ტრაქტატების გარდა არსებობს ასევე უამრავი – თაღლითთა და შარლატანთა ავტორობით გამოცემული – თხზულებაც.

ნახ. 124. ალქიმიკოსები მუშაობის პროცესში.
Mutus liber (1702)

მისტიფიკაციას შესაძლოა სხვა მიზეზებიც გააჩნდეს. ნამდვილ საიდუმლოს გასაიდუმლოება არ სჭირდება. ის საიდუმლო ენას იყენებს და მრავალნაირი სურათ-ხატებით მის არსზე მიაწვდის. ჩემი ნათქვამი ვინმეს პირად საიდუმლოს კი არ გულისხმობს, როცა მისი შინაარსი მხოლოდ საიდუმლოს მფლობელისთვის არის ცნობილი, არამედ იმგვარ მისტიფიკაციას, რომლის საგანი თუ საკითხი „საიდუმლოა“, მხოლოდ ქარაგმული ნათქვამებით ხდება ცნობილი, სინამდვილეში კი აბსოლუტურად უცნობია. მასალის ნამდვილი ბუნება ალქიმიკოსებისთვისაც უცნობი იყო და მის შესახებ მხოლოდ ორაზროვანი წარმოდგენები ჰქონდათ. საკვლევი მასალის ბუნდოვან ასპექტში, მისი გაშუქების მიზნით, იგი საკუთარი არაცნობიერის პროექტირებას ახდენდა; ასე რომ, მასალის საიდუმლოს გამოსააშკარავებლად მეორე საიდუმლოს, ანუ უცნობი ფსიქიკური ფონის, პროექტირება ხდებოდა: „*obscurum per obscurius, ignotum per ignotius*“!* ცხადია, ეს გამიზნული მეთოდი კი არ იყო, არამედ სრულიად უნებლიე ქმედება.

პროექცია არ კეთდება, ის თავისთავად ხდება. გარე მოვლენების ბუნდოვან ასპექტში ადამიანი საკუთარ სულიერ ან ფსიქიკურ ნაწილს აღმოაჩენს ისე, რომ თვითონაც ვერ აცნობიერებს. ასე რომ, ჩემი აზრით, მცდარი იქნებოდა გამონათქვამის „*tam ethice quam physice*“ შესაბამისობის თეორიით ახსნა; მე ვიტყვდი, ეს თეორია უფრო პროექციის განცდის რაციონალიზაციას წარმოადგენს. საკუთარ საქმიანობას ალქიმიკოსი იმიტომ კი არ ასრულებდა, რომ შესაბამისობის თეორიის სწამდა, ის უბრალოდ დარწმუნებული იყო, რომ იდეა ფიზიკურ მატერიაში არსებობდა. ჩემი აზრით, ალქიმიის ჭეშმარიტი ფესვები უფრო ცალკეულ მკვლევართა პერსონალურ პროექციაშია საძებნელი და არა ფილოსოფიურ დოქტრინებში. ამით იმის

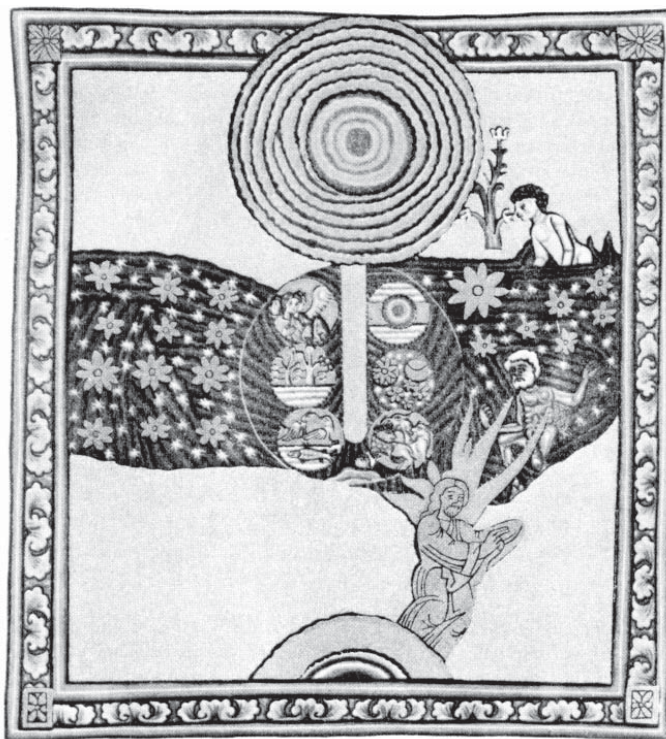
თქმა მინდოდა, რომ ლაბორანტს ქიმიური ექსპერიმენტის ჩატარებისას რაღაც ფსიქიკური განცდა ეუფლებოდა, რაც მას ქიმიური პროცესის განსაკუთრებულ „ქცევად“ მიაჩნდა. ეს განცდა რომ თავისთავად მასალასთან, როგორც ასეთთან, არ იყო დაკავშირებული, ცხადია, ამას ის ვერ აცნობიერებდა სწორედ იმ მიზეზის გამო, რომ ეს მხოლოდ მის პროექციას წარმოადგენდა. საკუთარ პროექციას ის მასალის თვისებად მიიჩნევდა; სინამდვილეში კი ალქიმიკოსი საკუთარ არაცნობიერს იკვლევდა და ამ გზით ბუნების შემეცნების ისტორიას იმეორებდა. ცნობილია, რომ მეცნიერება ვარსკვლავებზე დაკვირვებით დაიწყო. ადამიანმა სწორედ ვარსკვლავებში აღმოაჩინა საკუთარი არაცნობიერის დომინანტი, ე. წ. „ღმერთები“ და ზოდიაქოს უცნაური ფსიქოლოგიური თვისებანი – პროექცირებული თეორია ხასიათის შესახებ. ალქიმიის მსგავსად, ასტროლოგიაც პროექციის უძველესი გამოცდილებაა. მსგავსი პროექციები ყოველთვის მეორდება იქ, სადაც ადამიანი ცარიელ წყვილადს იკვლევს და უნებლიეთ სიცარიელის ცოცხალი ფორმებით შევსებას ცდილობს.

ნახ. 125. (მრგვალ) ქაოსზე მდგომი მერკური – როგორც
ჰერმეფროდიტი მზე და მთვარე (Rebis).
MYLIUS, *Philosophia reformata* (1622)

დავინტერესდი, თავად ალქიმიკოსები როგორ აღწერენ მუშაობის პროცესში განცდილს. მდიდარი მასალის მოძიების იმედი რომ არ უნდა მქონოდა, კარგად ვიცოდი: საქმე ხომ „არაცნობიერ“ განცდასთან მქონდა, რის გამოც მისი ზუსტი აღწერა შეუძლებელია. თუმცა ლიტერატურაში მაინც არსებობს თითო-ორი არაორაზროვანი ტექსტი. საგულისხმოა, რომ გვიანდელი ხანის ტექსტები ადრინდელთან შედარებით უფრო დეტალური და კონკრეტულია.

ყველაზე უფრო გვიანდელი გერმანული ტრაქტატი „*Abtala Jurain*“⁵ 1732 წლითაა დათარიღებული, სადაც ვკითხულობთ:

ნახ. 126. სამყაროს შექმნის ექვსი დღე, რომელიც მეშვიდე დღით გვირგვინდება.
HILDEGARD VON BINGEN, *Scivias* (მე-12 ს.)

„აილე დიდი რაოდენობით ჩვეულებრივი წვიმის წყალი, არა უმცირეს ათი კვარტისა* და კარგად შეინახე თავდახურულ მინის ჭურჭელში არა უმცირეს ათი დღისა. წყალი დაილექება. წმინდა წყალი გადაასხი ბურთივით მრგვალ ხის ჭურჭელში. ბურთი გადაჭერი; აავსე ჭურჭლის მესამედი იმავე წყლით, შემდეგ გადგი შუადღის მზეზე საიდუმლო ან განმარტოებულ ადგილას.

ამის შემდეგ აილე ერთი წვეთი ნაკურთხი წითელი ღვინო და ჩაასხი წყალში. დაინახავ, რომ წყლის ზედაპირზე ხშირი ნისლი გაჩნდება, როგორც სამყაროს შექმნის პირველ დღეს. შემდეგ ორი წვეთი დაამატე და შენ იხილავ სინათლეს წყვდიადიდან. შემდეგ და შემდეგ, ყოველ თხუთმეტ წუთში ჩაასხი 3, 4, 5 და ბოლოს 6 წვეთი და გეყოფა! საკუთარი თვალთა დაინახავ წყლის ზედაპირზე ერთმანეთის მიყოლებით სხვადასხვა ფიგურებს, ისე როგორც სამყაროს შექმნისას (ნახ. 126), და როგორც კი ეს ყოველივე მოხდება, შენ ეზიარები საიდუმლოს, ენით გამოუთქმელს! ამ ოპერაციის შესრულებამდე მუხლი მოიდრიკე. დაე, შენმა თვალებმა იხილონ სამყაროს შექმნა. შემდეგ დააცადე ნახევარი საათი და ყველაფერი გაქრება.

ნახ. 127. მერკურის გარდასახვა ცეცხლში.
BARCHUSEN, *Elementa chemicae* (1718)

შენ შეიცნობ უფლის საიდუმლოს, დამალულს შენგან, ვითარცა ბავშვისგან, გაიგებ, რას წერდა მოსე სამყაროს შექმნაზე, იხილავ ადამს და ევას ცდუნებამდე და ცდუნების შემდეგ, გველს, ხეს, საიდანაც იგემეს მათ ნაყოფი მისი, შეიტყობ, სად არის და რა არის სამოთხე, რომელ სხეულში აღდგებიან მკვდრეთით წმინდანნი, არა ისეთში, ადამისგან რომ გვერგო, არამედ იმ სხეულით, სულიწმიდით რომ მოგვეცა უფლისაგან ჩვენისა ზეცით ბოძებული“.

„აიღეთ მეტალის შვიდი ნაჭერი. თითოეული მათგანი იმ პლანეტის შესაბამისი უნდა იყოს, რომლის სახელსაც ის ატარებს. მათზე გამოსახეთ პლანეტათა სიმბოლოები. მეტალის ნაჭრებს როსნობელის⁶ სისქე და სიდიდე უნდა ჰქონდეს. მერკური კი ოთხი უნცია* უნდა იყოს და თანაც სიმბოლოს გარეშე. შემდეგ მოათავსეთ ისინი სადნობ ტიგელში იმ თანმიმდევრობით, როგორც ცაში არიან განლაგებულნი. ჩარაზეთ ყველა ფანჯარა, რათა სიბნელემ დაისადგუროს. შუა ოთახში გაადნეთ ისინი და დაამატეთ კურთხეული ქვის შვიდი წვეთი. სადნობი ტიგელიდან მაშინვე ცეცხლის ალი ამოვარდება (ნახ. 127) და მთელ ოთახს მოედება (საფრთხე ნუ შეგაშინებს). ოთახი განათდება და მისი ნათება მზისას და მთვარისას გადააჭარბებს. თქვენს თავზე გადაიჭიმება ცის თალი, ვარსკვლავებით მოჭედილი ცის მსგავსად. პლანეტები ორბიტის გარშემო დაიწყებენ ბრუნვას. შემდეგ ყველაფერი თავისთავად შეწყდება და თხუთმეტი წუთის შემდეგ თითოეული თავის ადგილს დაუბრუნდება“.

შემდეგი ნაწყვეტი მოგვყავს თეობალდ დე ჰოგელანდეს (მე-16 ს.) ტრაქტატიდან:

„ამბობენ, ქვას სხვადასხვა სახელი ფიგურათა იმ უჩვეულო მრავალფეროვნების გამო დაერქვა, რომელიც მუშაობის განმავლობაში ჩნდება. ხშირად მათთან ერთად ფერებიც გამოანათებს, თითქოს ღრუბლებში ან ცეცხლში ცხოველთა, რეპტილიებისა თუ ხეების უცნაურ ფიგურებს ვხედავდეთ. მსგავსი რამ იმ წიგნშიც შემხვედრია, მოსეს რომ მიაწერენ. იქ ვკითხულობთ: „როცა სხეული იშლება, ხან ორი ტოტი ჩნდება, ხან – სამი ანდა – მეტიც, ხან კი – რეპტილიების ფიგურები. ისეც მომხდარა, თითქოს ეს ფიგურა ადამიანი ყოფილიყოს, კათედრაზე მჯდომი.“⁷“

ნახ. 128. ჰერმეს ტრისმეგისტოსი.
SENIOR, *De chemia* (1566)

ზემოთ ციტირებული ტექსტები მოწმობს, რომ მუშაობის პროცესს ჰალუცინაციები და ხილვები ახლდა, რაც სხვა არაფერია, თუ არა არაცნობიერი შინაარსის პროექცია. ჰოგელანდეს მოჰყავს ასევე სენიორის ციტატა, სადაც ვკითხულობთ, ნაწერზე უფრო მეტად მნიშვნელოვანი პერმეტული ჭურჭლის ხილვაა⁸ (გაუგებარია, რას გულისხმობს იგი „*scriptura*“-ში, – იქნებ მაგისტრთა ტრაქტატებში ჭურჭლის ტრადიციულ აღწერილობას?). ავტორები სულიერ ჭვრეტასაც ახსენებენ, თუმცა ბუნდოვანია, რას გულისხმობენ, – ხილვას, ამ სიტყვის პირდაპირი თუ მეტაფორული მნიშვნელობით? აი, რას ვკითხულობთ „*Novum lumen*“-ში:⁹

„გახადონ ხილული ჩრდილში მიმალული საგნები და მოაცილონ მათ ჩრდილი, ბუნების ძალით (*per naturam*) ბრძენ ფილოსოფოსთ თუ ძალუძთ. ყველა ეს საგანი წარმოიქმნება, თუმცა ჩვეულებრივი ადამიანის თვალი მათ ვერ ხედავს. გონების თვალი (*intellectus*) და წარმოსახვის ძალა კი მათ ჭეშმარიტი რწმენით განჭვრეტს (*visu*)“.

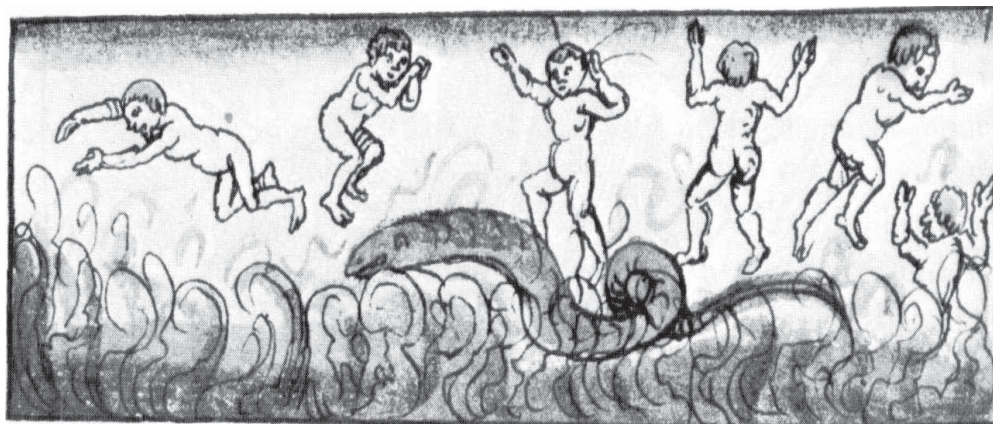
რაიმუნდ ლულიუსი წერს:

„ჩემო საყვარელო შვილო! უნდა იცოდე, რომ ბუნება ცვალებადია. ასე რომ, უზენაეს ძალთა გამოხმობისა (მაგ. *familiaris*-ის) და სულიერი ეგზალტაციის გარეშე შეძლებ ჰაერში დაინახო ურჩხულების, ცხოველებისა და ადამიანთა ათასგვარი ფორმები, ღრუბელთა მსგავსად ხან საით და ხან საით რომ მიიზღაზნებიან“¹⁰ (ნახ. 129).

დორნთანაც იმავეს ვკითხულობთ:¹¹

„შინაგანი მზერით (*oculis mentalibus*) იგი შეძლებს იხილოს უთვალავი ნაპერწკალი, დღითიდღე უფრო და უფრო მოელვარე, კაშკაშა შუქად რომ გარდაიქმნება“.

ფსიქოლოგს არ ეუცხოება, რომ ზოგჯერ მეტაფორა ჰალუცინაციად გადაიქცევა. ჰოგელანდე (1594) თავის ბიოგრაფიულ ჩანაწერებში აღწერს, როგორ დაიფარა „*decoctio*“-ს (დუღილის) მესამე დღეს სუბსტანციის ზედაპირი ფერებით: „მწვანით, წითლით, ნაცრისფრით და ცისარტყელას მოლივლივე ფერებით“. იმ დღის გახსენებისას მუდამ ვერგილიუსიდან მოჰყავდა ხოლმე ციტატა: „*Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error*“ („როგორც კი დავინახე, დავიღუპე, მყის ბოროტმა შეცოდებამ შემიპყრო“). მისი თქმით, ეს ცდომილება თუ ოპტიკური ილუზია მისი შემდგომი ტანჯვა-წვალების მიზეზად იქცა, რადგან ეგონა, რომ ცოტაც და *nigredo*-ს შეცნობას შეძლებდა. რამდენიმე დღეში კი ღამით ცეცხლი ჩაქრა და მსგავსი ფენომენი აღარასდროს განმეორებულა.¹² გამდნარი მეტალის ზედაპირზე ცისარტყელას მოლივლივე ფერებს ჰალუცინაციად ვერ მივიჩნივთ, თუმცა კი ტექსტში აშკარაა ავტორის განწყობა, მსგავსი რამ გვაფიქრებინოს.

ნახ. 129. გავარვარებული „prima materia“-დან პერსონიფიცირებული „spiritus“-ი აქროლდება.
Tractatus qui dicitur Thomae Aquinatis de alchimia (1520)

„*Tractatus Aristotelis*“-ში¹³ ალქიმიის ფსიქოლოგიის უკეთ გასაგებად ძალზე საყურადღებო ადგილი გვხვდება:

„გველი ყველა ცხოველზე ცბიერია; მისი ტყავის მშვენიერების ქვეშ გველის უწყინარი სახე იმალება და ილუზიის შედეგად, როცა ის წყალში იძირება, თანდათან „*materia hypostatica*“-დ გარდაქმნის თავს. იგი იქ მიწის ძალებს იკრებს და ეს მისი სხეულია. ის უზომოდ სვამს, რადგან მწყურვალაა, და სიმთვრალე ეკიდება. ის ბუნებით იჟლინდება და უერთდება მას, რათა გაქრეს (*decipere*)“¹⁴.

გველი მერკურია და, როგორც ძირითადი სუბსტანცია (*hypostatica*), „წყალში“ წარმოიქმნის თავს, შთანთქავს ბუნებას, უერთდება რა მას (ნახ. 130); (მზე, რომელიც მერკურის შადრევანში ჩაესვენება; ლომი, რომელიც მზეს ყლაპავს (ნახ. 169); ბეია, რომელიც თავის სხეულში გაბრიკუსს განაზავებს). მატერიას ილუზია წარმოქმნის, რადგან ალქიმიკოსის არაცნობიერს ასე სჭირდება. ეს ილუზია შესაძლოა „*vera imaginatio*“ („ჭეშმარიტების მაუნყებელი გამოსახულება“) ყოფილიყო, რომელიც „მაფორმირებელ“ ძალებს ფლობდა.

ხილვები ალქიმიურ საქმიანობასთან არის დაკავშირებული და ალბათ ამ ფაქტით უნდა აიხსნას ის, რომ სიზმრები და სიზმრისეული ხილვები ხშირად მნიშვნელოვან ინტერმეცოდ და გამოცხადების წყაროდ სახელდება. ასე მაგალითად, ნაზარი ტრანსმუტაციის შესახებ მოძღვრებას სამი სიზმრის ფორმით მოსავს — „*Poliphile*“-ს¹⁵ აშკარა ანალოგიით. კლასიკურ „*Visio Arislei*“¹⁶-საც მსგავსი სიზმრის ფორმა აქვს. ოსტანესიც სიზმარში გამოცხადების ფორმით გვაცნობს თავის მოძღვრებას.¹⁷ თუ ამ ტექსტებში (როგორც სენიორთან და კრატესთან) სიზმარს და ხილვას ძირითადად ლიტერატურული ფორმა აქვს, ზოსიმესთან სიზმრისეული ხილვა უფრო ავთენტიკური ხასიათისაა¹⁸. ლიტერატურაში ხაზი ესმებოდა იმ ფაქტს, რომ სანუკვარი „*aqua permanens*“-ის შეცნობა სიზმარში გამოცხადებით მიიღწევა.¹⁹ „*prima materia*“-ც და თავად ქვაც, ასევე მისი დამზადების საიდუმლოც ლაბორანტს ღმერთის მიერ გამოცხადე-

ბის მეოხებით ეძლეოდა. აი, რას ამბობს ლორენცო ვენტურა²⁰: „ცოდნა ამ მეთოდის შესახებ ღვთით ბოძებული საჩუქარი ან გამოცდილი ოსტატის მითითებებია, ყოველივე ეს კი უფლის ნებაა“. კუნრატის²¹ მოსაზრების თანახმად, „*Chaos Naturae*“-ის (= „*prima materia*“-ს) დამზადება სულ უბრალოდ და სრულყოფილად შეუძლია თითოეულ ჩვენგანს „ღვთაებრივი ხილვისა და გამოცხადების ძალით, მისი მიზეზების კვლევისა და განსჯის გარეშე“²². ღვთაებრივი გაბრწყინების აუცილებლობას ჰოგელანდე იმით ასაბუთებს, რომ ქვის დამზადება ადამიანური გონების შესაძლებლობებს აღემატება²³ და მხოლოდ ზებუნებრივ ღვთაებრივ ცოდნას ძალუძს განსაზღვროს ქვის წარმოშობის დრო²⁴, რადგან „*prima materia*“-ს მხოლოდ უფალი ფლობს²⁵. პარაცელსუსის შემდგომი ეპოქა გასხივოსნების წყაროდ „*lumen naturae*“-ს (ზებუნებრივ სინათლეს) მიიჩნევს:

„შუქი ესე არის ბუნების ჭეშმარიტი შუქი, რომელიც ნათელს ჰფენს ღვთისმოშიშ ფილოსოფოსთ, მოვლენილთ ამა სოფლად. ქვეყანა ესე არს მშვენიერი და უფლის მოსვლამდე — იმ ბოლო დიდ დღემდე — უნდა გაუფრთხილდეთ. ყოველივეს აღემატება ფილოსოფოსთა ქვა, მაგრამ სოფელმან არა უწყის რა მის შესახებ“²⁶.

ნახ. 130. მერკურის გველი წყალში, შესაბამისად, ცეცხლში
საკუთარ თავს შთანთქავს.
BARCHUSEN, *Elementa chemicae* (1718)

მენტალური დამოკიდებულება OPUS-თან

ფსიქეს ალქიმიურ საქმიანობასთან დამოკიდებულების რამდენადმე განსხვავებულ ასპექტს წარმოაჩენს შემდეგი ციტატა ანონიმური ავტორის ტექსტიდან²⁷: „ჩემი თხოვნაა, სულიერების თვალთა ყურადღებით შეხედო ხორბლის თავთავს, რათა თავად შეძლო ფილოსოფოსთა ხის დარგვა“ და ა. შ.²⁸ (ნახ. 131; ასევე 135, 188, 189, 221 და სხვ.). როგორც ჩანს, ეს არის აქტიური იმაგინაციის არსი, რასაც საკუთრივ პროცესი მოჰყავს მოქმედებაში.

ნახ. 131. მერკურის ისრით განგმირული ადამი – „prima materia“, საიდანაც „arbor philosophica“ ამოიზრდება.
Miscellanea d'alchimia (მე-15 ს.)

აი, რას წერს დორნეუსი თავის „*Philosophia meditativa*“-ში²⁹: „მეორისგან **ერთს** ვერასდროს შექმნი, თუ თავად შენგან არ შექმენი **ერთი**“. რასაც ალქიმიკოსი „ერთში“ გულისხმობს³⁰, ეს ყოველთვის „ოსტატია“, რომლის **ერთობაც** *opus*-ის დასრულების აუცილებელ პირობად არის მიჩნეული და, უდავოდ, მის ფსიქოლოგიურ პირობას გულისხმობს, რასაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება.

„*Rosarium philllosophorum*“-ში³¹ ვკითხულობთ:

„ვინც მარილს და მის გამხსნელს იცნობს, ის ძველ ბრძენთა საიდუმლოსაც ფლობს. მიმართე გონების თვალი მარილისკენ, რადგან მეცნიერება მხოლოდ მასშია და ძველ ფილოსოფოსთა კეთილშობილი საიდუმლო ცოდნაც მასშია დამარხული“.³²

ვინმეს აქ შესაძლოა ორმაგი ბეჭდვითი შეცდომა ევარაუდა, რადგან საიდუმლო და მარილი გვერდიგვერდ არის მოხსენიებული. სხვათა შორის, „გონება“ და „მარილი“ მონათესავე ცნებებია (*cum grano salis*)³³. ასე მაგალითად, კუნრატთან მარილი არა მხოლოდ დედამიწის ფიზიკური ცენტრია, არამედ „*sal sapientiae*“-ც³⁴ (სიბრძნის მარილი). ამის შესახებ ის წერს კიდევ: „სული, გრძნობა, გონება და აზრი მხოლოდ მარილისკენ მიმართე³⁵“. „*Rosarium*“-ის ანონიმური ავტორი მეორე ადგილას წერს, რომ *opus*-ი უნდა შესრულდეს „ჭეშმარიტი წარმოსახვით და არა ფანტასტიკური წარმოდგენებით“³⁶ და იქვე იმასაც დასძენს: „როცა მაძიებელს ძიება ტვირთად დაანეება, ქვასაც მაშინ იპოვის“.³⁷ ალბათ, ეს რემარკა იმას უნდა ნიშნავდეს, რომ ფსიქოლოგიური პირობა სასწაულებრივი ქვის აღმოჩენისთვის გარდაუვალია.

ორივე მითითება გვაგვარაუდებინებს, რომ, ავტორის თვალსაზრისით, საიდუმლო ადამიანის გონებაშია, ანუ თუ თანამედროვე ენით აღვწერთ – არაცნობიერში (ნახ. 132).

ალქიმიკოსები ნამდვილად ხვდებოდნენ, რომ მათი საქმე რაღაც სახით ადამიანის ფსიქესთან და მის ფუნქციებთან იყო დაკავშირებული. ამიტომ სათუოდ აღარც ის მეჩვენება, რომ ზემოთ ციტირებული ნაწყვეტი „*Rosarium*“-იდან ბეჭდვითი შეცდომა არ არის, თანაც ის სხვა ავტორთა მოსაზრებებსაც ემთხვევა. ისინი დაჟინებით მოითხოვენ წიგნების საგულდაგულო შესწავლასა და მედიტაციას. მოვუსმინოთ, რას წერს რიკარდუს ინგლისელი³⁸ თავის „*Correctorium fatuorum*“-ში:

„ვისაც ამ ხელოვნების მადლთან ზიარება განუზრახავს, ბეჯითად უნდა განისწავლოს და შეისრუტოს ჭეშმარიტება წიგნებიდან და არა გამოგონილი იგავებიდან ან ფუჭ საქმეთაგან, რადგან არ არსებობს სხვა რამ გზა ხელოვნების დაუფლებისა (თუმცა მრავალია ილუზია), თუ არა სწავლის დასრულება და ფილოსოფოსთა სიტყვის შემეცნება“ და ა. შ.³⁹

ნახ.132. ალქიმიური საქმის „საიდუმლო“ (ანუ არაცნობიერი) შინაარსის გამოსახულება. ცენტრში ქალის და ზღვის მბრძანებლის (ნეპტუნის) კავშირი. ქვემოთ მარცხნივ მეთევზე ქალის ფიგურა მოჩანს, მარჯვნივ — მეთევზის სახით გამოსახული ოსტატი, რომელიც მელუზინას იჭერს.
Multis liber (1702)

ბერნადუს ტრევისანუსი მოგვითხრობს, თუ რა ამაოდ იღვწოდა წლების მანძილზე მანამ, სანამ პარმენიდეს „sermo“-მ „Turba“-ში სწორ გზაზე არ დააყენა.⁴⁰

პოგელანდე⁴¹ წერს:

„მან უნდა შეაგროვოს სხვადასხვა ავტორთა წიგნები, რადგან მათი სხვაგვარად გაგება შეუძლებელია; ერთხელ, ორჯერ ან სამჯერ ნაკითხული წიგნები კი არ

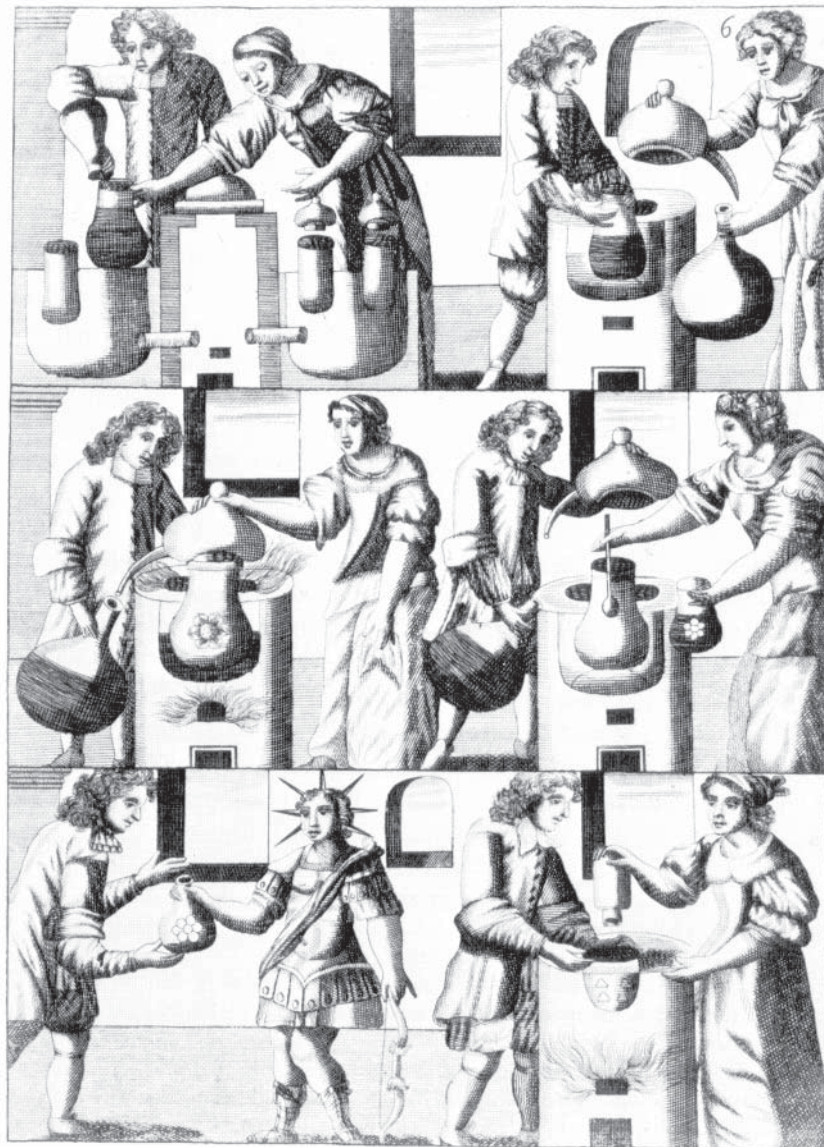
უნდა გადაყაროს, რომც ვერ გაიგოს, არამედ ათჯერ, ოცჯერ, ორმოცდაათჯერ და მეტჯერაც წაიკითხოს. ბოლოს იგი დაინახავს, უმთავრესად რა საკითხში ეთანხმებიან ავტორები ერთმანეთს და დაფარული ჭეშმარიტებაც ეს არის“ და ა. შ.

იგივე ავტორი იმონებებს ლულიუსს და გვეუბნება, რომ უმეცრების გამო ადამიანი ვერ განახორციელებს საქმეს, თუ არ შეისწავლა უნივერსალური ფილოსოფია, რაც მას სხვათაგან დაფარულ ცოდნას გაუმხელს – „რადგან ჩვენი ქვა ჩვეულებრივი რამ არ არის, ის ჩვენი, ფილოსოფოსთა, გულისგულია“⁴². დიონისიუს ზაქარიუსი მოგვითხრობს, როგორ ურჩია ვინმე „*religiosus Doctor excellentissimus*“-მა (ღვთისმოსავმა დოქტორმა), თავი შეეკავებინა „*sophisticationibus diabolicis*“-ში (სატანურ სოფისტიკაში) უსარგებლო ვარჯიშებისგან და „*vera materia*“-ს გასაცნობად თავი მთლიანად ძველ ფილოსოფოსთა წიგნების შესწავლისთვის მიეძღვნა. მძიმე სასწავლო კვებითი შედეგები იგი თურმე სულიწმინდის წყალობით წელში გაიმართა, სერიოზული ლიტერატურის შესწავლას შეუდგა და ფულის გამოლევაზე მედიტაციაში ათენ-ალამებდა. ამის შემდეგ ლაბორატორიაში მუშაობისას სამი ფერი იხილა, ერთი წლის შემდეგ კი აღდგომა დღეს სასწაულიც მოხდა – „*vidi perfectionem*“* – კერძოდ: ვერცხლის წყალი მის თვალწინ სუფთა ოქროდ იქცა: – „*conversum in purum aurum prae meis oculis*“ (როგორც ამბობენ, ეს ამბავი 1550 წელს მოხდა⁴³).

ეს სრულიად არაორაზროვნად მიუთითებს, რომ ალქიმიური საქმე და მისი მიზანი ალქიმიკოსის მენტალურ მდგომარეობაზეა დამოკიდებული. რიკარდუს ინგლისელი უარყოფს ყველა იმ სიბინძურეს, რითაც ალქიმიკოსს უხდება სამუშაოს შესრულება: კვერცხის ნაჭუჭებს, თმებს, ჟღალთმიანი კაცის სისხლს, ბასილისკოს, მატლებს, ბალახეულობას და ადამიანის განავალს. „რასაც დასთეს, იმას მოიმკი. დასთეს სიბინძურეს, მოიმკი სიბინძურეს“.⁴⁴ „ძმებო, ნუ შეაქცევთ ზურგს ჭეშმარიტებას, რომლის შესახებაც არაფერი უწყით; თქვენივე საკეთილდღეოდ გირჩევთ, შეისწავლეთ და იღვანეთ ფილოსოფოსთა სიტყვებისათვის და მას ჭეშმარიტებას დასტყუებთ“.⁴⁵

განსჯისა და გონიერების მნიშვნელოვნებასა და მის გარდაუვალ აუცილებლობას ასე დაჟინებით არა მარტო იმ მიზეზით ესმება ხაზი, რომ ასეთი რთული სამუშაოს შესრულება ჩვეულებრივზე მეტ გონიერებას მოითხოვს, არამედ იმიტომაც, რომ ადამიანის გონებისთვის – როგორც მაშინ მიაჩნდათ – ნიშანდობლივია ისეთი მაგიური ძალა, რასაც მატერიის გარდაქმნაც კი ძალუძს. დორნი, რომელმაც ამ პრობლემას, ანუ ადამიანსა და ალქიმიურ საქმეს შორის დამოკიდებულებას (ნახ. 133), არაერთი საინტერესო ტრაქტატი⁴⁶ მიუძღვნა, წერს: „ფორმა, რადაც ადამიანის გონება გვევლინება, არის დასაბამი, შუაგული და დასასრული პროცესისა. ეს ფორმა ყვითელი ფერით განიმარტება და მიაწვდის, რომ ადამიანი სპაგირული* *opus*-ის უძირითადესი და ყველაზე დიდი ფორმაა“⁴⁷. დორნი პირდაპირ პარალელს ავლებს ალქიმიურ საქმესა და ადამიანის მორალურ-ინტელექტუალურ გარდაქმნას შორის.

„პლატონური ტეტრალოგიის ტრაქტატში“, რომლის ლათინური სახელწოდება ასე ჟღერს: „*Liber Platonis quartorum*“⁴⁸, წინასწარ არის განჭვრეტილი ეს აზრი. ავტორი აქ „მკვლევარის და-სახმარებლად“ ოთხი „ნიგნის“ შესაბამის ოთხ მწკრივს ადგენს:⁴⁹

ნახ. 133. ალქიმიკოსები მუშაობის პროცესში. პროცესის სხვადასხვა საფეხური.
ქვემოთ — მზე, რომელიც ოქროს ყვავილს ბადებს.
Mutus liber (1702)

I.	II. ⁵³	III.	IV.
1. <i>De opere naturalium</i> (ბუნებრივ საგანთა შექმნის შესახებ).	1. <i>Elementum aquae</i> (წყლის სტიქია).	1. <i>Naturaecompositae</i> (შედგენილი ბუნება).	1. <i>Sensus</i> (გრძნობა).
2. <i>Exaltatio divisionis na- turae</i> (ბუნების ნაწილთა სიდიადე). ⁵⁰	2. <i>Elementum terrae</i> (მიწის სტიქია).	2. <i>Naturae discretiae</i> (სხვადასხვაგვარი ბუნება).	2. <i>Discretio intellectualis</i> (გონისმიერი განსხვა- გება).
3. <i>Exaltatio animae</i> (სამშენებლის სიდიადე). ⁵¹	3. <i>Elementum aëris</i> (ჰაერის სტიქია).	3. <i>Simplicia</i> (მარტივი საგნები).	3. <i>Ratio</i> ⁵⁴ (გონება).
4. <i>Exaltatio intellectus</i> (გონების სიდიადე). ⁵²	4. <i>Elementum ignis</i> (ცეცხლის სტიქია).	4. <i>Aetheris simplicioris</i> (უფრო მარტივი საგნე- ბი).	4. <i>Res quam concludunt hi effectus praecedentes</i> (საქმე, რომელიც მისგან გამომდინარე მოქმედე ბას მოიცავს). ⁵⁵

ოთხი მწკრივი *opus*-ის ოთხ ასპექტს გამოხატავს. პირველი ჰორიზონტალური მწკრივი ბუნებრივი ნივთიერებებით იწყება. „*prima materia*“ წარმოდგენილია წყლის სახით. ეს შედგენილი, ანუ შერეული ნივთიერებებია. მეოთხე ვერტიკალურ მწკრივში მას გრძნობადი აქტმა შეესაბამება.

მეორე ჰორიზონტალური მწკრივი პროცესის უფრო მაღალ საფეხურზე მიუთითებს: პირველ ვერტიკალურ მწკრივში შედგენილი ნივთიერებები საწყის ელემენტებად იშლება. მეორეში მინა წყალს გამოეყოფა. მესამე მწკრივში აღწერილია კატეგორიებად დაყოფა, მეოთხეში კი მიუთითებულია დაყოფის ფსიქოლოგიური აქტი.

მესამე ჰორიზონტალურ მწკრივში პროგრესი მეტი სიცხადით არის აღწერილი: პირველ ვერტიკალურ მწკრივში სული გამოეყოფა საგნებს; მეორეში ეთერულ სივრცეში მათი ამაღლებაა აღწერილი; მესამეში პროცესი „მარტივ“ ნივთიერებებს აღწევს და ისინი იმის წყალობით, რომ წმინდა სახით არიან წარმოდგენილნი, მარადიულ, პლატონურ იდეებს უახლოვდებიან; მეოთხეში მოცემულია ფინალური ზეასვლა „*mens*“-იდან „*ratio*“-მდე, „*anima rationalis*“-ამდე, ანუ სულის უმაღლეს ფორმამდე.

მეოთხე ჰორიზონტალურ მწკრივში ნაჩვენებია ოთხივე ვერტიკალური მწკრივის დასრულება.

პირველი ვერტიკალური მწკრივი: თანამედროვე ტერმინოლოგიით ეს მწკრივი „ფენომენოლოგიური“ ბუნებისაა. ბუნებრივ მოვლენათა ჯამს ფსიქიკური ელემენტები გამოეყოფა და „*exaltatio intellectus*“-ში უმაღლეს განვითარებას აღწევს. „*intellectus*“ შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ცნობიერების უმაღლესი მდგომარეობა, რითაც ტექსტს უხეშად არ დავარღვევთ.

მეორე ვერტიკალური მწკრივი: ძველი ალქიმიური მოსაზრების თანახმად, თავდაპირველი წყლის ქაოსიდან — „*massa confusa*“-დან დედამიწა ამოიზრდება; მის თავზე ჰაერია — დედამიწის ზედაპირიდან ზემოთ ამაველი მფრინავი ელემენტი. სულ მაღლა ცეცხლია⁵⁶,

ყველაზე ფაქიზი სუბსტანცია, ანუ ცეცხლოვანი პნემა⁵⁷, რომელიც ღმერთების საუფლომდე აღწევს⁵⁸ (ნახ. 134; ასევე 166, 178 და 200).

მესამე ვერტიკალური მწკრივი: ეს მწკრივი ცნებითი, იდეური ბუნებისაა და ამიტომ ინტელექტუალურ განსჯას შეიცავს. შედგენილი ნივთიერებები შემადგენელ კომპონენტებად იშლება და „მარტივ“ სუბსტანციებად გარდაიქმნება, საიდანაც საბოლოოდ კვინტესენცია – მარტივი, პირველადი იდეები გამომდინარეობს. ეთერი – კვინტესენციაა.⁵⁹

მეოთხე ვერტიკალური მწკრივი: ეს მწკრივი ცალსახად ფსიქოლოგიური ბუნებისაა. გრძნობა განაპირობებს აღქმას; „discretio intellectualis“ აპერცეფციას შეესაბამება. ეს მოქმედება „რატიო“-ს, „anima rationalis“-ს ექვემდებარება, როგორც უმაღლეს, ადამიანისთვის ღვთის მიერ ბოძებულ უნარს. „anima rationalis“-ს მხოლოდ „საგანი“ აღემატება – ყველა წინარე მოქმედებათა რეზულტატი. „Liber quartorum“-ში „საგანი“ განმარტებულია, როგორც „უხილავი, უძრავი ღმერთი“⁶⁰. მისმა ნებამ შექმნა გონება და გონებიდან (ის უნდა გავიგოთ, როგორც <intellectus>) წარმოიშობა მარტივი სამშვინველი⁶¹, რომლისგანაც შედგენილი, რთული ბუნება იქმნება. ეს კი მიუთითებს, რომ საგანი მხოლოდ მასზე აღმატებულით შეიმეცნება. სამშვინველი ბუნებას აღემატება და მას შეიმეცნებს. გონება სამშვინველზე მაღლა მდგომია და მისი შემეცნებაც მხოლოდ გონებას ხელენიფება, თვითონ გონება კი მასზე უფრო დიდით შეიმეცნება, იმით, რაც უშუალოდ ღმერთს უახლოვდება, ხოლო მისი არსიგონების ძალისთვის მიუწვდომელია^{*62}.

აი, რას ვკითხულობთ ორიგინალში:

„...scias quod scientia antiquorum quibus appraeparatae sunt scientiae et virtutes, est quod res ex qua sunt res est Deus invisibilis, et immobilis, cuius voluntate intelligentia condita est, et voluntate et intelligentia⁶³ est anima simplex, per animam sunt naturae discretae, ex quibus generatae sunt compositae, et indicant quod res non cognoscitur, nisi per suum superius. Anima vero est super naturam, et per eam cognoscitur natura, sed intelligentia est superior anima et per eam cognoscitur anima, et intelligentia(m)⁶⁴ nescit, qui⁶⁵ superior ea est, et circumdat eam Deus unus, cuius qualitas apprehendi non potest“.

ავტორი ტექსტს ურთავს ციტატას, რომლის წარმომავლობაც, ცხადია, ჩემთვის უცნობია: „დიალოგების წიგნში ავტორი ამბობს: <მოვიარე სამი ზეცა — რთულ ბუნებათა, განსხვავებულ ბუნებათა და სულის ზეცა. როცა გონების ზეცის შემოვლა განვიზრახე, სულმა მითხრა: <ეს არ არის შენი გზა. შემდეგ ბუნებამ მაცდუნა და მეც ვცდუნდი>. ეს სიტყვები ფილოსოფოსმა წარმოთქვა არა იმის გამო, რომ მეცნიერება განემარტა, მას ბუნების ქმნილებათა განმათავისუფლებელი ძალის ცხადად წარმოჩენა სურდა და იმედოვნებდა, რომ პროცესის საწყის სტადიათა შემეცნება უმაღლესი სტადიით გახდებოდა შესაძლებელი“*. ორიგინალში ვკითხულობთ:

„Et dixit philosophus in libro Dialogorum: Circuivi tres coelos, scilicet coelum naturae compositae, coelum naturae discretae et coelum animae. Cum autem volui circumire coelum

intelligentiae, dixit mihi anima, non habes illuc iter, et attraxit me natura, et attractus sum. Hoc autem dictum principale non posuit philosophus ad significandam hanc scientiam, sed quia voluit ut sermones sui non vacarent manifestatione virtutis liberantis creaturam, et voluit per eos in hac specie operis, ut cognoscatur praeparatio deterior per praeparationem superiorem“.

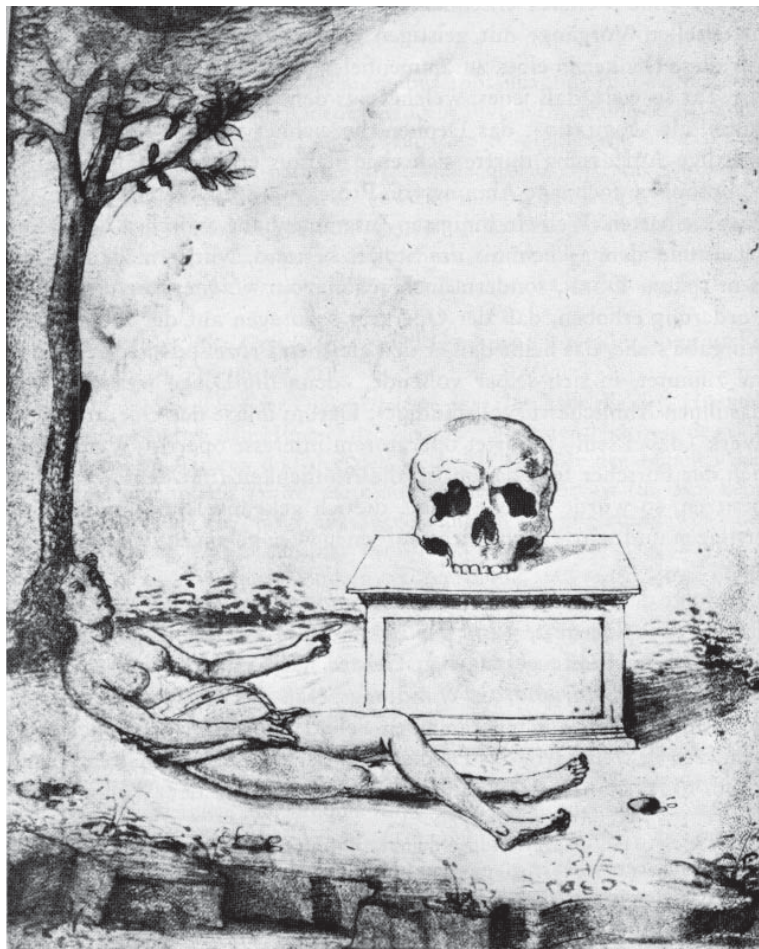

ნახ. 134. სატურნი, ანუ მერკური აუზში განიბანება მანამ,
სანამ სული თეთრ მტრედს (pneuma-ს) არ მოავლენს.
TRISMOSIN, Splendor solis

ამ მართლაც ძველ ტექსტში, რომელიც მე-10 საუკუნეზე ადრინდელი უნდა იყოს, თუ მისი არაბული ფორმით ვიმსჯელებთ, ხოლო ცალკეული ადგილები უფრო ადრინდელ პერიოდს უნდა განეკუთვნებოდეს, გვხვდება „*opus alchemicum*“-სადამის პარალელურად მიმდინარე ფილოსოფიურ-ფსიქოლოგიურ პროცესებს შორის არსებულ კავშირთა სისტემური კლასიფიკაცია. ტექსტი განმარტავს, თუ რა შესაბამისობაა ქიმიურ-მატერიალურ პროცესებსა და მისი შემეცნებლის სულიერ-ფსიქიკურ ფაქტორებს შორის. მათ შორის არსებული კავშირი იმდენად ღრმაა, რომ მასალიდან მიღებული პროდუქტი „*cogitatio*“-დ, აზროვნებად იწოდებოდა.⁶⁶ ეს უცნაური მოსაზრება, ალბათ, იმით შეიძლება აიხსნას, რომ ძველ ფილოსოფოსებს ბუნდოვანი, მაგრამ მაინც გარკვეული წარმოდგენა ჰქონდათ მატერიაში ფსიქიკური შინაარსის პროექციის შესახებ. ადამიანსა და მასალის საიდუმლოს შორის ღრმა კავშირის გამო დორნიც და უფრო ადრინდელი პერიოდის „*Liber quartorum*“-იც მოითხოვდნენ, ოპერატორი შესასრულებელი ამოცანის სიმაღლეზე მდგარიყო, ანუ საკუთარ თავში იგივე პროცესი განეხორციელებინა, რასაც მატერიისგან მოითხოვდა, რადგან „საგნების სრულყოფა მისივე მსგავსით არის შესაძლებელი“. ოპერატორს თავად უნდა განეხორციელებინა პროცესი (*oportet operatorem interesse operi*). „თუ მკვლევარი შესასრულებელ საქმეს არ ჰგავს, ვერც იმ სიმაღლეს მიაღწევს, რაც უკვე აღგინერეთ და ვერც მიზნისკენ მიმავალ გზას დაადგება“⁶⁷.

პროექციის შედეგად ალქიმიკოსის ფსიქე საიდუმლო თუ გარდასაქმნელი ნივთიერების, ანუ მატერიაში გამომწყვდეული სულის, იდენტური ხდება. „*Liber quartorum*“ გვიჩვენებს, ტრანსფორმაციისათვის ჭურჭლად „*occiput*“ (ანუ ადამიანის თავის ქალის უკანა ნაწილი) (იხ. ნახ. 75) გამოვიყენოთ⁶⁸, რადგან იქ გონება და ინტელექტია⁶⁹ (ნახ. 135). ტვინი, როგორც „ღვთაებრივი ნაწილის“ (*partis divinae*) ადგილსამყოფელი, ალქიმიკოსს პროცედურის ჩასატარებლად სჭირდება. „დროთა განმავლობაში საგნები ინტელექტად გარდაიქმნება, რადგან მათი ნაწილები შემადგენლობით და ფორმით ერთმანეთს ემსგავსება. ტვინი *anima rationalis*-თან სიახლოვის გამო შენარევს ემსგავსება, *anima rationalis*-ი კი სუფთა და შენარევების გარეშეა, როგორც უკვე მოგახსენეთ“.⁷⁰

აზრთა ამგვარ მსვლელობას საფუძვლად ანალოგიის მიზეზობრივი შედეგი უდევს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, პირველადი წყალი საბოლოოდ ისევე ბადებს ცეცხლს, ანუ ეთერულ სუბსტანციას, როგორც ფსიქეში გრძნობადი აღქმის სიმრავლე – იდეის ერთიანობასა და სისადავეს. დორნი წერს: „ადამიანის სხეულში ფარულად არსებობს მეტაფიზიკური ნივთიერება და ბევრისთვის ის უცნობია. ის არანაირ წამალს არ საჭიროებს, ვინაიდან თავად უმანკო წამალია“. ეს წამალი „სამმაგი ბუნებისაა: მეტაფიზიკური, ფიზიკური და მორალური“ („მორალურს“ თანამედროვე ენით „ფსიქოლოგიურს“ ვუწოდებთ). დორნი განაგრძობს: „ყურადღებიანი მკითხველი დაასკვნის, რომ ადამიანი ფილოსოფიური მოქმედებით მეტაფიზიკური მდგომარეობიდან ფიზიკურში გადაინაცვლებს“.⁷¹ ეს წამალი საიდუმლოებით მოცული სუბსტანციაა და სხვაგან დორნი მას „*veritas*“-საც (ჭეშმარიტებას) უწოდებს:

ნახ. 135. თავის ქალა ევას „*mortificatio*“-ს სიმბოლო, რომელიც „*prima materia*“-ს ქალურ ასპექტს განასახიერებს. „*arbor*“-ი ადამის ფალოსის შესატყვისია (იხ. ნახ. 131), აქ კი ხე ავას თავიდან ამოიზრდება.
Miscellanea d'alchimia (მე-15 ს.)

„ბუნების საგნებში რაღაც ჭეშმარიტებაა, ფიზიკური თვალისთვის უხილავი და მხოლოდ გონებისთვის (*sola mente*) აღქმადი. ფილოსოფოსებმა შეიცნეს იგი და დაადგინეს, რომ მის ძალას საოცრებათა მოხდენა ძალუძს.“⁷² „ამ ჭეშმარიტებაშია სულის ბორკილებისგან გათავისუფლების ხელოვნება, ისევე, როგორც გონებისა (*mens*) – სხეულისგან“⁷³. ეს ძალა მატერიაში ისეთივე სასწაულს ახდენს, როგორსაც რწმენა ადამიანში. ჭეშმარიტება უზენაესი ძალა და აუღებელი ციხესიმაგრეა, სადაც ფილოსოფოსთა ქვა ინახება.“⁷⁴

ფილოსოფიის შესწავლით ადამიანი ამ ქვის მოპოვების ოსტატობას ეუფლება და პირიქით: თავად ეს ქვაა ადამიანი. დორნი მოგვიწოდებს: „გარდაიქმენი მკვდარი ქვიდან ცოცხალ

ფილოსოფიურ ქვად“,⁷⁵ რითაც აშკარად მიუთითებს ადამიანსა და მატერიაში იმ რაღაც არსებულის იდენტურობაზე.

ბეროლდ ვერვილელი თავის „*Recueil stéganographique*“-ში⁷⁶ წერს:

„თუ ვინმე ფისის წვეთის გამოწურვით ცრემლივით გამჭვირვალე წვეთის მიღებას მოინდომებს, ამ საქმეს დიდი სიფრთხილით უნდა მოეკიდოს და მალევე იხილავს, როგორ გამოეყოფა ალქიმიურ მასალას ცეცხლის ზემოქმედებით მსგავსი სუბსტანცია. როგორც კი სუბსტანციას იისფერი სიშავე გამოეყოფა, ის ყვავილად, ალად, მარგალიტად ან ძვირფასი ქვის მსგავს რამედ გარდაიხსება. ეს პროცესი გაგრძელდება მანამ, სანამ სითეთრე არ წარმოიქმნება, სითეთრე, რომელიც უმშვენიერეს ლალთა, ანუ მარადიულ ქვათა, კეთილშობილებით დაიფარება. სულის ჭეშმარიტი ცეცხლი და ფილოსოფოსთა სინათლეს სწორედ ეს გახლავთ“.

ზემოთ ციტირებული ტექსტიდან საკმარისი სიცხადით ჩანს, რომ ალქიმია უძველესი დროიდან ორსახოვანია: ერთი მხრივ, ლაბორატორიაში ჩასატარებელი პრაქტიკული ქიმიური სამუშაო, მეორე მხრივ კი ფსიქოლოგიური პროცესი — ნაწილობრივ ფსიქიკური, ნაწილობრივ კი არაცნობიერი, პროექტირებული მასალის ტრანსფორმაციულ პროცესებში.

სამუშაოს დაწყება დიდ ძალისხმევას არ საჭიროებდა. ტექსტში ვკითხულობთ: „სამუშაოს თავისუფალი, სუფთა გონებით უნდა შევუდგეთ“.⁷⁷ აუცილებელია კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი წესის დაცვა: „გონებასა (*mens*) და შესასრულებელ საქმეს შორის სრული ჰარმონიული თანხვედრა“.⁷⁸ სხვა ტექსტში ვკითხულობთ: „ოქროს გასაგებად“ (*aurea apprehensio*) სულისა და გონების თვალი ფართოდ უნდა გავახილოთ და იმ შინაგანი შუქით დავაკვირდეთ და შევიმეცნოთ, ღმერთმა იმთავითვე ჩვენს გულებსა და ბუნებაში რომ აანთო.⁷⁹

რადგან მკვლევარის ფსიქე საქმესთან ასე ღრმად იყო დაკავშირებული — არა როგორც საშუალება, არამედ როგორც მისი წარმომშობი მიზეზი და ათვლის წერტილი, — იოლი გასაგებობი ხდება, რატომ ექცეოდა ესოდენ დიდი მნიშვნელობა ლაბორანტის ფსიქიკურ მდგომარეობასა და მის მენტალურ პოზიციას. ალფიდიუსი წერს:⁸⁰ „იცოდეთ, მეცნიერებას ვერ დაეუფლები, თუ არ განიწმინდები და ღვთის წინაშე მართალი არ წარდგები, გულიდან კი უკეთურებას არ აღმოიფხვრი“. ჰერმეტიკული სიბრძნის საგანძური, „*Aurora consurgens*“-ის თანახმად, თოთხმეტი ძირითადი სათნოების საფუძველზე დგას, ესენია: ჯანმრთელობა, თვინიერება, სინდინდე, უმანკოება, ძალა⁸¹, გამარჯვება, რწმენა, იმედი, სიყვარული (*caritas*), სიქველე (*benignitas*), მოთმინება, ზომიერება, სულიერი დისციპლინა⁸² და მორჩილება.

ფსევდოთომას დასახელებულ ტრაქტატში მოჰყავს ციტატა, სადაც ვკითხულობთ: „განდევენ წყვდიადი გონებიდან“⁸³ და იქვე ძველი ალქიმიკოსის სენიორის იმ ფრაზას იხსენებს, სადაც ის „*nigredo*“-სა და „*dealbatio*“-ზე საუბრობს.⁸⁴ აქ „ჩვენი გონების სიბნელე“ „*nigredo*“-ს, „შა-

ვის“ იდენტურია (ნახ. 34, 48, 115 და 137), ანუ ალქიმიური პროცესის საწყის სტადიას ავტორი საკუთარ ფსიქოლოგიურ მდგომარეობად აღიქვამს.

„Rosarium“-ი გვამცნობს, რომ წინა ეპოქის დიდი ავტორიტეტი გებერი თავის „*Liber perfecti magisterii*“⁸⁵-ში ოსტატისგან შემდეგ ფსიქოლოგიურ და ზნეობრივ თვისებებს მოითხოვს: ის უნდა იყოს საზრიანი და მეტალებისა თუ მინერალების შესაბამის ცოდნას ფლობდეს, მოქნილი და არა ტლანქი, არც ძუნწი უნდა იყოს, ან ხარბი და გაუბედავი, მერყევი ხასიათის, არც სულსწრაფი და არც ავყია. ის უნდა იყოს მტკიცე, შეუპოვარი, ჭირთამთმენი, რბილი და კეთილგონიერი.

„Rosarium“-ის ავტორი გვამცნობს იმ თვისებათა ჩამონათვალს, რომელიც მას ამ მეცნიერებებისა და ხელოვნების დაუფლების გზაზე გარდაუვალ პირობად მიაჩნია. ოსტატი უნდა იყოს: თავმდაბალი, ღვთისმოსავი, გულმართალი, განსწავლული, კაცთმოყვარე, მხიარული ზნისა და სასიამოვნო გამომეტყველებით. შემდეგ ავტორი წერს: „საყვარელო შვილო, იყავი ღვთისმოშიში და შენ მიიღებ მისგან წყალობას“⁸⁶.

განსაკუთრებით ყურადსაღებია მორიენუსის „ხელოვნების შესავალი“, სადაც იგი კალიდს⁸⁷ განუმარტავს:

„რასაც შენ ეძებ, არც ძალით მოიპოვება, არც ვნებითა და ჟინით, არამედ მოთმინებით, რუდუნებით, წრფელი და ნამდვილი სიყვარულით. მორწმუნეთ და ღვთისმსახურთ უფალი აზიარებს ღვთაებრივ და წმინდა მეცნიერებას“⁸⁸ (შემდეგი ნაწილი ამ ცოდნის მოწაფეთათვის გადაცემის მეთოდებს ეხება). „უფლის რჩეულნი ეძიებენ მეცნიერებას, კაცთათვის დაფარულს. ეს მეცნიერება განარიდებს ოსტატს ამა ქვეყნის ტანჯვისაგან და მომავალი ბედნიერებისკენ წარუძღვება“⁸⁹ (ნახ. 136).

„როცა მეფემ მორიენუსს ჰკითხა, რატომ ცხოვრობდა მთებსა და უდაბნოში და არა მონასტერში, მან მიუგო: დარწმუნებული ვარ, რომ მონასტრებში და ბერებთან სიმშვიდეს ვპოვებ, მთებსა და უდაბნოში – დამქანცველ სამუშაოს, მაგრამ თუ არ დასთეს, ვერც მოიმკი. ვინროა მყუდროებისკენ მიმავალი გზა, ეს გზა კი სულიერი ტანჯვით მოიპოვება“.⁹⁰

არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ მორიენუსი ღვთაებრივ ხელოვნებასა და თავის საქმეს გულისხმობს. იმავეს გულისხმობს მიქაელ მაიერი: „ქიმიაში არსებობს რაღაც კეთილშობილური სხეული, რომელიც დასაწყისში ძმართან განსაცდელში ვარდება, ბოლოს კი სიხარული და მხიარულება მოიცავს. ვფიქრობ, მეც ასე მელის: ჯერ სიძნელე, დარდი და დაღლილობა, შემდეგ კი სიხარული და სიმსუბუქე“.⁹¹

იგივე ავტორი ირწმუნება, რომ „ქიმია ოსტატში ზეციური მადლის შესახებ ფიქრს აღძრავს“⁹² და უფლის მიერ მისტერიებში ხელდასხმულთ „უფუჭი სადარდებლისგან – საჭმელზე, ტანსაცმელზე ზრუნვისგან — ათავისუფლებს. ისინიც, თითქოს მეორედ დაიბადნენ, ისე გრძნობენ თავს“.⁹³

სიძნელე, დარდი და ვარამი, რომელსაც ოსტატი დასაწყისში აწყდება, „*nigredo*“-ს – „ჩვენი გონების შემადრწუნებელი წყვდიადის“ – იდენტურია, რომლის შესახებაც „*Aurora consurgens*“-ი გვამცნობს; ეს კი იგივეა, რაც მორიენუსის სულიერი ტანჯვა – „აფელიცტიო ანიმაე“. ტერმინი, რითაც ის ადებტთა პოზიციას ახასიათებს – *amor perfectissimus* (სრულყოფილი სიყვარული), მუშაობისას არნახულ ერთგულებას გამოხატავს. თუ „*seria meditatio*“ (სერიოზული კონცენტრაცია) უბრალო მონაწილე არ არის – ამგვარი ვარაუდისთვის კი არავითარი საფუძველი არ გაგვაჩნია, – მაშინ უნდა წარმოვიდგინოთ ადებტი, რომელიც უჩვეულო გულისყურითა და ჭეშმარიტი რელიგიური გზნებით აღასრულებს თავის საქმეს (იხ. ქვემოთ). საქმისადმი ასეთ უანგარო მორჩილებას საკვლევ ობიექტში ღირებულებათა და აზრთა პროექცირება მოჰყვება და მას იმ ფორმებითა და ფიგურებით შეავსებს, რომლის სათავეც უმთავრესად მკვლევარის არაცნობიერისკენ მიგვითითებს.

ნახ.136. ღმერთი შუქს ჰფენს ოსტატს.
BARCHUSEN, *Elementa chemicae* (1718)

მედიტაცია და წარმოსახვა

ზემოთ გამოთქმული მოსაზრება ალქიმიურ ტერმინთა — „meditatio“-სა და „imaginatio“-ს — თავისებურებით მტკიცდება. 1612 წლით დათარიღებული რულანდის „*Lexicon Alchemiae*“ შემდეგნაირად განსაზღვრავს „meditatio“-ს:⁹⁴ სიტყვა „meditatio“ მაშინ გამოიყენება, როცა ადამიანი შინაგან დიალოგს მართავს ვინმესთან, ვინც უხილავია: ღმერთთან, საკუთარ თავთან ან მფარველ ანგელოზთან“ (ნახ. 137). „შინაგანი დიალოგი“ ფსიქოლოგიისთვის კარგად ნაცნობი თემაა.⁹⁵ რულანდისეული განმარტება შემდეგნაირად უნდა გავიგოთ: როცა ალქიმიკოსი „meditari“-ზე საუბრობს, ის საკუთარ თავში მოპასუხე „ვილაც სხვის“ ხმასთან, ანუ არაცნობიერთან ცოცხალ დამოკიდებულებას გულისხმობს და არა უბრალოდ განსჯას. ტერმინი მედიტაცია ჰერმეტიკულ *dictum*-ში: „ყოველივე წარმოდგება ერთისგან, ერთის მედიტაციით“, ალქიმიურ ენაზე იმ შინაგან დიალოგს გულისხმობს, რომლის მეოხებითაც ხდება საგანთა მანიფეს-

ნახ. 137. ალქიმიკოსი მედიტაციის, ანუ „nigredo“-ს მდგომარეობაში.
JAMSTHALER, *Viatorium spagyricum* (1625)

ტაცია, ანუ მათი არაცნობიერი მდგომარეობიდან აქტიურ მდგომარეობაში გადასვლა. აი, რას ვკითხულობთ ფილალეტეს ტრაქტატში:⁹⁶ „ჩვენი ქვა – უკვე სრულქმნილი, უკვე მზა სრულქმნილი ტინქტურის დასამზადებლად, საკუთარ თავს ნებით დაიმდაბლებს და მანიპულაციათა მიუხედავად, ახალი აქროლადობისთვის მედიტაციას მიმართავს. ეს საოცრება კი ყოველივეს აღემატება“.⁹⁷ ტრაქტატის შემდეგი ნაწილიდან ვიგებთ, რაც „აქროლადობისთვისმედიტაციაში“ იგულისხმება: „იგი ნებაყოფილობით გადნება უფლის ნებით კი სულით აღივსება, ზეაფრინდება და ქვასაც თან წაიყოლიებს“.⁹⁸ „მედიტაცია“ აქაც ღმერთთან შინაგან დიალოგს გულისხმობს, რომლის შემწეობითაც ქვა სულით განიმსჭვალება, ანუ მეტად გასულიერდება, აქროლდება ან სუბლიმირდება (ნახ. 178). იმავეს წერს კუნრატიც:

„შეისწავლე, მიმართე მედიტაციას, იღვანე, იმუშავე, მოხარშე სამყაროს ძის გულიდან გადმომდინარე განმკურნებელი ნაკადით განიბანები. წყალი, დიადი სამყაროს ძის სხეულიდან და გულიდან გადმომდინარე, არის ჭეშმარიტება და *Aqua Vitae*...“⁹⁹

ასევე, ზემოთ ნახსენები „*meditatio caelestium bonorum*“-იც („მედიტაცია ზეციური წყალობის შესახებ“) უნდა გავიგოთ, როგორც არაცნობიერის დომინანტთან ცოცხალი, დიალექტიკური კავშირი. XVII-XVIII საუკუნეების ფრანგი ალქიმიკოსის ტრაქტატში გვხვდება მტკიცებულება იმისა, რაც უკვე მოგახსენეთ.¹⁰⁰ ავტორი წერს:

„რა ხშირად მიხილავს ისინი (*sacerdotes Aegyptiorum*)*, ჩემი გონების სიხარულის მომგვრელნი. რარიგ აღერსიანი ამბორით მასაჩუქრებდნენ, რათა შემეცნო ჭეშმარიტება ორაზროვანი და აბსურდული მოძღვრებისა. ხშირად მატკობდნენ გარდასულ დროთა სიბრძნით, მშვენიერი აღმოჩენებით, ჩემი თვალებისთვის და ხელებისთვის კი ჰერმეტიკული ჭურჭელი – სალამანდრა – უგრძნობინებიათ (ნახ. 138; ასევე 129, 130), სავსე მთვარე და ამომავალი მზე უნახვებიათ“.

მიუხედავად იმისა, რომ ეს ტრაქტატი ალქიმიის რენესანსულ ეპოქას აღწერს და არა პირად გამოცდილებას, მაინც საუცხოოდ გვიჩვენებს იმ დამოკიდებულებას, რაც ალქიმიკოსს საკუთარი *opus*-ის ფსიქოლოგიურ სტრუქტურასთან გააჩნდა. *Magisterium*-ის ნამდვილ საიდუმლოს ფსიქეს უხილავ ძალებთან კავშირი წარმოადგენდა. ამ საიდუმლოს გამოსახატავად კი ძველი ოსტატები ალეგორიულ ენას მიმართავდნენ. ამ ტიპის უძველესი ტექსტია „*Visio Arisler*“¹⁰¹, რომელმაც შემდგომი ხანის ლიტერატურაზეც უდიდესი გავლენა იქონია. თავისი ხასიათით ტრაქტატი დიდ მსგავსებას ავლენს არაცნობიერის ჩვენთვის კარგად ნაცნობ სიზმრების სერიასთან (იხ. ქვემოთ).

ნახ. 138. მერკურის სული, როგორც „prima materia“, ცეცხლში მოთამაშე სალამანდრას სახით.
MAIER, *Scrutinium chymicum* (1687)

უკვე მოგახსენეთ ალქიმიურ „opus“-ში „meditatio“-სა და „imagination“-ს განსაკუთრებული მნიშვნელობის შესახებ. „Rosarium“-ის იმ ყურადსაღებ ადგილებსაც გავეცანით, საიდანაც შევითვით, რომ ალქიმიური საქმე ჭეშმარიტი „imaginatio“-თი უნდა შესრულდეს; ისიც შევითვით, როგორ შეიძლება გაიზარდოს ფილოსოფიური ხე ჭვრეტი და აზრის ძალით (ნახ. 131, 135). მოდით, რჩევისთვის კვლავ რულანდის ლექსიკონს მივმართოთ და ვნახოთ, როგორ წარმოედგინათ ალქიმიკოსებს „imaginatio“.

რულანდი წერს: „წარმოსახვა არის თანავარსკვლავედი ადამიანში¹⁰², ზეციური ან ზე-ზეციური სხეული მის წიაღში“. ეს უცნაური განმარტება თავისებურ შუქს ჰფენს „opus“-თან დაკავშირებულ ფანტასტიკურ პროცესებს. ეს პროცესები უნდა განვიხილოთ არა როგორც მკვდარი, არამატერიალური სქემა, როგორადაც ფანტაზიის სურათ-ხატები წარმოგვიდგენია, არამედ როგორც სანახევროდ სულიერი, სხეულებრივ-მატერიალური, ფაქიზი „corpus“-ი (ნახ. 139). იმ ეპოქაში, როცა ემპირიული ფსიქოლოგია ჯერ კიდევ არ არსებობდა, ამგვარი კონკრეტიკა არ უნდა გვაკვირვებდეს. მატერიაში პროეცირდება გააქტიურებული არაცნობიერი, ანუ ის ადამიანს გარედან უახლოვდება. ეს არის ორბუნებოვანი, ნაწილობრივ სულიერი, ნაწილობრივ კი ფიზიკური ფენომენი, ერთგვარი კონკრეტიზაცია, ისეთი, როგო-

ნახ. 139. პერმესი გამოიხმობს ფრთოსან სულს.
საფლავში აღმოჩენილი ზეთის შესანახი ანტიკური ჭურჭელი (ლეკითოსი)

რიც პრიმიტივების ფსიქოლოგიას ახასიათებს. მაშასადამე, „*imaginatio*“, ანუ წარმოსახვა არის ფიზიკური აქტივობა, რომელიც იწვევს მატერიალურ ცვლილებას, ზემოქმედებს მასზე ან განიცდის მის ზემოქმედებას. ამგვარად, ალქიმიკოსს არა მარტო საკუთარ არაცნობიერთან ჰქონდა კავშირი, არამედ უშუალოდ მატერიასთან, რომლის გარდაქმნასაც იგი წარმოსახვის ძალით ესწრაფვოდა. უცნაური გამოთქმა „*astrum*“ (თანავარსკვლავედი) პარაცელსუსის ტერმინია და ამ კონტექსტში რაღაც „კვინტესენციის“ მსგავსს უნდა ნიშნავდეს¹⁰³. ასე რომ: „*imaginatio*“ წარმოადგენს სასიცოცხლო ფიზიკურ და სულიერ ძალთა კონცენტრაციას. აქედან გამომდინარე, აბსოლუტურად გასაგები ხდება მოთხოვნა ალქიმიკოსის ჯანმრთელი ფიზიკური კონსტიტუციის შესახებ: ის ხომ საკუთარ კვინტესენციასთან ერთად და მისი მეოხებით მუშაობდა და თავისივე ექსპერიმენტის გარდაუვალ პირობას წარმოადგენდა. ფიზიკურ და ფსიქიკურ ფენომენტთა შერევის გამო მუდამ ბუნდოვანი რჩებოდა, რა უფრო დიდ გავლენას ახდენდა ალქიმიური პროცესის საბოლოო ტრანსფორმაციაზე: მატერიალური თუ სულიერი. ისე კი, საკითხის ამგვარი დასმა თავისთავად არასწორია, რადგან იმ ეპოქაში „ან-ან“ არ არ-

სებობდა. არსებობდა მხოლოდ შუალედური სივრცე მასალასა და გონებას შორის, კერძოდ: ფაქიზ სხეულთა ფსიქიკური სივრცე¹⁰⁴, რომლის თვისებებიც შესაძლოა მენტალურადაც გამოვლენილიყო და მატერიალურადაც. ეს არის ერთადერთი, რაც ალქიმიურ აბსურდს აზრს სძენს. ცხადია, შუალედური სივრცე მაშინვე ქრება, როგორც კი ყოველგვარი პროექციის გარეშე საკუთრივ მასალის კვლევას ვინცებთ, ფაქიზ სხეულთა შუალედური სივრცე კი მანამ არ არსებობს, სანამ გვჯერა, თითქოს მატერიისა და ფსიქეს შესახებ რაიმე გაგვეგება. როგორც კი ფიზიკა „ხელუხლებელ, მიუკარებელ“ სფეროს შეეხება, ფსიქოლოგია კი იძულებულია,

ნახ.140. ოსტატი „soror mystica“-სთან ერთად, რომელსაც ხელში ალქიმიური საქმის გასაღები უჭირავს. იგი განასახიერებს მზეს და მთვარეს.
Tractatus qui dicitur Thomae Aquinatis de alchimia (1520)

პიროვნული არაცნობიერის სხვა ფიზიკური ფორმებიც აღიაროს, ანუ გაუვალ წყვდიადს აწყდება, შუალედური სივრცე თავიდან ცოცხლდება და ფიზიკური და ფსიქიკური განუყოფელ ერთიანობად მთლიანდება. დღეს სწორედ ამ გადამწყვეტ მომენტს მივუახლოვდით. ამ და მსგავს მოსაზრებებს ვერ გავექცევით, თუ მეტად თავისებურ ალქიმიურ ტერმინოლოგიაში გარკვევა განგვიზრახავს. წარსულში ალქიმის „ცდომილებაზე“ საუბარი დღეს უკვე მოძველებული ფორმაა, რადგან მისი ფსიქოლოგიური ასპექტი მეცნიერებას ახალ ამოცანებს უსახავს. ალქიმიაში მეტად თანამედროვე პრობლემები არსებობს, გადაჭრის გზები კი სულ სხვა სფეროშია საძიებელი და არა ქიმიაში.

„*imaginatio*“-ს ცნება ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესია „ოპუს“-ის არსის წვდომისთვის. ტრაქტატ „*De sulphure*“-ს¹⁰⁵ ანონიმური ავტორი მოგვითხრობს სულის წარმოსახვითი უნარის შესახებ და ცდილობს, განგვიმარტოს ხელოვნების საიდუმლო, ანუ ის, რაც ალქიმიკოსებმა ვერ შეძლეს. იგი წერს, რომ სული ღმერთის ადგილას იმყოფება (*sui locum tenens seu vice Rex est*) და წმინდა სისხლში, სასიცოცხლო სულში ბინადრობს. იგი წარმართავს გონებას¹⁰⁶, ეს უკანასკნელი კი — სხეულს. სული სხეულში მოქმედებს (*operatur*); მაგრამ მისი ფუნქციის (*operatio*) დიდი ნაწილი არა სხეულშია, არამედ მის გარეთ (მე კი დავუმატებდი – პროექციაში). ეს თვისება ღვთაებრივია, რადგან ღვთაებრივი სიბრძნე სამყაროს სხეულში მხოლოდ ნაწილობრივ იმყოფება, უდიდესი ნაწილი კი მის გარეთ ძევს. წარმოიდგინე უფრო მაღალი იერარქიის საგნები, ვიდრე მათ შემეცნებას (ცონციპერე) სამყაროს სხეული შეძლებდა. ყოველივე ეს ბუნების მიღმაა – ღვთის საიდუმლოა. სულიც ამის მაგალითია. სხეულის გარეთ მას უღრმეს საგანთა (*profundissima*) წარმოსახვის უნარი შესწევს. ცხადია, მხოლოდ გონებაში¹⁰⁷ ხდება ის, რისი წარმოსახვაც სულს ძალუძს, უფლის მიერ წარმოსახული კი რეალობაში განსხეულდება. „სული აბსოლუტურ და დამოუკიდებელ ძალას ფლობს (*absolutam et separatam potestatem*) საიმისოდ, რომ სხვაგვარად მოიქცეს (*alia facere*), ვიდრე ეს სხეულს შეუძლია აღიქვას. თუ სულმა ინება, სხეულზე დიდ ძალას იქონიებს (*potestatem in corpus*). სხვაგვარად ჩვენი ფილოსოფოსების ძალისხმევა ამაო იქნებოდა. შენ შეძლებ დიდებულ საგანთა შეგრძნებას, რადგან ჩვენ კარიბჭე გაგიღეთ“.

ანალიზური ფსიქოლოგიის საფუძვლები

მეორე ლექცია

ძვირფასო ქალბატონებო და ბატონებო, გუშინ ჩვენი ცნობიერების ფურცლები მიმოვიხილეთ. დღეს მინდა ბოლომდე მივიყვანო ფსიქიკის სტრუქტურის პრობლემის განხილვა. ადამიანის ფსიქიკის შესახებ მსჯელობა სრული არ იქნებოდა, არაცნობიერი პროცესების არსებობა რომ მხედველობიდან გამოგვრჩენოდა. ნება მიბოძეთ მოკლედ შეგახსენოთ, რაზედაც გუშინ საღამოს ვსაუბრობდით.

არაცნობიერ პროცესებს უშუალოდ ვერ მივუდგებით, — მათზე ხელი არ მიგვინვდება. მათი უშუალო აღქმა შეუძლებელია, ისინი მხოლოდ თავინთ შედეგებში ვლინდებიან და, ამ შედეგთა სპეციფიკური თავისებურებებიდან გამომდინარე, ვასკენით, რომ მათ მიღმა უნდა იყოს რაღაც, საიდანაც ისინი სათავეს იღებენ. ამ ბნელ სფეროს ჩვენ არაცნობიერ ფსიქიკას ვუწოდებთ.

ცნობიერების ექსტოფსიქიკური შინაარსები, პირველ რიგში, გარემოს ზეგავლენებით, ფიზიკურ შეგრძნებითი აღქმების მონაცემებით საზრდოობენ. მაგრამ არსებობს ისეთი შინაარსებიც, რომლებიც სხვა წყაროებიდან იღებენ დასაბამს, როგორიცაა, მაგალითად, მეხსიერება და განსჯის უნარი. ესენი ენდოფსიქიკურ სფეროს განეკუთვნებიან. ცნობიერების შინაარსების მესამე წყარო კი ფსიქიკის ბნელი სამყაროა, არაცნობიერი. აქ ჩვენ ენდოფსიქიკური ფუნქციების თავისებურებებს ვაწყდებით. ისინი იმ მედიუმს წარმოადგენენ, რომლის მეშვეობითაც არაცნობიერი შინაარსები ცნობიერების ზედაპირს აღწევენ.

ასე რომ, არაცნობიერ პროცესებს პირდაპირ ვერ დავაკვირდებით. მათი ის პროდუქტები კი, რომელნიც ცნობიერების ზღურბლს გადალახავენ, ორ კატეგორიად შეგვიძლია დავყოთ. პირველი კატეგორია იმ მასალას მოიცავს, რომელიც შეიცნობა როგორც უექველად პიროვნული წარმოშობისა; ეს შინაარსებია პიროვნული მონაპოვრები ანდა ინსტიქტურ მოვლენათა პროდუქტები, რომლებიც მთლიანი პიროვნების საკუთრებაა. შემდგომ, აქვე შედის დავინწყებული თუ განდევნილი, ასევე შემოქმედებითი შინაარსები. ყოველივე ამაში განსაკუთრებული და საოცარი არაფერია. ზოგს შეიძლება ესენი გაცნობიერებული ჰქონდეს, სხვებთან კი არაცნობიერშია ჩაძირული. ზოგმა ისეთი რამ იცის, რაც სხვებისთვის უცნობია. შინაარსთან ამ კატეგორიას მე ქვეცნობიერ ფსიქიკას ანუ პიროვნულ არაცნობიერს ვუწოდებ, რადგანაც ის, რამდენადაც შეგვიძლია განვსაჯოთ, მხოლოდ და მხოლოდ პიროვნული ელემენტებისგან

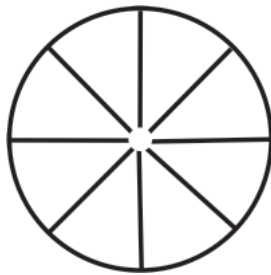
უნდა იყოს შედგენილი, ელემენტებისგან, რომლებიც მთლიანობაში ადამიანის პიროვნებას (ერსოენლიცჰეიტი) ქმნიან.

შემდგომ, არსებობს აშკარად გაურკვეველი წარმომავლობის შინაარსები, ყოველ შემთხვევაში, ისეთი წარმოშობისა, პიროვნულ მონაპოვრად რომ ვერ ჩაითვლება. ამ შინაარსებს ერთი თვალშისაცემითავისებურება აქვთ — მითოლოგიური ხასიათისანი არიან. მათ შემყურეს ისეთი შტაბეჭდილება გვრჩება, თითქოს ისინი ცალკეული პიროვნების კი არა, არამედ უფრო მთელი კაცობრიობის კუთვნილებას წარმოადგენენ. როდესაც პირველად წავაწყდი ამგვარ შინაარსებს, გუნებაში ვიფიქრე, მემკვიდრეობითობას ხომ არ ეფუძნებიან-მეთქი, და აზრად მომივიდა, რომ მათი ახსნა ნაციონალური ან რასობრივი მემკვიდრეობით იქნებოდა შესაძლებელი. ამ საკითხის ნათელსაყოფად ამერიკაში გავემგზავრე, წმინდა სისხლის ზანგთა სიზმრები შევისწავლე და დავადგინე, რომ ეს ხატები არც ე.წ. სისხლით, ანდა რასობრივ მემკვიდრეობასთანაა რამე კავშირში და არც ცალკეულ ადამიანთა პიროვნული მონაპოვარია. ისინი მთელი კაცობრიობის კუთვნილებაა, და ამიტომ კოლექტიური ბუნებისანი არიან.

ამ ძირითადად კოლექტიურ ნიმუშებს მე არქეთიპები ვუწოდე, ავგუსტინესეული გამოთქმის მიხედვით. არქეთიპი წარმოადგენს *typo*-ს (გამოკვეთილს რასმე), არქაული ხასიათის მკაცრად შემოსაზღვრულ სტრუქტურას, რომელიც როგორც ფორმით, ისე მნიშვნელობით მითოლოგიური მოტივების შემცველია. წმინდა სახით მითოლოგიური მოტივები ზღაპრებში, მითებში, ლეგენდებსა და ფოლკლორში გვხვდება. ყველაზე ცნობილ მოტივთაგან შეგვიძლია დავასახელოთ: გმირი, მხსნელი, დრაკონი (რომელიც ყოველთვის დაკავშირებულია მის მძლეველ გმირთან), გველეშაპი ანდა დევი, რომელიც გმირს ნთქავს. გმირისა და დრაკონის სახეცვლილი ვარიანტია კატაბაზისი, ჯოჯოხეთში ჩასვლა, ნეკია. (ალბათ გეხსომებათ „ოდისეა“ – დან ის ადგილი, როცა ოდისეუსი ადინფეროს ჩადის, რათა ტირეზია, ნათელმხილველი, გამოჰკითხოს). ნეკიას ეს მოტივი ყოველ ნაბიჯზე გვხვდება ანტიკურ სამყაროში და ფაქტიურად მთელ მსოფლიოში. ის არაცნობიერი ფსიქიკის ღრმა ფენების ცნობიერების ინტროვერსიის ფსიქოლოგიურ მოვლენას გამოხატავს. ამ ფენებიდან უპიროვნო, მითოლოგიური ხასიათის შინაარსები ამოდიან, ანუ, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, არქეთიპები, და ამიტომაც ვუწოდებ მე მათ უპიროვნო ანუ კოლექტიურ არაცნობიერს.

ცხადია, აქ კოლექტიური არაცნობიერის ამ ცალკე პრობლემის მხოლოდ კონტურებს თუ მოვხაზავთ, ისიც — გაკვრით. მაგრამ მოგიყვანთ მაგალითს კოლექტიური არაცნობიერის სიმბოლიკისა და მასთან ჩემი მიდგომის თავისებურებათა შესახებ, რათა შეძლოთ მისი განსხვავება პიროვნული არაცნობიერისაგან. ამერიკაში რომ მივდიოდი ზანგების არაცნობიერის სარკველევად, თავში ეს კითხვა მიტრიალებდა: ძირითადი კოლექტიური ნიმუშები რასობრივი მემკვიდრეობაა თუ „წარმოსახვის აპრიორული კატეგორიები“- მეთქი, როგორც მათ ორმა ფრანგმა, იუბერმა და მოსმა, ჩემი გამოკვლევებისაგან დამოუკიდებლად უწოდა. და აი, იქ ერთი ზანგი მიყვება სიზმარს, რომელშიც ბორბალზე გაკრული კაცი ფიგურირებს. მთელ სიზმარს არ მოგიყვებით — არაა ამჟამად ამის აუცილებლობა. მას, რაღა თქმა უნდა,

პიროვნული მნიშვნელობაც ჰქონდა და უპიროვნო წარმოდგენების დაღიჯ აჩნდა, მაგრამ ამჯერად მხოლოდ ამ უკანასკნელ მოტივს გამოვყოფ. ძალზე უმეცარი სამხრეთელი ზანგი გახლდათ; არც ინტელექტით გამოირჩეოდა და არც არაფერი. ზანგთა განთქმულ რელიგიურ ხასიათს თუ გავითვალისწინებთ, ჯვარზე გაკრული კაცი რომ დასიზმრებოდა, — კიდევ ჰო, მოულოდნელი არ იქნებოდა, ჯვარს პიროვნული გამოცდილების მონაპოვრად ჩავთვლიდით, ბორბალზე გაკრულს თუ იხილავდა, ვინ იფიქრებდა! ეს ძალზე უჩვეულო ხატებაა. რა თქმა უნდა, ვერ დაგიმტკიცებთ, რომ ამ ზანგს შემთხვევით ასეთი სურათი არ ენახა ან რომ თავის დღეში მსგავსი არაფერი სმენოდა, და რომ ეს არ ჩაჰყვა ძილში. მაგრამ თუკი მას ამ წარმოდგენის ნიმუში არ გააჩნდა, მაშინ საქმე არქექტიპულ ხატებასთან გვექონია, — ბორბალზე გაკვრა ხომ მითოლოგიური მოტივია. ეს სწორედ ის, ძველთაძველი მზის ბორბალია, და ჯვარცმა მზის ღმერთის გულის მოსალობად შეწირული მსხვერპლი გახლდათ, ისევე როგორც ადრე მინის ნაყოფიერების გასაზრდელად ადამიანებსა და ცხოველებს სწირავდნენ ხოლმე. მზის ბორბალი განსაკუთრებით არქაული და, იქნებ, საერთოდ უძველესი რელიგიური წარმოდგენაც კია. როდებიული ქანდაკებების შესწავლისას მისმა კვალმა მეზოლითურ და პალეოლითურ ხანამდეც კი შეიძლება მიგვიყვანოს. მაგრამ ნამდვილი ბორბლები მხოლოდ ბრინჯაოს ხანაში არსებობდა; პალეოლითში ბორბალი ჯერ კიდევ არ იყო გამოგონილი. ჩანს, როდებიული მზის ბორბალი იმავე ეპოქიდანაა წარმომდგარი, რომელსაც ცხოველთა ზოგი ძალზე ნატირალისტური გამოსახულება განეკუთვნება, როგორიცაა, მაგალითად, განთქმული ტკიპებიანი მარტორქა, დაკვირვებულობის შედეგრი. ასე რომ როდებიული მზის ბორბალი პირვანდელ ხილვას წარმოადგენს; ალბათ, ის მზის არქექტიპული ხატებაა. მაგრამ ის არ არის ნატურალისტური ხასიათისა, რადგანაც ოთხ ან რვა სეგმენტადაა ხოლმე დაყოფილი (სურ. 3). დანაწევრებული წრის ხატება სიმბოლოა, რომელსაც კაცობრიობის მთელ ისტორიაში, ასევე

სურ. 3. მზის ბორბალი

როგორც თანამედროვე ადამიანთა სიზმრებში, ვაწყდებით. სრულიად შესაძლებელია, ნამდვილი ბორბლის გამოგონება ამ ხილვას ემყარებოდეს. მრავალი ჩვენი აღმოჩენა მითოლოგიურ ანტიციპაციებსა და უძველეს წარმოდგენებს ეფუძნება. ასე, მაგალითად, ალქიმიის ხელოვნება თანამედროვე ქიმიის დედაა. ჩვენი ცნობიერი, მეცნიერული სული არაცნობიერში ყალიბდება.

იმ ზანგის სიზმარში ბორბალზე გაკრული კაცი გამეორებაა ბერძნული მითოლოგიური მოტივისა იქსიონის შესახებ, რომელიც ღმერთთა და კაცთა შეურაწყოფისათვის ზევსის მიერ მარად მბრუნავ ბორბალზე იქნა გაკრული. მითოლოგიური მოტივის ეს მაგალითი, უბრალოდ, იმისთვის მოგიყვანეთ, რომ კოლექტიური არაცნიბიერის იდეა გადმომეცა. ერთი ცალკე აღებული მაგალითი, ცხადია ბევრს არაფერს ნიშნავს. მაგრამ ისიც ხომ შეუძლებელია დავუშვათ, რომ იმ ზანგს ბერძნული მითოლოგია ჰქონდა შესწავლილი, და ძალიან საეჭვოა, რომ მას ოდესმე ბერძნული მითოლოგიური ფიგურების გამოსახულება ენახა. თანაც, სხვათაშორის, იქსიონის გამოსახულებები საკმაოდ იშვიათია.

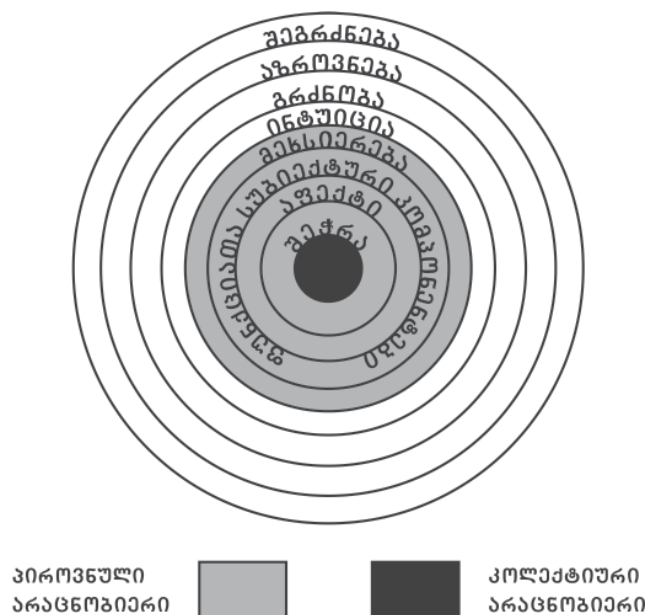
შემდეგ ახლა საოცარი ერთმნიშვნელოვანი საბუთები მომეყვანა არაცნობიერში ასეთი ძირითადი მითოლოგიური ნიმუშების არსებობის თაობაზე. მაგრამ ამისთვის სულ ცოტა ორი კვირის განმავლობაში მაინც მომიწევდა ლექციების კითხვა. ჯერ სიზმრების და სიზმართა სერიების აზრი უნდა გადმომეცა და მერე მიმეთითებინა ყველა ისტორიულ პარალელსა და მათ მნიშვნელობაზე. ამ ხატებათა და წარმოდგენათა სიმბოლიკას ხომ სკოლებსა და უნივერსიტეტებში არ ასწავლიან, და სპეციალისტებსაც კი იშვიათად თუ გაეგებათ რამე ამის შესახებ. მე იძულებული ვიყავი წლების განმავლობაში მეკვლია ეს ხატებები და თავად მეძებნა მასალა, ასე რომ რაც უნდა განათლებული უნდა იყოს ჩემი პუბლიკა, მაინც არ მოველი, ამგვარი ჩახლართული ამბები *au courant* რომ იცოდეს. სიზმრის ანალიზის ტექნიკის ჯერი რომ მოვა, მაინც მომიხდება ამგვარ მითოლოგიურ მასალაზე შეჩერება, და მაშინ წარმოდგენა შეგექმნებათ იმის შესახებ, თუ როგორ ტარდება პრაქტიკულად ეს მუშაობა — არაცნობიერის პროდუქტებისათვის პარალელთა მონახვა; ჯერჯერობით კი იძულებული ვარ იმის აღნიშვნით დავკმაყოფილდე, რომ არაცნობიერის ეს ფენა ძირითადად მითოლოგიურ ნიმუშებს შეიცავს და ისეთ შინაარსებს წარმოშობს, რომელთაც ინდივიდუუმს ვერ მივანერო; ასე გასინჯეთ, ისინი შეიძლება ეწინააღმდეგებოდეს კიდევ სიზმრის მნახველის პიროვნულ ფსიქოლოგიას. ასე, მაგალითად, ჩვენდა განსაცვიფრებლად, სრულიად გაუნათლებელ პიროვნებასთან შეიძლება ისეთ სიზმარს გადავეყაროთ, რომელიც მას მართლაც არ ეუნდა დასიზმრებოდა, რადგან ყოვლად საკვირველ რამეებს შეიცავს. ბავშვების სიზმრებმა კი ზოგჯერ შეიძლება ისეთი თავსატეხი გაგვიჩინოს, რომ მერე გონზე მოსასვლელად შვებულების აღება დაგვჩირდეს, — მათი სიმბოლოები იმდენად ღრმააზროვანია, რომ საშველს არ გვაძლევს კითხვა: კი მაგრამ, როგორ შეიძლება ბავშვს ასეთი რამ დასიზმრებოდა?

სინამდვილეში კი ეს სულ ადვილი ასახსნელია. ჩვენს სულს, ისევე როგორც სხეულს, თავისი ისტორია აქვს. ამაზე გაკვირვება იგივეა, რომ, დავუშვათ, იმას გავეოცებინეთ, ადამიანს რომ ბრმანაწლავი აქვს. განა მან იცის, რომ ასეთი რამ უნდა გააჩნდეს? არა, უბრალოდ, თან დაჰყვა. მილიონობით ადამიანმა არ იცის, რომ თიმუსის ჯირკვალი აქვს, მაგრამ ამით არაფერი იცვლება, — მაინც ხომ აქვთ. მათ არ იციან, რომ თავიანთი ანატომიის გარკვეული ნაწილების მიხედვით ისინი თევზთა სახეობას განეკუთვნებიან, მაგრამ იციან თუ არა — ეს მაინც ასეა. ჩვენი არაცნობიერი, ასევე როგორც ჩვენი სხეული, წარსულის დანაშთთა და მოგონებათა

სამყოფელია. არაცნობიერი კოლექტიური ფსიქიკის სტრუქტურის შესწავლა, ალბათ, ისეთივე აღმოჩენებს მოიტანდა, როგორსაც შედარებითი ანატომია. მისტიკური აქ არაფერია, მაგრამ რაკილა კოლექტიურ არცნობიერს ვახსენებ, მეცნიერებისა და პროგრესის მტრად ვარ გამოცხადებული. კოლექტიურ არაცნობიერს მისტიკასთან რა კავშირი აქვს! ეს, უბრალოდ, მეცნიერების ახალი განშტოებაა. არაცნობიერი კოლექტიური პროცესების არსებობის აღიარება ნამდვილად მართებს საღ განსჯას, — მართალია, ბავშვს ცნობიერება დაბადებიდანვე თან არ დაჰყვება, მაგრამ მისი შინაგანი სამყარო მაინც არაა ტაბუილი რასა. ბავშვი სავსებით განსაზღვრული ტვინით იბადება, და ინგლისელი ბავშვის ტვინი ისე კი არ იმუშავებს, როგორც ავსტრალიელი აბორიგენისა, არამედ ისე, როგორც თანამედროვე ინგლისელისა. ტვინი მზა სტრუქტურითვე ჩნდება, თანამედროვე ყაიდაზე მუშაობს, მაგრამ თავისი ისტორია გააჩნია. ის მილიონობით წლის განმავლობაში ვითარდებოდა, იმ ისტორიას ასახავს, რომლის ნაყოფიც თვითონაა, და იმაზე ბუნებრივი რაა, რომ ის ისევე როგორც სხეული, თავის თავში ატარებდეს ამ განვითარების ნაკვალევს. ასე რომ, როდესაც ადმიანის შინაგანი სტრუქტურის ნიაღში ვიჭრებით, რა გასაოცარია ის, რომ არქაული სულის ნაშთებს მივაგნოთ.

კოლექტიური არაცნობიერის წარმოდგენა მართლაც მარტივია. ასე რომ არ ყოფილიყო, სასწაულზე იქნებოდა ახლა ლაპარაკი, მე კი აქ ზღაპრებს როდი ვყვები. მე მხოლოდ გამოცდილებას ვეყრდნობი. თქვენთვის რომ ეს გამოცდილება გამეზიარებინა, თქვენც ზუსტად იმავე დასკვნებს გამოიტანდით არქაული მოტივების შესახებ. მე როგორღაც შემთხვევით გამოვკარი ხელი მითოლოგიას და ამ სფეროში, შეიძლება, თქვენზე მეტი წიგნი მქონდეს წაკითხული, თორემ მითოლოგიით ყოველთვის კი არ ვიყავი გატაცებული. ერთ მშვენიერ დღეს, როცა კიდევ კლინიკაში ვმუშაობდი, ერთ შიზოფრენიით დაავადებულ პაციენტს შეხვდი, რომელსაც უცნაური ხილვა ჰქონდა, და მიყვებოდა; გინდა თუ არა, შენც უნდა დაგანახო, — ჩამაცივდა, მაგრამ მე ვერაფერს ვხედავდი. ვიფიქრე, ეს კაცი გიჟია, მე — ნორმალური, და მისი ეს ხილვაა თუ რაღაცა, რაში უნდა მენალვლებოდეს-მეთქი. მაგრამ მაინც მოსვენება დამეკარგა, საგონებელში ჩავვარდი, რას უნდანიშნავდეს-მეთქი ეს ხილვა. იმ დასკვნის მოშველიება, ეს კაცი შეშლილია-მეთქი, არ მანყნარებდა. და აი, გამოხდა ხანი და ნავანყდი წიგნს, სადაც გერმანელ სწავლულ ა.დიტერიხტს რაღაც მაგიური პაპირუსის ნაწილები ჰქონდა გამოქვეყნებული. მე დიდი ინტერესით შევუდექი მის შესწავლას, და მე-7 გვერდზე სიტყვასიტყვით არ აღმოვაჩინე ჩემი პაციენტის ხილვა?! ელდა მეცა. აი, თავსატეხი: რანაირად გაუჩნდა იმ კაცს ის ხილვა?! საქმე ერთ ხატებას კი არ ეხებოდა, არამედ ხატებათა მთელ წყებას სიტყვიერი დამთხვევითურთ. აღარ მინდა დეტალებს შევყვე, რადგან ეს ძალზე შორს წაგვიყვანს. ისე კი, ძალიან საინტერესო შემთხვევაა, — სხვათა შორის, გამოქვეყნებულიც მაქვს.

ამ საოცარმა პარალელმა მეტად ამაფორიაქა. თქვენ, ალბათ, არ გექნებათ წაკითხული სწავლულ პროფესორ დიტერიხტის წიგნი. რომ წაგეკითხათ და თქვენი თვალთ გენახათ ასეთი შემთხვევები, თქვენც მიხვიდოდით კოლექტიური არაცნობიერის წარმოდგენამდე.

სურ. 4: სულიერ-მშვიინვიერ სფეროს დიაგრამა

ულრმესი ფენა, რომელზედაც არაცნობიერის კვლევისას ხელი მიგვიწვდება, ისაა, სადაც ადამიანი ცალკეული, შეზღუდული არსება კი აღარაა, არამედ განივრცობა და კაცობრიობის არსს ერწყმის — ცნობიერებით კიარა, არამედ თავისი არაცნობიერით, ე.ი. იმით, რაც ჩვენთვის ყველასათვის საერთოა. ისევე, როგორც ყველას, პრინციპში, ერთნაირი სხეული გვაქვს — ორი თვალი, ორი ყური, ერთი გული და ა. შ., მცირედი ინდივიდუალური განსხვავებებით, შინაგანადაც სწორედ ასეთივე პრინციპულ იგივეობას აქვს ადგილი. კოლექტიურ სფეროში ცალკეიულ, ინდივიდუალურ არსებებს აღარ წარმოვადგენთ: ყველანი ერთი ვართ. ამის გაგება კიდევ უფრო უკეთ შეიძლება, თუ პრიმიტივთა ფსიქოლოგიას მოვიშველიებთ. პრიმიტიული მსოფლმხედველობით უმნიშვნელოვანესი დამახასიათებელი ნიშანია ინდივიდთაშორისი განურჩევლობა, სუბიექტისა და ობიექტის ერთიანობა, *participation mystique*, როგორც მას ლევი-ბრიული უწოდებს. პრიმიტიულ მსოფლმხედველობაში აისახება ადამიანის სულის საფუძვლად მდებარე სტრუქტურა, ე.ი. ის ფსიქოლოგიური შრე, რომელსაც ჩვენთვის კოლექტიური არაცნობიერი წარმოადგენს, — საძირკველი, რომელიც ყველა ადამიანში ერთი და იგივეა. ვინაიდან ეს ძირეული სტრუქტურა ყოველ ჩვენგანში მოქმედებს, ამიტომ შეუძლებელია ამ სფეროში ერთმანეთისაგან განვსხვავდებოდეთ. ვინ უწყის, შენს თავს ხდება აქ რამე თუ ჩემს თავს. ყოველგვარი ცნობიერების საყრდენ ამ კოლექტიურ სფეროში ყველა ჩვენგანის ცხოვრება ერთად ისეთ მთლიანობას შეადგენს, რომლის დანაწევრებაც შეუძლებელია. კაცი რომ დაუფიქრდეს, თუ რაზე მეტყველებს პარტიციპაციის ფაქტი, — რომ არსებითად ჩვენ ყველანი ყველასთან და ყველაფერთან იდენტურნი ვართ, — განსაცვიფრებელ თეორიულ დასკვნამდე შეიძლება მივიდეს. მაგრამ ზედმეტად შორს ნუ შევტოპავთ, თორემ ვაი ჩვენი

ბრალი! თუმცა ზოგიერთი ამ დასკვნათაგან უფრო დაწვრილებით რომ განგვეხილა, არ გვანყენდა, — ვინდლო შუქი მოჰფენოდა ზოგ საოცრებას, რაც ადმიანებს გადახდებთ ხოლმე.

ნება მიბოძეთ თავი მოვუყარო ყოველივეს, რაც ითქვა. აი, დიაგრამა მაქვს წამოღებული (სურ. 4). ცოტა რთული კი ჩანს, მაგრამ სინამდვილეში სულ მარტივია. წარმოიდგინეთ, რომ ჩვენი სულიერ-მშვიდმდებელი სამყარო განათებული ბირთვია. ზედაპირი, საიდანაც სინათლე აირეკლება, ის ფუნქციაა, რომლის მეშვეობითაც ძირითადად ხორციელდება შეგუება. ისეთი ადამიანის შემთხვევაში, რომელიც უმთავრესად აზროვნების შემთხვევაში, რომელიც უმთავრესად აზროვნების საშუალებით ახდენს შეგუებას, უპირველეს ყოვლისა, მოაზროვნე ადამიანის სურათი წარმოგვიდგება თვალწინ. ის ყველაფერს აზროვნებით აღჭურვილი უდგება, და სწორედ აზროვნებაა ის, რითაც მას თავი მოაქვს და რისი იმედიც აქვს, რომ სხვების წინაშე არ შეარცხვენს. ანლოგიურად, იგივე შეიძლება ითქვას, როცა რომელიმე სხვა ფუნქციაა წამყვანი.

დიაგრამაზე პერიფერიულ ფუნქციად შეგრძნებაა წარმოდგენილი. ის გარე სამყაროს ობიექტთა შესახებ გვანდის ინფორმაციას. მეორე წრეში, აზროვნებაში, ითვისებს იმას, რაც მას შეგრძნებებმა გადასცეს; აქ ნივთების სახელდება და დახასიათება ხდება. შემდეგ გრძნობის ჯერი მოდის; გრძნობით ღირებულება თან ახლავს ყოველგვარ ჭკრეტას; და ბოლოს, წარმოიშვება ხოლმე ერთგვარი ცოდნა იმის შესახებ, თუ საიდან გაჩნდა რაღაც, საით მიემართება და რა შეუძლია მოიმოქმედოს. ეს ინტუიციაა, რომლის მეოხებითაც ადამიანი საკუთარი თვალსაწიერის მიღმა ხედავს. ეს ოთხი ფუნქცია შეადგენს ექსტოფსიქიკურ სისტემას.

დიაგრამის შემდეგი ნაწილი გამოსახავს ცნობიერ „მე“-კომპლექსს, რომელსაც ეს ფუნქციები უკავშირდება. ენდოფსიქიკურ სისტემაში, პირველ რიგში, გამოვყოფთ მეხსიერებას, ნებელობისადმი დაქვემდებარებულ ფუნქციას. ის „მე“-კომპლექსის ზედამხედველობის ქვეშაა. შემდეგ მოდის ფუნქციათა სუბიექტური კომპონენტები. თუმცა ნებელობა მათთან ბევრს ვერაფერს გახდება, მაგრამ გარკვეულ ფარგლებში მაინც შეუძლია მათი ჩახშობა, გამოთიშვა თუ გაძლიერება. ამ კომპონენტთა მეთვალყურეობა ასე იოლი აღარაა, როგორც მეხსიერებისა, თუმცა, მოგეხსენებათ, არც თვით მეხსიერებაა მთლად „წმინდა წყლისა“. შემდეგ აფექტებსა და შეჭრებს მივადგებით, რომელთა დამორჩილება მხოლოდ იძულებითი ხერხებით თუ შეიძლება. ერთადერთი — შეგიძლია არ გამოამჟღავნო, თორემ მეტს ვერაფერს უზამ. მუშტები უნდა შეკრა, რომ არ აფეთქდე, რადგან ეს ძალები, ადვილი შესაძლებელია, „მე“-კომპლექსზე უფრო ძლიერები ღმოჩნდნენ.

რასაკვირველია, ფსიქიკური სისტემა ასეთი დიაგრამის მეშვეობით სრულიად არ გამოისახება. ეს სურათი უფრო შეფასების სკალაა, რომელიც გვიჩვენებს, თუ როგორ კლებულობს თანდათანობით ენერგია ანუ ინტენსივობა „მე“ — კომპლექსისა (რომელსაც ნებელობა წარმოადგენლობს), რამდენადაც იმ ბნელ რეგიონს ვუახლოვდებით, მთელ ამ სტრუქტურას ქვაკუთხედად რომ დასდებია — არაცნობიერს. აქ, პირველ რიგში, ვარჩევთ პიროვნულ

არაცნობიერს. ფსიქიკის ეს ნაწილი ყოველივე იმას შეიცავს, რაც იგივე წარმატებით ცნობიერიც შეიძლება ყოფილიყო. მოგეხსენებათ, არაცნობიერს ბევრ რამეს ვუნოდებთ, მაგრამ ეს მხოლოდ შედარებით. ამ სფეროში არაფერია ისეთი, რაც აუცილებლად ყველასათვის არაცნობიერი უნდა იყოს. არსებობს ხალხი, რომლისთვისაც თითქმის ყველაფერი ცნობიერია, რისი გაცნობიერებაც კი შესაძლებელია საერთოდ ადამიანისთვის. რასაკვირველია, ჩვენს ცივილიზაციაში არაჩვეულებრივად ბევრი რამაა არაცნობიერი, მაგრამ სხვა ხალხს თუ ენ-ვევით, ვთქვათ, ინდოეთს ანდა ჩინეთს, დაადგენთ რომ იქაურებისათვის ისეთი რაღაცეებია ცნობიერი, რომელთა გამოსაქექად ჩვენი ფსიქონალიტიკოსები თვეობით წვალობენ ხოლმე. მერე კიდევ, ბუნებრივ პირობებში მცხოვრებმა უბრალო ადამიანებმა რაღაც სასწაულით შეიძლება ისეთი რაღაცეების ცოდნა გამოამჟღავნონ, ქალაქელს რომ არც დაესიზმრება, და თუ დაესიზმრა, ისიც — ანალიზის გავლენით. ეს ჯერ კიდევ სკოლაში დავადგინე. ყრმობის წლები სოფელში მაქვს გატარებული, გლეხებსა და პირუტყვთა შორის, და მე აუარებელი ისეთი რამ ვიცოდი, სხვა ბიჭები აზრზე რომ არ იყვნენ და ბედნიერება მქონდა ყალბი წარმოდგენებისაგან თავისუფალი ვყოფილიყავი. ნევროტულ თუ ნორმალურ ადამიანთა სიზმრებს, სიმპტომებისა და ფანტაზიების ანალიზისას არაცნობიერში ვიჭრებით და შესაძლებლობა გვეძლევა ეს ხელოვნური ზღუდე გადავლახოთ. პიროვნული არაცნობიერი მეტად ფარდობითი რამაა. მისმა სფერომ შეიძლება რედუქცია განიცადოს და ბოლოს და ბოლოს ისე შემცირდეს, ნულს მიუახლოვდეს. სულაც არაა წარმოუდგენელი, ვინმემ თავისი ცნობიერება იმდენად განავითაროს, რომ შეეძლოს თქმა: *Nihil humanum a me alienum puto*.

და ბოლოს, მივაღწიეთ უკანასკნელ ბირთვს, რომელსაც საერთოდ ვერ გავაცნობიერებთ, — არქეტიპთა საუფლოს. ის, რასაც, ალბათ, ეს სფერო მოიცავს, ხატებათა (ილდ) ფორმით იჩენს თავს, რომელთა გაგება მხოლოდ მაშინ შეგეძლება, თუკი ისტორიულ პარალელებს მოვუძებნით მათ. ზოგი ამ ამოტივტივებულ მასალათაგანი ისტორიულად თუ არ ვცანით და პარალელები თუ არ დავინახეთ, ამ შინაარსთა ცნობიერებასთან შეკავშირება შეუძლებელი იქნება, ისე რომ, პროეცირებული დარჩებიან. კოლექტიური არაცნობიერის შინაარსები ნებელობის მიერ არ იმართებიან და საერთოდაც არ ექვემდებარებიან მას, და ისეთი შთაბეჭდილება გვექმნება, თითქოს ჩვენთვის უცხო იყოს ასეთი რამ, — სხვაზე ვამჩნევთ, საკუთარ თავზე — ვერა. როცა კოლექტიური არაცნობიერის შინაარსები აქტიურდება, სხვებში რაღაც-რაღაცეებს შევნიშნავთ ხოლმე; მაგალითად, დარწმუნებულნი ვართ, რომ ბოროტი აბისინიელები თვს ესხმიან იტალიას. მაგრამ ხომ გახსოვთ ანატოლ ფრანცის ცნობილი მოთხრობა: ორი გლეხი დიდი ხნის განმავლობაში სამკვდრო-სასიცოცხლოდ აყო გადაკიდებული. ვიღაც დაინტერესდა მათი შუღლის მიზეზით და ერთს ჰკითხა, კი მაგრამ, რატომ გძულს შენი მეზობელი, აგრე რას ერჩიო. მან კი მიუგო; „*Mais il est de l'autre cote de la riviere!*“ სწორედ ასევე მტრობენ ერთი მეორეს საფრანგეთი და გერმანია. ჩვენ, შვეიცარელებს, საბედნიეროდ, მსოფლიო ომის დროს შესაძლებლობა გვქონდა გაზეთები გვეკითხა და ამ საკვირველ მექანიზმს დავკვირვებოდით, კაცს დიდ ქვემეხებად რომ წარმოუდგებოდა, რომლიდანაც რაინის ერთი ნაპირიდან ისროდნენ,

და მეორე ნაპირიდანაც ზუსტად იგივეს იმეორებდნენ. ამასთნ, ცხადზე უცხადესი ხდებოდა, რომ ეს ადამიანები მეზობლებში ამჩნევდნენ ყველაფერ იმას, რასაც საკუთარ მაგალითზე ვერა და ვერ ხედავდნენ.

უზოგადესად შეიძლება ითქვას, რომ ამას კოლექტიურ სიგიჟემდე მივყავართ, სულიერ-მშვინვიერ ეპიდემიამდე, რომელმაც შეიძლება რევოლუცია, ომი ანდა რალაც ამდაგვარი გამოიწვიოს, თუკი მოზრდილ სოციალურ ჯგუფებში იჩინა თავი კოლექტიური არაცნობიერის ვითარებამ. ასეთი მოძრაობები წუთში მოედება მთელ ქვეყანას, თითქმის მოძალადოებრივად გადამდებია ისინი, — კოლექტიური არაცნობიერი თუ გააქტიურდა, კაცი საკუთარ თავს აღარ ეკუთვნის. ის არამარტო მონაწილეობს ამ მოძრაობაში, არამედ თავად არის ეს მოძრაობა. გერმანიაში რომ იცხოვროთ ანდა თუ ნდაც მცირე ხანი დაჰყოთ იქ, როგორც წესი, წინააღმდეგობის განევის მცდელობა ფუჟად ჩაგივლით, — ძვალსა და რბილში გაგიჯდებათ იქაური ამბები. რაც არ უნდა იყოს, მაინც კაცი ხარ და, სადაც არ უნდა ცხოვრობდე, თვითდამკვიდრებას მხოლოდ იმით შეიძლება მიაღწიო, რომ ცნობიერება შზლუდო და რაც შეიძლება გამოცარიელდე, მშვინვიერად გამოიფიტო. მაგრამ ამ გზით სამშვინველს დაკარგავ, — რალა დარჩება შენგან: ცნობიერების პატარა მარცვალ, ცხოვრების ზღვაზე რომ ტივტივებს და მასში არავითარ მონაწილეობას არ იღებს. ხოლო თუ იმადვე გინდა დარჩე, რაც ხარ, მაშინ კოლექტიურ ატმოსფეროს ვერსად გაექცევი. შეუძლებელია აფრიკაში ან რომელიმე სხვა მსგავს მხარეში იცხოვრო და ეს მხარე ძვალსა და რბილში არ გაგიჯდეს. ყვითელ კანიანებთან თუ ცხოვრობ, კანქვეშაყვითლდები, — ეს არ აცდება, რადგანაც სადლაც შენც ისეთი ხარ, როგორიც ზანგია თუ ჩინელი, ანდა ვინც უნდა იყოს, ვისთან ერთადაც ცხოვრობ; ისეთივე ხარ, როგორც ყველა სხვაა — ადამიანური. კოლექტიური არაცნობიერის მიხედვით სხვა რასების წარმომადგენლებისგან არ განსხვავდები; იგივე არქეტიპები გაქვს, რაც მათ, ისევე როგორც თვლები, გული და სხვ. გაქვს იგივენაირი. მერე და რა, რომ მათი კანი შავია. თუმცა, გარკვეული მნიშვნელობა ამასაც აქვს — ერთი ისტორიული ფენა მათ აღბათ ჩვენზე უფრო ნაკლები ექნებათ. თუ ერები ერთმანეთისაგან სულიერი შრეებით განსხვავდებიან, ეს მათი განვითარების ისტორიას შეესატყვისება.

ვინც ჩემსავით შეისწავლის რასებსა და ხალხებს, ბევრ რასმეძალზე საინტერესოს შეიძლება გადააწყდეს. მაგალითად, ჩრდილო ამერიკელებს თუ შევისწავლით, შეგვიძლია დავრწმუნდეთ, რომ ამერიკელი თავის თავში ინდიელს ატარებს, — ის ხომ დაჰყრობილ მიწაზე ცხოვრობს. ინდიელი (მთელი თავისი დღე და მოსწრება ერთი მათგანისათვისაც რომ არ მოეკრას თვალი) და ზანგი (მიუხედავად იმისა, რომ მას დევნიან და ტრამვაი თეთრებისთვისაა განკუთვნილი) ამერიკელს სისხლში და ხორცში აქვს გამჯდარი, და იგრძნობა, რომ ის ნაწილობრივ ფერადკანიან ნაციას განეკუთვნება. ასეთი რალაცეები სრულიად არაცნობიერად ხდება, და ამაზე ლაპარაკი მხოლოდ ძალზე თავისუფლად მოაზროვნე ადამიანებთან შეიძლება. ეს ისევე ძნელია, როგორც ის, გერმანელს ან ფრანგს რომ ესაუბრო იმაზე, თუ რატომ ექიმპებიან ასე ერთმანეთს.

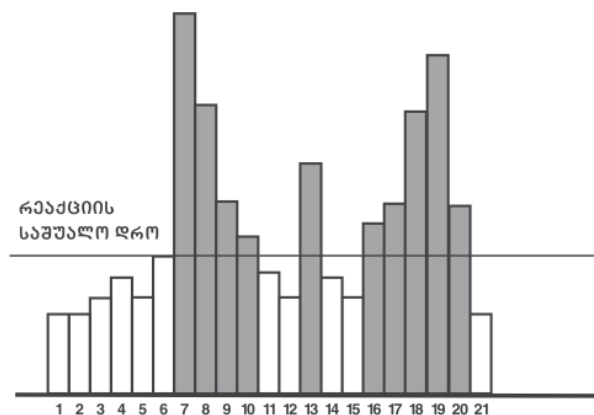
ამ ცოტა ხნის წინ პარიზში შესანიშნავი საღამო გავატარე. ძალზე განათლებულ ხალხთან ვიყავი მიწვეული; საამოდ ვბაასობდით. მათ მკითხეს ჩემი აზრი ეროვნულ განსხვავებათა შესახებ. ერთი კი ვიფიქრე, გამიჭირდება ამის ახსნა-მეთქი, და ასე მივუგე: რაც თქვენში დიდად ფასობს, ესაა *la clarte latine, la clarte de l'esprit latin*, და ეს იმიტომ, რომთქვენი აზროვნება არასრულფასოვანია; ლათინური ქვეყნის მოაზროვნე გერმანელთან შედარებით მოიკოჭლებს-მეთქი. მათ ყური ცქციტეს, მე კი განვაგრძე: „სამაგიეროდ, თქვენს გრძნობას ბადალი არ მოეპოვება, ის აბსოლუტურად დიფერენცირებულია“. ეგ როგორო, მკითხეს. მე მივუგე: „წადით რომელიმე კაფეში ან კაბარეში, ან სადმე, სადაც შანსონიებს და სკეტჩებს დგამენ, და პირდაპირ სასწაულის მომსწრე გახდებით. ჯერ აუარებელ გროტესკულ და ცინიკურ რაღაცეებს ნახავთ და გაიგონებთ, რასაც უეცრად რაღაც სენტიმენტალური მოჰყვება, — დედა ბავშვს კარგავს, სიყვარული უბედურად მთავრდება, რაღაც საოცრად პატრიორული იჩენს საიდანლაც თავს და... ხალხი ტირის. თქვენ შაქრისა და მარილის შეზავება გიყვართ. გერმანელს კი შეუძლია მთელი საღამო მარტო შაქარზე გაძლოს. ფრანგს შიგ ცოტაოდენი მარილიც უნდა რომ ერიოს. ვინმეს რომ ეცნობით, ხომ ეუბნებით: „*Enchante de faire votre connaissance*“. სულაც არა ხარო ენცჰანტე დე ფაირე სა ცონნაისსანცე; გუნებაში ფიქრობთ: „ეშმაკსაც წაუღიხარ!“ მაგრამ ეს შეუსაბამობა არც თქვენ განუხებთ დიდად და არც იმას, ვისაც ეცნობით; მაგრამ გერმანელს ნურასოდეს ეტყვიო, ნცჰანტე დე ფაირე ვოტრე ცონნაისსანცე-ო, თორემ ის მართლა დაგიჯერებთ. გერმანელი წყვილ წვივსაკრავს რომ მოგყიდით, მარტო იმას კი არ ელის, რომ ფასს გადაუხდით, — რაც ბუნებრივი იქნებოდა, — არამედ მოელის, რომ თქვენ იგი ამისათვის გეყვარებათ.

გერმანელები იმით შეიძლება დავახასიათოდ, რომ მათი გრძნობითი ფუნქცია არასრულ-ფასოვანია, ე.ი. არადიფერენცირებულია. მაგრამ ეს რომ გერმანელს უთხრათ, ეწყინება. მეც მეწყინებოდა. მისთვის სანუკვარი იყო, რასაც თვითონ საამო ფამილიარობას ეძახის: ბოლით გავსებული ოთახი, ყველას ყველა უყვარს, — ამ სიამოვნების ჩაშხამება როგორ იქნება! აბსოლუტური ერთმნიშვნელობა უნდა იყოს გამეფებული, არსებობდეს ერთი, მიღებული ტონი და არავითარი სხვა. ეს გახლავთ *la clarte germanique du sentiment*, და ის არასრულფასოვანია. თავის მხრივ, ფრანგი სასტიკად გაგინანყენდებათ, რამე პარადოქსული რომ აკადროთ, — მისთვის ხომ ის გაუგებარი იქნება. ერთ ინგლისელ ფილოსოფოსს უთქვამს, აღმატებული გონი არასოდეს არის სავსებით დანმენდილიო. ეს მართალია, და დახვეწილი გრძნობაც, ასევე, მთლად მარტივი არასოდესაა. გრძნობას მართლა მხოლოდ მაშინ ვატანთ გემოს, როცა იგი ცოტა საჭოჭმანოცაა, ხოლო აზრი, რომელიც ერთ ფარულ წინააღმდეგობასაც არ შეიცავს, დამარწმუნებელი არ არის.

ამიერიდან ჩვენი ძირითადი თემა შემდეგი საკითხი იქნება: როგორ შეგვიძლია მივუდგეთ ადამიანის ბნელით მოცულ მხარეს? როგორც უკვე ვახსენეთ ადრე, ამისათვის სამგვარი ანალიზური მეთოდი არსებობს: ასოციაციის ექსპერიმენტი, სიზმრის ანალიზი და აქტიური წარმოსახვა. ჯერ მინდა მცირეოდენი რამ ასოციაციის ექსპერიმენტის შესახებ მოგიტხროთ. მრავალ თქვენგანს ეს იქნებ მოძველებურადაც კი ეჩვენოს, მაგრამ რამდენადაც ასოციაციის ექსპერიმენტი ჯერაც ტარდება, ვალდებული ვარ განვიხილო. ჩენდათავად მე მას პაციენტებთან არ ვიყენებ, სამაგიეროდ, კრიმინალურ შემთხვევებში — კი.

ექსპერიმენტისათვის საჭიროა (მე იმას ვიმეორებ, რაც თქვენც მშვენივრად მოგეხსენებათ) სია, შემდგარი, დაფუძნებული ასი სიტყვისგან. ცდის პირს ეუბნებიან, რაც შეიძლება სწრაფად თქვას პირველივე სიტყვა, რომელიც თავში მოუვა, როგორც კი სიტყვა-გამლიზიანებელს გაიგონებს და გაიგებს. როდესაც დავრწმუნდებით, რომ ცდის პირმა ზუსტად გაიგო, რაც მოეთხოვება, შეგვიძლია საქმეს შევუდგეთ. რეაქციის დრო წამზომით აღირიცხება. ასი სიტყვა რომ ჩათავდება, შემდეგი ნაბიჯის ჯერი დგება: სიტყვა-გამლიზიანებლებს ვიმეორებთ და ცდის პირმა თავისი ადრინდელი პასუხები უნდა გაიმეოროს. ზოგჯერ მეხსიერება ღალატობს, და განმეორება მტკიცე არ არის ანდა მცდარია. ასეთი შეცდომები მნიშვნელოვანია.

ეს ექსპერიმენტი თავდაპირველად სულ სხვა მიზნებისთვის იქნა დანერგილი; მისი საშუალებით იდეათა ასოციაციები უნდა შეესწავლათ. რა თქმა უნდა, ეს წმინდა წყლის უტოპია იყო. ამგვარი პრიმიტიული საშუალებები ასეთი რამის საკვლევად რას გამოდგება. სამაგიეროდ, სხვა რამის შესწავლაში შეგვიძლია გამოვიყენოთ, და თანაც სწორედ მაშინ, როცა ექსპერიმენტი „გვიმტყუნებს“. ე.ი. როდესაც ცდის პირები შეცდომებს უშვებენ. ასე, მაგალითად, მიაწვდი სულ უბრალო სიტყვას, რომელზედაც ბავშვსაც არ გაუჭირდება პასუხის გაცემა, მაღალინტელექტუალური პიროვნება კი ვერ პასუხობს. რატომ? — ეს სიტყვა შეეხო იმას, რასაც მე კომპლექს ვუწოდებ, — ფსიქიკური შინაარსების გროვას, რომლებიც უჩვეულო, უფრო, ალბათ, მტანჯველი გრძნობითი ღირებულებითაა დატვირთული, რაღაც ისეთით, რაც ნორმალურ პირობებში თვალს მოფარებულია. თითქოს პიროვნების სქელი ფენა საარტილერიო ყუმბარამ ბნელ შრემდე შეანგრიაო, ისე მოხდება გულზე, ვისაც, ვთქვათ, ფულის კომპლექსი აქვს, სიტყვები: „ყიდვა“, „გადახდა“, ან „ფული“. რეაქციები აქ დარღვეული იქნება.

სიტყვა-გამლიზიანებლები

- 7 დანა
- 13 ლახვარი
- 16 დარტყმა
- 18 წვეტიანი
- 19 ბოთლი

სურ. 5: ასოციაციის ექსპერიმენტი

ასეთი დარღვევების თორმეტი თუ მეტი სახე არსებობს, და ზოგიერთ მათგანს გაცნობთ, რათა მათი პრაქტიკული მნიშვნელობის შესახებ წარმოდგენა შეგექმნათ. ჯერ ერთი, რეაქციის დროის გაზრდას აქვს უდიდესი პრაქტიკული მნიშვნელობა. იმის დასადგენათ, თუ რომელ სიტყვა-გამღიზიანებლებზე იყო რეაქციის დრო მეტისმეტად დიდი, თითოეული ცდის პირის რეაქციის საშუალო დონეს ანგარიშობენ. სხვა დამახასიათებელი დარღვევებია: ერთზე მეტ სიტყვიანი რეაქციები (მიუხედავად ინსტრუქციისა); შეცდომები პასუხების განმეორებისას; რეაქციები შეცვლილი სახის გამომეტყველებით, სიცილით, სხეულის მოძრაობით, ხელ-ფეხის ქნევით, ხველებით, ენის დაბმით და სხვა ამდაგვარით; არადამაკმაყოფილებელი რეაქციები, როგორიცაა: „კი“ ან „არა“; რეაქციები, რომლებიც სიტყვა-გამღიზიანებლის ჭეშმარიტ აზრს გვერდს უვლიან; ერთი და იმავე პასუხის განმეორებითი ხმარება; უცხო ენების გამოყენება, რაც ინგლისში, რაღა თქმა უნდა, ისეთი არაფერია, მაგრამ ჩვენში შეიძლება დიდი უსიამოვნება მოჰყვეს; შეცდომა გამეორებისას — როცა მეხსიერება ღალატობს; არავითარი რეაქცია.

ყველა ეს რეაქცია უნებლიეა. თუ ვინმე დათანხმდა ცდის პირის მოვალეობათა შესრულებაზე, მთლიანად ექსპერიმენტატორის ხელში აღმოჩნდება, და თუ არ დათანხმდა — მაინც იგივეა, რადგან ცხადია, რატომაა, რომ თვალში არ მოსდის ეს ექსპერიმენტი. დამნაშავეს შეუძლია ექსპერიმენტის ჩატარებაზე უარი განაცხადოს, მაგრამ მისთვისვე უარესია, — დღესავით ნათელი იქნება, რატომაც ჯიუტობს; დათანხმდება და — თვითონვე გაჰყოფს თავს ყულფში. ციურიხში მძიმე შემთხვევების დროს სასმართლო მიწვევს ხოლმე; აი, მაშინ კი უკანასკნელი ხავსის როლში გამოვდივარ.

ასოციაციის ექსპერიმენტის შედეგები მარტივ დიაგრამაზე შეიძლება წარმოვადგინოთ (სურ. 5.) სვეტების სიმაღლე ცდის პირის რეაქციის ეფექტურ დროს გამოხატავს. წყვეტილი ჰორიზონტალი რეაქციის საშუალო დროის მაჩვენებელია. გაუფერადებელი სვეტები ის რეაქციებია, რომლებიც დარღვევის ნიშნებს არ ამჟღავნებენ; გამოუქებული სვეტები დარღვეულ რეაქციებს აღნიშნავენ. მაგ., მე-7, მე-8, მე-9 და მე-10 რეაქციებზე დარღვევათა მთელ სერიას ვაწყდებით: მე-7 სიტყვა-გამღიზიანებელი კრიტიკული იყო, და ცდის პირს არც კი შეუმჩნევია, ისე გადიდა შემდგომი სამი რეაქციის დრო, რადგანაც აქ ადგილი ჰქონდა სიტყვა-გამღიზიანებელზე მოცემული რეაქციის პერსევერაციას. ცდის პირს საერთოდ არ გაუცნობიერებია, რომ აქ ემოცია ჰქონდა. მე-13 რეაქცია იზოლირებული დარღვევაა, მე-16 — 20-ზე კი კვლავ დარღვევათა მთელი სერია აღმოცენდა. უძლიერესი დარღვევები მე-18-სა და მე-19-ზეა. ამ განსაკუთრებულ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ე.წ. სენსიბილობის (მგრძნობიარობის) გაძლიერებასთან, ე.ი. არაცნობიერი ემოციის მასენსიბილიზებული გავლენის შედეგთან: თუ კრიტიკულმა სიტყვა-გამღიზიანებელმა პერსევერირებადი ემოციური რეაქცია გამოიწვია და შემდეგი კრიტიკული სიტყვა-გამღიზიანებელი შემთხვევით ამ პერსევერაციის სფეროში მოხვდა, სავარაუდოა, რომ ის უფრო ძლიერად იმოქმედებს, ვიდრე მაშინ, ინდიფერენტულ ასოციაციათა სერიაში რომ გამორეულიყო. ამას პერსევერირებადი ემოციის მასენსიბილიზებულ გავლენას უწოდებენ.

კრიმინალური შემთხვევების დროს მასენსიბილიზებული მოქმედება შეიძლება შეგნებულად გამოვიყენოთ: კრიტიკული სიტყვა-გამღიზიანებლები ისე უნდა ჩავუერთოთ ხოლმე, რომ როგორმე პერსვერაციის სავარაუდო სფეროში მოხვდნენ, რათა კრიტიკულ სიტყვა-გამღიზიანებელთა მოქმედება გაძლიერდეს. სასამართლო საქმის გარჩევისას ისეთი კრიტიკული სიტყვა-გამღიზიანებლები უნდა შევარჩიოთ, რომელიც პირდაპირ კავშირში იქნებიან მოცემულ დანაშაულთან.

სურ. 5-ზე: ცდის პირი ასე, 35 წლისა იქნებოდა, წესიერი კაცი, ერთ-ერთი ჩემი ნორმალური ცდის პირთაგანი. რასაკვირველია, მრავალ ნორმალურზე მომიხდა ექსპერიმენტის ჩატარება, სანამ პათოლოგიური მასალიდან დასკვნების გამოტანის შესაძლებლობა მომეცემოდა. თუ გსურთ გაიგოთ, რა აჩუხებდა ამ კაცს, ამისათვის საჭიროა ნაიკითხოთ, რა სიტყვებმა გამოიწვიეს დარღვევები, დააკავშიროთ ეს სიტყვები, და მთელი ეს ჰისტორია თქვენს ხელთ იქნება. ახლავე მოგიყვებით:

თავდაპირველად სიტყვა დანა იყო, ოთხი დარღვეული რეაქცია რომ გამოიწვია. შემდეგ ლახვარზე იყო დარღვევა, დარტყმაზე, წვეტიანზე, და ბოთლზე. ყველა ისინი 50 სიტყვა-გამღიზიანებლისაგან შემდგარ მოკლე სერიაში გამოვლინდა, რაც საკმარისი აღმოჩნდა ჩემთვის, ამ კაცისთვის მაშინვე მეთქვა, რაშიც იყო საქმე. და აი, ვეუბნები: მართალი გითხრათ, არ ვიცოდი, თუ ასეთი უსიამოვნება შეგემთხვათ“. ის მომაჩერდა და მომიგო, არ მესმის, რაზეა ლაპარაკიო. ნასვამი ყოფილხართ და ვილაცისთვის სხეულში დანა გაგიყრიათ-მეთქი. საიდან იცითო, ერთი კი მკითხა და მერე მთელი ეს ამბავი აღიარა. კარგი ოჯახიშვილი გახლდათ, — მისიანები უბრალო, მაგრამ რიგიანი ხალხი იყო. საზღვარგარეთ წასულა, ერთხელაც დამთვრალა და ჩხუბი მოსვლია, ჰოდა თურმე დანა იძრო და ვილაცა დაჭრა, რისთვისაც ერთი წლით ციხეში ჩასვეს. ამას სასტიკ საიდუმლოდ ინახავდა, სიტყვაც არავისთან დასცდებია, — ეს ხომ მის ცხოვრებას ჩრდილს მიაყენებდა. ქალაქში, ახლობელთა შორის არავისთვის არაფერი გაუმხელია და მე კი აი, ასე შემთხვევით გამოვჩხრიკე ეს ამბავი.

ჩემს სემინარზე ციურიხში ასოციაციის ექსპერიმენტსაც ვატარებ ხოლმე. ვისაც „აღსარების თქმა“ სურს, — რაღა თქმა უნდა, როგორ დავუშლი, მაგრამ სულ იმას ვითხოვ, ისეთი ხალხი მასალა მომიტანონ, რომელთაც ჩემი სტუდენტები იცნობენ, მე კი — არა, და ვუჩვენებ, თუ როგორაა შესაძლებელი ამა თუ იმ პირის წარსულის ამოკითხვა. ეს მართლაცდა საინტერესო სამუშაოა. ხანდახან ისეთი რამეები ირკვევა, თვალეები შუბლზე აგვივით.

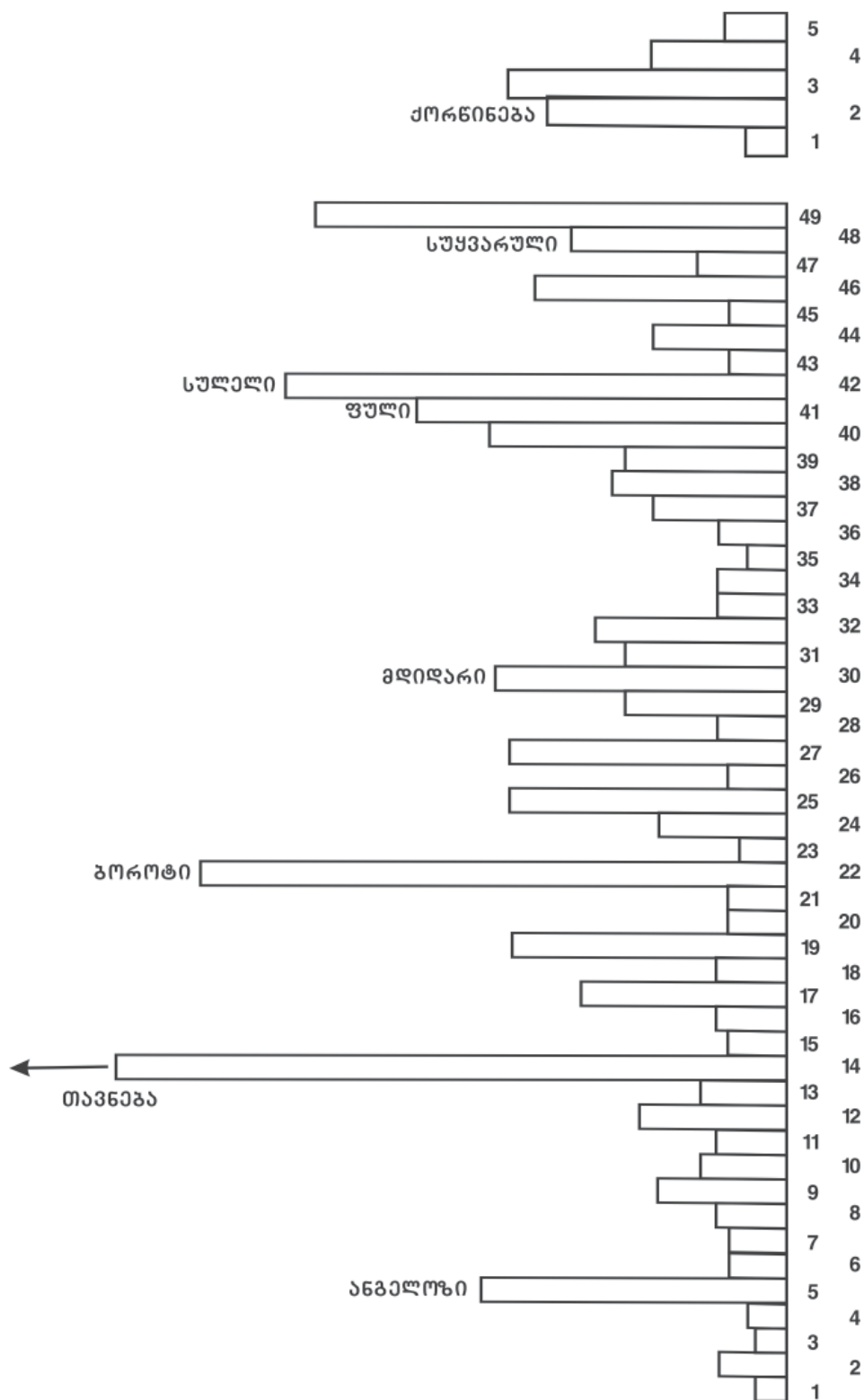
კიდევ რამდენიმე მაგალითს მოგიყვანთ. მრავალი წლის წინათ, როდესაც ჯერ კიდევ ახალგაზრდა ექიმი ვიყავი, კრიმინოლოგიის ერთმა მოხუცმა პროფესორმა ამ ექსპერიმენტის შესახებ გამომკითხა და განმიცხადა, მაგისი არაფერი მჯერაო. ასე მივმართე: „არა, ბატონო პროფესორო? იქნებ ერთხელ მაინც გამოგეცადათ?“ შინ მიმიპატიჟა, და საქმეს შევუდექით. 10 სიტყვის მერე დაიღალა და მითხრა: „აბა ამან რა უნდა მოგცეთ?! არაფერიც არ გამოდის!“ მე ვუთხარი, 10-12 სიტყვაში რას უნდა ელოდე, ასი რომ შესრულდება, მაშინ ვნახოთ-მეთქი. ამ ათი სიტყვით ვერას გააწყობოთ? — მკითხა. მე მივუგე: „ფრიად მცირეს, მაგრამ რაღაც-რაღაცეების

თქმას მაინც შეეძლება. ცოტა ხნის წინათ შეწუხებული ყოფილხართ, რადგან ფული არ გყოფნით. შემდეგ... თურმე გეშინიათ, გულის ავადმყოფობით არ გარდაიცვალოთ. თქვენ, ალბათ, საფრანგეთში სწავლობდით და იქ რაღაც სასიყვარულო ამბავი გადაგხდენიათ, რომელიც ახლა ისევ გახსენდებათ, — სიკვდილზე ფიქრისას ხომ ძველმა, საყვარელმა მოგონებებმა იციან ხოლმე წარსულის წიაღიდან ამოტივტივება“. საიდან გაიგეთო, მკითხა. ამის მიხვედრას რა უნდოდა! იგი 72 წლისა გახლდათ და სიტყვა გულზე ასოციაცია ტკივილი ჰქონდა; აქედან — შიში, გულის შეტევით არ მომკვდარიყო. სიკვდილზე მისი ასოციაცია გარდაცვალება იყო — ბუნებრივი რეაქცია, ხოლო ფულზე კი — ძალიან ცოტა, — ძალზე უჩვეულო რეაქცია. შემდეგ კი საქმე უჩვეულოდ წარიმართა. გადახდაზე რეაქციის დრო დიდი იყო; შემდეგ თქვა: *a Semeuse*, თუმცაღა ჩვენ გერმანულად ვსაუბრობდით. ეს ფრანგულ მონეტებზე გამოსახული ცნობილი ფიგურაა. ყველაფერი კარგი, მაგრამ ამ მოხუცს რაღა მაინცდამაინც ა შემეუსე მოაგონდა? სიტყვა კოცნაზე რეაქციის დრო დიდი ჰქონდა, შემდეგ კი თვალები გაუბრწყინდა და წარმოთქვა: „ლამაზი“. მაშინ კი ყველაფერი ნათელი გახდა. ფრანგულად ლაპარაკს არასდიდებით არ დაიწყებდა, ეს ენა რომ მისთვის რაღაც განსაკუთრებულ გრძნობასთან არ ყოფილიყო დაკავშირებული, მაგრამ რასთან — ეს გამოცანას წარმოადგენდა. იქნებ ზარალი ნახა ფრანგულ ფრანკთან დაკავშირებით? მაგრამ იმ დროს ინფლაციისა და დეფლაციის შესახებ არავინ ლაპარაკობდა. ასე რომ, ეს არაფერ შუაში იქნებოდა. მე ვყოყმანობდი, ველარ გამეგო, ფულში იყო საქმე თუ სიყვარულში, მაგრამ კოცნაზე რომ ლამაზი თქვა, მივხვდი, რომ სიყვარული იქნებოდა. ის იმის კაცი არ იყო, ამ სიბერეში რომ პარიზს წასულიყო, მაგრამ ადრე იურისპრუდენციას შეისწავლიდა პარიზში, მგონი, სორბონაში. მთელი ამ ამბის შეკავშირება არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს.

ხანდახან ნამდვილ ტრაგედიებს ვაწყდებით. სურ. 6-ზე ასე, ოცდაათიოდე წლის ქალის შემთხვევაა წარმოდგენილი. ის კლინიკაში იმყოფებოდა, და დიაგნოზად დასმული ჰქონდა დეპრესიული შიზოფრენია. პროგნოზი, შესაბამისად, ცუდი იყო. ავადმყოფი ჩემს განყოფილებაში იწვა, და იცით, საოცარი გრძნობა გამიჩნდა. ავისმომასწავებელ პროგნოს ასე უბრალოდ ვერ შევურიგდებოდი, რადგან უკვე თავად შიზოფრენია ჩემთვის ფარდობითი რამაა; ჩემს თავს ვეუბნებოდი, მეტ-ნაკლებად ვინ არ ურევს-მეთქი; მაგრამ ეს ქალი რაღაც სხვანაირად ურევდა, და ამიტომ დიაგნოზს წავუყრუე. იმ დროისათვის ჯერ კიდევ ფრიად მცირე რამ იყო ცნობილი. რაღა თქმა უნდა, ანამნეზი შევკრიბე, მაგრამ ისეთი ვერაფერი ვნახე, რაც მის ავად გახდომას ახსნიდა. ამიტომ ასოციაციის ექსპერიმენტი ჩავუტარე და უცნაური რამ გამოვლინდა. პირველი დარღვევა სიტყვა ანგელოზზე აღმოჩნდა, სიტყვაზე თავნება კი რეაქცია საერთოდ არ მოუცია. ამას მოჰყვა დარღვევები შემდეგ სიტყვებზე: ბოროტი, მდიდარი, ფული, სულელი, სიყვარული და ქორწინება. ეს ქალი კარგი თანამდებობის მქონე, შეძლებული კაცის მეუღლე გახლდათ, აშკარად რომ კმაყოფილი იყო თავისი ცხოვრებით. დავეკითხე, მაგრამ მანაც, ისევე როგორც ცოლმა, მხოლოდ იმის თქმა შეძლო, რომ დეპრესიამ მათი უფროსი შვილის, ოთხი წლის გოგონას გარდაცვალებიდან დაახლოებით ორი თვის

შემდეგ იჩინა თავი. ავადმყოფობის მიზეზის შესახებ სხვა ვერაფერი გაირკვა. ასოციაციის ექსპერიმენტმა უაღრესად თავგზაამბნევი სერია გამოავლინა რეაქციებისა, რომელთაც ვერ ვაკავშირებდი. ასეთი ვითარება ხშირია, მეტადრე, თუ ჯერ არ ხარ განაფული. ასეთ შემთხვევებში უმჯობესია ცდის პირს ჯერ იმ რეაქციების შესახებ შევეკითხოთ, რომლებიც პირდაპირ მთავარს არ უმიზნებენ. თავიდანვე უძლიერეს დარღვევებზე თუ ვკითხეთ, ყალბ პასუხებს მივიღებთ. ამიტომ შედარებით უწყინარი სიტყვებით უნდა დავიწყოთ ხოლმე და მშინ უფრო გულწრფელ პასუხებს მივიღებთ. ასე რომ, შევეკითხე: „რას იტყვით ანგელოზის შესახებ? თქვენთვის ეს სიტყვა რამეს ნიშნავს?“ მან მიპასუხა: „რალა თქმა უნდა, — ეს ჩემი შვილია, რომელიც დავკარგე“, და ცრემლთა ნიაღვარი წასკდა. როდესაც ქარიშხალი ჩანყნარდა, ვკითხე: „რას ნიშნავს თქვენთვის თავნება?“ მან მომიგო, ეს სიტყვა არაფერს მეუბნებაო. მე ჩემი არ დავიშალე, — ამ სიტყვაზე ძლიერი დარღვევა აღმოცენდა, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ მასთან რალაც არის დაკავშირებული-მეთქი, მაგრამ ძალა აღარ დავატანე. შემდეგ სიტყვა ბოროტის რიგი დადგა, — აქაც ვერაფერი დავაცდენინე. ძლიერი უარყოფითი რეაქცია ჰქონდა, რაც იმაზე მეტყველებდა, რომ პასუხის გაცემა არ სურდა. ჯერი ლურჯზე რომ მიდგა, განმიცხადა, ეს ჩემი გარდაცვლილი ბავშვის თვალეზიაო. ვკითხე, რა შთამბეჭდავი თვალეზი ჰქონდა-მეთქი? მან მომიგო: „რა თქმა უნდა. ეს ლაჟვარდისფერი თვალეზი, ბავშვი რომ დაიბადა...“ შევნიშნე, რომ სახის გამომეტყველება შეეცვალა და რატომ აღელდით-მეთქი, ვკითხე. მან მომაგება: „იცით, მას ჩემი ქმრის თვალეზი არ ჰქონდა“. ბოლოს და ბოლოს გამოირკვა, რომ ბავშვს მისი ადრინდელი სატრფოს თვალეზი გამოჰყოლოდა. ვკითხე, იმ კაცთან დაკავშირებით რა განუხებთ-მეთქი და, როგორც იქნა, ჩემი გავიტანე და ეს ისტორია ამოვქაჩე:

პატარა ქალაქში, სადაც ის იზრდებოდა, ერთი მდიდარი ახალგაზრდა ცხოვრობდა თურმე. თვითონ ეს გოგონა შეძლებული, მაგრამ დიდად არაფრით გამორჩეული ოჯახიდან იყო. ყმანვილი კაცი კი მდიდარ ზედაფენას განეკუთვნებოდა, პატარა ქალაქის გმირი გახლდათ და ყველა ქალიშვილი მასზე ოცნებობდა. ეს გოგონა ლამაზი იყო და ეგონა, რალაც შანსი მაქვსო. შემდეგ დარწმუნდა, რომ სულ ტყუილად იმედოვნებდა, და ოჯახში ურჩიეს: „რას გადაყევი მაგაზე ფიქრს?! ეგ მდიდარია და შენ რაში ენალვლები! აგერ, ესა და ეს კაცი რა სიმპათიურია! ვითომ რა გიშლის, მაგას რომ მისთხოვდე?“ ამ კაცს გაჰყვა კიდევაც ცოლად და თავს სავესებით ბედნიერად გრძნობდა ქორწინების მეხუთე წლამდე, როდესაც მშობლიური ქალაქიდან ძველმა მეგობარმა მოინახულა. ქმარი ოთახიდან რომ გავიდა, სტუმარმა უთხრა, ერთ ვინმეს (იგი იმ „გმირს“ გულისხმობდა) გული დიდად დაუმძიმეო. „რაო? მე დავუმძიმე?“ — შეიცხადა ქალმა. მეგობარმა კი განაგრძო: „განა არ იცოდი, რომ შენ უყვარდი?! კინალამ გაგიჟდა, შენ რომ ვილაც სხვას გაჰყევი!“ ახლა კი იფეთქა მის გულში გამძვინვარებულმა ცეცხლის აღმა, მაგრამ როგორღაც ჩაახშო. ამის მერე, თოთხმეტი დღის შემდეგ ის თავის ორი წლის ბიჭს და ოთხი წლის გოგონას აბანავებდა. წყალი ქალაქში (ეს ამბავი შვეიცარიაში არ ხდებოდა) მთლად სანდო არ იყო, სახელდობრ, ტიფის ბაცილებით იყო ინფიცირებული. დედამ შეამჩნია,

სურ. 6 ასოციაციის ექსპერიმენტი

რომ გოგონა საბანაო ღრუბელ წოვდა, მაგრამ არ დაუშლია, და როდესაც ბიჭუნამაც თქვა, წყალი მინდაო, მასაც ეს საეჭვო წყალი მიაწოდა. გოგონას ტიფი დაემართა და დაიღუპა, ბიჭი კი გადარჩა. ასე რომ, ქალმა მიაღწია იმას, რაც სურდა (თუ რაც მასში მყოფ ეშმაკს სურდა) — ქორწინების გაუქმებას, რათა სხვაზე გათხოვების უფლება ჰქონოდა. ამ მიზნით მან მკვლელობა ჩაიდინა. თვითონ არაფერი იცოდა ამის შესახებ, — მხოლოდ და მხოლოდ ფაქტებს მიყვებოდა; ის დასკვნა არ გამოუტანია, რომ თავად ეკისრებოდა საკუთარი ბავშვის სიკვდილზე პასუხისმგებლობა: მან ხომ იცოდა, რომ წყალი ინფიცირებული იყო და სიფრთხილე მართებდა. ჩემს წინაშე ასეთი საკითხი დადგა: მეთქვა, რომ მკვლელი იყო თუ ენაზე კბილი დამეჭირა (საქმე მხოლოდ მისთვის თქმას ეხებოდა, ეს ხომ სასამართლო პროცესი არ ყოფილა). ბუნებრივია, მოსალოდნელი იყო, რომ მისი მდგომარეობა ძლიერ გაუარესდებოდა, თუკი ვეტყოდი. მაგრამ პროგნოზი მაინც, ისედაც კარგს არაფერს უქადდა, და მეორე მხრივ, პრინციპში, საფუძველს მოკლებული არ იყო ის ვარაუდი, რომ რაკი ჭეშმარიტი ვითარების დანახვა საქმეში გაარკვევდა, შეიძლება კიდევ გამოჯანმრთელებულიყო. ამრიგად, გადაწყვეტიტე პირში მეთქვა: „თქვენ მოკალით თქვენი შვილი“. თავიდან სასტიკად აღელდა, მაგრამ მერე ფაქტებს მიუბრუნდა. სამი კვირის შემდეგ გავწერეთ, და მას მერე აღარ დაბრუნებულა. მის მდგომარეობას კიდევ 15 წლის განმავლობაში ვადევნებდი თვალყურს, — მდგომარეობა აღარ გამეორებულა. ის დეპრესია ფსიქოლოგიურად შეესიტყვებოდა მის სიტუაციას: იგი მკვლელი იყო, და სხვაგვარ გარემოებებში სიკვდილით დასჯას იმსახურებდა; კატორღის ნაცვლად კი ფსიქიატრიულ საავადმყოფოში მოკვდა. სულიერი ავადმყოფობის სასჯელისაგან მე იმით ვიხსენი, რომ მის სინდისს აუტანელი სიმძიმე ავკიდე: როდესაც შენს ცოდვებს საკუთარ კისერზე იღებ, მათთან ერთად ცხოვრება კიდევ ასატანია, — გაიძლება, მაგრამ თუკი მათ თვალს ვერ უსწორებ, მაშინ გარდუვალ შედეგებს ვერსად გაექცევი.

- 1 ევოლა (*La Tradizione ermetica*, p. 28f.) ამბობს: „წინა კულტურული ციკლების ადამიანის სულიერი წყობა იმგვარი იყო, რომ მის ყოველ ფიზიკურ აღქმას თან ფიზიკური კომპონენტიც ახლდა, რომელიც მას „ასულიერებდა“. უბრალო სურათ-ხატს ადამიანი დამატებით „მნიშვნელობას“ და განსაკუთრებულ, ძლიერ ემოციურ ტონს ანიჭებდა. ამგვარად, ანტიკური ეპოქის ფიზიკა ერთდროულად თეოლოგიაც იყო და ტრანსცენდენტალური ფსიქოლოგიაც, ბუნებისმეტყველება კი – იდუმალთმეტყველებაც, ასე რომ, სიმბოლოთა მნიშვნელობები ერთიანი ცოდნის სხვადასხვა ასპექტს მოიცავდა.
- 2 *Rosarium: Art. aurif. II, p. 231: „Et ille dicitur lapis invisibilitatis, lapis sanctus, res benedicta“* [„და იგი იწოდება უხილავ ქვად, წმინდა ქვად და კურთხეულ საგნად“].
- 3 *Maier, Symbola aureae mensae, p. 386: ... non parvis sumptibus illam / Invenere artem, qua non ars dignior ulla est, / Fingendi Lapidem Aetherium* [„დიდი შრომის შედეგად ჩაწვდნენ ისინი ეთერული ქვის შექმნის ხელოვნებას, რომელიც ხელოვნებათა შორის ყველაზე ღირსეულია“] (ეყრდნობა მარცვლუს პალინგენიუზის „poeta et sacerdos“-ს).
- 4 „...omnes receptae spernendae sunt in arte“, როგორც *Rosarium (Art. aurif. II, p. 223)* ამბობს.
- * ბნელის უფრო ბნელით, უცნობის უფრო უცნობით ახსნა (ლათ.).
- 5 *Abtala Jurain Filii Jacob Juran, Hyle und Coahyl*. ეთიოპიურიდან ლათინურად და ლათინურიდან გერმანულად თარგმნა დოქტორმა იოჰან ელიას მიულერმა. – ტექსტი, აშკარად, არ არის ძველი. ყველა ნიშნის მიხედვით იგი მე-18 საუკუნეში უნდა შექმნილიყო. მაღლობას ვუხდი პროფ. რაიხშტაინს (ბაზელი) ამ პატარა ნიგნის მოწოდებისთვის. *Die Schöpfung, Kp. VIII, p. 52 ff* და *Die Himmel, Kp. IX, p. 54 ff*.
- * კვარტი – [ლათ. *quarte (pars)* მეოთხედი (ნაწილი)]. ფხვიერი და თხევადი ნივთიერების საწყაო, განსხვავებული სიდიდისა სხვადასხვა ქვეყანაში. ჩვეულებრივ, ლიტრზე ცოტა მეტი (მთარგმნ.).
- 6 როსნობლი – XV-XVI საუკუნეების ინგლისური ოქროს მონეტა.
- * უნცია – წონის ერთეული ძველ რომში და შემდეგ ევროპის სხვა სახელმწიფოებში მეტრული სისტემის შემოღებამდე. დაახლოებით 30 გრამია (მთარგმნ.).
- 7 *De Alchemiae difficultatibus: Theatr. chem. (1602) I, p. 164 ff.* ასევე *Philalethes, Introitus apertus: Mus. herm.*, p. 687: „Terra enim germinandi avida aliquid semper fabricat, interdum aves aut bestias reptiliaque te in vitro conspiciere imaginabere...“ [„მინა, განაყოფიერებისთვის მუდამ მწყურვალი, ყოველთვის რაიმეს ბადებს; ხანდახან გეჩვენება, რომ მინის ჭურჭელში ფრინველებს, ცხოველებს და რეპტილიებს ხედავ“]. კათედრასთან მდგომი კაცი, უდავოდ, ჰერმესის ხილვაა, როგორც ამას სენიორის ტრაქტატიდან ვიგებთ. სენიორი მე-10 საუკუნის არაბი ავტორია. ბრძენის აქ აღწერილი ფიგურა, რომელსაც მუხლებზე საიდუმლოებათა გადაშლილი ნიგნი უდევს, „პოლიფილეს“ თავფურცლიდან არის ნასესხები (ნახ. 4). ამ ტიპის უძველესი ხილვა, სავარაუდოდ, კრატესის ნიგნიდან უნდა იყოს. ჩვენამდე კრატესის ნიგნის არაბულმა თარგმანმა მოაღწია, რომელიც მე-9 საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. ნიგნის უმეტესი ნაწილი ბერძნული წარმოშობისაა და, ამდენად, უფრო ძველია. ბერძნულს თარგმანში ვკითხულობთ: „შემდეგ ვიხილე მოხუცი ბრძენი, ადამიანთა შორის უმშვენიერესი პირისახით, თეთრ სამოსში გამოწყობილი, ნიგნით ხელში და კათედრაზე მჯდომი. როცა ვიკითხე, ვინ იყო ეს ბრძენი, მიპასუხეს: „ეს არის ჰერმეს ტრისმეგისტოსი. ნიგნში, რომელიც ხელში უჭირავს, იმ საიდუმლოებათა განმარტებებია, რომელთაც იგი ადამიანებს უმაღლავს“ (*Chimie au moyen âge III, p. 46 ff.*).
- 8 *De alch. diff., I. c., p. 199.*

- 9 *Mus. herm.*, p. 574 [Sendivogius].
- 10 *Compendium: Bibl. chem. I*, p. 875.
- 11 *Speculativa philosophia: Theatr. chem. (1602) I*, p. 275.
- 12 *Hoghelande, De alch. diff.: Theatr. chem. (1602) I*, p. 150.
- 13 *Theatr. chem. (1622) V*, p. 884.
- 14 შესაბამისი ნაწყვეტის ტექსტი: „...quasi Materia Hypostatica fingit se in aquam demersum per illusionem...“ ილუზიას შეიძლება „demergere“-სთან ან „fingere“-სთან ჰქონდეს კავშირი. რადგან პირველიდან აზრი არ გამომდინარეობს, ამიტომ მეორეს ვირჩევ.
- 15 *Della Tramutazione metallica sogni tre. „Somnia credentur vix; non tamen omnia falsa, Quae tali fuerint praemeditata viro“* [„ძნელია ენდო სიზმრებს, თუმცა ყველა სიზმარი როდი ტყუის, განსაკუთრებით მაშინ, როცა ასეთ ადამიანს ესიზმრება“].
- 16 *Art. aurif. I*, p. 146 ff.
- 17 *Berthelot, Chimie au moyen âge III*, პ. 319 ფ.
- 18 იხ. ჩემი *Die Visionen des Zosimos*.
- 19 *Sendivogius, Parabola: Bibl. chem. II*, p. 474 f. – კუნრატი (*Hyleal. Chaos*, p. 42) წერს: „კაბალისტური *habitaculum Materiae Lapidis* შესახებ პირველად ღვთაებრივი გამოცხადებით შევიტყვეთ (იგი ერთდროულად შექმნილიცაა და ხელთუქმნელიც) ძილშიც, ღვიძილშიც და ფანტაზიაშიც“.
- 20 *De ratione conficiendi lapidis: Theatr. chem. (1602) II*, p. 256.
- 21 *I. c.*, p. 184 f.
- 22 ასეთივე მოსაზრებას ვხვდებით ჰოგელანდესთან: *De alch. diff.: Theatr. chem. (1602) I*, p. 154; ასევეა რუსკას მიერ გამოცემულ *Turba*-შიც, p. 155, 8; *Mus. herm.*, pp. 8, 55, 75 და 212; დორნი, *Physica Trismegisti: Theatr. chem. (1602) I*, p. 413.
- 23 ჰოგელანდე ეყრდნობა *Turba*-ს, XXXIX (გამომც. რუსკა), გვ. 147, 2: „*maius est, quam quod ratione percipiatur <nisi> divina inspiratione*“ [„მეტისმეტად დიდია იმისთვის, რომ გონებით წვდომა შევძლოთ, თუ არა ღვთაებრივი შთაგონებით“].
- 24 *I. c.*, p. 205.
- 25 *Sendivogius, Novum lumen: Mus herm.*, p. 577: „...*materia prima, quam solus Deus scit*“.
- 26 *khunrath, I. c.*, p. 71 f.– ყურადღება მიაქციეთ ლოგოსზე ნაგულისხმევ მითითებას (იოანე, 1, 9-11).
- 27 *Instructio de arbore: Theatr. chem. VI*, p. 168.
- 28 „*Quaesio, oculis mentis hanc grani triticei arbusculam secundum omnes suas circumstantias aspice, ut arborem Philosophorum, eodem modo plantare... queas*“.
- 29 *Theatr. chem. (1602) I*, პ. 472: „*Ex alijs nunquam unum facies quod quaeris, nisi prius ex teipso fiat unum*“.
- 30 ეყრდნობა, ალბათ, *Tabula Smagdina*-ს (გამომც. რუსკა, p. 2): „*Et sicut omnes res fuerunt ab uno, meditatione unius: sic omnes res natae*“ [„ყველაფერი ჩნდება ისე, როგორც ყოველივე წარმოდგება ერთიდან, ერთზე მედიტაციით“]. ამასვე უკავშირდება მოთხოვნა, რომლის თანახმადაც ალქიმიკოსს რაიმე სერიოზული ფიზიკური ნაკლი ან ხინჯი არ უნდა ჰქონოდა. იხ. გებერსის *Summa perfectionis, lib. I*, p. 24: „*Si vero fuerit artificis corpus debile et aegrotum, sicut febrientium, vel leprosororum corpora, quibus membra cadunt, et in extremis vitae laborantium, et iam aetatis decrepitae senum, ad artis complementum non perveniet. His igitur naturalibus corporis impotentijs impeditur artifex in intentione sua*“ [„თუ ოსტატი კიდურებმომპალი კეთროვანივით სნეულია ან სუსტი ჯანმრთელობა აქვს, ან დაუძლურებული მოხუცივით იტანჯება,

- ან იმ ადამიანით, ვისაც სიკვდილი მოახლოებია, საქმეს ვერ დაასრულებს. სხეულის ბუნებრივი უუნარობის გამო იგი შეზღუდულია თავის ქმედებებში“. მეორე ძველი ტექსტი *Septem tractatus seu capitula Hermetis Trismegisti, aurei, Ars chem.*-ში, *Kp. I, p. 11* იმავე რჩევას გვაძლევს: „*Ecce vobis exposui, quod celatum fuerat, quoniam opus vobiscum, et apud vos est, quod intus arripiens et permanens in terra vel in mari habere potes*“ [„მე განგიმარტეთ ის, რაც დაფარულია; და თუ მას დაეუფლებით, შეგიძლიათ ზღვაზეც და ხმელეთზეც თან იქონიოთ“].
- 31 *Art. Aurif. II, p. 244 f.* რუსკა (*Turba, p. 342*) *Rosarium*-ს მე-15 საუკუნის შუა პერიოდს მიაკუთვნებს.
- 32 „*Pone ergo mentem tuam super salem, nec cogites de alijs. Nam in ipsa sola occultatur scientia et arcanum praecipuum et secretissimum omnium antiquorum Philosophorum*“. მანგეტუსის (*Bibl. chem. II, p. 95*) ვერსია შეიცავს „*ipsa sola*“-ს; ასევე *Rosarium*-ის პირველი და 1593 წლის გამოცემებიც. სამწუხაროდ, ხელნაწერი ვერ მოვიპოვე.
- 33 იხ. „*sal sapientiae*“, რომელსაც ნათლობის ძველი რიტუალის მიხედვით ნათლულს აძლევენ.
- 34 *I. c., pp. 257, 260* და *262*.
- 35 *I. c., p. 258*.
- 36 *Art. Aurif. II, p. 214 f.*: „*et vide secundum naturam, de qua regenerantur corpora in visceribus terrae. Et hoc imaginare per veram imaginationem et non phantasticam*“.
- 37 *I. c., p. 243*: „*Et invenitur in omni loco, et in quolibet tempore, et apud omnem rem, cum inquisitio aggravat inquiringentem*“.
- 38 სასულიერო პირი ლონდონის წმინდა პავლეს ტაძარში, პაპ გრეგორი IX-ის პირადი ექიმი (1252) (ერგუსონ, *Bibliotheca chemica II, პ. 270* ფ.).
- 39 *Theatr. chem. (1602), II, p. 444*.
- 40 „*Parmenides...qui me primum retraxit ab erroribus, et in rectam viam direxit*“, *Liber de alchemiae: theatr. chem (1602), I, p. 795*.
- 41 *Dealch. diff.: Theatr. chem., 1 c., p. 213 f.*
- 42 *1 c., p., 206*.
- * „მე ვიხილე სრულყოფილება“ (ლათ).
- 43 *pusculum philosophiae naturalis: Theatr. chem. (1602) I, pp. 813* და *815 f.* [„მე ვიხილე დასასრული — მ თვალწინ ბაჟაღლო ოქროდ ქცეული“]
- 44 *Correctorium alchymiae: Theatr. chem. (1602), II, p. 451*.
- 45 *I. c., p. 459*.
- 46 *Theatr. chem. (1602), I*.
- * სპაგირიკი – წამლის დამზადების ალქიმიური მეთოდი (ლათ. სპაგირიცუს – „ალქიმიკოსი“; ფრ. სპაგირიე – „ქიმია“) (მთარგმნ.).
- 47 *Philosophia chemica: Theatr. chem. (1602), I, p. 485*: „*Verum forma quae hominis est intellectus, initium est, medium et finis in praeparationibus: et ista denotatur a croceo colore, quo quidem indicatur hominem esse maiorem formam et principalem in orepe spagirico*“. „*Forma*“ მოქმედებს „*informatio*“-ს მეშვეობით, რომელსაც „*fermentatio*“-საც უწოდებენ. „*Forma*“ იდეის იდენტურია. ოქრო, ვერცხლი და ა. შ. მატერიის ფორმებია, ამიტომ ის, ვინც გამოჟედავს ოქროს ფორმას „*informis massa*“-დან ან ქაოსიდან, ოქროს დამზადებასაც შეძლებს.
- 48 *Theatr. chem. V, p. 114 ff.*

- 49 *I. c., p. 137.*
- 50 ეს წიგნი განმარტავს „*quid separetur et praeparetur*“-ს „*separatio*“, ანუ „*solutio*“, ნიშნავს პირველადი მატერიის ელემენტებად დაშლას.
- 51 ტექსტში ვკითხულობთ: „... *liber in exaltatione animae, cum sit separatio naturae, et ingenium in conversione sua a materia sua*“. „*Anima*“ თავის სხეულს სცილდება (*separatio*). ის, როგორც „*ingenium*“-ი, სხეულის და „სულის“ დამახასიათებელი თვისებაა, რომლის მატერიალური ბუნებაც უნდა გარდაიქმნას.
- 52 „*Est sicut praeparatio totius, et conversio naturae ad simplex... et necesse est in eo elevari ab animalitate, plus quam natura, ut assimuletur praeparation(e) ipsis intelligentiis, altissimis veris*“. მთავარი საქმე ინტელექტის ხვედრია; ეს არის სუბლიმაცია უმაღლეს საფეხურამდე, სადაც ბუნება მარტივ ელემენტებად გარდაიქმნება და თავისი ბუნებით სულებს, ანგელოზებსა და მარადიულ იდეებს ენათესავება. ამ საფეხურს მეორე მწკრივის ცეცხლი შეესაბამება, „*qui est super omnia elementa, et agit in eis*“ [„რომელიც აღემატება ყველა ელემენტს და მათში მოქმედებს“], მესამე მწკრივში მას გარდაქმნილი ბუნების ეთერული (უმაღლესი) ფორმა შეესაბამება, მეოთხეში კი – მთელი პროცედურის მიზანი.
- 53 ამ მწკრივს წინ დართული აქვს შემდეგი შენიშვნა: „*Vel si vis potes illas <scl. exaltationes> comparare elementis*“ [„თუ გინდა, ეს ამაღლება ელემენტებს შეუდარე“].
- 54 „*Rationi vere dirigenti ad veritatem*“ [„გონება, რომელიც მართლაც ჭეშმარიტებისკენ მიგვიძღვის“].
- 55 „*effectus*“ გარდაქმნის პროცესის წინა საფეხურზე მიუთითებს.
- 56 Ἀνωτάτω μὲν οὖν εἶναι τὸ πῦρ. (*Diogenes Laertius, Das Leben grosser Philosophen, VII, 1: Zeno-ს შესახებ, 137*).
- 57 სტოიკური მოძღვრება.
- 58 ლაკტანციუსთანაც (*Institutiones, VII, 12*) სამშვივნელს მანათობელი, ცეცხლოვანი ბუნება აქვს.
- 59 *Aristoteles, De coelo, I, 3* და *Meteorologica, I, 3*.
- 60 არისტოტელესთან (*Meteor., XII, 7*) ღმერთი არის *οὐρα τῆς αἰθρῆς καὶ ἀκίνητος* [„მარადიული და უცვლელი“].
- 61 ასეთივე მოსაზრება გვხვდება ფეხნერთანაც (*Elemente der Psychophysik II, p. 526*): „ის, რაც ფსიქოლოგიურად მარტივი და ერთგვაროვანია, ფიზიკურად მრავალფეროვანს უერთდება, ფიზიკურად მრავალფეროვანი კი ფსიქიკურ სიმარტივემდე, ერთგვაროვნებამდე იკუმშება“.
- 62 *Liber quartorum: Theatr. chem. V, pp. 145* და *144*.
- * ლათინურიდან თარგმნა ლალი კოჭლამაზაშვილმა.
- 63 ნაცვლად „*intelligentiae*“-სი.
- 64 ნაცვლად „*intelligentia*“-სი.
- 65 ნაცვლად „*et quid*“-ისა.
- * ლათინურიდან თარგმნა ლალი კოჭლამაზაშვილმა.
- 66 *I. c., p. 144: „Sedentes super flumina Euphrates, sunt Caldae... priores, qui adinvenerunt extrahere cogitationem*“ [„მდინარე ეფრატის სანაპიროებზე მცხოვრები ქალდეველები იყვნენ პირველები, ვინც „აზროვნების“ არსი შეიცნო“].
- 67 *I. c., p. 137.*
- 68 „*Si utaris opere exteriori, non utaris nisi occipitio capitis, et invenies*“ [„თუ შენ ოპერაციის ფიზიკურ მხარეს იყენებ, მაშინ „*Occiput*“-ი უნდა იხმარო და მიზანსაც მაშინ მიაღწევ“] (ლ. ც., პ. 124).
- 69 „*Os capitis est mundum et est... minus os, quod sit in (h)omine <Text: nomine>, et vas mansionis cogitationis et intellectus...*“ [„თავის ქალა წმინდაა და თანაც ადამიანის შედარებით პატარა ძვალია. ის გონებისა და

- აზროვნების ჭურჭელია“] (ლ. ც., პ. 124).
- 70 „*Res convertuntur per tempus ad intellectum per certitudinem, quantum partes assimilantur in compositione et in forma. Cerebrum vero propter vicinitatem, cum anima rationali*“ [„კავშირი „ეტ“ აქ შეიძლება გამოვტოვოთ“] *permixtioni oportuit assimilari, et anima rationalis est simplex sicut diximus*“.
- 71 *Speculativa philosophia: Theatr. chem.* (1602) I, პ. 265.
- 72 *I. c.*, p. 298.
- 73 *I. c.*, p. 264.
- 74 *I. c.*, p. 266.
- 75 *I. c.*, p. 267: „*Transmutemini de lapidibus mortuis in vivos lapides philosophicos*“.
- 76 *Le Tableau des riches inventions.*
- 77 *Ioannes a Mehung (Jean De Menuh, დაიბადა 1250-1280 წლებში), Demonstratio naturae: Mus. herm. „...liberi vacuique animi“* (p. 157).
- 78 *Thoma Nortonus Anglus, Tractatus chymicus, Kp. VI: Mus. herm. „Nam mens ejus cum opere consentiat...“* (p. 519).
- 79 *Aquarium sapientum: Mus. herm.*, p. 107.
- 80 *Aurora I, Kp. X, mexuTe igavi, pp. 90 da 92: De domo thesauraria: „Et Alphidius: Scito, quod hanc scientiam habere non poteris, nisi mentem tuam Deo purifices, hoc est in corde omnem corruptionem deleas*“.
- 81 ტექსტში: „...*virtus, de qua dicitur, virtus ornat animam, et Hermes, et recipit virtutem superiorum et inferiorum Planetarum, et sua virtute penetrat omnem rem solidam...*“ [„ძალა, რომლის შესახებაც ამბობენ, რომ სამშვივნელს და ჰერმესს ამკობს: სამშვივნელი ზედა და ქვედა პლანეტების ძალებს იკრებს და ყველა მყარ სხეულს განმსჭვალავს“] (ლ. ც., პ. 190); შდრ. რუსკა, *Tabula smaragdina* (პ. 2): „...*et recipit vim superiorum et inferiorum*“.
- 82 ტექსტში ციტირებულია ეფეს. 4, 23 f.: „...*renovamini [autem] spiritu mentis vestrae, et induite novum hominem...*“ [„და განახლდებოდეთ თქვენ სულითა მით გონებისა თქვენისათა და შეიმოსეთ ახალი იგი კაცი“]; იქვე დამატებულია: „ჰოც ესტ ინტელეცტუმ სუბტილემ“.
- 83 *I. c.*, I, Kp. IX, მეოთხე იგავი (პ. 76): „...*de corpore, de quo canitur: Horridas nostrae mentis purge tenebras.*“
- 84 *I. c.*: „*Senior: et facit omne nigrum album...*“
- 85 -ის მიხედვით: *Art. aurif. II*, პ. 228. ტექსტი *Summa perfectionis* უფრო დეტალურია. V თავი მთლიანად მას ეთმობა. ამ თავის სათაურია „*De impedimentis ex parte animae arificis*“. იხ. *Darmstaedter, Die Alchemie des Geber*, p. 20 ff.
- 86 *Rosarium: Art. aurif. II*, პ. 227: „*Deum timere, in quo dispositionis tuae visus est, et adjuvatio cuiuslibet sequestrati*“. ციტატა ამოღებულია *Tractatus aureus*-ის სავარაუდოდ პირველი გამოცემიდან და შემდეგ გრძელდება II თავიდან, სადაც მე-14 გვერდზე ვკითხულობთ: „*Fili mi, ante omnia moneo te Deum timere, in quo est nisus tuae dispositionis et adunatio cuiuslibet sequestrati*“ [„შვილო ჩემო, პატივი მიაგე უფალსა შენსა და გულისყური მისკენ მიაპყარ, რადგან იგია საუკეთესო თანამგზავრი მარტოსულთა გზაზე“].
- 87 *Morieni Romani quondam eremitae Hierosolymitani, De re metallica* და ა. შ., იხ. *Reitzenstein, Alchemistische Lehrschriften und Märchen bei der Arabern*. მორიენუსი (მორიენესი ან მარიანუსი) გადმოცემის თანახმად პრინც კალიდ იბნ იაზიდ იბნ მუავიას (635-704) მასწავლებელი უნდა ყოფილიყო. იხ. *Lippmann, Entstehung und Ausbreitung der Alchemie*, p. 357. იგივე ნაწყვეტი გვხვდება *Morieni Romani eremitae Hierosolymitani sermo*-ში: *Art. aurif. II*, p. 22 f.
- 88 „*Quibus eam a primaeva rerum natura conferre disposuit*“ (p. 22).

- 89 „...animos suos etiam ipsi regere non possunt diutius nisi usque ad terminum“და ა. შ. (p. 23).
- 90 I. c., p. 18: „...nisi per animae afflictionem“.
- 91 Symbola, p. 568.
- 92 I. c., p. 144.
- 93 I. c., p. 143.
- 94 „Meditatio dicitur, quoties cum aliquo alio colloquium habetur internum, qui tamen non videtur. Ut cum Deo ipsum invocando, vel cum seipso, vel proprio angelo bono.“ ეს მოსაზრება იგნატიუს ფონ ლოიოლას „colloquium“-ს შეესაბამება. ავტორები ხაზს უსვამენ მედიტაციის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. მაგალითების მოყვანა ზედმეტად მიმაჩნია.
- 95 იხ. ჩემი ნაშრომი Die Beziehungen [პარ. 341 ff.].
- 96 Inrius apertusMus. herm.-ში.
- 97 „...novamque volatilitatem citra ullam manuum impositionem meditabitur“.
- 98 ამასთან დაკავშირებით იხილეთ მაჰმადიანური ლეგენდა ომარის მეჩეთში (იერუსალიმში) ქვის შესახებ, რომელიც მუჰამედს ცად ამაღლებისას თან უნდა გაჰყოლოდა.
- 99 Hyleal. Chaos, p. 274.
- 100 ტექსტი ციტირებულია ხელნაწერიდან Figurarum aegyptiorum secretarum: „Ab omni aevo aegyptiorum sacerdotes“ [p. 1]. Colophon: „laus jesu in saecula“. ამ ხელნაწერის სურათები მე-18 საუკუნის 973 ხელნაწერის იდენტურია. ორივე ხელნაწერი ამოღებულია ნიკოლას ფლამელის Pratique-დან. ჩემს ხელთ არსებული ხელნაწერის ლათინური ტექსტის წარმომავლობა ჯერჯერობით ცნობილი არ არის (იხ. სურ. 23, 148, 157 და 164).
- * ეგვიპტელი ქურუმები.
- 101 Art. aurif. I, p. 146 ff. იხ. რუსკას თარგმანი Historische Studien und Skizzen zur Natur- und Heilwissenschaft, p. 22 ff. ხილვების უფრო ძველი სერიები აღწერა ზოსიმემ περί αρετης-ში და კრატესმა (Berthelot, Chemie au moyen âge III, p. 44 ff.)
- 102 „...astrum in homine, coeleste sive supracoeleste corpus.“ რადგან რულანდის ტექსტი პარაცელსუსის ტექსტს შეესაბამება, მკითხველს ჩემს ნაშრომს Paracelsus als geistige Erscheinung-ს დავუსახელებდი.
- 103 [„საგნებზე ძალაუფლების მოსაპოვებლად საჭიროა მომზადება“]; ამით აიხსნება „extractum“-ი, ანუ „quinta essentia“.
- 104 ფიგულუსი წერს (Rosarium novum, გვ. 109): „Anima ფაქიზი უხილავი კვამლივითაა“.
- 105 Mus. herm., p. 601 ff.
- 106 „Illa gubernat mentem“ (I. c., p. 617)
- 107 „... exequitur nisi in mente“ (I. c., p. 617)
- 108 AVALON, The serpent Power.

ავტორის შესახებ

ბრონისლავ მალინოვსკი

1884 - 1942

ბრონისლავ კასპერ მალინოვსკი დაიბადა პოლონეთში, ქალაქ კრაკოვში. მან კრაკოვის უნივერსიტეტში ფიზიკა და მათემატიკა შეისწავლა და 1908 წ. დოქტორის სამეცნიერო ხარისხი დაიცვა. შემდგომი ორი წლის განმავლობაში ლაიფციგის უნივერსიტეტში ფიზიკურ ქიმიას ეუფლებოდა, მოგვიანებით კი ზუსტ მეცნიერებათა შესწავლას თავი დაანება და 1910-1914 წწ. ლონდონის ეკონომიკურ სკოლაში ანთროპოლოგიისა და ეთნოგრაფიას ეუფლებოდა. აქვე დაამთავრა

ასპირანტურა. ამ წლებში მას ინტენსიური ურთიერთობა ჰქონდა ცნობილ ანთროპოლოგებთან ჯ. ფრეზერთან, ჩ. ზელიგმანთან, ე.ვესტერმარკთან და ხვებთან. ცნობილ ანთროპოლოგებთან. ფრეზერის შრომამ — „ოქროს რტო“ მალინოვსკის, როგორც ანთროპოლოგისა და ეთნოგრაფის ფორმირებაზე განსაკუთრებული ზეგავლენა მოახდინა.

1914-1918 წწ. მალინოვსკი ახალი გვინეის კუნძულ ტრობრიანდის, კანარის კუნძულების და ავსტრალიის აბორიგენების ყოფას იკვლევდა. ევროპაში დაბრუნების შემდეგ, 1927 მალინოვსკიმ ლონდონის უნივერსიტეტის პროფესორის თანამდებობა მიიღო. 1938 წელს იგი გაემგზავრა ამერიკის შეერთებულ შტატებში, სადაც იელის უნივერსიტეტში ასწავლიდა და იმავდროულად მექსიკაში საველე კვლევას ატარებდა.

მალინოვსკიმ პირველმა გამოიყენა ჩართული დაკვირვების მეთოდი. მისი აზრით, ეთნოგრაფი და სოციალური ანთროპოლოგიის მკვლევარი, გარკვეული დროის განმავლობაში იმ საზოგადოებაში უნდა ცხოვრობდეს, რომელსაც სწავლობს. მალინოვსკი ცდილობდა კონკრეტული საზოგადოების კულტურის პრობლემები ადამიანის ფუნდამენტური ბიოლოგიური მოთხოვნილებებიდან გამომდინარე შეესწავლა და მოითხოვდა თითოეული კულტურის მთლიანობაში, მისი ელემენტების ფუნქციურ ურთიერთკავშირში განხილვას. ამ მოთხოვნიდან გამომდინარე, მან ჩამოაყალიბა კულტურის შესწავლის ფუნქციური მიდგომა, რომლის თანახმადაც, ნებისმიერ ცივილიზაციაში ნებისმიერი ჩვეულება, მატერიალური ობიექტი, იდეა და რწმენა ასრულებს სასიცოცხლო ფუნქციას, წყვეტს გარკვეულ ამოცანას და არის კულტურის, როგორც მთელის, აუცილებელი ნაწილი. კულტურის ფუნქცია მალინოვსკის შეხედულებით ისაა, რომ პირდაპირ ან ირიბად დააკმაყოფილოს ადამიანის მოთხოვნილებები. კულტურაში არაფერია ზედმეტი, შემთხვევითი. თუ რომელიმე ჩვეულება მყარად სრულდება — ის საჭიროა. ამა თუ იმ კულტურაში ესა თუ ის ჩვეულება მავნედ ან უაზროდ გვეჩვენება მხოლოდ იმიტომ, რომ საკმარისად არ ვიცით მისი კავშირი ადამიანის ბაზისურ მოთხოვნილებებთან ან სხვა კულტურულ მოვლენებთან კავშირის გარეშე ვაფასებთ.

მალინოვსკის პირველი წიგნი „წყნარი ოკეანის არგონავტები“ (1922), რომელიც ახალი გვინეის უცნობი კულტურის შესწავლას ეძღვნება. ამ ნაშრომით დასრულდა სოციალურ ანთროპოლოგიაში გაბატონებული ტრადიცია კულტურის სპეკულანტური შესწავლისა და დაიწყო ახალი, ემპირიული სოციალური ანთროპოლოგიის ეტაპი. მალინოვსკიმ ჩამოაყალიბა „ჩართული დაკვირვების“ მეთოდი, რაც გულისხმობს მკვლევარის სრულყოფილ ინტეგრაციას საკვლევ კულტურაში. სწორედ ამ მეთოდით „შიგნიდან“ შეისწავლა ტრობრიანდიის კუნძულის მკვიდრთა ცხოვრება: აიშენა ქოხი, ისწავლა მათი ენა, აბორიგენებთან ერთად თევზაობდა, ნადირობდა, მონაწილეობდა რიტუალებსა და დღესასწაულებში. მის მიერ მოპოვებული მრავალი ემპირიული მასალა და რიტუალების დანვრილებით აღწერა მკითხველს აბორიგენების კულტურაში ცხოვრებაში თანამონაწილეობის სრულ განცდას ანიჭებს. ამ შრომაში განსაკუთრებით საინტერესოაა გაანალიზებული საჩუქრების გაცვლის სისტემა და მისი სოციალური ფუნქცია. მალინოვსკიმ „წყნარი ოკეანის არგონავტებში“ პირველად გამოთქვა მოსაზრება კულტურის ფუნქციონალისტური შესწავლის აუცილებლობის შესახებ.

1929 წელს გამოქვეყნებულმა მეორე მნიშვნელოვანმა ეთნოგრაფულმა შრომამ — „ველურების სქესობრივი ცხოვრება ჩრდილო-აღმოსავლეთ მელანეზიაში. სიყვარული, ქორწინება და ოჯახური ცხოვრება ბრიტანული ახალი გვინეის ტრობრიანდიის კუნძულის აბორიგენებში“ — დიდი ინტერესი გამოიწვია მკითხველთა და მეცნიერთა შორის. სქესობრივი ცხოვრება მალინოვსკის აინტერესებდა ბუნებისა და კულტურის, სპონტანურობისა და წესის დუალობის თვალსაზრისით. ოჯახი, როგორც სქესების ურთიერთობის სოციალური შედეგი, აბორიგენების კულტურაში ემყარება ორმხრივი ურთიერთობის წესს. ოჯახის სოციალური საზრისი მდგომარეობს ორმხრივობის და, შესაბამისად, თემის (თემური ურთიერთობების) ფორმირებაში. ტრობრიანდიელები ერთმანეთისაგან მკაფიოდ განასხვავებენ სასიყვარულო ურთიერთობასა და ქორწინებას. სასიყვარულო ურთიერთობა დამყარებულია დროის თავისუფლად გატარებასა და სპონტანურ ორმხრივ ურთიერთობაზე, ხოლო ქორწინება — იძულებასა და მავალდებულებელ ორმხრივ ურთიერთკავშირზე. ქორწინება (ინსტიტუციონალიზებული სქესობრივი კავშირი), მოზარდების მონიჭულობაში გადასვლისა და სოციალურ ცხოვრებაში მონაწილეობის საშუალებაა და განსაკუთრებული როლი აკისრია მატერიალურ და სიმბოლურ „ქონებათა“ გაცვლაში. სასიყვარულო ურთიერთობა ასრულებს სქესობრივი ლტოლვის დაკმაყოფილების ფუნქციას, ხოლო ქორწინება უზრუნველყოფს წყვილების სოციალურ აღიარებას, საზოგადოებაში მათ რანგსა და პრესტიჟს.

მალინოვსკის შემოქმედებამ მნიშვნელოვანი ზეგავლენა მოხდინა სოციოლოგიის განვითარებაზეც. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მისი ფუნქციონალისტური მიდგომის ზეგავლენა სოციოლოგიაში სტრუქტურულ-ფუნქციონალისტური პარადიგმის ფორმირებაზე, რისი მკაფიო დადასტურებაც ამერიკელი სოციოლოგის ტალკოტ პარსონსის სტრუქტურულ-ფუნქციონალისტური თეორიაა.

მალინოვსკი ამერიკაში, ნიუ ჰეივენში გარდაიცვალა.

მაგია, მეცნიერება და რელიგია

მაგიის ხელოვნება და რწმენის ქლევამოსილება

მაგია! ამ სიტყვის მხოლოდ წარმოთქმაც საკმარისია, რომ თვალწინ ის ფარდა დაგვიდგეს, რომლის მიღმაც ამოუცნობი და საიდუმლოებით მოცული სამყაროა მიმაღული. მათთვისაც კი, ვისთვისაც უცხოა ლტოლვა რაიმე ოკულტურისადმი, ვისაც არ იზიდავს „ეზოთერული ჭეშმარიტების“ ყალბ მარგალიტთა ბრწყინვალეობა, ვისთვისაც უცნობია თანამედროვეობაში მოდის კარნახით გაღვივებული მწველი ინტერესი იმ ნახევრად გასაგები არყოფნიდან აღზევებული ძველი რწმენებისა და კულტურების მიმართ, რომლებმაც ახლა სხვადასხვა „თეოსოფიების“, „სპირიტიზმების“ ან „სპირიტუალიზმების“, სხვადასხვა ფსევდომეცნიერული სწავლებების, „ლოგიების“ და „იზმების“ სახელები შეიძინა; მათთვისაც კი, ვისთვისაც მეცნიერული აზროვნების სიცხადეა დამახასიათებელი, სიტყვა „მაგიას“ განსაკუთრებული ხიბლი ახლავს. ეს შეიძლება გარკვეულწილად მაგიაში პირველყოფილი ადამიანების უმნიშვნელოვანესი მისწრაფებებისა და მათი სიბრძნის რაიმე კვინტესენციის ძიების იმედით აიხსნას — ამგვარი ცოდნის ფასეულობაში დაეჭვება შეუძლებელია, როგორიც არ უნდა იყოს მისი შინაარსი. გარდა ამისა, არ შეიძლება არ ვაღიაროთ, რომ სიტყვა „მაგია“ ჩვენში თითქოს მთვლემარე სულიერ პოტენციას, სულის სიღრმეში არსებულ სასწაულის იმედს და ადამიანის უცნობ შესაძლებლობათა რწმენას აღვიძებს. გავიხსენოთ თუნდაც ის დამატყვევებელი ძალა, რომელიც სიტყვების — „მაგია“, „გრძნება“ და „ჯადოქრობა“ აქვს პოეზიაში, სადაც მათი ემოციური მნიშვნელობა მთელი სიცხადით წარმოჩინდება და ჟამთასვლისთვის მოუხელთებელი რჩება.

მაგრამ როდესაც მაგიას ხელს სოციოლოგი ჰკიდებს, რომელიც ცდილობს გადააბიჯოს ამ იდუმალებით მოცული სამყაროს ზღურბლს — რაც სავსებით შესაძლებელია ადამიანთა ისეთ თანამედროვე საზოგადოებებზე დაკვირვების წყალობით, რომლებმაც შეინარჩუნეს ქვის ხანის ყოფა და კულტურა, — იგი გარკვეული იმედგაცრუებით აღმოაჩენს, რომ მაგია საკმაოდ პროზაული, ზუსტად გათვლილი და, გარკვეულწილად მოუხეშავი ხელოვნებაა, რომელსაც მხოლოდ პრაქტიკული მოსაზრებების გამო მიმართავენ და საფუძვლად სხვადასხვა პრიმიტიული და ზედაპირული რწმენები უდევს, ხელოვნება, რომელიც მრავალი მარტივი და ერთფეროვანი ილეთის შესრულებით ამოიწურება. ამაზე უკვე ვისაუბრეთ, როდესაც ვცდილობდით ისე განგვესაზღვრა მაგია, რომ იგი რელიგიისგან გაგვესხვაებინა და მივუთითებდით, რომ იგი წმინდა პრაქტიკულ ქმედებამდე დადის, ქმედებამდე, რომელიც გარკვეული მიზნის

მიღწევის საშუალებად გვევლინება. ამგვარ რამეს ჩვენ მაშინაც ვაწყდებით ხოლმე, როცა ვცდილობთ გავხსნათ ის კვანძები, რომლებითაც იგი ასე მჭიდროდ არის გადახლართული ცოდნასა და იმ გამოყენებითი ხელოვნებების დარგებთან, რომელთაგან გარეგნულად თითქმის არც კი განსხვავდება. საკმაო ძალისხმევაა საჭირო მისი მენტალური წესრიგის, წესდების არსებითი სპეციფიკისა და მაგიური აქტების განსაკუთრებული რიტუალური ბუნების გასაგებად. — საველე ანთროპოლოგიის ნებისმიერმა სპეციალიტმა საკუთარი გამოცდილებით იცის, რომ პირველყოფილ ადამიანთა მაგია უკიდურესად მონოტონური და უემოციო საქმიანობაა, სრულებით განსაზღვრული საშუალებებით, რომლის თვალსაწიერი რწმენათა და ამოსავალ წანამდღვართა გარკვეული ერთიანობით შემოიფარგლება. საკმარისია ერთი რომელიმე წესჩვეულების არსში ჩანვდომა, ერთი რომელიმე ჯადოქრობის პროცესის შესწავლა, მაგიური რწმენის პრინციპების, მაგიის ხელოვნებისა და მისი სოციალური მახასიათებლების გარკვევა და შეძლებთ მოცემული პირველყოფილი ტომის თითქმის ყველა ქმედების არა მხოლოდ გაგებას, არამედ, საკუთარ ქმედებათა ვითარების შესაბამისი ცვალებადობით, მაგის როლში მოვლინებასაც კი, სადაც არ უნდა ხდებოდეს ეს და რაგინდ ძლიერიც არ უნდა იყოს დღემდე შემორჩენილი რწმენა ამ ერთობ მომხიბვლელი ხელოვნებისადმი.

1. რიტუალი და ჯადოქრობა

განვიხილოთ მაგიის რომელიმე ტიპური აქტი — მაგალითად, კარგად ნაცნობი შავი მაგიის აქტი, რომელიც, როგორც წესი, სტანდარტული თეატრალური წარმოდგენის ფორმით ტარდება. როგორც ჩანს, აბორიგენების სხვადასხვა მაგიურ ქმედებათა შორის ყველაზე გავრცელებული ყოფილა ჯადოქრობა, რომელიც ხორციელდება ისრის, წამახული ჯოხის, რომელიმე ცხოველის ძვლის ან ფხის საშუალებით. ველური უმიზნებს ან ისვრის ამ იარაღს თავისი წარმოსახვითი მტრის მიმართულებით, რომლის მოკვდინებაც სურს, სახის მანჭვის, მუქარის ჟესტებისა და შეტევის სიმულაციის თანხლებით. ყველაფერი ეს გარკვეულ რიტუალს წარმოადგენს. ამგვარი რიტუალები მრავლადაა აღწერილი ძველ ევროპულ და აღმოსავლურ ტრაქტატებში შავი მაგიის შესახებ, აგრეთვე ეთნოგრაფიულ გამოკვლევებსა და მოგზაურთა მონათხრობებში, თუმცა ამგვარ წარმოდგენებში მონაწილე ველურების მიმიკა და ექსპრესია გაცილებით იშვიათადაა აღწერილი. არა და სწორედ მათ აქვთ გადამწყვეტი მნიშვნელობა.

წარმოვიდგინოთ დამკვირვებელი, რომელიც უეცრად აღმოჩნდა მელანეზიის რომელიმე რაიონში და აბორიგენთა ამგვარი საქმიანობის მოწმე გახდა. თუკი მან ზუსტად არ იცის, რას აკვირდება, უთუოდ იფიქრებს, რომ მის წინაშე მთვარეული ან რაიმე მიზეზის გამო მძვინვარებით გონდაკარგული ადამიანები არიან. აბორიგენი არა მხოლოდ მიმართავს იარაღს წარმოსახვითი მსხვერპლისკენ, ის, ამავე დროს, იარაღის ჰაერში ტრიალით დამარცხებული მოწი-

ნაღმდეგის გულის განგმირვას და ამით გამოწვეულ მძვინვარებას განასახიერებს. ამგვარად აბორიგენი არა მხოლოდ წარმოდგენს მტერზე საკუთარ გამარჯვებას, გამარჯვების სურვილის მთელ ვნებასაც აქსოვს ამ ქმედებაში.

მაშასადამე, ჩვენ ვხედავთ, რომ ემოციის დრამატული გამოხატვა რიტუალის არსებითი ნაწილია მაგრამ რას გამოხატავს თვით ეს რიტუალი? ცხადია, აბორიგენს გამარჯვების საბოლოო შედეგის გამოხატვა რომ სურდეს, მაშინ წარმოდგენაში მოწინააღმდეგის სიკვდილსაც ჩართავდა, მის იმიტაციას მოახდენდა, თუმცაღა ეს ყოველთვის ასე არ ხდება. სამაგიეროდ, წარმოდგენის განუყოფელი ნაწილი ბრძოლისა და გამარჯვების სიტუაციებთან უშუალოდ დაკავშირებული იმ ემოციების გამოხატვაა, რომლებიც მიმიკისა და სხეულის სფეციფიკური მოძრაობების საშუალებით მიიღწევა.

ამგვარი რიტუალის უამრავი მაგალითი შეგვეძლო მოგვეყვანა, — ნაწილს თავადვე ვაკვირდებოდი, უფრო მეტი კი სხვა თვითმხილველებმა აღწერეს. ამ დაკვირვებებით შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ შავი მაგიის რიტუალებში ჯადოქარი რაღაცნაირად ზიანს აყენებს, „ასახიჩრებს“ ან საერთოდ ანადგურებს მსხვერპლის განმასახიერებელ საგანს, თან ამ რიტუალს სიძულვილისა და ბრძნის გამომხატველი ემოციებით ამდიდრებს. ანალოგიურად, როდესაც სასიყვარულო მაგიის რიტუალებში ჯადოქარი ერევა, ეფერება და ეალერსება სასიყვარულო ლტოლვის ობიექტის გამომხატველ საგანს, ის განასახიერებს თავბრუდამხვევი და მწველი ლტოლვისაგან გონდაკარგული შეყვარებულის გრძნობებს. საბრძოლო მაგიის რიტუალებში ბრძნი, შეტევის მძვინვარება, საბრძოლო ვნებები მეტ-ნაკლებად (შედარებით) უშუალო ფორმით გამოიხატება. ბოროტი სულებისა და ეშმაკების განდევნის მაგიაში ჯადოქრის ქცევა მოგვაგონებს იმ თავზარდაცემული ადამიანის მდგომარეობას, რომელიც პანიკურ შიშს დიდი ძალისხმევით გადალახავს. დანთებული ჩირაღდნები, იარაღის ჟღარუნი ამ სპექტაკლის გაფორმების შემადგენელი ნაწილია. მე აღვწერე ერთ-ერთი ამგვარი რიტუალი, სადაც ეშმაკის ბნელი ძალის მოგერიებისას მაგი წარმოთქვამს შელოცვებს და თითქოსდა დევნის მათ თავისი შიშისაგან გაქცევებული, კრუნჩხვებით მბორგავი სხეულიდან. შიში უკვე იპყრობს სხვა ჯადოქარს, რომელიც მათთან მიახლოებას ცდილობს და ეს შიში გაქცევას აიძულებს.

ყველა ამგვარი ქმედება, რომელთა რაციონალური ახსნა, როგორც წესი, მაგიის ზოგიერთი ამოსავალი პრინციპითაა შესაძლებელი, პირველ რიგში, გარკვეული ემოციების გამოვლინებებს ჰგავს. ხშირად ზუსტად იმავე მიზანს ემსახურება ის საგნები და ელემენტები, რომლებითაც მაგიური წარმოდგენებია გაფორმებული. დანები, ბასრად ალესილი საჩხვლეტი(წვეტიანი) და საკვეთი იარაღი, მყრალი ან შხამიანი ნივთიერებები გამოიყენება შავი მაგიის რიტუალებში, არომატული ფისი (ნელსაცხებლები), ყვავილები, მათრობელა ნივთიერებები — სასიყვარულო მაგიაში, ძვირფასი ნივთები — საყოფაცხოვრებო მაგიაში. ეს ყველაფერი გამოყენებულია არა იდეების, არამედ გძნობების გამოსახატავად, გრძნობებისა, რომლებშიც შესაბამისი მაგიური რიტუალების მიზნები ფიქსირდება.

იმგვარი რიტუალების გარდა, რომელთა მთავარი ელემენტები გარკვეული ემოციის გამოხატვას ემსახურება, არსებობს სხვა რიტუალებიც, რომლებშიც ქმედების მიზანი გარკვეული

შედეგის იმიტაციაა ან, სერ ჯეიმს ფრეზერის გამოთქმა რომ ვიხმაროთ, რიტუალი ხდება ამ რიტუალის მიზნის იმიტაცია. მაგალითად, ჩემ მიერ აღწერილ შავი მაგიის ერთ-ერთ რიტუალში, რომელსაც მელანეზიელი აბორიგენები ასრულებდნენ, ჯადოქრობის რიტუალური სრულება იმით, რომ ჯადოქარი დასუსტებული ხმით გამოსცემს უკანასკნელ ბგერებს, შემდეგ სიკვდილისწინა ხრიალის ხმას და გრძნობამიხდელი ეცემა. სხვა მაგალითების მოყვანა ზედმეტია, ვინაიდან მსგავსი რიტუალები და მაგიის ეს ასპექტი ბრწყინვალედ არის აღწერილი და დეტალურად დასაბუთებული ფრეზერის მიერ. სერ ჯეიმსმა აგრეთვე აჩვენა, რომ არსებობს მაგიური საგნების განსაკუთრებული პროფესიული ცოდნა, რომელიც ამ საგნების თვისებებს, მათ ურთიერთობებს, მსგავსებისა და თანაზიარობის იდეებს ეფუძნება და რომელმაც განვითარება მაგიურ ფსევდომეცნიერებებში პოვა.

მაგრამ არსებობს ისეთი რიტუალური წარმოდგენებიც, რომლებშიც არ არის არც იმიტაცია, არც მიზნის წინასწარი ჭვრეტა, არც რაიმე კონკურენტული იდეის ან ემოციის გამოხატულება. ცნობილია იმდენად მარტივი რიტუალები, რომ ისინი შეიძლება აღვწეროთ, როგორც გარკვეული მაგიური უნარის უბრალო დემონსტრაცია. მაგალითად, როდესაც ჯადოქარი დგება, მიმართავს ქარს და იძახებს მას. სხვა რიტუალში ჯადოქარი თავის გრძნეულებას გადასცემს რაიმე საგანს და აჯადოებს მას. ამგვარ შემთხვევებში გამოიყენება სრულიად განსაზღვრული მატერიალური ობიექტები — ისეთი საგნები ან ნივთიერებები, რომლებიც ყველაზე მეტად გამოსადეგნია იმისთვის, რომ მიიღონ, შეინახონ და გადასცენ მაგიური ძალა, იყვნენ ამ ძალების დამცავი გარსი მანამ, სანამ მათი ამოქმედების თუ უშუალო გამოყენების დრო არ დადგება.

მაგრამ რა არის ეს მაგიური ძალა, რომელიც ნებისმიერ მაგიურ რიტუალს ახლავს?

მაგიური რიტუალის რა ელემენტიც არ უნდა ავიღოთ — გარკვეული ემოციების გამომხატველი ქმედებები, იმიტაცია თუ საბოლოო შედეგის წინასწარ განჭვრეტა, ან უბრალო ჯადოქრობა — ყველა მათგანს ერთი რამ აქვს საერთო: მაგიური ძალა, მისი ზემოქმედება ყოველთვის გადაეცემა მოსაჯადოებელ ობიექტს. რა ძალაა ეს? თუკი მის მოკლედ გადმოცემას შევეცდებოდით, შეიძლებოდა გვეთქვა, რომ ეს არის ჯადოქრული შელოცვის გარკვეული, მეტად მნიშვნელოვანი ძალაუფლება. ეს ხაზგასმით აღსანიშნავია, რადგან მკვლევარებს ხშირად ყურადღების მიღმა რჩებათ ეს ძალზე მნიშვნელოვანი გარემოება. ჯადოქრული შელოცვა — მაგიური რიტუალის უმნიშვნელოვანესი ელემენტია. ჯადოქრული შელოცვის საიდუმლო — მაგიური საიდუმლოს ნაწილია, რომელიც განდობილისგან (ხელდასმულისგან) განდობილს გადაეცემა. აბორიგენთათვის მაგიის ცოდნა ჯადოქრული შელოცვის ცოდნას ნიშნავს; მაგალითად, შავი მაგიის ნებისმიერი რიტუალის აღწერა ფაქტობრივად იმის დადასტურებაა, რომ მაგიური რიტუალი ჯადოქრობის გარშემო იყრის თავს. ჯადოქრობის ფორმულა მაგიური წარმოდგენის ცენტრალური ნაწილია.

პირველყოფილი მაგიის ტექსტებისა და ფორმულების გამოკვლევა გვიჩვენებს, რომ არსებობს სამი ტიპური ელემენტი, რომლებთანაც მაგიური რიტუალების ქმედუნარიანობის რწმენაა დაკავშირებული. უპირველეს ყოვლისა, ეს არის ფონეტიკური ეფექტები, მაგალითად,

ბუნებრივი ხმების იმიტაცია: ქარის სტვენა და ქროლა, ზღვის ტალღების ხმაური, ჭექა-ქუხილი, სხვადასხვა ცხოველის გამოცემული ხმები. ეს ხმები სხვადასხვა მოვლენის სიმბოლოებია და ამიტომ აბორიგენებს სწამთ, რომ მათი დახმარებით თავად ამ მოვლენების მაგიური გამოწვევაა შესაძლებელი. ხმები სხვადასხვა ემოციებსაც გამოხატავს, რომლებიც ადამიანის სურვილებს უკავშირდებიან და ამიტომ მათ მაგიურ დაკმაყოფილებას ემსახურებიან.

მეორე ელემენტი, რომელიც პირველყოფილ ჯადოქრობაში დიდ როლს ასრულებს — არის სიტყვები, რომელთა წარმოთქმაც გარკვეული მოვლენების გამოწვევის, მიზნის მიღწევის, მოვლენათა მსვლელობის შენარჩუნების ან მართვის საშუალებაა. მაგალითად, ჯადოქარი აბორიგენი ჩამოთვლის იმ დაავადების ყველა სიმპტომს, რომლის განკურნებაც სურს, იმ შემთხვევაში კი თუ მისი მიზანია რომელიმე ადამიანის სიკვდილი, წარმოთქვამს ფორმულას, რომელიც მსხვერპლის სიცოცხლის უკანასკნელ წუთებს აღწერს. სამკურნალო მაგიაში ჯადოქარი ხატოვანი სიტყვებით ამკობს ჯანმრთელობისა და სხეულის სიძლიერის დიდებულებას. საყოფაცხოვრებო მაგიის რიტუალებში გამოიყენება სიტყვები მცენარეთა ზრდის, ცხოველებისა და თევზების საკვების შესახებ. მაგის სიტყვებში ის გრძნობებიცაა გადმოცემული, რომლებიც მაგიით გამოხატული ქმედებებისთვისაა დამახასიათებელი და აგრეთვე თავად ეს ქმედებები, რომლებიც შესაბამისი ემოციებით არის შეფერადებული. ჯადოქრობაში განაფული აბორიგენი მრისხანებით იმეორებს: „მე დავამტვრევ... მე გავთელავ... მე გავსრეს... მე გავჭყლეთ...“, და ამ სიტყვების შემდეგ ჩამოთვლის მსხვერპლის სხეულის სხვადასხვა ნაწილებს და ორგანოებს. ადვილი შესამჩნევია, რომ ჯადოქრული ქმედებები ძირითადად მაგიური რიტუალის სტრუქტურის მსგავსია, ხოლო ჯადოქრული შელოცვის სიტყვები იმავე მოთხოვნებს ემსახურება, რასაც მაგიური რიტუალების საგნები.

მესამე ელემენტი, რომელსაც ჯადოქრობა შეიცავს და რომლის ანალოგიც რიტუალებში არ მოიძებნება, არის მითოლოგიური ილუზიები ანუ იმ კულტურის წინაპრებისა და გმირების მოშველიება, რომელთაგანაც თავად მაგია წარმოიშვა. აქ ალბათ ყველაზე მნიშვნელოვან მონეტამდე მივდივართ — ეს არის მაგიის ტრადიციული წყარო.

2. მაგიის ტრადიცია

როგორც არაერთხელ აღვნიშნეთ, ტრადიცია, რომელიც პირველყოფილ საზოგადოებაშია გაბატონებული, თავის კონცენტრირებულ გამოვლინებას მაგიურ რიტუალსა და კულტში იძენს. ყოველთვის, როცა საუბარია რამდენადმე მნიშვნელოვან მაგიურ ქმედებაზე, მაშინვე ვაწყდებით რაიმე ისტორიას, რომელიც ხსნის ამ ქმედების არსებობას. როგორც წესი, ეს ამბავი მოგვითხრობს იმის შესახებ, როგორ გახდა ესა თუ ის მაგიური რიტუალი ადამიანთა რომელიმე ერთობის, ტომის, ოჯახისა თუ გვარის ყოფის ნაწილი. მაგრამ ეს მონათხრობები არასდროს მიგვითითებს იმ წყაროზე, საიდანაც შეიძლება „წარმოშობილიყო“ მაგია; ასეთი წყარო არ არ-

სეობს — მაგია არც შექმნილია და არც გამოგონილი. ყველანაირი მაგია თავიდანვე იყო ადამიანის სასიცოცხლო ინტერესების სფეროში შემავალი ყველა საგნისა თუ პროცესის არსებითი დამატება, თუმცაღა ყოველთვის რჩებოდა მისი ჩვეულებრივი გონებრივი შესაძლებლობების ზღვარს მიღმა. ჯადოქრობა, მაგიური რიტუალი და ის მიზანი, რის მიღწევასაც ისინი ემსახურებიან, ყოველთვის ერთდროულად არსებობენ.

მაგალითად, ცენტრალური ავსტრალიის აბორიგენებში ყველა მაგიური რიტუალი ალკერინგას (ალცჰერინგა) დროიდან არსებობს. აქედანვე იღებს სათავეს მათი ყოფის ყველა სხვა დანარჩენი ელემენტი; მელანეზიის აბორიგენებში, მაგიის ისტორია იწყება მათი გამოქვაბულში ცხოვრების დროიდან, როდესაც მაგია გვაროვნული წყობილების ადამიანისთვის სრულიად ბუნებრივი ცოდნა იყო. უფრო მაღალგანვითარებულ საზოგადოებებში მაგიის წყაროებად სულებს და დემონებს ასახელებენ, მაგრამ ეს ძალებიც, როგორც წესი, მაგიის გამომგონებლები კი არა, მისი მხოლოდ კარგად ამთვისებლები იყვნენ. ასე რომ, მაგიის დასაბამიდანვე არსებობის რწმენა შეიძლება უნივერსალურად ჩაითვალოს. ამ რწმენას თან ახლავს რწმენა იმისა, რომ სწორედ მისი აბსოლუტური უცვლელობის გამო, იმის წყალობით, რომ იგი გადაეცემა თაობიდან თაობას მცირედი დამახინჯების ან დამატებების გარეშე, მაგია ინარჩუნებს თავის ქმედუნარიანობას. საწყისი და სამუდამოდ დადგენილი ნიმუშისაგან იოტისოდენა გადახრაც კი დამღუპველია მაგიისთვის.

ამას უკავშირდება არსებითი კავშირის იდეა, რომელიც თავს იჩენს მაგიურ რიტუალსა და იმ ობიექტს შორის, რომლისკენაც არის იგი მიმართული. მაგია სხვა არაფერია, თუ არა ობიექტის თვისება, უფრო ზუსტად, ეს არის ურთიერთობები ამ ობიექტსა და ადამიანს შორის — ურთიერთობები, რომლებსაც ადამიანი არ ქმნის, მაგრამ ადამიანისთვის არსებობს. რომელი ტრადიცია ან მითოლოგიაც არ უნდა განვიხილოთ, ყველგან შევხვდებით რწმენას, რომ მაგია ყოველთვის ემსახურებოდა ადამიანთა მიზნებს და არსებობდა მისი (ან რაიმე ადამიანის მსგავსი არსების) ცოდნის წყალობით. ეს ერთნაირად ეხება როგორც ყველაზე გამოჩენილ მაგს, ასევე საშუალებებს, რომლებსაც იგი ჯადოქრობისთვის იყენებს და თითქმის ყველა ობიექტს, რომლებისკენაცაა მიმართული მაგია. პირველყოფილ კაცობრიობას — იქნებოდა ეს ავსტრალიური მურა-მურა თუ ალკერინგა, მელანეზიის გამოქვაბულის ტომები თუ მაგიური ოქროს ხანის — დროინდელი დედამიწის მოსახლეობა — თავიდანვე ჰქონია მაგია თავის კულტურულ არსენალში.

მაგია უბრალოდ კი არ ხორციელდება ადამიანის მიერ, არამედ ადამიანურია თავისი მისწრაფებების გამო: მაგიური ქმედებები, როგორც წესი, ადამიანის პრაქტიკულ საქმიანობასა და მდგომარეობას — ნადირობას, თევზაობას, მიწათმოქმედებას, ვაჭრობას, სიყვარულს, ავადმყოფობას და სიკვდილს ესადაგება. მაგიის ობიექტია არა თვით ბუნება, არამედ მასთან ადამიანის მიმართება და ბუნებრივი ობიექტებით ადამიანური ქმედებების განხორციელება. უფრო მეტიც, მაგიურ მოქმედებათა შედეგები, როგორც წესი, იმად კი არ აღიქმება, რასაც გვაძლევს ბუნება ჯადოქრული შელოცვების გავლენით, არამედ როგორც რაღაც საკუთრივ მაგიური, რისი გაკეთება თავად ბუნებას არ შეუძლია, რაც მხოლოდ მაგიის ძალას ემორ-

ჩილება. ამიტომ მაგია ბუნებაზე დაკვირვებით ან მისი კანონების ცოდნით არ მიიღება. იგი ადამიანის თვითნაბადი საკუთრებაა, რომლის საყრდენიც კულტურული ტრადიციაა და განსაკუთრებული, დამოუკიდებელი ძალის არსებობას ამტკიცებს, რისი წყალობითაც ადამიანს თავისი მიზნების განხორციელება შეუძლია.

აქედან გამომდინარე, მაგიური ძალა ყოფიერების უნივერსუმში კი არ არის განფენილი (გაფანტული), არამედ მხოლოდ და მხოლოდ ადამიანისთვისაა დამახასიათებელი. მაგია — ესაა სპეციფიური და უნიკალური ძალა, რომელიც ეკუთვნის მხოლოდ ადამიანს და მჟღავნდება მხოლოდ მაგიურ ხელოვნებაში, ადამიანის ხმით გადმოედინება და რიტუალის ჯადოსნური ძალით გადაიცემა.

აქ უნდა გავიხსენოთ, რომ ადამიანის სხეული, როგორც მაგიური ძალის ჭურჭელი და გამტარი, რომლის საშუალებითაც ეს ძალა გადადის სხვა საგნებზე, იძულებულია სხვადასხვა პირობებს დაექვემდებაროს. ამიტომ მაგი ვალდებულია ყველანაირი ტაბუ დაიცვას, რადგან, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ჯადოქრობამ შეიძლება ფუჭად ჩაიაროს. ეს აზრი განსაკუთრებით გავრცელებულია ზოგიერთ პირველყოფილ საზოგადოებაში, მაგალითად, მელანეზიაში, სადაც აბორიგენებს მიაჩნიათ, რომ ვერშემდგარი ჯადო მაგის მუცელში რჩება, რომელიც არა მარტო ადამიანის საკვების, არამედ მეხსიერების სათავსიცაა. როცა აუცილებელია, ჯადოსნურ ძალას თავმოყრა შეუძლია, ხორხში სადაც მოთავსებულია გონება და საიდანაც იგი გადმოედინება ხმის — ადამიანის სულის მთავარი ორგანოს საშუალებით. ამგვარად, მაგია ადამიანის არა მხოლოდ არსობრივი მონაპოვარია, არამედ პირდაპირი გაგებით იმყოფება მასში ცხოვრების ნებისმიერ მონაკვეთში და მისი გადაცემა ადამიანისაგან ადამიანისთვის შესაძლებელია მხოლოდ საიდუმლოს განდობის, მემკვიდრეობით გადაცემისა და სწავლების უმკაცრესი წესების დაცვით. ამიტომ პირველყოფილ კულტურაში მაგიური ძალა არასოდეს ითვლებოდა რაღაც ბუნებრივ ძალად, რომელიც ბუნებრივი ობიექტებისთვისაა დამახასიათებელი და ადამიანის გარეშე და მისგან დამოუკიდებლად მოქმედებს, ძალად, რომელიც შეიძლება ამოცნობილი და გაგებული ყოფილიყო რომელიმე იმ რიგითი ხერხით, რომლითაც ადამიანი ბუნების შესახებ იძენს ცოდნას.

3. მანა და მაგიური შესაძლებლობა

ცხადია, თუკი ჩვენი ზემოთ მოყვანილი მსჯელობები ჭეშმარიტია, მაშინ ყველა თეორია და კონცეფცია, რომელთა მიხედვითაც მაგიის საფუძველში ძევს ის, რასაც ისინი *მანა*-ს უწოდებენ, მცდარი იქნება. თუკი ვამტკიცებთ, რომ ეს ძალა მხოლოდ ადამიანისთვისაა დამახასიათებელი, იგი ამ ძალას მხოლოდ განსაზღვრულ შემთხვევებში მოიპოვებს და მისი გამოყენება მხოლოდ დადგენილი ტრადიციის ფარგლებში შეუძლია, მაშინ, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია დავეთანხმოთ დოქტორ კოდრინგტონს, რომელიც ამ ძალას შემდეგნაირად აგვიღწერს: „*მანა* არაფერში არ არის კონცენტრირებული და შეუძლია ნებისმიერ რამეში გადასვლა“. მანა აგრეთვე „ყველა-

ნაირი ხერხით მოქმედებს სასიკეთოდ ან სამტროდ. . . არსებობს ფიზიკურ ან სხვა რომელიმე ძალაში, და აგრეთვე, ადამიანისთვის დამახასიათებელ ნებისმიერ უნარსა თუ განმასხვავებელ თვისებაში“. ახლა ცხადია, რომ ძალა, რომელსაც კოდრინგტონი აღწერს, სრულიად სანინაალმდეგოა იმგვარი მაგიური ძალისა, რომელიც პირველყოფილი საზოგადოების მითოლოგიებში ველურთა ქცევებსა და მათ მაგიურ ფორმულებში წარმოგვიდგება. როგორც ჩემი მელანეზიური გამოკვლევების შედეგად დავრწმუნდი, მაგიური ძალა მართლაც მხოლოდ ჯადოქრობასა და მასთან დაკავშირებულ რიტუალშია და გადაიცემა არა ნებისმიერი გზით, არამედ მხოლოდ მკაცრად განსაზღვრული პროცედურით. იგი სრულებით არ ვლინდება ფიზიკურ ძალაში, ხოლო მისი ზემოქმედება ადამიანის უნარებსა და განსხვავებულ თვისებებზე მკაცრად განსაზღვრული და შეზღუდულია.

იგივე შეიძლება ითქვას ჩრდილოამერიკელ ინდიელთა კულტურიდან ნასესხები ზოგიერთი ცნების განმარტების თაობაზეც. მათ არაფერი აქვთ საერთო რაიმე კონკრეტულ და განსაკუთრებულ მაგიურ ძალასთან. მაგალითად, დაკოტას ტომის ენიდან აღებული სიტყვა „ვაკან“, შემდეგნაირად განიმარტება: „ყველაფერი, რაც ცოცხალია, ვაკან-ია. ასეთია ნებისმიერი საგანი, რომელშიც ვლინდება ძალა: იქნება ეს ქარი თუ მოძრავი ღრუბელი ან რაიმე პასიური მასა, მაგალითად, გზაზე დაგდებული ლოდი, . . . ეს სიტყვა მოიცავს ნებისმიერ საიდუმლოს, ნებისმიერ ფარულ ძალას, ყველაფერს, რაც ზებუნებრივია“. ხოლო იროკეზების ენიდან აღებული სიტყვა „ორენდა“ ნიშნავს: „ეს ძალა ახასიათებს ყველა საგანს, . . . კლდეს, წყალს, ზღვის მოქცევას, მცენარეს, ცხოველს, ადამიანს, ნიავსა თუ ქარიშხალს, ღრუბლებს, ელვასა თუ ჭექა-ქუხილს . . . პირველყოფილი მენტალობა ამ ძალაში, ყველა იმ მოვლენისა თუ ქმედების მიზეზია, რომლებიც ადამიანთა გარემომცველ სამყაროში ხდება“.

მაგიური ძალის არსის რაობაზე ჩვენი მსჯელობის შემდეგ საჭირო აღარ არის იმის ხაზგასმა, რომ მანა-ს მსგავს ცნებებს თითქმის არაფერი აქვს საერთო მაგიური ჯადოქრობისა და რიტუალის განსაკუთრებულ ძალასთან. უკვე აღვნიშნეთ, რომ მაგიურ რწმენათა გაგების გასაღები მაგიის ტრადიციული ძალისა და ადამიანებისა თუ ბუნებისათვის დამახასიათებელი სხვა ძალებისა და უნარების ერთმანეთისგან მკაცრი გამიჯვნაა. სიტყვები „ვაკან“, „ორენდა“ და მრავალი ცნება ძალისა და ძალაუფლების ყველა სახეობას აღნიშნავს მაგიის გარდა და თავისთავად საუკუნეთა სიღრმეში მიმავალი წმინდა მეტაფიზიკური ცნებების გენერალიზაციის მაგალითია, რომლის ნიშნებიც ზოგიერთი თანამედროვე აბორიგენი ტომის მეტყველებაშიც შეიძლება აღმოვაჩინოთ. ისინი ძალზე მნიშვნელოვანია პირველყოფილი მენტალობის გასაგებად, მაგრამ მათი კვლევის მონაცემებზე დაფუძნებული თანამედროვე ანალიზი საშუალებას გვაძლევს ვიმსჯელოთ გარკვეული პრობლემის არსებობის შესახებ, რომელიც „ძალის“ პირველყოფილ გაგებას, „ზებუნებრივსა“ და იმ ფენომენს შორის არსებობს, რასაც „მაგიურ ძალას“ ვუწოდებთ. ის ინფორმაცია, რაც ახლა გვაქვს, არ გვაძლევს საშუალებას, რომ დაუსაბუთებლად ვიმსჯელოთ ისეთ რთულ ცნებათა პირველად მნიშვნელობაზე, როგორიცაა ფიზიკური ძალა და ზებუნებრივი ქმედება. ჩრდილოამერიკელ აბორიგენთა ენებზე, როგორც ჩანს,

აქცენტს პირველი ადგილი უკავია, ოკეანიის აბორიგენთა ენებში კი — უკანასკნელი. მე მსურდა ხაზი გამესვა, რომ აბორიგენთა მენტალობის გაგების ყველა მცდელობა, უპირველეს ყოვლისა, მათი ქცევის ტიპების აღწერასა და შესწავლაზე უნდა იყოს დაფუძნებული, ხოლო ენის ლექსიკისა — მათი ყოფა-ცხოვრების შესწავლაზე. ენას ყველაზე უფრო იოლად შეუძლია შემეცნების ჩიხში ჩვენი შეყვანა და ამიტომ „ონტოლოგიური არგუმენტაცია“ ანთროპოლოგიაში განსაკუთრებით სახიფათოა.

ეს პრობლემა უზუსტეს ანალიზს საჭიროებს, რადგან მანა, როგორც პირველყოფილი მაგიისა და რელიგიის არსის თეორია, იმდენადვე ბრწყინვალეა ფორმით, რამდენადაც უსუსური რეალური გამოყენების თვალსაზრისით. ახლა უნდა დავაფიქსიროთ, რომ ჩვენი ცოდნა მანას შესახებ (განსაკუთრებით ეს მელანეზიას ეხება) საკმაოდ წინააღმდეგობრივია და რაც უფრო მნიშვნელოვანია, თითქმის არ გაგვაჩნია მონაცემები, რომელთა მეშვეობითაც შევძლებდით გვეჩვენებინა როგორ შედის ეს ცნება რელიგიურ კულტებსა და რწმენებში.

დაბეჯითებით მხოლოდ ერთი რამის თქმაა შესაძლებელი: მაგიის წარმოშობა არ უნდა გაიგივდეს უნივერსალური ძალის გარკვეული აბსტრაქტული გაგების შექმნასთან, რომელიც შემდეგ კონკრეტულ შემთხვევებში გამოიყენება. პირიქით, ყოველი კონკრეტული სიტუაცია სხვა სიტუაციისგან დამოუკიდებლად თავის მაგიას შობს. მაგიის ნებისმიერი ტიპი, განპირობებული კონკრეტული სიტუაციითა და მისთვის დამახასიათებელი ემოციური დაძაბულობით, იდეათა სპონტანური მოძრაობისა და ადამიანის უშუალო რეაქციების შედეგებით წარმოიშობა. სწორედ სულიერი პროცესის ეს უნივერსალურობაა იმ ფაქტის საფუძველი, რომ მაგიას აქვს რაღაც საერთო მახასიათებლები, რომელიც ადამიანთა მაგიური აზროვნებისა და ქცევის ზოგადი ცნებებით გამოხატვის საშუალებას გვაძლევს. ახლა მივუახლოვდით მდგომარეობას, როდესაც კონკრეტული მაგიური სიტუაციებისა და იმ გამოცდილების ურთიერთდამოკიდებულების გაანალიზებაა საჭირო, რომელთა მეშვეობითაც ისინი წარმოიშვა.

4. მაგია და გამოცდილება

აქამდე ძირითადად განვიხილავდით აბორიგენულ იდეებსა და მაგიურ წარმოდგენებს, რომლებიც, ფაქტობრივად, ველურებისთვის დამახასიათებელი უბრალო რწმენაა, რომ მაგია ადამიანს გარკვეულ საგნებზე მბრძანებლობის უნარს ანიჭებს. ახლა საჭიროა განვიხილოთ ეს შეხედულება დამკვირვებელ-სოციოლოგის თვალთ. მოდით, ერთხელაც განვიხილოთ ისეთი ტიპური სიტუაცია, სადაც მაგიასთან გვექნება საქმე. ადამიანი თავისი პრაქტიკული საქმიანობისას დროდადრო გამოუვალ მდგომარეობაში ვარდება. მონადირეს ხელიდან უსხლტება ნადავლი, მეზღვაურს ქარის მიმართულება ეშლება, ოსტატი, კანოებს რომ ამზადებს, დარწმუნებული არ არის მასალის გამძლეობაში, ძალ-ღონით სავსე ადამიანი უეცრად ავად ხდება.

რა უნდა ქნას ადამიანი ასეთ მდგომარეობაში, თუკი მაგიას, რწმენასა და რიტუალებს გვერდზე გადავდებთ?

მას დახმარებას ვერც ცოდნა და ვერც წარსულის გამოცდილება გაუწევს; ტექნიკურმა ჩვევებმაც უღალატეს. ადამიანი თავის უმწეობას გრძობს, მაგრამ სურვილებითაა შეპყრობილი, რომლებიც ძლიერდება, საზრუნავი, შიში და იმედები ქმნის შინაგან დაძაბულობას, რაც მოქმედებაში განტვირთვას მოითხოვს. ველურია ის თუ ცივილიზებული, ფლობს მაგიის ხელოვნებას თუ საერთოდ წარმოდგენაც კი არა აქვს მისი არსებობის შესახებ — ადამიანი, რომელიც ასეთ სიტუაციაშია ჩავარდნილი, შეუძლებელია უმოქმედოდ, ანუ ისეთ მდგომარეობაში დარჩეს, რომლისკენაც დაბნეული გონება უბიძგებს. არადა, ნერვული სისტემა და მთელი სხეული მას მოქმედებისკენ მოუწოდებს, მოქმედებისაკენ, რომელსაც ძალუძს ჩაენაცვლოს წინა წარუმატებელ ქმედებას. მის ცნობიერებაში სასურველი მიზნის ხატი დომინირებს, თითქოს ხედავს და ეხება მას. თვით სხეული უკვე მოქმედებს და მისი ქმედება შეესაბამება იმას, რასაც იმედი ჰპირდება, რასაც სანადელი ვნება კარნახობს.

უძლური მრისხანების ანდა დამაბრმავებელი სიძულვილის ტყვეობაში ჩავარდნილი ადამიანი მუშტებს შეკრავს და წარმოსახვით დარტყმებს აყენებს მტერს: იწყევლება, მრისხანებისა და სიბრაზის გამომხატველ სიტყვებს გაიძახის. ვნებითა და ჟინით აღვსილ შეყვარებულს, მისი უარყოფელი ანდა მისთვის მიუწვდომელი ლამაზმანი წარმოესახება, იგი მუხლს იყრის მის წინაშე და კეთილგანზობას ევედრება, და როცა თავს მის რჩეულად აღიქვამს, სანუკვარი ოცნებებით მკერდში ჩაიკრავს. წარუმატებლობით გულდანყვეტილი მეთევზე ან მონადირე, წარმოდგენებში ბადეში მოფართხალე ნადავლს ანდა შუბით განგმირულ ცხოველს ხედავს: ის იმეორებს მათ სახელებს, ცდილობს სიტყვებით გამოხატოს ოცნება ბრწყინვალე თევზაობაზე, ჟესტებითა და მიმიკით გამოსახავს თევზით დამძიმებულ სათხეველს. ღამით ტყეში ან ჯუნგლებში გზააბნეული ადამიანი ცრურწმენებით აღსავსე შიშით არის შეპყრობილი, გარშემო თავის მდევარ დემონებს ხედავს, მათ თავდასხმას რომ გადაურჩეს, ელაპარაკება კიდეც, ცდილობს რომ დააშინოს ანდა რაიმენაირად დაუსხლტეს ხელიდან თუნდაც იმ ცხოველის მსგავსად, სიცოცხლის შესანარჩუნებლად თავს რომ იმკვდარუნებს.

მსგავსი რეაგირება სულის ამაფორიაქებელ ვნებებსა და დაუძლეველ სურვილებზე — ასეთ მდგომარეობაში ჩავარდნილი ადამიანური არსების ბუნებრივი რეაქციაა. მათ საფუძვლად საერთო ფსიქოფიზიოლოგიური მექანიზმი უდევს. ისინი აღაგზნებენ იმას, რისთვისაც ქმედებაში ან სიტყვაში გამოხატული ემოციის გაგრძელება შეიძლებოდა დაგვერქმია: მუქარის ჟესტებსა და წყევლას სააშკარაოზე გამოაქვს უძლური მრისხანება, მიუწვდომელი, მაგრამ სანუკვარი მიზანი სპონტანური სახით წარმოგვიდგება, როდესაც პრაქტიკული მოქმედება უშედეგოა, შეყვარებულის ჟესტები იმ სინაზეს გამოხატავს, გამოსავალი რომ ვერ უნახავს და ა.შ. ყველა ამგვარი ქმედება და გრძნობათა გამოხატულება ადამიანებს სასურველი შედეგის ცნობიერებაში მიღწევის საშუალებას აძლევს, რაც მის ვნებებს გზას უხსნის და ჟესტებისა და სიტყვების საშუალებით იმას უახლოვებს, რაც სხვაგვარად მიუღწეველი იქნებოდა.

მაგრამ რა ხდება ინტელექტში, როდესაც ემოციები უხვად იღვრება სიტყვებად და საქციელად, რისი რწმენა ყალიბდება ამ დროს? უპირველეს ყოვლისა, ცნობიერება სასურველი მიზნის, საძულველი მტრის, ბოროტი სულის მკაფიო ხატს აყალიბებს. ეს ხატი სპეციფიკურ ემოციურ შეფერილობას იძენს, რომელიც ცნობიერებას ინდუქციურად გამოუმუშავებს აქტიურ განწყობას ამ ხატის მიმართ. თუკი ვნება რაიმე კონკრეტულ ზღვარს აღწევს, როცა ადამიანი საკუთარ თავზე კონტროლს კარგავს, აქამდე შეკავებული ფსიქოფიზიოლოგიური დაძაბულობა სიტყვების ნაკადით და უგუნური საქციელით განიმუხტება. მაგრამ ეს მშფოთვარე აფეთქებაც მიზნის სახით აგრძელებს მოძრაობას. ეს ყველაფერი აძლიერებს რეაქციის მამოტივირებელ ძალას, გარკვეული სახით აწესრიგებს და ორიენტაციას აძლევს სიტყვებსა და საქციელებს. ამიტომ საქმიანობა, რომელიც მხოლოდ მაგივრობის გამწევა და რომელშიც ვნება უძღურების ნანგრევებისგან პოულობს გამოსავალს, სუბიექტურად ფლობს რეალური მოქმედების მთელ ღირებულებას, რომელიც იმ შემთვევაში განხორციელდებოდა, გადაულახავი ბარიერები რომ არ წარმოშობილიყო.

როდესაც სიტუაცია განიმუხტება, რასაც სიტყვები და ჟესტები უწყობს ხელს, როდესაც აკვიატებული ზმანებები დამცხრალია, სასურველი მიზანი მოახლოებულად ან შეიძლება მიღწეულადაც კი ჩაითვალოს და ადამიანი ისევ გრძნობს სიცოცხლის ჰარმონიას. მას უჩნდება რწმენა, რომ წყევლამ და მრისხანების გამომხატველმა ჟესტებმა დაამარცხა მტერი სასიყვარულო ვედრება და წარმოსახვითი ჩახუტება უპასუხოდ არ დარჩენილა და გაღებულ ძალისხმევას, ძალ-ლონის ხარჯვას ამაოდ არ ჩაუვლია. რაკი განიცადა შიში და შემდეგ იძულებული იყო გაქცეულიყო ან სამკვდრო-სასიცოცხლოდ შებმოდა წარმოსახვით მტერს, იგრძნო რა შეება, ადამიანი თვლის, რომ სწორედ ამ საქციელმა იხსნა ის განსაცდელისგან. სიტყვების ნაკადში, სახეებსა და მოქმედებებში გამოხატული ძლიერი ემოციური განცდა, ბოლოს და ბოლოს რეალურობის ღრმა განცდას ტოვებს: ეს რწმენა იმაში გამოიხატება, რომ პრაქტიკულად მნიშვნელოვანი და სასურველი შედეგი იმ საიდუმლო ძალის წყალობით განხორციელდა, რომელიც ადამიანს უეცრად ზეგარდმო მიენიჭა. ჩნდება რწმენა იმისა, რომ ძალა, რომელიც ადამიანს ფიზიკური ან სულიერი ძალაუფლების დაპატრონების უნარს აძლევს, გარედან ენიჭება და პირველყოფილი ადამიანი, ისევე, როგორც ნებისმიერ დროში არსებული გულუბრყვილო და განუვითარებელი სუბიექტი, მიიჩნევს, რომ თითქოს ამ გარეთ არსებული და, უეჭველად, უპიროვნო ძალთა წყაროების გახსნის მიზეზი სწორედ მისი სპონტანური ქმედებები და მათი ეფექტურობის შინაგანი რწმენა გახდა.

თუკი ამგვარ სპონტანურ ქმედებებსა და მეტყველების აქტებს, რომლებიც ზღვარგადასული ვნებებით ან დაუკმაყოფილებელი სურვილებითაა გამოწვეული, შევადარებთ მაგიურ რიტუალებს, ჯადოქრული შელოცვების ფორმულებსა და მაგიურ წარმოდგენებში გამოყენებულ, ტრადიციულ საგნებს, მათი თვალში საცემი მსგავსება საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ისინი მჭიდროდ არიან დაკავშირებულნი და დამოკიდებულნი ერთმანეთზე. მაგიური რიტუალები, მაგიური ფორმულებისა და პრინციპების დიდი ნაწილი, ჯადოქრული ილეთები იმ ბოზოქარი სიტუაციებიდან მომდინარეობს, რომლებიც ადამიანებს პრაქტიკული

ცხოვრების ურთულეს სიტუაციებში განუცდიათ, განსაკუთრებით კი მაშინ, როდესაც ისინი კულტურის არასრულფასოვნების გამო, წინ შეჩეხებულ კედელში ღრიჭოს პოვნის მცდელობისას გამოუვალ ჩიხში შედიან, როდესაც ცდილობენ დაძლიონ წინააღმდეგობა მძლავრ ცხოვრებისეულ ცდუნებებსა და ჩასაფრებული ბედისწერის მრისხანე საფრთხეებს შორის. ჩემი აზრით, აქ მაგიური რწმენის ერთ-ერთ უბრალო ფაქტორს კი არა, მის ყველაზე მნიშვნელოვან წყაროს ვხვდებით.

ჩვენ ვხედავთ, რომ მაგიური რწმენისა და პრაქტიკის საფუძვლები ჰაერიდან არ არის მოტანილი — მათი საწყისი იმ განცდებშია საძებნელი, რომლებითაც აღსავსეა ცხოვრება, იმ გამოცდილებაში, რომლისგანაც ადამიანი დასახული მიზნის მიღწევის შესაძლებლობის რწმენას იძენს. ახლა ვიკითხოთ: როგორ მიმართებაში არიან ერთმანეთთან ამგვარი გამოცდილებიდან მიღებული იმედები და მათი რეალური განხორციელება? პირველყოფილ ადამიანს მაგიის უზომო პრეტენზიები შესაძლოა განხორციელებადაც მოსჩვენებოდა, მაგრამ როგორ ავსხნათ ის ფაქტი, რომ მათ ამდენი ხნის განმავლობაში არ დაუკარგავთ.

ამ კითხვაზე პასუხის გაცემამდე, გავიხსენოთ, პირველ რიგში, ის ცნობილი ფაქტი, რომ ადამიანის მეხსიერებაზე დადებითი მოვლენები ბევრად უფრო ღრმა კვალს ტოვებს, ვიდრე უარყოფითი. ერთი წარმატება ადვილად გადაწონის ყველა წარუმატებლობას. ამიტომ ის ცხოვრებისეული სიტუაციები, როდესაც მაგიურ რიტუალს წარმატება მოაქვს, თავისი მნიშვნელობით ავიწროებენ, აუფერულებენ ყველა სხვა შემთხვევას, როდესაც სასურველი მიზანი არ იყო მიღწეული. არსებობს სხვა ფაქტორებიც, რომლებიც ადამიანს მაგიის რეალურ ძლევამოსილებაში უფრო მეტად არწმუნებენ. უკვე ვნახეთ, რომ მაგიური რიტუალი ადამიანის გარკვეული გამოცდილებიდან იღებს სათავეს. ის ადამიანი, ვინც პირველად გააცნობიერა ეს გამოცდილება და მის საფუძველზე შექმნა მაგიური რიტუალის ბირთვი — შელოცვის ფორმულა, რომელმაც თანატოლებისთვის ამ ფორმულის გადაცემა შეძლო, მათ მეხსიერებაში გამტკიცებული რიტუალი ტრადიციად ქცეულიყო და რწმენის საგანი გამხდარიყო — უეჭველად გენიოსი უნდა ყოფილიყო. ის ხალხი კი, რომელმაც აღიქვა მაგიური რიტუალი, დაეუფლა მას, მუდმივად ავითარებდა და ხვეწდა — თუმცა თვითონ თვლიდა, რომ მხოლოდ ტრადიციას მისდევდა — უეჭველად დიდი ინტელექტისა და სულიერი ენერგიის მქონე ერთობ საზრიანი იყო. ადვილი სავარაუდებელია, რომ ადამიანები, რომელთაც ასეთი თვისებები ჰქონდათ, სხვებზე უფრო ხშირად აღწევდნენ წარმატებას ყველაფერში, რისთვისაც ხელი არ უნდა მოეკიდათ. და მართლაც, დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ველურ საზოგადოებაში მაგია და გამორჩეული პირადი თვისებები ყოველთვის გვერდი-გვერდ არსებობს. არ არის გასაკვირი, რომ მაგიურ ხელოვნებას ყველაზე ხშირად ილბლიანები, ხელმარჯვე, მამაცი გულისა და ძლიერი ნებისყოფის ადამიანები ფლობენ. უეჭველია, რომ პირველყოფილი ადამიანის ცნობიერებაში სწორედაც რომ მაგია იყო მის წარმატებულ ქმედებათა მიზეზი.

მაგის პირადი ავტორიტეტი და მისი მნიშვნელობა მაგიის რწმენის გაძლიერებაში საფუძვლად უდევს ერთ მეტად საინტერესო მოვლენას, რომლისთვისაც მაგიის შესახებ მოარული მითები შეიძლება გვეწოდებინა. ყოველ ცნობილ მაგს გარს აკრავს შარავანდედი, რომელიც

მისი წყევლის საოცარი ძალის, მის მიერ მაგიის საშუალებით ჩადენილი მკვლევლობების, ნანადირევის და ნაალაფარის თუ სასიყვარულო გამარჯვებების შესახებ არსებული ამბებისგან შედგება. ყველა ველურ საზოგადოებაში მსგავსი ისტორიები მაგიურ რწმენათა ღერძს ქმნის. რაკი საზრდოობს ემოციური განცდებით, რომლებიც ყველა ადამიანისთვის საკუთარი გამოცდილებითაა ნაცნობი, ხმები მაგიური სასწაულების შესახებ, რომელიც ფართოდ ვრცელდება, ნებისმიერ ეჭვს თუ სკეპტიკურ გამოკიდებას შეუძლებელს ხდის. ყველა სახელგანთქმული მაგი, ტრადიციასთან წილნაყარობისა და წინამორბედებთან კავშირის პარალელურად, საკუთარ დიდებას ეყრდნობა, როგორც სასწაულმოქმედების გარანტს.

ამიტომაც მითი წარსული საუკუნეების უსიცოცხლო მემკვიდრეობა კი არ არის, რომელიც კულტურაში მხოლოდ თავშესაქცევი მოთხრობის სახით არსებობს. ეს ის ცოცხალი ძალაა, მუდმივად ახალ მოვლენებს რომ იწვევს და მაგიას მისი ძლიერების ახალ-ახალი მტკიცებულებებით მოსავს. მაგია ბრუნავს წარსული ტრადიციის დიდებაში, მაგრამ ის ყოველთვის მითის თვითგანახლებადი ატმოსფეროთია გარემოცული. წარსულის შესახებ მითიურ გადმოცემათა ნაკადი მუდმივად ერწყმის იმ მონათხრობებს, რომლებიც მოცემული ტომის ფოლკლორს წარმოქმნიან. მაგია ხდია პირველყოფილი ხელოვნების ოქროს ხანასა და მის თანამედროვე სასწაულმოქმედ ძალას შორის. ამიტომაც მისი ფორმულები გამსჭვალულია მისტიკური ილუზიებით, რომელთა წარმოთქმაც მკვდრებით აღადგენს წარსულის ძალებს და გადმოისვრის აწმყოში.

ყველაფერი ეს საშუალებას გვაძლევს ახლებურად დავინახოთ მითების როლი და მნიშვნელობა. მითი არ არის სამყაროს საწყისის შესახებ პირველყოფილი წარმოდგენების კრებული, რომელსაც წმინდაფილოსოფიური სარჩული აქვს. იგი ასევე არ არის ბუნებაზე დაკვირვებების ან მისი კანონების გარკვეული სიმბოლური განზოგადების შედეგი. მითი წარმოჩინდება, როგორც რაიმე მოვლენის შესახებ ისტორიულად ჩამოყალიბებული მსჯელობა, რომლის თვით არსებობაც კი ერთხელ და სამუდამოდ, რომელიმე მაგიური მოქმედების სასარგებლოდ მეტყველებს. ხანდახან მითი სხვა არაფერია, თუ არა მაგიურ საიდუმლოებათა ფიქსაცია, რომელიც საწყისს იმ პირველი ადამიანისგან ღებულობს, რომელსაც ეს საიდუმლოება რაიმე ნიშანდობლივი შემთხვევის საშუალებით გაეხსნა. უფრო ხშირად მითი უბრალოდ მოგვითხრობს, როგორ გაიხსნა გარკვეული მაგიური საიდუმლოება რომელიმე გვარის, ტომის ან ოჯახური კლანისათვის. მაგრამ ნებისმიერ შემთხვევაში, მითი მაგიური საიდუმლოების, მისი გენეოლოგიის, ადამიანთა ცნობიერებაზე მისი უფლებების ქარტიის გარანტად გვევლინება. უკვე ვთქვით, რომ მითი ბუნებრივი შედეგია ადამიანის რწმენისა, რომ ნებისმიერ ძალაუფლებას გაცნობიერებული უნდა ჰქონდეს, არსებობს ის მოქმედი ძალა, რომლის გამოყენებაც მხოლოდ რწმენითაა შესაძლებელი. ყველა რწმენას აქვს თავისი მითოლოგია, რამეთუ არ არსებობს რწმენა სასწაულის გარეშე, მითი კი, ძირითადად, უბრალოდ გადმოგვცემს რაღაც პირველ სასწაულს, რომელიც მაგიის წყალობით განხორციელდა.

დასასრულ, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მითი შეიძლება დაკავშირებული იყოს არა მარტო მაგიასთან, არამედ სოციალური ძალის ან ძალაუფლებისადმი სოციალური მიზიდულობის ნების-

მიერ ფორმასთან. მითს ყოველთვის მიმართავენ მაშინ, როცა უნდათ რაიმე განსაკუთრებული პრივილეგიის ან მოვალეობების, თვალშისაცემი სოციალური უთანასწორობის, სხვადასხვა რანგობრივი განსხვავების დამკვიდრება. რელიგიური რწმენა და რელიგიური შეგონებების ძალაც მითოლოგიური მონათხრობებიდან მომდინარეობს. მაგრამ რელიგიური მითი მეტწილად ნათლად გამოხატული რაიმე დოგმაა, მაგალითად, სამყაროს შექმნის ან რომელიმე ღვთაების ხასიათის შესახებ არსებული მონათხრობი, რომელსაც ზოგ შემთხვევაში ლიტერატურული ფორმაც კი აქვს. სოციალური მითი, განსაკუთრებით პირველყოფილ კულტურებში, როგორც წესი, მაგიური ძალის წარმომავლობის შესახებ არსებულ ლეგენდებთან არის გადაჯაჭვული. გაზვიადების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ პირველყოფილი საზოგადოებებისათვის მეტნაკლებად ტიპური და ყველაზე დახვეწილი მითოლოგია — მაგიის მითოლოგიაა. მითის ფუნქცია არის არა ახსნა, არამედ დადასტურება, არა ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილება, არამედ ძალისათვის დამაჯერებლობის მინიჭება სხვადასხვა რწმენის, საზრისის ერთმანეთთან დაკავშირება, მოვლენათა უწყვეტ მდინარებაში მათი ჩართვა. კულტა და მითს შორის არსებული ღრმა კავშირი, მითის პრაგმატული ფუნქცია, რომელიც რწმენის გაძლიერებას ემსახურება, მითის ეტიოლოგიური და ექსპლანატივისტური თეორიების მიერ იმდენად დიდი ხნის მანძილზე იყო იგნორირებული, რომ ამ საკითხზე უფრო დაწვრილებით უნდა ვისაუბროთ.

5. მაგია და მეცნიერება

ჩვენ ერთგვარი გადახვევა მოგვიხდა მითოლოგიის თემაზე, რამდენადაც დავადგინეთ, რომ მითი ჯადოქრობის რეალური ან წარმოსახვითი წარმატების შედეგად იზადება. მაგრამ ჯადოქრობა ხომ ზოგჯერ წარუმატებლადაც მთავრდება? თავისი მნიშვნელოვნების მიუხედავად, რომელსაც მაგია ღრმა რწმენასთან ერთად მწველი სურვილისა და ვნებიანი გრძნობების განმასახიერებელი რიტუალის სპონტანურობას უმაღლის და ამასთან ერთად, იმ უზარმაზარი ძალის მიუხედავად, რომელსაც მას ანიჭებს როგორც თავად მაგის, ასევე მაგიური რიტუალის მონაწილის პირადი ავტორიტეტი, სოციალური ძალაუფლება და წარმატება — მაგია მაინც არ არის დაზღვეული წარუმატებლობისა და ჩავარდნებისაგან. და თუკი დავუშვებდით, რომ ისინი მოსალოდნელ წარუმატებლობას ვერ აცნობიერებდნენ ან არ შეეძლოთ სათანადო დასკვნების გამოტანა, ეს ჩვენი მხრიდან იქნებოდა ველურთა ინტელექტის, ლოგიკისა და გამოცდილების არასერიოზული შეფასება.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა გვახსოვდეს, რომ მაგია თავისი ეფექტურობის მკაცრი პირობებითაა შეზღუდული: მაგისთვის სავალდებულოა ჯადოქრული ფორმულის ზუსტი კვლავნარმოება, რიტუალის უნაკლო სრულყოფილებით შესრულება, ტაბუსა და რიტუალის ცერემონიის ხელშეუხებლად დაცვა. თუკი ამ პირობათაგან ერთ-ერთი მაინც არ სრულდება, მაგია წარუმატებლობისთვისაა განწირული. მაგრამ მაშინაც კი, როცა რიტუალი სრულყოფილად სრულ-

დება, სასურველი შედეგი მაინც არ არის გარანტირებული. საქმე ისაა, რომ ყოველგვარ მაგიას შეიძლება მოეძებნოს კონტრმაგია. როგორც ჩვენ ვაჩვენეთ, თუკი მაგია ადამიანთა უკიდევანო სურვილების დამაკავშირებელია შემთხვევითობის თვითნებურ თამაშთან, მაშინ გასაგებია, რომ ყველა სურვილს, როგორც პოზიტიურს, ასევე ნეგატიურს, შეიძლება და უნდა გააჩნდეს კიდევ შესაბამისი მაგია. ცხოვრება ისეთი რამაა, რომ ყველა სოციალურ და საყოფაცხოვრებო სწრაფვაში, ფორტუნის კეთილგანწყობისა და ბედნიერების მოპოვების ნებისმიერი მცდელობისას ადამიანს არ შეუძლია ანგარიში არ გაუწიოს მის მსგავს არსებათა მეტოქეობას, შურსა და სიავეს. ილბალი, ქონება, ჯანმრთელობაც კი — ყველაფერი ეს შედარებითად აღქმადია. თუკი თქვენი მეზობელი მეტ პირუტყვს, მეტ ქალს, მეტ ძალაუფლებას ფლობს, მაშინ დაუკმაყოფილებლობის გრძნობა გეუფლებათ არა მარტო თქვენი ქონების, არამედ საკუთარი თავის მიმართაც. ასეთია ადამიანის ბუნება; ხშირად მას საკუთარ წარმატებაზე მეტად სხვისთვის ხელის შეშლა აკმაყოფილებს. სურვილებისა და კონტრსურვილების, ამბიციის და ღვარძლის, წარმატებისა და შურის ამ სოციალურად განპირობებულ თამაშს მაგიის და კონტრმაგიის ანუ თეთრი და შავი მაგიების თამაში შეესაბამება.

მელანეზიაში, სადაც მე, პირველ რიგში სწორედ ამ პრობლემით ვიყავი დაკავებული, აბორიგენთა უკლებლივ ყველა მაგიურ ქმედებას თან ახლავს მყარი რწმენა იმისა, რომ არსებობს უკუქმედებაც; და თუკი ეს უკუქმედება აღმატებული ძალის მქონეა, მაგის მთელი გაწეული შრომის „წყალში გადაყრაც“ შეუძლია. მაგიის ზოგიერთ სახეში, მაგალითად, სამკურნალო მაგიაში, შელოცვისა და კონტრშელოცვის ფორმულები მუდამ ერთდროულად არსებობს. ჯადოქარი, იმ მაგიური რიტუალის ტექნიკის შესწავლის პარალელურად, რომლის საშუალებითაც რაიმე დაავადების გამონვევას შეძლებს, სწავლობს ფორმულას და რიტუალს, რომლებსაც ბოროტი მაგიის მოქმედების სრული ანუღირება შეუძლიათ. სასიყვარულო მაგიაში არსებობს არა მარტო იმის რწმენა, რომ სატრფოს გული მისკენ მიმართული ორი შელოცვიდან უფრო ძლიერს გამოეხმაურება, არამედ აგრეთვე ითვლება, რომ შელოცვის დახმარებით უკვე არსებულ სასიყვარულო ურთიერთობათა შეცვლაც შეიძლება, მაგალითად, შესაძლებელია ცოლს ქმარი შეაძულო. ძნელია იმის თქმა, ტრობრიანდის კუნძულების¹ გარდა, დანარჩენ მსოფლიოშიც აღინიშნება თუ არა მაგიის ამგვარი ორმხრივობა, მაგრამ ფაქტია, რომ დაპირისპირებული — შავი და თეთრი, დადებითი და უარყოფითი ძალები ყველგან შეიმჩნევა. ამიტომაც მაგიის წარუმატებლობა შეიძლება მეხსიერების შეცდომას, დაუდევრად ჩატარებულ რიტუალს, ტაბუს დარღვევას მიეწეროს, ამასთანავე რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია, წარუმატებლობა შეიძლება იმითაც აიხსნას, რომ ვიღაც სხვამ რაიმე კონტრმაგიული რიტუალი შეასრულა.

ახლა ჩვენ უფრო ვრცლად შეგვიძლია მაგიისა და მეცნიერების ურთიერთმიმართების დახასიათება. . . მაგია მეცნიერებას იმ აზრით ენათესავება, რომ ერთიც და მეორეც გარკვეული მიზნისაკენაა მიმართული. ეს ის მიზნებია, რომლებიც მჭიდროდ არის დაკავშირებული ადამიანის ბუნებასთან, მოთხოვნილებებთან და მისწრაფებებთან. მაგიური ხელოვნება პრაქტიკული მიზნების მიღწევაზეა ორიენტირებული. ისევე, როგორც სხვა ხელოვნებები და პრაქტი-

კული საქმიანობები, ისიც ემორჩილება მრავალ პრინციპს, რომლებიც ყალიბდებიან გარკვეულ სისტემად და ადამიანს ქმედებათა იმ ხერხს კარნახობენ, რომელიც ყველაზე ეფექტურად ითვლება. პრინციპთა ასეთი სისტემის აღმოჩენა შესაძლებელია მაგიური რიტუალების, ჯადოქრული შელოცვებისა და მაგის არსენალის შემადგენელი საგნების ანალიზისას. მაგიას, ისევე როგორც მეცნიერებას, საკუთარი ტექნიკური გაფორმება აქვს. ადამიანმა, რომელმაც მაგიას მიმართა, შეცდომის გამო ჩანაფიქრი შეიძლება ვერ განახორციელოს, მაგრამ მას შეცდომის გამოსწორებაც შეუძლია, როგორც ეს სხვა ხელოვნებებშიც ხდება. სხვა საქმეა, რომ მაგიაში შავისა და თეთრის რაოდენობრივ თანაფარდობას ბევრად უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს, ჯადოქრობის შედეგების აღმოფხვრა აქ გაცილებით ადვილი შესაძლებელია, ვიდრე ნებისმიერ სხვა პრაქტიკულ ხელოვნებასა თუ ხელობაში. ასე რომ, მაგიასა და მეცნიერებას შორის გარკვეული მსგავსება არსებობს და ჩვენც, ჯეიმს ფრეზერის მსგავსად, უფლება გვაქვს მაგიას ფსევდომეცნიერება ვუწოდოთ.

რთული არ უნდა იყოს იმის გარკვევა, რაში მდგომარეობს ამ ფსევდომეცნიერების სიყალბე. ნამდვილი მეცნიერება, თვით ჩანასახის მდგომარეობაშიც კი, ანუ პირველყოფილი ადამიანების პრიმიტიული ცოდნა, ადამიანის ცხოვრების ყოველდღიურ უნივერსალურ გამოცდილებას ეყრდნობა, აგრეთვე იმ გამარჯვებებს, რომლებსაც ადამიანი მოიპოვებს ბუნებასთან საკუთარი არსებობისა და უსაფრთხოებისთვის ბრძოლაში. იმ დაკვირვებებს, რომლებიც შემდეგ რაციონალურ გამოყენებას პოულობენ, მაგია განსაკუთრებული ემოციური მდგომარეობების სპეციფიკურ გამოცდილებაზე ფუძნდება. ეს ის ემოციური მდგომარეობაა, როცა ადამიანი ბუნებას კი არა, საკუთარ თავს აკვირდება, როცა ჭეშმარიტება გონებით კი არ მიიღწევა, იგი გრძნობათა იმ ჭიდილში საცნაურდება, რომლებითაც ადამიანი შეპყრობილი. მეცნიერება გამოცდილების უნივერსალურ მნიშვნელობაზე, პრაქტიკულ გარჯასა და გონებაზეა დაფუძნებული; მაგია — იმის რწმენაზე, რომ ადამიანის იმედის განუხორციელებლობა და სურვილის დაუკმაყოფილებლობა შეუძლებელია. შემეცნების თეორიაში ცენტრალური ადგილი ლოგიკას აქვს დათმობილი, მაგიის თეორიაში — შიშველი სურვილების ზემოქმედების ქვეშ მყოფ იდეათა ასოციაციებს. გამოკვლევები გვიჩვენებს, რომ რაციონალური და მაგიური ცოდნის დარგები განსხვავებულ კულტურულ ტრადიციებს, განსხვავებულ სოციალურ პირობებსა და საქმიანობის სხვადასხვა ტიპებს მიეკუთვნება. უნდა ითქვას, რომ ეს განსხვავებები პირველყოფილი საზოგადოების ხალხებს ბოლომდე ჰქონდა გაცნობიერებული. რაციონალური ცოდნა გაუნდობლებისთვისაცაა ხელმისაწვდომი, მაგიური კი საკრალურის სფეროში შედის, მისი მოპოვება რიტუალის საიდუმლოსთან ზიარებასა და ტაბუს შესრულებას მოითხოვს.

6. მაგია და რელიგია

მაგია და რელიგია ემოციური სტრესის — საყოფაცხოვრებო კრიზისის, უმნიშვნელო-ვანესი ჩანაფიქრების მსხვერვის, სიკვდილისა და საკუთარი ტომის საიდუმლოების განდობის, უიღბლო სიყვარულის ან დაუცხრომელი სიძულვილის დროს იბადება; მაგია და რელიგია ამგვარი სიტუაციებიდან და ცხოვრებისეული ჩიხებიდან გამოსავალი გზების მაჩვენებელია მაშინ, როცა არსებული სინამდვილე ადამიანს სხვა გზას არ უტოვებს, გარდა იმისა, რომ რწმენას, რიტუალს და ზებუნებრივ სფეროებს მიმართოს. რელიგიაში ეს სფერო სულებით, გონით, ბედისწერით, ტომის ზებუნებრივი მფარველებითა და მათი საიდუმლოებების მახარობლებით ივსება მაგიაში — შელოცვის ჯადოსნური ძალის პირველყოფილი რწმენით. მაგია და რელიგია უშუალოდ ეყრდნობიან მითოლოგიურ ტრადიციას და თავიანთი სასწაულმოქმედი ძალის გაცხადების ჯადოსნური მოლოდინის ატმოსფეროს. მაგია და რელიგია ტაბუთა და რიტუალთა სისტემით არის გარშემორტყმული და ეს განასხვავებს მათ მოქმედებას გაუნდობელთა ქცევისგან.

მაშ, რაღა განასხვავებს მაგიას რელიგიისგან? დავიწყოთ ყველაზე აშკარა და თვალშისაცემი განსხვავებებით. საკრალურ სფეროში მაგია, როგორც რაღაც პრაქტიკული ხელოვნება, ისეთი ქმედებების შესრულებას ემსახურება, რომელთაგან თითოეული გარკვეული მიზნის მიღწევის საშუალებაა, რელიგია კი ისეთ ქმედებათა სისტემაა, რომელთა შესრულებაც უკვე თავისთავად გარკვეული მიზანია. შევეცადოთ უფრო ღრმად გავანალიზოთ ეს განსხვავებები. მაგიის პრაქტიკული ხელოვნება განსაზღვრულ, მკაცრი ჩარჩოებით შეზღუდულ და მხოლოდ მასში გამოსაყენებლად ვარგის შესრულების ტექნიკას ფლობს: ჯადოქრული შელოცვები, რიტუალი და შემსრულებლის პირადი შესაძლებლობები მუდმივ „სამთა ერთობას“ ქმნის. რელიგიას, მთელი თავისი ასპექტებისა და მიზნების მრავალფეროვნების მიუხედავად, ასეთი მარტივი ტექნიკა არ გააჩნია; მისი მთლიანობა ვერც ფორმალურ ქმედებათა სისტემაზე და ვერც მის შინაარსის უნივერსალურობაზე ვერ დაიყვანება, ის ყველაზე მეტად აღსრულებული ფუნქციის, აგრეთვე რიტუალის ღირებულებითი მნიშვნელობით განისაზღვრება. მაგიისათვის დამახასიათებელი რწმენა, მაგიის პრაქტიკულობის შესაბამისად, ძალზე მარტივი რწმენაა. ეს ყოველთვის არის რწმენა ადამიანის ძალმოსილებისა, მიაღწიოს სასურველ მიზანს ჯადოსნობისა და რიტუალის საშუალებით. ამავე დროს, რელიგიაში შესამჩნევია ზებუნებრივი სამყაროს, როგორც რწმენის ობიექტის, მრავლისმეტყველი სირთულე და მრავალფეროვნება დემონთა და სულთა პანთეონი, ტოტემის კეთილმყოფელი ძალები, გვარისა და ტომის მფარველი სულები, მამამთავრების სულები, მომავალი საიქიო ცხოვრების სურათები — ეს ყველაფერი და ბევრი სხვა რამ, მეორე, ზებუნებრივ რეალობას ქმნის პირველყოფილი ადამიანისთვის. რელიგიური მითოლოგიაც ბევრად უფრო რთული, მრავალფეროვანი და მეტწილად შემოქმედებითი მუხტის მატარებელია. ჩვეულებრივ, რელიგიური მითები სხვადასხვა დოგმების გარშემო არიან კონცენტრირებულნი და მათ შინაარსს კოსმოლოგიური და საგმირო თქმულებებით, ღმერთებისა

და ნახევრადღმერთების საქმეთა აღწერით ავითარებენ. მაგიური მითოლოგია კი, როგორც წესი, პირველყოფილი ადამიანების არაჩვეულებრივი წარმატებების შესახებ უსასრულოდ განმეორებული მოთხრობების სახით წარმოგვიდგება.

მაგია, როგორც კონკრეტული მიზნების მიღწევის განსაკუთრებული ხელოვნება, ოდესღაც ერთ-ერთი თავისი ფორმით ადამიანის კულტურულ არსენალში შევიდა და მას შემდეგ უშუალოდ გადაეცემოდა თაობიდან თაობას. არსებობის პირველი დღიდანვე ის იყო ხელოვნება, რომელსაც მხოლოდ ზოგიერთი სპეციალისტი ფლობდა. კაცობრიობის ისტორიაში პირველი პროფესია — ჯადოქრისა და ჯადოსნის პროფესიაა. რელიგია კი, თავისი საწყისი ფორმით, პირველყოფილ ადამიანთა საყოველთაო საქმიანობაა, რომელშიც ყველა აქტიურ და თანაბარ მონაწილეობას ღებულობს. ტომის ყოველ წევრს, განდობის (ინიციაციის) რიტუალის შემდეგ თვითონ ეძლევა სხვათა განდობის უფლება. ტომის თითოეული წევრი დასტირის გარდაცვლილ თვისტომს, მონაწილეობს მის დაკრძალვაში, პატივს მიაგებს განსვენებულის ხსოვნას. და როცა მისი დრო მოვა, ისიც ზუსტად ასევე იქნება გამოტირებული და მოხსენიებული. ყველა ადამიანს აქვს საკუთარი სული და სიკვდილის შემდეგ თვითონაც სულად გადაიქცევა. რელიგიის ფარგლებში არსებული ერთადერთი სპეციალიზაცია — ე. წ. პირველყოფილი სპირიტისტული მედიუმიზმი — პროფესია კი არა, ინდივიდუალური ნიჭის გამოხატულებაა. კიდევ ერთი განსხვავება მაგიასა და რელიგიას შორის არის ის, რომ — ჯადოქრობისათვის დამახასიათებელია შავის და თეთრის თამაში, რელიგია კი თავდაპირველყოფილ სტადიებში მაინცდამაინც არ ინტერესდებოდა კეთილისა და ბოროტის, კეთილისმყოფელი და ბოროტმოქმედი ძალების დაპირისპირებით. აქ კვლავ წინა პლანზე გამოდის მაგიის კარგად გათვლილი, უშუალო შედეგის მისაღწევად გამიზნული პრაქტიკული ხასიათი, პირველყოფილი რელიგია კი ორიენტირებულია საბედისწერო, შეუქცევად მოვლენებზე, ზებუნებრივ ძალებსა და არსებებზე (თუმცა, უმთავრესად, ეს მისთვის მორალური ასპექტია) და ამიტომაც არ ეხება გარესამყაროზე ადამიანის ზეგავლენასთან დაკავშირებულ პრობლემებს. შიშის მიერ პირველად ღმერთების შექმნის შესახებ არსებული აფორიზმი ანთროპოლოგიური თვალსაზრისით აბსოლუტურად არასწორია.

იმისთვის, რომ კარგად გავიგოთ რელიგიასა და მაგიას შორის განსხვავება და ნათლად წარმოვაჩინოთ ურთიერთობები მაგიის, რელიგიისა და მეცნიერების სამკუთხა თანავარსკვლავედში, მინიმუმ, ზოგადად მაინც უნდა გამოიკვეთოს თითოეული მათგანის კულტურული ფუნქცია. პირველყოფილი ცოდნის ფუნქცია და მისი ღირებულება ზემოთ უკვე განვიხილეთ და ის საკმაოდ მარტივია. გარემომცველი სამყაროს ცოდნა ადამიანს ბუნების ძალების გამოყენების საშუალებას აძლევს; პირველყოფილი მეცნიერება ადამიანებს სხვა ცოცხალ არსებებთან შედარებით უზარმაზარ უპირატესობას ანიჭებს და ევოლუციის გზაზე სხვა ქმნილებებზე გაცილებით წინ წამოსწევს. პირველყოფილი ადამიანის ცნობიერებაში რელიგიის ფუნქციისა და მისი ღირებულების გასაგებად აუცილებელია უამრავი აბორიგენული რწმენისა და კულტის დაწვრილებით შესწავლა. ადრე უკვე აღვნიშნეთ, რომ რელიგიური რწმენა ადამიანს ანიჭებს

გამძლეობას, აყალიბებს და აძლიერებს ყველა ღირებულებით — მნიშვნელოვან მენტალურ მოწყობილობას, ისეთებს, როგორიცაა ტრადიციისადმი პატივისცემა, ჰარმონიული მსოფლალქმა, პიროვნული სიქველე და ყოფით უსიამოვნებებთან ბრძოლაში შეუპოვრობა, სიკვდილის შიშის დაძლევა და ა.შ. ამ რწმენას, რომელიც კულტსა და ცერემონიაშია განსახიერებული და მხარდაჭერილი, უდიდესი სასიცოცხლო ძალა აქვს და პირველყოფილ ადამიანს ჭეშმარიტებას უხსნის, ამ სიტყვის ყველაზე ფართო და მნიშვნელოვანი გაგებით.

როგორია მაგიის კულტურული ფუნქცია? როგორც უკვე ითქვა, ადამიანის ყველა ინსტიქტსა თუ ემოციას, ნებისმიერ პრაქტიკულ ქმედებას მისი ისეთ ჩიხურ სიტუაციაში შეყვანა შეუძლია, სადაც ადამიანს მთელი თავისი ცოდნა ღალატობს, მისი გონებრივი შეზღუდულობა ელინდება და თვით ეშმაკობა და დაკვირვების უნარიც კი ვეღარაფერში ეხმარება; ძალები, რომელთაც ადამიანი ყოველდღიურ ცხოვრებაში ეყრდნობა, მას კრიტიკულ მომენტში ტოვებს. ამაზე ადამიანის ბუნება პასუხობს სპონტანური აფეთქებით, რომელიც ქცევის რუდინენტულ ფორმებსა და მათი ეფექტურობის მთვლემარე რწმენას ათავისუფლებს. მაგია სწორედ ამ რწმენაზე ფუძნდება, აქცევს სტანდარტულ რიტუალად, რომელიც შემდეგ უწყვეტ ტრადიციულ ფორმას იძენს. ამ სახით მაგია ადამიანს „ჩუქნის“ არაერთ მზა რიტუალურ აქტსა და სტანდარტულ რწმენას, რომლებსაც გარკვეული პრაქტიკული და მენტალური „ტექნიკური გაფორმება“ აქვს. ამით თითქოს ხიდი იდება იმ უფსკრულებზე, რომლებიც ადამიანის წინაშე უმთავრესი მიზნებისკენ მიმავალ გზაზე ჩნდება და დაიძლევა საშიში კრიზისი. ეს ადამიანს საშუალებას აძლევს არ დაკარგოს მხნეობა ყველაზე რთული სასიცოცხლო ამოცანების გადაჭრის დროს, შეინარჩუნოს თავდაჭერილობა და პიროვნული მთლიანობა, ბრახის შემოტევის, სიძულვილის პაროქსიზმის, შიშისა და სასონარკვეთილების დამთრგუნველი მდგომარეობიდან. მაგიის ფუნქცია ადამიანური ოპტიმიზმის რიტუალად ქცევა, ანუ იმედის სასონარკვეთილებაზე გამარჯვების რწმენის გაძლიერებაა. მაგიაში ადამიანი იმის დადასტურებას პოულობს, რომ საკუთარი თავის რწმენა, ცხოვრებისეული განსაცდელის ჟამს მედგრად ყოფნა და ოპტიმიზმი ორჭოფობაზე, ეჭვებსა და პესიმიზმზე იმარჯვებენ.

დღევანდელი, პირველყოფილი ადამიანებისგან უსასრულოდ შორსნასული, განვითარებული ცივილიზაციის სიმაღლეებიდან ძალზე ადვილია მაგიის უხეშობისა და უსუსურობის დანახვა. მაგრამ არ უნდა დავივიწყოთ, რომ მაგიის დაუხმარებლად პირველყოფილი ადამიანი თავისი ცხოვრების ურთულეს პრობლემებთან გამკლავებას ვერ შეძლებდა და კულტურული განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე ვერ გადაინაცვლებდა. აქედან გამომდინარეობს პირველყოფილ საზოგადოებაში მაგიის უნივერსალური გავრცელება და მისი განსაკუთრებული ძლევაგამოსილება. აქედანვე ეფინება ნათელი პირველყოფილ ადამიანთა ნებისმიერ მნიშვნელოვან საქმიანობაში მაგიის მუდმივ მონაწილეობასაც.

თანამედროვე ადამიანმა მაგია უნდა აღიქვას მხოლოდ იმედის დიად არაკეთილგონიერებასთან მჭიდრო კავშირში, რომელიც ყოველთვის ადამიანის ხასიათის საუკეთესო სკოლა იყო.

სიკვდილისა და ცხოვრების წრიული ციკლის შესახებ არსებული მითები

ზოგიერთ მითში, რომელიც ამა თუ იმ კულტურული რეალიის საწყისების შესახებ მოგვითხრობს, გამოქვაბულის ადამიანთა ცხოვრება შედარებულია სულებით დასახლებულ იმქვეყნიურ სამყაროში ადამიანთა სულების არსებობასთან. ამგვარად, მითები თითქოს დამაკავშირებელ ძაფს აბამენ პირველყოფილ წარსულსა და ყველა ადამიანის გარდაუვალ მომავალს შორის. ეს ერთ-ერთი იმ კავშირთაგანია, რომელთა გარეშეც მითების ფსიქოლოგიური თავისებურებებისა და კულტურული მნიშვნელობის სწორი გაგება შეუძლებელი იქნებოდა.

პირველყოფილ ცხოვრებასა და სულების არსებობას შორის უფრო ღრმა კავშირებიც არსებობს. მაგალითად, გარდაცვლილთა სულები კუნძულ ტუმაზე სახლდებიან. ამ კუნძულზე ისინი განსაკუთრებული ხვრელის გავლით ხვდებიან, რითიც ისინი ამქვეყნად მოვლინების რაღაც საპირისპირო აქტს ახორციელებენ. უფრო მნიშვნელოვანია, რომ კუნძულ ტუმაზე, სულთა სამყაროში ან, როგორც აბორიგენები ამბობენ, ქვედა სამყაროში, თავისი მიწიერი ცხოვრების შემდეგ მოხვედრილი ადამიანი თითქოს თავიდან იწყებს ზრდას, ემატება ასაკი, შემდეგ ბერდება, ნაოჭდება; მაგრამ შემდეგ მას კვლავ უბრუნდება ახალგაზრდობა, იძრობს ძველ კანს და ახლით იმოსება. სწორედ ასე იყო იმ პირველყოფილ ეპოქაში, როცა ადამიანები ჯერ კიდევ გამოქვაბულში ცხოვრობდნენ. მაშინაც კი, როდესაც ისინი გამოქვაბულიდან გამოვიდნენ და მიწაზე დაიწყეს ცხოვრება, ეს უნარი ერთბაშად არ დაუკარგავთ; კაცებსა და ქალებს შეეძლოთ ეცხოვრათ და მუდამ ახალგაზრდები ყოფილიყვნენ.

მაგრამ ყველაფერი მას შემდეგ შეიცვალა, რაც ერთი შეხედვით წვრილმანი, მაგრამ სინამდვილეში ძალიან მნიშვნელოვანი ამბავი მოხდა, რომელმაც ყველა ადამიანის ბედი განსაზღვრა. კუნძულ ბვადელას ერთ-ერთ სოფელში ოდესღაც ცხოვრობდა მოხუცი ქალი ქალიშვილთან და შვილიშვილ გოგონასთან ერთად (ფრიად საყურადღებოა, დედის მხრიდან სამი თაობის არსებობის ფაქტი). ერთხელ ბებია და შვილიშვილი საბანაოდ წავიდნენ. გოგონა ნაპირზე დარჩა, ამ დროს კი ბებია იქაურობას გაეცალა და თვალს მიეფარა. მყუდრო ადგილას მან კანი გაიძრო, მაგრამ უცებ ხელიდან დაუსხლტა და წყალში ჩავარდა. მოქცევამ კანი გაიტაცა და წაიღო. ის წყალში ტივტივებდა, სანამ წყლისპირა ბუჩქს არ წამოედო და ზედ არ ჩამოეკიდა. ბებია კი ახალგაზრდა გოგოდ გადაიქცა და შვილიშვილთან დაბრუნდა. მაგრამ გოგონამ ის ვერ იცნო, უცხო ქალის დანახვაზე შეშინდა, ყვირილი დაიწყო და მის გაგდებას შეეცადა. ბებიას ძალზე ეწყინა, გაბრაზებული დაბრუნდა იმ ადგილას, სადაც ძველი კანი დაუფარდა და დაიწყო მისი ძებნა; ბოლოს იპოვა, კვლავ ჩაიცვა და შვილიშვილთან მიბრუნდა. ამჯერად გოგონამ იცნო ბებია და ტირილით მოუყვა მას: „აქ ვიღაც ახალგაზრდა გოგო მოვიდა, შემეშინდა და გავაგდე ის“. მაგრამ მოხუცმა უპასუხა: „არა, შენ უბრალოდ არ მოინდომე ჩემი ცნობა. ამიერიდან შენ დღითიდღე დაბერდები, მე კი მოვკვდები“. ისინი დაბრუნდნენ სახლში, სადაც მოხუცის ქალიშვილი ვახშმად ელოდებოდა. მოხუცმა თქვა: „მე საბანაოდ წავედი, მოქცევამ ჩემი კანი წაი-

ლო, მაგრამ შენმა შვილმა ვერ მიცნო და გამაგდო. ამიერიდან მე აღარ გამოვიცვლი კანს, ჩვენ ყველანი დავბერდებით და ბოლოს მოვკვდებით“.

აი, ამის შემდეგ ადამიანებს აღარ შეუძლიათ კანის გამოცვლა და ახალგაზრდად დარჩენა. მაგრამ ცხოველებს, რომლებიც პირველყოფილი ადამიანების მსგავსად მიწის ქვეშ, „ქვედა სამყაროში“ ცხოვრობენ, დღემდე შეუძლიათ კანის გამოცვლა და ახალგაზრდობის დაბრუნება — ესენია გველები, ხვლიკები, კიბორჩხალები და იგუანები. პირველყოფილ ადამიანებს „ზედა სამყაროში“ რომ ეცხოვრათ, მაშინ იმ ცხოველებსაც, რომლებიც ამ სამყაროში ცხოვრობენ — ჩიტებს, ღამურებსა და მწერებს — კანის გამოცვლა და მუდამ ახალგაზრდად დარჩენა შეეძლებოდათ.

მითებში მოთხრობილი ამბავი, როგორც წესი, აქ მთავრდებოდა. ზოგიერთ მითში დამატებულია გარკვეული კომენტარები, რომლებიც პარარელს ავლებენ სულებსა და პირველყოფილ ადამიანებს შორის; ხანდახან ხაზგასმულია რეპტილიათა რეგენერაციის მოტივი, ხანდახან მხოლოდ კანის დაკარგვის ინციდენტზე ყვებიან. თავისთავად მითის შინაარსი არაფრით გამორჩეული არ იქნებოდა, თუკი მას სიკვდილისა და საიქიო ცხოვრების შესახებ აბორიგენტთა წარმოდგენებთან დაკავშირებულ სხვადასხვა იდეის, ადათისა და რიტუალის კონტექსტის გარეშე განვიხილავდით. სინამდვილეში ეს მითი — დრამატული სიუჟეტური ქარგით გამოხატული რწმენაა ძალისა, რომელიც ახალგაზრდობის დაბრუნების საშუალებას იძლევა, ძალისა, რომელსაც ადამიანები ოდესღაც ფლობდნენ და შემდეგ დაკარგეს.

იმ გაუგებრობის შემდეგ, რომელიც ბებიასა და მის შვილიშვილს შორის მოხდა, ყველა ადამიანი უნდა დამორჩილებოდა სიბერისა და ჭკნობის საყოველთაო პროცესს. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ადამიანები დაემორჩილნენ ულმოებელ ბედისწერას, რომელიც მათ მომავალს ართმევდდა და მხოლოდ ანმყოს უტოვებდა. საქმე იმაშია, რომ დაბერება, ჭკნობა და სხეულის უძლურება, კარსმომდგარი გარდაუვალი სიკვდილის სიმპტომებად არ განიხილება აბორიგენტთა მიერ. მხოლოდ მათი რწმენის ერთიანი სისტემის გაგების შემდეგ არის შესაძლებელი, ჩაწვდეთ მათ წარმოდგენებს ავადმყოფობის, ფიზიკური გამოფიტვისა და სიკვდილის მიზეზების შესახებ. მაგალითად, ტრობრიანდის კუნძულების აბორიგენები ჯანმრთელობის საკითხებში დიდი ოპტიმისტები არიან. სხეულების ძალა, ენერგია და სრულყოფილი ფიზიკური განვითარება — მათი აზრით, ადამიანის სავსებით ბუნებრივი მდგომარეობაა, რომელიც მხოლოდ უბედური შემთხვევის ან ვინმეს ბოროტი ნების გამო შეიძლება დაირღვეს, და ისიც გარკვეული ზეზუნებრივი ძალების დახმარებით. რა თქმა უნდა, შესაძლებელია ადამიანი ცუდად გრძნობდეს თავს, რაც გადაღლილობით, მზეზე გადახურებით და გაციებით, ან ზედმეტი ჭამით იყოს გამოწვეული. ის შეიძლება დასახიჩრდეს ან მოკვდეს ბრძოლაში მონინააღმდეგის შუბით, ხიდან ან კლდიდან ჩამოვარდნის შემდეგ. მას შეიძლება ზვიგენი ან ნიანგი დაესხას თავს ანდა დაიხრჩოს ზღვის ან მდინარის ტალღებში. მაგრამ ამგვარი რამ შეიძლება ვინმეს ჯადოქრობის გარეშე? ეს აბორიგენებისთვის ყოველთვის სერიოზული პრობლემაა. თუმცა, როდესაც საუბარი რაიმე საშინ ან სასიკვდილო დაავადებას ეხება, აბორიგენებს ეჭვი არ ეპარებათ, რომ მათი გამომწვევი მიზეზი ჯადოქრობაა. სწორედ ის ჯადოქრობა, რომელსაც ის ჯადოქრები და

მაგები მიმართავენ, შელოცვებითა და რიტუალებით ნებისმიერ დაავადებას რომ იწვევენ, მოულოდნელად აფეთქებული, ადვილად მოსახდელი დაავადებებისა და ეპიდემიის გარდა.

აბორიგენებს მიაჩნიათ, რომ ავადმყოფობის გამომწვევი ძალა ყოველთვის სამხრეთიდან ვრცელდება. ავადმყოფობისმქმნელი ჯადოქრობა, რომელიც ტრობრიანდის არქიპელაგზე დ'ენტრეკასტოს არქიპელაგის კუნძულებიდანაა შეტანილი, ორ ადგილზეა თავმოყრილი. ერთ-ერთია — კუნძულ ლავაუვოზე, ორ სოფელ — ბა'უსა და ბვოიტალუს შორის არსებული ტყე, მეორე კი — სამხრეთის კუნძული ვაკუტა. ორივე ეს ადგილი — ჯადოქრული ძალების მთავარი წყაროა.

ბვოიტალუ — ყველაზე საეჭვო ადგილია კუნძულზე, თუმცა, იქ საუკეთესო ხის ოსტატები, წნული ნაკეთობების ყველაზე დახვეწილი ოსტატები და ექსტრავაგანტური კერძების მოყვარული ხალხი ცხოვრობს. აქაური აბორიგენები უხსოვარი დროიდან ცხოვრების ენდოგამიურ წესს მისდევენ და, ალბათ, არქიპელაგის ყველაზე ძველ კულტურას წარმოადგენენ. მათ სწამთ, რომ ჯადოსნური ძალა მათ კუნძულზე რომელიღაც კიბორჩხალის შემოტანილია. ეს არსება აღნიშნულ ტყეში ან რომელიღაცა ხვრელიდან გამოძვრა, ან ციდან ჩამოვარდა. სწორედ მაშინ დაინახეს კიბორჩხალა იქ მყოფმა ადამიანმა და ძაღლმა. კიბორჩხალა წითელი იყო, რადგან მას ჯადოსნური ძალა ჰქონდა. ძაღლი ამას მიხვდა და კიბორჩხალის კბენა მოინდომა. კიბორჩხალამ ძაღლი მოკლა და შემდეგ ადამიანს დაესხა თავს. მაგრამ, შეხედა რა თავის მსხვერპლს, კიბორჩხალამ თავი შეუძლოდ იგრძნო, „მისი მუცელი შეირხა“, და ამან იხსნა ადამიანის სიცოცხლე. მაშინ ადამიანმა თავის მკვლელსა და მხსნელს დიდი ძღვენი — პოკალა მიუტანა და კიბორჩხალის ჯადოსნური ძალის მისთვის მიყიდვა სთხოვა, დაითანხმა კიდეც. ჯადოქრული ძალის მიღებისთანავე ადამიანმა იგი ყოფილი მფლობელის წინააღმდეგ მიმართა და მოკლა კიბორჩხალა. შემდეგ მან დედის მხრიდან ერთ-ერთი თავისი ახლო ნათესავი მოკლა (ამგვარი რიტუალი, აბორიგენტთა თქმით, კუნძულებზე არსებობდა და შეიძლება ახლაც არსებობს). ამის შემდეგ იგი ჯადოქრული ძალის სრული ბატონ-პატრონი გახდა. კიბორჩხალები კი ამის შემდეგ გაშავდნენ, რადგან ჯადოსნურმა ძალამ მიატოვა ისინი; თანდათან კი მთლიანად გადაშენდებიან, თუმცა იყო დრო, როცა სწორედ ისინი იყვნენ სიცოცხლისა და სიკვდილის განმგებელნი.

მსგავსი მითის მოსმენა სამხრეთის კუნძულ ვაკუტაზეც არის შესაძლებელი. რომელიღაც ბოროტი არსებები, ადამიანებს რომ ჰგავდნენ, ნორმანბის კუნძულის ჩრდილოეთ სანაპიროზე ბამბუკის ჯოხში ჩასახლდნენ. ჯოხი ჩრდილოეთის მიმართულებით გაცურდა, ბოლოს ტალღებმა იგი იაივაუს კონცხის ან ვაკუტას სანაპიროს მახლობლად გარიყეს. სოფელ კვადაგიდას მცხოვრებს შემოესმა ხმები, რომლებიც ბამბუკის ჯოხიდან გამოდიოდა, გახვრიტა იგი და გამოუშვა გარეთ დემონი, რომელმაც მადლობის ნიშნად ჯადოქრობა ასწავლა მას. ამბობენ, რომ სწორედ ამ მომენტიდან დაიწყო ვაკუტადან ის ბა'უსა და ბვოიტალუს ტერიტორიაზე გადავიდა. აბორიგენტთა სხვა მოთხრობების მიხედვით, ტაუვა'უ ამ კუნძულზე არა ბამბუკის ჯოხით, არამედ ბევრად უფრო რთული გზით ხვდება. ნორმანბის კუნძულის ჩრდილოეთ ნაპირზე, სოფელ სევატუვას მახლობლად, ოდესღაც დიდი ხე იდგა, რომელშიც იგივე ბოროტი არსებები

ჩასახლდნენ. ხე გადავარდა და დაეცა ისე, რომ მისი კენწერო ვაკუტაზე მოხვდა, ფესვები კი ნორმანბიზე დარჩა. ხის ტანი და ტოტები ზღვაზე ხიდივით გაიდო. ამგვარად, ჯადოქრობის ძალის წყაროები სამხრეთის კუნძულზე მდებარეობს, ის ადგილი, კი სადაც ეს ძალა გადადის, ვაკუტას ჩრდილოეთი ნაპირია, ამ კუნძულების გამყოფი ზღვა სავსეა თევზით, რომელიც წაქცეული ხის ტოტებსა და მის კორძებში ბინადრობს. სამმა მავნე არსებამ, ორმა კაცმა და ერთმა ქალმა, რომლებიც ამ ხის კენწეროში ცხოვრობდნენ, მაგიური ძალის ცოდნა კუნძულ ვაკუტაზე მცხოვრებ ადამიანებს გადასცეს.

ეს მითები იმ რწმენათა ჯაჭვის მხოლოდ ერთ-ერთი რგოლია, რომლებიც დაკავშირებულია ადამიანის ცხოვრებისეულ ბედ-იღბალთან. მათი შინაარსის გაგება და შეფასება მხოლოდ ჯადოქრობის ძალისა და ბუნების აბორიგენული რწმენის საერთო კონტექსტშია შესაძლებელი. თუ მითებში მოთხრობილი ამბები ამ კონტექსტის გარეშე იქნება აღებული, მაშინ საეჭვოა, მათ ზებუნებრივი ძალებისგან მომდინარე საფრთხეთა მთელი ის სიმრავლე მოიცვან, რომელიც ადამიანს ემუქრება. მაგალითად, უეცარი და სწრაფნარმავალი ავადმყოფობა, აგრეთვე სიკვდილი, აბორიგენთა წარმოდგენით, მამაკაცთა ჯადოქრობის შედეგად კი არ არიან გამოწვეულნი, არამედ მფრინავი ალქაჯების მიერ, რომელთა ჯადოსნური ძალა განსხვავდება მამაკაცური ჯადოქრობისგან და მთლიანობაში უფრო ზებუნებრივი ხასიათი აქვს. მე ვერ შევძელი ალქაჯობის წარმოშობის შესახებ მითის ჩანერა, მაგრამ დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ რწმენათა მთელი სისტემა არსებობს ალქაჯებისა და მათი ოინების თაობაზე და მათი ერთობლიობისათვის შეიძლებოდა საყოფაცხოვრებო ანდა ყოფითი მითი გვეწოდებინა.

ამ საკითხზე აქ დანვრილებით არ ვისაუბრებ. ამგვარი მითების დეტალური ანალიზი მოცემულია ჩემს წიგნში „დასავლეთ ოკეანის არგონავტები“². მხოლოდ იმას შევნიშნავ, რომ ზებუნებრივი ძალის შარავანდედით გარშემორტყმული ალქაჯებისა და გრძნეულების ამბები, მუდმივ განახლებას განიცდის. ძალიან ბევრი ამგვარი ამბავი შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ყველაზე დაბალი დონის მითოლოგია, რომელიც ჯადოქრობის ზებუნებრივი ძალის რწმენისგან იზადება. ანალოგიურ ისტორიებს მამრობითი სქესის ჯადოქრებზე, ბვაგა'უზეც ჰყვებიან.

აბორიგენები ეპიდემიებს ტაუვა'უს ბოროტი სულების მოქმედებით ხსნიან. ჯადოქრობის პირველი მიზეზი ვერაგი ტაუვა'უები მუდმივად არქიპელაგის სამხრეთ კუნძულზე იმყოფებიან. დროდადრო ისინი ტრობრიანდებზე დადიან, ადამიანებისთვის შეუმჩნევლად სოფლებში ფუტურო გოგრაზე კაკუნითა და ხის ჯოხების რხევით დაიარებიან. ამ ხმების გაგონებისას სოფლის მაცხოვრებლებს შიში იპყრობთ, რადგან თუკი ტაუვა'უ თავისი ჯოხით ვინმეს შეეხება, ის ადამიანი მოკვდება ამიტომაც სულების თარეშთან ყოველთვის დიდი სიკვდილიანობა არის დაკავშირებული. ამ დროს ლერია ანუ ეპიდემია ატყდება სოფელს თავს; ზოგ ბოროტ სულს ნიანგად გადაქცევა შეუძლია და მაშინ ისინი ადამიანთათვის ხილულნი ხდებიან. ძალიან რთულია ამგვარი ნიანგის ნამდვილისგან განსხვავება, მაგრამ ეს ძალიან მნიშვნელოვანია, რადგან ტაუვა'უმ, თუკი მას შემთხვევით ცუდი სიტყვით ან მიმართვით გააბრაზე, შეიძლება შური იძიოს და მოკლას შეურაცხყოფელი.

ამგვარ შემთხვევებში საყოფაცხოვრებო მითი ანუ ამბავი არა დიდი ხნის წინათ მომხდარ მოვლენაზე, არამედ იმაზე, რაც ხდება მუდმივად ყოველდღიურ ცხოვრებაში, უთვალავი კონკრეტული ისტორიით ივსება. ზოგიერთი მათგანი მაშინაც კი შეიქმნა, როდესაც ტრობრიანდის კუნძულებზე ვცხოვრობდი; მაგალითად, როდესაც აქ დიზენტერიის და იმ დაავადების აფეთქება იყო, რომელსაც 1918 წელს „ესპანური გრიპი“ ეწოდა, ბევრი აბორიგენი ყვებოდა, რომ ტაუვა'უს ხმა გაიგო. სოფელ ვაველაში გიგანტური ხელიკი ნახეს; ადამიანი, რომელმაც ის მოკლა, ცოტა ხანში თავად გარდაიცვალა, მის სოფელში კი ეპიდემიამ იფეთქა. როცა ობურაკუში ვცხოვრობდი და იქ საყოველთაო დაავადება დაიწყო, აბორიგენმა, რომელსაც ნავით გადავყავდი, ნამდვილი ტაუტა'უ დაინახა; ხეზე უშველებელი, ხასხასა შეფერილობის გველი გამოჩნდა, მაგრამ მაშინვე გაქრა, როგორც კი მივუახლოვდით. მე ის არ დამინახავს, შეიძლება ჩემი ახლომხედველობის გამო ან იქნებ იმის გამო, რომ არ ვიცოდი როგორ უნდა შემეხედა ტაუტა'უ-სთვის.

მსგავსი ამბები აბორიგენების ალბათ ყველა სოფელში მაქვს მოსმენილი, სადაც კი ვყოფილვარ. მიზანშეწონილია ამგვარი გველების მოთავსება შემალლებულ ადგილებზე, მათ წინ კი — ძვირფასი ძღვენის დალაგება. პირადად მე ასეთი რამ არ მინახავს, მაგრამ აბორიგენების მონაცემებით, ასეთი რამ არცთუ იშვიათად ხდება. იმასაც უმატებდნენ, რომ ქალი ჯადოქრები სქესობრივ კავშირს ამყარებენ ტაუტა'უსთან, და გვაჩვენებდნენ კიდეც ასეთ ქალებს.

ამ მაგალითებით ვხედავთ, როგორ იგება ყოფითი მითოლოგია რაიმე მნიშვნელოვანი სქემატური კონსტრუქციის გარშემო. საყოველთაო რწმენა, რომ დაავადებებსა და სიკვდილს ზეზუნებრივი მიზეზები იწვევს, რაღაც კონკრეტული თქმულებები სხვადასხვა შემთხვევების შესახებ, რომლებიც აბორიგენთა ცხოვრებაში მუდმივად ხდება — ყველაფერი ეს ორგანულ მთლიანობად ყალიბდება. რა თქმა უნდა, ამ ზოგად რწმენაში არ შეიძლება რაიმე ისეთის დანახვა, რაც ჩამოყალიბებული თეორიის ოდნავ მსგავსი მაინც იქნებოდა, კერძო შემთხვევის ახსნას შეძლებდა. ერთის მხრივ, ეს არის კულტურით განპირობებული პრაქტიკის რთული სისტემა, რადგანაც აბორიგენებს უბრალოდ კი არ სჯერათ ჯადოქრობის ძალისა, არამედ მუდმივად მიმართავენ მას ყოველდღიურ ცხოვრებაში, სადაც ჯადოქრის როლი, განსაკუთრებით მამაკაცისა, ძალზე დიდია. მეორეს მხრივ, ეს სისტემა თავის თავში მოიცავს სიკვდილისა და დაავადებების მიმართ დამოკიდებულების ერთობლიობას. მასში გამოხატულია გრძნობები და წინათგრძნობები ადამიანებისა, რომელთა ქცევაც დიდად არის ამ სისტემაზე დამოკიდებული. ამიტომაც ჭეშმარიტებისაგან ძალიან შორს არის ის, ვინც მითის ინტელექტური ახსნისკენ იხრება.

ახლა შეგვიძლია გავიგოთ, როგორ გაიაზრა აბორიგენმა ის მიზეზები, რომელთა გამოც ადამიანებმა ოდესღაც, შორეულ წარსულში ახალგაზრდობის დაბრუნების უნარი დაკარგეს, აწმყოში კი — თავად სიცოცხლეს კარგავენ. ამ ორ დანაკლისს შორის მხოლოდ ირიბი კავშირია. აბორიგენები თვლიან, რომ ჯადოქრობას ადამიანზე ზემოქმედება შეუძლია, როგორც მისი ცხოვრების დასაწყისში, ასევე ხანდაზმულობის ასაკშიც, მაგრამ მოხუცები უბრალოდ

უფრო იოლად ექცევიან მისი გავლენის ქვეშ. ამიტომაც სწორედ გაახალგაზრდადების უნარის დაკარგვამ მოამზადა ნიადაგი, რომელზეც ჯადოქრობა იმკის ნაყოფს.

იყო დრო, როდესაც ადამიანები, მიუხედავად იმისა, რომ ბერდებოდნენ, კვდებოდნენ და შემდეგ სულელებად იქცეოდნენ, მაინც რჩებოდნენ სოფლებში, მის მკვიდრთა გვერდით — ისევე, როგორც მილამალას ყოველწლიური დღესასწაულისას ისინი დღესაც ბრუნდებიან სოფლებში და ადამიანთა საცხოვრებლების გარშემო დაძრწიან. საქმე იმაშია, რომ ერთხელ ასეთი რამ მოხდა: დედაბერი-სული, რომელიც თავისი სოფლის ერთ-ერთ ქოხში ცხოვრობდა, საწოლთან იატაკზე ჩამოჯდა. მის ქალიშვილს, რომელიც საჭმელს უნანილებდა ოჯახის წევრებს, ქოქოსისგან დამზადებული ჭურჭლიდან ცხელი კერძი გადმოედვარა და სული დაფუფქა. დედაბერი გაბრაზდა და ქალიშვილს გაუწყრა. მაშინ მან უპასუხა: „მე ვფიქრობდი, რომ შენ აქ არ იყავი, მე მეგონა, რომ შენ მხოლოდ მილამალას დღესასწაულზე მოდიხარ წელიწადში ერთხელ“. დედაბერს ეს ძალიან ეწყინა და თქვა: „მე ტუმაზე წავალ და ქვედა სამყაროში ვიცხოვრებ“. შემდეგ ქოქოსის კაკალი აიღო, შუაზე გაჭრა, თავისთვის სამთვალისანი ნახევარი აიღო, შვილს კი მეორე ნახევარი მისცა. „მე შენ ქოქოსის იმ ნახევარს გაძლევ, რომელიც ბრმაა, და ამიტომ შენ მე ველარასოდეს მიხილავ — თქვა მან — ჩემთვის კი თვალეზიანი ნახევარს ვიღებ, რათა ყველაფერს ვუყურო, როცა აქ სხვა სულებთან ერთად მოვალ ხოლმე“. აი, რატომ არიან სულები უხილავნი, თვითონ კი შეუძლიათ ადამიანთა დანახვა.

ამ მითში ნახსენებია სეზონური დღესასწაული მილამალა, რომლის დროსაც სულები თავიანთ სოფლებში ბრუნდებიან. სხვა მითი მოგვითხრობს იმის შესახებ, როგორ დაიწყეს ადამიანებმა მილამალას აღნიშვნა. ერთი ქალი, კუნძულ კიტავადან, გარდაიცვალა და დატოვა ორსული ქალიშვილი. გაჩნდა ვაჟი, მაგრამ დედას არ ჰყოფნიდა რძე შვილის გამოსაკვებად. ის მივიდა მეზობელ კუნძულელ ერთ მომაკვდავ ადამიანთან და სთხოვა მას, გადაეცა სულთა სამყაროში მისი დედამთილისათვის, რომ საჭმელი მოეტანა შვილიშვილთან. და აი, ამ ამბის გაგების შემდეგ, გარდაცვლილი ქალის სულმა კალათა სულთა საჭმლით გაავსო და თან სიტყვა დააყოლა: „ვის ვუმზადებ ამ საჭმელს? ჩემს შვილიშვილს, მე წავალ მასთან, დავაპურებ მას!“. და ის მივიდა კუნძულ კიტავას ბომაგემას სანაპიროზე და მიიტანა საჭმელი თავისი შვილიშვილისთვის. შემდეგ უთხრა თავის ქალიშვილს: „მე მოვიტანე საჭმელი. იმ ადამიანმა, ვისაც შეევედრე, გადმომცა შენი თხოვნა. მაგრამ მეშინია, რომ ხალხს შეიძლება აღქაჯი ვეგონო“. მან შეწვა ყაბაყი და მისცა თავის შვილიშვილს, შემდეგ ბუჩქნარში დაიმალა, მონახა იქ მყუდრო ადგილი და ქალიშვილსთვის პატარა ბალი გააშენა. მაგრამ როდესაც იგი კვლავ გამოჩნდა ქალიშვილის წინაშე, ამ უკანასკნელს შეეშინდა — დედამისი ძალიან ჰგავდა აღქაჯს. მან ტირილი დაიწყო და დედას შეევედრება. „უკან დაბრუნდი ტუმაზე, სულთა მიწაზე, თორემ ხალხი იტყვის, რომ შენ აღქაჯი ხარ“. დედა-სული გაბრაზდა: „რატომ მაგდებ? მე მინდოდა შენთან დარჩენა და ჩემი შვილიშვილისთვის ბალის დამუშავება“, მაგრამ ქალიშვილი თავისას არ იშლიდა: „წადი, დაბრუნდი ტუმაზე“. მაშინ დედაბერმა აიღო ქოქოსი, შუაზე გაჭრა, უთვალა ნახევარი შვილს მისცა, თავისთვის კი თვალეზიანი ნახევარი დაიტოვა. მან თქვა, რომ წელიწადში ერთხელ სხვა სულებთან ერთად მილამალას დღესასწაულზე მოვა ხოლმე, რომ ნახოს, როგორ ცხოვრობს

ხალხი სოფელში, მაგრამ თვითონ უხილავი დარჩება. აი, რატომ არის ეს ყოველწლიური დღესასწაული ისეთი, როგორიც არის.

ამ მითების გასაგებად საჭიროა მათი დაკავშირება სულების სამყაროს შესახებ აბორიგენტთა რწმენასთან, იმ სეზონის დამახასიათებელ სამუშაოსთან, როდესაც მილამალას დღესასწაული აღინიშნება და ასევე ურთიერთობებთან, რომლებსაც, როგორც ისინი თვლიან, ორ სამყაროს — ცოცხალთა და მკვდართა სამყაროს შორის³ აღინიშნება. როცა ადამიანი კვდება, მისი სული ქვედა სამყაროში, ტუმაზე მიდის. მან უნდა გაიაროს კარიბჭე, რომელთანაც ტოპილეტა — სულთა სამეფოს დარაჯი დგას. ახალმოსულს თან ძვირფასი საჩუქრები მოაქვს, უფრო სწორად, იმ საგანძურის სულიერი შედეგნილობები, რომელთან ერთადაც იქნა დაკრძალული. სულთა ქვეყანაში ხვდებიან მას ადრე გარდაცვლილი მეგობრები და ნათესავები, რომლებსაც ის ზემო სამყაროს ახალ ამბებს უყვება. ასე იწყება მისი, როგორც სულის, ცხოვრება, რომელსაც მინიერ არსებობას ჰგავს, თუმცა აბორიგენები ხშირად ალამაზებენ მის აღწერილობას ზოგიერთი ახდენილი ოცნებით და შესრულებული იმედებით და მას ნამდვილ სამოთხედ წარმოადგენენ. თუმცა, ნიშანდობლივია, რომ სამოთხის ცხოვრების აღწერისას აბორიგენები არასდროს გამოთქვამენ იქ მალე მოხვედრის სურვილს.

ცოცხალ ადამიანებთან სულების ურთიერთობა სხვადასხვანაირად ხდება. ბევრი ირწმუნება, რომ ნახა თავისი გარდაცვლილი ნათესავის ან მეგობრის სული. განსაკუთრებით ხშირად ეს ტუმას მახლობლად ხდება. ამას გარდა, აბორიგენტთა შორის უხსოვარი დროიდან იყვნენ და დღესაც არიან კაცები და ქალები, რომლებიც ძილში ან ტრანსში ჩავარდნისას ქვედა სამყაროში მოგზაურობენ ხოლმე. იქ ისინი სულებთან ერთად ცხოვრობენ, დაბრუნების შემდეგ კი სხვადასხვა ამბები ან მნიშვნელოვანი ცნობები მოაქვთ მათგან, მათ ცოცხალი ადამიანებისგან სულებისთვის საჩუქრების, საჭმლისა და სხვა ძვირფასეულობის გადაცემაც შეუძლიათ. ისინი ფასდაუდებელ სამსახურს უწევენ იმას, ვისაც თავისი განსვენებული ახლობლისგან ამბის ან უბრალოდ, მოკითხვის მიღება სურს.

ყოველწლიური დღესასწაულის — *მილამალა*-ს დროს, სულები ტუმიდან თავიანთ სახლებში ბრუნდებიან. ამ სოფლის მოსახლეობა სულებისთვის სპეციალურ ფიცარნაგებს აკეთებს, რომლებზეც სულებს შეუძლიათ ჩამოსხდნენ და თვალი ადევნონ თანამოძმეთა დღესასწაულს. უამრავი საჭმელი მზადდება როგორც ცოცხლების, ასევე გარდაცვლილ თვისტომთა გასახარებლად. ბელადის, აგრეთვე ზოგიერთი მნიშვნელოვანი და სახელგანთქმული ადამიანის საცხოვრებლის წინ გაშლილ ჭილოფზე სხვადასხვა ძვირფას საგანს დებენ. სულები რაიმე შესაძლო უსიამოვნებისა და წყენისგან რომ დაიცვან, სოფლის მაცხოვრებლები გარკვეულ ტაბუს იცავენ. არ შეიძლება ცხელი სითხის დასხმა, სულები რომ არ დაიფუფქონ, როგორც ეს დედაბერს დაემართა მითში. არავინ არ უნდა იჯდეს, არავინ არ უნდა ჩეხდეს შეშას, არ უნდა თამაშობდეს შუბით და სხვა ბასრი ან სასროლი იარაღით, რათა არ მიაყენოს ზიანი სულს — *ბალომა*-ს. სულებს თავიანთი იქ ყოფნის გამჟღავნება გარკვეული ნიშნებით შეუძლიათ, რომლებიც მათ კმაყოფილებას ან უკმაყოფილებას გამოხატავენ. სულის მსუბუქი გაღიზიანება

უსიამოვნო სუნით შეიძლება დადგინდეს, თუკი სული უფრო სერიოზულად არის შეშფოთებული, შესაძლოა გაფუჭდეს ამინდი, ადამიანს ან მის ქონებას რაიმე უბედურება დაატყდეს თავს. აბორიგენები სულთა სამყაროსთან განსაკუთრებულ სიახლოვეს და მის რეალობას ცხადად შეიგრძნობენ, როცა რომელიმე ცნობილი მედიუმის ტრანსში ჩავარდნის ანდა რიგითი თვის-ტომის სიკვდილთან პირისპირ შეხვედრის მომსწრენი ხდებიან.

მითი — აბორიგენთა რწმენის საერთო სისტემის შემადგენელი ნაწილია. ადამიანებსა და სულებს შორის ურთიერთობები ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული მითური თქმულებებით, რელიგიური რწმენებითა და გრძნობებით განისაზღვრება. ამ სისტემაში მითი — თითქოსდა უწყვეტი პერსპექტივის საფუძველია, რომელშიც ადამიანთა ყოველდღიური საზრუნავი, დარდი და ნუხილი რაღაც საერთო მიზნისკენ მოძრაობის გააზრებულ ფორმას იძენს. თავის გზაზე მიმავალი ადამიანი საერთო რწმენით, პირადი გამოცდილებითა და გარდასულ თაობათა მეხსიერებით ხელმძღვანელობს, მეხსიერებით, რომელიც იმ დროის ხსოვნას ინახავს, როდესაც მითის შექმნისთვის სტიმულის მიმცემი ამბები ხდებოდა.

ფაქტების ანალიზი და მითების შინაარსი, მათ შორის ზემოხსენებულებისაც, პირველყოფილი ადამიანების რწმენათა ყოვლისმომცველი და თანმიმდევრული სისტემის შესახებ დასკვნის გაკეთების საშუალებას იძლევა. უშედეგო იქნებოდა ამ სისტემის ძებნა აბორიგენთა ფოლკლორის მხოლოდ გარეგან, უშუალო დაკვირვებისთვის ხელმისაწვდომ შრეებში. ამ სისტემას შეესაბამება გარკვეული კულტურული რეალობა, რომელშიც აბორიგენულ რწმენათა, განცდებისა და წინათგრძნობის ყველა ის კონკრეტული ფორმა, ადამიანთა სიკვდილსა და სიკვდილის შემდგომ სულების სიცოცხლეს რომ ეხება, რაღაც გრანდიოზულ ორგანულ მთლიანობად ყალიბდება. მითური თქმულებები ერთმანეთში იჯაჭვება, მათი იდეები იკვეთება და აბორიგენები ყოველთვის ნახულობენ მათ შორის შინაგან კავშირებსა და პარალელებს. მითი, რწმენა და განცდა დაკავშირებულია სულთა სამყაროსთან და ზებუნებრივ არსებებთან — ისინი ერთი მთლიანობის შემადგენელი ნაწილები არიან. ამ ელემენტების გამაერთიანებელი — ქვედა სამყაროსთან, სულთა სამყოფელთან ურთიერთობის მარადიული სურვილია. მითური ამბები აბორიგენთა რწმენის უმთავრეს მომენტებს მხოლოდ აშკარად გამოკვეთილ ფორმას აძლევს. მათი სიუჟეტები ხანდახან საკმაოდ რთულია, ისინი მუდამ რაღაც უსიამოვნებაზე, დანაკარგზე ან დანაკლისზე მოგვითხრობენ: იმაზე, როგორ დაკარგეს ადამიანებმა ახალგაზრდობის დაბრუნების უნარი, როგორ იწვევს ჯადოქრობა ავადმყოფობას ან სიკვდილს, როგორ დატოვეს სულებმა ადამიანთა სამყარო და, ამის მიუხედავად, როგორ შედგა მათთან თუნდაც ნაწილობრივი კავშირი.

თვალშისაცემია, რომ ამ ციკლის მითები უფრო დრამატულია, მათ შორის კავშირი უფრო თანმიმდევრულია, თუმცა, რთულიც, ვიდრე მითები ყოფიერების სანყისებზე. ამ ასპექტზე აღარ შევიჩერდები და მხოლოდ ვიტყვი, რომ სოციალური ხასიათის პრობლემებთან შედარებით შესაძლოა აქ ბევრად უფრო ღრმა მეტაფიზიკური აზრისა და ბევრად უფრო ძლიერი გრძნობები იყოს, რომლებიც ადამიანის ბედ-იღბალთან არიან დაკავშირებული.

და მაინც, როგორც არ უნდა იყოს, ვხედავთ, რომ მითი, როგორც აბორიგენტთა სულიერების ნაწილი, არ შეიძლება მხოლოდ შემეცნებითი ფაქტორებით აიხსნას, რაოდენ დიდიც არ უნდა იყოს მათი მნიშვნელობა. მითში უმნიშვნელოვანეს როლს მისი ემოციური მხარე და პრაქტიკული საზრისი თამაშობს. მათში მონათხრობი ამბავი, აბორიგენს განსაკუთრებული ძალით აღელვებს. მაგალითად, მითი *მილამალა*-ს დღესასწაულის წარმოქმნის შესახებ, იმ ცერემონიების და ტაბუების ხასიათს განსაზღვრავს, რომლებიც სულების პერიოდულ დაბრუნებასთანაა დაკავშირებული.

აბორიგენტთათვის თავად ეს ამბავი სრულიად გასაგებია და არანაირ ახსნას არ საჭიროებს, ამიტომაც მითი ოდნავადაც არ აცხადებს პრეტენზიას ამგვარ როლზე. მისი ფუნქცია სხვაა: ის მოწოდებულია მოხსნას ის ემოციური დაძაბულობა, რომელიც ადამიანს ეუფლება თავისი გარდაუვალი და ულმობელი ბედისწერის წინათგრძნობისას. ჯერ ერთი, მითი ამ წინათგრძნობას საკმაოდ ნათელ და ხელშესახებ ფორმას აძლევს, მეორეც, მას იდუმალი, სულის გამყინავი იდეა ჩვეულებრივი, ყოველდღიური რეალობის დონეზე დაჰყავს. თანაც გამოდის, რომ ახალგაზრდობის დაბრუნების ნეტარი უნარი, რომელსაც უძღურებისა და სიბერისგან ხსნა შეუძლია, ადამიანებმა წვრილმანი შემთხვევითობის გამო დაკარგეს, რომლის თავიდან აცილება თავისუფლად შეეძლო ბავშვსაც და ქალსაც. სიკვდილი, რომელიც სამუდამოდ ამორებს ახლობელ და საყვარელ ადამიანებს — ისეთი რამაა, რაც ცხელ კერძთან დაკავშირებული პატარა ჩხუბის ან დაუდევრობის გამო შეიძლება მოხდეს. საშიში დაავადება ადამიანის, ძაღლისა და კიბორჩხალის შემთხვევითი შეხვედრის გამო გავრცელდა. შეცდომები, დანაშაულები და შემთხვევითობები უდიდეს მნიშვნელობას იძენენ, ხოლო ბედისწერის, ფატუმის, გარდუვალობის როლი ადამიანური დაუდევრობის მასშტაბზე დაიყვანება.

ზემოთქმულის გასაგებად აუცილებელია გავიხსენოთ, რომ აბორიგენის გრძნობები, დაკავშირებული საკუთარ, ან საყვარელი და ახლობელი ადამიანის სიკვდილთან, მხოლოდ მისი რწმენითა და მითებით არ განისაზღვრება. სიკვდილის შიში, მისი თავიდან აცილების მძაფრი სურვილი, ახლობლებისა და ნათესავების დაკარგვით გამოწვეული ღრმა მწუხარება — ყველაფერი ეს ძლიერ ეწინააღმდეგება საიქიო ცხოვრების ადვილად მიღწევის ოპტიმისტურ რწმენას, რითიც გამსჭვალულია აბორიგენტთა ადათები, იდეები და რიტუალები. როცა ადამიანს დალუპვა ელის ან მის სახლში სიკვდილი შეაბიჯებს, ყველაზე უდარდელ რწმენასაც კი ბზარი უჩნდება. ზოგიერთ ავადმყოფ აბორიგენტთან, მათ შორის ჩემს ჭლექიან მეგობარ ბაგიდო'უსთან ხანგრძლივი საუბრებისას ყოველთვის ერთი და იმავე, შეიძლება ბუნდოვნად ან პრიმიტიულად გამოხატულ, მაგრამ ეჭვმიუტანელ მელანქოლიურ ნუხილს ვგრძნობდი ცხოვრებისა და მის სიამეთა წარმავალობის გამო, აგრეთვე შიშს გარდაუვალი სიკვდილის წინაშე და ერთი და იმავე იმედს, რომ აღსასრული შესაძლოა გადავადებულ იქნეს, თუნდაც ცოტა ხნით. მაგრამ იმასაც ვგრძნობდი, რომ ამ ადამიანთა სულები მათი რწმენიდან მომდინარე იმედით თბებოდნენ. მითის ცოცხალი სიუჟეტი მათ წინაშე წინ ხახადაღებულ უფსკრულს ფარავდა.

მაგიის მითები

ახლა თავს უფლებას მივცემ უფრო დანვრილებით შევჩერდე მითური თხზულების სხვა სახეობაზე. იმ მითებზე, რომლებიც მაგიასთან არიან დაკავშირებულნი. მაგია, რომელი კუთხითაც არ უნდა შევხედოთ მას — პირველყოფილი ადამიანების მიერ რეალობის ყველაზე მნიშვნელოვანი და საიდუმლოებით მოცული ასპექტია. მაგიის პრობლემებთან ანთროპოლოგთა ყველაზე ძლიერი და წინააღმდეგობრივი ინტერესებია დაკავშირებული. სამხრეთ-დასავლეთ მელანეზიაში მაგიის როლი იმდენად დიდია, რომ თვალშისაცემია ყველაზე ზედაპირული დამკვირვებლისათვისაც კი. გამოვლინებათა გაგება თვალის ერთი შევლებით არც ისე ადვილია. მიუხედავად იმისა, რომ აბორიგენტთა მთელი პრაქტიკული ცხოვრება აბსოლუტურად გამსჭვალულია მაგიით, ზერელე დამკვირვებელს შეიძლება მოეჩვენოს, რომ იგი საქმიანობის მთელ არაერთ მნიშვნელოვან სფეროში არ მონაწილეობს.

მაგალითად, არც ერთი აბორიგენი ყაბაყის ან ტაროს კვალს ისე არ გაიყვანს, რომ მაგიური შელოცვები არ წარმოთქვას, მაგრამ ამავე დროს ქოქოსის, ბანანის, მანგოს ან პურის ხის მოვლა-პატრონობა ყოველგვარი მაგიური რიტუალის გარეშე მიმდინარეობს. თევზჭერა, რომელიც მინათმოქმედებასთან შედარებით მეორეხარისხოვანია, მხოლოდ ნაწილობრივ არის დაკავშირებული მაგიასთან. ის, ძირითადად, ზვიგენის, თევზების — კალალას და ტო'ულამის ჭერის დროს გამოიყენება. მაგრამ ერთ-ერთ ასევე მნიშვნელოვან, თუმცა უფრო ადვილ და ხელმისაწვდომ — მცენარეული შხამების დახმარებით თევზაობის — მაგიური რიტუალი საერთოდ არ სრულდება. კანოეს აგებას თან სდევს ძალზე რთული მაგიური რიტუალი, რომელიც ამ საქმის განუყოფელი ნაწილია და ამ საქმიანობისათვის სავალდებულოდ ითვლება. ეს ალბათ, იმიტომ განპირობებული, რომ თავად კანოეს აგება გარკვეულ სიძნელებთანაა დაკავშირებული, სარისკოა და შრომის მაღალ ორგანიზებას მოითხოვს. ქოხის აშენება კი, რომელიც ტექნიკურად ისევე რთული საქმიანობაა, როგორც კანოეს აგება, თუმცა შემთხვევითობაზე ნაკლებადაა დამოკიდებული, არც რისკთან და საშიშროებასთანაა დაკავშირებული და შრომის მნიშვნელოვან ორგანიზებასაც არ მოითხოვს, მაგიური რიტუალის გარეშე ხორციელდება. საწარმოო მნიშვნელობის ხეზე კვეთაც, რომელსაც ბავშვობიდან სწავლობენ და ამით ზოგიერთი სოფლის თითქმის მთელი მოსახლეობაა დაკავებული, არ სრულდება მაგიის თანხლებით. სამაგიეროდ, ამნოზის ან რკინის ხისგან მხატვრული ქანდაკების დამზადება, რომელიც მხოლოდ გამორჩეული ტექნიკური და შემოქმედებითი ნიჭით დაჯილდოებულ ადამიანებს ხელენიფებათ, შესაბამის მაგიურ რიტუალებს მოითხოვს — ეს რიტუალები ითვლება სწორედ ოსტატობისა და შთაგონების მთავარ წყაროდ. ვაჭრობას ანუ კულას — საქონლის გაცვლის ცერემონიას, საკუთარი მაგიური რიტუალი აქვს; თუმცა სხვა, გაცვლა-გამოცვლითი ვაჭრობის უფრო წვრილი ფორმები, რომლებსაც მხოლოდ კომერციული ხასიათი აქვთ, არანაირ მაგიურ რიტუალთან არ არიან დაკავშირებულნი. ომი და სიყვარული, დაავადებები, ქარის სტიქია, ამინდი, ბედისწერა — ყველაფერი ეს, აბორიგენტთა აზრით, მთლიანად მაგიურ ძალებზეა დამოკიდებული.

ფაქტებისა და მოვლენების ეს ზედაპირული მიმოხილვაც უკვე მნიშვნელოვანი განზოგადების საშუალებას გვაძლევს, რომელიც შემდგომში გარკვეულ ამოსავალ წერტილად გამოდგება. მაგია არსებობს იქ, სადაც ადამიანი გაურკვევლობასა და შემთხვევითობას ეყრება, აგრეთვე მაშინ, როდესაც წარმოიქმნება უკიდურესი ემოციური დაძაბულობა იმ წინააღმდეგობის გამო, რომელიც მიზნის მიღწევის იმედსა და ამ მიზნის მიუღწევლობის საშიშროებას შორის არსებობს. როდესაც საქმიანობის მიზნები განსაზღვრულია, ადვილად მისაღწევი და რაციონალური მეთოდებითა და ტექნოლოგიებით კარგად კონტროლირებადი მაგიისათვის ადგილი აღარ რჩება. სამაგიეროდ, ის სახეზეა იქ, სადაც რისკისა და საფრთხის ელემენტები აშკარაა. მაგია არც იქ არის, სადაც არსებობს წარმოების უსაფრთხოების სრული გარანტია, რომლის დროსაც მოვლენათა განვითარების წინასწარ განჭვრეტა აბსოლუტურად ზედმეტია. ამ დროს მუშაობს ფსიქოლოგიური ფაქტორი. მაგრამ, მაგია სხვა, არანაკლებ მნიშვნელოვან სოციალურ ფუნქციასაც ასრულებს. უკვე აღვნიშნე, მაგია შრომის ორგანიზებისა და მისთვის სისტემური ხასიათის მინიჭების ქმედითი ფაქტორია. ამავდროულად, იგი არის ძალა, რომელიც პრაქტიკული ჩანაფიქრის განხორციელების საშუალებას იძლევა. ამიტომ მაგიის კულტურულ-მაინტეგრირებელი ფუნქციაა იმ წინააღმდეგობებისა და შეუსაბამობების თავიდან აცილებაში, რომლებიც გარდაუვლად ჩნდებიან ყოფა-ცხოვრების იმ სფეროებში, რომლებსაც დიდი სოციალური მნიშვნელობა აქვთ და სადაც ადამიანს ძალა არ შესწევს სრულად აკონტროლოს მოვლენათა მიმდინარეობა. მაგია ადამიანს თავის საქმიანობაში წარმატების რწმენას უნერგავს, ურომლისოდაც ვერ შეძლებდა სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ამოცანების გადაწყვეტას; ანიჭებს გამბედაობას და საკუთარ თავზე კონტროლისა და ძალების მოკრების უნარს ისეთ გარემოებებში, როცა მას სასონარკვეთილება და შიში ეუფლება, ძრწოლვით ან სიძულვილით არის შეპყრობილი, გაუაზრებელი სიყვარულით ან დაუძლეველი მრისხანებითაა დათრგუნული.

მაგიის ხელოვნება მუდმივად პრაქტიკულ მიზნებს ექვემდებარება. როგორც ნებისმიერ სხვა ხელოვნებას ან ხელობას, მასაც გარკვეული კონცეპტუალური საფუძვლები და პრინციპები აქვს, რომელთა სისტემაც მიზნის მიღწევის საშუალებას განსაზღვრავს. ამიტომაც მაგიასა და მეცნიერებას გარკვეული მსგავსება ახასიათებთ და სერ ჯეიმს ფრეზერის მსგავსად ჩვენც შეგვეძლო მაგიისთვის, გარკვეული თვალსაზრისით „ფსევდომეცნიერება“ გვეწოდებინა.

უფრო კარგად დავაკვირდეთ, რას წარმოადგენს მაგიის ხელოვნება. როგორიც არ უნდა იყოს მაგიის კონკრეტული ფორმა, ის ყოველთვის სამ უმთავრეს ელემენტს შეიცავს. მაგიურ ქმედებაში სახეზე გვაქვს წარმოთქმული ან ნამღერი შელოცვები, რიტუალი ან ცერემონია და ის ადამიანი, რომელსაც ოფიციალურად მინიჭებული აქვს შელოცვის წარმოთქმისა და რიტუალის შესრულების უფლება. ამგვარად, მაგიის ანალიზის დროს საჭიროა ერთმანეთისგან განვასხვავოთ შელოცვის ფორმულა, რიტუალი და თვითონ მაგის პიროვნება. თავიდანვე აღვნიშნავ, რომ მელანეზიის იმ კუთხეში, სადაც გამოკვლევას ვაწარმოებდი, მაგიის უმთავრეს ელემენტად შელოცვა გვევლინება. აბორიგენთათვის მაგიის ხელოვნების ფლობა — შელოცვის ცოდნას ნიშნავს; ნებისმიერ ჯადოქრულ ტრადიციაში მთელი რიტუალი შელოცვების მრავ-

ვალჯერად გამეორებაზე იგება. რაც შეეხება თავად რიტუალსა და მაგის პიროვნებას, მათ პირობითი ხასიათი აქვს და მნიშვნელოვანია. მხოლოდ როგორც შელოცვის წარმოსათქმელი სათანადო ელემენტები: ჩვენი განსახილველი თემის თვალსაზრისით ეს ერთობ საყურადღებოა, რამდენადაც მაგიური შელოცვა მჭიდრო კავშირს გამოავლენს ტრადიციულ სწავლებებთან და უფრო მეტად — მითოლოგიასთან.

მაგიის სხვადასხვა ფორმათა გამოკვლევისას, თითქმის ყოველთვის აღმოვაჩინეთ ხოლმე გარკვეულ თქმულებებს, რომლებშიც სხვადასხვა მაგიური რიტუალისა და შელოცვის წარმოქმნის წყაროებია აღწერილი და განმარტებული. ამ თქმულებებში მოთხრობილია იმის შესახებ, სად, როდის და როგორ გადაეცემოდა ან გადადიოდა იგი მემკვიდრეობით თაობიდან თაობაზე. მაგრამ ასეთი თქმულებები არ უნდა აღვიქვათ, როგორც „მაგიის ისტორია“. მაგიას არ გააჩნია „დასაწყისი“, ის არც შექმნილია და არც გამოგონილი. მაგია უბრალოდ „იყო“ თავიდანვე, ის ყოველთვის არსებობდა, როგორც ყველა იმ მოვლენის, საგნისა და პროცესის ყველაზე არსებითი პირობა, რომლებიც ადამიანის სასიცოცხლო ინტერესების სფეროს შეადგენენ და მის რაციონალურ ძალას არ ემორჩილებიან. შელოცვა, რიტუალი და მიზანი, რომლის მისაღწევადაც ისინი სრულდება, ერთდროულად თანაარსებობენ ადამიანური ყოფიერების ერთსა და იმავე დროში.

ამგვარად, მაგიის არსი მის ტრადიციულ მთლიანობაში მდგომარეობს. ის ყოველგვარი დამახინჯებისა და ცვლილების გარეშე გადაეცემა თაობიდან თაობას, პირველყოფილი ადამიანებიდან რიტუალის თანამედროვე შემსრულებლებამდე — მხოლოდ ასე ინარჩუნებს იგი ეფექტურობას. ამიტომ მაგიას ესაჭიროება თავისებური, ასე ვთქვათ, საგვარეულო პასპორტი დროში მოგზაურობისთვის. თუ როგორ ანიჭებს მითი მაგიურ რიტუალს მისი ქმედუნარიანობის რწმენასთან შერწყმულ ღირებულებასა და მნიშვნელობას, ყველაზე კარგად კონკრეტული მაგალითით შეიძლება იქნეს ნაჩვენები.

როგორც ვიცით, მელანეზიელები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ სიყვარულს და სექსს. სამხრეთის ზღვების მკვიდრი სხვა ტომების მსგავსად, ისინიც დიდ თავისუფლებას უშვებენ სქესობრივ ურთიერთობაში, განსაკუთრებით ქორწინებამდე, თუმცა ცოლ-ქმრული ღალატი დასჯად დანაშაულად ითვლება, აგრეთვე სასტიკად იკრძალება ტოტემურ კლანს შიგნით კავშირები. აბორიგენტთა თვალში ყველაზე დიდი დანაშაული ინცესტის ნებისმიერი ფორმა არის. და-ძმას შორის კანონსაწინააღმდეგო კავშირზე ფიქრიც კი მათში ზიზლსა და შიშს აღძრავს. და-ძმას, რომლებიც ამ მატრიარქალურ საზოგადოებაში ყველაზე მჭიდრო ნათესაური კავშირით არიან შეერთებულნი, ერთმანეთთან თავისუფალი ურთიერთობის უფლებაც კი არა აქვთ. არასოდეს არ უნდა ეხუმრონ ან გაუღიმონ ერთმანეთს. ერთ-ერთი მათგანის თანდასწრებით მეორეზე გადაკრული სიტყვაც კი ძალიან ცუდ ტონად ითვლება. თუმცა, კლანის გარეთ სქესობრივ ურთიერთობათა თავისუფლება ძალზე მნიშვნელოვანია და სიყვარულიც უთვალავი მაცდური და მიმზიდველი ფორმითაა შემოსული.

აბორიგენები თვლიან, რომ სექსის მიმზიდველობა და სასიყვარულო ლტოლვის ძალა სასიყვარულო მაგიიდან იღებს სათავეს. ამ უკანასკნელს საფუძვლად უდევს დრამა, რომელიც შორეულ წარსულში მოხდა. მასზე მოგვითხრობს ტრაგიკული მითი და-ძმას შორის ინცესტის შესახებ. აი მისი მოკლე შინაარსი⁴:

ერთ სოფელში, დედის ქოხში და-ძმა ცხოვრობდა. ერთხელ ახალგაზრდა გოგონამ შემთხვევით ძლევაგამოსილი სასიყვარულო ნაყენი შეიყნოსა, რომელიც ძმის მიერ სხვა ქალის კეთილგანწყობის მოსაპოვებლად იყო დამზადებული. ვნებისგან გაგიჟებულმა ძმა ზღვის უკაცრიელ ნაპირას გაიტყუა და იქ შეაჯდინა იგი. სინანულის გრძნობით შეპყრობილმა, სინდისის ქენჯნით გატანჯულმა საყვარლებმა შეწყვიტეს ჭამაც და სმაც და ერთ-ერთ გამოქვაბულში გვერდი-გვერდ დალიეს სული. იქ, სადაც მათი სხეულები ესვენა, არომატული ბალახი ამოვიდა, რომლის წვენსაც ახლა სხვა ნაყენებს ურევვენ და სასიყვარულო მაგიის რიტუალებში იყენებენ.

გადაჭარბების გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ აბორიგენტთა მითოლოგიის სხვა სახეობებთან შედარებით, მაგიური მითები გაცილებით თვალსაჩინოდ ასახავს ადამიანთა სოციალურ მისწრაფებებს. მათ საფუძველზე იქმნება რიტუალი, მტკიცდება რწმენა მაგიის სასწაულმოქმედებისა, მყარდება სოციალური ქცევის ტრადიციული ნორმები.

მაგიური მითის კულტურის შემოქმედი ფუნქციის აღმოჩენა სავსებით ადასტურებს სერ ჯეიმს ფრეზერის ბრწყინვალე თეორიას ძალაუფლებისა და მონარქიის წარმოშობის შესახებ, რომელიც თავის „ოქროს რტოს“ პირველ თავებში განავითარა. სერ ჯეიმსის თანახმად, სოციალური ძალაუფლების წყაროები ძირითადად მაგიაში უნდა ვეძებოთ. ჩვენ უკვე ვაჩვენეთ, როგორაა მაგიის ეფექტურობა დამოკიდებული ადგილობრივ ტრადიციაზე, სოციალურ კუთვნილებასა და პირდაპირ მემკვიდრეობითობაზე. ახლა შეგვიძლია ტრადიციას, მაგიასა და ძალაუფლებას შორის არსებული სხვა მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი ვეძებოთ.

ბალომა: გარდაცვლილთა სულები ტროპიკების კუნძულებზე

მაგია განსაკუთრებით დიდ როლს თამაშობს ველურ გვაროვნულ თემებში (კირივინიალები, ამ მხრივ, არაფრით განსხვავდებიან აბორიგენტთა სხვა ტომებისგან). მაგიით გამსჭვალულია მათი სამეურნეო საქმიანობის ყველა ძირითადი სახეობა, განსაკუთრებით კი გარკვეულ რისკთან და საფრთხეებთან დაკავშირებული, რომლებშიც ბევრი რამ შემთხვევითობაზეა დამოკიდებული. სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოები განუყოფლად არიან მაგიასთან გადაჯაჭვულნი; მცირე მასშტაბის ნადირობასაც კი შელოცვები ახლავს თან; თევზჭერა, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როცა მისი შედეგების წინასწარ განსჭვრეტა შეუძლებელია, ხოლო წარმატება განუყოფელია რისკისგან, მაგიური ქმედებების რთულ სისტემასთანაა დაკავშირებული. კანოეს აწყობა უამრავი შელოცვის თანხლებით მიმდინარეობს, რომლებიც უნდა

წარმოითქვას სამუშაოს სხვადასხვა სტადიაში — შესაბამისი ხის არჩევის და მოჭრის, ნავის გამოთლის, შეღებვის, აღჭურვისა, და ბოლოს, წყალზე გაშვების დროს. მაგარამ ეს ხდება მხოლოდ მაშინ, როდესაც ზღვაში ცურვისთვის გამიზნული, შედარებით დიდი ხომალდი იგება. თუ პატარა ნავებს, წყნარ ლაგუნებში ან ნაპირთან ახლოს საცურაოდ აგებენ, სადაც საფრთხე არ არის, მაშინ მაგიური რიტუალი საერთოდ აღარ ტარდება.

არსებობს ამინდზე ზემოქმედების უამრავი შელოცვა, მზისა და ქარის მართვით ხან წვიმას, ხან თქემს იძახებენ. ეს შელოცვები იცის ამ საქმის ზოგიერთმა მცოდნემ, უფრო ზუსტად, მცოდნეთა ოჯახებმა, რომლებიც ამ ცოდნას მემკვიდრეობით გადასცემენ და იყენებენ მაშინ, როდესაც ამისკენ თანატომელები მოუწოდებენ. მაგალითად, კუნძულებზე თეთრი ადამიანების კანონის შემოსვლამდე მომხდარი საბრძოლო შეტაკებების დროს კირივინიალები ზოგიერთი შთამომავლობითი პროფესიონალის მაგიურ ხელოვნებას მიმართავდნენ, რომლებმაც საბრძოლო მაგია მემკვიდრეობით მიიღეს წინაპრებისაგან. აბორიგენებს ეჭვი არ ეპარებათ, რომ ადამიანის ჯანმრთელობა და გუნება-განწყობილება მაგების მაგიური ხელოვნების წყალობით შეიძლება შეირყეს ან აღდგეს. ეს მაგები, ამავე დროს ხალხს ექიმბაშადაც ევლინებიან. თუკი ადამიანის სიცოცხლეს რომელიმე მულუკუალუსი (რომლებზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი) ემოქრება, მათთვის წინააღმდეგობის განევა გარკვეული შელოცვების საშუალებით არის შესაძლებელი, მაგრამ ამისთვის აუცილებელია დახმარებისათვის მიმართოს ქალს, რომელიც თვითონ ითვლება მულუკუალუსად. განაპირა სოფლებში ყოველთვის შეიძლება რამდენიმე ასეთი ქალიც იპოვნო.

მაგია იმდენად ფართოდ არის გავრცელებული, რომ აბორიგენებთან ცხოვრებისას ძალიან ხშირად სრულიად მოულოდნელად ვხვდებით სხვადასხვა მაგიური წარმოდგენის მონმე, რომ აღარაფერი ვთქვათ იმ შემთხვევებზე, როცა თვითონ ვცდილობდი საქმის ისე აწყობას, რომ ასეთ ცერემონიებზე მოვხვედრილიყავი. ბაგიდოუს, ომარაკანელი ბალ-ბოსტნის მაგიის სპეციალისტის ქოხი ჩემი კარვიდან არაუმეტეს 50 მეტრით იყო დაშორებული და მახსოვს მისი სიმღერები, რომელიც კუნძულზე მისვლის პირველი დღეებიდანვე მესმოდა — მაშინ ჯერ თითქმის არაფერი ვიცოდი მსგავსი ქმედებების თაობაზე. მოგვიანებით ნება დამრთეს დავსწრებოდი ცერემონიას, როდესაც ის მაგიურ მცენარეულ წამლებს უმღეროდა; ამ პრივილეგიით სარგებლობა შემეძლო იმდენჯერ, რამდენჯერაც მოვისურვებდი და მეც გამოვიყენე იგი რამოდენიმეჯერ.

ბალის მაგიის ბევრ ცერემონიაში შელოცვები სხვადასხვა მცენარეებზე დამღერებით წარმოითქმება. ეს ხდება სოფელში, თვით მაგის ქოხში, და მხოლოდ ამის შემდეგ — ბალში. ცერემონიის დღეს, დილით, მაგი მარტო მიდის ტყეში, ხანდახან საკმაოდ შორსაც, რათა იქ საჭირო ბალახი და სხვა მცენარეები მოძებნოს. მე ვაკვირდებოდი ცერემონიას, რომლისთვისაც საჭირო იყო ათეულობით სახეობის ბალახი, რომლებიც კუნძულის თითქმის მთელ ფლორას შეადგენენ. ზოგიერთი მცენარე მხოლოდ ზღვის ნაპირზე უნდა შეგროვილიყო — რაიბოაგზე (მცენარეულობით დაფარულ მარჯნის რიფზე), ზოგი — დაბლარი ბუჩქნარის ბარდებში.

ბალახეულის საძებნელად მაგი განთიადისას მიდის, და ყველა მისთვის საჭირო მცენარეს მზის ამოსვლამდე აგროვებს. შემდეგ თავისი ნადავლი ქოხში შეაქვს და ხანდახან შუადღემდეც უმღერის მათ შელოცვებს.

მაგის საძილე სარეცელზე ერთი მეორის თავზე ორი ჭილობი იშლება. ზედა ჭილობის ნახევარზე შეგროვებული ბალახი იფინება და მეორი ნახევრით გადაიფარება. მაგი ოდნავ გამოაჩენს თავის ნადავლს და შელოცვების დამღერებით შესრულებას იწყებს. მისი ტუჩები ისეა ჭილობის კიდეზე მიდებული, რომ ფუჭად ბგერა არ იკარგება, ყველა ხმა ხვდება იქ, სადაც მოთავსებულია ბალახი, რომელიც ამ ხმებსა და მათში არსებულ შელოცვებს შთანთქავს. შელოცვისთვის ხმის დაჭერის პროცედურა ყველა სახის მაგიური დამღერებისთვის არის დამახასიათებელი. როდესაც შედარებით მცირე ზომის საგნის მოჯადოებაა საჭირო, მაგი ფოთლებისგან რაღაც ძაბრის მსგავსს აკეთებს, რომლის ვიწრო ნაწილშიც ეს საგანი თავსდება, შელოცვა კი ფართო ნაწილში წარმოითქმება.

ახლა ბაგიდოუს და მის მიერ ჩატარებულ ბალის მაგიის პროცედურას დავუბრუნდეთ. მისი ჯადოქრული რეჩიტატივები დაახლოებით ნახევარ საათს და შეიძლება უფრო მეტ ხანსაც უნდა გრძელდებოდეს. შელოცვები კვლავ და კვლავ მეორდება, ხანდახან მეორდება ცალკეული ფრაზები და ამ ფრაზებში ყველაზე მეტად მნიშვნელოვანი სიტყვები. მაგი დაბალ ხმაზე რაღაც ნახევრადმელოდიურ რეჩიტატივს მღერის, რომლის მოტივიც ერთი მაგიური ფორმულიდან მეორეზე გადასვლისას ცოტათი იცვლება. სიტყვებისა და ფრაზების გამეორება მოსაჯადოებელ საგანში შელოცვის ჩაზღვრას შეიძლება შევადაროთ.

როდესაც მაგი სიმღერებს ამთავრებს, ის მოჯადოებულ მცენარეებს ჭილობში ახვევს და გვერდზე დებს. ახლა ისინი მზად არიან სხვა მაგიური პროცედურისთვის, რომელიც, ჩვეულებრივ, მეორე დილას ბაღში ან ბოსტანში სრულდება. სწორედ ეს არის მთავარი რიტუალი, რომლის დროსაც ბევრი შელოცვა იმღერება. ბალის მაგია — ესაა რთული და დეტალურად გააზრებული რიტუალების მთელი სისტემა, რომელთაგან თითოეული შესაბამისი შელოცვის თანხლებით სრულდება. ბალის სამუშაოს ყველა სახეს გარკვეული რიტუალი შეესაბამება. პირველ რიგში, არსებობს კურთხევის საერთო რიტუალი, რომელიც ბალის ნებისმიერ საქმიანობას წინ უსწრებს და ყოველ ნაკვეთზე ცალ-ცალკე ტარდება. მეორე რიტუალი სარეველები-საგან ნაკვეთის განმენდას უკავშირდება. მოჭრილი და გამხმარი ტოტების დაწვა თავისთავად მაგიური ცერემონიაა, რომელიც სხვა, აზრობრივად მასზე დაქვემდებარებულ რიტუალებს მოიცავს და ხანდახან ოთხ დღესაც კი გრძელდება. შემდეგ განსაკუთრებული რიტუალები უკვე იმ დროს სრულდება, როცა ბალის მცენარეები ზრდას იწყებს, და ისინიც რამდენიმე დღე გრძელდება. გამარგვლასაც, ნიადაგის კულტივაციასაც თან ახლავს მაგიური ცერემონიები. ყველა ზემოაღნიშნული და კიდევ სხვა რიტუალები თითქოს აუცილებელ ჩარჩოს ქმნის, რომელიც ბალის მთელ სამუშაოს მოიცავს. მაგი აგრეთვე ადგენს დასვენების განრიგს, რომელიც მკაცრად უნდა იქნეს დაცული და აწესებს პერიოდებს, როდესაც სოფლის მაცხოვრებლებმა რაღაც სამუშაოები ერთდროულად უნდა შეასრულონ, ისე, რომ არავინ ჩამორჩეს და არც წინ გაუსწროს სხვებს.

მაგის როლი აბორიგენულ საზოგადოებაში ძალიან დიდია. თითქმის შეუძლებელია ბალის რომელიმე სამუშაოს შესრულება ტოვოსის (ბალის მაგის) მონაწილეობის გარეშე.

ტოვოსის როლი იმდენად დიდია, რომ მის გარეშე ბალის სამუშაოების ორგანიზაცია და შესრულება ფაქტობრივად არ ხდება; აბორიგენები დიდი ყურადღებით ეკიდებიან მის რჩევებს, თუმცა ეს ყურადღება თავისი არსით წმინდა წყლის ფორმლობაა, რამდენადაც არ არსებობს ჩვეულებრივ მებაღეობასთან დაკავშირებული რაიმე საკამათო ან საჭოჭმანო პრობლემა. ამის მიუხედავად, აბორიგენები იმდენად აფასებენ მაგის მონაწილეობას და დიდ პატივს სცემენ მის ავტორიტეტს, რომ ამან უცხო დამკვირვებელში განცვიფრება შეიძლება გამოიწვიოს. ამგვარი შრომისთვის მაგი გასამრჯელოს იღებს: უხვ ძღვენს (ყველაზე ხშირად ეს თევზია) სოფლის ერთობის წევრებისგან. უნდა აღინიშნოს, რომ ხშირად, მაგრამ არა ყოველთვის, მაგის როლს თავის თავზე სოფლის ბელადი იღებს. მაგრამ „მინის ქომაგად“ (ივოიე ბუიაგუ) გახდომა შეუძლია მხოლოდ ამ სოფელში დაბადებულ ადამიანს, რომლის წინაპრები დედის მხრიდან ამ მინის ბატონ-პატრონები იყვნენ.

თავისი დიდი მნიშვნელობის მიუხედავად, ბალის მაგია რაიმე სტატიური და საიდუმლო ცერემონიებით არ არის გამოხატული, რომლებიც მკაცრი ტაბუთია გარემოცული და იმ პომპეზურობით სრულდებიან, როგორც ეს აბორიგენებს ძალუძთ. პირიქით, კირივინიალური მაგიის არმცოდნეს შეიძლება უბრალოდ გვერდი აეველო ყველაზე მნიშვნელოვანი ცერემონიისთვის ისე, რომ ვერც გაეცნობიერებინა, რომ რაღაც ძალიან მნიშვნელოვანი ხდება. მას ასევე შეიძლება გვერდი აეველო ადამიანისთვის, რომელიც ნიადაგს ბალის ნიჩბით თხრის ან გამხმარ ტოტებსა და ღეროებს ერთად აგროვებს, ტაროებს ალაგებს და შეიძლება ამასთან ერთად, რაღაცას ბუტბუტებდეს. ჩვენი წარმოსახვითი დამკვირვებელი შესაძლოა დასეირნობდეს ბალის ახალ ნაკვეთზე, სადაც ახლახანს სარეველებისაგან გაასუფთავეს და დაბარეს ნიადაგი. ის აქ ნახავს ჩარჭობილ ჯოხებს, რომლებიც ტაიტუსთვის საყრდენია და რაღაცით სვიის წარგავებს ჩამოჭავს. ამ დროს ის შეიძლება შეხედეს ხალხის ჯგუფებს, რომლებიც რატომღაც აქა-იქ ჩერდებიან და ბალის ნაკვეთის კუთხეში რაღაცას აკეთებენ. და მხოლოდ მაშინ, როცა ველზე ხმამაღალ შელოცვებს გაიგონებდა, დამკვირვებელი შეძლებდა ამ მოქმედებების მაგიურ ხასიათის აღმოჩენას. და მაშინ ეს ყველაფერი მისთვის განსაკუთრებულ პომპეზურობას და სანახაობით იერს შეიძენდა, საქმეში ჩაუხედავ ადამიანს, შესაძლოა, მთელი ეს რიტუალი უსიცოცხლოდ და უინტერესოდ კი მოსჩვენებოდა. ის დაინახავდა ადამიანს, რომელიც მცირე ჯგუფისგან განცალკევებით დგას და რაღაც უხილავ ძალებს მოუწოდებს ან როგორც თავად კირივინიალები იტყოდნენ, ამ უხილავ ძალებს ველებზე განფანტავს. ეს ძალები შელოცვებში არიან „ჩამწყვდეულნი“, მათში მრავალი თაობის სიბრძნე და ღვთისმოსაობა თავმოყრილი. ჩვენმა დამკვირვებელმა შესაძლოა რამდენიმე ადამიანი დაინახოს, რომელთა სიმღერის ხმებიც ყველა ველს სწვდება: ასე ხდება, როცა ტოვოსები ძმებს ან დედის სხვა ნათესავებს მოუხმობენ დასახმარებლად.

ყოველივე ამის უკეთ წარმოსადგენად მოდით ერთად დავესწროთ ერთი-ერთ ასეთ — მოჭრილი და გამომშრალი ტოტების დაწვის ცერემონიას. ზოგიერთი ბალახი, რომელსაც შელოცვა

წინასწარ უმღერეს, ბანანის ფოთოლშია გახვეული და ქოქოსის გამომშრალი ფოთლების პატარა გროვების ირგვლივ დაწყობილი. ასე მზადდება ჩირაღდნები, რომლითაც ცეცხლი ველზე გადააქვთ. დილით (ცერემონია, რომელსაც ვაკვირდებოდი ომარაკანაზე, დაახლოებით 11 საათზე დაიწყო) ბაგიდო'უ, ამ სოფლის ტოვესი, ბალებში მოვიდა ტო'ულუვას — დედის მხრიდან ბიძის, სოფლის ბელადისა და რამდენიმე სხვა აბორიგენის თანხლებით, რომელთა შორის იმყოფებოდა ბოკუიობაც, ბელადის ერთ-ერთი ცოლი. ცხელი დღე იყო, უბერავდა სუსტი ბრიზი. ველი გამომშრალი იყო და ცეცხლის გაჩაღება რთული არ იყო. ყველა დამსწრეს, მათ შორის ბოკუიობასაც ჩირაღდანი ეჭირა ხელში. ჩირაღდნების დანთებას არანაირი ცერემონია არ ახლდა (მათ ყოველგვარი ორჭოფობის გარეშე მოუყიდეს ცეცხლი ჩემი შეთავაზებული სანთლით); შემდეგ რიტუალის ყველა მონაწილე თავისი ჩირაღდნით მინდვრის იმ მხარეს წავიდა, საიდანაც ქარი ჰქროდა, და მალე ველი ცეცხლმა დაფარა. რამდენიმე ბავშვი უყურებდა ცეცხლს, არავითარ ტაბუზე საუბარი არ ყოფილა. სოფელში არ შეიმჩნეოდა ამ მოვლენით გამოწვეული შესამჩნევი მღელვარება; შევნიშნე, რომ რამდენიმე ბიჭი და პატარა ბავშვი საერთოდ სოფელში დარჩა, მათ აზრადაც არ მოსვლიათ მოსულიყვნენ და რიტუალისთვის ედევნებინათ თვალი. როგორც ჩანს, ეს ყველაფერი სრულებით არ აინტერესებდათ. რამდენიმეჯერ დავესწარი ისეთ რიტუალებს, როცა მხოლოდ ბაგიდოუ და მე ვიყავით მონაწილეები, თუმცა არ არსებობდა არანაირი ტაბუ, რომელიც ვინმეს დასწრებას აკრძალავდა. რა თქმა უნდა, თუკი ვინმე რიტუალში მონაწილეობს, მას წესების დაცვაც მოეთხოვება.

უნდა აღინიშნოს, რომ ტაბუ სხვადასხვა სოფელში სხვადასხვანაირია, ბალის მაგიას საკუთარი სისტემა აქვს. მაგალითად, ერთხელ მეზობელ სოფელში საერთო ცერემონიის მეორე დღეს ჩატარებულ დაწვის ცერემონიას ვადევნებდი თვალს იგი ძალიან ჰგავდა იმას, რაზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი: ბალის ყოველ ნაკვეთზე ნაგვის პატარა გროვებს რაღაც ბალახთან ერთად წვავდნენ. მე შევამჩნიე, რომ სოფლის ტოვოსი ძალიან გაბრაზებული იყო იმის გამო, რომ რამდენიმე გოგონა, საკმაოდ შორი მანძილიდან, მაგრამ მაინც უყურებდა ამ ცერემონიას; ამიხსნეს, რომ არსებობს ტაბუ, რომელიც ამ სოფლის ქალებს ცერემონიის ნახვას უკრძალავს. არსებობს რიტუალები, რომლებშიც მხოლოდ ტოვოსები მონაწილეობენ, როგორც წესი სოფლის ზოგიერთი სხვა მაცხოვრებელიც მონაწილეობს, მაგრამ არსებობს ისეთი რიტუალებიც, რომლებშიც გამონაკლისის გარეშე ყველა მაცხოვრებელი იღებს მონაწილეობას. ასეთ ცერემონიას დაწვრილებით მოგვიანებით აღვწერთ, რადგანაც მას პირდაპირი კავშირი აქვს ბალომა-ს მაგიურ ქმედებებში მონაწილეობასთან.

ბალის მაგიის დაწვრილებით აღწერა საჭიროა კირივინიალური მაგიის გარკვეული, საერთო მახასიათებლების საილუსტრაციოდ. ბალის მაგია, უბრალოდ, უფრო შესამჩნევია სხვა მაგიურ ქმედებებს შორის, მაგრამ ზოგადი დასკვნები, რომლებსაც მასზე დაკვირვებით ვღებულობთ, მაგიის სხვა სახეებსაც შეიძლება მივუსადაგოთ. ამის საფუძველზე შეიძლება რაღაც საერთო სურათის წარმოდგენა, რომელიც მაგიაში ბალომა-ს როლის ჩემეულ შენიშვნებს სწორ პერსპექტივას დაუსახავდა.

კირივინიაულური მაგიის ღერძი — შელოცვებია. სწორედ მათშია მაგიური რიტუალის მთავარი ძალა. იმის თქმაც კი შეიძლება, რომ რიტუალი მხოლოდ იმისთვის არსებობს, რომ შელოცვები შესაბამის პირობებში წარმოითქვას. რიტუალი — შელოცვის ტრანსმისიის გარკვეული მექანიზმია. ასეთია ყველა კირივინიანელის აზრი, როგორც სპეციალისტისა, აგრეთვე საქმეში ჩაუხედავისაც მაგიურ რიტუალთან მცირეოდენი შეხებაც კი ამას ნათლად ადასტურებს. ამიტომაც სწორედ შელოცვის ფორმულაში შეიძლება ვეძებოთ იმ იდეათა გასაღები, რომლებიც მაგიურ რიტუალთან არის დაკავშირებული. ამ ძიებისას, პირველ რიგში, თვალში საცემია ამგვარ ფორმულებში ანმყოში მცხოვრებ აბორიგენტთა წინაპრების სახელების ხშირი ხსენება. ბევრი ფორმულა პირდაპირ ამ სახელთა გრძელი ჩამოთვლით იწყება და მათი მფლობელების სულების გამოძახების გარკვეულ ხერხად გვევლინება.

ალბათ არ შეიძლება ერთმნიშვნელოვანი პასუხის გაცემა შეკითხვაზე, წინაპართა სახელების ჩამოთვლა — ეს არის მათი სულების ნამდვილი გამოძახება, მაგიურ რიტუალში მონაწილეობის მისაღებად, თუ ეს სახელები მხოლოდ რაიმე ტრადიციისათვის ხარკს, წმინდა და საიდუმლოებით მოცული მაგიური ძალების სიმბოლოებია. სინამდვილეში, როგორც ჩანს, სახეზეა ორივე მათგანი: ბალომა-ს გამოძახება და რომელიმე წმინდა ტრადიციის შესრულება.

მაგიური ფორმულები თაობიდან თაობას გადაეცემა — მამის ხაზით მამისგან შვილს ან დედის ხაზით კადალასგან (ბიძა დედის მხრიდან) დისწულს, აბორიგენტთა აზრით, დედის მხრიდან ნათესაობა სისხლით ნათესაობის ნამდვილ ხაზად ითვლება. მემკვიდრეობის ეს ორი ფორმა ერთმანეთისაგან გარკვეულწილად განსხვავებულია. არსებობს მაგიური რიტუალები, რომლებსაც ადგილობრივი მაგია შეიძლება დაერქვას, რადგან მხოლოდ მოცემულ ადგილას გვხვდება. მაგიის ამ ტიპს მიეკუთვნება ბალის მაგიის ყველა სისტემა და აგრეთვე ის მაგიური შელოცვები, რომელთა მოქმედებაც, აბორიგენტთა აზრით, დაკავშირებულია მაგიური თვისებების მქონე ადგილებთან. კუნძულ კასანაიზე, ასეთია ძალიან გავლენიანი წვიმის მაგია, რომლის რიტუალებიც ამ კუნძულზე არსებულ ტყეში, რომელიღაც წყალსატევთან უნდა ჩატარდეს. ასეთია აგრეთვე კირივინიანელების ოფიციალური სამხედრო მაგია, რომლის რიტუალებიც სოფელ კუაიბუაგას მამაკაცებმა უნდა შეასრულონ და რომელიც დაკავშირებულია ამ სოფლის შორიახლო მდებარე კაბომა-სთან (წმინდა ტყესთან). მაგიური რიტუალების დეტალურად განვითარებული სისტემა, რომელიც ზვიგენის და კალალა-ს დაჭერასთანაა დაკავშირებული, სოფელ კაიბუოლა-ს და ლაბაი-ს მცხოვრებლების მიერ ყველა ამ ფორმულას მემკვიდრეობით გადასცემენ დედის ხაზით.

ის მაგიური რიტუალები, რომლებიც კონკრეტულ ადგილთან არ არიან დაკავშირებული და ადვილად გადაეცემათ მამისგან შვილს, ან თუნდაც შემთხვევით შეხვედრილ სრულიად უცნობ ადამიანებს მაღალი საფასურის სანაცვლოდ, უფრო ნაკლებია. პირველ რიგში მას აბორიგენტული მედიცინის მაგიური ფორმულები შეიძლება მივაკუთვნოდ, რომლებიც ყოველთვის ავადმყოფობის განმკურნავი ან მისი გამომწვევი ძალებისაკენ მიმართულ შელოცვათა წყვილებს ქმნიან (ვივისა და სილამი). ამავე კლასს მიეკუთვნება მაგია, რომლის საშუალებითაც ადამიანი

ხეზე მუშაობის ხელობას ეუფლება (ტაკაბიტამი) და კანონს აგების თანმხლები მაგიური რიტუალები. აქვეა მწერთა ნაკბენების სანინალმდეგო მაგიური შელოცვები, სასიყვარულო მაგია, მულუკუაუსის ნინალმდეგ მიმართული მაგიური რიტუალები (ამ უკანასკნელთ სხვებთან შედარებით უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს). მაგიის ეს სახეები ნაკლებ ეზოთერულია. თუმცა მათ ფორმულებშიც, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი შესაძლოა, სხვადასხვა ადგილას მცხოვრები ხალხის წარმოთქმული იყო, როგორც წესი, რაიმე განსაზღვრულ ადგილზეა მინიშნება. მთელ მაგიურ სისტემას საფუძვლად, ყოველთვის ამ ადგილთან დაკავშირებული რაიმე მითი უდევს.

ამგვარად, მაგიის ყველაზე მნიშვნელოვანი სახეები, რომლებიც დიდ ჯგუფს ქმნიან მათი რაოდენობის გამო, მჭიდროდ არიან ადგილთან დაკავშირებული, როგორც თავისი შინაარსით, ასევე მაგიური ფორმულების მემკვიდრეობითი ხასიათით („მატრილინეარული“ მაგია), როცა მაგიის სხვა, მნიშვნელობითა და რაოდენობით უფრო მცირე ჯგუფების სახეობათა მხოლოდ ნაწილი კი ადგილობრივია თავისი ხასიათით. კირივინილების ცნობიერებასა და ტრადიციებში ადგილთან კავშირი ან ლოკალურობა, როგორც წესი, მოცემულ გვართან ან ოჯახთან კუთვნილებით გამოიხატება.

ყველა ადგილზე მამაკაცთა თაობები, რომლებიც ერთმანეთს ცვლიდნენ მოცემული აბორიგენული საზოგადოების ბელადის როლში და ამ საზოგადოების საკეთილდღეოდ სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან მაგიურ ქმედებებს (ისეთებს, როგორიცაა ბალის მაგიის რიტუალები) ასრულებდნენ, მოიპოვებდნენ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას თანატომელთა ცნობიერებაში. ამით შეიძლება აიხსნას ზემონახსენები ფაქტები, კერძოდ კი ის, რომ დედის მხრიდან წინაპართა სახელები ამდენად მნიშვნელოვან როლს თამაშობენ მაგიურ ფორმულებში.

ნათქვამის დასამტკიცებლად მრავალი მაგალითის მოყვანა შეიძლება, თუმცა ამის გაკეთება წვრილმანების სიზუსტით იმ შემთხვევამდე უნდა გადავდოთ, როცა ამ თვისების მაგიის სხვა ელემენტებთან შედარების საშუალება მოგვეცემა ამისათვის საჭირო გახდება მაგიური ფორმულების უფრო სრული აღდგენა. დავიწყოთ ბალის მაგიით. მე მოვახერხე ამ მაგიის ორი სისტემის აღწერა, ერთი — სოფელ ომარაკანაში, სადაც მას კაილუებილას უწოდებენ; ეს ერთ-ერთი ყველაზე გავლენიანი სისტემაა; მეორე — მომტილაკაივას სისტემა, რომელიც ოთხ პატარა სოფელს: კუპუაკოპულას, ტილაკაივას, იორუავოტუს და ვაკაილუვას უკავშირდება.

იმ სისტემაში, რომელიც სოფელ ომარაკანაშია მიღებული, ბალის მაგია მოიცავს ათ შელოცვას, რომელთაგან თითოეული განსაკუთრებულ ქმედებებთანაა დაკავშირებული: ერთი წარმოითქმება ნიადაგის დაბარვისას, იმ ადგილას, სადაც ახალ ბალს ეყრება საფუძველი, მეორე — იმ ცერემონიის დროს, რომელიც წინ უსწრებს გასხვლას, მესამე — მოჭრილი და გამხმარი ტოტების ცერემონიული დაწვის დროს და ა.შ. ამ ათი შელოცვის გარდა, არსებობს კიდევ სამი, რომლებშიც წინაპრების ბალომა მოიხსენიება. ერთ-ერთი მათგანი სხვებზე მნიშვნელოვანია — იგი წარმოითქმება რამდენიმე რიტუალში — ტოტების მოჭრის, ახალი მცენარეების დარგვისა და სხვა ცერემონიებში.

აი, მისი დასაწყისი:

„ვაჭუვი, ვაჭუვი (მეორფეზა ბევრჯერ);
ვიტუმაგა, იმაგა;
ვაჭუვი, ვაჭუვი (ბევრჯერ);
ვიტუოლა, ილოლა;
ტუზუგუ ჰოლუ, ტუზუგუ კოლეკო, ტუზუგუ ტაკიკილა,
ტუზუგუ მალაზუოიჭა, ტუზუგუ კუაიუფილა,
ტუზუგუ კატუპაულა, ტუზუგუ ზუგუაზუაგა, ტუზუგუ ნუმაკალა;
ზილუმაკა'უ ზილუმაკა;
ტაზუგუ მუაკენავა, ტამაგუ იოვანა. . .“

ამას მოჰყვება ფორმულის დანარჩენი, ძალიან გრძელი ნაწილი; მისი შინაარსი ძირითადად მაგიური ფორმულის შედეგების აღწერას: მცენარეთა ზრდას, სხვადასხვა დაავადებების მიმართ მათ ამტანობას მავნე მწერებისგან დაცვის გარანტიას და ა.შ. ეხება.

ამ მაგიური ფორმულის სწორად თარგმნა ძალზე რთულია. მასში არსებული არქაული გამოთქმები მხოლოდ ნაწილობრივად გასაგები თვით აბორიგენებისათვის, რომლებსაც თვითონ უჭირთ ასეთი გამოთქმების თანამედროვე კირივინიალურ ენაზე თარგმნა. შელოცვის ტიპური სტრუქტურა სამი ნაწილისგან შედგება: 1. შესავალი ნაწილი (მას უ'ულას ეძახიან; ამ სიტყვით ხის ტანის ქვედა ნაწილი გამოიხატება და აგრეთვე ცნება, რომელიც ნაწილობრივ ჩვენეული „მიზეზის“ ცნების მსგავსია); 2. შელოცვის კორპუსი (ტაპუალა — ზურგი, ხერხემალი); 3. ფინალური ნაწილი (დოგინა — კენწერო, ბოლო, პიკი), ეტიმოლოგიურად ეს სიტყვა დოგას (ეშვი, დიდი კბილი) უკავშირდება. როგორც წესი ტაპუალას გაგება და თარგმნა ბევრად უფრო ადვილია, ვიდრე სხვა ნაწილებისა. წინაპრებისადმი მიმართვა, ან, უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, მათი სახელების ჩამოთვლა ყოველთვის შედის უ'ულაში.

ზემოთ ხსენებულ უ'ულას პირველი სიტყვა ვატუვი ჩემი ინფორმატორის, სოფელ ომარაკანას ტოვოსისათვის (ბალის მაგი) ბაგიდო'უსთვისაც კი გაუგებარი იყო. ყოველ შემთხვევაში, ჩემთვის მისი თარგმნა არ შეეძლო. მე ვფიქრობ, რომ გარკვეული ეტიმოლოგიური თვალსაზრისით, ეს სიტყვა შეიძლება ითარგმნოს როგორც „ცუდის შემთხვევა“ ან „კეთება“.

სიტყვები ვიტუმაგა, იმაგა პრეფიქსების — ვიტუს (მიყენება) და ი-ს (ზმნის მხოლობითი რიცხვის მესამე პირის ნიშანი) დახმარებით ინარმოება; ფუძე მაგა შედგება აზრობრივი ნაწილისაგან — მა, რომელიც მოსვლის მოქმედებას აღნიშნავს, და სუფიქსისგან გა, რომელიც ხშირად ემფატიკური მიზნებისთვის გამოიყენება. სიტყვებს ვიტუოლა, ილოლა იგივე სტრუქტურა აქვს, უბრალოდ ფუძე მა-ს მაგივრად აქ ფუძე ლა (სიარული) ფიგურირებს, რომელიც სიტყვა ილოლა-შია რედუბლიცირებული.

იმ ნაწილში, სადაც წინაპართა სახელებია ჩამოთვლილი, ორი მომენტიც აღსანიშნავი: პირველი სიტყვები სიტყვა ტუზუგუ-ს ეხამებიან, ხოლო ბოლო ერთი სიტყვა — ტუზუგუ-ს.

ტუბუგუ — მრავლობითი ფორმაა, აღმნიშვნელი ცნებისა „ჩემი წინაპრები“ (გუ — პირველი პირის ნაცვალსახელური სუფიქსი); ტაბუგუ — მხოლობითი რიცხვი, „ჩემი წინაპარი“. მრავლობითი ფორმა იმასთან არის დაკავშირებული, რომ ყველა ოჯახს აქვს რაღაც სახელი (ეს სახელი გარკვეულწილად მოცემული ოჯახის საკუთრებაა), ამიტომ ოჯახის ნებისმიერი წევრი უნდა ატარებდეს წინაპართა სახელთაგან ერთ-ერთს, თუმცა შეიძლება ერქვას სხვა, უკვე არამემკვიდრეობით მიღებული სახელი, რომლითაც მას უფრო იცნობენ. ამიტომაც შელოცვის პირველ ნაწილში მაგი მიმართავს არა ერთ-ერთ კონკრეტულ თავის წინაპარს, რომელსაც სახელად ერქვა პოლუ, არამედ ყველა თავის წინაპარ პოლუს, ყველა წინაპარს — სახელად კოლეკოს და ა.შ.

წინაპართა სახელების ყველა მსგავსი ჩამონათვალისათვის დამახასიათებელი მეორე ნიშანი იმაში მდგომარეობს, რომ უკანასკნელ სახელებს თან ახლავს სიტყვები — ბილუმავა'უ ბილუმამ, რომლებიც ლინგვისტიკური წერილმანები რომ გამოვტოვოთ, „თქვენ, ახლო ბალომა-ს“ ნიშნავს. შემდეგ მოდის რამდენიმე ბოლო წინაპრის სახელი. მაგალითად, ბაგიდო'უ მოიხსენიებს თავის ბაბუას — მუაკენუვას და მამას — იოვანას. ეს მნიშვნელოვანია, რადგანაც აქ ჩვენ ბალომა-სადმი უშუალო მიმართვას ვხვდებით: „ო თქვენ, ბალომა!“ (სიტყვაში ბილუმამ „მ“ — მეორე პირის სუფიქსია). ვფიქრობ, სწორედ ეს მიუთითებს იმაზე, რომ წინაპართა სახელების ჩამოთვლა უფრო მეტად მათი ბალომა-ს გამოძახებაა და არა უბრალო ჩამოთვლა, თუმცა თავად დასახელებაც მაგიურ ფუნქციას ასრულებს. რადგან თავად წინაპართა სახელებს უკვე გააჩნია ეს ფუნქცია მათთვის შინაგანად დამახასიათებელი, ქმედითი მაგიური ძალით.

ამ ფრაგმენტის თავისუფალი თარგმანი ასე შეიძლება ჟღერდეს:

„შეასრულო! შექმენი ეს! გახდი ის, ვინც ქმნის!
დაეხმარე მოსვლაში!
დაეხმარე სიარულში!
ჩემო წინაპრებო სახელად პოლუ და ა.შ.
და თქვენ, ახლოხანს ქრეულნო ჯალომაჯ, პაპა მუაკენუა
და მამა იოვანა“.

ამ თავისუფალ თარგმანში ბევრი რამაა გაუგებარი, მაგრამ აღსანიშნავია, რომ ეს გაუგებრობები მართლაც არსებობს იმ ადამიანთა ცნობიერებაში, რომლებიც ყველაზე კარგად იცნობენ ამ ფორმულას. როდესაც ბაგიდო'უს ვეკითხებოდი, სახელდობრ რა უნდა მოვიდეს და რამ უნდა იაროს, ის თავის აზრს ვარაუდის სახით გამოთქვამდა. ერთხელ მან მითხრა, რომ საუბარია მცენარეებზე, რომლებიც უნდა „შევიდნენ“ ნიადაგში, მაგრამ სხვა დროს ფიქრობდა, რომ წასასვლელნი ბალის მავნებლები არიან. ასევე გაუგებარია, აღნიშნავს თუ არა სიტყვები „მოსვლა“ და „სიარული“ რაღაც საპირისპიროს მიმართულებით. ჩემი აზრით, სწორი ინტერპრეტაცია იმაში მდგომარეობს, რომ უ'ულას მნიშვნელობა არ შეიძლება ერთმნიშვნელოვნად

განისაზღვროს: ეს უბრალოდ ფორმაა, რომლითაც წინაპრების გამოძახება „იმოსება“. აბორიგენებს მიაჩნიათ, რომ აქ ყოველ სიტყვას რაღაც შინაგანი მახასიათებელი ძალას აქვს და მისადმი მიმართვა გადმოსცემს სწორედ ჭეშმარიტ აზრს. ტაპუალაში არანაირი გაურკვეველობა არ არსებობს და შელოცვის მიზანიც გასაგებია.

ასევე ნიშანდობლივია, რომ უ’ულა რიტმიულად არის აგებული, სიტყვათა ოთხი ჯგუფი გარკვეულ სიმეტრიას ქმნის. ამას გარდა, სიტყვა ვატუვი სხვადასხვა რაოდენობით მეორდება (არაერთხელ მომეცა საშუალება, მომესმინა ამ შელოცვის ნამდვილი შესრულება), თუმცა ყოველთვის თანაბრად ორივე პერიოდში. უეჭველია, არც ამ ფორმულაში არსებული ალიტერაციაა შემთხვევითი, ვინაიდან იგივე მოვლენა სხვა შელოცვებშიც აღინიშნება.

დანვრილებით განვიხილე ეს ფორმულა, ვინაიდან მისი აგებულება ტიპურია და საშუალებას გვაძლევს ვიმსჯელოთ სხვებზე, რომლებიც დეტალური ანალიზის გარეშე შეიძლება იქნან წარმოდგენილნი.

მეორე ფორმულა, რომელშიც წინაპართა სახელებია ნახსენები, იოვოტას მრავალფეროვანი ცერემონიების დასაწყისში წარმოითქმება, როდესაც ტოვოსიბი საბალე მინას ნიშნავს. შელოცვის ფორმულა ასე იწყება:

„ჭუფავა, ტუ-ჭუფავა,
მალიტა, მა-მალიტა“ და ა.შ.

აქ ნახსენებია ორი წინაპარი-გმირის სახელი. მათზე მითოლოგიის მთელი ციკლი მოგვითხრობს. ამბობენ, რომ ტუდავა იყო ტაბალუ-ს წინაპარი (ყველაზე წარჩინებული ოჯახი, რომელსაც ომარაკანას ბელადები ეკუთვნოდნენ), თუმცა უეჭველია, რომ ის ლუკუბა-ს გვარს მიეკუთვნებოდა, ტაბალუ კი მაღასის-ს გვარისაა.

იგივე ორი სახელი გვხვდება შელოცვის სხვა ფორმულაშიც, რომელიც წარმოითქმება, ბალის მაგიაში გამოსაყენებელ ზოგიერთ ბალახზე, და კამკოკოლად წოდებულ, მხოლოდ მაგიურ რიტუალებში გამოყენებულ ზოგიერთ ხის ნაგებობაზე შელოცვა ასე იწყება:

„კაილოლა, ლოლა; კაილოლა, ლოლა;
კაიგულუგულუ: კაიგულუგულუ:
კაილოლოლა ტუფავა,
კაიგულუგულუ მალიტა,
ზისიპელა ტუფავა, ზისილა’ი ოტოკაიკაია’ და ა.შ.

თავისუფალ თარგმანში ეს ნიშნავს:

„ჩადი ქვევით (ო, შენ ფესვს იდგამ); ჩადი სიღრმეში (ნიადაგში, ო, შენ იდგამ ფესვს); (დაეხმარე მათ) ჩავიდნენ ქვევით, ო, ტუდავა; (დაეხმარე მათ) ჩაღრმავებაში (ნიადაგში), ო, მალიტა; ტუდავა ამოდის (სიტყვასიტყვით „გადაადგილდება“); (ტუდავა) ტოკაიკაიაზე (ბალომა-სთვის განკუთვნილ სპეციალურ პლატფორმაზე) თავსდება“.

ომარაკანაზე ბალის მაგიის სისტემაში არ არსებობს რაიმე განსაკუთრებული მითითება სოფლის შორიასლო მდებარე წმინდა ადგილებზე. *ბალომა*-სთან დაკავშირებული ერთადერთი რიტუალური მოქმედების შესაბამის ცერემონიას ერთობ საღალაობო ხასიათი აქვს. მას შემდეგ, რაც *ბალეკო*-ში, ანუ ბალის მოცემულ ადგილზე დარგულ პირველ ტაროზე შესაბამისი შელოცვა წარმოითქმება (*ბალეკო* — მეზაღობის გარკვეული სამეურნეო, ამასთან, მაგიური ერთეული), მაგი მინიატურულ ქოხს აშენებს, მის გარშემო კი — მშრალი ტოტებისგან დამზადებულ ღობეს; ამ ყველაფერს *სი ბუალა ბალომა* („სახლი *ბალომა*-სთვის“) ჰქვია. ამ ნაგებობას არაფერს ულოცავენ. მე ვერ შევძელი ამ მოქმედების რაიმე ტრადიციასთან დაკავშირება ან ამ ერთობ ექსტრაგანტური პროცედურის რაიმენაირი ახსნა.

ულა'ულა მაგთან, *ტოგოსი*-სთან სოფლის თემის წევრებს მიაქვთ. როგორც წესი, ესაა თევზი, შეიძლება იყოს აგრეთვე ქოქოსის კაკალიც, ამ ბოლო დროს კი თამბაქო. ძღვენი ლაგდება ქოხში; თევზი თითქმის ყოველთვის უკვე გამზადებულია და პატარა პორციებად დაყოფილი. იმ დროს, როცა მაგი მაგიურ ბალახებსა და მის ქოხში მოთავსებულ სხვა მაგიურ ნივთებს შელოცვებს უმღერის, *ბალომა*-სთვის მოტანილი *ულა'ულა* სადმე შორიასლოს უნდა იყოს გამოფენილი. *ბალომა*-სთვის ასეთი ძღვენის მირთმევა მხოლოდ ომარაკანის ბალის მაგიისთვის არ არის დამახასიათებელი, იგი ყველა სხვა მაგიურ სისტემაშიც შეიმჩნევა.

კიდევ ერთი სისტემა, რომელიც საჭიროა აქ მოვიხსენიოთ (მომტილაკავია), მხოლოდ ერთი ფორმულისგან შედგება — ეს არის *ბალომა*-ს ჩამონათვალი. აქ ამ ფორმულის ციტირებას არ მოვახდენ, რადგან ის ძალიან ჰგავს ზემოთ მოყვანილს და მხოლოდ საკუთარი სახელებით განსხვავდება მისგან. თუმცა ამ მაგიურ სისტემაში მოცემული კონკრეტული *ბალომა*-ს როლი ბევრად უფრო გამოკვეთილია; ამ სისტემის ერთ-ერთ ძირითად ცერემონიაში, კამკოკოლა — შიხდება ამ *ბალომა*-სთვის ძღვენის მირთმევა.

კამკოკოლა — ეს საკმაოდ შთამბეჭდავი ნაგებობაა, რომელიც 3-დან 5 მეტრამდე სიგრძის ვერტიკალური და იგივე ზომის ჰორიზონტალური სარებისგანაა დამზადებული. . . ზევიდან ამ კონსტრუქციას მართი კუთხის მოყვანილობა აქვს, ის ჩამოჰგავს ასო-ს, რომელზეც ვერტიკალური სარია დადებული. გვერდიდან ის რაღაცით ბერძნული ასო -ს მოგვაგონებს. ამ ნაგებობებს არანაირი პრაქტიკული მნიშვნელობა არ გააჩნია, მათი ერთადერთი ფუნქცია — მაგიურია. ისინი ტაიტუ-ს ზვრების საყრდენად გამოყენებული სარების პროტოტიპებად გვევლინებიან. მიუხედავად იმისა, რომ კამკოკოლა — წმინდა რიტუალური საგნებია, მათი აგება საკმაოდ ჯაფასთანაა დაკავშირებული. მძიმე სარები ხშირად ძალზე შორი მანძილიდან მოაქვთ, ვინაიდან სოფლის ახლოს სათანადო სამშენებლო მასალის პოვნა არც ისე ადვილია; ბუჩქებს რეგულარულად ჩეხავენ ყოველ 4-5 წელიწადში ერთხელ. მათ ძებნას სოფლის მამაკაცები რამდენიმე კვირას ანდომებენ, ჭრიან და ეზიდებიან თავიანთ ბალებში; იშვიათი არ არის დავა სოფლის მაცხოვრებლებს შორის, როცა ვინმე შემთხვევით ან გამიზნულად ცდილობს მიითვისოს კამკოკოლას ასაგებად მოტანილი სხვისი სარები.

კამკოკოლას რიტუალს ყველა მაგიურ სისტემაში რამდენიმე დღე ეთმობა; დაახლოებით ოთხი დღე გრძელდება მაგიური მოქმედებების წინმსწრები ბალის სამუშაოებისგან სავალდე-

ბულო დასვენება. მომტილაკაივას სისტემაში ცერემონიის პირველი დღე ეძღვნება ბალებსა და ველებზე მაგიური შელოცვების სიმღერებით შესრულებას. მაგი ერთი-ორი მამაკაცის თანხლებით დაივლის ბალის ყველა ნაკვეთს — იმ სოფელში, სადაც ამას ვაკვირდებოდი, ეს დაახლოებით მილის სამი მეოთხედია, — და ყოველ მათგანზე, კამკოკოლას ერთ-ერთ განივ ღერძთან დახრილი, თავის შელოცვებს მღერის. ის გაჰყურებს ნაკვეთს, მისი ხმა კი იმდენად მაღალია, რომ სიმღერა მთელ ნაკვეთზე კარგად ისმის. მაგი სულ ოცდაათიდან ორმოცამდე ასეთ სიმღერას ასრულებს.

განსახილველ თემასთან დაკავშირებით განსაკუთრებით საინტერესოა ცერემონიის მეორე დღე. ამ დღის რიტუალში ყველა მეზობელი სოფლის მოსახლე იღებს მონაწილეობას და, როგორც აბორიგენები ამბობენ, სწორედ ამ დღეს მოდის ცერემონიაზე *ბალომა*. ამ რიტუალის აზრი ზოგიერთი მცენარის მოჟადობაა, რომლებსაც კამკოკოლას საფუძველთან და ვერტიკალური და ჰორიზონტალური სარების გადაკვეთის ადგილზე თესავენ. ამ დღეს სოფლის მთელი მოსახლეობა დილიდან მოსამზადებელი სამუშაოებით არის დაკავებული. ქვებზე ალაგებენ თიხის დიდ ქოთნებს, რომლებშიც საჭმელს მხოლოდ სადღესასწაულო დღეებში ამზადებენ. ქოთნებს კვამლი და ორთქლი ასდის, ქალები კი მათ შორის დადიან და საჭმლის მომზადებას ადევენებენ თვალს. ზოგიერთი ქალი კი განითვლებამდე გახურებული ქვების ორ ფენას შორის ტაიტუს აშრობს. შემდეგ გამომშრალი და შემწვარი ტაიტუ მიაქვთ ველზე და ცერემონიის მონაწილეებს ურიგებენ.

დათქმულ დროს რამდენიმე მამაკაცი მაგიური რიტუალისთვის აუცილებელი ბალახის შეგროვებას იწყებს. ამისათვის ზოგი ზღვის ნაპირზე მიდის, სხვები — ბუჩქნარში, ზოგი — რაიბოაგზე (ადგილი კლდოვანი ხრამის პირას). მათ ამ ბალახების დიდი კონები უნდა მოიტანონ. ცერემონიის შემდეგ მოჟადობული მცენარეები სოფლის ყველა მამაკაცს ურიგდება, რათა ისინი თავთავიანთ ნაკვეთებზე წაიღონ.

დაახლოებით დილის ათ საათზე ველზე სოფელ ტილაკაივა-ს ტოვოსისთან — ნასიბოვა'ისთან ერთად მივედი. მას მხარზე დიდი საცერემონიო ქვის ნაჯახი ეკიდა, რომელსაც სხვადასხვა ცერემონიაში ხშირად იყენებდა; ომარაკანელი ბაგიდო'უ ასეთ ინსტრუმენტს არასდროს იყენებდა. როცა ცერემონიის ადგილას მივედით, მოვკალათდით მიწაზე, სადაც უკვე ისხდნენ მომლოდინე აბორიგენები; თანდათან ქალებმაც იწყეს შეკრება. ყველა მათგანს ტაიტუთი სავსე ხის ჭურჭელი მოჰქონდა, ზოგიერთს ერთი ბავშვისთვის ჩაეკიდა ხელი, მეორე კი მხრებზე შეესვა. გზა სოფელ ტილაკაივას ბალებზე გადიოდა. ღობეს ცალ მხარეს ბარდები დაუყვებოდა, მეორე მხარეს კი — ბუჩქებისა და ბალახისაგან გასუფთავებული ბალი; ტაიტუ-ს ზვრების საყრდენი სარების საკმაოდ ხშირი მესრის მიღმა ტყით დაფარული რაიბოაგი და ერთმანეთისგან გარკვეული მანძილით დაშორებული ხეების ჯგუფი მოჩანდა. ბილიკის გასწვრივ ორ რიგად იყო ჩამწკრივებული თხელი და გემოვნებით შერჩეული სარები. ეს მწკრივები განსაკუთრებით დახვეწილი ორი კამკოკოლათი მთავრდებოდა. სწორედ მათ საფუძველთან უნდა ჩატარებულიყო ცერემონია. აქ თავად მაგს უნდა დაელაგებინა მოჟადობული ბალახები.

ქალები ამ ხეივანის გასწვრივ ბაღის ორივე მხარეს ჩამოსხდნენ. მათ შეკრებას დაახლოებით ნახევარი საათი დასჭირდა. ამის შემდეგ მათი მოტანილი საკვები ულუფებად დალაგდა, ყოველ დამსწრე მამაკაცზე თითო ულუფა მოდიოდა და ახლადმოტანილი საჭმელიც ასევე ნაწილდებოდა. ამასობაში ცერემონიის ადგილზე დანარჩენი მამაკაცები, ბიჭები და გოგოები, პატარა ბავშვებიც მოვიდნენ; ბოლოს და ბოლოს მთელი სოფელი შეიკრიბა და ცერემონიაც დაიწყო.

ცერემონია საჭმლის ჩვეულებრივი დარიგებით დაიწყო (საგალი); ვიღაც კაცი საჭმლის დალაგებული ულუფების გასწვრივ დადიოდა და ყოველ მათგანთან ერთ-ერთი დამსწრის სახელს ამბობდა. ამის შემდეგ ეს ულუფა ხის ჭურჭლით იმ ქალს მიჰქონდა სოფელში, რომელსაც დასახელებულ მამაკაცთან რაიმე კავშირი ჰქონდა. ამგვარად, ქალები ერთმანეთის მიყოლებით ბრუნდებოდნენ სოფელში და თან მიჰყავდათ ბავშვები და ახალშობილები. ცერემონიის ეს ნაწილი, აბორიგენტთა თქმით, *ბალომა*-სათვის სრულდება. ამგვარად დარიგებულ საჭმელს *ბალომა* კასი ანუ *ბალომა*-ს საჭმელი ეწოდება; ითვლება, რომ სულებიც ღებულობენ ამ ცერემონიაში მონაწილეობას, ადამიანთა შორის იმყოფებიან და ამ საჭმლით ტკბებიან. ამ ზოგადი შენიშვნების გარდა, სხვა უფრო დანვრილებითი ახსნის მოპოვება ვერ შევძელი ვერც ერთი აბორიგენტისგან, თავად ნასიბოვა'ი-საგანაც კი.

როცა ქალები სოფელში დაბრუნდნენ და ცერემონია დაიწყო, გაყარეს ყველა პატარა, ვინც ჯერ კიდევ იქ იმყოფებოდა. მეც და ჩემი „ბიჭებიც“ ლობის იქით უნდა გადავსულიყავით. ცერემონია მცენარეებზე შელოცვის უბრალო გამეორება იყო; ამ მცენარეთა დიდი შეკვრები მიწაზე გაშლილ ჭილობზე დააწყეს, ნასიბოვა'ი მათ წინ დაჯდა და თავისი შელოცვები პირდაპირ ბალახში დაამღერა. როგორც კი ეს საქმიანობა დაასრულა, კაცები დაესივნენ მოჯადოებულ ბალახს, ყველამ თითო ბლუჯა აიღო და გაიქცა თავისი ბაღის ნაკვეთისკენ, რათა იქ დაედო ბალახი კამკოკოლაზე და მის ქვეშ. ამით დასრულდა ცერემონია, რომელსაც საათზე მეტ ხანს ველოდით.

აღსანიშნავია, რომ მომტილაკაივას მაგიური სისტემის ერთ-ერთ შელოცვაში ნახსენებია „წმინდა ტყე“ (კაბომა) სახელად ოვაგავილე. ესაა ტყის დიდი მასივი, რომელიც სოფელ ომარაკანა-სთან და ყილაკაივა-სთან ახლოს მდებარეობს, როგორც ჩანს, თაობების მანძილზე არ იჩეხებოდა. ამ ტყეს იცავს ტაბუ, რომლის დამრღვევი სასჯესო ორგანოს უზომო გაზრდით დაისჯებოდა. მე არასოდეს შევსულვარ ამ ტყეში, არა იმდენად ტაბუს დარღვევისთვის მოსალოდნელი სასჯელის, არამედ პატარა ნითელი ტკიპების გამო, რომელთა კბენაც აუტანელ ქავილს იწვევს. ეს ამ ადგილების ნამდვილი წყევლაა. მაგრამ სოფელ ტალაკაივას ტოვოსი ერთ-ერთი მაგიური რიტუალის შესასრულებლად სწორედ ამ ტყეში მიდის და ყაბაყის დიდ ბოლქვს (ამას კასი-იენა ეწოდება) ქვაზე დებს. ესაა ძღვენი *ბალომა*-სთვის.

შელოცვა ასე ჟღერს:

ჟ'ულა: „ავაიჭა'უ იკავაკავალა ოვაგავალა?“

იაეგულა'ი ნასიბოვა'ი,

აკავაკავალა ოვაგავალა!

ჭაპულა: „ზალა ზაისე აკავაკვალა, ოვავაკვალა იაეგულა’ი
ნასიზოვა’ი აკავაკვალა ოვავაკვალა: ზალა ზაისე.
აგუზიჭამუნა, ოლოპოულო ოვავაკვალა: ზალა ზაისე
აკანინაგუაფი ოლოპოულო ოვავაკვალა~.

ამ ფორმულაში არ არის ბოლო ნაწილი (დოგინა). თარგმანი შემდეგნაირად შეიძლება
ჟღერდეს:

„ვინ იყრის აქ მუხლს, ოვავაკვალაში? ეს მე ვარ, ნასიზოვა’ი (ახლანდელი ტოვოსის საკუ-
თარი სახელი), მუხლს ვიყრი აქ, ოვავაკვალაში! მე წავალ და მუხლს მოვიყრი იქ, ოვავაკვალაში;
ეს მე, ნასიზოვა’ი, მოვიყრი მუხლს იქ, ოვავაკვალაში; მე წავალ იქ და წავიღებ ჩემს ტვირთს (აქ
მაგი თავის თავს იმ ქვასთან აიგივებს, რომელზეც კასი-იენაა დაწყობილი) ოვავაკვალას წმინ-
და ტყეში. მე წავალ იქ და შემდეგ იქიდან გამოვიხედავ (აქ მაგი უკვე მცენარეების სახელით
ლაპარაკობს), ოვავაკვალას ტყეში“.

ამ ცერემონიაში მაგიური რიტუალი ნაკლებად ასოცირდება ბალომა-სთან, მაგრამ ამ კა-
ვშირის დანახვა აქაც შესაძლებელია; როლი, რომელსაც მოცემულ შემთხვევაში კონკრეტული
ადგილი თამაშობს, საშუალებას გვაძლევს მაგიურ რიტუალებსა და წინაპართა ტრადიციებს
შორის არსებულ სხვა სახის კავშირებზეც ვისაუბროთ. ახლა მაგიის სხვა ტიპებზე გადავიდეთ.

კირივინებზე თევზაობის მაგიის ორ ყველაზე მნიშვნელოვან სისტემაში — სოფელ კაი-
ბუოლაში ზვიგენის ჭერის და სოფელ ლაბა’იში თევზ კალალას ჭერის თანმხლებ მაგიურ
რიტუალებში სულებიც გარკვეულ მონაწილეობას იღებენ. ორივე სისტემაში არის ცერემო-
ნია, რომლის დროსაც ბალომა-სთვის ძღვენის მიტანა ხდება. ესაა ულა’ულას — მაგიისათვის
გასამრჯელოს ნაწილი, რომელიც მაგისტვის სოფლის მაცხოვრებლებს მიაქვთ. მაგალითად,
ზვიგენის ჭერასთან დაკავშირებულ მაგიურ რიტუალში ამგვარი ძღვენი მაგის ქოხში მიაქვთ,
მაგი უკვე გამზადებული თევზის პატარა ნაჭრებსა და ბეტელის კაკალს (თავისი ულა’ულა-
დან) დებს ერთ-ერთზე იმ სამი ქვიდან (კაილაგილა), რომლებიც კერიის ირგვლივ აწყვია და
სადგამის ფუნქციას ასრულებს საჭმლის მოსამზადებელი დიდი ქოთნებისათვის. შემდეგ ის
შელოცვას წარმოთქვამს:

უ’ულა: „კამკუამსი კამი ულა’ულა კუზუკუაზუია, ინენე’ი.
იზუაუგანა ი’იოვალუ, ვი’იამოულო, ულოპოულო, ზოვასა’ი,
ზომუაგუეფა~.

ჭაპულა ი დოგინა: „კუკუავილასი პოულო, კუმიხუმ კუაიფასი
პოულო: ოკავალა ვილაიჭა’ი: ოკავალა ოზუვანუ: კულოუსი კუვარუ-
-ავისე ვაფოლა კუა’უ ოზუარიჭა, კულოუსიო კულოვანო-
-უოფასი კუა’უ ოზუარიჭა, კუიარიოუვასი კუკაპუაგევასი
კუმაისე კულოვანოფასი მატამი პუალოლა ოკოტალოლა ვინაკი~.

უ'ულა ასე შეიძლება ითარგმნოს:

„მიირთვი შენი უ'ულა (შენი ძღვენი, მაგიური ძალისთვის შენი გასამრჯელო), ო, გაუთხოვარო ქალო ინენე'ი“ და ა.შ. (შემდეგ გარდაცვლილ ქალთა ბალომა-ს საკუთარი სახელები მოდის).

ტაპუალა-ში არის რამდენიმე სიტყვა, რომელთა მნიშვნელობაც ჩემთვის გაუგებრად დარჩა, მაგრამ ამ ნაწილის ზოგადი აზრი ნათელია:

„ხელი შეუშალე ჩვენს თევზაობას, ილბალი არ მისცე ჩვენს თევზაობას“ (შელოცვის აზრი ნეგატიურია, იგი იმპერატიული ფორმით იძახებს სწორედ იმას, რისი თავიდან აცილებაც უნდა); „-----(?); -----(?); ნადი გაუღე პირი ზვიგენს ზღვაში; ნადი და ქენი ისე, რომ ზვიგენი შეგვხვდეს ზღვაში; დაე მისი პირი ღია იყოს; მოდი, ქენი ისე, რომ შეგვხვდეს ზვიგენი; შენი თვალები (?); ვინაკის ნაპირას“.

ამ ფრაგმენტული თარგმანით იმას მაინც ვხვდებით, რომ შელოცვა გაუთხოვარი ქალების ბილი ბალომა-ს (ბალომა-ს მრავლობითი რიცხვი, რომელიც ხშირად გამოიყენება მაშინ, როცა ბალომა თავად მაგიური რიტუალის მოქმედ პირად გვევლინებიან) იხმობს, რათა მათ წარმატებულ თევზაობას შეუწყოს ხელი.

ჩემი ინფორმანტი ჩემზე არანაკლებ იყო საგონებელში ჩავარდნილი იმის გამო, რატომ შეუძლიათ სწორედ ქალის და არა კაცის ბალომა-ს თევზაობისთვის ხელის შეწყობა. თუმცაღა, არა მხოლოდ მაგმა, არამედ ყველა აბორიგენმა იცის, რომ ქალთა ბალომა ტოლიპოულას — „თევზაობის დიასახლისებია“. შესაძლოა, მაგი და სოფლის საბჭოს სხვა მამაკაცები დარწმუნებულნი არიან, რომ მამაკაცთა ბალომა-ები სოფლის სხვა მამაკაცებთან ერთად სანადიროდ მიდიან, ქალთა ბალომა კი სახლებში რჩება და მაგმა ისინი უნდა დააპუროს, შიმშილით რომ არ გაიტანჯონ. სხვა აბორიგენმა აღნიშნა, რომ ქალი არსებით როლს თამაშობს მითში, რომელიც სოფელ კაიბუოლაში ზვიგენების ჭერის საწყისებს ხსნის. მაგრამ ერთი რამ აშკარაა — ყველა აბორიგენი, რომლებსაც მე ვესაუბრე, იმ ფაქტს, რომ ქალი-ბალომა „თევზაობის დიასახლისებია“. თავისთავად იმდენად ცხად ამბად მიიჩნევენ, რომ ამგვარი შეკითხვები აზრადაც არ მოსდით.

სოფელ ლაბა'იში თევზ კალალას ჭერა უკავშირდება მითურ გმირ ტუდავას, რომლის ცხოვრებაც მჭიდროდაა დაკავშირებული ამ სოფელთან. ტუდავა ლაბა'ის ახლანდელი ბელადების წინაპრად ითვლება. ამ სოფელში თევზჭერის თანმხლები მაგიური რიტუალი ძირითადად განსაზღვრულია ტუდავას მითიურ საქმეთა მოგონებებით. ის ცხოვრობდა სანაპიროზე, მაცხოვრებლები ძირითადად თევზაობით იყვნენ დაკავებულნი და სადაც ყველაზე მნიშვნელოვანი მაგიური შელოცვები წარმოითქმებოდა. აბორიგენები გვაჩვენებენ გზას, რომლითაც ტუდავა ჩვეულებრივ დადიოდა ზღვის ნაპირიდან სოფლამდე და ამ გზის ზოგიერთ გამორჩეულ ადგილს, რომლებიც ტუდავას გმირობებს უკავშირდება. ყველგან სადაც მისდევნენ თევზჭერას, შეიგრძნობა გმირის, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „ტრადიციული თანდასწრება“. მთელი ეს რაიონი ტაბუთია დაცული, მკაცრია თევზჭერის პერიოდში. აღსანიშნავია, რომ ეს

პერიოდები რეგულარულია და ყოველ თვეში ექვს დღეს გრძელდება, დაწყებული იაპილადან, სავსემთვარეობის დღიდან, როდესაც თევზი სანაპირო რიფების წყალმარჩხ ადგილებში და სანაპიროსთან გუნდად იკვრება. ტრადიციული მითი გვამცნობს, რომ ტუდავამ თევზ კალას და ენტრეკასტოს არქიპელაგის „დიდ მდინარეებში“ ცხოვრება და თვეში ერთხელ ლაბა'ის მახლობლად ზღვის ნაპირთან მოსვლა უბრძანა. მაგიური შელოცვები, რომლებიც ხალხს მათმა მითიურმა გმირმა გადასცა, ყველაზე დიდ როლს თამაშობენ — მათი უგულვებელყოფის შემთხვევაში, თევზი არ მოვა. ტუდავას სახელი სხვა წინაპართა სახელებთან ერთად ფიგურირებს გრძელ შელოცვაში, რომელიც თევზაობის სეზონის დასაწყისში ტაბუირებული ქვის ბომლიკულიკუს მახლობლად წარმოითქმება.

შელოცვა ასე იწყება:

„ტუდავა კულუ ტუდავა:

იზუ'ა კულუ. ვა'იზუა:

კულუვიდავა, კულუზაივოი, კულუბეჭოტო,

მუავა'ი, კარიზუიუვა~ და ა.შ.

ტუდავა და ვა'იზუა — მითიური წინაპრები არიან, ორივე სოფელ ლაბა'იში ცხოვრობდა, თანაც პირველი, როგორც უკვე ვიცით, კუნძულის დიდი „კულტურული გმირი“ იყო. აღსანიშნავია სახელ ვა'იზუა-ს ჟღერადობის მხოლოდ რიტმული მიზნით გამოყენება. აღვნიშნავ, რომ ჩემმა ინფორმანტებმა ვერ შეძლეს ეთარგმნათ სიტყვა კულუ, რომელიც პირველ ორ სახელს შორის დგას (ტუდავა, იზუ'ა და სახელი, რომელიც სამ შემდეგ სახელს უსწრებს წინ). ასევე ვერ მოვახერხე მისი რაიმე ეტიმოლოგიური ვარაუდის საფუძველზე თარგმნა. ზემოხსენებული საკუთარის სახელების შემდეგ მოდის 8 სახელი, რომელთა წინაც არ არის ნათესაური კუთვნილების მანიშნებელი სიტყვა, „ტუბუგუ“ — ჩემი წინაპრები და ამ სიტყვით დაწყებული 16 სახელი, შემდეგ ახლანდელი მაგის უშუალო წინამორბედის სახელი მოდის. ჩემმა ინფორმანტმა ვერ ამიხსნა, რატომ დგას ზოგიერთი სახელის წინ ნათესაობის განმსაზღვრელი ტერმინი და ზოგიერთის წინ კი არა. მაგრამ ის დარწმუნებული იყო, რომ ეს არის სახელთა ორი არათანაბარმნიშვნელოვანი ჯგუფი, რომლებიც ერთმანეთს ვერ ჩაენაცვლებიან.

ბალომა-სთვის შესანიშნავი მიტანა ხდება ექვსდღიანი თევზჭერის თითოეულ დღეს. მაგი მომზადებული თევზის პატარა ნაჭრებს (კაკლის ზომის) და ბეტელის პატარა ნატეხებს (ამ ბოლო დროს — თუთუნსაც) აწყობს ბომლიკულიკუს ქვაზე შემდეგი სიტყვების თანხლებით:

„კამკუამსი კამი ულა'ულა, ნუნუპუაია:

ილიკილალოუვა, ილიზუალიტა:

კულისასისამა~,

რაც ნიშნავს:

„მიირთვით თქვენი ულა'ულა (რიტუალის შემსრულებელი მაგისტვის მირთმეული ძღვენი),

ო, მოხუცო ქალებო: ინიკიალუვა (საკუთარი სახელი), ილიბუალიტა(საკუთარი სახელი); გახსენი ის“.

ზვიგენის ეს შელოცვა ყოველდღე, ყოველი ახალი ძღვენის მოტანისას მეორდება. სხვა შელოცვას, გუვადავას, ექვსი დღის განმავლობაში ყოველდღე დამღერიან რომელიღაც ბალახს; ის თევზ კალალას მოზიდვის ძალას ფლობს. ეს შელოცვა იწყება წინაპრების ჩამოთვლით, ყოველი მათგანი მოიხსენიება, როგორც „ჩემი წინაპარი“ ან „ჩემი წინარე მამა“.

არსებობს შელოცვა, რომელიც მხოლოდ ერთხელ, თევზაობის სეზონის დაწყებისას წარმოითქმის სოფელ ლაბა'იდან ზღვის სანაპირომდე მიმავალ გზაზე. მას წარმოთქვამენ განსაზღვრულ მცენარეზე, რომელსაც ძირფესვიანად გლეჯენ და გზის გასწვრივ ალაგებენ. ამ შელოცვაში შემდეგი ფრაზაა:

„იამუანა იაეგულო, უმნალიზუ
ჭაი'იოკო, კუზუგუ, ჭაიგალოლიკიბა„.

რომელშიც აგრეთვე სახელთა ჩამოთვლაა. აბორიგენები თვლიან, რომ ყოველი მათგანი ახლანდელი მაგების წინაპრებს ეკუთვნის.

სხვა ფორმულა, რომელშიც წინაპართა სახელები გვხვდება, იმ დროს წარმოითქმის, როდესაც მაგი თევზაობის სეზონის დასაწყისში თავის საცხოვრებელს გვის. ის ასე იწყება:

„ბოკი'უ, კალუ ბოკი'უ; ტამალა, კური ტამალა;
ტაგეულო, კარიტაგეულო“.

ფორმულის დასაწყისში იმ გვარის წინაპართა სახელებია, რომელსაც მაგი მიეკუთვნება. დამახასიათებელია სახელთა გამეორება დამატებითი სუფიქსით, მაგალითად, „ბოკი'უ, კალუ ბოკი'უ“ და ა.შ. არის თუ არა პირველი სიტყვა რომელიმე ადამიანის სახელი, მეორე კი უზრალოდ კეთილხმოვნებისთვის წარმოთქმული ანდა პირველი სიტყვა — ამ სახელის მხოლოდ შემოკლებითი ფორმაა თუ არა, ჩემმა ინფორმანტებმა ვერ ამიხსნეს; როგორც ჩანს, ეს საკითხი მათთვისაც ბუნდოვანი იყო.

კალალას სისტემის სათევზაო მაგიის შელოცვათა შვიდი ფორმულიდან ხუთში ანუ უმეტესობაში, წინაპრების სახელები ფიგურირებს.

ადგილის ეკონომიის მიზნით დეტალურად აღარ განვიხილავ ჩემ ჩანერილ სხვა მაგიურ ფორმულებს. ქვემოთ მოყვანილი შემაჯამებელი ცხრილი მცირე .

როგორც ადრე აღვნიშნე, მაგიურ ფორმულათა ორი კლასი არსებობს: „მატრილინიალური“ და „პატრილინიალური“. პირველი კლასის ფორმულები, როგორც წესი, რაიმე კონკრეტულ

ადგილთან არის დაკავშირებული, მეორე კლასის ფორმულები კი შესაძლოა ერთი სოფლიდან მეორეს გადაეცემოდეს. კირივინიანულ მაგიაში გარკვეული განსხვავება შეიმჩნევა მაგიური რიტუალებისა და ცერემონიების სისტემებსა და ცალკეულ მაგიურ ფორმულებს შორის, რომლებიც სისტემებს არ წარმოქმნიან. აქ „სისტემის“ ცნებაში ის მაგიური ფორმულები მოიაზრება, რომლებიც, ერთად აღებული, გარკვეულ თანმიმდევრულ, ორგანულ მთლიანობას ქმნიან. როგორც ნესი, ეს სისტემა შეესაბამება ქმედებებს, რომლებიც აგრეთვე ორგანულ მთლიანობას ქმნიან და ერთი მიზნისაკენ არიან მიმართულნი. მაგალითად, ცხადია, რომ ბალის მაგია, ზემოხსენებული აზრით, სისტემას წარმოადგენს. იგივე შეიძლება ითქვას თევზაობის სეზონის სხვადასხვა სტადიაში ან სავაჭრო ექსპედიციის მომზადებისა და ჩატარების განსხვავებულ ეტაპებზე წარმოსათქმელ მაგიურ ფორმულებზე. ყველა მათგანი ამგვარ სისტემაში გამოიყენება. ისინი თანმიმდევრულად წარმოითქმება, ერთ სისტემას მიეკუთვნება, და თითოეული მათგანი გარკვეული საქმიანობის კონკრეტულ ფაზას შეესაბამება. ამ სისტემებისაგან განსხვავებით, მაგალითად, სასიყვარულო მაგია მრავალი სრულიად დამოუკიდებელი შელოცვისაგან შედგება, რომლებიც ერთმანეთთან კავშირში არაა.

მაგიის სახე	ჩანერჩილი ფორმულების საერთო ჯამი	იმ ფორმულათა რიცხვი, რომლებშიც წინაპართა სახელები მოიხსენება	იმ ფორმულათა რიცხვი, რომლებშიც წინაპართა სახელები არ მოიხსენება
1. ამინდის მაგია	12	6	6
2. საბრძოლო მაგია	5	-	5
3. კაიტუბუტაბუ (ქო ქოსის კაკალის მაგია)	2	1	1
4. ჭექა-ქუხილის შეოცვები	2	1	1
5. ექიმბაშობა და მე- დიცინა	19	4	15
6. კანოეს აგება	8	-	8
7. მუასილა (საქონლის გაცვლის, ვაჭრობის მაგია)	11	-	11
8. სასიყვარულო მაგია	7	-	7
9. კაიგა'ი (მულუკუაუსის შელოცვები)	3	-	3

10. კაბიტამ' (ხეზე კვე- თის მუშაობის მაგია)	1	-	1
11. სათევზაო მაგია	3	2	1
12. შხამიან სკაროსზე თევზაობის მაგია	1	-	1
13. ვაგევა (სილამაზის მა- გია)	2	-	2
14. არეკის კაკლის შეგროვების მაგია	1	-	1
15. საიკეულო (საბავშვო მაგია)	1	-	1

საბრძოლო მაგიაც სისტემას ქმნის (იხ. ცხრილი 2). ყველა მისი შელოცვა ერთი მეორის მიყოლებით მკაცრი თანმიმდევრობით უნდა იქნეს წარმოთქმული. ეს ადგილობრივი მაგიის სისტემაა, მასში არსებობს მითითებები გარკვეულ ადგილზე, მაგრამ წინაპრების სახელები არ მოიხსენიება.

ამინდის მაგიასაც (1), რომელიც ძირითადად წვიმაა და ნაკლებმნიშვნელოვანი მზიანი ამინდის მაგიაა ადგილმდებარეობითი ხასიათი აქვს და მისი შელოცვებიც მითთანაა დაკავშირებული. თორმეტივე შელოცვა ერთ ადგილს უკავშირდება. ეს კუნძულზე ყველაზე გავლენიანი მაგიაა. ამ შელოცვებზე მონოპოლია აქვს სოფელ კასანა'ის (ესაა სოფელ ომარაკანაზე თითქმის გადაბმული პატარა სოფელი) ბელადებს, რომლებიც გვალვის პერიოდში განსაკუთრებით დიდ შემოსავალს ღებულობენ შემონირულობის სახით.

კაიტუბუტამუს მაგიაში (3) სისტემას ორი ფორმულა შეადგენს: ისინი ქოქოსის კაკალზე დადებული ტაბუს პერიოდის ორ სხვადასხვა სტადიაში წარმოითქმება. ტაბუსა და შელოცვების მაგიური პროცედურების აზრი, ქოქოსისათვის ხელშეწყობაა.

ჭეჭა-ქუხილის მაგიას (4) აქვს მითის ტრადიცია, რომელშიც მითიური წინაპარი ფიგურირებს მისი სახელიც შელოცვაში მოიხსენიება.

კანოეს აგების მაგია (6) და მუასილა (7), რომლებიც საქონლის (კულას) ყიდვა-გაყიდვისა და გაცვლის შესანიშნავ სისტემასთანაა დაკავშირებული, განსაკუთრებით მნიშვნელოვან მაგიურ სისტემებს ქმნიან. ჩემ ჩანერილ შელოცვათა ფორმულებში წინაპართა სახელები არ მოიხსენიება. სამწუხაროდ, ვერ შევძელი მუასილას მთელი სისტემის ჩანერა, კანოეს აგებასთან დაკავშირებული მაგიის სისტემა კი ჩავინერე, მაგრამ ვეღარ ვთარგმნე. ორივე მაგიურ სისტემაში მინიშნებულია გარკვეული ადგილები, თუმცა წინაპართა სახელები ნახსენები არაა.

თევზაობის მაგიის (11) სამი შელოცვა ერთ სისტემას ქმნის.

სხვა შელოცვები (12-13) სისტემებს არ ქმნის. სასიყვარულო მაგიის შელოცვებში წინაპართა სახელები არ მოიხსენიება, რაც სავსებით ბუნებრივია. სამაგიეროდ, ისინი ნახსენებია შელოცვებში, რომელთა საშუალებითაც იკურნებიან ავადმყოფობები ან პირიქით, ადამიანს რაიმე სენი ეყრება. ზოგიერთი ასეთი პროცედურა მითებს უკავშირდება.

აქ მოყვანილი მონაცემები მაგიურ რიტუალებსა და შელოცვებში წინაპართა სახელების მონაწილეობის შესახებ, თავის თავზე თვითონ მეტყველებს. აბორიგენებისგან დამატებითი ინფორმაციის მიღება მე ვერ შევძელი. ცხადია, რომ ბალომა-ს ხსენება — მაგიური შელოცვის უმთავრესი და არსებითი ნაწილია. მაგრამ ამაო იქნებოდა აბორიგენებისთვის ამგვარი შეკითხვებით თავის მოზებრება: „რა მოხდებოდა, თუ ვერ შეძლებდით ბალომა-ს გამოძახებას?“ (ასეთი შეკითხვის დასმა იმას შეუძლია, ვინც თვლის, რომ აბორიგენების ქმედებებს საფუძვლად რაიმე რაციონალური იდეები უდევს, რომლებიც ამართლებენ ან კიცხავენ ამ მოქმედებას), ვინაიდან მაგიური ფორმულა კულტურული ტრადიციის უცვლელი და ორგანული ელემენტია. საჭიროა ამ ფორმულის ზუსტი ცოდნა და მისი წარმოთქმა ყოველ ჯერზე აბსოლუტურად უცვლელად. შელოცვა ან რიტუალი, რომელშიც ერთი ნიუანსიც კი შეცვლილია, აუცილებლად კარგავს თავის ძალას. ამიტომ არაფრით არ შეიძლება რიტუალიდან წინაპართა სახელების გამოტოვება ან მოშორება. ამას გარდა, პირდაპირ შეკითხვაზე „რატომ ახსენებთ ამ სახელებს?“ აბორიგენები ალაღად პასუხობენ: „ტოკუნაბოგუ ბუბუნემასი“ (ეს ჩვენი ძველი ადათია) ყველაზე ინტელიგენტურ აბორიგენებთან საუბრებშიც კი ვერ — შევძელი რაიმე, უფრო დამაჯერებელი ინფორმაციის მოპოვება.

სრულიად ნათელია, რომ წინაპრების სახელთა ხსენება რაღაც უფრო მეტია, ვიდრე მათი უბრალო ჩამოთვლა. ამაზე თუნდაც ის ფაქტი მეტყველებს, რომ ულა-ულას შეწირვა მაგიის ყველა იმ მნიშვნელოვან სისტემაში ხდება, რომლებიც დაწვრილებით შევისწავლე. ზემოთ აღწერილი, საგალის მიძღვნაც ამის დასტურია. მაგრამ ეს უკანასკნელიც კი, მიუხედავად იმისა, რომ ნათლად ადასტურებს აბორიგენტთა ეჭვშეუვალ რწმენას ბალომა-ს არსებობისა და ცერემონიებზე მისი დასწრების შესახებ, ჯერ კიდევ იძლევა საშუალებას, ვიმსჯელოთ იმ მიზნების მიღწევაში სულების მონაწილეობის იდეაზე, რისთვისაც სრულდება მაგიური რიტუალი და წარმოითქმება შელოცვა. ნაჩქარევად არც იმ დასკვნის გამოტანა ივარგებდა, რომ სწორედ ბალომა არ არის ძალა, რომლებსაც მიმართავს მაგი, შელოცვის საშუალებით ეუფლება და რომლებიც ასრულებენ კიდევ მაგის დავალებებს.

ხანდახან აბორიგენები გაკვრით, რომ სულების კეთილგანწყობა მათ თევზაობაში ან მებაღეობაში დიდ დახმარებას უწევს, თუკი სულები განრისხდებიან, მაშინ მათ ადამიანისთვის ზიანის მიყენება შეუძლიათ. ამ უკანასკნელ ნეგატიურ მტკიცებას უფრო მეტად ესმება ხაზი, ვიდრე პოზიტიურს. მართლაც, აბორიგენები თვლიან, რომ ბალომა რაღაც იდუმალი სახით მონაწილეობს მათთვის მოწყობილ ცერემონიებში, და კარგი იქნებოდა მათი კეთილგანწყობის მოპოვება, მაგრამ ამის გამო არაა, რომ ბალომა სასურველი ქმედების შემსრულებელ უმნიშვნელოვანეს ან თუნდაც დამხმარე ძალებად გვევლინება — მაგიური ძალა თავად შელოცვებშია.

ის, თუ როგორ ესმით აბორიგენებს ბალომა-ს როლი მაგიურ ქმედებებში, მილამალა-ს დროს ბალომა-სადმი მათი დამოკიდებულებით შეიძლება აიხსნას. ამ ცერემონიაში ბალომა ერთდროულად მონაწილეცაა და მაყურებელიც. ადამიანები მათი ბუნებრივი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებით მათივე კეთილგანწყობის მოპოვებას ცდილობენ; ბალომა-ს არ მოერიდება თავისი უკმაყოფილების გამოხატვა და მის მიმართ არც ისე კეთილგანწყობილი ადამიანისათვის რაიმე ზიანის მიყენება, თუმცა მათი მრისხანება არც ისე საშინელია, როგორც მაგალითად, რომელიმე ზებუნებრივი არსებისა, რომელთა არსებობაც არა მარტო ველურებს, ხშირად ცივილიზებულ ადამიანებსაც სჯერათ. ბალომა მილამალას ცერემონიაშიც თითქმის არაფერს ცვლის. მათი როლი აბსოლუტურად პასიურია. ამ უმოქმედობიდან მათი გამოყვანა მხოლოდ მაშინაა შესაძლებელი, თუკი რაიმეთი გააბრაზებ. მაშინ ისინი, ასე ვთქვათ, ნეგატიურად ავლენენ თავს.

საჭიროა მაგიურ შელოცვებში წინაპართა სახელების ხსენებასთან დაკავშირებული პრობლემის მეორე მხარეზეც ვთქვათ ორიოდ სიტყვა. კირიგინიანულ მაგიაში დიდ როლს თამაშობს ზოგიერთი მაგიური სისტემის საფუძველში ჩადებული მითები და ტრადიციული რწმენები. უკვე ვისაუბრე ადგილის ტრადიციების კავშირზე კონკრეტული გვარებისა და ოჯახების ტრადიციებთან. მაგიურ ფორმულებში ხსენებული წინაპართა სახელები — ტრადიციის ერთ-ერთი ელემენტია, რომელიც ამ უკანასკნელში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს. მაგიური რიტუალის მონაწილეებისა და მათი გვარის მითური ფუძემდებლების დამაკავშირებელ სახელთა სინამდდე, აბორიგენთა აზრით, უკვე მათი მაგიური გამოყენების საფუძველია. დარწმუნებული ვარ, რომ არც ერთი აბორიგენი წინაპართა სახელების წარმოთქმას არ მოიაზრებდა რაიმე ქმედების შესასრულებლად ბალომა-ს გამოძახების საშუალებად. შესაძლოა, ულა'ულა-ს თანმხლები შელოცვები ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებულად მივიჩნიოთ, თუმცა ამ შემთხვევაშიც კი, პრაგმატიზმი აბორიგენთა ცნობიერებაში განმსაზღვრელი არ არის და არაფერს მათებს მაგიისადმი მათ დამოკიდებულებას.

Magic, Science and Religion and Other Essays.

Boston, 1948. p. 124 - 156.

1. ტრობრიანდის კუნძულები ახალი გვინეის ჩრდილო-აღმოსავლეთით მდებარე მარჯნის არქიპელაგია. ადგილობრივი მოსახლეობა პაპუა-მელანეზიურ რასას განეკუთვნება და გარეგნობით, მენტალობითა თუ სოციალური სტრუქტურით ოკეანიის მცხოვრებთათვის დამახასიათებელი და უფრო ჩამორჩენილი პაპუასური კულტურის თვისებათა ერთგვარ ნაზავს წარმოადგენს.
2. *Malinowski B. Argonauts of the Western Pacific. P. 236-248, 320,321,393*
3. დაწვრილებით ამაზე ვსაუბრობ სტატიაში — „ბალომა: გარდაცვლილთა სულები ტრობრიანდის კუნძულებზე“ (*Journal of the Royal Anthropological Institute. 1916*)
4. ამ მითის დაწვრილებითი აღწერა იხ. ჩემს ნაშრომში „სქესი და ძალდატანება პირველყოფილ საზოგადოებაში“ (*Sex and Repression in Primitive Society, 1926*), სადაც ყველა სოციალური შედეგი განიხილება.

ავტორის შესახებ

მარკ ბლოკი

1886 - 1944

მარკ ბლოკი დაიბადა ლიონის უნივერსიტეტის ანტიკური კულტურის პროფესორის, გუსტავ ბლოკის ოჯახში. ოჯახის ინტელექტურმა გარემომ თავიდანვე განსაზღვრა მომავალი მეცნიერის მოღვაწეობის სფერო. 1908 წელს, პარიზის უმაღლესი სკოლის დამთავრების შემდეგ, მარკ ბლოკი ორი წელი გეოგრაფიასა და ისტორიას სწავლობდა ლაიფციგსა და ბერლინში, 1912 წლიდან ლექციებს კითხულობდა მონპელიესა და ამიენში. 1913 წელს გამოსცა პირველი მონოგრაფია: „ქვეყანა პარიზის გარშემო“.

1914 წელს დაწყებულმა პირველმა მსოფლიო ომმა შეცვალა მისი ცხოვრების რიტმი, ამასთანავე დიდი გავლენა იქონია ცხოვრებისეული მრწამსის ჩამოყალიბებაზე. მარკ ბლოკი გაიწვიეს საფრანგეთის არმიაში, საიდანაც იგი კაპიტნის წოდებითა და მრავალი საბრძოლო ჯილდოთი დაბრუნდა.

ომის შემდეგ მუშაობდა საფრანგეთის ერთ-ერთ წამყვან საგანმანათლებლო ცენტრში – სტრასბურგის უნივერსიტეტში. 1936 წლიდან ბლოკი სორბონის უნივერსიტეტის ეკონომიკის ისტორიის პროფესორია.

1919 – 1939 წლები ყველაზე ნაყოფიერი იყო ისტორიკოს მარკ ბლოკისთვის. სწორედ ამ პერიოდში გამოქვეყნდა მისი საუკეთესო ნაშრომები. 1929 წელს ლუსიენ ლეფვერთან ერთად დააარსა საყოველთაოდ ცნობილი ჟურნალი „ეკონომიკური და სოციალური ისტორიის ანალები“.

ბლოკს ახლებურად ჰქონდა წარმოდგენილი ისტორიული მეცნიერების მნიშვნელობა. მეცნიერს აინტერესებდა ისტორიის ხანგრძლივი პერიოდები და მისი სიღრმისეული მიმდინარეობები. იგი უპირატესობას ანიჭებდა არა თხრობით დოკუმენტებს, რომლებიც სუბიექტივიზმით გამოირჩევა, არამედ წარსულის სხვა ელემენტებს: მატერიალური კულტურის ნივთებს, ცვლილებებს, რომლებიც ენებმა, რიტუალებმა, ტრადიციებმა დროთა განმავლობაში განიცადეს; ფოლკლორს, ტოპონიმებს.

მეცნიერის შემეცნების არეალი გაფართოებული იყო ცოდნის სხვა სფეროებთან ურთიერთობითაც, როგორიცაა გეოგრაფია, დემოგრაფია, სოციოლოგია, ფსიქოლოგია. ამგვარად გამდიდრებული ისტორია უნდა ყოფილიყო, ბლოკის აზრით, მთავარი გამაერთიანებელი მეცნიერება ადამიანის შესახებ.

თავის გამოკვლევებში ბლოკი ფართოდ იყენებდა შედარებითი ისტორიის მეთოდს, აღარებდა რა სხვადასხვა ქვეყნებისა და რეგიონების მონაცემებს. ამ მეთოდის გამოყენებით იგი ადგენდა კვლევის ობიექტის საერთო ტიპიურ ნიშნებს და იმავდროულად გამოყოფდა მის თავისებურებასა და განსხვავებულობას.

მარკ ბლოკი ეკონომიკური, კერძოდ აგრარული ისტორიის სპეციალისტი იყო, მაგრამ ამასთანავე სწავლობდა ადამიანის ცნობიერების პრობლემებსაც. ამასთან, მისი ყურადღების ინტერესს შეადგენდა არა ადამიანის აზრის უმაღლესი მიღწევები, არამედ სამყაროს ხედვა ხალხთა ყველაზე ფარო მასების თვალთ. ის ისწრაფოდა გარკვეულიყო მასობრივ ცნობიერებაში: რელიგიურ წარმოდგენებსა და ქცევით ნორმებში, დამოკიდებულებაში ბუნებასა და ინტიმისადმი.

1939 წლის აგვისტოში ბლოკი კვლავ გაიწვიეს საფრანგეთის არმიაში. ამჯერად იგი დიუნკერკთან საფრანგეთ-ინგლისის ჯარების სამარცხვინო ევაკუაციის მოწმე შეიქნა. საფრანგეთის ისტორიის სავალალო ფაქტები, როგორც თვითმხილველის ჩანაწერები მან 1940 წელს აღწერა შრომაში „უცნაური დამარცხება“. საფრანგეთი დაეცა. ბლოკი სტრასბურგის უნივერსიტეტში დაბრუნდა, მაგრამ ნაცისტური რეჟიმის პირობებში ამ ქვეყანაში ებრაელებისთვის ადგილი აღარ იყო. მათ აუკრძალეს უნივერსიტეტებში მუშაობა, ნაშრომების პუბლიკაცია. რეპრესიების მსხვერპლი გახდა საფრანგეთის წამყვანი ისტორიკოსი მარკ ბლოკიც. გაიძარცვა და განადგურდა მისი ბიბლიოთეკა, „ანალებიც“ კი იძულებული იყო ფსევდონიმით გამოექვეყნებინა. ამ პერიოდში ისტორიკოსი წერდა: „მე ებრაელი ვარ, მაგრამ ამაში ვერ ვხედავ ვერც სიამაყის, ვერც სირცხვილის მიზეზს და ვიცავ ჩემს ჩამომავლობას მხოლოდ ერთ შემთხვევაში: ანტისემიტის წინაშე“.

მეგობრების და ახლობლების რჩევის მიუხედავად, ბლოკმა ევაკუაციაზე უარი განაცხადა. ცნობილი კაპიტან დრეიფუსის შთამომავალმა არ ისურვა ქვეყნის მიტოვება, რომლის მიწაზეც საუკუნეების წინ მისი წინაპრების სისხლი იყო დაღვრილი. ამაზრზენი რეალობისაგან შვებას იგი მუშაობაში პოულობდა. 1941-42 წლებში ბლოკი წერდა თავის ერთერთ საუკეთესო ნაშრომს: „ისტორიის აპოლოგია“, რომელიც შემდგომში ისტორიკოსთა არაერთი თაობის სამაგიდო წიგნად იქცა.

წიგნი დაუმავრებელი დარჩა.

1944 წლის მარტში მარკ ბლოკი გესტაპოს ჩაუვარდა ხელში. წამებამ და დამცირებამ ვერ გატეხა შესანიშნავი პიროვნება, მეცნიერი და პატრიოტი. ბოლო წერილებში ვკითხულობთ: „მე ვკვდები, როგორც ვცხოვრობდი — როგორც ჭეშმარიტი ფრანგი“.

მისი საფლავის ქვაზე ამოტვიფრულია: „*elixit veritatem*“ (მას უყვარდა ჭეშმარიტება).

* * *

ისტორიის აპოლოგია

ლუსიან ჟეჟრს მიქლჰეის მაგიერ

თუ ერთ მშვენიერ დღეს ამ წიგნს გამოსცემენ, თუ იგი უბრალო შხამსაწინააღმდეგო საშუალებიდან, რომელშიც, საშინელ პირად თუ საერთო ტკივილსა და ტანჯვაში ჩავარდნილი, ცოტაოდენ სულიერ წონასწორობას ვეძებ, ნამდვილ საკითხავ წიგნად გადაიქცევა, მაშინ, ძვირფასო მეგობარო, მის თავფურცელზე სხვა სახელი დაიწერება და არა თქვენი. მიხვდებით, რომ ეს სახელი საჭირო იყო ამ ადგილზე: ერთადერთი მინიშნება მეტისმეტად ღრმა და მეტისმეტად წმინდა, ნაზ გრძნობაზე, რომლის სიტყვებით გადმოცემა ძალზე ძნელია. თუმცა, როგორ შევურიგდებოდი იმას, რომ თქვენი სახელი მხოლოდ შემთხვევით, რამოდენიმე მინიშნებაში გამოჩენილიყო (რაც საბოლოო ჯამში მეტისმეტად ცოტაა)? ჩვენ დიდხანს ვიბრძოდით ერთად, რათა ისტორია უფრო ფართო და ჰუმანური ყოფილიყო. ახლა, როდესაც ამას ვწერ, ჩვენს საერთო საქმეს მრავალი საფრთხე ემუქრება,

არა ჩვენი მიზეზით. ჩვენ დროებით დაგვამარცხა უსამართლო ბედისწერამ. დარწმუნებული ვარ, მოვა დრო, როდესაც ჩვენი თანამშრომლობა ნამდვილად განახლდება: ღიად, როგორც უნინ და როგორც უნინ — თავისუფლად. მანამდე კი მე, ჩემი მხრივ, ვაგრძელებ ამ ფურცლებზე, რომელიც სავსეა თქვენით; ვეცდები შევინარჩუნო ის რითმი, ის შინაგანი სიღრმისეული თანხმობა, რომელიც გარეგნულად ცოცხლდებოდა ჩვენი მეგობრული კამათების სასარგებლო თამაშებით. იმ იდეებიდან, რომლის დაცვაც გადამინწყვეტია, არაერთი უშუალოდ თქვენგან მოდის. რაც შეეხება მრავალ სხვა დანარჩენს, მიჭირს გაცნობიერება, თქვენ გეკუთვნით ისინი, მე, თუ — ორივეს ერთად. ვიმედოვნებ, რომ მოგეწონებათ. ხანდახან სიამოვნებითაც წაიკითხავთ. და ყველაფერი ეს ჩვენს შორის კავშირს კიდევ უფრო გაამყარებს.

ფუჟერი (კრეზი), 10 მაისი, 1941

* * *

შესავალი

„მამა, ამიხსენი, რა საჭიროა ისტორია?“ — ჰკითხა ჩემთვის მეტად ახლობელმა ბიჭმა ისტორიკოს მამას ამ რამდენიმე წლის წინ. ვისურვებდი, რომ ამ წიგნს შესძლებოდა დასმულ კითხვაზე პასუხის გაცემა, რადგან ვერ წარმომიდგენია მწერლისთვის იმაზე დიდი ქება, ვიდრე ის, რომ მის ენას მეცნიერებიც და მოსწავლეებიც გასაგებად თვლიან. მაგრამ ასეთი მაღალი სისადავე მხოლოდ იშვიათ რჩეულთა ხვედრია. ასეა თუ ისე, ამ ყმანკილის შეკითხვას, რომლის ცნობისნადილიც ალბათ სრულად ვერ დავაკმაყოფილე, სიამოვნებით გამოვიყენებ წიგნის ეპიგრაფად. ზოგიერთს ალბათ ეს ფორმულირება გულუბრყვილოდ მოეჩვენება. მე კი, პირიქით, მგონია, რომ სავსებით შესაფერისია. პრობლემა, რომელსაც იგი აყენებს ამ ასაკისათვის დამახასიათებელი საჩოთირო პირდაპირობით, არაფრით ჩამოუვარდება პრობლემას ისტორიული მეცნიერების კანონიერების შესახებ.

მაშასადამე, ისტორიკოსს ანგარიშის ჩაბარებას სთხოვენ. იგი გაბედავს ამას, მაგრამ არცთუ მცირეოდენი შინაგანი მღელვარების გარეშე: თავის საქმეში დაბერებულ რომელ ხელოვანს უკითხავს საკუთარი თავისთვის, გულისკანკალის გარეშე, გონივრულად განვლო თუ არა ცხოვრება? მაგრამ საუბრის ეს თემა გაცილებით უფრო მეტია, ვიდრე კორპორაციული მორალის წვრილმანები. ამით მთელი ჩვენი დასავლური ცივილიზაციაა დაინტერესებული, რადგან სხვა კულტურებისაგან განსხვავებით, ჩვენი ცივილიზაცია ყოველთვის გაცილებით მეტს მოელოდა საკუთარი მესხიერებისაგან. ამას ხელს უწყობ-

და ყველაფერი: როგორც ქრისტიანული, ასევე ანტიკური მემკვიდრეობა. ბერძნები და ლათინები, ჩვენი პირველი მასწავლებლები, ისტორიოგრაფიხალხები იყვნენ. ქრისტიანობა ისტორიკოსთა რელიგიაა. სხვა რელიგიურმა სისტემებმა შეძლეს თავიანთი რწმენა და რიტუალები დაეფუძნებინათ ადამიანური დროისაგან ცოტა არ იყოს განზე მდგომ მიტოლოგიაზე. წმინდა წიგნებად ქრისტიანები ისტორიულ წიგნებს მიიჩნევენ და მათ ლიტურგიაში ღმერთის მიწიერი ცხოვრების ეპიზოდებთან ერთად მოიხსენიება ეკლესიისა და წმინდანთა ცხოვრების ღირსშესანიშნავი მოვლენები. ქრისტიანობა ისტორიულია კიდევ სხვა, ალბათ უფრო ღრმა თვალსაზრისითაც: დაცემასა და განკითხვას შორის მოქცეული კაცობრიობის ბედი მის თვალში გრძელი თავგადასავალია, რომელშიც თითოეული ინდივიდის ცხოვრება, თითოეული მათგანის „ყარიბობა“ არის არეკლილი. სწორედ ისტორიულ დროში ბრუნავს მთელი ქრისტიანული აზროვნების ცენტრალური ღერძი, აქ ვითარდება ცოდვისა და სინანულის დიდი დრამა. ჩვენი ხელოვნება, ჩვენი ლიტერატურული ძეგლები გაჯერებულია წარსულის გამოძახილით; ჩვენს შემოქმედ ადამიანებს განუწყვეტლივ პირზე აკერიათ მისი მაგალითები, რეალური თუ წარმოსახვითი.

უეჭველია, საჭირო იქნებოდა არაერთი ნიუანსის გამოყოფა კოლექტიური ფსიქოლოგიიდან. კურნომ დიდი ხანია შენიშნა: ფრანგებს ყოველთვის მიდრეკილება აქვთ აღიქვან სამყარო გონებრივი სქემით. საერთო

ჯამში, მათ გაცილებით ნაკლებად ახასიათებთ კოლექტიური მეხსიერება, ვიდრე, მაგალითად, გერმანელებს. ცხადია ისიც, რომ ცივილიზაციები შეიძლება შეიცვალოს. თავისთავად, არც ისაა გამორიცხული, რომ ჩვენმა ცივილიზაციამ ისტორიას გვერდი აუაროს. ჭკვიანური იქნება, თუ ჩვენი ისტორიკოსები ამაზე დაფიქრდებიან. ცუდად გამოცემულმა ისტორიამ, თუ ფრთხილად არ ვიმოქმედეთ, შეიძლება, ბოლოს და ბოლოს, კარგად გაგებული ისტორიის დისკრედიტაციაც კი გამოიწვიოს. მაგრამ თუ ოდესმე ეს მაინც მოხდება, იგი ყველაზე უფრო მყარ ინტელექტუალურ ტრადიციებთან ჩვენი კავშირის უხეშად განწყვეტის ფასად დაგვიჯდება.

ამ თვალსაზრისით, ამჟამად მხოლოდ შეგნების გამოცდის სტადიაში ვიმყოფებით. ყოველთვის, როცა მუდმივი ზრდის კრიზისში მყოფი ჩვენი საბრალო საზოგადოებები საკუთარ თავში ეჭვის შეტანას იწყებენ, სვამენ კითხვას: სწორედ მოიქცნენ თუ არა წარსულს რომ დაეკითხნენ, ან სწორად დაეკითხნენ თუ არა. ნახეთ, რას წერდნენ ომამდე, რასაც შეიძლება დღესაც კი წერენ: ანმეოს ბუნდოვან წუხილში თქვენ უეჭველად გამოარჩევთ ამ შემფოთებულ ხმას, რომელიც სხვა ხმებს ერთვის. ამ შუაგულ დრამაში საშუალება მომეცა, სრულიად შემთხვევით, მომესმინა მისი ექო. ეს იყო 1940 წლის ივნისში, თუ კარგად მახსოვს, გერმანელების პარიზში შესვლის დღეს. ნორმანდიულ ბაღში, სადაც უჯაროდ დარჩენილი ჩვენი შტაბი უსაქმურობდა, კატასტროფის მიზეზებს ვიკვლევდით: „ნუთუ ისტორიამ მოგვატყუა?“ — წაიჭურჩულა ერთ-ერთმა

ჩვენგანმა. ამგვარად, ზრდასრული ადამიანის წუხილი, ოღონდ უფრო მწარედ გამოთქმული, მოზარდის უბრალო ცნობისმოყვარეობას ერწყმოდა. პასუხის გაცემას ერთიც საჭიროებს და მეორეც.

თუმცა, კიდევ ისიც უნდა ვიცოდეთ, თუ რას ნიშნავს სიტყვა „საჭიროება“.

რასაკვირველია, რომც ვიფიქროთ, თითქოს ისტორია არაფერში გვარგია, მის დასაცავად ის შეფასებაც იკმარებდა, რომ იგი თავშესაქცევია. ან უფრო ზუსტად თუ ვიტყვით, — რადგან ყოველი ჩვენგანი გასართობს იქ ეძებს, სადაც სურს, - ადამიანთა დიდი ნაწილისთვის ისტორია მართლაც თავშესაქცევია. პირადად ჩემთვის, რაც თავი მახსოვს, იგი ყოველთვის ასეთი იყო. როგორც, ვფიქრობ, ყველა ისტორიკოსისთვის. სხვაგვარად რატომ აირჩევდნენ ისინი ამ პროფესიას? ნებისმიერი ადამიანისათვის, თუ იგი მართლა სულელი არ არის, ყველა მეცნიერება საინტერესოა. მაგრამ მეცნიერი მათგან მხოლოდ იმ ერთს ირჩევს, რომლის კვლევაც მოსწონს. ამოარჩიო ის, რასაც თავს მიუძღვნი, — სწორედ ესაა მოწოდება.

თავისთავად, ამ უდავო მიმზიდველობის გამო ღირს ისტორიაზე დაფიქრება.

მისი როლი, თავდაპირველად ჩანასახის, ხოლო შემდეგ ბიძგის ფორმით, იყო და არის მთავარი. შეცნობის სურვილს წინ უსწრებს უბრალოდგემოსგასინჯვა; მეცნიერულკვლევას კი — სავსებით გააზრებული შედეგით — ინსტინქტი, რომელსაც მისკენ მიჰყავს მეცნიერი: ჩვენი ინტელექტის ევოლუციის გზაზე მრავლადაა ასეთი გადასვლები. ფიზიკაც კი თავის პირველ ნაბიჯებს «კუნსტკამერებს» უნდა უმაღლოდეს. იმის მომსწრენიც ვართ,

ძველებური ნივთებით გამოწვეული სიხარული როგორ ხდებოდა არაერთი სერიოზული კვლევის დასაწყისი. ასეთი იყო არქეოლოგიის გენეზისი და უფრო მოგვიანებით — ფოლკლორისა. ალექსანდრე დიუმას მკითხველები ალბათ პოტენციური ისტორიკოსები არიან, რომელთაც მხოლოდ განაფვა აკლიათ, რათა ყველაზე სუფთა და, ჩემი აზრით, ყველაზე მძაფრი სიამოვნება, ნამდვილი ფერისაგან მიღებული სიამოვნება განიცადონ.

მეორე მხრივ, ეს ხიბლი სულაც არ კლებულობს მეთოდური კვლევისთვის დამახასიათებელი სიმკაცრის გამო; პირიქით, ყველა [ნამდვილი] ისტორიკოსი დამემოწმება, რომ იგი უფრო მეტ ცხოველმყოფელობას და სისრულეს იძენს: გარკვეული თვალსაზრისით, აქ არაფერია ისეთი, ნებისმიერი სახის გონებრივ შრომად რომ არ ღირდეს. თუმცა ისტორიას, და ამაში ეჭვს ვერავინ შეიტანს, თან ახლავს მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი ესთეტიური სიამოვნებები, რაც არც ერთ სხვა დისციპლინას არ გააჩნია. ადამიანური საქმიანობის წარმოდგენა, რაც მის ძირითად საგანს შეადგენს, არის ის, რაც ყველაზე მეტად ხიბლავს ჩვენს წარმოსახვას. განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ჩვენგან დაშორებული დროისა და სივრცის წყალობით ეს საქმიანობა მაცდუნებელი უცნაურობის დახვეწილ ელფერს იძენს. ამას თვით დიდი ლეიბნიცი აღიარებდა; როდესაც აბსტრაქტული მათემატიკური სპეკულაციიდან ან თეოდიციიდან გადადიოდა ძველი ქარტიების ან იმპერიული გერმანიის ძველი ქრონიკების გაშიფვრაზე, იგი ჩვენსავით განიცდიდა „გასაოცარი ამბების შეცნობის ნეტარებას“. მოდით, ნუ წავართმევთ ჩვენს მეცნიერებას თავის

წილ პოეზიას. განსაკუთრებით კი, რასაც მე ზოგჯერ ვამჩნევ, ნუ შეგვრცხვება ამის გამო. გასაოცარი სისულელე იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ჩვენს მგრძნობელობაზე ასეთი ძლიერი ზემოქმედების გამო იგი ნაკლებად აკმაყოფილებს გონებას.

და მაინც, ისტორია, რომლისკენაც გვიზიდავს ეს თითქმის საყოველთაო ხიბლი, მხოლოდ ისტორიითვე რომ გამართლებულიყო, იგი მხოლოდ სასიამოვნო გასართობი რომ ყოფილიყო, როგორც ბრიჯი ან თევზაობაა, განა ეღირებოდა იმ ძალისხმევად, რაც მისი დაწერისთვისაა საჭირო? წერაში ვგულისხმობ კეთილსინდისიერად, მართლად წერას, დაფარული მიზეზების აღმოჩენას, რამდენადაც ეს შესაძლებელია და, აქედან გამომდინარე, ძნელადშესასრულებელ სამუშაოს. თამაში, წერდა ანდრე ჟიდი, დღეს ჩვენთვის ნებადართული აღარ არის, და დასძენდა: გარდა გონებრივი თამაშისა. ეს 1938 წელს ითქვა. 1942 წელს კი, როცა მე ვწერ, რამდენად მეტ აზრობრივ დატვირთვას იძენს ეს ფრაზა! რა თქმა უნდა, იმ სამყაროში, რომელმაც ეს-ესაა ატომის აგებულებაში შეაღწია და რომელიც ახლალა ინყებს ვარსკვლავთა სივრცის საიდუმლოების ამოხსნას, ამ ჩვენს საბრალო სამყაროში, რომელიც სამართლიანად ამაყოფს თავისი მეცნიერებით, მაგრამ მიუხედავად ამისა, თავისთვის მცირედი ბედნიერებაც კი ვერ შეუქმნია, ისტორიული ერუდიციის დიდი გულმოდგინება, რომელსაც მთელი ცხოვრების შთანთქმა შეუძლია, დაისჯებოდა, როგორც ძალების უაზრო და დანაშაულებრივი ფლანგვა, ამ ჩვენს ერთ-ერთ გასართობს მხოლოდ ცოტაოდენი სიმართლით თუ შევალამა-

ზედით. ან ისტორიის კვლევა უნდა გადავაფიქრებინოთ იმ ადამიანებს, ვინც თავიანთ გონებრივ შესაძლებლობებს სხვა სფეროში უკეთ რომ გამოიყენებენ, ან თვით ისტორიამ, როგორც მეცნიერებამ, უნდა დაამტკიცოს თავისი კეთილსინდისიერება.

მაგრამ აქ ჩნდება ახალი შეკითხვა: სინამდვილეში რა ამართლებს გონებრივ ძალისხმევას?

ვფიქრობ, დღეს ველარავინ გაბედავს იმის თქმას, მკაცრი პოზიტივისტების ჩათვლით, რომ კვლევის ღირებულება, ყველა სფეროში და ყველა სფეროსათვის იზომება მხოლოდ მისი პრაქტიკული ვარგისიანობის მიხედვით. გამოცდილებამ გვიჩვენა, რომ შეუძლებელია წინასწარ განსაზღვრო, ერთი შეხედვით გამოუსადეგარი გონებრივი სპეკულაციები როგორ ზედმიწევნით საჭირო შეიძლება აღმოჩნდეს პრაქტიკისათვის. კვლევისა და ინტელექტუალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების უფლების ჩამორთმევა კაცობრიობისათვის — ეს იქნებოდა მისი დასაჯა და დამახინჯება. *homo faber*-ის ან *politicus*-ის ისტორიისადმი მუდმივად გულგრილი დამოკიდებულების მიუხედავად, მის დასაცავად იმის აღიარებაც იკმარებდა, რომ *homo sapiens*-ის სრულყოფილი განვითარებისათვის ისტორია აუცილებელია. თუმცა, ასეთი დაკნინებული სახითაც კი, საკითხი სრულად გადაწყვეტილი არ არის.

რადგან ჩვენს გონებას, თავისი ბუნებიდან გამომდინარე, ცოდნის სურვილი გაცილებით ნაკლები აქვს, ვიდრე გაგებისა ნამდვილ მეცნიერებად მხოლოდ იმას მიიჩნევს, რომელიც მოვლენათა შორის ლოგიკურ კავშირს ამყარებს. დანარჩენი კი, მალბრან-

შის გამოთქმით, „ყველაფრისმცოდნეობაა„. მაგრამ ყველაფრისმცოდნეობას შეიძლება ჰქონდეს ან გართობის სახე, ან მანიის: არც დღეს და არც მალბრანშის დროს იგი ღირსეულ საქმიანობად არ ითვლებოდა.

მაშასადამე, ისტორიას, მისი პრაქტიკული სარგებლიანობის მიუხედავად, უფლება აქვს მოითხოვოს ადგილი იმ მეცნიერებებს შორის, რომლებიც გონებრივ ძალისხმევას საჭიროებენ, ოღონდ იმ პირობით, რომ შემოუფარგლავი და დაუკავშირებელი ფაქტების ჩამოთვლის მაგიერ მოახდენს მათ გონივრულ კლასიფიკაციას და მიანიჭებს სიცხადეს.

თუმცა, ვერც იმას უარვყოფთ, რომ მეცნიერება ყოველთვის არასრულყოფილად მოგვეჩვენება, თუკი იგი, ადრე თუ გვიან, ცხოვრების გაუმჯობესებაში ვერ დაგვეხმარება. განსაკუთრებული ძალით კი ეს გრძნობა ისტორიის მიმართ ჩნდება, რადგან იგი მოწოდებულია იმუშაოს ადამიანის სასარგებლოდ, რამდენადაც მისი კვლევის სფეროს ადამიანი და მისი ქმედებები წარმოადგენს. მართლაც, ძველი ჩვეულება, რომელსაც ინსტინქტის მნიშვნელობას ვანიჭებთ, იმისკენ გვიბიძგებს, რომ ისტორიას ვთხოვთ ჩვენი ქმედებების მართვას; შემდეგ კი, თუ იგი უძლური აღმოჩნდება ამ საქმეში, ვსაყვედურობთ იმ დამარცხებული ჯარისკაცივით, რომლის სიტყვებიც ზემოთ მოვიყვანე. ისტორიის სარგებლიანობის პრობლემა, სიტყვა „სასარგებლოს„ ვინრო, პრაგმატული გაგებით, არ უნდა ავურიოთ მის ლეგიტიმურობაში, რაც წმინდა ინტელექტუალური პრობლემაა. იგი მხოლოდ მეორე ადგილზე შეიძლება იდგეს: გონივრულად რომ მოიქცე, ჯერ ხომ უნდა გაიგო?

მაგრამ იმის შიშით, რომ შეიძლება მხოლოდ სანახევროდ გაეცეს პასუხი საღი აზრის ყველაზე დაჟინებულ კითხვებს, სარგებლიანობის პრობლემას გვერდს ვერ ავუვლით.

ამ შეკითხვებს ზოგიერთმა ჩვენმა მრჩეველმა ან ამის მსურველმა უკვე გასცა პასუხი ჩვენი იმედების უხეშად გაფანტვის მიზნით. მათ შორის ყველაზე შეუბრალებლებმა განაცხადეს, ისტორია ისევე უსარგებლოა, როგორც უსაფუძვლო. სხვებმა, რომელთა სიმკაცრეც ნახევარ-შეფასებებით არ შემოიფარგლება, თქვეს: ისტორია საზიანოა. „ყველაზე სახიფათო ქიმიური პროდუქტი, რაც კი გონებას შეუქმნია“ — ასე შეაფასა ერთ-ერთმა მათგანმა [არანაკლებ ცნობილმა]. ამ განაჩენს საეჭვო მიმზიდველობა აქვს: იგი წინასწარ ამართლებს უმეცრებას. საბედნიეროდ, ის, ვისაც ჩვენს შორის ცოდნისმოყვარეობა კიდევ შერჩენია, შეძლებს ამ განაჩენის გასაჩივრებას.

მაგრამ, თუკი საქმე ხელახლა უნდა გადაისინჯოს, ეს უნდა მოხდეს უფრო უტყუარ მტკიცებულებებზე დაყრდნობით, რადგან, არის ერთი მომენტი, რომელიც ისტორიის მუდმივ მოწინააღმდეგეებს, როგორც ჩანს, გამორჩათ. მათ გამოსვლებს არც მჭევრმეტყველება აკლია და არც გონიერება, მაგრამ მათმა უმრავლესობამ საჭიროდ არ ჩათვალა უკეთ გასცნობოდა იმას, რაზედაც ლაპარაკობს. სურათი, რომელსაც ისინი ჩვენი მეცნიერებისაგან ხატავენ, სახელოსნოში არ იქმნება. მასში აუდიტორია და აკადემია უფრო იგრძნობა, ვიდრე სამუშაო კაბინეტი. რაც მთავარია — დრომოჭმულია. შედეგად კი ის მივიღეთ, რომ მთელი ეს ცეცხლი და გზნება, საბოლოო ჯამში, მხოლოდ მოჩვენების განდევნით

დამთავრდა. ჩვენი მცდელობა კი ამ წიგნში სრულიად სხვაგვარი უნდა იყოს. მეთოდები, რომლითაც ვცდილობთ გავზომოთ უტყუარობის დონე, იქნება ის, რასაც რეალურად იყენებენ კვლევისას, უმცირესი და დახვეწილი ტექნიკური დეტალების ჩათვლით. ჩვენი პრობლემები იქნება ის, რასაც ისტორიკოსის წინაშე ყოველდღიურად სვამს მისი კვლევის საგანი. ერთი სიტყვით, უპირველეს ყოვლისა, ვისურვებდით გვეთქვა, თუ როგორ და რატომ აკეთებს ისტორიკოსი თავის საქმეს. შემდეგ კი მკითხველმა გადანწყიტოს, ღირს თუ არა ამის კეთება.

თუმცა სიფრთხილე გვმართებს. ჩვენი ამოცანა, თუნდაც ამგვარად გაგებული და შეზღუდული, მხოლოდ ერთი შეხედვით ჩანს მარტივი. შეიძლება ასეც ყოფილიყო, საქმე რომ გვქონოდა გამოყენებითი ხელოვნების ერთ-ერთ დარგთან, რომლის სრულად წარმოდგენისათვის საკმარისი იქნებოდა არაერთგზის ნაცადი ხერხების თანმიმდევრობით ჩამოთვლა. მაგრამ ისტორია არც მესაათის სახელოსნოა და არც აბანოზის ხის დამმუშავებლისა. იგი არის ძალისხმევა უკეთ შეცნობისათვის: აქედან გამომდინარე — მოძრაობაში მყოფი რამ. შემოიფარგლო იმ მდგომარეობის აღწერით, რომელშიც მეცნიერება იმყოფება — გარკვეულწილად მისი ღალატის ტოლფასია. უფრო მნიშვნელოვანია იმის თქმა, როგორი იქნება მისი შემდგომი განვითარება. მსგავსი ამოცანა კი, ანალიტიკოსის მხრიდან, მოითხოვს პიროვნული არჩევანის საკმაოდ დიდ დოზას. [მართლაც, ყოველი მეცნიერება ნებისმიერ ეტაპზე მუდმივად წარმოჩინდება განსხვავებული

ტენდენციებით, რომელთა ერთმანეთისაგან გამოყოფა შეუძლებელია სამომავლო ფსონის გარეშე.] ამ აუცილებლობის წინაშე უკან დახევას არ ვაპირებთ. ინტელექტუალურ სფეროში, ისევე როგორც სხვა ნებისმიერში, პასუხისმგებლობის შიში კარგს არაფერს მოიტანს. თუმცა, მკითხველი პატიოსნად უნდა გააფრთხილო.

სწორედ ამიტომ, მეთოდების კვლევისას წარმოქმნილი სიძნელეები იცვლება იმის მიხედვით, მოცემულ მომენტში რომელ წერტილს აღწევს საკვლევი დისციპლინა თავისი განვითარების ოდნავ ტეხილ მრუდზე. ორმოცდაათი წლის წინათ, როდესაც ერთპიროვნულად ბატონობდა ნიუტონი, ვფიქრობ, რომ მთელი მექანიკის გადმოცემა ნახაზის სიზუსტით გაცილებით უფრო იოლი იყო, ვიდრე დღეს. უტყუარობის თვალსაზრისით ისტორია კიდევ უფრო არახელსაყრელ ფაზაში იმყოფება, რამეთუ იგი არ არის მხოლოდ განვითარების სტადიაში მყოფი მეცნიერება — არამედ ეს არის მეცნიერება ბავშვობის ასაკში, როგორც ყველა სხვა დანარჩენი, რომლის კვლევის ობიექტი ადამიანის გონებაა — ეს დაგვიანებული სტუმარი რაციონალური ცნობიერების სფეროში. ანუ, უკეთ რომ ვთქვათ, თხრობის ჩანასახოვან ფორმაში დაბერებული, მოგონილი ამბებით დიდი ხნის მანძილზე გადატვირთული, ხელშესახებ მოვლენებზე კიდევ უფრო ხანგრძლივი დროით მიჯაჭვული, იგი, როგორც გონივრული ანალიტიკური საქმიანობა, კვლავ ახალგაზრდა რჩება. თავს არ ზოგავს, რომ ბოლოს და ბოლოს შეაღწიოს ზედაპირზე მდებარე ფაქტების სიღრმეში, ლეგენდითა თუ რიტორიკით ცდუნების შემდეგ მოიშოროს დღეს უფრო

სახიფათო სანამღავი განსწავლულობის რუტინისა და საღი აზრის სამოსში გამონყობილი ემპირიზმისა. თავისი ზოგიერთი ძირითადი პრობლემის კვლევის მეთოდებით იგი ჯერ კიდევ პირველ მცდელობებს ვერ გასცდა. ამიტომ, ალბათ არ ცდებოდნენ ფიუსტელ დე კულანჟი და მასზე ადრე ბეილი, როდესაც ისტორიას „მეცნიერებათა შორის ყველაზე რთული“ უწოდეს.

[ნუთუ ეს ილუზიაა? როგორი გაურკვეველიც არ უნდა იყოს ჩვენი გზა მრავალი თვალსაზრისით, მაინც მგონია, რომ ამჟამად ჩვენს წინამორბედებზე უკეთეს ადგილას ვიმყოფებით და უფრო ნათლად ვხედავთ მას.

ჩვენი წინა თაობები XIX საუკუნის ბოლო ათწლეულში და XX საუკუნის დასაწყისში თითქოს მონუსხულები იყვნენ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებზე ძალზე ხისტი, მართლაც რომ კანტისეული წარმოდგენით. უსადაგებდნენ რა ამ სასწაულმოქმედ სქემას მთელ სულიერ მონაპოვარს, ეჩვენებოდათ, რომ არ შეიძლება არსებობდეს ნამდვილი მეცნიერება, რომელიც უტყუვრად არ დადასტურდება, უკიდურესად საყოველთაო კანონების სახით ჩამოყალიბებული ჭეშმარიტებით. ეს იყო დაახლოებით ერთსულოვანი შეხედულება, მაგრამ ისტორიულ კვლევაში, მეცნიერთა ხასიათებიდან გამომდინარე, მან დასაბამი მისცა ორ ურთიერთსაწინააღმდეგო ტენდენციას.

ერთნი მართლაც შესაძლებლად თვლიდნენ კაცობრიობის ევოლუციის შესახებ მეცნიერების დაფუძნებას, რომელიც მოერგებოდა ამ ე.წ. ზოგადსამეცნიერო იდეალს და რაც შეეძლოთ ყველაფერი გააკეთეს მის შესაქმნელად: თუმცა შეეგუენ იმას, რომ ამ

მეცნიერების მიღმა დაეტოვებინათ ადამიანური რეალობის ამსახველი ბევრი მომენტი, რომელიც, მათი აზრით, რაციონალური ცნობიერების ჩარჩოებში ვერ თავსდება. ამ დარჩენილ ნაწილს ისინი ქედმაღლურად მოვლენას უწოდებდნენ, სინამდვილეში კი ეს იყო ინდივიდის ყველაზე ინტიმური ცხოვრების დიდი ნაწილი. ერთი სიტყვით, ასეთი იყო დიურკჰეიმის მიერ დაფუძნებული სოციოლოგიური სკოლის პოზიცია, თუ არ ჩავთვლით პირვანდელი მკაცრი პრინციპების შერბილებას ძალზე ჭკვიანი ადამიანების მიერ, რათა, თუნდაც უნებლიეთ არ მოქცეულიყვნენ რეალობის ზეწოლის ქვეშ. ამ მცდელობას დიდად უნდა უმაღლოდეს ჩვენი მეცნიერება — ვისნავლეთ უფრო ღრმა ანალიზი, პრობლემების უფრო ახლო რაკურსით ხედვა და, გავბედავ და ვიტყვი, — სერიოზულად დაფიქრება. ამის შესახებ მხოლოდ უსაზღვრო მადლიერებითა და პატივისცემით ვილაპარაკებთ. თუ დღეს იგი მოძველებული ჩანს, ეს არის ყველა ინტელექტუალური მიმდინარეობის საფასური, რასაც ისინი ადრე თუ გვიან იხდიან თავიანთი ნაყოფიერების სანაცვლოდ.

სხვა მკვლევარებმა კი იმავე პერიოდში სრულიად განსხვავებული პოზიცია დაიკავეს. ვერ მოახერხეს რა ისტორიის მოქცევა ფიზიკური კანონზომიერების ჩარჩოებში, სიძნელეებით, ეჭვებით, პირველწყაროების გამუდმებული კრიტიკით საგონებელში ჩავარდნილებმა, რაც მათი პირველდანიებითი განათლებით იყო გამოწვეული, ამ ფაქტებიდან ილუზიადაკარგული მორჩილების გაკვეთილი მიიღეს. დისციპლინა, რომელსაც მათ თავიანთი ნიჭი მოახმარეს, საბოლოო ჯამში, არც აწმყოსა და არც მომავალში, არ

მოეჩვენათ მაინცდამაინც პერსპექტიულად. ისინი მასში ხედავდნენ არა ნამდვილად მეცნიერულ ცოდნას, არამედ ესთეტიურ თამაშს ან, უფრო უკეთ, სულიერი სიჯანსაღისათვის საჭირო ჰიგიენურ ვარჯიშს. მათ ზოგჯერ „მეისტორიე ისტორიკოსებს“, უწოდებდნენ: ეს ჩვენი კორპორაციის შეურაცხყოფელი მეტსახელია, რადგან იგი ისტორიის არსს მისივე შესაძლებლობების უარყოფაში ხედავს. მე კი, ჩემი მხრივ, სიამოვნებით მოვუძებნიდი მათ ფრანგული აზროვნების ისტორიის იმ პერიოდის უფრო ექსპრესიულ სიმბოლოს, რომელთანაც არიან დაკავშირებული.

თავაზიანი და მოუხელთებელი სილვესტრ ბონარი — თუ დავჯერდებით იმ თარიღებს, რომელიც მის საქმიანობაზე მიუთითებს — ანაქრონიზმია; ისევე, როგორც ანტიკური ხანის წმინდანები, რომელთაც შუა საუკუნეების მწერლები გულუბრყვილოდ ხატავდნენ თავიანთი ეპოქის ფერებით. სილვესტრ ბონარი (თუკი ერთი წამით დავიჯერებთ, რომ ეს გამოგონილი აჩრდილი ხორციელად არსებობდა), პირველი იმპერიის დროს დაბადებული ნამდვილი სილვესტრ ბონარი — თავისიანად შექმნილი ჩაეთვალა დიდი რომანტიკოსი ისტორიკოსების თაობას; იგი გაიზიარებდა მათ ამაღელვებელ და ნაყოფიერ ენთუზიაზმს, ისტორიის „ფილოსოფიის“ მომავლის მათ გულწრფელ რწმენას. დავანებოთ თავი იმ ეპოქას, რომელსაც მას მიაკუთვნებენ და დავუბრუნოთ იგი იმ დროს, როდესაც დაინერა მისი გამოგონილი ბიოგრაფია; აქ იგი ღირსეულად დაიკავებს პატრონის, ამქრის წმინდანის ადგილს ისტორიკოსთა მთელი იმ ჯგუფისათვის, რომლებიც, ასე თუ ისე, მისი ბიოგრაფის ინტელექტუალური თანა-

მედროვენი იყვნენ: უაღრესად კეთილსინდისიერები, მაგრამ არც ისე დიდი გაქანების მქონენი. ისინი იმ ბავშვებს ჰგვანან, რომელთა მამებიც ზღვარგადასულ სიამოვნებას ეძლეოდნენ და ამის გამოც მათ ძვლებში თითქოს აისახა რომანტიზმის დიდი ისტორიული ორგიებისაგან გამონეული დაღლილობა. ისინი მზად იყვნენ უკან დაეხიათ მკვლევარი თანამოძმეების წინაშე და საბოლოო ჯამში სიფრთხილეს უფრო გვიჩვენდნენ, ვიდრე აღმაფრენას. მათი დევიზი მეტისმეტად ეშმაკურად ხომ არ არის დამალული იმ გასაოცარ სიტყვებში, რომელიც დასცდა ჩემს ძვირფას მასწავლებელს, შარლ სენიობოსს, მეტად მახვილი გონების პატრონს: „ძალზე სასარგებლოა საკუთარი თავისთვის შეკითხვების დასმა, მაგრამ ძალზე სახიფათოა მათზე პასუხის გაცემა“? რასაკვირველია, საქმე არ ეხება მკვებარა ადამიანის სიტყვებს, მაგრამ ფიზიკოსები ასეთი გაბედულები რომ არ ყოფილიყვნენ პროფესიული თვალსაზრისით, რა მდგომარეობაში იქნებოდა ახლა ფიზიკა?

ასე რომ, ჩვენი გონებრივი ატმოსფერო ის აღარ არის, რაც იყო. გაზეთის კინეტიკურმა თეორიამ, აინშტაინის მექანიკამ, კვანტურმა თეორიამ ძირეულად შეცვალა მეცნიერებაზე ჯერ კიდევ გუშინ არსებული წარმოდგენა. მათ იგი არ დაუკნინებიათ, არამედ უფრო მოქნილი გახადეს. უტყუარი ფაქტები, ბევრ შემთხვევაში, უსაზღვროდ შესაძლებლით ჩაანაცვლეს, ზუსტად გამოსათვლელი — მარადიული ფარდობითობის ცნებით. მათი ქმედება იმ ადამიანებზეც აისახა, — ვაი, რომ მეც მათ შორის უნდა ჩავდგე — ვისაც გონების სისუსტე ან განათლება არ აძლევს საშუალებას სხვაგვარად მიჰყვეს ამ დიდ მე-

ტამორფოზას და არა ასე შორიახლოს და ასე აჩრდილივით. ახლა გაცილებით უკეთ ვართ მომზადებული იმის დასაშვებად, რომ შემეცნების რომელიღაც სფეროს, რომელიც თავისუფალია ევკლიდური ძალებისაგან და განმეორების უცვლელი კანონებისაგან, შეუძლია პრეტენზია განაცხადოს მეცნიერულობაზე. ახლა უფრო ადვილად ვეთანხმებით იმას, რომ უტყუარობა და უნივერსალიზმი დონის საკითხია. აღარ ვთვლით თავს ვალდებულიად, რომ კვლევის ყოველ ობიექტს საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებიდან ნასესხები ერთგვაროვანი მოდელი მივუსადაგოთ, რადგან იგი სრულყოფილად მათაც აღარ ადგება. ჯერ კიდევ კარგად ვერ წარმოგვიდგენია, როგორი იქნება მეცნიერება ადამიანის შესახებ. ის კი ვიცით, აზროვნების ძირითადი წესების მიხედვით რომ იარსებოს, მან უარი არ უნდა თქვას თვითმყოფადობაზე და ამის გამო არ უნდა რცხვენოდეს.

ვისურვებდი, რომ პროფესიით ისტორიკოსებს, მათ შორის, განსაკუთრებით, ახალგაზრდებს ხშირად ეფიქრათ ეჭვებზე, ჩვენი ხელობის ამ მარადიულ „სინანულზე“. ეს მათთვის იქნებოდა თავისუფალი არჩევანის გზით თავიანთი ძალისხმევის გონივრულად წარმართვის ყველაზე უტყუარი ფორმა. განსაკუთრებით ვისურვებდი, რომ რაც შეიძლება ბევრ მათგანს მოეკიდა ხელი უფრო ვრცელი და უფრო ღრმა ისტორიისათვის, რომლის მონახაზსაც ვქმნით ჩვენ, ვინც უკვე ცოტანი აღარ ვართ. თუ ჩემი წიგნი მათ ამ საქმეში დაეხმარება, ვიფიქრებ, რომ ამაოდ არ გავრჯილვარ. ვაღიარებ, რომ მასში არის პროგრამის გარკვეული ნაწილი.

მაგრამ მე არ ვწერ მხოლოდ ვიწრო წრეში გამოსაყენებელ წიგნს. ვფიქრობ, რომ უბ-

რალოდ ცნობისმოყვარე ადამიანებსაც არ უნდა დაეუმალათ ჩვენი მეცნიერების გადაუჭრელი საკითხები. ისინი ჩვენი გამართლებაა, უფრო მეტიც, ისინი ჩვენს კვლევას სიახლის განცდას ანიჭებენ. ჩვენ უფლება გვაქვს ისტორიის სასარგებლოდ მოვითხოვოთ მიმტევებლობა, რომელიც სჭირდება ყოველ წამოწყებას. დაუმთავრებელს, თუკი იგი მუდამ წინ მიიწევს, უფრო მეტი ხიბლი აქვს, ვიდრე წარმატებით დამთავრებულს. კარგ მიწათმოქმედს, — ამბობდა პეგი, — ისევე უყვარს ხვნა და თესვა, რგორც მკა.

კარგი იქნება, თუ ეს მოკლე შესავალი პირადი აღიარებით დამთავრდება. ყოველი ცალკე აღებული მეცნიერება ცოდნისაკენ საყოველთაო სწრაფვის მხოლოდ ფრაგმენტია. [უკვე მქონდა შესაძლებლობა, მომეყვანა ამის დამადასტურებელი მაგალითი ცოტა ზემოთ:] იმისათვის, რომ კარგად გავიგოთ და შევაფასოთ კვლევის ეს მეთოდები, რაგინდ განყენებულად უნდა გვეჩვენებოდეს ისინი

ერთი შეხედვით, საჭიროა [ვიცოდეთ] მათი [მტკიცედ] დაკავშირება იმ ტენდენციების ერთობლიობასთან, რომელსაც იმავდროულად ადგილი აქვს სხვა დისციპლინებში. ასე რომ, მეთოდების შესწავლა, თავისთავად, ცალკე სპეციალობაა და ამით დაკავებული ადამიანები საკუთარ თავს ფილოსოფოსებს უწოდებენ. ეს ის წოდებაა, რომელზე პრეტენზიის უფლებაც მე არა მაქვს. ჩემი პირველდანიებითი განათლების წყალობით წინამდებარე ნაშრომი ბევრს დაკარგავს როგორც ენობრივი სიზუსტის თვალსაზრისით, ისე შეზღუდული თვალსაზრისით გამო. იგი მხოლოდ ისეთი შემოძლია წარმოგიდგინოთ, როგორიც არის: ჩანაწერები ხელოსნისა, რომელსაც ყოველთვის მოსწონდა თავის ყოველდღიურ საქმიანობაზე დაფიქრება, უბის წიგნაკი შეგირდისა, რომელიც დიდხანს ხმარობდა არშინსა და თარაზოს, მაგრამ ამის გამო თავი მათემატიკოსი არ ჰგონებია.

თავი პირველი

ისტორია, ადამიანები და ღრო

1. ისტორიის არჩევანი

სიტყვა ისტორია ძალიან ძველი სიტყვაა: [ისეთი ძველი, რომ ზოგჯერ მომაბეზრებელიც კია. მართალია იშვიათად, მაგრამ მაინც ხდებოდა, რომ ლამის მთლიანად ამოეღოთ ლექსიკონიდან]. თვით დიურკჰეიმის ეპოქის სოციოლოგებმა მიუჩინეს მას ადგილი ადამიანის შესახებ არსებული მეცნიერებების ყვე-

ლაზე მიყრუებულ კუთხეში: იმ მივიწყებულ კუთხეში, სადაც სოციოლოგია ათავსებდა ყველაფერს, რაც საეჭვოდ ეჩვენებოდა რაციონალური ანალიზისათვის; მათ შორის იმ ადამიანურ ქმედებებს, რასაც ყველაზე ზედაპირულად და შემთხვევითად თვლიდა. ჩვენ კი, პირიქით, ამ სიტყვას მისი ყველაზე

ფართო გაგებით შევინარჩუნებთ. [იგი წინასწარ არ კრძალავს არანაირ კვლევას, იქნება ის მიმართული უპირატესად ინდივიდისა თუ საზოგადოებისაკენ, დროებითი კრიზისების აღწერისა თუ უფრო ხანგრძლივი მოვლენების შესწავლისაკენ; არანაირი კრედოს შემცველი არ არის. თავდაპირველი ეტიმოლოგიის მიხედვით არაფერს გვავალდებულებს, გარდა „ძიებისა“.] რასაკვირველია, მას შემდეგ, რაც ეს სიტყვა ადამიანთა ბაგეთაგან გაისმის, ანუ აგერ უკვე ორ ათასწლეულზე მეტი ხნის განმავლობაში, მისი შინაარსი ძალზე შეიცვალა. ასეთია ყველა ცოცხალი ტერმინის ბედი ენაში. მეცნიერებს ყოველი ახალი აღმოჩენისათვის ახალ-ახალი სახელწოდება რომ მოეგონებინათ, რამდენი ნათლობა და რამდენი დროის კარგვა იქნებოდა აკადემიების სამეფოში! რაგინდ მორჩილად ერთგულიც უნდა დავრჩეთ მისი დიდებული ელინური სახელისა, ჩვენი ისტორია მაინც აღარ იქნება ისეთი, როგორიცაა ჰეკატე დე მილეთელის დაწერილი; ისევე, როგორც ლორდ კელვინის ან ლანჟევენის ფიზიკა აღარ არის არისტოტელეს ფიზიკა.

[მაშ, რას წარმოადგენს იგი?

არავითარი აზრი არა აქვს გრძელი და მშრალი განმარტების მოტანას იმ წიგნის დასაწყისში, რომელიც კვლევის რეალურ პრობლემებს ეხება. რომელ სერიოზულ მუშაკს შეუწუხებია თავი მსგავსი დოგმების გამო? ეს პედანტური სიზუსტე არა მხოლოდ ინტელექტუალური აღმაფრენის საუკეთესო

მომენტებს აფერხებს: იგულისხმება ჯერ კიდევ შეუცნობელი ცოდნისაკენ ჩვეულებრივი სწრაფვის სურვილი და მისი გაფართოების შესაძლებლობა. მთავარი საფრთხე იმაში მდგომარეობს, რომ ამგვარი საგულდაგულო განსაზღვრებები უფრო მეტად შეზღუდვას ემსახურება. „ეს თემა“, ამბობს ტერმინთა ღმერთების მცველი, ან „მისი განხილვის ფორმა არის უეჭველად ის, რაც ხიბლავს. მაგრამ გაფრთხილდი, ო, ეფებ: ეს არ არის ისტორია“. განა ჩვენ ძველი დროის ხელოსანთა გილდიის უფროსობა ვართ, რომ ამა თუ იმ ხელობის ადამიანებისათვის ნებადართული საქმიანობის სახეობათა კოდირება მოვახდინოთ, და ერთხელ დადგინდება რა სია, მათი შესრულება მხოლოდ ჩვენს პატენტთან ოსტატებს მივანდოთ? ფიზიკოსები და ქიმიკოსები უფრო ჭკვიანები არიან; რამდენადაც ვიცი, ჯერ არავის გაუგონია მათი კამათი ფიზიკის, ქიმიის, ქიმიური ფიზიკის ან, თუ ასეთი ტერმინი არსებობს, ფიზიკური ქიმიის უფლებების შესახებ.

და მაინც, მართალია, რომ ამ უზარმაზარ და გაურკვეველ რეალობაში ისტორიკოსი იძულებულია გამოარჩიოს განსაკუთრებული ნიშა თავისი საქმიანობისათვის. შემდეგ გააკეთოს არჩევანი, რომელიც, ცხადია, იგივე არ იქნება, რაც, მაგალითად, ბიოლოგისა. ეს იქნება სწორედ ის რომ ისტორიკოსის არჩევანი. ეს არის მოღვაწეობის ჭეშმარიტი პრობლემა. იგი მთელი ჩვენი კვლევის მანძილზე გაგვყვება.

* * *

2. ისტორია და ადამიანები

არაერთხელ უთქვამთ: „ისტორია წარსულის მეცნიერებაა“. ეს, ჩემი აზრით, ცუდი ნათქვამია.

რადგან, ჯერ ერთი, თვით ის აზრი, რომ წარსული, როგორც ასეთი, შეიძლება მეცნიერების საგანი იყოს, აბსურდია. მოვლენები, რომელთაც მხოლოდ ისა აქვთ საერთო, რომ თანამედროვენი არ არიან, როგორ შეიძლება წინასწარი გაცხრილვის გარეშე ჩაითვალოს რაციონალური შემეცნების საგნად? შეიძლება წარმოვიდგინოთ სამყაროს ყოვლისმომცველი მეცნიერება თანამედროვე მდგომარეობაში?

უეჭველია, ისტორიოგრაფიის სათავეებთან ძველი ანალიტიკოსები ამ წვრილმანებით თავს არ ინუხებდნენ. ისინი არეულად მოგვითხრობდნენ მოვლენებზე, რომელთაც ერთმანეთთან მხოლოდ ის აკავშირებდა, რომ დაახლოებით ერთსა და იმავე დროს მოხდა: მზის დაბნელება, სეტყვა, უცნაური მეტეორების გამოჩენა ბრძოლების დროს, ხელშეკრულებები, გმირებისა და მეფეების სიკვდილი. მაგრამ კაცობრიობის ამ პირველყოფილ, ბავშვის აღქმასავით ბუნდოვან მეხსიერებაში ანალიზის დაუოკებელმა სურვილმა ნელ-ნელა მიგვიყვანა კლასიფიკაციის საჭიროებამდე. თუმცა, ღრმად ტრადიციონალისტური ენა ინარჩუნებს სახელწოდება „ისტორიას“ დროში განფენილი მოვლენების კვლევის აღსანიშნავად, ეს ჩვეულება სახიფათო არ არის, რადგან იგი არავის ატყუებს. ამავე აზრით არსებობს მზის სისტემის ისტორია, რაკი მისი შემადგენელი ციური სხეულები ყოველთვის ისეთი არ იყო, როგორიც

ახლაა. ეს ისტორია ასტრონომიას ეკუთვნის; არსებობს ვულკანური ამოფრქვევების ისტორია, რომელიც, დარწმუნებული ვარ, ჩვენი პლანეტის ფიზიკის დიდ ინტერესს იწვევს. იგი არ განეკუთვნება ისტორიკოსების ისტორიას.

ანდა მხოლოდ იმდენად ეკუთვნის, რამდენადაც მისი დაკვირვებები თუნდაც ირიბად, მაგრამ მაინც შეიძლება უკავშირდებოდეს ჩვენი ისტორიის სპეციფიკურ საკითხებს. მაშასადამე, პრაქტიკულად როგორ უნდა გავმიჯნოთ კვლევის სფეროები? ვფიქრობ, კონკრეტული მაგალითი ამას უკეთ გვიჩვენებს, ვიდრე ხანგრძლივი სჯაბაასი.

ჩვენი ნელთაღრიცხვის X საუკუნეში, ფლანდრიის სანაპიროზე შეჭრილიყო ზღვის ღრმა ყურე. შემდეგ იგი ქვიშით ამოივსო. რომელმა დარგმა უნდა შეისწავლოს ეს ფენომენი? ერთხმად ყველა გეოლოგიას დაასახელებს. ნარიყის წარმოქმნის მექანიზმი, ზღვის დინებების როლი, ოკეანის სიღრმეში წარმოქმნილი ცვლილებები — განა იმიტომ არ შეიქმნა გეოლოგია, რომ ყველაფერი ეს შეისწავლოს? რასაკვირველია. თუმცა, თუ კარგად ჩავუკვირდებით, საქმე არც ისე მარტივადაა.

იქნებ ჯერ კარგად უნდა გავერკვეთ ცვლილების მიზეზებში? და აი, ჩვენი გეოლოგია იძულებულია დასვას შეკითხვები, რომელიც მთლად მის სფეროს არ განეკუთვნება. რადგან, უეჭველია, ფსკერის აწევა გამოიწვია კაშხლების მშენებლობამ, არხების გადატანამ, ამოშრობამ; ეს არის კოლექტიური საჭიროებით გამოწვეული ადამიანური

ქმედებები, რაც მხოლოდ გარკვეულ სოციალურ სტრუქტურაშია შესაძლებელი.

ჯაჭვის მეორე ბოლოს ახალი პრობლემა იჩენს თავს: შედეგები. ყურის სიღრმეში, ნაპირიდან არც ისე მოშორებით, ქალაქი იყო გაშენებულიყო. ეს იყო ბრიუგე. ქალაქი ყურეს პატარა მდინარით უკავშირდებოდა. ზვინის წყლების საშუალებით იგი იღებდა და აგზავნიდა ისეთი რაოდენობის სავაჭრო საქონელს, რითაც, პროპორციებს თუ დავიცავთ, დღევანდელ ლონდონს ან ნიუ-იორკს გაუტოლდებოდა. ყურის ამოვსება დღითიდღე უფრო და უფრო საგრძნობი ხდებოდა. როგორ არ შეეცადა ბრიუგე, წყლის უკან დახევასთან ერთად, მდინარის შესართავისკენ გადაენია თავისი ავან-პორტები, მაგრამ მისი სანაპიროები თანდათან მაინც უკაცრიელდებოდა. რასაკვირველია, ეს არ იყო მისი დაცემის ერთადერთი მიზეზი. განა ფიზიკურ მოვლენებს შეუძლია გავლენა მოახდინოს სოციალურზე, თუკი მის ქმედებებს არ მოამზადებს, არ დაეხმარება და არ განაპირობებს სხვა, ადამიანისგან მომდინარე ფაქტორები? მაგრამ კაზუალური ტალღების მიმოქცევაში ეს მიზეზი, უეჭველია, ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანია.

მაშასადამე, საქმიანობა საზოგადოებისა, რომელიც საჭიროების მიხედვით ძერწავს საცხოვრებელ ნიადაგს, არის უაღრესად „ისტორიული“ ფაქტი და ამას თითოეული ინსტინქტურად გრძნობს. იგივე შეიძლება ითქვას ალბ-მიცემის მსხვილი ცენტრის ბედუკუღმართობის შესახებაც. „ცოდნის ტოპოგრაფიის“ ეს საკმაოდ ტიპური მაგალითი გვიჩვენებს, ერთი მხრივ, კვეთის წერტილს, რომელშიც ორი დისციპლინის კავში-

რი აუცილებელი ჩანს მისი ახსნის ნებისმიერი მცდელობისას; მეორე მხრივ, გადასვლის წერტილს, რომელშიც, დასრულებულია რა ფენომენის აღწერა და დაიწყება მისი შედეგების ანონ-დანონვა, ერთი დისციპლინა გარკვეულწილად ადგილს უთმობს მეორეს. რა ხდება ყველა იმ შემთხვევაში, როდესაც, როგორც ჩანს, აუცილებელია ისტორიის ჩარევა? ეს ნიშნავს, რომ გამოჩნდა ადამიანური ფაქტორი.

მართლაც, ჩვენმა დიდმა წინამორბედებმა, მიშლემ, ფიუსტელ დე კულანჟმა, დიდი ხნის წინ გვასწავლეს ამის შეცნობა: ისტორიის საგანი არის ადამიანი. უკეთესია, თუ ვიტყვით: ადამიანები. მეცნიერებას რაიმე მრავალსახოვანის შესახებ მრავლობითი რიცხვი უფრო შეეფერება, რომელიც თანაფარდების გრამატიკული გამოხატულებაა, ვიდრე მხოლობითი, რაც აბსტრაქციას უფრო უხდება. პეიზაჟის მგრძნობიარე მონახაზის [ხელსაწყო-იარაღების თუ მანქანების,] ერთი შეხედვით მშრალი დოკუმენტებისა და დამაარსებელთაგან გარეგნულად სრულიად განსხვავებული ინსტიტუციების მიღმა ისტორიას სწორედ ადამიანების დანახვა სურს. ვინც ამას ვერ ახერხებს, ის, უკეთეს შემთხვევაში, ყოველთვის მხოლოდ ერუდიციის შავი მუშა იქნება. კარგი ისტორიკოსი ლეგენდის კაციჭამიას გავს — იცის, რომ მისი მსხვერპლი იქ არის, საიდანაც ადამიანის სუნი სცემს.

ისტორიის, როგორც ადამიანის შესახებ მეცნიერების ხასიათიდან მომდინარეობს გამოხატვის პრობლემებისადმი მისი განსაკუთრებული დამოკიდებულება „მეცნიერებაა“ იგი თუ „ხელოვნება“? ამის თაობაზე ჩვენს წინაპრებს 1800-იან წლებში სერიოზუ-

ლისჯა-ბაასიუყვარდათ. მოგვიანებით, ცოტა არ იყოს პრიმიტიული პოზიტივიზმის ატმოსფეროში გახვეული 1890-იანი წლებისათვის, მეთოდის სპეციალისტები აღშფოთდნენ იმის გამო, რომ ისტორიულ ნაშრომებში, მათი აზრით, საზოგადოება გადაჭარბებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა იმას, რასაც ისინი „ფორმას“ უწოდებდნენ. [ხელოვნება მეცნიერების წინააღმდეგ, ფორმა სიღრმის წინააღმდეგ:] რამდენი დავაა, რომელიც მშვენივრად მოთავსდებოდა სქოლასტიკის სასამართლო პროცესების არქივში. ზუსტ განტოლებაში არანაკლები სილამაზეა, ვიდრე სწორ ფრაზაში. მაგრამ ყოველ მეცნიერებას მისთვის დამახასიათებელი ენობრივი ესთეტიკა აქვს. ადამიანური ფაქტები თავისი არსით მეტად დელიკატურ ფენომენს წარმოადგენს, რომელთაგან ბევრი მათემატიკურ განზომილებებში ვერ თავსდება, რადგან მის კარგად გადმოსაცემად და შემდგომში კარგად

გასაგებად (ხომ ვერ გავიგებთ კარგად იმას, რაც ცუდადაა ნათქვამი?), ძალიან დახვეწილი ენაა საჭირო, [ზუსტი ფერი სიტყვიერ ტონში]. იქ, სადაც გამოთვლა შეუძლებელია, საჭიროა დარწმუნება. საერთო ჯამში, ფიზიკური სამყაროს რეალობისა და ადამიანის სულიერი რეალობისა გამოხატვას შორის იგივეა სხვაობა, რაც მლარავისა და სიმებიანი საკრავების ოსტატის საქმიანობას შორის: ორივე მილიმეტრების სიზუსტით მუშაობს, მაგრამ მლარავი იყენებს მექანიკურ საზომ ხელსაწყოებს, საკრავების ოსტატი კი — თავისი ყურისა და თითების მგრძნობელობას. კარგი არაფერი მოჰყვება იმას, თუკი მლარავი სიმებიანი საკრავების ოსტატის ემპირიზმით დაკმაყოფილდება ან საკრავების ოსტატი მიბადავს მლარავს. მაგრამ, ვის შეუძლია უარყოს, რომ სიტყვებს ისეთივე მგრძნობელობა ახასიათებს, როგორც თითებს?

3. ისტორიული დრო

„მეცნიერება ადამიანების შესახებ, — ვთქვით ჩვენ. მაგრამ ეს ძალიან ბუნდოვანია. საჭიროა დავამატოთ: „ადამიანების შესახებ დროში“. ისტორიკოსი არ ფიქრობს მხოლოდ „ადამიანურზე“. გარემო, რომელშიც მისი აზრი ბუნებრივად სუნთქავს — არის განგრძობითობის კატეგორია.

რასაკვირველია, ძნელია იმის წარმოდგენა, რომ მეცნიერებამ, როგორც არ უნდა იყოს იგი, შეძლოს დროის აბსტრაგირება. თუმცა, ბევრი მათგანისათვის, ვინც პირობითად ხელოვნურად ანაწილებს მას ერთგვაროვან ფრაგმენტებად, დრო სხვა არაფერია,

თუ არა საზომი. თავისი სწრაფვით შეუქცევადი, კონკრეტული და ცოცხალი რეალობა, ისტორიის დრო, პირიქით, არის პლაზმა, რომელშიც ფენომენები ცურავენ და არის ის ადგილი, სადაც მათი გაგება შესაძლებელია. წამების, წლების ან საუკუნეების რიცხვი, რომელიც რადიოაქტიურ ნივთიერებას სჭირდება, რათა სხვა ნივთიერებად გარდაიქმნას, ატომური მეცნიერებისათვის ფუნდამენტური სიდიდეა, მაგრამ ის შეხედულება, რომ ესა თუ ის მეტამორფოზა მოხდა ათასი წლის წინ, გუშინ, დღეს თუ მოხდება ხვალ, უეჭველად დააინტერესებდა გეოლოგს, რად-

გან გეოლოგია თავისებურად ისტორიული დისციპლინაა; მაშინ, როდესაც ამ მოვლენის მიმართ ფიზიკოსი გულგრილია. სამაგიეროდ, არც ერთი ისტორიკოსი არ დაკმაყოფილდებოდა მხოლოდ იმის აღნიშვნით, რომ კეისარმა 8 წელი მოანდომა გალიის დაპყრობას და ლუთერს 15 წელი დასჭირდა, რომ ერფურტის ახალბედა ორთოდოქსიდან ვიტენბერგის რეფორმატორად ჩამოყალიბებულიყო. ისტორიკოსისთვის კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია, რომ გალიის დაპყრობას მიუჩინოს ზუსტი ქრონოლოგიური ადგილი ევროპული საზოგადოებების ბედ-იღბალში და სულაც არ უარყოფს იმას, რომ ძმა მარტინის მიერ გადატანილი სულიერი კრიზისი მარადიულობას მოიცავს. მიუხედავად ამისა, ისტორიკოსი მაინც გადანწყვეტს ყოველივე ეს სწორად აღწეროს მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ზუსტად დააფიქსირებს ამ მომენტს ბედის

მრუდზე, რომელიც წარმოაჩენს, ერთი მხრივ, ადამიანს, როგორც ამ მოვლენის გმირს, და მეორე მხრივ, ამ კრიზისისათვის კლიმატის შემქმნელ ცივილიზაციას.

მაშასადამე, ეს ნამდვილი დრო თავისი ბუნებით უწყვეტია. ის იმავდროულად მუდმივი ცვალებადობაა. ამ ორი ატრიბუტის ანტითეზიდან მომდინარეობს ისტორიული კვლევის დიდი პრობლემები. უწინარეს ყოვლისა, ეს არის პრობლემა, რომელიც საეჭვოს ხდის ჩვენი კვლევის არსებობის უფლებასაც კი. ავიღოთ თუნდაც ორი თანმიმდევრული პერიოდი საუკუნეთა უწყვეტი მდინარებიდან. როგორ გავიგოთ, რა დოზითაა აუცილებელი ან უსარგებლო გაცილებით ძველი პერიოდის ცოდნა უფრო ახალი მოვლენების გასაგებად? მათ შორის რომელია მთავარი, მსგავსება თუ განსხვავება — ორივეს ხომ დროის უწყვეტი დინება წარმოშობს?

4. სათავეების კერპი

[არასოდეს საზიანო არ არის *mea culpa*-თი დაწყება. ბუნებრივია, იმ ადამიანებისათვის, რომელთაც წარსული თავიანთი კვლევის ძირითად თემად აურჩევიათ, ძალზე სასურველია ახლო პერიოდის მოვლენების ახსნა უფრო შორეულით, რაც ზოგჯერ ჰიპნოზით მოქმედებს ჩვენს კვლევაზე. ისტორიკოსთა ტომის ამ ძალზე დამახასიათებელი ფორმის კერპს საკუთარი სახელიც აქვს: აკვიატებული აზრი წარმოშობაზე. ისტორიული აზროვნების განვითარების გზაზე მას თავისი, განსაკუთრებულად სასიამოვნო მომენტიც ჰქონდა.]

თუ არ ვცდები, მგონი რენანი წერდა (ციტირებას მეხსიერებით ვახდენ, ამიტომ ვშიშობ, შეიძლება ზუსტი არ იყოს): „ადამიანურ მოვლენებს შორის პირველ რიგში წარმოშობაა შესწავლის ღირსი“. მასზე ადრე კი სენტ-ბევმა თქვა: „მე ცნობისმოყვარეობით ვაკვირდები და ვინიშნავ ყველაფერს, რაც იწყება“. ეს იდეა მათ დროს ეკუთვნის. ასევე სიტყვა „სათავეებიც“. „ქრისტიანობის სათავეების“ პასუხად მოგვიანებით გაჩნდა „თანამედროვე საფრანგეთის სათავეები“. ეპიგონებზე რომ აღარაფერი ვთქვათ, სიტყვა უხერხულობას ქმნის, რადგან იგი ორაზროვანია. ნიშნავს თუ არა იგი

უბრალოდ დასაწყისს? მაშინ იგი, ასე თუ ისე, გასაგები იქნება. თუმცა იმ პირობით, რომ ისტორიულ რეალობათა უმრავლესობისათვის ამ საწყისი წერტილის ცნება ცოტა უცნაურად მოუხელთებელი რჩება. ეს კი უეჭველად განმარტების საქმეა, განმარტებისა, რომლის ჩამოყალიბებაც [სამწუხაროდ,] ძალზე ადვილად ავინყდებათ.

იქნებ, პირიქით, წარმოშობაში მიზეზები უნდა ვიგულისხმოთ? მაშინ მხოლოდ ის სირთულეები დაგვრჩება, რომელიც ადამიანის შესახებ მეცნიერებებში განსაკუთრებით დამახასიათებელია მიზეზობრივი კვლევებისათვის.

მაგრამ ამ ორ მნიშვნელობას შორის, ძალიან ხშირად, ურთიერთდასწებოვნებას აქვს ადგილი, რაც ზოგადად სახიფათოა, რადგან იგი მაინცდამაინც აშკარად არ იგრძნობა. სასუბრო ენაში — სათავეები — ეს არის დასაწყისი, რაც ახსნას წარმოადგენს. კიდევ უარესი: საკმარისია ახსნისათვის. სწორედ აქაა ორაზროვნება, სწორედ ამაშია საფრთხე.

საჭირო იქნებოდა დაგვეწყო მეტად საინტერესო კვლევა ამ ემბრიონულ აკვიატებაზე, რაც ასე აშკარად გამოხატულია დიდ მოაზროვნეთა ერთიან ოჯახში. როგორც ხშირად ხდება ხოლმე, — რადგან არაფერია იმაზე ძნელი, ვიდრე ცოდნის ორ განსხვავებულ კატეგორიას შორის ზუსტი თანადროულობის დადგენა, — ადამიანის შესახებ მეცნიერებები ამ სფეროში ჩამორჩება საბუნების მეტყველო მეცნიერებებს, რადგან ამ უკანასკნელზე XIX საუკუნის შუა წლებისთვის უკვე ბატონობდა ბიოლოგიური ევოლუციონიზმი, რომელიც, პირიქით, უშვებს პროგრესულ დაცილებას ნი-

ნამორბედი ფორმებისაგან და ამას ხსნის, ყოველ ეტაპზე, ცხოვრების პირობებით ან იმ დროისათვის დამახასიათებელი გარემოთი. ისტორიის ფრანგულმა ფილოსოფიამ, [ვიქტორ] კუზენიდან რენანამდე, სათავეებით გატაცება, უწინარეს ყოვლისა, გერმანული რომანტიზმისაგან მიიღო. მაშასადამე, იქ იგი პირველივე ნაბიჯებიდანვე იყო ფიზიოლოგიის თანამედროვე, რომელიც ჩვენსაზე ადრე წარმოიშვა. ჩვენი კი იყო პრერეფორმისტების ფიზიოლოგია, რომელიც მოზრდილი ასაკის არსს ხან თესლუჯრედში ეძებდა და ხანაც კვერცხუჯრედში. ამას დაუმატეთ პრიმიტიულის ხოტბა — დიდება, რაც დამახასიათებელი იყო XVIII საუკუნის საფრანგეთისათვის. მაგრამ ამ თემის მემკვიდრეებმა, რომანტიკული გერმანიის მოაზროვნეებმა, სანამ მას ხელახლა გადმოსცემდნენ თავიანთ მიმდევრებს — ჩვენს ისტორიკოსებს, თავის მხრივ, იგი ბევრი ახალი იდეოლოგიური საცდურით შეამკეს. ჩვენი ენის რომელი სიტყვა შეძლებდა გადმოეცა გერმანული *Ur* პრეფიქსის ძალა: *Urmensch, Urdichtung*? მაშასადამე, ამ თაობებს ყველაფერი უბიძგებდა იმისკენ, რომ ადამიანურ მოვლენებში სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭებინათ საწყისი ფაქტებისათვის.

თუმცა ამოქმედდა ერთი, ძალზე განსხვავებული ბუნების ელემენტი. რელიგიის ისტორიაში სათავეების კვლევამ სპონტანურად დაიკავა უმნიშვნელოვანესი ადგილი, რადგან ჩანდა, რომ იგი თვით რელიგიების ფასეულობის გარკვეულ კრიტერიუმს აწესებდა. სახელდობრ, ქრისტიანული რელიგიისას. კარგად ვიცი: ზოგიერთ კათოლიკოსთა შორის, რომელთაგან ბევრი სულაც არ არის

კათოლიკე, დღეს მოდაშია ეგზეგეტიკოსთა გამასხარავება. „არ მესმის თქვენი შეშფოთება, — ეუბნებოდა ბარესი ერთ მღვდელს, რომელმაც რწმენა დაკარგა, — რა საერთო აქვს ჩემს მგრძნობელობასთან ერთი მუჭა მეცნიერების დისკუსიებს რამდენიმე ებრაული სიტყვის გარშემო? ჩემთვის საკმარისია „ეკლესიების ატმოსფერო“. მორასი კი, თავის მხრივ, აცხადებდა: „რა მესაქმება ოთხი ბნელი ებრაელის სახარებებთან?“ (ჩემი აზრით, „ბნელი“ აქ უნდა ნიშნავდეს „პლებებს“, რადგან ძნელია არ აღიარო მათეს, მარკოზის, ლუკას და იოანეს გარკვეული ლიტერატურული ღვაწლი). ამ ლაზღანდარობით დაგვცინიან; არც პასკალი და არც ბოსუე, რასაკვირველია, ასე არ ილაპარაკებდნენ.

უეჭველია, შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ რელიგიური გამოცდილება, რომელიც არაფრითაა დავალებული ისტორიისაგან. ნამდვილი დეისტისათვის შინაგანი გასხივოსნებაც საკმარისია, რომ ღმერთი იწამოს. არა ქრისტიანების ღმერთი, რადგან ქრისტიანობა [როგორც უკვე აღვნიშნე] თავისი არსით, ისტორიული რელიგიაა; ანუ ისეთი, რომლის ძირითადი დოგმები მოვლენებს ეფუძნება. გადაიკითხეთ „მრწამსი“: „მრწამს უფალი იესო ქრისტე... რომელიც ჯვარს ეცვა პონტოელისა პილატეს ზე...და აღსდგა მესამესა დღესა...“ აქ რწმენის დასაწყისი ამავე დროს მისი საფუძველია.

ეს შეხედულებები, მათი გადამდები თვისებების გამო, რელიგიური ანალიზის გარკვეული ფორმით გავრცელდა კვლევის სხვა სფეროებზე, სადაც მათი გამართლება გაცილებით უფრო საკამათო იყო. აქ ასევე წარმოშობაზე კონცენტრირებული ისტორი-

აც ჩადგა ფასეულობების განსაზღვრის სამსახურში. თავისი დროის საფრანგეთის „სათავეების“ ძიებისას რას გვთავაზობდა ტენი, თუ არა იმ პოლიტიკის შეცდომის აღიარებას, რომელიც, მისი აზრით, ადამიანის შესახებ ყალბი ფილოსოფიური შეხედულებიდან მომდინარეობდა? სულ ერთია, საქმე ეხება გერმანიკულ შემოსევებს თუ ნორმანდიელების დაპყრობებს [ინგლისში], წარსულს ასე აქტიურად მხოლოდ იმიტომ იყენებდნენ ან-მეოს ასახსნელად, რომ გაემართლებინათ ან გაეკიცხათ იგი. ასე რომ, ბევრ შემთხვევაში სათავეების დემონი იყო მხოლოდ სახეცვლილება ნამდვილი ისტორიის სხვა სატანური მტრისა: განკითხვის მანიისა.

თუმცა, დავუბრუნდეთ ქრისტიანობის შესწავლას. ერთია, როცა თავისი თავისათვის წესის მძებნელი აფორიაქებული შეგნება ყოველდღიურად გამოხატავს თავის დამოკიდებულებას კათოლიკური რელიგიის მიმართ ჩვენს ეკლესიებში და სულ სხვაა ისტორიკოსისათვის დღევანდელი კათოლიციზმის, როგორც დაკვირვების ობიექტის, ახსნა. თავისთავად ცხადია, რომ თანამედროვე რელიგიური ფენომენების სწორი გაგებისა და ახსნისათვის მათი წარმოშობის ცოდნა საკმარისი არ არის. პრობლემის გასამარტივებლად საკუთარ თავსაც კი დავუსვამთ შეკითხვას: იმ სახელით, რომელიც სულ არ შეცვლილა, რა დონეზე დარჩა რწმენა თავის არსში რეალურად უცვლელი? რაოდენურყევიც უნდა გვეჩვენებოდეს ტრადიცია, მაინც დაგვჭირდება მისი შენარჩუნების მიზეზების პოვნა. რა თქმა უნდა, ადამიანური მიზეზებისა. სასწაულებრივი ქმედებების ჰიპოთეზა მეცნიერების მიღმა რჩება.

ერთი სიტყვით, საქმე იმაში კი არ არის, რომ ქრისტე ჯვარს ეცვა და შემდეგ აღსდგა, არამედ იმის წვდომაში, თუ როგორ მოხდა, რომ ამდენ ხალხს ჩვენს გარშემო სწამს ჯვარცმისა და აღდგომის. ასე რომ, აშკარაა, რწმენის ერთგულება არის მხოლოდ იმ ჯგუფის ერთობლივი ცხოვრების ერთ-ერთი ასპექტი, რომელშიც ეს ხასიათი ვლინდება. იგი კვანძად იკვრება იქ, სადაც ერთმანეთში იხლართება სულიერი თუ სოციალური სტრუქტურის მქონე შემხვედრი თვისებები. ერთი სიტყვით, იგი წამოჭრის ადამიანური გარემოს მთელ პრობლემას. მუხარკოდან აღმოცენდება, მაგრამ იგი მუხად იქცევა, თუკი შეექმნება შესაფერისი გარემო პირობები, რაც უკვე ემბრიოლოგიაზე აღარ არის დამოკიდებული.

რელიგიის ისტორია აქ მხოლოდ მაგალითისთვის მოვიყვანეთ. ადამიანური საქმიანობის რომელ სფეროსაც არ უნდა უკავშირდებოდეს კვლევა, სათავეების მაძიებელს ერთი და იგივე შეცდომაელის ჩასაფრებულებით: ჩამოშლულობის¹ აღრევა ახსნა-განმარტებასთან.

ერთი სიტყვით, ეს უკვე იყო ძველი ეტიმოლოგების ილუზია, რომლებიც ფიქრობდნენ, რომ ყველაფერი თქვეს, როდესაც სიტყვის თანამედროვე მნიშვნელობის გვერდით მოჰყავდათ მათთვის ცნობილი ყველა ძველი მნიშვნელობა, როდესაც ამტკიცებდნენ, რომ სიტყვა „ბიურო“, თავდაპირველად ნიშნავდა ქსოვილს ანდა „ტემბრი“, — დოლს. ისე, თითქოს საჭირო აღარ ყოფილიყო ამ ცვლილების ახსნა. თითქოს სიტყვის მნიშვნელობა

ენაში არ ყოფილიყო, ისევე, როგორც მისი საკუთარი წარსული, ნაკარნახევი ლექსიკონის თანამედროვე მდგომარეობით — რაც, თავის მხრივ, მოცემული მომენტის სოციალური ანარეკლია. „ბიუროები“ სიტყვათა ჯგუფში „*bureaux de ministère*“ ბიუროკრატიაში ნიშნავს. როდესაც ფოსტის სარკმელთან ვითხოვ საფოსტო მარკებს (*timbres*), ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ მნიშვნელობით ჩემს მიერ ნახმარ სიტყვას დასამკვიდრებლად საფოსტო სამსახურის თანდათანობით ჩამოყალიბებასთან ერთად, ტექნიკური ცვლილებებიც დასჭირდა. აზრების გაცვლა-გამოცვლის გაადვილების მიზნით ტვიფრიანი ბეჭედი შეიცვალა წებოვანი ნახატიანი ქაღალდით. სიტყვის ამ მნიშვნელობით ხმარება შესაძლებელი გახდა მხოლოდ იმიტომ, რომ სპეციალობებიდან გამომდინარე, სიტყვის ძველი მნიშვნელობები ერთმანეთს დასცილდა; ასე რომ, დღეს არანაირი საფრთხე არ არსებობს მათი ერთმანეთში აღრევისა. მარკას, რომელსაც მე ვაკრავ კონვერტზე, არაფერი აქვს საერთო იმ მუსიკალურ ტემბრთან, რომელსაც ასე უქებს თავის ინსტრუმენტს მუსიკალური საკრავების ოსტატი.

„ფეოდალური რეჟიმის სათავეებიო, — ამბობენ. სად ვეძებოთ ისინი? ერთნი გვპასუხობენ: „რომში“, მეორენი — „გერმანიაში“. ამ მირაჟის მიზეზები გასაგებია. აქაც და იქაც მართლაც არსებობდა გარკვეული წეს-ჩვეულებები — კლიენტელა, სამხედრო დრუჟინები, განუული სამსახურის საფასურად მსახურთა რჩენა — რომელიც შემდგომ

¹. სიტყვა ფილიატიონ დღევანდელი ერთ-ერთი მნიშვნელობით — ამოშლულობა — XVII ს-ში ნიშნავდა თანმიმდევრობას, კავშირს, ეტიმოლოგიას. ახსნა-განმარტებაც თავისებურ თანმიმდევრობას მოითხოვს (მთარგმ. შენიშვნა)

თაობებს ევროპაში, ფეოდალურად ნოდებულ ხანაში უნდა გაეგრძელებინათ, რა თქმა უნდა, გარკვეული ცვლილებებით. ორივე ნაწილში ხმარობდნენ სიტყვებს: „კეთილის ქმნა“ (*beneficium*) — ლათინებში და „ფეოდი“ — გერმანელებში — ამ სიტყვებს შემდეგი თაობებიც იყენებდნენ, ოღონდ თანდათან, თავისდაუნებურად, თითქმის სრულიად სახეცვლილი მნიშვნელობით; რადგან ისტორიკოსების სავალალოდ, ადამიანებს არ სჩვევიათ ლექსიკონის შეცვლა ჩვეულების შეცვლის კვალდაკვალ. რასაკვირველია, დადგენილი ფაქტები ძალზე საინტერესოა, მაგრამ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ის პრობლემის მიზეზებს ამონურავს? ევროპული ფეოდალიზმი, მისთვის დამახასიათებელი წყობით, არ იყო გადარჩენილი ნაშთების არქაული ქსოვილი. ჩვენი წარსულის გარკვეულ ეტაპზე იგი ერთიანი სოციალური გარემოდან წარმოიშვა.

მ. სენიოზოსი სადღაც ამბობს: „ვფიქრობ, რომ XVIII საუკუნის რევოლუციური იდეები XVII საუკუნის ინგლისური იდეებიდან იღებს სათავეს“. ამით მას იმის თქმა ხომ არ უნდოდა, რომ განმანათლებლობის ეპოქის ფრანგმა პუბლიცისტებმა, წინა საუკუნის ზოგიერთი ინგლისური თხზულების წაკითხვის შემდეგ ან მათი არაპირდაპირი ზეგავლენის შედეგად ჩამოაყალიბეს თავიანთი პოლიტიკური

პრინციპები? შეიძლება ასეც იყოს. თუმცა გავითვალისწინოთ, რომ უცხოურ ფორმულებებში ჩვენს ფილოსოფოსებს ორიგინალური ბევრი არაფერი შეუტანიათ არც ინტელექტუალური სუბსტანციის და არც გრძნობების ტონალობის თვალსაზრისით. მაგრამ ნასესხობის ფაქტამდე ასე თვითნებურად დაყვანილი სახითაც კი აზროვნების განვითარების ისტორია ძალიან შორს არის გარკვეულობისაგან, რადგან იმის გაგება, თუ რატომ მოხდა ცვლილება მითითებულ დროს — არც უფრო ადრე და არც უფრო გვიან — ყოველთვის პრობლემებთან იქნება დაკავშირებული. დასნებოვნება ორ მომენტს გულისხმობს: მიკრობების წარმოშობას და დაავადებისათვის ხელსაყრელი „ნიადაგის“ არსებობას.

ერთი სიტყვით, ისტორიული ფენომენის სრული ახსნა არასოდეს ხდება იმ მომენტის შესწავლის გარეშე, რომელშიაც მას ადგილი ჰქონდა. ეს მართებულია როგორც ჩვენი, ასევე სხვების ცხოვრების ევოლუციის ყველა ეტაპისათვის. ძველი არაბული ანდაზა ამბობს: „ადამიანები თავიანთ დროს უფრო ჰგვანან, ვიდრე საკუთარ მამებს“. ამ აღმოსავლური სიბრძნის დავინწყების გამო მეცნიერებას წარსულის შესახებ არაერთხელ დაუკარგავს ნდობა.

* * *

5. წარსული და „ანმყო“

[სათავეების მკვლევარებისაგან ძალიან შორს დგანან ანმყოს მხურვალე დამცველები. მონტესკიე ერთ-ერთ თავის ახალგაზრდობისდროინდელ ნაშრომში საუბრობს „მიზეზთა დაუსრულებელ ჯაჭვზე, რომლებიც მრავლდებიან და ერთმანეთს ერწყმიან საუკუნეთა მანძილზე... თუ ზოგიერთ მწერალს დავუჯერებთ, ამ ჯაჭვის ჩვენთან ყველაზე ახლოს მდებარე ნაწილი აშკარად უფრო კარგად იქნება შენახული, რადგან ის გადმოგვცემს ცოდნას წარსულისაგან თითქმის სრულიად მოცილებული ე.წ. ანმყოს შესახებ. ეს აზრი მეტისმეტად გავრცელებულია საიმისოდ, რომ ღირდეს მისი დეტალური ანალიზი.]

[თავდაპირველად საჭიროა შევნიშნოთ:] სიტყვა-სიტყვითაღებული ეს აზრი წარმოუდგენლად მოგვეჩვენება. მართლაც, რა არის ანმყო? დროის უსასრულო დინებაში ეს არის პანანინა წერტილი, რომელიც ყოველ წუთს იპარება; ეს არის წამი, რომელიც დაბადებისთანავე კვდება. ვთქვი თუ არა და ვიმოქმედე თუ არა, ჩემი სიტყვები და ქმედებები მაშინვე მოგონების საუფლოში დაინთქა. აი, ახალგაზრდა გოეთეს სიტყვები, ბანალური და იმავდროულად ღრმა: არ არსებობს ანმყო, არის მხოლოდ გარდაქმნა, *nichts gegenwärtig, alles vorübergehend*. მუდმივი გარდაქმნისათვის განწირული ე.წ. მეცნიერება ანმყოს შესახებ, თავისი არსებობის ყოველ წუთს წარსულის შესახებ მეცნიერებად გარდაიქმნება.

კარგად მესმის: აქ სოფიზმში გვამხელენ. ყოველდღიურ მეტყველებაში „ანმყო“ ნიშნავს უახლოეს წარსულს. მაშ, უეცრმანოდ დავთანხმდეთ ამიერიდან ამ სიტყვის ცოტა

არ იყოს ბუნდოვან ხმარებას. მაგრამ ეს იმას როდი ნიშნავს, რომ იგი სერიოზულ სირთულეებს არ გამოიწვევს. სიახლოვის ცნებას არა მხოლოდ სიზუსტე აკლია — რამდენ წელს ეხება საქმე? — არამედ გვაყენებს ყველაზე ეფემერული განსაზღვრების წინაშე. თუკი ამნუთიერი ყოფა, ამ ტერმინის ყველაზე ზუსტი მნიშვნელობით, სხვა არაფერია, თუ არა განუწყვეტელი გაუჩინარება, მაშინ ზღვარი ანმყოსა და წარსულს შორის საკმაოდ ხშირად იცვლება. თუკი სტაბილური ვალუტის და ოქროს ეტალონის რეჟიმი ჯერ კიდევ გუშინ ეკონომიკური პოლიტიკის ყველა სახელმძღვანელოში გვხვდებოდა, როგორც თანამედროვეობის ნორმა, დღევანდელი ეკონომისტისათვის იგი ისევ ანმყოა თუ ისტორია, რომელსაც უკვე ობის სუნი ასდის? თუმცა ამ პარალოგიზმების მიღმა ძნელი არ არის აღმოვაჩინოთ ნაკლებ უსაფუძვლო იდეების კონა, რომლის სისადავემაც, ყოველ შემთხვევაში, გარეგნულად მაინც, არაერთი მკვლევარი მოხიბლა.

დროის ფართო მდინარებაში თითქოს შესაძლებელი ჩანს ცალკე გამოვყოთ ახლო წარსულის ერთი ფაზა. დროში ჩვენგან შედარებით მცირედ დაცილებული, თავისი ამოსავალიდან ბოლო წერტილამდე იგი მთლიანად მოიცავს ჩვენს ყოფას. მასში არაფერი, არც სოციალური თუ პოლიტიკური მდგომარეობის ყველაზე დამახასიათებელი თვისებები, არც მატერიალური მხარე, არც ცივილიზაციის ზოგადი შეფერილობა, როგორც ჩანს, დიდად არ განსხვავდება იმ სამყაროსგან, რომელშიც ჩვენ ვცხოვრობთ ჩვენი წეს-

ჩვეულებებით. ერთი სიტყვით, აშკარაა, რომ ჩვენთან მიმართებაში მას მინიჭებული აქვს „თანამედროვეობის“ ძალიან მაღალი კოეფიციენტი, საიდანაც მომდინარეობს სწორედ მისი ღირსება ან ნაკლი, არ აერიოთ იგი დანარჩენ წარსულთან. „1830 წლის შემდგომი პერიოდი ისტორია აღარ არის, ეს პოლიტიკაა.“ — გვეუბნებოდა ჩვენი ლიცეუმის ერთ-ერთი პროფესორი, რომელიც [ძალიან] მოხუცი იყო, როდესაც მე ძალიან ახალგაზრდა ვიყავი. დღეს უკვე აღარავინ იტყვის: „1830 წლის შემდგომი პერიოდი“; „სამი დიადი დღეც“², თავის მხრივ, ხანში შევიდა; აღარც: „ეს პოლიტიკაა“, არამედ მოწინებით აღნიშნავენ: „ეს სოციოლოგიაა“; ან ნაკლები პატივისცემით: „ეს ჟურნალისტიკაა“. თუმცა ბევრი სიამოვნებით გაიმეორებდა: „1914 ან 1940 წლის შემდგომი პერიოდი აღარ არის ისტორია“, ისე, რომ კარგად არც გაერკვეოდა ამ ოსტრაკიზმის მიზეზებში.

ზოგიერთი, მიიჩნევს რა, რომ ჩვენთვის უახლოესი მოვლენები ხელს უშლის ყოველგვარ მშვიდ კვლევას, უბრალოდ ცდილობს აარიდოს მისი მხურვალე კონტაქტი უმანკო კლიოს. [ასე ფიქრობდა, ალბათ ჩემი მოხუცი მასწავლებელი. ეს იმას ნიშნავს, რომ ცოტა უნდა დავიმორჩილოთ ნერვები და დავივინოთ, რომ როგორც კი თამაშში გრძნობები ერთვება, ძალიან ძნელი ხდება მათემატიკური საზომით დროის ერთ ინტერვალში მოაქციო ზღვარი ანმყოსა და წარსულს შორის.] ნუთუ ასე ცდებოდა ჩემი დირექტორი, რომელიც ლანგედოკის ლიცეუმში ჩემი მასწავლებლობის დასაწყისში მაფრთხილებდა: „აქ XIX საუკუნე არც ისე საშიშია, მაგრამ

როდესაც რელიგიურ ომებს შეეხებით, ძალიან ფრთხილად იყავით“. მართლაც, ვისაც სამუშაო მაგიდასთან ვერ უპოვია ძალა, რომ დაიცვას ტვინი ანმყოს ვირუსისაგან, მაშინ მას დიდი საფრთხე ემუქრება, რომ ამ ტოქსინებს „ილიადას“ ან „რამაიანას“ კომენტარებშიც კი შეაღწევინოს.

სხვა მეცნიერები, პირიქით, სამართლიანად მიიჩნევენ ადამიანურ ანმყოს მეცნიერული კვლევისათვის სავსებით შესაფერისად. მაგრამ აქ იგულისხმება იმათგან განსხვავებული დისციპლინები, რომელთა კვლევის ობიექტიც წარსულია. ეს მეცნიერები ანალიზს აკეთებენ: მაგალითად, მიიჩნევენ, რომ რამდენიმე ათწლეულზე დაკვირვებით შესაძლებელია თანამედროვე ეკონომიკის გაგება. ერთი სიტყვით, ისინი ეპოქას, რომელშიც ცხოვრობენ, წინა ეპოქებისაგან კონტრასტულად განცალკევებულად განიხილავენ, რაც მათ აიძულებს მისი ახსნა ამავე ეპოქაში ეძებონ. ასეთივეა ბევრი უბრალო ცნობისმოყვარის ინსტინქტური დამოკიდებულება. შედარებით შორეული პერიოდების ისტორია მათ ხიბლავთ, როგორც სულისათვის უწყინარი ფუფუნება. ცალ მხარეს არიან ართი მუჭა ანტიკვარები, სევდიანი თანაგრძნობით სახვევებს რომ აცლიან მკვდარ ღმერთებს; მეორე მხარეს კი — სოციოლოგები, ეკონომისტები, პუბლიცისტები — ცოცხალთა ერთადერთი მკვლევარები.

უცნაურია, რომ ამ განხეთქილების იდეა სულ ცოტა ხნის წინ დაიბადა. ძველი ბერძე-

² სამი დიადი დღე — 1830 წლის ივლისის რევოლუციის ბოლო დღეები 27, 28, 29 ივლისი (მთარგმნ. შენ.)

ნი ისტორიკოსები: ჰეროდოტე, თუკიდიდე, უფრო აქეთ, ჩვენი მეცნიერების ნამდვილი მეტრები, წინამორბედები, რომელთა სახელები ღირსია, რომ ფიგურირებდეს ჩვენი კორპორაციის ყველაზე წმინდა და საპატიო ადგილზე, ვერასოდეს წარმოიდგენდნენ, რომ ნაშუადღევის ასახსნელად შესაძლოა საკმარისი ყოფილიყო დამატებითი ცოდნა დილის შესახებ. „ის, ვინც შემოიფარგლება მხოლოდ ანმყოფი, დღევანდელობით, ვერ გაიგებს დღევანდელობას“. — წერდა მიშლე მშვენიერი წიგნის — „ხალხი“-ს დასაწყისში, რომელიც ამავდროულად გაჯერებულია თავისი საუკუნის მგზნებარებით. ჯერ კიდევ ლეიბნიცი ისტორიის მიერ ბოძებულ სიკეთეებს შორის გამოყოფდა „წარსულის მოვლენებში აღმოჩენილ თანამედროვე მოვლენების სათავეებს“, რადგან „რეალობის გაგება ყველაზე უკეთ მისივე მიზეზებით შეიძლება“ — ამატებდა იგი.

მაგრამ ლაიბნიცისა და მიშლეს შემდეგ მნიშვნელოვანი რამ მოხდა: ერთიმეორეს მიყოლებულმა ტექნიკურმა რევოლუციებმა უზომოდ გააფართოვა ფსიქოლოგიური ინტერვალი თაობათა შორის. ელექტრობის და ავიაციის ეპოქის ადამიანი გრძნობს, და ალბათ არცთუ უსაფუძვლოდ, რომ ძალზე დაშორდა თავის წინაპრებს და სიამოვნებით აკეთებს კატეგორიულ დასკვნებს, რომ ისინი ვეღარ განსაზღვრავენ მის ყოფას. ამას დაუმატეთ ინჟინრული აზროვნებისათვის დამახასიათებელი მოდერნისტული მიდრეკილება. დინამო რომ აამუშაო ან შეაკეთო, განა აუცილებელია მოხუცი ვოლტას გალვანიზმის იდეებში გარკვევა? ამავე ანალოგიით, რაც უეჭველად მცდარია, მაგრამ მაინც

წარმოიშობა ტექნიკის გავლენის ქვეშ მყოფი ადამიანების გონებაში, მათ შეიძლება იფიქრონ, რომ კაცობრიობის დღევანდელი დიდი პრობლემების ასახსნელად და მათ გადასაჭრელად სულაც არ არის საჭირო უწინდელის გაანალიზება. ამ მექანიკის ატმოსფეროთი შეპყრობილი ისტორიკოსების ერთი ნაწილი ანგარიშმიუცემლად, ჯგუფურად იმეორებს: „ანმყოფი ასახსნელად ისტორია უნდა შემოიფარგლოს მხოლოდ თანამედროვე პერიოდის შესწავლით“. ორი მათგანს კი 1899 წელს ამის დაწერისაც არ მოერიდა.

[თუ კარგად ჩავუკვირდებით,] ანმყოფისათვის ასე დამახასიათებელი თვითშეცნობის პრივილეგია მთელ რიგ უცნაურ პოსტულატებს ეფუძნება.

ჯერ ერთი, მიიჩნევენ, რომ ადამიანთა ცხოვრების პირობებმა ერთი ან ორი თაობის მანძილზე განიცადა არა მხოლოდ სწრაფი, არამედ ტოტალური ცვლილებები. ისე, რომ ვერც ერთი ოდნავ მოძველებული ინსტიტუცია, საქმიანობის ვერც ერთი ტრადიციული სფერო ვერ გაეცეოდა ლაბორატორიების თუ ქარხნების რევოლუციურ გავლენას. ეს იმას ნიშნავს, რომ ავიწყდებათ ინერციის ძალა, რაც ასე დამახასიათებელია სოციალური მიღწევებისათვის. ადამიანი მთელ თავის დროს უთმობს იმ მექანიზმების შექმნას, რომლის ტყვეც, ძალაუწილებურად, თვითონვე ხდება. ჩვენი ქვეყნის ჩრდილოეთ ნაწილში მოგზაურობისას ვინ არ მოხიბლულა ველმინდვრების უცნაური მოხაზულობით? მიუხედავად იმ ცვლილებებისა, რასაც საუკუნეთა მანძილზე ადგილი ჰქონდა მამულების პირვანდელ სქემაში, ის ვიწრო და წაგრძელებული მიწის ზოლები, რომელიც სახნავს

ყოფს აურაცხელ პატარა ნაკვეთებად, დღესაც თავგზას უბნევს აგრონომებს. ენერგიის უაზროდ ფლანგვა, რასაც ამგვარი დანაწილება იწვევს, უხერხულობები, რაც მიწის დამუშავებისას იქმნებოდა — უდავოა. რით აიხსნება ეს ყოველივე? სამოქალაქო კოდექსით და მისი გარდაუვალი შედეგებით, — პასუხობდნენ სულსწრაფი პუბლიცისტები. მოანესრიგეთ ჩვენი კანონები მემკვიდრეობის შესახებ, — ამატებდნენ ისინი, — და მოისპობა ყოველგვარი გაუგებრობა. მათ რომ უკეთ სცოდნოდათ ისტორია, უკეთ რომ შეესწავლათ გლეხის აზროვნება, რომელიც ჩამოყალიბდა საუკუნეთა მანძილზე პრაქტიკული საქმიანობით, ასე მარტივ ახსნას არ მოუძებნიდნენ ამ საკითხს. მართლაც, ეს ზოლმინიანობა ისეთ შორეულ წარსულში იწყება, რომ დღემდე ვერც ერთმა მეცნიერმა ვერ შეძლო მისი დამაკმაყოფილებლად ახსნა. ამ საქმეში დოლმენების ეპოქის მხვნელებს მეტი დანაშაული მიუძღვით, ვიდრე პირველი ეპოქისას. აქ მიზეზების არასწორი ახსნა, როგორც საერთოდ ხდება ხოლმე, აფერხებს სწორ თერაპიას. წარსულის არცოდნა მხოლოდ ანმეოს გაგებას კი არ უშლის ხელს, დღევანდელ საქმიანობასაც აფერხებს. უფრო მეტიც: იმისათვის, რომ საზოგადოება, როგორიც არ უნდა იყოს იგი, მთლიანად იქნეს გამოკვლეული და დეტალურად შესწავლილი უახლოესი წარსულის გათვალისწინებით, საკმარისი არ არის ცვლილებებზე სრულყოფილად მორგებული სტრუქტურა. კიდევ საჭიროა, რომ თაობებს შორის ურთიერთობა დამყარდეს, თუ შეიძლება ასე ითქვას, მწკრივში, ანუ ბავშვებს თავის წინაპრებთან კონტაქტი ჰქონდეთ მხოლოდ მამების საშუალებით.

მაგრამ ასე არ ხდება აბსოლუტურად ზეპირი კომუნიკაციების შემთხვევაშიც კი. [შეხედეთ, მაგალითად, ჩვენს სოფლებს.] სამუშაო პირობებიდან გამომდინარე, თითქმის მთელი დღის განმავლობაში დედ-მამა მოცილებულია მცირეწლოვან შვილებს; ამ უკანასკნელთ ძირითადად ბებია-ბაბუა უვლის. ამრიგად, აზროვნების ჩამოყალიბების თითოეულ ეტაპზე ერთი ნაბიჯი იდგმება უკან, რაც ცვლილების მატარებელი თაობის გავლით ყველაზე მოქნილ გონებას ყველაზე მტკიცესთან აკავშირებს. [ეჭვი არ შეგვეპაროს, რომ აქედან მოდის, უპირველეს ყოვლისა, ბევრი გლეხური საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი ტრადიციონალიზმი. ეს განსაკუთრებით ნათელი შემთხვევაა. იგი ერთადერთი როდია. ბუნებრივი ანტაგონიზმი ძირითადად დამახასიათებელია მომიჯნავე ასაკობრივი ჯგუფებისათვის; ახალგაზრდობა უფრო ხშირად მეტს სწავლობს ხანდაზმულებისაგან, ვიდრე შუახნის ადამიანებისაგან.]

მით უმეტეს აადვილებს აზრების გადაცემას წერილობითი ტექსტი [ზოგჯერ ერთმანეთთან ძალზე დაშორებული თაობებისთვისაც კი], რაც ქმნის ცივილიზაციის უწყვეტობას. ლუთერი, კალვინი, ლოიოლა: ესენი არიან წარსულის ადამიანები, XVI საუკუნის ადამიანები. ისტორიკოსს, რომელსაც სურს გაუგოს მათ და სხვებისთვისაც გახადოს გასაგები, პირველ რიგში, ისინი თავიანთ საკუთარ გარემოში, მათი დროის გონებრივ ატმოსფეროში უნდა მოაქციოს იმ სააზროვნო პრობლემების პირისპირ, რომელსაც არაფერი აქვს საერთო ჩვენს პრობლემებთან. თუმცა, ვინ გაბედავს იმის თქმას, რომ

თანამედროვე სამყაროს ზუსტი აღქმისათვის ჩვენგან ასწლეულებით დაშორებული პროტესტანტული ან კათოლიკური რეფორმის არსში წვდომა ნაკლებ მნიშვნელოვანია, [ვიდრე ჩვენთვის დროში უფრო ახლობელი, მაგრამ უფრო ეფემერული გონებრივი თუ მგრძნობელობითი ცვლილებები?]

შეცდომა აქ, საერთო ჯამში, ნათელია და მის დასაძლევად საკმარისია მისი ფორმულირება. კაცობრიობის ევოლუციური მიმდინარეობა წარმოუდგენიათ, როგორც მოკლე და ძლიერი ბიძგების თანმიმდევრობა, რომელთაგან თითოეული გრძელდება მხოლოდ რამოდენიმე ცხოვრების მანძილზე. დაკვირვება, პირიქით, მოწმობს, რომ ამ უსასრულო კონტინუუმში დიდ ბიძგებს თავისუფლად შეუძლია გავრცელება ყველაზე შორეული მოლეკულებიდან ყველაზე ახლომდებარემდე. რა შეიძლება ითქვას იმ გეოფიზიკოსზე, რომელიც დაკმაყოფილდება მირიამეტრების გადათვლით და გადანყევტს, რომ მთვარის გავლენა ჩვენს დედამიწაზე გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე მზისა? [არც დროში და არც სივრცეში რაიმე ძალის ზეგავლენა მხოლოდ მანძილით არ განისაზღვრება.]

წარსულის მოვლენები, როგორიცაა, მაგალითად, უკვალოდ გამქრალი სარწმუნოებები, ვერშემდგარი სოციალური ფორმები, ყავლგასული ტექნიკა, რომელიც, როგორც ჩანს, ველარ მართავს ანმყოს, მხოლოდ ამის გამო შეიძლება ჩავთვალოთ მისი შეცნობისათვის უსარგებლოდ? ეს იქნებოდა იმის დავიწყება, რომ არ არსებობს ნამდვილი ცოდნა გარკვეული შედარებების გარეშე. რა თქმა უნდა, იმ პირობით, რომ ეს შედარება

უნდა ემყარებოდეს განსხვავებულ, თუმცა ამავედროულად მონათესავე რეალობებს. ვერავინ უარყოფს, რომ საქმე სწორედ მსგავს შემთხვევასთან გვაქვს. რასაკვირველია, დღეს უკვე აღარ ვთვლით, როგორც მაკიაველი წერდა და როგორც ჰიუმი და ბონალდი ფიქრობდნენ, რომ დროში „სულ ცოტა ერთი რამ მაინც არის უცვლელი: ეს ადამიანია“. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ადამიანიც ძალიან შეიცვალა: გონებრივადაც და, შეჭველია, თავისი სხეულის ყველაზე ფაქიზი მექანიზმებითაც. სხვაგვარად როგორ შეიძლებოდა? მისი გონებრივი ატმოსფერო სიღრმისეულად გარდაიქმნა. არანაკლებ შეიცვალა მისი ჰიგიენა, კვება. თუმცა, რაღაც უნდა არსებობდეს ადამიანის ბუნებასა და ადამიანთა საზოგადოებებში ისეთი, რაც მუდმივია, ურომლისოდაც თვით ადამიანთა სახელები და საზოგადოებათა სახელწოდებები არაფრის მთქმელი იქნებოდა. ნუთუ გვჯერა, რომ გავუგებთ ამ ადამიანებს, თუკი შევისწავლით მხოლოდ მათ რეაქციებს დროის ერთი რომელიმე მონაკვეთის კონკრეტულ შემთხვევაში? ეს მცდელობა იმის გასაგებადაც კი არ იქნებოდა საკმარისი, თუ რას წარმოადგენენ ეს ადამიანები ამ მოცემულ მომენტში. ჩრდილში დარჩება დროებით შეუმჩნეველი ბევრი შესაძლებლობა, რომელსაც ნებისმიერ წუთს შეუძლია იჩინოს თავი, ბევრი მამოძრავებელი ძალა, მეტ-ნაკლებად გაუცნობიერებელი, ინდივიდუალური თუ კოლექტიური ქმედებები; ერთჯერადი ექსპერიმენტი ყოველთვის უძლურია ამოიცნოს თავისივე შემადგენელი ნაწილები და, აქედან გამომდინარე, უძლურია მოგვანოდოს საკუთარი ინტერპრეტაცია.

[ეპოქათა ერთიანობა ისეთი ძლიერია, რომ მათ შორის შემეცნებით კავშირებს ორმაგი მნიშვნელობა აქვს. ანმყოს გაუგებრობა ფატალურად მომდინარეობს წარსულის არცოდნიდან. მაგრამ ალბათ ამაოა ძალ-ღონის ხარჯვა წარსულის გაგებაზე, თუ არაფერი იცი ანმყოს შესახებ.] ერთხელ უკვე გავიხსენე ეს ამბავი: სტოკჰოლმში ანრი პირენს გავყევი. როგორც კი ჩავედით, მითხრა: „პირველად რა ვნახოთ? მგონი სულ ახლახან ქალაქის რატუშა ააშენეს; იმით დავინყოთ“. შემდეგ, თოთქოს მიხვდა ჩემს გაოცებას, დაუმატა: „მე რომ ანტიკვარი ვყოფილიყავი, მხოლოდ სიძველეებს ვნახავდი, მაგრამ ისტორიკოსი ვარ, ამიტომაც მიყვარს სიცოცხლე.“ მართლაც, სიცოცხლის აღქმის უნარი არის ისტორიკოსის უმთავრესი თვისება. ნუ მოვტყუვდებით სტილის გარკვეული სიმკაცრით, ჩვენს შორის ყველაზე დიდ პიროვნებებსაც ახასიათებდა ეს: ფიუსტელს თუ მეტლანდს, რომელთა მიდგომაც ყველაზე მკაცრი იყო, არანაკლებ მკაცრი, ვიდრე მიშლესი. შესაძლოა ეს ფერიას საჩუქარია, რომელსაც ვერ შეიძენ, თუ აკვანში არ მიგიღია. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ მას მუდმივი დახვეწა და განვითარება არ სჭირდება. ამის მაგალითს იძლეოდა თვით პირენი დღევანდელობასთან მუდმივი კონტაქტით.

ადამიანური ცხოვრების თრთოლვა, რომელიც წარმოსახვის დიდი ძალისხმევით ძველ ტექსტებში უნდა აღვადგინოთ, სწორედ აქ, დღევანდელობაში აღიქმება უშუალოდ ჩვენი გრძნობებით. ბევრჯერ ნამიკითხავს და მომიყოლია ომებისა და ბრძოლების შესახებ. მაგრამ, ნამდვილად ვიცნობდი კი, ამ ზმნის

ყველაზე ფართო მნიშვნელობით, მის არსს, სანამ თვითონ არ გამოვცადე ის საშინელი გულზიდვა, რასაც არმიისათვის ალყა და ხალხისათვის დამარცხება წარმოადგენს? სანამ მე თვითონ არ შევისუნთქე გამარჯვების სიხარული 1918 წლის ზაფხულში და შემოდგომაზე? — იმედი მაქვს, კვლავაც შევიცებ ფილტვებს თავისუფლების ჰაერით, მაგრამ ვაი, რომ მას სხვა სურნელი ექნება! — ნამდვილად ვიცოდი ნეტავ ამ მშვენიერი სიტყვის არსი? სიმართლე რომ ითქვას, შეგნებულად თუ შეუგნებლად, ყოველთვის ჩვენი ყოველდღიური გამოცდილებიდან ვიღებთ და, სადაც საჭიროა, ახალ ფერებს ვუმატებთ იმ ელემენტებს, რომელიც წარსულის აღდგენაში გვხმარება. რა აზრი ექნება ჩვენთვის თვით იმ სიტყვებს, რომელსაც ვხმარობთ გარდასული სულიერი მდგომარეობის თუ გამქრალი სოციალური ფორმების დასახასიათებლად, თუკი ჯერ ადამიანთა ცხოვრებას არ დავაკვირდებით? უკეთესი იქნება, თუ ამ ინსტინქტით გაჯერებულ ქმედებას შევცვლით შეგნებული და გაკონტროლებული დაკვირვებით. ვფიქრობ, დიდი მათემატიკოსის სიდიადეს არაფერი მოაკლდება, თუ ამ სამყაროს, რომელშიც ცხოვრობს, თვალახვეული შემოვივლის. მაგრამ ერუდიტი, რომელსაც არ აინტერესებს გარე სამყარო, ადამიანები, საგნები და მოვლენები, ალბათ ღირსია, რომ, როგორც პირენი ამბობდა, ანტიკვარი ვუნოდოთ. კარგს იზამს, თუ ისტორიკოსის სახელზე უარს იტყვის.

გარდა ამისა, მხოლოდ ისტორიული მგრძნობელობის გამომუშავებაში არ არის საქმე. ხდება ხოლმე, რომ რაღაც მოცემულ ეტაპზე ანმყოს ცოდნა უფრო პირდაპირ ეხმარება ადამიანს წარსულის გაგებაში.

მართლაც, სერიოზული შეცდომა იქნებოდა იმის ფიქრი, რომ ისტორიკოსების მიერ კვლევაში გამოყენებული თანმიმდევრობა აუცილებლად უნდა ემთხვეოდეს მოვლენების თანმიმდევრობას. ზოგჯერ ისტორიკოსისთვის მომგებიანია თხრობის დაწყება, როგორც მეტლანდი ამბობდა, „უკულმა“, რადგან ყოველგვარი კვლევისთვის ბუნებრივია შედარებით ცნობილიდან უფრო ბუნდოვანზე გადასვლა; თუმცა, იგულისხმება, რომ შემდეგ ისტორია თავისი ნამდვილი მიმდინარეობით აღდგება. რასაკვირველია, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ რაც უფრო ვუახლოვდებით ანმეოს, მით უფრო ნათელია დოკუმენტალური მასალა. ჩვენ გაცილებით ნაკლებად ვართ გათვითცნობიერებულები ჩვენ. ალ.-ის X საუკუნის მოვლენებზე, ვიდრე, მაგალითად, კეისრის ან ავგუსტუსის ეპოქაზე. უმეტეს შემთხვევაში, ჩვენთან უფრო ახლოს მყოფი პერიოდები ემთხვევა შედარებით შესწავლილ მონაკვეთებს. დაუმატეთ ისიც, რომ შორეულიდან ახლობელ ეპოქაზე მექანიკური გადასვლისას დროის დაკარგვის საფრთხე გვექმნება იმ ფენომენის საწყისის ან მიზეზების ძებნაში, რომელიც სინამდვილეში შეიძლება წარმოსახვის ნაყოფი იყოს. ჩვენს შორის ყველაზე ცნობილებიც კი უშვებდნენ ზოგჯერ უცნაურ შეცდომებს, როდესაც უარს ამბობდნენ ფრთხილი რეგრესული მეთოდის გამოყენებაზე იქ, სადაც ეს საჭირო იყო. ფიუსტელდე კულანჟმა ყურადღება გადაიტანა ფეოდალური ინსტიტუციების „სათავეებზე“, რომელზეც, ჩემი აზრით, მას საკმაოდ ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდა და ბატონყმობის ჩანასახს, რომლის წყაროებსაც მეორე ხელიდან გაეცნო, სრულიად ყალბ ფერებში ხედავდა.

არც ისე იშვიათად, როგორც ფიქრობენ, საქმის ნათელსაყოფად, დღევანდლობამდე უნდა მივყვეთ მას. როგორც უკვე ვნახეთ, ჩვენი სოფლის პეიზაჟის ძირითადი დამახასიათებელი თვისებები ძალიან შორეულ ეპოქაში ჩამოყალიბდა. მაგრამ იმ იშვიათი დოკუმენტების განმარტებისათვის, რომლებიც საშუალებას გვაძლევენ შევალნიოთ ამ ბნელით მოცულ გენეზისში, პრობლემის სწორად დასასმელად და მასზე წარმოდგენის შესაქმნელად, უნდა შესრულდეს პირველი პირობა: დავაკვირდეთ და გავაანალიზოთ დღევანდელი პეიზაჟი, რადგან მხოლოდ ის იძლევა მთლიანის პერსპექტივას, რომელიც კვლევის ამოსავალ წერტილს წარმოადგენს. მაგრამ, არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ერთხელ ჩამოყალიბებული ეს სურათი უცვლელი სახით მიესადაგება ყველა ეტაპს, ქვედა პერიოდიდან დასაწყისამდე. აქ, ისევე როგორც სხვაგან, ისტორიკოსს სურს დაინახოს ცვლილება, მაგრამ ფილმში, რომელსაც იგი უყურებს, მხოლოდ ბოლო კადრებია მთელი. დაზიანებული კადრების აღსადგენად, პირველ რიგში, საჭიროა ფირის უკან დატრიალება.

მაშასადამე, ადამიანის შესახებ დროში არსებობს ერთადერთი მეცნიერება, რომელშიც მუდმივად ერთმანეთს უკავშირდება ცოცხლებისა და გარდაცვლილების კვლევა. რა ვუნოდოთ მას? მე უკვე ვთქვი, თუ რატომ მეჩვენება ძველი სახელწოდება ისტორია ყველაზე უფრო ტევადი, ნაკლებ შეზღუდული, ყველაზე მეტად დატვირთული მრავალი საუკუნის ამაღელვებელი მოგონებებით; აქედან გამომდინარე — საუკეთესო. როდესაც გთავაზობთ, რომ ზოგიერთი ცრურწმენის მიუხედავად, რომელიც მასზე ნაკლები ხნისაა, ეს სახელი მოიცავდეს პერიოდს დღე-

ვანდლობამდე, ამით სულაც არ ვცდილობ — ნუთუ საჭიროა თავის მართლება? — ვინრო კორპორაციული მოთხოვნების წამოყენებას. ცხოვრება მეტისმეტად ხანმოკლეა, ხოლო ცოდნის შეძენა — მეტისმეტად ხანგრძლივი პროცესი, იმისათვის, რომ რაგინდ გენიოსი იყო, მთლიანად აითვისო კაცობრიობის მონაპოვარი. თანამედროვეობას ყოველთვის ეყოლება თავისი სპეციალისტები, ისე, როგორც ქვის ხანას ან ეგვიპტოლოგიას. ერთსაც და მეორესაც უბრალოდ უნდა ახსოვდეს, რომ ისტორიულ კვლევებს ავტარკია არ სჭირს. დამოუკიდებლად ვერც ერთი მათგანი სრულყოფილად ვერაფერს გაარკვევს თვით

თავის სფეროშიც კი. ერთადერთი ნამდვილი ისტორია, რომელიც მხოლოდ ურთიერთდახმარებით იქმნება, არის მსოფლიო ისტორია.

თუმცა, მეცნიერება არ განისაზღვრება მხოლოდ თავისი საგნით. ამდენად, მისი საზღვრები შეიძლება დადგენილ იქნას თვით მისი კვლევის მეთოდების ბუნებიდან გამომდინარე. ისლა დაგვრჩენია, რომ დავსვათ შეკითხვა: იმისდა მიხედვით, ვუახლოვდებით თუ ვშორდებით ანმყოს, კვლევის ტექნიკა უნდა იყოს თუ არა არსებითად განსხვავებული? ეს გახლავთ სწორედ ისტორიული დაკვირვების პრობლემა.

თავი მეორე

ისტორიული დაკვირვება

1. [ისტორიული დაკვირვების ზოგადი თავისებურებანი

[თავდაპირველად განვმარტოთ, რას ნიშნავს წარსულის შესწავლა].

ისტორიული ინფორმაციის შესწავლის ყველაზე აშკარა თავისებურებები [ტერმინის ვინრო და მიღებული გაგებით] მრავალჯერ არის აღწერილი. მიჩნეულია, რომ ისტორიკოსი შეისწავლის ფაქტებს და არსებითად სრულიად მოკლებულია შესაძლებლობას თვითონ დაადასტუროს ისინი. რამზესი არც ერთ ეგვიპტოლოგს არ უნახავს; ნაპოლეონის ომების არც ერთ სპეციალისტს აუსტერლიცის ქვემეხების ხმა არ გაუგონია. მაშასადამე, წარსულზე საუბარი მხოლოდ მოწმეების საშუალებით

შეგვიძლია. წარსულთან მიმართებაში ჩვენ გამოძიებლის მდგომარეობაში ვიმყოფებით — ვცდილობთ აღვადგინოთ ის, რასაც უშუალოდ არ შევსწრებივართ; ან ფიზიკოსისა, რომელიც ავადმყოფობის გამო ვერ დაესწრო ცდებს და შედეგებს ლაბორატორიის ერთ-ერთი ასისტენტისაგან გეზულობს. ერთი სიტყვით, ანმყოსაგან განსხვავებით, წარსულის შესახებ ჩვენი ცოდნა, როგორც წესი, “არაპირდაპირია”.

ამ შენიშვნების სისწორეში ვერავინ შემოგვედავება. თუმცა ზოგიერთი რამ დასაზუსტებელია.

. . .

დავუშვათ, ერთ — ერთი არმიის სარდალმა გამარჯვება მოიპოვა და მოისურვა თვითონვე დაუყოვნებლივ აღენერა ეს ფაქტი. იგი მოხაზავს საბრძოლო გეგმას; აღწერს, როგორ უხელმძღვანელა მას. [(იმისათვის, რომ ყველა კოზირი გამოვიყენოთ, წარმოვიდგინოთ ძველი საუკუნეების შეტაკება, რომელიც პატარა ტერიტორიაზე მოხდა)]. შედარებით მცირე ფართობის წყალობით მას შესაძლებლობა ჰქონდა თითქმის მთელი ბრძოლისათვის თვითონვე ედევნებინა თვალყური. თუმცა ეჭვგარეშეა, რომ დიდი საბრძოლო ეპიზოდის აღწერისას იგი თავისი ხელქვეითების (მეთაურები უმეტესწილად ხელქვეითების მიერ მიწოდებულ ცნობებს ეყრდნობიან) პატაკებს დაეყრდნობოდა. [როდესაც სარდალი იმ ბრძოლის მთხრობლად გვევლინება, რომლის მონაწილეს რამდენიმე საათის წინ თვითონვე გახლდათ, როგორ გგონიათ, ბრძოლის მიმდინარეობისა თუ ჯარების მოძრაობის გადმოსაცემად რომელი ინფორმაცია უფრო გამოადგება — ის საბრძოლო ეპიზოდები, რომლებიც ლორწოვით მეტ-ნაკლებად ბუნდოვნად თავად დაინახა, თუ პატაკები, რომლებსაც შიკრიკები და ხელქვეითები დაუყოვნებლივ აბარებდნენ? წინამძღოლები იშვიათად გამოდგებიან საკუთარ ქმედებათა მონმეებად. შეეფერება თუ არა სიმართლეს ის ხელსაყრელი ჰიპოთეზა, რომლის მიხედვითაც ანმყო შესწავლის პრივილეგია პირდაპირი დაკვირვებაა?

სინამდვილეში ასეთი დაკვირვება თითქმის ყოველთვის მცდარია. საკმარისია დამკვირვებლის თვალსაწიერი მცირეოდენ გაფართოვდეს, მისთვის ეს უკვე ცხადი ხდება. დიდი ნაწილი ხილული საგნების ერთობლი-

ბისა სხვის მიერ დანახული საგნებია. ეკონომისტი ამა თუ იმ თვის ან კვირის საქონელბრუნვის ცვალებადობას სტატისტიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით შეისწავლის, მაგრამ ამ მონაცემებს თვითონ არ ადგენს. თანამედროვე თვალსაზრისების მკვლევარი საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვას ატარებს დღევანდელობის მთავარ პრობლემებზე. იგი სვამს კითხვებს, ინიშნავს, ადარებს და აჯგუფებს პასუხებს. რას აძლევს მას ეს პასუხები? თანამოსაუბრის მიერ მეტ-ნაკლებად მწყობრად გამოხატულ წარმოდგენას იმ საკითხზე, რომელზეც აზრს გამოთქვამს, თუ თვალსაზრისთა ისეთ სურათს, როგორი სახითაც საკუთარი აზრების გადმოცემა სურს? ისინი მკვლევარის საცდელ ობიექტებს წარმოადგენენ. როდესაც ფიზიოლოგი კვეთს ზღვის გოჭს და საკუთარი თვალით ხედავს საკვლევ დაზიანებას ან ანომალიას, „ქუჩაში ხალხის“ სულიერი მდგომარეობა მისთვისაც იმ სურათითაა ცნობილი, რომელსაც ეს ხალხი თავად აწვდის მას. ვინაიდან მოვლენების, ჟესტებისა და სიტყვების უსასრულო რიგში, რომელიც ადამიანთა გარკვეული ჯგუფის არსებითი შემადგენელია, ინდივიდი მხოლოდ იმ ერთ პატარა ნაწილს აღიქვამს, რის საშუალებასაც მას საკუთარი შეგრძნებები და ყურადღების გამახვილების უნარი აძლევს. ანუ ადამიანს მხოლოდ საკუთარი გონებრივი მდგომარეობის უშუალო შეცნობის უნარი აქვს: ცოდნა კაცობრიობის შესახებ, რომელ დროშიც არ უნდა ვითარდებოდეს მოქმედება, ძირითადად სხვების მონაცემებზეა აგებული. [დღევანდელობის მკვლევარი ამ საკითხში წარსულის მაძიებელზე უკეთეს მდგომარეობაში არ იმყოფება.] [შეიძლება უარესშიც.]

ახლა განვიხილოთ, არის თუ არა შორეულ წარსულზე დაკვირვება ყოველთვის „არაპირ-დაპირი“?

სრულიად ნათელია, ისტორიის ზოგიერთ თეორეტიკოსს რატომ შეექმნა შთაბეჭდილება, რომ საკვლევი ობიექტი და მკვლევარი დაშორდნენ ერთმანეთს. იმიტომ, რომ ისინი მოვლენებისა და ეპიზოდების ისტორიას განიხილავდნენ. მცდარია თუ არა ამგვარი მიდგომა (ამაზე მოგვიანებით ვიმსჯელებთ), ანუ ენიჭება თუ არა უდიდესი მნიშვნელობა ზოგიერთი პერსონაჟის ქცევის, სიტყვების თუ განწყობის ზუსტ აღწერას, რომლებიც შედარებით ხანმოკლე სცენაში იყრიან თავს და, შედეგად, კლასიკური ტრაგედიის მსგავსად, ვითარდება იმ პერიოდის ყველა კრიზისული მოვლენა: რევოლუცია, ბრძოლა, დიპლომატიური შეხვედრა და ა. შ. როგორც ამბობენ, 1792 წლის 2 სექტემბერს პრინცესა დე ლამბალის შუბზე ჩამოცმული თავი სამეფო ოჯახის ფანჯრების ქვეშ ჩაატარეს. სიმართლეა ეს თუ გამოგონილი? ბ-ნი პიერ კარონი, რომელმაც ამ ეპოქის მასობრივ ხოცვაზე საოცრად დამაჯერებელი წიგნი დაწერა, აზრის გამოთქმისაგან თავს იკავებს. მას რომშეძლებოდაამსაშინელიმსვლელობისათვის ტაძრის ერთ-ერთი კოშკიდან ედევნებინათვალყური, პასუხი უეჭველად ექნებოდა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ასეთ ვითარებაში იგი მეცნიერისათვის ჩვეულ სიმშვიდეს შეინარჩუნებდა, გარდა ამისა, არ დაეყრდნობოდა საკუთარ მეხსიერებას (სრულიად სამართლიანადაც) და ყველა მოვლენას მაშინვე ჩაინიშნავდა. მსგავს შემთხვევაში, მიგვაჩნია, რომ ფაქტის თვითმხილველისაგან განსხვავებით, ისტორიკოსი დამამცირებელ მდგო-

მარეობაშია. იგი თითქოს მწკრივის ბოლოში დგას, სადაც ბრძანებები თავიდან ბოლოსაკენ გადაეცემა. ეს ის ადგილი არ არის, სადაც დარწმუნებული იქნები ინფორმაციის სიზუსტეში. ერთხელ, ლამის ცვლისას ასეთ სცენას შევესწარი: მწკრივში დაიძახეს — „ყურადღება! [ყუმბარის] ორმოები მარცხნივაა!“ ბოლოში მდგომამდე ამ დაძახილმა შემდეგი სახით მიაღწია: „მარცხნისაკენ, ნაბიჯით იარ!“ — გადადგა ნაბიჯი მარცხნივ და ორმოში აღმოჩნდა.

არსებობს სხვა შემთხვევებიც. თანამედროვე არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს ქრისტიანობამდე რამდენიმე ათასწლეულის წინ სირიაში აგებული ციხე-სიმაგრის კედლებში ჩატანებული ქოთნები, რომლებიც ბავშვების ჩონჩხით იყო სავსე. ჩვენი აზრით, ნაკლებ სავარაუდოა, რომ ეს ნეშტები აქ შემთხვევით მოხვედრილიყო — საქმე უნდა გვექონდეს ადამიანის მსხვერპლშენიშვნასთან, რომელიც ციხე-სიმაგრის მშენებლობისას სრულდებოდა და მასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. ამ რიტუალებში გამოხატულ რწმენათა შესახებ ცნობების მოსაპოვებლად იძულებულნი ვართ იმ დროის მონაცემებს დავეყრდნოთ; თუ ისინი არ გაგვაჩნია, სხვა შესაბამის მონაცემებს გამოვიყენებთ. როდესაც ვეცნობით რაიმე რწმენას, რომელსაც არ ვიზიარებთ, განა მაშინაც სხვების ინფორმაციას არ ვეყრდნობით? ამგვარად ხდება [კვლავ უნდა გავიმეოროთ] ყველა ჩვენთვის უცხო ფენომენის შემთხვევაშიც. რაც შეეხება მსხვერპლშენიშვნის ფაქტს, ჩვენი პოზიცია სრულიად განსხვავებულია. უნდა ითქვას, რომ ამას მაშინვე ვერ ვაცნობიერებთ, ისევე როგორც გეოლოგი, რომელმაც

გაქვავებულ ზღვის ნამარხ მოლუსკს მიაგნო ან ფიზიკოსი, რომელმაც აღმოაჩინა, რომ ბროუნის ქაოსურ მოძრაობას მოლეკულების მოძრაობა განაპირობებს. თუმცა მარტივი მსჯელობა, რომელიც ყველა სხვა შესაძლო განმარტებას გამოირიცხავს, საშუალებას გვაძლევს უკვე დამტკიცებულიდან გადავინაცვლოთ იმ ფაქტზე, რის დამადასტურებლადაც მოცემული საგანი გვევლინება. ამგვარი ელემენტარული ინტერპრეტაცია მჭიდრო კავშირშია ინსტინქტურ გონებრივ ოპერაციასთან, ურომლისოდაც ვერავითარი შეგრძნება აღქმად ვერ გადაიქცეოდა. მასში არაფერია ისეთი, რაც ამ საგანსა და ჩვენს შორის სხვა დამკვირვებლის ჩარევას მოითხოვდა. ისტორიის სპეციალისტებს, საზოგადოდ, არაპირდაპირ შემეცნებად მიაჩნდათ ის, რაც ისტორიკოსის გონებას სხვა ადამიანების გონების არსებით მიეწოდა. [შესაძლოა ტერმინი კარგად არ არის შერჩეული; იგი მხოლოდ შუამავლის არსებობის მითითებით შემოიფარგლება; გაუგებარია, ეს რგოლი რატომ უნდა წარმოადგენდეს აუცილებლად ადამიანს. თუმცა სიტყვებზე ნუ ვიკამათებთ დამივიდოთ, რაც საყოველთაოა და ადამიანურია. ამგვარად, ჩვენი ცოდნა რამდენიმე ათასწლეულის წინ სირიაში კედელში ჩატანებულ მსხვერპლად შეწირულებთან დაკავშირებით არაპირდაპირი არ უნდა იყოს.]

პირდაპირი აღქმის საშუალებას წარსულის სხვა ნაშთებიც იძლევა. ასეთია თითქმის ყველა არანერვილობითი (რაც უხვად მოგვეპოვება) და მრავალი წერილობითი მტკიცებულება. ჩვენი მეთოდების ყველაზე ცნობილ თეორეტიკოსებს არქეოლოგიური კვლევის ტექნიკის მიმართ საოცარი და საგანგებო გულგრილობა რომ არ გამოეჩინათ, სკრუპუ-

ლოზურად რომ არ მიყოლოდნენ დოკუმენტების მონათხრობსა და წყაროებში ასახულ მოვლენებს, არ გვიბიძგებდნენ ყველაფერზე მუდმივად დამოკიდებული დაკვირვებისაკენ. ქალდეაში ურის მეფეთა სამარხებში ამაზონიტისაგან დამზადებული მძივები აღმოაჩინეს. ამ ქვის ყველაზე ახლო მდებარე საბადო ინდოეთში და ბაიკალის ტბის მიდამოებშია. დასკვნა, თითქოს, თავისთავად ცხადი ხდება — ჩვენს ერამდე მესამე ათასწლეულიდან მოყოლებული ევფრატის ქვემო ნელის ქალაქები შორეულ ქვეყნებთან აწარმოებდნენ ვაჭრობას. ამგვარი ინდუქცია შეიძლება მივიღოთ ან უარვყოთ. ერთადერთი, რისი თქმაც შეიძლება, — ეს უდავოდ კლასიკური ტიპის ინდუქციაა. იგი ემყარება ფაქტებს და არა ვინმეს მოსაზრებას. ხელმისაწვდომობა მხოლოდ მატერიალური დოკუმენტების პრივილეგია არ გახლავთ. ისევე როგორც კაჟი, რომელიც ოდესღაც ქვის ხანის ოსტატმა გამოკვეთა, ენობრივი მოვლენა, ტექსტში ჩასმული სამართლის კანონი, წეს-ჩვეულებების წიგნში ჩანერილი ან სტელაზე გამოსახული რიტუალი — არის რეალობა, რომელსაც აღვიქვამთ და საკუთარი გონების შესაძლებლობათა გამოყენებით ვხსნით. შუამავლად სხვა ადამიანის ტვინის მოხმობა ამ საკითხში ჩვენ არ გვესაჭიროება. ზემოთ მოყვანილ შედარებას მივუბრუნდებით და დავძენთ, რომ არ არის მართალი, თითქოს ისტორიკოსმა მხოლოდ სხვისი დასკვნების წყალობით იცოდეს, რა ხდება მის ლაბორატორიაში, სადაც იგი ექსპერიმენტის დასრულების შემდეგ მიდის. თუ გარემოებები ხელს შეუწყობს, ექსპერიმენტი კვალს დატოვებს, რომლის დანახვაც მკვლევარს არ გაუჭირდება.

ისტორიული დაკვირვების აშკარა თავისებურებები სხვა, ნაკლებად ორაზროვანი და უფრო გასაგები სიტყვებით უნდა განისაზღვროს.

პირველი მახასიათებელია ადამიანის ცხოვრების წარსულში მომხდარი ყველა ფაქტისა და ანმყოში მიმდინარე მოვლენათა უმრავლესობის შემეცნება ანუ (ფრანსუა სიმეონის ზუსტი გამოთქმა რომ ვიხმართ) თანამიმდევრულად შესწავლა. სირიის გალავანში ჩატანებულ ნეშტებზე იქნება საუბარი თუ სიტყვაზე, რომლის ფორმასა თუ გამოყენებაშიც რომელიმე ადამიანი ვლინდება, ან წარსულში (თუ ანმყოში) მომხდარი ამბის მოწმის მიერ დატოვებულ წერილობით ძეგლზე, რას ნიშნავს სიტყვა დოკუმენტი, თუ არა “კვალს”, ანუ ნიშანს, რომელსაც გონებით აღვიქვამთ და რომელიც ჩვენთვის უცნობმა ფენომენმა დატოვა? არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, რომელი პირვანდელი საგანი იქნება ჩვენი შეგრძნებისათვის მიუწვდომელი — ატომი, რომლის ტრაექტორია ვილსონის კამერაში გახდა ხილული, თუ ათასწლეულების წინ დამპალი გვიმრა, რომლის ანაბეჭ-

დი ქვანახშირის ნატეხზეა შემონახული და მხოლოდ ხანგრძლივი დროის შემდეგ გახდა ხილული; ან დიდი ხნის წინ მივიწყებული ზეიმები, რომლებიც ეგვიპტური ტაძრების კედლებზეა გამოსახული წარწერების თანხლებით. ნებისმიერ შემთხვევაში აღდგენის მეთოდი ერთი და იგივეა; ამის მაგალითს მრავლად გვანვდის ყველა მეცნიერება. ვინაიდან მკვლევართა დიდი ნაწილი იძულებულია ზოგიერთ მთავარ ფენომენს მისგან წარმოშობილი სხვა მოვლენების მეშვეობით ჩასწვდეს, ეს არ ნიშნავს, რომ ისინი ერთნაირ საშუალებებს იყენებდნენ. იქნებ ფიზიკოსების მსგავსად, მათაც შეძლონ და კვალის ხელოვნურად გამოჩენა გამოინვიონ, ისიც შესაძლებელია, რომ, პირიქით, იძულებულნი იყვნენ დიდი დრო დაკარგონ მის ლოდინში ისეთი ძალების ჭირვეულობის გამო, რომლებზეც მკვლევარი ვერავითარ ზემოქმედებას ვერ მოახდენს. ორივე შემთხვევაში მათი პოზიციები, უთუოდ, უკიდურესად განსხვავებული იქნება. როგორ მიმდინარეობს ადამიანურ ფაქტორებზე დაკვირვება? აქ კვლავ თარიღს მივმართავთ.

* * *

[თავისთავად ცხადია, არსებობს რთული ადამიანური ფაქტორები, რომელთა აღდგენა ან თვითნებურად გეზის მიცემა შეუძლებელია. ამ საკითხს მოგვიანებით დავუბრუნდებით.] ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტის მეთოდი, რომელიც ელემენტარული შეგრძნებებიდან მოყოლებული გონებისა და გრძნობების ყველაზე უფრო დახვეწილ გამოვლინებებზე წარმოებს, მხოლოდ ცალკეულ

ადამიანს უტარდება და კოლექტიური ფსიქოლოგიის კვლევისათვის არ გამოდგება. განზრახ ვერც პანიკას და ვერც რელიგიური აღტყინების აზვირთებას ვერ გამოვიწვევთ (ასეთი რამ არც ხელენიფება ვინმეს, ვერც გაბედავს ამ ნაბიჯის გადადგმას). როდესაც დამკვირვებელი ანმყოში ან ახლო წარსულში მომხდარ მოვლენას შეისწავლის, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ფაქტებს მიმართულებას

ვერ შეუცვლის და ვერც გამეორებას აიძულებს, მათი კვალის მიგნების საქმეში არცთუ ფარხმალდაყრილია. მას შეუძლია გააცოცხლოს კიდეც ზოგიერთი მათგანი. საუბარია მონმეთა მტკიცებულებებზე.

აუსტერლიცის მოვლენების გამეორება ისევე შეუძლებელი იყო 1806 წლის 15 დეკემბერს, როგორც დღეს. საინტერესოა, როგორ მოქმედებდა ბრძოლაში ესა თუ ის რაზმი? ამ საკითხში გარკვევა ნაპოლეონს ბრძოლის შეწყვეტიდან რამდენიმე საათის შემდეგ რომ მოესურვებინა, ორიოდ სიტყვის თქმა დასჭირდებოდა და რომელიმე ოფიცერი პატაკს ჩააბარებდა. ბრძოლის აღწერის არც საჯარო და არც საიდუმლო დოკუმენტი არ შექმნილა. იქნებ დაინერა კიდეც, მაგრამ ყველა დაიკარგა? ფუჭია ამგვარი კითხვების დასმა. ისინიც ისევე უპასუხოდ დარჩება, როგორც არაერთი ბევრად ამაზე მნიშვნელოვანი კითხვა. რომელ მეცნიერს არ უოცნებია, ულისეს მსგავსად შესძლებოდა სისხლით გამოეკვება აჩრდილები, რათა აელაპარაკებინა ისინი? თუმცა ნეკვიას სასწაულები აქ უადგილოა და წარსულში დაბრუნების ერთადერთი მექანიზმი, რომელიც გაგვაჩნია — ჩვენი გონება და წარსული თაობების მიერ დატოვებული მასალებია.

[რასაკვირველია, ანმყოს შესწავლის პრივილეგიები არ უნდა გავაზვიადოთ.] წარმოვიდგინოთ, რომ ყველა ოფიცერი და რაზმის მებრძოლი დაიღუპა; ან, უბრალოდ, გადარჩენილთა შორის ვერ გამოვძებნეთ ისეთი, ვის მესხიერებასა და ყურადღების გამახვილების უნარსაც ვენდობოდით. ვერც ნაპოლეონი იქნებოდა ჩვენზე უკეთეს ვითარებაში. ვინც რაიმე დიდი მოვლენის თუნდაც ყველაზე

მოკრძალებული მონაწილე ყოფილა, კარგად უწყის, რომ თვით უმნიშვნელოვანესი ეპიზოდის დაზუსტება ზოგჯერ რამდენიმე საათის შემდეგაც კი შეუძლებელი გამხდარა. ამას ისიც ემატება, რომ დაგვიანებულ აღდგენას ყველა კვალი ერთნაირი „ხალისით“ არ ემორჩილება. თუ 1942 წლის ნოემბერში საბაჟომ საქონლის შესვლა-გამოსვლის არც ერთი შემთხვევა არ აღრიცხა, დეკემბერში წინა თვის გარე ვაჭრობის შეფასების არავითარი საშუალება არ გვექნება. [ამგვარად, შორეული და ახლო წარსულის შესწავლას შორის სხვაობა მხოლოდ ხარისხობრივია. იგი მეთოდების საფუძვლებს არ ეხება. თუმცა არანაკლებ მნიშვნელოვანია და მათი გათვალისწინება აუცილებელია.]

წარსული განისაზღვრება, როგორც უცვლელი მოცემულობა. თუმცა წარსულის შესწავლა განვითარების პროცესშია, იგი მუდმივად იცვლება და იხვეწება. ვისაც ზემოთქმულში ეჭვი ეპარება, გაიხსენოს, რა მოხდა ჩვენ თვალწინ ერთი ასწლეულის მანძილზე. კაცობრიობის უზარმაზარი მასები სიბნელიდან გამოვიდნენ. ეგვიპტემ და ქალდეამ სუდარა მოიხსნეს. ცენტრალური აზიის მკვდარ ქალაქებში კაცობრიობისათვის უცნობ ენებსა და დიდი ხნის წინ გამქრალ რელიგიებს მიაკვლიეს, ხოლო ინდის ნაპირებზე მკვდრეთით აღადგინეს ახალი, სრულიად უცხო ცივილიზაცია. [საბედნიეროდ, ჩამონათვალი ამით არ ამოიწურება.] გარდასულ დროთა მონაცემების გასამდიდრებლად მხოლოდ მკვლევართა საზრიანობა, ბიბლიოთეკებში დაცულ წიგნებში ცნობების მოძიება თუ ძველ მინაში ახალი ორმოების თხრა არ კმარა. [არც საუკეთესო საშუალე-

ბაა.] გამოჩნდა კვლევის დღემდე უცნობი მეთოდები. ჩვენს წინამორბედებზე უკეთესად შეგვიძლია ენებში ადათ-წესები აღმოვაჩინოთ და შრომის იარაღებში — მათზე მომუშავენი. ჩვენ სოციალური ფაქტების ღრმა ანალიზიც ვისწავლეთ. რწმენებისა და ხალხური ადათების შესწავლა მხოლოდ ახლა იკიდებს ფეხს. ეკონომიკის ისტორია, რომელზეც კურნოს [ცოტა ხნის წინ] წარმოდგენაც არ ჰქონდა, როდესაც ისტორიული კვლევის სხვადასხვა ასპექტს აყალიბებდა, მხოლოდ ახლა იქმნება. ასეთია რეალობა. ყოველივე ზემოთქმული დიდ იმედებს გვისახავს, მაგრამ ზღვარს ნუ გადავალთ და ნუ ვიფიქრებთ ისეთ, მართლაცდა უსასრულო განვითარებაზე, როგორიც ქიმიის მეცნიერებამ შეძლო [მას ხომ შეუძლია დაკვირვების საკუთარი ობიექტი თვითონვე შეიქმნას.]

წარსულის მკვლევარები თავისუფალნი არ არიან. წარსული მათი ტირანია. იგი მკვლევარს უკრძალავს გაიგოს იმაზე მეტი, რაც თვითონვე გაუმჟღავნა [შეგნებულად თუ შეუგნებლად]. მეროვინგების ეპოქაში მოქმედი ფასების სტატისტიკის დადგენა ჩვენთვის წარმოუდგენელია, ვინაიდან ამ ფასების სათანადო სტატისტიკური აღწერა არც ერთ დოკუმენტს არ მოუხდენია. ვერასოდეს ჩავწვდებით XI საუკუნეში მცხოვრები ევროპელის აზროვნებას ისევე კარგად, როგორც, მაგალითად, პასკალის ან ვოლტერის თანამედროვისას, ვინაიდან მათ შესახებ არც

პირადი წერილები გაგვაჩნია, არც აღსარებები; ზოგიერთ მათგანზე მხოლოდ სტილიზე-ბული უვარგისი ბიოგრაფიები შემოგვრჩა. ეს არის ხარვეზი, რომელიც ჩვენი ისტორიის გარკვეულ მონაკვეთებს ინდივიდებისაგან დაცლილ უსიცოცხლო იერს სძენს. [ზედმეტად ნუ ვინუნუნებთ. შეუწყნარებელ ბედს დამორჩილებულები ხშირად იმ ახალგაზრდა მეცნიერთა დაცინვის საგანი ვხდებით, რომლებიც ადამიანს შეისწავლიან, თუმცა ჩვენსაზე ძველი და ზუსტი დისციპლინების მკვლევარ მეცნიერებზე უარეს პირობებში არ ვიმყოფებით]. ასეთია საერთო ხვედრი ყველა კვლევისა, რომელთა მიზანიც წარსულის მოვლენების შესწავლაა. წერილობითი წყაროების უქონლობის გამო, წინაისტორიული ხანის სპეციალისტს ისევე არ შესწევს უნარი ჩასწვდეს ქვის ხანის რელიგიურ წესებს, როგორც პალეონტოლოგი ვერ აღადგენს იმ პლეზიოზავრის შინაგანი სეკრეციის ჯირკვლებს, რომლისაგანაც მხოლოდ ჩონჩხია შემორჩენილი. არავის სიამოვნებს ამ სიტყვების წარმოთქმა: „არ ვიცი და ვერც შევიტყობ“. ნუ ავჩქარდებით, ჯერ გულდასმით გამოვიკვლიოთ, სანამ იმედი გადაგვენურება. თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ მეცნიერის აუცილებელი ვალია [მას შემდეგ, რაც ყველა შესაძლებლობას ამოწურავს] თავისი არცოდნა პატიოსნად აღიაროს.

* * *

2. მტკიცებულებები

„ჰეროდოტე თურიონელი აქ მოგითხრობთ, რასაც თვითონ მიაკვლია, რათა ადამიანთა ღვაწლი ჟამთასვლას დავიწყებისათვის არ მიეცა, რათა ბერძნებისა და ბარბაროსების მიერ აღსრულებულ დიად და საოცარ საქმეებს ბრწყინვალეობა არ დაეკარგა“. ასე იწყება ისტორიის უძველესი წიგნი, რომელიც დასავლურ სამყაროს სრული სახით შემორჩა. შევადაროთ იგი, მაგალითად, იმპერატორის სამყაროში გზის მაჩვენებელ ცნობარს, რომელსაც ფარაონის დროინდელი ეგვიპტელები გარდაცვლილებს საფლავში ატანდნენ. ჩვენ წინაშეა ორი ტიპის უდიდესი დოკუმენტი, რომელთა მიღმა არსებობს უამრავი მრავალფეროვანი წერილობითი წყარო, რომლებიც წარსულმა ისტორიკოსებს შემოუწია. მტკიცებულებათა ერთი წყება სუბიექტურია, მეორე — არა.

როდესაც ისტორიის გასაცნობად ჰეროდოტეს ან ფრუასარს ვკითხულობთ („მარშალ ჟოფრის მემუარები“ ან პატაკები, რომლებიც ხმელთაშუა ზღვაში ბადრაგთან შეტაკებას ასახავენ, დღევანდელ გერმანულ და ბრიტანულ გაზეთებში ერთმანეთის საპირისპიროდაა გადმოცემული), განა ამ წყაროების ავტორთა სურვილს არ ვემორჩილებით? ამის საპირისპიროდ, პაპირუსზე შესრულებული გარდაცვლილთა ფორმულები მხოლოდ ღმერთებისათვის იყო განკუთვნილი და განსაცდელში მყოფ სულს ისინი თავად უნდა წაეკითხათ მათთვის. ხიმინჯებიან ნაგებობებში მცხოვრებნი, სახლში სისუფთავის შესანარჩუნებლად სამზარეულოს ნარჩენებს მეზობელ ტბაში ყრიდნენ; დღევანდელი არქეოლოგები სწორედ იქ პოულობენ მათთვის

საინტერესო მასალას. გადასახადებისაგან განთავისუფლების ბუღალსაგულდაგულად ინახებოდა მონასტრის ზანდუკებში, რათა საჭირო შემთხვევაში აბეზარი ეპისკოპოსისათვის ცხვირწინ აეფრიალებინათ. [ყოველივე ეს არც თანამედროვე საზოგადოებრივი აზრის გასამდიდრებლად კეთდებოდა, არც მომავალი ისტორიკოსებისათვის]. როდესაც ამ მაღლიან 1942 წელს შუა საუკუნეების მკვლევარები არქივებში სედამ დე ლუკების კომერციულ დოკუმენტაციას ფურცლავენ, დიდ მოურიდებლობას იჩენენ; დღეს რომ მათ პირადი დოკუმენტების მიმართ ამგვარი თავისუფლება გამოეჩინათ, ჩვენი თანამედროვე სედამები მსგავს საქციელს საკადრის მკვეთრ შეფასებას მისცემდნენ.

მაშ ასე, თხრობითი წყაროები (რაოდენ უცნაურადაც არ უნდა გვეჩვენებოდეს, ეს მიღებული ტერმინია) ანუ მკითხველის ინფორმირებისათვის განკუთვნილი მონათხრობები მკვლევარებს კვლავ უდიდეს სამსახურს უწევს. მხოლოდ ისინი გვანდინან ისტორიის ქრონოლოგიურ სურათს (თუნდაც ზოგჯერ არათანმიმდევრულს). რას არ მისცემდა წინაისტორიული ხანის ან ინდოეთის ისტორიის მკვლევარი, საკუთარი ჰეროდოტე რომ ჰყოლოდა! [თუმცა ეს უდავოდ მტკიცებულებათა მეორე კატეგორიაა], რაც უფრო ვითარდება ისტორიული კვლევა, მეტ ნდობას სწორედ უნებლიე მოწმეებს უცხადებს. შევადაროთ როლენის ან თუნდაც ნიბურის რომის ისტორია დღეს დაწერილ ნებისმიერ ნარკვევს: პირველი ტიტუს ლივიუსს, სვეტონიუსს ან ფლორუსს ეყრდნობა, ხოლო მეორე — მეტწილად უძველესი აღწერების, პაპირუსებისა და

მონეტების მონაცემებს. მხოლოდ ამგვარად გახდა შესაძლებელი აღდგენილიყო წარსულის უდიდესი ეპიზოდები, ისეთი, როგორიცაა პრეისტორიული პერიოდი, ეკონომიკის თითქმის მთელი ისტორია თუ სოციალური სტრუქტურების ისტორია. განა დღესაც არ ვამჯობინებდით ჩვენს განკარგულებაში კანცელარიის ყველა საიდუმლო დოკუმენტი ან სამხედრო მეთაურების კონფიდენციალური მოხსენებები ყოფილიყო, ვიდრე 1938 წლიდან 1939 წლამდე გამოცემული ყველა გაზეთი?

[ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ ამ ტიპის დოკუმენტები შეცდომისა თუ სიყალბისაგან სხვებზე მეტადაა დაზღვეული. მრავლადაა ყალბი კანონები, ისევე, როგორც სიცრუეზე აგებული ელჩების ანგარიშები თუ საქმიანი წერილები. თუ დოკუმენტში დეზინფორმაცია მართლაც გვხვდება, იგი შემდგომი თაობებისათვის გზა-კვალის ასარევად არ ყოფილა გამიზნული. ყველა კვალი, რომელიც წარსულმა უნებლიედ დაგვიტოვა, საშუალებას გვაძლევს შევავსოთ მონათხრობი ან შევამოწმოთ მისი სისწორე. გარდა ამისა, ისინი საშუალებას გვაძლევენ კვლევა უცოდინრობასა და უზუსტობაზე დიდი საფრთხის — უკურნებელი სკლეროზისაგან დავიფაროთ. მათ გარეშე ხომ ისტორიკოსი, რომელიც გამქრალ თაობებს შეისწავლის, ცრუ შეხედულებების, ყალბი კეთილგონიერებისა და ისეთივე სიბეცის ტყვე ხდება, რომელიც თვით იმ თაობებს ტანჯავდა. მაგალითად, შუა საუკუნეების მკვლევარი იმიტომაც არ ანიჭებდა კომუნების მოძრაობას სათანადო ყურადღებას, რომ შუა საუკუნეების მწერლებთან ამ თემაზე არავითარი ინფორმაცია არ მოიპოვება; ისინი, როგორც ჩანს, დიდად არ ინტერესდებოდნენ ხალხის ცხოვრებით, ან უგულვებელყოფდნენ რელიგიური ცხოვრების

აღტკინებას; ალბათ ეს უნდა იყოს მიზეზი, რომ იმ პერიოდის ლიტერატურულ თხზულებებში ყველაზე საპატიო და ვრცელი ადგილი ბარონების თემას და სხვა ამგვარ მოვლენებს ეთმობოდა. ერთი სიტყვით, (მიშლეს საყვარელი ანტითეზა რომ გამოვიყენოთ), ისტორია წარსულის „ქრონიკების“ მუდმივი და უმოქმედო მოსწავლე კი არა, მათი გაბედული მკვლევარი უნდა იყოს.]

ამდენად, დღეს ჩვენი ყურადღების საგანი ვერ გახდება ისეთი ტექსტი თუ მტკიცებულება, რომელშიც ინფორმაცია რაიმე წინასწარი განზრახვითაა მოწოდებული. ჩვენ გვაინტერესებს ის, რაც ავტორმა უნებლიეთ თქვა. რა გვხვდება საყურადღებო სენ-სიმონთან? ურთიერთდაპირისპირებული ინფორმაცია, რომელსაც ავტორი თავის ეპოქაზე იძლევა, თუ მეფე-მზის კარზე მიღებულ დიდგვაროვანთა მენტალიტეტი, რომელიც მის „მემუარებში“ ასე ცხადადაა მოცემული? ადრეული შუა საუკუნეების წმინდანების ცხოვრების სულ მცირე სამ მეოთხედს არ შესწევს უნარი რაიმე მნიშვნელოვანი შეგვატყობინოს იმ ღვთისმოსავეებზე, რომელთა ცხოვრებასაც აღწერს; მაგრამ თუ ამ ნაწარმოებებში იმ ეპოქისათვის დამახასიათებელ ცხოვრების ნირს ან აზროვნების მანერას ჩავუღრმავდებით (რომელთა აღწერის სურვილი ჰაგიოგრაფს სრულებითაც არ ჰქონია), დავრწმუნდებით, რომ მათი მნიშვნელობა ფასდაუდებელია. წარსულზე უცულობელი დამოკიდებულება გვაიძულებს მის ამოსაცნობად კვალი შევისწავლოთ, თუმცა იმაზე ბევრად მეტის გაგებას ვახერხებთ, ვიდრე თავად მოისურვა ჩვენთვის გაემხილა. [თუ საქმეს ცოდნით მივუდგებით, გონება სძლევს მონაცემებს.]

* * *

თუ ვეცდებით დოკუმენტურად ჩავინეროთ თვითმხილველთა სიტყვები ან მათ ალპარაკებას განვიზრახავთ (თუნდაც მათი სურვილის საწინააღმდეგოდ), ჩვენ წინაშე კითხვარის შედგენის აუცილებლობა დადგება. თუ გვინდა ისტორიული კვლევა სათანადოდ წარვმართოთ, ეს მართლაც უპირველესი პირობაა.

ბევრ ადამიანს, მათ შორის სახელმძღვანელოების ავტორებსაც, მიაჩნიათ, რომ ჩვენი კვლევის მსვლელობა საოცრად მარტივია. მათი აზრით, ჩვენ თავიდანვე ვიყენებთ დოკუმენტებს. ისტორიკოსი აგროვებს, კითხულობს, აწონ-დანონის, ადგენს მათ ჭეშმარიტებას და მხოლოდ ამის შემდეგ იყენებს მათ... მაგრამ უბედურება ისაა, რომ არც ერთი ისტორიკოსი არასოდეს ამგვარად არ იქცევა, მაშინაც კი, როდესაც ჰგონია, რომ ასე მოქმედებს. რადგანაც ერთი შეხედვით ყველაზე გასაგები და იოლი ტექსტები ან არქეოლოგიური წყაროებიც კი მხოლოდ მაშინ საუბრობენ, როდესაც მათ გამოკითხვას შევუდგებით.

სომის ქანებში კაჟი დღესაც ისევე უხვადაა, როგორც ბუშე დე პერტამდე იყო, მაგრამ მაშინ არც კითხვების დამსმელი არსებობდა და არც პრეისტორიული ხანა. უნდა ვაღიაროთ, რომ ძველი შუა საუკუნეების მკვლევარის მსგავსად, კარტულიარზე საინტერესო საკითხავი არ მეგულება, იმიტომ, რომ დაახლოებით ვიცი, რას ვითხოვ მისგან. სამაგიეროდ, რომაული ხელნაწერების კრებული ბევრს არაფერს მეუბნება. არათუ გამო-

კითხვას, მათ წაკითხვასაც ძლივს ვახერხებ. ანუ ყოველგვარი ისტორიული კვლევა დაწყებისთანავე გულისხმობს გამოკითხვისათვის მიმართულების მიცემას. თავდაპირველად არის გონება. არასოდეს [არც ერთ მეცნიერებაში] პასიური დაკვირვება ნაყოფიერი არ ყოფილა, თუ დაფუძნებულია, რომ ასეთი რამ საერთოდ შესაძლებელია. თავს ნუ მოვიტყუებთ, ზოგჯერ ისეც ხდება, რომ არსებობს მხოლოდ ინსტინქტური კითხვარი. მკვლევარი შეიძლება ვერც აცნობიერებდეს, რომ შეკითხვებს გონებაში აღბეჭდილი წარსული გამოცდილება კარნახობს, ანუ აქ მოქმედებს ტრადიცია, საღი აზრი და, ხშირ შემთხვევაში, გავრცელებული ცრუ შეხედულებები. არასოდეს გაგვაჩნია ალქმის დიდი უნარი, როგორიც გგვგონია. დამწყებ მკვლევარს არ უფრჩევთ მორჩილად ელოდოს, ისტორიული წყარო თვითონ როდის შთააგონებს მას რამეს. ამგვარი მიდგომით გულდასმით ჩატარებული არაერთი კვლევა ჩავარდნილა ან უმნიშვნელო შედეგებით დამთავრებულა. ბუნებრივია, კითხვები უნდა იყოს გონივრულად შერჩეული და მოქნილი, ანუ შესაძლებელი იყოს კვლევის მსვლელობაში მათი შევსება ახალი პუნქტებით და გამოდგებოდეს ყველა მოულოდნელი შემთხვევისათვის. იგი უნდა გახდეს მაგნიტი, რომელიც ისტორიული წყაროს „ანასხლეტებს“ მიიზიდავს. მკვლევარმა წინასწარ იცის, რომ ზედმინევნით ზუსტად არ გაყვება თავდაპირველად დასახულ გზას; ხოლო თუ გეზი არ ექნება, იგი მუდმივად ალაღბედზე იმოქმედებს.

* * *

ისტორიული წყაროები გვანდის უსასრულოდ მრავალფეროვან ინფორმაციას. ადამიანის ნებისმიერი ნააზრევი (ზეპირი თუ წერილობითი), ნამოქმედარი თუ ნაკვალევი თვით ამ ადამიანზე მეტყველებს. ჩვენი საქმიანობისაგან შორს მყოფი ადამიანები ამ შესაძლებლობათა მასშტაბს ჯეროვნად ვერ აფასებენ. ჩვენი მეცნიერული კვლევის მიმართ მათ მოძველებული მიდგომა აქვთ, იმ პერიოდის, როდესაც მხოლოდ წინასწარგანზრახული მტკიცებულებები შეისწავლებოდა. როდესაც ბ-ნი პოლ ვალერი „ტრადიციულ ისტორიას“ ისეთი „საყურადღებო გარემოებების“ ჩრდილში დატოვებას საყვედურობს, რომლებსაც „თავისი უმნიშვნელოვანესი შედეგებით ყველა პოლიტიკურ მოვლენაზე მეტად ძალუძთ განაპირობონ მომავალი ცხოვრების შეცვლა“, მას ნიმუშად ელექტროენერგიის მიერ „დედამიწის დაპყრობა“ მოჰყავს. ამისათვის იგი ქებას იმსახურებს. სამწუხაროდ, ამ უდიდეს საკითხზე არც ერთი სერიოზული შრომა არ შექმნილა. ზედმეტი სიმკაცრის მიუხედავად, ბ-ნი ვალერი ცდილობს გაამართლოს შეცდომა, რომელიც თვითონვე გაკიცხა და აღნიშნავს, რომ ასეთი მოვლენები მეცნიერს უცილობლად „გამორჩება“, ვინაიდან „არც ერთ ისტორიულ დოკუმენტში ისინი სრული სიზუსტით არ არის ასახული“. ამჯერად ბრალდება მეცნიერიდან მეცნიერებაზეა გადატანილი, რაც მცდარია. ვინ დაიჯერებს, რომ ელექტროსაწარმოებს არ გააჩნია საკუთარი არქივები, ენერგიის მოხმარების აღრიცხვის ცხრილები ან გავრცელების ქსელთა რუკები? თქვენი აზრით, ისტორიკოსებს ეს დოკუმენტები არ გამოუყენებიათ? თუ ასეა, მათ,

რასაკვირველია, დიდი შეცდომა დაუშვიათ, თუ არ ჩავთვლით, რომ ამ შემთხვევაში პასუხისმგებლობა ქონების მეტისმეტად ეჭვიან მცველებს შეიძლება ეკისრებოდეთ. ნუ ავჩქარდებით. ისტორია ჯერ არ არის ისეთი, როგორიც უნდა იყოს. თუმცა ეს არ გვაძლევს უფლებას არასწორად გაგებულისტორიის შეცდომებით დავამძიმოთ ის ისტორია, რომელიც მომავალში დაინერება.

ჩვენი მასალების მეტად არაერთგვაროვანი ხასიათი იმდენად დიდ სირთულეს ქმნის, რომ თუმცა შეუმჩნეველია მათთვის, ვინც საქმეში ჩაუხედავად მსჯელობს, ისტორიკოსის პროფესიის სამ-ოთხ უდიდეს პარადოქსს წარმოშობს.

დიდი შეცდომაა იმის წარმოდგენა, თითქოს ისტორიის ყოველ პრობლემას რაიმე სახის ერთადერთი ისტორიული დოკუმენტი პასუხობდეს და იგი მხოლოდ ამისათვის გამოიყენებოდეს. პირიქით, როდესაც მკვლევარი სიღრმისეული ფაქტების წვდომას ცდილობს, მათთვის ნათელის მოფენის იმედი მხოლოდ ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული ხასიათის წყაროების ურთიერთგადაკვეთისას უნდა ჰქონდეს. რელიგიის ისტორიის რომელი მკვლევარი შემოიფარგლება თეოლოგიური ტრაქტატებისა თუ ჰიმნების კრებულთა შესწავლით? მან შესანიშნავად უწყის, რომ გამქრალი რწმენებისა და გრძნობების შესახებ სავანეთა კედლებზე დახატული თუ გამოქანდაკებული გამოსახულებები, სამარხების აგებულება და მოწყობა ბევრ წერილობით წყაროზე არანაკლებ მრავლისმეტყველია. ცნობები გერმანელთა შემოსევების შესახებ მხოლოდ ქრონიკებისა თუ ქარტიების გაანალიზებით არ მოგვი-

პოვეზბია, ისინი სამარხების არქეოლოგიური კვლევითა და ადგილთა სახელწოდებების შესწავლით მოვიძიეთ. რაც უფრო ვუახლოვდებით ჩვენს ეპოქას, ეს მოთხოვნები, ცხადია, იცვლება, მაგრამ მათი გათვალისწინება მაინც აუცილებელია. დღევანდელი საზოგადოებების ცხოვრებაში რომ გავერკვეთ, განა საკმარისი იქნება საპარლამენტო დებატების ან საკანცელარიო საბუთების შესწავლით შემოვიფარგლოთ? განა საბანკო ბალანსი არ უნდა განვუმარტოთ საქმეში ჩაუხედავ ადამიანს, ვისთვისაც იგი იეროგლიფებზე უფრო გაუგებარია? განა მისაღებია, რომ იმ ეპოქის მკვლევარმა, სადაც მანქანა ბატონობს, გვერდი აუაროს მის აგებულებასა და ცვალებადობას?

თუ თითქმის ყველა მნიშვნელოვანი ადამიანური პრობლემა დაპირისპირებული მტკიცებულებების გამოყენებას მოითხოვს, კვლევის ტექნიკური მეთოდები, პირიქით, ისტორიული წყაროების ტიპზეა დამოკიდებული. თითოეული მათგანის შესწავლა დიდ დროს მოითხოვს; მათი სრული დაუფლება კი — უფრო ხანგრძლივ და თითქმის განუწყვეტელ მუშაობას. მკვლევართაგან ბევრი ვერ დაიკვეხნის, რომ სათანადოდ შეეძლოს შუა საუკუნეების ქარტიის ნაკითხვა და ანალიზი; ადგილთა სახელების სწორი განმარტება (რაც, უპირველეს ყოვლისა, ენობრივი მოვლენაა); პრეისტორიული, კელტური, გალურ-რომაული ნასახლარების უშეცდომოდ დათარიღება ან რომელიმე მდელის, ხეულის თუ ხრიოკი ადგილის მცენარეული საფარის განხილვა. ყოველივე ამის გარეშე როგორ დაინერება ამა თუ იმ მიწის ათვისების ისტორია? ჩვენი აზრით, მეცნიერებათა მხოლოდ ნაწილი

თუ იყენებს კვლევისათვის ერთდროულად ამდენ განსხვავებულ იარაღს. მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ ადამიანური ფაქტორები ყველაზე რთულია, რამეთუ ადამიანი ბუნების უმაღლესი ქმნილებაა.

ჩემი აზრით, კარგია და აუცილებელიც, რომ ისტორიკოსი თავისი პროფესიის ძირითად ტექნიკურ მეთოდებს ზედაპირულად მაინც ფლობდეს, თუნდაც იმისათვის, რომ იარაღის ძალისა და მისი გამოყენების სირთულეთა განსაზღვრა წინასწარ შეძლოს. იმ „დამხმარე საგნების“ ნუსხა, რომელთა შესწავლასაც დამწყებ მეცნიერებს ვთავაზობთ, საკმაოდ მოკლეა. ადამიანი ცოდნას სიტყვების საშუალებით იღებს, მაშ რომელი აბსურდული ლოგიკის თანახმად ეკრძალება მას ლინგვისტიკის უმთავრესი მიღწევების შესწავლა? თუმცა, რაგინდ მრავალფეროვანი ცოდნითაც უნდა აღვჭურვოთ ისედაც კარგად გაცნობიერებული მკვლევარი, იგი, როგორც წესი, თავის შესაძლებლობებს აუცილებლად ამოწურავს. ამ შემთხვევაში ისლა დაგვრჩენია, რომ ერთი ადამიანის მრავალმხრივ კომპეტენციას სხვადასხვა მეცნიერის მიერ გამოყენებული ტექნიკური მეთოდები შევუნაცვლოთ და ერთი გარკვეული თემის გასაშუქებლად მივმართოთ. ეს მეთოდი გუნდურ მუშაობას გულისხმობს. ამავდროულად იგი მოითხოვს რამდენიმე უმთავრესი პრობლემის წინასწარ განმარტებას საერთო თანხმობის საფუძველზე. ეს ის მიღწევებია, რომელთაგან ჯერ კიდევ ძალიან შორს ვართ, მაგრამ ეჭვი არ გვეპარება, რომ ისინი დიდად განაპირობებენ ჩვენი მეცნიერების მომავალს.

3. მტკიცებულებათა გადაცემა

ისტორიკოსის ერთ-ერთი ყველაზე რთული ამოცანა იმ დოკუმენტების შეგროვებაა, რომლებიც მან მომავალში უნდა გამოიყენოს. ამისათვის მეცნიერი სხვადასხვა გზამკვლევით სარგებლობს: არქივებსა და ბიბლიოთეკებში დაცული ნუსხებით, მუზეუმების კატალოგებით, ყველა სახის ბიბლიოგრაფიული მასალით. ისეთი მოურიდებელი ფორმალისტი მეცნიერებიც არსებობენ, რომლებსაც აოცებთ, რომ მკვლევართაგან ერთნი ქმნიან ამგვარ ნაშრომებს, მეორენი კი მოიძიებენ და იყენებენ მათ. განა რომანტიკას მოკლებულ ამგვარ სამუშაოზე დახარჯული დროის წყალობით (თუმცა ამ საქმიანობას გარკვეული ფარული მიმზიდველობაც ახლავს) არ იზოგება უდიდესი ენერგია? დაუშვათ, დაინტერესებული ვარ წმინდანების კულტის ისტორიით). და არ ვიცნობ ბოლანდისტი მამების „ლათინურ ჰაგიოგრაფიულ ბიბლიოთეკას“ (*Bibliotheka Hagiographica Latina*). არასპეციალისტი ძნელად თუ წარმოიდგენს, რამდენი ენერგია უნდა დავხარჯო ფუჭად, რომ ჩემი მეცნიერული ცოდნის ეს ხარვეზი შევავსო. ჩვენი ვალია, ვიზრუნოთ არა იმაზე, რომ ამგვარი ნაშრომებით ჩვენი წიგნის თაროები შევავსოთ (რომელთა დარგობრივი ჩამონათვალი სპეციალურ ლიტერატურაშია მოცემული), არამედ შევქმნათ ისინი, მით უფრო, თუ საქმე ჩვენგან არცთუ შორეულ პერიოდს ეხება. რაციონალურად დაგეგმილი კომპლექსური სქემის მიხედვით, ასეთი შრომები საფრანგეთში მხოლოდ გამოჩენილი შემთხვევაში იწერება. მათი გამოცემა კი ხშირად კერძო პირების ჭირვეულობასა

თუ არაინფორმირებული გამომცემლობების ხელმომჭირნეობაზეა დამოკიდებული. ემილ მოლინიეს შესანიშნავი ნაშრომის „საფრანგეთის ისტორიის წყაროების“ პირველი ტომი მხოლოდ ერთხელ, 1901 წელს გამოიცა. მხოლოდ ეს ფაქტიც საკმარისია, რომ ბრალდების მთელი აქტი დაიწეროს.) იარაღი მართლაც არ ქმნის მეცნიერებას, მაგრამ საზოგადოება, რომელიც მიიჩნევს, რომ მეცნიერების პატივისცემელია, არ უნდა უგულებელყოფდეს მის სამუშაო იარაღს. ალბათ, არც აკადემიურ ინსტიტუტებზე სრულად მინდობა იქნებოდა გონივრული, მათი კარი ხომ უპირატესად ხანდაზმული მეცნიერებისა და მათი მორჩილი მოსწავლეებისთვისაა ღია, რომელთათვისაც უცხოა მეცნიერებაში სიახლის დანერგვა. ავტომობილის ეპოქაში ხარისა და გუთნის მენტალიტეტი მხოლოდ სამხედრო სასწავლებლებსა და გენერალურ შტაბს არ შემორჩენია.

ჩვენი აზრით, თუ მეცნიერი წინასწარ არ გაეცნო შესასწავლ ტერიტორიას, რაოდენ ზუსტი და მრავალრიცხოვანიც უნდა იყოს გზის მანიშნებელი ძელი, იგი მკვლევარს დიდ სამსახურს ვერ გაუწევს. ისტორიული დოკუმენტები ღვთის ნებით არ ჩნდება, როგორც ეს ზოგჯერ ახალბედა მეცნიერებს ჰგონიათ. რომელიმე საარქივო ფონდში, ბიბლიოთეკასა თუ ბუნებაში მათი ყოფნა-არყოფნა ადამიანთანაა დაკავშირებული და ადვილი გასაანალიზებელია. ხოლო, როდესაც საქმე ეხება მოგონებების თაობიდან თაობაზე გადაცემას, წამოიჭრება მრავალი პრობლემა, რომლებიც არა მხოლოდ კვლე-

ვის ტექნიკასთანაა დაკავშირებული, არამედ წარსულის ყველაზე ინტიმური მხარეების წვდომასთან.

სერიოზულ ისტორიულ ნაშრომს ავტორი არქივებში მოძიებული და გამოყენებული მასალების ნუსხას წაუძღვარებს. ეს ძალიან კარგია, მაგრამ საკმარისი არ არის. ისტორიის ყველა წიგნში, რომელიც ღირსია ამ სახელისა, უნდა არსებობდეს თავი ან (სურვილისამებრ) ქვეთავები, რომლებიც ყველა

მნიშვნელოვან ადგილას იქნებოდა ჩართული და შემდეგნაირად დასათაურდებოდა: „საიდან შევიტყე, რაც მოგახსენეთ?“ დარწმუნებული ვარ, რომ ამგვარი აღსარების გაცნობის შემდეგ რიგითი მკითხველიც ჭეშმარიტ ინტელექტუალურ სიამოვნებას მიიღებს. მეცნიერული კვლევა, თავისი წარმატებებითა და დაბრკოლებებით, იშვიათადაა მომაბეზრებელი. გულგრილობა და მოწყენილობა დასრულებულ სამუშაოს ახლავს.

* * *

ჩემთვის, როგორც მკვლევარისათვის, არაერთხელ მოუმართავთ ამა თუ იმ სოფლის მცხოვრებლებს და მათი მშობლიური ადგილის ისტორიის აღწერა უთხოვიათ. როგორც წესი, მე მათ შემდეგი სიტყვებით მივმართავდი (შევცადა ჩემი აზრი მარტივად გადმომეცა, ვინაიდან მეცნიერულ ენაზე საუბარი აქ უადგილოდ მივიჩნიე): „გლეხური გაერთიანებების არქივები იშვიათად და დაგვიანებით იქმნებოდა. დიდებულები, პირიქით, შედარებით უკეთესად ორგანიზებულ, უწყვეტ ჯაჭვს ქმნიდნენ და პირადი საქმეთნარმოებაც დიდი ხნის დაწყებული ჰქონდათ. ძირითადი დოკუმენტები, რომლებიც 1789 წლამდე და კიდევ უფრო ადრეულ პერიოდებს ასახავენ, დიდგვაროვანთა არქივებშია დაცული. აქედან გამომდინარე, პირველი კითხვა, რომელსაც პასუხი უნდა გაეცეს (ვინაიდან ყველაფერი დანარჩენი მასზეა დამოკიდებული) შემდეგია: ვინ იყო სოფლის ბატონი 1789 წელს?“ (თუმცა გამორიცხული არ არის, რომ ერთი სოფელი რამდენიმე ბატონს გაეყო; მაგრამ დროის დაზოგვის მიზნით, ეს შემთხ-

ვევა გვერდზე გადავდოთ). „დასაშვებია სამი შესაძლებლობა: მამული შეიძლება ყოფილიყო როგორც ეკლესიის, ასევე რევოლუციის დროს ემიგრაციაში წასული საერო პირის საკუთრება, ან კიდევ საერო პირისა, რომელიც ემიგრაციაში არწასულა. ყველაზე ხელსაყრელი პირველი ვერსიაა. ამ შემთხვევაში ფონდი არა მარტო კარგად შემოინახებოდა, არამედ უფრო ხანგრძლივი პერიოდის მომცველიც იქნებოდა. 1790 წელს, ეკლესიის სამოქალაქო მოწყობის შესახებ კანონის მიხედვით, ეკლესიისთვის მამულებთან ერთად ეს ფონდებიც უნდა ჩამოერთმიათ და რომელიმე სახელმწიფო საცავში განეთავსებინათ, რაც იმედს გვისახავს, რომ ისინი დღემდე ხელუხლებელია, კვლავ თავის ადგილზეა და მეცნიერთათვის ხელმისაწვდომია. ასევე მოგვწონს ჰიპოთეზა ემიგრაციის შესახებ. არქივები ამ შემთხვევაშიც უნდა ჩამოერთმიათ და სხვაგან განეთავსებინათ, მხოლოდ მეტი შესაძლებლობა იქმნებოდა იმისა, რომ ეს დოკუმენტები, როგორც სახელგატეხილი რეჟიმის გადმონაშთი, ვინმეს თვითნებურად გაენად-

გურებინა. რჩება ბოლო, უკიდურესად არასასურველი ვერსია — „ყოფილი დიდგვაროვნების“ ქონებას, რომლებსაც არც საფრანგეთი დაუტოვებიათ და არც საზოგადოებრივი ხსნის კომიტეტის კანონების დარტყმის ქვეშ მოქცეულან (რალაც მანქანებით), საფრთხე არ დამუქრებია. მათ უეჭველად უნდა დაეკარგათ მეზატონის უფლებები, ვინაიდან იგი საყოველთაოდ გაუქმდა. ამ დიდებულებმა მხოლოდ პირადი მამულები და, შესაბამისად, საკუთარი საქმეთნარმოება შეინარჩუნეს. ვინაიდან დოკუმენტები, რომლებსაც ჩვენ ვეძებთ, სახელმწიფოს არასოდეს მოუთხოვია, XIX და XX საუკუნეების მანძილზე მათაც ყველა ოჯახური დოკუმენტის ხვედრი უნდა გაეზიარებინათ. დაეუშვათ, ისინი არც ვირთხებს შეუჭამია და არც გაყიდვის ან მემკვიდრეობის გადაცემის დროს გაბნეულა, მათ დღევანდელ მფლობელს ვერავინ აიძულებს ამ ფონდებში ჩაგვახედოს.

[ეს მაგალითი იმიტომ მოვიყვანე, რომ იგი ტიპურია იმ პირობებისათვის, რომლებიც ხშირად განსაზღვრავენ და ზღუდავენ დოკუმენტაციის ხელმისაწვდომობას. ინტერესმოკლებული არ იქნება უფრო დანვრილებით გავანალიზოთ ყველაფერი, რაც ჭკუის სასწავლებლად გამოდგება].

როგორც დავინახეთ, რევოლუციის დროინდელმა კონფისკაციებმა მკველვარისათვის იმ მწყალობელი ღვთაების როლი შეასრულა, რომელსაც კატასტროფა ეწოდება. მრავალი რომაული მუნიციპია ჩვეულებრივ პატარა იტალიურ ქალაქად იქცა, სადაც არქეოლოგები ანტიკური ხანის უმცირეს ნიმუშსაც რის ვაი-ვაგლახით პოულობენ. პომპეი მხოლოდ ვეზუვის ამოფრქვევამ შემოინახა.

რასაკვირველია, კაცობრიობის ყველა დიდი უბედურება არ ჩამდგარა ისტორიის სამსახურში. მტრის შემოსევების დროს დიდძალ ლიტერატურულ და ისტორიოგრაფიულ ხელნაწერებთან ერთად რომის იმპერიული ბიუროკრატიის ფასდაუდებელი საბუთებიც ნადგურდებოდა; ორმა მსოფლიო ომმა დიდებით მოსილ მინაზე არაერთი ძეგლი და საარქივო საცავი ჩვენს თვალწინ ალგავა პირისაგან მიწისა; ველარასოდეს გადავფურცლავთ იპრის ძველი ვაჭრების წერილებს; უკანდახვეისას თავად გახლდით მოწმე, როგორ იწვოდა ერთ—ერთი არმიის ბრძანებების დავთარი.

აღსანიშნავია, რომ მშვიდი, ციებ-ცხელეების შემოტევებისაგან თავისუფალ ისოციალური ცხოვრება, ბევრად ნაკლებად უწყობს ხელს მოგონებათა გადაცემას. სწორედ რევოლუციები ამსხვრევენ სეიფის კარს და აიძულებენ მინისტრებს გაიქცნენ, სანამ საიდუმლო საბუთების განადგურებას მოასწრებდნენ. თუ ძველ იურიდიულ არქივებში დაცული გაკოტრებული საწარმოების დოკუმენტაცია დღეს ჩვენთვის ხელმისაწვდომია, საქმიანობის ნაყოფიერად და ღირსეულად წარმართვის შემთხვევაში, ისინი საკუთარ საბუთებში არ ჩაგვახედებდნენ. მეროვინელი მეფეების მიერ ათასი წლის წინ სენ-დენის სააბატოსათვის ნაბოძები სიგელები 1789 წლის რევოლუციას სამონასტრო ინსტიტუციების საოცარი მოწყობის წყალობით გადაურჩა. დღეს მათი მოძიება ეროვნულ არქივებში შეგვიძლია. სენ-დენის სააბატო რევოლუციის მსახვრალ ხელს რომ გადარჩენოდა, დარწმუნებულნი ვართ, რომ საკუთარ საცავებში ხელის ფათურის უფლებას მოგვცემდა? რასაკვირველია, არა. ისევე როგორც იესოს საზოგადოება არ ჩაახედებს უმეცარს საკუთარ საბუთებში,

ურომლისოდაც თანამედროვე ისტორიის მრავალი საკითხი ჩვენთვის ბუნდოვანი რჩება, ასევე წარმოდგენელია, ფრანგულ-მა ბანკმა მიიწვიოს პირველი იმპერიის ეპოქის მკვლევარები საკუთარ (თუნდაც უძველეს) რეესტრებში ცნობების მოსაძიებლად, ვინაიდან ყველა კორპორაციისათვის დამახასიათებელია ჩაკეტილი წრის მენტალიტეტი. ამიტომ თანამედროვე ისტორიის მკვლევარი ძალზე არახელსაყრელ ვითარებაშია აღმოჩენილი — საიდუმლოს უნებლიე გამხელის შესაძლებლობას იგი თითქმის სრულიად მოკლებულია. სამაგიეროდ, მას შეუძლია მეგობრებისაგან საიდუმლოდ განდობილი ამბებით ისარგებლოს. სამწუხაროდ, მსგავსი ცნობები ჭორებისაგან დიდად არ განსხვავდება. ჩვენს ნისქეილზე ხშირად რაიმე ძლიერი კატაკლიზმი ასხამს წყალს.

ასე იქნება მანამ, სანამ საზოგადოება თავს არ დაანებებს ყველა საზრუნავის საკუთარი უბედურებებისათვის გადაბარებას, არ შეუდგება მესხიერების რაციონალურად ჩამოყალიბებას და საკუთარი თავის შეცნობას. ამისათვის მას ხელჩართული ბრძოლის გამართვა მოუწევს ორ მთავარ დამნაშავეს-

თან — გულმავიწყობასა და უმეცრებასთან. დაუდევრობის შედეგია დოკუმენტების გაბნევა, ხოლო საიდუმლოებით გატაცება, [რაც კიდევ უფრო სახიფათოა], დიპლომატიური იქნება ეს, საქმიანი თუ ოჯახური, მალავს ან ანადგურებს მათ. რასაკვირველია, კლიენტის ოპერაციების გამჟღავნების უფლება ნოტარიუსს არა აქვს. კანონს, რომელიც არ უკრძალავს მას საიდუმლოების ბურუსში გაახვიოს წინაპართა მიერ კლიენტისათვის შედგენილი დოკუმენტები და, ამგვარად დავიწყებისთვის განიროს ისინი, ცოტა არ იყოს, ობის სუნი ასდის. რაც შეეხება მოტივებს, რომლებსაც იშველიებს საწარმოთა უმრავლესობა, რათა ეროვნული ეკონომიკის ჯანსაღი წარმართვისათვის სასიცოცხლოდ აუცილებელი სტატისტიკა დაფაროს, პატივისცემას არ იმსახურებს. ჩვენი ცივილიზაცია, რომლისთვისაც ინფორმაციის დაფარვა მოქმედების მეთოდია და ამას ბურჟუაზიულ უმნიცვლობად მიიჩნევს, მაშინ დაიწყებს წინსვლას, როდესაც გამჟღავნების სურვილს გამოთქვამს და ცნობების გაცემას შეუდგება.

* * *

[კვლავ ჩვენს სოფელს დავუბრუნდეთ]. გარემოებებს, რომლებსაც მოცემულ კერძო შემთხვევაში გადამწყვეტი როლი აკისრიათ მტკიცებულებების დაკარგვასა თუ შემონახვაში, ხელმისაწვდომობასა თუ ხელმიუწვდომლობაში, ზოგადი ხასიათის ისტორიული ძალები წარმოშობს. აქ ყველაფერი ნათელია, თუმცა შესასწავლ ობიექტთან მათი ლოგი-

კური დაკავშირება ფაქტობრივად შეუძლებელია. კვლევის შედეგი კი მთლიანად მათზეა დამოკიდებული! რატომ უნდა იყოს შუა საუკუნეების ერთი პატარა სასოფლო გაერთიანების კვლევა დამოკიდებული იმაზე, მოისურვა თუ არა იქაურმა ბატონმა რამდენიმე საუკუნის შემდეგ საფრანგეთის დატოვება, რათა კობლენცის შეკრებას შეერთებო-

და. ასეთ შეუსაბამობას ხშირად ვაწყდებით. [რომაულ ეგვიპტეს იმავე პერიოდის გალიაზე უკეთესად იმიტომ კი არ ვიცნობთ, რომ მის მიმართ მეტი ინტერესი გამოვიჩინეთ, არამედ იმიტომ, რომ ეგვიპტის მშრალმა ჰავამ და ბალზამირების წესით დაკრძალვის რიტუალმა მრავალი წერილობითი წყარო შემოგვინახა, ხოლო დასავლეთის კლიმატი და წეს-ჩვეულებები, პირიქით, სწრაფად ანადგურებდა მათ. დოკუმენტების მოპოვებაში წარმატებისა თუ ხელმოცარვის მიზეზებს, როგორც წესი, არავითარი კავშირი არა აქვს იმ მოტივებთან, რომლებიც მათ ჩვენთვის სასურველს ხდის: ასეთია ის ირაციონალური, მოუშორებელი ელემენტი, რომელიც ჩვენს კვლევებს შინაგანად ტრაგიკულს ხდის, რაც არაერთი სულისმიერი ქმნილების არასრულფასოვნების ან მათი განადგურების ფარული მიზეზიც გამხდარა.

მოყვანილი მაგალითი კიდევ ერთხელ ცხადყოფს, რაოდენ მნიშვნელოვანია ამა თუ იმ სოფლის ყოველი დოკუმენტის ბედი, რის გათვალისწინებაც ყოველთვის ვერ ხერხდება. ზოგჯერ საბოლოო შედეგის მიღწევა დამოკიდებულია მრავალ მიზეზობრივ ჯაჭვზე, რომლებიც ერთმანეთისაგან სრულიად დამოუკიდებელია, მათი წინასწარ განჭვრეტა კი — შეუძლებელი. სენ-ბენუა-სიურ-ლუარის სააბატოს არქივებს ოთხჯერ ზედიზედ

გაუჩნდა ხანძარი და ერთხელ გაიძარცვა. როდესაც ამ ფონდების შესწავლას ვიწყებ, შემიძლია თუ არა გამოვიცნო, რა სახის საბუთები გადაურჩა განადგურებას? კვლევის უალრესად საინტერესო საგანი ე.წ. ხელნაწერთა მიგრაციაა. ლიტერატურული ნაწარმოების ბიბლიოთეკებში გადატანა, ასლების გადაღება, ბიბლიოთეკართა თუ ასლების გადამღება გულმოდგინება ან დაუდევრობა — ყველა ამ ქმედებაში ცხოვლად აისახება კულტურის ბედუკუღმართობა დამისდიდმიდინარეობათა ცვალებადი თამაში. განა ყველაზე კარგად ინფორმირებულ მეცნიერსაც კი, სანამ მიაკვლევდა, იქამდე შეეძლო განეცხადებინა, რომ „გერმანი“, ტაციტუსის ერთადერთი ხელნაწერი, XVI საუკუნეში ჰერსფილდის მონასტერში ინახებოდა? მოკლედ, დოკუმენტების მოძიებაში ყოველთვის არის რაღაც მოულოდნელი და, ამგვარად, სარისკო. ერთი ჩემი კარგი ნაცნობი მიყვებოდა, რომ დიუნკერკის დაბომბვისას გემზე ასვლას ელოდა, მაგრამ მოუთმენლობას დიდად არ იმჩნევდა; ამ დროს ერთ-ერთმა ნაცნობმა გაკვირვებულმა ჰკითხა: „უცნაურია! ისეთი სახე გაქვთ, თითქოს რაც ხდება, თქვენთვის სულერთი იყოს“. ჩემს მეგობარს შეეძლო ეპასუხა, რომ ცრუ შეხედულების მიუხედავად, ბედთან ნაძღვევის მშვიდად დასადებად მეცნიერული კვლევის ჩვევა სრულებითაც არ არის წამგებიანი.

* * *

თავი მესამე

კრიტიკა

1. კრიტიკული მეთოდის ისტორიის ნარკვევი

მონმეს რომ სიტყვაზე არ უნდა ენდო, ყველაზე გულუბრყვილო პოლიციელმაც იცის. ამთეორიის გათვალისწინებადიდ სარგებლობას არ მოგვიტანს — დიდი ხანია, ისტორიული მტკიცებულებებით ბრმა დაღარავინ სარგებლობს. ხანგრძლივმა გამოცდილებამ გვიჩვენა, რომ არაერთი ტექსტი იმ წარმომავლობის სულაც არ აღმოჩენილა, რაც ჩვენ გვეგონა; არც ყველა მონათხრობია ჭეშმარიტი და მატერიალური საბუთებიც შეიძლება ყალბი აღმოჩნდეს. შუა საუკუნეებში მოძალებული სიყალბისაგან თავდაცვის ბუნებრივ რეფლექსად ეჭვი გვევლინება. „კალმით რასაც გინდა, იმას დანერ“, ნამოიძახა XI საუკუნეში ლოტარინგიელმა აზნაურმა სასამართლო პროცესზე, როდესაც ბერებმა მის წინააღმდეგ დოკუმენტური საბუთები წარმოადგინეს. კონსტანტინეს ძღვენი, რომელიც VIII საუკუნის ერთი რომაელი კლერკის საოცარი გამონაგონია და პირველი ქრისტიანი კეისრის სახელით გავრცელდა, სამი საუკუნის შემდეგ ღვთისმოსავი იმპერატორის ოთონ III-ის კარზე დავის საგნად იქცა. ყალბ რელიკვიებს მათი გაჩენის დღიდან დევნიდნენ.

თუმცა პრინციპული სკეპტიციზმი არ წარმოადგენს უფრო პატივსაცემ ან ნაყოფიერ ინტელექტუალურ მდგომარეობას, ვიდრე მიმნდობლობაა — მარტივი გონების ადამიანებს იგი ადვილად ეუფლება. პირველი მსოფლიო ომის პერიოდში ერთ კარგ ვე-

ტერინარს ვიცნობდი, რომელსაც გაზეთებისა არაფერი სჯეროდა (ალბათ, გარკვეული მიზეზების გამო), მაგრამ ვინმე შემთხვევითი პირის გაუგონარ მონაჩმას გაფაციცებული უსმენდა.

[დიდი ხნის მანძილზე მეცნიერებაში მხოლოდ უბრალო კეთილგონივრული კრიტიკა გამოიყენებოდა. მას შეუძლია ზოგიერთები მოხიბლოს, მაგრამ შორს ვერ წაგვიყვანს. რას წარმოადგენს უმეტეს შემთხვევაში ეს ე.წ. კეთილგონიერება? — უსაფუძვლო პოსტულატების ერთობლიობას და ნაჩქარევად განზოგადებულ შედეგებს, — მეტს არაფერს.

ფიზიკაში მან ანტიპოდებისა და აინშტაინის სამყაროს არსებობა უარყო; იგავი უწოდა ჰეროდოტეს ნაამბობს მეზღვაურებზე, რომლებმაც აფრიკის გარშემო მოგზაურობისას, ერთ მშვენიერ დღეს, შეამჩნიეს, როგორ ინაცვლებდა მზის ამოსვლის წერტილი მათგან მარჯვნიდან მარცხნივ. როდესაც საკითხი ადამიანის ქმედებებს ეხება, ყველაზე უარესი არის ის, რომ მარადიულობის თანრიგში აყვანილი დაკვირვებები მხოლოდ ერთ მოკლე, კერძოდ კი ჩვენს პერიოდს ეხება. სწორედ ამაში მდგომარეობს ვოლტერისეული კრიტიკის ნაკლი, რომელიც, უნდა ვაღიაროთ, საკმაოდ გონებათმახვილურია. გვაკვირვებს არა მხოლოდ ინდივიდუალური უცნაურობანი, რომელიც ყველა დროში არსებობს, არამედ ჩვენამდე არსებული ჩვეულებრივი სულიერი

მდგომარეობაც, ვინაიდან მას აღარ ვიზიარებთ. „კეთილგონიერება“ არმოგვცემდა უფლებას გვერწმუნა, რომ ოთონ I ხელს მოაწერდა პაპებისათვის ტერიტორიის დათმობის აქტს, ვინაიდან ეს ეწინააღმდეგებოდა მანამდე ხელმოწერილ აქტებს, ხოლო მომდევნო ბრძანებულებებთან სრულიად შეუთავსებელი იყო. უნდა დავიჯეროთ, რომ იმპერატორი ჩვენგვარად არ აზროვნებდა, კერძოდ, მაშინ სიტყვა და საქმე იმდენად იყო ერთმანეთისაგან დაშორებული, რომ დღეს გვიკვირს, იმპერატორის მიერ ბოძებული პრივილეგიების ჭეშმარიტება.

ნამდვილი პროგრესი მაშინ დაიწყო, როდესაც, ვოლნეის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეჭვი „გამომცდელად“ იქცა; ანუ შემუშავდა ობიექტური წესები, რომლებიც ტყუილმართლის გარჩევის საშუალებას იძლეოდა. „წმინდანთა ცხოვრების“ წაკითხვის შემდეგ იეზუიტი პაპებროკი ისეთი მძაფრი ურწმუნოების გრძნობით განიმსჭვალა ადრეული შუა საუკუნეების მემკვიდრეობის მიმართ, რომ მონასტრებში დაცული მეროვინგთა ყველა სიგელი ყალბად მიიჩნია; ხოლო მაბილიონი არ დაეთანხმა მას. უდავოდ არსებობს გაყალბებული, შესწორებული ან ინტერპოლირებული სიგელები, მაგრამ ჭეშმარიტიც ხომ არსებობს! ისინი ერთმანეთისაგან უნდა გავმიჯნოთ. 1681 წელს, როდესაც „დიპლომატიკის შესახებ“ („*De Re Diplomatica*“) დაიწერა, რაც ადამიანის აზროვნების ისტორიაში უდიდეს თარიღად იქცა, საბოლოოდ შეიქმნა საარქივო დოკუმენტების კრიტიკა.

[კრიტიკული მეთოდის ისტორიის გადამწყვეტი მომენტი ასეთი იყო: გასული საუკუნის ჰუმანიზმს თავისი სისუსტეები და ხედვა

ჰქონდა. უფრო შორს წასვლა მან ვერ შეძლო. ამის შესანიშნავ ნიმუშს მონტენის „ნარკვევების“ ერთ-ერთი მონაკვეთი წარმოადგენს, სადაც ავტორი ტაციტუსს სასწაულების თხრობისათვის ამართლებს. მონტენის აზრით, „გავრცელებული რწმენის“ შესახებ მსჯელობა თეოლოგებისა და ფილოსოფოსების საქმეა, ისტორიკოსებმა მხოლოდ ის უნდა „მოგვითხრონ“, რაც ისტორიულ წყაროებშია მოცემული: „ისტორია ძირითადად ისე გადმოგვცენ, როგორც მიეწოდებათ და არა ისე, როგორც თვითონ მიიჩნევენ“. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ფილოსოფიური კრიტიკა, რომელიც გარკვეულ ბუნებრივ ან ღვთაებრივ კონცეფციას ეფუძნება, სრულიად კანონიერია. მომდევნო მსჯელობიდან ცხადი ხდება, რომ მონტენი ისევე არ ცნობს ვესპასიანეს სასწაულებს, როგორც ბევრ სხვას. მისთვის გაუგებარია, როგორ უნდა მოხდეს მტკიცებულებათა წმინდა ისტორიული კვლევის მეთოდის გამოყენება. კვლევითი დოქტრინა მხოლოდ XVII საუკუნეში შეიქმნა და მის ნამდვილ სიდიადეს შესაბამის პერიოდს კი არ უკავშირებენ, არამედ საუკუნის მეორე ნახევარს.

იმ დროს ეს ყველას ჰქონდა გაცნობიერებული. 1680-დან 1690 წლამდე „ისტორიული პირონიზმის“ კრიტიკამ საყოველთაოდ გავრცელებული სახე მიიღო. ამ ტერმინის კომენტირებისას მიშელ ლევასორი წერდა: „როგორც ამბობენ, გონების სიმაღლეს იმაში მდგომარეობს, რომ ყველაფერი ადვილად არ ირწმუნოს და არაერთგზის შეძლოს დაეჭვება“. თვით სიტყვა კრიტიკა [რომელიც აქამდე მხოლოდ გემოვნებით განსჯას გამოხატავდა] ჭეშმარიტების შემოწმების აზრს

იძენს. თავდაპირველად მას ბოდიშის მოხდით იყენებდნენ, ვინაიდან „კარგად არ ჟღერდა“ და ჯერ კიდევ ტექნიკის სუნი ასდიოდა. თუმცა თანდათანობით მან თავისი ადგილი დაიმკვიდრა. ბოსუე ამ ტერმინს ფრთხილად არიდებს თავს. როდესაც იგი „ჩვენს კრიტიკოს ავტორებზე“ საუბრობს, იგრძნობა, როგორ იჩეჩს მხრებს. რიშარ სიმონი კი ამ სიტყვას ყველა ნაშრომის სათაურში ათავსებს. ყველაზე გამჭრიახები [უნდა აღინიშნოს] არტყუვდებიან, ეს სიტყვა ახალი, უნივერსალური მეთოდის აღმოჩენას ნიშნავს. ელი დიუ პენის სიტყვები რომ მოვიშველიოთ, კრიტიკა „არის ჩირაღდანი, რომელიც გზას გვინათებს და ანტიკური ხანის ბნელ ბილიკებზე მიგვიძღვის, რათა ჭეშმარიტება სიყალბისაგან განგვასხვავებინოს“. ბეილი კი უფრო მკაფიოდ წერს: „ბატონმა სიმონმა თავის მორიგ „პასუხში“ კრიტიკის რამდენიმე ახალი წესი წარმოგვიდგინა, რომლებიც არა მხოლოდ საღვთო წერილის გასაგებად გამოგვადგება, არამედ სხვა ნებისმიერი ნაშრომის ნაყოფიერად წასაკითხადაც“.

შევაპირისპიროთ დაბადების რამდენიმე თარიღი: 1628 წელს დაიბადა პაპებროკი, რომელიც ქარტიის საკითხში ცდებოდა, მაგრამ ისტორიოგრაფიის კრიტიკის ერთ-ერთი ფუძემდებელი იყო. 1632 წელს დაიბადა მახილიონი. 1638 წელს დაიბადა რიშარ სიმონი, რომლის ნაშრომებმა ბიბლიის განმარტებას დაუდო სათავე. ჭეშმარიტ ერუდიტთა ამ კოჰორტას მივათვალეთ ფილოლოგიური და ისტორიული კრიტიკის ნამდვილი შედეგების — „თეოლოგიურ-პოლიტიკური ტრაქტატის“ ავტორი სპინოზა, რომელიც 1632 წელს დაიბადა. [თუ სიტყვას ზუსტ მნიშვნელობას

მოვუძებნით] თაობა, რომლის კონტურები ჩვენ თვალწინ [საოცარი სიცხადით] წარმოჩინდება, [თუმცა] მეტად უნდა გამოიკვეთოს. ეს [სწორედ] ის თაობაა, რომელიც მაშინ გამოვიდა ასპარეზზე, როდესაც გამოჩნდა „მოსაზრებები მეთოდზე“.

ნუ დავარქმევთ მათ კარტეზიანელთა თაობას. მხოლოდ მახილიონის შესახებ თუ ვისაუბრებთ, აღვნიშნავთ, რომ იგი იყო ღვთისმოსავი ბერი [მართლმადიდებელი და გულუბრყვილო], რომლის უკანასკნელი თხზულებაა ტრაქტატი „ქრისტიანული სიკვდილის“ შესახებ. ნაკლებ სარწმუნოა, რომ მას ახალი ფილოსოფია სცოდნოდა [რომელსაც მაშინდელი მორწმუნეები ეჭვის თვალთი უყურებდნენ]; მეტსაც ვიტყვით, დავუშვათ, მახილიონი იცნობდა კიდევ ამ ფილოსოფიას, ვითომ გაიზიარებდა მას? მეორე მხრივ, კლოდ ბერნარის მეტად ცნობილ ნაწარმოებში მოწოდებულ მათემატიკური ხასიათის აშკარა ჭეშმარიტებებს, რომლებისკენაც, დეკარტის თანახმად, მეთოდურმა ეჭვებმა უნდა გაგვიკაფოს გზა, ძალიან ცოტა რამ აქვს საერთო იმ ჰიპოთეზებთან, რომელთა დაზუსტება, ლაბორატორიული მეცნიერებების მსგავსად, ისტორიული კრიტიკის საგანია. იმისათვის, რომ ესა თუ ის ეპოქა რაიმე ფილოსოფიით გაჯერდეს, არ არის აუცილებელი ამ უკანასკნელმა სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით იმოქმედოს; გონებაზე მხოლოდ [ნახევრად] არაცნობიერმა ოსმოსმა უნდა იქონიოს გავლენა. [კარტეზიანული „მეცნიერების“ მსგავსად] ისტორიულ მტკიცებულებათა კრიტიკა რწმენას სუფთა დაფად წარმოაჩენს. [ასევე კარტეზიანული მეცნიერების მსგავსად] იგი არ ანგრევს ძველ

დებულებებს, რათა ამგზით ჯეროვნად გამოცდილ ახალ ჭეშმარიტებამდე (ან დიად ჰიპოთეზამდე) მივიდეს. [სხვაგვარად რომ ვთქვათ] იდეა, რომელიც ეჭვის გამომწვევი ხდება, ძველი კონცეფციების სრულ უარყოფას გულისხმობს. ამგვარი ნასუსხით შესაძლოა ვინმე იტანჯებოდეს, იქნებ, პირიქით, ტკბებოდეს კიდეც, მაგრამ დღემდე მიჩნეულია, რომ ეს არის უარყოფითი მიდგომა ან საერთოდ არაფერი. დღეისათვის გაჩნდა მოსაზრება, რომ გონივრულად წარმართული ეჭვი შეიძლება შემეცნების იარაღადაც ვაქციოთ. აზროვნების ისტორიაში ამ იდეის წარმოშობის თარიღი შეიძლება ზუსტად დადგინდეს.

* * *

დიდი ხნის მანძილზე კრიტიკის მეთოდს თანამიმდევრულად მხოლოდ მეცნიერთა უმცირესობა — ეგზეგეტიკოსები და ცნობისმოყვარეები იყენებდნენ. მწერლები, რომლებიც დიდი მნიშვნელობის ისტორიულ ნაწარმოებებს ქმნიდნენ, სრულებით არ ცდილობდნენ ლაბორატორიის რეცეპტებს გაცნობოდნენ ან მათი შედეგები გაეთვალისწინებინათ, ვინაიდან ეს [ძალიან] დანვრდილმანებად მიაჩნდათ. ჰუმბოლდტის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ცუდია, როდესაც ქიმიკოსებს „ხელის დასველების“ ეშინიათ. მომზადებასა და განხორციელებას შორის ამგვარი შეუთავსებლობა ისტორიისათვის ორმაგად საზიანოა. უპირველეს ყოვლისა, იგი დაუნდობლად აკნინებს უდიდეს ისტორიულ ნაწარმოებებს. ავტორები [არა მხოლოდ ამ საკითხში] არ ასრულებენ მთავარ ვალდებულებას — მოთმინებით ეძიონ ჭეშმარიტება;

[მოკლედ რომ ვთქვათ] კრიტიკული მეთოდის წესები ამის შემდეგ ჩამოყალიბდა. მათი საყოველთაო მნიშვნელობა იმდენად აშკარა იყო, რომ XVIII საუკუნეში პარიზის უნივერსიტეტში ფილოსოფიის საკანდიდატო ნაშრომთა კონკურსზე ყველაზე ხშირად თანამედროვე ჟღერადობის შემდეგი თემა ფიგურირებდა: „ადამიანთა მტკიცებულებანი ისტორიული ფაქტების გამო“. რასაკვირველია, მომდევნო თაობებმა ეს იარაღი საგრძნობლად დახვეწეს. განსაკუთრებით ალსანიშნავია, რომ კრიტიკის მეთოდი მათ განაზოგადეს და უფრო ფართოდ გამოიყენეს.

ამიტომ ისინი მოკლებულნი არიან მუდმივი განახლების შესაძლებლობას, მოულოდნელობებს, რომლებსაც მხოლოდ დოკუმენტთან მუდმივი ბრძოლა წარმოშობს და გამუდმებით რუტინის მიერ თავმოხვეულ [სტერეოტიპულ] თემებს ამუშავებენ. არც კვლევის ტექნიკური მხარე ზარალდება ნაკლებად. ზემოდან მართვის გარეშე შესაძლოა მეცნიერული კვლევა უმნიშვნელო ან მცდარად დასმული საკითხების შესწავლას ვერასოდეს გასცდეს. ერუდიციის ფუჭად გაფლანგვაზე უარესი არაფერია, ასევე უადგილოა კვლევის მიზნად თავად მეთოდის მიჩნევა.

ამ საფრთხის წინააღმდეგ XIX საუკუნის კეთილსინდისიერი მეცნიერები გამირულად იბრძოდნენ. [გერმანულმა სკოლამ, რენანმა, ფიუსტელ დე კულანჟმა ერუდიციას ინტელექტუალური დონე დაუბრუნეს. ისტორიკოსი კი კვლავ თავის სამუშაო მაგიდას მიუჯდა.]

შეგვიძლია ჩავთვალოთ, რომ ხელი მოგებუ-
ლია? ეს რომ დაიჯერო, ძალზე ოპტიმისტი
უნდა იყო. [ხშირად კვლევითი სამუშაოები
ძნელად მიიწევს წინ, როდესაც კვლევის მეთო-
დები გონივრულად არ არის შერჩეული. მით
უფრო, რომ კრიტიკის საჭიროებამ ჯერ კი-
დეც ვერ მოიცვა პატიოსანი ხალხის აზროვ-
ნება (ტერმინის ძველი გაგებით), რომელთა
კეთილგანწყობა აუცილებელია ნებისმიერი
მეცნიერების მორალური ჰიგიენისათვის,
განსაკუთრებით კი ჩვენთვის. ჩვენი შესწავ-
ლის ობიექტი ადამიანია და მისი ნდობის გა-
რეშე ჩვენი მისია ნაწილობრივ თუ ჩაითვლე-
ბა შესრულებულად.

ვფიქრობთ, მართლაც ასე ხდება. ჩვენს
შორის საუკეთესონი ზოგჯერ შეუღწევადი
იდუმალებით იმოსებიან. ჩვენთან საკითხავ
ლიტერატურაში უპირატესობა ენიჭება
უღიმღამო სახელმძღვანელოს, სადაც ნამდ-
ვილ სინთეზს მცდარი, მოუფიქრებელი სწავ-
ლება ენაცვლება; უცნაური მორცხვობა ხელს
უშლის მეცნიერებს ჩვენი მეთოდების კეთილ-
შობილური ძიების შედეგები გაუთვითცნო-
ბიერებელ ადამიანებს გააცნონ: ყველა მავნე
ჩვევა, რომელიც ურთიერთგამომრიცხავმა
ცრუ შეხედულებებმა წარმოშვა, საფრთხეს
უქმნის დიდ საქმეს. მკითხველთა დაუცველ
მასას ისინი ე.წ. ისტორიის ყალბ მარგალი-
ტებს სთავაზობენ, რომლის არასერიოზულო-
ბა, თვალისმომჭრელი იაფფასიანი მასალა,
პოლიტიკური მიკერძოება კადნიერი თვით-
დაჯერებულობითაა მიწოდებული; მორასი,
ბენვილი ან პლესხანოვი დაბეჯითებით ამტკი-
ცებენ იმას, რაშიც ფიუსტელ დე კულანჟს
ან ანრი პირენს ეჭვი შეეპარებოდათ. გაუ-
გებრობა არსებულ ისტორიულ კვლევასა (ან

როგორც მას სურს იყოს) და მკითხველ საზო-
გადოებას შორის აშკარაა.] ორივე მხარის ახი-
რებულ უცნაურობას შენიშვნებზე ატეხილი
ხმაურიანი დავაც ნათლად ადასტურებს.

[ბევრი მეცნიერისათვის ფურცლის ქვე-
და ნაწილი თავის ტკივილის საგანია]. უაზ-
რობად გვეჩვენება თავისუფალი ადგილების
ბიბლიოგრაფიული დამოწმებებით შევსება
(რასაც ადვილად ავიცილებთ, თუ წიგნს შესა-
ბამის ნუსხას დავურთავთ) ან კიდეც უარესი,
სიზარმაცის გამო, ქვედა კიდეზე ვრცელი
მსჯელობის გამართვა, რომლის ადგილი
თვით ტექსტშია. ამიტომაც ამ ნაშრომების
ყველაზე საჭირო მასალას ხშირად სარდაფებ-
ში ვეძებთ. ამის გამო ზოგიერთი მკითხველი
უკმაყოფილებას გამოთქვამს, რადგან ტექ-
სტის ქვემოთ განთავსებული ყოველი ბნკარი
გონებას ურევს; ზოგიერთი გამომცემელი
კი აცხადებს, რომ მათი მყიდველები (უთუ-
ოდ არც იმდენად ზემგრძნობიარენი, რო-
გორც ხატავენ) იტანჯებიან, როდესაც ასეთ
დამახინჯებულ ფურცლებს ხედავენ. [ეს
ფაქტიზი ადამიანები ამტკიცებენ, რომ აზროვ-
ნების მორალური წესები მათთვის მიუღე-
ბელია. თუ ფაქტის გადამოწმება არ შეგვიძ-
ლია, თავისუფალი ფანტაზიის გარეშე მისი
გამჟღავნების უფლება არა გვაქვს.] დავუშ-
ვათ, ისტორიკოსი იყენებს დოკუმენტს და
მოკლედ უთითებს მის წარმომავლობას ანუ
სად მოვიძიოთ ეს წყარო, ეს ხომ პატიოსნე-
ბის საყოველთაო წესების მორჩილებაზე
მიუთითებს. [დოგმებითა და მითებით მოწამ-
ლულმა საზოგადოებრივმა აზრმა, განათლე-
ბის მიმართ თუნდაც კეთილგანწყობილმა,
კონტროლის სურვილი დაკარგა. როდესაც
შევეცდებით, რომ ამაო პედანტიზმის გამო

არ უარვეყოთ საზოგადოებრივი აზრი, დავარწმუნებთ მას, რომ მეცნიერული კვლევის შედეგების ფასი განიზომება მეცნიერის მზადყოფნით უარყოს მის მიერ მოპოვებული მასალა, სწორედ მაშინ მოიპოვებს გონება უდიდეს

გამარჯვებას. განა საზოგადოებრივი აზრის შესამზადებლად არ კეთდება ჩვენი მოკრძალებული შენიშვნები და მცირე, მაგრამ დაწვრილებითი ცნობარები, რასაც დღეს არაერთი ხუმარა დასცინის?]

* * *

პირველი მეცნიერების მიერ შესწავლილი დოკუმენტები უმეტესად თვითონ წარუდგენდნენ ხოლმე თავს მკითხველს ან მათ ტრადიციულად წარადგენდნენ, როგორც ამა თუ იმ ავტორის თხზულებასა თუ გარკვეულ ეპოქაში შექმნილ ნაწარმოებს, რომელშიც ესა თუ ის მოვლენა გაბედულად იყო აღწერილი. მაგრამ იყო კი სიმართლე, რაც იწერებოდა? მართლა ეკუთვნოდა მოსეს ის წიგნები, რომლებიც მის სახელს ატარებდა? [ან ხლოდვიგს ის სიგელები, რომლებსაც მას მიაწერდნენ?] მართალია თუ არა, რაც „გამოსვლაშია“ მოთხრობილი? ეს იყო პრობლემა. მაგრამ ისტორია მიეჩვია უნებლიე მტკიცებულებების გამოყენებას და დოკუმენტებში პირდაპირ მოცემული მასალის აწონდაწონვით აღარ იფარგლებოდა. იგი ისტორიული წყაროებიდან იღებდა ისეთ ცნობებს, რომელთა მოწოდება ამ წყაროებით არ იყო გათვალისწინებული.

[მაშ ასე] კრიტიკის წესები, რომლებმაც პირველ შემთხვევაშივე დაამტკიცეს თავისი ვარგისიანობა, მეორე შემთხვევაშიც ეფექტურნი აღმოჩნდნენ. ზოგიერთი მათგანი დათარიღებულია, ზოგი — არა. ყოველი მითითება შესამოწმებელია, ვინაიდან გამოცდილება გვკარნახობს, რომ ისინი ხშირად არასწორია; თუ დოკუმენტი დაუთარიღებელია, თარიღი უნდა დადგინდეს. ორივე შემთხვევაში ერთსა და იმავე მეთოდს ვიყენებთ. თხრობის მანერით (თუ საქმე ორიგინალს ეხება), ლათინური ენის მდგომარეობით, მოხსენიებული ინსტიტუციებით, და ამა თუ იმ აქტის აღწერის გავრცელებული ხერხით, ვფიქრობთ, ადვილად ამოვიცნობთ ფრანგინოტარიუსების ხელწერას, რომელიც დაახლოებით 1000 წელს განეკუთვნება. თუ ასეთი დოკუმენტი მეროვინგების ეპოქით თარიღდება, სიყალბის აღმოჩენა არ გაგვიძნელდება. თუ დოკუმენტი დაუთარიღებელია, თარიღს დაახლოებით მივუთითებთ. ასევე აარქეოლოგიც, რომელსაც სურს პრეისტორიული ხანის იარაღები ან ანტიკური ხანის ნიმუშები აღმოაჩინოს და ეპოქისა და ცივილიზაციების მიხედვით დააჯგუფოს. ამისათვის იგი შეისწავლის, ადარებს, ასხვავებს ფორმებსა და დამზადების ხერხებს, რომლებიც ორივე შემთხვევაში არსებითად მსგავსია. [ისტორიკოსი თანდათან კარგავს ბუზლუნა გამომძიებლის სახეს, როგორც ზოგიერთი სახელმძღვანელო ეცდებოდა მის წარმოდგენას, რომ არა ჩვენი სიფხიზლე. რასაკვირველია, იგი მიმდობი არ გამხდარა. ისტორიკოსმა იცის, რომ მონმეები შესაძლოა ცდებოდნენ ან ტყუოდნენ.

მაგრამ მისი უპირველესი საზრუნავია მონ-
მის ალაპარაკება, რათა გაუგოს მას. კრიტი-
კის მეთოდის ერთ-ერთ საუკეთესო თვისე-

ბად მიგვაჩნია თავდაპირველი პრინციპების
შეუცვლელად კვლევა-ძიების მასშტაბების
გაფართოების უნარი.

* * *

თუმცა უბედურება იქნება, თუ უარვ-
ყოფთ ყალბი მტკიცებულების მაპროვოცი-
რებელ როლს, რამაც ბიძგი მისცა ჭეშმა-
რიტების დადგენის მეთოდის შემუშავების

პირველ მცდელობებს. იგი წარმოადგენს იმ
საწყის მასალას, რომლის მიხედვითაც უნდა
განარმოოთ მეცნიერული კვლევა.]

2. სიყალბისა და შეცდომის მხილება

ყველა შხამზე მომნამვლელი, რაც
მტკიცებულებას ამახინჯებს — ეს არის
ტყუილი. ეს უკანასკნელი [თავის მხრივ]
შეიძლება ორი ფორმით მოგვევლინოს. პირ-
ველია ავტორისა და თარიღის მოტყუება,
იურიდიულ ტერმინს თუ ვიხმართ — გაყალ-
ბება. მარია-ანტუანეტას მიერ ხელმოწერილი
ყველა წერილი მას არ ეკუთვნის. აღმოჩნდა,
რომ ზოგიერთი XIX საუკუნეში გააყალბეს.
საიტაფერნეს ტიარა, რომელიც ლუვრმა შეი-
ძინა, როგორც ჩვენს წელთაღრიცხვამდე IV
საუკუნის ბერძნულ-სკვითური ნიმუში, 1895
წელს ოდესაში გამოიჭედა. მეორეა საფუძ-
ველში ჩადებული ტყუილი. თავის „კომენტა-
რებში“ კეისარმა, რომლის ავტორობასაც
ვერაჟინ უარყოფს, ბევრი რამ შეგნებულად
დაამახინჯა და ბევრიც გამოტოვა. ფილიპე
მამაციის ქანდაკება, რომელიც სენ-დენიში
დგას, მეფის სიკვდილის შემდეგ ძალიან მალე
საფლავისათვის შეიქმნა; მაგრამ ყველაფერი

მიუთითებს, რომ მოქანდაკე პირობითი მოდე-
ლით შემოიფარგლა, რომელსაც რეალობას-
თან მხოლოდ სახელი აკავშირებს.

მაშ ასე, ტყუილის ეს ორი ასპექტი წარ-
მოშობს ძალიან განსხვავებულ პრობლემებს,
რომელთაგან რომელიმეს გადაჭრა დანარჩე-
ნებზე ზემოქმედებას არ ახდენს.

დოკუმენტებს, რომლებსაც გამოგონი-
ლი ავტორი ჰყავთ, შინაარსიც უეჭველად
გამოგონილი ექნებათ. ე.წ. კარლოს დიდის
სიგელი, ორი ან სამი საუკუნის წინ შეთითხ-
ნილი რომ აღმოჩნდეს, სანაძლეოს დადება
შეიძლება, რომ დიდსულოვნება, რომლითაც
ეს საბუთი მოსავს იმპერატორს, ასევე გამო-
გონილი იქნება. თუმცა წინასწარ ამის დაშ-
ვება არ შეიძლება. [ვინაიდან] ზოგიერთი
აქტის შექმნა მიზნად ისახავდა იმ ორიგინა-
ლების აღდგენას, რომლებიც დაიკარგა. [ეს
არის ერთადერთი გამონაკლისი, როდესაც
ყალბმა დოკუმენტმა შეიძლება სიმართლე

თქვას. ზედმეტია იმის შეხსენება, რომ, ამის საპირისპიროდ, თუ მტკიცებულებანი თვით-ვე აღიარებენ თავიანთი წარმოშობის ჭეშმარიტებას, ეს სრულებითაც არ ნიშნავს, რომ ისინი აუცილებლად ასეთნი არიან. სანამ საბუთს ჭეშმარიტად მიიჩნევენ, მეცნიერები იმდენს წვალობენ საკუთარ სასწოროზე მათ აწონ-დანონვაზე, რომ ბოლოს აღარ ყოფნით გამძლეობა, იქ გამოთქმულ აზრებს გამოედ-ვონ. ეჭვი უკან იხევს ისეთი დოკუმენტების წინაშე, რომლებიც შთაბეჭდავი იურიდიუ-ლი გარანტიების საფარით არიან წარმოდ-გენილნი: — ხელისუფლების გამოცემული აქტები თუ კერძო კონტრაქტები, თუ ეს უკანასკნელნი ჯეროვნადაა დამოწმებული. არც ერთი და არც მეორე პატივისცემას არ იმსახუ-რებს. 1834 წლის 21 აპრილს, საიდუმლო საზო-გადოებების პროცესის დაწყებამდე, ტიერი ქვემო რეინის პრეფექტს წერდა: „გირჩევთ ყველა ღონე იხმაროთ და თქვენი წვლილი შეიტანოთ მომავალი გამოძიებისათვის მასა-ლის შეგროვებაში. განსაკუთრებით კარგად უნდა გაირკვეს ყველა ანარქისტის მიმოწერა; იგი მჭიდრო კავშირშია პარიზის, ლიონისა და სტრასბურგის მოვლენებთან; ერთი სიტყ-ვით, სახეზეა დიდი შეთქმულების არსებობა, რომელიც მთელ საფრანგეთს მოიცავს“. ეს

არის უდავოდ კარგად მომზადებული ოფი-ციალური დოკუმენტი. რაც შეეხება ჯერო-ვნად ბეჭედდასმულ, დათარიღებულ ქარტია-თა მირაჟებს, აწმყოს უმცირესი გამოცდაც საკმარისია, რომ იგი გაიფანტოს. ყველამ იცის, რომ წესების ჯეროვანი დაცვით შედგე-ნილი სანოტარო აქტებიც კი განზრახ დაშვე-ბული უზუსტობებითაა სავსე; მასსოვს, რო-გორ მიბრძანეს და მომანერინეს ხელი ძველი რიცხვით დათარიღებულ ოქმზე, რომელიც სახელმწიფოს ერთ-ერთ დიდ სამთავრობო დაწესებულებას ეკუთვნოდა. ამ საკითხში არც ჩვენი მამები ყოფილან პუნქტუალურნი. მეფეების სიგელების ბოლოში ვკითხულობთ: „გაიცა ამა და ამ დღეს, ამა და ამ ადგილას“. გადახედეთ მეფეთა მოგზაურობის ხარჯთაღ-რიცხვის დავთრებს. არაერთხელ გადააწყდე-ბით ფაქტს, როდესაც დოკუმენტში მითითე-ბულ დღეს მეფე იქედან რამდენიმე ლიეთი დაშორებულ ადგილას იმყოფებოდა. ყმების განთავისუფლების აურაცხელ აქტებში, რო-მელთა სიმართლეში არც ერთი ჭკუათმყოფე-ლი არ შეიტანდა ეჭვს, ჩანერილია, რომ ისინი წმინდა გულმონყალებით გაიცა, თუმცა თა-ვისუფლად შეგვიძლია მათ გვერდით დავუ-დოთ თავისუფლების მოსაპოვებლად გადახ-დილი თანხის ანგარიშები.

* * *

[მაგრამ] ტყუილის დადგენა არ კმარა. უნდა აღმოვაჩინოთ მისი მოტივიც, რათა უკეთესად გამოვააშკაროთ სიყალბე. სა-ნამ ეჭვი იარსებებს, კვლევა გაძნელდება და სიმართლეც სანახევროდ დადგინდება.

თვით ტყუილიც თავისებური მტკიცებულე-ბაა. ექს-ლაშაპელის ეკლესიისათვის კარ-ლოს დიდის მიერ ნაბოძები ცნობილი სიგე-ლის სიყალბის დადგენით შეცდომას თავიდან ავიცილებთ; მაგრამ მხოლოდ უარყოფით ახ-

აღს ვერაფერს შევიტყობთ. ხოლო თუ მოვახერხებთ იმის დამტკიცებას, რომ ყალბი დოკუმენტი ფრიდრიხ ბარბაროსას გარემოცვაში შეიქმნა და მიზნად იმპერატორის დიადი ოცნებების სამსახურს ისახავდა, თვალწინ ისტორიის ვრცელი ჰორიზონტების ახალი ხედი გადაგვეშლება. ამგვარი მიდგომით კრიტიკა შეუდგება ტყუილის მიღმა მატყუარას ანუ ისტორიის დევიზის შესაბამისად — ადამიანის ძიებას.

ბავშვობა იქნებოდა ტყუილის გამომწვევი უსასრულოდ მრავალფეროვანი მიზეზების ჩამოთვლა. თუმცა ისტორიკოსები, რომლებსაც კაცობრიობის ზედმეტად გაინტელექტუალურება სჩვევიათ, ჭკუას იხმარდნენ, თუგახსენებდნენ, რომ ყველამიზეზიგონიერული არ არის. ზოგიერთები ტყუილს პატივმოყვარეობისა და გულჩათხრობილობის კომპლექსს უკავშირებენ, ამ შემთხვევაში იგი, ანდრე ჟიდის ტერმინი რომ მოვიშველიოთ, „უმიზეზო აქტად“ იქცევა. განა გერმანელი მეცნიერი, რომელმაც შესანიშნავ ბერძნულ ენაზე შეადგინა აღმოსავლეთის ისტორია და ავტორობა ფიქტიურ სანსონიატონს მიაწერა, ამ გზით შეძლებდა იოლად მოეპოვებინა ელინისტის პატივისცემა? საფრანგეთის ინსტიტუტის ერთ-ერთი წევრის ვაჟიშვილმა, ფრანსუა ლენორმანმა, რომელიც შემდგომ ამავე საპატიო დაწესებულებაში მოღვაწეობდა, კარიერა 17 წლის ასაკში საკუთარი მამის მოტყუებით დაიწყო: ლა შაპელ-სენტ-ელუაში საკუთარი ხელით შესრულებული წარწერები მან ახალ აღმოჩენად გამოაცხადა. როგორც ამბობენ [უკვე ხანში შესული და პატივმოსილი] ფრანსუა ლენორმანის ბოლო ოსტატური ფანდი იყო საფრანგეთის ტერი-

ტორიაზე ნაპოვნი [ჩვეულებრივი] პრეისტორიული ნივთების ბერძნულ სიძველეებად გამოცხადება. მითომანია არა მხოლოდ ადამიანების, არამედ ეპოქებისთვისაცაა დამახასიათებელი. ასეთი იყო XVIII საუკუნის ბოლოსა და XIX საუკუნის დასაწყისის წინარომანტიკული და რომანტიკული თაობები: ფსევდო-კელტური პოემები, რომლებსაც ოსიანს მიაწერდნენ; ჩატერტონის მიერ ძველ ინგლისურ ენაზე დაწერილად მიჩნეული ეპოპეები და ბალადები; კლოტილდა დე სიურვილის ე.წ. შუა საუკუნეების ლექსები; ვილერმარკეს მიერ შეთხზული ბრეტანული სიმღერები; ვითომდა მერიმეს მიერ ხორვატული ენიდან თარგმნილი სიმღერები; კრალი-დვორის ჩეხური ჰეროიკული სიმღერები და მრავალი სხვა: ბოლო რამდენიმე ათწლეულის მანძილზე ევროპაში, კიდით კიდემდე, სიყალბის დიდი სიმფონია ჟღერდა. შუა საუკუნეები, განსაკუთრებით VIII საუკუნიდან მოყოლებული XII საუკუნის ჩათვლით, ამ კოლექტიური ეპიდემიის სხვა მაგალითს გვთავაზობს. რასაკვირველია, ყალბი სიგელების, პაპების დეკრეტების თუ კაპიტულარიების უმრავლესობა, რომლებიც ასე მრავალრიცხოვანია, გარკვეული ანგარებით იქმნებოდა: ამა თუ იმ ეკლესიისათვის სადავო ქონების დამტკიცება, რომის ტახტის ავტორიტეტის განმტკიცება, ეპისკოპოსებისაგან ბერების, არქიეპისკოპოსებისაგან ეპისკოპოსების, ხელმწიფეებისაგან პაპის, პაპისაგან იმპერატორის დაცვა: [გამყალბებლები ამაზე შორს ვერ მიდიოდნენ.] უნდა აღინიშნოს, რომ გაყალბებას არ ერიდებოდნენ არც ღვთისმოსავეები და, ხშირად, სათნოებით სახელგანთქმული ადამიანებიც. როგორც ჩანს, ამგ-

ვარი საქციელი საზოგადოებრივ მორალს სრულებითაც არ ლახავდა. რაც შეეხება პლაგიატს, ამ დროს ყველაზე უცოდველ საქმედ მიიჩნეოდა [საყოველთაოდ]: მემატრიანეები თუ ჰაგიოგრაფები ძველი ავტორების ნაწარმოებებიდან მთლიან მონაკვეთებს სინდისის ქენჯნის გარეშე ითვისებდნენ. [არაფერია ნაკლებ „ფუტურისტული“, ვიდრე ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული ეს ორი საზოგადოება]. შუა საუკუნეების რწმენა და სამართალი მხოლოდ წინაპრების გაკვეთი-

ლებს ეფუძნებოდა. რომანტიზმი ცდილობდა სასიცოცხლო ძალები პრიმიტივიზმის ცოცხალი წყაროდან და ხალხური შემოქმედებიდან ამოეღო. ამგვარად, ეპოქები, რომლებიც ყველაზე მეტად იყვნენ ტრადიციას მიჯაჭვულნი, თავის პირდაპირ მემკვიდრეობას ზედმეტად თავისუფლად ეპყრობოდნენ. თითქოს შემოქმედების დაუძლეველი მოთხოვნილება და წარსულის თაყვანისცემა აიძულებდა მათ უცნაურ რევანშზე წასულიყვნენ და წარსული გამოეგონებინათ.

* * *

1857 წლის ივლისის თვეში მათემატიკოსმა მიშელ შალმა მეცნიერებათა აკადემიას წარუდგინა პასკალის გამოუქვეყნებელი წერილების შეკვრა, რომელიც მას მუდმივმა მომმარაგებელმა, ცნობილმა გამყალბებელმა ვრენ-ლუკამ მიჰყიდა. წერილებიდან ცხადი ხდებოდა, რომ „პროვინციული წერილების“ ავტორმა მიზიდულობის კანონი ნიუტონამდე ჩამოაყალიბა. ერთ-ერთმა ინგლისელმა მეცნიერმა გაოცება ვერ დამალა: როგორ ავხსნათ, ამბობდა იგი, რომ ამ ტექსტებში მოცემული გამოთვლები პასკალის გარდაცვალებიდან რამდენიმე წლის შემდეგ შესრულდა, ხოლო ნიუტონი მათ თავისი ნაშრომების გამოქვეყნების შემდეგ გაეცნო? ვრენ-ლუკას კაცი არ იყო, ასეთ მცირე წინააღმდეგობას რომ დაებნია. [იგი მაგიდას მიუჯდა; და] სულ მალე მისი ძალისხმევით შალი კვლავ ახალი ავტოგრაფებით შეიარაღდა. ამჯერად ხელმოწერა გალილეის ეკუთვნოდა, ხოლო ადრესატი პასკალი გახლდათ. ამგვარად

მოეფინა ნათელი გამოცანას: ცნობილ ასტრონომს დაკვირვებები ეკუთვნის, პასკალს კი — ანგარიშები. ამ ყველაფერს ორივე პიროვნება საიდუმლოდ აკეთებდა. თუმცა გალილეის გარდაცვალებისას პასკალი მხოლოდ თვრამეტი წლისა იყო. მერე რა? ეს კიდევ ერთი მიზეზია მისი ნაადრევი გენიით აღსაფრთოვანებლად.

ჩვენმა დაუღლელმა მოდავემ კიდევ ერთი უცნაურობა აღმოაჩინა: 1641 წლით დათარიღებული ერთ-ერთი წერილიდან ვგებულობთ, რომ გალილეი წერისას თვალების ტკივილს უჩიოდა. განა ჩვენთვის ცნობილი არ არის, რომ 1637 წლის ბოლოდან გალილეი სრულიად ბრმა იყო? ბოდიში, გვიპასუხა ცოტა ხნის შემდეგ ჩვენმა სახელგანთქმულმა შალმა, გეთანხმებით, რომ ამ სიბრმავის [აქამდე] ყველას სჯეროდა. მაგრამ სულ ტყუილად, ვინაიდან დროულად აღმოვაჩინე საბუთი, რომელიც გააბათილებს გავრცელებულ შეცდომას და კამათში გარდატეხას შეიტანს. 1641 წლის

2 დეკემბერს პასკალს ერთი იტალიელი მეცნიერიატყობინებდა: გალილეი, რომლის მხედველობა წლების მანძილზე უარესდებოდა, სრულიად დაბრმავდა...

ყველა მატყუარავრენ-ლუკასნაირი ნაყოფიერი არ ყოფილა. არც ყველა მოტყუებული ყოფილა მისი საბრალო მსხვერპლივით მიაშიტი. სიმართლის ხელყოფა სიყალბის მთელ ჯაჭვს წარმოშობს, ვინაიდან ერთი ტყუილი მხარდასაჭერად (თუნდაც გარეგნულად) მეორეს უხმობს; ამას გვასწავლის ცხოვრებისეული გამოცდილება და ამტკიცებს ისტორია.

ამიტომ ყოველი სიყალბე ტყუილებითაა დახუნძლული: კენტერბერის საეპისკოპოსოს თუ ავსტრიის საჰერცოგოს ყალბი პრივილეგიები [რომელთაც ხელს აწერს იულიუს კეისერიდან მოყოლებული ფრიდრიხ ბარბაროსათი დამთავრებული არაერთი ხელმწიფე]; დრეიფუსის საქმის გაყალბება — ჩამოთვლილთაგან თითოეული გენეალოგიურ ხესავითაა განტოტვილი. [თითქოს მიკრობების ფუთ-ფუთს ვუყურებდეთ (ჩვენ მხოლოდ რამდენიმე მაგალითი მოვიყვანეთ)]. სიყალბე, თავისი ბუნებით, სიყალბეს შობს.

* * *

არსებობს თაღლითობის კიდევ უფრო მზაკვრული ფორმა. აშკარად არაჭეშმარიტი, სწორხაზოვანი და, თუ გნებავთ, გულწრფელი — მტკიცების ნაცვლად ტექსტის ფარული გადაკეთება: ინტერპოლაცია სიგელთა დედნებში, მონათხრობში, შეთხზული დეტალებით სახეთა შელამაზება არაზუსტი სიმართლის ფონზე. ინტერპოლაციას, საერთოდ, ანგარების მიზნით მიმართავენ, ხშირად — გასალამაზებლად. მრავალჯერ ამხილეს დამახინჯებანი, რომლებმაც ანტიკურ და შუა საუკუნეთა ისტორიოგრაფიაში სიცრუის კრიტიკა დააფუძნეს. მათი გავლენა, ალბათ, უმნიშვნელო როდია ჩვენს ბეჭდით სიტყვაში. ჭეშმარიტებაზე დიდი ფიქრის გარეშე, ყველაზე მოკრძალებული ნოველისტიც სიამოვნებით აღწერს თავის პერსონაჟებს იმ რიტორიკის პირობების შესაბამისად, რომლის ავტორიტეტსაც დრო არ შეხვება. ჩვენს რედაქციებში არისტოტელესა და კვინტილი-

ანეს უფრო მეტი მიმდევარი ჰყავს, ვიდრე, ჩვეულებრივ, ფიქრობენ.

ზოგიერთი ტექნიკური პირობა თითქოს ხელს უწყობს კიდევაც დამახინჯებებს. როდესაც 1917 წელს ჯაშუშ ბოლოს სიკვდილი მიუსაჯეს, ამბობენ, რომ რომელიღაც ყოველდღიურმა გაზეთმა 6 აპრილს გამოაქვეყნა წერილი მისი დასჯის შესახებ. სიკვდილით დასჯა მართლაც, ამ დღეს იყო დანიშნული, სინამდვილეში კი განაჩენი მხოლოდ თერთმეტი დღის დაგვიანებით აღსრულდა. ჟურნალისტმა წინასწარ შეადგინა „ანგარიში“. იგი დარწმუნებული იყო, რომ სიკვდილით დასჯა დათქმულ დღეს აღსრულდებოდა და შემომება საჭიროდ არ მიიჩნია. არ ვიცი, რამდენად მართალია ეს ანეკდოტი; უეჭველია, ასეთი ლაფსუსები გამონაკლისია. დასაშვებია, რომ ეს სისწრაფისათვის მოხდა — მთავარი ხომ მასალის დროულად წარდგენა-ჩაბარებაა — რეპორტაჟები მოსალოდნელ მოვლენებზე წინასწარ ინერება. დაბეჯითებით შეიძლება

ითქვას, რომ ყველაფრის ხელახლა ნახვისას ჟურნალისტი, თუ საჭირო შეიქნა, ცვლილებას შეიტანს მონათხრობში, მის ძირითად პუნქტებში, მაგრამ საეჭვოა, შესწორება შეეხოს დეტალებს, რომლებიც კოლორიტის გამო შეითხზა და რომელთა შემოწმება თავში აზრად არავის მოუვა. ყოველ შემთხვევაში, მე ასე მგონია. სასურველი იქნებოდა, რომელიმე პროფესიონალ ჟურნალისტს გულახდილად მოეთხრო ამის შესახებ. სამწუხაროდ, გაზეთს ჯერ კიდევ ვერ უპოვია თავისი მაბიონი ან პაპებრონი. სარწმუნოა, რომ ლიტერატურული მართებულობის ცოტა მოძველებული კოდექსისადმი მორჩილება, სტერეოტიპული ფსიქოლოგია, ფერწერულობისაკენ მისწრაფება ადგილს იკავებს გამოქვეყნებულ სიცრუეთა დამნაშავე ავტორების გალერეის შევსებაში.

მარტივი და წმინდა მონაგონიდან სრულიად უნებურ ცდომილებამდე ბევრი საფეხურია. თუნდაც იმიტომ, რომ ადვილი მეტამორფოზით ძალიან უხეში შეცდომა რაღაც შემთხვევის წყალობით სიცრუედ გარდაიქმნება. გამონაგონი საჭიროებს გონების ძალისხმევას, რომელსაც ხელს უშლის ადამიანთა უმრავლესობისათვის დამახასიათებელი სიზანტე. რაოდენ ხელსაყრელია უშუალო წყაროებში ისეთი მონაგონის დაჯერება, რომელიც მოცემული მომენტის ინტერესებს შეესაბამება!

გაიხსენეთ „ნიუმბერგის თვითმფრინავის“ ცნობილი ამბავი. თუმცა იგი ჯერ კიდევ ბოლომდე გარკვეული არ არის, სავსებით შესაძლებლად გვეჩვენება, რომ ფრანგულ კომერციულ თვითმფრინავს ომის გამოცხადებამდე რამდენიმე დღით ადრე

ქალაქისთვის გადაეფრინა. შესაძლოა ის სამხედრო თვითმფრინავად მიიჩნიეს და მოსალოდნელი ომის აჩრდილით შემფოთებულ მოსახლეობაში გავრცელდა ხმები სხვადასხვა ადგილას ჩამოყრილი ბომბების შესახებ. ამასთან, ზუსტად ცნობილია, რომ ბომბები არ ჩამოუყრიათ და რომ გერმანიის იმპერიის მმართველები ფლობდნენ ყველა საშუალებას ამ ცრუ ამბის გასავრცელებლად და შემდეგში მის უკონტროლოდ მისაღებად, რათა მისგან ომის საბაბი შეექმნათ. მათ სწორედაც რომ იცრუეს. მაგრამ იცრუეს ისე, რომ არაფერი გამოუგონიათ და იქნებ თავიდან კარგად არც გაუცნობიერებიათ ეს ტყუილი. მათ დაიჯერეს გავრცელებული აბსურდული აზრი, იმიტომ რომ ამის დაჯერება მათთვის ხელსაყრელი იყო. სიცრუის მრავალი სახეობიდან საკუთარი თავის შესახებ ტყუილის გამოგონება საკმაოდ ხშირი მოვლენაა, და სიტყვა „გულწრფელობა“ ცოტა უფრო ფართო ცნებაა, რომლის გამოყენებაც შეიძლება მხოლოდ მრავალი ნიუანსის დაზუსტების შემდეგ.

მით უფრო მართალია, რომ ბევრი თვითმხილველი სავსებით გულწრფელად ტყუვდება. და აი, დგება დრო, ისტორიკოსმა ისარგებლოს უძვირფასესი შედეგებით, რომელიც მონაპოვარია უკანასკნელი ათწლეულის დაკვირვებისა და რომელმაც ცოდნით აღჭურვა არსებითად ახალი დისციპლინა — დამოწმების ფსიქოლოგია. რამდენადაც ცოდნის ეს მონაპოვარი ჩვენს გამოკვლევას ეხება, გვინდა ვთქვათ შემდეგი: თუ დავერწმუნებით გილომ დე-სენტიერის, მისი მოწაფე და მეგობარი წმინდა ბერნარდი ძალიან გაოცდა, როდესაც შეიტყო, რომ სამ-

ლოცველოს, სადაც ეს ახალგაზრდა ბერი ყოველდღიურად ესწრებოდა ღვთისმსახურებას, საკურთხეველთან სამი ფანჯარა ჰქონდა; მას ყოველთვის ეგონა, რომ იქ მხოლოდ ერთი ფანჯარა იყო. ჰაგიოგრაფი კი, თავის მხრივ, გაოცებული და მოხიბლულია: რა შესანიშნავი ღვთისმსახურია, მინიერი საგნებისადმი ინტერესი მისთვის საერთოდ უცხოა! უეჭველია, ბერნარდი იშვიათი გონებადაფანტულობით გამოირჩეოდა, თუ იმასაც დავიჯერებთ, რომ, როგორც ამბობენ, მას ჟენევის *geman*-ის ტბის მახლობლად მთელი დღის განმავლობაში მოუხდა ხეტიალი, მაგრამ ტბა არც კი შეუმჩნევია. და მაინც, მრავალი ექსპერიმენტი ამტკიცებს: იმისთვის, რომ სწორი წარმოდგენა არ გქონდეს გარშემომყოფ საგნებზე, რომლებიც თითქოს ყველაზე მეტად ნაცნობია, სრულიადაც არ არის საჭირო გამოჩენილი მისტიკოსი იყო. პროფესორ კლაპარედის სტუდენტები ცნობილი ექსპერიმენტების დროს ჟენევაში ისევე უუნარონი აღმოჩნდნენ თავიანთი უნივერსიტეტის ვესტიბიულის სწორად აღწერაში, როგორც „მოთაფლული სიტყვების“ ავტორი — თავისი მონასტრის საკურთხევლის აღწერისას. ჭეშმარიტებაა, რომ ადამიანთა უმრავლესობის ტვინი გარე სამყაროს არასრულყოფილად აღიქვამს. გარდა ამისა, რამდენადაც ჩვენებები, პირდაპირი მნიშვნელობით, მხოლოდ მოგონებათა აღდგენაა, ყოველთვის არსებობს საშიშროება, რომ პირველად შეცდომით აღქმას მუდმივად თან ერთოდეს მეხსიერების ლაფსუსები. ამ მერყევ და „ნაჩვრეტებიან“ მეხსიერებას ამხელდა სწორედ ერთ-ერთი ძველი იურისტი. ზოგიერთი ადამიანის უზუსტობა ჭეშმარიტად პათოლოგიური ხდება. პიროვნების

უპატივცემლობად ხომ არ ჩაითვლება, რომ ფსიქოზისათვის „ლამარტინის ავადმყოფობა“ დაგვერქმია? ყველამ ვიცით, რომ ფსიქოზით დაავადებულებს ჩვეულებრივ, საზრიანად შეუძლიათ დასაბუთება. მაგრამ რომც არსებობდნენ მეტ-ნაკლებად არაზუსტი და სრულიად სანდო მოწმეები, გამოცდილება ამტკიცებს, რომ არ არსებობენ ისეთები, რომელთა სიტყვაც ყოველთვის და ყველა გარემოებაში ერთნაირად სარწმუნო იქნებოდა. აბსოლუტურად მართალი მოწმე არ არსებობს, არის მხოლოდ სწორი ან ყალბი ჩვენებები. საუკეთესო ნიჭით დაჯილდოებულ ადამიანში უმთავრესად ორი მიზეზი აყალიბებს გონებრივ ანარეკლთა სისწორეს. ერთი დაკავშირებულია დამკვირვებლის იმდროინდელ მდგომარეობასთან, მაგალითად, დაღლილობასა ან ემოციასთან, მეორე კი — მისი ყურადღების ხარისხთან. უმნიშვნელო გამონაკლისის გარდა, კარგად ვხედავთ და გვესმის ის, რაც ჩვენთვის სერიოზულია, რაც გვესურს. თუ ექიმი მიდის პაციენტთან, ჩემთვის უფრო დამაჯერებელია მის მიერ ავადმყოფის შეხედულების აღწერა, რომლის გარეგნობასა და ქცევასაც ის დიდი ყურადღებით დააკვირდა, ვიდრე ოთახში მდგომი ავეჯისა, რომელსაც, ალბათ, მხოლოდ უგულისყუროდ შეხედა — და აი, რატომ: საყოველთაო ცრუ აზრის მიუხედავად, ჩვენთვის ყველაზე მეტად თვალშეჩვეული საგნები — როგორც, მაგალითად, წმინდა ბერნარდისათვის სიტოს სამლოცველო — მათ რიგშია, რომელთა ზუსტი აღწერა ძალზე ძნელია, რადგან ჩვენას, თითქმის აუცილებლად, ინდიფერენტიზმამდე მივყავართ.

როგორც წესი, ბევრ ისტორიულ მოვლეს

ნას მძაფრი ემოციური შფოთის მომენტში აკვირდებოდნენ ან ისტორიული მოვლენების თვითმხილველის ყურადღება ძალიან გვიან იყო მობილიზებული; თუ მოვლენა მოულოდნელი იყო ან დაუყოვნებელ ქმედებებს მოითხოვდა, მაშინ დამკვირვებელს უნარი არ შესწევდა საკმარისი სიზუსტით დაეფიქსირებინა ყველა ის შტრიხი, რომლებსაც ისტორიკოსი სამართლიანად ანიჭებს პირველხარისხოვან მნიშვნელობას. ზოგიერთი შემთხვევა ცნობილი გახდა, მაგრამ ვინ გაისროლა პირველმა 1848 წლის 25 თებერვალს საგარეო საქმეთა სამინისტროს წინ, ვისი გასროლით დაიწყო აჯანყება, რომელმაც, თავის მხრივ, რევოლუცია გამოიწვია, ჯარის ნაწილიდან ისროდნენ თუ ხალხის მხრიდან — ამას ნამდვილად უკვე ველარასოდეს გავიგებთ. მეორე მხრივ, როგორ უნდა ჩავთვალოთ სერიოზულად მემატრიანების გრძლად აღწერილი ამბები, კოსტუმების ფერები, ჟესტები, ცერემონიები, საომარი ეპიზოდები? რომელი დამკვიდრებული რუტინის ზემოქმედებით შეიძლება შეინარჩუნო თუნდაც უმცირესი ილუზია მთელი ამ მოძველებული რომანტიკული შეუსაბამობის სიმართლეზე, რომლითაც იკვებებოდა რომანტიკოს-ისტორიკოსთა წვრილფეხობა მაშინ, როდესაც ჩვენს ირგვლივ არც ერთ თვითმხილველს არა აქვს შესაძლებლობა მთელი სიზუსტითა და სრულად შემოინახოს ისეთი დეტალები, როგორსაც ასეთი გულუბრყვილობით ვეძებთ ძველ ავტორებთან? უკეთეს შემთხვევაში ასეთი აღწერილობები იძლევა მოქმედებათა ისეთ დეკორაციას, რომლის წარმოდგენაც შეიძლება მოცემული მწერლის ეპოქაში. ესეც განსაკუთრებით ყუ-

რადსაღებია, მაგრამ სულაც არ წარმოადგენს მონაცემთა იმ სახეობას, რომელსაც ფერწერული ამბების მოყვარულები, ჩვეულებრივ, წყაროებში ეძებენ.

მაინც საჭიროა ვნახოთ, რა დასკვნებამდე მივყავართ ამ, ალბათ, ერთი შეხედვით მძიმე, პესიმისტურ შენიშვნებს. წარსულის სტრუქტურულსაწყისთანმათკავშირირააქვთ. ბელის სიტყვა ყოველთვის სწორი რჩება: „არასოდეს იქნება შესაძლებელი, დამაჯერებლად შეეწინააღმდეგო იმსიმართლეს, რომიულიუს კეისარმა დაამარცხა პომპეუსი“. და როგორი თვალსაზრისიც უნდა წარმოიშვას კამათში, არაფერი იქნება უფრო ურყევი, ვიდრე ეს ფრაზა: „იულიუს კეისარი და პომპეუსი ნამდვილად არსებობდნენ და არ წარმოადგენდნენ მათი ცხოვრების აღმწერთა ფანტაზიის ნაყოფს“. მართლაც რომ არ შემონახულიყო რამდენიმე ასეთი უტყუარი ფაქტი, რომელიც ახსნა-განმარტებას არ საჭიროებს, მაშინ ისტორიიდან ხელში შეგვრჩებოდა მხოლოდ ინტელექტუალურ ღირებულებებს მოკლებული უხეში მტკიცებულებები. საბედნიეროდ, საქმე ასე არ არის. განსაკუთრებული მოვლენები, რომელთაც თვითმხილველთა ფსიქოლოგია უმეტეს შემთხვევაში აწყდება, დროის მიხედვით ყველაზე ახალი მოვლენებია. დიდი მოვლენა შეიძლება აფეთქებას შევადაროთ. მითხარით ზუსტად, როგორ პირობებში მოხდა უკანასკნელი მოლექუური ბიძგი, რომელიც აუცილებელია ძრავაში გაზის გამოსათავისუფლებლად. ხშირად მოგვიწევს იმ აზრთან შეგუება, რომ ამას ვერასოდეს გავიგებთ. ეს, რა თქმა უნდა, დასანანია, მაგრამ განა ქიმიკოსები უკეთეს მდგომარეობაში იმყოფებიან? ასაფეთქებე-

ლი ნარევის შემადგენლობა მაინც სრულად ექვემდებარება ანალიზს. 1848 წლის რევოლუცია იყო ნათლად განსაზღვრული, რაღაც უცნაური აბერაციით. ზოგიერთ ისტორიკოსს შესაძლებლად მიაჩნდა, იგი წარმოედგინა, როგორც ტიპური შემთხვევითი მოვლენა, მაშინ როცა ცნობილია მეტად განსხვავებული და მეტად აქტიური ფაქტორები, რომლებიც ტოკვილმა მაშინვე შეიცნო და რომელთა წყალობითაც ეს რევოლუცია დიდი ხნის განმავლობაში მზადდებოდა. რა იყო გასროლა კაპუცინის ბულვარზე, თუ არა უკანასკნელი ნაპერწკალი?

გარდა ამისა, ეს უშუალო მიზეზები ხშირად განზე რჩება თვითმხილველთა და შესაბამისად ჩვენი დაკვირვების დროსაც — რასაც შემდეგში ვნახავთ; და ეს მიზეზები, თავისთავად, ამავდროულად შეადგენს ისტორიაში „შემთხვევითობის“ გაუთვალისწინებლობის განსაკუთრებულ ნაწილს. შეგვიძლია იოლად დავიმშვიდოთ თავი, რომ არასრულყოფილი მტკიცება, ჩვეულებრივ, ამ მიზეზებს ჩვენი ყველაზე გამჭრიახი გონებისათვის მიუწვდომელს ხდის. მაშინაც კი, როდესაც ისინი კარგად ცნობილია, მათი შეჯახება რევოლუციის მიზეზობრივ ჯაჭვთან მოგვცემს სიცრუის ნალექს, რომელსაც ჩვენი მეცნიერება ვერ ჩამოიცილებს და არცა აქვს უფლება, ჩამოცილებულად ჩათვალოს. რაც შეეხება ადამიანთა ბედის ინტიმურ ძალას, აზროვნების ან გრძნობის ცვალებადობას ტექნიკურ, ეკონომიკურ ან სოციალურ სტრუქტურებში, თვითმხილველებს, რომელთაც ამის შესახებ გამოვკითხავთ, სრულიადაც არ ახასიათებთ მომენტალური აღქმის სისუსტე. საბედნიერო მთლიანობით,

რომელიც ვოლტერმა შეიცნო, ისტორიაში ყველაზე ღრმა არის ის, რაც მასში ყველაზე მეტად სარწმუნოა.

ინდივიდებს შორის უკიდურესად განსხვავებული დაკვირვების უნარი ასევე არ არის სოციალური მუდმივობა. ზოგიერთი ეპოქა მასთან ნაკლებად იყო წილნაყარი, ვიდრე სხვები: მაგალითად, როგორ დაბალ დონეზეც უნდა იდგეს ჩვენი დროის ადამიანთა უმრავლესობაში რიცხვთა აღქმა, მას ისე მცდარად მაინც არ აღიქვამენ, როგორც შუა საუკუნეების მემკვიდრეები — ჩვენი აღქმა, ისევე როგორც ჩვენი ცივილიზაცია, გაჟღენთილია მათემატიკით. და მაინც, თუ საბოლოოდ, თვითმხილველის შეცდომები განისაზღვრება მხოლოდ ყურადღების ნაკლებობითა და გრძნობათა არასაკმარისი სიმძაფრით, ისტორიკოსს ისლა დარჩენია, რომ მათი შესწავლა ფსიქოლოგს მიანდოს. მაგრამ ტვინის მოქმედებასთან დაკავშირებულ ჩვეულებრივ მცირე გადახრებთან ერთად მოწმეთა ბევრ შეცდომას იმ მოვლენებში აქვს ფესვი გადგმული, რომლებიც დამახასიათებელია განსაკუთრებული სოციალური ატმოსფეროსათვის; ამიტომაც, სიცრუის მიუხედავად, ისინი ზოგჯერ დოკუმენტურ ფასეულობას იძენენ.

1917 წლის სექტემბერში ქვეითი პოლკი, რომელშიც მე ვიმყოფებოდი, განლაგდა [„ქალბატონების გზის“] სანგრებში, პატარა ქალაქ ბრესნის ჩრდილოეთით. ერთ-ერთი ლაშქრობის დროს ტყვე ავიყვანეთ. იგი რეზერვისტი იყო, პროფესიით კომერსანტი, წარმოშობით ბრემიდან, რომელიც ვეზერზე მდებარეობს. ცოტა ხნის შემდეგ ზურგიდან საინტერესო ამბავი მოვიდა: „გერმანული და-

ზვერვა, — დაახლოებით ასე ამბობდნენ ჩვენი კარგად ინფორმირებული ამხანაგები, — რა სასწაულია! ჩვენ ვიპყრობთ მათ ერთ-ერთ პატარა პოსტს საფრანგეთის ცენტრში და ვის ვხედავთ იქ? კომერსანტს, რომელიც მშვიდობიან დროს აქედან რამდენიმე კილომეტრზე მოეწყო ბრესნში“. სმენითი შეცდომა ნათელია. მაგრამ ნუ ჩავთვლით, რომ ყველაფერი ასე მარტივადაა, შეიძლება ბრალის დადება მხოლოდ სმენითი შეცდომისათვის? მიზეზი არის საკმაოდ არაზუსტი წარმოთქმა. უფრო სწორად ის, რომ ცუდად იქნა გაგონილი ქალაქის ნამდვილი სახელწოდება, და რადგან საერთოდ უცხო იყო, ყურადღება არ მიიქცია. გონების ბუნებრივი მიდრეკილებით ეგონათ, რომ ესმით ნაცნობი სახელწოდება. უფრო მეტიც: უკვე პირველ განმარტებით აქტში აღმოჩნდებოდა მეორე ასეთივე შეცდომა. უამრავმა მოთხრობამ ჭეშმარიტი სურათი შექმნა გერმანულ პოლიტიკურ ეშმაკობებზე. სამწუხაროდ, მათში ძალიან ხშირად ჩანდა სიმართლე, რომელიც სასიამოვნოდ შეესაბამებოდა ხალხთა მასის რომანტიკულ მგრძნობელობას. ბრესნის ბრემით შეცვლა ზუსტად პაუხობს ამ გუნება-განწყობილებას და, რასაკვირველია, აქედან გამომდინარე თავისთავად დასკვნებს.

მაშ ასე, ასეთია ჩვენებების დეფორმაციათა სიმრავლე. შეცდომას თითქმის ყოველთვის გააჩნია წინასწარი მიმართულება. იგი განსაკუთრებით ვრცელდება და არსებობს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ეთანხმება მიკერძოებულ საზოგადოებრივ აზრს; მაშინ იგი გადაიქცევა სარკედ, რომელშიც კოლექტიური შეგნება საკუთარ ნაკვთებს უჭვრეტს. ბევრ ბელგიურ სახლს ფასადებზე ვიწრო

ნახვრეტები აქვს, რათა მემატიკაშეებმა ადვილად განაღებონ მათზე ფიცრები. 1914 წელს გერმანელი ჯარისკაცები ვერც კი იფიქრებდნენ ამდენი სათოფურის აღმოჩენას. კალატოზების ეს გულუბრყვილო ხრიკები ბელგიელებს გამოადგათ მოხალისე მეზობლებისათვის, დიდი ხანია რომ არ ჰქონიათ პარტიზანული ომის შიში. შუა საუკუნეების შემდეგ ღრუბლებს სრულიად არ შეუცვლიათ ფორმა. ჩვენ კი მათში ველარ ვამჩნევთ ვერც ჯვარს და ვერც სასწაულმოქმედ ხმლებს. კომეტის კუდი, რომელსაც დიდი ამბრუაზ პარე აკვირდებოდა, ჭეშმარიტად, სრულებითაც არ განსხვავდებოდა იმათგან, ხანდახან ჩვენს ცაზე რომ მოძრაობენ. მას მაინც სასწაულებრივად სჯეროდა, რომ იქ უცნაური იარაღის კოლექციას აღმოაჩენდა. ცრურწმენამ გაიმარჯვა მისი ხედვის ჩვეულებრივ სიზუსტეზე, ამ ამბის მოწმეები და აგრეთვე სხვები, ცნობებს გვაწვდიან არა მის მიერ სინამდვილეში ნანახზე, არამედ იმაზე, რომ მის ეპოქაში ბუნებრივად მიიჩნეოდა ასეთი ხედვა.

და მაინც, იმისათვის, რომ ერთი თვითმხილველის შეცდომა მრავალი ადამიანის შეცდომად გადაიქცეს და არასწორი დაკვირვება ყალბ ხმაურად გარდაიქმნას, აგრეთვე აუცილებელია, რომ საზოგადოების მდგომარეობამ ხელი შეუწყოს შეცდომის ამგვარ გავრცელებას. ამისათვის ყველა სოციალური ტიპი ერთნაირად ხელსაყრელი არ არის. კოლექტიური ცხოვრების უჩვეულო რყევა, რომელიც ჩვენმა თაობამ გადაიტანა, მრავალ მომხიბლავ ექსპერიმენტს შეიცავს. სიმართლე რომ ითქვას, საუკუნის მნიშვნელოვანი მოვლენები ჩვენთან ძალიან

ახლოს დგას. ამიტომ მათი განხილვა ზუსტი ანალიზის საშუალებით შეუძლებელია. 1914-1918 წლების ომი შორი დისტანციიდან უნდა შევაფასოთ.

ყველასათვის ცნობილია, როგორი უხვი იყო ეს ოთხი წელი ყალბი ახალი ამბებით, განსაკუთრებით მებრძოლთა შორის. ყველაზე საინტერესოა იმის შესწავლა, თუ როგორ წარმოიშვა ეს ამბები ამ უსაზღვროდ თავისებურ „სანგრებიან“ საზოგადოებაში.

პროპაგანდისა და ცენზურის როლი, თავის მხრივ, მნიშვნელოვანი იყო, მაგრამ იმის საპირისპირო აღმოჩნდა, რასაც მისგან ელოდნენ ამ ორგანოთა შემქმნელნი. შესანიშნავად თქვა ერთმა იუმორისტმა: „სანგრებში ბატონობდა რწმენა, რომ ყველაფერი შეიძლება იყოს მართალი, გარდა იმისა, რაც დაბეჭდილია.“ გაზეთებს არ უჯერებდნენ, არც ლიტერატურას, გარდა ამისა, პრესა ფრონტზე არარეგულარულად მოდიოდა, ყველა დარწმუნებული იყო, რომ ბეჭდვითი სიტყვა ძალიან მკაცრად კონტროლდებოდა. აქედან გამომდინარე, მოხდა ზეპირი ტრადიციის მითებისა და ლეგენდების საოცარი აღორძინება. ძლიერი დარტყმით, რომელზეც ვერ იოცნებებდა ყველაზე გაბედული ექსპერიმენტატორიც კი, მთავრობებმა წაშალეს განვლილი მრავალსაუკუნოვანი განვითარება, საინფორმაციო საშუალებებში ფრონტის ჯარისკაცები მიიყვანეს და მოსპეს ძველი აზროვნება.

ჩვეულებრივ, ხმები წინა ხაზზე არ იწყებდა გავრცელებას. ამისათვის პატარა ჯგუფები ძალიან კარგად იყვნენ განცალკევებული. ჯარისკაცს უფლება არ ჰქონდა ბრძანების გარეშე გადაადგილებულიყო და

თუ ამას აკეთებდა, ხშირად ეს სიცოცხლის საფრთხეში ჩაგდების ფასად უჯდებოდა. ზოგჯერ მართლაც შემთხვევითი სტუმრები გამოჩნდებოდნენ: მეკავშირეები, ტელეფონის ხაზის შემკეთებლები, არტილერიის დამკვირვებლები. ამ მნიშვნელოვან პიროვნებებს ქვეითებთან იშვიათად ჰქონდათ ურთიერთობა. მაგრამ იყო უფრო მეტად მნიშვნელოვანი პერიოდული კავშირები, — გამოწვეული საკვებზე ზრუნვით. სამზარეულოები წარმოადგენდა დიდ მოედანს, სადაც თავს იყრიდნენ საგუშაგო პოსტებისა და საკუთარი პატარა სამყაროსაგან გამოქცეული პიროვნებები. იქ დღეში ერთხელ ან ორჯერ ერთმანეთს ხვდებოდნენ და საუბრობდნენ, ან კიდევ მზარეულებს ესაუბრებოდნენ მომმარაგებლები და სექტორის სხვადასხვა პუნქტიდან მოსულები. ამ უკანასკნელებმა ბევრი რამ იცოდნენ, რადგან ხვდებოდნენ ყველა სამხედრო ნაწილის გზაჯვარედინზე, გარდა ამისა, მათ იშვიათი უპირატესობა ჰქონდათ: შეეძლოთ ყოველდღიურად რამდენიმე სიტყვა გაეცვალათ სამხედრო შემადგენლობის ვაგონის გამცილებელთან, ილბლიან ხალხთან, შტაბების მეზობლად რომ იყვნენ დაბანაკებული. ამგვარად, სრულიად განსხვავებულ ადამიანებს შორის წამიერად მყარდებოდა არამტკიცე კავშირები კოცონების ან საველე სამზარეულოთა კერიების ირგვლივ. შემდეგ მორიგე ჯარისკაცები ვიწრო ტრანშეებითა და საცალფეხო ბილიკებით გზას გაუდგებოდნენ; მათ ყურიან მაღალ ლითონის ქვაბებთან ერთად ფრონტის წინა ხაზზე მიჰქონდათ მართალი თუ ყალბი ცნობები, თითქმის ყოველთვის დამახინჯებული, რომლებიც იქ ხელახლა მუშავდებოდა. სამხედრო რუკებზე

ოდნავ უკან შეერთებულ ხაზებში, რომლებიც წინა პოზიციას მიუთითებდნენ, შეიძლება შტრიხებით ჩაემუქებინათ გაგრძელებული ზოლი — ლეგენდების წარმოშობის ზონა.

ამგვარად, ისტორიამრავლადი ცნობსანა-ლოგიური პირობებით მართულ საზოგადოებას. იმ განსხვავებით, რომ ეს პირობები იყო არა განსაკუთრებული კრიზისის დროებითი შედეგი, არამედ წარმოადგენდა ცხოვრების ნორმალურ საფუძველს. ამ საზოგადოებებში ზეპირი გადაცემა იყო აგრეთვე ერთადერთი ყველაზე საიმედო და დაცალკევებულ ელემენტებს შორის კავშირები მყარდებოდა თითქმის განსაკუთრებულად სპეციალიზებული საშუალებებით, ან განსაზღვრულ შემაერთებელ პუნქტებში. წერილმანებით მოვაჭრეები, ჟონგლიორები, მლოცველები, მათხოვრები ცვლიდნენ მორიგე ჯარისკაცებს

და ვინრო ტრანშეებში დაეხეტებოდნენ, რომ მოწინავე პოზიციას დაკავშირებოდნენ. ეწყობოდა რეგულარული შეხვედრები ბაზრებში, ან რელიგიურ დღესასწაულებზე. ასეთი იყო მდგომარეობა შუა საუკუნეების ადრეულ ხანაში. მწირების გამოკითხვის მიხედვით შედგენილი ბერმონაზვნური ქრონიკები ძალიან და ემსგავსებოდა ჩვენი სამზარეულოს კაპრალების ჩანაწერებს, თუკი, რასაკვირველია, მათ მსგავსი აზრი გაუჩნდებოდათ. ეს საზოგადოებები ყოველთვის იყო არაჩვეულებრივად ხელსაყრელი გარემო არასარწმუნო ამბებისათვის. ადამიანთა შორის ხშირი ურთიერთობა აადვილებს სხვადასხვა ვერსიის შედარებას. ეს ავითარებს კრიტიკულ აზროვნებას; და პირიქით, ძალიან სჯერათ მთხრობელისა, რომელსაც დიდი ინტერვალით და ძნელი გზებით შორეული ამბები მოაქვს.

3. კრიტიკული მეთოდის ლოგიკის ნარკვევი

ფსიქიკური მოვლენების განსახილველი დამონშების კრიტიკა ყოველთვის სინატიფის ხელოვნებად დარჩება. მისთვის მზა რეცეპტები არ არსებობს. ის ამავდროულად რაციონალური ხელოვნებაა, რომელიც რამდენიმე დიდი გონებრივი ოპერაციის მეთოდურ პრაქტიკას ეყრდნობა. ერთი სიტყვით, მას აქვს საკუთარი დიალექტიკა და უნდა ვცადოთ მისი განსაზღვრა.

დავუშვათ, რომ რომელიღაც გამქრალი ცივილიზაციიდან ერთადერთი საგანი დარჩა. გარდა ამისა, მისი აღმოჩენის პირობები არ იძლევა საშუალებებს დავაკავშიროთ ის რომელიღაც, თუნდაც ადამიანისათვის უცხო

ნაკვალევთან, როგორიც არის, მაგალითად, გეოლოგიური დანალექი, ქანის წარმოშობა (რადგან კავშირთა ამ ძიებაში არასულიერ ბუნებასაც თავისი წილი შეიძლება ჰქონდეს). და ა.შ. სრულიად შეუძლებელი იქნება ამ ერთადერთი მონაპოვრის დათარიღება, ან მისი ნამდვილობის დადგენა. მართლაც, ყოველგვარი თარიღის დადგენა და ყოველგვარი დოკუმენტის სრული განმარტება შესაძლებელია მხოლოდ მისი ჩართვით ქრონოლოგიურ მწკრივში ან სინქრონულ კომპლექსში. მაბილიონმა შექმნა დიპლომატიკა მეროვინგული სიგელების ხან ერთმანეთთან, ხან კი სხვა ეპოქისა და ხასიათის სიგელებთან შეპირი-

სპირებით. ევანგელისტური მოთხოვნების შედარების შედეგად წარმოიშვა ეგზეგეტიკა. თითქმის ყველანაირ კრიტიკას საფუძვლად უდევს შედარება.

მაგრამ ამ შედარების შედეგები არაერთგვაროვანია. ის ხან მსგავსებაზე მეტყველებს, ხან — განსხვავებაზე. და მაინც, ზოგიერთ შემთხვევაში ერთი სიგელის ურთიერთშესაბამისობამ დროით მასთან ახლოს მყოფ სიგელთან შეიძლება საპირისპირო დასკვნები მოგვახვიოს თავს.

პირველ რიგში განვიხილოთ მარტივი შემთხვევა — მონათხრობი. მარბო თავის „მემუარებში“, ესოდენ რომ აღელვებდა ახალგაზრდების გულებს, გვაცნობს მრავალფეროვანი დეტალებით „შეზავებულ“ ერთ მამაცურ ქმედებას, რომლის გმირიც თვითონ არის: თუ მას დაუფუჯრებთ, 1809 წლის 7-8 მაისის ღამეს ადიდებული დუნაის ტალღები ნავით გადაუცურავს, რათა მეორე ნაპირზე ავსტრიელების რამდენიმე ტყვე გაეთავისუფლებინა. როგორ შევამოწმოთ ეს მონათხრობი? დასახმარებლად მოვიშველიოთ სხვა დოკუმენტები. ჩვენ გვაქვს სამხედრო ბრძანებები, ლაშქრობის ჟურნალები, ანგარიშები; ისინი ამტკიცებენ, რომ ცნობილი ღამის განმავლობაში ავსტრიის კავალერიის კორპუსი, რომლის დასასვენებლად გაშლილი ბანაკი მარბომ, მისი სიტყვით, მდინარის მარცხენა სანაპიროზე აღმოაჩინა, ჯერ კიდევ მოპირდაპირე ნაპირზე იყო. გარდა ამისა, ნაპოლეონის მიმოწერიდანაც ჩანს, რომ 8 მაისს მდინარის ადიდება ჯერ კიდევ არ იყო დაწყებული. დაბოლოს, აღმოაჩინეს თხოვნა ხარისხის მომატების შესახებ, რომელიც შედგენილია თვით მარბოს მიერ 1809 წლის 30

ივნისს; და მის მიერ ჩამოთვლილ დამსახურებებს შორის ერთი სიტყვაც არ არის ნათქვამი ერთი თვის წინანდელი ეგრეთ წოდებული გმირობის შესახებ. ერთი მხრივ, აი მემუარები, ხოლო მეორე მხრივ, ნაწილი ტექსტებისა, რომლებიც მათ სანაწილმდეგოდ მეტყველებენ. საჭიროა ამ ურთერთსანაწილმდეგოდ დოკუმენტებში გარკვევა. რომელს ჩავთვლით სიმართლესთან უფრო ახლოს მდგომად, რომელ ალტერნეტივას მივიჩნევთ უფრო მართებულად: რომ იქვე, ადგილზე, ბატალიონის უფროსები და თვით იმპერატორიც კი მოტყუვდნენ (იქნებ, ღმერთმა იცოდეს, რატომ დაამახინჯეს შეგნებულად სიმართლე), რომ მარბომ დაწინაურების სულელურად თავმდაბლური სურვილით ჩაიდინა ცოდვა, ან დიდი ხსნის შემდეგ, ძველმა მეომარმა, რომლის მონათხრობებიც, სხვათა შორის, საყოველთაოდ ცნობილია, კიდევ ერთხელ შეუშალა ხელი ჭეშმარიტების დადგენას? რასაკვირველია, არავინ დაიწყებს ყოყმანს, რომ თქვას: მემუარებმა კიდევ ერთხელ მოგვატყუეს.

ამგვარად, დამტკიცებულმა შეუსაბამობამ უკუაგდო ერთ-ერთი სანაწილმდეგოდ მტკიცება. ერთ-ერთი მათგანი უნდა დამარცხდეს, ამას მოითხოვს ლოგიკის ყველაზე უნივერსალური პოსტულატი: რომ ესა თუ ის მოვლენა შეიძლებოდა მომხდარიყო და ამავე დროს არ მომხდარიყო, — წინააღმდეგობის კანონებით კატეგორიულად დაუშვებელია. მეცნიერთა სამყაროში გვხვდებიან დამყოლი ადამიანები, რომლებიც ორ დაპირისპირებულ მტკიცებულებას შორის რაღაც საშუალოს ირჩევენ; ეს მე მაგონებს იმ მოსწავლეს, რომელიც პასუხობს კითხვას, რამდენია ორი კვადრატში. ერთი მხრიდან მას კარნახობენ

„ოთხი“, ხოლო მეორე მხრიდან — „რვა“, და გადანწყვეტს, რომ სწორი პასუხია „ექვსი“.

ჩნდება ასეთი კითხვა, როგორ გავაკეთოთ არჩევანი უარყოფილსა და იმ დოკუმენტებს შორის, რომლებიც თითქოს მისაღებია? აქ გადამწყვეტია ფსიქოლოგიური ანალიზი: ჩვენ ავწონ-დავწონით სიმართლის შესაძლებელ მოტივებს, სიცრუეს ან მოწმეთა ცდომილებებს. აღწერილ შემთხვევაში ამ შეფასებებს თითქმის აბსოლუტურ, უდავო შედეგამდე მივყავართ, მაგრამ სხვა შემთხვევებში მას ზოგჯერ ორჭოფობის ძალიან მაღალი კოეფიციენტი გააჩნია. დასკვნები, რომლებიც დაფუძნებულია მოტივების გულდასმით შეფასებაზე, შეიძლება განვაღაგოთ დიდ სკალაზე თითქმის შეუძლებლიდან — სრულად სარწმუნომდე.

ახლა სხვა ტიპის მაგალითები მოვიყვანოთ: სიგელი, რომელიც მე-13 საუკუნით თარიღდება, დანერილია ფურცელზე, მაშინ, როცა ამ ეპოქის ყველა აქამდე აღმოჩენილი დოკუმენტი შესრულებულია პერგამენტზე. იმავე დროის სხვა დოკუმენტებში ასოთა ფორმა ძალიან განსხვავებულია. ენა გაჯერებულია სიტყვებითა და კომპოზიტებით, რომლებიც არ არის დამახასიათებელი მაშინდელ ყოველდღიური ცხოვრებისათვის. ან, ვთქვათ იარაღის დამუშავების ხასიათი, თითქოს პალეოლითური, ააშკარავებს ნაკეთობის დამუშავების მეთოდს, რომელსაც, როგორც ჩვენთვის ცნობილია, იყენებდნენ მხოლოდ ჩვენგან არც ისე შორეულ ეპოქაში. ამგვარად, ვასკვნით, რომ სიგელი და იარაღი ყალბია. როგორც წინა შემთხვევაში, განაჩენი გამოტანილი იქნება ურთიერთსაწინააღმდეგო აზრების

შეჯერების საფუძველზე, მაგრამ სულ სხვადასხვაგვარი მოსაზრებების გამო.

აზრი, რომელიც ამჯერად წინ უძღვის არგუმენტაციას, არის ის, რომ სხვადასხვა საზოგადოების თანამედროვე თაობების ცხოვრებაში ჩვევები და ტექნიკური ხერხები იმდენად ჰგავს ერთმანეთს, რომ ვერც ერთი ინდივიდი საყოველთაოდ მიღებული პრაქტიკისაგან არსებით დაშორებას ვერ შეძლებს. ჩვენ სარწმუნოდ მიგვაჩნია, რომ ლუი VII-ის ეპოქის ნებისმიერი წოდების ადამიანი ასობის ისევე წერდა, როგორც ყველა მისი თანამედროვე, აზრებს გამოხატავდა დაახლოებით ერთი და იმავე ტერმინებით, სანერად იყენებდა იგივე მასალას; რომ თუ მაგდალენური ეპოქის ერთი ხელოსანი მექანიკურ ხერხს იყენებდა ძვლის ნაწილების დასაჭრელად, მისი ამხანაგებიც ამავე ხერხით სარგებლობდნენ. ეს აქსიომა, საბოლოო ჯამში, სოციოლოგიურის კატეგორიას განეკუთვნება. კოლექტიური „ენდოსმოსის“ ცნება, რაოდენობის ზეგავლენა, დაჟინებით მიბაძვა, რომელზეც ეს პოსტულატია დაფუძნებული, უეჭველად კაცობრიობის მუდმივი გამოცდილებითაა დამტკიცებული და მთლიანად შერწყმულია თვით „ცივილიზაციის“ ცნებასთან.

და მაინც, საჭირო არ არის, რომ დოკუმენტები ერთმანეთს ძალიან ჰგავდეს და ყველაფერში თანმხედომი იყოს. ეს უკვე მათ სასარგებლოდ არ ლაპარაკობს და შეიძლება ძალიან სწრაფად მათი უარყოფაც გამოიწვიოს.

ყველამ, ვინც ვატერლოოს ბრძოლაში მონაწილეობდა, იცის, რომ ნაპოლეონი იქ დამარცხდა. ძალიან ორიგინალური მოწმე, ვინც ამის უარყოფას შეეცდებოდა, გამყალბე-

ბლად ჩაითვლება. სხვათა შორის, ჩვენ დავადგინეთ — ვატერლოოსთან ნაპოლეონის დამარცხების გამოსახატავად ფრანგულ ენაში არ არსებობს ბევრი განსხვავებული შესაძლებლობა; ამდენად, მხოლოდ, მარტივი და ბუნდოვანი კონსტატაციით შეიძლება შემოვისაზღვროთ. მაგრამ ორმა თვითმხილველმა, ან იმან, ვინც ამას თავის თავზე იღებს, ბრძოლა ერთი და იმავე ტერმინებით რომ აღწეროს, ან განსხვავებული გამონათქვამებით, მაგრამ ზუსტად ერთნაირი დეტალებით, რას ვიფიქრებთ? მაშინ დავასკვნით, რომ ერთმა მათგანმა მეორისაგან გადაინერა ან ორივემ — რომელიღაც საერთო ნიმუშიდან. რასაკვირველია, ჩვენი გონება არ დაუშვებს, რომ სხვადასხვა პუნქტში მყოფ განსხვავებული ყურადღების ორ დამკვირვებელს შეეძლო ერთნაირად, წვრილმანების სიზუსტით ჩაენერა ერთი და იგივე ეპიზოდი; და რომ ფრანგული ენის აურაცხელ სიტყვათა შორის, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად მომუშავე ორი მწერალი, მოულოდნელად ირჩევს ერთსა და იმავე ტერმინებსა და სიტყვებს და თანაც ერთნაირი თანამიმდევრობით აღწერს მსგავს ფაქტებს.

თუ ორივე მონათხრობს მივიჩნევთ სინამდვილის უშუალო აღწერად, ყოველ შემთხვევაში, ერთ-ერთი მათგანი მაინც ტყუის. წარმოიდგინეთ კიდეც, რომ ქვის ორ უძველეს ძეგლზე ამოკვეთილია ორი საომარი ეპიზოდი, რომლებიც ორ სხვადასხვა ომს ასახავს, მაგრამ ერთნაირი შტრიხებითაა გამოსახული. არქეოლოგიიტყვის: „ერთ-ერთი ხელოვანი ნამდვილად მოპარავდა მეორეს, თუ ორივე მათგანმა არ ისარგებლა რაღაც საყოველთაოდ მიღებული შაბლონით“.

ნაკლებად მნიშვნელოვანია, რომ ეს ორი ბრძოლა დროის მცირე ინტერვალში მოხდა, ან ის, რომ ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ ერთი და იმავე ხალხთა ჯგუფიდან გამოსული მეტოქეები: ეგვიპტელები — ხეთებს, ასირიელები — ელამიელებს. ჩვენ გვაშფოთებს თვით ის აზრი, რომ უალრესად განსხვავებული ადამიანური ყოფის პირობებში, სხვადასხვა დროში მომხდარი ორი განსხვავებული მოქმედების გამოსახატავად არჩეულია ერთი და იგივე საშუალებები. მხატვრულად გაფორმებული სამხედრო ბრძოლების დოკუმენტების მსგავსად, ერთ-ერთი მათგანი მაინც, თუ ორივე არა, ყალბია.

ამგვარად, კრიტიკა ორ უკიდურესობას შორის ირხევა: მსგავსება — რომელიც ასაბუთებს და მსგავსება — რომელიც დისკრედიტაციას ახდენს. საქმე ის არის, რომ შემთხვევით თანხვედომის ალბათობას აქვს თავისი ზღვარი და სოციალური იდენტურობა არც ისე ზუსტი და სწორხაზოვანია სხვა სიტყვებით, ჩვენ მიგვაჩნია, რომ სამყაროსა და საზოგადოებაში ერთსახოვნება. საკმაოდ დიდია, რათა გამოირიცხოს განსხვავებათა ძალიან მკვეთრი შესაძლებლობა, მაგრამ ჩვენს მიერ წარმოდგენილი ამგვარი სწორხაზოვნება, ძალიან განზოგადებული ხასიათის მატარებელია. ის გათვლას აწარმოებს, — ვფიქრობთ ჩვენ, და თუ საკმარისად ჩავუღრმავდებით ნამდვილ ფაქტებს, მივხვდებით, რომ რაღაც სახით მოიცავს კიდეც შესაძლებელ კომბინაციათა რიცხვს, რომელიც უსასრულობასთან ძალიან ახლოსაა, რათა შესაძლებელი იყოს მათი უცაბედი გამეორება. ამისათვის საჭიროა თვითნებური მიზანძვის ქმედება.

საბოლოო ჯამში დამონებების კრიტიკა ეყრდნობა მსგავსებისა და განსხვავების, ერთისა და მრავლის ინსტიტუტურ მეტაფიზიკას.

როდესაც წარმოიშობა ვარაუდი, რომ ჩვენ წინაშეა სიახლე, ისლა დაგვრჩენია განვსაზღვროთ ზეგავლენის მიმართულებები. დოკუმენტების თითოეულ წყვილში ორივე დოკუმენტი ერთი საერთო წყაროდან გამომდინარეობს თუ არა? და თუ დავუშვებთ, რომ ერთ-ერთი მათგანი დედანია, რომელს მივანიჭოთ ეს წოდება? ხანდახან პასუხს გარეგანი კრიტერიუმები გვკარნახობს, მაგალითად, ორივე დოკუმენტის შედარებითი დათარიღება, თუ ეს შესაძლებელია. და თუ არ არის ამის საშუალება, მაშინ გადამწყვეტ სიტყვას ამბობს ფსიქოლოგიური ანალიზი. ის ეყრდნობა ყველაზე ღრმა შინაგან თავისებურებას, რომელიც ნიშანდობლივია თვით ამ საგნის ან ტექსტისათვის.

ბუნებრივია, რომ ასეთი ანალიზი მექანიკურ წესებს არ ექვემდებარება. არის კი საჭირო, როგორც, მაგალითად, ამას ზოგიერთი სწავლული აკეთებს, რომ ტექსტის საბოლოო დამუშავებისას მასში შეაქვთ ახალი, მონაგონი ამბები? ამ შემთხვევაში ყოველთვის იარსებებს შესაძლებლობა, რომ ყველაზე ზომიერი და ყველაზე ნაკლებად სარწმუნო ტექსტი უძველეს ტექსტად იქნეს მიჩნეული. ზოგჯერ ეს სწორია. ერთი წარწერიდან მეორემდე ცხადად ჩანს, რომ ამა თუ იმ ასირიელი მეფის ბრძოლებში დაცემულ მეომართა რიცხვი უზომოდ იზრდება. მაგრამ ისიც ხდება, რომ ეს პრინციპი არ ამართლებს. წმინდა გიორგის „ვნებანის“ აღწერა პირველია თარიღის მიხედვით. შემდეგში, როდესაც შეუდგნენ ძველი მონათხრობის და-

მუშავებას, რედაქტორები ხან ერთ დეტალს ჩამოაცილებდნენ, ხან — მეორეს, რომელთა წრეგადასული ფანტაზიაც მათ აცბუნებდა. მიბაძვის ბევრი სხვადასხვა ხერხი არსებობს. ინდივიდი ხასიათის მიხედვით იცვლება, ზოგჯერ კი — იმ პირობითობებით, რომლებიც მთელმა თაობებმა შეიმუშავეს. როგორც ვერ განვჭვრეტთ სხვა რომელიმე ინტელექტუალურ პოზიციას, ასევე შეუძლებელია ცვლილების წინასწარი განჭვრეტა იმ საბაბით, რომ ისინი „ბუნებრივნი“ გვეჩვენება.

საბედნიეროდ, პლაგიატორები თავს ხშირად თავისივე შეცდომებით გასცემენ ხოლმე. იმ შემთხვევაში, თუ მათ თავიანთი ნიმუშის დედანი ვერ გაიგეს, ტექსტის მცდარი ინტერპრეტაცია ამხელს მათ თაღლითობას. თუ ისინი ნასხვისრობის შენიღბვას შეეცდებიან, მათივე მოუქნელი ეშმაკობით დამარცხდებიან. ვიცნობდი ლიცეუმის ერთ მოსწავლეს, რომელიც გაკვეთილზე თვალს არ აშორებდა გვერდით მჯდომის ნამუშევარს და მისგან გადანერილი ფრაზებით განსხვავებული აზრის გამოყვანას ცდილობდა. მან დიდი გულმოდგინებით შეცვალა ქვემდებარე დამატებით, აქტიური ფორმა — პასიურით და, ცხადია, მასწავლებელს ისტორიული კრიტიკის განსაზღვრების შესანიშნავი ნიმუში მისცა.

ნიღაბი ავხადოთ მიბაძვას. სადაც გვგონია, რომ საქმე გვაქვს ორ ან რამდენიმე მოწმესთან, დავტოვოთ მხოლოდ ერთი. მარბოს ორმა თანამედროვემ — გრაფმა სეგიურმა და გენერალმა პელემ, მისი მოთხრობის ანლოგიურად აღწერეს დუნაის გადალახვის ყბადაღებული ამბავი. მაგრამ სეგიური პელეს შემდეგ წერდა. მან წაიკითხა პელეს

მონათხრობი და პირწმინდად გადაიწერა. რაც შეეხება პელეს, ის ნამდვილად წერდა მარბომდე, ოღონდ მისი მეგობარი იყო და, რაღა თქმა უნდა, ხშირად ისმენდა მონათხრობს მის მონაჩმავ გმირობაზე. დაუღლელი ტრაბახი, ახლობლების გაბრიყვება, — ყოველივე ეს ადვილად მზადდებოდა, რათა შთამომავლობისათვის უკეთესი მისტიფიკაციის საგნად ქცეულიყო. ამგვარად, მარბო რჩება საკუთარი თავის ერთადერთ თავდებად, ვინაიდან მისი თვალში საცემი თავდადების ამბები საეჭვო პირებმა მხოლოდ მისივე მიხედვით გააჟღერეს. როდესაც ტიტლივე წარმოაჩენს პოლიბიოსს ისე, რომ ალამაზებს კიდეც მას, ჩვენთვის ერთადერთ ავტორიტეტად პოლიბიოსი რჩება. როცა ეჟინარდი კარლოს დიდს ხატავს, იმეორებს სვეტონიუმის მიერ შესრულებულ ავგუსტის პორტრეტს. ამ შემთხვევებში ნამდვილად სწორია, რომ მოწმე სრულებით არ რის.

ხდება, რომ ეგრეთწოდებული მონმის უკან იმალება მოკარნახე, რომელსაც სრულებითაც არ სურს თავის დასახელება. რაინდების პროცესის შესწავლისას რობერტლიმ შენიშნა, რომ ერთმა ინკვიზიტორმა დაკითხა ორი მსჯავრდებული, რომლებიც გაერთიანების სხვადასხვა ჯგუფს ეკუთვნოდნენ. ორივენი უცვლელად აღიარებდნენ ერთნაირ სისასტიკესა და მწვალებლობას; ხოლო თუ ორი მსჯავრდებული, ერთი და იმავე გაერთიანებიდანაც კი, სხვადასხვა ინკვიზიტორთან მოხვდებოდა დაკითხვაზე, მათი აღიარებები უკვე აღარ ემთხვეოდა ერთმანეთს. დასკვნა ცხადია, პასუხებს კარნახობდა ის, ვინც დაკითხვას აწარმოებდა. მსგავსი მაგალითი, ვფიქრობ, ხშირია იურიდულ ანალებში.

კრიტიკულ მსჯელობაში მნიშვნელოვანი დატვირთვა ენიჭება ე. წ. შეზღუდული მსგავსების პრინციპს, რომელიც არსად ისეთი რელიეფურობით და მკაფიოდ არ გამოდის ასპარეზზე, როგორც ქვემოთ განხილული მეთოდის — სტატისტიკური კრიტიკის — გამოყენებისას.

დავუშვათ, მე ვსწავლობ ფასების ისტორიას ორ განსაზღვრულ თარიღს შორის იმ საზოგადოებაში, სადაც კარგად განვითარებული კავშირები და აქტიური საქონელბრუნვაა. ჩემს შემდეგ ამ გამოკვლევას ხელს ჰკიდებს მეორე მეცნიერი, შემდეგ — მესამე. და იწყებენ იგივე კვლევას, ოღონდ ისინი სარგებლობენ მასალებით, რომლებიც განსხვავდება როგორც ჩემი, ასევე ერთმანეთის მასალისაგან: სხვა არის ანგარიშის წიგნები, სხვა პრეისკურანტები და ა. შ. თითოეული ჩვენგანი ადგენს საშუალო წლიურ ფასებს, რაღაც საერთო ბაზიდან განსაზღვრავს ინდექსს, აკეთებს გრაფიკულ გამოსახულებას. სამივე მრუდი დაახლოებით ერთმანეთს ემთხვევა. აქედან შეიძლება გაკეთდეს დასკვნა, რომ თითოეული მათგანი მოკლედ იძლევა ზუსტ წარმოდგენას ფასების მოძრაობაზე. რატომ?

საქმე მხოლოდ ის არ არის, რომ ერთგვაროვან ეკონომიკურ წრეში ფასების დიდი მერყეობა აუცილებლად უნდა დაემორჩილოს ერთსახოვან რიტმს. ეს განხილვა უთუოდ საკმარისი იქნებოდა საიმისოდ, რომ ეჭვქვეშ დაგვეყენებინა განშლადი მრუდები; მაგრამ არ იქნებოდა საკმარისი იმაში დასარწმუნებლად, რომ ფასების ყველა შესაძლებელ ვარიანტს შორის, ჩვენს სამ მრუდს თანხვედნილი ფასი მაინცდამაინც მარტო იმიტომ არის

სწორი, რომ მას ჩვენი მრუდები ემთხვევა. სამ ერთნაირად დაზიანებულ სასწორზე შეიძლება აწონო ერთი და იგივე ტვირთი და მიიღო ერთი და იგივე ციფრი, რომელიც არასწორი იქნება. მსჯელობის არსი აქ შეცდომების მექანიზმის ანალიზს ეყრდნობა. ფასების ჩვენი სამი გრაფიკული გამოსახულებიდან არც ერთი არ შეიძლება ჩაითვალოს ცდომილები-საგან თავისუფლად. სტატისტიკაში ასეთი ცდომილებები თითქმის გარდაუვალია.

დავუშვათ, მკვლევარს ჩამოვაშორეთ ინდივიდუალური შეცდომების შესაძლებლობა (თუ არაფერს ვიტყვით უფრო უხეშ გაუგებრობაზე, რადგან, აბა, ვინ დაიწყებს იმის მტკიცებას, რომ არასოდეს შეჯახებია ძველი საზომი ხელსაწყოების ენით გამოუთქმელ ლაბირინთებს?). მაგრამ პატიოსანი სწავლულიც შეიძლება გაეხადო დოკუმენტების მახეში. დაბნეულობის ან უპატიოსნობის გამო ზოგიერთი ფასი შეიძლება არაზუსტად ყოფილიყო ჩანერილი. დანარჩენი გამონაკლისად ითვლება (მაგალითად, საქონლის ფასი, „მეგობრის“ ფასი ან, პირიქით, „დოჟლაპიას“ ფასი) და ამიტომ შეიძლება დამახინჯდეს საშუალო არითმეტიკული. საშუალო საბაზრო კურსში აღნიშნული პრეისკურანტები ყოველთვის იდეალური სიზუსტით არ იყო წარმოდგენილი. მაგრამ ფასების დიდ რიცხვზე ეს შეცდომები წონასწორდება, რადგან დაუფერებელი იქნებოდა, რომ შეცდომები ყოველთვის ერთი და იმავე მიზეზით ხდებოდა. მაშასადამე, თუ სხვადასხვა მონაცემის დახმარებით მიღებული შედეგების შესაბამისობა შეიძლება ჩაითვალოს ურთიერთმტკიცებულებად, ეს აიხსნება იმით, რომ საფუძველშივე სხვადასხვა წინდაუხედაობათა ერთობლიობა,

წვრილმანი სიცრუე, წვრილმანი შემწყნარებლობა, ჩვენ მიგვაჩნია, — და სწორადაც, — გამოკვლევისათვის მიუღებელია. თუ მონმეტა შეურიგებელ ურთიერთსაწინააღმდეგო დოკუმენტებში ისინი მაინც გარკვეულ თანხმობაში მოდიან, აქედან უნდა დავასკვნათ, რომ მათი საბოლოო შეთანხმება გამომდინარეობს კონკრეტული რეალობიდან, რომლის არსიც მოცემულ შემთხვევაში უეჭველია. საპასუხო ქმედებები დოკუმენტების შესამონმებლად ფრთხილ დამოკიდებულებას მოითხოვს. თითქმის ყველა რაციონალური პრინციპი, თითქმის ყოველგვარი გამოცდილების მონაცემები ამ სფეროში, თუ მათ უკიდურესობამდე დავიყვანთ, ძალიან უახლოვდება საწინააღმდეგო პრინციპებსა და გამოცდილებებს. როგორც ყველა პატივსაცემ ლოგიკას, ისტორიულ კრიტიკასაც აქვს თავისი ანტინომიები, ზოგჯერ თვალშისაცემიც კი.

დოკუმენტი დედნად რომ მივიჩნიოთ, ამისათვის, როგორც ვნახეთ, საჭიროა მოცემული დოკუმენტის გარკვეული მსგავსება მასთან ახლოს მყოფ სხვა დოკუმენტებთან. და თუ ეს მოთხოვნა უცილობლად შესრულდა, რა დაემართება აღმოჩენას? თვით სიტყვა „აღმოჩენა“ ნიშნავს მოულოდნელობას, გამორჩეულობას, განსხვავებას. მეცნიერება, რომელიც შემოიფარგლება მხოლოდ იმის დამტკიცებით, რომ ყველაფერი ყოველთვის ისე ხდება, როგორც ამას ელოდნენ, არ იქნებოდა სასარგებლო და საინტერესო. აქამდე არ არის აღმოჩენილი ფრანგულ ენაზე დაწერილი სიგელი, რომელიც შესრულებული იქნებოდა 1204 წლამდე (და არა ლათინურად, როგორც ეს წარსულში იყო). წარმოვიდგი-

ნოთ, რომ ხვალ ვინმე მკვლევარი 1180 წლით დათარიღებულ ფრანგულ სიგელს იპოვის; მიიჩნევენ თუ არა, რომ დოკუმენტი ყალბია? თუ დაასკვნია, რომ ჩვენი ცოდნა არასაკმარისი იყო?

შთაბეჭდილება, რომ აღმოჩენილი დოკუმენტი ეწინააღმდეგება თავისი ეპოქის მონაცემებს, ზოგჯერ მარტო ჩვენს წარმავალ არასრულყოფილ ცოდნას როდი ეყრდნობა; ისეც ხდება, რომ შეუსაბამობა დამახასიათებელია თვით შესასწავლი საგნებისათვის. სოციალურ ერთგვაროვნებას არა აქვს ისეთი ძალა, რომ ზოგიერთმა ინდივიდმა ან პატარა ჯგუფებმა ვერ შეძლონ მისი ძალაუფლებისთვის თავის დაღწევა. ჩვენ უარს ვამბობთ, რომ ვცნოთ დადგენილი თარიღები ნაწარმოებებისა — „წერილები პროვინციას“ ან „სენტ-ვიქტუარის მთები“ იმ მიზეზით, რომ პასკალი ისე არ წერდა, როგორც არნოლდი, და რომ სეზანი ისე არ ხატავდა, როგორც ბუგრო. შეიძლება ყალბად ჩაითვალოს ბრინჯაოს უძველესი იარაღი იმის გამო, რომ იმავე ეპოქის საზოგადოებათა უმრავლესობისათვის მხოლოდ ქვის იარაღია დამახასიათებელი?

ეს ყალბი დასკვნები სულაც არ არის წარმოსახვითი; შეიძლება მოგვეყვანა ფაქტების გრძელი სია, რომლებიც პროგრესის დამაბრკოლებელმა სწავლულებმა თავდაპირველად უარყვეს მათი მოულოდნელობის გამო: დაწყებული ეგვიპტური ზოოლატრიიდან (ცხოველთა თაყვანისცემიდან), რასაც ვოლტერი დასცინოდა, დამთავრებული მესამეული ეპოქის ნაშთებამდე; თუ კარგად დავაკვირდებით, მეთოდოლოგიური პარადოქსი მხოლოდ გარეგანია. განსჯას მსგავსების შესახებ უფლებები არ დაუკარგავს. ოღონდ

მნიშვნელოვანია, ზუსტმა ანალიზმა განსაზღვროს განსხვავება შესაძლებელი გადახრებით და პუნქტობრივად — აუცილებელი მსგავსება, რადგან ყოველ ინდივიდუალურ ორიგინალობას აქვს თავისი საზღვარი. პასკალის სტილი მხოლოდ მას ეკუთვნის, ხოლო მისი გრამატიკა და ლექსიკური მარაგი — მის ეპოქას. 1180 წლით დათარიღებული ჩვენი პირობითი სიგელი შეიძლება განსხვავდებოდეს თარიღიანი სხვა აქამდე ცნობილი სიგელები-სგან ენის თავისებურებით, რომლის მსგავსიც არ გვხვდება იმავე ეპოქის ჩვენთვის ნაცნობ დოკუმენტებში. მაგრამ მისი დედნად ჩათვლა შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მისი ფრანგული ენა მთლიანად შეესაბამება იმ ეპოქის ლიტერატურულ ტექსტებში ასახულ მდგომარეობას და, ამავდროულად, თუ მასში მოხსენიებული ინსტიტუციები შეესაბამება იმ დროს არსებულ ინსტიტუციებს.

სწორად წარმართული კრიტიკული შეპირისპირება არ კმაყოფილდება ერთი და იმავე პერიოდის დოკუმენტების დაახლოებით. ადამიანური ცხოვრების ყოველგვარი ფენომენი ჯაჭვის რგოლია, რომელიც საუკუნეებს კვეთს. იმ დღეს, როდესაც ახალი ვრენ-ლუკა აკადემიის მაგიდაზე დაყრის ავტოგრაფების შეკვრას და განიზრახავს დაგვიმტკიცოს, რომ პასკალმა აინშტაინზე ადრე აღმოაჩინა ფარდობითობის პრინციპი, ჩვენ უყოყმანოდ ვიტყვით, რომ მისი დოკუმენტები ყალბია. არა იმიტომ, რომ რომ პასკალს არ შესწევდა უნარი ისეთი რამ აღმოეჩინა, რაც არ აღმოუჩენიათ მის თანამედროვეებს, არამედ იმიტომ, რომ ფარდობითობის თეორია არის შედეგი მათემატიკური ძიების ხანგრძლივი განვითარებისა. ერთი ადამიანი, რაოდენ დიდი გენი-

ოსიც უნდა იყოს, დამოუკიდებლად ვერ შეძლებს თაობათა სამუშაოს შესრულებას. და პირიქით, როდესაც პირველი პალეოლითური ნახატების აღმოჩენის ჟამს ზოგიერთი მეცნიერი ეჭვქვეშ აყენებდა მათ ორიგინალობასა და თარიღს იმ საბაზით, რომ მსგავსი ხელოვნება არ შეიძლებოდა ჩამქრალიყო ასეთი აყვავების შემდეგ, ეს სკეპტიკოსები არასწორად მსჯელობდნენ: ზოგიერთი ჯაჭვი წყდება და ცივილიზაციები იღუპება.

როცა კითხულობ, წერს მამა დედე, რომ ეკლესია ერთსა და იმავე დღეს აღნიშნავს ორი გარდაცვლილი მსახურის დღესასწაულს, რომ ორივე გარდაიცვალა იტალიაში; რომ ორივე მათგანის მოქცევა სარწმუნოებაზე მოხდა „წმინდანთა ცხოვრების“ კითხვის შედეგად; რომ თითოეულმა შექმნა, ერთი და იმავე სახელწოდების, ერთი და იმავე სიტყვისაგან ნაწარმოები ბერ-მონაზონთა ორდენი; რომ ორივე ეს ორდენი შემდეგ გააუქმა ორმა სეხნია პაპმა, მინდა ვთქვა, რომ როგორც ჩანს, მარტიროლოგიაში შეცდომით ჩანერგეს ერთი და იგივე პიროვნება სხვადასხვა გვარით, თუმცა, ის მაინც სიმართლეა, რომ წმინდა იოანე კოლომბინი ბერად შედგა წმინდანების ბიოგრაფიის გავლენით და დააარსა იეზუიტების ორდენი, ხოლო იგნაცი ლოიოლამ — იეზუიტების ორდენი. ორივენი გარდაიცვალნენ 31 ივლისს (პირველი — რიენტან ახლოს 1367 წელს, ხოლო მეორე — რომში 1556 წელს) და რომ იეზუიტების ორდენი გააუქმა პაპმა კლიმენტი მეცხრემ და იესოს ძმობა — კლიმენტი მეთოთხმეტემ. მაგალითი მართლაც, საინტერესოა და, უეჭველია, ერთადერთი არ არის. თუ რომელიღაც კატაკლიზმის შემდეგ უკანასკნელი

ათწლეულის ფილოსოფიური ნაშრომებიდან დარჩება რამდენიმე მწირი მონახაზი, რამდენად სერიოზული შრომა მოუწევთ მეცნიერებს მომავალში, რათა წარმოიდგინონ ორი მოაზროვნის არსებობა: ორივენი ინგლისელები არიან, ორივე გვარად ბეკონია და ორივენი თავიანთ სწავლებაში დიდ ადგილს უთმობდნენ გამოცდილ ცოდნას. ბატონმა პაისმა ლეგენდებად ჩათვალა ბევრი ძველრომაული თქმულება მხოლოდ იმის საფუძველზე, რომ მათში მოიხსენიება ერთი და იგივე სახელები საკმაოდ მსგავს ეპიზოდებში. მოგონს თუ არა პლაგიატის კრიტიკა, რომლის არსია სახელების ან მოვლენების უცაბედი გამეორების უარყოფა, დამთხვევა — ისტორიის ერთ-ერთი საოცრებათაგანია, რომელთა ნაშლაც, უბრალოდ, არ შეიძლება.

საკმარისი არ იქნებოდა შემთხვევითი აზრების შესაძლებლობის შემეცნება, მათი დაყვანა უბრალო კონსტატაციამდე: კრიტიკა მუდმივად გაწონასწორებული იქნება „მომხრესა“ და „წინააღმდეგს“ შორის. ეჭვი მხოლოდ მაშინ გახდება შემეცნების იარაღი, როცა ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში შესაძლებელი იქნება გარკვეული სიზუსტით შეფასდეს მოცემული კომბინაციის სინამდვილის ხარისხი. აქ ისტორიული კვლევის გზა, ისევე როგორც ბევრი სხვა ჰუმანიტარული დისციპლინისა, ალბათობის თეორიის ფართო გზასთან გადაიკვეთება.

რომელიმე მოვლენის ალბათობის შეფასება ნიშნავს დაადგინო, რამდენად აქვს მას წარმოშობის შესაძლებლობა. ვღებულობთ რა ამ დებულებას, უფლება გვეძლევა ვილაპარაკოთ რომელიმე ფაქტის შესაძლებლობაზე წარსულში? აბსოლუტური აზრით,

ცხადია, რომ არა. მხოლოდ მომავალია სავარაუდო. წარსული უკვე მონაცემია, სადაც აღარ არის შესაძლებლის ადგილი: სანამ კამათელს გააგორებ, იმის ალბათობა, თუ რომელი რიცხვი დაჯდება, არის რიცხვი ერთიდან ექვსამდე; როდესაც ჭიქა ცარიელია, პრობლემები არ არის. მოგვიანებით შესაძლებელია დავეჭვდეთ, იმ დღეს კამათელზე სამიანი დაჯდა თუ ხუთიანი. დაურწმუნებლობა ამ შემთხვევაში ჩვენში, ჩვენს მეხსიერებაში ან ჩვენი თამაშის თვითმხილველებშია და არა ფაქტების სინამდვილეში. და მაინც, თუ კარგად გაანალიზებ ალბათობის ცნების გამოყენებას ისტორიულ კვლევებში, მას წინააღმდეგობრივი არაფერი აქვს. ისტორიკოსი, რომელიც საკუთარ თავს კითხვას უსვამს განვლილი მოვლენების ალბათობაზე, მართლაც ცდილობს გონების მარჯვე მოძრაობით გადაადგილდეს დროში ამ მოვლენის წინ, რათა შეაფასოს მისი მოხდენის შესაძლებლობები — როგორი იყო ისინი, სანამ ეს მოვლენა მოხდებოდა. ასე რომ, ალბათობა მაინც მომავალში რჩება, რამდენადაც სინამდვილის ხაზი წარმოსახვით იქ უკან არის გადანული, და ჩვენ ვღებულობთ მომავალს წარსულში, იმ ნაწილებისაგან შემდგარს, რომლებიც ჩვენთვის ამჟამად წარსულად ითვლება. თუ ფაქტს შეჭველად ჰქონდა ადგილი, ამ სპეკულაციებს მხოლოდ მეტაფიზიკური თამაშების ღირებულება აქვს. როგორი იყო ალბათობა იმისა, რომ ნაპოლეონი დაიბადებოდა? რომ ადოლფ ჰიტლერი, 1914 წელს რიგითი ჯარისკაცი, ფრანგულ ტყვიას გაეცეოდა? ასეთი საკითხებით გართობა აკრძალული არ არის, იმ პირობით, რომ მათ მიენიჭოთ ის მნიშვნელობა, რაც სინამდვილეში აქვთ;

ეს უბრალოდ მეტყველების ხელოვნებაა — უფრო მკაფიოდ აღწეროს შემთხვევითობისა და გაუთვალისწინებლობის წილი კაცობრიობის ისტორიულ მსვლელობაში. მათ საერთო არაფერი აქვთ დამონშების კრიტიკასთან. და თუ პირიქით, ფაქტის არსებობაც კი საჭკო ჩანს? — მაგალითად, ჩვენ ვეჭვობთ, რომ ვინმე ავტორმა, უცხო ტექსტის გადაუწერლად შეძლოს თვითნებურად გაიმეოროს მისი ბევრი ეპიზოდი და სიტყვა; რომ მხოლოდ შემთხვევითობას ან რაღაც წინასწარ დადგენილ ღვთიურ ჰარმონიას შეუძლია ახსნას მეორე იმპერიის ეპოქის ვაი-მწერლის პამფლეტების საოცარი მსგავსება „სიონის ბრძენთა ოქმებთან“. დღეს ჩვენ შეგვიძლია დავუშვათ ან უარვყოთ ასეთი დამთხვევის დამაჯერებლობა, რომელიც დამოკიდებულია იმაზე, ეს დამთხვევა ჯერ კიდევ მოთხრობის დაწერამდე რამდენად იყო შესაძლებელი ალბათობის მცირე ან დიდი კოეფიციენტით.

მაგრამ შემთხვევითობის მათემატიკური გაანგარიშებანი დამყარებულია წარმოსახვით დაშვებასთან. ყველა შესაძლებელ შემთხვევას შორის საწყის ეტაპზე ის პოსტულატად პირობების მიუკერძოებლობას მიიჩნევს. მიზეზი, რომელიც წინასწარ ხელს შეუწყობდა ერთს ან მეორეს, ამ ანგარიშში უცხო სხეული იქნებოდა. თეორეტიკოსთა კამათელი იდეალურად განონასწორებული კუბია. თუ მის ერთ-ერთ გვერდზე ტყვიის ბურთულას მიაწებებენ, მოთამაშეთა შესაძლებლობები თანაბარი აღარ იქნება. მაგრამ მოწმეთა კრიტიკაში თითქმის ყველა კამათელი ნაეშმაკარია, რადგან იქ მუდმივად ერევა ფაქიზი ადამიანური ელემენტები, რათა სასწორი რომელიმე ერთი გავრცელებული შესაძლებლობისკენ გადაიხაროს.

სიმართლე რომ ითქვას, ისტორიულ დისციპლინათაგან გამონაკლისი, რომელიც ენათა შორის ნათესაობას ადგენს, უკიდურეს შემთხვევაში, მის განშტოებათაგან ერთ-ერთი, ერის ლინგვისტიკა. კვლევის ეს სახე ძალიან განსხვავებულია კრიტიკული ოპერაციების მასშტაბით და ისტორიულ კრიტიკასთან საერთო აქვს ის შტრიხები, რომლებიც ცდილობენ ნათესაობის დადგენას. პირობები, რომლებიც იქ მსჯელობის ობიექტს წარმოადგენს, განსაკუთრებით ახლოა ალბათობის თეორიისათვის დამახასიათებელ თანასწორობის საწყის კონვენციონალიზმთან. ლინგვისტიკა ამ უპირატესობას ენის ფენომენის თავისებურებებს უნდა უმაღლოდეს. მართლაც, ბგერათა შორის შესაძლებელ კომბინაციათა უზარმაზარი რაოდენობა უმნიშვნელოდ ამცირებს მათი შემთხვევითი გამეორების ალბათობას ფართომასშტაბიან სხვადასხვა საუბრებში. კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი რამ: თუ გამოვრიცხავთ ბგერათა მიმსგავსებული შერწყმით ამ კომბინაციისათვის მინიჭებულ მნიშვნელობას, ეს საკვებით პირობითი იქნება. ძალიან მსგავსი ბგერათა შერწყმა: „tu“ ან „tui“ (*tu* წარმოთქმული ფრანგულად ან ლათინურად) აღნიშნავს მეორე პირს და მათ შორის არავითარი წინასწარგანზრახული სიმბოლური კავშირი არ არსებობს. თუ დავადგენთ, რომ მათ გააჩნიათ ეს დატვირთვა ფრანგულ, იტალიურ, ესპანურ და რუმინულ ენებში, ამავე დროს, თუ დავაკვირდებით, ამ ენებს შორის არსებულ მრავალ სხვა თანაბრად ირაციონალურ შესატყვისობას, ერთადერთი გონივრული ახსნა იქნება ის, რომ ზემოჩამოთვლილ ენებს საერთო წარმომავლობა აქვთ — იმის

გამო, რომ განსხვავებული შესაძლებლობი ადამიანისათვის უმნიშვნელო იყო და მათი თითქმის ზუსტი გაანგარიშების შედეგად აღნიშნულ გადანყვეტილებამდე მივედით.

მაგრამ საქმე არც ასე მარტივადაა.

შუა საუკუნეების მონარქის რამდენიმე სიგელი სხვადასხვა საგნების განმარტებისას ერთსა და იმავე სიტყვებსა და ერთსა და იმავე კონსტრუქციებს იყენებს. როგორც „სტილის კრიტიკის“ მიმდევრები ამტკიცებენ, ამის მიზეზია ის, რომ ეს სიგელები ერთი ნოტარიუსის მიერ არის შედგენილი. ყველაფერი რომ მხოლოდ შემთხვევითობით განისაზღვრებოდეს, მათი აზრით, შეთანხმება შესაძლებელი იქნებოდა. მაგრამ ეს ასე არ არის. ყოველ საზოგადოებას და, უფრო მეტიც, თითოეულ პატარა პროფესიულ ჯგუფს თავისი ენობრივი ჩვევები აქვს. მაშასადამე, არ არის საკმარისია მსგავსების პუნქტების აღრიცხვა. საჭიროა აგრეთვე მათგან უნიკალურის ჩვეულებრივისაგან გამორჩევა. მხოლოდ ჭეშმარიტად იშვიათ გამონათქვამებს შეუძლიათ ავტორის გამოაშკარავება: რასაკვირველია, იგულისხმება, რომ ასეთი გამონათქვამები ხშირად მეორდება. აქ შეცდომა იქნებოდა მეტყველების ყველა ელემენტისათვის თანაბარი წონის მინიჭება, მსგავსად იმ შემთხვევისა, როდესაც სოციალური უპირატესობის ცვალებად კოეფიციენტებს შორის, რომელთაგან თითოეული არაბუნებრივია, არ აღმოჩნდება ტყვიის ბურთულები, შესაძლებლობათა წონასწორობას რომ დაარღვევს. მე-19 საუკუნის დასაწყისიდან, სწავლულთა მთელი სკოლა შეუდგა ლიტერატურული ტექსტების ხელნაწერთა შესწავლას. პრინციპი მარტივია: არსებობს ერთი და იმავე ნაწარ-

მოების სამი ხელნაწერი: *b, c, d*. ჩვენ ვადგენთ, რომ სამივე ორიგინალი წაკითხულია ერთნაირი შეცდომებით (ეს არის ლაკმანის მიერ შერჩეული შეცდომების დადგენის ყველაზე ძველი მეთოდი), ან, უფრო მეტი, ადგილი აქვს ტექსტის ერთნაირ წაკითხვას, სწორს და არასწორს, მაგრამ განსხვავება მეტწილად შეიმჩნევა სხვა ხელნაწერების შესაბამისი ადგილების მიხედვით (დონ კენტენის მიერ შემოთავაზებული ვარიანტების აღრიცხვა). ამგვარად, ჩვენ ვასკვნი, რომ ეგზეგეტიკები „მონათესავეა“. ეს შეიძლება სხვადასხვანაირად იქნეს გაგებული: ისინი ან ერთიმეორისაგან გადანერვილია და თანმიმდევრობა ჯერ კიდევ გასარკვევია, ან, ყოველი მათგანი რომელიმე საერთო მოდელიდან მოდის, რომელთანაც განსაკუთრებულ მსგავსებას ამჟღავნებს. სინამდვილეში ძნელი დასაშვებია, რომ თანხვედრის ასეთი თანმიმდევრობა შემთხვევითი იყოს. მაინც ახლახან წინ წამოწეული ორი მოსაზრება აიძულებს ტექსტის კრიტიკას მნიშვნელოვანწილად, დიდი კატეგორიულ, ავტომატურადაც კი უარყოს თავდაპირველი დასკვნები.

გადამწერები ასწორებდნენ მოდელს. მაშინაც კი, როდესაც ისინი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად მუშაობდნენ, აზროვნების საერთო ჩვევები მსგავს დასკვნებს მათ, ალბათ, საკმაოდ ხშირად ჩააგონებდა. ტერენციუსი სადღაც ხმარობს განსაკუთრებულად იშვიათ სიტყვას *raptio*.¹ ორმა გადამწერმა ეს ვერ გაიგო და შეცვალა ეს სიტყვით რატიო, რომელიც მცდარი ინტერპრეტაციაა, მაგრამ მათთვის კარგად ნაცნობი. ამისთვის

მათ ურთიერთშეთანხმება სჭირდებოდათ თუ ერთმანეთისაგან გადანერა? და აი, სახეზეა შეცდომის ტიპი, რომლის „წყალობითაც“ ვერასოდეს გავერკვევით ხელნაწერთა „გენეალოგიაში“. უფრო მეტიც, გადამწერს რატომ უნდა ესარგებლა მხოლოდ ერთი მოდელით? მას არავინ უკრძალავდა, თუ საშუალება იქნებოდა, რამდენიმე ეგზეგეტიკური ერთმანეთისათვის შეედარებინა და თავისი ნება-სურვილით გაეკეთებინა არჩევანი სხვადასხვა ვარიანტს შორის. ეს შემთხვევა, რასაკვირველია, იშვიათი გამონაკლისი იქნებოდა ბიბლიოთეკებით ღარიბი შუა საუკუნეებისათვის, სამაგიეროდ, როგორც ჩანს, ამ მხრივ მეტი სიმდიდრით გამოირჩეოდა ანტიკური ხანა.

რა ადგილი მიუჩინოთ რამდენიმე განსხვავებული ტრადიციის ამ სისხლალერეულ ნაყოფს იესეების საუცხოო ხეებზე, რომლებსაც კრიტიკის გამოცემებში გამოსახვენ? თანხვედრის თამაშში ინდივიდის ნება, როგორც კოლექტიური ძალის ზემოქმედება, შემთხვევითობის შეთანხმებას არღვევს. როგორც მე-18 საუკუნის ფილოსოფიამ ვოლტერისთან ერთად შეიცნო ისტორიული კრიტიკის პრობლემათა უმრავლესობა, ეს რასაკვირველია, ალბათობის პრობლემებია, მაგრამ იმდენად რთული, რომ ყველაზე დეტალური გაანგარიშებებიც კი ვერ შეძლებს მათ გადანყვეტას. და არა მარტო იმიტომ, რომ აქ განსაკუთრებული სირთულის მონაცემებთან გვაქვს საქმე, არამედ იმიტომაც; რომ, თვითონ ეს მონაცემები უფრო ხშირად, მათემატიკურ ენაზე თარგმანს არ ექვემდებარება. მაგალითად, როგორ გამოვხატოთ ციფრებში განსაკუთრებული პატივისცემა,

¹ *raptio* - ლათ. გონება

რომლითაც სარგებლობს მოცემულ საზოგადოებაში რომელიმე სიტყვა ან ჩვეულება? ჩვენ არ შეგვიძლია საკუთარი სირთულეებისგან გათავისუფლება მათი გადატანით ფერმას, დე ლაპლასის, ანემილ ბორელის მხრებზე. მაგრამ იმდენად, რამდენადაც მათემატიკა, რაღაც თვალსაზრისით ჩვენი ლოგიკისათვის მიუღწეველ სიმაღლეზე იმყოფება, შეგვიძლია ვთხოვოთ მაინც მას, დაგვეხმაროს თავისი სიმაღლიდან, რომ ზუსტად გავაანალიზოთ მსჯელობა და სწორად წარვმართოთ იგი.

ვისაც პირადად არ ჰქონია საქმე სწავლულებთან, ძნელად წარმოიდგენს, ჩვეულებრივ, როგორ უჭირთ შეთანხმების მიღწევა ყველაზე უბრალო საკითხებშიც კი. განა არ ვნახეთ, როგორ ამტკიცებდა პატივცემული გერმანელი მეცნიერი, რომ სალიჩიური კანონი კლოვისმა შეადგინა, რადგან მასში და კლოვისის ერთ ედიქტში არის ორი მსგავსი გამონათქვამი? ნუ გავიმეორებთ იმ ბანალურ არგუმენტებს, რომელთაც კამათისას ორივე მხარე იყენებს. მათემატიკური ალბათობის თეორიის ზერელე ცოდნაც კი აქ საკმარისი იქნებოდა შეცდომების თავიდან ასაცილებლად. როდესაც შემთხვევა თავისუფლად თამაშობს, ერთადერთი თანხედომის ან თანხედომათა მცირე რაოდენობის ალბათობა უკვე ესოდენ შეუძლებელი არ არის. ხოლო თუ ეს თანხედომები გასაოცრად მოგვეჩვენება — ამას არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს, — საღი გონებისათვის მოულოდნელ ამბებს იშვიათად ვთვლით დიდ ფასეულობათაგან მიღებულ შთაბეჭდილებებად.

შეიძლება, გართობის მიზნით, გამოვიანგარიშოთ შემთხვევითი თანხედომის ალბა-

თობა, რომლის მიხედვითაც ორ სხვადასხვა წელს გარდაცვლილი ორი სრულიად განსხვავებული ადამიანის სიკვდილის დღე ემთხვევა ერთი და იმავე თვის ერთსა და იმავე რიცხვს. ის ტოლია $1/365 : 2$. დავუშვათ ახლა, რომ (მიუხედავად პოსტულატის აბსურდულობისა) წინასწარ არის გადანყვეტილი: იგნატ ლოიოლასა და კოლომბინის დაარსებული ორდენი უნდა გააუქმოს რომაულმა ეკლესიამ. პაპების სიის შესწავლა საშუალებას გვაძლევს, დავადგინოთ, რომ ორდენის გაუქმების ალბათობა ერთი და იგივე სახელის მქონე გვარის ორი პაპის მიერ, იყო 11/13; ალბათობა, შერწყმული ორი ადამიანის ერთსა და იმავე თვესა და რიცხვში სიკვდილთან. და ორდენის დაგმობასთან ორი მოსახელე პაპის მიერ, მდებარეობს $1/10_5$ და $1/10_6$ შორის. ტოტალიზატორის მოთამაშე ნამდვილად არ დაკმაყოფილდებოდა ასეთი მიახლოებითი რიცხვით. მაგრამ, დედამინის მასშტაბით ზუსტი მეცნიერებების განუხორციელებელთან მიახლოებას განიხილავენ ალბათობის რიგის $1/10_{15}$. როგორც ვხედავთ, ამ რიცხვებამდე ჯერ კიდევ შორსა ვართ. და რომ დებულება სწორია, ამას მოწმობს ორი წმინდანის დამაჯერებლად დადასტურებული მაგალითი. პრაქტიკულად შესაძლებელია, ყურად არ ვიღოთ მარტო შეგროვილი დოკუმენტების შესაბამისობის ალბათობა; რადგან კარგად ცნობილი თეორემის მიხედვით, ცალკეული შემთხვევების ალბათობები მაშინ მრავლდება, როცა საჭიროა დადგინდეს მათგან წარმოქმნილი კომბინაციის ალბათობა და რამდენადაც თითოეული ამ ალბათობათაგანი წილადია, მათი ნამრავლი იქნება უფრო მცირე სიდიდე, ვიდრე თითოეული მამრავლი.

ლინგვისტიკაში ცნობილია სიტყვა *bad* – ის მაგალითი, რომელიც როგორც ინგლისურად, ასევე სპარსულად, ნიშნავს „ცუდს“, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ინგლისურ და სპარსულ სიტყვას არა აქვს საერთო წარმომავლობა. ვინც განიზრახავს ამ ერთადერთი თანხვედრის საფუძველზე ენათა ნათესაობის ვერსია შეთხზას, ცოდვას ჩაიდენს თანხვედომის ყოველგვარი კრიტიკის დამცავი კანონის წინაშე: იქ მხოლოდ დიდ რიცხვებს აქვთ ძალა. მასიური შესაბამისობა ან შეუსაბამობა უამრავი კერძო შემთხვევისაგან შედგება. საერთო ჯამში კი შემთხვევითი ზეგავლენები ურთიერთგამანადგურებელია. პირიქით, თუ ჩვენ განვიხილავთ თითოეულ ელემენტს მეორისაგან დამოუკიდებლად, ამ ცვალებადი სიდიდეების ზემოქმედება უკვე აღარ შეიძლება გამოირიცხოს. მაშინაც კი, თუ კამათლები ნაეშმაკარია, ყოველთვის ძნელია გამოიცილო თითოეული გაგორება, და, აქედან გამომდინარე, პარტიის შედეგი, და ამგვარი კამათელის გაგორებას ექნება ბევრად უფრო განსხვავებული ახსნა. აი, რატომ არის, რომ რაც უფრო უღრმავდება კრიტიკა დეტალებს, მით უფრო ნაკლებ დამაჯერებელია მისი დასკვნები. დღეს ჩვენს ხელთ არსებულ *ores-tie* – ში, თითქმის არ არსებობს ცალკე აღებული ერთი სიტყვაც კი, რომელზეც დაბეჯითებით ვიტყოდით, რომ მას ისე ვკითხულობთ, როგორც ესქილემ დაწერა. და მაინც, ნუ შევიტანთ ეჭვს: მთლიანობაში, ეს „ორესტია“ ნამდვილად ესქილეს ეკუთვნის. მთლიანის მიმართ ჩვენ უფრო მეტი რწმენა გვაქვს, ვიდრე მისი კომპონენტების მიმართ.

და მაინც, რამდენად გვაქვს ნება, წარმოვთქვათ ეს პასუხსაგები სიტყვა — „რწმე-

ნა“? უკვე მაბილიონი აღიარებდა, რომ სიგელების კრიტიკას არ შეუძლია მიაღწიოს „მეტაფიზიკურ“ დარწმუნებამდე და იგი მართალი იყო. ჩვენ მხოლოდ და მხოლოდ გამარტივების მიზნით ხანდახან ვცვლით ალბათობის ენას სიცხადის ენით. მაგრამ დღეს უკეთ ვიცით, ვიდრე მაბილიონის ეპოქაში იცოდნენ, რომ ეს კონვენციონალიზმი მხოლოდ ჩვენთვის არ არის სრულიად განსაკუთრებული. სიტყვის აბსოლუტური მნიშვნელობით სულაც არ არის „შეუძლებელი“, რომ „კონსტანტინეს საჩუქარი“ ნამდვილი არ იყოს, რომ ტაციტუსის „გერმანია“ რამდენიმე სწავლულის ახირების გამო ყალბი იყოს. იმავე აზრით, „შეუძლებელი“ არც ის არის, რომ მაიმუნმა სანერი მანქანის კლავიატურაზე შემთხვევითი დარტყმით ასო-ასო უცაბედად აღადგინოს „საჩუქარი“ ან „გერმანია“. „ფიზიკურად შეუძლებელი მოვლენა, — თქვა კურნომ, — სხვა არაფერია, თუ არა მოვლენა, რომლის ალბათობა უსაზღვროდ მცირეა“. ისტორიულმა კრიტიკამ, შემოსაზღვრა დარწმუნების თავისი წილი იმით, რომ უფრო ნატიფი ნიუანსირებით განსაზღვრა სავარაუდო და საეჭვო, სინამდვილის შესახებ სხვა მეცნიერებათა უმრავლესობისაგან განსხვავებით.

განა ყოველთვის წარმოვიდგენთ, რა უდიდესი სარგებლობა მოუტანა კრიტიკის ნაციონალური მეთოდის გამოყენებამ ადამიანურ მოწმობას? მე ვგულისხმობ სარგებლობას არა მარტო ისტორიული შემეცნებისათვის, არმედ შემეცნებისათვის საერთოდ.

წინათ, თუ წინასწარ არ გქონდათ საკმაოდ დამჯერებელი საბუთი, რათა ეჭვი შეგეტანათ თვითმხილველის ან მთხრობელის სი-

მართლმადიდებელი, ყველა გადმოცემული ფაქტიდან სამი მეოთხედი მიღებული იყო სწორად ისე, როგორც მათ გადმოსცემდნენ.

ნუ ვილაპარაკებთ: ამის შემდეგ დიდი ხანი გავიდა. ლუსიენ ფევრმა ეს შესანიშნავად აჩვენა რენესანსის მაგალითზე: ჩვენთვის საკმაოდ ახლო ეპოქაში მხოლოდ ასე ფიქრობდნენ და მოქმედებდნენ, და ამიტომ იმ დროის შედეგები დღესაც ცოცხლობენ. ნუ ვილაპარაკებთ: ასეთი იყო ნამდვილად ამ მიაშიტი ხალხის ურთიერთობა, ასეთი იყო უზარმაზარი მასა, რომელშიც, ვაი, რომ ცოტა არ მოიძებნება ვაიმეცნიერი, დღემდე რომ მუდმივად, ჩვენი მყიფე ცივილიზაციის უვიცობის ან სიგიჟის საშინელ უფსკრულში-ჩათრევის საფრთხეს ქმნის. ყველაზე უფრო მტკიცე გონება მაშინ თავისუფალი არ იყო, არც შეიძლება თავისუფალი ყოფილიყო საერთო ცრურწმენისაგან. თუ იტყოდნენ, რომ სისხლის წვიმა წამოვიდოდა, მაშასადამე, არსებობს სისხლის წვიმა. მონტენი კითხულობდა მისთვის საყვარელი ძველი ავტორების ყოველგვარ მონაგონს ქვეყნებზე, რომელთა მცხოვრებლებიც უთავოდ იბადებიან, ან პატარა თევზ ლორწოიანას გასაოცარ ძალაზე და შემდეგ მათ წარბშეუხრელად ჩაწერდა ხოლმე თავისი დიალექტიკის არგუმენტებში. რომელიმე ხმაურიანი ტყუილის მექანიზმის მოხერხებულად გამოაშკარავება, მზა იდეები მასში უფრო მეტ უნდობლობას იწვევდა, ვიდრე ე.წ. დამოწმებული ფაქტები.

დიხ, მაშინ, რაბლეს მითის მიხედვით, მეფობდა საკმაოდ დახავსებული ყურმოკრული წარმოდგენა როგორც ბუნების, ისე ადამიანთა სამყაროზე და, ალბათ, ბუნების სამყაროზე უფრო მეტად, ვიდრე ადამიანთა სამყაროზე;

რადგან, გამომდინარე ყველაზე უშუალო გამოცდილებიდან, ადამიანური მოვლენა უფრო გასაგები იყო, ვიდრე მეტეორი ან ბუნების თვალთა ხილული შემთხვევა. და თუ თქვენი ფილოსოფია უარყოფს სასწაულს? ან თქვენი რელიგია — სხვა რელიგიების სასწაულებს? მაშინ ცოტაოდენი ძალა უნდა მოიკრიბოთ, რომ ამ განსაცვიფრებელ მოვლენებს უპოვოთ ე.წ. ზეგრძნობადი მიზეზები, რომლებიც ფაქტობრივად ან ეშმაკისეული ქმედება ან საიდუმლო ზემოქმედება — და ისინი, ჩვეულებრივ, თავსდებოდნენ იდეათა დაწარმო-სახვათა სისტემაში, რაც სავსებით უცხოა მისთვის, ჩვენ დღეს მეცნიერულ აზროვნებას რომ დავარქმევდით. თვით მოვლენის უარყოფის, გამბედაობა აზრადაც არავის მოსვლია. პომპონაცს, პადუანური სკოლის კორიფეს, რომლისთვისაც ესოდენ უცხო იყო ზებუნებრიობა ქრისტიანობაში, არ სჯეროდა, რომ ჭურჭლიდან ქმნიდა მირონცხებულ მეფეებს, — რომ რადგან ისინი მეფეები იყვნენ, — შეეძლოთ ავადმყოფის გაკურნება თავიანთი შეხებით. მაგრამ თვით განკურნებას ის სრულიად არ უარყოფდა, ოღონდ მათ მიანერდა ფიზიოლოგიურ განსაკუთრებულობას, რომელსაც მემკვიდრეობითად თვლიდა: ზეთის ცხების მაღლით მეფეს ეძლეოდა დინასტიის მემკვიდრეობითი უნარი, ნერწყვით განეკურნა ავადმყოფი.

თუ დღეს ჩვენს წინაშე არსებულ სამყაროს სურათი, შეძლებს განიზომინდოს ამდენი მოჩვენებითი სასწაულისაგან, რომლებიც თითქოს თაობების მიერ არის დადასტურებული, ეს ჩვენ, რასაკვირველია, გვაიძულებს, უპირველესად, ნელ-ნელა გამოვიშუშოთ ცნება საგანთა ბუნებრივი ქმედებებისა,

ბუნების მარადიული კანონებით რომ იმართება. მაგრამ ამ ცნებამაც ვერ შეძლო მტკიცედ დამკვიდრება. დაკვირვებები, რომლებიც მას თითქოს ეწინააღმდეგებოდნენ და სადაც ექსპერიმენტის ობიექტი მოწმის სახით იყო ადამიანი, მხოლოდ დიდი ძალისხმევით იქნა უკუგდებული. ამიერიდან ჩვენ შეგვეწვევს უნარი ერთსა და იმავე დროს აღმოვაჩინოთ და ავხსნათ მტკიცებულებათა არასრულყოფილება. ჩვენ უფლება მოვიპოვეთ, რომ მას ყოველთვის არ დავუფეროთ, რადგან ახლა უკეთ ვიცით, ვიდრე უნინ, როდის და რატომ არ შეიძლება მტკიცებულება იყოს დამაჯერებელი. ამგვარად, მეცნიერებამ მოახერხა ბევრი ყალბი პრობლემის ბალასტი-საგან გათავისუფლება. მაგრამ აქ სუფთა ცოდნა, ისე როგორც სხვა შემთხვევებში, პროვინების ქცევისაგან არ არის განცალკევებული.

რისერ სიმონმა, რომლის გვარიც ჩვენი ფუძემდებლების კოჭორტაში პირველ ადგილზეა, არა მარტო ჩინებული შრომები დაგვიტოვა ეგზეგეტიკაში; ერთხელ მას მოუხდა თავისი გონებამახვილობის გამოყენება, რათა გადაერჩინა რამდენიმე უდანაშაულო ადამიანი, რომლებიც იდევენოდნენ რიტუალური სიკვდილის უაზრო ბრალდებით. ასეთ შემთხვევაში არაფერია თვითნებური. ორივე შემთხვევაში ინტელექტუალური სიფაქიზის მოთხოვნა ერთნაირი იყო და ორივეჯერ ერთი და იგივე ინსტრუმენტით ხდებოდა მისი დაკმაყოფილება. თავისი საქმიანობი-

სას ადამიანი მეცნიერულზე იძულებულია მუდმივად მოიპოვოს გარეშე ინფორმაციები და აქ მისთვის მეცნიერულზე არანაკლებ მნიშვნელოვანია. ამ ინფორმაციის ზუსტი შეფასება. საამისოდ ის არავითარ განსაკუთრებულ საშუალებებს არ ფლობს, უკეთ რომ ვთქვათ: სარგებლობს იმ საშუალებებით, რომლებიც ღრმა ერუდიციით არის ნაწრთობი. მართვის ხელოვნებაში ეჭვის სასარგებლოდ სასამართლო პრაქტიკა კვალდაკვალ, და არა დაგვიანებით, მიჰყვება ბოლანდის-ტებსა და ბენედიქტიელებს. ფსიქოლოგებმაც კი მოიფიქრეს, რომ დოკუმენტურად ეწარმოებინათ უშუალო დაკვირვებითი და პროვოცირებადი კვლევა მეცნიერების საგანზე, რომელმაც დიდი ხნის შემდეგ, ბუნდოვანი წარსულის გახსენებით დაიწყო გონების შემოწმების განხილვა. აღმაშფოთებელია, რომ ჩვენს ეპოქაში, სადაც ტყუილის ბაცილისა და ტყუილი ხმების შეყრა განსაკუთრებით ადვილად შეიძლება, კრიტიკული მეთოდი სასწავლო პროგრამების ერთ მცირე ნაწილშიც კი არ არის წარმოჩენილი, თუმცა, ის მხოლოდ უმნიშვნელოდ თუ წაადგება ვინრო სპეციალურ სამუშაოებს. მის წინაშე ამიერიდან ბევრად უფრო ფართო ჰორიზონტი გაიხსნა და ისტორიას აქვს უფლება, ყველაზე უფრო სარწმუნო გამარჯვებებს შორის ჩათვალოს ის, რომ კვლევის საკუთარი ტექნიკის გამომუშავებით ადამიანებს ახალი გზა გაუხსნა ჭეშმარიტებისა და შემდეგში კი — სიმართლისაკენ.

* * *

თავი მეოთხე

ისტორიული ანალიზი

1. განსჯა თუ გაგება

მოხუცი რანკეს ცნობილი ფორმულის მიხედვით: ისტორიკოსის ამოცანაა, აღწეროს მხოლოდ ისტორიული ამბავი „ისე როგორც მოხდა, *wie es eidenthich dewesen*“. ჰეროდოტემ ეს მასზე ადრე თქვა: „*ta eonta legein* — იმის მოყოლა, რაც იყო“. სხვა სიტყვებით, მეცნიერი ფაქტებს უნდა დაემორჩილოს. ეს ნააზრევია, როგორც ბევრი სხვა, ალბათ, თავისი ორაზროვნების გამო გახდა ცნობილი. მასში შეიძლება, უბრალოდ, ამოვიკითხოთ რჩევა — ვიყოთ პატიოსანი; და არავინ დაეჭვდება, რომ რინკემ ასეთი აზრი ჩადო მასში. და აგრეთვე, — პასიურობის რჩევა. ჩვენ წინაშე ერთბაშად ორი პრობლემა წამოიჭრება: ისტორიული მიუკერძოებლობისა და ისტორიული მეცნიერების, როგორც ისტორიის შექმნის ან ანალიზის მცდელობისა.

მაგრამ არსებობს კი მიუკერძოებლობის პრობლემა? იგი მხოლოდ იმიტომ წარმოიშობა, რომ, ეს სიტყვა თვითონ ორაზროვანი. ორი სხვადასხვა ხერხი არსებობს, იყო მიუკერძოებელი, როგორც მეცნიერი და როგორც მოსამართლე. მათ საერთო საფუძველი აქვთ, ეს არის ჭეშმარიტების პატიოსანი მორჩილება. მეცნიერი უფრო უკეთ აღნიშნავს მაპროვოცირებელ ფაქტებს, რომლებმაც შესაძლებელია მისთვის ყველაზე ძვირფასი თეორიებიც კი უარყონ; პატიოსანი მოსამართლე, როგორიც უნდა იყოს მისი საიდუმლო სურვილი, მოწმეებს იმის გამო დაკითხავს,

რომ ცრული უტყუარობით მეცნიერისთვისაც და მოსამართლისთვისაც, ორივესთვის, ეს სინდისის მოვალეობაა, რომელზეც არ დავობენ.

მაინც, დგება მომენტი, როდესაც მათი გზები იყრება: როდესაც მეცნიერი დაკვირვების შედეგად განმარტავს, რომ მისი ამოცანა შესრულდა, მოსამართლეს განაჩენი რჩება გამოსატანი. და თუ მას პირადი სიმპათიები გაუჩნდება მაინც კანონის მიხედვით გამოიტანს განაჩენს, თავს მიუკერძოებლად ჩათვლის. ეს მართლაც ასე იქნება, ოღონდ მოსამართლეების და არა მეცნიერების აზრით — რადგან შეუძლებელია დასაჯო ან უდანაშაულოდ აღიარო ისე, რომ არ დაეყრდნო რომელიმე დადებითი მეცნიერებისაგან დამოუკიდებელ ღირებულებათა რაღაც სკალას. ერთმა ადამიანმა რომ მეორე მოკლა, ეს ფაქტია, რომლის დამტკიცებაც ძალიან კარგად შეიძლება. მაგრამ მკვლეელი რომ დასაჯო, უნდა დაეყრდნო თეზისს — მკვლელობა დანაშაულია, მაგრამ თავისი არსით ეს მხოლოდ აზრია, რომელთან დაკავშირებითაც ყველა ცივილიზაცია ერთსულოვანი არ ყოფილა.

ამგვარად, დიდი ხნიდან ისტორიკოსი მინისქვეშა სამეფოს ერთგვარი მოსამართლეა, რომლის მოვალეობაა აქოს ან სამარცხვინო დალი დაასვას მკვდარ გმირებს. უნდა ვიფიქროთ, რომ ასეთი მისია პასუხობს მტკიცედ ფესვგადგმულ ცრურწმენას. ყველა

მასწავლებელმა, რომელიც სტუდენტთა ნაწერებს ასწორებს, იცის, რა ძნელია ახალგაზრდები დაარწმუნო, რომ მათ თავიანთი მერხების სიმაღლიდან არ გაითამაშონ მინორის ან ოსირისის როლი. აქ განსაკუთრებით მართებულია პასკალის შენიშვნა: „ყველა განასახიერებს ღმერთს იმ დროს, როდესაც განიკითხავს: ეს კარგია, ეს კი — ცუდი“ ამასთან ავინწყდებით, რომ ფასეულობათა განსჯა გამართლებულია მხოლოდ როგორც მზადება ქმედებისათვის და მას აზრი აქვს მხოლოდ შეგნებულად მიღებული ზნეობრივი რეკომენდაციის სისტემასთან კავშირში. ყოველდღიურ ცხოვრებაში, ჩვენი ქცევის განსაზღვრის საჭიროება, იძულებულს გვხდის, ჩვეულებრივად, საკმაოდ ზერელე იარლიყი მივიკრათ. იმ შემთხვევაში, როდესაც უკვე ძალა აღარ შეგვწევს, რაიმე შევცვალოთ, და საყოველთაოდ მიღებული იდეალები ძირფესვიანად განსხვავდება ჩვენი საკუთარი იდეალებისაგან, ეს ჩვევა მხოლოდ ხელისშემშლელია. საკმაოდ ვართ დარწმუნებული საკუთარ თავსა და დროში, რომ ჩვენი წინაპრების დასიდან მართალნი და განკიცხულნი გამოვყოთ? სისულელე არ არის, აბსოლუტამდე აიყვანო ინდივიდთან, პარტიასთან ან თაობასთან დაკავშირებული კტიტერიუმები და ამით შეურაცხყოფა მიაყენო ნორმების იმ სახეობას, რომლითაც სულა მართავს რომს და რიშელიე — ძალიან უქრისტიანესი მეფის გენერალურ შტაბს? თავისი ბუნებით იმაზე უფრო ცვალებადი არაფერია, ვიდრე მსგავსი განაჩენები, რომლებიც ადვილად ექვემდებარება კოლექტიურ ცნობიერებას ან პიროვნულ ახირებას. და ისტორიამ, რომელიც ძალიან ხშირად უპირატესობას ანიჭებს ლაბ-

ორატორიის ბლოკნოტის ლაურეატთა სიას, ყველაზე უფრო არაზუსტი დისციპლინის იერი შეიძინა: დაუმტკიცებელი ბრალდებანი ერთბაშად უაზრო რეაბილიტაციებით იცვლება. რობესპიერის მომხრეებო, რობესპიერის მოწინააღმდეგეებო, გთხოვთ წყალობას: გვითხარით, ღმერთმანი, უბრალოდ, როგორი იყო რობესპიერი?

და კიდევ, განაჩენი რომ მხოლოდ ახსნას მოსდევდეს, მაშინ მკითხველი მას ერთი გადაფურცვლით ადვილად გამოტოვებდა. საუბედუროდ, განსჯის ჩვეულება, ბოლოს და ბოლოს, ახსნის სურვილს კლავს. როდესაც წარსული ვნებების ანარეკლები ამჟამინდელ მიკერძოებულობასთან ირევა, რეალური ადამიანური ცხოვრება შავ—თეთრ სურათად გარდაიქმნება. მონტენმა ამაზე უკვე გაგვაფრთხილა: „როდესაც მსჯელობა ერთ მხარეს გენევა, შეუძლებელია, არ გადაიხარო და თხრობა არ დაახინჯო“. იმისათვის, რომ შეაღწიო უცხო ცნობიერებაში, რომელიც ჩვენგან თაობებით არის დაშორებული, საჭიროა თითქმის მთლიანად გათავისუფლდე საკუთარი „მე“-სგან. მაგრამ, იმისათვის, რომ ამ ცნობიერებას საკუთარი შტრიხები მიაწერო, სავსებით შესაძლებელია, დარჩე საკუთარი „მე“-დ. რასაკვირველია, ძალისხმევა ნაკლებად დამქანცველი იქნება. რამდენად ადვილია, იყო ლუთერის მომხრე ან მოწინააღმდეგე, ვიდრე მის სულში ჩანვდომა; რამდენად ადვილია ირწმუნო პაპ გრიგორ VII სიტყვები ომპერატორ ჰენრიხ IV, ან ჰენრიხ IV სიტყვები პაპ გრიგორ VII შესახებ, ვიდრე დასავლეთის ცივილიზაციის ერთ—ერთი უდიდესი დრამის ძირეული მიზეზების გარკვევა! მოვიყვან მაგალითის სახით — უკვე არა პიროვნული,

არამედ ეროვნული ქონების საკითხს: რევოლუციურმა მთავრობამ შეწყვიტა ადრინდელი კანონმდებლობა და გადაწყვიტა ეროვნული ქონება გაეყიდა ნაწილ-ნაწილად და უაუქციონოდ, რაც, უეჭველია, სერიოზულ ზიანს მიაყენებდა ხაზინას. უკვე ჩვენი დროის ზოგიერთი სწავლული ამხედრდა ამ პოლიტიკის წინააღმდეგ. როგორი გამბედაობა იქნებოდა, ისინი რომ კონვენტს დასწრებოდნენ და იქ გაებედათ ასეთი ტონით ლაპარაკი! გილიოტინიდან შორს, ასეთი აბსოლუტურად უსაფრთხო გულადობა მხოლოდ სასაცილოა. უკეთესი იქნებოდა, გამოერკვიათ, სინამდვილეში რა სურდათ მე—ვ წლეულის ადამიანებს. პირველ რიგში, მათ სურდათ, რომ წვრილ გლეხობას შემსუბუქებოდა მიწის გამოყენება. ბიუჯეტის ბალანსზე მეტად ისინი ღარიბი გლეხების ცხოვრების პირობების გაუმჯობესებაზე ფიქრობდნენ, რაც ახალ წეს—წყობილებაში მათი ერთგულების გარანტია იქნებოდა. ცდებოდნენ ეს მოღვაწენი თუ მართალნი იყვნენ? აქ ჩემთვის მნიშვნელობა არა აქვს რომელიმე ისტორიკოსის დაგვიანებულ დასკვნას! ერთადერთი, რასაც ჩვენ მისგან ვითხოვთ, არის შემდეგი: არ მოინუსხოს საკუთარი აზრით იმდენად, რომ ველარწარმოიდგინოს წარსულში სხვაგვარად წვეტილება. კაცობრიობის ინტელექტუალური განვითარების გაკვეთილი ნათელია: მეცნიერება ყოველთვის იმდენად ნაყოფიერი ჩანდა და შემდეგ იმდენად გამოსაყენებელი, რომ ის, პრაქტიკულად, შეგნებულად შორდებოდა ძველ ანთროპოცენტრიზმს კეთილისა და ბოროტის გაგებაში. დღეს უეჭველად დავცინებდით იმ ქიმიკოსს, რომელსაც აზრად არ მოუვიდოდა განეცალკევებინა ბოროტი და

კეთილი აირები — ქლორისა და ჟანგბადის სახით. და ქიმიას თავისი განვითარების დასაწყისში ასეთი კლასიფიკაცია რომ მიეღო, ამით შემოიფარგლებოდა და პრაქტიკულად ვერაფერს მიათწევდა ნივთიერებების შესწავლის საქმეში. მაინც თავი შევიკავოთ, ამ ანალოგიებში ჩაღრმავებისაგან. ადამიანის შესახებ მეცნიერების ტერმინოლოგიას ყოველთვის თავისი განსაკუთრებული შტრიხები ექნება. ფიზიკური მოვლენების შემსწავლელი მეცნიერების ტერმინოლოგია გამორიცხავს ფინალიზმს, რომელიც დაკავშირებულია მიზანმიმართულებასთან. წარმატების ან მარცხის, მოუხერხებლობის ან მოხერხებულობის გამომსახველი სიტყვები იქ მხოლოდ პირობითად შეიძლება ვიხმაროთ და ყოველთვის დიდი სიფრთხილით. სამაგიეროდ, ისინი ისტორიის ნორმალურ ლექსიკას ეკუთვნის, რადგან ისტორიას საქმე აქვს არსებებთან, რომლებსაც ბუნებით მიენიჭათ უნარი, დაისახონ მიზანი და შეგნებულად ისწრაფონ მისი განხორციელებისათვის.

ბუნებრივია, რომ ჯარების სარდალი, რომელიც ბრძოლაში ჩაებმება, ჩვეულებრივ, ცდილობს მის მოგებას. დამარცხების შემთხვევაში, თუ ძალები ორივე მხარეს თანასწორი იყო, უფლება გვაქვს ვთქვათ, რომ მან ბრძოლას ცუდად უხელმძღვანელა. და თუ გავიგებთ, რომ ასეთი დამარცხება მისთვის პირველი არ იყო? ჩვენ ნამდვილად არ შევცოდავთ, თუ ფაქტს პატიოსნად შევაფასებთ და გავაკეთებთ დასკვნას, რომ ეს სარდალი კარგი სტრატეგი ვერ არის. ან კიდევ, მაგალითად, ავიღოთ ფულადი რეფორმა. როგორც მე ვფიქრობ, მისი მიზანი იყო მევაღლეების მდგომარეობის გაუმჯობესება სესხის გამცემის

ხარჯზე. თუ ამას მივიჩნევდით შესანიშნავ ან ძალიან ცუდ ღონისძიებად, ჩვენ ამ ორი ჯგუფიდან ერთ-ერთის მხარეს დავდგებოდით, შემდეგ ხალხის კეთილდღეობაზე ჩვენს სუბიექტურ წარმოდგენას თვითნებურად წარსულში გადავიტანდით. წარმოვიდგინოთ, რომ ოპერაციამ, რომელიც სესხების ტვირთის შესამსუბუქებლად ჩატარდა, სინამდვილეში, — ეს ზუსტად არის დადგენილი, — რაღაც მიზეზების გამო სანინალმდეგო შედეგი მოგვცა. „კრაზი განიცადა“ — ვიტყვით და ეს იქნება სინამდვილის მხოლოდ პატიოსანი კონსტატაცია. წარუმატებელი აქტი — ერთ-ერთი მთავარი ელემენტია ადამიანურ ევოლუციაში, ისე როგორც მთელ ფსიქოლოგიაში.

უფრო მეტიც, რა იქნება, თუ ჩვენ უცბად აღმოვაჩენთ, რომ ჩვენმა გენერალმა შეგნებულად წაიყვანა არმია დასამარცხებლად? მაშინ უყოყმანოდ განვაცხადებთ, რომ მან ღალატი ჩაიდინა. რადგან, უბრალოდ, საგანს თავისი სახელი უნდა დაერქვას. ისტორიის მხრიდან, ეს იქნებოდა მეტისმეტი პედანტური წესიერებით უკუგდება, მარტივი და არა-ორაზროვანი ყოველდღიური ლექსიკის გამოყენებაზე უარის თქმა. შემდეგ გამოსარკვევი დარჩება კიდევ, თუ როგორ ფასდებოდა მსგავსი საქციელი იმ დროის საყოველთაოდ მიღებული მორალის მიხედვით. ღალატი ხანდახან შესაძლებელია თავისებური კეთილ-

გონიერება აღმოჩნდეს — ამის მაგალითია ძველი იტალიის კონდოტიერები.

მოკლედ, ჩვენს შრომებში მეფობს და ყველაფერს ანათებს ერთი სიტყვა — „გაგება“. არ უნდა ვიფიქროთ, რომ კარგი ისტორიკოსი თავისუფალია ვნებებისაგან — მას უკიდურეს შემთხვევაში, აქვს ჟინი — თქვას მართალი სიტყვა, სიძნელეებით, მაგრამ, ამავედროულად, იმედებით დამძიმებული, განსაკუთრებით მეგობრული სიყვარულით დატვირთული. მოქმედების დროსაც კი ჩვენ ძალიან ხშირად მსჯავრს ვადებთ. ადვილია დაიყვირო „სახრჩობელაზე“. ჩვენ ყოველთვის არასაკმარისად ვიგებთ. ყველა, ვინც ჩვენგან განსხვავდება — უცხოელი, პოლიტიკური მეტოქე — თითქმის ყოველთვის აუცილებლად მოსულელო ადამიანად ითვლება. ჩვენ გვჭირდება ადამიანის სულის ღრმად ჩაწვდომა თუნდაც იმიტომ, რომ გარდაუვალი ბრძოლები კარგად წარვმართოთ და სანამ ამის დროა, ისინი თავიდან ავიცილოთ — იმ პირობით, რომ ისტორია უარს იტყვის მთავარანგელოზის დამსჯელ ჩვევებზე და შეძლებს, დაგვებმაროს ამ ნაკლისაგან განკურნებაში. ისტორია ხომ კაცობრიობის ვრცელი და სხვადასხვაგვარი გამოცდილებაა, ადამიანთა შეხვედრებია საუკუნეების განმავლობაში. და თუ ეს შეხვედრა მეგობრული იქნება, მეცნიერება და ცხოვრება ფასდაუდებელ სარგებელს მიღებენ.

* * *

2. ადამიანური ფაქტების ნაირსახეობიდან შეგნების ერთიანობამდე

გაგებისაკენმისწრაფებასმაინცარაფერი აქვს საერთო პასიურობასთან. მეცნიერული საქმიანობისათვის ყოველთვის საჭირო იქნება ორი რამ — საგანი და ადამიანი. ადამიანური სამყაროს სინამდვილე, ისევე როგორც ფიზიკური სამყაროსი, უზარმაზარი და ჭრელია. შეუძლებელი იქნებოდა გარკვევა მის უბრალო ფოტოგრაფულ გამოსახულებაში მაშინაც კი, თუ დავეუკვირდებით, რომ ამდვარ ყოვლისმომცველ მექანიკურ ასახვას აზრი გააჩნია: ჩვენ გვეტყვიან, რომ წარსულსა და ჩვენ შორის, პირველი ფილტრის სახით დოკუმენტები გამოდის. დიახ, მხოლოდ, ისინი ხშირად იმას არ ფილტრავენ. რაც საჭიროა; და პირიქით, თითქმის არასოდეს ანესრიგებენ მასალას შემეცნებისაკენ მსწრაფი გონების მოთხოვნილების შესაბამისად. როგორც სწავლული და როგორც მთელი ტვინი, რომელიც უბრალოდ აღიქვამს, ისტორიკოსი არჩევს და ახარისხებს. მოკლედ რომ ვთქვათ, იგი ანალიზს აკეთებს.

ჩემ თვალწინ რომაული ეპიტაფიაა: ტექსტის შინაარსის მიხედვით ერთიანი და მთლიანი. მაგრამ დოკუმენტთა ჩვენებების რაოდენი სხვადასხვაობა იმალება მასში, რომელიც სწავლულის ჯოხის შეხებას ელის! ენა გვავიწყდება? — ლექსიკა და სინტაქსი მოგვითხრობს ლათინური ენის მდგომარეობაზე, რომელზეც იმ დროს და განსაზღვრულ ადგილას ცდილობდნენ წერას. ამ არც მთლად სწორ და მკაცრ ენაში ჩვენ გამოვავლენთ ზეპირმეტყველების ზოგიერთ თავისებურებას; იქნებ მეტ უპირატესობას სარწმუნოებებს ვანიჭებთ? — ჩვენ წინაშეა საიქიო ცხოვრების

იმედების ნათელი გამოხატვა; პოლიტიკური ცხოვრება გვავიწყდება? — უდიდესი სიხარულით წავიკითხავთ იმპერატორის სახელს, მისი მმართველობის თარიღს; ეკონომიკა? — შესაძლებელია, რომ ეპიტაფიამ გამოავლინოს ჩვენთვის ჯერ კიდევ უცნობ ხელობა და ა.შ.

ახლა წარმოვიდგინოთ, რომ არა ერთი განცალკევებული დოკუმენტი, არამედ სხვადასხვა დოკუმენტის უმრავლესობა გვამცნობს რომელიღაც მომენტის შესახებ ცივილიზაციის ისტორიაში. ადამიანები, რომლებიც იმ დროს ცხოვრობდნენ, თითოეული, ერთსა და იმავე დროს, ადამიანური საქმიანობის მრავალ სფეროში მონაწილეობდნენ: ის ლაპარაკობდა და გარშემომყოფნი უსმენდნენ, ის ლოცულობდა, იყო მწარმოებელი, ვაჭარი ან მომხმარებელი, შეიძლება პოლიტიკურ მოვლენებში არავითარ როლს არ ასრულებდა, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში, განსჯიდა მათ ზეგავლენას. აღწერთ ჩვენ თუ არა ყველა ამ ქმედების სხვადასხვა სახეს შერჩევისა და ფაქტების დაჯგუფების გარეშე იმ ქაოსურ გადაადგილებაში, როგორსაც თითოეული დოკუმენტი და პირადი ან კოლექტიური ცხოვრება წარმოგვიდგენს? ეს იქნებოდა სიცხადის შეწირვა არა ნამდვილი რეალობისათვის, რომელიც ბუნებრივი მსგავსებითა და ღრმა კავშირებით იქმნება, არამედ სინქრონულ მოვლენათა სუფთა შინაგანი წესრიგისათვის. ჩატარებული ექსპერიმენტების ანგარიში არ არის დღიური, რომელშიც წუთი წუთზე დაფიქსირებულია თუ რა ხდება ლაბორატორიაში.

მართლაც, კაცობრიობის ევოლუციის გზაზე, როცა ჩვენ ვფიქრობთ განსხვავე-

ბული ფენომენები დავაჯგუფოდ ნატესაობის ნიშნით, როგორც ჩვენ მას ვუწოდებთ, ცხადია, მხედველობაში გვაქვს, რომ ყოველი ამგვარად გამოყოფილი ინსტიტუციური ტიპი, სარწმუნოება, პრაქტიკული მოღვაწეობა და მოვლენაც კი თითქოს გამოხატავს განსაკუთრებულ, მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელ რამდენადმე მტკიცე ტენდენციებს ინდივიდის ან საზოგადოების ცხოვრებაში. მაგალითად, შეიძლება უარყოფით, რომ ყველა განსხვავებისა მიუხედავად, რელიგიურ ემოციებში რაღაც საერთოა? აქედან აუცილებლად გამომდინარეობს, რომ, ადამიანთა ცხოვრებასთან დაკავშირებული ნებისმიერი ფაქტი, ჩვენთვის გასაგები იქნება, თუ ასეთი სახის სხვა ფაქტები ჩვენთვის უკვე ცნობილია. ფეოდალიზმის საწყის ეტაპზე ფული ასეულთა საზომის როლს უფრო ასრულებდა, ვიდრე გადახდის საშუალებისა, რაც არსებითად განსხვავდება დასავლეთის ეკონომიკის მიერ დაახლოებით 1850 წელს დადგენილი ნორმისაგან. თავის მხრივ, არანაკლებ მკვეთრი განსხვავებაა მე-19 საუკუნის შუა წლებისა და ჩვენს ფულად სისტემებს შორის. და მაინც, სწავლულს, რომელსაც საქმე აქვს მხოლოდ იმ მონეტებთან, რომლებიც დაახლოებით 1000 წელს მოქმედებდა, საეჭვოა, რომ თავისუფლად განესაზღვრა მისი მოხმარების თავისებურება. ეს სწორედ ის არის, რაც ამართლებს ზოგიერთ, ერთგვარად ვერტიკალურ სპეციალიზაციას: საფიქრებელია, რომ ყველაზე მცირე მნიშვნელობით, რომელშიც კი შეიძლება არსებობდეს ასეთი სპეციალიზაცია კანონიერად, როგორც საშუალება, რომელიც ავსებს ჩვენი აზროვნების არასაკმარის სიდიდესა და ადამიანის ცხოვრების ხანმოკლეობას.

უფრო მეტიც, ჩვენთვის დაუმუშავებლად გადმოცემული მასალის გონივრულად მოწესრიგების უგულებელყოფა, საბოლოო ჯამში, მიგვიყვანს მხოლოდ დროის და შემდეგ ისტორიის უარყოფამდეც. შევძლებთ კი გავიგოთ ლათინური ენის მდგომარეობა მოცემულ სტადიაში, თუ მას ამ ენის ადრეულ განვითარებას ჩამოვაშორებთ? ჩვენ აგრეთვე ვიცით, რომ საკუთრების გარკვეული სტრუქტურა, ან ესა თუ ის სარწმუნოება, ნამდვილად არ წარმოადგენენ აბსოლუტურ საწყისებს. შესაბამისად, ადამიანური ცხოვრების ფენომენთა შესწავლა ხდება უფრო ძველიდან ამჟამინდლამდე და ისინი, უპირველესად, მსგავსი ფენომენების ჯაჭვში ერთვებიან. სახეობების მიხედვით მათი კლასიფიკაციის შედეგად, ჩვენ დიდი მნიშვნელობის მქონე ძალწირებს ვაშიშვლებთ.

მაგრამ, ზოგიერთები შეგვეკამათებიან, რომ წირები, რომლებსაც თქვენ ადამიანური საქმიანობის სხვადასხვა სახეობას შორის ავლებთ, მხოლოდ თქვენს გონებაშია და არ არსებობს სინამდვილეში, სადაც ყველაფერი ერთმანეთშია არეული; მაშასადამე, თქვენ „აბსტრაქციით“ სარგებლობთო. გეთანხმებით. რატომ უნდა გვეშინოდეს სიტყვებისა? ვერც ერთი მეცნიერება ვერ გათავისუფლდება აბსტრაქციისაგან, ისევე როგორც წარმოსახვისაგან. აღსანიშნავია, სიტყვამ მოიტანა, რომ იგივე ადამიანები, რომლებიც პირველის განდევნას ცდილობენ, როგორც წესი, მეორესაც ისევე მტრულად ეპყრობიან. ეს ერთი და იმავე ცუდად გაგებული პოზიტივიზმის ორი ასპექტია. მეცნიერება ადამიანის შესახებ გამონაკლისი არ არის. ფრანსუა სიმონდი ამას წინათ ენერგიულად ამხედრდა

„ნორმალისტური ხუმრობების“ წინააღმდეგ, რომლებისთვისაც „განსაკუთრებული უპირატესობის“ მინიჭება სურდათ. უკიდურესი რეალიზმის მნიშვნელობით, შეიძლება თუ არა ქლოროფილის ფუნქცია ჩაითვალოს უფრო „რეალურად“, ვიდრე მოცემული ეკონომიკური ფუნქცია?

ჩვენ მხოლოდ ფაქტების სათანადოდ დაჯგუფების მოთხოვნის უფლება გვაქვს. დამლუპველი სწორედ თვითნებური კლასიფიკაციაა. ხოლო ისტორიკოსის ვალია კვლავ და კვლავ შეამოწმოს და დახვეწოს საკუთარი კლასიფიკაციები, რომელთაც მუდმივად ცვალებადი ხასიათი აქვთ.

ახლა მაგალითისათვის განვიხილოთ საგანი, რომელსაც საზოგადოდ „სამართლის ისტორია“ ეწოდება. ლექციების კურსმა თუ სახელმძღვანელოებმა, როგორც სკლეროზის გამონევის „საუკეთესო საშუალებებმა“, ამ სიტყვების მნიშვნელობა საბოლოოდ გაცვითა და გააუბრალოა. თუმცა, აბა ვნახოთ, სინამდვილეში რას გულისხმობს ეს გამოთქმა. ოფიციალური სამართალი ადგენს და აკანონებს გარკვეულ რეგლამენტაციას, რომელიც თავისთავად ერთგვარი სოციალური ნორმაა და თანაც აშკარად იმპერატიულ ხასიათს ატარებს, იმიტომ, რომ ხელისუფლების მიერაა სანქცირებული. ხოლო ხელისუფლება კი ის ძალაა, რომელიც იძულებისა და დასჯის კარგად გააზრებული სისტემის საშუალებით დადგენილი ნორმებისადმი მორჩილებას ყველას თავს ახვევს. კანონმდებლობის ამგვარი სისტემით პრაქტიკულად ნებისმიერი და თუნდაც ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული საქმიანობის მართვაა შესაძლებელი. თუმცა გავიხსენოთ, რომ ოფიციალურ

სამართლებრივ მითითებებთან ერთად არსებობს მორალური, პროფესიული ან თუნდაც საზოგადოებრივი იმპერატივები, რომელთა შესახებ ოფიციალური კოდექსი დუმს; მაგრამ ჩვენ ამ იმპერატივებს ყოველდღიურ ცხოვრებაში გამუდმებით ვაწყდებით და ვემორჩილებით კიდევ. თუ სამართლის მიერ დადგენილი კოდექსის საზღვრები გარემოებათა გათვალისწინებით განუწყვეტლივ მერყეობს და იცვლება, საზოგადოების მიერ აღიარებული იმპერატივები უცვლელია, იმის მიუხედავად, იზიარებს თუ არა კანონი მათ.

მაშ ასე, სამართალი ამ სიტყვის ყველაზე ზუსტი გაგებით, ყოფილა ერთგვარი ფორმალური გარსი, ხოლო ამ გარსში გახვეული რეალობები იმდენად განსხვავებული და მრავალფეროვანია, რომ მათი ცალ-ცალკე კვლევა არაგონივრულია, რადგან სამართალი სრულად ვერც ერთ მათგანს ვერ მოიცავს. მაგალითისათვის განვიხილოთ ოჯახი: თანამედროვე არასტაბილური წყვილი იქნება ეს თუ მრავალრიცხოვანი, გრძნობებითა და საერთო ინტერესებით მტკიცედ შეკრული ერთობა ანუ შუა საუკუნეების გვაროვნული ოჯახი. განა საოჯახო სამართლის კოდექსის კანონთა თვით ყველაზე გრძელი ნუსხაც კი მოახერხებს, რომ მათ ოჯახურ წიაღში ბოლომდე შეაღწიოს? თუმცა, როგორც ჩანს, ოდესღაც სჯეროდათ, რომ ეს სრულიად შესაძლებელია და ალბათ სწორედ ამ მცდარი მიდგომისსავალალო შედეგია, რომ დღეს ფრანგული ოჯახის შინაგანი ევოლუციის დადგენაც კი გვიჭირს.

სამართლებრივ ფაქტს, მართალია, სხვა ფაქტებისაგან სრულიად განსხვავებული, განყენებული ხასიათი აქვს, მაგრამ უდავოდ

რალაც რეალურად არსებულსა და ზუსტს უნდა ასახავდეს. ასე მაგალითად, ბევრ საზოგადოებაში სამართლებრივი ნორმების დადგენა და, შესაბამისად, მათი შემუშავება ამ დარგში მეტ—ნაკლებად დახელოვნებული ადამიანების გარკვეულ ჯგუფს ევალებოდა (რასაკვირველია, ჯგუფის წევრები ამ მოვალეობას სხვა სოციალურ ფუნქციებს უთავსებდნენ). კანონშემომქმედთა ჯგუფს საკმარისი ავტონომია და, რა თქმა უნდა, საკუთარი ტრადიციებიც გააჩნდა, რაც, თავის მხრივ, მათი აზროვნების თავისებურებასაც განაპირობებდა. აქედან გამომდინარე, „სამართლის ისტორია“ დამოუკიდებლად მხოლოდ „იურისტთა ისტორიის“ სახით თუ იარსებებდა, რაც, თავისთავად, ჰუმანიტარული მეცნიერების რომელიმე ცალკე აღებული სფეროსთვის არსებობის არცთუ მიუღებელი ფორმაა. ამგვარად გაგებული ისტორია საერთო ადამიანური ქმედებით გამოწვეულ სულ სხვადასხვა მოვლენებს განიხილავს და მათ ფარგლებში შეიძლება მრავლისმეტყველიც კი იყოს, მაგრამ ეს განმარტებები არასრულია და რეალობის შესახებ მხოლოდ გარკვეულ შეხედულებას გვაწვდის..

დისციპლინა, რომელსაც, ჩვეულებრივ, „ადამიანთა გეოგრაფიას“ ვუწოდებთ, სულ სხვა ტიპის დაყოფას გვთავაზობს. აქ თვალთახედვის კუთხე ჯგუფის გონებრივი ქმედებით არ განისაზღვრება, როგორც ეს სამართლის ისტორიის შემთხვევაშია (თუმცა თვითონ მას ამაზე წარმოდგენაც არა აქვს). „ადამიანთა გეოგრაფია“ არც ადამიანური ფაქტის სპეციფიკურ ბუნებას მიმართავს რელიგიის ისტორიის მსგავსად, რომლის ინტერესის საგანია რწმენა, ემოციები, სულიერი ძვრები,

იმედი თუ წუხილი ანუ ყოველივე ის, რაც კაცობრიობის შემეცნებისათვის ჯერ კიდევ მიუწვდომელ ძალებთან არის დაკავშირებული, და არც მატერიალურ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისა და მათი ორგანიზების მცდელობები აინტერესებს, როგორც ეკონომიკის ისტორიას..

„ანთროპოგეოგრაფიული“ კვლევა განსაკუთრებულ ყურადღებას ურთიერთკავშირთა იმ ტიპზე ამახვილებს, რომელიც სოციალური მოვლენების დიდი უმრავლესობისათვის საერთოა. ეს დარგი საზოგადოებას ბუნებრივ გარემოსთან ურთიერთობაში შეისწავლის. ურთიერთობები კი რა თქმა უნდა, ორმხრივია: ადამიანი მოქმედებს გარე სამყაროზე და თვითონაც განიცდის მის ზემოქმედებას. მოცემულ შემთხვევაშიც, არც მეტი, არც ნაკლები, კვლევის მარტო ერთი ასპექტი ჩანს, რომლის წარმატებას მხოლოდ მისი ნაყოფიერება თუ დაადასტურებს, ვინაიდან მას სხვა ასპექტებით შევსება და დასრულება სჭირდება. ანალიზის როლი ნებისმიერი სახის კვლევაში ასეთია: მეცნიერება რეალობას იმიტომ აქუცმაცებს, რომ ჯვარედინი ცეცხლის მოციმციმე შუქზე უკეთესად დაინახოს და დააკვირდეს მას. მანათობელი სხივები ამ დროს ურთიერთზემოქმედებენ და ერთმანეთში ადვილად აღწევენ, მაგრამ საფრთხე სწორედ მაშინ იჩენს თავს, თუ მოლიცლიცე სხივთა ყოველ კონას მიაჩნია, რომ მხოლოდ თვითონ ხედავს ყველაფერს. ცუდია, როდესაც ერთ უბრალო კანტონს თავი სახელმწიფო ჰგონია.

საფრთხე ასეთივე სერიოზულია, როდესაც საბუნებისმეტყველო და ადამიანთა შესახებ მეცნიერებებს შორის არსებული ყალ-

ბად გეომეტრიული და ჩემთვის გაუგებარი პარალელიზმი პოსტულატად ითვლება. ხედი, რომელიც ჩემი ფანჯრიდან მოჩანს, ყველა მეცნიერისათვის თავისებურად საინტერესოა. თითოეულ მათგანს შეუძლია აქ თავისთვის სასარგებლო იპოვნოს და თანაც ისე, რომ პეიზაჟის მთლიანობა აინუნშიც არ ჩაადგოს. ფიზიკოსი ცის სილურჯეს ახსნის, ქიმიკოსი ნაკადულის წყლის შემადგენლობას დაადგენს, ბოტანიკოსი კი ბალახს აღწერს. რაც შეეხება მთელ პეიზაჟს, რომელსაც მე ვხედავ და მალეღვებს, მეცნიერები მის აღწერას ხელოვნებას მიახლოებენ; თუკი, რა თქმა უნდა, ხელოვანი მოისურვებს და ამ დავალებას ხელს მოჰკიდებს. შემეცნების მსგავსი ფორმები მეცნიერული კვლევის ხსენებული მეთოდის გამოყენებას მისი წარმატებულობით ამართლებს. კვლევის ამ მეთოდის თანახმად, აღნიშნული პეიზაჟი, როგორც მთლიანობა, მხოლოდ ჩემს ცნობიერებაში არსებობს, რომელიც ჭკრეტს და მთელ ძალისხმევას ჭკრეტის ობიექტის შეცნობისაკენ მიმართავს. ვინაიდან შემეცნების ზემოაღნიშნულ ფორმებს მიაჩნიათ, რომ მოვლენებსა და საგნებს შორის კავშირებს თვითნებურად ჩვენვე ვაბამთ, ამიტომ ისინი ამ კავშირებს გამიზნულად წყვეტენ და ჰგონიან, რომ ამით სინამდვილის საწყის მრავალსახეობას აღადგენენ. თუმცა ორგანული სამყარო მკვლევარების წინაშე ბევრ საჭოჭმანო საკითხს სვამს. ბიოლოგს, თუ ეს მისთვის უფრო ხელსაყრელია, ცალცალკე შეუძლია გამოიკვლიოს სასუნთქი, საჭმლის მომნელებელი, სამოძრაო აპარატი; მაგრამ ვერ დაივიწყებს, რომ ყველაფერზე მალლა დგას ინდივიდი, რომლის შესახებაც მან უნდა მოგვითხროს. ისტორიკოსის წინაშე

არსებული პრობლემები კიდევ უფრო რთულია, რადგან მისი კვლევის საგანი ამ სიტყვის ზუსტი და უპირველესი გაგებით ადამიანთა ცნობიერებაა. ყველაფერი, რაც ადამიანთა ცნობიერებას გადაკვეთს, იქნება ეს მათ შორის გაბმული კავშირები, ურთიერთგავლენა და წამოჭრილი უთანხმოებებიც კი — ისტორიისთვის ნამდვილი ჭეშმარიტებაა. მაშასადე, *homo religious*, *homo economicus*, *homo politicus* აი, ადამიანის (*homo*) განსაზღვრებათა მთელი ჩამონათვალი, რომელიც, თუ სურვილი გვექნება შეიძლება გავზარდოთ კიდევ; თუმცა, ალბათ, ჯობია, თავი შევიკავოთ, რადგან მოგვიანებით მათი ამოცნობა შეიძლება გაგვიჭირდეს, შევცდეთ და რაღაც მოგვეჩვენოს. მოჩვენებების არსებობა კი მხოლოდ მანამდეა ხელსაყრელი, სანამ ხელს არ შეგვიშლიან. ამ სიაში ერთადერთი ხორციელი არსება ადამიანია (*homo*) და ამ განსაზღვრებებსაც სწორედ „*homo*“ კრებს და აერთიანებს.

ცხადია, რომ ადამიანის ცნობიერებას შიდა ტიხრები აქვს; ზოგი ჩვენგანი კი განსაკუთრებით გაწაფული ჩანს ამ ტიხრების აღმართვაში. გუსტავ ლენოტრი დაუზარებლად გამოხატავს თავის გაოცებას იმის გამო, რომ რევოლუციონერ ტერორისტთა შორის ბევრ სამაგალითო მამას ხედავს. ჩვენი დიდი რევოლუციონერები მართლაც ისეთი სასტიკი სისხლისმსმელები რომ ყოფილიყვნენ, როგორადაც მათ ჩვენი მხატვრობა წარმოგვიდგენს და ამით გასათუთებულ და გაბურჟულებულ საზოგადოებას ელაქუცება, ლენოტრის ეს ახირებული გაოგნება ალბათ მაინც ფსიქოლოგიის შეზღუდული გაგების მაჩვენებელია. რამდენი ადამიანი ცხოვრობს

ერთდროულად სამი ან ოთხი განსხვავებული ცხოვრებით, რომელსაც დიდი სიამოვნებით დააცალკევებდნენ (თუმცა ზოგიერთი ამ მრავალსახეობითაც ახერხებს ცხოვრებას)! რა თქმა უნდა, აქედან „მე“-ს ძირითადი მთლიანობის უარყოფამდე შორი გზაა გასავლელი და ვერც ამ სხვადასხვა სახეების მუდმივ ურთიერთშელწევადობაზე ვიტყვით უარს. განა პასკალი—მათემატიკოსი და პასკალი—ქრისტიანიერთმანეთისათვის უცხონი იყვნენ? ნუთუ მეცნიერ-მედიკოსის — ფრანსუა რაბლესა და სახელოვანი პანტაგრუელის — მეტრ ალკოფრიბასის გზები არასოდეს გადაკვეთილა და თუკი ერთი მსახიობის მიერ შესრულებული სხვადასხვა სახეები ისეთი წინააღმდეგობრივი ჩანს, როგორც მელოდრამის სტერეოტიპული პერსონაჟები, ადვილი შესაძლებელია, რომ ეს ანტითეზა უბრალოდ უფრო სერიოზული ერთიანობის ნიღაბი იყოს. ასე მაგალითად, ელეგიების ავტორი ფლორიანი, რომელიც, როგორც ამბობენ, თავის საყვარელ ქალებს სცემდა, რის გამოც ხშირად გამხდარა დაცივნის ობიექტი. ადვილად შესაძლებელია, რომ ფლორიანი ლექსებში ამდენ სინაზეს იმიტომ აქსოვდა, რომ ცხოვრებაში ამით ვერ კმაყოფილდებოდა; ანდა, თუნდაც, შუა საუკუნეების დიდვაჭარი, რომელიც მთელი დღე მკრეხელობდა, ეკლესიის მიერ დადგენილ მცნებებს მევახშეობასა თუ სინდისიერებაზე ყოველი ფეხის ნაბიჯზე არღვევდა და ამის შემდეგ ეკლესიაში შესული ღვთისმშობელს ევედრებოდა, სიბერის ჟამს კი წყალობას და შესაწირს აგროვებდა; ასევე კარგ მაგალითად გამოდგება მსხვილი მეწარმე, რომელიც ჩამოკონკილი ბავშვების საცოდავი ხელფასიდან დაზოგილი ფულით

„უბედურების ჟამს“ თავშესაფარს აშენებდა. ნეტავ რა სურდათ ამ ადამიანებს? რატომ იქცეოდნენ ასე? რას ელოდნენ სანაცვლოდ? იქნებ ამ საქციელით, მარტივად რომ ვთქვათ, ზეციურ ძალებთან გარიგებას დებდნენ (ოღონდ საკმაოდ იაფად)? ანდა იქნებ რწმენისა და დიდსულოვნების ამგვარი შემოტევისას იმ იდუმალ სულიერ მოთხოვნილებებს იკმაყოფილებდნენ, რომელსაც ყოველდღიურობაში ვერ გამოხატავდნენ, რადგან მძიმე ცხოვრებამ მათ სულიერების ჩაკვლა მიუსაჯა? ყველა ამ მაგალითში აღწერილი წინააღმდეგობრივი ქმედება ძალიან გავს რეალობიდან გაქცევას.

ახლა ინდივიდიდან საზოგადოებაზე გადავინაცვლოთ. რა კუთხიდანაც არ უნდა მივუდგეთ ამ საკითხს, ბუნებრივია, რომ საზოგადოება ვერ შეძლებს ინდივიდისაგან ძალიან შორს წასვლას, ვინაიდან საბოლოო ჯამში (შესაკრებთა ჯამის ხსენებას მოვერიდოთ, რადგან, ცოტა არ იყოს, დამამცირებელია), საზოგადოება ინდივიდთა ცნობიერების პროდუქტია.

გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ საზოგადოებაში ინდივიდისათვის დამახასიათებელ მუდმივ ინტერაქციათა მონაცვლეობას აღმოვაჩინოთ. უტყუარი ფაქტია, რომ მე-12 საუკუნეში, ყოველ შემთხვევაში, რეფორმამდე, ე. წ. ფეიქართა გაერთიანებები ერესისთვის განსაკუთრებით ხელსაყრელ ნიადაგს წარმოადგენდა. აი, ინებეთ მშვენიერი საკართოტეკო ბარათი რელიგიის ისტორიისთვის! მაშ, აკურათულად მოვათავსოთ მუყაოს ეს ნაჭერი მისთვის განკუთვნილ ადგილას; ხოლო მომიჯნავე უჯრებში სხვა ბარათებიც გავანაწილოთ, წარწერით „ეკონომიკის ის-

ტორია“, როგორ ფიქრობთ ამით ბოლომდე შეივსება მაქოს ოსტატთა ამ პატარა და მშფოთვარე ერთობების ისტორია? თუმცა ახლა ასახსნელი დარჩა ყველაზე მნიშვნელოვანი! რატომ იყო ფეიქრებისათვის ესოდენ პრინციპულად დამახასიათებელი რელიგიურისა და ეკონომიკურის ერთმანეთში გადახლართვა და არა მათი უბრალო თანაარსებობა? „საკუთარი მორალური პოზიციისადმი ასეთი სიმტკიცისა და თავდაჭერილობის“ ფაქტით (მსგავსი მორალური წონასწორობით უშუალოდ ჩვენი წინამორბედი თაობები გამოირჩეოდნენ) გაოცებული ლუსიენ ფევრი ამის გამომწვევ სხვა მიზეზებთან ერთად ორ ძირითად მიზეზს პოულობს: ერთი – დე ლაპლასის კოსმოგონიური სისტემის გონებაზე ბატონობა და მეორე – ფინანსური სისტემის „არანორმალური სიმყარე“. ერთი შეხედვით იშვიათია ორი ერთმანეთისაგან ესოდენ განსხვავებული ადამიანური ფაქტორის თანაარსებობა. მაგრამ სწორედ მათმა ერთობლივმა ქმედებამ, ყველა სხვა დანარჩენ თავისებურებასთან ერთად, განაპირობა ჯგუფის მენტალური პოზიციის განსაკუთრებულობა.

ეჭვგარეშეა, რომ კოლექტიური ურთიერთობები სირთულით არაფრით ჩამოუვარდება ინდივიდის ცნობიერების ფარგლებში განხორციელებულ ურთიერთობებს. დღეს ალბათ ვერავინ გაბედავდა უბრალოდ ეთქვა: „ლიტერატურა საზოგადოების ანარეკლია“ — განსაკუთრებით თუ სარკისებრ ანარეკლზეა ლაპარაკი. ლიტერატურაში ხომ თანხმობასთან ერთად უთანხმოებაც აირეკლება? ლიტერატურა კარს უღებს და მოუშორებელი ტვირთივით თან მიათრევს მემკვიდრეობით შეძენილ უამრავ თემას,

სახელოსნოებში შექმნილ ფორმალურ მექანიზმებს, გარდასულ დროთა ესთეტიურ პირობითობებს ანუ ყოველივე იმას, რაც ამავედროულად მისი ჩამორჩენის მიზეზი ხდება. მახვილგონივრულად აღნიშნავს ამის თაობაზე ფოსილიონი: „პოლიტიკა, ეკონომიკა და ხელოვნება თანადროულად, თანაბარ პოზიციას ვერ დაიკავებენ“, უფრო მეტიც, მე ვიტყვოდი „ვერასოდეს დაიკავებენ“. თუმცა სწორედ ეს განსხვავებულობა ქმნის სოციალური ცხოვრების რიტმს, რომელიც ყოველთვის არათანაბარია. იგივე მიზეზის გამო ინდივიდთა ერთმანეთისაგან განსხვავებული სულები, ანტიკური ფსიქოლოგიის პლურალისტური ენით თუ ვიტყვით, იშვიათად არიან ერთ ასაკში; გავიხსენოთ, რამდენი სიმწიფეში შესული ადამიანი ინარჩუნებს ბავშვობის ნიშნებს!

1837 წელს მიშლე უხსნიდა სენ-ბევს! „ჩემს მონათხრობში მე რომ მხოლოდ პოლიტიკის ისტორიას დავჯერებოდი და ანგარიში არ გამეწია სხვა ისტორიული ელემენტებისათვის (რელიგია, სამართალი, გეოგრაფია, ლიტერატურა, ხელოვნება და ა. შ.) ჩემი, როგორც მეცნიერის ხელწერა სულ სხვაგვარი იქნებოდა. თუმცა უდიდესი ძალისხმევა დამჭირდა, რომ მძლავრ ცხოვრებისეულ დინამიკას მივყოლოდი და არ ჩამოვრჩენოდი, რადგან ყველა ზემოხსენებული ელემენტი მონათხრობის მთლიანობაში ერთდროულად ბრუნავდა და ტრიალებდა“.

1880 წელს, ფიუსტელ დე კულანჟი სორბონში მსმენელებს მიმართავდა: „წარმოიდგინეთ, რომ ასე სპეციალისტი ერთმანეთში ნაჭერ-ნაჭერ ინანილებდეს საფრანგეთის მთელ ისტორიას, ვეჭვობ, რომ მათ ფაქტებს

შორის კავშირი აუცილებლად დააკლდებათ; ეს კავშირია სწორედ ისტორიული ჭეშმარიტება!„ მიშლე დროის კატეგორიებით აზროვნებდა და შეიგრძნობდა, ფიუსტელი, როგორც საკუთარი ეპოქის ნამდვილი შვილი, რომელსაც ნიოტონისეულმა სამყარომ მეცნიერების სრული მოდელი მისცა, თავისი მეტაფორებისათვის სივრცეს მიმართავდა. მათი ურთიერთთანხმობა, შესაძლოა, სწორედ ამის გამოა სრულყოფილი. ორმა დიდმა ისტორიკოსმა ნამდვილად იცოდა, რომ ცივილიზაცია, ისევე, როგორც ნებისმიერი ინდივიდი არაფრით ჰგავს მექანიკურად, კარტებით აწყობილ პასიანსს. ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად შესწავლილი ცალკეული ფრაგმენტების ცოდნა ვერასოდეს მიგვიყვანს მთლიანის შეცნობამდე, უფრო მეტიც, თვით ამ ფრაგმენტის შეცნობის საშუალება-საც კი ვერ მოგვცემს.

მთლიანის აღდგენის ის სამუშაო, რომელსაც მიშლე გვთავაზობს, მხოლოდ ჩატარებული ანალიზის შედეგადაა შესაძლებელი. უკეთ რომ ვთქვათ, ეს სამუშაო ისევ და ისევ ანალიზის შემადგენელი ნაწილია და მის არსებობას ამართლებს კიდეც. შეიძლება თუ არა საწყის გამოსახულებაზე (რომელსაც ვჭვრეტთ და არა ვაკვირდებით), გავარჩიოთ ურთიერთკავშირები, მაშინ, როდესაც გამოკვეთილი ჯერ არაფერია. ურთიერთკავშირების ფაქიზი და რთული სისტემა მხოლოდ მას შემდეგ შეიძლება გაიმიჯნოს, რაც ფაქტების სპეციალურ ჯგუფებად დაყოფა მოხდება. ამგვარად, თუ ჩვენ გვსურს, რომ ერთგულად მივსდიოთ თანხვედრებითა და ურთიერთდაპირისპირებებით აღსავსე ცხოვრების მდინარებას, აუცილებელი არ

არის ის თავიდან ბოლომდე შევიცნოთ, ამის გაკეთება ნებისმიერი მეცნიერის ძალებს აღემატება: ამ შემთხვევაში ყველაზე გამართლებული და სასარგებლოა საზოგადოების ერთი რომელიმე განსაკუთრებული ასპექტის შესწავლა, ან კიდეც უფრო უკეთესი იქნება ამა თუ იმ ასპექტით წარმოქმნილი კონკრეტული პრობლემის კვლევა. იქნება ეს სარწმუნოება, ეკონომიკა, ჯგუფისა თუ კლასის სტრუქტურა, პოლიტიკური კრიზისები. გონივრული შერჩევის შემთხვევაში არა მარტო პრობლემა დაისმება უფრო ზუსტად, არამედ თვით ურთიერთკავშირისა და ურთიერთქმედების ფაქტებიც უფრო ნათელ სახეს მიიღებს. ოღონდ რა თქმა უნდა იმ პირობით, თუ მათი აღმოჩენის სურვილი გვექნება. გინდათ გაეცნოთ რენესანსის პერიოდის დიდ ევროპელ ვაჭრებს, გსურთ გაიგოთ, რას ყიდდნენ ისინი? გაინტერესებთ, როგორ ვაჭრობდნენ ქსოვილებითა და სანელებლებით? ანდა როგორ შოულობდნენ სპილენძს, ვერცხლისწყალს თუ შაბს? ვინ იყვნენ ის ბანკირები, თვით იმპერატორები და მეფეები რომ ჰყავდათ მოვალეებად? მაშინ თქვენ უნდა გაიხსენოთ, რომ ეს ადამიანები თავიანთ პორტრეტებს ჰოლბაინს უკვეთდნენ, ანდა ის, რომ ერაზმუსსა და ლუთერს კითხულობდნენ. თუ გსურთ გაარკვიოთ, როგორი ურთიერთობა ჰქონდა შუა საუკუნეებში ვასალს თავის სენიორთან თქვენ ჯერ მისი ღმერთთან ურთიერთობის გარკვევა მოგიწევთ. მართალია, ისტორიკოსი მოცემული დროის ფარგლებს არ სცილდება, მაგრამ იძულებულია ამ საზღვრებში განუწყვეტლად იმოძრაოს, რაც ნათლად გამოჩნდა ისტორიულ წყაროებზე კამათისას. ისტორიკოსის შესწავლის საგანი

ხან ერთმანეთის მონათესავე დიდი ტალღისებური მოვლენებია, რომლებიც მოცემული დროის მონაკვეთს თავიდან ბოლომდე

გადაკვეთს, ხან კი ის ადამიანური მომენტი, სადაც ყველა მოვლენა თავს იყრის და ძლიერ ნასკვად იკვრება.

3. ტერმინოლოგია

თუ ადამიანის ან საზოგადოების ძირითადი ასპექტების მხოლოდ ამოცნობით შემოვიფარგლებით, შესრულებული სამუშაო ალბათ არასაკმარისი და უმნიშვნელო იქნება.

ვფიქრობ, რომ ფაქტებისაგან შემდგარი თითოეული ეს დიდი ჯგუფი ახლებურ და უფრო დახვეწილ ანალიზს უნდა დაექვემდებაროს. პოლიტიკური სისტემიდან უნდა გამოიყოს მისი შემადგენელი სხვადასხვა ინსტიტუტები; ისევე, როგორც რელიგია უნდა დაიშალოს კონფესიებად, საკულტო წეს-ჩვეულებებად ან თუნდაც ემოციებად ანუ იმ ნაწილებად, რისგანაც ის თავის დროზე შეიქმნა. ამის შემდეგ აუცილებელია თითოეულ ამ დეტალში და მათ ერთობლიობაში ამოვიცნოთ და აღვწეროთ ის შტრიხები, რომლებიც ხელს უწყობს მოცემული ელემენტების იმავე რიგის რეალობებთან დაახლოება-დაშორებას.

როგორც გამოცდილება გვიჩვენებს, კლასიფიკაციის პრობლემა ტერმინოლოგიის პრობლემასთან მჭიდრო კავშირშია. ნებისმიერ ანალიზს სამუშაო იარაღად მისთვის შესაფერისი ენა ესაჭიროება, რომელიც შეძლებს და ყოველგვარი ბუნდოვნებისა და ორაზროვნების გარეშე მოახერხებს ფაქტების აღწერას, შეინარჩუნებს იმ აუცილებელ მოქნილობას, რომელიც აღმოჩენების თანდათანობით ადაპტირებისათვის არის

საჭირო. სწორედ ეს არის ჩვენი, ისტორიკოსების სუსტი წერტილი. ერთმა უჭკვიანესმა მწერალმა, რომელსაც ჩვენ გულზე დიდად არ ვეხატებით, კარგად დაინახა ჩვენი ეს სისუსტე: „ისტორიამ ჯერ ვერ მოახერხა, რომ ბუნდოვანი და სტატისტიკური) მონაცემები ნათელი და კარგად მორგებული განსაზღვრებებით და ნიშნებით ჩაენაცვლებინა, ეს დრო მისთვის ჯერ არ დამდგარა“. ამბობდა პოლ ვალერი. თუმცა სადაც ის ითქვა, რომ „დრო სიზუსტისა“ ჯერ არ დამდგარა, ე.ი. ოდესმე აუცილებლად დადგება.

ქიმიამ ნიშნების საკუთარი „ინვენტარი გამოჰყდა“; მათ შორის არის სიტყვებიცაა, მაგალითად, სიტყვა „gaz“ (გაზი), თუ არ ვცდები, ერთ-ერთი იმ სიტყვათაგანია, რომელიც ფრანგულში არ ყოფილა და ნამდვილად გვიან შეიქმნა. მაგრამ ქიმიის დიდი უპირატესობა ის არის, რომ ის რეალობები, რომლებთანაც მას აქვს საქმე, საკუთარ თავს თვითონ ვერ დაარქმევენ სახელს.

კლასიფიცირებული და კონტროლს დაქვემდებარებული ახალი ენა, რომელმაც ქიმიის მიერ დაწუნებული ბუნდოვანი პერცეფციის ენა ჩაანაცვლა, არანაკლებ თვითნებურია და შესასწავლი საგნისაგან დამოუკიდებელი. ანუ თუთიის გოგირდმჟავას ვიტყვით თუ უბრალოდ გოგირდმჟავას, თვით ნივთიერება ამას არ გააპროტესტებს. სულ

სხვაა მეცნიერება ადამიანთა შესახებ. ადამიანები თვითონ არქმევენ სახელს თავიანთ ქმედებებს, რწმენას თუ საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა ასპექტებს, და ამისათვის ისინი ვერ დაელოდებიან რაიმე, თუნდაც მიუკერძოებელ მეცნიერულ კვლევას. მაშ ასე, ისტორია თავისი ლექსიკონის დიდ ნაწილს საკუთარი კვლევის საგნიდან ავსებს, თუმცა ეს სიტყვები ხანგრძლივი ხმარების გამო უკვე გაცვეთილი და ფორმადაკარგულია. უფრო მეტიც, სიტყვა შიძლება შექმნის დღიდან ორ აზროვანი იყოს როგორც გამოსატყვის ყველა ის სისტემა, რომელსაც სპეციალისტთა მკაცრად შეთანხმებული შრომა არ დადებია საფუძვლად. ყველაზე უარესი ის არის, რომ თვით სიტყვათა სესხების მეთოდში ერთიანობა არ არსებობს. ყველა დოკუმენტი საკუთარი ტერმინოლოგიის დამკვიდრებას ცდილობს; ისტორიკოსი კი, რომელიც მათზე მუშაობს სულ სხვადასხვა ეპოქის დიქტატს ემორჩილება, მაგრამ ბუნებრივია, რომ ის ამავე დროს თავისი დროის კატეგორიებით აზროვნებს, ანუ ლექსიკაც, შესაბამისად, თავისი დროის აქვს; პატრიციების შესახებ საუბარი

მოხუცი კატონის თანამედროვეთათვის ალბათ ადვილად გასაგები იქნებოდა, მაგრამ რომის იმპერიის კრიზისის დროს „ბურჟუაზიის“ როლზე საუბრისას ამ სიტყვის ან მისი საზრისის გადატანა ლათინურად ხომ საკმაოდ გაჭირდებოდა? ამგვარად, ისტორიაში თითქმის ყოველთვის ორი განსხვავებული ორიენტაცია მეტოქეობს. განვიხილოთ ისინი რიგ-რიგობით.

წარსულის ტერმინოლოგიის აღდგენა ან კალკირება, ერთი შეხედვით, შეიძლება სა-

სარგებლო მცდელობად ჩაითვალოს, მაგრამ ეს მცდელობა შეიძლება მრავალ სიძნელესაც წააწყდეს.

ჯერ ერთი, საგანთა შეცვლა, ყოველთვის არ იწვევს მათი დასახელების იმავდროულად შეცვლას, რაც ყველა ენისათვის დამახასიათებელი ტრადიციული ხასიათის შედეგია, რომელიც, თავის მხრივ, განპირობებულია ადამიანთა უმრავლესობაში, ბუნებრივი გამომგონებლობის უნარის სისუსტით.

იგივე შეიძლება ითქვას ტექნიკაზეც კი, რომელიც ხშირად დაძალიან მნიშვნელოვნად, მაგალითად, თუ მეზობელი მეტყვის: „*Je sorrs en voiture*“ რა უნდა ვიფიქრო ავტომობილით მიდის თუ ეტლით? მხოლოდ იმის აპრიორული ცოდნა, მეზობელს ეზოში ეტლის სადგომი აქვს თუ გარაჟი, მომცემს ამ სიტყვის (*voiture*) გაგების საშუალებას. *Aratrum* ადრე უბორბლებო სახნავ იარაღს ერქვა, ხოლო *car-ruca* — ბორბლებიანს. თუ ამ ძველ სიტყვას წავაწყდებით რომელიმე ტექსტში, რა უნდა ვიფიქრო? იქნებ ის მხოლოდ იმიტომ შეინარჩუნეს, რომ მოგვიანებით შექმნილი იარაღისათვის დაერქვათ? *ratrum* ხომ პირველი გაჩნდა. ანდა პირიქით, მათივე დე დომბალმა თავის მიერ შექმნილ უბორბლო იარაღს დაარქვა „*charrue*“, რომელიც სინამდვილეში რაღაც კავის მაგვარი იყო (*araire*).

მოდით ახლა ვნახოთ, რამდენად ძლიერია ტრადიციული სიტყვებისადმი ერთგულება, თუ ნაკლებად მატერიალური რიგის რეალობებისკენ გადავინაცვლებთ! მსგავს შემთხვევაში ხომ გარდაქმნები იმდენად ნელა ხორციელდება, რომ თვით ამ ცვლილებებში მონაწილე ადამიანებსაც კი უჭირთ მათი აღქმა. მათ არ უჩნდებათ ეტიკეტის შეცვლის სურ-

ვილი, რადგან თვით მისი შინაარსის ცვლილებას ვერც კი ამჩნევენ. ლათინურმა სიტყვამ „*servus*“, რომელმაც დასაბამი მისცა ფრანგულ სიტყვას „*serf*“, საუკუნეები გამოიარა. ამ ხნის განმავლობაში, მისმა მნიშვნელობამ იმდენჯერ განიცადა ცვლილება, რომ ძველ რომაულ სერვუს-სა და სენ-ლუის დროინდელ სერფ-ს შორის მსგავსებაზე მეტი განსხვავებაა. ამის გამო ისტორიკოსები ამ სიტყვის — „სერფ“ — შუა საუკუნეების პერიოდისათვის გამოყენებას მხარს უჭერენ. და თუ საქმე ანტიკურ ეპოქას ეხება? მაშინ ისტორიკოსები ირჩევენ სიტყვას „*esclave*“. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მოცემულ შემთხვევაში კალკირებას ეკვივალენტის პოვნა ურჩევნიათ, თუმცა ამ დროს ენისათვის დამახასიათებელ ბუნებრივ სიზუსტეს ნაწილობრივ ეწირება ის ნიუანსები, რომლებიც ჰარმონიას ქმნიან; ამგვარად, რომაულ ნიადაგში დანერგილი ტერმინი მხოლოდ პირველ ათასწლეულში გაჩნდა ადამიანთა ბაზარზე, სადაც, როგორც ჩანს, სლავი ტყვეები სრული მორჩილების მოდელს ქმნიდნენ, რაც დასავლური წარმოშობის ყმებისათვის უცხო იყო. ეს ხერხი გამოსადეგია მანამ, სანამ მოვლენის მხოლოდ დასაწყისი და დასრული გვაინტერესებს. მაგრამ შუალედში რაღა მოხდა? მაინც ზუსტად რა დროს შეცვალა სიტყვამ „*serf*“ სიტყვა „*esclave*“? აი, მუდმივი სოფიზმი ე.წ. „ხორბლის გროვის“ შესახებ. ყველა ამგვარ შემთხვევაში, ჩვენ იძულებულნი ვართ, თვით ფაქტების სინამდვილეს გავუწიოთ ანგარიში და მათი საკუთარი პირველადი ენა ტერმინოლოგიით შევცვალოთ, რომლის შეთხზვა თუ არა, მოხერხებულად გადაკეთება და გადაადგილება მაინც შესაძლებელია.

ისეც ხდება, რომ, პირიქით, თვითონ სახელები იცვლება დროსა თუ სივრცეში, იმისგან დამოუკიდებლად, თვით საგნები განიცდიან თუ არა ცვლილებას. ხანდახან სიტყვის გაქრობას ენის ევოლუციით გამოწვეული მიზეზები განაპირობებს მაშინაც კი, როცა თვით ის საგანი ან ქმედება, რომელსაც ეს სიტყვა აღნიშნავდა, არავითარ ცვლილებას არ განიცდის. ლინგვისტურ ელემენტებს გამძლეობისა და მოქნილობის საკუთარი კოეფიციენტი აქვთ. ერთმა ერუდიტმა დაადგინა, რომ რომაული ენებიდან გაქრა სიტყვა „*emere*“ (ყიდვა) და მისი ადგილი დაიკავა სხვადასხვა წარმოშობის სიტყვებმა: „*acheter*“, „*comprar*“ და ა.შ. ამგვარმა ცვლილებამ შესაძლებელი გახდა ყველაზე უფრო შორს მიმავალი და მახვილგონივრული დასკვნები გაკეთებულიყო იმ ტრანსფორმაციების შესახებ, რომელთაც, ვითომ, რომის მემკვიდრე საზოგადოებებში კომერციული სისტემის შეცვლა უნდა გამოეწვიათ.

რამდენი კითხვა გაჩნდებოდა; ეს უტყუარი ფაქტი იზოლირებულად რომ განეხილათ! ლათინური ენიდან წამოსულ ენებს საერთო ხომ სწორედ ის აქვთ, რომ ძალიან მოკლე სიტყვები ქრება, რადგან უმახვილო მარცვლები სუსტდება და ბოლოს გაურკვეველი ხდება. ეს ხომ წმინდა ფონეტიკური მოვლენაა და სასაცილოა, რომ ბგერათა თავგადასავლებიდან აღებული ფაქტი შეცდომით ეკონომიკის ისტორიის ერთ-ერთ შტრიხად მივიჩნიოთ. სხვა შემთხვევაში ერთგვაროვანი ლექსიკის შექმნას ან შენარჩუნებას ხელს უშლის სოციალური პირობები. შუა საუკუნეების ძალიან დაქუცმაცებულ საზოგადოებაში ხშირი იყო, როდესაც სავსებით იდენტურ ინსტი-

ტუციებს, მათი ადგილმდებარეობის მიხედვით სხვადასხვა სიტყვით აღნიშნავდნენ. ჩვენს დროშიც პროვინციული კილო—კავები საგრძნობლად განსხვავდება ერთმანეთისაგან; ხანდახან ყველაზე ჩვეულებრივი საგნებისა და ძალიან უნივერსალური ზნე-ჩვეულებებისაც კი სხვადასხვა დასახელებები აქვს. ცენტრალურ პროვინციებში, სადაც ახლა ამ სტრიქონებს ვნერ, სოფელს მოიხსენიებენ როგორც „village“, მაშინ, როდესაც იგივე სახელი არის „hameau“, ხოლო ჩრდილოური „village“ აქ უკვე „bourg“-ია. მსგავსი სიტყვობრივი განსხვავებები, თავისთავად, დიდი ინტერესის ღირსია. მაგრამ ისტორიკოსს რომ მოენდომებინა და ამისათვის თავისი ტერმინოლოგია მოერგო, ამით არა მარტო გააუფასურებდა თავის სიტყვას, არამედ ყოველგვარ კლასიფიკაციაზე უნდა ეთქვა უარი. კლასიფიკაცია კი მისი უპირველესი ამოცანაა.

ჩვენს მეცნიერებას, ისე როგორც მათემატიკას და ქიმიას არ გააჩნია ნაციონალურ ენას მოწყვეტილ სიმბოლოთა სისტემა. ისტორიკოსი ხომ მხოლოდ სიტყვებით გამოხატავს თავის სათქმელს; ანუ თავისი ქვეყნის ენაზე მეტყველებს. მაგრამ თუ ის იმ რეალობების წინაშე აღმოჩნდა, რომელიც უცხო ენაზეა გადმოცემული, ის იძულებულია თარგმნოს, აქ მისთვის არავითარი სერიოზული დაბრკოლება არ არსებობს იმდენად, რამდენადაც სიტყვები ბანალურ საგნებსა თუ ქმედებას ასახავს. უბრალო ლექსიკური „მონეტა“ თანაბარი ღირებულების სხვა „მონეტაზე“ ადვილად გადაიცვლება. მაგრამ საკმარისია გაჩნდეს ინსტიტუციები, სარწმუნოებები, ადათ-წესები ანუ ყველაფერი ის, რაც უფრო ღრმად არის შეჭრილი თვით საზოგადოების

ცხოვრებაში, რომ იმ ენაზე ტრანსპონირება, რომელიც განსხვავებული საზოგადოების სახეა, ძალიან სახიფათო ხდება; ეკვივალენტების შერჩევა ხომ მსგავსების ძებნა და აღმოჩენაა. უკეთეს შემთხვევაში შევეცადოთ, რომ მსგავსება მხოლოდ გარეგნული არ იყოს.

მაშ სასონარკვეთილები დავმორჩილდეთ და შევინარჩუნოთ საწყისი ტერმინი, იმ პირობით, რომ ავხსნით მას? უეჭველია, ხანდახან ესეც დაგვჭირდება. როდესაც 1919 წელს ჩვენ ვნახეთ, რომ გერმანულმა სახელმწიფომ ვაიმარის კონსტიტუციაში შეინარჩუნა თავისი ძველი დასახელება *Reich* (რაიხი) ბევრმა ჩვენმა პუბლიცისტმა წამოიძახა: „უცნაური რესპუბლიკა!“ „რა დაჟინებით უწოდებს თავის თავს იმპერიას!“, მაგრამ ჭეშმარიტება აქ მარტო იმაში კი არ მდგომარეობს, რომ თავისთავად სიტყვა რაიხი არც კი გვახსენებს იმპერატორს; საქმე ისაა, რომ ის განასახიერებს გერმანიის პოლიტიკურ ისტორიას, რომელიც განუწყვეტლივ მერყეობს პარტიკულარიზმსა და ერთიანობას შორის. ეს სიტყვა მეტისმეტად გერმანულად ჟღერს; ამიტომაც ძნელი თუნდაც მცირედი მცდელობაც კი, ამ სიტყვის იმ ენაზე გადათარგმნისა, რომელშიც სულ სხვა ეროვნული წარსულია ასახული. როგორ განვაზოგადოთ რეპროდუქციის ეს მექანიკური და ყველაზე მარტივი პროცესი? ენის სინმინდებზე ზრუნვა გვერდზე გადავდოთ, თუმცა უნდა ვაღიაროთ, რომ არც ისე სასიამოვნო სანახავია ისტორიკოსი, რომელიც თავის მეტყველებაში უხვად ხმარობს უცხოურ სიტყვებს; ამ დროს ის იმ მწერალს ჰგავს, რომელიც სოფლის თემაზე რომანის წერისას ისეთ ჟარგონს იყენებს არც სოფლელებს

რომ ესმით და არც ქალაქელებს. როდესაც უარს ვამბობთ ეკვივალენტის მოძებნის მცდელობაზე, ამით თვით რეალობას ვაყენებთ ზიანს. ჩვეულების თანახმად, ფრანგული სიტყვა „სერფ“, მე მგონი, XVIII საუკუნიდან ვრცელდება სხვა ევროპულ ენებში ამ მნიშვნელობით სიტყვა იმ გლეხის აღსანიშნავად გამოიყენება, რომელიც მხოლოდ მემამულეს ექვემდებარებოდა ანუ იგივეა, რაც ძველ ცარისტულ რუსეთში იყო *chripostnoi*. უფრო წარმატებული შედარების მოფიქრება ალბათ ძნელი იქნებოდა თუ რუსეთში ბატონყმური რეჟიმის დროს გლეხებს მონებივით ექცეოდნენ, დასავლეთში, მიუხედავად მთელი თავისი სისასტიკისა, პიროვნული დაქვემდებარების ეს ფორმა ძალიან შორს იყო იმ იდეისაგან, რომ ადამიანს ისე მოქცეოდნენ როგორც უუფლებო ნივთს; ანუ ზემოხსენებულ რუსული ტიპის სერვაჟს თითქმის არაფერი აქვს საერთო ჩვენს შუა საუკუნეების სერვაჟთან. მაგრამ თუ ავდგებით და ყველაფერს ამას დავარქმევთ *chripostnoi*, ჩვენთვის ესეც არაფრის მომცემი იქნება, რადგან რუმინეთში, უნგრეთში, პოლონეთში და გერმანიის აღმოსავლეთ ნაწილშიც კი გლეხური დაქვემდებარების (ბატონყმობის) ისეთი ფორმები არსებობდა, რომლებიც მჭიდროდ ენათესავებიან რუსეთში დამკვიდრებულ ფორმას. ნუთუ ყოველ ჯერზე საჭირო გახდება, რომ სიტყვები ავიღოთ რუმინულიდან, უნგრულიდან, პოლონურიდან, გერმანულიდან და რუსულიდან? ამ დროს მთავარი, სულ ერთია, მაინც ხელიდან გაგვისხლტება. მთავარი კი ის არის, რომ ზუსტად შერჩეული ტერმინოლოგიის მეშვეობით აღვადგინოთ სიღრმისეული კავშირები ფაქტებს შორის.

აუცილებელია შეირჩეს რაიმე ისეთი საერთო ეტიკეტი, რომელიც ყველა ნაციონალურ ტერმინზე მაღლა დადგება და არავითარ შემთხვევაში მათ კოპირებას არ შეეცდება. ბევრ საზოგადოებაში გავრცელებული იყო ის, რასაც იერარქიულ ბილინგვიზმს ვეძახით. ამ დროს ორი ენა მეტოქეობდა: ერთი ხალხური და მეორე მეცნიერული. იმას, რასაც ხალხურ ენაზე ფიქრობდნენ და ლაპარაკობდნენ აუცილებლად ან სურვილის შემთხვევაში მეცნიერულ ენაზე წერილობით გადმოსცემდნენ.

ამგვარად, აბისინიაში XII საუკუნიდან XVIII საუკუნის ჩათვლით გეზის (*le gueze*) ენაზე წერდნენ და ამჰარიულ (*l'amharique*) ენაზე ლაპარაკობდნენ. ევანგელეაში დიალოგები ბერძნულადაა გადმოცემული, რადგან იმ დროს აღმოსავლეთში კულტურის ენად ბერძნული ითვლებოდა. სინამდვილეში კი ზემოხსენებული საუბრები ალბათ არამეულ ენაზე მიმდინარეობდა. ჩვენთვის უფრო ახლობელ შუა საუკუნეებში ყველა საქმიანი დოკუმენტი ან სხვა წერილობითი ტექსტი ლათინურად იქმნებოდა. გამქრალი კულტურებიდან და სხვა ცივილიზაციებიდან მემკვიდრეობით მიღებული ან ნასესხები სწავლულთა, რელიგიურ პირთა და ნოტარიუსთა ენები უდავოდ მრავალგვარ რეალობას გამოხატავდა, თუმცა თავდაპირველად ისინი ამ რეალობათა გამოსახატავად არ შექმნილან. ამაში ხსენებულ ენებს ტრანსპოზიციის მთელი სისტემა დაეხმარა, რომელიც თავისთავად უხეში და მოუქნელია.

გარდა მატერიალური წყაროებისა, სწორედ ამ ენებზე შექმნილი დოკუმენტებით ვეცნობით ამა თუ იმ საზოგადოებას. ხოლო იმ საზოგადოებებში, სადაც მსგავსმა

ენობრივმა დუალიზმმა გაიმარჯვა, ბევრ მნიშვნელოვან ასპექტს დაახლოებითობის პირბადე აქვს ჩამოფარებული. ხანდახან დამატებითი ეკრანითაც კი არის გადატიხრული. გავიხსენოთ გიომ დამპყრობლის ბრძანებით შექმნილი ინგლისის დიდი კადასტრი; ნორმანდიელი და მანსელი კლერკების მიერ შედგენილი ცნობილი „განკითხვის დღის წიგნი“. მათ არა მარტო ლათინურად აღწერს წმინდა ინგლისური ინსტიტუციები, არამედ მანამდე ამაზე ფრანგულად იფიქრეს. თუ ისტორიკოსი წააწყდება ისეთ ტერმინოლოგიას, რომელიც სიტყვების უბრალო სუბსტიტუციით არის შექმნილი, ის იძულებული იქნება პირუკუ სამუშაო შეასრულოს. მოხერხებულად შერჩეული და განსაკუთრებით კარგად მორგებული შესატყვისები, შესაბამისად, შემდგომ ამოცანას გააადვილებს. ქრონიკებში „კონსულებად“ მოხსენიებული იმდროინდელი გრაფების ამოცნობა სულაც არ არის ძნელი, მაგრამ სამუხებაროდ, უფრო რთული შემთხვევებიც გვხვდება. რას უნდა ნიშნავდეს *collibert, bordarii* „განკითხვის დღის წიგნიდან“? ლათინურ ზიზილ-პიპილებს თუ მოვაშორებთ, სიტყვებში ადვილად აღვადგენთ დასავლეთ საფრანგეთის კილოებს: „*cuvert*“, „*Bordiers*“. მაგრამ ბუნდოვანია რას უნდა ნიშნავდეს ის ინგლისური ტერმინები, რომლებიც ამ სიტყვებითაა გამოხატული. ერთი რამ ცხადია, ეკვივალენტი არ გვთავაზობს თავის აზრს. რადგან ის დოკუმენტის მხოლოდ რამდენიმე რედაქტორმა გამოიყენა და შემდეგ არც არავის გახსენებია. რას ნიშნავს XI და XII საუკუნეების ჩვენს ქარტიებში მოხსენიებული „*Colonus*“? ეს კითხვა ყოველგვარ აზრსაა მოკლებული. სიტყვამ სალაპარაკო ხალხურ

ენაში იმიტომ ვერ გადაინაცვლა, რომ ცოცხალ რეალობას აღარ გამოხატავდა. სამაგიეროდ, ერთგვარ მთარგმნელობით ხერხად იქცა, რომელსაც ნოტარიუსები იყენებდნენ, რათა ლამაზ კლასიკურ ლათინურზე სხვადასხვაგვარი ეკონომიკური თუ იურიდიული ვითარება დაეხატათ.

კონტრასტები ყველა საზოგადოებისათვისაა დამახასიათებელი, მაგრამ პრინციპულად განსხვავებული ორი ენის ამგვარი დაპირისპირება სინამდვილეში იშვიათი შემთხვევაა ისეთ უნიფიცირებულ ერებშიც კი როგორიც ჩვენია. მცირე პროფესიულ კოლექტივს, რომელსაც დამახასიათებელი კულტურა ან ბედი აქვს, გამოხატვის გამორჩეული სისტემა გააჩნია. მაგრამ ამათგან ყველა არ წერს ანდა ცოტას წერს, ანუ ყველას არა აქვს შანსი, რომ შთამომავლობას წერილობითი ტექსტები გადასცეს. ცნობილია, რომ დაკითხვის ოქმი იშვიათად გადმოსცემს ზუსტად სასამართლო პროცესზე წარმოთქმულ სიტყვას. სასამართლოს მდივანი თავისდაუნებურად აწესრიგებს, ნათელს ხდის ტექსტს, ასწორებს სინტაქსს, თავს არიდებს მისი აზრით მდაბიურ სიტყვებს. წარსულ ცივილიზაციებსაც ჰყავდათ საკუთარი „სასამართლო“ მდივნები, მემათიანები და, განსაკუთრებით, იურისტები. ჩვენამდე სწორედ მათმა ხმამ მოაღწია. ნუ დაგვაწინყდება, რომ სიტყვები, რომელსაც ისინი იყენებდნენ, კლასიფიკაციები, რომელსაც ისინი ამ სიტყვებით ადგენდნენ, ხშირად სისტემატური სამეცნიერო მუშაობის და ტრადიციების გადაჭარბებული გავლენის ნაყოფი იყო. რამდენ მოულოდნელობას ნავენყდებოდით, არეულ, წინააღმდეგობებით აღსავსე და ალბათ ხე-

ლოვნურად შექმნილ ტერმინოლოგიაზე ტვინის ჭყლეტვის ნაცვლად, კაროლინგების დროინდელ სოფელში გავლა რომ შეგვეძლოს! ჩვენი ყურით მოვისმენდით, როგორ საუბრობენ გლეხები, ისევე როგორც მათი სენიორები გლეხთა მდგომარეობაზე. ეჭვგარეშეა, რომ არც მხოლოდ ყოველდღიური ცხოვრების წესის აღწერა მოგვცემდა სრულ სურათს, (რადგან მეცნიერთა და კანონშემოქმედთა მცდელობა — გამოხატონ და შემდეგ განმარტონ რაიმე, ასევე კონკრეტულად მოქმედ ძალას წარმოადგენს), მაგრამ ჩვენ, ყოველ შემთხვევაში, ღრმა ფენამდე მივალწევდით. რამდენი საყურადღებო ამბის გაგებას მოვახერხებდით, რომ შეგვეძლებოდა ყური დაგვეგდო უბრალო ადამიანების ნამდვილი ლოცვისთვის, რომლებიც ღმერთს მიმართავენ — არა აქვს მნიშვნელობა, ადრინდელს თუ დღევანდელს! რასაკვირველია, თუ ვივარაუდებთ, რომ მათ შესძლეს და დამახინჯების გარეშე გამოხატეს თავიანთი სულიერი მღელვარება.

აქ ჩნდება ბოლო დიდი წინააღმდეგობა: არაფერი ისე არ უჭირს ადამიანს, როგორც საკუთარი თავის გამოხატვა. ასეთივე ძნელია ორაზროვნებისა და ყალბი სიზუსტისაგან თავისუფალი სიტყვების გამონახვა იმ არამყარი (ფლუიდური) სოციალური რეალობისათვის, ჩვენი არსებობის ძირითად ქარგას რომ ქმნის. (სწორედ ყველაზე ბანალური სიტყვები იძლევა მიახლოებით შეფასებას). წარმოუდგენელია, მაგრამ რელიგიურ ტერმინებსაც აკლია სიზუსტე. ისეთი მეცნიერი, როგორიცაა ლე ბრასი (*le Bras*), საფრანგეთის რელიგიური საკითხების მიმოხილვისას იძულებულია განმასხვავებელი ნიუანსებით

დატვირთული უამრავი, სხვადასხვა ტერმინით ჩაანაცვლოს ისეთი მარტივი ტერმინიც კი, როგორიცაა „კათოლიკური“. ასე რომ, ჩვენმა ისტორიკოსებმა ყველაფერი კარგად უნდა აწონ-დანწონონ, როდესაც თავიანთი რელიგიურობის ან უფრო ხშირად არარელიგიურობის გადმოსახედიდან მოუქნელად განიხილავენ, კათოლიკურობას ან ერაზმისეულ არაკათოლიკურობას. სხვა საკმაოდ ცხოვრებისეული რეალობებისთვისაც გაძნელდა შესაფერისი ტერმინების პოვნა. თანამედროვე მუშას თავისუფლად შეუძლია ილაპარაკოს თავის კლასობრივ ცნობიერებაზე მაშინაც კი, თუ ის სუსტად აქვს განვითარებული. ჩემი აზრით, სოლიდარობის ეს გონივრული და მეტრძოლი გრძნობა ყველაზე ძლიერად და ნათლად ძველი რეჟიმის მიწურულს, ჩრდილო საფრანგეთის სოფლებში მოჯამაგირეებმა გამოავლინეს. 1789 წლის ზოგიერთმა დოკუმენტმა, პეტიციების სახით, იმდროინდელი მღელვარება შემოინახა, მაგრამ სიტყვით ვერ განსაზღვრა, იმიტომ, რომ მაშინ მას სახელი ჯერ კიდევ არ ერქვა.

ანუ დოკუმენტებში გამოყენებული ლექსიკა, სხვა არაფერია, თუ არა მოწმეთა ჩვენება, რომელიც, რა თქმა უნდა, თავისებურად უნიკალურია, მაგრამ ისე როგორც ყველა ჩვენება ესეც არასრულყოფილია და ამიტომ კრიტიკასაც ექვემდებარება. ნებისმიერი მნიშვნელოვანი ტერმინი ან სახასიათო გამოთქმა შემეცნების ნამდვილი გასაღები მხოლოდ მაშინ გახდება, თუ მას საკუთარ ბუნებრივ გარემოსთან მიმართებაში განვიხილავთ: დავაბრუნებთ თავის ეპოქაში ან წრეში, ანუ იქ, სადაც ჩვეულებრივ იხმარებოდა. განსაკუთრებულ ყურადღებას საჭიროებს ე.

ნ. ხანდაზმული ტერმინი, რადგან ანარქიული და არასწორი განმარტებების გამო მათი დამახინჯების საშიშროება ყოველთვის დიდია. მე-12 საუკუნეებში მირონცხებას მეფეთა კურთხევის მნიშვნელობა ჰქონდა. დღეისთვის ეს სიტყვა ბევრად უფრო მრავლისმომცველია, ვიდრე იმ დროს იყო. დღევანდელი თეოლოგია, რომელიც ველარ ახერხებს ტერმინოლოგიის შექმნას, ამ სიტყვას ბევრად უფრო დიდ ღირებულებას ანიჭებს. სიტყვის დაბადება უმნიშვნელოვანესი ფაქტია, მაშინაც კი, თუ საგანი, რომელსაც ეს სიტყვა აღნიშნავს, მის დაბადებამდე გაჩნდა. ამდროს შეცნობის გადამწყვეტი ეტაპი დგება. გავიხსენოთ ის დიდებული ნაბიჯი, რომელიც ახალი რწმენის მიმდევრებმა გადადგეს, როდესაც საკუთარ თავს ქრისტიანები უწოდეს! ზოგიერთმა ჩვენმა უფროსმა კოლეგამ, მაგალითად ფიუსტელ და კულანჟმა თავისი „სემანტიკური ისტორიის“ ნყალობით სიტყვის მნიშვნელობის შესწავლის მშვენიერი მოდელი მოგვცა, რაც შემდეგ ენათმეცნიერების წინსვლამ კიდევ უფრო სრულყო.

თუ სიტყვა რეალობაში დიდი ხნის ფესვგადგმულია, მის ფართო გამოყენებას მაინც ვერ ავარიდებთ თავს, რაც უნდა შეუფერებლად გვეჩვენებოდეს ის აღნიშნული რეალობისათვის.

კარგი იქნება თუ არ მივბაძავთ შუა საუკუნეების ზოგიერთ მთარგმნელს. ვახსენოთ „გრაფი“ იქ, სადაც საქმე მართლა გრაფს ეხება და ვიხმართ სიტყვა „კონსული“, როდესაც სცენაზე რომის იმპერია გამოჩნდება. უდიდესი წინსვლა ელინური რელიგიის გაგებაში სწორედ მაშინ მოხდა, როდესაც განსწავლული ადამიანების ენიდან ზევსმა იუ-

პიტერი გააძევა. აქამდე თუ ინსტიტუციების ცალკეულ მხარეებზე, საყოფაცხოვრებო ნივთებსა თუ სარწმუნოებაზე ვლაპარაკობდით, ახლა დოკუმენტებს და მათ ლექსიკას შევეხოთ; თუ ტერმინოლოგიის დასადგენად მხოლოდ დოკუმენტების ენას დავჯერდებით, ეს იმის ტოლფასია, რომ მოცემულ შემთხვევაში ჩვენი ანალიზი საჭირო აღარ არის, რადგან ხელთ გვაქვს უკვე მზამასალა; აქედან გამომდინარე, აქ ისტორიასაც აღარაფერი რჩება გასაკეთებელი; თუმცა, საბედნიეროდ და ჩვენდა საამებლად ეს აზრი მცდარია, და ჩვენი კლასიფიკაციისათვის აუცილებელი კრიტერიუმები სხვაგან უნდა ვეძებოთ. აი, მაგალითად, ჩვენს ხელთაა ისტორიკოსთა მრავალი თაობის მიერ შესწორებული და მრავალჯერ დამუშავებული ლექსიკა, რომლის განყენებული ხასიათი ცალკე აღებულ ყველა ეპოქას მოიცავს, რადგან ის ყოველგვარი წინასწარი განზრახვის გარეშე შედგენილი. ეს ტერმინოლოგია დროსა და სივრცეში ნიშნით ერთმანეთისაგან განსხვავებულ უამრავ ელემენტს იძიებს, ამუშავებს და ერთად უყრის თავს.

ოდესღაც სასამართლო პრაქტიკის კუთვნილმა ტერმინებმა — „ფეოდალი“, „ფეოდალიზმი“ XVIII საუკუნიდან ჯერ ბულენვილიეს და შემდეგ მონტესკიეს მეშვეობით გადმოინაცვლეს სასამართლო დარბაზიდან და ცუდად განსაზღვრული სოციალური სტრუქტურის ერთი ტიპის საკმაოდ მოუხერხებელ ეტიკეტად იქცნენ. „კაპიტალი“ მევახშეებისა და მოანგარიშეების სიტყვაა, მისი მნიშვნელობა ეკონომისტებმა ცოტა არ იყოს ადრე განავრცეს. „კაპიტალისტი“ კი ევროპული ბურჟუეზიის დროინდელი გადამყიდველების

ჟარგონია. ხოლო „კაპიტალისტი“ იმ გაგებით, რომელიც დღეს ჩვენს კლასიფიკაციაში შედარებით მნიშვნელოვან ადგილს იკავებს, სულ ახალია; მისი დაბოლოება ამ სიტყვის წარმოშობაზე მეტყველებს (*capitalism*). სიტყვა „კლასი“, მართალია ძალიან არ დაშორებია თავის საწყის გარემოს და აზრს, მაგრამ ახალ ინტონაციას იძენს, რადგან მასში სოციალური ბრძოლების სისასტიკეა ასახული. სიტყვამ „რევოლუცია“ თავის ძველ ასტროლოგიურ მნიშვნელობასთან მსგავსების გამო ერთ ფრიად ადამიანურ აზრს დაუთმო ადგილი: თუ ის პირველი მნიშვნელობით ცაში პლანეტების რეგულარულ მოძრაობას ნიშნავდა, ამიერიდან მძაფრ კრიზისს აღნიშნავს დედამიწაზე. 1789 წელს რევოლუციონერები კვლავ აცოცხლებენ კვლავ აცოცხლებენ ანტიკური ხანის სიტყვას „პროლეტარი“.. ბაბეფის შემდეგ მარქსმა ეს სიტყვა საბოლოოდ ჩაიგდო ხელში. თვით ამერიკამაც კი მოგვცა სიტყვა „ტოტემი“ და ოკეანიამ კი – „ტაბუ“. ეს სიტყვები იმ ეთნოგრაფებისგან არის ნასესხები, რომელთა მიმართ ზოგიერთი ისტორიკოსის კლასიკური მიდგომა ჯერ კიდევ არ ჩამოყალიბებულია.

არც წარმოშობის სხვადასხვაგვარობა, არც აზრის შეცვლა არ იწვევს არანაირ უხერხულობას. სიტყვისათვის მის ეტიმოლოგიურ წარმოშობას ბევრად ნაკლები მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე შემდეგ მისი მოხმარების წესს. თუ სიტყვა „კაპიტალიზმი“ თვით მისი ყველაზე ფართო გაგებით არ გავრცელება ყველა იმ ეკონომიკურ რეჟიმზე, სადაც მევახშეთა კაპიტალის გარკვეული როლია ხაზგასმული, ანდა თუ სიტყვა „ფეოდალი“, ჩვეულებრივ, ისეთ საზოგადოებას-

თან მიმართებით იხმარება, სადაც სიტყვა „ფეოდი“ ნიშანდობლივი მახასიათებელი არ არის, ამაში საყოველთაოდ მიღებული მეცნიერული პრაქტიკის საწინააღმდეგო არაფერია. ყველა მეცნიერება, თუ წმინდა ალგებრული სიმბოლოები არ დააკმაყოფილებს, თავის ლექსიკას ყოველდღიური ცხოვრებიდან იღებს.

ვინმეს სკანდალურად მიაჩნია, რომ ფიზიკოსი თავისი ყველაზე თამამი ანალიზის (დაშლის) ობიექტს ისევ დაჟინებით ატომს უწოდებს, მაშინ როდესაც „ატომი“ დაუშლელს ნიშნავს? ის ემოციური ფლუიდები, რომლითაც ეს სიტყვები ჩვენზე ასე მოქმედებს საკმაოდ სახიფათოა. გრძნობიერი გავლენა ნაკლებად თუ წაადგება ენის სიზუსტეს. დამკვიდრებული აღმაშფოთებელი ტრადიცია, რომელსაც თვით ისტორიკოსებიც კი იზიარებენ, ერთმანეთში ურევს ორ გამოთქმას: „ფეოდალური სისტემა“ და „სენიორთა სისტემა“; ეს გლახთა დაქვემდებარების ერთი გარკვეული ტიპისა და სამხედრო არისტოკრატიის ერთგვარი სისტემის ერთმანეთში თვითნებური აღრევაა. სენიორთა სისტემა ძალიან განსხვავებული ბუნებისა იყო და, თანაც, ბევრად უფრო ადრე წარმოიშვა, უფრო ხანგრძლივად იარსება და უფრო დიდი გავრცელების არეალიც ჰქონდა მთელ მსოფლიოში. გაუგებრობა XVIII საუკუნეში დაიწყო. ვასალური ურთიერთობები და ფეოდალური სისტემა იმ დროისთვის ჯერ კიდევ არსებობდა, მაგრამ წმინდა იურიდიული სახე ჰქონდა და უკვე მრავალი საუკუნის განმავლობაში მოკლებული იყო თავის ნამდვილ არსს. იგივე წარსულის მემკვიდრე სენიორთა ინსტიტუცია კი, პირიქით, კვლავ

აგრძელებდა აქტიურ არსებობას. პოლიტიკურმა მწერლებმა წარსულის ამ მემკვიდრეობაში გარკვევა ვერ შეძლეს და არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ცუდად ესმოდათ! უმრავლეს შემთხვევაში ამ საკითხს, უბრალოდ, გულგრილად ვერ განიხილავდნენ. მათ ამ ისტორიაში სძულდათ არქაული გადმონათქვამები და კიდევ უფრო მეტად ვერ იტანდნენ მემკვიდრეობაში ფესვგადგმულ ჩაგვრის ელემენტებს. ბრალი ყველაფერს ერთად და ერთნაირად ედებოდა. შემდეგ კი რევოლუციამ (საფრანგეთის დიდმა) ყველაფერს ერთი სახელი დაარქვა და შემდეგ თავის ინსტიტუციებიანად ფეოდალიზმიც და სენიორთა სისტემაც გააუქმა. მთელი ამ ამბიდან მხოლოდ მოგონებებიღა დარჩა, თუმცა ეს მოგონება მყარია და მიმდინარე ომმა კიდევ უფრო გაამძაფრა. ამიერიდან ეს გაუგებრობა უკვე დამკვიდრებულია და ვნებათაღელვით შექმნილს, დღეს, ახალი ვნებათაღელვის ზემოქმედებით კიდევ უფრო მეტი გავრცელება ელის. რატომ არის, რომ დღესაც კი, როდესაც ბანკირებისა და მენარმეების „ფეოდალურ მორალს“ ვახსენებთ, მათზე მშვიდად ლაპარაკი არ შეგვიძლია? იმიტომ, რომ მას ყოველთვის თან ახლავს 1789 წლის მცხუნვარე ზაფხულში ცეცხლის ალში გახვეული ციხე-სიმაგრეების მოგიზგიზე ანარეკლი. სამწუხაროდ, ჩვენს ენაში მსგავს ბედს ბევრი სიტყვა იზიარებს. ისინი ყოველთვის ჩვენს გვერდით არიან და ჩვენთან ერთად ბოხოქარი საზოგადოებრივი ცხოვრებით ცხოვრობენ. ხშირად ადგილისა და დროის გავლენით სახესაც იცვლიან და ორაზროვან მნიშვნელობასაც იძენენ, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ემოციური დატვირთვა ძლიერია. ამ დროს მხო-

ლოდ ისტორიკოსის ბეჯითი და მოსაწყენი ქადაგება საკმარისი არ არის, იმისთვის, რომ „კაპიტალიზმის“ ან „კომუნიზმის“ ცნებათა არსში ბოლომდე გავერკვეთ.. „რევოლუციის“ სახელის გაგონებისას 1815 წლის ექსტრემისტი რეაქციონერები შიშით სახეს მალავდნენ, 1940 წლის ექსტრემისტები კი ამ სახელით სახელმწიფო გადატრიალებას ჩქმალავენ.

დავუშვათ, რომ ჩვენს ლექსიკონში საბოლოოდ ჰარმონიამ დაისადგურა. თუმცა, შეგახსენებთ, რომ ყველაზე მაღალგანვითარებულ ენებშიც კი მრავალი მახეა დაგებული. რა თქმა უნდა, ამ ეტაპზე „ნომინალისტური მახვილსიტყვაობის“ ოდნავი მცდელობაც კი არ გვექნება. ფრანსუა სიმიანი სრულიად სამართლიანად, გაოცებას ვერ მალავს იმის გამო, რომ აღნიშნული „მახვილსიტყვაობები“ გასაოცარი პრივილეგიით სარგებლობს მეცნიერებებში ადამიანის შესახებ. რა უფლებით გვეუბნებიან უარს მოსახერხებელ ენობრივ საშუალებებზე? ეს ხომ ნებისმიერი რაციონალური შემეცნებისათვის აუცილებელი პირობაა? ჩვენ ხომ მაშინიზმს არ ვგულისხმობთ? ეს არავითარ შემთხვევაში არ არის დედაარსის შექმნის მცდელობა. უბრალოდ რომელიმე ექსპრესიული სიტყვაში ვაჯგუფებთ კონკრეტულ ფაქტებს; მათ შორის არსებული მსავსება უკვე თავადაა რეალობა. თავისთავად ასეთი რუბრიკები სავსებით გამართლებულია, თუმცა საფრთხეს შეიძლება სწორედ მოხერხებულობა ქმნიდეს. იმ შემთხვევაში, თუ სიმბოლო სწორად არ არის შერჩეული ან ძალიან მექანიკურადაა მორგებული, იმის მაგივრად, რომ ანალიზს წაადგეს, პირიქით, ხელს უშლის მას და ანაქრონიზმს წარმოშობს. ეს კი დროის შესახებ მეცნიერების-

ვის ყველაზე მიუტყევებელი ცოდვაა ცოდვა-
თა შორის.

შუა საუკუნეების საზოგადოებაში ძი-
რითადად ადამიანთა ყოფის ორი სახე ჩანს:
თავისუფალი და ყოველგვარ თავისუფლებას
მოკლებული ადამიანები. მაგრამ თვით თავი-
სუფლების ცნება ერთ-ერთი იმ ცნებათაგანია,
რომელიც ეპოქების მიხედვით არსს იცვლის
და ამის გამო დღევანდელ ისტორიკოსებს
მიაჩნიათ, რომ ამ სიტყვის ნორმალური (ანუ
მათეული) გაგებით შუა საუკუნეების თავი-
სუფალი ადამიანები არამართებულად მოიხ-
სენიებოდნენ. მათი აზრით ესენი იყვნენ „ნახ-
ევრად თავისუფალი“ ადამიანები. თუმცა, ამ
სიტყვას ტექსტებში არავითარი საყრდენი
არ მოეპოვება და როგორც ყველა უცხო სხე-
ული, ნებისმიერ შემთხვევაში უხერხულობას
შექმნიდა. მაგრამ, საუბედუროდ, მიზეზი მხო-
ლოდ ეს არაა. ამ ტერმინმა ენაში, როგორც
მოსალოდნელი იყო, ყალბი სიზუსტე შეიტანა,
რამაც თითქოს უსარგებლო გახადა თავისუ-
ფლებასა და მონობას შორის არსებული საზ-
ღვრის ღრმა კვლევა. აქ ლაპარაკია საზღვრის
იმ გაგებაზე, რომელიც ხშირად გაურკვეველი
და დროისა და რომელიმე ჯგუფის პოზიციის
მიხედვით, ცვალებადიც კი იყო. მაგრამ მისთ-
ვის დამახასიათებელი სწორედ ის იყო, რომ
არასოდეს შეუქმნია ეს „მარგინალური ზონა“,
რომელზეც ასე დაჟინებით მიგვითითებს ეს
უხეირო სახელი „ნახევრად თავისუფალი“.
ნარსულზე თავმოხვეული ტერმინოლოგია
ყოველთვის მის დამახინჯებას გამოიწვევს,
მით უფრო, თუ ეს ტერმინოლოგია (უბრალოდ
შედეგად მიიღებს) ნარსულის კატეგორიების
ჩვენს ყოფაში გაცოცხლებას (გადმოტანას)
განიზრახავს და ამ შემთხვევისათვის გან-

კუთვნილს მუდმივი კატეგორიების რანგში
აიყვანს. მსგავსი ეტიკეტების მიმართ მხ-
ოლოდ ერთი პოზიციაა მართებული – ისინი
უნდა მოვაშოროთ!

ერთ დროს „კაპიტალიზმი“ საჭირო სი-
ტყვა იყო, და კვლავაც საჭირო გახდება,
თუ მოვახერხებთ და ყოველგვარ ორაზ-
როვნებას მოვაშორობთ. რაც უფრო ფარ-
თოდ გამოიყენებოდა ის სალაპარაკო ენაში,
მით უფრო იტვირთებოდა. მას შემდეგ, რაც
ყოველგვარი სიფრთხილის გარეშე გამოიარა
სულ სხვადასხვა ცივილიზაციები, ამ სიტყ-
ვამ თითქოს ბედისწერის ნილაბი ააფარა სა-
კუთარ თავისთავადობას. იყო თუ არა XVI
საუკუნის რეჟიმი „კაპიტალისტური“? შეი-
ძლება იყო კიდევაც. გავიხსენოთ იმ დროს
გამეფებული ფულის მოგებისადმი საყოველ-
თაო სწრაფვა, რომლითაც მთელი საზოგა-
დოება იყო გამსჭვალული და რომელმაც ყვე-
ლა შეიპყრო — როგორც უბრალო ვაჭარი ან
სოფლის ნოტარიუსი, ასევე აუგსბურგელი ან
ლიონელი მსხვილი ბანკირი. ამ დროს სესხი
და კომერციული სპეკულაცია ბევრად უფრო
ადრე გახდა მნიშვნელოვანი, ვიდრე პროდუქ-
ციის ორგანიზაცია. აბა დააკვირდით, რენე-
სანსის ეპოქის კაპიტალიზმი თავისი ადამი-
ანური ტექსტურით რამდენად განსხვავდება
ინდუსტრიული რევოლუციის დროინდელი
სენ-სიმონისეული მანუფაქტურული და,
ბევრად უფრო იერარქიული სისტემისაგან!
ეს სისტემა თავის მხრივ... აქ, სხვათაშო-
რის, ერთ ძალიან უბრალო შეკითხვას შეუ-
ძლია შეცდომები აგვაშოროს. მაინც რომე-
ლია კაპიტალიზმის დაბადების თარიღი? არა
რომელიმე ეპოქის კაპიტალიზმის — არამედ
ზოგადად კაპიტალიზმისა — როდის მოხდა

ეს? იტალიაში — XIII ს-ში, ფლანდრიაში — XIII ს-ში თუ ფუგერების დროს ანტვერპენის ბირჟაზე? XVIII თუ XIX საუკუნეში? რამდენი ისტორიკოსიცაა, იმდენი „დაბადების მოწმობაა“ შედგენილი. სიმართლე რომ ვთქვათ, იმდენივე, რამდენიც ბურჟუაზიის დაბადების თარიღები. ბურჟუაზიის ხელისუფლებაში აღმასვლის თარიღებით სავსეა სასკოლო სახელმძღვანელოები, ისინი ერთმანეთს თანმიმდევრულად ცვლიან და ჩვენს გოგობიჭებს ბევრ საფიქრალსა და თავსატეხს სთავაზობენ.

პერიოდები საოცრად იცვლება ფილიპე ლამაზიდან ლუი XIV-მდე, 1789 ან 1830 წლების ცვლილებებზე რომ არაფერი ვთქვათ... შეიძლება ეს სულ სხვა ბურჟუაზიაა, ისევე როგორც სულ სხვა კაპიტალიზმი?

მე ვფიქრობ, მივადექით საგნის არსს. გავიხსენოთ ფონტენელისეული ერთი ლამაზი ფრაზა: „ლაიბნიცი უკიდურესად ზუსტ დეფინიციებს ხმარობს, რითაც მახვილსიტყვაობის სასიამოვნო თავისუფლებას იკლებს“. სასიამოვნო რამდენადაა, არ ვიცი, მაგრამ უეჭველად დამლუპველია და თანაც მსგავსი თავისუფლება ჩვენთვის მეტისმეტად დამახასიათებელია. ისტორიკოსი დეფინიციებს იშვიათად ქმნის. ალბათ მისთვის ეს შრომა უსარგებლო მხოლოდ იმ შემთხვევაშია, თუ ზუსტი მნიშვნელობის შესარჩევად უკვე არსებული ტერმინების მარაგით სარგებლობა. მაგრამ თუ ასე არ ხდება, ისტორიკოსი იძულებულია, თვით საკვანძო ტერმინების შემთხვევაშიც კი, მხოლოდ საკუთარ ინსტიქტს მიენდოს. ამ დროს ის დაუნდობლად აფართოებს ან აკნინებს სიტყვის მნიშვნელობას და ამით ამახინჯებს კიდევ

მას. და თანაც ისე, რომ მკითხველს წინასწარ არც აფრთხილებს, ხანდახან კი ეს თვითონაც არა აქვს გააზრებული. რამდენი ფეოდალური წყობა გაჩენილა ჩინეთსა თუ ლამაზ საჭურველში გამოწყობილი აქაველების საბერძნეთში?! უმრავლეს შემთხვევაში ისინი ერთმანეთს არც კი გვანან. საქმე იმაშია, რომ ყველა ან თითქმის ყველა ისტორიკოსი სიტყვა „ცივილიზაციას“ ისე იგებს, როგორც მოეპრიანება.

ნუთუ მართლა ასე ალაღბედზე ვიძლევიტ განსაზღვრებებს? აქ ყველას თავისი გზა აქვს არჩეული. ამ შემთხვევაში არაფერია იმაზე უფრო ნიშანდობლივი, ვიდრე ეკონომიკის ისეთი დახვეწილი მკვლევარის მაგალითი, როგორიცაა, ჯონ მეინარდ კეინზი. თითქმის ყველა წიგნში მკვლევარის მიერ მითვისებულ და გამოყენებულ სიტყვებს იშვიათად თუ აქვს ზუსტი დეფინიცია. კეინზი ნაშრომიდან ნაშრომში სიტყვების მნიშვნელობას განუწყვეტილ ცვლის, შედეგად, ტერმინი შეგნებულად შორდება საყოველთაოდ აღიარებულ განსაზღვრებას. მეცნიერებებში ადამიანის შესახებ უცნაური დერივაციები ალბათ იმიტომ გვხვდება ასე მრავლად, რომ მათ დიდი ხნის განმავლობაში უბრალო ლიტერატურულ ჟანრად მიიჩნევდნენ. ამის გამო ეს მეცნიერებები ხელოვნებისათვის დამახასიათებელ გამოუსწორებელ ინდივიდუალიზმს ჯერ კიდევ ინარჩუნებს. ხომ წარმოგიდგენიათ, ქიმიკოსმა რომ თქვას: „წყლის მოლეკულის შესაქმნელად საჭიროა ორი ნივთიერება: პირველი იძლევა ორ ატომს, ხოლო მეორე — ერთს ერთს ჟანგბადს დავარქმევ და მეორეს — წყალბადს.“?! მოკლედ, თუ ერთმანეთის გვერდით თანმიმდევრობით დავალაგებთ

თუნდაც იმ ისტორიკოსების ლექსიკას, რომლებიც ზუსტ განსაზღვრებებს იყენებენ, ამით მაინც ვერ შევქმნით ისტორიის ენას.

თუმცა უნდა ითქვას, რომ საერთო ენის გამონახვის მცდელობა აქა-იქ უკვე შეინიშნება. გამოჩნდნენ შედარებით ახალი დისციპლინების (ლინგვისტიკა, ეთნოგრაფია, გეოგრაფია) სხვადასხვა სპეციალისტებისაგან შემდგარი ჯგუფები. ეს ფაქტი მათ თითქოსდა კორპორაციული რუტინის მავნე გავლენისგან იცავდა. ამავე მიზნით ისტორიისთვის შეიქმნა სინთეზის ცენტრი, რომელიც ყოველთვის მზად არის ამ მიმართულებით იმუშაოს. მათგან ალბათ ბევრ სასიკეთოს უნდა ველოდეთ, თუმცა ამ საქმეში წინსვლას ხელს დიდად შეუწყობდა ერთიანი კეთილი ნება. მე მჯერა, რომ აუცილებლად დადგება ის დრო, როცა ჩვენ მთელ რიგ საკითხებში შევთანხმდებით, თანდათან დავაზუსტებთ ტერმინოლოგიას და მოგვიანებით დავხვეწთ კიდევ, და მაშინ თვით მკვლევარის სპეციფიკური ხელნერაც კი, რომელიც ღრმა ანალიზის დროს, როგორც წესი, თავს იჩენს ხოლმე და ენასაც ცვლის, ვერაფერს დააკლებს ტერმინოლოგიის სიზუსტეს; აქ გუნდური სულისკვეთება გადამწყვეტია. ყოველივე ზემოთ თქმული არ ნიშნავს, რომ ისტორიკოსმა უკვე არსებული ტერმინების მნიშვნელობაზე დაუფიქრებლად უნდა ითქვას უარი და უმიზეზოდ ზურგი აქციოს უკვე ნაცად ტერმინებს. თუნდაც იმიტომ, რომ ისტორიკოსი, რომელიც კარგად ნაცნობ დეფინიციებს იყენებს, საკუთარ ლექსიკას ყველასათვის ხელმისაწვდომს ხდის. მართალია, „ხუმარა“ დემიურგისათვის ბაბილონის გოდოლი კარგად თავშესაქცევი სპექტაკლი იყო, მაგრამ მეცნიერებისათვის

მსგავსი სპექტაკლი არასასურველი და მიუღებელი ფორმა იქნებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ წლები მდინარესავით შეუჩერებლად მიედინება, ჩვენი ამოცანაა ეს ნაკადი დროდადრო დავანანევროთ და დავაკვირდეთ. ამას თვით ჩვენი გონება მოითხოვს, ვინაიდან მას უნარი არ შესწევს მთლიანად მოიცვას ქმედებათა ეს უწყვეტი ჯაჭვი. როგორ აღვმართოთ ისტორიული ორიენტირები დროის მდინარებაში? უნდა გვახსოვდეს, რომ ჩვენ მიერ დადგენილი ორიენტირები ყოველთვის ხელოვნური იქნება. ბუნებრივია, რომ ჩვენი მაჩვენებლები მუდმივი ცვალებადობის მთავარ ორიენტირებს ყოველთვის უნდა ემთხვეოდეს.

ისტორიოგრაფიაში მემკვიდრეობით მიღებულ წინამძღოლთა მათიანის მთავარ ხერხემალს სწორედ უმაღლეს ხელისუფალთა მონაცვლეობა წარმოადგენდა. მათიანე კი, თუნდაც არასრულყოფილი სახით, საუკუნიდან საუკუნეს გადაეცემოდა. ძლევამოსილი დამპყრობლები ერთმანეთს ენაცვლებოდნენ. მათი ჰეგემონია ეპოქებს ქმნიდა: მიდიური, სპარსული, ბერძნული, რომაული — შუა საუკუნეების კოლექტიური მეხსიერება ამ ოთხი იმპერიის აპოკალიფსური მითის უდიდეს გავლენას განიცდიდა. თუმცა წმინდა წერილის თარგზე გამოჭრილი ფორმა მოუხერხებელი აღმოჩნდა. დღემდე მან მან რომის იმპერიის ერთიანობაზე გავრცელებული მცდარი წარმოდგენაც კი ვერ შეცვალა. მართალია, ქრისტიანული სამყაროსთვის პარადოქსულად უნდა ჟღერდეს, მაგრამ კაცობრიობის ისტორიისთვის ქრისტეს ვნებანი ნაკლებად მნიშვნელოვანი ჩანს, ვიდრე ქვეყნის დამპყრობელთა და მათხრებელთა ამბები. ნები-

სმიერი ხალხის ისტორიაში თვით ყველაზე უმნიშვნელო მონარქიც კი ეპოქის მთავარ ორიენტირადაა მიჩნეული. ისტორიის მიერ დადგენილი ეს წესი ძალიან სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა. ლავისის „საფრანგეთის ისტორია“ 1900-იანი წლების ფრანგული საისტორიო სკოლის უტყუარი სარკეა. ამ ნაშრომში ისტორია ერთი მონარქიდან მეორემდე ძლივს, ბორძიკით მიიწევს წინ. ყოველი ხელისუფალის გარდაცვალება, როგორც დიდ მოვლენას შეეფერება, დეტალურადაა მოთხრობილი. თითქოს მათ სიკვდილთან ერთად დრო ჩერდება და სხვა ეტაპი იწყება. სადაც მეფეები არ არიან? მმართველობის სხვა ფორმებიც ხომნარმავეალია? ამ შემთხვევაში ორიენტირად რევოლუცია გვევლინება. სახელმძღვანელოებში ისტორიის კურსი დათაფლული ეპითეტებით შემკული იმპერიების ჰეგემონიის მიხედვით არის დაყოფილი: საფრანგეთის ჰეგემონია, ინგლისის ჰეგემონია.. . მაინც რა სახის ჰეგემონიაზეა ლაპარაკი? ალბათ დიპლომატიურზე ანდა სამხედროზე. ყველა დანარჩენს კი, სადაც მოუხერხდებათ, იქ უჩენენ ადგილს. თუმცა დიდი ხნის წინ, XVIII საუკუნეში, პროტესტის ხმა გაისმა: „გეგონებათ თოთხმეტი ასწლეულის მანძილზე ჩვენს ქვეყანაში მხოლოდ მეფეები, მინისტრები და გენერლები ცხოვრობდნენ“. – წერდა ვოლტერი. თუმცა ისტორიის ეტაპებად დაყოფის ახალი ფორმები მაინც ჩნდებოდა. იმპერიული და მონარქიული აკვიატებისგან თავისუფალი ისტორიკოსები ცდილობდნენ ორიენტირებად უფრო სიღრმისეული მოვლენები გამოეყენებინათ.

„ფეოდალიზმი“, როგორც პერიოდისა და სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის გან-

საზღვრება, როგორც ვნახეთ, ამ დროით თარიღდება. მაგრამ ყველაზე საინტერესოა ტერმინ შუა საუკუნეების ბედი. თვით ეს განსაზღვრება სათავეს შუა საუკუნეებიდან იღებს.

„ფეოდალიზმი“, როგორც პერიოდისა და სოციალურ-პოლიტიკური სისტემის განსაზღვრება, როგორც ვნახეთ, ამ დროით თარიღდება. მაგრამ ყველაზე საინტერესოა ტერმინ „შუა საუკუნეების“ ბედი.

თვით ეს განსაზღვრება სათავეს შუა საუკუნეებიდან იღებს. ეს ტერმინი იმ ნახევრად მწვალბლური პროფეტიზმიდან მოდის, რომელმაც მე-13 საუკუნეში ბევრი ბოჰოქარი სული აცდუნა. იესო ქრისტეს განკაცების საიდუმლომ მოსეს სჯულის შემდეგ ბევრი რამ კი შეცვალა, მაგრამ დედამიწაზე ღვთის საუფლო მაინც ვერ დაამკვიდრა. ალექსანდრიის მოლოდინში მყოფი ანწყო რაღაც შუალედურ, გარდამავალ ეტაპად იქცა.

მოგვიანებით, როგორც ჩანს, უკვე პირველი ჰუმანისტებისთვის, მისტიურ ენას კარგად რომ ფლობდნენ, ეს შეხედულება მეტწილად პროფანაციისკენ გადაიხარა.

მათი გაგებით ღვთიური მეუფება უკვე დამდგარი იყო. ისინი ამაში ა და აზროვნების იმდროინდელ განახლებას გულისხმობდნენ. მოვლენის ამგვარი აღქმა იმ დროის საუკეთესო წარმომადგენლებში მძაფრად შეიგრძნობა. ამის საუკეთესო მაგალითია რაბლე და რონსარი.

„შუა საუკუნეები“ ნაყოფიერ ანტიკურობასა და მის ხელახალ გამოცხადებას შორის მოექცა და ხანგრძლივი მოლოდინის პერიოდად იქცა. შემდეგ ტერმინის ამგვარი გაგება რამდენიმე თაობის განმავლობაში ჩრდილში

მოექცა და სავსებით დასაშვებია, რომ მხოლოდ მეცნიერთა ვიწრო წრეში არსებობდა. სავარაუდოდ, მე-18 საუკუნეში, სახელმძღვანელოების ერთმა უბრალო ავტორმა, ვინმე კრისტოფ კელერმა, ბარბაროსების შემოსევიდან რენესანსამდე ათასწლეულს „შუა საუკუნეები“ უწოდა. შემდეგ არავინ იცის, ეს გამოთქმა რა გზებით შემოვიდა ან საბოლოოდ საბოლოოდ როგორ დაიმკვიდრა ადგილი ევროპის და, კერძოდ, გიზოსა და მიშლეს დროინდელ ისტორიოგრაფიებში. ვოლტერისთვის ამ სიტყვების საზრისი უცხოა: „თქვენ გინდათ საბოლოოდ დასძლიოთ ის ზიზღი, რომელსაც რომის იმპერიის დაცემიდან მოყოლებული ახალი ისტორია იწვევს თქვენში“ ასე იწყება მისი „ესსე ზნეობაზე“. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ სწორედ ამ ნაშრომმა, (რომელმაც დიდი გავლენა მოახდინა მომდევნო თაობებზე) განაპირობა ამ ტერმინისა და მისი თანმხლები ტერმინის — რენესანსის წარმატება. ეს უკანასკნელი უკვე არსებობდა და სტილის ისტორიაში თავისი ადგილიც ჰქონდა, მაგრამ ეს იყო საზოგადო სახელი, რომელსაც თან ახლდა რაიმე დამატება (ხელოვნების რენესანსი ან ლიტერატურის რენესანსი მე-16 საუკუნეში ლეონ X-ის ან ფრანსუა I-ის დროს, — ამბობდნენ იმ დროს). ამ სიტყვამ მხოლოდ მიშლეს დროს და ისიც ასომთავრულით მოიპოვა მთელი პერიოდის განსაზღვრის პატივი.

აქაც და იქაც ამ სიტყვას ერთი იდეა უდევს საფუძვლად. მანამდე მიღებული იყო, რომ დროის ჩარჩოების დადგენა ბრძოლების, მეფის კარის პოლიტიკის, დიდი დინასტიების აღმავლობის ან დაცემის მიხედვით ხდებოდა, ხოლო ხელოვნება, ლიტერატურა და მეცნიერება, ავად თუ კარგად მათი საბრძოლო

დროშის ქვეშ იყვნენ ჩამწკრივებულნი. დადგადრო, როცა ყველაფერი უნდა შეიცვალოს, იმიტომ, რომ ადამიანთა ეპოქებს ადამიანისავე სულისა და გონების პროგრესულად ცვალებადი და ბრწყინვალე გამოვლინებები აძლევს ტონს. საეჭვოა მოიძებნოს კიდეც რომელიმე იდეა, რომელიც ასე ნათლად გამოხატავდეს ვოლტერისეულ „ბრწყალებს“. კლასიფიკაციის ამგვარ პრინციპს მაინც ჰქონდა ერთი დიდი ნაკლი: ეპოქის განმასხვავებელი ნიშანი, ცოტა არ იყოს, განაჩენს ჰგავდა. მაშასადამე, ჩვენ ამიერიდან აღარ გვჯერა შუა საუკუნეების „ლამის“ და უარს ვამბობთ უნაყოფო და ერთფეროვანი უდაბნოს მსგავსად აღწეროთ ის საუკუნეები, რომლებიც ასე მდიდარია ტექნიკური მიღწევებით, ხელოვნებით, გრძნობებით, რელიგიური რეფლექსიებით. ეს ის საუკუნეებია, რომლებმაც იხილეს ევროპის ეკონომიკური ექსპანსიის პირველი ნლები, და რაც მთავარია ამ საუკუნეებმა სამშობლო მოგვცა. მაშ, რის საფუძველზე ან რა უფლებით ვქმნით ამ ყალბ რუბრიკას და ერთი სათაურის ქვეშ ვაერთიანებთ ჰლოდვიგის გალიას და ფილიპე ლამაზის საფრანგეთს? ან ალკუინს და ნმინდა თომას? ანდა „ბარბაროსების“ ველურ სტილს და შარტრის ქანდაკებებს? ან კიდევ კაროლინგების დროინდელ პატარა მოსაწყენ ქალაქებსა და გენუის, ბრიუგესა და ლუზეკის ბრწყინვალე ბიურგერების ცხოვრებას? „შუა საუკუნეები“ ახლა არსებითად მხოლოდ პედაგოგიკაში აგრძელებს თავის საბრალო არსებობას, როგორც პროგრამებზე საეჭვოდ მორგებული ტერმინი და, განსაკუთრებით, როგორც იმ მეცნიერული ტექნიკის ეტიკეტი, რომელიც საკმაოდ უხეიროდაა დაყოფილი

ტრადიციული დათარიღებით. მედიევისტი ის ადამიანია, რომელმაც იცის, როგორ უნდა წაიკითხოს ძველი ხელნაწერები, გააკრიტიკოს რაიმე ქარტია ან გაიგოს ძველფრანგული ენა. ცხადია, ეს მნიშვნელოვანია, მაგრამ სულაც არ არის საკმარისი იმ მეცნიერისთვის, რომელიც სინამდვილეს იკვლევს და დროის ზუსტ საზღვრებს ადგენს. ჩვენი ქრონოლოგიური კლასიფიკაციის ორომტრიალში ერთი მოდა გაჩნდა (ჩემი აზრით სულ ახალი), რომელიც რაც მეტად გადამდებია, მით ნაკლებ გონივრული: ჩვენ მეტისმეტად გვსიამოვნებს საუკუნეების დათვლა. ამ სიტყვას, რომელიც წლების ზუსტ აღრიცხვას დიდხანია დაშორდა, დასაბამიდან რაღაც მისტიური ელფერი დასდევდა, რაც ალბათ „მეოთხე ეკალოგის“ ან აის ირაე-ს გამოცხადდა. მაშინ, როდესაც ისტორია დაგვიანებით განიხილავდა პერიკლეს ან ლუი XIV საუკუნეებს, ეს გამოცხადდა ჯერ კიდევ საკმაოდ ძლიერი იყო და ციფრობრივი სიზუსტეც ნაკლებმნიშვნელოვანი; მაგრამ მას შემდეგ ჩვენი ენა მეტად მათემატიკური გახდა. საუკუნეებს მათი გმირების სახელებს აღარ ვუწოდებთ, უბრალოდ ასწლეულებად ვნომრავთ. ნუმერაციის ათვლის წერტილი კი ერთხელ და სამუდამოდ დადგენილი ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველი წელია.

მე-12 საუკუნის ხელოვნება, მე-18 საუკუნის ფილოსოფია, „უგუნური“ მე-19 საუკუნე. ამ სახეზე ნილაბაფარებულ სახეებს ჩვენი წიგნების ფურცლებზე ხშირად შეხვდებით. რომელი ჩვენგანი დაიკვებხნის იმით, რომ არასოდეს გაბმულა მათი ყალბი კომფორტულობის მახეში? სამწუხაროდ, ისტორიაში არ არის კანონი, რომლის თანახმადაც, წლების აღმნიშვნელი ოთხნიშნა რიცხვი, რომელიც

ბოლოვდება ციფრით 1 აუცილებლად უნდა ემთხვეოდეს კაცობრიობის ევოლუციის კრიტიკულ მომენტებს. აქედან იწყება აზრის გამრუდება. „კარგად არის ცნობილი, რომ მე-18 საუკუნე იწყება 1715 წელს და მთავრდება 1789 წელს“. ეს ფრაზა ახლახან ერთი სტუდენტის ნამუშევარში წავიკითხე. რა არის ეს, გულუბრყვილობა თუ ირონია? არ ვიცი, მაგრამ ვხვდები, რომ ეს უფრო ტრადიციად დამკვიდრებული ზოგიერთი ახირების სააშკარაოზე გამოტანაა. და თუ საქმე გვაქვს ფილოსოფიურად წოდებულ მე-18 საუკუნესთან? ამ შემთხვევაში იმის თქმაც კი შეგვიძლია, რომ ეს საუკუნე 1701 წელზე გაცილებით ადრე დაიწყო, რადგან ფონტენელის „ორაკულების ისტორია“ 1687 წელს გამოჩნდა, ხოლო ბეილის „ლექსიკონი“ კი — 1697 წელს. ყველაზე უარესი კი ის არის, რომ სიტყვა ხშირად აზრსაც ამახინჯებს და ბოლოს და ბოლოს ამ გაყალბებული იარაღების გამო „პროდუქტშიც“ შეიძლება შევცდეთ. ხშირად საუბრობენ მე-12 საუკუნის „რენესანსზე“. უდავოდ დიდი ინტელექტუალური ძვრების საუკუნეა. მაგრამ როგორც კი ამ რუბრიკის ჩარჩოებში მოვაქცევთ, ძალიან უმტკივნეულოდ ვივინყებთ, რომ იგი სინამდვილეში გაცილებით ადრე, დაახლოებით 1060 წელს დაიწყო. ყოველივე ამის გამო, არსებითად მნიშვნელოვანი კავშირი შეიძლება ხელიდან გაგვისხლტეს. მოკლედ, თავს ისე ვაჩვენებთ, თითქოს ჩვენ მიერ თვითნებურად შერჩეული მკაცრად თანაბარი რიტმით რეალობის დანაწილება მაშინაც არის შესაძლებელი, როდესაც თვით რეალობისთვის მსავსე ერთგვაროვანი რიტმი საერთოდ უცხოა. ეს წმინდა წყლის პირობითობაა და მისი დამკვიდრება კიდევ უფრო

მეტ გაუგებრობას გამოიწვევს. ცხადია, უკეთესი საშუალება უნდა ვეძებოთ. მოკლედ, მანამ, სანამ ჩვენ მხოლოდ მონათესავე მოვლენების დროში მიმდინარეობის შესწავლით ვართ დაინტერესებულნი, მხედველობიდან გვრჩება, ის ამბავი, რომ საქმე ბევრად უფრო მარტივადაა. იქნებ პერიოდებად დაყოფა თავად მოვლენებს შევეუსაბამოთ? მაგალითად, რელიგიის ისტორია ფილიპ-ავგუსტის დროს; ანდა ეკონომიკის ისტორია ლუი მე-14 დროს; ანდა წარმოიდგინეთ, რომ ლუი პასტერს ეთქვა: „დღიური, რომელშიც გრევის მეორე პრეზიდენტობის დროს ჩემი ლაბორატორიის მუშაობაა აღწერილი“; ანდა, პირიქით, „ევროპის დიპლომატიის ისტორია ნიუტონიდან აინშტაინამდე“. თვალნათლივ ჩანს, რატომ არის ისტორიის იმპერიებად, მეფეებად ან პოლიტიკურ რეჟიმებად დაყოფა-დანაწილება მაცდუნებელი.

ზემოთ აღნიშნულ მეთოდს, ყველაფერთან ერთად, ხელისუფლებისთვის ტრადიციულად დამახასიათებელი პრესტიჟულობა, როგორც მაკიაველი ამბობდა „სახელმწიფოს ან ხელისუფლების საქმიანობის დიდებული იერი“ უმაგრებს ზურგს. დროის მიმდინარეობის სქემაზე ყველა მოვლენას თავისი ზუსტად განსაზღვრული ადგილი და ხანგრძლივობა აქვს, ეს შეიძლება იყოს ერთი წელი ან ერთი დღე. ერუდიტს ხომ, როგორც ამბობენ, ზუსტი თარიღები უყვარს, ამიტომ გაურკვევლობისადმი ინსტიქტური შიშისა და საკუთარი სინდისის ქენჯნისაგან თავის დასაღწევად ეს მეთოდი მისთვის ძალიან მოსახერხებელია. ისტორიკოსს ალბათ სურს, რომ თავისი საგნის შესახებ ყველაფერი ნაიკითხოს და მოიძიოს. წარმოიდგინეთ, რამდენად სასიამოვნოა

მოვნო და კომფორტულია მისთვის, იდგეს საარქივო მასალის წინ, ხელში ეჭიროს კალენდარი და ანაწილოს, რა მოხდა „მანამდე“, „იმ დროს“, „შემდეგ“. მაგრამ ფრთხილად! დროის ყველაზე ზუსტი მონაკვეთი აუცილებელი არ არის ყველაზე მცირე ერთეულს ემთხვეოდეს (მაშინ ათწლეულს 1 დღე შეცვლიდა და 1 დღეს 1 წამი), ნამდვილი სიზუსტე ხსენებული მოვლენის თვით მის ბუნებასთან შეფარდებაში მდგომარეობს. მოვლენის თითოეულ ტიპს თავისი განსაკუთრებული საზომი ერთეული ანუ ათვლის სისტემა აქვს. შეუძლებელია სოციალური, ეკონომიკური, რელიგიური თუ სულიერი ქმედებების ტრანსფორმაციები ყოველგვარი გაყალბების გარეშე დაემორჩილოს მეტისმეტად შეზღუდულ ქრონომეტრაჟს. თუ მე აზრს გამოვთქვამ დასავლეთის ეკონომიკის უკიდურესად ღრმა ცვლილებების შესახებ და ვიტყვი, რომ ის ცვლილება, რომელიც უცხოური ხორბლის პირველი იმპორტის და გერმანული ან ამერიკული წარმოების დიდ წარმატებას ასახავს და ეს ყველაფერი 1875 და 1885 წლებს შორის მოხდა-მეთქი, ეს მიახლოებითობა ამ ტიპის ანალიზისთვის დასაშვებია იქნებოდა; და, პირიქით, უფრო ზუსტი თარიღი სიმართლესთან კიდევ უფრო დაგვაშორებდა. ანდა იქნებ ფრანკფურტის ხელშეკრულების თარიღი დამხმარებოდა (ეს უცებ მომივიდა თავში)? ამ მეთოდით მე ციფრებისადმი უაზრო თავდადებას უფრო დავამტკიცებდი, ვიდრე სიმართლეს. აპრიორი შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ერთმანეთისგან ერთი შეხედვით განსხვავებულ მოვლენებს ხანდახან ერთმანეთის გადაფარვაც შეუძლიათ. განა მართალია, რომ მეორე იმპერიის პერიოდი იმავდროულ-

ლად ფრანგული ეკონომიკისთვის ახალი პერიოდი იყო? ნუთუ სიმართლეს შეეფერება ზომბარტის აზრი, რომ კაპიტალიზმის აყვავება და პროტესტანტული სულისკვეთების აღმავლობა ერთი და იგივეა? განა მართებულად განსჯის ტიერი-მონიე, რომ დემოკრატია იგივე კაპიტალიზმის „პოლიტიკური გამოხატულებაა“? ჩვენ უფლება არ გვაქვს, ეს დამთხვევები წინასწარ მიღებული გადაწყვეტილებებით უგულებელვყოთ (რაც უნდა ეჭვი გვეპარებოდეს). მათი წინ წამოწევა იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი თუ სათანადო ადგილზე იმყოფებიან და წინასწარ პოსტულატად არ არიან მიჩნეულნი. ზღვის მოქცევა უდავოდაა დაკავშირებული მთვარის ფაზებთან. თუმცა სანამ ამას გავიგებთ, თავდაპირველად ცალცალკე უნდა შევისწავლოთ მოქცევა-მიქცევის პერიოდები და მთვარის ფაზების ცვალებადობა. საინტერესოა საჭიროა თუ არა ეტაპების თანმიმდევრულად შესწავლა, როდესაც შესწავლის ობიექტი მთელი სოციალური ევოლუციაა? ეს არის უმთავრესი პრობლემა. აქ მხოლოდ იმ გზების მითითება შეიძლება, რითაც კლასიფიკაცია უნდა წარიმართოს. არ უნდა დაგავინყდეს, რომ ისტორია ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების ეტაპზე მყოფი მეცნიერებაა. ის ადამიანები, რომლებიც ერთ დროს და ერთ წრეში დაიბადნენ, აუცილებლად ერთნაირ ზემოქმედებას განიცდიან (და ეს განსაკუთრებით პიროვნების ფორმირებისას ხდება). გამოცდილება ადასტურებს, რომ მათი ქცევები მკვეთრად განსხვავდება საგრძნობლად უფროსი ან უმცროსი ასაკობრივი ჯგუფის ადამიანთა ქცევებისგან რაც მათ შორის მწვავე უთანხმოების შემთხვევაში მტკიცდება.

ერთსა და იმავე საკითხზე თვით ურთიერთ-საპირისპირო პოზიციის არსებობაც კი მათ მსგავსებაზე მეტყველებს. ერთი ასაკის ადამიანების მიერ დატოვებული კვალი თაობას ქმნის.

სიმართლე რომ ითქვას, საზოგადოება იშვიათად არის ერთგვაროვანი. ის ყოველთვის სხვადასხვა შრეებად იყოფა და ამ შრეებში თაობები ყოველთვის თანაბრად წარმოდგენილნი არ არიან. განა ის ძალა, რომელიც ახალგაზრდა მუშაზე ზემოქმედებს, მის თანატოლ გლეხზეც ისეთივე ინტენსიურობით იმოქმედებს? ამას ისიც დაუმატეთ, რომ ძალიან განვითარებული კავშირების მქონე საზოგადოებებშიც კი ზოგჯერ რაღაც მიმდინარეობა ძალიან ნელა ვითარდება. მამაჩემი, რომელიც 1848 წელს სტრასბურგში დაიბადა, მეუბნებოდა: „ჩემს ყმანვილობაში პროვინციებში რომანტიკოსები ბევრნი ვიყავით, ამ დროს პარიზი რომანტიზმისგან უკვე შორს იყო.“ ეს ის შემთხვევაა, როდესაც დაპირისპირება დაშორიშორებაში გადადის ხოლმე; ამიტომ როდესაც ფრანგთა რომელიმე თაობაზე ვსაუბრობთ, თვალწინ წარმოგვიდგება რთული და ხშირად წინააღმდეგობებით სავსე სახე. თუმცა გასაგებია, რომ მხედველობაში მხოლოდ ძირითადი შტრიხები გვაქვს.

რაც შეეხება თაობათა პერიოდიზაციას, აქ ზოგიერთი ავტორის პითაგორული ილუზიების მიუხედავად, არავითარი სიზუსტე არ არსებობს. თაობათა შორის საზღვრები პერიოდულად ხან იშლება და ხანაც იკვრება, იმისდა მიხედვით როგორია სოციალური მოძრაობის ტემპი. ისტორიას ახსოვს გრძელი და მოკლე თაობები. იმ ათვლის წერტილების დაჭერა, რომლებისთვისაც მრუდი მიმარ-

თულებას იცვლის, მხოლოდ პირდაპირი დაკვირვებითაა შესაძლებელი.

მაგალითად, მე დავდიოდი სკოლაში. იქ შესვლის თარიღი მნიშვნელოვანია, იმიტომ, რომ სხვა ეტაპების დადგენაში მეხმარება. სხვათა შორის ძალიან ადრე ვიგრძენი, რომ ბევრი თვალსაზრისით მე უფრო ახლოს ვიყავი, იმ თაობასთან, რომელმაც სკოლა ჩემამდე დაამთავრა, ვიდრე იმათთან ვინც ჩემს შემდეგ სწავლობდა. მე და ჩემი მეგობრები ჯერ კიდევ იმათ რიგებს ვავსებდით, ვისაც შეიძლება „დრეიფტის თაობა“ ეწოდოს. შემდგომმა ცხოვრებისეულმა გამოცდილებამ ეს შთაბეჭდილება ვერ გააქარწყლა.

ბოლოს და ბოლოს თაობები ერთმანეთით განიმსჭვალებიან. არ დაგვაინყდეს, რომ სხვადასხვა ინდივიდი ერთსა და იმავე გამლიზიანებელზე შეიძლება არ რეაგირებდეს. ჩვენს ბავშვებს შორის ასაკის მიხედვით უკვე ადვილი გამოსარჩევია ვინ იქნება ომის შემდგომი და ვინ ომისდროინდელი თაობა. თუმცა პირობა აქაც არსებობს. ის ბავშვები, რომლებიც ჯერ ყმანვილობის ასაკში არ შესულან, მაგრამ ადრეული ბავშვობის ასაკიდან უკვე გამოვიდნენ, ტემპერამენტის ინდივიდუალობის მიხედვით ანმეოს მოვლენებს სხვადასხვაგვარად განიცდიან. ამ ბავშვებიდან ყველაზე ადრე მომნიშვნელები ომისდროინდელ თაობად დარჩებიან, დანარჩენი კი ომის შემდგომ თაობაში გადაინაცვლებს.

როგორც ხედავთ, „თაობის“ ცნება ძალიან მოქნილია, როგორც ყველა ის იდეა, რომელიც ცდილობს დამახინჯების გარეშე გამოხატოს ყველაფერი ადამიანური. ამასთან ერთად ის პასუხობს ყველა იმ რეალობაზე, რომელსაც ჩვენ სრულიად კონკრეტულად აღვიქვამთ.

უკვე დიდი ხანია ამ ცნებას თითქმის ინსტინქტურად იყენებდნენ ის დისციპლინები, რომლებმაც თავიანთი ბუნების გამო სხვა დისციპლინებზე ადრე თქვეს უარი მეფეებისა და მმართველების მიხედვით პერიოდიზაციაზე. მაგალითად, აზროვნების ან მხატვრული ხელოვნების ისტორიები. როგორც ჩანს, ამ სიტყვის დანიშნულებაა ადამიანთა ბედი გასაანალიზებლად რაც შეიძლება ბევრი ორიენტირით მოამარაგოს.

მაგრამ ერთი თაობა მოკლე ფაზაა. უფრო ხანგრძლივ ფაზას ცივილიზაცია ეწოდება.

როგორც ლუსიენ ფევრმა დაგვანახა ცივილიზაციის ცნება შემფასებლური განსჯის გაგებისგან ნელა და თანთადანობით გათავისუფლდა. სიტყვის დღევანდელი გაგებით ე.წ. „არაცივილიზებული“ ცივილიზაციების არსებობასაც კი ვუშვებთ. ჩვენ უკვე არაერთხელ ვაღიარეთ, რომ საზოგადოებაში ყველაფერი ურთიერთკავშირსა და ურთიერთმორჩილებაშია: პოლიტიკური და სოციალური სტრუქტურები, ეკონომიკა, სარწმუნოება და აზროვნების ყველაზე მარტივი და ფაქიზი ფორმებიც კი. მაგრამ მიუხედავად კომპლექსურობისა, მას მაინც აქვს საკუთარი ტონალობა, რომლის გამორჩევა და გადმოცემა ძალიან ძნელია. ზოგადი და მარტივი იარლიყების გამოყენება არაფრის მომცემია. გავიხსენოთ, რომ სწორედ მსგავსი „იზმების“ (*Tipismus, konventinalismmus*) გადაჭარბებულმა გამოყენებამ იმსხვერპლა კარლ ლაპრეხტის საკმაოდ მახვილგონივრული მცდელობა ევოლუციის აღწერისა არავინ დავობს იმაზე, რომ ცივილიზაციის გაგებაში წინააღმდეგობები არსებობს. ვინ უარყოფს რომ ჩინური ცივილიზაცია არსებობს და

დიდადაც განსხვავდება ევროპული ცივილიზაციისაგან. თუ საზოგადოებაში გაბატონებული ტონი შეიცვალა, ჩვენ ვასკენით, რომ ერთმა ცივილიზაციამ შეცვალა მეორე. მართალია, დასავლური ადრეულმა შუა საუკუნეებმა რომის იმპერიისგან მემკვიდრეობით ბევრი რამ მიიღო, მაგრამ, ცხადია, რომ ეს სულ სხვა ცივილიზაციაა. ისევე, როგორც დასავლეთის რენესანსის დროინდელი ცივილიზაცია უკვე ვეღარ გაიგივდება ჩვენს დღევანდელ ცივილიზაციასთან. ჩვენი კვლევის ამოცანა კი სწორედ ის არის, რომ ზემოხსენებულ განსხვავებებში რაც შეიძლება მეტი

სიზუსტე და სიცხადე შევიტანოთ.

მოკლედ, ადამიანური დრო არასოდეს დაემორჩილება საათის ულმოებელ ერთფეროვნებას და დროის მკაცრ დანაყოფებს. ადამიანურ დროს ცვალებად რიტმზე მორგებული საკუთარი ერთეული ჭირდება, რომლის საზღვრები, როგორც ამას რეალობა მოითხოვს, მხოლოდ განაპირა ზონებზე გადის.

სწორედ ამგვარი მოქნილი კლასიფიკაციით შეძლებს ისტორია, როგორც ბერგსონი იტყოდა, „თვით რეალობის კონტურების“ პოვნას, რაც ყველა მეცნიერების საბოლოო მიზანია.

თავი მეხუთე

პოზიტივიზმი ამაოდ ცდილობდა მეცნიერებიდან გაეძევებინა მიზეზობრიობის იდეა.

განსჯის დროს ფიზიკოსსა თუ ბიოლოგს ნებისით თუ უნებლიეთ „რატომ“? — „იმიტომ“ უტრიალებს თავში. ცხადია, ისტორიკოსებიც ვერ გაექცევიან აზროვნების ამ საერთო კანონს. ზოგიერთს, მიშლეს მსგავსად, სიცოცხლის უდიდესი დინამიკის ლოგიკურ ახსნას, მისი ერთიან ჯაჭვში მოქცევა ურჩევნია. არიან ისეთებიც, ვინც საკუთარი ინდუქციისა და ჰიპოთეზების მთელ წყებას წარმოაჩენენ ხოლმე. გენეტიკური კავშირი ყველა მათგანშია. მართალია, მიზეზისა და შედეგის ურთიერთკავშირის დადგენა, როგორც ჩანს, ჩვენი გონების ინსტიქტურ მოთხოვნილებას წარმოადგენს, მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ მისი კვლევისას მხოლოდ ინსტიქტს უნდა მივყავართ. ვინაიდან მიზეზობრიობის მეტაფიზიკა ჩვენს ჰორიზონტს სცილდება,

ისტორიის შეცნობისას კაზუალური კავშირის იარაღად გამოყენება კრიტიკულ მიდგომას მოითხოვს.

წარმოვიდგინოთ, რომ მთაში ბილიკზე ადამიანი მიდის. უცებ წაიბორძიკებს და უფსკრულში ვარდება. ეს შემთხვევა ბევრი განმსაზღვრელი ელემენტის თანხვედრამ განაპირობა. მათ შორისაა: მიზიდულობის ძალა, მთის რელიეფი, ხანგრძლივი გეოლოგიური ცვლილებები; ასევე ბილიკი, რომელიც სოფლიდან საზაფხულო საძოვრებისკენ გაიყვანეს თავის დროზე. აქ სრულიად ლოგიკური იქნებოდა გვეთქვა: „ზეციური მექანიკის კანონები სხვანაირი რომ ყოფილიყო, დედამიწის ევოლუცია რომ სხვანაირად წარმართულიყო, მთის მეურნეობაში ცხვრის საზაფხულო გადარეკვა რომ არ არსებობდეს ეს ადამიანი არ გადაიჩეხებოდა.“ მაგრამ თუ მაინც შეეცდებით მიზეზის პოვნას ყვე-

ლა გეტყვით, რომ ამ უბედური შემთხვევის მიზეზი უბრალოდ არასწორად გადადგმული ნაბიჯია. თუმცა ვიცით, რომ ეს ანტეცედენტი მხოლოდ ერთია იმ უამრავ ანტეცედენტს შორის, რომელთა აუცილებელმა არსებობამ ეს შემთხვევა განაპირობა. მაგრამ როგორც ჩანს, მათ შორის „არასწორად გადადგმული ნაბიჯი“. ბევრი თვალშისაცემი ნიშნით გამოირჩევა: ჯერ ერთი, მიზეზთა მთელ ჩამონათვალში ბოლო ადგილი უკავია, მეორეც, ყველაზე ნაკლებ პერმანენტული ხასიათი აქვს და მოვლენათა მიმდინარეობის ზოგად სურათში განსაკუთრებულია. აქ ისიც უნდა ითქვას, რომ სწორედ ამ განსაკუთრებულობის გამო შეიძლებოდა მისი თავიდან აცილება. აქედან გამომდინარე, ვფიქრობთ, რომ ის შედეგთან ყველაზე ახლოს დგას და გვიჩნდება აზრი, რომ გადავარდნის მიზეზი სწორედ ეს „ნაბიჯია“. სალი აზრის კარნახით, რომელიც სამწუხაროდ, მიზეზზე მსჯელობისას ერთგვარი ანთროპომორფიზმის გავლენას ყოველთვის განიცდის, ეს ფრიად გამორჩეული და თანაც მყისიერი კომპონენტი, რომელიც მოვლენათა ზოგად სურათში ბოლო წამს გაჩნდა, საოცრად წააგავს იმ მოქანდაკეს, რომელიც უკვე მზა პლასტიურ მასალას სასურველ ფორმას აძლევს. ჩვეულებრივ პრაქტიკაში მსჯელობისას ისტორიკოსი იგივე საშუალებას მიმართავს. ყველაზე უფრო მყარი და ზოგადი ანტეცედენტების არსებობა აპრიორულ ხასიათს ატარებს. რომელ სამხედრო ისტორიკოსს მოუვა თავში აზრად, რომ გამარჯვების მიზეზთა შორის დაასახელოს მიზიდულობის ძალა, რადგან საბრძოლო რაკეტების ტრაექტორია მასზეა დამოკიდებული; ანდა ადამიანის ფიზიოლო-

გიის თავისებურებებზე გაამახვილოს ყურადღება, რადგან საბრძოლო იარაღი ადამიანს სასიკვდილო ზიანს აყენებს.

ამას გარდა, არსებობს უფრო მუდმივი ხასიათის, მაგრამ ამავე დროს კერძო და განცალკევებული ანტეცედენტი; მას, როგორც წესი, წინაპირობას უწოდებენ. ანტეცედენტებიდან ყველაზე სპეციფიკური ალბათ ის არის, ამავედროულად მიზეზობრივი ძალების მთლიანობაში ერთგვარ განმასხვავებელს წარმოადგენს. სწორედ ამ უკანასკნელს ვანიჭებთ უპირატესობას და ვუწოდებთ მიზეზს. მაგალითად, შეიძლება ითქვას, რომ ლოუს დროინდელი ინფლაცია ფასების გლობალური აწევის მიზეზი გახდა. საფრანგეთში გარკვეული ეკონომიკური ნიადაგის არსებობა, რომელიც უკვე ჰომოგენურია და საკმაოდ განვითარებული კავშირები გააჩნია მხოლოდ პირობად უნდა ჩაითვალოს. მაგალითად, ფულის მიმოქცევის ფართო შესაძლებლობები, რა თქმა უნდა, ინფლაციამდეც არსებობს, მაგრამ ამ შესაძლებლობათა წყალობით ფულის დიდ არეალზე გავრცელება ბოლოს ფასების აწევას განაპირობებს.

უდავოა, რომ სწორედ საერთოდან კერძოს გამორჩევის უნარი ედება საფუძვლად მეცნიერული კვლევის ნაყოფიერებას. რატომ უნდა დავამძიმოთ სურათი თითქმის უნივერსალური ხასიათის ანტეცედენტებით? ისინი ძალიან ბევრი მოვლენისთვის საერთოა, ამიტომ მათი განცალკევებით მოხსენიება მოვლენათა გენეალოგიაში სრულიად ზედმეტია.

მართალია მე ვიცი, რომ ჰაერის შემადგენლობაში ჟანგბადი რომ არ იყოს, ხანძარი არ გაჩნდებოდა, მაგრამ თუ გაჩნდა, მე, რა თქმა უნდა, მისი უშუალო მიზეზი მაინტერესებს.

ბუნების კანონები, რომლებითაც საბრძოლო რაკეტების ტრაექტორია იმართება, თანაბარწილად მოქმედებს როგორც ბრძოლის მოგებაზე, ესევე წაგებაზე. ე.ი. თუ ორივეს ამ საერთო კანონით ავსხნით, თითოეულის ცალ-ცალკე ასახსნელად აღარ გამოგვადგება. თუმცა ამ მიდგომის უპირობო აბსოლუტადმდე აყვანა არ შეიძლება. იერარქიული კლასიფიკაცია ხომ სინამდვილეში მხოლოდ და მხოლოდ ერთ-ერთი ხელსაყრელი საშუალებაა. ანუ სინამდვილე წარმოგვიდგენს მომქმედი ძალების უსასრულო წყებას, რომელიც შემდეგ აუცილებლად ერთ მოვლენაში იყრის თავს. ხოლო მათ შორის არჩევანს იმაზე შევაჩერებთ, რომელიც ჩვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას დაიმსახურებს. და მაინც, ეს მხოლოდ და მხოლოდ არჩევანია და მეტი არაფერი. ის იდეა, რომ სხვა უბრალო წინა პირობებს შორის განსაკუთრებული თვისობრივობით გამორჩეული პირობა უეჭველად მიზეზად ჩაითვალოს, მეტისმეტად თვითნებურია. თვით სიმძიანიც კი, რომელიც ასე იყო შეპყრობილი ზედმინევენითი სიზუსტით და ყოველთვის ცდილობდა (ჩემი აზრით, ამაოდ) დაედგინა უფრო მკაფიო განსაზღვრებები, ჩანს, რომ ბოლოს ზემოხსენებული სხვაობის შეფარდებით ხასიათს აღიარებს და ამბობს: „ექიმისთვის ეპიდემიის მიზეზი მიკრობის გავრცელებაა, ხოლო უსუფთაობა და სიღატაკით შერყეული ჯანმრთელობა — მხოლოდ წინა პირობა; სოციოლოგისა და ფილანთროპისთვის კი სიღატაკე იქნება მიზეზი, ხოლო ბიოლოგიური ფაქტორი — წინაპირობა.“ რაც შეეხება ნამდვილ მეცნიერს ის, ყოველთვის პატიოსნად აღიარებს, რომ პერსპექტივა კვლევის თვალთახედვის კუთხის შეცვლასთან

ერთად იცვლება. ისტორიკოსი მხოლოდ ერთი მიზეზის აღიარებას უნდა მოერიდოს, რადგან ეს ფორმა ხშირად დამნაშავეს ძებნის ფარულ ფორმას ემსგავსება, ხოლო საფუძვლად ფასეულ მიზეზთა შერჩევითი მისადაგება ედება. „ვისი ბრალია ან ვისი დამსახურებაა?“ — მსგავს კითხვებს ხომ მოსამართლე სვამს! მეცნიერის კითხვა კი არის „რატომ?“ და მან კარგად უნდა იცოდეს, რომ პასუხი შეიძლება მარტივი არ იყოს. მონიშმი, როგორც მიზეზის დადგენის საშუალება ისტორიკოსისთვის ყუველთვის მიუღებელი იქნება. მნიშვნელობა არა აქვს რა დაედება მას საფუძვლად: გაბატონებული ცრუ აზრი, ლოგიკოსის პოსტულატი, თუ სასამართლო მოხელის კაპრიზი. ისტორიკოსი ცდილობს იპოვოს კაზუალური ტალღების ჯაჭვი და მათი ბუნებრივი სიმრავლე სულაც არ აშინებს. ისტორიული ფაქტი თავისი არსით იგივე ფსიქოლოგიური ფაქტია; ანუ მისი ანტიცედენტი, როგორც წესი, სხვა ფსიქოლოგიურ ფაქტებს შორის უნდა ვეძებოთ. რა თქმა უნდა, ადამიანის ბედი ფიზიკური სამყაროს შემადგენელი ნაწილია და ამიტომ ამ უკანასკნელის მთელ სიმძიმეს თვითონაც ინაწილებს. მაგრამ იქაც კი, სადაც ამ გარე ძალების ჩარევა უხეში ჩანს, მათ ქმედებას მხოლოდ ადამიანი და მისი გონება აძლევს მიმართულებას. ევროპის მოსახლეობის შემცირების პირველი მიზეზი შავი ჭირი გახდა. აქვე უნდა ითქვას, რომ ეპიდემიის სწრაფ გავრცელებას სოციალურმა და ფსიქოლოგიურმა პირობებმაც შეუწყო ხელი. ხოლო ეპიდემიის მორალურ შედეგს გრძნობათა კოლექტიური ფორმებისადმი მიდრეკილებით ავსხნიდი. ისტორიკოსებს მიაჩნიათ, რომ ფსიქოლოგია მხოლოდ ნა-

თელ ცნობიერებას შეისწავლის. ზოგიერთი ისტორიული წიგნის კითხვისას ისეთი შთაბეჭდილება რჩება თითქოს კაცობრიობა მხოლოდ ლოგიკურად მოაზროვნე ადამიანებისგან შედგებოდეს. თითქოს მათი ქმედებების მიზეზები იმდენად ნათელი იყოს, რომ ამოსაცნობიკ არაფერი რჩებოდეს. მენტალური ცხოვრებისა და მისი იდუმალი სიღრმეების კვლევა კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რამდენად რთული და აუცილებელია რომელიმე ცალკე აღებული მეცნიერებისთვის დანარჩენ მეცნიერებებთან ფეხის აწყობა. გავიხსენოთ ძველი ეკონომიკური თეორიის მიერ დაშვებული და შემდეგ არაერთხელ გამეორებული შეცდომა, რომლის განზოგადებაც თავისუფლადაა შესაძლებელი. ჰომო-ეკონომიკუსში ყველაზე ცუდი ის კი არ იყო, რასაც მას საზოგადოდ მიაწერდნენ, ანუ მომხვეჭელობა და მხოლოდ საკუთარ მოგებაზე ფიქრი, არამედ ის მცდარი აზრი, რომ მას ამ მოგებაზე ნათელი წარმოდგენა ჰქონდა. ჯერ კიდევ ნაპოლეონი აღნიშნავდა, რომ „წინასწარ დაგეგმვაზე უფრო იშვიათი არაფერია“. ნუთუ ის მძიმე მორალური ატმოსფერო, რომელშიც ამჟამად ვცხოვრობთ, ჩვენში საღი აზრის ჩამოყალიბებას შეუწყობს ხელს? ისტორიაში ყველგან და ყოველთვის საკითხის მოტივამდე დაყვანა ალბათ სერიოზულად გააყალბებდა ნამდვილ მიზეზებს. მაინც რა საინტერესო ანტინომია შეინიშნება საგნისადმი ამდენი ისტორიკოსის ასეთ ცვალებად დამოკიდებულებაში?!, როდესაც საჭიროდ დადგინდეს რაიმე ქმედებას მართლა ჰქონდა თუ არა ადგილი, ისტორიკოსები შესაშურ სკრუპულოზობას იჩენენ, მაგრამ როგორც კი საქმე ამავე ქმედების მიზეზებს შეეხება, ისინი სულ

მცირე ალბათობითაც კმაყოფილდებიან; ამ უკანასკნელს კი ბანალური ფსიქოლოგიისათვის დამახასიათებელი აფორიზმი შეიძლება დაედოს საფუძვლად; აფორიზმს კი თანაბარწილად შეუძლია გაამართლოს ან გაამტყუნოს ეს ალბათობა.

ორი ფილოსოფიურად განსწავლული კრიტიკოსი გერმანელი გეორგ ზიმელი და ფრანგი ფრანსუა სიმიანი ამგვარი ლოგიკური შეცდომების აღმოჩენისას კარგად ხალისობდნენ. გერმანელი ისტორიკოსის აზრით, ჰებერტისტები რობესპიერთან მშვენიერ დამოკიდებულებაში იყვნენ მანამ, სანამ ის მათ ყველა სურვილს ემორჩილებოდა, მაგრამ როგორც კი მეტისმეტად ძლევამოსილად მიიჩნიეს, მაშინვე განუდგნენ. აქ, ზიმელის აზრით, ორი შეხედულება იგულისხმება: ერთი მხრივ კეთილისმყოფლობა მაღლიერების გრძნობას კი ბადებს, მაგრამ, მეორე მხრივ, სხვის მორჩილებაში ყოფნა არასასურველია. ამ ორი აღიარებული შეხედულებიდან არც პირველია უტყუარი და არც მეორეა მცდარი. მაგალითად, არსებობს აზრი, რომ რომელიმე პარტიისადმი მონური მორჩილება თვით ამ პარტიისათვის ზიზლის მომგვრელი უფროა, ვიდრე პატივისცემის ღირსი და ჩვენც ამ აზრს სიამოვნებით ვიზიარებთ, თუმცა არც იმის უარყოფა შეგვიძლია, რომ ბევრი ძლევამოსილი დიქტატორი უსაზღვრო შიშს თესავს და ამით ყველაზე მცირე წინააღმდეგობასაც კი ახშობს. გავიხსენოთ ერთი სქოლასტიკოსის სიტყვები: „ხელისუფლებას ხომ ცვილის ცხვირი აქვს, ამიტომ სულ არ უჭირს, რომ თავისი ცვილის ცხვირი ხან მარცხნივ მიატრილოს და ხანაც მარჯვნივ“. ალბათ იგივეს ვიტყვით საღი აზრის ე.წ. ფსიქოლოგიური უტყუარობის შესახებაც.

ცდომილება მოცემულ შემთხვევაში იგივე ხასიათისაა, რაც ან უკვე განადგურებული ფსევდოდეტერმინიზმის დროს იყო.

ფიზიკური მოვლენისა თუ სოციალური ფაქტისადმი ადამიანის დამოკიდებულება არ გავს საათის მექანიზმს, რომელიც ყოველთვის ერთი მიმართულებით მოძრაობს.

ვერ გავიზიარებ რენანის მტკიცებასიმის შესახებ, რომ უდაბნო „მონოთეისტურია“, ვინაიდან მისი მაცხოვრებლები სხვადასხვანაირად აღიქვამენ და ხედავენ მას. იმ შემთხვევაში, თუ ვივარაუდებთ, რომ სოფლის მაცხოვრებლებისათვის მთავარი იყო წყაროების, ჭებისა თუ ტბების სიახლოვეს ცხოვრება, წყლის სიმცირეს დასახლებული პუნქტების სიმჭიდროვე უნდა გამოენიჭია, ხოლო წყლის სიუხვეს, პირიქით ისინი უნდა დაეფანტა მოსახლეობა. სიმჭიდროვის მიზეზი ასევე შეიძლება ყოფილიყო ზრუნვა უსაფრთხოებაზე, ურთიერთდახმარების საჭიროება ან, უბრალოდ, ჯოგური ინსტინქტი; როგორც დედამიწის ყველა იმ კუთხეში, სადაც წყლის ნაკლებობას არ უჩივიან. შეიძლება პირიქითაც მოხდეს (როგორც სარდინიის ზოგიერთ კუთხეში), როდესაც საცხოვრებელი კარ—მიდამოს შუაგულშია აშენებული, მაგრამ ეს ახირებული გულისნადილი წყლისთვის დიდ მანძილზე სიარულის ფასად უჯდებათ. ადა-

მიანი ხომ თავისი ბუნებით ფრიად არაერთგვაროვანია!

მაგრამ დასკვნის გამოტანას ნუ ვიჩქარებთ. მსგავს შემთხვევაში შეცდომას ახსნა არ იწვევს. იგი მთლიანად მისი აპრიორიზმით არის განპირობებული. თუმცა მაგალითები კიდევ ბევრია, მაგრამ შესაძლოა, რომ გარკვეულ სოციალურ პირობებში ადამიანთა დასახლებას სწორედ წყლის სიახლოვე განაპირობებდეს. უდავო მხოლოდ ის არის, რომ ეს მიზეზი მიზეზთა შორის შეიძლება გადამწყვეტი სულაც არ იყოს. არც ისაა გამორიცხული, რომ ჰებერტისტებს მართლაც ჰქონოდათ ის მოტივები, რომლებსაც ისტორიკოსი მიაწერდა. ხოლო შეცდომას წარმოადგენს ამ ჰიპოთეზის წინასწარ ჭეშმარიტებად მიჩნევა. ჯერ მისი დამტკიცებაა საჭირო. მას შემდეგ, რაც მტკიცებულებას მოვიპოვებთ (რომლის ჭეშმარიტებად მიჩნევის უფლება არ გვაქვს), ისლა დაგვრჩენია გავალრმაოთ ანალიზი და დავინტერესდეთ, ამა თუ იმ ჯგუფმა რატომ აირჩია ასეთი ფსიქოლოგიური განწყობა. და თუ გონებრივი და მგრძნობელობითი რეაქცია თავისთავად არ არსებობს, მისი გამომწვევი მიზეზების აღმოჩენა ჩვენი მთავარი ამოცანაა. მოკლედ, ისტორიაში, როგორც ნებისმიერ სხვა დარგში, მიზეზების პოსტულირება დაუშვებელია. ისინი ყოველთვის უნდა მოვიძიოთ.

* * *

დიმიტრი უზნაძე

1886 - 1950

დიმიტრი უზნაძე დაიბადა 1886 წელს ზესტაფონთან ახლოს სოფელ საქარაში. ფილოსოფიური და ფსიქოლოგიური განათლება მიიღო ლაიფციგში ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის ფუძემდებელთან ვილჰელმ ვუნდტთან. მონაწილეობდა თბილისის უნივერსიტეტის დაარსებაში, სადაც გახსნა ფსიქოლოგიის ლაბორატორია და კათედრა (1918). საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შექმნისთანავე სათავეში ჩაუდგა ფსიქოლოგიის ინსტიტუტს (1941). მან ჩამოაყალიბა

ავტორის შესახებ

ქართული ფსიქოლოგიური სკოლა, რომელიც ძირითადად მის მიერ შექმნილ განწყობის ზოგადფსიქოლოგიურ თეორიას სწავლობდა და ავითარებდა.

დიმიტრი უზნაძე ცდილობდა შეესწავლა ქცევის მიზანშეწონილობის საკითხი. ყოველგვარი ქცევა ფსიქიკით იმართება და მიზანშეწონილად მიმდინარეობს, ანუ ცოცხალი არსება გარემოში თავისი „მიზნების“ შესაბამისი აქტივობის განხორციელებას ახერხებს. უნდა არსებობდეს ფსიქიკური მექანიზმი, რომელიც ამას უზრუნველყოფს. გარკვეული ძიების შემდეგ ჯერ თეორიულად, ხოლო შემდეგ ემპირიულად, უზნაძემ მიაგნო ასეთ მექანიზმს და მას განწყობა უწოდა. განწყობა არის სუბიექტის მთლიანი მდგომარეობა, რომელიც გამოხატავს მის მზაობას კონკრეტული ქცევის შესასრულებლად. განწყობა წარმოიქმნება მოთხოვნილებისა და მისი დამაკმაყოფილებელი სიტუაციის საფუძველზე და განსაზღვრავს ყოველგვარი სახის ფსიქიკური აქტივობის აღძვრასა და მიმდინარეობას. განწყობა მიზანშეწონილ სახეს აძლევს ამ აქტივობას, ვინაიდან მასში ქცევის განხორციელებისთვის საჭირო ყველა სუბიექტური და ობიექტური მონაცემია ასახული. განწყობა არის ცოცხალ არსებათა (ცხოველის, ადამიანის) მოქმედების უნივერსალური ფსიქიკური მექანიზმი, ამიტომ ის არაა ცნობიერი. ადამიანის სპეციფიკურობა ისაა, რომ იგი აცნობიერებს ქმედების მომზადებისა და განხორციელების პროცესში აღმოცენებულ პრობლემებს. განწყობის ფსიქოლოგიის განვითარების მეორე ეტაპზე ჩამოყალიბდა „ობიექტივაციის კონცეფცია“, რომლითაც განისაზღვრა ცნობიერების მონაწილეობა განწყობის ფორმირებასა და ქცევის რეგულაციაში.

დიმიტრი უზნაძემ შეიმუშავა განწყობის კვლევის ეფექტური მეთოდი. მისი საშუალებით ხელოვნურად იქმნება და ფიქსირდება წინასწარი მზაობა (განწყობა) სხვადასხვა ობიექტების აღსაქმელად, შემდეგ კი აღირიცხება, რა ზემოქმედება მოახდინა მან მომდევნო აქტივობაზე. ე.წ. „ფიქსირებული განწყობის“ მეთოდით უზნაძემ და

მისმა მიმდევრებმა დაადგინეს განწყობის ზოგადი თვისებები: არაცნობიერობა და მთლიანობა. გამოვლინდა აგრეთვე განწყობის ინდივიდუალურ-ტიპოლოგიური ნიშნები (დინამიკურობა, სტატიკურობა და ა.შ.). ამის საფუძველზე შესაძლებელი გახდა ადამიანთა დიფერენცირება განწყობის ტიპების მიხედვით; გაირკვა, როგორ იცვლება განწყობის ტიპი სხვადასხვა სახის ფსიქიკური დარღვევების შემთხვევაში და ა.შ.

დიმიტრი უზნაძე თითქმის სამი ათეული წლის განმავლობაში აყალიბებდა და აუმჯობესებდა ფსიქოლოგიურ სისტემას, რომელიც განწყობის გარდა, სხვა კონცეპტებსაც შეიცავდა. წიგნში „ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის საფუძვლები“ (1925) მოცემულია სისტემის პირველი ვერსია, ე.წ. ბიოსფერული კონცეფციის სახით; წიგნში „ძილი და სიზმარი“ (1936) კრიტიკულად არის გაანალიზებული სიზმრის თეორიები (მათ შორის ფსიქონალიზური) და ჩამოყალიბებულია ორიგინალური თვალსაზრისი „არარეალიზებული განწყობის“ და „ფუნქციური მოთხოვნილების“ ცნებათა საფუძველზე; „ზოგადი ფსიქოლოგია“ (1940) არის სახელმძღვანელო, რომელშიც ფსიქოლოგიის ზოგადი საკითხები განხილულია განწყობის თეორიის ჩრდილში; მონოგრაფიაში „ბავშვის ფსიქოლოგია“ (1947) განხილულია ბავშვის ფსიქიკური განვითარების ძირითადი კანონზომიერებანი და გამოთქმულია საინტერესო მოსაზრებები განვითარების პრობლემაზე, ასაკობრივ პერიოდიზაციაზე, ასევე თამაშის, სწავლის, შემოქმედების და ა.შ. საკითხებზე; „განწყობის ფსიქოლოგიის ექსპერიმენტული საფუძვლები“ შემაჯამებელი ნაშრომია, რომელშიც თავმოყრილია განწყობის ფსიქოლოგიურ სკოლაში მოძიებული ძირითადი მონაცემები.

უზნაძე იყო პირველი, რომელმაც ფსიქოლოგიური კვლევის ისტორიაში თეორიულად დაასაბუთა და ემპირიულად შეისწავლა ისეთი არაცნობიერი ფსიქიკური რეალობა (განწყობა), რომელიც თავის თავში აერთიანებს აქტივობის აუცილებელ მომენტებს და მოქმედებს როგორც ქცევის მიზანშეწონილი განხორციელების ფსიქოლოგიური მექანიზმი. უდიდესია დიმიტრი უზნაძის ღვაწლი ქართული მეცნიერების წინაშე. მან სათავე დაუდო საქართველოში მეცნიერულ (ექსპერიმენტულ) პედაგოგიკას, იყო ქართული ფილოსოფიური სკოლის ერთ-ერთი ფუძემდებელი, ფსიქოლოგიური მეცნიერების ორგანიზატორი და საქვეყნოდ აღიარებული ქართული ფსიქოლოგიური სკოლის დამაარსებელი.

დიმიტრი უზნაძე გარდაიცვალა 1950 წელს.

* * *

განწყობის ფსიქოლოგია

განწყობა

1. მიზანშეწონილობის პრობლემა: მექანიციზმი და ვიტალიზმი — ორგანიზმი როგორც მთლიანი მოქმედობს, იგი როგორც მთლიანი უპასუხებს გარემოს ზემოქმედებას; და ამის შესაძლებლობას მას, როგორც ზემოთ დავინახეთ, მისი საოცარი ანატომიური და ფიზიოლოგიურ თავისებურება აძლევს. მაგრამ ამ მთლიან მოქმედებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში ექნებოდა აზრი, თუ რომ იგი მიზანშეწონილად წარიმართებოდა, ე.ი. თუ რომ იგი ორგანიზმს მისი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისა და გარემოსთან საზოგადოდ უკეთ შეგუების შესაძლებლობას მისცემდა. ჩვენ ვიცით, რომ ცოცხალ ორგანიზმის სწორედ ასეთი მიზანშეწონილი მოქმედების უნარი ახასიათებს: უამისოდ იგი დაიღუპებოდა, უამისოდ სიცოცხლე საზოგადოდ შეუძლებელი იქნებოდა, უამისოდ მის მოქმედებას არავითარი აზრი არ ექნებოდა.

და აი იბადება საკითხი: როდის არის ეს მიზანშეწონილი მოქმედება შესაძლებელი? როგორ ახერხებს ორგანიზმი მას? ამ ძველადძველ საკითხზე ორი განსხვავებული პასუხი იყო დღემდე ბურჟუაზიულ მეცნიერებაში გავრცელებული: მექანიცისტური და ვიტალისტური. თანახმად მექანიცისტური შეხედულებისა, ორგანიზმის მოქმედებას წმინდა მექანიკური კანონზომიერება განსაზღვრავს: ორგანიზმი ნამდვილი მანქანაა, რომლის მუშაობაც გარედან მომდინარე ზეგავლენაზე დამოკიდებული. თავისი უკიდურესი გამოხატულება მექანიციზმმა დეკარტის ცნობილ შეხედულებაში ჰპოვა, რომლის მიხედვითაც ცხოველი ნამდვილ მანქანას, ავტომატს წარმოადგენს, და მისი ქცევის მიზანშეწონილობა მისი აქტიური ჩარევის გარეშე ისახება. თანამედროვე ფსიქოლოგიურ მეცნიერებაში მექანიციზმს განსაკუთრებით ე.წ. რეფლექსოლოგია და ბიჰევიორიზმი იცავენ: მათი რწმენით, ცხოველისა და ადამიანის ქცევის გასაგებად, ბოლოს და ბოლოს, მხოლოდ ფიზიკურ-ქიმიკური კანონზომიერების შესწავლაა საკმარისი, იმიტომ რომ ცოცხალი ორგანიზმის ქცევაც ბუნების მოვლენაა, იგი არაფერს სპეციფიკურს არ შეიცავს და, როგორც ყველაფერი ბუნებაში, ფიზიკურ-ქიმიკურ პროცესებზე უნდა იქნეს დაყვანილი.

ვიტალისტური შეხედულება სულ სხვა პოზიციაზე დგას. მისი აზრით, ცხოველის მოქმედების მიზანშეწონილების ფიზიკო-ქიმიკურად ახსნა დამარწმუნებელი არაა. ორგანიზმი, როგორც სიცოცხლის მატარებელი, არსებითად განსხვავდება არაორგანული ნივთიერებისაგან, და ამიტომ მის მოქმედებას სრულიად თავისებური ფაქტორი განსაზღვრავს: ორგანიზმის ქცე-

ვის მიზანშეწონილება ფიზიკო-ქიმიკური პროცესების ნიადაგზე როდი აიგება; იგი სპეციფიკური ფაქტორიდან გამომდინარეობს, რომელსაც ყოველი ცოცხალი ორგანიზმი შეიცავს. ეს ფაქტორი წმინდა არამატერიალურ არსს ან ძალას წარმოადგენს. ზოგი მას ენტელექიას უწოდებს, ზოგი ფსიქოიდს, ზოგი სასიცოცხლო ენერგიას. იგი დამოუკიდებლად მოქმედობს ორგანიზმზე და შიგნიდან წარმართავს მას ამა თუ იმ მიმართულებით, იმის მიხედვით, თუ რა სჭირდება ორგანიზმს ამჟამად. ასე ჩნდება მიზანშეწონილი ქცევა. ეს უკანასკნელი, მაშასადამე, ახსნას არ მოითხოვს: ცოცხალ ორგანიზმს იმთავითვე აქვს თანდართული საგანგებო ძალა, რომელიც მას მიზანშეწონილი მოქმედების უნარს ანიჭებს. ასეთია ვიტალისტური თვალსაზრისი.

თავისთავად იგულისხმება, არც ერთი ეს თვალსაზრისი არაა მისაღები. მექანიციზმი ცოცხალი ორგანიზმის სპეციფიკურობას უარყოფს. მაშასადამე, სიცოცხლე მისთვის განვითარების ახალ საფეხურს არ წარმოადგენს: იგი კვლავ არაორგანული ნივთიერების კანონზომიერებათა ფარგლებში რჩება. ვიტალიზმი მეორე უკიდურესობაში ვარდება: იგი ორგანულსა და არაორგანულს შორის გარდუვალ უფსკრულს თხრის, მათ შორის აბსოლუტურ განსხვავებას სჭერებს, რამდენადაც იმას, რაც სპეციფიკურია ორგანიზმისათვის, არამატერიალურად აცხადებს.

ეს საკითხი მხოლოდ მატერიალისტური დიალექტიკის ნიადაგზე შეიძლება გადაწყდეს: ორგანულსა და არაორგანულს შორის უფსკრული არ არსებობს: რამდენადაც ორგანულიც მატერიის მოძრაობის ერთ-ერთ ფორმას წარმოადგენს, ისიც არაორგანულის მსგავსად, მატერიალურის კანონზომიერებას ემორჩილება. მაშასადამე, ყველაფერი, რაც მასში ხდება, გარკვეული ფიზიკურ-ქიმიკური მიზეზით უნდა იქნეს ახსნილი: ორგანული, ცოცხალი, ისე როგორც არაორგანულიც, მიზეზ-შედეგთა უწყვეტ ჯაჭვშია ჩართული; და იმისთვის, რომ მასში რაიმე მოვლენის გაგება მოახერხო, უთუოდ მისი მიზეზი უნდა გამოჩნდეს. ერთი სიტყვით, ყველაფერი მიზეზით არის განსაზღვრული.

ვიტალიზმის ძირითადი შეცდომა ისაა, რომ ორგანიზმში იგი ძალის არსებობას გულისხმობს, რომლის მოქმედებასაც მიზეზი კი არა, მიზანი განსაზღვრავს: თუ ორგანიზმისათვის, მაგ: ესა და ეს მოძრაობაა ხელსაყრელი, საჭირო, ერთი სიტყვით, მიზანშეწონილი, ეს ძალა სწორედ ამ მოძრაობას წარმოაქმნევინებს მას. მაგრამ არც ისაა სწორი, რასაც მექანიზმი უჭერს მხარს: მართალია, ორგანულიც მატერიის მოძრაობის ერთ-ერთი ფორმაა, და მისი არაორგანულისაგან სრული მონყვეთა არ შეიძლება. მაგრამ იგი ცოცხალი მატერიაა და, როგორც უფრო მაღალი ფორმა მატერიის განვითარებისა, მისი ორგანიზაციის უმაღლეს საფეხურს წარმოადგენს. როგორც ასეთი, იგი ახალ რომელობით თავისებურებას შეიცავს და, მაშასადამე, მთლიანად არაორგანულის კანონზომიერებაზე ვერ დაიყვანება: იგი ახალ, სპეციფიკურ კანონზომიერებას, ბიოლოგიურ კანონზომიერებას გულისხმობს, რომლის გარეშეც ორგანიზმის მოქმედების გაგება სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა.

2. მიზანშეწონილების პრობლემა: განწყობა — როგორ უნდა გავიგოთ ორგანიზმის ეს სპეციფიკური თავისებურება? ენგელსი ამბობს, რომ „მიზანშეწონილი მოქმედება ჩანასახში

ყველგან არსებობს, სადაც კი პროტოპლაზმა არის, სადაც ცოცხალი ცილა არსებობს და რეაგირებს, ე.ი. თუნდ სულ მარტივ მოძრაობას იძლევა, როგორც შედეგს გარედან მომდინარე გარკვეული გალიზიანებისას. ასეთ რეაქციას აქაც კი აქვს ადგილი, სადაც ჯერ კიდევ არავითარი უჯრედი არ არსებობს, მით უმეტეს, ნერვული უჯრედი“-ო.

მაშ, ნათელია, რომ ყოველი ცოცხალი არსისათვის, ყოველი მეტად თუ ნაკლებად რთული ორგანიზმისათვის ძირითადში მიზანშეწონილი ქცევაა დამახასიათებელი. იგი არის ის სპეციფიკური თავისებურება, რომელიც ორგანული მატერიის რომელობითს მონაპოვარს წარმოადგენს და არაორგანულისათვის სრულიად უცხოა. ჩვენი პრობლემა, მაშასადამე, იმაში მდგომარეობს, რომ გავარკვიოთ, თუ როგორაა შესაძლებელი, რომ ორგანიზმის, როგორც მატერიის ერთ-ერთი ფორმის, ქცევა უდაოდ მიზეზობრივად იყოს განსაზღვრული, მაგრამ იმავე დროს მიზანშეწონილობითაც ხასიათდებოდეს.

ვნახოთ ჯერ, საიდანაა, რომ ცოცხალი არსების ქცევა მიზანშეწონილი ხასიათისაა. უდაოა, რომ ქცევის ეს ნიშანი ცოცხალი ორგანიზმის რომელიღაც განსაკუთრებით სპეციფიკური თავისებურებებიდან უნდა გამომდინარეობდეს. მაშასადამე, პირველ რიგში გამოსარკვევია, თუ რა უნდა ჩაითვალოს ამ სპეციფიკურ თავისებურებად, ისეთ თავისებურებად, რომ მის გარეშე ცოცხალი ორგანიზმის არსებობაც კი შეუძლებელი იყოს.

დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ცოცხალი ორგანიზმის ძირითადი განსაკუთრებით ნიშანდობლივითავე თავისებურება, რომლითაც იგი მკვეთრად განსხვავდება არაორგანულ სხეულისაგან, ისაა, რომ იგი გარემოსთან ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლის განუწყვეტელ ურთიერთობაში იმყოფება. როგორც ყველამ იცის, გარეშე ამ ურთიერთობისა, სიცოცხლე სრულიად შეუძლებელი იქნებოდა. „სიცოცხლე ცილოვან ნივთიერებათა არსებობის ფორმაა, რომლის არსებითს მომენტსაც გარემო ბუნებასთან ნივთიერებათა მუდმივი გაცვლა-გამოცვლა შეადგენს და რომელიც ამ გაცვლა-გამოცვლის შეწყვეტასთან ერთად ისპობა“-ო, ამბობს ენგელსი. რასაკვირველია, ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლის შესახებ არაორგანულ სინამდვილეშიც შეიძლება ლაპარაკი, იმიტომ, რომ ქიმიკური პროცესებს არსებობა ყველგან დასტურდება. მაგრამ აქ სულ სხვაგვარ გაცვლა-გამოცვლასთან გვაქვს საქმე: „არაორგანულ სხეულთა შემთხვევაში ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლა არღვევს მათ, ხოლო ორგანულ სხეულთა შემთხვევაში იგი მათი არსებობის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს“-ო, გვეუბნება ენგელსი. ამიტომ ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლა, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, მხოლოდ ცოცხალი ორგანიზმისთვისაა დამახასიათებელი.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ცოცხალი არსების სპეციფიკურ თავისებურებას, განვითარების რა საფეხურზეც უნდა იდგეს იგი, ყველგან ნივთიერებათა გაცვლა-გამოცვლა შეადგენს.

სხვანაირად ეს იმას ნიშნავს, რომ ცოცხალ ორგანიზმს ის გარემოება ახასიათებს, რომ იგი ყოველთვის რაიმე მოთხოვნილებების მატარებელია, რომ მას ყოველთვის რაიმე მოთხოვნილება, პირველ რიგში, ნივთიერი მოთხოვნილება აქვს. არაორგანული სხეულის შესახებ ამის თქმა, რასაკვირველია, არ შეიძლება: ნივთიერების გაცვლა-გამოცვლა მას არ ესაჭიროება, მოთხოვნილება მას არა აქვს.

ამრიგად, ჩვენ ვრწმუნდებით, რომ ცოცხალ ორგანიზმს ორი თავისებურება აქვს, რომლის მსგავსსაც არაორგანულ სინამდვილეში ვერაფერს ვხვდებით: ერთი — მიზანშეწონილი ქცევა და მეორე — მოთხოვნილება.

ძნელი შესამჩნევი არაა, რომ მათ შორის უეჭველი კავშირი არსებობს: მიზანშეწონილ ქცევას მოთხოვნილების ფაქტი უდევს საფუძვლად. თუ ცოცხალი ორგანიზმი ქცევის აქტს მიმართავს, ამას მხოლოდ იმიტომ შვრება, რომ სხვანაირად მოთხოვნილების დაკმაყოფილება შეუძლებელია. მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების საშუალებებს მხოლოდ გარეგნულად შეიცავს. მაშასადამე, ცოცხალი არსება იძულებული ხდება, ბუნებასთან სათანადო ურთიერთობა დაამყაროს, ე.ი. გარკვეულ ქცევის აქტებს მიმართოს.

მაშასადამე, უდავოა, რომ ქცევა საზოგადოდ მოთხოვნილების ნიადაგზეა აღმოცენებული, რომ იგი მოთხოვნილების პროდუქტს წარმოადგენს.

მაგრამ რატომაა, რომ ეს ქცევა მიზანშეწონილია? როგორ ახერხებს ორგანიზმი, რომ სწორედ მიზანშეწონილ ქცევას მიმართავს? უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს საკითხიც მოთხოვნილების ცნებასთან დაკავშირებით უნდა გადაწყდეს.

სანამ სხეული მოკლებულია მოთხოვნილებას, მასსა და დანარჩენ სინამდვილეს შორის სრულიად ინდიფერენტული დამოკიდებულება არსებობს: რა იმოქმედებს და რამდენად იმოქმედებს ამ სხეულზე, ეს სულერთია. იგი თავიდან ბოლომდე პასიურად განიცდის ამ ზემოქმედებას. მაგრამ რა წამს სხეულს მოთხოვნილება უჩნდება, იმ მომენტიდან სინამდვილესა და მას შორის ინდიფერენტული ურთიერთობის გაგრძელება შეუძლებელი ხდება: ამიერიდან ცოცხალი ორგანიზმი იმიტომ ამყარებს სინამდვილესთან ურთიერთობას, რომ მას მოთხოვნილება აქვს, რომლის დაკმაყოფილებაც ამ ურთიერთობის გარეშე შეუძლებელია. ამიერიდან, რასაკვირველია, სულერთი აღარაა მისთვის, თუ რა იმოქმედებს და როგორ იმოქმედებს ამ სინამდვილიდან მასზე. ამიერიდან, რასაკვირველია, სულერთი აღარაა მისთვის, თუ რა იმოქმედებს და როგორ იმოქმედებს ამ სინამდვილიდან მასზე. ამიერიდან იგი გარემოსთან, როგორც არა ინდიფერენტულ რაღაცასთან, არამედ როგორც თავისი მოთხოვნილების სიტუაციასთან, აწესებს კავშირს.

მაშასადამე, თუ აქამდე სხეულსა და გარემოს მოვლენათა შორის მხოლოდ შემთხვევითი დამოკიდებულება არსებობდა, ამიერიდან ცოცხალი ორგანიზმისა და გარემოს ურთიერთობა მოთხოვნილების ნიადაგზე ყალიბდება. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამიერიდან ყველაფერი კი არ მოქმედობს გარესინამდვილეში ცოცხალ არსებაზე, არამედ მხოლოდ ის, რაც მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავს, ე.ი. რაც ყოველს მოცემულ მომენტში აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების სიტუაციას წარმოადგენს.

ამნაირად, ნათელი ხდება, რომ მოთხოვნილების მატარებელს ცოცხალ ორგანიზმზე გარემოს ცალ-ცალკე მოვლენები კი არ აწარმოებენ ზემოქმედებას, არამედ ამ მოვლენების მთელი სისტემა, რამდენადაც ისინი აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავენ, ე.ი. რამდენადაც ისინი მის სიტუაციას წარმოადგენენ.

მაგრამ მოთხოვნების ფაქტი არა მარტო ამას ხდის გასაგებად, ე.ი. იმ გარემოებას, რომ ცოცხალ ორგანიზმზე გარემო, როგორც მოვლენათა შემთხვევითი თავყრილობა კი არა, როგორც განსაზღვრული სიტუაცია, როგორც გარკვეული მთლიანი სისტემა, ახდენს ზეგავლენას. მოთხოვნების ფაქტი მეორე მნიშვნელოვან გარემოებასაც უდევს საფუძვლად, სახელდობრ შემდეგს: არაორგანული სხეული ყოველთვის მხოლოდ ობიექტს წარმოადგენს სხვა ობიექტთა გვერდით — მას არაფერი აქვს ისეთი, რომ მისს სწორედ ასეთს და არა ისეთ დამოკიდებულებას მოითხოვდეს სხვა ობიექტებთან — მას არაფერი აქვს ისეთი, რომ მას რაიმე ქცევას ავალებდეს. მაგრამ რა წამს სხეულს მოთხოვნილება უჩნდება, მდგომარეობა მაშინვე იცვლება: გარესინამდვილე ეხლა მისი მოთხოვნების დაკმაყოფილების საშუალებად, მისი მოთხოვნების დაკმაყოფილების სიტუაციად იქცევა. მაშასადამე, ორგანული სხეული, იმისდა მიხედვით, თუ რა მოთხოვნილება აქვს მას, იძულებული ხდება, ამა თუ იმ გარკვეული ხასიათის ურთიერთობა დაამყაროს გარესინამდვილესთან — იგი იძულებული ხდება, გარკვეული ქცევის აქტებს მიმართოს.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ მოთხოვნების ფაქტის ნიადაგზე ცოცხალი ორგანიზმი ინდივიდად ქცევის სუბიექტად იქცევა, ხოლო მასზე მოქმედი გარესინამდვილე მოთხოვნების დაკმაყოფილების სიტუაციად.

რას ნიშნავს ეს? უწინარეს ყოვლისა, ნათელი ხდება, რომ გარესინამდვილე ცოცხალ არსებაზე, როგორც ინდივიდზე, როგორც მოთხოვნების სუბიექტზე ახდენს ზემოქმედებას — ე.ი. ცოცხალი არსების არა რომელიმე ნაწილობრივ მომენტზე, მის რომელსამე ძალაზე ან ფუნქციაზე, არამედ მასზე, როგორც მთლიანზე, როგორც ინდივიდზე, როგორც მოთხოვნების სუბიექტზე. მაშასადამე, ნათელი ხდება ისიც, რომ გარესინამდვილის ზემოქმედების ეფექტი პირველ რიგში ცოცხალ არსებაში, როგორც მოთხოვნების სუბიექტში, როგორც ინდივიდში, იჩენს თავს, და მაშასადამე, მხოლოდ მთლიანობითი ხასიათის შეიძლება იყოს. უკეთ რომ ვთქვათ: ეს ეფექტი მოთხოვნების სუბიექტში რაიმე ნაწილობრივი ცვლილების სახით კი არ უნდა იჩენდეს სადმე თავს, არამედ თვითონ ინდივიდის ცვლლებას, თვითონ ინდივიდის მოდიფიკაციას უნდა წარმოადგენდეს.

მაგრამ როგორია შინაარსეულად ეს მთლიანობითი ეფექტი, ეს ინდივიდის, როგორც მოთხოვნების სუბიექტის გადასხვაფერება ან გადახალისება? გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჩვენთვის ამ საკითხის გადაჭრას აქვს, იმიტომ, რომ ჩვენი ძირითადი საკითხის გადამწყვეტა მთლიანად მასზეა დამოკიდებული.

გარესინამდვილე ცოცხალ არსებაზე, როგორც ინდივიდზე, მაშასადამე, როგორც მთელზე მოქმედობს. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ იგი ამ შემთხვევაში, როგორც განსაზღვრული მოთხოვნების დაკმაყოფილების სიტუაცია მოქმედობს მასზე, როგორც სისტემა, რომელიც ამ მოთხოვნების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავს. მაშასადამე, იმ ეფექტში, რომელსაც იგი სუბიექტში იწვევს, გარესინამდვილე შეიძლება მხოლოდ როგორც განსაზღვრული მოთხოვნების დაკმაყოფილების სიტუაცია — და არა როგორც შემთხვევითი და ინდიფერენტული გარემო — იყოს ასახული. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ ეს ეფექტი თვითონ სუბიექტის მოდიფი-

კაცობას, თვითონ სუბიექტის გადახალისებას, მის გადასტრუქტურებას წარმოადგენს, და არა რაიმე ნაწილობრივ ცვლილებას, რომელიც ცოცხალი არსების რომელსამე კერძო მხარეს ეხება. ეს კი, ცხადია, შეიძლება მხოლოდ იმას ნიშნავდეს, რომ გარესინამდვილესთან ურთიერთობის პროცესში, ქცევის სუბიექტი, რომელიც ამ მოთხოვნების დაკმაყოფილებას ესწრაფვის, ამ უკანასკნელის სიტუაციის შესატყვისად იცვლება. მაშასადამე, იგი, როგორც მთელი, როგორც ქცევის სუბიექტი უკვე მანამდე, სანამ მოქმედებას დაიწყებდეს, თავისი მოთხოვნილების სიტუაციის შესატყვისი მოდიფიკაციას განიცდის, და ამიტომ მისი მომავალი მოქმედება მოცემული სიტუაციის შესატყვისად მოდიფიცირებული არსების მოქმედებას წარმოადგენს. მაშასადამე, როგორ იმოქმედებს მოცემულ სიტუაციაში ესა თუ ის ცოცხალი არსება, ეს განსაზღვრულ ფარგლებში, უკვე მანამ არის გარკვეული, სანამ მოქმედება დაიწყებოდეს: ეს უკანასკნელი მოცემულია იმ მოდიფიკაციის სახით, რომელსაც სუბიექტი გარემოს ზემოქმედების შედეგად განიცდის.

მაგრამ თუ იგი მანამდეა მოცემული, სანამ დაიწყებოდეს, ცხადია, იგი მხოლოდ როგორც წინასწარი მიდრეკილება, როგორც გარკვეული მოქმედების ტენდენციაა მოცემული. მაშასადამე, ქცევას წინ უსწრებს სუბიექტის მდგომარეობა, რომელშიც, როგორც ობიექტური სიტუაციის ასახვაში, ამ ქცევის საერთო ხასიათი, მისი ძირითადი რაგვარობა მისი ობიექტური ვითარების შესატყვისობა წინასწარაა განსაზღვრული.

რა უნდა ვუწოდოთ ამ სპეციფიკურ მდგომარეობას? ფსიქოლოგიაში კარგა ხანია ერთი ფაქტია შენიშნული, რომელიც განსაკუთრებით ამ ბოლო ხანებში „განწყობის“ სახელწოდებით აღინიშნება ხოლმე. ამ ფაქტის ერთ-ერთ ნიშნად შემდეგი შეიძლება ჩაითვალოს: როდესაც ადამიანი, ვთქვათ, პურის შესახებ რუსს ესაუბრება, მას ენაზე თავისთავად რუსული სიტყვა *хлеб* ადგება. ხოლო როდესაც იგი, მაღალ, გერმანელთან დაიწყებს საუბარს, მაშინ მას კი არა, შესაფერი გერმანული სიტყვა (*Brof*) აგონდება. რატომ? რა უდევს ამ გარემოებას საფუძვლად? პასუხი ასეთია: რუსთან საუბრის დროს ადამიანი რუსულად სალაპარაკოდ არის განწყობილი, ხოლო გერმანელთან საუბრის დროს — გერმანულად სალაპარაკოდ. მაშასადამე, რა სიტყვა მოგადგება ენაზე ყოველს კერძო შემთხვევაში, ეს იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა ენაზე ლაპარაკის განწყობა გაქვს.

ჩვენ დავრწმუნდით, რომ სანამ ცოცხალი არსება საზოგადოდ რაიმე მნიშვნელოვან ქცევას ჩაიდენდეს, იგი უკვე მანამდეა ისე მოდიფიცირებული, რომ მან სწორედ ეს ქცევა უნდა ჩაიდინოს. — სხვანაირად ასეც შეიძლებოდა გვეთქვა: სანამ ცოცხალი არსება რაიმე ქცევას მიმართავდეს, მას უკვე მანამდე აქვს ეს ქცევა განწყობის სახით მოცემული.

მაშასადამე, იმ სპეციფიკურ მდგომარეობას, რომელიც სუბიექტში მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ობიექტური სიტუაციის ზეგავლენის შედეგად ჩნდება, განწყობა შეგვიძლია ვუწოდოთ.

ეს ტერმინი განსაკუთრებით იმიტომაა შესაფერისი, რომ ერთის მხრივ, იგი იმ გარემოებაზე მიუთითებს, რომ საქმე არა რომელსამე გარკვეულს შინაარსეულ ცვლილებას ეხება, რომელიც სუბიექტში ჩნდება, არამედ სუბიექტს, როგორც მთელს; მეორის მხრივ - იმ გარემოებაზე,

რომ სუბიექტის ეს სპეციფიკური მდგომარეობა მას გარკვეულ ქცევისაკენ მოუწოდებს — მაშასადამე, ეს ქცევა უკვე წინასწარაა მასში განსაზღვრული, და, დასასრულ, — იმ გარემოებაზეც, რომ ეს სპეციფიკური მდგომარეობა დინამიკური სახის მოვლენაა, რომელმაც თავისი გამოვლენა სუბიექტის გარკვეულ აქტივობაში უნდა ჰპოვოს.

ამრიგად, ცოცხალი არსებისა და გარემოს ურთიერთობა, რამდენადაც ამ უკანასკნელს მოთხოვნილების დაკმაყოფილების იმპულსი უდევს საფუძვლად, საბოლოოდ ისე უნდა წარმოვიდგინოთ: მოთხოვნილების დაკმაყოფილების იმპულსით ამოქმედებულს ცოცხალ არსებაზე გარემო იწყებს ზემოქმედებას და მასში სიტუაციის შესაფერის გარკვეულს მთლიან ცვლილებას, გარკვეულ განწყობას იწვევს. ამიერიდან ასე შეცვლილს, გარკვეული განწყობის მქონე სუბიექტს, რასაკვირველია, მხოლოდ თავისი განწყობის შესაფერისი პროცესებისა და აქტების წარმოება შეუძლია. ამისდა მიხედვით, მისი ქცევა, ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით, ყოველ მონაცემ მომენტში მისი ამა თუ იმ განწყობის რეალიზაციად უნდა ჩაითვალოს.

მაშასადამე, ცოცხალი არსების ქცევას გარემო განსაზღვრავს. მაგრამ ეს განსაზღვრა მექანიკური ხასიათის როდია: გარემო თვითონ ქცევის აქტებზე კი არ მოქმედობს, უშუალოდ, იგი პირდაპირ კი არ იწვევს მას. არა, იგი სუბიექტზე მოქმედებს, მას ცვლის მთელი სიტუაციის შესაფერისად, მასში გარკვეული ქცევის განწყობას იწვევს. თვითონ ქცევის აქტებს კი უშუალოდ ამიერიდან ამ გარკვეული განწყობის მქონე სუბიექტი განსაზღვრავს. იგი იმ აქტებს და პროცესებს, ერთი სიტყვით, იმ ქცევას მიმართავს, რომლის განწყობაც მას სიტუაციის ზემოქმედების შედეგად აქვს შემუშავებული.

ამის შემდეგ ძნელი არ არის იმ ძირითადი საკითხის გადაჭრა, რომელიც ცოცხალი ორგანიზმის ქცევის მიზანშეწონილობის ფაქტს ეხება და რომლის გამოც მექანიკური და ვიტალისტური შეხედულებები ეგოდენ მკვეთრად უპირისპირდებიან ურთიერთს. მექანიციზმისა და ვიტალიზმის ფორმულა გარემოსა და სუბიექტს შორის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ შეიძლება, როგორც ორწევრიანი ფორმულა, დახასიათდეს. მართლაც, მექანიციზმიცა და ვიტალიზმიც ამ ურთიერთობაში მხოლოდ ორ-ორ წევრს გულისხმობს. მექანიციზმის მიხედვით, გარემო პირდაპირ იწვევს ორგანიზმში ამათუიმ ქცევას. მაშასადამე, მისი ფორმულის სქემა ასეთი იქნება: გარემო-ქცევა. ვიტალიზმის რწმენით, ორგანიზმი მიზანდამსახველ ძალას, ენტელექიას თუ ფსიქოიდს შეიცავს, და ქცევას სწორედ ეს ძალა განსაზღვრავს. მისი ფორმულის სქემაც ორწევრიანია: ფსიქოიდი-ქცევა.

ჩვენ დავრწმუნდით, რომ ურთიერთობა გარემოსა და ცოცხალ არსებას შორის სხვაგვარად უნდა იქნეს წარმოდგენილი. წინააღმდეგ მექანიციზმისა და ვიტალიზმისა, ეს ურთიერთობა სამწევრიანია. ჩვენი სქემა ასეთია: გარემო — სუბიექტი (განწყობა) — ქცევა.

განსაკუთრებით საყურადღებოა, რომ ქცევას საბოლოოდ აქაც გარემო განსაზღვრავს; მაგრამ ეს სუბიექტის შუალობით ხდება, რომელშიც იგივე გარემო სიტუაციის შესატყვის განწყობას იწვევს, და ეს უკანასკნელი ქცევას, როგორც თავის რეალიზაციას, წარმოშობს. ქცევა განწყო-

ბით არის უშუალოდ განსაზღვრული: იგი არის მისი აღმოცენების უშუალო მიზეზი. მაგრამ განწყობა ხომ იმას ნიშნავს, რომ ორგანიზმი უკვე წინასწარაა გარკვეული ქცევისათვის მომართული. მაშ, როგორ მოიქცევა იგი ამა თუ იმ სიტუაციაში, ეს უკვე წინასწარაა მის განწყობაში მოცემული, სანამ ქცევა დაიწყებოდეს. მაშასადამე, განწყობა არა მარტო როგორც ნამდვილი მიზეზი მოქმედობს ქცევაზე, არამედ ამავე დროს თითქოს მიზნის მსგავსადაც: როგორც მიზანში წინასწარაა მოცემული ის, რაც შემდეგში უნდა მოხდეს, სწორედ ასეა განწყობაშიც.

მაგრამ განწყობის სახით ჩვენ ხომ სიტუაციის სუბიექტში ასახვასთან გვაქვს საქმე. მაშასადამე, თუ ქცევას განწყობა განსაზღვრავს, თუ ქცევა განწყობის შესატყვისად წარიმართება, ეს იმას ნიშნავს, რომ იგი სიტუაციის შესაფერისად, მაშასადამე, მიზანშეწონილად მიმდინარეობს: ცოცხალი არსების ქცევას მიზანშეწონილი ხასიათი აქვს.

ასე წყდება ქცევის მიზანშეწონილობის საკითხი. როგორც ვხედავთ, იგი მთლიანად მიზეზობრივ რეალურია ჩართული: მიზეზ-შედეგის ჯაჭვი აქ არსად არ წყდება — არ არსებობს არავითარი გარეშე ძალა (ენტელექია, თუ ფსიქოიდი), რომელიც სინამდვილის მიმდინარეობის პროცესში ერეოდეს და მას ნებისმიერ მიმდინარეობას აძლევდეს. მიუხედავად ამისა, ცოცხალი არსების ქცევას მაინც მიზანშეწონილება ახასიათებს.

3. განწყობა და ადამიანი — აქამდე ჩვენ საზოგადოდ ცოცხალი არსების განწყობაზე გვექონდა საუბარი. მაგრამ ფსიქოლოგიას ხომ პირველ რიგში სპეციალურად ადამიანი აინტერესებს. ამიტომ ბუნებრივად იბადება საკითხი: რა არის სპეციფიკური ადამიანისათვის? რა ცვლილება იჩენს თავს განვითარების პროცესში ისეთი, რომ ადამიანისა და ცხოველის ქცევის განსხვავებულობის ფაქტს გასაგებად ხდიდეს? ამ საკითხზე უფრო დაწვრილებით ქვემოთ შევჩერდებით. აქ კი საკმარისი იქნება, თუ რომ მას პრინციპული მხრივ მაინც შევხებით.

ისე როგორც ცხოველის ქცევას, ბოლოს და ბოლოს, ადამიანის ქცევასაც მოთხოვნილება უდევს საფუძვლად. ეს უდავო ფაქტია, რომელიც ყოველთვის მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ. „ადამიანები-ო, — ამბობს ენგელსი, — მიეჩვიენ, თავის მოქმედების ახსნისას თავისი აზროვნებიდან გამოდიოდნენ, და არა თავისი მოთხოვნილებიდან; და ასე გაჩნდა დროთა მსვლელობაში ის იდეალისტური მსოფლმხედველობა, რომელიც ანტიკური ქვეყნების დაცემის ეპოქიდან დაწყებული ადამიანის გონებას ფლობდა“.¹

„იმისათვის რომ“ ისტორია შექმნან, „ადამიანთ უწინარეს ყოვლისა სიცოცხლის შესაძლებლობა უნდა ჰქონდესთ. მაგრამ სიცოცხლისათვის პირველ რიგში საჭმელ-სასმელია საჭირო, ბინა, ტანსაცმელი და ზოგი რამ კიდევ სხვა. მაშასადამე, პირველი ისტორიული საქმე — ეს ამ მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებელ საშუალებათა წარმოებაა“-ო, ამბობს მარქსი.

ამრიგად, სრულიად უდავოა, რომ ადამიანის ქცევასაც მოთხოვნილება უდევს საფუძვლად, და ამ თვალსაზრისით ცხოველსა და ადამიანს შორის განსხვავება მართლაც არაფერია.

მაგრამ მიუხედავად ამისა, ნამდვილად განსხვავება მათ შორის მაინც დიდია. საქმე ისაა, რომ ცხოველის მოთხოვნილებათა ბუნება და წრე ერთხელ და სამუდამოდ არის განსაზღვრული: მათ ცოცხალი ორგანიზმის ბიოლოგიური თავისებურებები უდევს საფუძვლად. სულ სხვა

სურათს წარმოადგენს ადამიანის მოთხოვნილება. ადამიანი ისტორიული არსებაა, და მისი მოთხოვნილება სოციალურ ურთიერთობათა განვითარების ნიადაგზე განუწყვეტელი ქმნადობის პროცესში იმყოფება, ამის შედეგი ისაა, რომ არა მარტო ძველი მოთხოვნილებები იცვლება, არამედ განუწყვეტლივ ახალახალი მოთხოვნილებებიც ჩნდება, მოთხოვნილებები, რომლის მსგავსსაც კი ვერაფერს ვნახავთ ცხოველთა სამკვიდროში: ადამიანი შეუდარებლად უფრო მრავალფეროვანის და მრავალმხრივი მოთხოვნილების პატრონია, ვიდრე ცხოველი.

ამ გარემოებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ადამიანის ქცევის თავისებურებათა ნათელსაყოფად. რა წამს ცოცხალ არსებას მრავალფეროვანი მოთხოვნილება უჩნდება, რომელიც მისი ისტორიული განვითარების მიმდინარეობაზე უფროა დამოკიდებული, ვიდრე მის ბიოლოგიურ თავისებურებებზე, მისი ურთიერთობა გარემოსთან საფუძვლიანად იცვლება. მართლაც, ცხოველს ყოველს მოცემულ მომენტში ერთი გაბატონებული მოთხოვნილება აქვს, და არ არსებობს იმავე დროს სხვა რაიმე მოთხოვნილება, რომ მას წინააღმდეგობას უწევდეს. ამიტომ მისი ურთიერთობა სინამდვილესთან ამ ერთი მოთხოვნილების ნიადაგზე წესრიგდება, მის ქცევას ამ ერთი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების იმპულსი უდევს საფუძვლად. ამიტომ გასაგებია, რომ ცხოველს აქტიური მოთხოვნილების სიტუაციაში სრულიად გარკვეული მოქმედების განწყობა უჩნდება, რომელსაც არაფერი უშლის ხელს მაშინვე შესაფერი ქცევის სახით გაიშალოს.

მაგრამ ვთქვათ, ცოცხალ არსებას მრავალფეროვანი და მრავალგვარი მოთხოვნილება აქვს. შესაძლებელია და სრულიად ბუნებრივი, რომ ეს მოთხოვნილებები ზოგიერთ შემთხვევაში საფუძვლიანად ეწინააღმდეგებოდნენ ურთიერთს, და ერთის დაკმაყოფილება მეორის საზიანოდ იყოს მიმართული. მაგ: ჩვეულებრივი ბიოლოგიური მოთხოვნილებების გვერდით ადამიანს მორალური ან ესთეტიკური მოთხოვნილებებიც აქვს. ხშირია შემთხვევა, რომ ეს მოთხოვნილებები ურთიერთს ეწინააღმდეგებიან. მაგ: შესაძლოა, რომელიმე აქტუალური ბიოლოგიური მოთხოვნილების იმპულსი ისეთი ქცევისაკენ გვიზიდავდეს, რომელიც ჩვენს მორალურ მოთხოვნილებებს ეწინააღმდეგება — ვთქვათ, მშვიერი ადვილად დაიკმაყოფილება და თავის მოთხოვნილებას, რომ მას ნება მიეცა თავისი თავისთვის, თავისი ამხანაგის ულუფა ქურდულად ან ძალით მიეთვისებინა.

მაგრამ ვთქვათ, რომ ეს ქცევა სრულიად არ ეთანხმება მის მორალურ მოთხოვნილებას. რა არის ასეთი მდგომარეობის შედეგი? რასაკვირველია, ის, რომ მშვიერი სხვისი ულუფის მითვისების იმპულსს არ ემორჩილება და, ამრიგად, მონაცემ სიტუაციაში თავისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ცდაზე ხელს იღებს. სხვანაირად: შიმშილისა და მონაცემი სიტუაციის, ე.ი. სხვისი ულუფის მითვისების შესაძლებლობის ნიადაგზე სუბიექტს გარკვეული ქცევის - სხვისი ულუფის მითვისების — განწყობა უჩნდება. მაგრამ სანამ ეს უკანასკნელი ქცევაში გადავიდოდეს, მისი მეორე მოთხოვნილება — მორალური მოთხოვნილება — იღვიძებს, და აღნიშნული განწყობის ქცევაში რეალიზაციას აფერხებს. მაშასადამე, სუბიექტი სხვისი ულუფის მითვისების განწყობის აღმოცენებასთანავე როდი მიმართავს სათანადო ქცევას — მისი განწყობა უშუალოდ როდი გადადის ქცევაში. არა! სუბიექტის განწყობა სხვა სახით პოულობს თავის რეა-

ლიზაციას. ნაცვლად იმისა, რომ მან სუბიექტის სათანადო ქცევაში პოვოს გამოვლენა, მასში გარკვეული ქცევის აქტები გამოიწვიოს, იგი მის ცნობიერებაში იკვლევს გზას და თავის რეალიზაციას იქ პოულობს — ნაცვლად იმისა, რომ სუბიექტმა სხვისი ულუფის მითვისების რეალურ აქტებს მიმართოს, იგი ჯერჯერობით მხოლოდ იმით კმაყოფილდება, რომ ამ აქტების განხორციელების სურათს წარმოადგენს: სხვისი ულუფის მითვისების განწყობა თვითონ ქცევაში კი არა, ამ ქცევის წარმოსახვაში, რეალური ქცევის ფსიქიკურ ეკვივალენტში პოულობს რეალიზაციას.

თავისთავად იგულისხმება: სუბიექტს რომ წარმოსახვის შესაძლებლობა არ ჰქონოდა, იგი რომ მოკლებული ყოფილიყო ცნობიერებას, მისი განწყობა მყის ქცევის სახით უნდა გამოვლენილიყო, და ყოველივე მისი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსს მაშინვე სათანადო ქცევა უნდა გამოენვია.

მოთხოვნილებათა გართულებისა და განვითარების შედეგად ადამიანს საკმაოდ განვითარებული ცნობიერება უმუშავდება; და ეს შესაძლებლობა აძლევს მას აქტუალური მოთხოვნილების სიტუაციის ზეგავლენით აღმოცენებულ განწყობას, რეალური ქცევის ნაცვლად, წარმოსახული ქცევის სახით მისცეს გამოვლენა და ამნაირად აქტუალური განწყობის მონობისაგან თავი გაითავისუფლოს.

მაგრამ თუ ეს ასეა, რაღა წარმართავს მაშინ სუბიექტის ქცევას? მართალია, აქტუალური სიტუაციის ნიადაგზე აღმოცენებულ განწყობას იგი აღარ ემორჩილება, მაგრამ მას ხომ ამ განწყობის შესატყვისი ქცევის სურათი უჩნდება ცნობიერებაში! და ეს სურათი ამ ქცევის გაცნობიერებას წარმოადგენს; იგი უჩვენებს სუბიექტს, თუ რამდენად მისაღებია მისთვის ამ ქცევის რეალური განხორციელება. ამის მიხედვით, ე.ი. შესაძლო ქცევის ღირებულების გაცნობიერების მიხედვით, სუბიექტს მისი შესრულების თუ შეუსრულებლობის განწყობა უჩნდება, და ასე ხდება, რომ სუბიექტი გარკვეული ქცევის აქტს მიმართავს.

ამრიგად, ადამიანის სპეციფიკურ თავისებურებას, რითაც იგი მკვეთრად განსხვავდება ცხოველისაგან, ის გარემოება შეადგენს, რომ წამყვან როლს მის ცხოვრებაში ცნობიერება ასრულებს. იგი აქტუალური სიტუაციის ნიადაგზე აღმოცენებულ განწყობას არ ემორჩილება, როგორც ამას ცხოველის შემთხვევაში აქვს ადგილი. იგი წინასწარ აცნობიერებს თავის ქცევას და ამა თუ იმ აქტს მხოლოდ იმის მიხედვით მიმართავს, თუ რას მიიღებს ამ გაცნობიერების შედეგად - მოკლედ: ცხოველის განწყობას აქტუალური იმპულსის სიტუაცია ქმნის, ხოლო ადამიანის განწყობას, რომელიც მის ქცევას უდევს საფუძვლად, გაცნობიერებული წარმოსახული სიტუაცია.

4. განწყობის ცნება ბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიაში — განწყობის ცნება სულ უფრო და უფრო ხშირად გვხვდება თანამედროვე ფსიქოლოგიაში. განსაკუთრებით დიდ როლს მას გერმანელი ფსიქოლოგი მარბე მიაწერს, რომლის მიხედვითაც ადამიანის მთელი ქცევა, მისი ფსიქიკის მთელი მუშაობა განწყობის ფუნქციას წარმოადგენს. ეს დებულება ძირითადად სწორია,

ოღონდ იმ შემთხვევაში მხოლოდ, თუ განწყობის ცნება მართებულად იქნება გაგებული. მაგრამ ბურჟუაზიული ფსიქოლოგების და, კერძოდ მარბეს განწყობის ცნება სრულიად არაა დამაკმაყოფილებელი. მარბესთვის განწყობა სუბიექტის მთლიან ფსიქოფიზიკურ მდგომარეობას წარმოადგენს, რომელიც ან თანდაყოლილია და ან პირადი ცხოვრების მიმდინარეობაში ამა თუ იმ გადამწყვეტი მნიშვნელობის მქონე განცდების ე.წ. „კრიტიკული გამოცდილების“ ზეგავლენითაა პირობადებული. და, აი, როდესაც ადამიანზე რაიმე ობიექტური ვითარება მოქმედობს, ეს უკანასკნელი მასში უკვე მზამზარეულ განწყობას ხვდება, რომელიც მის განცდას განსაზღვრავს. განწყობა წმინდა სუბიექტური მდგომარეობაა და, როგორც ასეთი, რასაკვირველია, წმინდა სუბიექტურ ფაქტორად უნდა იქნეს ნაგულისხმევი. იმას, რაც განწყობას შეაქვს განცდაში, მაგ: ალქმაში თუ აზროვნებაში, მხოლოდ სუბიექტური საფუძველი აქვს: იგი ობიექტური ვითარების ასახვას კი არ უწყობს, არამედ უშლის ხელს. ამიტომ გასაგებია, რომ, ჩვეულებრივ, განწყობის მოქმედების გასათვალისწინებლად მცდარი ალქმების ე.წ. ილუზიების ფაქტს იმონებენ ხოლმე.

განწყობის ასეთი სუბიექტური გაგება არც მართებულია და არც ხელსაყრელი. მართალია, განწყობა სუბიექტის მდგომარეობაა, მაგრამ იგი სრულიად თავისებური სუბიექტური მდგომარეობაა. იგი ყოველთვის ობიექტური ვითარების ზემოქმედების შედეგად ჩნდება და ისეთ მდგომარეობას წარმოადგენს, რომელშიც თვითონ მისი გამომწვევი ობიექტური ვითარებაა ასახული. განწყობა, მაშასადამე, წმინდა სუბიექტური მდგომარეობა კი არაა, იგი ობიექტური ვითარების სუბიექტში გადატანაა, იგი, ასე ვთქვათ, სუბიექტში გადასული ობიექტური ვითარებაა. ამიტომ გასაგებია, რომ განწყობა, პირველ რიგში, სინამდვილის მცდარ განცდას ან ილუზიას კი არ უდევს საფუძვლად, არამედ ობიექტურის სწორი განცდის შესაძლებლობას იძლევა.

იმისათვის, რომ ეს ნათლად გვეჩვენოს წარმოდგენილი, ყოველთვის უნდა გვახსოვდეს, რომ განწყობა პირველად სუბიექტის მზამზარეული მდგომარეობა კი არაა, რომელიც მას სხვა პირობებში შეუმუშავდა და ამიერიდან, ყოველი ახალი ვითარების განცდისას, მარად თან ახლავს და განსაზღვრავს მას. არა! ყოველი ახალი სიტუაცია, რომელიც გარკვეული მოთხოვნების მქონე სუბიექტზე მოქმედობს, პირველ რიგში, მას შესატყვის განწყობას უქმნის, და დანარჩენი, რაც ამიერიდან ამ სუბიექტში მოხდება — მისი განცდები, თუ ქცევა — ამ განწყობის ნიადაგზე იქნება აღმოცენებული. პირველად, სუბიექტი მზამზარეული განწყობით როდი უდგება სინამდვილეს და მისდა შესატყვისად გარდაქმნის მას, არა, განწყობა მას თვითონ ან სინამდვილის ზემოქმედების პერიოდში უჩნდება და მისი შესატყვისი განცდისა და ქცევის შესაძლებლობას აძლევს.

განწყობას ასეთ პირველად ფაქტად ბურჟუაზიული ფსიქოლოგებიდან არავინ თვლის, და ამიტომ, რომ მათთვის განწყობის მეორე არსებითი მხარე დაფარული რჩება, სახელდობრ ის, რომ განწყობა ცოცხალი არსების ობიექტური ვითარების შესატყვისი მოდიფიკაციას, მასში, როგორც მთელში, ობიექტური ვითარების ასახვას, წარმოადგენს. განწყო-

ბის ცნებისათვის კი განსაკუთრებით სწორედ ამას აქვს არსებითი მნიშვნელობა, და ამის გარეშე ამ ცნებას არავითარი პრინციპული ღირებულება არ ექნებოდა ფსიქოლოგიაში.

5. განწყობის სუბიექტური ფაქტორი — განწყობის აღმოცენებისათვის არა მარტო ობიექტური ვითარებაა საჭირო, არამედ თავისთავად იგულისხმება, სუბიექტიც, რომელზეც ეს ობიექტური ვითარება მოქმედობს. ამისდა მიხედვით, უეჭველია, განწყობა ორ ფაქტორს გულისხმობს, ობიექტურს და სუბიექტურს. საჭიროა, შევჩერდეთ ამ ორივე ფაქტორის განხილვაზე!

სუბიექტური ფაქტორის გასათვალისწინებლად ძირითადი მნიშვნელობა მოთხოვნილებაა ბის ცნებას აქვს. ყოველი ცოცხალი არსება — მაშასადამე, ადამიანიც — უთუოდ რაიმე მოთხოვნილების ნიადაგზე ამყარებს ურთიერთობას გარემოსთან, და ამ ურთიერთობის მთელი აზრი ისაა, რომ მან სუბიექტს ქვემდებარე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შესაძლებლობა უნდა მისცეს.

ამიტომ გასაგებია, რომ მოთხოვნილების რაგვარობას ყოველთვის გადამწყვეტი გავლენა აქვს ქცევაზე. თვითონ გარემო თავისთავად არასდროს არავითარი მოქმედების სტიმულს არ აძლევს სუბიექტს, თუ რომ ეს უკანასკნელი სრულიად მოკლებულია მოთხოვნილებას, რომლის დაკმაყოფილებაც ამ გარემოს პირობებში იქნებოდა შესაძლებელი. გარემო ჩვენი მოქმედების ასეთ თუ ისეთ სიტუაციად მხოლოდ იმის მიხედვით იქცევა, თუ რა მოთხოვნილება გვაქვს, როდესაც მასთან ურთიერთობას ვამყარებთ.

აქედან ცხადია, რომ გარეშე ამა თუ იმ გარკვეული მოთხოვნილების მონაწილეობისა, მარტო გარემოს ზემოქმედების პირობებში, ადამიანს არასდროს არავითარი ქცევის განწყობა არ გაუჩნდებოდა. ჩვენ ქვემოთ დავინახავთ, რომ იმისათვის, რომ რაიმე გარკვეულ ქცევის განწყობა გაჩნდეს, სრულიად აუცილებელია ჩვენზე გარკვეული ობიექტური გარემო მოქმედებდეს — ამ პირობების გარეშე განწყობა ვერასდროს თავის გარკვეულ, თავის კონკრეტულ სახეს ვერ მიიღებდა. მაგრამ მეორეს მხრივ, ჩვენ ვხედავთ, რომ განწყობის რაგვარობის გარკვეულობაზე მოთხოვნილებასაც გადამწყვეტი გავლენა აქვს.

უბრალო მაგალითიც საკმარისი იქნება, რათა ეს დებულება სრულიად ნათელი გახდეს. ვთქვათ, ბუხარში ცეცხლია დანთებული და ოთახში შევდივართ. თუ გვცვივა (ე.ი. სითბოს მოთხოვნილება გვაქვს), ეს სიტუაცია — ბუხარი, ცეცხლი ჩვენზე ისე იმოქმედებს, რომ ჩვენში ბუხართან ახლო დაჯდომისა და შეიძლება ცეცხლის შემატების განწყობაც გამოიწვიოს. ხოლო იმ შემთხვევაში, როდესაც საწინააღმდეგო მოთხოვნილება გვიჩნდება — ვთქვათ, დაგვცხა და სიგრილე მოგვინდა — იგივე სიტუაცია სრულიად საწინააღმდეგო მოქმედების განწყობას აღძრავს, სახელდობრ, ბუხრიდან მოშორებისა და შეიძლება ცეცხლის ჩაქრობისასაც.

ამრიგად, უდავოა, რომ განწყობა სუბიექტურ ფაქტორსაც გულისხმობს და რომ ასეთ ფაქტორად უთუოდ მოთხოვნილება უნდა ჩაითვალოს — ამ სიტყვის ფართო მნიშვნელობით.

6. განწყობის ობიექტური ფაქტორი — როდესაც ცოცხალი არსება რაიმე მოთხოვნილებას განიცდის, იგი მის დასაკმაყოფილებლად გარემოს მიმართავს; და საგულისხმოა, რომ აქ მხ-

ოლოდ ის სიტუაცია იწვევს მის ძალებს სამოქმედოდ, რომელიც ქვემდებარე მოთხოვნების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავს. თუ რომ ასეთი სიტუაცია არსად ჩანს, ცოცხალი არსების აქტივობის ტენდენცია კვლავ ინაქტურ მდგომარეობაში განაგრძობს არსებობას: ხოლო თუ ასეთი სიტუაცია გაჩნდა, მაშინ ეს უკანასკნელი ერთბაშად აქტუალური ხდება: იგი სუბიექტს გარკვეული მიმართულებით სამოქმედოდ იზიდავს.

რა ხდება აქ? რატომაა რომ სუბიექტი ერთბაშად აქტივობას იწყებს? უეჭველია, ერთის მხრივ, ჩვენ აქ საქმე გვაქვს გარემოსთან, რომელიც განსაზღვრული მოთხოვნების დაკმაყოფილების პირობებს შეიცავს, ხოლო მეორეს მხრივ, სუბიექტთან, რომელიც სწორედ ამ გარემოს შესატყვის მოთხოვნილებას გრძნობს. მოკლედ: ხდება მოთხოვნებისა და მისი შესატყვისი ობიექტური სიტუაციის შეხვედრა. შედეგისაა, რომ სუბიექტს სრულიად გარკვეული აქტივობის, სრულიად გარკვეული ქცევის განწყობა უჩნდება, იმ აქტივობისა, რომელიც სწორედ ამ მოთხოვნების დაკმაყოფილების მიზანს ემსახურება.

მაშასადამე, განწყობის აღმოსაყენებლად მოთხოვნების შესატყვისი ობიექტური სიტუაციაა აუცილებელი, და სწორედ ეს უკანასკნელია, რომ განწყობის ობიექტურ ფაქტორად უნდა ჩაითვალოს.

ამრიგად, განწყობას არა მარტო მოთხოვნების მდგომარეობა ქმნის თავისთავად და არც მარტო ობიექტური სიტუაცია. იმისათვის, რომ განწყობა გაჩნდეს, მოთხოვნილება თავისი დაკმაყოფილების პირობების შემცველს ობიექტურ სიტუაციას უნდა შეხვდეს.

კურთ ლევინმა ერთი უეჭველი ფაქტი აღნიშნა, რომელსაც ამ შემთხვევაში ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს: როდესაც ადამიანს რაიმე მოთხოვნილება უჩნდება, ამ მოთხოვნების შესატყვისი საგნები და მოვლენები მის მიმართ განსაკუთრებული ძალით აღიჭურვებიან; ისინი მას განსაზღვრული მიმართულებით მოქმედებას აძალებენ, გარკვეული ქცევისაკენ იწვევენ: პური მშიერს ჭამისაკენ მოუწოდებს, ლოგინი დაღლილს წამოსანოლად იზიდავს. მაგრამ საგანთა ეს იძულებითი, ეს გამონკვეთი ძალა (*Aifforderunscharakter*) მყის ისპობა, რანამს შესაფერი მოთხოვნილება კმაყოფილდება. — ლევინის ეს სწორი დაკვირვება, რომელიც ყოველნუთს შეგვიძლია შევამოწმოთ და დავადასტუროთ, მხოლოდ იმ შემთხვევაში ხდება გასაგებია, თუ ლევინის მიერ ნაგულისხმევს უშუალოდ თეორიაზე ხელს ავიღებთ და მხედველობაში განწყობის ცნებას ვიქონიებთ. როგორც ვიცით, მოთხოვნების მატარებელ სუბიექტს, შესატყვის საგნებთან თუ მოვლენებთან, შესატყვისი სიტუაციასთან შეხვედრის შემთხვევაში, სრულიად გარკვეული მოქმედების განწყობა უჩნდება; და ეს განწყობაა, რომ თავის ფსიქოლოგიურ გამოხატულებას ლევინის მიერ აღწერილ ფაქტში პოულობს: პური მშიერში დაუფლებისა და შეჭმის განწყობას იწვევს და ამიტომაც, რომ იგი ერთგვარი მიმზიდველობის ძალის მქონედ განიცდება.

7. განწყობის ცნების მცდარი გამოყენება — განწყობის ცნების მცდარი გამოყენების ნიმუშად განვიხილოთ ერთი განსაკუთრებით ცნობილი დაკვირვება, რომელშიც, ჩვეულებრივ,

განწყობის მოქმედებას გულისხმობენ, და ვნახოთ, რამდენად მართებულია აქ განწყობის შესახებ ლაპარაკი.

ერთი ფსიქოლოგი, რადოსლავლევიჩი, შემდეგ საინტერესო დაკვირვებას მოგვითხრობს: ერთ-ერთს თავის ცდისპირს მან ისე ამეორებინა დასამახსოვრებელი მასალა, რომ თურმე ამან არც კი იცოდა, რომ ეს მასალა უნდა დაემახსოვრებინა. 46 განმეორების შემდეგ ექსპერიმენტატორმა ჰკითხა ცდისპირს, შეუძლია თუ არა მას ამ მასალის ზეპირად განმეორება. „როგორ? განა ზეპირად უნდა დამესწავლაო!“ იკითხა გაკვირვებით ცდისპირმა; და ამის შემდეგ ექვსიოდე განმეორებაც კი საკმარისი აღმოჩნდა, და ცდისპირმა უკვე მთელი მასალა ზეპირად იცოდა. პირველ შემთხვევაში, 46 განმეორების მიუხედავად, ცდისპირს თითქმის არაფერი ახსოვდა; ხოლო მეორე შემთხვევაში ექვსი განმეორებაც საკმარისი აღმოჩნდა, რათა მას მთელი მასალა ზეპირად დაესწავლა.

როგორ უნდა აიხსნას ეს საკვირველი ფაქტი? გავრცელებული პასუხი ასეთია: პირველ შემთხვევაში ცდისპირს დამახსოვრების განწყობა არ ჰქონია; მეორეში მას ეს განწყობა ჰქონდა, და დამახსოვრების არსებითს პირობად სწორედ ეს უნდა ჩაითვალოსო. ამრიგად, აქ იგულისხმება, რომ დამახსოვრების განწყობა და დამახსოვრების განწყობა ერთი და იგივეა.

მაგრამ ამ დაკვირვების უფრო სწორი ანალიზი ალბათ ასეთი იქნებოდა: როცა ცდისპირს გააგებინეს, რომ მას ზეპირად უნდა დაესწავლა მასალა. უეჭველია, ამას, პირველ რიგში, დამახსოვრების განწყობა კი არა, დამახსოვრების მოთხოვნილება უნდა გამოეწვია მასში: მან მიწოდებული მასალა ზეპირად არ იცოდა, და მას ამ „დანაკლისის“ შევსების ტენდენცია უნდა გაღვიძებოდა. მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ უდავოა, რომ აქ განწყობასთან კი არა, ჯერ მხოლოდ ამ უკანასკნელის სუბიექტურ ფაქტორთან - მოთხოვნილებასთან - გვაქვს საქმე. როდესაც ეხლა დამახსოვრების მოთხოვნილების მქონე სუბიექტის წინაშე დასამახსოვრებელი მასალა ჩნდება, ეს უკანასკნელი, როგორც ობიექტური ფაქტორი, სპეციფიკურ ცვლილებას — გარკვეულ განწყობას — იწვევს მასში და მიწოდებული მასალის ადვილი დამახსოვრება ამის ნიადაგზე ხდება.

მაშასადამე, შეცდომაა, როდესაც ფიქრობენ, თითქოს დამახსოვრების განწყობა დამახსოვრების განწყობას წარმოადგენდეს: იგი მხოლოდ ერთ-ერთი ფაქტორია, რომელსაც მეორეც უნდა დაემატოს, რათა სუბიექტს მართლა ნამდვილი განწყობა გაუჩნდეს.

ამიტომ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ, საზოგადოდ, არაა სწორი, როდესაც განწყობაზე ლაპარაკობენ იქ, სადაც საქმე მხოლოდ მოთხოვნილებასთან გვაქვს — როგორიც უნდა იყოს ეს მოთხოვნილება, სულერთია, ბიოლოგიური, თუ სოციალური.

* * *

f i q s i r e b u l i g a n w y o b a

1. ფიქსირებული განწყობის ცნება — იმის მიხედვით, რაც ზემოდ განწყობის შესახებ იყო ნათქვამი, უეჭველი ხდება, რომ ამ ცნებას ძირითადი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს ფსიქოლოგიაში. ჩვენ ვიცით, რომ ადამიანი, თუ სხვა ცოცხალი არსების, გარემოსთან ურთიერთობის პროცესში პირველ რიგში განწყობა ისახება. ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ ურთიერთობაში სუბიექტი ყველაზე ადრე როგორც მთლიანი იცვლება, და რომ ეს ცვლილება სუბიექტური სიტუაციის შესატყვისია. რაც შეეხება ეხლა მის განცდებსა და მოქმედებას, ყველაფერი ეს — როგორც ამგვარად შეცვლილი, ამგვარად განწყობილი სუბიექტის განცდა და მოქმედება — შეიძლება მხოლოდ მეორადი, უშუალოდ ამ განწყობის ფონზე აღმოცენებული მოვლენები იყოს.

გასაგებია, რომ განწყობის მოქმედება ნორმალურ შემთხვევებში სრულიად არ გვხვდება თვალში: იგი საერთოდ შეუმჩნევლად მიმდინარეობს, რამდენადაც ცხოვრების ნორმალურს მიზანშეწონილ მსვლელობას უდევს საფუძვლად.

მაგრამ არის შემთხვევები, როდესაც მდგომარეობა იცვლება, და განწყობა შეცდომებისა და მიზანშეუწონელი ქცევის წყაროდაც იქცევა. ამ შემთხვევაში, რასაკვირველია, იგი ჩვენს საგანგებო ყურადღებას იპყრობს, და როდესაც ფსიქოლოგიურ ლიტერატურაში განწყობის შესახებ ლაპარაკობენ, უფრო ხშირად, თუ ყოველთვის არა, განწყობის მოქმედების სწორედ ამ შემთხვევებს გულისხმობენ. ეს, რასაკვირველია, სწორი არაა. აქ ჩვენ განწყობის მხოლოდ ერთ-ერთს კერძო ფორმასთან გვაქვს საქმე, ფორმასთან, რომელიც, მართალია, დიდ როლს თამაშობს ჩვენს ცხოვრებაში, მაგრამ განწყობის მთელ ცნებას მაინც ვერავითარ შემთხვევაში ვერ ჰფარავს. როგორია განწყობის ეს ფორმა?

ვთქვათ, გარკვეული სიტუაციის პირობებში გარკვეული განწყობა გამიჩნდა, და, ვთქვათ, ამ განწყობამ თავისი როლი შეასრულა — ჩემს გარკვეულ ქცევას მიმართულება მისცა. რა ემართება ამის შემდეგ მას? იკარგება იგი სრულიად უგზო-უკვლოდ, თითქოს არასდროს არ არსებულებოდა, თუ რაიმენაირად კვლავ განაგრძობს არსებობას და ჩვენს ქცევაზე კვლავ გავლენის მოხდენის უნარს ინარჩუნებს? თუ განწყობა სუბიექტის, როგორც მთელის, მოდიფიკაციას წარმოადგენს, მაშინ, ცხადია, რომ, შეასრულებს თუ არა იგი თავის როლს, იმ წამსვე მეორე განწყობას უნდა უთმობდეს ადგილს. — მაშასადამე, უნდა ქრებოდეს. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ იგი საბოლოოდ და სრულიად არარაობად უნდა იქცეოდეს. პირიქით, როდესაც სუბიექტი კვლავ იმავე სიტუაციაში ჩადგება, მაშინ მას გაცილებით უფრო ადვილად უნდა გაუჩნდეს სათანადო განწყობა, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როდესაც იგი სრულიად ახალი სიტუაციის პირობებში იმყოფება და სრულიად ახალი განწყობა უნდა შექმნას. დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ერთხელ მიღებული განწყობა არ იკარგება, რომ იგი სუბიექტს რჩება, როგორც ხელახალი აქტუალიზაციის მზაობა — სათანადო პირობების განმეორების შემთხვევებში.

თავისთავად იგულისხმება, მზაობა ყოველთვის ერთნაირი არაა. იგი უთუოდ იმაზეა დამო-

კიდებული, თუ რამდენად მტკიცე იყო ის განწყობა, რომელიც ამ მზაობის სახით შერჩა სუბიექტს. მაგრამ რაზეა თვით ეს სიმტკიცე დამოკიდებული? უდავოა: რაც უფრო ხშირად ვინვევთ ერთსა და იმავე განწყობას, მით უფრო მტკიცე ხდება იგი და მით უფრო ძლიერი აქტუალიზაციის მზაობა უჩნდება მას: განწყობის სიმტკიცეს განმეორება განსაზღვრავს.

გარდა ამისა, არის შემთხვევები, რომ სუბიექტზე ესა თუ ის მოვლენა, თუ სიტუაცია, განსაკუთრებით ძლიერ შთაბეჭდილებას ტოვებს ხოლმე. ასეთ შემთხვევებში სუბიექტს არაჩვეულებრივი მტკიცე განწყობა უჩნდება, განწყობა, რომელიც აქტუალიზაციის განსაკუთრებით ძლიერი მზაობით ხასიათდება. ესლა საკმარისია, თუნდ მხოლოდ მსგავსმა მოვლენამ თუ სიტუაციამ იმოქმედოს სუბიექტზე, რომ მასში მყის ამავე განწყობამ იჩინოს თავი და სუბიექტის ქცევა თავისდა შესატყვისად წარმართოს. მაშასადამე, ასეთ შემთხვევაში სუბიექტი სიტუაციის ადეკვატურ ასახვას ვერ ახერხებს: ნაცვლად შესატყვისი განწყობისა, იგი წინანდელი განწყობის ნიადაგზე აღიქვამს მოცემულ სიტუაციას და, ცხადია, ილუზიის მსხვერპლი ხდება.

ამრიგად, ხშირი განმეორების თუ დიდი პიროვნული წონის გამო რომელიმე გარკვეული განწყობა შეიძლება იმდენად ადვილად აგზნებადი, იმდენად ჩვეული გახდეს, რომ იგი არა შესატყვისი გამლიზიანებლის ზემოქმედების შემთხვევაშიც ადვილად აქტუალდებოდეს და ამით ადეკვატურ განწყობას გამოვლენის შესაძლებლობას ართმევდეს.

ასეთს განწყობას შეიძლება ფიქსირებული განწყობა ვუწოდოთ.

2. ფიქსირებული განწყობის ილუზიები — ფიქსირებული განწყობის შექმნა ძალიან ადვილია, რამდენადაც იგი განმეორების ზეგავლენითაც შეიძლება გაჩნდეს. ეს გარემოება შესაძლებლობას იძლევა განწყობის ამ ფორმის შესასწავლად ექსპერიმენტულ გზას მივმართოთ.

ცდისპირს ხელთ აძლევენ შესადარებლად მრავალგზის (10-15-ჯერ). ორს მოცულობით თვალსაჩინოდ განსხვავებულს, ხოლო სხვა მხრივ სრულიად ერთნაირ სხეულს: მარჯვენა ხელში პატარას, მარცხენაში დიდს. იმ შემთხვევაში, როდესაც ცდისპირი სერიოზულად ღებულობს მონაწილეობას ამ ცდაში, მას ჩვენი ინსტრუქციის ზეგავლენით ამოცანის შესრულების ერთგვარი მოთხოვნილება (განწყობის სუბიექტური ფაქტორი) უჩნდება. მიწოდებული სხეულები (ობიექტური ფაქტორი) ამ მოთხოვნილების მქონე სუბიექტზე ახდენენ ზეგავლენას და სპეციფიკურ ეფექტს (განწყობას) იწვევენ, რომლის ნიადაგზეც მათი მიმართების სწორი შეფასება ხდება. მაშასადამე, ყოველი მიწოდებისას ცდისპირს ერთგვარი განწყობა უჩნდება („მარცხნივ დიდი, მარჯვნივ პატარა“). მრავალგზისი განმეორების შედეგად ეს განწყობა იმდენად ჩვეული ხდება, რომ ყოველი ცალკე ცდის შემთხვევაში იგი უკვე მანამ აქტუალდება, სანამ მიწოდებული ობიექტები რიგიანად ზეგავლენის მოხდენას მოასწრებდნენ. მივანოდოთ ესლა მას განსხვავებული მოცულობის კი არა, ტოლი მოცულობის მქონე სხეულები (კრიტიკული ცდა). რა მოხდება? თუ წინა ცდებში, გარკვეული განწყობის შექმნის მიზნით, მას ისეთი ობიექტები ეძლეოდა, რომ ისინი მაინცდამაინც დიდად არ განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან, მა-

შინ ჩვეული განწყობა ძალაში დარჩება, და ტოლი ობიექტების შეფასება მის ნიადაგზე მოხდება: ცდისპირს მარჯვენა ობიექტი უფრო პატარად მოეჩვენება, ვიდრე მარცხენა. მაგრამ თუ რომ საგანწყობო ცდებში მას თვალსაჩინოდ განსხვავებული მოცულობის ობიექტები ეძლეოდა ხელთ და ეხლა, კრიტიკულ ცდაში, ტოლ ობიექტებს მივანოდებთ, ძველმა განწყობამ ობიექტური ფაქტორის ტლანქი შეუფერებლობის გამო, თავი ველარ უნდა იჩინოს და მის ნაცვლად ახალი უნდა გაჩნდეს. ცდები ამტკიცებენ, რომ ეს მართლაც ასე ხდება.

საინტერესოა, რომ ძველი განწყობის ადგილას ახალი განწყობა რომ ჩნდება, იგი ტოლი ობიექტების შესატყვისი კი არ არის, არამედ საგანწყობო ცდებში შექმნილი განწყობის („მარცხნივ დიდი, მარჯვნივ პატარა“) საწინააღმდეგოა („მარცხნივ პატარა, მარჯვნივ დიდი“): ცდისპირს ტოლი ბურთებიდან — წინააღმდეგ შემუშავებული განწყობისა — მარცხენა პატარად ეჩვენება და მარჯვენა დიდად.

ამრიგად, უდავოა, ორივე შემთხვევაში საგანწყობო ცდებში შემუშავებული და განმტკიცებული განწყობა თამაშობს როლს: ტოლი ობიექტების შეფასება მის ნიადაგზე ხდება და, ნაცვლად სწორი აღქმისა, ორივე შემთხვევაში მცდარი აღქმა, ე.წ. ილუზია ჩნდება.

მაგრამ ერთგვარი განსხვავება მაინც არის ამ ორ შემთხვევას შორის: პირველ შემთხვევაში (ე.ი. როდესაც კრიტიკულ ცდაში მიწოდებული ობიექტების მიმართება დიდად არ განსხვავდება საგანწყობო ცდებში მიწოდებული მიმართებებისაგან) ილუზია უფრო ხშირად განწყობის შესაბამისია (ასიმეტრიული ილუზია), ხოლო მეორე შემთხვევაში, ე.ი. საგანწყობო ცდებისა და კრიტიკული ცდის ობიექტების მიმართებათა ტლანქი განსხვავების შემთხვევაში, ილუზია, ჩვეულებრივ, ძველი განწყობის საწინააღმდეგოა (კონტრასტული ილუზია).

ამრიგად, ადვილად შეგვიძლია, სუბიექტს განწყობა ფიქსირებულად გადავუქციოთ და შედეგად ილუზიური აღქმა მივალდებინოთ.

ზემოთ ჩვენ მოცულობის ილუზიასთან გვეკონდა საქმე. მაგრამ ეს ილუზია მოცულობის ხელით შეფასებას ეხებოდა (ჰაპტური მოცულობის ილუზია) მოცულობის შეფასება კი თვალითაც შეიძლება; და აი, თუ რომ ცდისპირს განმეორებით მივანოდებთ თვალთ (ოპტიკურად) შესადარებლად ორს სხვადასხვა მოცულობის წრეს, ან რომელიმე სხვა ფიგურას (საგანწყობო ცდები) და შემდეგ ერთბაშად ტოლ წრეებს მივცემთ (კრიტიკული ცდა), ამ შემთხვევაშიც სავსებით ისეთივე ილუზია გაჩნდება, როგორც ხელით შეფასების შემთხვევაში (მოცულობის ოპტიკური ილუზია).

ანალოგიური ილუზია — ორი განსხვავებული სიმძიმის მიმართების შეფასების შემთხვევაში — ჯერ კიდევ ფეხნერმა აღმოაჩინა (1861 წ.). ასეთივე ილუზია შეიძლება გამოიწვიოს წნევის სიძლიერის მიმართების შეფასებისასაც.

საგანწყობო ცდებში ც.პ. ლებულოვს წყვილს წნევას, რომელთაგანაც პირველი თვალსაჩინოდ უფრო ძლიერია, ვიდრე მეორე, კრიტიკულ ცდაში კი წყვილს თანასწორ წნევას. ცდა გვიჩვენებს, რომ ც.პ. პირველ წნევას, როგორც უფრო სუსტს განიცდის, ვიდრე მეორეს (კონტრასტული ილუზია), ანდა, შესაბამის პირობებში, პირიქით (ასიმეტრიული ილუზია).

ასეთსავე ილუზიას აქვს ადგილი მრავალ სხვა შემთხვევაშიც:

1) ბგერათა ინტენსიობის ილუზია. ცდისპირს ეძლევა განმეორებით წყვილ-წყვილად ბგერები: პირველი ძლიერი, მეორე სუსტი (საგანწყობო ცდები). კრიტიკულ ცდაში ამათ ადგილს ორი თანაბარი ინტენსიობის ბგერა იჭერს. ცდისპირისათვის, როგორც წესი, პირველი უფრო სუსტად მოისმის, ვიდრე მეორე, ანდა, შესატყვის პირობებში, პირიქით (ასიმულაციური ილუზია).

2) განათებათა მიმართების ილუზია. საგანწყობო ცდებში — ორი სინათლით განსხვავებული არე, კრიტიკულში — თანაბრად განათებული. შედეგი აქაც ილუზიაა: პირობებისდა მიხედვით — კონტრასტულიცა და ასიმულაციურიც.

3) რაოდენობითი მიმართების ილუზია. საგანწყობო ცდებში ცდისპირს ეძლევა ორი დახშული ფიგურა: ერთში წერტილებია ბლომად ჩასმული, მეორეში — ნაკლებ. კრიტიკულ ცდაში მათი რიცხვი თანასწორია, შედეგი აქაც ჩვეულებრივი ილუზიაა.

განწყობის ზოგადი ფსიქოლოგიისათვის

განწყობის ილუზიათა მიმდინარეობის რაგვარობა, მისი ასეთი თუ ისეთი მიმართულება ძირითადად მათ საფუძვლად მდებარე განწყობის მოქმედებაზე უნდა იყოს დამოკიდებული. მაშასადამე, უფლება გვაქვს ვიფიქროთ, რომ ამ ილუზიების მიმდინარეობის დაკვირვება თვითონ განწყობის შესასწავლადაც გამოდგება. განწყობის ილუზიების ექსპერიმენტული გამოწვევა, მათი აღმოცენების, მიმდინარეობისა და ჩქარობის პირობების შექმნა და შეცვლა ადვილია. ეს გარემოება შესაძლებლობას გვიქმნის, განწყობის ილუზიათა საფუძვლის, ფიქსირებული განწყობის, ბუნებისა და მოქმედების შესახებ საკმაოდ ფართო ექსპერიმენტული მასალა დავაგროვოთ. ამ მასალის მიხედვით, დღეს ფიქსირებული განწყობის ბუნებისა და მოქმედების შესახებ ზოგი რამ დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას.

1) განწყობა არ არის წმინდა ლოკალური ან პერიფერიული პროცესი: იგი არსებითად სუბიექტის, როგორც მთელის, მდგომარეობად უნდა ჩაითვალოს. მაშასადამე, არ უნდა იყოს სწორი ცალკე კუნთურის, თუ ცალკე სხვადასხვა სენსორული განწყობის შესახებ ლაპარაკი, როგორც ეს ხშირად ხდება ხოლმე.

ამის ურყევ საბუთს შემდეგი ფაქტი წარმოადგენს: ცდისპირს, განწყობის შექმნის მიზნით, ხელთ ეძლევა შესაძარებლად რამოდენიმეჯერ, ვთქვათ 15-ჯერ, ორი, მოცულობით განსხვავებული, ხოლო სხვა მხრივ სავსებით ერთნაირი ბურთი: მარჯვნივ პატარა, მარცხნივ დიდი. ამ ცდების შედეგად, როგორც ვიცით, მას ფიქსირებული განწყობა უნდა გაუჩნდეს. როგორ შეგვიძლია შევამოწმოთ, რომ მას მართლა გაუჩნდა განწყობა? მივანოდოთ მას ხელში ტოლი ბურთები, და თუ აღმოჩნდება, რომ იგი ადეკვატური შეფასების ნაცვლად მცდარს იძლევა, ეს

იმის მაჩვენებელი იქნება, რომ ფიქსირებული განწყობა შემუშავებულია. მაგრამ ჯერჯერობით ჩვენ მხოლოდ იმაში შეიძლება დარწმუნებული ვიყოთ, რომ ცდისპირს განწყობა იმ ორგანოში აქვს შემუშავებული, რომელზეც საგანწყობო ცდები წარმოებდა, სახელდობრ — ხელში. მაგრამ ვნახოთ ეხლა, რა მოხდება, ცდისპირს რომ საგანწყობო ცდების შემდეგ ხელით კი არა, თვალთა შევადარებინოთ ბურთები ერთმანეთთან. სათანადო ცდები ამტკიცებენ, რომ ცდისპირს ამ შემთხვევაშიც ილუზია უჩნდება. მაშასადამე, უდავოა, რომ განწყობა მას გაჩენია არა მარტო იმ ორგანოში (ხელში), რომელიც საგანწყობო ცდებში ღებულობდა მონაწილეობას, არამედ იმ ორგანოშიც (თვალში), რომელსაც არაფერი არ ჰქონდა საერთო ამ ცდებთან.

მაგრამ შეიძლება ცდა შებრუნებულადაც დავაყენოთ, ე.ი. საგანწყობო ცდები მხედველობის არეში ჩავატაროთ, ხოლო კრიტიკული - აქტიური შეხების არეში (ჰაპტურში); შედეგი იგივე იქნება: განწყობა აღმოჩნდება განმტკიცებული არა მარტო საგანწყობო ცდების არეში, არამედ კრიტიკული ცდების არეშიც.

შეიძლება კიდევ უფრო შორს წავიდეთ და იგივე ცდები უფრო დაშორებულ ორგანოებზეც გადავიტანოთ: აქაც ხშირად შევხვდებით შემთხვევებს, რომ განწყობა არა მარტო საგანწყობო ცდების არეში, არამედ სულ სხვა არეებშიც იქნება აღმოცენებული.

აქედან დასკვნა ნათელია: განწყობა არ ყოფილა წმინდა ადგილობრივი (ლოკალური) მოვლენა; იგი ცალკეული ორგანოს მდგომარეობა როდი ყოფილა, არამედ სუბიექტის, როგორც ასეთის, ე.ი. როგორც მთელის.

შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს ერთ ადგილას შექმნილი განწყობა სხვა ადგილებზეც ვრცელდებოდეს, გენერალიზირებულობდეს ანუ, როგორც ფიზიოლოგები ამბობენ, ირადირობდეს. ამისდა მიხედვით, ჩვენ შეგვეძლო ფიქსირებული განწყობის ეს მხარე ირადიულობის ან გენერალიზირებულობის სახელწოდებით აღგვენიშნა.

2) მაგრამ თუ განწყობა სუბიექტის, როგორც მთელის, მდგომარეობაა, მაშინ საფიქრებელია, რომ იგი რაიმე გარკვეული, განცდადი, კერძოული ფსიქიკური შინაარსის სახით არ გვეძლევა, რომ იგი ცნობიერებაში მოცემულობის გარეშე მოქმედებს, რომ ამ აზრით იგი არა ფენომენალურ პროცესად შეიძლება ჩაითვალოს.

როგორც ცნობილია, ღრმა ჰიპნოტურ მდგომარეობაში სუბიექტი მთელ გარემოსთან როდი სწყვეტს კავშირს: ჰიპნოტიზორთან იგი კონტაქტს ინარჩუნებს, მასთან საკმაოდ რთულ ურთიერთობას განაგრძობს: ესმის მისი ლაპარაკი, ასრულებს მის დავალებებს (ამას რაპორტს უწოდებენ). მაგრამ როდესაც ჰიპნოტური ძილი გაივლის, როდესაც სუბიექტი გაიღვიძებს, აღმოჩნდება, რომ მას არც ერთი თავისი ღრმა ჰიპნოტური ძილისდროინდელი განცდა არ ახსოვს; ყველაფერი ეს მას საფუძვლიანად დავიწყებული აქვს (ე.წ. პოსტჰიპნოტური ამნეზია). ეს გარემოება ძალიან ხელსაყრელ პირობას წარმოადგენს ჩვენი საკითხის ექსპერიმენტულად გადაჭრის მიზნისათვის. იგი შესაძლებლობას ქმნის საგანწყობო ცდები ჰიპნოტური ძილის მდგომარეობაში ჩავატაროთ და შემდეგ ვნახოთ, გაჰყვება თუ არა ჩვენს ცდისპირს ამ ცდების ნიადაგზე შექმნილი განწყობა სიფხიზლეშიც — მიუხედავად სრული პოსტჰიპნოტური

ამნეზიისა, ე.ი. მიუხედავად იმისა, რომ გაღვიძების შემდეგ საგანწყობო ცდების შესახებ მას სრულიად აღარაფერი ახსოვს. ჰიპნოტური ძილის შეწყვეტის შემდეგ ჩატარებული კრიტიკული ცდების შედეგებმა ნათელი უნდა მოჰფინონ ამ საკითხს.

ჰიპნოტური ძილის დროს ცდისპირს ხელში ეძლევა, განმეორებით, მოცულობის მხრივ შესადარებლად, ორი ბურთი: მარცხნივ - დიდი, მარჯვნივ - პატარა. გაღვიძების შემდეგ მას ტოლ ბურთებს ვაძლევთ ხელთ შესადარებლად. მიუხედავად იმისა, რომ ცდისპირს სრულიად არაფერი ახსოვს საგანწყობო ცდების შესახებ, იგი ტოლ ბურთებს მაინც ვერ აფასებს სწორად: მას ჩვეულებრივი განწყობის ილუზია უჩნდება.

აქედან, ცხადია, ძილის დროს შექმნილ განწყობას ოდნავადაც ვერ უშლის ხელს ის გარემოება, რომ ცდისპირის ცნობიერებაში საგანწყობო ცდების შესახებ სრულიად არაფერია დარჩენილი.

ამრიგად, დამტკიცებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ განწყობა ადამიანის ფსიქიკის მუშაობას როგორც ერთ-ერთი განცდათაგანი როდი განსაზღვრავს, არამედ როგორც სუბიექტის მთლიანი მდგომარეობა, რომელიც, როგორც ასეთი, არც შეიძლება ცალკეული განცდების სიბრტყეში იქნეს მოთავსებული.

3) როდესაც ცდისპირს, ჩვენს ჩვეულებრივს საგანწყობო ცდების შემდეგ, ტოლ ობიექტებს ვაძლევთ ურთიერთთან შესადარებლად, როგორც ვიცით, ამ უკანასკნელთა შეფასება წინასწარ შემუშავებული განწყობის ნიადაგზე ხდება, და ერთი მათგანი უფრო დიდად განიცდება, ვიდრე მეორე. მაგრამ ეს, ჩვეულებრივ, მაშინ ხდება, როდესაც კრიტიკული ობიექტების ექსპოზიცია ხანმოკლეა, და ისინი, ასე ვთქვათ, არსებულ განწყობისადმი თავისი შეუფერებლობის გამოვლენას ვერ ასწრებენ. რომ გავახანგრძლივოთ მათი ექსპოზიციის დრო და ამით სუბიექტზე საკმარისად ხანგრძლივი ზემოქმედების საშუალება მივცეთ მათ, მაშინ მდგომარეობა შეიცვლება: კრიტიკული ობიექტები, შეიძლება ითქვას, პირდაპირ ცდისპირის თვალწინ ერთმანეთს გაუთანასწორდებიან. ის, რომელიც დიდი ჩანდა, შეიკუმშება, დაპატარავდება და მეორის ტოლი გახდება: ილუზია აღიკვეთება. მაშასადამე, განწყობა, ბოლოს და ბოლოს, ვერ უძლებს შეუფერებელი ობიექტური ვითარების ზემოქმედებას და იძულებული ხდება ამ უკანასკნელის შესატყვის განწყობას დაუთმოს ადგილი.

როგორ ხდება ეს? როგორ მიმდინარეობს შეუფერებელი ობიექტური ვითარების ზეგავლენით გამოწვეული განწყობის ლიკვიდაციის პროცესი? ამ საკითხის გადასაწყვეტად განსაკუთრებით ნაყოფიერი აღმოჩნდა შემდეგი ხერხი: ნაცვლად იმისა, რომ კრიტიკული ობიექტების მოქმედების გაძლიერების მიზნით მათი ექსპოზიციის დრო გავახანგრძლივოთ, შეიძლება იმავე ეფექტს კრიტიკული ობიექტების განმეორებითი მოწოდების გზითაც მივაღწიოთ. კრიტიკულ ცდებში ცდისპირს, ჩვეულებრივ, ილუზია უჩნდება: ერთ-ერთი ობიექტი უფრო დიდი ეჩვენება, ვიდრე მეორე. მრავალგზის რომ განვიმეოროთ ეს ცდები, ბოლოსდაბოლოს როგორც პირველად სისტემატურად ეს ბ. ხაჭაპურიძის ცდებშია ნაჩვენები — განწყობა, როგორც შეუფერებელი, დაირღვევა, დამის ნაცვლად ობიექტური ვითარების შესატყვისი განწყობა გაჩნდება: ილუზია აღიკვეთება, იგი ადეკვატურ შეფასებას დაუთმობს ადგილს. მაგრამ, როგორც

მოსალოდნელიც იყო, ეს ერთბაშად როდი ხდება. სანამ განწყობა საბოლოოდ აღიკვეთებოდა, მან უნდა განეღოს რეგრესული განვითარების გარკვეული პროცესი, რომელიც თეორიულად მაინც, ექვს განსხვავებულ ფაზას შეიცავს;

ა) პირველ ფაზაში ფიქსირებული განწყობა თავისი უმტკიცესი სახითაა წარმოდგენილი. ეს იმაში იჩენს თავს, რომ კრიტიკული ცდების ერთი წყება ზედიზედ მხოლოდ კონტრასტულ ილუზიას იძლევა.

ბ) დგება მომენტი, როდესაც კრიტიკული ექსპოზიციების ობიექტური ვითარების, ე.ი. ტოლობის განმეორებითი ზემოქმედების გამო, განწყობის პირველი შერყევა ხდება: იგი ერთგვარად სუსტდება, და ცდისპირი, შედარებით ხშირი კონტრასტული ილუზიების გვერდით, აქა-იქ ასიმილატურ ილუზიებსაც იძლევა. ეს განწყობის რეგრესული განვითარების მეორე ფაზად შეიძლება ჩაითვალოს.

გ) განწყობის შესუსტების პროცესი კიდევ უფრო წინ მიდის და შემდეგ საფეხურზე ასიმილატური და კონტრასტული ილუზიების რიცხვი ურთიერთს უახლოვდება: იწყება ნამდვილი რხევა ილუზიის ორივე ამ სახეს შორის.

დ) ფიქსირებული განწყობის დასუსტების შემდგომი საფეხური ასიმილატური ილუზიის შემთხვევათა გაბატონებაში იჩენს თავს: კონტრასტული ილუზია ეხლაც გვხვდება, მაგრამ გაცილებით უფრო იშვიათად, ვიდრე ასიმილატური.

ე) რასაკვირველია, განწყობის კიდევ უფრო მეტი დასუსტების შესახებ შეიძლება ლაპარაკი, როდესაც კონტრასტული ილუზიების შემთხვევები სრულიად აღარ გვხვდება, და ცდისპირი მხოლოდ ასიმილატურ ილუზიას იძლევა.

ვ) ამ მომენტამდე ფიქსირებული განწყობა ჯერ კიდევ განუწყვეტლივ აქტუალურ მდგომარეობაში იმყოფება; მართალია, იგი საგრძნობლად შესუსტებულია, მაგრამ ჯერ კიდევ არ იძლევა ობიექტური ვითარების ადეკვატური აღქმის შესაძლებლობას: ცდისპირი ჯერ კიდევ ერთხელაც ვერ ახერხებს ილუზიისაგან თავის დაღწევას. რასაკვირველია, განწყობის შემდგომი დასუსტების ახალ ფაზასთან გვაქვს საქმე, როდესაც ეს მდგომარეობა იცვლება, და ცდისპირი კრიტიკულ ცდაში მიწოდებული ობიექტების ტოლობის დადასტურებას ხანდახან მაინც ახერხებს. მაგრამ ეს მისი უკანასკნელი ფაზაც არის: რანამს იგი ზედიზედ რამოდენიმეჯერ შესძლებს კრიტიკული ვითარების ადეკვატურ შეფასებას და ილუზიას მხოლოდ გამონაკლისის სახით თუ დაუთმობს ადგილს, ჩვენ უკვე ფიქსირებული განწყობის ლიკვიდაციის შესახებ შეგვეძლება ვილაპარაკოთ.

მაგრამ ყველა ამ ფაზის გამოკვეთილი არსებობა მხოლოდ თეორიულად შეიძლება დაშვებულ იქნეს. პრაქტიკულად, თუ განსაკუთრებით პათოლოგიური განწყობის მოქმედების შემთხვევებსაც მივიღებთ მხედველობაში, შეიძლება ჯერჯერობით მხოლოდ სამი ფაზა იქნეს საგანგებოდ გამოყოფილი:

ა) კონტრასტული ილუზიების ფაზა,

ბ) ასიმილატური ილუზიების მონაწილეობის ფაზა,

გ) ტოლობის მონანილეობის ფაზა.

დ) ფიქსირებული განწყობის ლიკვიდაციის შესახებ ამ შემთხვევაში მხოლოდ პირობითად შეიძლება ლაპარაკი. საქმე ისაა, რომ საკითხი აქ ისეთ მდგომარეობას ეხება, როდესაც ფიქსირებულ განწყობაზე შეუფერებელი (კრიტიკული) ობიექტური ვითარება განუწყვეტლივ ან განმეორებით მოქმედებს. ირკვევა, რომ ასეთ პირობებში მართლაც შეიძლება ფიქსირებული განწყობის ლიკვიდაციის შესახებ ვილაპარაკოთ: ბოლოს და ბოლოს, ობიექტური ვითარების სწორ შეფასებას განწყობა ხელს ვეღარ უშლის.

მაგრამ ნიშნავს განა ეს, რომ განწყობის მართლა საბოლოო ლიკვიდაციასთან გვაქვს საქმე? ნიშნავს განა ეს, რომ ფიქსირებული განწყობა კრიტიკული ცდების შეწყვეტის შემდეგაც არასოდეს ხელახლა არ წამოყოფს თავს? რასაკვირველია, არა! სათანადო ცდების შედეგები ამის უტყუარ საბუთს იძლევა. ვთქვათ, ერთ დღეს ცდისპირს საგანწყობო ცდების საკმარისი რაოდენობა მივეცით: შედეგად მას ფიქსირებული განწყობა უჩნდება. ჩვენ ვწყვეტთ ცდას და გარკვეული ხნის შემდეგ მას მხოლოდ კრიტიკულ ექსპოზიციებს ვაძლევთ. მიუხედავად იმისა, რომ ეს საგანწყობო ცდების განუმეორებლად ხდება და, მიუხედავად იმისა, რომ წინა ცდებში იგი კრიტიკული ექსპოზიციის სწორი შეფასების მდგომარეობამდე, მაშასადამე, ფიქსირებული განწყობის აღკვეთამდე იქნა მიყვანილი, ცდისპირი მაინც ხელახლა იმავე ილუზიას იძლევა. უეჭველია, განწყობა კვლავ განაგრძობს მოქმედებას; და საინტერესოა, რომ ზოგჯერ ეს საკმაოდ ხანგრძლივი დროის შემდეგაც კი ხდება. სრულიად უდავოა, ფიქსირებული განწყობა აქტივაციის მზაობას საკმაოდ დიდი ხნით ინარჩუნებს.

მაგრამ როგორღა უნდა გავიგოთ მაშინ ის საკვირველი ფაქტი, რომ განწყობა ამ მზაობას მას შემდეგაც ხელუხლებლად იცავს, რაც იგი, კრიტიკული ცდების მრავალგზის განმეორების გზით, თითქოს საბოლოოდ იქნა ლიკვიდირებული? როგორც ჩანს, საბოლოო ლიკვიდაციაზე ლაპარაკი აქ მართებული არ უნდა იყოს. ეტყობა, ხშირი ზედიზედ განახლების გამო, კრიტიკული ვითარების შესატყვისი განწყობა (ტოლობის განწყობა) იმდენად ძლიერი ხდება, რომ ამ პირობებში იგი ფიქსირებულ განწყობას ჩრდილავს და მას გამოვლენის შესაძლებლობას არ აძლევს; ხოლო თვითონ სუბიექტის ახალ ფიქსირებულ განწყობად ჯერ კიდევ ვერ იქცევა, რათა საგანწყობო ცდებში წარმოშობილი ძველი განწყობა საბოლოოდ განდევნოს და მისი ადგილი თვითონ დაიკავოს. ამიტომაც, საკმარისია, სუბიექტს კრიტიკული ექსპოზიციები მათი გამუდმებული განმეორების სიტუაციის გარეშეც მიეცეს, რომ ფიქსირებულმა განწყობამ კვლავ იჩინოს თავი, და ტოლი ობიექტები არატოლად განაცდევინოს.

როგორც ვხედავთ, დროის ზემოქმედების მიმართ განწყობა საკმაო სტაბილობას ამჟღავნებს, გაცილებით მეტს, ვიდრე ერთი და იმავე გამღიზიანებლის განმეორებითი ზემოქმედების მიმართ, როგორც ეს, მაგ: კრიტიკული ცდების განმეორებითი ზემოქმედების შემთხვევაში ხდება. ეს, ალბათ, იმით აიხსნება, რომ დროის მიმდინარეობაში სუბიექტზე მოქმედებენ ნაირნაირი გამღიზიანებლები, რომელთაც სრულიად არაფერი აქვთ საერთო მის ფიქსირებულ განწყობასთან, მაშინ როდესაც კრიტიკულ ცდებში სწორედ ისეთი გამღიზიანებლები მოქმედებენ, რომელნიც, მართალია, არსებული განწყობისათვის ადეკვატური არ არიან, მაგრამ მაინც

იმდენად ახლო დგანან მასთან, რომ მათი შეფასება, ჩვეულებრივ, ამ განწყობის ნიადაგზე ხდება. საკვირველი არაა, რომ ამ პირობებში განწყობა დროის მიმართ სტაბილურია, მაგრამ კრიტიკული ექსპოზიციების განმეორების მიმართ არა.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ ფიქსირებული განწყობა, რაკი გაჩნდება, საკმაოდ დიდი ხნის განმავლობაში ინარჩუნებს აქტუალიზაციის უნარს; იგი, ასე ვთქვათ, ქრონიკულ მდგომარეობად, ერთგვარ დისპოზიციურ მდგომარეობად იქცევა. ჩვენ ვხედავთ აგრეთვე, რომ იგი ასეთად რჩება მას შემდეგაც, რაც იგი კრიტიკული ცდების განმეორების ზეგავლენით თითქოს საბოლოოდ ლიკვიდირებული ხდება.

5) როგორ ჩნდება ფიქსირებული განწყობა? ჩვენ თავიდანვე გვქონდა აღნიშნული, რომ იგი საგანწყობო ცდების, მაშასადამე, განმეორების შედეგად იჩენს თავს. განმეორება რომ მართლა ძირითადი მნიშვნელობის მომენტს წარმოადგენს ამ შემთხვევაში, ეს უდავოა: ექსპერიმენტულად ცნობილია, რომ რაც უფრო დიდია საგანწყობო ცდების რიცხვი, ე.ი. რაც უფრო ხშირად აწარმოებინებ ცდისპირს საგანწყობო ობიექტების შედარებას, ჩვეულებრივ, მით უფრო მტკიცე განწყობას შეუმუშავებ მას. ეს დაკვირვება იმდენად ხშირია, რომ თითქოს სრული საფუძველი გვეძლევა, განწყობის სიმტკიცე პირდაპირ განმეორების ფუნქციად გამოვაცხადოთ. მაგრამ უფრო ყურადღებითი დაკვირვება ამტკიცებს, რომ ეს დებულება მხოლოდ გარკვეულ ფარგლებში შეიძლება სწორად ჩაითვალოს. საქმე ისაა, რომ შესაძლოა ზოგიერთ შემთხვევაში სრულიად არ ჰქონდეს ცდისპირს საგანწყობო ობიექტების შედარების ნამდვილი მოთხოვნილება, და ამ აქტს იგი მხოლოდ ზედაპირულად, მხოლოდ მექანიკურად აწარმოებდეს. რას მოგვცემს ამ შემთხვევაში საგანწყობო ცდების განმეორება? უეჭველია, არაფერს. რაკი განწყობის სუბიექტური ფაქტორი სრულიად არ არის მოცემული, ცხადია, ჩვენ ვერ ვიტყვით, რომ თითოეული ცალკე შედარების აქტი სათანადო განწყობის ნიადაგზე ხდებოდა. მაშასადამე, საგანწყობო ცდების განმეორება მხოლოდ გარეგნულად წარმოადგენს განმეორებას: თვითონ განწყობის განმეორებასთან აქ საქმე არა გვაქვს და, მაშასადამე, ფიქსირებული განწყობის შექმნის შესახებ ლაპარაკი ამ შემთხვევაში სრულიად ზედმეტია: საიდან უნდა შეიქმნას იგი, როდესაც თვითონ პირველადი განწყობა, რომელიც ფიქსირებულად უნდა გადაიქცეს, ჯერ კიდევ არსად ჩანს.

აქედან ნათელია, რომ ფიქსირებული განწყობის შესაქმნელად შემდეგი პირობებია აუცილებელი: საგანწყობო ობიექტების შედარების ნამდვილი მოთხოვნილება, როგორც აუცილებელი პირობა პირველადი განწყობის აღმოსაცენებლად, და განმეორება ამ შედარების აქტისა, როგორც ერთი და იმავე განწყობის მრავალგზისი განახლებისა და განმტკიცების პირობა.

აქედან ნათლად ჩანს, რომ განმეორება მხოლოდ იმიტომ უნდა იყოს ფიქსირებული განწყობის აღმოსაცენებლად აუცილებელი, რომ იგი განწყობის განმტკიცებას უწყობს ხელს. წარმოვიდგინოთ ისეთი მდგომარეობა, რომ სუბიექტს იმთავითვე ძლიერი განწყობა უჩნდება. ეს, რა თქმა უნდა, ყოველთვის შესაძლებელია მოხდეს: საჭიროა ოღონდ განწყობის ფაქტორები — სუბიექტური და ობიექტური — ორივე განსაკუთრებული ძალით მოქმედებდეს. ამ შემთხ-

ვევაში, უდავოა, რომ განმეორება საჭირო აღარ იქნება: ძლიერი განწყობა უიმისოდაც ფიქსირებულად გადაიქცევა.

ამრიგად, ფიქსირებული განწყობა მარტო განმეორების შედეგად როდი ჩნდება. ადამიანს, უეჭველია, არა ერთი და ორი შემთხვევა აქვს ცხოვრებაში, რომ მასზე ესა თუ ის გარემოება განსაკუთრებით ძლიერ შთაბეჭდილებას სტოვებდეს. ასეთ შემთხვევებში მისი განწყობა იმთავითვე ფიქსირდება, და შემდგომი მისი ცხოვრების მიმდინარეობა ბევრის მხრივ იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორია მის ამგვარად ფიქსირებულ განწყობათა წრე.

ganwyobis diferenciuli fsiqologiisaTvis

ჩვენ ვიცით, რომ გარემო, პირველ რიგში, ადამიანის განწყობაზე ახდენს გავლენას; ვიცით, რომ მთელი მისი ქცევა და განცდა ამ განწყობის ნიადაგზე ღებულობს თავის გარკვეულ სახეს. მაგრამ, როგორც დავინახეთ, სუბიექტს ყოველთვის შეიძლება თავისი წარსულიდან ესა თუ ის განწყობა ჰქონდეს, რომელსაც შესაძლებლობა აქვს გარემოსთან ურთიერთობის აქტში ჩაერიოს, ახალი შესატყვისი განწყობის აღმოცენებას დაასწროს, დაჩრდილოს იგი და ეს აქტი თვითონ წარმართოს.

უეჭველია, ამისდა მიხედვით, რომ ადამიანის წარსულს, მისი ფიქსირებული განწყობის წრეს და ძალას, სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს მისი ქცევის გასაგებად.

მეორის მხრივ, გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს იმასაც, თუ როგორია ამა თუ იმ შემთხვევაში განწყობის მოქმედების, მისი, ასე ვთქვათ, მექანიზმის თავისებურება. ადამიანის ინდივიდუალობა არა მარტო მისი წარსულის ვითარებაზეა დამოკიდებული, არა მარტო იმაზე, თუ როგორია შინაარსეულად მისი ფიქსირებული განწყობა, არამედ იმაზეც, თუ როგორია ეს უკანასკნელი ფორმალურად.

1) აქ, პირველ რიგში, საყურადღებო იქნებოდა გამოგვეჩვენა, თუ რამდენად ადვილად უმუშავდება სუბიექტს ფიქსირებული განწყობა, რამდენად აგზნებადია იგი ამ მხრივ. უეჭველია, განწყობის აგზნებადობა ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფორმალური მომენტი იქნებოდა, რომელიც ადამიანთა განსხვავებულობას ბევრის მხრივ შუქს მოფენდა.

სათანადო ცდებიდან ირკვევა, რომ განწყობის აგზნებადობა მართლა სხვადასხვაგვარია. არიან ადამიანები, რომელთაც ორიოდვე საგანწყობო ექსპოზიციის შედეგადაც ადვილად უფიქსირდებათ სათანადო განწყობა. მაგრამ არიან ისეთებიც, რომელთაც ამისათვის 15-20 ექსპოზიციაც არ ჰყოფნისთ.

2) რა ემართება განწყობას კრიტიკული ექსპოზიციის ხანგრძლივი ზეგავლენის შედეგად? იგი უთუოდ ქრება და ადგილს უთმობს ადეკვატურს განწყობას, თუ ეს ყოველთვის ასე ხდება? ცდები ამტკიცებენ, რომ აქ ორ ურთიერთის მოპირდაპირე ტიპს აქვს ადგილი. ერთის მხრივ, ჩვენ საქმე გვაქვს ისეთ შემთხვევასთან, როდესაც ერთხელ შემუშავებული განწყობა იმდენად

უძრავი და ინერტულია, რომ იგი სრულიად არ უთმობს ადგილს ადეკვატურ განწყობას, რაგინდ მრავალგზისაც უნდა იმოქმედონ მასზე კრიტიკული ცდის ობიექტებმა. ამ შემთხვევაში სუბიექტი თავს ვერ აღწევს ილუზიას, იგი ვერ ახერხებს გზის გაკვლევას ობიექტური ვითარებისაკენ. ასეთ უძრავსა და ურყევ განწყობას შეიძლება სტატიკური ვუნოდოთ — განწყობის იმ ტიპისაგან განსხვავებულად, რომელიც მოცემულ პირობებში ადრე თუ გვიან განზე დგება და ადეკვატურ განწყობას უთმობს ადგილს. თუ პირველი ტიპისათვის ისაა დამახასიათებელი, რომ იგი უსასრულო ილუზიის მსხვერპლად გვაქცევს, მეორე, რომელსაც შეიძლება დინამიკური ვუნოდოთ, ასეთ უძრავობას არ იჩენს და, ბოლოს და ბოლოს მაინც, ადეკვატური აღქმის შესაძლებლობას გვაძლევს.

3) სტატიკური იქნება განწყობა თუ დინამიკური, სულ ერთია, შესაძლოა იგი მეტ-ნაკლები პლასტიკურობით ხასიათდებოდეს. როგორც სათანადო ცდებიდან ჩანს, არის შემთხვევები, რომ განწყობა, ცდების განმეორებითი ზემოქმედების გამო, თანდათანობით სუსტდება და, რამოდენიმე ფაზის განვლის შემდეგ, საბოლოოდ რომელსამე მათგანზე ჩერდება (სტატიკური განწყობა), ანდა ყველა ფაზის განვლის შემდეგ სრულიად აღიკვეთება (დინამიკური განწყობა). ამ ორივე შემთხვევაში ჩვენ პლასტიკურ განწყობასთან გვაქვს საქმე. მაგრამ სხვაგვარ შემთხვევებსაც აქვს ადგილი: განწყობა ან გამუდმებით ერთ რომელსამე ფაზაზე რჩება გაყინული, ანდა პირველად მოცემული ფაზიდან თანდათანობით კი არ გადადის დანარჩენებზე, არამედ ერთბაშად, ყოველი თანდათანობითი დასუსტების გარეშე, ისპობა. აქ ორივე შემთხვევაში განწყობის სიტლანქესთან გვაქვს საქმე.

4) ჩვენ ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ განწყობას გენერალიზაცია ან ირადიაცია ახასიათებს. რასაკვირველია, შესაძლებელია სხვადასხვა შემთხვევაში ეს უკანასკნელი მეტ-ნაკლები განფენილობით იყოს წარმოდგენილი. ეს გარემოება სრულიად არ ეწინააღმდეგება განწყობის მთლიანობით ბუნებას: განწყობა ყველგან სუბიექტის, როგორც მთელის, მდგომარეობაა მაშინაც, როდესაც იგი ფართოდაა მასში გავრცელებული, და მაშინაც, როდესაც იგი თითქოს მხოლოდ ზოგიერთ არეს ეხება. სათანადო ცდების შედეგად გამოირკვა, რომ საგანწყობო ცდების ნიადაგზე აღმოცენებული განწყობა შესაძლოა ძალიან ფართოდ იყოს გავრცელებული; მაგ: აქტიური შეხების სფეროში შექმნილი განწყობა მხედველობის არეშიც იყოს გავრცელებული. მაგრამ შესაძლოა ისიც, რომ იგი იმ ორგანოს საზღვრებს არ სცილდებოდეს, რომელიც საგანწყობო ცდებში იღებდა მონაწილეობას; მაგ: თუ საგანწყობო ცდებში მარტო ცალი თვალი ან ცალი ხელი ღებულობდა მონაწილეობას, შესაძლოა, განწყობის გავრცელებულობა მარტო ამ ცალი ხელით თუ ცალი თვალთ გაწილდებოდეს.

5) არის შემთხვევები, რომ განწყობა სამუდამოდ თავისი მოქმედების ერთსა და იმავე ტიპს ინარჩუნებს: თუ, მაგ: იგი პლასტიკურია და დინამიკური, იგი ყოველთვის ასეთი რჩება, მიუხედავად იმისა, დღეს იქნება იგი სათანადო საგანწყობო ცდების შედეგად მიღებული, თუ ხვალ. ამ შემთხვევაში ჩვენ კონსტანტური განწყობის შესახებ უნდა ვილაპარაკოთ. მაგრამ განწყობა ყოველთვის კონსტანტური როდია. არის ისეთი შემთხვევებიც, რომ განწყობა ცვალებადი

(ვარიაციული) ხდება: დღეს რომ იგი თავისი მოქმედების ერთ ტიპს გვიჩვენებს, ხვალ სულ სხვა სურათს გვაძლევს.

6) განწყობის ერთ-ერთ ნიშანს სტაბილობა წარმოადგენს. მაგრამ იგი ყოველთვის ერთ-ნაირი როდია. არის შემთხვევები, რომ განწყობა, ან უცვლელის ან შეცვლილი სახით, დიდ ხანს სძლებს ხოლმე (კონსტანტურ-სტაბილური და ვარიაციულ-სტაბილური), ან-და შედარებით მალე ისპობა — არ ერთბაშად (კონსტანტურ-ლაბილური).

7) შენიშნულია, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში ორიოდე კრიტიკული ექსპოზიცია ან ამ უკანასკნელის ოდნავ გახანგრძლივებაც საკმარისია, რომ სუბიექტმა მოწოდებული ობიექტების სწორი შეფასება მოგვცეს. მაგრამ არის ისეთი შემთხვევებიც, რომ ამავე ეფექტის მიღება მხოლოდ საკმაოდ ხანგრძლივი კრიტიკული ექსპოზიციის, თუ კრიტიკული ექსპოზიციათა მრავალგზისი განმეორების შემდეგ ხერხდება. უეჭველია, ეს იმიტომ უნდა ხდებოდეს, რომ განწყობას ყოველთვის ერთი და იგივე სიმტკიცის დონე არ უნდა ახასიათებდეს, რომ უნდა არსებობდეს უფრო მტკიცე და ნაკლებ მტკიცე განწყობის შემთხვევები.

განწყობა პათოლოგიურ შემთხვევაში

1. განწყობა და პათოლოგია — თუ განწყობა მართლა ეგოდენ დიდ როლს თამაშობს ჩვენი ქცევის თუ განცდის მიმდინარეობაში, თუ მართლა ისაა, რომ პირველ რიგში იცვლება სინამდვილესთან ჩვენი ურთიერთობის შეცვლასთან ერთად და ჩვენი განცდის თუ ქცევის თავისებურებას განსაზღვრავს, მაშინ, ცხადია, რომ პათოლოგიურ შემთხვევებში განწყობის შესწავლას სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება. საქმე ისაა, რომ აქ, პათოლოგიურ შემთხვევებში, ქცევის მკვეთრად გამოვლენილი გადახრის ან გამრუდების სხვადასხვა ფორმას ვხვდებით; და ეს გარემოება პირდაპირ გვაფიქრებინებს, რომ, თუ ჩვენი დებულება განწყობის მნიშვნელობის შესახებ სწორია, მაშინ აქ, ამ პათოლოგიურ შემთხვევებში, განწყობის მოქმედების უეჭველად ამდენადვე განსხვავებულ ფორმებთან უნდა გვქონდეს საქმე.

პათოლოგიურმა თავისებურებებმა განსაკუთრებით მკვეთრად სწორედ ფიქსირებული განწყობის მოქმედებაში უნდა იჩინონ თავი. იმიტომ, რომ, როგორც ცნობილია, ავადმყოფური ფსიქიკისათვის განსაკუთრებით სხვადასხვაგვარი ფიქსაციის მოვლენებია დამახასიათებელი. და მართლაც, სათანადო ცდების შედეგად საბოლოოდ გამორკვეულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ ფიქსირებული განწყობის მოქმედება პათოლოგიურ შემთხვევებში საზოგადოდ საკმაოდ თავისებურია; და, გარდა ამისა, ირკვევა ისიც, რომ ეს მოქმედება სხვადასხვა დაავადების შემთხვევაში იმდენად სპეციფიკურია, რომ ამის მიხედვით ამ უკანასკნელთა საკმაოდ შორსმწვდომი დიფერენციაცია ხერხდება.

პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს შემდეგი: ზემოთ, როდესაც განწყობის პროცესის შესახებ გვქონდა საუბარი, ჩვენ დავრწმუნდით, რომ იგი, თეორიულად მაინც, ექვს განსხვავებულ საფე-

ხურს ან ფაზას შეიცავს. მაგრამ პრაქტიკულად, ცალკეული ნორმალური ადამიანების შემთხვევაში, ეს ფაზები არასდროს სისრულით არ გვეძლევა: როგორც წესი, ისინი მჭიდროვდებიან და, ჩვეულებრივ, არსებითად სულ სამს თუ ოთხ ფაზაში ერთიანდებიან.

სულ სხვაა პათოლოგიური პირების შემთხვევაში; რასაკვირველია, ექვსივე ფაზის სრული გამოვლენის ფაქტთან არც აქ გვაქვს საქმე. მაგრამ აქ არც მათ იმგვარ შემჭიდროებას აქვს ადგილი, როგორსაც ნორმალური, ჯანმრთელი ადამიანების შემთხვევაში ვხვდებით.

უფრო დამახასიათებელი აქ შემდეგი გარემოება აღმოჩნდა: ამა თუ იმ დაავადების შემთხვევაში წინ იწევს განწყობის მოქმედების რომელიმე ერთი ან მეტი ცალკეული ფაზა, ხშირად ის, რომელიც ჯანსაღი ადამიანის შემთხვევაში იმდენად დაჩრდილულია, რომ მისი არსებობა მხოლოდ თეორიულად თუ შეიძლება იგულისხმო. საინტერესოა, რომ სხვადასხვა დაავადების დროს სწორედ სხვადასხვა ფაზა წამოიწევს ხოლმე პირველ პლანზე. როგორც ვხედავთ, ეს გარემოება იმ მხრივაცაა საინტერესო, რომ განწყობის რეგრესული განვითარების ის ფაზები, რომლის არსებობაც ჯანმრთელი ადამიანის შემთხვევაში მხოლოდ თეორიულად უნდა იქნეს მიღებული, აქ, პათოლოგიური ქცევის შემთხვევაში, ხელშესახებ ფაქტად იქცევა.

მეორე გარემოება, რომელიც დამახასიათებელი აღმოჩნდა, ეს ისაა, რომ პათოლოგიური შემთხვევებისათვის განწყობის მოქმედების სწორედ ის სახეებია სპეციფიკური და, ასე ვთქვათ, ჩვეულებრივი, რომელნიც ნორმალური ცდისპირების შემთხვევების დროს მხოლოდ გამონაკლისის სახით თუ გვხვდებიან. სანიმუშოდ გავეცნოთ განწყობის მოქმედებას რამოდენიმე განსაკუთრებით ცნობილ დაავადებათა შემთხვევებში, სახელდობრ, ეპილეფსიის, შიზოფრენიისა და ისტერიის შემთხვევებში.

2. განწყობა შიზოფრენიის დროს — შიზოფრენიის შემთხვევების ანალიზმა თავიდანვე ნათელჰყო, რომ ფიქსირებული განწყობა აქ სრულიად სპეციფიკურს, ჯანმრთელისათვის უჩვეულო ფორმებს ღებულობს: 1) ჯერ ერთი, იგი განსაკუთრებით ადვილად აგზნებადი აღმოჩნდა: სულ ორიოდ საგანწყობო ცდა საკმარისია, რათა ავადმყოფს ისეთივე ჩამოყალიბებული ფიქსირებული განწყობა გაუჩნდეს, როგორც 15-20 საგანწყობო ექსპოზიციის შემდეგ ვღებულობთ ხოლმე. 2) შიზოფრენიის განწყობას არაჩვეულებრივ მტკიცე გენერალიზაცია ახასიათებს: ჰაპტურ არეში გამოწვეული განწყობა უკლებლივ ოპტიკურ სფეროზეც ვრცელდება და აქ ისეთ-სავე მკაფიო ილუზიებს იწვევს, როგორსაც თავისი აღმოცენების პირველადს არეში. 3) კიდევ უფრო დამახასიათებელია, შეიძლება ითქვას, სპეციფიკურია, ამ დაავადებისათვის განწყობის სიტლანქე და განსაკუთრებით სტატიკურობა: შიზოფრენიკი თავს ვერ აღწევს ერთხელ შექმნილ განწყობას, და საინტერესოა, რომ ეს სტატიკურობა მის განწყობას არა მარტო თავისი აღმოცენების პირველადს არეში აქვს, არამედ სხვაგანაც, სადაც კი იგი ვრცელდება. ამისდა მიხედვით, შიზოფრენიკს რომ, მაგ: ორჯერ მისცე ხელთ შესადარებლად ორი სხვადასხვა მოცულობის ბურთი — ერთი და იმავე წესრიგით — ეს საკმარისი აღმოჩნდება, რომ ჩვეულებრივს კრიტიკულ ცდებში მან ერთხელაც ვერ შესძლოს მიწოდებული ბურთების ტოლობის დადასტურება, რაგინდ ბევრჯერაც უნდა გაასინჯვინო მას ხელში ეს ტოლი ბურთები. ამრიგად, შიზოფ-

რენიკი უსასრულო ილუზიის მსხვერპლად იქცევა. მაგრამ განსაკუთრებით საინტერესო ისაა, რომ ეს უსასრულო ილუზია მაშინაც ძალაში რჩება, როდესაც შიზოფრენიკს თვალთა აჩვენებ ამავე ბურთებს: ეხლა ისინი არა მარტო ხელში ეჩვენება მას უტოლოდ, არამედ თვალთაც, მიუხედავად იმისა, რომ თვალი საგანწყობო ცდებში არავითარ მონაწილეობას არ ღებულობდა. როგორც ჩანს, ერთხელ შექმნილი ფიქსირებული განწყობა მთლიანად მოიცავს შიზოფრენიკის პიროვნებას და არ აძლევს მას შესაძლებლობას, ობიექტური ვითარებისაკენ გზა გაიკვლიოს.

ამრიგად, შიზოფრენიის შემთხვევაში დაავადებულის ფიქსირებული განწყობა თვალსაჩინოდ განსხვავდება ნორმალურისაგან: იგი ტლანქია, სტატიკური და ფართოდ ირადირებული; მიუხედავად ამისა, იგი ადვილად აგზნებადია და ამავე დროს უაღრესად კონსტანტური და სტაბილური. ერთი სიტყვით, შიზოფრენიკის განწყობა უეჭველად თავისებურია: მისი სტატიკურობა, ირადიულობა, კონსტანტობა და სტაბილობა შორს დგას ნორმალური ადამიანის განწყობის მოქმედების ტიპური მიმდინარეობისაგან.

3. განწყობა ეპილეფსიის დროს — ეპილეფსიის შემთხვევაში განწყობის მოქმედების კიდევ უფრო გამოკვეთილ თავისებურებასთან გვაქვს საქმე. ეპილეფტიკის განწყობაც აგზნებადია, ტლანქია და სტატიკური. ამ მხრივ თითქოს არავითარი განსხვავება არ ჩანს მასსა და შიზოფრენიკს შორის. მაგრამ შემდგომი დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ განსხვავება მაინც დიდია და ამავე დროს ძალიან დამახასიათებელიც. საქმე ისაა რომ ეპილეფტიკის განწყობის ირადიაცია უაღრესად შემოფარგლული აღმოჩნდა. იგი არა თუ ერთი სენსორული არიდან მეორეზე ვერ გადადის, იგი თვით ამ ერთ სენსორულ არესაც ვერ ფარავს. კერძოდ, ეპილეფტიკს რომ განმეორებით მისცე ხელთ შესადარებლად ორი სხვადასხვა მოცულობის ბურთი ერთი და იმავე წესით და შემდეგ ტოლი ბურთები დაანახო და ერთმანეთს შეადარებინო, იგი მათ, შიზოფრენიკისაგან განსხვავებით, იმწამსვე, ტოლად შეაფასებს. როგორც ჩანს, აქტიური შეხების არეში შექმნილი განწყობა აქვე რჩება, იგი უფრო შორს არ ვრცელდება. კიდევ მეტი: შეეუქმნათ მას ახლა განწყობა ერთ ხელში, ხოლო ტოლი ბურთები მეორეში მივცეთ შესადარებლად. რა მოხდება? ილუზია არც ეხლა იჩენს თავს. დასკვნა ნათელია: ეპილეფტიკის განწყობა ლოკალურია. აღსანიშნავია, რომ იგი ისევე მტკიცედ კონსტანტური და სტაბილური აღმოჩნდა, როგორც შიზოფრენიკის ირადირებული განწყობა.

რასაკვირველია, ჩვენ შევხვდებით ე.წ. ეპილეფტიკთა შორის ისეთებსაც, რომელთა განწყობაც სულ ასეთი არაა; მაგრამ ეს მხოლოდ უმნიშვნელო უმცირესობაა, და გადახრა ამ შემთხვევაში არაა საკმარისი, ზემოაღნიშნული კანონზომიერების ფაქტიურობაში რომ ეჭვი შევიტანოთ, მით უმეტეს, რომ ამ გადახრას თავისი საფუძველი მოეპოვება, რასაც აქ ვერ შევხებით.

4. განწყობა ისტერიის შემთხვევებში — თავისებური აღმოჩნდა განწყობის მოქმედება ისტერიის შემთხვევაშიც. ჯერ ერთი, შიზოფრენიისა და ეპილეფსიისაგან განსხვავებით, ისტერია განწყობის მოქმედების ერთს გარკვეულ ტიპს არ იძლევა: ა) ერთხელ რომ ორიოდ საგანწყობო ექსპოზიციაც ქმნის საკმაოდ გამოკვეთილ განწყობას, მეორეჯელ საგანწყობო ექს-

პოზიციათა დიდი რიცხვიც ვერ იძლევა ეფექტს, და ისტერიული ადამიანი კრიტიკულ ცდებში, ჩვეულებრივ, ადეკვატურ შეფასებას აძლევს ხოლმე ტოლ ობიექტებს, ბ) სხვა პირობებში ჩვენ შიზოფრენიკული განწყობის შემთხვევებსაც ვხვდებით და ეპილეფსიურისასაც. მაგრამ ეს უკანასკნელი ისე მკვეთრად ლოკალური მაინც არაა, როგორც ნამდვილი ეპილეფსიის შემთხვევებში: შესაძლოა, ისტერიულს ერთ სენსორულ არეში შექმნილი განწყობა მეორეზე არ უვრცელდებოდეს, მაგრამ თვითონ იმ სენსორულ არეში, რომელშიც საგანწყობო ცდები წარმოებდა, იგი დაუბრკოლებლად ვრცელდება: ცალ ხელში შექმნილი განწყობა მეორე ხელზეც გადადის.

ერთი სიტყვით, არ ითქმის: ისტერიისათვის განწყობის მოქმედების ერთი რომელიმე სპეციფიკური ტიპი იყო დამახასიათებელი.

ამას სავსებით ეთანხმება ის შედეგებიც, რომელსაც ცალკე პირებზე კონსტანტობისა და სტაბილობის ცდების ჩატარება იძლევა: ისტერიულისათვის სწორედ განწყობის ვარიაცილობა და ლაბილობა აღმოჩნდა დამახასიათებელი; მისი განწყობა ადვილად იცვლება სხვადასხვა დროს და მალე სუსტდება და ქრება, თუ მას ყოველდღიურად ახალი საგანწყობო ექსპოზიციები არ ამაგრებს.

5. ჯანმრთელობის გაუმჯობესება და განწყობა — ჩვენთვის აქ საჭირო არაა სხვა პათოლოგიურ შემთხვევათა განხილვა. უეჭველია, რომ განწყობა მართლა არსებითი მნიშვნელობის ფაქტს წარმოადგენს. ამის უდავო საბუთს შიზოფრენიის, ეპილეფსიისა და ისტერიის შემთხვევებში განწყობის მოქმედების სპეციფიკური გადახრის ფაქტები იძლევიან.

მაგრამ ამავე პათოლოგიურ შემთხვევებში განწყობის თავისებურების კვლევის დროს ჩვენ ნავანყდით მეორე ფაქტსაც, რომელიც კიდევ უფრო დემონსტრაციულად ამტკიცებს ჩვენი დებულების სისწორეს. თუ პიროვნების ქცევის თავისებურება მისი განწყობის მოქმედების შესატყვის თავისებურებას გულისხმობს, მაშინ უდავოა, რომ ყველგან, სადაც პათოლოგიური პიროვნება გაჯანსაღების გზას დაადგება, სადაც მისი ქცევა ნორმალურთან დაახლოებას დაიწყებს, იქ სათანადო ცვლილება განწყობის მოქმედების სფეროშიც უნდა მოხდეს: იქ განწყობის მოქმედების ტიპი ნორმალურს უნდა დაუახლოვდეს. პათოლოგიური განწყობის ექსპერიმენტალური შესწავლის პროცესში სწორედ ამ ფაქტმა იჩინა თავი: ყველგან, სადაც ავადმყოფი გაუმჯობესების გზას ადგებოდა, განსაკუთრებით იქ, სადაც მართლა გაჯანსაღების შესახებ შეიძლებოდა ლაპარაკი, მაგრამ ხშირად იქაც, სადაც იგი დროებით მაინც კარგად გრძნობდა თავს, მისი განწყობის ტიპი თვალსაჩინოდ იცვლებოდა და გარკვევით იმას უახლოვდებოდა, რაც ამ სუბიექტისათვის, როგორც გარკვეული ხასიათის პატრონისათვის, ჯანმრთელობის დროს იყო ან უნდა ყოფილიყო დამახასიათებელი.

არსებობს მთელი რიგი ცდები, რომელთა შედეგებიც უდავოდ ხდის ამ დებულებას. საგულისხმოა, რომ ეს არა მარტო ერთი რომელიმე ავადმყოფობის შესახებ ითქმის, მაგ: არა მარტო ისტერიის, ან ეპილეფსიის შესახებ, არამედ შიზოფრენიის შესახებაც. ექიმ ი. ბჟალავას ცდების მასალებიდან, რომელიც მან ქაფურით წარმატებით მკურნალობის შემდეგ ჩაატარა შიზოფრენიკებზე, ნათლად ჩანს, რომ განკურნების შემდეგ შიზოფრენიკიც განწყობის ნორმალურ ტიპს უბრუნდება.

ადამიანის ქცევის ფორმები

ქცევის ცნებას სრულიად განსაკუთრებული ადგილი ეკუთვნის ფსიქოლოგიაში. მართალია, ბიჰევიორისტული ფსიქოლოგიის მტკიცება, რომ ქცევა ჩვენი მეცნიერების შესწავლის ძირითად საგანს წარმოადგენს, არავითარ შემთხვევაში დასაბუთებულად არ შეიძლება ჩაითვალოს, მაგრამ ის მაინც უეჭველია, ფსიქოლოგიის ნამდვილი საგნის — ფსიქიკური ცხოვრების — შესწავლისათვის ამ ცნებას სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. საქმე ისაა, რომ ისტორიულად ფსიქიკური ცხოვრება გარემოსთან ურთიერთობის, პრაქტიკის ან ქცევის ნიადაგზეა აღმოცენებული, და ყველა ძირითადი თავისებურება, რომელიც მას ახასიათებს, მთელი ის კანონზომიერება, რომელიც მასში იჩენს თავს, პრაქტიკის პროცესშია შექმნილი და განვითარებული. ცხადია, ფსიქოლოგიური კვლევა უნაყოფო იქნებოდა, თუ ამ ფუძემდებელ გარემოებას ანგარიშს არ გაუწევდა და ქცევას სათანადო ყურადღებით არ მოეპყრობოდა. ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიის აბსტრაქტული და მეტაფიზიკური ხასიათი, მისი სქემატიზმი და ფორმალიზმი, მისი უნაყოფობა კონკრეტული ფსიქიკური სინამდვილის გაგების ამოცანათა მიმართ, განსაკუთრებით ამ დებულების შეუფასებლობიდანაც გამომდინარეობს. თავისთავად იგულისხმება, ნამდვილს მეცნიერულ ფსიქოლოგიაში ქცევის ცნებას სრულიად განსაკუთრებული ადგილი უნდა ეთმობოდეს.

მიუხედავად ამისა, ჯერ კიდევ არ შეიძლება ითქვას, ამ ცნების თუნდ ძირითადი ფსიქოლოგიური შინაარსის შესახებ საბოლოო შეთანხმება არსებობდეს. ისე როგორც მრავალ სხვა შემთხვევაში — და შეიძლება კიდევ უფრო მეტადაც — საკითხის მართებულ გადაჭრას აქაც, სხვათა შორის, ის საბედისწერო წინამძღვარი უშლის ხელს, რომელზეც არსებითად მთელი ბურჟუაზიული ფსიქოლოგიაა აგებული და რომლის მიხედვითაც მთელი ფსიქიკური და მოტორული პროცესები უშუალო მიზეზობრივ კავშირში იმყოფებიან ურთიერთთან და გარემოსთან. ამ უშუალობის ჰიპოთეზის მიხედვით, გამოდის, რომ ქცევა სუბიექტის, პიროვნების, როგორც კონკრეტი მთლიანობის, არსებითი მონაწილეობის გარეშე ხდება, რომ იგი არა სუბიექტის, არამედ მისი ცალკეული ფსიქიკური და მოტორული პროცესების ურთიერთობას წარმოადგენს გარემოსთან, რომ იგი პირველად ორი წევრის უშუალო ურთიერთობით განისაზღვრება — მოტორული ან ფსიქიკური პროცესებისა და მათი სტიმულისა და გამღიზიანებლის ურთიერთობით, და რომ, მაშასადამე, მის გასაგებად ამ ორი წევრის გათვალისწინების მეტი არაფერია საჭირო. რაც შეეხება თვითონ სუბიექტს, როგორც კონკრეტულ მთლიანობას, რომელიც ამ ურთიერთობას გარემოსთან ამყარებს, რათა ამით

თავისი მიზნები დაიკმაყოფილოს, — რაც შეეხება ამ სუბიექტს, მისი მოთხოვნილებებითურთ, უშუალოდის ჰიპოთეზის ნიადაგზე ქცევის ანალიზისას იგი, როგორც ზედმეტი, მთლიანად მხედველობის გარეშე რჩება. მაშასადამე, ყველაფერი, ის რაც ამ სუბიექტს წარმოადგენს ქცევაში — აზრი, მნიშვნელობა — არსებითად ქცევის ცნებაში არ შედის; იგი უცხო დანართი ელემენტი გამოდის, რომელსაც თვითონ ქცევის გასაგებად არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს. ამიტომ, რომ იგი ქცევის ცნებიდან სრულიად გამორიცხულია და მასში ზემოაღნიშნულს ორს ურთიერთობაში მყოფ წევრს რჩება ადგილი: პროცესებს ან აქტებს (ფსიქიკურს და მოტორულს) და მათს გამღიზიანებლებს. მოკლედ: ქცევა სტიმულსა და მის პასუხს წარმოადგენს.

ავილოთ მაგალითი: ყოველდღიურ ცხოვრებაში ქცევის სახელწოდებით ასეთი შემთხვევები აღინიშნება: სტუდენტი წიგნს კითხულობს, კოლმეურნე ყანას თოხნის, იულიუს ცეზარი რუბიკონზე გადადის, ნაპოლეონი რუსეთზე ილაშქრებს. როგორც ვხედავთ, აქ ყველგან მოძრაობათა თანმიმდევრობასთან გვაქვს საქმე, რომელიც აუცილებლად რაიმე კონკრეტულ სიტუაციაში ხდება და გარკვეული სუბიექტის — ქცევის სუბიექტის — სრულიად გარკვეულ მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს. სუბიექტს რომ ეს მოთხოვნილება არ გასჩენოდა და ეს გარკვეული სიტუაცია არ ჰქონოდა, იგი ქცევის ამ გარკვეულ აქტს არ მიმართავდა. უდავოა, მოძრაობათა თანმიმდევრობას ნამდვილ ქცევად მხოლოდ ეს გარემოება (მოთხოვნილება და სიტუაცია) აქცევს.

უგულებელყოთ ახლა სუბიექტი თავისი მოთხოვნილებებით, რომელთა დასაკმაყოფილებლად იგი გარკვეულ სიტუაციაში ამ თუ იმ ზემოაღნიშნულ ქცევას მიმართავს. რას მივიღებთ ამის შედეგად? ქცევის თითოეული შემთხვევა თავის სპეციფიკურ თავისებურებას დაჰკარგავს და განსხვავება მათ შორის მხოლოდ ის იქნება, რომ ზოგში ელემენტარული მოძრაობების ერთ თანმიმდევრობას ექნება ადგილი და ზოგში — მეორეს. მაშასადამე, ნამდვილ ქცევად ამ შემთხვევაში ეს გარკვეული ელემენტარული მოძრაობები უნდა ჩაითვალოს და არა მათი ესა თუ ის კომპლექსები, რომელთაც თავისთავად სპეციფიკური და, მაშასადამე, საგანგებოდ შესასწავლი აღარაფერი აქვთ.

რას წარმოადგენენ ეს ელემენტარული მოძრაობები? ქცევის ყველა ზემოჩამოთვლილ შემთხვევაში ჩვენ ერთსა და იმავე გარემოებასთან გვაქვს საქმე: სხეულის გრძნობიერ ზედაპირზე გარედან რაიმე გარკვეული გამღიზიანებელი მოქმედებს. იგი ნერვულ ბოჭკოში გარკვეულ ფიზიოლოგიურ პროცესს იწვევს, რომელიც ნერვულ ცენტრში ვრცელდება, აქედან ეფერენტულ ნერვზე გადადის და დასასრულ კუნთის შეკუმშვით მთავრდება. ბიჰევიორისტების რწმენით, ყოველი კონკრეტის ქცევის შემთხვევა მხოლოდ ასეთი ელემენტარული პროცესებისგან შედგება. ამისდა მიხედვით, როდესაც ჩვენს წინაშე ქცევის რაიმე კონკრეტული აქტია, იგი მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება ჩაითვალოს შესწავლილად, თუ გარკვეულია, რა ელემენტარული პროცესები შეადგენენ მას. ამერიკელი ფსიქოლოგი ტოლმენი ამ ელემენტარულ პროცესებს მოლეკულარულ ქცევას უწოდებს, ხოლო ქცევის რთულ, კონკრეტ ფორმებს, რომლის მაგალითებიც ზემოთ გვქონდა დასახელებული, მოლარულს.

ბიჰევიორისტულ ფსიქოლოგიას, მაშასადამე, ნამდვილ ქცევად მოლეკულარული ქცევა მიაჩნია. მისი რწმენით, ადამიანის ცხოვრება მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება მეცნიერულად შესწავლილად ჩაითვალოს, თუ რომ იგი მთლიანად მოლეკულარული ქცევის აქტებზე იქნა დაყვანილი, თუ რომ, ამრიგად, ის ჭეშმარიტი ფიზიოლოგიური პროცესები იქნა მიკვლეული, რომელთაც მართოდმართო და ნამდვილად აქვთ ადგილი ორგანიზმში, როგორც ნამდვილ არსს ქცევისას. მაგრამ ფსიქოლოგია მაშინ კონკრეტული ადამიანის ქცევის მეცნიერებად ვეღარ ჩაითვლებოდა, იმიტომ, რომ კონკრეტული ქცევა, როგორც ვიცით, ყოველთვის რაიმე მოთხოვნილებას ემსახურება, რაიმე აზრს, რაიმე მნიშვნელობას შეიცავს: ფსიქოლოგია რეფლექსის მეცნიერებად, ფიზიოლოგიად გადაიქცეოდა. აქედან ნათელია: თუ რომ შესაძლებელია მეცნიერება ადამიანის კონკრეტული ფსიქიკური ცხოვრების შესახებ, ქცევის ბიჰევიორისტული, მოლეკულარული გაგება მისთვის უნაყოფოდ და შეუწყნარებლად უნდა ჩაითვალოს და მისი ადგილი მოლარული ქცევის ცნებამ უნდა დაიკავოს.

გეშტალტ-თეორიის ძირითადი პრინციპების თანახმად, არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ითქვას, რომ ფიზიოლოგიურ არეში მიმდინარე პროცესები უთუოდ მოლეკულარულ პროცესებს წარმოადგენენ, რომ აქ, ამ არეში, მოლარულ ფენომენებს არა აქვთ ადგილი. ვერთჰაიმერის ძირითადი პიპოთეზის მიხედვით, რომელიც განსაკუთრებით ვ. კელერის მიერ იყო განვითარებული და იზომორფიზმის სახელწოდებითაა ცნობილი, მტკიცდება, რომ ტვინის ატომებისა და მოლეკულების მოძრაობა ფუნდამენტურად კი არ განსხვავდება აზრებისა და გრძნობებისაგან, არამედ მოლარული ასპექტით, როგორც განფენილი პროცესი, იდენტურია ამათთან, რომ, მაშასადამე, ფიზიოლოგიური პროცესებიც გეშტალტურია. აქედან, იმავე კოფკას სიტყვით, მხოლოდ ასეთი დასკვნა გამომდინარეობს: „თუ ფიზიოლოგიური პროცესები განფენილობაში მიმდინარე პროცესებს წარმოადგენს, თუ ისინი, ნაცვლად იმისა, რომ მოლეკულარული იყვნენ, მოლარული არიან, მაშინ აღარ არსებობს არავითარი საშიშროება, მოლეკულარული ქცევის სასარგებლოდ, მოლარული ქცევის განზე დატოვებისა“ და ადამიანის მთლიანი აზრიანი ქცევის ყოველგვარ აზრს მოკლებულ პროცესებზე დაყვანისა.

ამრიგად, გეშტალტ-თეორიის მიხედვით, დასაბუთებულად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ სინამდვილეში არა მოლეკულარულ, არამედ მოლარულ ქცევას აქვს ადგილი და, მაშასადამე, ფსიქოლოგიას შესაძლებლობა აქვს, ადამიანის ნამდვილი ქცევა შეისწავლოს.

მაგრამ შეიძლება კი გეშტალტ-თეორიის მოლარული ქცევა მართლაც აზრიან ქცევად ვიგულოთ? კოფკას მიხედვით, ადამიანის ქცევა იმიტომ უნდა ჩაითვალოს უფრო მოლარულად, ვიდრე მოლეკულარულად, რომ იგი განფენილი პროცესია, რომელსაც არა განცალკევებული, ლოკალური, ურთიერთისაგან სრულიად დამოუკიდებელი კავშირები განსაზღვრავენ, არამედ ფართო ველი, რომელშიც ეს პროცესები მიმდინარეობს — არა ცალკეული ნერვული გზები ორგანიზმში, არამედ ვრცელი გარემო, რომლის დინამიკურ ზეგავლენასაც იგი განიცდის და რომელსაც კოფკა „ქცევის გარემოს“ უწოდებს. აზრი, მნიშვნელობა მხოლოდ იმიტომ აქვს და იმდენად აქვს ქცევას, რამდენადაც იგი გარკვეული მთლიანი სტრუქტურის,

გეშტალტის აუცილებელ მომენტს წარმოადგენს, რამდენადაც მასში გარკვეული ადგილი უკავია და გარკვეულ როლს ასრულებს.

მაგრამ ქცევის აზრის, ქცევის მნიშვნელობის შესახებ ისე ლაპარაკი, რომ მხედველობაში არ გვექონდეს მიზანი, რომელსაც ეს ქცევა ემსახურება, ყოველ შემთხვევაში ბუნებრივად არ შეიძლება ჩაითვალოს და გეშტალტ-თეორია იძულებული ხდება ამ შემთხვევაში სწორედ ასეთ ბუნებრივ გზას მიმართოს. მიზეზი ისაა, რომ ქცევის მიზანზე მხოლოდ იმას შეუძლია ილაპარაკოს, ვინც ქცევას გარკვეული მოთხოვნილების მქონე აქტიურ სუბიექტს უკავშირებს, ვინც ქცევას ამ სუბიექტია გარეშე არ მოიაზრებს. გეშტალტ-თეორიის ქცევის ცნება კი არსებითად სრულიად არ გულისხმობს აქტიური სუბიექტის მონაწილეობას. იმისათვის, რომ ესა თუ ის ქცევა გაიგო გეშტალტ-თეორიის მიხედვით, სრულიად არაა საჭირო სუბიექტის ცნებას მიმართო. გადამწყვეტ როლს თვითონ სუბიექტი კი არა, გარემო ასრულებს: ქცევის თავისებურება მხოლოდ გარემოს ძალთა დინამიკის ნაწარმოებს წარმოადგენს; გარემო უშუალოდ განსაზღვრავს ქცევას, როგორც განფენილ პროცესს, როგორც რთულ მთლიანობას, როგორც მორალურ და არა მოლეკულარულ შინაარსს.

როგორც ვხედავთ, ისე როგორც ბიჰევიორიზმი, გეშტალტ-თეორიაც უშუალოდ პოზიცი-აზე განაგრძობს დგომას. ამიტომაც, რომ სუბიექტის ცნება მისი მოძღვრების გარეთ რჩება და ქცევის აზრისა და მნიშვნელობის დასაბუთება ეგოდენ არაბუნებრივი გზით ხდება. ნამდვილად გეშტალტ-თეორიის ქცევის ცნებაშიც ისევე მცირე ადგილი რჩება აზრისა და მნიშვნელობისათვის, როგორც ბიჰევიორიზმის ქცევის ცნებაში: არსებითად გეშტალტ-თეორიის ქცევაც, ბიჰევიორისტულის მსგავსად, წმინდა მექანიკურ პროცესს წარმოადგენს.

მაგრამ არც იმის თქმა შეიძლება, რომ გეშტალტ-თეორიის ქცევის კონცეფციაში ქცევის მორალური ხასიათი მაინც იყოს საკმარისად დასაბუთებული. საქმე ისაა, რომ აქტიური სუბიექტის ცნების გარეშე ქცევა მხოლოდ როგორც მოლეკულარული შეიძლება იქნას გაგებული, მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლოა ეს ქცევა განფენილ პროცესსაც წარმოადგენდეს, როგორც ეს გეშტალტ-თეორიის ქცევის შემთხვევაშია. ეს ნათლად ჩანს შემდეგი მოსაზრებიდან: ვთქვათ, ჩვენს წინაშე სუბიექტია, რომელიც ფიცარს რანდავს. რა ქცევასთან გვაქვს ჩვენ ამ შემთხვევაში საქმე? რომ ვთქვათ რანდავსთან თქო, როგორც გეშტალტ-თეორია იტყოდა, ჩვენ ამით ქცევის არსს სრულიად ვერ გამოვხატავდით. საქმე ისაა, რომ შესაძლოა სუბიექტი, ამ შემთხვევაში ან შრომობდეს ან სწავლობდეს ან თამაშობდეს ან ერთობოდეს, ე.ი. სრულიად განსხვავებული მიზნებით ხელმძღვანელობდეს და, მაშასადამე, არსებითად განსხვავებული ქცევის სახეებს მიმართავდეს. მიუხედავად იმისა, რომ შრომა, სწავლა, თამაში, გართობა, როგორც ამაში განსაკუთრებით ქვემოთ დავრწმუნდებით, სულ სხვადასხვა ქცევის ფორმებია, რანდვის აქტი ყველგან შეიძლება შედიოდეს. მაშასადამე, მარტო იმ მოძრაობათა გათვალისწინება, რომელთაც რანდვა ეწოდება, სრულიად არაა საკმარისი იმის გასაგებად, თუ რა ქცევასთან გვაქვს ამ შემთხვევაში საქმე. რანდვა მხოლოდ ცალკეული აქტია, რომელიც ქცევის ერთ მთლიანშიც შეიძლება შედიოდეს და მეორეშიც. ამ მხრივ, იგი იგი ქცევის მოლეკულას უფრო წარმოადგენს,

ვიდრე მთლიანს ქცევას. მაშასადმე, ნათელია, გეშტალტ-თეორიის ქცევაც არსებითად უფრო მოლეკულარულია, ვიდრე მოლარული.

როგორც ვხედავთ, ქცევის პრობლემის გადანყვეტა უშუალოზის თეორიის ნიადაგზე ვერ ხერხდება. ქცევა აქტივობაა და სუბიექტის არსებითი მნიშვნელობის გათვალისწინების გარეშე მისი წვდომა სრულიად შეუძლებელია.

ყოველი აქტივობა სუბიექტის გარე სინამდვილესთან, გარემოსთან მიმართებას ნიშნავს. სუბიექტს რაიმე კონკრეტული მოთხოვნილება უჩნდება და იგიც, ამ უკანასკნელის დაკმაყოფილების მიზნით, თავის ძალების გარე სინამდვილეზე გარკვეული მიმართულებით იწყებს მოქმედებას. ასე ჩნდება ქცევა. როგორც ვხედავთ, იგი გულისხმობს, ერთი მხრივ, სუბიექტის მოთხოვნილებას და ძალებს, ხოლო, მეორე მხრივ, გარემოს საგანს, რომელმაც ეს მოთხოვნილება უნდა დააკმაყოფილოს. ქცევა ამ ძალების ამოქმედებაა და მისი გაგება მოთხოვნილებისა და ძალების გარეშე, რომელიც მას აკმაყოფილებს, რასაკვირველია, სრულიად შეუძლებელია: ძალები იმიტომ მოქმედებენ გარკვეული სახით, რომ გარკვეული მოთხოვნილება არსებობს, რომლის დაკმაყოფილება გარკვეულ საგანს შეუძლია. მაშასადამე, რა ძალებს აამოქმედებს სუბიექტი და როგორი იქნება ეს მოქმედება, ეს საგანზეა დამოკიდებული, რომელიც სუბიექტს ესაჭიროება და რომლისკენაც მისი ძალებია მიმართული: მოქმედების აქტივობას, ქცევის რაგვარობას საგანი განსაზღვრავს. აქტივობა მუდამ საგნობრივია, უსაგნო მოქმედება ყოველ გარკვეულობას მოკლებული ქაოტური, უაზრო პროცესი იქნებოდა, რომელსაც ქცევას ვერავინ უწოდებდა.

მაგრამ საგანი უშუალოდ, რეფლექსირებულად როდი განსაზღვრავს ამ თუ იმ ქცევის აქტს. ეს შესაძლებელი იქნებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, რომ ამ აქტებს დამოუკიდებელი არსებობა ჰქონოდათ, რომ ისინი გარკვეულ მთლიანობას, ცოცხალ არსებას, სუბიექტს არ გულისხმობდნენ, რომლის ცალკეულ აქტებსაც ისინი წარმოადგენენ. მაგრამ ცოცხალი არსება, როგორც სუბიექტი, ორგანიზმი, ისეთი მთლიანობაა, რომელშიც მთელი წინ უსწრებს ნაწილებს, რომელშიც ნაწილები, კერძო მოვლენები, პირველადი მთლიანობის შემდგომი დიფერენციაციის ნიადაგზე არიან აღმოცენებული, რომელშიც მაშასადამე, მთელი კი არ არის ნაწილებზე დამოკიდებული, არამედ, პირიქით, ნაწილებია მთელზე დამოკიდებული. ეს ამას ნიშნავს: ცოცხალმა ორგანიზმმა რომ რაიმე გარკვეული მოძრაობა, რაიმე ქცევა ან საზოგადოდ რაიმე ცალკეული აქტი მოგვცეს, ამისათვის იგი, როგორც მთელი, სრულიად გარკვეულ მდგომარეობაში უნდა იმყოფებოდეს; ე.ი. მისი მოქმედების, მისი ქცევის ყოველი კერძო შემთხვევა სუბიექტის, როგორც მთლიანის, ინდივიდუალურად გარკვეულს, სრულიად კონკრეტულ მდგომარეობას გულისხმობს, რომელიც ისე განსაზღვრავს თავისი აქტივობის ამ კერძო აქტს, როგორც მთელმა უნდა განსაზღვროს თავისი ნაწილების რაგვარობა. იმისათვის, რომ ცოცხალმა არსებამ თუნდ ერთი გარკვეული ნაბიჯი გადადგას, ამისათვის იგი, როგორც მთელი, წინასწარ უნდა ჩადგეს გარკვეულ მდგომარეობაში; თუ მას სწორედ ამ ნაბიჯის გადადგმა უნდა, მაშინ იგი, როგორც მთელი, სწორედ ამ ნაბიჯის გადასადგმელად უნდა განეწყოს.

მაგრამ როგორ ახერხებს სუბიექტი სწორედ ისე განწყობას, როგორც ეს სათანადო ქცევის აქტისთვისაა აუცილებელი, თუ რომ ეს აქტი ჯერ კიდევ არსად ჩანს, თუ რომ მან ჯერ კიდევ არაფერი იცის მის შესახებ: მოკლედ, რა განსაზღვრავს სუბიექტის, როგორც მთელის იმ მდგომარეობას, რომელიც წინ უსწრებს მისი ქცევის აქტებს, რა განსაზღვრავს მის განწყობას? პასუხი ნათელია: გარე სინამდვილესთან, საგანთან სუბიექტი აწესებს ურთიერთობას და გასაგებია, რომ ამ ურთიერთობის პროცესში გარე სინამდვილე, საგანი ახდენს მასზე უშუალო გავლენას და მას, როგორც მთელს, თავის შესატყვისად ცვლის, მასში, როგორც ძალთა მთლიანობაში, თავის შესაფერის განწყობას იწვევს.

ამრიგად, ქცევის პროცესი ასე ისახება: გარკვეული მოთხოვნილების მქონე სუბიექტი გარე საგნობრივ სინამდვილეს მიმართავს, რათა მოთხოვნილება დაიკმაყოფილოს. სინამდვილე უშუალოდ მოქმედებს მასზე და იმ საგნის შესაბამისი მოქმედებისაკენ განაწყობს, რომელიც მოცემული მოთხოვნილებისთვისაა საჭირო. ამის შედეგად სუბიექტი გარკვეული მიზანშეწონილი ქცევის აქტებს მიმართავს, ე.ი. იმ ძალებს ამოქმედებს, რომელნიც სწორედ საჭირო საგნის შესატყვისად უნდა ჩაითვალოს, და ისე ამოქმედებს ამ ძალებს, როგორც ეს ამ საგნის დასაფლობადაა აუცილებელი.

მაშასადამე, განწყობის ცნება შესაძლებლობას იძლევა გავიგოთ, თუ რატომაა, რომ ქცევა მიზანშეწონილია, აზრიანია, ე.ი. ერთსა და იმავე დროს სუბიექტსაც უწევს ანგარიშს და საგნობრივ სინამდვილესაც, ერთსაც შეესატყვისება და მეორესაც; გასაგებად ხდის, თუ რატომაა, რომ ქცევაში მონაწილე ძალები სწორედ გარკვეულ საგანს გულისხმობენ — მისი არსებობის შემთხვევაში სამოქმედოდ გვინვევენ და მის გარეშე არსდროს ნამდვილ ქცევას არ ქმნიან.

როგორც ზემოთაც გვქონდა აღნიშნული, ფსიქიკა სინამდვილესთან ურთიერთობის, პრაქტიკის ან ქცევის პროცესში ჩაისახა და თავისი განვითარების იმ საფეხურს მიაღწია, რომელზეც დღეს იმყოფება. აქედან ცხადია, რომ მისი შესწავლის ცდა ამ დებულების მხედველობაში მიღების გარეშე უთუოდ უნაყოფოდ უნდა ჩაითვალოს; ამიტომ ფსიქოლოგიისათვის ქცევის საკითხების შესწავლას სრულიად განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს.

ამ საკითხთა შორის, პირველ რიგში, ქცევის სხვადასხვა სახეობის დიფერენციაცია, ასე ვთქვათ, ქცევის ფორმათა კლასიფიკაცია უნდა დავაყენოთ. თუ არ ვიცით ქცევის რა და რა ძირითადი ფორმები არსებობს, რასაკვირველია, ჩვენ ვერ შევძლებთ ადამიანის ფსიქიკა შესწავლას მის კონკრეტულ აქტივობასთან დაკავშირებით. წინამდებარე გამოკვლევა ასეთი კლასიფიკაციის ცდას იძლევა. რა უნდა დაედოს საფუძვლად ადამიანის ქცევის ფორმების კლასიფიკაციას? რაკი ადამიანის ქცევის გათვალისწინებისას ფუძემდებელ როლს განწყობის ცნება ასრულებს, უეჭველია, რომ მას აქაც იგივე როლი ეკუთვნის. მაგრამ მართო განწყობის ცნება აქ არ კმარა. არსებითი მნიშვნელობა აქვს აქტივობის მოტორის ან აქტივობის წყაროს პრობლემასაც და აქ გადამწყვეტი როლი მოთხოვნილების ცნებას უნდა მივაკუთვნოთ. თუ ამ ცნებებს მივიღებთ მხედველობაში, ჩვენ დავინახავთ, რომ ადამიანის ქცევათა ერთობლიობა ორ ძირითად კატეგორიას შეიცავს.

რომელია ეს კატეგორიები?

როდესაც ადამიანს რაიმე მოთხოვნილება უჩნდება, რომლის დასაკმაყოფილებლაც გარკვეული საგნობრივი შინაარსია საჭირო, მაგ: როდესაც ადამიანს ჭამის მოთხოვნილება უჩნდება, რომლის დაკმაყოფილება გარკვეული საკვების, ვთქვათ, პურის საშუალებით შეიძლება, იგი იძულებული ხდება მოცემული სიტუაციის პირობებში შექმნილი განწყობის რეგულაციით სწორედ ის ძალები ამოქმედოს, რომელიც ამ საგნობრივი შინაარსის (მაგ: პურის) მისაღებადაა აუცილებელი. როგორც ვხედავთ, სუბიექტის ქცევის განწყობასა და ქცევას აქ ის საგანი განსაზღვრავს, რომლის მოთხოვნილებაც მას იძულებს აქტივობას მიმართოს; ამ შემთხვევაში, ქცევა თითქოს გარედან (საგნიდან) ღებულობს იმპულსებს და გარედან განსაზღვრული განწყობით წარიმართება. ასეთ ქცევას ჩვენ ექსტეროგენური შეგვიძლია ვუწოდოთ.

მაგრამ არის სხვაგვარი მდგომარეობაც. არის შემთხვევა, რომ სუბიექტს არა აქვს რაიმე საგნობრივი შინაარსის მოთხოვნილება, ასე ვთქვათ, პრაქტიკული მოთხოვნილება, რომლის დასაკმაყოფილებელი საშუალებაც მან გარესინამდვილიდან უნდა მიიღოს. მაშასადამე, ამჟამად იგი აღარაა იძულებული გარესინამდვილეზე ზემოქმედებას მიმართოს. მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ იგი სრულიად პასიურს, უმოქმედო, მცონარე მდგომარეობაში რჩებოდეს. ადამიანის ბუნებრივი მდგომარეობა აქტივობაა და უმოქმედოდ — და ისიც შედარებით უმოქმედო ყოფნა მას მხოლოდ დასვენების პერიოდში თუ შეუძლია. ამიტომ მისი აქტივობის აღმოსაცენებლად სრულიად არაა საჭირო, რომ მას უთუოდ რაიმე პრაქტიკული მოთხოვნილება ჰქონდეს. ე. ი. მოთხოვნილება, რომლის დასაკმაყოფილებლაც რაიმე საგნობრივი შინაარსია აუცილებელი. მას თვითონ აქტივობის მოთხოვნილებაც აქვს, ე.ი. მოთხოვნილება იმ ძალებისა და იმ მიმართულებით ამოქმედებისა, რომელიც ამა თუ იმ მიზეზით მას უმოქმედო მდგომარეობაში დარჩა, მოთხოვნილება, რომელიც ფუნქციონალური ტენდენციის სახელწოდებით შეგვიძლია აღვნიშნოთ. და აი, იმ შემთხვევაში, როდესაც ადამიანი აღარაა იძულებული პრაქტიკული მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად იმოქმედოს, ფუნქციონალური ტენდენცია იჩენს თავს და ადამიანი კვლავ იწყებს აქტივობას. აქ აქტივობა, ქცევა უკვე გარედან კი არ აღარაა განსაზღვრული, აქ იგი შინაგანი იმპულსიდან გამომდინარეობს და იმ განწყობით წარიმართება, რომელიც პირველად თვითონ პროცესში როდი ყალიბდება, არამედ გარკვეული სახით სუბიექტის წარსულიდან მომდინარეობს. აქ ქცევა თავისუფალია გარე იძულებისაგან და იგი სავსებით შინაწარმოშვებისად უნდა ჩაითვალოს. ასეთ ქცევას ინტროგენური ქცევა შეგვიძლია ვუწოდოთ.

ამრიგად, ქცევის ორი ძირითადი კატეგორია უნდა იქნას ურთიერთისაგან გამოყოფილი: ექსტეროგენური ქცევა და ინტროგენური ქცევა. თითოეული მათგანი ქცევის დამოუკიდებელი ფორმების მთელ რიგს შეიცავს. რომელია ეს ქცევის ფორმები?

1. როგორც ვიცით, ექსტეროგენური ქცევისათვის ის გარემოებაა დამახასიათებელი, რომ ამ შემთხვევაში ორგანიზმის ძალთა ამოქმედებას რაიმე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების

საჭიროება იწვევს: საგანს აქ ყოველთვის მოთხოვნილება განსაზღვრავს. ორგანიზმის ძალთა ამოქმედება ამ შემთხვევაში შეიძლება ორგვარი იყოს: ერთი, როდესაც საგანი მოცემულია, მაგრამ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად მისი ასიმილაცია ხდება საჭირო. ამ შემთხვევაში ორგანიზმს იმ ძალების აქტივაცია უხდება, რომელნიც ამის შესაძლებლობას იძლევიან. მაგ: ცხოველი შიმშილს განიცდის, მის წინაშე საკვებია და ისიც, იმის მიხედვით, თუ რა საკვებთან გვაქვს საქმე, გარკვეული ძალების ამოქმედებას იწყებს, გარკვეულ მოძრაობებს მიმართავს: ცხოველი ჭამს. როდესაც მას წყურია, იგი სხვაგვარ მოძრაობებს იყენებს: იგი სვამს. ყველაფერი ეს თავისებური ფორმაა ცხოველის ქცევისა. ჩვეულებრივ, მას მოხმარება ეწოდება.

მაგრამ განა მარტო ჭამისა და სმის მოძრაობები შეადგენენ ამ შემთხვევაში მოხმარებას? უეჭველია, არა. ვთქვათ ცხოველი ბალახს ძოვს, უეჭველია, მოხმარებას არა მარტო ბალახის მოგლეჯა და ძოვა შეადგენს, არამედ ისიც, რომ ცხოველი თანდათანობით ადგილს იცვლის, თანდათანობით წინ მიიწევს, იმის მიხედვით, თუ სად უფრო მეტ ბალახს პოულობს. ვთქვათ, რომ ადამიანი წყალს სვამს: სმას არა მარტო წყლის გადაყლაპვა შეადგენს, არამედ ისიც, რომ წყალი მას საკუთარი ხელით პირთან მიაქვს. ერთი სიტყვით, მოხმარებითი ქცევა მოძრაობათა ორ მთავარ ჯგუფს მაინც შეიცავს: ერთი მხრივ, მომხმარებელ ორგანოს მოძრაობებს (კბეჩა, ლეჭვა, ყლაპვა), ხოლო, მეორე მხრივ, იმ მოძრაობებსაც, რომელნიც საგნის (მაგ: საჭმლის ან სასმლის) მომხმარებელ ორგანოთა გადასაცემად აუცილებელი, მაგ: ცხოველის ლოკომაცია ბალახის ან წყაროს მიმართულებით.

მოძრაობათა ეს ორი ჯგუფი არსებითად განსხვავებული ბუნების მოძრაობებს შეიცავს. პირველი — თანდაყოლილს, ნაწილობრივ ავტომატურს და ნაწილობრივ ინსტინქტურ მოძრაობებს, ხოლო მეორე — უმთავრესად, შეძენილ მოძრაობებს ე. წ. პირობითს რეფლექსებს. თავისთავად იგულისხმება, ეს უკანასკნელნი გაცილებით უფრო რთული შემადგენლობისანი არიან, ვიდრე პირველნი. და რამდენადაც ისინი ცხოველის გამოცდილების ნიადაგზე შენაძენ აქტებს შეიცავენ, ამის მიხედვით მათი სირთულე მეტ-ნაკლები მოცულობის შეიძლება იყოს.

ბუნებრივად იბადება საკითხი: სადაა საზღვარი, რომლის იქეთაც ყველა ეს მოძრაობა უკვე ქცევის ახალი ფორმის შინაარსად უნდა ჩავთვალოთ?

მართლაცა, როდესაც მწყურვალე ცხოველი წყალს ხედავს და თავისი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად მისკენ გარბის. შეიძლება ითქვას, რომ აქ მისი ლოკომაცია არსებითად იმავე ბუნებისაა, როგორიც, მაგალითად, მის მიერ თანდათანობით ადგილგადანაცვლება ბალახის ჭამის დროს; მაგრამ როდესაც იგივე ცხოველი წყლის სასმელად დაშორებული წყაროსაკენ გარბის, რომელსაც ამჟამად თვითონ ვერც კი ხედავს, აქ მდგომარეობა შედარებით უფრო რთულია. მაგრამ, როდესაც ნადირი შორს რაიმე ცხოველს იგრძნობს და გამოედევნება, როდესაც იგი თავის მსხვერპლს მწვავე ბრძოლის შემდეგ იგდებს ხელთ, მაშინ, უეჭველია, შეუდარებლად უფრო რთულ აქტებთან გვაქვს საქმე და შეიძლება საკითხი დაისვას: კვლავ მოხმარების ქცევას აქვს აქ ადგილი თუ სხვა რამ ქცევის ფორმას? კიდევ უფრო რთული ან საეჭვო ხდება

მდგომარეობა, როდესაც, ვთქვამთ, ფრინველი ბუდეს აგებს ან მელია სოროს თხრის. ამ შემთხვევაში, უდავოდ, მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ნიადაგზე აღმოცენებულ ქცევის აქტებთან გვაქვს საქმე. მაგრამ არის ეს მოხმარების აქტი, თუ სხვა, უფრო რთული ქცევის ფორმაა. როდესაც მშვიერი ადამიანი ნადირს კლავს, ატყავებს მას, ანთებს ცეცხლს, მასზე თავის ნანადირევს წვავს და შიმშილს მხოლოდ ამის შემდეგ იკმაყოფილებს, იბადება კითხვა: შრომობს იგი თუ მხოლოდ მოხმარების გართულებულ აქტს ასრულებს?

უეჭველია, ამ შემთხვევაში ძნელია დასმულ საკითხზე პასუხის გაცემა. თუ საკითხს ალტერნატიულად დავაყენებთ, მოხმარებასთან გვაქვს ანალოგიურ შემთხვევაში საქმე, თუ შრომასთან — მაშინ უფრო სწორი იქნება, თუ მას მოხმარების სასარგებლოდ გადაწყვეტთ. ყოველ შემთხვევაში აქ ჩვენს წინაშე ყველგან მოძრაობათა ერთგვარი კომპლექსია, რომელიც გარკვეული, აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების კონტექსტში შედის: ცოცხალი არსება ყველა ამ აქტს ერთი გარკვეული აქტუალურად მოქმედი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მიზნით განსაზღვრავს. მაგრამ თუ ზუსტი პასუხის მოძებნას დავისახავთ მიზნად, მაშინ გაცილებით უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით, რომ არსებითად აქ არც მოხმარების აქტთან გვაქვს საქმე არც შრომის აქტთან.

უეჭველია, არსებობს სხვა ქცევის ფორმებიც, რომელნიც მართალია მოხმარების აქტთან უფრო ახლოს დგანან, ვიდრე შრომასთან, მაგრამ მაინც ქცევის განსხვავებულ ფორმებს წარმოადგენენ. შეიძლება გვეთქვას, რომ ისინი მოხმარების ქცევის დიფერენციაციის ნიადაგზე აღმოცენებულ აქტებს შეადგენენ.

მოხმარების აქტის დიფერენციაცია განსაკუთრებით მკაფიოდ ადამიანის ცხოვრებაში გვაქვს მოცემული. ამიტომ უფრო მიზანშეწონილი იქნება, თუ შემდეგი ანალიზის დროს, პირველ რიგში, ადამიანის ქცევა გვეჩვენა მხედველობაში. ადამიანის ძირითადი ბიოლოგიური მოთხოვნილება სმა-ჭამა და სქესობრივი მოთხოვნილებაა. ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების უშუალო აქტები მოხმარების ქცევის შინაარსს შეადგენენ. მაგრამ ამის გვერდით ადამიანს სხვა მოთხოვნილებებიც აქვს, რომელთაც კვლავ მისი ფიზიკური ორგანიზმი აქვთ მხედველობაში: სხეულს სისუფთავე ესაჭიროება, სითბო, ჩაცმა და დახურვა და სხვ. ყველა ის აქტი, რომლის უშუალო შედეგსაც ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება წარმოადგენს, მოხმარების ქცევის სრულ ანალოგად შეიძლება ჩაითვალოს. ადამიანი პირს იბანს, თმას ივარცხნის, ტანთ იცვამს ან იხდის, როდესაც საჭიროა. ყოველივე ეს გარკვეული აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსიდან გამომდინარე აქტებად განიცდება — სწორედ ისე, როგორც სმა-ჭამის მოძრაობები, მაგრამ განსხვავება მაინც თვალსაჩინოა: იქ ადამიანს ორგანიზმის სიღრმიდან გამომდინარე მოთხოვნილებების განცდა აქვს, აქ კი თითქოს იმავე ორგანიზმის პერიფერიული არეებიდან. ამიტომ ჩვეულებრივ მეტყველება იმთავითვე განასხვავებს ქცევის ამ ფორმებს: პირველს იგი მოხმარების სახელწოდებით აღნიშნავს, ხოლო მეორეს — თავის მოვლის სახელწოდებით. ერთიც და მეორეც ადამიანის განვითარები კვალობაზე თანდათანობით რთულდება: მოხმარების აქტებს ახალი აქტები ემატება, რომელიც თუმცა სავსებით აქტუალური მოთხოვნილე-

ბებიდან გამომდინარე აქტებად განიცდებიან, მაგრამ ამ მოთხოვნების დაკმაყოფილებასთან უშუალოდ არ არიან დაკავშირებული. ვთქვათ, ადამიანი: იგი პირდაპირ როდი დაავლებს ხელს მაგ: ქათამს და კბილებით გლეჯს და ჭამს მას, არამედ წინასწარ დანას მოძებნის, დაკლავს მას, დაანთებს ცეცხლს, წამოაგებს შამფურზე, შეწვავს და მხოლოდ ამის შემდეგ მიმართავს მოხმარების უშუალო აქტებს. ასეა თავის მოვლის შემთხვევაშიც: ხშირად იგი აქაც საკმაოდ რთულ აქტებს მიმართავს. გააძრობს ტყავს ცხოველს, განვითარების შედარებით მაღალ საფეხურზე, გამოსჭრის მას, კერავს და მხოლოდ ამის შემდეგ იცვამს მას. ძირითადი განწყობა აქაც იგივეა: მას გარკვეული აქტუალური მოთხოვნილება აქვს და მის დასაკმაყოფილებლად მოძრაობათა საკმაოდ რთულ კომპლექსს მიმართავს, რომელთაც მართალია, უშუალოდ მოთხოვნილების დაკმაყოფილება არ სდევს თან, მაგრამ რომელნიც ერთ მთლიან, ერთსა და იმავე მოთხოვნილებების ნიადაგზე გაერთიანებულ კომპლექსს წარმოადგენენ, რომელსაც მხოლოდ მანადე აქვს ღირებულება და აზრი, სანამ ეს გარკვეული მოთხოვნილება არსებობს და მისი დაკმაყოფილების საჭიროება განიცდება. ადამიანის ამ ქცევის ფორმას ჩვეულებრივი მეტყველება თვითმომსახურეობის სახელწოდებით აღნიშნავს.

პრინციპულად იგივე მდგომარეობა რჩება, როდესაც ადამიანი მარტო თავისი ვიწრო პირადი მოთხოვნილების განცდით კი არ არის შემოფარგლული, არამედ, ასე ვთქვათ თავისი გაფართოებული პიროვნების მოთხოვნილებათა განცდითაც. ცოლი ან შვილი, მამა და დედა, ერთი სიტყვით, ოჯახი — ეს პირველადი ფორმაა ადამიანის პიროვნების გაფართოებისა. თავის მოვლა და თვითმომსახურეობა გაფართოებული პიროვნებისათვის სხვისი მოვლისა და სხვისი მომსახურეობის სახეს ღებულობს.

ამრიგად, საკუთარი სხეულის შიგნიდან გამომდინარე მოთხოვნილების იმპულსის ნიადაგზე ადამიანს მოხმარების ქცევის ფორმა უჩნდება. ამავე სხეულის პერიფერიული მოთხოვნილების აქტუალური განცდა მისი მეორე ქცევის ფორმას — თავის მოვლას ედება საფუძვლად. მაგრამ ამავე აქტუალური მოთხოვნილების განცდის ნიადაგზე გართულებული ქცევის აქტები იჩენს თავს, რომელნიც არაპირდაპირ იმავე მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ფარგლებით განისაზღვრებიან: ისახება მესამე ფორმა ქცევისა, ე. წ. თვითმომსახურება, როდესაც სუბიექტი თავის გაფართოებულ მე-ს, პირველ რიგში, თავის ოჯახისა და ოჯახის წევრების აქტუალურ მოთხოვნილებას განიცდის, იგი სხვისი მოვლისა და სხვის მომსახურეობის ქცევის აქტებს იძლევა.

ქცევის ყველა ეს ფორმა მოხმარებითი ქცევის ირგვლივ ერთ მონათესავე ჯგუფშია გაერთიანებული. დამახასიათებელი მთელი ამ ჯგუფისათვის ისაა, რომ მასში შემავალი თითოეული ქცევითი აქტის ღირებულება და აზრი მარტო აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ფარგლებით განისაზღვრება: ყველაფერი, რასაც ეს ქცევითი აქტები იძლევიან, მხოლოდ იმდენადაა სუბიექტის განცდაში ღირებული, ყველაფერს მხოლოდ მანამ აქვს აზრი და ფასი, სანამ აქტუალურის, ამ გარკვეულ მომენტში განცდილი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მიზანს ემსახურება. როგორც კი განხორციელდება ეს მიზანი, როგორც კი დაკმაყოფილდება მოთხოვნილება, ქცევის აქტები, ისე, როგორც ყველაფერი, რასაც ეს აქტები ქმნიან

ან იძლევიან, თავის მნიშვნელობას კარგავენ და სუბიექტისთვის არარსებულად იქცევიან. შეიძლება ითქვას, მათი დრო აქტუალური მოთხოვნილების დროის ფარგლებით განისაზღვრება: ამ ფარგლების გადაღმა ფსიქოლოგიურად მათი არსებობის ვადაც, როგორც აზრიანისა და ღირებულების მატარებლის, თავდება. მოკლედ, შეიძლება ითქვას, რომ ქცევის ყველა აღნიშნული ფორმის საერთო დამახასიათებელი მომენტი ის არის, რომ თითოეული მათგანი მხოლოდ მაშინ იჩენს თავს და მანამ გრძელდება, როდესაც და სანამ აქტუალურია ის მოთხოვნილება, რომლის იმპულსითაც იგი წარმოიშევა.

თუ ამ მოსაზრებებს მხედველობაში ვიქონიებთ, მაშინ ქცევის კიდეც ერთ ფორმაზე მოგვიხდება შეჩერება, რომელიც ქცევის ამავე ჯგუფში უნდა მოთავსდეს. ადამიანს არა მარტო ფიზიკური, სხეულთან დაკავშირებული და სხეულიდან მომდინარე მოთხოვნილებები აქვს. არანაკლებ დამახასიათებელი და სპეციფიკურიცაა მისთვის სხვა მოთხოვნილებები, მოთხოვნილებები, რომელნიც მისი სოციალური განვითარების ნიადაგზე არიან აღმოცენებულნი და იმდენად მის ფიზიკურ ორგანიზმს არ ეხებიან, რამდენადაც გართულებულ ფსიქიკურ ცხოვრებას. ამათ შორის განსაკუთრებით მნიშვნელოვნად და საყოველთაოდ ცნობილად, ადამიანისათვის განსაკუთრებით დამახასიათებელი — ინტელექტუალური მოთხოვნილება, ცნობისმოყვარეობა უნდა ჩაითვალოს ყველა იმ ფორმითურთ, რომელსაც იგი განვითარების მაღალ საფეხურებზე ღებულობს და რომელიც საბოლოო ანგარიშში ცოდნის წყურვილის სახით განიცდება. ეჭვი არ არის, რომ ამ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად ადამიანი იძულებული ხდება, განსაზღვრულ ფარგლებში ზოგჯერ საკმაოდ რთული აქტივობა განავითაროს. ყოველ შემთხვევაში, უეჭველია, რომ ჩვენი ქცევის ინვენტარში ცოდნის წყურვილის ნიადაგზე აღმოცენებულ აქტივობას აქ უმნიშვნელო ხვედრითი წონა ეკუთვნის. ყურადღებითი ანალიზი აქ ორ განსხვავებულ ქცევის ფორმას ადასტურებს.

ვთქვათ, რისამე გაგება მაინტერესებს: ამისათვის ორი არსებითად გარკვეული გზის არჩევა შეიძლება: ა) შემიძლია ვისმე მივმართო და იმ ცნობის მოწოდება ვთხოვო, რომელიც ამჟამად ჩემი ინტერესის საგანს შეადგენს; იგულისხმება, რომ მას ჩემი ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილება შეუძლია: მას უკვე აქვს ჩემთვის საჭირო ცნობები და მას მზამზარეული სახით მანვდის. ამ შემთხვევაში ჩემი აქტივობა იმით განისაზღვრება, რომ ჯერ ერთი, მე ამ ცნობის მქონე პირს ვპოულობ და მას სათანადო კითხვით მივმართავ და, მეორე, მისგან მოწოდებულ ცნობას აღვიქვამ (ვისმენ ან ვკითხულობ) და ვითვისებ. ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებაში ასეთი აქტივობის შემთხვევები ძლიერ ხშირია: ჩვენ გვინდა გავიგოთ, თუ რა ხდება ქვეყნად და ყოველდღიურად გაზეთებს ვკითხულობთ. ჩვენ გვინდა სინამდვილის რომელიმე სფეროს შესახებ ზუსტი ცნობები მივიღოთ და ამ მიზნით სათანადო მეცნიერულ წიგნებსა და გამოკვლევებს ვკითხულობთ, ანდა, დასასრულ, განსაკუთრებით ხშირად, ჩვენს ნაცნობებსა და მახლობლებს ვესაუბრებით და ამ საუბარში „რა“-ს და „რატომ“-ს ძლიერ საპატიო ადგილი უჭირავს.

ბ) მაგრამ არის მეორე გზაც: ნაცვლად იმისა, რომ სხვისგან მზამზარეული ცნობები მივიღო და ჩემი წყურვილი ამით დავიკმაყოფილო, მე თვითონ ვცდილობ ეს ცნობები საკუთარი ძალებით მოვიპოვო. ამ მიზნით მე იძულებული ვხდები საკუთარი კვლევა-ძიება ვაწარმოო და,

ნაცვლად სიტყვიერი ცოდნისა, ნამდვილი, საკუთარი გონებით განცდილი ცოდნა მოვიპოვო. არც აქტივობის ეს სახეა იშვიათი მოვლენა ჩვენს ცხოვრებაში.

იბადება კითხვა: ქცევის რა ფორმასთან გვაქვს ამ შემთხვევაში საქმე? ჩვენი ანალიზიდან ნათლად ჩანს, რომ, ჯერ ერთი, აქ გარკვეულ მოთხოვნილებას (ცოდნის წყურვილს) აქვს ადგილი და შემდეგ სუბიექტის აქტებს, რომელნიც ამ აქტუალური მოთხოვნილების უშუალო დაკმაყოფილების მიზანს ემსახურებიან. ყველაფერი ეს კი ნიშნებია, რომლითაც ე.წ. მოხმარების ქცევა ხასიათდება. ეს გარემოება გვაძლევს უფლებას დავსკვნათ, რომ ანალოგიურ შემთხვევაში მოხმარების თავისებურ სახეობასთან უნდა გვქონდეს საქმე. პრინციპულ განსხვავებას ჩვეულებრივი მოხმარებისა და ცნობისმოყვარეობის აქტებს შორის ვერ ვხედავთ, სპეციფიკური ამ უკანასკნელისათვის მხოლოდ ისაა, რომ აქ წამყვანი როლი არა ფიზიკურ, არამედ ფსიქიკურ, კერძოდ, ინტელექტუალურ აქტებს აქვს დაკისრებული. ამ მიზეზის გამო, არ იქნება მართებული, ცნობისმოყვარეობის დაკმაყოფილების განზრახვით, გაერთიანებული აქტები მოხმარების ჩვეულებრივ სახეობათა (ჭამა, სმა, სქესობრივი მოთხოვნილების დაკმაყოფილება) ხაზზე მოვათავსოთ; უფრო სწორი იქნება, თუ მათ ქცევის ცალკე ფორმად ვაღიარებთ, რომელიც ტიპოლოგიურად მოხმარების ქცევის ანალოგიურ ფორმას წარმოადგენს და ესთეტიკურ ტკბობას უახლოვდება.

2. ექსტეროგენური ქცევის აქტების მეორე ძირითად ფორმას შრომა წარმოადგენს. მოხმარების, მოვლისა და მომსახურების აქტები ხშირად იმდენად რთულ სახეს ღებულობენ, ხოლო შრომა ზოგჯერ იმდენად მარტივი ბუნებისა და შინაარსის არის ხოლმე, რომ ძნელი ხდება გარეშე მეთვალყურისათვის, ზოგჯერ სრულიად შეუძლებელიც, ქცევის ეს ფორმები ურთიერთისაგან გაარჩიოს. მაგალითად, ვინმე ტყეში ხეს ჭრის და იქვე რუზე მის გადებას ცდილობს. შრომობს იგი თუ თვითმომსახურებას ეწევა? სრულიად შეუძლებელია ამ საკითხის გადაჭრა, სანამ გარეშე მეთვალყურის თვალსაზრისს არ გადავცდებით და, ასე ვთქვათ, თვით სუბიექტის გულში არ ჩავიხედავთ. ვთქვათ, რომ ჩვენს წინაშე მონადირეა. მას ტყეში მოზრდილი ღელე შეხვდა, რომელზეც გადასვლა ვერ მოახერხა, ნადირი კი მას სწორედ მეორე ნაპირზე ეგულება; აი, იგი ჭრის ხეს და ღელეზე გადებას ცდილობს, რათა მეორე ნაპირზე გადავიდეს. მას გარკვეული მოთხოვნილება აქვს, რომელიც ამჟამად აქტუალურია მასში: იგი მეორე ნაპირზე უნდა გადავიდეს და ესაა, რომ მას ამ გარკვეული სახით ამოქმედებს. მას სრულიად არა აქვს მიზნად უკანვე ამავე გზით დაბრუნდეს ანდა სხვა დროს როდისმე ეს იმპროვიზებული ხიდი გამოიყენოს. გასდო ხიდი, გადავიდა წყალზე, მორჩა და გათავდა. ამიერიდან მის მიერ გადებული ხიდი, მისთვის როგორც ხიდი, აღარ არსებობს. მას ყოველი აზრი და ღირებულება დაეკარგა: მან თავისი როლი შეასრულა და ამით მისი აზრიანი არსებობის ვადაც დასრულდა. არავინ იტყვის, რომ ამ შემთხვევაში აღნიშნული სუბიექტი ნამდვილად შრომის აქტს ეწეოდა. ალბათ, ყველა დამეთანხმება, თუ ვიტყვით, რომ აქ თვითმომსახურების აქტთან უფრო გვაქვს საქმე, ვიდრე შრომის აქტთან.

მაგრამ მდგომარეობა იმნამსვე იცვლება, თუ ვიგულისხმებთ, რომ აღნიშნული სუბიექტი მარტო თავისი აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსით როდი ხელმძღვანელობდა, არამედ იმ

განზრახვით, რომ ასეთი რამ აეგო, რაც მუდამ ყოველთვის, ყოველ შემთხვევაში, არა მარტო მოცემულ მომენტში იქნებოდა გარკვეული ღირებულების მატარებელი. ამ შემთხვევაში ნყალზე გადებული ხე სუბიექტის აქტუალური მოთხოვნილების ხლართს, მთელი მონაცემი სიტუაციის კონკრეტულობას გამოეყოფოდა და გარკვეული იდეის, გარკვეული ცნების — ხიდის — რეალიზაციად იქნებოდა ნაგულისხმევი. ნყალზე გადებული ხე, ამიერიდან ხიდი, ამ შემთხვევაში ასე ვთქვათ, ზესუბიექტური და ზედროული ღირებულების მატარებლად გადაიქცეოდა. ჩვენს წინაშე სუბიექტის ძალთა ამოქმედება აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების შიშველი იმპულსით როდი იქნებოდა გამოწვეული, არამედ ობიექტური ღირებულების მქონე ნაწარმოების შექმნის განზრახვით.

თავისთავად ცხადია, აქ უკვე მოხმარების, მოვლისა ან მომსახურების შესახებ ლაპარაკი სრულიად დაუსაბუთებელი იქნებოდა. უდავოა, აქ შრომის უეჭველ ფაქტთან გვექნებოდა საქმე.

მაშასადამე, შრომითი ქცევისათვის ისაა დამახასიათებელი, რომ პრინციპულად იგი სუბიექტის აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსის გარეშე მიმდინარეობს და, ყოველ შემთხვევაში, მის პროცესში შექმნილი ღირებულება ამ მოთხოვნილების კონკრეტი განსაზღვრულობის ფარგლებს შორდება: შრომა ობიექტური აზრის, ობიექტური მნიშვნელობის პროდუქტს ქმნის. მაშასადამე, იგი მხოლოდ ისეთი არსისათვის არის შესაძლებელი, რომელსაც ამ ობიექტური ღირებულების იდეა აქვს, რომელსაც კონკრეტი მოცემულობის ფარგლების გადაბიჯება შეუძლია და მასში ნაგულისხმევი აზრის წვდომის ძალა შესწევს — მოკლედ, ისეთი არსისათვის, რომელსაც ცნებებით აზროვნების უნარი შესწევს.

მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ მარტოდმარტო ობიექტის, ე.ი. „ზესუბიექტურის“ და „ზედროული“ ღირებულების მქონე ნაწარმოების შექმნის განზრახვა ყოველთვის მხოლოდ შრომითი ქცევის დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს. ჩვენ ქვემოთ გვექნება საუბარი ქცევის ისეთ ფორმებზეც, რომელთათვისაც შრომის სახელწოდება სრულიად შეუფერებლად უნდა ჩაითვალოს, მაგრამ ჩვენ ვნახავთ, რომ ამ ნიშნით ისინი არიან აღბეჭდილნი. არა! შრომისათვის ისიცაა დამახასიათებელი, რომ იგი ყოველთვის რაიმე მოთხოვნილებასთან არის დაკავშირებული, რამდენადაც მის პროცესში შექმნილი ღირებულება ყოველთვის ამ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლადაა განზრახული. განსხვავება, ამ მხრივ, მოხმარების, მოვლისა და მომსახურების ქცევის ფორმათაგან მხოლოდ და განსაკუთრებით იმაში მდგომარეობს, რომ ეს გარკვეული, კონკრეტი, ამჟამად აქტუალური მოთხოვნილება წარმოადგენს ქცევის იმპულსს, მაშინ, როდესაც შრომის შემთხვევაში, ასეთ როლს მოთხოვნილების იდეა ასრულებს. ამ აზრით შეიძლება გვეთქვას, რომ მოხმარების, მოვლისა და მომსახურების აქტები მუდამ კონკრეტულის, მუდამ ინდივიდუალურად განსაზღვრული მოთხოვნილებების ბადეში ჩართულ აქტებს წარმოადგენენ მაშინ, როდესაც შრომა უფრო განყენებულ, ინდივიდუალურად განსაზღვრული მოთხოვნილების ხლართიდან გათავისუფლებულ აქტებს შეიცავს.

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ გასაგებია, რომ მოხმარება, მოვლა და პრინციპულად მომსახურების აქტებიც ინსტინქტური ტენდენციების ნიადაგზე აიგებიან, მაშინ როდესაც შრომა არ-

სებითად ნებელობის განვითარების დონეს გულისხმობს: პირველნი ინსტიქტით არიან პირობადებული, ხოლო მეორე — ნებელობით.

აქედან თავისთავად გამომდინარეობს, რომ შრომა სოციალური გარემოს და სოციალური გამოცდილების არსებობასა და თანამონაწილეობას გულისხმობს, იმიტომ რომ ობიექტური ღირებულების იდეა, ცნებითი აზროვნება და ნებელობა — ყოველივე ეს მხოლოდ სოციალური პირობების ნიადაგზე აღმოცენებული აქტივობის ფორმებს წარმოადგენს: რობინზონი თავის განმარტოებულ კუნძულზე, მოკლებული სოციალურ გარემოს, მხოლოდ ნაწილობრივ შეიძლება მშრომელ არსებად ჩაითვალოს, რამდენადაც იგი მაინც მოაზროვნე, მნებელი და სოციალური გამოცდილებით აღჭურვილი ადამიანი იყო.

სრულიად ზედმეტია იმაზე ლაპარაკი, რომ შეუძლებელია შრომის შემთხვევებს სადმე ცხოველთა სამყაროშიც ჰქონდეს ადგილი. ცხოველთათვის, პირველ რიგში, მოხმარების აქტია დამახასიათებელი და ამის გვერდით მოვლისა და მომსახურების ელემენტებიც. მაგრამ შეიძლება თქვას ვინმემ: ხომ აგებს ბუდე ფრინველი! მაშასადამე, იგი ნაწარმოებს ქმნის, რომელიც გარკვეული ღირებულების მატარებელია. მაშასადამე, იგი შრომობს. გარე მეთვალყურისათვის ეს უეჭველად ასეა. მაგრამ საკმარისია ამ „შრომის“ შინაგან მხარეს ჩავაკვირდეთ, რათა იმ წამსვე ნათელი გახდეს, რომ შრომაზე აქ სრულიად უმართებულო იქნებოდა ლაპარაკი. როგორც ცნობილია, ჯერ კიდევ მარქსმა აღნიშნა, რომ ცხოველი ხშირად თავის უაღრესად რთულ ქცევით აქტებშიც ინსტიქტით არის განსაზღვრული მაშინ, როდესაც ადამიანი წინასწარ შექმნილი იდეით ხელმძღვანელობს და ამ იდეის რეალიზაციის მოცემას შრომის საშუალებით ახერხებს.

მაგრამ ესეც არ იყოს, ბუდეც ცხოველთათვის მხოლოდ ინდივიდუალური მოთხოვნილებებისა და გარკვეული დროის ფარგლებში აქვს ღირებულება — ამ დროისა და ინდივიდუალური მოთხოვნილების კონტექსტში აქვს აზრი და მნიშვნელობა: თავისი ბუდის აგებისას იგი მარტო ამჟამად აქტუალური მოთხოვნილების იმპულსით ხელმძღვანელობს და არა თავისი მოთხოვნილების იდეით, არა იმიტომ, რომ ბუდე მას მომავალშიც დასჭირდება, ანდა სხვას, რადგანაც ასეთი მოთხოვნილება არა მარტო მას, არამედ სხვასაც, მის მსგავს ცხოველებსაც აქვთ. მას საზოგადოდ არა აქვს იდეა არც მოთხოვნილების, არც სხვისი და არც დროის: იგი პრაქტიკულ სინამდვილეში ცხოვრობს, და ეს უკანასკნელი მხოლოდ იმდენად არსებობს მისთვის, რამდენადაც მის აქტუალურ მოთხოვნილებასთანაა დაკავშირებული; ობიექტური სინამდვილე, როგორც ობიექტური ღირებულება, მან არ იცის. ამიტომ საკვირველი არაა, რომ მას არც წარსულის წარმოდგენა აქვს და არც განსაკუთრებით მომავლის. გასაგებია, რომ ამ პირობებში ბუდე მისთვის მხოლოდ აქტუალური მოთხოვნილების კონტექსტში შედის და მის გარეშე იგი ისევე ნეიტრალურია, ისევე არარეალური, როგორც ყველაფერი მის ირგვლივ ამ ფართო სინამდვილეში, რაც კი მისი მოთხოვნილების დაკმაყოფილების პროცესში არ მონაწილეობს, რაც ინაქტიურია მისთვის პრაქტიკულად.

ამრიგად, ბუდის აგება მოხმარებასთან მჭიდროდ დაკავშირებულ მომსახურების აქტს უფრო წარმოადგენს, ვიდრე შრომას.

იგივე უნდა ითქვას ციყვის შესახებაც, რომელიც საზამთროდ საკვებს იმზადებს. შთაბეჭდილება ისეთია, თითქოს ცხოველი არა აქტუალური, არამედ მომავალი მოთხოვნილების იდეით ხელმძღვანელობდეს: როგორც ცნობილია, იგი როდი ჭამს ყველაფერს, რასაც შოულობს, არამედ ნაწილს ერთ ადგილას აგროვებს და ზამთრამდე ხელუხლებელს სტოვებს. მიუხედავად იმისა, რომ ცხოველის ქცევის ეს სურათი გარეგნულად სავსებით მომავლის იდეის ხელმძღვანელობით წარმოებულ ქცევას წაგავს, ნამდვილად იგი ბევრით არაფრით განსხვავდება ჩვეულებრივი ცხოველური ქცევისაგან. რომ ციყვი მომავლის იდეით არ ხელმძღვანელობს, რომ მის მიერ დაგროვებული კაკალი, რომელსაც იგი ზამთარში მოიხმარს, ნამდვილად მარაგს არ წმნავს, ეს იმ ცნობილი უაზრო ქცევიდანაც ნათლად ჩანს, რომელსაც დატყვევებული ციყვი ოთახში მიმართავს: იგი აქაც ისე იქცევა, თითქოს კაკალს აგროვებდეს, მიუხედავად იმისა, რომ აქ ამ ქცევას არავითარი აზრი არა აქვს.

მაგრამ ყველაფერი ეს, პირველ რიგში, ფიზიკური შრომის ცნებას ეხება. ბუნებრივად იბადება საკითხი, ნუთუ ნამდვილ შრომად მხოლოდ ფიზიკური შრომა უნდა ჩაითვალოს? ნუთუ ე.წ. გონებრივი შრომა ქცევის განსაკუთრებულ ფორმას წარმოადგენს? როდესაც ფიზიკურ შრომას აწარმოებს, მას არაერთხელ უხდება გონებრივ ოპერაციებსაც მიმართოს: აზროვნების მტკიცე მონაწილეობის გარეშე ნამდვილი, წარმოებითი, ადამიანური შრომის აქტები წარმოუდგენელი იქნებოდა; უამისოდ მას შრომად არავინ ჩათვლიდა. მისთვის, რომ ფიზიკური შრომა ნაყოფიერად მიმდინარეობდეს, მასალის თავისებურების, იარაღის მოქმედების, ტექნიკური ხერხების გონებრივად გათვალისწინებაა აუცილებელი. სუბიექტის წინაშე საკითხთა მთელი რიგი დგება, რომელიც, პირველ რიგში, მისი გონებრივი ძალების ამოქმედებას მოითხოვს. მაგრამ მთელი ეს მისი შემეცნებითი აქტივობა ფიზიკური შრომის კოტექსტშია ჩაქსოვილი და ამ მიზეზის გამო ნივთიერი პროდუქტის შექმნის განწყობის ნიადაგზეა ორგანიზებული. ამის შედეგი ისაა, რომ მთელი ეს აქტივობა — გონებრივი და ფიზიკური — ფიზიკური შრომის აქტივობად განიცდება.

მაგრამ ადამიანის განვითარების მაღალ საფეხურზე შრომის გონებრივი კომპონენტები ერთგვარ დამოუკიდებლობას პოულობენ: ისინი გამოეყოფიან კონკრეტული შრომის პროცესებს და თავისთავადი ღირებულების მატარებლად იქცევიან. ისახება მეცნიერების ცალკე დარგები, რომელნიც ფიზიკური შრომის პროცესში შემეცნებითი პრობლემების გადაჭრას ცდილობენ: ამის ნიმუშს ტექნიკური სამეცნიერო დარგები წარმოადგენენ. შემდეგში განვითარება კიდევ უფრო შორს მიდის და ადამიანის შემეცნებითი აქტები არამარტო ფიზიკურ შრომასთან დაკავშირებულ პრობლემებს ეხება, არამედ ისეთებსაც, რომელთაც შრომის პროცესებთან უშუალო კავშირი აღარ აქვს. ისახება და ვითარდება თეორიული მეცნიერული დარგები, რომელნიც ადამიანის ცოდნის გართულებული ინტერესის დაკმაყოფილებას ემსახურებიან.

ამრიგად, შემეცნებითი ინტერესი დამოუკიდებელ მოთხოვნილებად იქცევა, რომლის დაკმაყოფილებაც საკმაოდ რთულ გონებრივ აქტივობას მოითხოვს, როგორც ვხედავთ, ინტელექტუალური მოთხოვნილება: თუ რა ძალები მოქმედებს ყოველ კერძო შემთხვევაში და როგორც,

ეს თვითონ ამ ძალებზე როდია დამოკიდებული, არამედ გადასაწყვეტი პრობლემის ბუნებაზე. ამდენად, უეჭველია, ამ შემთხვევაში აქტივობის ექსტეროგენულ ფორმასთან გვაქვს საქმე.

მაგრამ აქვს თუ არა ადგილი აქაც წარმოების შექმნის განზრახვას, როგორც ეს შრომითი ქცევისთვისაა დამახასიათებელი? აქტუალურ ინტერესს, რომელსაც გონებრივი აქტივობის პროცესი ემსახურება, თვითონ აქტივობა, როგორც პროცესი როდი აკმაყოფილებს — ამიტომ იყო, რომ იგი ქცევის ექსტეროგენულ ფორმად ჩავთვალოთ. არა, ამ ინტერესს, ამ მოთხოვნილებას მხოლოდ ის შედეგი ესაჭიროება, რომელსაც ინტელექტუალური აქტივობის პროცესი აღწევს.

ეს შედეგი შესამეცნებელი სინამდვილის სფეროს შესახებ შემუშავებული აზრის ან დებულების სახით გვეძლევა და ამდენად იგი გონებრივი აქტივობის ნაწარმოებად შეიძლება ჩაითვალოს. ჩვეულებრივ ეს აზრი, ეს დებულება ობიექტურად გაფორმებულ სახესაც ღებულობს: მეცნიერი მას სიტყვიერს — წერილობითს თუ ზეპირ — ფორმაში გვაძლევს (ვთქვათ, წიგნის სახით). მაგრამ გონებრივი აქტივობის პროდუქტი უკვე მანამდეც მზად არის, სანამ მისი საბოლოო სიტყვიერ-წერილობითი განსახიერება მოხდებოდეს. გონებრივი მუშაობა თავის აზრსა და ღირებულებას ამ პროდუქტში პოულობს. ამდენად არსებითი განსხვავება მასსა და შრომას შორის არც ნაწარმოები პროდუქტის თვალსაზრისით არსებობს.

ამ მოსაზრებათა გამო, სრულიად მართებულად უნდა ჩაითვალოს, რომ გონებრივი აქტივობა, ჩვეულებრივ, შრომის, სახელდობრ, გონებრივი შრომის სახელწოდებით აღინიშნება. მაშასადამე, ჩვენ სრული უფლება გვაქვს დავასკვნათ, რომ ფიზიკური შრომის გვერდით ე.წ. გონებრივი შრომაც არსებობს.

3. მაგრამ არსებობს პროფესიათა მთელი რიგი, რომელთაც არავითარი ნაწარმოების შექმნა არა აქვთ უშუალოდ მხედველობაში. მიუხედავად ამისა, ისინი ადამიანთა საკმაოდ დიდი ჯგუფის მთელი ცხოვრების შინაარსს ქმნიან. სანიმუშოდ შეიძლება ტრანსპორტის პროფესიები ავილოთ. მძღოლი, რომელიც დილიდან საღამომდე თავის მანქანაში ზის და მუდამდღე მრავალ კილომეტრს განვლის, უეჭველია, უშუალოდ არავითარ პროდუქტს, არავითარ ნაწარმოებს არ ქმნის: იგი მხოლოდ ადგილს უცვლის სხვის მიერ შექმნილ ღირებულებას, ერთი ადგილიდან მეორეზე გადააქვს. რასაკვირველია, მძღოლი თავის ენერგიას უსარგებლოდ არ ხარჯავს. მისი პროფესია ისევე აუცილებელია საზოგადოებისათვის, როგორც მწარმოებლისა, მაგრამ, რადგანაც მძღოლის პროფესია ნაწარმოების შექმნაში უშუალო მონაწილეობას არ ღებულობს, შეიძლება დაისვას საკითხი: „შრომობს“ მძღოლი? თუ მისი ეგოდენ სასარგებლო ენერგიის ხარჯვა ადამიანის ქცევის რომელსამე განსხვავებულ ფორმას წარმოადგენს?

როდესაც საკითხი რაიმე მასალის ტრანსპორტს ეხება, რომლისგანაც მწარმოებელი რამეს აკეთებს, მაშინ ტრანსპორტი წარმოების მონაწილედ შეიძლება ჩაითვალოს: მაშინ ისიც ქმნის ასე თუ ისე ნაწარმოებს. მაგრამ ტრანსპორტის ცნებაში, რა თქმა უნდა, სრულიად არ იგულისხმება, რომ იგი მხოლოდ მასალას ეხებოდეს.

არსებობს არა მარტო საბარგო, არამედ სამგზავრო მატარებელი ან მანქანები, და ბარგიც შეიძლება არა მარტო მასალა იყოს, არამედ სრულიად მზამზარეული პროდუქტებიც. მაშასადამე,

ტრანსპორტი არსებითად წარმოების უშუალო მონაწილე არაა. თუმცა, შეიძლება შემთხვევით წარმოებაშიც თვალსაჩინო მონაწილეობას ღებულობდეს.

მაშ რაა ტრანსპორტი?

ტრანსპორტის ჩანასახს ცხოველთა სამყაროშიც ვხვდებით: როდესაც, ვთქვათ ქორი წიწილას იტაცებს, იგი იქვე როდი გლეჯს და ჭამს მას, არამედ სადმე მიფარებულ ალაგას გადააქვს და იქ შეექცევა მას. როდესაც მგელი ცხვარს იტაცებს, ისიც ასევე იქცევა ანდა კიდევ უფრო მარტივი მაგალითი, ოღონდ ადამიანთა ცხოვრებიდან: როდესაც პურს ვტყვ და პირისაკენ მიმაქვს, ესეც ტრანსპორტის ელემენტარულ სახედ შეიძლება ჩაითვალოს. უეჭველია, ამ უკანასკნელ შემთხვევაში მაინც შრომის შემთხვევაზე ვერ ვილაპარაკებთ. სამაგიეროდ, ჩვენ ვიცით, რომ იგი ქცევის აქტების იმ ჯგუფს ეკუთვნის, რომელსაც ჩვენ ზემოთ მომსახურება ვუწოდეთ.

ამისდა მიხედვით ტრანსპორტი არსებითად მომსახურების ერთ-ერთ ნაირსახეობად უნდა ჩათვლილიყო. მაგრამ სოციალური ცხოვრების განვითარების მაღალ საფეხურებზე — შრომის განაწილების ნიადაგზე — იგი, ჩვეულებრივ, ცალკე ხელში გადადის. ამის გამო, სუბიექტურად ე.ი. იმ პირისათვის, ვინც მას აწარმოებს, იგი კონკრეტი მოთხოვნილების იდეას სწუდება და სრულიად დამოუკიდებელ ღირებულებად იქცევა: ამ შემთხვევაში ტრანსპორტის მუშაკი არა გარკვეული პირის კონკრეტი მოთხოვნილების დასკმაყოფილებლად, არამედ ამ დამოუკიდებელი ღირებულებებისთვის მუშაობს. მის გამო ტრანსპორტი სუბიექტისათვის ყველა იმ მომენტს იძენს, რაც შრომისთვისაა დამახასიათებელი: იგი სავსებით შრომად განიცდება.

ის, რაც ტრანსპორტის შესახებ ითქვა *mutatis mutandis* მოქმედების მრავალ სხვა აქტზე განმეორდეს. მართო ერთი მაგალითი: ვთქვათ ვინმე წყალში გადავარდა და იხრჩობა. მეორე სასწრაფოდ ტანთ იძრობს და მღელვარე ტალღებში ეშვება, რათა ის გადაარჩინოს: მძიმე და ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ მას ნაპირზე გამოჰყავს იგი. რა უნდა ვთქვათ ამ შემთხვევის შესახებ? ჩვენ ვიტყვით, რომ აქ სანაქებო თავგანწირულობასთან, უეჭველ გმირობასთან გვაქვს საქმე. კი, მაგრამ, თვითონ ქცევა რას წარმოადგენს? შრომობდა მცურავი, როდესაც ადამიანის სიცოცხლის გადასარჩენად ტალღებს ებრძოდა, თუ იგი ამ შემთხვევაში სხვა რამ ქცევის ფორმას ავლენდა?

პრინციპულად, აქ, უეჭველია, ქცევის იმ ფორმასთან გვაქვს საქმე, რომელსაც ზემოთ მოვლის სახელწოდებით გავეცანით: თავგანწირული საქციელი მხოლოდ მას შეუძლია, ვინც სხვას თავისად თვლის.

მაგრამ ცხოვრების გართულების კვალობაზე მოვლის აქტებიც პოულობენ დამოუკიდებლობას: ისინი თავისთავად ღირებულებად იქცევიან, თითქოს პიროვნებას, რომლის მოვლის აქტებსაც ისინი წარმოადგენენ, თვითონ როგორც ასეთს, მაინცდამაინც მნიშვნელობა არ ჰქონდეს: გარკვეული პიროვნების ადგილს ადამიანის იდეა იჭერს, ადამიანის საზოგადოდ, ვინც უნდა იყოს იგი სულერთია; და შესაძლებელი ხდება მოვლის ქცევა ცალკე პროფესიადაც გადაიქცეს. დღეს მართლაც არსებობს ასეთი პროფესიონალი, მაგ: მცურავი, რომელიც დაქი-

რავებულია დანიშნულ ადგილას დგას და საჭიროებისდა მიხედვით მზადაა წყალში ჩაეშვას და გაუფრთხილებელი მობანავე დახრჩობას გადაარჩინოს.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ როგორც მოვლის, ისე მომსახურების აქტები, საზოგადოების განვითარების შეადარებით მაღალ საფეხურზე, ფსიქოლოგიურად თავის დამოკიდებულ ხასიათს კარგავენ, ობიექტური ღირებულების მატარებლად იქცევიან და სუბიექტის მიერ შრომითს აქტივობას განიცდიან.

მაგრამ კარგავენ ამის გამო ქცევის ეს აქტები თავის სპეციფიკურ თავისებურებას და სავსებით ჩვეულებრივი შრომის აქტებად განიცდებიან, თუ არის მათში მაინც რაღაც, რაც ფსიქოლოგიურად მათ თავისებური ქცევის ფორმად აქცევს?

როდესაც სუბიექტი რაიმე მასალას ისე აფორმებს, რომ მისგან დამოუკიდებელი ღირებულების მქონე პროდუქტს ქმნის, ე.ი. როდესაც იგი, ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით შრომობს, იგი შინაგანად ამ პროდუქტებისაკენ არის მიმართული — თვალწინ მუდამ პროდუქტის იდეა უტრიალებს. ხოლო, როდესაც მძლოლი მუშაობს, ან მცურავი ადამიანის გადასარჩენად ტალღებს ებრძვის იგი იმდენად პროდუქტისაკენ არ არის მიმართული, რამდენადაც თვითონ ქცევის მიმდინარეობისაკენ მასალის გადატანისაკენ, ადამიანის გადარჩენისაკენ. ამიტომ ჩვეულებრივი მეტყველების მიხედვით, ქცევის ამ ფორმისათვის საქმის სახელწოდება უფრო გამოდგება, ვიდრე შრომისა: მომსახურებისა და მოვლის პროცესში ნაწარმოები კი არა, საქმე კეთდება. ეს გარემოება საბუთს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ფსიქოლოგიურად ამ შემთხვევაში ერთგვარად განსხვავებულ სახესთან გვაქვს საქმე, რომელიც არა შრომის, არამედ საქმიანობის ან საქმის სახელწოდებით შეიძლება აღინიშნოს.

რომ გადავავლოთ ახლა თვალი ქცევის იმ ზოგად კატეგორიას, რომელიც ექსტეროგენურის სახელწოდებით იქნა ჩვენს მიერ გამოყოფილი, დავინახავთ, რომ იგი ორ ძირითად განსხვავებულ, თავის არეში დომინანტურ ქცევის ფორმას შეიცავს, რომლის ირგვლივ რამდენიმე განსხვავებული, მაგრამ დამოკიდებული ქცევის ფორმა იყრის თავს. როგორც დავრწმუნდით, პირველი არის მოხმარება, ხოლო მეორე შრომა. პირველის გვერდით უნდა მოთავსებულ უნდა იქნას მოვლა და მომსახურება (თავისი თავისა და სხვისი), ხოლო მეორის გვერდით — გონებრივი შრომა და საქმე.

როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, ექსტეროგენური იმიტომ ვუწოდეთ ყველა ამ ქცევის ფორმას, რომ ადამიანის აქტივობის იმპულსი აქ მოთხოვნილებიდან გამომდინარეობს. და ის, თუ როგორი უნდა იქნას ეს აქტივობა, ე.ი. როგორი უნდა იქნას საგანი, რომლის შესატყვისი შინაგანი ძალები უნდა ამოქმედდნენ, ეს ამ მოთხოვნილების ბუნებაზეა დამოკიდებული: საგანი ჩვენს ძალებს არა თვით ძალების, არამედ მოთხოვნილების ვითარების კარნახით ეძლევა. ექსტეროგენური ქცევის აქტები ამისდა მიხედვით, იძულებითი ქცევის აქტებია.

მაგრამ ადამიანის ძალთა საგანძური მარტო იმით როდი ამოიწურება; რასაც ამა თუ იმ მომენტში ესა თუ ის მოთხოვნილება აღძრავს და ამოქმედებს: არა, ჩვენს განკარგულებაში სხვა ძალებიც, სხვა ფუნქციებიც მოიპოვება. ფუნქციონალური ტენდენციის ცნება, რომელიც

ჩვენ სხვა კონტექსტში გვაქვს დასაბუთებული, გასაგებად ხდის, რომ ფუნქციას, შინაგან ძალას არა მარტო მოთხოვნილების ზემოქმედებით, არამედ ავტონომიურადაც შეუძლია აქტივობის გაშლა. ამ შემთხვევაში საგანი, რომელსაც თითოეული ამ ძალის მოქმედება გულისხმობს, უკვე გარედან იძულებით როდი ეძლევა სუბიექტს ან მის ძალებს, არამედ შინაგანად, ავტონომიურად განისაზღვრება. ამ შემთხვევაში, როგორც უკვე ზემოთაც იყო განმარტებული, ჩვენ მოქმედების ცალკე ტიპებთან გვაქვს საქმე. ქცევის განსაზღვრულ ფორმებთან, რომლებიც ადამიანის ქცევის მეორე ძირითად კატეგორიას წარმოადგენენ, იმას, რასაც ზემოთ ინტროგენური ვუწოდეთ.

იბადება საკითხი: ქცევის რა ფორმები შედის აქ, ქცევის ფორმათა ამ მეორე ჯგუფში?

ამ რამდენიმე ხნის წინათ მე შემთხვევა მქონდა თამაშის ერთგვარი თეორიული კონცეფცია გამომეჩვენებინა, რომლის მიხედვითაც იგი, თამაში, ადამიანის ინტროგენური ქცევის ფორმათა შორის უნდა მოთავსდეს. ძველად ძველი საკითხი, თუ რატომ თამაშობს ბავშვი და რატომ თამაშობს სწორედ ისე, როგორც თამაშობს, თავის საბოლოო გადანყვეტას ფუნქციონალური ტენდენციის ცნების ნიადაგზე პოულობს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ თამაშის პროცესში ბავშვის შინაგანი ძალები რაიმე შინაარსიანი მოთხოვნილების აქტუალური ზეგავლენით როდი აღიძვრიან სამოქმედოდ, არამედ საკუთარი შინაგანი იმპულსით. საგანს, რომლის გარეშეც არავითარი აქტივობა არ შეიძლება, აქ გარეგანი მოთხოვნილებიდან მომდინარე წარმოშობა როდი აქვს, არამედ შინაგანი, თვითონ სამოქმედოდ განწყობილ ძალთა ვითარებიდან გამომდინარე. მაშასადამე, თამაში არა ექსტეროგენური, არამედ უფრო ინტროგენური ქცევის ფორმად უნდა ჩაითვალოს, რამდენადაც თამაში ადამიანის ყველა ძალისა და მათი მემკვიდრეობით განმტკიცებული კომპლექსების სპონტანური ამოქმედების ფორმას წარმოადგენს, იგი, უეჭველია, ქცევის ყველაზე უფრო გენერალურ სახეს უნდა შეადგენდეს. მასში არა მარტო ძალთა ის კომპლექსები იწყებენ მოქმედებას, რომელნიც მხოლოდ ერთს რომელსამე ქცევის ფორმაში ჩამოყალიბდნენ, არამედ ყველა დანარჩენი ქცევის ფორმების შესატყვისი ინტერფუნქციონალური კომპლექსები: თამაშის სახით შესაძლებელია ადამიანის ქცევის ყველა ზემოთაღნიშნულმა ფორმამ იჩინოს თავი — შეიძლება მოხმარების, მოვლის, მომსახურების, პრომისა და საქმის ყველა შესაძლო ფორმა თამაშის საგნად იქნას დასახული. ზერელე დამკვირვებელმაც იცის, რომ ბავშვის თამაშში ადამიანის აქტივობის ყველა შესაძლო ფორმა გვხვდება. რამ აქ მათ არა შესატყვის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების აუცილებლობა იწვევს, არამედ ბავშვში გარკვეულ ძალთა კომპლექსების ფაქტიური მოცემულობა და მათი ფუნქციონალური ტენდენციის იმპულსები. ამიტომ, რომ თამაშს ეგოდენ დიდი ობიექტური აზრი აქვს: ამიტომ, რომ იგი გროსის არ იყოს, ცხოვრების ნამდვილი „მოსალოდნელი სკოლა“.

მაგრამ თამაში ბავშვის ქცევის ფორმაა. როგორც ცნობილია, ადრეული ბავშვობის ასაკში მთელი ცხოვრების წამყვან შინაარსს თამაში წარმოადგენს. ქცევის ყველა დანარჩენი ფორმა, განსაკუთრებით ექსტეროგენური ან სრულიად არ არის ამ ასაკში წარმოდგენილი, ანდა ძლიერ სუსტად. გამონაკლისს მოხმარებითი ქცევა წარმოადგენს, მაგრამ ისიც მეტწილად მხოლოდ

თავისი თანდაყოლილი მოტორული შინაარსით. მოზრდილი ადამიანის ქცევის ფორმათა შორის თამაში გამონაკლისის სახით გვხვდება: ყოველ შემთხვევაში, იგი უფრო ბავშვობის ხანის სპეციფიკუმს წარმოადგენს, და როდესაც იგი თავისი წმინდა სახით დიდის ცხოვრებაში იჩენს თავს, უეჭველია, ბავშვობის დროის რუდიმენტის გამოცოცხლებასთან გვაქვს საქმე.

მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ ზრდადასრულებულ ადამიანს მხოლოდ ექსტეროგენური შინაარსის ქცევის აქტები ახასიათებდეს. არა! მის აქტივობას ფუნქციონალური ტენდენციაც ხშირად უდევს საფუძვლად. სხვანაირად არც შეიძლება ყოფილიყო, მოთხოვნილების დაკმაყოფილების მიზნით აღძრული აქტივობის შემთხვევები შეუძლებელია ყოველმხრივ აკმაყოფილებდეს მისი აქტივობის მოთხოვნილებას. პირიქით, არის შემთხვევები, რომ, ყოველდღიურ მოთხოვნილებათა იძულებით, ადამიანის ძალებს საკმაოდ ხანგრძლივად მხოლოდ ნაწილობრივი და მხოლოდ ცალმხრივი მოქმედება უხდება. ამ პირობებში, სანამ ადამიანს სხვა ძალებიც შერჩენია, იგი, უეჭველია, ამ უკანასკნელთა ამოქმედების იმპულსს იგრძნობს და მათი შესატყვისი საგნის შექმნა და გამოძებნა, ე.ი. ამ ძალების ამოქმედება მისთვის აუცილებელი გახდება. მაშასადამე, უეჭველია, ინტროგენური ქცევის ფორმები ზრდადასრულებულ ადამიანსაც უნდა ჰქონდეს: უამისოდ — მარტო ექსტეროგენური აქტივობის ამარა — ადამიანის ძალთა განვითარება ალბათ უფრო ცალმხრივად წარიმართებოდა: „ძალთა თავისუფალი თამაში“ აბსოლუტურად აუცილებელია ადამიანისათვის.

მაგრამ თუ თამაშის სახით არა, მაშინ რა სახით გვეძლევა ზრდადასრულებული ადამიანის ცხოვრებაში ეს „თავისუფალი ძალთა თამაში“? რა და რა ინტროგენური ქცევის ფორმა გვხვდება ზრდადასრულებულის ცხოვრების მიმდინარეობაში?

უეჭველია, ყველა ეს ქცევის ფორმა ადამიანის ცხოვრების იმ მომენტებში უნდა ვეძიოთ, როდესაც იგი თავისუფალია თავის სერიოზულ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილებისათვის ზრუნვისაგან, როდესაც იგი, ასე ვთქვათ, მოცლილია. უდავოა, რომ მისი მოცლილობის მთელ დროს მარტო ძილი არ ავსებს: ხშირად იგი ფხიზელია და, თუმცა ყოველდღიური საზრუნავისაგან თავისუფალია, მაინც რასმე „აკეთებს“, მაგრამ, სახელდობრ, რას?

უფრო ხშირად იგი ერთობა. გართობა მცონარობა როდია: იგი, უეჭველად, ერთ-ერთი ფორმაა ქცევისა. ხშირად მას და თამაშს უერთიერთისაგან არ არჩევენ ხოლმე და მართლაც, არის შემთხვევა, რომ ადამიანი თამაშში ერთობა. მაგრამ განა ეს იმას ნიშნავს, რომ სხვაგვარად გართობა მას არ შეუძლია და თამაში და გართობა ურთიერთს ფარავს? შეიძლება ადამიანი იმითაც ერთობოდეს, რომ, ვთქვათ, რასმე კითხულობდეს, თეატრში, კონცერტზე ან კინოში იყოს, მღეროდეს ან ცეკვავდეს, ან კიდევ სეირნობდეს, ან თავის ნაცნობთან ბაასობდეს, ან ჭადრაკს თამაშობდეს. უდავოა, მარტო თამაში როდი იძლევა გართობას: გართობა მეტია, ვიდრე თამაში. მაგრამ თამაშიც არ არის მარტო გართობა. როგორ უნდა გვესმოდეს გართობა და არის თუ არა იგი ქცევის მართლაც თავისებური ფორმა?

უკვე ის ყველასათვის ცნობილი ფაქტი, რომ თამაშის ერთ-ერთ ეფექტს გართობაც წარმოადგენს, იმაზე მიგვითითებს, რომ რაღაც საერთო მათ შორის უთუოდ უნდა იყოს. თამაში,

როგორც ვიცით ადამიანის ძალთა სპონტანური თავისუფალი მოქმედებაა. არც გართობაა პასიური მდგომარეობა: იგიც ერთგვარი აქტივობაა, მაგრამ, უეჭველია, არა იძულებითი, არა ყოველდღიურ მოთხოვნილებათა იმპულსით გამოწვეული, არამედ სრულიად თავისუფალი და ნებაყოფლობითი აქტივობა. მაშასადამე, იგი არა ექსტეროგენურის, არამედ ინტროგენური ქცევის ერთ-ერთ ფორმას წარმოადგენს: როგორც თამაშის, მისი წარმმართველი იმპულსიც ფუნქციონალური ტენდენციიდან უნდა მომდინარეობდეს.

მაგრამ ეს არის და ეს, რაც მას საერთო აქვს თამაშთან. სხვა მხრივ მათ შორის თვალსაჩინო განსხვავებაა. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, თამაში ქცევის ერთ-ერთი გენერალური ფორმაა: ექსტეროგენური თამაშის ფორმები ყველა შეიძლება თამაშის შინაარსად იქცეს. ამიტომ თამაში ყოველთვის ვითომ ესა თუ ის სერიოზული ქცევის ფორმაა: იგი ადამიანის სერიოზული ცხოვრების „გათამაშებაა,“ მისი, ასე ვთქვათ, „წარმოდგენა“. ნამდვილი თამაში ყოველთვის ილუზიის თამაშია. სულ სხვაა გართობა. აქ სხვა მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე: აქ არავითარ წარმოდგენას, გათამაშებას, ილუზიას არა აქვს ადგილი. აქ, ყველაფერი, რაც კეთდება, არსებითადაც ის არის, რაც არის იგი ფენომენალურად. ავიღოთ მაგალითად წიგნის კითხვა. შეიძლება იგი თამაშის შინაარსსაც შეადგენდეს და გართობისასაც. პირველ შემთხვევაში ბავშვი მართლაც როდი კითხულობს წიგნს, არამედ „ვითომ კითხულობს“; მეორე შემთხვევაში კი ჩვენ მართლაც ვკითხულობთ, ოღონდ არა იმ მიზნით, რომ რაიმე სერიოზული მოთხოვნილება, ცოდნის ან ესთეტიკური მოთხოვნილება დავიკმყოფილოთ, არამედ მხოლოდ იმისათვის, რომ წავიკითხოთ, ჩვენს სულიერ ძალებს საკვები მივცეთ, შინაგან ფუნქციებს საგანი მივანოდოთ, რათა მათ ამოქმედების შესაძლებლობა ჰქონდეთ. ანდა, როდესაც ვმღერით, ვცეკვავთ, ვსეირნობთ, ჭადრაკს ვთამაშობთ ან ვინმესთან ვმუსაიფობთ, განა აქ რასმე „წარმოდგენა“? განა სიმღერა, ცეკვა, ჭადრაკი და მუსაიფი სხვა რამეს ნიშნავს, გარდა იმისა, რაც თვითონ არის, და განა აქ ნამდვილ სიმღერას, ნამდვილ ცეკვას, ნამდვილ ჭადრაკს არა აქვს ადგილი? თამაშის შემთხვევაში კი ეს ასე არ იქნებოდა: იქ ყოველთვის „ვითომ სიმღერა, ვითომ ცეკვა, ან ვითომ მუსაიფი“ გვექნებოდა.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ გართობა ისეთ აქტებს შეიცავს, რომელიც თამაშის მსგავსად, ფუნქციონალური ტენდენციის იმპულსით არის გამოწვეული. მაგრამ მიზანს თავისი ფენომენოლოგიური შინაარსით აღწევს და არა მათში ნაგულისხმევი „აზრის“ ან „მნიშვნელობის“ გათამაშებით. გართობის აქტი ყოველთვის როგორც დასვენების აქტი განიცდება, მაშინ, როდესაც თამაშის შესახებ ეს არ ითქმის.

გართობასთან ახლოს დგას ქცევის მერე თავისებური ფორმა, რომლის ელემენტებიც ჯერ კიდევ ადრეული ბავშვობის ასაკში გვხვდება და რომელიც შემდეგში სპორტის სახელწოდებით ყალიბდება. გართობის მიზნით ხშირად სპორტსაც მივმართავთ ხოლმე; მაგრამ ისე, როგორც თამაშის შემთხვევაშიც, ეს გარემოება არ გვაძლევს საკმარის საბუთს, რათა ქცევის ორივე ეს ფორმა ურთიერთისაგან არ გავარჩიოთ. საქმე ისაა, რომ სუბიექტის ძირითადი განცდა ორივე შემთხვევაში განსხვავებულია და ფსიქოლოგიურად ეს უკვე საკმარისი საბუთია, ისინი ქცევის განსხვავებულ ფორმებად ჩავთვალოთ.

რას ვგულისხმობთ, როდესაც ჩვეულებრივ, სპორტის შესახებ ვლაპარაკობთ? სპორტი, პირველ რიგში, მოტორულ ფუნქციებს ეხება. ამათი პირველადი დანიშნულება ყოველთვის რაიმე მიზნის, რაიმე მოთხოვნის სამსახურია: მოტორულ ფუნქციებს არც ერთს თავისთავადი ღირებულება არ გააჩნია. ეს იმდენად ნათელია ადამიანისათვის, რომ მისი ჩვეულებრივი რწმენით ყოველი მოძრაობა უთუოდ რაიმე გარე მომენტიტ არის გამოწვეული: ან რაიმე მიზეზით ან რაიმე მიზნით. თვითონ მოძრაობა, როგორც სპონტანური აქტი, მას გაუგებრად ეჩვენება. თანახმად გავრცელებული შეხედულებისა, ყოველგვარი მოძრაობა ბოლოს და ბოლოს რეფლექსზე შეიძლება იქნას დაყვანილი. ე.წ. რეფლექსოლოგია ამ თვალსაზრისის უკიდურეს განვითარებას წარმოადგენს: იგი არა მარტო იმას, რაც თვალსაჩინოდ მოტორულ ფუნქციად უნდა ჩაითვალოს, არამედ სხვა ყოველგვარ ადამიანურ ფუნქციასაც მოძრაობისა და, მაშასადამე, რეფლექსის ტიპის მოვლენად თვლის. მიუხედავად ამისა, მაინც უდავო ფაქტია, რომ ცოცხალი ორგანიზმი განსაკუთრებით კი ადამიანი, არაიშვიათად ისეთ შემთხვევაშიც იძლევა ამა თუ იმ — ზოგჯერ საკმაოდ რთულ — მოზრაობათა მთელ კომპლექსებს, როდესაც ამისათვის გარე საბაზი არაფერი ჩანს და არც არსებობს. ამ შემთხვევაში იმპულსი თვით ფუნქციაში ან თვითონ სუბიექტში უნდა ვიგულისხმოთ. კ. ბიულერმა განსაკუთრებული ხაზგასმით აღნიშნა, რომ ფუნქციობა — პირველ რიგში კი მოტორული აპარატის ფუნქციობა — თავისთავად იძლევა სიამოვნებას. მისი რწმენით, ეს ე.წ. ფუნქციის სიამოვნება დამოუკიდებელ მოტორად იქცევა, რომელიც ცოცხალი ორგანიზმის მოტორული აპარატის ამოქმედებას იწვევს იმ შემთხვევაშიც, როდესაც არავითარი ბიოლოგიური მომთხოვნელობა არ არსებობს ისეთი, რომ ამის საჭიროებას ქმნიდეს. მოტორულ აქტებს, მაშასადამე, დამოუკიდებელი გენეზისიც შეიძლება ჰქონდეთ. თუ ბიულერის ამ შეხედულებას ჰედონიზმის ელემენტებს ჩამოვაცილებთ, მაშინ იგი უთუოდ მნიშვნელოვან მეცნიერულ მონაპოვრად შეიძლება ჩაითვალოს. მაგრამ მაშინ ამ დებულების მართებული ბირთვი საკმაოდ განსხვავებული სახით უნდა წარმოვიდგინოთ. მოტორულ ფუნქციას მართლაც შეიძლება ჰქონდეს დამოუკიდებელი ხასიათი, მაგრამ არა მხოლოდ მოჩვენებითი, როგორც ეს ბიულერის მიხედვით გამოდის, არამედ ჭეშმარიტად დამოუკიდებელი. მისი მოტორი მასში უნდა ვეძიოთ და არა იმ შედეგში, რომელიც შეიძლება თან სდევდეს მას. შეუძლებელია ფუნქციის სიამოვნება წინ უსწრებდეს, როგორც გამომწვევი იმპულსი, მოტორული ფუნქციის ამოძრავებას. იგი შეიძლება მხოლოდ შედეგი იყოს მისი. მაგრამ თუ იგი მხოლოდ ფუნქციის აქტივაციის შედეგად იჩენს თავს, შეუძლებელია იგი პრინციპულად მის მოტორად ჩაითვალოს: ხომ უნდა გვქონოდა ოდესმე პირველად ორგანიზმის სიცოცხლეში მოტორული ფუნქციის ისეთი ამოქმედების შემთხვევა, როდესაც ფუნქციის სიამოვნება ჯერ კიდევ უცნობი იყო მისთვის. მაგრამ მაშინ რაღა განსაზღვრავდა ამ ფუნქციის ამოქმედების ფაქტს! უეჭველია, მოძრაობის ფუნქცია თვით შეიცავს ამოქმედების იმპულსებს: ფუნქცია, ასე ვთქვათ, თვითონ ისწრაფვის ამოქმედდეს, მას ფუნქციობის ტენდენცია აქვს.

აქედან გასაგები ხდება, რომ ადამიანი ხშირად მიმართავს მოძრაობებს, რომელთაც სრულიად არა აქვთ განსახორციელებელი რაიმე გარედან მიცემული მიზანი: აქ მოძრაობა თითქოს

თვითონვე მოძრაობისათვის წარმოებდეს და არა სხვა რაიმესათვის. ამ ფაქტში მოძრაობის ფუნქციის თვითგანმტკიცების იმპულსთან გვაქვს საქმე. მაგრამ მოძრაობის თვითგანმტკიცება მის განვითარებასაც ნიშნავს, და გასაგებია, რომ ადამიანი, როგორც ცნობიერების მქონე არსება, შეგნებულად ხვდებოდეს თავისი მოტორული აპარატის ფუნქციონალური ტენდენციის იმპულსებს და საგანგებო პირობებს ქმნიდეს მის გამოსავლენად, მის ასამოქმედებლად: თვით უქმნიდეს შესატყვის გარე პირობებს, საგანს, თავისი შინაგანი ძალების ტენდენციებს. როდესაც ადამიანი თავისუფალია თავისი ყოველდღიური საზრუნავისაგან, როდესაც მას საკმარისი მოცალეა აქვს, მაშინ მას შესაძლებლობა ეძლევა, თავისი მოტორული აპარატის ფუნქციონალურ ტენდენციას გაუნიოს ანგარიში და გამოვლენის შესაძლებლობა მისცეს. იგი მოძრაობს: დარბის, დახტის, სიმძიმეებს წევს მაღლა, ბურთს თამაშობს, ცურავს, ყინულზე სრიალებს... იგი ხედავს, რომ ამის გამო, მისი მოტორული აპარატი სულ უფრო და უფრო ვითარდება, ამ ფაქტს იგი ვარჯიშის სახელწოდებით აღნიშნავს და რამდენადაც ვარჯიშის ცნებაში ფუნქციის გაუმჯობესება, განმტკიცება, გაძლიერება განიცდება, ხოლო ეს უკანასკნელი შედეგებით ნიადაგზე ხდება თვალსაჩინო, ადამიანის ცხოვრებაში შეჯიბრების იდეა და შეჯიბრების იმპულსიც ისახება. ასე იქცევა ფუნქციონალური ტენდენციის ამოქმედება ვარჯიშად და ეს უკანასკნელი შეჯიბრებად და სპორტად.

მაგრამ შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ყველაფერს ამას მხოლოდ მოტორული აპარატისა და მისი ფუნქციების მიმართ აქვს ძალა. უკლებლივ იგივე შეიძლება ითქვას ყველა სხვა ფუნქციის, კერძოდ, გონებრივი ფუნქციების შესახებაც, სპორტი ამიტომ არა მარტო სხეულის ფუნქციებს ეხება, არამედ მეტად თუ ნაკლებად გონებრივ ფუნქციებსაც: თუ ფეხბურთი, მაგალითად, მოტორული სპორტის ცნების შინაარსში შედის, ჭადრაკს არანაკლებ აქვს სპორტული ხასიათი, მიუხედავად იმისა, რომ აქ მოტორული აპარატის მონაწილეობა მინიმალურია.

ამრიგად, როდესაც სუბიექტი რომელიმე თავისი ფუნქციის უნარიანობის გაზომვისა და გაწვრთნის მიზნით განმეორებით მისი ამოქმედების პირობებს ქმნის, იგი დამოუკიდებლად ქცევის ფორმის, სპორტის სუბიექტი ხდება.

სპორტის ელემენტები ადრეული ბავშვობის ასაკშიც გვხვდება, როდესაც ბავშვი თავისი სიცოცხლის პირველი წლის მიმდინარეობაში სხეულს ავარჯიშებს: განმეორებით ერთსა და იმავე მოძრაობას იძლევა — ფეხზე დადგომას ან გავლას ცდილობს, როდესაც იგი, ბიულერის ტერმინი რომ ვიხმაროთ, „ფუნქციონალურ თამაშს“ აწარმოებს, ჩვენის გაგებით, იგი როდი თამაშობს, არამედ სპორტის ქცევის ელემენტარულ აქტებს იძლევა. მაგრამ როდესაც განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე — სახელდობრ, სასკოლო ასაკში — ანალოგიურ მოძრაობებს ფუნქციის ძალის შემოწმებისა და მისი გაწვრთნის განცდაც ერთვის თან, მაშინ ფრო სპორტის ქცევის უფრო გარკვეულ ფორმასთან გვაქვს საქმე.

შ. ბიულერი, სხვათა შორის, სპორტს თამაშის განვითარების ერთ-ერთ საფეხურად თვლის. ჩვენ ვხედავთ, რომ ეს ასე არ არის. მართალია სპორტის დასაწყისი ელემენტები ადრეული ბავშვობის ხანაშიც მოიპოვება. მაგრამ მხედველობაში უნდა ვიქონიოთ, რომ მკვეთრად

ჩამოყალიბებული ქცევის ფორმები პატარა ბავშვს საზოგადოდ არა აქვს და ისე, როგორც ყველაფერი, ქცევის ფორმები განვითარების პროცესში ისახებიან, იზრდებიან და დიფერენცირდებიან. ამიტომ, ცხადია, მკვეთრი გამოყოფა სპორტისა და პატარა ბავშვის სხვა ქცევის ფორმათაგან ძნელია. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მაინც შესაძლებელია აღმოჩენილ იქნას ბავშვის ქცევის ინვენტარში ზოგიერთი აქტი, რომელიც სწორედ სპორტის (და არა, მაგ: თამაშის) ჩანასახად უნდა ჩაითვალოს.

რა არის ხელოვნური შემოქმედება? არის იგი შრომის ერთ-ერთი სახეობა და, მაშასადამე, ქცევის ექსტეროგენურ ფორმათა შორის უნდა მოთავსდეს, თუ მისი ადგილი უფრო აქ, ინტროგენურ ქცევათა შორის არის? ხელოვნური შემოქმედება ყოველთვის რაიმე ნაწარმოებით მთავრდება. უამისოდ მას შემოქმედებას არავინ უწოდებდა: შემოქმედება რისამე შექმნას გულისხმობს. ამ მხრივ, მასსა და შრომას შორის განსხვავება არ არის. თუ ამას იმასაც დავუმატებთ, რომ ეს ნაწარმოები უთუოდ ობიექტურ ღირებულებასაც შეიცავს და, მაშასადამე, გარკვეულ მოთხოვნილებას უნდა აკმაყოფილებდეს, მაშინ თითქოს მასსა და შრომას შორის ყოველგვარი საზღვარი იშლება. მიუხედავად ამისა, საგულისხმოა და სიმპტომური, რომ ხელოვნურ შემოქმედებას მაინც არავინ უწოდებს შრომას: ეს სახელწოდება შრომის აქტებს სრულიად არ ეგუება, ისე, როგორც, უეჭველად, უხერხულობას ვიგრძნობდით, შემოქმედებითი აქტებისათვის ვინმეს შრომა ეწოდებინა. ჩვენი მეტყველება რაღაც განსხვავებას გრძნობს და ადასტურებს ქცევის სახეთა შორის.

რაშია ეს განსხვავება და რამდენად დასაბუთებულია იგი?

როდესაც ადამიანი შრომას იწყებს, მას პირველ რიგში, თავისი შრომის პროდუქტი აქვს მხედველობაში, რომელმაც უთუოდ გაკვეთილი მოთხოვნილება უნდა დააკმაყოფილოს. მოთხოვნილების დაკმაყოფილების უნარი ძირითადი, ასე ვთქვათ, წამყვანი ასპექტია, რომელიც მთელს შრომის აქტს აზრსა და ღირებულებას აძლევს: ადამიანი იმიტომ შრომობს, რომ მას გარკვეული მოთხოვნილება აქვს მხედველობაში, რომლის დაკმაყოფილებაც მხოლოდ გარკვეული პროდუქტის, გარკვეული ნაწარმოების საშუალებით შეიძლება, და მთავარი და ძირითადი შრომისათვის ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების უნარის მქონე პროდუქტის შექმნის განზრახვაა, ამისდა მიხედვით, იგი იძულებული ხდება, სწორედ ის ძალები აამოძრავოს, რომელნიც ამ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების უნარით აღჭურვილი პროდუქტის შექმნის შესაძლებლობას უზრუნველყოფენ.

სულ სხვა მდგომარეობაა ხელოვნური შემოქმედების შემთხვევაში. არ შეიძლება ითქვას, რომ ხელოვანს რაიმე გარკვეული, თუნდ ესთეტიკური ტკობის მოთხოვნილება უჩნდებოდეს და ისიც ისეთი ხელოვნური ნაწარმოების შექმნას ცდილობდეს, რომელიც ამ მოთხოვნილებას დააკმაყოფილებდა. საქმე რომ ესთეტიკური მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაში იყოს, მაშინ ალბათ საკუთარი ხელოვნური შემოქმედების იმპულსი არასდროს გაჩნდებოდა: ასეთ შემთხვევაში სრულიად ბუნებრივი იქნებოდა, ხელოვანს სხვათა ნაწარმოებებისათვის მიემართა და თავისი მოთხოვნილება მათი საშუალებით დაეკმაყოფილებინა. სწორედ ასე იქცევა ყოველი ადა-

მიანი და, კერძოდ, თვითონ ხელოვანიც, როდესაც მას ესთეტიკური მოთხოვნილების დაკმაყოფილება სწადია. იგი მიდის სამხატვრო გალერეაში, რათა გამოჩენილ ხელოვანთა ჭეშმარიტად მხატვრული ნაწარმოებები განიცადოს, იგი ხელს კიდებს გოეთეს ან რუსთაველის ნაწარმოებს და არავითარ შემთხვევაში თვითონ არ იწყებს წინასწარ ხატვას ან ლექსის წერას, რათა შემდეგ საკუთარი ნაწარმოების საშუალებით თავისი ესთეტიკური მოთხოვნილება დაიკმაყოფილოს. არა, შეუძლებელია, მხატვრული შემოქმედების იმპულსი ესთეტიკური ტკბობის მოთხოვნილებიდან გამომდინარეობდეს, მაშინ როდესაც შრომისათვის სწორედ მოთხოვნილების დაკმაყოფილების ასპექტია ყველაფრის განმსაზღვრელი.

მაშ სადღა უნდა ვეძიოთ ხელოვნური შემოქმედების იმპულსი? ამის პასუხი ძნელი არ იქნება, თუ მეორე საკითხს დავაყენებთ, სახელდობრ: რას ესწრაფვის ხელოვანი თავისი შემოქმედების პროცესში, თუ ძირითადი მისთვის ის კი არ არის, რომ ისეთი ხელოვნური ნაწარმოები შექმნას, რომელიც მის ესთეტიკურ მოთხოვნილებას მაქსიმალურად დააკმაყოფილებდა? რა შემთხვევაში გრძნობს ხელოვანი თავისი მხატვრულ შემოქმედებით კმაყოფილებას და, მაშასადამე, თუ არა ესთეტიკური ტკბობის მოთხოვნილებას, რას ემსახურება მხატვრული შემოქმედება? მხატვრულ შემოქმედებას იმიტომ როდი ეწოდება მხატვრული, რომ მისი ნაწარმოებნი, ჩვეულებრივ, ხატოვანი შინაარსის არიან, რომ ისინი რაღაც ობიექტურად არსებულის ადეკვატურ გამოხატულებას იძლევიან. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ფოტოგრაფიაზე უკეთესი ხელოვნება წარმოუდგენელი იქნებოდა. ნამდვილად კი, მიუხედავად იმისა, რომ ფოტოგრაფია სინამდვილის უზუსტეს გამოხატულებას იძლევა, ხელოვნურად მას არავინ თვლის. არა! ხელოვნება არა ობიექტურად მოცემული საგნების შესატყვისი გამოხატულების მიზანს ემსახურება, არამედ თვითონ ხელოვანის ინტიმურ განწყობათა გამოხატვის მიზანს: ხელოვნება შინაგანის განსახიერების ფორმაა და ამიტომ იგი სინამდვილის ფოტოგრაფიულ რეპროდუქციას როდი იძლევა, არამედ სინამდვილის ახალ ფორმებს ქმნის, როგორც ხელოვანის პიროვნების განწყობათა ობიექტივაციაა. მაგრამ თუ ხელოვნური ნაწარმოები შემოქმედის ინტიმურ განცდათა ობიექტივაციაა, მაშინ იგი არსებული სინამდვილის გამდიდრებაა, ახალი სინამდვილის შემოქმედებაა.

მაგრამ თუ ეს ასეა, მაშინ ადვილი გასაგებია, თუ რა ამოძრავებს ხელოვანს, როდესაც მხატვრულ შემოქმედებას იწყებს. უეჭველია, ხელოვნური შემოქმედების იმპულსი ხელოვანის განწყობათა განსახიერებისადმი და, მაშასადამე, მათი დასრულებისა და რეალიზაციისადმი მისწრაფებაში უნდა ვეძიოთ. ხელოვნური შემოქმედება მხატვრის განწყობათა ადეკვატური განსახიერებისათვის ბრძოლაში მდგომარეობს და, ცხადია, რაც უფრო წარმატებით მიმდინარეობს ეს ბრძოლა, რაც უფრო ადეკვატური განსახიერების ფორმებს პოულობს მხატვარი, მით უფრო მეტი კმაყოფილებით განიცდება მხატვრული შემოქმედების პროცესი.

აქედან ცხადია, რომ მხატვრული შემოქმედებაც ერთ-ერთი ფორმაა ქცევისა, რომლის იმპულსიც ფუნქციონალური ტენდენციის წიაღიდან გამომდინარეობს და რომლის ადგილიც, მაშასადამე, ინტროგენური ქცევის ფორმათა შორის უნდა მოიძებნოს. როგორც გართო-

ბაში, სპორტსა და თამაშში, ისე ხელოვნურ შემოქმედებაშიც სიამოვნებისა და კმაყოფილების გრძნობას საბოლოოდ აქტივობის შედეგი კი არა, მისი პროცესი იწვევს: ქცევის ყველა ამ ფორმას პროცესუალური ხასიათი აქვს.

მიუხედავად ამისა, ხელოვნური შემოქმედება მაინც სპეციფიკურად განსხვავდება ყველა დანარჩენი ინტროგენური ქცევის ფორმებისაგან. პროდუქტს, ნაწარმოებს აქ გაცილებით მეტი როლი აქვს მთელი ქცევის მიმდინარეობისა და ხასიათისათვის, ვიდრე სხვა შემთხვევაში. რამდენად პოულობს აქ ფუნქციონალური ტენდენცია დაკმაყოფილებას, ეს საბოლოოდ იმაზეა დამოკიდებული, თუ როგორი გამოვა შემოქმედების პროდუქტი: თუ რამდენად დამაკმაყოფილებელია სუბიექტისათვის შემოქმედების პროცესუალური მხარე, ეს საბოლოოდ იმაზეა დამოკიდებული, თუ რამდენად ადეკვატურ განსახიერებას წარმოადგენს მისი შინა განცდებისას ხელოვნური ნაწარმოები. ამ უკანასკნელის იდეა არ მარტო ყოველ წამს განსაზღვრავს შემოქმედებით პროცესს, არამედ დამთავრებისა და დასრულებისკენაც მოუწოდებს მას. ხელოვნური შემოქმედების პროცესს ეკარგება ღირებულება, თუ იგი მანამ წყდება, სანამ ხელოვნური ნაწარმოები დასრულებოდეს, თამაშში ეს ასე არ არის: აქ პროცესის ყოველ მონაკვეთს თავის დამოუკიდებელი ღირებულება აქვს და ამიტომაც, რომ პრინციპულად და ფაქტობრივადაც შესაძლებელია, იგი ყოველ წამს შეწყდეს. ასეა გართობა და ასევეა სპორტიც. აქ, რა თქმა უნდა, რაიმე წარმოების შექმნაზე ლაპარაკიც კი ზედმეტია; სამაგიეროდ, მთავარი აქ წარმატებაა, რომელიც დასრულებული სპორტის შემთხვევაში, რეკორდის სახელით აღინიშნება; არსებითად იგი ნაწარმოების როლს ასრულებს, მაგრამ განსხვავება ისაა, რომ თვითონ აქტის, თვითონ ფუნქციის ნიშანია და არა შედეგი, რომელსაც ფუნქციის ამოქმედების პროდუქტად ვღებულობთ. ამიტომ სპორტსაც წმინდა პროცესუალური სახე აქვს. ხელოვნური შემოქმედება, ამისდა მიხედვით, შრომის პროცესთან უფრო ახლოს დგას. მიუხედავად იმისა, როგორც ზემოთ დავრწმუნდით, იგი მაინც პროცესუალური ქცევის ფორმად უნდა ჩაითვალოს.

ხელოვნური შემოქმედების თეორიათა შორის ცნობილია შილერისა და გროსის თეორია, რომლის მიხედვით ხელოვნება თამაშიდან უნდა გამომდინარეობდეს. რამდენადაც ორივე — ხელოვნური შემოქმედებაც და თამაშიც — არარეალიზებულ განწყობათა და ფუნქციონალური ტენდენციის ნიადაგზე აღმოცენებული ქცევის ფორმებს წარმოადგენს, ამ თეორიას საღი მოსაზრება უდევს საფუძვლად. მაგრამ რამდენადაც ერთიცა და მეორეც სპეციფიკურად განსხვავებულ ქცევის პროცესებს შეადგენენ, მათ შორის საერთო მეტი არაფერი უნდა იყოს. ზემოთ უკვე გვქონდა შემთხვევა, თამაში და ხელოვნური შემოქმედება ურთიერთისათვის დაგვეპირისპირებინა. იქ ჩვენ დავინახავთ, რომ ქცევის ეს ფორმები მართლაც სპეციფიკურად განსხვავდებიან ურთიერთისაგან. ეს დებულება, რომ განსაკუთრებით ნათელი გახდეს, მივმართოთ ასეთ მაგალითს: ვთქვათ ბავშვები „ომობანას“ თამაშობენ. ვთქვათ ახლა, მაგალითად, სცენაზე ომის წარმოდგენას ცდილობენ. ერთნაირი იქნება ქცევა ორივე შემთხვევაში თუ არა? უეჭველია, არსებითად განსხვავებული. პირველ შემთხვევაში თამაში თავისუფლად მიმდინარეობს, თითოეული მონაწილე განსაზღვრულ, მაგრამ საკმაოდ ფართო ფარგლებში,

ისე იქცევა, როგორც მას მოეხსიათება. მას შეუძლია თავი დაანებოს თამაშს როცა სურს: ამით მის თამაშს მნიშვნელობა და აზრი არ დაეკარგება და არც დააკლდება. ხოლო, როდესაც სცენაზე ომის წარმოდგენაში ღებულობს მონაწილეობას, მისი ქცევა თავისუფლებას კარგავს, იგი მძაფრად განისაზღვრება ომის მაქსიმალური ადეკვატობით განსახიერების განსაზღვრით. თუ წარმოდგენაში მონაწილეობის მიღება უნდა, მას არ შეუძლია თავის სურვილზე შეწყვიტოს თამაში, წინააღმდეგ შემთხვევაში წარმოდგენა, დრამატული ხელოვნური ნაწარმოების ნაცვლად, უბრალო თამაშად გადაიქცევა. ომის ადეკვატური წარმოდგენის, მისი შესატყვისი განსახიერების ტენდენცია თავიდან ბოლომდე განსაზღვრულ, იძულებულ ფორმებს აძლევს ქცევას მაშინ, როდესაც ჩვეულებრივი „ომობანას“ შემთხვევაში თამაშის თითოეული მომენტი თავისთავად დამოუკიდებელ ღირებულებას წარმოადგენს, არც არსებითად განსაზღვრავს მთლიანს და არც არსებითად განისაზღვრება მით. ეს მაგალითი ნათლად გვიჩვენებს, რომ ფსიქოლოგიურად „წარმოდგენა“ ან ხელოვნური შემოქმედება და თამაში არსებითად განსხვავდება ურთიერთისაგან; მიუხედავად იმისა, რომ ორივე შემთხვევაში თვით მოქმედება ან თვითაქტივობაა, რაც მონაწილეთა ინტერესის ცენტრში დგას, თამაშის დროს ეს აქტივობა ფსიქოლოგიურად ყოველ მონაცემს მომენტში დამოუკიდებელია, ხოლო ხელოვნური შემოქმედებისას იგი მთელშია განუყრელად ჩაქსოვილი და მისგანაა თავიდან ბოლომდე განსაზღვრული. იქ ქცევის ცალკე აქტები თვითონ წარმოადგენენ თავისთავად ღირებულებას, აქ ისინი მხოლოდ საშუალებას წარმოადგენენ, რომელნიც მთელის განსახიერების იდეას ემსახურებიან. მიუხედავად, ამისა, სუბიექტი აქ ქცევის აქტებს იმიტომ კი არ მიმართავს, არამედ იმიტომ, რომ თვითონ ამ მთელით განსაზღვრული აქტების შესრულების იმპულსს გრძნობს.

რა უნდა ითქვას, ესთეტიკური ტკბობის შესახებ? უეჭველია, ადამიანი ხშირად თავისებურ მოთხოვნილებას გრძნობს, რომლის დაკმაყოფილებაც ხელოვნური შემოქმედების ნაწარმოებთა ან ბუნებაში მოცემული მშვენიერების გაცნობის საშუალებით შეიძლება. ესთეტიკური ტკბობა სწორედ ის მდგომარეობაა, როდესაც სუბიექტი ამ თავის მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს. ისე, როგორც სხვა ჩვეულებრივი მდგომარეობის დაკმაყოფილების შემთხვევაში, აქაც აქტთა ორი კატეგორია უნდა გავარჩიოთ. პირველი თვით მოთხოვნილების დაკმაყოფილების აქტები (ესთეტიკური ტკბობის შემთხვევაში — ხელოვნური ნაწარმოების ჭვრეტა) — და მეორე — აქტთა კომპლექსი, რომელიც ამ აქტების რეალიზაციის შესაძლებლობის პირობებს ქმნიან (ესთეტიკური ტკბობის შემთხვევაში — თეატრის ბილეთის შეძენა, თეატრში წასვლა, ადგილის მოძებნა და სხვ.) აქედან ნათელი ხდება, რომ ესთეტიკური ტკბობა ქცევის იმ ფორმებს ეკუთვნის, რომელიც ზემოთ მოხმარების სახელწოდებით იყო აღნიშნული. მაგრამ საკმარისია ჩაუკვირდეთ ესთეტიკური ტკბობის არსებას, რათა დავრწმუნდეთ, რომ იგი მაინც საკმაოდ განსხვავდება მოხმარების ჩვეულებრივი აქტებისაგან. ავიღოთ, სანიმუშოდ, ჭამის აქტი. სუბიექტს კვების მოთხოვნილება აქვს: მის ორგანიზმს გარკვეული ნივთიერება (საკვები) ესაჭიროება. მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას ამ ნივთიერების ორგანიზმში გადაყვანა და მისი ასიმილაცია იწვევს. რაც შეეხება თვით აქტებს, რომელნიც ამისთვის არიან აუცილებელი (მოკ-

ბერა, ლეჭვა და სხვ.), თვით ეს აქტები მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაში პირდაპირ მონაწილეობას არ ღებულობენ; მშვიერი ორგანიზმის მოთხოვნილების დაკმაყოფილება ამ აქტების გარეშეც შეიძლება: პირდაპირ რომ მივანდოთ ორგანიზმს, ჭამის აქტების მონაწილეობის გარეშე, საკვები ნივთიერება, მისი მოთხოვნილება მაინც დაკმაყოფილებული იქნება: ცნობილია, რომ ხელოვნური კვების საშუალებით დიდი ხნით შეიძლება შევუნარჩუნოთ სიცოცხლე ორგანიზმს.

ესთეტიკური ტკბობის შემთხვევაში ანალოგიურ მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე თუ არა? ისე, როგორც, ჩვეულებრივ, აქაც გარკვეული საგანი — ხელოვნური ნაწარმოები — არის საჭირო მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. მაგრამ საგანი აქ საგრძნობლად განსხვავებული როლს თამაშობს. მაშინ, როდესაც იქ — მაგ: კვების შემთხვევაში — პირიქით, ძირითადი და არსებითი მნიშვნელობა თვით აქტებს აქვთ: მოთხოვნილების დაკმაყოფილებას თვით საგანი კი არ იწვევს, არამედ იმ აქტების რეალიზაცია, რომელიც საგნის, ხელოვნური ნაწარმოების ზეგავლენით ხორციელდება, სახელდობრ, ესთეტიკური ჭვრეტა. კვების მოთხოვნილება რომ ჭამის აქტების (კბეჩის, ლეჭვის, ყლაპვის) ამოქმედებაში ყოფილიყო და არა თვით საკვები მასალის ასიმილაციაში, მაშინ ესთეტიკურ ტკბობას და მას შორის არსებითი განსხვავება არ იქნებოდა და, ცხადია, იგი ქცევის ცალკე ფორმად ვერ ჩაითვლებოდა. რაკი ეს ასე არაა, რაკი, პირიქით, ხელოვნურ ნაწარმოებს მხოლოდ იმდენად აქვს ესთეტიკური მოთხოვნილების დაკმაყოფილებისათვის მნიშვნელობა, რამდენადაც სწორედ საჭირო აქტების ამოქმედების შესაძლებლობას იძლევა, იგი არათუ ჩვეულებრივი მოხმარების ქცევის სახეობად, არამედ საზოგადოდ ექსტეროგენური ქცევის ფორმადაც ვერ ჩაითვლება. მეორე მხრივ, როგორც ჩვენი ანალიზიდან ჩანს, ისიც უდავოა, რომ მოხმარების ქცევასთან მის ნათესაობას ვერავინ უარყოფს. ამისდა მიხედვით, ჩვენ ვრწმუნდებით, რომ თუ ქცევის ინტროგენურ ფორმათა შორის ხელოვნური შემოქმედების სახით შრომის ანალოგს ვხვდებით, ესთეტიკური ტკბობის სახით იქ მოხმარების ქცევის ანალოგიასთან გვაქვს საქმე.

ქცევის ფორმები:

ექსტეროგენური — მოხმარება, მომსახურება, მოვლა, შრომა, ცნობისმოყვარეობა, საქმე; ინტროგენური — ესთეტიკური ტკბობა, ხელოვნური შემოქმედება, თამაში, სპორტი, გართობა;

ამრიგად, ადამიანის ქცევათა ფორმის მრავალსახიანობა ორ მთავარ ჯგუფს შეიცავს, რომელთაგანაც თითოეულში ქცევის სპეციფიკურად განსხვავებული ფორმებია მოთავსებული. ეს ყველა ფორმა შეიძლება ამნაირად იქნეს დალაგებული:

შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ ქცევის ეს ფორმები გარდუვალი ზღუდეებით არიან ურთიერთისაგან გამოყოფილი. პირიქით, ადამიანის ყოველდღიურ ცხოვრებაში ისინი ისე მჭიდროდ უკავშირდებიან ერთმანეთს, რომ ხშირად ძნელი ხდება ადამიანის ესა თუ ის კონკრეტული ქცევა რომელსაღე აღნიშნულ ფორმას მივაკუთვნოთ. რამდენადაც ქცევის ფორმათა

კლასიფიკაციას საფუძვლად ფსიქოლოგიური თვალსაზრისი აქვს დადებული, უნდა ვიფიქროთ, რომ იმის გადასაწყვეტად, თუ უმთავრესად ქცევის რა ფორმებთან გვაქვს საქმე ყოველ მოცემულ მომენტში, მხოლოდ სუბიექტურ ძირითად განცდას აქვს მნიშვნელობა. საინტერესო იქნებოდა საგანგებოდ გვეჩვენებინა, თუ რამდენად ხშირია შემთხვევები, რომ ობიექტურად თითქოს სავსებით ერთი და იგივე ქცევა, იმისდა მიხედვით თუ როგორია სუბიექტის ძირითადი განცდა, ნამდვილად არსებითად განსხვავებულ ქცევის ფორმებს წარმოადგენს. ეს ერთ-ერთი უძლეველი საბუთი იქნებოდა იმ აზრის სასარგებლოდ, რომ ბიჰევიორისტული ფსიქოლოგიის ნიადაგზე ქცევის ნამდვილად ნაყოფიერი კვლევა სრულიად უიმედო საქმეს წარმოადგენს. მაგრამ ამაზე საგანგებოდ შეჩერება ძლიერ შორს წაგვიყვანდა. აქ ჩვენთვის ისიც საკმარისი იქნება, თუ მკითხველს გავაფრთხილებთ, რომ ჩვენს მიერ ურთიერთისაგან გამოყოფილი ქცევის ფორმები კონკრეტ სინამდვილეში მკვეთრად არ არიან ურთიერთისაგან გამოყოფილი და ხშირად ერთიმეორეში გადადიან.

მაგრამ ამოიწურება კი ადამიანის ქცევა მხოლოდ ზემოთ დადასტურებული ფორმებით, თუ არის შემთხვევა, როდესაც ვერ იტყვის კაცი, თუ რომელს ზემოაღნიშნულ ფორმას მიაკუთვნო იგი?

ავიღოთ მაგალითად, სწავლა! სრულიად უეჭველია, რომ მას ძლიერ თვალსაჩინო ადგილი უკავია ცოცხალი ორგანიზმის, განსაკუთრებით კი ადამიანის ცხოვრებაში. რა არის იგი? არის იგი ქცევის ცალკე ფორმა, თუ იგი შეიძლება ქცევის ერთ-ერთ ზემოდახასიათებულ ფორმას მივაკუთვნოთ? ჩვეულებრივ, ფიქრობენ, რომ სწავლა შრომის, კერძოდ, კი, გონებრივი შრომის ერთ-ერთი სახეობს და მეტს არაფერს წარმოადგენს. ეს შეხედულება იმდენად გავრცელებულია, რომ შეიძლება მკითხველს ჩვენი საკითხის დაყენებაც კი უცნაურად მოეჩვენოს. მართლაცდა როგორ შეიძლება ეჭვის შეტანა იმაში, რომ სწავლა, განსაკუთრებით კი სასკოლო სწავლა, შეუძლებელია სხვა რამ იყოს, თუ არა გონებრივი შრომის ერთ-ერთი სახეობა. ასეთია საყოველთაოდ გავრცელებული შეხედულება. მიუხედავად ამისა, საკმარისია სულ მცირე დაკვირვებაც, რათა დავრწმუნდეთ ამ აზრის სრულ უსაფუძვლობაში.

რა უდევს საფუძვლად ამ მცდარი შეხედულების გავრცელებას? როდესაც ვამბობთ, თითქოს სწავლა გონებრივი შრომის სახეობას წარმოადგენს, უეჭველია, წინასწარ სწავლის თავისებური გაგება გვაქვს მხედველობაში. უეჭველია, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სწავლას რაღაც ღირებულების, ჩვევის ან ცოდნის მიღების მიზანი აქვს დასახული. მაგრამ იმისათვის, რომ ეს მიზანი განხორციელდეს, გარკვეულ აქტივობას უნდა მივმართოთ, რომელსაც შედეგად ამ ჩვევის და ცოდნის შეძენა მოყვება. ისე როგორც შრომის შემთხვევაშია მთავარი შრომის პროდუქტი, ხოლო თვითონ აქტივობას, რომელიც ამ პროდუქტს იძლევა, არა დამოუკიდებელი, არამედ, როგორც ყოველ საშუალებას საზოგადოდ, სრულიად დამოკიდებული ღირებულება აქვს, სწორედ ასეა სწავლის შემთხვევაშიც: უმთავრეს საქმედ აქ ცოდნა ან ჩვევა ითვლება, როგორც პროდუქტი სწავლისა, ხოლო თვით სწავლა ამ პროდუქტის მისაღწევად აუცილებელი ენერგიის ხარჯვას წარმოადგენს, რაც მხოლოდ იმიტომაცა საჭირო და მნიშვნელოვანი, რომ უამისოდ

მზამზარეული სახით არც ჩვევა მოგვეცემოდა და არც ცოდნა. მაშასადამე, აქ წინასწარ არის ნაგულისხმევი, რომ, როგორც შრომას არავითარი აზრი არ ექნებოდა, ისე სწავლაც სრულიად ზედმეტი იქნებოდა, რომ ქვემდებარე ჩვევა ან ცოდნა უამისოდაც მოცემული ყოფილიყო, ერთი სიტყვით, თანახმად წინასწარი შეუმონმბელი შეხედულებისა, სწავლას თავისთავად არავითარი დამოუკიდებელი ღირებულება არა აქვს: ფასი და მნიშვნელობა მხოლოდ იმ ჩვევებსა და ცოდნას აქვს, რომელსაც სწავლის საშუალებით ვღებულობთ.

მაგრამ ვნახოთ, არსებობს თუ არა სწავლის პროდუქტსა და შრომის პროდუქტს შორის იმდენი ანალოგია, რომ აღნიშნული შეხედულების დასაბუთება შეიძლებოდეს. როდესაც შრომასთან გვაქვს საქმე, მხედველობაში ყოველთვის ის გარკვეული პროდუქტი გვაქვს, რომლისთვისაც იძულებული შევიქნებით შრომითი ენერგია დაგვეხარჯა, გარდა ამ პროდუქტის შექმნისა, შრომის შექმნა არავითარი სხვა ეფექტის მოცემას არ გულისხმობს. გარკვეულ შრომით პროცესს ამ გარკვეული ინდივიდუალური პროდუქტის მოცემის მეტი სხვა არაფერი ევალება. ასევეა თუ არა სწავლის შემთხვევაშიც? ეთქვათ, ბავშვს წერას ვასწავლით: მან უკვე ისწავლა ორიოდე ასოს წერაც. რა არის ამ შემთხვევაში სწავლის ეფექტი? ნუთუ ამ ორიოდე ასოს წერა? უეჭველია, არა! გარდა იმისა, რომ ახლა ბავშვმა ამ ასოების წერა იცის, მან კიდევ შეიძინა სხვა რამ, რაც მას წინათ არ ჰქონია და შეიძინა სწორედ იმის გამო, რომ მას ამ ასოების წერას ვასწავლიდით: მან შეიძინა უნარი თავისი მცირე კუნთების მუშაობის განსაზღვრულ ფარგლებში აქტიური წარმართვისა; ამიტომ მან ორიოდე ასოს წერის სწავლის შედეგად არა მარტო ამ ასოების წერა იცის, არამედ შეძენილი აქვს შესაძლებლობა სხვა ასოების უფრო ადვილად შესწავლისაც. და როდესაც მან უკვე რამდენიმე სიტყვის დაწერა ისწავლა, მან არა მარტო ამ სიტყვების დაწერა იცის, არამედ ახლა სხვა სიტყვათა დაწერის უნარიც განუვითარდა. ამიტომ, რომ წერის სწავლისათვის სრულიად არაა საჭირო ყველა იმ სიტყვის წერა ვისწავლოთ, რომლის დაწერის შემთხვევაც შემდეგში ოდესმე მოგვეცემა, წერა-კითხვის მცოდნეს, რა თქმა უნდა, ისეთი სიტყვის დაწერაც შეუძლია, რომლის არა თუ წერა არასდროს უსწავლია, არამედ, რომლის მსგავსიც კი მას არასოდეს არ გაუგონია.

ის, რაც წერის სწავლის შესახებ ითქვა, შეიძლება უკლებლივ ყოველგვარი სხვა სწავლის შესახებ განმეორდეს. სულ სხვაა შრომა: იგი მხოლოდ ერთს გარკვეულ პროდუქტს იძლევა და მეტს არაფერს. სხვანაირად რომ იგივე აზრი გამოვთქვათ, სწავლას არა მარტო იმ კონკრეტული, ინდივიდუალური ჩვევის ან ცოდნის მოპოვება აქვს მხედველობაში, რომელსაც ამა თუ იმ მომენტში ვსწავლობთ, არამედ მეტიც: სახელდობრ, მისი მთავარი განზრახვა მოსწავლის სათანადო ძალების განვითარებისაკენ არის მიმართული.

ამიტომ, რომ სწავლის შემთხვევაში არასდროს არ ვამბობთ, რომ მოსწავლეს ამ სიტყვის თუ იმ სიტყვის წერას ვასწავლით, არამედ საზოგადოდ წერას, რომ მას ამ მაგიდის გაკეთებას ვასწავლით, არამედ საზოგადოდ მაგიდის გაკეთებას, მაშინ როდესაც შრომის შემთხვევაში საზოგადოდ მაგიდის ან საზოგადოდ რაიმე საგნის გაკეთების შესახებ ლაპარაკი სრულიად უაზრობა იქნებოდა.

რომ ეს მართლაც ასეა, რომ ამ მხრივ შრომასა და სწავლას შორის მართლაც არსებითი განსხვავება არსებობს, ეს სხვა მოსაზრებიდანაც ნათელი ხდება. საინტერესოა, რომ სწავლის ცნების მოცულობა შეუდარებლად უფრო ფართოა, ვიდრე არა მარტო გონებრივი შრომის, არამედ შრომის ცნებისა საზოგადოდ. რომელი ქცევის ფორმაც არ უნდა ავიღოთ, სულერთია, სწავლა შეიძლება ყველას ეხებოდეს: შეიძლება ადამიანმა სწავლის საგნად მოხმარების აქტებიც გადააქციოს — ყოველ შემთხვევაში ის აქტები, რომლებიც პირობითი რეფლექსების ბუნების არიან, მაგრამ მოხმარების ქცევის კომპლექსშიც ერთიანდებიან, — შრომის ყველა ფორმა, მოვლისა და მომსახურების, ისე, როგორც გონებრივი შრომისა და საქმიანობის აქტებიც. ერთი სიტყვით, არ არსებობს არც ერთი, ყოველ შემთხვევაში, ექსტეროგენური ქცევის ფორმა, რომ მისი სწავლის საგნად გადაქცევა არ შეიძლებოდეს. არა! მეტიც შეიძლება ითქვას. ყველა ქცევის ფორმა ამ თუ იმ სახით და ამა თუ იმ დონემდე მხოლოდ სწავლის შედეგად ხდება ჩვენს კუთვნილებად. უკვე ეს უეჭველი ფაქტიც საკმარისი უნდა ყოფილიყო, რომ შრომისა და სწავლის იგივეობის აზრი საეჭვო მაინც გამხდარიყო.

მაგრამ რას მიუთითებს სწავლის ეს, ასე ვთქვათ, გენერალური ხასიათი? უეჭველია, სწავლას, როგორც აქტივობის ერთ-ერთ სახეობას. ის პროდუქტი, ის საგნობრივი მოცემულობა როდი უნდა ჰქონდეს პირველ რიგში მხედველობაში, რომელთან დაკავშირებითაც მისი პროცესი მიმდინარეობს, არამედ იმ ძალების განვითარების მიზანი, რომელნიც ამ პროცესში აქტივობის მდგომარეობაში მოდიან. სწავლის პროცესში აღმოცენებული აქტივობა, მაშასადამე, არა მხოლოდ საშუალების ღირებულებას შეიცავს, არამედ თვითონ წარმოადგენს დამოუკიდებელ ღირებულებას, ე.ი. სწავლაში ძირითადი მნიშვნელობა იმ პროდუქტს კი არა აქვს, რომელსაც იგი კონკრეტი ჩვევის ან კონკრეტი შინაარსის მქონე ცოდნის სახით გვაძლევს, არამედ განსაზღვრული მიმართულებით მოსწავლის ძალების განვითარებას: სწავლაში ძირითადი კონკრეტი ჩვევა და ცოდნა როდია, არამედ იმ ძალების განვითარება, რომელნიც სწავლის პროცესში ღებულობენ მონაწილეობას. მართლაცდა, არასდროს შრომითი პროცესის მიზანს ძალთა განვითარება არ შეადგენს: შრომა მხოლოდ პროდუქტისათვის წარმოებს და არა იმ ძალების განვითარებისათვის, რომელნიც მასში ღებულობენ მონაწილეობას. მართალია, ობიექტურად შრომით პროცესს ადამიანთა ძალის განვითარებაც მოსდევს, მაგრამ ეს მისი, როგორც აქტივობის გარკვეული სახის, აუცილებელი თანმხლები მოვლენაა და არა მისი არსი, რომელიც მის სპეციფიკურ ნიშანს შეადგენს. პირიქით, შრომა თავისი არსებით დამთავრებულ, დასრულებულ ძალებს გულისხმობს. მას მათი გამოყენება აინტერესებს და არა მათი განვითარება. და განა თვით განვითარების დონეც ამით არ გაიზომება, თუ რამდენად არიან ძალები შრომის წარმოებისათვის მომზადებული! პოლიტექნიკური სკოლა იმიტომ კი არ არის შრომის სკოლა, რომ იგი სწავლას შრომად აქცევს, ან შრომას სწავლად, არამედ სწორედ იმიტომ, რომ მას შეცდომად მიაჩნია სკოლის ქარხნად ანდა ქარხნის სკოლად გადაქცევა. პირიქით, მისი ძირითადი იდეა ისაა, რომ ადამიანის შრომითი ძალების განვითარებაც საგანგებო ზრუნვას, სწავლას მოითხოვს და ეს ზრუნვა სწორედ ადამიანის ზოგადი განვითარებისათვის ზრუნვასთან უნდა იყოს განუყრე-

ლად დაკავშირებული, ანდა, უკეთ, მასთან ერთადერთ მთლიანობაში გაერთიანებული. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ პოლიტექნიკური შრომის სწავლა არა პროფესიონალურის, არამედ ზოგადი განათლების სკოლის საქმეა და ეს უკანასკნელი არა ცალმხრივი აღზრდა-განათლების, არამედ პოლიტექნიკური შრომის სკოლა უნდა იყოს.

ერთი სიტყვით, სწავლა არსებითად განსხვავდება ქცევის იმ სპეციფიკური ფორმისაგან, რომელიც ზემოთ წარმოებითი შრომის სახელწოდებით იყო აღნიშნული.

როგორც ცნობილია, ქცევის არც ერთი ფორმისათვის არ არის მოზარდის ძალთა განვითარების ინტენცია ისე სპეციფიკური, როგორც თამაშისათვის. მეორე მხრივ, და სწორედ ამ მიზეზის გამო, როგორც ზემოთაც იყო აღნიშნული, თამაში ქცევის გენერალური ფორმაა. მაგრამ, როგორც დავრწმუნდით, სწორედ ორივე ეს ნიშანი ახასიათებს სწავლასაც. აქედან თითქოს თავისთავად უნდა გამომდინარეობდეს დასკვნა, რომ სწავლა და თამაში ქცევის ერთ-სა და იმავე ფორმას უნდა წარმოადგენდეს და მართლაც, პედაგოგიური აზროვნების ისტორიაში ამ აზრს არაერთგზის უჩენია თავი. ჟან-ჟაკ რუსო და საზოგადოდ ე.წ. თავისუფალი სკოლის მომხრენი საბოლოო ანგარიშში სწორედ სწავლისა და თამაშის იგივეობის იდეას ემყარებოდნენ. რადგანაც რუსოს იდეა ზოგან პოულობს მომხრეებს, ხოლო, მეორე მხრივ, ფართოდ გავრცელებული შეხედულების მიხედვით, თამაშსა და სწავლას შორის საერთო არაფერი არ უნდა იყოს, აუცილებელი ხდება ამ საკითხზე ცოტა ხანს მაინც შევჩერდეთ.

მთელი ჩვენი მსჯელობა, რომელიც სწავლისა და შრომის ცნებათა ურთიერთობას ეხებოდა, იქით იყო მიმართული, რომ ნათელი გამხდარიყო, თუ რაოდენ განსხვავდება სწავლა შრომისაგან და რაოდენ უახლოვდება იგი თამაშს. თითქმის ყველა ის ძირითადი ნიშანი, რომლებიც სწავლის ცნებას შრომის ცნებისაგან ანსხვავებს, სწორედ ის ნიშანი აღმოჩნდა, რომელიც თამაშისთვისაა დამახასიათებელი. განსაკუთრებით გადამწყვეტი მნიშვნელობა კი ერთსა აქვს, სახელდობრ, იმას, რომ სწავლაცა და თამაშიც არსებითად ძალთა განვითარების მიზანს ეყრდნობიან და ემსხურებიან. ვფიქრობთ, რომ ყოველივე ამის შემდეგ ზედმეტად უნდა ჩაითვალოს კვლავ თამაშისა და სწავლის ცნებათა ნათესაობის მტკიცებაზე შეჩერება. პირიქით, აზრთა მთელი მიმდინარეობა აქამდე ისეთი იყო, რომ მკითხველს ბუნებრივად ქცევის ორივე ამ ფორმის იგივეობის აზრი გაუჩნდებოდა, ვიდრე მათი განსხვავებულობისა. ამიტომ ახლა სწორედ ამ აზრის მართებულობაზე უნდა შევჩერდეთ: მართლაც იმდენად ჰგავს სწავლა თამაშს, რომ მათ გაიგივებაზე იფიქროს კაცმა?

თუ სწავლა აქტივობის ფორმაა, რომლის აზრიც შინაგან ძალთა განვითარებაში უნდა ვეძებოთ, ცხადია, რომ აქ არავითარი გარე მოთხოვნილება არ არსებობს, რომ წინასწარ განსაზღვრავდეს იმ საგანს, რომელიც ამ აქტივობისთვისაა აუცილებელი, მაშასადამე, სწავლაც ისეთი ფორმაა აქტივობისა, რომელსაც გარე მოთხოვნილებების იმპულსი როდი აღძრავს: ამ როლს, თამაშის მსგავსად, აქაც ფუნქციონალური ტენდენცია უნდა ასრულებდეს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ სწავლაში აქტივობისათვის აუცილებელი საგანი სუბიექტს არა გარედან და იძულებით ეძლევა, არამედ შინაგანად, სამოქმედოდ განწყობილი ძალების შესატყვისად და თავისუფ-

ფლად. ეს მოსაზრება ერთხელ კიდევ ამტკიცებს იმ აზრს, თითქოს სწავლა და თამაში ერთი და იგივე იყოს, ყოველ შემთხვევაში, სწავლა ქცევის ისეთივე ინტროგენური ფორმა იყოს, როგორც თამაში. ნამდვილად კი ეს ასე არ არის. სწავლა ყოველთვის გულისხმობს რალაცას, რაც ისწავლება: იგი თვით ცნების შინაარსში შეიცავს რალაც გარეგანის იდეას, რომელიც მოსწავლეს სწორედ გარედან ეძლევა და არა მისი ძალების თავისუფალი იმპულსის ნიადაგზე აიგება. ჩვენ ხომ რალაცას ვასწავლით მოსწავლეს, ე.ი. ჩვენ ვაძლევთ საგანს ამ ძალებს და არა ისინი ირჩევენ ან ქმნიან მას თავისუფლად. განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე მოზარდში, ვთქვათ, მეტყველების ფუნქციები იმდენად მწიფდება, რომ მათი ამოქმედების ტენდენცია ან იმპულსი უჩნდებათ. მაგრამ მეტყველების ფუნქციების ამოქმედება ხომ მეტყველებას ნიშნავს! მეტყველება კი მხოლოდ რომელსამე გარკვეულ ენაზე შეიძლება. მაშასადამე, სრულიად შეუძლებელია, მეტყველების ფუნქციური ტენდენცია დაკმაყოფილდეს, თუ მას გარედან არ მივცემთ საგანს, ე.ი. რომელიმე გარკვეული ენის მასალას. სწავლა სწორედ ამ გარედან მოწოდებული საგნის, მასალის ნიადაგზე სამეტყველო ფუნქციითა ამოქმედებაში მდგომარეობს. ანდა მეორე მაგალითი: ვთქვათ, ბავშვს იმდენად მოუმწიფდა ანგარიშის წარმოების გონებრივი ფუნქციები, რომ მათი ამოქმედების ტენდენციამ იჩინა თავი. თავის თავზე მინდობილი ბავშვი ალბათ იძულებული იქნებოდა ამ შემთხვევაში თავისი ფუნქციები ისე ემოქმედებინა, რომ მხოლოდ ის საფეხურები გაეწლო, რომელიც თავისი ნატურალური განვითარების პროცესში პირველყოფილი ადამიანის არითმეტიკულმა აზროვნებამ გაიარა. ჩვენს სინამდვილეში კი, ჩვენს სკოლაში, მოზარდის არითმეტიკული აზროვნების ფუნქციები ჩვენი კულტურული განვითარების დღევანდელ საფეხურზე დაუფლებული არითმეტიკული მასალისა და წესების ნიადაგზე იწყებს ფუნქციობას. მაგრამ ამ მასალასა და ამ წესებს მოზარდის ფუნქციები თვითონ, დამოუკიდებლად როდი ქმნიან, არამედ ყველაფერს ამას ჩვენ, მაშასადამე გარედან, ვწვდით მას და ანგარიშის სწავლაც ამას ეწოდება: ბავშვის არითმეტიკული აზროვნების ფუნქცია ამ გარედან მოწოდებული მასალის ნიადაგზე ვითარდება. ამრიგად, ჩვენ ვრწმუნდებით, რომ, მართალია, სწავლა მოზარდის შინაგანი ძალების ფუნქციონალური ტენდენციის გამოვლენას გულისხმობს, მაგრამ ეს გამოვლენა მხოლოდ იმ მასალაზე ხდება, რომელიც გარედან ჩვენ მიერ ეძლევა მას. სწავლის შემთხვევაში შინაგანი თვითონ როდი პოულობს, ირჩევს, ან ქმნის თავის შესატყვისს, თავისი აქტივაციისათვის აუცილებელ გარეგანს, როგორც ეს თამაშის შემთხვევაში ხდება, არამედ ეს უკანასკნელი მოზარდის არჩევით განისაზღვრება. მაშასადამე, განვითარება აქ არა თავისუფლად არჩეულ მასალაზე ხდება, როგორც ამას თამაშის შემთხვევაში აქვს ადგილი, არამედ იმ მასალაზე, რომელიც მოზარდის მიერ მიზანშეწონილად.

იბადება საკითხი: რატომ ხდება ასე? ნუთუ სწავლა აუცილებელია? ნუთუ არ შეიძლება, რომ მოზარდი თავისი საკუთარი თავისთვის მიგვენდო, მისი განვითარების ბედი სავსებით ფუნქციონალური ტენდენციის ნიადაგზე აღმოცენებული ალღოს ხელმძღვანელობის ქვეშ დაგვეტოვებინა? ამ საკითხის გადწყვეტა ძნელი არაა, თუ ფუნქციონალური ტენდენციის ცნებას მართებულად გავიგებთ. ცალკე ფუნქცია მხოლოდ როგორც ჩვენი მეცნიერული ანალიზის

საგანი წარმოადგენს რეალობას. კონკრეტ სინამდვილეში იგი მხოლოდ მთლიანში, ე.ი. სხვა ფუნქციებთან ურთიერთმიმართებაში, ინტერფუნქციონალურ კავშირში არსებობს. ფუნქციონალური ტენდენცია ამ მთლიანის ამოქმედების იმპულსს ნიშნავს; და როდესაც ვლაპარაკობთ, რომ ზოგჯერ ადამიანის აქტივობის ფორმას ფუნქციონალური ტენდენცია უდევს საფუძვლად, ეს შეიძლება მხოლოდ იმ აზრით იქნას გაგებული, რომ ადამიანს განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე განსაზღვრული ინტერფუნქციონალური კომპლექსების ამოქმედების იმპულსი უჩნდება. ეს კომპლექსები კი ერთხელ და სამუდამოდ განსაზღვრული სახით როდია მოცემული ორგანიზმში. იგი კაცობრიობის განვითარების პროცესში მუშავდება და თითოეული კერძო ადამიანის არსებაში, შესაძლებლობის სახით, მემკვიდრეობით გადადის. მაშასადამე, კაცობრიობის განვითარების ყოველ საფეხურზე ადამიანისშვილს — ამ განვითარების სპეციფიკურობის მიხედვით — თავისებური ინტერფუნქციონალური მთლიანი კომპლექსები აქვს, რომლებიც მის წინაპრებს ხანგრძლივი განვითარების ნიადაგზე აქვთ მიღწეული. მაშასადამე, ეს კომპლექსები კულტურული განვითარების პროდუქტს წარმოადგენენ და მათ ასამოქმედებლად, ცხადია, შესატყვისი მასალა, შესატყვისი საგანია აუცილებელია. მაგ: მარტივი შემთხვევა რომ ავიღოთ: შვედაროთ პრიმიტივის შვილის არითმეტიკული აზროვნების შესაძლებლობა! შეიძლება თუ არა ითქვას, რომ ორსავე შემთხვევაში სავსებით ერთნაირ ინტერფუნქციონალურ შესაძლებლობასთან გვაქვს საქმე? რასაკვირველია არა, შეიძლება თუ არა, იმისდა მიხედვით, ითქვას, რომ ამ შესაძლებლობათა ასამოქმედებლად სავსებით ერთი და იგივე საგანი, ერთი და იგივე მასალაა საჭირო? რასაკვირველია, არა. თუ ფუნქციები განსხვავებულია, ამდენადვე განსხვავებული უნდა იყოს ის საგანი ან მასალაც, რომელიც მათი ამოქმედების აუცილებელ პირობას წარმოადგენს, პრიმიტივის შვილების არითმეტიკული აზროვნების გასააქტივებლად და მის გასავითარებლად არავინ და არასდროს იყენებდა და ვერც გამოიყენებდა იმ რთულ მათემატიკურ მასალას, რომელსაც დღევანდელი კულტურული ადამიანისშვილის მათემატიკური განვითარებისათვის მივმართავთ. ეს მასალა, ისე, როგორც მისი შესატყვისი ფუნქციებიც, როგორც ინტერფუნქციონალური მთლიანი, მხოლოდ კულტურული განვითარების შედეგად იქნა მიღებული; იგი კულტურულ მონაპოვარს წარმოადგენს და, მაშასადამე, დღევანდელი ბავშვის განვითარებაც ამ კულტურული განვითარების პროცესში შეძენილი მასალით შეიძლება მოხერხდეს. მაგრამ ეს კულტურული მასალა, თანამედროვე მათემატიკა, ისეთია, რომ ბავშვი მას, რა თქმა უნდა, თავისი ძალებით, თვითონ დამოუკიდებლად, თავისი მათემატიკური აზროვნების ამოქმედების მიზნით ვერ შექმნის: იგი აუცილებლად გარედან უნდა მიეცეს მას, იმ მოზრდილი ადამიანის ხელით, რომელსაც ეს მასალა აქვს დაუფლებული, რამდენადაც სავსებით უკულტურო, სავსებით პრიმიტიული, ნატურალური ადამიანი შეუძლებელია ოდესმე არსებულიყო, იმიტომ, რომ თვით ცნება ადამიანისა უარყოფს ამის შესაძლებლობას, ინდა ვიფიქროთ, რომ სწავლა, როგორც განვითარებაში მყოფი ძალებისათვის მასალის მიწოდება, ადამიანის ალზრდის მარად განუყრელ ნაწილს შეადგენდა. ის, რაც კულტურული განვითარების პროცესში იქნა ადამიანის მიერ შეძენილი, შეუძლებელია ადამიანისშვილმა ამ კულტურული ზეგავლენის გარეშე, სავსებით ნატურალური გზით შეიძინოს.

ამრიგად, სრულიად უეჭვოდ უნდა ჩაითვალოს, რომ სწავლის პროცესში, ადამიანის ძალების აქტივაცია არა ამ ძალების მიერ სპონტანურად გამონახული ან შექმნილი შესატყვისი საგნის ნიადაგზე წარმოებს, არამედ მოზრდილის მიერ მიწოდებული მასალის ნიადაგზე: სწავლის პროცესში მოზარდის ძალა სპონტანურად როდი პოულობს საგანს, არამედ იგი გარედან, სხვის მიერ ეძლევა მას. ამ მხრივ სწავლა შრომას ჰგავს და თამაშისაგან არსებითად განსხვავდება. ე.ი. ქცევის ექსტეროგენური ფორმა უფროა, ვიდრე ინტროგენური. მაგრამ, მიუხედავდ ამისა, ნამდვილად, ქცევის ექსტეროგენურ ფორმად იგი მაინც ვერ ჩაითვლება. საქმე ისაა, რომ ქცევის ექსტეროგენური ფორმების შემთხვევაში სუბიექტს ისე ეძლევა საგანი, რომ მისი ძალების აქტუალური მოთხოვნილება სრულიად არ არის მხედველობაში მიღებული. მაგრამ მოთხოვნილება გაუჩნდება ადამიანს ამ თუ იმ მომენტში და, მაშასადამე, რა ძალები უნდა ჩააყენოს მან მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად აქტიურ მდგომარეობაში, ეს სრულიად არ არის დამოკიდებული იმაზე, თუ, სახელდობრ, რომელი მისი ძალებია ამჟამად სამოქმედოდ განწყობილი: რომელიმე ინტენსიური გადაუდებელი მოთხოვნილება, რომელიც ძალების საკმაოდ დიდ დაძაბვას მოითხოვს, შეიძლება მაშინაც გაუჩნდეს ადამიანს, როდესაც იგი ავადმყოფობის გამო სრულიად დაუძლურებულია ანდა ხანგრძლივი მუშაობის გამო დაქანცული. სწავლის შემთხვევაში ეს ასე არ არის. რაკი სწავლის მთავარი ინტენცი მოსწავლის ძალების განვითარებისაკენ არის მიმართული, სრულიად შეუძლებელია, რომ მოზრდილმა, რომელიც სწავლას ხელმძღვანელობს, შეგნებულად ისეთი ამოქმედება დაავალოს მას, რომელნიც ამჟამად, განვითარების ამ საფეხურზე, სრულიად არ არიან სამოქმედოდ განწყობილნი. წინააღმდეგ შემთხვევაში, იგი წინასწარ იქნებოდა თავისი სწავლების სრულ უნაყოფოებაში დარწმუნებული. არა, მასწავლებელი ყოველთვის იძულებული ხდება, კულტურულ მონაპოვართა სწორედ ის ფორმები მიანდოს მოსწავლეს, რომელნიც მისი ამჟამინდელი სააქტივაციოდ განწყობილი ძალების ასამოქმედებლად გამოდგებიან. მაშასადამე, ის, თუ რას ვასწავლით მოზარდს, მისი ძალების განვითარებაზეა დამოკიდებული. მაგრამ, რა თქმა უნდა არა მარტო მასზე, არამედ იმაზეც, თუ რა ძალების განვითარება გვინტერესებს მასში, რა ფუნქციონალური შესაძლებლობის, ე.ი. აგრეთვე იმაზედაც, თუ როგორი ადამიანის აღზრდა გვაქვს მიზნად დასახული. ერთი სიტყვით სწავლა ორი მხრით განსაზღვრულ პროცესს წარმოადგენს: (ძალების მხრივ, რომელთა აქტივაციის ტენდენცია ჩნდება განვითარების მოცემულ საფეხურზე, და) აღმზრდელის იდეალის მხრივ, რომელიც სწორედ ამ ძალების განვითარებას თვლის ღირებულების მქონედ და არა იმ ძალებისას.

სწავლა ამისდა მიხედვით, თითქოს ინტროგენური ქცევის ფორმადაც შეიძლება ჩათვლილიყო და ექსტეროგენურადაც, თუმცა ცალ-ცალკე იგი არც ერთს წარმოადგენს და არც მეორეს. იგი უფრო გარდამავალი ფორმაა ქცევის ორ ძირითად კატეგორიას შორის; იგი გარდამავალი საფეხურია, რომელიც თამაშის შემდგომ უნდა განვლოს ადამიანმა, რათა შრომის უნარით აღჭურვილი ადამიანის დონემდე ამაღლდეს.

სწავლის ამ კონცეფციიდან ნათლად ჩანს, თუ რაოდენ ცდებოდა ჟან-ჟაკ რუსო ან ე.წ. თავისუფალი სკოლის პედაგოგიკა, როდესაც სწავლას თამაშის დონემდე აქვეითებ-

და, ანდა, მეორეს მხრივ, სქოლასტიკური სკოლა, რომელიც სწავლას მხოლოდ აღმზრდელის მიზნების მიხედვით წარმართავდა ისე, რომ მოზარდის შინაგან შესაძლებლობათა განვითარების დონესა და ტენდენციებს არავითარ ანგარიშს არ უწევდა.

სკოლა არაა სათამაშო მოედანი, მაგრამ იგი არც ქარხანაა, სადაც ადამიანების ძალებს განსაზღვრული პროდუქტების მომზადებას ავალებენ და, მაშასადამე, სამუშაოდ მხოლოდ მას იღებენ, ვისაც უკვე აქვს ამისათვის საჭირო ძალები განვითარებული. აქედან ნათელი ხდება, თუ რა პრინციპზე უნდა იყოს აგებული სკოლის მუშაობა, როგორც თავისი შინაარსის, ისე მეთოდების მხრივაც. როდესაც საზოგადოებაში მოთხოვნილება ჩნდება, ვთქვათ ელექტრომანქანები ხდება საჭირო, მაშინ ამ მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად სათანადო მორთულობის ქარხანას აგებენ და იქ სამუშაოდ ისეთ პირებს შეარჩევენ, რომელნიც ამ მანქანების წარმოებისათვის საუკეთესოდ არიან მომზადებული, საწინააღმდეგო მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე სწავლის შემთხვევაში. აქ ძირითადი მიზანი მოზარდის ძალების განვითარებაა. ამიტომ თუ როგორი უნდა იყოს ყოველ მოცემულ მომენტში სწავლის შინაარსი და მეთოდები, ამის საბოლოო გადაწყვეტა მხოლოდ ამ ძალების გათვალისწინების, ე.ი. პედაგოგიური დასაბუთების შემდეგ შეიძლება. ნაყოფიერი შრომა ფსიქოტექნიკურად დასაბუთებულ ორგანიზაციას გულისხმობს, ნაყოფიერი სწავლა — პედაგოგიურად დასაბუთებულ შინაარსს და ორგანიზაციას.

ამრიგად, სწავლა ქცევის თავისებური ფორმაა, რომელიც არა თუ თამაშთან ან შრომასთან არ შეიძლება იქნას გაიგივებული, არამედ არცერთს სხვა ქცევის ფორმასთან მაშინ, როდესაც ყველა ჩვენ მიერ დადასტურებული ქცევის ფორმა ან ინტროგენურ ჯგუფს ეკუთვნის და ან ექსტროგენურს, სწავლა ორივეს ელემენტებს შეიცავს და ამდენად თითოეული მათგანისაგან განსხვავდება.

ფსიქოლოგია და პედაგოგიკა

ფსიქოლოგიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ამოცანას პედაგოგიკისა და პედაგოგის დახმარება წარმოადგენს. ამას არავინ უარყოფს, არც პედაგოგი, არც ფსიქოლოგი. მიუხედავად ამისა, არ შეიძლება ითქვას, რომ დღეს საბოლოოდ გადაწყვეტილი იყოს, თუ რას ნიშნავს ამ შემთხვევაში დახმარება, რა მოეთხოვება ფსიქოლოგიას, რათა მან პედაგოგიკის მიმართ თავისი მოვალეობა შეასრულოს. ხშირად პედაგოგს ასე ესმის დახმარების ცნება: როდესაც მის წინაშე რაიმე ძნელი პედაგოგიური საკითხი დგას — ვთქვათ, შეგნებული დისციპლინის აღზრდის საკითხი — იგი უშუალო მონაწილეობის მიღებას ავალებს ფსიქოლოგს ამ პედაგოგიური საკითხის გადაჭრაში — თითქოს ფსიქოლოგია მოწოდებული იყოს ასწავლოს პედაგოგიკას, თუ როგორ უნდა გადაიჭრას პედაგოგიური საკითხები.

ხშირია შემთხვევა, რომ, სამწუხაროდ, ფსიქოლოგსაც ასე ესმის პედაგოგიკის მიმართ დახმარების ამოცანა და ჩვეულებრივ ასე იქცევა, როდესაც რაიმე ფსიქოლოგიურ საკითხს იკვლევს, მაგ: ნებისყოფის საკითხს, იგი მიღებული შედეგების გადმოცემით როდი კმაყოფილდება, არამედ პედაგოგიური დასკვნების მოცემასაც ცდილობს. ეს წესი იმდენად გავრცელებულია, რომ იგი არა მარტო პედაგოგიურ ფსიქოლოგიაში გვხვდება, არამედ ძალიან ხშირად ზოგადი ფსიქოლოგიის კურსებსა და სახელმძღვანელოებშიც. საკმარისია დავასახელოთ თუნდ პროფ. კორნილოვის რედაქციით გამოსული სახელმძღვანელო, რომელშიაც თითქმის ყოველი ცალკე თავი პედაგოგიური დასკვნების ჩამოთვლით თავდება, რომ ეს დებულება ყველასათვის ნათელი და უდავო შეიქნეს.

დიდი შორსმჭვრეტელობა არ არის საჭირო, რომ კაცმა გაიგოს, თუ რაოდენ მცდარია და შეიძლება მავნებელიც დახმარების ცნების ასე გაგება. მართლაცდა უდავოა, პედაგოგიური დასკვნები, საიდანაც არ უნდა გამომდინარეობდნენ ისინი, პედაგოგიკურ დებულებებს წარმოადგენენ. მაშასადამე, როდესაც ფსიქოლოგი ასეთ დასკვნებს აკეთებს, იგი ფსიქოლოგიის საზღვრებს ტოვებს და პედაგოგიკის ფარგლებში იჭრება: იგი პედაგოგიკის საქმის გაკეთებას ცდილობს. ცხადია, ამ შემთხვევაში „პედაგოგიკის თავის უფლებებში აღდგენის“ შესახებ ლაპარაკიც ზედმეტია.

მაგრამ ესეც არ იყოს, ფსიქოლოგიის მიერ წამოყენებული პედაგოგიკური დებულებები, რამდენადაც ისინი ფსიქოლოგიური მონაცემებიდან გამომდინარე დასკვნებს წარმოადგენენ, არ შეიძლება პრინციპულად, პედაგოგიურად ჩაითვალოს. საქმე ისაა, რომ დებულებები მხოლოდ ფსიქოლოგიურ საფუძვლებს ეყრდნობიან, მაშინ როდესაც პედაგოგიკას გარდა

ფსიქოლოგიისა, სხვა დამხმარე მეცნიერებებიც აქვს, იმიტომ, რომ მისი დებულებები არა მარტო ფსიქოლოგიურით, არამედ სხვა ასპექტებითაც უნდა იყოს დასაბუთებული. ფსიქოლოგიას, როგორც ასეთს, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია ეს ასპექტებიც მხედველობაში ჰქონდეს და ამიტომ მისი პედაგოგიური დასკვნები პრინციპულად ყოველთვის ცალმხრივია. მოკლედ, ფსიქოლოგიზმი პედაგოგიკაშიც მცდარ თვალსაზრისს წარმოადგენს და ფსიქოლოგიისათვის პედაგოგიური დასკვნების გამოტანის დავალება ნიშნავს სწორედ ფსიქოლოგიზმის შეტანას პედაგოგიკაში.

აქედან ნათელი ხდება, რომ პედაგოგიური დასკვნების გამოტანა ფსიქოლოგიის საქმე არ არის, თუნდაც ეს დასკვნები ფსიქოლოგიური მონაცემებიდანაც გამომდინარეობდნენ. ასეთი დასკვნებით ფსიქოლოგია როდი ეხმარება, არამედ ხელს უშლის პედაგოგიკას, დეზორიენტაცია შეაქვს მასში, რამდენადაც სხვა მნიშვნელოვან ასპექტებს, რომლებიც არსებითია პედაგოგიკისათვის, უგულვებელაყოფინებს. პედაგოგიური დებულების შემუშავება, რა თქმა უნდა, მხოლოდ და მხოლოდ პედაგოგიკის საქმეა და ფსიქოლოგიას სწორედ აქ ევალება დახმარება გაუწიოს მას. საქმე ისაა, რომ პედაგოგიური დებულების შესამუშავებლად ბევრი რამაა საჭირო და განსაკუთრებით ფსიქოლოგიური მასალაც: იმისათვის, რომ ადამიანის აღზრდის წარმართვა შესაძლო გახდეს, საჭიროა მისი ფსიქიკის განვითარების კანონზომიერებას გაუწიო ანგარიში: პედაგოგიკას იშვიათად აქვს საქმე ისეთ საკითხთან, რომლის წარმატებით გადანყვება სათანადო ფსიქოლოგიური მასალის გათვალისწინების გარეშე შეიძლებოდეს, პედაგოგიკა, მაშასადამე, ვერც ერთს ასეთ საკითხს ვერ გადაჭრის სათანადოდ თუ მას ფსიქოლოგიური მასალა არ ექნა ხელთ, თუ იგი მოკლებილ იქნა ფსიქიკის იმ მხარის კანონზომიერებათა ცოდნას, რომლის აღზრდის საკითხიც დგას ამჟამად მის წინაშე. მაგრამ საიდან მიიღოს პედაგოგიკამ ეს ფსიქოლოგიური მასალა? ვისგან უნდა შეიტყოს მან ფსიქიკური ცხოვრების კანონზომიერებათა შესახებ? რასაკვირველია, მხოლოდ და მხოლოდ იმ მეცნიერებებისაგან, რომელსაც ყველაფრის ამის კვლევა ევალება: რასაკვირველია, ფსიქოლოგიისაგან. პედაგოგიკა მეტს არაფერს სთხოვს ფსიქოლოგიას, გარდა სინამდვილის იმ სფეროს ფსიქოლოგიურ კანონზომიერებათა შესწავლისა, რომელიც მისი ინტერესის საგანს წარმოადგენს: პედაგოგიკა მხოლოდ იმ მხრივ სთხოვს დახმარებას ფსიქოლოგიას, რომ მან სწავლა-აღზრდის, პედაგოგიური პროცესის ცალკეული მნიშვნელოვანი მომენტების ფსიქოლოგიური შესწავლა აწარმოოს, და ამით შესაძლებლობა მისცეს მას თავისი პედაგოგიური დებულებების შემუშავებისას მისთვის ესოდენ მნიშვნელოვან ფსიქოლოგიურ სინამდვილესაც შესაფერი ანგარიში გაუწიოს. ფსიქოლოგიას იმას კი არ სთხოვენ, რომ მან პედაგოგიური დებულების დამუშავება დაიწყოს თუნდაც ფსიქოლოგიური დებულებებიდან გამომდინარე პედაგოგიური დასკვნების სახით. არა, მას იმას სთხოვენ სფეროს შესახებ, რომელიც აღზრდის მეცნიერებას — პედაგოგიკას აინტერესებს.

თუ ამ დებულებას მხედველობაში ვიქონიებთ, მაშინ ცხადი შეიქნება ისიც, თუ რა არის ე.წ. პედაგოგიური ფსიქოლოგია, რა ამოცანები შეიძლება იდგეს მის წინაშე. სამწუხაროდ, ხშირია შემთხვევა, რომ პედაგოგიურ ფსიქოლოგიას რაღაც თავისებურ ნარევ მეცნიერებად გულისხ-

მოხენ — პედაგოგიკადაც და ფსიქოლოგიადაც ერთსა და იმავე დროს. ეს ნათლად ჩანს ამ მეცნიერული დისციპლინის შინაარსიდან, როგორც ეს უკანასკნელ მის ტრადიციულ კურსებშია მოცემული. როგორც წესი, აქ ნაცადია ჯერ პედაგოგიური თვალსაზრისით რომელიმე მნიშვნელოვანი პროცესის, მაგ. ანგარიშის, წერის, კითხვის ფსიქოლოგიური ბუნების გაშუქება და შემდეგ იმ პედაგოგიური დებულების წამოყენებაც, რომლებიც ამ პროცესის ფსიქოლოგიიდან გამომდინარეობს. მოკლედ: აქ ამ პროცესების ფსიქოლოგიააა მოცემული და, მისგან გამომდინარე პედაგოგიური დასკვნების სახით, პედაგოგიკაც. თავისთავად იგულისხმება, ასეთი დიფუზიური მეცნიერება არ შეიძლება არსებობდეს: პედაგოგიური ფსიქოლოგია არ შეიძლება პედაგოგიკადაც გადაიქცეს მარტო იმის გამო, რომ იგი პედაგოგიური თვალსაზრისით მნიშვნელოვან პროცესებს იკვლევს — თითქოს ფსიქოლოგია, როგორც ასეთი, უთუოდ პრაქტიკული თვალსაზრისით არასაინტერესო პროცესებს უნდა სწავლობდეს. პედაგოგიური ფსიქოლოგია, რა თქმა უნდა, ფსიქოლოგიაა და პედაგოგიური დებულებების შემუშავებას მას ვერავინ დაავალებს. პედაგოგიურ ფსიქოლოგიას მხოლოდ იმიტომ ეწოდება პედაგოგიური, რომ სწავლა-აღზრდის თვალსაზრისით უშუალოდ მნიშვნელოვანი პროცესებისა და ფაქტების ფსიქოლოგიურ კვლევას აწარმოებს: იგი აგროვებს იმ ფსიქოლოგიურ მასალას, რომლის უშუალო, გათვალისწინების გარეშეც პედაგოგიკა თავის საკითხებს წარმატებით ვერ გადსწევტდა. პედაგოგიური ფსიქოლოგია ფსიქოლოგიის ის დარგია, რომელიც უშუალოდ სამსახურს უწევს პედაგოგიკას — თეორიულსა და პრაქტიკულს — რამდენადაც სწორედ იმ კონკრეტული საკითხების ფსიქოლოგიურ მასალას აგროვებს, რომელიც სწავლა-აღზრდის პრობლემის წრეში შედის.

მაგრამ უწევს კი თანამედროვე ფსიქოლოგია სათანადო დახმარებას პედაგოგიკას? აძლევს იგი მას იმ პროცესების, ნამდვილი ფსიქოლოგიური პროცესების ცოდნას, რომელიც მას აინტერესებს? უნდა ითქვას, რომ პედაგოგიკა სრულიად არ არის კმაყოფილი იმით, რასაც მას ფსიქოლოგია აწვდის. პედაგოგიური ფსიქოლოგია დიდი ხანია არსებობს, დიდი ხანია, რაც მას არაერთი პედაგოგიურად მნიშვნელოვანი პროცესის ფსიქოლოგიის შესწავლა უცდია. ამის მიუხედავად, პედაგოგიკა დღემდე უკმაყოფილოა ფსიქოლოგიისა: იგი ვერ გვინწევს იმ დახმარებას, რომელიც მოეთხოვებაო.

რა არის ამის მიზეზი? პასუხი ცნობილია: ტრადიციული ფსიქოლოგია აბსტრაქტული მეცნიერებაა; იგი წარმოადგენს არა ცოცხალი, კონკრეტული ადამიანის ფსიქოლოგიას, არამედ მისი ცალკეული ფსიქიკური ფუნქციების ფსიქოლოგიას. პედაგოგიკას კი კონკრეტული ადამიანის, ცოცხალი პიროვნების აღზრდასთან აქვს საქმე და, მაშასადამე, მას ამ კონკრეტული, ცოცხალი არსების მოქმედების კანონზომიერებათა ცოდნა ესაჭიროება. ფსიქოლოგია, სამწუხაროდ, სწორედ ამას ვერ აძლევს მას, ვინაიდან იგი საზოგადოდ ყურადღების, მეხსიერების, წარმოსახვის და სხვა განყენებული ფუნქციების შესახებ აწარმოებს კვლევა-ძიებას და არა კონკრეტული, აქტიური ადამიანის შესახებ. ამიტომ გასაგებია, რომ პედაგოგიკა უკმაყოფილო რჩება ფსიქოლოგიისა: იგი სათანადო დახმარებას ვერ გვინწევსო.

ტრადიციული ფსიქოლოგიის ეს უნაყოფოება შენიშნულია სხვა მეცნიერებებშიც, რომელთაც ფსიქოლოგიის დახმარება ესაჭიროება, განსაკუთრებული ხაზგასმით ამას ჯერ კიდევ მე-19 საუკ. ბოლოს აღნიშნავდნენ და ახალის, უფრო კონკრეტულისა და უფრო ნაყოფიერი ფსიქოლოგიის შემოღებას მოითხოვდნენ. საკმარისია, მოვიგონოთ დილთაის კრიტიკა, რომელსაც იგი ექსპერიმენტული ფსიქოლოგიის მიმართ აწარმოებდა, და მის სახელთან დაკავშირებული მოძრაობა, რომელიც განსაკუთრებით გერმანიაში განვითარდა და ახალი ფსიქოლოგიის — კულტ-მეცნიერული ფსიქოლოგიის (geistes-wissenschaftliche Psychologie) დასაბუთებას ცდილობდა.

დღეს ფსიქოლოგიას ძალიან კარგად აქვს შეგნებული ტრადიციული ფსიქოლოგიის განყენებული ფუნქციონალიზმის, სრული უკმარობა და იგი კონკრეტული, ცოცხალი ადამიანის ფსიქოლოგიის ჩამოყალიბებას ესწრაფვის, ამ მხრივ, არსებობს სრული შეთანხმება არა თუ ფსიქოლოგებს შორის, არამედ პედაგოგიკასა და ფსიქოლოგიას შორისაც. ყველა იმ აზრისაა, რომ განყენებული უსიცოცხლო მეცნიერების ადგილი ცოცხალი, აქტიური ადამიანის ფსიქოლოგიამ უნდა დაიკავოს, და მაშინ, კერძოდ, პედაგოგიკაც საკმარის დახმარებას მიიღებს ფსიქოლოგიისაგან.

ამრიგად, ამოცანა ცხადია და უდავო: კონკრეტული ადამიანის, აქტიური პიროვნების ფსიქოლოგია უნდა შეიქმნას. მაგრამ როგორ, რა გზითაა ეს მოსახერხებელი?

დღეს ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ ტრადიციული ფსიქოლოგიის ძირითადი ნაკლი — მისი განყენებულობა იქიდან გამომდინარეობს, რომ იგი ფსიქიკას ჩვენი კონკრეტული ქცევის, ჩვენი ყოველდღიური პრაქტიკის გარეშე სწავლობს (იხ. მაგ. რუბინშტეინის „ზოგადი ფსიქოლოგიის საფუძვლები“). მაშასადამე, საჭიროა ეს მდგომარეობა შეიცვალოს, საჭიროა ფსიქიკა აქტიური ადამიანის ქცევასთან დაკავშირებული იქნეს კვლევით და შედეგად ცოცხალი ადამიანის კონკრეტულ ფსიქოლოგიასთან გვექნება საქმეო. უნდა ითქვას, რომ ეს შეხედულება მხოლოდ სანახევროდ არის მართებული: კონკრეტული ფსიქოლოგიის ასაგებად ფსიქიკის მართო პრაქტიკის ფორმებთან დაკავშირებით შესწავლა სრულიად არაა საკმარისი. განა ცოტა ვიცით შემთხვევა, რომ ტრადიციული ფსიქოლოგია ადამიანის პრაქტიკის სხვადასხვა ფორმას (სწავლას, თამაშს, შრომას) იკვლევდა და ამის გამო სრულიად კონკრეტული შინაარსის ფსიქოლოგიად არ გარდაქმნილა! საქმე მართო ის კი არაა, რომ ტრადიციული ფსიქოლოგია ადამიანის ფსიქიკას ჩვენი აქტივობის, ჩვენი პრაქტიკის გარეშე იკვლევს. არა. საქმე ისაა, რომ იგი ადამიანის ფსიქიკას ცოცხალი ადამიანის, აქტიური სუბიექტის გარეშე იკვლევს, და ესაა მისი განყენებულობის, მისი უსიცოცხლობის ძირითადი მიზეზი. ამიტომ, როდესაც იგი ადამიანის პრაქტიკის სახეების, მაგ. სწავლის ან შრომის ფსიქოლოგიურ შესწავლას ჰკიდებს ხელს, მისი შედეგები მაინც განყენებული, მაინც არაა კონკრეტული, მაინც უსიცოცხლო რჩება, იმიტომ, რომ უსუბიექტო პრაქტიკა არაა ის პრაქტიკა, რომელიც სინამდვილეში არსებობს; იგი განყენებული, უსიცოცხლო „პრაქტიკაა“.

საიდან გამომდინარეობს ტრადიციული ფსიქოლოგიის ეს ნაკლი? რა არის ყველა ამის ძირითადი წყარო? მე უდავოდ მიმაჩნია, რომ ეს ის წინასწარ — შეუმონმებლად აღიარებული,

ტრადიციულად განმტკიცებული აზრია ფსიქიკური მიზეზობრიობის შესახებ, რომელიც დღემდე განაგრძობს ბატონობას არა მარტო ფსიქოლოგიაში, არამედ ყველა იმ სამეცნიერო დარგშიც, რომელთაც ფსიქიკურთან აქვთ საქმე, მაშასადამე, პედაგოგიკაშიაც. ამ აზრის ფესვები ადამიანის აზროვნების წინარე მეცნიერული პერიოდიდან მომდინარეობს და თავის საკვებს დღესაც იქიდან ღებულობს, იმ პერიოდიდან, როდესაც სული დამოუკიდებელ მეტაფიზიკურ რეალობად იყო ცნობილი და, როგორც ასეთს, მხოლოდ უშუალო ურთიერთობა შეეძლო დაემყარებინა მის გარეთ არსებულ სინამდვილესთან. სული თავისთავადი დამოუკიდებელი რეალობაა, რომელიც შეიძლება შეუერთდეს სხეულს, გაშორდეს მას, იმოქმედოს მასზე და თვითონაც მიიღოს ზემოქმედება მისგანო — ფიქრობდნენ მაშინ. მოკლედ: სული უშუალო ურთიერთობაში იმყოფება გარე სინამდვილესთან, იგი უშუალოდ განიცდის მის ზემოქმედებას და თვითონაც უშუალოდ მოქმედებს მასზე.

დღეს ჩვენი მეცნიერების განვითარების თანამედროვე დონეზე, უკვე აღარავინ ფიქრობს სერიოზულად დამოუკიდებელი, მეტაფიზიკური არსის, სულის არსებობის შესახებ. დღეს მხოლოდ ემპირიულად მოცემულ განცდებზე ან სულიერ ფაქტებზე ლაპარაკობენ. მიუხედავად ამისა, საოცარია, რომ ძველი რწმენის სისწორეში — სულსა და გარე სინამდვილეს შორის უშუალო ურთიერთობის არსებობის აზრში ეჭვი არავის შეაქვს, ყოველ შემთხვევაში მთელი ტრადიციული ფსიქოლოგია თავიდან ბოლომდე ისეა გაგებული, რომ ყველა კანონზომიერება, რომელსაც იგი ადასტურებს, კვლავ წმინდა უშუალობის პრინციპის ურყევობას გულისხმობს: ყველაფერი, რაც ფსიქიკაში ხდება, ყველაფერი, რაც ფსიქიკურს ემართება, გარედან მოქმედი სტიმულის უშუალო ზემოქმედების შედეგს წარმოადგენს. მოკლედ: სტიმული, ფიზიკური აქტი იქნება იგი, თუ ფსიქიკური, სულ ერთია, უშუალოდ მოქმედებს ფსიქიკაზე და სათანადო ეფექტს მასში უშუალოდვე იწვევს.² მაგ. ერთი წარმოდგენა უშუალოდაა მეორესთან დაკავშირებული და ეს კავშირი კანონზომიერი ხასიათისაა: ასე ვღებულობთ ცნობილ ასოციაციის კანონებს; ჩვენი ცნობიერების ემოციონალური შინაარსები, როგორც წესი, ინტელექტუალურ შინაარსებთანაა დაკავშირებული: ტკბილი სიამოვნებას იწვევს, მწარე — უსიამოვნებას და ა.შ. ინტენსიური გაღიზიანება უშუალოდ მოქმედებს ადამიანის ყურადღებაზე; ერთი სიტყვით, ყოველი ცვლილება, რომელსაც ადგილი აქვს ფსიქიკაში, ტრადიციული ფსიქოლოგიის რწმენით, უთუოდ რაიმე სტიმულის — შინაგანის თუ გარეგანის — უშუალო ეფექტს წარმოადგენს და მის ასახსნელად, მაშასადამე, არავითარი შუა წევრი არაა საჭირო: ფსიქიკა უშუალოდ განიცდის სინამდვილის ზემოქმედებას, უშუალოდ ამყარებს მასთან ურთიერთობას, როგორც თავისთავადი დამოუკიდებელი რეალობა მეორე თავისთავად, დამოუკიდებელ რეალობასთან. ამიტომ ტრადიციული ემპირიული ფსიქოლოგია გვერდს უქცევს სუბიექტს, პიროვნებას, რომლის იარაღსაც ფსიქიკა წარმოადგენს და ფსიქიკური ფაქტების ან ფსიქიკური ფუნქციების ფსიქოლოგიად იქცევა. სუბიექტი მას სრულიად არ ესაჭიროება იმიტომ, რომ ფსიქიკური მოვლენები, მისი რწმენით, უშუალო კავშირში იმყოფებიან სინამდვილესთან. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ ტრადიციულ ემპირიულ ფსიქოლოგიაში აქტიური სუბიექტის, პიროვნების

ცნებას ადგილი არა აქვს და იგი ცალკე სამეცნიერო დარგის, ქარაქტეროლოგიის პრობლემად ითვლება. ემპირიული ფსიქოლოგია უსუბიექტო ფსიქოლოგიას წარმოადგენს, იგი მთლიანი ცოცხალი სუბიექტიდან მოგლეჯილ, მაშასადამე, განყენებული ფუნქციების ფსიქოლოგიად იქცევა.

აქედან გასაგები ხდება ისიც, თუ რატომაა, რომ ტრადიციული ფსიქოლოგია ადამიანის ფსიქიკას პრაქტიკის მიზანშეწონილი ქცევის ან მოქმედების გარეშე და არა მასში და მასთან დაკავშირებით სწავლობს: პრაქტიკა ცოცხალი სუბიექტის, კონკრეტული პიროვნების, აქტივობის პროცესია და, ბუნებრივია, რომ უსუბიექტო ფსიქოლოგიას იგი ყურადღების გარეშე რჩება.

პედაგოგიკას სწავლა-აღზრდის პრობლემები აქვს გადასაწყვეტი, პრობლემა სრულიად გარკვეული, კონკრეტული ადამიანური პრაქტიკისა. ბუნებრივია, რომ უშუალობის პრინციპზე მდგომი განყენებული უსუბიექტო ფუნქციების ფსიქოლოგია სათანადო სამსახურს ვერ გაუწევდა მას. საქმე ისაა, რომ ფსიქიკური მიზეზობრიობის საკითხს არსებითი მნიშვნელობა აქვს პედაგოგიკისათვის, როგორც აღზრდის მეცნიერებისათვის. ტრადიციული ფსიქოლოგიის ფუნდამენტალური შეცდომა კი, როგორც ვიცით, სწორედ ამ საკითხის გადაჭრაში მდგომარეობს, სახელდობრ, უშუალობის პრინციპის აღიარებაში, რომელსაც იგი ფსიქოლოგიური კაუზალობის პრინციპად თვლიდა. ეს პრინციპი თეორიულ პედაგოგიკაშიც იმთავითვე ურყევი დებულების როლს ასრულებდა. ჩვეულებრივ, ასე გულისხმობენ: იმისათვის, რომ აღზარდო, მის ფსიქიკაზე უნდა იმოქმედო — მის აზროვნებაზე, მის ნებელობაზე, მის ემოციაზე. ამიტომ, რომ ბავშვის ფსიქიკის თავისებურებათა ცოდნა პირდაპირ აუცილებელია პედაგოგიკისთვის.

ამ დებულებაში ასეთი აზრია დაფარული: რადგანაც ბავშვის ფსიქიკაზე უნდა იმოქმედო, ცხადია, ამ ფსიქიკის თავისებურებათა გათვალისწინებაა საჭირო; უამისოდ ეს ზემოქმედება ნაყოფიერი ვერ გამოდგებაო. აზრი ნათელია: აღზრდის პროცესი ფსიქიკაზე უშუალო ზემოქმედების პროცესს წარმოადგენს. მაშასადამე, აღზრდის პროცესში სუბიექტი ან სრულიად უგულვებელყოფილია, ანდა იგი თვითონ ფსიქიკასთანაა გაიგივებული. მაგრამ თავისთავად იგულისხმება, აღზრდის საგანს არა ფსიქიკური ფუნქციები, არა ფსიქიკა საზოგადოდ, არამედ კონკრეტული ადამიანი, ცოცხალი აქტიური პიროვნება წარმოადგენს. უეჭველია, უშუალობის პრინციპი პედაგოგიკაშიც მავნე როლს ასრულებდა. რამდენადაც ფსიქოლოგია თვითონ იყო ამ უშუალობის პრინციპზე აგებული. იგი, ცხადია, პედაგოგიკაში ამ პრინციპის გაძლიერებას უფრო შეუწყობდა ხელს, ვიდრე დასუსტებას ან აღკვეთას.

ამრიგად, ტრადიციული ფსიქოლოგია, რომელიც უშუალობის პრინციპზეა აგებული და ამიტომ განყენებულ, უსუბიექტო ფსიქოლოგიას წარმოადგენს, ორმხრივია, მეტი რომ არ ვთქვათ, უსარგებლო პედაგოგიკისათვის: იგი ვერ აწვდის მას ცოცხალ ფსიქოლოგიურ მასალას სინამდვილის იმ სფეროების შესახებ, რომელიც პედაგოგიკას აინტერესებს და, გარდა ამისა, იგი აძლიერებს მასში უშუალობის პრინციპიდან გამომდინარე მავნე ტენდენციებს.

აქედან ასეთს, სრულიად უდავო დასკვნას ვღებულობთ: უშუალოდ პრინციპი უნდა გაიდევნოს ფსიქოლოგიიდან. ფსიქიკური მიზეზობრიობის პრობლემა ისე გადაწყდეს, რომ ფსიქოლოგია ცოცხალი, კონკრეტული, აქტიური ადამიანის ფსიქოლოგიად გადაიქცეს. ეს იმას ნიშნავს, რომ სუბიექტის ცნებამ ფსიქოლოგიაში, მას რომ შეეფერება, ისეთი ადგილი უნდა დაიკავოს: იგი საფუძვლად უნდა დაედოს — სხვა არანაკლებ მნიშვნელოვან ცნებებთან ერთად — მთელ ფსიქოლოგიას. უსუბიექტო, განყენებული ფუნქციების ფსიქოლოგიამ ადგილი უნდა დაუთმოს სუბიექტის, მოქმედი პიროვნების ფსიქოლოგიას.

რასაკვირველია, ეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება მოხდეს, თუ ფსიქოლოგია თავის ამოსავალ წერტილს დასახავს არა ანალიზის შედეგად მიღებულს სინამდვილის განყენებულ, ნაწილობრივ მხარეებში, არამედ თვითონ ცოცხალ, კონკრეტულ, მთლიანობით სინამდვილეში თუ ფსიქოლოგია ადამიანის ცალკე ფსიქიკურისა და ცალკე ფიზიკური მხარის გათვალისწინების გზით კი არ წავა ცოცხალი ადამიანის შესწავლის მიზნისაკენ, არამედ თვითონ აქტიური სუბიექტით დაიწყებს, ყოველ შემთხვევაში მთლიანით, კონკრეტულით და ამ მთლიანის კანონზომიერებათა წვდომას შესძლებს.

მაგრამ როგორ უნდა მოხდეს ეს? სად, რაში უნდა დაიჭიროს მეცნიერულმა კვლევამ ეს მთლიანობა, რათა მისი კონკრეტული შესწავლა აწარმოოს?

დღეს ფსიქოლოგიას უკვე სრული შესაძლებლობა აქვს, გარკვეული პასუხი გასცეს ამ საკითხს. მის განკარგულებაში მოიპოვება საკმაოდ ფაქტიური მასალა, რომელიც ამ მთლიანობის კონკრეტული მეცნიერული კვლევის უეჭველ შესაძლებლობასა და ნაყოფიერებას ამოწმებს. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს განწყობის ფსიქოლოგია, რომელმაც განწყობის სახით, მთლიანი, აქტიური სუბიექტის კონკრეტული მეცნიერული კვლევის საგნად გადაქცევა მოახერხა და ამით დამარწმუნებლად დაამტკიცა, რომ სრულიად არაა აუცილებელი, ფსიქოლოგია უთუოდ იშუალობის დებულებაზე იყოს აგებული და იმთავითვე, პრინციპულად, განყენებულ მეცნიერებას წარმოადგენდეს. განწყობის ფსიქოლოგიამ გვიჩვენა, რომ შესაძლებელია ნამდვილი მეცნიერული ფსიქოლოგია ცოცხალი აქტიური სუბიექტის ფსიქოლოგია იყოს.³ მან დაამტკიცა, რომ განწყობის ცნებას ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი როლის შესრულება შეუძლია, რამდენადაც ეს ცნება თავის შინაარსად იღებს არა რომელიმე ნაწილობრივ მომენტს — ფსიქიკურს, ან ფიზიოლოგიურს, არამედ თვითონ სუბიექტს, როგორც მთლიანის, გარკვეულ მოცემულობას, და ამით იგი მთლიანობის კანონზომიერებათა უშუალო შესწავლის შესაძლებლობას ჰქმნის.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ განწყობის ცნებაში ორივე კარდინალური მომენტია მოცემული, რომელიც კონკრეტული ფსიქოლოგიის ასაგებად და, მაშასადამე, სხვათა შორის, პედაგოგიკის მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლადაც აუცილებლად არის ცნობილი — პიროვნების მომენტი და პრაქტიკის მომენტი. მართლაცდა, განწყობა მთლიანობითი ბუნების ფაქტია, იგი აქტიური სუბიექტის, როგორც მთელის, დახასიათებაა. მაგრამ იმავე დროს იგი ამ აქტიური სუბიექტის სამოქმედოდ მზადყოფნასაც ნიშნავს. მაშასადამე, განწყობის ცნებაში, ორივე მომენტი ერთად იგულისხმება მოქმედებაც და აქტიური პიროვნებაც. აქედან ცხადია,

რომ განწყობის ფსიქოლოგიისათვის პიროვნებისა და აქტიობის ანუ მოქმედების ცნება პრინციპულად არის ურთიერთთან დაკავშირებული და მისთვის თავისთავად იგულისხმება, რომ ნამდვილ მეცნიერულ ფსიქოლოგიაში ორივე ეს ცნება — პიროვნება და მოქმედება — ფუძემდებელ როლს ასრულებს.

ამრიგად, ჩვენ ვხედავთ, რომ განწყობის ცნებაზე აგებულ ფსიქოლოგიას განსაკუთრებული დახმარების განევა შეუძლია ყველა იმ მეცნიერებისათვის, რომელსაც სწორედ პიროვნების აქტიობასთან აქვს საქმე, პირველ რიგში, რასაკვირველია, პედაგოგიკისათვის.

მაგრამ განწყობის ფსიქოლოგიას არა მარტო იმიტომ შეუძლია ნამდვილი დახმარების განევა პედაგოგიკისათვის, რომ იგი აქტიური პიროვნების, კონკრეტული ადამიანის ფსიქოლოგიას წარმოადგენს. არა! არსებობს საბუთები ვიფიქროთ, რომ გარდა ამისა მას, როგორც სწორედ განწყობის ფსიქოლოგიას, სპეციფიკური მნიშვნელობაც აქვს პედაგოგიკისათვის. საქმე ისაა, თვითონ განწყობის ცნებას აქვს განსაკუთრებული პედაგოგიური ღირებულება, იმდენად განსაკუთრებული, რომ მომავალში იგი ალბათ პედაგოგიკის ერთ-ერთ ფუნდამენტალურ ცნებად გადაიქცევა. აღზრდა, სწავლა, განვითარება — ყველაფერი ეს ისეთი პროცესებია, რომ მათ გასაგებად არაფერს იმდენი მნიშვნელობა არა აქვს, რამდენიც განწყობის ცნებას და ეს იმიტომ, რომ ადამიანის აღზრდის პროცესი არ შეიძლება განსაკუთრებით ინტიმურ კავშირში არ იმყოფებოდეს მის განწყობასთან.

თუ რა როლს ასრულებს განწყობა აღზრდის პროცესში, ამის გაგება ნამდვილი აღზრდის უდავო ფაქტების დაკვირვებითა და ანალიზით შეიძლება. მართლაცდა, რასაკვირველია, ყოველთვის ყოფილან და დღესაც არსებობენ ნიჭიერი აღმზრდელები და კარგი მასწავლებლები, რომელთაც თავის პრაქტიკულ პედაგოგიურ მუშაობაში მნიშვნელოვანი წარმატება ჰქონიათ. ასეთი შემთხვევები მშვენიერ მასალას იძლევიან ნამდვილი პედაგოგიური კვლევა-ძიებისათვის. ხომ უდავოა, რომ აქ ყველგან სწორი პედაგოგიური ზემოქმედების ფაქტებთან გვაქვს საქმე. რაში მდგომარეობს ამ ზემოქმედების სისწორე, სახელდობრ, რით აღწევს აღმზრდელი ასეთ წარმატებას თავის მუშაობაში, ეს მას, როგორც წესი, არც კი აქვს საგანგებოდ გააზრებული და ამიტომ, როდესაც მას ამის შესახებ ეკითხებით, იგი სწორი პასუხის მოცემას ვერ ახერხებს: ფაქტის შესახებ მას ანგარიშის მოცემა ადვილად შეუძლია. მაგრამ რას ემყარება ეს ფაქტი, რატომ არის იგი ასეთი, ეს უკვე თეორიის საქმეა და სწორი თეორიის მიცემა ყველას არ შეუძლია, მიუხედავად იმისა, რომ იგი როგორც პრაქტიკოსი საყურადღებო შედეგებს აღწევს. იმისათვის, რომ სწორი პედაგოგიური ზემოქმედების საფუძვლები მოინახოს, საჭიროა ამ საქმეს პედაგოგიკურმა თეორიამ მოჰკიდოს ხელი. პედაგოგიკის საქმე სწორედ ესაა.⁴ ჭეშმარიტების წყარო პრაქტიკა და მეცნიერება ამის თეორიაა, ამის განზოგადებაა.

და აი, წარმატებითი პედაგოგიური პრაქტიკის ფაქტები რომ გავანალიზოთ, ჩვენ ვნახავთ, რომ ამ შემთხვევაში პედაგოგი არასდროს ისეთ ზომებს არ მიმართავს, რომ, პირველ რიგში, თვითონ მოზარდის პიროვნება არ ჰქონდეს მხედველობაში. პედაგოგიური ტაქტი მას ნებას არ აძლევს, პიროვნება, როგორც მთლიანობა, განზე დასტოვოს და უშუალოდ მის ფსიქიკაზე

ანარმოოს ზემოქმედება. არსებობს საბუთები, რომლებიც გვაფიქრებინებს, რომ სათანადო განწყობის შექმნა ამ შემთხვევაში გადამწყვეტ როლს ასრულებს. წარმატებითი პედაგოგიკური პრაქტიკის მაგალითები ნათლად მონიშნავს, რომ ყოველ შემთხვევაში უშუალოდ პრინციპი არ უდევთ მათ საფუძვლად: პედაგოგი ფსიქიკაზე — აზროვნებაზე, თუ ემოციაზე — როდი მოქმედებს უშუალოდ, არამედ, პირველ რიგში, მოზარდის პიროვნებაზე და მისი ფსიქიკური განვითარების შესაძლებლობას უწინარეს ყოვლისა ამით უზრუნველყოფს.

პედაგოგიკას ცოცხალი აქტიური პიროვნების ფსიქოლოგია გაუწევს ნამდვილ დახმარებას — ეს უდავოა. მაგრამ ასეთი ფსიქოლოგია თავისი სრული სახით ჯერ კიდევ მომავლის საქმეა. მაშასადამე, შეიძლება იფიქროს ვინმემ, პედაგოგიკამ ამ ახალი ფსიქოლოგიის ჩამოყალიბებას უნდა უცადოს; ხოლო სანამ ეს მოხდებოდეს, თავი უნდა შეიკავოს და საჭირო დახმარებისათვის არსებულ ფსიქოლოგიურ მეცნიერებას არ უნდა მიმართოს.

მაგრამ ასეთი დასკვნა უდავოდ შემცდარი იქნებოდა. საქმე ისაა, რომ ფსიქოლოგია მეცნიერებაა, და ტრადიციული, კლასიკური ფსიქოლოგია ამ მეცნიერების განვითარების ერთ-ერთ საფეხურს წარმოადგენს. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ იგი არავითარ შემთხვევაში მხოლოდლა შეცდომათა თავყრილობად არ შეიძლება ჩაითვალოს. ფსიქოლოგია თავისი განვითარების პროცესში, რასაკვირველია წინ მიდიოდა და ჩვენი დროისათვის მან იმდენი მნიშვნელოვანი დაკვირვება დააგროვა, რომ შემდგომი განვითარებისათვის მისი პრინციპული გადახალისება შეიქნა აუცილებელი. რა თქმა უნდა, ეს გადახალისების საკითხი არ დადგებოდა, რომ ფსიქოლოგია ასე არ გაზრდილიყო და განვითარებულიყო და მისი დაგროვება ძველს პრინციპულსა და მეთოდოლოგიურ ჩარჩოებში შეუძლებელი არ გამხდარიყო.

მოკლედ, კლასიკური ფსიქოლოგია არაერთს ძვირფას დაკვირვებას, არაერთ საგულისხმო დებულებას, არაერთ „ჭეშმარიტების მარცვალს“ შეიცავს და, რასაკვირველია, მასზე ხელაღებით უარის თქმა დიდი შეცდომა იქნებოდა. პედაგოგიკას მაინც ბევრი რამ შეუძლია ძველ ფსიქოლოგიაში, რაც უთუოდ გამოსადეგი იქნებოდა მისთვის.

მაგრამ ასეთი დასკვნა უთუოდ შემცდარი იქნებოდა. საქმე ისაა, რომ საკმარისი ფსიქოლოგიური განათლება უნდა ჰქონდეს, რომ მან შესძლოს ფსიქოლოგიის მდიდარ მასალაში სწორად გარკვევა და იქ სწორედ იმის დანახვა, რაც მართლა სასარგებლოა მისთვის. დღეს-დღეობით კი, სამწუხაროდ, პედაგოგიკა და პედაგოგი ამ მხრივ უნუგეშო მდგომარეობაში იმყოფება: ფსიქოლოგიური მომზადების დაბალი დონის გამო, მან არც კი იცის, თუ რას წარმოადგენს ფსიქოლოგია განვითარების თანამედროვე ეტაპზე, და რა არის მასში ისეთი, რისი გამოყენებაც მართლა სასარგებლო იქნებოდა. მოკლედ: მან არ იცის საკმარისად ფსიქოლოგია და, მაშასადამე, ვერც გამოიყენებს მას. ფსიქოლოგია მისთვის უსარგებლო მეცნიერებაა, მაგრამ იმიტომ კი არა, რომ იგი მართლა ასეთია ობიექტურად, არამედ იმიტომ, რომ მას სათანადოდ ვერ იყენებენ. რასაკვირველია, ტრადიციული, განყენებული, უსიცოცხლო ფსიქოლოგია პრინციპულად შეუძლებელია საკმარისად აკმაყოფილებდეს პედაგოგიკის მოთხოვნილებებს, მაგრამ ეს მდგომარეობა არ შეიცვლება არც მაშინ, როდესაც ძველი ფსიქოლოგიის ადგილს ახალი დაიჭერს, თუ პედაგოგს ფსიქოლოგიური მომზადების დონე იგივე დარჩება.

ამრიგად, ფსიქოლოგიისა და პედაგოგიკის ურთიერთობა ორი დამოუკიდებელი მეცნიერების ურთიერთობაა: ფსიქოლოგია მხოლოდ ფსიქოლოგიურ კვლევას აწარმოებს და პედაგოგიკა — პედაგოგიურს. დახმარება, რომელსაც ფსიქოლოგია უნდა უწევდეს პედაგოგს, პრინციპულად შეიძლება მხოლოდ იმაში მდგომარეობდეს, რომ ჯერ ერთი იგი (ფსიქოლოგია) სწორ ფსიქოლოგიურ ცნობებს აწვდის პედაგოგს, რომელსაც საზოგადოდ, ფსიქიკასთან აქვს საქმე და რომლისთვისაც ასეთი ცნობები ყოველთვის აუცილებელია, და, მეორე, იმ საკითხების ფსიქოლოგიურ მასალას ამზადებს, რომელიც სწორედ პედაგოგიკის უშუალო ინტერესებს ეხება. მაგრამ, მეორეს მხრივ, პედაგოგიკას უწევს დახმარებას ფსიქოლოგია: პედაგოგიური ზეგავლენის წარმატებითი პრაქტიკა და მისი სწორი თეორია ადამიანის ფსიქიკური განვითარების საფუძვლზე გვაცნობენ და ამით ფსიქოლოგიის ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემის — ფსიქიკური განვითარების პრობლემის — გადაწყვეტაში მონაწილეობენ. ფსიქოლოგია და პედაგოგიკა ორი დამოუკიდებელი მეცნიერებაა, მაგრამ ისინი მოწყვეტილი როდი არიან ერთ-ერთს: ისინი ეხმარებიან და ავსებენ ერთმანეთს.

-
1. *Энгельс, Диалектика природы, стр. 68*
 2. იხ. უფრო დანვრილებითი ჩემი „ზოგადი ფსიქოლოგია“ გვ. 34-40 და განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები — უნივერსიტეტის შრომები. ტ. 19.
 3. იხ. დ. უზნაძე, „ზოგადი ფსიქოლოგია“. იხ. აგრეთვე — განწყობის თეორიის ძირითადი დებულებები. უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 19.
 4. ეს დებულება 30 წლის წინათ მაქვს დასაბუთებული ჩემს „ექსპერიმენტული პედაგოგიკის შესავალში“.

ერვინ შროდინგერი

1887 - 1961

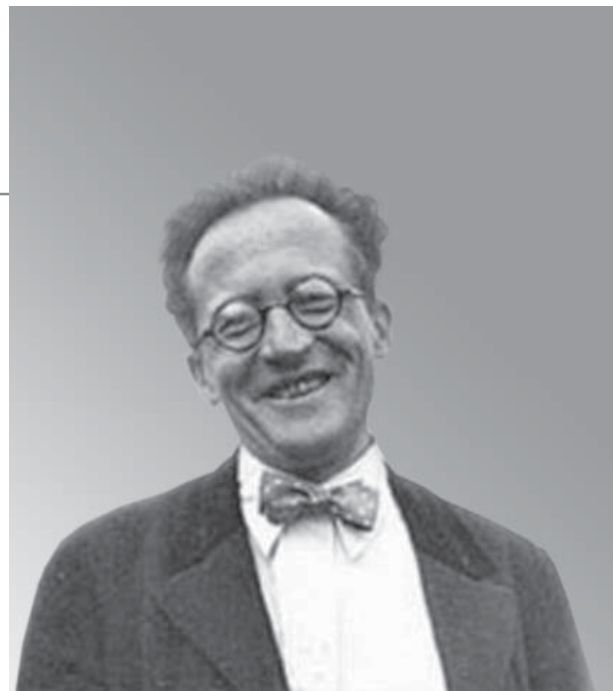
ავსტრიელი ფიზიკოსი ერვინ შროდინგერი (*Erwin Schrödinger*) ვენაში, ინტელექტუალურ ოჯახში დაიბადა. დედა ნახევრად ინგლისელი იყო და ერვინმა ინგლისური ენა ბავშვობიდანვე შეითვისა. მამა, რუდოლფ შროდინგერი, მემკვიდრეობით მიღებულ მუშაობის სანარმოს უძღვებოდა, ამავე დროს ხატვითა და ბოტანიკით იყო გატაცებული. პატარა ერვინისათვის მამა იყო მეგობარი, მასწავლებელი და დაუღალავი მოსაუბრე, „უმაღლესი სააპელაციო ინსტანცია ყველა საკითხში“, რაც კი მოზარდს აინტერესებდა.

თერთმეტი წლამდე შროდინგერი განათლებას კერძო მასწავლებელთან ღებულობდა, შემდეგ კი — გიმნაზიაში, სადაც ბერძნულ და ლათინურ ენებს მეტი ყურადღება ეთმობოდა, ვიდრე ზუსტ მეცნიერებებს. იგი ყველა საგანს ერთნაირად კარგად სწავლობდა. „მიყვარდა მათემატიკა და ფიზიკა, მაგრამ ასევე ძველი გრამატიკების მკაცრი ლოგიკა, მხოლოდ ვერ ვიტანდი მეორეხარისხოვანი თარიღებისა და ფაქტების დამახსოვრებას. მიყვარდა გერმანელი პოეტები, განსაკუთრებით დრამატურგები, მაგრამ ასევე ვერ ვიტანდი მათი თხზულებების პედანტურ გარჩევებს,“ — იგონებს იგი ავტობიოგრაფიაში.

1906-1910 წლებში ვენის უნივერსიტეტში თეორიული ფიზიკის დაუფლებისას ლუდვიგ ბოლცმანის მეცნიერული მემკვიდრის, ფრიდრიხ ჰაზენიორლის (*Friedrich Hasenöhl*) ლექციებმა თავისი სიღრმითა და დახვეწილობით შროდინგერზე წარუშლელი შთაბეჭდილება მოახდინა. როგორც მან ნობელის პრემიით დაჯილდოებისას ნაკითხულ ლექციაში აღნიშნა — ჰაზენიორლი რომ ცოცხალი ყოფილიყო (ორმოცი წლისა იგი პირველ მსოფლიო ომში დაიღუპა), შროდინგერის ადგილას სწორედ მისი მასწავლებელი შეიძლება მდგარიყო.

მიუხედავად თეორიული ფიზიკაში მიღებული განათლებისა, მეცნიერული კარიერა შროდინგერმა ექსპერიმენტული ფიზიკის ინსტიტუტში, ასისტენტად დაიწყო. იგი თვლიდა, რომ ეს მისთვის, როგორც თეორეტიკოს-ფიზიკოსისათვის სასარგებლო გამოცდილება იყო — სწორედ აქ გაიგო, „რას ნიშნავს [ფიზიკური სიდიდის] გაზომვა“.

პირველმა მსოფლიო ომმა მისი სამეცნიერო მუშაობა დროებით შეაჩერა. ომის შემდეგ იგი გერმანიის სხვადასხვა უნივერსიტეტებში მუშაობდა. 1921 წელს კი გახდა ციურიხის უნივერსიტეტის პროფესორი. აქ მას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა ცნობილ მათემატიკოს ჰერმან ვეილთან (*Hermann Weyl*) და ასევე ცნობილ ფიზიკოს პეტერ დებაისთან (*Peter Debye*). სამეცნიერო-შემოქმედებითი ატმოსფერო მისთვის მეტად ნაყოფიერი გამოდგა: ამ პერიოდში შექმნა შროდინგერმა „ტალღური მექანიკა“, რომლის ცენტრალურ ნაწილს წარმოადგენს ე.წ. ტალღური განტოლება, რომელიც ცნობილია, როგორც „შროდინგერის განტოლება“. ამ განტოლებას ისეთივე ფუნდამენტური

ავტორის შესახებ

როლი აქვს მიკროსამყაროს – ატომის და ელემენტარული ნაწილაკების – არარელატივისტურ კვანტურ მექანიკაში, როგორც ნიუტონის მექანიკის კანონებს, ვთქვათ, პლანეტარული სისტემებისათვის.

1926 წელს „*Annalen der Physik*“-ში გამოქვეყნებული სტატიების სერია, რომელიც ოთხი ნაშრომისაგან შედგება, მეოცე საუკუნის ერთ-ერთი უდიდესი მეცნიერული მიღწევაა. შრომათა ამ სერიისათვის, რომელმაც საბოლოოდ ჩამოაყალიბა მიკროსამყაროს ფიზიკა-კვანტური მექანიკა და გადამწყვეტი გავლენა მოახდინა კვანტური მექანიკის შემდგომ განვითარებაზე, 1933 წელს შროდინგერს, ბრიტანელ ფიზიკოს პოლ დირაკთან ერთად (*Paul Dirac*), ნობელის პრემიის მიენიჭა.

1939 წლიდან შროდინგერი 17 წლის განმავლობაში დუბლინში, დე ვალერას (*E. de Valera*; ცნობილი მათემატიკოსი და პოლიტიკური მოღვაწე, ირლანდიის პრემიერ-მინისტრი.) მიერ ახლად დაარსებულ „პერსპექტიულ კვლევათა ინსტიტუტის“ თეორიული ფიზიკის განყოფილებას ხელმძღვანელობდა. ამ პერიოდში, 1944 წელს, შექმნა თავისი ყველაზე ცნობილი სამეცნიერო-პოპულარული ნაშრომი „რა არის სიცოცხლე“, რომლის მნიშვნელობა შორს გასცდა ავტორის ჩანაფიქრს, პოპულარული ენით გადმოეცა თანამედროვე ფიზიკოსის თვალსაზრისი ცოცხალი ორგანიზმისა და მასში მიმდინარე პროცესების შესახებ და უდიდესი გავლენა მოახდინა XX საუკუნეში მიკრობიოლოგიის განვითარებაზე. სხვა საინტერესო იდეებთან ერთად მასში პირველადაა მოცემული კომპლექსური მოლეკულის კონცეფცია, რომელიც ცოცხალი ორგანიზმის გენეტიკური კოდის მატარებელია და განაპირობებს მის გენეტიკურ მდგრადობას. ჯეიმს უოტსონი (*James D. Watson*) და ფრენსის კრიკი (*Francis Crick*), რომლებმაც დნმ-ის ორმაგი სპირალის აღმოჩენისთვის ნობელის პრემია მიიღეს, ხასგასმით აღნიშნავენ ამ წიგნის მნიშვნელობას. უოტსონი თავის მემუარებში წერს, რომ 1946 წელს, „რა არის სიცოცხლე?“ წაკითხვის შემდეგ დაინტერესდა იგი გენეტიკით და თავი დაანება ორნითოლოგიას. თავის ავტობიოგრაფიულ წიგნში კრიკიც აღნიშნავს, რაოდენ მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია მასზე შროდინგერის სპეკულაციებმა გენეტიკური ინფორმაციის მოლეკულებში შენახვის შესაძლებლობის შესახებ.

1956 წელს ერვინ შროდინგერი დაბრუნდა ვენაში, როგორც ვენის უნივერსიტეტის საპატიო პროფესორი.

შროდინგერი მის ეპოქაში მოღვაწე უდიდესი ფიზიკოსებისგანაც გამორჩეულია ინტელექტუალური მრავალმხრივობით, ფართო განათლებითა და წერის დახვეწილი ლიტერატურული სტილით. მან მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა მეცნიერების სხვადასხვა დარგებისა და ფილოსოფიური აზრის განვითარებაში. 1954 წელს დაწერილი „ბუნება და ძველი ბერძნები“, ანტიკური ბერძნული მეცნიერებისა და ფილოსოფიის ორიგინალური ანალიზია, ხოლო 1961 წელს გამოქვეყნებული ბოლო წიგნი „ჩემი თვალსაზრისი სამყაროზე“ საინტერესოდ ხსნის მისი მსოფლმხედველობის მეტაფიზიკურ საფუძვლებს. იგი ავტორია აგრეთვე გერმანულ და ინგლისურ ენებზე დაწერილ ლექსების და ინგლისური ლირიკის თარგმანებისა.

რა არის სიცოცხლე?

ცოცხალი უჯრედის ფიზიკური ასპექტი

შესავალი

მიჩნეულია, რომ მეცნიერს უნდა გააჩნდეს სრული და ამომწურავი ცოდნა უშუალოდ გარკვეული საგნებში და, შესაბამისად, როგორც წესი, ითვლება, რომ მან არ უნდა წეროს იმ თემებზე, რომლის მცოდნეც არ არის. ეს განიხილება როგორც *noblesse oblige* (მდგომარეობა გვავალდებულებს). ჩვენი მიზნებიდან გამომდინარე, თავს ნებას მივცემ, უარი ვთქვა ამ განსაკუთრებულ მდგომარეობაზე, თუკი ასეთი რამ არსებობს, გავთავისუფლდე მისგან გამომდინარე ვალდებულებებისაგან. თავს ასე ვიმართლებ:

ჩვენი წინაპრებისაგან მემკვიდრეობით გადმოგვცა ერთიანი, ყოვლისმომცველი ცოდნის დაუფლების დაუოკებელი წყურვილი. უმაღლესი სასწავლო დაწესებულებების თვით სახელწოდებაც კი გვახსენებს, რომ ანტიკური დროიდან მოყოლებული, მრავალი საუკუნის მანძილზე მხოლოდ უნივერსალური მიდგომაა ერთადერთი, რაც სრული აღიარებით სარგებლობს. მაგრამ ბოლო ასწელზე მეტი ხნის განმავლობაში ცოდნის მრავალფეროვანი დარგების წარმოშობამ და მათმა გაფართოება-გარღმავებამ უცნაური დილემის წინაშე დაგვადგინა. ჩვენ ნათლად ვგრძნობთ, რომ მხოლოდ ახლა ვინყებთ სარწმუნო მასალის მოპოვებას, რომელიც ერთ

მთლიანობად შეკრავს მთელ არსებულ ცოდნას, მაგრამ, მეორე მხრივ, ცალკეული ადამიანის გონებისათვის თითქმის შეუძლებელი ხდება მთელი ამ ცოდნიდან სრულყოფილად იმაზე მეტის დაუფლება, ვიდრე მისი მცირე სპეციალიზებული ნაწილია.

მე ვერ ვხედავ ამ დილემიდან რაიმე სხვა გამოსავალს (სამუდამოდ რომ არ ავცდეთ ჭეშმარიტ მიზანს), იმის გარდა, რომ რომელიმე ჩვენგანმა, ბოლოს და ბოლოს, უნდა გაბედოს და ხელი მოჰკიდოს ფაქტებისა და თეორიების სინთეზს, — ზოგი მათგანის არა პირდაპირი და არასრული ცოდნის მიუხედავად და საკუთარი თავის სულელურ მდგომარეობაში ჩაგდების რისკის ფასადაც კი.

საკმარისია თავის მართლება.

ენასთან დაკავშირებული სირთულეებიც უნდა ვახსენო. მშობლიური ენა კარგად მორგებული სამოსია და ადამიანი ვერასოდეს იგრძნობს თავს თავისუფლად, როცა არ შეუძლია მშობლიურით ისარგებლოს და იძულებულია ის სხვა ენით ჩაანაცვლოს. ამიტომ მადლობას ვუხდით დ-რ ინქსტერს (თრინიტი კოლეჯი, დუბლინი), დ-რ პადრეიგ ბრაუნს (წმ. პატრიკის კოლეჯი, მეინუთი) და, თუმცა ბოლოს, მაგრამ ასეთივე მადლიერებით მოვიხსენიებ ბ-ნ ს. ქ. რობერტსს. მათ დიდი ძალ-

ისხმევა დასჭირდათ ჩემთვის ახალი სამოსის მოსარგებად, და კიდევ უფრო მეტი — ჩემი ახირების გამო, რადგან ზოგჯერ არ მსურდა დამეთმო ზოგი რამ ჩემი მშობლიური „ორიგინალური“, სტილიდან; თუკი მისგან რაიმე მაინც გადაურჩა ჩემი მეგობრების მცდელობას, ეს ჩემი ბრალია და არა მათი.

მრავალრიცხოვანი პარაგრაფების ქვე-სათაურები თავდაპირველად ჩაფიქრებული იყო ფურცლის კიდეზე მისანერ შენიშვნებად, ყოველი თავის ტექსტი კი ერთი მთლიანობაა და წაკითხული უნდა იქნას თავიდან ბოლომდე *in continuo*.

ე. შ.

დუბლინი,

სექტემბერი, 1944 წ.

არაფერია ისეთი, რაზედაც თავისუფალი ადამიანი უფრო ნაკლებს ფიქრობს, ვიდრე სიკვდილი: მისი სიზრძნეურობა — იფიქროს არა სიკვდილზე, არამედ სიწოწხლეზე¹
სპინოზა

თავი პირველი

კლასიკური ფიზიკოსის მიდგომა საკითხისადმი

ვაზროვნებ, ესე იგი ვარსებობ²
დეკარტე

1.1. გამოკვლევის ზოგადი ხასიათი და მიზანი — ეს პატარა წიგნი შეიქმნა ფიზიკოს-თეორეტიკოსის მიეროთხასკაციანი აუდიტორიის წინაშე წაკითხული საჯარო ლექციების კურსიდან, რომელიც, დასაწყისშივე გაფრთხილების მიუხედავად, რომ საგანი რთული იყო და ლექციებსაც პოპულარულს ვერ უწოდებდი, თუმცა კი ფიზიკოსის ყველაზე შემაშინებელი იარაღი — მათემატიკური დედუქცია ნაკლებად იქნებოდა გამოყენებული, მნიშვნელოვნად არ შეთხელებულა. ამის მიზეზი საგნის სიმარტივე როდი გახლდათ, რაც საშუალებას იძლევა მისი მათემატიკის გარეშე ახსნისა, არამედ უფრო ის, რომ მათემატი-

კური ენით მისი ახსნა ბევრად უფრო რთული აღმოჩნდა. კიდევ ერთი თავისებურება, რომელმაც მაინც ხელი შეუწყო მოჩვენებითი პოპულარობის შთაბეჭდილების შექმნას, იყო ლექტორის განზრახვა, რომ როგორც ფიზიკოსის, ისე ბიოლოგისთვის ნათელი გაეხადა ის ფუნდამენტური საკითხები, რომლებიც ბიოლოგიასა და ფიზიკას შორისაა გამოკიდებული.

ფაქტობრივად, მიუხედავად აქ შემავალ საკითხთა სიმრავლისა, მთელი ეს წამოწყება მიზნად ისახავს გადმოსცეს მხოლოდ ერთი აზრი — ერთი მცირე კომენტარი დიდ და მნიშვნელოვან საკითხზე. გზას რომ არ ავც-

დეთ, კარგი იქნება წინასწარ ძალიან მოკლედ მოვხაზოთ გეგმა.

საკითხი, რომელიც არის დიდი, მნიშვნელოვანი და ფართო განხილვა საჭიროებს, არის შემდეგი:

როგორ შეიძლება ფიზიკისა და ქიმიის მიერ აიხსნას დროსა და სივრცეში მიმდინარე მოვლენები, რომელთაც ადგილი აქვთ ცოცხალი ორგანიზმის ფარგლებში?

წინასწარი პასუხი, რომლის დადგენასა და ახსნას შეეცდება ეს პატარა წიგნი, შეიძლება მოკლედ ასე ჩამოვყალიბოთ: დღევანდელი ფიზიკისა და ქიმიის აშკარა უუნარობა ახსნას ასეთი მოვლენები, სულაც არ იძლევა დაეჭვების საბაბს, რომ ამ მეცნიერებებს შეუძლია ახსნას ეს მოვლენები.

1.2. სტატისტიკური ფიზიკა. ფუნდამენტური განსხვავება სტრუქტურაში — ზემოთ გამოთქმული შენიშვნა მარტო იმის იმედს რომ აღვივებდეს, რომ რაც წარსულში ვერ იქნა მიღწეული, აუცილებლად მიიღწევა მომავალში, მაშინ მისი აზრი მეტად ტრივიალური იქნებოდა. მაგრამ მისი მნიშვნელობა გაცილებით უფრო პოზიტიურია; კერძოდ, ის მიგვანიშნებს, რომ დღემდე არსებული ჩამორჩენის მიზეზი სრულად არის გააზრებული.

ბოლო ოცდაათი ან ორმოცი წლის განმავლობაში ბიოლოგების, განსაკუთრებით კი გენეტიკოსების მიერ ჩატარებული კარგად გააზრებული მუშაობის წყალობით დღეს ისეთ დონეზე არის საკმაოდ ბევრია რამ, ცნობილი ორგანიზმების რეალური მატერიალური სტრუქტურისა და მათი ფუნქციონირების შესახებ, რომ ზუსტად შეგვიძლია ვთქვათ,

რატომ ვერ მოახერხა დღევანდელმა ფიზიკამ და ქიმიამ ცოცხალ ორგანიზმში დროსა და სივრცეში მიმდინარე მოვლენების ახსნა.

ატომთა წყობა ორგანიზმის სასიცოცხლო ნაწილებში და მათი ურთიერთქმედება ძირეულად განსხვავდება ატომთა ყველა იმ წყობისაგან, რომლებთანაც ფიზიკოსებსა და ქიმიკოსებს დღევანდლამდე ჰქონიათ საქმე ექსპერიმენტულ თუ თეორიულ კვლევებში. თუმცა, ეს განსხვავება, რომელსაც მე ძირეული ვუნოდე, ისეთი ტიპისაა, რომ ვინმეს იგი შეიძლება უმნიშვნელოდ მოეჩვენოს, მაგრამ მხოლოდ არა ფიზიკოსს, რომელიც სრულიად გამსჭვალულია შეგნებით, რომ ფიზიკისა და ქიმიის კანონები ერთიანად სტატისტიკურია³. ვინაიდან სწორედ სტატისტიკურ თვალსაზრისთან არის დაკავშირებული ის ფაქტი, რომ ცოცხალი ორგანიზმების სასიცოცხლო ნაწილების სტრუქტურა სავსებით განსხვავდება მატერიის იმ ნებისმიერი ნაწილის სტრუქტურისგან, რომელთანაც ჩვენ, ფიზიკოსებს ოდესმე გვექონია საქმე ლაბორატორიებში ან რომლის შესახებაც გვიფიქრია სანერ მაგიდასთან⁴. თითქმის წარმოუდგენელია, როგორ შეიძლება ასეთი გზით აღმოჩენილი კანონებისა და კანონზომიერებების მისადაგება ისეთი სისტემების ქცევაზე, რომლებსაც არ გააჩნიათ ამ კანონებისა და კანონზომიერებების საყრდენი შესაბამისი სტრუქტურა.

არ უნდა ველოდეთ, რომ ფიზიკოსის გარდა ვინმე შეძლებს მიხედეს, რომ აღარა ვთქვათ, სწორად შეაფასოს, იმ განსხვავების მნიშვნელობა „სტატისტიკურ სტრუქტურაში“, ასეთი აბსტრაქტული ტერმინებით რომ გადმოვეცი. ამ მტკიცებას რომ კონკრეტუ-

ლობა შევძინო, ნება მომეცით წინასწარ ვთქვა ის, რაც მოგვიანებით ბევრად უფრო დეტალურად იქნება ახსნილი; კერძოდ, შემდეგი: ცოცხალი უჯრედის ყველაზე მნიშვნელოვან ნაწილს — ქრომოსომას შეიძლება მართებულად ეწოდოს აპერიოდული კრისტალი. დღევანდლამდე ფიზიკას საქმე ჰქონდა მხოლოდ პერიოდულ კრისტალებთან. მოკრძალებული ფიზიკოსის გონებისთვის ასეთი კრისტალები მეტად საინტერესო და რთული ობიექტებია; ისინი ქმნიან მატერიის ყველაზე მიმზიდველ და რთულ სტრუქტურებს, რომლებითაც უსულო ბუნება აკვირვებს მის გონებას. თუმცა, აპერიოდულ კრისტალთან შედარებით მათი სტრუქტურა ბევრად უფრო მარტივი და უინტერესოა. განსხვავება აქ ისეთივეა, როგორც ერთი და იმავე ნახატის რეგულარული მრავალჯერადი გამეორებით შექმნილ ჩვეულებრივ შპალერსა და მხატვრული ქარგვის ნიმუშს, მაგალითად, რაფაელის გობელენს შორის, რომელშიც არ არის მოსაწყენი გამეორებები და რომელიც გამოირჩევა დიდი ხელოვანის გააზრებული, ლოგიკურად თანმიმდევრული, შინაარსიანი დიზაინით.

ვუნოდე რა პერიოდულ კრისტალს ერთ-ერთი ყველაზე რთული საკვლევი ობიექტი, მე ვიგულისხმე წმინდა ფიზიკოსი. ორგანული ქიმია უფრო რთული მოლეკულების კვლევის შედეგად უთუოდ გაცილებით მეტად მიუახლოვდა იმ „აპერიოდულ კრისტალს“, რომელიც, ჩემი გაგებით, წარმოადგენს სიცოცხლის მატარებელ მატერიას. ამიტომ არ არის გასაკვირი, რომ ორგანული ქიმიის სპეციალისტს უკვე დიდი და მნიშვნელოვანი წვლილი აქვს შეტანილი სიცოცხლის პრობლემის შესწავლაში, მაშინ როდესაც ფიზიკოსს ჯერ თითქმის არაფერი გაუკეთებია.

1.3. მიამიტი ფიზიკოსის მიდგომა საკითხისადმი — მას შემდეგ, რაც ამგვარად, ძალიან მოკლედ მოვნიშნეთ ძირითადი იდეა ან ჩარჩოები ჩვენი კვლევისა, ნება მომეცით მოგახსენოთ რა კუთხით შევუდგებით პრობლემის დაძლევას.

ჯერ იმის ჩამოყალიბებას გთავაზობთ, რასაც თქვენ შეიძლება უწოდოთ „მიამიტი ფიზიკოსის წარმოდგენები ორგანიზმების შესახებ“ ანუ წარმოდგენები, რომლებიც შეიძლება გაჩნდეს იმ ფიზიკოსის გონებაში, ვინც ფიზიკის, განსაკუთრებით კი ამ მეცნიერების სტატისტიკური საფუძვლების, შესწავლის შემდეგ იწყებს ფიქრს ორგანიზმებზე, მათ ქცევასა და ფუნქციონირებაზე და კეთილსინდისიერად ეკითხება საკუთარ თავს, ხომ არ შეუძლია მიღებული ცოდნის საფუძველზე, — მისი შედარებით მარტივი, გულუბრყვილო და მოკრძალებული ცოდნის თვალსაწიერიდან რაიმე არსებითი წვლილი შეიტანოს ამ საკითხის შესწავლაში.

როგორც ირკვევა, შეუძლია. შემდეგინაბიჯი უნდა იყოს მისი თეორიული ვარაუდების შედარება ბიოლოგიურ ფაქტებთან. აღმოჩნდება, რომ თუმცა მთლიანობაში მისი იდეები საკმაოდ გონივრულია, საჭიროებს მნიშვნელოვან სრულყოფას. ამგვარად, ჩვენ ნელ-ნელა ვუახლოვდებით სწორ თვალსაზრისს ანუ, უფრო მოკრძალებით რომ ვთქვათ, იმას, რასაც მე ვთვლი სწორ თვალსაზრისად.

და იმის მიუხედავად, რომ მე შეიძლება მართალი ვიყო, მაინც არა ვარ დარწმუნებული, რომ ჩემი მიდგომა მართლაც საუკეთესო და უმარტივესია. მაგრამ, მოკლედ რომ ვთქვათ, ეს ჩემი მიდგომაა. მე თვითონ გახლდით „მიამიტი ფიზიკოსი“; და ვერ შევძელი მე-

პოვნა დასახული მიზნისაკენ მიმავალი სხვა, უკეთესი და უფრო ნათელი გზა, გარდა ჩემი მიხვეულობისა-მოხვეულობისა.

1.4. რატომ არის ატომები ესოდენ მცირე ზომის? — „მომავალი ფიზიკოსის თვალსაზრისით“ გადმოსაცემად კარგი იქნება, თუ მას დავინწყებთ უცნაური, თითქმის აბსურდული, შეკითხვით: რატომ არის ატომები ასე მცირე ზომის? დავინწყით იმით, რომ ისინი მართლაც ძალიან პატარები არიან. მატერიის ყოველი პატარა ნაწილი, რომელთანაც გვიხდება შეხება ყოველდღიურ ცხოვრებაში, შეიცავს ატომების უზარმაზარ რაოდენობას. მრავალი მაგალითი იქნა მოყვანილი, ეს ფაქტი გასაგები რომ გამხდარიყო აუდიტორიისთვის, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ ყოფილა უფრო შთაბეჭდილი, ვიდრე ლორდ კელვინის მაგალითი: წარმოიდგინეთ, რომ თქვენ მონიშნეთ მოლეკულები წყლიან ჭიქაში, შემდეგ ჩაასხით ჭიქის შიგთავსი ოკეანეში და კარგად მოურიეთ, რომ მონიშნული მოლეკულები თანაბრად განაწილდეს „შვიდ ზღვაში“-მთელ ოკეანეში. თუ ამის შემდეგ აიღებთ ერთ ჭიქა წყალს ოკეანის ნებისმიერი ადგილიდან, მასში აღმოაჩენთ დაახლოებით ასამდე თქვენს მიერ მონიშნულ მოლეკულას.⁵

ატომების ფაქტიური ზომები⁶ მოთავსებულია ყვითელი სინათლის ტალღის სიგრძის 1/5000-სა და 1/2000-ს შორის. ეს შედარება მნიშვნელოვანია, ვინაიდან ტალღის სიგრძე საორიენტაციოდ მიუთითებს ნივთიერების იმ უმცირესი ნაწილაკის განზომილებებს, რომლის გარჩევაც ჯერ კიდევ შეუძლებელია მიკროსკოპში. აქედან გამომდინარეობს, რომ ასეთი ყოველი ნაწილაკი შეიცავს ათასობით მილიონ ატომს.

და მაინც, რატომ არის ატომი ასე მცირე ზომის?

ნათელია, რომ ეს კითხვა პრობლემის არსს გვერდს უვლის, რადგან საკითხი ატომების ზომას როდი ეხება. იგი ეხება ორგანიზმების ზომას, უფრო ზუსტად, ჩვენი საკუთარი სხეულის ზომას. მართლაც, ატომი მცირეა, როდესაც ხდება მისი შედარება სიგრძის საყოველთაოდ მიღებულ ერთეულთან, იარდთან ან მეტრთან. ატომურ ფიზიკაში ერთეულად მიღებულია ე.წ. ანგსტრემი (*Ångström*, შემოკლებით *Å*), რომელიც წარმოადგენს მეტრის 1/1010 ნაწილს, ანუ ათწილადური აღნიშვნით მეტრის 0,0000000001 ნაწილს. ატომის დიამეტრი მერყეობს 1 და 2 *Å*-ს შორის. სიგრძის საყოველთაოდ მიღებული ერთეულები (რომლებთან მიმართებაში ატომი ასე მცირედ გამოიყურება) მჭიდროდაა დაკავშირებული ჩვენი სხეულის ზომებთან. არსებობს გადმოცემა ინგლისის მეფის ხუმრობაზე: როდესაც მრჩეველებმა ჰკითხეს, როგორი საზომი ერთეული უნდა შემოეღოთ, მეფემ ხელი გაშალა და უპასუხა: „გაზომეთ მანძილი ჩემი მკერდიდან თითის წვერებამდე და ეს საკმარისი იქნება“. შეეფერება თუ არა სინამდვილეს, ეს ისტორია ჩვენთვის მაინც მნიშვნელოვანია. მეფემ, ბუნებრივია, მიუთითა თავისი საკუთარი სხეულის თანაზომად სიგრძეზე, იცოდა რა, რომ ნებისმიერი სხვა ზომა მოუხერხებელი იქნებოდა. ანგსტრემის ერთეულისადმი მთელი თავისი მიკერძოების მიუხედავად, ფიზიკოსს ურჩევნია თქვას, რომ მისი ახალი კოსტიუმის შესაკერად საჭირო იქნება ექვსნახევარი იარდი ტვიდი, და არა სამოცდახუთი ათასი მილიონი ანგსტრემი ტვიდი.

ამგვარად, დადგინდა, რომ ჩვენი შეკითხვა სინამდვილეში ეხება ორი სიგრძის — ჩვენი სხეულისა და ატომის — ფარდობას, ატომის დამოუკიდებელი არსებობის უდავო პრიორიტეტის გათვალისწინებით. სინამდვილეში კითხვა ასე დაისმის: რატომ უნდა იყოს ჩვენი სხეული ასე დიდი ატომთან შედარებით?

მე შემიძლია წარმოვიდგინო, რომ მრავალი გამჭრიახი გონების სტუდენტი — ფიზიკოსი ან ქიმიკოსი — სინანულს გამოთქვამს იმ ფაქტის გამო, რომ ნებისმიერი გრძნობის ორგანო, რომელიც შეადგენს ჩვენი სხეულის მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვან ნაწილს და, აქედან გამომდინარე, (აღნიშნული თანაფარდობის სიდიდის გათვალისწინებით) თვითონაც შედგება ურიცხვი ატომისაგან, იმდენად დიდი ზომისაა, რომ ერთეული ატომი მასზე გავლენას ვერ მოახდენს. ჩვენ არ გვესმის, ვერ ვხედავთ და ვერ ვგრძნობთ ერთეულ ატომებს. ჩვენი ჰიპოთეზები ატომთა შესახებ ძლიერ განსხვავდება იმ ინფორმაციისგან, ჩვენივე დიდი ზომის გრძნობის ორგანოები უშუალოდ რომ გვანვდიან და ამიტომ მათი სისწორის შემოწმება პირდაპირი გზით შეუძლებელია.

ნუთუ ეს ასე უნდა იყოს? არსებობს თუ არა ამის შინაგანი მიზეზი? შეგვიძლია კი, გავარკვიოთ ასეთი ვითარების სათავე, მისი საყრდენი ამოსავალი პრინციპი, იმისათვის, რომ გავიგოთ და დავრწმუნდეთ, რატომ სხვა არაფერია თავსებადი ბუნების სწორედ ამ კანონებთან?

ამჟამად ეს არის პრობლემა, რომლის ბოლომდე ნათელყოფა ფიზიკოსს ძალუძს. პასუხი ყველა ამ კითხვაზე დადებითია.

1.5. ორგანიზმის ქმედება ემორჩილება ზუსტ ფიზიკურ კანონებს — ასე რომ არ ყოფილიყო, ჩვენ რომ ისეთი მგრძნობიარე ორგანიზმები ვყოფილიყავით, რომ ერთეულ ატომს ან თუნდაც ატომთა მცირე რაოდენობას საგრძნობი გავლენა ჩვენს გრძნობებზე — ღმერთო, რას დაემსგავსებოდა ჩვენი სიცოცხლე! ხაზგასმით აღვნიშნოთ ერთი მომენტი: ასეთი ორგანიზმი ვერ შეძლებდა დალაგებული აზრის განვითარებას, აზრისას რომელიც გაივლიდა რა მთელ რიგ ადრეულ სტადიებს, სხვა მრავალ იდეასთან ერთად, საბოლოო ჯამში, დასრულდებოდა ატომის შესახებ წარმოდგენის შექმნით.

თუმცა ჩვენ ვირჩევთ ამ ერთ საკითხს, შემდგომი მსჯელობა, ტვინისა და გრძნობათა ორგანოების გარდა, არსებითად შეეხება სხვა ორგანოთა ფუნქციონირებასაც. მიუხედავად ამისა, ჩვენი ძირითადი ინტერესის ერთადერთი საგანია ის, რომ ჩვენ ვგრძნობთ, ვფიქრობთ და შევიცნობთ. ფიზიოლოგიური პროცესისთვის, რომელიც პასუხისმგებელია აზროვნებასა და შეგრძნებაზე, ყველა სხვა დანარჩენი ფუნქციონალური ორგანო ასრულებს დამხმარე როლს, ადამიანის თვალსაზრისით მაინც, რომ არაფერი ვთქვათ წმინდა ობიექტური ბიოლოგიის თვალსაზრისზე. უფრო მეტიც, ჩვენს ამოცანას საგრძნობლად გაამარტივებს გამოსაკვლევად ისეთი პროცესის შერჩევა, რომელსაც თან ახლავს სუბიექტური მოვლენები, თუმცა ჩვენ კარგად არა გვაქვს გაცნობიერებული ამ მჭიდრო პარალელიზმის ჭეშმარიტი ბუნება. ჩემი თვალთახედვით, ის ნამდვილად იმყოფება საბუნებისმეტყველო მეცნიერების ფარგლებს მიღმა და, შესაძლოა, მთლიანობაში ადამიანური გაგების მიღმაც კი.

ასე რომ, ჩვენ წინაშეა შემდეგი საკითხი: რატომ არის, რომ ისეთი ორგანო, როგორიცაა ჩვენი ტვინი მასთან დაკავშირებული სენსორული სისტემითურთ, უცილობლად უნდა შედგებოდეს ატომთა უთვალავი რაოდენობისგან, რათა მისი ფიზიკურად ცვალებადი მდგომარეობა მჭიდრო და არსებით შესაბამისობაში იყოს მაღალგანვითარებულ აზროვნებასთან? რის საფუძველზეა ზემოხსენებული ორგანოს ეს უკანასკნელი ამოცანა შეუთავსებელი შემდეგ დაშვებასთან: ეს ორგანო მთლიანად ან მისი ზოგიერთი გარემოსთან უშუალოდ ურთიერთქმედი პერიფერიული ნაწილი, საკმარისად დახვეწილი და მგრძნობიარე მექანიზმია, რათა რეაგირება მოახდინოს და დააფიქსიროს გარედან ერთეული ატომის ზემოქმედება?

ამის მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ: (1) — ის, რასაც ჩვენ ვუწოდებთ აზროვნებას, თვითონ არის ორგანიზებული რამ და (2) — იგი შეიძლება მიყენებულ იქნეს მხოლოდ მასალაზე, ანუ იმ შეგრძნებებსა ან გამოცდილებაზე, რომლებიც გარკვეული ხარისხით ემორჩილებიან კანონებს. აქედან გამომდინარეობს ორი შედეგი: პირველი, იმისთვის, რომ ფიზიკური ორგანიზაცია მჭიდრო შესაბამისობაში იყოს აზროვნებასთან (ისევე, როგორც ამას ადგილი აქვს ჩემს ტვინსა და აზროვნებას შორის), იგი უნდა წარმოადგენდეს ძალიან კარგად მოწესრიგებულ სისტემას და ეს ნიშნავს, რომ მის შიგნით მიმდინარე პროცესები უნდა ემორჩილებოდეს ფიზიკის მკაცრ კანონებს, სიზუსტის ძალიან მაღალი ხარისხით მაინც; მეორე, გარეშე სხეულების ფიზიკური ზემოქმედება აღნიშნულ ფიზიკურად მაღალორგანიზებულ სისტემაზე ცხა-

დად შეესაბამება შესაბამისი აზროვნების აღქმასა და შეგრძნებას, რომელსაც ფორმაში მოჰყავს თავისი მასალა, როგორც მე მას ვუწოდებ. ამიტომ, ჩვენი და სხვა სისტემების ფიზიკური ურთიერთქმედება, როგორც წესი, თვითონ უნდა ხასიათდებოდეს ფიზიკური წესრიგის გარკვეული ხარისხით, ანუ ისინიც სიზუსტის გარკვეული ხარისხით უნდა ემორჩილებოდნენ ფიზიკის მკაცრ კანონებს.

1.6. ფიზიკის კანონები ეყრდნობა ატომურ სტატისტიკას და ამიტომ მხოლოდ მიახლოებითია — რატომ არ უნდა შესრულდეს ყველაფერი ზემოთქმული ატომების მხოლოდ ზომიერი რაოდენობით შედგენილი ორგანიზმის შემთხვევაში, რომელიც მხოლოდ ერთი ან რამდენიმე ატომის ზემოქმედების მიმართაც უკვე მგრძნობიარეა?

როგორც ჩვენ ვიცით, ეს იმიტომ ხდება, რომ ყველა ატომი მუდმივად იმყოფება სრულიად უწესრიგო სითბური მოძრაობის მდგომარეობაში, რომელიც, ასე ვთქვათ, თავისთავად ხელს უშლის მათ მოწესრიგებულ ქცევას და არ იძლევა ატომთა მცირე რაოდენობას შორის მიმდინარე პროცესების აღრიცხვის საშუალებას რაიმე ცნობილი კანონის შესაბამისად. სტატისტიკური კანონები მხოლოდ ატომთა ძალიან დიდი რაოდენობის ურთიერთქმედების შემთხვევაში იწყებს მოქმედებას და აკონტროლებს მათი ერთობლიობის ქცევას სიზუსტით, რომელიც იზრდება პროცესში ჩართული ატომების რაოდენობის ზრდასთან ერთად. სწორედ ასეთი გზით იძენს მოვლენები ნამდვილად სისტემატურ მახასიათებლებს. ფიზიკისა და ქიმიის ყველა კანონი, რომელიც მნიშვნელოვან როლს თამაშობს

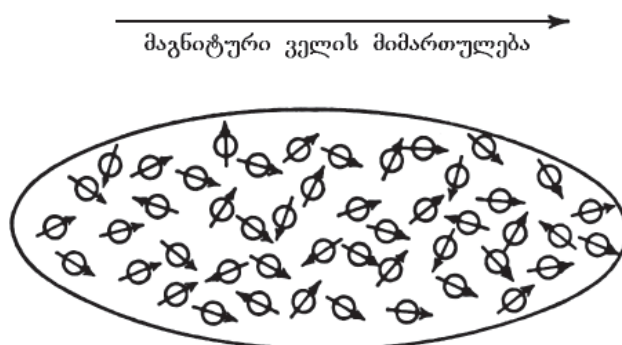
ორგანიზმების ცხოვრებაში სწორედ ასეთი, სტატისტიკური ხასიათისაა. ნებისმიერი სხვა ტიპის კანონზომიერება და სისტემურობა, რაც კი შეიძლება ვინმეს აზრად მოუვიდეს, მუდმივად ირლვევა და არაქმედითი ხდება ატომთა განუწყვეტელი სითბური მოძრაობის შედეგად.

1.7. მათი სიზუსტე დამყარებულია ურთიერთქმედ ატომთა დიდ რიცხვზე; პირველი მაგალითი (პარამაგნეტიზმი) – ნება მომეცით, მოვახდინო ამის ილუსტრირება ათასიდან მეტ-ნაკლებად შემთხვევით აღებული რამდენიმე მაგალითით. შესაძლოა, ეს მაგალითები არც ისე საუკეთესოა, ახალბედა მკითხველის ყურადღების, რომელიც პირველად ეცნობა თანამედროვე ფიზიკისა და ქიმიის ისეთსავე ფუნდამენტურ კანონებს, როგორიცაა ბიოლოგიაში ის ფაქტი, რომ ორგანიზმები შედგებიან უჯრედებისგან, ან როგორც ნიუტონის კანონი — ასტრონომიაში, ან თუნდაც, როგორც მთელი რიცხვთა მიმდევრობა: 1, 2, 3, 4, 5, . . . — მათემატიკაში. ახალბედას არ უნდა ეგონოს, რომ შემდეგი რამდენიმე გვერდის წაკითხვის

შემდეგ იგი სრულიად გაიგებს და შეაფასებს საკითხს, რომელიც დაკავშირებულია სახელგანთქმული ლუდვიგ ბოლცმანისა და უილარდ გიბსის სახელებთან და დამუშავებულია „სტატისტიკური თერმოდინამიკის“ სახელმძღვანელოებში.

თუ თქვენ შეავსებთ კვარცის წაგრძელებულ მილს ჟანგბადით და მოათავსებთ მას მაგნიტურ ველში, აღმოაჩენთ, რომ გაზი დამაგნიტდება. ეს გამოწვეულია იმ ფაქტით, რომ ჟანგბადის თითოეული მოლეკულა წარმოადგენს პატარა მაგნიტს და, კომპასის ისრის მსგავსად, ცდილობს დაიკავოს ველის პარალელური ორიენტაცია. მაგრამ არ უნდა იფიქროთ, რომ ყველა მათგანი დადგება პარალელურად. რადგან ველის ორჯერ გაძლიერების შემთხვევაში ჟანგბადის დამაგნიტებულობა ორჯერ გაიზრდება ჟანგბადი და ეს პროპორციულობა გრძელდება ველის დაძაბულობის ძალიან დიდ მნიშვნელობამდე — დამაგნიტება იზრდება მოდებული ველის პროპორციულად.

ეს წმინდა სტატისტიკური კანონის ნათელი მაგალითია. ველის მიერ გამოწვეული მოლეკულების ორიენტაციას მუდმივად ეწი-

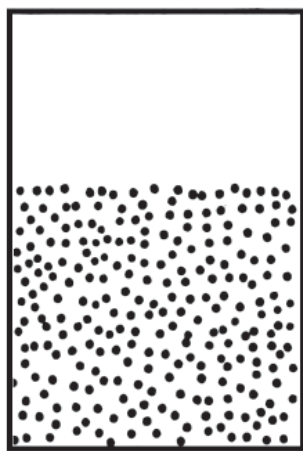
ნახ. 1. პარამაგნეტიზმი

ნააღმდეგება ატომთა სითბური მოძრაობა, რომელიც განაპირობებს შემთხვევით ორიენტაციას. ამ ორი ფაქტორის ერთობლივი მოქმედების ეფექტი ფაქტობრივად ვლინდება დიპოლის ღერძებსა და ველს შორის არსებული მახვილი კუთხეების მხოლოდ უმნიშვნელო უპირატესობაში ბლავგ კუთხეებთან შედარებით. მიუხედავად იმისა, რომ ცალკეული ატომები მუდმივად იცვლიან ორიენტაციას, ისინი საშუალოდ (მათი ძალიან დიდი რაოდენობის გამო) წარმოქმნიან ველის მიმართულებით ორიენტაციის მუდმივ მცირე უპირატესობას, რომელიც ველის დაძაბულობის პროპორციულია. ეს ორიგინალური ახსნა ეკუთვნის ფრანგ ფიზიკოსს პ. ლანჟევს. იგი შეიძლება შემოწმდეს შემდეგნაირად: თუ შემჩნეული სუსტი დამაგნიტება მართლაც კონკურენტული ტენდენციების შედეგია, სახელდობრ, ერთი მხრივ, მაგნიტური ველისა, რომლის მიზანია ყველა მოლეკულა თავისი მიმართულების პარალელური გახადოს, და, მეორე მხრივ, სითბური მოძრაობისა, რომელიც ისწრაფვის შემთხვევითი ორიენტაციისკენ, მაშინ შესაძლებელი უნდა იყოს დამაგნიტების გაძლიერება სითბური მოძრაობის შესუსტების გზით, ანუ ტემპერატურის დაწევით და არა მაგნიტური ველის გაძლიერებით. ეს დადასტურდა ექსპერიმენტით, რომელიც მიუთითებს უკუპროპორციულ დამოკიდებულებაზე დამაგნიტებასა და აბსოლუტურ ტემპერატურას შორის, რაც რაოდენობრივად ეთანხმება თეორიას (კიურის კანონი). თანამედროვე მონაცემების მიხედვით ტემპერატურის დაწევის გზით სითბური მოძრაობის ისეთ უმნიშვნელო სიდიდემდე შემცირების საშუალებას, რომ მაგ-

ნიტური ველის მაორიენტირებელი ტენდენცია სრულიად მუდგენდება და ინვეს „სრულ დამაგნიტებას“ არა, თითქმის სრულს მაინც. ამ შემთხვევაში აღარ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ველის ორჯერ გაძლიერება გააორმაგებს დამაგნიტებას, — ეს უკანასკნელი სულ უფრო და უფრო ნაკლებად გაიზრდება ველის გაძლიერებასთან ერთად და მიუახლოვდება მდგომარეობას, რომელსაც ეწოდება „გაჯერება“. ეს ვარაუდიც აგრეთვე რაოდენობრივად დადასტურდა ექსპერიმენტის გზით.

მაქცევით ყურადღება, რომ ასეთი ქცევა მთლიანად დამოკიდებულია იმ მოლეკულების დიდ რიცხვზე, რომელთა ურთიერთქმედების შედეგად ადგილი აქვს შესამჩნევ დამაგნიტებას. სხვაგვარად ეს უკანასკნელი სულაც არ იქნებოდა მუდმივი, არამედ ყოველწამიერი სწრაფი, არარეგულარული ფლუქტუაციებით დაგვიდასტურებდა სითბურ მოძრაობასა და მაგნიტურ ველს შორის არსებული კონკურენციის მონაცვლეობას.

1.8. მეორე მაგალითი (ბროუნის მოძრაობა, დიფუზია) — თუ თქვენ დახურული მინის ჭურჭლის ქვედა ნაწილს გაავსებთ ნისლით, რომელიც შედგება წყლის წვრილი წვეთებისაგან, შეამჩნევთ, რომ ნისლის ზედა საზღვარი ნელ-ნელა დაბლა დაეშვება გარკვეული სიჩქარით, რომელიც დამოკიდებულია ჰაერის სიბლანტეზე, წვეთების ზომასა და სიმკვრივეზე. მაგრამ, თუ თქვენ შეხედავთ ერთ-ერთ წვეთს მიკროსკოპში, შენიშნავთ, რომ ის განუწყვეტლივ კი არ ეშვება მუდმივი სიჩქარით, არამედ ასრულებს მეტად უნესრიგო მოძრაობას, ეგრეთ წოდებულ ბროუნის

ნახ. 2. ნისლის ზედა საზღვარი დაბლა იწევს გარკვეული სიჩქარით.

მოძრაობას, რომელიც მხოლოდ საშუალოდ შეესაბამება რეგულარულ დაშვებას.

თანაც ეს წვეთები არაა ატომები, მაგრამ ისინი საკმარისად მცირე და მსუბუქნი არიან იმისათვის, რომ გრძნობდნენ იმ ცალკეული მოლეკულების ზეგავლენას, რომლებიც მუდმივად ეჯახებიან მათ ზედაპირს. ასე რომ, წყლის წვეთებს განუწყვეტლივ ეჯახება მოლეკულები და ისინი მხოლოდ საშუალოდ ემორჩილებიან სიმძიმის ძალის ზემოქმედებას.

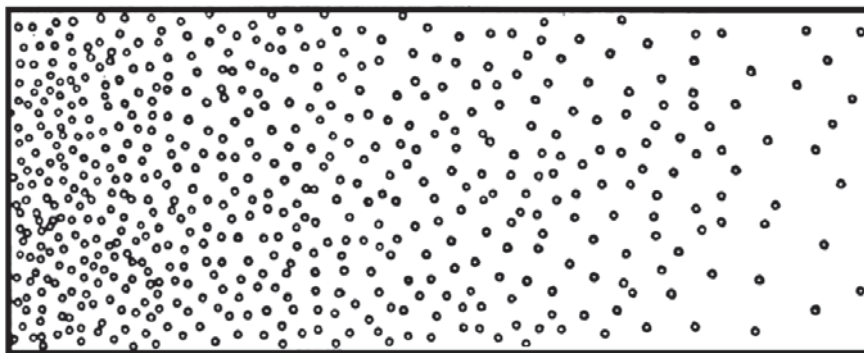
ეს მაგალითი გვიჩვენებს, რამდენად უცნაური და მოუწესრიგებელი შეგრძნებები შეიძლება გვექონოდა, ჩვენს გრძნობათა ორგანოებს მხოლოდ რამოდენიმე მოლეკულის ზემოქმედების აღქმა რომ შესძლებოდა. არსებობს ბაქტერიები და სხვა ძალიან მცირე ორგანიზმები, რომლებზეც ეს ფენომენი დიდ ზეგავლენას ახდენს. მათი მოძრაობა განისაზღვრება გარემომცველი არის სითბური ცვალებადობით. მათ არჩევანი არა აქვთ: გადაადგილების საკუთარი საშუალება

რომც ჰქონდეთ, ადვილად მაინც ვერ მოახერხებდნენ გადანაცვლებას ერთი ადგილიდან მეორეზე, ვინაიდან სითბური მოძრაობა მათ ისე ათამაშებს, როგორც აღელვებული ზღვის ტალღები პატარა ნავს.

მოვლენა, რომელიც ძალიან ახლო კავშირშია ბროუნის მოძრაობასთან, არის დიფუზია. წარმოიდგინეთ რაიმე სითხით, მაგალითად წყლით გავსებული ჭურჭელი, რომელშიც გახსნილია რაიმე შეფერილი სუბსტანცია, მაგალითად, კალიუმის პერმანგანატი არა ერთგვაროვანი კონცენტრაციით, არამედ ისე, როგორც ეს ნაჩვენებია მე-4 სურათზე, აქ წერტილებით აღნიშნულია გახსნილი ნივ-

ნახ. 3. ნისლის წვეთის ბროუნის მოძრაობა.

ნახ. 4. დიფუზია მარცხნიდან მარჯვნივ ცვლადი კონცენტრაციის ხსნარში.

თიერების (პერმანგანატის) მოლეკულები, და კონცენტრაცია მცირდება მარცხნიდან მარჯვნივ. თუ სისტემას დააყოვნებთ, მასში დაიწყება „დიფუზიის“ მეტად ნელი პროცესი, პერმანგანატი გავრცელდება მარცხნიდან მარჯვნივ, ანუ უფრო მაღალი კონცენტრაციის ადგილიდან უფრო დაბალი კონცენტრაციის ადგილისაკენ, სანამ იგი წყალში თანაბრად არ განაწილდება.

ეს მეტად მარტივი და, შესაძლოა, არც ისე საინტერესო პროცესი აღსანიშნავია იმით, რომ იგი არ არის განპირობებული, როგორც შეიძლება ვინმე ფიქრობდეს, რაიმე ნაკადის ან ძალის ზემოქმედებით, რომელიც გადაადგილებს პერმანგანატის მოლეკულებს მაღალი კონცენტრაციის ადგილიდან დაბალი კონცენტრაციის ადგილისაკენ, ისევე როგორც ქვეყნის მოსახლეობა გადაინაცვლებს ისეთ ადგილებზე, სადაც მეტი სიხალვათეა. მსგავსი არაფერი ხდება ჩვენი პერმანგანატის მოლეკულების შემთხვევაში. ყოველი მათგანი საკმაოდ დამოუკიდებლად იქცევა დანარჩენებისაგან, რომელთაც ის იშვიათად ხვდება, როგორც მაღალი, ასევე დაბალი კონცენტრაციის ადგილზე, განუწვევტივ ეჯახება რა წყლის მოლეკულებს,

მოძრაობს უწესრიგოდ, განუსაზღვრელი მიმართულებით — ხან მაღალი და ხან დაბალი კონცენტრაციის ადგილისკენ, ზოგჯერ კი — განზე. მისი გადაადგილების ხასიათი შეიძლება შევადაროთ დიდ ტერიტორიაზე იმ თვალახვეული ადამიანის მოძრაობას, რომელსაც აქვს „სიარულის“ სურვილი, მაგრამ არც ერთ გარკვეულ მიმართულებას არ აძლევს უპირატესობას და ამიტომ მუდმივად იცვლის გეზს.

ის ფაქტი, რომ პერმანგანატის მოლეკულების ასეთმა უწესრიგო მოძრაობამ, რომელიც დამახასიათებელია ყველა მათგანისათვის, მაინც შეიძლება წარმოქმნას მუდმივი ნაკადი დაბალი კონცენტრაციის მიმართულებით და საბოლოო ჯამში მოხდეს მათი თანაბარი განაწილება, ერთი შეხედვით შეიძლება მეტად რთულად მოგვეჩვენოთ — მაგრამ მხოლოდ ერთი შეხედვით. თუ დააკვირდებით მე-4 სურათზე აღნიშნულ დაახლოებით მუდმივი კონცენტრაციის თხელ ფენებს, დაინახავთ, რომ მოცემულ მომენტში ამ ფენებში არსებული პერმანგანატის მოლეკულები თავისი შემთხვევითი მოძრაობით თანაბარი ალბათობით გადაინაცვლებენ ან მარჯვნივ, ან მარცხნივ. მაგრამ ამის შედე-

გად ორი მეზობელი ფენის გამყოფ ზედაპირს გადაკვეთს მარცხნიდან მომავალი უფრო მეტი მოლეკულა, ვიდრე სანინალმდეგო მიმართულებით მოძრავი, უბრალოდ იმის გამო, რომ მარჯვენა მხარესთან შედარებით მარცხენა მხარეს უფრო მეტი მოლეკულაა ჩართული უნესრიგო მოძრაობაში. და ვიდრე ეს ასეა, შედეგი გამოვლინდება როგორც მონესრიგებული ნაკადი მარცხნიდან მარჯვნივ, სანამ არ იქნება მიღწეული თანაბარი განაწილება.

ეს მოსაზრებები ითარგმნება მათემატიკის ენაზე, მიიღება დიფუზიის ზუსტი კანონი კერძო წარმოებულისა და დიფერენციალური განტოლების სახით

$$\frac{\partial \rho}{\partial t} = D \nabla^2 \rho$$

რომლის ახსნით მკითხველს თავს არ შევანყენ, თუმცა მისი შინაარსი ჩვეულებრივ ენაზე ასევე საკმაოდ მარტივად გადმოიცემა. აქ მკაცრი, „მათემატიკურად ზუსტი“ კანონის ხსენებით გვინდა ხაზი გავუსვათ იმას, რომ, მათემატიკური სიზუსტის მიუხედავად, მისი ფიზიკური სიზუსტე უნდა შემოწმდეს გამოყენების ყოველ კერძო შემთხვევაში. წმინდა შემთხვევითობაზე დაფუძნებული ეს კანონი მხოლოდ მიახლოებით არის სამართლიანი. თუ მიახლოება, როგორც წესი, ძალიან კარგი მიახლოებაა, ეს მხოლოდ ამ მოვლენაში მონაწილე მოლეკულების ძალიან დიდი რიცხვის „წყალობაა“. რაც უფრო მცირეა ეს რიცხვი, უნდა ველოდეთ მით უფრო დიდ შემთხვევით გადახრებს, რომელთაც შესაძლებელია დავაკვირდეთ კიდეც ხელსაყრელ პირობებში.

1.9. მესამე მაგალითი (გაზომვის სიზუსტის საზღვრები) — ჩვენი ბოლო მაგალითი მეორე მაგალითის მსგავსია, მაგრამ იგი გარკვეული ყურადღების ღირსია. ფიზიკოსები ხშირად იყენებენ გრძელ წვრილ ბოჭკოზე ჩამოკიდებულ მსუბუქ სხეულს იმ სუსტი ძალების გასაზომად, რომლებიც ინვევენ მის გადახრას წონასწორობის მდგომარეობიდან. ელექტრული, მაგნიტური და გრავიტაციული ძალების მოქმედება ინვევს სხეულის ბრუნვას ვერტიკალური ღერძის ირგვლივ (კონკრეტული შემთხვევისათვის მსუბუქი სხეული, რასაკვირველია, უნდა შეირჩეს სათანადოდ!). ამ მეტად გავრცელებული მოწყობილობის, „გრეხითი სასწორის“, სიზუსტის გაზრდის მუდმივმა მცდელობამ საყურადღებო საზღვარს მიაღწია, რომელიც თავისთავად მეტად საინტერესოა. სულ უფრო სუსტი ძალების ზემოქმედებისადმი წონასწორობის მგრძნობელობის მისაღწევად უფრო და უფრო მსუბუქი სხეულების, უფრო წვრილი და გრძელი ბოჭკოების შერჩევისას, მიღწეულ იქნა გარკვეული ზღვარი, როდესაც დაკიდებული სხეული შესამჩნევად მგრძნობიარე ხდებოდა გარემომცველი მოლეკულების სითბური მოძრაობის ზეგავლენისადმი და იწყებდა უწყვეტ „ცეკვას“ წონასწორობის მდგომარეობის მახლობლად, მსგავსად წყლის წვეთის თრთოლისა მეორე მაგალითში. მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი ქცევა არ ამყარებს „გრეხითი სასწორის“ მეშვეობით მიღებული შედეგების სიზუსტის აბსოლუტურ საზღვარს, იგი ადგენს პრაქტიკულ საზღვარს. სითბური მოძრაობის არაკონტროლირებადი გავლენა კონკურენციას უწევს გასაზომი ძალის ეფექტს და ერთეულ დაკვირვებაში მიღებულ გადახრას უმ-

ნიშვნელოს ხდის. თქვენ აუცილებლად უნდა გაზარდოთ დაკვირვებათა რაოდენობა, რათა გამორიცხოთ თქვენი ხელსაწყოს ბროუნის მოძრაობის ზეგავლენა გაზომვებზე. ეს მაგალითი გარკვეულწილად შუქს ჰფენს ჩვენს კვლევას. რადგან, საბოლოო ჯამში, ჩვენი გრძნობათა ორგანოები, გარკვეული თვალსაზრისით, ხელსაწყოებს წარმოადგენს. ჩვენ შეგვიძლია დავინახოთ, რაოდენ უსარგებლონი გახდებიან ისინი მგრძნობელობის ზედმეტად გაზრდის შემთხვევაში.

1.10. $\sqrt{n}$ -ის წესი — ამჟამად საკმარისია მაგალითები. მე მხოლოდ დავამატებ, რომ არ არსებობს ორგანიზმის შიგნით მიმდინარე ან მისი გარემოსთან ურთიერთქმედების პროცესებთან დაკავშირებული ფიზიკის ან ქიმიის არც ერთი კანონი, რომლის მაგალითად მოყვანა მე არ შემეძლოს. დეტალური ახსნა შეიძლება უფრო რთული აღმოჩნდეს, მაგრამ დამახასიათებელი მომენტი ყოველთვის იგივე დარჩება და ამიტომ აღწერა მოსაწყენი გახდება.

მაგრამ მე დავამატებდი ერთ ფრიად მნიშვნელოვან რაოდენობრივ დებულებას, რომელიც ეხება ფიზიკის ნებისმიერი კანონის მოსალოდნელი უზუსტობის ხარისხს, ე.წ. $\sqrt{n}$ -ის წესს. მე ჯერ მოვახდენ მის ილუსტრირებას მარტივი მაგალითით და შემდეგ კი განვაზოგადებ.

თუ მე გეტყვით, რომ გარკვეულ აირს წნევისა და ტემპერატურის გარკვეულ პირობებში აქვს გარკვეული სიმკვრივე და თუ დავაზუსტებ, რომ გარკვეულ (ამა თუ იმ ექსპერიმენტისათვის შესაფერის) მოცულობაში ამ პირობებში იმყოფება აირის მხოლოდ n

მოლეკულა, დარწმუნებული იყავით, რომ ამ ჩემი გამონათქვამის შემონმების სურვილის შემთხვევაში დროის გარკვეულ მომენტში, აღმოაჩენთ მის უზუსტობას და გადახრა $\sqrt{n}$ რიგისა იქნება. აქედან გამომდინარე, თუ $n = 100$, გადახრა შეადგენს 10-ს ანუ ფარდობითი ცდომილება = 10%. მაგრამ, თუ $n = 1$ მილიონს გადახრა იქნება დაახლოებით 1000, ხოლო ფარდობითი ცდომილება = 1/10%. უხეშად თუ ვიტყვით, ეს სტატისტიკური კანონი საკმაოდ ზოგადია. ფიზიკისა და ფიზიკური ქიმიის კანონები არ არის ზუსტი $1/\sqrt{n}$ რიგის ფარდობითი ცდომილების ფარგლებში, სადაც n არის ურთიერთქმედი მოლეკულების ის რაოდენობა, რომელიც საჭიროა იმისათვის, რომ კანონმა იმუშაოს, რომ ძალაში იყოს სივრცის ან დროის (ან ორივესი ერთად) იმ არეებსა და შუალედებში, რომლებიც გვინტერესებს რაღაც მოსაზრებებით ან კონკრეტული ექსპერიმენტის პირობებში.

აქედან გამომდინარე, თქვენ ხედავთ, რომ ორგანიზმს უნდა ჰქონდეს შედარებით დიდი სტრუქტურა, იმისათვის რომ შეძლოს საკმარისად ზუსტი კანონების უპირატესობით ისარგებლოს როგორც შინაგანი ცხოველქმედების, ასევე გარე სამყაროსთან ურთიერთქმედებისდროს. წინააღმდეგ შემთხვევაში ურთიერთქმედი ნაწილაკების რაოდენობა მეტად მცირე იქნებოდა, ხოლო „კანონი“ — მეტად არაზუსტი. განსაკუთრებით უშეღავათო მოთხოვნას აყენებს კვადრატული ფესვი, რადგან, თუმცა კი მილიონი საკმაოდ დიდი რიცხვია, $1/1000$ -ის სიზუსტე არ არის სრულიად მისაღები, თუკი რაიმე პრეტენზიას აცხადებს, რომ ის „ბუნების კანონად“ იწოდებოდეს.

თავი მეორე

მემკვიდრეობითობის მექანიზმი

ყოფიერება მარადიულია, რადგან არსებობს კანონები, რომლებიც
იწვევენ სიეროვნის საგანძურს, რითაც სამყარო თავს იმშვენებს⁷
გოეთე

**2.1. კლასიკური ფიზიკოსის არატრივი-
ალური ვარაუდი მცდარია** — ამგვარად,
მივედით დასკვნამდე, რომ ორგანიზმს და
მასთან დაკავშირებულ ყველა ბიოლოგიურ
პროცესს უნდა გააჩნდეს ექსტრემალურად
„მრავალატომიანი“ სტრუქტურა და იგი და-
ცული უნდა იყოს შემთხვევითი, „ერთეულ
ატომური“ მოვლენებისაგან, რომლებმაც
შეიძლება მეტად დიდი გავლენა იქონიონ.
ეს, „მიამიტი ფიზიკოსის“ თქმით, არსები-
თია იმისათვის, რომ ორგანიზმს, ასე ვთქ-
ვათ, გააჩნდეს საკმარისად ზუსტი ფიზიკური
კანონები, რომლებზედაც აენჯობოდა მისი
საოცრად რეგულარული და კარგად მოწეს-
რიგებული მუშაობა. როგორ ეთანადება
ჩვენს მიერ გაკეთებული დასკვნები, ბიოლო-
გიური თვალსაზრისით რომ ვთქვათ, აპრიო-
რი (ესე იგი წმინდად ფიზიკური მოსაზრებე-
ბიდან გამომდინარე), რეალურ ბიოლოგიურ
ფაქტებს?

ერთი შეხედვით, შეიძლება გვეფიქრა,
რომ ეს დასკვნები ტრივიალურისგან არაფ-
რით განსხვავდება. ვთქვათ, ოცდაათი წლის
წინ, მიუხედავად იმისა, რომ პოპულარული
ლექციების კურსის წამყვანი ლექტორისთ-
ვის საკმაოდ მოსახერხებელი იქნებოდა ხა-
ზი გაესვა სტატისტიკური ფიზიკის მნიშვნე-
ლობისთვის ორგანიზმში თუ სხვაგან,
ბიოლოგისთვის ეს, ფაქტობრივად მხოლოდ

ბანალური ჭეშმარიტება იქნებოდა. ვი-
ნაიდან, ბუნებრივია, რომ არა მარტო რომე-
ლიმე ბიოლოგიური სახეობის ზრდასრული
წარმომადგენლის სხეული, არამედ მისი
შემადგენელი ყოველი ცალკე აღებული
უჯრედიც კი შეიცავს ყველა ტიპის ცალკე-
ული ატომის „კოსმიურ“ რაოდენობას. ხო-
ლო ყოველი ცალკეული ფიზიოლოგიური
პროცესი, რომელსაც ადგილი აქვს რო-
გორც უჯრედის შიგნით, ასევე მისი ურ-
თიერთქმედებისას გარემოსთან, როგორც
ჩანს — ან ვთქვათ ასე: როგორც ჩანდა ოც-
დაათი წლის წინ — მოიცავს ცალკეული ატო-
მებისა და ერთეული ატომური პროცესების
იმდენად დიდ რიცხვს, რომ ფიზიკისა და
ფიზიკური ქიმიის ყველა არსებითი კანონი
სამართლიანი იქნებოდა სტატისტიკური ფი-
ზიკის „დიდ რიცხვებთან“ დაკავშირებული
ძალიან მკაცრი მოთხოვნების შემთხვევაშიც
კი; ეს მოთხოვნა ჩემ მიერ ახლახან იყო
ილუსტრირებული $\sqrt{n}$ წესის მეშვეობით.

დღეს ჩვენ ვიცით, რომ ეს შეცდომა იქნე-
ბოდა. როგორც ამჟამად დავინახავთ, ატო-
მების წარმოდგენლად მცირერიცხოვანი
ჯგუფები, ბევრად უფრო მცირერიცხოვანი,
ვიდრე ეს ზუსტი სტატისტიკური კანონზომ-
იერებების გამოვლენისათვისაა საჭირო, წამ-
ყვან როლს თამაშობენ ცოცხალ ორგანიზმში
მიმდინარე მეტად მოწესრიგებულ და კანონ-

ზომიერ მოვლენებში. ისინი აკონტროლებენ მასშტაბურ თავისებურებებს, რომელსაც ორგანიზმი იძენს განვითარების პროცესში, ისინი განსაზღვრავენ მისი ფუნქციონირების მნიშვნელოვან მახასიათებლებს; ეს ყველაფერი კი წარმოადგენს ბიოლოგიის ძალიან მკაფიო და ძალიან მკაცრი კანონების გამოვლინებას.

მე უნდა დავიწყო ბიოლოგიაში, განსაკუთრებით კი გენეტიკაში, შექმნილი მდგომარეობის მოკლე მიმოხილვით, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მე ვაპირებ თანამედროვე მდგომარეობის მოკლე მიმოხილვას ცოდნის იმ სფეროში, რომლის სპეციალისტიც მე არა ვარ. ამას ვერაფერს მოვუხერხებთ და მე ბოდიშს ვუხდი ყველას, განსაკუთრებით კი ბიოლოგებს, ჩემი მიმოხილვის დილეტანტური ხასიათისათვის. მეორე მხრივ, ნება მომეცით წარმოგიდგინოთ გავრცელებული

იდეები მეტ-ნაკლები დოგმატურობით. ერთი საწყალი თეორეტიკოსი ფიზიკოსისაგან არც იყო მოსალოდნელი იმ ექსპერიმენტების რამდენადმე კომპეტენტური მიმოხილვა, რომლებიც შედგება მრავალრიცხოვანი, ხანგრძლივი და მოხდენილად ურთიერთდაკავშირებული, ჭეშმარიტად უპრეცედენტო მახვილგონიერებით ჩატარებული სელექციის ექსპერიმენტების სერიებისაგან, ერთი მხრივ, და ცოცხალ უჯრედზე პირდაპირი დაკვირვებებისაგან თანამედროვე მიკროსკოპიის ყველა გაუმჯობესებათა გამოყენებით, მეორე მხრივ.

2.2 მემკვიდრეობითობის კოდი (ქრომოსომები) — ნება მიბოძეთ, ვიხმარო სიტყვა „ორგანიზმის წყობა“ იმ გაგებით, რომლითაც

ბიოლოგი უწოდებს მას „ოთხგანზომილებიან წყობას“, გულისხმობს რა არა მხოლოდ ამ ორგანიზმის სტრუქტურასა და ფუნქციონირებას ზრდასრულ, ან ნებისმიერ სხვა სტადიაში, არამედ მთელ მის ონტოგენეტიკურ განვითარებას განაყოფიერებული კვერცხუჯრედიდან სიმწიფის სტადიამდე, — როდესაც ორგანიზმი თვითონ იწყებს რეპროდუქციას. მთელი ეს ოთხგანზომილებიანი წყობა, ცნობილია, რომ განისაზღვრება იმ ერთი უჯრედის — განაყოფიერებული კვერცხუჯრედის სტრუქტურით. უფრო მეტიც, ჩვენ ვიცით, რომ არსებითად იგი განისაზღვრება ამ უჯრედის მხოლოდ მცირე ნაწილის სტრუქტურით, კერძოდ, მისი ბირთვით. იგი უჯრედის ჩვეულებრივ, „მოსვენებულ მდგომარეობაში“ თავს იჩენს, როგორც უჯრედში განაწილებული ქრომატინის⁸ ქსელი. მაგრამ უჯრედის დაყოფის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი პროცესების დროს (მიტოზი და მეიოზი, იხ. ქვემოთ) იგი უკვე ჩანს, როგორც მთელი რიგი ბოჭკოსებრი ან ჩხირისებრი ნაწილაკების წყება, რომლებსაც ქრომოსომები ეწოდება და რომელთა რაოდენობა შეადგენს 8-ს ან 12-ს, ადამიანისთვის — 46⁹-ს. ეს საილუსტრაციო რიცხვები სინამდვილეში მე უნდა ჩამენერა, როგორც 2X4, 2X6, . . ., 2X23, . . ., და მესაუბრა ორ წყებაზე, ეს ტერმინი რომ ბიოლოგისთვის ჩვეული მნიშვნელობით გამომეყენებინა. თუმცა ცალკეული ქრომოსომები ხანდახან მკაფიოდ გამორჩეულნი და ინდივიდუალიზებული არიან ფორმითა და ზომით, ეს ორი წყება თითქმის სრულიად იდენტურია ერთმანეთის. როგორც მალე დავინახავთ, ერთი წყება საწყისს იღებს დედისაგან (კვერცხუჯრედი), მეორე კი — მამისა-

გან (გამანაყოფიერებელი სპერმატოზოიდი). სწორედ ეს ქრომოსომები ან, შესაძლოა, მხოლოდ მათი ღერძული ჩონჩხის ბოჭკოა, სინამდვილეში, მიკროსკოპში ჩვენ მიერ დანახული ქრომოსომა, რომელიც გარკვეული კოდის სახით შეიცავს ინდივიდის მომავალი განვითარებისა და სიმწიფის სტადიაში მისი ფუნქციონირების მთელ პროგრამას. ქრომოსომების ყოველი სრული სერია შეიცავს მთლიან კოდს. როგორც წესი, არსებობს ამ უკანასკნელის ორი ეგზემპლარი განაყოფიერებულ კვერცხუჯრედში, რომელიც წარმოადგენს მომავალი ინდივიდის განვითარების პირველ სტადიას.

ვუნოდებთ რა ქრომოსომის ბოჭკოების სტრუქტურას კოდს, ვგულისხმობთ, რომ ყოვლისმომცველი გონება, რომელიც ლაპლასიდან მოდის და რომლისთვისაც ყოველი მიზეზობრივი კავშირი გაცხადებულია, ქრომოსომების სტრუქტურიდან გამომდინარე შეძლებდა ეთქვა, რა განვითარდება ამ კვერცხუჯრედიდან ხელსაყრელ პირობებში: შავი მამალი თუ ჭრელი ქათამი, ბუზი თუ სიმინდი, როდოდენდრონი, ხოჭო, თაგვი, თუ ქალი. ამას შეიძლება დავამატოთ, რომ კვერცხუჯრედები ხშირად ძალიან გვანან ერთმანეთს და იმ შემთხვევაშიც კი, როცა ეს ასე არ არის, მაგალითად, ჩიტების და ქვეწარმავალთა შედარებით გიგანტური კვერცხების შემთხვევაში, განსხვავება იმდენად არსებით სტრუქტურებში როდია, რამდენადაც საკვებ მასალაში, და ეს განსხვავება ამ შემთხვევებში გამოწვეულია სრულიად გასაგები მიზეზებით.

თუმცა ტერმინი კოდი, რასაკვირველია, მეტად ვიწროა. ქრომოსომული სტრუქტუ-

რები ამავე დროს მათში ჩადებული პროგრამის განხორციელების მნიშვნელოვანი საშუალებებია. ისინი ერთსა და იმავე დროს წარმოადგენენ კანონსაც და აღმასრულებელ ძალაუფლებასაც, ან სხვანაირ შედარებას თუ გამოვიყენებთ, ისინი წარმოადგენენ არქიტექტორის გეგმას და მშენებლის ხელობას ერთდროულად.

2.3 სხეულის ზრდა უჯრედის დაყოფის გზით (მიტოზი) — როგორ იქცევიან ქრომოსომები ონტოგენეზისას?

ორგანიზმის ზრდა ხდება უჯრედის თანმიმდევრული დაყოფით. უჯრედის ასეთ დაყოფას მიტოზი ეწოდება. თუ გავითვალისწინებდით უჯრედების უზარმაზარ რაოდენობას, რომლისგანაც ჩვენი სხეული შედგება, შეიძლება გვეფიქრა, რომ უჯრედის სიცოცხლეში მიტოზი საკმაოდ ხშირი მოვლენაა. მაგრამ ეს ასე არ არის. დასაწყისში ზრდა სწრაფია. კვერცხუჯრედი იყოფა ორ „შვილეულ უჯრედად“, რომლებიც შემდეგ საფეხურზე მოგვცემენ ოთხ, შემდეგ 8, 16, 32, 64, . . . , და ა.შ. უჯრედს. დაყოფის სიხშირე ზრდადი ორგანიზმის ყველა ნაწილში ზუსტად ერთნაირი არ იქნება და ეს დაარღვევს ამ რეგულარობას. მაგრამ მათი რაოდენობის სწრაფი ზრდიდან გამომდინარე, მარტივი გამოთვლებით ჩვენ ვასკვნი, რომ საშუალოდ მხოლოდ 50 ან 60 თანმიმდევრული დაყოფა საკმარისია ზრდასრული ადამიანის უჯრედების შესაქმნელად, ან დაახლოებით ათჯერ მეტი რაოდენობის მისაღებად, თუ მხედველობაში მივიღებთ უჯრედების ცვლას სიცოცხლის მანძილზე. ამგვარად, ჩემი სხეულის უჯრედი

საშუალოდ მხოლოდ 50-ე ან მე-60 „შთამომავალი“ იმ კვერცხუჯრედისა, რაც მე ვიყავი თავიდან.

2.4 მიტოზის დროს ყოველი ქრომოსომა დუბლირებულია — როგორ იქცევია ქრომოსომები მიტოზის დროს? ისინი დუბლირდებიან — ორივე წყება, კოდის ორივე ასლი ორმაგდება. პროცესი ინტენსიურად იქნა შესწავლილი მიკროსკოპის დახმარებით და წარმოადგენს პირველხარისხოვანი ინტერესის საგანს, თუმცა მეტად რთულია იმისათვის, რომ აქ დეტალურად აღვწეროთ. ყველაზე დამახასიათებელი ამ პროცესში არის ის, რომ თითოეული „შვილეული უჯრედი“ მზითვად იღებს ქრომოსომების ორ სრულ კომპლექტს, რომლებიც მშობელი უჯრედის ქრომოსომების ზუსტ ასლს წარმოადგენენ. ასე რომ, ქრომოსომული „განძეულის“ თვალსაზრისით, სხეულის ყველა უჯრედი ზუსტად ერთნაირია.

რაგინდ ცოტა რამ უნდა გაგვეგებოდეს ამ მექანიზმისა, მაინც არ შეგვიძლია არ ვიფიქროთ, რომ ქრომოსომების ეს გადაცემა გარკვეულად არსებითია ორგანიზმის ფუნქციონირებისთვის, რომ ყოველი ცალკეული უჯრედი, თუნდაც ნაკლებად მნიშვნელოვანი, უნდა ფლობდეს კოდის სრულ (დუბლირებულ) ასლს. რამდენიმე ხნის წინ გაზეთებიდან შევიტყვეთ, რომ აფრიკული კამპანიის დროს გენერალმა მონტგომერიმ წესად შემოიღო, რომ თითოეული ჯარისკაცი დაწვრილებით ყოფილიყო ინფორმირებული მისი ყველა ჩანაფიქრის შესახებ. თუ ეს მართალია (რაც სავსებით შესაძლებელია, თუ მხედველობაში მივიღებთ მისი დანაყ-

ოფების მაღალ საზრიანობას და საიმედოობას), მაშინ ეს ჩვენი შემთხვევის საუცხოო ანალოგიას წარმოადგენს. ყველაზე უფრო საოცარი ფაქტია მიტოზური დაყოფის მთელ პროცესში შენარჩუნებული ქრომოსომთა კომპლექტის ორ ასლად არსებობა. ეს რომ გენეტიკური მექანიზმის უმნიშვნელოვანესი თვისებაა, შესანიშნავად ვლინდება ამ წესიდან იმ ერთადერთი გადახრისას, რომელიც ეხლა უნდა განვიხილოთ.

2.5 რედუქციული გაყოფა (მეიოზი) და განაყოფიერება (სინგამია) — ორგანიზმის განვითარების დაწყებიდან ძალიან მალე ხდება უჯრედების გარკვეული ნაწილის რეზერვირება უფრო გვიანდელ სტადიაზე ეგრეთ წოდებული გამეტების — სპერმული უჯრედების ან კვერცხუჯრედების — წარმოსაქმნელად, რომლებიც საჭიროა ინდივიდის რეპროდუქციისათვის მონიჭებულია. „რეზერვირებული“ ნიშნავს, რომ გარკვეულ პერიოდში ისინი სხვა მიზნებს არ ემსახურებიან და განიცდიან ბევრად ნაკლებ მიტოზურ დაყოფას. განსაკუთრებული ანუ რედუქციული (მეიოზად წოდებული) გაყოფა არის სწორედ ის პროცესი, რომლის შედეგად, საბოლოოდ, ამ რეზერვირებული უჯრედებიდან სიმნიფეში ხდება გამეტების წარმოქმნა, როგორც წესი, მხოლოდ მცირე ხნით ადრე სინგამიამდე. მეიოზის დროს მშობელი უჯრედის ქრომოსომების ორმაგი კომპლექტი უბრალოდ იყოფა ორ ცალკეულ წყებად, რომლებიდანაც ერთ-ერთი გადადის თითოეულ შვილეულ უჯრედში — გამეტაში. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მეიოზში არ ხდება ქრომოსომათა რაოდენობის მიტო-

ზური გაორმაგება, ეს რაოდენობა მუდმივი რჩება და, აქედან გამომდინარე, ყოველი გამეჭა იღებს მხოლოდ მათ ნახევარს, ანუ კოდის მხოლოდ ერთ სრულ ასლს, და არა ორს, მაგალითად, ადამიანის შემთხვევაში მხოლოდ 23-ს და არა $2 \times 23 = 46$ -ს.

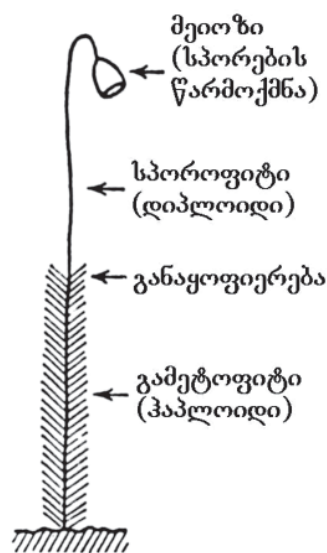
ქრომოსომების მხოლოდ ერთი კომპლექტის მქონე უჯრედებს ჰაპლოიდები ეწოდება (ბერძნული *ἁπλοῦς*-ერთეული). ამგვარად, გამეჭა ჰაპლოიდა, ჩვეულებრივი სომატური უჯრედი — დიპლოიდი (ბერძნული *διπλοῦς*-ორმაგი). დროდადრო გვხვდება ინდივიდები ქრომოსომების სამი, ოთხი, . . . , მრავალი კომპლექტით და მათ შესაბამისად ეწოდება ტრიპლოიდები, ტეტრაპლოიდები, . . . , პოლიპლოიდები.

სინგამიის დროს მამრი გამეჭა (სპერმატოზოიდი) და მდედრი გამეჭა (კვერცხი), ორივე ჰაპლოიდური უჯრედი, შეერწყმებიან განაყოფიერებული კვერცხუჯრედის წარმოსაქმნელად, რომელიც ასეთი გზით დიპლოიდი ხდება. ქრომოსომების ერთი კომპლექტი გადადის დედიდან, მეორე კი — მამიდან.

2.6. ჰაპლოიდური ორგანიზმები — კორექტირებას ერთი მომენტი საჭიროებს. ის ჩვენი მიზნებისთვის არ არის აუცილებელი, მაგრამ ნამდვილად საინტერესოა, რადგან ცხადყოფს, რომ ქრომოსომების ყოველი ცალკეული კომპლექტი ფაქტობრივად შეიცავს ორგანიზმის „წყობის“ სრულ კოდს.

არსებობს შემთხვევები, როდესაც მეიოზს მაშინვე არ მოსდევს განაყოფიერება. ამ დროს ჰაპლოიდური უჯრედი (გამეჭა) განიცდის მრავალრიცხოვან მიტოზურ დაყოფას,

რის შედეგადაც წარმოიქმნება მთლიანად ჰაპლოიდური ინდივიდი. ასე ხდება მამალი ფუტკრის შემთხვევაში, რომელიც წარმოიქმნება პართენოგენეზურად, ანუ დედა ფუტკრის გაუნაყოფიერებელი, და ამიტომ, ჰაპლოიდური კვერცხიდან. მამალ ფუტკარს არ ჰყავს მამა. მისი ყველა სომატური უჯრედი ჰაპლოიდურია. თუ გნებავთ, შეიძლება მას უზომოდ გაზრდილი სპერმატოზოიდი უწოდოთ — რეალურადაც სწორედ ეს არის მისი ერთადერთი ფუნქცია სიცოცხლეში. თუმცა ეს აზრი შეიძლება კურიოზულიც იყოს. ეს შემთხვევა არ არის სრულიად უნიკალური. არსებობს მცენარეთა ოჯახები, რომლებშიც მეიოზის გზით წარმოქმნილი გამეტები, ე.წ. სპორები, ხვდებიან რა მიწაში მარცვლის მსგავსად, ვითარდებიან ჭეშმარიტად ჰაპლოიდურ მცენარედ, რომელიც ზომით ედრება დიპლოიდს. მე-5 სურ-ზე მოცემულია ჩვენი ტყეებისათვის დამახასიათებელი ხავსის უხე-

ნახ. 5. თაობათა მონაცვლეობა.

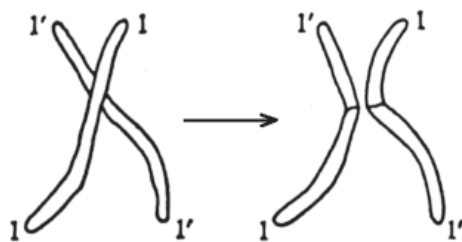
ში სქემა. მისი ქვედა ფოთლოვანი ნაწილი წარმოადგენს ჰაპლოიდურ მცენარეს, გამეტოფიტს, რომლის ზედა ნაწილში ვითარდება სასქესო ორგანოები და გამეტები. მათი ურთიერთგანაყოფიერებით, ჩვეულებრივი გზით, წარმოიქმნება დიპლოიდური მცენარე — ფოთლებით დაუფარავი ღერო წვეროზე კაფსულით. ამას ეწოდება სპოროფიტი, რადგან იგი მეიოზის გზით იძლევა სპორებს. კაფსულის გაშლისას სპორები ეცემა მიწაზე და გარდაიქმნება ფოთლოვან ღეროდ, და ა.შ. მოვლენას შესაბამისად ეწოდება თაობათა ცვლა. თქვენ შეგიძლიათ ამ თვალსაზრისით განიხილოთ ადამიანსა და ცხოველებთან დაკავშირებული ჩვეულებრივი შემთხვევები, მაგრამ მაშინ „გამეტოფიტი“, როგორც წესი, იქნება დღემოკლე, ერთუჯრედიანი თაობა — სპერმატოზოიდი ან კვერცხუჯრედი. ჩვენი სხეული შეესაბამება სპოროფიტს. ჩვენს „სპორებს“ წარმოადგენს რეზერვირებული უჯრედები, რომლებიდანაც მეიოზის გზით სათავეს იღებს ერთუჯრედიანი გენერაცია.

2.7. რედუქციული გაყოფის განსაკუთრებული მნიშვნელობა — ინდივიდის რეპროდუქციის პროცესში მნიშვნელოვან, მართლაც რომ გადამწყვეტ, მოვლენას წარმოადგენს არა განაყოფიერება, არამედ მეიოზი. ქრომოსომების ერთი წყება მიიღება დედისგან, მეორე კი — მამისგან. ვერც შემთხვევითობა და ვერც ბედი ვერ შეუშლის ამას ხელს. ყოველი ადამიანი თავისი მემკვიდრეობითობის ნახევარს იღებს დედისგან, მეორე ნახევარს — მამისგან. ამა თუ იმ მემკვიდრეობითი თვისების სიჭარბე — დომინირება გამოწვეულია სხვა მიზეზებით, რომლებსაც მოგვიან-

ბით განვიხილავთ. (სქესი, თავისთავად, რასაკვირველია, ასეთი დომინირების უმარტივესი მაგალითია).

მაგრამ თუ თქვენ ჩაჰყვებით თქვენს მემკვიდრეობითობას ბებია-ბაბუამდე, სხვა ვითარება იჩენს თავს. ნება მომეცით, ყურადღება გავამახვილო ქრომოსომათა ჩემს მამისეულ წყებაზე, კერძოდ, ერთ-ერთ მათგანზე, ვთქვათ 5-ზე. იგი წარმოადგენს იმ 5-ის ზუსტ ასლს, რომელიც მამაჩემმა მიიღო თავისი მამისაგან, ან იმ 5-ის ასლს, რომელიც მიიღო დედისაგან. მამაჩემის სხეულში 1886 წლის ნოემბერში მიმდინარე მეიოზის შედეგი განისაზღვრა 50 : 50 ალბათობით და წარმოიქმნა სპერმატოზოიდი, რომელიც რამდენიმე დღეში გახდა ჩემი ჩასახვის საწინდარი. ზუსტად იგივე შეიძლება გავიმეოროთ ჩემი მშობლიური 1, 2, 3, . . . , 23 ქრომოსომების, და, აუცილებელად, დედისგან მიღებული ყველა ქრომოსომის თაობაზეც. უფრო მეტიც, 46-ვე ქრომოსომა სრულიად დამოუკიდებელია. მაშინაც კი, თუ ცნობილი იქნებოდა, რომ მამისგან მიღებული 5 ქრომოსომა საწყისს იღებს ჩემი ბაბუის — ჯოზეფ შროდინგერისგან, 7 ქრომოსომა შეიძლება ასეთივე თანაბარი ალბათობით მიღებული ყოფილიყო ან მისგან, ან მისი ცოლის — მარი ბოგნერისგან.

2.8. ქროსინგოვერი. თვისებათა ლოკალიზაცია — მაგრამ წმინდა შემთხვევითობას გაცილებით მეტი შესაძლებლობა აქვს, შთამომავლობაში წინაპართა მემკვიდრეობის შერევის, ვიდრე ეს ჩანს ზემოთ მოყვანილი მაგალითიდან, რომელშიც უსიტყვოდ იყო ნაგულისხმევი, ან აშკარად გამოთქმულიც კი, რომ რომელიმე ცალკეული ქრომოსომა,

ნახ. 6. ქროსინგოვერი. მარცხნივ: ორი ჰომოლოგიური ქრომოსომა ერთმანეთთან კონტაქტში. მარჯვნივ: გაცვლისა და გაყოფის შემდეგ.

როგორც ასეთი, გადმოცემულია ბაბუის ან ბებუისგან; სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ცალკეული ქრომოსომების გადაცემა ხდება განუყოფლად. თუმცა, ფაქტობრივად, ეს ასე არ არის, ან ყოველთვის ასე არ არის. სანამ განცალკევდებოდნენ რედუქციული და-ყოფისას, ვთქვათ, მამის სხეულში, ნებისმიერი ორი „ჰომოლოგიური“ ქრომოსომა ერთმანეთთან მჭიდრო კონტაქტში შედის. ამ დროს ისინი ზოგჯერ ერთმანეთში ცვლიან მთელ ნაწილებს, როგორც ეს ნაჩვენებია მერ-სურ-ზე. ამ პროცესით, რომელსაც „ქროსინგოვერი“ ეწოდება, ქრომოსომის შესაბამის ნაწილებში განლაგებული ორი დამახასიათებელი ნიშანი გაიყოფა შვილიშვილში, და ის ერთი მათგანით დამსგავსება ბაბუას, მეორეთი კი — ბებუას. ქრომოსომების ქროსინგოვერის (გადაჭდობის) ეს აქტი, რომელიც არც ძალიან იშვიათია და არც ძალიან ხშირი, გვაძლევს ფასდაუდებელ ინფორმაციას დამახასიათებელი თვისებების ქრომოსომებში განლაგების შესახებ. ამ ყველაფრის სრულად წარმოსადგენად მოგვიწევს იმ ცნებების გამოყენება, რომლებიც შემდეგ თავში იქნება მოყვანილი (მაგალითად, ჰეტეროზიგოტურობა, დომინირება და ა.შ.), მაგრამ, ვი-

ნაიდან ამით გავცდებოდით ჩვენი პატარა წიგნის ფარგლებს, ნება მომეცით, ახლავე მივუთითო ზოგიერთ აშკარა მომენტზე.

ქრომოსომების ქროსინგოვერი რომ არ ყოფილიყო, ორი თვისება, რომელზეც პასუხისმგებელია ერთი და იგივე ქრომოსომა, ყოველთვის გადაეცემოდა ერთად, ანუ შთამომავალი ვერც ერთ მათგანს ვერ მიიღებდა მეორის გარეშე; მაგრამ ორი თვისება სხვადასხვა ქრომოსომებიდან ან 50 : 50 ალბათობით გაიყოფოდა, ან აუცილებლად გაიყოფოდა. უანასკნელს ადგილი ექნებოდა მაშინ, თუ ეს თვისებები ლოკალიზებული იქნებოდა ერთი და იმავე წინაპრის ჰომოლოგურ ქრომოსომებში, და ეს თვისებები ვერასოდეს გადაეცემოდა ერთად.

ამ კანონებსა და ალბათობებზე გავლენას ახდენს ქროსინგოვერი. ამიტომ ამ მოვლენის ალბათობა შეიძლება დადგინდეს შთამომავლის პროცენტული შემადგენლობით საგულდაგულო გამრავლების სპეციალურად ამ მიზნისათვის ჩატარებულ ხანგრძლივ ექსპერიმენტებში. სტატისტიკური მონაცემების ანალიზისას ღებულობენ სამუშაო ჰიპოთეზას, რომ ერთ ქრომოსომაში განლაგებულ ორ ნიშან-თვისებას შორის „ბმა“ გაცილე-

ბით იშვიათად ირლვევა ქროსინგოვერით, როდესაც ეს თვისებები ყველაზე ახლოს მდებარეობს ერთმანეთთან, — რადგან ამ შემთხვევაში ნაკლებია იმის ალბათობა, რომ გაცვლის წერტილი მათ შორის იყოს, მაშინ, როდესაც ქრომოსომების საპირისპირო ბოლოებში განლაგებული ნიშან-თვისებები გაიყოფა ყოველი ქროსინგოვერისას. (იგივე ეხება იმ ნიშან-თვისებათა რეკომბინაციას, რომლებიც განლაგებულია იგივე ერთი და იმავე წინაპრის ჰომოლოგიურ ქრომოსომებში). ამგვარად, შეიძლება იმედი გაგვჩენოდა, რომ ამ ნიშან-თვისებათა „ბმის სტატისტიკიდან“ მივიღებდით ერთგვარ „ნიშან-თვისებათა რუკას“ ყოველი ქრომოსომისათვის.

ეს ვარაუდი სრულად დადასტურდა. ჩატარდა საგულდაგულო შემოწმება და აღმოჩნდა, რომ ყველა შემთხვევაში (ძირითადად დროზოფილას შემთხვევაში მაგრამ არა მხოლოდ) შემოწმებული ნიშან-თვისებები ფაქტობრივად იყოფა იმდენ ცალკეულ ჯგუფად, მათ შორის ყოველგვარი კავშირის არსებობის გარეშე, რამდენი სხვადასხვა ქრომოსომაც არის (დროზოფილას შემთხვევაში — ოთხი). თითოეული ჯგუფისათვის შეიძლება შედგენილ იქნეს ნიშან-თვისებათა ხაზოვანი რუკა, რომელიც რაოდენობრივად ახსნის ნებისმიერი ორი ნიშნის ბმის ხარისხს, ისე, ქრომოსომის ჩხირისებრი ფორმის „კარნახით“ მათი განლაგება ერთი ხაზის გასწვრივ არავითარ ეჭვს არ იწვევს.

რასაკვირველია, მემკვიდრეობითობის მექანიზმის აქ მოყვანილი სქემა ჯერ კიდევ ცარიელია და უფერული, რამდენადმე გულუბრყვილოც კი, რადგან ჩვენ არ გვითქვამს, თუ რას ვგულისხმობთ კერძოდ ნიშან-თვისე-

ბაში. შეუძლებლად და არაადექვატურად მიგვაჩნია ცალკეულ „ნიშან-თვისებებად“ დავყოთ ორგანიზმი, რომელიც არსებითად ერთიანია — „მთელია“. რასაც ვამბობთ, ყოველ კერძო შემთხვევაში რეალურად არის ის, რომ მშობლების ნყვილი ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდა გარკვეული, მკაფიოდ გამოხატული ნიშნით (მაგალითად, ერთს აქვს ცისფერი თვალები, მეორეს — ყავისფერი), და რომ შთამომავალი ამ ნიშნით ემსგავსება ან ერთს, ან მეორეს. ქრომოსომაში ჩვენ ვადგენთ ამ განსხვავების ადგილსამყოფელს. (ტექნიკურ ენაზე ამას „ლოკუსს“ ვუწოდებთ ან თუ ვიგულისხმებთ ჰიპოთეტურ მატერიალურ სტრუქტურას, რაც მას საფუძვლად უდევს, — „გენს“). ჩემი აზრით, განსხვავება თვისებებში უფრო ფუნდამენტური ცნებაა, ვიდრე თვით თვისება, მიუხედავად ამ მტკიცებულების აშკარად ლინგვისტური და ლოგიკური წინააღმდეგობრიობისა. ნიშან-თვისებათა განსხვავებები სინამდვილეში დისკრეტულია, რაც გამოჩნდება შემდეგ თავში, მუტაციის განხილვისას და, იმედი მაქვს, რომ აქ მოყვანილი მშრალი სქემა მეტ სიცოცხლესა და ფერს შეიძენს.

2.9. გენის მაქსიმალური ზომა — ეს-ესაა შემოვიღეთ ტერმინი „გენი“ გარკვეული მემკვიდრეობითი თვისებების ჰიპოთეტური მატერიალური მატარებლისთვის. ეხლა ხაზი უნდა გავუსვათ ორ მომენტს, რომლებიც მეტად მნიშვნელოვანი იქნება ჩვენი გამოკვლევისათვის. პირველია ასეთი მატარებლის ზომა, ან, უფრო სწორად, მაქსიმალური ზომა; სხვა სიტყვებით, რა უმცირეს მოცულობაში შეგვიძლია მისი დაფიქსირება? მეორე მო-

მენტი იქნება გენის უცვლელობა, რომელიც მომდინარეობს მემკვიდრეობითი წყობის სიმტკიცეიდან.

ზომასთან დაკავშირებით არსებობს ორი სრულიად დამოუკიდებელი შეფასება. ერთი ეყრდნობა გენეტიკურ მონაცემებს (შეჯვარების ექსპერიმენტები), მეორე კი — სხვა ციტოლოგიურ მონაცემებს (პირდაპირ მიკროსკოპული კვლევას). პირველი შეფასება, არსებითად საკმაოდ მარტივია. მას შემდეგ, რაც ერთ ცალკე აღებულ ქრომოსომაში ზემოაღწერილის მსგავსად დავაფიქსირებთ მრავალ სხვადასხვა დამახასიათებელ ნიშანს (მაგალითად, დროზოფილას ნიშნებს) აუცილებელი შეფასებისთვის დაგვჭირდება მხოლოდ ამ ქრომოსომის გაზომილი სიგრძის გაყოფა ნიშნების რაოდენობაზე და გამრავლება განივკვეთზე. ვინაიდან განსხვავებულად ცხადია, მივიჩნევთ მხოლოდ ისეთ ნიშნებს, რომლებიც დროდადრო განცალკევდება ქროსინგოვერის გზით, ისინი არ შეიძლება ეკუთვნოდნენ ერთი და იმავე (მიკროსკოპულ თუ მოლეკულურ) სტრუქტურას. მეორე მხრივ, ნათელია, რომ ამგვარი შეფასება მოგვცემს მხოლოდ მაქსიმალურ ზომას, ვინაიდან გენეტიკური ანალიზით გამოყოფილ ნიშანთა რაოდენობა მუდმივად იზრდება.

მეორე შეფასება, მიუხედავად იმისა, რომ იგი ეყრდნობა მიკროსკოპულ ანალიზს, სინამდვილეში ნაკლებად პირდაპირია. დროზოფილას გარკვეული უჯრედები (მაგალითად, სანერწყვე ჯირკვლების უჯრედები) რაღაც მიზეზით ძალიან გადიდებულია და იგივე შეიძლება ითქვას მათ ქრომოსომებზე. მათში შეიძლება ბოჭკოს გარდიგარდმო

მჭიდროდ განლაგებული მუქი ზოლების გარჩევა. კ. დ. დარლინგტონმა აღნიშნა, რომ თუმცა ამ ზონების რაოდენობა (2,000 მის მიერ შესწავლილ შემთხვევაში) დიდია, მათი რიცხვი დაახლოებით იმავე რიგისაა, რაც ამ ქრომოსომაში ლოკალიზებული გენების რაოდენობა, მიღებული შეჯვარების ექსპერიმენტით. მეორე შეფასება მათ უპირატესად განიხილავს, როგორც რეალურ გენებს (გენების განაყოფებს). ნორმალური ზომის უჯრედში გაზომილი ქრომოსომის სიგრძის გაყოფით მათ რაოდენობაზე (2,000) მან დაადგინა, რომ გენის მოცულობა უტოლდება იმ კუბის მოცულობას, რომლის ნიბო უდრის 300 Å-ს. უხეში მიახლოების გათვალისწინებით შეგვიძლია ჩავთვალოთ, რომ ეს ზომა პირველი მეთოდით მიღებული ზომის ტოლია.

2.10. მცირე რიცხვები — მოგვიანებით განვიხილავთ სტატისტიკური ფიზიკის მნიშვნელობას ყოველივე ზემოთქმულისთვის; ან იქნებ უნდა მეთქვა, ამ ფაქტების კავშირს ცოცხალ უჯრედში სტატისტიკური ფიზიკის გამოყენებასთან. მაგრამ ნება მომეცით, პირველ რიგში თქვენი ყურადღება მივაპყრო იმ ფაქტს, რომ 300 Å შეადგენს დაახლოებით 100 ან 150 ატომურ მანძილს სითხეში ან მყარ სხეულში, ასე რომ, გენი შეიცავს არა უმეტეს ერთ ან რამდენიმე მილიონ ატომს. ეს მეტისმეტად მცირე რიცხვია იმისათვის ($\sqrt{n}$ -იდან გამომდინარე), რომ განსაზღვროს სისტემის მონესრიგებული, კანონზომიერი ყოფაქცევა სტატისტიკური ფიზიკის ან საერთოდ ფიზიკის კანონების შესაბამისად. ეს რიცხვი ძალზე მცირეა იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ყვე-

ლა ატომი გენში შეასრულებს ისეთივე როლს, როგორსაც ისინი ასრულებენ აირში ან სითხის წვეთში. გენი კი სრულიადაც არ უნდა წარმოადგენდეს მხოლოდ სითხის ერთგვაროვან წვეთს. შესაძლოა, იგი წარმოადგენდეს ცილის დიდ მოლეკულას, რომელშიც ყოველი ატომი, რადიკალი და ჰეტეროციკლური რგოლი ასრულებს თავის როლს, მეტ-ნაკლებად განსხვავებულს იმ როლისაგან, რასაც ნებისმიერი სხვა მსგავსი ატომი, რადიკალი თუ რგოლი ასრულებს. ასეთია, ყოველ შემთხვევაში, ნამყვანი გენეტიკოსების — ჰოლდენისა და დარლინგტონის აზრი. ჩვენ კი მალე განვიხილავთ გენეტიკურ ექსპერიმენტებს, რომლებიც ძალიან ახლოს არიან ამ ფაქტის დადასტურებასთან.

2.11. სტაბილურობა — ახლა მივუბრუნდეთ მეორე მეტად არსებით საკითხს: სტაბილურობის რა ხარისხი გვხვდება მემკვიდრეობით თვისებებში და ამიტომ რა თვისებები უნდა მივაწეროთ მათ მატარებელ მატერიალურ სტრუქტურებს?

ამ კითხვაზე პასუხის გაცემა მართლაც შეიძლება რაიმე სპეციალური გამოკვლევის გარეშე. ის უბრალო ფაქტი, რომ ჩვენ ვსაუბრობთ მემკვიდრეობით თვისებებზე, მიუთითებს, რომ ვაცნობიერებთ მათ თითქმის აბსოლუტურ მდგრადობას. არ უნდა დაგვაინწყდეს, რომ ის თვისება, რომელიც მშობლიდან გადაეცემა შვილს, არ წარმოადგენს მხოლოდ ამა თუ იმ განსაკუთრებულ-

ბას: მოკაუჭებულ ცხვირს, კოტიტა თითებს, რევმატიზმისადმი მიდრეკილებას, ჰემოფილიას, დიქრომიას და ა.შ. ასეთი თვისებების შერჩევა მოხერხებულია მემკვიდრეობითობის კანონების შესასწავლად. მაგრამ, ფაქტობრივად, სწორედ მთლიანი (ოთხგანზომილებიანი) წყობა „ფენოტიპისა“, ინდივიდის ხილული და თვალსაჩინო ბუნება, რეპროდუცირდება მდგრადად, საგრძნობი ცვლილებების გარეშე თაობათა მანძილზე საუკუნეების განმავლობაში — თუმცა არა ათეული ათასწლეულების განმავლობაში — და ყოველი გადასვლისას ის იბადება იმ ორი უჯრედის ბირთვის მატერიალური სტრუქტურიდან, რომელთა გაერთიანება წარმოშობს განაყოფიერებულ კვერცხუჯრედს. ყოველ გადატანას ასრულებს იმ ორი უჯრედის ბირთვში არსებული ნივთიერი სტრუქტურა, რომლებიც ერთიანდებიან განაყოფიერებული კვერცხუჯრედის წარმოსაქმნელად. ეს საოცრებაა! არის კიდევ მხოლოდ ერთი უფრო დიდი საოცრება, პირველთან დაკავშირებული, თუმცა სხვა სიბრტყეს რომ ეხება. მხედველობაში მაქვს ის, რომ ჩვენ, ვისი არსებობაც მთლიანად დაფუძნებულია სწორედ ამ მემკვიდრეობითობის მექანიზმის გასაოცარ თამაშზე, გაგვაჩნია უნარი ასე ბევრი რამ გავიგოთ მის შესახებ. მე მგონია, რომ რაც შეეხება პირველ საოცრებას, ჩვენ შეგვიძლია თითქმის ბოლომდე გავიგოთ ის. მეორე საოცრების გაგება, შესაძლოა, საერთოდ ადამიანური შემეცნების საზღვრებს მიღმა დარჩეს.

* * *

თავი მესამე

მუტაციები

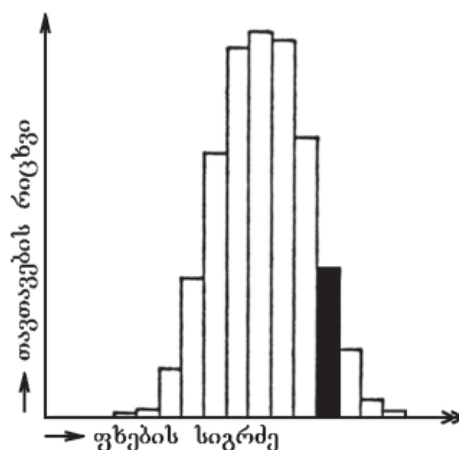
და ზუნდოვანი გაურკვევლობა თავის
სიმყარეს იძენს აზრებში
გოეთე

3.1. „ნახტომისებრი“ მუტაციები — ბუნებრივი შერჩევის საფუძველი — ჩვენ მიერ ახლახან განხილული გენური სტრუქტურისათვის დამახასიათებელი მდგრადობის დამადასტურებელი ზოგადი ფაქტები ჩვენთვის, შესაძლოა, იმდენად კარგადაა ცნობილი, რომ გვიჭირს მათი მიჩნევა საოცრად ან დამაჯერებლად. ამ შემთხვევაში გამოთქმა, რომ გამონაკლისი წესს ადასტურებს, მართლაც, სწორია. მშობლებისა და შვილების მსგავსებაში გამონაკლისები რომ არ ყოფილიყო, აღარ გვეჩნებოდა არა მარტო ყველა ის ლამაზი ექსპერიმენტი, რომლებშიც გამჟღავნდა მემ-

კვიდრობითობის დეტალური მექანიზმი, არამედ ბუნების ის გრანდიოზული, მილიონჯერ გამეორებული ექსპერიმენტიც, რომელსაც გამოჰყავს სახეობები ბუნებრივი შერჩევისა და ყველაზე შეგუებულთა გადარჩენის გზით.

ნება მიბოძეთ, არსებითი ფაქტების წარმოსადგენად ამოსავალ წერტილად მივიჩნიო ეს უკანასკნელი მნიშვნელოვანი საკითხი — კვლავ ბოდიშის მოხდითა და შეხსენებით, რომ მე არა ვარ ბიოლოგი.

დღეს კარგად ვიცით, რომ დარვინი ცდებოდა, როცა პატარა, უწყვეტ, შემთხვევით მუტაციებს, რომლებიც ყველაზე ჰომოგენურ

ნახ. 7. წმინდა ჯიშის ქერის თავთავის ფხის სიგრძის სტატისტიკა. შავად შეფერადებული ჯგუფი შეირჩევა დასათესად. (მონაცემები მოტანილია მხოლოდ საილუსტრაციოდ)

პოპულაციაშიც კი გვხვდება, განიხილავდა, როგორც ბუნებრივი შერჩევის მასალას, ვინაიდან დამტკიცებულია, რომ მათი გადაცემა მემკვიდრეობით არ ხდება. ეს ფაქტი საკმაოდ მნიშვნელოვანია, რომ მოვახდინოთ მისი მოკლე ილუსტრირება. თუ თქვენ აიღებთ წმინდა ჯიშის ქერის თავთავებს, გაზომავთ მათ ფხებს და სტატისტიკური მონაცემების საფუძველზე ააგებთ გრაფიკს, მიიღებთ მე-7 სურ-ზე მოცემულ ზარის ფორმის მრუდს. ამ სურათზე გამოსახულია ფხის გარკვეული სიგრძის მქონე თავთავების რიცხვის დამოკიდებულება ფხის სიგრძეზე. სხვა სიტყვებით, ჭარბობს გარკვეული საშუალო სიგრძე, ხოლო გადახრა ამა თუ იმ მიმართულებით ხდება გარკვეული სიხშირით. ახლა გამოარჩიეთ იმ თავთავების ჯგუფი (გამუქებულია სურათზე), რომელთა სიგრძე საშუალოსგან შესამჩნევად განსხვავებულია, მაგრამ რაოდენობა საკმარისია იმისთვის, რომ მოგვცეს ახალი მოსავალი. დარვინის მიხედვით ამ ახალი მოსავლის სტატისტიკური მონაცემების საფუძველზე აგებული მრუდი უნდა წანაცვლებულიყო მარჯვნივ. სხვა სიტყვებით, სელექციის გზით უნდა მომხდარიყო თავთავების ფხის საშუალო სიგრძის ზრდა. მაგრამ წმინდა ჯიშის ქერის შემთხვევაში ეს ასე არ ხდება. სელექციის გზით გამოყვანილი მარცვლოვანი კულტურის სტატისტიკური მონაცემებით აგებული ახალი მრუდი პირველის იდენტურია და ასეთივე შედეგი გვექნება, თუ თესლად შევარჩევთ განსაკუთრებით მოკლეფხიან თავთავს. სელექციას შედეგი არ მოჰყვა, ვინაიდან მცირე, უწყვეტი გადახრების მემკვიდრეობით გადაცემა არ ხდება. მაგრამ ამ ორმოციოდე

წლის წინ ჰოლანდიელმა დე ფრიზმა აღმოაჩინა, რომ საგულდაგულოდ შერჩეული წმინდა ჯიშის შთამომავლობაშიც კი გამოჩნდება ისეთი ინდივიდების მეტად მცირე რაოდენობა, ვთქვათ, ორი ან სამი ათობით ათასებს შორის, რომლებშიც ადგილი აქვს მცირე, მაგრამ „ნახტომისებრ“ ცვლილებებს. ტერმინი „ნახტომისებრი“ არ ნიშნავს, რომ ცვლილება ძალიან მნიშვნელოვანია; ის მიუთითებს მის წყვეტილ ხასიათზე იმდენად, რამდენადაც არ არსებობს გარდამავალი ფორმა უცვლელსა და მცირედ შეცვლილს შორის. დე ფრიზმა ამას მუტაცია უწოდა. აქ მნიშვნელოვანია წყვეტის ფაქტი. ფიზიკოსს ის აგონებს ქვანტურ თეორიას — ორ მეზობელ ენერგეტიკულ დონეს შორის არ არსებობს შუალედური ენერგიები. ფიზიკოსი დე ფრიზის მუტაციის თეორიას ხატოვნად დაარქმევდა ბიოლოგიის ქვანტურ თეორიას. მოგვიანებით ჩვენ დავინახავთ, რომ ეს ბევრად უფრო მეტია, ვიდრე უბრალოდ ხატოვანი გამოთქმა. მუტაციები ფაქტობრივად გამოწვეულია ქვანტური ნახტომებით გენის მოლეკულაში. თუმცა 1902 წელს, როდესაც დე ფრიზმა გამოაქვეყნა თავისი აღმოჩენა, ქვანტური თეორია ორი წლისა იყო, მაინც ცოტა არ იყოს გასაკვირია, რომ ამ მჭიდრო კავშირის აღმოჩენას კიდევ ერთი თაობა დასჭირდა!

3.2. მათი ჯიშის სინმინდე შენარჩუნებულია ანუ მათ მიიღეს საუკეთესო მემკვიდრეობა — მუტაციები ისევე გადაეცემა მემკვიდრეობით, როგორც თავდაპირველი, უცვლელი თვისებები. მაგალითად, ზემოთ განხილულ ქერის პირველ მოსავალში მხოლოდ მცირე რაოდენობის თავთავს ექნება ისეთი ფხა,

რომლის სიგრძე იქნება მე-7 სურ-ზე მოყვანილი გადახრების ფარგლებს მიღმა — ვთქვათ, საერთოდ არ ექნება ფხა. ეს თავთავები შესაძლებელია დე ფრიზის მუტაციას წარმოადგენდნენ და მაშინ ისინი სრულიად შეინარჩუნებენ ჯიშის სინმინდეს, ანუ შემდგომში მოგვცემენ ასეთსავე უფხო შთამომავლობას.

აქედან გამომდინარე, მუტაცია აშკარად წარმოადგენს მემკვიდრეობითი თვისებების ცვლილებას და იგი დაკავშირებული უნდა იყოს მემკვიდრეობითობის მატარებელი სუბსტანციის გარკვეულ ცვლილებებთან. ფაქტობრივად შეჯვარების იმ მნიშვნელოვანი ექსპერიმენტების დიდი უმრავლესობა, რომლებითაც ახსნილ იქნა მემკვიდრეობითობის მექანიზმი, მდგომარეობდა წინასწარ შედგენილი გეგმის შესაბამისად სახეცვლილი (ან მრავალ შემთხვევაში მრავალჯერ სახეცვლილი) და უცვლელი, ან სხვანაირად შეცვლილი ინდივიდების შეჯვარების გზით გამოყვანილი შთამომავლობის საგულდაგულო ანალიზში. მეორე მხრივ, ჯიშის სინმინდის შენარჩუნების წყალობით მუტაციები წარმოადგენს ხელსაყრელ მასალას, რომელზედაც შეიძლება განხორციელდეს ბუნებრივი შერჩევა და რომლებიდანაც, დარვინის თეორიის მიხედვით, ხდება სახეობების გამოყვანა ცუდად შეგუებულთა მოსპობისა და უკეთ შეგუებულთა გადარჩენის გზით. დარვინის თეორიაში მხოლოდ უნდა შეცვალოთ სიტყვები „უმნიშვნელო შემთხვევითი ცვლილებები“ სიტყვით „მუტაცია“ (ისევე როგორც ქვანტური თეორია „ქვანტური ნახტომით“ ცვლის „ენერგიის უწყვეტ ცვლილებას“). ყველა სხვა თვალსაზრისით დარვინის თეორია თითქმის

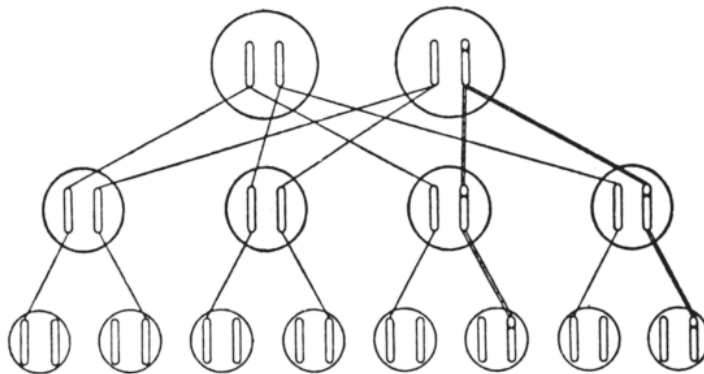
არ საჭიროებს ცვლილებას. ასეთია, თუ არ ვცდები, ბიოლოგთა უმრავლესობის აზრი.

3. 3. ლოკალიზაცია, რეცესიულობა და დომინირება — ჩვენ ახლა ექსპერიმენტული მონაცემების საფუძველზე უნდა განვიხილოთ მუტაციის შესახებ ზოგიერთი სხვა ფუნდამენტური ფაქტი და წარმოდგენა კვლავ ოდნავ დოგმატურად, გვერდი ავუაროთ იმის ჩვენებას, საიდან იღებენ ისინი, ერთმანეთის მიყოლებით სათავეს.

მოსალოდნელი იყო, რომ გარკვეული მუტაცია გამოწვეული იქნებოდა ერთ-ერთი ქრომოსომის გარკვეულ უბანში მომხდარი ცვლილებით. ეს მართლაც ასეა. მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ ეს არის ცვლილება მხოლოდ ერთ ქრომოსომაში და არა ჰომოლოგიური ქრომოსომის შესაბამის „ლოკუსში“. ეს სქემატურად ნაჩვენებია მე-8 სურ-ზე, სადაც მუტაციის შედეგად შეცვლილი ლოკუსი აღნიშნულია ჯვრით. ის ფაქტი, რომ ცვლილება ხდება მხოლოდ ერთ ქრომოსომაში, თავს იჩენს მხოლოდ მაშინ, როდესაც მუტაცია განცდილი ინდივიდი, (როგორც ხშირად უწოდებენ — „მუტანტი“), შეჯვარდება

ნახ. 8. ჰეტეროზიგოტური მუტანტი. ჯვარი აღნიშნავს მუტირებულ გენს.

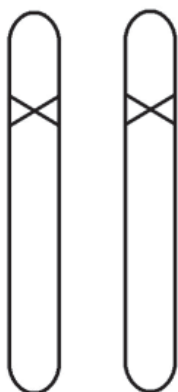
ნახ. 9. მუტაციის გადაცემა მემკვიდრეობით. ერთმაგი ზაზები შეესაბამება ქრომოსომის გადაცემას. ორმაგი ზაზები - მუტირებული ქრომოსომის გადაცემას. მესამე თაობის ქრომოსომები, რომელთა წარმოშობა აქ არ არის ნაჩვენები, მოდიან მეორე თაობის წვეილებისაგან, რომლებიც არ არიან ნაჩვენები ამ დიაგრამაში. ითვლება, რომ ეს წვეილები არ არიან ნათესავები და თავისუფალი არიან მუტაციებისაგან.

არამუტანტთან, რადგან ამ დროს მიღებულ შთამომავალთა ზუსტად ნახევარს ექნება მუტანტის თვისებები, მეორე ნახევარს კი — ნორმალური. აი სწორედ ეს იყო მოსალოდნელი შედეგი მეიოზის დროს მუტანტში ორი ქრომოსომის განცალკევებისა, რაც სქემატურად ნაჩვენებია მე-9 სურ-ზე. ეს არის „გენეალოგია“, რომელიც სამი მომდევნო თაობის ყოველ ინდივიდს ჩვენთვის საინტერესო ქრომოსომთა წყვილის საშუალებით წარმოადგენს. გთხოვთ გაითვალისწინოთ, ეს ცვლილება მუტანტის ორივე ქრომოსომას რომ შეხებოდა, მაშინ მისი ყველა შვილი შეიძენდა ერთნაირ (შერეულ), ორივე მშობლისგან განსხვავებულ მემკვიდრეობითობას.

მაგრამ ამ სფეროში ექსპერიმენტირება არც ისე ადვილია, როგორც შეიძლება მოგვეჩვენოს ზემონათქვამიდან გამომდინარე. იგი რთულდება მეორე მნიშვნელოვანი ფაქტით, სახელდობრ, იმით, რომ მუტაცია ხშირად ფარულია. რას ნიშნავს ეს?

მუტანტში კოდის ორი ასლი იდენტური აღარ არის; ისინი წარმოადგენენ ორ სხვადასხვა „ნაკითხვას“ ან „ვარიანტს“, ყოველ შემთხვევაში, სწორედ ამ ერთ ადგილზე. კარგი იქნებოდა ახლავე აღგვნიშნა, რომ, შეიძლება მიმზიდველად კი გამოიყურებოდეს, მაგრამ სრულიად გაუმართლებელი იქნებოდა, თავდაპირველი ვარიანტის მიჩნევა „ორთოდოქსულად“, ხოლო მუტანტურ ვარიანტისა — „ერეტიკულად“. ისინი უნდა მივიჩნიოთ, არსებითად თანაბარუფლებიანებად, რადგან ნორმალური ნიშან-თვისებებიც მუტაციის გზით არის გაჩენილი.

სინამდვილეში ინდივიდის „სტრუქტურა“, საზოგადოდ, მისდევს ან ერთ, ან მეორე ვარიანტს, რომელიც შეიძლება აღმოჩნდეს ნორმალური ან მუტანტური. იმ ვარიანტს, რომელსაც ინდივიდი მიჰყვება, ეწოდება დომინანტური, მეორეს კი — რეცესიული. სხვა სიტყვებით, მუტაციას ეწოდება ან დომინანტური, ან რეცესიული იმის მიხედვით, არის

ნახ. 10. ჰომოზიგოტური მუტანტი, რომელიც მიიღება შთამომავლობის ერთ მეოთხედში ჰეტეროზიგოტური მუტანტის თვითგანაყოფიერებისას (იხ. ნახ. 8), ან ერთმანეთთან შეჯვარებისას.

თუ არა ის უშუალოდ შედეგიანი სტრუქტურის შეცვლაში.

რეცესიულ მუტაციებს უფრო ხშირად აქვს ადგილი, ვიდრე დომინანტურს, და მეტად მნიშვნელოვანია, თუმცა თავიდან საერთოდ არ იჩენს თავს. ინდივიდის სტრუქტურაზე გავლენის მოსახდენად ისინი ორივე ქრომოსომაში უნდა იყვნენ წარმოდგენილნი (იხ. სურ. 10). ასეთი ინდივიდი შეიძლება წარმოიშვას ორი თანაბარი რეცესიული მუტანტის შეჯვარებით ან მუტანტის თვითშეჯვარებით. ეს შესაძლებელია ჰერმაფროდიტულ მცენარეებში და ასევე სპონტანურად. ადვილი მისახვედრია, რომ ასეთ შემთხვევებში შთამომავლობის ერთი მეოთხედი იგივე ტიპის იქნება და, ამგვარად, ცხადად გამოავლენს მუტაციურ ხასიათს.

3.4. ზოგიერთი ტექნიკური ტერმინის განმარტება — ვფიქრობ, სასრგებლო იქნებოდა რამდენიმე ტექნიკური ტერმინის განმარტება. იმისთვის, რასაც მე ვუწოდებდი „კოდის

ვარიანტს“, თავდაპირველი ფორმა იქნება ეს თუ მუტანტი, მიღებულია ტერმინი „ალელი“. ერთმანეთისაგან განსხვავებული ვარიანტების შემთხვევაში, როგორც ეს ნაჩვენებია მე-8 სურ-ზე, ინდივიდს ჰეტეროზიგოტური ეწოდება ამ ლოკუსის მიმართ. თუ ვერსიები ერთნაირია, როგორც ამას ადგილი აქვს მე-10 სურ-ზე ასახულ არამუტირებულ ინდივიდში, მას ჰომოზიგოტური ეწოდება. ასე რომ, რეცესიული ალელი გავლენას ახდენს მხოლოდ ჰომოზიგოტურ ინდივიდებზე, მაშინ როცა დომინანტური ალელი ერთნაირ შედეგს იძლევა, მიუხედავად იმისა, ჰომოზიგოტურია თუ ჰეტეროზიგოტური.

ფერი ხშირად დომინირებს უფეროებაზე (ან თეთრ ფერზე). ამრიგად, მაგალითისთვის, მუხუდო თეთრად ყვავის მხოლოდ მაშინ, თუ მას ორივე სათანადო ქრომოსომაში აქვს „თეთრი რეცესიული ალელი, რომელიც პასუხისმგებელია თეთრ ფერზე“, ანუ როდესაც ის არის „ჰომოზიგოტური თეთრის მიმართ“; იგი შეინარჩუნებს ამ თვისებას და ყველა

მისი შთამომავალი იქნება თეთრი. მაგრამ ერთი „ნითელი ალელი“ (როდესაც მეორე თეთრია; „ჰეტეროზიგოტური“) გამოიწვევს მისი ყვავილის ნითელ ფერს, და ასევე იქნება ორი ნითელი ალელის („ჰომოზიგოტური“) შემთხვევაშიც. ამ ორ უკანასკნელს შორის განსხვავება გამოჩნდება მხოლოდ მათ შთამომავლობაში, როდესაც ჰეტეროზიგოტური ნითელი მოგვცემს რამდენიმე თეთრყვავილიან შთამომავალს, ხოლო ჰომოზიგოტური ნითელი შეინარჩუნებს თავის ფერს.

ის ფაქტი, რომ ორი ცალკეული ინდივიდი შეიძლება ზუსტად ერთნაირი იყოს გარეგნულად და ამავე დროს განსხვავდებოდეს მემკვიდრეობით, იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ სასურველია ზუსტი დიფერენციაცია. ამ შემთხვევაში გენეტიკოსი იტყვის, რომ მათ აქვთ ერთი და იგივე ფენოტიპი, მაგრამ განსხვავებული გენოტიპი. წინა აბზაცების შინაარსი შეიძლება შევაჯამოთ მოკლედ ტექნიკური ტერმინოლოგიით გამართული დებულებით:

რეცესიული ალელი გავლენას ახდენს ფენოტიპზე მხოლოდ მაშინ, როცა გენოტიპი ჰომოზიგოტურია.

ჩვენ დროდადრო გამოვიყენებთ ამ ტექნიკურ გამოთქმებს და სადაც ეს საჭირო იქნება, მკითხველს შევახსენებთ მათ მნიშვნელობებს.

3.5. ახლო (ნათესაური) შეჯვარების მავნე ეფექტი — რეცესიული მუტაციები, ვიდრე ისინი მხოლოდ ჰეტეროზიგოტურნი არიან, რასაკვირველია, არ წარმოადგენენ ნიადაგს ბუნებრივი შერჩევისათვის. ხშირად ისინი მავნეა ხოლმე, ისინი თუმცა მაინც არ ქრებიან, რადგან ლატენტურნი (ფარული) არიან. აქედან

დან გამომდინარე, არაკეთილსასურველი მუტაციების მთელი წყება შეიძლება დაგროვდეს და უშუალო ზიანი კი არ მოიტანოს. მაგრამ ისინი, რასაკვირველია, გადაეცემა შთამომავლობის ნახევარს, ამას კი მნიშვნელობა აქვს ადამიანისათვის, მსხვილფეხა რქოსანი საქონლისათვის, შინაური ფრინველის ან სხვა ისეთი სახეობებისათვის, რომელთა კარგი ფიზიკური თვისებები ჩვენი უშუალო ინტერესის საგანია. მე-9 სურათზე ნაჩვენებია, რომ მამრი ინდივიდი (კონკრეტულობისთვის, ვთქვათ, მე) ჰეტეროზიგოტურად ატარებს ასეთ რეცესიულ მავნე მუტაციას ისე, რომ ის არ მჟღავნდება. დავუშვათ, რომ ჩემი მეუღლე თავისუფალია ასეთი მუტაციისაგან. მაშინ ჩვენი შვილების ნახევარი (მეორე ხაზი სურათზე) ასევე ჰეტეროზიგოტურად იქნება ამ თვისების მატარებელი. თუ ყველა მათგანი კვლავ შეჯვარდება არამუტირებულ პარტნიორთან (დიაგრამაზე სიმარტივისათვის გამოტოვებულია), ეს თვისება ექნება ჩვენი შვილიშვილების საშუალოდ მეოთხედს.

მანკიერი თვისების ცხადი გამოვლენისა არავითარი საფრთხე არ არსებობს, მანამ სანამ არ შეჯვარდებიან ერთნაირად დაზიანებული ინდივიდები. ადვილი მისახვედრია, რომ მათი შვილების მეოთხედი ჰომოზიგოტური იქნება და ცხადად გამოავლენს ნაკლს. ჩემი ვაჟიშვილისა და ქალიშვილის ქორწინება, რაც ფაქტობრივად, თითქმის თვითგანაყოფიერებაა (მხოლოდ ჰერმაფროდიტი მცენარეებისათვის დამახასიათებელი), უდიდესი საფრთხე იქნებოდა; თითოეულ მათგანში არის დაზიანების ფარული არსებობის ან არარსებობის თანაბარი ალბათობა და ამ ინცესტური კავშირების მეოთხედი საშიშია

იმდენად, რამდენადაც მათი შვილების მეოთხედში დაზიანება ცხადად გამოვლინდება. ამგვარად, ინცესტის შედეგად დაზარალებული ბავშვის რისკის ფაქტორი არის 1 : 16.

ასევე, ჩემი ორი შვილიშვილის, ერთმანეთისთვის პირველი თაობის ბიძაშვილების, კავშირით მიღებული შთამომავლობისთვის რისკის ფაქტორი იქნება 1 : 64. ბიძაშვილების ქორწინება არ ითვლება საყოველთაოდ მიუღებლად და სინამდვილეში ეს მეორე შემთხვევა დაშვებულია. მაგრამ, არ დაგავიწყდეთ, რომ ჩვენ ვაანალიზებდით საგვარეულო წყვილის ერთ პარტნიორში არსებულ მხოლოდ ერთ შესაძლებელ ფარულ დაზიანებას („მე და ჩემი მეუღლე“). ფაქტობრივად, სავსებით შესაძლებელია, რომ ორივე მათგანს ჰქონდეს ამ ტიპის ერთზე მეტი ფარული ნაკლოვანება. თუ თქვენ გაგაჩნიათ ამ ტიპის გარკვეული ნაკლოვანება, მხედველობაში უნდა იქონიოთ, რომ თქვენი პირველი თაობის რვა ბიძაშვილიდან ერთს ექნება ასეთივე თვისება! ექსპერიმენტები მცენარეებსა და ცხოველებზე, როგორც ჩანს, ადასტურებს, რომ ამ და სხვა შედარებით იშვიათი, მაგრამ სეროიოზული ნაკლოვანების გარდა შეიძლება არსებობდეს მრავალი წვრილმანი ნაკლოვანებაც, რომელთა ერთობლიობა ნათესაური გამრავლების შემთხვევაში საბოლოო ჯამში აუარესებს შთამომავლობას. ვინაიდან დღეს აღარ ვაპირებთ ნაკლოვანებების აღმოფხვრას ისეთი მკაცრი მეთოდებით, როგორც ეს სპარტელებთან იყო მიღებული ტეგეტას მთაზე, განსაკუთრებული სერიოზულობით უნდა შევხედოთ ამ საკითხებს ადამიანთან მიმართებაში, სადაც უკეთ შეგუებულთა ბუნებრივი გადარჩევა მკვე-

თრად შეზღუდულია, უფრო მეტიც, უკუღმა არის შებრუნებული. საეჭვოა, რომ ყველა ეროვნების ჯანმრთელი ახალგაზრდობის თანამედროვე მასობრივი მოსპობის ანტისელექციურ შედეგს გადასწონიდეს აზრი, რომ უფრო პრიმიტიულ პირობებში ომს ექნებოდა დადებითი ღირებულება შეგუებულთა გადარჩენის თვალსაზრისით.

3.6. ზოგადი და ისტორიული ხასიათის შენიშვნები — გასაოცარია ის ფაქტი, რომ რეცესიული ალელი, როცა ის ჰეტეროზიგოტურია, მთლიანად დაძლეულია დომინანტურით და არავითარ თვალსაჩინო შედეგს არ იძლევა. მაინც უნდა აღინიშნოს, რომ არსებობს გამონაკლისებიც. ჰომოზიგოტური თეთრი დევისპირას შეჯვარებისას ასევე ჰომოზიგოტურ მუქ-წითელ დევისპირასთან მიიღება გარდამავალი ფერის, ანუ ვარდისფერი (და არა მუქი წითელი, როგორც ეს მოსალოდნელი იყო) პირველი რიგის ამონაყარი. ორი ალელის ერთობლივი გავლენის ბევრად უფრო ყურადსაღები შემთხვევა გვხვდება სისხლის ჯგუფებში, მაგრამ ამას აქვერ განვიხილავთ. მე არ გამიკვირდება, თუ დიდი დროის განმავლობაში შენარჩუნებული რეცესიულობა გამოვლენის ხარისხს შეიცვლის და დამოკიდებული გახდება იმ ტესტების მგრძნობელობაზე, რომელთაც „ფენოტიპის“ შესასწავლად ვიყენებთ.

აქ კარგი იქნებოდა რამდენიმე სიტყვა გვეთქვა გენეტიკის ადრეული ისტორიის შესახებ. ამ თეორიის ხერხემალი, მემკვიდრეობითობის კანონი, რომლის მიხედვითაც მომდევნო თაობებს გადაეცემათ მშობლების განსხვავებული თვისებები, და

განსაკუთრებით კი რეცესიულობა-დომინირებას შორის მნიშვნელოვანი განსხვავება, უკავშირდება ახლა ცნობილ ავგუსტინური ეკლესიის წინამძღვარს, გრეგორ მენდელს (1822-84). მენდელმა არაფერი იცოდა მუტაციებისა და ქრომოსომების შესახებ. თავის სამონასტრო ბაღებში ბრნოში იგი ატარებდა ცდებს ბარდაზე, ახდენდა მისი სხვადასხვა ჯიშების შეჯვარებას და აკვირდებოდა პირველ, მეორე, მესამე და ა.შ. თაობებში მიღებულ ამონაყარებს. შეიძლება ითქვას, რომ იგი ექსპერიმენტს ატარებდა ბუნებაში უკვე არსებულ მუტანტებზე. დაკვირვებათა შედეგები მან გამოაქვეყნა ბრნოში 1866 წელს გამოცემულ შრომათა კრებულში *Naturforsch. Verein in Brünn*. აბატის ჰობიმ დიდად არავინ დააინტერესა; ვერც ვინმე წარმოიდგენდა, რომ მეოცე საუკუნეში მისი აღმოჩენა გახდებოდა მეცნიერების სრულიად ახალი და დღეისათვის ყველაზე საინტერესო დარგის გზამკვლევი ვარსკვლავი. ნაშრომი მივიწყებულ იქნა და ხელახლა აღმოჩენილ იქნა მხოლოდ 1900 წელს ერთდროულად და ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად სამი მეცნიერის — კორ რენსის (*Correns*, ბერლინი), დე ფრიზის (*de Vries* ამსტერდამი) და ჩერმაკის (*Tschermak*, ვენა) მიერ.

3.7. მუტაციის იშვიათობის აუცილებლობა

— აქამდე ჩვენ ყურადღებას ვამახვილებდით მავნე მუტაციებზე, რომლებიც შეიძლება უფრო მრავალრიცხოვანიც კი იყოს. მაგრამ გარკვევით უნდა აღინიშნოს, რომ ვხვდებით სასარგებლო მუტაციებსაც. თუ სპონტანური მუტაცია წარმოადგენს პატარა ნაბიჯს სახეობის განვითარებაში, გვექმნება შთაბეჭ-

დილება, რომ ზოგიერთი ცვლილება სრულიად შემთხვევით „მოისინჯება“ გარკვეული რისკის ფასად, რომ ის აღმოჩნდება მავნე, რა შემთხვევაშიც ავტომატურად უნდა გამოირიცხოს. აქედან მომდინარეობს ერთი მეტად მნიშვნელოვანი მომენტი. მუტაციებს, იმისათვის, რომ ისინი ბუნებრივი შერჩევის, ხელსაყრელ მასალას წარმოადგენდნენ, იშვიათად უნდა ჰქონდეთ ადგილი, რაც სინამდვილეში ასეც არის. ისინი უფრო ხშირი რომ ყოფილიყო, მაგალითად, ერთსა და იმავე ინდივიდში ადგილი ჰქონოდა ათობით სხვადასხვა მუტაციას, ზიანის მომტანი მუტაციები, როგორც წესი, გადააჭარბებდნენ სასარგებლო მუტაციებს და სახეობები გაუმჯობესების ნაცვლად უცვლელნი დარჩებოდნენ ან დაიღუპებოდნენ. შედარებითი კონსერვატიზმი, რომელიც გამომდინარეობს გენების მაღალი მდგრადობიდან, არსებითია. ანალოგია შეიძლება ვეძიოთ დიდი სანარმოს მუშაობაში. განვითარებისთვის აქ საჭიროა მოისინჯოს უკეთესი მეთოდები, სიახლეები, მაშინაც კი, თუ ისინი ჯერ შეუმონებელია. მაგრამ იმის დასადგენად, რას გამოიწვევს ეს სიახლეები, პროდუქციის გამოშვების გაზრდას თუ შემცირებას, არსებითია პროცესში მათი შეყვანა რიგ-რიგობით, სათითაოდ, მაშინ როცა მექანიზმის სხვა ნაწილები უცვლელია.

3.8. რენტგენის სხივებით გამოწვეული მუტაციები — ახლა განვიხილოთ გენეტიკური კვლევის ყველაზე ორიგინალური ექსპერიმენტების სერიები, რაც ჩვენი ანალიზის ყველაზე არსებითი მომენტი აღმოჩნდება.

მუტაციების პროცენტული რაოდენობა შთამომავლობაში, ე.წ. მუტაციის სიხშირე,

შეიძლება მრავალჯერ გაიზარდოს მშობელთა რენტგენის ან γ-სხივებით დასხივების გზით. ამგვარად გამოწვეული მუტაციები არაფრით განსხვავდება (გარდა იმისა, რომ უფრო მრავალრიცხოვანია) სპონტანურად გაჩენილი მუტაციებისგან და იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ნებისმიერი „ბუნებრივი“ მუტაცია ასევე შეიძლება გამოწვეულ იქნას რენტგენის სხივებით. დროზოფილაში ადგილი აქვს მრავალი სპეციალური მუტაციის სპონტანურ რეციდივს. ისინი ლოკალიზებული არიან ქრომოსომაში, როგორც ეს აღწერილია წინა გვერდებზე, და სპეციალური სახელები აქვთ. ისიც კი იქნა აღმოჩენილ, რაც ე.წ. „მრავლობითი ალელის“ სახელითაა ცნობილი, ანუ ქრომოსომის ერთი და იმავე კოდის კიდევ ორი ან მეტი განსხვავებული „ვარიანტი“ და „ნაკითხვა“, ნორმალურ, არამუტაციურ ვარიანტთან ერთად. ეს ნიშნავს ამ ერთ გარკვეულ „ლოკუსში“, არა მარტო ორ, არამედ სამ და მეტ ალტერნატივას, რომელთაგან ნებისმიერი ორი „დომინანტურ-რეცესიულ“ დამოკიდებულებაშია ერთმანეთთან, ანუ როდესაც ისინი ერთდროულად არსებობენ ორი ჰომოლოგიური ქრომოსომის შესაბამის ლოკუსებში.

რენტგენის სხივებით გამოწვეულ მუტაციებზე ექსპერიმენტებმა აჩვენა, რომ ყოველ კონკრეტულ „გადასვლას“, ვთქვათ, ნორმალური ინდივიდიდან კონკრეტულ მუტანტზე, ან პირიქით, აქვს თავისი ინდივიდუალური „რენტგენული კოეფიციენტი“; იგი მიუთითებს იმ შთამომავლობის პროცენტულ რაოდენობაზე, რომელიც განიცდის მუტაციას ამ კონკრეტული გზით: ესე იგი, როდესაც

საც მშობლებმა მიიღეს რენტგენის სხივების ერთეული დოზა შთამომავლობის ჩასახვამდე.

3.9. პირველი კანონი. მუტაცია ერთჯერადი მოვლენაა — ამასთანავე, ის კანონები, რომლებიც მართავენ ინდუცირებული მუტაციის სიხშირეს, უკიდურესად მარტივი და ნათელია. მე აქ მივყვები გამოქვეყნებულს ჟურნალ იოლოგიკალ *Reviews*-ში, ტ. IX, 1934 გამოქვეყნებულ ნ. ვ. ტიმოფეევის მოხსენებას. იგი მნიშვნელოვანწილად ეყრდნობა ავტორისავე შესანიშნავ გამოკვლევას. პირველი კანონი მდგომარეობს შემდეგში:

(1) მუტაციების ზრდა პირდაპირპროპორციულია დასხივების დოზისა, ასე რომ ფაქტობრივად შეიძლება ლაპარაკი ზრდის კოეფიციენტზე¹¹.

ჩვენ იმდენად მივეჩვიეთ პროპორციულ დამოკიდებულებას, რომ შეიძლება სათანადოდ ვერც კი შევაფასოთ ამ მარტივი კანონის შორსმიმავალი შედეგები. სწორად რომ ჩავწვდეთ მათ, შეიძლება გავიხსენოთ, რომ საქონლის ფასი ყოველთვის არ არის მისი რაოდენობის პროპორციული. ჩვეულებრივ, თუ თქვენ ექვს ფორთოხალს შეიძენთ, და მერე საბოლოოდ თორმეტის ყიდვას გადაწყვეტთ, მაღაზიის მეპატრონემ შეიძლება დაგითმოს უფრო იაფად, ვიდრე უბრალოდ ექვსი ფორთოხლის გაორმაგებული ღირებულებაა. დეფიციტური საქონლის შემთხვევაში შეიძლება პირიქითაც მოხდეს. ჩვენს შემთხვევაში ვასკვნით, რომ მაშინ, როდესაც რადიაციის პირველი ნახევარ-დოზა ინვევს, ვთქვათ, ათასიდან ერთი შთამომავლის მუტაციას, დანარჩენზე იგი გავლენას არ ახდენს არც

მუტაციისადმი მიდრეკილების გაჩენის და არც მის საწინააღმდეგოდ იმუნიტეტის ჩამოყალიბების თვალსაზრისით. წინააღმდეგ შემთხვევაში მეორე ნახევარ-დოზა არ გამოიწვევდა კვლავ ათასიდან ერთის მუტაციას. ამგვარად, მუტაცია არ წარმოადგენს რადიაციის თანმიმდევრული, ერთმანეთის გამაძლიერებელი პატარა დოზებით გამოწვეულ აკუმულირებულ ეფექტს. იგი უნდა იყოს რაღაც ერთჯერადი მოვლენა, რომელიც ხდება ერთ ქრომოსომაში დასხივების პერიოდში. რა სახის მოვლენაა ეს?

3.10. მეორე კანონი. მოვლენის ლოკალიზაცია — ამ კითხვაზე პასუხს იძლევა მეორე კანონი.

(2) თუ სხივების თვისებას (ტალღის სიგრძეს) შეცვლით ფართო საზღვრებში, რბილი რენტგენის სხივებიდან საკმაოდ ხისტ γ -სხივებამდე, კოეფიციენტი მუდმივი რჩება იმ პირობით, თუ ე.წ. x ერთეულებში გაზომილი დოზა იგივე რჩება, ე.ი. იმ პირობით, რომ თქვენ ზომავე დოზას შესაბამისად შერჩეული სტანდარტული ნივთიერების მოცულობის ერთეულში წარმოქმნილი იონების რაოდენობით იმ დროსა და ადგილზე, როდესაც და სადაც მოხდა მშობლების დასხივება.

სტანდარტულ ნივთიერებად ირჩევენ ჰაერს არა მხოლოდ მოხერხებულობის გამო, არამედ იმ მიზეზით, რომ ორგანული ქსოვილები შედგება იმავე ატომური წონის ელემენტებისაგან, რისგანაც შედგება ჰაერი. იონიზაციის ან მასთან დაკავშირებული პროცესების (აგზნებების) რაოდენობის ქვედა ზღვარი¹² ქსოვილში მიიღება ჰაერში იონიზაციების რაოდენობის მარტივი გამრავლებით სიმკვრე-

ივეთა შეფარდებაზე. ამგვარად, საკმაოდ ნათელია და დადასტურებული უფრო კრიტიკული გამოკვლევით, რომ მუტაციის გამომწვევ ერთჯერად მოვლენას წარმოადგენს სწორედ იონიზაცია (ან მსგავსი პროცესი), რომელსაც ადგილი აქვს ჩანასახის უჯრედის გარკვეულ „კრიტიკულ“ მოცულობაში. რა ზომისაა ეს კრიტიკული მოცულობა? მუტაციის სიხშირიდან გამომდინარე მისი შეფასება შეიძლება ასეთი მოსაზრებით: თუ დოზა 50000 იონი/სმ³ ქმნის კონკრეტული გამეტის (რომელიც იმყოფება დასხივების ზონაში) კონკრეტული მუტაციის შესაძლებლობას მხოლოდ 1 : 1000 ალბათობით, ჩვენ ვასკვნით: რომ კრიტიკული მოცულობა, „სამიზნე“, რომელიც უნდა იქნას იონიზებული, რომ მუტაცია მოხდეს, შეადგენს მხოლოდ 1/1000 ნაწილს 1/50000 სმ³-დან, ე.ი. სმ³-ის ერთ მეორმოცდაათმილიონედს. ეს ციფრები პირობითია და მოტანილია მხოლოდ საილუსტრაციოდ. რეალური შეფასებისას ჩვენ ვიღებთ მ. დელბრუკის მონაცემებს მ. დელბრუკის, ნ. ვ. ტიმოფეევის და კ. გ. ციმერის ნაშრომიდან,¹³ რომელიც ასევე მთავარი წყაროა მომდევნო ორ თავში დეტალურად წარმოდგენილი თეორიისა. ამ ნაშრომში მოცულობის ზომა დელბრუკის შეფასებით მხოლოდ ათი საშუალო ატომური მანძილის კუბის ტოლია და ამდენად შეიცავს მხოლოდ დაახლოებით $10^3 =$ ათას ატომს. ამ შედეგის უმარტივესი ინტერპრეტაცია იმაში მდგომარეობს, რომ არსებობს ამ მუტაციის საკმაოდ დიდი ალბათობა, როდესაც იონიზაცია (ან აგზნება) ხდება ქრომოსომის რომელიმე გარკვეული წერტილიდან არა უმეტეს „10 ატომის დაშორებით“. შემდგომში ამას უფრო დეტალურად განვიხილავთ.

ტიმოფეევის სტატია შეიცავს პრაქტიკულ მითითებას, რომელიც არ შემოიღია აქ არ ვახსენო, თუმცა მას, რასაკვირველია არა აქვს რაიმე კავშირი ჩვენს გამოკვლევასთან. თანამედროვე ცხოვრებაში მრავალია შემთხვევა, როდესაც ხდება ადამიანის დასხივება რენტგენის სხივებით. ამასთან დაკავშირებული პირდაპირი საშიშროებანი: დამწვრობა, რენტგენის სხივებით გამოწვეული კიბო, სტერილიზაცია — კარგადაა ცნობილი და ამისგან დასაცავად ტყვიის ეკრანები, ტყვიით გაჯერებული წინსაფრები და ა.შ. გამოიყენება, განსაკუთრებით მედლებისა და ექიმებისათვის, რომელთაც რეგულარული შეხება აქვთ რენტგენის სხივებთან. საქმე ის არის, რომ იმ შემთხვევებშიც კი, როცა ადამიანი წარმატებითაა დაცული პირდაპირი საფრთხ-

ისაგან, მაინც არსებობს ჩანასახის უჯრედში უმნიშვნელო მავნე მუტაციების არაპირდაპირი საშიშროება; მუტაციებისა, რომლებიც შეიძლება იყოს ნათესაური კავშირის არასასურველი შედეგი. შეიძლება ცოტა გულუბრყვილოდაც გამოიყურებოდეს, მაგრამ თუ უფრო რადიკალურად ვიტყვით, პირველი რიგის ბიძაშვილების ქორწინებით გამოწვეული ზიანი შეიძლება ძალიანაც გაძლიერდეს იმ ფაქტით, რომ მათი ბებია დიდი ხნის მანძილზე მუშაობდა მედდად რენტგენის კაბინეტში. ეს არ არის საკითხი, რომელიც ყოველ ადამიანს პირადად უნდა აწუხებდეს. მაგრამ არასასურველი ფარული მუტაციებით ადამიანთა მოდგმის თანდათანობითი ინფიცირების ნებისმიერი ალბათობა საზოგადოების ზრუნვის საგანი უნდა იყოს.

თავი მეოთხე

ქვანტურ-მექანიკური დასაბუთება

და შენი მგზნებარე წარმოსახვა სჯერდებოდა მხოლოდ ირიბ მსგავსებას და წარმოფენას გოეთე

4.1. კლასიკური ფიზიკით აუხსნელი მდგრა-დობა — ამგვარად, რენტგენის სხივების — ამ საოცრად ნატიფი ინსტრუმენტის¹⁵ — დახმარებით ბიოლოგებმა და ფიზიკოსებმა გაერთიანებული ძალისხმევით ახლახან მოახერხეს შემოეფარგლათ მაქსიმალური ზომა იმ მაკროსკოპული სტრუქტურისა, რომელიც პასუხს აგებს ინდივიდის განსაზღვრულ ნიშან-თვისებაზე. მათ მოახერხეს

განესაზღვრათ „გენის ზომა“ და დაეყვანათ ის ბევრად უფრო მცირე სიდიდეზე, ვიდრე მეორე თავის ბოლოს მიღებული შეფასებებით გამოვიდა.

ეხლა ჩვენ წინაშე მთელი სერიოზულობით ისმის კითხვა: როგორ შეგვიძლია ჩვენ სტატისტიკური ფიზიკის თვალსაზრისით შევუთანხმოთ ერთმანეთს ის ორი ფაქტი, რომ გენის სტრუქტურა, როგორც ჩანს, ატომების

მხოლოდ შედარებით მცირე რიცხვს მოიცავს (1000-ის რიგისას, ან შესაძლოა უფრო ნაკლებსაც), და რომ, მიუხედავად ამისა, ის (გენი) ავლენს უაღრესად რეგულარულ და კანონზომიერ ხასიათს, თავისი გამძლეობითა და უცვლელობით სასწაულს რომ ემსგავსება?

ნება მომეცით, თქვენი ყურადღება ერთხელ კიდევ მივაპყრო ამ მართლაც გასაოცარ სიტუაციას. ჰაბსბურგთა დინასტიის რამდენიმე წარმომადგენელს აქვს ქვედა ტუჩის სპეციფიკური ფიზიკური დეფექტი („*absburger Lippe*“). მისი მემკვიდრეობით გადაცემა გულდასმით იქნა შესწავლილი და ისტორიულ პორტრეტებთან ერთად გამოქვეყნებული ვენის სამეფო აკადემიის მიერ სამეფო ოჯახის ხელშეწყობით. ეს ნიშანი წარმოადგენს ტუჩის ნორმალური ფორმის ქეშმარიტ მენდელისეულ „აღელს“. თუ დავაკვირდებით ოჯახის წევრისა და მეცხრამეტე საუკუნეში მცხოვრები მისი შთამომავლის პორტრეტებს, შეგვიძლია შეუმცდარად დავასკვნათ, რომ ამ გადახრაზე პასუხისმგებელი მატერიალური გენის სტრუქტურა გადადიოდა თაობიდან თაობაზე საუკუნეების მანძილზე, ზუსტად რეპროდუცირდებოდა რა უჯრედის ყოველი, არც ისე მრავალრიცხოვანი დაყოფისას, მთელი ამ ხნის მანძილზე რომ ხდებოდა. უფრო მეტიც, ამ პასუხისმგებელ გენურ სტრუქტურაში შემავალი ატომების რიცხვი იგივე რიგისა უნდა იყოს, როგორც რენტგენის სხივებით ტესტირებისას დადგინდა. მთელი ამ დროის განმავლობაში გენი ინახებოდა 98X ტემპერატურაზე. როგორ უნდა ავხსნათ ის ფაქტი, რომ გენი უცვლელი დარჩა და მისი რეგულარული სტრუქტურა საუკუნეების მანძილზე ვერ დაარღვია სითბურმა მოძრაობამ?

გასული საუკუნის ბოლოს ფიზიკოსს გაუჭირდებოდა ამ კითხვაზე პასუხის გაცემას, თუ დაეყრდნობოდა ბუნების მხოლოდ იმ კანონებს, რომელთა ახსნა შეეძლო და რომლებიც ნამდვილად ესმოდა. შესაძლებელია, რომ სტატისტიკაზე ხანმოკლე ჩაფიქრების შემდეგ მას მართალაც ეპასუხა (სწორად, როგორც ამას შემდგომში დავინახავთ), რომ ეს მატერიალური სტრუქტურები შეიძლება ყოფილიყვნენ მხოლოდ მოლეკულები. ატომთა ამ ასოციაციების არსებობისა და ზოგჯერ მათი ძალიან მაღალი სტაბილურობის შესახებ ქიმიას იმ დროისათვის უკვე მოეპოვებოდა დიდი ცოდნა. მაგრამ ეს ცოდნა წმინდა ემპირიული იყო. არ იყო გარკვეული მოლეკულის ბუნება — ატომებს შორის ის ძლიერი ბმა, რომლის წყალობითაც მოლეკულა არ იშლება ატომებად, ყველასთვის სრული გამოცანა იყო. სინამდვილეში ეს პასუხი სწორია. მაგრამ მას რაიმე გარკვეული ღირებულება არ გააჩნია, ვინაიდან ენიგმატური (შეუცნობი) ბიოლოგიური სტაბილურობა ასევე შეუცნობი ქიმიური სტაბილურობით იხსნება. მტკიცება, რომ ორ, გამოვლენის ფორმით მსგავს თვისებას ერთი და იგივე საფუძველი აქვს, დაუსაბუთებელია, ვიდრე თვითონ ეს საფუძველი უცნობია.

4.2. ქვანტურული თეორიით ახსნილი მდგრადობა — ამ შემთხვევაში ახსნას იძლევა ქვანტური თეორია. თანამედროვე ცოდნის თვალსაზრისით მემკვიდრეობითობის მექანიზმი მჭიდროდ არის დაკავშირებული, უფრო მეტიც, ეყრდნობა ქვანტური თეორიის სწორედ საფუძველებს. ამ თეორიას სათავე დაუდო მაქს პლანკმა (*Max Planck*) 1900 წელს.

თანამედროვე გენეტიკის დაბადება შეიძლება დავათარილოთ დე ფრიზის, კორრენსის და ჩერმაკის მიერ მენდელის ნაშრომის ხელახალი აღმოჩენისა (1900 წ.) და მუტაციების შესახებ დე ფრიზის ნაშრომების გამოსვლის მოვლენებით. (1901-03 წწ.) ასე რომ, ამ ორი დიდი თეორიის დაბადება თითქმის ემთხვევა ერთმანეთს. დიდად გასაკვირი არაა, რომ ორივე მათგანს გარკვეულ სიმნიშვნელობა მისაღწევად, როცა მათ შორის კავშირი შეიძლება გამოჩენილიყო, დასჭირდა დრო. ამისათვის დასჭირდა საუკუნის მეოთხედზე მეტი, სანამ 1926-27 წლებში ვ. ჰაიტლერმა და ფ. ლონდონმა ქიმიური ბმის ქვანტური თეორიის ძირითადი პრინციპები არ ჩამოაყალიბეს. ჰაიტლერ-ლონდონის თეორია მოიცავს უახლესი ქვანტური თეორიის ფაქტებს და რთულ კონცეფციებს („ქვანტურ მექანიკას“ ან „ტალღურ მექანიკას“ რომ უწოდებენ). მათემატიკის გარეშე მისი გადმოცემა თითქმის შეუძლებელია ან; უკიდურეს შემთხვევაში, მოითხოვდა კიდევ ერთ ასეთ პატარა წიგნს. მაგრამ, საბედნიეროდ, ახლა, როცა მთელი ეს სამუშაო უკვე შესრულებულია და ჩვენს მოსაზრებებს სინათლეც მოეფინა, შესაძლებელია უფრო პირდაპირ მივუთითოთ „ქვანტურ ნახტომებსა“ და მუტაციებს შორის კავშირზე ყველაზე გამორჩეული საკითხების გამოყოფით. ეხლა სწორედ ამას შევეცდებით.

4.3. ქვანტური თეორია — დისკრეტული მდგომარეობები — ქვანტური ნახტომები — ქვანტური თეორიის უდიდესი აღმოჩენა იყო „ბუნების წიგნში“ დისკრეტულობის თვისების აღმოჩენა იმ ვითარებაში, როდესაც მანამდე არსებული შეხედულებებით, უწყვეტობის გარდა ყველაფერი აბსურდული ჩანდა.

პირველად ეს შეეხო ენერგიას. სხეულის ენერგია მთლიანობაში უწყვეტად იცვლება. მაგალითად, ქანქარის რხევა თანდათანობით შენელებს ჰაერის წინააღმდეგობის გამო. რაოდენ უცნაურადაც უნდა ჩანდეს, აუცილებლობა მოითხოვს ვალიაროთ, რომ ატომური მასშტაბის სისტემა სხვანაირად იქცევა. გარკვეული მიზეზების გამო, რომელთაც აქ ვერ შევეხებით, უნდა დაუშვათ, რომ მცირე ზომის სისტემის ენერგიას, თავისი ბუნების გამო, შეიძლება გააჩნდეს მხოლოდ გარკვეული მნიშვნელობები, რასაც მისი ენერგიის საკუთარ დონეებს უწოდებენ. გადასვლა ერთი მდგომარეობიდან მეორეზე საკმაოდ მისტიკური მოვლენაა, რომელსაც ჩვეულებრივ „ქვანტურ ნახტომს“ უწოდებენ.

მაგრამ ენერგია არ არის სისტემის ერთადერთი მახასიათებელი. ისევ ჩვენი ქანქარა ავიღოთ, ოღონდ ისეთი, რომელსაც შეუძლია სხვადასხვა სახის მოძრაობა შეასრულოს, მაგალითად, ჭერიდან ძაფით ჩამოკიდებული მძიმე ბურთულა. ის შეიძლე ვარხიოთ ჩრდილოეთ-სამხრეთის, აღმოსავლეთ-დასავლეთის ან ნებისმიერი სხვა მიმართულებით, ანდა ვამოძრაოთ წრეწირზე ან ელიფსზე. თუ ბურთულას სუსტად შევუბერავთ, ის შეიძლება შეუჩერებლად გადავიყვანოთ ერთი მოძრაობის მდგომარეობიდან მეორეზე.

მცირე ზომის სისტემებისათვის ამ მახასიათებლების უმრავლესობა — რასაც აქ დეტალურად არ განვიხილავთ — იცვლება წყვეტილად. ისინი „დაქვანტულია“ ისევე, როგორც ენერგია.

შედეგად, როდესაც ატომის ბირთვები გარსშემოხვეულ ელექტრონებთან ერთად ერთმანეთის მახლობლად აღმოჩნდე-

ბიან და ქმნიან ერთ „სისტემას“, თავიანთი ბუნებიდან გამომდინარე, ვერ მიიღებდნენ ნებისმიერ კონფიგურაციას, როგორც შეიძლებოდა გვეფიქრა. სწორედ მათი ბუნება „აძლევს“ მათ არჩევანის საშუალებას მრავალრიცხოვანი, მაგრამ დისკრეტული „მდგომარეობებიდან“¹⁶. ჩვეულებრივ, ამას ვუწოდებთ დონეებს, ან ენერგიის დონეებს, რადგან ენერგია ძალიან მნიშვნელოვანი მახასიათებელია. მაგრამ უნდა გვესმოდეს, რომ სრული აღწერა მოიცავს ბევრად მეტს, ვიდრე მხოლოდ ენერგიაა. ფაქტობრივად სწორი იქნება, თუ მდგომარეობას წარმოვიდგენთ, როგორც ყველა კორპუსკულის განსაზღვრულ კონფიგურაციას.

გადასვლა ერთ-ერთი ამ კონფიგურაციიდან მეორეზე არის ქვანტური ნახტომი. თუ მეორეს მეტი ენერგია გააჩნია („მაღალი დონისაა“), სისტემას გარედან უნდა მიეწოდოს, სულ ცოტა, ამ ორი ენერგიის სხვაობის ტოლი ენერგია, რომ ეს გადასვლა შესაძლებელი გახდეს. დაბალი ენერგიის დონეზე გადასვლა სისტემას შეუძლია სპონტანურად ჭარბი ენერგიის გამოსხივებით.

4.4. მოლეკულები — ატომთა მოცემული ერთობლიობის დისკრეტულ მდგომარეობათა შორის, არა აუცილებლად, მაგრამ შესაძლებელია იყოს უდაბლესი დონე, რომელიც გულისხმობს ატომის ბირთვების ერთმანეთთან მჭიდროდ მიახლოებას. ასეთ მდგომარეობაში ატომები ქმნიან მოლეკულას. აქ ხაზი უნდა გაესვას იმას, რომ ამ მოლეკულას აუცილებლად ექნება გარკვეული მდგრადობა; კონფიგურაცია არ შეიძლება შეიცვალოს მანამ, სანამ თუნდაც სულ უმნიშვნელო ენერგიის

სხვაობა, მომდევნო, უფრო მაღალ დონეზე „ასაყვანად“ აუცილებელი არ იქნება გარედან მიწოდებული. აქედან, ამ დონეთა შორის სხვაობა, რომელიც სრულიად გარკვეული სიდიდეა, განსაზღვრავს რაოდენობრივად მოლეკულის მდგრადობის ხარისხს. შემდგომში გამოჩნდება, თუ რა მჭიდროდ არის ეს ფაქტი დაკავშირებული თვით ქვანტური თეორიის ძირითად პრინციპთან, კერძოდ, დონეთა დისკრეტულობასთან.

მკითხველს ვთხოვ, მიიღოს როგორც ფაქტი, რომ ეს წარმოდგენები საფუძვლიანად იქნა შემოწმებული ქიმიის მონაცემებით; და მათ წარმატებით ახსნეს ქიმიური ვალენტობის საფუძვლები და ბევრი სხვა დეტალი მოლეკულების სტრუქტურის შესახებ, როგორცაა მაგალითად, მათი ბმის ენერგიები, მათი სტაბილურობა სხვადასხვა ტემპერატურაზე და ა.შ. მე ვლაპარაკობ ჰაიტლერ-ლონდონის თეორიაზე, რომელიც, როგორც ვთქვი, არ შეიძლება აქ დეტალურად იქნას განხილული.

4.5. მათი სტაბილურობის დამოკიდებულება ტემპერატურაზე — აქ უნდა შემოვიფარგლოთ ერთი საკითხის განხილვით, რაც უაღრესად საინტერესოა ჩვენი ბიოლოგიური პრობლემისათვის, კერძოდ, ეს არის მოლეკულის სტაბილურობა სხვადასხვა ტემპერატურაზე. განვიხილოთ ჩვენი ატომების სისტემა ჯერ იმ მდგომარეობაში, რომელსაც უდაბლესი ენერგია გააჩნია. ფიზიკოსი ამას უწოდებდა მოლეკულას ტემპერატურის აბსოლუტურ ნულზე. მის ასაყვანად შემდეგ, უფრო მაღალ მდგომარეობამდე ანუ დონემდე საჭიროა განსაზღვრული ენერგიის

მიწოდება. უმარტივესი გზა იმისათვის, რომ მოლეკულას ეს ენერგია მივაწოდოთ, არის მისი „შეთბობა“. თქვენ შეგაქვთ მოლეკულა უფრო მაღალი ტემპერატურის გარემოში („სითბური აბაზანა“) და საშუალებას აძლევთ სხვა ნაწილაკებს (ატომებს, მოლეკულებს), დაეჯახონ მას. სითბური მოძრაობის სრული არარეგულარულობის ფაქტორის გათვალისწინებით, არ არსებობს მკვეთრი ტემპერატურული ზღვარი, რომელზედაც ახალ დონეზე „ასვლა“ განხორციელდება უეჭველად და დაუყოვნებლივ. სინამდვილეში, ნებისმიერ ტემპერატურაზე (აბსოლუტური ნულისაგან განსხვავებულზე) არსებობს მაღალ დონეზე გადასვლის გარკვეული ალბათობა, დიდი ან მცირე, და ეს ალბათობა იზრდება, რასაკვირველია, „სითბური აბაზანის“ ტემპერატურის აწევასთან ერთად. საუკეთესო მეთოდი ამ ალბათობის გამოსახატავად არის მითითება იმ საშუალო დროისა, რომლის განმავლობაშიც მოგიწევდათ ლოდინი, სანამ ეს გადასვლა მოხდებოდა – „ლოდინის დრო“.

მ. პოლანის (*M. Polanyi*) და ე. ვიგნერის (*E. Wigner*)¹⁷ გამოკვლევებიდან ცნობილია, რომ „ლოდინის დრო“ ძლიერ არის დამოკიდებული ორი ენერგიის ფარდობაზე. ესენია, ერთის მხრივ, ენერგიის სხვაობა, რომელიც საჭიროა გადასვლის განსახორციელებლად (აღვნიშნოთ ის როგორც W) და, მეორე, ენერგია, რომელიც ახასიათებს სითბური მოძრაობის ინტენსივობას განსახილველ ტემპერატურაზე (T -თი აღვნიშნოთ აბსოლუტური ტემპერატურა, ხოლო კთ აღვნიშნავს სითბურ ენერგიას)¹⁸. თავისთავად ცხადია, რომ მაღალ დონეზე გადასვლის ალბათობა მცირეა, ხოლო შესაბამისი ლოდინის დრო კი

მით უფრო მეტია, რაც უფრო მაღალია თავისთავად ეს დონე საშუალო სითბურ ენერგიასთან შედარებით, ე.ი. რაც უფრო დიდია შეფარდება $W:kT$. საოცარი ის არის, რა დიდად იცვლება ლოდინის დრო $W:kT$ ფარდობის შედარებით მცირე ცვლილებისას, მაგალითად, (დელბრუკის მიხედვით), თუ $W:kT=30$, ლოდინის დრო შესაძლოა იყოს $1/10$ წამი, მაგრამ ის შეიძლება 16 თვემდე გაიზარდოს, როდესაც $W:kT=50$, ხოლო 30000 წლამდე, როდესაც $W:kT=60$!

4.6. მათემატიკური ინტერლუდია — კარგი იქნებოდა, იმ მკითხველისათვის, ვისაც ეს აინტერესებს, მათემატიკური ენით აგვეხსნა დონეთა შორის სხვაობისა და ტემპერატურის ცვლილებისადმი ამ ძლიერი დამოკიდებულების მიზეზი და რამდენიმე ფზიკური ხასიათის შენიშვნაც დაგვეერთო. მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ ლოდინის დრო — t , დამოკიდებულია $W:kT$ ფარდობაზე ექსპონენციალური კანონით, ამგვარად,

$$t = \tau e^{W/kT}.$$

τ არის გარკვეული მცირე მუდმივა, 10-13 ან 10-14 წამის რიგისა. შემდეგ, ეს ექსპონენციალური დამოკიდებულება არ არის შემთხვევითი ხასიათის. ის კვლავ და კვლავ მეორდება სითბოს სტატისტიკურ თეორიაში, წარმოადგენს რა მის საფუძველს, ის არის სისტემის რომელიმე ნაწილში W ენერგიის შემთხვევით დაგროვების არაალბათურობის ზომა და სწორედ ეს არაალბათურობაა, რომელიც ასე უსაშველოდ იზრდება, როდესაც W მრავალჯერ აღემატება კთ-ს „საშუალო ენერგიას“.

სინამდვილეში თანაფარდობა $W=30$ კთ (იხ. ზემოთ მოტანილი მაგალითები) უკვე უკიდურესად იშვიათია. ის, რომ ასეთი თანაფარდობა ჯერ კიდევ არ გვაძლევს ძალიან დიდ ლოდინის დროს (მხოლოდ 1/10 წამი ჩვენს შემთხვევაში), გამონეუელია, რა თქმა უნდა, τ მამრავლის სიმცირით. ამ მამრავლს გააჩნია ფიზიკური აზრი. ის არის იმ რხევების პერიოდის რიგისა, რომელსაც მუდმივად ადგილი აქვს სისტემაში. ამ მამრავლის მნიშვნელობა ძალიან ზოგადად შეიძლება აგვეხსნა ასე: თუმცაღა ენერგიის საჭირო რაოდენობის, W -ს, დაგროვების ალბათობა ძალიან მცირეა, მაგრამ არსებობს „ყოველი რხევისას“, ე.ი. დაახლოებით 1013 ან 1014-ჯერ ყოველი წამის განმავლობაში.

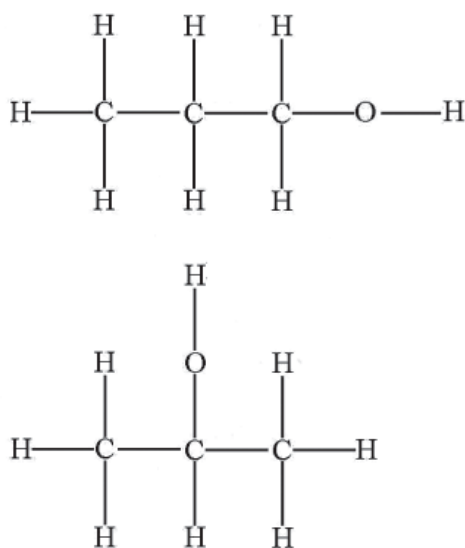
4.7. პირველი შესწორება — მოლეკულის მდგრადობის თეორიის სახით ამ მოსაზრებების შემოთავაზებისას იგულისხმებოდა, რომ ქვანტურ ნახტომებს, რომელსაც ჩვენ მაღალ დონეზე „ასვლა“ ვუწოდეთ, მივყავართ, თუ მოლეკულის სრულ დეზინტეგრაციამდე არა, სულ ცოტა, იმავე ატომების არსებითად განსხვავებულ კონფიგურაციამდე — იზომერულ მოლეკულამდე — როგორც ქიმიკოსი იტყოდა, ე. ი. მოლეკულამდე, რომელიც შედგენილია იმავე ატომებისაგან სხვა განლაგებით (ბიოლოგიას თუ მივუსადაგებთ, ეს უნდა წარმოადგენდეს სხვა „ალელს“ ერთი და იმავე „ლოკუსში“, ხოლო ქვანტური ნახტომი შეესაბამება მუტაციას).

ამ ინტერპრეტაციას რომ დავეთანხმეთ, ჩვენს მონათხრობში უნდა შესწორდეს ორი მომენტი, რომელიც შეგნებულად გავამარტივეთ, რათა უფრო გასაგები გაგვეხადა. ჩემი

მონაყოლიდან შეიძლება შეიქმნას წარმოდგენა, რომ ჩვენი ატომების ჯგუფი მხოლოდ ენერგეტიკული მდგომარეობის უდაბლეს დონეზე წარმოქმნის იმას, რასაც მოლეკულას ვუწოდებთ, ხოლო უკვე მომდევნო, უფრო მაღალი მდგომარეობა წარმოადგენს „რალაც სხვას“. მაგრამ ეს ასე არ არის. სინამდვილეში უდაბლეს დონეს მოსდევს მჭიდროდ განლაგებული დონეების მთელი რიგი, რომელიც არ არის დაკავშირებული კონფიგურაციის, როგორც მთლიანის, რაიმე მნიშვნელოვან ცვლილებებთან, მაგრამ ეს დონეები შეესაბამება ატომების იმ მცირე რხევებს, რომლებიც ზემოთ ვახსენეთ. ისინიც აგრეთვე „დაქანტულია“, მაგრამ ამ დონეებს შორის სხვაობა შედარებით მცირეა. აქედან გამომდინარე, „სითბური აბაზანის“ ნაწილაკთა დაჯახებები შეიძლება საკმარისი იყოს მოლეკულის ამ დონეებზე გადასასვლელად უკვე საკმაოდ დაბალ ტემპერატურაზეც. თუ მოლეკულა წარმოადგენს წაგრძელებულ სტრუქტურას, ეს რხევები შეგიძლიათ წარმოიდგინოთ, როგორც მაღალი სიხშირის ბგერითი ტალღები, რომლებიც მოლეკულის გასწვრივ ვრცელდებიან მისთვის ზიანის მიუყენებლად.

ამრიგად, პირველი შესწორება არ არის ძალიან სერიოზული: ჩვენ უნდა უგულებელვყოთ დონეების „ნაზი რხევითი სტრუქტურა“. ტერმინი „მომდევნო მაღალი დონე“ უნდა გავიგოთ, როგორც კონფიგურაციის არსებითი ცვლილების — შესაბამისი მომდევნო დონე.

4. 8. მეორე შესწორება — მეორე შესწორება ბევრად უფრო ძნელი ასახსნელია, რადგან ის ეხება არსებითად განსხვავებული დონე-

ნახ. 11. პროპილის სპირტის ორი იზომერი.

ბის სქემის გარკვეულ მნიშვნელოვან, მაგრამ რთულ თავისებურებებს. თავისუფალ გადასვლას ორ დონეს შორის საჭირო ენერგიის მიწოდებისაგან დამოუკიდებლად შეიძლება ხელი შეეშალოს; ფაქტობრივად, უფრო მაღალიდან დაბალ დონეზე გადასვლასაც კი შეიძლება შეეშალოს ხელი.

დავინწყოთემპირიულიფაქტებით.ქიმიკოსისთვის ცნობილია, რომ ატომთა ერთი და იგივე ჯგუფი, მოლეკულა რომ შექმნას, შეიძლება გაერთიანდეს რამდენიმე სხვადასხვა გზით. ასეთ მოლეკულებს იზომერებს უწოდებენ („ერთი და იმავე ნაწილებისაგან შედგენილი“; *ισος* = იგივე; *μερος* = ნაწილი). იზომერიზმი გამონაკლისი არ არის. იგი წესია რაც უფრო დიდია მოლეკულა, მით მეტი იზომერული ვარიანტი არსებობს. ნახ. 11 გვიჩვენებს ორი ტიპის პროპილის სპირტის მოლეკულის ერთ-ერთ უმარტივეს შემთხვევას. ორივე შედგება ნახშირბადის 3 (C), წყალბადის 8 (H), და ჟანგბადის 1 (O) ატომ-

ისაგან. ეს უკანასკნელი შეიძლება ჩასმული იყოს ნებისმიერ წყალბადსა და შესაბამის ნახშირბადს შორის, მაგრამ ჩვენს ნახაზზე ნაჩვენებია ეს ორი კონფიგურაცია წარმოადგენს სხვადასხვა ნივთიერებას. ეს მართლაც ასეა. ყველა მათი შესაბამისი ფიზიკური და ქიმიური მახასიათებლები მკვეთრად განსხვავდება ერთმანეთისაგან. მათი ენერგიებიც ასევე განსხვავებულია — ისინი წარმოადგენენ „სხვადასხვა დონეებს“.

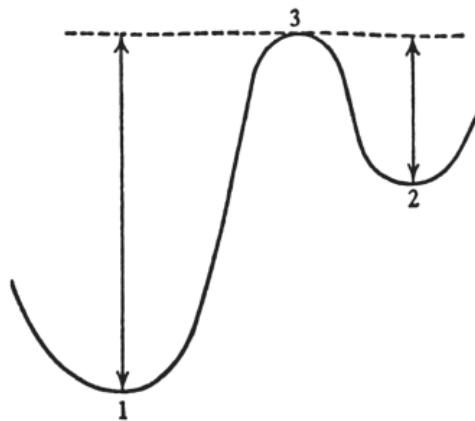
აღსანიშნავიფაქტია,რომორივემოლეკულა სრულიად მდგრადია. ორივე ისე იქცევა, თითქოს „უდაბლეს დონეზე“ იყოს. არც ერთი ამ მდგომარეობიდან მეორეზე სპონტანური გადასვლა არ ხდება.

ამის მიზეზი ისაა, რომ ეს ორი კონფიგურაცია არ არის მეზობელი კონფიგურაციები. ერთიდან მეორეზე გადასვლას შეიძლება ადგილი ჰქონდეს შუალედური კონფიგურაციების გავლით, რომელთაც უფრო მაღალი ენერგიები გააჩნიათ, ვიდრე ნებისმიერს ამ ორიდან. უხეშად რომ ვთქვათ, ჟანგბადი უნდა იქნას ამოღებული ერთი ადგილიდან და უნდა ჩაისვას მეორეში. სხვა გზა ამისათვის არ ჩანს, მნიშვნელოვნად მაღალი ენერგიის დონეების გაუვლელად. ამ ვითარებას გამოსახვენ ისე, როგორც მე-12 ნახ-ზეა ნაჩვენები. აქ 1 და 2 წარმოადგენს ორ იზომერს, 3 არის მათ შორის „ზღურბლი“, ხოლო ორი ისარი გვიჩვენებს დონეთა შორის სხვაობას, ანუ ენერგიის საჭირო რაოდენობას, რომელიც უნდა მიეწოდოს სისტემას, რომ მოხდეს გადასვლა 1 მდგომარეობიდან 2-ში, ან, შესაბამისად 2-დან 1-ში.

ახლა ჩვენ შეგვიძლია ჩამოვაყალიბოთ ჩვენი „მეორე შესწორება“, რომელიც მდგო-

მარეობს იმაში, რომ ამგვარი „იზომერული“ ტიპის გადასვლები არის ერთადერთი, რომლებიც ჩვენ გვაინტერესებს ბიოლოგიასთან მიმართებაში. სწორედ ეს გვექონდა მხედველობაში, როცა წინა გვერდებზე „მდგრადობას“ ვხსნიდით. ჩვენი „ქვანტური ნახტომი“ არის გადასვლა ერთი, შედარებით მდგრადი მოლეკულური კონფიგურაციიდან მეორეზე. ამ გადასვლისათვის საჭირო ენერგია (აღნიშნული W -თი) სინამდვილეში არ არის დონეებს შორის სხვაობის ტოლი; ეს არის ენერგიის ბიჯი საწყისი დონიდან ზღურბლამდე (იხ. ისრები მე-12 ნახ-ზე).

გადასვლები, რომლებიც საწყის და საბოლოო მდგომარეობებს შორის ზღურბლის გაუვლელად ხდება, სრულიად უინტერესოა არა მხოლოდ ჩვენი ბიოლოგიური პრობლემათვის. მათ სინამდვილეში არავითარი წვლილი არ შეაქვთ მოლეკულის ქიმიურ მდგრადობაში. მაინც რატომ? მათ არ გააჩნიათ რაიმე ხანგრძლივი ეფექტი და შეუმჩნეველნი რჩებიან, რადგან, როცა ამ გადასვლებს ადგილი აქვს, მათ თითქმის მაშინვე მოსდევს კვლავ საწყისი მდგომარეობაში დაბრუნება, რადგან ამას არაფერი უშლის ხელს.

ნახ. 12. ენერგიის ზღურბლი (3) ორ იზომერულ დონეს შორის, (1) და (2). ისრები გვიჩვენებს გადასვლისათვის საჭირო მინიმალურ ენერგიას.

თავი მეხუთე

დელბრუკის მოდელის განხილვა და შემოწმება

ჯეშმარიტად, როგორც სინათლე გამოავლენს თავის თავს და წყვილადსა, ასევე ჯეშმარიტება არის საზომი თავისი თავისა და არაჯეშმარიტისა სპინოზა

5.1. მემკვიდრეობითობის მატარებელი სუბსტანციის ზოგადი სურათი — ამ ფაქტებიდან იკვეთება ძალიან მარტივი პასუხი ჩვენს კითხვაზე, კერძოდ, აქვთ თუ არა ატომთა შედარებით მცირე რიცხვით შედგენილ ამ სტრუქტურებს უნარი, ხანგრძლივად გაუძლონ სტრუქტურის დამრღვევი სითბური მოძრაობის ზემოქმედებას, რასაც მემკვიდრეობითობის სუბსტანცია მუდმივად განიცდის? ჩვენ ვუშვებთ, რომ გენს აქვს უზარმაზარი მოლეკულის სტრუქტურა. ამ მოლეკულას მხოლოდ წყვეტილი ცვლილებების უნარი აქვს, რაც მდგომარეობს ატომების გადაჯგუფებაში და რასაც მივყავართ იზომერულ მოლეკულამდე. ეს გადაჯგუფება შეიძლება შეეხოს გენის მხოლოდ მცირე უბანს, მაგრამ შესაძლებელია ასევე უამრავი სხვადასხვა გადაჯგუფება. ენერგიის ზღურბლები, რომლითაც არსებული კონფიგურაცია გამოყოფილია რომელიმე შესაძლო იზომერული კონფიგურაციისაგან, საკმარისად მაღალი უნდა იყოს (ატომის საშუალო სითბურ ენერგიასთან შედარებით), იმისათვის, რომ ცვლილებები იშვიათად წარმოიქმნას. ამ იშვიათ მოვლენებს ჩვენ გავაიგივებთ მუტაციებთან.

ამ თავის მომდევნო ნაწილები უმთავრესად მიეძღვნება გენისა და მუტაციების შესახებ გერმანელი ფიზიკოსის მ. დელბრუკის

(M. Delbrück) მიერ განვითარებული ზოგადი წარმოდგენების შემოწმებას მათი დეტალური შედარებით გენეტიკის მონაცემებთან. მანამდე კი შეიძლება უპრიანი იყოს, გამოვთქვათ რამდენიმე შენიშვნა ამ თეორიის საფუძვლებსა და მათ ზოგად ბუნებაზე.

5.2. სურათის უნიკალურობა — იყო თუ არა აბსოლუტურად აუცილებელი ამ ბიოლოგიური საკითხის ღრმა ფესვების მოძიება და ქვანტური მექანიკის მოხმობა? ის ვარაუდი, რომ გენი მოლეკულაა, გავხედავთ თქმას, დღეს საყოველთაოდ მიღებული აზრია. ძალიან ცოტა ბიოლოგი, მიუხედავად იმისა, გაცნობილი იქნებოდა თუ არა ქვანტურ თეორიას, არ დაეთანხმებოდა ამას. წინა გვერდებზე ეს ვათქმევინეთ კლასიკურ (ქვანტურ თეორიამდე) ფიზიკოსს, როგორც ერთადერთი გონივრული ახსნა იმ უცვლელობისა, რასაც ჩვენ ვაკვირდებით. შემდგომი მოსაზრებები იზომერების, ზღურბლური ენერგიის ჭკუთ ფარდობის განსაკუთრებული როლის შესახებ იზომერული გადასვლების ალბათობის განსაზღვრისათვის, — შეიძლებოდა ასევე წარმატებით შემოგვეტანა წმინდა ემპირიულ საფუძველზე, ქვანტური თეორიის მოუხმობლად. მაშინ რატომ ვცდილობდი, ასე დაჟინებით ქვანტურმექანიკური თვალსაზრისის განვითარებას, თუმცა კი არ შემიძლო ამ

პატარა წიგნში მისი ნათლად ჩამოყალიბება და შეიძლება ამის გამო ბევრ მკითხველს თავიც შევანყინე?

ქვანტური მექანიკა არის პირველი თეორია, რომელიც ფუნდამენტურ პრინციპებზე დაყრდნობით ხსნის ყველა ტიპის ატომების გაერთიანებას, რაც კი ბუნებაში გვხვდება. ჰაიტლერ-ლონდონის ბმა არის თეორიის უნიკალური, განსაკუთრებული დეტალი, რომელიც ქიმიური ბმის ასახსნელად როდი იყო შექმნილი. ის გამოდის თავისთავად, უაღრესად საინტერესო და გასაკვირი გზით, და მისი აუცილებლობა სრულიად სხვა მოსაზრებებიდან მომდინარეობს. აღმოჩნდა, რომ ის ზუსტად შეესაბამება ქიმიურ მოვლენებს, რომელთაც ვაკუირდებით და როგორც ვთქვი, სავსებით უნიკალური და საკმარისად სრულად გაგებულია იმისათვის, რომ დაბეჯითებით ვთქვათ: თეორიის ეს ნაწილი არ შეიცვლება ქვანტური თეორიის შემდგომი განვითარებისას.

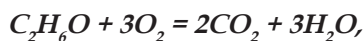
შესაბამისად, ჩვენ შეიძლება დანამდვილებით ვამტკიცოთ, რომ მემკვიდრეობითობის მატარებელი სუბსტანციის მოლეკულურ ახსნას ალტერნატივა არა აქვს. ფიზიკური მოსაზრებები არ ტოვებს სხვა შესაძლებლობას, რომ აიხსნას მემკვიდრეობითობის მდგრადობა. თუ დელბრუკის წარმოდგენები მცდარი აღმოჩნდებოდა, ჩვენ მოგვინევდა შემდგომი მცდელობებისათვის თავის დანებება. ეს არის პირველი, რაც მინდა აღვნიშნო.

5.3. ზოგიერთი ტრადიციული გაუგებრობის შესახებ — შეიძლება დაისვას კითხვა: ნუთუ, მოლეკულების გარდა, სინამდვილეში

არ არსებობს ატომებისაგან შედგენილი სხვა მდგრადი სტრუქტურები? განა, მაგალითად, ორი ათასი წლის წინ დამარხული ოქროს მონეტა არ ინახავს მასზე ამოტვიფრული პორტრეტის ნაკვთებს? მართალია, მონეტა შედგება ატომების უთვალავი რიცხვისაგან, მაგრამ ჩვენ ამ შემთხვევაში ნამდვილად არ ვაპირებთ მისი ფორმის შენარჩუნება მივანეროთ დიდ რიცხვთა სტატისტიკურ კანონს. ეს შენიშვნა შეეხება მთის ბროლის კრისტალსაც, რომელიც მთის ქანში შეიძლება იყოს უცვლელად გეოლოგიური პერიოდების მანძილზე.

ამას მივყავრთ მეორე საკითხთან, რასაც მინდა ნათელი მოვფინო. მოლეკულა, მყარი სხეული, კრისტალი სინამდვილეში არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან. თანამედროვე ცოდნის მიხედვით ისინი ფაქტობრივად ერთი და იგივენი არიან. სამწუხაროდ, სასკოლო სწავლება მისდევს ტრადიციულ შეხედულებას, რომელიც მრავალი წლის წინ მოძველდა და რომელიც ხელს უშლის ნამდვილი ვითარების გაგებას.

მართლაც, ის, რაც ჩვენ გვისწავლია სკოლაში მოლეკულების შესახებ, არ გვაძლევს საშუალებას წარმოვიდგინოთ, რომ მოლეკულები მყარ მდგომარეობასთან უფრო ახლოს არიან, ვიდრე თხევად ან აირად მდგომარეობასთან. პირიქით, ჩვენ გვასწავლეს კარგად განგვესხვავებინა ფიზიკური ცვლილება, როგორიცაა დნობა ან აორთქლება, როდესაც მოლეკულები არ იცვლება (ასე რომ სპირტი, მაგალითად, მყარია, თხევადი თუ აირი, ყოველთვის ერთი და იმავე C_2H_6 მოლეკულებისაგან შედგება), და ქიმიური ცვლილება, როგორიც არის, მაგალითად, სპირტის წვა

სადაც სპირტის ერთი და ჟანგბადის 3 მოლეკულა გადაჯგუფდება და ქმნის ნახშირორჟანგის 2 და წყლის სამ მოლეკულას.

კრისტალების შესახებ გვასწავლეს, რომ ისინი ქმნიან სამგანზომილებიან პერიოდულ მესრებს, რომლებშიც ცალკეული მოლეკულის სტრუქტურა ზოგჯერ ამოიცნობა, როგორც, მაგალითად, სპირტის და უმრავლესი ორგანული ნაერთის შემთხვევაში, მაშინ, როცა სხვა კრისტალებში, მაგალითად ქვამარილის ($NaCl$) მოლეკულები $NaCl$ არ შეიძლება ცალსახად გამოყოფილი იყოს, რადგან ყოველი ატომი ასიმეტრიულად არის გარშემორტყმული ექვსი Cl ატომით და პირიქით. ასე, რომ ძალიან გაურკვეველია, რომელი წყვილი შეიძლება იქნეს განხილული, როგორც მოლეკულური პარტნიორები. ბოლოს, ჩვენ ასევე გვასწავლეს, რომ მყარი სხეული შეიძლება იყოს კრისტალური ან არადა ამ ბოლო შემთხვევაში ჩვენ მას ამორფულს ვუწოდებთ.

5.4. ნივთიერების სხვადასხვა „მდგომარეობები“ — მე არ ვიტყვდი, რომ ყველა ეს მოსაზრება და დაყოფა, რაც ზემოთ ვახსენეთ, მცდარია, პრაქტიკული მიზნებისათვის ისინი ზოგჯერ სასარგებლოც კია, მაგრამ ნივთიერების ქვემარტივი სტრუქტურის თვალსაზრისით საზღვარი სხვადასხვა მდგომარეობებს შორის სრულიად სხვაგვარად უნდა გაივლოს. ფუნდამენტური გაყოფა ნაჩვენებია „განტოლებათა“ შემდეგი ორი სტრიქონით:

მოლეკულა = მყარი

სხეული = კრისტალი.

აირი = სითხე = ამორფული სხეული.

ჩვენ მოკლედ უნდა განვმარტოთ ეს დებულებები. ეგრეთ წოდებული ამორფული მყარი სხეულები არ არის არც მთლიანად ამორფული და არც მთლიანად მყარი. „ამორფულ“ ხის ნახშირის ბოჭკოში რენტგენის სხივებით აღმოჩენილი იქნა გრაფიტის კრისტალის რუდიმენტური სტრუქტურა. ასე, რომ ხის ნახშირი მყარია, მაგრამ ამავე დროს კრისტალურიცაა. იქ, სადაც ვერ აღმოვაჩინეთ კრისტალურ სტრუქტურას, სუბსტანცია უნდა განვიხილოთ, როგორც სითხე ძალიან მაღალი „სიბლანტით“ (შიდა ხახუნით). ასეთ სუბსტანციას არ გააჩნია დადგენილი დნობის ტემპერატურა და დნობის კუთრი სითბო, რაც ამჟღავნებს, რომ ის არ არის ნამდვილად მყარი სხეული. გათბობისას ის თანდათანობით რბილდება და საბოლოოდ სითხედ იქცევა უწყვეტი გადასვლით. (მე მახსენდება, რომ პირველი მსოფლიო ომის ბოლოს ვენაში გვაძლევდნენ ასფალტისმაგვარ ნივთიერებას, როგორც ყავის შემცვლელს. ის ისე მაგარი იყო, რომ სატეხის ან ნაჯახის გამოყენებით უნდა დაგეტეხათ ნაჭრებად. ჩამონატეხს კი გლუვი, ნიჟარასავით ზედაპირი ჰქონდა. თუმცა, თუ დააცდიდით, სითხესავით იქცეოდა — მჭიდროდ ეკვროდა ჭურჭლის ფსკერს, თუ კი ორიოდ დღით იქ ჩატოვებდით).

აირადი და თხევადი მდგომარეობების უწყვეტობა კარგადაა ცნობილი. შეგიძლიათ გაათხევადოთ ნებისმიერი აირი უწყვეტად ე. წ. კრიტიკულ წერტილს თუ „შემოუვლით“. მაგრამ ამის გარჩევას ეხლა არ შევუდგებით.

5.5. არსებითი განსხვავება — ჩვენ ეს-ესაა ყველაფერს მოუძებნეთ ახსნა ზემოთ მოყვანილ სქემაში გარდა ერთი მომენტი-სა: კერძოდ, ჩვენ გვინდა, რომ მოლეკულა განვიხილოთ, როგორც მყარი სხეული — კრისტალი.

ამის საფუძველი ისაა, რომ ატომები, რომლებიც მოლეკულას ქმნიან, ბევრი თუ ცოტა, გაერთიანებულია ბუნების ზუსტად იმავე ძალებით, რა ძალებითაც ის მრავალრიცხოვანი ატომები, რომლებიც ნამდვილ მყარ სხეულებს — კრისტალებს ქმნიან. მოლეკულას გააჩნია სტრუქტურის ისეთივე სიმყარე, როგორც კრისტალს. გვახსოვდეს, რომ ეს სწორედ ის სიმყარეა, რომელსაც ჩვენ ვეყრდნობით გენის მდგრადობის ასახსნელად!

ნივთიერების სტრუქტურის თვალსაზრისით ნამდვილად მნიშვნელოვანი განსხვავება არის ის, ატომები ერთმანეთთან ბმული ან „გამყარებულია“ ჰაიტლერ-ლონდონის ძალებით, თუ არა. მყარ სხეულსა და მოლეკულაში ეს ასეა. აირში, რომელიც ცალკეული ატომებისაგან შედგება (მაგ. ვერცხლისწყლის ორთქლი) ეს ასე არ არის. მოლეკულებისაგან შედგენილ აირში მხოლოდ ყოველი მოლეკულის ატომებია ბმული ამ ძალებით.

5.6. პერიოდული მყარი სხეული — პატარა მოლეკულას შეიძლება „მყარი სხეულის ჩანასახი“ ვუწოდოთ. თუ ასეთი მცირე მყარი ჩანასახიდან დავიწყებდით, როგორც ჩანს, არსებობს ორი სხვადასხვა გზა უფრო და უფრო დიდი ასოციაციების ასაშენებლად. ერთი, შედარებით რუტინული გზა, გულისხმობს ერთი და იმავე სტრუქტურის გამეორებას კვლავ და

კვლავ სამი მიმართულებით. ეს არის გზა კრისტალის ზრდისა. რაკი ეს პერიოდულობა ჩამოყალიბდა, აღარ არსებობს არავითარი გარკვეული ზღვარი, ამ გაერთიანების ზომას რომ შემოფარგლავდეს. მეორე გზა არის უფრო და უფრო დიდი გაერთიანების შენება რუტინული გამეორებების გარეშე. ეს არის სულ უფრო რთული ორგანული მოლეკულის შემთხვევა, რომელშიც ყოველი ატომი და ყოველი ჯგუფი ატომებისა ინდივიდუალურ როლს თამაშობს, არა სრულიად ექვივალენტურს მრავალი სხვა ატომის ან ატომთა ჯგუფის როლისა. ჩვენ შეგვიძლია საკმაოდ მართებულად ვუწოდოთ ამას აპერიოდული კრისტალი ან მყარი სხეული და ჩვენი ჰიპოთეზა ასე გამოვხატოთ: ჩვენ მიგვაჩნია, რომ გენი ან, შესაძლოა, მთელი ქრომოსომის ბოჭკო, წარმოადგენდეს აპერიოდულ მყარ სხეულს.

5.7. მინიატურულ კოდში შეკუმშული შინაარსის მრავალფეროვნება — ხშირად ისმის კითხვა, როგორ შეუძლია ნივთიერების ამ პატარა ნამცეცხს, განაყოფიერებული კვერცხის ბირთვს, დაიტეოს რთული, დეტალურად დამუშავებული კოდი, რომელიც მოიცავს ორგანიზმის მთელ შემდგომ განვითარებას? სრულიად მოწესრიგებული ატომების ასოციაციას, რომელსაც გააჩნია საკმარისი რეზისტენტობა სტრუქტურის უცვლელად შესანარჩუნებლად, როგორც ჩანს, უნდა იყოს ერთადერთი მატერიალური სტრუქტურა, რომელიც გვთავაზობს მრავალგვარ, საკმარისად დიდ შესაძლო („იზომერულ“) კონფიგურაციებს, იმისათვის, რომ დაიტეოს „მოცემულობებისა“ რთული სისტემა პატარა

სივრცით მოცულობაში. მართლაც, ატომების რიცხვი ასეთ სტრუქტურაში არ უნდა იყოს ძალიან დიდი, იმისათვის, რომ სხვადასხვა კონფიგურაციების თითქმის უსაზღვრო რიცხვი მოგვცეს. მაგალითისთვის ავიღოთ მორზეს კოდი: ორი განსხვავებული ნიშანი — წერტილი და ტირე — გაერთიანებული არა უმეტეს ოთხი სიმბოლოსაგან შემდგარ ჯგუფებად, ოცდაათ სხვადასხვა ვარიანტს გვაძლევს. თუ კი წერტილსა და ტირეს მესამე ნიშანსაც დაამატებდით და არა უმეტეს ათი სიმბოლოსაგან შემდგარ ჯგუფებს აიღებდით, თქვენ შეგეძლებოდათ 88572 სხვადასხვა „კომბინაციის“ მიღება, ხუთი ნიშნითა და არა უმეტეს 25 წევრიანი ჯგუფებით, კომბინაციების რიცხვი იქნებოდა 372529029846191405. შეიძლება შემოგვედავოთ, რომ ეს შედარება არაზუსტია, რადგან ჩვენს მორზეს ნიშნებს შეიძლება სხვადასხვა კომპოზიცია ჰქონდეთ (მაგ: . — — და . . —) და ამგვარად, ეს იზომერულობის ცუდი ანალოგიაა. ამ დეფექტის გამოსასწორებლად მოდით, მესამე მაგალითი ავიღოთ: ზუსტად 25 სიმბოლოსგან შემდგარი კომბინაციები და მხოლოდ ისინი, რომლებიც შეიცავს ზუსტად 5-ს თითოეული შემოთავაზებული 5 ტიპიდან (5 წერტილს, 5 ტირეს და ა.შ.). უხეში შეფასება გვაძლევს კომბინაციათა რიცხვს 62,330,000,000,000, სადაც ნულები ცვლის იმ ციფრებს, რომლებიც მე ზუსტად აღარ გამოვთვალე.

რასაკვირველია, სინამდვილეში ატომთა ჯგუფის „ყოველი“ დალაგება არავითარ შემთხვევაში არ წარმოადგენს შესაძლო მოლეკულას; უფრო მეტიც, თქმაც არ უნდა, კოდი არ მიიღება ნებისმიერად, რადგან თავისთავად კოდი უნდა წარმოადგენდეს მოქმედ ფაქ-

ტორს, რომელიც განაპირობებს განვითარებას. მაგრამ, მეორე მხრივ, მაგალითში არჩეული რიცხვი (25) ჯერ კიდევ ძალიან მცირეა და ჩვენ ვიხილავდით ელემენტების მხოლოდ მარტივ განლაგებებს ერთ ხაზზე. ჩვენი სურვილი იყო მხოლოდ გვეჩვენებინა, რომ გენის მოლეკულური სურათის გათვალისწინებით ძნელი აღარ არის იმის წარმოდგენა, რომ ეს მინიატურული კოდი ზუსტად უნდა შეესაბამებოდეს ორგანიზმის განვითარების უაღრესად რთულ და სპეციფიურ გეგმას და როგორღაც უნდა შეიცავდეს ამ გეგმის მოქმედებაში მოყვანის საშუალებებს.

5.8. შედარება ფაქტებთან: სტაბილურობის ხარისხი; მუტაციების წყვეტილობა — მო-

დით, გადავიდეთ ამ თეორიული სურათის ბიოლოგიურ ფაქტებთან შედარებაზე. პირველი საკითხი, ცხადია, არის შემდეგი: მართლაც ხსნის თუ არა ჩვენი თეორია მდგრადობის იმ მაღალ ხარისხს, რასაც ბუნებაში ვაკვირდებით? არის თუ არა ზღურბლის ენერგიის სიდიდეები — საშუალო სითბური ენერგიის kT -ს მრავალჯერადები — მოქცეული გონივრულობის საზღვრებში, ხვდება თუ არა ისინი ჩვეულებრივი ქიმიისთვის ცნობილი ენერგიის ინტერვალებში? ეს კითხვა ტრივიალურია; მას შეიძლება დადებითად ვუპასუხოთ, ისე, რომ ცხრილებს არ მივმართოთ. ნებისმიერი ნივთიერების მოლეკულებს, რომელიც ქიმიკოსმა შეიძლება გამოყოს მოცემულ ტემპერატურაზე, უნდა გააჩნდეს, სულ ცოტა, ნუთების სიცოცხლის ხანგრძლივობა. (თუ რბილად ვიტყვით; როგორც წესი, სიცოცხლის ხანგრძლივობა ბევრად მეტია) ამგვარად, ზღურბლური სიდიდეები,

რომელსაც ქიმიკოსი ხვდება პრაქტიკაში, აუცილებლად ზუსტად იმ სიდიდის რიგისაა, რომელიც პრაქტიკულად საჭიროა მდგრადობის ნებისმიერი ხარისხის ასახვად, რომელთანაც ბიოლოგს საქმე აქვს. წინა გვერდებიდან ჩვენ შეგვიძლია გავიხსენოთ, რომ ზღურბლები, რომლებიც იცვლება დაახლოებით 1:2 ფარგლებში, შეესაბამება სიცოცხლის ხანგრძლივობას წამის ნაწილიდან ათეულ ათასობით წლამდე.

თუმცა ისევ მოვიყვანოთ ციფრები. ჩვენს მაგალითში W/kT შეფარდებისათვის გვქონდა

$$\frac{W}{kT} = 30, 50, 60,$$

რაც გვაძლევდა სიცოცხლის ხანგრძლივობებს:

0.1 წამი; 16 თვე; 30,000 წელი,

რაც ოთახის ტე

მპერატურაზე შეესაბამება შემდეგ ზღურბლურ სიდიდეებს:

0.9, 1.5, 1.8 ელექტრონვოლტი

ჩვენ უნდა განვმარტოთ ენერგიის საზომი ერთეული „ელექტრონვოლტი“, რომელიც საკმარისად მოხერხებულია ფიზიკოსისთვის, რადგან შეიძლება მისი თვალსაჩინოდ წარმოდგენა. მაგალითად, მესამე რიცხვი (1.8) ნიშნავს, რომ ელექტრონი, რომელიც აჩქარდა დაახლოებით 2 ვოლტი ძაბვით (პოტენციალთა სხვაობით), შეიძენდა დაჯახებით გადასვლისათვის ზუსტად საკმარის ენერგიას (შედარებისათვის, ჩვეულებრივი ჯიბის ფარნის ბატარეას 3 ვოლტი ძაბვა აქვს).

ეს მოსაზრებები გასაგებს ხდის იმას, რომ ჩვენი მოლეკულის რაღაც ნაწილში კონფიგ-

ურაციის იზომერული ცვლილება, რომელიც რხევითი ენერგიის შემთხვევითი ფლუქტუაციის გამო მოხდა, შეიძლება მართლაც საკმარისად იშვიათი მოვლენა იყოს იმისათვის, რომ შეიძლებოდეს მისი ინტერპრეტაცია სპონტანურ მუტაციად. ამრიგად, სწორედ ქვანტური მექანიკის პრინციპებით ჩვენ ვხსნით ყველაზე უფრო საოცარ ფაქტს, რაც მუტაციებს ეხება და რომლითაც მათ პირველად მიიპყრეს დე ფრიზის ყურადღება: კერძოდ, ისინი არიან „ნახტომისებური“ ვარიაციები, შუალედური ფორმების არსებობის გარეშე.

5.9. ბუნებრივი გადარჩევით მიღებული გენების სტაბილურობა — ნებისმიერი მაიონიზებული გამოსხივების მიერ ბუნებრივი მუტაციის სიხშირის გაზრდის მოვლენის აღმოჩენის შემდეგ ვინმემ შეიძლება მუტაციის ბუნებრივი სიხშირე მიაწეროს ნიადაგის და ჰაერის რადიოაქტივობას ან კოსმოსურ გამოსხივებას. მაგრამ რაოდენობრივი შედარება რენტგენული დასხივების შედეგებთან გვიჩვენებს, რომ „ბუნებრივი გამოსხივება“ ბევრად სუსტია და ბუნებრივი მუტაციის სიხშირის მხოლოდ მცირე ნაწილის განსაზღვრა შეუძლია.

თუ იშვიათი ბუნებრივი მუტაციები ჩვენ უნდა ავხსნათ სითბური მოძრაობის შემთხვევითი ფლუქტუაციებით, ძალიან არ უნდა გაგვიკვირდეს, რომ ბუნებამ, იმისათვის, რომ მუტაციები იშვიათი გახადოს, წარმატებით გააკეთა ზღურბლური სიდიდეების ზუსტი არჩევანი. ჩვენ ადრე მივედით დასკვნამდე, რომ ხშირი მუტაციები საზიანოა ევოლუციისათვის. ინდივიდებს, რომლებიც მუტაციების გამო შეიძენენ არასაკმარისად

სტაბილური გენის კონფიგურაციას, მცირე შანსი ექნებათ იხილონ თავიანთი „ულტრა-რადიკალური,“ სწრაფად მუტირებადი შთამომავლობა, რომელიც დიდხანს იარსებებს. სახეობები განთავისუფლდებიან მათგან და ამრიგად, დააგროვებენ სტაბილურ გენებს ბუნებრივი გადარჩევის გზით.

5.10. მუტანტების ზოგჯერ დაბალი მდგრადობა — რაც შეეხება მუტანტებს, რომლებიც ჩნდებიან ჩვენ შეჯვარების ექსპერიმენტებში და რომლებსაც ვირჩევთ მათი შთამომავლობის შესასწავლად, რასაკვირველია, მოველოდეთ, რომ ყველა მათგანი მაღალ მდგრადობას გამოავლენს, რადგან ისინი ჯერ კიდევ არ იყვნენ „გამოცდილი“, ან, თუ იყვნენ კიდევ, ველურ პოპულაციებში „უარყოფილი“ აღმოჩნდნენ, შესაძლოა, მათი მუტაციისადმი მეტად ძლიერი მიდრეკილების გამო.

ყოველ შემთხვევაში, ჩვენ სრულიადაც არ გვაკვირვებს ის, რომ სინამდვილეში ზოგიერთი ამ მუტანტთაგანი მართლაც ავლენს ბევრად უფრო მაღალ მუტაბელურობას, ვიდრე ნორმალური ველური გენები.

5.11. ტემპერატურა ნაკლებ გავლენას ახდენს არამდგრად გენებზე, ვიდრე მდგრადებზე — ეს საშუალებას გვაძლევს, შევამოწმოთ ჩვენი მუტაბელურობის ფორმულა:

$$t = \tau e^{W/kT}$$

(გვახსოვდეს, რომ t არის W ზღურბლური ენერგიის მქონე მუტაციის ლოდინის დრო). ისმის კითხვა: როგორ იცვლება t ტემპერატურაზე დამოკიდებულებით. ზედა ფორმულიდან ადვილად ვიპოვით $T + 10$ ტემპერ-

ატურაზე t -ს მნიშვნელობისა ფარდობას t -ს მნიშვნელობასთან T ტემპერატურაზე:

$$\frac{t_{T+10}}{t_T} = e^{-10W/kT^2}$$

რადგან ექსპონენტის მაჩვენებელი უარყოფითია, შეფარდება, ბუნებრივია, ერთზე ნაკლებია. ლოდინის დრო მცირდება ტემპერატურის აწევით, მუტაბელურობა კი იზრდება. ეს შეიძლება შემოწმდეს და მართლაც შემოწმდა ბუზ *rosophila*-ზე იმ ტემპერატურულ საზღვრებში, რომელსაც ეს მწერი უძლებს. ველური გენების დაბალი მუტაბელურობა მკვეთრად გაიზარდა, ხოლო შედარებით მაღალი მუტაბელურობა, ზოგიერთ მუტირებულ გენს რომ აღმოაჩნდა, არ საერთოდ, არ გაზრდილა ან გაიზარდა გაცილებით უმნიშვნელოდ ეს სწორედ ისაა, რასაც ჩვენ ველით ჩვენი ორი ფორმულის შედარებისას. პირველი ფორმულის მიხედვით W/kT ფარდობა უნდა იყოს დიდი, რომ t დიდი გახდეს (სტაბილური გენი), რაც განაპირობებს მეორე ფორმულით გამოთვლილი შეფარდების სიმცირეს, ესე იგი, იძლევა მუტაბელურობის მნიშვნელოვან ზრდას ტემპერატურის ზრდასთან ერთად (ამ შეფარდების რეალური მნიშვნელობა მოთავსებულია $1/2$ და $1/5$ შორის). შებრუნებული სიდიდეებს (2 და 5) ჩვეულებრივ ქიმიურ რეაქციებში ვანტ ჰოფის კოეფიციენტებს (*van't Hoff factors*) ვუწოდებთ.

5.12. როგორ იწვევენ რენტგენის სხივები მუტაციებს — ეხლა მივუბრუნდეთ რენტგენის სხივებით გამონეული მუტაციების სიხშირეს. შეჯვარების ექსპერიმენტებიდან

დავასკვნით, რომ; პირველი (გამომდინარე მუტაციის სიხშირისა და დოზის პროპორციულობიდან), მუტაციის გამომწვევია რომელიმე ერთჯერადი მოვლენა; მეორე, (გამომდინარე რაოდენობრივი მონაცემებიდან და იმ ფაქტიდან, რომ მუტაციის სიხშირე განისაზღვრება იონიზაციის სიმკვრივის ინტეგრალური მნიშვნელობით და არაა დამოკიდებული ტალღის სიგრძეზე), ეს ერთჯერადი მოვლენა უნდა იყოს იონიზაცია ან მისი მსგავსი მოვლენა, რომელსაც ადგილი უნდა ჰქონდეს გარკვეულ, დაახლოებით 10 ატომის სიგრძის კუბის ტოლ მოცულობაში. ჩვენი სურათის მიხედვით, ზღურბლის გადალახვისათვის საჭირო ენერგიას უნდა იძლეოდეს ეს აფეთქებისმაგვარი იონიზაციის ან ალგზნების პროცესი. მე მას ვუწოდებ აფეთქებისმაგვარს იმიტომ, რომ იონიზაციის ერთი აქტისას დახარჯული ენერგია (დახარჯული, სხვათა შორის, არა თვით რენტგენის სხივის, არამედ მის მიერ წარმოქმნილი მეორადი ელექტრონის მიერ) კარგად არის ცნობილი და შედარებით დიდია — 30 ელექტრონვოლტი. ეს ენერგია გადაიქცევა ძალიან მზარდ სითბურ მოძრაობად იმ წერტილში, სადაც ის გამონთავისუფლდა და აქედან გავრცელდება „სითბური ტალღის“ — ატომების ინტენსიური რხევების ტალღის სახით. ის, რომ ამ სითბურ ტალღას უნდა ჰქონდეს საშუალო „მოქმედების რადიუსზე 1 ან 2 ელექტრონვოლტი ენერგიის გადაცემის უნარი“, რაც 10 ატომური მანძილის ტოლია, არ არის წარმოუდგენელი, თუმცა მიუკერძოებელ ფიზიკოსს შეიძლება რამდენადმე მცირე მოქმედების რადიუსი ევარაუდა.

მრავალ შემთხვევაში აფეთქების შედეგი მოწესრიგებული იზომერული გადასვლა,

არამედ ქრომოსომის დაზიანება, რომელიც შეიძლება აღმოჩნდეს ლეტალური, როდესაც ორიგინალური გადაჯვარედინებით ხდება დაუზიანებელი პარტნიორის (მეორე კომპლექტის შესაბამისი ქრომოსომის) ამოღება და მისი შეცვლა პარტნიორით, რომლის შესაბამისი გენი, ასევე ცნობილია, რომ არის პათოლოგიური. ყველაფერი ეს სრულიად მოსალოდნელია და სწორედ ასეც ხდება სინამდვილეში.

5.13. მათი ეფექტურობა არ არის დამოკიდებული სპონტანურ მუტაბელურობაზე — ზემოთმოყვანილი სურათიდან რამდენიმე სხვა თავისებურებაც ადვილი გასაგები ხდება, მაშინაც კი, თუ ეს სურათი ამ თავისებურებებს არ მოასწავებს. მაგალითად, არამდგრადი მუტანტი საშუალოდ არ ავლენს ბევრად უფრო მაღალ რენტგენული მუტაციის სიხშირეს, ვიდრე მდგრადი. ამიტომ თუ აფეთქებისას გამოიყოფა 30 ელექტრონვოლტის ტოლი ენერგია, დიდი მნიშვნელობა არა აქვს ზღურბლური ენერგია ცოტა მეტი იქნება თუ ცოტა ნაკლები, ვთქვათ, 1 თუ 1.3 ვოლტი.

5.14. შექცევადი მუტაციები — ზოგიერთ შემთხვევაში გადასვლა შესწავლილი იყო ორივე მიმართულებით, ვთქვათ, რომელიმე „ველური“ გენიდან განსაზღვრულ მუტანტზე და, პირიქით, მუტანტიდან ველურ გენზე. ასეთ შემთხვევებში მუტაციის ბუნებრივი სიხშირე ზოგჯერ დაახლოებით ერთი და იგივეა, ზოგჯერ — ძალიან განსხვავებული. ერთი შეხედვით, ეს უცნაურად ჩანს, რადგან ზღურბლი, რომელიც უნდა გადაილახოს, ორივე შემთხვევაში ერთია. მაგრამ, რა თქმა

უნდა, აუცილებელი არაა ეს ასე იყოს, რადგან, გადასვლის ზღურბლური ენერგია უნდა აითვალოს საწყისი კონფიგურაციის ენერგიის დონიდან. ეს დონე კი შეიძლება სხვადასხვა იყოს ველური და მუტირებული გენებისათვის (იხ. ნახ. 12, სადაც ციფრი 1 შეიძლება შეესაბამებოდეს ველურ ალელს, 2 კი — მუტანტს,

რომლის დაბალი მდგრადობა გამოიხატება უფრო მოკლე ისრით).

მთლიანობაში, მე ვფიქრობ, დელბრუკის მოდელი საკმაოდ წარმატებით გადის შემოწმებას და შემდგომი განხილვისათვის მისი გამოყენება გამართლებულია.

თავი 6

წესრიგი, უწესრიგობა, ენტროპია

ვერე სხეული აიძულებს გონებას იფიქროს, ვერე გონება აამოძრავებს ან ფაქტებს სხეულის უძრავად, ან რაიმე სხვადა (თუ კი ასეთი რამ არის)²⁰
სპინოზა

6.1. ერთი მნიშვნელოვანი ზოგადი დასკვნა დელბრუკის მოდელიდან — მოდით, დავუბრუნდეთ 5.7 პარაგრაფის ბოლოს გამოთქმულ მოსაზრებას, სადაც შევეცადე ამეხსნა შემდეგი: გენის მოლეკულურმა სურათმა შესაძლო გახადა გაგვეაზრებინა, რომ ეს მინიატურული კოდი ცალსახა შესაბამისობაში უნდა იყოს ორგანიზმის განვითარების უაღრესად რთულ და სპეციფიკურ გეგმასთან და როგორღაც უნდა შეიცავდეს საშუალებებსაც ამ გეგმის ასამოქმედებლად. ძალიან კარგი, მაგრამ როგორ აკეთებს ის ამას? როგორ გვინდა ჩვენ მივიღეთ ამ ზოგადი მოსაზრებიდან საკითხის ჭეშმარიტ გაგებამდე?

დელბრუკის მოლეკულური მოდელი ზოგადი ფორმით, როგორც ჩანს, არ შეიცავს რაიმე მითითებას იმის შესახებ, როგორ მოქმედებს მემკვიდრეობითობის მატარებელი სუბსტანცია. რა თქმა უნდა, მე არ მოველი,

რომ ფიზიკამ ამ საკითხზე რაიმე დეტალური ინფორმაცია მოგვანოდოს უახლოეს მომავალში. ამ მიმართულებით წინსვლა არის და, დარწმუნებული ვარ, გაგრძელდება ბიოქიმიკაში ფიზიოლოგიისა და გენეტიკის კუთხით.

გენეტიკური კოდის ფუნქციონირების შესახებ ვერავითარი დეტალური ინფორმაცია ვერ გამოიკვეთება მისი სტრუქტურის ისეთი ზოგადი აღწერიდან, როგორც ეს ზემოთ იყო მოცემული. ეს ცხადია, მაგრამ, რა უცნაურიც უნდა იყოს, ამ სურათიდან მხოლოდ ერთი დასკვნა შეიძლება იქნას გამოტანილი, რომელიც, უნდა ვაღიარო, იყო ამ წიგნის დაწერის ერთადერთი მოტივი.

დელბრუკის მემკვიდრეობითობის სუბსტანციის ზოგადი სურათიდან შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ, თუმცა ცოცხალ მატერიას არ ახასიათებს გადახრა დღეისათვის დადგენილი „ფიზიკის კანონებიდან“, მის

ფუნქციონირებაში ჩართული უნდა იყოს ამ დრომდე უცნობი „ფიზიკის სხვა კანონები“, რომლებიც, აღმოჩენილი იქნებიან რა მომავალში, გახდებიან ფიზიკის ისეთივე ინტეგრალური ნაწილი, როგორც ძველი კანონები.

6.2. წესრიგი, დაფუძნებული წესრიგზე. ეს არის საკმაოდ ფაქიზი განსჯის ჯაჭვი, რომელიც ხშირად იწვევს არაერთ გაუგებრობას. შემდგომი გვერდები მთლიანად დაეთმობა ამ საკითხის გაშუქებას. წინასწარი, უხეში, მაგრამ არცთუ მთლად არასწორი, წარმოდგენა ამ საკითხზე შემდეგნაირად შეიძლება შევიქმნათ:

პირველ თავში ახსნილი იყო, რომ ფიზიკის კანონები, რამდენადაც ჩვენ მათ ვიცნობთ, არის სტატისტიკური კანონები.²¹ ისინი ბევრწილად დაკავშირებულნი არიან საგანთა მოუნესრიგებელ მდგომარეობაში გადასვლის ბუნებრივ ტენდენციასთან.

მაგრამ იმისათვის, რომ მემკვიდრეობითობის სუბსტანციის მაღალი მდგრადობა შეგვეთანხმებინა მის მინიატურულ ზომასთან, ჩვენ მოგვიხდა მოლეკულის „გამოგონება“, რათა დაგვეძლია მოუნესრიგებელ მდგომარეობაში გადასვლის ტენდენცია. ფაქტობრივად, არაჩვეულებრივად დიდი მოლეკულისა, რომელიც უნდა იყოს ქვანტური თეორიის ჯადოსნური ჯოხით დაცული უადრესად მოუნესრიგებული სტრუქტურის ნიმუში. ეს „გამოგონება“ ისევ ძალაში ტოვებს ალბათობის თეორიის კანონებს, მხოლოდ აქ მათი გამოვლინება იცვლება. ფიზიკოსისათვის ცნობილია, რომ კლასიკური ფიზიკის კანონები იცვლება ქვანტური თეორიის კანონებით, განსაკუთრებით დაბალ ტემპერ-

ატურაზე. ამის ბევრი მაგალითი არსებობს. სიცოცხლე, როგორც ჩანს, ერთ-ერთი განსაკუთრებით გასაოცარი მაგალითთაგანია.

ფიზიკოსისათვის და არა მხოლოდ მისთვის, ვიმედოვნებ, უფრო ნათელს გავხდი ჩემს მოსაზრებას, თუ ვიტყვი, რომ ცოცხალი ორგანიზმი, როგორც ჩანს, უნდა იყოს მაკროსკოპული სისტემა, რომელიც გამოვლინებით ნაწილობრივ უახლოვდება წმინდა მექანიკურ (თერმოდინამიკურის საპირისპირო) ყოფაცხევას, რომლისკენაც მიისწრაფის ყველა სისტემა, როდესაც ტემპერატურა უახლოვდება აბსოლუტურ ნოლს და მოლეკულური მოუნესრიგებლობა ქრება.

არაფიზიკოსისათვის ძნელი დასაჯერებელია, რომ სინამდვილეში ფიზიკის ჩვეულებრივი კანონები, რომელთაც ის ურღვევი სიზუსტის ნიმუშებად განიხილავს, დაფუძნებულია მატერიის სტატისტიკურ ტენდენციაზე, გადავიდეს მოუნესრიგებელ მდგომარეობაში. ამის მაგალითები პირველ თავში მოვიტანე. ზოგად პრინციპს აქ წარმოადგენს ცნობილი თერმოდინამიკის მეორე კანონი (ენტროპიის პრინციპი) და მისი ასევე ცნობილი სტატისტიკური დაფუძნება. ამ თავის დანარჩენ პარაგრაფებში, დროებით დავივინყებთ რა ქრომოსომებს, მემკვიდრეობითობას და ა.შ. შევეცდები ზოგადად მოვხაზო სიცოცხლის გამოვლინებისათვის ენტროპიის პრინციპის მნიშვნელობა.

6.3. ცოცხალი მატერია თავს არიდებს წონასწორობაში გადასვლას — რა არის სიცოცხლის დამახასიათებელი თვისება? როდის ამბობენ მატერიაზე, რომ ის ცოცხალია? მაშინ, როდესაც ის აგრძელებს „რაიმეს

კეთებას“, მოძრაობს, გარემოსთან მიმოცვლის ნივთიერებებს და ასე შემდეგ, და ეს ყველაფერი ხდება გაცილებით უფრო დიდი დროის განმავლობაში, ვიდრე ჩვენ მოველით არაცოცხალი მატერიისაგან მსგავს პირობებში. როდესაც არაცოცხალი სისტემა იზოლირებულია ან მოთავსებულია ერთგვაროვან გარემოში, ყველანაირი მოძრაობა, ჩვეულებრივ, წყდება სხვადასხვა სახის ხახუნის შედეგად; ელექტრული და ქიმიური პოტენცილთა სხვაობები გათანაბრდება, ნივთიერებები, რომელთაც გააჩნიათ ქიმიური ნაერთების წარმოქმნის ტენდენცია, ქმნიან მათ, ტემპერატურა ხდება ერთგვაროვანი სითბოგამტარობის გამო. ამის შემდეგ მთელი სისტემა „ჩაქრება“, გადაიქცევა ნივთიერების მკვდარ ინერტულ მასად. მიიღწევა უცვლელი მდგომარეობა, რომელშიც არავითარი შესაძრევნი მოვლენა არ ხდება. ამ მდგომარეობას ფიზიკოსი უწოდებს თერმოდინამიკურ წონასწორობას, ან მდგომარეობას „ენტროპიის მაქსიმუმით“.

პრაქტიკულად ასეთი მდგომარეობა, ჩვეულებრივ, მიიღწევა ძალიან სწრაფად. თეორიულად ძალიან ხშირად ეს ჯერ კიდევ არ არის აბსოლუტური წონასწორობის მდგომარეობა, ჯერ კიდევ არ არის ნამდვილად მაქსიმალური ენტროპიის მდგომარეობა. ამ მდგომარეობის გავლის შემდეგ საბოლოო წონასწორობასთან მიახლოება ძალიან ნელა ხდება. ამას შეიძლება დასჭირდეს საათები, წლები, საუკუნეები, . . . მოვიყვანოთ მაგალითი, როცა წონასწორობასთან მიახლოება მაინც შედარებით საკმაოდ სწრაფად ხდება. თუ სუფთა წყლით სავსე ჭიქა მოთავსებულია ჰერმეტიკულად დახურულ ყუთში დაშაქრუ-

ლი წყლით სავსე ჭიქასთან ერთად, თავიდან თითქოს არაფერი ხდება და იქმნება სრული წონასწორობის შთაბეჭდილება. მაგრამ ერთი დღის შემდეგ შესაძრევნი ხდება, რომ სუფთა წყალი, მისი აორთქლების უფრო მაღალი წნევის გამო, თანდათანობით აორთქლდება და კონდენსირდება შაქარწყლიან ჭიქაში. ამ უკანასკნელიდან სითხე გადმოიღვრება. მას შემდეგ, რაც სუფთა წყალი სრულიად აორთქლდება, შაქარი თანაბრად განაწილდება მთელ დარჩენილ წყალში.

წონასწორობასთან საბოლოო ნელი მიახლოების ეს ეტაპები შეცდომით არასოდეს უნდა ავურიოთ სიცოცხლეში. ჩვენ შეგვიძლია უგულებელვყოთ ისინი. მე მაინც ვახსენე ისინი უზუსტობის თავიდან ასაცილებლად.

6.4. ცოცხალი ორგანიზმი „უარყოფითი ენტროპიით“ იკვებება — ცოცხალი ორგანიზმი იმიტომაც გამოიყურება ასე ენიგმატურად და რომ გვერდს უვლის სწრაფ გადასვლას ინერტული „წონასწორობის“ მდგომარეობაში. იმდენად ენიგმატურად, რომ უძველესი დროიდან ადამიანი მას მიაწერდა რაღაც განსაკუთრებული არაფიზიკური, ან ზებუნებრივი ძალების (*vis viva*, ენტელექიის) მოქმედებას ორგანიზმში. ასეთ აზრებს ჯერ კიდევ შეხვდებით აქა-იქ.

როგორ უვლის გვერდს ცოცხალი ორგანიზმი წონასწორობის მდგომარეობაში გადასვლას? პასუხი ცხადია: საკვების და სასმელის მიღებით, სუნთქვით და (მცენარეთა შემთხვევაში) ასიმილირებით. ეს ყოველივე გამოიხატება შესაბამისი სპეციალური ტერმინით – *მეტაბოლიზმი*. ეს ბერძნული სიტყვა *μεταβάλλειν* ნიშნავს ცვლას ან გაცვლას.

რისი ცვლა იგულისხმება? თავდაპირველად, უეჭველია, იგულისხმებოდა ნივთიერებათა ცვლა. (მაგალითად, გერმანულად მეტაბოლიზმი არის *Stoffwechsel*). ის, რომ ნივთიერებათა ცვლას უნდა ჰქონდეს არსებითი მნიშვნელობა, აბსურდია. აზოტის ჟანგბადის, გოგირდის და ა. შ. ნებისმიერი ატომი ზუსტად ისეთივეა, როგორც ამ ელემენტების სხვა ნებისმიერი ატომი. რა შეიძლება მოხდეს მათი გაცვლით? ერთ ხანს ჩვენს ცნობისმოყვარეობას სავსებით აკმაყოფილებდა იმის აღნიშვნა, რომ ჩვენ ვიკვებებით ენერგიით. რომელიღაც განვითარებულ ქვეყანაში (არ მახსოვს, გერმანიაში თუ შეერთებულ შტატებში, ან ორივეგან) რესტორანში თქვენ ნახავდით მენიუს ბარათებს, სადაც თითოეული კერძის ფასთან ერთად მითითებული იყო მისი ენერგეტიკული ღირებულებაც. რა თქმა უნდა, პირდაპირი მნიშვნელობით, ეს მხოლოდ უაზრობაა. მოზრდილ ორგანიზმში ენერგიის შემცველობა ისევე უცვლელია, როგორც ნივთიერების შემცველობა. რადგან, რა თქმა უნდა, ყოველ კალორიას იგივე ღირებულება აქვს, რაც ნებისმიერ სხვა კალორიას, ამიტომ გაუგებარია, რა მნიშვნელობა აქვს ამ კალორიების უბრალო გაცვლას..

მაშინ რა არის ის ღირებული რამ, რასაც ჩვენი საკვები შეიცავს და რაც გვიცავს სიკვდილისაგან? ამაზე პასუხი ადვილია. ყოველი პროცესი, მოვლენა, ხდომილება რაც გინდათ უწოდეთ — ერთი სიტყვით, ყველაფერი, რაც ხდება ბუნებაში იწვევს ენტროპიის ზრდას სამყაროს იმ ნაწილში, სადაც ეს ხდება. ამგვარად, ცოცხალი ორგანიზმი უწყვეტად ზრდის თავის ენტროპიას, ან შეგიძლიათ თქვათ, აწარმოებს დადებით

ენტროპიას და ასე უახლოვდება საშიშ მდგომარეობას მაქსიმალური ენტროპიით, რაც სიკვდილს მოასწავებს. ორგანიზმს შეუძლია შორს დაიჭიროს თავი ამ მდგომარეობიდან, ე. ი. დარჩეს ცოცხალი, თუ გარემოდან უწყვეტად მიიღებს უარყოფით ენტროპიას, რაც მეტად დადებითი რამ არის, როგორც ამას მალე დავინახავთ. სწორედ უარყოფითი ენტროპიაა, რითაც ორგანიზმი იკვებება. ან, ნაკლებ პარადოქსულად თუ ვიტყვით, მეტაბოლიზმში არსებითი არის ის, რომ ორგანიზმი ახერხებს განთავისუფლდეს მთელი მისი მიერ წარმოებული ენტროპიისაგან, სანამ ცოცხალია.

6.5. რა არის ენტროპია? — რა არის ენტროპია? მოდით, თავიდანვე ხაზი გავუსვათ, რომ ეს არის არა რაღაც ბუნდოვანი ცნება ან იდეა, არამედ გაზომვადი ფიზიკური სიდიდე, ზუსტად ისეთივე, როგორც ღეროს სიგრძე, სხეულის ნებისმიერი ნერტილის ტემპერატურა, მოცემული კრისტალის დნობის სითბო, ან ნებისმიერი მოცემული ნივთიერების კუთრი სითბოტევადობა. ტემპერატურის აბსოლუტურ ნულზე (დაახლოებით -273°C) ნებისმიერი სხეულის ენტროპია ნულია. როდესაც ნივთიერება გადაგყავთ სხვა ნებისმიერ მდგომარეობაში ნელა, პატარა შექცევადი ნაბიჯებით (მაშინაც კი თუ ამ დროს ნივთიერება იცვლის ფიზიკურ და ქიმიურ ბუნებას ან იყოფა სხვადასხვა ფიზიკური ან ქიმიური ბუნების ორ ან მეტ ნაწილად) ენტროპია იზრდება სიდიდით, რომელიც გამოითვლება თქვენს მიერ ამ პროცედურისას მიწოდებული სითბოს ყოველი მცირე პორციის გაყოფით აბსოლუტურ ტემპერატურაზე, რომელზე-

დაც ეს სითბო მიეწოდებოდა და მერე ყველა ამ მცირე წვლილის აჯამვით. მაგალითად მოვიყვანოთ მყარი სხეულის გაღებობა. ამ დროს მისი ენტროპია იზრდება ღებობის სითბოს რაოდენობის გაყოფით ღებობის წერტილის ტემპერატურაზე. აქედან ჩანს, რომ ერთეული, რომლითაც ენტროპია იზომება, არის კალორია/°C (ზუსტად ისევე, როგორც სანტიმეტრი არის სიგრძის ერთეული, კალორია არის სითბოს საზომი ერთეული).

6.6. ენტროპიის სტატისტიკური შინაარსი
— მე მხოლოდ იმიტომ მოვიტანე ენტროპიის ტექნიკური განმარტება, რომ ჩამოვაშორო ამ სიდიდეს ბუნდოვანების ის ატმოსფერო, რაც ხშირად გარს ახვევია. აქ ჩვენთვის ბევრად უფრო მნიშვნელოვანია ენტროპიის კავშირი მოწესრიგებულობისა და მოწესრიგებულობის სტატისტიკურ ცნებებთან, კავშირი, რომელიც გამოავლინა ბოლცმანის და გიბსის გამოკვლევებმა სტატისტიკურ ფიზიკაში. ესეც ასევე ზუსტი რაოდენობრივი კავშირია და გამოიხატება ასე:

$$entropy = k \log D,$$

სადაც k არის ე.წ. ბოლცმანის მუდმივი ($=3.298 \times 10^{-24}$ კალორია/°C) და არის განსაზღვრული სხეულის ატომების მოწესრიგებულობის რაოდენობრივი ზომა. ზუსტი განმარტება ამ სიდიდისა მოკლედ, არასპეციალური ცნებებით თითქმის შეუძლებელია. მოწესრიგებულობა, რომლის ხარისხსაც ის ასახავს, ნაწილობრივ სითბური მოძრაობითაა გამოწვეული, ნაწილობრივ იმიტომ, რომ სხვადასხვა სახის ატომები და მოლეკულები

არეულია ნებისმიერად, ნაცვლად იმისა, რომ სრულიად განცალკევებულნი იყვნენ, მაგალითად, შაქრის და წყლის მოლეკულები ზემოთ მოტანილ შემთხვევაში. ეს მაგალითი ბოლცმანის განტოლების კარგი ილუსტრაციაა. შაქრის თანდათანობითი „განაწილება“ მთელ დარჩენილ წყალში ზრდის მოწესრიგებულობას — D -ს და, აქედან გამომდინარე (რადგან D -ს ლოგარითმი იზრდება D -სთან ერთად), იზრდება ენტროპიაც. ასევე საკმაოდ ნათელია, რომ სითბოს ნებისმიერი მიწოდება ზრდის მოწესრიგებელი სითბური მოძრაობის ინტენსივობას, ე. ი. იზრდება და, ამგვარად, იზრდება ენტროპია. ეს განსაკუთრებით ცხადია, როდესაც კრისტალს ალღობთ, რადგან ამით არღვევთ ატომების ან მოლეკულების მოწესრიგებულ, უცვლელ განლაგებას და კრისტალურ მესერს აქცევთ ატომების მუდმივად ცვალებად, შემთხვევით განაწილებად.

იზოლირებული ან ერთგვაროვან გარემოში მოთავსებული სიტემა (რომელიც, ჩვენი განხილვისათვის უკეთესია, ჩვენი სისტემის ნაწილად მივიჩნიოთ), ზრდის თავის ენტროპიას და მეტ-ნაკლებად სწრაფად უახლოვდება მაქსიმალური ენტროპიის ინერტულ მდგომარეობას. ფიზიკის ამ ფუნდამენტურ კანონში ჩვენ შევიცნობთ საგანთა ბუნებრივი ტენდენციის პირდაპირ გამოხატულებას — მიუახლოვდნენ ქაოტურ მდგომარეობას, თუ ჩვენ არ შევუშაღეთ ამას ხელი (იგივე ტენდენცია ახასიათებს წიგნებს ბიბლიოთეკაში, ან ქაღალდების და ხელნაწერების გროვას სანერ მაგიდაზე. ამ შემთხვევაში არარეგულარული სითბური მოძრაობის ანალოგიურ როლს თამაშობს ჩვენს მიერ ამ ნივთების დროდადრო გადაადგილება ისე, რომ თავი

აღარ შევიწუხოთ მათი კუთვნილ ადგილზე დაბრუნებით).

6.7. ორგანიზაცია, რომელიც არსებობს გარემოდან „წესრიგის“ მიღების ხარჯზე

— როგორ გამოვხატავდით სტატისტიკური თეორიის ტერმინებით ცოცხალი ორგანიზმის გასაოცარ უნარს, რომლითაც ის აყოვნებს თერმოდინამიკური წონასწორობის მდგომარეობაში გადასვლას (ე.ი. სიკვდილს)? ადრე ვთქვით: „ის იკვებება უარყოფითი ენტროპიით“, თითქოს თავისკენ იზიდავდეს უარყოფითი ენტროპიის ნაკადს, საკომპენსაციოდ, იმ ენტროპიის ნაზრდისა დროდადრო, რომელსაც აწარმოებს ორგანიზმი თავისი სიცოცხლისას და, ამგვარად, ინარჩუნებს თავს სტაციონარულ და საკმაოდ დაბალი ენტროპიის მდგომარეობაში.

თუ მოუნესრიგებლობის ზომაა, მისი შებრუნებული სიდიდე, $1/$, შეიძლება განვიხილოთ, როგორც მოუნესრიგებულობის პირდაპირი ზომა. რადგან $1/$ -ს ლოგარითმი ტოლია უარყოფითი ნიშნით აღებული D -ს ლოგარითმისა, ბოლცმანის განტოლებას ასე ჩავწერთ:

$$- (\text{entropy}) = k \log(1/D).$$

აქედან გამომდინარე, უხერხული გამოთქმა „უარყოფითი ენტროპია“ შეიძლება შეიცვალოს უკეთესით: უარყოფითი ნიშნით აღებული ენტროპია, რაც თავისთავად მოუნესრიგებულობის ზომაა. ამრიგად, მექანიზმის არსი, რითაც ორგანიზმი ინარჩუნებს თავს სტაციონარულად, მოუნესრიგებულობის საკმარისად მაღალ დონეზე (= ანუ ენტროპიის საკმარისად დაბალ დონეზე) რეალურად მდგომარეობს გარემოდან მოუნესრიგებულობის უწყვეტად „ამოქაჩვაში“. ეს დასკვნა ნაკლებ

პარადოქსულია, ვიდრე ერთი შეხედვით ჩანს. პირიქით, შეიძლება ტრივიალურადაც ჩაითვალოს. მართლაც, უმაღლესი ცხოველების შემთხვევაში ჩვენ საკმაოდ კარგად ვიცნობთ იმ მოუნესრიგებულობას, რითაც ისინი იკვებებიან, კერძოდ, ეს არის უაღრესად კარგად ორგანიზებული მატერია მეტ-ნაკლებად რთული ორგანული ნაერთების სახით, რაც მათ საკვებს შეადგენს. ამ საკვების მოხმარების შემდეგ ხდება მათი უკან დაბრუნება ბევრად უფრო დეგრადირებული, მაგრამ არც სრულიად დეგრადირებული სახით, რადგან მათი მოხმარება კვლავ შეუძლიათ მცენარეებს (მათ, რა თქმა უნდა, გააჩნიათ ყველაზე ძლიერი წყარო „უარყოფითი ენტროპიისა“-მზის სინათლე).

6.8. შენიშვნები მეექვსე თავისათვის

უარყოფითი ენტროპიის შესახებ მოსაზრებებს ფიზიკოსი კოლეგები ეჭვით და წინააღმდეგობით შეხვდნენ. თავიდანვე ვიტყვი: მხოლოდ მათთვის რომ მქონოდა გამიზნული ეს წიგნი, ენტროპიის ნაცვლად თავისუფალ ენერგიაზე ავაგებდი მსჯელობას. ამ კონტექსტში ეს უფრო კარგად ნაცნობი ცნება იქნებოდა. მაგრამ ეს მეტად სპეციფიკური ტერმინი ლინგვისტურად მეტად ახლოს გვეჩვენა ტერმინ ენერგიასთან საიმისოდ, რომ საშუალო მკითხველისათვის გვეგრძნობინებინა ამ ორ სიდიდეს შორის განსხვავება. მკითხველი, სავარაუდოა, სიტყვა თავისუფალს მისთვის დიდი მნიშვნელობის მიუნიჭებლად აღიქვამდა, როგორც უბრალო ეპითეტს — ეპიტჰეტონ ორნანს, მაშინ, როდესაც სინამდვილეში ის იტევს საკმაოდ რთულ შინაარსს, რომლის კავშირი ბოლცმანის პრინციპთან

უფრო რთული გასარკვევია, ვიდრე ენტროპიისა, ან „ენტროპიისა უარყოფითი ნიშნით“, რაც, სხვათა შორის, ჩემი შემოტანილი როდია. ეს ზუსტად ის ცნებაა, რაზეც ბოლცმანის ორიგინალური არგუმენტებია აგებული.

მაგრამ ფ. საიმონმა სრულიად მართებულიად მიმითითა, რომ ჩემი გამარტივებული თერმოდინამიკური მოსაზრებები ვერ ხსნის, თუ რატომ უნდა იკვებებოდეს ცოცხალი ორგანიზმი „უაღრესად კარგად მოწესრიგებული, მეტ-ნაკლებად რთული ორგანული ნაერთების“ სახით წარმოდგენილი ნივთიერებებით, ვიდრე ხის ნახშირი ან ალმასია. ამაში ის მართალია. მაგრამ არაპროფესიონალი მკითხველისათვის მე უნდა ამეხსნა, რომ ჟანგბადი, რომელიც მათი წვისათვის არის საჭირო, ფიზიკოსის თვალსაზრისით ასევე უაღრესად კარგად მოწესრიგებულ მდგომარეობაშია ამას ის ადასტურებს, რომ, თუ ნახშირის წვის რეაქციისას დიდი რაოდენობის სითბო გამოიყოფა, გარემოსათვის ამ სითბოს გადაცემით სისტემა თავისუფლდება რეაქციის შედეგად წარმოქმნილი ძალიან მნიშვნელოვანი ენტროპიის ნაზრდისაგან, და საბოლოოდ აღწევს მდგომარეობას, რომელშიც მას აქვს, ფაქტობრივად, თითქმის იგივე ენტროპია, რაც ადრე გააჩნდა.

ჩვენ მაინც არ შეგვიძლია მოვიხმაროთ ნახშირორჟანგი, რომელიც ამ რეაქციისას გამოიყოფა. საიმონი კი სრულიად სწორია, როდესაც მიმითითებს, რომ, სინამდვილეში, ჩვენი საკვების ენერგეტიკული შემცველობა დიახაც მნიშვნელოვანია. ასე რომ, ჩემი ხუმრობა მენიუს ბარათებზე, სადაც ეს ენერ-

გიაა მითითებული, უადგილო იყო. ენერგია საჭიროა არა მარტო ჩვენი სხეულის მოძრაობის შედეგად დახარჯული კინეტიკური ენერგიის შესავსებად, არამედ ასევე სითბოსათვის, რომელსაც უწყვეტად გადავცემთ გარემოს. ხოლო ის, რომ ჩვენ სითბოს გავცემთ, არაა შემთხვევითი, ეს არსებითი მომენტი, რადგანაც ეს სწორედ ის გზაა, რა გზითაც ვთავისუფლდებით ჭარბი ენტროპიისაგან, რომელსაც მუდმივად ვწარმოებთ სიცოცხლის პროცესში.

ზემოთქმული, როგორც ჩანს, მიუთითებს, რომ თბილისის ხლიანი ცხოველის მაღალი ტემპერატურა უპირატესობაა, რომელიც მას ანიჭებს უნარს უფრო სწრაფად გათავისუფლდეს ენტროპიისაგან. ეს კი საშუალებას აძლევს მას, ჰქონდეს უფრო ინტენსიური სასიცოცხლო პროცესი. დარწმუნებული არა ვარ, რამდენად მართალია ეს არგუმენტები (რაზედაც პასუხისმგებელი მე ვარ და არა საიმონი). შეიძლება ვინმემ ამის საწინააღმდეგოდ თქვას, რომ, მეორე მხრივ, მრავალი თბილისის ხლიანი დაცულია სითბოს სწრაფი დაკარგვისაგან ბენვის საფარით ან ბუმბულით. ასე რომ, პარალელი სხეულის ტემპერატურასა და „სიცოცხლის ინტენსივობას“ შორის, რომელიც, მჯერა, რომ არსებობს, უფრო პირდაპირ შეიძლება აიხსნას ვანტ ჰოფის კანონით, რომელიც მე ვახსენე 5.11 პარაგრაფში: მაღალი ტემპერატურა აჩქარებს სიცოცხლესთან დაკავშირებულ ქიმიურ რეაქციებს (ეს რომ მართლაც ასეა, ექსპერიმენტულად იქნა დადასტურებული სახეობებში, რომლებიც ლეზულობენ გარემოს ტემპერატურას).

* * *

თავი მეშვიდე

დაფუძნებულია თუ არა სიცოცხლე ფიზიკის კანონებზე?

თუ კაჯს არასოდეს უარუყვია თავისი ნათქვამი,
ესე იგი საერთოდ არასოდეს უთქვამს რაიმე

მიგელ დე უნამუნო

7.1. ახალი კანონები სიცოცხლის ასახსნელად — რასაც ამ ბოლო თავში მინდა ნათელი მოვფინო მოკლედ არის ის, რომ ყველაფერი, რაც კი ვისწავლეთ ცოცხალი მატერიის სტრუქტურის შესახებ, გვაფიქრებინებს, რომ მისი მუშაობა ვერ დაიყვანება ფიზიკის ჩვეულებრივ კანონებზე. და ეს არა იმიტომ, რომ არსებობს რაღაც „ახალი ძალა“ ან სხვა რამ, რაც წარმართავს ცალკეული ატომის ქცევას ცოცხალ ორგანიზმში, არამედ იმიტომ, რომ მისი (ცოცხალი მატერიის) სტრუქტურა განსხვავდება ყველა დანარჩენისაგან, რაც კი აქამდე შეგვისწავლია ფიზიკის ლაბორატორიებში. უხეშად რომ ვთქვათ, ინჟინერი, რომელიც იცნობს მხოლოდ სითბურ ძრავებს, ელექტროძრავის დათვალიერების შემდეგ აღიარებს, რომ მისთვის ჯერ უცნობია, რა პრინციპით მუშაობს ეს ძრავი. ის აქ აღმოაჩენს სპილენძს, რომელიც მისთვის ნაცნობია სითბური ქვაბებიდან და აქ გამოყენებულია კოჭებად დახვეული გრძელი, გრძელი მავთულების სახით; რკინას, რომელიც ნაცნობია მისთვის ბერკეტებისა და ორთქლის ცილინდრების სახით, აქ კი სპილენძის მავთულით დახვეული კოჭის გულად არის გამოყენებული. იგი დარწმუნდება, და სამართლიანადაც, რომ ეს იგივე სპილენძი და იგივე რკინაა, რომლებიც ბუნების ერთი და იმავე კანონებს ემორჩილებიან. მაგრამ

კონსტრუქციებს შორის განსხვავება საკმარისია საიმისოდ, რომ მოველოდეთ ფუნქციონირების სრულიად განსხვავებულ პრინციპს. ამიტომ ჩვენი ინჟინერი არ იფიქრებს, რომ ელექტროძრავა მოძრაობაში მოჰყავს სულს, ამიტომ, რომ მისი ამუშავება შეიძლება ჩამრთველის ერთი გადატრიალებით ბოილერისა (ქვაბის) და ორთქლის გარეშე.

7.2. ვითარება ბიოლოგიაში — ორგანიზმის სიცოცხლის ციკლის განმავლობაში მოვლენების განვითარება ავლენს გასაოცარ რეგულარობასა და მოწესრიგებულობას, რასაც არაცოცხალ ბუნებაში ტოლი არ მოეძებნება. ჩვენ აღმოვაჩინეთ, რომ ორგანიზმი იმართება უმაღლეს დონეზე მოწესრიგებული ატომების ჯგუფის მიერ, რომელიც ყოველი უჯრედის მხოლოდ ძალიან მცირე ნაწილს შეადგენს. უფრო მეტიც, მუტაციის მექანიზმის შესახებ ჩვენი თვალსაზრისიდან გამომდინარე, ვასკვნით, რომ ჩანასახის უჯრედის „მმართველი ატომების“ ჯგუფში მხოლოდ რამდენიმე ატომის გადაადგილებაც კი საკმარისია, რომ ამაღ გამოიწვიოს მემკვიდრული თვისებების სრულიად განსაზღვრული ფართომასშტაბიანი ცვლილებები.

ეს, ალბათ, ყველაზე საინტერესო ფაქტებია იმათ შორის, რომლებიც მეცნიერებამ ჩვენს დროში აღმოაჩინა. ახლა, ყოველ შემ-

თხვევაში, ჩვენც აღარ გვეჩვენება ისინი ასე მთლად დაუჯერებლად. ორგანიზმის გასაოცარი უნარი, რომ მიიზიდოს „მონესრიგებულობის ნაკადი“ და ამით აიცილოს თავიდან ატომური ქაოსის მდგომარეობაში გადასვლა, უნარი — „შესვას მონესრიგებულობა“ შესაფერისი გარემოდან, როგორც ჩანს, დაკავშირებული უნდა იყოს „აპერიოდული მყარი სხეულების“ — ქრომოსომის მოლეკულების — არსებობასთან. ეს უკანასკნელნი, ჩვენთვის ცნობილი სისტემებიდან შექვევლია, წარმოადგენენ უმაღლესი ხარისხით მონესრიგებული ატომების ასოციაციებს, რომელთაც თითოეული ატომის და თითოეული რადიკალის ინდივიდუალური როლის გამო, რასაც ისინი ამ ასოციაციებში ასრულებენ, გააჩნიათ უფრო მაღალი მონესრიგებულობა, ვიდრე ჩვეულებრივ პერიოდულ კრისტალებს,

მოკლედ თუ ვიტყვით, ჩვენ მოწმე ვართ, რომ არსებული მონესრიგებულობა ავლენს თავისი თავის შენარჩუნებისა და მონესრიგებული მოვლენების წარმოშობის უნარს. ეს საკმაოდ დამაჯერებლად კი ჟღერს, თუმცა, შექვევლია, ჩვენ გამოვდივართ სოციალურ ორგანიზაციისა და სხვა მოვლენებისთვის დამახასიათებელი გამოცდილებიდან, რაც ორგანიზმების აქტივობას გულისხმობს და ამიტომ შეიძლება მოგვეჩვენოს, თითქოს შეკრული წრის მაგვარი რამ გამოდის.

7.3. მოკლედ ფიზიკაში ვითარების შესახებ

— რაც უნდა იყოს, მაინც კვალ და კვლავ ხაზი უნდა გავუსვათ, რომ ასეთი ვითარება ფიზიკოსისათვის არა მხოლოდ არ არის წარმოუდგენელი, არამედ უაღრესად ამაღელვებელიც კია, რადგან უპრეცედენტოა. ჩვეუ-

ლი წარმოდგენების საპირისპიროდ, ფიზიკის კანონებს დამორჩილებული მოვლენათა რეგულარული მსვლელობა არასოდეს არ არის ერთი, კარგად მონესრიგებული ატომების ჯგუფის შედეგი, თუ ეს ჯგუფი არ მეორდება ძალიან ბევრჯერ, ისე, როგორც პერიოდულ კრისტალში, ან როგორც ერთნაირი მოლეკულების დიდი რიცხვისაგან შედგენილ სითხესა ან აირში.

მაშინაც კი, როდესაც ქიმიკოსს საქმე აქვს ძალიან რთულ მოლეკულასთან *in vitro*, ის ყოველთვის აწყდება ერთნაირი მოლეკულების ურიცხვ რაოდენობას. სწორედ მათ ერთობლიობას უსადაგებს ის ქიმიის კანონებს. მას შეუძლია გითხრათ, რომ, მაგალითად, გარკვეული რეაქციის დაწყებიდან ერთი წუთის შემდეგ მოლეკულების ნახევარი შევა რეაქციაში, ხოლო ორი წუთის შემდეგ რეაქციაში შევა მოლეკულრების სამი მეოთხედი. თუმცა იქნება თუ არა რომელიმე კონკრეტული მოლეკულა, რომელსაც, დავუშვათ, შეგიძლიათ თვალი მოადევნოთ, რეაქციაში შესულ ან ჯერ არშესულ მოლეკულებს შორის, ამის წინასწარმეტყველება არ შეუძლია. ეს წმინდა შემთხვევითობის საქმეა.

ეს მხოლოდ თეორიული მოსაზრება არაა. საქმე არც ისეა, რომ ჩვენ არასოდეს შეგვეძლოს დავაკვირდეთ ცალკეული ატომების მცირე ჯგუფს, ან თუნდაც ერთ ატომს, — ზოგჯერ ეს შესაძლებელია. მაგრამ ყოველთვის, როცა ამას ვაკეთებთ, ჩვენ აღმოვაჩენთ სრულ არარეგულარულობას, რომელიც, სხვა ასეთ მდგომარეობებთან ერთად, მხოლოდ საშუალოდ იძლევა რეგულარულ სურათს. ერთი ასეთი მაგალითი განვიხილეთ პირველ თავში. სითხეში ჩაძირული მცირე ნაწილა-

კის მოძრაობა სრულიად არარეგულარულია, მაგრამ ბევრი ასეთი ნაწილაკი, თავისი არარეგულარული მოძრაობით სათავეს უდებს რეგულარულ მოვლენას — დიფუზიას.

ცალკეული რადიოაქტიური ატომის დაშლა დაკვირვებადი მოვლენაა (ის ასხივებს ნაწილაკს, რომელიც იწვევს ხილულ სცინტილაციას ფლუორესცენციულ ეკრანზე). მაგრამ თუ მხოლოდ ერთი რადიოაქტიური ატომი გაქვთ, მისი ალბათური სიცოცხლის ხანგრძლივობა უფრო ნაკლებადაა განსაზღვრული, ვიდრე ჯანმრთელი ბელურის სიცოცხლის ხანგრძლივობა. მართლაც, ამის შესახებ ვერაფერს ვიტყვით გარდა იმისა, რომ სანამ ის არსებობს (ეს კი შეიძლება ათასი წელი გაგრძელდეს), ყოველ მომდევნო წამს მისი დაშლის ალბათობა, დიდია თუ მცირე, ყოველთვის ერთი და იგივეა. ეს აშკარა არარსებობა ინდივიდუალური განსაზღვრულობისა მაინც გვაძლევს ერთი და იმავე ტიპის რადიოაქტიური ატომების დიდი რიცხვის დაშლის ზუსტ ექსპონენციალურ კანონს.

7.4. გასაოცარი კონტრასტი — ბიოლოგიაში სრულიად სხვა ვითარება გვხვდება. ატომების ერთი ჯგუფი, რომელიც მხოლოდ ერთ ცალად არსებობს, იწვევს ერთმანეთთან და გარემოსთან უფაქიზესი კანონების მიხედვით გასაოცრად შეწყობილ კანონზომიერ მოვლენებს. მე ვთქვი: მხოლოდ ერთ ცალად არსებული-მეთქი, რადგან, ბოლოს და ბოლოს, ჩვენ გვაქვს კვერცხისა და ერთუჯრედიანი ორგანიზმის მაგალითი. მართალია, უმაღლესი ორგანიზმის განვითარების შემდგომ სტადიებზე ამ ცალის ასლები მრავლდება, მაგრამ მაინც რამდენად? მე მგონი, დაახლოებით 10¹⁴-

ით მოზრდილ ძუძუმწოვრებში. თუნდაც ასე იყოს! ეს რიცხვი მხოლოდ ერთი მემილიონედია მოლეკულების რიცხვისა, რომლებსაც ჰაერის ერთი კუბური დუიმი შეიცავს. თუმცა თითოეული ატომთა ჯგუფი შედარებით დიდია, ყველა ერთად სითხის ერთ პანანინა წვეთს თუ შეადგენდა. მაგრამ ერთი ნახეთ, როგორ არიან ისინი სინამდვილეში განაწილებულნი. ყოველი უჯრედი მხოლოდ ერთ მათგანს ითავსებს (ან ორს, თუ დიპლოიდურობას მივიღებთ მხედველობაში). რაკილა ჩვენთვის ცნობილია ის პრინციპული მნიშვნელობა, რაც ამ პანანინა აპარატს გააჩნია იზოლირებულ უჯრედში, ხომ არ მოგვაგონებენ ისინი ლოკალური მართვის სადგურებს, მთელ ორგანიზმში რომ არიან მიმოხეულნი და ძალიან იოლად უკავშირდებიან ერთმანეთს ყველა მათგანისატვის საერთო კოდის წყალობით?

ეს მეტისმეტად ფანტასტიკური აღწერაა, რომელიც, იქნებ, პოეტს უფრო შეეფერება, ვიდრე მეცნიერს. თუმცაღა მოითხოვს პოეტურ წარმოსახვას, არამედ ნათელ და ფხიზელ მეცნიერულ გააზრებას იმისათვის, რომ მივხვდეთ: აქ აშკარად საქმე გვაქვს მოვლენებთან, რომელთა რეგულარულ და კანონზომიერ განვითარებას განაგებს ფიზიკის „ალბათური მექანიზმისაგან“ სრულიად განსხვავებული „მექანიზმი“. რამეთუ უბრალოდ ცნობილი ფაქტია, რომ თითოეულ უჯრედში წარმმართველი საწყისი მოთავსებულია ატომების ერთ გარკვეულ ასოციაციაში, რომელიც მხოლოდ ერთ (ან ზოგჯერ ორ) ცალად არსებობს, და, ასევე ცნობილია, რომ ეს ასოციაცია იწვევს მოვლენებს, რომლებიც მონესრიგებულობის სრულყოფილ ნიმუშს წარმოადგენენ. დაუჯერებლად მოგვეჩვენე-

ბა თუ სრულიად ჩვეულებრივად ატომების მცირე, მაგრამ მაღალორგანიზებული ჯგუფისათვის დამახასიათებელი ასეთი უნარი, სულ ერთია, მაინც უპრეცედენტოა და ასეთს სხვაგან ვერსად შეხვდებით, გარდა ცოცხალი მატერიისა. არა ცოცხალი მატერიის შესწავლისას, ფიზიკოსი და ქიმიკოსი არასოდეს გამხდარან ისეთი მოვლენის მოწმე, რომელიც მათგან ასეთ ინტერპრეტაციას მოითხოვდეს. ასეთი შემთხვევა ჯერ არ ყოფილა და ამიტომ ჩვენი თეორია მას ვერ აღწერს – ჩვენი მშვენიერი სტატისტიკური თეორია, რომლითაც ასე სამართლიანად ვამაყოფით; მან ხომ საშუალება მოგვცა ფარდის მიღმა დაგვეჩვენა, თუ როგორ აღმოცენდება ზუსტი ფიზიკური კანონების მძლავრი წესრიგი ატომური და მოლეკულური მოუწესრიგებლობიდან; მან გამოავლინა, რომ ენტროპიის ზრდის უმნიშვნელოვანესი, უზოგადესი და ყოვლისმომცველი კანონი შეიძლება გავიგოთ სპეციალური დაშვების გარეშე *ad hoc*, რადგან ენტროპია სხვა არაფერია, თუ არა თვით მოლეკულური მოუწესრიგებლობა.

7.5. მოწესრიგებულ მდგომარეობაში გადასვლის ორი გზა — მოწესრიგებულობა, რომელსაც სასიცოცხლო პროცესებში ვხვდებით, სათავეს იღებს სხვადასხვანაირადან. აღმოჩნდა, რომ არსებობს მოწესრიგებული მოვლენების წარმოშობაში ორი სხვადასხვა „მექანიზმი“: „სტატისტიკური“, რომელიც „წესრიგს ქმნის მოუწესრიგებლობიდან“, და ახალი მექანიზმი, რომელიც „წესრიგს ქმნის წესრიგიდან“. მიუკერძოებელი აზრისათვის მეორე პრინციპი ბევრად უფრო მარტივი და სარწმუნო ჩანს. უეჭველია, ეს ასეც არის. ამი-

ტომაც ამაყოფნენ ასე ფიზიკოსები პირველი პრინციპის — „წესრიგი მოუწესრიგებლობიდან“ მიგნებით, რასაც, ფაქტობრივად, ადგილი აქვს ბუნებაში და რაც დამოუკიდებლად ხსნის ბუნების მოვლენების ფართო წრეს, პირველ რიგში, მათ შეუქცევადობას. მაგრამ არ უნდა მოველოდეთ, რომ ამ პრინციპიდან გამოყვანილი „ფიზიკის კანონები“ საკმარისი იქნებოდა ცოცხალი მატერიის ყოფაქცევის ასახსნელად, რომლის ყველაზე უფრო საოცარი თვისებები ამკარად დაფუძნებულია პრინციპზე „წესრიგი წესრიგიდან“. არც იმის მოლოდინი უნდა გვქონდეს, რომ ორი სრულიად განსხვავებული მექანიზმი ერთსა და იმავე კანონამდე მიგვიყვანს, ისევე, როგორც არ ელით, რომ თქვენი კარის გასაღები მეზობლის კარსაც გააღებს.

ამიტომ არ უნდა შეგვაცბუნოს ფიზიკის ჩვეულებრივი კანონებით სიცოცხლის მოვლენების ახსნის სირთულემ. რადგან ცოცხალი მატერიის სტრუქტურის შესახებ ჩვენი ცოდნიდან გამომდინარე, სწორედ ამას უნდა მოველოდეთ. ჩვენ მზად უნდა ვიყოთ აღმოვაჩინოთ ცოცხალ მატერიაში გადამწყვეტი მნიშვნელობის მქონე ახალი ტიპის ფიზიკის კანონი; ან ხომ არ ვუნოდოთ ამ კანონს არაფიზიკური, ან სულაც, ზეფიზიკური კანონი?

7.6. ფიზიკისათვის უცხო არ არის ახალი კანონი — არა. ამას არ ვფიქრობ. ჩემი აზრით, აქ მოქმედი ახალი კანონი — ნამდვილი ფიზიკის კანონია. ეს რომ ავხსნათ, ცოტა შორს მოგვინევს წასვლა და, შესწორება თუ არა, დაზუსტება მაინც, ჩვენი იმ ადრინდელი მტკიცებისა, რომ ფიზიკის ყველა კანონი დაფუძნებულია სტატისტიკაზე.

ამ დებულებას, კვლავ და კვლავ რომ მეორდებოდა, არ შეიძლება წინააღმდეგობა არ გამოეწვია, რადგან, მართლაც, არსებობს მოვლენები, რომელთა გამორჩეული თვისებები აშკარად პირდაპირ არის დაფუძნებული პრინციპზე „ნესრიგი ნესრიგიდან“ და, ჩანს, არაფერი აქვს საერთო სტატისტიკასთან ან მოლეკულურ მოუწესრიგებლობასთან.

მზის სისტემის ნესრიგი, პლანეტათა მოძრაობა არსებობს თითქმის უსასრულო დროის განმავლობაში. თანავარსკვლავედი, ახლა რომ ვხედავთ, არსებობდა ეგვიპტის პირამიდების დროსაც; ჩვენ შეგვიძლია მისი მოძრაობის აღდგენა ამ მომენტიდან წარსულის იმ მომენტამდე და პირიქით. ისტორიულად შემონახული მზის დაბნელების თარიღები გამოითვალეს და აღმოჩნდა, რომ ისინი ახლოსაა ისტორიულ ჩანაწერებთან, ან, ზოგ შემთხვევაში, ამ გამოთვლების დახმარებით მოხდა ქრონოლოგიური ჩანაწერების შესწორება. ეს გამოთვლები არ საჭიროებს რაიმე სტატისტიკას, ისინი მთლიანად დაფუძნებულია ნიუტონის მსოფლიო მიზიდულობის კანონზე.

არც საათის ან მსგავსი მექანიზმის რეგულარულ მუშაობას აქვს რამე საერთო სტატისტიკასთან. მოკლედ, ყველა წმინდა მექანიკური მოვლენა, როგორც ჩანს, გარკვევით და პირდაპირ ემორჩილება პრინციპს „ნესრიგი ნესრიგიდან“. ხოლო სიტყვა „მექანიკური“ აქ ფართო აზრით უნდა გავიგოთ.

აქ მე მახსენდება მაქს პლანკის (*Max Planck*) საინტერესო პატარა ნაშრომი „დინამიკური და სტატისტიკური ტიპის კანონი“ (*„Dynamische und Statistische Gesetzmässigkeit“*). განსხვავება ამ ორი ტიპის კანონს შორის

რის ზუსტად იმაშია, რასაც ჩვენ აქ ვუწოდებთ „ნესრიგი ნესრიგიდან“ და „ნესრიგი მოუწესრიგებლობიდან“. ამ ნაშრომის მიზანი იყო ეჩვენებინა, როგორ შედგება დიდმასშტაბიანი მოვლენების წარმმართველი საინტერესო სტატისტიკური კანონი, „დინამიკური“ კანონებისაგან, რომლებიც განაგებენ მცირე-მასშტაბიან მოვლენებს-ცალკეული ატომებისა და მოლეკულების ურთიერთქმედებას. ეს უკანასკნელი ილუსტრირებულია დიდი მასშტაბის მექანიკური მოვლენებით, როგორიცაა პლანეტების მოძრაობა, ან საათის მუშაობა და ა. შ. ამრიგად, აღმოჩნდა, რომ „ახალი“ პრინციპი, „ნესრიგი ნესრიგიდან“, რაც ჩვენ დიდი ამბით წამოვაცენეთ, როგორც სიცოცხლის გაგების გასაღები, სრულიადაც არ არის ახალი ფიზიკისათვის. პლანკის მიდგომა მის პრიორიტეტსაც კი იცავს. როგორც ჩანს, ჩვენ მივდივართ სასაცილო დასკვნამდე: სიცოცხლის გაგების გასაღები არის ის, რომ ის წმინდა მექანიკურია „საათის მექანიზმით“ იმ აზრით, რასაც პლანკის ნაშრომი დებს მასში. დასკვნა სახუმარო არაა და, ჩემი აზრით, არც მთლად მცდარი, თუმცა ძალიან დიდი სიფრთხილით კი უნდა მოვეკიდოთ.

7.7. საათის მუშაობა — მოდით, დანვრილებით გავაანალიზოთ რეალური საათის მუშაობა. ეს სრულებითაც არ არის წმინდა მექანიკური მოვლენა. წმინდა მექანიკურ საათს არც ზამბარა დასჭირდებოდა და არც მომართვა. ერთხელ ამუშავებული, ის არასოდეს გაჩერდებოდა. რეალური საათი ზამბარის გარეშე ქანქარის რამდენიმე მოძრაობის შემდეგ ჩერდება, მისი მექანიკური ენერგია სითბოდ იქცევა. ეს უსასრულოდ რთული ატომისტუ-

რი პროცესია. ამის შესახებ შექმნილი ზოგადი წარმოდგენა ფიზიკოსს აიძულებს დაუშვას, რომ უკუპროცესი არ არის სრულიად შეუძლებელი: უზამბარო საათი შეიძლება უეცრად ამუშავდეს მისი კბილანა ბორბლებისა და გარემოს სითბური ენერგიის ხარჯზე. ამ შემთხვევაში ფიზიკოსს უნდა ეთქვას: საათი განიცდის იშვიათი ინტენსიურობის ბროუნის მოძრაობის „მოზღვავენას“. მეორეთავეშიჩვენ ვნახეთ, რომ ძალიან მგრძნობიარე გრეხითი სასწორის (ელექტრომეტრი ან გალვანომეტრი) შემთხვევაში ასეთი რამ გამუდმებით ხდება. საათის შემთხვევაში ამის ალბათობა, რასაკვირველია, უსასრულოდ მცირეა.

მივაკუთვნებთ საათის მუშაობას დინამიკური სტატისტიკური ტიპის კანონზომიერ მოვლენას (პლანკის გამოთქმას თუ გამოვიყენებთ), ეს ჩვენს მიდგომაზე დამოკიდებული. თუ მას დინამიკურ მოვლენას ვუწოდებთ, ყურადღებას გავამახვილებთ რეგულარულ სვლაზე, რაც შეიძლება უზრუნველყოს შედარებით სუსტმა ზამბარამ, რომელიც გადალახავს სითბური მოძრაობის მცირე შემფოთებებს, რის გამოც შეიძლება ისინი არ მივიღოთ მხედველობაში. მაგრამ, თუ გავიხსენებთ, რომ ზამბარის გარეშე საათის მუშაობა თანდათან შენელებს ხახუნის გამო, მივხვდებით, რომ ეს პროცესი შეიძლება გავიაზროთ მხოლოდ როგორც სტატისტიკური მოვლენა.

რა უმნიშვნელოც არ უნდა იყოს ხახუნისა და გათბობის ეფექტები პრაქტიკული თვალსაზრისით, საათის მუშაობაში ეჭვი არ არის, რომ მეორე მიდგომა, რომელიც არ უგულებელყოფს ამ ეფექტებს, არის უფრო საფუძვლიანი მაშინაც კი, თუ საქმე გვაქვს ასეთი საათის რეგულარულ მუშაობასთან,

რომელიც ზამბარის დახმარებით მოდის მოძრაობაში. რამეთუ არ უნდა ვიფიქროთ, რომ ამძრავი მექანიზმი სინამდვილეში გამორიცხავს პროცესის სტატისტიკურ ბუნებას. რეალური ფიზიკური სურათი უშვებს იმის შესაძლებლობასაც, რომ მომუშავე საათს შეუძლია უკან დაბრუნდეს და თვითონ მომართოს საკუთარი ზამბარა გარემოს სითბოს ხარჯზე. ეს მოვლენა კიდევ უფრო ნაკლებ მოსალოდნელია, ვიდრე „ბროუნის მოზღვავენა“ საათში, რომელსაც ამძრავი მექანიზმი არ გააჩნია.

7.8. საათის მექანიზმის მუშაობა საბოლოო ანგარიშით სტატისტიკური ბუნებისაა — მოდით, ისევ გადავხედოთ ზემოთ ნათქვამს. „მარტივი“ შემთხვევა, ჩვენ რომ გავანალიზებთ, ტიპური ნიმუშია ბევრი სხვა შემთხვევისა, რომლებიც თითქოს არ ემორჩილებიან მოლეკულური სტატისტიკის ყოვლისმომცველ პრინციპებს. რეალური ფიზიკური მასალით (იდეალურის საპირისპიროდ) დამზადებული საათის მექანიზმები არ არის „ნამდვილი საათის მექანიზმები“. შემთხვევითობის ელემენტები შეიძლება მეტ-ნაკლებად შევამციროთ. იმის ალბათობა, რომ საათი უეცრად მთლიანად არასწორად ამუშავდეს, შეიძლება უსასრულოდ მცირე იყოს, მაგრამ ეს ალბათობა მაინც არსებობს. ციური სხეულების მოძრაობაშიც კი შეუქცევადი ხახუნისა და სითბური მოძრაობის გავლენას. მაგალითად, დედემინის ბრუნვა თანდათანობით ნელდება მოქცევის ხახუნის გამო, ხოლო ამასთან ერთად მთვარე თანდათანობით შორდება დედამინას, რაც არ მოხდებოდა, დედამინა სრულიად მყარი მბრუნავი სფერო რომ ყოფილიყო.

მიუხედევად ამისა, ფაქტია, რომ „რეალური საათის მექანიზმები“ ცხადად ავლენს ძალიან გამოკვეთილ თვისებებს, რომლებიც შეესატყვისებიან პრინციპს „ნესრიგი წესრიგიდან“. ეს სწორედ ის თვისებებია, ასე რომ ააღელვა ფიზიკოსი, როდესაც მათ გამოვლინებას წააწყდა ორგანიზმში. როგორც ჩანს, მოსალოდნელია, რომ ამ ორ შემთხვევას საბოლოოდ რაღაც საერთო აღმოაჩნდეს. ახლა ვნახოთ, რა არის ეს საერთო და რა არის ის საოცარი განსხვავება, რომლის გამოც ცოცხალი ორგანიზმი წარმოგვიდგება, როგორც სრულიად ახალი და უპრეცედენტო შემთხვევა.

7.9. ნერნსტის თეორემა — როდის ემორჩილება ფიზიკური სიტემა — ატომების ნებისმიერი სახის ასოციატია — „დინამიკურ კანონს“ (პლანკის გაგებით), ანუ როდის ამჟღავნებს „საათის მექანიზმის“ დარ თვისებებს? ამ კითხვაზე ქვანტური მექანიკა გვაძლევს ძალიან მოკლე პასუხს: აბსოლუტური ნულის ტემპერატურაზე — როგორც კი ტემპერატურის ნულთან მიახლოებისას მოლეკულური მოუწესრიგებლობა ვეღარ ახდენს გავლენას ფიზიკურ მოვლენებზე. ეს ფაქტი, სხვათა შორის, არ იყო აღმოჩენილი თეორიულად; ის აღმოჩენილი იქნა ტემპერატურათა ფართო ინტერვალში ქიმიური რეაქციების გულდასმით შესწავლითა და მიღებული შედეგების ექსტრაპოლაციით ფაქტობრივად მიუზღოდომელ ნულოვან ტემპერატურაზე. სწორედ ეს არის ვალტერ ნერნსტის (*Walther Nernst*) ცნობილი „სითბური თეორემა“, რომელსაც ხანდახან, არცთუ უსაფუძვლოდ, უწოდებენ „თერმოდინამიკის მესამე კანონს“ (პირველი

არის ენერგიის კანონი, მეორე — ენტროპიის პრინციპი).

ქვანტური თეორია ნერნსტის ემპირიული კანონის რაციონალურ დაფუძნებას საშუალებას იძლევა განისაზღვროს, რამდენად ახლოს უნდა მივიდეს სისტემა აბსოლუტურ ნულთან, რომ „დინამიკურ“ ყოფაქცევას მიუახლოვდეს. რა ტემპერატურაა ყოველ კერძო შემთხვევაში პრაქტიკულად ნულის ექვივალენტური?

არ იფიქროთ, რომ ეს ყოველთვის უნდა იყოს ძალიან დაბალი ტემპერატურა. მართლაც, ნერნსტის აღმოჩენას ხელი შეუწყო იმ ფაქტმა, რომ ბევრ ქიმიურ რეაქციაში ოთახის ტემპერატურაზეც კი ენტროპია თამაშობს საოცრად უმნიშვნელო როლს (გავიხსენოთ, რომ ენტროპია არის მოლეკულური მოუწესრიგებლობის პირდაპირი ზომა, უფრო ზუსტად — მისი ლოგარითმის).

7.10. ქანქარიანი საათი პრაქტიკულად ტემპერატურის ნულზე იმყოფება — რა შეიძლება ითქვას ქანქარიან საათზე? ქანქარიანი საათისათვის ოთახის ტემპერატურა პრაქტიკულად ნულის ექვივალენტურია. ეს არის მიზეზი, რომ ის „დინამიკურად“ მუშაობს. ასევე გააგრძელებს მუშაობას, ქანქარიანი საათი თუ მას გააციებთ (იმ პირობით, რომ მექანიზმს ზეთს მოაშორებთ!); მაგრამ შეწყვეტს მუშაობას, თუ ოთახის ტემპერატურაზე მეტად გაათბობთ, რადგან ბოლოს და ბოლოს გადნება.

7.11. მსგავსება საათის მექანიზმსა და ცოცხალ ორგანიზმს შორის — რასაც ეხლა ვიტყვით, ძალიან ტრივიალურად გამოიყურება, მაგრამ, ვფიქრობ, სწორედ მიზანში

ხვდება. საათის მექანიზმები მუშაობს „დინ-ამიკურად“, რადგან დამზადებულია მყარი სხეულებისაგან, რომლებიც საკმარისად მტკიცედ ინარჩუნებენ ფორმას ლონდონ-ჰაიტლერის ძალებით საიმისოდ, რომ გაუძლონ სითბური მოძრაობით გამოწვეულ ქაოტიზაციის ტენდენციას ჩვეულებრივ ტემპერატურაზე.

ახლა, ვფიქრობ, კიდევ ორიოდ სიტყვაა საჭირო საათის მექანიზმსა და ცოცხალ ორგანიზმს შორის მსგავსების საჩვენებლად. ეს ადვილია და მხოლოდ იმას გულისხმობს, რომ ეს უკანასკნელიც ასევე მყარ სხეულზეა დამოკიდებული — აპერიოდულ კრისტალზე, რაც ქმნის მოუწესრიგებელი სითბური მოძრაობის გავლენისაგან თავისუფალ მემკვიდრეობითობის მატარებელ სუბსტანციას. მაგრამ, გთხოვთ, ნუ ჩამითვლით დანაშაულად, რომ ქრომოსომულ ბოჭკოებს „ორ-

განული მანქანის კბილანები“ ვუწოდებ, და იმ ღრმა თეორიებს მიმართეთ, საიდანაც ეს შედარება წარმოდგება. ვინაიდან, მართლაც დიდი მჭერმეტყველება არაა საჭირო ამ ორ სისტემას შორის ფუნდამენტური განსხვავების აღსანიშნავად და ეპითეტების „ახალი“ და „უპრეცედენტოს გასამართლებლად“ ბიოლოგიური სისტემის შემთხვევაში. განსაკუთრებით საოცარი განმასხვავებელი თვისებებია: პირველი, „კბილანებისა“ საინტერესო განაწილება მრავალუჯრედიან ორგანიზმში, რაც, ცოტა არ იყოს, პოეტურად იყო აღწერილი 7.4 პარაგრაფში, და, მეორე, რომ არც ერთი ეს „კბილანა“ არ არის ადამიანის უხეში ნახელავი — თითოეული მათგანი უდახვეწილესი შედეგია, რაც კი ოდესმე შექმნილა ღვთიური ქვანტური მექანიკის კანონების მიხედვით.

1. *Homo liber nulla de re minus quam de morte cogitat; et ejus sapientia non mortis sed vitae meditatio est.*
Spinoza's Ethics, Pt IV, Prop. 67
2. *Cogito ergo sum. Descartes*
3. ეს მტკიცება შეიძლება ცოტა ზედმეტად ზოგადი ჩანდეს. ამაზე მსჯელობა წიგნის ბოლოსათვის უნდა გადავდოთ.
4. ეს თვალსაზრისი ხაზგასმულია ფ. გ. დონანის (*F. G. Donnan*) ყველაზე შთამაგონებელ ორ ნაშრომში, *Scientia*, XXIV, no. 78 (1918), 10 (*'La science physico-chimique décrit-elle d'une façon adéquate les phénomènes biologiques?'*); *Smithsonian Report for 1929*, p. 309 (*'The mystery of life'*).
5. რა თქმა უნდა, თქვენ ზუსტად 100-ს ვერ აღმოაჩენდით (გამოთვლის ზუსტი შედეგიც ასეთი რომ ყოფილიყო). თქვენ შეიძლება აღმოაჩინოთ 88, ან 95, ან 107 ან 112 მოლეკულა, მაგრამ ძალიან არა-ალბათურია, რომ აღმოაჩინოთ 50 ან 150. გადახრა ანუ ფლუქტუაცია მოსალოდნელია 100-დან კვადრატული ფესვის რიგისა, ე.ი. 10. სტატისტიკოსი ამას შემდეგნაირად გამოხატავს: თქვენ შეგიძლიათ აღმოაჩინოთ 100 ± 10 მოლეკულა. ეს შენიშვნა შეიძლება ახლა არ მივიღოთ მხედველობაში, მაგრამ მას მოგვიანებით ისევ მოვუხმობთ, როგორც სტატისტიკური $\sqrt{n}$ -ის კანონის მაგალითს.
6. დღევანდელი წარმოდგენით ატომს არ გააჩნია მკვეთრი საზღვრები, ასე რომ ატომის „ზომა“ ძალიან მკაფიოდ დადგენილი ცნება არ არის. მაგრამ ჩვენ შეიძლება ის გავაიგივოთ (ან, თუ გნებავთ, შევცვალოთ) ატომების ცენტრებს შორის მანძილთან მყარ სხეულში ან სითხეში და, რა თქმა უნდა, არა გაზში, სადაც ეს მანძილი, ნორმალური წნევისა და ტემპერატურის პირობებში, დაახლოებით ათჯერ დიდია.
7. *as Sein ist ewig; denn Gesetze
Bewahren die lebend'gen Schätze,
Aus welchen sich das All geschmückt.*
Goethe
8. სიტყვა „ქრომატინი“ ნიშნავს „სუბსტანციას, რომელიც ფერს იღებს“, კერძოდ, სუბსტანციას გარკვეული შეფერადების პროცესში, რაც გამოიყენება მიკროსკოპიის ტექნიკაში.
9. შროდინგერს ტექსტში უნერია, რომ ადამიანს 48 ქრომოსომა აქვს, რაც თანამედროვე მონაცემებით სწორი არ არის, და თარგმანში შეცვლილია სწორი რაოდენობით — 46-ით (რედ.).
10. *Und was in schwankender Erscheinung schwebt,
Befestiget mit dauernden Gedanken.*
Goethe
11. როგორც ეს ჩვენ შემოვიტანეთ (იხ. წინა პარაგრაფის ბოლო აბზაცი).
12. ქვედა ზღვარი, რადგან ეს სხვა პროცესები იონიზაციის გაზომვის მიღმა რჩება, მაგრამ შეიძლება ეფექტური იყოს, მუტაციის გამომწვევის თვალსაზრისით.
13. *Nachr. a. d. Biologie d. Ges. d. Wiss. Göttingen, 1(1935), 189.*
14. *Und deines Geistes höchster Feuerflug
Hat schon am Gleichnis, hat am Bild genug.*
THE (And thy spirit's fiery flight of imagination acquiesces in an image, in a parable).

15. რომელმაც, როგორც ფიზიკოსებს ახსოვთ, ამ ოცდაათი წლის წინ დეტალურად დაგვანახა კრისტალის ატომური მესრის სტრუქტურა.
16. მე აქ მივყვები იმ სურათს, რაც, ჩვეულებრივ, საკითხის პოპულარული გადმოცემისას არის მიღებული და რაც საკმარისია ჩვენი მიზნებისათვის. მაგრამ ჩემი სინდისი სუფთა ვერ იქნება ამ მოხერხებული გამარტივების დამკვიდრებით. ნამდვილი სურათი ბევრად უფრო რთულია, რამდენადაც ის მოიცავს შემთხვევით განუსაზღვრელობას იმ მდგომარეობისთვის, რომელშიც სისტემა იმყოფება.
17. *Zeitschrift für Physik, Chemie (A), Haber-Band (1928), p. 439.*
18. k არის რიცხვი, რომელიც ბოლცმანის მუდმივის სახელითაა ცნობილი; $3/2kT$ კი არის აირის ატომის საშუალო კინეტიკური ენერგია T ტემპერატურაზე.
19. *Sane sicut lux seipsam et tenebras manifestat, sic veritas norma sui et falsi est.*¹⁹
Spinoza, Ethics, Pt. II, Prop. 43. (ჭეშმარიტად, როგორც სინათლე ავლენს თავის თავსაც და წყვედიადსაც, ასევე ჭეშმარიტება არის საზომი თავისი თავისაც და არაჭეშმარიტისაც).
20. *Nec corpus mentem ad cogitandum, nec mens corpus ad motum, neque ad quietem, nec ad aliquid (si quid est) aliud determinare potest*
Spinoza, Ethics, Pt. III, Prop. 2 (ვერც სხეული ჩააგონებს გონებას ფიქრისათვის, ვერც გონება აამოძრავებს სხეულს, ან დატოვებს უძრავად, ან რაიმე სხვად (თუ კი ასეთი რამ არის).
21. ეს სრულიად ზოგადი მტკიცებულება ფიზიკის კანონების შესახებ შეიძლება ძალიან საკამათოდ ჩანდეს. ეს საკითხი მეშვიდე თავში იქნება განხილული.
22. *Si un hombre nunca se contradice, será porque nunca dice nada.* (თუ კაცი არასოდეს შეწინააღმდეგებია თავის ნათქვამს, ამის მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ მას სინამდვილეში არც არასოდეს უთქვამს რაიმე საერთოდ.)
Miguel De Unamuno (quoted from conversation)

ფრიდრიხ ოგიუსტ ფონ ჰაიეკი

(1899-1992)

ეკონომისტმა, პოლიტიკურმა ფილოსოფოსმა და იურისტმა, „ავსტრიული ეკონომიკური სკოლის“ უთვალსაჩინოესმა წევრმა, ფრიდრიხ ოგიუსტ ფონ ჰაიეკმა, შეგნებული ცხოვრების თითქმის ნახევარი მშობლიურ ავსტრიაში, გერმანულ ცნობიერებასთან მჭიდრო კავშირში გაატარა, შემდეგ დიდ ბრიტანეთსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში, ბოლოს კი დასავლეთ გერმანიაში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა. მან ერთ-ერთმა პირველმა აიმაღლა ხმა კეინსიანური კეთილდღეობის სახელმწიფოს კონცეფციისა და ტოტალიტარიზმის საფრთხეების წინაშე, წინასწარ განჭვრიტა იმ ბოროტების შედეგები, რომელიც ნებისმიერი სახის (კომუნისტური, ფაშისტური, ნაცისტური თუ სხვა) სოციალიზმის დამყარების მცდელობას მოსდევს. მეცნიერულმა კვლევებმა, ორიგინალურმა მიდგომებმა და თავისუფლების იდეალებისათვის მიზანმიმართულმა ბრძოლამ მას უდიდესი აღიარება მოუტანა, რისი დასტურიც ეკონომიკურ მეცნიერებაში შეტანილი წვლილისთვის 1974 წელს მიანიჭებული ნობელის პრემია იყო. მართალი იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ის იყო ერთ-ერთი უპირველესი იმათგან, რომელთა თეორიულმა შრომებმა და პრაქტიკულმა მოღვაწეობამ სოციალიზმი იდეოლოგიურად გააშიშვლა და განაიარაღა, რამაც, თავის მხრივ, დააჩქარა ცივი ომის დასრულება და სოციალისტური ბანაკის დაშლა 80-90 წლებში. მისი მემკვიდრეობა კომპლექსური და მრავალმხრივია. უპირველეს ყოვლისა, ჰაიეკი პოპულარულია ტოტალიტარიზმის წინააღმდეგ მიმართული უკვდავი ნაშრომით „გზა ბატონყმობისაკენ“, რომელიც 1944 წელს გამოქვეყნდა ამერიკის შეერთებულ შტატებში და იმთავითვე ანტიტოტალიტარული ინტელექტუალური მოძრაობის ბიბლიად იქცა. მასში ჰაიეკმა გააშიშვლა ტოტალიტარული სახელმწიფოს რეალური, ანტიადამიანური ბუნება. ჰაიეკის მიხედვით ტოტალიტარიზმი უზნეობასა და ძალმომრეობას ეფუძნება, „მომხიბვლელი“ პროპაგანდით ადამიანებს ჭაობში ითრევს, ზომბებად აქცევს და ცრუ, უტოპიური კოლექტივისტური იდეების სამსახურში აყენებს. სინამდვილეში კი ადამიანის წარმატების არსი მისი თვითმყოფადობისა და შემოქმედების გათავისუფლებაში ძევს და არა კოლექტივისადმი მორჩილებასა და მსხვერპლთშენიერებაში. 1989 წელს ის კვლავ მიუბრუნდა ტოტალიტარიზმის თემას და გამოაქვეყნა „დამღუპველი თავდავიწყება: სოციალიზმის შეცდომები“. ამ ნაშრომით, ჰაიეკმა გარკვეულწილად შეაჯამა საკუთარი კვლევები და საბოლოოდ ჩამოაყალიბა საზოგადოებრივი ცხოვრების ე.წ. „სპონტანური წესრიგის თეორია“.

ავტორის შესახებ

ლიბერალიზმი და ქალაუფლება

გზა გატონყმობისკენ

(სრული სახით გამოქვეყნდა 1944 წელს, ხოლო წინამდებარე თარგმანი არის 1945 წლის აპრილში „რიდერს დაიჯესტში“ გამოქვეყნებული ტექსტის შემოკლებული ვერსია).

გერმანელი ნაციონალ-სოციალისტების მიერ მე-19 საუკუნის 30-ან და 40-ან წლებში განხორციელებული ძალმომრეობის მნიშვნელოვანმა მასშტაბებმა, გააძლიერა იმის რწმენა, რომ დიდ ბრიტანეთსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებში შეუძლებელია ტოტალიტარული სისტემის ჩამოყალიბება. მაგრამ, ნება მოგვეცით, გაგახსენოთ — ჯერ კიდევ 30-იანი წლების დასაწყისში, იმის ალბათობა, რომ ასეთი რამ გერმანიაში მოხდებოდა, წარმოუდგენელი იყო არა მხოლოდ თავად გერმანელთა ცხრამეათედისთვის, არამედ ყველაზე უფრო მტრულად განწყობილი უცხოელი დამკვირვებლებისთვისაც კი.

უამრავი თავისებურება, რომელიც მაშინ აღიქმებოდა, როგორც „სახასიათოდ გერმანული“, ამჟამად ამერიკასა და ინგლისს ერთნაირად ახასიათებს. უამრავი ნიშანი, მაგალითად ხელისუფლების გაზვიადებული თაყვანისცემა, „გარდაუვალობისადმი“ მორჩილება, ყველაფრის „მონესრიგებით“ (ახლა ამას „დაგეგმვას“ ვუწოდებთ) გატაცება, მომავალში გერმანიის მსგავსი მიმართულებით განვითარების შესაძლებლობაზე მიუთითებს.

საფრთხის არსსა და შესაძლო შედეგებს ამ ქვეყნებში კიდევ უფრო ცუდად აღიქვამენ, ვიდრე გერმანიაში აცნობიერებდნენ. მთავარი უბედურება კი კვლავ იმის არდანახვაა, რომ გერმანიაში ნაცისტურ ძალებს მეტწილად სოციალისტური მრწამსით აღტკინებული იმ ადამიანების კეთილგანწყობამ გაუხსნა გზა, რომლებიც ყოველივე იმას ემხრობოდნენ, რაც მათთვის მიუღებელი იყო. ცოტა ვინმე თუ აცნობიერებს, რომ ფაშიზმისა და მარქსიზმის აღზევება, წინარე პერიოდის სოციალისტური ტენდენციების საწინააღმდეგოდ მიმართული უკუქმედება კი არა, მათი გარდაუვალი შედეგი იყო. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია, რომ ზემოხსენებულ მოძრაობათა ლიდერების დიდმა ნაწილმა, იტალიელი მუსოლინიდან მოყოლებული (ფრანგი ლავალისა და ბრიტანელი ქვისლინგის ჩათვლით), მოღვაწეობა დაიწყო, როგორც სოციალისტებმა და დაამთავრეს, როგორც ფაშისტებმა ან ნაცისტებმა.

დღეს, დემოკრატიულ ქვეყნებში, მათი უმრავლესობა, ვისაც გულწრფელად სძაგს ნაციზმის ყოველგვარი გამოვლინება, სინამდვილეში იმ იდეალებს ემსახურება, რომელთა გან-

ხორციელება უშუალოდ ხსნის გზას საძულველ ტირანიამდე. მათი უმეტესობა, ვისი შეხედულებებიც მოვლენათა განვითარებაზე გავლენას ახდენს, ძირითადად, სოციალისტები არიან. მათ სჯერათ, რომ ჩვენი ეკონომიკური ცხოვრება „გონივრულად მართვადი“ უნდა იყოს და კონკურენციას - „ეკონომიკური დაგეგმვა“ უნდა ჩაენაცვლოს. მაგრამ, განა შეიძლება წარმოვიდგინოთ იმაზე უფრო დიდი ტრაგედია, ვიდრე ჩვენდა უნებურად, იმის სრულიად საწინააღმდეგო ნაყოფის მიღებაა, რისკენაც ასე ვილტვოდით, როდესაც მიზამნიმართულად ვცდილობდით, რომ ჩვენი მომავლი უმაღლესი იდეალების მიხედვით მოგვეწყო?

დაგეგმვა და ქალაუფლება

საკუთარი მიზნების მისაღწევად, დამგეგმავებს ისეთი ძალაუფლება სჭირდებათ, რომლის მსგავსი მანამდე არ ყოფილა და ადამიანების ერთი ჯგუფის მიერ სხვებზე უშუალო ბატონობას გულისხმობს. მათი წარმატება დამოკიდებული იქნება მოპოვებული ძალაუფლების მოცულობაზე. შესაბამისად, ეკონომიკური საქმიანობის ცენტრალიზებული მართვა თავისუფლების დათრგუნვას მოითხოვს. ამ პროცესს გარკვეულწილად დემოკრატია უშლის ხელს. ამიტომ, დაგეგმვასა და დემოკრატიას შორის დაპირისპირება გარდაუვალი ხდება.

ბევრ სოციალისტს სავალალო ილუზია ჰქონდა, რომ თუკი კერძო პირებს იმ ძალაუფლებას ჩამოართმევდნენ, რომლითაც ისინი ინდივიდუალისტურ წეს-წყობილებაში სარგებლობდნენ და მას საზოგადოებას გადასცემდნენ, ძალაუფლებაც მოისპობოდა. მათ მხედველობიდან გამორჩათ ის, რომ ძალაუფლების იმგვარი კონცენტრირება, როდესაც მისი გამოყენება მხოლოდ ერთადერთი გეგმის განხორციელებისთვისაა შესაძლებელი, ძალაუფლების არა უბრალო გადაცემას, არამედ უსაზღვროდ გაფართოებას გულისხმობს.

ცალკე ადამიანის ხელში მთელი იმ ძალაუფლების მოქცევით, რომელიც წარსულში თითოეულის მიერ საკუთარი შეხედულებით გამოიყენებოდა, ძალაუფლების მასშტაბი უსაზღვროდ და მანამდე არნახულად იზრდება. ამასთან იმდენად, რომ თითქმის ძირეულად ცვლის მის ხასიათს.

სრულიად მცდარია იმის მტკიცება, რომ ის ყოვლისმომცველი ძალაუფლება, რომელიც ცენტრალურ საგეგმო კომიტეტს ჰქონდა, „არ იქნება კიდევ უფრო დიდი, ვიდრე ძალაუფლება, რომლითაც კერძო სტრუქტურების დირექტორთა საბჭოები სარგებლობენ“. უნდა აღინიშნოს, რომ კონკურენტულ საზოგადოებაში ვერავინ სარგებლობს იმ ძალაუფლების მცირედი ნაწილითაც კი, რომლითაც ცენტრალური საგეგმო კომიტეტი ისარგებლებს. ძალაუფლების დეცენტრალიზება ნიშნავს ძალაუფლების აბსოლუტური მოცულობის მნიშვნელოვან შემცირებას, ხოლო ის ერთადერთი კონკურენტული წეს-წყობილება, რომელიც ერთი ადამიანის

მიერ მეორეზე ძალაუფლების განხორციელების შესაძლებლობას მინიმუმამდე კვეცს. ვის შეუძლია სერიოზულად დაეჭვდეს, რომ იმ მილიონერის ძალაუფლება, რომელიც შესაძლოა ჩემი დამქირავებელიც იყოს, განუზომლად უფრო ნაკლებია, ვიდრე დაბალჩინოსანი ბიუროკრატის შესაძლებლობები, რომლის ხელშიცაა სახელისუფლებო იძულების აპარატი და ვის კეთილგონიერებაზეცაა დამოკიდებული, როგორ ვიცხოვრო და ვიშრომო?

ნებისმიერ შემთხვევაში, ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და ინგლისში თვით ყველაზე ცუდად ანაზღაურებად არაპროფესიონალ მუშას გაცილებით მეტი თავისუფლება აქვს, რომ ცხოვრება თავისი სურვილისამებრ მოიწყოს, ვიდრე ბევრ მენარმეს ნაციისტურ გერმანიაში ან შედარებით უკეთესი ანაზღაურების მქონე ინჟინერსა და მენეჯერს — რუსეთში. ამერიკის შეერთებულ შტატებსა და ინგლისში ადამიანს თითქმის არანაირი წინააღმდეგობა არ გადაელობება, თუკი სურს, რომ შეიცვალოს საცხოვრებელი ადგილი ან პროფესია, ხმამაღლა გამოთქვას თავისი შეხედულებები — ასე ან ისე გაატაროს თავისუფალი დრო. მის ფიზიკურ უსაფრთხოებასა და თავისუფლებას არ ემუქრება ისეთი საშიშროება, რომელიც უხეში ძალით მიაჯაჭვავს იმ საქმესა და გარემოს, რომელიც უმაღლესი ხელისუფლის მიერ მისთვის არის განსაზღვრული.

ჩვენს თაობას დაავინწყდა, რომ კერძო საკუთრებაზე დაფუძნებული წეს-წყობილება თავისუფლების ყველაზე მნიშვნელოვანი გარანტიაა. ეს კი ასეა მხოლოდ იმიტომ, რომ წარმოების საშუალებების გამგებლობა გადანაწილებულია უამრავ დამოუკიდებლად მოქმედ კონკურენტ ადამიანს შორის, რომელთაც შეუძლიათ თვითონვე გადანყვიტონ, როგორ უნდა მოიქცნენ. როდესაც წარმოების საშუალებები მხოლოდ ერთ ხელშია მოქცეული, თუნდაც ეს იყოს „საზოგადოება“, როგორც ერთიანი მთლიანობა ან დიქტატორი, ვინც არ უნდა ახორციელებდეს ამ ზედამხედველობას, მას ჩვენზე სრული ძალაუფლება აქვს. ის, რასაც ეკონომიკური ძალაუფლება ეწოდება, შეიძლება ძალდატანების საშუალებაც იყოს კერძო პირების ხელში, მაგრამ ის ადამიანის მთელ ყოფაზე ვერასოდეს გავრცელდება. მაგრამ მაშინ, როცა ეკონომიკური ძალაუფლება ცენტრალიზებულია, როგორც პოლიტიკური ძალაუფლების ერთგვარი იარაღი, ისეთ ხარისხის დამოკიდებულებას ამკვიდრებს, რომელიც მონობისგან ძნელად თუ გამოირჩევა. კარგად არის ნათქვამი: იმ ქვეყანაში, სადაც ერთადერთი დამქირავებელი სახელმწიფოა, ოპოზიციაში ყოფნა შიმშილით სიკვდილს ნიშნავს.

* * *

საზრთის წინაპირობა

სოციალიზმისა და ტოტალიტარიზმის გამოვლინების ყველა ფორმისგან განსხვავებით, ინდივიდუალიზმი თითოეული პიროვნების მიმართ ქრისტიანულ პატივისცემასა და რწმენაზეა დაფუძნებული და გულისხმობს, რომ სასურველია ადამიანმა თავისუფლად განავითაროს ღმერთის მიერ საკუთრივ მისთვის ბოძებული ნიჭი და მიდრეკილებები. ეს ფილოსოფია რენესანსის პერიოდში ჩაისახა, ხოლო შემდეგ ის დაიხვეწა და იმ სახით გავრცელდა, რომელსაც დასავლურ ცივილიზაციად ვიცნობთ. საზოგადოების განვითარება ზოგადად ცალკეული პიროვნებების იმ მარწუხებიდან გათავისუფლებისკენ იყოს მიმართული, რომლებიც მათ ფეოდალურ საზოგადოებაში ბოჭავდა.

შესაძლებელია, რომ ამ მარწუხებიდან ადამიანების პიროვნული ენერგიის გამოთავისუფლების ყველაზე თვალსაჩინო შედეგი მეცნიერების გასაოცარი აღმავლობა იყო. მხოლოდ სამეწარმეო თავისუფლებამ გახსნა გზა ახალი ცოდნის თავისუფლად გამოყენებისკენ, თანაც მხოლოდ მას შემდეგ, რაც თითოეულისთვის, ვინც კი მზად იყო საკუთარი პასუხისმგებლობით ემოქმედა, ხელმისაწვდომი გახდა ყველაფერი, რაც მეცნიერებამ იმ უდიდესი წინგადადგმული ნაბიჯების შედეგად შექმნა, რამაც ბოლო 150 წლის მანძილზე მნიშვნელოვნად შეცვალა სამყაროს იერსახე. ამ ზრდა-განვითარების შედეგებმა ყოველგვარ მოლოდინს გადააჭარბა. ყველგან, სადაც კი ის წინააღმდეგობები აღმოიფხვრა, რომლებიც პიროვნების გამჭრიახობის თავისუფალ გამოვლენას ეღობებოდნენ, ადამიანებს მზარდი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების საშუალება სწრაფად გაუჩნდათ. მე-20 საუკუნის დასაწყისისთვის, მშრომელმა ადამიანმა დასავლურ სამყაროში ყოფიერი კეთილდღეობის, უსაფრთხოებისა და პიროვნული დამოუკიდებლობის ისეთ დონეს მიაღწია, რომ 100 წლის წინ ამის წარმოდგენაც კი ძნელი იყო.

ამ წარმატების შედეგი ადამიანებს შორის საკუთარ ბედ-ილბალზე ზემოქმედების ახლებური შეგრძნების გავლივება და რწმენის განმტკიცება იყო, რომ მათ შეეძლოთ თავიანთი ყოფაცხოვრება უსაზღვროდ გაეუმჯობესებინათ. უკვე მიღწეული აღიქმებოდა ერთხელ და სამუდამოდ უზრუნველყოფილ და მარადიულ მიღწევად, ხოლო, განვითარების ტემპი ითვლებოდა არადაამაკმაყოფილებლად. მეტიც, ის წანამძღვრები, რომელთაც ასეთი წინსვლა შესაძლებელი გახადეს, კიდევ უფრო სწრაფი წინსვლის წინააღმდეგ იქნა მიჩნეული. შეიძლება ითქვას, რომ ლიბერალიზმის თვალსაჩინო წარმატება თვითონვე ხდებოდა საკუთარი კრახის მიზეზიც.

არც ერთი კეთილგონიერი ადამიანი არ ეჭვობდა, რომ მე-19 საუკუნის ეკონომიკურ მიდგომებზე დაფუძნებული აღმავლობა მხოლოდ დასაწყისი იყო, რადგან არსებობდა წინსვლის უზარმაზარი შესაძლებლობები იმ მიმართულებით, საითკენაც მაშინ მივდიოდით. თუმცა, ამჟამად გამეფებული შეხედულებების შესაბამისად, უკვე აღარ ისმის კითხვა, თავისუფალ საზოგადოებაში როგორ უნდა გამოვიყენოთ სპონტანურად წარმოქმნილი ენერგია უფრო უკეთესად. ამის გამო განვიზრახეთ ამ ძალებისგან გამიჯვნა და მათი თავისუფალ საზოგადოებაში „კოლექტიურობითა“ და „მიზანმიმართული“ მითითებებით ჩანაცვლება.

საყუარდლებოა, რომ ლიბერალიზმი ყველაზე სრულად გერმანიაში უარყვეს. ეს გამოვლინდა როგორც საკუთრივ სოციალიზმის უფრო რადიკალური სახესხვაობის (ნაციზმის) განხორციელებაში, ისე, უმეტესწილად „მონესრიგებისა“ და „დაგეგმვის“ მცდელობებში. მე-19 საუკუნის ბოლო და მე-20 საუკუნის პირველი მეოთხედის განმავლობაში, გერმანია საკმაოდ წინ წავიდა, როგორც სოციალიზმის თეორიის, ისე მისი პრაქტიკული განხორციელების კუთხით. თანაც იმდენად დაწინაურდა, რომ ის საკითხები, რაზეც საბჭოურ რუსეთში ასე ფართოდ მსჯელობენ, გერმანელებმა დიდი ხანია უკან მოიტოვეს. გერმანელები ნაციზმის აღმოცენებამდე გაცილებით ადრე აკრიტიკებდნენ ლიბერალიზმსა და დემოკრატიას, კაპიტალიზმსა და ინდივიდუალიზმს.

გერმანელი და იტალიელი სოციალისტები ნაციისტებზე დიდი ხნით ადრე იყენებდნენ იმ ხერხებს, რომლებიც მოგვიანებით ნაციისტებმა და ფაშისტებმა უფრო შედეგიანად გამოიყენეს. პირველად სოციალისტებმა შეიმუშავეს ისეთი პოლიტიკური პარტიის შექმნის იდეა, რომელიც თრგუნავდა პიროვნების თვითმყოფადობის ყველა გამოვლენას და მოიცავდა მის ნებისმიერ საქმიანობას აკვნიდან — საფლავამდე და მოითხოვდა, რომ ადამიანს ყველაფერში პარტიის შეხედულებებით ეხელმძღვანელა. სწორედ სოციალისტები იყვნენ პირველები და არა ფაშისტები, რომლებმაც მცირეწლოვანი ბავშვების პოლიტიკურ ორგანიზაციაში განწვრიანება დაიწყეს, რომ მათი აზროვნება ემართათ. პირველები არა ფაშისტები, არამედ სწორედ სოციალისტები იყვნენ, ვინც სპორტისა და სხვა თამაშების, ფეხბურთისა და ტურიზმის ორგანიზება ისეთი პარტიული კლუბების სახით განიზრახეს, სადაც წევრები სხვა პოლიტიკური შეხედულებებისგან დაცული იქნებოდნენ. პირველად სოციალისტებმა მოითხოვეს, რომ პარტიის წევრებს თავი სხვებისგან მისალმებისა და მიმართვის ფორმით გამოერჩიათ. სწორედ მათ შექმნეს ტოტალიტარული პარტიის პროტოტიპი, რომელსაც სტრუქტურა „უჯრედების“ სახით ექნებოდა ორგანიზებული და წევრების პირად ცხოვრებაზე პერმანენტული თვალთვალის მექანიზმებს გამოიყენებდა.

ხელისუფლებაში ჰიტლერის მოსვლის დროისთვის, გერმანიაში ლიბერალიზმი უკვე მკვდარი იყო, ის სოციალიზმმა მოკლა.

ძალიან ბევრი ადამიანისთვის, ვინც სოციალიზმიდან ფაშიზმში გადასვლის უშუალო მონმე გახდა, ამ ორ წყობას შორის კავშირი აშკარა, მაგრამ დემოკრატიულ ქვეყნებში ხალხის უმეტესობას სოციალიზმისა და თავისუფლების შერწყმის შესაძლებლობა კვლავ სწამდა. მათ ვერ წარმოედგინათ, რომ დემოკრატიული სოციალიზმი, ბოლო რამდენიმე თაობის უდიდესი უტოპია, არა მარტო განუხორციელებელია, არამედ კიდევაც რომ ეცადო და ძალისხმევა არ დაიშურო მის მისაღწევად, იძლევა ისეთ შედეგს, რომელიც სრულებით განსხვავდება ჩანაფიქრისგან — ემხოება თავად თავისუფლება. მოსწრებულად ითქვა, რომ „ის, რაც ხელისუფლებას ყოველთვის გარდაქმნის ამქვეყნიურ ჯოჯოხეთად, ადამიანმა თავის სამოთხედ გადაქცევა სცადა“.

შემაშფოთებელია ინგლისსა და ამერიკაში იგივე სურათი — როგორ უხეზად არღვევენ და უპატივცემულოდ ეპყრობიან ძველებური ყაიდის ლიბერალიზმის ყოველგვარ გამოვლინებას.

„კონსერვატიული სოციალიზმი“ იყო დევიზი, რომლითაც მწერალთა დიდმა ნაწილმა შეამზადა გარემო, სადაც გერმანელმა ნაციონალ-სოციალისტებმა წარმატებული კარიერა შეიქმნეს. სწორედ „კონსერვატიული სოციალიზმი“ განსაზღვრავს დღევანდლობასაც.

დაგეგმვის ლიბერალური გზა

დაგეგმვის პოპულარობას მეტწილად ის განაპირობებს, რომ, რა თქმა უნდა, ყველას შეძლებისამებრ საერთო პრობლემების წინასწარი განჭვრეტა სურს. დაგეგმვის დღევანდელი მომხრეები და ლიბერალები კამათობენ არა იმაზე, რამდენად მიზანშეწონილია ჩვენი საქმიანობის დაგეგმვა, არამედ იმაზე, რომელია საუკეთესო გზა ასეთი ქმედების განსახორციელებლად. საკითხი ისმის ასე: ან ჩვენ შევქმნით ისეთ გარემოპირობებს, რომელიც გასაქანს მისცემს თითოეული პიროვნების ცოდნასა და ინიციატივას, რაც შეიძლება წარმატებულად დაგეგმონ საკუთარი ცხოვრება, ან მთელი სამეურნეო ცხოვრება „დადგენილი გეგმის“ მიხედვით უნდა ვმართოთ, რაც ნიშნავს, „საზოგადოებრივი რესურსების წინასწარგამიზნულ განკარგვას იმგვარად, რომ მიესადაგოს საგეგმო კომიტეტის წევრების შეხედულებას, თუ ვის რა უნდა ერგოს ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში“.

მნიშვნელოვანია, რომ ერთმანეთისგან განვასხვავოთ წინააღმდეგობა დაგეგმვის უახლესი ტიპისა და დოგმატურად გაგებული ლაისსეზ ფაირე (ფრ. — ნება მიბოძეთ ვიმოქმედოთ. რედ. შენიშვნა) მიდგომის მიმართ. ლიბერალური მტკიცებულებები არ გულისხმობს მოვლენათა შენარჩუნებას არსებული სახით; უპირატესობა ენიჭება კონკურენციის საუკეთესო შესაძლებლობების გამოყენებას, როგორც ადამიანთა ძალისხმევის კოორდინირების საშუალებას. ეს მოსაზრება დაფუძნებულია იმის რწმენაზე, რომ ეფექტური კონკურენციის პირობების შექმნა ცალკეული პიროვნებების ძალისხმევის ხელშეწყობის საუკეთესო შესაძლებლობაა. ლიბერალიზმი, ცხადად აჩვენებს, რომ კონკურენციის ნაყოფიერებისთვის მოხერხებული საკანონმდებლო ჩარჩოებია აუცილებელი და არც ძველი და არც ამჟამად მოქმედი კანონები მნიშვნელოვანი შეცდომებისგან დაცული არ არის.

მიუხედავად ყველაფრისა, ლიბერალიზმი ეწინააღმდეგება იმას, რომ ეკონომიკური საქმიანობა კონკურენციის მაგივრად დირექტიულ მართვას დაექვემდებაროს. ის აღიარებს კონკურენციას, მიიჩნევს უმთავრესად, არა მარტო იმიტომ, რომ ყოველმხრივ შედეგიანი მეთოდია, არამედ იმიტომ, რომ ის ერთადერთი მეთოდია, რომელშიც ხელისუფლება ძალადობრივად ან ნებელობით არ ერევა. ლიბერალიზმი ემიჯნება „გონიერი საზოგადოებრივი ზედამხედველობის“ საჭიროებას და ცალკეულ პიროვნებებს შანსს აძლევს, თავად გადაწყვიტონ, რამდენად შეესაბამება მათი კონკრეტული საქმიანობის ანაზღაურება სათანადო ძალისხმევასა და დანახარჯებს.

კონკურენციის დადებითი შედეგების გამოყენებას ხელს არ უშლის გარკვეულ საკითხებში სახელმწიფოს ჩარევა. მაგალითად, სამუშაო საათების საზღვრებისა და ზოგიერთი სანიტარიული ნორმის დადგენა, საყოფაცხოვრებო უზრუნველყოფის მრავალმხრივ მზარდი სისტემის დამკვიდრება, შესაძლებელია, სრულიად შეესატყვისებოდეს კონკურენციის წესების დაცვას. მაგრამ არის აგრეთვე ისეთი სფეროებიც, სადაც კონკურენტული წყობა განუხორციელებელია. მაგალითად, ტყის გაჩეხვის მავნე შედეგები ან საწარმოო გამონაბოლქვთან დაკავშირებული ფაქტორები მხოლოდ კერძო მესაკუთრის უფლებების განხილვით ვერ შემოიფარგლება. მაგრამ ის, რომ სახელისუფლებო მითითებები უნდა გამოვიყენოთ იქ, სადაც კონკურენცია სრულყოფილი ვერაა, სავსებით არ ამტკიცებს იმას, რომ ჩვენ უნდა ჩავახშოთ კონკურენცია იქ, სადაც შესაძლებელია მისი ამოქმედება. იმ პირობების შექმნა, რომელიც კონკურენციას შესაძლებლობების ფარგლებში, შედეგიანს გახდის — გაყალბებისა და თაღლითობისგან დაცვა, მონოპოლიების აღკვეთა — ის ამოცანებია, რომელთა გადაწყვეტა ქმნის ფართო და უეჭველ ასპარეზს სახელისუფლებო მოღვაწეობისთვის.

ეს არ ნიშნავს იმას, რომ შესაძლებელია მოინახოს რაღაც „შუალედური გზა“ კონკურენციასა და ცენტრალურ მართვას შორის. თუმცა, ერთი შეხედვით, ამაზე უკეთესი რა უნდა იყოს ან სხვა რა უნდა მოუვიდეთ თავში მოაზროვნე ადამიანებს. მხოლოდ „სალი აზრის“ მოხმობა ამ საკითხში არასაიმედოა. მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლებელია კონკურენციასთან გარკვეული სახელისუფლებო რეგულირების შეხამება, ეს სავსებით შეუთავსებელია ჩვენთვის მისაღები ნებისმიერი მასშტაბის დაგეგმვასთან, ისე, რომ მან არ შეწყვიტოს წარმოების ქმედითი მმართველის ფუნქციის შესრულება.

ორივე, როგორც კონკურენცია, ისე ცენტრალური მართვა, უმოქმედო და უშედეგო იარაღარად გადაიქცევა, თუ ისინი არასრულყოფილად გამოიყენება, ამიტომ მათი შერწყმა ნიშნავს, რომ ვერც ერთი ვერ იმუშავებს.

დაგეგმვისა და კონკურენციის შეხამება შესაძლებელია მხოლოდ თვით კონკურენციის ხელშეწყობისა და არა კონკურენციის შეფერხების დაგეგმვაში. დაგეგმვა, რომლის წინააღმდეგაც მთელი ჩვენი კრიტიკაა მიმართული, სწორედ რომ კონკურენციის წინააღმდეგ მიმართული ღონისძიებაა.

* * *

უდიდესი უტოპია

უეჭველია, რომ მათ უმრავლესობას, ვინც დემოკრატიულ ქვეყნებში მოითხოვდა მთელი ეკონომიკური საქმიანობის ცენტრალური მმართველობისადმი დაქვემდებარებას, კვლავ სჯერა, რომ სოციალიზმისა და პიროვნული თავისუფლების შეხამება შესაძლებელია. თუმცა, ბევრი მოაზროვნე სოციალიზმს ჯერ კიდევ ადრეულ პერიოდში თავისუფლების მესაფლავედ აღიქვამდა.

ამჟამად, არცთუ ისე კარგად ახსოვთ, რომ სოციალიზმი თავიდანვე აშკარად ავტორიტარული იყო. ის წარმოიშვა საფრანგეთის რევოლუციის ლიბერალური ტენდენციების სანინალმდეგოდ სრულიად ღიად მიმართულ რეაქციად. ფრანგი ავტორები, რომლებმაც დასამაბი მისცეს მას, ვერც კი წარმოიდგენდნენ, რომ მათი იდეების განხორციელება მხოლოდ ძლიერ დიქტატორულ მთავრობას შეეძლებოდა დაგეგმვის მომხრეთა შორის. სენ-სიმონი იყო, რომელმაც იწინასწარმეტყველა, რომ ისინი, ვინც მის შეთავაზებულ საგეგმო კომიტეტებს არ დაემორჩილებოდა, „პირუტყვად ჩაითვლებოდა“.

ყველაზე მკაფიოდ ფრანგმა პოლიტიკურმა მოაზროვნემ დე ტოკვილმა დაინახა, რომ დემოკრატია სოციალიზმთან შეურიგებელ წინააღმდეგობაშია. „დემოკრატია აფართოებს ინდივიდუალური თავისუფლების სივრცეს“, — ამბობდა ის. „დემოკრატია თითოეულ ადამიანს უნარჩუნებს ყველა დამახასიათებელ ღირებულებას“, — თქვა მან 1848 წელს, „მაშინ, როდესაც სოციალიზმი ადამიანს მხოლოდ ნივთად, მხოლოდ არითმეტიკულ ერთეულად წარმოადგენს. დემოკრატია და სოციალიზმს არაფერი აქვს საერთო, გარდა ერთი სიტყვისა — თანასწორობა. მაგრამ ხაზგასასმელია განსხვავება: დემოკრატია ისწრაფვის თანასწორობისკენ თავისუფლებაში, სოციალიზმი თანასწორობას შეზღუდვასა და მორჩილებაში ხედავს.“

ამეჭვების გასაქარვებლად და ყველაზე ძლიერი პოლიტიკური მოტივით — „თავისუფლებისკენ ლტოლვით“, თავიანთი პოზიციების გასამყარებლად, სოციალისტები „ახალი თავისუფლების“ ქადაგებას მიეძალნენ. სოციალიზმი იყო ის, რასაც „ეკონომიკური თავისუფლება“ უნდა მოეტანა, რომლის გარეშეც პოლიტიკურ თავისუფლებას გახვრეტილი შაურიანის ფასიც კი არა აქვს.

ამ არგუმენტისთვის მეტი დამაჯერებლობის მისანიჭებლად, სიტყვა „თავისუფლება“ დაუქვემდებარეს შინაარსობრივ ცვლილებას. ეს სიტყვა ადრე ნიშნავდა თავისუფლებას ძალადობისგან — ერთი ადამიანის ნებელობითი ძალაუფლებისგან მეორეზე, ახლა კი ამ სიტყვამ სხვა დატვირთვა შეიძინა: ის ნიშნავს თავისუფლებას სიდუხჭირისგან, თავის დაღწევას იმ ზღუდეებიდან, რომლებიც მუდმივად კვეცენ ყველა ჩვენთაგანის არჩევანის ასპარეზს. ასე გაგებული თავისუფლება კი, რა თქმა უნდა, უბრალოდ ძალაუფლების ან სიუხვის სხვა სახელია. „ახალი თავისუფლების“ მოთხოვნა სხვა არაფერი იყო, თუ არა სიმდიდრის ხელახალი გადანაწილების შესახებ ძველი მოთხოვნის განახლებული გამოვლინება.

იმის მტკიცება, რომ გეგმური ეკონომიკა თვალსაჩინოდ ნაყოფიერი იქნებოდა, ვიდრე კონკურენტული წყობა, მკვლევართა უმეტესობამ თანმიმდევრულად უარყო. თუმცაღა, დაგეგმვისკენ ყველაზე მეტად სწორედ ეს ცრუ იმედი გვიბიძგებს.

მიუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე სოციალისტების დაპირება უფრო მეტი თავისუფლების შესახებ წმინდა და გულწრფელია, გასულ წლებში დამკვირვებლები ერთმანეთის მიყოლებით გამოთქვამდნენ გაოცებას სოციალიზმის გაუთვალისწინებელი შედეგების, გარემოებების იმ არაჩვეულებრივი მსგავსების გამო, რომელიც უმრავლეს შემთხვევაში კომუნიზმისა და ფაშიზმის შედეგებს ახასიათებს. როგორც ეს მწერალმა პიტერ დრაკერმა გამოხატა 1939 წელს, „მარქსიზმის მეშვეობით თავისუფლებისა და თანასწორობის მიღწევის რწმენის სრულმა გაქარწყლებამ რუსეთი აიძულა, რომ დადგომოდა თავისუფლების უარყოფისა და უთანასწორობის ტოტალიტარული საზოგადოებისკენ მიმავალ იმავე გზას, რომელიც მის კვალდაკვალ გერმანიამაც გაიარა. კომუნიზმი და ფაშიზმი არსობრივად ერთი და იგივე სულაც არ არის. ფაშიზმი არის საფეხური, რომელიც მიღწეულ იქნა მას შემდეგ, რაც კომუნიზმის სიყალბე დადასტურდა და ეს სიყალბე ისევე დადასტურდა რუსეთში, როგორც პრეჰიტლერულ გერმანიაში“.

არანაკლებ მნიშვნელოვანია 1933 წლამდე გერმანიის კომუნისტურ და ფაშისტურ მოძრაობათა შედგენილობის ხარისხსა და სამსახურებრივ იერარქიაზე ინტელექტური დაკვირვება. რაოდენ იოლად იყო შესაძლებელი ახალგაზრდა კომუნისტების გადასვლა ნაცისტების ბანაკში, ან პირიქით — ნაცისტების კომუნისტების ბანაკში, ყველასთვის, განსაკუთრებით კი ორივე პარტიის პროპაგანდისტებისთვის კარგად იყო ცნობილი. კომუნისტები და ნაცისტები უფრო ხშირად ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ, ვიდრე სხვა პარტიებს და ეს უბრალოდ იმიტომ ხდებოდა, რომ ისინი ერთმანეთს ერთი და იგივე შეხედულებების ადამიანების ყურადღებისა და მხარდაჭერისათვის ეცილებოდნენ და ერთმანეთს საძულველ ერეტიკოსებს უწოდებდნენ. მათმა საქმიანობამ აჩვენა, თუ რამდენად ახლოს იყვნენ ისინი ერთმანეთთან. ორივესთვის ჭეშმარიტი მტერი ძველი ტიპის ლიბერალი იყო, რომელთანაც მათ საერთო არაფერი ჰქონდათ. მაშინ, როდესაც ნაცისტებისთვის კომუნისტები და კომუნისტებისთვის ნაცისტები, ამ ორივესთვის კი სოციალისტები, განიხილებოდნენ შესაძლო ახალწვეულებად, რომლებისგანაც მათი პარტიული მშენებლობისთვის საჭირო მასალა უნდა მომზადებულიყო, ყველა მათგანისთვის ცხადი იყო, რომ მათ შორის ყოველგვარი კომპრომისი, ისევე როგორც იმათთან, ვისაც პირადი თავისუფლების რწმენა ჰქონდა, შეუძლებელია.

ის, რაც მათ თავისუფლებისკენ მიმავალ გზად წარმოგვიდგინეს, ფაქტობრივად არის პირდაპირი გზა ბატონყმობისკენ. ძნელი არაა იმის დანახვა, რა შედეგი გვექნება, როცა დემოკრატია დაგეგმარების მიმართულებას დაადგება. დაგეგმარების მიზანი ზოგიერთების მიერ ისეთი გაურკვეველი ტერმინებით განიმარტება, როგორიცაა „საზოგადო კეთილდღეობა“. იქ, სადაც ხალხმა არ იცის, როგორი იქნება საბოლოო შედეგი, რეალური თანხმობა არ მიიღწევა. ხალხის თანხმობა იმაზე, რომ უნდა განხორციელდეს ცენტრალიზებული დაგეგმვა, საბოლოო შედეგების შესახებ შეთანხმების გარეშე, უცილობლად დაემსგავსება სიტუაციას, როდესაც

აღამიანთა გარკვეული ჯგუფი ერთმანეთს ავალდებულებს იმოგზაურონ ერთად მარშრუტის შეუთანხმებლად: ყოველივე ამის შედეგად, შესაძლოა უმრავლესობამ იძულებით იმოგზაუროს იქ, სადაც საერთოდ არ სურდა მოგზაურობა.

დემოკრატიულ საკრებულოებს არ შეუძლიათ დაემსგავსონ საგეგმო კომიტეტებს. მათ არ შეუძლიათ უზრუნველყონ შეთანხმებები ყველა საკითხზე — სახელმწიფო რესურსების გამოყენების ყველა მიმართულებაზე — რამეთუ არსებობს მოქმედების უამრავი შესაძლებლობა. მაშინაც კი, თუკი კონგრესი შეძლებს, მუხლობრივი განხილვისა და ყოველ საკითხში კომპრომისის მიღწევის გზით შეთანხმდეს ზოგიერთი პროგრამის განხორციელებაზე, ეჭვგარეშეა, რომ საბოლოო გადანყვეტილება მაინც არავის დააკმაყოფილებს.

ასეთი ხერხით ეკონომიკური გეგმის დასახვა კიდევ უფრო ნაკლებად შესაძლებელია, ვიდრე მაგალითად, წარმატებული საომარი კამპანიის დაგეგმვა დემოკრატიული პროცედურებით. სტრატეგიულად გარდაუვალი გახდება, რომ სათანადო გადანყვეტილებების მომზადება ექსპერტებს დაეკისროთ. და მაშინაც კი, როდესაც ამ მიზანშეწონილობიდან გამომდინარე, დემოკრატია წარმატებას აღწევს მეურნეობის ცალკეული სექტორების დაგეგმვაში, კვლავ პრობლემად რჩება ამ ცალკეული გეგმების შერწყმა-შეხამება. თანდათანობით სულ უფრო განმტკიცდა მოთხოვნა, რომ ზოგიერთ მმართველ ორგანოს ან ცალკეულ პირს მიეცეს ძალაუფლება, იმოქმედოს საკუთარი პასუხისმგებლობით. ეკონომიკური დიქტატორის მოსვლისთვის ცრემლისღრა დამახასიათებელი საფეხურია დაგეგმვის მიმართულებით მოძრაობისას.

ამრიგად, საკანონმდებლო ორგანო შემოიფარგლება იმ პირთა შერჩევით, რომლებსაც პრაქტიკულად აბსოლუტური ძალაუფლება მიენიჭებათ, ხოლო მთლიანად წეს-წყობილება დიქტატურის ისეთი ტიპისკენ გადაიხრება, რომლის დროსაც მთავრობის ხელმძღვანელი თავის პოზიციებს პერიოდულად სახალხო არჩევნებით გაამყარებს, მაგრამ, მას ექნება სრული ძალაუფლება, თავისი ბრძანების შესაბამისად, ამომრჩეველთა ხმები სინამდვილეში წარმართოს იმ მიმართულებით, რომელიც მას სჭირდება.

დაგეგმვა განაპირობებს დიქტატურას, რადგან დიქტატურა არის ძალადობის ყველაზე ეფექტური და მეტად საჭირო ხერხი, თუკი აუცილებელია, რომ ცენტრალური დაგეგმვა ფართო მაშტაბებით გახდეს შესაძლებელი. არანაირი გამართლება არა აქვს ფართოდ გავრცელებულ აზრს იმის შესახებ, რომ რაკი ძალაუფლება მოპოვებულია დემოკრატიული პროცედურებით, ის არ შეიძლება იყოს ნებელობითი; ძალაუფლების წყაროს არ შეუძლია ხელისუფლება ნებელობისგან დაიცვას; დიქტატურისგან თავის დასაცავად თავად ხელისუფლება უნდა იყოს შეზღუდული.

ეკონომიკური სისტემის მართვისთვის გამოყენებული „პროლეტარიატის ჭეშმარიტი დიქტატურის“ დემოკრატიული ფორმაც კი, სავარაუდოდ ისევე სრულად მოსპობს ადამიანების პიროვნულ თავისუფლებას, როგორც ყველა მანამდე არსებული ავტოკრატიული წყობა.

პიროვნული თავისუფლება შეუძლებელია შეეგუოს ერთი კონკრეტული მიზნის უზენაესობას, რომელსაც მთელი საზოგადოება მუდმივად უნდა დაექვემდებაროს. გარკვეულწილად, ეს

ფაქტი ომის დროს თავად გამოვცადეთ, როდესაც გადაუდებელი და დამთრგუნავი აუცილებლობის მიმართ აბსოლუტურად ყველაფრის დაქვემდებარება იყო ის საფასური, რომელიც გადავიხადეთ, რათა საკუთარ თავისუფლებას ხანგრძლივად გავფრთხილებოდით. მაღალფარდოვანი გამონათქვამები იმის შესახებ, რომ მშვიდობის მისაღწევად საჭიროა ყველაფრის ისე კეთება, როგორც ეს ომში გამარჯვების მისაღწევად ვისწავლეთ, სრული შეცდომაა. ომის დროს კეთილგონივრულია თავისუფლების დროებითი შეზღუდვა, რათა მომავალში ის უფრო დაცული იყოს, გეგმური ეკონომიკის ინტერესებს კი თავისუფლების მუდმივი შეზღუდვა მოაქვს.

მათთვის, ვინც თვალი ადევნა სოციალიზმის ფაშიზმად გარდაქმნას მე-20 საუკუნის პირველ ორ მეოთხედში, კავშირი ამ ორ წეს-წყობილებას შორის სრულიად ცხადია. სოციალისტური პროგრამის რეალიზება თავისუფლების განადგურებას ნიშნავს. დემოკრატიული სოციალიზმი, ბოლო რამდენიმე თაობის უდიდესი უტოპია, უბრალოდ განუხორციელებელია.

რატომ ეძიება სათავეში ყველაზე უარესი?

ეჭვს არ იწვევს ის, რომ ინგლისური და ამერიკული „ფაშიზმი“ იტალიური და გერმანული სახესხვაობებისგან დიდად განსხვავდება; უეჭველია ისიც, რომ თუ ეს წეს-წყობილება ძალადობის გარეშე დამკვიდრდებოდა, შესაძლოა უკეთესი პოლიტიკური წინამძღოლიც კი მიგვეღო. თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ საბოლოოდ ფაშისტური წეს-წყობილება ჩვენში ძლიერ განსხვავებული ან გაცილებით ნაკლებ აუტანელი აღმოჩნდება, ვიდრე მისი პროტოტიპები იტალიასა და გერმანიაში. არსებობს სარწმუნო მიზეზები, რომ ტოტალიტარული სისტემების ყველაზე ცუდი თავისებურებები, ადრე თუ გვიან, აუცილებლად გამოვლინდება.

ზუსტად ისე, როგორც დემოკრატია სახელმწიფო მოღვაწე, რომელიც ცდილობს ეკონომიკური ცხოვრების დაგეგმვას, სულ მალე აღმოჩნდება იმ ალტერნატივის წინაშე, რომ ან მოიპოვოს დიქტატორული ძალაუფლება, ან შეეგუოს მისივე გეგმების სრულ კრახს, ტოტალიტარული მიდრეკილებების წინამძღოლიც, ასევე მალე დადგება უზნეობასა და წარუმატებლობას შორის არჩევანის წინაშე. სწორედ ამ მიზეზითაა განპირობებული, რომ ტოტალიტარიზმისკენ მიდრეკილ საზოგადოებაში წარმატებებს, როგორც წესი, უპრინციპო, არაკეთილსინდისიერი პირები აღწევენ. ის, ვინც ამას ვერ ხედავს, ჯერ კიდევ ვერ სწვდება იმ უფსკრულის სიღრმეს, რომელიც ტოტალიტარიზმს ინდივიდუალისტური დასავლური ცივილიზაციისგან არსებითად ამორებს.

ტოტალიტარულმა ლიდერმა გარშემო უნდა შემოიკრიბოს ადამიანები, ვინც ნებაყოფლობით ემორჩილება იმგვარ დისციპლინას, რომელიც უნდათ, რომ ხალხის დანარჩენ ნაწილს თავს ძალით მოახვიონ. სოციალიზმის დამყარება მხოლოდ იმ მეთოდებითაა შესაძლებელი, რომლე-

ბიც თავად სოციალისტთა უმრავლესობამ უარყო. ეს არის გაკვეთილი, რომელიც წარსულში მოღვაწე მრავალი რეფორმატორის საქმიანობიდან უნდა ვისწავლოთ. ადრეული პერიოდის სოციალისტურ პარტიებს თავიანთი დემოკრატიული იდეალები ბორკავდა; ისინი არ მიმართავდნენ მკაცრ მეთოდებს იმისთვის, რომ გადაეწყვიტათ მათ მიერ არჩეული ამოცანები. ნიშანდობლივია, რომ გერმანიასა და იტალიაში, ფაშიზმის აღზევება სოციალისტური პარტიების მიერ სახელისუფლებო პასუხისმგებლობის თავიდან არიდებით იყო განპირობებული. ისინი გულწრფელად არ იყენებდნენ იმ მეთოდებს, რომელთაც თვითონ გაუკვალეს გზა და კვლავ იმედოვნებდნენ, რომ მოხდებოდა სასწაული და უმრავლესობა მთელი საზოგადოების გარკვეული გეგმის მიხედვით ორგანიზების იდეას საკუთარი ნებით დათანხმდებოდა. სხვებს კი უკვე გარკვეული ჰქონდათ, რომ გეგმურ საზოგადოებაში მოვლენათა განვითარება დამოკიდებული იქნებოდა არა იმაზე, რას დაეთანხმებოდა ხალხის უმრავლესობა, არამედ იმაზე, ვისგან შეიქნებოდა ყველაზე დიდი ჯგუფი, რომლის წევრებიც საზოგადოების ნებისმიერი საქმიანობის ერთ კალაპოტში მოქცევის მიზნით საკმაოდ შეთანხმებულად იმოქმედებდნენ.

არსებობს სამი ძირითადი მიზეზი, რის გამოც ნებისმიერ საზოგადოებაში აღტკინებულ თანამოაზრეთა ასეთი მრავალრიცხოვანი ჯგუფი, არა საუკეთესო, არამედ ყველაზე უარესი წევრებისაგან ყალიბდება.

პირველი — რაც უფრო მაღალია პიროვნებების განათლება და ინტელექტი, მით უფრო მრავალფეროვანია მათი გემოვნება და შეხედულებები. თუ გვსურს, რომ შეხედულებების ერთგვაროვნების უფრო მაღალი ხარისხი აღმოვაჩინოთ, დაკვირვებისთვის უფრო დაბალი ზნეობრივი და ინტელექტური სტანდარტები უნდა დავანსოთ და მივმართოთ იმ ფენებს, სადაც პრიმიტიული ინსტინქტები ბატონობს. ეს არ ნიშნავს იმას, რომ ადამიანთა უმრავლესობას დაბალი ზნეობრივი სტანდარტები აქვს და მხოლოდ იმის მანიშნებელია, რომ ერთგვაროვანი ღირებულებების მქონე ადამიანთა ყველაზე დიდ ჯგუფს სწორედ დაბალი ზნეობრივი მოთხოვნები აქვს.

მეორე — ვინაიდან ეს ჯგუფი არ არის საკმარისად დიდი იმისთვის, რომ წინამძღოლთა მიზანსწრაფვას მხარი სათანადოდ აუბას, ის იძულებულია იმავე პრიმიტიული მსოფლმხედველობის საფუძველზე საკუთარ რიგებში კიდევ უფრო მეტი ადამიანი მიიღოს.

მან მხარდაჭერა დამჯერი და დამყოლი ადამიანებისგან უნდა მიიღოს, რომლებსაც საკუთარი თავის რწმენა არა აქვთ და მზად არიან სხვისი შეხედულებები მიიღონ, თუკი მათ ამას საკმაოდ ხშირად და ხმამაღლა ჩასჩიჩინებენ. ესენი იქნებიან ბუნდოვანი და არასრულყოფილი შეხედულებების მქონე მერყევი ადამიანები, რომლებიც თავიანთი სულიერი აღტკინებითა და ემოციური მდგომარეობით მზად არიან ტოტალიტარულ პარტიას მიენდონ.

მესამე — მომხრეების შეთამხმებულ ორგანიზმად შესადუღაბებლად, ლიდერმა საერთო ადამიანურ სისუსტეებს უნდა მოუხმოს. როგორც ჩანს, ადამიანებს უფრო უადვილდებათ ნეგატიური, ვთქვათ მტრის საერთო სიძულვილიდან ან შეძლებულებისადმი შურიდან გამომდინარე, პროგრამის ირგვლივ შეთანხმება, ვიდრე რომელიმე პოზიტიური ამოცანის მიზანდასახვა.

დაპირისპირებას „ჩვენსა“ და „მათ“ შორის მუდამ იყენებს ის, ვინც ფართო მასების მორჩილებას ესწრაფვის. სამიზნე „მტერი“ შეიძლება ქვეყნის გარეთ ან ქვეყნის შიგნით იყოს, მაგალითად, ებრაელი გერმანიაში ან კულაკი — რუსეთში. ნებისმიერ შემთხვევაში ამ ხერხს უდიდესი უპირატესობა აქვს, რადგან წინამძღოლს მოქმედების უფრო მეტ თავისუფლებას ანიჭებს, ვიდრე ნებისმიერი პოზიტიური პროგრამა.

ტოტალიტარულ ჯგუფში ან პარტიაში წარმატების მიღწევა მნიშვნელოვანწილად უზნეო საქციელისათვის მზადყოფნაზე დამოკიდებული. პრინციპი — შედეგი ამართლებს საშუალებას, ინდივიდუალურ ეთიკაში განიხილება, როგორც ყოველგვარ ზნეობაზე უარის თქმა, კოლექტივისტურ ეთიკაში კი აუცილებლად მთავარ სამოქმედო დებულებად გარდაიქცევა. არ არსებობს ისეთი რამ, რის გასაკეთებლადაც ჭეშმარიტი კოლექტივისტი მზად არ იყოს, თუკი ეს „საერთო კეთილდღეობას“ ემსახურება, რადგან მისთვის სწორედ „საერთო კეთილდღეობა“ არის ის ერთადერთი კრიტერიუმი, რომელიც განსაზღვრავს, რა უნდა იყოს განხორციელებული.

თუკი ერთხელ მაინც აღიარეთ, რომ ინდივიდი მხოლოდ საშუალებაა, რომელიც გამოყენებულ უნდა იქნეს იმ დიადი ერთობის მიზნების მისაღწევად, რასაც საზოგადოება ან ერი ეწოდება, მაშინ ამას აუცილებლად მოჰყვება იმ ტოტალიტარულ შესაძლებლობათა უმრავლესობის აღიარებაც, რაც მანამდე ასე გვაშფოთებდა. შეურიგებელობა და განსხვავებული აზრის დაუნდობელი ალაგმვა, თვალთმაქცობა და დასმენა, ცალკეულ პირთა ცხოვრებისა და ბედნიერებისადმი სრული გულგრილობა, კოლექტივიზმის არსებითი და გარდაუვალი მახასიათებლებია. ქმედებები, რომელიც ჩვენი ყველა გრძნობის ამბოხს იწვევს, მაგალითად: ტყვეების დახვრეტა ან მოხუცებისა და ავადმყოფების მოკვდინება, აიხსნება, როგორც უბრალო მიზანშეწონილობა. ასობით ათასი ადამიანის დედაბუდიანად აყრა და გადასახლება პოლიციის ძალისმიერ ინსტრუმენტად გადაიქცა, რასაც თითქმის ყველა ეთანხმებოდა, თვით მსხვერპლთა გარდა.

იმისათვის, რომ ტოტალიტარული სახელმწიფოსთვის სასარგებლო მსახური გახდეს, ადამიანი მზად უნდა იყოს ყველა მისთვის ნაცნობი ზნეობრივი კანონის უარსაყოფად, თუკი მისთვის დადგენილი შედეგის მისაღწევად ეს საჭიროა. ტოტალიტარული მანქანა დაუნდობლობისა და უპრინციპობისთვის ხელსაყრელ გარემო-პირობებს ქმნის. არც გესტაპო და არც საკონცენტრაციო ბანაკების ადმინისტრაცია, არც პროპაგანდის სამინისტრო და არც SA ან SS სპეცსამსახურები (ან მათი რუსული ანალოგები) ჰუმანური გრძნობების გამოვლენისთვის შესაფერისი ადგილები არ არის. თუმცა ტოტალიტარულ სახელმწიფოში მაღალი თანამდებობებისკენ გზას სწორედ ასეთ ადგილებში თავის გამოჩენს გულსხმობს.

გამოჩენილი ამერიკელი ეკონომისტი, პროფესორი ფრენკ ნაითი სამართლიანად აღნიშნავს, რომ კოლექტივისტური სახელმწიფოს ხელისუფლებამ „სურვილის არსებობა-არარსებობის მიუხედავად ასე უნდა იმოქმედოს და ალბათობა იმისა, რომ ხელისუფლებაში მყოფ ადამიანებს ექნებათ გამორჩეული ხასიათი, რაც მათ არ გამოაყენებინებს ძალაუფლებას, ისევე

დაბალია, როგორც იმის ალბათობა, რომ უკიდურესად სათნო გულის მქონე პიროვნებამ მონათა პლანტაციებში მკაცრი ზედამხედველის თანამდებობა მიიღოს“.

შემდეგი მოსაზრება, რომელიც ასე შეიძლება ჩამოყალიბდეს, გულისხმობს: კოლექტივიზმი ნიშნავს სიმართლის დასასრულს. ტოტალიტარული სისტემის ეფექტური მუშაობისთვის არასაკმარისია, ყველა აიძულონ, რომ დამგეგმავების დასახული მიზნების განსახორციელებლად იმუშაონ; არსებითი ისაა, რომ ხალხმა ეს მიზნები უნდა გაითავისოს, რაც საინფორმაციო წყაროების სრული კონტროლითა და მიზანმიმართული აგიტაცია-პროპაგანდით მიიღწევა.

ხალხის იმ მდგომარეობამდე მისაყვანად, რომ აღიარონ იმ ყველაზე ეფექტური გზა-ლირებულებების სამართლიანობა, რომელსაც თვითონვე უნდა ემსახურონ, საჭიროა მათი დარწმუნება, რომ ეს ზუსტად ის ღირებულებებია, რომელიც მანამდე ჰქონდათ, მაგრამ შესაძლოა ვერ ხვდებოდნენ და არ აცნობიერებდნენ. ამ მიზნის მისაღწევად ყველაზე ეფექტური მეთოდი ძველი სიტყვების შეცვლილი მნიშვნელობით გამოყენებაა.

ტოტალიტარული რეჟიმის ზოგიერთი თავისებურება გარეშე დამკვირვებლისთვის ისევე დამაბნეველია, როგორც ენის სრული გაუკუღმართება, რაც ჯერ კიდევ ახასიათებს მთელ ინტელექტურ გარემოს.

სიტყვა „თავისუფლება“ ამ თვალსაზრისით ყველაზე მეტად ხელყოფილია. ტოტალიტარულ სახელმწიფოში მას ისევე ხშირად იყენებენ, როგორც ყველა სხვაგან. მართლაც, შეიძლება ითქვას, რომ ყველგან, სადაც კი თავისუფლება იმ სახით როგორადაც ჩვენ გვესმის, მოიხსოვრება, რომ ხალხისთვის რაღაც ახალი სახის თავისუფლების დაპირების სანაცვლოდ მოხდა. თვით ჩვენ შორისაც არიან დამგეგმავები, რომლებიც ჩვენვე გვპირდებიან „კოლექტიურ თავისუფლებას“, რომელიც ისეთივე მტკნარი სიცრუეა, როგორც ტოტალიტარული პოლიტიკოსების მიერ ნათქვამი ნებისმიერი სხვა რამ. „კოლექტიური თავისუფლება“ არის არა საზოგადოების ცალკეული წევრების თავისუფლება, არამედ თვით დამგეგმავთა განუსაზღვრელი თავისუფლება, საზოგადოებას მოექცნენ ისე, როგორც მათ მოეპოიანებათ. ეს არის უკიდურესობამდე მიყვანილი თავისუფლებისა და ძალაუფლების აღრევა.

უმრავლესობისთვის დამოუკიდებელი აზროვნების საშუალების შეზღუდვა ძნელი არ არის. მაგრამ უმცირესობა, რომელიც კრიტიკისადმი მიდრეკილებას ინარჩუნებს, აგრეთვე ჩაჩუმებული, უნდა იქნეს. საზოგადოების მხრიდან კრიტიკა ან თუნდაც ეჭვების გამოხატვა ძირშივე უნდა აღმოიფხვრას, რადგან ამას შეუძლია შეასუსტოს რეჟიმის მხარდაჭერა. სიდნეი და ბეატრიჩე ვებები რუსულ სანარმოებში არსებული მდგომარეობის შესახებ ასე მოგვითხრობდნენ: „სანამ საქმე აღმავლობას განიცდის, დაგეგმვის წარმატებულობისადმი ნებისმიერი ეჭვის საჯაროდ გამოთქმა, არაკეთილგანწყობილი ქმედება და ღალატიც კია, რადგან ამან შესაძლოა დანარჩენ მოსამსახურეთა ნებასა და ძალისხმევაზე იქონიოს გავლენა.“

კონტროლი ვრცელდება იმ საგნებზეც, რომლებსაც ერთი შეხედვით არც კი შეიძლება, რომ პოლიტიკური მნიშვნელობა ჰქონდეს. მაგალითად, ალბათობის თეორიის დაუპირისპირდნენ, როგორც „სემიტურ შეტევას ქრისტიანულ და ქეშმარიტ გერმანულ საგანთა წყობაზე“, აგრეთვე იმიტომ, რომ ის „უპირისპირდება დიალექტურ მატერიალიზმს და მარქსისტულ დოგ-

მატიკას“. ყველა ქმედება გამართლებული უნდა იყოს გააზრებული საზოგადოებრივი მიზნით. არ უნდა ხდებოდეს სპონტანური, უმართავი ქმედება, რადგან ამას შესაძლებელია მოყვეს გაუთვალისწინებელი შედეგები, რომლებიც გეგმით უზრუნველყოფილი არ არის.

ეს წესები სპორტულ თამაშებსა და გართობაზეც კი ვრცელდება. მკითხველს ვუთოვებ გამოსაცნობად, სად დაითანხმეს მოჭადრაკეები, რომ ოფიციალურად გამოეცხადებინათ: ჭადრაკისვე სასიკეთოდ „ჩვენ ერთხელ და სამუდამოდ უნდა დავუსვათ ნერტილი ჭადრაკის ნეიტრალიტეტს.“

შესაძლოა, ყველაზე შემაშფოთებელი ის იყოს, რომ ინტელექტუალური თავისუფლების მიმართ უპატივცემულობის გამოვლენა მხოლოდ ტოტალიტარული სისტემის ჩამოყალიბების შედეგი არაა. ის ყველგან თავს იჩენს, სადაც კოლექტივისტურ რწმენას ხელგაშლილი ეგებებიან. ყველაზე მეტად დამთრგუნველი იმასთან შეგუებაა, რაც სოციალიზმის სახელთანაა დაკავშირებული და ოპოზიციური იდეებისადმი შეუწყნარებლობის ღიად ქადაგებას გულისხმობს. კოლექტივისტური აზროვნების ტრაგედიაა ის, რომ მის მიერ კეთილგონიერების გაიდვალება, კეთილგონიერებისვე განადგურებით სრულდება.

კოლექტივიზმის გაბატონების შედეგად ზნეობრივი ღირებულებების ცვლილების გამომწვევი ერთი მიზეზი განსჯის საგანგებო საზრდოს იძლევა. ეს არის ღირსებები, რომელსაც სულ უფრო და უფრო ნაკლებად სცემენ პატივს ბრიტანეთსა და ამერიკაში, არადა ანგლოსაქსებს სიამაყით აღავსებდა თვითგამორჩეულობის შეგრძნება ზუსტად ამ ღირსებების გამო, რაც უპირატესობის შეგრძნებას აძლევდა. ეს ღირსებები იყო დამოუკიდებლობა და თავდაჯერებულობა, პირადი ინიციატივა და ადგილობრივი პასუხისმგებლობა, ნებაყოფლობითი საქმიანობის წარმატებისადმი რწმენა, მეზობლების საქმეებში ჩაურევლობა და განსხვავებულისადმი შემწყნარებლობა, აგრეთვე ხელისუფლებისა და მოხელეთა ძალაუფლების ჯანსაღი შეზღუდვა.

თითქმის ყველა წეს-ჩვეულება და ინსტიტუტი, რომლებმაც ინგლისსა და ამერიკაში ეროვნული ხასიათი და ერთიანი ზნეობრივი გარემო ჩამოაყალიბეს, ამავდროულად კოლექტივიზმსა და მის ცენტრალისტურ ტენდენციებს ეწინააღმდეგებოდნენ.

* * *

დაგეგმვა კანონის უზენაესობის საპირისპიროდ

თავისუფალ ქვეყანას დესპოტიზმისაგან არაფერი განასხვავებს ისე თვალნათლივ, როგორც კანონის უზენაესობის სახელით ცნობილი დიადი პრინციპების დაცვა. თუ საქმის ტექნიკური მხარის განხილვას თავს ავარიდებთ, ეს ნიშნავს, რომ მთავრობა ნებისმიერ ქმედებაში შეზღუდულია წინასწარ დაწესებული და გაცხადებული კანონმდებლობით — წესებით, რომლებიც საშუალებას იძლევიან, წინასწარ იქნეს განჭვრეტილი, ის, თუ როგორ გამოიყენებს ხელისუფლება თავის ძალაუფლებას ამა თუ იმ კონკრეტულ ვითარებაში. შესაბამისად, თითოეული კონკრეტული პიროვნება სწორედ ამ ცოდნაზე დაფუძნებით შეძლებს საკუთარი საქმიანობის დაგეგმვას. ამრიგად, თამაშის ცნობილი წესების ფარგლებში, ყოველი ცალკეული პირი თავისუფალია, ესწრაფვოდეს საკუთარ მიზნებს და იყოს დარწმუნებული, რომ ხელისუფლების ძალაუფლება მისი ძალისხმევის გასაქარწყლებლად არ იქნება გამოყენებული.

ეკონომიკის სოციალისტური დაგეგმვა სრულიად სანაღმდეგოს გულისხმობს. საგეგმო კომიტეტი საკუთარ თავს ზოგადი წესით ვერ შეზღუდავს და ძალის გამოყენებაზე უარს ვერ იტყვის. როდესაც სახელმწიფო წყვეტს, რამდენი ღორი უნდა გაიზარდოს ან რამდენი ავტობუსი უნდა მოძრაობდეს, რომელი ქვანახშირის მაღარო უნდა აითვისონ ან რა ფასში უნდა გაიყიდოს ფეხსაცმელი, შეუძლებელია ყველაფრის წინასწარი განჭვრეტა. ყოველდღიური შემთხვევითობები მოვლენათა განვითარებაზე არსებით გავლენას ახდენს. ამასთან, ასეთი გადაწყვეტილებების მიღებისას, აუცილებელია სხვადასხვა პირებისა და ჯგუფების ინტერესების განონასწორება.

საბოლოოდ კი, საგეგმო კომიტეტში თავმოყრილი გარკვეული ადამიანები საკუთარი შეხედულებებისამებრ წყვეტენ, რომელი პირებისა თუ ჯგუფების ინტერესები უფრო მნიშვნელოვანია და შემდეგში ეს შეხედულებები, ქვეყნის კანონმდებლობის ნაწილი ხდება. საკმაოდ ცნობილია, რომ რაც უფრო მეტს „გეგმავს“ ხელისუფლება, მით უფრო რთულია საკუთარი ცხოვრების დაგეგმვა ცალკეულ პირების. ამ ორ მიდგომას შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებაა. ეს იგივეა, რაც განსხვავება საგზაო ნიშნების დადგმასა და ხალხისათვის იმის მისათითებლად, თუ რომელი გზა უნდა აირჩიონ.

მეტიც, ცენტრალური დაგეგმვის პირობებში, ხელისუფლება ვერ იქნება მიუკერძოებელი. სახელმწიფო აღარ არის მცირე უტილიტარული მექანიზმი, რომელიც ეხმარება ცალკეულ პირებს მათი განუმეორებელი თვითმყოფადობის განვითარებაში და ისეთ წარმონაქმნად გადაგვარდება, რომელიც საკუთარი შეხედულებით ირჩევს, რას მიაღწიოს უპირატესობა სხვადასხვა ადამიანების კერძო მოთხოვნებს შორის და ნებას აძლევს ერთ ადამიანს აკეთოს ის, რასაც მეორეს უკრძალავს. ამასთან ცენტრალური დაგეგმვა გულისხმობს, რომ საკანონმდებლო გზით დადგინდეს, როგორი უნდა იყოს ცალკეული ადამიანების ფულადი უზრუნველყოფა და რა ქონებას უნდა ფლობდეს ყოველი განსხვავებული კატეგორიის ადამიანი.

კანონის უზენაესობა ანუ ხელისუფლების მიერ გარკვეული ადამიანებისთვის დადგენილი საკანონმდებლო პრივილეგიები, კანონის წინაშე თანასწორობის ის გარანტიაა, რომელიც მთავრობის ნებელობით ძალმომრეობას უპირისპირდება. მნიშვნელოვანია ის, რომ სოციალისტები (და ნაციისტები) ყოველთვის უკმაყოფილობას გამოთქვამდნენ „ზოგადი“ სამართლის მიმართ, რითიც უარყოფდნენ კანონებს, რომლებიც არ საზღვრავენ ცალკეული ადამიანების კეთილდღეობის საკითხებს. ამის საპირისპიროდ ისინი „კანონის სოციალიზაციას“ მოითხოვდნენ და მოსამართლეთა დამოუკიდებლობას ეწინააღმდეგებოდნენ.

გეგმურ საზოგადოებაში კანონმა ყველა იმ მიზანსწრაფვისა და ჩანაფიქრის ლეგალიზება უნდა მოახდინოს, რომელიც ხელისუფლების ძალადობრივ ქმედებებს მოსდევს. თუ კანონი ამბობს, რომ ამა თუ იმ გამგეობას ან მმართველ ორგანოს შეუძლია აკეთოს ის, რაც სურს, მაშინ ყველაფერი, რასაც ასეთი გამგეობა ან მმართველი ორგანო გააკეთებს, ლეგალურად ჩაითვლება — თუმცა ამგვარი ქმედება კანონის უზენაესობას სრულებითაც არ ნიშნავს. შეუზღუდავი ძალაუფლების მქონე ხელისუფლების არსებობისას გამოხატული არ არის, რომ ყველაზე დესპოტური წესებიც კი კანონად იქცეს; ამ გზით დემოკრატია შესაძლოა გადაიზარდოს ყველაზე სრულყოფილ დესპოტიზმში, რაც კი შეიძლება წარმოვიდგინოთ.

კანონის უზენაესობის შეგნება მხოლოდ ლიბერალურ ეპოქაში აღმოცენდა და ის ამ დროის ერთ-ერთი უდიდესი აღმოჩენაა. ის კანონებში განსაზღვრებული თავისუფლებაა. როგორც იმანუილ კანტი ამბობდა: „კაცი თავისუფალი არის, თუ მას არა პიროვნების, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ კანონის მორჩილება სჭირდება.“

არის კი დაგეგმვა „ბარდაუშვალი“?

აშკარაა, რომ დამგეგმავთა მცირერიცხოვანი ჯგუფი დღეს კმაყოფილებით აღნიშნავს, რომ ცენტრალური დაგეგმვა სასურველია. მათი უმრავლესობა ამტკიცებს, რომ იძულებულნი ვართ დავემორჩილოთ მოვლენათა ასეთ განვითარებას იმ გარემოებათა გამო, რომლებსაც ვერ ვაკონტროლებთ.

ყველაზე ხშირად მიზეზობენ, რომ ცენტრალური დაგეგმვის გარეშე შეუძლებელია თანამედროვე ცივილიზაციის სირთულეთა დაძლევა. ეს არგუმენტი კონკურენციის მექანიზმის ფუნქციონირების შესახებ სრულიად არასწორ შეხედულებას ეფუძნება. არადა, სწორედ თანამედროვე პირობების სირთულის გამოა, რომ კონკურენცია არის ის ერთადერთი გზა, რომლის საშუალებითაც შესაძლებელია ქმედებების კოორდინირების ადეკვატურობის მიღწევა.

იქ, სადაც მდგომარეობა იმდენად მარტივია, რომ ცალკეულ პირს, ან გამგეობას შეუძლია ფაქტების ეფექტური გამოკვლევა, არ წარმოიშობა სურთულებები კონტროლსა და დაგეგმვაში.

მაგრამ, როგორც კი მხედველობაში მისაღები ფაქტორები მატულობს და კომპლექსური ხდება, უკვე ერთ ცენტრს აღარ შეუძლია, მათ კვალში მისდოს. სხვადასხვა საქონელზე მოთხოვნა-მიწოდების მუდმივად ცვალებადი პირობები ვერასოდეს იქნება სრულყოფილად ცნობილი ერთი ცენტრისათვის და ვერც იმას შეძლებს, რომ საკმაოდ სწრაფად მოახდინოს რეაგირება.

ფასებში მხოლოდ კონკურენციის პირობებში აისახება ყველა მნიშვნელოვანი მონაცემი. ვერც ერთი სხვა ეკონომიკური წყობა ვერ პასუხობს ამ ამოცანას. მეწარმე, რომელიც თავის მხოლოდ განსაზღვრული ნაწარმის ფასების დინამიკას ადევნებს, მომხმარებლების მოთხოვნილებებთან საკუთარი საქმიანობის მისადაგებას იოლად ახერხებს. მსგავსად ინჟინრისა, რომელსაც მხოლოდ ზოგიერთ მაჩვენებელზე დაკვირვებით შეუძლია, რომ მექანიზმის მოქმედებას მიაღწევოს თვალყური.

ეკონომიკური პრობლემების გადაწყვეტის ამ მეთოდთან შედარებით, რაც დეცენტრალიზაციას და ამასთან ერთად ფასების სისტემის ავტომატურ კოორდინაციას გულისხმობს, ცენტრალური მართვის მეთოდი ნარმოუდგენლად მოუხერხებელი, პრიმიტიული და შებოჭილია. გაზვიადებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ ჩვენი საწარმოო სისტემის ზრდის უზრუნველსაყოფად, თუკი იძულებული გავხდებით მიგვემართა ცენტრალური დაგეგმვისათვის, ის ვერასოდეს მიაღწევდა მრავალფეროვნებისა და მოქნილობის იმ დონეს, რომელიც ამჟერად აქვს. თანამედროვე ცივილიზაცია მიღწეულ იქნა სწორედ იმიტომ, რომ ის არ საჭიროებს ყველაფრის ერთ ქარგაზე მორგებას. კონკურენტულ წყობაში შრომის დანაწილება იმაზე ბევრად უფრო სრულყოფილადაა განხორციელებული, ვიდრე ეს წინასწარი დაგეგმვის პირობებში იქნებოდა შესაძლებელი. ეკონომიკური სისტემის ყოველი შემდგომი გართულება კონკურენტული ხერხების გამოყენებას ადრინდელზე უფრო მნიშვნელოვანს ხდის, ხოლო ცენტრალური მმართველობის აუცილებლობას და მიზანმიმართული კონტროლის საჭიროებას კიდევ უფრო აკნინებს.

ასევე ამტკიცებენ, რომ ტექნოლოგიურმა ცვლილებებმა კონკურენცია შეუძლებელი გახადა სულ უფრო მეტ სფეროში და ერთდერთი არჩევანი, რომელიც დაგვრჩა, არის არჩევანი კერძო მონოპოლიების მიერ პროდუქციის კონტროლსა და მთავრობის მიერ განხორციელებულ მართვას შორის. თუმცა, მონოპოლიების ზრდა არა იმდენად ტექნოლოგიური წინსვლის გარდაუვალი გამოცხადილია, რამდენადაც ქვეყნების უმრავლესობაში განხორციელებული პოლიტიკის შედეგი.

ამ სიტუაციის ყველაზე საყურადღებო გამოკვლევა ეროვნული ეკონომიკის დროებით კომიტეტს ეკუთვნის, რომელსაც გადაჭარბებულ ლიბერალურ მიდრეკილებებში ნამდვილად ვერ დავადასტავებთ. კომიტეტი ადგენს: საწარმოთა უმრავლესობის შესაძლებლობები ვერ წარმოჩნდა. ცენტრალიზებული მართვის ხერხებმა, რომლებსაც სავარაუდოდ კონკურენცია უნდა ჩაენაცვლებინა, თავადვე განიცადეს წარუმატებლობა მრავალ სფეროში... არ შეიძლება დაეთანხმო იმ დასკვნას, რომ წარმოების მასშტაბების გაზრდით მიღებული უპირატესობა აუცილებლად გამოიწვევს კონკურენციის მოსპობას... გარდა ამისა, უნდა აღინიშნოს, რომ სა-

ხელმწიფო პოლიტიკის უშუალო დახმარებით მონოპოლიები ხშირად საიდუმლო მოლაპარაკებებისა და შეთანხმებების გზით იქმნება. კონკურენტული პირობები შეიძლება აღდგეს მხოლოდ მაშინ, როცა ასეთი შეთანხმებები გაუქმდება და სათანადო პოლიტიკა შეიცვლება.

ნებისმიერი, ვინც აკვირდება, როგორი თანმიმდევრულობით ესწრაფვიან მონოპოლისტები სახელმწიფოს დახმარებას საკუთარი კონტროლის ეფექტურობის გასაზრდელად, ოდნავადაც არ დაეჭვდება, რომ მოვლენათა ასეთ განვითარებისას გარდაუვალი არაფერია.

ამერიკის შეერთებულ შტატებში ძლიერმა პროტექციონისტურმა პოლიტიკამ მონოპოლიების ზრდას ხელი შეუწყო. გერმანიაში კი, კარგად მოფიქრებული პოლიტიკის წყალობით, 1878 წლიდან კარტელების რიცხვი მუდმივად იზრდება. სწორედ აქ ჩატარდა სახელმწიფოს დახმარებით „მეცნიერული დაგეგმვისა“ და „წარმოების მიზანიმართული ორგანიზების“ პირველი ფართომასშტაბიანი ექსპერიმენტები, რომლებმაც განაპირობეს კიდევ უდიდესი მონოპოლიების ჩამოყალიბება. გერმანიაში კონკურენტურობის შეზღუდვა იყო წინასწარ გათვლილი პოლიტიკის შედეგი, რომელიც განხორციელდა იმ იდეალის მისაღწევად, რასაც ახლა დაგეგმვა ეწოდება.

უდიდესი საფრთხე ძევს ორი უძლიერესი ჯგუფის — ორგანიზებული მენარმეების და ორგანიზებული მშრომელების პოლიტიკაში, რომლებიც მხარს უჭერენ წარმოების მონოპოლისტურ ორგანიზებას. მონოპოლიათა ზრდა ორგანიზებული მენარმეებისა და ორგანიზებული მშრომელების კარგად მოფიქრებული თანამშრომლობის შედეგია, რომლის შედეგადაც მშრომელების პრივილეგიებული ჯგუფები ინანილებენ მენარმეთა მონოპოლიურ მოგებას საზოგადოებისა და განსაკუთრებით, იმ მშრომელების ხარჯზე, რომლებიც წარმოების ნაკლებად ორგანიზებულ დარგებში არიან დასაქმებული. მიუხედავად ყველაფრისა, არ გვაქვს მიზეზი ვიფიქროთ, რომ მოვლენათა ასეთი განვითარება გარდაუვალია.

მოძრაობა დაგეგმვისკენ მიზანიმართული პოლიტიკური ქმედებების შედეგია და არანაირი გარეშე აუცილებლობა არ გვაიძულებს ამას.

შესაძლებელია რომ დაგეგმვა გაგვათავისუფლოს საზრუნავისგან?

დამგეგმავთა უმეტესობას, ვინც გულისყურით ეკიდება თავისი ამოცანების პრაქტიკულ ასპექტებს, მცირედი ეჭვიც არ ეპარება იმაში, რომ დაგეგმილი ეკონომიკა დიქტატორული გზებით უნდა იმართოს, ხოლო ურთიერდამოკიდებულ ღონისძიებათა რთულ ერთობლიობას მოხელე ექსპერტები უნდა ხელმძღვანელობდნენ, რომელთა წინამძღოლის ხელში მოქცეული განუზომელი ძალაუფლება დემოკრატიულმა პროცედურებმა არ უნდა შეზღუდოს. დამგეგმავები გვამშვიდებენ იმით, რომ მთავრობის დირექტივები „მხოლოდ“ ეკონომიკურ საკითხებს

შეეხება. ასეთ დაპირებებს თან სდევს ის რჩევა, რომ სიცოცხლის ნაკლებად მნიშვნელოვან ასპექტებში თავისუფლების დათმობით შევძლებთ თავისუფლებას მივადნოთ სხვა, უფრო მაღალ ღირებულებებში. ამის საფუძველზე ხალხი, ვინც ვერ იტანს პოლიტიკურ დიქტატურას, ხშირად ხმამაღლა მოითხოვს დიქტატურას ეკონომიკურ სფეროში. ვინ იქნება წინააღმდეგი, თუკი დაგეგმარება ნამდვილად გაგვათავისუფლებს ნაკლებად მნიშვნელოვანი საზრუნავისგან და აქედან გამომდინარე, გაგვიადვილებს არსებობას, რომ უფრო მშვიდად ვიცხოვროთ და მაღალფარდოვანი მოსაზრებებით დავკავდეთ?

საუბედუროდ, წმინდა ეკონომიკური მიზნები არ შეიძლება გამოცალკევდეს სხვა ცხოვრებისეული მიზნებისგან. ის, რასაც მცდარად „ეკონომიკურ მოტივს“ უწოდებენ, უბრალოდ ბედნიერებისკენ ზოგად სწრაფვას ნიშნავს. თუ ჩვენ ძალ-ღონეს ფულისთვის ვხარჯავთ, ეს იმიტომ, რომ ფული გვაძლევს შესაძლებლობას, გავაკეთოთ უდიდესი არჩევანი, რომ დავტკბეთ საკუთარი საქმიანობის ნაყოფით — თუკი ერთხელ გამოვიმუშავეთ, თავისუფალნი ვართ, ფული ისე დავხარჯოთ, როგორც მოგვსურვება.

რადგან ჩვენი ფულადი შემოსავლები შეზღუდულია, ვგრძნობთ იმ საზღვრებს, რომელიც გვამყოფებს შედარებით სიღარიბეში, ამიტომ ბევრს სძულს ფული, როგორც ამ შეზღუდვათა სიმბოლო.

სინამდვილეში ფული არის თავისუფლების ერთ-ერთი უძლიერესი იარაღი, რომელიც ადამიანმა გამოიგონა. სწორედ ფული ხსნის გზას არჩევანის იმ თავბრუდამხვევი მრავალფეროვნებისკენ, რომელსაც თანამედროვე საზოგადოება სთავაზობს უბრალო ადამიანებს — ეს არჩევანი დღეს ბევრად უფრო დიდია იმაზე, რაც სულ რამდენიმე თაობის წინ, მხოლოდ მდიდრებისთვის იყო ხელმისაწვდომი.

ჩვენ უკეთ გავიგებთ ფულის სამომხმარებლო დანიშნულებას, თუ რეალურად წარმოვიდგენთ რა მოხდებოდა, მრავალი სოციალისტის სახასიათო წინადადების მიხედვით „ფინანსურ მოტივებს“ „არაეკონომიკური მოტივები“ რომ ჩაენაცვლოს. თუ ყველა ჯილდო ფულადი ანაზღაურების ნაცვლად, საგანგებო პრივილეგიის მინიჭების გზით გაიცემა, ეს უბრალოდ ნიშნავს, რომ ამ „წყალობის“ მიმღებს არჩევანის გაკეთების უფლება უკვე აღარ ექნება. ამიტომ ის, ვინც აწესებს ჯილდოს, განსაზღვრავს არა მარტო მის მოცულობას, არამედ მისი გამოყენების წესსაც.

ეგრეთ წოდებული ეკონომიკური თავისუფლება, რომელსაც დამგეგმავები დაგვპირდნენ, უფრო ზუსტად ნიშნავს იმას, რომ უნდა გაგვიადვილდეს საკუთარი ეკონომიკური პრობლემების გადაწყვეტა და აგვცილდეს ყველაზე მწარე ხვედრი, რასაც ცხოვრება გვიმზადებს. რადგანაც თანამედროვე პირობებში თითქმის მთლიანად გარეშე პირების მომსახურებაზე ვართ დამოკიდებული, ეკონომიკური დაგეგმვა ძალაუფლებურად ჩვენი ყოფის სფეროს მოიცავს. ძნელად თუ მოიძებნება ცხოვრების რომელიმე ასპექტი, პირველადი საყოფაცხოვრებო საჭიროებებიდან დაწყებული, ოჯახთან და მეგობრებთან ურთიერთობების, ჩვენი საქმიანობის თავისებურებების გათვალისწინებისა და თავისუფალი დროის გამოყენების ჩათვლით,

რომ დამგეგმავმა არ ისარგებლოს თავისი „მიზანმიმართული ჩარევის“ უფლებით. დამგეგმავთა ზეგავლენა ჩვენს პირად ცხოვრებაზე ნაკლებშესამჩნევი ძნელად თუ გახდება, თუკი ხელისუფლება წარმოებაზე კონტროლს შეინარჩუნებს, ხოლო მომხმარებელს შემოსავლების საკუთარი სურვილით განკარგვის მხოლოდ მინიმალური თავისუფლება ექნება. ჩვენი არჩევანის თავისუფლება კონკურენტულ საზოგადოებაში ემყარება იმას, რომ თუ ერთი პირი უარს იტყვის დააკმაყოფილოს ჩვენი სურვილები, შეგვიძლია სხვას მივმართოთ. მაგრამ მონოპოლისტის შემთხვევაში, მის მოწყალებაზე ვართ დამოკიდებული. ხოლო ხელისუფლება, რომელიც მართავს მთელ ეკონომიკურ ურთიერთობებს, ყველაზე ძლევამოსილი მონოპოლისტია, რისი წარმოდგენაც კი შეიძლება.

მას უნდა ჰქონდეს სრული ძალაუფლება გადაწყვიტოს, რა უნდა გვერგოს და რა ვადებში. მან არა მარტო უნდა განსაზღვროს, რა საქონელი და მომსახურება უნდა იყოს ხელმისაწვდომი და რა რაოდენობით, არამედ უნდა მართოს კიდევ მათი განაწილება რეგიონებსა და ჯგუფებს შორის; ამასთან შეეძლოს, თუკი მოისურვებს, საკუთარი სურვილის შესაბამისად მიანიჭოს უპირატესობა ამა თუ იმ პირს. არა ჩვენი საკუთარი, არამედ ვიღაც სხვა პირის შეხედულება, რა უნდა მოგვწოდეს და რა არა, განსაზღვრავს იმას, რა უნდა მივიღოთ.

ხელისუფლების ნება კიდევ უფრო მეტად განსაზღვრავს და წარმართავს ჩვენს ყოველდღიურ ცხოვრებას, თუკი სადმე ვმუშაობთ. უმრავლესობისთვის დრო, რომელსაც სამსახურში ვხარჯავთ, ცხოვრების უდიდესი ნაწილია. ხოლო ჩვენი სამსახური კი, როგორც წესი განსაზღვრავს სად და როგორი ხალხის გარემოცვაში ვცხოვრობთ. აქედან გამომდინარე, სამუშაოს არჩევის თავისუფლება ჩვენთვის ალბათ უფრო მნიშვნელოვანიც კია საკუთარი ბედნიერებისთვის, ვიდრე მოცალეობის ჟამს შემოსავლის განკარგვის თავისუფლება.

საუკეთესო ქვეყანაშიც კი, ზოგადი სახით ასეთი თავისუფლება ბუნებრივად შეზღუდულია. ხალხის ძალზე მცირე ნაწილს აქვს მრავალფეროვანი არჩევანის საშუალება. მაგრამ მნიშვნელოვანია, რომ მაინც გვაქვს გარკვეული არჩევანი, არ ვართ აბსოლუტურად მიჯაჭვული ჩვენთვის მიჩენილ სამუშაო ადგილზე და თუ რაიმე აუტანელი გახდება, ან სხვა რაიმე მიიპყრობს ჩვენ გულისყურს, ყოველთვის არის იმის შესაძლებლობა, რომ გარკვეული მსხვერპლის ფასად ახალ მიზანს მივაღწიოთ. შესაძლოა ცუდია, რომ მხოლოდ მანქანის ჭანჭიკი იყო, მაგრამ კიდევ უარესია, როცა აღარ გვაქვს ამ მდგომარეობიდან გასვლის საშუალება, თუკი მიჯაჭვულები ვართ იმ ადგილს და ხელმძღვანელებს, რომლებიც მოგვიჩინეს.

ჩვენს თანამედროვე სამყაროში არსებობს უამრავი საშუალება გავიუმჯობესოთ არჩევანის შესაძლებლობა, მაგრამ „დაგეგმვა“ აუცილებლად საწინააღმდეგო მიმართულებით იმოქმედებს. დამგეგმავმა უნდა გასცეს ნებართვა ვაჭრობისა თუ სხვა საქმიანობების წამოწყებაზე ან დაადგინოს გადახდის ვადები, ან ორივე ერთად. დაგეგმვის ყველა შემთხვევაში, უპირველეს ყოვლისა, ასეთი კონტროლი და შეზღუდვები წესდებოდა.

კონკურენციის პირობებში, ნივთების უმეტესობას ფასი ადევს, ხშირად, საშინლად მაღალიც კი. ჩვენ მსხვერპლად ერთი ნივთი უნდა გავიღოთ, რომ მივიღოთ მეორე. ალტერნატივა,

მაშასადამე, არა არჩევანის თავისუფლება, არამედ ბრძანება და აკრძალვაა, რომელიც უნდა აღსრულდეს.

ის, რომ ხალხს სურს თავიდან აიცილოს მძიმე სინამდვილისგან თავსმოხვეული მწარე ხვედრი, გასაკვირი არაა. მაგრამ ძალიან ცოტას თუ უნდა, რომ თავი აარიდოს არჩევანს მხოლოდ იმიტომ, რომ მათ მაგივრად ეს სხვებმა გააკეთონ. ხალხს მხოლოდ ის სურს, რომ არჩევანის გაკეთება სულ არ იყოს საჭირო. ისინი სავსებით მზად არიან დაიჯერონ, არჩევანი სულაც არ არის აუცილებელი და ის უბრალოდ გამონკვეთელია იმ განსაკუთრებული ეკონომიკური სისტემით, რომელშიც ჩვენ ვცხოვრობთ. ის, რაზეც ისინი სინამდვილეში წუხან, ეკონომიკური პრობლემა არის.

სასურველ ილუზიას, რომ ეს ნამდვილად აღარ არის ეკონომიკური პრობლემა, ხელი შეუწყო იმის მტკიცებამ, თითქოს გეგმური ეკონომიკა უფრო ნაყოფიერი იქნება, ვიდრე კონკურენტული წყობა. ეს მტკიცება პრობლემის მკვლევართა უმეტესობამ მეტ-ნაკლები თანმიმდევრულობით უარყო. სოციალისტური შეხედულებების მქონე ბევრი ეკონომისტი ახლა მხოლოდ იმას იმედოვნებს, რომ გეგმური საზოგადოება ისეთივე ეფექტური და შედეგიანი იქნება, როგორიც კონკურენტული წეს-წყობილებაა. ისინი დაგეგმვის პრინციპს იმიტომ იცავენ, რომ ის საშუალებას მოგვცემს ფუზრუნველყოთ სიმდიდრის უფრო მიუკერძოებელი განაწილება. ხოლო თუკი გვინდა, გამიზნულად დავადგინოთ ვის რა უნდა ერგოს, მთლიანი ეკონომიკური წეს-წყობილება უდავოა დაგეგმარებას უნდა დავუქვემდებაროთ.

მაგრამ პასუხგასაცემია კითხვა, ხომ არ გამოიწვევს ფასი, რომელიც უნდა გადავიხადოთ ვილაცის სამართლიანობის იდეალების განხორციელებისთვის, უფრო მეტ უკმაყოფილებას და მეტ ჩაგვრას, ვიდრე სამეურნეო ძალების ეგზომ საძრახისი თავისუფალი ურთიერთ-თანამშრომლობის დროს?

რა პრინციპით ან ვალდებულებებით უნდა იხელმძღვანელოს მთავრობამ, როდესაც სიმდიდრეს ანაწილებს? არსებობს კი გარკვეული პასუხი იმ უამრავ კითხვაზე, რა შედარებითი უპირატესობები წამოიწვევს წინ?

ამ კითხვაზე პასუხს მხოლოდ ერთი ზოგადი პრინციპი, ერთი მარტივი წესი იძლევა. ესაა ყოველი ცალკე პირის სრული თანასწორობა. ეს მიზანი განაწილებითი სამართლიანობის ბუნდოვან იდეას სულ ცოტა ნათელს მაინც მოჰფენდა. მაგრამ ხალხი, საზოგადოდ, ასეთი სახის მექანიკურ თანასწორობას სასურველად არ მიიჩნევს და სოციალიზმიც, არა სრულ თანასწორობას, არამედ „უფრო მეტ თანასწორობას“ ჰპირდება.

ეს ფორმულა პრაქტიკულად ვერც ერთ კითხვას ვერ სცემს პასუხს, ყოველ კერძო შემთხვევაში ვერ გვათავისუფლებს, თითოეული პიროვნების ან ჯგუფის დამსახურებების შეფასების აუცილებლობისგან, თან, ვერც ამ გადაწყვეტილების მიღებას ამარტივებს. ერთადერთი, რაზეც ის მოგვითითებს სინამდვილეში, არის ის, როგორ წავართვათ მდიდარს რაც შეიძლება მეტი. ხოლო, როგორც კი საქმე ნარჩენების განაწილებაზე მიდგება, პრობლემა ისეთივე რჩება, როგორც „უფრო მეტი თანასწორობის“ ფორმულის არარსებობის შემთხვევაში.

ნათქვამია, რომ პოლიტიკურ თავისუფლებას ეკონომიკური თავისუფლების გარეშე მნიშვნელობა არა აქვს. ეს, რასაკვირველია, სრული სიმართლეა, მაგრამ არა იმ გაგებით, როგორც თაც მას დაგეგმვის მომხრეები იყენებენ. ეკონომიკური თავისუფლება, რომელიც ნებისმიერი სხვა სახის თავისუფლების წინაპირობაა, ვერ იქნება თავისუფლება ეკონომიკური საზრუნავიდან, რასაც სოციალისტები გვპირდებიან. ეკონომიკური პრობლემებიდან თავის დაღწევა შესაძლებელი მხოლოდ არჩევანის უფლების ჩვენთვის მონდობით არის. ეს უნდა იყოს ეკონომიკური ქმედების ისეთი თავისუფლება, რომელიც არჩევანის უფლებასთან ერთად, გულისხმობს შესაბამის უფლების გამოყენების რისკსა და პასუხისმგებლობას.

უსაფრთხოების ორი სახესხვაობა

ყალბად, თუმცა უფრო სამართლიანად გაგებული „ეკონომიკური თავისუფლების“ მსგავსად ეკონომიკური უსაფრთხოება ყოველთვის ჭეშმარიტი თავისუფლების აუცილებელ პირობად არის წარმოდგენილი. გარკვეულწილად ეს მართალიცაა და მნიშვნელოვანიც. დამოუკიდებელი აზროვნება ან ხასიათის სიმყარე იშვიათად თუ ვლინდება იმათ შორის, ვისაც არ შეუძლია თავისივე ძალისხმევით გაიკვლოს გზა.

მაგრამ არსებობს უსაფრთხოების ორი სახესხვაობა: ყველას უზრუნველყოფა საარსებო მინიმუმით და ცხოვრების ისეთი პირობების დაცვა, რომელშიც თითოეული პიროვნება ან ჯგუფი თვითმყოფადობის გამოვლენის უფლებით სარგებლობს.

იმ საზოგადოებაში, რომელმაც მიაღწია სიმდიდრის გარკვეულ დონეს, ერთი შეხედვით არ არსებობს საფუძველი, რომ პირველი სახესხვაობის უსაფრთხოება თავისუფლებისთვის საფრთხის შექმნის გარეშე ყველასათვის ხელმისაწვდომი გახდეს. ეს არის ჯანმრთელობის შესანარჩუნებლად საკმარისი მინიმალური ოდენობის საკვები, თავშესაფარი და ტანსაცმელი. აგრეთვე, თითქოს არ არსებობს არავითარი მიზეზი, თუ რატომ არ უნდა დაგვეხმაროს სახელმწიფო საყოფაცხოვრებო დაზღვევის ყოვლისმომცველი სისტემის შექმნაში, რომელიც ცხოვრების იმ ბედუკუღმართობისგან დაგვიცავს, რომელთა წინაშეც ცოტა ვინმე თუ არის სათანადოდ უზრუნველყოფილი.

მაგრამ თავისუფლებას სწორედ უსაფრთხოების პირველი სახესხვაობა უთხრის ძირს. სინამდვილეში ის გამიზნულია ცალკეული პირებისა და მათი ჯგუფების შემოსავლების კლებისგან დასაცავად. თუკი, როგორც ეს სულ უფრო მეტ შემთხვევაში ხდება, ცალკეული ხელობის წარმომადგენლებს, რომელთა მდგომარეობა უმჯობესდება, ნება ეძლევათ, ხელფასებისა ან მოგების სახით წარმოდგენილი საკუთარი მაღალი შემოსავლების დაცვის მიზნით, შესაბამის საქმიანობაში სხვების ჩართვა არ დაუშვან, მაშინ, იმ ხელობების წარმომადგენლებს, რომ-

ლებზეც მოთხოვნა მცირდება, მკვეთრად ეზღუდებათ სამოქმედო ასპარეზი და ეს ყოველივე უმუშევრობის ზრდას იწვევს.

აქ კი არ შეიძლება მცირედი ეჭვი გაჩნდეს, რომ ყოველივე ეს ძირითადად უსაფრთხოებისთვის ბრძოლის ბოლო ათწლეულებში გამოყენებული იმ მეთოდების შედეგია, რომლებმაც უმუშევრობა და დაუცველობა მნიშვნელოვნად გაზარდა.

იმ ადამიანების მდგომარეობის სრული უიმედობა, რომლებიც პოლიტიკური მფარველობის მიღმა დარჩნენ, შესაძლოა მხოლოდ იმათ შეაფასონ სათანადოდ შეფასებული, ვისაც ეს თავად აქვს გამოცდილი. ტოტალიტარულ საზოგადოებაში ასეთი ადამიანების ყოველგვარი აღმასვლა შეჩერებულია. არასოდეს არ ყოფილა ერთი კლასის მიერ მეორის უფრო დაუნდობელი ჩაგვრა, ვიდრე კონკურენციის „რეგულირების“ შედეგად მენარმეთა უფრო უზრუნველყოფლი ნაწილის მიერ შედარებით ნაკლებად წარმატებულთა ჩაგვრა. ზოგიერთმა ლოზუნგმა იმდენივე ზიანი და მსხვერპლი მოიტანა, რამდენიც ფასების განსაზღვრისა და გადასახადების სტაბილიზაციის გაიდებას, რომელიც იცავს ზოგიერთების შემოსავლებს და თანდათან უფრო არასაიმედოს ხდის დანარჩენების მდგომარეობას.

ინგლისსა და ამერიკაში საგანგებო პრივილეგიებმა, განსაკუთრებით კონკურენციის „რეგულირების“ სახით გარკვეული ფასებისა და ხელფასების „სტაბილურობამ“, მზარდი მნიშვნელობა შეიძინა. ერთი ჯგუფისთვის საგანგებო პირობების შექმნის ყოველი მცდელობა აუარესებს დანარჩენების მდგომარეობას. თუ თქვენ გარკვეულ ნაწილს უზრუნველყოფთ ნამცხვრის განსაზღვრული ოდენობით, მაშინ დანარჩენების წილი პროპორციულად შემცირდება ნამცხვრის მთლიან ზომასთან შედარებით. ამასთან, უსაფრთხოების მნიშვნელოვანი შემადგენელი, რომელსაც კონკურენტული წყობა გვთავაზობს ანუ შესაძლებლობათა დიდი მრავალფეროვნება, უფრო და უფრო მცირდება.

შემზღუდველი ზომების მეშვეობით, უსაფრთხოების მისაღწევად სახელმწიფოს ხელშეწყობით განხორციელებულმა ზოგადმა ძალისხმევამ, დროის გარკვეულ პერიოდში საზოგადოების პროგრესული ტრანსფორმაცია განაპირობა. ამაშიც ისევე, როგორც ბევრ სხვა საკითხში, გერმანია პირველობდა და სხვა ქვეყნები უკან მიჰყვებოდნენ. ასეთი განვითარება დაჩქარებულ იქნა სოციალისტური მოძღვრების განსხვავებული ეფექტით. ნებისმიერი ხასიათის საქმიანობაში ეკონომიკური რისკისა და ზნეობრიობის წინასწარგამიზნული უგულვებელყოფა ნახტომი იყო ისეთი ზემოგებისკენ, რომელიც ამართლებდა რისკს, თუმცა ძალიან ცოტას თუ შეეძლო მისი დაგეგმვინება.

არ შეგვიძლია ვუსაყვედუროთ ჩვენს ახალგაზრდას, როდესაც ისინი სამეწარმეო რისკთან შედარებით უპირატესობას ანიჭებენ დაცულ, ანაზღაურებად თანამდებობებს, რადგანაც მათ სიყმანვილიდანვე ესმით, რომ ეს არის უფრო პატივსაცემი, უანგარო და მიუკერძოებელი საქმიანობა. დღევანდელი ახალგაზრდა თაობა გაიზარდა იმ გარემოში, სადაც სკოლასა და პრესაში კომერციული სამეწარმეო სულისკვეთება იყო, სამარცხვინოდ, ხოლო მოგების მიღება — უზნეობად; ხოლო 100 პიროვნების სამუშაოდ აყვანა იყო ექსპლუატაცია, იმავე რაოდენობის ადამიანებზე მბრძანებლობა კი — სასიქადულო საქმე.

შედარებით ასაკიან ხალხს შესაძლოა ეს გაზვიადებულად მოეჩვენოს, მაგრამ უნივერსიტეტის მასწავლებლის ყოველდღიური გამოცდილება მცირე ეჭვს თუ ტოვებს, რომ ანტიკაპიტალისტური პროპაგანდის შედეგად, საზოგადოებრივი ღირებულებები მნიშვნელოვნად შეიცვალა, თუმცა ჯერ შენარჩუნებულია ამა თუ იმ სახით. ისმის კითხვა, ხომ არ დავანგრევთ ახალი მოთხოვნების დაკმაყოფილებისკენ მიმართული ინსტიტუციონალური ცვლილებებით იმ ღირებულებებს, რომლებსაც კვლავ უფრო მეტად ვაფასებთ?

ძირეული წინააღმდეგობა, რომელთანაც ჩვენ საქმე გვაქვს, საზოგადოების ორგანიზების ორი სახესხვაობის შეუთავსებლობაა, რომელთაც ხშირად მოიხსენიებენ, როგორც სავაჭროსა და სამხედროს.

სამხედრო ნაწილში, სამუშაო და სამხედრო პირი ერთნაირად არის დაქვემდებარებული ხელმძღვანელზე და ეს არის ერთადერთი წყობა, რომელშიც პირმა შეიძლება თავი მოიტყუოს იმით, რომ აქვს სრული ეკონომიკური უსაფრთხოება. თუმცადა, ასეთი უსაფრთხოება, მიუხედავად ყველაფრისა, განუყოფელია თავისუფლების შეზღუდვებისა და მხედრული ცხოვრების იერარქიული მმართველობისგან და ეს არის ყაზარმული უსაფრთხოება.

საზოგადოებაში, რომელიც აღიარებს თავისუფლებას, ძნელი წარმოსადგენია ადამიანების უმრავლესობა მზად იყოს უსაფრთხოების ამ ფასად შესაძენად. მაგრამ პოლიტიკა, რომელსაც დღეს ანიჭებენ უპირატესობას, სწრაფად ქმნის პირობებს, რომელშიც უსაფრთხოებისკენ სწრაფვა უფრო ძლიერდება, ვიდრე თავისუფლების სიყვარული.

თუ არ ვანგრევთ პიროვნულ თავისუფლებას, კონკურენცია არ უნდა შეიზღუდოს. დავუშვათ, რომ თანაბარი საარსებო პირობები ყველასთვის იქნება უზრუნველყოფილი; მაგრამ კეთილი უნდა ვინებოთ და ვაღიაროთ, რომ ამავდროულად ცალკეული კლასებისთვის ყოველგვარი პრივილეგიები უნდა გაუქმდეს, უარყოფილ იქნეს ყველა წინაპირობა, რომელიც ხელს უშლის ახალმოსულებს, საერთო კეთილდღეობა გაიზიარონ და შესაბამისი პირობები სათავისოდაც უზრუნველყონ.

შესაძლებელია, საკამათო არ იყოს ზოგიერთი საჭიროებისგან სათანადო დაცვა პოლიტიკის ერთ-ერთი მთავარი მიზანი რომ უნდა გახდეს, მაგრამ არაფერია უფრო დამლუპველი, ვიდრე თანამედროვე ინტელექტუალურ ლიდერთა საქციელი, რომლებიც უსაფრთხოებას თავისუფლების ხარჯზე განადიდებენ. ფაქტის საჯაროდ აღიარებისთვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს იმის ხელახლა გათავისებას, რომ თავისუფლების მისაღწევად საჭიროა ფასის გადახდა და ჩვენ, როგორც თვითმყოფადი არსებები მისი შენარჩუნებისათვის გარკვეული მატერიალური მსხვერპლის გასაღებად მზად უნდა ვიყოთ.

უნდა აღვადგინოთ ის რწმენა, რომელსაც ეფუძნებოდა თავისუფლება ანგლოსაქსურ ქვეყნებში და ბენჟამინ ფრანკლინმა გამოხატა არა მხოლოდ ერების, არამედ ჩვენდამი, როგორც ცალკეული პირებისადმი განკუთვნილ გამონათქვამში: „ისინი, ვინც დათმობენ ძირითად თავისუფლებას დროებითი უსაფრთხოების მოსაპოვებლად, არ იმსახურებენ არც თავისუფლებას და არც უსაფრთხოებას“.

უკეთესი სამყაროსკენ

უკეთესი სამყარო რომ ავაშენოთ, უნდა გვეყოს სიმამაცე, ყველაფერი ახლიდან დავიწყოთ. გზა უნდა გავასუფთაოთ ყველა იმ წინააღმდეგობისგან, რომლითაც ადამიანთა წინდაუხედაობამ ბოლო დროს ჩვენი სავალი ბილიკი ჩახერგა და გამოვათავისუფლოთ პირთა შემოქმედებითი ენერგია. უნდა შევექმნათ პროგრესისთვის ხელსაყრელი პირობები და არა „დაგეგმილი პროგრესი“.

მაგრამ ისინი, ვინც მზად არიან, რომ განახლებისთვის აუცილებელი სიმამაცე გამოიჩინონ, იმათ რიგებში როდი არიან, ვინც „დაგეგმვას“ მისტირის და არც მათთან დგას, ვინც „ახალ წესრიგს“ ქადაგებდა და ვისაც პიტლერის ხელმეორედ განსახიერებაზე უკეთესი რამის მოფიქრება არ ძალუძს, რაც თავის მხრივ, სხვა არაფერია, თუ არა მე-20 საუკუნის პირველი 40 წლის ტენდენციების გაგრძელება. სწორედ ისინი, ვინც ყველაზე ხმამაღლა მისტიროდა გეგმურ ეკონომიკას, ყველაზე მეტად არიან იმ იდეების გავლენის ქვეშ, რამაც გამოიწვია მეორე მსოფლიო ომი და ჩვენი მტანჯველი უბედურებების უმეტესი ნაწილი.

თავისუფალი ადამიანების სამყაროს შექმნის მცდელობის მთავარი სახელმძღვანელო პრინციპი უნდა იყოს: ერთადერთი ჭეშმარიტად პროგრესული პოლიტიკა — პიროვნული თავისუფლების პოლიტიკა.

კონრად ლორენცი

1903 - 1989

ავსტრიელი ზოოლოგი, ზოოფსიქოლოგი და ორნითოლოგი კონრად ლორენცი XX საუკუნის ინელექტუალთა ბრწყინვალე წარმომადგენელია. იგი არის კლასიკური ეთოლოგიის — ცხოველთა ქცევის შედარებითი ზოოლოგიის მეთოდებით შემსწავლელი მეცნიერების ერთ-ერთი ფუძემდებელი.

ლორენცი ვენაში, წარმატებული ექიმ-ორთოპედის ოჯახში დაიბადა. მას ბავშვობიდანვე უყვარდა ცხოველები და

ავტორის შესახებ

სახლში ყოველთვის ჰყავდა თევზები, ძაღლები, მაიმუნები, სხვადასხვაგვარი მწერები, იხვები და ბატები. იგი დიდ ინტერესს იჩენდა ცხოველთა ქცევის მიმართ და ზოოლოგობაზე ოცნებობდა.

10 წლის ლორენცზე უდიდესი შთაბეჭდილება მოახდინა ევოლუციურმა თეორიამ, რომელსაც ვილჰელმ ბოლშეს წიგნით გაეცნო. ევოლუციამ განსაზღვრა მისი ხედვა. ლორენცი პალეონტოლოგიით დაინტერესდა, მაგრამ მამის თხოვნით ვენის უნივერსიტეტის სამედიცინო ფაკულტეტზე ჩააბარა. დიპლომის მიღების შემდეგ მან საქმიანობა ამ სფეროში აღარ განაგრძო და ცხოვრება ცხოველთა ქცევის შესწავლას მიუძღვნა. მიუხედავად ამისა, უნივერსიტეტში სწავლა მისთვის ერთობ სასარგებლო აღმოჩნდა. შედარებითი ანატომიისა და ემბრიოლოგიის შესანიშნავი პედაგოგის წყალობით ლორენცი მალევე მიხვდა, რომ ეს დარგები გაცილებით ეფექტურია ევოლუციური საკითხების გადმოცემისას, ვიდრე პალეონტოლოგია, ამასთანავე, შედარებითი მეთოდები ასეთივე წარმატებით მიესადაგება ქცევითი პატერნების შესწავლას.

1935 წელს ლორენცმა გამოაქვეყნა თავისი ცნობილი ნაშრომი „კომპანიონი ფრინველის სამყაროში“, რომელშიც იხილავს ახლადგამოჩენილ ბატებსა და იხვებში იმპრინტინგის — ვიზუალური და აუდიოსტიმულირების შედეგად სწრაფი დასწავლის პროცესს და უკვე ჩამოყალიბებული აქვს ცხოველთა ქცევის შესახებ თავისი თეორიის ძირითადი დებულებები. ქცევის ლორენცისეული თეორია ორიგინალურად ხსნის ინსტინქტური ქცევის ჩართვის მექანიზმებს.

ამ ნაშრომის გამოსვლა ითვლება ეთოლოგიის საწყის ეტაპად.

ლორენცის ჩატარებული მუშაობის შედეგად ცხოველთა ქცევის შესწავლა სწრაფად განვითარებად ექსპერიმენტულ დისციპლინად იქცა.

ლორენცის სამეცნიერო მოღვაწეობა დროებით II მსოფლიო ომმა შეწყვიტა. იგი ჯარში სამხედრო ექიმად გაიწვიეს. 1944 წელს გერმანელთა ჯარის უკან დახევისას

ლორენცი სომხეთის ტყვეთა ბანაკში აღმოჩნდა. ტყვედ ყოფნისას იგი სომხეთის ზეგანის ნახევრად ველურ თხებს აკვირდებოდა და სწავლობდა მათ ქცევას. ლორენცმა დაასკვნა, რომ ბუნებრივ პირობებში პირობითი რეაქციების წარმოქმნა მხოლოდ მაშინ უწყობს ხელს სახეობის შენარჩუნებას, როცა პირობითი სტიმული შედეგობრივ კავშირშია უპირობოსთან.

1948 წელს ლორენცი ტყვეობიდან გაათავისუფლეს. 1972 წელს გამოაქვეყნა ტყვეობაში დაწყებული წიგნი „სარკის უკანა მხარე: ადამიანის შემეცნების ბუნებრივი ისტორიის გამოცდილება“.

1958-1973 წლებში ლორენცი გერმანიაში მაქს პლანკის ქცევის ფიზიოლოგიის ინსტიტუტს ხელმძღვანელობდა. 1973 წელს იგი ორ მის თანამედროვე შესანიშნავ ეთოლოგთან — ნიკოლას ტინბერგენთან და კარლ ფონ ფრიშთან ერთად დაჯილდოვდა ნობელის პრემიით ფიზიოლოგიისა და მედიცინის დარგში — „აღმოჩენებისათვის ცხოველთა ინდივიდუალური და სოციალური ქცევის მოდელების შესწავლისას“.

იმ ღვაწლთან შედარებით, რაც კონრად ლორენცს თეორიული მეცნიერების განვითარებაში მიუძღვის, კიდევ უფრო დიდია მისი დამსახურება, მის მიერ გამოყენებული კვლევის მეთოდების დამკვიდრებაში. მას არასოდეს შეუზღუდავს ცხოველისთვის ძირითადი ფიზიკური თუ ემოციური მოთხოვნილებები. არასოდეს მოუკლავს, დაუსახიჩრებია ან უწვალებია ისინი. ლორენცმა დაამტკიცა, რომ შეიძლება ნობელის პრემიის მოპოვება იმ საზარელი მეთოდების გამოყენების გარეშე, რომლებიც ადრე ცხოველების შესწავლისთვის შეუცვლელად ითვლებოდა.

მკითხველთა ფართო წრისათვის კონრად ლორენცი ცნობილია, როგორც მრავალი თავშესაქცევი წიგნის ავტორი ცხოველების შესახებ: „რუხი ბატის წელიწადი“, „სოლომონ მეფის ბეჭედი“, „რბოლა საკუთარ თავთან“ და სხვ.

1974 წელს გამოსულ წიგნში „ცივილიზებული კაცობრიობის რვა მომაკვდინებელი ცოდვა“, ლორენცი სხვა პრობლემათა შორის ეხება საკითხს, როგორ შეიძლება კაცობრიობის გენეტიკურად გაუმჯობესება. მისი კონცეფცია გამომდინარეობს ებრაული თქმულებიდან: კარგი გარეგნობის, მდიდარი ახალგაზრდა კაცი, რომელმაც ცოლის შერთვა გადაწყვიტა, მანჭანკალმა რამდენიმე ლამაზი, მდიდარი და წარჩინებული საცოლე შესთავაზა, მაგრამ ყმანვილმა უთხრა, რომ ამ ყველაფერს მისთვის სახარბიელო ღირებულება არ ჰქონდა. ერთადერთი იშვიათი ფასეულობა არა მარტო მის ოჯახში, არამედ მთელს ქვეყანაზე, რომელსაც ამ შემთხვევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა, იყო წრფელი და კეთილი გული.

ლორენცი კაცობრიობის მომავალს ამ ახალგაზრდა ბრძენი კაცის მიბაძვაში ხედავს. თითოეული ჩვენგანისთვის კარგი გარეგნობა, სიმდიდრე და წარმოშობა კი არა, ადამიანის გულწრფელობა და სიკეთე უნდა იყოს ყველაზე დასაფასებელი ღირსება.

კონრად ლორენცი გარდაიცვალა 86 წლის ასაკში, ალტენბერგში, საკუთარ ფერმაში.

ცივილიზებული კაცობრიობის რვა მომავლენიანი ცოდვა

ოპტიმისტური წინასიტყვაობა

წინამდებარე ნაშრომი დაწერე ჩემი მეგობრის, ედუარდ ბაუმგარტენის დაბადების სა-
მოცდაათი წლისთავისათვის მიძღვნილი საიუბილეო კრებულისათვის. თავისი ხასიათით იგი
არ შეეფერება არც ასეთ სასიხარულო ფაქტს და არც იუბილარის ნათელ ბუნებას, რადგან იგი
გულახდილად რომ ვთქვათ, უფრო იერემიასეზური მოთქმა-გოდებაა, მთელი კაცობრიობისად-
მი მიმართული მოწოდებაა მონანიებისა და შემობრუნებისათვის, რომელიც სახელმძღვანელო
ვენელი ავგუსტინელის, აბრაამ სანტა კლარასნაირ საეკლესიო მქადაგებელს უფრო შეეფერე-
ბა, ვიდრე ბუნების მკვლევარს, მაგრამ ჩვენ ისეთ ხანაში ვცხოვრობთ, როცა რაიმე ხიფათს
სწორედ ბუნების მკვლევარი ხედავს ყველაზე ცხადად, და ქადაგებაც, მაშასადამე, მისი მოვა-
ლეობაა.

ჩემმა ქადაგებამ, რომელიც რადიომ გადასცა, დიდი გამოხმაურება ჰპოვა. ამან ძლიერ
გამაოცა. უთვალავი წერილი მივიღე: მოითხოვდნენ ჩემი გამოსვლის დაბეჭდვას. ბოლოს, უახ-
ლოესმა მეგობრებმა კატეგორიულად მომთხოვეს, ნაშრომი ფართო მკითხველისათვის ხელმი-
საწვდომი გამეხადა.

ყველაფერი ეს უკვე საკმარისი იყო იმისათვის, რომ ჩემს ნაშრომში გამოხატული პესიმიზმი
გამტყუნებულიყო: კაცს, რომელსაც ეგონა, რომ უდაბნოსა შინა მღალაღებლისა მსგავსად, არა-
ვინ მოუსმენდა, თურმე უშქარი და, თანაც, გამგები მსმენელის წინაშე უქადაგია! უფრო მეტიც:
ნაწერის გადაკითხვისას ზოგი ფრაზა გაზვიადებულიც კი მეჩვენა. დღეს ისინი აღარ შეესაბა-
მება სიმართლეს. ასე მაგალითად, ერთ ადგილას ვწერ, რომ ეკოლოგია მეცნიერებაა, რომლის
მნიშვნელობა ჯერაც არ გვესმის ჯეროვნად. დღეს ამის მტკიცება მართლაც აღარ შეიძლება,
რადგან ჩვენს ბავარიულ „ეკოლოგიის ჯგუფს“ პასუხისმგებელ ინსტანციებში უსმენენ და მათ
აზრს ყურადაც იღებენ. მოსახლეობის სიჭარბისა და ზრდის იდეოლოგიის საფრთხე გონიერ და
პასუხისმგებელ ადამიანთა ფართო წრემ სწორად შეაფასა. სასიცოცხლო სივრცის გაჩანაგების
წინააღმდეგ მიღებულია ზომები, რომლებიც თუმცა საქმეს ჯერ შველის, მაგრამ იმედს გვი-
ტოვებს, რომ მომავალში უკეთესი მდგომარეობა იქნება.

სხვა თვალსაზრისითაც მინდა ჩემს ნათქვამში სასიამოვნო შესწორებანი შევიტანო. ბი-
ჰევიორისტული დოქტრინის განხილვისას მე ვწერდი, რომ მას შეერთებული შტატებისათვის

მორალური და კულტურული კატასტროფის საფრთხის შექმნაში აშკარად დიდი ბრალი მიუძღვის. ამასობაში თვით ამერიკის შეერთებულ შტატებში გაისმა არაერთი ენერგიული ხმა ამ ცრუმოდვრების წინააღმდეგ. მართალია, მათ ყველა საშუალებით ებრძვიან, მაგრამ ეს ხმები ყურად იღეს; ჭეშმარიტება კი მხოლოდ მაშინ შეიძლება დიდი ხნით ჩაახშო, თუ მას დაამუწვებ. ამერიკიდან მოსული ჩვენი დროის ეპიდემიური ინტელექტუალური დაავადებანი ევროპაში დაგვიანებით იფეთქებს ხოლმე. ამერიკაში ბიჰევიორიზმი ცხრება, ევროპელ ფსიქოლოგებსა და სოციოლოგებს კი სწორედ ახლა შეეყარათ ეს სენი. შეიძლება დარწმუნებით ვინინასწარმეტყველოთ, რომ ეს ეპიდემიაც ჩაივლის.

დასასრულ, მინდა თაობათა შორის მტრობის საკითხშიც მცირე შესწორება შევიტანო. თუ ახალგაზრდობა პოლიტიკურად არ არის ნაქეზებული, ან საერთოდ არ დაუკარგავს უნარი უფროს ადამიანს რამე დაუჯეროს, გულისყურით მოგისმენს, როცა ფუძემდებლურ ბიოლოგიურ ჭეშმარიტებებზე ესაუბრები. სავსებით შესაძლებელია, რევოლუციურად განწყობილი ახალგაზრდობა დაარწმუნო იმ ჭეშმარიტებაში, რომლის შესახებაც ამ წიგნის მეშვიდე თავში გვექნება მსჯელობა.

მიუტევებელი ქედმაღლობა იქნებოდა გვეფიქრა, რომ იმას, რაც თავად დარწმუნებით ვიცით, სხვას კარგად ვერ გავაგებინებთ. ყველაფერი, რაც ამ წიგნში წერია, ბევრად უფრო ადვილად გასაგებია, ვიდრე, მაგალითად, ინტეგრალური და დიფერენციალური აღრიცხვა, რომელსაც ყოველი ზედა კლასის მოწაფე სწავლობს. ყოველი საფრთხე ნაკლებ საშიშია, თუ მისი გამომწვევი მიზეზები ვიცით. მეც მჯერა და ვიმედოვნებ, რომ ეს პატარა წიგნი თავის მცირე წვლილს შეიტანს იმ საფრთხეთა შემცირებაში, კაცობრიობას რომ ემუქრება.

კონრად ლორენცი
ზევიზენი, 1972

თავი პირველი

**ცოცხალ სისტემათა სტრუქტურული თავისებურებანი
და ფუნქციური დარღვევები**

ეთოლოგია შეიძლება განვმარტოთ, როგორც მეცნიერების ის დარგი, რომელიც წარმოიშვა მას შემდეგ, რაც ბიოლოგიის ყველა დანარჩენ დარგში დარვინის შემდეგ საყოველთაოდ მიღებული და სავალდებულო საკითხების დასმის წესი თუ მეთოდები ადამიანისა და ცხოველის ქცევის შესასწავლად გამოიყენეს. ეს რომ ასე გვიან მოხდა, ამას თავისი გამართლება აქვს ქცევის კვლევის ისტორიაში. ჩვენ მას ქვემოთ ინდოქტრინაციის თავში შევცხებით. მაშასადამე, ეთოლოგია შეისწავლის ცხოველისა და ადამიანის ქცევას, როგორც რაღაც სისტემის ფუნქციას, რომელიც თავის არსებობას და განსაკუთრებულ ფორმას იმ ისტორიული განვითარების პროცესს უმადლის, რომელიც მოდგმის ისტორიამ, ინდივიდის განვითარებამ, ხოლო ადამიანის შემთხვევაში, კულტურის ისტორიამ გაიარა. თუ რატომ ახასიათებს ამა თუ იმ სისტემას სწორედ ასეთი თვისებები, ამაზე პასუხს მხოლოდ მისი ბუნებრივი ჩამოყალიბების პროცესი მოგვცემს.

ყოველგვარი ორგანული ქმნადობის მიზეზთა შორის, მუტაციის პროცესებისა და გენების ახალი კომბინაციების გვერდით, უმნიშვნელოვანესი როლი ეკუთვნის ბურებრივ შერჩევას, ანუ სელექციას. იგი ხელს უწყობს იმას, რასაც ჩვენ შეგუებას ვუწოდებთ, ჭეშმარიტად შემეცნებით პროცესს, რომლის მეშვეობითაც ორგანიზმი იძენს იმ ინფორმაციას გარესამყაროს შესახებ, რაც მისი სიცოცხლის შენარჩუნებისათვის ფრიად მნიშვნელოვანია; სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მისი მეშვეობით ის იძენს ცოდნას თავისი გარემოს შესახებ.

შეგუების გზით წარმოქმნილ სტრუქტურათა და ფუნქციათა არსებობა დამახასიათებელია მხოლოდ ცოცხალ არსებათათვის. არაორგანულ სამყაროში მსგავსი რამ არ გვხვდება. ამიტომ მათ მკვლევარს ისეთი კითხვა უჩნდება, რომელიც ფიზიკოსის ან ქიმიკოსისათვის უცნობია, კერძოდ, კითხვა „რისთვის?“ როცა ბიოლოგი ამ კითხვას სვამს, იგი არ ეძებს ტელეოლოგიურ ახსნას, არამედ, ბევრად უფრო მოკრძალებულად, ეძებს სახეობის შემანარჩუნებელ თვისების მოქმედებას. თუ ვიკითხავდით, რატომ აქვს კატას მოლუნული ბრჭყალები და ვუპასუხებდით, თავგების დასაჭერადო, ეს იქნებოდა მოკლე, შემაჯამებელი პასუხი იმის შესახებ, რა როლი შეასრულა კატის, როგორც სახეობის, შენარჩუნებაში ბრჭყალების ამ ფორმამ.

როგორც მკვლევარი, თქვენი ცხოვრების გრძელ გზაზე კვლავ და კვლავ თუ დაბრუნებიხართ ამ კითხვას და იგი უცნაური სტრუქტურებისა და ქცევების მიმართ დაგისვამთ, ხოლო მასზე კვლავ და კვლავ დამაჯერებელი პასუხი მიგიღიათ, ირწმუნეთ, რომ სხეულის აგებულებისა და ქცევის კომპლექსური და მეტად უცნაური წარმონაქმნები საერთოდ შეუძლებელია გაჩენილიყო სელექციისა და შეგუების გარეშე. მაგრამ ეს რწმენა მაშინვე შეგერყევით, თუ კითხვით „რისთვის?“ — ცივილიზებული კაცობრიობის ამა თუ იმ, ყოველ ნაბიჯზე თვალშისა-

ცემ ქცევას მიუბრუნდებით. რაში არგია კაცობრიობას თავისი უზომო გამრავლება, სიგიჟემდე მისული თავდავინყებულის შეჯიბრი, სულ უფრო საშიში, მზარდი შეიარაღება, გალაქებული ადამიანის სულ უფრო მეტად გააზიზება და ა. შ. მაგრამ თუ უფრო ახლოს დავაკვირდებით, გამოირკვევა, რომ ყველა ეს ნაკლი სრულიად გარკვეული, თავდაპირველად სახეობის შენარჩუნებაზე მზრუნველი ქცევის მექანიზმების მოშლილობაა, სხვა სიტყვებით თუ ვიტყვით, — ისინი პათოლოგიურად უნდა ვცნოთ.

იმ ორგანული სისტემის ანალიზი, ადამიანის სოციალურ ქცევას რომ უდევს საფუძვლად, ერთი უძნელესი და თავმოსაწონებელი ამოცანათაგანია, რომელიც კი შეიძლება ბუნებისმეტყველებამ საკუთარ თავს დაუსვას, რადგან ეს სისტემა დედამიწის ზურგზე ყველაზე რთულია. შეიძლება გვეფიქრა კიდეც, ეს ისედაც ძნელი წამოწყება ვაითუ ამოა გარჯად გადაგვექცეს, რადგან ადამიანის ქცევა მრავალგზის და წინასწარ განუჭვრეტელმა პათოლოგიურმა მოვლენებმა დაფარეს და შეცვალეს. საბედნიეროდ, ეს ასე არ არის. ორგანული სისტემის პათოლოგიური დარღვევა სულაც არ გვევლინება ამ სისტემის ანალიზისათვის დაუძლეველ დაბრკოლებად, პირიქით, იგი ხშირად გასაღებს გვანდის მის გასაღებად. ფიზიოლოგიის ისტორიიდან ბევრი შემთხვევა ვიცით, როცა მკვლევარს რომელიმე მნიშვნელოვანი ორგანული სისტემის არსებობაზე მას შემდეგ გაუმახვილებია ყურადღება, როცა პათოლოგიურ დარღვევას ავადმყოფობა გამოუწვევია. ე. თ. კოხერმა სცადა ე. ნ. ბაზედოვის დაავადებისათვის ფარისებრი ჯირკვლების ამოკვეთით ემკურნალა. შედეგად მიიღო ტეტანუსი, კრუნჩხვები, რადგან მან ფარისებრი ჯირკვლებს თანმხლები ჯირკვლებიც მიაყოლა, რომლებიც ორგანიზმში კირის ცვლას არეგულირებდნენ. როცა ეს შეცდომა გამოასწორა, ფარისებრი ჯირკვლების ამოკვეთამ გამოიწვია სიმპტომთა მთელი კომპლექსი, რომელსაც მან *Kachexia thyreopriva* უწოდა. ამ კომპლექსს ერთგვარი მსგავსება ჰქონდა ალბებში მცხოვრებთა შორის გავრცელებულ იდიოტიზმის მსგავს დაავადებებთან, რაც იქაურ წყალში იოდის ნაკლებობით იყო გამოწვეული. ამ და მსგავსი მონაცემების საფუძველზე გამოირკვა, რომ ეს ჯირკვლები შინაგან სეკრეციასთან ერთად ერთიან სისტემას ქმნიან, სადაც ყველაფერი ყველაფერთანაა მიზეზობრივად დაკავშირებული. ის, რასაც ენდოკრინული ჯირკვლები სისხლში გამოყოფენ, ორგანიზმზე სრულიად გარკვეულ ზემოქმედებას ახდენს, ეს ეხება ნივთიერებათა ცვლას, ზრდის პროცესს, ქცევას და სხვა. ამიტომ მათ ჰორმონებს (ბერძნ. *hormao* — ვამოძრავებ) უწოდებენ. ორი ჰორმონის მოქმედება შეიძლება ურთიერთსაწინააღმდეგო იყოს. ისინი „ანტაგონისტურია“ ისევე, როგორც ორი კუნთის მოქმედება, რომელთა ურთიერთქმედებაც კიდურის სასურველი მდგომარეობის მიღებას უწყობს ხელს. ვიდრე ჰორმონალური წონასწორობა დაცულია, ვერ ვამჩნევთ, რომ ენდოკრინული ჯირკვლების სისტემა ნაწილობრივი ფუნქციებისგანაა აგებული. მაგრამ საკმარისია ზემოქმედებათა და ურთიერთქმედებათა ჰარმონია სულ მცირედ დაირღვეს, რომ ორგანიზმის მთლიანი მდგომარეობა სასურველ „საწყის მნიშვნელობას“ კარგავს. ეს კი ნიშნავს, რომ იგი ავადა. ფარისებრი ჯირკვლების ჰორმონთა სიჭარბე წარმოშობს ბაზედოვის დაავადებას, ნაკლებობა — მიქსოდემას.

ენდოკრინული ჯირკვლების სისტემა და მისი შესწავლის ისტორია საგულისხმო მაგალითია, თუ როგორ უნდა მოვიქცეთ ადამიანურ იმპულსთა მთლიანი სისტემის გასაგებად. თავისთავად ცხადია, ეს სისტემა ბევრად უფრო რთულია თავისი აგებულებით, თუნდაც იმიტომ, რომ იგი ენდოკრინულ ჯირკვლებსაც მოიცავს, როგორც ქვესისტემას. ადამიანს, როგორც ჩანს, იმპულსის დამოუკიდებელ წყაროთა უსაზღვროდ დიდი რაოდენობა გააჩნია, რომელთა შორისაც ძლიერ ბევრი ფილოგენეტიურად წარმოქმნილ ქცევის პროგრამებზე — „ინსტინქტებზე“ დაიყვანება. შეცდომაა, ადამიანი „ინსტინქტებით“ შეზღუდულ არსებად მივიჩნიოთ, როგორც ამას უნინ ვაკეთებდით. თუმცა ისიც სწორია, რომ თანდაყოლილ ქცევათა გრძელი, თავის თავში ჩაკეტილი ჯაჭვები გვარის განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე, სწავლის უნარისა და გონიერების მატების გამო იქნებ კიდევ „დაიშალონ“ იმ თვალსაზრისით, რომ მის ნაწილებს შორის სავალდებულო კავშირი დაიკარგოს და ეს ცალკე ნაწილები მოქმედი სუბიექტის განკარგულებაში სრულიად დამოუკიდებლად იმყოფებოდეს, როგორც ეს პ. ლაიჰაუზენმა დამაჯერებლად ცხადყო კატისებრი მტაცებელი ცხოველების მაგალითზე. ამით თითოეული ამ ცალკე გამოსაყენებელი ნაწილთაგანი, როგორც ეს ლაიჰაუზენმა გვიჩვენა, დამოუკიდებელ იმპულსად გადაიქცევა, ივითარებს რა საკუთარი განხორციელებისაკენ მსწრაფველ მიზანდასახულ ქცევას. უდავოა, ადამიანს აკლია ინსტინქტურ მოძრაობათა ერთმანეთთან აუცილებლობით დაკავშირებული გრძელი ჯაჭვები, მაგრამ რამდენადაც განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგომ ძუძუმწოვართა მონაცემების ექსტრაპოლაცია ამის საშუალებას გვაძლევს, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ადამიანს არათუ ნაკლები, არამედ ნებისმიერ ცხოველზე მეტი ჭეშმარიტად ინსტინქტური იმპულსები აქვს. სისტემის ანალიზის დროს ამ შესაძლებლობას უთუოდ უნდა გაენიოს ანგარიში.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ეს პათოლოგიურად დარღვეული ქცევის განხილვისას. ნაადრევად გარდაცვლილი ფსიქიატრი რონალდ ჰარგრივსი თავის ერთ-ერთ ბოლო წერილში მწერდა, მეთოდურ ჩვევად გავიხადე, ფსიქიური აშლილობის შესწავლისას ერთდროულად ორი კითხვა დამესვაო: პირველი — როგორია დარღვეული სისტემის ნორმალური სახეობის შემანარჩუნებელი მოქმედება, და მეორე — როგორია ეს დარღვევა, განსაკუთრებით კი — რამ გამოიწვია იგი, რომელიმე ნაწილობრივი სისტემის ზე თუ ქვე — ფუნქციამ. კომპლექსური ორგანული მთელის ნაწილობრივი სისტემები ისე უშუალოდ ურთიერთქმედებენ, რომ ჭირს მათი ფუნქციების ზუსტად გამიჯვნა; ნორმალურ მდგომარეობაში წარმოუდგენელია რომელიმე მათგანი ყველა დანარჩენის გარეშე მოვიაზროთ. უფრო მეტიც, ნაწილობრივი სისტემების სტრუქტურების განსაზღვრაც კი ჭირს ზოგჯერ. ამ თვალსაზრისით სრულიად გასაგებია, როცა პაულ ვაისი თავის უაღრესად საყურადღებო ნაშრომში „ეტერმინისმ შტრატიფიედ“ („შრეებრივი დეტერმინიზმი“) ქვესისტემებზე წერს: „სისტემა არის ყველაფერი ის, რაც იმსახურებს ერთობლივად სისტემის სახელს“.

ადამიანის იმპულსები, რომლებიც საკმარისად გამოკვეთილია, რათა სასაუბრო ენაში სახელი მოეძებნოს, ბევრია. ისეთი სიტყვები, როგორიცაა სიძულვილი, სიყვარული, მეგობრობა,

ბრაზი, ერთგულება, ნდობა, უნდობლობა და სხვა — ყველა მიუთითებს ისეთ მდგომარეობებზე, რომლებიც შეესაბამებიან სრულიად გარკვეულ ქცევათა მიმართ მზადყოფნებს. ქცევის შემსწავლელი მეცნიერება მათ უწოდებს: აგრესიულობას, ტერიტორიალობას, რანგობრივი წესრიგისადმი სწრაფვას და ა. შ. ასევე ყველა რაღაც „განწყობასთან“ შეწყვილებული ტერმინიც, როგორიცაა: კრუნჩხვის განწყობილება, პეპლობის, ფრენისა და ა. შ. ჩვენ სრული უფლება გვაქვს, იმ მგრძნობიარობას, რაც ჩვენს ბუნებრივ ენას გააჩნია ღრმა ფსიქოლოგიურ ურთიერთკავშირთა გამოსახატავად, ისევე ვენდოთ, როგორც ცხოველებზე დამკვირვებელ მეცნიერთა ინტუიციას ვენდობით, და ჯერ მხოლოდ როგორც სამუშაო ჰიპოთეზა, დავუშვათ, რომ ადამიანის სულიერი მდგომარეობის და სამოქმედო განწყობის ყოველ ასეთ ენობრივ აღნიშვნას შეესატყვისება იმპულსების რეალური სისტემა, სადაც თავიდან არა აქვს მნიშვნელობა იმას, თუ რა ოდენობით იღებს სათანადო იმპულსები თავის ენერგიას ფილოგენეტიკური ან კულტურული წყაროებიდან. ჩვენ შეგვიძლია დავუშვათ, რომ თითოეული ამ იმპულსთაგანი კარგად მოწესრიგებული, ჰარმონიულად მომუშავე სისტემის წევრია, და როგორც ასეთი, შეუცვლელია. კითხვა იმის შესახებ, სიძულვილი, სიყვარული, ერთგულება, უნდობლობა და ა. შ. „კარგია“ თუ „ცუდი“, ამ მთელის სისტემური მოქმედების სრულ უცოდინარობას ნიშნავს და ისევე სულელურია, ვინმემ რომ იკითხოს, ფარისებრი ჯირკვლები კარგია, თუ ცუდიაო. მთავარი ნარმოდგენა, თითქოს ამგვარი ფუნქციები შეგვიძლია დავყოთ „კარგებად“ და „ცუდებად“ თითქოს სიყვარული, ერთგულება, ნდობა, თავისთავად კარგია, სიძულვილი, ორგულობა და უნდობლობა კი თავისთავად ცუდია, მხოლოდ იქიდან მოდის, რომ ჩვენს საზოგადოებაში პირველის ნაკლებობაა და მეორის სიჭარბე. გადაჭარბებულ სიყვარულს ნაუხდენია ძალიან ბევრი შესანიშნავი ბავშვი, — „ნიბელუნგების ერთგულების“ თვითღირებულების გააბსოლუტებამ სატანური შედეგი გამოიღო; ამ ცოტა ხნის წინათ ერიკ ერიკსონმა დამაჯერებლად დაასაბუთა უნდობლობის აუცილებლობა.

ყველა უფრო რთულად შერწყმული ორგანული სისტემის ერთ-ერთ თავისებურებად გვევლინება რეგულირება, რომელსაც ახორციელებს ეგრეთ წოდებული მარეგულირებელი წრეები, ანუ ჰომეოსტაზები. მათი მოქმედება რომ ნათელვყოთ, ჯერ წარმოვიდგინოთ მოქმედი სტრუქტურა, რომელიც შედგება სისტემათა რაღაც რაოდენობისაგან, თავიანთი ფუნქციებით ერთმანეთს აძლიერებენ და თანაც ისე, რომ მაგ. **ა** სისტემა ხელს უწყობს **ბ**-ს, **ბ** თავის მხრივ **ც**-ს და ა. შ. ვიდრე, ბოლოს, **ზ** თავის მხრივ **ა**-ს მოქმედებას კიდევ უფრო გააძლიერებს. „დადებით უკუკავშირთა“ ასეთ წრეს, უკეთეს შემთხვევაში, შეიძლება მხოლოდ ლაბილური წონასწორობა ჰქონდეს. რომელიმე მოქმედების უმნიშვნელო გაძლიერებას შეიძლება სისტემის ყველა ფუნქციის მოზღვავება მოჰყვეს, ხოლო უმნიშვნელო შემცირებას — მთელი აქტივობის დაქვეითება. ასეთი ლაბილური სისტემა, როგორც ეს ტექნიკამ კარგა ხანია აღმოაჩინა, შეიძლება სტაბილური გავხადოთ, თუ ამ წრიულ პროცესში ერთადერთ წევრს შევიყვანოთ, რომლის ზემოქმედებაც მოქმედების ჯაჭვში შემდგომ წევრზე მით უფრო სუსტი იქნება, რაც უფრო ძლიერ იქნება მასზე წინმყოფი წევრის ზემოქმედება. ასე წარმოიქმნება მარეგულირებელი წრე, ჰომეოსტა-

ზი, ანუ „ნეგატიური უკუკავშირი“. იგი ერთი იმ მცირერიცხოვან მოვლენათაგანია, რომელიც ტექნიკოსებმა მანამდე გამოიგონეს, ვიდრე მას ბუნების მკვლევარები ორგანულ ბუნებაში აღმოაჩენდნენ.

ცოცხალ ბუნებაში უშქარი მანესრიგებელი წრეა. ისინი სიცოცხლის შენარჩუნებისათვის ისეთი შეუცვლელნი არიან, რომ სიცოცხლის წარმოშობას ვერ წარმოვიდგენთ ამ მარეგულირებელი წრის იმავდროულად გაჩენის გარეშე. დადებით უკუკავშირთა წრეები ბუნებაში არ გვხვდება, ან თუ გვხვდება, ანაზღად აფეთქებული და იქვე ჩამცხრალი მოვლენის სახით, მაგალითად, ზვავის ან ტრამალის ხანძრის მსგავსად. საზოგადოებრივი ცხოვრების ზოგიერთი პათოლოგიური დარღვევა გვაგონებს მათ, ისინი ფრიდრიხ შილერის სიტყვებს გვახსენებენ, ცეცხლის ძალაზე თქმულ ლექსში „ზარი“: „მაგრამ ვაითუ, თავი აიწყვიტა!“

მანესრიგებელი წრის უარყოფითი უკუკავშირის წყალობით საჭირო აღარ არის, ყოველი მასში მონაწილე ქვესისტემის მოქმედების ზომა ზუსტად განისაზღვროს. უმნიშვნელოდ ანეული ან დაწეული ფუნქცია კვლავ ადვილად განწონასწორდება. სისტემის მთლიანობის საშუალოდ დარღვევა მაშინ გვხვდება, თუ ნაწილობრივი ფუნქცია იმ ზომით გაძლიერდება, ან შესუსტდება, რომ ჰომეოსტაზი ვეღარ შეძლებს მის განწონასწორებას, ან თუ თავად მარეგულირებელ მექანიზმში რაღაც დაირღვა. ამის მაგალითებს შემდგომ თავებში გავეცნობით.

თავი მეორე

ჭარბი მოსახლეობა

ცალკე ორგანიზმში ძნელად რომ შეხვდეთ დადებითი უკუკავშირის წრეს. მხოლოდ სიცოცხლეს, როგორც მთლიანობას, შეუძლია ამ განუსაზღვრელობას დაუსჯელად აჰყვეს. ორგანული სიცოცხლე, როგორც უცნაური კაშხალი გაფანტვადი მსოფლიო ენერგიის ნაკადში ჩაშენდა. იგი „ნთქავს“ უარყოფით ენტროპიას. თავისკენ ეზიდება ენერგიას და იზრდება. ზრდასთან ერთად ძლიერდება მისი უნარიც — მეტი და მეტი ენერგია მიიზიდოს, და მით უფრო სწრაფად, რაც უფრო მეტი ენერგია აქვს მიტაცებული. ამან აქამდე უზომო ზრდასა და კატასტროფამდე რომ არ მიგვიყვანა, არაორგანული ბუნების უგრძნობელ ძალებს — ალბათობის კანონებს — უნდა ვუმაღლოდეთ, რომლებიც ცოცხალ არსებათა გამრავლებას საზღვრებს უწესებს; მეორეც — იმას, რომ ცოცხალ არსებათა სხვადასხვა სახეობის შიგნით მარეგულირებელი წრეები გაჩნდა. თუ როგორ მოქმედებენ ისინი, ამას მოკლედ შევეხებით შემდეგ თავში, სადაც საუბარი გვექნება დედამიწის სასიცოცხლო სივრცის ნგრევის შესახებ. ადამიანთა უზომო გამრავლებას პირველ რიგში იმიტომაც განვიხილავთ, რომ ბევრი იმ მოვლენათაგანი, რაზედაც შემდეგ თავებში გვექნება საუბარი, მისი უშუალო შედეგია.

ყველა ის სიკეთე, რაც ადამიანს ეძლევა მის მიერ გარემომცველი ბუნების ღრმა წვდომის მეშვეობით, ტექნოლოგიის წინსვლა, რაც თითქოს მონოდებულია ადამიანს ტანჯვა შეუმსუბუქოს, ავბედითად და პარადოქსულად სწორედ კაცობრიობის დასაღუპად იღვწის. იგი მას სწორედ იმით ემუქრება, რაც ცოცხალ სისტემებს ჩვეულებრივ არ ემართებათ, კერძოდ — საკუთარ თავში ჩახრჩობით. ყველაზე საშინელი კი ისაა, რომ ამ აპოკალიპსურ პროცესში ადამიანის ყველაზე მაღალი და კეთილშობილი თვისებები და უნარი, სწორედ ის, რაც სამართლიანად მიგვაჩნია სპეციფიკურ ადამიანურ თვისებებად და ესოდენ ვაფასებთ, ყველა ნიშნის მიხედვით პირველნი ნადგურდებიან.

ჩვენ ყველამ, ვინც მჭიდროდ დასახლებულ კულტურულ ქვეყნებში, ან დიდ ქალაქებში ვცხოვრობთ, თვითონაც აღარ ვიცით, რა ძლიერ გვაკლია ყოვლისმომცველი წრფელი და გულთბილი ადამიანური სიყვარული. ერთხელ მაინც უნდა ჩახვიდეთ თხლად დასახლებულ ქვეყნებში, სადაც ცუდი გზები კილომეტრებით ამორებენ მეზობლებს, და დაუპატიჟებელ სტუმრად მიადგეთ რომელიმე მოსახლეს, რათა დარწმუნდეთ, როგორი სტუმართმოყვარე და მოყვასის მოყვარულია ადამიანი მაშინ, როცა მისი სოციალური კონტაქტის უნარს არ უყენებენ გადაჭარბებულ მოთხოვნილებას. ერთმა დაუვინყარმა შემთხვევამ მიმიყვანა ამის გაცნობიერებამდე. ერთხელ ჩემთან სტუმრად ჩამოვიდა ამერიკელი ცოლ-ქმარი ვისკონსინიდან, რომლებიც პროფესიით ბუნების დამცველები იყვნენ და ტყეში განმარტოებით ცხოვრობდნენ. ის იყო ვახშმად ვსხდებოდით, რომ კარზე ვილაცამ დარეკა. მე უკმაყოფილოდ წავიბუზღუნე: „ვინ უნდა იყოს ასე გვიან!“ რაღაც უშვერი რომ მეთქვა, ჩემს სტუმრებს, ალბათ, უფრო ძლიერ ვერ გავაოგნებდი. კარზე მოულოდნელ ზარს თუ შეიძლებოდა სიხარულის გარდა სხვა გრძნობა გამოეწვია, მათთვის გაუგონარი ამბავი იყო.

თანამედროვე უზარმაზარ ქალაქებში ადამიანთა მასების დაგუბებას დიდი ბრალი მიუძღვის იმაში, რომ ამ კალეიდოსკოპივით მბრუნავ ადამიანთა ორომტრიალში ზოგჯერ ახლობელსაც კი ვეღარ ვამჩნევთ. მოყვასის სიყვარული მოყვასის მასად ქცევის გამო, და იმის გამოც, რომ ეს მოყვასი ასე უსამველოდ ახლოსაა, ისე იწრიტება, რომ ბოლოს მისი კვალიც ქრება. ვისაც სურვილი აქვს, წრფელი და თბილი გრძნობა შეინარჩუნოს თანამომძმეთა მიმართ, მეგობრების ვიწრო წრით უნდა შემოიზღუდოს თავი, რადგან ჩვენ ბუნებით არა ვართ ისე შექმნილი, რომ ყველა ადამიანის სიყვარული შევძლოთ, რაც უნდა სწორი და ეთიკური იყოს ამის მოთხოვნა. მაშასადამე, ჩვენ უნდა მოვახდინოთ არჩევანი და სხვა ადამიანები, რომლებიც, შესაძლოა, ასევე ღირსნი იყვნენ ჩვენი მეგობრობისა, გრძნობის კარნახით, „თავიდან მოვიშოროთ“. „*ot to getemotionally involved*“ (არ ჩაგვითრიოს ემოციამ) დიდი ქალაქების ადამიანთა ერთ-ერთი მთავარი საზრუნავია. ასეთ დამოკიდებულებას, რომელსაც სავსებით ვერც ერთი ჩვენგანი ვერ აიცილებს თავიდან, არაკაცობის ავბედითი ელფერი დაჰკრავს; იგი ძველი ამერიკელი პლანტატორის ქცევას მაგონებს, რომელიც თავის „შინაურ ზანგებს“ ადამიანურად ეპყრობოდა, ხოლო პლანტაციებში მომუშავე მონებს — როგორც მეტ-ნაკლებად ღირებულ შინაურ საქონელს. თუ ადამიანური კონტაქტებისადმი თავის არიდება უფრო შორს წავა, მაშინ იგი შემდეგ თავებში

განხილულ გრძნობის გაღარიბებასთან ერთად გულგრილობის იმ შემზარავ გამოვლინებამდე მიგვიყვანს, რის შესახებაც გაზეთები ყოველდღე გვატყობინებენ. რაც უფრო შორს მიდის ადამიანთა მასად ქცევა, მით უფრო უცილო ხდება ცალკე ინდივიდისათვის — „არ იყოს ჩართული“. ამიტომაც დღეს, სწორედ დიდ ქალაქებში, დღისით-მზისით ვილაცას ძარცვავენ, კლავენ, აუპატიურებენ, თანაც ხალხმრავალ ქუჩებში და ისე, რომ არც ერთი „გამვლელი“ ხელის შეშლას არ ცდილობს.

ბევრი ადამიანის უმცირეს ფართობზე თავმოყრას შედეგად მოაქვს არა მხოლოდ ადამიანთა ურთიერთდამოკიდებულების გაღარიბება და ჩაკედომა, არა მარტო ადამიანური სახის დაკარგვა, არამედ იგი უშუალოდ წარმოშობს აგრესიულ ქცევასაც. ცხოველებზე დაკვირვებიდან ვიცით, რომ ერთ ადგილზე ცხოველთა თავმოყრა ერთი სახეობის შიგნით აგრესიას აძლიერებს. ვისაც არ გამოუცდია ომში ტყვედ ყოფნა, ან სხვაგან, ნაძალადევად თავმოყრილ ხალხში არ მოხვედრილა, ვერ წარმოიდგენს, რა ზომამდე შეიძლება მივიდეს გაღიზიანება რალაც წვრილმანის გამო, რომელიც ადამიანს ასეთ გარემოში შეუძლია გაუჩნდეს სწორედ მაშინ, როცა გვსურს როგორღაც თავი მოვთოკოთ და მონადინებული ვართ სხვების მიმართ თავაზიანი, მაშასადამე, გულითადი დამოკიდებულება გამოვამჟღავნოთ; ეს მდგომარეობა ტანჯვად გადაგვექცევა ხოლმე. უკმეხობა და სიტლანქე, რასაც ყველა დიდ ქალაქში ვაკვირდებით, სავსებით პროპორციულია ამა თუ იმ ადგილზე ადამიანთა დახვავებისა. დიდ სარკინიგზო სადგურებზე ან, მაგალითად, ნიუ-იორკის ავტოსადგურებში იგი საგანგაშო ზღვარს აღწევს.

ჭარბი მოსახლეობა პირდაპირ ხელს უწყობს იმ რღვევას და დაცემას, რასაც ჩვენ შემდგომ შვიდ თავში შევხებით. შეხედულება, თითქოს შესატყვისი „კონდიციონირებით“ შევძლებთ ადამიანის ახალი ჯიშის შექმნას, რომელიც დაზღვეული იქნება დიდი მასების ერთ ადგილზე თავმოყრიდან გამომდინარე მავნე შედეგებისაგან, მეტად საშიშ ილუზიად მიმაჩნია.

თავი მესამე

სასიცოცხლო სივრცის გაჩანაგება

საყოველთაოდ ცნობილია მცდარი აზრი, თითქოს „ბუნება ამოუწურავია“. ცხოველის, მცენარის თუ სოკოს ყოველი სახეობა მისადაგებულია თავის გარემოს. ამ გარემოს კი, თავისთავად ცხადია, განეკუთვნება არა მხოლოდ არაორგანული შემადგენელი ნაწილები ამა თუ იმ ადგილმდებარეობისა, არამედ მისი ყველა ცოცხალი ბინადარიც. მაშასადამე, ერთი სასიცოცხლო სივრცის ყველა ცოცხალი არსება ერთმანეთსაა მორგებული. ეს ეხება იმათაც, ვინც ერთმანეთს თითქოს მტრულად უპირისპირდება, როგორც, მაგალითად, მტაცებელი ცხოველი და მისი მსხვერპლი, ვინც ჭამს და ვისაც ჭამენ. თუ უკეთ დავაკვირდებით, გამოირკვევა, რომ ეს

არსებები, თუ მათ შეეხედავთ არა როგორც ინდივიდებს, არამედ როგორც სახეობებს, ერთმანეთს არაფერს ვნებენ, პირიქით, ზოგჯერ საერთო ინტერესებიც აქვთ. სრულიად გასაგებია, რომ მჭამელი ფრიად დაინტერესებულია იმ სახეობის სიცოცხლისუნარიანობით, რომელიც მის საზრდოს შეადგენს, ცხოველი იქნება ეს თუ მცენარე. რაც უფრო მეტადაა იგი კვების ერთ სახეობაზე დასპეციალბებული, მით უფრო დიდია შესაბამისად მისი ინტერესიც. ასეთ შემთხვევაში მტაცებელი თავის სანადირო ობიექტს არასოდეს გადააშენებს. მტაცებლის უკანასკნელი წყვილი დიდი ხანია შიმშილით ამოწყდებოდა, ვიდრე იგი ნადავლ სახეობის უკანასკნელ წყვილს მიაკვლევდა. თუ ნადავლის დასახლების სიმჭიდროვე ნორმაზე დაბლა დაიწევს, მტაცებელი ილუპება. როცა დინგო, თავდაპირველად შინაური ძაღლი, ავსტრალიაში მოხვდა და იქ გაველურდა, მას არც ერთი ცხოველი არ მოუსპია, რომლითაც იკვებებოდა, მაგრამ ორი მტაცებელი ნადირი — ჩანთოსანი მგელი (*Thylacinus*) და სარკოფილუსი (*Sarcophilus*) გადააშენა. საშინელი ყბებით აღჭურვილი ეს ჩანთოსანი მტაცებლები დინგოს ბევრად აღემატებოდნენ ღონით, მაგრამ თავიანთი უფრო პრიმიტიული ტვინის გამო ცხოველების გაცილებით უფრო მჭიდრო დასახლებას საჭიროებდნენ, ვიდრე მათზე ჭკვიანი, გაველურებული ძაღლი. დინგომ კი არ დაკბინა ისინი სასიკვდილოდ, კონკურენციით აჯობა და შიმშილით დახოცა.

იშვიათად მომხდარა, რომ რომელიმე ცხოველის გამრავლებას არსებული საკვების რაოდენობა აწესრიგებდეს. ეს ერთნაირად არაეკონომიური იქნებოდა როგორც მძარცველის, ასევე გაძარცვულის ინტერესებისათვის. მეთევზე, რომელიც თავისი წყლის სარენის შემოსავლით ცხოვრობს, გონივრულად მოიქცევა, თუ მხოლოდ იმდენ თევზს დაიჭერს, რომ დარჩენილებმა შთამომავლობის მაქსიმუმის მოცემა შეძლონ, რაც დაჭერილ თევზთა რაოდენობას შეავსებს. სად არის ოპტიმალობა — ამას მხოლოდ მეტად რთული მაქსიმუმ-მინიმუმის გაანგარიშება გვეტყვის. თუ მეთევზე საჭიროზე ნაკლებს დაიჭერს, მაშინ ტბა თევზით გადაიტვირთება და ნამატიც მაინცდამაინც კარგი არ იქნება; თუ ზედმეტად ბევრს დაიჭერს, მაშინ საჯიშე თევზი ცოტა დარჩება იმისათვის, რომ შთამომავლობა იმ რაოდენობით გააჩინოს, რასაც წყალი გამოკვებავდა და გაზრდიდა. ეკონომიის მსგავს ანალოგიას შეხვდებით, როგორც უ. კ. უინიუ-ედუარდსმა გვიჩვენა, ცხოველის ძალიან ბევრ სახეობაში. ტერიტორიების გადაღობვის გარდა, რაც ხელს უშლის ერთმანეთის გვერდით ზედმეტად მჭიდრო დასახლებას, არსებობს სხვა საშუალებაც, რომელიც აფერხებს არსებული საკვების გადაჭარბებულ ექსპლოატაციას.

არცთუ იშვიათია, რომ იმ სახეობებს, რომლებიც მტაცებლის საკვებადაა განკუთვნილი, მკვეთრად გამომხატული უპირატესობა გააჩნიათ თავიანთ მჭამელთა წინაშე. ეს არის საკვები ცხოველისა თუ საკვები მცენარის მოშენების ციფრის ისეთი ორიენტირება ერთ მომხმარებელზე, რომ თუ ეს ფაქტორი არა, მტაცებელთა სიცოცხლის წონასწორობა დაირღვეოდა. პოპულაციის დიდი კატასტროფები, რასაც ვაკვირდებით სწრაფად გამრავლებად მღრღნელებზე მას შემდეგ, რაც მათი დასახლების სიმჭიდროვე უაღრესად გაიზარდა, გაცილებით უფრო საშიშია სახეობის შენარჩუნებისათვის, ვიდრე საშუალო რაოდენობის პროპორციული შენარჩუნება, რომელიც ხორციელდება მტაცებლის მიერ ჭარბი ცხოველების „განმენდით“. მტაცებლის

და მისი მსხვერპლის სიმბიოზი ზოგჯერ ძალიან შორს მიდის. არსებობს ბალახის ბევრი ჯიში, რომლებიც აშკარად ისე არიან „კონსტრუირებული“, რომ მსხვილმა ჩლიქოსანმა ცხოველებმა კარგა ხანს ძოვონ და კიდევაც გადათელონ, რასაც ხელოვნურ გაზონებზე ხანგრძლივი მოთიბვით და ტკეპნით ვალწევთ ხოლმე. თუ ეს ფაქტორები არ იქნება, ამ ბალახებს მალე ბალახის სხვა ჯიში განდევნის, რომელიც თუმცა ასეთ მოპყრობას ვერ იტანს, სამაგიეროდ სხვა თვალსაზრისით უფრო სიცოცხლისუნარიანია. მოკლედ, ორი ცოცხალი ფორმა შეიძლება ერთმანეთის მიმართ ისეთსავე ურთიერთდამოკიდებულებაში აღმოჩნდეს, ადამიანს რომ აქვს შინაური ცხოველებისა და კულტურულ მცენარეთა მიმართ. კანონზომიერებანი, რომლებიც ასეთ ურთიერთზემოქმედებას აწესრიგებენ, ზოგჯერ ადამიანთა ეკონომიის კანონზომიერებას წააგავს, რაც გამოიხატა კიდევ იმ ტერმინში, ამ ურთიერთზემოქმედების შემსწავლელ მეცნიერებას — ეკოლოგიას რომ დაერქვა. არის ერთი ცნება, რომელსაც ჩვენ შემდგომ დავუბრუნდებით და რომელიც ცხოველთა და მცენარეთა ეკოლოგიაში არ გვხვდება. ეს გახლავთ გარესამყაროსადმი ბარბაროსული, მტაცებლური დამოკიდებულების ცნება — *Raubbau*.

ურთიერთზემოქმედებანი იმ უამრავი ცხოველის, მცენარის თუ სოკოს სახეობათა სტრუქტურაში, რომლებიც ერთ სასიცოცხლო სივრცეში ცხოვრობენ და სასიცოცხლო ერთობას, ანუ ბიოცენოზს ქმნიან, წარმოუდგენლად მრავალფეროვანი და კომპლექსურია. ცოცხალ არსებათა სხვადასხვა სახეობის ურთიერთშეგუება, რომელიც დროთა განმავლობაში განხორციელდა, და რომელთა დროული მასშტაბიც გეოლოგიას შეესატყვისება და არა ადამიანის ისტორიას, საკვირველ და ამავე დროს ადვილად დასარღვევ წონასწორობის მდგომარეობამდე მიგვიყვანა. მრავალი მარეგულირებელი პროცესი იცავს მას ამინდით გამოწვეულ და სხვა მსგავს უცნაურ ბელ შეფერხებათაგან. ყოველი ცვლილება, რომელიც ნელა ხდება (როგორც არის სახეობათა ევოლუციის ან ჰავის თანდათანობითი შეცვლით გამოწვეული ცვლილებები), სასიცოცხლო სივრცის წონასწორობას არ აგდებს საფრთხეში. მაგრამ ანაზღაურ ზემოქმედებას, მაშინაც, თუ ის თითქოს უმნიშვნელოა, შეიძლება მოულოდნელად დიდი, უფრო მეტიც — კატასტროფული შედეგები მოჰყვეს. ასე მაგალითად, სრულიად უწყინარი ცხოველის უცხო გარემოში შეყვანამ შეიძლება ვეებერთელა მიწის ფართობი გააჩანავს ამ სიტყვის პირდაპირი მნიშვნელობით, როგორც ეს ავსტრალიაში მოხდა ბოცვერის მოშენებით. ბიოტოპის წონასწორობაში შეჭრა აქ ადამიანის ხელით განხორციელდა. პრინციპულად დასაშვებია, მსგავსი რამ მისი ჩარევის გარეშეც მოხდეს, თუმცა ბევრად უფრო იშვიათად.

ადამიანის ეკოლოგია ბევრად უფრო სწრაფად იცვლება, ვიდრე ყველა დანარჩენი ცოცხალი არსებისა. მის ტემპს განსაზღვრავს ტექნოლოგიის პროგრესი, რომელიც განუწყვეტლივ და გეომეტრიული პროგრესით იზრდება. ადამიანი ვერ ასცდება იმას, რომ შორს მიმავალი ცვლილებები, ხშირად კი ტოტალური გაჩანაგება არ გამოიწვიოს იმ სასიცოცხლო ერთობაში, რომელშიც და რომლითაც ცხოვრობს. გამონაკლისია მხოლოდ „ველური ტომები“, როგორც მაგალითად სამხრეთ ამერიკის უსიერ ტყეში მობინადრე ინდიელები, რომლებიც მცენარეთა ნაყოფით და ნადავლით იკვებებიან, ან ოკეანის ზოგიერთი კუნძულის მცხოვრებლები, რომ-

ლებიც ნაწილობრივ მიწათმოქმედებას მისდევენ, ძირითადად კი ქოქოსის კაკლით და ზღვის ცხოველებით ირჩენენ თავს. ასეთი კულტურები თავიანთ ბიოტოპზე ისეთსავე ზემოქმედებას ახდენენ, როგორც ცხოველების რომელიმე სახეობის პოპულაციები. ეს თეორიულად ერთი შესაძლებელი შემთხვევაა, სადაც ადამიანს თავის ბიოტოპთან ჰარმონიაში შეუძლია იცხოვროს. სხვა შესაძლებლობა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი, როგორც მიწათმოქმედი და მესაქონლე, ახალს, მთლიანად მისი მოთხოვნილებების შესაბამის სასიცოცხლო ერთობას შექმნის, რომელსაც პრინციპში შეიძლება ისეთივე ხანგრძლივი არსებობის უნარი გააჩნდეს, როგორიც აქვს სხვას, მისი ჩარევის გარეშე წარმოქმნილს. ეს ეხება ზოგიერთ ძველ სამეურნეო კულტურას, როცა ადამიანები მრავალი თაობის მანძილზე ერთ მიწაზე სახლობენ, უყვართ იგი და ჭეშმარიტად კარგი, პრაქტიკით მოპოვებული ეკოლოგიური ცოდნით მიწას უბრუნებენ მას, რასაც მისგან ღებულობენ.

გლუხმა იცის ის, რაც მთელმა ცივილიზებულმა კაცობრიობამ დაივიწყა — სახელდობრ ის, რომ მთელი პლანეტის სასიცოცხლო მარაგი ამოუწურავი როდია. მას შემდეგ, რაც ამერიკაში ეროზიამ, რომელიც მიწის ბარბაროსულ დამუშავებას მოჰყვა, ვრცელი, ნაყოფიერი მიწები უდაბნოდ აქცია, მას შემდეგ, რაც დიდი ფართობები გაჩეხვის შედეგად კარსტული გახდა და უამრავი სასარგებლო ცხოველის ჯიში გადაშენდა, ეს ფაქტები თანდათან თავიდან გაიცნობიერეს, უმთავრესად კი იმიტომ, რომ ამა თუ იმ აგროკულტურამ, თევზის და ვეშაპმჭერმა ინდუსტრიულმა სარეწებმა კომერციული თვალსაზრისით ეს საკმაოდ მტკივნეულად იგრძნეს. მაგრამ ეს ფაქტები დღესაც საყოველთაოდ აღიარებული და საზოგადოების ცნობიერებაში დამკვიდრებული არ არის!

ჩვენი დროის სულმოუთქმელობა, რაზედაც შემდგომ თავში ვისაუბრებთ, ადამიანს არ უტოვებს დროს რაიმე აწონ-დანაწონს და ამოქმედებამდე გამოსცადოს. შემდეგ ბრიყვნი გულუბრყვილოდ იკვებნიან კიდეც, „მკეთებლები“ ვართო, მაშინ როცა ბუნებისა და საკუთარი თავის მიმართ ბოროტმოქმედებას სჩადიან. დღეს ბოროტმოქმედება ხდება ყველგან, სადაც ქიმიურ საშუალებებს იყენებენ, მაგ., სოფლის მეურნეობაში მავნე მწერების განადგურების მიზნით, განსაკუთრებით მეზღებობა-მეხილეობაში. მაგრამ ასეთსავე სიბეცეს იჩენენ ფარმაკოპეაშიც. იმუნოლოგებს სერიოზული ეჭვი უჩნდებათ საყოველთაოდ მიღებული მედიკამენტების მიმართ. „მყისვე ხელში ჩაგდების სურვილი“, რომელსაც მეოთხე თავში დავუბრუნდები, ქიმიური ინდუსტრიის ზოგ დარგს შეუწყნარებლად ქარაფშუტულს ხდის თავისი პროდუქციის წარმოება-გავრცელებით, რომლის შედეგების გათვალისწინებაც მომავლისათვის საერთოდ შეუძლებელია. რაც შეეხება მიწათმოქმედების ეკოლოგიურ მომავალს, სამედიცინო მოთხოვნილებების თვალსაზრისითაც, აქ თითქმის დაუფერებელი უდარდებლობა სუფევს. გამფრთხილებლებს, რომლებიც შხამის დაუფიქრებელი გამოყენების წინააღმდეგ გამოდიან, ვერაგულად აბიაბრუებენ და პირს უქოლავენ.

ცივილიზებული კაცობრიობა თავის გარემომცველ და მარჩენალ ცოცხალ ბუნებას ბრმად და ბარბაროსულად რომ აჩანაგებს, ამით საკუთარ თავს აყენებს ეკოლოგიური განადგურების

საფრთხის წინაშე. თუ იგი ამას ოდესმე ეკონომიკურად იგრძნობს, შეიძლება კიდეც მიხვდეს თავის შეცდომას, მაგრამ ვაითუ ეს მიხვედრა უკვე დაგვიანებული აღმოჩნდეს. ყველაზე ნაკლებად კი კაცობრიობა იმას ამჩნევს, ეს ბარბაროსული პროცესი რა ძლიერ ვნებს მის საკუთარ სულს. ცოცხალი ბუნებისაგან საყოველთაო და მზარდ გაუცხოებას დიდი ბრალი მიუძღვის ცივილიზებული ადამიანის ესთეტიკურ და ეთიკურ გაუხეშებაში. საიდან უნდა გაუჩნდეს მოზარდს რაიმეს წინაშე მოწინების გრძნობა, თუ ყველაფერი, რასაც გარშემო ხედავს, ადამიანის ნახელავია და, თანაც, იაფფასიანი და უშნო ნახელავი? ქალაქელისათვის თვით ვარსკვლავებით მოჭედილი ცაც მალღივი სახლებით და ქიმიური გამონაბოლქვებითაა დაფარული. აღარც არის გასაკვირი, თუ ცივილიზაციის წინსვლას ქალაქისა და სოფლის გულსაკლავი დამახინჯება მოსდევს. შეადარეთ რომელიმე გერმანული ქალაქის ძველი ცენტრი მის თანამედროვე პერიფერიებს, ან თვითონ ეს გარემოში მძაფრად შეჭრილი კულტურის სამარცხვინო ლაქა — მის მიერ ჯერ ხელუხლებელ ადგილებს. შემდეგ შეადარეთ ნორმალური სხეულის ქსოვილის ჰისტოლოგიური სურათი ავთვისებიანი სიმსივნით დაავადებულისას: გასაოცარ ანალოგიებს აღმოაჩენთ! თუ ობიექტურად განვიხილავთ და ესთეტიკურიდან ანგარიშის ენაზე გადავიტანთ, ეს განსხვავება არსებითად ემყარება ინფორმაციის დაკარგვას.

ავთვისებიანი სიმსივნის უჯრედი ჯანმრთელი სხეულის უჯრედისაგან უპირველესად იმით განსხვავდება, რომ მას დაკარგული აქვს ის გენეტიკური ინფორმაცია, რომელიც სჭირდება, რათა შეასრულოს თავისი როლი, როგორც სხეულის საერთო ინტერესებში ჩაბმულმა წევრმა. ამიტომ იგი ისე იქცევა, როგორც ცალკეული ცხოველი, ან უფრო ზუსტად, როგორც ნორჩი ემბრიონალური უჯრედი. მას აკლია განსაკუთრებული სტრუქტურები; იგი უზომოდ და უანგარიშოდ იყოფა ისე, რომ ავთვისებიანი სიმსივნის ქსოვილი ჯანსაღ მეზობელ ქსოვილს შეეზრდება და ანადგურებს. თვალშისაცემი ანალოგიები ქალაქის პერიფერიის სურათსა და ავთვისებიან სიმსივნეს შორის იმაში მდგომარეობს, რომ ერთშიც და მეორეშიც, ჯერ ისევ ჯანმრთელ სივრცეში მრავალი, ძლიერ განსხვავებული, მაგრამ წმინდად დიფერენცირებული და ერთმანეთის შემკვები სამშენებლო გეგმებია განხორციელებული, რომლებიც თავიანთ ბრძნულ სიმეტრიას იმ ინფორმაციას უმადლიან, რომელიც ხანგრძლივი ისტორიული განვითარების პერიოდში დაგროვდა, მაშინ როცა ავთვისებიანი სიმსივნე ან თანამედროვე ტექნოლოგიის მიერ გავერანებული ქალაქის გარეუბანი მხოლოდ მცირე, უკიდურესად მარტივ კონსტრუქციათა სურათს გვთავაზობს. სიმსივნის უჯრედების სრულიად ერთფეროვან, სტრუქტურულად ღარიბ ჰისტოლოგიურ სურათს ავბედითი მსგავსება აქვს თანამედროვე ქალაქის შემოგარენის ზემოდან გადაღებულ სურათთან, რომელზედაც მოჩანს კულტურულად გაღარიბებული, შეჯიბრების ჟინით შეპყრობილი არქიტექტორების მიერ ნაჩქარევად დაპროექტებული ერთფეროვანი სტანდარტული სახლები. კაცობრიობის შეჯიბრმა საკუთარ თავთან, რაზედაც შემდეგ თავში ვისაუბრებთ, ბინათმშენებლობაზე გამანადგურებელი ზეგავლენა მოახდინა. არა მარტო კომერციულმა მოსაზრებამ, რომ მასობრივად დამზადებული მშენებლობის ნაწილები უფრო იაფი ჯდება, არამედ ყველაფრის გამაუფასურებელმა მოდამ ის მოიტანა შედეგად, რომ

ყველა ცივილიზებული ქვეყნის ქალაქების გარეუბნებში ასეთი სახლები ასიათასობით შენდება; მათ მხოლოდ ნომერი განასხვავებს ერთმანეთისაგან და „სახლის“ სახელს არც იმსახურებენ. უკეთეს შემთხვევაში ისინი ბოსლების წყება „სასარგებლო ადამიანებისათვის“ აგებული, ეს გამოთქმა „სასარგებლო ცხოველის“ ანალოგიით რომ ვიხმართ.

ლეგონის ჯიშის ქათამი ბატარეებში იყოლიო — სრულიად სამართლიანად ითვლება ფრინველის წამება და კულტურის სირცხვილად. სამაგიეროდ, მსგავსი რამ ადამიანს აკადრო — რატომღაც ნორმალურად მიაჩნიათ, თუმცა სწორედ ადამიანი იტანს ყველაზე ნაკლებად ადამიანისათვის უღირს მოპყრობას. ნორმალური ადამიანის თვითშეფასება — სრული უფლებით მოითხოვს საკუთარი ინდივიდუალობის განმტკიცებას. ადამიანი ჭიანჭველასავით ან ტერმიტივით არ არის თავისი ფილოგენეზით ისე მოწყობილი, რომ ეს აიტანოს, იყოს ანონიმური და ადვილად შენაცვლებადი ელემენტი ერთი სახეობის მილიონ მსგავსს შორის. საკმარისია თვალი შევალოთ ქალაქის გარეუბანში რომელიმე დასახლებას, ამ პატარა ბაღ-ვენახებსა და შიგ ჩადგმულ სახლებს, რათა დავრწმუნდეთ, თუ რა შედეგი მოაქვს ადამიანის სწრაფვას საკუთარი ინდივიდუალობის გამოხატვისაკენ. უღიმღამო სადგომთა წყებაში მცხოვრებ ადამიანს მხოლოდ ერთი გზაა დარჩენილი საკუთარი თავისადმი პატივისცემის შესანარჩუნებლად: ბევრი მის ბედში მოხვედრილი თანამოდმე ცნობიერებიდან განდევნოს, ხოლო კარის მეზობელს მკაცრად გაემიჯნოს. ძალიან ბევრ საცხოვრებელ მასივში, ცალკე ბინებს შორის აივნებზე კედელია ჩადგმული, რომელიც მეზობელს უხილავს ხდის. არც სურვილი და არც საამისო ძალა არ გააჩნიათ, „ღობის იქით“ მასთან სოციალური კონტაქტი დაამყარონ, რადგან შიში აკავებთ — მეზობლის სახეში საკუთარი სასონარკვეთილება არ ამოიკითხონ. გამასობრივებას ამ გზითაც მიყვავართ მარტოსულობისა და მოყვასის მიმართ გულგრილობისაკენ.

ესთეტიკური და ეთიკური გრძნობა, როგორც ჩანს, ერთმანეთთან უმჭიდროესადაა დაკავშირებული, ხოლო ადამიანები, რომლებიც იძულებული არიან ზემოთ აღწერილ პირობებში იცხოვრონ, ორივეს მიმართ აშკარა ატროფიას განიცდიან. ბუნების სილამაზე და ადამიანის მიერ შექმნილი კულტურული გარემოს სილამაზე — ორივე სრულიად აუცილებელია, რათა ადამიანი სულიერად და ინტელექტუალურად ჯანმრთელი დარჩეს. ტოტალური სულიერი სიბრმავე ყოველივე მშვენიერის მიმართ, რომელიც დღესდღეობით ასე სწრაფად იკიდებს ფეხს, სულიერი დაავადებაა, რომელსაც თუნდაც იმიტომ უნდა მოვეკიდოთ მთელი სერიოზულობით, რომ იგი ეთიკურად მიუღებლის მიმართ უგრძნობლობას ამკვიდრებს.

იმათ, ვინც წყვეტს, სად ქუჩა გაიჭრას, სად — საავტომობილი ქარხანა თუ ფაბრიკა აშენდეს, თუნდაც ამით მშვენიერი შემოგარენის საკმაოდ მოზრდილი ნაწილი სამუდამოდ დამახინჯდეს, ესთეტიკური მოსაზრებები საერთოდ არ აწუხებთ. პატარა დაბის ბურგომისტრიდან დიდი სახლმწიფო მეურნეობის მინისტრამდე სრული თანხმობა სუფევს იმ საკითხში, რომ ბუნების სილამაზისათვის არავითარი ეკონომიკური (ან მით უმეტეს პოლიტიკური) მსხვერპლი არ შეიძლება გავიღოთ. ის მცირერიცხოვანი ბუნებისდამცველები და მეცნიერები, რომლებიც ხედავენ ამ თავსდატეხილ უბედურებას, სრულიად უღონონი არიან. თუ ყურს მოკრავენ, რომე-

ლიმე სოფლის თემის საკუთრებაში მყოფ პატარ-პატარა მიწის ნაკვეთებზე, ტყის პირას, ფასი აინევს, თუ იქამდე გზა იქნება გაყვანილიო, პანია, თვალწარმტაც ნაკადულს, თავისთვის რომ მირაკრაკებს სოფელში და თვალს ახარებს, მაშინვე მიწებში გამოამწყვდევენ, მიწას დააყრი-
ან, მიასწორებენ და მშვენიერი სოფლის ქუჩას ქალაქის გარეუბნის ერთ-ერთ ტიპიურ, უსახურ
ქუჩას დაამსგავსებენ.

თავი მეოთხე

შეჯიბრი საკუთარ თავთან

პირველი თავის დასაწყისში ჩვენ განვმარტეთ, თუ რატომაა აუცილებელი მყარი მდგო-
მარეობის (*steady state*) შესანარჩუნებლად ცოცხალ სისტემებში რეგულარულ წრეთა ანუ ნეგა-
ტიურ უკუკავშირთა ფუნქცია: ასევე, თუ რატომ იწვევს დადებითი უკუკავშირების წრიული
მოქმედებანი ცალკეული მოქმედების ზვავად ჩამოწოლის საშიშროებას. დადებითი უკუკავ-
შირების სპეციალური შემთხვევაა, როცა ერთი სახეობის ინდივიდები ერთმანეთს ეჯახებიან.
ეს შეჯიბრი სელექციის მეშვეობით მათ განვითარებაზე ახდენს ზეგავლენას. სახეობაზე გარე
სამყაროს ფაქტორთა ზემოქმედებისაგან განსხვავებით ინტრასპეციფიკური სელექცია იწვევს
ცვლილებებს შესაბამისი სახეობის მემკვიდრეობაში. ეს ცვლილებები მის სიცოცხლისუნარი-
ანობას არათუ აძლიერებს, არამედ, უმეტეს შემთხვევაში, აშკარად ვნებს.

ინტრასპეციფიკური სელექციის შედეგების საილუსტრაციოდ ო. ჰაინროთის მიერ მოტ-
ანილი მაგალითი ეხებოდა მამალი ხოხობის (*Argusianus argus L.*) ფრთებს. ისინი პეპლაობის
პერიოდში ფარშევანგის ბოლოს მსგავსად იშლებიან და დედლისკენ არიან მიმართული. ისევე
როგორც ფარშევანგთან, ხოხობთანაც არჩევანი მთლიანად დედალს ეკუთვნის. მამლის გამ-
რავლების პერსპექტივა უშუალოდ დამოკიდებულია იმ მიმზიდველ ძალაზე, რომელსაც მისი
დაპეპვლის ორგანო დედლებზე მოახდენს. მაგრამ თუ ფარშევანგი თავის ბოლოს ფრენის დროს
მეტ-ნაკლებად სწორხაზოვნად კეცავს და ფრენაში ხელს არ უშლის, მამალი ხოხობის ფრთების
წაგრძელება მას თითქმის უკარგავს ფრენის უნარს. თუ ეს უნარი მთლიანად არ დაკარგა, რო-
გორც ჩანს მხოლოდ იმიტომ, რომ სელექციამ შეუშალა ხელი, რომელსაც მიწაზე მობინადრე
მტაცებლებმა საპირისპირო მიმართულება მისცეს. სელექციამ იტვირთა აუცილებელი მარე-
გულირებელი ზემოქმედება.

ჩემმა მასწავლებელმა ოსკარ ჰაინროთმა მისთვის დამახასიათებელი შეუბრალებელი
პირდაპირობით თქვა: „არგუსის მამლის ფრთების შემდეგ თანამედროვე კაცობრიობის შრო-
მის ტემპი ინტრასპეციფიკური სელექციის ყველაზე უჭკუო პროდუქტია“. ეს სიტყვები თავის
დროზე წინასწარმეტყველურად ითქვა, დღეს კი ისინი კლასიკური „*Understatement*“ (მიჩუ-

მათებაა). არგუსის, ისევე როგორც სხვა, მსგავსი აღნაგობის მრავალი ცხოველის შემთხვევაში გარე სამყაროს ზემოქმედებანი აფერხებენ იმას, რომ სახეობა ინტრასპეციფიკურმა სელექციამ სიმახინჯედ აქციოს და საბოლოოდ კატასტროფისაკენ მიმავალ გზაზე დააყენოს. კაცობრიობის კულტურულ განვითარებაში არავითარი მსგავსი გამაჯანსაღებელი მოქმედი ძალები არ არსებობს. მან, კაცობრიობამ, თავისდა საუბედუროდ, ისწავლა მთელი გარესამყაროს დამორჩილება, მაგრამ საკუთარი თავის შესახებ იმდენად ცოტა იცის, რომ ინტრასპეციფიკური სელექციის სატანურ ზემოქმედებას უმწეოდ ეწირება.

„*Homo homini lupus*“ („კაცი კაცისათვის მგელია“), ისევე როგორც ჰაინროთის ცნობილი გამოთქმა, „მიჩუმათებას“ წარმოადგენს. ადამიანი, როგორც საკუთარი სახეობის შემდგომი განვითარების განმსაზღვრელი სელექციის ერთადერთი ფაქტორი, ფაქტორი სამწუხაროდ, ისე უცოდველი როდია, როგორც თუნდაც ყველაზე საშიში ნადირი: ადამიანის შეჯიბრი ადამიანთან, ისე როგორც არც ერთი ბიოლოგიური ფაქტორი მანამდე, უპირისპირდება სწორედ „მარად ცხოველ, კეთილმყოფელ ზემოქმედ ძალას“ და ანგრევს ყველა ღირებულებას, რომელიც ამ ძალამ შექმნა — ცივი სატანური მუშტით, რომლის ქმედებასაც განსაზღვრავს მხოლოდ ღირებულებისადმი ბრმა, კომერციული მოსაზრებანი.

ის, რაც კაცობრიობისათვის, როგორც მთლიანობისათვის, და ისიც, რაც ცალკე ინდივიდისათვის კარგი და სასარგებლოა, ადამიანთა შორის შეჯიბრის ზეგავლენით თითქმის მთლიანად დავიწყებას ეძლევა. დღეს მცხოვრებ ადამიანთა უმეტესობას ღირებულებად მხოლოდ ის მიაჩნია, რაც შეუბრალებელ კონკურენციაში თანამოძმეზე გაამარჯვებინებს. ყოველი საშუალება, რომელიც ამ მიზანს ემსახურება, თავისთავად ღირებულებად გვეჩვენება. უტილიტარიზმის გამანადგურებელი ცდომილებანი შეიძლება განვმარტოთ როგორც საშუალებისა და მიზნის აღრევა. ფული იმთავითვე საშუალებაა. სასაუბრო ენაშიაც ხომ ასეა: „მე მაქვს სახსარი“. რამდენ კაცს შეხვდებით დღეს, რომელიც გაგიგებთ, თუ მოინდომებთ და აუხსნით, რომ ფულს თავისთავად არ გააჩნია რაიმე ღირებულება? იგივე ითქმის დროზე: „დრო — ფულია“. ყველა-სათვის, ვისთვისაც ფულს აბსოლუტური ღირებულება გააჩნია, ძვირფასია თითოეული წამიც კი. თუ ისეთ თვითმფრინავს ააგებენ, რომელიც ატლანტიკას უფრო მალე გადაუფრენს, ვიდრე ყველა დანარჩენი, კაციშვილი არ იკითხავს, რას მოგვიტანს დასაშვები ბილიკის სიგრძის მომატება, აფრენის სიჩქარის გაძლიერება და ამით საშიშროების ზრდა, უფრო დიდი ხმაური და ა.შ. ნახევარი საათის მოგება ყველას თვალში თავისთავადი ღირებულებაა, რომლის მისაღწევად არცერთი მსხვერპლი არ იქნება ზედმეტი. ყოველი საავტომობილო ქარხნის საზრუნავია, რომ ყოველგვარი ახალი ტიპის მანქანა წინამავალს აღემატებოდეს სიჩქარით. გზები კიდევ უფრო უნდა გაგანიერდეს, ყველა მოსახვევი საგანგებოდ გამაგრდეს თითქოს უსაფრთხოების გასაძლიერებლად, სინამდვილეში კი მხოლოდ იმისათვის, რათა ცოტა უფრო სწრაფად (და ამიტომ უფრო ხიფათიანად) შეიძლებოდეს მანქანის მართვა.

საკითხავია, რა უფრო ვნებს დღევანდელი კაცობრიობის სულს: დამაბრმავებელი ფულის სიხარბე თუ ქანცის გამწყვეტი სიჩქარე, რომელიც უნდა იყოს, ყველა პოლიტიკური მიმარ-

თულების ძალაუფლების მქონეთა სურვილია, ერთსაც და მეორესაც ყველანაირად შეუწყონ ხელი და ჰიპერტროფიამდე გააძლიერონ ის მოტივები, რომლებიც ადამიანს ამ შეჯიბრში ნააქეზებენ. რამდენადაც ვიცი, ამ მოტივაციების ღრმა ფსიქოლოგიური ანალიზი ჯერ არ ჩატარებულა. ჩემი შეხედულებით, ქონების შეძენისა და რანგობრივად უფრო მაღალი მდგომარეობის მოპოვების ხარბი სურვილის გარდა, აქ შიშიც ასრულებს მნიშვნელოვან როლს, შიში — შეჯიბრში არ ჩამორჩე, შიში გალატაკებისა, მცდარი გადაწყვეტილების მიღებისა, შიში — ძალამ არ გიმტყუნოს მთელი ენერგიის დამძაბველი სიტუაციის წინაშე. შიში ამ სახით უეჭველად უმნიშვნელოვანესი ფაქტორთაგანია, თანამედროვე ადამიანის ჯანმრთელობას ძირს რომ უთხრის და მას მაღალი წნევით, თირკმელების მოშლით, ნაადრევი გულის ინფარქტით და სხვა მშვენიერი რამეებით აჯილდოებს. მოჩქარე ადამიანს არა მარტო სიხარბე აცდუნებს; თვით ყველაზე ძლიერ ცდუნებასაც არ ექნებოდა იმდენი ძალა, ადამიანი ასეთ ენერგიულ თვითგანადგურებამდე მიეყვანა; იგი დევნილია და მისი მდევარი მხოლოდ შიშია.

შიშნარევი სულმოუთქმელობა და სულის მოთქმის არდამცლელი შიში ადამიანს განძარცვავს მისი უარსებითი თვისებებისაგან, ერთ-ერთია — რეფლექსი. როგორც ეს ჩანს ნაშრომში „*Innate Basis of Learning*“ („შემეცნების თანდაყოლილი საფუძველი“) გავანალიზე, ადამიანის ადამიანად ჩამოყალიბების იდუმალებით მოცულ პროცესში, როგორც ჩანს, უაღრესად მნიშვნელოვანი როლი იმ ფაქტმა შეასრულა, რომ გარესამყაროს შემსწავლელმა ამ ცნობისმოყვარე არსებამ საკუთარი თავი გაიხადა კვლევის საგნად. საკუთარი „მეს“ აღმოჩენა სულაც არ არის აუცილებელი დროში ემთხვეოდეს იმ გადატრიალებას, როცა ადამიანმა ერთ მშვენიერ დღეს მანამდე თავისთავად ცხადს გაოცებით შეხედა, რაც ფილოსოფიის დაბადების აქტადაა მიჩნეული. უკვე ის ფაქტი, რომ მძებნელი და საგნის მომხელთებელი ხელი, მოძიებული და მოხელთებული საგნის გვერდითაა დანახული და გარე სამყაროს საგნადაა გაგებული, ალბათ, ახალი კავშირის დამყარებას მოასწავებდა, რომლის შედეგებმაც ეპოქა შექმნეს. არსება, რომელმაც ჯერ არაფერი იცის საკუთარი „მეს“ არსებობის შესახებ, ვერც აბსტრაქტულ აზროვნებას განივითარებს, ვერც ენას, ვერც სინდისსა და პასუხისმგებელ ზნეობას. არსება, რომელიც შეწყვეტს რეფლექსიას, იმ საშიშროების წინაშე დგას, რომ დაკარგავს ყველა ამ სპეციფიკურად ადამიანურ თვისებებსა და მონაპოვარს.

მუდმივი სიჩქარის ან, იქნებ, უშუალოდ ამ სიჩქარით გამომწვევი შიშის ერთი უბოროტესი შედეგთაგანია თანამედროვე ადამიანის უუნარობა — სულ მცირე ხნით მაინც საკუთარ თავთან მარტო დარჩეს. იგი გაურბის თვითგაცნობიერებისა და საკუთარ თავში ჩაღრმავების ყოველგვარ შესაძლებლობას, თითქოს ეშინია, რომ რეფლექსია მას საკუთარ საზარელ ავტოპორტრეტს დაუყენებს თვალწინ, იმის მსგავსს, რასაც ოსკარ უაილდი თავის რომანში „დორიან გრეის პორტრეტი“ აღწერს. სულ უფრო ძლიერი სწრაფვა ხმაურისაკენ, რაც თანამედროვე ადამიანის ნევრასთენიის გამო პირდაპირ პარადოქსულია, მხოლოდ იმით შეიძლება აიხსნას, რომ რაღაც უნდა ჩახშობილ იქნეს. ერთხელ ტყეში სეირნობისას, მე და ჩემს მეუღლეს სწრაფად მიახლოებული ყურთნამღები მუსიკა შემოგვესმა, რომელსაც თექვსმეტი წლის ველოსიპედის-

ტის საბარგულზე დამაგრებული ტრანზისტორი აფრქვევდა. ჩემმა მეუღლემ შენიშნა: „ეშინია, ფრინველების გალობა არ გაიგოს!“ მე კი მგონია მას ეშინოდა, თუნდაც წამით, საკუთარ თავთან მარტო დარჩენისა. რატომ ამჯობინებენ სხვა მხრივ ინტელექტუალური პრეტენზიების მქონე ადამიანები ზოგჯერ პირდაპირ ტვინის გამანყალბელ სატელევიზიო გადაცემებს საკუთარ თავთან მარტო დარჩენას? ჭეშმარიტად, მხოლოდ იმისთვის, რომ ფიქრები განდევნონ.

მაშასადამე, ადამიანები იტანჯებიან, იტანჯებიან იმ ნერვული და სულიერი დაძაბულობისაგან, რასაც მათ აკისრებს თავიანთ მსგავსთან შეჯიბრი. თუმცა მათ ბავშვობიდანვე წვრილიან, რათა ამ შეჯიბრის ყველა მანკიერი გამოვლენა წინსვლად მიიჩნიონ, სწორედ ყველაზე წინ წასულთა თვალებიდან მდევარი შიში იმზირება, ხოლო ყველაზე ყოჩაღები მათ შორის, ვინც „დროს ნაბიჯს უწყობს“, განსაკუთრებით ნაადრევად კვდებიან გულის ინფარქტით.

მაშინაც, თუ სრულიად გაუმართლებელ ოპტიმისტურ თვალსაზრისს დავუშვებთ, რომ მომავალში დედამიწაზე მოსახლეობის სიჭარბე დღევანდელი საშიში მასშტაბით აღარ მოიმატებს, კაცობრიობის შეჯიბრი საკუთარ თავთან მაინც სრულიად საკმარისი იქნება, რათა იგი საბოლოოდ განადგურდეს. დადებითი უკუკავშირიანი ყოველი წრიული პროცესი, ადრე თუ გვიან, კატასტროფამდე მიგვიყვანს. ხოლო პროცესი, რომელსაც ჩვენ აქ ვეხებით, რამდენიმე ასეთ წრიულ უკუკავშირს შეიცავს. შრომის მარად მზარდი ტემპის ინტრასპეციფიკური კომერციული სელექციის გარდა აქ თავს იჩენს მეორე საშიში წრიული პროცესიც, რაზეც ვანს პაკარდმა თავის წიგნებში ყურადღება გაამახვილა და რასაც შედეგად მოაქვს ადამიანთა მოთხოვნილებების პროგრესული ზრდა. ყოველი მწარმოებელი ისწრაფის, მის მიერ დამზადებულ საქონელზე რაც შეიძლება უფრო მეტად გაიზარდოს მომხმარებლის მოთხოვნილება. მრავალი „სამეცნიერო-კვლევითი“ ინსტიტუტი მუშაობს მხოლოდ იმ საკითხებზე, რომ უფრო ეფექტური საშუალებანი გამოიგონონ ამ ყოველად მანკიერი მიზნის მისაღწევად. მომხმარებელთა დიდი მასა, პირველ და მეშვიდე თავში აღწერილ მიზეზთა გამო, ბრმად მიჰყვება იმას, რასაც შეხედულებათა და რეკლამების კვლევის მეთოდები შესთავაზებენ. არავინ უჯანყდება, მაგალითად, იმ ფაქტს, რომ ყოველი კბილის პასტის ან საპარსის შეძენისას, სარეკლამო საფუთავში იმაზე მეტს იხდის, ვიდრე თვითონ საქონლის ღირებულებაა.

ფუფუნების საგანთა წარმოება, რომელიც უკუკავშირიანი წარმოებისა და მოთხოვნილებათა ზრდის ეშმას წრეში ჩნდებიან, დასავლეთის ქვეყნებს, პირველ რიგში კი — ამერიკის შეერთებულ შტატებს, ადრე თუ გვიან, დალუპვის კარამდე მიიყვანს, რადგან მისი მოსახლეობა აღმოსავლეთის ქვეყნების უფრო ჯანსაღი მოსახლეობის წინაშე კონკურენციის უნარს დაკარგავს. ამიტომ კაპიტალისტური წყობის მესვეურების მხრივ სრული სიბეცეა აქამდე არსებული მეთოდის შენარჩუნება, რომლის არსიც იმაში მდგომარეობს, მომხმარებელი „ცხოვრების სტანდარტის“ გაუმჯობესებით დააჯილდოვოს და ისე „მომართოს“, რომ წნევის ამწევი და ნერვების გამანადგურებელი შეჯიბრი განაგრძოს თავის მოყვასთან.

ფუფუნების საგნების წარმოებას, ამას გარდა, მივყავართ მეტად საშიში მოვლენების წრესთან, რომელსაც შემდეგ თავში განვიხილავთ.

თავი მეხუთე

გრძნობის გაცნობა

ყველა ცოცხალ არსებაში, რომელსაც უნარი აქვს პავლოვის კლასიკური ტიპის პირობითი რაქციები გამოიმუშავოს, ეს პროცესი შეიძლება ორი ურთიერთსაზიარებელი სახის გამლიზიანებლებმა დააჩქაროს: ერთია გამძლიერებელი გამლიზიანებლები (*reinforcement*), რომლებიც წინამავალ ქცევას აძლიერებენ, მეორეა შემფერხებელი გამლიზიანებლები (*deconditioning, extinguishing*), რომლებიც ამ ქცევას ასუსტებენ ან სულაც აფერხებენ. ადამიანს პირველი გამლიზიანებელი კარგ გუნებაზე აყენებს, მეორე — უგუნებობას იწვევს. ვფიქრობ, გადაჭარბებული ანთრომორფიზება არ იქნება, თუ განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე მდგარი ცხოველების შემთხვევაში მათ „გასამრჯელოს“ და „სასჯელს“ ვუწოდებთ.

ისმის კითხვა: მუშაობს აპარატის ფილოგენეტიურად განვითარებული პროგრამა, რომელიც სიცოცხლის ამ ფორმას უწყობს ხელს, ორი და არა უფრო მარტივად — მხოლოდ ერთ-ერთი ამ გამლიზიანებლით? ამაზე სხვადასხვა პასუხი არსებობს. ერთ-ერთი გვეუბნება, რომ სწავლის პროცესის ეფექტურობა ორმაგდება, როცა ორგანიზმს არა მხოლოდ წარმატების ან წარუმატებლობისაგან, არამედ ორივესაგან შეუძლია აზრიანი დასკვნები გამოიტანოს. მეორე ჰიპოთეტიკური პასუხი ასეთია: თუ სწორია, რომ ორგანიზმი გარესამყაროს ამა თუ იმ მავნე ზეგავლენისაგან უნდა დავიცვათ და იგი ოპტიმალურად უზრუნველყვით სითბოთი, სინათლით, ტენიანობით და ა.შ. მაშინ დამსჯელი გამლიზიანებლების მოქმედება სრულიად საკმარისი იქნება. მართლაც ვხედავთ, რომ ოპტიმალური გამლიზიანებელი სიტუაციისა და, შესაბამისად, გამლიზიანებლისაგან განთავისუფლების ძიება, რომელსაც უოლეს კრეიგი „ანტიპათიას“ უწოდებს, ხშირად სწორედ ამ გზით ხდება. მაგრამ თუ, პირიქით, ცხოველი გვინდა სპეციფიკური ქცევისათვის გავწვრთნათ, თუნდაც, მაგალითად, იმისათვის, რომ იგი სრულიად გარკვეულ, მკაფიოდ მინიშნებულ ადგილზე მივიყვანოთ, ძლიერ გაგვიჭირდება ამის მიღწევა გამლიზიანებლებზე მხოლოდ უარყოფითი პასუხის შემთხვევაში. გაცილებით ადვილია, სასურველ ადგილზე იგი გასამრჯელოს მიმცემი გამლიზიანებლით მივიყვანოთ. უკვე უოლეს კრეიგი მიუთითებდა იმაზე, რომ პრობლემის გადაწყვეტის ამ გზაზე ევოლუცია ყველგან იქ მოხდა, სადაც ცხოველი იწვრთნებოდა ისეთივე ძლიერ სპეციფიკური გამლიზიანებელი სიტუაციების მოძებნაში, როგორიცაა მაგალითად, დაწყვილება და საჭმლის მიღება.

გასამრჯელოს და სასჯელის ორმაგი პრინციპის ასეთი ახსნა, სანამდეც გასწვდება, მართლაც საიმედოა. სიამოვნება-უსიამოვნების პრინციპის შემდგომი და, თანაც, უცილოდ უმნიშვნელოვანესი ფუნქცია მხოლოდ მაშინ იკვეთება სრულად, როცა პათოლოგიური დარღვევები ამ პრინციპის ამოვარდნას გვამცნობენ. მედიცინის, ასევე, ფიზიოლოგიის ისტორიაში ხშირად მომხდარა, რომ კარგად აღწერილი ფიზიოლოგიური მექანიზმის არსებობა მხოლოდ მის დაავადებას გამოუტანია დღის სინათლეზე.

ყოველი წვრთნა რაღაც ქცევის გამოსამუშავებლად, გასამრჯელოს მეშვეობით, აიძულებს ორგანიზმს სიამოვნების მოლოდინში ანმყოს უსიამოვნება მოთმინებით აიტანოს ან, უფრო ობიექტურად რომ გამოვხატოთ, ურეაქციოდ მიიღოს იმგვარი გამღიზიანებელი სიტუაციები, რომლებიც, მათ წინ სწავლების პროცესი რომ არ უძლოდეს, ზიზღის გამომწვევი და წვრთნის საწინააღმდეგოდ მიმართული იქნებოდა. სასურველი ნადირის მოსაპოვებლად ძალიან ან მგელი ძალიან ბევრ ისეთ რამეს მოიმოქმედებს, რასაც ჩვეულებრივ ვერ გააკეთებინებ: ძეძვში შეძვრება, ცივ წყალში გადახტება და თავს ისეთ ისეთ ხიფათში ჩაიგდებს, სხვა დროს რომ ვერ გააბედინებ. ყველა ამ სახეობის შენარჩუნებაზე მზრუნველი შემაფერხებელი მექანიზმის მოქმედება, როგორც ჩანს, იმაში მდგომარეობს, რომ იგი გამაძლიერებელ მექანიზმთა მოქმედების საპირისპირო ქცევას წარმოშობს და ხელს უშლის იმას, რომ გასამრჯელოს მიმცემი გამღიზიანებელი სიტუაციისაკენ თავის სწრაფვაში ორგანიზმმა მსხვერპლი გაიღოს და ხიფათში ჩაიგდოს თავი, თუ ეს მოსალოდნელ მოგებას არ გადაამეტებს. ორგანიზმი ვერ წავა ისეთ რამეზე, რაც „არ ღირს“. მგელი თავისი გემის ანგარიშგაუწუნებლად ვერ გარისკავს პოლარული ზამთრის ცივ ქარიშხლიან ღამეს სანადიროდ გავიდეს, რათა სადილი მოყინული თათის ფასად მოიპოვოს. მაგრამ შეიძლება ისეთი სიტუაცია შეიქმნას, როცა ასეთი რისკის გაწევა მიზანშეწონილი იქნება, მაგალითად, მაშინ, როცა მტაცებელი ცხოველი შიმშილით სიკვდილის პირასაა მისული და უკანასკნელი ძალების მოკრება სჭირდება, რათა გადარჩეს.

გასამრჯელო-დასჯის, სიამოვნება-უსიამოვნების საპირისპიროდ მოქმედი პრინციპები რომ იმისთვისაა მოწოდებული, რათა მსხვერპლის გაღებისა და მოგების ურთიერთშეფარდება აწონ-დაწონოს, ცალსახად იქიდან გამომდინარეობს, რომ ორივე პრინციპის ინტენსივობა ორგანიზმის ეკონომიკურ სიტუაციასთან ერთად მერყეობს. თუ მაგალითად, საკვები ჭარბი რაოდენობითაა, მაშინ მისი მიმზიდველი ძალა ისე ეცემა, რომ ცხოველს მის მოსაპოვებლად ორიოდ ნაბიჯის გადადგმაც ეზარება. სულ მცირე უსიამოვნო გამღიზიანებელი სიტუაციაც კმარა, რათა ჭამის სურვილი დაეკარგოს. ხოლო სიამოვნება-უსიამოვნების შეგუების უნარი ორგანიზმს შესაძლებლობას აძლევს, გასაჭირში სიცოცხლისათვის აუცილებელი მიზნის მისაღწევად, უკიდურესი ფასიც კი გაიღოს.

აპარატს, რომელიც განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგომ ყველა ცხოველებში იმისათვის ზრუნავს, რომ მათი ქცევა სიცოცხლისათვის აუცილებელ ცვალებად „ბაზრის კონიუნქტურას“ მოერგოს, განსაზღვრული ფუნდამენტური ფიზიოლოგიური თავისებურებანი ახასიათებს, რაც მას საერთო აქვს სირთულის იმავე საფეხურზე მყოფ თითქმის ყველა ნევროსენსორულ ორგანიზაციებთან. იგი, ჯერ ერთი, ექვემდებარება ფართოდ გავრცელებულ მიჩვევის ანუ გრძნობად ადაპტაციის პროცესს. ეს კი ნიშნავს, რომ გაღიზიანების გამომწვევი ყოველი კომბინაცია, რომელიც ერთმანეთის მიყოლებით მრავალჯერ მეორდება, თანდათან კარგავს ზემოქმედების ძალას, მაგრამ ისე (ეს კი ძალიან მნიშვნელოვანია), რომ რეაქციის ზღურბლის სიდიდე არ იცვლება სხვა, თვით ძლიერ მსგავს გამღიზიანებელ სიტუაციებზეც კი. მეორეც, ხსენებულ მექანიზმს ახასიათებს, აგრეთვე, რეაქციის ინერციის ასევე ფართოდ გავრცელებ-

ული თავისებურება. თუ, მაგალითად, უსიამო გრძნობის გამომწვევი ძლიერი გამღიზიანებელი მას წონასწორობიდან გამოიყვანს და შემდეგ ასევე ანაზღად შეწყვეტს ზემოქმედებას, სისტემა დაღმავალი მრუდით კი არ უბრუნდება ინდიფერენტულ მდგომარეობას, არამედ ზეაიჭრება და უსიამოვნო გრძნობის შეწყვეტას გაძლიერებული სიამოვნებით უპასუხებს. ძველი ავსტრიული ხუმრობა აქ ზუსტად ხვდება მიზანს: „დღეს ჩემს ძალს მეგობრად გავიხდი: ერთი კარგად მაგრად გავჯოხავ, მერე კი შევეშვები“.

სიამოვნება-უსიამოვნების ორგანიზაციის ორივე ფიზიოლოგიური თავისებურება ამ შემთხვევაში იმდენადაა მნიშვნელოვანი, რამდენადაც მან (ამ სისტემისთვის დამახასიათებელ სხვა თავისებურებებთან ერთად) თანამედროვე ცივილიზებული კაცობრიობის სასიცოცხლო პირობებში შეიძლება სიამოვნება-უსიამოვნების ეკონომიის საშუალებით დარღვევები მოგვცეს. ვიდრე ამ დარღვევებს შევეხებოდე, მოკლედ შევჩერდები ბოლოს ნახსენებ თავისებურებებზე — ისინი ეკოლოგიური პირობებიდან გამომდინარეობენ, რომლებიც მაშინ მოქმედებდნენ, როცა ხსენებული მექანიზმი ადამიანის მოდემის ისტორიაში (ადამიანის ქცევის მრავალ თანდაყოლილ პროგრამასთან ერთად) წარმოიქმნა. ადამიანს მაშინ მეტად მკაცრ და საშიშ პირობებში უხდებოდა ცხოვრება. როგორც მონადირე და ხორცის მჭამელი, იგი მუდამ იყო დამოკიდებული თავის ნადავლზე. თითქმის მუდამ მშვიდ და საჭმლის მაძიებელს, მას, როგორც ტროპიკულ არსებას, რომელიც თანდათან ზომიერ სარტყელში იჭრებოდა, შეცვლილი ჰავისგანაც ბევრი სატანჯველი შეხვდა. ხოლო რადგან იგი თავისი პრიმიტიული იარაღით დიდ მტაცებლებს ბევრად ჩამოუვარდებოდა, დიდხანს საგანგაშო მზადყოფნასა და შიშში ცხოვრობდა.

ასეთ პირობებში ზოგი რამ, რაც დღეს „ცოდვად“, ან სულ ცოტა, ზიზღის მომგვრელად გვეჩვენება, სრულიად სწორი, უფრო მეტიც, სიცოცხლის გადასარჩენად საჭირო სტრატეგია იყო. ჭამა და ღორმუცელობა სიქველე იყო; თუ რომელიმე ნადირი ხაფანგში გაეხმებოდა, ყველაზე ჭკვიანური, რაც კი შეეძლო ადამიანს მოემოქმედა, იყო — ეჭამა, რამდენიც კი შეეძლო. იგივე ითქმის სიზარმაცის მომაკვდინებელ ცოდვაზე. ძალების ის დაძაბვა, რომელიც საჭირო იყო, რათა რაღაც ნადავლი ეშოვნა, ისე დიდი გახლდათ, რომ ადამიანს ჭკუა უნდა ეხმარა და თავისი ენერგია მომჭირნედ დაეხარჯა. ხიფათი, რომელიც ადამიანს ყოველ ნაბიჯზე დარაჯობდა, ისე საშიში იყო, რომ ყოველი უსარგებლო რისკის განევა უპასუხისმგებლო სისულელე იქნებოდა. ხოლო სიმხდალის საზღვრამდე მისული სიფრთხილე ყოველი მოქმედების ერთადერთი სწორი მაქსიმა იყო. მოკლედ რომ ვთქვათ, იმ დროში, როცა ინსტინქტების ის დიდი ნაწილი დაპროგრამდა, დღესაც რომ ვატარებთ, ჩვენს წინაპრებს არ სჭირდებოდათ, არსებობის სიძნელეები „მამაკაცურად“ ან „რაინდულად“ ეძებნათ, რათა დაეძლიათ. ეს სიძნელეები თვითონ ეძალებოდნენ მათ და, თანაც, ძლივს ასატანად. ადამიანს ფილოგენეტიურად წარმოქმნილი — სიამოვნება-უსიამოვნების პრინციპი ავალბედა, ყველა ხიფათს შეძლებისდაგვარად გასცლოდა, ასევე ენერგიის ზედმეტ ხარჯვას მორიდებოდა, რაც მაშინ სავსებით სწორი იყო.

გამანადგურებელი შედეგები, რაც იმავე მექანიზმს დღევანდელი ცივილიზაციის სასიცოცხლო პირობებში მოაქვს, შეიძლება მისი ფილოგენეტიური კონსტრუქციით და მიჩვევა-სი-

ზანტის ორი ფუნდამენტური ფიზიოლოგიური თავისებურებით ავხსნათ. უკვე შორეულ წარსულში კაცობრიობის ბრძენკაცებმა სრულიად სწორად შეიცნეს, რომ ადამიანისათვის სულაც არ არის კარგი თუ იგი დიდ წარმატებას მიაღწევს თავის ინსტინქტურ სწრაფვაში, რაც შეიძლება მეტი სიამოვნება შეიხვედროს, ხოლო უსიამოვნება თავიდან აიცილოს. ძველ დროში, კულტურის მაღალ საფეხურზე მდგომმა ადამიანებმა იცოდნენ, როგორ აერიდებინათ თავი უსიამოვნების მომტანი სიტუაციისათვის, რამაც შეიძლება მეტად საშიში, ზოგჯერ კულტურის დამლუპველი გასათუთება მოიტანოს. ადამიანებმა ოდითგან ისწავლეს, რომ სიამოვნების მომტანი სიტუაციები შეიძლება მათი გამომწვევი გამღიზიანებლების ეშმაკური კომბინირებით კიდევ უფრო გააძლიერო, ხოლო მათი მუდმივი შენაცვლებით ისინი მიჩვევისა და დაჩლუნგებისაგან დაიცვა; ამ აღმოჩენას, რომელიც განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგომი კულტურის ყველა ადამიანმა გაითავისა, სულიერ მანკამდე მივყავართ. მაგრამ იგი არასოდეს ყოფილა კულტურისათვის ისეთი დამლუპველი, როგორიც გასათუთებაა. მათ წინააღმდეგ ბრძენკაცებმა ბევრიც იქადაგეს თავის დროზე სიტყვით თუ კალმით, თანაც, დიდი პათოსით.

თანამედროვე ტექნოლოგიის, უპირველესად კი ფარმაკოლოგიის განვითარებამ აქამდე არნახული წარმატება მოუპოვა ადამიანის საერთო სწრაფვას, უსიამოვნება თავიდან აიცილოს. თვითონაც ველარ ვუნვეთ ანგარიშს, თუ რა ძლიერ ვართ თანამედროვე „კომფორტზე“ დამოკიდებული, ისე თავისთავად ცხად რამედ იქცა იგი ჩვენთვის. დღეს ყველაზე თავმდაბალი შინამოსამსახურეც კი აგიჯანყდებათ, თუ ისეთ ოთახს შესთავაზებთ, რომელსაც იმგვარი გათბობა, სანოლი და პირსაბანი საშუალება ექნება, საიდუმლო მრჩეველი გოეთე ან თვით ვაიმარის ჰერცოგინია ანა ამალიაც რომ არ დაიწუნებდა. როცა ამ რამდენიმე წლის წინ ნიუ-იორკში, რალაც სერიოზული შეფერხების გამო რამდენიმე საათით დენი გამოირთო, ძალიან ბევრმა სრულიად სერიოზულად ირწმუნა, ქვეყნის აღსასრული დადგაო. ისინიც კი ჩვენს შორის, ვინც ძველი დროის უპირატესობასა და სპარტანული აღზრდის სიკეთეში მტკიცედ არიან დარწმუნებულნი, თავიანთ შეხედულებას კრიტიკულად გადახედავენ, თუ სიცოცხლის გადასარჩენად 2000 წლის წინანდელ ქირურგიულ ჩარევას შესთავაზებთ.

თანამედროვე ადამიანმა გარემოს სულ უფრო მეტად დამორჩილების მეშვეობით თავისი სიამოვნება-უსიამოვნების — ეკონომიის „ბალანსი“ გადასწია ყოველგვარი უსიამოვნების გამომწვევი გამღიზიანებელი სიტუაციების მიმართ სულ უფრო ჭარბი მგრძნობელობის, ხოლო ყოველგვარი სიამოვნების მომნიჭებელი სიტუაციების მიმართ გრძნობის დაჩლუნგების მიმართულებით. მთელ რიგ მიზეზთა გამო ამას დამლუპველი შედეგები მოაქვს.

უსიამოვნების მიმართ სულ უფრო მზარდ შეუწყნარებლობას — სიამოვნების მიმზიდველობის კლებასთან ერთად — შედეგად ის მოაქვს, რომ ადამიანები ხალისს კარგავენ შავი სამუშაო შეასრულონ, თუ ის თავისი შედეგებით მხოლოდ მოგვიანებით მოგვანიჭებს სიხარულს. აქედან მოდის სულსწრაფი მოთხოვნილება, ყოველი გაჩენილი სურვილი მაშინვე დაიკმაყოფილონ. იმნამსვე დაკმაყოფილების მოთხოვნილებას (*instant gratification*), სამწუხაროდ, მწარმოებლები და კომერციული ორგანიზაციები ყოველნაირად უწყობენ ხელს. გაოცებას იწვევს,

რომ მომხმარებლები ვერ ხვდებიან, თუ რა ძლიერ ვარდებიან ისინი მათი „დამხმარე“ სავაჭრო გარიგების მონობაში.

ადვილად მისახვედრ მიზეზთა გამო სურვილის სწრაფი დაკმაყოფილების მოთხოვნილებას განსაკუთრებით სავალალო შედეგები სექსუალური ქცევის სფეროში მოაქვს. უფრო შორი მიზნისაკენ სწრაფვის უნარის დაკარგვასთან ერთად ქრება როგორც ინსტინქტით, ასევე კულტურით დაპროგრამებული მოხიზვლისა თუ დაწყვილების ყველა უფრო ფაქიზად დიფერენცირებული ქცევის სახეობები. მაშასადამე, ზიანდება არა მხოლოდ ქცევის ის სახეობები, რომლებიც თავიანთი მოდგმის ისტორიის მანძილზე დაწყვილებისათვის წარმოიქმნენ, არამედ ქცევის სპეციფიკურად ადამიანური ნორმებიც, რომლებიც კულტურული ცხოვრების ჩარჩოში ანალოგიურ ფუნქციებს ემსახურება. ბევრ ფილმში ხოტბაშესხმულ და დღესდღეობით ნორმად ქცეულ მყის შეერთებას „ცხოველური რომ ვუნოდოთ, შეცდომა იქნება, რადგან მსგავსი რამ განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგომ ცხოველებში მხოლოდ გამონაკლისის სახით თუ გვხვდება. აქ აჯობებდა სიტყვა „საქონლური“ გვეხმარა, თუ „საქონელში“ მოვიაზრებთ შინაურ ცხოველებს, რომლებსაც ადამიანმა, უფრო იოლი განვრთნის მიზნით, დაწყვილების ყველა უფრო მაღალი დიფერენცირებული ქცევა „მოუშალა“.

რადგან სიამოვნება-უსიამოვნების მექანიზმს, როგორც აღვნიშნეთ, ახასიათებს ინერციის თვისება და კონტრასტის წარმოქმნა, თავშეუკავებელ სწრაფვას, სულ მცირედი არასასიამოვნოც კი ყველა საშუალებით თავიდან აიციდნოს, მაშინვე შედეგად მოჰყვა ის, რომ სიამოვნების მიღწევის განსაზღვრული ფორმები, რომლებიც სწორედ კონტრასტულ მოქმედებას ემყარება, შეუძლებელი გახდა. გოეთეს განძის მაძიებლის ძველ სიბრძნეს: „მწარე კვირეები, მხიარული დღესასწაულები“ — დავინწყება ემუქრება. ყველა უსიამოვნების თავიდან მოცილებით, პირველ რიგში სწორედ სიხარული ხდება მიუღწეველი. ჰელმუთ შულცემ ერთ მეტად საგულისხმო ფაქტზე გაამახვილა ყურადღება — ფროიდთან სიტყვა, ასევე ცნება „სიხარული“ საერთოდ არ გვხვდება. მან იცის ტკბობა, მაგრამ არ იცის სიხარული. თუ ჩვენ, დაახლოებით ასე გვეუბნება შულცი, გახვითქულები და დაღლილები, როცა დაგლეჯილი ხელისგულები გვენვის და მთელი ტანი გვტკივა, ძნელად დასაძლევ მწვერვალზე შევდგამთ ფეხს და თანაც ვიცით, რომ წინ არანაკლებ ძნელი ჩასასვლელი გველის, აი ის, რასაც მაშინ მთელი არსებით ვიგრძნობთ, ტკბობა კი არ იქნება, არამედ — უდიდესი სიხარული, რომელიც კი შეიძლება კაცმა წარმოიდგინოს. ტკბობა კიდევ შეიძლება განიცადო ისე, რომ უსიამო საქმეს „მწარე კვირეების“ სახით ხარკი არ გადაუხადო, სიხარულის ღვთაებრივ ნაპერწკალს კი ვერასოდეს განიცდი. დღევანდელი განუხრელად მზარდი შეუწყნარებლობა უსიამოვნების მიმართ ადამიანის ცხოვრების ბუნებრივ მაღლობებს და დაბლობებს ხელოვნურად დაგეგმილ ვაკედ აქცევს, ზვირთების დიდებულ ზეაქრას და დანარცხებას ოდნავ შესამჩნევ, უბადრუკ ვიბრაციებად, სინათლესა და ჩრდილს — ერთფეროვან რუხ ფერად: მოკლედ, მომაკვდინებელ მონყენილობას წარმოშობს.

„გრძნობის გაცივება“ განსაკუთრებით ემუქრება იმ სიხარულს და მწუხარებას, რასაც ჩვენი სოციალური ურთიერთობა გვანიჭებს მეუღლის, შვილების, ნათესავების თუ მეგობრების

მიმართ. ო. ჰაინროთის მიერ 1910 წელს გამოთქმული ვარაუდი, ჩვენს დამოკიდებულებაში ოჯახისა და უცხოთა მიმართ, გულისსწორის თუ მეგობრის არჩევანში წმინდა თანდაყოლილი და გაცილებით უძველესი პროცესები მოქმედებენ, ვიდრე აქამდე გვეგონაო, თანამედროვე ჰუმან-ეთოლოგიურმა მონაცემებმა დაადასტურეს. ყველა ამ უაღრესად კომპლექსური ქცევის მემკვიდრეობით პროგრამირებას შედეგად ის მოაქვს, რომ იგი ერთდროულად არა მხოლოდ სიხარულის, არამედ ბევრი მწუხარების წყაროცაა. „შეცდომა, რომელიც ძალიან გავრცელებულია და ზოგ ჭაბუკს მცდარ გზაზე აყენებს, ის გახლავთ, თითქოს სიყვარული მხოლოდ მუდმივი სიამოვნება იყოს“, უთქვამს ვილჰელმ ბუშს. მწუხარებას თავი აარიდო, ნიშნავს ადამიანური ცხოვრების ერთ დიდ ნაწილზე უარი თქვა. ეს მკვეთრი ტენდენცია სახიფათოდ უერთდება იმ ტენდენციას, რომელიც მოსახლეობის სიჭარბეს მოჰყვება და რომლის შესახებაც ჩვენ ზემოთ გვქონდა საუბარი (*not to get involved*). სწრაფვა, ყოველი მწუხარება ყველა საშუალებით აიცდინონ, თუნდაც ძვირფასი ადამიანის გარდაცვალებით გამონვეული, ზოგ კულტურაში მეტად უცნაურ, უფრო მეტიც, შემზარავ სახეს იღებს. ჩრდილოეთ ამერიკის მოსახლეობის უმეტეს ნაწილში იგი, ფროიდისეული გამოთქმა რომ ვიხმართ, გაძევებულია. გარდაცვლილი ანაზ-დად ქრება, მასზე არ ლაპარაკობენ, ეს უტაქტობადაც ითვლება. ისე უჭირავთ თავი, თითქოს იგი საერთოდ არც არსებულა. უფრო შემზარავია სატირიკოსთა შორის ყველაზე დაუნდობლის, ეველინ ვოს მიერ სიკვდილის შელამაზების გამათრახება წიგნში „დაუვინყარი“. მიცვალებულს ფერუმარილს სცხებენ და კარგ ტონად ითვლება, თუ მის მიმზიდველ გარეგნობაზე აღტაცებით ილაპარაკებენ.

გამანადგურებელ შედეგებთან შედარებით, რომელიც ადამიანისათვის უსიამოვნების თავიდან მოცილებას მოაქვს, თითქოს უწყინრად გვეჩვენება ის შედეგები, რომლებიც სიამოვნებისაკენ ასევე უსაზღვრო ლტოლვას მოჰყვება. ლამისაა დაიჯერო, რომ თანამედროვე ცივილიზაციის ადამიანი ზედმეტად უსისხლო და გულმოყირჭებულია, რათა რამდენადმე მნიშვნელოვანი ცოდვა ჩაიდინოს. ვინაიდან სიხარულის განცდის უნარის სულ უფრო მეტად დასუსტება, უმეტესწილად, უფრო და უფრო ძლიერი გამლიზიანებელი სიტუაციებისადმი მიჩვევიდან მოდის, გასაკვირვი არაა, რომ გულმოყირჭებული ადამიანი სულ ახალ-ახალი გამლიზიანებელი სიტუაციების ძიებაშია. ეს „ნეოფილია“ საკმაოდ ძლიერად ეხება ადამიანის მთელ დამოკიდებულებას გარე სამყაროს ობიექტებთან. კულტურის ამ დაავადებით დასნეულებული ადამიანისათვის ფეხსაცმელი, კაბა ან ავტომანქანა, მას შემდეგ რაც ერთხანს იხმარა, ისევე კარგავს მის თვალში მიმზიდველ ძალას, როგორც მიჯნური, მეგობარი და თვით სამშობლოც. გასაკვირი გულგრილობით ყიდის ბევრი ამერიკელი, ახალ ბინაში გადასვლისას, მთელ საოჯახო ნივთებს და ახალს იძენს. ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული სამოგზაურო ბიუროების მუდმივი მისაზიდი საშუალებაა პერსპექტივა — „ახალი მეგობრის შეძენა“. შეიძლება ერთი შეხედვით პარადოქსულად და ცინიკურადაც კი მოგეჩვენოთ ჩემი მტკიცება, რომ სინანულს, რომელსაც რომელიმე ჩვენთაგანი განიცდის, როცა სანაგვეში აგდებს ძველ ერთგულ შარვალს, ან ჩიბუხს, საერთო აქვს მეგობრებთან ჩვენს ურთიერთობასთან. . . როცა მახსენდება ჩემი განცდა, ჩვენს

ძველ მანქანას გასაყიდად რომ შეველიე, რომელთანაც დაკავშირებული იყო ბევრი მშვენიერი სამოგზაურო მოგონება, უნდა სრულიად გარკვევით ვაღიარო, რომ იგი ძველ მეგობართან განშორების ტოლი იყო. რა თქმა უნდა უსულო საგნის მიმართ ასეთი რეაქცია შეიძლება სწორიც არ იყოს, მაგრამ იგი სრულიად გამართლებულია განვითარების უფრო მაღალ საფეხურზე მდგარი ცხოველის, თუნდაც ძაღლის მიმართ; არათუ გამართლებულია, არამედ იგი პირდაპირ მეტყველებს ადამიანის გრძნობის სიმდიდრისა თუ სიმწირის შესახებ. ბევრ ადამიანს შინაგანად შევაქციე ზურგი, რომლებიც თავიანთ ძაღლზე მიყვებოდნენ: „... მერე ჩვენ ქალაქში გადავდით და იძულებული გავხდით, იგი სხვისთვის მიგვეცა“.

ნეოფილია იმგვარი მოვლენაა, რომელიც მსხვილ მწარმოებელთათვის დიახაც რომ ფრიად სასურველია. იგი მასების ინდოქტრინირების მეშვეობით კარგ ნიადაგს ქმნის ფართო სტილის მერკანტილური მოგებისათვის, რაც მეშვიდე თავშია აღწერილი. „*Built in obsolescence*“ ე. ი. „მოძველება“ პრინციპია, რომელიც ძალიან დიდ როლს ასრულებს ტანისამოსის თუ მანქანების მოდაში.

ამ თავის დასასრულს შევეხები იმ შესაძლებლობებსაც, რომლებიც გრძნობის გასათუთებასა და ემოციურ კვდომას თერაპევტულად უპირისპირდებიან. რამდენადაც ადვილია მიზეზების დადგენა, მით უფრო ძნელია მათი აცილება. რაც გვაკლია, ეს აშკარად ბუნებრივად მოცემული წინააღმდეგობაა, რომლის დაძლევა ადამიანს აკაჟებს და უსიამოვნების მიმართ შემწყნარებლობას ავალებს. და თუ ეს შეძლო, განსაცდელის დაძლევა სიხარულად შემოექცევა. სიძნელე იმაში მდგომარეობს, რომ ეს წინააღმდეგობა, როგორც ვთქვით, ბუნებრივად უნდა იყოს მოცემული. განზრახ მოხმობილ სიძნელეთა დაძლევის ცხოვრებაში არ მოაქვს კმაყოფილება. კურტ ჰანმა დიდ თერაპევტულ წარმატებას მიაღწია იმით, რომ გულმოყიჩებული, მონყენილი ახალგაზრდები ზღვის სანაპიროზე მშველელებად დააყენა. პიროვნების უღრმესი ფენების ამ უშუალოდ შემხებმა გამომცდელმა სიტუაციებმა ბევრს მართლა მოუტანა სრული განკურნება. ანალოგიურ გზას მიმართა ჰელმუტ შულცემ. იგი თავის პაციენტს უაღრესად საშიშ სიტუაციაში, როგორც თავად ამბობს, „სასაზღვრო სიტუაციებში“ ათავსებდა. აქ, სრულიად ვულგარულად რომ გამოვთქვათ, ამ გასათუთებულ ხალხს სიცოცხლის ჭეშმარიტ ფასს ისე მძაფრად განაცდევინებდა, რომ მთელი სიშლეგე მაშინვე უქრებოდათ. რაც არ უნდა ეფექტური იყოს ჰანისა და შულცეს თერაპიის ეს ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად გამოუმუშავებული მეთოდები, ისინი პრობლემას მაინც ვერ წყვეტენ, რადგან შეუძლებელია საჭირო რაოდენობით მოიძიო ჩაძირული გემები და წყლიდან ამოსაყვანი, გადასარჩენი ხალხი, რათა ყველას ეყოს, ვისაც განსაცდელის ასეთი განცდა სჭირდება. ვერც პლანერში ჩასვამ ყველას, რათა ისეთი შიში აჭამო, ერთბაშად რომ აუხელს თვალს სიცოცხლის სილამაზეზე. ხანგრძლივი განკურნების ერთ-ერთი შესაძლო მოდელი არც თუ ისე იშვიათად, მოცემული გვაქვს ისეთ შემთხვევებში, როცა ემოციურ კვდომას თვითმკვლელობის ცდასთან მივყავართ, რომელიც ჯანმრთელობას მეტნაკლებად ხანგრძლივ ზიანს აყენებს ხოლმე. ერთმა ვენელმა გამოცდილმა ბრმების მასწავლებელმა მიაგმო, რომ ახალგაზრდებს, რომლებმაც თავის მოკვლის სურ-

ვილით ტყვია საფეთქელთან მიიჭედეს და სამუდამოდ დაკარგეს თვალის ჩინი, მეორედ არასოდეს უცდიათ მსგავსი რამ ჩაედინათ. ისინი არა მარტო განაგრძობენ სიცოცხლეს, არამედ გასაოცრად განონასწორებულ, უფრო მეტიც, ბედნიერ ადამიანებად ყალიბდებიან. მსგავსი რამ შეემთხვა ერთ ქალს, რომელიც ახალგაზრდობაში, თავის მოკვლის მიზნით, ფანჯრიდან გადახტა, ხერხემალი მოიტეხა და ამის შემდეგ თავისი გადატეხილი ხერხემლით ბედნიერი და ადამიანური ღირსებით სავსე ცხოვრების გზა განვლო. ეჭვს გარეშეა, რომ ძნელად დასაძლევ დებრკოლების გადალახვამ აგრძნობინა მოწყენილობის ჟამს სრულ სასონარკვეთილებაში ჩავარდნილ ახალგაზრდებს სიცოცხლის ფასი.

ჩვენ არ გვაკლია დებრკოლებები, რომელთა დაძლევა აუცილებელია, რათა კაცობრიობა გადარჩეს. მათთან ბრძოლაში გამარჯვება ჭეშმარიტად ძნელი საქმეა და ყოველი ჩვენგანის მიერ ცალ-ცალკე განსაცდელი სიტუაციები საკმაოზე მეტია. აღზრდის სრულიად დასაძლევ ამოცანად გვესახება ამ დებრკოლების არსებობა ყოველ ადამიანამდე მივიტანოთ.

თავი მეექვსე

გენეტიკური რღვევა

იმ სოციალური ქცევების წარმოშობა, უფრო კი დამკვიდრება, რომლებიც თუმცა მთელი საზოგადოებისათვის სასარგებლოა, მაგრამ ცალკე ინდივიდისათვის საზიანოა (როგორც ახლახან ნორბერტ ბიშოფმა გვიჩვენა), მეტად რთული პრობლემის წინაშე გვაყენებს, თუ მათ ახსნას მუტაციის და სელექციის პრინციპების მოშველიებით მოვინდომებთ. ჯგუფური სელექციის არც ისე ადვილად ჩასაწვდომ პროცესებს (რაზეც აქ უფრო დაწვრილებით ვერ შევჩერდები) შეუძლიათ კიდევ როგორღაც ახსნან „ალტრუისტული“ ქცევები, მაგრამ სოციალური სისტემა, რომელიც ამ გზით წარმოიქმნება, მაინც უცილოდ ლაბილური რჩება. მაგალითად, თუ ჭკას (*Coloeus monedula* L.) მეგობრის დაცვის რეაქცია გაუჩნდება და მტაცებლის კლანჭებში ჩავარდნილი თანამოძმის გამოსახსნელად თავგანწირვით შეებმება საერთო მტერს, ნათელია, თუ რატომ აქვს ამგვარი ქცევის მქონე ჯგუფს და მის წევრებს გადარჩენის უკეთესი პერსპექტივები, ვიდრე იმ ჯგუფს, რომელსაც ეს აკლია. მაგრამ რა უშლის ხელს, რომ ჯგუფის შიგნით ცალკე ინდივიდები გაჩნდეს, რომლებსაც აკლიათ მეგობრის დაცვის რეაქცია? მუტაცია-ამოვარდნები ყოველთვისაა მოსალოდნელი და ადრე თუ გვიან უცილოდ იჩენენ თავს. ზემოაღნიშნული ალტრუისტული ქცევის შემთხვევაში ისინი უთუოდ სელექციური უპირატესობის მანიშნებელია, რადგანაც ვვარაუდობთ, რომ თანამოძმის დაცვა სახიფათოა. მაშასადამე, „ასოციალური ელემენტები“, რომლებიც საზოგადოების ჯერ კიდევ ნორმალურ წევრთა სოციალურ ქცევებს მოტმასნული პარაზიტებია, ადრე თუ გვიან, საზოგადოებაში ფეხს იკიდებენ. ეს რა თქმა უნდა, ეხება მხოლოდ ისეთ საზოგადოებრივ ცხოველებს, რომლებშიც გამრავლების და სოციალური

შრომის ფუნქციები არ არის სხვადასხვა ინდივიდზე განაწილებული, როგორც მაგ. „სახელმწიფოს შემქმნელ“ მწერებში. ჩვენ მიერ განხილული პრობლემა მათ არც ეხება, იქნებ სწორედ ამაში უნდა ვეძიოთ იმის მიზეზი, რომ მუშებისა და ჯარისკაცების „ალტრუიზმმა“ ამ მწერებში ესოდენ უკიდურესი ფორმა მიიღო.

ჩვენ არ ვიცით რა უშლის ხელს, რომ სოციალ-პარაზიტები ხერხემლიან ცხოველთა ერთობას ვერ არღვევენ. მართლაც, ძნელი წარმოსადგენია, რომ თუნდაც იგივე ჭკა თანამოდმის „სიმხდალემ“, რომელიც მონაწილეობას არ იღებს ამხანაგის დაცვაში, აღაშფოთოს. ასოციალურ ქცევაზე „აღშფოთებას“ ჩვენ ვადასტურებთ მხოლოდ ინტეგრაციის შედარებით დაბალ და უმაღლეს დონეზე არსებულ სისტემებში, კერძოდ, უჯრედ — „სახელმწიფოში“ და ადამიანთა საზოგადოებაში. იმუნოლოგებმა უაღრესი მნიშვნელობის ფაქტი დაადგინეს, რომ ანტისხეულების წარმოქმნის უნარსა და ავთვისებიანი სიმსივნის წარმოშობის საფრთხეს შორის მჭიდრო კავშირია. დიახ, შეიძლება იმ აზრამდე მივიდეთ, რომ სპეციფიკური თავდაცვითი ნივთიერებანი საერთოდ სელექციის ზეგავლენით „იქნა გამოგონილი“, რადგან მრავალწლიანი და, უპირველესად, ზრდის დიდი ხანგრძლივობის მქონე ორგანიზმები მუდმივ საფრთხეშია, რათა უჯრედთა ურიცხვი დაყოფისას ახალმა მუტაციებმა საშიში „ასოციალური“ უჯრედები არ წარმოშვას. ორივე — ავთვისებიანი სიმსივნეც და ანტისხეულების წარმოქმნაც — უხერხემლოებში არ გვხვდება, სამაგიეროდ, ორივე გვხვდება განვითარების უდაბლეს საფეხურზე მდგარ ხერხემლიანთა შორის, ციკლოსტომებში, რომლებსაც, მაგალითად, წყლის სალამურა განეკუთვნება. ჩვენ ალბათ ყველანი ყმანვილობაში დავიხოცებოდით ავთვისებიან სიმსივნისაგან, ჩვენ სხეულს რომ იმუნალურ რეაქციათა სახით არ ჰყავდეს ერთგვარი „უჯრედი-პოლიცია“, რომელიც ამ სოციალურ მევახშეებს მუსრს ავლებს.

ადამიანთა საზოგადოებაში ასოციალურ ქცევას ყოველი ნორმალური წევრი უაღრესად სპეციფიკური რეაქციით უპასუხებს. ჩვენ „აღშფოთებულნი“ ვართ და ყველაზე უფრო უდრტვინველიც კი მყისვე ხმას იმაღლებს თუ შეესწრება ბავშვის დაჩაგვრას ან ქალზე ძალადობას. სრულიად განსხვავებულ კულტურათა სამართლის სტრუქტურის შედარებითი ანალიზი აქ სრულ თანხვედომას გვიჩვენებს, რაც უმნიშვნელო დეტალებშიც მჟღავნდება და კულტურულ-ისტორიული ურთიერთკავშირებით არ აიხსნება. გოეთე ამბობს: „სამართალს, რომელიც ჩვენთან ერთად გაჩნდა, სამწუხაროდ, არასოდეს უწევენ ანგარიშს“. რწმენა, რომ არსებობს კულტურით გაპირობებული კანონმდებლობისგან სრულიად დამოუკიდებელი ბუნებრივი სამართალი, როგორც ჩანს, უძველესი დროიდან დაკავშირებული იმ წარმოდგენასთან, რომ იგი უშუალოდ ღვთაებრივი წარმოშობისაა.

სწორედ იმ დღეს, როცა ამ თავის წერას შევუდექი უცნაური დამთხვევა მოხდა: მივიღე წერილი შედარებით იურისპრუდენციაში მოღვაწე ჰ. ზანდისაგან, საიდანაც ვრცელ ამონაწერს მოვიყვან: „უახლესი კვლევა შედარებით სამართალში მიმართულია უმეტესად მსოფლიოს სხვადასხვა სამართლის სისტემათა შორის სტრუქტურულ მსგავსებათა შესწავლაზე (ასეთია, მაგალითად, ამასწინათ კორნელის უნივერსიტეტის მიერ გამოქვეყნებული ერთობლივი პრო-

ექტი — „ლეგალურ სისტემათა საერთო ცენტრი“. ამ მართლაც უამრავ დამთხვევათა შესახებ დღემდე ძირითადად სამი ახსნა მოგვეპოვება: მეტაფიზიკურ-ბუნებრივ სამართლებრივი (ბუნების მეცნიერებაში მას ვიტალისტები შეესაბამება), ისტორიული (სხვადასხვა სამართლის სისტემათა შორის იდეათა გაცვლა დიფუზიისა და კონტაქტის მეშვეობით, ე.ი. იმიტაციით შესწავლილი ქცევები) და ეკოლოგიური (გარემო პირობებთან შეგუება, ანუ ინფრასტრუქტურა, ე.ი. ერთობლივი გამოცდილების საფუძველზე შეთვისებული ქცევის სახეები). ამათ ემატება ამ ბოლო ხანებში საერთო „სამართლის გრძნობის“ ფსიქოლოგიური ახსნა (ინსტინქტის ცნება!) ბავშვობის ტიპური გამოცდილების საფუძველზე, ფროიდზე უშუალო დაყრდნობით (უპირველესად დავასახელებთ პროფ. ალბერტ ერენცვაიგს ბერკლიდან — თავისი „ფსიქო-ანალიტიკური იურისპრუდენციით“).

ამ ახალ ორიენტაციაში მნიშვნელოვანია იმის შეცნობა, რომ სოციალური ფენომენი „სამართალი“ აქ ინდივიდუალურ სტრუქტურებზე დაიყვანება და არა პირიქით, როგორც ეს ტრადიციულ სამართლის თეორიაშია. სამწუხარო ის არის ჩემი აზრით, რომ სამართალში ყურადღება მახვილდება შეთვისებულ ქცევებზე, ხოლო თანდაყოლილი ქცევები ყურადღების მიღმა რჩება. თქვენი გამოკვლევების საფუძველიანი შესწავლის შემდეგ (რაც არც ისე ადვილი იურისტისათვის!) მტკიცედ მჯერა, რომ ეს მისტიკური „სამართლის გრძნობა“ (ამ სიტყვას შეგვიძლია ძველი სამართლის თეორიამდე ჩავსდით, მაგრამ ახსნას ვერსად ვიპოვით) ტიპური თანდაყოლილ ქცევათაგანია“.

ამ თვალსაზრისის საგნებით ვიზიარებ, თუმცა კარგად მესმის მისი დამტკიცების მთელი სიძნელე, რაზეც ბ-ნი პროფ. ზანდი თავის წერილში თვითონვე მიუთითებს. მაგრამ რაც არ უნდა გვამცნოს მომავალმა გამოკვლევებმა ადამიანის სამართლის გრძნობის ფილოგენეტიკურ და კულტურულ-ისტორიულ წყაროებზე, მეცნიერულად დადგენილად შეგვიძლია მივიჩნიოთ ის, რომ სახეობას — ომო საპიენს — გააჩნია ქცევის უაღრესად დიფერენცირებული სისტემა, რომელიც, უჯრედებიან სახელმწიფოში ანტისხეულების წარმომშობი სისტემის ანალოგიურად, კოლექტივისათვის საშიში პარაზიტების მოსპობას ემსახურება.

თანამედროვე კრიმინოლოგიაშიც ისმის კითხვა, თუ რა წვლილი მიუძღვის კრიმინალურ ქცევაში თანდაყოლილი სოციალური ქცევებისა და გენეტიკური შემაკავებელი ფაქტორების მოშლას და რომელი მათგანი აიხსნება სოციალური ნორმების კულტურული ტრადიციების დარღვევებით. ამ მეტად ძნელი საკითხის გადაწყვეტას, აქ გაცილებით მეტი პრაქტიკული ღირებულება აქვს, ვიდრე სამართლისმცოდნეობაში. სამართალი სამართლად რჩება და იგი ყველამ ერთნაირად უნდა დაიცვას იმისაგან დამოუკიდებლად, თუ რა განსაზღვრავს მის სტრუქტურას: მხოლოდ ფილოგენეტიკური თუ კულტურული განვითარება. კრიმინალური დანაშაულის გარჩევისას ძალზე მნიშვნელოვანია იმის გარკვევა, დამნაშავის დეფექტი გენეტიკურადაა გაპირობებული, თუ ალზრდით, რათა იგი კვლავ ვაქციოთ საზოგადოების სრულფასოვან წევრად. თუმცა იმის თქმაც არ შეიძლება, თითქოს გენეტიკური გადახრების მიზანდასახული ვარჯიშით გამოსწორება შეუძლებელი იყოს. მაგ. კრემერის მიხედვით, ბევრი ჩია აგებულების კაცს (*Lepto-*

some), თანმიმდევრობით ჩატარებული ვარჯიშების მეოხებით ლამის ათლეტის მუსკულატურა შეუძენია. ყველაფერი რაც ფილოგენეტიკურადაა დაპროგრამებული, იპსო ფაქტო სწავლა-აღზრდას რომ სრულიად დაუქვემდებარებელი ყოფილიყო, მაშინ ადამიანი თავისი ინსტიქტებისა და იმპულსების საბურთაო გახდებოდა. ყოველგვარი კულტურული ერთად ცხოვრების წინაპირობაა, ადამიანმა საკუთარი ლტოლვების მოთოკვა ისწავლოს. ასკეტთა ყველა ქადაგებას სწორედ ეს ჭეშმარიტება უდევს საფუძვლად, მაგრამ გონიერება და პასუხისმგებლობა, უნდა ითქვას, სრულიადაც არ არის უსაზღვრო ძალაუფლების მქონე. ჯანმრთელ ადამიანში სწორედ იმ ძალისაა, რამდენიც საჭიროა, რათა იგი კულტურული საზოგადოების წევრი გახდეს. სულიერად ჯანმრთელი და ფსიქოპატი (ჩემი ერთი ძველი შედარება რომ მოვიშველიო) ისევე განსხვავდება ერთმანეთისაგან, როგორც კომპენსირებული გულის მანკით დაავადებული ადამიანი დეკომპენსირებული გულის მანკით დაავადებულისაგან. ადამიანი, როგორც არნოლდ გელენმა მოსწრებულად თქვა, ბუნებით, მაშასადამე, ფოლოგენეტურად კულტურული არსებაა. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ მისი ინსტიქტური ლტოლვები და ამ ლტოლვათა კულტურით გაპირობებული შეგნებული მოთოკვა ქმნიან ერთ სისტემას, სადაც ორივე ქვესისტემის ფუნქციები ზუსტადაა ერთმანეთთან შეთანხმებული. მცირეოდენი მეტ-ნაკლებობა ერთ ან მეორე მხარეს დარღვევას იწვევს, და ეს უფრო ადვილად ხდება, ვიდრე იმ ადამიანთა უმეტესობას ჰგონია, ვისაც ადამიანისა და სწავლის ყოვლისშემძლეობისა სჯერა. კომპენსაცია, რომელსაც ადამიანი თავის სურვილებზე ბრძანებლობით აღწევს, სამწუხაროდ როგორც ჩანს, ძალზე მცირეა.

უპირველესად, კრიმინოლოგიამ იცის, თუ რა ცოტა იმედია, ეგრეთ წოდებული სულიერად გადატაკებული სოციალურ ადამიანად აქციო. ეს ერთნაირად ეხება როგორც სულიერად მწირად გაჩენილებს, ისე იმ უბედურებს, რომლებსაც ეს სულიერი სიმწირე აღზრდის ხარვეზებით, უპირველესად კი, ჰოსპიტალიზაციით (რენე შპიტცი) შეიძინეს. დედასთან სოციალური კონტაქტის არქონა ადრეულ ბავშვობაში სოციალური კავშირის უუნარობას წარმოშობს (უარესს თუ არა), რომლის სიმპტომებიც გარეგნულად ძლიერ წააგავს თანდაყოლილ ემოციურ სიბერავს. მაშასადამე, არც ყველა თანდაყოლილი დეფექტია უკურნებელი, მაგრამ არც ყველა შეძენილია განკურნებადი. ექიმის ძველი დევიზი: „პროფილაქტიკა სჯობს მკურნალობას“ — სულიერი ანომალიებისათვისაც გამოდგება.

პირობითი რეაქციის ყოვლისშემძლეობის რწმენას საკმაოდ დიდი ბრალი მიუძღვის ზოგჯერ მცდარი სასამართლო განაჩენის გამოტანაში. ფ. ჰაკერი მენინგერის კლინიკაში, ტოპეკაში, კანზაში ნაკითხულ მოხსენებებში ერთ ასეთ შემთხვევას შეეხო: ახალგაზრდა მკვლელმა, ვინც ფსიქოთერაპიულ კლინიკაში მკურნალობა გაიარა და ბოლოს განერეს როგორც განკურნებული, მოკლე ხანში მეორე მკვლელობა ჩაიდინა. ეს სულ ოთხჯერ განმეორდა და მხოლოდ მას მერე, რაც ამ კრიმინალმა მეოთხე ადამიანი შეიწირა, ჰუმანური, დემოკრატიული და ბიჰევიორისტული საზოგადოება როგორც იქნა მიხვდა, რომ იგი საზოგადოებისათვის საშიშია.

ეს ოთხი მოკლული ადამიანი კიდევ მცირე ბოროტებაა იმასთან შედარებით, რასაც დღევანდელი საზოგადოებრივი აზრი, პოზიცია ბოროტმოქმედების მიმართ იჩენს: რელიგიად

ქცეული რწმენა, რომ ყველა ადამიანი დაბადებითვე თანასწორია და რომ ბოროტმოქმედების ყველა ზნეობრივი დანაშაული მხოლოდ მის აღმზრდელებს ეკისრებათ არასწორი აღზრდისათვის, ძირშივე ანადგურებს ბუნებრივი სამართლის ყოველგვარ გრძნობას, უპირველეს ყოვლისა, ასოციალურ, საზოგადოებიდან ამოვარდნილ ადამიანში, ვისაც საკუთარი თავი საზოგადოების მსხვერპლად წარმოუდგენია და ძალიანაც ეცოდება. ამას წინათ, ერთ ავსტრიულ გაზეთში სენსაციური ფაქტი დაიბეჭდა: ჩვიდმეტი წლის ყმაწვილი მშობლების წინაშე შიშის გამო მკვლელი გახდა. მას საკუთარი ათი წლის და გაუუპატიურებია და როცა ის დაემუქრა, ყველაფერს მშობლებს ვეტყვიო, დაუხრჩვია. მშობლებს მთელ ამ ამბავში ალბათ ნაწილობრივ მართლაც მიუძღვით ბრალი, მაგრამ, რა თქმა უნდა, იმიტომ არა, თითქოს ბიჭისთვის ზედმეტი შიში შთაენერგოთ.

მსგავსი შეხედულების გაჩენის ეს მკაფიოდ პათოლოგიური უკიდურესობა მხოლოდ მაშინ გახდება გასაგები, თუ ვიცით, რომ იგი მარეგულირებელი სისტემის ფუნქციაა, რომელიც, როგორც დასაწყისში ვთქვით, მიდრეკილია მერყეობისაკენ. საზოგადოებრივი შეხედულება ინერტულია, სიახლეზე რეაგირებს მხოლოდ ხანგრძლივი „მკვდარი დროის“ შემდეგ; ამასთან ერთად, მას უხეში გამარტივება უყვარს, რაც ხშირად ფაქტობრივი ვითარების გაზვიადებას წარმოადგენს. ამიტომაც ოპოზიცია, საზოგადოებრივ აზრს რომ აკრიტიკებს, ამ შემთხვევაში თითქმის ყოველთვის მართალია. მაგრამ შეხედულებათა შეხლა-შემოხლაში ოპოზიცია უკიდურესობაში ვარდება, რაც არ მოხდებოდა, იგი რომ საწინააღმდეგო შეხედულების გატანას არ ესწრაფოდეს. ხოლო როგორც კი აქამდე გაბატონებულ შეხედულებას წყალი შეუდგება, რაც როგორღაც ანაზღად ხდება ხოლმე, მაშინ გამარჯვება ოპოზიციის ასევე გაზვიადებულ ექსტრემულ პოზიციას რჩება.

ლიბერალური დემოკრატიის დღევანდელმა კარიკატურულმა ფორმამ მერყეობის კულმინაციურ წერტილს მიაღწია. მის მოპირდაპირე მხარეზე, არცთუ ისე დიდი ხნის წინ, იდგნენ აიხმანი და აუშვიცი, ნარკოტიკებით სიკვდილის შემსუბუქება, რასობრივი სიძულვილი, ხალხთა ჟლეტა და ლინჩის სამართალი. უნდა შევიგნოთ, რომ სადაც ამ ორ საპირისპირო წერტილთა შორის მოქანავე ქანქარა გაჩერდება, იქაა ჭეშმარიტი ღირებულება საძიებელი. მის „მარცხენა“ მხარეს თავისუფალი ინდივიდუალური განვითარება ძევს, „მარჯვენა“ მხარეს — სოციალური და კულტურული სიჯანსაღის ღირებულება. ანტიჰუმანურია უკიდურესობა ორივე მიმართულებით. იგი ძლიერდება და ამერიკაში უკვე ვდგავართ საშიშროების წინაშე, რომ, მაგალითად, ახალგაზრდებისა და ზანგთა თავისთავად დიახაც სამართლიანი, მაგრამ წრესგადასული ჯანყი მემარჯვენე რადიკალურ ელემენტებს სასურველ საბაბს მისცემს, ძველი, ველური თავშეუკავებლობით შეაგებონ უკიდურესი საპასუხო დარტყმა. ყველაზე სამწუხარო კი ის არის, რომ ეს იდეოლოგიური ქანაობა არათუ უხმაუროდ არ ჩაივლის, არამედ საშიშ მიდრეკილებას იჩენს — „კანონზომიერ კატასტროფად“ ჩამოყალიბდეს. მეცნიერის ვალია ამ სატანური მერყეობის დაშოშმინებისათვის მუხლჩაუხრელად იღვწოდეს. მრავალ წინააღმდეგობათა შორის, რაშიც ცივილიზებული კაცობრიობა საკუთარი გამოცდილებით გაიხლართა, ერთ-ერთია ის, რომ აქაც

ცალკეული ინდივიდის მიმართ ჰუმანურობის გამოჩენა კაცობრიობის საერთო ინტერესებს ეწინააღმდეგება. ჩვენი თანაგრძნობა ასოციალური, საზოგადოებიდან ამოვარდნილი ადამიანისადმი, რომლის არასრულფასოვნებაც შეიძლება გამოწვეული იყოს გამოუსწორებელი, ადრე ბავშობაში აღზრდით მიყენებული ზიანით (ნაძალადევი ჰოსპიტალიზაცია!), ან მემკვიდრეობითი პათოლოგიით, ხელს გვიშლის, დავიცვათ საზოგადოების ნორმალური წევრი. საკმარისია წამოგვდეთ სიტყვა „არასრულფასოვანი“ ან „სრულფასოვანი“, რომ მაშინვე გაზის კამერის მოსარჩლედ გამოგაცხადონ.

სრულიად ცხადია, რომ „სამართლის მისტერიული გრძნობა“, რომლის შესახებაც პ. პ. ზანდი ლაპარაკობს, არის გენეტიკურად გადაჯაჭვული რეაქციების სისტემა, რომელიც ჩვენი თანამოძმის ასოციალური ქცევის წინააღმდეგ შეგვმართავს. ეს რეაქციები ქმნიდნენ ისტორიულ ეპოქებში იმ უცვლელ მთავარ მელოდიას, რომლის გარშემოც ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ითხზებოდა ცალკეულ კულტურათა სამართლისა და ზნეობის სისტემები. ამ გაუცნობიერებელ სამართლის გრძნობაში აშკარა მცდარობათა აღბათობა ისევე დიდია, როგორც ნებისმიერი ინსტინქტური რეაქციის დროს. უცხო კულტურის წარმომადგენელი, რომელიც არ გამოიჩენს სათანადო თავაზიანობას (მაგალითად, თუ იგი, ახალ გვინებაში ჩასული პირველი გერმანული ექსპედიციის წევრივით — წმინდა პალმის ხეს მოჭრის), მას იმავე თვითკმაყოფილი სამართლის გრძნობით მოკლავენ, როგორც საკუთარი თემის ნებისმიერ წევრს, რომელმაც ტაბუს კულტურის წინაშე მძიმე დანაშაული ჩაიდინა. ბრბოს ქცევა „*Mobbing*“, რომელსაც ასე იოლად მიყვარებოდა ლინჩის სამართალთან, ფაქტიურად ერთ-ერთი ანტიჰუმანური ქცევაა, სანამდეც კი შეიძლება მივიდეს თანამედროვე ნორმალური ადამიანი; იგი ბადებს ყველა სისასტიკეს გარეთ — „ბარბაროსთა“ წინააღმდეგ და თავისი საზოგადოების შიგნით — უმცირესობათა წინააღმდეგ, აძლიერებს ცრუსახეობათა შექმნის მიდრეკილებას (ერიკზონის თანახმად) და საფუძვლად უდევს სოციალ-ფსიქოლოგიაში კარგად ცნობილ ბევრ პროექციულ მოვლენებს, მაგალითად, საკუთარ უვარგისობაში სხვისი „დადანაშაულების“ ტიპიურ მცდელობას, „განტევების ვაცის“ ძიებას, და ბევრ სხვა ასევე უაღრესად საშიშ და ამორალურ იმპულსებს (ისინი საქმეში ჩაუხედავისათვის ინტუიტიურად განუსხვავებელია), რომლებიც ამ გლობალურ სამართლის გრძნობაში შედიან.

მაგრამ იგი ჩვენს სოციალურ ქცევათა მოქმედების სტრუქტურისათვის ისევე აუცილებელია, როგორც ფარისებრი ჯირკვლები ჩვენი ჰორმონებისათვის, და დღევანდელი სრულიად აშკარა ტენდენცია, ყველაფერი ხელაღებით წყალში გადაიყაროს, ისეთივე შეცდომაა, როგორც ცდა, ბაზედოვის დაავადება ფარისებრი ჯირკვლების სრული ამოკვეთით განვკურნოთ. ბუნებრივი სამართლის გრძნობის გაუქმება დღევანდელი აბსოლუტური შემწყალელობისადმი მიდრეკილების წყალობით განსაკუთრებით საშიშ ძალას იძენს ფსევდო-დემოკრატიული დოქტრინის სახით, რომლის თანახმადაც, ყოველი ადამიანური ქცევა შეძენილია. ძალიან ბევრი რამ ჩვენს ქცევაში, რაც საზოგადოების საკეთილდღეოდ თუ საზიანოდაა მიმართული (ღვთის წყალობა ან რისხვაა), ადრეულ ბავშვობაშია ჩანერგილი მეტნაკლებად კეთილგონიერი, პასუხის-

მგებლობის გრძნობის მქონე და უპირველეს ყოვლისა, ემოციურად ჯანსაღი მშობლების მიერ. ასევე ბევრი რამ, მეტი თუ არა, გენეტიკურადაა განსაზღვრული. ჩვენ ვიცით, რომ საპასუხისმგებლო, კატეგორიული საკითხის დიდ მარეგულირებელ ძალას სოციალური ქცევის როგორც აღზრდით განპირობებული, ისე გენეტიკური ნაკლის კომპენსირება მხოლოდ ვიწრო საზღვრებში შეუძლია.

თუ ვისწავლეთ ბიოლოგიურად აზროვნება, და ინსტინქტური ლტოლვების ძალის შესახებ ისეთივე ცოდნა მოგვეპოვება, როგორც ზნეობისა და ყველა კეთილი განზრახვის რელატიური უღონობის თაობაზე და თუ ამის გარდა სოციალური ქცევის შეფერხებათა შესახებ რამდენიმე ფსიქიატრიულ და სილრმის-ფსიქოლოგიურ დებულებას ვიცნობთ, მაშინ ველარ შევძლებთ „კანონის დამრღვევნი“ იმ სამართლიანი აღმფოთებით შევრისხოთ, როგორც ამას ყოველი ემოციური მიაშიტი სჩადის, რადგან საზოგადოებიდან ამოვარდნილ ადამიანში უფრო შესაბრალის ავადმყოფს დავინახავთ, ვიდრე სატანურად ბოროტს, რაც წმინდა თეორიულადაც სწორია. მაგრამ თუ ამ თავისთავად სრულიად სამართლიან პოზიციას ფსევდოდემოკრატიული დოქტრინის ცრურწმენა გამოიყენებს იმის დასამტკიცებლად, რომ ყოველი ადამიანური ქცევა გარკვეულ პირობებში ყალიბდება და პირობების შესაბამისად მისი უსაზღვროდ შეცვლა და შესწორება შეიძლება — ამით ადამიანთა საზოგადოების წინაშე მძიმე ცოდვას ჩავიდენტ.

სრულად რომ წარმოვიდგინოთ საშიშროება, რომელიც კაცობრიობას მემკვიდრეობითი ინსტიქტებიდან ამოვარდნის შედეგად ემუქრება, ნათლად უნდა გავაცნობიეროთ ის, რომ თანამედროვე ცივილიზებული ცხოვრების პირობებში არც ერთი ფაქტორი არ გვაქვს, რომელიც მარტივი სიკეთისა და წესიერების მიხედვით მოახდენდა სელექციას, გარდა ჩვენივე თანდაყოლილი გრძნობისა. დასავლეთის კულტურის ეკონომიკურ შეჯიბრში მათთვის სელექციის მხოლოდ ცალსახა ნეგატიური წინაპირობებია! კიდევ კარგი, რომ ეკონომიკური წარმატებანი არ არიან აუცილებლად გამრავლების ნორმასთან დადებითად შეფარებული.

ზნეობის აუცილებლობის კარგ ილუსტრაციას გვაძლევს ერთი ებრაული ანეკდოტი: მილიარდერი მაჭანკალთან მივიდა, ცოლის შერთვა მინდაო. მაჭანკალმა მაშინვე უქო ერთი უჩვეულოდ ლამაზი ქალიშვილი, რომელიც თურმე სამჯერ ზედიზედ გამხდარა „მის ამერიკა“. მდიდარმა უარი თქვა: ლამაზი ჩემი თავიც მეყოფაო; მაშინ მაჭანკალი პროფესიული ენაწყლიანობით ახლა სხვა საცოლის ქებას მოჰყვა, რომლის მზითევიც რამდენიმე მილიარდს შეადგენდა. „სიმდიდრე“ არ მჭირდება — გაანწყვეტინა კრეზუსმა, — „სიმდიდრე ჩემიც მეყოფა“. მაშინ მაჭანკალმა მესამე სიაც მოიმარჯვა და ახალი საცოლე შესთავაზა, რომელიც ოცდაერთი წლის ასაკში უკვე მათემატიკის დოცენტი იყო, ამჟამად კი ოცდაოთხი წლისა პროფესორია ინფორმაციის თეორიისო. „ჭკვიანი არ მჭირდება“ — თქვა მილიარდერმა დამცინავად, — „ჩემი ჭკუაც მეყოფა“. მაშინ თავგზარეულმა მაჭანკალმა წამოიძახა: „ღვთის გულისათვის, მითხარით, როგორი ცოლი გინდათ?“

„წესიერი“ — იყო პასუხი.

თუ რა ჩქარა იკიდებს ფეხს სოციალურ ქცევათა რღვევა სპეციფიკური სელექციის ამოვარდნის შემთხვევაში, ეს შინაურ ცხოველებზე დაკვირვებიდანაც ვიცით. ამაზე გარეული

ცხოველებიც მეტყველებენ, ტყვეობაში რომ ამრავლებენ. შთამომავლობის გამომზრდელმა ზოგიერთმა თევზმა, რომლებსაც კომერციული მიზნით ხელოვნურად ამრავლებდნენ, რამდენიმე თაობის შემდეგ ისე დაკარგა შთამომავლობის მოვლის გენეტიკური უნარი, რომ დუჟინობით თევზში ძლივს ღაიპოვით ერთ წყვილს, რომელსაც ჯერ კიდევ შეუძლია შთამომავლობის რიგიანი პატრონობა. საოცრად ჰგავს ეს კულტურით შეპირობებული სოციალური ქცევების ნორმათა დარღვევას. აქაც ყველაზე დიფერენცირებული და ისტორიულად ახალგაზრდა მექანიზმები განსაკუთრებით მგრძნობიარეა რღვევის მიმართ. ძველი, საყოველთაოდ გავრცელებული ინსტიტუტები, როგორიც საკვების მიღება და გამრავლებაა, ხშირად ჰიპერტროფიას განიცდის, თუმცა ადამიანი სწორედ განურჩეველ და ხარბ ჭამა-სმა-გამრავლების ინსტინქტს უწყობს ხელს სელექციურად, ხოლო აგრესიისა და გაქცევის ინსტინქტს, როგორც არასასურველს, თავიდან იშორებს.

საერთოდ კი, შინაური ცხოველი თავისი პატრონის ბოროტი კარიკატურაა. ერთ ჩემს ადრინდელ ნაშრომში (1954) ვწერდი, რომ ჩვენი ესთეტიკური ღირებულების განცდა სრულიად მკაფიო დამოკიდებულებას ამჟღავნებს იმ ფიზიკურ ცვლილებათა მიმართ, რასაც ცხოველი მოშინაურების პროცესში განიცდის; კუნთების გაქრობა, გასუქება, გადმოვარდნილი ფაშვი, თავის ქალის ფუძის, ასევე კიდურების დამოკლება — მოშინაურების ტიპური ნიშნებია. ისინი ცხოველსა და ადამიანშიც სიმახინჯედ აღიქმება, ხოლო საპირისპირო ნიშნები მათ მფლობელს „კეთილშობილად“ წარმოაჩენენ. სავსებით ამის ანალოგიურია ჩვენი ემოციური შეფასებაც იმ ქცევებისა, რომლებსაც მოშინაურება სპობს ან მოსპობით ემუქრება; დედობრივი სიყვარული, უანგარო და თავდადებული შრომა ოჯახისა და საზოგადოების საკეთილდღეოდ, ქცევის ისეთივე ინსტინქტის შესაბამისად დაპროგრამებული ნორმებია, როგორიც ჭამა და განაყოფიერება, მაგრამ ჩვენ მათ ამათზე გაცილებით მაღლა ვაყენებთ.

ჩემს გამოკვლევებში გამოწვევით გავაანალიზე, თუ რა მჭიდრო ურთიერთკავშირია მოშინაურებით ცხოველის გარკვეულ თვისებათა საფრთხეში ჩაგდებასა და ჩვენს მიერ ამ ცვლილებათა ეთიკურ და ესთეტიკურ შეფასებას შორის. კორელაცია აქ ისე აშკარაა, რომ მას შემთხვევითად ვერ მივიჩნევთ. და ამ მოვლენის ერთადერთი ახსნა ის იქნება, რომ ჩვენი შეფასებები იმ ჩაშენებულ მექანიზმებს ეყრდნობა, რომლებიც მოწოდებულია სრულიად გარკვეულ, კაცობრიობისათვის საშიში რღვევის მოვლენებს გზა გადაუკეტოს. გამორიცხული არ არის, რომ ჩვენი სამართლის გრძნობებიც, ასევე ფილოგენეტურად დაპროგრამებულ უნარს ეყრდნობა, რომლის ფუნქციაა საზოგადოების ინფილტრაციას ჩვენს ასოციალურ თანამოძმეთა მეშვეობით დაუპირისპირდეს.

მემკვიდრეობით ცვლილებათა ერთ-ერთი სინდრომია ის, რაც ადამიანში და შინაურ ცხოველებში ანალოგიურად და ერთი და იმავე მიზეზით იჩენს თავს — ეს არის სქესობრივად ნაადრევი მომწიფებისა და ხანგრძლივი სიყმაწვილის ფრიად უცნაური კომბინაცია. ბლოკმა უკვე დიდი ხნის წინ მიაქცია ყურადღება იმ ფაქტს, რომ ადამიანი თავისი ძლიერ ბევრი ფიზიკური ნიშნით მეტ მსგავსებას ამჟღავნებს ზოოლოგიურად თავისი უახლოესი ნათესავი ცხოველის სწორედ

ახალგაზრდულ ფორმასთან, ვიდრე ზრდადასრულებულთან. ყმანვილობაში დახანებას ბიოლოგიაში ნეოტენიას (*Neotenie*) უწოდებენ. ლ. ბოლკი (1926) მიუთითებს რა ადამიანში ამ მოვლენაზე, ყურადღებას ამახვილებს ადამიანის ონტოგენეზის შენელებასა და შეკავებაზე. ის რაც ადამიანის სხეულის ონტოგენეზის შესახებ ითქვა, ეხება მის ქცევასაც. როგორც ვცადე მეჩვენებინა (1943), ადამიანს ღრმა მოხუცებულობამდე ახასიათებს ახლის შეცნობის ბავშვური ცნობისმოყვარეობა. იგი, როგორც არნოლდ გელენი ამბობს (1940), გახსნილია სამყაროსადმი, რაც სიჭაბუკის უტყუარი ნიშანია.

ბალღურობა ადამიანის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი და უკეთილშობილესი ჰუმანურ თვისებათაგანია. „ადამიანი მხოლოდ მაშინაა სრულად ადამიანი, როცა თამაშობს“, — ამბობს ფრიდრიხ შილერი. „ნამდვილ მამაკაცში ბავშვია დამალული, მას თამაში სწყურია“ — ამბობს ნიცშე. „დამალული? კი მაგრამ, როგორ?“ — მეკითხება ჩემი მეუღლე. ოტო ჰანმა გაცნობის პირველ წუთებშივე მკითხა: „მითხარით, ხომ გაქვთ რაღაც ბავშვური ხასიათი? იმედია, ცუდად არ გამიგებთ!“

ბალღური თვისებები, უეჭველად, ადამიანად გახდომის ერთ-ერთი წინაპირობაა. საკითხი მხოლოდ იმგვარად დაისმის, ადამიანისათვის დამახასიათებელი გენეტიკური გაბავშვება იმ ზომით ხომ არ ვითარდება, რომ შეიძლება მისთვის დამღუპველი აღმოჩნდეს? ზემოთ ამის თაობაზე ვწერდი, რომ უსიამოვნების მიმართ შეუწყნარებლობა და გრძნობის გაუხამებამ, შესაძლოა, ინფანტილურ ქცევასთან მიგვიყვანოს. გვებადება საფუძვლიანი ეჭვი, რომ კულტურით გაპირობებული პროცესები ამ გენეტიკურად გაპირობებულებს ემატება. მოუთმენელი მოთხოვნილება ყველა სურვილის მყისვე დაკმაყოფილებისა, პასუხისმგებლობის არქონა და სხვათა გრძნობებისათვის ანგარიშის გაუწევლობა ტიპიურია ბავშვებისათვის და მათთვის მისატყვევებელიც. შორეული მიზნის მისაღწევად მოთმენა, საკუთარ მოქმედებაზე პასუხისმგებლობა და ანგარიშის გაწევა სხვათათვის — ქცევის ის ნორმებია, რომლებიც მომწიფებული ადამიანისათვისაა დამახასიათებელი.

უმწიფრობაზე ლაპარაკობენ კიბოს მკვლევარები, როცა ამ ავთვისებიანი სიმსივნის ერთ-ერთ ძირითად თვისებას ახასიათებენ; თუ რომელიმე უჯრედი ყველა იმ ნიშან-თვისებას უკუაგდებს, რაც მას გარკვეული სხეულის ქსოვილის, კანის, მკერდის ჯირკვლის და სხვ. შემადგენელ ნაწილად და წევრად ხდის, იგი უწილოდ „უკან იხევს“ იმ მდგომარეობისაკენ, რაც მოდგმის ან ინდივიდუალური ისტორიის განვითარების ადრეულ საფეხურს შეესატყვისება. მაშასადამე, იგი უკვე ისე იქცევა, როგორც ერთუჯრედა ორგანიზმი ან ემბრიონალური უჯრედი, რაკი ორგანიზმის მთლიანობისთვის ანგარიშგაუწევლად იყოფა. რაც უფრო შორს მიდის რეგრესია, რაც უფრო მეტად განსხვავდება ახლად წარმოქმნილი ქსოვილი ნორმალურისაგან, მით უფრო ავთვისებიანია სიმსივნე. პაპილომა, რომელსაც ჯერ ისევ აქვს ნორმალური ზედაკანის ბევრი თვისება და მხოლოდ მეჭეჭივით აზის კანის ზედაპირს, კეთილთვისებიანია. ხოლო სარკომა, რომელიც შედგება ერთნაირი სრულიად დაუნაწევრებელი მეზოდერმული უჯრედებისაგან — ავთვისებიანი სიმსივნეა. ავთვისებიანი სიმსივნეთა დამღუპველი ზრდა, როგორც ითქვა,

გამონვეულია იმით, რომ ორგანიზმს უმტყუნა უნარმა, თავი დაიცვას „ასოციალური“ უფრედების გაჩენისაგან. მხოლოდ მაშინ, როცა დანარჩენი ქსოვილი მას ისე ეპყრობა, როგორც თავის მსგავსს და საკვებს აწვდის, სიმსივნე მომაკვდინებელი სისწრაფით ედება მთელ სხეულს.

ამ ანალოგიაზე ჩვენ უკვე გვქონდა საუბარი. ადამიანი, რომლის სოციალური ქცევის ნორმებს სიმწიფე აკლია, ინფანტილურ მდგომარეობაში რჩება და ლოგიკურად საზოგადოების პარაზიტი ხდება. იგი მასზე სხვათა ზრუნვას მიიჩნევს, როგორც რაღაც თავისთავად რასმე, რაც მხოლოდ ბავშვს შეჭფერის. „ზიუდდოიჩე ცაიტუნგში“ ამას წინათ ერთ ყმანვილ კაცზე წერდნენ, რომელსაც საკუთარი ბებია მოუკლავს კინოში წასასვლელი რამდენიმე მარკის გულისათვის. მთელი მისი პასუხისმგებლობა გამოიხატა ერთი და იმავე ფრაზის ჯიუტად გამეორებაში: მე ხომ ვეუბნებოდი ბებიაჩემს, ფული კინოსთვის მჭირდებაო. ეს ახალგაზრდა, რა თქმა უნდა, ჭკუასუსტი იყო.

ძალიან ბევრი ახალგაზრდა მტრულად უპირისპირდება დღევანდელ საზოგადოებრივ წყობას და მშობლებსაც. ამგვარი პოზიციის მიუხედავად, ისინი რატომღაც თავისთავად ცხადად მიიჩნევენ, რომ ამ საზოგადოებამ და მშობლებმა უნდა არჩინონ ისინი, რაშიც მათი სრული ინფანტილიზმი მჟღავნდება.

თუ ცივილიზებული ადამიანის მზარდი ინფანტილიზმი და ახალგაზრდობის მზარდი ბოროტმოქმედება, როგორც ვშიშობ, მართლაც გენეტიკური რღვევის მოვლენებში იღებს სათავეს, მაშინ ჩვენ უმძიმესი საფრთხე მოგველის. სიკეთის და წესიერების მაღალი შეფასება, რასაც გულით ვეთანხმებით, ერთადერთ ფაქტორად რჩება, რომელიც დღესდღეობით სოციალური ქცევიდან ამოვარდნის წინააღმდეგ მეტნაკლებად ქმედით სელექციას ახორციელებს. თვით გაქნილი ფულიანი კაციც კი ჩვენი მრავლის მეტყველი ანეკდოტიდან წესიერ საცოლეს დაეძებს! ყველაფერი, რაზეც წინა თავებში ვიმსჯელეთ: მოსახლეობის სიჭარბე, კომერციული კონკურენცია, ჩვენი ბუნებრივი გარემოს გავერანება და მისი ღვთაებრივი ჰარმონიისგან გაუცხოება, გასათუთებით გამონვეული ძლიერი გრძნობების დაკარგვა — ყველაფერი ეს ერთად იმისკენაა მიმართული, რომ თანამედროვე ადამიანს წაართვას სიკეთე-ბოროტების გარჩევის უნარი. ამას ემატება ასოციალურის გამართლება, რომელსაც ვიეთნი თავს გვახვევენ მისი ცოდვების გენეტიკური და ფსიქოლოგიური მიზეზების ანალიზით.

უნდა ვისწავლოთ ინდივიდის მიმართ გონივრული ჰუმანიზმის შეფარდება იმასთან, რაც ადამიანთა საზოგადოებისათვის სასარგებლოა. ცალკე ადამიანი, რომელიც მოკლებულია გარკვეული სოციალური ქცევის უნარს და ასევე მოკლებულია იმ გრძნობებს, რომლებიც ამ ქცევას თან სდევს, მართლაც შესაბრალისი ავადმყოფია და ჩვენს სრულ თანაგრძნობას იმსახურებს. თვითონ ამ უნართა არქონა კი ბოროტებაა. იგი არა მარტო უარყოფაა და უკუქცევაა ბუნების შემოქმედებითი პროცესისა, რის შედეგადაც ცხოველი ადამიანად იქცა, არამედ ბევრად უფრო საშიში და საზარელიცაა. მორალური ქცევის დარღვევას რაღაც აუხსნელად მოჰყვება ხოლმე არა მხოლოდ ყოველივე იმის დაკარგვა, რაც ჩვენ კარგად და მისაღებად მიგვაჩნია, არამედ მის მიმართ აქტიური მტრობაც. ეს სწორედ ის ფენომენია, რომელიც ბევრ რელიგიაში

ღმერთის მტრად და მოქიშპედაა დასახული. თუ ფხიზელი თვალთ შევხედავთ ყველაფერს, რაც დღეს მსოფლიოში ხდება, გაგვიჭირდება რამე დაუპირისპიროთ მორწმუნეს, რომელსაც სწამს, ანტიქრისტემ აიშვა თავით.

უეჭველია, გენეტიკურად განმტკიცებულ სოციალურ ქცევათა რღვევა აპოკალიფსს გვიქადის, თანაც, გამორჩეულად საზარელს. მაგრამ ეს საშიშროება მაინც უფრო ადვილად მოსაგლეხია, ვიდრე მოსახლეობის სიჭარბე ან კომერციული შეჯიბრის ეშმაკური წრე, რომელსაც მხოლოდ გადამჭრელი ღონისძიებებით და ადამიანთა წარმოდგენაში დღეს ასე გამჯდარი ცრუ ღირებულებების გადაფასებით თუ შევებრძოლებით. კაცობრიობის გენეტიკური რღვევის პროცესს შეიძლება წინ აღვუდგეთ, თუ ძველი სიბრძნის ერთგულნი დავრჩებით, ზემოთ მოყვანილი ებრაული ანეკდოტი რომ კლასიკურად გვანჯდის. მეუღლის არჩევისას სრულიად საკმარისია არ დავივიწყოთ ერთი უბრალო და თავისთავად ცხადი მოთხოვნა — წესიერი უნდა იყოს იგი. ეს მამაკაცსაც ეხება.

ვიდრე შემდეგ თავზე გადავიდოდეთ, სადაც ტრადიციისაგან მოწყვეტის საშიშროებებზე გვექნება საუბარი, რაც ახალგაზრდობის მეტისმეტად რადიკალურ ამბოხს მოჰყვა, მინდა თავი დავიზღვიო ერთი გაუგებრობისაგან: ყველაფერი, რაც მზარდი ინფანტილიზმის საშიშ შედეგებზე ითქვა, განსაკუთრებით, პასუხისმგებლობის შეგნებისა და ჭეშმარიტ ღირებულებათა გაქრობაზე, ეხება ახალგაზრდობაში სწრაფად მზარდ ბოროტმოქმედებას და არავითარ შემთხვევაში დღევანდელი ახალგაზრდობის ამბოხს, რაც მთელ მსოფლიოს მოედო. რა ენერგიულადაც არ უნდა გავილაშქროთ შემდგომ მათი მცდარი შეხედულებების წინააღმდეგ, სრულიად გარკვევით უნდა ითქვას, რომ სრულებითაც არ აკლიათ სოციალური ან მორალური განცდა და არც ღირებულებათა მიმართ სიბეცე სჭირთ. პირიქით: მათ არაჩვეულებრივად სწორი აღქმა აქვთ იმისა, რომ არა მარტო დანიის სახელმწიფოშია საქმე ცუდად აწყობილი, არამედ ბევრ დიდ სახელმწიფოშიც.

თავი მეხვინა

ტრადიციისაგან მოწყვეტა

ადამიანური კულტურის განვითარება თვალსაჩინო ანალოგიას ამჟღავნებს სახეობების ევოლუციურ განვითარებასთან. დამგროვებელი ტრადიცია, რომელიც საფუძვლად ყოველ კულტურულ განვითარებას უდევს, არსებითად ახალ, ცხოველის ყველა სახეობისათვის უცხო მონაპოვარს ეყრდნობა, უპირველესად კი ცნებით აზროვნებასა და სიტყვიერ ენას, რომელიც თავისი უნარით, შექმნას თავისუფალი სიმბოლოები, ადამიანს ინდივიდუალურად მოპოვებული ცოდნის გავრცელებისა და გადაცემის დიდ შესაძლებლობას აძლევს. „შეძენილ თვისებათა მემკვიდრეობით გადაცემა“, რომელიც აქ შედეგად გვევლინება, თავის მხრივ კულტურის ის-

ტორიული განვითარების შეუდარებლად უფრო სწრაფი განხორციელების საწინდარია, ვიდრე ნებისმიერი სახეობის ფილოგენეზისი.

მეთოდები, რომელთა მეშვეობითაც კულტურა ახალ, სისტემატურ ცოდნას იძენს, აგრეთვე ის მეთოდები, რომელთა დახმარებითაც კულტურა ამ ცოდნას განიმტკიცებს, განსხვავდებიან სახეობათა ცვლილებების მეთოდებისაგან. ხოლო ის მეთოდი, რომლის საშუალებითაც მრავალ შემოთავაზებულთაგან შეირჩევა ის, რაც განმტკიცების ღირსია, სახეობისა და კულტურის განვითარებაში აშკარად ერთი და იგივეა, სახელდობრ, ეს არის შერჩევა საფუძვლიანი გამოცდის შედეგად. რა თქმა უნდა, სელექცია, რომელიც ამა თუ იმ კულტურის სტრუქტურებსა და ფუნქციებს საზღვრავს, არ არის ისეთი მკაცრი, როგორც ის, რომელიც სახეობათა ცვლილებას განაგებს, რადგან ადამიანი, გარემომცველი ბუნების სულ უფრო მეტი დაპყრობით, სელექციის ფაქტორებს გვერდს უვლის. ამიტომ კულტურაში ისეთ მოვლენებს ვხვდებით, რაც სახეობებში სრულიად გამორიცხულია: მაგ. ე.წ. ფუფუნების შენაქმნები, ე.ი. სტრუქტურები, რომელთა ფორმა არც არსებული სისტემის შემანარჩუნებელი ქმედებიდან გამომდინარეობს და არც ყოფილიდან. მხოლოდ ადამიანს შეუძლია თავს ნება მისცეს, უფრო მეტი უსარგებლო ბალასტი ათრიოს, ვიდრე ნებისმიერმა გარეულმა მხეცმა.

მაგრამ, როგორც ჩანს, მხოლოდ სელექცია გადაწყვეტს, რა უნდა შევიდეს კულტურის მუდმივი ცოდნის საგანძურში როგორც ტრადიციული „წმინდა“ ადათი თუ ჩვევა. აღმოჩენებიც და გამოგონებებიც, როგორც გონივრული წვდომისა და რაციონალურ ძიებათა შედეგი, რიტუალურ, უფრო მეტიც, რელიგიურ ხასიათს იძენენ, რაც უფრო მეტად მკვიდრდებიან ტრადიციაში. ამას შემდეგ თავში კვლავ დაეუბრუნდებით. თუ კულტურის ტრადიციული სოციალური ქცევის ნორმებს იმ მდგომარეობაში გავანალიზებთ, როგორადაც ისინი დღეს გვევლინებიან (ე.ი. შედარებით ისტორიული განხილვის გარეშე), მაშინ გაჭირდება შემთხვევით გარჩენილი „ცრურწმენისაგან“ მომდინარე ნორმების ისეთებისაგან გარჩევა, რომლებიც თავიანთ წარმომავლობას ჭეშმარიტ ცოდნასა და აღმოჩენებს უმაღლის. ცოტა გაზვიადებულად რომ ვთქვათ, ყველაფერი, რაც ხანგრძლივი დროის განმავლობაში კულტურული ტრადიციით გადმოგვეცემა, ბოლოს „ცრურწმენის“ ან „დოქტრინის“ ხასიათს იძენს.

თავდაპირველად, შესაძლოა ეს იმ მექანიზმის „ნაკლად“ მივიჩნიოთ, რომელიც ადამიანურ კულტურაში ცოდნას იძენს და აგროვებს. მაგრამ თუ უფრო ღრმად ჩავუკვირდებით, დავინახავთ, რომ უდიდესი კონსერვატულობა ერთხელ ნაცადის შენარჩუნებაში, ამ აპარატის უმნიშვნელოვანესი სასიცოცხლო თვისებაა, რასაც კულტურის განვითარებაში ისეთივე ამოცანა ეკისრება, როგორც გენურ სტრუქტურას სახეობათა ცვლილებაში. შენარჩუნება გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ახლის შეძენა, ასე რომ, საგანგებო ანალიზის გარეშე არ გვეცოდინება ჩვენი კულტურის ტრადიციით გადმოცემული რომელი წესი თუ ჩვევა მოძველდა, რომელს შეიძლება შეველიოთ, და რომელი დავტოვოთ კულტურის მონაპოვრად. ქცევის იმ ნორმების შემთხვევაშიც, რომელთა უარყოფითობაც თითქოს ეჭვს არ იწვევს (მაგალითად, ბორნეოსა და ახალი გვინეის ზოგიერთ ტომებში გავრცელებული ნადირობა ადამიანის თავზე),

წინასწარ ვერ ვიტყვით, რა ზემოქმედებას მოახდენს მათი რადიკალური მოსპობა სოციალურ ქცევათა ნორმების იმ სისტემაზე, რომელიც შესაბამის კულტურულ ჯგუფს აერთიანებს. ასეთი სისტემა შესაბამისი კულტურის ჩონჩხია და თუ არ გავითვალისწინებთ მის ურთიერთზემოქმედებათა მთელ მრავალფეროვნებას, ძალზე საშიშია რომელიმე ელემენტი მას ასე ხელაღებით გამოვაცალოთ.

მცდარ აზრს თითქოს კაცობრიობის მყარ ცოდნას მხოლოდ გონებით მისაწვდომი, უფრო მეტიც, მხოლოდ მეცნიერულად დამტკიცებადი შეადგენს, დამლუპველი შედეგი მოაქვს. იგი „მეცნიერულად განათლებულ“ ახალგაზრდობას განაწყობს, მთლიანად წყალში გადაყაროს ცოდნისა და სიბრძნის ის უდიდესი განძი, რომელიც ყოველი ძველი კულტურის ტრადიციებსა და მსოფლიოს დიდ რელიგიებშია დაცული: ვინც ფიქრობს, რომ ყველაფერი ეს არარაობაა, ლოგიკურად სხვა, ასევე გამანადგურებელი, შეცდომის ტყვეობაში აღმოჩნდება, რაკი დარწმუნებულია, რომ მეცნიერებას შეუძლია რაციონალური გზით შექმნას მთელი კულტურა თავისი ატრიბუტებით და, თანაც არაფრისაგან. ეს ბევრად არ სჯობია იმ ცნობილ სისულელეს, თითქოს ადამიანის გენურ სტრუქტურაში ჩარევა შესაძლებელს გახდის მის „გაუმჯობესებას“ სურვილის მიხედვით. ნებისმიერ კულტურას იმდენივე აქვს „ზრდით“, სელექციით მოპოვებული ცოდნა, რამდენიც ცხოველის რომელიმე სახეობას, რომელსაც, როგორც ცნობილია, ჯერ-ჯერობით ვერ „ვკმნით“.

კულტურული ცოდნის საგანძურში არარაციონალურის დაუფასებლობა, ხოლო მეორე მხრივ გადაჭარბებული შეფასება ყოველივე იმისა, რასაც ადამიანი, როგორც *Homo faber* თავისი გონებით ქმნის, ერთადერთი და გადამწყვეტი ფაქტორი როდია, ჩვენს კულტურას განადგურებით რომ ემუქრება. ქედმაღალ განსწავლულობას არა აქვს ტრადიციის მიმართ ესოდენ მტრულად დაპირისპირების საფუძველი. იგი მას ისევე უნდა მოექცეს, როგორც, ვთქვათ, ბიოლოგი მოხუც გლეხის ქალს, რომელიც მის დარწმუნებას შეეცდებოდა, რწყილი შარდით დანამული ნახერხიდან ჩნდებაო. დღევანდელ თაობათა ურთიერთობაში შესამჩნევია ქედმაღლური დამოკიდებულება მშობლებთან და არავითარი ნასახი შემწყნარებლობისა. თანამედროვე ახალგაზრდობის რევოლუციას სიძულვილი ამოძრავებს: თანაც ისეთი, რომელიც ყველაზე მძიმე და ძნელად დასაძლევ სიძულვილს — ნაციონალურ სიძულვილს ენათესავება. სხვა სიტყვებით, ამბოხებული ახალგაზრდობა უფროს თაობას ისევე ექცევა, როგორც ერთი რომელიმე კულტურული ან „ეთნიკური“ ჯგუფი უცხო და მტრულ ჯგუფს.

ერიკ ერიკსონმა პირველმა მიაქცია ყურადღება იმ გარემოებას, თუ რა ღრმა მსგავსებას ამჟღავნებს დამოუკიდებელ ეთნიკურ ჯგუფთა დივერგენციული განვითარება კულტურის ისტორიაში იმ განვითარებასთან, რომელსაც გაივლის ქვესახეობები, სახეობები და კლასები თავიანთი მოდგმის ისტორიაში. იგი ლაპარაკობს „ცრუსახეობათა წარმოქმნაზე“. ეს არის კულტურულ-ისტორიულად წარმოქმნილი წესები და ნორმები სოციალური ქცევისა, რომლებიც, ერთი მხრივ, აერთიანებენ მცირე და დიდ კულტურულ ერთეულებს, ხოლო, მეორე მხრივ, მათ ერთიმეორეს აშორებენ. თავისებური „მანერები“, საგანგებო ჯგუფური დიალექტი, ჩაცმა-

დახურვის წესი და ა.შ. შეიძლება რომელიმე საზოგადოების სიმბოლოდ იქცეს, რასაც თავგამოდებით იცავენ. როგორც ეს ერთხელ (1967) გაყვანალიზე, საკუთარი ჯგუფის ყველა სიმბოლოს მაღლა დაყენებას თან სდევს ყველა სხვა ჯგუფის სიმბოლოთა შესაბამისი გაუფასურება. რაც უფრო დიდხანს ვითარდებოდა ორი ეთნიკური ჯგუფი ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად, მით უფრო მეტია მათ შორის განსხვავება. ამ განსხვავებათა მიხედვით შეგვიძლია მთელი განვითარების პროცესი აღვადგინოთ. ორივე შემთხვევაში შეიძლება სრული დარწმუნებით ვივარაუდოთ, რომ უფრო ფართოდ გავრცელებული, დიდი ჯგუფებისათვის დამახასიათებელი ნიშნები გაცილებით ძველია.

ყოველი მკვეთრად გამოხატული კულტურული ჯგუფი მიდრეკილებას იჩენს საკუთარი თავი განსაკუთრებულ სახეობად მიიჩნიოს, სხვა ჯგუფის წევრები კი სრულფასოვან ადამიანებად არ ჩათვალოს. ძალიან ბევრ აბორიგენულ ენაში საკუთარ ტომს უბრალოდ „ადამიანი“ ჰქვია. ამიტომ მეზობელი ტომის რომელიმე წევრის მოკვლა არ ითვლება ნამდვილ მკვლელობად! ცრუ სახეობათა წარმოშობის ეს შედეგები უაღრესად სახიფათოა, რადგან თანამოქმედის მოკვლის ყველა შემთხვევებზე ზღუდეს შლის, თანაც მოძმეთა მიერ გაღვივებული ინტრასპეციფიკური აგრესია კი ძალაში რჩება. „მტრის“ მიმართ ისეთი გახელება იპყრობთ, როგორიც ადამიანს შეიძლება მხოლოდ სხვა ადამიანის მიმართ გაუჩნდეს, უბოროტესი ნადირის მიმართაც კი არა. ამიტომაც შეუძლიათ მას გულდამშვიდებით ესროლონ. იგი ხომ ნამდვილი ადამიანი არც არის! ცხადია, ამ გარემოებით ყველა ჯურის ომის გამძალებელი ცდილობს ისარგებლოს.

ძალზე შემაშფოთებელი ფაქტია, რომ დღევანდელი ახალგაზრდა თაობა სრულიად არაორაზროვნად იმ გზას ადგას, უფროს თაობას დაუპირისპირდეს, როგორც რაღაც უცხო ფსევდოსახეობას. ამის ბევრი სიმპტომი გვაქვს. მტრული და მოქიშპე ეთნიკური ჯგუფები, ჩვეულებრივ, ცდილობენ მკვეთრად განსხვავებული ჩაცმა-დახურვით გამოირჩეოდნენ. შუა ევროპაში ნაციონალური ადგილობრივი გლეხური ტანსაცმელი კარგა ხანია გაქრა. მხოლოდ უნგრეთშია სრულყოფილად შემორჩენილი იქ, სადაც უნგრული და სლოვაკური სოფლები გვერდი-გვერდ მდებარეობენ. იქ ამ ტრადიციულ სამოსს სიამაყით ატარებენ და, თანაც, სრულიად აშკარად, მეორე ეთნიკური ჯგუფის წევრების გასახელებლად. სწორედ ასე იქცევა ამბოხებული ახალგაზრდობის თვითშექმნილი ჯგუფების უმრავლესობა. გასაკვირი ის არის, რომ ყოველივე მილიტარისტულის მიმართ თითქოსდა დიდი ანტიპათიის მიუხედავად, მათში ძლიერია უნიფორმისაკენ სწრაფვა. ბიტნიკის, ტედიბოის, როკის, ჰიპის და სხვა ჯგუფებს „სპეციალისტი“ ისევე ადვილად გაარჩევს ერთმანეთისაგან, როგორც ერთ დროს ავსტრიის საიმპერატორო ჯარის სამხედრო პირებს არჩევდნენ.

ამბოხებული ახალგაზრდობა თავისი ქცევით ცდილობს, რაც შეიძლება მკვეთრად გაემიჯნოს მშობელთა თაობას, თანაც იგი ხელალებით კი არ უგულვებელყოფს ტრადიციულ ქცევებს, არამედ ყოველ მის დეტალს ღრმად უკვირდება და ზუსტად საპირისპირო ქცევით უპასუხებს. აქ უნდა ვეძიოთ, მაგალითად, სექსუალური ექსცესების ახსნა ადამიანთა იმ ჯგუფებში, რომელთა საერთო სექსუალური პოტენციალს დაქვეითებულია. მშობლების აკრძალვათა დარღვევის ძლი-

ერი სურვილით შეიძლება აეხსნათ, როცა ამბოხებული სტუდენტები საჯაროდ შარდავენ და კუჭში გადიან, როგორც ეს ვენის უნივერსიტეტში მოხდა.

ყველა ამ უცნაური ქცევის მიზეზი ახალგაზრდებში სრულიად გაუცნობიერებელია. თავის ქცევას ისინი ხშირად ხსნიან ფრიად დამაჯერებელი ფსევდორაციონალური მოტივებით. ამბობენ, რომ უჯანყდებიან მდიდარ მშობლებს ღატაკებისა და მშიერების გამო, კიცხავენ ვიეტნამის ომს, უნივერსიტეტის მმართველობის თვითნებობას, ყველა სახელმწიფო დანესებულებას და ა.შ. სინამდვილეში კი აგრესია მიმართულია საკმაოდ განურჩევლად ყველა ხანში შესული ადამიანის წინააღმდეგ, მათი პოლიტიკური მრწამსის მიუხედავად. უკიდურესად მემარცხენე პროფესორებს უკიდურესად მემარცხენე სტუდენტებისაგან ნაკლები ლანძღვა როდი ხვდებათ, ვიდრე მემარჯვენეთ. ერთხელ კომუნისტმა სტუდენტმა, ჯონ-ბენდითის მეთაურობით, პ. მარკუზე უაღრესად უხეშად შეურაცხყო და მართლაც გასაგიჟებელი ბრალდებები წაუყენა, მაგალითად, ცენტრალური სადაზვერვო სამმართველოს დაქირავებული აგენტი ხართო. ამ თავდასხმის მიზეზი პოლიტიკური მრწამსი კი არ იყო, არამედ მხოლოდ ის, რომ იგი სხვა თაობის კაცია.

უფროსი თაობაც, ასევე გაუცნობიერებლად და ემოციურად აღიქვამს ამ ვითომდა პროტესტს — როგორც სიძულვილით აღსავსე საბრძოლო გამონევენას და შეურაცხყოფას. ასე ეხსნება გზა სიძულვილის სწრაფ და საშიშ ესკალაციას, რომელიც, როგორც უკვე ვთქვით, ენათესავენ სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის სიძულვილს. მე, თავად გამოცდილ ეთოლოგს, ზოგჯერ მიჭირს, ბრაზით არ ავენთო ჯონ-ბენდითის მშვენიერი ცისფერი ბლუზის დანახვაზე. საკმარისია ასეთ ადამიანებს თვალეში ჩახედო, რომ მაშინვე მიხვდე, მათ სწორედ ასეთი რეაქცია სურთ. ყველაფერი ეს მინიმუმამდე ამცირებს ურთიერთგაგების შესაძლებლობას.

ჩემს წიგნში აგრესიის შესახებ (1963), ასევე საჯარო ლექციებში (1968, 1969) მე შევეხე თაობათა დაპირისპირების ეთოლოგიური მიზეზების გამორკვევის საკითხს. აქ მხოლოდ მთავარზე შევჩერდები. მთელ ამ მოვლენათა წრეს საფუძვლად უდევს განვითარების პროცესის ფუნქციური დარღვევები, რომლებიც ადამიანში დაკავშირებულია სქესობრივ მომნიშვნელობასთან. ამ პერიოდში ახალგაზრდა იწყებს ტრადიციისაგან განდგომას, მის კრიტიკულ გადასინჯვას და ახალი იდეალების ძებნას. იგი ეძებს ახალ ჯგუფს, რომელსაც მიეკედლება და მის საქმეს თავისად გაიხდის. ინსტინქტური სურვილი, კარგი საქმისათვის ბრძოლაც შეგეძლოს, ობიექტის არჩევანისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობისაა, ამ პერიოდში ყველაფერი ძველი, ტრადიციული მოსაწყენია, ხოლო ყველაფერი ახალი მიმზიდველია. შეიძლებოდა აქ ფიზიოლოგიურ ნეოფილიაზეც გველაპარაკა.

ამ პროცესს, ეჭვს გარეშეა, სახეობის შენარჩუნებაში დიდი როლი ეკისრება, რისთვისაც იგი ადამიანური ქცევის ფილოგენეტიკურად წარმოქმნილ პროგრამაში შევიდა. მისი ფუნქციაა, ტრადიციით გადმოცემული კულტურული ქცევის ზედმეტად გახევებულ ნორმებს ერთგვარი შემგუებლობა მიანიჭოს. იგი შეიძლება კიბოს მიერ კანის გამოცვლას შევადაროთ, რომელიც თავის გარეთა გამყიფებულ ჩონჩხს მოიცვლის, რათა ზრდა-განვითარება შეძლოს.

ისევე, როგორც ყველა მყარ სტრუქტურაში, კულტურულ მემკვიდრეობაშიც სტრუქტურის საყრდენი ფუნქცია გარკვეულად ზღუდავს თავისუფლებას. და ისევე როგორც ყველგან, აქაც მის დემონტაჟს, რომელიც კონსტრუქციის შეცვლის მიზნით ხორციელდება, უცილოდ თან ახლავს გარკვეული საშიშროება, რადგან დემონტაჟსა და ხელახლა აგებას შორის მერყეობის, დაუცველობის პერიოდია. ეს ანალოგიურად მიმდინარეობს გარეთა ჩონჩხის შემცვლელ კიბოსა და სქესობრივი მომნიშვნელობის პერიოდში მყოფ ადამიანში. ჩვეულებრივ, ფიზიოლოგიურ ნეოფილიას მოჰყვება ხოლმე ტრადიციის მიმართ სიყვარულის გაღვიძება. ეს შეიძლება თანდათანობით მოხდეს. მრავალი ხნიერი ადამიანი დაადასტურებს იმ ფაქტს, რომ სამოცი წლისათვის მამის შეხედულებაზე გაცილებით დიდი წარმოდგენისა არიან, ვიდრე თვრამეტი წლის ასაკში. ა. მიჩერლიხი ამ ფენომენს ძალზე მოსწრებულად „გვიან მორჩილებას“ უწოდებს. ფიზიოლოგიური ნეოფილია და გვიანი მორჩილება ერთად ქმნის სისტემას, რომლის მნიშვნელობაც იმაში მდგომარეობს, რომ ტრადიციით გადმოცემულ კულტურაში მკვეთრად დრომოჭმული და ახლის განვითარებისათვის ხელისშემშლელი ელემენტები ამოიძირკვოს, ხოლო მისი ძირითადი სტრუქტურა შენარჩუნებულ იქნას. მაგრამ ვინაიდან ამ სისტემის ფუნქცია დამოკიდებულია ძალიან ბევრი შინაგანი და გარეგანი ფაქტორის ურთიერთქმედებაზე, ამიტომ იგი, ცხადია, ადვილად განიცდის შეფერხებას.

განვითარების შეფერხებებს, რომლებიც შეიძლება გამოიწვიოს გარესამყაროს ფაქტორებმა, მაგრამ ასევე გენეტიკურმა განპირობებულობამაც, სრულიად განსხვავებული შედეგი მოაქვთ იმისდა მიხედვით, თუ რა დროს იჩენს ისინი თავს. ადრეულ ინფანტილურ სტადიაში შეჩერებამ შეიძლება შედეგად მოიტანოს მშობლებთან მყარი კავშირი და უფროსი თაობის ტრადიციებში ტოტალური გაშეშება. ასეთებს ძალზე უჭირთ თავისი ასაკის ადამიანებთან ურთიერთობა და ახირებულ პიროვნებებად რჩებიან. ნეოფილიის სტადიაში არაფიზიოლოგიურ გაშეშებას ზოგჯერ შედეგად მოაქვს უკვე დიდი ხნის გარდაცვლილი მშობლების მიმართ ჩახვეული წყენა და სხვა უცნაურობანი. ორივე ამ ფენომენს კარგად იცნობენ ფსიქოანალიტიკოსები.

მაგრამ დარღვევებს, რომლებსაც მოაქვთ თაობათა შორის სიძულვილი და ომი, სხვა მიზეზები აქვს, თანაც ორგვარი. ჯერ ერთი კულტურული მემკვიდრეობა თაობიდან თაობამდე სულ უფრო მეტ ცვლილებას განიცდის. აბრამის დროს ვაჟი ისე უმნიშვნელოდ ცვლიდა მამის ქცევათა ნორმებს, რომ, როგორც ამას თ. მანი თავის გასაოცარ ფსიქოლოგიურ რომანში „იოსები და მისი ძმები“ დამაჯერებლად ასახავს — ზოგი მაშინდელი ადამიანისათვის საერთოდ შეუძლებელი იყო საკუთარი პიროვნების გამოყოფა მამისაგან, რაც იდენტიფიკაციის უსრულყოფილეს ფორმად წარმოგვიდგება. განვითარების ტემპს, რომელსაც დღევანდელ კულტურას თავს ახვევს მისი ტექნოლოგია, შედეგად ის მოაქვს, რომ რაც ერთ თაობას შემორჩენია ტრადიციული მემკვიდრეობის სახით, კრიტიკულად განწყობილი ახალგაზრდობის დიდ ნაწილს სამართლიანად მიაჩნია დრომოჭმულად. ჩვენს მიერ ზემოთ განხილულ მცდარ რწმენას, თითქოს ადამიანს შეუძლია თვითნებურად და რაციონალურად ცარიელ ადგილზე არაფრისაგან ახალი

კულტურა შექმნას, ახლა უკვე სრულ სიგიჟემდე მივყავართ; დარწმუნებული არიან, რომ მშობელთა კულტურა პირნიმინდად უნდა აღიგავოს პირისაგან მიწისა, რათა იგი ხელახლა „შემოქმედებითად“ ააშენონ. ეს მართლაც შესაძლებელია, ოღონდ იმ შემთხვევაში, თუ ქვის ხანის წინანდელი ადამიანიდან დავიწყებთ!

დღეს ახალგაზრდობის მიერ ატაცებულ მისწრაფებას — „ნაბან წყალს მშობლებივ გადავაცოლოთ“ — სხვა მიზეზიც აქვს. ცვლილებები, რომელსაც ოჯახის სტრუქტურა განიცდის კაცობრიობის მზარდი ტექნიზაციის პირობებში, მთლიანად მიმართულია იმისკენ, რომ მშობლებისა და შვილების კონტაქტი შეასუსტოს. ეს ჩვილობიდან იწყება. ვინაიდან დღეს დედა მთელ დროს ვერ ანდომებს პატარას, თითქმის მუდამ მეტ-ნაკლებად ჩნდება რენე შპიცის მიერ ჰოსპიტალიზაციის ცნებით აღნიშნული მოვლენები. მისი უბოროტესი სიმპტომია სხვა ადამიანებთან კონტაქტის დამყარების სიძნელე, ან სულაც უუნარობა, რაც მეტად საშიშია ჩვენს მიერ ზემოთ აღწერილი ადამიანური თანაგრძნობის შესუსტებასთან კავშირში.

შედარებით გვიან, განსაკუთრებით ბიჭებზე, მამის მისაბაძი მაგალითის არ არსებობა შემაფერხებლად მოქმედებს. გლეხის ან ხელოსნის ოჯახის გარდა, დღეს ვაჟი თითქმის ვერასოდეს ვერ ხედავს მამას შრომის პროცესში. კიდევ უფრო ნაკლები საშუალება აქვს მას მიეხმაროს მამას და მთელი ძალით იგრძნოს მამაკაცის უპირატესობა. ამას გარდა, თანამედროვე პატარა ოჯახს აკლია რანგობრივი სტრუქტურა, რომელიც „მოხუცის“ მიმართ ტრადიციისამებრ ღრმა პატივისცემას შთაგვაგონებს. ხუთი წლის ბავშვი თვითონ ვერ შეაფასებს ორმოცი წლის მამის უპირატესობას, მაგრამ მას მოსწონს ათი წლის ბიჭის ძალა და კარგად ესმის ის თაყვანისცემა, რომელსაც ეს ათი წლის ბიჭი თავის უფროს, 15 წლის ძმას მიაგებს. აქედან მას ბუნებრივად სწორი დასკვნები გამოაქვს, როცა ხედავს, თუ რა რიდით ეკიდება მამას მისი თხუთმეტი წლის ძმა, რომელიც უკვე საკმაოდ გონიერია იმისათვის, რომ ოჯახის უფროსის უპირატესობა აღიაროს.

რანგობრივი უპირატესობის აღიარება არ ქმნის დაბრკოლებას სიყვარულისათვის. ყოველ ადამიანს შეუძლია გაიხსენოს, რომ ბავშვობაში ისინი, ვისაც ქვემოდან უყურებდა და მთლიანად ემორჩილებოდა, ნაკლებად კი არა, უფრო მეტადაც უყვარდა, ვიდრე რანგით ტოლი ან მასზე დაბლა მდგომი. ძალიან კარგად მახსოვს, რომ ჩემს ნაადრევად გარდაცვლილ მეგობარს, ჩემზე ოთხი წლით უფროსს ემანუელ ლა რომს, რომელიც 10-16 წლის თავანყვეტილი ბიჭებისაგან შემდგარი ბანდის განსაცვიფრებლად გაბედული, ძალზე მკაცრი, მაგრამ სამართლიანი მეთაური იყო, არა მარტო პატივს ვცემდით, არამედ გულწრფელად გვიყვარდა კიდევ. ეს ისეთივე გრძნობა იყო, როგორიც მოგვიანებით მეგობრებისა და მასწავლებლების მიმართ. ფსევდოდემოკრატიული დოქტრინის უმძიმესი დანაშაულია ორ ადამიანს შორის ბუნებრივი რანგობრივი წესრიგის მიჩნევა ყველა თბილი გრძნობის ხელისშემშლელად: უმისოდ ადამიანური სიყვარულის უბუნებრივესი ფორმაც კი არ არსებობს, რაც ერთი ოჯახის წევრებს ჩვეულებრივ აკავშირებს. ცნობილია, რომ ფრუსტრაციის უარმყოფელი ალზრდის წესმა ათასობით ბავშვი უბედურ ნევრასთენიკად აქცია.

როგორც ზემოთ დასახელებულ შრომებში გავაანალიზე, რანგობრივი წესრიგის არმქონე ჯგუფში ბავშვი სრულიად არაბუნებრივ სიტუაციაშია მოქცეული. რაკი თავის უფრო მაღალი

რანგის მოპოვების საკუთარ, ინსტიტუტურად პროგრამირებულ სწრაფვას ვერ თრგუნავს და წინააღმდეგობის გაწევის უნარს მოკლებულ მშობლებს აწამებს, თავს იძულებითად გრუპენ-ფიურერის როლში ხედავს, ეს როლი კი მას სულაც არ ანიჭებს ბედნიერებას. უფრო ძლიერი „უფროსის“ გარეშე იგი თავს დაუცველად გრძნობს უაღრესად მტრულ სამყაროში, რადგან ფრუსტრაციის უარყოფელი ბავშვები არსად არ უყვართ. როცა იგი უაღრესად გაღიზიანებულ მდგომარეობაში მშობლების გამოწვევას ლამობს, ასე ვთქვათ „ალიყურს იხვეწება“ (ბავარიელებისა და ავსტრიელების მოსწრებული თქმისა არ იყოს). მას ინსტიტუტურად მოსალოდნელი და ქვეცნობიერად სასურველი საპირისპირო აგრესია კი არ უპასუხებს, არამედ იგი მშვიდ, ფსევდო-რაციონალიზებული ფრაზების მოქნილ კედელს ეჯახება.

მაგრამ დედამიწის ზურგზე არც ერთი ადამიანი არ მოინდომებს თავი გაუტოლოს მონურ, უსუსურ არსებას, არავის მოუვა აზრად, ალიაროს მის მიერ დადგენილი ქცევის ნორმები, მით უმეტეს, კულტურულ ღირებულებად ალიაროს ის, რასაც მონა თაყვანს სცემს. მხოლოდ მაშინ, როცა ადამიანი ღრმად გვიყვარს და თან რიდით ვუყურებთ, მზად ვართ შინაგანად მისი კულტურული ტრადიცია ჩვენეულად ვაქციოთ. ასეთი „მამის ფიგურა“ დღეს სრულიად აშკარად აკლია ახალგაზრდობის შემაშფოთებლად დიდ ნაწილს. მშობელი მამა ხშირად უღონოა, ხოლო მასობრივი სწავლება ხელს უშლის იმას, რომ ასეთი მამის ადგილი სათაყვანებელმა მასწავლებელმა დაიჭიროს.

მშობელთა კულტურის უარყოფის ამ წმინდა ეთოლოგიურ მიზეზებს ბევრი გონებაგახსნილი ახალგაზრდის წარმოდგენაში თან ერთვის ჭეშმარიტად ეთიკური მიზეზებიც. ჩვენს დღევანდელ ევროპულ კულტურაში მომძლავრებული გამასობრივება, ბუნების გავერანება, საკუთარ თავთან ბრმა, ფულს დახარბებული გაღატაკება და დაჩლუნგება ინდოქტრინაციის ზეგავლენით, მართლაც აშკარად ვერ არის მისაბაძი, და მან სრულიად ადვილად შეიძლება დაგავინყებინოს ის ღრმა ჭეშმარიტება და სიბრძნე, ჩვენი კულტურის წიაღში რომ დევს. ახალგაზრდობას მართლაც დამაჯერებელი და რაციონალური მიზეზები აქვს, მთელ სახელმწიფო მექანიზმს ომი გამოუცხადოს. ამასთან ძალიან ძნელია იმის გარჩევა, ამ ამბოხებულ ახალგაზრდობაში (მათ შორის სტუდენტებშიც) რა წილი უდევთ მათ, ვინც მართლა ამ მიზეზით ამბოხებულა. ის, რასაც საჯარო გამოსვლებში ვაკვირდებით, აშკარად სრულიად სხვა, გაუცნობიერებელი ეთოლოგიური იმპულსებიდან მომდინარეობს, რომელთა შორის უპირველესი ადგილი ეთნიკურ სიძულვილს უჭირავს. სამწუხაროდ, დაფიქრებული ახალგაზრდები, ვინც რაციონალური მოტივებით ხელმძღვანელობს, ნაკლებად არიან განწყობილი ძალმომრეობისათვის; ასე რომ, ეს ჯანყი გარეგნულად აშკარად ნევროზული რეგრესიის სიმპტომებს ატარებს. ცუდად გაგებული ლოიალობის გამო, გონიერ ახალგაზრდობას, როგორც ჩანს, უჭირს დისტანცია დაიცვას იმპულსურად მოქმედ თანატოლთა მიმართ. სტუდენტებთან გამართული დისკუსიებიდან დავრწმუნდი, რომ გონიერთა რიცხვი არც ისე მცირეა, როგორც ამას ამბოხის საერთო შთაბეჭდილება ტოვებს.

თუმცა ისიც არ უნდა დავივიწყოთ, რომ გონივრულ მოსაზრებას ბევრად უფრო ნაკლები ბიძგის მიცემა შეუძლია, ვიდრე მის უკან რეალურად მდგარ აგრესიის ელემენტარულ, ინ-

სტიქტურ პირველყოფილ ძალას. არანაკლებ საყურადღებოა, რა შედეგები მოჰყვება თავად ახალგაზრდებისათვის მშობლების ტრადიციისაგან სრულ მოწყვეტას. ეს შეიძლება დამლუპველი აღმოჩნდეს. „ფიზიოლოგიური ნეოფილიის“ ფაზაში, სქესობრივი მომნიშვნელობის ასაკში მყოფ ახალგაზრდას დაუძლეველი სურვილი იტაცებს, რომელიმე ეთნიკურ ჯგუფს მიემხროს და მისი კოლექტიური აგრესიის თანამონაწილე გახდეს. ეს სწრაფვა ისე ძლიერია, როგორც შეიძლება იყოს მხოლოდ რომელიმე ფილოგენეტიურად დაპროგრამებული ინსტიქტი, მაგალითად, შიმშილი ან სექსუალობა. ცოდნამ და სწავლის პროცესმა უკეთეს შემთხვევაში შეიძლება იგი გარკვეულ ობიექტზე დააფიქსიროს, მაგრამ მას, როგორც მთლიანობას, გონება ვერც დაიმორჩილებს და ვერც ჩაახშობს. იქ, სადაც ეს თითქმის ხერხდება, ნევროზის საშიშროება ჩნდება.

ამ ონტოგენეზისურ სტადიაში „ნორმალური“, ე.ი. კულტურის სისტემის შენარჩუნების ინტერესით მოქმედი გონივრული პროცესი, როგორც უკვე ითქვა, იმაში ვლინდება, რომ ერთი ეთნიკური ჯგუფის ახალგაზრდები ახალი იდეალების სამსახურში ერთიანდებიან და ტრადიციული ქცევის ნორმების მნიშვნელოვან რეფორმებს ახდენენ, მაგრამ ისე კი, რომ მშობელთა მთელი კულტურული მემკვიდრეობა წყალში არ ჩაყარონ. მაშასადამე, ახალგაზრდა სრულიად ერთმნიშვნელოვნად აიგივებს თავს რომელიმე ძველი კულტურის ახალგაზრდა ჯგუფთან. ადამიანის, როგორც კულტურული არსების, უღრმესი ნიშან-თვისებათაგანია, რომ მას სრული დამაკმაყოფილებელი იდენტობის მიღწევა მხოლოდ ერთ კულტურაში და ერთ კულტურასთან შეუძლია. როცა ეს შეუძლებელი ხდება, ზემოთ აღწერილ დაბრკოლებათა მიზეზით, მაშინ იგი თავის იდენტიფიკაციისა და ჯგუფისადმი კუთვნილობის ამ ლტოლვას სწორედ ისე იკმაყოფილებს, როგორც დაუკმაყოფილებელი სექსუალური ლტოლვის შემთხვევაში — ერზაც-ობიექტით. სრული განურჩევლობა, რითაც დაგუბებული გრძნობა შეუფერებელ ობიექტით განიმუხტება, ინსტიქტების კვლევაში დიდი ხანია კარგადაა ცნობილი, მაგრამ, ალბათ, ძნელია მოიძებნოს ამის უფრო შთამბეჭდავი მაგალითი, ვიდრე ობიექტის ის არჩევანი, რომელსაც ჯგუფის წევრად გახდომის სურვილით შეპყრობილი ახალგაზრდა აკეთებს, ოღონდ კი რაღაც ჯგუფში აღმოჩნდეს, თუნდაც ყველაზე სავალალო და საბედისწერო — ნარკომანების ჯგუფში. არისტიდე ესერმა, ამ სფეროში ცნობილმა მკვლევარმა, ცხადყო, რომ მოწყენილობის გარდა, რაზედაც მეხუთე თავში გვექონდა საუბარი, ლტოლვა ჯგუფური კუთვნილებისაკენ ახალგაზრდების სულ უფრო დიდ რიცხვს ითრევს ნარკომანიაში.

იქ, სადაც არ არის ჯგუფი, რომელსაც შეიძლება შეეკედლონ, მუდამ რჩება შესაძლებლობა ასეთი ჯგუფის „შეკვეთით“ შექმნისა. ახალგაზრდების ნახევრად ან მთლიანად კრიმინალური ბანდები, როგორც ეს, მაგალითად, შესანიშნავადაა ასახული ცნობილ მიუზიკლში „ვესტსაიდის ისტორია“ სქემატური სიმარტივით გვიჩვენებს ეთნიკური ჯგუფის ფილოგენეზისურ პროგრამას, ოღონდ, სამწუხაროდ, იმ ტრადიციული კულტურის გარეშე, რომელიც დამახასიათებელია ბუნებრივი და არა პათოლოგიური ჯგუფებისათვის. როგორც ამ მიუზიკლშია წარმოდგენილი, ორი ჯგუფი ძალზე ხშირად ერთდროულად წარმოიქმნება მხოლოდ იმისათვის, რომ კოლექტიური აგრესიისათვის ხელსაყრელ ობიექტად იქცნენ. ინგლისური „როკს ენდ მოდს“ თუ კი-

დევ არსებობს, ამის ტიპიური მაგალითია. ეს აგრესიული ორმაგი ჯგუფები როგორღაც კიდევ ასატანია, ვიდრე, მაგალითად, ჰამბურგელი როკერები, რომელთა ცხოვრების მიზნად უიარაღო მოხუცების გაჯოხვა გაუხდიათ.

ემოციური აღელვება აფერხებს რაციონალურ მოქმედებას, ჰიპოტალამუსი ამუხრუჭებს კორტიქსს. არც ერთ ემოციას არ ახასიათებს ეს იმ ზომით, როგორც კოლექტიურ, ეთნიკურ სიძულვილს, რომელსაც ჩვენ კარგად ვიცნობთ ნაციონალური სიძულვილის სახით. უნდა ვიცოდეთ, რომ ახალგაზრდა თაობის სიძულვილს უფროსი თაობის მიმართ იგივე ძირი აქვს. სიძულვილი უფრო საშიშია, ვიდრე სრული სიბრმავე ან სიყრუე. იგი ყველაფერს აყალბებს და უკუღმა აბრუნებს. რაც არ უნდა უთხრათ ამბოხებულ ახალგაზრდობას, რათა საკუთარი უმნიშვნელოვანესი მემკვიდრეობის განადგურებაზე ხელი ააღებინოთ, ისინი ამას საძულველი სახელმწიფო მექანიზმის დასაცავ ცდად ჩაგითვლიან. სიძულვილი არა მარტო აბრმავებს და აყრუებს ადამიანს, არამედ წარმოუდგენლად აბრწყვებს. ძალიან ძნელია სიკეთე დაანახო იმათ, ვისაც ვძულვართ. ძნელია ისინი დააჯერო, რომ ის, რაც კულტურული განვითარების გრძელ გზაზე შექმნილია, ისევე შეუცვლელია და მოწინების ღირსი, როგორც ის, რაც მოდგმის ისტორიას შეუქმნია. ძნელია შეასმინო მათ, რომ კულტურა შეიძლება ისევე ჩაქრეს, როგორც სანთელი.

თავი მერვე

ინდოქტრინაცია

ჩემი მასწავლებელი ოსკარ ჰაინროთი, არქიბუნებისმკვლევარი და რელიგიურ მეცნიერებათა არქიგამკილავი, ხშირად იტყოდა ხოლმე: „რასაც ვფიქრობთ, უმეტესად მცდარია, მაგრამ რაც ვიცით, სწორია“. ეს შემეცნებითი თეორიით დაუმძიმებელი წინადადება შესანიშნავად გამოხატავს ადამიანური ცოდნის განვითარების გზას, შესაძლოა, საერთოდ, ყოველგვარი ცოდნისაც. შემდეგ მას ვადარებთ გამოცდილებას და ახალ აღქმით მონაცემებს, რათა შემდეგ სიმართლესთან იმის შესაბამისობა თუ შეუსაბამობა დავასკვნათ, რაზეც „ვიფიქრეთ“. შინაგანი, ორგანიზმში როგორღაც წარმოქმნილი კანონზომიერების შეჯერება მეორე, გარესამყაროში არსებულ კანონზომიერებასთან, ალბათ, საერთოდაც უმნიშვნელოვანესი მეთოდია, რომლის მეოხებით ცოცხალი ორგანიზმი ცოდნას იძენს. „მოდელის შეჯერებას“ უწოდებენ ამ მეთოდს კარლ პოპერი და დონალდ კემპბელი.

ცოდნის შეძენის ეს პროცესი უმარტივეს სასიცოცხლო პროცესის ყველაზე დაბალ საფეხურზეც პრინციპულად ასევე ხორციელდება. აღქმის ფიზიოლოგიაში მას ყოველ ნაბიჯზე ვხვდებით, ხოლო ადამიანის ცნობიერ აზროვნებაში იგი იღებს ვარაუდის და შემდეგ დადასტურების ფორმას. ის, რასაც ჯერ ვარაუდის სახით მოვიფიქრებთ, გამოცდის შემდეგ ხშირად

მცდარი გამოდგება ხოლმე, მაგრამ თუ გამოცდას გაუძლო, მაშინ ის ვიცით. მეცნიერებაში ამ პროცესებს ჰიპოთეზის ჩამოყალიბება და შემოწმება ჰქვია.

სამწუხაროდ, შემეცნების ეს ორი ნაბიჯი ვერ არის ისე მკვეთრად ერთმანეთისაგან გამიჯნული და არც მეორის შედეგია ისე ცხადი, როგორც ეს ჩემი მასწავლებლის, ჰაინროთის ნათქვამში ჩანს. ჰიპოთეზა შემეცნების შენობის ხარაჩოა; მშენებელმა თავიდან იცის, რომ შემდგომ მას დაშლის. იგი წინასწარი ვარაუდია, რომელსაც, საერთოდ, მხოლოდ მაშინ აქვს აზრი, თუ არსებობს პრაქტიკული შესაძლებლობა, იგი ამ მიზნისთვის საგანგებოდ შერჩეული ფაქტებით უარყვოდ. ჰიპოთეზა, რომელიც ყოველგვარი „ფალსიფიკაციისათვის“ მიუწვდომელია, შეუმოწმებადია და, მაშასადამე, ექსპერიმენტული მუშაობისათვის გამოუსადეგარია. ჰიპოთეზის ავტორი მადლიერი უნდა იყოს ყველასი, ვინც მისი ჰიპოთეზის სუსტი მხარეების გამოვლენის ახალ გზებს აჩვენებს, რადგან ყოველი შემოწმების არსი იმაში მდგომარეობს, რომ ჰიპოთეზამ შეძლოს წინააღმდეგობა გაუწიოს მისი უარყოფის ცდას. ამგვარი დაცვის ძებნაში გამოიხატება, არსებითად, ყოველი ბუნებისმეცნიერის მუშაობა, ამიტომაც ლაპარაკობენ სამუშაო ჰიპოთეზების შესახებ და ისინი მით მეტ შესაძლებლობას გვაძლევს შემოწმებისათვის. სამუშაო ჰიპოთეზების სისწორის აღბათობა იზრდება იმ მოხმობილ ფაქტების რიცხვთან ერთად, რომელთა ახსნას და მონესრიგებასაც ის შეძლებს.

შემეცნების თეორეტიკოსთა შორისაც გავრცელებულია მცდარი აზრი, თითქოს ჰიპოთეზა, რომელიც ერთი ან რამდენიმე ფაქტის მონესრიგებას ვერ შეძლებს, საბოლოოდ მტყუნდება. ეს რომ მართლა ასე იყოს, ყველა არსებული ჰიპოთეზა გამტყუნდებოდა, რადგან მათში ერთსაც ვერ გამონახავთ ისეთს, ყველა შესაბამისი ფაქტის მიმართ რომ სწორი გამოდგეს. მთელი ჩვენი შემეცნება მხოლოდ მიახლოებაა სუბიექტის გარე არსებულ სინამდვილესთან, რომლის შემეცნებაც გვწადია, თანაც, წინმავალი მიახლოებაა. ჰიპოთეზას ვერასოდეს ვერ მოხსნის ერთი საწინააღმდეგო ფაქტი. მას უარყოფს მხოლოდ სხვა ჰიპოთეზა, რომელიც მეტ ფაქტს აწესრიგებს. „ჭეშმარიტება“, მაშასადამე, ის სამუშაო ჰიპოთეზაა, რომელიც ყველაზე უკეთ გვიკვალავს გზას მეორე ჰიპოთეზისაკენ, რომელსაც მეტის ახსნა შეუძლია.

მაგრამ ამ თეორიულად სრულიად უდავო ფაქტს ჩვენი ფიქრი და გრძნობა ქედს არ უხრის. რაც უნდა ბეჯითად ვამტკიცოთ, მთელი ჩვენი ცოდნა, ყველაფერი, რასაც ჩვენი აღქმა გვანვდის სუბიექტის გარეთ მდებარე სინამდვილის შესახებ მხოლოდ უხეშად გამარტივებული, მიახლოებითი სურათია თავისთავად არსებულისაო, ეს მაინც ვერ შეგვიშლის ხელს იმაში, რომ ზოგი საგანი ჭეშმარიტად მივიჩნიოთ და ამ ცოდნის აბსოლუტურ სისწორეში დარწმუნებული ვიყოთ.

ეს დაჯერებულობა, თუ მას ფსიქოლოგიურად, უპირველესად კი, ფენომენოლოგიურად სწორად გავაანალიზებთ, რწმენას უტოლდება ამ სიტყვის ყველანაირი გაგებით, თუ ბუნებისმეცნიერი ჰიპოთეზას იმ ზომამდე გამოსცდის, რომ იგი თეორიის სახელს დაიმსახურებს და თუ ეს თეორია ისე განვითარდა, რომ მასში მხოლოდ დამატებითი ჰიპოთეზების შეტანა შეგვიძლია, საფუძვლები კი უცვლელი დარჩება, მაშინ ჩვენ „მტკიცედ“ „გვწამს“ მისი. ამ რწმენაში არაფერია ცუდი, რადგან ამგვარი „ჩაკეტილი“ თეორია მისი გამოყენების სფეროში თავის „ჭეშ-

მარიტებას“ მაშინაც კი ინარჩუნებს, თუ ეს სფერო ნაკლებ ყოვლისმომცველი აღმოჩნდება, ვიდრე ეს თავიდან გვეგონა, როცა თეორიას ვაყალიბებდით. ეს ეხება, მაგალითად, მთელ კლასიკურ ფიზიკას, რომლის მოქმედების სფეროც მართალია კვანტურმა თეორიამ შეზღუდა, მაგრამ არ უარუყვია.

როგორც „მჯერა“ კლასიკური მექანიკის დებულებებისა, ასევე მჯერა მთელი რიგი თეორიებისა, რომლებიც დამაჯერებლობის საზღვრამდეა დახვეწილი. ასე მაგალითად, მტკიცედ მნამს, რომ სამყაროს კოპერნიკული წარმოდგენა სწორია. უზომოდ გავიკვირვებდი, თუ სამყაროს ღრულობის ყბადაღებული თეორია ერთ მშვენიერ დღეს სწორი აღმოჩნდებოდა, ან თუ პლანეტები, როგორც ეს პტოლემეს დროს მიაჩნდათ, სამყაროს ჭერზე უცნაურ, ეპიცენტრული მარყუჟის მაგვარ მრუდეებს შემოწერენ.

არის ისეთი რამეებიც, რომლებიც ისევე მტკიცედ მჯერა, როგორც დასახელებული თეორიები, თუმცა რაიმე ხელშესახები საბუთი, რომ ჩვენი რწმენა სწორია, არ გამაჩნია. ასე მაგალითად, მტკიცედ მჯერა, რომ უნივერსუმს მართავს ურთიერთწინააღმდეგობისაგან თავისუფალ ბუნების კანონთა წესრიგი, რომელიც არასოდეს დაირღვევა. ეს რწმენა, რომელსაც ჩემთვის პირადად ლამის აქსიომატური ხასიათი აქვს, გამორიცხავს გარებუნებით მოვლენებს; სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, პარაფსიქოლოგებისა და სპირიტისტების მიერ აღწერილი მოვლენები თავისმოტყუებად მიმაჩნია. ეს შეხედულება სრულიად არამეცნიერულია. ჯერ ერთი, გარებუნებითი პროცესები ძალზე იშვიათი, ან კიდევ ისე მცირეა, რომ თავად მე ისინი სარწმუნოდ არასოდეს მიხილავს, ამიტომ მათს არსებობა-არარსებობაზე მსჯელობის უფლება არა მაქვს. ჩემი წმინდა რელიგიური რწმენაა, რომ არსებობს მხოლოდ ერთი დიდი სასწაული და არავითარი სასწაულები მრავლობით რიცხვში, ან როგორც ეს პოეტმა და ფილოსოფოსმა კურტ ლასვიცმა თქვა: — „ღმერთს არ სჭირდება სასწაულების მოხდენა“.

მე ვთქვი, რომ ეს დამაჯერებლობა — როგორც მეცნიერულად დასაბუთებული, ისე წმინდად გრძნობისეული — ფენომენოლოგიურად რწმენას ჰგავს. იმისათვის, რომ თავის შემეცნებით სწრაფვას მტკიცე ბაზისი შეუქმნას, ადამიანს სხვაგვარად არ შეუძლია, თუ არ დაუშვა ესა თუ ის მყარი ფაქტები და ისინი თავის დასკვნებს არქიმედულ ამოსავალ წერტილებად არ „დაუდო“. ჰიპოთეზის ჩამოყალიბების დროს ჩვენ შეგნებულად ვცდილობთ ასეთი საყრდენის დამაჯერებლობა მოვიგონოთ. ისე ვიქცევით, „თითქოს“ იგი ჭეშმარიტი იყოს, მხოლოდ იმისათვის, რომ ვნახოთ, რა გამოვა აქედან. და რაც უფრო დიდხანს ვაშენებთ შემდგომ ჩვენს შენობას ამ ფიქტიურ არქიმედეს საყრდენებზე ისე, რომ შენობა შინაგანი წინააღმდეგობისაგან განთავისუფლდეს და არ დაინგრეს, მით უფრო მართებული ჩანს, ორმხრივი განათების პრინციპის შესაბამისად, პირვანდელი ზედმეტად გაბედული ვარაუდი იმისა, რომ ჰიპოთეზურად დაშვებული არქიმედეს საყრდენები სწორია.

მაშასადამე, ჰიპოთეზური დაშვება იმისა, რომ გარკვეული საგნები უბრალოდ ჭეშმარიტია, ადამიანის შემეცნებითი სწრაფვის მეთოდებს განეკუთვნება. ადამიანის კვლევის მოტივაციურ წინაპირობას განეკუთვნება ისიც, რომ ვიმედოვნებთ, ვარაუდი სწორია. ჰიპოთეზა ჭეშმარიტია. ბუნების მკვლევართა შორის იშვიათად შევხვდებით ისეთს, ვინც ამჯობინებს „*per exclu-*

sione-მ“ წაიწიოს წინ. ერთი ახსნის შესაძლებლობა ექსპერიმენტულად გამორიცხოს მეორე ახსნის შემდეგ და ა.შ., ვიდრე ბოლო ახსნა ჭეშმარიტების შემცველი არ აღმოჩნდება. უმეტესობას ჩვენ შორის (ეს უნდა ნათლად გავიცნობიეროთ) უყვარს საკუთარი ჰიპოთეზები და, როგორც ერთხელ ვთქვი, ამიტომ იქნებ მტკივნეულიც იყოს, მაგრამ გამაჯანსაღებელი და გამაახალგაზრდავებელიცაა, ყოველდღე, როგორც დილის გამამხნეველი ვარჯიში, თითო საყვარელი ჰიპოთეზა თავიდან მოვიშოროთ. ჰიპოთეზა, რაც მეტი დრო გადის, მით უფრო გვიყვარს, ისევე „გვიყვარს“ და ჩვევად გადაგვექცევა ხოლმე, როგორც ნებისმიერი სხვა ჩვეულება, განსაკუთრებით მაშინ, თუ თავად კი არ წამოვაცენთ ჰიპოთეზა, არამედ დიდი და სათაყვანებელი მასწავლებლისაგან შევითვისეთ. ხოლო თუ ჩვენი მასწავლებელი ახსნის ახლებური პრინციპის აღმომჩენიც იყო და ბევრი მოწაფეც ჰყავდა, მაშინ ამ მიმდევრობას ემატება ბევრ ადამიანთა მიერ გაზიარებული შეხედულების მასობრივი ზეგავლენაც.

ყველა ამ მოვლენაში თავისთავად ცუდი არაფერია, პირიქით, გამართლებულიცაა. კარგი სამუშაო ჰიპოთეზა მართლაც იგებს, უფრო დამაჯერებელი ხდება, თუ ხანგრძლივი, წლობით მიმდინარე კვლევისას არ გამოჩნდება ისეთი ფაქტები, რომლებიც მას დაუპირისპირდებიან. ორმხრივი განათების პრინციპი, რაც მეტი დრო გადის, მით უფრო ქმედითი ხდება. ისიც სწორია, რომ დიდი მასწავლებლის სიტყვას გულისხმიერად უნდა მოვეკიდოთ, რადგან ყველაფერს, რასაც ის თავის მოწაფეებს გადასცემს, უაღრესად მკაცრ საზომს უყენებს, ან თუ ნათქვამი ჰიპოთეზური ბუნებისაა, ამასაც მკვეთრად გახაზავს. ასეთი კაცი საფუძვლიანად აწონ-დაწონის, ვიდრე თავის თეორიას „სახელმძღვანელოდ“ ჩათვლის. არც ისაა გასაკიცხი, თუ საკუთარ თვალსაზრისს თვითონაც უფრო იწამებ მას შემდეგ, რაც იგი სხვებმაც გაიზიარეს. ოთხი თვალი მეტს ამჩნევს, ვიდრე ორი, განსაკუთრებით, თუ მეორე ადამიანი სხვაგვარი ბაზისიდან ამოდის და იმავე დასკვნებამდე მივა, რაც აშკარა დადასტურებას ნიშნავს.

მაგრამ ამ დამაჯერებლობის გამამტკიცებელი ქმედებანი შეიძლება ყოველგვარი გამართლების გარეშეც წარმოგვიდგეს. ჯერ ერთი, რომელიმე ჰიპოთეზა შეიძლება იმგვარი თვისების მქონე იყოს, რომ მის მიერ ნაკარნახევი ცდები თავიდანვე მხოლოდ მის დამტკიცებას ემსახურებიან. მაგალითად, ჰიპოთეზა, რომ რეფლექსი ერთადერთია, რომლის შესწავლაც ღირს, როგორც ცენტრალური ნერვული სისტემის ელემენტარული მოქმედებისა, უგამონაკლისოდ მხოლოდ ისეთ ცდებს უშვებდა, სადაც სისტემის პასუხი მდგომარეობის შეცვლას აღნუსხავდა. ნერვულ სისტემას რომ გაღიზიანებაზე პასიური რეაგირების გარდა სხვა რამეც შეეძლო, ცდის ამ სისტემაში დაფარული რჩებოდა. თვითკრიტიკა და მდიდარი ფანტაზიაა საჭირო იმისათვის, რათა არ მოგვივიდეს შეცდომა, რომელიც ჰიპოთეზას, როგორც სამუშაო ჰიპოთეზას, ფასს დაუკარგავს, რა „ნაყოფიერიც“ არ უნდა იყოს იგი „ინფორმაციის“ მიწოდების თვალსაზრისით. ახალი ცოდნა მას აღარ მოაქვს, ან თუ მოაქვს, მხოლოდ გამონაკლისის სახით.

დიდი მეცნიერის მოძღვრებისადმი ნდობასაც, რა მნიშვნელოვანიც არ უნდა იყოს იგი რაიმე „სკოლის“, ანუ ახალი კვლევითი მიმართულების დაარსების დროს, თან ახლავს დოქ-

ტრინის შექმნის საშიშროება. დიდი გენიოსი, რომელიც ახსნის ახალ პრინციპს მიაგნებს, როგორც ამას გამოცდილება გვიჩვენებს, ხშირად გადაჭარბებულად აფასებს თავის აღმოჩენას. ჟაკ ლოები (*Jack Loeb*), ივანე პავლოვი, ზიგმუნდ ფროიდი და ბევრი სხვა უდიდესნიც ასე მოიქცნენ. თუ, ამასთან, თეორია მეტად მოქნილია და მაინცდამაინც ფალსიფიცირებას არ ექვემდებარება, ამან მასწავლებლის გაღმერთებასთან ერთად შეიძლება მისი მონაფეები მოციქულებად, ხოლო სკოლა რელიგიად და კულტად აქციოს, როგორც ეს ზიგმუნდ ფროიდის მოძღვრებას დაემართა.

დოქტრინის შექმნისაკენ გადამწყვეტი ნაბიჯის გადადგმა, ამ სიტყვის ვიწრო გაგებით, იმაში მდგომარეობს, რომ ორივე ახლახან აღწერილ ფაქტორს, თეორიის რწმენად გადაქცევას რომ ემსახურება, ემატება მის მიმდევართა არაჩვეულებრივად დიდი რიცხვი. გავრცელების შესაძლებლობას, რომელიც დღეს ამგვარ მოძღვრებას ეძლევა ეგრეთ წოდებული მასობრივი კომუნიკაციების საშუალებით: გაზეთი, რადიო, ტელევიზია — მოაქვს ის, რომ რომელიმე მოძღვრება, რომელიც ჯერ მხოლოდ შეუმონმბელი მეცნიერული ჰიპოთეზაა, არა მხოლოდ ზოგად მეცნიერულ, არამედ, საერთოდ, საჯარო შეხედულებად იქცევა.

ამის შემდეგ, სამწუხაროდ, ყველა ის მექანიზმი ამოქმედდება, რომელიც ნაცად ტრადიციის დამკვიდრებას ემსახურება; ამაზე დანვრილებით მეექვსე თავში ვისაუბრეთ. დოქტრინას ამიერიდან ისეთივე სიჯიუთით იცავენ, როგორც დაიცავდნენ განადგურებისაგან კარგად შემონმბულ სიბრძნეს. სელექციით დახვეწილ და საუკუნეებში გამოტარებულ ცოდნას ძველი კულტურისა. ვინც ამ შეხედულებას არ იზიარებს, ერეტიკოსად ნათლავენ, ცილს სწამებენ და შეძლებისამებრ სახელს უტეხენ, სოციალური სიძულვილის უაღრესად სპეციალურ რეაქციას „*Mobbing*“-ისა მასზე განმუხტავენ.

ამგვარი, ყოვლისმომცველ რელიგიად ქცეული დოქტრინა მის მიმდევრებს ისეთ სუბიექტურ კმაყოფილებას ანიჭებს, როგორც გამოცხადებისეული ცოდნა. ყველა ფაქტს, რომელიც მას ეწინააღმდეგება, უარყოფენ, უკუაგებენ, ან, რაც უფრო ხშირად გვხვდება, ზიგმუნდ ფროიდის ცნება რომ ვიხმართ, განდევნიან, მაშასადამე, ცნობიერების ზღურბლს ქვევით აძევებენ. ყოველ ცდას, მიმართულს განდევნილის კვლავ ცნობიერებაში დასაბრუნებლად, გამძვავებელი უაღრესად დაუნდობელ წინააღმდეგობას უწევს, რომელიც მით უფრო დიდია, რაც უფრო დიდია ის ცვლილება, რასაც იგი მის შეხედულებებში შეიტანდა, უპირველესად კი იმათში, რომლებიც საკუთარ თავზე მან თვითონ შეიქმნა. „როცა ადამიანები ერთმანეთის წინააღმდეგ მტრული დოქტრინებით აღსდგებიან, — ამბობს ფილიპ უილი, — ორივე მხარეს ძლიერი აღმფოთება იფეთქებს, ყოველი მათგანი დარწმუნებულია, რომ მოპირდაპირე სიცრუის ტყვეობაში იმყოფება, წარმართია, ურწმუნოა, ბარბაროსია და, საერთოდ, მომხდური ყაჩაღია. როგორც ნესი, ასე იწყებოდა ყოველი საღვთო ომი“.

ყველაფერი ეს საკმაოდ ბევრჯერ მომხდარა. გოეთე წერს: „სატანური სიძულვილი მოწინააღმდეგეთა მიმართ ბოლოს უსაშინლეს საზარლობამდე მისულა ხოლმე“, მაგრამ ინდოქტრინაცია მართლა სატანურ ხასიათს მხოლოდ მაშინ იძენს, როცა იგი ადამიანთა დიდ მასებს, მთელ კონტინენტებს, უფრო მეტიც, მთელ კაცობრიობას ერთი ბოროტი და მცდარი შეხედულებით

აერთიანებს. სწორედ ეს საშიშროება გვემუქრება ამჟამად. როცა გასული საუკუნის ბოლოს ვილჰელმ ვუნდტმა პირველი სერიოზული ნაბიჯი გადადგა, რათა ფსიქოლოგია ბუნებისმეტყველებად გადაექცია. კვლევის ახალმა მიმართულებამ ორიენტაცია რატომღაც არ აიღო ბიოლოგიაზე, თუმცა დარვინის თეორია მაშინ უკვე საყოველთაოდ ცნობილი იყო, ახალმა ექსპერიმენტულმა ფსიქოლოგიამ სრულიად აუარა გვერდი შედარებით მეთოდებს და მოდგმის ისტორიული საკითხების დასმას. იგი გაჰყვა ფიზიკის მაგალითს, რომელიც იმჟამად ატომურ თეორიაში გამარჯვებას გამარჯვებაზე ზეიმობდა. მას მიაჩნდა, რომ ცოცხალ არსებათა ქცევა, ისევე როგორც ყველაფერი მატერიალური, დამოუკიდებელი, განუყოფელი ელემენტებისაგან შედგება. ამასთან, თავისთავად სწორ სწრაფვას, ფიზიოლოგიურისა და ფსიქოლოგიურის კომპენსატორული ასპექტები ქცევის ანალიზის დროს ერთდროულად გაეთვალისწინებინათ, მოჰყვა ის, რომ რეფლექსი ჩათვალეს მნიშვნელოვან, უფრო მეტიც, ყველა, მათ შორის ურთულესი, ნერვული პროცესების ერთადერთ ელემენტად. ამავე დროს ი. პ. პავლოვის თეორია პირობით რეფლექსთა ჩამოყალიბების პროცესის შესახებ ვუნდტის მიერ გამოკვლეული ასოციაციური პროცესების დამაჯერებელ ფიზიოლოგიურ კორელატად გადაიქცა. გენიის პრეროგატივაა, ახსნის ახლადმიკვლეული პრინციპების მოქმედების სფერო გაზვიადებულად შეაფასოს, და რა გასაკვირია, თუ ეს ჭეშმარიტად ეპოქის შემქმნელმა და ერთმანეთს ასე დამაჯერებლად მორგებულმა აღმოჩენებმა არა მარტო მათი აღმოჩენები, არამედ მთელი მეცნიერული სამყაროც იმ მცდარ რწმენამდე მიიყვანეს, თითქოს შეიძლებოდეს რეფლექსის და პირობითი რეაქციის საფუძველზე „ყველა“ ცხოველური და ადამიანური ქცევის ახსნა.

დიდმა და უაღრესად საინტერესო წარმატებებმა, რომლებიც დასაწყისში თან ახლდა რეფლექსის შესახებ მოძღვრებას, ასევე პირობით რეაქციის კვლევას, ჰიპოთეზის მიმზიდველმა სიმარტივემ და ცნების მოჩვენებითმა სიზუსტემ, ორივე სამყაროში გაბატონებულ კვლევის მიმართულებებად აქცია. მაგრამ ის დიდი ზეგავლენა, რომელიც მათ საზოგადოებრივ შეხედულებაზე მოახდინეს, სხვაგვარადაა ასახსნელი. ისინი თითქოს ყველა იმ საზრუნავს გვიფანტავენ, რომლებიც ადამიანში ინსტიქტურისა და ქვეცნობიერის არსებობიდან გამომდინარეობს. ამ მოძღვრების ორთოდოქსი მიმდევრები სრული დარწმუნებით გვიმტკიცებენ, რომ ადამიანი დაუწერელი დაფის სახით იბადება და რომ ყველაფერი, რასაც ის ფიქრობს, გრძნობს, იცის და სწამს, მისი „პირობების“ რეზულტატია (როგორც ეს, სამნუხაროდ, გერმანელ ფსიქოლოგებსაც სჯერათ).

იმ მიზეზთა გამო, რომლებიც ფ. უილიმ ნათლად შეიცნო, ამ შეხედულებამ საყოველთაო აღიარება მოიპოვა. თვით რელიგიურმა ადამიანებმაც ირწმუნეს იგი, რადგან თუ ბავშვი „ტაბულა რაზად“ იბადება, ყოველი მორწმუნის მოვალეობაა იმისათვის იზრუნოს, რომ შვილი (და თუ შესაძლებელია, ყველა სხვა ბავშვიც) თავისი ერთადერთი ჭეშმარიტი რელიგიური მოძღვრების სულისკვეთებით აღზარდოს, ასე განუმტკიცებს ბიჰევიორისტული დოგმა ყოველ დოქტრინიორს საკუთარ რწმენას და არაფერს აკეთებს რელიგიური დოქტრინების შერიგებისათვის. ლიბერალმა და ინტელექტუალურმა ამერიკელებმა, რომლებზეც ამ ხელმოსაჭიდმა,

მარტივმა, ადვილად ჩასანვდომმა, უპირველესად კი მექანიკურმა მოძღვრებამ დიდი ზეგავლენა მოახდინა, თითქოს გამოუკლებლივ აღიარეს ეს დოქტრინა, პირველ ყოვლისა იმიტომ, რომ ამ მოძღვრებამ შეძლო თავი თავისუფალ და დემოკრატიულ პრინციპად გაესაღებინა.

სრულიად ცხადი ეთიკური ჭეშმარიტებაა, რომ ყველა ადამიანს თანასწორი უფლება აქვს განვითარების შესაძლებლობებზე. მაგრამ ეს ჭეშმარიტება ადვილად გადადის ხოლმე იმ სიცრუეში, თითქოს ყველა ადამიანი პოტენციურად თანასწორი იყოს. ბიჰევიორისტული მოძღვრება უფრო შორს მიდის, როცა ამტკიცებს, რომ ყველა ადამიანი თანასწორი იქნება, თუ ერთნაირ გარემოპირობებში განვითარდებიან და, თანაც, სრულიად იდეალური ადამიანები გახდებიან, თუ პირობები იდეალური იქნება. ამიტომაც ადამიანებს არ შეიძლება, უფრო სწორად, ნება არა აქვთ ჰქონდეთ რაიმე მემკვიდრეობითი თავისებურებანი, განსაკუთრებით კი ისეთები, რომლებიც მათ სოციალურ ქცევას და სოციალურ მოთხოვნილებებს განსაზღვრავს.

ცრუმოძღვრება, რომ თუ ადამიანს სწორ „პირობებს“ შევუქმნით, შესაბამისად მისგან ყველაფერი შეიძლება გამოვიყვანოთ, მომაკვდინებელ ცოდვებს უდევს საფუძვლად, რომლებსაც ცივილიზებული კაცობრიობა ბუნების, ადამიანის ბუნებისა და ადამიანობის წინააღმდეგ სჩადის. უსაშინლესი შედეგებია მოსალოდნელი, თუ მსოფლიოს მომცველი იდეოლოგია მისგან გამომდინარე პოლიტიკითურთ სიცრუეზეა დამყარებული. ფსევდოდემოკრატიულ დოქტრინას უცილოდ საკმაოდ დიდი წვლილი მიუძღვის ამერიკის შეერთებული შტატების მორალური და კულტურული კატასტროფის საშიშროებაში, რომელიც, ალბათ, მთელ დასავლეთსაც ჩაითრევს მორევში.

ა. მიჩერლიხი, რომელმაც ძალიან კარგად შეიცნო ეს საშიშროება, ცოტა არ იყოს უცნაურად ამბობს: „ჩვენ არამც და არამც არ უნდა ვივარაუდოთ, თითქოს ადამიანებს გონებით მოჩმახული მანიპულაციების სისტემის მეშვეობით დღეს უფრო მეტად უშლიან ხელს საკუთარი ინდივიდუალობის რეალიზებაში, ვიდრე წინათ“. მე კი სავსებით დარწმუნებული ვარ, რომ ეს სწორედ ასეა! ჯერ არასოდეს ყოფილა ადამიანთა ეგზომ დიდი მასები ასე მცირე ეთნიკურ ჯგუფებად დაყოფილი, არასოდეს ყოფილა მასობრივი შთაგონება ეგზომ ქმედითი, მანიპულანტებს ჯერ არასოდეს არ ჰქონიათ ასეთი კარგი, მეცნიერულ ექსპერიმენტებზე აგებული სარეკლამო ტექნიკა. არასოდეს ჰქონიათ ინფორმაციის ისეთი ყველგანშემდნევი „მასობრივი საშუალებები“, როგორც დღეს.

რაკი მიზანი პრინციპულად ერთია, ერთნაირია ყველგან ის მეთოდებიც, რისი მეშვეობითაც სხვადასხვა სახელმწიფოებრივი მექანიზმი თავიანთ ქვეშევრდომებს თუნდაც ამერიკული ცხოვრების იდეალურ წარმომადგენლებად აქცევს. თუ რამდენად ვართ ჩვენ დასავლეთის ეგრეთ წოდებული თავისუფალი კულტურის ადამიანები, დიდ მწარმოებელთა კომერციული ხელშეკრულებების მანიპულაციის საგანი, დღეს ამის დადგენა უკვე შეუძლებელია.

როგორც ინდუსტრიის კონკურენციის ზეგავლენით ქრება ხელოსნობა, მცირე მწარმოებელი და მათ შორის გლეხიც არსებობის უნარს კარგავს, ჩვენც ყველანი სრულიად მარტივად იძულებული ვართ, ჩვენი ცხოვრების წესი დიდი მწარმოებლების სურვილებს შევუფარდოთ,

ის საკვები ვჭამოთ და ის ტანსაცმელი ჩავიცვათ, რომელიც მათ ჩვენს შესაფერისად მიაჩნიათ; ყველაზე ცუდი კი ისაა, რომ ჩვენი წილხვდომილი პირობების გამო ამას ვერც კი ვამჩნევთ.

ყველაზე შეუმცდარი და ეფექტური მეთოდი ადამიანთა დიდი მასების მანიპულირებისა მათი სწრაფვის უნიფიცირების მეშვეობით არის მოდა. იგი მომდინარეობს საერთო ადამიანური სწრაფვიდან, თავის კუთვნილება რომელიმე კულტურული თუ ეთნიკური ჯგუფისადმი გარეგნულადაც გამოხატოს. გავიხსენოთ სხვადასხვაგვარი ჩაცმულობა, რომელმაც, ტიპურ ცრუსახეობათა ჩამოყალიბების შედეგად, განსაკუთრებით მთიან ადგილებში, საოცრად ლამაზი „სახეები“, „ქვესახეები“ და „ლოკალური ფორმები“ მოგვცა. ჯგუფებს შორის კოლექტიურ აგრესიასთან მათი დამოკიდებულების შესახებ უკვე ვისაუბრე. მოდის მეორე, ჩვენი დაკვირვებით მნიშვნელოვანმა ზემოქმედებამ იქ იჩინა თავი, სადაც უფრო დიდ ქალაქურ თემებში გაჩნდა სწრაფვა, ჩაცმულობის თავისებურებებით გამოეხატათ საკუთარი რანგობრივი მდგომარეობა, „წოდება“. ლონდონში, 1964 წელს, ბიოლოგიის ინსტიტუტის სიმპოზიუმზე ლავერმა (Laver) კარგად გვიჩვენა, რომ მაღალი წოდება მუდამ მკაცრად ადევნებდა თვალს, უფრო დაბალ ფენებს ისეთი რანგობრივი ნიშნები არ ეტარებინათ, რაც მათ „წოდების“ მიხედვით არ ერგებოდათ. კულტურის ისტორიაში არ არის სხვა მზარდი დემოკრატიზება ისე მკაფიოდ იყოს გამოხატული, როგორც ტანისამოსის მოდებში.

მოდა, თავისი თავდაპირველი ფუნქციით, როგორც ჩანს, კულტურის განვითარებაზე მასტაბილიზებელ, კონსერვატულ ზემოქმედებას ახდენდა. პატრიციები და არისტოკრატები იყვნენ ისინი, ვინც მოდას კანონებს კარნახობდა. როგორც ოტო კიონიგმა გვიჩვენა, ძველი, ჯერ კიდევ რაინდების ეპოქის დროინდელი ნიშნები, რომლებიც რიგითი შემადგენლობის ჩაცმულობაში გაქრა, კიდევ დიდხანს შემორჩა უნიფორმების ისტორიას, როგორც ოფიცრების მაღალი რანგის მაჩვენებელი. ამ ძველი დროიდან გადმოსულმა ნიშანმა მოდაში შეიცვალა მნიშვნელობა. იგი ამიერიდან ადამიანთა დიდ მასებში მაღალი რანგის მაჩვენებლად იქცა და ყველა „მოდერნად“ ქცეულ სიახლეთა თავში მიაბიჯებს. თავისთავად ცხადია, დიდი მწარმოებლები ფრიად დაინტერესებულნი არიან, განამტკიცონ საზოგადოებრივი აზრი, თითქოს ასეთი რამ „პროგრესული“, უფრო მეტიც, პატრიოტულია. მათი მიზანია, მომხმარებელთა ფართო მასები დაარწმუნონ იმაში, რომ უახლესი ტანისამოსი, ავეჯი, ავტომობილი, სარეცხი მანქანა, ჭურჭლის სარეცხი მანქანა, ტელევიზორი და სხვა, ყველაზე უტყუარი (ამავე დროს კრედიტის უნარიანობის ყველაზე ეფექტურად ამმალღებელი) „სტატუს სიმბოლოა“. სრულიად სასაცილო წვრილმანები შეიძლება მწარმოებლებმა ფინანსურად მაქსიმალურად გამოიყენონ. აქ ერთ ტრაგიკომიკურ შემთხვევას გავიხსენებ: როგორც უფროსი თაობის ავტომოყვარულებს ეხსომებათ, ბიუიკის მარკის მანქანებს ადრე კაპოტზე აქეთ-იქით სრულიად უფუნქციო, ხარის თვალების მსგავსი, მოჩარჩოებული ღრმულები ჰქონდათ, ამასთან, რვაცილინდრიანს ყოველ მხარეზე სამ-სამი, ხოლო უფრო იაფ ექვსცილინდრიანს — მხოლოდ ორ-ორი. როცა ერთ მშვენიერ დღეს ფირმამ ექვსცილინდრიანზე სამ-სამი ხარის თვალის დაყენება დაიწყო, ამან მოსალოდნელი ეფექტი მოიტანა: ამ ტიპის მანქანაზე მოთხოვნილება ძლიერ გაიზარდა, რასაც

რეაცილინდრიანი მფლობელების უამრავი საპროტესტო წერილიც ადასტურებდა, სადაც ისინი გულმოსული იმაზე ჩიოდნენ, მხოლოდ მათი მანქანებისათვის განკუთვნილი სტატუს სიმბოლო, რანგით დაბალ მანქანებს რომ მიეკუთვნა.

მაგრამ ყველაზე ცუდი შედეგი მოდას ბუნებისმეცნიერებაში მოაქვს. დიდი შეცდომა იქნებოდა გვეფიქრა, თითქოს ამ დარგის მეცნიერნი თავისუფალი არიან კულტურის იმ დაავადებათაგან, რაც ჩემი წიგნის საგანია. მხოლოდ ამ საკითხების უშუალოდ შემსწავლელ მეცნიერებათა წარმომადგენლები, მაგალითად, ეკოლოგები და ფსიქიატრები თუ ამჩნევენ, რომ „ჰომო საპიენსის“ სახეობაში საქმე ვერ არის კარგად. სწორედ მათ აქვთ ყველაზე დაბალი ადგილი მიჩენილი რანგთა ტაბულაში, რომელშიც დღევანდელი საზოგადოებრივი აზრი სხვადასხვა მეცნიერებებს განალაგებს. ეს ამას წინათ ბრწყინვალედ გამოხატა ჯორჯ გეილორდ სიმპსონმა თავის სატირაში მეცნიერებათა რანგობრივი კლასიფიკაციის შესახებ.

არა მარტო საზოგადოებრივი აზრი მეცნიერების შესახებ, არამედ მეცნიერებათა შიგნით გამეფებული შეხედულებაც სრულიად აშკარად იქით იხრება, რომ ის დარგები ჩაითვალოს უმნიშვნელოვანესად, რომლებიც ასეთად მიაჩნია მასამდე დეგრადირებულ, ბუნებისაგან გაუცხოებულ, მხოლოდ კომერციულ ღირებულებათა მრწმენ, გრძნობით გაღარიბებულ, შინაურ ცხოველებად ქცეულ და კულტურული ტრადიციის დამკარგავ კაცობრიობას. ზოგადად თუ გადავხედავთ, ბუნებისმეცნიერებათა საზოგადოებრივი აზრიც ყველა იმ დაცემის ნიშნებს ატარებს, წინა თავებში რომ აღვწერე. „დიდი მეცნიერება“ არ წარმოადგენს მეცნიერებას უდიადესი და უმაღლესი საგნების შესახებ ჩვენს პლანეტაზე, არც მეცნიერებას ადამიანის სულის ან გონების შესახებ. იგი მხოლოდ იმას გვასწავლის, თუ რას მოაქვს ბლომად ფული, ან დიდი ენერგია, ან კიდევ ძალაუფლება, თუნდაც ეს ძალაუფლება ყველაფერ ჭეშმარიტად დიდსა და ლამაზს სპობდეს.

უპირატესობა, რომელიც ბუნებისმეცნიერებათა შორის ფიზიკას ეკუთვნის, არ არის უარსაყოფი. ბუნებისმეცნიერებათა არანაადამდეგობრივ სისტემაში საყრდენს ფიზიკა ქმნის. ყოველი, თვით ბუნებრივ სისტემათა უმაღლეს ინტეგრაციის დონეზეც წარმატებით ჩატარებული ანალიზი არის „ნაბიჯი ქვემოთ“, ფიზიკისაკენ. ანალიზს გერმანულად დაშლა (*Auflösung*) ჰქვია, ხოლო რაც ამგვარად იშლება და სამყაროდან ქრება საკუთრივ სპეციალური ბუნებისმეცნიერების კანონზომიერება კი არ არის, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ მისი საზღვრებია უახლოესი უზოგადესის მიმართ. საზღვრების ამგვარი ჭეშმარიტი გაქრობა დღემდე მხოლოდ ერთხელ მოხერხდა: ფიზიკურმა ქიმიამ მართლაც შეძლო თავისი კვლევის სფეროში მოქმედი ბუნების კანონები განეგრძო უფრო ზოგად ფიზიკურ კანონებამდე. ბიოქიმიაში საზღვართა ამგვარი გაქრობა მოინიშნება ბიოლოგიასა და ქიმიას შორის. თუ ამგვარი სპექტაკულარული წარმატებები სხვა ბუნებისმეცნიერებებში ძლივს შესამჩნევია, ანალიზური კვლევის პრინციპი ყველგან ერთია: ჩვენ ვცდილობთ, ცოდნის რომელიმე სფეროს, ან როგორც ნიკოლაი ჰარტმანი იტყოდა, „რეალური ყოფიერების შრის“ მოვლენები და კანონზომიერებანი იმ მოვლენებზე და კანონზომიერებებზე დავიყვანოთ, რომლებიც უახლოეს, უფრო ზოგად შრეში ბატონობენ,

და უფრო სპეციალური სტრუქტურიდან ავხსნათ ის, რაც მხოლოდ ყოფიერების უფრო მაღალი შრისთვისაა დამახასიათებელი. ჩვენ, ბიოლოგებს, ამ სტრუქტურათა და მათი ისტორიის გამოკვლევა საკმაოდ მნიშვნელოვან და ძნელ საქმედ მიგვაჩნია, რათა ბიოლოგია კრიკით (*Crick*) ფიზიკის მარტივ განშტოებად არ მივიჩნიოთ. იმასაც გავხაზავთ, რომ ფიზიკა თავის მხრივ ეყრდნობა რაღაც საფუძველს, რომელიც ბიოლოგიური ბუნებისმეცნიერებაა, სახელდობრ, მეცნიერება ცოცხალი ადამიანური სულის შესახებ. მაგრამ ჩვენ, ზემოთ წარმოდგენილი გაგების თანახმად, კარგი „ფიზიკალისტებიც“ ვართ და ფიზიკას იმ ბაზისად ვცნობთ, საითკენაც ჩვენი კვლევა მიისწრაფის.

მიუხედავად ამისა, მიმაჩნია, რომ საჯარო აღიარება ფიზიკისა, როგორც ყველა მეცნიერებათა შორის „უმნიშვნელოვანესისა“, სრულებითაც არ მომდინარეობს ფიზიკის, როგორც ყველა ბუნებისმეცნიერებათა საფუძვლის, მაღალი და სამართლიანი შეფასებიდან, არამედ ზემოთ ნახსენებ, უაღრესად უკეთურ მიზეზებიდან. ჩვენი დროის საზოგადოებრივი აზრი მეცნიერებებს ძალიან უცნაურად აფასებს — როგორც ამას სრულიად სამართლიანად ამტკიცებს სიმპსონი — ყოველი მეცნიერება საზოგადოების თვალში მით უფრო ნაკლებად ფასობს, რაც უფრო კომპლექსური და მნიშვნელოვანია მის კვლევის საგანი, რაც ზემოხსენებული მიზეზებით აიხსნება.

ბუნებისმეცნიერს სრული უფლება აქვს, თავისი კვლევის ობიექტი აირჩიოს რეალური ყოფიერების შრეში, სასიცოცხლო პროცესების ნებისმიერად მაღალი ინტეგრაციის სიბრტყეზე. მეცნიერებაც ადამიანის გონის შესახებ, უპირველესად კი შემეცნების თეორია ცდილობს ბიოლოგიურ ბუნებისმეცნიერებად იქცეს. ბუნების კვლევის ეგრეთწოდებულ სიზუსტეს არაფერი აქვს საერთო მისი საგნის გართულებისა და ინტეგრაციის დონესთან. იგი პირწმინდად დამოკიდებულია მკვლევარის თვითკრიტიკისა და მისი მეთოდების სინამდვილეზე. ქიმიასა და ფიზიკაზე როგორც „ზუსტ მეცნიერებაზე“ გავრცელებული შეხედულება დანარჩენ მეცნიერებებს ამცირებს. ცნობილი გამოთქმები, რომ ბუნების ყველა კვლევა იმდენადაა მეცნიერება, რამდენიც მათემატიკაა მასში, ან რომ მეცნიერება იმაში მდგომარეობს, „გასაზომი გაზომო, ხოლო ის, რაც არ იზომება, გასაზომად აქციო“, როგორც შემეცნების თეორიული, ისე ადამიანური თვალსაზრისითაც უდიდესი სისულელეა, რაც კი იმის ბაგეს დასცდენია, ვისაც ამის უკეთესად ცოდნა ევალებოდა.

ამ ცრუსიბრძნეთა სიყალბის დამტკიცება თუმცა არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს, მეცნიერების სურათ-ხატი დღესაც მისი ზეგავლენის კვალს ატარებს. ამჟამად მოდაა, ფიზიკის მეთოდების რაც შეიძლება უფრო მეტად გამოყენება, თანაც სულ ერთია, გვპირდებიან ისინი შესატყვისი ობიექტის კვლევისათვის წარმატებას თუ არა. ყოველი ბუნებისმეცნიერება, მათ შორის ფიზიკაც, იწყებს აღწერით, აქედან მოდის აღწერილი მოვლენების დაჯგუფებისაკენ და მხოლოდ შემდეგ მათში მოქმედ კანონზომიერებათა განყენებისაკენ. ექსპერიმენტი ემსახურება განყენებულ ბუნების კანონთა ჭეშმარიტების შემოწმებას, რის გამოც მეთოდების რიგში იგი ბოლოა. ყველა ბუნებისმეცნიერებამ ჯერ კიდევ ვინდელბანდის მიერ დესკრიპტულ,

სისტემურ და ნომოთეტურ სტადიებად მიჩნეული საფეხური უნდა გაიაროს. ვინაიდან ფიზიკა უკვე კარგა ხანია თავისი განვითარების ნომოთეტურ და ექსპერიმენტულ სტადიაზეა შეჩერებული და, ვინაიდან იგი, ამასთან, ისე ღრმად შეიჭრა არათვალსაჩინო სფეროებში, რომ მას თავისი ობიექტების დეფინიცია, არსებითად, მხოლოდ ოპერაციების შემდეგ შეუძლია (რომელთა მეშვეობითაც იგი მათ შესახებ ცოდნას იძენს), ამიტომ ბევრს ჰგონია, რომ ეს მეთოდები აუცილებელია კვლევის ისეთი საგნების მიმართაც გამოვიყენოთ, რომელთა შესასწავლად ჩვენი ცოდნის დღევანდელ დონეზე მხოლოდ და მხოლოდ უბრალოდ დაკვირვება და აღწერაც იკმარება. რაც უფრო კომპლექსური და ძლიერ ინტეგრირებულია ორგანული სისტემა, მით უფრო მკაცრად უნდა დავიცვათ მეთოდების ვინდელბანდისეული თანმიმდევრობა. ამიტომაც მოაქვს სწორედ ქცევის კვლევის სფეროში დღევანდელ ნაადრევ ექსპერიმენტულ ოპერაციონალიზმს აბსურდული შედეგები. ამ მცდარ პოზიციას ამაგრებს ფსევდოდემოკრატიული დოქტრინის რწმენა, რომელიც გვიქადაგებს, რომ ცხოველისა და ადამიანის ქცევას არ განსაზღვრავს არავითარი მოდემის ისტორიაში წარმოქმნილი ცენტრალური ნერვული სტრუქტურის სისტემები, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ გარემოს ზეგავლენა და წვრთნა-სწავლა. ბიჰევიორისტული დოქტრინიდან მომდინარე პრინციპული შეცდომა აზროვნებასა და კვლევაში სწორედ ამ სტრუქტურებისადმი აგებული დამოკიდებულებაში ძევს: მათი აღწერა ზედმეტ საქმედაა მიჩნეული, ვარგისია მხოლოდ ოპერაციონისტული და სტატისტიკური მეთოდები. ვინაიდან ყველა ბიოლოგიური კანონზომიერება სტრუქტურების ფუნქციიდან მომდინარეობს, ამაო გარჯაა, ცოცხალი არსების სტრუქტურის დესკრიპციული გამოკვლევის გარეშე იმ კანონზომიერებათა განყენებას მივაღწიოთ, რომლებიც მათ ქცევას განაგებს.

რამდენადაც ცხადია მეცნიერული მოძღვრების ამ პირველსაფუძვლების აუცილებლობა (რაც ყოველ აბიტურიენტს ნათლად უნდა ესმოდეს, ვიდრე უნივერსიტეტის კარს შეაღებდეს), მით უფრო ჯიუტად და შეუგნებლად იკაფავს გზას ფიზიკის ბრმა მიბაძვის მოდა ლამის მთელ თანამედროვე ბიოლოგიაში. ამას მით უფრო მძიმე შედეგები მოაქვს, რაც უფრო კომპლექსურია საკვლევი სისტემა და რაც უფრო ნაკლები ვიცით მის შესახებ. ნევროსენსორული სისტემა, რომელიც განვითარების მაღალ საფეხურზე მდგარ ცხოველთა და ადამიანის ქცევას განსაზღვრავს, ამ მხრივ პირველ ადგილზე დგას. მოდურ გატაცებას, შედარებით დაბალი ინტეგრაციის დონეზე კვლევა „უფრო მეცნიერულ“ კვლევად მიიჩნიოს, ადვილად მივყავართ ატომიზმამდე, ე.ი. დაქვემდებარებულ სისტემათა ნაწილობრივ კვლევამდე, მთელის გაუთვალისწინებლად. მაშასადამე, მოდური შეცდომა მდგომარეობს არა ბუნებისმეცნიერებათა საერთო სწრაფვაში, სიცოცხლის მოვლენები, თვით უმაღლესი ინტეგრაციის დონეზეც, ბუნების ძირითად კანონებზე დაიყვანოს და მათი მეშვეობით ახსნას (ამ აზრით, ჩვენ ყველანი „რედუქციონისტები“ ვართ), არამედ, მეთოდური შეცდომა, რომელსაც ჩვენ რედუქციონიზმს ვუწოდებთ, იმაში მდგომარეობს, რომ ახსნის ამგვარ ცდაში ყურადღების მიღმა რჩება უსაზღვროდ კომპლექსური სტრუქტურა, რომელიც ქვესისტემებს აერთიანებს და მხოლოდ მისი მეშვეობით შეიძლება მთელის სისტემის თავისებურებათა გაგება. ვისაც სურვილი ექნება, ბუნების სისტემური კვლევის მეთოდოლოგიას უფრო ახლოს გაეცნოს, ვურჩევთ ნაიკითხოს ნიკოლაი ჰარტ-

მანის „რეალური სამყაროს აგებულება“, ან პაულ ვაისის „შრეებრივი რედუქციონიზმი“. ორივე წიგნში არსებითად ერთზეა მსჯელობა და ეს ერთი რომ ძლიერ განსხვავებული პოზიციებიდანაა განხილული, მას განსაკუთრებულ პლასტიკურობას სძენს.

დღევანდელ მეცნიერულ მოდას თავისი მავნე შედეგები სწორედ იმით მოაქვს, რომ იგი, ზუსტად ისე როგორც ტანსაცმლის ან ავტომანქანის მოდა, სტატუს სიმბოლოებს ქმნის, სიმპსონის მიერ გამათრახებული მეცნიერების რანგობრივი წესრიგი კი სწორედ ამ გზით ჩნდება. თანამედროვე ოპერაციონალისტი, რედუქციონისტი, ქვანტიფიკატორი და სტატისტიკოსი ქედმაღლური თანაგრძნობით გადმოჰყურებს ყოველ ძველი მოდის მიმდევარს, რომელსაც სჯერა, რომ ცხოველისა და ადამიანის ქცევაზე დაკვირვებით და აღწერით, ექსპერიმენტის ან გამოთვლა-გამოანგარიშების გარეშე, შეიძლება ბუნებაში ღრმად ჩავიხედოთ და მნიშვნელოვანი ცოდნა მოვიპოვოთ. ძლიერ ინტეგრირებულ ცოცხალ სისტემათა კვლევას მხოლოდ მაშინ სცნობენ „მეცნიერულად“, თუ სისტემის სტრუქტურული თავისებურებები, გამიზნული ოპერაციების — „სიმარტივის ფილტრების“ მეოხებით, როგორც დონალდ გრიფინმა მათ მოსწრებულად უწოდა, მოჩვენებითად „ზუსტი“, მაშასადამე, გარეგნულად ფიზიკას მიმსგავსებული სიმარტივის შთაბეჭდილებას ტოვებს, ან თუ სტატისტიკური მონაცემების შეჯამება იმ ფაქტს გვაგონებინებს, რომ საკვლევი „ელემენტარული ნაწილაკები“ ადამიანებია და არა ნეიტრონები, მოკლედ, მხოლოდ მაშინ, თუ დაკვირვებიდან ყველაფერს გამოვრიცხავთ, რაც ძლიერ ინტეგრირებულ ორგანულ სისტემებს, ადამიანის ჩათვლით, მართლა საინტერესოს ხდის. უპირველესად ეს ეხება სუბიექტურ განცდას, რომელიც ფროიდის ენით რომ ვთქვათ, როგორც უაღრესად ურიგო რამ, სრულიად იდევენბა. თუ ვინმე შესწავლის ობიექტად საკუთარ სუბიექტურ განცდას გაიხდის, მას როგორც სუბიექტივისტს, მიწასთან გაასწორებენ, მით უმეტეს, თუ იგი გაბედავს და ფსიქოლოგიური და ფიზიოლოგიური პროცესების იზომორფიზმს ამ უკანასკნელთა გაგების წყაროდ გამოიყენებს. ფსევდოდემოკრატიული დოქტრინის მესვეურებმა თავიანთ დროშებს გამომწვევად დააწერეს: „ფსიქოლოგია სულის გარეშე“, თან სრულებით ავინყდებათ, რომ თავადაც, „ყველაზე ობიექტური“ კვლევის დროსაც, საკვლევი ობიექტის ცოდნა მხოლოდ საკუთარი სუბიექტური განცდის გზით ეძლევათ. იმას, ვინც გაბედავს, მეცნიერება ადამიანის სულის შესახებ ბუნებისმეცნიერებად მიიჩნიოს, უკეთეს შემთხვევაში გიჟად მონათლავენ.

თანამედროვე მეცნიერთა ყველა ეს მცდარი პოზიცია პრინციპულად არამეცნიერულია. იგი შეიძლება ავხსნათ მხოლოდ ძალიან დიდი მტკიცედ ინდოქტრინირებული ადამიანთა მასების ერთობლივი და ძლიერი დანოლით. ამ დანოლას ხელენიფება ადამიანთა ცხოვრების სხვა სფეროებშიც წარმოშვას დაუჯერებელი მოდური სისულელეები. მეცნიერების სფეროში მოდური ინდოქტრინაციის განსაკუთრებული საშიშროება იმაში მდგომარეობს, რომ იგი ძალიან ბევრი, საბედნიეროდ არა გამოუკლებლივ ყველა, თანამედროვე ბუნებისმეცნიერის ცოდნის წყურვილს სრულიად საწინააღმდეგო გეზს აძლევს, იმის საპირისპიროს, რაც ადამიანის ყველა შემეცნებითი სწრაფვის მიზანთან მიგვიყვანდა, სახელდობრ, უკეთეს თვითშემეცნებას-

თან. დღევანდელი მოდა მეცნიერებას თავს ახვევს ტენდენციას, რომელიც არაადამიანურია ამ სიტყვის უცუდესი გაგებით. ზოგი მოაზროვნე, რომელიც ნათელი თვალთ ხედავს, თუ როგორ ედება ყველაფერს სიმსივნის მეტასტაზივით განკაცების ფენომენი, იმ დასკვნამდე მიდის, რომ მეცნიერული აზროვნება, როგორც ასეთი, ინჰუმანურია და „დეჰუმანიზაციის“ საშიშროება მოაქვსო. როგორც ზემო თქმულიდან გამომდინარეობს, მე ამ შეხედულებას არ ვიზიარებ. პირიქით, მჯერა, რომ დღევანდელ მეცნიერს, როგორც თავისი დროის შვილს, დეჰუმანიზაციის სენი შეჰყრია, რომელიც უპირველესად არამეცნიერულ კულტურაში იჩენს თავს. არსებობს არა მარტო სრულიად ცხადი, დეტალებამდე ზუსტი შესატყვისობები კულტურის ამ საერთო მეცნიერებისათვის დამახასიათებელ დაავადებათა შორის, არამედ პირველნი, თუ უფრო გულდასმით დავაკვირდებით, უკანასკნელთა მიზეზია უშუალოდ და არა შედეგი. მეცნიერების საშიში მოდური ინდოქტრინაცია, რომელიც კაცობრიობას უკანასკნელი საყრდენის გამოცლით ემუქრება, ვერასოდეს ვერ მოხდებოდა, პირველ ოთხ თავში გაანალიზებულ კულტურის დაავადებებს მისთვის გზა რომ არ გაეკაფათ. ჭარბი მოსახლეობა თავისი უცილოდ თანმხლები დეინდივიდუალიზებით და გაერთფეროვნებით, ბუნებისაგან გაუცხოება მოწინების უნარის დაკარგვასთან ერთად, კაცობრიობის კომერციული შეჯიბრი საკუთარ თავთან, რომლის უტილიტარული ზრახვებიც საშუალებას თვითმიზნად აქცევს და თავდაპირველ მიზანს დავიწყების მტვერს აყრის. აგრეთვე, გრძნობის გაღატაკება — ყველა ესენი თავიანთ კვალს ტოვებს დეჰუმანიზაციის შესაბამის მოვლენებში. ისინი მათი მიზეზია და არა შედეგი.

თავი მეცხრა

ბირთვული იარაღი

თუ ბირთვული იარაღის საფრთხეს კაცობრიობისათვის შევადარებთ იმ შედეგებს, რაც მისთვის დანარჩენ შვიდ მომაკვდინებელ ცოდვას მოაქვს, აუცილებლად იმ დასკვნამდე მივალთ, რომ იგი ამ რვათა შორის ყველაზე ადვილად შეიძლება ავიცილოთ. რასაკვირველია, შეიძლება ვინმე გიჟი, დიაგნოზდაუსმელი ფსიქოპათი მოულოდნელად გასაშვებ ღილაკთან აღმოჩნდეს; გამორიცხული ისიც არ არის, რომ მოწინააღმდეგე მხარემ უბრალო ავარია თავდასხმად მიიღოს და უბედურება დატრიალდეს. მაგრამ ის მაინც ვიცით ნათლად და გარკვევით, თუ რა უნდა მოვიმოქმედოთ „ბომბის“ წინააღმდეგ: იგი არ უნდა დავამზადოთ, ან არ უნდა ჩამოვაგდოთ. კაცობრიობის დაუჯერებელი კოლექტიური სისულელის გამო ამის მიღწევა არ იქნება ადვილი. რაც შეეხება ყველა სხვა საშიშროებას, მათ წინააღმდეგ რა უნდა ვიღონოთ, რიგიანად იმათაც კი არ იციათ, ვინც კარგად ხედავს მათ. ატომური ბომბი რომ არ ჩამოვარდება, ამის მიმართ გაცილებით უფრო ოპტიმისტურად ვარ განწყობილი, ვიდრე კაცობრიობის ყველა დანარჩენი შვიდი ცოდვის მიმართ.

უდიდესი ზიანი, რაც დღეს ბირთვული იარაღის საშიშროებას მოაქვს კაცობრიობისათვის, „მსოფლიო წარღვნის“ საერთო განწყობილების შექმნაა.

მას უკავშირდება პრიმიტიულ სურვილთა მყისვე დაკმაყოფილების უპასუხისმგებლო და ინფანტილური მიდრეკილება. აგრეთვე, სრული უუნარობა, პასუხისმგებლობა იგრძნონ იმისადმი, რაც შორეულ მომავალშია. ყოველივე ამის გამო გადანაცვეტილების საფუძველში ქვეცნობიერად ცოცხლობს შემამფოთებელი კითხვა იმის შესახებ, თუ რამდენ ხანს იარსებებს კიდევ ეს ქვეყანა.

თავი მათა

შეჯამება

ჩვენ განვიხილეთ რვა, ერთმანეთისაგან განსხვავებული, თუმცა მიზეზობრივად მჭიდროდ დაკავშირებული პროცესი, რომლებიც განადგურებით ემუქრებიან არა მხოლოდ ჩვენს დღევანდელ კულტურას, არამედ მთელ კაცობრიობას, როგორც სახეობას.

ეს მოვლენებია:

1. მოსახლეობის სიჭარბე, რომელიც ყოველ ჩვენგანს, სოციალური კონტაქტების მოზღვავეების გამო, აიძულებს, არსებითად „არაადამიანურად“ გაემიჯნოს სხვას, და რომელიც, ვინაშით სივრცეში უამრავი ინდივიდის თავმოყრის გამო უშუალო აგრესიას ბადებს.

2. ბუნებრივი სასიცოცხლო სივრცის გაჩანაგება, რომელიც არა მარტო გარესამყაროს ანგრევს, რომელშიც ვცხოვრობთ, არამედ თვით ადამიანშიც ანადგურებს დიადი სამყაროს სრულყოფილებისა და სილამაზისადმი ყოველი მოწინების გრძნობას.

3. კაცობრიობის შეჯიბრი საკუთარ თავთან, რომელსაც ტექნოლოგიის განვითარება, ჩვენდა საუბედუროდ, სულ უფრო მეტად აჩქარებს, ადამიანს ჭეშმარიტი ღირებულების დასანახ თვალს უბრმავეებს და დროს არ ტოვებს ჭეშმარიტად ადამიანური სააზროვნო საქმიანობისათვის.

4. ყველა ძლიერ გრძნობათა და აფექტთა გაქრობა გასათუთების გამო. ტექნოლოგიისა და ფარმაკოლოგიის წინსვლა აძლიერებს შეუწყნარებლობას ყველაფრის მიმართ, რაც სულ მცირედაც კი ჩვენს უსიამოვნებას გამოიწვევს. ადამიანი კარგავს უნარს, განიცადოს სიხარული, რომელიც გვეწვევა ხოლმე ძალთა დიდი დაძაბვისა და წინააღმდეგობათა დაძლევის შედეგად. სიხარულისა და მწუხარების ხან ზეაჭრილი და ხან ქვედაშვებული კლაკნილის მკვეთრი კონტრასტულობა ენით უთქმელი მოწყენილობის უგერგილო რხევამდე დადის.

5. გენეტიკური დაშლა. თანამედროვე ცივილიზაციის პირობებში არ არსებობს (გარდა „ბუნებრივი სამართლის გრძნობისა“ და ზოგიერთი შემორჩენილი სამართლის ტრადიციისა) არავითარი ფაქტორი, რომელიც სელექციურ ზეგავლენას მოახდენდეს სოციალური ქცევის

ნორმათა განვითარებასა და შენარჩუნებაზე, მით უმეტეს, რომ საზოგადოების ზრდასთან ერთად იგი სულ უფრო უცილო ხდება. არ არის გამორიცხული, რომ ბევრი ინფანტილიზმი, რაც დღევანდელ „მოჯანყე“ ახალგაზრდობის უდიდეს ნაწილს სოციალურ პარაზიტებად აქცევს, გენეტიკურადაც იყოს გაპირობებული.

6. ტრადიციისაგან მონყვეტა გამონწეულია იმით, რომ თაობათა ურთიერთობამ იმ კრიტიკულ წერტილს მიაღწია, როცა უმცროსი თაობა კარგავს უფროსთან კულტურულ ურთიერთგაგებას. იდენტიფიკაციაზე ხომ საერთოდ აღარ შეიძლება ლაპარაკი. ამიტომ იგი მას ისე ექცევა, როგორც უცხო ეთნიკურ ჯგუფს და მას ნაციონალურ სიძულვილს ახვედრებს.

იდენტიფიკაციის დაკარგვა, უპირველესად, მშობლებსა და შვილებს შორის კონტაქტის დაკარგვითაა გამონწეული, რაც უკვე ჩვილობის ასაკში პათოლოგიურ შედეგებს გვაძლევს.

7. კაცობრიობის ინდოქტრინაციის ზრდა. ერთ კულტურულ ჯგუფში გაერთიანებულ ადამიანთა რიცხოვრივ ზრდას, ტექნიკურ საშუალებათა სრულქმნასთან ერთად, მივყავართ საზოგადოებრივი აზრის, შეხედულებათა იმგვარი უნიფორმირებისაკენ, როგორიც კაცობრიობის ისტორიას საერთოდ არ ახსოვს. ამას ემატება ისიც, რომ მტკიცედ შეთვისებული დოქტრინის შთაგონებითი ზემოქმედება გეომეტრიული პროგრესით იზრდება მისი მომხრეების რიცხვის ზრდასთან ერთად. დღეს, მაგალითად, ინდივიდს, რომელიც თავს შეგნებულად არიდებს მასობრივი კომუნიკაციის საშუალებებს, თუნდაც, ტელევიზორს, პათოლოგიურად მიიჩნევენ. დეინდივიდუალიზების ყველა ეფექტი სასურველია მათთვის, ვისაც ადამიანთა დიდი მასების მანიპულირება სურთ. შეხედულებათა შესწავლა, სარეკლამო ტექნიკა და ალლოიანად წარმართული მოდა დიდ მწარმოებლებს ეხმარება მასებზე ძალაუფლების გაძლიერებაში.

8. ბირთვული იარაღით შეიარაღებას კაცობრიობისათვის ის საფრთხე მოაქვს, რომელიც შედარებით უფრო ადვილად შეიძლება თავიდან ავიცილოთ, ვიდრე ზემოთ აღწერილი შვიდი საფრთხე.

შვიდსავე თავში აღწერილ დეჰუმანიზაციის მოვლენებს ბიძგს აძლევს ფსევდოდემოკრატიული დოქტრინა, რომელიც გვასწავლის, რომ ადამიანის სოციალურ და მორალურ ქცევას, საერთოდ, არ განაპირობებს მოდგმის ისტორიის მანძილზე ჩამოყალიბებული ნერვული სისტემა და შეგრძნების ორგანოები, არამედ მასზე მხოლოდ „კონდიციონირება“ ახდენს ზეგავლენას, რომელსაც ადამიანი კულტურული გარემოსაგან განიცდის თავისი ონტოგენეზის პროცესში.

კლოდ ლევი-სტროსი

1908

კლოდ ლევი-სტროსი — ფრანგი ფილოსოფოსი, ანთროპოლოგი, ეთნოლოგი, ფოლკლორისტი, სტრუქტურული ანთროპოლოგიის შემქმნელი, სტრუქტურალიზმის ერთ-ერთი ფუძემდებელი და ლიდერი, საფრანგეთის აკადემიის წევრი.

ლევი-სტროსის ბიოგრაფია კარგადაა ცნობილი მისი ავტობიოგრაფიული წიგნიდან „სევდიანი ტროპიკები“ (1955). იგი დაიბადა ბელგიაში, მხატვრის ოჯახში, თუმცა სიყმაწვილე გატარებული აქვს საფრანგეთში, პაპასთან, რომელიც რაბინი იყო. პარიზის უნივერსიტეტში ფილოსოფიისა და სამართლის შესწავლის შემდეგ იგი უერთდება ჟან-პოლ სარტრის ინტელექტუალურ წრეს. შემდგომ იგი გადადის ბრაზილიაში, სადაც სან პაულუს უნივერსიტეტში ასწავლის სოციოლოგიას (1934-1937). სწორედ ამ დროს შეისწავლის იგი ბრაზილიელ ინდიელთა ცხოვრებას და აზროვნებას (იგი, ამავე დროს, გარკვეული ხნით ცხოვრობს კიდეც მათთან). 1941-1945 წწ. იგი მუშაობს ამერიკის შეერთებულ შტატებში, სადაც დაუახლოვდება ლინგვისტ რომან იაკობსონს, რომლის გავლენასაც იგი განიცდის და რომელთან ერთადაც იგი მოგვიანებით სტრუქტურალიზმის ფუძემდებლად გვევლინება. შემდგომში იგი უკვე პარიზის უნივერსიტეტისა და საფრანგეთის კოლეჯის პროფესორი ხდება.

ლევი-სტროსმა განიცადა ჟან-ჟაკ რუსოს, მარქსიზმის, ფსიქოანალიზისა და დურკემის გავლენა. თავის ფილოსოფიურ მსოფლმხედველობას იგი უწოდებს ზერაციონალურს, რომელიც ისწრაფვის ერთმანეთს შეურწყას გრძნობადი და გონითი. მას მიაჩნია, რომ ცნობიერება არსებობს მხოლოდ ადამიანის სულის არაცნობიერ სტრუქტურათა გადაკვეთაზე, რომელთაგან თითოეული მათგანი სოციალური სინამდვილის გარკვეულ რეალობას შეესაბამება. ამერიკელ ინდიელთა მითოსის ანალიზის საფუძველზე მან დაასკვნა, რომ დეკარტესეული „ვაზროვნებ, მაშასადამე ვარსებობ“ არის მხოლოდ ნერტილი მითოლოგიური აზროვნების სივრცეში.

როცა ლევი-სტროსი გაიაზრებს არაცნობიერ სტრუქტურათა შესაბამისობას ისტორიასთან, იგი ამტკიცებს, რომ უაზროა შევეკითხოთ ისტორიის საზრისის შესახებ ისტორიულ ცნობიერებას, რადგან საზრისი იხსნება მხოლოდ სტრუქტურულ დონეზე. ისტორიასთან ბრძოლას კი ლევი-სტროსი მიიჩნევს ევროპულ ფილოსოფიურ ტრადიციასთან ბრძოლად, რომელიც ისტორიულ განზომილებას პრივილეგირებულ ღირებულებას მიაკუთვნებს. ლევი-სტროსისეული კვლევა მიმართულია იქითკენ, რომ ჰუმანიტარული კვლევის იდეალად აქციოს საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა სიზუსტე.

ავტორის შესახებ

იგი დაჟინებით ამტკიცებს სამეცნიერო მეთოდის განუყოფლობას და მიაჩნია, რომ ჰუმანიტარული მეცნიერებანი მხოლოდ მაშინ იქცევიან ნამდვილ მეცნიერებებად (ამ სიტყვის სრული გაგებით), როცა მთლიანად აითვისებენ საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა მეთოდს. მისთვის „ნეოლითურ“ და „გალილეურ“ მეცნიერებას შორის განსხვავება მხოლოდ რაოდენობრივია და არა თვისებრივი: პირველი მათგანი ნიშნების საშუალებით მუშაობს, მეორე კი — ცნებათა საშუალებით, მაგრამ შედეგები ორსავე შემთხვევაში თანაბრად მეცნიერულიცაა და ნამდვილიც. თუმცა ლევი-სტროსი იმდენად ფართოდ აღიქვამს მეცნიერულ ცოდნას (რომელშიც იგი შემოიტანს იმგვარ სფეროებსაც, სადაც აშკარად გაუმიჯნავია მოვლენა და არსი, დამკვირვებელი და დასაკვირვებელი), რომ, ამ თვალსაზრისით, აზროვნების ყველა ცნობილი ფორმა მეცნიერება აღმოჩნდება.

ლევი-სტროსისეული ანალიზის საფუძველია ბინარული ოპოზიციები, რომელთა საშუალებითაც აღიწერება სამყარო, საზოგადოება, ადამიანი (მაგალითად, უმი/მოხარშული, ცივი/ცხელი, ზედა/ქვემო, მარცხენა/მარჯვენა, ღია/დახურული, ახლობელი/შორეული და ა. შ.).

კლოდ ლევი-სტროსის ძირითადი ნაშრომებია: სტატიების კრებული „სტრუქტურული ანთროპოლოგია“ (1958), სადაც სტრუქტურალიზმის ძირითადი პრინციპები და მეთოდებია ჩამოყალიბებული; „ტოტემიზმი დღეს“ (1962), სადაც ტოტემიზმი მიჩნეულია ბუნების მოვლენათა და სოციალურ ობიექტების საკლასიფიკაციო მოდელად; „ველურთა აზროვნება“ (1962), სადაც მითოლოგიური აზროვნება მიჩნეულია პირველყოფილი კლასიფიკაციისა და ანალიზის საშუალებად; ოთხტომიანი კომპენდიუმი ამერიკელ ინდიელთა მითოსის შესახებ — „მითოლოგიურნი“: „I. უმი და მოხარშული“ (1964), „II. თაფლიდან ფერფლამდე“ (1966), „III. სუფრის წესების წარმოშობა“ (1968), „IV. შიშველი კაცი“ (1971); მითოლოგიურ-ეთნოლოგიური თეორიული სტატიების კრებული „სტრუქტურული ანთროპოლოგია. მეორე“ (1973), ორტომიანი ნარკვევი „ნიღბების გზა“ (1975), სადაც გაანალიზებულია ჩრდილო-დასავლელ ამერიკელ ინდიელთა ხელოვნება, რელიგია, მითოლოგია.

განსხვავებით კოლეგებისაგან, ლევი-სტროსი არ მიიჩნევდა, რომ ამერიკელი ინდიელების მითოსის შესწავლის მეთოდები და შედეგები ფართოდ უნდა ყოფილიყო განზოგადებული, მაგრამ, ამის მიუხედავად, ლევი-სტროსისეულმა სტრუქტურალიზმმა დიდი გავლენა მოახდინა XX საუკუნის არა მარტო სოციალურ მეცნიერებებზე, არამედ, აგრეთვე, ფილოსოფიაზე, შედარებით რელიგიათმცოდნეობაზე, ლიტერატურაზე, ხელოვნებაზე.

* * *

რასა და ისტორია

თავი პირველი

რასა და კულტურა

მსოფლიო ცივილიზაციაში ადამიანთა რასების მიერ შეტანილი წვლილის თაობაზე საუბარმა შეიძლება გაცემა გამოიწვიოს ბროშურების იმ კოლექციაში, რომელიც რასისტული წინასწარ ჩამოყალიბებული შეხედულების წინააღმდეგ ბრძოლისთვისაა გამიზნული. ამას იქნებოდა ამდენი ტალანტი და ძალისხმევა გამოგვეყენებინა იმის დასამტკიცებლად, რომ მეცნიერების მოცემულ ეტაპზე არაფერს შეუძლია დაამტკიცოს ერთი რომელიმე რასის ინტელექტუალური უპირატესობა ან ჩამორჩენილობა მეორე რასასთან მიმართებაში, თუ ეს მხოლოდ იმისთვის კეთდება, რომ რასის ცნებას ფარულად აღვუდგინოთ მისი მდგრადი ხასიათი იმის მოჩვენებითი მტკიცებით, რომ დიდმა ეთნიკურმა ჯგუფებმა, რომლებიც კაცობრიობას შეადგენენ, სპეციფიური წვლილი შეიტანეს, როგორც ასეთებმა, საერთო მემკვიდრეობაში.

მაგრამ ისე არაფერია დაშორებული ჩვენი მიზნისგან, როგორც ასეთი წამოწყება, რომლის საბოლოო შედეგი რასისტული დოქტრინის უკუღმა ფორმულირება იქნებოდა. როდესაც ცდილობენ, ბიოლოგიური რასები დაახასიათონ განსაკუთრებული ფსიქოლოგიური თვისებებით, მეცნიერულ ჭეშმარიტებას ერთნაირად შორდება, როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი დახასიათება. არ უნდა დაგვაფიქვდეს, რომ გობინო (*Gobineau*), რომლის ისტორია რასისტული თეორიების მამა გახდა, „ადამიანთა რასების უთანასწორობას“ მოიაზრებდა არა რაოდენობრივად, არამედ ხარისხობრივად: მისთვის დიდი პრიმიტიული რასები, რომლებიც შეადგენდნენ კაცობრიობას მის სანყის ეტაპზე — თეთრი, ყვითელი, შავი, — მათი განსაკუთრებული ნიჭით უფრო ნაირგვაროვანნი იყვნენ, ვიდრე უთანასწორონი აბსოლუტური ღირებულების თვალსაზრისით. მისთვის გადაგვარების ნაკლი დაკავშირებული იყო უფრო სისხლის აღრევის ფენომენთან, ვიდრე თითოეული რასის მიერ ყველასთვის საერთო ღირებულებების იერარქიაში დაკავებულ პოზიციასთან; ის განკუთვნილი იყო დარტყმა მიეყენებინა მთელი კაცობრიობისათვის, განურჩევლად რასისა, რომელსაც მისჯილი ჰქონდა სულ უფრო და უფრო გახშირებული სისხლის აღრევა. მაგრამ ანთროპოლოგიის მთავარი ცოდვა რასის სუფთა ბიოლოგიურ ცნებისა (თუ დავუშვებთ, სხვათაშორის, რომ თვით ამ შეზღუდულ ნიადაგზეც ამ ცნებას შეიძლება ობიექტურობის პრეტენზია ჰქონდეს, რაც თანამედროვე გენეტიკას სადავოდ მიაჩნია) და ადამიანთა კულტურების

სოციოლოგიურ და ფსიქოლოგიურ პროდუქციებების აღრევაში მდგომარეობს. საკმარისი იყო გობინოს ეს ცოდვა ჩაედინა, რომ იმ ჯოჯოხეთურ წრეში აღმოჩენილიყო ჩაკეტილი, რომელიც იმ ინტელექტუალური შეცდომის შედეგია, რომელიც არ გამოორიცხავს გულწრფელობას, უნებლიედ დააკანონოს დისკრიმინაციისა და ექსპლუატაციის ნებისმიერი მცდელობა.

ამიტომაც, როდესაც ამ ჩვენს გამოკვლევაში ცივილიზაციაში ადამიანთა მოდგმის მიერ შეტანილ წვლილზე ვსაუბრობთ, არ გვინდა იმის თქმა, რომ აზიისა თუ ევროპის, აფრიკისა თუ ამერიკის კულტურული წვლილის რამენაირი ორიგინალობა მომდინარეობდეს იმ ფაქტიდან, რომ პრინციპში ეს კონტინენტები ძირითადად დასახლებულია სხვადასხვა მოდგმის ადგილობრივი მაცხოვრებლებით. თუ ეს ორიგინალობა არსებობს — და ეს საეჭვო არ არის — ის დაკავშირებულია გეოგრაფიულ, ისტორიულ და სოციოლოგიურ გარემოებებთან და არა იმ განსხვავებულ ნიჭთან, რომელსაც განაპირობებს შავების, ყვითლების ან თეთრების ანატომიური თუ ფსიქოლოგიური აგებულება. მაგრამ ჩვენ მივიჩნიეთ, რომ იმ შემთხვევაშიც, როდესაც ბროშურების ეს სერია შეეცადა ამ უარყოფითი შეხედულებისთვის არსებობის უფლება მიეცა, იგი იმავდროულად აღმოჩნდა იმ საფრთხის წინაშე, რომ მეორე პლანზე გადაეტანა კაცობრიობისათვის ასევე მნიშვნელოვანი ასპექტი: კერძოდ ის, რომ ეს უკანასკნელი (კაცობრიობა) ვითარდება არა ერთგვაროვან მონოტონურ რეჟიმში, არამედ საზოგადოებებისა და ცივილიზაციების საოცრად განსხვავებული (მრავალფეროვანი) ფორმით; ეს ინტელექტუალური, ესთეტიური, სოციოლოგიური მრავალფეროვნება არ არის დაკავშირებული არავითარი მიზეზ-შედეგობრივი კავშირით იმ მრავალფეროვნებასთან, რომელიც, ბიოლოგიურ პლანში, ადამიანთა ჯგუფების ზოგიერთ დაკვირვებად ასპექტებს შორის არსებობს: ის მხოლოდ მისი პარალელურია, ოღონდ სხვა ნიადაგზე. მაგრამ, იმავდროულად, პირველი მრავალფეროვნება მეორესაგან განსხვავდება ორი მნიშვნელოვანი თვისებით. უპირველეს ყოვლისა, პირველი სიდიადის სხვა განზომილებაში მდებარეობს. დედამიწაზე უფრო მეტია ადამიანთა კულტურები, ვიდრე ადამიანთა რასები, ვინაიდან ერთნი ითვლებიან ათასობით, მეორენი ერთეულებით: ორი კულტურა, რომლებიც შექმნილია ერთი და იგივე მოდგმის ადამიანების მიერ, ისევე ან უფრო მეტად შეიძლება განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან, როგორც რასობრივი თვალსაზრისით ერთმანეთისაგან დაშორებული ჯგუფების მიერ შექმნილი ორი კულტურა. მეორეს მხრივ, რასებს შორის არსებული მრავალფეროვნების საპირისპიროდ, რომლის მთავარ ინტერესს მათი ისტორიული წარმომავლობა და მათი სივრცეში განთავსება წარმოადგენს, კულტურებს შორის არსებული მრავალფეროვნება სხვა პრობლემებს წამოჭრის, ვინაიდან შეიძლება დავსვათ კითხვა, ეს უკანასკნელი კაცობრიობისათვის უპირატესობას წარმოადგენს თუ ნაკლს. ეს არის კითხვათა ერთობლიობა, რომელიც, რა თქმა უნდა, იყოფა ბევრ ქვეკითხვად.

ბოლოს და განსაკუთრებით, ისმება კითხვა, თუ რაში მდგომარეობს ეს მრავალფეროვნება, რაც თავისთავად იმ საფრთხის წინაშე გვაყენებს, რომ ახალ ნიადაგზე განსხვავებული ფორმით აღმოცენდეს ის წინასწარ ჩამოყალიბებული რასისტული შეხედულებები, რომლებიც ძლივს ამოვიძირკვეთ მათი ბიოლოგიური ფესვიდან. რადგან ამაო იქნებოდა მოგვეთხოვა უბრალო ადა-

მიანისთვის (*homme de la rue*), უარი თქვას, მიანიჭოს ინტელექტუალური თუ მორალური მნიშვნელობა იმ ფაქტს, ადამიანს კანი შავი აქვს თუ თეთრი, თმა სწორი თუ ხუჭუჭი, რათა დუმილით შეხედეს სხვა კითხვას, რომელსაც, როგორც გამოცდილება გვიჩვენებს, დაუყოვნებლივ ჩაეჭიდება: თუ არ არსებობს თანდაყოლილი რასობრივი ნიჭიერება, მაშ როგორ ავხსნათ ის ფაქტი, რომ, როგორც ცნობილია, თეთრკანიანი ადამიანის მიერ განვითარებულმა ცივილიზაციამ უზარმაზარი პროგრესი განიცადა, მაშინ როდესაც ფერადკანიანი ხალხების მიერ შექმნილი ცივილიზაცია მან უკან ჩამოიჭოვა: ზოგი ნახევარ გზაზე გაჩერდა, სხვების ჩამორჩენა კი ათასწლეულებით ან ათობით ათასწლეულებით იზომება. ამიტომ ვერ გვექნება იმის პრეტენზია, რომ ადამიანთა რასების უთანასწორობის პრობლემა იმით გადაწყვეტეთ, რომ ამ უთანასწორობაზე უარი ვთქვით, თუ იმავდროულად არ შევხებით ადამიანთა კულტურების უთანასწორობის — თუ მრავალფეროვნების — პრობლემას, რომელიც საზოგადოების ცნობიერებაში, ფაქტობრივად თუ არა, სამართლებრივად მაინც, მჭიდრო კავშირშია პირველ უთანასწორობასთან.

თავი მეორე

კულტურათა მრავალფეროვნება

იმისათვის, რომ გავიგოთ როგორ და რა ხარისხით განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან კულტურები, ეს განსხვავებები ერთმანეთს აბათილებენ, თუ ერთმანეთს ეწინააღმდეგებიან, ან იქნებ მონაწილეობენ ერთიანი ჰარმონიული ანსამბლის შექმნაში, საჭიროა, თავდაპირველად, ვცადოთ მათი აღნუსხვა. მაგრამ სწორედ აქ იწყება სირთულეები, რადგან ჩვენ მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის ფაქტი, რომ ადამიანების კულტურები ერთმანეთისაგან არც ერთგვაროვნად განსხვავდებიან და არც ერთი და იგივე თვალსაზრისით. თავდაპირველად, ჩვენს წინაშეა სივრცეში ერთმანეთის გვერდით მყოფი, ერთი მეორეს თანამედროვე საზოგადოებები, რომელთაგან ერთი უფრო ახლოს არიან ერთმანეთთან, მეორენი უფრო ერთმანეთისაგან დაშორებულნი. შემდეგ, ჩვენ ანგარიში უნდა გავუწიოთ საზოგადოებრივი ცხოვრების იმ ფორმებს, რომლებიც ერთმანეთს დროში ენაცვლებოდნენ და რომელთაც უშუალოდ არ ვიცნობთ პირდაპირი გამოცდილებით. ნებისმიერ ადამიანს შეუძლია გახდეს ეთნოგრაფი და შეუძლია წავიდეს და ადგილზე გაიზიაროს იმ საზოგადოების არსებობა, რომელიც მას აინტერესებს; სამაგიეროდ, თვით ისტორიკოსი ან არქეოლოგიც რომ გახდეს, ის ვერასოდეს შევა უშუალო კონტაქტში გამქრალ ცივილიზაციასთან; ამას იგი მოახერხებს მხოლოდ ამ საზოგადოების, ან სხვების მიერ მის შესახებ დატოვებული წერილობითი დოკუმენტების ან ძეგლების მეშვეობით. დაბოლოს, არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ თანამედროვე საზოგადოებებამდე, რომლებიც წერა-კითხვის უცოდინრები დარჩნენ, როგორებიც არიან ის საზოგადოებები, რომლებსაც ჩვენ „ველურებს“ ან „პრიმიტიულებს“ ვუწოდებთ, არსებობდნენ სხვა ფორმები, რომელთა ცოდნაც პრაქტიკულად შეუძლებელია, თუნდაც

ეს არაპირდაპირი გზით იყოს. კეთილსინდისიერმა აღნუსხვამ მათ თეთრი უჯრედები ალბათ გაცილებით დიდი რაოდენობით უნდა შეუნარჩუნოს, ვიდრე ის უჯრედებია, სადაც რაიმეს ჩანერა შეგვიძლია. პირველი ასეთი დასკვნა უკვე სახეზეა : ადამიანთა კულტურების მრავალფეროვნება ანმყოში ფაქტობრივია, იგი აგრეთვე იურიდიულია წარსულში, თანაც გაცილებით უფრო დიდი და უფრო მდიდარი, ვიდრე ჩვენ ოდესმე შევძლებთ რამე ვიცოდეთ მის შესახებ.

მაგრამ, რაც არ უნდა განმსჭვალული ვიყოთ დამცირების გრძნობით და დარწმუნებულები ამ შეზღუდვაში, ჩვენ კიდევ სხვა პრობლემებს ვაწყდებით. რას ნიშნავს სხვადასხვა კულტურები? ზოგიერთები თითქოს ერთმანეთისგან განსხვავდებიან, მაგრამ თუ ისინი საერთო ღეროდან არიან აღმოცენებულნი, მათ შორის განსხვავება არ არის ისეთივე, როგორც ორ საზოგადოებას შორის, რომლებსაც განვითარების არც ერთ ეტაპზე ერთმანეთთან არავითარი კავშირი არ ჰქონიათ. ამგვარად, პერუს ინკების (*Incas*) ძველი იმპერიასა და აფრიკაში დაგომეის (*Dahomey*) იმპერიას შორის განსხვავება უფრო აბსოლუტურია, ვიდრე, ვთქვათ, დღევანდელ ინგლისსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს შორის, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ორი საზოგადოება განხილულ უნდა იქნეს როგორც ორი განსხვავებული საზოგადოება. და პირიქით, საზოგადოებები, რომლებიც სულ ახლახანს შევიდნენ ერთმანეთთან ახლო კონტაქტში, გვთავაზობენ ერთი და იგივე ცივილიზაციის სურათს მაშინ, როდესაც ამ მდგომარეობას მათ სხვადასხვა გზით მიაღწიეს, რომლის უგულვებელყოფის უფლებაც არ გვაქვს. ადამიანთა საზოგადოებებში ერთდროულად მოქმედებს საპირისპირო მიმართულებით მომუშავე ძალები: ზოგიერთები იხრებიან განსაკუთრებული თვისებების (პარტიკულარიზმების) შენარჩუნებისა და თვით მათზე განსაკუთრებული ყურადღების გამახვილებისკენ; სხვები ყურადღებას უფრო დამთხვევებსა და მსგავსებებს უთმობენ. ენის (მეტყველების) შესწავლა ამგვარი მოვლენების საოცარ მაგალითებს გვთავაზობს : ამგვარად, მაშინ როდესაც ერთი და იგივე წარმოშობის ენებს აქვთ ტენდენცია სულ უფრო და უფრო განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან (ისეთები, როგორიცაა: რუსული, ფრანგული და ინგლისური), განსხვავებული წარმოშობის ენები, მაგრამ რომლებზეც ლაპარაკობენ მეზობელ ტერიტორიებზე, განავითარებენ საერთო თვისებებს: მაგალითად, რუსული, გარკვეული თვალსაზრისით, ნელ-ნელა დაშორდა სხვა სლავურ ენებს და დაუახლოვდა, ყოველ შემთხვევაში, ზოგიერთი ფონეტიკური მახასიათებლის თვალსაზრისით, ფინურ-უგრულ და თურქულ ენებს, რომლებზეც უშუალო გეოგრაფიულ მეზობლობაში ლაპარაკობენ.

როდესაც ასეთ ფაქტებს ვიკვლევთ — და ცივილიზაციის სხვა სფეროები, როგორებიცაა სოციალური ინსტიტუტები, ხელოვნება, რელიგია, ამის სხვა მაგალითებს ადვილად შემოგვთავაზებდნენ — ისმება კითხვა, ადამიანურ საზოგადოებებს შორის ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით არსებული განსხვავება ნაირფეროვნების იმ გარკვეული ოპტიმუმით ხომ არ გამოიხატება, რომლის იქით ეს განსხვავება ვერ წავიდოდა, და რომლის ქვევითაც, გარკვეული საფრთხის გარეშე, ეს განსხვავება ვერ ჩამოვიდოდა. ამ ოპტიმუმ-ს ვარირება უნდა განეცადა საზოგადოებების რიცხვის, მათ რიგითობის მნიშვნელობის, მათი გეოგრაფიული დაშორების და კომუნიკაციის იმ საშუალებების მიხედვით, რომლებიც მათ გააჩნიათ. მართლაც, მრავ-

ლაფეროვნების პრობლემა არ დაისმის მხოლოდ იმ კულტურების მიმართ, რომლებსაც განვიხილავთ მათ ურთიერთმიმართებაში; იგი არსებობს აგრეთვე თითოეული საზოგადოების შიგნით, ყველა იმ ჯგუფში, რომლებიც ამ საზოგადოებას შეადგენენ: კასტები, კლასები, პროფესიული თუ კონფესიური წრეები, და ა.შ. ავითარებენ ზოგიერთ განსხვავებებს, რომლებსაც თითოეული მათგანი უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს. შეიძლება დაისვას კითხვა, ეს შინაგანი დივერსიფიცირება ხომ არ იზრდება მაშინ, როდესაც საზოგადოება ხდება, სხვა მიმართებების თვალსაზრისით, უფრო დიდი მოცულობის და უფრო ჰომოგენური; შესაძლებელია, ასეთი იყო ძველი ინდოეთის შემთხვევა, თავისი კასტობრივი სისტემით, რომელიც აყვავდა არიული ჰეგემონიის დამყარების შემდეგ.

როგორც ვხედავთ, ადამიანთა კულტურების მრავალფეროვნების ცნება არ უნდა აღვიქვათ სტატიკურად. ეს მრავალფეროვნება არ არის ინერტული სტანდარტიზაციის და დაშრეტილი (გამოფიტული) კატალოგის მრავალფეროვნება. უეჭველია, ადამიანებმა შეიმუშავეს განსხვავებული კულტურები გეოგრაფიული დაშორების გამო, ადგილის განსაკუთრებული თვისებების და კაცობრიობის დანარჩენი ნაწილის უცოდინრობისა გამო; მაგრამ ეს მხოლოდ მაშინ იქნებოდა სრული ჭეშმარიტება, თუ თითოეული კულტურა ან თითოეული საზოგადოება დაკავშირებული იქნებოდა და განვითარდებოდა სხვებისაგან იზოლიაციაში. მაგრამ ეს ასე არასოდეს ყოფილა, გარდა იმ გამონაკლისი მაგალითებისა, როგორიცაა ტასმანიენტა შემთხვევა (და აქაც, შეზღუდულ პერიოდში). ადამიანთა საზოგადოებები არასოდეს არიან მარტონი; მაშინაც კი, როდესაც ისინი ყველაზე განცალკევებულნი მოჩანან ერთმანეთისგან, ისინი მაინც წარმოდგენილი არიან ჯგუფებისა და ჯგუფების ერთობლიობის ფორმით. ამგვარად, გადაჭარბებული არ იქნებოდა დაგვეშვა, რომ ჩრდილო-ამერიკულ და სამხრეთ-ამერიკულ კულტურებს ყოველგვარი კონტაქტი ჰქონდათ განწყვიტილი დანარჩენ მსოფლიოსთან გარკვეული პერიოდის განმავლობაში, რომლის ხანგრძლივობა ათი ათას და ოცდახუთი ათას წელს შორის მერყეობს. მაგრამ საზოგადოების ეს დიდი იზოლირებული ნაწილი შედგებოდა მრავალი დიდი თუ პატარა საზოგადოებისაგან, რომლებსაც ერთმანეთს შორის ძალზე მჭიდრო კავშირი ჰქონდათ. იმ განსხვავებების გვერდით, რომელთა წარმოქმნის მიზეზი განცალკევებულად ცხოვრება იყო, არიან ისეთებიც, ისევე მნიშვნელოვანნი, რომლებიც წარმოიქმნა ერთმანეთის სიახლოვეს ცხოვრების გამო: ამ განსხვავებებს ურთიერთდაპირისპირების, ერთმანეთისაგან გამორჩეულობის, თავისთავადობის სურვილი განაპირობებდა. ზოგიერთი წეს-ჩვეულება დაიბადა და ჩამოყალიბდა არა შინაგანი აუცილებლობის ან შესაფერისი შემთხვევის წყალობით, არამედ იმ სურვილის გამო, რომ არ ჩამორჩენოდა მეზობელ ჯგუფს, რომელსაც ზუსტი გამოყენება მოეძებნა გარკვეული სფეროსათვის, რომელშიც თავად ვერ მოეფიქრებინა წესების დაკანონება. შედეგად, ადამიანთა კულტურების მრავალფეროვნებამ ჩვენ არ უნდა მიგვიყვანოს დამანანევრებელ ან დანანევრებულ დაკვირვებამდე. ეს მრავალფეროვნება უფრო მათი დამაკავშირებელი ურთიერთობებიდან მომდინარეობს, ვიდრე ჯგუფებს შორის არსებული იზოლაციისგან.

თავი მასხა

ათნოცენტრიზმი

და მაინც, როგორც ჩანს, ადამიანებისათვის კულტურათა მრავალფეროვნება იშვიათად იყო ის, რაც ის სინამდვილეშია: ბუნებრივი ფენომენი, რომელიც საზოგადოებებს შორის უშუალო თუ არაპირდაპირი ურთიერთობების შედეგია; მათ მასში უფრო რაღაც ურჩხულისებური, სკანდალური დაინახეს; ამ სფეროში მიღებული ცოდნის გაღრმავება უფრო ზუსტი შეხედულების სასარგებლოდ ამ ილუზიის გაფანტვაში არ მდგომარეობდა, ეს მისი გაზიარების ან მასთან შეგუების საშუალების პოვნა უფრო იყო.

ყველაზე ძველი დამოკიდებულება, რომელიც ალბათ მყარ ფსიქოლოგიურ საფუძვლებს ეფუძნება, ვინაიდან იგი თითოეულ ჩვენთაგანში ყოველთვის მაშინ გამოჩნდება ხოლმე, როგორც კი მოულოდნელ სიტუაციაში აღმოვჩნდებით, კულტურული ფორმების პირმინდად უარყოფაში მდგომარეობს: ისეთი ზნეობრივი, რელიგიური, სოციალური, ესთეტიური ფორმების უარყოფა, რომლებიც ყველაზე მეტად არიან დაშორებული იმათგან, რომლებთანაც საკუთარი თავის გაიგივებას ვახდენთ. „ველურების ჩვევები“, „ეს ჩვენებური არ არის“, „ამის უფლება არ უნდა მიგვეცა“, და ა.შ. ეს და ბევრი მსგავსი რეაქცია, რომლებიც გამოხატავს იმ ჟრჟოლას, იმ ზიზზს, რომლებსაც ჩვენში იწვევს ცხოვრების, აზროვნების, რწმენის ჩვენთვის უცხო წესი. ამგვარად, ანტიკური ხანა ყველაფერს, რაც არ იყო ბერძნული (შემდეგ ბერძნულ-რომაული) კულტურის შემადგენელი ნაწილი, ერთნაირად ბარბაროსულს უწოდებდა; დასავლურმა ცივილიზაციამ იმავე შინაარსით გამოიყენა ტერმინი ველური. თუმცა, ამ ეპითეტების უკან ერთი და იგივე შეფასება იმალება: შესაძლებელია, სიტყვა ბარბაროსული ეტიმოლოგიურად ჩიტების ჭიკჭიკის ბუნდოვანებასა და არტიკულაციის შეუძლებლობას უკავშირდებოდეს, რომელიც ადამიანური მეტყველების აზრის შემცველ მნიშვნელობას უპირისპირდება; ხოლო ველური, რომელიც „ტყიურს“ ნიშნავს, აგრეთვე ცხოველური ცხოვრების წესს გვახსენებს, რომელიც ადამიანის კულტურას უპირისპირდება. ორივე შემთხვევაში, ჩვენ ვარჩევთ, კულტურის მიღმა, ბუნებაში მოვისროლოთ ყველაფერი ის, რაც იმ ნორმას არ მიესადაგება, რომლითაც ჩვენ ვცხოვრობთ.

ეს გულუბრყვილო, მაგრამ ადამიანთა უმრავლესობაში ღრმად გამჯდარი შეხედულება არ საჭიროებს მასზე დისკუსიის გამართვას, გაკრიტიკებას, ვინაიდან ეს ბროშურა სწორედ მის უარყოფას ემსახურება. საკმარისი იქნება მხოლოდ იმის აღნიშვნა, რომ იგი საკმაოდ მნიშვნელოვან პარადოქსს შეიცავს. აზროვნების ასეთი მანერა, რომლის სახელითაც კაცობრიობის მიღმა ვტოვებთ „ველურებს“ (ან ყველა იმათ, რომლებსაც ასეთებად მოვიაზრებთ), არის ამავე ველურების ყველაზე აღსანიშნავი და ყველაზე დამახასიათებელი დამოკიდებულება, მანერა. მართლაც, ცნობილია, რომ კაცობრიობის ცნება, რომელიც რასისა თუ ცივილიზაციის განურჩევლად, მოიცავს ადამიანის მოდგმის ყველა ფორმას, ძალზე გვიანდელი წარმოშობის და შეზღუდული ექსპანსიის არის. იქაც კი, სადაც თითქოს მან თავის ყველაზე მაღალ განვითა-

რებას მიაღწია, სულაც არ არის უეჭველი — უახლესი ისტორია ამას ადასტურებს — რომ იგი დაცულია ბუნდოვანებისა და რეგრესებისაგან. მაგრამ ადამიანური მოდგმის საკმაოდ დიდი ნაწილისათვის ათობით ათასი წლების განმავლობაში ეს ცნება საერთოდ არ არსებობდა. კაცობრიობა ჩერდება ტომის, ლინგვისტური ჯგუფის, ზოგჯერ თვით სოფლის საზღვრებთან; იმდენად, რომ პრიმიტიულად წოდებული მოსახლეობის დიდი რაოდენობა თავის თავს მოიხსენიებს სახელით, რომელიც ნიშნავს „ადამიანებს“ (ან ზოგჯერ — ამას უფრო მოკრძალებით ვიტყვით — „კარგებს“, „არაჩვეულებრივებს“, „სრულყოფილებს“), ვგულისხმობთ რა ამგვარად, რომ სხვა ტომებს, ჯგუფებს თუ სოფლებს არ აქვთ ადამიანური ღირსებები — ან თვით ადამიანური ბუნება — არამედ შედგებიან, სულ დიდი, „ცუდებისგან“, „ბოროტებისგან“, „მინის მაიმუნებისგან“ ან „ტილის კვერცხებისგან“. ზოგჯერ იქამდეც მივდივართ, რომ უცხოელს რეალობის ამ უკანასკნელ ხარისხსაც ვართმევთ, ვქმნით რა მისგან „მოჩვენებას“ ან „გამოცხადებას“. ამგვარად ხდება უცნაური სიტუაციების რეალიზება, სადაც ორი თანამოსაუბრე ერთმანეთს სასტიკად ესვრის მსგავს რეპლიკას. დიდი ანტილიის კუნძულებზე, ამერიკის აღმოსავლეთიდან რამდენიმე წლის შემდეგ, მაშინ, როდესაც ესპანელები კომისიებს აგზავნიდნენ, რათა გამოეძიათ ადგილობრივ მოსახლეობას სული ჰქონდათ თუ არა, ეს უკანასკნელნი თეთრ ტყვეებს წყალში აგდებდნენ, რათა შეემონებინათ, ხანგრძლივი დაკვირვების შედეგად, მათი ცხედარი ექვემდებარებოდა თუა არა გახრწნას.

ეს ბაროკული და იმავდროულად ტრაგიკული ამბავი კარგად წარმოაჩენს კულტურული რელატივიზმის პარადოქსს (რომელსაც ჩვენ სხვაგან სხვა ფორმებში ვხვდებით): იმ დროს, როდესაც ვცდილობთ კულტურებსა და წეს-ჩვეულებებს შორის დისკრიმინაციის დადგენას, ჩვენსავე თავს მივაკუთნებთ სწორედ იმ კულტურებს და წეს-ჩვეულებებს, რომელთაც უარყოფთ. როდესაც ჩვენ კაცობრიობას მის იმ წარმომადგენლებს არ მივაკუთნებთ, რომლებსაც „ველურებად“ და „ბარბაროსებად“ მივიჩნევთ, ჩვენ მათ მათთვის ტიპიურ, დამახასიათებელ დამოკიდებულებებს ვესესხებით. ბარბაროსი, თვდაპირველად, არის ის ადამიანი, რომელსაც სჯერა ბარბაროსობის.

უეჭველია, რომ კაცობრიობის დიდი ფილოსოფიური და რელიგიური სისტემები — იქნება ეს ბუდიზმი, ქრისტიანობა თუ ისლამი, სტოიკოსების, კანტის თუ მარქსისტული დოქტრინები — მუდმივად ხმას იმაღლებდნენ ასეთი აბსურდის წინააღმდეგ. მაგრამ უბრალო განცხადებას ყველა ადამიანს შორის ბუნებრივი თანასწორობისა და ძმობის შესახებ, რომლებმაც ისინი უნდა გააერთიანონ რასობრივი და კულტურული განსხვავების გარეშე, გონებისთვის რაღაც იმედისგამაცრუებელი აქვს, ვინაიდან იგი უგულვებელყოფს იმ ფაქტობრივ ნაირფეროვნებას, რომელიც დაკვირვებადია და რომლის შესახებაც არ არის საკმარისი იმის თქმა, რომ იგი არ ეხება პრობლემის საფუძველს, რათა თეორიულად და პრაქტიკულად უფლება გვქონდეს ისე მოვიქცეთ, თითქოს ეს მრავალფეროვნება არ არსებობდეს. ამგვარად, რასობრივ პრობლემებზე იუნესკოს მეორე დეკლარაციის პრეამბულაში სამართლიანად არის აღნიშნული, რომ ჩვეულებრივ ადამიანს რასების არსებობაში არწმუნებს „მისი გრძნობების მყისიერი სიცხადე, როდესაც ის ერთად ხედავს აფრიკელს, ევროპელს და ამერიკელ ინდიელს.“

ადამიანის უფლებათა დიდ დეკლარაციებსაც აქვთ ხშირად დავინწყებადი იდეალის გამოთქმის ეს ძალა და ეს სისუსტე იქიდან გამომდინარე, რომ ადამიანი თავისი ბუნების რეალიზებას აბსტრაქტულ კაცობრიობაში კი არ ახდენს, არამედ ტრადიციულ კულტურებში, სადაც ყველაზე რევოლუციური ცვლილებები არსებობის გაგრძელების საშუალებას აძლევენ ადამიანთა მთელი ჯგუფებს და თვით ამ ცვლილებების ახსნა ხდება დროსა და სივრცეში მკაცრად განსაზღვრული სიტუაციიდან გამომდინარე. აღმოჩნდა რა ორმაგი ცდუნების კლანჭებში — დაგმოს ის მოვლენები, რომლებიც მის გრძნობებს შეურაცხყოფს და უარყოს განსხვავებები, რომლებიც მას ინტელექტუალურად არ ესმის, — თანამედროვე ადამიანი მიეცა ასგვარ ფილოსოფიურ და სოციოლოგიკურ სპეკულაციებს იმ მიზნით, რომ დაამყაროს ამაო კომპრომისი ამ ურთიერთგამომრიცხავ პოლუსებს შორის და ანგარიში გაუწიოს კულტურათა მრავალფეროვნებას, თან ცდილობს რა მოიშოროს ყოველივე ის, რაც მისთვის მასში სკანდალური და შოკის მომგვრელია.

მაგრამ რაოდენ განსხვავებულნი და ზოგჯერ უცნაურიც უნდა იყოს ეს სპეკულაციები, ყველა ისინი საბოლოო ჯამში ერთადერთ რეცეპტამდე დაიყვანება, რომელსაც ტერმინი ყალბი ევოლუციონიზმი ყველაზე კარგად გამოხატავს. რაში მდგომარეობს იგი? ძალზე ზუსტად, საქმე ეხება მცდელობას, გააუქმოს კულტურათა მრავალფეროვნება და თან მოგვაჩვენოს, რომ მას სავსებით ალიარებს. რადგან, თუ იმ განსხვავებულ მდგომარეობებს, რომლებშიც იმყოფებიან ადამიანთა როგორც ძველი ისე შორეული საზოგადოებები, განვიხილავთ როგორც იმ ერთადერთი განვითარების სტადიებს თუ ეტაპებს, რომელმაც, ერთი და იგივე დასაწყისიდან, ისინი ერთი და იგივე მიზნამდე შეთანხმებით უნდა მიიყვანოს, აღმოვაჩინოთ, რომ მრავალფეროვნება მხოლოდ მოჩვენებითია. კაცობრიობა ხდება ერთი და თავისი თავის იდენტური; ოღონდ, ეს ერთიანობა და ეს იდენტურობა შეიძლება მხოლოდ პროგრესიულად განხორციელდეს და კულტურათა ნაირფეროვნება გვიჩვენებს იმ პროცესს, რომელიც მალავს უფრო ღრმა რეალობას ან ამუხრუჭებს მის გამოვლინებას.

შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს დეფინიცია მარტივია, როდესაც მუდმივად გვახსოვს დარვინიზმის უზარმაზარი მონაპოვარი. მაგრამ დარვინიზმი არაფერ შუაშია, ვინაიდან ბიოლოგიური ევოლუციონიზმი და ფსევდო-ევოლუციონიზმი, რომელიც ჩვენ მხედველობაში გვაქვს, ორი ერთმანეთისაგან ძალზე განსხვავებული დოქტრინაა. პირველი წარმოიშვა როგორც ფართო სამუშაო ჰიპოთეზა, რომელიც ეფუძნებოდა დაკვირვებებს და სადაც ინტერპრეტაციას ძალზე მცირე ადგილი ჰქონდა დათმობილი. ამგვარად, ცხენის გენეალოგიის შემადგენელი სხვადასხვა ტიპები შეიძლება ერთ ევოლუციურ სერიაში განვალაგოთ ორი მიზეზის გამო: პირველი მიზეზი გახლავთ ის, რომ ცხენის დაბადებას სჭირდება ცხენი; მეორე ის, რომ ნიადაგის ერთმანეთზე განლაგებული, ისტორიულად სულ უფრო და უფრო ძველი ფენები შეიცავენ ჩონჩხებს, რომლებიც პროგრესულად იცვლება დაწყებული ყველაზე ახალი ფორმით და ყველაზე არქაულით დამთავრებული. ამგვარად სავსებით შესაძლებელია რომ *Hipparion-i Equus caballus*-ის რეალური წინაპარი იყოს. ალბათ იგივე მსჯელობა შეიძლება მივუსადაგოდ ადამიანის მოდგმას და მის რასებს. მაგრამ, როდესაც ბიოლოგიური ფაქტებიდან კულტურის ფაქტებზე გადავდივართ,

საქმე განსაკუთრებით რთულდება. დედამიწაში შეიძლება მოვიძიოთ მატერიალური საგნები და გეოლოგიური ფენების მიხედვით დავადგინოთ, რომ მოცემული ტიპის საგნის წარმოების ფორმა ან ტექნიკა პროგრესულად იცვლება. და მაინც, ერთი ცული მეორეს არ ბადებს, როგორც ეს ხდება ცხოველის შემთხვევაში. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში თუ ვიტყვით, რომ ერთი ცული წინა ცულის ევოლუციის შედეგია, ეს იქნება მეტაფორული და არაზუსტი გამონათქვამი, რომელსაც არ გააჩნია ის მეცნიერული საფუძველი, რომელსაც გამოვიყენებდით, თუ მსგავს გამონათქვამს გამოვიყენებდით ბიოლოგიური ფენომენების მისამართით. ის, რაც ნამდვილია მატერიალურ საგნებთან მიმართებაში, რომელთა ფიზიკური არსებობა ნიადაგში დადასტურებულია განსაზღვრებად ეპოქებში, უფრო მეტად ნამდვილია ინსტიტუტების, რწმენების, გემოვნებების შემთხვევაში, რომელთა წარსული საზოგადოდ ჩვენთვის უცნობია. ბიოლოგიური ევოლუციის ცნება შეესაბამება იმ ჰიპოთეზას, რომელსაც გააჩნია ალბათობის ყველაზე დიდი კოეფიციენტი, რომელიც შეიძლება საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებში შეგვხვდეს; მაშინ როდესაც სოციალური ან კულტურული ევოლუციის ცნებას შემოაქვს, სულ დიდი, ფაქტების წარმოდგენის მომხიბლავი, მაგრამ სახიფათოდ მოხერხებული საშუალება.

სხვათაშორის, ნადვილ და ყალბ ევოლუციონიზმს შორის არსებული, მაგრამ ხშირად უგულვებელყოფილი, ეს განსხვავება აიხსნება მათი წარმოშობის თარიღებით. უეჭველია, რომ სოციოლოგიურ ევოლუციონიზმს ბიოლოგიური ევოლუციონიზმისაგან სოლიდური იმპულსი უნდა მიეღო, მაგრამ ფაქტების თვალსაზრისით, პირველი უფრო ადრეულია. ჩვენ არ მივმართავთ იმ ანტიკურ კონცეფციებს, რომლებიც მოგვიანებით პასკალმა გამოიყენა, როდესაც კაცობრიობა წარმოადგინა, როგორც ცოცხალი არსება, რომელიც გადის ბავშვობის, ყრმობის და მოწიფულობის სტადიებს. მაგრამ დავძენთ, რომ XVIII საუკუნეში გაიფურჩქნა ის ფუნდამენტური სქემები, რომლებიც შემდგომში უამრავი მანიპულაციის საგანი გახდა: ვიკოს „სპირალები“, მის მიერვე შემოთავაზებული „სამი ხანა“, რომელიც გახდა კონტის „სამი ეტაპისა“ და კონდორსეს „კიბის“ მაუნყებელი. სოციალური ევოლუციონიზმის ორივე დამფუძნებელმა, სპენსერმა და ტეილორმა შეიმუშავეს და გამოაქვეყნეს თავიანთი დოქტრინა ან *L'origine des espèces* (სახეობათა წარმოშობა)-ის გამოქვეყნებამდე, ან ისე, რომ ეს ნაშრომი არ ნაუკითხავთ. ძალზე ხშირად, სოციალური ევოლუციონიზმი, რომელიც წინ უსწრებს ბიოლოგიურ ევოლუციონიზმს — მეცნიერულ თეორიას, — მხოლოდ იმ ძველი ფილოსოფიური პრობლემის ყალბად მეცნიერული ფერუმარილია, რომელსაც ვეჭვობთ, რომ ერთ დღეს დაკვირვებამ და ინდუქციამ შეიძლება გასაღები მოუძებნოს.

თავი მეოთხე

არქაული კულტურები
და პრიმიტიული კულტურები

ჩვენ გამოვთქვით აზრი, რომ თითოეულ საზოგადოებას შეუძლია კულტურები დაეყოს სამ კატეგორიად საკუთარი შეხედულებისამებრ: კულტურები, რომლებიც მისი თანამედროვენი არიან, მაგრამ მდებარეობენ დედამიწის სხვა ადგილზე; ისინი, რომლებიც აღმოცენდნენ დაახლოებით იმავე სვრცეში, მაგრამ მას დროში გაუსწრეს; და ბოლოს ისინი, რომლებიც არსებობდნენ წარსულში და, იმავდროულად, მისგან განსხვავებულ სივრცეში.

ისიც ვნახეთ, რომ ეს სამი ჯგუფი ძალზე არათანაბრად არის შეცნობადი. უკანასკნელი ჯგუფის შემთხვევაში, და როდესაც საქმე ეხება კულტურებს დამწერლობის, არქიტექტურის გარეშე და რომლებსაც მხოლოდ ელემენტარული ტექნიკა გააჩნიათ (როგორც ეს დასახლებული დედამიწის ნახევრის და რეგიონების მიხედვით, ცივილიზაციის დასაწყისიდან მოყოლებული 90-დან 99 %-ის შემთხვევაშია), შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენ მის შესახებ არაფერი ვიცით და თუ ვცდილობთ, რაიმე წარმოდგენა ვიქონიოთ მათ შესახებ, ეს მხოლოდ საფუძველმოკლებული ვარაუდების დონეზე.

სამაგიეროდ, უკიდურესად მაცდურია სურვილი იმისა, რომ პირველი ჯგუფის კულტურებს შორის დროში თანამიმდევრული ურთიერთობები დავადგინოთ. როგორ შეიძლება, რომ ის დღევანდელი საზოგადოებები, რომლებმაც არ იციან, რა არის ელექტროობა და ორთქლის მანქანა, არ მოგვაგონებდნენ დასავლური ცივილიზაციის განვითარების შეასაბამის ფაზას? როგორ შეიძლება აბორიგენი ტომები, რომლებსაც არც დამწერლობა გააჩნიათ და არც მეტალურგია, მაგრამ რომლებიც კლდოვან კედლებზე ფიგურებს ტვიფრავენ და ქვის იარაღებს ამზადებენ, არ შევადაროთ ამავე ცივილიზაციის არქაულ ფორმებს, რომელთა მსგავსებაზეც მეტყველებენ საფრანგეთისა და ესპანეთის გამოქვაბულებში აღმოჩენილი ნაშთები? სწორედ განსაკუთრებით აქ მისცა სრული თავისუფლება თავის თავს ყალბმა ევოლუციონიზმმა. და მაინც, ეს მაცდური თამაში, რომელსაც თითქმის უყოყმანოდ მივეცემით ხოლმე ყოველთვის, როდესაც ამის საშუალება მოგვეცემა (დასავლეთელი მოგზაური განა სიამოვნებით არ აღმოაჩენს ხოლმე „შუა საუკუნეებს“ აღმოსავლეთში, „ლუი XIV-ს საუკუნეს“ პირველ მსოფლიო ომამდელ პეკინში, „ქვის ხანას“ ავსტრალიისა და ახალი გვინეის აბორიგენებში?), უკიდურესად დამლუპველია. ჩვენ გამქრალი ცივილიზაციების მხოლოდ ზოგიერთ ასპექტს ვიცნობთ, და ეს ასპექტები მით უფრო ნაკლებია, რაც უფრო ძველია მოცემული ცივილიზაცია, ვინაიდან ჩვენთვის ცნობილი ასპექტები მხოლოდ ისინია, რაც დროის დამანგრეველ ძალას გადაურჩა. მაშასადამე მიდგომა მდგომარეობს იმაში, რომ ნაწილი მოვიაზროთ მთელად, დავასკვნათ, რომ არსებობს ყველა ასპექტის ანალოგია იქედან გამომდინარე, რომ ორი ცივილიზაციის (თანამედროვესი და გამქრალის) ზოგიერთი ასპექტი მსგავსებებს გვთავაზობს. მაგრამ მაინც, მსჯელობის ეს ფორმა არამცთუ ლოგიკურად მიუღებელია, არამედ ძალზე ხშირ შემთხვევაში ფაქტების მიერ გაბათილებულიც კი არის.

შედარებით ახალ ეპოქამდე, თასმანები, პატაგონელები ფლობდნენ თლილი ქვის ინსტრუმენტებს და ზოგიერთი ავსტრალიელი და ამერიკელი აბორიგენები მათ ახლაც ამზადებენ. მაგრამ ამ ინსტრუმენტების შესწავლა ძალზე მცირედით გვეხმარება, გავერკვეთ პალეოლითის ხანის ხელსაწყოების ხმარებაში. როგორ იყენებდნენ ცნობილ „მუშტის დარტყმებს“ („*coups-de poing*“), რომელთა დანიშნულებაც ისეთი ზუსტი უნდა ყოფილიყო, რომ მათი ფორმა და მათი წარმოების ტექნიკა გამოკვეთილად სტანდარტული დარჩა ასი თუ ორასი ათასი წლის განმავლობაში ისეთ ფართო ტერიტორიაზე, რომელიც გადაჭიმულია ინგლისიდან სამხრეთ აფრიკამდე, საფრანგეთიდან ჩინეთამდე? რაში გამოიყენებოდა არაჩვეულებრივი ლევალუაზიური (შუა პალეოლითის ხანა), სამკუთხა და ბრტყელი ხელსაწყოები, რომლებსაც ასობით ვხვდებით საბადოებში და რომელთა შესახებ არანაირი ჰიპოთეზა არაფერს გვეუბნება? რას წარმოადგენდა ეგრეთწოდებული „სამბრძანებლო კვერთხი“, რომელიც ჩრდილოეთის ირმის ძვლისაგან იყო დამზადებული? როგორი უნდა ყოფილიყო ტარდენუაზიური (*tardenoisien*) კულტურების ტექნოლოგიები, რომელთაც დაგვიტოვეს მრავალფეროვანი გეომეტრიული ფორმების მქონე თლილი ქვის პანანინა ნაწილების ურიცხვი რაოდენობა, მაგრამ ადამიანის ხელისთვის მისაწვდომი ძალზე ცოტა ხელსაწყო? ყველა ეს გაურკვეველობა გვიჩვენებს, რომ პალეოლითის ხანის საზოგადოებებსა და ზოგიერთ თანამედროვე აბორიგენ საზოგადოებებს შორის კვლავაც არსებობს ერთი მსგავსება: ისინი იყენებდნენ თლილი ქვის ხელსაწყოებს. მაგრამ თვით ტექნოლოგიურ პლანშიც კი ძნელია უფრო შორს წასვლა: მასალის პრაქტიკული გამოყენება, ინსტრუმენტების ტიპები, მათი დანიშნულება განსხვავებული იყო და ამასთან დაკავშირებით, ერთნი ცოტა რამეს თუ გვასწავლიან მეორეს შესახებ. ასეთ შემთხვევაში, როგორ შეიძლება მათ რაიმე ინფორმაცია მოგვანოდონ ენაზე, სოციალურ ინსტიტუტებსა თუ რელიგიურ რწმენებზე?

ყველაზე პოპულარი ინტერპრეტაცია მათ შორის, რომელსაც კულტურული ევოლუციონიზმი გვთავაზობს, ეხება კლდეზე ნახატებს, რომლებიც შუა პალეოლითის ხანის საზოგადოებებმა დაგვიტოვეს, როგორებიცაა ნადირობის რიტუალებთან დაკავშირებული მაგიური გამოსახულებები. მსჯელობას ასეთი ფორმა აქვს ხოლმე: თანამედროვე პრიმიტიულ საზოგადოებებს აქვთ ნადირობის რიტუალები, რომელთაც ჩვენის აზრით უტილიტალური ღირებულება არ გააჩნიათ; ასევე ვფიქრობთ, რომ პრეისტორიულ კლდეზე ნახატებს, მათი რაოდენობიდან და გამოქვაბულების ყველაზე სიღრმეში მათი არსებობიდან გამომდინარე, არ უნდა ჰქონოდათ უტილიტალური ღირებულება; მათი ავტორები მონადირეები იყვნენ: ე.ი. ისინი გამოიყენებოდა ნადირობის რიტუალების გამოსახატავად. საკმარისია გამოვთქვათ ეს იმპლიციტური არგუმენტაცია, რომ შევაფასოთ მისი არათანამიმდევრულობა. თანაც, ასეთ არგუმენტაციას განსაკუთრებით არა-სპეციალისტებში ვხვდებით, ვინაიდან ეთნოგრაფები, რომლებიც იცნობენ ადამიანური კულტურების ერთიანობის მოწინააღმდეგე ფსევდო-მეცნიერული კანიბალიზმის მიერ ყველა საბაბით მოხსენიებულ ამ პრიმიტიულ მოსახლეობას, ერთხმად აღნიშნავენ, რომ შესწავლილ ფაქტებში არაფერი იძლევა აღნიშნულ დოკუმენტებზე რაიმე ჰიპოთეზის ფორმულირების საშუალებას. და ვინაიდან ჩვენ აქ კლდეზე ნახატებზე ვსაუბრობთ, ხაზგასმით

აღვნიშნავთ, რომ სამხრეთ-აფრიკული კლდეზე ნახატების გამოკლებით (რომლებსაც ზოგიერთები განიხილავენ როგორც ახალი აბორიგენების შემოქმედებას), „პრიმიტიული“ ხელოვნება ერთნაირად შორს დგას როგორც მაგდალენიარული (შორეული პალეოლითის ხანა) და ორიგნაციული (შორეულ პალეოლითის ხანის დასაწყისი) ხელოვნებებისაგან, ასევე თანამედროვე ევროპული ხელოვნებისაგან. ვინაიდან ეს ხელოვნებები ხასიათდებიან სტილიზაციის ძალზე მაღალი ხარისხით, რომელიც ყველაზე უკიდურეს დეფორმაციებამდეც კი მიდის, მაშინ როდესაც პრეისტორიული ხელოვნება გასაოცარ რეალიზმს გვთავაზობს. შეიძლება ცთუნებამ შეგვიპყროს და ამ უკანასკნელ ხანაში ევროპული ხელოვნების დასაბამი დავინახოთ; მაგრამ თვით ესეც არასწორი იქნებოდა, ვინაიდან იმავე ტერიტორიაზე პალეოლითის ხანას მოჰყვა სხვა ფორმები, რომლებსაც იგივე დამახასიათებელი ნიშნები არ ჰქონდა; გეოგრაფიული ადგილმდებარეობის უწყვეტობა არფერს ცვლის, ვინაიდან, პრინციპში, ერთი და იგივე მიწაზე ერთი მეორეს მიჰყვებოდნენ განსხვავებული მოსახლეობები, რომლებიც არ იცნობდნენ ან არ აღელვებდნენ მათ წინამორბედთა შემოქმედება და თითოეულ მათგანს თან მოჰქონდა განსხვავებული რწმენები, ტექნიკები და სტილები.

კოლუმბამდელი ამერიკა, თავისი ცივილიზაციების ფორმებით, მისი აღმოჩენის წინ, ევროპულ ნეოლითურ პერიოდს მოგვაგონებს. მაგრამ ეს მიმსგავსება განხილვას დიდხანს ვერ უძლებს: ევროპაში სოფლის მეურნეობის განვითარება და ცხოველების მოშინაურება ერთდროულად მიმდინარეობს, მაშინ როდესაც ამერიკაში გამორჩეულად წინ წასულ სოფლის მეურნეობას თითქმის არ ახლავს (ან ძალიან შეზღუდულად) ცხოველების მოშინაურება. ამერიკაში ლითიუმის ხელსაწყოები სამუდამოდ მკვიდრდება სოფლის მეურნეობაში, ევროპაში კი ისინი ასოცირდება მეტალურგიის ეპოქის დასაწყისთან.

არ ღირს მრავალი მაგალითის მოყვანა. რადგან მცდელობა იმისა, რომ ვიცნობდეთ ადამიანთა კულტურების სიმდიდრესა და ორიგინალობას და რომ ისინი დასავლური ცივილიზაციის არათანაბრად დრომოჭმული რეპლიკების მდგომარეობამდე დავიყვანოთ, სხვა, უფრო ღრმა სირთულეს აწყდება: მოკლედ თუ ვიტყვით (და გამოწკიცის წარმოადგენს ამერიკა, რომელსაც ჩვენ დავუბრუნდებით), ყველა ადამიანურ საზოგადოებას დაახლოებით ერთნაირი მნიშვნელობის მქონე წარსული აქვს. იმისათვის, რომ ზოგიერთი საზოგადოებები სხვათა განვითარების „ეტაპებად“ განვიხილოთ, მაშინ უნდა დავუშვათ, რომ ამ უკანასკნელთათვის რაღაც ხდებოდა, მაშინ როდესაც პირველთათვის სულ არაფერი, ან ძალზე ცოტა რამ. და მართლაც, თავისუფლად ლაპარაკობენ „ისტორიის არ მქონე“ ხალხების შესახებ (ზოგჯერ იმის სათქმელად, რომ სწორედ ესენი არიან ყველაზე ბედნიერნი). ეს ელიფსური გამონათქვამი მხოლოდ იმას ნიშნავს, რომ მათი ისტორია არის და დარჩება უცნობი და არა იმას, რომ ის არ არსებობს. ათეულობით და თვით ასეულობით ათასწლეულების განმავლობაში იქაც იყვნენ ადამიანები, რომლებსაც უყვარდათ, სძულდათ, იტანჯებოდნენ, იგონებდნენ, იბრძოდნენ. სინამდვილეში, არ არსებობენ ხალხები, რომლებსაც მხოლოდ ბავშვობა ჰქონდათ; ყველანი არიან მონიფულები, თვით ისინიც, რომლებსაც არ უნარმოებიათ თავიანთი ბავშვობის და ყრმობის დღეურები.

ალბათ შეიძლებოდა იმის თქმა, რომ ადამიანთა საზოგადოებებმა არათანაბრად გამოიყენეს წარსული დრო, რომელიც ზოგიერთებისთვის შეიძლებოდა დაკარგული დროც ყოფილიყო; რომ ერთნი ორმაგ ლუკმას ყლაპავდნენ, მაშინ როდესაც სხვებმა პირაკრულებმა გაიარეს მთელი გზა. ამგვარად ჩვენ შეიძლება ორი ტიპის ისტორია განვასხვავოთ ერთმანეთისაგან: პროგრესული, შენაძენიანი ისტორია, რომელიც თავს უყრის დიდ აღმოჩენებს, შენაძენებს, რათა დიდი ცივილიზაციები შექმნას, და მეორე ისტორია, შეიძლება ასევე აქტიური, რომელიც იმავე რაოდენობის ტალანტებს იყენებს, მაგრამ რომელსაც აკლია სინთეზის ის უნარი, რომელიც პირველის პრივილეგიაა. თითოეული ინოვაცია, იმის მაგივრად, რომ დაემატოს წინა სიახლეებს, რომლებიც იმავე მიმართულებით არიან ორიენტირებულნი, თითქოს მათში, იმ ერთგვარ ტალღისებრ დინებაში ითქვიფება, რომელიც ვერასოდეს მოახერხებს ხანგრძლივად მოწყდეს პრიმიტიულ მიმართულებას.

ვფიქრობთ, რომ ეს კონცეფცია უფრო მოქნილი და ნიუანსირებულია, ვიდრე გამარტივებული შეხედულებები, რომელთა სამართლიანობის დადგენასაც წინა პარაგრაფებში ვეცადეთ. ჩვენ შეგვიძლია კულტურათა მრავალფეროვნების ინტერპრეტაციისადმი მიძღვნილ ესსეში მას ისე მივუჩინოთ ადგილი, რომ სხვა რომელიმეს უსამართლოდ არ მოვექცეთ. მაგრამ ვიდრე იქამდე მივიდოდეთ, უნდა მრავალი საკითხი განვიხილოთ.

თავი მეხუთე

პროგრესის იდეა

თავდაპირველად უნდა განვიხილოთ ის კულტურები, რომლებიც ეკუთვნიან მეორეს იმ ჯგუფებიდან, რომლებიც ჩვენ განვასხვავეთ: ისინი, რომლებიც ისტორიულად წინ უსწრებდნენ იმ კულტურას — როგორიც უნდა იყოს ის, — რომლის თვალსაზრისსაც ვიზიარებთ. მათი სიტუაცია გაცილებით უფრო რთულია, ვიდრე წინა განხილულ შემთხვევებში; ვინაიდან ევოლუციის ჰიპოთეზა, რომელიც ასე არასარწმუნო და ასე სათუთი ჩანს, როდესაც მას ვიყენებთ სივრცეში ერთმანეთისაგან დაშორებული თანამედროვე საზოგადოებების იერარქიული წესით დაყოფის მიზნით, ამ შემთხვევაში ძნელად სადავო ჩანს, ვიტყოდით, ის პირდაპირ ფაქტებით არის დადასტურებული. არქეოლოგიის, პრეისტორიის და პალეონტოლოგიის ერთობლივი მონაცემებით ჩვენ ვიცით, რომ ევროპა თავდაპირველად დასახლებული იყო ომო-ს მოდგმის ნაირფეროვანი სახეობებით, რომლებიც იყენებდნენ სილექსის უხეშად თლილ ხელსაწყოებს; რომ ამ პირველ კულტურებს მოჰყვნენ სხვები, სადაც იხვეწება ქვის თლა, შემდეგ მას თან სდევს გაპრიალება, ძვლისა და სპილოს ძვლის დამუშავება; რომ შემდგომში ჩნდება მექოთნეობა, ქსოვა, სოფლის მეურნეობა, მეცხოველეობა, რომლებიც პროგრესულად უკავშირდება მეტალურგიას, რომელსაც თავისი ეტაპები გააჩნია. ამ თანამიმდევრული ფორმების განლაგება ხდება ევოლუციისა და პროგრეს-

სის მიმართულებით: ერთნი უფრო მაღალ დონეზე არიან განვითარებულნი, მეორენი დაბალ დონეზე. მაგრამ თუ ეს ყველაფერი მართალია, ეს განსხვავებები როგორ ვერ იმოქმედებდნენ უცილობლად იმ წესზე, რომლითაც ჩვენ ვამუშავებთ თანამედროვე ფორმებს, მაგრამ რომელთა შორისაც ანალოგიური სხვაობაა? მაშასადამე ჩვენი წინა დასკვნები შეიძლება კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგეს ამ ახალი მიდგომის გამო.

კაცობრიობის მიერ დასაბამიდან განხორციელებული პროგრესები იმდენად თვალსაჩინო და აშკარაა, რომ მათი ეჭვის ქვეშ დაყენების ყოველი მცდელობა რიტორიკაში ვარჯიშს დაემსგავსებოდა. და მაინც, არც ისე ადვილია, როგორც ვფიქრობთ, ეს პროგრესები დავალაგოთ მოწესრიგებულ და უწყვეტ სერიად. სულ რაღაც ორმაცდაათი წლის წინ, მეცნიერები, მათი წარმოდგენის მიზნით, არაჩვეულებრივად მარტივ სქემებს იყენებდნენ: თლილი ქვის ხანა, გაპრიალებული ქვის ხანა, სპილენძის, ბრინჯაოს, რკინის ხანა. ეს ყველაფერი მეტისმეტად მოხერხებულია. დღეს ჩვენ ეჭვი გვაქვს, რომ ზოგჯერ, ქვის თლა და გაპრიალება ერთი მეორის გვერდით არსებობდა; როდესაც მეორე ტექნიკა მთლიანად ფარავს პირველს, ეს უნდა განვიხილოთ არა როგორც იმ ტექნიკური პროგრესის შედეგი, რომელმაც სპონტანურად ამოხეთქა წინა ეტაპიდან, არამედ როგორც მცდელობა იმისა, რომ ქვაში მეტალის იმ იარაღების და ხელსაწყოების კოპირება მოეხდინათ, რომლებსაც ფლობდნენ უდავოდ უფრო „მაღალი დონის“, მაგრამ სინამდვილეში მათი იმიტაციორების თანამედროვე ცივილიზაციები. ან პირიქით, მექოთნეობა, რომელიც მოაზრებოდა „გაპრიალებული ქვის ხანის“ თანამედროვედ, ევროპის ჩრდილოეთის ზოგიერთი რეგიონისათვის ქვის თლასთან ასოცირდება.

თუ მხოლოდ თლილი ქვის პერიოდს შევხებით, რომელსაც სხვაგვარად პალეოლითურ ხანას უწოდებენ, ჯერ კიდევ რამდენიმე წლის წინ ფიქრობდნენ, რომ ამ ტექნიკის სხვადასხვა ფორმები — რომლებიც შესაბამისად „კაჟით“ მრეწველობის, „ნამტკრევით (ნამსხვრევით)“ მრეწველობის და „მჭრელპირიანი ფირფიტით“ მრეწველობის დამახასიათებელი იყო — შეესაბამებოდა სამ-ეტაპიან ისტორიულ პროგრესს, რომლებსაც უწოდებდნენ გვიანდელი პალეოლითის, შუა პალეოლითის და ადრინდელი პალეოლითის ხანას. დღეისათვის მიჩნეულია, რომ ეს სამი ფორმა თანაარსებობდა და შეადგენდა არა ცალმხრივი მიმართულების პროგრესის ეტაპებს, არამედ იმ არა სტატიკური რეალობის ასპექტებს, ან, როგორც ამბობენ, „ტიპებს, სახეობებს“, რომელიც ექვემდებარებოდა ძალზე კომპლექსურ სახეცვლილებებსა და ტრანსფორმაციებს. მართლაც, ლევალუაზიელმა, რომელიც ზემოთ მოვიხსენიეთ და რომელიც გაიფურჩქნა ქრისტეშობამდე 250-ე და 70-ე ათასწლეულებს შორის, თლის ტექნიკის ისეთ სრულყოფას მიაღწია, რომელსაც მხოლოდ ნეოლითის დასასრულს, ორას ორმოცდახუთიდან სამოცი ათასი წლის შემდეგ ვხვდებით და რომლის დამზადება დღეს ძალზე გაგვიჭირდებოდა.

ის, რაც სინამდვილეა კულტურებისათვის, სინამდვილეა რასების შემთხვევაშიც, ამ ორ პროცესს შორის რაიმე მსგავსების დადგენის შესაძლებლობის გარეშე (ვინაიდან საქმე ეხება ორი სხვადასხვა განზომილების მოვლენას): ევროპაში ნეანდერტალის ადამიანი უფრო ადრე არ არსებობდა, ვიდრე ომო საპიენს-ის ყველზე ძველი ფორმები; ესენი მისი თანამედროვენი, სავსებით

შესაძლებელია, წინამორბედნიც კი იყვნენ. და გამორიცხული არ არის, რომ მაიმუნისმაგვართა ქვეკლასების ყველაზე ნაირფეროვანი ტიპები თანაარსებობდნენ დროში თუ არა სივრცეში მაინც: სამხრეთ აფრიკის „პიგმეები“, ინდოეთისა და ინდონეზიის „გიგანტები“ და ა.შ.

ერთხელ კიდევ უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ყველაფრის მიზანი კაცობრიობის პროგრესის რეალობის უარყოფა კი არ არის, არამედ მოგვიწოდებს, მეტი სიფრთხილით ჩავწვდეთ და წარმოვადგინოთ ის. პრეისტორიული და არქეოლოგიური ცოდნის შეძენა-განვითარება ესწრაფვის სივრცეში განფინოს ცივილიზაციის ის ფორმები, რომლებიც ჩვენ წარმოდგენილი გვქონდა როგორც კატეგორიებად განლაგებული დროში. ეს ორ რამეს ნიშნავს: თავდაპირველად იმას, რომ „პროგრესი“ (თუ ეს ტერმინი ისევ გამოდგება იმ რეალობის აღსანიშნავად, რომელიც ძალზე განსხვავდება იმისგან, რასაც თავიდან მივუსადაგეთ) არც აუცილებელია და არც უწყვეტი; ის ხორციელდება ნახტომებით, მოულოდნელად, ან, როგორც ბიოლოგები იტყოდნენ, მუტაციების სახით. ეს ნახტომები ყოველთვის არ ნიშნავს ერთი და იმავე მიმართულებით უფრო შორს წასვლას; მათ თან ახლავს ორიენტაციის ცვლილებები, ცოტა არ იყოს ჭადრაკის მხედრისებურად, რომელსაც მარაგში ყოველთვის აქვს მრავალი სვლა, მაგრამ არასოდეს იმავე მიმართულებით. კაცობრიობა, რომელიც განიცდის პროგრესს, არასოდეს ჰგავს კიბეზე ამავალ პიროვნებას, რომელიც ყოველ მოძრაობაზე ერთ ახალ საფეხურს უმატებს ყველა იმათ, რომელიც მან უკვე დაიპყრო; ის უფრო იმ მოთამაშეს მოგვაგონებს, რომელიც განაწილებულია მრავალ კამათელზე და რომელიც მათ გაგორებაზე ხედავს თუ როგორ განიბნევიან ისინი დაფაზე და როგორ მოაქვს თითოეულ მათგანს განსხვავებული ანგარიში. ის, რასაც ერთ კამათელზე ვიგებთ, შეიძლება მეორეზე დაიკარგოს; ისტორია მხოლოდ დრო და დროა კუმულაციური, ანუ მაშინ როდესაც ანგარიშები ერთმანეთს ხელსაყრელი კომბინაციის შესაქმნელად ემატებიან.

ამერიკის მაგალითი დამაჯერებლად გვიჩვენებს იმ ფაქტს, რომ ეს კუმულაციური ისტორია ერთი რომელიმე ცივილიზაციის ან ისტორიის ერთი რომელიმე პერიოდის პრივილეგია არ არის. ამ უზარმაზარ კონტინენტზე ადამიანები უთუოდ ბოლო გამყინვარების წყალობით აღმოჩნდნენ, რომლებიც აქ მომთაბარეთა პატარ-პატარა ჯგუფებად ბერინგის სრუტის გავლით მოვიდნენ მე-20 ათასწლეულის ფარგლებში. ოც თუ ოცდახუთ ათას წელიწადში, ამ ადამიანებმა მოახერხეს მსოფლიოში ერთ-ერთი ყველაზე კუმულაციური ისტორიის დემონსტრირება: მათ ძირისძირობამდე გამოიკვლიეს ახალი ბუნებრივი გარემოს რესურსები, მოაშინაურეს (ზოგიერთი ცხოველური სახეობების გვერდით) ნაირფეროვანი მცენარეული სახეობები საკვებად, სამკურნალოდ და საწამლავად; უბაღლოა ის ფაქტი, რომ შხამიანი ნივთიერებები, როგორიცაა მანიოკი, მათ აიყვანეს საბაზო საკვების რანგში, სხვები კი მასტიმულირებელ და საანესთეზიო საშუალებებად გამოიყენეს; შეაგროვეს ზოგიერთი საწამლავი და ნარკოტიკული საშუალება ცხოველურ სახეობების მიხედვით, რომლებზეც თითოეული მათგანი შერჩევით ახდენდა ზემოქმედებას; ზოგიერთი მრეწველობა, როგორებიცაა ქსოვა, კერამიკა და ძვირფასი მეტალების დამუშავება, მათ სრულყოფის ყველაზე მაღალ დონეზე აიყვანეს. ამ უზარმაზარი შემოქმედების შესაფასებლად საკმარისია დავადგინოთ ძველი სამყაროს ცივილიზაციებში ამერიკის მიერ შეტანილი წვლილი.

პირველ რიგში, კარტოფილი, კაუჩუკი, თუთუნა და ცოცა (კოკაინი) (თანამედროვე ანესთეზიის ბაზა), რომლებიც სხვადასხვა სახით დასავლური კულტურის ოთხ დედაბოძს შეადგენენ; სიმინდი და არაქისი, რომლებმაც რევოლუცია მოახდინეს აფრიკის ეკონომიკაში, ვიდრე ისინი ევროპის საკვებ რეჟიმში დაიმკვიდრებდნენ ადგილს; შემდეგ კაკაო, ვანილი, პომიდორი, ანანასი, მწვანე წიწკა, ლობიოს, ბამბის და გოგრისებრთა მრავალი სახეობა. და ბოლოს, ნული, არითმეტიკის და, არაპირდაპირ, თანამედროვე მათემატიკის საფუძველი, ცნობილი იყო მეიასათვის და მას უკვე იყენებდნენ ჯერ კიდევ ნახევარი ათასწლეულის წინ, ვიდრე მას ინდოელი მეცნიერები აღმოაჩენდნენ და ევროპაში ის არაბების მეშვეობით შემოვიდოდა. შეიძლება სწორედ ამის გამოისობით, ერთი და იგივე ეპოქაში მათი კალენდარი უფრო ზუსტი იყო, ვიდრე ძველი სამყაროსი. ბევრი მეღანი დასჭირდა იმის გარკვევას, ინკას პოლიტიკური რეჟიმი სოციალისტური იყო თუ ტოტალიტარული. იგი მაინც გამომდინარეობდა ყველაზე თანამედროვე ფორმულებიდან და რამდენიმე საუკუნით უსწრებდა იმავე ტიპის ევროპულ მოვლენებს. სულ ახლახანს კურარეთი დაინტერესება საჭიროების შემთხვევაში შეგვახსენებდა, რომ მსოფლიოს დანარჩენ ნაწილში გამოუყენებელი უამრავი მცენარეული სახეობების კვლევის შედეგად ამერიკელი აბორიგენების მიერ დაგროვილ მეცნიერულ ცოდნას კიდევ შეუძლია მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანოს მსოფლიო მეცნიერების განვითარებაში.

თავი მამქსა

სტაციონარული ისტორია და კუმულაციური ისტორია

წინა თავში ამერიკულ მაგალითზე მსჯელობამ კიდევ უფრო მეტად უნდა დაგვაფიქროს იმ განსხვავებაზე, რომელიც არსებობს „სტაციონარულ ისტორიასა“ და „კუმულაციურ ისტორიას“ შორის. თუ ჩვენ ამერიკას კუმულაციური ისტორიის პრივილეგია მივაკუთვნეთ, უნდა ვაღიაროთ, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ ის არის მამამთავარი ზოგიერთი იმ წვლილისა, რომლებსაც მას დავესესხეთ ან რომლებიც ჩვენსას გავს. მაგრამ როგორი იქნებოდა ჩვენი პოზიცია იმ ცივილიზაციის მიმართ, რომელიც ეცდებოდა განევითარებინა საკუთარი ღირებულებები, რომელთაგანაც არცერთი დაინტერესებდა დამკვირვებლის ცივილიზაციას? ეს უკანასკნელი ხომ არ ეცდებოდა, ასეთი ცივილიზაციისათვის სტაციონარული ენოდებინა? სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ისტორიის ამ ორ ფორმას შორის განსხვავება მათი შემადგენელი კულტურების შინაგან ბუნებაზე ხომ არ არის დამოკიდებული, ან ეს განსხვავება იმ ეთნოცენტრისტული თვალსაწიერიდან ხომ არ გამომდინარეობს, რომელსაც ჩვენ ყოველთვის ვიკავებთ, განსხვავებული კულტურა რომ შევაფასოთ? ამგვარად, ჩვენ კუმულაციურს ვუწოდებთ ყველა კულტურას, რომელიც იმავე გზით ვითარდება, როგორც ჩვენი, ანუ რომლის განვითარებასაც ჩვენთვის მნიშვნელოვანი დატვირთვა

ექნებოდა. მაშინ როდესაც სხვა კულტურები ჩვენთვის სტაციონარული იქნებოდა არა იმიტომ, რომ ისინი ნამდვილად ასეთი არიან, არამედ იმიტომ, რომ მათი განვითარების ხაზი ჩვენთვის არაფერს ნიშნავს, რომ ის არ იზომება იმავე მეთოდოლოგიური ტერმინებით, რომლებსაც ჩვენ ვხმარობთ.

ეს რომ ასეა, ამაზე მეტყველებს იმ პირობების თუნდაც ძალზე ზოგადი მიმოხილა, რომლებშიც ჩვენ ორ ისტორიას შორის განსხვავებას ვაკეთებთ არა ჩვენი საზოგადოებისაგან განსხვავებული საზოგადოებების დასახასიათებლად, არამედ ჩვენივე საზოგადოების შიგნით. ასეთი მიდგომა უფრო ხშირია, ვიდრე ჩვენ ეს წარმოგვიდგენია. ასაკოვანი ადამიანებისათვის სტაციონარულია ის ისტორია, რომელიც მათი მოხუცებულობის ასაკში იქმნება იმ კუმულაციური ისტორიის საპირისპიროდ, რომლის მოწმეც მათი ახალგაზრდული წლებია. ეპოქას, რომელშიც ისინი აქტიურად აღარ არიან ჩართულნი, სადაც ისინი არავითარ როლს აღარ თამაშობენ, აზრი აღარ აქვს: იქ უკვე აღარაფერი ხდება, ან თუ რამე ხდება, მათთვის მხოლოდ ნეგატიური ხასიათისაა: მაშინ როდესაც მათი შვილიშვილები ამ პერიოდში ისეთი გულმოდგინებით და გატაცებით ცხოვრობენ, რომელიც მათმა უფროსმა თაობამ უკვე დაივიწყა. რომელიმე პოლიტიკური რეჟიმის მოწინააღმდეგეებს უჭირთ იმის აღიარება, რომ ეს რეჟიმი ვითარდება; ისინი მას მთლიანობაში გამოხევენ, ისტორიიდან ისე ამოაგდებენ, როგორც რალაც საშინელ ანტრაქტს, რომლის დასასრულსაც ცხოვრება ხელახლა იწყება. სრულიად განსხვავებულია ამ პარტიის მომხრეთა შეხედულება და უნდა აღინიშნოს, რომ ეს განსხვავება მით უფრო ღრმაა, რაც ისინი მჭიდროდ და მაღალ რანგში მონაწილეობენ აპარატის ფუნქციონირებაში. ამა თუ იმ კულტურის ან კულტურული პროცესის ისტორიულობა, ან, თუ უფრო ზუსტად ვიტყვი, მოვლენითობა (*événementialité*), დამოკიდებულია არა მათ შინაგან ბუნებაზე, არამედ იმ სიტუაციაზე, რომელშიც ჩვენ ვიმყოფებით მათთან მიმართებაში, ჩვენი ინტერესების იმ რაოდენობასა და ნაირფეროვნებაზე, რომლებიც ჩვენი უპირატესობის საწინდარია.

ამგვარად, დაპირისპირება პროგრესულ კულტურებსა და ინერტულ კულტურებს შორის უპირველესად ადგილმდებარეობის განსხვავებას ეფუძნება. მიკროსკოპით დამკვირვებელს, რომელიც ობიექტისაგან გარკვეულ, წინასწარ გათვლილ დისტანციაზე იმყოფება, მის ერთ და მეორე მხარეს განლაგებული სხეულები, მანძილი მათ შორის რამდენიმე მეასედი მილიმეტრიც რომ იყოს, მაინც ბუნდოვნად და არეულ-დარეულად მოეჩვენება, ან სრულიადაც არ გამოჩნდება იმ მიკროსკოპში : ვინაიდან, ამ შემთხვევაში მხედველობა სწორხაზოვანია. კიდევ ერთი შედარება იგივე ილუზიას ცხადყოფს. ეს ის შედარებაა, რომელსაც იყენებენ ფარდობითობის თეორიის პირველი ელემენტების ასახსნელად. იმის დასამტკიცებლად, რომ სხეულების გადაადგილების მასა და სიჩქარე აბსოლუტური სიდიდეები კი არ არის, არამედ დამკვირვებლის პოზიციაზეა დამოკიდებული, გვახსენებენ, რომ მატარებლის ვაგონში ფანჯარასთან მჯდომი მგზავრისთვის სხვა მატარებლების სიგრძე და სიჩქარე იცვლება იმის მიხედვით, ისინი იმავე მიმართულებით გადაადგილდებიან თუ საპირისპირო მიმართულებით. იგივე შეიძლება ითქვას ამა თუ იმ კულტურის წევრზე, რომელიც ისევეა დამოკიდებული თავის კულტურაზე, როგორც იდეალური მგზა-

ერი თავის მატარებელზე. ვინაიდან, დაბადებიდანვე, გარემოდან ჩვენი შემოაღწევს, ათასგვარი გაცნობიერებული თუ გაუცნობიერებელი ხერხებით, ორიენტირთა კომპლექსური სისტემა, რომელიც შედგება შეფასებებისაგან, მოტივაციებისაგან, ინტერესის სფეროებისაგან, მათ შორის ის რეფლექსიური ხედვაც, რომელსაც სწავლა-განათლება თავს გვახვევს ჩვენი ცივილიზაციის ისტორიული ჩამოყალიბების პროცესის თაობაზე და რომლის გარეშეც ეს ცივილიზაცია წარმოუდგენელი იქნებოდა, ან რეალურ მიმართულებებთან წინააღმდეგობაში მოვიდოდა. ჩვენ ამ ორიენტირებს მიჯაჭვულნი გადავაადგილდებით და გარესამყაროს კულტურულ რეალიებს ან მხოლოდ იმ დეფორმაციებით აღვიქვამთ, რომლებითაც ორიენტირების ეს სისტემა მათ წარმოგვიდგენს, ან გვართმევს უნარს, ამ კულტურული რეალიებიდან საერთოდ რაიმე აღვიქვათ.

ძალიან ხშირად, განსხვავება „მოძრავ კულტურებსა“ და იმ „კულტურებს შორის, რომლებიც არ იძვრიან“, აიხსნება პოზიციის იმავე განსხვავებით, რომელსაც ადგილი აქვს ჩვენი მგზავრის შემთხვევაში, როდესაც მოძრავი მატარებელი გადაადგილდება ან არ გადაადგილდება. მართალია იმ განსხვავებით, რომლის მნიშვნელობა იმ დღეს გამოჩნდება — ჩვენ უკვე შეგვიძლია ამ დღის დადგომა განვჭვრიტოთ, — როდესაც შევეცდებით ფარდობითობის თეორიის განზოგადოებულ ფორმულირებას არა ეინშტეინის გაგებით, არამედ როდესაც ეს თეორია მიესადაგება როგორც ფიზიკურ მეცნიერებებს, ასევე სოციალურ მეცნიერებებს: ერთშიც და მეორეშიც ყველაფერი თითქოს სიმეტრიულად, მაგრამ საპირისპიროდ ხდება. ფიზიკური სამყაროს დამკვირვებელს (როგორც ამას მგზავრის მაგალითი გვიჩვენებს) უძრავად ის სისტემები ეჩვენება, რომლებიც მისი მიმართულებით ვითარდება, მაშინ როდესაც ყველაზე სწრაფი ის სისტემებია, რომლებიც განსხვავებული მიმართულებებით ვითარდება. სრულიად საპირისპირო მოვლენასთან გვაქვს საქმე კულტურების შემთხვევაში, ვინაიდან ისინი ჩვენთვის მით უფრო აქტიურნი არიან, რამდენადაც იმავე მიმართულებით გადაადგილდებიან, როგორც ჩვენ, ხოლო განსხვავებული ორიენტაციის შემთხვევაში, ჩვენთვის ეს კულტურები სტაციონარულები არიან. მაგრამ ადამიანის მეცნიერებების შემთხვევაში, სიჩქარის ფაქტორს მხოლოდ მეტაფორული დავირთვა აქვს. შედარება რომ უფრო საფუძვლიანი იყოს, ჩვენ ის უნდა შევცვალოთ ინფორმაციის და მნიშვნელობის ფაქტორით. მაგრამ ჩვენ ვიცით, რომ უფრო მეტი ინფორმაციის მოპოვებაა შესაძლებელი იმ მატარებელზე, რომელიც ჩვენი მატარებლის პარალელურად და იგივე სიჩქარით მოძრაობს, როგორც ჩვენი (მაგალითად დავაკვირდეთ მგზავრთა თავებს, დავთვალოთ ისინი, და ა.შ.), ვიდრე იმ მატარებელზე, რომელიც ჩვენ გვისწრებს ან რომელსაც ჩვენ დიდი სიჩქარით ვუსწრებთ, ან რომელიც მით უფრო მოკლე გვეჩვენება, რაც საპირისპირო მიმართულებით მოძრაობს. უკიდურეს შემთხვევაში, ის ისე სწრაფად ჩაგვივლის, რომ მისგან იმდენად ბუნდოვანი შთაბეჭდილება გვრჩება, რომ თვით სიჩქარის ნიშნებიც კი ქრება; იგი გადაიქცევა მხედველობითი არეალის წამიერ არეულობად: ის უკვე აღარ არის მატარებელი, ის უკვე აღარაფერს ნიშნავს. თითქოს არსებობს რაღაც კავშირი მოჩვენებითი მოძრაობის ფიზიკურ ცნებასა და სხვა ცნებას შორის, რომელიც არის როგორც ფიზიკური, ასევე ფსიქოლოგიური და სოციოლოგიური: იმ ინფორმაციის რაოდენობის ცნება რომელსაც შეუძლია „გაიაროს“ ორ ინდივიდს ან ორ ჯგუფს შორის, იმის მიხედვით, თუ რამდენად დიდია მათი შესაბამისი კულტურების მრავალფეროვნება.

ყოველთვის, როდესაც ჩვენ უნებურად ადამიანურ კულტურას განვსაზღვრავთ როგორც ინერტულს ან სტაციონარულს, საკუთარ თავს უნდა ვკითხოთ, ეს მოჩვენებითი უძრაობა იმ უცოდინრობის შედეგი ხომ არ არის, რომელსაც ჩვენ ვამჟღავნებთ მისი ნამდვილი ინტერესების მიმართ, იქნება ეს გაცნობიერებული თუ გაუცნობიერებელი, და ეს კულტურა, რომელსაც ჩვენი კულტურისგან განსხვავებული კრიტერიუმები აქვს, ჩვენთან დამოკიდებულებაში იგივე ილუზიის მსხვერპლი ხომ არ არის. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ჩვენ ერთმანეთისათვის ინტერეს-მოკლებულნი აღმოვჩნდებოდით მხოლოდ იმიტომ, რომ ერთმანეთს არ ვგავართ.

ორი თუ სამი საუკუნეა, რაც დასავლურმა ცივილიზაციამ ადამიანს სულ უფრო და უფრო მძლავრი მექანიკური საშუალებები დაუქვემდებარა. ამ კრიტერიუმს თუ მივიღებთ, თითოეული ადამიანის განკარგულებაში მყოფი ენერგიის რაოდენობის მიხედვით შეგვიძლია განვსაზღვროთ ადამიანთა საზოგადოებების განვითარების მეტნაკლებად მაღალი ხარისხი. დასავლური ცივილიზაცია, მისი ჩრდილო-ამერიკული ფორმით, თავში დაიკავეს ადგილს, მას მოჰყვება ევროპული საზოგადოებები კუდში აზიურ და აფრიკულ საზოგადოებებთან ერთად, რომლებიც მალე ერთმანეთისგან განურჩეველნი, ერთგვაროვანნი გახდებიან. თუმცა, ეს ასობით ან ათასობითაც კი „არასაკმარისად განვითარებულად“ ან „პრიმიტიულად“ წოდებული საზოგადოებები, რომლებიც ერთ მთლიან ბუნდოვან მასაში გათქვეფილი წრმოგვიდგებიან, როდესაც მათ ზემოაღნიშნული ურთიერთობების თვალსაზრისით განვიხილავთ (და რომელიც არ შეიძლება მათი დახასიათების დროს გამოვიყენოთ, ვინაიდან განვითარების ეს ხაზი მათ არ გაუვლიათ ან მათთან მას ძალზე მეორეხარისხოვანი ადგილი უკავია), ისინი ერთი მეორეს ანტიპოდებად განლაგდებიან; არჩეული თვალსაზრისიდან გამომდინარე, ჩვენ განსხვავებულ კლასიფიკაციებამდე მივართ.

ჩვენ კრიტერიუმად რომ ნიჭიერების ხარისხი შეგვერჩია, რომელიც გაიმარჯვებდა ყველაზე მტრულ გეოგრაფიულ გარემოზე, არავითარი ეჭვი არ არსებობს, რომ ესკიმოსები, ერთის მხრივ, ბედუინები, მეორეს მხრივ, გამარჯვებას მოიპოვებდნენ. ინდოეთმა შეძლო უკეთ, ვიდრე რომელიმე სხვა ცივილიზაციამ, შეემუშავებინა ისეთ ფილოსოფიურ-რელიგიური სისტემა, ჩინეთმა კი ცხოვრების ისეთი წესი, რომლებსაც უნარი ჰქონდათ შეემცილებინათ დემოგრაფიული წონასწორობის დარღვევის ფსიქოლოგიური შედეგები. უკვე ცამეტი საუკუნეა, რაც ისლამმა შექმნა ადამიანის ცხოვრების ყველა ფორმის სოლიდარობის თეორია: ტექნიკური, ეკონომიკური, სოციალური, სულიერი, რასაც დასავლეთმა სულ ახლახანს მიაკვლია მარქსისტული აზროვნების ზოგიერთი ასპექტით და თანამედროვე ეთნოლოგიის შექმნით. კარგად ვიცით, თუ ამ წინასწარმეტყველურმა ხედვამ როგორი მნიშვნელოვანი ადგილი დააკავებინა არაბებს შუა საუკუნეების ინტელექტუალურ ცხოვრებაში. დასავლეთი, მანქანების დიდოსტატი, ამჟღავნებს იმ უმაღლესი მანქანის რესურსების და გამოყენების ძალზე ელემენტარულ ცოდნას, რასაც ადამიანის სხეული ჰქვია. ამ სფეროში, ისევე როგორც მის მომიჯნავე სფეროში, რასაც ფიზიკურსა და მორალურს შორის ურთიერთობები ჰქვია, აღმოსავლეთმა და შორეულმა აღმოსავლეთმა დასავლეთს მრავალი ათასწლეულით გაუსწრეს; მათ შექმეს ისეთი ფართო თეორიული და პრაქტიკული ცოდნის ერთობლიობა (*kompndiumi*), როგორიცაა იოგა ინდოეთში, წევის (*souffle*) ჩინური ტექნიკები

და ძველი მაორების ვისცერული ვარჯიშები. ზოგიერთი პოლინეზიელი ხალხები მრავალი საუკუნის განმავლობაში მისდევდნენ სოფლის მეურნეობას მიწის გარეშე, რომელიც სულ ცოტა ხნის წინ დადგა დღის წესრიგში. მათვე ასწავლეს მსოფლიოს ნაოსნობის ხელოვნება. XVIII სუკუნეში მსოფლიო შეძრა მათ მიერ გამოვლენილმა სოციალური და მირალური ცხოვრების წესმა, რომელიც უფრო თავისუფალი და კეთილშობილი იყო, ვიდრე ოდესმე გვსმენია.

რაც შეეხება ოჯახის ორგანიზაციის, ოჯახურ ჯგუფსა და სოციალურ ჯგუფს შორის ურთიერთობების ჰარმონიზაციის საკითხს, ავსტრალიელებს, რომლებიც ეკონომიკურ პლანში ჩამორჩებოდნენ, კაცობრიობის დანარჩენ ნაწილთან შედარებით იმდენად მოწინავე ადგილი უკავიათ, რომ მათ მიერ გონივრულად და სავსებით გაცნობიერებულად შემუშავებული წესების სისტემების გასაგებად აუცილებელი იქნება, თანამედროვე მათემატიკის ყველაზე დახვეწილ ფორმებს მივმართოთ. სწორედ მათ აღმოაჩინეს, რომ ოჯახური კავშირები ქმნიან იმ კანვას (ბადეს), რომლებზეც სხვა სოციალური ინსტიტუტები მხოლოდ ნაქარგებია; ვინაიდან, თვით თანამედროვე საზოგადოებაშიც კი, სადაც ოჯახის როლი მცირდება, ოჯახური კავშირების ინტენსივობა ნაკლები არ არის: ის მხოლოდ სუსტდება უფრო ვიწრო წრეში, რომლის ფარგლებშიც სხვა კავშირები, რომლებიც სხვა ოჯახებს აინტერესბთ, მას ენაცვლებიან. ოჯახების დაკავშირებამ მათი წევრების ქორწინებების გზით შეიძლება ისეთი ფართო ანჯამების (*charnière*) შექმნამდე მიგვიყვანოს, რომელიც მთელ სოციალურ შენობას მოქნილებას შესძენენ და შეინარჩუნებენ მას.

ავსტრალიელებმა საოცარი ნათელგონიერებით შექმნეს ამ მექანიზმის თეორია და აღწერეს ის მთავარი მეთოდები, რომლებიც მათი განხორციელების საშუალებას იძლეოდნენ იმ უპირატესობების და დაბრკოლებების გათვალისწინებით, რომლებიც თითოეულ მათგანს შეიძლება თან სდევდეს. ამგვარად, ისინი გასცდნენ ემპირიული დაკვირვების პლანს და მიაღწიეს იმ მათემატიკური კანონების ცოდნას, რომლებიც სისტემას მართავენ. ამიტომაც, გადაჭარბებული არ იქნებოდა, მათი სახით მისვალმებოდით არა მხოლოდ ზოგადად სოციოლოგიის დამფუძნებლებს, არამედ სოციალურ მეცნიერებებში საზომის ნამდვილ დამამკვიდრებლებს.

მელანეზიელების მიერ ესთეტიური გამოგონების სიმდიდრე და სიმამაცე, მათი ტალანტი, სოციალურ ცხოვრებაში მოახდინონ გონების გაუცნობიერებელი აქტივობის ყველაზე ბუნდოვანი პროდუქტების ჩართვა, შეადგენს ყველაზე დიდი მწერვალს, რომელიც კი ადამიანებს ამ მიმართულებით ოდესმე დაუპყრიათ. აფრიკის წვლილი კიდევ უფრო კომპლექსური, მაგრამ ასევე უფრო ბნელით მოცულია, ვინაიდან სულ ახლახანს დაფიქრდნენ იმ როლის მნიშვნელობაზე, რომელიც აფრიკას უნდა ჰქონდეს ძველი სამყაროს კულტურულ მელტინგ პოტ-ში: ადგილი, სადაც ყველა გავლენამ თავი მოიყარა და ერთმანეთში აირია იმისათვის, რომ შემდეგ დანაწილებულიყვნენ ან მარაგში შემორჩენილიყვნენ, მაგრამ ყოველთვის ტრანსფორმირდებოდნენ ახალი მიმართულებით. ეგვიპტური ცივილიზაცია, რომლის მნიშვნელობაც კაცობრიობისათვის საყოველთაოდ ცნობილია, მხოლოდ მაშინ არის გასაგები, როდესაც მას განვიხილავთ როგორც აზიის და აფრიკის ერთობლივ ქმნილებას. ხოლო ძველი

აფრიკის დიდი პოლიტიკური და იურიდიული სისტემები, დასავლური სამყაროსათვის დიდი ხნის განმავლობაში უცნობი მისი ფილოსოფიური დოქტრინები, მისი პლასტიკური ხელოვნება და მისი მუსიკა, რომლებიც მეთოდურად სწავლობენ თითოეული გამოხატვის ხერხის მიერ შემოთავაზებულ ყველა საშუალებას, წარმოადგენენ საოცრად ნაყოფიერი წარსულის ნიშანს. სხვათაშორის, ამ წარსულს უშუალოდ მოწმობს ბრინჯაოსა და სპილოს ძვლის ძველი ტექნიკების დახვეწა, რომელიც დიდად უსწრებს წინ ყველაფერს იმას, რაც დასავლეთში იგივე ეპოქაში ამ სფეროებში კეთდებოდა. ჩვენ უკვე ვისაუბრეთ ამერიკის წვლილზე, ამიტომ საჭიროდ აღარ მივიჩნევთ კვლავ დავუბრუნდეთ მას.

სხვათაშორის, ვფიქრობთ, რომ ამ დანაწევრებულმა წვლილმა არ უნდა მიიპყროს იმდენად ჩვენი ყურადღება, ვინაიდან ასეთ შემთხვევაში იმ საფრთხის წინაშე აღმოვჩნდებით, რომ ეს სამყაროზე მოგვცემდა ორმაგად ყალბ, არასწორ წარმოდგენას მსოფლიო ცივილიზაციაზე, როგორც ისეთივე კომპოზიციაზე, როგორიც არლეკინის სამოსია. ძალზე ბევრჯერ დავადგინეთ, თუ ვინ რისი მფლობელი იყო: ფინიკიელები დამწერლობის; ჩინელები ქაღალდის, ზარბაზნის დენთის, კომპასის; ინდოელები შუშისა და ფოლადის... ეს ელემენტები ნაკლებ მნიშვნელოვანია, ვიდრე ის, თუ როგორ აჯგუფებს მათ თითოეული კულტურა, როგორ შემოინახავს ან როგორ გარიყავს მათ. ხოლო თითოეული მათგანის ორიგინალურობას განსაზღვრავს ის, თუ როგორ მოახერხებს პრობლემების გადაჭრას, როგორ პერსპექტივას უქმნის იმ ფასეულობებს, რომლებიც დაახლოებით ერთნაირია ყველა ადამიანისათვის: ვინაიდან ყველა ადამიანი, გამონაკლისის გარეშე, ფლობს ენას (მეტყველებას), ტექნიკებს, ხელოვნებას, სამეცნიერო ტიპის ცოდნას, რელიგიურ რწმენებს, სოციალურ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ მოწყობას. თუმცა ეს დოზირება არასოდეს არის ზუსტად ერთნაირი თითოეული კულტურისათვის. თანამედროვე ეთნოლოგია სულ უფრო და უფრო ცდილობს ცხადყოს ამ გაკეთებული არჩევანის წარმოშობის საიდუმლოება, ვიდრე აღნუსხოს ის თვისებები, რომლებიც კულტურებს ერთმანეთისგან ასხვავებს.

თავი მეშვიდე

დასავლური ცივილიზაციის ადგილი

შესაძლებელია ასეთი არგუმენტაციას მისი თეორიული ხასიათის გამო შევეწინააღმდეგოთ. შეიძლება ისიც ვთქვათ, რომ აბსტრაქტული ლოგიკის პლანში, შესაძლებელია თითოეულ კულტურას არ შესწევდეს უნარი რეალურად შეაფასოს მეორე კულტურა, ვინაიდან კულტურას არ შეუძლია საკუთარ თავს გაეცეს და შესაბამისად, მისი შეფასება სამუდამო რელატივიზმის ტყვეობაში აღმოჩნდება. მაგრამ მიმოიხედეთ თქვენს გარშემო; ყურადღებით მოეკიდეთ

ყველაფერს, რაც მსოფლიოში ხდება ბოლო ერთი საუკუნე და ყველა თქვენი გონებაჭვრეტითი ძიება ჩაიფუშება. ყველა ცივილიზაცია, ყოველგვარი საკუთარ თავში ჩაკეტივის გარეშე, ერთი მეორეს მიყოლებით აღიარებს მათ შორის ერთის უპირატესობას, რომელსაც დასავლური ცივილიზაცია ჰქვია. განა ვერ ვხედავთ, როგორ ესესხება მას თანამიმდევრულად მთელი მსოფლიო მის ტექნიკებს, მისი ცხოვრების წესს, მის გართობებს და თვით სამოსსაც კი? ისევე როგორც დიოგენემ მოძრაობა სიარულით დაასაბუთა, ადამიანთა კულტურების მსვლელობა, აზიის ფართო მასებიდან მოყოლებული ბრაზილიურ თუ აფრიკულ ჯუნგლებში ჩაკარგული ტომებით დამთავრებული, ისტორიაში უპრეცედენტო ერთსულოვნებით მოწმობს, რომ ადამიანური ცივილიზაციის ერთ-ერთი ფორმა უფრო განვითარებულია, ვიდრე ყველა დანარჩენი : საერთაშორისო შეკრებებზე „არასაკმაოდ განვითარებული“ ქვეყნები სხვებს იმას კი არ საყვედურობენ, რომ ისინი გაადასავლეთელეს, არამედ იმას, რომ საკმაოდ სწრაფად არ დაეხმარნენ გადასავლეთელებში.

აქ ჩვენ ჩვენი საუბრის ყველაზე მგრძნობიარე წერტილს ვეხებით; არაფერში გამოგვადგებოდა ადამიანთა კულტურების ორიგინალურობის დაცვა მათსავე სანინალმდეგოდ. უფრო მეტიც, უკიდურესად ძნელია ეთნოგრაფისათვის ისეთი ფენომენის სამართლიანი შეფასება, როგორიცაა დასავლური ცივილიზაციის უნივერსალურობა, და ეს მრავალი მიზეზის გამო. თავდაპირველად, მსოფლიო ცივილიზაციის არსებობა ისტორიაში ერთადერთი ფაქტია. ან კიდევ, თუ მას წინამორბედი ჰყავს, ისინი შორეულ წარსულში უნდა ვეძებოთ, რომლის შესახებაც ჩვენ თითქმის არაფერი ვიცით. შემდეგ, მოცემული საკითხის გარშემო დიდი არასარწმუნოებაა გამეფებული. ფაქტია, რომ საუკუნე ნახევარია, რაც დასავლური ცივილიზაცია ცდილობს მსოფლიოში გავრცელდეს, იქნება ეს მთლიანად თუ მისი ისეთი საკვანძო ელემენტებით, როგორიცაა ინდუსტრიალიზაცია; ისიც აღსანიშნავია, რომ მაშინ როდესაც სხვა კულტურები ცდილობენ მათი ტრადიციული მემკვიდრეობიდან რაღაც მაინც შეინარჩუნონ, ეს მცდელობა, როგორც წესი, ზედნაშენ სტრუქტურებამდე, ანუ ყველაზე სათუთ ასპექტებამდე დაიყვანება, რომლებიც, უნდა ვივარაუდოთ, მიმდინარე ტრანსფორმაციების მეშვეობით თანდთანობით განიდევენება. მაგრამ ეს ფენომენი განხორციელების პროცესშია, ჩვენ ჯერ კიდევ არ ვიცით მისი შედეგი. ეს პროცესი ხომ არ დამთავრდება პლანეტის საყოველთაო გადასავლეთებით რუსული ან ამერიკული ვარიანტებით? ხომ არ გამოჩნდება სინკრეტული ფორმები, რომელთა შესაძლებლობასაც ჩვენ ვამჩნევთ ისლამური სამყაროს, ინდოეთის და ჩინეთის შემთხვევაში? ან იქნებ ეს დინება უკვე დასასრულს უახლოვდება და მოხდება მისი შენოვა, ვინაიდან დასავლური სამყარო მზად არის, ისევე როგორც ეს პრეისტორიული მონსტრები, დაემორჩილოს იმ ფიზიკურ ექსპანსიას, რომელიც შეუთავსებადია მისი არსებობის უზრუნველყოფ შინაგან მექანიზმებთან? ჩვენ ვეცდებით, ყველა ამ სიფრთხილის გათვალისწინებით, შევაფასოთ ის პროცესი, რომელიც ჩვენს თვალწინ მიმდინარეობს და რომლის აგენტები, დამხმარენი თუ მსხვერპლნიც ჩვენ ვართ შეგნებულად თუ შეუგნებლად.

დავინწყებთ იმის აღნიშვნით, რომ დასავლური ცხოვრების წესის ან ზოგიერთი მისი ასპექტების ჩვენს მიერ გაზიარება სრულიადაც არ არის ისეთი სპონტანური, როგორც ამას

დასავლეთელები ფიქრობენ. იგი უფრო არჩევანის არ ქონის შედეგია, ვიდრე თავისუფალი გადანაცვლები. დასავლურმა ცივილიზაციამ მთელ მსოფლიოში დაამკვიდრა თავისი ჯარისკაცები, თავისი დახლები, თავისი პლანტაციები და თავისი მისიონერები; იგი პირდაპირ თუ ირიბად ჩაერია ფერადკანიანი მოსახლეობის ცხოვრებაში; მან ძირისძირობამდე არივ-დარია არსებობის მათეული ტრადიციული წესი და ამას აკათებდა ან თავისი ცხოვრების წესის თავზე მოხვევით ან ისეთი პირობების შექმნით, რომლებიც ხელს უწყობდნენ არსებული გარემოს ნგრევას ისე, რომ არ ცვლიდნენ მას სხვა გარემოთი. დაპყრობილი თუ არეულ-დარეული ხალხები იძულებული იყვნენ მიეღოთ ის ცვლილებები, რომლებსაც მათ სთავაზობდნენ, ან კიდევ, თუ საამისოდ არ იყვნენ განწყობილნი, იმასლა იმედოვნებდნენ ისე დაახლოვებოდნენ მათ, რომ შესძლებოდათ იმავე ნიადაგზე მათი დამარცხება. ძალთა ურთიერთობაში მსგავსი უთანასწორობის არ არსებობის შემთხვევაში საზოგადოებები ასე ადვილად არ ნებდებიან; მათი *Weltanschauung* უფრო აღმოსავლეთ ბრაზილიის იმ საბრალო ტომებისას უახლოვდება, რომლებსაც ეთნოგრაფმა კურტ ნიმუენდაჟუმ (*Curt Nimuendaju*) თავი აშვილებინა და რომელთა აბორიგენებიც, ყოველთვის, როდესაც ცივილიზებულ ცენტრებში გარკვეული დროის გატარების შემდეგ ის თავისიანებში ბრუნდებოდა, სიბრაღულით ქვითინებდნენ იმის გაფიქრებაზე, თუ რაოდენი ტანჯვა უნდა გადაეტანა იმ ერთადერთი ადგილიდან — მათი სოფლიდან — შორს, სადაც ისინი თვლიდნენ, რომ ცხოვრება ნამდვილად ღირდა.

თუმცაღა, ამ სიფრთხილის ფორმულირებით საკითხი ჩვენ მხოლოდ გადავადგილეთ. თუ ეს არ არის თანხმობა, რომელიც აფუძნებს დასავლეთის უპირატესობას, მაშინ ეს ის დიდი ენერგია ხომ არ არის, რომელმაც მას საშუალება მისცა ეს თანხმობა ძალით მიეღო? აქ ჩვენ გადაულახავ დაბრკოლებას ვაწყდებით. ვინაიდან ძალთა ეს უთანასწორობა კოლექტიური სუბიექტურობიდან აღარ გამომდინარეობს, როგორც ეს იყო თანხმობის ფაქტების შემთხვევაში, რომლებზეც ზემოთ გვქონდა საუბარი. ეს ის ობიექტური ფენომენია, რომლის ახსნა მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეგვიძლია, თუ ობიექტურ მიზეზებს დავეყრდნობით.

საქმე იმაში არ არის, რომ ცივილიზაციების ფილოსოფიის შესწავლას მიეცოთ ხელი; ჩვენ შეიძლება ტომები მივუძღვნათ დასავლური ცივილიზაციის მიერ ნაქადაგები ღირებულებების ბუნებაზე დისკუსიას. ჩვენ მხოლოდ ყველაზე ცხადზე გავამახვილებთ თქვენს ყურადღებას, იმათზე, რომლებიც ყველაზე ნაკლებ საკამათოა. ვფიქრობთ, ასეთები ორი უნდა იყოს: ერთის მხრივ, დასავლური ცივილიზაცია ცდილობს, როგორც ამას ლესლი უაიტი ამტკიცებს, მუდმივად ზარდოს ენერგიის ის რაოდენობა, რომელიც ერთ სულ მოსახლეზე მოდის; მეორეს მხრივ, დაიცვას და გაახანგრძლივოს ადამიანის სიცოცხლე. მოკლედ რომ გამოვხატოთ ჩვენი ნააზრევი, ვიტყვით, რომ მეორე ასპექტი პირველის ერთგვარი ფორმაა, ვინაიდან თავისუფალი ენერგიის რაოდენობა იზრდება, დაახლოებით, ინდივიდუალური არსებობის ინტერესსა და ხანგრძლივობასთან ერთად. თავიდან რომ ავიცილოთ ნებისმიერი კამათი, ამთავითვე იმასაც დავუშვებთ, რომ ამ თვისებებს შეიძლება ახლდეს მაკომპენსირებელი ფენომენები, რომლებიც ერთგვარად მუხრუჭის როლს ასრულებენ: ასე მაგალითად, მსოფლიო ომების თანმდევი დიდი

ხოცვა-ჟლეტა და ის უთანასწორობა, რომელიც თავისუფალი ენერგიის განაწილებას წარმართავს ინდივიდებს შორის და კლასებს შორის.

ამის მტკიცება იმავდროულად იმის მტკიცებაცაა, რომ თუ დასავლურმა ცივილიზაციამ ამ ამოცანების შესრულებას მართლაც მიუძღვნა მთელი მისი განსაკუთრებული ძალისხმევა, რაც ალბათ მის სისუსტეს წარმოადგენს, ის არამცდარაა არ არის ერთადერთი. ყველა ადამიანური საზოგადოებები, უხსოვარი დროიდან მოყოლებული, ასე იქცეოდნენ; და ესენი ძალზე შორეული და ძალზე არქაული საზოგადოებებია, რომლებსაც სიამოვნებით გავუთანაბრებდით დღევანდელ „ველურ“ ხალხებს, რომლებმაც ამ სფეროში ყველაზე გადამწყვეტი პროგრესი განხორციელეს. ჩვენ ჯერ კიდევ დამოკიდებული ვართ უზარმაზარ აღმოჩენებზე, რომლებმაც დაადასტურეს, როგორც ამას ყოველგვარი გადაჭარბების გარეშე ეძახიან, ნეოლითური რევოლუცია: სოფლის მეურნეობა, მეცხოველეობა, მექონეობა, საფეიქრო მრეწველობა... რვა ათასი თუ ათი ათასი წლის შემდეგ ჩვენ მხოლოდ ის შევძელით, რომ გავაუმჯობესეთ „ცივილიზაციის ეს ხელოვნებები“.

მართალია ზოგიერთებს აქვთ გამაოგნებელი ტენდენცია, ძალისხმევის, ნიჭიერების, წარმოსახვის პრივილეგია უახლეს აღმოჩენებს მიაკუთვნონ, მაშინ როდესაც კაცობრიობის მიერ მის „ბარბაროსულ“ პერიოდში განხორციელებულ აღმოჩენებს უბრალო შემთხვევას მიაწერენ და მათი აზრით, საბოლოო ჯამში, ამ საზოგადოებებს მხოლოდ ცოტაოდენი დამსახურება თუ მიუძღვით. ეს დამახინჯებული შეხედულება ჩვენ იმდენად სერიოზულად და იმდენად გავრცელებულად გვეჩვენება, მას ისე ღრმად ძალუძს, ხელი შეუშალოს, სწორად გავიაზროთ კულტურებს შორის არსებული ურთიერთობები, რომ აუცილებლად მიგვაჩნია მისი სრული უარყოფა.

თავი მეხუთე

შემთხვევითობა და ცივილიზაცია

ეთნოლოგიის ტრაქტატებში — სხვა რამ ნაკლები არ გეგონოთ — ვკითხულობთ, რომ ადამიანი ცეცხლის აღმოჩენას დენთისა ან ულრან ტყეში გაჩენილი ხანძრის შემთხვევითობას უნდა უმაღლოდეს; რომ ამ პირობებში შემთხვევით შემწვარი ნანადირევის პოვნამ მას საკვების შენვა ასწავლა; რომ მექონეობის გამოგონება კერიის მახლობლად დადებული თიხის გუნდის დავინწყების შედეგია. თითქოს ადამიანს ჯერ ერთგვარი ტექნოლოგიის ოქროს ხანაში ეცხოვროს, სადაც აღმოჩენებს ისევე ადვილად იმკიდნენ, როგორც ხილს და ყვავილებს. ხოლო თანამედროვე ადამიანისთვის შემოენახოთ მშრომელის დაღლილობა და გენიის უეცარი შთაგონებები.

ეს გულუბრყვილო შეხედულება ყველაზე ელემენტარულ ტექნიკებში ჩართული ოპერაციების კომპლექსურობისა და მრავალფეროვნების უცოდინრობის შედეგია. იმისათვის, რომ

დაამზადო ეფექტური თლილი ქვის ხელსაწყო, საკმარისი არ არის ქვას (კაჟს) იმდენი ურტყა, ვიდრე გასკდება : ამას მაშინ მიხვდნენ, როდესაც ეცადნენ ხელახლა დაემზადებინათ პრეისტორიული ხელსაწყოების ძირითადი ტიპები. მაშინ — და აგრეთვე ამავე ტექნიკაზე დაკვირვებისას იმ აბორიგენებთან, რომლებიც მას ისევ ფლობენ — აღმოაჩინეს აუცილებელი ხერხების სირთულე, რომლებიც ზოგჯერ მოითხოვენ ნამდვილი „სათლელი ხელსაწყოების“ წინასწარ დამზადებას : საპირწონე ჩაქურჩები დარტყმისა და მისი მიმართულების გასაკონტროლებლად; ამორტიზატორის მოწყობილობები იმის თავიდან ასაცილებლად, რომ ვიბრაციამ ნატეხი არ დაამსხვრიოს. საჭიროა აგრეთვე ცნებათა ფართო ერთობლიობა გამოყენებული მასალების ადგილობრივი წარმოშობის, მათი მოპოვების წესის, გამძლეობისა და სტრუქტურის აღსანიშნავად, კუნთების შესაბამისი ვარჯიში, „ხელის ერთი მოსმის“ ცოდნა, და ა.შ. ერთი სიტყვით, ნამდვილი „ლიტურგია“, რომელიც შეესაბამება *mutais mutandis*-ს, მეტალურგიის სხვადასხვა დარგებს.

ასევე, ბუნებრივ ხანძრებს ზოგჯერ შეუძლიათ გახუხოს ან შეწვას; მაგრამ ძნელი წარმოსადგენია (გარდა ველკანური ფენომენების შემთხვევისა, რომელთა გავრცელების გეოგრაფია შეზღუდულია), რომ მათ შეძლონ აადულონ ან მოხარშონ ორთქლზე. თუმცა ხარშვის (ცხობის, შეწვის) ეს მეთოდები არანაკლებ უნივერსალურია, ვიდრე სხვები. ამიტომაც გაუმართლებელი იქნებოდა გამომგონებლობითი აქტის გამორიცხვა, რომელიც უეჭველად აუცილებელია უკანასკნელი მეთოდებისათვის, როდესაც გვინდა ავხსნათ პირველი მეთოდები.

მექოთნეობა არაჩვეულებრივ მაგალითს გვთავაზობს, ვინაიდან ერთი ძალზე გავრცელებული შეხედულების თანახმად, არაფერია უფრო მარტივი, ვიდრე თიხის ღრმულის გაკეთება და მისი ცეცხლზე გამაგრება. აბა ვცადოთ. თავდაპირველად, საჭიროა აღმოვაჩინოთ ისეთი თიხები, რომელთა გამოწვაც შესაძლებელია; ოღონდაც, თუ ამ საქმისათვის ბუნებრივი პირობების დიდი რაოდენობაა საჭირო, არც ერთი მათგანი არ არის საკმარისი, ვინაიდან არც ერთი თიხა, თუ ის იმ ინერტულ სხეულთან არ არის შერეული, რომელიც შერჩეულია მისი განსაკუთრებული თვისებების გამო, გამოწვის შემდეგ ვერ მოგვცემს გამოსაყენებელ ჭურჭელს. საჭიროა ისეთი გამოსაძერწი ტექნიკების შემუშავება, რომლებიც იძლევიან ისეთი ძალისხმევის განხორციელების საშუალებას, რომლის წყალობითაც მოვახერხებთ მნიშვნელოვანი დროის მანძილზე წონასწორობა შევუნარჩუნოთ და, იმავდროულად, მოდიფიკაცია გავუკეთოთ პლასტიკურ სხეულს, რომელიც ვერ „დგას“; და ბოლოს, უნდა შევარჩიოთ განსაკუთრებული სანვავი, ღუმელის ფორმა, ტემპერატურის ტიპი და გამოწვის ხანგრძლივობა, რომლებიც საშუალებას მოგვცემენ გავხადოთ ის გამძლე და წყალგაუმტარი, ტკაცანის, გამოფიტვის და დეფორმაციების ყველა საფრთხის მიუხედავად. კიდევ მრავალი მაგალითის მოყვანა შეიძლებოდა.

ყველა ეს ოპერაცია მეტისმეტად მრავალრიცხოვანი და კომპლექსურია იმისათვის, რომ ისინი შემთხვევითობას მივანეროთ. თითოეული მათგანი, ცალკე აღებული, არაფერს ნიშნავს, მხოლოდ მათი წარმოსახული, განზრახული, მოძიებული და გამოცდილი კომბინაცია არის წარმატების საწინდარი. შემთხვევითობა უცილობლად არსებობს, მაგრამ თავად არაფერ შედეგს არ იძლევა. დაახლოებით ორი ათასი ხუთასი წლის განმავლობაში დასავლურმა სამყარომ იცოდა

ელექტრობის არსებობის შესახებ — რომელიც ალბათ შემთხვევით იქნა აღმოჩენილი — მაგრამ ამ შემთხვევითობას ნაყოფი არ გამოუღია, ვიდრე ამპერებისა და ფარადეების ჰიპოთეზებისა და ძალისხმევით არ დადასტურდა მისი არსებობა. შემთხვევითობას არ უთამაშია ურო დიდი როლი მშვილდის, ბუმერანგის ან ჩასაბერი მილის გამოგონებაში, სოფლის მეურნეობისა და მეცხოველეობის დაბადებაში, ვიდრე პენიცილინის გამოგონებაში — ჩვენ ვიცით, რომ მათ გამოგონებას შემთხვევითობა ნამდვილად ახლდა. შესაბამისად, დაკვირვებით უნდა განვასხვავოთ ამა თუ იმ ტექნიკის თაობიდან თაობაზე გადაცემა, რომელიც შედარებით ძალდაუტანებლად ხდება ყოველდღიური დაკვირვებისა და განაფულობის წყალობით, და ამა თუ იმ ტექნიკების შექმნა და გაუმჯობესება თითოეული თაობის შიგნით. ეს უკანასკნელნი ზოგიერთი პიროვნებისგან ყოველთვის იგივე წარმოსახვის უნარს და ისთივე თავგამოდებულ ძალისხმევას მოითხოვენ, იმისდა მიუხედავად, თუ როგორია ის განსაკუთრებული ტექნიკა, რომელიც მათ მხედველობაში აქვთ. იმ საზოგადოებებს, რომლებსაც ჩვენ პრიმიტიულს ვუწოდებთ, არა ნაკლები რაოდენობით ჰყავთ თავიანთი პასტერები (*Pasteur*) და პალისიები (*Palissy*), ვიდრე სხვებს.

ჩვენ ცოტა ხანში ისევ დავუბრუნდებით შემთხვევითობას და ალბათობას, მაგრამ სხვა ადგილას და სხვა როლით. ჩვენ მათ გამოვიყენებთ არა იმისათვის, რომ მრავალგზის გაანალიზების გარეშე ავხსნათ მზა აღმოჩენების წარმოშობა, არამედ იმ ფენომენის ინტერპრეტაციისათვის, რომელიც რეალობის სხვა დონეზე იმყოფება: სახელდობრ ის, რომ მიუხედავად წარმოსახვის, გამოგონების, შემოქმედებითი ძალისხმევის გარკვეული დოზისა, რომელიც, სრული საფუძველი გვაქვს დავუშვათ, დაახლოებით მუდმივი რჩება კაცობრიობის არსებობის მანძილზე, ეს კომბინაცია მნიშვნელოვან კულტურულ მუტაციებს მხოლოდ ზოგიერთ პერიოდებსა და ზოგიერთ ადგილებში განაპირობებს. ვინაიდან, იმისათვის, რომ ამ შედეგამდე მივიდეთ, სუფთად ფსიქოლოგიური ფაქტორები საკმარისი არ არის: თავდაპირველად, ისინი თანაბარი ორიენტაციით უნდა არსებობდნენ პიროვნებათა საკმარის რაოდენობაში იმისათვის, რომ შემოქმედს მყისიერად გარანტირებული ჰყავდეს საზოგადოება; და ეს პირობა დამოკიდებულია სხვა მნიშვნელოვანი რაოდენობის ისტორიული, ეკონომიკური და სოციოლოგიური ხასიათის ფაქტორების ერთობლიობაზე. ამან შეიძლება იქამდე მიგვიყვანოს, რომ ცივილიზაციის ლექციებზე განსხვავებების ასახსნელად ისეთი კომპლექსური და ისეთი წყვეტილი მიზეზების ერთობლიობის მოყვანა დაგვჭირდეს, რომ ისინი შეუცნობელნი გახდნენ ან პრაქტიკული მოსაზრებების, ან თვით ისეთი თეორიული მოსაზრებების გამოც კი, როგორიცაა დაკვირვების ტექნიკებთან დაკავშირებული უწესრიგობების გამოჩენა, რომლის თავიდან აცილება შეუძლებელია. მართლაც, იმისათვის, რომ გავხსნათ ასეთი მრავალრიცხოვანი და წვრილი ძაფებისაგან შედგენილი შულო, მოცემული საზოგადოება (და ის სამყაროც, რომელიც მის გარშემოა) უნდა დავუქვემდებაროთ, არც მეტი არც ნაკლები, გლობალურ და ყოველნუთიერ ეთნოგრაფიულ შესწავლას. ამ წამოწყების უკიდურესობაზე რომც არაფერი ვთქვათ, ცნობილია, რომ ეთნოგრაფები, რომლებიც მუშაობენ გაცილებით უფრო შემცირებულ მასშტაბებში, ხშირად შეზღუდულნი არიან თავიანთ დაკვირვებებში იმ სულ მცირე ცვლილებების გამო, რომლებსაც მხოლოდ მათი იმ ადამიანთა ჯგუფში ყოფნას

მოაქვს, რომელიც მათი შესწავლის ობიექტია. თანამედროვე საზოგადოებებს რაც შეეხება, ისიც ცნობილია, რომ საზოგადოებრივი აზრის რაოდენობრივი გამოკითხვა, რომელიც საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვის ერთ-ერთი ყველაზე ეფექტური საშუალებაა, ამ აზრის მიმართულების მოდიფიცირებას თავად მათი გამოყენებით ახდენენ, და რომელიც მოსახლეობაში აქამდე არ არსებულ თავის თავზე დაფიქრების ფაქტორს იყენებს.

ეს სიტუაცია ამართლებს საზოგადოებრივ მეცნიერებებში ალბათობის ცნების შემოტანას, რომელიც ფიზიკის ზოგიერთ განხრაში, მაგალითად თერმოდინამიკაში, დიდი ხანია არსებობს. ჩვენ ამ საკითხს ისევ დავუბრუნდებით; ამჯერად საკმარისი იქნება, გავიხსენოთ, რომ თანამედროვე აღმოჩენების კომპლექსურ ხასიათს სულაც არ განაპირობებს ჩვენს თანამედროვეებში გენიის უფრო ხშირი არსებობა ან მათი მეტი თავისუფლება. უმაღლესი პირიქით, ვინაიდან ჩვენ ვაღიარებთ, რომ საუკუნეების განმავლობაში თითოეულ თაობას პროგრესისათვის წინა თაობების მიერ მემკვიდრეობით გადაცემული კაპიტალისათვის მხოლოდ მცირე დანაზოგის დამატება სჭირდებოდა. ჩვენი სიმდიდრის ცხრა მეათედს მათ უნდა ვუმაღლოდეთ; და შეიძლება მეტსაც, თუ, როგორც ეს არაერთხელ გაგვიკეთებია, მთავარი აღმოჩენების თარიღს დავუკავშირებთ ცივილიზაციის დასაწყისის დაახლოებით თარიღს. ასეთ შემთხვევაში დავადგენთ, რომ სოფლის მეურნეობა წარმოიშვა იმ უახლესი ფაზის განმავლობაში, რომელიც შეესაბამება ამ ხანგრძლივობის 2%-ს; მეტალურგია 0,7%-ს, ანბანი 0,35%-ს, გალილეის ფიზიკა 0,035%-ს და დარვინიზმი 0,009%-ს¹. დასავლეთის მეცნიერული და ინდუსტრიული რევოლუცია მთლიანად ეწერება იმ პერიოდში, რომელიც შეესაბამება საზოგადოების მიერ განვლილი ცხოვრების დაახლოებით ნახევარ მეათასედს. ამიტომაც სფრთხილედ გვმართებს, ვიდრე იმის მტკიცებას დავინწყებდეთ, რომ ამ რევოლუციის მიზანია, სრულად შეუცვალოს მას მნიშვნელობა.

თუმცა — და ეს იქნება ჩვენს მიერ დასმული პრობლემის საბოლოო დეფინიცია — ტექნიკური გამოგონებების თვალსაზრისით (და ის მეცნიერული რეფლექსიები, რომლებიც ამ გამოგონებებს შესაძლებელს ხდის), დასავლური ცივილიზაცია უფრო კუმულაციური აღმოჩნდა, ვიდრე სხვები; მას შემდეგ, რაც მან თავის განკარგულებაში მოიპოვა ისეთივე საწყისი ნეოლითური კაპიტალი, მან შეძლო ბევრი რამის გაუმჯობესება (ალფავიტური დამწერლობა, არითმეტიკა და გეომეტრია), რომელთაგან რამდენიმე თვითონვე სწრაფად დაივიწყა; მაგრამ გარკვეული სტაგნაციის მერე, რომელიც საბოლოო ჯამში ორი ათასი თუ ორი ათას ხუთასი წელი გაგრძელდა (ქრისტეშობამდე I ათასწლეულიდან დაახლოებით XVIII საუკუნემდე), დასავლური ცივილიზაცია უცბად წარმოჩინდა როგორც ინდუსტრიული რევოლუციის კერა, რომლის სადარი, თავისი მაშტაბებით, თავისი უნივერსალურობითა და შედეგების მნიშვნელობით, წარსულში მხოლოდ ნეოლითურმა რევოლუციამ შემოგვთავაზა.

შესაბამისად, თავისი ისტორიის მანძილზე ორჯერ და დაახლოებით ორი ათასი წლის ინტერვალით, კაცობრიობამ დააგროვა მრავალრიცხოვანი გამოგონებები ერთი და იგივე მიმართულებით; და ამ რაოდენობამ, ერთის მხრივ, ამ უწყვეტობამ, მეორეს მხრივ, საკმაოდ მოკლე

¹. Leslie A. White, *The science of culture*, New York, 1949, p. 196

დროის მანძილზე კონცენტრირება მოახდინეს, რათა განხორციელებულიყო დიდი ტექნიკური სინთეზები; სინთეზები, რომლებსაც მოყვა მნიშვნელოვანი ცვლილებები ბუნებასთან ადამიანის ურთიერთობებში, რომლებმაც, თავის მხრივ, შესაძლებელი გახადეს სხვა ცვლილებები. კატალიზატორის როლის შემსრულებელი სხეულების მიერ დაწყებული ჯაჭვური რეაქციის სიმბოლო საშუალებას გვაძლევს, წარმოვაჩინოთ ეს პროცესი, რომელიც დღემდე კაცობრიობის ისტორიაში ორჯერ და მხოლოდ ორჯერ განმეორდა. როგორ მოხდა ეს?

თავდაპირველად, არ უნდა დაგვაგინყდეს, რომ სხვა რევოლუციებს, რომლებიც ისეთივე კუმულაციური ბუნების იყვნენ, ადგილი ჰქონდა სხვაგან და სხვა დროს, მაგრამ ადამიანის საქმიანობის განსხვავებულ სფეროებში. ზემოთ ჩვენ ავხსენით, რომ ჩვენი საკუთარი ინდუსტრიული რევოლუცია ნეოლითურ რევოლუციასთან ერთად (რომელმაც მას დროში გაუსწრო, მაგრამ იგივე საზრუნავი ჰქონდა) ერთადერთი არიან, რომლებიც შეიძლება განხილულ იქნენ როგორც რევოლუციები, ვინაიდან რეფერენციების (ორიენტირების) ჩვენი სისტემა ამის შეფასების საშუალებას იძლევა. სხვა ყველა დანარჩენი ცვლილება, რომლებიც ნამდვილად მოხდა, მხოლოდ ფრაგმენტულად ან უაღრესად დეფორმირებულნი წარმოჩინდებიან. თანამედროვე დასავლელი ადამიანისათვის მათ არ შეუძლიათ შეიძინონ რაიმე არსი (ყოველ შემთხვევაში, არა მთელი მათი არსი); ისეც შეიძლება მოხდეს, თითქოს ისინი მისთვის არ არსებობდეს.

მეორეს მხრივ, ნეოლითური რევოლუციის მაგალითმა (ერთადერთი, რომლის საკმაოდ ნათლად წარმოდგენასაც დასავლელი ადამიანი ახერხებს) მას უნდა შთააგონოს ერთგვარი თავმდაბლობა, როდესაც მას ცთუნება იპყრობს, უპირატესობა მიანიჭოს რომელიმე რასას, ქვეყანას თუ რეგიონს. ინდუსტრიული რევოლუცია დასავლეთ ევროპის წიაღში იშვა; შემდეგ ის ამერიკის შეერთებულ შტატებში გვევლინება, შემდეგ იაპონიაში; 1917 წლის შემდეგ იგი გამაღებული ტემპით ვითარდება საბჭოთა კავშირში, ხვალ ალბათ სხვაგან მოგვევლინება; ერთი ნახევარი საუკუნიდან მეორემდე, ის მეტ-ნაკლები სიკაშკაშით ანათებს მის ამა თუ იმ ცენტრში. როდესაც ათასწლეულების მაშტაბებზეა ლაპარაკი, რა ემართება იმ პრიორიტეტებს, რომლებითაც ჩვენ თავს ასე ვიწონებთ?

ათასი თუ ორი ათასი წლის შემდეგ, ნეოლითური რევოლუცია ერთდროულად ეგეოსის აუზში, ეგვიპტეში, ახლო აღმოსავლეთში, ინდუსის ხეობასა და ჩინეთში დაიწყო; და მას შემდეგ, რაც არქეოლოგიური პერიოდების დასადგენად რადიოაქტიური ნახშირბადი გამოიყენება, ჩვენ ეჭვი გვაქვს, რომ ამერიკული ნეოლითის ხანა, რომელიც უფრო ძველია, ვიდრე ამას ადრე ფიქრობდნენ, არ უნდა დაწყებულიყო მაინცდამაინც უფრო გვიან ვიდრე ეს მოხდა ძველ სამყაროში. ისიც შესაძლებელია, რომ ამ კონკურსში სამმა თუ ოთხმა პატარა ხეობამ პრეტენზია რამდენიმე საუკუნიან უპირატესობაზე განაცხადოს. რა ვიცით ჩვენ დღეს ამის შესახებ? სამაგიეროდ, ჩვენ დარწმუნებულნი ვართ, რომ უპირატესობის საკითხს მნიშვნელობა არ აქვს, სწორედ იმიტომ, რომ ერთი და იგივე ტექნოლოგიურმა გადატრიალებებმა (რომლებსაც სოციალური გადატრიალებები მოჰყვა) ერთდროულად ძალზე ვრცელ ტერიტორიებსა და ერთმანეთისაგან ასე დაცილებულ რეგიონებში აჩვენეს, რომ ეს რევოლუცია (გადატრიალება) დამოკიდებული იყო

არა ერთი რასის ან ერთი კულტურის გენიაზე, არამედ იმდენად ზოგად პირობებზე, რომ ადამიანს მათში ჩანვდომა არ შეუძლია. მაშ დარწმუნებული ვიყოთ იმაში, რომ თუ ინდუსტრიულ გადატრიალებას (რევოლუციას) ადგილი არ ჰქონია თავდაპირველად დასავლეთ და ჩრდილოეთ ევროპაში, მას თავი უნდა ეჩინა ერთ დღეს დედამიწის სხვა წერტილში. და თუ, როგორც ეს სარწმუნოა, ის დასახლებულ დედამიწაზე მთლიანად უნდა გავრცელდეს, თითოეული კულტურა მასში შეიტანს განსაკუთრებულ წვლილს, ხოლო მომავალი ათასწლეულების ისტორიკოსი სავსებით კანონიერად უმნიშვნელოდ მიიჩნევს საკითხს იმის შესახებ, თუ რომელ მათგანს შეუძლია მოითხოვოს ასი თუ ორას წლიანი უპირატესობა დანარჩენებზე.

საკითხის ასე დასმის შემდეგ, ჩვენ უნდა შემოვიტანოთ ის ახალი ზღვარი, რომელიც განსაზღვრავს სტაციონარულ ისტორიასა და კუმულაციურ ისტორიას შორის არსებული განსხვავების ჭეშმარიტებას თუ არა, მის გარდუვალობას მაინც. ეს განსხვავება, როგორც ჩვენ ეს უკვე ვაჩვენეთ, არამც თუ შედარებითია, არამედ არასოდეს არის აშკარა. ტექნიკური გამოგონებების შემთხვევაში, უეჭველია, რომ არც ერთი პერიოდი, არცერთი კულტურა აბსოლუტურად სტაციონარული არ არის. ყველა ხალხს აქვს და გარდაქმნის, აუმჯობესებს ან ივიწყებს საკმაოდ კომლექსურ ტექნიკებს, რომლებიც მათ საშუალებას აძლევს მართავდეს მის გარემომცველ სამყაროს. რის გარეშეც ისინი დიდი ხნის წინ გაქრებოდნენ. მაშასადამე განსხვავება არასოდეს არსებობს კუმულაციურ და არა კუმულაციურ ისტორიას შორის; ნებისმიერი ისტორია კუმულაციურია, განსხვავება მხოლოდ ხარისხშია. ცნობილია, მაგალითად, რომ ძველი ჩინელები, ესკიმოსები ძალზე შორს წავიდნენ მექანიკური ხელობების განვითარებაში; და ძალიან ცოტა დააკლდათ იმისათვის, რომ იმ წერტილამდე მისულიყვნენ, როდესაც იწყება ის „ჯაჭვური რეაქცია“, რომელიც ერთი ტიპის ცივილიზაციიდან მეორეზე გადასვლას განსაზღვრავს. ცნობილია აგრეთვე ზარბარნის დენტის მაგალითი: ტექნიკური თვალსაზრისით, ჩინელებმა მასთან დაკავშირებული ყველა პრობლემა გადაჭრეს, გარდა მასიური შედეგების მიზნით მისი გამოყენების პრობლემისა. ძველი მექსიკელებისათვის, როგორც ამას ხშირად ამბობენ, ბორბალი უცნობი არ იყო; ისინი მას ძალზე კარგად იცნობდნენ იმისათვის, რომ დაემზადებინათ გორგოლაჭებიანი ცხოველები ბავშვებისათვის; საკმარისი იქნებოდა ერთი დამატებითი სვლა, რომ მათ ურემი ჰქონოდათ.

ამ პირობებში, „უფრო კუმულაციური“ კულტურების შედარებითი იშვიათობის პრობლემა „ნაკლებ კუმულაციურ“ კულტურებთან მიმართებაში (ორიენტირების თითოეული სისტემისათვის) იმ ცნობილ პრობლემამდე დაიყვანება, რომელიც ალბათობის თეორიას უკავშირდება. ეს იგივე პრობლემაა, რომელიც მდგომარეობს ერთი კომლექსური კომბინაციის შედარებითი ალბათობის განსაზღვრაში იმავე ტიპის, მაგრამ ნაკლები კომპლექსურობის მქონე სხვა კომბინაციებთან მიმართებაში. მაგალითად, რულეტში ძალზე ხშირია ორი ერთი მეორის მიყოლებითი ციფრების თანამიმდევრულობა (მაგალითად, 7 და 8, 12 და 13, 30 და 31); სამის თანამიმდევრულობა ძალიან იშვიათია, ოთხის კიდევ უფრო იშვიათი. და შეიძლება ტყორცნების უკიდურესად დიდი რაოდენობიდან მხოლოდ ერთხელ განხორციელდეს ექვსი, შვიდი ან რვა ნომრების სერია

რიცხვების ბუნებრივი თანამიმდევრობის შესაბამისად. თუ ჩვენი ყურადღება განსაკუთრებით გრძელ სერიებზეა კონცენტრირებული (მაგალითად, თუ ჩვენ თანხას ხუთ თანამიმდევრულ ნომერზე ჩამოვდივართ), ყველაზე მოკლე სერიები ჩვენთვის არა მოწესრიგებული სერიების ტოლფასი გახდება. ეს ნიშნავს, დაგვაფიქრებს, რომ ისინი ჩვენი სერიებისაგან მხოლოდ ერთი წილადის სიდიდით თუ განსხვავდება, ხოლო თუ მათ სხვა კუთხით განვიხილავთ, შეიძლება ისინი ისეთივე დიდ რეგულარულობებს წარმოადგენდნენ. კიდევ უფრო წინ წავიწიოთ ჩვენს შედარებაში. მოთამაშე, რომელიც მთელს მის მოგებას გადაიტანს სულ უფრო და უფრო გრძელ სერიებზე, შეიძლება სასონარკვეთილებაში ჩავარდეს, როდესაც ათასობით თუ მილიონობით კამათელის გაგორებაზე არასოდეს გამოჩნდება ცხრა თანამიმდევრული ნომრის სერია და იფიქროს, რომ უმჯობესია თამაში შეწყვიტოს. თუმცა, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ მეორე მოთამაშე, რომელიც სანადლეოს იგივე ფრმულას მიჰყვება, მაგრამ სხვა ტიპის სერიებზე (მაგალითად, წითელსა და შავს, ან ლუნსა და კენტს შორის მონაცვლეობის გარკვეული რიტმი), ვერ დაინახავს მნიშვნელოვან კომბინაციებს იქ, სადაც პირველი მოთამაშე მხოლოდ უწესრიგობას აღმოაჩენდა. კაცობრიობა ცალმხრივი მიმართულებით არ ვითარდება. და თუ, გარკვეული თვალსაზრისით, იგი სტაციონარული და თვით რეგრესულიც კი ჩანს, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ, სხვა თვალსაზრისით, მასში მნიშვნელოვანი გარდაქმნები არ ხდებოდეს.

XVIII საუკუნის დიდმა ინგლისელმა ფილოსოფოსმა *Hume*-მმა ერთ მშვენიერ დღეს მიზნად დაისახა მოეხსნა ის ყალბი პრობლემა, რომლებსაც ბევრი ადამიანი აყენებს, როდესაც საკუთარ თავს ეკითხება, რატომ არის, რომ მხოლოდ პატარა უმცირესობა ქალებისა არის ლამაზი და არა ყველა ქალი. მას სულაც არ გასჭირვებია ეჩვენებინა, რომ ამ კითხვას არავითარი აზრი არ აქვს. თუ ყველა ქალი ისეთი ლამაზი მაინც იქნებოდა, როგორც ყველაზე ლამაზი, ჩვენთვის ისინი ყველანი იქნებოდნენ ბანალური და ჩვენს განმსაზღვრელს შემოვინახავდით პატარა უმცირესობისათვის, რომელიც საერთო მოდელზე უფრო ლამაზი იქნება. ასევე, როდესაც ჩვენ გვანტერესებს გარკვეული ტიპის მოდელი, დამსახურებას ვაკუთვნებთ იმ კულტურებს, რომლებმაც ეს პროგრესი ყველაზე მაღალ დონეზე აიყვანეს და სხვების მიმართ ჩვენ ინდიფერენტულნი ვრჩებით. ამგვარად, პროგრესი ყოველთვის თითოეულის მიერ წინასწარ განსაზღვრული მიმართულებით განხორციელებული პროგრესების მაქსიმუმია.

თავი მეცხრე

კულტურათა თანამშრომლობა

და ბოლოს ჩვენი პრობლემა უკანასკნელ ასპექტში უნდა განვიხილოთ. ისეთ მოთამაშეს, რომელზეც წინა პარაგრაფებში იყო საუბარი და რომელიც მხოლოდ ყველაზე გრძელ სერიებზე ჩამოვიდოდა თანხას (რა ფორმითაც უნდა ჩაიფიქროს მან ეს სერიები), გაკოტრების დიდი შანსი ექნებოდა. საქმე ასე არ იქნებოდა მოთამაშეთა იმ კოალიციის შემთხვევაში, რომლებიც ითამაშებდნენ იმავე სერიებზე აბსოლუტური სიდიდით, მაგრამ რამდენიმე რულეტკაზე და საკუთარი თავისთვის იმ პროვილეგიის მინიჭებით, რომ თითოეულის კომბინაციებისათვის სასარგებლო შედეგები გაეერთიანებინათ. ვინაიდან, თუ მარტო მე ამომივიდა 21 და 22, მე მჭირდება 23 ჩემი სერიის გასაგრძელებლად, ცხადია, უფრო მეტი შანსია, რომ ის ამოვა ათი მაგიდიდან რომელიმეზე, ვიდრე ერთ მაგიდაზე.

ამგვარად, ეს სიტუაცია ძალიან გავს იმ კულტურების სიტუაციას, რომლებმაც მოახერხეს ისტორიის ყველაზე კუმულაციური ფორმების განხორციელება. ეს ექსტრემალური ფორმები არასოდეს ყოფილა იზოლირებული კულტურების შედეგი, არამედ იმ კულტურების შედეგი, რომლებიც ნებისთინი უნებლიედ ახდენდნენ თავიანთი საკუთარი თამაშების კომბინაციებს, და რომლებიც სხვადასხვა საშუალებებით ანხორციელებდნენ (მიგრაციები, ნასესხებები, კომერციული გაცვლები, ომები) ამ კოალიციებს, რომელთა მეთოდიც ჩვენ წარმოვიდგინეთ. და სწორედ აქ ვაწყდებით იმ აბსურდულობას, რომლის მიხედვითაც შეიძლება გამოაცხადო ერთი კულტურის უპირატესობა მეორეზე. იმდენად, რამდენადაც ესა თუ ის კულტურა ერთადერთი იქნებოდა, ის ვერასოდეს იქნებოდა „უმჯობესი“; ისევე როგორც განცალკევებული მოთამაშე, მას მხოლოდ რამდენიმე ელემენტის პატარ-პატარა სერიები გამოუვიდოდა და იმის ალბათობა, რომ უფრო გრძელი სერია „გამოვიდოდა“ მის ისტორიაში (ისე, რომ ეს თეორიულად გამორიცხული არ არის), იმდენად მცირე იქნებოდა, რომ საჭირო გახდებოდა იმაზე უსასრულოდ დიდი დროის ქონა, ვიდრე ის, რომელშიც ენერგია კაცობრიობის მთლიანი განვითარება იმისათვის, რომ ამ გრძელი სერიის განხორციელების მომსწრე გახდეს. მაგრამ — ჩვენ ეს ზემოთ ვთქვით — არცერთი კულტურა არ არის მარტო; ის ყოველთვის სხვა კულტურებთან კოალიციაშია მოცემული, და სწორედ ეს აძლევს მას კუმულაციური სერიების შექმნის საშუალებას. იმის ალბათობა, რომ ამ სერიებს შორის ერთ-ერთი გრძელი აღმოჩნდება, ბუნებრივია დამოკიდებულია კოალიციის რეჟიმის დიაპაზონზე, ხანგრძლივობასა და ცვალებადობაზე.

ამ კომენტარებიდან ორი შედეგი გამომდინარეობს.

მთელი ამ კვლევისას, ჩვენ რამდენჯერმე დავსვით კითხვა იმის თაობაზე, თუ როგორ მოხდა, რომ კაცობრიობა თავისი ისტორიის ცხრა მეათედის და კიდევ მეტის მანძილზე სტაციონარული დარჩა: პირველი ცივილიზაციები ორასი ათასიდან ხუთასი ათას წელს ითვლიან, ცხოვრების პირობები კი მხოლოდ უკანასკნელი ათი ათასი წლის განმავლობაში განიცდის ცვლილებებს. ჩვენი

ანალიზი თუ ზუსტია, ეს იმიტომ კი არა, რომ პალეოლითის ხანის ადამიანი ნაკლებ ნიჭიერი იყო, ვიდრე მისი მემკვიდრე ნეოლითის ხანის ადამიანი, ეს უბრალოდ იმიტომ, რომ ადამიანის ისტორიაში n ხარისხის კომბინაცია რომ გამოსულიყო, ამისათვის მას t ხანგრძლივობის დრო დასჭირდა; ამ კომბინაციას შეიძლება თავი ეჩინა გაცილებით უფრო ადრე, ან გაცილებით უფრო გვიან. ფაქტს არ აქვს უფრო მეტი მნიშვნელობა, ვიდრე კამათლის გაგორების იმ რიცხვს, რომელსაც მოთამაშე უნდა დაელოდოს, რომ ნახოს როგორ განხორციელდება სასურველი კომბინაცია: ეს კომბინაცია შეიძლება განხორციელდეს პირველივე ცდაზე, მეათასე ცდაზე, მემილიონე ცდაზე ან არასოდეს. მაგრამ მთელი ამ ხნის განმავლობაში, კაცობრიობა, ისევე, როგორც მოთამაშე, იმედს არ კარგავს და აგრძელებს ფიქრს. ხშირად საკუთარი ნების გარეშე, და ისე, რომ არც არასოდეს წარმოუდგენია ეს, კაცობრიობა „აწყობს კულტურულ საქმეებს“, იწყებს „ოპერაციებს ცივილიზაცია“, რომელთაგან თითოეული არათანაბარი წარმატებით გვირგვინდება. ხან წარმატებას სულ ახლოს ჩაუვლის, ხანაც ადრინდელ მიღწევებს საშიშროების წინაშე აყენებს. ის დიდი გამარტივებები, რომლებიც პრეისტორიული საზოგადოებების უმრავლესი ასპექტების არ ცოდნიდას უკავშირდება, საშუალებას იძლევა ეს სვლა წარმოვაჩინოთ როგორც საკამათო და მრავალგანშტოებიანი, ვინაიდან არაფერია ისეთი განსაცვიფრებელი, როგორც ეს შესწორებები, რომლებსაც ლევალუაზიურ აპოგეადან მუსტერიულ უბადრუკობამდე, ურიგნასიელთა და სოლურენთა დიდებიდან მაგდალენელთა სისასტიკემდე, ხოლო შემდეგ მეზოლითური ხანის სხვადასხვა ასპექტების მიერ შემოთავაზებულ უკიდურეს კონტრასტებამდე მივყავართ.

ის, რაც ნამდვილია დროში, არანაკლებ ნამდვილია სივრცეში, მაგრამ სხვაგვარად უნდა იყოს გამოხატული. ის შანსი, რომელიც აქვს ამა თუ იმ კულტურას, ერთობლივად წარმოადგინოს ნებისმიერი კატეგორიის გამოგონებების კომპლექსური მთლიანობა, რასაც ჩვენ ცივილიზაციას ვეძახით, შედეგია იმ კულტურების რაოდენობისა და მრავალფეროვნების, რომლებთან ერთადაც ის მონაწილეობს — ხშირად უნებლიედ — საერთო სტრატეგიის გამომუშავებაში. რაოდენობა და მრავალფეროვნება, ვამბობთ ჩვენ. შედარება ძველ და ახალ სამყაროებს შორის, ამ უკანასკნელის აღმოჩენის წინ, ამ ორმაგ აუცილებლობას კარგად წარმოაჩენს.

რენესანსის დასაწყისის ევროპა ყველაზე განსხვავებული და მრავალფეროვანი შეხვედრების და შერწყმის ადგილი იყო: ბერძნული, რომაული, გერმანიკული და ანგლო-საქსური ტრადიციები; არაბული და ჩინური (ზე)გავლენები. კოლუმბამდელი ამერიკა, რაოდენობრივი თვალსაზრისით, ნაკლები კულტურული კონტაქტებით არ სარგებლობდა, ვინაიდან ორივე ამერიკა ერთად ვრცელ ნახევარსფეროს ქმნის. მაგრამ მაშინ, როდესაც კულტურები, რომლებიც ევროპის ტერიტორიაზე ერთმანეთს ანაყოფიერებენ, იმ დიფერენციაციის პროდუქტები არიან, რომელიც მრავალ ათეულ ათასწლეულს ითვლის, ამერიკის კულტურებს, სადაც მოსახლეობა შედარებით გვიან დასახლდა, ნაკლები დრო ჰქონდათ განსხვავებულობისათვის; ისინი შედარებით ერთიან სურათს გვთავაზობენ. ამიტომაც, მიუხედავად იმისა, რომ არ შეგვიძლია იმის თქმა, რომ პერუსა და მექსიკის კულტურა, მათი აღმოჩენის დროს, ჩამოუვარდებოდა ევროპისას (ჩვენ ისიც ვნახეთ, რომ ზოგიერთი თვალსაზრისით ის უფრო განვითარებულიც კი იყო), კულტურის ზოგი-

ერთი ასპექტი იქ ნაკლებად კარგად იყო გამოკვეთილი. გასაოცარ წარმატებებთან ერთად, კოლუმბიამდელ ცივილიზაციებს უმრავი ჩავარდნა აქვს, შეიძლება ითქვას, მათ აქვთ „ხვერდები“ (*trous*). ისინი გვთავაზობენ აგრეთვე ნაკლებ ურთიერთგამომრიცხავი, ვიდრე ეს ერთი შეხედვით ჩანს, ნაადრევი და მოუმწიფებელი ფორმების თანაარსებობის სურათს. მათი ნაკლებ მოქნილი და სუსტად დივერსიფიცირებული მონყოფით შეიძლება ალბათ აიხსნას მათი დაშლა ერთი მუჭა დამპყრობლების წინაშე. ამის ღრმა მიზეზის მოძებნა შესაძლებელია იმ ფაქტში, რომ ამერიკული კულტურული „კოალიცია“ დამყარდა ერთმანეთისაგან უფრო ნაკლებად განსხვავებულ პარტნიორებს შორის, ვიდრე ამას ადგილი ჰქონდა ძველ სამყაროში.

მაშასადამე, არ არსებობს კუმულაციური საზოგადოება თავისთავად და თავისით. კუმულაციური ისტორია არ არის ზოგიერთი რასის და ზოგიერთი კულტურის საკუთრება, რომლებიც ამგვარად სხვებისაგან იქნებოდნენ გამორჩეულნი. ის მათი საქციელიდან უფრო გამომდინარეობს, ვიდრე მათი ბუნებიდან. ის კულტურების არსებობის გარკვეულ ფორმას გამოხატავს, რომელიც სხვა არაფერია, თუ არა მათი ერთად ყოფნის წესი. ამ გაგებით, შეიძლება ითქვას, რომ კუმულაციური ისტორია ისტორიის ის ფორმაა, რომელიც იმ სოციალური სუპერორგანიზმების დამახასიათებელია, რომლებსაც საზოგადოების ჯგუფები შეადგენენ, მაშინ როდესაც სტაციონარული ისტორია — ის რომ რეალურად არსებობდეს — ცხოვრების იმ დაბალი დონის სახეობის ანაბეჭდი იქნებოდა, რომელიც მარტოსული საზოგადოებებისათვის არის დამახასიათებელი.

მარტოობა, ეს ის ექსკლუზიური ფატალურობაა, ის ერთადერთი ნაკლია, რომლებსაც შეუძლიათ ზიანი მიაყენონ, დათრგუნონ ადამიანთა ჯგუფი და ხელი შეუშალონ მას თავისი ბუნების მთლიანად რეალიზებაში.

ამგვარად კარგად ჩანს, თუ რა უხერხულობა იქმნება და რამდენად არ აკმაყოფილებს გონებას ის მცდელობები, რომლებითაც ვკმაყოფილდებით საერთოდ, რათა გავამართლოთ რასებისა და ადამიანთა კულტურების მიერ ცივილიზაციაში შტანილი წვლილი. ვახდენთ დამახასიათებელი თვისებების ჩამოთვლას, გაუთავებლად ვსაუბრობთ, გულმოდგინედ ვაანალიზებთ წარმომავლობის საკითხებს, ვანიჭებთ უპირატესობებს. ეს მცდელობები, რაც არ უნდა კარგი განზრახვის შემცველნი იყვნენ ისინი, უსარგებლოა, ფუჭია, ამაოა, ვინაიდან მათ სამგზის არ აქვთ მიზანი. თავდაპირველად, არ ვიცით, რამდენად სარწმუნოა, როდესაც რომელიმე აღმოჩენის დამსახურებას ამა თუ იმ კულტურას ვაკუთვნებთ. მთელი ერთი საუკუნის განმავლობაში მტკიცედ ვფიქრობდით, რომ სიმინდი ამერიკელმა ინდიელებმა ველური ჯიშების შეჯვარების გზით შექმნეს და ახლაც ასე მივიჩნევთ, მაგრამ დროებით, ვინაიდან იმის ეჭვი თანდათან მატულობს, რომ შესაძლებელია სიმინდი ამერიკაში სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიიდან მოხვედრილიყო (მაგრამ არ ვიცით როდის, არც ის, თუ როგორ).

მეორეს მხრივ, ყოველთვის არის შესაძლებელი კულტურული წვლილი ორ ჯგუფად დაიყოს. ერთ მხარეს, ჩვენ გაქვს დამახასიათებელი თვისებები, დამოუკიდებელი შენაძენი, რომლის მნიშვნელობის შეფასება ადვილია, და რომელიც გარკვეულწილად შეზღუდულ ხასიათს ატარებს. თუთუნი რომ ამერიკიდან შემოვიდა, ეს ფაქტია, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მიუხედა-

ვად საერთაშორისო ინსტიტუციების მიერ ამ მიზნით გამომჟღავნებული კეთილი ნებისა, ჩვენ არ შეგვიძლია ყოველი სიგარეტის მოწვევაზე, მადლიერების გრძნობად დავიდვართ ამერიკელი ინდიელის მიმართ. თუთუნი ცხოვრების ხელოვნების დახვეწილი დამატებაა, ისევე როგორც სხვები სასარგებლოა (მაგალითად კაუჩუკი); ჩვენ მათ დამატებით სიამოვნებას და კომფორტს უნდა ვუმადლოდეთ, მაგრამ მათ გარეშე ჩვენი ცივილიზაციის ფესვები მორყეული არ იქნეოდა; და აუცილებელი საჭიროების შემთხვევაში, ჩვენ შევძლებდით მათ აღმოჩენას ან მათ სხვა რამით შეცვლას.

საპირისპირო პოლუსზე (რა თქმა უნდა, შუალედური ფორმების მთელ სერიასთან ერთად) არის წვლილი, რომელიც სისტემურ ხასიათს ატარებს, ანუ თითოეული საზოგადოებისათვის დამახასიათებელ იმ ფორმას მიესადაგება, რომელიც მან შეარჩია ადამიანური მისწრაფებების ერთობლიობის გამოსახატავად და დასაკმაყოფილებლად. ცხოვრების ამ სტილების შეუცვლელი ორიგინალურობა და ბუნება, ან, როგორც ანგლო-საქსები ამბობენ, პატერნს, უარსაყოფი არ არის, მაგრამ ვინაიდან ისინი არაჩვეულებრივი ნაირფეროვნებით გამოირჩევიან, ძნელი გასაგებია, როგორ შეიძლებოდა ერთ ცივილიზაციას იმის იმედი ჰქონოდა, რომ მეორე ცივილიზაციის ცხოვრების სტილით ისარგებლებდა, თუ ამის სანაცვლოდ, თავისთავადობაზე უარს არ იტყოდა. მართლაც, კომპრომისის მცდელობამ შესაძლებელია ორ შედეგამდე მიგვიყვანოს: ან ეს იქნება ერთ-ერთი ჯგუფის პატერნ-ის დეზორგანიზაცია და მოსპობა; ან ორიგინალური სინთეზი, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში ეს იქნება მესამე პატერნ-ის წარმოშობა, რომელიც წინა ორთან შედარებით შეუცვლელი ხდება. სხვათაშორის პრობლემა იმაში კი არ არის ვიცოდეთ, რომელიმე საზოგადოებას შეუძლია თუ არა ისარგებლოს მისი მეზობლების ცხოვრების სტილით, არამედ შეუძლია თუ არა და რა ფარგლებში უნდა მოახერხოს მათი გაგება, თვით მათი შეცნობაც. ჩვენ ვნახეთ, რომ ეს კითხვა არ უშვებს არავითარ კატეგორიულ პასუხს.

დაბოლოს, არ არსებობს წვლილი ბენეფიციარის, ანუ იმის გარეშე, ვინც ამ წვლილით სარგებლობს. მაგრამ თუ არსებობენ კონკრეტული კულტურები, რომელთაც შეიძლება მივუჩინოთ ადგილი დროსა და სივრცეში და რომლებზეც შეიძლება ვთქვათ, რომ მათ „შეიტანეს წვლილი“ და დღესაც აგრძელებენ ამის კეთებას, მაშინ რა არის ეს „მსოფლიო ცივილიზაცია“, რომელიც იგულისხმება, რომ სარგებლობს ყველა ამ წვლილით? ეს არ არის ყველა სხვებისგან განსხვავებული ცივილიზაცია, რომელიც რეალობის იმავე კოეფიციენტით სარგებლობს. როდესაც ჩვენ მსოფლიო ცივილიზაციაზე ვსაუბრობთ, ჩვენ არ მივუთითებთ ერთ რომელიმე ეპოქას, ან ადამიანთა ერთ რომელიმე ჯგუფს: ჩვენ ვიყენებთ აბსტრაქტულ ცნებას, რომელსაც ჩვენ მივაკუთვნებთ გარკვეულ ღირებულებას, ან მორალურს, ან ლოგიკურს: მორალურს, თუ საქმე ეხება მიზანს, რომელსაც ჩვენ არსებულ საზოგადოებებს ვთავაზობთ; ლოგიკურს, თუ ჩვენ ერთი დასახელების ქვეშ გვინდა თავი მოვუყაროთ საერთო ელემენტებს, რომელთა განსხვავებული კულტურებიდან გამოკვეთაც ანალიზის მეშვეობით არის შესაძლებელი. ორივე შემთხვევაში არ შეიძლება საკუთარ თავს დავუმალოთ, რომ მსოფლიო ცივილიზაციის ცნება ძალზე ლარიზი, სქემატურია, და რომ მისი ინტელექტუალური და ემოციური შინაარსი დიდი სიმდიდრით არ

გამოირჩევა. მოინდომო იმ კულტურული წვლილის შეფასება, რომელიც დამძიმებულია ათასწლეული ისტორიით, იმ ადამიანთა აზროვნებით, ტანჯვით, სურვილებით და შრომით, რომლებმაც ისინი არსებობამდე მიიყვანეს, მოარგეს რა *isiniūm* მსოფლიო ცივილიზაციის ეტალონს, რომელიც ჯერ კიდევ ჩაღრმავებული ფორმისაა, ეს იქნებოდა მათი განსაკუთრებული გაღარიბება, მათი დაცლა მათი შინაარსიდან და მხოლოდ მათი ხორცგაცლილი სხეულის შენარჩუნება.

ჩვენ ვეცადეთ, პირიქით, გვეჩვენებინა, რომ კულტურათა ნამდვილი წვლილი მდგომარეობს არა მათი განსაკუთრებული გამოგონებების სიის შექმნაში, არამედ მათ შორის არსებულ დიფერენციალურ განსხვავებაში. მაღლიერების და ღრმა მოკრძალების გრძნობა, რომელიც მოცემული კულტურის თითოეულ წევრს შეუძლია და უნდა განიცადოს სხვა ყველა დანარჩენისადმი, შეიძლება მხოლოდ ერთ რწმენას ეფუძნებოდეს: ის, რომ სხვა კულტურები განსხვავდებიან მისი კულტურისაგან ყველაზე ნაირფეროვანი ფორმით, ამ განსხვავებების ბუნება მისთვის გაუგებარი რომც იყოს ან თუ, მიუხედავად მისი ძალისხმევისა, ის მხოლოდ ძალზე არასრულყოფილად ახერხებს მასში შეღწევას.

სხვა მხრივ, მსოფლიო ცივილიზაციის ცნება ჩვენ განვიხილეთ როგორც ზღვრული კონცეპტი, ან როგორც კომპლექსური პროცესის აღნიშვნის შემოკლებული ფორმა. ვინაიდან, თუ ჩვენი მტკიცება მისაღებია, ვარგისია, არ არსებობს, არ შეიძლება არსებობდეს მსოფლიო ცივილიზაცია იმ აბსოლუტური მნიშვნელობით, რომელსაც ხშირად ამ ტერმინს ანიჭებენ ხოლმე, ვინაიდან ცივილიზაცია გულისხმობს იმ კულტურათა თანაარსებობას, რომლებიც ერთმანეთისაგან მაქსიმალურად განსხვავდებიან, ვინაიდან ცივილიზაცია თვით ამ თანაარსებობაში მდგომარეობს. მსოფლიო ცივილიზაცია შეიძლება იყოს მხოლოდ კულტურათა კოალიცია მსოფლიო მაშტაბით, როდესაც თითოეული საკუთარ ორიგინალურობას ინარჩუნებს.

თავი მათა

პროგრესის ორმაგი არსი

განა მაშ ჩვენ ახლა უცნაური პარადოქსის წინაშე არ აღმოვჩნდით? როდესაც ტერმინები იმ მნიშვნელობით გამოვიყენეთ, რომელიც ჩვენ მას მივანიჭეთ, ვნახეთ, რომ ნებისმიერი კულტურული პროგრესი კულტურებს შორის კოალიციის საქმეა. ეს კოალიცია მდგომარეობს იმ შანსების გაერთიანებაში და საერთო საკუთრებად ქცევაში (შეგნებულად თუ შეუგნებლად, ნებისთი თუ უნებლიედ, განზრახვით თუ შემთხვევით, სურველისამებრ თუ იძულებით), რომლებსაც თითოეული კულტურა თავისი ისტორიული განვითარების განმავლობაში ხვდება; დაბოლოს, ჩვენ მივიჩნიეთ, რომ ეს კოალიცია მით უფრო ნაყოფიერი იყო, რაც უფრო მეტად განსხვავებულ კულტურებს შორის მყარდებოდა. ამის მტკიცებამ გვაჩვენა, რომ ჩვენ ურთიერთგამომრიცხავი პირობების წინაშე აღმოვჩნდით. ვინაიდან ამ საერთო თამაშს, რომლიდანაც ნებისმიერი პროგრესი გამომ-

დინარეობს, შედეგად მოჰყვება, მეტნაკლები ვადით, თითოეული მოთამაშის რესურსების ჰომოგენიზაცია. და თუ მრავალფეროვნება სანყისი პირობაა, უნდა ვაღიაროთ, რომ მოგების შანსები მით უფრო სუსტი ხდება, რაც უფრო დიდხანს გრძელდება პარტია. ამ გარდაუვალი შედეგისთვის, როგორც ჩანს, მხოლოდ ორი გამოსავალი არსებობს. თითოეული მოთამაშისთვის, პირველი მდგომარეობს იმაში, რომ თავის თამაშში გამოიწვიოს დიფერენციალური განსხვავებები; ეს შესაძლებელია, ვიანიადან თითოეული საზოგადოება (ჩვენი თეორიული მოდელის „მოთამაშე“) შედგება ჯგუფების კოალიციისაგან: კონფესიური, პროფესიული და ეკონომიკური, და სოციალური ფსონი ყველა მისი შემადგენელი ნაწილის ფსონებისაგან შედგება. ამ გამოსავლის ყველაზე გასაოცარი მაგალითი სოციალური უთანასწორობებია. დიდ გადატრიალებებს, რომლებიც ჩვენ საილუსტრაციოდ შევარჩიეთ — ნეოლითურს და ინდუსტრიულს — თან ახლავს არა მხოლოდ სოციალური შემადგენლობის დივერსიფიკაცია, როგორც ეს კარგად დაინახა სპენსერმა, არამედ ჯგუფებს შორის დიფერენციალური სტატუსების შექმნა, განსაკუთრებით ეკონომიკური თვალსაზრისით. ჯერ კიდევ დიდი ხნის წინ აღინიშნა, რომ ნეოლითურ აღმოჩენებს მალევე მოჰყვა სოციალური დივერსიფიკაცია, რომელიც უკავშირდებოდა ძველ აღმოსავლეთში ქალაქების დიდი კონცენტრაციის დაწყებას, სახელმწიფოების, კასტებისა და კლასების გამოჩენას. იგივე შეიძლება ითქვას ინდუსტრიულ რევოლუციაზე, რაც განაპირობა პროლეტარიატის წარმოშობამ და რომელმაც ახალი, უფრო წინ წასული ფორმები შესძინა ადამიანის საქმიანობის ექსპლუატაციას. დღევანდლამდე არსებობდა ტენდენცია, რომ ეს სოციალური ტრანსფორმაციები განგვეხილა როგორც ტექნიკური ტრანსფორმაციების შედეგი, დაგვედგინა მათ შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი. თუ ჩვენი ინტერპრეტაცია ზუსტია, მიზეზობრივ კავშირზე (დროში იმ თანამიმდევრობით, რომელსაც ის გულისხმობს) საუბარს თავი უნდა დავანებოთ — როგორც, სხვათაშორის, ამის გაკეთებას თანამედროვე მეცნიერება ცდილობს — ორ ფენომენს შორის ფუნქციონალური კორელაციის სასარგებლოდ. აქვე შევნიშნავთ, რომ იმის აღიარებამ, რომ ტექნიკურ პროგრესს ისტორიულ კორელატად ადამიანის მიერ ადამიანის ექსპლუატაციის განვითარება ჰქონდა, შეუძლია ჩვენ გვიბიძგოს გარკვეული მოკრძალებულობისაკენ იმ სიამაყის გამოხატვაში, რომელსაც ჩვენ ასე სიამოვნებით შთაგვაგონებს ამ ორი ფენომენიდან პირველად დასახელებული.

მეორე გამოსავალს დიდწილად პირველი განპირობებს: ეს გახლავთ ახალი პარტნიორების, ამჯერად გარედან, ნებით თუ ძალით შეყვანა კოალიციაში, რომელთა „ფსონები“ ძალზე განსხვავებული იქნება იმათგან, რომლებიც სანყის ასოციაციას ახასიათებს. ეს გამოსავალიც იქნა მოსინჯული, და თუ ტერმინი კაპიტალიზმი, ზოგადად, პირველის იდენტიფიცირების საშუალებას იძლევა, იმპერიალიზმის და კოლონიალიზმის ტერმინები მოგვეხმარება მეორის ილუსტრირებაში. XIX საუკუნის კოლონიალურმა ექსპანსიამ დიდი გასაქანი მისცა ინდუსტრიულ ევროპას, განეახლებინა (და ნამდვილად არა მხოლოდ მის სასარგებლოდ) ის გაქანება, რომელიც, წრედში კოლონიზებული ხალხების შემოყვანის გარეშე, გაცილებით უფრო სწრაფად დადგებოდა ამონურვის საშიშროების წინაშე.

ორივე შემთხვევაში ჩანს, რომ გამოსავალი მდგომარეობს კოალიციის გაფართოებაში ან შინაგანი დივერსიფიკაციის მეშვეობით, ან ახალი პარტნიორების მიღებაში; საბოლოო ჯამში,

საქმე ყოველთვის ეხება მოთამაშეთა რიცხვის ზრდას, ე.ი. სანწყისი სიტუაციის კომპლექსურობისა და მრავალფეროვნებისაკენ დაბრუნებას. მაგრამ იმასაც ვხედავთ, რომ ამ გამოსავლებს შეუძლიათ მხოლოდ პროცესის დროებით შენელება. ექსპლუატაცია შეიძლება მხოლოდ კოალიციის შიგნით: ორ ჯგუფს შორის, გაბატონებულსა და დამონებულს შორის, არსებობს კონტაქტები და ადგილი აქვს გაცვლებს. თავის მხრივ, და მიუხედავად ცალმხრივი ურთიერთობისა, რომლებიც მათ მოჩვენებით აკავშირებს ერთმანეთს, მათ უნდა გააერთიანონ, ნებით თუ უნებლიედ, თავიანთი ფსონები და ის განსხვავებები, რომლებიც მათ ერთმანეთს უპირისპირებს, თანდათანობით მცირდება. სოციალური გაუმჯობესებები, ერთის მხრივ, კოლონიზებული ხალხების მიერ დამოუკიდებლობის თანდათანობითი მიღწევა, მეორეს მხრივ, ჩვენ გვაძლევს საშუალებას თვალი მივადევნოთ ამ ფენომენის მიმდინარეობას; და მიუხედავად იმისა, რომ ჯერ კიდევ გრძელი გზაა გასვლელი ამ ორი მიმართულებით, ჩვენ ვიცით, რომ საქმე ამ მიმართულებით უცილობლად წავა. შეიძლება, სინამდვილეში, საჭირო იყოს მსოფლიოში ანტაგონისტური პოლიტიკური და სოციალური რეჟიმების გამოჩენა განვიხილოთ, როგორც მესამე გამოსავალი; შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ დივერსიფიცირებას, რომლის განახლებაც ყოველთვის ახალ პლანში ხდება, შეუძლია უსასრულოდ შეინარჩუნოს, სხვადასხვა ფორმებით, რომლებიც მუდმივად გააოცებენ ადამიანებს, ეს უწონასწორობის მდგომარეობა, რომელზეც კაცობრიობის ბიოლოგიური და კულტურული გადარჩენაა დამოკიდებული.

რაც არ უნდა იყოს, ძნელია სხვაგვარად, თუ არა წინააღმდეგობრივად, წარმოვიდგინო ის პროცესი, რომელიც მოკლედ შეიძლება ასე გადმოვცეთ: პროგრესისათვის საჭიროა, რომ ადამიანებმა ერთმანეთთან ითანამშრომლონ; და ამ თანამშრომლობის დროს ისინი აცნობიერებენ საკუთარ წვლილს და იმას, რომ მათ თანამშრომლობას ნაყოფიერს და აუცილებელს ხდის სწორედ სანწყისი მრავალფეროვნება.

მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ ეს წინააღმდეგობა დაუძლეველია, კაცობრიობის წმინდა-თანმინდა მოვალეობაა გონებაში ორივე ტერმინი თანაბრად შემოინახოს, არასოდეს დაკარგოს მხედველობის არედან ერთი მეორის სასარგებლოდ; ალბათ, თავი შეიკავოს ბრმა პარტიკულარიზმისაგან, რომლის ტენდენცია იქნებოდა კაცობრიობა ერთი რომელიმე რასის, კულტურის ან საზოგადოების პრივილეგიად გამოეცხადებინა; არასოდეს უნდა დაგვაგინყდეს აგრეთვე, რომ კაცობრიობის არავითარ ნაწილს არ გააჩნია გამონათქვამები, რომლებიც შეიძლება ერთ მთლიანს მიეუსადაგოთ, და რომ ერთადერთ ცხოვრების წესთან გაიგივებული კაცობრიობა წარმოუდგენელია, ვინაიდან ეს იქნებოდა გაძვალებული კაცობრიობა.

ამ მხრივ, საერთაშორისო ინსტიტუტები უზარმაზარი ამოცანის წინაშე დგანან და მათ მძიმე პასუხისმგებლობა აკისრიათ. ერთიც და მეორეც უფრო კომპლექსურია, ვიდრე ჩვენ ეს გვგონია. ვინაიდან საერთაშორისო ინსტიტუტების ფუნქცია ორმაგია; ის, ერთის მხრივ, მდგომარეობს ლიკვიდაციაში, მეორეს მხრივ, გამოღვიძებაში. თავდაპირველად, ისინი უნდა დაეხმარონ კაცობრიობას და რაც შეიძლება ნაკლებ მტკივნეული და საშიში უნდა გახადონ მისი მკვდარი მრავალფეროვნების, თანამშრომლობის ფორმების იმ უმნიშვნელო ნარჩენების რეზორპცია, ლიკვი-

დაცია, რომელთა გახრწნილ მდგომარეობაში ყოფნა საერთაშორისო სხეულის ინფიცირების მუდმივ საფრთხეს წარმოადგენს. მათ უნდა მოაცილონ, თუ საჭიროა, ამპუტაცია გაუკეთონ და გააადვილონ ადაპტაციის სხვა ფორმების წარმოშობა.

მაგრამ, იმავდროულად, ისინი დიდი ყურადღებით უნდა იყვნენ იმ ფაქტის მიმართ, რომ ეს ახალი ფორმები იგივე ფუნქციონალურ ღირებულებას რომ ფლობდნენ, როგორც მათი წინამორბედები, მათ არ შეუძლიათ ისინი უბრალოდ გაიმეორონ ან მათ მოდელზე შეიქმნან საკუთარი ისე, რომ მოსაწყენ და, საბოლოო ჯამში, უძლურ გამოსვალს არ წარმოადგენდნენ. პირიქით, საჭიროა მათ იცოდნენ, რომ კაცობრიობა მდიდარია გაუთვალისწინებელი შესაძლებლობებით, რომელთაგან თითოეული, როდესაც ის წარმოჩინდება, ყოველთვის გააოგნებს ადამიანს; რომ პროგრესი ამ „გაუმჯობესებული მსგავსების“ დარად კი არ არის შექმნილი, რომელშიც ჩვენ ზარმაც დასვენებას ვეძებთ, არამედ ის სავსეა თავგადასავლებით, განხეთქილებებით და სკანდალებით. კაცობრიობა მუდმივად გადაჯაჭვულია ორ ურთიერთსაწინააღმდეგო პროცესთან, რომელთაგან ერთი ცდილობს გაერთიანების დამყარებას, მაშინ, როდესაც მეორეს მიზნად აქვს დასახული, შეინარჩუნოს ან დაამკვიდროს მრავალფეროვნება. თითოეული ეპოქის ან თითოეული კულტურის პოზიცია სისტემაში, ორიენტაცია, რომლის მიხედვითაც ის მასშია ჩართული, ისეთებია, რომ ორიდან მხოლოდ ერთს აქვს მისთვის აზრი, მეორე მისთვის პირველის უარყოფაა. მაგრამ იმის თქმა, რომ კაცობრიობა იშლება იმ მომენტში, როდესაც ის იქმნება, იქნებოდა არასრული ხედვა. ვინაიდან, ორ პლანსა და ორ საპირისპირო დონეზე, საქმე ეხება *se faire*-ის (შექმნის, ჩამოყალიბების) ორ განსხვავებულ ფორმას.

იმის აუცილებლობა, რომ კულტურათა მრავალფეროვნება შევინარჩუნოთ იმ მსოფლიოში, რომელიც მონოტონურობის და ერთფეროვნების, ერთგვაროვნების საფრთხის წინაშე დგას, ნამდვილად არ გამოპარვიათ საერთაშორისო ინსტიტუტებს. მათ ისიც ესმით, რომ ამ მიზნის მისაღწევად საკმარისი არ იქნება ადგილობრივი ტრადიციების განებივრება და გარდასულ დროთათვის ვადის გაგრძელება. ჩვენ მრავალფეროვნების ფაქტორი უნდა გადავარჩინოთ და არა ის ისტორიული შინაარსი, რომელიც მას თითოეულმა ეპოქამ მისცა და რომ ვერც ერთი შეძლებს მუდმივად არსებობას საკუთარ თავს მიღმა. ამიტომაც უნდა ვუსმინოთ, როგორ ამოდის ხორბალი, გავამხნევოთ საიდუმლო პოტენციალები, გამოვავლინოთ ყველა მიდრეკილება ერთად ცხოვრებისკენ, რომელიც ისტორიას მარაგში აქვს შემონახული; იმისთვისაც უნდა ვიყოთ მზად, რომ ყოველგვარი გაოცების, ზიზღისა და აღშფოთების გარეშე განვიხილოთ ის უჩვეულო, რასაც ყველა ეს გამოხატვის ახალი სოციალური ფორმა შემგვთავაზებს. ტოლერანტობა შორიდან მაყურებლის მედიტაციური პოზიცია არ არის, რომელიც ჩამოურიგებს შემწყნარებლობას იმას, რაც იყო ან რაც არის. ეს არის დინამიური დამოკიდებულება, წინასწარ განჭვრიტო, გაიგო და ხელი შეუწყო იმას, რაც უნდა იყოს. კულტურათა მრავალფეროვნება არის ჩვენს უკან, ჩვენს გარშემო და ჩვენს წინ. ერთადერთი მოთხოვნა, რომელიც ჩვენ შეიძლება მას წავუყენოთ (რომელიც თითოეული ინდივიდის შესაფერისი მოვალეობების შემქმნელია), ის გახლავთ, რომ ისეთ ფორმებში მოხდეს მისი რეალიზაცია, რომელთაგან თითოეული იქნება სხვების მიმართ გამოჩენილი ყველაზე დიდი სულგრძელობის მაჩვენებელი წვლილი.

სტეფან ჰოუკინგი

1942

სტეფან უილიამ ჰოუკინგი თანამედროვეობის ერთერთი ყველაზე გავლენიანი და ცნობილი კოსმოლოგი და თეორეტიკოსი ფიზიკოსია.

დაიბადა ინგლისის ქალაქ ოქსფორდში 1942 წლის 8 იანვარს (გალილეო გალილეის გარდაცვალების 300 წლისთავზე) ინტელექტუალურ ოჯახში. ჰოუკინგის მამა ექიმი იყო, დედა ლიბერალური პარტიის აქტივისტი. სანტ ალბანსის სკოლის დამთავრების შემდეგ სწავლა მამის მსგავსად ოქსფორდის საუნივერსიტეტო კოლეჯში განაგრძო. თუმცა, მამის სურვილის მიუხედავად და მისაგან განსხვავებით, მედიცინის ნაცვლად, მათემატიკის შესწავლა გადაწყვიტა. რადგან საუნივერსიტეტო კოლეჯში მათემატიკური განათლების მიღება შეუძლებელი იყო, იგი ფიზიკით დაინტერესდა. სამი წლის შემდეგ მან მიიღო ბაკალავრის ხარისხი საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებში.

ამის შემდგომ, ვინაიდან ამ დროისთვის ოქსფორდში მსგავსი გამოკვლევებით არავინ იყო დაკავებული, ჰოუკინგი კოსმოლოგიის შესასწავლად კემბრიჯში გადავიდა.

კემბრიჯში მას ფილოსოფიის დოქტორის ხარისხი მიენიჭა და 1968 წელს მიიღო პროფესორის ადგილი კემბრიჯის ასტრონომიის ინსტიტუტში. 1973 წელს იგი გადავიდა კემბრიჯის უნივერსიტეტის გამოყენებითი მათემატიკისა და თეორიული ფიზიკის ფაკულტეტზე. 1979 წელს კი ლუკასის მათემატიკის პროფესორის პოსტი დაიკავა. ეს თანამდებობა კემბრიჯის უნივერსიტეტში 1669 წელს შემოიღო ღირსმა სერ ჰენრი ლუკასმა და 300 წლის წინ იგი სერ ისააკ ნიუტონს ეჭირა.

ჰოუკინგის მიერ განხორციელებული კვლევები ფიზიკის, ასტრონომიისა და კოსმოლოგიის სფეროში ფასდაუდებელია. მისი სამეცნიერო მოღვაწეობა ძირითადად მიმართულია დიდი აფეთქების ფიზიკური საფუძვლების ახსნასა და შავი ხვრელების შიგნით სივრცისა და დროის მნიშვნელოვანი დეფორმაციის გამოკვლევისკენ. როჯერ პენროუზთან ერთად მან დაასკვნა, რომ აინშტაინის ფარდობითობის ზოგადი თეორიის მიხედვით დრო და სივრცე შეიქმნა დიდი აფეთქების დროს. ამ შედეგებმა მოითხოვა ფარდობითობის თეორიისა და კვანტური მექანიკის სინთეზი. ჰოუკინგი იმედოვნებს, რომ ფიზიკის ამ ორი დიდი თეორიის გაერთიანებით შესაძლებელი იქნება განხორციელდეს XX საუკუნის ფიზიკოსთა მისწრაფება — შეიქმნას ბუნების ძალთა „დიდი გაერთიანების თეორია“.

სტეფან ჰოუკინგის პუბლიკაციებს შორის არის ცნობილი სამეცნიერო შრომები: „დროისა და სივრცის მსხვილმასშტაბური სტრუქტურა“, „ფარდობითობის ზოგადი

ავტორის შესახებ

თეორია: აინშტაინის 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი მიმოხილვა“, „გრაფიკაციის 300 წელი“. ხოლო მისი წიგნები: „დროის მოკლე ისტორია“, „შავი ხვრელები, ახალგაზრდა სამყარო“ და სხვა ნარკვევები ნამდვილ ბესტსელერებად იქცა.

პროფესორი ჰოუკინგი არის 12 საპატიო სამეცნიერო წოდების მფლობელი, მრავალი პრემიის, მათ შორის 1998 წლის ნობელის პრემიის ლაურეატი, მედლებისა და ორდენების კავალერი, დიდი ბრიტანეთის სამეფო სამეცნიერო საზოგადოებისა და ამერიკის შეერთებული შტატების მეცნიერებათა ნაციონალური აკადემიის წევრი.

ჰოუკინგს ჰყავს სამი შვილი და ერთი შვილიშვილი. დაქორწინებული იყო ორჯერ.

წარმატებული მეცნიერის ამ, ერთი შეხედვით, ჩვეულებრივ ბიოგრაფიას აკლია მნიშვნელობანი დეტალი: 21 წლის ასაკში მას ლუ გერიგის დაავადება ანუ გვერდითი ამიოტროფული სკლეროზი დაუდგინდა – მძიმე განუკურნებელი ნევროლოგიური დაავადება, რომელიც ნერვკუნთოვანი სისტემის დაზიანების გამო ადამიანს თანდათანობით უკარგავს მოძრაობის უნარს და მას სრულიად უმნეოს ხდის. კემბრიჯის უნივერსიტეტის 30 წლის ახალგაზრდა პროფესორი უკვე ინვალიდის სავარძელს იყო მიჯაჭვული.

1985 წლიდან მას დაკარგული აქვს მეტყველების უნარი, შეუძლია მხოლოდ მარჯვენა ხელის თითების მოძრაობა, რომლითაც იგი მართავს სპეციალურ კომპიუტერს. თანამედროვე ტექნიკის, კომპიუტერისა და სპეციალური ხმის სინთეზატორის დახმარებით პროფესორი ჰოუკინგი დღემდე აქტიურ სამეცნიერო მოღვაწეობას ეწევა: აქვეყნებს შრომებს, წერს საინტერესო წიგნებს, მოგზაურობს და კითხულობს საჯარო ლექციებს, რომლებზეც აკეთებს ფანტასტიურ პროგნოზებს კაცობრიობის მომავლისა და მეცნიერების განვითარების შესახებ.

ჰოუკინგი თვლის: „ჩემი მიზანი მარტივია. სრულად შევიცნო სამყარო, რატომ არის ის ისეთი, როგორიც არის და რატომ არსებობს საერთოდ“.

* * *

დროის მოკლე ისტორია

დიდი ავითქიბიდან შავ სვრალეგამდე

თავი პირველი

ჩვენი წარმოდგენა სამყაროს შესახებ

ერთხელ, ერთი ცნობილი მეცნიერი (ზოგიერთი ამბობს, რომ ეს ბერტრან რასელი იყო) ატარებდა ლექციას ასტრონომიაში. იგი ყველგან, როგორც ბრუნავს დედამიწა მზის გარშემო და, თავის მხრივ, მზე – ჩვენი გალაქტიკის სახელით ცნობილ ვარსკვლავთა უზარმაზარი კრებულის ცენტრის გარშემო. ლექციის ბოლოს ოთახის ბოლოს მჯდარი პატარა მოხუცი ქალბატონი ადგა და თქვა:

— რასაც თქვენ ბრძანებთ სრული სისულელეა. სინამდვილეში, სამყარო ბრტყელი დისკია, რომელიც გიგანტური კუს ზურგზე დგას.

მეცნიერმა დამცინავად გაიღიმა და იკითხა:

— კუ რაღაზე დგას?

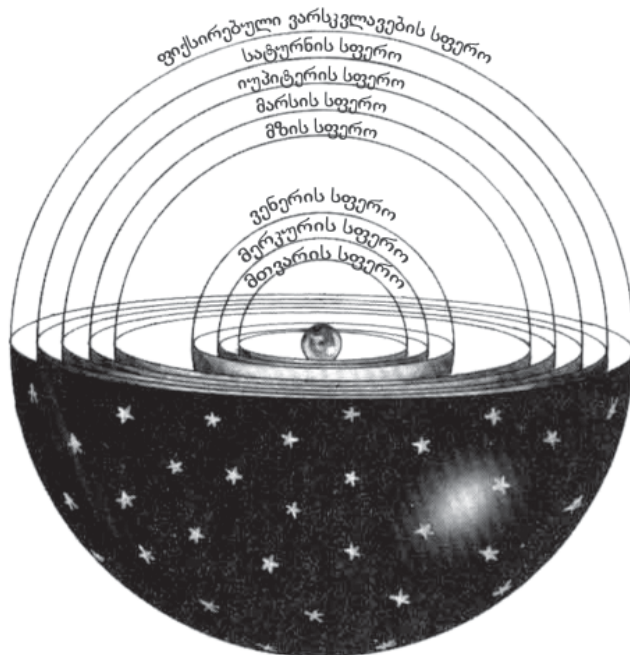
— თქვენ ძალიან ჭკვიანი ხართ, ახალგაზრდავ, ძალიან ჭკვიანი, — უპასუხა მოხუცმა ქალბატონმა — მის ქვევით ბოლომდე სულ კუებია!

ადამიანთა უმრავლესობა ჩათვლის კუების უსასრულო კოშკს სასაცილოდ, მაგრამ რატომ გვგონია, რომ ჩვენ ამაზე უფრო მეტი ვიცით? რა ვიცით სამყაროს შესახებ და როგორ ვიცით ეს? საიდან მოვიდა სამყარო და სად მიდის იგი? აქვს სამყაროს დასაწყისი და, თუ ასეა, რა მოხდა იქამდე? როგორია დროის ბუნება? დასრულდება იგი როდესმე? თანამედროვე გარღვევა ფიზიკაში ფანტასტიკური ახალი ტექნოლოგიების ხარჯზე შესაძლებელს ხდის მოვიფიქროთ პასუხები ზოგიერთ ზემოდასმულ საკითხზე. დროის რაღაც პერიოდში ეს პასუხები შეიძლება ჭეშმარიტად მოგვეჩვენოს, როგორც დედამიწის ბრუნვა მზის გარშემო, ან სასაცილოდ, როგორც კუების კოშკი. მხოლოდ დრო (რაც არ უნდა იყოს იგი) გასცემს პასუხს ამ საკითხებს.

ჯერ კიდევ ძველი წელთაღრიცხვით 340 წელს ბერძენმა ფილოსოფოსმა არისტოტელემ თავის წიგნში „ზეცაზე“, შეძლო წამოეყენებინა ორი კარგი არგუმენტი იმის დასამტკიცებლად, რომ დედამიწა მრგვალი სფეროა და არა ბრტყელი დისკი. ჯერ ერთი, მან გააცნობიერა, რომ მთვარის დაბნელება გამოწვეულია დედამიწის გავლით მზესა და მთვარეს შორის. დედამი-

ნის ჩრდილი მთვარეზე ყოველთვის მრგვალია, რაც მართალია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ დედამიწა სფერულია. დედამიწა ბრტყელი დისკი რომ იყოს, მისი ჩრდილი წაგრძელებული და ელიფსური იქნებოდა, იმ შემთხვევების გარდა, დაბნელება რომ ხდებოდა მხოლოდ იმ დროს, როდესაც მზე ზუსტად დისკის ცენტრის ზევით არის. მეორე, ბერძნებმა თავისი მეზღვაურებისგან იცოდნენ, რომ პოლარული ვარსკვლავი უფრო დაბლა ჩანს სამხრეთში, ვიდრე ჩრდილოეთში (რადგან პოლარული ვარსკვლავი ჩრდილოეთ პოლუსის თავზე მდებარეობს, პოლუსზე იგი ზუსტად დამკვირვებლის თავზე უნდა იყოს, ხოლო იმათთვის, ვინც ეკვატორზეა, ვარსკვლავი ჰორიზონტზე უნდა გამოჩნდეს). ეგვიპტეში და საბერძნეთში პოლარული ვარსკვლავის მდებარეობის განსხვავების დახმარებით არისტოტელემ გამოთვალა, რომ მანძილი დედამიწის გარშემო შეადგენს 400 000 სტადიას. დღეს არ ვიცით, რა სიგრძისაა სტადია, მაგრამ ის დაახლოებით 200 იარდი უნდა იყოს, რაც არისტოტელეს შეფასებისათვის თანამედროვე რიცხვთან შედარებით ორჯერ უფრო დიდ რიცხვს იძლევა. ბერძნებს მესამე არგუმენტიც ჰქონდათ იმისა, რომ მიწა მრგვალია: ნაპირისკენ მომავალი გემის აფრა გამოჩნდება ხოლმე პირველად, ხოლო შემდეგ გემის კორპუსი.

არისტოტელე ფიქრობდა, რომ მიწა უძრავია და მზე, მთვარე, პლანეტები და ვარსკვლავები მოძრაობენ წრიულად მის გარშემო. მას ამისი სჯეროდა მისტიკური მოსაზრებიდან, რომლის მიხედვით დედამიწა სამყაროს ცენტრია, ხოლო წრიული მოძრაობა ყველაზე სრულყოფილია. ეს იდეა ჩვენს წელთაღრიცხვამდე მეორე საუკუნეში პტოლემემ გადაამუშავა სრულ კოსმოლოგიურ მოდელში. მოდელის მიხედვით დედამიწა იმყოფება ცენტრში გარემოცული რვა სფერო-

ნახ. 1.1

თი, რომელთაც გადააქვთ მთვარე, მზე, ვარსკვლავები და იმ დროს ცნობილი ხუთი პლანეტა მერკური, ვენერა, მარსი, იუპიტერი და სატურნი (ნახ. 1.1). პლანეტები, თავის მხრივ, მოძრაობენ მათ შესაბამის სფეროებთან დაკავშირებულ მცირე წრეებზე, რაც საჭირო იყო მათი ცაზე საკმაოდ დახლართული მოძრაობის აღსაწერად. გარე სფეროზე განლაგებულია, ე.წ. ფიქსირებული ვარსკვლავები, რომლებიც ყოველთვის ერთსა და იმავე პოზიციაში იმყოფებიან ერთმანეთის მიმართ, მაგრამ მერვე სფეროსთან ერთად ბრუნავენ დედამიწის გარშემო. არავინ ლაპარაკობდა იმაზე, რა იმყოფებოდა ამ სფეროს გარეთ, მაგრამ, ცხადია, ეს არ იყო სამყაროს ის ნაწილი, რომელსაც ადამიანი აკვირდებოდა.

პტოლემეს მოდელი წარმოადგენს ციური სხეულების ადგილმდებარეობის წინასწამეტყველებისათვის შექმნილ რაციონალურ, ზუსტ სისტემას. ამ მდებარეობების ზუსტი განსაზღვრისათვის პტოლემეს მოუხდა იმის დაშვება, რომ ზოგჯერ მთვარის ტრაექტორიაზე მოძრაობისას იგი ორჯერ უფრო ახლო მანძილზე უახლოვდება დედამიწას, ვიდრე სხვა დროს იმყოფება. ეს კი ნიშნავს, რომ მთვარე ზოგჯერ უფრო დიდი უნდა ჩანდეს, ვიდრე სხვა დროს! პტოლემემ იცოდა ეს ნაკლი, მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, მისი მოდელი იყო ზოგადად, მაგრამ არა საყოველთაოდ, მიღებული. იგი აღიარებული იყო ქრისტიანული ეკლესიის მიერ, როგორც ბიბლიასთან შესაბამისი სამყაროს სურათი, რადგან მასში საკმაოდ ადგილი რჩებოდა ბოლო სფეროს გარეთ სამოთხისა და ჯოჯოხეთისათვის.

უფრო მარტივი მოდელი 1514 წელს შემოიღო პოლონელმა მღვდელმა ნიკოლას კოპერნიკმა (დასაწყისში, იმის შიშით, რომ მწვალებლად არ გამოეცხადათ, კოპერნიკმა თავისი მოდელი ანონიმურად გაავრცელა). მისი იდეით უძრავი მზე მოთავსებულია ცენტრში და დედამიწა და პლანეტები მოძრაობენ წრიულ ორბიტებზე მზის გარშემო. დაახლოებით ერთი საუკუნე გახდა საჭირო, სანამ ამ იდეას სერიოზულად მიიღებდნენ. ეს მაშინ მოხდა, როცა ორმა ასტრონომმა: გერმანელმა იოჰანეს კეპლერმა და იტალიელმა გალილეო გალილემ დაიწყეს კოპერნიკის თეორიის სახალხო მხარდაჭერა, მიუხედავად იმისა, რომ თეორიით განსაზღვრული ორბიტები მაინც და მაინც არ ემთხვეოდნენ დაკვირვებულ ორბიტებს. სასიკვდილო დარტყმა არისტოტელე/პტოლემეს თეორიაზე განხორციელდა 1609 წელს. სწორედ ამ წელს გალილემ დაიწყო ღამის ცაზე დაკვირვება ტელესკოპით, რომელიც ახლად გამოგონილი იყო. როდესაც ტელესკოპით პლანეტა იუპიტერს აკვირდებოდა, გალილემ აღმოაჩინა, რომ პლანეტის გარშემო ბრუნავს რამდენიმე პატარა თანამგზავრი ან მთვარე. ეს ნიშნავდა, რომ ყველაფერი არ ბრუნავს დედამიწის გარშემო, როგორც ამას არისტოტელე და პტოლემე ფიქრობდნენ (ცხადია, ახლაც შეიძლება გჯეროდეს, რომ უძრავი დედამიწა მოთავსებულია ცენტრში და იუპიტერის მთვარეები მოძრაობენ ისეთ ურთულეს ორბიტებზე დედამიწის გარშემო, რომ მათი იუპიტერის გარშემო მოძრაობის შთაბეჭდილება იქმნება. რა თქმა უნდა, კოპერნიკის თეორია გაცილებით მარტივია). ამავე დროს იოჰანეს კეპლერმა გააუმჯობესა კოპერნიკის თეორია. მან ჩათვალა, რომ პლანეტები წრიულ ორბიტებზე კი არ მოძრაობენ, არამედ ელიფსურზე (ელიფსი წაგრძელებული წრეა). ამ მოსაზრებამ საბოლოოდ დააკმაყოფილა დაკვირვების შედეგები.

კეპლერი თვლიდა, რომ ელიფსური ორბიტები მხოლოდ მოხერხებული ჰიპოთეზაა და ამასთან საკმაოდ წინააღმდეგობრივი, რადგან ელიფსები, ცხადია, ნაკლებად სრულყოფილია წრეებთან შედარებით. მისთვის მოულოდნელი აღმოჩენა, რომ ელიფსური ორბიტები აკმაყოფილებენ დაკვირვების შედეგებს, კეპლერმა ვერ შეუთანხმა თავის იდეას პლანეტების მზის გარშემო მაგნიტური ძალის გავლენით ბრუნვის შესახებ. ნათელი ამ საკითხს მოეფინა უფრო გვიან, 1687 წელს, როდესაც სერ ისააკ ნიუტონმა გამოაქვეყნა თავისი *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (ნატურფილოსოფიის მათემატიკური პრინციპები), ალბათ, ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაშრომი ფიზიკაში ოდესმე გამოქვეყნებული შრომებიდან. მასში ნიუტონმა არა მარტო შექმნა თეორია იმის შესახებ, როგორ მოძრაობენ სხეულები სივრცესა და დროში, არამედ გამოიგონა, აგრეთვე, რთული მათემატიკა, საჭირო ამ მოძრაობის ანალიზისათვის. დამატებით ნიუტონმა ჩამოაყალიბა უნივერსალური გრავიტაციის კანონი, რომლის მიხედვითაც ყოველი სხეული სამყაროში იზიდავს თავისკენ ყველა სხვა სხეულს და ეს მიზიდვა მით უფრო ძლიერია, რაც უფრო მასიურია სხეული და რაც უფრო ახლოს არიან ეს სხეულები ერთმანეთთან. ეს იგივე ძალაა, რომელიც აიძულებს სხეულებს დავარდნენ დედამიწაზე (თითქმის დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ ამბავი იმის შესახებ, თითქოს ნიუტონი ამ აღმოჩენამდე მიიყვანა მის თავზე დაცემულმა ვაშლმა, აპოკრიფულია. თვით ნიუტონი წერდა, რომ იდეა გრავიტაციის შესახებ მას მაშინ მოუვიდა, როდესაც იგი „ჩაფიქრებული იჯდა“ და „დაინახა როგორ ჩამოვარდა ვაშლი“). ნიუტონი უფრო შორს წავიდა და აჩვენა, რომ მისი თეორიის შესაბამისად გრავიტაცია აიძულებს მთვარეს იმოძრაოს ელიფსურ ორბიტაზე დედამიწის გარშემო და აიძულებს დედამიწასა და პლანეტებს იმოძრაონ ელიფსურ ორბიტებზე მზის გარშემო.

კოპერნიკის მოდელმა ბოლო მოუღო პტოლემეს ციურ სფეროებს და, მათთან ერთად, იდეას, რომ სამყაროს აქვს ბუნებრივი საზღვარი. რადგან „ფიქსირებული ვარსკვლავები“ არ იცვლიან თავის ურთიერთმდებარეობას და მხოლოდ ბრუნავენ დედამიწის ირგვლივ, რაც გამოწვეულია დედამიწის ბრუნვით თავისი ღერძის გარშემო, ბუნებრივია ჩავთვალოთ, რომ ფიქსირებული ვარსკვლავები მზის მაგვარი ობიექტებია უზარმაზარი მანძილებით დაშორებული ჩვენგან.

ნიუტონმა გააცნობიერა, რომ მისი თეორიის შესაბამისად ვარსკვლავებმა უნდა მიიზიდონ ერთმანეთი, ამიტომ ისინი არ უნდა იყვნენ უძრავი. ხომ არ ვარდებიან ისინი ყველანი ერთ წერტილში? 1691 წელს იმ დროის კიდევ ერთი წამყვანი მოაზროვნის რიჩარდ რენტლისადმი მიწერილ წერილში ნიუტონი ამტკიცებდა, რომ ეს შეიძლება მოხდეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ არსებობს სასრულო რაოდენობის ვარსკვლავები, განაწილებული სივრცის სასრულო არეში. მისი მსჯელობის მიხედვით თუ, მეორე მხრივ, არსებობს უსასრულო რაოდენობის ვარსკვლავები ცოტად თუ ბევრად ერთგვაროვნად განაწილებული უსასრულო სივრცეში, ეს არ მოხდება, რადგან მაშინ არ იარსებებს რაიმე ცენტრალური წერტილი, რომელზედაც ისინი დაეცემიან.

ეს არგუმენტი იმ ხაფანგის მაგალითია, რომელშიც შეიძლება მოხდეს ადამიანი უსასრულობაზე ლაპარაკისას. მართლაც, უსასრულო სამყაროში ყველა წერტილი შეიძლება ცენტრად ჩაითვალოს, რადგან ყოველ წერტილს ყველა მხრიდან უსასრულო რაოდენობის ვარსკვლავი

არტყია გარს. სწორი მიახლოება მოგვიანებით გაკეთდა და იგი იმაში მდგომარეობს, რომ განვიხილვა დავინყოთ სასრული სიტუაციით, რომელშიც ვარსკვლავები ერთმანეთს ეცემიან, ამის შემდეგ დავსვათ შეკითხვა, როგორ შეიცვლება მდგომარეობა, თუ ამ არის გარეთ დაახლოებით ერთგვაროვნად კიდევ დავამატებთ ვარსკვლავებს. ნიუტონის კანონის ძალით, დამატებითი ვარსკვლავები საშუალოდ არავითარ გავლენას არ მოახდენენ საწყის სიმრავლეზე, ასე რომ, ვარსკვლავები ისევ დაეცემიან ერთმანეთს. ჩვენ შეგვიძლია ნებისმიერი რაოდენობის ვარსკვლავების დამატება, მაგრამ ეს არაფერს შეცვლის და ისინი ყოველთვის დაეცემიან ერთმანეთს, ანუ მოახდენენ კოლაპსს. ამგვარად, უკვე ვიცით, რომ შეუძლებელია სამყაროს უსასრულო სტატიკური მოდელის არსებობა, რომელშიც გრავიტაცია ყოველთვის მიზიდულობის ხასიათისაა.

ჩვენი აზროვნების საინტერესო დამახასიათებელი თვისებაა, რომ მეოცე საუკუნემდე არავის მოსვლია თავში აზრი იმის შესახებ, რომ სამყარო შეიძლება ფართოვდებოდეს ან იკუმშებოდეს. ყოველთვის ითვლებოდა, რომ სამყარო მუდამ არსებობს უცვლელ მდებარეობაში ან რომ იგი შეიქმნა სასრულო დროში წარსულში ისეთი სახით, როგორც ჩვენ ახლა ვაკვირდებით მას. ნაწილობრივ ეს გამოწვეულია ადამიანთა მისწრაფებით დაიჯერონ ღვთაებრივი სიმართლე, ისევე როგორც, კომფორტულია ფიქრი იმაზე, რომ ჩვენი დაბერებისა და სიკვდილის მიუხედავად, სამყარო იქნება მუდმივი და შეუცვლელი.

იმათაც კი, ვისაც სჯეროდა, რომ გამომდინარე ნიუტონის გრავიტაციის თეორიიდან სამყარო არ შეიძლება იყოს სტატიკური, ვერ წარმოედგინათ, რომ სამყარო შეიძლება ფართოვდებოდეს. ამის სანაცვლოდ ისინი ცდილობდნენ თეორიის გაუმჯობესებას გამზიდავი გრავიტაციული ძალის შემოყვანით ძალიან დიდ მანძილებზე. ეს დაშვება დიდ გავლენას არ ახდენდა პლანეტების მოძრაობაზე, სამაგიეროდ, ეს იძლეოდა საშუალებას სასრული რაოდენობის ვარსკვლავი წონასწორობაში დარჩენილიყო: ახლომდებარე ვარსკვლავების მიზიდვა წონასწორდებოდა განზიდვის ძალით შორს მდებარე ვარსკვლავებიდან. ამის მიუხედავად, ჩვენ გვჯერა, რომ ეს წონასწორობა არასტაბილური იქნება. მართლაც, თუ ვარსკვლავები რაღაც არეში ოდნავ მაინც დაუახლოვდებიან ერთმანეთს, მიზიდვის ძალები მათ შორის გაძლიერდება და გადააჭარბებს განზიდვის ძალებს, ასე რომ, ვარსკვლავები გააგრძელებენ ვარდნას ერთმანეთზე. მეორე მხრივ, თუ ვარსკვლავები ოდნავ მაინც დაშორდებიან ერთმანეთს, განზიდვის ძალები გადააჭარბებენ მიზიდვისას და ვარსკვლავები სულ უფრო და უფრო დაშორდებიან ერთმანეთს.

მეორე არგუმენტი უსასრულო სტატიკური სამყაროს წინააღმდეგ საერთოდ მიენერება გერმანელ ფილოსოფოსს ჰაინრიხ ოლბერსს. რომელიც წერდა ამ თეორიის შესახებ 1823 წელს. ფაქტობრივად, ნიუტონის ბევრი თანამედროვე აყენებდა ამ საკითხს და ოლბერსის ნაშრომი პირველიც კი არ იყო მათ შორის, რომელიც შეიცავდა საიმედო არგუმენტებს სტატიკური სამყაროს წინააღმდეგ. უბრალოდ ის პირველი იყო, რომელსაც მიეცა საყოველთაო ყურადღება. სიძნელე იმაში მდგომარეობს, რომ უსასრულო სტატიკურ სამყაროში მხედველობის

თითქმის ყოველი ხაზი მთავრდება ვარსკვლავის ზედაპირით. ამიტომ, მოსალოდნელია, რომ მთელი ცა ღამითაც ისეთივე კაშკაშა იყოს როგორც მზე. ოლბერსის კონტრარგუმენტი იყო, რომ სინათლე შორეული ვარსკვლავებიდან დაჩრდილულია კოსმოსში გაბნეული უხილავი მატერიის შთანთქმის გამო. მაგრამ, თუ ეს ასეა, მატერია საბოლოოდ გახურდება ვარსკვლავის სიკაშკაშემდე. ერთადერთი გზა თავიდან ავიცილოთ დასკვნა, რომ ღამით მთელი ცა უნდა ისეთივე კაშკაშა იყოს, როგორც მზის ზედაპირი, იქნებოდა დაშვება, რომ ვარსკვლავები ყოველთვის კი არ ანათებდნენ, არამედ „ჩაერთნენ“ წარსულის რაღაც მომენტში. ამ შემთხვევაში მშთანთქმელი მატერია შეიძლება არ გახურებულიყო, რადგან სინათლეს შორეული ვარსკვლავებიდან ჯერაც არ მოუღწევია ჩვენამდე. ამას კი მივყავართ კითხვამდე: რამ ჩართო ვარსკვლავები პირველად?

სამყაროს შექმნის საკითხის შესახებ ამაზე გაცილებით უფრო ადრე მსჯელობდნენ. რიგი ადრინდელი კოსმოლოგიისა და ებრაულ/ქრისტიანულ/მუსლიმანური ტრადიციის თანახმად, სამყარო შეიქმნა წარსულის არცთუ ისე შორეულ მომენტში. ასეთი დასაწყისის დამადასტურებელი ერთერთი არგუმენტი იყო იმის შეგრძნება, რომ სამყაროს არსებობის ასახსნელად აუცილებლად უნდა იყოს „პირველი მიზეზი“ (სამყაროში ერთი მოვლენის ახსნა ყოველთვის შესაძლებელია მის წინ მომხდარი რაღაც მოვლენით, მაგრამ თავისთავად სამყაროს არსებობა შეიძლება აიხსნას მხოლოდ სამყაროს დასაწყისით). მეორე არგუმენტი წამოაყენა წმინდა ავგუსტინემ თავის წიგნში „ღმერთის ქალაქი“. მან აღნიშნა, რომ ცივილიზაცია პროგრესს განიცდის და ჩვენ გვახსოვს, ვინ იყო მორიგი პროგრესული ნაბიჯის ან ტექნიკური გამოგონების ავტორი. ამგვარად, შეუძლებელია, რომ ადამიანი და, ასევე, ალბათ, სამყაროც დიდი ხანია არ არსებობდნენ. წმინდა ავგუსტინემ სამყაროს დასაწყისად ჩათვალა 5 000 წელი ახალ ერამდე (საინტერესოა, რომ ეს არც ისე შორსაა უკანასკნელი გამყინვარების პერიოდის დამთავრებიდან, დაახლოებით 10 000 წელი, რომელიც, არქეოლოგების აზრით, ითვლება ცივილიზაციის რეალურ დასაწყისად).

არისტოტელესა და სხვა ბერძენ ფილოსოფოსებს, მეორე მხრივ, არ მოსწონდათ შექმნის იდეა, რადგან ასეთი დასაწყისი ღვთაებრივ ჩარევას უნდა გამოეწვია. ამიტომ მათ სჯეროდათ, რომ ადამიანთა მოდგმა მსოფლიოში არსებობდა და იარსებებს ყოველთვის. ძველი ფილოსოფოსები განიხილავდნენ ზემოთ აღწერილი პროგრესის საკითხს და ამბობდნენ, რომ პერიოდული წყალდიდობები ან სხვა უბედურებები დროდადრო აბრუნებდნენ ადამიანთა მოდგმას ცივილიზაციის დასაწყისისაკენ.

სამყაროს დროში დასაწყისისა და სამყაროს შემოსაზღვრულობის საკითხი მოგვიანებით ინტენსიურად შეისწავლებოდა ფილოსოფოს იმანუელ კანტის მიერ მონუმენტურ (და მეტად ბუნდოვან) წიგნში „წმინდა გონების კრიტიკა“, რომელიც გამოქვეყნდა 1781 წელს. მან ამ კითხვებს წმინდა გონების ანტინომები უწოდა (რაც წინააღმდეგობებს ნიშნავს), რადგან გრძნობდა, რომ თეზისს: „სამყაროს ჰქონდა დასაწყისი“ და ანტითეზისს: „იგი მუდამ არსებობდა“ ერთნაირად დამაჯერებელი ხელოვნური არგუმენტები ჰქონდა. თეზისის დასამტკიცებლად მას

ასეთი არგუმენტი მოჰყავდა: თუ სამყაროს არ ჰქონდა დასაწყისი, ყოველი მოვლენის წინ უსასრულოდ დიდი დროის მონაკვეთი უნდა ყოფილიყო, რაც მას უაზრობად მიაჩნდა. ანტითეზის დასამტკიცებლად კი მას ასეთი არგუმენტი მოჰყავდა: თუ სამყაროს ჰქონდა დასაწყისი, მაშინ მის დასაწყისამდე უნდა ყოფილიყო დროის უსასრულოდ დიდი პერიოდი და, ამგვარად, გაუგებარი იყო, რატომ დაიწყო სამყარო ერთ გარკვეულ მომენტში? ფაქტობრივად მისი არგუმენტები თეზისის და ანტითეზის დასამტკიცებლად ერთი და იგივე იყო. ორივე ეყრდნობა გამოუთქმელ დაშვებას, რომ დრო უსასრულოდ არსებობდა იმის მიუხედავად, რსებობდა თუ არა სამყარო მუდამ. როგორც ვნახავთ ქვევით, დროის ცნებას აზრი არა აქვს სამყაროს დასაწყისამდე. ეს პირველად წმინდა ავგუსტინემ აღნიშნა. როცა იკითხეს: „რას აკეთებდა ღმერთი სამყაროს შექმნამდე?“ წმინდა ავგუსტინემ კი არ უპასუხა: „იგი ამზადებდა ჯოჯოხეთს იმათთვის, ვინც ასეთ კითხვებს სვამს“, არამედ თქვა, რომ დრო ღმერთის მიერ შექმნილი სამყაროს დამახასიათებელი თვისებაა და რომ დრო არ არსებობდა სამყაროს შექმნამდე.

იმ დროს, როცა ადამიანთა უმეტესობას სჯეროდა არსებითად სტატიკური და უცვლელი სამყაროსი, კითხვას – ჰქონდა თუ არა სამყაროს დასაწყისი – მხოლოდ მეტაფიზიკური ან თეოლოგიური ხასიათი ჰქონდა. შეიძლებოდა ახსნა, რა დაიკვირვებოდა ერთნაირად კარგად თეორიაში, რომელშიც სამყარო მუდამ არსებობს, ანდა თეორიაში, რომელშიც სამყაროს დასაბამი მიეცა დროის რაღაც მომენტში ისეთნაირად, რომ იგი დღეს ისეთია, როგორსაც მას ვხედავთ. მაგრამ 1929 წელს ედვინ ჰაბლმა გააკეთა ფუნდამენტური აღმოჩენა, რომ დაშორებული გალაქტიკები დიდი სიჩქარით გარბიან ჩვენგან. ეს ნიშნავს, რომ ობიექტები ადრეულ ხანაში ერთმანეთთან ახლოს იყვნენ. ფაქტობრივად, ისე ჩანს, რომ ოდესღაც, ათი ან თორმეტი ათასი მილიონი წლის წინ, ისინი ყველანი ზუსტად ერთ ადგილას იყვნენ თავმოყრილნი და, შესაბამისად, სამყაროს სიმკვრივე უსასრულოდ დიდი იყო. ამ აღმოჩენამ სამყაროს დასაწყისის პრობლემა საბოლოოდ მოაქცია მეცნიერების სფეროში.

ჰაბლის დაკვირვება გულისხმობს, რომ რაღაც მომენტში, რომელსაც დიდი აფეთქება ეწოდა, სამყარო უსასრულოდ პატარა იყო და უსასრულოდ დიდი სიმკვრივე ჰქონდა. ამ პირობებში მეცნიერების ყველა კანონი და, მათთან ერთად, მომავლის წინასწარმეტყველების საშუალება, დარღვეული იყო. თუკი იყო რამე მოვლენა იმაზე ადრე, იგი არ მოქმედებს დღევანდელ დროზე. შეგვიძლია უგულებელვყოთ მათი გავლენა, რადგან მათ არა აქვთ დაკვირვებადი შედეგები. შეიძლება ითქვას, რომ დრო დაიწყო დიდ აფეთქებასთან ერთად იმ აზრით, რომ ადრინდელი დრო უბრალოდ განსაზღვრული არ იყო. უნდა ხაზი გაესვას, რომ დროის დაწყება სრულებით განსხვავდება იმისგან, რაც იქამდე განიხილებოდა. უცვლელ სამყაროში დროის დასაწყისი არის ის, რაც დადგინდა რელატივის მიერ სამყაროს გარედან და არ არსებობს დროის დასაწყისის ფიზიკური აუცილებლობა. მეორე მხრივ, თუ სამყარო ფართოვდება, უნდა არსებობდეს ფიზიკური მიზეზი, რატომ უნდა ყოფილიყო დასაწყისი. შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ ღმერთმა შექმნა სამყარო მყისიერად დიდი აფეთქებით, ან შემდგომში და მისცა ასეთი სახე, რომ დღეს მოგვეჩვენოს, თითქოს დიდი აფეთქება მოხდა, მაგრამ უაზრობაა ჩავთვალოთ,

რომ სამყარო არსებობდა დიდ აფეთქებამდე. განშლადი სამყარო არ გამოორიცხავს შემოქმედს, მაგრამ იგი აწესებს ზღვარს იმ დროზე, როცა მან ეს სამუშაო შეასრულა!

იმისთვის, რომ ვილაპარაკოთ სამყაროს ბუნებაზე და ვიმსჯელოთ საკითხზე, აქვს თუ არა მას დასაწყისი და დასასრული, უნდა გქონდეთ ნათელი წარმოდგენა, რა არის მეცნიერული თეორია. მე გამოვიყენებ უმარტივეს წარმოდგენას, რომ თეორია მხოლოდ სამყაროს მოდელია ან მისი შეზღუდული ნაწილი, და რომ იგი არის წესების კრებული, რომელიც აკავშირებს მოდელის სიდიდეებს ჩატარებულ დაკვირვებებთან. თეორია მხოლოდ ჩვენს გონებაში არსებობს და არა რეალურად (რასაც არ უნდა ნიშნავდეს ეს). თეორია კარგია, თუ იგი ორ პირობას აკმაყოფილებს: მან კარგად უნდა აღწეროს დაკვირვებათა დიდი კლასი ისეთი მოდელის საფუძველზე, რომელიც მხოლოდ რამდენიმე განუსაზღვრელ ელემენტს შეიცავს, და მან უნდა იწინასწარმეტყველოს მომავალი დაკვირვებების შედეგები. არისტოტელეს თეორია, რომ ყველაფერი ოთხი ელემენტისგან — დედამიწის, ჰაერის, ცეცხლისა და წყლისაგან შედგება, ხარისხობრივად მარტივია, მაგრამ მას არაფერი უწინასწარმეტყველია. მეორე მხრივ, ნიუტონის გრავიტაციის თეორია დაფუძნებული იყო კიდევ უფრო მარტივ საფუძველზე, რომელშიც სხეულები მიიზიდავენ ერთმანეთს ძალით, რომელიც პროპორციულია მასად წოდებული სიდიდეებისა და უკუპროპორციულია მათ შორის მანძილის კვადრატისა. ამის მიუხედავად, მან იწინასწარმეტყველა მზის, მთვარისა და პლანეტების მოძრაობა ძალიან დიდი სიზუსტით. ყველა ფიზიკური თეორია დროებითია, რადგან იგი მხოლოდ ჰიპოთეზაა: შეუძლებელია მისი დამტკიცება. არა აქვს მნიშვნელობა, რამდენჯერ დაემთხვევა რომელიღაც თეორიის შედეგები ექსპერიმენტალურ მონაცემებს, არ არსებობს იმის გარანტია, რომ ოდესღაც რაღაც ექსპერიმენტის შედეგი არ მოვა წინააღმდეგობაში თეორიასთან. მეორე მხრივ, შესაძლებელია უარის თქმა თეორიაზე, თუ ერთადერთი ექსპერიმენტი არ დაემთხვევა თეორიის შედეგებს. როგორც მეცნიერების ფილოსოფოსი კარლ პოპერი აღნიშნავდა, კარგი თეორია ხასიათდება იმით, რომ იგი იძლევა წინასწარმეტყველებათა რიგს, რომელიც, პრინციპში, შეიძლება იყოს უარყოფილი ან გაყალბებული ექსპერიმენტით. იმ დროის განმავლობაში, სანამ ახალი ექსპერიმენტების შედეგები ემთხვევა თეორიას, იგი ცოცხლობს და ნდობა მის მიმართ სულ უფრო იზრდება. მაგრამ, თუ ერთი ახალი ექსპერიმენტი მაინც მოიძებნა, რომელიც ეწინააღმდეგება თეორიას, იგი უნდა აურყვოთ ან მოვახდინოთ თეორიის მოდიფიკაცია. ეს ის არის, რაც შეიძლება მოხდეს, მაგრამ საბოლოო დასკვნის გამოტანამდე, უნდა შევამოწმოთ, რამდენად კომპეტენტურია ექსპერიმენტატორი.

პრაქტიკულად, ხშირად ხდება, რომ ახალი თეორია იქმნება როგორც წინა თეორიის გავრცობა ან განზოგადოება. მაგალითად, პლანეტა მერკურის ძალიან ზუსტმა დაკვირვებამ აღმოაჩინა განსხვავება მის მოძრაობასა და იმას შორის, რასაც გვაძლევს ნიუტონის თეორია. აინშტაინის ფარდობითობის (რელატივიზმის) ზოგადმა თეორიამ მოგვცა ნიუტონის თეორიისგან ოდნავ განსხვავებული შედეგი მერკურის მოძრაობისათვის. ფაქტია, რომ აინშტაინის წინასწარმეტყველება უკეთ აკმაყოფილებს დაკვირვების შედეგს, ვიდრე ნიუტონისა, რაც შესანიშნავად ასაბუთებს ახალი თეორიის სისწორეს. თუმცა ჩვენ დღემდე ვიყენებთ ნიუტონის თეო-

რიას ყველა პრაქტიკულ შემთხვევაში, რადგან მისი შედეგები უმნიშვნელოდ განსხვავდება ზოგადი რელატივიზმისგან იმ შემთხვევებში, რომელთაც, ჩვეულებრივ, გვაქვს საქმე (ამასთან ნიუტონის თეორიას აქვს ის დიდი უპირატესობა, რომ გათვლები მასში გაცილებით მარტივია აინშტაინისაზე).

მეცნიერების საბოლოო მიზანია ერთი თეორიის შექმნა, რომელიც აღწერს მთელ სამყაროს. ამის მიუხედავად, მეცნიერთა უმეტესობა იყენებს მიახლოებას, რომელიც გულისხმობს პრობლემის ორ ნაწილად გაყოფას. ჯერ ერთი, არსებობს კანონები, რომლებიც გვეუბნება როგორ იცვლება სამყარო დროის მიხედვით (თუ ვიცით, როგორია სამყარო დროის მოცემულ მომენტში, ეს ფიზიკური კანონები გვეუბნებიან, როგორი იქნება იგი მომავლის ნებისმიერ მომენტში). მეორე არის სამყაროს სანყისი მდგომარეობის საკითხი. ზოგიერთს ჰგონია, რომ საჭიროა ყურადღების გამახვილება მხოლოდ პირველ ნაწილზე; მათ მიაჩნიათ, რომ სანყისი მდგომარეობის საკითხი მეტაფიზიკის ან რელიგიის სფეროა. ისინი ამბობენ, რომ ყოვლისშემძლე ღმერთს შეეძლო სამყაროს შექმნა ისეთნაირად, როგორც მოინდომებდა. ეს, შეიძლება, ასეცაა, მაგრამ ამ შემთხვევაში, ღმერთს ასევე შეეძლო მისი განვითარება ნებისმიერი გზით. თუმცა, როგორც ვხედავთ, მან აირჩია განვითარების რეგულარული გზა გარკვეული კანონების მიხედვით. ამიტომ, ლოგიკურია ვიფიქროთ, რომ არსებობს კანონები, რომლებიც მართავენ სამყაროს სანყის მდგომარეობას.

აღმოჩნდა, რომ ძალიან ძნელია ისეთი თეორიის გამოგონება, რომელიც სამყაროს ერთიანად აღწერს. ამის მაგივრად, ჩვენ ვყოფთ თეორიას ნაწილებად და ვიგონებთ რამდენიმე ნაწილობრივ თეორიას. თითოეული ამ ნაწილობრივი თეორიიდან აღწერს და წინასწარმეტყველებს დაკვირვებათა შეზღუდულ კლასს ისე, რომ უგულებელყოფს სხვა სიდიდეებს ან უბრალოდ წარმოადგენს მათ როგორც რიცხვების კრებულს. შესაძლებელია, რომ ასეთი მიახლოება არაფრად ვარგა. თუ სამყაროში ყველაფერი დამოკიდებულია რაღაცაზე ფუნდამენტური გზით, შეუძლებელია მივუახლოვდეთ სრულ ამოხსნას პრობლემის ნაწილების დამოუკიდებლად შესწავლის გზით. ამის მიუხედავად, ეს ის გზაა, რომლითაც წარსულში ჩვენ წარმატებებს ვაღწევდით. ამის მაგალითია ნიუტონის გრავიტაციის თეორია, რომელიც გვეუბნება, რომ გრავიტაციული ძალა ორ სხეულს შორის დამოკიდებულია თითოეულ სხეულთან დაკავშირებულ მხოლოდ ერთ რიცხვზე – მასაზე – და არ არის დამოკიდებული, რისგანაც არის გაკეთებული სხეული. ამიტომ არ გვჭირდება თეორია მზისა და პლანეტების აგებულებისა და შემადგენლობის შესახებ მათი მოძრაობის ორბიტების გამოსათვლელად.

დღეს მეცნიერები აღწერენ სამყაროს ორი ბაზისური ნაწილობრივი თეორიის საშუალებით – ფარდობითობის ზოგადი თეორია და კვანტური მექანიკა. ორივე ეს თეორია წარმოადგენს მეოცე საუკუნის პირველი ნახევრის უდიდეს ინტელექტუალურ მიღწევას. ფარდობითობის ზოგადი თეორია აღწერს გრავიტაციის ძალასა და სამყაროს დიდმასშტაბიან აგებულებას, რაც გულისხმობს ზომებს მხოლოდ რამდენიმე მილიდან მილიონ მილიონ მილიონ მილიონ (1 ოცდაოთხი ნულით მის შემდეგ) მილამდე, რაც დაკვირვებადი სამყაროს ზომას წარმოადგენს. კვან-

ტური მექანიკა, მეორე მხრივ, სწავლობს მოვლენებს ძალიან მცირე მანძილებზე, როგორიცაა სანტიმეტრის მემილიონედის მემილიონედი. საუბედუროდ, ეს ორი თეორია არ არის ერთმანეთთან თავსებადი და, ამიტომ, არც ერთი არ შეიძლება სწორი იყოს. დღევანდელი ფიზიკის ერთერთი მცდელობა და ამ წიგნის ძირითადი თემა არის ამ ორი თეორიის ერთიან, გრავიტაციის ქვანტურ თეორიაში, გაერთიანება. ჩვენ ჯერ არა გვაქვს ასეთი თეორია და, შესაძლებელია დიდი გზა გვაქვს გასავლელი მის შექმნამდე, მაგრამ დღეს უკვე ბევრი ვიცით იმ თვისებების შესახებ, რომლებიც მას უნდა ჰქონდეს. შემდგომ თავებში ჩვენ ვნახავთ, რომ უკვე ბევრი რამ ვიცით იმის შესახებ, რა უნდა იწინასწარმეტყველოს გრავიტაციის ქვანტურმა თეორიამ.

თუ დავიჯერებთ, რომ სამყარო იმართება განსაზღვრული კანონებით, საბოლოოდ უნდა მოვახდინოთ ნაწილობრივი თეორიების გაერთიანება ერთიან თეორიაში, რომელიც აღწერს ყველაფერს სამყაროში. მაგრამ არსებობს ერთი ფუნდამენტური პარადოქსი ასეთი ერთიანი თეორიის ძიების გზაზე. ზემომოყვანილი თეორიების განხილვისას ვგულისხმობდით, რომ ჩვენ ვართ რაციონალური არსებანი, რომელთაც შეუძლიათ თავისუფლად, თავისი სურვილისამებრ, დავუკვირდეთ სამყაროს და გამოვიტანოთ ლოგიკური დასკვნა ამ დაკვირვებიდან. სამართლიანია ვიგულისხმოთ, რომ შესაძლებელია სულ უფრო მიეუახლოვდეთ სამყაროს მმართველ კანონებს. და კიდევ, თუ არსებობს სრული გაერთიანების თეორია, იგი, შესაძლებელია, თვითონ უნდა განსაზღვროს ჩვენს ქმედებები, ე.ი., თეორიამ თვითონ უნდა განსაზღვროს ჩვენი ძიების შედეგები! თუ ასეა, საიდან ჩანს, რომ დაკვირვებიდან სწორ დასკვნას გამოვიტანთ? ასევე მოსალოდნელი არ არის, რომ იგი მიგვიყვანს მცდარ დასკვნამდე? ან, საერთოდ, არავითარ დასკვნამდე?

ერთადერთი პასუხი, რომელიც შემიძლია გავცე ამ კითხვაზე არის ბუნებრივი სელექციის დარვინისეული პრინციპი. მისი იდეა იმაში მდგომარეობს, რომ ნებისმიერ თვითგანახლებად ორგანიზმთან პოპულაციაში არსებობს ვარიაციები გენეტიკურ მასალასა და აღზრდაში, რომელიც აქვთ ცალკეულ ინდივიდებს. ეს განსხვავებები ნიშნავს, რომ ზოგიერთ ინდივიდს სხვებზე უკეთესად შეუძლიათ გამოიტანოს დასკვნა მის გარემომცველ სამყაროზე და იმოქმედოს შესაბამისად. უფრო ალბათიანია, რომ ეს ინდივიდები გადარჩებიან და გამრავლდებიან და მათი ქცევისა და ფიქრის ნორმები გახდება განმსაზღვრელი. ალბათ, მართალი იყო წარსულში გამოთქმული აზრი, რომ ის, რასაც ჩვენ ინტელექტსა და მეცნიერულ აღმოჩენებს ვეძახით, მიღებული გვაქვს იმის შედეგად, რომ კაცობრიობა უპირატესობას აძლევს იმ გზებს, რომლებიც უკეთ არის მორგებული ადამიანთა მოდგმის გადარჩენისათვის. თუმცა ნათელი არ არის, რომ ეს ნამდვილად იძლევა მოდგმის გადარჩენის უპირატესობას, რადგან ჩვენმა მეცნიერულმა აღმოჩენებმა შეიძლება გაგვანადგურონ, და ეს ასეც რომ არ იყოს, სრული გაერთიანების თეორიამ შეიძლება ვერ გამოარჩიოს ჩვენი გადარჩენის შანსი. მიუხედავად ამისა, თუ სამყარო ვითარდება რეგულარული გზით, შეიძლება ველოდოთ, რომ მსჯელობის უნარი, რომელიც მივიღეთ სელექციის შედეგად, გამოგვადგება სრული გაერთიანებული თეორიის ძიებაში და არ მიგვიყვანს მცდარ დასკვნამდე.

რადგან ნაწილობრივი თეორიები, რომლებიც ჩვენ უკვე გვაქვს, საკმარისია ყველა განსაკუთრებით ექსტრემალური სიტუაციის ზუსტი წინასწარმეტყველებისათვის, სამყაროს აგებულების საბოლოო თეორიის ძიება რთული უნდა იყოს პრაქტიკული თვალსაზრისით (შეიძლება ეს არ იყოს დასაბუთება, მაგრამ ანალოგიურ არგუმენტებს აყენებდნენ რელატივისტური და ქვანტური თეორიის წინააღმდეგ, მაგრამ, საბოლოოდ, ამ თეორიებმა მოგვცეს ბირთვული ენერგია და მიკროელექტრონული რევოლუცია!). შესაძლებელია, რომ სრული გაერთიანების თეორიის აღმოჩენა არ იყოს მიმართული ჩვენი მოდემის გადასარჩენად. მან, შესაძლებელია, არც ჩვენი ცხოვრების წესი შეცვალოს. მაგრამ ცივილიზაციის დასაწყისიდან ადამიანები არ კმაყოფილდებოდნენ აუხსნელი და გაუგებარი მოვლენების დაკვირვებით. მათ ყოველთვის იზიდავდა სამყაროს განვითარების წესრიგის გარკვევა. დღეს ჩვენ მივისწრაფვით გავიგოთ რატომ ვართ აქ და საიდან მოვდივართ. კაცობრიობის უღრმესი მისწრაფება ცოდნისკენ ჩვენი დაუსრულებელი კითხვების საკმარისი გამართლებაა. და ჩვენი მიზანი სხვა არაფერია, თუ არა იმ სამყაროს სრული აღწერა, რომელშიც ვცხოვრობთ.

თავი მეორე

დრო და სივრცე

თანამედროვე წარმოდგენა სხეულთა მოძრაობის შესახებ მომდინარეობს გალილეოს და ნიუტონის შრომებიდან. მათზე ადრე ხალხს სჯეროდა არისტოტელესი, რომელიც ამბობდა, რომ სხეულის ბუნებრივი მდგომარეობა არის უძრავად ყოფნა და რომ იგი მოძრაობს მხოლოდ ძალის ან იმპულსის გავლენით. აქედან გამომდინარე, რომ მძიმე სხეული უფრო სწრაფად უნდა დავარდნილიყო მიწაზე, ვიდრე მსუბუქი, რადგან მას დედამიწა უფრო ძლიერად იზიდავს თავისკენ.

არისტოტელეს ტრადიცია, აგრეთვე, ამტკიცებდა, რომ შესაძლებელია სამყაროს მმართველი ყველა კანონის გამოყვანა მხოლოდ გონების ძალით: სულ არ არის საჭირო მათი შემოწმება დაკვირვებათა საშუალებით. ამიტომ გალილეომდე არავის მოსვლია თავში შეემოწმებინა, მართლაც სხვადასხვა სიჩქარით ვარდებიან დედამიწაზე განსხვავებული წონის სხეულები? ამბობენ, რომ გალილეომ აჩვენა არისტოტელეს რწმენის სიყალბე პიზის კოშკიდან სხვადასხვა სიმძიმის სხეულების ჩამოგდებით. ეს ამბავი ნამდვილად არ არის მართალი, მაგრამ გალილეომ რალაც ანალოგიური გააკეთა: იგი აგორებდა განსხვავებული წონის ბურთებს დახრილ გლუვ ზედაპირზე. სიტუაცია მძიმე სხეულების ვერტიკალურად ვარდნის მსგავსია, მაგრად დაკვირვებისათვის გაცილებით მარტივია, რადგან სხეულთა სიჩქარეები ნაკლებია. გალილეოს გაზომვებმა აჩვენა, რომ წონისგან დამოუკიდებლად ყველა სხეული ერთნაირი სისწრაფით ზრ-

დის თავის სიჩქარეს. მაგალითად, თუ ბურთს ისე დააგორებთ, რომ იგი ვერტიკალურად ერთი მეტრით ვარდება დამრეც ზედაპირზე ყოველი ათი მეტრის გავლისას, მაშინ ბურთის სიჩქარე მოძრაობის პირველ წამის ბოლოს იქნება დაახლოებით ერთი მეტრი წამში, მეორე წამის ბოლოს იგი გახდება ორი მეტრი წამში და ა.შ. ბურთის წონის მიუხედავად. რა თქმა უნდა, ფოლადის სხეული უფრო ჩქარა ჩამოვარდება მიწაზე, ვიდრე ბუმბული, მაგრამ ამის მიზეზი ის არის, რომ ჰაერი ბუმბულს მეტ წინააღმდეგობას უწევს. თუ ორ სხეულს ჩამოვადებთ, რომელსაც ჰაერი ერთნაირ წინააღმდეგობას უწევს, მაგალითად, სხვადასხვა წონის ფოლადის ბურთებს, ისინი ერთნაირი სისწრაფით ჩამოვარდებიან.

გალილეოს გაზომვები დაუდო ნიუტონმა საფუძვლად თავისი მოძრაობის კანონების. გალილეოს ექსპერიმენტებში დამრეც ზედაპირზე დაგორებულ სხეულზე ყოველთვის მოქმედებს მუდმივი ძალა (მისი წონა), რის შედეგად ბურთი მუდმივად ჩქარდება. ეს აჩვენებს, რომ ძალის მოქმედების შედეგი არის სხეულის სიჩქარის შეცვლა და არა მისი მოძრაობაში მოყვანა, როგორც ამას ფიქრობდნენ წინათ. ეს, აგრეთვე, ნიშნავს, რომ, თუ სხეულზე არ მოქმედებს რამე ძალა, იგი სწორი ხაზის გასწვრივ იმოძრაავებს ერთნაირი სიჩქარით. პირველად ეს იდეა ზუსტად იყო ჩამოყალიბებული 1687 წელს გამოქვეყნებულ ნიუტონის *Principia Mathematica*-ში და იგი ცნობილია ნიუტონის პირველი კანონის სახით. ის რაც მოუვა სხეულს მასზე ძალის მოქმედების შედეგად მოცემულია ნიუტონის მეორე კანონში. იგი ამტკიცებს, რომ სხეული აჩქარდება, ანუ შეიცვლის თავის სიჩქარეს, ისეთი სისწრაფით, რომელიც ძალის პროპორციულია (მაგალითად, აჩქარება ორჯერ გაიზრდება, თუ ძალა გაორმაგდა). ამასთან, აჩქარება მით ნაკლებია, რაც დიდია სხეულის მასა (ანუ ნივთიერების რაოდენობა სხეულში. ძალა, მოქმედი ორმაგი მასის სხეულზე, ანიჭებს მას იმ აჩქარების ნახევარს, რასაც მიიღებს ამ ძალით ერთმაგი მასის სხეული). ცნობილი მაგალითია ავტომანქანის შემთხვევა: რაც უფრო ძლიერია ძრავა მით მეტი აჩქარება ენიჭება მას, მაგრამ უფრო მძიმე მანქანას იგივე ძრავა ნაკლებ აჩქარებას ანიჭებს.

ამ კანონების გარდა, ნიუტონმა აღმოაჩინა გრავიტაციული ძალის კანონი, რომელიც ამტკიცებს, რომ ყოველი სხეული მიიზიდავს სხვა სხეულს ძალით, რომელიც პროპორციულია თითოეული სხეულის მასისა. ასე, ძალა ორ სხეულს შორის ორმაგდება, თუ ერთ-ერთი სხეულის მასა (ვთქვათ, A სხეულის) გაორმაგდება. ეს ბუნებრივია, რადგან ახალი სხეული შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ ორი პირველადი მასის მქონე სხეულისგან შედგენილ სხეულად. ყოველი შემადგენელი მიიზიდავს სხეულს სანყისი ძალით. ამგვარად, სრული ძალა A -სა და B -ს შორის ორჯერ მეტი იქნება სანყისი ძალაზე. და თუ, ვთქვათ, ერთ სხეულს გავუორმაგებთ მასას, ხოლო მეორეს — გავუსამმაგებთ, მაშინ ძალა გახდება ექვსჯერ დიდი. ახლა შესაძლებელია ახსნა რატომ ვარდება ყველა სხეული ერთნაირი სისწრაფით: ორჯერ დიდი წონის სხეულს დედამიწა ორჯერ დიდი ძალით მიიზიდავს, მაგრამ მას მასაც ორჯერ მეტი აქვს. ნიუტონის მეორე კანონის ძალით ეს ორი ეფექტი ერთმანეთს აბათილებს და, ამგვარად, აჩქარება ერთნაირი იქნება ყველა შემთხვევაში.

ნიუტონის გრავიტაციის კანონი, აგრეთვე, გვეუბნება, რომ რაც უფრო შორს არიან სხეულები, მით ნაკლებია ძალა. ნიუტონის გრავიტაციის კანონი ამბობს, რომ ვარსკვლავის მიზიდვის

ძალა ოთხჯერ ნაკლებია ნახევარ მანძილზე მყოფი ანალოგიური ვარსკვლავის მიზიდვასთან შედარებით. ეს კანონი იძლევა დედამიწის, მთვარისა და ვარსკვლავების ორბიტებს დიდი სიზუსტით. კანონის მიხედვით გრავიტაციული მიზიდვის ძალა უფრო ჩქარა რომ მცირდებოდეს, მანძილთან ერთად, პლანეტათა ორბიტები აღარ იქნებოდა ელიპტური და ისინი სპირალზე იმოდრავებდნენ მზის გარშემო. უფრო ნელა რომ მცირდებოდეს მანძილის ზრდასთან ერთად, მაშინ დაშორებული ორბიტების მოქმედება უფრო მეტი იქნებოდა დედამიწისაზე.

ძირითადი განსხვავება არისტოტელეს იდეებსა და გალილეოსა და ნიუტონის იდეებს შორის იმაში მდგომარეობს, რომ არისტოტელეს სჯეროდა, თითქოს სხეულებს ურჩევნიათ უძრაობის მდგომარეობაში ყოფნა, თუ მათზე ძალა ან იმპულსი არ იმოქმედებს. მაგალითად, მას სჯეროდა, რომ დედამიწა უძრავ მდგომარეობაში იმყოფება. ნიუტონის კანონიდან კი გამომდინარეობს, რომ არ არსებობს უძრაობის ერთადერთი სტანდარტი. შესაძლებელია თქმა, რომ სხეული უძრავია, ხოლო სხეული მოძრაობს მის მიმართ მუდმივი სიჩქარით. ასევე სამართლიანია, თუ ვიტყვით, რომ სხეული უძრავია, ხოლო სხეული მოძრაობს B -ს მიმართ. მაგალითად, თუ არ განვიხილავთ დედამიწის ბრუნვასა და მის მოძრაობას მზის მიმართ ორბიტაზე შეიძლება თქმა, რომ დედამიწა უძრავია და მატარებელი მოძრაობს ჩრდილოეთით 90 მილი/საათში სიჩქარით, ან რომ მატარებელი უძრავია, და დედამიწა მოძრაობს სამხრეთით 90 მილი/საათში სიჩქარით. თუ ჩავატარებთ ექსპერიმენტებს მატარებელში მოძრავი სხეულებთან, ნიუტონის ყველა კანონი დაცული იქნება. მაგალითად, მატარებელში პინგ-პონგის თამაშის დროს შეიძლება აღმოვაჩინოთ, რომ ბურთი ისევე ემორჩილება ნიუტონის კანონებს, როგორც ბურთი, რომლითაც თამაშობენ ლიანდაგზე დადგმულ მაგიდაზე. ამგვარად, შეუძლებელია თქმა რომელი მოძრაობს, დედამიწა თუ მატარებელი.

უძრაობის აბსოლუტური სტანდარტის არარსებობა ნიშნავს, რომ შეუძლებელია განვსაზღვროთ, მოხდა თუ არა სხვადასხვა დროს მომხდარი მოვლენები ერთსა და იმავე ადგილზე? მაგალითად, პინგ-პონგის ბურთი მატარებელში დახტის ზევით და ქვევით ისე, რომ ერთი წამის შემდეგ ვარდება იმავე ადგილზე, სადაც იგი მოხვდა ერთი წამით ადრე. ლიანდაგზე მყოფი დამკვირვებლისთვის კი ეს დაცემა ორმოცი მეტრით შორს მოხდება, რადგან მატარებელი ბურთის ორ დაცემას შორის დროში ამ მანძილს გაივლის ლიანდაგზე. აბსოლუტური უძრაობის არარსებობა, ამგვარად, ნიშნავს, რომ შეუძლებელია განისაზღვროს მოვლენის აბსოლუტური ადგილმდებარეობა სივრცეში, როგორც ეს არისტოტელეს სჯეროდა. მოვლენების ადგილმდებარეობა და მანძილი მათ შორის სხვადასხვანაირი იქნება დამკვირვებლისთვის მატარებელში და მისთვის, ვინც მატარებელს გარედან აკვირდება და არ არსებობს არავითარი მიზეზი უპირატესობა მიეცეს რომელიმე მათგანს.

ნიუტონი ძალიან განიცდიდა აბსოლუტური მდგომარეობის ან აბსოლუტური სივრცის ამ ნაკლის გამო, რადგანაც იგი წინააღმდეგობაში მოდიოდა მის იდეასთან აბსოლუტური ღმერთის შესახებ. ფაქტობრივად, მან არ მიიღო აბსოლუტური სივრცის არარსებობა, თუმცა იგი გამომდინარეობდა მისი კანონებიდან. იგი მკაცრად იყო გაკრიტიკებული მისი ირაციონალური რწმენის გამო ბევრი ადამიანის მიერ და, განსაკუთრებით, ეპისკოპოსი ბერკლის მიერ. ბერკლი

იყო ფილოსოფოსი, რომელსაც სჯეროდა, რომ ყველა მატერიალური ობიექტი, ასევე სივრცეც და დროც, არის ილუზია. როდესაც ცნობილ დრ. ჯონსონს აზრის ჰკითხეს ბერკლის თეორიის შესახებ, მან შეჰყვირა: „მე ამას უარვყოფ აი ასე!“ და ფეხსაცმლის წვერი მიარტყა დიდ ქვას.

მაგრამ არისტოტელესაც და ნიუტონსაც სჯეროდათ აბსოლუტური დროის. ესე იგი, მათ სჯეროდათ, რომ შესაძლებელია ცალსახად განისაზღვროს დროის ინტერვალი ორ მოვლენას შორის და რომ ეს დრო ერთნაირი იქნება, ვინც არ უნდა გაზომოს იგი, თუ, ცხადია, მათ კარგი საათები ექნებათ. დრო იყო სრულად გამოყოფილი სივრცისაგან და არ იყო მასზე დამოკიდებული. ეს არის ის, რასაც ხალხის უმრავლესობა საღ აზრად თვლის. ამის მიუხედავად, ჩვენ უნდა შევიცვალოთ აზრი სივრცესა და დროზე. თუმცა ჩვენი საღი აზრი კარგად მუშაობს, როდესაც საქმე გვაქვს ვაშლების მსგავს საგნებთან ან ვარსკვლავებთან, რომლებიც შედარებით ნელა მოძრაობენ, იგი აღარ მუშაობს, თუ საქმე გვაქვს საგნებთან, რომლებიც მოძრაობენ სინათლის ან მასთან მიახლოებული სიჩქარეებით.

ფაქტი, რომ სინათლე მოძრაობს სასრულო, მაგრამ ძალიან დიდი, სიჩქარით, პირველად აღმოაჩინა 1676 წელს დანიელმა ასტრონომმა ოლე ქრისტიანსენ რიომერმა. მან აღმოაჩინა, რომ დრო რომელშიც იუპიტერის მთვარე გაივლის იუპიტერის უკან ყოველთვის არ არის ერთნაირი, როგორც ეს უნდა იყოს, თუ მთვარე ერთნაირი სისწრაფით უვლის გარს პლანეტას. რადგან დედამიწაც და იუპიტერიც ბრუნავენ მზის გარშემო, მანძილი მათ შორის იცვლება. რიომერმა შენიშნა, რომ რაც უფრო შორს ვართ იუპიტერისგან, იუპიტერის მთვარეთა დაბნელება მით უფრო გვიან ხდება. მისი აზრით ეს გამოწვეულია იმით, რომ სინათლეს მთვარეებიდან მით მეტი დრო სჭირდება ჩვენამდე მოსაღწევად, რაც უფრო შორს არიან ისინი ჩვენგან. იუპიტერსა და დედამიწის მანძილებს შორის განსხვავების მისი გაზომვები, რა თქმა უნდა, არ გამოირჩეოდა დიდი სიზუსტით და, ამიტომ, მის მიერ გაზომილი სინათლის სიჩქარე იყო 140 000 მილი წამში მაშინ, როდესაც თანამედროვე მონაცემებით იგი ტოლია 186 000 მილი წამში. ამის მიუხედავად, რიომერის მიღწევა მარტო იმაში კი არ მდგომარეობს, რომ მან დაამტკიცა, რომ სინათლის სიჩქარე სასრულია, არამედ გაზომა კიდევაც ეს სიჩქარე და, რაც განსაკუთრებით ხაზგასასმელი, მან ეს გააკეთა თერთმეტი წლით ადრე ნიუტონის რინციპია ატჰემატიცა-ს გამოქვეყნებამდე.

სინათლის გავრცელების სწორი თეორია არ არსებობდა 1865 წლამდე, სანამ ბრიტანელმა ფიზიკოსმა ჯეიმს კლარკ მაქსველმა არ გააერთიანა ნაწილობრივი თეორიები, რომლებიც აღწერდნენ ელექტრულ და მაგნიტურ ძალებს. მაქსველის განტოლებები წინასწარმეტყველებენ, რომ შესაძლებელია არსებობდეს ტალღების მსგავსი შემფოთებები კომბინირებულ ელექტრო-მაგნიტურ ველში და რომ ისინი უნდა მოძრაობდნენ ფიქსირებული სიჩქარეებით, გუბეში ზედაპირული ტალღების მსგავსად. თუ მათი ტალღის სიგრძე (მანძილი ორ მეზობელ ბურცობს შორის) უდრის ერთ მეტრს ან მეტს, მათ უწოდებენ რადიოტალღებს. ნაკლები სიგრძის ტალღებს (რამდენიმე სანტიმეტრის სიგრძის) უწოდებენ მიკროტალღებს ან ინფრანითელს (სანტიმეტრის მეათათასედზე მეტი). ხილული სინათლის ტალღის სიგრძე მოთავსებულია სანტიმეტრის ორმოც მემილიონედსა და ოთხმოც მემილიონედს შორის. უფრო მოკლე ტალღის სიგრძეები ცნობილია ულტრაიისფერი ტალღების, X-სხივებისა და γ-სხივების სახელწოდებით.

მაქსველის თეორიის შესაბამისად როგორც რადიო, ისე სინათლის, ტალღები ერთი და იგივე ფიქსირებული სიჩქარით მოძრაობენ. მაგრამ ნიუტონის თეორია უარყოფს აბსოლუტური უძრაობის იდეას, ამიტომ, თუ იგულისხმება, რომ სინათლე ფიქსირებული სიჩქარით მოძრაობს, შეიძლება დაისვას შეკითხვა რის მიმართ მოძრაობს ფიქსირებული სიჩქარით? ჩაითვა-ლა, რომ არსებობს გარემო სახელწოდებით „ეთერი“, რომელიც ყველგან არსებობს, „ცარიელ“ სივრცეშიც. სინათლის ტალღები მოძრაობენ მასში, როგორც ბგერა მოძრაობს ჰაერში და მათი სიჩქარე აითვლება ეთერის მიმართ. ეთერის მიმართ განსხვავებული სიჩქარით მოძრავი სხვადასხვა დამკვირვებლის მიერ გაზომილი სინათლის სიჩქარე ერთმანეთს არ დაემთხვევა, მაგრამ სინათლის სიჩქარე ეთერის მიმართ ფიქსირებული იქნება. კერძოდ, რადგან დედამიწა ეთერში მოძრაობს თავის ორბიტაზე მზის გარშემო, სინათლის სიჩქარე, გაზომილი დედამიწის მოძრაობის მიმართულებით (როცა ჩვენ ვმოძრაობთ სინათლის წყაროსკენ), უნდა იყოს მეტი, ვიდრე სინათლის სიჩქარე, გაზომილი მოძრაობის პერპენდიკულარული მიმართულებით (როცა არ ვმოძრაობთ სინათლის წყაროსკენ). 1887 წ. ალბერტ მაიკელსონმა (რომელიც მოგვიანებით პირველი ამერიკელი აღმოჩნდა, რომელმაც მიიღო ნობელის პრემია ფიზიკაში) და ედვარდ მორლიმ კლივლენდის გამოყენებითი მეცნიერების ქეის სკოლაში ჩაატარეს ფაქიზი ექსპერიმენტი. მათ შეადარეს სინათლის სიჩქარე დედამიწის მოძრაობის მიმართულებით ამ მოძრაობის პერპენდიკულარულად მოსული სინათლის სიჩქარესთან. მათ გაკვირვებას საზღვარი არ ჰქონდა, როცა აღმოაჩინეს, რომ მიიღეს ზუსტად ერთი და იგივე სიდიდეები!

1887-სა 1905 წლებს შორის იყო რამდენიმეჯერ სცადეს, ძირითადად, ჰოლანდიელმა ფიზიკოსმა ჰენდრიკ ლორენცმა, ახსნათ მაიკელსონ-მორლის ექსპერიმენტი; ეს ახსნა გულისხმობდა სხეულთა შეკუმშვასა და დროის შენელებას ეთერში მოძრაობის პროცესში. თუმცა 1905 წელს შვეიცარიის საპატენტო ოფისის იქამდე უცნობმა კლერკმა, ალბერტ აინშტაინმა, მიუთითა, რომ ეთერის იდეა, სულაც არ არის აუცილებელი და საკმარისია აბსოლუტური დროის იდეაზე უარის თქმა. ანალოგიური მითითება გააკეთა ფრანგმა მათემატიკოსმა ანრი პუანკარემ რამდენიმე კვირით გვიან. აინშტაინის არგუმენტები უფრო ახლოს იდგნენ ფიზიკასთან, ვიდრე პუანკარესი, მაგრამ პუანკარეს სახელი მაინც არის მჭიდროდ დაკავშირებული ამ აღმოჩენის მნიშვნელოვან ნაწილთან.

ფარდობითობის (რელატივიზმის) თეორიის ფუნდამენტური მტკიცებაა, რომ ფიზიკის კანონები ერთნაირი უნდა იყოს ყველა თავისუფლად მოძრავი დამკვირვებლისათვის მათი სიჩქარის მიუხედავად. ეს სამართლიანი იყო ნიუტონის მოძრაობის კანონებისათვის, მაგრამ ახლა იგივე გავრცელდა მაქსველის თეორიისა და სინათლის სიჩქარისათვისაც: სინათლის სიჩქარის მნიშვნელობა ერთნაირი უნდა იყოს ყველა დამკვირვებლისთვის მათი მოძრაობის სიჩქარისგან დამოუკიდებლად. ამ მარტივ იდეას რამდენიმე მნიშვნელოვანი შედეგი მოჰყვება. შესაძლებელია, ყველაზე ცნობილი მათ შორის არის ექვივალენტობა მასასა და ენერგიას შორის, გამოხატული აინშტაინის ცნობილი ფორმულით $E = mc^2$ (სადაც არის ენერგია, m – მასა, ხოლო c – სინათლის სიჩქარე), და კანონი, რომ არც ერთ სხეულს არ შეუძლია მოძრაობა სინათლის

სიჩქარეზე სწრაფად. ენერგიისა და მასის ექვივალენტობის გამო ენერგია, რომელიც სხეულს გააჩნია მისი მოძრაობის გამო, ემატება მის მასას. სხვა სიტყვებით, ის მძიმდება სიჩქარის გაზრდასთან ერთად. ეს ეფექტი შესამჩნევია მხოლოდ სინათლის სიჩქარესთან დაახლოებული სიჩქარით მოძრავი სხეულებისათვის. მაგალითად, თუ სხეული მოძრაობს სინათლის სიჩქარის 10%-ის ტოლი სიჩქარით, მისი მასა ნორმალური მასის მხოლოდ 0.5%-ით იზრდება, მაშინ როდესაც, სინათლის სიჩქარის 90%-ით მოძრაობისას სხეულის მასა ნორმალურ მასაზე ორჯერ მეტი იქნება. სინათლის სიჩქარესთან მიახლოებისას სხეულის მასა უფრო სწრაფად იზრდება და იგი სულ უფრო მეტ ენერგიას მოითხოვს სიჩქარის მოსამატებლად. მას, ცხადია, არ შეუძლია მი-აღწიოს სინათლის სიჩქარეს, რადგან ამ შემთხვევაში მისი მასა უსასრულოდ დიდი გახდება და მას, მასისა და ენერგიის ექვივალენტობის გამო, ამისათვის დასჭირდება უსასრულოდ დიდი ენერგია. ამ მიზეზით რელატივიზმი ყოველთვის ზღუდავს ნებისმიერი ნორმალური ობიექტის მოძრაობას სინათლის სიჩქარით. მხოლოდ სინათლესა და სხვა ტალღებს, რომელთაც არა აქვთ საკუთარი მასა, შეუძლიათ იმოძრაონ სინათლის სიჩქარის ტოლი სიჩქარით.

ფარდობითობის თეორიის შესანიშნავი შედეგია, რომ მან მოახდინა სივრცისა და დროზე ჩვენ წარმოდგენებში რევოლუციური გარდატეხის შეტანა. ნიუტონის თეორიაში, თუ სინათლის იმპულსი გაგზავნილია ერთი ადგილიდან მეორეში, სხვადასხვა დამკვირვებელს შეუძლიათ შეთანხმება ამ მოგზაურობის დროზე (რამდენადაც დრო აბსოლუტურია), მაგრამ ყოველთვის ვერ შეთანხმდებიან რა მანძილი გაიარა ამ დროს სინათლემ (რადგან სივრცე არ არის აბსოლუტური). სინათლის სიჩქარე არის მანძილი გაყოფილი მის გასავლელად საჭირო დროზე, ამიტომ სხვადასხვა დამკვირვებელს უნდა მიეღო სხვადასხვა სიჩქარე სინათლის მოძრაობისათვის. რელატივიზმში, მეორე მხრივ, ყველა დამკვირვებელი უნდა შეთანხმდეს რა სისწრაფით მოძრაობს სინათლე. ისინი ისევ ვერ შეთანხმდებიან სინათლის მიერ გავლილ მანძილზე და, ასევე, ახლა ისინი ვერ შეთანხმდებიან ამისთვის საჭირო დროზეც. (საჭირო დრო არის სინათლის მიერ გავლილი მანძილი — რაზეც დამკვირვებლები ვერ თანხმდებიან — გაყოფილი სინათლის სიჩქარეზე — რაზეც ისინი თანხმდებიან). სხვა სიტყვებით, ფარდობითობის თეორიამ ბოლო მოუღო აბსოლუტური დროის იდეას! აღმოჩნდა, რომ თითოეულ დამკვირვებელს დროის საკუთარი საზომი აქვს, რაც დაფიქსირდება მისი საათით და ერთნაირი საათები სხვადასხვა დამკვირვებლის ხელში სხვადასხვა შედეგს აჩვენებს.

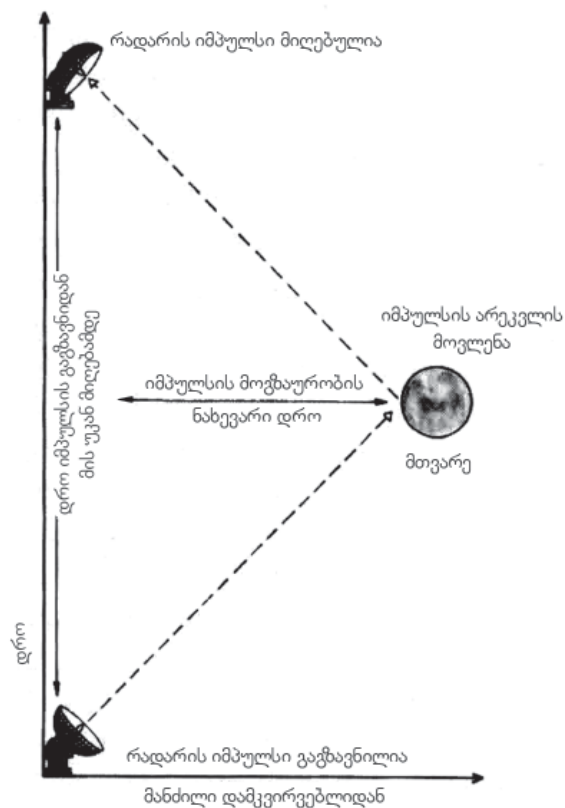
ყოველ დამკვირვებელს რადარიდან სინათლის ან რადიო ტალღის იმპულსის გაგზავნის საშუალებით შეუძლია თქვას სად და როდის მოხდა ესა თუ ის მოვლენა. იმპულსის გარკვეული ნაწილი აირეკლება ამ მოვლენიდან და დაბრუნდება უკან. დამკვირვებელს შეუძლია დროის გაზომვა, რომელის განმავლობაშიც იმპულსის ექო დაბრუნდება უკან. მოვლენის დროს უწოდებენ იმ დროის ნახევარს, რომელშიც იმპულსი გაიგზავნა და ანარეკლი იქნა მიღებული უკან: მანძილი მოვლენამდე არის ეს ნახევარი დრო გამრავლებული სინათლის სიჩქარეზე (ამ აზრით, მოვლენა არის რაღაც, რაც ხდება სივრცის გარკვეულ წერტილში დროის განსაზღვრულ მომენტში). ეს იდეა ნაჩვენებია ნახ. 2.1-ზე, რომელიც წარმოადგენს სივრცე-დროის დიაგრამას.

აღწერილი პროცედურის გამოყენებით ერთმანეთის მიმართ მოძრავი დამკვირვებები დაადგენენ განსხვავებულ დროებს და ადგილმდებარეობას ერთსა და იმავე მოვლენისათვის. არც ერთი გამოყოფილი დამკვირვებლის გაზომვები არ არის უფრო ზუსტი, ვიდრე სხვისა, მაგრამ ყველა ეს გაზომვა დაკავშირებულია ერთმანეთთან. ნებისმიერ დამკვირვებელს შეუძლია ზუსტად გამოთვალოს რა დრო და ადგილი დააფიქსირა სხვა დამკვირვებელმა, თუ მან იცის მისი მოძრაობის სიჩქარე.

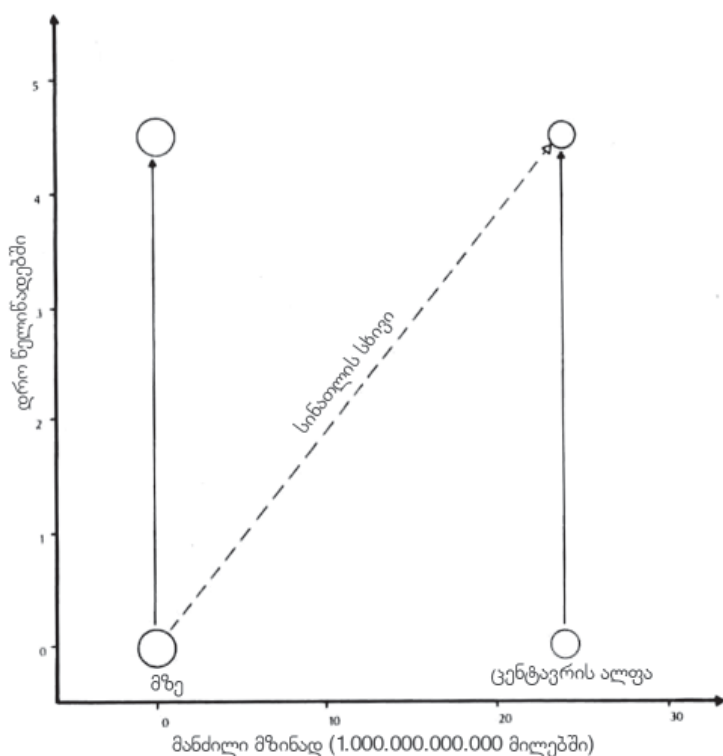
დღეს ჩვენ ვიყენებთ ამ მეთოდს, რადგანაც ჩვენ დროის გაზომვა უფრო ზუსტად შეგვიძლია, ვიდრე მანძილისა. არსებითად, მეტრი განსაზღვრულია როგორც მანძილი, რომელსაც სინათლე გადის ცეზიუმის საათით გაზომილ 0.000000003335640952 წამში (ამ კონკრეტული ციფრის აზრი იმაში მდგომარეობს, რომ იგი დაემთხვეს მეტრის ისტორიულ განსაზღვრებას – პარიზში შენახული პლატინიუმის ძელზე ორ ნიშნულს შორის მანძილს). ანალოგიურად შეგვიძლია შემოვიტანოთ სიგრძის ახალი ერთეული

– სინათლის წამი. ეს უბრალოდ ის მანძილია, რომელსაც სინათლე გადის ერთ წამში. ფარდობითობის თეორიაში მანძილს ჩვენ განვსაზღვრავთ დროისა და სინათლის სიჩქარის კატეგორიებში, ასე რომ, ავტომატურად გამოდის, რომ ყველა დამკვირვებელი სინათლის სიჩქარისათვის ერთსა და იმავე მნიშვნელობას მიიღებს (განსაზღვრებით, 1 მეტრს 0.000000003335640952 წამში) აღარ არსებობს ეთერის შემოყვანის აუცილებლობა, რომლის არსებობა არ დამტკიცდა მაიკელსონ-მორლის ექსპერიმენტში. ფარდობითობის თეორია, ამგვარად, გვაიძულებს, ფუნდამენტურად შევცვალოთ ჩვენი წარმოდგენები სივრცესა და დროზე. ჩვენ უნდა ვაღიაროთ, რომ დრო აღარ არის განცალკევებული სივრცისაგან და დამოუკიდებელი მასზე, არამედ მასთან ერთად ქმნის ობიექტს, რომელსაც სივრცე-დრო ჰქვია.

ზოგადი გამოცდილებიდან გამომდინარე შესაძლებელია წერტილის ადგილმდებარეობის განსაზღვრა სამი წერტილით, ანუ კოორდინატით. მაგალითად, შეიძლება ვთქვათ, რომ წერ-

ნახ. 2.1. დრო იზომება ვერტიკალურად, ხოლო მანძილი დამკვირვებელამდე გადაზომილია ჰორიზონტალურად. დამკვირვებლის ტრაექტორია სივრცეში და დრო ნაჩვენებია როგორც ვერტიკალური ხაზი მარაცხნივ. სინათლის სხივის კვალი მოვლენამდე და მოვლენიდან არის დიაგონალური ხაზები.

ნახ. 2.2.

ბელი ხაზი, მზისა და უახლოესი ვარსკვლავის ალფა ცენტავრის შემადგენელ ხაზთან. მაგრამ მზის მდებარეობის განსასაზღვრავად ჩვენ გალაქტიკაში ამ კოორდინატებსაც არ ექნება დიდი გამოყენება, ან ჩვენი გალაქტიკის მდებარეობის განსასაზღვრავად გალაქტიკების ლოკალურ ჯგუფში. სინამდვილეში შესაძლებელია მთელი სამყაროს აღწერა გადამფარავი არეების კატეგორიებში. ყოველ არეში უნდა გამოვიყენოთ განსხვავებული სამი კოორდინატი ნერტილის მდებარეობის განსასაზღვრავად.

მოვლენა არის არის ის, რაც ხდება სივრცის რაღაც ნერტილში რაღაც გარკვეულ მომენტში. ამიტომ მისი განსაზღვრა შეიძლება ოთხი რიცხვით, ანუ კოორდინატით. კვლავ კოორდინატთა არჩევანი ნებისმიერია, შეიძლება გამოვიყენოთ სამი კარგად განსაზღვრული სივრცული კოორდინატი და დროის ნებისმიერი საზომი. რელატივიზმში არ არსებობს განსხვავება სივრცულსა და დროით კოორდინატებს შორის, როგორც არ არის განსხვავება ორ ნებისმიერ სივრცულ კოორდინატს შორის. შეიძლება კოორდინატთა ახალი კრებულის შერჩევა რომელშიც, ვთქვათ, პირველი ახალი სივრცული კოორდინატი წარმოადგენს ძველი პირველი და მეორე სივრცული კოორდინატის კომბინაციას. მაგალითად, იმის ნაცვლად, რომ გავზომოთ ნერტილის ადგილმდებარეობა დედამიწაზე მიწებში ჩრდილოეთით პიკადილიდან და დასავლეთით პიკადილიდან, შეგვიძლია გამოვიყენოთ მიწები პიკადილიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით ანდა

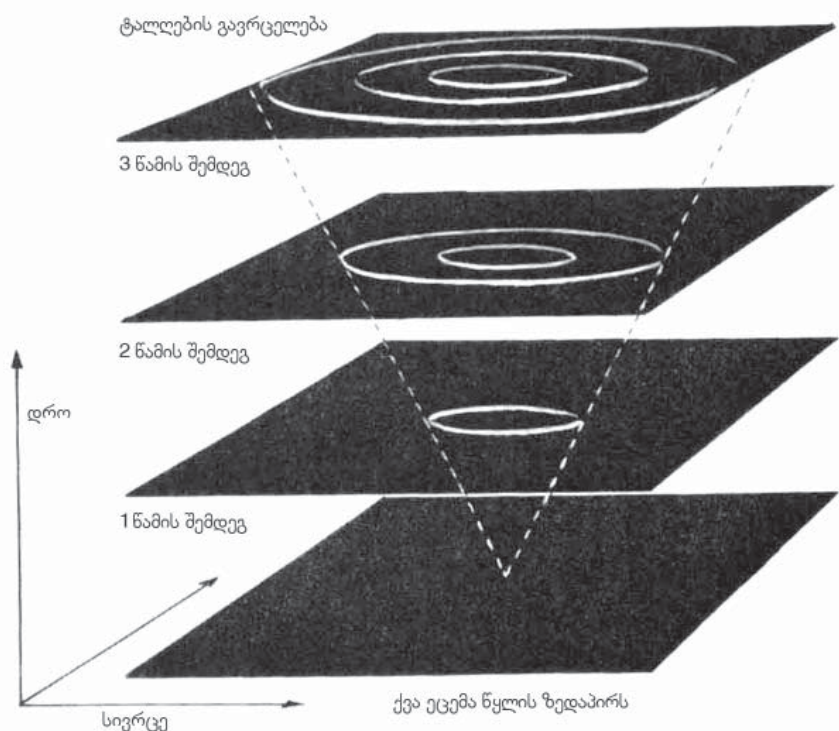
ტილი შვიდი ფუტით არის დაშორებული ერთი კედლიდან, სამი ფუტით — მეორე კედლიდან და ხუთი ფუტით არის აწეული იატაკიდან. ან შეიძლება ვთქვათ, რომ ნერტილი მდებარეობს რაღაც გრძელსა და განედზე და გარკვეულ სიმაღლეზე ზღვის დონიდან. შესაძლებელია ნებისმიერი სამი კოორდინატის გამოყენება, თუმცა მათ აქვთ გამოყენების შეზღუდული არე. არ არის საჭირო მთვარის მდებარეობის განსაზღვრა პიკადილის მოედნიდან ჩრდილოეთით და სამხრეთით დაშორებულ მიწებსა და ზღვის დონიდან ფუტებით გაზომილ სიმაღლეში. უმჯობესია მისი მდებარეობის განსაზღვრა მანძილით მზიდან, სიმაღლით ორბიტების მოძრაობის სიბრტყიდან და კუთხით, რომელსაც ქმნის მთვარისა და მზის შემადგენელი

მიღები პიკადილიდან ჩრდილო-დასავლეთით. ანალოგიურად, რელატივიზმში შესაძლებელია დროის ახალი კოორდინატის გამოყენება, რომელიც წარმოადგენს ძველ დროს პლუს მანძილი (სინათლის წამებში) ჩრდილოეთით პიკადილიდან.

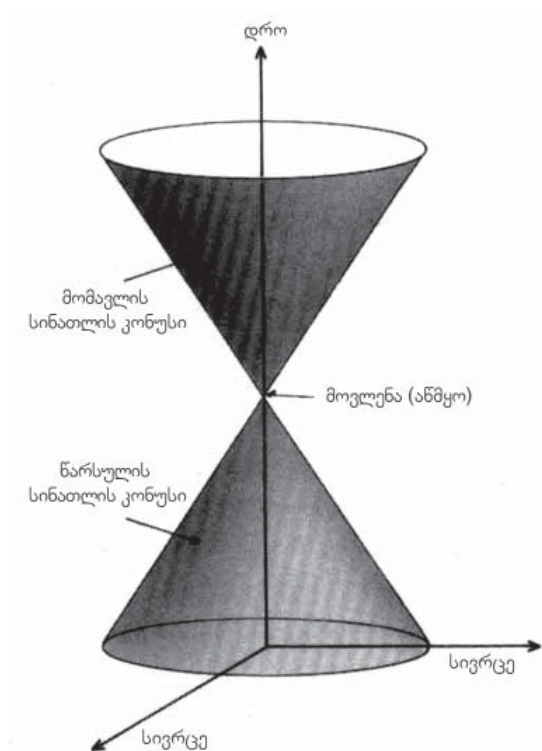
ხშირად მოსახერხებელია მოვლენის ოთხი კოორდინატის განხილვა მისი მდებარეობით ოთხგანზომილებიან სივრცეში, რომელსაც სივრცე-დროს უწოდებენ. შეუძლებელია ოთხგანზომილებიანი სივრცის გამოსახვა გრაფიკულად. პირადად ჩემთვის სამგანზომილებიანი სივრცის გამოსახვა კი საკმაოდ რთულია! ამავე დროს, ადვილი ორგანზომილებიანი დიაგრამის დახაზვა როგორიცაა დედამიწის ზედაპირი (დედამიწის ზედაპირი ორგანზომილებიანად ითვლება, რადგან მასზე წერტილის მდებარეობის განსაზღვრა ორი კოორდინატით, გრძედით და განედით, შეიძლება). მე, ზოგადად, ვიყენებ დიაგრამას, რომელშიც დრო იზრდება ვერტიკალურად ზევით, ხოლო ერთერთი სივრცული განზომილება ნაჩვენებია ჰორიზონტალურად. ორი დანარჩენი სივრცული განზომილება უგულებელყოფილია ან ერთერთი მათგანი მითითებულია პერსპექტივაში (ამას სივრცე-დროის დიაგრამა ეწოდება, როგორიცაა ნახ. 2.1.). მაგალითად, 2.2 ნახაზზე დრო წელიწადებში გადაზომილია ვერტიკალურად ზევით, მანძილი მზიდან ალფა ცენტავრამდე გადაზომილია მილებში ჰორიზონტალურად. მზისა და ალფა ცენტავრის გზა სივრცე-დროში ნაჩვენებია ვერტიკალური ხაზებით დიაგრამის მარცხენა და მარჯვენა მხარეს, შესაბამისად. სინათლის

სხივი მზიდან ალფა ცენტავრამდე მიჰყვება დიაგონალურ ხაზს და ამ მანძილის გავლას ანდომებს ოთხ წელიწადს.

როგორც ვნახეთ, მაქსველის განტოლებებიდან გამომდინარეობს, რომ სინათლის სიჩქარე წყაროს მოძრაობისაგან დამოუკიდებლად ერთი და იგივეა და ეს დამტკიცდა ზუსტი გაზომვებით. აქედან გამომდის, რომ, თუ სინათლე გამოსხივდა გარკვეულ დროს სივრცის გარკვეულ წერტილში, მაშინ დროის გავლასთან ერთად ის გავრცელდება

ნახ. 2.3

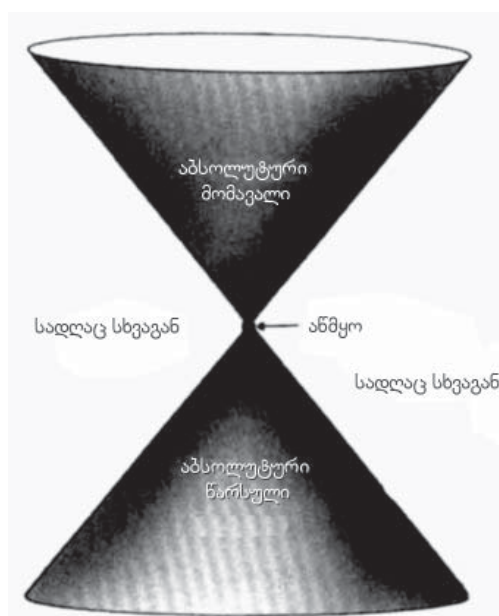

ნახ. 2.4

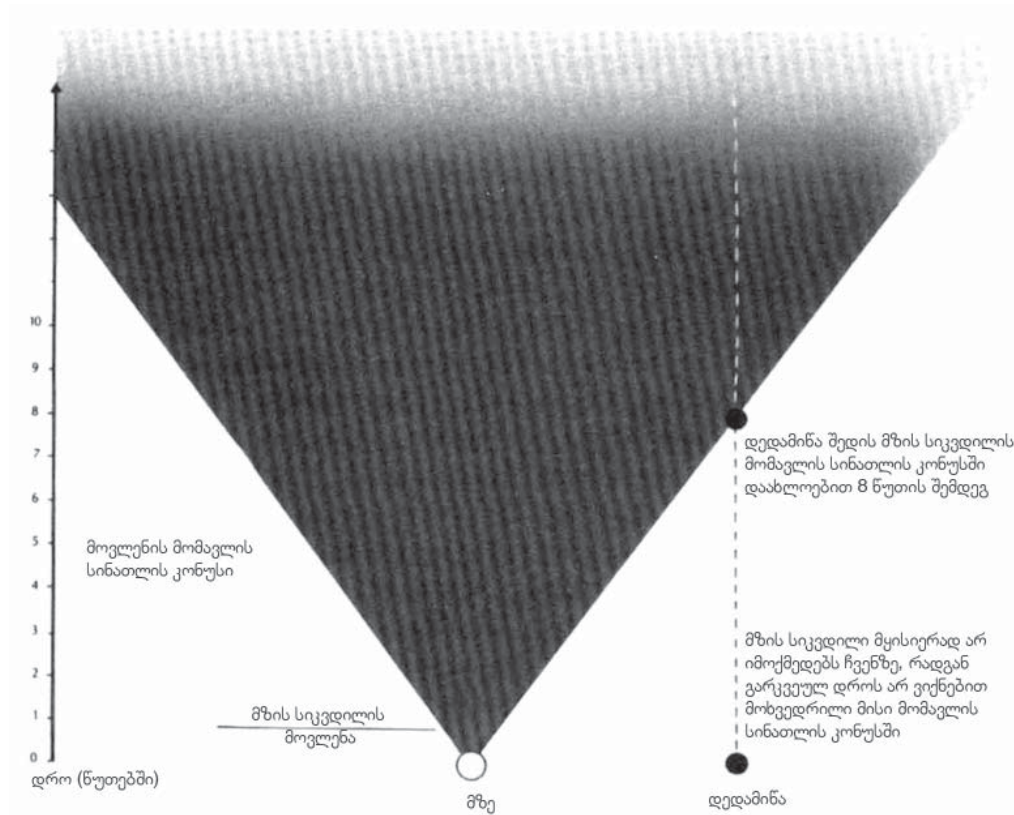
სინათლის სფეროს სახით, რომლის ზომა და მდებარეობა დამოუკიდებელია წყაროს სიჩქარეზე. წამის მემილიონედში სინათლე გაფართოვდება 300 მეტრი რადიუსის სფერომდე, ორი მემილიონედი წამის შემდეგ რადიუსი გახდება 600 მეტრი და ა.შ. ეს ჰგავს ტალღებს, რომელიც ვრცელდება გუბის ზედაპირზე ქვის ჩაგდების შემდეგ. ტალღები ვრცელდება წრეების სახით, რომელთა რადიუსები იზრდება დროის გავლასთან ერთად. თუ წარმოვიდგენთ სამგანზომილებიან მოდელს, რომელიც შედგება გუბის ორგანზომილებიანი სიბრტყისა და ერთგანზომილებიანი დროისაგან, გაფართოების პროცესში მყოფი ტალღები იქნება გამოსახული კონუსით, რომლის წვერი იმ ადგილზე იმ დროში იმყოფება, როდესაც ქვა ჩავარდა წყალში (ნახ. 2.3). ასევე, სინათლე, რომელიც ვრცელდება რაღაც მოვლენიდან, ადგენს სამგანზომილებიან კონუსს ოთხგანზომილებიან სივრცე-დროში. ამ კონუსს მომავლის სინათლის კონუსი ეწოდება, რომელიც წარმოადგენს იმ მოვლენათა სიმრავ-

ლეს, რომელთაგან სინათლის იმპულსი აღწევს მოცემულ მოვლენას (ნახ. 2.4).

მოვლენის მომავლისა და წარსულის სინათლის კონუსები სივრცე-დროს ჰყოფს სამ არედ (ნახ. 2.5). მოვლენის აბსოლუტური მომავლის არე არის P -ს მომავლის კონუსის შიგნით მდებარე არე. ეს ყველა იმ მოვლენათა სიმრავლეა, რომელზეც გავლენა შეიძლება მოახდინოს იმან, რაც განხორციელდა P -ში. მოვლენები P -ს სინათლის კონუსის გარეთ ვერ მიიღებენ სიგნალს P -დან, რადგან არაფერს შეუძლია მოძრაობა სინათლეზე უფრო სწრაფად. ამგვარად, მათზე გავლენას არ ახდენს ის, რაც P -ში მოხდა. P -ს აბსოლუტური წარსული არის არე წარსულის სინათლის კონუსის შიგნით. ეს იმ მოვლენათა ერთობლიობაა, რომელთაგან სინათლის სიჩქარით ან მათზე მასზე ნაკლები სიჩქარით გავრცელებული სიგნალები მიაღწევენ P -ს. ეს, ამგვარად, იმ მოვლენათა კრებულია, რომელთაც შეე-

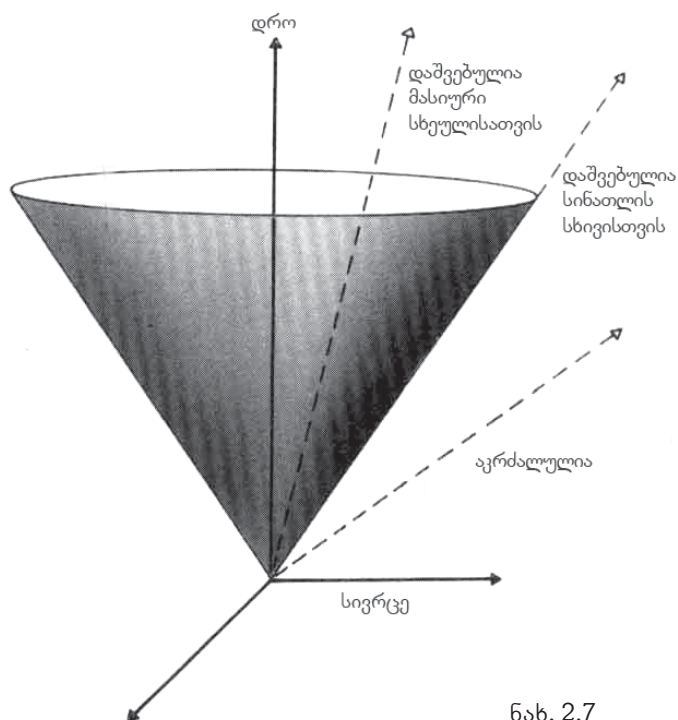
ნახ. 2.5

ნახ. 2.6

ძლივთ გავლენა მოეხდინათ P -ზე. თუ ცნობილია რა მოხდა რაღაც გარკვეულ დროს სადმე სივრცის არეში P -ს წარსულის სინათლის კონუსის შიგნით, შესაძლებელია ვინინასწარმეტყველოთ, რა მოხდება P -ში. ამათ გარდა არის სივრცე-დროის არე, რომელიც არ მდებარეობს მომავლისა და წარსულის კონუსის შიგნით. მოვლენები ამ არეში არ განიცდიან და არც ახდენენ გავლენას იმაზე, რაც მოხდა P -ში. მაგალითად, თუ მზე რაღაც მომენტში „გაითიშა“, ეს არ მოახდენს გავლენას დედამინაზე, რადგან დედამინა იმ მომენტში იქნება სწორედ ასეთ არეში (ნახ. 2.6). ამის შესახებ ჩვენ გავიგებთ მხოლოდ რვა წუთის შემდეგ, ანუ იმ დროში, რომელშიც სინათლე მზიდან აღწევს დედამინას. მხოლოდ ამის შემდეგ მოვლენები დედამინაზე მოხვდება მზის ჩაქრობის მომავლის სინათლის კონუსში. ანალოგიურად, ჩვენ არ ვიცით რა ხდება ამჟამად სამყაროს დაშორებულ წერტილებში: სინათლე, რომელსაც ჩვენ ვხედავთ შორეული გალაქტიკებიდან, გამოსხივებულია იქიდან მილიონი წლების წინ, ხოლო სინათლე, მიღებული ყველაზე შორეული ობიექტიდან, რომელსაც ჩვენ ვხედავთ, არის გამოსხივებული რვა ათასი მილიონი წლის წინათ. ამგვარად, როდესაც ვუყურებთ სამყაროს, ჩვენ ვხედავთ იმას, როგორი იყო იგი წარსულში.

თუ უგულებელვყოთ გრავიტაციულ მოვლენებს, როგორც ეს გააკეთეს აინშტაინმა და პუანკარემ 1905 წელს, მივიღებთ, ე.წ. ფარდობითობის სპეციალურ თეორიას. ყოველი მოვლენისათვის შეგვიძლია ავაგოთ სინათლის კონუსი (სინათლის ყველა შესაძლო სხივი სივრცე-

ნახ. 2.7

დროში გამოსხივებული მოცემული მოვლენიდან) და, რადგან სინათლის სიჩქარე ერთნაირია ყველა მოვლენისათვის ყველა მიმართულებით, სინათლის ყველა კონა იდენტური იქნება და იქნება მიმართული ერთ მხარეს. თეორია, აგრეთვე, გვეუბნება, რომ არაფერს შეუძლია მოძრაობა სინათლის სიჩქარეზე დიდი სიჩქარით. ეს ნიშნავს, რომ ყველა ობიექტის კვალი სივრცესა და დროში უნდა იყოს წარმოდგენილი ხაზით, რომელიც დევს ყოველი მოვლენის სინათლის კონუსის შიგნით (ნახ. 2.7).

ფარდობითობის სპეციალურ თეორიას დიდი წარმატება აქვს იმის ახსნაში, რომ ყველა დამკვირვებლის გაზომვა ერთნაირ შედეგს იძლევა სინათლის სიჩქარისათვის (როგორც ეს მაიკელ-

სონ-მორლის ექსპერიმენტმა აჩვენა) და რა ხდება, როდესაც საგანი სინათლის სიჩქარესთან დაახლოებული სიჩქარით მოძრაობს. თუმცა იგი შეუთავსებელია ნიუტონის გრავიტაციის თეორიასთან, რომელიც ამბობს, რომ საგნები იზიდავენ ერთმანეთს მათ შორის მანძილზე დამოკიდებული ძალით. ეს ნიშნავს, რომ თუ ავამოძრავებთ ერთერთ საგანს, მეორეზე მოქმედი ძალა მყისიერად შეიცვლება. ანუ სხვა სიტყვებით, გრავიტაციული ეფექტები უნდა ვრცელდებოდნენ უსასრულო სიჩქარით და არა სინათლის ან მასზე ნაკლები სიჩქარით, როგორც ამას ფარდობითობის სპეციალური თეორია მოითხოვს. 1908-1914 წლებში აინშტაინმა რამდენიმე წარუმატებელი მცდელობა ჩაატარა, რომ გრავიტაციის თეორია ფარდობითობის სპეციალურ თეორიასთან თავსებადი გაეხადა. საბოლოოდ მან შემოგვთავაზა ის, რასაც დღეს ფარდობითობის ზოგად თეორიას უწოდებენ.

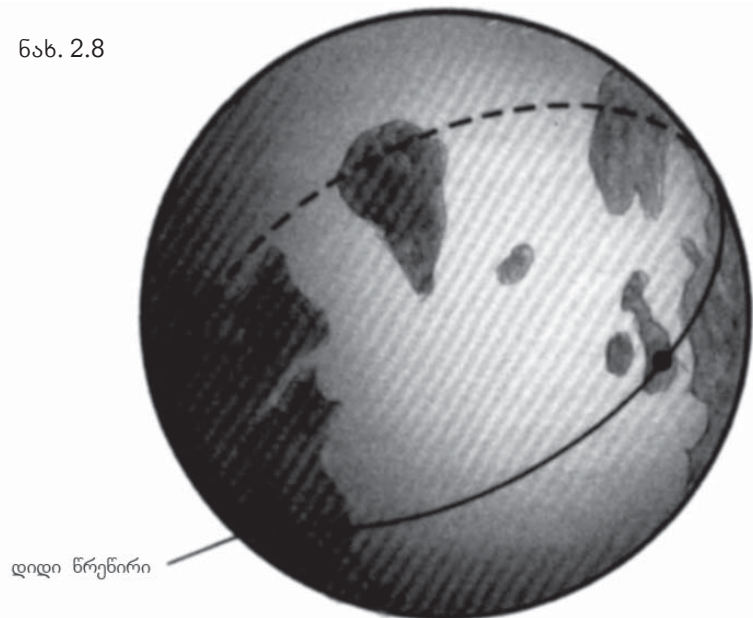
აინშტაინმა გააკეთა რევოლუციური დაშვება, რომ გრავიტაცია არ ჰგავს სხვა ძალებს და არის იმის შედეგი, რომ სივრცე-დრო არ არის ბრტყელი, როგორც ეს იქამდე ითვლებოდა: იგი მრუდია ან „დეფორმირებული“ მასში მასის და ენერგიის განაწილების გამო. დედამიწის მსგავსი სხეულები მრუდწირულ ორბიტებზე მოძრაობენ არა გრავიტაციული ძალის გამო, არამედ მიჰყვებიან „სწორ“ ტრაექტორიას გამრუდებულ სივრცეში, რომელსაც გეოდეზიური წირი ეწოდება. გეოდეზიური წირი არის უმოკლესი (ან უშორესი) გზა ორ მეზობელ წერტილს შორის. მაგალითად, დედამიწის ზედაპირი ორგანზომილებიანი მრუდი ზედაპირია. გეოდეზიურ წირს დედამიწაზე უწოდებენ დიდ წრეწირს და იგი უმოკლესი მანძილია ორ წერტილს შორის

(ნახ. 2.8). რადგანაც გეოდეზიური წირი უმოკლესი გზაა ორ აეროპორტს შორის, იგი, ნავიგატორების რჩევით, გამოიყენება მფრინავების მიერ საფრენად. ზოგად რელატივიზმში სხეულები ყოველთვის სწორი ხაზის გასწვრივ მოძრაობენ ოთხგანზომილებიან სივრცე-დროში, მაგრამ, ამის მიუხედავად, ჩვენი თვალსაზრისით, ისინი მოძრაობენ მრუდ წირებზე სამგანზომილებიან სივრცეში (ეს ჰგავს თვითმფრინავის მოძრაობას მთაგორიანი ზედაპირის თავზე: თუმცა იგი მიჰყვება სწორ ხაზს სამგანზომილებიან სივრცეში, მისი ჩრდილი მიჰყვება დაკლანკილ ხაზს დედამიწის ორგანზომილებიან ზედაპირზე).

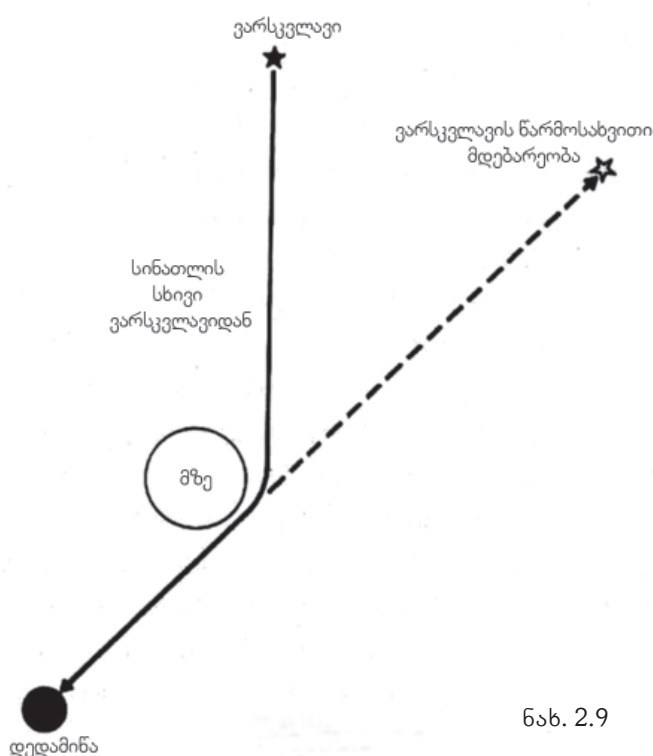
მზის მასა ისე ამრუდებს სივრცე-დროს, რომ თუმცა დედამიწა მიჰყვება სწორ ხაზს ოთხგანზომილებიან სივრცე-დროში, ჩვენ ვხედავთ, რომ იგი მოძრაობს წრიულ ორბიტაზე სამგანზომილებიან სივრცეში. სინამდ-

ვილეში, ორბიტები გამოთვლილი ზოგად რელატივიზმში თითქმის იგივეა, რაც გამოთვლილი ნიუტონის გრავიტაციის თეორიაში. თუმცა მზესთან უახლოესი პლანეტის – მერკურის – შემთხვევაში, რომელიც უდიდეს გრავიტაციულ ეფექტს განიცდის და აქვს ძლიერ წაგრძელებული ორბიტა, ზოგადი რელატივიზმი წინასწარმეტყველებს, რომ ელიფსის დიდმა ღერძმა უნდა იტრიალოს მზის გარშემო დაახლოებით ერთი გრადუსით ათი ათას წელიწადში. თუმცა ეფექტი ძალიან მცირეა, იგი შემჩნეულ

ნახ. 2.8

იქნა 1915 წელს და გახდა აინშტაინის თეორიის პირველ დასაბუთებად. ბოლო წლებში იყო გაზომილი სხვა პლანეტების ორბიტების უფრო მცირე გადახრები ნიუტონის წინასწარმეტყველებიდან და აღმოჩნდა, რომ ისინი ეთანხმებიან ზოგადი რელატივიზმის გათვლებს. სინათლის სხივებიც უნდა მოძრაობდნენ გეოდეზიური წირების გასწვრივ სივრცე-დროში. სივრცის სიმრუდის გამო, აღმოჩნდება, რომ სინათლეც არ მოძრაობს სივრცეში სწორი ხაზის გასწვრივ. ამგვარად, ზოგადი რელატივიზმი ამტკიცებს, რომ გრავიტაციული ველი ამრუდებს სინათლის მოძრაობას. მაგალითად, თეორიის შესაბამისად წერტილების სინათლის კონუსები მზის მახლობლად იქნება ოდნავ შეწეული შიგნითკენ. მზის მასის გამო. ეს ნიშნავს, რომ სინათლე დამორეზული ვარსკვლავიდან გადაიხრება სწორი ხაზიდან მცირე კუთხით, რის გამოც ვარსკვლავი გამოჩნდება გასხვავებულ პოზიციაში დედამიწაზე მყოფი დამკვირვებლისათვის (ნახ. 2.9). ცხა-

ნახ. 2.9

დია, თუ სინათლე ვარსკვლავიდან ყოველთვის მზესთან ახლოს გადის, ჩვენ არ შეგვეძლება ვთქვათ, გადახრილია სხივი, თუ ვარსკვლავი მართლაც იმ ადგილზე მდებარეობს, სადაც ჩვენ მას ვხედავთ? თუმცა, დედამიწის მზის გარშემო ბრუნვის გამო სხვადასხვა ვარსკვლავები აღმოჩნდებიან ხოლმე მზის უკან და მათი სინათლის სხივები ამ დროს გადაიხრება. ამგვარად, ისინი შეიცვლიან მდებარეობას სხვა ვარსკვლავების მიმართ.

ამ ეფექტის აღმოჩენა ძალიან ძნელია, რადგან მზის სინათლე შეუძლებელს ქმნის მის ფონზე გამოჩენილი ვარსკვლავის დაკვირვებას. მაგრამ ამის გაკეთება შესაძლებელია მზის დაბნელების მომენტში, როდესაც მზის სინათლე დაბლოკილია მთვარის მიერ.

აინშტაინის წინასწარმეტყველება სინათლის გადახრის შესახებ ვერ შემოიწმინდა დაუყოვნებლივ 1915 წელს პირველი მსოფლიო ომის გამო, და ეს ასე გაგრძელდა 1919 წლამდე, როდესაც ბრიტანულმა ექსპედიციამ მზის დაბნელების დროს დასავლეთ აფრიკაში აჩვენა, რომ სინათლე, მართლაც, გადაიხრება იმ სიდიდით, როგორც ეს გამოდის თეორიიდან. გერმანული თეორიის ბრიტანული დასაბუთება ჩაითვალა ომის შემდეგ ორი ერის შერიგების უდიდეს აქტად. მაგრამ ყველაზე კომიკური ამ სიტუაციაში ის იყო, რომ ექსპედიციის მიერ გადაღებული ფოტოსურათების განმეორებითმა შემოწმებამ აჩვენა, რომ ექსპერიმენტის ცდომილება გასაზომი ეფექტის სიდიდის იყო, რის გამოც შეუძლებელი იყო მისგან რაიმე დასკვნის გამოტანა. ეს შემთხვევა მეცნიერებაში არც თუ იშვიათ მოვლენათა იმ კატეგორიას განეკუთვნება, როდესაც ექსპერიმენტატორები ხედავენ იმას, რისი მიღებაც სურთ. სინათლის გადახრა კი, რა თქმა უნდა, დიდი სიზუსტით დადასტურდა შემდგომ დაკვირვებებში.

კიდევ ერთი დასკვნა, რომელიც გამომდინარეობს ზოგადი რელატივიზმიდან არის, რომ დრო ნელდება რაიმე სხეულის დედამიწის მსგავს მასიურ სხეულთან გავლის დროს. ეს ხდება იმიტომ, რომ არსებობს კავშირი სინათლის ენერგიასა და მის სიხშირეს შორის (სიხშირე არის სინათლის ტალღების რიცხვი ერთ წამში): რაც მეტია ენერგია, მით მეტია სიხშირე. როცა სინათლე მოძრაობს დედამიწის გრავიტაციულ ველში, იგი კარგავს ენერგიას და მისი სიხშირე მცირდება (ეს ნიშნავს, რომ მანძილი ორ მეზობელ ბურცობს შორის იზრდება). დედამიწის

ზედაპირიდან ზევით მყოფი დამკვირვებლისთვის ყველაფერი მის ქვემოთ უფრო ნელა ხდება. ეს წინასწარმეტყველება შემოწმებული იყო 1962 წელს ორი უზუსტესი საათის საშუალებით, რომლებიც მოთავსებული იყო წყლის კოშკის ძირში და სახურავზე. როგორც აღმოჩნდა, საათი ქვევით, რომელიც მიწასთან ახლოს იყო, უფრო ნელა მიდიოდა ზოგადი რელატივიზმის თეორიასთან სრულ თანხმობაში. განსხვავება საათების სიჩქარეებში დედამიწის ზედაპირიდან სხვადასხვა სიმაღლეებზე დღეს დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს, თანამგზავრებიდან მიღებულ სიგნალებზე დაფუძნებული ძალიან ზუსტი სანავიგაციო სისტემების შექმნისათვის. თუ უგულებელვყოფთ ზოგადი რელატივიზმის წინასწარმეტყველებებს, ადგილმდებარეობის გათვლებში მოხდება შეცდომა რამდენიმე მილით!

ნიუტონის კანონებმა ბოლო მოუღო სივრცეში აბსოლუტური მდებარეობის იდეას. ფარდობითობის თეორიამ გადაადგო აბსოლუტური დრო. განვიხილოთ ტყუპების ცნობილი მაგალითი. ვთქვათ, ტყუპებიდან ერთერთი ავიდა საცხოვრებლად მთის წვერზე მაშინ როდესაც მეორე დარჩა ზღვის ზედაპირის დონეზე. პირველი მათგანი უფრო მალე შევა ასაკში, ვიდრე მეორე. ასე რომ, თუ ისინი შეხვდებიან ისევ, პირველი უფრო ხნიერი იქნება მეორეზე. ამ შემთხვევაში განსხვავება ასაკში ძალიან პატარა იქნება, მაგრამ ეს განსხვავება შესამჩნევად გაიზრდება, თუ ერთერთი ტყუპისცალი სინათლის სიჩქარესთან დაახლოებული სიჩქარით მოძრაავი კოსმური ხომალდით ხანგრძლივ მოგზაურობაში გაემგზავრება. როცა იგი დედამიწაზე დაბრუნდება, იგი გაცილებით ახალგაზრდა იქნება დედამიწაზე დარჩენილ ტყუპისცალზე. ეს შემთხვევა ცნობილია ტყუპების პარადოქსის სახელწოდებით, მაგრამ ეს შემთხვევა პარადოქსია მხოლოდ მაშინ, თუ ვიაზროვნეთ აბსოლუტური დროის კატეგორიებით. რელატივიზმის თეორიაში არ არსებობს აბსოლუტური დრო, სამაგიეროდ თითოეულ პიროვნებას აქვს დროის საკუთარი საზომი, რომელიც დამოკიდებულია მისი მოძრაობის ხასიათზე.

1915 წლამდე სივრცე და დრო ითვლებოდა ფიქსირებულ ასპარეზად, რომელშიც ვითარდება მოვლენები და ეს მოვლენები არ ახდენენ გავლენას სივრცე-დროზე. ეს მართალია ფარდობითობის სპეციალურ თეორიაშიც. სხეულები მოძრაობენ, ძალები მიიზიდავენ და განიზიდავენ, მაგრამ დრო და სივრცე ამისგან დამოუკიდებლად არსებობენ. ბუნებრივია ვიფიქროთ, რომ სივრცე და დრო არსებობდნენ მუდამ.

ფარდობითობის ზოგად თეორიაში მდგომარეობა სავსებით განსხვავებულია. სივრცე და დრო ახლა დინამიკური სიდიდეებია: როცა სხეული მოძრაობს, ან ძალა მოქმედებს, ეს გავლენას ახდენს სივრცისა და დროის სიმრუდეზე და, პირიქით, სივრცე-დრო ახდენს გავლენას სხეულის მოძრაობის ან ძალის მოქმედების ხარისხზე. სივრცე და დრო არა მარტო მოქმედებენ, არამედ თვითონ განიცდიან მოქმედებას ყველაფრისგან, რაც ხდება სამყაროში. ისევე, როგორც შეუძლებელია ლაპარაკი მოვლენებზე სამყაროში ადგილისა და დროის მითითების გარეშე, ასევე არ შეიძლება ლაპარაკი სივრცესა და დროზე სამყაროს საზღვრებს გარეთ.

შემდგომ ათწლეულებში სივრცისა და დროის ახალი გაგება საფუძვლიანად ცვლიდა ჩვენს წარმოდგენებს სამყაროზე. ძველი იდეა არსებითად უცვლელი სამყაროს შესახებ, რომელიც არ-

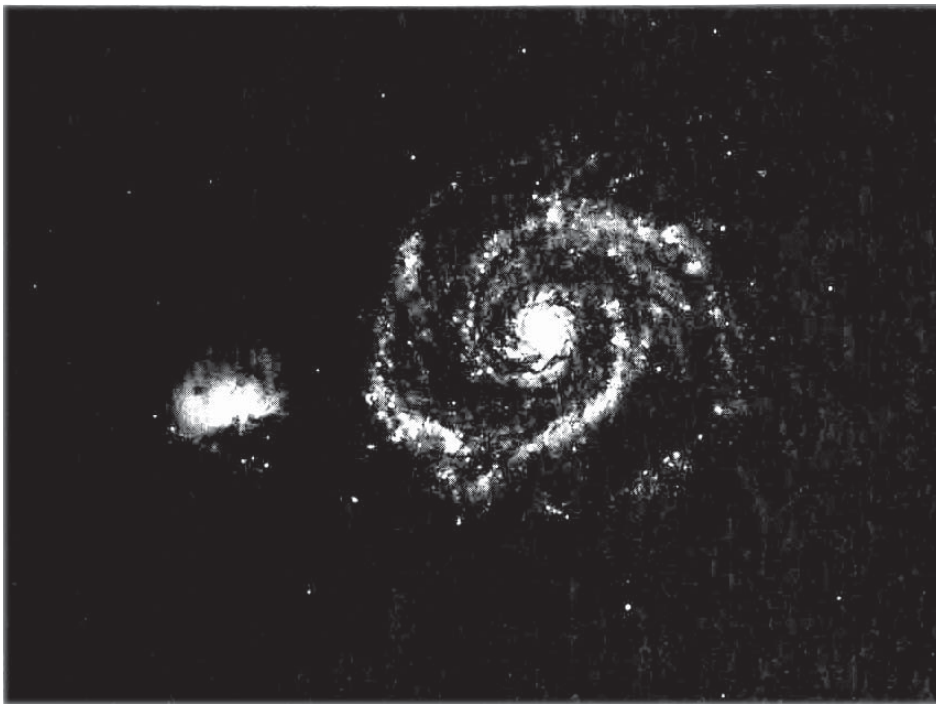
სებობდა და ყოველთვის იარსებებს, შეიცვალა დინამიკური გაფართოებადი სამყაროს ცნებით, რომელიც, როგორც ეტყობა, შეიქმნა სასრული დროის წინ და შეიძლება დასრულდეს რაღაცა დროის შემდეგ მომავალში. ამ რევოლუციის აღწერას ეძღვნება შემდეგი თავი. წლების წინ ეს იყო თეორიულ ფიზიკაში ჩემი მუშაობის დაწყების მიზეზი. როჯერ პენროუზმა და მე ვაჩვენეთ, რომ აინშტაინის ფარდობითობის ზოგადი თეორია გულისხმობს, რომ სამყაროს უნდა ჰქონდეს დასაწყისი და, შესაძლოა, დასასრულიც.

თავი მესამე

სამყაროს გაფართოება

წმინდა უმთვარო ღამით თუ ცას შევხედავთ, ყველაზე ნათელი ობიექტები იქნება პლანეტები ვენერა, მარსი, იუპიტერი და სატურნი. იქ კიდევ დიდი რაოდენობით სხვა ვარსკვლავებიც იქნება, რომელიც ჩვენ მზეს ჰგავს, მაგრამ მასზე გაცილებით შორს არიან ჩვენგან. ფიქსირებული ვარსკვლავებიდან ზოგიერთი, სინამდვილეში, ძალიან ნელა იცვლის თავის მდებარეობას ერთმანეთის მიმართ, როცა დედამიწა ბრუნავს მზის გარშემო: ისინი რეალურად სულაც არ არიან ფიქსირებულნი! ეს იმიტომ ხდება, რომ ამ ტიპის ვარსკვლავები შედარებით ახლოს არიან ჩვენთან. მზის გარშემო დედამიწის მოძრაობისას ჩვენ მათ სხვადასხვა პოზიციიდან ვუყურებთ უფრო შორი ვარსკვლავების ფონზე. ჩვენდა საბედნიეროდ, ეს იძლევა საშუალებას გავზომოთ მანძილი ამ ვარსკვლავებამდე: რაც უფრო ახლოს არიან ჩვენთან, მით უფრო მოძრაავი ჩანან ისინი. ცენტავრის პროქსიმად წოდებული, ჩვენთან უახლოესი ვარსკვლავი, დაახლოებით, ოთხი სინათლის წლით (სინათლეს სჭირდება, დაახლოებით, ოთხი წელიწადი იქიდან დედამიწამდე მოსაღწევად), ან, დაახლოებით, ოცდასამი მილიონი მილიონი მილით არის დაშორებული ჩვენგან. შეუიარაღებელი თვალით ხილული ვარსკვლავები მდებარეობს რამდენიმე ათასი სინათლის წელიწადის მანძილზე ჩვენგან. შედარებისათვის, ჩვენი მზე სულ რამდენიმე სინათლის წუთის მანძილზეა ჩვენგან! ხილული ვარსკვლავები მოფენილია მთელ ღამის ცაზე, მაგრამ, სინამდვილეში, ისინი ერთ ჯგუფში არიან გაერთიანებული, რომელსაც ირმის ნახტომი ჰქვია. დაწყებული 1750 წლიდან ზოგიერთ ასტრონომს მიაჩნდა, რომ ირმის ნახტომის არსებობა შეიძლება აიხსნას, თუ ხილული ვარსკვლავები მოთავსებული იქნება დისკის მაგვარ კონფიგურაციაში, ერთერთ ასეთ მაგალითს ჩვენ დღეს სპირალურ გალაქტიკას ვეძახით. მხოლოდ რამდენიმე ათწლეულის შემდეგ ასტრონომმა სერ ვილიამ ჰერშელმა დაამტკიცა თავისი იდეა იმით, რომ სკრუპულოზურად შეადგინა უამრავი ვარსკვლავის მდებარეობისა და მანძილების კატალოგი. ამის მიუხედავად, ამ იდეის სრული აღიარება მოხდა მხოლოდ მეოცე საუკუნის დასაწყისში.

სამყაროს თანამედროვე სურათის დათარიღება შეიძლება მხოლოდ 1924 წლით, როდესაც ამერიკელმა ასტრონომმა ედვარდ ჰაბლმა აჩვენა, რომ ჩვენი გალაქტიკა ერთადერთი არ არის სამყაროში. სინამდვილეში, არსებობს ბევრი სხვა, უზარმაზარი ცარიელი სივრცეებით მათ შორის. ამის დასამტკიცებლად მას დასჭირდა განესაზღვრა მანძილები ამ გალაქტიკებამდე, რომლებიც ისე შორს არიან, რომ ახლომდებარე ვარსკვლავებისაგან განსხვავებით, ისინი მართლაც ფიქსირებულად ჩანან. ჰაბლი იძულებული იყო გაეზომა ეს მანძილები არაპირდაპირი მეთოდით. ასე, ვარსკვლავის ხილული სიკაშკაშე დამოკიდებულია ორ ფაქტორზე: რამდენ სინათლეს გამოასხივებს (სინათლის ძალა) და რამდენად არის იგი დაშორებული ჩვენგან. ახლომდებარე ვარსკვლავებისათვის შესაძლებელია სიკაშკაშისა და მანძილის გაზომვა, რაც საშუალებას იძლევა განვსაზღვროთ მათი სინათლის ძალა. პირიქით, თუ ვიცით ვარსკვლავის სინათლის ძალა, სხვა გალაქტიკებში ჩვენ შეგვიძლია ვიპოვოთ მანძილები მათი ხილული სიკაშკაშის გამოყენებით. ჰაბლმა შენიშნა, რომ ჩვენთან გაზომვის ჩასატარებლად საკმაოდ ახლოს მყოფ გარკვეული ტიპის ვარსკვლავებს ყოველთვის ერთნაირი სინათლის ძალა აქვთ. ამგვარად, მსჯელობდა იგი, თუ ჩვენ ანალოგიურ ვარსკვლავებს ვნახავთ სხვა გალაქტიკებში, შეგვიძლია დავეშვათ, რომ მათ იგივე სინათლის ძალა აქვთ და ამ მიახლოებაში დავთვალოთ მანძილი ამ გალაქტიკებამდე. თუ შესაძლებელია ამის გაკეთება მოცემული გალაქტიკის რამდენიმე ვარსკვლავისათვის, და ყოველთვის მივიღეთ ერთი და იგივე მანძილი, ჩვენ შეგვიძლია დარწმუნებულები ვიყოთ ჩვენი შეფასებების სისწორეში. ასეთნაირად ედვინ ჰაბლმა გამოთვალა მანძილები ცხრა გალაქტიკამდე. დღეს ჩვენ ვიცით, რომ ჩვენი გალაქტიკა არის ერთერთი

ნახ. 3.1

რამდენიმე ასეულ ათას მილიონ გალაქტიკას შორის, რომელთა დანახვა შესაძლებელია თანამედროვე ტელესკოპებით, ხოლო ყოველი გალაქტიკა თვითონ შეიცავს რამდენიმე ასეულ ათას მილიონ ვარსკვლავს. ნახ. 3.1 გვიჩვენებს ერთერთი სპირალური გალაქტიკის სურათს, რომელიც, ჩვენი აზრით, უნდა ჰგავდეს იმას, როგორსაც ხედავენ სხვა გალაქტიკის მცხოვრებნი ჩვენს გალაქტიკას. ჩვენ ვცხოვრობთ გალაქტიკაში, რომლის სიგანე დაახლოებით ასი ათასი სინათლის წელიწადია და იგი ნელა ბრუნავს. ვარსკვლავები მის სპირალურ მკლავებში გალაქტიკის ცენტრის გარშემო შემოწერენ ერთ წრეს რამდენიმე ასეულ მილიონ წელიწადში. ჩვენი მზე ჩვეულებრივი, საშუალო ზომის, ყვითელი ვარსკვლავია, მოთავსებული ერთერთი სპირალური მკლავის შიდა კიდეზე. მართლაც, დიდი მანძილი გაგვივლია არისტოტელესა და პტოლემედან, როდესაც ფიქრობდით, რომ დედამიწა სამყაროს ცენტრია!

ვარსკვლავები ისე შორს არიან ჩვენგან, რომ წერტილოვან სინათლის წყაროებად გვეჩვენებიან. ჩვენ ვერ ვხედავთ მათ ზომებსა და ფორმებს. მაშ, როგორ ვლაპარაკობთ სხვადასხვა ტიპის ვარსკვლავებზე? ვარსკვლავთა უდიდესი უმრავლესობისათვის არსებობს ერთადერთი მახასიათებელი, რომლის დაკვირვებაც შეგვიძლია – მათი სინათლის ფერი. ნიუტონმა აღმოაჩინა, რომ თუ სინათლე მზიდან გაივლის მინის სამკუთხა ნაჭერს, რომელსაც პრიზმა ეწოდება, ის დაიშლება ცისარტყელას მსგავს სხვადასხვა ფერებად (სპექტრად). თუ მივმართავთ ტელესკოპს ცალკეული ვარსკვლავისა ან გალაქტიკისაკენ, შესაძლებელია ამ ვარსკვლავისა ან გალაქტიკის სპექტრის დაკვირვება. სხვადასხვა ვარსკვლავს სხვადასხვა სპექტრი აქვს, მაგრამ სხვადასხვა ფერის ფარდობითი სიკაშკაშე ყოველთვის ზუსტად ისეთია, როგორც მოსალოდნელია სინათლემდე გახურებული სხეულის მიერ გამოსხივებული სინათლის სპექტრში (ფაქტობრივად, სინათლეს, გამოსხივებულს სინათლემდე გახურებული გაუმჭვირვალე სხეულიდან, აქვს დამახასიათებელი სპექტრი, რომელიც მხოლოდ მის ტემპერატურაზე არის დამოკიდებული — თერმული სპექტრი. ეს ნიშნავს, რომ შეგვიძლია ვარსკვლავის ტემპერატურაზე ვიმსჯელოთ მისი სინათლის სპექტრის მიხედვით). მეტიც, აღმოჩნდა, რომ ზოგიერთი სპეციფიკური ფერები არის ამოვარდნილი ვარსკვლავთა სპექტრიდან და ეს ამოვარდნილი ფერები იცვლება ვარსკვლავიდან ვარსკვლავამდე. რადგან ვიცით, რომ ყოველი ქიმიური ელემენტი შთანთქმავს მისთვის დამახასიათებელ სპეციფიკურ ფერთა კრებულს, ვარსკვლავიდან მიღებული სინათლის სპექტრის შესწავლით შესაძლებელია ზუსტად განვსაზღვროთ, რა ელემენტებია წარმოდგენილი ვარსკვლავის ატმოსფეროში.

20-იან წლებში, როდესაც ასტრონომებმა დაიწყეს სხვა გალაქტიკების ვარსკვლავთა სპექტრების შესწავლა, მათ აღმოაჩინეს ერთი საინტერესო რამ: მათ სპექტრში ამოვარდნილი იყო ფერების ისეთივე დამახასიათებელი ერთობლოვნობები, როგორც ჩვენი გალაქტიკის ვარსკვლავების სპექტრში, მაგრამ ისინი ყველა წანაცვლებული იყვნენ სპექტრის წითელი ბოლოსაკენ. ამის წინადადების აზრის გასაგებად ჯერ უნდა განვიხილოთ დოპლერის ეფექტი. როგორც ვნახეთ, ხილული სპექტრი შედგება ელექტრომაგნიტური ველის ფლუქტუაციებისგან, ანუ ტალღებისგან. სინათლის სიხშირე (ანუ ტალღების რიცხვი წამში) არაჩვეულებრივად

დიდია და უდრის ოთხიდან შვიდ ასეულ მილიონ მილიონ ტალღას წამში. სხვადასხვა სიხშირეები ეს არის ის, რასაც ადამიანის თვალი ხედავს ფერების სახით: სპექტრის უმცირეს სიხშირეს აღიქვამს წითლად, ხოლო ყველაზე დიდ სიხშირეს – იისფრად. ახლა წარმოვიდგინოთ ჩვენგან მუდმივ მანძილზე დაშორებული სინათლის წყარო, მაგალითად, ვარსკვლავი, რომელიც გამოასხივებს სინათლის ტალღებს მუდმივ სიხშირეზე. ცხადია, ჩვენ მიერ მიღებული ტალღის სიხშირე ისეთივეა, როგორსაც გამოასხივებს ვარსკვლავი (სამყაროს გრავიტაციული ველი არ არის საკმაოდ ძლიერი მნიშვნელოვანი ეფექტის მოსახდენად). ახლა წარმოვიდგინოთ, რომ ეს ვარსკვლავი ჩვენკენ მოძრაობს. როდესაც წყარო გამოასხივებს ტალღის შემდგომ ბურცობს, ვარსკვლავი უფრო ახლოს იქნება ჩვენთან, ამგვარად, დრო, რომელშიც ეს ბურცობი ჩვენამდე მოაღწევს, ნაკლები იქნება იმასთან შედარებით, როდესაც ვარსკვლავი უძრავი იყო. ეს ნიშნავს, რომ დრო, რომელშიც ორი მეზობელი ბურცობი ჩვენამდე აღწევს ნაკლები იქნება და, შესაბამისად, ყოველ წუთში მიღებული ტალღების რიცხვი (ე.ი. სიხშირე) უფრო მაღალი იქნება, ვიდრე უძრავი ვარსკვლავის შემთხვევაში. ასევე, თუ წყარო გეშორდება, მიღებული ტალღების სიხშირე უფრო დაბალი იქნება. სინათლის შემთხვევაში ეს ნიშნავს, რომ სპექტრი ვარსკვლავებისა, რომლებიც გეშორდებიან, წანაცვლებული იქნება სპექტრის წითელი ბოლოსკენ (წითელი წანაცვლება), ხოლო ჩვენკენ მოძრავი ვარსკვლავების სპექტრს ექნება იისფერი წანაცვლება. კავშირს სიხშირესა და სიჩქარეს შორის, რომელსაც დოპლერის ეფექტი ჰქვია, ჩვენ ვაკვირდებით ყოველდღიურ ცხოვრებაში. ყური დაუგდეთ გზაზე მომავალ მანქანას: როცა მანქანა გვიახლოვდება, მისი ძრავის ხმა ისმის მაღალ ტონებში (რაც ბგერითი ტალღების მაღალ სიხშირეებს შეესაბამება), და როცა ის გეშორდება ძრავის ხმა დაბალ ტონებში ისმის. სინათლის ან რადიო ტალღების ყოფაქცევა ანალოგიურია. პოლიცია იყენებს დოპლერის ეფექტს მანქანის სიჩქარის განსასაზღვრავად მისგან არეკლილი რადიო იმპულსების სიხშირეების გაზომვით.

გალაქტიკების აღმოჩენის შემდეგ, ჰაბლმა მომდევნო წლები მიუძღვნა გალაქტიკებამდე მანძილებისა და მათი სპექტრების კატალოგის შედგენას. იმ დროს უმეტესობას ეგონა, რომ გალაქტიკები სამყაროში უწესრიგოდ მოძრაობენ, ამიტომ ელოდნენ იმდენივე იისფერი წანაცვლებიანი გალაქტიკის აღმოჩენას, რამდენიც წითელ წანაცვლებიანია. დიდი გაკვირვება გამოიწვია იმის აღმოჩენამ, რომ გალაქტიკების უმეტესობას წითელი წანაცვლება ახასიათებს: თითქმის ყველა გალაქტიკა გაგვირბის! უფრო საკვირველი იყო ის, რაც ჰაბლმა გამოაქვეყნა 1929 წელს: თურმე გალაქტიკების წითელი წანაცვლებაც არ არის უწესრიგო, არამედ ისინი პირდაპირ პროპორციულია მანძილისა ჩვენამდე. ან, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, რაც უფრო შორს არის გალაქტიკა, მით უფრო დიდი სიჩქარით გარბის ის ჩვენგან! ეს კი ნიშნავდა, რომ სამყარო არ არის სტატიკური, როგორც ამას იქამდე ფიქრობდნენ, არამედ იგი ფართოვდება; მანძილი სხვადასხვა გალაქტიკებს შორის სულ უფრო იზრდება დროის განმავლობაში.

აღმოჩენა, რომ სამყარო ფართოვდება, მეოცე საუკუნის უდიდესი ინტელექტუალური რევოლუციაა. უკანა რიცხვით ადვილია დავინტერესდეთ, ადრე რატომ არავინ ფიქრობდა ამაზე? ნიუტონი და სხვები აცნობიერებდნენ, რომ სტატიკური სამყარო უნდა შეიკუმშოს გრავიტაციის

გავლენით. მაგრამ, ამის საწინააღმდეგოდ, სამყარო ფართოვდება. თუ გაფართოება საკმაოდ ნელა მიმდინარეობს, გრავიტაციის ძალა, საბოლოოდ, მის გაფართოებას შეაჩერებს და მაშინ დაიწყება შეკუმშვა ანუ კოლაფსი. თუმცა, თუ ეს გაფართოება საკმაოდ სწრაფია და აჭარბებს რალაც კრიტიკულ ზღვარს, გრავიტაცია ვერასდროს შეძლებს მის გაჩერებას და სამყარო გააგრძელებს გაფართოებას მუდამ. ეს ცოტათი ნააგავს იმ მდგომარეობას, როდესაც რაკეტას უშვებენ დედამიწიდან ზემოთ. თუ მას საკმაოდ პატარა სიჩქარე აქვს იგი ჩამოვარდება დედამიწაზე. მეორე მხრივ, თუ რაკეტას კრიტიკულზე მეტი სიჩქარე აქვს (დაახლოებით შვიდი მილი წამში), გრავიტაცია აღარ იქნება საკმაოდ ძლიერი მის მიწაზე დასაბრუნებლად და რაკეტა მუდმივად დაშორდება დედამიწიდან. სამყაროს ასეთი ქცევა შეიძლება ნანინასწარმეტყველები ყოფილიყო ნიუტონის გრავიტაციის თეორიის შესაბამისად ნებისმიერ დროს მეცხრამეტე, მეთვრამეტე ან, თუ გინდა, მეჩვიდმეტე საუკუნის ბოლოშიც. მაგრამ სტატიკური სამყაროს რწმენა იმდენად ძლიერი იყო, რომ მან გაძლო მეოცე საუკუნის ადრეულ წლებამდე. აინშტაინიც კი, როცა 1915 წელს ქმნიდა თავის ფარდობითობის ზოგად თეორიას, ისე იყო დარწმუნებული სამყაროს სტატიკურობაში, რომ ამის განსახორციელებლად თავის განტოლებაში შემოიტანა, ე.წ., კოსმოლოგიური კონსტანტა. აინშტაინმა შემოიტანა ახალი „ანტიგრავიტაციული“ ძალა, რომელიც, სხვა ძალებისაგან განსხვავებით, არ წარმოიშობა რალაც გარკვეული წყაროდან, არამედ ჩაშენებულია სივრცე-დროში. იგი აცხადებდა, რომ სივრცე დროს აქვს თანდაყოლილი მისწრაფება გაფართოებისაკენ და ეს იმისთვის არის, რომ მოახდინოს სამყაროს მატერიის მიზიდვის ტენდენციის განეიტრალება, რაც იწვევს სამყაროს სტატიკურობას. როგორც ჩანს, ამ დროს ერთად ერთ ადამიანს სურდა ზოგადი რელატივიზმის თავდაპირველი თვისებების შენარჩუნება, და როდესაც აინშტაინი და სხვა ფიზიკოსები ეძებდნენ ზოგადი რელატივიზმიდან გამომდინარე არასტატიკური სამყაროს თავიდან აცილების გზებს, რუსი ფიზიკოსი და მათემატიკოსი ალექსანდრე ფრიდმანი ამის მაგივრად ცდილობდა ამ მოვლენის ახსნას.

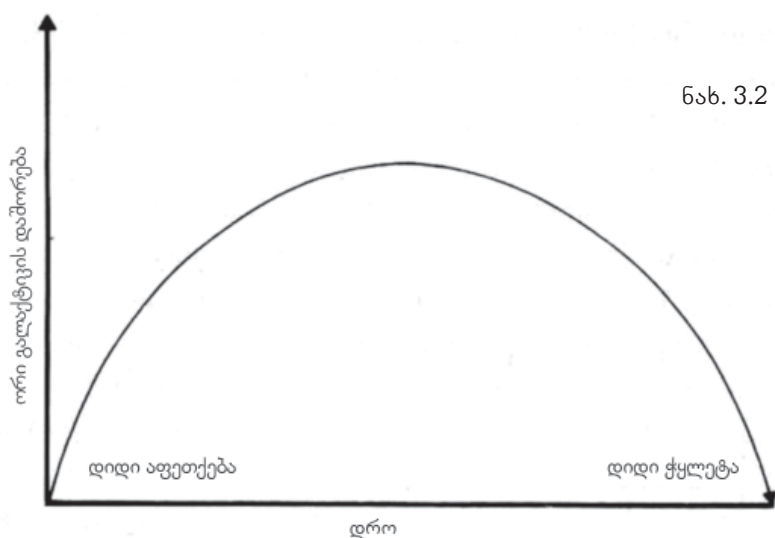
ფრიდმანმა სამყაროს შესახებ ორი ძალიან მარტივი დაშვება გააკეთა: სამყარო ყველა მიმართულებით იდენტურად გამოიყურება და ეს ძალაში რჩება, თუ დავაკვირდებით სამყაროს ნებისმიერი სხვა წერტილიდან. მართო ამ ორ დაშვებაზე დაყრდნობით, ფრიდმანმა აჩვენა, რომ სამყაროს სტატიკურობა არ არის მოსალოდნელი.

დაშვება, რომ სამყარო ყველა მიმართულებით ერთნაირად გამოიყურება სინამდვილეში მართალი არ არის. მაგალითად, როგორც ვნახეთ, ჩვენი გალაქტიკის ვარსკვლავები ადგენენ განსაზღვრულ ჯგუფს, რომელსაც ირმის ნახტომი ჰქვია. მაგრამ, თუ შევხედავთ სხვა გალაქტიკებს, მათი რიცხვი ყველა მიმართულებით დაახლოებით ერთნაირი იქნება. ამგვარად, სამყარო არ არის ერთნაირი ყველა მიმართულებით, თუმცა გალაქტიკებს შორის მანძილზე დიდი მასშტაბებისათვის მცირემასშტაბიანი განსხვავებების უგულვებელყოფით ეს მიახლოება სწორი იქნება. დიდი ხნის განმავლობაში ეს მსჯელობა კარგი დასაბუთება იყო ფრიდმანის მიახლოებისათვის და, როგორც ფიქრობდნენ, იძლეოდა რეალური სამყაროს უხეში მიახლოებას. მაგრამ შემდგომმა ბედნიერმა აღმოჩენამ დაასაბუთა, რომ, ფაქტობრივად, ფრიდმანის მიახლოება საკმაოდ ზუსტად აღწერს ჩვენს სამყაროს.

1965 წელს ორი ამერიკელი ფიზიკოსი: არნო პენზიასი და რობერტ ვილსონი, ნიუ ჯერსის ბელის სატელეფონო ლაბორატორიაში ცდინენ მეტად მგრძნობიარე მიკროტალღოვან დეტექტორს (მიკროტალღები ჰგავს სინათლის ტალღებს, მაგრამ მათი სიხშირეები წამში მხოლოდ ათეული ათასი მილიონი ტალღის რიგისაა). პენზიასი და ვილსონი ძალიან შენუხდნენ, როცა აღმოაჩინეს, რომ მათი დეტექტორი აფიქსირებდა მეტ ხმაურს, ვიდრე ისინი ამას მოელოდნენ. ხმაური არ მოდიოდა რაღაც გარკვეული მიმართულებიდან. ჯერ მათ აღმოაჩინეს ფრინველებით გამოწვეული დამახინჯებები, შემდეგ სხვა შესაძლო დარღვევები და მალე მოაშორეს ისინი თავიდან. მათ იცოდნენ, რომ ყველა ხმაური მოსული ატმოსფეროდან უფრო ძლიერია, თუ დეტექტორი არ არის მიმართულია ვერტიკალურად ზევით, მაშინ როდესაც ვერტიკალურად ზევით მიმართული ტელესკოპისთვის ხმაური მცირდება. ამის მიზეზი ის, რომ მაშინ, როდესაც ხდება მათი დეტექტირება ჰორიზონტთან ახლოს, სინათლის სხივები გადიან ატმოსფეროს გაცილებით ფართო შრეებს, ვიდრე როცა ისინი მიიღებიან პირდაპირ ზემოდან. ზემონახსენებ ცდაში კი დამატებითი ხმაური ერთნაირი იყო რა მიმართულებითაც არ უნდა მოეტრიალებინათ დეტექტორი, ასე რომ, ეს ხმაური უნდა მოსულიყო ატმოსფეროს გარედან. იგი ერთნაირი იყო დღისით და ღამით, მთელი წლის განმავლობაში, იმისგან დამოუკიდებლად, რომ დედამიწა ბრუნავდა თავისი ღერძისა და მზის გარშემო ეს უჩვენებდა, რომ გამოსხივება მოდიოდა მზის სისტემის გარედან და გალაქტიკის გარედანაც კი, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში, ის უნდა შეცვლილიყო დედამიწის ადგილმდებარეობის შეცვლასთან ერთად. ფაქტობრივად ჩვენ ვიცით, რომ რადიაცია ჩვენამდე აღწევს მთელი დაკვირვებადი სამყაროდან და, შესაბამისად, სამყარო ყველა მიმართულებით ერთნაირი უნდა იყოს დიდმასშტაბიანი სკალით. ახლა ცნობილია, რომ ნებისმიერი მიმართულებით ხმაური ერთნაირია და შეიძლება იცვლებოდეს მხოლოდ ერთი მეათათასედით — ამგვარად, პენზიასმა და ვილსონმა მათთვის მოულოდნელად აღმოაჩინეს ფრიდმანის პირველი დაშვების საკმაოდ ზუსტი დასაბუთება.

დაახლოებით იმავე დროს ორმა ამერიკელმა ფიზიკოსმა ახლომდებარე პრინსტონის უნივერსიტეტიდან — ბობ დიკმა და ჯიმ პიბლსმა — გამოიჩინეს ინტერესი მიკროტალღების მიმართ. ისინი მუშაობდნენ გიორგი გამოვის (ერთ დროს ალექსანდრე ფრიდმანის მოწაფის) წინადადებაზე, რომ ადრეული სამყარო იყო ძალიან ცხელი და ძალიან მკვრივი, გავარვარებული სითეთრემდე. დიკი და პიბლსი თვლიდნენ, რომ შესაძლებელია ამ ვარვარების დაკვირვება ამჟამადაც, რადგან სინათლე სამყაროს ძლიერ დაშორებული ნაწილებიდან მხოლოდ ახლა მოაღწევს ჩვენამდე. მაგრამ სამყაროს გაფართოების გამო ამ სინათლეს ისეთი დიდი წითელი წანაცვლება ექნება, რომ ჩვენ მას დავინახავთ როგორც მიკროტალღოვან გამოსხივებას. დიკი და პიბლსი აპირებდნენ ამ რადიაციის დაკვირვებას, როდესაც პენზიასმა და ვილსონმა გაიგეს მათი სამუშაოს შესახებ და მიხვდნენ, რომ მათ უკვე აღმოაჩინეს ეს გამოსხივება. ამის გამო პენზიასმა და ვილსონმა 1978 წელს ნობელის პრემია დაიმსახურეს (რაც ცოტა უსამართლოდ ჩანს დიკისა და პიბლსის მიმართ, არაფერი რომ არ ვთქვათ გამოვის შესახებ!).

ერთი შეხედვით, ყველაფერი ეს მეტყველებს იმაზე, რომ სამყარო ყველა მიმართულებით ერთნაირი ჩანს, რადგან ჩვენ მას ვაკვირდებით სამყაროს მეტად სპეციფიკური წერტილიდან.

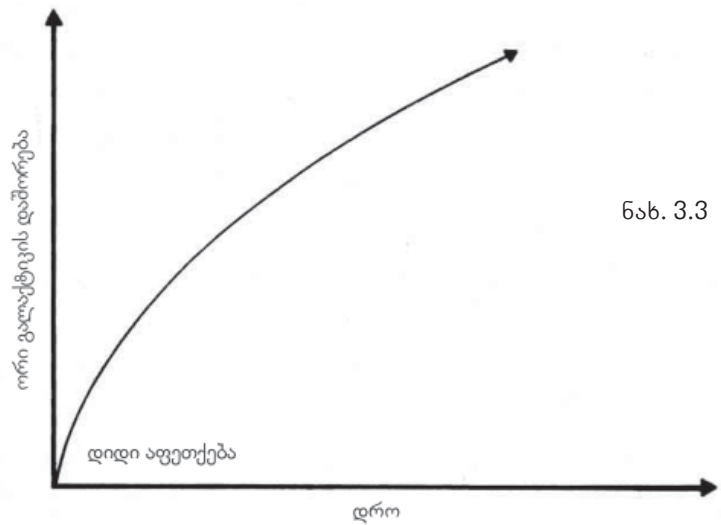
ნახ. 3.2

კერძოდ, შეიძლება მოგვეჩვენოს, რომ რადგან ყველა გალაქტიკა გაგვირბის, ჩვენ უნდა სამყაროს ცენტრში ვიყოთ მოთავსებულები. თუმცა არსებობს ალტერნატიული ახსნაც: სამყარო ერთნაირი ჩანს, აგრეთვე, ყველა სხვა გალაქტიკიდანაც. ეს, როგორც ვხედავთ, ფრიდმანის მეორე დაშვებაა. არ არსებობს, მეცნიერული მტკიცებულება ამ დაშვების საწინააღმდეგოდ ან მხარდა-

საჭერად. ჩვენ გვჯერა ამისა გამომდინარე ჩვენი თავმდაბლობიდან: მეტად განსაცვიფრებელი იქნებოდა, რომ სამყარო ჩვენგან ერთნაირი ჩანდეს ყველა მიმართულებით, ხოლო სხვა წერტილებიდან ასე არ ყოფილიყო! ფრიდმანის მოდელში ყველა გალაქტიკა ერთმანეთს გაურბის. მდგომარეობა ისეთივეა, როგორც ბუშტის ზედაპირზე დახატული ლაქების შემთხვევაში. როდესაც ბუშტი იბერება, მანძილი ყოველ ორ ლაქას შორის იზრდება, და არ არსებობს ლაქა, რომელზედაც შეგვიძლია ვთქვათ, რომ სწორედ ის არის გაფართოების ცენტრი. უფრო მეტიც, რაც უფრო შორს არიან ლაქები ერთმანეთისაგან, მით უფრო სწრაფად შორდებიან ისინი ერთმანეთს. ანალოგიურად, ფრიდმანის მოდელში სიჩქარე, რომლითაც ორი გალაქტიკა ერთმანეთს შორდება, მათ შორის მანძილის პროპორციულია. ამგვარად, ამის საფუძველზე გალაქტიკის ნითელი წანაცვლება პირდაპირ პროპორციულია ჩვენგან ამ გალაქტიკამდე მანძილისა, ზუსტად ისე, როგორც ეს ჰაბლმა აღმოაჩინა. მიუხედავად მისი მოდელის წარმატებისა და ჰაბლის დაკვირვების წინასწარმეტყველებისა, ფრიდმანის შრომა, პრაქტიკულად, არ იყო ცნობილი დასავლეთში, სანამ 1935 წელს ასეთივე მოდელი არ იყო აღმოჩენილი ამერიკელი ფიზიკოსის ჰოვარდ რობერტსონისა და ბრიტანელი მათემატიკოსის არტურ ედვინ ჰაბლის მიერ, ჰაბლის მიერ სამყაროს ერთგვაროვანი გაფართოების აღმოჩენის საპასუხოდ.

მართალია, ფრიდმანმა იპოვა მხოლოდ ერთი, მაგრამ, სინამდვილეში, არსებობს სამი განსხვავებული მოდელი, რომელიც აკმაყოფილებს ფრიდმანის ორ ფუნდამენტურ დაშვებას. პირველ მათგანში (რომელიც აღმოჩენილი იყო ფრიდმანის მიერ) სამყარო საკმაოდ ნელა ფართოვდება და გრავიტაციულ მიზიდვას სხვადასხვა გალაქტიკებს შორის შეუძლია შეანელოს გაფართოება და, საბოლოოდ, გააჩეროს იგი. მაშინ გალაქტიკები დაიწყებენ მოძრაობას ერთმანეთისაკენ და სამყარო შეიკუმშება. ნახ. 3.2 გვიჩვენებს როგორ იცვლება მანძილი ორ მეზობელ გალაქტიკას შორის დროის მიხედვით. იგი იწყება ნულიდან, იზრდება მაქსიმუმამდე და, შემდეგ, კვლავ ნულამდე მცირდება. მეორე ტიპის ამონახსნში სამყარო ისე ჩქარა ფართოვდება, რომ გრავი-

ტაციულ მიზიდულობას არასოდეს შეუძლია მისი გაჩერება, თუმცა იგი მას ცოტათი შეამცირებს. ნახ. 3.3 გვიჩვენებს მანძილის ცვლილებას მეზობელ გალაქტიკებს შორის ამ მოდელში. მანძილი ნულიდან იწყება და, საბოლოოდ, გალაქტიკები შორდება ერთმანეთს მუდმივი სიჩქარით. ბოლოს, არსებობს მესამე ტიპის ამოხსნა, რომელშიც სამყარო ფართოვდება ისეთი სიჩქარით, რომელიც ხელს უშლის მის ხელახალ კოლაფსს. ამ სახის დაშორება

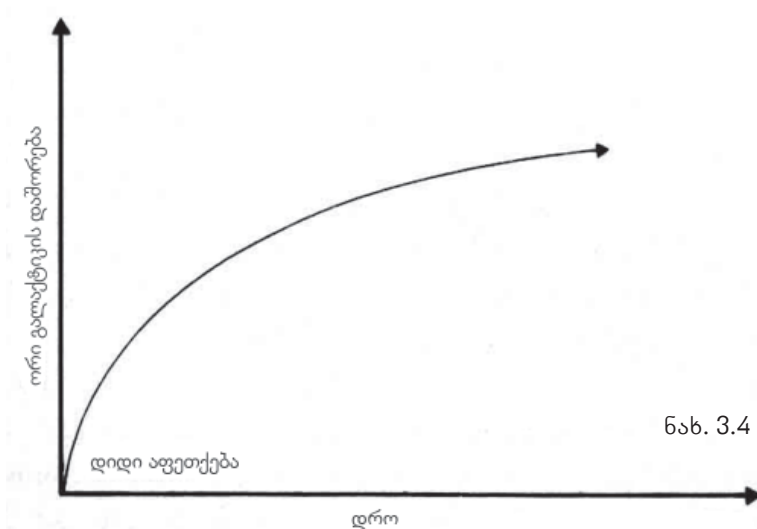
ნახ. 3.3

ნაჩვენებია ნახ. 3.4-ზე, სადაც მანძილი იწყება ნოლიდან და იზრდება ყოველთვის. ამასთან, სიჩქარე, როლითაც გალაქტიკები შორდება ერთმანეთს, სულ უფრო და უფრო მცირდება, მაგრამ ნოლის ტოლი არასდროს ხდება.

ფრიდმანის პირველი მოდელის შესანიშნავი თვისებაა, რომ მასში სამყარო არ არის სივრცულად უსასრულო, მაგრამ სივრცეს არა აქვს საზღვარი. გრავიტაცია იმდენად ძლიერია, რომ სივრცე ჩახვეულია თავის თავში ისე, როგორც დედამიწის ზედაპირი. თუ ვინმე განახორციელებს მოძრაობას გარკვეული მიმართულებით დედამიწის ზედაპირზე, იგი ვერასდროს მიაღწევს გადაულახავ ბარიერს ან კიდეს საზღვარზე, არამედ დაბრუნდება იქ, საიდანაც დაიწყო მოგზაურობა. ფრიდმანის პირველ მოდელში სიტუაცია ამის მაგვარია, მაგრამ ეს შემთხვევა სამგანზომილებიანია დედამიწის ორგანზომილებიანი შემთხვევისაგან განსხვავებით. მეოთხე დროითი განზომილებაც უსასრულოა, მაგრამ იგი წრფის მაგვარია, რომელსაც ორი ბოლო ანუ საზღვარი აქვს — დასაწყისი და დასასრული. შემდეგში ვნახავთ, რომ ფარდობითობის ზოგადი თეორიის შერწყმა ქვანტური მექანიკის განუზღვრელობის პრინციპთან შესაძლებლობას იძლევა დროცა და სივრცეც გავხადოთ სასრული ყოველგვარი ბოლოებისა და საზღვრების გარეშე.

იდეა, რომ შესაძლებელია შემოუარო სამყაროს და დაასრულო მოგზაურობა იქ, სადაც დაიწყე, მშვენიერი მეცნიერული ბელეტრისტიკისთვის, მაგრამ მას არავითარი პრაქტიკული გამოყენება არა აქვს, რადგან შეიძლება ჩვენება, რომ სამყარო შეიკუმშება ნულოვან ზომამდე იქამდე, სანამ მოგზაურობა დასრულდება. საჭიროა სინათლის სიჩქარეზე მეტი სიჩქარით მოძრაობა, რომ მოესწროს სამყაროს გარშემოვლა სანამ სამყაროს დასასრული მოხდება — ეს კი შეუძლებელია!

ფრიდმანის პირველი ტიპის მოდელში, რომელშიც სამყარო ფართოვდება და კოლაფსირდება, სივრცე გამრუდებულია და ჩაკეტილია დედამიწის ზედაპირის მსგავსად. ამგვარად, მას სასრული განვრცობა აქვს. მეორე ტიპის მოდელში, რომელიც ყოველთვის ფართოვდება, სივრცე

სხვაგვარად არის გამრუდებული და მას უნაგირის ფორმა აქვს. ამგვარად, ამ შემთხვევაში სივრცე უსასრულოა. ბოლოს, მესამე სახის ფრიდმანის მოდელში გაფართოების კრიტიკული სისწრაფით, სივრცე ბრტყელია (და, ე.ი. უსასრულო).

ისმის საკითხი, ფრიდმანის რომელი მოდელი აღწერს სინამდვილეში ჩვენს სამყაროს? სამყარო შეაჩერებს თავის გაფართოებას და დაიწყებს შეკუმშვას, თუ მუ-

დამ გააგრძელებს გაფართოებას? ამ კითხვებზე პასუხის გასაცემად საჭიროა ვიცოდეთ გაფართოების დღევანდელი სიჩქარე და მისი დღევანდელი საშუალო სიმკვრივე. თუ სიმკვრივე ნაკლებია გარკვეულ კრიტიკულ მნიშვნელობაზე გაფართოების სიჩქარეზე ე დამოკიდებულებით, გრავიტაციული ძალა სუსტი იქნება იმისთვის, რომ შეაჩეროს გაფართოება. თუ სიმკვრივე მეტია ამ კრიტიკულ ზღვარზე, რის გამოც გრავიტაცია გააჩერებს გაფართოებას მომავლის რაღაც მომენტში და დაიწყება სამყაროს შეკუმშვა (კოლაფსი).

გაფართოების ახლანდელი სისწრაფე შეიძლება განისაზღვროს დოპლერის ეფექტის გამოყენებით იმ სიჩქარეების გაზომვით, რომლითაც სხვა გალაქტიკები შორდებიან ჩვენსას. ამის გაკეთება შესაძლებელია დიდი სიზუსტით. ცხადია, გალაქტიკებამდე მანძილები არ არის კარგად ცნობილი, რადგან მათი გაზომვა შესაძლებელია არაპირდაპირი გზით. ასე, რომ ყველაფერი რაც ჩვენ ვიცით არის ის, რომ სამყარო ფართოვდება 5-დან 10 პროცენტამდე ყოველ ათას მილიონ წელიწადში. სამწუხაროდ ჩვენი ცოდნა სამყაროს სიმკვრივის შესახებ გაცილებით ნაკლებია. თუ შევკრიბავთ ჩვენი და სხვა გალაქტიკების ყველა ხილული ვარსკვლავის მასებს, მიღებული სიმკვრივე იქნება იმ მასის ერთი მეათასედი, რომელიც საჭიროა სამყაროს გაჩერებისათვის გაფართოების უმცირესი სისწრაფის შემთხვევაშიც კი. ჩვენი გალაქტიკაც და სხვა გალაქტიკებიც, რა თქმა უნდა, შეიძლება შეიცავდნენ „ბნელი მატერიის“ დიდ რაოდენობას, რომლის პირდაპირი დანახვა შეუძლებელია, მაგრამ რომლის არსებობა მჟღავნდება მათი გრავიტაციული გავლენის გამო ვარსკვლავთა ორბიტებზე გალაქტიკებში. ამის გარდა, ნანახია გალაქტიკების გაერთიანებები (კლასტერები) და შესაძლებელია დასკვნის გამოტანა გალაქტიკებს შორის არსებულ ბნელ მატერიის შესახებაც, რომელიც გავლენას ახდენს კლასტერში გალაქტიკების მოძრაობაზე. თუ დავამატებთ ამ ბნელ მასებს, მივიღებთ შეჩერებისთვის საჭირო სიმკვრივის მხოლოდ ერთ მეათედს. თუმცა შეუძლებელია იმის გამორიცხვა, რომ სამყაროში არსებობს თანაბრად განაწილებული მატერიის სხვა

სახეებიც, რომლებიც ჯერ არ არის დაფიქსირებული და რომ ამ მასას შეუძლია მიიყვანოს სიმკვრივე სამყაროს გაფართოების შემაჩერებელ კრიტიკულ მნიშვნელობამდე. თანამედროვე მდგომარეობა, შესაბამისად, გულისხმობს, რომ სამყარო გაფართოვდება მუდამ, მაგრამ ერთადერთი, რაც შეგვიძლია დაბეჯითებით ვთქვათ, თუ სამყარო შეკუმშვას დაიწყებს, იქამდე გაივლის სულ ცოტა ათი ათასი მილიონი წელი, ასე, რომ იქამდე სამყარო გაფართოებას გააგრძელებს. ამან სულაც არ უნდა შეგვანუხოს: იმ დროისთვის, თუ არ მოვახდინეთ მზის სისტემის გარეთა სივრცის კოლონიზაციას, ადამიანთა მოდგმა დიდი ხანი უკვე აღარ იარსებებს მზის ჩაქრობის გამო!

ფრიდმანის ყველა ამონახსნის საერთო თვისებაა, რომ წარსულის რაღაც მომენტში (ათი-ოცი ათასი მილიონი წლის წინათ) მანძილი ორ მეზობელ გალაქტიკას შორის ნოლის ტოლი იყო. იმ დროს, რომელსაც დიდ აფეთქებას ვეძახით, სამყაროს სიმკვრივე და სივრცე-დროის სიმრუდე უნდა უსასრულოდ დიდი ყოფილიყო. რადგან მათემატიკოსები ვერ ოპერირებენ უსასრულო რიცხვებით, ეს ნიშნავს, რომ ფარდობითობის ზოგადი თეორია (რომელზედაც დაფუძნებულია ფრიდმანის ამონახსნები) წინსწარმეტყველებს ისეთ წერტილს, რომელშიც თეორია არ მუშაობს. ასეთი წერტილი იმის მაგალითია, რასაც მათემატიკოსები სინგულარობას უწოდებენ. ფაქტობრივად, ყველა ჩვენი თეორია აგებულია იმ მოსაზრებაზე, რომ სივრცე-დრო გლუვია და თითქმის ბრტყელი, ასე რომ, ისინი არ მუშაობენ დიდი აფეთქების სინგულარობაში, სადაც სივრცე დროის სიმრუდე უსასრულოდ დიდია. ეს ნიშნავს, რომ, თუ კი რაიმე მოვლენა მოხდა დიდი აფეთქების წინ, შეუძლებელია მისი გამოყენება იმის ასახსნელად, რა უნდა მომხდარიყო შემდგომში, რადგან დიდი აფეთქების დროს ირღვევა მიზეზობრივი კავშირი. შესაბამისად, თუ ვიცით ის, რაც მოხდა დიდი აფეთქების შემდეგ, შეუძლებელია იმის განსაზღვრა, რა მოხდა იმის წინ. ამგვარად, მოვლენებს დიდი აფეთქების წინ არავითარი გავლენა არა აქვთ მოვლენებზე მას შემდეგ, ამიტომ ისინი არ შეადგენენ მეცნიერული მოდელის ნაწილს. ამ მიზეზით ეს მოვლენები უნდა ამოვიღოთ მოდელიდან და ვთქვათ, რომ დრო დაიწყო დიდი აფეთქების მომენტიდან.

ბევრს არ მოსწონს აზრი დროის დასაწყისის შესახებ, რადგან მას ზებუნებრივი ძალის ჩარევის ელფერი დაჰკრავს (კათოლიკური ეკლესია, თავის მხრივ, ჩაეჭიდა დიდი აფეთქების მოდელს და 1951 წელს იგი ოფიციალურად გამოაცხადა ბიბლიასთან შესაბამისობაში მყოფ თეორიად). იყო, ცხადია, დიდი აფეთქების თავიდან აცილების ბევრი ცდა. დაშვება, რომელმაც დიდი მხარდაჭერა მოიპოვა, ცნობილია მდგრადი სტატიკური თეორიის სახელწოდებით. იგი 1948 წელს შემოთავაზებული იყო ნაცისტებისგან ოკუპირებული ავსტრიიდან ლტოლვილი ორი მეცნიერის ჰერმან ბონდისა და თომას გოლდის მიერ, ბრიტანულ ფრედ ჰოილთან თანამშრომლობაში. ეს მეცნიერები ომის პერიოდში მუშაობდნენ რადარების დახვეწაზე. მდგრადი სტატიკური თეორიის იდეა იმაში მდგომარეობდა, რომ, როცა ყველა გალაქტიკა შორდება ერთმანეთს, წარმოშობილ თავისუფალ სივრცეში განუწყვეტლივ წარმოიშობა ახალი გალაქტიკები მატერიიდან, რომელიც ასევე განუწყვეტლივ წარმოიშობა. სამყარო ამის გამო ყოველთვის

ერთნაირად გამოიყურება სივრცის ნებისმიერი წერტილიდან. მდგრადი სტატიკური თეორია მოითხოვს ზოგადი რელატივიზმის მოდიფიკაციას მატერიის მუდმივი შექმნის გასათვალისწინებლად, მაგრამ მატერიის წარმოშობის სისწრაფე ისეთი დაბალი იყო (დაახლოებით ერთი ნაწილაკი კუბურ კილომეტრზე წელიწადში), რომ იგი არ ეწინააღმდეგებოდა ექსპერიმენტს. თეორია, პირველ თავში მოყვანილი კრიტერიუმების ჩარჩოებში, წარმოადგენს კარგ თეორიას: იგი მარტივია და წინასწარმეტყველებს მოვლენებს, რომელთა შემოწმება შესაძლებელია ექსპერიმენტზე. ერთერთი ასეთი მოვლენა ის არის, რომ სამყაროში გალაქტიკების და მსგავსი ობიექტების რიცხვი სივრცის გამოყოფილ მოცულობაში ერთნაირი უნდა იყოს რა მიმართულებითაც ან რა დროსაც არ უნდა ვაკვირდებოდეთ მას. გვიან 50-იან და ადრეულ 60-იან წლებში კემბრიჯში ასტრონომების ჯგუფმა მარტინ რაილის ხელმძღვანელობით (რაილი ომის დროს მუშაობდა ბონდისთან, გოლდთან და ჰოილთან ერთად რადარებზე) გააკეთა რადიოტალღების წყაროების მიმოხილვა. ამ ჯგუფმა აჩვენა, რომ ამ წყაროთა უმეტესობა ჩვენი გალაქტიკის გარეთ მდებარეობს (ცხადია, ბევრი მათგანი სხვა გალაქტიკებში მდებარეობს) და, აგრეთვე, რომ სამყაროში გაცილებით მეტი სუსტი წყაროა, ვიდრე ძლიერი. მათი ინტერპრეტაციით სუსტი წყაროები შორს მდებარეობენ, ხოლო ძლიერები ჩვენთან ახლოს. ამის გამო გამოვიდა, რომ წყაროების რაოდენობა ახლო სივრცეში ნაკლებია, ვიდრე ჩვენგან დაშორებულში. ეს კი ნიშნავდა, რომ ჩვენ იმ სივრცის ცენტრში ვართ, სადაც წყაროები უფრო იშვიათია, ვიდრე სხვაგან. შესაბამისად, ეს ნიშნავდა, რომ წყაროები წარსულში უფრო მრავალრიცხოვანი იყო, ვიდრე ამჟამად. შედეგი ეწინააღმდეგება მდგრად სტატიკურ თეორიას. უფრო მეტიც, მიკროტალღოვანი გამოსხივების აღმოჩენა პენზიასისა და ვილსონის მიერ 1965 წელს მიუთითებს, რომ სამყარო წარსულში უფრო მკვრივი იყო ვიდრე დღეს. ამიტომ მდგრად სტატიკურ თეორიაზე უარი ითქვა.

დიდი აფეთქებისა და მასთან დროის დასაწყისის თავიდან აცილების მეორე ცდა გააკეთეს რუსმა მეცნიერებმა ევგენი ლივშიცმა და ისააკ ხალატნიკოვმა 1963 წელს. მათი მოსაზრებით დიდი აფეთქება არის მხოლოდ და მხოლოდ ფრიდმანის მოდელის დამახასიათებელი თვისება, რაც, ამასთან, წარმოადგენს რეალური სამყაროს მხოლოდ გარკვეულ მიახლოებას. შესაძლებელია, რომ, რეალური სამყაროს მიახლოებით აღმწერი ყველა მოდელიდან, მხოლოდ ფრიდმანის მოდელი შეიცავს დიდი აფეთქების სინგულარობას. ფრიდმანის მოდელებში გალაქტიკები ერთმანეთს შორდებიან ზუსტად სწორი ხაზის გასწვრივ, ამიტომ გასაკვირი არ არის, რომ წარსულის რაღაც მომენტში ისინი ყველანი თავს ერთ წერტილში იყრიდნენ. რეალურ სამყაროში, სინამდვილეში, გალაქტიკები პირდაპირ კი არ შორდებიან ერთმანეთს, არამედ მათ აქვთ მცირე გვერდითი სიჩქარეებიც. ამიტომ არ არის საჭირო, რომ ისინი ოდესღაც ყოფილიყვნენ თავმოყრილი ზუსტად ერთ წერტილში, გალაქტიკები, უბრალოდ, ახლოს იქნებოდნენ ერთმანეთთან. შესაძლებელია, რომ, ამჟამინდელი გაფართოება დიდი აფეთქების შედეგი კი არ არის, არამედ, უბრალოდ, წინა შეკუმშვის შემდგომი ფაზაა. სამყაროს შეკუმშვისას ნაწილაკე-

ბი მასში შეჯახების მაგივრად ჩაუვლიან ერთმანეთს და შემდეგ დაიწყებენ ერთმანეთისგან დაშორებას, რასაც დღეს ვაკვირდებით. ამ შემთხვევაში როგორ შეგვიძლია ვამტკიცოთ, რომ სამყარო დიდი აფეთქებით დაიწყო? ლივშიცმა და ხალატნიკოვმა შეისწავლეს სამყაროს მოდელები, რომლებიც მიახლოებით ჰგავდნენ ფრიდმანის მოდელებს, მაგრამ გაითვალისწინეს არარეგულარობები და გალაქტიკების ქაოსური სიჩქარეები რეალურ სამყაროში. მათ აჩვენეს, რომ ასეთი მოდელები შეიძლება დაიწყოს დიდი აფეთქებით, მიუხედავად იმისა, რომ გალაქტიკები ერთმანეთს არ შორდებიან წრფივად და აცხადებდნენ, რომ ეს შესაძლებელია მხოლოდ ზოგიერთ განსაკუთრებულ მოდელში, სადაც გალაქტიკები სწორი ხაზის გასწვრივ მოძრაობენ. მათი მტკიცებით, რადგან არსებობს უსასრულოდ მეტი ფრიდმანის მსგავსი მოდელები დიდი აფეთქების სინგულარობის გარეშე, ვიდრე მოდელები ამ სინგულარობით, შეიძლება დავასკვნათ, რომ დიდი აფეთქება სინამდვილეში არ არსებობდა. მოგვიანებით, მათ გააცნობიერეს, რომ არსებობს სინგულარობის მქონე ფრიდმანის მსგავსი მოდელების გაცილებით მეტი რაოდენობა, რომლებშიც გალაქტიკების მოძრაობა შეზღუდული არ არის. ამიტომ 1970 წელს მათ უარი თქვეს თავის მოდელზე.

ლივშიცისა და ხალატნიკოვის შრომა იმით არის ღირსშესანიშნავი, რადგან მან აჩვენა, რომ სამყაროს შეიძლება ჰქონდეს სინგულარობა, დიდი აფეთქება, თუ ფარდობითობის ზოგადი თეორია სწორია. ცხადია, მან ვერ გადაწყვიტა ძირითადი საკითხი, ამტკიცებს თუ არა ზოგადი რელატივიზმი, რომ სამყაროს უნდა ჰქონოდა დიდი აფეთქება და დროის დასაწყისი? პასუხი ამ კითხვაზე მივიღეთ სულ სხვა მიახლებიდან, რომელიც შემოიტანა ბრიტანელმა მათემატიკოსმა და ფიზიკოსმა როჯერ პენროუზმა 1965 წელს. ზოგად რელატივიზმში სინათლის კონუსის ყოფაქცევისა და იმ ფაქტის გამოყენებით, რომ გრავიტაციას მხოლოდ მიზიდულობა ახასიათებს, მან აჩვენა, რომ თავისი გრავიტაციის ძალით შეკუმშვის დროს ვარსკვლავი ჩაიჭირება ისეთ არეში, რომლის ზედაპირი შეიძლება შემცირდეს ნულამდე. რადგან ამ არის ზედაპირი ნულამდე იკუმშება, იგივე უნდა მოუვიდეს მის მოცულობასაც. ვარსკვლავის ნივთიერება შეიკუმშება ნულოვან მოცულობამდე, ამიტომ მატერიის სიმკვრივე და სივრცე-დროის სიმრუდე უსასრულო გახდება. სხვა სიტყვებით, არსებობს სინგულარობა სივრცე-დროის არეში, რომელიც შავი ხვრელის სახელით არის ცნობილი.

ერთი შეხედვით, პენროუზის შედეგი მხოლოდ ვარსკვლავებისათვის გამოიყენება და მას არა აქვს კავშირი კითხვასთან ჰქონდა თუ არა მთლიან სამყაროს დიდი აფეთქება წარსულში? იმ დროს, როდესაც პენროუზმა თავისი თეორემა ჩამოაყალიბა, მე დოქტორანტურის სტუდენტი ვიყავი და გამწარებული ვეძებდი თემას ჩემი დისერტაციისთვის. ორი წლით ადრე დამისვეს გაფანტული სკლეროზის დიაგნოზი, რომელიც უფრო მამოძრავებელი ნეირონების ავადმყოფობით არის ცნობილი და გამაგებინეს, რომ ვიცოცხლებ ერთი ან ორი წელიწადი. ამ მდგომარეობაში დისერტაციაზე მუშაობის დიდი სურვილი არ უნდა მქონოდა – არ ველოდი, რომ ამდენ ხანს ვიცოცხლებდი. მაგრამ გაიარა ორმა წელმა, ჩემი მდგომარეობა კი არ გაუა-

რესებულა. სინამდვილეში, საქმეები საკმაოდ კარგად მიმდიოდა და მე დავინიშნე შესანიშნავ გოგონასთან, ჯეინ ვაილდთან. დასაქორწინებლად მჭირდებოდა სამუშაო, ხოლო სამუშაოს მისაღებად კი *Ph.D*-ის მიღება იყო საჭირო.

1965 წელს წავიკითხე პენროუზის თეორემის შესახებ, რომელიც ამტკიცებდა, რომ ნებისმიერი სხეული, რომელიც განიცდის კოლაფსს, სინგულარობას უნდა ქმნიდეს. მე მაშინვე მივხვდი, რომ თუ პენროუზის თეორემაში დროს შევაბრუნებთ ისე, რომ კოლაფსი გადაიქცეს გაფართოებად, მისი თეორიის პირობები შესრულებული იქნება, რაც დიდი მასშტაბით ფრიდმანის მოდელში შეიძლება გადავიდეს. პენროუზის თეორემამ აჩვენა, რომ ყველა ვარსკვლავი, რომელიც კოლაფსს განიცდის, უნდა დასრულდეს სინგულარობით. დროის შებრუნების საშუალებით ნაჩვენებია, რომ ფრიდმანის მაგვარი ნებისმიერი მოდელი უნდა დაიწყოს სინგულარობით. ტექნიკური მიზეზების გამო პენროუზის თეორემა მოითხოვს, რომ სამყარო სივრცულად უსასრულო იყოს. ასე, რომ მე შევძელი ამ ფაქტის გამოყენება იმის დასამტკიცებლად, რომ სინგულარობა არსებობს მხოლოდ თუ სამყარო ისე სწრაფად ფართოვდება, რომ შემდგომ კოლაფსს ადგილი არ ექნება (რადგან მხოლოდ ფრიდმანის ასეთი მოდელები არის სივრცულად უსასრულო).

შემდგომ რამდენიმე წელიწადში მე განვაავითარე ახალი მათემატიკური ტექნიკა ასეთი ტექნიკური პირობების გამოსარიცხად თეორემიდან, რამაც დაამტკიცა, რომ სინგულარობა არსებობს. ფინალური შედეგი ჩამოყალიბდა პენროუზისა და ჩემს შრომაში 1970 წელს, რამაც საბოლოოდ დაამტკიცა, რომ თუ ზოგადი რელატივიზმი სამართლიანია და სამყარო იმდენ მატერიას შეიცავს, რასაც დღეს ვაკვირდებით, დიდი აფეთქების სინგულარობა უნდა არსებობდეს. ჩვენს ნაშრომს დიდი წინააღმდეგობა შეხვდა, განსაკუთრებით რუსებისგან მათი მეცნიერული დეტერმინიზმის მარქსისტული რწმენის გამო და ნაწილობრივ იმ პირებისგან, ვინც გრძნობდა, რომ სინგულარობა აუტანელია და აფუჭებს აინშტაინის თეორიის სილამაზეს. ამის მიუხედავად არ არსებობდა მათემატიკური არგუმენტები ჩვენი თეორიის წინააღმდეგ და, საბოლოოდ, ჩვენი ნაშრომი საყოველთაოდ აღიარებული იქნა და დღეს თითქმის ყველა თვლის, რომ სამყარო დიდი აფეთქების სინგულარობით დაიწყო. ამ სიტუაციაში ყველაზე სასაცილო ის არის, რომ მე შევიცვალე აზრი და ახლა ვცდილობ დავარწმუნო სხვა ფიზიკოსები, რომ სამყაროს დასაწყისში, სინამდვილეში, არავითარი დიდი აფეთქება არ არსებობდა. როგორც ამას ქვევით დავინახავთ, იგი ქრება თუ გავითვალისწინებთ ქვანტურ ეფექტებს.

ამ თავში ვნახეთ, როგორ შეიცვალა ათასწლეულებით ჩამოყალიბებული ადამიანის წარმოდგენა ჩვენი სამყაროს შესახებ ნახევარ საუკუნეზე ნაკლებ დროში. ჰაბლის აღმოჩენა სამყაროს გაფართოების შესახებ და ჩვენი საკუთარი პლანეტის სამყაროში ყოვლად უმნიშვნელო როლის გაცნობიერება იყო მხოლოდ დასაწყისი. რაც უფრო მეტი ექსპერიმენტული და თეორიული ფაქტები გროვდებოდა, უფრო და უფრო ნათელი ხდებოდა, რომ სამყაროს აქვს დასაწყისი დროში, სანამ 1970 წელს ეს პენროუზისა და ჩემს მიერ არ დამტკიცდა აინშტაინის ფარდო-

ბითობის ზოგადი თეორიის საფუძველზე. ამ მტკიცებამ აჩვენა, რომ ზოგადი რელატივიზმი არასრული თეორიაა: მას არ შეუძლია თქმა, როგორ დაიწყოს სამყარო, რადგან იგი წინასწარმეტყველებს, რომ ყველა ფიზიკური თეორია, მისი ჩათვლით, მარცხს განიცდის სამყაროს დასაწყისში. მიუხედავად ამისა, ზოგადი რელატივიზმი აცხადებს პრეტენზიას მხოლოდ იმაზე, რომ იგი ნაწილობრივი თეორიაა, ხოლო როგორც ეს სინგულარობის თეორემამ აჩვენა სამყაროს დასაწყისში უნდა ყოფილიყო ისეთი მომენტი, როდესაც სამყარო იმდენად პატარა იყო, რომ მისი განხილვისას შეუძლებელი ხდება მცირე მასშტაბიანი ეფექტების უგულებელყოფა, რომელსაც სწავლობს მეოცე საუკუნის მეორე დიდი ნაწილობრივი თეორია — ქვანტური მექანიკა. 70-იანი წლების დასაწყისში ჩვენ იძულებული გავხდით შემოგვებრუნებინა ჩვენი კვლევები განსაკუთრებულად დიდის თეორიიდან განსაკუთრებულად მცირის თეორიისაკენ. ეს თეორია, ქვანტური მექანიკა, აღწერილი იქნება შემდგომში, სანამ შევეცდებით ამ ორი ნაწილობრივი თეორიის შეერთებას გრავიტაციის ერთიან ქვანტურ თეორიაში.

* * *

ჩანაწერებისათვის

.....

ჩანაწერებისათვის

ჩანაწერებისათვის

.....

ჩანაწერებისათვის

ჩანაწერებისათვის

ჩანაწერებისათვის

ჩანაწერებისათვის
